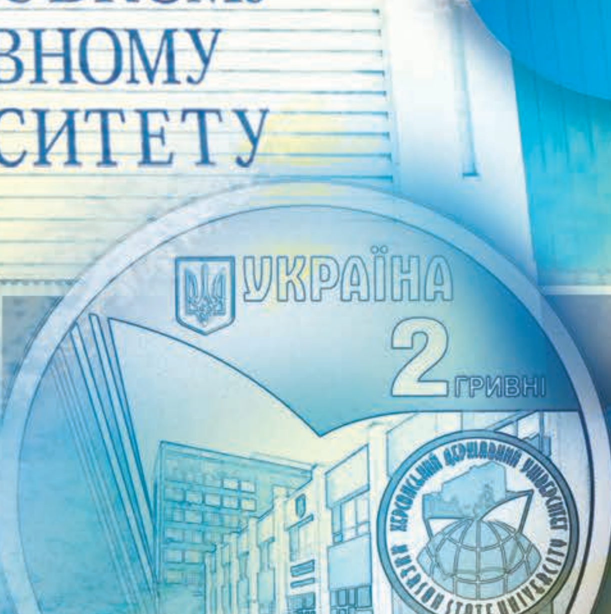
ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

100 років Херсонському державному університету

11 (51) 2017

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 11 (51) листопад, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена одному із найстаріших навчальних закладів Півдня України – Херсонському державному університету, який відзначає перше 100-річчя свого заснування. Свій родовід ХДУ веде від Дерптського (Юр'ївського) університету, його невеличкого вчительського інституту, який у часи Першої Світової війни був евакуйований до Херсона з естонського міста Тарту. Це було у далекому 1917-му році. 100 років для навчального закладу – це унікальна дата, яка примножує мудрість і досвід, дає натхнення і нові стимули для подальшого розвитку.

Один із найстаріших навчальних закладів Півдня України – Херсонський державний університет відзначає перше 100-річчя свого заснування

У такий поважний вік університету повірити важко, особливо – коли бачиш, як в його стінах щодня гаряче пульсує нестримна молода енергія. І тим не менш, це факт – нашій Alma mater за паспортом дійсно вже 100!

Свій родовід ХДУ веде від Дерптського (Юр'ївського) університету, його невеличкого вчительського інституту, який в часи Першої Світової війни був евакуйований до Херсона з естонського міста Тарту. Це було у далекому 1917-му.

За ці сто років, що так швидко минули, університет кілька разів змінював назву, а в листопаді 1978-го, коли були побудовані його сучасні корпуси, змінив і «прописку». У відповідь на вимоги часу він ріс і розширювався, відкривав нові кафедри і факультети. Проте ніколи і нізащо не зраджував своїй головній місії – творити Людину.

Впродовж цілого сторіччя ХДУ залишається важливим освітнім і науковим центром південного краю, ключовим осередком виховання духовності, культури і патріотизму в середовищі сучасної молоді. Серед десятків тисяч його випускників є чимало відомих освітян, науковців, громадських діячів, митців, політиків і підприємців, яких об'єднують глибокі знання, високий професіоналізм та відданість своїй країні. Як найбільший виш нашого міста, ХДУ становить той міцний фундамент, на якому розвивалося наше вчора і народжується завтрашній день.

Відкритість усьому новому, високий фаховий рівень його викладачів і випускників, роками напрацьовані широкі міжнародні контакти з року в рік розширюють співпрацю нашої країни і міста зі світом, сприяють їх інтеграції в європейське співтовариство.

За швидкоплинними літами, що вже стали історією, криється нелегкий шлях пошуків і звершень, формування традицій і утвердження принципів. За ці десятиріччя великій університетській родині вдалося неймовірне – перетворити Alma mater з маленького вчительського інституту на сучасний виш із власним обличчям у національному освітньому середовищі і при цьому зберегти всі найкращі здобутки і досвід, набутий усіма минулими поколіннями попередників.

Сьогодні Херсонський державний університет є справжнім флагманом вищої освіти в регіоні. Його «золотий фонд» становлять 68 професорів та докторів наук, 234 доценти та кандидати наук, 105 старших викладачів та асистентів і понад 7 тисяч студентів, які навчаються за 38 спеціальностями. І, звичайно ж, славна когорта його випускників, які зробили гідний внесок у розвиток вітчизняної науки і освіти, стали активними творцями нової генерації духовної та інтелектуальної еліти нації.

100 років для навчального закладу – це унікальна дата, яка примножує мудрість і досвід, дає натхнення і нові стимули для подальшого розвитку.

Висловлюю глибоку подяку і шану професорсько-викладацькому складу, співробітникам, студентам і всім поколінням випускників Херсонського державного університету. Щиро бажаю завжди гідно нести свою відповідальну місію, примножувати славні традиції попередників, сприяти прогресу наукової думки, робити достойний внесок у розвиток вітчизняної вищої школи. Блискучих вам успіхів та нових звершень!

Нехай ваша шляхетна праця й надалі приносить користь нашому рідному краю, служить зміцненню нашої держави. Щоб і через двісті років ім'я Херсонського державного університету звучало достойно і яскраво!

З повагою, Олександр СПІВАКОВСЬКИЙ,
народний депутат України,
перший заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань науки та освіти

ЗМІСТ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

CHEMICAL SCIENCES

BIOLOGICAL SCIENCES

AGRICULTURAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL SCIENCES

MEDICAL SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

POLITICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

STATE ADMINISTRATION

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

CULTURAL STUDIES

HISTORY OF ART

HISTORICAL SCIENCES

SOCIAL COMMUNICATIONS

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 504.54.06

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ВОДЫ МЕТОДОМ БИОИНДИКАЦИИ ДЛЯ НЕКОТОРЫХ ИСТОЧНИКОВ В Г. ХАРЬКОВ

Гончарова Д.С., Филенко О.Н., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

Методы биоиндикации используют для оценки качества среды обитания и ее отдельных показателей по состоянию организмов и биоценозов в природных условиях. Биоиндикаторы – это виды, группы видов или сообщества, по различным показателям которых судят о качестве воды. Среди методов анализа экологического состояния водных объектов метод биоиндикации занимает одно из важнейших мест. Он основан на способности отдельных видов обитателей водоёмов-биоиндикаторов показывать своим развитием и существованием в воде ее степень загрязнения, а также они отражают сложившиеся в водоеме условия среды. Видовой состав и численность обитателей водоема зависят от свойств воды.
Ключевые слова: метод биоиндикации, окружающая среда, биоценоз, загрязнение, антропогенная нагрузка.

Введение. Вода различных водоемов представляет собой природную среду. Бактерии, грибы, простейшие и другие микроорганизмы могут развиваться в значительных количествах. Главным фактором, определяющим наличие микроорганизмов в воде, является присутствие в ней питательных элементов в виде остатков растений, трупов животных, растворимых органических и минеральных веществ. Чем богаче вода на органические вещества, тем больше количество микробов в ней содержится.

Постановка проблемы. В настоящее время можно считать общепринятым, что основным индикатором устойчивого развития в конечном итоге является качество среды обитания. Любые современные технологии направлены на все более эффективное использование природных ресурсов и, тем самым, на перестройку окружающей среды. В результате происходит её деформация, возникают локальные, региональные и глобальные нарушения. Антропогенные воздействия представляют собой, с одной стороны, новые параметры среды, с другой – обусловливают антропогенную модификацию уже имеющихся природных факторов и, тем самым, изменение свойств биологических систем. При оценке состояния окружающей среды ведущая роль отводится физическим и химическим методам экологического контроля. Их сущность сводится к сравнению загрязнения отдельных компонентов природных комплексов с ПДК [1]. Однако существующие системы нормативов не обеспечивают экологическую безопасность экосистем. Действующая сегодня в практике природопользования регламентация антропогенного воздействия на природную среду приводит к тому, что экосистема даже в идеальных случаях контроля часто подвергается чрезмерным нагрузкам.

Основой задачей биоиндикации является разработка методов и критериев, которые могли бы адекватно отражать уровень антропогенных воздействий с учетом комплексного характера загрязнения и диагностировать ранние нарушения в наиболее чувствительных компонентах биотических сообществ [2]. Организмы или сообщества организмов, жизненные функции которых тесно коррелируют с определенными факторами среды и могут применяться для их оценки, называются биоиндикаторамы.

В наше время качество води катастрофически ухудшилось. Для более качественной оценки воды водоемов и водотоков может быть проведена с использованием физико-химических и биологических методов [3–4]. В данной работе более детально рассмотрены применение метода биоиндикации, который очень информативен в части определения прямой реакции экосистемы на антропогенное воздействие [1–2].

Определение процедуры установления токсичности среды с помощью тест-объектов, которые являются предупредительным сигналом опасности в зависимости от того, какие вещества и в каком сочетании вызывают изменения жизненно важных функций. Для точной оценки параметров среды используют стандартизированные реакции живых организмов [5].

В организме живых существ, которые попали под влияние загрязнения, происходят изменения физиологических, биохимических, генетических, морфологических или иммунных систем. Это обусловлено отсутствием контроля охраны природной среды [6].

Анализ последних исследований и публикаций. В ходе изучения методов биоиндикации были использованы многолетние данные Токмакской СЭС, городского отдела статистики, метеорологической станции, краеведческого музея, материалы собственных исследований. В качестве объекта исследования был избран Токмак – город областного подчинения Запорожской области – по численности населения и уровню производства может быть отнесен к категории малых городов. Основу промышленного комплекса города составляют промышленные предприятия машиностроения и металлообработки, стройиндустрии, пищевой отрасли, что обусловливает

качественный и количественный состав атмосферных выбросов и сточных вод. Анализ данных свидетельствует о том, что только от промышленного сектора в атмосферу города ежегодно поступает около 550 т сернистого ангидрида, 42 т оксидов азота, 25 т пыли, 142 т оксида углерода. Наряду с промышленными выбросами, экологическое состояние городской среды во многом определяется влиянием действующих котельных (работающих на мазуте и угле), автотранспорта и печного отопления (в зимнее время). Анализ статистических данных показал, что в сточных водах машиностроительных предприятий в наибольших количествах присутствуют хром (VI), нефтепродукты, нитраты, взвешенные вещества и другие загрязнители. Важным фактором воздействия на природную среду города являются производственные отходы, которые частично вывозятся на городскую свалку, перерабатываются или хранятся на территории предприятий. Важно, что среди производственных отходов представлены и особо токсичные отходы 1 класса опасности, в том числе пастообразные отходы (с содержанием хрома, никеля до 10–15%, цинка – до 8–12%, олова до – 6–9%, меди – до 2%), осадок из отстойников реагентной очистки сточных вод (с содержанием хрома до 15%, никеля – до 12%, цинка – до 10%), пары ртути.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В системе экологической биоиндикации выделяется проблемная область, которая требует совершенствования на со временном этапе: понятийный аппарат, структура механизма управления, совокупность методов, технологий, инструментарий.

Цель работы. Целью данной работы является изучение антропогенного влияния на воду, взятую с разных источников г. Харьков. Провести исследование качества воды методом биоиндикации.

Изложение основного материала. При оценке качества воды необходимо помнить, что проведение соответствующих измерений требует соблюдения определенных принципов. При первых визитах к реке или другому водоему мы, как правило, задаем описательные вопросы: что, каким образом и где. Функциональные вопросы (почему?) возникают позднее. Эти вопросы гораздо труднее, для ответа на них уже требуется не только измерительная работа, но и работа с литературой и мыслительные усилия. Оценка качества воды водоемов и водотоков может быть проведена с использованием физико-химических и биологических методов. Биологические методы оценки – это характеристика состояния водной экосистемы по растительному и животному населению водоема [3]. Любая водная экосистема, находясь в равновесии с факторами внешней среды, имеет сложную систему подвижных биологических связей, которые нарушаются под воздействием антропогенных факторов. Прежде всего, влияние антропогенных факторов, и в частности, загрязнения отражается на видовом составе водных сообществ и соотношении численности слагающих их видов. Биологический метод оценки состояния водоема позволяет решить задачи, разрешение которых с помощью гидрофизических и гидрохимических методов невозможно. Оценка степени загрязнения водоема по составу живых организмов позволяет быстро установить его санитарное состояние, определить степень и характер загрязнения и пути его распространения в водоеме, а также дать количественную характеристику протекания процессов естественного самоочищения.

При сбросе в водоем токсических веществ, содержащихся в промышленных сточных водах, происходит угнетение и обеднение фитопланктона. При обогащении водоемов биогенными веществами, содержащимися, например, в бытовых стоках, значительно повышается продуктивность фитопланктона. При перегрузке водоемов биогенами возникает бурное развитие планктонных водорослей, окрашивающих воду в зеленый, сине-зеленый, золотистый, бурый или красный цвета («цветение» воды). «Цветение» воды наступает при наличии благоприятных внешних условий для развития одного, редко двух-трех видов. При разложении избыточной биомассы, выделяется сероводород или другие токсичные вещества. Это может приводить к гибели зооценозов водоема и делает воду непригодной для питья. Многие планктонные водоросли в процессе жизнедеятельности нередко выделяют токсичные вещества. Увеличение в водоемах содержания биогенных веществ в результате хозяйственной деятельности человека, сопровождаемые чрезмерным развитием фитопланктона, называют антропогенным эвтрофированием водоемов.

Для оценки качества воды водоемов и водотоков используют физико-химические и биологические методы.

Биологические методы оценки – это характеристика состояния водной экосистемы по растительному и животному населению водоема [4]. Для анализа качества воды, было взято 8 проб воды, с разных источников г. Харьков:

– Саржин Яр (г. Харьков, Шевченковский р-н);
– Завод ХТЗ (г. Харьков, Московский проспект, 275);
– Алексеевское водохранилище (г. Харьков, ул. Береговая);
– Фильтрованая вода;
– Вода «Роганська» (г. Харьков, ул. Клочковская 214);
– НТУ ХПИ (г. Харьков, ул. Политехническая, каф. Химической техники и промышленной экологии);
– Водохр. Вяловское (обл. Харьковская, р-н Чугуевский, с. Кочеток);
– Вода с лужи (г. Харьков, ул. Клочковская, 218-а).

Любая водная экосистема, находясь в равновесии с факторами внешней среды, имеет сложную систему подвижных биологических связей, которые нарушаются под воздействием антропогенных факторов. Прежде всего, влияние антропогенных факторов, и в частности, загрязнения отражается на видовом составе водных сообществ и соотношении численности слагающих их видов. Биологический метод оценки состояния водоема позволяет решить задачи, разрешение которых с помощью гидрофизических и гидрохимических методов невозможно. Оценка степени загрязнения водоема по составу живых организмов позволяет быстро установить его санитарное состояние, определить степень и характер загрязнения

и пути его распространения в водоеме, а также дать количественную характеристику протекания процессов естественного самоочищения.

На Вяловском водохранилище было обнаружено водоросль – хлорелла. В основном в пробах были отмечены планктонные и факультативно-планктонные формы водорослей, однако достаточно большую долю диатомовых составляют обрастатели, бентосные и эпифитные формы. На Алексеевском водохранилище было выявлено свыше 10 видов разновидностей и форм. Несмотря на близость видового состава в целом и общие черты развития летнего фитопланктона, проявляющиеся в усилении вегетации в этот период сине-зеленых и зеленых водорослей. В других образцах воды наличие живых организмов и растительности было не выявлено.

Таким образом, видовой состав живых организмов из загрязняемого водоема служит итоговой характеристикой токсикологических свойств водной среды за некоторый промежуток времени и не дает ее оценки на момент исследования. В холодное время года системы биологической индикации в гидробиологии вообще не могут быть применены. При сбросе в водоем токсических веществ, содержащихся в промышленных сточных водах, происходит угнетение и обеднение фитопланктона. При обогащении водоемов биогенными веществами, содержащимися, например, в бытовых стоках, значительно повышается продуктивность фитопланктона. При перегрузке водоемов биогенами возникает бурное развитие планктонных водорослей, окрашивающих воду в зеленый, сине-зеленый, золотистый, бурый или красный цвета («цветение» воды). «Цветение» воды наступает при наличии благоприятных внешних условий для развития одного, редко двух-трех видов. При разложении избыточной биомассы, выделяется сероводород или другие токсичные вещества. Это может приводить к гибели зооценозов водоема и делает воду непригодной для питья. Многие планктонные водоросли в процессе жизнедеятельности нередко выделяют токсичные вещества. Увеличение в водоемах содержания биогенных веществ в результате хозяйственной деятельности человека, сопровождаемые чрезмерным развитием фитопланктона, называют антропогенным эвтрофированием водоемов.

Химический метод очистки – это характеристика состояния води по наличию в ней химических соединений.

В процессе проведения химических исследований, было выявлено в образцах води, следующее наличие химических веществ. В воде с НТУ «ХПИ», было выявлено наличие Cl, а также соединение гидрокарбоната кальция. В луже – соли кальция и гидрокарбонат кальция, магний и 22% бензина. Вода которая была взята с автомата «Роганська» характеризуется наличием гидратов и анионов слабых кислот.

Подчеркивая всю важность биоиндикационных методов исследования, необходимо отметить, что биоиндикация предусматривает выявление уже состоявшегося или происходящего загрязнения окружающей среды по функциональным характеристикам особей и экологическим характеристикам сообществ организмов. Постепенные же изменения видового состава формируются в результате длительного отравления водоема, и явными они становятся в случае далеко идущих изменений.

Физический метод оценки – это характеристика состояния воды по внешним признакам.

Определение характера цвета. Одним из методов определения цветности является спектрофотометрический метод. Измеряют оптическую плотность сточной воды при различных длинах волн поглощенного света. Исследуемую воду предварительно фильтруют, отбрасывая первые порции фильтрата. Оптическую плотность фильтрата измеряют в кюветах с толщиной слоя 10 мм, применяя в качестве раствора сравнения дистиллированную воду. Длина волны света, максимально поглощаемого водой, является характеристикой ее цвета.

Таблица 1

Длины волн спектра и соответствующие окраски

Длина волны поглощаемого света (приблизительно), нм	Цвет поглощаемого излучения	Дополнительный (видимый) цвет раствора
400–450	Фиолетовый	Желто-зеленый
450–480	Синий	Желтый
480–490	Зелено-синий	Оранжевый
490–500	Сине-зеленый	Красный
500–560	Зеленый	Пурпурный
560–575	Желто-зеленый	Фиолетовый

Используя физический метод оценки было взято пробу воды с Алексеевского водохранилища, для получения морфологической характеристики. Данная проба воды не имела видимой окраски при толщине слоя воды 480 нм. Проба с ХТЗ при толщине слоя 500 нм показывает сине-зеленую окраску, что характеризует наличие в воде внутриутробной гипоксий плода, то есть бактерий класса археи. Образец который был взят с лужи г. Харькова определяет наличие фиолетовой окраски, это определяет наличие в воде селена. Другие образцы воды бесцветной окраской.

Биотестирование – процедура установления токсичности среды с помощью тест-объектов, сигнализирующих об опасности в зависимости от того, какие вещества и в каком сочетании вызывают изменения жизненно важных функций у тест-объектов, обусловленная загрязнением надземных экосистем. Для оценки параметров среды используют стандартизированные реакции живых организмов (отдельных органов, тканей, клеток или молекул) [5].

В организме, пребывающем контрольное время в условиях загрязнения происходят изменения физиологических, биохимических, генетических, морфологических или иммунных систем. Объект извлекается из среды обитания и в лабораторных условиях проводится необходимый анализ. Живой организм может тестироваться также в специальных камерах или на стендах, где создаются условия изучаемого загрязнения, что очень важно для выявления реакции организма на то или иное доминирующее загрязнение или целый комплекс известных загрязняющих веществ на данной территории обитания [6].

В методе биотестирования было использовано пшеницу. В процессе исследования наблюдалось влияние воды на рост растения. Определенная проба воды влияла по своему на растущий организм, более наглядно изображено на рисунке 1.

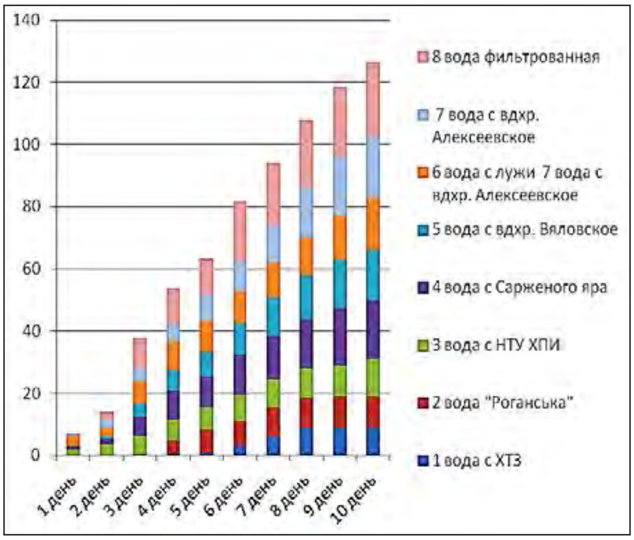

Рис. 1. Влияние отобранных проб воды на рост ростков пшеницы

Обсуждение результатов. Проанализировав данные результаты, можно сделать заключение, что в период 4 дней рост пшеницы никак не проявлялся. На 5 день были заметны ростки с образца № 2, увеличился на 0,5 см, № 4 на 0,8 см, № 5 на 0,6 см.

Темпы роста значительно увеличились у образца № 5 и № 7. В пробах воды с содержанием вредных химических соединений ростки проклюнулись с задержкой № 1, 2, 3, 6. В конечном итоге все ростки достигли одинаковой длинны. Любая водная экосистема, находясь в равновесии с факторами внешней среды, имеет сложную систему подвижных биологических связей, которые нарушаются под воздействием антропогенных факторов. Прежде всего, влияние антропогенных факторов, и в частности, загрязнения отражается на видовом составе водных сообществ и соотношении численности слагающих их видов.

Выводы. Качество природных вод можно исследовать различными методами (химическими, физическими, биологическими и биоиндикационными методами). Вода, а именно ее состав, оказывает большое влияние на живые организмы. Анализ води в разных областях ее распространения имеет различные данные. В данном исследовании было выяснено и доказано, что более положительное влияние на живые растущие организмы оказывает фильтрованная вода, так как не имеет вредных примесей. Именно фильтрованная вода необходима для полезного ее потребления.

Список литературы:

1. Менделеева Д. И. Биоиндикация и антропогенные стрессоры РХТУ // Исследование метода биоиндикации. – Киев, 2006. – Т. 10 № 3. – С. 112–135.
2. Мелеховой О. П. Биологический контроль окружающей среды UMAG / О. П. Мелеховой, Е. И. Егоровой // Проблемы биоиндикации. – Харьков: Изд-во: научно-технический журнал, 2007. – Т. 8 № 2. – С. 214–288.
3. Boston 2011. (2011). International meeting on Chemical Engineering. \WWW/ URL: http://www.brita2543.de
4. Шуберт Р. П..Биоиндикация загрязнений наземных экосистем // Анализ метода биоиндикации. – 2012. – Т. 12 № 5. – С. 111–121.
5. Богач Я. Н. Животные – биоиндикаторы индустриальных загрязнений UMAG / Ф. Н. Седлаче, Л. И. Швецова, З. Н. Криволуцкий // Животные биоиндикаторы индустриальных загрязнений. – Киев: Изд-во: журнал общей биологии, 2001. – Т. 5 № 5. – С. 134–146.
6. Bouche M. B. Strate gies lombriciennes / M. B. Bouche // Lohm U., Persson T. (Eds.), Soil Organisms as Components of Ecosystems. Ecological Bulletins. – Stockholm, Sweden, 1977. – P. 122–132.
7. Bouche Â. A. Earthworm species and ecotoxicological studies / Â. A. Bouche // Greig-Smith P. W., Becker H., Edwards P. J. Heimbach F. (Eds.), Ecotoxicology of earthworms. – Andover, UK: Intercept, 1992. – P. 20–35.
8. Lavelle Ch. Burrowing activity of Aporrectodea rosea / Ch. Lavelle // Pedobiologia. – 1998. – Vol. 42, № 2. – P. 97–101.
9. Piearce T. G. The calcium relations of selected Lumbricidae / T. G. Piearce // J. Anim. Ecol. – 1972. – Vol. 41. – P. 167–188.
10. Strom S. M., Patnode K. A., Langenberg J. A., Bodenstein B. L., Scheuhammer A. M. Lead contamination in American woodcock (Scolopax minor) from Wisconsin // Environ. Contam. and Toxicol. V. 49. №. 3. 2005. P. 396–402.
11. Wakerford B. J., Weseloh D. V., Hebert C. E. Trends of accumulation of toxic chemicals in the Great Lakers basin, 1974–2002 // Cell Preserv. Technol. 2005. V. 3. № 2. P. 125.

Гончарова Д.С., Філенко О.М., Гринь С.О.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ОЦІНКА ЯКОСТІ ВОДИ МЕТОДОМ БІОІНДИКАЦІЇ ДЛЯ ДЕЯКИХ ДЖЕРЕЛ В М. ХАРКІВ

Анотація
Використання методу біоіндикації для оцінки якості води середовища і її вплив на окремі зростаючі організми. Вода, а саме її склад, має великий вплив на живі організми. Визначення показників за станом організмів і біоценозів у природних умовах. Биоиндикаторы – це види, групи видів або спільноти, за різними показниками яких судять про якість води. Серед методів аналізу екологічного стану водних об'єктів метод біоіндикації займає одне з найважливіших місць. Він заснований на здатності окремих видів мешканців водойм-біоіндикаторів показувати своїм розвитком і існуванням у воді її ступінь забруднення, а також вони показують умови середовища які склалися у водоймі. Видовий склад та чисельність мешканців водойми залежать від властивостей води.
Ключові слова: біоіндикація, біоценоз, довкілля, біоіндикатори, якість води, умови середовища.

Goncharova D.S., Filenko O.N., Grin S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ESTIMATION OF WATER QUALITY BY THE METHOD OF BIOINDICATION FOR SOME SOURCES IN KHARKOV

Summary
Methods of bioindication are used to estimate the quality of the habitat and its individual indicators of state of organisms and biocenoses in natural conditions. Bioindicators – are species, groups of species or communities by different states of which, quality of water can be described. Among methods of analyzing of the ecological state of water bodies, the bioindication method is one of the most important. It is based on the ability of some kinds of pond-dwellers to indicate water quality by prevalence and development. Species composition and number of inhabitants of the reservoir depends on water properties.
Keywords: bioindication method, Environment, Biocenosis, contamination, Anthropogenic load.

УДК 66.096.5

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ МЕХАНІЧНОГО ДИСПЕРГАТОРА

Манастирний М.М., Корнієнко Я.М., Любека А.М.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

Одностадійні процеси одержання твердих речовин з рідких систем при застосуванні газового теплоносія знайшли широке застосування в хімічній, харчовій, фармацевтичній та інших галузях. Особливо це актуально для одержання гранульованих продуктів шляхом зневоднення робочих розчинів у псевдозрідженому шарі. Застосування техніки псевдозрідження дозволяє одержати гранульований продукт різної структури [1, 2]. Стійкість кінетики таких багатофакторних процесів суттєво залежить від способів введення рідкої фази. У статті викладено результати оцінки ефективності роботи механічного диспергатора. Проведено аналіз трьох типів диспергатора. Встановлено вплив конструкції та розташування живильної трубки по відношенню до торцевої поверхні диспергатора.

Ключові слова: диспергатор, розподілення, розпилення, псевдозрідження, зневоднення.

Постановка проблеми. Одержання комплексних органо-мінеральних добрив найбільш ефективно проводити в псевдозрідженому шарі при зневодненні композитних розчинів для цього найбільш доцільним є введення рідкої фази за допомогою механічного диспергатора.

Попередніми дослідженнями встановлено [4], що використання дискового диспергатора призводить до локального перезволоження, зменшення робочої зони і утворення агломератів з подальшим припиненням процесу. Тому з метою запобігання вказаних недоліків запропоновано застосовувати нову конструкцію механічного диспергатора із збільшеною зоною диспергування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботах [3] наведені різні способи введення рідкої фази, які ґрунтуються на принципі роботи форсунок, які мають обмежену продуктивність і тому необхідна продуктивність забезпечується їх кількістю. Це суттєво ускладнює контроль за їх роботою і можливе для застосування в періодичних процесах наприклад у фармацевтичній промисловості. Окрім того, рідка фаза повинна бути без вмісту суспендованих твердих частинок.

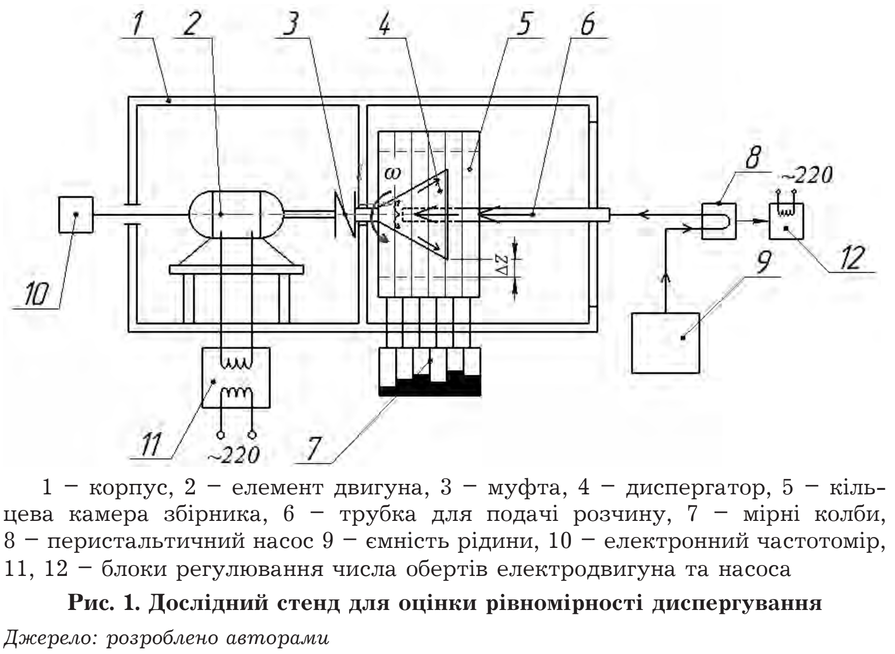
Мета статті. Метою досліджень було визначення впливу конструктивних параметрів механічного диспергатора на рівномірність розподілення рідкої фази у збільшеній робочій зоні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилися на експериментальному стенді який дозволяє вимірювати щільність зрошення робочої зони на зовнішній поверхні рисунок 1.

Частота обертів диспергатора вимірювалась електронним частотоміром в межах 50–90 1/с з точністю ±0,5. В якості модельної рідини використовували воду. Витрати рідкої фази вимірювалися об'ємним методом з точністю ±0,11 л.

При заданій частоті обертання диспергатора та сталих витратах рідина яка подавалась по живильній трубці 6, рисунок 1 за час $\Delta\tau = 60$ с розподілялась механічним диспергатором в кільцеву камеру 5, в якій з інтервалом $\Delta l = 6$ *мм* встановлені кільцеві перегородки. Кожна кільцева комірка з'єднана з мірними колбами 7. Висота рідини в колбах дозволяє визначити гістограму розподілення.

Досліджувались конструкції 3-х типів конічних диспергаторів з перфорованою поверхнею. Відстань крайки комірки в кільцевій камері 5, рисунок 1, до крайки диспергатора становить $\Delta Z = 15$ мм.

1 – корпус, 2 – елемент двигуна, 3 – муфта, 4 – диспергатор, 5 – кільцева камера збірника, 6 – трубка для подачі розчину, 7 – мірні колби, 8 – перистальтичний насос 9 – ємність рідини, 10 – електронний частотомір, 11, 12 – блоки регулювання числа обертів електродвигуна та насоса

Рис. 1. Дослідний стенд для оцінки рівномірності диспергування

Джерело: розроблено авторами

Для диспергатора типу 1, рисунок 2 на бічній поверхні по спіральній траєкторії рівномірно розташовувались отвори діаметром 4,5 мм. Відношення площі до бічної поверхні диспергатора $\frac{f_{отв}}{F_{біч}} \cdot 100\% = 4\%$ (коефіцієнт живого перетину).

Механічний диспергатор тип 1, рисунок 2 а, являю собою зрізаний конус з більшим діаметром D = 80 мм, меншим $D_1 = 40$ мм і шириною L = 47 мм. В торцевій частині, площина Г має 4 отв. діаметром 4,5 мм. Кут при вершині зрізаного конуса 25° дозволяє запобігти утворенню осаду на робочій поверхні.

Особливість введення рідкої фази полягає в тому, що

живильна труба 6, рисунок 2а) має зріз під кутом 30°, який повернутий вниз, а кінець розташований на відстані l_o = 2 мм від внутрішньої торцевої поверхні диспергатора.

З попередніх досліджень [4] встановлено, що лінійна швидкість крайки диспергатора з діаметром D, $w_л$ = 9 м/с, яка досягається при частоті обертання диспергатора n = 60 1/с.

При масових витратах G = 12,44 кг/с і кутовій швидкості n = 60 1/с за інтервал часу час $\Delta\tau$ = 60 с одержимо розподілення маси рідини, по довжині робочої зони, що виражається співвідношенням висот в мірних колбах 7, рисунок 2в,г. $h_1{:}h_2{:}h_3{:}h_4{:}h_5{:}h_6{:}h_7$ = = 0,9:1,1:0,9:1,1:1,2:11:3. Десятикратне перевищення висоти h_6 пояснює, що внаслідок наявності сил поверхневого натягу на зовнішній поверхні диспергатора утворюються струмені рисунок 2б.

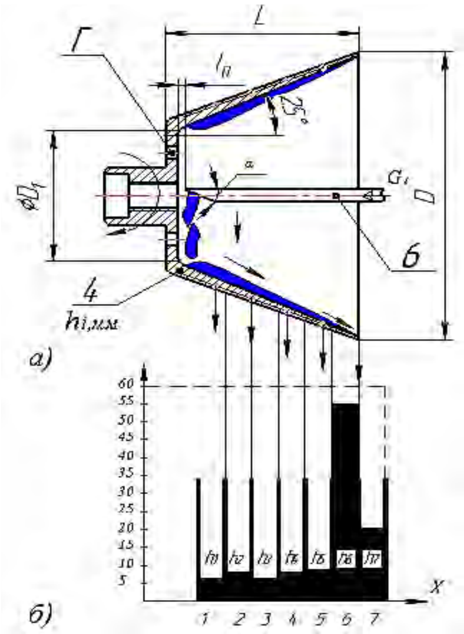
Питома щільність зрошення визначається за формулою:

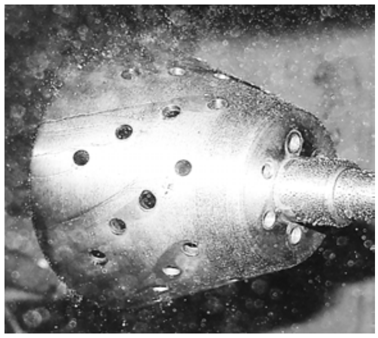
$$a = \frac{G}{L \cdot 3600}$$

де G – масові витрати рідини, кг/год, а L – довжина диспергатора, мм;

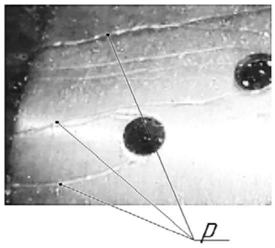
Для усунення цього явища було запропоновано конструкцію диспергатора тип 2, рисунок 3 а. На зовнішній поверхні встановлені відбійні кільця в інтервалі між якими розташовані отвори із співвідношенням коефіцієнтів живого перерізу відповідно $\varphi_1 : \varphi_2 : \varphi_3 : \varphi_4 : \varphi_5 = 1:1:3:5:5$, при збереженні загального коефіцієнта живого перетину f =4%, рисунок 3. Живильна трубка 6, рисунок 3а, мала зріз крайки під кутом 30°, але повернутим вгору. Відстань від внутрішньої торцевої поверхні диспергатора l_o = 0.

Це призвело до зміни гістограми розподілень рідини диспергатором при ідеальних умовах проведення експерименту. А саме $h_1{:}h_2{:}h_3{:}h_4{:}h_5{:}h_6{:}h_7{:}h_8$ = = 5,5:1,3:1:2:2,6:2:2,3:1. Аналіз фотографій зовнішньої поверхні диспергатора в робочому стані підтвердив ефективність застосування відбійних кілець. А в зоні 1 спостерігалось значне підвищення параметра h_1, що пов'язано з наближення крайки труби живлення 2 до торця

в)

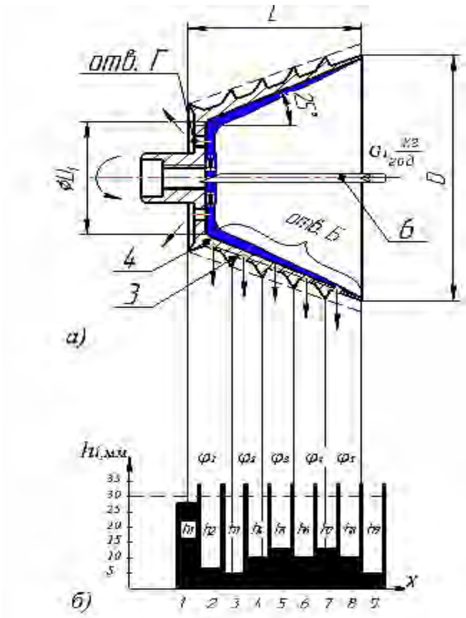
г) р – струмені рідини

4 – корпус диспергатора
6 – трубка подачі рідкої фази
а) Конструкція диспергатора тип 1
б) Гістограма розподілення рідини по довжині G = 12,44 $\frac{кг}{год}$, a = 0,073 $(\frac{кг}{м \cdot с})$
n = 60 1/с, $w_л$ = 9 м/с

в) Загальний вигляд зовнішньої поверхні
г) Рух рідини по зовнішній поверхні

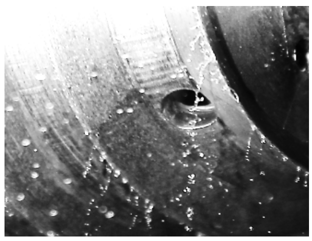
Рис. 2. Механічний диспергатор тип 1

Джерело: розроблено авторами

в)

г)

4 – корпус диспергатора 6 – трубка подачі рідкої фази 3 – відбійні кільця
а) Конструкція диспергатора тип 2
б) Гістограма розподілення рідини по довжині G = 12,44 $\frac{кг}{год}$, a = 0,073 $(\frac{кг}{м \cdot с})$,
n = 60 1/с, $w_л$ = 9 м/с

в) Загальний вигляд зовнішньої поверхні
г) Рух рідини по зовнішній поверхні

Рис. 3. Механічний диспергатор тип 2

Джерело: розроблено авторами

диспергатора, рисунок 3а. Внаслідок цього через отвори Г рисунок 3а, відбувалося виведення значної маси рідини.

Для подальшого покращення рівномірності розподілення диспергованої рідини запропоновано диспергатор тип 3, рисунок 4, який являє суміщення дзеркального відображення диспергатора тип 2 із введенням рідини в центральну частину, рисунок 4. Робочий розчин через трубку введення 4 подається в камеру 3 в якій відбувається розділення на два потоки з наступним створенням плівки яка рухається в зону більшого діаметру.

Відбійні кільця 2 розбивають струмені рідини, що рухаються по зовнішній поверхні диспергатора та сприяють ефективному диспергуванню на більшій довжині, рисунок 4в,г.

В результаті вдалося суттєво змінити гістограму розподілення по довжині ротора $h_1:h_2:h_3:h_4:h_5:h_6:h_7:h_8:h_9:h_{10}:h_{11}:h_{12}:h_{13}$ = 3,4:4,2:6,2:4:1,7:2:1:2:1,2:2,9:5:4:3. За рівномірністю розподілення можна умовно виділити в 3 зони. h_I, h_{III} зона зрошення диспергатором 1 та 1а, з середнім значенням h_I = 37,7 мм, h_{III} = 31,3 мм. В зоні h_{II} спостерігається явний мінімум по розподіленню в порівнянні з зонами h_I та h_{III}, h_{II} = 13,64 мм через розміщення розподільчої камери та малої лінійної швидкості в даній області $w_л$ = 3–4 м/с.

Щільність розподілення визначалась за формулою:

$$g_i = \frac{h_i \cdot G}{\Sigma h_i \cdot 3600 \cdot L_p},$$

де G – масові витрати рідини, кг/год;

h_i – висота стовпа рідини в окремій комірці касети, мм;

L_p – робоча зона зрошення, мм;

$\sum h_i$ – сума висот стовпів рідини у всіх комірках, мм.

Залежність $g = f(L)$ для трьох типів диспергаторів наведена на рисунку 5.

Наявність максимумів для диспергаторів типу 1 і 2, що в 6 і 3 рази перевищують базовий рівень, що є неприйнятним і сприятиме утворенню локальної зони перезволоження. Більш ефективним є диспергатор тип 3 де співвідношення значно менше.

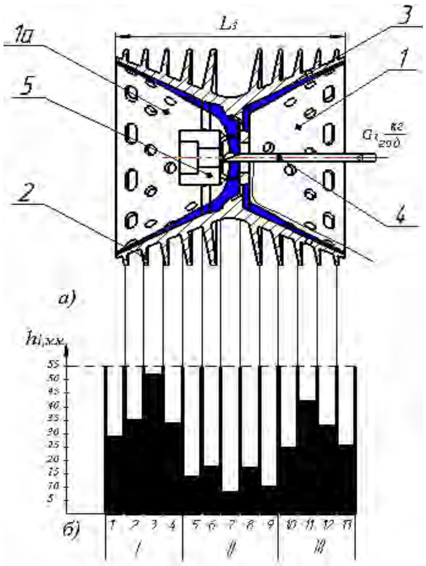
Оцінку рівномірності диспергування проводили по індексу щільності розподілення:

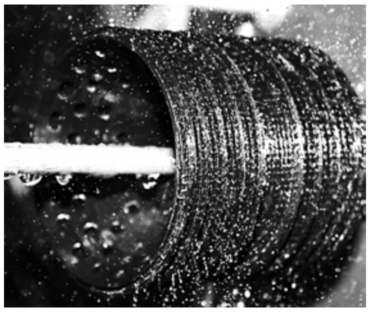
$$j_{\max} = \frac{g_{i\max}}{L_p},$$

де L_p – ширина робочої зони розпилення, а $g_{i\max}$ – максимальне значення щільності розподілення рідини в окремій мірній колбі, мм;

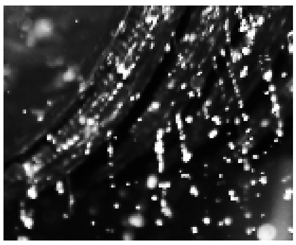
Порівняння індексу щільності показує, що найбільшої рівномірності розподіленню досягнуто при застосуванні конструкції третього типу, що в 4,5 рази менший ніж у диспергаторі типу 1 і в 2,5 рази типу 2.

Висновки. Проведені дослідження показали, що при застосуванні механічних диспергаторів з перфорованою поверхнею швидкостях $w_л$ менше 9 $\frac{м}{с}$, на зовнішній поверхні за рахунок сил поверхневого на-

в)

г)

1 – диспергатор, 2 – відбійні кільця, 3 – розподільча камера, 4 – трубка подачі робочого розчину, 5 – елемент кріплення до валу

а) Конструкція диспергатора тип 3 $L_з$ = 1,63L

б) Гістограма розподілення рідини по довжині G = 19,6 $\frac{кг}{год}$, a = 0,071 ($\frac{кг}{м \cdot с}$), n = 60 1/с, $w_л$ = 9 м/с

в) Загальний вигляд зовнішньої поверхні

г) Рух рідини по зовнішній поверхні

Рис. 4. Механічний диспергатор тип 3

Джерело: розроблено авторами

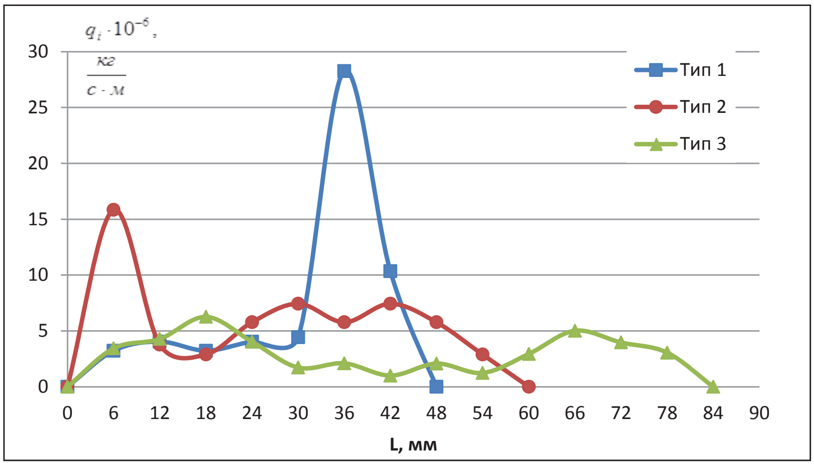

Рис. 5. Щільність розподілу маси рідини по довжині зони диспергування для диспергаторів Тип 1, Тип 2, Тип 3

Джерело: розроблено авторами

тягу утворюються струмені рідини, які зумовлюють зони локального перезволоження, тип 1.

Запропонована нову конструкцію диспергатора тип 2, яка усуває вказані недоліки. Експерементально встановлено вплив конструкції та росташування живильної трубки по відношенню до торцевої поверхні диспергатора, тип 2.

Результати досліджень покладені в основу технічного рішення конструкції диспергатора тип 3. У якого індекс щільності розпилення в 2,5 ніж у диспергатора тип 2 та в 4,5 рази ніж тип 1. В подальшому доцільно проводити дослідження впливу числа обертів та витрат в диспергаторі тип 3 на щільність розподілення та середній розмір крапель.

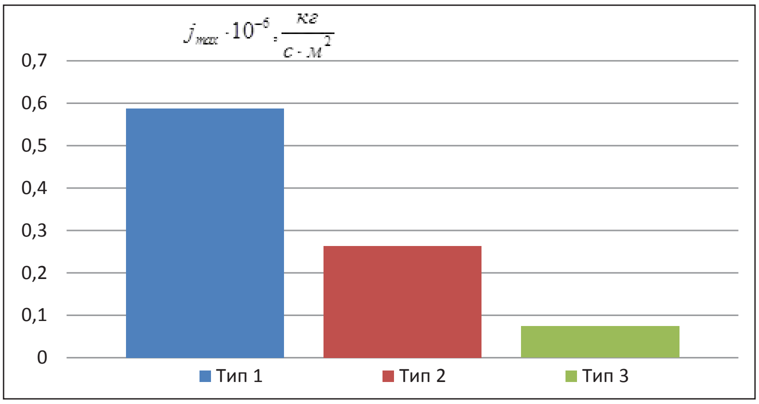

Рис. 6. Індекс щільності розпилення j_{max} для різних типів диспергата

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Pawar S. K., Henrikson F., Finotello G., Padding J. T., Deen N. G., Jongsma A. An experimental study of droplet-particle collisions / Pawar S. K. – Powder Technology, the Netherlands, 2016.
2. Nandiyanto A. B. D., Okuyama K. Progress in developing spray-drying methods for the production of controlled morphology particles: from the nanometer to submicrometer size ranges / Okuyama K. – Advanced Powder Technology, Japan, 2011.
3. Технологии грануляции компании Glatt. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.glatt.com
4. Корнієнко Я. М., д.т.н., проф., Цюпяшук А. М. магістрант. Вплив шорсткості й змочуваності робочої поверхні конічного диспергатора на диспергування рідкої фази Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».

Манастырный М.Н., Корниенко Я.Н., Любека А.Н.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ МЕХАНИЧЕСКОГО ДИСПЕРГАТОРА

Аннотация
Одностадийные процессы получения твердых веществ из жидких систем при применении газового теплоносителя нашли широкое применение в химической, пищевой, фармацевтической и других отраслях. Особенно это актуально для получения гранулированных продуктов путем обезвоживания рабочих растворов в псевдоожиженном слое. Применение техники псевдоожижения позволяет получить гранулированный продукт различной структуры [1, 2]. Устойчивость кинетики таких многофакторных процессов существенно зависит от способов введения жидкой фазы. В статье изложены результаты оценки эффективности работы механического диспергатора. Проведено анализ трех типов диспергаторов. Установлено влияние конструкции и размещения питательной трубки по отношению к торцевой поверхности диспергатора.
Ключевые слова: диспергатор, распределения, распыления, псевдоожижения, обезвоживание.

Manastyrny M.N., Kornienko Y.N., Lyubek A.N.
Kiev I. Sikorsky Polytechnic Institute

THE EVALUATION EFFICIENCY OF WORKING MECHANICAL LIQUID DISTRIBUTOR

Summary
The one stage process for preparing solid substances from liquid systems when used coolant gas have been widely used in chemical, food, pharmaceutical and other industries. This is especially important for obtaining granulated products by dewatering solutions in a fluidized bed. Application of the fluidization technique makes it possible to obtain a granular product of different structures [1, 2]. The stability of the kinetics of such multifactor processes depends substantially on the methods of introducing the liquid phase. The paper presents the results of an evaluation of the efficiency of a mechanical liquid distributor. Three types of liquid distributors were analyzed. The effect of the construction and placement of the feed tube with respect to the end surface of the liquid distributor is established.
Keywords: liquid distributor, distribution, spraying, fluidization, dehydration.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 628.517

ШУМОВОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Алябьева В.А., Лосминская Э.А., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье рассматривается шумовое загрязнение, исследовано его негативное влияние на организм человека и окружающую среду. Автором приведена классификация шума в зависимости от его воздействия. Так же указаны нормы допустимого уровня шума, установленные согласно стандартам, утверждённым Всемирной организацией здравоохранения. Предложены методы решений по уменьшению и возможному устранению шумового загрязнения.
Ключевые слова: шум, акустическая экология, загрязнение, воздействие, звук.

Введение. Шумовое загрязнение – это одна из наиболее актуальных проблем экологии современных мегаполисов. Это звуковой бич нашего времени, видимо, самое нетерпимое из всех видов загрязнения внешней среды. Наряду с проблемами загрязнения воздуха, почвы и воды человечество столкнулось с проблемой борьбы с шумом. Появились и получают широкое распространение такие понятия как «акустическая экология», «шумовое загрязнение окружающей среды» и др. Всё это обусловлено тем, что вредное воздействие шума на организм человека, на животный и растительный мир бесспорно, установлено наукой.

Постановка проблемы. Человек и природа все больше страдают от пагубного воздействия шума. С каждым годом его уровень в больших городах неумолимо возрастает. Прежде всего, это происходит из-за увеличения количества транспортных средств. Не секрет, что влияние шума на здоровье человека весьма сильно. На сегодняшний день свыше 60% человек, проживающих в мегаполисах, ежедневно подвергается чрезмерным звуковым, инфразвуковым и ультразвуковым воздействиям. Особенно вреден шум по ночам.

Цель работы – выяснить, как именно шумовое загрязнение влияет на человеческий и другие живые организмы, предложить методы решения установленных проблем для дальнейшего предотвращения отрицательных последствий воздействия шума.

Анализ основных исследований. Реакция человека на шум различна. Некоторые люди терпимы к шуму, у других он вызывает раздражение, стремление уйти от источника шума. Психологическая оценка шума в основном базируется на понятии восприятия, причем большое значение имеет внутренняя настройка к источнику шума. Она определяет, будет ли шум восприниматься как мешающий. Часто шум, воспроизводимый самим человеком, не беспокоит его, в то время как небольшой шум, вызванный соседями или каким-нибудь другим источником, оказывает сильный раздражающий эффект. Большую роль играет характер шума и его периодичность.

На степень психологической и физиологической восприимчивости к шуму оказывают влияние тип высшей нервной деятельности, характер сна, уровень физической активности, степень нервного и физического перенапряжения, вредные привычки (алкоголь и курение). Звуковые раздражители создают предпосылку для возникновения в коре головного мозга очагов застойного возбуждения или торможения. Это ведет к снижению работоспособности, в первую очередь умственной, так как уменьшается концентрация внимания, увеличивается число ошибок, развивается утомление.

Такое состояние неблагоприятно отражается на сердечно-сосудистой системе: изменяется частота сердечных сокращений, повышается или понижается артериальное давление, повышается тонус и снижается кровонаполнение сосудов головного мозга. Существует зависимость между заболеваемостью центральной нервной системы и сердечно-сосудистой системой, уровнями шума и длительностью проживания в шумных городских условиях. Рост общей заболеваемости населения отмечается после 10 лет проживания при постоянном шумовом воздействии с интенсивностью в 70 дБ и выше.

Следовательно, городской шум можно отнести к факторам риска возникновения гипертонической болезни, ишемической болезни сердца. При действии шума наиболее уязвима столь важная функция организма, как сон. Порог влияния шума на спящих для разных людей лежит в области спектра от 30 до 60 дБ. Постоянное действие интенсивного шума (80 дБ и более) может явиться причиной гастрита и даже язвенной болезни, так как могут нарушаться секреторная и моторная функции желудка.

Громкая музыка (по радио, телевизору, воспроизводимая специальной аппаратурой) может достигать 100 дБ, а на концертах с использованием электроакустической аппаратуры до 115 дБ. Длительное воздействие звука высокой интенсивности и высокой частоты может вызвать необратимую потерю слуха (тугоухость). Интересно, что американский отоларинголог

С. Розен установил, что в африканском племени в Судане, не подверженному воздействию цивилизованного шума, острота слуха у шестнадцатилетних представителей в среднем такая же, как у тридцатилетних людей, живущих в шумном Нью-Йорке. У 20% юношей и девушек, часто слушающих модную современную эстрадную музыку, слух оказался притуплённым так же, как у 85-летних стариков.

Каждый человек воспринимает шум поразному. Многое зависит от возраста, темперамента, состояния здоровья, окружающих условий. Некоторые люди теряют слух даже после короткого воздействия шума сравнительно уменьшенной интенсивности. Шум оказывает вредное влияние на зрительные и вестибулярные анализаторы, снижает рефлекторную деятельность, что часто становится причиной несчастных случаев и травм. Чем выше интенсивность шума, тем хуже мы видим и реагируем на происходящее. Этот перечень можно продолжить. Но необходимо подчеркнуть, что шум коварен, его вредное воздействие на организм совершенно незримо, незаметно и имеет аккумулирующий характер, более того, против шума организм человека практически не защищён. При резком свете мы закрываем глаза, инстинкт самосохранения спасает нас от ожогов, заставляя отдёрнуть руку от горячего и т. д., а от воздействия шума у человека нет защитной реакции. Поэтому и существует недооценка борьбы с шумом.

Но и абсолютная тишина пугает и угнетает человека. Так, сотрудники одного конструкторского бюро, имевшего прекрасную звукоизоляцию, уже через неделю стали жаловаться на невозможность работы в условиях гнетущей тишины. Они нервничали, теряли работоспособность. И, наоборот, ученые установили, что звуки определенной силы стимулируют процесс мышления, в особенности процесс счета.

Как показали исследования, неслышимые звуки также могут оказать вредное воздействие на здоровье человека. Так, инфразвуки особое влияние оказывают на психическую сферу человека: поражаются все виды интеллектуальной деятельности, ухудшаются настроение, иногда появляется ощущение растерянности, тревоги, испуга, страха, а при высокой интенсивности — чувство слабости, как после сильного нервного потрясения. Даже слабые звуки — инфразвуки могут оказывать на человека существенное воздействие, в особенности, если они носят длительный характер. По мнению ученых, именно инфразвуками, неслышно проникающими сквозь самые толстые стены, вызываются многие нервные болезни жителей крупных городов. Ультразвуки, занимающие заметное место в гамме производственных шумов, также опасны. Механизмы их действия на живые организмы крайне многообразны. Особенно сильно их отрицательному воздействию подвержены клетки нервной системы. Шум коварен, его вредное воздействие на организм совершается незримо, незаметно. Нарушения в организме человека против шума практически беззащитен. В настоящее время врачи говорят о шумовой болезни, развивающейся в результате воздействия шума с преимущественным поражением слуха и нервной системы

Таким образом, с шумом необходимо бороться, а не пытаться привыкнуть. Борьбе с шумом посвящена акустическая экология, целью и смыслом которой являются стремление установить такое акустическое окружение, которое соответствовало бы или было созвучно голосам природы, ибо шумы техники противоестественны всему живому, эволюционно сложившемуся на планете. Для предотвращения неблагоприятного воздействия шума на здоровье человека решающее значение имеют мероприятия по разработке гигиенических нормативов допустимых уровней шума и по устранению шума.

Группы риска. Степень влияния шума на людей неодинакова: на здоровье одних он сказывается сильнее, на самочувствии других — слабее. Наиболее уязвимы в условиях шумового загрязнения такие группы населения, как дети; люди с хроническими заболеваниями; пожилые люди; люди, работающие попеременно в ночную и дневную смены; жители домов без звукоизоляции в круглосуточно оживлённых районах.

Действие шумового загрязнения на флору и фауну. Шумовой дискомфорт плохо сказывается также на животных и растениях. Его источники в окружающей среде — это автомобили, троллейбусы, самолеты, компрессоры и многое другое. Приемлемый уровень шума колеблется в пределах 30–60 дБ, однако на самом деле показатели часто превышают эти цифры, достигая 100 дБ.

Шумовое загрязнение быстро вызывает нарушение естественного баланса в экосистемах. Шумовое загрязнение может приводить к нарушению ориентирования в пространстве, общения, поиска пищи и т. д. В связи с этим некоторые животные начинают издавать более громкие звуки, из-за чего они сами будут становиться в роли вторичных звуковых загрязнителей, ещё сильнее нарушая равновесие в экосистеме. Многочисленными испытаниями установлено, что растения, которые подвержены постоянному влиянию шума, засыхают. Причина их гибели — это выделения листьями слишком большого количества влаги. Происходит это потому, что шумовое загрязнение превышает допустимый барьер. Так, деревья в больших городах живут значительно меньше, а пчелы при звуке реактивного двигателя утрачивают способность ориентироваться в пространстве.

Конкретным примером воздействия шума на живые организмы, можно считать следующее событие. Тысячи не вылупившихся птенцов погибли в результате дноуглубительных работ, ведущихся немецкой компанией «Мебиус» по распоряжению Минтранса Украины. Шум от работающей техники разносился на 5–7 км, оказывая негативное влияние на прилегающие территории Дунайского биосферного заповедника. Представители Дунайского биосферного заповедника и еще 3 организаций вынуждены были с болью констатировать гибель всей колонии пестроносой крачки и речной крачки, которые располагались на косе Птичья. Также одними из самых известных случаев ущерба, наносимых шумовым загрязнением природе, являются многочисленные случаи, когда дельфины и киты выбрасывались на берег, теряя ориентацию из-за громких звуков военных гидролокаторов (сонаров).

Виды шумового загрязнения. Шумовое воздействие подразделяется на следующие категории:

· Мешающее. Шум, который воспринимается, как помеха обычно возникает с уровня 25 дБ;

· Активирующее. Этот вид шума возбуждает нервную систему, провоцирует нарушение сна и нормального отдыха;

· Влияющее на работоспособность. Шум может, как понижать уровень работоспособности, так его и повышать. Обычно, конечно же, он негативно влияет на этот параметр, но совсем недавно ученые обнаружили тот факт, что есть определенные звуки, побуждающие к действию;

· Провоцирующее заболевание. Высокий уровень шумового загрязнения может вызвать серьезные проблемы со здоровьем человека, к примеру, глухоту или сердечную недостаточность.

Нормы шума. В 2015 году Европейское региональное бюро Всемирной организации здравоохранения выпустило «Руководство по проблемам ночного шума в Европе». В этом документе запечатлены последние данные о вреде шума (в частности, ночного) для здоровья человека и отражены рекомендации о предельно допустимых уровнях шума.

Группа исследователей, в составе 35 учёных: медиков, акустиков и членов Европейской комиссии, выяснила, что в настоящее время минимум каждый пятый европеец страдает от повышенного влияния шума в ночное время.

Согласно стандартам, утверждённым Всемирной организацией здравоохранения, нормы шума в ночное время составляют не более 40 дБ. Такой уровень шума наблюдается обычно в жилых кварталах тихих районов. При малейшем превышении этой нормы шума у жителей могут возникнуть небольшие проблемы со здоровьем: к примеру, бессонница.

Уровень шума на оживлённой улице города, как правило, составляет свыше 55 дБ. Если человек будет пребывать в условиях такого сильного шумового загрязнения довольно долго, не исключено, что у него повысится артериальное давление, нарушится сердечная деятельность. К сожалению, комиссия ВОЗ установила, что каждый пятый житель Европы ежедневно подвергается влиянию шума силой более 55 дБ.

Пока нормируются только неблагоприятные шумы (но и они не рассматриваются вместе с другими неблагоприятными воздействиями, что, несомненно, должно заставить снизить предельные значения). Акустические воздействия относятся к таким, у которых есть оптимумы; нельзя считать, что все шумы и звуки вредны. Есть много звуков и шумов, приятных для человека, а в условиях полного отсутствия звуков человек не может жить. Одно из решений этой проблемы – создание в местах расселения благоприятного звукового фона, положительно влияющего на состояние людей. Сюда можно отнести общегородской и внутриквартирный фон. Для оценки уровня шума используются уровни интенсивности и звукового давления и уровень звуковой мощности источника шума.

Защита от шума. Защита от шума подразумевает следующие мероприятия.

1) Звукопоглощение. Звукопоглощением называется процесс перехода части энергии звуковой волны в тепловую энергию среды, в которой распространяется звук. Для звукопоглощения применяют пористые (поры должны быть открыты со стороны падения звука и соединяться между собой) и рыхлые волокнистые материалы (войлок, минеральная вата, пробка и т. д.). Звукопоглощающие материалы или конструкции из них укрепляются на ограждающих конструкциях помещения без воздушного зазора или на некотором расстоянии от них.

2) Звукоизоляция. Под звукоизоляцией понимается процесс снижения уровня шума, проникающего через ограждение в помещение. Основным параметром для оценки звукоизоляции любой конструкции является индекс Rw. Он показывает, на сколько дБ снижается уровень шума при использовании звукозащитной конструкции. Для достижения комфортного для человека уровня шума (не более 30 дБ), межкомнатные перегородки должны иметь индекс Rw не менее 50 дБ.

Всемирная организация здравоохранения пришла к выводу о том, что бороться с шумовым загрязнением надо комплексно: сокращая количество шумовых источников и одновременно понижая уровень шума сохранившихся объектов. Для повышения эффективности борьбы с шумом Европейский Союз предложил странам составить карты мест с наиболее высокой степенью шумового загрязнения и сосредоточить основные усилия по борьбе с шумом именно в этих точках. Способ разделения на зоны позволит выбрать оптимальный метод защиты от шума на той или иной территории и покажет, какие районы нуждаются в экстренной помощи по борьбе со звуковым загрязнением.

Одним из современных методов защиты от шума является установка шумопоглощающих экранов вдоль автодорог, а также отдаление транспортных магистралей от зданий школ, детских садов и медицинских учреждений. В зонах с повышенным уровнем шума разрешается размещать только офисные помещения, так как ночью они пустуют.

Ещё одним методом борьбы с вредным влиянием шума является планировка квартир таким образом, чтобы окна спален выходили во двор. Кроме того, защите от шума способствует улучшение звукоизоляции окон и дверей. Следите только за тем, чтобы эта звукоизоляция не сказывалась на вентиляции помещения.

Неизменно высокий уровень шума в среде обитания является фактором риска для многих людей. Постоянное шумовое загрязнение имеет и социальные последствия: шум может мешать сну, что, в свою очередь, влияет на производительность труда на работе или в школе. Шум дорог с интенсивным движением мешает общению между членами семьи или с соседями и ограничивает игры детей.

Каждый из нас может понизить уровень шумового загрязнения, соблюдая «стратегии молчания»:

· Осмотрительность. Не создавайте больше шума, чем абсолютно необходимо и неизбежно в сложившихся обстоятельствах.

· Защитите себя. Всегда надевайте средства защиты органов слуха, когда это требуется или желательно.

· Защитите ваших детей. Убедитесь, что игрушки ваших детей (например, кваканье лягушек или выстрелы пистолетов) даже при кратковременном воздействии не может привести к значительным повреждениям слуха.

· Тихий отдых. Не проводите мероприятия, которые связаны с большим количеством шума.

· Прислушайтесь. Проверьте критические параметры громкости на вашем радио, телефоне и телевизоре, которые вы ежедневно используете.

· Проверка. Регулярно проверяйте слух у специалистов.

· Соблюдайте молчание. Переосмыслите свои привычки. Работает ли проигрыватель компакт-дисков, радио или телевизор в фоновом режиме? Первый шаг в борьбе против шумового загрязнения каждый может сделать сам, уменьшив собственный шум. То есть, выключить проигрыватель компакт-дисков или телевизор и создать вокруг себя тишину. Потому что только мы выбираем наше поведение и наш образ жизни, будет тише вокруг нас или нет.

Выводы. Шум – фактически постоянно действующий негативный фактор окружающей среды, он преследует людей на работе, в транспорте, дома, на отдыхе. Увеличение числа промышленных предприятий, повышение мощности и скорости технологического оборудования, механизация производства, привели к тому, что человек постоянно подвергается влиянию шумов высокого уровня. Транспортный и производственный шумы угнетающе действуют на человека – утомляют, нервируют, мешают сосредоточиться. Как только шум замолкает, человек испытывает чувство облегчения и покоя. Шум препятствует хорошему отдыху и восстановлению сил, расстраивает сон. Постоянное недосыпание и бессонница являются причиной тяжелых нервных расстройств. Поэтому эта проблема является поистине актуальной. Стоит придерживаться методов предотвращения шумового воздействия и способствовать разработке новых для создания необходимых условий жизни, не наносящих вред живым организмам.

Список литературы:

1. Шишелова Т.И., Малыгина Ю.С., Нгуен Суан Дат. Влияние шума на организм человека // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 8. – С. 28–31.
2. Голицын А.Н. Промышленная экология и мониторинг загрязнения природной среды – М.: 2010. – С. 64–70.
3. Фадеева Г.А., Попова В.А. Физика и экология. – В.: 2003. – С. 42–45.
4. Юдина И.О. Борьба с шумом на производстве. – М.: 1986. – С. 18–23.

Аляб'єва В.О., Лосмінська Е.О., Гринь С.О.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ШУМОВЕ ЗАБРУДНЕННЯ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Анотація
У статті розглядається шумове забруднення, досліджено його негативний вплив на організм людини та навколишнє середовище. Автором наведено класифікацію шуму в залежності від його впливу. Також вказані норми допустимого рівня шуму, що встановлені відповідно до стандартів, затверджених Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Запропоновано методи рішень щодо зменшення та можливого усунення шумового забруднення.
Ключові слова: шум, акустична екологія, забруднення, вплив, звук.

Alyabyeva V.A., Losminskaya E.A., Grin S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

NOISE POLLUTION AS ONE OF THE MAIN ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Summary
The article considers noise pollution, the negative impact on the human body and the environment is investigated. The author gives a classification of noise depending on its effect. The norms for the permissible noise level, established in accordance with the standards approved by the World Health Organization, are also specified. Methods of solutions for reducing and possibly eliminating noise p ollution are proposed.
Keywords: noise, acoustic ecology, pollution, impact, sound.

УДК 579.262:579.8: 579.861.2:547.435:615.281

ВПЛИВ ПОХІДНИХ АМІНОПРОПАНОЛУ З N-АЛКІЛАРИЛЬНИМ РАДИКАЛОМ НА БІОПЛІВКИ STAPHYLOCOCCUS

Гринчук Н.І.
Інститут фармакології та токсикології
Національної академії медичних наук України

На сьогодні в клінічну практику не впроваджено жодного препарату, який би в нетоксичних для людини дозах, проявляв активність відносно біоплівок. Дослідження впливу нових похідних амінопропанолу з N-алкіларильним радикалом на біоплівки *S. aureus* показало, що сполуки виявляють виразну антибіоплівкову активність. Відносно сформованих біоплівок найбільш активною виявилась сполука КВМ-194 у субінгібуючій концентрації, яка за ступенем інгібуючого ефекту переважає або не поступається препаратам порівняння ципрофлоксацину, азитроміцину, гентаміцину та рифампіцину. Отже, вперше синтезовані похідні амінопропанолу з N-алкіларильним радикалом можуть бути перспективними для розробки на їх основі лікарських засобів з антибіоплівковою активністю.
Ключові слова: біоплівки, мікроорганізми, *Staphylococcus aureus*, похідні амінопропанолу, антибіотики.

Постановка проблеми. Золотистий стафілокок був відкритий в 1880 р. як потенційний збудник урогенітальних інфекцій, сепсису, інфекційних захворювань шкіри, м'яких тканин, очей, дихальних шляхів та ЛОР-органів, суглобів та кісток, ЦНС, та післяопераційних ранових ускладнень, летальність при таких захворюваннях складала близько 80% до початку клінічного застосування пеніциліну [1].

Стафілококи як збудники різних типів інфекцій, можуть знаходитися в планктонному, біоплівковому чи обох станах. Планктонні форми мікроорганізмів є причиною, наприклад, пневмонії і сепсису, в той час як цілий ряд хронічних захворювань, а саме: ендофтальміт, остеомієліт, ендокардит, хронічні шкірні інфекції, інфекції, які передаються через медичні пристрої, хронічний риносинусит і стоматологічні захворювання викликані біоплівковими формами бактерій [1]. За даними літератури більше 65% інфекційних захворювань викликані мікроорганізмами, що існують у формі біоплівки.

Після доведення можливості існування мікроорганізмів у стані біоплівки виникла потреба у встановленні базових механізмів процесу їх розвитку, практичних підходів до лікування і профілактики захворювань, обумовлених мікробними спільнотами. Відомо, що серед клінічних ізолятів *S. aureus* формувати біоплівки здатні до 78%, серед метицилін-резистентних штамів золотистого стафілокока (*MRSA*) – до 96% культур. Характерною особливістю біоплівкових мікроорганізмів є нечутливість до сучасних антимікробних препаратів. Так, на сьогоднішній день доведено, що клітини у складі біоплівки у 1000 раз більш стійкі до дії антибіотиків ніж планктонні мікроорганізми [2, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з даними літератури, деякі антимікробні препарати не лише не проявляють специфічної дії відносно біоплівок, але можуть і стимулювати їх утворення. Так, гентаміцин не проявляв інгібуючої активності відносно сформованих біоплівок *MSSA* (метицилін-чутливий *S. aureus*) та *MRSA*, незалежно від дози, проте стимулював плівкоутворення. Амоксицилін/клавуланат в інгібуючих та субінгібуючих дозах також не виявляв значної антибіоплівкової активності проти сформованих біоплівок стафілококів [4].

Наші попередні дослідження свідчать про наявність виразної антимікробної активності амінопропанолів з N-алкіларильним радикалом відносно біоплівок *Candida albicans та Escherichia coli* [5].

Дане дослідження є фрагментом планової науково-дослідної роботи лабораторії фармакології протимікробних засобів відділу фармакології ДУ «Інститут фармакології та токсикології НАМН України»: «Дослідження впливу аміноспиртів з адамантильним та N-алкіларильним радикалом на процеси плівкоутворення монокультур бактерій, грибів та мікробних асоціацій» (№ державної реєстрації 0115U002442), співвиконавцем яких є автор.

Мета дослідження – встановити вплив сполук з N-алкіларильним радикалом на формування біоплівок *Staphylococcus aureus* у порівнянні з офіцинальними препаратами.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

1. Визначити вплив похідних амінопропанолів з N-алкіларильним радикалом на плівкоутворення клінічного штаму *S. aureus 222*.
2. Дослідити антимікробну активність похідних амінопропанолів з N-алкіларильним радикалом проти сформованих 1- та 2-добових біоплівок *S. aureus 222*.

Матеріали та методи. У експериментах використовували клінічний штам *Staphylococcus aureus 222*, чутливий до дії амікацину, кліндаміцину, резистентний до оксациліну і ципрофлоксацину, помірночутливий – до еритроміцину.

Антибіоплівкову активність сполук визначали за здатністю впливати на плівкоутворення та сформовані 1-добові та 2-добові біоплівки бактерій, використовуючи 96-лункові полістиролові планшети [7]. Дослідження проводили методом сорбції молекул барвника на структурах біоплівки, з подальшою їх десорбцією в органічні розчинники [6]. При дослідженні впливу сполук на плівкоутворення внесення розчинів досліджуваних речовин та культур проводили одночасно, на сформовані біоплівки – на 1-у та 2-у добу експерименту.

Для отримання біоплівок використана 1-добова культура *S. aureus*, вирощена на рідкому поживному середовищі № 8. Для приготування інокуляту нічну культуру розводили у поживному середовищі у 100 разів (1:100). Термін ін-

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

кубації складав 24 год при 37° С. Після закінчення терміну інкубації вміст планшетів видаляли, промивали тричі дистильованою водою, вносили 0,1% розчин генціанвіолету та витримували 10–15 хв. Для виявлення сформованої біоплівки барвник екстрагували етанолом протягом 15 хв. Вимірювання оптичної щільності проводили на Adsorbance Microplate Reader ELx800 (BioTek, США) при довжині хвилі 630 нм. Контролем слугували інтактні культури мікроорганізмів, вирощені за тих самих умов.

В експериментах були використані сполуки: КВМ-194, КВМ-204, КВМ-261, КВМ-262 та КВМ-263 у концентрації 5,0 та 0,5 МІК. Сполуки синтезовані в Інституті органічної хімії к. фарм. н. Ю. В. Коротким.

Препаратами порівняння в експериментах слугували ципрофлоксацин, азитроміцин, гентаміцин та рифампіцин.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведених експериментів щодо впливу сполук та препаратів порівняння на плівкоутворення було показано, що сполуки з N-алкіларильним радикалом дозозалежно пригнічують формування біоплівок *S. aureus 222* (рис. 1). Так, інгібуюча дія сполук КВМ-194, КВМ-204, КВМ-261 та КВМ-262 у концентрації 5,0 МІК становила (67,8–83,7)%, а у субінгібуючій концентрації – (7,3–37,8)%, в залежності від сполуки. Сполука КВМ-263 проявила виразну інгібуючу активність в обох досліджуваних концентраціях: 82,5% та 75,6% (5,0 та 0,5 МІК відповідно).

Пригнічуюча дія препаратів порівняння також залежала від їх концентрації та становила: для ципрофлоксацину – 93,2% та 47,1%, азитроміцину – 97,6% та 29,8%, гентаміцину – 93,2% та 47,5% (5,0 та 0,5 МІК відповідно). Рифампіцин у концентрації 5,0 МІК порушував формування біоплівок на 68,9%, у субінгібуючій концентрації не тільки не проявляв інгібуючої активності, але й стимулював плівкоутворення золотистого стафілокока.

Сполуки КВМ-204 та КВМ-262 за своєю антибіоплівковою активністю не поступалися препаратам порівняння ципрофлоксацину, азитроміцину та гентаміцину у концентрації 5,0 МІК, сполука КВМ-263 у субінгібуючій концентрації вірогідно переважала усі препарати порівняння.

Отримані дані щодо вивчення здатності сполук та препаратів порівняння впливати на сформовану 1-добову біоплівку *S. aureus 222* наведені на рис. 2.

Дослідженнями встановлено, що сполука КВМ-194 у концентрації 0,5 МІК руйнувала сформовану біоплівку на 45,9%, підвищення її концентрації до 5,0 МІК супроводжувалось зменшенням інгібуючої дії до 33,9%.

Визначено, що сполуки КВМ-261 та КВМ-263 дозозалежно руйнували 1-добову біоплівку: у концентрації 5,0 МІК антибіоплівкова дія складала 16,5% та 32,1% відповідно, у концентрації 0,5 МІК деструкція біоплівок менш виразна – 2,8% та 19,9% відповідно.

Сполука КВМ-204 у досліджених концентраціях відносно 1-добової біоплівки *S. aureus 222* активності не виявляла, сполука КВМ-262 була активною тільки при концентрації 5,0 МІК: біомаса біоплівки зменшувалась на 16,4%.

Серед препаратів порівняння найактивнішим виявився ципрофлоксацин, для якого характерна дозозалежна дія. У концентрації 5,0 МІК інгібуюча дія складала 72,2%, а при 0,5 МІК – 27,3%. Дозозалежна дія також характерна для азитроміцину, який руйнував біоплівки на 50,2% та 16,1% (при 5,0 та 0,5 МІК відповідно). Антибіоплівкова

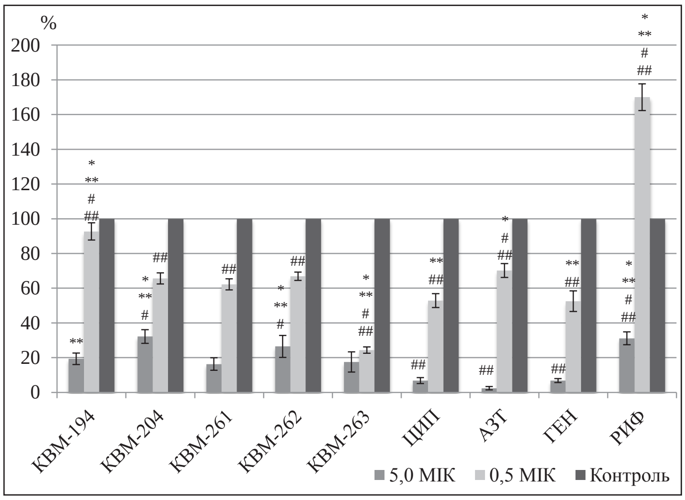

Рис. 1. Вплив сполук та препаратів порівняння на плівкоутворення S. aureus 222 (% утворення біоплівки)

*Примітка. * – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації ципрофлоксацину, ** – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації азитроміцину, # – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації гентаміцину, ## – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації рифампіцину, ЦИП – ципрофлоксацин, АЗТ – азитроміцин, ГЕН – гентаміцин, РИФ – рифампіцин.*

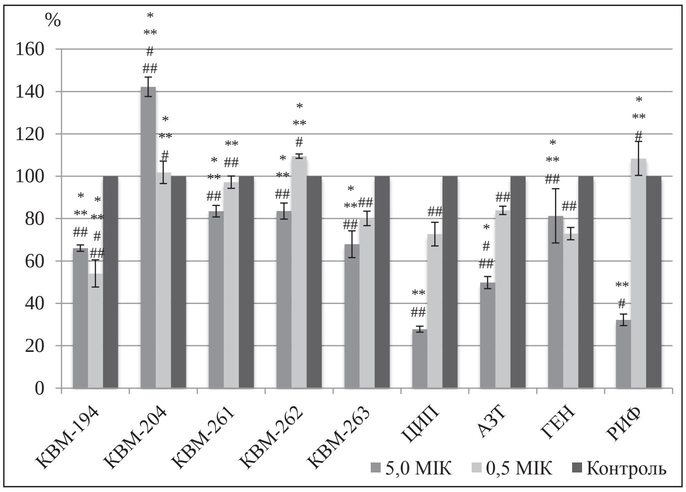

Рис. 2. Вплив сполук та препаратів порівняння на 1-добові біоплівки S. aureus 222 (% біоплівки у порівнянні з інтактним контролем)

*Примітка. * – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації ципрофлоксацину, ** – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації азитроміцину, # – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації гентаміцину, ## – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації рифампіцину, ЦИП – ципрофлоксацин, АЗТ – азитроміцин, ГЕН – гентаміцин, РИФ – рифампіцин.*

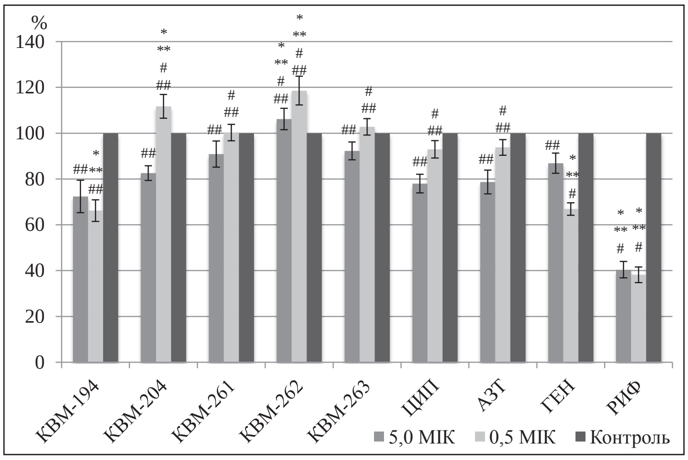

Рис. 3. Вплив сполук та препаратів порівняння на 2-добові біоплівки S. aureus 222 (% біоплівки у порівнянні з інтактним контролем)

*Примітка. * – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації ципрофлоксацину, ** – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації азитроміцину, # – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації гентаміцину, ## – р < 0,05 вірогідне зниження по відношенню до відповідної концентрації рифампіцину, ЦИП – ципрофлоксацин, АЗТ – азитроміцин, ГЕН – гентаміцин, РИФ – рифампіцин.*

активність гентаміцину у концентрації 5,0 МІК складала 18,7%, у концентрації 0,5 МІК – 27,1%, дія рифампіцину спостерігалася тільки у концентрації 5,0 МІК і складала 67,8%.

Показано, що сполука КВМ-194 у субінгібуючій концентрації за антибіоплівковою активністю переважала усі препарати порівняння, а у концентрації 5,0 МІК, як і КВМ-263, не поступалася ципрофлоксацину, азитроміцину та рифампіцину.

Результати дослідження здатності сполук та препаратів порівняння руйнувати сформовані 2-добові біоплівки золотистого стафілокока наведено на рис. 3.

Згідно з отриманими результатами досліджень (рис. 3) встановлено, що сполука КВМ-194 у концентрації 5,0 МІК руйнує сформовані 2-добові біоплівки *S. aureus 222* на 27,6%, а при 0,5 МІК – на 33,8%. Антибіоплівкова активність сполук КВМ-204, КВМ-261 та КВМ-263 у концентрації 5,0 МІК складала 17,4%, 9,1% та 7,7% відповідно, при зменшенні концентрації до 0,5 МІК дані сполуки не проявляли інгібуючого впливу. Сполука КВМ-262 не виявляла пригнічуючої дії у обох досліджуваних концентраціях.

Серед препаратів порівняння найактивнішим виявився рифампіцин, інгібіція становила 59,6% (5,0 МІК) та 61,8% (0,5 МІК). Інгібуюча дія ципрофлоксацину, азитроміцину, гентаміцину складала: 22,0% та 7,0%, 21,3% та 6,2%, 13,1% та 33,1% (5,0 МІК та 0,5 МІК відповідно).

Досліджувані сполуки, окрім КВМ-262, за антибіоплівковою активністю не поступалися рифампіцину у концентрації 5,0 МІК, а КВМ-194 у субінгібуючій концентрації не поступався рифампіцину та вірогідно переважав азитроміцин.

Таким чином, проведені експерименти показали, що похідні амінопропанолу з N-алкіларильним радикалом виявляють виразний інгібуючий ефект на плівкоутворення та здатні руйнувати сформовані 1-добові та 2-добові біоплівки *S. aureus*.

Висновки. 1. Вперше синтезовані похідні амінопропанолу виявляють високу здатність порушувати плівкоутворення золотистого стафілокока і не поступаються або є близькими до препаратів порівняння за своєю антибіоплівковою активністю. Специфічна дія сполук є дозозалежною.

2. Сполуки виявляють здатність руйнувати сформовані 1-добові біоплівки *S. aureus*. Найбільш виразну дію проявляла КВМ-194 у концентрації 0,5 МІК, яка вірогідно переважала усі препарати порівняння.

3. Відносно 2-добових біоплівок золотистого стафілокока найбільш активною виявилась сполука КВМ-194, яка у субінгібуючій концентрації не поступається рифампіцину та вірогідно переважає азитроміцин.

4. Вперше синтезовані похідні амінопропанолу з N-алкіларильним радикалом є перспективними для подальших досліджень специфічної антимікробної активності.

Список літератури:

1. Staphylococcal Infection, Antibiotic Resistance and Therapeutics / R. Choudhury, S. Panda, S. Sharma, D. V. Singh // Antibiotic Resistant Bacteria – A Continuous Challenge in the New Millennium. – 2012. – С. 247–272.
2. Ерошенко Д. В. Влияние факторов внешней среды на первые этапы образования биопленок бактериями *Staphylococcus epidermidis*: дис. канд. біол. наук: 03.02.03 / Ерошенко Д. В. – Пермь, 2015. – 137 с.
3. Чеботарь И. В. Биопленки *Staphylococcus aureus*: структурно-функциональные характеристики и взаимоотношения с нейтрофилами: дис. докт. мед.наук: 03.02.03 / Чеботарь И. В. – Нижний Новгород, 2014. – 239 с.
4. Вплив антибіотиків на біоплівкоутворення *MSSA* та *MRSA* штамами стафілокока / [С. А. Деркач, І. А. Воронкіна, Л. С. Габишева та ін.] // ІНФЕКЦІЙНІ ХВОРОБИ. – 2016. – № 4. – С. 46–51.
5. Суворова З. С. Антимикробная активность производных арилалифатических аминоспиртов в отношении биопленок *C. albicans* и *E. coli* / З. С. Суворова, М. Л. Дронова // Материалы Х Международной (XIX Всероссийской) Пироговской научной медицинской конференции студентов и молодых ученых «Вестник РГМУ». – 2015. – С. 852.
6. O'Toole G. A. Microtiter dish biofilm formation assay // J. Vis. Exp. – 2011. – № 47. – P. 2437.
7. Романова Ю. М. Образование биопленок – пример «социального» поведения бактерий / Ю. М. Романова, Т. А. Смирнова, А. Л. Андреев [и др.] // Микробиология. – 2006. – Т. 75, № 4. – С. 556–661.

Грынчук Н.И.
Институт фармакологии и токсикологии
Национальной академии медицинских наук Украины

ВЛИЯНИЕ АМИНОСПИРТОВ С N-АЛКИЛАРИЛЬНЫМ РАДИКАЛОМ НА БИОПЛЕНКИ STAPHYLOCOCCUS

Аннотация
На сегодня в клинической практике нет ни одного лекарственного препарата, который бы в нетоксичных для человека дозах проявлял антибиопленочную активность. Исследование влияния новых производных аминопропанола с N-алкиларильным радикалом на *S. aureus* показало, что соединения проявляют выразительную антибиоплёночную активность. Относительно сформированых биопленок наиболее активным оказалось соединение КВМ-194 в субингибирующей концентрации, которое по степени ингибирующего эффекта преобладает или не уступает препаратам сравнения ципрофлоксацину, азитромицину, гентамицину и рифампицину. Таким образом, впервые синтезированные производные аминопропанола с N-алкиларильным радикалом могут быть перспективными для разработки на их основе лекарственных средств с антибиопленочной активностью.
Ключевые слова: биопленки, микроорганизмы, *S. aureus*, производные аминопропанола, антибактериальные средства.

Hrynchuk N.I.
Institute of Pharmacology and Toxicology
of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine

ACTIVITY OF N-ALKYL ARYL AMINOPROPANOL DERIVATIVES ON STAPHYLOCOCCUS BIOFILMS

Summary
Nowadays there are no antibacterial medications in clinical practice, effective against biofilms at non-toxic doses for human. Our studies have shown the significant antibiofilm effect of aminopropanols with N-alkyl aryl radical. Compound KVM-194 possessed the most pronounced activity against the preformed *S. aureus* biofilms at subinhibitory concentration; its action was superior or comparable to referent antimicrobials ciprofloxacin, azithromycin, gentamicin, rifampicin. The data obtained suggest the promises of novel aminopropanol derivatives with N-alkyl aryl radical for the development of new antibiofilm drugs.
Keywords: biofilms, microorganisms, *S. aureus*, aminopropanol derivatives, antibacterial drugs.

УДК 336.72

СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ

Гринь С.А., Дранко М.Ю., Кудряченко О.П.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

На современном этапе развития человеческой цивилизации, общество создало реальные угрозы дальнейшему своему существованию – оно оказалось в ловушке острых экологических проблем собственного социально-экономического развития, которые в конечном итоге могут привести к деградации всего человечества. Поэтому исследованы последствия техноглобализма на окружающую природную среду.
Ключевые слова: человек, природа, экологический кризис, экологические инновации, техноглобализм.

Постановка проблемы. Выделены три основных проблемы:

1) В чем заключаются самые важные проблемы и возможности, связанные с качеством окружающей природной среды?

2) Какие методы надо применять для решения экологических проблем?

3) Вопросы социально-культурных ценностей и проблем сохранения окружающей природной среды.

Анализ последних исследований и публикаций. В результате научно-технического прогресса, начиная с середины XIX века, совокупная деятельность общества оказывала все более заметное влияние на природу, вторгалась в ее естественные механизмы саморегуляции. В итоге сложился новый тип отношения общества и природы – «отношение глобального управления», которое охватывало как процессы в природе, так и деятельность общества в целом. В результате такого отношения людей к природе мир постепенно вступил в эпоху экологических катастроф.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для развивающихся стран первоочередным является проблема борьбы с бедностью, которая является важнейшей причиной неустойчивого производства и низкого качества жизни, по-этому очень важно ориентироваться на экономическое развитие с учетом экологических критериев. Это требует создания соответствующих ограничительных условий, которые направили бы экономические интересы на экологические и социальные потребности (финансирование в области охраны природной среды, создание конкурентно-способной системы производства и социального страхования).

Цель статьи. Целью данной статьи есть исследование мировой практики использования экологических инноваций и новых технологий во всех сферах жизнедеятельности человека, учитывая все вызовы и угрозы, связанные с социально-экологическим развитием техноглобализма.

Изложение основного материала. Свойственная XX в. технократическая парадигма мышления предлагает традиционные выходы из экологического тупика. А именно, если экологический кризис порожден научно-техническим прогрессом, то надо просто внести соответствующие коррективы в развитие этого процесса. При этом к числу основных факторов дестабилизации природной среды, наряду с глобальными и внутриполитическими и экономическими проблемами, отнесен и низкий уровень экологического сознания и культуры населения стран.

В условиях активного развития техноглобализма по инициативе стран мировых лидеров были подписаны важнейшие международные договора, соглашения, конвенции (например, Рамочная конвенция ООН об изменении климата в 1992 г., Киотский протокол в 1997 г., План ЕС по развитию экологических технологий (ЕТАР) в 2004 г.), которые, в основном, направлены на принятие всех необходимых мер, связанных с сокращением выбросов парниковых газов, повышением энергоэффективности технологий. Также в конце XX ст. было проведено ряд всемирных саммитов, конференций и дискуссий с целью сконцентрировать внимание правительств на глобальных экологических проблемах и внедрения экологически безопасных технологий во все сферы экономики вместо тех, которые приводят к большему загрязнению окружающей среды [1].

За счет использования мощных политических инструментов ЕС уже удалось занять лидирующие позиции в создании основ безэмиссионного будущего. В качестве примеров можно привести следующее [2, с. 72–73]:

· в Швеции принято решение отказаться от использования нефти к 2020 г. за счет повышения эффективности транспорта и применения биотоплива;

· ветроэнергетика в Европе получает 80% всех глобальных инвестиций в этот ресурс;

· мощные усилия для развития солнечной энергетики предприняты в Испании, Австрии и Германии;

· интенсивное применения биомассы имеет место в странах Скандинавии, а также в Австрии;

· Великобритания планирует снижение выбросов $CO2$ электроэнергетикой к середине XXI века на 60% по сравнению с 1990 годом;

· Япония к 2030 году обещает снизить потребление энергии на единицу ВВП на 30% по сравнению с 2003 г.;

· В США на федеральном уровне планируется значительно снизить выбросы на единицу ВВП, не менее, чем на 25% за 25 лет [3].

Так, на данном этапе развития мировой экономики, повышения стоимости энергии и ограничения выбросов, заставляет многие страны работать над созданием низкоуглеродной экономики с одновременным внедрением эко-инноваций и применением меньшего количества ископаемых видов топлива в промышленном, транспортном, бытовом секторах, используя в большей

степени возобновляемые источники энергии для выработки электричества, тепла и охлаждения, а также в качестве топлива для транспортных средств. Это означает более широкое использование ветряной энергии, солнечной, гидроэнергии, энергии биомассы, волн и приливов, а также необходимость большего применения биотоплива.

Тут необходимо заметить, что развитие техноглобализма тесно связано не только с внедрением экологически чистых, энергосберегающих и безотходных технологий во все сферы экономики, но и с развитием биотехнологий, нанотехнологий и экологических технологий, которые являются очевидными примерами эко-инноваций и способствуют решению многих глобальных проблем человечества.

Что касается биотехнологий, то важнейшим направлением их использования для промышленного производства будет создание экономически эффективных технологий для переработки биомассы в отдельные составные части и для создания продукции из биомассы, допускающей повторную переработку, например, биотоплива или биопластика из возобновляемого исходного сырья – зерна, древесины. Ожидается, что в 2020 году уже 10% мирового рынка пластмассы будет занимать восстанавливаемая пластмасса, а к 2030–2035 годам она займет 20% этого рынка [4].

Как известно, биотехнологии активно распространяются в сфере увеличения энергетических ресурсов, а именно использование микроорганизмов для получения энергии из биомассы, причем как в газообразном (биогаз), так и в жидком (этиловый спирт) виде. Развитие этого направления позволяет использовать огромные и все время возобновляющиеся ресурсы биомассы, а также обеспечить дополнительные меры по охране окружающей среды. Еще один вид эко-инноваций – биогенераторы используются для защиты окружающей среды биотехнологическими методами (промышленная бактериальная очистка сточных вод, утилизация промышленных и коммунальных отходов, в том числе отходов органической химии и мест утечки нефти и нефтепродуктов при помощи более дешевых и эффективных, чем традиционные, методов) [5, с. 162–163].

Сегодня отмечается усиление конвергенции биотехнологий с науками о здоровье, информационными и нанотехнологиями. Ряд исследователей отмечает, что сочетание биотехнологий с нанотехнологиями позволит обеспечить прорывы в таких сферах, как создание биосенсоров для мониторинга окружающей среды и для целей национальной безопасности, биомикроэлектромеханических систем. В качестве перспективных фундаментальных исследований отмечаются генетические исследования микробных культур (изучение выживаемости, производство химических веществ и т. д.), экосистем на молекулярном и системном уровне [6].

Многие глобальные экологические проблемы уже сейчас можно решить с помощью наночастиц: к примеру, немецкие ученые из университета Ульма разработали микроэлементы, которые, по их расчетам, смогут задерживать хлорофторуглероды – вредные частицы, разрушающие озоновый слой [7, с. 113]. Прогнозируется, что в сфере экологии в середине XXI века полностью устранится вредное влияние деятельности человека на окружающую среду, во-первых, за счет насыщения экосферы молекулярными роботами-санитарами, превращающими отходы этой деятельности в исходное сырье, во-вторых, в результате перевода промышленности и сельского хозяйства на безотходные нанотехнологические методы [8, с. 74–75].

Нельзя не отметить и того, что Украина как активный участник глобальной экосистемы, может повысить свою конкурентоспособность на мировом рынке благодаря более активному внедрению на национальном уровне экологических инноваций (это могут быть как технологии, так и стратегии, режимы, модели развития, механизмы сотрудничества, экономические и финансовые инструменты). Предполагается, что на 2020 год 40% мировых инноваций будут направляться на улучшение экологической ситуации [9, с. 584]. Таким образом, понимание украинским правительством стратегического значение такого подхода создаст основы для роста конкурентоспособности государства в новых условиях техноглобализма. Вот почему Украина, как и остальные 189 стран мира, ратифицировала Киотский протокол 4 февраля 2004 года, который является первым глобальным соглашением об охране окружающей среды, основанным на рыночных механизмах регулирования. Киотский протокол требует от 38 развитых стран в среднем за 2008–2012 гг. в целом не превысить примерно 95% от уровня выбросов парниковых газов в 1990 г. Для стран ЕС уровень обязательств – 92%, США – 93%, для Японии и Канады – 94%, а для Украины, России и Новой Зеландии – 100%.

На сегодня Украина в основном выполнила все необходимые условия для получения права применять механизмы Киотского протокола и сейчас рассматривается возможность до 2020 года достичь сокращений выбросов парниковых газов на 20–30%, однако это станет возможным если будет обеспечено использование современных технологий с привлечением необходимых финансовых ресурсов. Несмотря на быстрые темпы развития экономики, Украина пока не имеет достаточно ресурсов для активного внедрения энергосберегающих и ресурсосберегающих технологий.

Тут необходимо вспомнить, что Чернобыльская авария (1986 г.), которая до сих пор считается самой разрушительной в истории ядерной энергетики, также нанесла непоправимый ущерб окружающей среде не только Украины, России, Белоруссии, но и всего европейского региона. Но благодаря развитию экологического сотрудничества между странами-членами и странами-нечленами ОЭСР, активному внедрению эко-инноваций, распространению научных знаний и передовой технологической практики, становится вполне реальным возобновить жизнедеятельность этого региона Украины. По данным ученых, земли Чернобыля уже пригодны для выращивания технических культур, к примеру того же рапса и других культур, которые в свою очередь могут стать сырьем для производства биоэтанола и биодизеля. В настоящее время уже существует практика переработки зерна, выращенного на зараженной определенной частью радионуклидов землях [10, с. 75].

Так, ассоциация «Укрбиоэнерго» поддерживает идею использования земель Чернобыльской зоны для выращивания технических культур. «При бродильных технологиях и получении конечного результата никаких выбросов в атмосферу нет. Нет этого и во время переработки и в конечном продукте, который является сырьем биотоплива» – заявляют эксперты [10, с. 79]. Также известно, что в Житомирской области на загрязненной после аварии на Чернобыльской АЭС территории впервые в мире начат эксперимент по очистке почвы от цезия при помощи рапса. Эксперимент рассчитан на 5 лет с ежегодным увеличением площади посевов. При этом все работы финансируются японской стороной [9, с. 82].

Что касается развития отрасли нанотехнологий, то украинские ученые первые исследования на наноуровне вели еще в довоенные годы – работая с коллоидными растворами, они изучили свойства нанопленок и наночастиц, а сейчас в некоторых областях нанознаний имеются очень оригинальные разработки. Одним из примеров высокого потенциала украинских разработок нанотехнологий являются исследования, которые связаны с устройствами для альтернативной энергетики – суперконденсаторами, литиевыми батареями, топливными ячейками. К этой идее сегодня приковано внимание всего развитого мира. Предполагается, что на топливных ячейках будут ездить автомобили завтрашнего дня [7, с. 76–77]. Поэтому, с такими экоинновациями, как экологические био- и нанотехнологии, можно связывать свое будущее. Это позволит решить многие задачи в области энергетики, электроники, охраны окружающей среды и других сферах.

Выводы и предложения. 1. До сих пор человеческая цивилизация развивалась в противоборстве с природой, чем поставила себя на грань уничтожения. Чтобы выжить, человечеству нужно сменить парадигму мышления, научиться заботиться и оберегать среду своего обитания, не пытаться доказать свое господство над природой, а подражать ей.

2. Сегодня для установления гармонии и баланса между обществом и природой практически невозможно обойтись без применения новейших эко-технологий для диагностики загрязнения окружающей среды, очистки сточных вод, обезвреживания опасных газовых выбросов, использования способов утилизации твердых и жидких промышленных отходов, методов биологического восстановления загрязненных почв, замены ряда агрохимикатов биотехнологическими препаратами и тому подобного.

3. Многие страны уже начали широкое применение современных экологических инноваций и новых технологий, которые в скором времени внесут серьезные экономические и социальные изменения в жизнь всего человечества.

4. Для Украины развивать такое направление как «эко-инновации» есть очень перспективным и необходимым. Это даст возможность выйти на новый уровень сотрудничества со многими странами мира и быстрее интегрироваться в международное сообщество.

Список литературы:

1. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века / Н. Кондратьева // ЗАО «Издательство «Экономика». – М. – 2004. – С. 144.
2. Маллон К., Борнэ Г., Мотт Р. Решение проблемы изменения климата. Как WWF видит цели на 2050 год // WWF International. – 2007. – С. 88.
3. Кокорин А.О., Сафонов Г.В. Что будет после Киотского протокола? Международное соглашение об ограничении выбросов парниковых газов после 2012 г. // WWF России. – GOF. – 2007. – С. 24.
4. http://www.morst.govt.nz/Documents/work/biotech/Future WatchBiotechnologies-to-2025.pdf // «Biotechnologies to 2025». – New Zealand. Ministry of research, science and technology. – January 2005.
5. Максаковский В.М. Географическая картина мира / Кн. I // Общая характеристика мира. – М.: Дрофа. – 2003. – С. 496.
6. Vanston J., Elliott H. A Technology Forecast. Implications for community & Technical Colleges in the State of Texas. Texas State Technical College System. Technology Futures, Inc. (TFI) // Biotechnology. – 2006 – http://www.system.tstc. edu/ forecasting/reports/biotech.asp
7. Ляшенко В.И., Павлов К.В. Наноэкономика, наноиндустрия, нанотехнологии: проблемы и перспективы развития и управления в славянских странах СНГ // Изд-во Кольского НЦ РАН. – Мурманск-Донецк. – 2007. – С. 264.
8. Чумаченко Б., Лавров К. Нанотехнологии – ключевой приоритет обозримого будущего // Проблемы теории и практики управления // – № 5. – 2001. – С. 71–75.
9. Глобальний конкурентний простір: монографія / О.Г. Білорус та ін. – К.: КНЕУ. – 2007. – С. 680.
10. Материалы Чернобыльского форума: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1239r_web.pdf – 2008. – С. 75–101.

Гринь С.О., Дранко М.Ю., Кудряченко О.П.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА ПРИРОДИ

Анотація
На сучасному етапі розвитку людської цивілізації, суспільство створило реальні загрози для подальшого свого існування – воно виявилося в пастці гострих екологічних проблем власного соціально-економічного розвитку, які в кінцевому підсумку можуть привести до деградації всього людства. Тому досліджені наслідки техноглобалізма на навколишнє природне середовище.
Ключові слова: людина, природа, екологічна криза, екологічні інновації, техноглобалізм.

Grin S.O., Dranko M.Y., Kudryachenko O.P.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

SOCIAL-ECOLOGICAL INTERACTION OF THE PERSON AND NATURE

Summary
At the present stage of the development of human civilization, society has created real threats to its continued existence – it has been trapped in the acute environmental problems of its own socioeconomic development, which ultimately can lead to the degradation of all mankind. Therefore, the consequences of technoglobalism on the environment were investigated.
Keywords: person, nature, ecological crisis, ecological innovations, technoglobalism.

УДК 796.012.2:617.7–057.874

ВПЛИВ ПАТОЛОГІЇ ЗОРУ НА РОЗВИТОК РУХОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ З ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ ВІКОМ 7–10 РОКІВ

Дичко В.В.
Донбаський державний педагогічний університет

В роботі представлені результати вивчення впливу патології зору на розвиток рухових якостей дітей молодшого шкільного віку 7–10 років. Встановили, що взаємозв'язок фізичного розвитку з системою основних рухових здібностей людини (сила, швидкісно-силові здібності, витривалість, гнучкість і спритність) зумовлює у дітей 7–10 років з патологією зору значне відставання параметрів рухової підготовленості в порівнянні з практично здоровими однолітками з нормальним зором, що потребує систематичного проведення комплексу фізичних вправ. Також визначалося вміння дітей з патологією зору контролювати точність рухових дій з просторового, тимчасового і силового параметрів рухів.
Ключові слова: діти, патологія зору, рухові якості.

Постановка проблеми. Здоров'я людини багато в чому визначається рівнем фізичного розвитку і функціональних можливостей організму, основи яких закладаються в дитячому віці. В даний час соціальні та екологічні умови, труднощі в організації медичного обслуговування призвели до зростання всіх видів захворюваності. Знижуються показники фізичного розвитку, зменшується кількість дітей з проявами акселерації розвитку, у кожної четвертої дитини відзначається порушення постави. Зростає інвалідність дітей [2, 3, 6].

Фізичний стан характеризується сукупністю показників, що відображають статеві і вікові особливості, антропометричний профіль, рухову підготовленість, функціональний стан м'язової, кардіоваскулярної, респіраторної та інших систем організму людини [3, 4, 5, 6].

При патології зору у дітей виявлено цілий комплекс рухових порушень. Вони обумовлені зниженням гостроти зору, порушенням бінокулярного, окорухових функцій, поля зору [3, 4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За даними ВООЗ, здоров'я людини на 50–55% залежить від умов і способу життя. Головним фактором здорового способу життя є фізична культура, звичка до якої повинна робити щеплення у дитячому віці як елемент загальної культури. На думку І.А. Аршавского [1], життям організму і його зростанням управляє рухова активність.

Розглядаючи сьогоднішній стан цієї проблеми, важко позбутися думки, що з кожним новим кроком у поступальному русі медичної науки її рішення, як лінія горизонту, відсувається пропорційно науковому прогресу [2, 3, 5].

Більш того, аналіз величезного клінічного і експериментального матеріалу свідчить про явну перевагу останнім часом усереднених, узагальнених оцінок стану фізичного розви-

тку і функціонального стану організму людей, особливо дітей. Безсумнівно, корисне в цілому, широке впровадження статистичних підходів в медицину мало, в той же час, і негативну сторону – відволікло увагу дослідників від конкретних особливостей індивідуума, його статі і віку. Більшість дослідників використовує усереднені оцінки, які дозволяють виявляти лише найбільш загальні, переважаючі тенденції, штучно затушовувавши індивідуальні статеві і вікові (рідше) варіанти, якщо останні відзначені у невеликої частини спостережуваних пацієнтів [3, 6].

Виходячи з цього, в нашій роботі використані і приведені індивідуальні показники фізичного розвитку (показники функціонального стану і рухової підготовленості) організму дітей з патологією зору, хлопчиків і дівчаток різного віку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу патології зору на розвиток рухових якостей, контролю та самоконтролю дітей віком 7–10 років з патологією зору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу патології зору на розвиток рухових якостей дітей молодшого шкільного віку 7–10 років з патологією зору.

Об'єкт і методи дослідження. Проведено лабораторне обстеження у дітей (31 дитина) віком 7–10 років, що навчалась у Слов'янській спеціалізованій загальноосвітній школі-інтернаті I–III ступеня № 23 і складалась із 14 хлопчиків і 17 дівчаток та 32 (16 хлопчиків та 16 дівчаток) практично здорових однолітка, що навчаються в загальноосвітній школі № 17.

Згідно з Міжнародною класифікацією хвороб та причин смерті 10-го перегляду (ICD-10, розділ H), параграф «Розлади зору та сліпота (H53-H54)», сліпі діти мали гостроту зору на краще око 0,01 до 0,04 діоптрії (H54.0 – сліпота обох очей, H54.3 – не уточнена втрата зору обох очей), а слабкозорі діти – гостроту зору на краще око при корекції від 0,05 до 0,2 діоптрії (H54.1 – сліпота одного ока, знижений зір другого ока, H54.2 – знижений зір обох очей, H54.4 – сліпота одного ока, H54.6 – не уточнена втрата зору одного ока).

Всі діти попередньо були обстежені лікарями-спеціалістами (сімейними лікарями, офтальмологом, отоларингологом, та іншими спеціалістами).

Робота виконувалася відповідно до біоетичних норм з дотриманням відповідних законів України. Всі батьки дали письмову згоду на участь їх дітей в дослідженні. Комплексне обстеження включало визначення рівня рухових якостей дітей з патологією зору.

Викладення основного матеріалу. Перший етапом було вивчення фізичної підготовленості дітей з патологією зору, що включає наступні якості: сила, витривалість, координація, гнучкість і швидкість (таблиця 1).

Так, показник стрибка у довжину з місця у хлопчиків із патологією зору зменшений на 25,65%, а у дівчаток із патологією зору знижується на 25,60%; підйом тулуба із положення лежачи у хлопчиків знижується на 17,88%, а в дівчаток – на 17,90%. Зменшується також динамометрія руки у хлопчиків із патологією зору на 53,33%, у дівчаток – на 52,94%. На фоні зниження перерахованих вище показників, у дітей з патологією зору підвищується значення показника захвату падаючої палиці Дитріха у хлопчиків на 70,39%, у дівчаток з патологією зору – на 47,83%. Незначно у дітей з патологією зору підвищується значення показника човникового бігу у хлопчиків на 11,33%, у дівчаток – на 11,36%. Значення показника, що характеризує нахил тулуба вперед із положення сидячи, не змінюється як у хлопчиків, так і в дівчаток віком 7–10 років із патологією зору.

Взаємозв'язок фізичного розвитку з системою основних рухових здібностей людини (сила, швидкісно-силові здібності, витривалість, гнучкість і спритність) зумовлює у дітей 7–10 років з патологією зору значне відставання параметрів рухової підготовленості в порівнянні з практично здоровими однолітками з нормальним зором, що потребує систематичного проведення комплексу фізичних вправ.

Наступним етапом було вивчення точності рухів у дітей з патологією зору.

Порушення фізичного розвитку і рухової підготовленості зумовило зниження рівня точності рухів, контролю і самоконтролю у дітей з патологією зору. Нами визначалося вміння дітей з патологією зору контролювати точність рухових дій з просторового, тимчасового і силового параметрів рухів.

Здатність до точного відтворення просторового параметру. В ході обстеження дітей з патологією зору на відтворення рухів нами було відзначено, що були діти, здатні до тонких диференційованих рухів, і діти, які відчувають труднощі при відтворенні заданого руху, і діти, хто десятиліттями допускав значні помилки. За результатами дослідження не зуміли виконати

Таблиця 1

Показники рухової підготовленості дітей з патологією зору віком 7–10 років

№ п/п	Показники	Одиниці виміру	Хлопчики		Дівчатка	
			практично здорові n=16	з патологією зору n=14	практично здорові n=16	з патологією зору n=17
1.	Стрибок у довжину з місця	см	121,0±12,96	96,3±9,66	104,5±2,38	83,2±3,18
2.	Нахил тулуба вперед із положення сидячи	см	2,6±1,87	2,6±1,80	0,4±0,84	0,4±1,55
3.	Захват падаючої палиці Дитріха	см	34,6±4,47	51,1±4,08	27,6±1,51	40,8±2,09
4.	Підйом тулуба із положення лежачи за 30 с	раз.	17,8±1,32	15,1±1,02	19,1±0,22	16,2±0,81
5.	Човниковий біг 3x10 м	с	15,0±1,46	16,7±0,56	13,2±0,15	14,7±1,35
6.	Динамометрія	Н	18,4±1,03	12,0±1,64	23,4±2,27	15,3±3,61

заданий рух в просторі 53% дітей з патологією зору, добре диференціювали рухи 8%, не змогли відтворити заданий рух у просторі 38%, допустили мінімальні помилки 18% (табл. 2).

Таблиця 2

Помилки при відтворенні просторового параметру

Одиниця виміру	Практично здорові діти n=16	Діти з патологією зору n=14
	Хлопчики	
градус	7,4	12,7
%	16,3	28,2
	Дівчатка	
	Практично здорові діти n=16	**Діти з патологією зору n=17**
градус	7,2	12,9
%	16,0	28,8

Примітка: величина помилки в градусах; вираз помилки в %.

Необхідно відзначити, що такий рівень показників залежав від первинного дефекту (ступеня втрати зору) і від параметру заданого руху.

Здатність до визначення відстані до об'єкта. Подання про положення тіла дітей з патологією зору і його ланок у просторі формує центральна нервова система за рахунок периферичних утворень зорових, слухових, вестибулярних, пропріоцептивних і тактильних аналізаторів.

При отриманні сенсорної інформації необхідно фіксувати подразник в центральній зоні поля зору. В даному випадку подразником є об'єкт, для фіксації якого необхідні відповідні діоптричні (акомодація) і окорухові (конвергенція і дивергенція) зміни.

У даній серії спостережень досліджувалося «почуття простору». Діти з патологією зору в віці 7–10 років визначали відстань до об'єкта, який знаходився на відстані від досліджуваного в 12 метрах. (таблиця 3)

Встановлено, що динамічна рівновага при ходьбі на 12 м по прямій лінії до цілі понижується, свідченням цього, діти із патологією зору витрачають на проведення цього тесту більше часу: – хлопчики втрачають більше часу на 26,92%, а дівчатка із патологією зору – на 25,77%.

Таким чином, у дітей із патологією зору віком 7–10 років понижується відчуття простору на 26,92% і на 25,77% у хлопчиків і дівчаток відповідно, що необхідно враховувати при проведенні фізичних спеціальних реабілітаційних вправ.

Рівень точності рухів у практично здорових дітей віком 7–10 років, а також у дітей аналогічного віку із патологією зору тісно пов'язані із здатністю до відтворення просторового параметру рухів.

Здатність до відтворення просторово параметру рухів. Одним із значущих параметрів, що характеризують просторові властивості людини (особливо дітей з патологією), є його можливість оцінювати швидкість, точність, а також траєкторії переміщення об'єкта, власного тіла та ін., що особливо актуально в діяльності як дорослих, так і дітей в любому стані і віці (табл. 4).

Показано, що у дітей віком 7–10 років із патологією зору має місце порушення відчуття просторової точності кутових рухів: у хлопчиків віком 7–10 років із патологією зору порушення знижується на 25,70%, у дівчаток – на 25,77%. Одержані і наведенні у табл. 4 дані вказують на дестабілізацію просторової точності кутових рухів у дітей віком 7–10 років із патологією зору, що потребує коригуючого фізичного виховання.

Здатність до відтворення тимчасового параметра рухів. Динаміка змін точності тимчасового параметру дозволяє відзначити, що з віком здатність дітей з патологією зору до оцінки часу має стійку тенденцію до поліпшення у всіх категорій обстежених дітей. Ми вважаємо, що ці дані підтверджують компенсаторну природу навичок самоконтролю і лежать в її основі єдиних закономірностей. Тільки 6% практично здорових однолітків з нормальним зором і 26% слабозорих дітей змогли досить точно відтворити задані відрізки часу. Отже, сліпі діти мають кращі навички в оцінці часу, ніж їх слабозорі і практично здорові однолітки з нормальним зором, що свідчить про те, що сліпота не є гальмуючим фактором у розвитку почуття часу. Час сліпою дитиною використовується як міра руху і простору через отримання інформації від м'язово-суглобових рецепторів (табл. 5).

Здатність до диференціювання м'язових зусиль у дітей з патологією зору в віці 7–10 років. Здатність без контролю зору, використовуючи, головним чином, пропріорецептивні механізми, диференціювати прояви сили, положення тіла і його ланок у просторі відносно один

Таблиця 3

Здатність до визначення відстані до об'єкта

Показники	Одиниці виміру	Хлопчики		Дівчатка	
		практично здорові n=16	з патологією зору n=14	практично здорові n=16	з патологією зору n=17
		M±m	M±m	M±m	M±m
Динамічна рівновага при ходьбі на 12 м по прямій до цілі	с	21,4±1,78	26,9±1,76	16,3±1,12	20,5±1,11

Таблиця 4

Оцінка просторової точності кутових рухів

Показники	Одиниці виміру	Хлопчики		Дівчатка	
		практично здорові n=16	з патологією зоруn=14	практично здорові n=16	з патологією зору n=17
Відтворення просторового параметру рухів	с	21,4±1,78	26,9±1,76	16,3±1,12	20,5±1,11

одного характеризується як «темне м'язове почуття» [149, 150].

У життєдіяльності, здатність до диференціювання зусиль відіграє велику роль у досягненні успіху.

Таблиця 5

Помилки при відтворенні тимчасового параметру рухів

Одиниця виміру	Практично здорові n=16	Сліпі n=6	Слабозорі n=8
	Хлопчики		
сек	5,9	5,6	6,4
%	29,5	27,8	32,1
	Дівчатка		
	Практично здорові n=16	**Сліпі n=6**	**Слабозорі n=11**
сек	6,0	5,5	6,5
%	29,8	27,6	32,8

Примітка: абсолютна помилка в секундах; помилка в %.

Нами також досліджувалося вміння дітей з патологією зору контролювати точність рухових дій за силовим (динамічним) параметром. Аналізуючи отримані дані, можемо відзначити, що сліпі діти віком 7–10 років допускають найзначніші помилки: хлопчики – 69%, дівчатка – 70%; у дітей з вадами зору результати наступні: хлопчики 7–10 років 64%, дівчатка 63%. З віком спостерігається тенденція до поліпшення здібностей дітей з порушеннями зору розрізняти ступінь м'язових зусиль. Надалі темпи зміни цих показників знижуються у всіх категорій обстежених дітей.

В ході дослідження при зіставленні показників сліпих дітей і практично здорових однолітків з нормальним зором нами відзначено, що сліпі діти значно поступаються практично здоровим одноліткам з нормальним зором за здібностями до відтворення точно заданих м'язових зусиль протягом усього шкільного віку. Це пояснюється тим, що як і практично здорові однолітки з нормальним зором, так і зі слабким зором діти при виконанні завдання використовували інформацію від зорового аналізатора. У той же час як сліпі діти здійснювали самоконтроль за рахунок аналізаторів пропріоцептивної чутливості і рухової пам'яті (табл. 6).

Таким чином, слабкі фізичні дані і низький рівень розвитку сили, швидкості, спритності і гнучкості, а також низький рівень точності рухів і здатності до самоконтролю у дітей з патологією зору призводять до того, що ці діти відстають від своїх практично здорових однолітків у розвитку життєво важливих умінь і навичок (ходьби, бігу, стрибках).

Нами спостерігалися серйозні помилки у дітей з патологією зору в виконанні окремих елементів кроку, прямолінійності ходьби, в узгоджених рухах рук і ніг, збереження динамічної рівноваги.

Таблиця 6

Помилки при оцінці ступеня м'язових зусиль

Одиница виміру	Практично здорові n=16	Сліпі n=6	Слабозорі n=8
	Хлопчики		
%	48	69	64
	Дівчатка		
	Практично здорові n=16	**Сліпи n=6**	**Слабозорі n=11**
%	49	70	63

Примітка: показники в %.

Здатність дітей з патологією зору в віці 7–10 років аналізувати свої рухи за трьома параметрами (просторовий, часовий, динамічний) в своїх показниках в цілому поступається практично здоровим одноліткам з нормальним зором.

Ми вважаємо, що вікова динаміка контролю і самоконтролю у дітей з патологією зору тісно пов'язана з їх морфо-функціональними особливостями і розвитком здатності аналізувати сприйняття, що йдуть від власного тіла, тобто пов'язана з включенням в компенсацію вищих пізнавальних процесів. Таке статистично достовірне відставання від практично здорових однолітків з нормальним зором ми пояснюємо неможливістю в силу первинного дефекту надходження зорової інформації під час виконання рухової дії, а також низьким розвитком таких компенсаторних процесів, як зіставлення в розумовому плані уявлень про заданому русі з виконанням.

Висновки. Слід констатувати, що дівчатка і хлопчики з патологією зору істотно відстають від практично здорових однолітків з нормальним зором за рівнем розвитку сили, швидкості, спритності і гнучкості, а також низький рівень точності, контролю та самоконтролю, призводять до того, що ці діти відстають від своїх практично здорових однолітків в розвитку життєво важливих умінь і навичок. Здатність дітей з вадами зору аналізувати свої рухи за трьома параметрами (просторовий, часовий, динамічний) у своїх показниках поступається практично здоровим одноліткам. Характерно, що з віком відзначається стійка тенденція зниження всіх розглянутих показників.

Перспективи подальших досліджень. У зв'язку з цим доцільним вбачається розробка та експериментальне обґрунтування різних оздоровчих засобів фізичної культури з урахуванням диференціації за віковими ознаками дітей з патологією зору в віці 7–10 років з метою підвищення рівня функціональної і фізичної підготовленості, зокрема і здоров'я в цілому.

Список літератури:

1. Аршавский И.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития / И.А. Аршавский. – М., 1982. – С. 236.
2. Григорян Л.А. Офтальмо-гигиенические рекомендации по организации учебно-воспитательного процесса с детьми, имеющими нарушения зрения / Л.А. Григорян // Проблемы воспитания и социальной адаптации детей с нарушением зрения. – М., 1995. – С. 29–41.
3. Дичко В.В. Педагогічні засади корекційного навчання рухових дій школярів з порушенням зору / В.В. Дичко // – Начальний посібник. Київ. 2007. – С. 153.

4. Дичко О.А. Оцінка розвитку порушень психомоторики дітей з вадами зору з урахуванням психофізичного статусу та індивідуальних особливостей / О.А. Дичко // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2011. – Том 6, № 2. – С. 158–163.
5. Демирчоглян Г.Г. Специальная физическая культура для слабовидящих школьников / Г.Г. Демирчоглян, А.Г. Демирчоглян. – М.: Советский спорт, 2000. – С. 155.
6. Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність та рівень адаптаційного напруження організму хворих на гострий бронхіт / І.Й. Сидорчук, С.А.Левицька та ін. // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Том 13. № 1(73). – С. 150–153.

Дычко В.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ВЛИЯНИЕ ПАТОЛОГИИ ЗРЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ ДВИГАТЕЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ В ВОЗРАСТЕ 7–10 ЛЕТ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния патологии зрения на развитие двигательных качеств детей младшего школьного возраста 7–10 лет. Установили, что взаимосвязь физического развития с системой основных двигательных способностей детей (силы, скоростно-силовых способностей, выносливость, гибкости и ловкости) приводит у детей 7–10 лет с патологией зрения значительное отставание параметров двигательной подготовленности по сравнению с практически здоровыми сверстниками с нормальным зрением, что требует систематического проведения комплекса физических упражнений. Также определялось умение детей с патологией зрения контролировать точность двигательных действий по пространственному временному и силовому параметру движений.
Ключевые слова: дети, патология зрения, двигательные качества.

Dychko V.V.
Donbass State Pedagogical University

THE INFLUENCE OF THE PATHOLOGY OF THE VIEW ON THE DEVELOPMENT OF MOVEMENT QUALITIES OF CHILDREN WITH PATIOLOGY OF VIOLENCE AGE 7–10 YEARS

Summary
The paper presents the results of the study of the influence of visual pathology on the development of motor qualities of children of the junior school age of 7–10 years. It was established that the relationship of physical development with the system of basic motor abilities of the child (strength, speed-strength abilities, endurance, flexibility and agility) causes children 7–10 years old with pathology of vision a significant lag behind the parameters of motor readiness compared with almost healthy peers from normal vision, requiring a systematic exercise of a set of physical exercises. Also, the ability of children with visual pathology to determine the accuracy of motor activity from spatial, temporal and force parameters of movements was determined.
Keywords: children, pathology of vision, motor quality.

УДК 614:[37.091.12:005.963.3]

ФАКТОРИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ В ПОЛЬОВИХ УМОВАХ

Трускавецька І.Я.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

У статті досліджено фактори збереження та розвитку здоров'я студентів під час проходження навчальних практик в польових умовах, проаналізовано основні небезпеки, що підстерігають людину в лісі, висвітлено поради щодо зниження ризику її травмування. Визначено, що на здоров'я студентів негативно впливають нераціональне харчування, стихійні природні явища, необережне поводження в лісі з тваринами та діяльності інших людей, задіяних під час навчальної практики в польових умовах.
Ключові слова: здоров'я, навчальні практики, експедиції, польові умови, ліс, перша допомога, травмування, опіки, студенти.

Постановка проблеми. Вимоги сучасного суспільства спонукають до реалізації компетентісного підходу в професійній підготовці майбутніх учителів-біологів, який передбачає формування сукупності професійних знань, ідей, цінностей, що стають орієнтиром та інструментом професійної діяльності.

Особливою формою організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі (ВНЗ), впродовж якого закріплюються набуті на лекціях, семінарах, лабораторно-практичних заняттях теоретичні знання, формуються вміння спостерігати не лише природні об'єкти та явища, а й взаємозв'язки людини з природою, оцінювати способи природокористування, в ролі чого виступають навчально-польові практики [5, с. 3].

Аналіз літературних досліджень. Основні підходи до проведення навчальної польової практики, зокрема, із зоології репрезентовані у роботах Б.М. Мазурмовича, Л.Є. Астахової, М.Ф. Бойко, С.Г. Коваленко, Й.К. Пачоського та ін [3, с. 5]. Процесу формування дослідницьких умінь присвячені роботи О.В. Павлюченко (Павлюченко О.В., 2014, с. 5). Вивчення дисертаційних робіт, наукових статей та методичних напрацювань у галузі біологічної освіти показало, що в працях Л. Титаренко, В. Грубінко, Т. Коршевнюк, В. Кизенко, Н. Міщук, М. Сидорович, Л. Містрюкова та ін., акцентується увага на питаннях використання навчально-дослідницької роботи учнів з метою формування біологічних знань, загально навчальних і дослідницьких умінь, підвищення інтересу до вивчення біології [5, с. 4].

Мета статті – розкрити фактори збереження й розвитку здоров'я студентів ВНЗ під час навчальних практик в польових умовах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання **завдань**:

– проаналізувати небезпечні ситуації в польових умовах;

– з'ясувати негативні фактори середовища перебування та визначати шляхи усунення їх дії на людину;

– уміти надати першу медичну допомогу в екстремальних ситуаціях собі та іншим потерпілим.

Виклад основного матеріалу. Студенти природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди» згідно навчального плану за напрямом підготовки 6.040102 Біологія та 6.040104 Географія проходять навчально-польову практику з зоології та ботаніки з відривом від навчального процесу. Однією із таких досліджуваних територій є Бучацьке лісництво Канівського держлісгоспу (Черкаська обл., Канівський р-н, околиці с. Бучак), де студенти даного закладу мають змогу ознайомитися з мікробіотопами та мікробіоценозами даної території.

Перебуваючи із студентами в польових умовах досить актуальним залишається питання дисципліни та дотримання техніки безпеки, як під час експедицій, так і на базі практики. Відповідальність за це несуть, як викладачі, так і самі студенти. Як правило, нещасні випадки відбуваються із-за неправильної поведінки учасників практики.

Під час проходження навчальної практики студенти повинні дотримуватись основних *наступних правил техніки безпеки*:

· категорично заборонено без дозволу керівника практики відлучатися з території бази або місця роботи; палити, запалювати свічки та розводити вогнище в непристосованих для цього місцях; винищувати рослинність як на території бази, так і поза її межами;

· бути обережним при користуванні питною водою, обов'язково її кип'ятити, не пити з джерел і річок, де якість води не відома; підтримувати чистоту й порядок на території бази;

· під час експедицій особливу увагу слід приділяти заходам запобігання ніг від потертостей, сонячних опіків тощо; рухатись компактно, не відставати, на місцях роботи не виходити з поля зору керівника практики, бути обережним, особливо на дорогах, крутих схилах тощо;

· купатися у водоймах тільки з дозволу викладача й при умові організації нагляду та можливості допомоги із числа студентів, що добре уміють плавати [2, с. 15 -17].

Важливою ознакою в польових умовах є *якісне та повноцінне харчування*, що забезпечує як працездатність, добре самопочуття і здоров'я кожного з учасників, так і узгодженість, оперативність та безконфліктність у діяльності усієї експедиції. Харчування має бути повноцінним, збалансованим і різноманітним. Добір продуктів, їх зберігання, транспортування, приготування їжі за польових умов мають свої особливості, тому до раціону їжі зумовлюють більш

широке залучення консервованих та сушених продуктів [1, с. 56].

Найважливішим елементом харчування є правильний режим. Сніданок повинен бути висококалорійним, невеликим за об'ємом, таким, що легко засвоюється, багатим на вуглеводи, вітаміни, тонізуючі речовини. Обід – достатньо ситним, містити високий відсоток тваринних білків, значну кількість вуглеводів, жирів. На обід варто споживати продукти, багаті на клітковину, і такі, що довго затримуються в шлунку. Під час вечері не рекомендується споживати продукти, що збуджують нервову систему і діяльність травних органів. Для підтримання нормальної життєдіяльності людині вкрай необхідна вода. Вона є середовищем, у якому протікають усі хімічні перетворення в організмі, забезпечує нормальне надходження поживних речовин до тканин і органів. Добова потреба організму людини у воді в середньому становить 2,5 л [1, с. 67].

При нещасних випадках у польових умовах необхідно уміти надати *першу медичну допомогу*. Мета першої медичної допомоги – усунути біль, запобігти подальшому розвитку хвороби або пошкодження, своєчасно евакуювати потерпілого до лікарні. При проведенні польових експедиційних досліджень у важко доступних місцях, віддалених від населених пунктів, за складних метеорологічних умов потерпілий протягом багатьох годин і навіть діб може розраховувати тільки на допомогу товаришів та сили власного організму. У ряді випадків тільки термінова та правильно надана перша медична допомога може зберегти потерпілому життя, запобігти розвитку в організмі незворотних змін та ускладнень [2, с. 23].

Завдання першої медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях (травми, гострі захворювання тощо) полягають у *проведенні таких заходів*: з'ясувати всі обставини, за яких відбулася надзвичайна ситуація (пригода, травма тощо) та які вплинули на її характер; впевнитися, що потерпілий дихає і ніщо не заважає його диханню; припинення дії травмуючих факторів, що загрожують здоров'ю та життю людини; зупинення кровотечі; закриття ран стерильними пов'язками; тамування болю; фіксація (іммобілізація) травмованих ділянок тіла підручними засобами; надання потерпілому, з урахуванням пошкодження, найбільш зручного положення; забезпечення, за можливості, швидкого та обережного транспортування потерпілого до медичного закладу або виклик медичної допомоги до місця пригоди [2, с. 12].

Досить часто перша медична допомога потребує повного або часткового зняття одягу та взуття з потерпілого. При цьому, щоб запобігти можливим ускладненням та нанесенню додаткової травми, необхідно *дотримуватись таких правил*:

– одяг треба знімати, починаючи із неушкодженої частини тіла. Якщо одяг прилип до рани, то тканину не можна відривати, а потрібно обрізати навколо неї; за сильної кровотечі одяг треба швидко розрізати вздовж поранення й, розгорнувши, звільнити місце для перев'язки;

– за важких травм гомілки або стопи (у разі, коли підозрюють перелом) необхідно взуття розрізати по шву задника гострим ножем, а потім знімати, звільняючи в першу чергу п'ятку [2, с. 35].

Правила накладання шин. Медична шина – пристосування з твердою основою, що дозволяє надійно фіксувати частина тіла з переломом, попереджаючи зміщення кісткових уламків. Основна мета накладання шини – забезпечення нерухомості пошкодженої кістки під час транспортування потерпілого до медичного закладу. Шина повинна бути такої довжини, щоб захоплювати два суглоби – один вище місця перелому, іншого – нижче. При накладанні шин треба фіксувати не тільки місце перелому, а й суглоби, що розташовані вище й нижче нього. Перед накладанням шин треба покласти шар вати або м'якої тканини на всі кісткові виступи, що виділяються під шкірою та стежити за тим, щоб кінці пальців травмованої руки або ноги залишалися вільними, щоб можна було контролювати стан травмованої кінцівки [4, с. 7].

Основні правила обробки ран. Частіш за все поверхневі рани сильно не кровоточать, тому перша допомога полягає в перев'язці рани, її краї змащують ватним тампоном, змоченим настоянкою йоду та затиснутим пінцетом або намотаним на паличку (сірник), слідкуючи за тим, щоб йод не потрапив до рани. Рану вкривають стерильною серветкою і бинтують ділянку поранення.

Якщо рана досить серйозна, і потрапила інфекція, то вона швидко не буде гоїтися за рахунок нагноєння і наростання грануляційної тканини. Запалення інфікованої рани може проявитися вже через кілька годин у вигляді почервоніння, набряклості країв рани, і навіть підвищення температури. У такому випадку потрібно забезбечити відтік гнійної рідини, а також оберігати рану від потрапляння в неї інфекції. Перші 2–3 дні необхідно обробляти рану тампонами, змоченими в 10% розчині кухонної солі, хлоргексидином, перекисем водню. Промивання рани перекисем водню за рахунок виділення піни, дуже ефективно дизенфікує і виводить з рани мертві клітини і гній разом з піною. Через кілька днів доречне використання різних мазей, що покращують відтік гною і мають антисептичну дію, наприклад мазь Вишневського, Стрептоцид тощо [6, с. 23].

Зупинка кровотечі. Головним завданням при обробці будь-якої рани, що кровоточить, є зупинка кровотечі. Діяти при цьому необхідно швидко та цілеспрямовано, оскільки значна втрата крові знесилює потерпілого та може загрожувати його життю.

Кровотечі бувають: *артеріальні* – найбільш небезпечні, кров яскраво-червона, викидається пульсуючою цівкою; *венозні* – кров темно-червона, витікає рівномірною цівкою.

При венозних та капілярних (поверхневих) кровотечах накладається пов'язка, яка затискає рану (тиснуча пов'язка). На ділянку кровотечі накладають стерильну марлю або частину бинта, поверх неї складений у декілька разів бинт, марлю (в крайньому разі складену чисту носову хустинку). Поранену кінцівку після накладання пов'язки слід зафіксувати в підвищеному положенні, що також сприяє зменшенню кровотечі. Після того як пов'язку накладено, за нею необхідно постійно спостерігати протягом 2 годин, потім через кожні 10–15 хв. [1, с. 28].

При артеріальній кровотечі накладається джгут. Джгутом-закруткою, крім спеціального

медичного, можуть слугувати будь-які еластичні предмети із щільного матеріалу (ремені, мотузки, хустки тощо), з яких можна зробити петлю довжиною 70–80 см, шириною 2–10 см. Джгут-закрутку накладають завжди вище рани. Наприклад, при пораненні передпліччя – на плече, голені – на стегно.

Треба пам'ятати, що джгут можна накладати не більше ніж на 1 годину. Якщо цього часу не вистачає, щоб доставити потерпілого до лікарні, то через 30 хв. після накладання джгут розкручують на 5–10 хв., міцно притискаючи рану долонею. При цьому з рани може просочуватись певна кількість крові. Послаблення джгута повторюють кожні півгодини для запобігання омертвінню кінцівки. Тому треба завжди пам'ятати, що застосовувати джгут можна лише в крайньому разі та дуже обережно. При накладанні джгутів обов'язково треба письмово фіксувати час (у годинах і хвилинах). Загалом непересічним «польовим» правилом є письмова фіксація в польовому щоденнику всіх подій, що відбуваються під час походу, практики або в експедиції [2, с. 34].

Перша допомога при опіках:

– дотримуючись власної безпеки, якомога швидше припинити дію термічного чинника на шкіру;

– при займанні одягу необхідно швидко накрити палаючу ділянку тканиною (ковдрою, курткою тощо), занурити у воду;

– при опіках гарячою рідиною необхідно миттєво зняти одяг і відразу місце опіку підставити під струмінь холодної води (що знижує ступінь та глибину прогрівання тканин, сприяє зменшенню внутрішкірної температури та в ряді випадків запобігає більш глибокому опікові);

– поранену ділянку зрошують пантенолом, за відсутності медикаментів сечею, та накладають стерильну пов'язку, за її відсутності – будь-яку чисту тканину [1, с. 46].

Перша допомога при укусі змії. Змія ніколи не нападає на людину першою. Якщо її потурбувати (випадково зачепити або наступити на неї) вона завжди перед нападом набуває загрозливої пози – згортається «калачиком», зигзагоподібно вигинає тіло, окремі види сильно шиплять.

Укус змії – акт самозахисту. При цьому зуби виступають допереду і під час укусу проникають у тіло жертви. Укуси отруйних змій глибокі і болючі.

Симптоми отруєння. В ураженій ділянці тіла з'являється неспецифічний біль, відчуття печії, почервоніння та оніміння шкіри, набряк м'яких тканин, обмеження рухів у розташованих поруч суглобах. Зазначені ознаки швидко поширюються на всю ділянку тіла зокрема на кінцівку (рука, нога). Порушується координація рухів, виникає слабкість у м'язах гортані, оніміння язика. Постраждалий не може розмовляти, ковтати, виникає надмірне слиновиділення. Розвивається сонливість, дихальні рухи вкорочуються, підвищується температура тіла до 38–39° С. Шкіра в ділянці рани набуває червонувато-синюшного забарвлення. Через 20–40 хв. шкіра стає блідою, з'являється головокружіння, нудота, рвота, слабість і частий пульс, знижується артеріальний тиск, настає втрата свідомості [2, с. 56].

Перш за все необхідно якнайшвидше відірвати змію від шкіри, так як дія отрути залежить, від кількості, що потрапить в організм. Щоб знищити змія притисніть його голову палицею, а потім важким предметом (камінь, сокира) відрубати або розтрощити. Не доторкайтесь до відсіченої голови, оскільки вона здатна нанести укус.

Потім потрібно негайно приступити до видалення отрути з рани. Відсмокчіть отруту з ранки, постійно спльовуючи слину, промиваючи при цьому рот чистою водою. На місце укусу необхідно прикласти холод, якщо укус у кінцівці то потрібно зняти усе взуття, носки, браслети, годинники, кільця тощо.

Потерпілого потрібно в найкоротший термін доставити до лікарні. Якщо укус у ногу – потрібно переносити на носилках. Давати пити багато рідини (але не алкоголю!) [7, с. 3]. Запам'ятаєте головне – людину після укусу змії треба якнайшвидше доставити в лікувальну установу, навіть якщо здається, що небезпека вже минула!

Під час експедицій по небезпечних районах необхідно мати високі чоботи й штани, які не повинні щільно облягати ноги. Якщо на ногах черевики, то штани заправте у них з напуском. Охороняють від укусу змії й товсті вовняні шкарпетки. Для того щоб розсовувати зарості з собою потрібно мати довгий ціпок. У горах, перш ніж руками обстежити ущелини у скелях, потрібно за допомогою ціпка перевірити, чи немає там отруйних змій або інших тварин.

Висновки. До фактів збереження й розвитку здоров'я студентів ВНЗ під час проведення навчальних практик в польових умовах відносимо: ефективно організований едукаційний процес і коректне використання правил техніки безпеки, зокрема, обов'язково мати із собою аптечку, уміти надати першу медичну допомогу; харчування студентів; позитивне відношення викладача до кожного студента, їхній емоційний стан; свідоме та дбайливе ставлення до власного здоров'я; здоровий спосіб життя, негативне ставлення до шкідливих звичок; законослухняність, екологічна свідомість і відповідна поведінка.

Список літератури:

1. Корнєєнко С.В. Безпека життєдіяльності: навчальний посібник. Київ: Інтернет-ресурс Київського національного університету імені Тараса Шевченка. geol.univ@kiev.ua. 188 с.
2. Корнєєнко С.В. Техніка безпеки під час проходження навчальної практики з гідрогеологічних та інженерно-геологічних методів досліджень: навчальний посібник. Київ: Інтернет-ресурс Київського національного університету ім. Тараса Шевченко. geol.univ@kiev.ua. 60 с.
3. Мазурмович Б.М. Вклад вітчизняних учених у зоологічну науку: монографія. Київ: Наукова думка, 1952. 234 с.
4. Павлюченко О.В., Уваєва О.І. Зоологія безхребетних. Навчально-польова практика: навчальний посібник. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 356 с.
5. Титаренко Л.М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 20 с.

6. Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных: учебное пособие. Москва: Высшая школа, 1971. 424 с.
7. Яхонтов В.В., Шиленков В. Г.Учебная полевая практика по зоологии беспозвоночных: учеб.-метод. Пособие. Иркутск: Изд-во ИГУ, 1964. 154 с.

Трускавецкая И.Я.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФАКТОРЫ СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ПРОХОЖДЕНИЯ УЧЕБНОЙ ПРАКТИКИ В ПОЛЕВЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье исследованы факторы сохранения и развития здоровья студентов во время прохождения учебных практик в полевых условиях, проанализированы основные опасности, подстерегающие человека в лесу, освещены советы по снижению риска ее травмирования. Определено, что на здоровье студентов негативно влияют нерациональное питание, стихийные природные явления, наличия в лесу животных и деятельности других людей, задействованных во время прохождения учебной практики в полевых условиях.
Ключевые слова: здоровье, экспедиции, полевые условия, лес, первая помощь, травмы, ожоги, учебная практика, студенты.

Truskavetska I.Ya.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

FACTORS OF PRESERVING STUDENT'S WHILE UNDERGOING STUDY PRACTICE IN FIELD CONDITIONS

Summary
The article factors of preservation and development of health of students during educational practices in field conditions, analyzes the main dangers that fit the person in the forest, highlights tips for reducing the risk of injury. Among such dangers coming from the forest as a factory in which natural processes occur normally, with the action of natural natural phenomena, the presence of wildlife in the forest and other people involved in the field training practice.
Keywords: health, expedition, field conditions, forest, first aid, traumas, injury, educational practice, students.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 664.651

ЗБАГАЧЕННЯ КОРИСНИМИ НУТРІЄНТАМИ ВИРОБІВ З ЛИСТКОВОГО ТІСТА

Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Дочинець І.В., Савчук О.О.
Національний університет харчових технологій

У статті йде мова про збагачення борошняних кулінарних та кондитерських виробів (листкових) дієтичними добавками (нутрієнтами). Наведено результати досліджень впливу низькотемпературної обробки на життєдіяльність дріжджів у тісті, розробка технології прісного листкового напівфабрикату з використанням молочної сироватки, заміна введення житнього, гречаного борошна в рецептуру листкових виробів, використання маргарину для листкового тіста. Поліпшення органолептичних та фізико-хімічних показників, покращення і збереження реологічних характеристик, вдосконалення технології за рахунок харчових добавок антиоксидантної дії у вигляді порошків сухих ягід обліпихи, калини та глоду.
Ключові слова: збагачення, харчові добавки, нутрієнти, кондитерські, листкові вироби.

Постановка проблеми. Нині якісне і здорове харчування є одним із найважливіших факторів збереження здоров'я і працездатності людини. Здоров'я людини визначається ступенем забезпеченості організму есенціальними нутрієнтами. Останнім часом при вирішенні проблеми забезпечення населення раціональним, повноцінним харчуванням набуває великого значення виробництво низькокалорійних продуктів оздоровчого призначення. Одним з доступних та ефективних методів ліквідації дефіциту макро- і мікронутрієнтів є розробка і налагодження виробництва спеціальних харчових продуктів додатково збагачених дефіцитними нутрієнтами до рівня, що відповідає фізіологічним потребам людини, так як на сьогодні більшість населення використовує в своєму раціоні одноманітну, насичену тваринними жирами і простими, легкозасвоюваними вуглеводами, їжу.

Говорячи про значення нутрієнтів і їх вплив на організм людини, необхідно відмітити, що це життєво необхідні біоорганічні компоненти харчування, які надходять в організм з їжею, а також продукуються бактеріями у кишківнику, які організм використовує для своєї нормальної життєдіяльності. Отже, есенціальні нутрієнти їжі – це натуральні макро- і мікроелементи та джерела енергії, якими можна додатково збагачувати борошняні кулінарні та кондитерські вироби [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо розроблення збагачених виробів з листкового тіста корисними нутрієнтами показав, що застосування їх незначне, використовують в основному заміну пшеничного борошна, що не задовольняє необхідного відсотка добової потреби людини в біологічно активних речовинах, і тим самим не дозволяє віднести розроблені листкові вироби до продуктів функціонального призначення. Недостатньо вивчено використання дієтичних добавок (нутрієнтів) у виробництві борошняних кулінарних виробів, у тому числі листкових. Використання радянської технологій при виготовленні виробів з листкового тіста, стабілізаторів, для кращих органолептичних показників і збільшення термінів зберігання, не задовольняє вимогам здорового харчування. Тому розробка технології збагачених виробів, впровадження їх у виробництво є актуальним завданням, це буде сприяти профілактиці різних захворювань та зміцнить здоров'я населення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Завдяки надмірному споживанню кулінарних виробів постійно зростає кількість людей з такими захворюваннями, як серцево-судинні, цукровий діабет, ожиріння, атеросклероз тощо. Саме це зумовлює створення нових видів продукції з підвищеним вмістом білка, вітамінів, мінералів і зниженим вмістом жирів і вуглеводів для оздоровчого харчування, використовуючи різні дієтичні добавки. Борошняні кулінарні вироби, в тому числі листкові, користуються попитом різних вікових груп населення України, не є продуктами першої необхідності, проте вони популярні серед всіх верств населення та входять до раціону людини і, відповідно, їх споживання має суттєвий вплив на стан здоров'я, що обумовлює необхідність корегування їх хімічного складу. Рецептурний склад даної групи виробів піддається регулюванню, проте існує проблема узагальнення існуючих технологій збагачення листкових виробів для подальших раціональних досліджень щодо створення харчових продуктів, які відповідають новим вимогам науки про харчування.

Мета статті. Головною метою цієї статті є висвітлення досліджених підходів до збагачення борошняних кулінарних та кондитерських виробів, у тому числі листкових, дієтичними добавками (нутрієнтами).

Виклад основного матеріалу. *1. Розширення виробництва і асортименту із прісного листкового тіста в промисловості.*

Досліджено випікання прісного листкового тіста та взаємозв'язок вологості та теплопровідності готових виробів. Традиційна технологія виробни-

цтва кондитерських виробів із листкового тіста не дає змогу отримати можливість для тривалого зберігання цих виробів. Найкраща якість готових виробів досягається за вологості тіста у проміжку 40±3%. Встановлено, що вироби, які випікаються за визначеним температурним режимом, за якістю і харчовою цінністю не поступаються виробам, вироблених за традиційною технологічною схемою. Розроблено оптимальні температурні режими за використання традиційного способу і в полі СВЧ-нагріву. Удосконалена технологія дозволяє розширити виробництво і збільшити асортимент із прісного листкового тіста в промисловості [12].

Розроблена та науково-обґрунтована методика інженерного розрахунку процесів розкачування листкового тіста на валковій машині у залежності від реологічних властивостей тіста, механічних і технологічних факторів. Дані охоплюють великий діапазон типів розмірів валкових машин, що застосовуються на підприємствах, а також враховують різні режими обробки та реологічні властивості тіста. Для спрощення розрахунку, у результаті обчислень, були складені таблиці користуючись, якими можна досить легко зробити інженерний розрахунок енергосилових параметрів процесу розкочування тіста на машині [1].

Досліджено вплив низькотемпературної обробки на життєдіяльність дріжджів у тісті, які піддаються заморожуванню. Удосконалено технологію дріжджового напівфабрикату, виготовленого із заморожених тістових заготовок для його подальшого впровадження в масове споживання. Показана, що додавання замороженої крохмалевмісної сировини позитивно впливає як на утворення колоній дріжджових клітин у суспензіях, так і в такій складній системі, як дріжджове тісто з борошна пшеничного, і є цілком виправданим як з точки зору підвищення якості продукції, так і з точки зору її собівартості [5].

Обґрунтована перспективність використання нових продуктів переробки зародків пшениці та бурякового жому у технологіях борошняних кондитерських виробів із підвищеним вмістом харчових волокон. Встановлено, що вони багаті на поживні та біологічно-активні і мінеральні речовин. Сировина характеризується значною водо- та жирозв'язувальною здатністю, що дозволяє не лише прогнозувати підвищення харчової та біологічної цінності готових виробів, а й впливати на показники технологічного процесу, якість готових виробів, їх вихід [6].

2. Використання вторинних продуктів переробки харчових продукціів.

Розроблено технологію прісного листкового напівфабрикату з використанням молочної сироватки, що є цінним джерелом незамінних амінокислот. Доведено позитивний вплив заміни води та лимонної кислоти на молочну сироватку, яка характеризується низьким рівнем промислової переробки в технології прісного листкового напівфабрикату. При додаванні сироватки покращується пружність тіста, його еластичність, що забезпечує готовим виробам приємний смак та аромат, зроблених на їх основі [11].

Зазначено, що молоко позитивно впливає на формування тіста, надає йому еластичності, за рахунок лактози і жиру. Найчастіше, замість сухого молока використовується більш дешева сировина – суха сироватка [7].

Відзначено, що молочні продукти у виробництві листкових виробів поліпшують пластичність тіста і смакові властивості виробів. Нині значно розширився асортимент борошняних кулінарних виробів з включенням до рецептури вторинних молочних продуктів натуральних та в консервованому вигляді. Для виробництва дріжджового листкового тіста замість води рекомендовано використовувати молоко [18].

Є рекомендації щодо використання екстракту із соєвих бобів, як антиоксиданту жирів у складі борошняних кулінарних та кондитерських виробів для збільшення строків зберігання і збагачення продукції фізіологічно-функціональними інгредієнтами [19].

3. Використання нетрадиційної рослинної сировини.

Вдосконалена технологія борошняних кулінарних виробів на основі листкового тіста за рахунок харчових добавок антиоксидантної дії у вигляді порошків сухих ягід обліпихи, калини та глоду для затримання процесів окиснення ліпідної складової та покращання якості клейковинного комплексу пшеничного борошна.

На основі проведених досліджень, хімічних, фізико-хімічних, структурно-механічних показників порошків та напівфабрикату, автором розроблено технологію нових листкових виробів з рослинною сировиною антиоксидантної дії, що забезпечує високі органолептичні, фізико-хімічні показники якості, мають підвищену харчову цінність і подовжені терміни зберігання [15].

З метою покращення зовнішнього вигляду і смаку борошняних кондитерських виробів використовувала харчові волокна «Цітрі-Фай» (натуральні апельсинові волокна). Введення в рецептуру борошняних кондитерських виробів яких дозволяє замінити понад 10% яєць і маргарину, що знижує калорійність виробів, збільшує вміст вологи в тісті і готових виробах за рахунок водоутримуючої здатності, тим самим зберегти свіжість випечених виробів протягом тривалого часу, збільшити вихід готової продукції [21].

Досліджено та запропоновано технологію приготування борошняних кулінарних виробів з листового тіста з натуральною дієтичною добавкою «Глюкорн-100». Результати досліджень показали, що використання спиртового екстракту «Глюкорн-100» при приготуванні виробів з листового напівфабрикату дають змогу більше задовольнити добові потреби у вітамінах Е, B_1, B_6. Позитивний вплив добавки підтверджено у формуванні структурно-механічних властивостей, де провідне місце належить колоїдним процесам, які надають тісту еластичності, що забезпечує якісне багаторазове листування тіста. Автором вдосконалено технологічні параметри на стадії замішування листового тіста та скорочення тривалості його вилежування. Аналіз проведених досліджень дає підставу стверджувати про функціональну спрямованість розроблених листових виробів, адже вони збагачені низькомолекулярними фенольними сполуками, дубильними речовинами, каротиноїдами, та мають високі органолептичні та фізико-хімічні показники якості [14].

Представлено результати досліджень впливу бананового і ананасового порошків на органолептичні показники та хімічний склад борошняних кондитерських виробів.

Загальна органолептична оцінка борошняних кондитерських виробів з порошками бананів та ананасів не відрізняються від органолептичної оцінки виробів традиційного приготування. При цьому відмічається покращення смакових якостей та незначна зміна кольору, що не впливає на зовнішній вигляд розроблених нових виробів. Використання запропонованих порошків забезпечує отримання виробів високої якості, збагачених біологічно активними речовинами та зниженої енергетичної цінності [8].

Полякова А.В., Горяйнова Ю.А. оптимізували рецептуру прісного тіста з використанням порошків сухих ягід, які вносяться на етапі підготовки жирового компоненту. Встановлені дозування сухих порошків ягід при приготуванні жирового напівфабрикату, які становлять для: сухих плодів обліпихи – 1,30±0,03%, калини – 1,40±0,04% та глоду – 1,39±0,04%; у прісному тісті – 2,60±0,05%, 2,30±0,05%, 3,30±0,08% відповідно.

Готова продукція характеризується підвищеною харчовою цінністю, високими органолептичними властивостями та подовженим терміном зберігання [16].

Досліджено хімічний склад порошку ягід калини, а саме наявність у ньому великої кількості поліфенольних речовин, що за своїми властивостями відомі як потужні антиоксиданти – речовини, що спроможні гальмувати окисні процеси в жирах та нейтралізувати шкідливі продукти окиснення. було визначено вплив порошку на жировий компонент листкового тіста та випеченого напівфабрикату. Встановлено, що додавання до маргарину під час виготовлення листкового тіста порошку калини у кількості 1% від маси жиру призводить до гальмування окисних процесів на 30%. Цей факт у подальшому дозволить розглядати питання подовження термінів зберігання листкового напівфабрикату з добавкою порошку ягід калини [22].

4. Використання альтернативних видів борошна.

Запропоновано часткову заміну пшеничного борошна на житнє або гречане в технологіях листкових виробів. Автором встановлені оптимальні співвідношення борошна: для пшеничного і житнього (50:50), і 30 для гречаного і 70 для пшеничного, що позитивно позначається як на властивостях тістового шару, так і на якості листкових виробів.

Крім того для покращення якості готових виробів вносилась суха клейковина 3% до маси борошна та солодовий екстракт для покращення органолептичних властивостей.

Таким чином, часткова заміна пшеничного борошна вищого сорту на гречане і житнє в рецептурі листкових виробів є прийнятним для розширення асортименту продукції і підвищення їх харчової цінності [20].

Досліджено можливість використання житнього борошна. Розглянуто різні способи листкового дріжджового тіста – шотландське, німецьке тощо. При проведенні досліджень листкове дріжджове тісто готували прискореним способом з використанням 100% житнього борошна.

Показано, що найкращими органолептичними та фізико-хімічними властивостями володіли листкові вироби з використанням житнього борошна, отримані німецьким способом шарування, що забезпечує 27 прошарків жиру, що йде на шарування в кількості 25% до маси борошна в тісті [4].

Розроблена технологія листкових виробів на основі житнього борошна. На підставі теоретичних і експериментальних досліджень було встановлено, що вміст цукру-піску (5% до маси борошна), маргарину (4% до маси борошна), співвідношення борошна житнього обдирного і пшеничного першого сорту (70:30), кількість сухої пшеничної клейковини (7% до маси борошна), комплексне використання ферментних препаратів з геміцелюлозною і амілолітичною активністю, що сприяє формуванню властивостей тіста, необхідних для проведення операції листування і отримання листкових виробів на основі житнього борошна найкращої якості..Виявлено, що комплексне використання сухої пшеничної клейковини і ферментного препарату геміцелюлозної дії сприяє збільшенню газоутримуючої здатності (на 60%) та обсягу (у 4 рази) листкового тіста в процесі розстойки [3].

5.Використання жирового компоненту (маргарину) в технології листкових виробів.

Розроблені технічні умови «Вироби листкові з рослинними добавками» (ТУ У 15.8–01566057–008:2005) і технологічна інструкція для виготовлення листкових виробів з добавками порошків сухих ягід. У даній роботі показано, що добавки порошків сухих плодів обліпихи, калини та глоду до маргарину маргарину з масовою часткою жиру 72% збільшують ефективну в'язкість маргарину, що наближає його за цією характеристикою до вершкового масла з масовою часткою жиру 82%. Встановлено, що під впливом добавок порошків плодів обліпихи, калини та глоду у кількості 1% в маргарині гальмуються окисні процеси: зменшується кількість перекисних сполук – на 20...44,8% і карбонільних сполук – на 66,6...87,6%. Це стало підставою для використання маргарину замість вершкового масла в технології листкового тіста [15].

Підтверджено доцільність використання в технології спредів продуктів фракціонування пальмової олії. Розроблено жирові основи для рослинно-вершкових спредів, що складаються з молочного жиру, пальмового масла, пальмового олеїну і соняшникової високоолеїнової олії. Встановлено, що внесення продуктів фракціонування пальмової олії сприятливо впливає на текстуру і жирнокислотний склад спреду, дозволяє отримати продукт заданого складу і властивостей, який можна використовувати у технології листкового тіста [9].

Запропоновано використання продуктів переробки кокоса і технології вершково-рослинних спредів. Розроблено технологію вершково-рослинного спреда «Кокосовий». Розроблено технічну документацію на вершково-рослинний спред «Кокосовий» (ТУ 9148–142–02068315–2011) і пасту кокосову (ТУ 9146–14302068315–2011). Встановлено, що додавання кокосового масла

в рецептури спредів з рідкими рослинними оліями дозволить скорегувати твердість жирової основи, оскільки у порівнянні з пальмовою олією і молочним жиром кокосове масло має більш низьку температуру плавлення, при цьому воно відрізняється високою твердістю. Використання кокосової пасти дозволяє отримати продукт, десертного призначення з вершково-кокосовим смаком і ароматом, та підвищеною біологічної цінності. Запропоновано базові рецептури вершково-рослинних спредів десертного призначення з масовою часткою жиру 60,0 та 72,5%, що містять в якості ліпідно-білкової добавки кокосову пасту [2].

Запатентовано маргарин для листкового тіста, до складу якої входять харчові гідрогенізовані жири, рослинні жири і масла, поверхнево-активні речовини, вода і смакові добавки.

Технічним результатом даного винаходу є високі структурно-реалогічних характеристики готового продукту, а саме хороша його пластичність, легкоплавкість і намазуваність [10].

Запропоновано використання морквяного порошку у технології маргарину, що створює можливість підвищити вміст вітамінів, макро- і мікроелементів в борошняних кондитерських виробах, для приготування яких використовується маргаринова продукція. Крім того, морквяний порошок містить природний антиоксидант каротин, присутність якого збільшує термін придатності маргаринового напівфабрикату, що є не менш важливим технологічним рішенням. Готовий маргариновий напівфабрикат надалі можна використовувати при виробництві різних видів тіста, зокрема листкового, замінюючи вершкове масло [18].

Для технології борошняних кулінарних виробів, а саме листкових, використовують маргарин за ДСТУ 4465:2005. Він виконує роль пластифікатора, оптимізує співвідношення між шарами жиру і тіста, не потребує змішування із борошном, дозволяє отримати високоякісні листкові вироби, які при випічці дають високий підйом та чітко виражені тонкі шари.

Маргарин Марго характеризуються підвищеною твердістю, порівняно з іншими видами маргарину, і високою пластичністю. Для листкового тіста виробляють його наступні марки: М520Н/П (для класичних листкових виробів), М521Н (для дріжджових виробів з великою кількістю шарів), М526Н/П (гарантує розшарування круасанів).

Для виробництва листкових виробів із бездріжджового та дріжджового тіста рекомендується маргарин «АСТРІ» – ПАТ «Київський маргариновий завод» (Україна) на рослинній основі. Він характеризується вмістом жиру, не менше 80%, вміст вологи не більше 19%, температура плавлення: 36...44° С, кислотність, не більше 2,5.

Для виробництва борошняних кулінарних виробів з альтернативними видами борошна рекомендується використовувати спеціалізований маргарин з низьким вмістом транс-ізомерів ненасичених жирних кислот – «Екослайс 1703–41 TF» для листкових виробів – масова частка жиру не менше 82%; температура плавлення 39–43° С. Даний маргарин володіє високою пластичністю, стійкий до механічних і термічних навантажень, не вбирається в шари тіста, має виражений вершковий смак і запах [21].

Висновки. Нині, як ніколи, в харчуванні населення стоїть проблема створення харчових продуктів з корисними нутрієнтами, що мають оздоровчий ефект. Цю проблему можна вирішити розробивши технологію комбінованих харчових продуктів з використанням біологічно активних речовин. Досягнення бажаного результату можливе за рахунок додавання мікро- та макронутрієнтів у комплексі з харчовими волокнами та нетрадиційною рослинною сировиною.

Використання молочної сироватки, що є цінним джерелом незамінних амінокислот у технологіях борошняних кулінарних та кондитерських виробів. Також великий інтерес викликає використання нетрадиційних видів рослинної сировини для збагачення листкових виробів і розробка на їх основі висоякісних продуктів з оптимальним вмістом жиру, хімічним складом, підвищеною харчовою цінністю, які б відповідали виробам оздоровчого призначення. Однак при аналізі існуючих технологій збагачення листкових виробів біологічно активними речовинами дана проблема недостатньо висвітлена. Доцільність застосування нових джерел корисних нутрієнтів для збагачення виробів є одним із найперспективніших напрямів вирішення проблеми зниження дефіциту мікрота макронутрієнтів у організмі людини є актуальним завданням подальших досліджень.

Список літератури:

1. Андрєєв А.Н. Застосування реології у розробці ресурсозберігаючої технології та обладнання для виробництва хлібобулочних і борошняних кондитерських виробів / А.Н. Андрєєв // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Процессы и аппараты пищевых производств». – 2010. – № 1. – С. 1–11.
2. Долголюк И.В. Исследование технологических показателей кокосовой пасты в связи с ее использованием в производстве спредов / И.В. Долголюк // X международная конференция молодых ученых «Пищевые технологии и биотехнологии» (г. Казань, 12–15 мая 2009 г.). Сборник тезисов докладов – Казань: Издательство «Отечество», 2009. – С. 162.
3. Іванова О.С. Розробка технології листкових виробів на основі житнього борошна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. – Санкт-Петербург. – 2013.
4. Іванова О.С. Спосіб шарування дріжджового тіста при використанні житнього борошна / О.С. Іванова, Кузнєцова Л.В. // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Процессы и аппараты пищевых производств». – 2013. – № 2. – С. 3–5.
5. Ільдірова С.К. Дослідження впливу низькотемпературної обробки на життєдіяльність дріжджів у тісті, яке піддається заморожуванню [Текст] / С.К. Ільдірова, С.Ю. Попова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Сер. Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 37–41.
6. Касабова К.Р. Характеристика нових джерел харчових волокон для збагачення борошняних кондитерських виробів / К.Р. Касабова, О.В. Самохвалова, С.Г. Олійник // Восточно-Европейский журнал передовых технологий, ISSN 1729–3774. – 2013. – 6/11(66). – С. 8–13.

7. Колосова С.Ф., Лутай С.С. Технология мучных изделий специального назначения. Методические указания для СРСП и СРС для студентов специальности 5В072800 – «Технология перерабатывающих производств» всех форм обучения / ВКГТУ. – Усть-Каменогорск, 2014. – С. 27.
8. Костюк В.С. Якість борошняних кондитерських виробів з використанням порошків тропічних рослин / Костюк В.С. // НАУЧНЫЕ ТРУДЫ SWORLD. – 2013. – С. 66–71.
9. Мамонтов А.С. Основные критерии качества молочно-жировых эмульсионных продуктов / А.С. Мамонтов, К.В. Старовойтова, Л.В. Терещук, М.А. Тарлюн // Техника и технология пищевых производств. – 2016. – Т. 43 – № 4. – С. 36–42.
10. Маргарин для слоеного теста // Патент России № 2145169. 2000 / Пименов Л.И., Комаров Н.В., Сякина О.И., Савилова К.Г.
11. Никифоров Р.П. Розробка технології прісного листкового напівфабрикату на основі молочної сироватки / Р.П. Никифоров, Сабіров О.В. // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 3(23) / Том 3. – С. 37–41.
12. Одарченко М.С. Дослідження випікання прісного листкового тіста та взаємозв'язок вологості та теплопровідності готових виробів [Текст] / М.С. Одарченко, В.Ю. Андросов // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі. – 2009. – Вип. 1(9). – С. 395–403.
13. Пересічний М.І. Харчування людини і сучасне довкілля: теорія і практика: монографія / М.І. Пересічний [та ін.]. – К.: КНТЕУ, 2003. – 526 с.
14. Петришин Н.З. Перспективні збагачувальні добавки із зародків пшениці для кондитерських виробів / Н.З. Петришин, Р.О. Бліщ // Вісник Львівської комерційної академії. – 2016. – № 16. – С. 106–109.
15. Полякова А.В. Вплив порошків сухих ягід на структурно-механічні властивості тіста / А.В. Полякова, Ю.А. Горяйнова // Вісник ДонНУЕТ. – Донецьк – 2010. – № 1(41). – С. 234–239.
16. Полякова А.В. Технологія листкового напівфабрикату з добавкою порошку сухих ягід калини / А.В. Полякова // Обладнання та технології харчових виробництв: Темат. зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУЕТ – 2010.
17. Ромашко І.С. Використання морквяного порошку у технологї маргаринів / І.С. Ромашко, У.Р. Драчук, І.М. Басараб // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького. – 2015. – Т. 17, № 4. – С. 116–121.
18. Сирохман І.В. Товарознавство крохмалю, цукру, меду, кондитерських виробів: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – 238 с.
19. Сирохман І.В., Лозова Т.М. Товарознавство цукру, меду, кондитерських виробів: Підручник. – 2-е видання, перероблене та доповнене. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 616 с.
20. Хлопоніна О.А. Досвід використання альтернативних видів борошна в виробництві борошняних кондитерських і хлібобулочних виробів / О.А. Хлопоніна // Кондитерское и хлебопекарское производство. – 2015. – № 10. – С. 10–11.
21. Шестопалова Н.Є. Апельсинові волокна CITRI-FI в хлібобулочних і борошняних кондитерських виробах / Н.Є. Шестопалова // Кондитерское и хлебопекарское производство. – 2014. – № 8. – С. 16.
22. Шубін О. Тривалість зберігання круасанів подовжують / О. Шубін, А. Полякова // Хлібопекар. і кондитер. пром-сть України. – 2004. – № 1(01). -Вересень. – С. 10.

Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Дочинець И.В., Савчук О.А.
Национальный университет пищевых технологий

ОБОГАЩЕНИЕ ПОЛЕЗНЫМИ НУТРИЕНТАМИ ИЗДЕЛИЯ ИЗ СЛОЕНОГО ТЕСТА

Аннотация
В статье идет речь об обогащении мучных кулинарных и кондитерских изделий (слоеных) диетическими добавками (нутриентами). Приведены результаты исследований влияния низкотемпературной обработки на жизнедеятельность дрожжей в тесте, разработка технологии пресного слоеного полуфабриката с использованием молочной сыворотки, замена, введение ржаной, гречневой муки в рецептуру слоеного теста, использование маргарина для слоеного теста. Улучшение органолептических и физико-химических показателей, улучшение и поддержание реологических характеристик, совершенствование технологии благодаря пищевым добавкам антиоксидантного действия в виде порошков сухих ягод облепихи, калины и боярышника.
Ключевые слова: обогащение, пищевые добавки, нутриенты, кондитерские, слоеные изделия.

Dotsenko V.F., Arpul O.V., Dochynets I.V., Savchuk O.O.
National University of Food Technologies

PUFF PASTRY ENRICHMENT WITH USEFUL NUTRIENTS

Summary
The article tells about flour cookery and confectionery goods (puff pastry) enrichment with dietary supplements (nutrients). Results of the researches regarding low-temperature processing influence on yeast vital activity in dough, development of the unleavened puff semi-finished food technology using milk whey, introduction and replacement by rye and buckwheat flour in puff pastry recipe, margarine usage for puff pastry are presented in the article. Improvement of organoleptic and psysicochemical parameters, improvement and preservation of flow curves, technology modernization via food supplements with antioxidant effect presented by dry berries powder of sea buckthorn, arrow-wood and hawthorn.
Keywords: enrichment, food supplements, nutrients, confectionary goods, puff pastry.

УДК 633.854.54

НАСІННЯ ЛЬОНУ – НАЙБАГАТШЕ ДЖЕРЕЛО БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН

Коваль О.А., Скрипка Я.І.
Національний університет харчових технологій

Досліджено хімічний склад насіння льону. Визначили вплив насіння льону на здоров'я людини. Проаналізували позитивний вплив поліненасичених жирних кислот на організм. Дослідили жирно кислотний склад лляної олії. Порівняли вміст полі ненасичених жирних кислот у складі лляної олії.
Ключові слова: насіння льону, лляні олія, полі ненасичені жирні кислоти, жирно кислотний склад, технології.

Постановка проблеми. Серед основних проблем, які стоять перед людством в наш час, можна виділити декілька головних:

– забезпечення населення продуктами харчування;

– забезпечення енергією;

– забезпечення сировиною, в тому числі водою;

– охорона навколишнього середовища, екологічна і радіаційна безпека жителів, сповільнення негативних наслідків інтенсивної виробничої діяльності і захист людини від результатів цієї негативної діяльності.

Одним з найважливіших завдань для будь-якої країни є забезпечення населення продуктами харчування. Харчування впливає на організм людини з моменту її народження до найостаннішого дня життя. Інгредієнти харчових продуктів, надходячи в організм людини з їжею і перетворюючись в ході метаболізму в результаті складних біохімічних перетворень на структурні елементи клітин, забезпечують її організм пластичним матеріалом і енергією, які є необхідними для фізіологічної і розумової діяльності, визначають здоров'я, активність і тривалість життя людини, її здатність до відтворення. Тому стан харчування, є одним з найважливіших чинників, що визначають здоров'я нації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом вивченню льону присвячені роботи Г.А. Хайліса, В.Ф. Дідуха, Л.Н. Гінзбурга, В.В. Живетина.

Використання вітчизняної сировини рослинного походження, яка володіє високим потенціалом біологічно активних речовин, дозволяє цілеспрямовано створювати продукти з функціональними властивостями, а також дозволяє розширити асортимент виробів, підвищити їхню харчову, біологічну цінність. Одним із таких видів сировини є насіння льону, джерело цінних біологічно активних речовин. У складі насіння виявлено значну кількість білка (близько 25%), жиру (30–48%), яка містить 35–45% гліцеридів ліноленової кислоти, 25–35% лінолевої, 15–20% олеїнової кислот та незначну кількість гліцеридів пальмітинової та стеаринової кислот. Ненасичені жирні кислоти – ліноленова та лінолева, є джерелом утворення в організмі біологічно активних речовин – простогландинів. Їм надають важливого значення в регуляції різних фізіологічних функцій та в підтриманні гомеостазу. Насіння льону є джерелом цінних білків, які використовуються у вигляді борошна, білкових ізолятів і концентратів [2, 3, 4].

Формулювання цілей статті. Дослідити хімічний склад насіння льону та можливість застосування насіння льону у харчовій промисловості, вплив на організм людини.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних розробок у сфері харчування є створення нових продуктів з підвищеною харчовою цінністю і функціональною спрямованістю.

Одним з традиційних видів рослинної сировини є льон – «Linum Usitatissimum», який вирощують у вигляді двох культур: льон-довгунець, що йде на волокно і льон-кудряш – для виробництва масла.

Насіння льону є дієтичним продуктом підвищеної біологічної цінності, що застосовується в лікувальних цілях, і в кулінарії. В багатьох країнах льон уже давно завоював свої позиції, наприклад в Німеччині використовують десятки тисяч тонн насіння для приготування страв та випічки.

Є відомий вислів індійського діяча Махатма Ганді: «Коли насіння льону стане звичним компонентом харчування людей, то здоров'я їх покращиться». Дійсно, завдяки унікальним природним якостям льон рекомендують вживати для профілактики і лікування багатьох захворювань: для підтримання імунної системи організму, серцево-судинних захворюваннях, при цукровому діабеті, при атеросклерозі, захворюваннях печінки, шлунково-кишкового тракту і щитовидної залози, для покращення стану волосся та шкіри, виводу токсинів з організму, як загальноукріплюючий та протизапальний засіб.

Згідно висновків вчених багатьох країн насіння льону потрібно вживати в їжу щоденно, це стало частиною культури харчування. Додавання насіння льону в раціон забезпечує повноцінне і здорове харчування, що понижує ризики виникнення різних видів хронічних захворювань. І в Європі, і в країнах Америки льон вважають одним з найбільш корисних харчових продуктів.

Насіння льону використовують як смачну і корисну дієтичну добавку при приготуванні різноманітних холодних страв. Воно довго зберігається і може бути використане при додаванні в каші, фруктові і овочеві салати, супи, картопляне пюре, квашену капусту, вінегрети, в усі готові перші і другі страви. Корисно змішувати насіння з молоком, йогуртом, сиром, кефіром. Можна додавати льон в борошняні вироби, при цьому технологія виготовлення не змінюється, лише покращується харчова цінність

страв. Корисне лляне борошно, яке завдяки вмісту цінних харчових волокон сприяє нормалізації роботи шлунково-кишкового тракту.

Насіння можна застосовувати також в подрібненому вигляді, перемелюючи на кавомолці. Можна підсушувати насіння льону на сухій сковорідці для підсилення аромату та смакових якостей. В Дагестані вживають в їжу урбеч – ароматну та смачну густу пасту з суміші меду і обсмаженого і змеленого лляного насіння. Таку пасту додають практично в будь-яку страву.

Насіння льону використовують для схуднення та природного очищення кишечника. Для цього на добу потрібно вживати 1 столову ложку перемеленого насіння льону, запиваючи невеликою кількістю кефіру чи водою.

Вчені багатьох країн світу досліджують насіння льону в лабораторіях і дійшли загального висновку, що насіння льону можна вважати продуктом, що оздоровлює організм.

Насіння містить вітаміни Е, D, В2, В3, В4, В5, В6, В9, бета-каротин, мінеральні речовини, токофероли, такі мікро- та мікроелементи,як кальцій, калій, залізо, магній, цинк, селен, алюміній, марганець, хром, нікель, мідь, бор, йод та ін. В насінні містяться вуглеводів – 12–26%, ефірних олій 35–45%, багатих ненасиченими жирними кислотами, слизові речовини-12%, білок – 20–33%, органічні кислоти, ферменти. Проростки льону містять до 1, 5% глікозиду лінамарину. Насіння льону – найбагатше джерело незамінних поліненасичених жирних кислот Омега-3, Омага-6 та Омега-9. Жоден продукт з звичайного раціону не містить такої кількості цих необхідних кислот. Білок високої біологічної активності, який міститься в насінні льону ідеально близький для людського організму.

Насіння льону характеризується підвищеним вмістом білків та жиру, сумарна кількість яких 66–68%, від загальної маси (табл. 1).

Відомо, що лляна олія з селеном є джерелом поліненасичених незамінних жирних кислот (ПНЖК) – 65–90%, з яких 55–70% припадає на ліноленову кислоту, яка належить до ПНЖК родини ω-3, і 10–20% – на лінолеву кислоту, яка належить до ПНЖК родини ω-6. Жирно кислотний склад лляної олії наведено в таблиці 2.

Висновки. Згідно наведених даних, ми можемо зробити висновок що насіння льону є цінним джерелом біологічно активних речовин, незамінних вищих полі ненасичених жирних кислот. Тому, додавання насіння льону або лляної олії до кулінарної продукції позитивно впливає на організм людини.

Таблиця 1

Хімічний склад насіння льону, %

Показники	Характеристика зразків насіння льону
Вологість	9,26±0,08
Жир	36,55±0,09
Білок	30,65±0,22
Цукор	4,43±0,11
Пентозани	7,80±0,15
Целюлоза	13,30±0,22
Зола	4,18±0,32

Таблиця 2

Жирно кислотний склад лляної олії

Кислоти	Лляна олія
Пальмітинова	5,0
Стеаринова	3,0
Арахінова	0,7
Пальметолеїнова	0,3
Олеїнова	16,0
Лінолева	15,0
Ліноленова	60,0

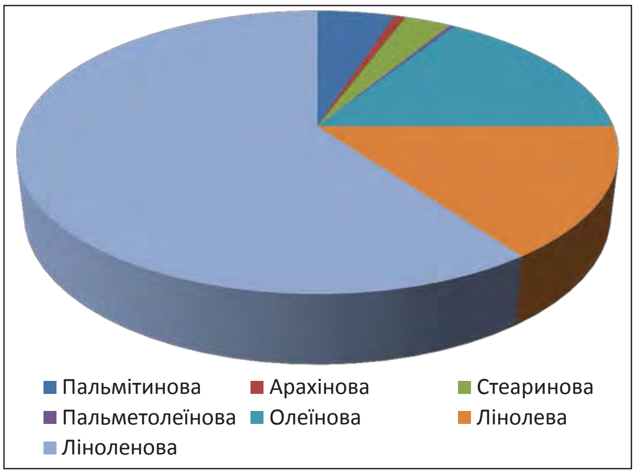

Рис. 1. Жирно-кислотний склад лляної олії

Список літератури:

1. Гуменюк О.Л. Харчова хімія: Тексти лекцій. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. 244 с.
2. Живетин В.В. Лен и его комплексное использование / В.В. Живетин, Л.Н. Гинзбург, О.М. Ольшанская – М.: Информ-Знание, 2002. – 394 с.
3. Вейса-Гензер М., Моррис Д.Х. Льняное семя. Пищевые продукты, здоровье, функциональные свойства / пер. с англ. – Канада, 1998. – 215 с.
4. Капрельянц Л.В., Швець Н.А., Столярова Т.В. Водорозчинні полісахариди насіння льону // Наукові праці ОНАХТ. – 2002. – Вип. 24. – С. 146–150.
5. Пащенко Л.П. Характеристика семян льна и их применение в производстве продуктов питания / Л.П. Пащенко, А.С. Прохорова, Я.Ю. Кобцева, И.А. Никитин // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2004. – № 7. – С. 56–57.

Коваль О.А., Скрипка Я.И.
Национальный университет пищевых технологий

СЕМЕНА ЛЬНА – БОГАТЕЙШИЙ ИСТОЧНИК БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

Аннотация
Исследован химический состав семян льна. Определили влияние семян льна на здоровье человека. Проанализировали положительное влияние полиненасыщенных жирных кислот на организм. Исследовали жирно кислотный состав льняного масла. Сравнили содержание полиненасыщенных жирных кислот в составе льняного масла.
Ключевые слова: семена льна, льняные масло, полиненасыщенные жирные кислоты, жирно кислотный состав, технологии.

Koval O.A., Skrypka Y.I.
National University of Food Technology

FLAX SEEDS – THE BIGGEST SOURCE OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES

Summary
The chemical composition of flax seed is investigated. Determine the influence of flaxseed on human health. The positive effects of polyunsaturated fatty acids on the body have been analyzed. Fatty acid composition of linseed oil was investigated. Compare the content of unsaturated fatty acids in flaxseed oil.
Keywords: flax seeds, linseed oil, polyunsaturated fatty acids, fatty acid composition, technology.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1:316.462

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Белозьорова Р.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Протягом всієї історії філософської думки розуміння ролі феномена влади в житті суспільства постійно розширювалося, захоплюючи більш нові сфери соціального буття. Сучасний розвиток української незалежної держави свідчить про недосконаліcть існуючої системи влади та її розуміння вітчизняними політиками, науковцями, громадськими діячами та суспільством в цілому. Особливо яскраво це підтвердили події, які вже увійшли в новітню історію, що в основі своїй мали широке суспільне невдоволення всією системою влади та владних відносин в Україні. Сьогодні мало хто сумнівається, що існуюча вітчизняна система влади не відповідає сучасним потребам українського народу. Глобалізаційні виклики сьогодення вимагають нових наукових підходів до переосмислення філософських, соціально-політичних, економічних та духовних проблем, що постали перед українською державою, суспільством, кожним громадянином, так і вироблення науково-обґрунтованих шляхів подальшого розвитку демократичної держави.
Ключові слова: влада, концепції, панування, підкорення, легітимність, владні відносини.

Постановка проблеми. Проблема сутності, структури та типології влади продовжує залишатися дискусійною. Концепцій влади розроблено чимало, і, не дивлячись на те, що майже в кожній можна знайти раціональне зерно, всі вони часом несумісні між собою за цілою низкою параметрів. Тим часом необхідна, загальноприйнята, за основними параметрами концепція влади. Відсутність такої концепції перешкоджає розробці цілого ряду проблем соціальної філософії, які безпосередньо чи опосередковано стикаються з проблемою влади.

Відродження нашої держави, набуття нею державної зрілості за умов глобалізаційних процесів актуалізує важливу та багатогранну проблему нашого суспільства, – проблему влади в її соціально-філософському змісті. Курс на розбудову демократичної системи влади, ставить перед науковцями невідкладне завдання: формування нового типу владних відносин. Принципово новим мусить бути й сам дискурс щодо влади. Українській науковій спільноті притаманні «романтизованість» та «розосередженість» владного дискурсу [2, с. 101–105]. Тому, стає цілком зрозумілим важливість звернення до «витоків» наукового розуміння феномену влади, її концептуальних моделей,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою влади філософія займалася вже в грецькій Античності. Показовими в цьому відношенні є вчення Платона і Аристотеля. Якщо в середні віки цій проблемі приділялася не так багато уваги, то філософія епохи Ренесансу і особливо Нового часу зробила її однією з центральних. У XX і XXI столітті в західній філософії проблемам влади приділяли і продовжують приділяти такі дослідники, як Х. Арендт, Р. Арон, П.Л. Бергер, П. Бурдьє, М. Вебер, Б.П. Вишеславцев, Е. Гідденс, Ж. Дельоз, Б. де Жувенель, Е. Канетті, А. Кожев, Н. Луман, Т. Парсонс, Б. Рассел, та інші.

В Україні широко відомі дослідження феномену влади таких дослідників як С. Кримський, О. Білий, А. Мисливченко, А. Руткевич.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що така велика кількість авторів приділяють особливу увагу проблемі сутності влади, якоїсь єдності у поглядах не спостерігається. Влада трактується одними як панування, другими – як прояв волі, третіми – як управління, четвертими – як форма відносини і т. д. Для вироблення більш-менш загальнозначущої концепції влади, яка особливо необхідна в нинішньому бурхливому часі, необхідне детальне знайомство якщо і не з усіма, то з основними концепціями влади, виробленими в минулому і в сьогоденні.

Мета статті. Проаналізувати основні типи концепцій влади і встановити їх теоретичну релевантність.

Виклад основного матеріалу. Існуючі концепції влади вражають своєю численністю і різноманітністю. Проте, майже всі політичні мислителі минулого, говорячи про владу, не дають їй чітких дефініцій. Так, Макіавеллі, зовсім «зачарований грою влади над людиною, в міркуваннях про неї був схильний, скоріше, вдаватися до яскравих епітетів і порівнянь, ніж шукати більш-менш чіткі визначення» [3, с. 146]. Навіть на сучасному етапі розвитку філософської та політичної науки не вдалося досягти більш-менш злагодженого визначення в трактуванні самого поняття влади.

Труднощі визначення поняття влади при дослідженні даного феномена, а також відсутність злагодженості в її розумінні породили сумніви в необхідності такого поняття. Однак, як відзначають дослідники соціальної філософії, відсутність всіма визнаного визначення не означає, що дискусія з приводу змісту поняття безпредметна, тим більше, використання інших термінів в соціумі набуває певних властивостей і відносин, які асоціюються з поняттям влади. І як виявляється, варіативність визначень феномена влади вказує на культурно-історичний контекст. У міру зміни соціально-політичного устрою і накопичення соціального досвіду, неминуче виникає потреба

в зміні та уточненні концепцій влади. Сучасна наука характеризується значним розмаїттям концептуальних підходів до розуміння й тлумачення сутності влади.

З одного боку, визнається, що влада – це можливість задоволення честолюбних амбіцій і корисливих вимог одних індивідів через підкорення і використання інших в своїх цілях, що виявляється в розколі суспільства на панів і підданих, з іншого боку, влада – це те, «що закликає до існування», умова реалізації бажання «жити разом», засіб соціальної інтеграції та кооперації [4, с. 265].

Більшість дослідників визнають існування двох традицій в концептуальному аналізі влади. Умовно їх можна назвати, як «влада над «і» влада для» [5]. Західні дослідники виділяють два підходи до визначення влади, називаючи їх, відповідно, реляціоністськими і системними концепціями влади.

Реляціоністські концепції, або концепції «влада над», розуміють владу як міжособистісне ставлення, що дозволяє одному індивіду змінювати поведінку іншого, «владні відносини інтерпретуються в них перш за все як відносини двох партнерів, впливаючих один на одного в процесі взаємодії [6, с. 66]. Таким чином влада перетворює підлеглих їй людей в засоби досягнення своїх цілей, змушуючи їх в своїх діях керуватися чужою волею – волею пануючих.

Що ж стосується системних уявлень, або концепцій «влада для», то влада в них – не атрибут одного індивіда, а безособова властивість всієї політичної системи, нерівномірний розподіл привілегій всередині якої, впливає на взаємне розташування соціальних суб'єктів – їх субординацію і, відповідно, наділення їх більшими чи меншими повноваженнями – владою.

Незважаючи на те, що звернення до поняття влади можна простежити ще від античної філософії, це звернення не проблематизує даний феномен. Перша спроба визначити владу як поняття, створити концепцію влади дана в дослідженні Т. Гоббса. У цій концептуалізації вже проглядається інтерес до виникнення даного явища, який буде зростати, приводячи до того, що поступово в дискусіях про владу аналіз поняття «влада» представляється все більш систематизованим, перетворюючись на важливий елемент дослідження соціальних відносин, де феномен влади стає не просто елементом дослідження, але об'єктом і предметом пильної уваги дослідника.

Дуже плідним до визначення влади виявився Веберовський підхід: давши свого часу імпульс розвитку релятивістської концепції влади. Він і сьогодні користується популярністю, отримуючи підтримку сучасних філософів і соціологів.

Концепція влади М. Вебера, в якій поняття влади виявляється ретельно пропрацьованим, набуває сучасної чіткості і актуалізує проблематику легітимності влади. Безумовно, це є важливим етапом в процесі концептуалізації феномена влади [5, с. 645–648]. З одного боку, в рамках такого уявлення про владу вже є вихід на одну важливу характеристику феномена влади: відділення самого феномена влади від суб'єктів влади, тобто влада визначається як та, що не належить індивідам, але існує лише у відносинах між ними. Саме тому панування у Вебера є глибоко вкоріненим та інституалізованим феноменом, закріпленим системою соціальних відносин, і містить суть, що ті, над ким панують, сприймають це панування. Якщо влада тлумачиться ним як можливість реалізації владної волі, то панування – це вже реалізована владна воля, тобто можливість, перетворена в дійсність. Таким чином, Веберу вдалося зафіксувати аспект прояву феномена влади, який протягом століть був джерелом її містифікації, створюючи перешкоди щодо її теоретичної розробки та концептуалізації.

Слід визнати, що вплив Вебера позначається не тільки на концепціях влади, які отримали умовну назву «влада над», що виділяють «командно-підлеглі» аспекти її проявів, погляди Вебера надали серйозного впливу також і на розвиток системних концепцій влади («влада для»), що розглядають владу як властивість або функцію соціальної системи.

Критика визначень поняття влади, дозволила виділити основні положення, що вимагають осмислення і поглиблення дослідження цього феномену.

Вважається що владне підпорядкування завжди носить вмотивований характер, в іншому випадку це насильство. Влада-насильство – це нонсенс, виняток, що є особливістю, міжособистісних відносин побутового плану, але аж ніяк не проявом соціальної взаємодії індивідів як носіїв соціальних ролей і функцій. В такому випадку суспільно нормальним і теоретично обгрунтованим видається її ототожнення з легітимною владою. Таке позитивне визначення влади, з одного боку, з'являється як відповідь на зміну форми влади, коли підкреслюється нездатність традиційної моделі адекватно описати і пояснити саме сучасні форми влади, засновані на нових способах розвитку соціальних процесів, коли знання і інформація стають стратегічними ресурсами трансформації суспільства. З іншого боку, запропонована модель влади не обмежується визначенням лише сучасної форми влади, але претендує на універсальність.

У постмодерністських концепціях феномен влади розглядається як двосторонній: з одного боку, влада здійснюється через вже існуючі структури і їх елементи: інститути влади, державний апарат, суб'єкти влади, з іншого – створює ці структури і елементи здійснення влади. У цьому полягає парадоксальність влади: влада є і здійсненням влади, і зворотною реакцією на це здійснення. Найбільш явно таке розуміння влади простежується, насамперед, в судженнях М. Фуко: «влада приходить знизу; це означає, що в основі відносин влади не існує ніякого глобального протистояння між пануючими і тими, над ким панують. Скоріше варто припустити, що відносини сили, які діють в державних апаратах, в сім'ї, в обмежених групах, в інститутах, є значними наслідками розщеплення, що пронизують все соціальне тіло» [7, с. 193]. Влада інтерпретується у своїй політичній іпостасі – тут вона вбачається колективним ресурсом, який зумовлено комунікативною сутністю людської природи. Влада перестає бути формою соціальної взаємодії суб'єктно-об'єктних відносин, в основі яких лежить конфлікт і боротьба інтересів. Постмодернізм вимагає принципово відмінний підхід до інтерпретації феномену вла-

ди – відповідно до нього влада – «розмита» по всьому соціальному простору.

Не дивлячись на те, що постмодерністські концепції мають доволі сильне теоретичне підґрунтя, вони далекі від розуміння влади, в межах класичної методології, відповідно до якої влада зосереджена в державних інститутах, як асиметричних відносин в термінах боротьби та взаємодії груп. Хочемо зазначити, що задля актуального дослідження феномену влади необхідно враховувати як модерністські концепції, так і постмодерністські.

Висновки. Сьогодні існує відмінність між повсякденними практиками соціальної взаємодії, фунціонуванням інститутів влади, які зумовлені трансформацією «знайомого світу» в умовах глобалізації, центральним поняттям якої визначалась держава. Держава формує такі інститути, як політика, право, армія та ін. В кожному з таких інститутів виробляється специфічна для них форма влади, яка є в той же час і формою-приналежністю державній владі. Ближче всіх, звичайно, політика і політична влада. Хоча політична і державна влада дуже тісно взаємопов'язані, проте, їх слід розрізняти. А в тих режимах, в яких сильна релігійна влада, державна тісно пов'язана з вищезгаданими формами влади, а іноді і підпорядковує їх. Згідно з цим, влада є специфічним цілісним соціальним феноменом, основною функцією якого є охоронна, управлінська, регулятивна функція і способом буття якого є нероздільна єдність зв'язків і відносин власне влади і підвладності як протилежностей.

На часі, влада, на глобальному рівні, перебуває у стані трансформації. Влада перестає бути виключно прерогативою держав, оскільки розосереджена між глобальним, національним та регіональним рівнями. Проте неможливо повністю відмовитись від держави як інституту влади. Нова соціальна реальність включає відповідні наукові рефлексії, а відтак – формується особливий дискурс влади: відносин довкола влади, відносин, що формують владу.

Більшість концепцій влади, з якими ми ознайомились у процесі написання цієї статті виявляли схильність до спрощення цього феномену – зведення його до підкорення одних іншим. Аналізуючи протистояння двох моделей опису феномена влади, кожна з яких, неминуче розширює горизонт уявлень цього складного феномена, можна виявити, відому недостатність. Так, недоліком силових концепцій «влада над» є те, що вони ігнорують момент визнання влади, стверджуючи наявність конфлікту всередині владних відносин між суб'єктом і об'єктом. Перевага системних концепцій «влада для», навпаки, полягає в тому, що вони обґрунтовують ідею легітимності влади, її визнання з боку підлеглого суб'єкта. При цьому, вони не помічають конфлікту взагалі, з їх поля зору випадає момент протистояння суб'єктів в боротьбі за владу, що є невід'ємним атрибутом влади у всіх її проявах. Важливо пам'ятати, що такі протиріччя не можливо вирішити ні указом або силою зброї, ні зміною ідеології, а можливо тільки завдяки властивій людині владі особливого роду – владі розуму, аргументації і переконання.

В завершенні можна відзначити, що влада існує і функціонує не в соціальному вакуумі, а в культурно-історичному контексті, який багато в чому визначає, як сам образ влади, так і конкретне співвідношення її атрибутів, а також тих методів і тих засобів, які вона застосовує в своєму функціонуванні.

Список літератури:

1. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Монографія / За ред. В.М. Князєва; Кол. авт.: В.М. Князєв, І.Ф. Надольний, М.І. Мельник та ін. – К.: Вид-во НАДУ: Міленіум, 2003. – 320 с.
2. Білий О. Дискурс влади і типи еліт // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 101–105.
3. Ильин М.В., Мельвиль А.Ю. Власть // Полис. 1997. № 6. – 146 с.
4. Арендт Х. Vita active, или О деятельной жизни. СПб., 2000. – 437 с.
5. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ. М., 2001. – 384 с.
6. Осипова Е.В. Власть: отношение или элемент системы? (реляционистские и системные концепции власти в немарксистской политологии) // Власть: Очерки современной политической философии Запада. М., 1989. – 328 с.
7. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М.: Касталь, 1996. – 448 с.

Белозёрова Р.О.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Аннотация
На протяжении всей истории философской мысли понимание роли феномена власти в жизни общества постоянно расширялось, захватывая более новые сферы социального бытия. Современное развитие украинского независимого государства свидетельствует о несовершенстве существующей системы власти и ее понимания отечественными политиками, учеными, общественными деятелями и обществом в целом. Особенно ярко, это подтвердили события, которые уже вошли в новейшую историю, получив широкое общественное недовольство всей системой власти и властных отношений в Украине. Сегодня мало кто сомневается, что существующая отечественная система власти не соответствует современным потребностям украинского народа. Глобализационные вызовы требуют новых научных подходов к переосмыслению философских, социально-политических, экономических и духовных проблем, стоящих перед украинским государством, обществом, каждым гражданином, так и выработки научно-обоснованных путей дальнейшего развития демократического государства.
Ключевые слова: власть, концепции, господство, подчинение, легитимность, властные отношения.

Belozyorova R.O.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

THE PROBLEM OF CONCEPTUALIZATION OF THE POWER (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Summary
Throughout the history of philosophical thought, understanding the role of the phenomenon of power in the life of society has constantly expanded, capturing the newer spheres of social life. The current development of the Ukrainian independent state indicates the imperfection of the existing system of government and its understanding by domestic politicians, scientists, public figures and society as a whole. This was particularly evident in the events that have already entered the new history, which was based on widespread public discontent with the entire system of power and power relations in Ukraine. Today, few doubt that the existing domestic system of government does not meet the current needs of the Ukrainian people. Today's globalization challenges require new scientific approaches to rethinking the philosophical, socio-political, economic and spiritual problems that faced the Ukrainian state, society, every citizen, and the development of scientifically grounded ways for the further development of a democratic state.
Keywords: power, concept, domination, subordination, legitimacy, power relations.

УДК 172.4

ПЕРСПЕКТИВИ НАНОТЕХНОЛОГІЙ ЗА ФІЛОСОФСЬКОЮ КОНЦЕПЦІЄЮ ТРАНСГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЙ

Завада О.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У даній статті здійснено спробу проаналізувати феномен нанотехнології з позиції концепції трансгуманізму. Зокрема, проілюстровано підходи українських науковців до філософського осмислення перспектив нанотехнологій. Виокремлено головні напрями суспільного розвитку в спектрі подальшого науково-технічного прогресу. Висвітлено морально-етичні та соціокультурні перспективи розвитку нанотехнологій, у тому числі для українського суспільства.
Ключові слова: нанотехнології, трансгуманізм, технологічна сингулярність, надлюдина, технократія.

Постановка проблеми. 20-ті роки XXI сторіччя для незалежної України стали періодом важких випробувань – порушення державного суверенітету, неспокійна ситуація у регіонах, політична та економічна нестабільність і, як наслідок, нівелювання принципів гуманізму, духовний занепад. Сьогодні наша держава знаходиться на порозі серйозних змін як у соціальному, так і у духовному плані. Проте, незважаючи на тривожні прогнозування, Україна не може стояти осторонь світового розвитку, запозичуючи досвід країн-лідерів у сфері різних галузей промисловості, медицині, військовій справі, науці тощо. Не останню роль в цьому аспекті відіграють нанотехнології, які відкривають нові перспективи та можливості. Швидкий науково-техічний прогрес диктує блискавичну зміну реальності, коли майбутнє настає тут і зараз. Але разом з тим розвиток нанотехнологій може призвести і до негативних наслідків, зокрема до контролю та маніпуляції суспільною свідомістю. Вважаємо, що варто зосередитися на феномені нанотехнологій, виокремити особливості, перспективи та потенційні загрози, які з приходом науково-технічного прогресу стосуються всього людства і українського суспільства зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наголосимо, що відправною точкою у сучасному дослідженні нанотехнологій стала книга американського вченого Е. Дрекслера «Машини споглядання: майбутня ера технологій». Ця фундаментальна праця означила два протилежні підходи до розуміння нанотехнологій. Перший з них спирається на досягнення фізики, хімії, біології і пов'язаний з діяльністю промислових корпорацій, університетських наукових центрів, шкіл, лабораторій тощо. Інший підхід має особливий інтерес для філософів, особливо футурологів, і стикається зі зразками наукової фантастики, широким спектром сценаріїв неймовірних можливостей нанотехнологій у найрізноманітніших соціальних контекстах [7].

Особливі акценти на проблематиці нанотехнологій у своїх дослідженнях роблять Е. Дрекслер, Р. Курцвейл, А. Етціоні, С. Хокінг, Н. Бостром, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, М. Каку тощо. З українських дослідників, які наголошували на соціальних трансформаціях, пов'язаних з нанотехнологіями, виділяємо І. Бестужева-Ладу, В. Лук'янця, М. Назаренко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Так, як феномен нанотехнологій є елементом концепції трансгуманізму та носить футурологічний характер, він є доволі дискурсивним, особливо з філософської точки зору. Уваги заслуговує зосередження на українському аспекті – виділенні соціально-філософських проблем, аналізі потенційних сценаріїв та наслідків, до яких вони можуть призвести.

Мета статті полягає у рефлексії на явище нанотехнологій, а також осмисленні перспектив у глобальному та українському контекстах.

Виклад основного матеріалу. Варто коротко розглянути історію появи нового науково-технічного напряму. Побутує думка, що прабатьком нанотехнології вважають Демокріта. Філософ грецьким словом «ατομος» позначив невіддільну або нерозривну частину матеріального тіла. Мислитель мав на увазі безкінечно малі та неподільні атоми, які можна розглядати як аналог наночастин. Щоправда, геніальна ідея античного прихильника атомістичної теорії не була підкріплена експериментом, тому дістала розвиток аж через дві тисячі років. Саме у XX сторіччі вагомі кроки до впровадження нанотехнологій у життя зробив А. Ейнштейн, який у 1905 році проводив досліди з молекулами цукру. У 1931 році німецький фізик Е. Руска створив перший електронний мікроскоп – він став прообразом приладів нового покоління, які знатні зазирнути у наносвіт. У 1982 році спільно із Г. Рорером та Г. Біннінгом вчений винайшов скануючий тунельний мікроскоп, який дозволяє створювати тривимірну картину розташування атомів на поверхні металів-провідників [3].

Переломним став 1959 рік, коли у Каліфорнійському університеті 29 грудня прозвучала лекція лауреата Нобелівської премії, американського фізика-теоретика Р. Фейнмана під назвою «Там внизу ще достатньо місця», в якій вчений доводив можливість маніпулювання окремими атомами для створення дуже малих об'єктів з незвичайними властивостями. Відомі його слова: «Якщо би мене спитали, яка сфера науки може забезпечити нам прорив у майбутнє, я б назвав нанотехнології» [3].

Українська інтелігенція засвідчує чималий теоретичний і практичний інтерес до науково-технічного прогресу. Початок, закладений ще з доби Ренесансу та внеску Юрія Дрогобича у фізику,

астрономію та філософію, продовжується і набуває розвитку по сьогоднішній день. Не можемо оминути увагою значний науковий внесок вченого, лінгвіста, філософа Івана Пулюя – першовідкривача рентгенівських Х-променів, Миколу Пильчикова, який присвятив життя дослідженню оптики, радіоактивності, радіо керування. Також важливий інтелектуальний внесок Георгія Кістяківського, який отримав ступінь доктора у Берлінському університеті та досліджував молекулярну кінетику, спектроскопію та фізику ударних хвиль. Не менш вагомі здобутки Бориса Раєвського, який отримав ступінь доктора фізики у Франкфуртському університеті та досліджував біологічні наслідки опромінення та їхні наслідки для здоров'я, а також лауреат Нобелівської премії у галузі фізики Георгій Харпак. Таким чином українські вчені брали безпосередню участь у створенні того, що ми зараз називаємо загальним визначенням – нанотехнології.

Вважаємо найприйнятнішим тлумаченням поняття «нанотехнологія» дефініцію Е. Дрекслера – це «очікувана технологія виробництва, яка орієнтована на отримання дешевих механізмів та речовин із раніше заданою атомарною структурою» [7]. Вона передбачає створення нанороботів і молекулярних машин неорганічного атомного складу. За задумом вченого, такі машини зможуть створювати копії, володіючи інформацією про своє створення. Нанотехнології мають тенденцію стирати межу між живою і неживою матерією світу.

Підкреслимо, що нанотехнології мають чимало відгалужень: нанохімія, наноелектроніка, наноінженерія та інші. Нанотехнологією також називають інформацію, яка у нашу добу розвинула надшвидкі можливості її збору, обробки та транслювання.

Нанотехнології у поєднанні з іншими технологіями XXI сторіччя дозволяють людині створювати штучні атоми, програмувати матерію тощо. Варто розуміти, що нанотехнології від початку націлені на створення, конструювання і виробництво різноманітних типів сурогатної матерії, які з часом повинні замінити природні з метою збереження ресурсів, стійкості, витривалості. Сурогатною таку матерію називають не лише через її штучне походження, але й тому, що людина здатна програмувати таку матерію, її видозмінювати, деформувати чи перетворювати у щось принципово нове.

Український дослідник нанотехнологій та філософських проблем, пов'язаних з ними, В. Лук'янець зазначає: «…майбутнє людини постає як сурогатна онтологія, тобто як буття, яке твориться людиною, яка володіє все могутнішими наукоємними технологіями» [2]. Як вважає дослідник, глобальне перетворення мегасоціуму, ініційоване рушійним розвитком хайтек-індустрії, – інтегральний наслідок нинішнього шквалу наукових і науково-технологічних революцій [2]. На наших очах традиційні технології мегасоціуму поступаються місцем нейроінженерійним, молекулярно-біологічним, геномним, комп'ютерно-мережевим технологіям, а також технологіям нанороботів, нейрочипів та штучного інтелекту.

Вчений припускає, що соціокультурна реальність, породжена практикою використання нових технологій, буде кардинально відрізнятися від реальності, в яку заглиблене життя кожного із нас. Для ініціаторів такої практики технологічно здійсненними стають дуже ризиковані дії:

- Неконтрольована зміна глобального метаболізму антропосфери.
- Трансгенез – модифікація геномів будь-яких живих істот на планеті, включно із людським геномом.
- Глобальна трансформація інформаційно-медійного середовища і планетарного комунікативного праксису.
- Цілеспрямовані зміни генетичної, антропологічної, соціокультурної ідентичності людини.
- Ризиковані реконструкції хронотопу, в якому еволюціонує антропність.
- Прискорення глобальної еволюції Homo sapiens'a.
- Неконтрольовані впливи на глобальний процес формування майбутньої долі людини у світі [2].

Вважаємо слушними міркування В. Лук'янця і схиляємось до думки, що зміна реальності за допомогою нанотехнологій провокує створення нового типу суспільства – наносуспільства. Щоправда, на даному етапі етичні та біеотичні принципи поки що виступають регулятором вкорінення високих технологій у сутність та природу людини.

Дослідник А. Давидов на основі принципів системної соціології розглядає можливі тенденції виникнення наносуспільств. На його думку, «наносуспільство – це тип біосоціотехнічної системи, яка складається з різнорідних взаємопов'язаних елементів і підсистем, властивостей і відносин, створених індивідами на основі нанотехнологій, ціллю якої є реалізація екстремальних принципів в життєдіяльності індивідів з допомогою законів і соціологічних алгоритмів, які діють в означених межах» [1].

Наголосимо, що нанотехнології можна розглядати у рамках трансгуманістичної концепції. Адже саме цей напрям досліджень вивчає результати, перспективи та потенційні небезпеки використання наукових досягнень, стверджує можливість і бажаність фундаментальних змін у положенні людини, що особливо є актуальним для українського суспільства. Вважаємо, що соціокультурні реалії нашої країни висувають два блоки проблем, які здатні вирішитися за рахунок нанотехнологій – суспільні та індивідуальні. До суспільних можемо зарахувати підвищення оборонної здатності України та соціальних стандартів, покращення умов життя. До індивідуальних – охорону здоров'я і праці, вкорінення досягненнь науково-технічного прогресу в освіту, мистецтво та культуру загалом. Підтвердження нашим рефлексіям зустрічаємо ще у статті М. Гайдегера «Лист про гуманізм»: «Здійснити – означає розвернути дещо до повноти його існування» [6]. Схиляємося до думки, що високий потенціал українських дослідників, які черпають натхнення від передових науковців сучасності, втілиться якомога швидше.

Серед найпопулярніших трансгуманістів нашої епохи можна виділити Р. Курцвейла, який зумів розвинути і обґрунтувати поняття технологічної сингулярності – точки, з якої науково-технічний прогрес стане настільки швидким, що його по-

дальший розвиток буде неможливо передбачити. На думку вченого, технологічна сингулярність може наступити дуже швидко – у 2045 році. Причиною Курцвейл вважає появу потужного штучного інтелекту і активної кіборгізації людей – тобто, заміни частин людського тіла на штучні, проте більш ефективні аналоги [8].

У контексті проблематики технологічної сингулярності доцільно виокремити феномен надлюдини – індивіда, який здатен трансформувати свої фізіологічні властивості та зробити їх не чутливими до зовнішніх факторів впливу.

Філософське осмислення проблеми надлюдини, яка повинна еволюціонувати у постлюдину, займає значне місце в працях мислителів минулого та сьогодення. Філософів цікавило те, як людина здатна бути морально готовою до трансформацій. Ідею про те, що людина – лише проміжна ланка на шляху від тварини до надлюдини доволі яскраво розвинув Ф. Ніцше у своїй праці «Так говорив Заратустра». Філософ писав: «Людина є щось, що повинне переважити… Що таке мавпа стосовно людини? Посміховисько чи сором, який мучить» [4]. Ніцше не принижує значення людини, а постулює цілий світогляд, згідно якому всі людські зусилля повинні бути спрямовані на підготовку світу і самої людини до нівелювання моралі, що має в розумінні мислителя означати те, що людина вільна. У праці читаємо: «Людина… повинна бути жалобою по надлюдині» [4]. Звичайно, Ніцше не говорив про надлюдину у контексті нанотехнологій, адже вважав, що людина змушена еволюціонувати в ідеальну форму самостійно, використовуючи лише свої навички, природні таланти та саморозвиток. В такому руслі ми розуміємо всю вагу відповідальності за наслідки вкорінення технічних модифікацій. На перше місце виступає етика та суспільна мораль. І саме в контексті нашої держави варто остерігатися переходу до абсолютних технократичних цінностей, нівелюючи природне та особистісне-людське.

Вважаємо однією зі складних проблем сучасної України конвергенцію технологій, запозичених ззовні. Виділимо декілька небезпечних аспектів, які, на нашу думку, впливають можуть далі впливати на соціокультурні процеси у нашій державі:

· Технократія як панування технічних експертів, які будуть здатні підпорядкувати собі фізичні механізми впливу.

· Результати нанотехнологій, якими переважна кількість людей не зможе оперувати в силу свого незнання, а отже – вони можуть стати неконтрольованим та некерованим засобом розповсюдження неспокійної ситуації у суспільстві.

· Зосередження державного апарату на технізації України, оснащенні її передовими технологіями летального характеру та, як наслідок, ігнорування культурних та духовних потреб нації.

· Тенденція до інформаційно контрольованого суспільства – медіатехнократії і разом з тим – недовіри, підозрюваності, страху за життя та безпеку.

Зауважимо, що будь-яка технократія виникає через домінування влади технічного компоненту, а не людського. На нашу думку, викликає занепокоєння те, що зростання ролі та вагомості нанотехнологій у людському житті може започаткувати технічну диктатуру. Необхідно чітко розрізняти межі технічного та нетехнічного, щоби людина у найближчому майбутньому не стала рабом своїх власних творінь.

Як зазначалось вище, нанотехнології по-новому розглядають питання про життя і смерть, місце людини у світі, про сутність людської свідомості тощо. Нанотехнологія стає елементом кіберкультури і знаком зміни технологічних парадигм, руху від мікро- до нанорівня з локальними і глобальними цивілізаційними наслідками. В такому випадку чільне місце починають посідати проблеми етики і, зокрема, біоетики. Точиться боротьба між нанофілами та нанофобами. Врешті-решт перед вченими-нанотехнологами, філософами-футурологами, трансгуманістами постає нелегке завдання – отримати від нанотехнологій максимальну користь і разом із тим взяти під особливий контроль та мінімізувати можливі негативні наслідки нової нанореальності. Хоча, варто віддати належне тому, що розрив між традиційними цінностями і технічними можливостями сучасних нанотехнологій стає напруженим в силу морального плюралізму та динамізму суспільства.

У даному випадку доцільно звернутися до праці Вана Рассела Поттера «Біоетика: міст у майбутнє». Філософ акцентує: якщо існують дві культури – природознавча та гуманітарна, то за допомогою біоетики «ми будемо здатні побудувати міст у майбутнє» між двома цими культурами [5]. У своїй книзі вчений прагнув показати, що змагання і порівняння фундаментальних загальнолюдських моральних цінностей і цінностей науки є однією із причин кризи, яка загрожує людству і самому життю на Землі. Поттер писав: «Людству терміново потрібна нова мудрість, яка би була «знанням про те, як використовувати знання» для виживання людини і покращення її життя» [5].

Існує висока імовірність, що штучний інтелект переважить могутність природного людського розуму. Найсміливіші припущення прогнозують, що це станеться у найближчі десятиліття. При такому розвитку подій В. Лук'янець виділяє чотири можливі еволюційні сценарії. Зупинимось на них детальніше:

· Перший сценарій: створення більш могутніх носіїв штучного суперінтелекту – постлюдей, чиї інтелектуальні здібності будуть значно перевищувати здібності звичайної людини.

· Другий сценарій: поступове вдосконалення тканини планетарних комп'ютерно-інформаціно-медійних мереж, яка в інтеграції з її користувачами в певний момент може усвідомити себе як надрозумну істоту, що здатна еволюціонувати.

· Третій сценарій: вдосконалення машинно-людського інтерфейсу, який забезпечить настільки тісну взаємодію біологічного організму і комп'ютерів, що можливості користувачів цілком можливо будуть вважатися надлюдськими.

· Четвертий сценарій: використання новітніх досягнень генетики, наноелектроніки, наноінформатики, квантового комп'ютингу, які вже сьогодні створюють засоби для прогресуючого покращення природного інтелекту людини [2].

Якщо з глобального контексту даних сценаріїв виокремити український, вбачаємо у кожному з них потенційну загрозу. Вона стосується

ще більшої ієрархізованості суспільства, оскільки на даному етапі значна частина українського соціуму не має доступу до високих технологій і не володіє достатньою кількістю знань, щоби оперувати ними, бо це потребує значних фінансових та інтелектуальних ресурсів. Як ймовірний наслідок, неминуче соціальне розшарування призведе до неспокійних настроїв та логічних можливостей зміни соціального устрою. Саме тому важливим аспектом вкорінення хай-тек є вичерпна і доступна інформація, яка у своїй повноті буде зрозумілою.

Висновки. Як бачимо, звернення до нанотехнологій на предмет висвітлення потенційних загроз та небезпек показує, що новітні технології вже стали невід'ємною частиною нашого життя. Отже, завдання науковців, які займаються їх розробкою, – покращувати якість життя, а не руйнувати його, стояти на сторожі безпеки, а не створювати потенційні загрози. Схиляємося до думки, що на даний момент суспільство не готове до сприйняття величезного масиву нанотехнологій, які вже існують, та тих, які перебувають у стані розробки. Проте, рано чи пізно, людство не уявлятиме без них життя – на цьому акцентують трансгуманісти.

В умовах українських суспільних реалій питання безпеки і збереження людського життя стоїть надзвичайно гостро. Розиток нанотехнологій міг би вирішити чимало складних проблем. Разом з тим, він неухильно породить нові, які базуватимуться на суспільному розшаруванні, контролі медіаресурсів та інформації.

Варто зважати на такий аспект розвитку нанотехнологій: створюється реальність, яка впливає на наше буття амбівалентно, може породжувати і цивілізаційні блага, і глобальні небезпеки для людського життя. Тому проблема створення, існування та розвитку нанотехнологій зосереджується у полі зору філософів-футурологів і стає предметом найбільш гострих суперечок та дискусій. Також слід розуміти, що перспективи нанотехнологій, як складного міждисциплінарного напряму, поєднують в собі різноманітні соціальні і культурні аспекти. Вони пов'язані з потребами суспільства, гуманітарними і світоглядними очікуваннями від нових технологій. Вважаємо, що першочерговим завданням науковців має бути ретельне вивчення природи нанотехнологій та їх потенційного впливу на різні аспекти соціокультурного буття у всіх сферах людського життя, для того, щоби бути готовими відповідати на нові цивілізаційні виклики.

Список літератури:

1. Давыдов А. В преддверии нанообщества / А. Давыдов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/574/634/1219/Davydov_17.pdf
2. Лукьянец В. Нанотехнологии и их роль в судьбе цивилизации / В. Лукьянец. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://transhuman.ru/biblioteka/filosofiya-religiya/nanotekhnologii-i-ikh-rol
3. Мейдер В. Нанотехнологии как новая реальность / В. Мейдер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumru.ru/humanism/journal/60/meider.htm
4. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/NICSHE/zaratustra.txt
5. Поттер В. Р. Биоетика: мост в будуще / В. Р. Поттер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/document/edit?hgd=1&id=1q7T3PKx3Wk7uV3dRFUFK-i48870RSNdKREtnsHwNK5s
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philosophy2.ru/library/heideg/humanism.html
7. Drexler E. «Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology» / E. Drexler. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xaonon.dyndns.org/misc/engines_of_creation.pdf
8. Kurzweil R. «The singularity is near: when humans transcend biology» / R. Kurzweil. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stargate.inf.elte.hu/~seci/fun/Kurzweil, %20Ray%20-%20Singularity%20Is%20Near, %20The%20(hardback%20ed)%20%5Bv1.3%5D.pdf

Завада О.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПЕРСПЕКТИВЫ НАНОТЕХНОЛОГИЙ ЗА ФИЛОСОФСКОЙ КОНЦЕПЦИЕЙ ТРАНСГУМАНИЗМА В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ РЕАЛИЙ

Аннотация
В данной статье предпринята попытка проанализировать феномен нанотехнологии с позиции концепции трансгуманизма. В частности, проиллюстрировано подходы украинских ученых к философскому осмыслению перспектив нанотехнологий. Выделены главные направления общественного развития в спектре дальнейшего научно-технического прогресса. Определены морально-этические и социокультурные перспективы развития нанотехнологий, в том числе для украинского общества.

Ключевые слова: нанотехнологии, трансгуманизм, технологическая сингулярность, сверхчеловек, технократия.

Zavada O.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THE PROSPECTS OF NANOTECHNOLOGY FROM THE POINT OF TRANSHUMAN PHILOSOPHICAL CONCEPT IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN SOCIAL REALITY

Summary
This article analyzes the phenomenon of nanotechnology from the perspective of transhumant theory. It particularly illustrates Ukrainian scientists' approaches to philosophical reflection on the prospects of nanotechnology. The main directions of social development in the spectrum of further scientific progress are determined. The article sheds the light on the ethical and sociocultural perspectives of nanotechnology devepolment including those in the Ukrainian society.
Keywords: nanotechnology, transhumanism, technological singularity, overman, technocracy.

УДК 502.1

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Морозова Л.П., Бондарчук А.О., Варук Ю.С.
Вінницький кооперативний інститут

У статті розглядається сутність поняття екологічної культури. Зроблено огляд екологічних цінностей в структурі екологічної культури. Акцентується увага на ціннісному підґрунті екологічної культури. Формування екологічної культури та вироблення екологічної свідомості як необхідної умови для вирішення складних екологічних проблем.
Ключові слова: цінність, екологічна цінність, моральна цінність, екологічна культура, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Нинішня екологічна ситуація в багатьох країнах характеризується як глибока еколого-економічна криза. Критичність екологічної ситуації призвела до активних пошуків шляхів подолання екологічних негараздів. Впровадження екологічно чистих, безвідходних технологій, інших коректив науково-технічного прогресу, становлення еколого-економічного механізму природокористування, безумовно, викликали позитивний ефект щодо покращення екологічної ситуації в окремих регіонах, проте в цілому цей ефект виявився тимчасовим, локальним та несуттєвим у глобальному вимірі екологічних проблем.

Критичне осмислення цього досвіду призвело до думки, що витоки екологічної кризи сягають своїм корінням у систему світогляду людства, розуміння ним свого місця в природі. Тобто одним із шляхів розв'язання екологічних проблем є формування певного екологічного світогляду, екологічної свідомості, екологічних цінностей людини, а відтак – її екологічної культури.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування екологічної культури як широких кіл громадськості, так й окремих індивідуумів. Разом із тим поняття екологічна культура на сьогодні ще не є визначеним однозначно. В найбільш загальному вигляді цим терміном позначають певний тип ставлення людства до природи, який регулює їх взаємини. Проте різні автори вкладають неоднаковий зміст у сутність даного феномена, розглядають його під різними кутами зору, у контексті різних відношень. Це пояснюється тим, що екологічна культура належить до сфери загальної культури, саме поняття культура у філософському лексиконі розглядається як одне з найполісемантичніших.

Таким чином, визначення сутності поняття «екологічна культура» потребує проведення спеціального аналізу як з точки зору розуміння сутності терміна «культура», так і конкретизації його в обсязі поняття «екологічна» Аналіз останніх досліджень і публікацій. Радикальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, вимагають значного коригування традиційної системи цінностей. Власне кажучи, таке коригування відбувається, але стихійно й не зовсім усвідомлено. Як вважає, Н. Аббаньяно, домінуючими нині є прагматизм та цинізм. Все ставлять під сумнів, у тому числі й мораль. Причому спостерігається скептичне ставлення не до окремих цінностей, а до цінностей взагалі. Самі ж цінності нерідко постають як прекраснодушні ідеали, віддалені від повсякденного буття. Такі ідеали в повсякденному житті є малоефективними, відволікають від нагальних проблем і дезорієнтують. Їхня дійовість залежить від того, наскільки вони є цінностями реального життя.

Такими цінностями, на думку М. М. Кисельова, безперечно, є екологічні. Нині на перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого

погіршення екологічної та соціальної ситуації. У зв'язку з цим активно здійснюють перегляд традиційного ставлення як до людини, так і до природи, пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння перспектив людини [1, с. 282].

Формуванню екологічної культури та виробленню екологічної свідомості як необхідних умов для вирішення складних екологічних проблем присвячено чимало досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Серед робіт вітчизняних філософів значний інтерес представляють дослідження В. П. Андрущенка, І. В. Бичка, М. М. Кисельова, Е. С. Крисаченка, М. Ф. Тарасенка, В. І. Шинкарука, в них здійснений грунтовний аналіз світоглядних, методологічних, еколого-етнічних аспектів проблеми. Розгляд проблем формування саме екологічних цінностей проводиться в межах дослідження різких аспектів екологічні проблем.. Найбільш перспективними є дослідження, проведені сучасній філософській літературі, і розглядають формування екологічної цінності та екологічної культури як самостійні проблеми в рамках дослідження проблем глобальної, соціальної екології та екології людини. При цьому взаємодія людини природи розглядається в економіко-виробничих, соціокультурних, аксіологічних та онтологічних аспектах. Серед цих досліджень заслуговують на увагу роботи вчених М. І. Будикс, Е. В. Гірусова та інших.

Цій проблематиці присвячено також немало робіт західно-європейських та американських авторів. Серед них слід відзначити роботи Н. Борлауга, Д. Ікеда, Б. Коммонер; Д. Медоуза, А. Печчеі, Д. Тінбергена, Уайта та інших дослідників.

Цінність, за М. Савостьяновою, є фундаментальною смисловою основою людського буття, певний об'єктивний критерій по той бік усіх об'єктів та суб'єктів. Вона є доцільністю вищого антропологічного рівня. Доцільність людської діяльності формується на практиці. Вона об'єктивно відображає історію людської праці, що стала своєрідною логікою діяльності суспільної людини. В 2 суб'єктивному аспекті – ціль характеризує спосіб освоєння людиною природної і суспільно-історичної дійсності в формах людської практики; в ній представлена і опосередкована вся предметна структура діяльності. Саме тому доцільність виступає структурно-функціональним компонентом діяльності і, в той же час, є загальним духовно-практичним способом буття людини. В цій особливій якості вона є необхідним елементом культури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування екологічних цінностей обумовлюється потребами практики, розвитком світової цивілізації,що підійшла до катастрофічної межі. Екологічна криза сьогодні охопила більшість регіонів планети. Руйнація життєтворчих основ існування людства набула глобального характеру, загрожуючи знищенням не лише людини, а всьому живому на Землі. Екологічна криза призводить до незворотної деформації етнічного та культурного розмаїття, цілих пластів в історії людства. Традиційні методи взаємодії людини та природного довкілля вичерпали себе. Виникла нагальна потреба зміни основоположних парадигм існування людства. Кризова ситуація, яка склалася в країні, зумовлює необхідність переосмислення основоположних світоглядних орієнтацій, вимагає радикального вдосконалення людських якостей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне дослідження екологічних цінностей, як основних аспектів становлення і розвитку екологічної культури

Виклад основного матеріалу. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій знаходиться у центрі уваги сьогодення. Це значною мірою зумовлено тим, що ціннісна система суспільства, яка панувала протягом десятиліть, інтенсивно руйнується. Як переконливо доводять українські соціологи, «ознаки невизначеності, несвідомості та анонімності характеризують загальну соціокультурну ситуацію» [2, с. 35].

Ціннісні орієнтири суспільства є складними структурними утвореннями, які з одного боку не можуть не враховувати особистісні переваги, а з іншого, здатні через посередницьке регулювання впливати на формування орієнтації груп і конкретних особистостей, направляючи їх діяльність в те чи інше русло.

Розглядаючи традиційні ціннісні орієнтири стосовно екологічної ситуації,що склалися на початок XXI століття, доцільно враховувати і те, що головними ціннісними орієнтирами особистості є роздуми про смисл життя і моральність буття. Вказані орієнтири утворюють стержень духовності особистості, ними визначається міра її здатності до активної, і, разом з тим, екологічно безпечної діяльності. Ціннісні орієнтири соціуму, утворюючи конгломерат державного масштабу, важко піддаються загальним і екологічно обумовленим оцінкам в силу специфічності їх об'єктивних і суб'єктивних параметрів.

Поняття «цінність» у філософський обіг ввели в 60-х роках XIX ст. німецькі неокантіанці Р. Г. Лотце, Г. Коген. З того часу це поняття, потреба в якому,очевидно, назріла, завоювало міцні позиції у філософії, культурології ісформувалась спеціальна галузь філософського знання – аксіологія, до завдань якої належить вивчення природи цінностей, їхнього місця в реальності, структури ціннісного світу [3, с. 113].

Цінність – термін який широко використовується у філософії, соціології,культурології, слугує для визначення людського, соціального і культурного значення певних явищ дійсності. У філософському контексті цінність – це «термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного».

Кожна історично конкретна суспільна форма характеризується специфічним набором цінностей, система яких виступає в якості найбільш високого рівня соціальної регуляції. В ній зафіксовані критерії, визнані даним суспільством,соціальною групою, на основі яких розгортаються спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні суспільні інститути і ціле направлені дії людей – як індивідуальні, так і колективні.

В екологічних довідниках, в тому числі й у трьохтомній «Екологічній енциклопедії», що нещодавно вийшла у Києві, термін «екологічна цінність» відсутній, але розкривається зміст

цінності (вартості) існування. Цінність(вартість) існування виражає готовність індивіда заплатити за те, щоб забезпечити існування флори, фауни і місця їх існування, навіть якщо індивід ніколи особисто не зможе використовувати дані ресурси. Інколи ця цінність включає спадкову(успадковану) цінність. Основне джерело – альтруїзм по відношенню до нащадків, друзів, родичів, людству чи самої природи.

Кожне суспільство будує життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить. У них втілені його цілі й призначення, погляди на життя і суспільні інститути, на місце і роль людини, життя сім'ї, громади, нації, всього людства на землі.

Система цінностей є складним та суперечливим утворенням, які Альбер Швейцер назвав «благоговінням перед життям». Нині постає нагальна потреба у переосмисленні стратегії людства в планетарному масштабі. А для того, щоб нести таку відповідальність, слід продумати програму подальших дій,кардинально переосмислити систему цінностей. На перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної та соціальної ситуації. Активно здійснюється перегляд традиційного відношення як до людини, так і до природи,пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння перспектив людини.

Цінність – явище соціальне. Ціннісний діапазон показує відносність критеріїв ціннісного вибору, зумовленість сучасним моментом, історичними обставинами. Ціннісні критерії переносять проблеми вибору напрямку дії людини в моральну площину. Критерієм визначень наших ціннісних уподобань може бути почуття щастя, яке вони викликають: у нас, у нашій родині, в суспільстві, у людства. Справжня надія на перемогу над де гуманізованим суспільством-мегамашиною в ім'я побудови гуманного індустріального суспільства передбачає як умову те, що в життя будуть внесені традиційні цінності та з'явиться суспільство, в якому можливі любов та цілісність (Е. Фромм) [4, с. 300].

Аналіз першопричин негативних екологічних явищ, викликаних антропогенезом, сприяв і визнанню того, що треба вчитися усвідомлювати природу як незаперечну морально-світоглядну цінність, відтак залучаючи її у сферу моральних відносин.

Цінності поділяються на матеріально-орієнтовані та духовно-орієнтовані. Вони визначають поводження людей як на глобальному, так і на індивідуальному рівнях. Особистість, починаючи з родинних відносин, постійно вчиться вміння ототожнювати себе не тільки з власними, але й із суспільними цінностями.

Матеріально-орієнтовані цінності сконцентровані в просторі й часі матеріальної власності, грошей, прибутків, кар'єри та ін. Вони не дають змоги збагнути єдність усього живого і є перешкодою до розуміння того, що матеріальна власність і особистий успіх, здобути на шкоду іншим, не довговічні,що зрештою доведеться відповідати за свої дії. Ці цінності є основними у сфері функціонування матеріально-практичного етичного напряму.

Духовно-орієнтовані цінності – універсальні, спрямовані на благо, єдність у різноманітті, толерантність, любов, повагу до всіх форм життя. Саме вони слугують обстоюванню моральних відносин між людьми, між людством і природою. Вони є наслідком культурного прогресу людського суспільства та становлять основу духовно-практичного етичного напряму [5, с. 69].

Ціннісні фактори формують світогляд, під впливом якого суспільство дає оцінку явищ природи, а потім обирає спосіб її використання. І якщо це відбувається з погляду матеріально-практичного напряму, де превалює значення ціннісної вартості навколишнього середовища, то дії суспільства спричиняють загибель довкілля на всіх рівнях.

Екологічна цінність у своїй суті несе риси й особливості, властиві будь якій цінності. Як зазначає О. Сухомлинська, екологічні цінності природи і навколишнього середовища, в якому ми живемо. Займають мало не останнє місце. «Дотепер, наголошує вона, – ми взагалі не звертали увагу на них, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні, нищівні продукти своєї діяльності і в особистісному плані, і в соціальному.

Специфіку екологічних орієнтирів людини щодо природи вчені (О. Захлєбний, І. Суравегіна, О. Сідельковський, Г. Тарасенко) вбачають у їх універсальності у тому, що «вони охоплюють властивості природи з точки зору не тільки практичної, утилітарної цінності, алей пізнавальної, естетичної, моральної, економічної.

У сучасній науковій лексиці поняття «екологічна цінність» активно набуває поширення. Формується певна система екологічних цінностей, зокрема багато уваги приділяється співвідношенню традиційного та інноваційного в сучасних аксіологічних розвідках.

Тенденції розвитку сучасного соціуму в контексті екологічних цінностей можуть бути розглянуті як у теоретичному, так і в практичному розрізі. В теоретичному аспекті – це загальне усвідомлення людиною (суспільством)необхідності дотримання екологічних вимог та цінностей. У практичному – це здатність реалізувати таку необхідність. Світ цінностей багатий і різноманітний, але однією з головних цінностей є оточуючий нас природний світ.

По відношенню до екологічних цінностей задекларoване загальне позитивне відношення до природи дуже часто не співпадає з конкретною моделлю екологічної поведінки. В ситуації реального вибору, коли дійсно потрібно відмовитися від певних благ цивілізації з метою збереження природного довкілля,екологічні цінності програють. Хоча слід визнати, що відношення суспільства до екологічних цінностей неоднозначне: існує певна ієрархія, де, як показує дослідження, більш високий ранг отримують цінності побутово-прагматичного типу, тісно пов'язані з умовами буття людей. Домінує, зокрема, стурбованість щодо чистоти повітря, чистої води тощо. В цілому, екологічні цінності поки що не є пріоритетними для нашого сучасника.

Сьогодні вже можна говорити про тенденцію формування єдиної шкали екологічних цінностей, екологічних орієнтацій обумовлених масштабами екологічної кризи яку переживає людство. Таку

шкалу цінностей можна визначити в таких загальних параметрах:

Природа – необхідна передумова створення як засобів життєдіяльності, так і засобів виробництва, без яких існування соціуму є принципово неможливим.

Природа є основою морально-естетичного, духовного існування людини,умовою її гармонійного розвитку, поза рамками якого буття соціуму втрачає свій смисл.

Аксіологічний аспект взаємин із природою пронизує майже всі сфери життєдіяльності людей. Поява екологічних цінностей вірогідно була виразом зацікавлено-діяльнісного відображення у свідомості людей перших несприятливих екологічних ситуацій. З розвитком продуктивних сил і, отже, з розширенням впливу на природу, з'являються все нові і нові екологічні цінності,що узагальнюються і систематизуються до глобального масштабу. Сучасні екологічні цінності відображають незадовільний рівень нашої екологічної культури. Виражаючи потребу в більш високій культурі ставлення до об'єктів природи, екологічні цінності взаємодіючи з моральними цінностями,орієнтує на своєчасну і якісну їх реалізацію, тим самим конструктивно впливаючи на розвиток екологічної культури.

Специфіка екологічної цінності обумовлюється, з одного боку, специфікою об'єктів оцінки – об'єктів природи, їхньою складністю, різноманіття зв'язків,особливостями взаємодії з іншими об'єктами природи і зібранням у більш загальні екологічні системи, аж до біосфери. Екологічні цінності виводять діючого суб'єкта на контакт з іншими суб'єктами, тобто з'являються між суб'єктні відносини, де застосовуються вже моральні принципи, норми, критерії і цінності.

Специфіка моральних цінностей полягає у тому, що вони виражають зацікавленість, відношення суб'єкта до особливого об'єкта – до сфери між суб'єктних відносин і їх носія – людини. Між суб'єктні відносини неминуче чимось опосередковуються, зокрема екологічною діяльністю.

Моральним і екологічним притаманна аналогічна властивість пронизувати багато сфер людської діяльності. Але екологічні цінності функціонують і мають сенс лише в сферах прямої і непрямої взаємодії суб'єкта з об'єктом природи.

Взаємовідношення екологічних і моральних цінностей характеризують сутність вимог і потреб, що випливають з екологічної ситуації. Ставлення до природи, таким чином, попадає у сферу дії моральних феноменів – совість, відповідальність, борг. Це означає, що екологічні відносини є одночасно і моральними відносинами.

Екологічні відносини мають моральний аспект і постають як конкретний прояв більш загальних – моральних цінностей, що функціонують у системі, «суб'єкт – об'єкт природи – суб'єкт». Тут моральна поведінка людей виступає як більш суттєва і загальна цінність, а екологічна цінність як підлегла – окремий,специфічний випадок прояву моральної.

Тому, система цінностей є необхідною складовою культури і зокрема екологічної. Динаміка підвищення рівня екологічної культури залежить від загальної культурологічної, соціальної ситуації суб'єкта (суспільства), тобто залежить від рівнів конструктивного розвитку інших сфер діяльності. На розвиток екологічної культури значно впливає моральне мотивування екологічної діяльності. Чим вище рівень моральності культури, тобто чим більше моральних цінностей, наповнених реально функціонуючим сучасним змістом, тим швидше розвивається й екологічність культури, тим своєчасніше і якісніше через високу відповідальність суб'єктів реалізуються екологічні цінності сучасності.

Висновки і пропозиції. Отже, звернення до екологічних цінностей є не лише потужним чинником формування ціннісної свідомості, її екологічної культури, але й є дієвим рушієм розвитку екологічної свідомості, мислення активної громадської природоохоронної позиції. Ми маємо досить складну картину ціннісного орієнтування нашого сучасника в складній ситуації екологічної (що стає вже антропологічною) кризи в глобальному масштабі. В загальному вигляді реальність екологічної загрози ні в кого вже не викликає сумнівів. В сучасній аксіології, як філософського вчення про цінності, екологічні цінності набувають все більшої значущості. Проте бажана система цінностей, де було б достатньо враховано екологічні аспекти майбутнього цивілізації ще не створена. Вона ще перебуває на стадії формування, як майбутня фундаментальна складова культури XXI ст.

Список літератури:

1. Кисельов М.М. Національне буття серед екологічних реалій / Кисельов М.М., Канак Ф.М. – К.:Тандем, 2000. – 320 с.
2. Ценностные ориентиры личности. Пути и способы их формирования // Тезисы докладов научной конференции (22–23 мая 1984 г.). – Петрозаводск: Изд-во ПГУ, 1984. – 84 с.
3. Малахов В.А. Етика / В.А. Малаов // Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь,2000. – 384 с.
4. Світ, людина і суспільство: Хрестоматія / Упоряд. І.П. Арцишевська, Р.А. Арцишевський. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун»,1997. – 400 с.
5. Молотова О.М. Формування екобіотичного світогляду-фактор оптимізації діяльності особистосты / О.М. Молотова // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 44. – Режим доступу: www.filosof.com.ua/publik.htm

Морозова Л.П., Бондарчук А.О., Варук Ю.С.
Винницкий кооперативный институт

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассматривается сущность понятия экологической культуры. Автор проводит обзор экологических ценностей в структуре экологической культуры. Акцентируется внимание на ценностной основе экологической культуры. Формирование экологической культуры и выработки экологического сознания как необходимого условия для решения сложных экологических проблем.
Ключевые слова: ценность, экологическая ценность, нравственная ценность,экологическая культура, экологическое сознание.

Morozova L.P., Bondarchuk A.O., Varuk Y.S.
Vinnytsia Cooperative Institute

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL VALUES IN THE FORMATION OF AN ECOLOGICAL CULTURE OF THE INDIVIDUAL

Summary
The article considers the essence of the concept of ecological culture. The author reviews the environmental values in the structure of ecological culture. Attention is focused on value-based environmental culture. Formation of ecological culture and development of ecological consciousness as a necessary condition for solving complex environmental problems.
Keywords: value, ecological value, moral value, ecological culture, ecological consciousness.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 330.15

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Верес К.О., Савицька Л.Ю.
Національний університет харчових технологій

Досліджено стан рекреаційно-туристичних ресурсів Одеської області. Визначено основні терміни і поняття рекреаційного туризму. Розглянута науково-дослідна база рекреаційного туризму. Проведений аналіз основних негативних ознак рекреаційно-туристичних ресурсів регіону. Запропоновані шляхи ефективного використання рекреаційних та туристичних ресурсів Одеського регіону.
Ключові слова: туризм, рекреація, туристично-рекреаційний потенціал, рекреаційний туризм, Одеська область, рекреаційно-туристичні ресурси.

Постановка проблеми. Відпочинок, туризм та рекреація є невід'ємною частиною життя будь-якої сучасної людини. Тому з кожним роком ці поняття набувають у суспільстві більшого значення. Основними чинниками, що сприяють розвитку туристичної сфери є зростання доходів населення багатьох економічно розвинутих країн, покращення загальноосвітнього рівня людей, розвиток інфраструктури (транспортне сполучення, заклади готельного та ресторанного бізнесу). Також з кожним роком зростає інтерес людей до раніше невідомих для них місць, виникає бажання спробувати гастрономічні особливості інших народів, ознайомитися з пам'ятками історії, культури та мистецтва.

Україна має всі перспективи до розвитку туристично-рекреаційної сфери, проте задовільний стан економіки, постійні неефективні реформи у туризмі негативно впливають на дану галузь. Також не до кінця оцінено наявний туристичний та рекреаційний потенціал регіонів України. Тому виникає необхідність дослідити потенціал окремих адміністративно-територіальних одиниць (областей) та розробити систему заходів щодо його покращення та ефективності використання.

Існують певні заперечення щодо поняття «рекреаційний туризм». Згідно Закону України «Про туризм», окремого терміну, що пояснює даний напрям не існує. Виділяють такі види туризму: залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо. Розрізняють три форми використання часу, відведеного на рекреацію – туризм, лікування/оздоровлення та відпочинок [1].

Науковці, що досліджують поняття «рекреація», вважають його дещо ширшим, оскільки воно включає практично всі види діяльності людини у її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням, тоді як «туризм» – поняття вужче і глибше, оскільки цей процес супроводжується споживанням відповідних послуг, тобто купівлею певної продукції/товару чи послуг і використанням ресурсного потенціалу території. Проте рекреаційний туризм – це подорож задля відпочинку, оздоровлення або лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязі, привабливих ландшафтних та інших ресурсів.

Україна має потужний рекреаційний потенціал: курортні та рекреаційні зони займають майже 13% її території. За даними Українського науково-дослідного інституту медичної реабілітації Міністерства охорони здоров'я України, 57% природних лікувальних ресурсів Європи знаходиться у нашій країні. Однак цей потенціал використовується не повною мірою: частка прямих надходжень від туризму у ВВП України, за даними Всесвітній Ради з подорожей і туризму (World Travel & Tourism Council – WTTC) у 2000–2015 роках коливалася у межах 1,7–2,5%. Південь України, і особливо Одеська область займають вагоме місце у розвитку рекреаційного туризму у країні.

Визначити рекреаційно-туристичну галузь одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку Одеської області дозволили використання достатньо міцного рекреаційно-туристичного потенціалу щодо організації туристичних маршрутів, рекреаційних послуг, послуг лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, а також постійно зростаючий попит зазначених послуг на внутрішньому і міжнародному ринку [4]. Область має усі передумови, щодо розвитку рекреаційного туризму, а саме: значну кількість об'єктів природно-заповідного фонду, унікальні поклади мінеральних вод та джерел з лікувальними грязями. Також не менш важливим є економіко-географічне положення, стан транспортної мережі, комфортні природно-кліматичні умови, значна кількість пам'яток природи, архітектури, історії та мистецтва, що позитивно впливає на можливості розвитку високорентабельної туристично-рекреаційної сфери в Одеській області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу регіону відображені у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: О.О. Бейдик, М.П. Бутко, Т.Г. Бутової, З.В. Герасимчук, Гуменюк, М.В. Гляділої, С.В. Дутчак, Є.П. Крупочкіна, М.А. Лось, О.О. Любіцевої, Н.В. Святохо, А.А. Тельцової, О.А. Пижової, Н.В. Шабаліної та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сфера рекреації у світі, останнім часом, почала інтенсивно розвиватися і на сьогодні є однією з найбільш прибутковою та динамічною галуззю господарства. Тому, постає питання, щодо формування системи сталого розвитку рекреаційної сфери, її ефективного використання з урахування всіх чинників та механізмів відтворення даного виду ресурсів.

Так як Україна володіє значними рекреаційними ресурсами (одна з рекреаційно найбагатших країн Європи), то вирішення проблеми розвитку туризму та рекреації є актуальною у наш час задачею.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз рекреаційних ресурсів у Одеському регіоні для розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу. Рекреація (фр. recreation, пол. rekreacja – відпочинок, від лат. recreatio – відновлення сил) – відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів. Таким чином, рекреаційний туризм – це подорож задля відпочинку, оздоровлення або лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязей, привабливих ландшафтних та інших ресурсів. Рекреаційний туризм поділяють на лікувальний і відпочинково-оздоровчий. Ці підвиди відмінні, але доповнюють один одного: відпочинково-оздоровчі потреби можна задовольняти на рекреаційних об'єктах загальної спеціалізації, а лікувальні – у спеціалізованих курортних закладах.

Одеська область – приморський і прикордонний регіон України зі значним науково-технічним, промисловим, аграрним, транспортним, рекреаційно-туристичним потенціалом.

Одеський регіон вважається одним із провідних туристично-рекреаційних центрів України, який охоплює значну територію від гирла Дунаю до низин Дніпра. Одеська область має потужний потенціал для розвитку та просування на внутрішньому і міжнародному ринках туристичних послуг, зокрема таких видів туризму, як туристично-рекреаційний (258 готельних господарств та кемпінгів), лікувально-оздоровчий (763 санаторно-оздоровчих установ, із яких 651 база відпочинку, 43 санаторно-профілактичних заклади та 69 дитячих оздоровчих об'єктів) та круїзний і яхтовий. На території області діє вісім морських портів, із яких два порти (Одеський та Ізмаїльський) і два портопункти (м. Вилкове, Кілія) мають відповідну інфраструктуру та можуть приймати пасажирські круїзні судна.

Одеська область має багатий природно-ресурсний потенціал, різноманітні бальнеологічні ресурси. Тут зосереджені природні ландшафти степової і лісостепової зон, історичні, культурні та етнографічні пам'ятки. Розвиток рекреації та курортів в Одеському регіоні здійснюється на базі таких природних ресурсів, як: сприятливий клімат, узбережжя Чорного моря та інших водних об'єктів (річок, лиманів, озер), мінеральні води, лікувальні грязі, а також природно-заповідних територій.

Одним з визначальних природних ресурсів є клімат, особливості якого сприятливі для організації та розвитку санаторно-курортного й інших видів лікування, туристичної індустрії. Область характеризується м'яким кліматом з жарким тривалим літом та недовгою теплою зимою. Помірний континентальний клімат регіону (100–120 сонячних днів на рік; середня температура в червні – серпні – 22–23° С; температура морської води влітку – 18–22° С) сприяє розвитку цієї сфери діяльності. Рекреаційні ресурси пов'язані, також, з приморсько-узбережною смугою. Довжина морських пляжів дорівнює 175 км, а їх ширина – в середньому 50 метрів. Морські купання застосовуються як потужний лікувально-профілактичний засіб при шкірних, нервових, серцево-судинних захворюваннях і захворюваннях верхніх дихальних шляхів. На території Одеської області протікають ріки Дунай, Дністер, Південний Буг; розташовані більш 20 озер і лиманів. Серед останніх загальновідомі Куяльницький, Хаджибейський, Тилигульський та група Тузловських лиманів.

Особливе місце в розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Одеського регіону належить запасам лікувальних грязей та наявності мінеральних вод практично всіх різновидів, які є на території СНД і за кордоном. Лікувальні грязі Куяльницького лиману мають світове визнання. Ропа Куяльницького лиману має велике лікувальне значення, тому що містить солі магнію, кальцію, йоду та брому. Великі поклади лікувальних грязей також є в Тилигульському та Шаболатському лиманах. Мінеральні води – важливий ресурс рекреаційного комплексу Одеської області. Всесвітньо відомі мінеральні води типу «Куяльник», «Сергієвська» та ін. В регіоні розташовані 120 природно-заповідні об'єкти. В їх числі заповідники державного значення – біосферний «Дунайські плавні», ботанічний сад Одеського національного університету, 58 пам'ятки природи, 4 заповідних урочища і т. д. Унікальні природні ландшафти – Одеські лимани, піщані коси, природно-заповідні території, пам'ятки археології, історії, архітектури та мистецтва (печерні поселення християн, давньогрецькі поселення Ольвія, Тиру та ін., архітектурні комплекси XIX – початку XX століття – доповнюють ресурсний потенціал сфери рекреації і туризму Одеського регіону.

Рекреаційно-туристичну атрактивність регіону для відвідувачів, окрім природних передумов (водні об'єкти, клімат, мальовничі краєвиди, розмаїття флори і фауни і т. п.), складають і наявні на його території об'єкти. І в першу чергу, до них відносяться території та зони природно-заповідного фонду (ПЗФ). Рекреаційна діяльність на територіях установ, інших територіях та об'єктах ПЗФ полягає в задоволенні попиту

населення в оздоровленні та відпочинку, туризмі, санаторно-курортному лікуванні, любительському та спортивному рибальстві і полюванні тощо. Вона організовується спеціальними підрозділами адміністрацій установ, власниками чи користувачами територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що беруть на себе відповідальність за їх охорону та збереження, а також іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами на підставі угод про рекреаційну діяльність з адміністраціями установ, власниками чи користувачами територій та об'єктів ПЗФ. При цьому однією з основних задач є обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території та об'єкти ПЗФ, яке здійснюється установами ПЗФ, підприємствами, установами та організаціями, у підпорядкуванні яких перебувають ці території та об'єкти. Серед найбільш значущих об'єктів ПЗФ регіону є Дунайський біосферний заповідник та регіональний ландшафтний парк «Ізмаїльські острови». Крім того, тут налічується 9 заказників (серед яких 6 ландшафтних, 2 – ботанічних і 1 – ентомологічний), 6 пам'ятників природи та 4 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [2].

Таким чином, в розглядуваній області є природні умови для розвитку рекреаційно-туристичного сектору, наявні відповідні об'єкти для відвідування рекреантами та туристами, а також є передумови для відбудовування матеріально-технічної бази цієї сфери. Але, поряд із цим, є і низка перешкод. Так, перш за все, до негативних ознак рекреаційно-туристичної та курортної галузі відносяться:

– відсутність чітких і стабільних механізмів економічного регулювання господарських відносин, економічних важелів і стимулів розвитку туристично-рекреаційної сфери, сприятливого інвестиційного клімату, в тому числі стимулюючого податкового законодавства;

– низький рівень соціальної інфраструктури загального призначення (транспортна інфраструктура, зв'язок, водозабезпечення, каналізація, громадське харчування, побутові послуги тощо);

– розвиток інформаційного і рекламного забезпечення туристичного бізнесу не відповідає світовим стандартам;

– санітарно-екологічна ситуація в багатьох туристично-рекреаційних центрах досить напружена і потребує для свого покращання додаткових інвестицій [3].

Отже, першочергового значення має вирішення проблеми вдосконалення економічного механізму підтримки та розвитку вітчизняного рекреаційно-туристичного комплексу. Адже, саме недосконалість цього механізму, процесів управління та регулювання викликає глибинні протиріччя між економічною діяльністю окремих груп суспільства, з одного боку, і природою – з іншого.

Висновки і пропозиції. Вирішення вище зазначених проблем є складною, але розв'язуваною задачею. Одним із шляхів досягнення цього вбачається у формуванні конкурентоспроможних кластерів у рекреаційно-туристичній сфері [4].

Варто зазначити, що існують галузеві кластери, які концентруються навколо певної сфери діяльності, та міжгалузеві. Туристично-рекреаційний кластер може включати в себе безпосередньо організації туризму (турагенти, туристичні бюро тощо), підприємства індустрії гостинності (кемпінги, готелі тощо), частку установ зі сфери громадського харчування, транспортні, рекламні і т.д. компанії, що відносяться до категорії туристської інфраструктури і супутньої інфраструктури. Для туризму також характерно таке поняття, як елементарний туристський кластер у вигляді сукупності структурних елементів (ланок) кластерної системи в рамках конкретної дестинації (території, підприємства тощо).

Регіональний економічний розвиток на базі створення і стимулювання розвитку кластерних систем передбачає ініціативу і активність бізнесу, а також спільні зусилля бізнесу, виконавчої і законодавчої влади. Роль, яку відіграють бізнес і влада при створенні і розвитку туристичних кластерів різна, але взаємодоповнювальна [5].

У сфері бізнесу при появі туристичного кластера позитивними моментами можуть бути: можливість зниження бар'єрів виходу на ринок за рахунок уніфікації вимог у рамках кластера; поява можливості досягнення ефекту при організованому навчанні персоналу; підвищення ефективності закупівлі спорядження, обладнання і продуктів інформаційних технологій; спрощення і підвищення отримання доступу до замовлень (клієнтам); перенесення позитивної репутації кластера на його учасників (бренди); поява можливості адаптації систем професійної освіти регіону (фінансування за рахунок бюджетів) до потреб підприємств кластера; регіональні інноваційні та інші програми, реалізовані в регіоні, можуть враховувати інтереси кластера.

Таким чином, найбільш важливим результатом для економіки конкретного міста або території при появі кластера стане:

– мобілізація й ефективне використання місцевого природно-ресурсного потенціалу в інтересах розвитку рекреації й туризму;

– розвиток сфери послуг для обслуговування рекреантів та туристів;

– зменшення екологічного навантаження й стабілізація ресурсно-екологічної ситуації в регіоні;

– забезпечення зайнятості населення й підвищення рівня соціального захисту населення освоюваних територій [4].

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити такі узагальнені висновки:

1. Проведений аналіз сучасного стану рекреаційно-туристичних ресурсів Одеської.

2. Вивчення негативних тенденцій функціонування рекреаційно-туристичної сфери в Одеській області показує, що першочергового вирішення потребує проблема вдосконалення економічного механізму підтримки та розвитку вітчизняного рекреаційно-туристичного комплексу регіону.

3. Дослідження існуючих у світовій практиці механізмів особливого економічного регулювання дозволяє запропонувати, в якості шляху вирішення проблем розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Одеській області, створення на цій території туристичних кластерів.

Список літератури:

1. Закон України «Про туризм» № 324/95–ВР в редакції від 26.04.2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80
2. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. – Львів, 1997. – 259 с.
3. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.
4. Програма розвитку туризму та курортів Одеської області до 2020 року // Додаток до рішення Одеської обласної ради від 23 грудня 2016 р. № 2856–VII.
5. Шепелєв І. Г., Маркова Ю. А. Туристсько-рекреаційні кластери – механізм інноваційного вдосконалення системи стратегічного управління розвитком регіонів [Електронний ресурс] / І. Г. Шепелєв, Ю. А. Маркова. – Режим доступу: http://infotour.in.ua/shepelev.htm

Верес Е.А., Савицкая Л.Ю.
Национальный университет пищевых технологий

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ТУРИЗМА В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Исследовано состояние рекреационно-туристических ресурсов Одесской области. Определены основные термины и понятия рекреационного туризма. Рассмотрена научно-исследовательская база рекреационного туризма. Проведенный анализ основных негативных признаков рекреационно-туристических ресурсов региона. Предложены пути эффективного использования рекреационных и туристических ресурсов Одесского региона.
Ключевые слова: туризм, рекреация, туристско-рекреационный потенциал, рекреационный туризм, Одесская область, рекреационно-туристические ресурсы.

Veres K.O., Savytska L.Yu.
National University of Food Technology

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF RECREATIONAL TOURISM IN ODESA REGION

Summary
The state of recreational and tourist resources of the Odessa region is investigated. The basic terms and concepts of recreational tourism are defined. The research base of recreational tourism is considered. The analysis of the main negative features of recreational and tourist resources of the region is carried out. The ways of effective use of recreational and tourist resources of the Odessa region are offered.
Keywords: tourism, recreation, recreational potential, recreational tourism, Odessa region, recreational and tourist resources.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 556.66–234.1:437.43–217.45–565

SOME MECHANISMS OF EFFICACY PATHOGENETIC KARDIOLIN IN PATIENTS WITH CORONARY ARTERY DISEASE WITH CONCOMITANT PATOLOGY OF DIABETES

Vivsyannyk V.V., Piddubna A.A., Zhuravets V.M., Sahryn R.R.
Bukovina State Medical University
Boyko L.D.
Chernivtsy Regional Clinical Hospital

The paper studied the basic pathogenic mechanisms in the development of coronary heart disease and type 2 diabetes, defined the common aspects of the etiology and clinical manifestations of similarities. The main pathophysiological characteristics and causes of coronary heart disease when accompanied by type 2 diabetes. Based on specific data pathogenesis expediency kardiolini use as auxiliary phytotherapeutic drug in patients with coronary artery disease with co-morbidities of diabetes. Also, the influence of the main components of the drug on humans. Kardiolini – complex herbal preparation, which is characterized sedation, isotropic positive and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride blood, that the impact on common pathogenic mechanisms of coronary heart disease and type 2 diabetes.
Keywords: coronary heart disease, insulini resistance, type 2 diabetis, atherosclerosis, kardiolin.

Formulation of the problem. Coronary heart disease (CHD) in accordance with the Guidelines of the Ukrainian Association of Cardiology is a major health and social problem today. Despite sufficient progress in the study of pathogenesis, clinical manifestations, diagnosis and treatment of coronary artery disease is the most common severe cardiovascular disease with multiple complications, both in Ukraine and throughout the world. In the US, the results of epidemiological studies of adults, the prevalence of CHD is 7.3%, in Russia – 7%, in Ukraine – 10% (by I.V. Navchukom, 2012). The structure of causes of death in cardiovascular disease CHD share in 2015 was 68.9%, which is above the world average, which is 45% (by V. Covalence, 2016). In Chernivtsi region CHD prevalence from 2008 to 2012 increased by 17.1% and disease – by 14.2% (by AS Biduchakom, 2013) [3]. The problem of the treatment and rehabilitation of patients with coronary heart disease is that they have a number of associated diseases that can not be ignored in the selection of treatment regimens and physical therapy programs. Nowadays more and more violations ascertained combination of CHD with endocrine disorders.

Analysis of recent research. Throughout the world a growing number of patients with type 2 diabetes. According to the International Diabetes Federation, the number of diabetic patients in the world's adult population is about 382 million, and by 2035 will be about 592 million. The pathology of the cardiovascular system is available in more than half of patients with type 2 diabetes, and according to some authors its prevalence reaches 90–100%. In particular, coronary heart disease occurs in 50–70% of patients with diabetes mellitus (DM). These atherosclerotic vascular changes occur in patients with diabetes for 8–10 years earlier than the general population, even in the absence of classic risk factors such as hypertension, smoking, and hyperlipidemia. This indicates the presence of specific, associated with diabetes risk factors that require deeper study and adequate correction. Therefore, timely diagnosis and effective treatment of CHD patients with concomitant diabetes is closely linked to the definition of pathogenic factors and the search of new treatment regimens.

Early disability and high mortality due to the development of cardiovascular complications can be considered as type 2 diabetes, cardiovascular disease (American Heart Association) [15]. Type 2 diabetes is characterized by accelerated development of atherosclerosis and coronary heart disease due to the presence in these patients of diabetic dyslipidemia (increased cholesterol low density lipoprotein (LDL), triglycerides (TG), lower HDL cholesterol (HDL cholesterol)), hyperinsulinemia, hyperglycemia, activation of systemic inflammation, systemic oxidative stress [6].

Outstanding job. It is advisable to note that the pathogenesis of vascular complications of diabetes rather complex and not fully understood. Until recently, the pathophysiological processes leading to CHD considered primarily from the perspective of neurohumoral hypothesis, based on overexpression of neurohormones are initiating remodeling and progressive dysfunction of the left ventricle. In recent years, has become common hypothesis «common ground» («common-soil» hypothesis), according to which a close correlation between type 2 diabetes and coronary heart disease is determined that they have a common origin, that is «common ground». The hypothesis suggests that IBS is not just a consequence of type 2 diabetes, but Type 2 diabetes and cardiovascular diseases have a single entity pathophysiology.

The purpose of the work. Currently, there is evidence of etiological role of inflammation, epi-

thelial dysfunction, oxidative stress in the pathogenesis of insulin resistance and type 2 diabetes [4]. This concept not only gives rise to a new paradigm of understanding diabetic atherosclerosis, but has implications for prevention and treatment. Therapeutic strategies directed to reduce endothelial dysfunction and chronic inflammation, make it possible to prevent and treat both type 2 diabetes and coronary artery disease [5].

Research results. Patients with type 2 diabetes often have multiple diffuse coronary artery disease, reduced vazodylyatatsiynyy reserve, decreased fibrinolytic activity, increased platelet aggregation ability and diabetic cardiomyopathy. Usually there are classic symptoms of angina in patients with type 2 diabetes already expressed in the presence of coronary system. Previously, most patients IBS occurs in such silent myocardial ischemia or manifested by nonspecific symptoms such as fatigue, breathlessness attacks, arrhythmia. Diabetic autonomic neuropathy and early desympatyzatsiya infarction leads to high prevalence of silent and atypical variants course of CHD with type 2 diabetes [9]. It is therefore important to early diagnosis of coronary artery disease type 2 diabetes immediately after the first symptoms, which provides for adequate treatment and prevention of disease progression.

Established that diabetes and coronary heart disease have a number of common risk factors, including excessive consumption of fatty and high-calorie foods, sedentary lifestyle, obesity, high cholesterol and more. There are works which show the presence of correlation between the levels of lipids in the blood serum and the presence of atherosclerosis of the main vessels [7, 8]. In patients with endocrine disorders as well as with IBS appear psychosomatic disorders. Patients with diabetes irritable, picky, conflict, distrustful; in which there is emotional lability, tearfulness, dysphoria, increased irritability and anxiety [12].

Existing medicines at IBS mainly aimed at increasing coronary blood flow and decrease myocardial oxygen demand. Often medical therapy accompanied by complications caused by side effects of medications. Recently, growing interest in folk medicine, due to a number of benefits before prescribing herbal synthetic drugs. In plants used by traditional medicine, contains a complex of natural vitamins, macro- and microelements in optimal combinations [13]. When choosing drugs in the treatment of dual pathology promising area is the use of herbal drugs, which are usually basic ability to optimize pharmacotherapy and characterized by a mild effect on damaged organs [1]. Herbal medicine allows for a comprehensive approach to the treatment of patients with concomitant coronary heart disease with type 2 diabetes, to conduct effective secondary prevention. A principle of pathogenesis therapy of coronary heart disease is to apply coronarodilator, antiatherosclerotic, anesthetics, and drugs that improve myocardial oxygen demand and delivery of nutrients [10].

The composition 1 ml of drops contains: tincture of medicinal plants (1: 12.5), Adonis herb ordinary, normal fruit juniper, arnica, mint leaves.

Kardiolini has a slight sedative effect, which is caused by the properties of the components that it contains. Also, the drug reduces symptoms of diencephalic disorders, improves tolerance of physical activity, and increases efficiency. Biologically active substances extracts of herbs positively affect metabolism in the myocardium, liver, particularly inhibit lipid peroxidation, increase the activity of antioxidant enzymes, energy balance of cells incentives synthesis adenylate nucleotides, glycogen lysis, increase the activity of some enzymes of the Krebs cycle.

The action of the drug is the result of the cumulative effect of its components, so it is impossible to detect drug metabolites. Kardiolini administered orally 20–30 drops 2–3 times a day 30 minutes after eating. The course of rehabilitation is 20–30 weeks.

Conclusions. 1. Type 2 diabetes and coronary artery disease share common pathogenic mechanisms that allow some authors consider type 2 diabetes as a cardiovascular disease.

2. The hypothesis of «common ground» confirms single entity pathophysiology of type 2 diabetes and coronary artery disease.

3. When choosing drugs in the treatment of dual pathology of coronary heart disease and type 2 diabetes promising area is the use of herbal drugs, which are characterized by a mild effect on damaged organs.

4. Kardiolini – complex herbal preparation, which is characterized sedation, isotropic positive and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride blood, that the impact on common pathogenic mechanisms of coronary heart disease and type 2 diabetes.

References:

1. Baranov A.P., Upnytskyy A.A. Opportunities in the Treatment fytoterapyy patsyentov with dyslipidemia / A.P. Baranov, A.A. // Upnytskyy Attending physician. – 2008. – №. 4. – P. 80–82.
2. Barnaul O.D., Pospelov M.L. Value fytoterapyy at vtorychnoy Prevention ischemic ynsultov / O.D. Barnaul, M.L. Pospelov // Obzory on klynycheskoy lekarstvennoy pharmacology and therapy. – 2011. – T. 9. – № 4. – P. 47–53.
3. Biduchak A.S. Epidemiological features cardiovascular diseases in Ukraine and Chernivtsi region / A.S. Biduchak, I.D. Shkrobanets, S.I. Leo nets Bukovina // Medical Journal. – Volume 17. – Number 3(67). – Ch. 2. – 2013. – P. 100–103.
4. Volkov V.I. Yshemycheskaya heart disease with diabetes Diab 2nd type: epydemyolohyia, pathophysiology and Prevention / V.I. Volkov, S.A. Serik // The International Medical Journal. – 2006 – Vol 12, № 4. – P. 41–47.
5. Evstratova I.N. Physical Rehabilitation of patients with heart illness yshemycheskoy violation of the tolerance for glucose and abdominal obesity / I.N. Evstratova, Muhannad Alshbul // Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. – K.: Izd nous of M.P. Dragomanova 2015. – Issue 10(65) 15. – P. 55–58.

6. Efymov A.S., Sokolova L.K. Dyslypoproteynemyya and ee role in development and prohressyrovanyy yshemycheskoy heart disease in patsyentov with type 2 diabetes saharnym / A.S. Efymov, L.K. Sokolov // Endocrinology. – 2013. – № 18, № 3. – P. 28–33.
7. Zhuravleva L.V. Analysis of indicators of atherosclerotic lesions in the arteries of patients koronarnyh yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of diabetes type 2 diabetes / L.V. Zhuravleva? N.A. Lopyna Medicines Ukraine // plus. – 2016. – № 2(27). – P. 32–37.
8. Zhuravleva L.V. Violations lipid metabolism in patients yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of the sugar diabetes 2nd type and nature koronarnыh arteries lesions / L.V. Zhuravleva, N.A. Lopyna, I.V. Kuznetsov, V.P. Konoz, D.A. Bondarenko // heart and blood vessels. – 2016. – № 2(54). – S. 63–71.
9. Lopyna N.A. Effect modyfytsyruemyh nemodyfytsyruemyh and factors of risk for atherosclerotic lesions vyrazhennost koronarnyh arteries in patients yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of diabetes type 2 diabetes / N.A. Lopyna // Therapeutic Ukrainian magazine. – 2016. – № 2. – S. 86–96.
10. Omarova R.A. Kombynyrovannaya therapy in heart disease yshemycheskoy The combination with hypothyroidism and dyslipidemia / R.O. Omarova and others // Vestnik of medical Kazakh of National University. – 2014. – № 1. – P. 60–61.
11. Serhiyenko V.A., Sergienko E.A., Efimov A.S. Early diagnosis of functional and structural disorders of the cardiovascular system in patients with type 2 diabetes mellitus (literature review and own research) / V.A. Sergienko, E.A. Sergienko, AS Efimov // J. AMS Ukraine. – 2010. – T.16. – № 4. – S. 630–650.
12. Tregubenko E.V. Features techenyya yshemycheskoy heart disease in patients saharnim diabetes type 2 / E.V. Tregubenko, A.S. Klimkin // TRUDNIY patient. – 2015. – T. 13. – №. 7. – P. 26–29.
13. Chekyna N.A., Chukaev S.A., Nikolaev S.M. Saharniy diabetes: Opportunities Using pharmacotherapy with funds rastitelno origin / N.A. Chekyna, S.A. Chukaev S.M. Nikolaev // Vestnik Buryat state-owned university. – 2010. – №. 12.
14. Huang Y. Associations of prediabetes with all-cause and cardiovascular mortality: A meta-analysis / Y. Huang, X. Cai, P. Chen, W. Mai et al. // Annals of Medicine. – 2014. – Vol.46. – P. 684–692.
15. Standards of medical care in diabetes – 2016. American Diabetes Association // Diabetes Care. – 2016. – Vol. 39 (Suppl. 1). – S. 1. – S. 109.

Вівсянник В.В., Піддубна А.А., Журавець В.М., Сахрин Р.Р.
Буковинський державний медичний університет
Бойко Л.Д.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ПАТОГЕНЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ КАРДІОЛІНУ У ХВОРИХ НА ЗАХВОРЮВАННЯ КОРОНАРНИХ АРТЕРІЙ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ІІ ТИПУ

Анотація
У статті вивчалися основні патогенні механізми розвитку ішемічної хвороби серця і діабету 2 типу, визначалися загальні аспекти етіології та клінічні прояви подібності. Основні патофізіологічні особливості і причини ішемічної хвороби серця, що супроводжуються діабетом 2 типу. Грунтуючись на конкретних даних про доцільність патогенезу Кардіолін використовують в якості допоміжного фітотерапевтичного препарату у пацієнтів з ішемічною хворобою серця із супутніми захворюваннями цукрового діабету. Крім того, вплив основних компонентів препарату на людину. Kardiolini – комплексний трав'яний препарат, який характеризується седацією, ізотропним позитивним і негативним хронотропним ефектом, покращує церебральний і коронарний кровотік, запобігає тромбоз, знижує рівень ліпідів, холестерину і тригліцеридів крові, що впливає на загальні патогенні механізми ішемічної хвороби серця і діабет типу 2.

Ключові слова: ішемічна хвороба серця, резистентність до інсуліну, діабет 2 типу, атеросклероз, кардіолін.

Вивсянник В.В., Пиддубна А.А., Журавець В.Н., Сахрин Р.Р.
Буковинский государственный медицинский университет
Бойко Л.Д.
Черновецкая областная клиническая больница

НЕКОТОРЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПАТОГЕНЕТИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ КАРДИОЛИНА У БОЛЬНЫХ С ЗАБОЛЕВАНИЕМ КОРОНАРНЫХ АРТЕРИЙ И САХАРНОГО ДИАБЕТА II ТИПА

Аннотация
В статье изучались основные патогенные механизмы развития ишемической болезни сердца и диабета 2 типа, определялись общие аспекты этиологии и клинические проявления сходства. Основные патофизиологические особенности и причины ишемической болезни сердца, сопровождающиеся диабетом 2 типа. Основываясь на конкретных данных о целесообразности патогенеза кардиолини используют в качестве вспомогательного фитотерапевтического препарата у пациентов с ишемической болезнью сердца с сопутствующими заболеваниями сахарного диабета. Кроме того, влияние основных компонентов препарата на человека. Kardiolini – комплексный травяной препарат, который характеризуется седацией, изотропным положительным и отрицательным хронотропным эффектом, улучшает церебральный и коронарный кровоток, предотвращает тромбоз, понижает уровень липидов, холестерина и триглицеридов крови, что влияет на общие патогенные механизмы ишемической болезни сердца и типа 2 диабет.
Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца, резистентность к инсулинину, диабет 2-го типа, атеросклероз, кардиолион.

УДК 61'616.4

МЕТОД ПОКРАЩЕННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ

Голдобін П.О.
Приватний консультант з питань цукрового діабету

Статтю присвячено дослідженню методів досягнення ефективної компенсації цукрового діабету. Мета роботи – виявлення та аналіз методів компенсації цукрового діабету. Автором охарактеризовано сутність захворювання на цукровий діабет (ЦД). Проблема діабету належить до глобальних, оскільки 3% населення хворіють на цю хворобу ЦД1 або 2 типу. Хворі на діабет люди стикаються з ускладненнями, які спричинені захворюванням на ЦД, і які підвищують ризик летальності. В дослідженні визначено класифікацію діабету – ЦД 1 типу і ЦД 2 типу. В ході дослідження систематизовано фактори, які негативно впливають на досягнення компенсації цукрового діабету. Ефективність компенсації ЦД пов'язана з необхідністю усунути ряд факторів, які негативно впливають на ремісію або унеможливлюють нормалізацію стану пацієнта.
Ключові слова: цукровий діабет 1 і 2 типу, компенсація, хворі, інсулін, регулярні заняття спортом, режим здорового харчування, дієтотерапія.

Постановка проблеми. Захворюваність на цукровий діабет (ЦД) у світі стала глобальною проблемою. За статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я на цукровий діабет хворіє майже 3% мешканців Землі. Серед 3% захворілих від 10 до 20% складають діти. Подальші прогнози експертів щодо розповсюдження хвороби є невтішними. Зокрема, експерти прогнозують зростання кількості випадків захворювання на цукровий діабет до 552 млн. осіб до 2030 року [9]. Діабет є неінфекційною хворобою, що набула масштабів епідемії. Глобальною проблемою є висока смертність від діабету, адже майже 3 млн. хворих вмирає в результаті ускладнень, спричинених захворюванням. Серед найбільш розповсюджених ускладнень виділяються інфаркти, інсульти, ниркова недостатність та ін. Окрім летальних випадків, діабет може спричиняти важкі ускладнення, які інвалідизують хворого, як розвиток сліпоти, ниркової недостатньої, серцево-судинної патології. В Україні проблема лікування цукрового діабету займає одне з важливих напрямків організації охорони здоров'я населення. Кількість українців хворих на цукровий діабет становить 3% від загальної кількості населення країни. Це менше ніж в Європі, але показник захворюваності залишається високим серед інших хвороб. Для порівняння – у Франції кількість хворих на діабет складає 6,2%, в Іспанії – це 9,9%, у Німеччині – 10,2%; у Великобританії – 6,8%, у Швеції – 5,7%, в Австрії – 9,1%, в Швейцарії – 7,4%; дуже високий рівень захворюваності на цукровий діабет спостерігається в США – 26,8% та ін. У зв'язку з цим пошук методів компенсації цукрового діабету сьогодні є однією з важливих умов розробки ефективного лікування та досягнення стабільного стану хворого.

Мета дослідження. Метою проведення даного дослідження є виявлення та аналіз методів компенсації цукрового діабету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження *захворюваності на цукровий діабет та методів терапії цукрового діабету 1 або 2 типу* проводилось багатьма науковцями: проблемам діагностики, класифікації та визначенню критеріїв компенсації присвячені розробки Г. Шахбазиді, Д. Д. Дунаєвої, Г. І. Гордеєва [10], І. П. Романової, І. В. Чернявської, О. А. Гончарової та ін. [7]; питання поширеності захворюваності на цукровий діабет та його ускладнення, зокрема в Україні, досліджували В. І. Ткаченко, Н. В. Видиборець, О. Ф. Коваленко [8]; фактори ризику виникнення цукрового діабету та його профілактики аналізували М. В. Власенко [2], Л. В. Журавльова та М. І. Яблучанська [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні дослідження методів лікування та компенсації цукрового діабету, у зв'язку з поширенням хвороби у світі, та в Україні зокрема, актуальним залишається пошук комплексних факторів розвитку і впливу хвороби на організм хворого. Залишається невирішеним питання ефективності застосування комплексних програм, які включають дієтотерапію, лікування за допомогою препаратів, які знижують рівень глюкози у крові, регулярних занять спортом та інше на відновлення норми цукру у хворих на цукрових діабет. В роботі застосовано метод статистичного аналізу для визначення кількості хворих в світі та в Україні; метод спостереження та експерименту для дослідження впливу регулярних занять спортом на сенситивність до інсуліну.

Виклад основного матеріалу. Цукровий діабет – це захворювання ендокринної системи, яке виникає через вплив етіологічних та генетичних факторів, внаслідок чого розвивається інсулінова недостатність. Вона може бути абсолютна або відносна. Інсулінова недостатність порушує функціонування організму та спричиняє розлад жирового, білкового, вуглеводного обміну та метаболізму на внутрішньоклітинному рівні. До традиційних методів лікування цукрового діабету належать дієто- та інсулінотерапія, а також пероральний прийом препаратів, призначених для зниження глюкози в крові. Завдяки цим методом, хворий може успішно контролювати рівень цукру і, таким чином, справлятись з порушеннями метаболічної системи організму. Звісно, це дозволить уникнути серйозних ускладнень хвороби, які можуть перерости в хронічні. В сучасній класифікації діабету виділяється два його типу в залежності від інсулінової терапії. Діабет 1 типу (ЦДТ1) відноситься до розладів вуглеводного обміну, який викликає деструкцію β-клітин підшлункової залози і характеризується схильністю до кетоацидозу. Діабет 2 (ЦДТ2) типу спричиняється розладами вуглеводного обміну із вираженою або помірною інсуліновою резистентністю з дефектом або порушенням секреції інсуліну. Компенсація ЦДТ1 і ЦДТ2 передбачає досягнення стану, при якому відбувається стабілізація нормоглікемії та аглюкозурії. На ефективність компенсації ЦД негативно впливає ряд чинників, які пов'язані з порушення режиму харчування, вживанням алкогольних напоїв, курінням, відсутністю фізичних навантажень, недостатнім контролем за вимірюванням рівня глюкози у крові.

В цілях дослідження методів компенсації цукрового діабету, розглянемо етіологічні чинники, які впливають на появу та розвиток захворювання. ЦДТ1 виникає в результаті вірусного зараження або впливу токсичних речовин, які негативно/деструктивно діють на антигени системи HLA, детерміновані генетично, і ведуть до аутоіммунної деструкції β-клітин підшлункової залози. ЦДТ2 може виникати внаслідок ожиріння, порушення режиму харчування, артеріальної гіпертензії, стресів. Також в зоні ризику захворіти знаходяться люди похилого віку. Серед спільних факторів впливу можна виділити спадковість, відсутність регулярних занять спортом, вік старше 40 років, ішемічну хворобу серця, атеросклероз, артеріальну гіпертензію. Звісно, підходи до компенсації ЦДТ1 та ЦДТ2 є відмінними. В рамках нашого дослідження, нас цікавить методика компенсації ЦДТ1 і ЦДТ2 із застосуванням комплексу заходів.

Для компенсації ЦД необхідно наблизити рівень цукру до нормальних показників. Разом з тим, хвора людина не здатна фізично відчувати перепади рівня цукру в діапазоні від 4–11 ммоль/л, а саме ці межі необхідні для компенсації. Саме тому, гарне самопочуття не гарантує стабілізацію рівня глюкози. Дотримання показників, при яких досягається компенсація вуглеводного обміну, означає відсутність у хворих глюкозурії, тобто стану, який властивий здоровим людям. Дослідники пропонують різні методи компенсації ЦДТ1 і ЦДТ2. Зокрема В. Власенко наголошує на тому, що існує три способи контролю цукрового діабету – регулярний прийом ліків, які знижують рівень цукру у крові, спортивні заняття із помірним фізичним навантаженням та здорове харчування [2, с. 18]. Ю. С. Калмикова особливе місце у лікуванні ЦД відводить дієтотерапії, регулярним заняттям спортом та контролю рівня глюкози у крові [3, с. 30].

Узагальнюючи запропоновані дослідниками способи контролю ЦД, ми пропонуємо метод покращення компенсації ЦД на основі наступних заходів: 1) відмови від куріння і вживання алкогольних напоїв; 2) дієтотерапії; 3) регулярних інтенсивних спортивних занять, в результаті яких хворі на ЦД витрачають щонайменше 500 кал/час; та 4) частоті вимірювання глюкози у крові. Цей комплексний метод повинен збільшити сенситивність до інсуліну на 20% і досягти компенсації цукру в крові з рівнем HbA1C.

По-перше, провокуючими факторами підвищення рівня глюкози у хворих на ЦД є куріння та вживання алкоголю. Це пояснюється тим, що вони є факторами стресу для організму, оскільки фактично тютюн та алкоголь викликають нікотинове або токсичне отруєння організму. Звісно в невеликих дозах, вони не спричиняють небезпеки життю людини, однак спостерігається ефект акумуляції негативних впливів на функціонування організму. У хворих на цукровий діабет, наприклад, потрапляння тютюнового нікотину в організм веде до звуження судин, а це, у свою чергу спричиняє зниження притоку крові до внутрішніх органів. В результаті, виникають важкі ураження, як відмирання клітин мозку, діабетична стопа, ниркова недостатність, серцево-судинні кризи та ін. Вживання алкогольних

напоїв може привести до виникнення неконтрольованих станів гіперглікемії та гіпоглікемії. Зокрема, рекомендованою дозою алкоголю в день для хворих на ЦД є 10 гр в день для жінок, та 30 гр – для чоловіків.

По-друге, для контролю глюкози в крові необхідно дотримуватись дієтотерапії (ДТ). На сьогодні дієта для ЦДТ1 і ЦДТ2 є одним з основних методик його терапії. Ю. С. Калмикова справедливо зауважує, що дієтотерапія дозволяють досягти компенсації ЦД більше ніж у третини пацієнтів [3, с. 30]. Ефективність ДТ полягає у тому, що вона сприяє нормалізації метаболічних процесів у хворих на ЦД, що позитивно впливає на працездатність, нормальний розвиток хворих на ЦД дітей і підлітків, стабільне протікання вагітності у хворих жінок та ін. Слід зазначити, що унікальної дієти для компенсації ЦД не існує, адже необхідно враховувати ідеальну масу тіла хворого, супутні захворювання, необхідність організму в обліку енергетичних витрат та ін. Обмеження потрапляння в організм зайвих калорій призводить до того, що енергетичні запаси, законсервовані у вигляді жирової тканини, витрачаються, і відбувається «спалювання» жиру. Отже, людина почне втрачати вагу. Щоб цього не сталося, потрібно розраховувати щоденну кількість калорій в їжі в залежності від ваги, рухомої діяльності, характеру роботи та цукрознижуючих препаратів, які приймає хворий. Розрахунок ідеальної ваги здійснюється за простою формулою: 1) від свого росту (в см) необхідно вирахувати 100; 2) від отриманого числа відняти ще 15% для жінок і 10% для чоловіків, наприклад:

Зріст жінки – 170 см	Зріст чоловіка – 170 см
1. 170 см – 100 см = 70 см	1. 170 см – 100 см = 70 см
2. 70 – 10,5 (15% від 70) = = 59,5 кг	2. 70 – 7 (10% від 70) = = 63 кг

Харчування хворого на ЦД повинно складатися з 3-х основних прийомів їжі (сніданок, обід, ужин) та 3 додаткових (другий сніданок, полуденок, на ніч). Добова потреба в калоріях розраховується на основі показників обміну речовин та факторів регулярних занять спортом. Показники обміну речовин різняться для чоловіків і жінок та залежать від віку (таблиця 1).

Таблиця 1

Показники норми споживання калорій у хворих на ЦД

Стать	Вік	Розрахунок норми споживання калорій при ЦД
Чоловік	18–30 років	(0,06 х фактичну масу тіла (кг) + 2,9) х 240 ккал/день
Чоловік	31–60 років	(0,05 х фактичну масу тіла (кг) + 3,7) х 240 ккал/день
Жінка	18–30 років	(0,06 х фактичну масу тіла (кг) + 2,04) х 240 ккал/день
Жінка	31–60 років	(0,03 х фактичну масу тіла (кг) + 3,5) х 240 ккал/день

Фактори фізичної активності поділяються на три види: 1) низька фізична активність; 2) помірна фізична активність; 3) висока фізична активність. Для кожного з видів активності, встановлено свій показник розрахунку норми споживання калорій (таблиця 2).

Таблиця 2

Показники фізичної активності в залежності від її типу

Вид фізичної активності	Показник
Низька фізична активність	1,3
Помірна фізична активність	1,5
Висока фізична активність	1,7

Як приклад проведення розрахунку добової потреби в калоріях наведемо наступний: чоловік 30 років, який має вагу тіла 70 кг, працює на «офісній роботі», проводить багато часу за комп'ютером, спортом не займається; відповідно, має низьку фізичну активність. Показник обміну речовин розраховуємо за вищенаведеною таблицею 1: (0,06 х 70 кг + 2,9) х 240 ккал/день = = 1704. Маючи показник основного обміну речовин, можемо розрахувати добову потребу чоловіка у калоріях згідно з таблицею 2: 1704 х 1,3 = = 2214 ккал/день.

У харчуванні хворого на ЦД повинні бути виключені продукти, які містять рафіновані вуглеводи та ненасичені жири. Вживання солодких газованих напоїв категорично забороняється. Бажано замінити їх на воду, зелений або чорний чай (можна з молоком), томатний сік та ін. Максимально раціон повинен бути наближений до формули: 55% вуглеводів, 30% жирів, 15% білків.

Дієтотерапія може бути ефективною лише в комплексі з регулярними заняттями спортом. Практика лікування хворих на ЦД свідчить, що в клінічних умовах при виборі дози інсуліну не враховується рівень спортивних занять пацієнта. Відповідно, хворий, який виписується зі стаціонару і регулярно займається спортом поза стінами лікарні, повинен вживати додаткові вуглеводі аби уникнути гіпоглікемії. Клінічні дослідження доводять, що хворі, які активно займалися спортом, знижували дозу інсуліну в 3 і навіть в 10 разів. Як зазначає І. П. Неумивакін «...для більшості ніж 90% хворих на діабет застосовуються давно застаріла традиційна інсулінотерапія, яка позбавляє хворих фізичних навантажень, в результаті яких розвивається сітка капілярів і підвищується активність рецепторів до інсуліну» [5, с. 29]. Якщо опиратись на цю методику, хворі взагалі не можуть займатися спортом і приречені на розвиток ускладнень. Хворі на ЦД2, які регулярно займалися спортом з підвищеним фізичним навантаженням, повністю досягали ремісії, незалежно від стадії протікання хвороби, а у пацієнтів з ЦД1 спостерігалося суттєве покращення стану. Регулярні заняття спортом у хворих на ЦД сприяють активізації скелетних м'язів, що позитивно впливає на нормалізацію ендокринної і серцево-судинної систем, дихання, біохімічних процесів імунної системи та опорно-рухомого апарату. Зауважимо, що спортивні заняття не є заміною інсулінотерапії, але вони можуть сприяти зменшенню його дозування. Так, регулярні заняття спортом виключають у хворих на ЦД2 фактори для виникнення подальших ускладнень, що в результаті веде до повної ремісії. Слід наголосити, що спорт в лікуванні хворих на ЦД найбільш позитивно впливає на систему кровообігу, зовнішнє і тканинне дихання. Зокрема, спортивні заняття ведуть до збільшення

ударного обсягу серця; зменшується частота серцевих скорочень; підвищується насичення крові киснем; збільшується артеріовенозна різниця кисню. В системі дихання вплив спорту на організм хворого проявляється у збільшення ємності легень, максимальної вентиляції та глибини дихання. Відповідно, збільшується кількість кисню, який використовується при вдиханні. Крім цього спостерігається збільшення капіляризації м'язів; відбувається утилізація кисню тканинами; збільшується обсяг кровообігу у тканинах та ін.

Розроблена нами методика передбачає використання інтенсивних регулярних занять спортом, тобто це заняття, фізичні навантаження яких поділяються на силові та кардіо. До силових видів спорту ми відносимо тренування з гантелями, віджимання та присідання. Кардіотренування включають заняття боксом, футболом, фітнесом, плаванням, велоспортом та ін. Оптимальним видом спорту для хворих на ЦД є біг, оскільки він включає активізацію всіх м'язів тіла. В сукупності біг, плавання, велоспорт та інші активні види спорту стимулюють урівноваження глюкози, сприяють втраті зайвої ваги, розвивають всі групи м'язів, покращують пластику та гнучкість і загальний фізичний стан пацієнта. Згідно з опитуваннями хворих діабетиків, 29.3% взагалі не займаються спортом, 10.1% віддають перевагу велоспорту, 13.5% – фітнесу, 7.7% – плаванню, 4,8% – футболу та ін. [5].

Спортивні вправи необхідно робити вранці, оскільки саме в цей час вони будуть сприяти покращенню метаболізму та обміну речовин, насичувати клітки киснем і відповідно зменшувати ризик розвитку гіпоглікемії у нічний час. Якщо хворий виконує спортивні вправи при рівні глюкози в крові вище 14016 ммоль/л, і має недостатній вміст інсуліну, то накопичена глюкоза залишається в крові через брак інсуліну. В результаті м'язи не отримують енергії, а організм, шукаючи шляхи живлення, починає переробляти накопичений жир. Це може призвести до внутрішньої інтоксикації організму ацетоном. Відповідно усі спортивні вправи слід планувати та виконувати із забезпечення умов компенсації ЦД. Принцип впливу спорту на організм хворого на ЦД полягає у тому, що при інтенсивному фізичному навантаженні м'язи починають всотувати глюкозу швидке в 15–20 разів, порівняно з пацієнтами, які ведуть пасивний спосіб життя. Хворі на ЦД, які не займаються регулярно спортом і мають інсулінозалежну форму захворювання, часто стикаються з виникнення ускладнень. Такий хворий починає слабшати, а рівень глюкози у крові постійно коливається. Ш. Б. Кольберг вказує, що «після застосування регулярних занять спортом з високою інтенсивністю – біг, плавання, бокс, футбол, дзюдо, гребля, їзда на велосипеді та ін. – спостерігалося збільшення витривалості хворих, однак при цьому попереджено втрату м'язової маси, що особливо властиво для людей похилого віку» [4, с. 7].

Отже, регулярні заняття спортом згідно з нашою методикою повинні відповідати наступним вимогам: активізувати все тіло (скелет, м'язи); бути інтенсивними і спалювати 500 кал/год; тривати 60 хв. без довгих пауз та перерв; проводитись тільки вранці.

Дієтотерапія і регулярні заняття спортом повинні проводитись у комплексі з третім фактором компенсації цукрового діабету – контролюванням рівня глюкози у крові. Здійснювати контроль можна за допомогою такого приладу як глюкометр. Визначення рівня цукру в крові слід проводити до та через 2 години після основних прийомів їжі, безпосередньо перед сном. У випадку погіршення самопочуття, контроль рівня глюкозі потрібно проводити незалежно від часу доби. Як зауважує Ом Ганда, старший лікар Центру діабету Джосліна в Бостоні і молодший клінічний професор медицини Гарвардської медичної школи: «В ідеальному світі люди з діабетом 1 типу повинні контролювати рівень цукру в крові 6 або 7 раз в день. Однак, дуже часто це неможливо через час і ресурси» [1]. Вимірювання рівня цукру в крові допоможе хворому та його лікареві впевнитися в правильності призначеного лікування та, якщо необхідно, корегувати його. Наголосимо ще на одній актуальній обставині. Для хворих на ЦДТ2 суттєво важливим є вимірювання рівня глюкози натщесерце і через 2 години після прийому їжі, адже цей тип діабету найбільш ефективно піддається лікуванню через дієтотерапію та правильне харчування.

В цілях дослідження впливу регулярних занять спортом на сенситивність до інсуліну і зниження дози інсуліну, нами проведене дослідження показників до застосування цього методу та після.

Показники добової дози інсуліну до застосування цього методу представлені в таблиці 3. Ці показники отримані у хворих на цукровий діабет при відсутності занять спортом, нерегулярних спортивних занять або занять з низькою фізичною активністю за типом нешвидкого ходіння впродовж 15–20 хв. Споживання хлібних одиниць становило до і після застосування методу регулярних занять спортом – 15,50 ХЕ.

Таблиця 3

Показники до використання методу регулярних занять спортом

Дата	Одиниці
31 травня 2017 року	35,6
1 червня 2017 року	34,4
2 червня 2017 року	35,7
3 червня 2017 року	36,9
4 червня 2017 року	34,7
5 червня 2017 року	33,4
6 червня 2017 року	34,9

(Примітка: середнє значення складає 35,1 од/доба; середнє споживання в день – 15,50 хлібних одиниць (хлібні одиниці – це міра оцінки кількості вуглеводів, наявних в продуктах харчування); базальний болюс – 19.2 од/доба)

Результати свідчать, що на покриття 15,50 хлібних одиниць припадало 19.9 од інсуліну або 1,03 од інсуліну.

Після застосування представленого нами вище методу регулярних занять спортом показники добової дози інсуліну виявилися наступними (таблиця 4).

Згідно з результатами дослідження хворі на ЦД спочатку споживали 15,50 хлібних одиниць на добу. Після застосування методу регулярних за-

нять спортом в комплексі з дієтотерапією, яка передбачала споживання тієї самої кількості хлібних одиниць – 15,50, контролюванням глюкози і регулярними заняттями спортом з виском рівнем інтенсивності 5 разів на тиждень з тратою не менше 500 кал/год, сенситивність до інсуліну зросла.

Таблиця 4

Показники після використання методу регулярних занять спортом

Дата	Одиниці
11 червня 2017 року	26,6
12 червня 2017 року	28,1
13 червня 2017 року	27,1
14 червня 2017 року	29,1
15 червня 2017 року	29,5
16 червня 2017 року	28,0
17 червня 2017 року	27,4

(Примітка: середнє значення складає 28 од/доба; середнє споживання в день – 15,50 хлібних одиниць; базальний болюс – 19,2 од/доба)

Показники свідчать про покращення рівня глюкози в крові станом на 11 червня 2017 року на 23,78%; 12 червня – на 15,87%; 13 червня – на 21,90%; 14 червня – на 23,78%; 15 червня – на 17,37%; 16 червня – на 18,60%; 17 червня – на 23,03%.

Таким чином, на покриття 15,50 хлібних одиниць в день необхідно всього 8,8 од. інсуліну або 0,60 од. інсуліну на 1 хлібну одиницю, на відміну від раніше необхідної 1 од. інсуліну на 1 хлібну одиницю. Середнє споживання інсуліну при цьому ж раціоні скорочується на 20%, що становить 28 од. на добу при використанні методу регулярних занять спортом / 35,1 од. на добу до використання метода * 100%. Результати дослідження свідчать, що сенситивність до інсуліну збільшується до 42% (0,60 од. інсуліну на 1 хлібну одиницю при використанні методу регулярних занять спортом / 1,03 од. інсуліну на 1 хлібну одиницю до використання методу * 100%).

Висновки. Таким чином, дослідження показує, що застосування комплексу підходів, який включає виключення куріння та алкогольних напоїв, дієтотерапію, контроль рівня глюкози в крові і регулярні заняття спортом сприяють ефективній компенсації цукрового діабету у хворих. Ці компоненти в терапії ЦД суттєво знижують потребу у дозі інсуліну, покращують сенситивність до інсуліну і, таким чином, мінімізують ризик можливих ускладнень. Впровадження регулярних занять спортом в терапію хворих на ЦД сприяє поглинанню глюкози із крові м'язами, які задіяні під час інтенсивних фізичних навантажень, що веде до зниження цукру у крові. Збільшення енергетичних затрат при спортивних заняттях потребує енергетичних запасів, джерелом яких стає жир. Його спалення під час занять спортом веде до зменшення маси тіла. В результаті регулярних занять спортом відбувається нормалізація обміну речовин і кров'яного тиску у хворих, зменшується зайва вага, покращується фізична форма, тренується серцево-судинна система; покращується ліпідний обмін; знижується рівень глюкози у крові та підвищується сенситивність клітин до інсуліну.

Список літератури:

1. Винокур М. Сахар в крови: как часто измерять при 1 и 2 типах диабета – исследования [Електронний ресурс] / М. Винокур. – Режим доступу: https://сахарок.com/1-tip/sahar-v-krovi-kak-chasto-izmeryat-pri-1-i-2-tipah-diabeta--issledovan-10318296.html
2. Власенко М. В. Цукровий діабет: діагностика і моніторинг / М. В. Власенко // Ліки України. Кардіоендокринологія, 2013. – № 9–10(175–176). – С. 17–18.
3. Калмикова Ю. С. Особливості лікувального харчування при цукровому діабеті / Ю. С. Калмикова // Педагогіка та психологія та медико-біологічні ипроблеми фізичного виховання і спорту, 2013. – № 1. – С. 30–33.
4. Кольберг Ш. Б. Руководство диабетика-спортсмена [Електронний ресурс] / Шеррик Б. Кольберг; пер. и ред. Антона Кравченко. – Режим доступу: https://moidiabet.ru/public/library/diabetic-sportsman.pdf
5. Неумывакин И. П. Диабет. Мифы и реальность / И. П. Неумывакин. – СПб.: ДИЛЯ, 2009. – 256 с.
6. Основи діагностики, лікування та профілактики ендокринних захворювань. Навчально-наочний посібник: лекції за змістовним модулем 1 / Під редакцією Л. В. Журавльової та М. І. Яблучанського. – Видавництво Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2010. – 134 с.
7. Романова І. П. До питання щодо досягнення компенсації цукрового діабету 2 типу / І. П. Романова, І. В. Чернявська, О. А. Гончарова, С. П. Олійникова, О. В. Холодний, О. О. Гасанова, Н. О. Кравчун // Проблеми ендокринної патології, 2014. – № 2. – С. 22–28.
8. Ткаченко В. І. Аналіз поширеності та захворюваності на цукровий діабет і його ускладнення серед населення України та у Київський області за 2004–2013 рр. / В. І. Ткаченко, Н. В. Видиборець, О. Ф. Коваленко // Здобутки клінічної і експериментальної медицини, 2014. – № 2. – С. 177–182.
9. У Верховній Раді пройшов Всесвітній день діабету [Електронний ресурс] / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України, 15 листопада 2016, 16:10. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/137188.html
10. Шахбазиди Г. Сахарный диабет. Диагностика, классификация, критерии компенсации / Г. Шахбазиди, Д. Д. Дунаева, Г. И. Гордеева // КТЖ 2006. – № 2. – С. 62–66.

Голдобин П.А.
Частный консультант по вопросам сахарного диабета

МЕТОД УЛУЧШЕНИЯ КОМПЕНСАЦИИ САХАРНОГО ДИАБЕТА

Аннотация
Статья посвящена исследованию методов достижения эффективной компенсации сахарного диабета. Цель работы – выявление и анализ методов компенсации сахарного диабета. Автором охарактеризована сущность заболевания на сахарный диабет (СД). Проблема диабета принадлежит к глобальным, поскольку 3% населения болеют этой болезнью СД1 или 2 типа. Больные диабетом люди сталкиваются с осложнениями, которые вызваны заболеванием на СД, и которые повышают риск летальности. В исследовании определена классификация диабета – СД 1 типа и СД 2 типа. В ходе исследования систематизированы факторы, которые негативно влияют на достижение компенсации сахарного диабета. Эффективность компенсации ЦД связана с необходимостью устранить ряд факторов, которые негативно влияют на ремиссию или делают невозможной нормализацию состояния пациента.
Ключевые слова: сахарный диабет 1 и 2 типа, компенсация, больные, инсулин, регулярные занятия спортом, режим здорового питания, диетотерапия.

Goldobin P.A.
The Private consultant on the Diabetes

THE METHOD OF ENHANCEMENT OF THE DIABETES COMPENSATION

Summary
The article is dedicated to the research of the methods of achievement of the effective compensation of the diabetes. Aim of paper – detection and analysis of the methods of the diabetes compensation. The authors characterized the essence of the diabetes disease. The problem of the diabetes belongs to the global one, because 3% of the population suffers from the diabetes type 1 and type 2. The patients may face the complications, caused by the diabetes, which raise the risk of lethal outcomes. The classification of the diabetes into diabetes type 1 and type 2 has been determined. In the course of study the factors negatively affecting on the achievement of the diabetes compensation have been systematized. The effectiveness of the diabetes compensation is connected with the necessity to eliminate the range of factors negatively affecting on the remission or making the stabilization of the patient's state impossible.
Keywords: diabetes type 1 and 2, compensation, patients, insulin, regular sport activity, health nutrition regimen, diet therapy.

УДК 613.6:331.4:37.011.31

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА НЕБЕЗПЕКА УМОВ ПРАЦІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Завадська М.М., Суховей Є.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Погіршення стану здоров'я працездатного населення, зокрема педагогічних працівників вимагає пошук причин впливу на здоров'я, розробки заходів оптимізації трудового процесу та профілактики професійних стресів. В результаті теоретичного дослідження встановлено наступні особливості: а саме сприйняття наслідків професійного стресу у вигляді професійного вигорання педагогічними працівниками; причин виникнення професійного вигорання; стадій професійного вигорання та методик оцінки емоційного вигорання.
Ключові слова: педагоги, професійний стрес, професійне вигорання, здоров'я.

Постановка проблеми. Питання збереження і зміцнення здоров'я вчителя вважається одним із пріоритетних у сфері його життєвих та фахових інтересів [5, с. 93]. У психолого-педагогічній науці під професійним здоров'ям вчителя розуміють здатність організму зберігати й активізувати компенсаторні, захисні, регуляторні механізми, що забезпечують працездатність, ефективність і розвиток особистості вчителя в умовах педагогічної діяльності [6, с. 168].

Педагогічна діяльність характеризується перенасиченістю професійними стресами, такими як: відповідальність за розвиток підростаючого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруженість, недостатня соціальна оцінка та їх похідними – фрустрованістю, підвищеною тривожністю, роздратованістю, виснаженістю. Тому одним із найважчих наслідків довготривалого професійного стресу є розвиток синдрому професійного вигорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 1974 року вийшло друком понад 2500 статей і книг, присвячених вивченню синдрому «професійного вигорання». Дослідження розпочалося у співробітників медичних установ та різних громадських організацій. Ф. Сторлі – проводила дослідження цього феномена на медсестрах, які працюють у кардіології. Вона зробила висновок, що цей синдром є результатом конфронтації з реальністю, коли людський дух виснажується в боротьбі з обставинами, які важко змінити. Як наслідок розвивається професійний аутизм. Необхідна робота виконується, але емоційний внесок, який перетворює завдання па творчу форму, відсутній [7, с. 43].

Фундаторами ідеї вигорання є американський психіатр Х.Френденбергер та соціальний психолог К. Маслач. Науковці визначають його як синдром фізичного і професійного спустошення, що включає розвиток негативної самооцінки, ставлення до роботи, втрати розуміння та співчуття по відношенню до клієнтів чи пацієнтів. К. Маслач підкреслює, що вигорання – це не втрата творчого потенціалу, не реакція на одноманітність, нецікаву працю, а спустошення, що виникає на фоні стресу, викликаного міжособистісними відносинами [10, с. 3]. За діагностичним статусом вигорання відноситься до МКБ-10 у рубриці Z73 «Проблеми, пов'язані зі складностями керування особистого життя» [10, с. 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні широко розкрито питання прояву професійного вигорання серед багатьох професій системи «людина-людина», однак не достатньо розкрито вплив професійного стресу на прояв професійного вигорання.

Мета статті. Головною метою цієї статті є вивчити особливості прояву професійного вигорання та методик його оцінки на підставі теоретичного аналізу літературних джерел.

Виклад основного матеріалу. З точки зору визначення стресового процесу Г. Сельє (тобто стадій тривоги, резистентності та виснаження), вигорання можна прирівняти до третьої стадії. Саме третя стадія, коли вимоги (внутрішні і зовнішні) постійно переважають над ресурсами (внутрішніми і зовнішніми), призводить до порушення стану рівноваги людини. Безперервне або прогресуюче порушення рівноваги неминуче викликає вигорання. Вигорання – не просто результат стресу, а наслідок некерованого стресу: очікування постійно зростає, а ресурси виснажуються [2, с. 48].

Вигорання вважають розладом, притаманним надто відданим і упертим, незламним ідеалістам. Вигорання – «заразне»: схильні до стресу вчителі є прикладом негативної моделі для своїх колег.

У особи, ураженої вигоранням, відбуваються помітні зміни:

- у поведінці: часто запізнюється; втрачає творчі підходи до вирішення проблем; працює довше, але менш результативно; усамітнюється і уникає спілкування з колегами; втрачає прагнення до розваг і відновлення здоров'я;
- у почуттях: втрачає гумор, натомість з'являється почуття «чорного гумору»; підвищено дратівлива і на роботі, і вдома; відчуває збентеження і безсилля;
- у мисленні: не здатна концентрувати увагу; надто підозріла і недовірлива; набуває менталітету жертви; цинічно та з осудом ставиться до оточуючих.

Окрім наведених психологічних труднощів при ПВ спостерігається погіршення психічного та соматичного здоров'я, а саме: прискорення серцебиття, задишка, шлунково-кишкові розлади, головні болі, люмбаго, зниження чи підвищення тиску, порушення сну, зниження резистентності організму до інфекційних захворювань [2, с. 50].

Існують дані впливу ПВ на соматичне здоров'я працівників високотехнологічних фірм з виявленням факторів ризику ішемічної хвороби серця: загальний холестерин, ліпопротеїди

низької щільності, глюкоза, тригліцериди, сечова кислота та електрокардіографічні зміни [10, с. 6].

Перелічені ознаки характерні для трьох стадій, які виділяють при розвитку ПВ: напруження, резистентності і виснаження. До найбільш ранніх ознак на стадії напруження належать приглушеність емоцій і відчуття незадоволеності собою [8, с. 30].

Надалі проявляються зміни стадії резистентності: відчуття обмеженості дій, емоційні зриви, негативні почуття до учнів, клієнтів і колег. Відбувається своєрідна деперсоналізація: співробітник може залишитися гарним професіоналом, але колеги та інші зауважують, що в нього «порожній погляд» і «холодне серце», а взаємини з іншими людьми погіршилися.

Серйозні зміни настають на стадії виснаження: уже немає сил, знижується воля та зникають емоції. Людина працює на «автопілоті», засуджує колишні професійні цінності, відсторонюється навіть від своїх близьких, намагається усамітнитися. Настає редукція особистих досягнень, що виявляється в недооцінюванні або навіть негативному оцінюванні себе, своїх професійних досягнень, службових достоїнств і перспектив. Поступово психологічний конфлікт на стадії виснаження переростає в соматичну патологію. Часто реакцією на вигорання є зміна роботи, перехід на адміністративний вид діяльності або остаточна зміна професії.

Згідно з судженнями К. Маслач, прояви «професійного вигорання» можуть мати три стадії.

Наприклад, на першій стадії «професійного вигорання» індивідуум виснажений емоційно й фізично і може скаржитися на постійний головний біль, застуду тощо.

Для другої стадії «професійного вигорання» характерні дві сукупності симптомів. Наприклад, у працівника може розвинутися негативне, цинічне і знеособлене ставлення до людей, з якими він працює (до колег), чи, навпаки, у нього можуть виникнути негативні думки про себе через почуття, які з'являються до працівників або клієнтів. Щоб уникнути цих негативних почуттів, менеджер або працівник «заглиблюється в себе», виконує тільки мінімальну кількість роботи і ні з ким не спілкується. В індивідуума можуть проявлятися ознаки й симптоми однієї чи обох груп.

Заключна стадія – повне «професійне вигорання» – трапляється, як вважає К. Маслач, не часто, проте виливається у повну відразу до всього па світі. Менеджер або працівник ображений на самого себе і на все людство. Життя здається йому непідвладним, він не здатен емоційно реагувати па події, зосередитися на проблемах.

На перших двох стадіях «професійного вигорання» індивідуум може «відновитися», але, щоб повернутися до нормального життя, йому необхідно або навчитися жити з тим, що є, або змінити ситуацію. К. Маслач наголошує, що людина, яка повністю «вигоріла», ймовірно, не зміниться, але для того щоб остаточно стверджувати це, необхідні додаткові дослідження [9, с. 126].

Серед причин виникнення ПВ першочерговими є ситуаційні (організаційні) фактори, другорядними – індивідуальні (особистісні), наголошуючи на деструктивній дії саме умов професійної діяльності [3, с. 118].

Дослідження впливу основних демографічних характеристик: статі, віку, сімейного стану, стажу, освітнього рівня, соціального походження серед вчителів на формування ПВ встановили схильність до його розвитку у жінок та вчителів молодшого віку, що підтверджує дослідження ПВ серед інших професій [3, с. 92].

Також встановлена схильність до ПВ неодружених чоловіків та працівників з високим рівнем освіти. Останні страждають на ПВ через отримання ними більш відповідальної роботи, а, значить, і більш стресогенної. Дослідження взаємозв'язку цих показників серед учителів потребує подальшого розвитку.

Внутрішньопрофесійні відмінності вигорання мають свої властивості. Так, учителі початкових класів мають більш високий рівень вигорання порівняно з колегами зі старших класів, викладачі музики більш схильні до вигорання, ніж викладачі математики, вихователі дитячих садків менш підлеглі проявам даного синдрому порівняно з вихователями інтернатів [3, с. 54].

Таким чином, накопичений науковий досвід дозволяє першим і головним фактором впливу на професійне здоров'я вчителя сучасних загальноосвітніх навчальних закладів визнати розвиток професійного вигорання.

Загальновідомо, що рання діагностика порушень нервово-емоційної сфери є однією з важливих складових комплексу профілактичних заходів щодо зниження індивідуального ризику для здоров'я та життя тих хто працює, професійної захворюваності, а також підвищення успішної професійної діяльності.

Аналіз проблем вивчення синдрому «професійного вигорання», проведений авторами в різних організаціях, показав, що до основних методик, які можуть бути використані при дослідженні цієї проблеми, належать: методика «Діагностики рівня емоційного вигорання» В.В. Бойка; методика «Визначення психічного «вигорання» О.О. Рукавішнікова; методика «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина – людина»; методика «Оцінка власного потенціалу «вигорання»; методика «Дослідження синдрому «вигорання».

Необхідно зауважити, що кожна із зазначених методик дає можливість насамперед виявити рівень розвитку синдрому та його окремих складових.

Незважаючи на різне термінологічне значення понять, які використовуються науковцями, – «професійне вигорання», «емоційне вигорання», «психічне вигорання», «вигорання» та ін., вони є синонімами і розкривають ті чи інші аспекти «вигорання», як у професійній, так і в інших сферах життєдіяльності людини. Проаналізуємо кожну методику детальніше.

Методика «Діагностики рівня емоційного вигорання» В.В. Бойка є найбільш комплексною і дає можливість системно і детальніше проаналізувати міру вираженості дванадцяти симптомів синдрому «вигорання», враховуючи компоненти, до яких вони відносяться. Зокрема, це такі компоненти та симптоми:

Перший компонент – «напруження» включає наступні симптоми: переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, «загнаність у кут», тривога і депресія.

Другий компонент – «резистенція» включає наступні симптоми: неадекватне вибіркове емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, розширення сфери економії емоцій; редукція професійних обов'язків.

Третій компонент – «виснаження» включає наступні симптоми: емоційний дефіцит, емоційне відчуження, особистісне відчуження (деперсоналізація), психосоматичні та психовегетативні порушення [1, с. 234].

Методика «Визначення психічного «вигорання» О.О. Рукавішнікова дає можливість дослідити прояви синдрому за такими основними показниками: психоемоційне виснаження, особистісне віддалення, професійна мотивація.

Суттєвим є те, що методика допомагає проаналізувати прояви синдрому «вигорання» на трьох основних рівнях: міжособистісному, особистісному, мотиваційному.

Слід зазначити, що методика є не такою складною в обробці, як попередня, і може бути використана для більш оперативного вирішення професійних завдань організаційними психологами. Методика дає можливість розробити певну систему психокорекційної роботи та встановити, за якими складовими найбільш проявляється синдром [9, с. 156].

Методика «Синдром «вигорання» у професіях системи «людина – людина» зорієнтована перш за все на дослідження тих категорій фахівців, які працюють в системі «людина – людина», насамперед менеджерів та педагогічних працівників. Тому саме цю методику, па думку авторів, доцільно використовувати організаційним психологам, аналізуючи синдром «вигорання» у менеджерів організацій та працівників освітніх закладів.

Варто нагадати, що методика базується на теорії синдрому «вигорання», розробленій К. Маслач і С. Джексон, і дає можливість визначити такі основні складові синдрому «вигорання», як: емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистих досягнень.

Вагомим є те, що методика має два варіанти опитувальника, які можуть бути використані окремо при дослідженні як менеджерів, так і викладачів, учителів. Вона компактна у використанні порівняно з першими двома методиками, оскільки включає лише 22 питання (у двох попередніх методиках – 84 та 72 відповідно). Тому, її доцільно застосовувати у ситуації, коли потрібно дуже швидко провести опитування.

На основі результатів, отриманих за допомогою опитувальника, можна також розробити програми подолання синдрому «вигорання» як для окремої особистості, так і для групи людей, які працюють в одному відділі чи організації [9, с. 135].

Методика «Оцінка власного потенціалу «вигорання» дає можливість дослідити такі основні компоненти «вигорання», як: деперсоналізацію, особисту задоволеність, емоційне виснаження. Кожний із названих компонентів «вигорання» аналізується за трьома рівнями розвитку: низький, середній, високий. Методика включає всього 18 питань і може бути використана для оперативного дослідження синдрому «вигорання» та розробки відповідних корекційних програм.

Методика «Дослідження синдрому «вигорання» допомагає виявити рівні прояву синдрому (високий, середній та низький). На думку авторів, її доцільно використовувати для найпростіших досліджень, які дають можливість зорієнтуватися в наявності проблеми.

Необхідно наголосити, що під час проведення прикладних досліджень в організації варто використовувати – 2–3 методики – для взаємоперевірки та взаємодоповнення отриманих даних [9, с. 136].

У системі розробки та реалізації системи профілактики професійного вигорання серед вчителів доцільним є використання психофізіологічних методик оцінки «професійного вигорання». До них належать: методика визначення «професійного вигорання» за показником професійного вигорання; спосіб індивідуальної оцінки ймовірності розвитку емоційного вигорання організму людини.

Методика визначення «професійного вигорання» за показником «професійного вигорання» (P_L) базується на визначенні його складових за допомогою заповнення спеціально розробленого бланку «Інтегрованого опитувальника вчителя для прогнозування «професійного вигорання» та картки обліку даних [4, с. 16].

Спосіб індивідуальної оцінки ймовірності розвитку емоційного вигорання організму людини (I_{BS}) містить фізіологічні детермінанти «професійного вигорання», а саме: LF/HF – індекс симпатовагальної взаємодії між коливаннями потужністю в діапазоні низьких частот 0,04–0,15 Гц (LF) та високих частот 0,15–0,4 Гц (HF); ЧСС – частота серцевих скорочень за 1 хвилину, ВІ – вегетативний індекс Кердо (%) [11, с. 5].

Висновки і пропозиції. В результаті теоретичного дослідження встановлено наступні особливості:, а саме сприйняття наслідків професійного стресу у вигляді професійного вигорання педагогічними працівниками; причин виникнення професійного вигорання; стадій професійного вигорання та методик оцінки емоційного вигорання.

Список літератури:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В.В. Бойко – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.
2. Виговська О. Професіоналізм учителя як гарант збереження його здоров'я / О. Виговська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 2. – С. 48–50.
3. Клюева Н.В. Технологии работы психолога с учителями / Н.В. Клюева. – М.: ТЦ «Сфера», 2000. – 192 с.
4. Латіна Г.О. Індивідуальна оцінка ймовірності розвитку професійного вигорання у вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Г.О. Латіна, М.Ю. Антомонов, І.О. Калиниченко. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2007. – 20 с.
5. Мешко Г.М. Професійне здоров'я педагога як умова ефективної виховної діяльності / Г.М. Мешко, О.І. Мешко // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 24. – С. 93–96.
6. Митина Л. Профессиональное здоровье учителя: стратегия, концепции, технология / Л. Митина // Народное образование. – 1998. – № 9–10. – С. 167–170.

7. Морская Л.І. Професійне вигорання українського педагога: міф чи реальність?» / Л.І. Морская // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 2 – С. 43. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/278/1/Morska.pdf
8. Сапа І. Полум'я професії / І.Сапа // Психолог. – 2004. – № 20(116). – С. 30–31.
9. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: [навч. посіб. для студ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядимлом. освіти] / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової. – [2-е вид.]. – К.: Міленіум, 2006. – 368 с.
10. Скугаревская М.М. Синдром эмоционального выгорания / М.М. Скугаревская // Медицинские новости. – 2002. – № 7. – С. 3–9.
11. Спосіб індивідуальної оцінки ймовірності розвитку емоційного вигорання організму людини 26411 Україна: МПК А61В5/02 / Латіна Г.О., Антомонов М.Ю., Калиниченко І.О. – № U 2007 02002; заявл. 26.02.2007; опубл. 25.09.2007, Бюл. № 15. – 8 с.

Завадская М.Н., Суховей Е.А.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ ОПАСНОСТЬ УСЛОВИЙ ТРУДА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация
Ухудшение состояния здоровья трудоспособного населения, в частности педагогов требует поиск причин влияния на здоровье, разработки мероприятий оптимизации трудового процесса и профилактики профессиональных стрессов. В результате теоретического исследования установлены следующие особенности, а именно восприятие последствий профессионального стресса в виде профессионального выгорания педагогическими работниками; причин возникновения профессионального выгорания; стадий профессионального выгорания и методик оценки эмоционального выгорания.

Ключевые слова: педагоги, профессиональный стресс, профессиональное выгорание, здоровье.

Zavadska M.N., Sukhovey E.O.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

PSYCHOPHYSIOLOGICAL DANGER OF LABOUR CONDITIONS OF PEDAGOGICAL WORKERS

Summary
Deterioration of the health status of the able-bodied population, in particular teachers, requires a search for the causes of health effects, the development of measures to optimize the work process and the prevention of occupational stress. Because of the theoretical study, the following peculiarities were established, namely, perception of the consequences of occupational stress in the form of professional burnout syndrome by pedagogical workers; causes of burnout syndrome; stages of professional burnout syndrome and methods for assessing emotional burnout syndrome.

Keywords: teachers, professional stress, professional burnout syndrome, health.

УДК 155.9

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО СТАНУ УЧНІВ З РІЗНИМ РОЗВИТКОМ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ТА РІЗНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ НАВАНТАЖЕННЯМ

Заікіна Г.Л.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті висвітлюється проблема особливостей психофізіологічного стану школярів з різним рівнем розвитку пізнавальних процесів та різною інтенсивністю інформаційного навантаження. Показано, що високі ефективність навчання та розвиток пізнавальних процесів учнів закладів загальної середньої освіти досягаються шляхом високого напруження організму, що призводить до порушень психофізіологічного та функціонального станів, виснаження основних регуляторних систем організму за результатами діагностики варіабельності ритму серця, розумової працездатності та граничних невротичних розладів.
Ключові слова: пізнавальні процеси, інформаційне навантаження, варіабельність ритму серця, граничні невротичні порушення, ефективність навчання, заклади загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Проблема становлення пізнавальних якостей школярів сучасності в умовах інтенсифікації процесу навчання, стрімких перетворень в усіх сферах діяльності, пов'язана з психофізіологічною відповідністю організму людини адекватній реакції на перетворення оточуючого світу із збереженням і накопиченням інтелектуально-творчого потенціалу.

Як відомо, здатність до навчальної діяльності – це здібності учня, його індивідуальні особливості, рівень розвитку пізнавальних процесів. Пізнавальні процеси – це комплекс процесів, що включає сприйняття, увагу, уяву, пам'ять, мислення, мову, які забезпечують отримання та засвоєння знань [1, с. 17]. Слід відмітити, що пізнавальні функції забезпечують реалізацію пізнавальних процесів, а пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності, який здійснюється за допомогою інтелектуальних властивостей особистості, від яких значною мірою залежить ефективність навчання [2, с. 53–57].

Сучасна школа вимагає від школярів високого розвитку пізнавальних якостей для засвоєння різноманітної інформації, обсяг якої з кожним роком зростає, а це вимагає тривалого розумового напруження. З одного боку, напружена розумова робота необхідна для оволодіння знаннями та навичками, з іншого – саме вона в умовах неправильної організації навчального процесу призводить до появи порушень з боку нервової та серцево-судинної систем та психофізіологічного стану у цілому. Крім того, у дітей, що навчаються в таких умовах, частіше спостерігаються різні форми сколіозу та нервових розладів [3, с. 71–74]. А ризик порушень психофізіологічного стану в умовах інноваційного навчання пов'язаний із загальними негативними тенденціями в динаміці стану психосоматичного здоров'я учнів України [4, с. 209].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку пізнавальних процесів, розумової працездатності, успішності навчання школярів вивчалася в різних аспектах багатьма науковцями у різні роки (1992–1995: О.С. Глазачев, Н.В. Гавриков, Г.М. Чайченко, Л.І. Томіліна, М.В. Антропова, Р.П. Нарцисов, Ю.П. Горго та ін.; 1998–2000: О.С. Костенко, Т.В. Куценко, Г.М. Чайченко, М.В. Макаренко та ін.; 2002–2004: М.В. Макаренко, В.С. Лизогуб, Л.Г. Коробейникова, С.Н. Вадзюк, О.М. Ратинська, О.М. Кокун, О.Р. Малхазов та ін.; 2005: О.П. Запорожець, М.В. Макаренко, В.С. Лизогуб, О.М. Кокун та ін.), але проблема порушення психофізіологічного стану в умовах тривалої напруженої роботи мозку на сьогодні залишається актуальною і дискусійною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залишається відкритим питання психофізіологічного стану учнів з різними рівнями розвитку пізнавальних процесів в умовах інтенсифікації навчального процесу. На сьогодні обґрунтування особливостей змін психофізіологічного стану школярів під впливом інформаційних навантажень різної інтенсивності у літературних джерелах не достатнє, тому даний напрямок потребує детального вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження було визначити особливості реагування організму школярів з різними рівнями розвитку пізнавальних процесів на інформаційне навантаження різної інтенсивності за змінами їх психофізіологічного стану. У дослідженні прийняли участь 120 учнів 10–12 років з різними рівнями розвитку пізнавальних процесів та успішністю навчання, що перебувають у процесі адаптації до нових форм навчання з переходом із молодшої школи до середньої ланки. Серед них – гімназисти, що навчаються в умовах перевищення навчального навантаження на 13,2% від гігієнічних вимог, а також – учні закладу загальної середньої освіти з традиційною формою організації навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження було визначено ефективність навчання кожного учня за середнім балом успішності, виведеним з усіх навчальних предметів. Визначалася тижнева і денна динаміка розумової працездатності за допомогою коректурних таблиць В.Я. Анфімова [5, с. 18–21]. Для аналізу пізнавальної діяльності обрано основні пізнавальні процеси, такі як: оперативна слухова, зорова пам'яті, увага, гнучкість мислення, понятійне та наочно-образне мислення. Стан порушень з боку нервової системи оцінювався за допомогою дитячого опитувальника неврозів [6, с. 17–18]. Визначення варіабельності ритму серця (ВРС) здійснено за

допомогою приладу та програмного забезпечення Cardiospektr (Solvaig, м. Київ), адже оцінка змін ВРС виступає одним з об'єктивних методів оцінки психофізіологічного та функціонального станів організму, оскільки саме серцево-судинна система чутливо реагує на будь-які зміни в організмі. Причому параметри ВРС мають стійкі індивідуальні риси, дають змогу оцінити ступінь напруження центральних регуляторних механізмів, а також стан парасимпатичного та симпатичного тонусу. Результати оцінювалися за статистичними показниками та оброблювалися за допомогою прикладної програми «Statistika 6.1».

Аналіз результатів дослідження дозволив виявити достовірні відмінності за багатьма показниками між учнями обох навчальних закладів. Зокрема, ефективність навчання достовірно переважає у учнів гімназії і становить у середньому 9 балів у хлопців, що відповідає достатньому рівню успішності та 10 балів – у дівчат (високий рівень) на відміну від учнів традиційної школи: 6,7 бала та 8 балів у хлопців і дівчат відповідно ($p<0,01$).

Усі учні, що приймали участь у дослідженні були розподілені на групи за критерієм пізнавального статусу (ПС) (середній бал за рівнями розвитку пізнавальних процесів). У цілому було виявлено переважну більшість учнів з середніми рівнями ПС (55,5%), у той час, як високий статус виявлено у 29,7% школярів. Найменшу групу склали діти, ПС яких відповідає низькому рівню (14,8%).

Кількісний розподіл учнів з різними рівнями ПС за типом навчального закладу встановив перевагу гімназистів серед загальної кількості досліджуваних з високими показниками ПС, у той час, як група низького рівня складається переважно з учнів школи традиційного типу. Серед школярів, що склали групу середнього рівня ПС, кількість представників ЗНЗ різних типів майже однакова

Отримані дані можна пояснити вищим рівнем розвитку більшості пізнавальних процесів у учнів гімназії (рис. 1), вищим рівнем мотивації до навчання.

Як видно з таблиці 1, учні, які віднесені до групи з низьким ПС, характеризуються значно гіршими показниками більшості пізнавальних функцій у порівнянні з учнями груп середнього та високого ПС ($p<0,05-0,01$).

У цілому аналіз тижневої динаміки розумової працездатності виявив достовірні відмінності між показниками учнів та гімназистів в середині навчального тижня.

Як видно з рис. 2, у гімназистів спостерігається різке зниження інтенсивності розумової працездатності у середині навчального тижня, у той час, як у школярів – значно зростає. Якщо порівняти криві, що відображають тижневу динаміку змін розумової працездатності та навчального навантаження протягом тижня (рис. 3) (як видно – вони не є ідентичними), то можна зробити висновок, що різке зниження працездатності гімназистів у середині навчального тижня не пов'язане із збільшенням навчального на-

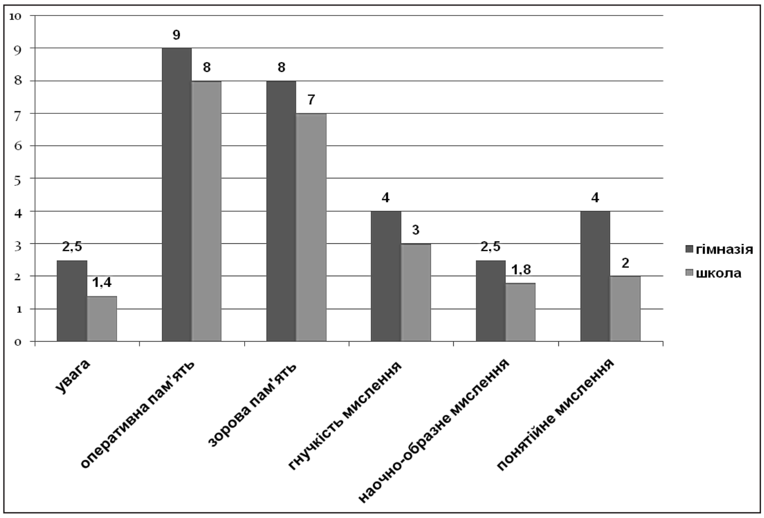

Рис. 1. Рівні розвитку пізнавальних процесів учнів закладів загальної середньої освіти різного типу (бали)

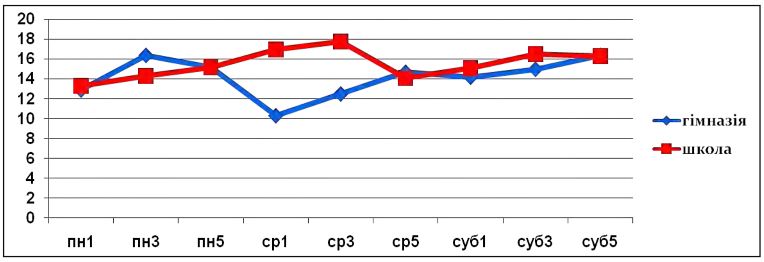

Рис. 2. Тижнева динаміка розумової працездатності учнів закладів загальної середньої освіти різного типу (за показником продуктивності розумової працездатності – бали)

Таблиця 1

Показники розвитку пізнавальних функцій учнів з різними рівнями ПС у цілому (M±m)

Показники	Рівні ПС		
	низький n=77	середній n=288	високий n=154
Успішність навчання, бали	7,16±0,69"	7,80±0,28	8,66±0,42"
Обсяг оперативної пам'яті, %	68,46±5,67*"	85,02±1,96*°	94,83±1,09°"
Обсяг зорової пам'яті, бали	6,60±0,44*"	8,00±0,13*	8,66±0,07"
Обсяг уваги, бали	1,80±0,25*"	2,80±0,16*°	4,70±0,15°"
Словесно-логічне мислення, бали	2,80±0,26*"	3,68±0,10*°	4,92±0,13°"
Наочно-образне мислення, бали	3,15±0,34*"	3,90±0,10*°	4,86±0,14°"
Гнучкість мислення, бали	2,60±0,38"	2,85±0,13°	3,81±0,15°"

*Примітки: * – вірогідні відмінності між учнями з низькими та середніми рівнями ПС ($p<0,01-0,05$);*
" – вірогідні відмінності між учнями з низькими та високими рівнями ПС ($p<0,01-0,05$);
° – вірогідні відмінності між учнями з середніми та високими рівнями ПС ($p<0,01-0,05$).

вантаження. Тобто на середину робочого тижня у гімназистів спостерігаються негативні зміни психофізіологічного стану, що відбиваються на продуктивності їх працездатності. Очевидно спад, який спостерігається, є результатом розумової діяльності надмірної інтенсивної протягом двох робочих днів (понеділок, вівторок).

За даними досліджень так званих граничних психічних розладів (невротичних та особистісних) (А.М. Нагорна, Т.С. Грузева, 1999) встановлено перевагу більш високих рівнів у дівчат-гімназисток у цілому, причому достовірні відмінності виявлені за рівнями вегетативних порушень та тривожності (у гімназисток показники даних порушень є вищими на 20%). У хлопців такої тенденції не виявлено і лише рівень тривожності гімназистів на 16% перевищує цей показник у хлопців школи (*p<0,05*). Тобто за показниками тривожності та вегетативних порушень гімназисти мають гірший невротичний статус.

Крім того, результати аналізу показників хвильової структури (HF, LF, HF/LF та індекс Баєвського) ВРС, також підтверджують високе напруження організму, наявність втоми, нервового перевантаження у учнів гімназії.

Згідно отриманих даних встановлено, що у гімназистів значно збільшений індекс Баєвського, як ознака активізації симпатоадреналової системи, більш низька потужність високочастотних коливань ВРС, а також значно більший симпатовагальний індекс. Згідно даних Робочої групи Європейського Кардіологічного Товариства та Північно-Американського Товариства Стимуляції та Електрофізіології – психовегетативні порушення такі як тривожність, розумова втома, порушення поведінки та ін. призводять до гіпоталамічної недостатності, що супроводжується зменшенням потужності високочастотних коливань що спостерігається у гімназистів (рис. 4) та її збільшення у учнів школи з традиційною формою організації навчального процесу [7, с. 271–281].

Інші показники ВРС також свідчать про високе напруження організму саме гімназистів, які відчувають дію підвищеної активності симпатоадреналової системи, про рівень активації якої свідчить висока величина індексу Баєвського, що відрізняється від величини цього показника у учнів школи (*p<0,01*).

Крім того, дані попередніх дослідників ВРС людини при нервових збудженнях та значних навантаженнях (В.М. Михайлов, Н.А. Смирнов, 2003), свідчать про те, що у людей, які знаходяться в стані підвищеної тривоги та емоційного стресу показник симпато-вагального індексу перевищує 1,1. За нашими даними такий стан спостерігається саме у гімназистів (1,81±0,24 – у гімназистів та 0,55±0,07 – у учнів школи; *p<0,01*).

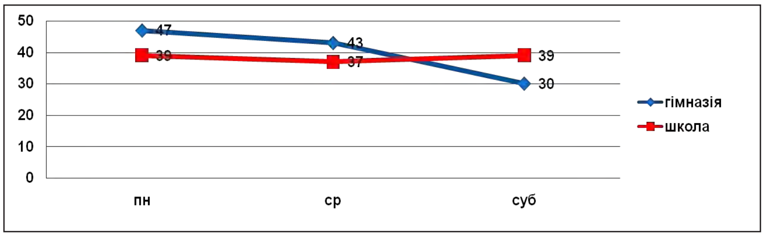

Рис. 3. Тижнева динаміка навчального навантаження учнів шкіл різного типу

Рис. 4. Механізм впливу стрес-факторів на організм людини

Висновки і пропозиції. Таким чином, виходячи з отриманих результатів, можна зробити висновок, що висока ефективність навчання та розвиток пізнавальних процесів школярів в рамках сучасної школи досягаються шляхом високого напруження організму, що призводить до порушень психофізіологічного та функціонального станів, виснаження основних регуляторних систем організму, а це у свою чергу веде до зниження резистентності організму, його захисних функцій і як наслідок – збільшення кількості захворювань дітей саме шкільного віку.

Перспективами подальших досліджень є вивчення зв'язків між інтенсивністю навчального навантаження та захворюваністю учнів закладів загальної середньої освіти різних типів.

Список літератури:

1. Безруких М.М. Психофизиологические основы эффективной организации учебного процесса / М.М. Безруких. – М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2006. – 44 с.
2. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д. Максименко. – М.: Рефл-бук, 2001. – 240 с.
3. Ращенко Г. Виховання здорового покоління як соціально-педагогічна проблема / Г. Ращенко // Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика: Наук.-метод. Щорічник. – К., 2002. – № 2. – С. 68–80.
4. Кокун О.М. Психофізіологічна «ціна» та ефективність інноваційного навчання / О.М. Кокун // Наукові записки. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2006. – С. 207–215.
5. Антропова М.В. Методические рекомендации по физиолого-гигиеническому изучению учебной нагрузке учащихся / М.В. Антропова, В.И. Козлова. – М.: АПН СССР, 1984. – 68 с.
6. Седнев В.В. Диагностика невротических расстройств у детей младшего и среднего школьного возраста / В.В. Седнев // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 17–20.

7. Task Force of the European Society of Cardiology and the North American Society of Pacing and Electrophysiology. «Heart rate variability – Standards of Measurements, Physiological Interpretation, and Clinical Use», Special report // Eur. Heart J. – 1996. – 17, № 3. – 354 p.

Заикина А.Л.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ УЧАЩИХСЯ С РАЗЛИЧНЫМИ УРОВНЯМИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ И ИНФОРМАЦИОННОЙ НАГРУЗКОЙ РАЗЛИЧНОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ

Аннотация
В статье освещается проблема особенностей психофизиологического состояния школьников с разным уровнем развития познавательных процессов и разной интенсивностью информационной нагрузки. Показано, что высокие эффективность обучения и развитие познавательных процессов учащихся учреждений общего среднего образования достигаются путем высокого напряжения организма, что приводит к нарушениям психофизиологического и функционального состояний, истощения основных регуляторных систем организма по результатам диагностики вариабельности ритма сердца, умственной работоспособности и предельных невротических расстройств.
Ключевые слова: познавательные процессы, информационная нагрузка, вариабельность ритма сердца, предельные невротические нарушения, эффективность обучения, учреждения общего среднего образования.

Zaikina A.L.
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

FEATURES OF THE PSYCHOPHYSIOLOGICAL CONDITION OF PUPILS WITH THE DIFFERENT DEVELOPMENT OF COGNITIVE PROCESSES AND DIFFERENT INFORMATION LOAD

Summary
The article deals with the problem of the peculiarities of the psycho-physiological state of students with different levels of development of cognitive processes and the intensity of information load. It is shown that high efficiency of teaching and development of cognitive processes of students of institutions of general secondary education is achieved through high tension of an organism, which leads to violations of psychophysiological and functional states, depletion of the basic regulatory systems of the organism by the results of diagnosis of heart rate variability, mental performance and marginal neurotic disorders.
Keywords: cognitive processes, information load, cardiac rhythm variability, marginal neurotic disorders, efficiency of education, institutions of general secondary education.

УДК 616.36–006.327(-08):611.018.2

ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПАЦІЄНТІВ З ФІБРОЗОМ ПЕЧІНКИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД НАЯВНОСТІ ДИСПЛАЗІЇ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ

Іваницький І.В., Іваницька Т.А.
Вищий державний навчальний заклад України
«Українська медична стоматологічна академія»

У статті розглянуті питання особливостей терапії фіброзу печінки у пацієнтів із синдромом доброякісної гіпермобільності суглобів (СДГМС). Усі обстежені пацієнти отримували стандартну терапію неалкогольного стеатогепатозу згідно уніфікованого клінічного протоколу медичної допомоги хворим на неалкогольний стеатогепатит, препаратом дослідження став пентоксифіллін у стандартному дозуванні. Рівень жорсткості печінкової тканини вимірювався за допомогою зсувнохвильової еластометрії та додатково розраховувався за шкалою фіброзу у пацієнтів із неалкогольним стеатогепатитом (NAFLD). Після дослідження отриманих результатів нами були зроблені наступні висновки: рівень щільності печінкової тканини за даними еластографії зсувною хвилею у пацієнтів із СДГМС може не відповідати реальному ступеню фіброзу, а бути обумовленим запальним набряком тканини печінки. Для уточнення ступеню фіброзу печінки у таких пацієнтів доцільно використовувати розрахункові методи, такі як NAFLD. Все вищевикладаене обумовлює необхідність розширення стандартних схем терапії пацієнтів із СДГМС і включення у них додаткових лікарських засобів, зокрема пентоксифілліну.

Ключові слова: фіброз печінки, дисплазія сполучної тканини, стеатогепатоз, диференціальна терапія, адеметіонин, есенціальні фосфоліпіди, пентоксифіллін.

Постановка проблеми. Останнім часом у всьому світі відбувається значне зростання захворюваності на цироз печінки. Серед можливих причин, які призводять до розвитку цієї патології, перші місця посідають вірусні гепатити, неалкогольний та алкогольний стеатогепатити, хвороби накопичення. У той же час, не зважаючи на різномаїття можливих причин, клінічні стадії ураження печінки, кінцевим результатом яких є цироз, відображаються за ступенем фіброзу. Саме ступінь фіброзних змін на сьогодні визначає обсяг призначеного лікування та саме за динамікою прогресування фіброзу можна отримати уяву про ефективність проведеної терапії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій демонструє, що фіброзна тканина є варіантом сполучної тканини. Фиброз печінки є результатом відновних та реактивних процесів при гострих та хронічних, дифузних та вогнищевих ураженнях її. Морфологічними критеріями, які відображають фіброз печінки є вогнищевий або дифузний, центральний або портальний розвиток сполучної тканини на місці інфільтратів, гранульом, некрозів без вузлової регенерації печінкових клітин, без дифузної перебудови паренхіми та судинної системи печінки. Фіброгенез в печінці є універсальним патофізіологічним процесом, який розвивається у відповідь на її ушкодження та характеризується надлишковим відкладенням екстрацелюлярного матриксу внаслідок збільшення синтезу його компонентів та зменшення швидкості їх розпаду [4]. Розвиток фіброзу супроводжується накопиченням та відкладанням колагену I, III, IV типів, ламініну, фібронектину, глікозамінгліканів, протеогліканів, эластину в пространстві Діссе, що призводить до утворення сполучнотканинної мембрани в стінці внутрішньодолькових венозних капілярів [1].

У той же час, як відомо, існує велика кількість захворювань, які супроводжуються порушенням синтезу колагену, який складає переважну частину сполучної тканини. Серед найбільш розповсюджених патологій цього пулу слід виділити синдром доброякісної гіпермобільності суглобів (СДГМС), який зустрічається у міській популяції у 10% від усіх обстежених і становить велику клінічну проблему [6].

Таким чином, розповсюдженість цієї патології та її безумовний вплив на стан сполучної тканини обумовлюють необхідність дослідження особливостей терапії фіброзу печінки у пацієнтів із СДГМС.

Головною метою цієї роботи стало визначення відмінностей у регресуванні фіброзу печінки на фоні неалкогольного стеатогепатозу внаслідок адекватного лікування у пацієнтів молодого віку в залежності від наявності у них СДГМС.

Матеріали та методи. Нами було обстежено 45 пацієнтів віком 38,6±4,23 роки із СДГМС та неалкогольним стеатогепатозом з фіброзом II ступеню за шкалою METAVIR, та 22 пацієнти із неалкогольним стеатогепатозом з фіброзом II ступеню за шкалою METAVIR та без ознак СДГМС.

Діагноз фіброзу печінки встановлювався за допомогою еластометрії зсувною хвилею на апараті RADMIR ULTIMA EXPERT відповідно до рекомендацій з виконання еластометрії. Отримані показники жорсткості печінкової тканини переводили у шкалу METAVIR, діагноз F1встановлювали при значеннях вище 6,2 кПа, F2 при значеннях вище7,6 кПа [2].

З метою підтвердження діагнозу ми використовували шкалу визначення ступеня фіброзу у пацієнтів із неалкогольним стеатогепатозом NAFLD [5]. Для її розрахунку кожному пацієнту визначали індекс маси тіла, рівень аланінамінотрансферази, аспарататамінотрансферази, тромбоцитів та альбуміну, подальший розрахунок проводили за опублікованою формулою на сайті http://nafldscore.com.

Діагноз синдрому доброякісної гіпермобільності суглобів встановлювався на основі критеріїв Бейтона [6], для включення у дослідження сумарний рахунок за критеріями повинен був склсти не менше, ніж 7.

Усім пацієнтам на початку дослідження проводилось визначення рівня церулоплазміну, феритину та заліза сироватки крові, маркерів вірусного гепатиту та рівня гаммаглутамілтранспептидази для виключення вторинної етіології стеатогепатозу.

Пацієнти отримували стандартну терапію неалкогольного стеатогепатозу згідно уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги хворим на неалкогольний стеатогепатит, затвердженого наказом МОЗ України № 826 від 06 листопада 2014 року. Усім пацієнтам проводилась корекція режиму харчування, збільшення фізичного навантаження, зниження маси тіла на 5–10% протягом року. Терапія складалась з есенціальних фосфоліпідів рослинного походження 300 мг по 2 капсули 3 рази на добу, левокарнітину 500 мг по 1 таблетці 3 рази на день та урсодезоксихолової кислоти в дозуванні 10 мг/кг ваги в 3 прийоми за добу на протязі 3 місяців. Пацієнти із СДГМС були поділені на 2 групи. Перша група (22 пацієнти) отримувала стандартну терапію, друга група (23 пацієнти) отримувала додатково до стандартної терапії пентоксифіллін у дозі 100 мг по 1 таблетці 3 рази на день.

Через 3 місяці усім пацієнтам було повторно проведено комплекс обстежень, який склав визначення індексу маси тіла, рівня аланінамінотрансферази, аспарататамінотрансферази, тромбоцитів та альбуміну з подальшим розрахунком ступеня фіброзу за NAFLD та проведена еластометрія.

Нами були отримані наступні результати: початковий рівень жорсткості печінкової тканини за даними зсувнохвильової еластометрії майже не відрізнявся в залежності від групи і складав 8,2 кПа ± 1,21 кПа; 8,5 кПа ± 1,34 кПа; 8,4 кПа ± 1,18 кПа для першої, другої та контрольної групи відповідно. Через 3 місяці лікування рівень жорсткості печінкової тканини склав 6,9 кПа ± 0,98 кПа; 4,4 кПа ± 1,62 кПа; 5,1 кПа ± 1,13 кПа для першої, другої та контрольної групи відповідно.

При розрахунку ступеня фіброзу за NAFLD початковий рівень складав -1,15±0,11; -1,19±0,19; -1,38±0,21 для першої, другої та контрольної групи відповідно. Через 3 місяці лікування ступень фіброзу за NAFLD склав -1,25±0,17; -1,43±0,15; -1,98±0,15 відповідно (рис. 1).

Необхідно відмітити, що статистична достовірність отриманих результатів була високою при порівнянні груп з фіброзом печінки, визначеним за допомогою зсувнохвильової еластографії ($p<0,05$) та не мала достовірних відмінностей при порівнянні результатів, отриманих за NAFLD ($p>0,05$).

Аналіз та обговорення отриманих результатів. При аналізі отриманих результатів звертає на себе увагу відносно швидке і статистично достовірне зниження показника фіброзу печінкової тканини у всіх пацієнтів на фоні отриманого лікування за результатами зсувнохвильової еластографії. Необхідно відмітити, що на результати еластографії зсувною хвилею великий вплив має запалення печінкової тканини, яке призводить до збільшення її щільності внаслідок набряку та завищення результатів фіброзу. Окремим підтвердженням цієї гіпотези може бути отриманий нами кореляційний зв'язок між показниками щільності печінкової тканини за результатами зсувнохвильової еластографії та рівнем АЛТ ($r=0,79$, $p=0,038$) та рівнем АСТ ($r=0,68$, $p=0,042$). Особливої уваги заслуговує швидке зниження рівня щільності печінкової тканини у пацієнтів 2-ї групи, із СДГМС, які отримували додатково до стандартної терапії пентоксифіллін, що можна пояснити впливом пентоксифілліну на зниження синтезу прозапальних цитокінів в печінці.

У той же час, у попередніх дослідженнях фіброзування печінки у пацієнтів із СДГМС нами було продемонстровано, що пацієнти із стеатогепатозом без наявності ознак запалення печінкової тканини мають значно нижчі показники фіброзу, ніж аналогічні пацієнти без СДГМС [3]. Враховуючі нові результати, можна зробити припущення, що у пацієнтів із неалкогольним стеатогепатозом на СДГМС фіброзні зміни відбуваються аналогічно із пацієнтами без СДГМС, але за рахунок більшої еластичності сполучної тканини результати зсувнохвильової еластометрії у них є більш низькими. У той же час, після переходу стеатогепатозу у стеатогепатит, відбувається інтенсивний запальний набряк міжклітинного пространства, що призводить до стрибкоподібного підвищення показника фіброзу за даними еластометрії, але не впливає на показник NAFLD.

Наступним показником, який звернув нашу увагу був більший рівень щільності печінкової тканини у пацієнтів із СДГМС, які не отримували пентоксифіллін у комплексній терапії. Цей показник достовірно ($p<0,04$) відрізнявся як від початкового рівня, так і від показнику, отриманого після лікування у пацієнтів другої групи та групи порівняння. Аналогічну тенденцію, але статистично недостовірну продемонстрував показник фіброзу, визначений за NAFLD. Звертаючи увагу на ці показники, можна висунути припущення, що стандартну терапію неалкогольного стеатогепатозу у пацієнтів із СДГМС необхідно розширювати за рахунок додаткової патогенетичної терапії.

Окремим додатковим патогенетично обумовленим напрямком є використання тіоктової кислоти, що дає гарні результати при лікуван-

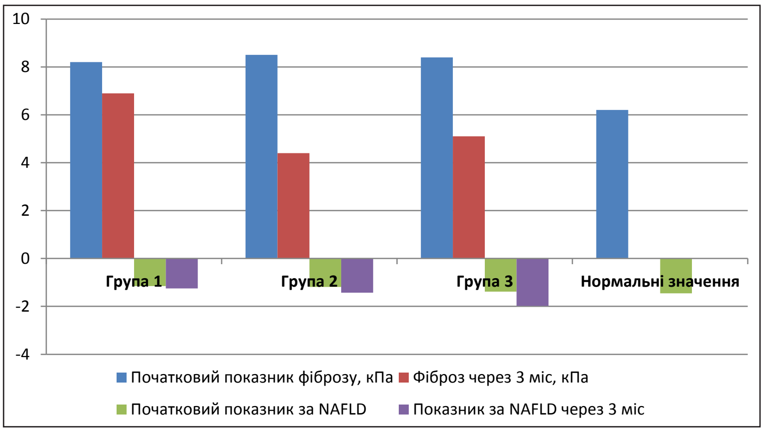

Рис. 1. Показники фіброзу печінки у пацієнтів із стеатогепатозом в залежності від отримуваного лікування

МЕДИЧНІ НАУКИ

ні неалкогольного стеатогепатозу у пацієнтів без СДГМС [4].

Висновки. Рівень щільності печінкової тканини за даними еластографії зсувною хвилею у пацієнтів із СДГМС може не відповідати реальному ступеню фіброзу, а бути обумовленим запальним набряком тканини печінки. Для уточнення ступеню фіброзу печінки у таких пацієнтів доцільно використовувати розрахункові методи, такі як NAFLD. Все вищевикладаене обумовлює необхідність розширення стандартних схем терапії пацієнтів із СДГМС і включення у них додаткових лікарських засобів. Препаратом вибору для таких пацієнтів може бути пентоксифіллін, який має протизапальні властивості, покращує мікроциркуляцію та продемонстрував гарні результати у нашому дослідженні.

Список літератури:

1. Бабак О.Я. Цирроз печени и его осложнения / О.Я. Бабак, Е.В. Колесникова. – К.: «Здоровье Украины», 2011. – 576 с.
2. Дынник О.Б. Сдвигововолновая эластография и эластометрия паренхимы печени (методические аспекты) / О.Б. Дынник, А.В. Линская, Н.Н. Кобыляк // «Променева діагностика, променева терапія». – 2014. – № 1–2. – С. 73–82.
3. Іваницький І.В. Особливості визначення показників еластичності тканини печінки за допомогою зсувнохвильвої еластографії у пацієнтів молодого віку в залежності від наявності стеатогепатозу та синдрому доброякісної гіпермобільності суглобів / І.В. Іваницький, Т.А. Іваницька // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2017. – Т. 17, вип. 4(60), ч. 2 – С. 151–155.
4. Скрипник І. Неалкогольний стеатогепатит. Роль і місце берлітіону в лікуванні та профілактиці / І. Скрипник, Т. Мельник, О. Гопко // Ліки України. – 2005. – № 6. – С. 76–77.
5. Angulo P. The NAFLD fibrosis score: A noninvasive system that identifies liver fibrosis in patients with NAFLD / P. Angulo, J. M. Hui, G. Marchesini [et al.] // Hepatology. – 2007. – № 45. – P. 846–854.
6. Colombi M. Differential diagnosis and diagnostic flow chart of joint hypermobility syndrome/Ehlers-Danlos syndrome hypermobility type compared to other heritable connective tissue disorders / M. Colombi, C. Dordoni, N. Chiarelli, M. Ritelli // Med Genet. – 2015. – № 169. – P. 6–22.

Иваницкий И.В., Иваницкая Т.А.
Высшее государственное учреждение Украины
«Украинская медицинская стоматологическая академия»

ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПАЦИЕНТАМ С ФИБРОЗОМ ПЕЧЕНИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ НАЛИЧИЯ ДИСПЛАЗИИ СОЕДИНИТЕЛЬНОЙ ТКАНИ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы особенностей терапии фиброза печени у пациентов с синдромом доброкачественной гипермобильности суставов (СДГМС). Все обследованные пациенты получали стандартную терапию неалкогольного стеатогепатита согласно унифицированного клинического протокола медицинской помощи, препаратом исследования стал пентоксифиллин в стандартной дозировке. Уровень жесткости печеночной ткани измерялся с помощью сдвиговолновой еластометрии и дополнительно рассчитывался по шкале фиброза у пациентов с неалкогольным стеатогепатитом (NAFLD). После исследования полученных результатов нами были сделаны следующие выводы: уровень плотности печеночной ткани по данным эластографии сдвиговой волной у пациентов с СДГМС может не соответствовать реальной степени фиброза, а быть обусловленным воспалительным отеком ткани печени. Для уточнения степени фиброза печени у таких пациентов целесообразно использовать расчетные методы, такие как NAFLD. Все вышеизложенное обосновывает необходимость расширения стандартных схем терапии для пациентов с СДГМС и включение в них дополнительных лекарственных средств, в частности пентоксифиллина.

Ключевые слова: фиброз печени, дисплазия соединительной ткани, стеатогепатоз, дифференциальная терапия, адеметионин, эссенциальные фосфолипиды, пентоксифиллин.

Ivanytskyi I.V., Ivanytskaya T.A.
Highest State Institution of Ukraine
«Ukrainian Medical Stomatological Academy»

THERAPEUTIC APPROACH TO PATIENTS WITH FIBROSIS OF THE LIVER DEPENDING ON THE AVAILABILITY OF THE DISPLASIA OF CONNECTING TISSUE

Summary
In the article features of therapy of liver fibrosis in patients with benign hypermobility syndrome of joints are considered. All examined patients received standard therapy of non-alcoholic steatohepatitis according to the unified clinical protocol of medical care, the preparation of the study became pentoxifylline in a standard dosage. The level of stiffness of the hepatic tissue was measured with shear-gel elastometry and further calculated by the fibrosis scale in patients with non-alcoholic steatohepatitis (NAFLD). After examining the results obtained, we made the following conclusions: the level of hepatic tissue density from shear wave elastography data in patients with SDGMS may not correspond to the real degree of fibrosis, but be caused by inflammatory edema of liver tissue. To clarify the degree of liver fibrosis in such patients, it is advisable to use computational methods, such as NAFLD. All of the above justifies the need to expand standard therapy regimens for patients with benign hypermobility syndrome of joints and the inclusion of additional drugs, in particular pentoxifylline.
Keywords: liver fibrosis, connective tissue dysplasia, steatohepatosis, differential therapy, ademetionine, essential phospholipids, pentoxifylline.

УДК 613.956+314.336

РЕПРОДУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Калиниченко Д.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті теоретично обґрунтовано наукові підходи щодо оцінки репродуктивного потенціалу молоді. Пропонується використовувати характеристики соціально-економічних умов життєдіяльності, показники фізичного і статевого розвитку, особистісні якості з оцінкою гендерної ідентифікації, репродуктивні установки, особливості репродуктивної поведінки, інформованість з питань репродуктивного здоров'я, наявність хронічної екстрагенітальної патології та ступінь її компенсації, наявність гінекологічної патології в анамнезі і на момент обстеження.
Ключові слова: молодь, репродуктивний потенціал, репродуктивне здоров'я, репродуктивні установки.

Постановка проблеми. Сталий розвиток суспільства будь-якої країни значною мірою залежить від стану громадського здоров'я нації, її демографічної перспективи [22, с. 2]. У Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» зазначено, що останнім часом в Україні склалася несприятлива медико-демографічна ситуація, вона свідчить про незадовільний стан здоров'я населення, який проявляється у низький народжуваності, порівняно з високим рівнем смертності, від'ємному природному прирості населення, а також високому рівні поширеності хронічних неінфекційних захворювань [9, с. 1].

Пріоритетними чинниками несприятливої демографічної ситуації є погіршення соціально-економічних умов життєдіяльності, якості навколишнього середовища та в першу чергу стану репродуктивного здоров'я (РЗ) населення. Однак в сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства можна констатувати, що проблема потребує комплексного медичного, соціального і психологічного вивчення [17, с. 12 – 23].

У Статуті ВООЗ наголошується, що «мати найвищий досяжний рівень здоров'я є одним з основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального положення». Однак через п'ять десятиліть після прийняття цього Статуту все більше визнається, що існують відмінності чинників, що визначають рівень здоров'я і тягар хвороб у жінок і чоловіків. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення динаміки гендерних аспектів репродуктивного здоров'я, на яку протягом тривалого часу не зверталося уваги [2, с. 1, 18, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема РЗ молоді є об'єктом наукових досліджень у різних галузях та частою темою громадських слухань. Комплексна медико-соціальна оцінка РЗ дівчат проведена у наукових дослідженнях В. К. Юр'єва (1998), висвітлена у наукових доробках таких науковців як Н. П. Жукова, 2002; Э. К. Айламазян, Т. В. Беляева, 2003; З. К. Борисова, 2007; М. Ю. Сурмач, 2007; Е. М. Кошель,

МЕДИЧНІ НАУКИ

2010; Н. А. Буралкина, Е. В. Уварова, 2010–2013; М. А. Знаменська, Г. О. Слабкий, 2012–2013; О. Штогрин, 2014; Л. И. Кох, Г. А. Бурцева, 2016; І. О. Курило, С. Ю. Аксьонова, Б. О. Крімер, 2016).

Численні дослідження концентрують увагу на клінічних аспектах порушень РЗ (Ю. А. Гуркин, 2001; С. І. Жук, 2006–2015; Н. В. Беляева, 2009; Л. Ю. Шабанова, 2009; С. О. Левенець, 2010; В. І. Пирогова, О. Р. Цьолко, Е. Ф. Чайківська, 2011; О. Е. Баряева, 2012; О. А. Андрієць, 2012; А. В. Хардиков, 2010; В. В. Подольський, 2013; В. М. Запорожан, 2014; Т. А. Начьотова, 2016). Значний інформативний інтерес представляють роботи фахівців профілактичної медицини (Н. В. Медведовська, 2010; О. В. Бердник, О. В. Добрянська, Т. П. Скочко, 2013; Е. М. Білецька, 1999–2016; В. П. Стусь, 2015; І. О. Курило, С. Ю. Аксьонова, Б. О. Крімер, 2016; О. М. Ціборовський, 2015).

Науковцями досліджувався вплив чинників навколишнього середовища на РЗ (И. В. Пляскина, 2008; В. Б. Алексеев, 2009; П. М. Веропотвелян, 2009; Р. Б. Балтер, 2010; М. В. Андреева, 2013; Н. М. Онул, 2015).

Питаннями гендерної ідентичності особистості у різних галузях науки інших країн займалися такі вчені – дослідники, як J. Money (1955), R. Stoller (1964), J. Money, A. Ehrhardt (1972), S. L. Bem (1974); J. Spens (1974–1993), E. Maccoby, K. Jacklin (1974), J. E. Williams, D. L. Best, 1990. У вітчизняній науці до даної проблеми звертались: І. С. Кон, Є. П. Ільїн, Д. Є. Ісаєв, 2012; В. Є. Каган, Н. В. Дворянчиков, С. С. Носов, Д. К. Саламова, 2011; Ф. Н. Ильясов, 2013; А. Н. Иванова, Т. В. Самсонова, 2015. Крім того, гендерні норми, ролі і відношення у контексті репродуктивного здоров'я є постійними питаннями в плані дій ООН та ВООЗ [20, с. 28; 21, с. 1; 23, с. 34].

На сьогодні сформувався новий науковий напрямок – репродуктологія, основним предметом вивчення якої є репродуктивний потенціал (РП), репродуктивне здоров'я, репродуктивна поведінка (РПов) і репродуктивний процес (В.И. Кулаков и др., 1993; Ю.А. Гуркин, 1994, 1998; О.Г. Фролова и др., 1995; Н.А. Агаджанян и др., 1998). В.К. Юрьев, 1998).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні роботи з вивчення РЗ, до останнього часу не можуть вважатися вирішеними такі проблеми, як наукове обґрунтування організації спеціалізованої медико-соціальної допомоги студентській молоді, створення системи моніторингу репродуктивного потенціалу з урахуванням особливостей особистості та якості життя жіночого контингенту раннього репродуктивного віку.

Метою статті було теоретично обґрунтувати методологію дослідження і оцінки репродуктивного потенціалу на основі аналізу сучасної наукової літератури з питань збереження репродуктивного здоров'я молоді і узагальнити підходи щодо інтерпретації поняття «репродуктивний потенціал» з визначенням структури і системи показників його кількісної оцінки.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні використовувалися загальнонаукові методи (узагальнення і систематизація) теоретичного дослідження проблеми формування репродуктивного потенціалу у молодіжному середовищі на основі системного аналізу.

Дана стаття є фрагментом науково-дослідної роботи кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Навчально-наукового Інституту фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імен А. С. Макаренка «Оцінка репродуктивного здоров'я підлітків і молоді з різними типами гендерної ідентичності (№ державної реєстрації 046U007542 (09.2016 – 12.2020 рр.))

Під час слухань у Комітеті з питань охорони здоров'я Верховної Ради України на тему: «Про виконання Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року та заходи, які вживаються МОЗ України з метою забезпечення охорони репродуктивного здоров'я населення», Елла Лібанова зазначила, що нині у репродуктивний вік вступають жінки 90-х років народження, коли стрімко скорочувалася чисельність народжуваності. Тому найближчі 15 років не можна розраховувати на те, що потенційна чисельність матерів буде зростати, тобто немає підстав розраховувати, що збільшиться коефіцієнт народжуваності. Тож ситуація видається складною. До цього додаються стрімкі й невідворотні процеси «старіння» материнства. В європейських країнах підвищується середній вік матері при народженні дитини. В Україні середній вік жінки при народженні першої дитини становить 27,6 років – це поки що один з найнижчих показників у Європі [4 с. 168].

Таким чином, дівчат 18–24 років можна розглядати як найближчий резерв відновлення народонаселення і когорту молоді активного фертильного віку [5, с. 1, 16, с. 224]. Проте, стан їх репродуктивного, соматичного здоров'я, деформація соціальних цінностей несприятливо впливають на реалізацію можливостей цього резерву.

Свідченням вищесказаного є результати аналізу статистичних показників стану здоров'я дівчат-підлітків та дівчат студентського віку протягом останніх років. Зокрема, екстрагенітальна патологія реєструється у 72,4% дівчат-підлітків, з переважанням хронічних форм (47,0%), частота і тяжкість яких з віком збільшується (від 71,4% у підлітковому віці до 73,4% – у когорті студентської молоді) та 44,3% і 49,4% випадків обтяження соматичної патології відповідно. Більше половини дівчат (65,5%) мають дві і більше нозології. Серед хронічних форм захворювань лідируючі позиції займає патологія опорно-рухового апарату (31,6%), системи травлення (29,0%), органів зору (23,9%) і ендокринної системи (18,8%) [1, с. 24, 7, с. 48].

За результатами наукових досліджень вітчизняних науковців відомо, що у структурі хронічних захворювань студенток переважали хвороби нервової системи (33,0%), органів травлення (31,9%) та системи кровообігу (13,6%). Далі слідували хвороби системи дихання (9,8%), сечостатевої системи (7,1%), ендокринної системи, порушення обміну речовин (2,9%), кістково-м'язової системи і сполучної тканини (1,6%) та захворювання крові і кровотворних органів та окремі порушення з залученням імунного механізму (0,1%) [1, с. 23].

За даними літератури, частка абсолютно здорових дівчат за останні роки зменшилася з 28,6%

до 6,3%, а загальна захворюваність підлітків у віці 15–17 років за останні 5 років збільшилася на 32,2%. У сучасних умовах стан РЗ молоді обумовлено більш швидким статевим дозріванням, раннім початком статевого життя і пов'язаними з цим проблемами ранніх вагітностей, пологів, абортів, інфекцій, що передаються статевим шляхом.

Зростає поширеність гінекологічних захворювань серед дівчат. Так, розлади менструального циклу за останні роки у ранньому репродуктивному віці збільшилися у 3,5 раза, захворювання запального характеру – в 5,4 раза [11, с. 145]. За даними В. І. Пирогової із співавторами у структурі гінекологічних захворювань раннього репродуктивного віку перше місце посідають порушення менструального циклу (34–61%), більшість з яких має функціональне походження [14, с. 153].

О. П. Гнатко із співавторами визначають що частка дівчат, які страждають на гінекологічні захворювання, коливається від 4,3% до 26,4%. Аналізуючи характер гінекологічної патології жіночої когорти раннього репродуктивного віку, з'ясовано, що аномальні маткові кровотечі зустрічаються у 12,5–14,3% обстежених дівчат; запальні захворювання статевих органів – у 15,6–17,1%; нейроендокринні синдроми – у 6,3–5,7%; доброякісні пухлини – у 6,3–5,7% і ендометріоз – у 3,1–2,9%; затримка статевого розвитку – у 3,1–2,9%; полікістоз яєчників – у від 15,6% до 17,1% оглянутих [3, с. 54].

Як наслідки патології репродуктивної сфери, а особливо розлади менструальної функції у ранньому фертильному віці призводить до виникнення безпліддя, акушерської патології, перинатальних втрат, частота якої серед юнок збільшилася за останні двадцять років у 1,7 раза і становить за різними авторами від 1,2% до 3,0% відповідної вікової групи [10, с. 38].

Вивчаючи захворюваність, що пов'язана з вагітністю та пологами студенток, виявили, що 44,2% випадків ускладнень пов'язані з попереднім абортом, 31,2% – з первинною ендокринною патологією, 28,7% – із хронічними запальними процесами статевих органів, урогенітальною та вірусною інфекцією [8, с. 78].

На сьогодні визнано, що до чинників ризику захворювань і порушень РЗ належать: несприятливий для здоров'я спосіб життя (хронічний стрес, низька фізична активність, безладні статеві зв'язки, недостатнє і малоефективне використання контрацептивних засобів, нераціональне харчування, недотримання режиму праці та відпочинку тощо); уживання шкідливих речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків); вплив чинників довкілля (забруднення навколишнього середовища); негативні чинники соціального середовища (низький рівень життя, безробіття, невпевненість у майбутньому тощо); негативні спадкові чинники; невисокий рівень доступу до медичних послуг; недосконала система консультування та інформування щодо РЗ та планування сім'ї [14, с. 154].

Загальновідомо, що народжуваність – це результат репродуктивної поведінки людей, які порізному оцінюють ступінь значущості для них соціально-економічних умов життя і приймають відповідне рішення щодо народження дітей. Вивчення репродуктивної поведінки і репродуктивних установок (потреб) є суттєвою необхідністю для розуміння і прогнозування тенденцій народжуваності у регіоні, для розробки конкретних заходів ефективної демографічної і сімейної політики.

Проте в умовах несприятливої демографічної ситуації особливе значення набуває не просто інформація стан здоров'я підростаючого покоління, що характеризується статистичними показниками, а майбутній «репродуктивний потенціал».

На сьогодні справедливою і актуальною є думка В. К. Юр'ева, який зазначав, що за умови існуючих вкрай несприятливих показників захворюваності, поширеності хвороб серед відповідних груп населення, використовувати термін «репродуктивне здоров'я» не завжди коректно, більш правильним стосовно підлітків і молоді є використання терміну «репродуктивний потенціал». Термін «репродуктивний потенціал» необхідно трактувати як «рівень фізичного і психічного стану (комплексний індивідуальний показник, що відбиває єдність біологічного і соціального стану індивіда), що дозволяє при досягненні розумової, статевої, біологічної та соціальної зрілості, за відповідних біологічних, соціальних умов та заходах охорони здоров'я, народжувати та виховувати здорових нащадків і забезпечувати баланс репродуктивного здоров'я» [18, с. 3].

Існують дві принципово відмінні позиції авторів щодо поняття репродуктивного потенціалу населення: перша позиція умовно називається «біологічна модель» (репродуктивний потенціал трактується як здатність популяції до відтворення і віддзеркалюється рівнем нетто-коефіцієнта відтворення (кількість народжених дівчаток та ймовірність їх життя до репродуктивного віку) [15, с. 43].

У такому трактуванні репродуктивний потенціал вважається реалізованим повністю, якщо будь-яка вагітність закінчується пологами (аборт є найбільш значущим фактором, що знижує репродуктивний потенціал населення). Однак «біологічна модель» обмежує характеристику репродуктивного потенціалу і дію основних здоров'язбережувальних чинників, які були виділені і згруповані акад. Ю. П. Лісіциним (2010), а саме: спосіб життя, спадковість людини, вплив зовнішньої середовища, функціонування галузі охорони здоров'я.

Друга позиція, обґрунтована В. Д. Юр'євим і обґрунтована науковцями профілактичної медицини, ширше характеризує РЗ і репродуктивний потенціал населення, оскільки розглядає не тільки біологічний, але і соціальний його компонент, поєднання потенційного рівня здоров'я і можливостей його практичної реалізації з використанням наступних критеріїв: соціально-економічний портрет сім'ї, психологічна характеристика, репродуктивні установки (РУ), репродуктивна поведінка і інформованість з питань репродуктивного здоров'я, перебіг перинатального і постнатального періоду, фізичний розвиток, статевий розвиток і ступінь статевого дозрівання, інфекційний індекс, наявність хронічної і екстрагенітальної патології і ступінь її компенсації, наявність гінекологічної патології в анамнезі і на момент обстеження [12, с. 20; 18, с. 5].

З позиції вивчення РЗ як основи демографічної безпеки країни більш виправданою є оцінка

рівня підсумованого репродуктивного потенціалу молоді відповідного регіону.

Проте узагальнені показники, що характеризують стан репродуктивного потенціалу, поки не розроблені, тому більшість авторів екстраполюють методологію досліджень громадського здоров'я на область РЗ і розглядають лише окремі його складові, зокрема: демографічні показники, деякі показники, що характеризують стан здоров'я населення, санітарно-статистичні дані про поширеність використання тих або інших методів контрацепції та частоту штучних переривань вагітності.

Для визначення суті репродуктивних установок як структурного компоненту репродуктивного потенціалу, що доцільно використовувати для моніторингу серед організованих контингентів підлітків і молоді, необхідно розглянути РУ як психічний регулятор поведінки, схильність особистості до узгодженості різного роду дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до народження певної кількості дітей. Насамперед, РУ умовно поділяють на дві групи: по-перше, це – установки дітності, що спрямовані на досягнення головного результату репродуктивної поведінки; по-друге, це – установки на практику контрацепції. Крім того, РУ складаються з трьох компонентів: *когнітивного* (пізнавального), *афективного* (емоційного) та *поведінкового* (спонукального). Сутність РУ полягає у взаємодії усіх трьох компонентів. *Когнітивний* компонент відображає орієнтації на ту чи іншу кількість дітей, на інтервали між їх народженнями, установку на бажану стать дитини, на вагітність та її щасливе завершення. *Емоційний* компонент репродуктивної установки складають позитивні та негативні почуття, пов'язані з народженням тієї чи тієї кількості дітей. *Поведінковий* компонент репродуктивної установки характеризує інтенсивність спонукання до народження, потужність або слабкість репродуктивної установки.

РУ реалізуються, перш за все, під впливом індивідуальних репродуктивних мотивів, на формування яких впливають економічні, психологічні, біологічні і соціальні чинники (репродуктивні мотивації).

Економічні репродуктивні мотивації передбачають зміцнення добробуту сім'ї, отримання різноманітних пільг, що передбачені народженням дитини. *Соціальні репродуктивні мотивації* підвищують соціальний статус батьків, спадковість родини. *Психологічні репродуктивні мотивації* проявляються потребами сенсу життя для дітей, любові, повазі, потребою піклування про дітей, передачею життєвого досвіду, уникнення самотності та зміцнення шлюбних відносин [6, с. 1; 13, с. 45–57].

Крім того, організм кожної людини має певні *репродуктивні ресурси*, тобто можливість змінювати баланс в позитивну сторону і тим самим збільшувати репродуктивний потенціал [15, с. 42; 18, с. 5]. Оптимальний випадок настає тоді, коли негативний вплив медико-соціальних факторів ризику зведено до мінімуму і біологічні резерви організму високі. Проте необхідно підкреслити, що характеризувати репродуктивне здоров'я з позиції оцінки репродуктивного потенціалу доречно лише аналізуючи характеристики населення дитячого і фертильного віку [15, с. 43].

Висновки і пропозиції. Протягом останніх років наукові дослідження у галузі громадського здоров'я, клінічної медицини та психології засвідчили зростання екстрагенітальної патології та гінекологічної захворюваності серед жіночого контингенту раннього репродуктивного віку, ранній початок статевого життя і ризиковані форми сексуальної поведінки, стабільно високі показники абортів і захворюваності на інфекції, що передаються статевим шляхом серед молоді.

Необхідність прийняття невідкладних заходів щодо вдосконалення охорони репродуктивного здоров'я дівчат вимагає проведення міжсекторальних досліджень репродуктивного потенціалу у галузях охорони здоров'я, демографії, соціології, психології, педагогіки за участю зацікавлених міністерств і відомств, громадських структур, що дозволить розробити ефективні пропозиції щодо оптимальних соціально-економічних умов, вдосконалення системи надання спеціалізованої освітньої, профілактичної та лікувальної допомоги молоді.

Для оцінки репродуктивного потенціалу осіб раннього репродуктивного віку доцільно використовувати комплекс таких критеріїв: характеристики соціально-економічних умов життєдіяльності, показники фізичного і статевого розвитку, ступінь статевого дозрівання, особистісні якості з оцінкою гендерної ідентифікації, репродуктивні установки, особливості репродуктивної поведінки, інформованість з питань репродуктивного здоров'я, наявність хронічної екстрагенітальної патології та ступінь її компенсації, наявність гінекологічної патології в анамнезі і на момент обстеження.

Список літератури:

1. Буралкина Н. А. Региональные особенности формирования репродуктивной системы девочек-подростков: автореф. дисс. на соиск. науч. ст. д. мед. н.: спец. 14.01.01 – «Акушерство и гинекология» / Н. А. Буралкина. – Москва, 2013. – 40 с.
2. Включение гендерной проблематики в деятельность ВОЗ. Гендерная политика ВОЗ // Всемирная организация здравоохранения, 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/99125/1/a78322_rus.pdf
3. Гнатко О. П. Вплив соматичної та гінекологічної патології на репродуктивне здоров'я дівчат-підлітків / О. П. Гнатко, А. І. Чубати, Л. Л. Семенюк // Акушерство. Гінекологія. Генетика. – 2016. – № 1. – С. 52–55.
4. Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації»: результати виконання і перспективи (21 грудня 2016 р.) // Жіночий лікар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://z-l.com.ua/ru/newsid/2158
5. Здоровье девочек и женщин // Информационный бюллетень ВОЗ № 334 (Сентябрь 2013 г.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs334/ru/.
6. Ильясов Ф. Н. Потребность в детях и репродуктивное поведение / Ф. Н. Ильясов // Мониторинг общественного мнения. – 2013. – № 1. – С. 168–177.

7. Калиниченко І. О. Динаміка показників стану здоров'я дітей (регіональний аспект) / І. О. Калиниченко // Україна. Здоров'я нації. – 2009. – № 3(11). – С. 47–55.
8. Касьянова Н. В. Оцінка стану репродуктивного здоров'я студенток Донецького інституту інженерів залізничного транспорту / Н. В. Касьянова, І. В. Подоляка // Медицина транспорту України. – 2008. – № 1. – С. 77–79.
9. Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=244717787
10. Начьотова Т. А. Вторинна аменорея у дівчат-підлітків – клінічні і гормонально-метаболічні аспекти, патогенез, діагностика та лікування): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. мед. н.: спец. 14. 01.01 «Акушерство та гінекологія» / Т. А. Начьотова. – Харків, 2016. – 40 с.
11. Особливості стану здоров'я сучасної студентської молоді та шляхи його збереження / Сергета І. В., Дунець І. Л., Стоян Н. В., Панчук О. Ю. та ін. // VII Міжнародний конгрес з інтегративної антропології (Вінниця, 17–18 жовтня 2013 року). – Вінниця, 2013. – С. 145–146.
12. Полька Н. С. Подходы к формированию гендерориентированных программ в области охраны здоровья детей и подростков / Н. С. Полька, О. В. Бердник, О. В. Добрянская // Довкілля та здоров'я. – 2015. – № 2. – С. 20–23.
13. Психологічні та психофізіологічні аспекти репродуктивного здоров'я: Науково-методичний посібник / М.-Л. А. Чепа, Н. В. Слободяник, С. І. Болтівець, Н. Д. Володарська, О. Я. Слободяник. Передмова акад. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2005 – С. 45–57.
14. Репродуктивні реалії сучасних дівчат-підлітків / В. І. Пирогова, О. Р. Цьолко, Е. Ф. Чайківська, Ю. В. Маслюк // Таврический медико-биологический вестник. – 2011. – Т. 14, № 3 (ч. 2). – С. 153–157.
15. Сурмач М. Ю. Репродуктивное здоровье и репродуктивный потенциал: методология исследования и оценки / М. Ю. Сурмач // Медицинские новости. – 2007. – № 3. – С. 40–45.
16. Шиян Олена. Молодь як цільова група державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя / Олена Шиян // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – № 3. – С. 223–229.
17. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. Шафранського В. В.; МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». – К., 2016. – С. 12–23.
18. Юрьев В. К. Методология оценки и состояние репродуктивного потенциала девочек и девушек / В. К. Юрьев // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – № 4. – 2000. – С. 3–5.
19. Development and Gender, Issue 5: Approaches to institutionalizing gender, Gender in Brief, Institute of Development Studies, University of Sussex, England, May 1997: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/99125/1/a78322_rus.pdf
20. Improving Adolescent Sexual and Reproductive Health: A Systematic Review of Potential Interventions / Rehana A. Salam, Anadil Faqqah, Nida Sajjad, Zohra S. Lassi, at all // The Journal of Adolescent Health. – 2016. – Oct.; 59 (4 Suppl). P. 11–28.
21. UNFPA strategy on adolescents and youth. Towards realizing the full potential of adolescents and youth // Режим доступу: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/UNFPA%20Adolescents%20and%20Youth%20Strategy.pdf
22. Patton G. Evidence and Evidence Gaps in Adolescent Health / G. Patton, M. Temmerman // The Journal of Adolescent Health. – 2016. – Oct.; 59 (4 Suppl). P. 1–3.
23. Women and health: today's evidence tomorrow's agenda // WHO report.World Health Organization, 2009. – P. 39.

Калиниченко Д.О.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

РЕПРОДУКТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МОЛОДЕЖИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье теоретически обоснованы научные подходы к исследованию и оценке репродуктивного потенциала молодёжи. Предлагается использовать характеристики социально-экономических условий жизнедеятельности, показатели физического и полового развития, личностные качества с оценкой гендерной идентификации, репродуктивные установки, особенности репродуктивного поведения, информированность в вопросах репродуктивного здоровья, наличие хронической экстрагенитальной патологии и степень ее компенсации, наличие гинекологической патологии в анамнезе и на момент обследования.
Ключевые слова: молодежь, репродуктивный потенциал, репродуктивное здоровье, репродуктивные установки.

Kalinichenko D.O.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

REPRODUCTIVE POTENTIAL OF YOUTH: PROBLEMS AND PERSPECTIVE WAYS OF SOLUTION

Summary
The article is dedicated to theoretical justification for methodology of research and assessment of reproductive potential of youth. It is proposed to use the characteristics of socio-economic conditions of vital activity, indices of physical and sexual development, personal qualities with the assessment of gender identification, reproductive attitudes, features of reproductive behavior, knowledge regarding reproductive health, the presence of chronic extragenital pathology and the degree of its compensation, the presence of gynecological pathology in the anamnesis and at the time of the examination.
Keywords: the youth, reproductive potential, reproductive health, reproductive attitudes.

УДК 378.147.88

РЕЖИМ ВІДПОЧИНКУ ТА ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ

Латіна Г.О., Сокол Є.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

В результаті проведеного дослідження розподіл вільного часу свідчить про перевагу пасивного відпочинку, гіподинамію та зниження часу на перебування на свіжому повітрі вчителів загальноосвітніх навчальних закладів і співпадає з попередніми дослідженнями науковців. Соціально-гігієнічна характеристика умов життєдіяльності вчителів зумовлена гендерними особливостями педагогічного контингенту. Серед педагогічних працівників частка вчителів жінок становить 93,2%. Встановлено структуру компонентів вільного часу, який використано на сон (50,7%), роботу по господарству (16,0%), догляд за дітьми (4,9%), пасивний відпочинок (15,2%), активний відпочинок (9,03%), гігієнічні процедури (4,2%). На підставі проведених досліджень слід рекомендувати зменшити час на пасивний відпочинок за рахунок активного відпочинку, перебування на свіжому повітрі та прийняти участь у тренінгу з тайм-менеджменту.
Ключові слова: режим праці, вільний час, бюджет часу, вчителі.

Постановка проблеми. Специфічні умови праці сучасних педагогів пов'язані з організаційними особливостями режиму дня (відсутність нормованого робочого часу), порушення співвідношення допоміжних (підготовка до уроків, перевірка зошитів, бесіди з батьками, підготовка наочностей, робота з документацією, педагогічні наради, участь у соціальних заходах навчального закладу, відвідування та підготовка до педагогічних нарад) та основних (уроки) елементів трудового процесу, напруженість трудового процесу (3.1–3.2 класи), гіподинамія, психоемоційне напруження та ризик розвитку професійного вигорання [1, с. 273; 2, с. 163]. Тому, саме дослідження професійних ризиків здоров'я працюючих у шкідливих і небезпечних умовах праці – нагальна проблема сьогодення, що має загальнодержавне значення, бо створює нову ідеологію профілактичної медицини, яка базується на прогнозуванні та попередженні несприятливих наслідків професійної діяльності людини на її здоров'я [6, с. 47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що поряд з медико-демографічними показниками, показниками розповсюджуваності та захворюваності за всіма класами хвороб, санітарними, економічними та природно-кліматичними факторами важливе значення впливу на якість життя та здоров'я населення здійснюють соціально-гігієнічні умови життя [4, с. 3].

Законодавством чітко окреслені норми витрат робочого часу педагогічних працівників навчальних закладів середньої освіти України. Проте, хронометражними спостереженнями та соціологічними дослідженнями встановлено нераціональну організацію режиму праці вчителів, як початкової ланки, так і старших класів.

За результатами анкетних даних поданих у дослідженнях Л. І. Томашевської, встановлено нераціональне використання часу на відпочинок вчителями після робочого дня та у святкові дні. У більшості випадків він має пасивний характер і не включає заняття фізичною культурою та спортом [5, с. 56]. За даними Ю. Б. Мельничук (2001), у кожному 2-му випадку жінки-педагоги ведуть сидячий спосіб життя. Серед обстеженого контингенту 85% вчителів не займаються фізичною працею та ранковою гімнастикою. Протягом доби пішки проходять у середньому 1,5–2 км, не враховуючи рух по школі та дому. Так, індійські вчені M. Vaz та A. V. Bharathi зазначають низький рівень занять вчителями активними фізичними вправами, що призводить до розвитку серцево-судинної патології [7, с. 370].

Результатами попередніх досліджень, на підставі аналізу фактичного робочого навантажен-

ня вчителів, встановлено порушення режиму їх праці за рахунок збільшення тижневого навантаження, відсутності регламентації позаурочної роботи, а також обмеження кількості вихідних днів та відсутності регламентованих перерв [3, с. 130].

Актуальність проведення дослідження підтверджується Національною стратегією розвитку освіти на 2012–2021 рр. передбачено забезпечення економічних і соціальних гарантій педагогічним і науково-педагогічним, бібліотечним та іншим працівникам системи освіти, підвищення їх соціального статусу та престижу педагогічної професії, умов для професійного вдосконалення та творчості.

Дані дослідження актуалізовані «Загальнодержавною соціальною програмою поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 рр.» (№ 178–VII від 4.04.2013 р.), що визначає необхідність розв'язання проблем щодо професійних захворювань, їх чинників розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час дослідження оцінки режиму доби педагогічних працівників виокремлено особливості активного та пасивного відпочинку, як підґрунтя відновлення працездатності працівників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінити режим відпочинку та умови життєдіяльності вчителів закладів середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Режим відпочинку та умови життєдіяльності оцінено за спеціально розробленою анкетою, що враховує погодинний режим добового навантаження вчителя. Опитано 353 вчителів закладів середньої освіти Сумської області. Отримані дані підлягали математичній та статистичній обробці за допомогою прикладної програми «Statistica 6.0».

Дані дослідження свідчать про фактичне перевищення тривалості робочого часу вчителя, який за сумарною кількістю годин складає від 9,4 до 11,5 год. Сумарна кількість годин на робоче навантаження у вчителів перевищує норми від 4,15 до 5,45 год. на добу [3, с. 126].

Серед опитаного контингенту вчителів жінки складають 93,2%, що визначає особливості соціально-гігієнічних умов життєдіяльності. Аналіз даних анкетування, які визначають домашній режим вчителя, свідчить про низьку варіативність видів діяльності сучасних педагогічних працівників. Витрати часу розподілилися між роботою по господарству, переглядом телепередач, доглядом за дітьми, що можна пояснити гендерним складом педагогічного контингенту шкіл (табл. 1).

На роботу по господарству вчителі витрачають 2,3±0,2 год. на добу (табл. 1). Цей вид діяльності характеризується витратами часу вчителів на приготування їжі, прибирання житлових помешкань, прання. При цьому у вихідні дні вчителі на роботу по господарству витрачають на 40,6% більше часу порівняно з витратами у буденний день (p<0,001).

Як видно з таблиці 1, у вчителів тривалість сну складає 7,5±0,1 год., що становить 31,3% доби. У вихідні дні спостерігається збільшення часу на сон на 9,9% порівняно з показниками сну у буденний день (p<0,001).

За результатами анкетування вчителів різного кваліфікаційного рівня встановлено нижчі показники витрати часу на сон у вчителів вищої категорії (табл. 2).

Таблиця 1

Тижневий розподіл вільного часу вчителів (M±m, год.)

День тижня	Сон, n=353	Робота по господарству, n=353
Понеділок	7,3±0,06	1,9±0,07
Вівторок	7,3±0,06	1,8±0,06
Середа	7,3±0,06	1,9±0,07
Четвер	7,3±0,06	1,9±0,07
П'ятниця	7,4±0,06	1,9±0,07
Субота	8,1±0,07*	3,2±0,1*
Неділя	8,1±0,07#	3,4±0,12#
У середньому	7,5±0,1	2,3±0,2

Примітки:

*1. * – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками суботи та інших днів тижня;*

2. # – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками неділі та інших днів тижня.

Таблиця 2

Тижневий розподіл часу на сон вчителів різного кваліфікаційного рівня (M±m, год.)

День тижня	Кваліфікаційний рівень, категорії			
	вища n=115	перша n=107	друга n=63	спеціаліст n=68
Понеділок	6,8±0,1*	7,3±0,1$^{\eta}$	7,7±0,1 ·	7,4±0,2$^{\alpha}$
Вівторок	7,0±0,1	7,3±0,1$^{\eta}$	7,6±0,1 ·	7,3±0,2
Середа	6,9±0,1#	7,3±0,1$^{\eta}$	7,7±0,1 ·	7,4±0,2$^{\beta}$
Четвер	6,9±0,1$^{\times}$	7,3±0,1$^{\kappa}$	7,8±0,1 ·	7,5±0,1$^{\gamma}$
П'ятниця	7,0±0,1$^{\times}$	7,4±0,1$^{\eta}$	7,7±0,1 ·	7,4±0,2
Субота	7,9±0,1	7,9±0,1$^{\kappa\ \nu}$	8,5±0,2 ·	8,5±0,2$^{\alpha}$
Неділя	7,8±0,1	7,8±0,1$^{\kappa\ \nu}$	8,5±0,2 ·	8,6±0,2$^{\gamma}$

Примітки:

*1. * – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої та першої категорій;*

2. # – p<0,01 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої та першої категорій;

3. × – p<0,05 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої та першої категорій;

4. · – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої та другої категорій;

5. α – p<0,01 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої категорії та спеціалістів;

6. β – p<0,05 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої категорії та спеціалістів;

7. γ – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками вчителів другої категорії та спеціалістів;

8. η – p<0,05 – вірогідна відмінність між показниками вчителів першої та другої категорії;

9. κ – p<0,001 – вірогідна відмінність між показниками вчителів вищої категорії та спеціалістів;

10. ν – p<0,01 – вірогідна відмінність між показниками вчителів першої категорії та спеціалістів.

Як видно з таблиці 2, вчителі вищої категорії на сон у середньому відводять у буденний день на 18 хвилин та у неділю на 40 хвилин менше часу на відміну від вчителів інших категорій (p<0,05). Встановлені результати можуть пояснювати наявність скарг з боку вчителів вищої категорії на порушення сну. Максимальну тривалість сну мають вчителі другої категорії та спеціалісти, що може свідчити про збільшену втомлюваність вчителів молодших вікових груп та відновлення

функціональних резервів організму вчителів за рахунок сну.

Оскільки серед респондентів переважають сім'ї з повним складом (76,5%), 72,7% вчителів мають дітей, то у середньому на догляд за власними дітьми вчитель витрачає 0,7±0,1 год. (табл. 3).

При максимально витраченому часі на професійну діяльність, вчитель використовує переважно на пасивний відпочинок вдома. Такий пасивний відпочинок вдома, за сумарною кількістю годин (табл. 3) витрат часу на сон, перегляд телепередач, читання, становить 40,4% доби вчителя. Активний відпочинок за сумарною кількістю годин витрати часу на заняття спортом, прогулянки пішки, перебування на свіжому повітрі становить 11,3%.

Таблиця 3

Значення компонентів бюджету вільного часу вчителів (M±m, год.)

Тривалість компонентів	У середньому, n=353
Догляд за власними дітьми	0,7±0,06
Перегляд телепередач	1,33±0,04
Читання	0,9±0,04
Дорога пішки	0,42±0,03
Заняття спортом	0,21±0,02
Перебування на свіжому повітрі	0,76±0,05
Гігієнічні процедури	0,63±0,02

Відмінностей у розподілу вільного часу серед вчителів різних ЗНЗ не встановлено, лише спостерігається відмінність у витратах часу на перебування на свіжому повітрі. Як видно з таблиці 4, на свіжому повітрі у буденний день вчитель обласного центру перебуває не більше 40 хвилин, районного – 55 хвилин, селищ – 2 години (p<0,001), що пояснюється перевагою використанням громадського транспорту, проживанням у квартирах багатоповерхових будинків, відсутністю домашнього господарства та земельної ділянки.

Встановлено ряд особливостей тривалості різних компонентів вільного часу у вчителів різних спеціальностей. По-перше, у вчителів фізичного виховання (0,5±0,1 год.) переважають на 75% витрати часу на заняття спортом, на відміну від показників вчителів інших спеціальностей: філологів (0,1±0,03 год.), математики (0,2±0,1 год.), біології (0,2±0,04 год.), початкової школи (0,1±0,05 год., p<0,05). Така перевага витрати часу на заняття спортом у вчителів фізичного виховання пояснюється специфікою спеціалізації. По-друге, тривалість перебування на свіжому повітрі вчителів початкової школи (1,1±0,2 год.), фізичного виховання (0,9±0,2 год.) та біології (0,8±0,1 год.) вірогідно вища за показники вчителів математики (0,1±0,1 год., p<0,001). Вчителі філологічних спеціальностей на 30 хвилин (0,6±0,1 год.) менше перебувають на свіжому повітрі порівняно з вчителями початкової ланки (p<0,05). Ймовірно, встановлені відмінності можна пояснити спеціально відведеним часом в процесі уроків, які проводяться на свіжому повітрі для учнів з предметів «природознавство», «біологія» та «фізична культура».

Таблиця 4

Тривалість компонентів бюджету вільного часу вчителів ЗНЗ (M±m, год.)

Тривалість компонентів	Загальноосвітні навчальні заклади		
	обласного центру n=279	районних центрів n=46	сільської місцевості n=28
Догляд за власними дітьми	0,7±0,08	0,43±0,13	0,65±0,19
Перегляд телепередач	1,3±0,06	1,45±0,12	1,52±0,14
Читання	0,9±0,04	0,9±0,1	0,84±0,12
Дорога пішки	0,5±0,08	0,43±0,05	0,54±0,07
Заняття спортом	0,19±0,02	0,23±0,06	0,29±0,12
Перебування на свіжому повітрі	0,61±0,04#	0,94±0,16#	1,95±0,31×
Гігієнічні процедури	0,61±0,02	0,71±0,05*	0,56±0,05

Примітки:
*1. *- p<0,05 – вірогідна відмінність між тривалістю компонентів бюджету часу ЗНЗ районних центрів і сільської місцевості;*
2. # – p<0,001 – вірогідна відмінність між тривалістю компонентів бюджету часу ЗНЗ обласного і районних центрів;
3. × – p<0,001 – вірогідна відмінність між тривалістю компонентів бюджету часу ЗНЗ обласного центру і сільської місцевості.

Висновки і пропозиції. 1. Наведений розподіл вільного часу свідчить про перевагу пасивного відпочинку, гіподинамію та зниження часу на перебування на свіжому повітрі вчителів загальноосвітніх навчальних закладів і співпадає з попередніми дослідженнями науковців.

2. Соціально-гігієнічна характеристика умов життєдіяльності вчителів зумовлена гендерними особливостями педагогічного контингенту. Серед педагогічних працівників частка вчителів жінок становить 93,2%. Встановлено структуру компонентів вільного часу, який використано на сон (50,7%), роботу по господарству (16,0%), догляд за дітьми (4,9%), пасивний відпочинок (15,2%), активний відпочинок (9,03%), гігієнічні процедури (4,2%).

3. На підставі проведених досліджень слід рекомендувати зменшити час на пасивний відпочинок за рахунок активного відпочинку, перебування на свіжому повітрі та прийняти участь у тренінгу з тайм-менеджменту.

Список літератури:

1. Латіна Г. О. Вплив умов праці на формування професійного вигорання вчителів / Г. О. Латіна, І. О. Калиниченко // Пріоритетні проблеми гігієни праці, професійної та виробничо-зумовленої захворюваності в Україні: матер. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя кафедри гігієни праці і професійних хвороб НМУ імені О. О. Богомольця та 120-річчя від дня народження професора В. Я. Підгаєцького. – Черкаси: Чайченко, 2008. – С. 273–281.

2. Латіна Г. О. Гігієнічна характеристика професійної діяльності вчителів загальноосвітнього навчального закладу / Г. О. Латіна, І. О. Калиниченко // Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів: наук.-практ.конф. з міжнар.участю, 21–22 жовтня 2009 р.: тези доп. – Харків: ДУ «ЮЗП АМНУ», 2009 р. – С. 161–166.
3. Латіна Г. О. Професіографічна характеристика умов праці вчителя / Г. О. Латіна // Гігієна населених місць. – 2009. – № 53 – С. 125–130.
4. Стан професійної захворюваності в період законодавчих змін в Україні / А. М. Нагорна, М. П. Соколова, П. М. Вітте, І. Г. Кононова, Н. К. П'ятниця-Горпинченко // Український журнал з проблем медицини праці. – 2016. – № 1. – С. 3–17.
5. Томашевская Л. И. Особенности функционального состояния ССС учителей при накоплении утомления в динамике учебного года / Л. И. Томашевская // Гигиена труда: Республиканский межведомственный сборник. Выпуск 14. – К.: Здоров'я, 1978. – С. 52–61.
6. Чернюк В. І. Оцінка ризиків здоров'ю та управління ними як проблема медицини праці / В. І. Чернюк, П. М. Вітте // Український журнал з проблем медицини праці. – 2005. – № 1. – С. 47–53.
7. Vaz M. How sedentary are people in 'sedentary' occupations? The physical activity of teachers in urban South India / M. Vaz, A. V. Bharathi // Occupational Medicine. – 2004. – Vol. 1. – P. 369–372.

Латина А.А., Сокол Е.А.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

РЕЖИМ ОТДЫХА И БЫТОВЫЕ УСЛОВИЯ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация
В результате проведенного исследования распределение свободного времени свидетельствует о преобладании пассивного отдыха, гиподинамии и снижения времени на пребывание на свежем воздухе учителей общеобразовательных учебных заведений и совпадает с предыдущими исследованиями ученых. Социально-гигиеническая характеристика условий жизнедеятельности учителей обусловлена гендерными особенностями педагогического контингента. Среди педагогических работников доля учителей женщин составляет 93,2%. Установлена структура компонентов свободного времени, который используется на сон (50,7%), работу по хозяйству (16,0%), уход за детьми (4,9%), пассивный отдых (15,2%), активный отдых (9,03%), гигиенические процедуры (4,2%). На основании проведенных исследований следует рекомендовать уменьшить время на пассивный отдых за счет активного отдыха, пребывания на свежем воздухе и принятия участия в тренинге по тайм-менеджменту.
Ключевые слова: режим труда, свободное время, бюджет времени, учителя.

Latina H.O., Sokol E.O.
Sumy State Pedagogical University named after Makarenko

REST MODE AND HOUSEHOLD CONDITIONS OF TEACHERS' LIFE

Summary
As a result of the study, the distribution of free time indicates the predominance of passive rest, physical inactivity, and a reduction in the time spent in the fresh air of teachers in general education schools, and coincides with previous studies of scientists. The socio-hygienic characteristics of the conditions of life of teachers are due to the gender peculiarities of the pedagogical contingent. Among teachers, the proportion of women teachers is 93,2%. The structure of free time components is established, which is used for sleep (50,7%), work at the household (16,0%), childcare (4,9%), passive recreation (15,2%), active leisure (9,03%), hygiene procedures (4,2%). On the basis of the conducted studies, it should be recommended to reduce the time for passive rest due to active rest, staying outdoors and taking part in the training on time-management.
Keywords: mode of work, free time, time budget, teachers.

УДК 378.147.88

ОЦІНКА ЗНАНЬ З ОХОРОНИ ПРАЦІ СЕРЕД ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Латіна Г.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

В результаті дослідження встановлено задовільний рівень знань та навчання педагогічних працівників з охорони праці. Задовільний рівень формується за рахунок контролю напруженості трудового процесу та виконання вимог «Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00–4.12–05)». Встановлено наступні недоліки, що потребують удосконалення у закладах освіти, а саме: відсутність інструкції з охорони праці на робочому місці у 22,39%, відсутність куточка з охорони праці у 30,88%, відсутність засобів аудіовізуального навчання у 35,3%, відсутність даних щодо обов'язків посадових осіб з охорони праці у 20,89%, відсутність уявлень щодо складових напруженості праці у 7,14–43,48% респондентів. Перспективами подальших наукових досліджень повинна бути розробка методики оцінки знань з охорони праці в галузі освіти та практичні рекомендації щодо удосконалення засобів навчання з охорони праці.
Ключові слова: охорона праці, педагогічна галузь, оптимізація, навчання.

Постановка проблеми. У 2008 році ВООЗ схвалила «Глобальний план дій з охорони здоров'я працюючих на 2008–2017 рр.», який передбачає головний принцип – усі працюючі повинні мати можливість користуватися сприятливими умовами праці. Умови трудового процесу не повинні призводити до погіршення здоров'я і благополуччя. На сьогодні пріоритетом стає первинна профілактика професійних ризиків для здоров'я.

На сучасному етапі відповідно до «Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (ОП) (НПАОП 0.00–4.12–05)» вивчення основ охорони праці в навчальних закладах, а саме: навчальних дисциплін «основи охорони праці» (вищі навчальні заклади) та «охорона праці в галузі» (вищі навчальні заклади), проводиться за типовими навчальними планами і програмами з цього предмета і навчальних дисциплін, які затверджуються головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки.

У закладах освіти діє «Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці в закладах, установах, організаціях, підприємствах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України» (№ 304 від 18.04.2006), яке встановлює порядок навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників навчальних закладів.

Професійне здоров'я є пріоритетною проблемою розвинутих країн світу, оскільки є найважливішою складовою трудового потенціалу, який визначає економічний та соціальний розвиток будь-якого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом 2012–2015 рр. в Україні було зареєстровано 16188 випадків хронічних професійних захворювань, у т. ч. 5158 у 2012 р., 5486 у 2013 р., 3733 у 2014 р. та 1811 у 2015 р. Найбільша кількість випадків хронічних професійних захворювань у 2015 р. зареєстрована в Дніпропетровській (39,1%), Львівській (19,6%) та Донецькій (12,2%) областях.

Загальний рівень професійної захворюваності в Україні становить 3,4 на 10 тис. населення, які працюють на об'єктах промислового призначення. Однак більшість випадків професійних захворювань свідомо чи несвідомо не реєструється або приховується.

На сьогодні сучасний стан охорони праці в Україні слід оцінити як критичний. Він базується на основних негативних факторах, що їх підтверджують: 1) незадовільні умови праці: за даними офіційного державного статистичного спостереження в умовах праці, які не відповідають гігієнічним вимогам, в Україні за станом на 01.01.2012 р. зайнято 7,2 млн працівників (30% загального числа працівників), а на підприємствах деяких галузей – до 80% усіх робітників; 2) значний рівень захворюваності населення; 3) високі показники виробничого травматизму; 4) недостатнє фінансування заходів і засобів з охорони праці; 5) неповне виконання та недостатня ефективність державної політики у сфері охорони праці [1, с. 35; 5, с. 224].

В країнах Заходу показники травматизму значно більші, ніж в Україні. У Німеччині травматизм за 17 років знизився лише у 1,7 разів. У Франції за вказаний період показники виробничого травматизму збільшилися майже в 1,5 разів. В Італії зареєстровано також зменшення випадків травматизму в 1,5 разів. В США, де кількість випадків в абсолютних цифрах була найбільшою серед аналізованих країн і становила 3123800 випадків травматизму в 1990 році, в 2007 році кількість випадків скоротилася до 2583170, тобто у 1,2 разів. В Японії кількість випадків травматизму на 100 тисяч працюючих склала у 1990 році цифру – 339,0. В 2007 році ця цифра зменшилася до 192,0, тобто у 1,25 разів. Відносно мала кількість випадків виробничого травматизму в Україні в порівнянні з західними країнами і різке їх зниження викликає багато питань, беручи до уваги зношення машин, обладнання, організаційні проблеми, професійну підготовку. В той же час в західних країнах в деякі роки відбувається підвищення випадків травматизму. Так, у Франції це відбулося в 1999, 2002 та особливо в 2007 роках. В Італії – в 1999 році, в США – в 2002 році. Такі коливання показників травматизму є природним явищем, бо на кількість випадків травматизму діють багато різних чинників неоднакової спрямованості [2, с. 8].

Для кардинальної зміни ситуації необхідно удосконалити систему підготовки фахівців за напрямами оптимізації трудового процесу та зниження професійних ризиків. Підтверджує актуальність розробки нових методичних підходів щодо удосконалення навчання фахівців «Загальнодержавна соціальна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 рр.» (№ 178–VII від 4.04.2013 р.), відповідно до якої, головна мета досягається підвищенням рівня наукових і науково-технічних досліджень у галузі охорони праці, розв'язання проблем профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань, координації науково-технічної діяльності у цій сфері та забезпечення впровадження в практику позитивних результатів такої діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час дослідження оцінки знань з охорони праці в галузі освіти педагогічними працівниками виокремлено розроблено анкету оцінки знань з охорони праці педагогічними працівниками з урахуванням оцінки складових напруженості праці, а саме: сенсорних навантажень та тривалості робочого дня.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінити рівень знань з основних аспектів трудового процесу педагогічних працівників з позиції безпеки та ризику для виникнення виробничо-зумовленої захворюваності (ВЗЗ).

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленої мети проведено опитування 83 педагогічних працівників закладів освіти Сумської області за спеціально розробленою анкетою «Оцінка знань з охорони праці в педагогічній галузі» у 2017 навчальному році. Контингент педагогічних працівників складався з вчителів (46,7%) закладів середньої освіти, вихователів (31,6%) закладів дошкільної освіти та педагогічних працівників інших закладів освіти (21,7%). Якісний склад педагогічних працівників складають 59,18% спеціалісти, 16,33% другої категорії, 14,28% першої категорії та 10,20% – вищої категорії.

Отримані дані підлягали математичній та статистичній обробці за допомогою прикладної програми «Statistica 6.0».

За суб'єктивною оцінкою стан здоров'я педагогічних працівників переважно знаходиться у доброму стані (53,52%). Задовільним стан здоров'я визнає 39,44% педагогічних працівників, поганим – 2,82% та відмінним 4,23%.

За попередніми дослідженнями умов праці вчителя закладів загальної середньої освіти, відповідно до «Гігієнічної класифікації праці...» (2001 р.), праця вчителя відноситься до шкідливої (напруженої) праці третього класу, другого-третього ступеня [3, с. 130].

Відповідно до характеристики третього класу другого ступеня (3.2) – умови праці характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які здатні викликати стійкі функціональні порушення та призводять, у більшості випадків, до зростання виробничо-обумовленої захворюваності, появи окремих ознак або легких форм професійної патології (як правило, без втрати професійної працездатності), що виникають після тривалої експозиції (10 років та більше).

Тоді як, третій клас третій ступінь (3.3.) відповідають таким умовам праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які призводять, окрім зростання виробничо-обумовленої захворюваності, до розвитку професійних захворювань, як правило, легкого та середнього ступенів важкості (з втратою професійної працездатності в період трудової діяльності).

В результаті суб'єктивної оцінки педагогічні працівники оцінюють власні умови праці як напружені (80% відповідей) та вважають що для них притаманні професійні захворювання (74,29%), хоча умови праці педагогів викликають виробничо-зумовлену захворюваність, що часто вводить в оману працівників.

В результаті оцінки власного сенсорного навантаження, яке можуть отримувати педагогічні працівники, встановлено відсутність чіткого розуміння шкідливої дії тривалості зосередженого спостереження, оскільки 43,48% опитаних вважають оптимальним навантаження від 51 до 75% від тривалості робочого часу, тоді як оптимальними для здоров'я є навантаження до 25% зосередженого спостереження, яке обирають 10,14% педагогічних працівників (рис. 1). Тривалість зосередженого спостереження від 25 до 50% обрали 30,43% педагогічних працівників, що відповідає допустимим умовам праці. На жаль існує частка педагогічних працівників які вважають що тривалість зосередженого спостереження вище 75% не буде шкодити їх здоров'ю і це 15,94%.

Слід відмітити, що за хронометражними спостереженнями тривалість зосередженого спостереження вчителів закладів загальної середньої освіти складає 66% (у % від тривалості робочої зміни), що відповідає третьому класу першого ступеня [3, с. 128].

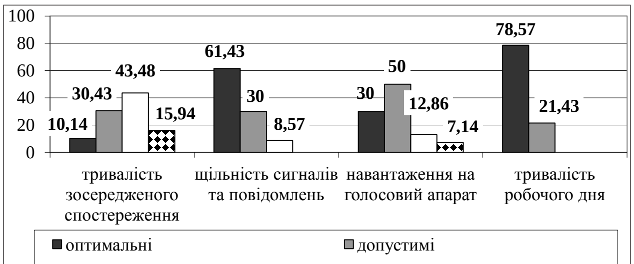

Рис. 1. Розподіл компонентів сенсорного навантаження відповідно до класів умов праці

Результати хронометражного спостереження свідчать, що кількість повідомлень та сигналів становить 382,8±77,6 на год. за умовами оптимального рівня до 75 повідомлень на годину [3, с. 128]. Аналіз обраних рівнів щільності сигналів та повідомлень за 1 годину за анкетуванням, доводить розуміння педагогічними працівниками небезпечності даного сенсорного навантаження про що свідчить вибір у 61,43% оптимального рівня навантаження. Як представлено на рисунку 1, 30% педагогічних працівників обирають допустимі рівні навантаження в межах 75–175 повідомлень за год. та 8,57% вважають безпечним для себе навантаження 176–300 повідомлень на 1 год, тоді, як таке навантаження несе ризик для здоров'я.

На одну годину роботи вчитель закладів загальної середньої освіти отримує 21,5±1,8 хв. фонаційного навантаження, що відповідає третьому класу другого ступеня і несе в собі ризик виробничо-зумовленої захворюваності [3, с. 127]. Педагогічні працівники розуміють, що голосове навантаження не повинно перевищувати 20 годин на тиждень, про що свідчать результати опитування. Так, на рисунку 1 представлено, що 50% педагогічних працівників обирають допустимий рівень голосового навантаження – до 20 годин, 30% прагнуть залишатися в межах 16 годин.

Середнє значення тижневого навантаження вчителя закладів загальної середньої освіти складає 19,97±0,32 год., що приблизно на 2 год. перевищує встановлену норму 18-ти годинного робочого тижня [3, с. 126]. У своїх анкетах педагогічні працівники у 78,57% обирають оптимальне робоче навантаження в межах 6–7 годин, що включає для вчителів, як проведення уроків так і підготовку до них. Для вихователів закладів дошкільної освіти шестигодинний робочий день є нормою. Допустимим робочим днем з навантаженням у 8–9 годин вважають 21,43% педагогічних працівників, що свідчить про розуміння педагогічними працівниками збільшення робочого часу за рахунок відпочинку, зокрема нічного сну.

Для збереження власного професійного здоров'я педагогічними працівниками не достатньо знань щодо безпосередніх особливостей праці. Необхідно створювати умови для збереження здоров'я та контролювати виконання правил безпеки та норм охорони праці.

За суб'єктивною оцінкою педагогічних працівників рівень охорони праці відповідає оцінці «добре» (55,22%). На «відмінно» рівень охорони праці оцінено 26,87% педагогічними працівниками. Частка «задовільного» рівня ОП складає 16,41%, тоді як, частка «незадовільного» рівня ОП відповідає 2,98%.

Навчання з питань охорони праці поза навчальним закладом відповідної спеціальності, в установах, передбачається через інструктаж працівників. Педагогічні працівники у своїй більшості зазначають його проведення кожні 6 місяців роботи (57,89%), при прийомі на роботу (45,62%) та поодинокі інструктажі 1 раз на рік (10,52%), що свідчить про задовільний рівень навчання з охорони праці педагогічних працівників.

Основним документом, який привертає увагу до питань безпечної поведінки є інструкція з охорони праці, яка повинна бути в кожному кабінеті закладів освіти. За опитуванням педагогічних працівників, тільки у 77,61% респондентів така інструкція з ОП існує. Частка педагогічних працівників, які не підозрюють про інструкцію з охорони праці на робочому місці складає 22,39% (рис. 2).

В Україні існують Рекомендації щодо організації роботи кабінету промислової безпеки та охорони праці, які використовуються роботодавцями як один з інструментів забезпечення функціонування системи управління охороною праці, передбаченої статтею 13 Закону України «Про охорону праці», а саме: для проведення навчання з питань охорони праці та пропаганди безпечних методів праці. Відповідно до Рекомендацій залежно від специфіки виробництва, чисельності працівників, порядку утворення, територіального розташування об'єктів, галузевого спрямування та інших чинників даними пропонується для підприємств невиробничої сфери діяльності створювати куточок з охорони праці, який може бути обладнаний у вигляді стенду.

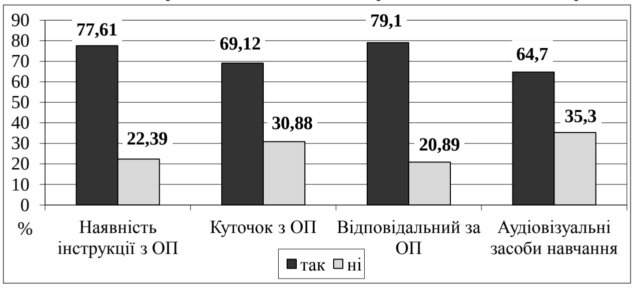

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання з охорони праці педагогічних працівників

Результати опитування свідчать про відсутність такого куточка у 30,88% закладів і наявності його у 69,12%, що свідчить про недостатню увагу пропаганді безпечних умов праці, інформування працівників про їхні права та обов'язки в галузі охорони праці, поширення позитивного досвіду щодо створення здорових і безпечних умов праці (рис. 2). На жаль, 20,89% педагогічних працівників не знають яка особа відповідає за охорону праці у закладі освіти на відміну від частки респондентів з таким уявленням (79,1%).

Відомо позитивний вплив використання різних засобів навчання, зокрема аудіовізуальних. За час своєї роботи 64,7% педагогічних працівників були ознайомлені з безпекою праці саме за допомогою таких засобів. Однак, 35,3% респондентів не пригадують навчання з охорони праці у такій формі.

Забезпечення безпечних умов праці полягає не лише у навчанні, зниженні напруженості, а й у безпосередній оцінці кожного працівника умов та небезпек оточуючого приміщення. Відповідно до ДСанПіН 5.5.2.008–01 нормативна температура у класних приміщеннях закладів середньої освіти повинна відповідати 17–20° С. Відповідно Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів (№ 234 від 24.03.2016) норма температури повинна складати 19–23° С. У закладах середньої освіти існують коливання температури повітря у класах від початку роботи до її завершення. За даними вимірювань такі коливання температури, в залежності від навчального закладу, протягом робочого часу становлять від 3,7° С до 0,9° С. Перевищення оптимальних значень температури повітря відбувається на 11,6±3,1% порівняно з початком уроків [4, с. 183].

В результаті опитування, педагогічні працівники закладів середньої освіти обирають норму температури у 60% і закладів дошкільної освіти – у 64% відповідей.

Висновки і пропозиції. 1. Результати дослідження свідчать про задовільний рівень знань та навчання педагогічних працівників з охорони праці. Задовільний рівень формується за рахунок контролю напруженості трудового процесу та виконання вимог «Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00–4.12–05)».

2. Встановлено наступні недоліки, що потребують удосконалення у закладах освіти, а саме: відсутність інструкції з охорони праці на робочому місці у 22,39%, відсутність куточка з охорони праці у 30,88%, відсутність засобів аудіовізуального навчання у 35,3%, відсутність даних щодо обов'язків посадових осіб з охорони праці у 20,89%, відсутність уявлень щодо складових напруженості праці у 7,14–43,48% респондентів.

3. Перспективами подальших наукових досліджень повинна бути розробка методики оцінки знань з охорони праці в галузі освіти та практичні рекомендації щодо удосконалення засобів навчання з охорони праці.

Список літератури:

1. Виноградов О. В. Охорона праці. Аналіз стану охорони праці в Україні / О. В. Виноградов // Статистика України. – 2011. – № 3. – С. 31–35.
2. Кундієв Ю. І. Проблема виробничого травматизму в глобальному вимірі та стан в Україні / Ю. І. Кундієв, А. М. Нагорна, Л. О. Добровольський // Український журнал з проблем медицини праці. – 2010. – № 1(21). – С. 3–8.
3. Латіна Г. О. Професіографічна характеристика умов праці вчителя / Г. О. Латіна // Гігієна населених місць. – 2009. – № 53 – С. 125–130.
4. Латіна Г. О. Стан здоров'я та гігієнічні умови праці вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Г. О. Латіна, І. О. Калиниченко // Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу: ІІ всеукраїнська науково-практич. конф.: тези доп. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 180–187.
5. Романів Л. В., Охорона праці в Україні: проблеми, досвід, перспективи / Л. В. Романів, І. Б. Бабух // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 4(108). – С. 222–228.

Латина А.А.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ОЦЕНКА ЗНАНИЙ ПО ОХРАНЕ ТРУДА СРЕДИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация
В результате исследования установлено удовлетворительный уровень знаний и обучения педагогических работников охране труда. Удовлетворительный уровень формируется за счет контроля напряженности трудового процесса и требований «Типового положения о порядке проведения обучения и проверки знаний по вопросам охраны труда». Установлены следующие недостатки, требующие усовершенствования в учебных заведениях, а именно: отсутствие инструкции по охране труда на рабочем месте (22,39%), отсутствие уголка по охране труда (30,88%), отсутствие средств аудиовизуального обучения (35,3%), отсутствие данных об обязанностях должностных лиц по охране труда (20,89%), отсутствие представлений о составляющих напряженности труда в (7,14–43,48%). Перспективой дальнейших научных исследований должна быть разработка методики оценки знаний по охране труда в области образования и практические рекомендации по совершенствованию средств обучения в данном направлении.

Ключевые слова: охрана труда, педагогическая отрасль, оптимизация, обучение.

Latina H.O.
Sumy State Pedagogical University named after Makarenko

ASSESSMENT OF KNOWLEDGE ON LABOR PROTECTION AMONG TEACHERS

Summary
As a result of the research, a satisfactory level of knowledge and training of teachers in labor protection has been established. A satisfactory level is formed by controlling the intensity of the labor process and the requirements of the «Model Regulations on the Procedure for Conducting Trainings and Testing Knowledge on Occupational Safety and Health». The following drawbacks have been identified, which require improvement in educational institutions, namely: lack of instructions on occupational safety at work (22,39%), absence of a corner for labor protection (30,88%), lack of audiovisual training (35,3%), the lack of data on the duties of OSH officials (20,89%), the lack of understanding of the components of labor intensity in (7,14–43,48%). The prospect of further scientific research should be the development of a methodology for assessing knowledge on labor protection in the field of education and practical recommendations for improving the means of training in this direction.

Keywords: labor, educational sector, optimization and training.

УДК 613.955+616–056.25

ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА ХАРЧУВАННЯ ТА СТАНУ ЗДОРОВ'Я СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЯКІ РОЗПОЧАЛИ НАВЧАННЯ З ШЕСТИ- ТА СЕМИРІЧНОГО ВІКУ

Мізюк М.І., Суслик З.Б., Єремчук Я.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

У роботі проведена гігієнічна оцінка особливостей харчування та стану здоров'я школярів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. Вивчено особливості режиму харчування та режиму дня, рівень споживання основних видів харчових продуктів, тривалість підготовки до уроків, гостра та хронічна захворюваність, стан оздоровлення та стан працездатності дітей. Виявлено нерегулярний режим харчування в більшості учнів, гендерні відмінності у споживанні деяких видів продуктів, відмінності споживання між міськими та сільськими школярами, зниження працездатності.

Ключові слова: анкетування, старшокласники, умови харчування, стан здоров'я, працездатність.

Постановка проблеми. Збереження та зміцнення здоров'я, підвищення адаптаційних ресурсів організму – головні завдання сучасних наукових досліджень у галузі гігієни дітей та підлітків [7].

Останнім часом відбулося якісне погіршення стану здоров'я дітей, відмічається зростання рівня агресії та агресивності дітей, стійка тенденція до збільшення числа дітей з ознаками рухової розгальмованості у різних її формах і проявах [3]. Дослідження особливостей цього динамічного процесу є дуже важливим з точки зору виявлення факторів ризику, які можуть сприяти формуванню донозологічних, функціональних та патологічних змін в організмі студентської молоді.

Дане дослідження є фрагментом планової науково-дослідної роботи кафедри гігієни та екології «Вивчення особливостей психофізіологічного стану дітей, підлітків і студентів Прикарпатського регіону у період запровадження освітніх інновацій» (№ державної реєстрації 0112U006018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам якості та повноцінності харчування дітей, стану їхнього здоров'я присвячено багато досліджень, які констатують, що харчування школярів не можна назвати збалансованим та повноцінним. Переважають харчові продукти з високим вмістом вуглеводів, адже, у меню не включені у достатній кількості риба, м'ясо, молоко, яйця, кисломолочні напої та сир [1].

Порушення раціонального харчування, а також невідповідність матеріально-технічного забезпечення шкіл та умов проживання сучасним гігієнічним вимогам є причинами різкого підвищення захворюваності школярів. Згідно досліджень деяких авторів [4], саме школа, педагогічний колектив та родина є найбільш ефективними інституціями формування поведінки молодих людей.

Тому, нагальним, за даними досліджень багатьох авторів, є формування адекватного харчування, запровадження та дотримання раціонального режиму фізичних вправ та заходи зі зміни поведінки [5].

Важливим показником стану здоров'я дитини є група здоров'я. У літературі останніх років існують розбіжності щодо розподілу дітей за групами здоров'я. Так, за даними різних авторів до I групи здоров'я можна віднести від 5,3% до 23,3% дітей, до II групи, відповідно від 29,2% до 46,3%, до III групи відповідно від 35,3 до 65,2% дітей [8].

Як стверджують деякі дослідники, починаючи з першого класу, протягом навчання у школі, відмічається стійка тенденція до зменшення числа дітей I групи здоров'я та ріст кількість дітей і підлітків, які відносяться до III групи [6].

Однією з тривожних тенденцій останнього десятиліття в усьому світі є «омолодження» функціональних відхилень і захворювань з хронічним перебігом патологічного процесу, зниження рівня фізичного розвитку та зростання кількості осіб з наявністю його дисгармонійних форм, збільшення кількості дітей з психічними відхиленнями і негативними поведінковими проявами, з порушенням репродуктивної системи та з високим медико-соціальним ризиком [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Широке використання нових перспективних форм навчання у структурі сучасної освіти потребує проведення постійного поточного гігієнічного контролю за якістю умов проживання та середовища навчання. Проте, особливості якості життя сучасної дітей та підлітків, режиму праці та відпочинку, організації харчування, формування здорового способу життя висвітлені недостатньо. В опублікованих дослідженнях в першу чергу представлені фрагментарні та регіональні особливості якості харчування та стану здоров'я школярів. Проте, в науковій літературі немає повідомлень про стан даного питання в залежності від віку поступлення дітей на навчання у школу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення якості харчування та стану здоров'я учнів старших класів Прикарпатського регіону, які поступили на навчання у шість та сім років.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведеного анонімного анкетування школярів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) Прикарпаття установлено особливості режиму харчування та споживання основних видів продуктів. Особливості режиму харчування представлені у табл. 1.

Для більшості школярів характерним є нерегулярний та періодично нерегулярний режим харчування. Зокрема, нерегулярний режим спостерігається в 21,2% учнів, які розпочали навчання з шести років (НШР) та у 18,2% учнів, які розпочали навчання з семи років (НСР), періодично нерегулярний – відповідно у 32,5% та у 26,0% учнів. Регулярно харчуються 46,3% учнів НШР та 55,8% учнів НСР. За розподілом показників

суттєвих відмінностей у режимі харчування учнів НШР та учнів НСР немає (p>0,05).

Таблиця 1
Особливості режиму харчування старшокласників

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Нерегулярний	60	21,2	14	18,2	2,24	>0,05
Нерегулярний періодично	92	32,5	20	26,0		
Регулярний	131	46,3	43	55,8		
Всього	283	100	77	100		

Прийом їжі здійснюється (3,58±0,06) разів на день учнями НШР та (3,53±0,13) разів учнями НСР (p>0,05). У споживанні основних видів харчових продуктів суттєвих відмінностей теж не спостерігається. Зокрема, добове споживання хліба в учнів НШР становить (145,00±10,69) г, в учнів НСР – (151,72±22,92) г, мучних виробів – відповідно (188,01±12,23) г та (207,50±24,43) г, макаронів – (200,29±11,01) г та (207,59±23,51) г, круп – (184,96±11,42) г та (197,32±29,29) г, м'яса – (326,54±17,45) г та (355,34±40,12) г, ковбас – (262,59±18,50) г та (270,54±34,69) г, риби – (201,90±13,87) г та (260,00±50,99) г, жирів – (132,47±14,74) г та (138,23±38,42) г, яєць – (113,57±11,94) г та (102,76±12,92) г, молока – (326,25±34,75) мл та (308,72±48,54) мл, молочних продуктів – (283,19±15,78) мл та (265,85±23,78) мл, солодощів – (248,29±18,35) г та (221,36±35,23) г, овочів – (447,24±25,34) г та (396,61±44,79) г, фруктів – (538,78±34,43) г та (491,36±57,93) г, напоїв – (1091,94±73,20) мл та (927,66±159,98) мл.

Проте, спостерігаються гендерні відмінності у споживанні деяких видів продуктів – хлопці переважають дівчат за масою споживаних продуктів. Так, споживання хліба хлопцями становить (178,26±16,35) г, дівчатами – (119,78±11,09) г (p<0,05), макаронів – відповідно (226,53±18,60) г та (182,61±10,06) г (p<0,05), м'яса – (395,97±29,92) г та (283,15±15,89) г (p<0,05), ковбас – (316,40±30,56) г та (218,79±14,04) г (p<0,05), яєць – (143,38±18,27) г та (83,57±8,63) г (p<0,05).

Виявлено відмінності у споживанні деяких видів продуктів між міськими та сільськими школярами – сільські учні споживають більше продуктів харчування (за масою), ніж міські: хліба – відповідно (174,11±14,71) та (115,84±11,97) г (p<0,05), макаронів – (227,73±16,12) та (173,86±10,84) г (p<0,05), риби – (247,04±25,42) та (174,62±12,76) г (p<0,05), жирів – (166,16±22,46) та (104,04±16,81) г (p<0,05), яєць – (138,83±16,44) та (80,34±8,94) г (p<0,05), молочних продуктів – (323,63±20,86) та (230,19±14,91) мл (p<0,05), солодощів – (294,24±24,13) та (186,42±20,45) г (p<0,05), овочів – (529,09±35,98) та (341,27±22,72) г (p<0,05), фруктів – (662,76±49,51) та (386,03±26,81) г (p<0,05).

Переважна більшість школярів не дотримуються або порушують режим дня (табл. 2).

Не дотримуються режиму дня 24,2% учнів НШР та 21,8% учнів НСР, порушують його 52,4% учнів НШР та 53,8% учнів НСР, дотримуються – 23,4% учнів НШР та 24,4% учнів НСР. Структура розподілу показників режиму дня не відрізняється між учнями НШР та учнями НСР (p>0,05).

Таблиця 2
Режим дня старшокласників

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Не дотримується	66	24,2	17	21,8	0,19	>0,05
З порушенням	143	52,4	42	53,8		
Дотримується	64	23,4	19	24,4		
Всього	273	100	78	100		

Гімнастикою регулярно займаються тільки 19,7% учнів НШР та 12,8% учнів НСР, нерегулярно – відповідно 51,8 та 53,8%, а взагалі не займаються нею – 28,5 та 33,3% учнів. За розподілом показників відмінностей між учнями НШР та учнями НСР немає (p>0,05).

За тривалістю підготовки до уроків (табл. 3) відмінностей між показниками учнів НШР та учнів НСР не спостерігається (p>0,05). Зокрема, до 1 год. відводять на підготовку до уроків 35,9% учнів НШР та 29,5% учнів НСР, 1–2 год – 37,0% учнів НШР та 39,7% учнів НСР, 3–4 год. – 19,6% учнів НШР та 20,5% учнів НСР, 4–6 год. – 7,4% учнів НШР та 10,3% учнів НСР.

Переглядом телепередач та роботою з комп'ютером понад 2 год. на день займаються 56,0% учнів НШР та 50,0% учнів НСР, 1–2 год. – 25,6% учнів НШР та 29,5% учнів НСР, 0,5 год. – 5,8% учнів НШР та 5,1% учнів НСР, дуже рідко – 12,6% учнів НШР та 15,4% учнів НСР. За розподілом показників відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено (p>0,05).

Тривалість нічного сну в учнів НШР становить (7,85±0,09) год. і суттєво не відрізняється від такої ж в учнів НСР (7,96±0,10) год., а тривалість денного сну в учнів НШР (1,86±0,08) год. коротша (p<0,05), ніж в учнів НСР (2,23±0,14) год.

Коротша тривалість денного сну і у міських школярів (1,86±0,08) год. порівняно з сільськими (2,23±0,14) год. (p<0,05). Відмінностей у тривалості нічного сну між міськими (7,85±0,09) год. і сільськими школярами (7,96±0,10) год. немає.

Виявлено гендерні відмінності за тривалістю нічного сну. Вона у хлопців довша (8,16±8,16) год., ніж у дівчат (7,72±0,08) год. (p<0,05). Тривалість денного сну суттєво не відрізняється між хлопцями (2,05±0,10) год. та дівчатами (2,02±0,11) год. (p>0,05).

Відмінностей у тривалості сну за зонами Прикарпаття не виявлено. Так, тривалість денного сну старшокласників у гірській зоні Прикарпаття становить (2,26±0,27) год., у передгірській – (1,92±0,12) год., у рівнинній – (2,09±0,15) год., у м. Івано-Франківську – (2,10±0,18) год. (p>0,05); тривалість нічного сну – відповідно (7,74±0,14) год., (7,97±0,13) год., (7,95±0,15) год. та (7,85±0,12) год. (p>0,05).

Спиртні напої вживають 24,0% учнів НШР та 20,5% учнів НСР, курять сигарети – 32,5% учнів НШР та 29,5% учнів НСР.

Таблиця 3

Підготовка до уроків, перегляд телепередач та робота з комп'ютером серед старшокласників

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Тривалість підготовки до уроків серед старшокласників						
До 1 год.	97	35,9	23	29,5	1,48	>0,05
1–2 год.	100	37,0	31	39,7		
3–4 год.	53	19,6	16	20,5		
4–6 год.	20	7,4	8	10,3		
Всього	270	100	78	100		
Перегляд телепередач, робота з комп'ютером серед старшокласників						
Понад 2 год.	155	56,0	39	50,0	1,13	>0,05
1–2 год.	71	25,6	23	29,5		
0,5 год.	16	5,8	4	5,1		
Дуже рідко	35	12,6	12	15,4		
Всього	277	100	78	100		

Дуже часто хворіють гострими захворюваннями 1,5% учнів НШР та 2,6% учнів НСР, часто – відповідно 13,5% та 15,4%, рідко – 48,4% та 35,9%, взагалі не хворіють гострими захворюваннями – 36,7% та 46,2%. За розподілом частоти гострої захворюваності суттєвих відмінностей не виявлено.

Часто хворіють хронічними захворюваннями 3,6% учнів НШР та 2,6% учнів НСР, рідко – відповідно 29,6% та 32,1%, взагалі не хворіють хронічними захворюваннями – 66,8% та 65,4%. За розподілом частоти хронічної захворюваності суттєвих відмінностей немає.

Оздоровлення дітей здійснюється в різних місцях, зокрема, в таборах оздоровлюються 11,4% учнів НШР та 9,4% учнів НСР, у санаторіях – відповідно 4,2% та 7,8%, на дачах – 31,2% та 21,9%, у родичів – 19,8% та 25,0%, на морі – 23,6% та 18,8%, за кордоном – 9,7% та 17,2%. За розподілом показників оздоровлення суттєвих відмінностей не виявлено.

Одним з інтегральних показників функціонального стану організму дітей є рівень працездатності, який характеризує фізичний та психологічний стани організму, стан здоров'я тощо (табл. 4).

Таблиця 4

Працездатність старшокласників

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Погана	4	1,4	3	3,8	10,57	< 0,05
Знижена	12	4,3	6	7,7		
Добра	184	66,2	52	66,7		
Висока	62	22,3	8	10,3		
Не знаю	16	5,8	9	11,5		
Всього	278	100	78	100		

За даними анкетування свою працездатність як погану оцінюють 1,4% учнів НШР та 3,8% учнів НСР, як знижену – відповідно 4,3% та 7,7%, як добру – 66,2% та 66,7%, як високу – 22,3% та 10,3%, не можуть визначитися – 5,8% та 11,5%. За розподілом показників виявлено суттєві відмінності в працездатності школярів ($p<0,05$) – в учнів НШР вона вища ($\chi^2 = 3,18$, $p>0,05$).

Висновки і пропозиції. 1. Таким чином, наведені результати досліджень свідчать про те, що для більшості школярів характерним є нерегулярний режим харчування. У споживанні основних видів харчових продуктів між учнями НШР та учнями НСР суттєвих відмінностей не спостерігається.

2. Виявлено гендерні відмінності у споживанні деяких видів продуктів: хлопці переважають дівчат за масою споживаних продуктів, зокрема: хліба, макаронів, м'яса, ковбас та яєць.

3. Відмінності у споживанні деяких видів продуктів ($p<0,05$) спостерігаються також між міськими та сільськими школярами – сільські учні споживають більше продуктів харчування (за масою), ніж міські: хліба, макаронів, риби, жирів, яєць, молочних продуктів, солодощів, овочів та фруктів.

4. Переважна більшість школярів не дотримуються або порушують режим дня, гімнастикою регулярно займаються тільки 19,7% учнів НШР та 12,8% учнів НСР, переглядом телепередач та роботою з комп'ютером понад 2 год. на день займаються 56,0% учнів НШР та 50,0% учнів НСР. За розподілом даних показників відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено ($p>0,05$).

5. Установлено відмінності у тривалості сну дітей. Тривалість денного сну в учнів НШР коротша ($p<0,05$), ніж в учнів. Коротша тривалість денного сну і у міських школярів порівняно з сільськими ($p<0,05$). Виявлено гендерні відмінності за тривалістю нічного сну – вона у дівчат коротша, ніж у хлопців.

6. В учнівському середовищі поширені шкідливі звички. Регулярним палінням тютюну займаються 32,5% учнів НШР та 29,5% учнів НСР, алкогольні напої постійно вживають 24,0% учнів НШР та 20,5% учнів НСР.

7. За даними анкетування гострими захворюваннями хворіють 63,3% учнів НШР та 53,8% учнів НСР, хронічними захворюваннями – відповідно 33,2% та 34,6%.

8. За даними анкетування свою працездатність, яка характеризує фізичний та психологічний стани організму, стан здоров'я тощо, як добру оцінюють 66,2% учнів НШР та 66,7% учнів НСР, як високу – 22,3% та 10,3%. За розподілом показників виявлено суттєві відмінності в працездатності школярів ($p<0,05$) – в учнів НШР вона вища ($\chi^2 = 3,18$, $p>0,05$).

9. Отже, зважаючи на наведені вище результати досліджень, можна зробити висновок про необхідність подальшого динамічного спостереження та вивчення якості життя школярів в умовах педагогічних інновацій для розробки заходів з поліпшення та оптимізації умов проживання та навчання.

Список літератури:

1. Аранчій О. В. Моніторинг та гігієнічна оцінка даних щодо захворюваності дітей і підлітків у Рівненській області О. В. Аранчій, І. В Гущук // Гігієна населених місць. – 2012. – № 60. – С. 328–334.
2. Гігієнічні проблеми донозологічної діагностики негативного впливу факторів сучасних інформаційних навантажень на стан здоров'я дітей / І. П. Козярін, О. П. Івахно, В. В. Чорна [та ін.] // Гігієна населених місць. – 2010. – № 55. – С. 310–317.
3. Кучма В. Р. Гигиеническая оценка информатизации обучения и воспитания / В. Р. Кучма, Е. А. Ткачук// Гигиена и санитария. – 2015. – № 7. – С. 16–20.
4. Кучма В. Р. Медико-социальные аспекты формирования здоровья младших школьников / В. Р. Кучма, И. В. Звездина, Н. С. Жигарева // Вопр. совр. педиатрии. – 2008. – № 4. – С. 9–12.
5. Миняйлова Н. Н. Взаимосвязь низкой массы тела при рождении с маркерами метаболического синдрома у подростков с ожирением / Н. Н. Миняйлова, Е. Л. Сундукова, Ю. И. Ровда // Педиатрия. – 2010. – Том 89, № 5. – С. 24–32.
6. Полька Н. С. До питання оцінки фізичного розвитку школярів за стандартами ВООЗ / Н. С. Полька, А. Г. Платонова // Довкілля та здоров'я. – 2012. – № 1(60). – С. 48–53, 98.
7. Сердюк А. М. Актуальные проблемы гигиены детей и подростков на Украине / А. М. Сердюк // Актуальные проблемы гигиены детей и подростков. – Харьков, 1995. – С. 121–123.
8. Сучасні особливості стану здоров'я дітей молодшого та середнього шкільного віку м. Києва / О. В. Тяжка, Л. М. Казакова, О. А. Строй [та ін.] // Клінічна педіатрія. – 2011. – № 4(31). – С. 43–47.

Мизюк М.И., Суслык З.Б., Еремчук Я.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ГИГИЕНИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПИТАНИЯ И СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ, НАЧАВШИХ ОБУЧЕНИЕ С ШЕСТИ- И СЕМИЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В работе проведена гигиеническая оценка особенностей проживания и состояния здоровья учеников старших классов общеобразовательных учебных заведений. Изучено особенности режима питания и режима дня, уровень потребления основных видов пищевых продуктов, продолжительность подготовки к урокам, острая и хроническая заболеваемость, состояние оздоровления и работоспособности детей. Выявлено нерегулярный режим питания у большинства учеников, гендерные отличия в потреблении некоторых видов продуктов, отличия потребления между городскими и сельскими школьниками, снижение работоспособности.
Ключевые слова: анкетирование, старшеклассники, условия питания, состояние здоров'я, работоспособность.

Mizyuk M.I., Suslyk Z.B., Yeremchuk Ja.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

HYGIENIC ASSESSMENT OF NUTRITION AND HEALTH STATUS OF SENIOR PUPILS WHO BEGAN THEIR EDUCATION AT THE AGE OF SIX AND SEVEN

Summary
A hygienic assessment of the characteristics of nutrition and health of schoolchildren of the upper classes of general education institutions has been made in the work. The features of the regime of nutrition and the regime of day, the level of consumption of the main types of food products, the length of preparation for lessons, acute and chronic morbidity, the state of recovery and the state of children's working capacity are studied. An irregular regime of nutrition in most students, gender differences in the consumption of certain types of products, differences in consumption between urban and rural school children, and reduced capacity for work are observed.
Keywords: questionnaires, senior pupils, nutrition conditions, state of health, work capacity.

УДК 614.616.2

ТУБЕРКУЛЬОЗ – СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ

Поліщук Л.М., Радаєва І.М., Устянська О.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Серед захворювань, що відносяться до соціальних хвороб особливе місце займає туберкульоз. Соціальна природа туберкульозу відома давно. Ще на самому початку століття цю хворобу називали «сестрою бідності», «пролетарською хворобою». В даний час рівень захворюваності туберкульозом у країнах, що розвиваються, набагато вище, ніж в економічно розвитих країнах. Незважаючи на величезні досягнення медицини в лікуванні хворих туберкульозом ця проблема продовжує залишатися в багатьох країнах дуже актуальної. Слід зазначити, що наша країна у визначений період домоглася істотних успіхів у справі зниження захворюваності туберкульозом. Однак в останні роки наші позиції в цьому питанні помітно ослабнули. З 1991 р. після багаторічного зниження захворюваність туберкульозом у нашій країні почала рости [1, с. 5].

Ключові слова: туберкульоз, захворюваність, статистика, епідемічна ситуація, соціальна проблема.

Постановка проблеми. У світі щороку захворюють на туберкульоз близько 10 мільйонів чоловік, 3 мільйони помирає, тобто щодня вмирають близько 8 тисяч осіб. Загальна кількість хворих перевищила 60 мільйонів, близько 20 мільйонів з них мають відкриту форму туберкульозу – тобто є постійними джерелами небезпеки для здорових людей. Серед причин смерті туберкульоз займає 10-й рядок і перше місце серед інфекційних хвороб. Зараз, згідно з даними статистики МОЗ України, зареєстровано близько 700 тисяч хворих на туберкульоз, з них 600 тисяч перебувають на обліку, 142 тисячі з відкритою формою. За офіційними даними, кількість хворих перевищила 1% жителів країни, хоча реальна кількість хворих набагато більше. Смертність в Україні від туберкульозу сягає майже 40%. Близько 80% хворих за умови своєчасної діагностики та відповідного лікування можна було б врятувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні історичні документи і матеріали медичних досліджень свідчать про повсюдне поширення туберкульозу в далекому минулому. Раніше найдавніша знахідка належала Паулю Бартельс. Їм в 1907 році було описано туберкульозне ураження грудних хребців з утворенням горба у скелета, який був знайдений поблизу Гейдельберга і належав людині, що жила за 5000 років до н. е. І сьогодні, у ХХІ ст., вона залишається як міжнародною, так і національною проблемою [2, с. 344]. Результати досліджень знаходимо у працях Ю.І. Фещенко, Е.М. Лібанової, І.І. Хожило, С. Борткевич, О.В. Зубарева, в яких розглядають вплив поширення соціальних хвороб на розвиток людства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Туберкульоз є найпоширенішою інфекційною хворобою в Україні, яка займає перше місце в структурі смертності людей від інфекційної патології. В Україні епідемія туберкульозу невпинно прогресує, стає загрозливою медико-соціальною проблемою, і вже вийшла за межі медичної проблеми на рівень державний. Тому, запобігання та розповсюдження соціально небезпечних хвороб, таких як туберкульоз, є першочерговою проблемою в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення та аналіз статистики захворюваності туберкульозом в Україні за останні роки.

Виклад основного матеріалу. Інфекційна природа туберкульозу підозрювалась давно, але безперечно доведена лише в 1882 р. німецьким бактеріологом Робертом Кохом, який виділив чисту культуру збудника туберкульозу, названого пізніше на його честь паличкою Коха. Сучасна назва збудника туберкульозу – мікобактерія туберкульозу. Збудник туберкульозу доволі стійкий у зовнішньому середовищі і без сонячного світла зберігається життєздатним у продовж декількох місяців, у воді – до 5 міс. на сторінках книг – 3 міс., в харкотинні – від 2 до 10 міс., у ґрунті – 1–2 роки. В організмі людини, при взаємодії з імунними системами, а також під дією протитуберкульозних препаратів, може змінюватися розмір мікробної клітини, її оболонка, інтенсивність обмінних процесів. У результаті цього типові мікобактерії туберкульозу можуть трансформуватися в так звані «дрімаючі», які впродовж багатьох років зберігаються в тканинах організму, не завдаючи шкоди, але за певних умов можуть трансформуватися у типові форми, почати бурхливо розмножуватися і стати причиною розвитку хвороби. Під впливом тривалого безсистемного лікування виникає стійкість мікобактерій до протитуберкульозних препаратів і терапія стає неефективною [3, с. 134].

Класичні симптоми туберкульозу легенів – тривалий кашель з мокротою, іноді з кровохарканням, які з'являтимуться на більш пізніх стадіях, тривала субфебрильна температура, лихоманка, слабкість, нічна пітливість, знижений апетит і, як наслідок, значне схуднення.

Розрізняють відкриту та закриту форми туберкульозу. При відкритій формі в мокроті або в інших природних виділеннях хворого – сечі, свищевого виділеннях, калі (як правило, при туберкульозі травного тракту, рідко при туберкульозі легеневої тканини) виявляються мікобактерії туберкульозу. На відкриту форму вважаються також ті види туберкульозу органів дихання, при яких, навіть за відсутності бактеріовиділення, є явні ознаки повідомлення осередку ураження з зовнішнім середовищем: каверна (розпад) в легкому, туберкульоз бронха (особливо виразкова форма), бронхіальний або торакальний свищ, туберкульоз верхніх дихальних шляхів. Якщо хворий не дотримується

МЕДИЧНІ НАУКИ

гігієнічних заходів обережності, він може стати заразливим для оточуючих. При «закритій» формі туберкульозу мікобактерії в мокроті доступними методами не виявляються, хворі такою формою епідеміологічно безпечні або малонебезпечні для оточуючих.

Щоб заразитися і захворіти на туберкульоз має бути 3 компоненти епідемічного процесу:

1. Джерело або резервуар туберкульозної інфекції;
2. Механізм передачі туберкульозної інфекції;
3. Сприйнятливість організму людини до туберкульозної інфекції [4, с. 203].

За даними форми № 8 «Звіт про захворювання на активний ТБ» у 2016 році захворюваність на нові випадки туберкульозу склала 23292 випадків (абсолютна кількість). У порівнянні з 2012 роком (30958 випадків) кількість нових випадків захворювання на туберкульоз в Україні зменшилась. Розрахунок показника здійснювався на все населення країни, включно з тимчасово окупованими територіями Луганської та Донецької областей. Розрахунок показників захворюваності Донецької та Луганської областей в 2016 р. здійснювався лише для населення територій, контрольованих Урядом України (рис. 1).

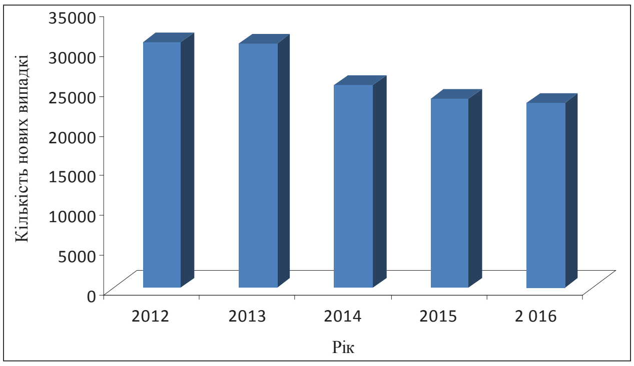

Рис. 1. Захворюваність на нові випадки туберкульозу в Україні (абсолютна кількість)

У регіонах України спостерігається значне коливання захворюваності на ТБ (від 273 до 2594 в абсолютній кількості). Найвищі показники захворюваності ТБ зареєстровані у Одеській (2594 випадків), Дніпропетровській (2105), Львівській (1557) областях; найнижчі – Тернопільській (475), Луганській (370), Чернівецькій (273).

Якщо зіставляти з 2015 роком, то найбільша кількість нових випадків захворювання було виявлено в Днепропетровскій області (2566), за нею Одеська область (2446). Найменше хворих спостерігалося в Луганській області (316) (рис. 2).

Захворюваність на ТБ, включно з новими випадками та рецидивами, серед дітей (0–14 роки) становить 8,8 на 100 тис. відповідного населення (568 випадків), серед підлітків (15–17 років) – 24,4 на 100 тис. відповідного населення (284 випадки), дорослого населення (18 років і старше) – 83,4 на 100 тис. відповідного населення (29 299 випадків).

Серед усіх осіб, які захворіли на ТБ, 77% складають особи працездатного віку (18–54 років), в тому числі вікова групу 25–44 роки складає 52,5%, що свідчить про високий соціальний вплив та економічне навантаження, що спричинює ТБ у державі (рис. 3) [5, с. 1].

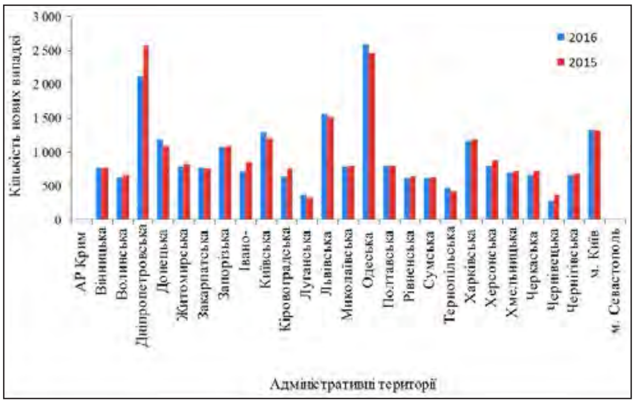

Рис. 2. Захворюваність на туберкульоз по адміністративним територіям (абс. кількість)

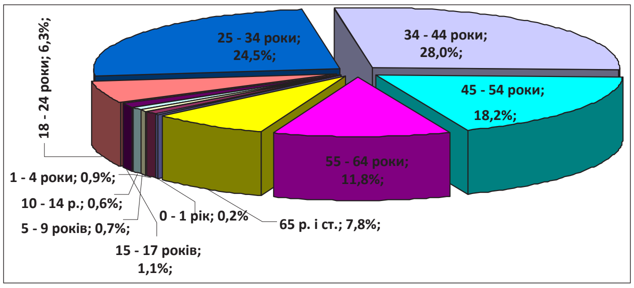

Рис. 3. Вікова структура осіб, які захворіли на ТБ, %

Аналіз соціальної структури нових випадків ТБ у 2015 р. демонструє, що серед пацієнтів, які вперше захворіли на ТБ, майже 75% становлять представники соціально незахищених верств населення (58,4% – непрацюючі працездатного віку, 12,2% – пенсіонери, 1% – особи, які повернулися з місць позбавлення волі, 2,5% – без постійного місця проживання).

Серед нових випадків ТБ 12,5% становлять хворі, які зловживають алкоголем та 3,0% – споживачі ін'єкційних наркотиків, що свідчить про нагальну потребу подальшого розвитку в країні освітньо-профілактичних програм та заходів із соціальної підтримки пацієнтів із забезпеченням активної участі інститутів громадянського суспільства (рис. 4).

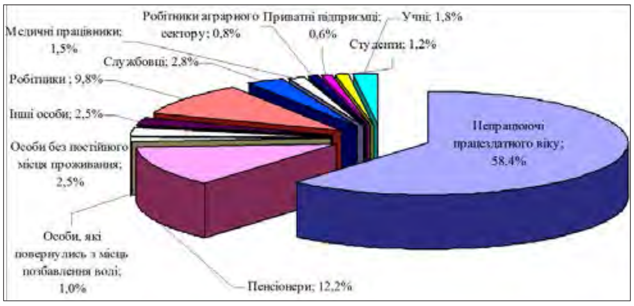

Рис. 4. Соціальна структура нових випадків ТБ, 2016 р.

Викликає стурбованість значне число працівників ЗОЗ серед захворілих на ТБ у 2016 р. – 426 випадків від кількості нових випадків та рецидивів ТБ. Зокрема, знизилася захворюваність на ТБ працівників ПТЗ: 59 випадків у 2016 році порівняно з 62 випадками у 2015 році.

Туберкульоз – одна з головних опортуністичних інфекцій у ВІЛ-інфікованих осіб. У хворих,

спочатку інфікованих M. tuberculosis, а потім вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), ризик розвитку туберкульозу становить 5–10% на рік. Якщо ці інфекції розвиваються у зворотному хронологічному порядку, їх поєднання протікає більш драматично: зазвичай більш ніж у 50% ВІЛ-інфікованих туберкульоз виникає протягом декількох місяців, відразу слідом за первинним інфікуванням. За оцінками ВООЗ, 4.4 мільйона людей на планеті коінфікованих туберкульозом та вірусом СНІДу. Фактично, туберкульоз це перша інфекція, з якою доводиться стикатися ВІЛ-інфікованим. Близько біля 8% таких пацієнтів щорічно розвивається активний туберкульоз (для порівняння такий же ризик у неінфікованих ВІЛ, він становить 10% протягом всього життя) [6, с. 234].

Суттєве зростання кількості випадків поєднаної ко-інфекції ВІЛ/ТБв Україні (2015 р. – 5572, 2016 р. – 5622) свідчить про посилення тягаря епідемії ВІЛ-інфекції в країні.

Найвищі показники захворюваності на ТБ/ВІЛ в абсолютній кількості зафіксовані у 2016 році у Одеській (1139), Дніпропетровській (794), Донецькій (431) областях, найнижчі – у Чернівецькій (21), Закарпатській (28), Тернопільській (42) областях (рис. 5).

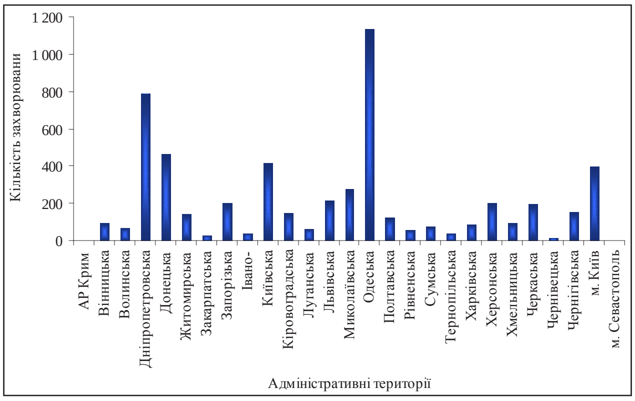

Рис. 5. Захворюваність на ТБ/ВІЛ
у розрізі регіонів України

За звітний період у 18 областях затверджені в структурних підрозділах охорони здоров'я та/або координаційних радах з протидії ТБ та ВІЛ/СНІДу регіональні плани ІК за ТБ, впровадження яких підвищує рівень адміністративного контролю та відповідальності. Недоліком більшості регіональних планів є обмаль конкретних заходів щодо скорочення часу діагностики, широкого використання швидких діагностичних тестів, а відтак швидкого початку лікування.

Позитивним є той факт, що більшість місць збору мокротиння обладнані на відкритому повітрі, це є найбільш безпечним та низьковитратним. Частка майданчиків для збору мокротиння, що відповідають вимогам Стандарту, в ПТЗ складає 76,2%, в Центрах СНІДу – 57,6%, інших ЛПЗ – 92,1%. Разом з цим, у деяких ЗОЗ для збору мокротиння виділені окремі приміщення, що не завжди відповідають вимогам ІК (відсутні бактерицидні опромінювачі, локальні вентиляційні системи тощо).

Заходи ІК з ТБ також не в повній мірі впроваджені в центрах профілактики та боротьби зі СНІДом:

– не розподілені потоки хворих;

– не проводиться тестування персоналу на щільність прилягання респіраторів;

– недостатня кількість бактерицидних опромінювачів екранованого типу та респіраторів класу FPP-2–3, холодильників для зберігання мокротиння.

Значимість заходів контролю за повітрям закритих приміщень є визначальною у протидії поширенню ТБ у всіх ЛПЗ, де надається медична допомога хворим на туберкульоз. Щодо ефективності застосування пріоритет належить заходам із видалення інфекційного аерозолю із зони ризику трансмісії ТБ (механічна вентиляція загального та локального типу). Проте, індикатор 90% (за Стандартом) щодо забезпеченості зон високого ризику вентиляційними системами не досяг жоден з регіонів.

24-го березня у Всесвітній день боротьби з туберкульозом Наталія Нізова, директор ДУ «Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами МОЗ України», під час прес-брифінгу в Українському кризовому медіа центрі наголосила, що саме куріння є одним із основних факторів ризику захворюваності на туберкульоз: *«Куріння є чинником, який суттєво знижує імунітет. Куріння є фактором, який суттєво знижує захисні функції легенів як конкретного органу, який у першу чергу уражається мікобактерією туберкульозу, так і в цілому впливає на імунітет, безумовно».*

В Українському центрі контролю над тютюном вважають, що у боротьбі з туберкульозом держава повинна звертати значну увагу саме на профілактику виникнення цього захворювання. Зокрема на законодавчому рівні посилювати сферу контролю над тютюном задля зменшення поширеності куріння. Адже за даними ВООЗ [7, с. 1], куріння підвищує ризик захворюваності на туберкульоз більш ніж у 2,5 рази, більш ніж 20% глобальної захворюваності на туберкульоз може бути викликана курінням.

Зокрема ВООЗ рекомендує в рамках політики з боротьби проти тютюну та туберкульозу:

– здійснювати боротьбу проти тютюну всюди, але особливо там, де люди наражаються на ризик інфікування туберкульозом;

– координувати національні програми з боротьби проти туберкульозу та тютюну;

– реєструвати споживання тютюну серед пацієнтів з туберкульозом та пропонувати їм консультування та лікування;

– сприяти розвитку та реалізації політики звільнення від тютюнового диму і забезпечувати її проведення особливо в місцях надання послуг пацієнтів з туберкульозом;

– здійснювати заходи з допомоги у припиненні куріння.

Висновки і пропозиції. Ситуація щодо туберкульозу в Україні досить складна. Туберкульоз не є тільки медичною проблемою. Це – проблема соціальна, яка віддзеркалює соціально-економічний стан країни, культурно-освітній рівень та благополуччя населення, ступінь розвитку охорони здоров'я, у тому числі і фтизіатричної служби. І ця недуга останнім часом викликає велике занепокоєння в Україні і в МОЗ України зокрема.

До речі за останні десятиріччя зросла захворюваність на туберкульоз серед медичного персоналу і передусім працівників протитуберкульозних закладів. Отже, проблема боротьби з туберкульозом у світі і в Україні надто актуальна і для її вирішення необхідно значні зусилля, перш за все, зі сторони держави, громадськості, медичної служби.

Отже, епідеміологічна ситуація з туберкульозу в Україні складна і продовжує погіршуватися. За прогнозними оцінками в найближчі 10 років не передбачається її істотної стабілізації. Необхідно досягти позитивних соціально-економічних зрушень і забезпечити фінансування протитуберкульозних заходів для вирішення злободенних проблем у зв'язку з туберкульозом. У протитуберкульозній службі України склалася кризова ситуація. Водночас туберкульоз сьогодні становить національну небезпеку, бо Україна, як резервуар туберкульозної інфекції, може бути економічно і політичне ізольована від світового співтовариства через загрозу розповсюдження туберкульозу в світі.

Однак, на тлі погіршення епідеміологічної ситуації з туберкульозу спостерігаються вагомі позитивні зрушення у діяльності фтизіатричної служби. Так, МОЗ України щороку закуповує вакцину БЦЖ і туберкулін за програмою «Імунопрофілактика», у минулому році централізовано закуплені протитуберкульозні препарати на суму 27,5 млн. грн. В поточному році передбачається збільшити обсяги закупівель протитуберкульозних препаратів.

Список літератури:

1. Москаленко В. Ф. Актуальні проблеми туберкульозу в Україні за 10 років / В. Ф. Москаленко, Ю. І. Фещенко // Укр. пульмон. журн. – 2001. – № 1. – С. 5–8.
2. Москаленко В. Ф. Контроль за туберкульозом в умовах адаптованої ДОТС-стратегії / В. Ф. Москаленко, Ю. І. Фещенко, В. М. Мельник. – Київ: Медицина, 2007. – 480 с.
3. Савула М. М. Навчальний посібник з туберкульозу / М. М. Савула. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 168 с.
4. Левчук Н. М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі: монографія / відпов. ред. д.е.н., проф. В. С. Стешенко / Н. М. Левчук. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2011. – 492 с.
5. «Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами міністерства охорони здоров'я України»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucdc. gov.ua/uploads/files/%D1%8C%D0%BE%D0%B83.pdf
6. Перельман М. І., Корякін В. А., Богадельнікова І. В. Фтизіатрія: Підручник. – 3-е вид, перераб. та доповн. – М.: ВАТ Видавництво «Медицина», 2004. – 520 с.
7. Куріння – фактор ризику захворюваності на туберкульоз [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://blogs.korrespondent.net/blog/events/3656028/.

Полищук Л.М., Радаева И.Н., Устянская О.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ТУБЕРКУЛЕЗ – СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В УКРАИНЕ

Аннотация
Среди заболеваний, относящихся к социальным болезням, особое место занимает туберкулез. Социальная природа туберкулеза известна давно. Еще в самом начале века эту болезнь называли «сестрой бедности», «пролетарской болезнью». В настоящее время уровень заболеваемости туберкулезом в развивающихся странах, гораздо выше, чем в экономически развитых странах. Несмотря на огромные достижения медицины в лечении больных туберкулезом эта проблема продолжает оставаться во многих странах очень актуальной. Следует отметить, что наша страна в определенный период добилась существенных успехов в деле снижения заболеваемости туберкулезом. Однако в последние годы наши позиции в этом вопросе заметно ослабли. С 1991 г. после многолетнего снижения заболеваемости туберкулезом в нашей стране начала расти [1, с. 5].
Ключевые слова: туберкулез, заболеваемость, статистика, эпидемическая ситуация, социальная проблема.

Polishchuk L.M., Radaeva I.N., Ustyanskaya O.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

TUBERCULOSIS IS A SOCIAL PROBLEM IN UKRAINE

Summary
Among diseases related to social diseases, a special place is occupied by tuberculosis. The social nature of tuberculosis has been known for a long time. Even at the very beginning of the century, this disease was called «sister of poverty», «proletarian disease». Currently, the incidence of tuberculosis in developing countries is much higher than in economically developed countries. Despite the enormous achievements of medicine in the treatment of tuberculosis patients, this problem continues to be very urgent in many countries. It should be noted that our country has achieved significant success in reducing the incidence of tuberculosis in a certain period. However, in recent years, our positions on this issue have significantly weakened. Since 1991, after a long decline in the incidence of tuberculosis in our country began to grow [1, p. 5].
Keywords: tuberculosis, morbidity, statistics, epidemic situation, social problem.

УДК 611.83

СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ПОГЛЯД НА СКЛАД СИМПАТИЧНОЇ ТА ПАРАСИМПАТИЧНОЇ ЧАСТИН ВЕГЕТАТИВНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ: ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

Полстяной А.О., Федорченко М.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Романюк М.Г.
Харківська медична академія післядипломної освіти,
Обласний Центр Онкології, м. Харків

На підставі аналізу останніх літературних джерел в статті розглянуті аспекти сучасного наукового переосмислення складу частин автономної нервової системи. Вважалося, що до парасимпатичної частини автономної нервової системи відносяться черепні і крижові центри. У статті наводяться фенотипічні і онтогенетичні особливості, які відрізняють пре- і постгангліонарні нейрони краніального відділу парасимпатичного відділу вегетативної нервової системи від симпатичних нейронів грудного і поперекового відділів. Таким чином, парасимпатична нервова система отримує нервові імпульси виключно від черепних нервів, а симпатична частина від спинномозкових, в тому числі від крижових. Така будова, пропонує нову концепцію нейрофізіології, еволюції та розвитку вегетативної нервової системи та являє собою новий погляд на анатомію вегетативної нервової системи в цілому.
Ключові слова: вегетативна нервова система, симпатична нервова система, парасимпатична нервова система, анатомія нервової системи.

Постановка проблеми. Вегетативна (автономна) нервова система (ВНС) – відділ нервової системи, що регулює діяльність внутрішніх органів, залоз, кровоносних і лімфатичних судин. Вона відіграє важливу роль в підтримці сталості внутрішнього середовища організму і в пристосувальних реакціях у всіх хребетних. Анатомічно і функціонально ВНС підрозділяється на симпатичну і парасимпатичну [10, 24].

Протягом століть вважалося, що до парасимпатичної частини ВНС відносяться черепні і крижові центри. Згідно з цим поданням, крижові прегангліонарних нейрони, як і ганглії, що розташовані в області малого тазу та контролюють функції органів малого тазу, вважаються парасимпатичними [13]. На підставі аналізу літературних джерел останніх років наводяться фенотипічні і онтогенетичні особливості, які відрізняють пре- і постгангліонарні нейрони краніального відділу парасимпатичної частини ВНС від симпатичних нейронів грудного і поперекового відділів. Кожна з них доводить, що крижовий відділ відрізняється від грудного і поперекового. Таким чином, парасимпатична нервова система отримує імпульси виключно від черепних нервів, а симпатична нервова система від спинномозкових, в тому числі від грудних і крижових. Така спрощена, двохкомпонентна будова, пропонує нову концепцію нейрофізіології, еволюції та розвитку вегетативної нервової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будова і фізіологія ВНС є однією з актуальних проблем сучасної анатомії та практичної медицини, що обумовлено перш за все високою поширеністю вегетативних порушень. Аналіз праць останніх років, зокрема Mader (2004), Espinosa-Medina et al. (2014, 2016) свідчить, що сьогодні має місце переосмислення та поступова зміна існуючих протягом століть наукових уявлень щодо складу та будови ВНС. Існуюча концепція все ще знаходяться на стадії формування і з кожним новим дослідженням поповнюється новими даними, що зумовлюють нові погляди на неї.

Цілі статті. Узагальнити дані літературних джерел щодо зміни сучасної концепції будови та складу ВНС.

Виклад основного матеріалу. Віднесення крижового відділу до парасимпатичної ВНС – як і зв'язок черепного відділу з крижовий – має давню історію. Це переконання сягає своїм корінням роботи англійського фізіолога Уолтера Гаскелла. Пізніше воно було документально оформлено Джоном Ньюпортом Ленглі, та з тих пір вважалось загальноприйнятим [14, 17]. Аргументом були деякі подібності крижового відділу з краніальним: анатомічні – область іннервації, на відміну від грудного та поперекового відділу, менш розсіяна, відрізняється від нього відсутністю іннервації кінцівок, а також недостатністю проекцій на симпатичний стовбур; фізіологічні – вплив на деякі органи протилежно грудопоперекового відділу [9]; та фармакологічні – повсюдна чутливість до антагоністів мускаринових рецепторів [9, 17].

У статті Espinosa-Medina et al. (2016) дослідники визначили диференціальні генетичні ознаки та взаємозв'язку парасимпатичних і симпатичних нейронів, як пре-, так і постгангліонарних. Коли вони розглянули крижовий відділ вегетативної нервової системи мишей з подібного боку, то виявили, що його краще віднести до симпатичного, а не до парасимпатичного відділу ВНС [17].

Черепні парасимпатичні прегангліонарних нейрони утворюються в прогeніторних області заднього мозку «pMNv», що експресує гомеоген Phox2band і, до всього іншого, формує бранхіомоторние нейрони [3, 19, 20, 21]. Постмітотичні попередники мігрують дорсально з утворенням ядер (таких як дорсальне рухове ядро блукаючого нерва) і через дорсолатеральні точки виходу виступають в якості гілок деяких черепних нервів, що іннервують парасимпатичні ганглії та ентеральні ганглії в складі ентеральної нервової системи [11]. Нервові сплетення, що становлять ентеральну нервову систему, розта-

МЕДИЧНІ НАУКИ

шовуються в оболонках порожнистих органів шлунково-кишкового тракту, сечовидільної системи [6]. Різні автори по-різному трактують термін «ентеральна нервова система». Загальним для всіх є те, що вона є частиною периферичної нервової системи, що мейсснерово і Ауербаха сплетення – найважливіші складові цього відділу нервової системи і що ентеральна нервова система виконує керуючу функцію щодо ритмічної моторної активності тонкої і товстої кишки [6]. Також існують різночитання при описі функцій ентеральної нервової системи. За її сплетеннями часто визнається управління не тільки моторикою, а й секреторною діяльністю порожнистих органів шлунково-кишкового тракту, а також судинорозширювальну дію [18].

На противагу, симпатичні прегангліонарних нейрони грудного і верхнього поперекового відділу, імовірно, мають спільне походження з соматичними мотонейронами [19, 23]. Згідно Espinosa-Medina et al. (2016) мається на увазі, що вони утворюються в прогеніторних області pMN – тобто з прогеніторних клітин, які експресують основний фактор транскрипції OLIG2 типу спіраль-петля-спіраль (bHLH) [1]. Симпатичні прегангліонарні попередники потім відокремлюються від соматичних мотонейронів, формуючи боковий стовп спинного мозку у ссавців, потім вступають в вентральні корінці спинномозкових нервів разом з аксонами соматичних мотонейронів, і за допомогою білих сполучних гілок утворюють сінапси на нейронах паравертебральних і превертебральних симпатичних гангліїв [9, 22, 23].

У своєму дослідженні Espinosa-Medina et al. (2016) прагнули порівняти генетичний склад та взаємозв'язок нижніх поперекових і крижових прегангліонарних нейронів з черепними (парасимпатичними) і грудними (симпатичними). В якості представника черепних прегангліонарних нейронів вони обрали дорсальне рухове ядро блукаючого нерва, скупчення нейронів, помітне вже на 13–14 день ембріонального розвитку і експресується везикулярний переносник ацетилхоліну (VAChT). Грудні та крижові прегангліонарні нейрони, які утворюють бокові стовпи спинного мозку, незважаючи на їх можливу холінергічну природу на даному етапі не експресують VAChT. Для того, щоб визначити їх локалізацію, був використаний загальний маркер – синтаза оксиду азоту (NOS) [2, 9], який був відсутній в дорсальному руховому ядрі блукаючого нерва на 13–14 день ембріонального розвитку або пізніше. Таким чином, експресія NOS характерна для грудних та крижових, але не для черепних прегангліонарних нейронів.

На відміну від черепних (парасимпатичних) прегангліонарних нейронів, грудні (симпатичні) прегангліонарні нейрони не тільки не експресують Phox2b або його паралог Phox2a на 13–14 день ембріонального розвитку, але також утворюються з Phox2b-негативних прогеніторов, а замість Phox2b їх диференціювання залежить від OLIG2 [21]. Крижові прегангліонарні нейрони в цьому плані схожі з грудними. На 13–14 день ембріонального розвитку експресія факторів транскрипції Tbx20, Tbx2 і Tbx3 родини T-box була виражена в черепних (парасимпатичних) нейронах, але була відсутня як в грудних (симпатичних), так і в крижових прегангліонарних нейронах [9]. Фактор транскрипції Foxp1 родини F-box – визначальний фактор прегангліонарних нейронів грудного відділу [5] – експресували крижові, але не черепні прегангліонарних нейрони. Відмінності в експресії Phox2b, Tbx20 і FoxP1 між черепними і всіма спинномозковими прегангліонарними нейронами грудного і крижового відділів, також спостерігається на 16–17 день ембріонального розвитку. В цілому, онтогенез і транскрипційні характеристики крижових прегангліонарних нейронів не відрізнялись від грудних, а, отже, і від симпатичних нейронів [9].

Грудні й крижові прегангліонарні нейрони розташовуються в бокових стовпах спинного мозку, їх аксони виходять вентрально, в той час як топографія черепних прегангліонарних нейронів менше систематизована, а їх аксони виходять дорсально. Ці подібності крижового відділу з грудним, а також їх відмінності від краніального суперечать уявленню про краніосакральної схожості з моменту його першого опису [9]. Крижові прегангліонарні нейрони проводять імпульси в тазове сплетення і вважаються парасимпатичними [15]. Оскільки частина тазових гангліонарних нейронів отримує імпульси від верхніх поперекових (частково досліджувалися на щурах) і, отже, від симпатичних прегангліонарних нейронів, тазовий ганглій вважається змішаним – симпатичним і парасимпатичним [16]. Таке визначення представляє проблемою для клітин, які отримують подвійну іннервацію від поперекового і крижового відділів [4]. Симпатична ідентичність грудних і крижових прегангліонарних нейронів, яка розкривається в роботі Espinosa-Medina et al. (2016), позбавляє це питання актуальності. Незважаючи на це, вчені шукали властивий клітинам критерій, який би підтвердив симпатичний характер всіх тазових гангліонарних клітин, в генах, експресія яких різна в симпатичних гангліонарних клітинах на відміну від парасимпатических нейронів в будь-якому іншому місці вегетативної нервової системи [9]. Нейромедіаторна фенотип не відповідають симпатическому або парасимпатическому відділам вегетативної системи, оскільки холинергические нейрони тазового ганглія включають в себе як «парасимпатичні», так і «симпатичні» гангліонарні клітини, як це визначено їх взаємозв'язком, а справжні симпатичні нейрони паравертебрального стовбура є холінергічними [4 с. 234–245; 15]. Проте, Espinosa-Medina et al. (2016), виявили, що три фактори транскрипції, які в обов'язковому порядку експресуються в симпатоадреналовії системи – Islet1, Gata3 та Hand1 – не виявлялись в таких парасимпатичних гангліях, як в крилопіднебінний, підщелепний або вушний (хоча Islet1 експресується в війчастому ганглії, а Gata3 в серцевих гангліях, які, таким чином, відхиляються від канонічної парасимпатичної молекулярної сигнатури) [9, 12]. З іншого боку, було виявлено, що два паралогічних гомеобоксних гена Hmx2 і Hmx3 є специфічними маркерами всіх парасимпатичних гангліїв, на відміну від симпатичних гангліїв і мозкової речовини надниркових залоз. Всі клітини тазового ганглія були Islet1+, Gata3+, Hand1+, Hmx3− та Hmx2−, так само як і менші окремі ганглії тазових органів. Таким чи-

ном, всі вони мали симпатичну транскрипційну сигнатуру. Крім того, ганглій Ремаку у курей, який класично вважався парасимпатичним, відобразив Islet1+, Hand1+, Hmx3− сигнатури, і, відповідно, виявився симпатичним [9].

Тазовий ганглій формується незалежно від нерва, як симпатичні, а не як парасимпатичні ганглії. Спираючись на відмінності в режимах розвитку симпатичних і парасимпатичних гангліїв був перевірений тазовий ганглій. Парасимпатичні ганглії, на відміну від симпатичних, виникають в результаті міграції попередників шванновських клітин Sox10+/Phox2b+ вздовж їх майбутнього прегангліонарного нерва у напрямку до місця формування ганглія і не утворюють його, якщо ці нерви відсутні [7, 8]. На 11 день ембріонального розвитку попереково-крижове сплетіння, яке дає початок тазового нерва, розляглося волокна, які досягли бічного і рострального країв зачатка тазового ганглія і більшість з яких вже розташувалося далеко попереду нього. Ці волокна були покриті клітинами, експресуючими Sox10+, але, на відміну від черепно-мозкових нервів, які утворюють парасимпатичні ганглії на тій же стадії, але не експресують Phox2b. Видалення всіх моторних волокон у OLIG2−/− ембріонів залишило тільки два тонких, імовірно, сенсорних, виступу від крижового сплетення, а також сильно зменшило кількість клітин з Phox2b+. Незважаючи на цю масову атрофію, тазовий ганглій виявився інтактним. Це було кількісно перевірено на 13–14 день ембріонального розвитку. Хоча на 50% це клітини постгангліонарного тазового нерва, тазовий ганглій формується раніше і незалежно від нерва, як і характерно симпатичному ганглію, а не парасимпатичному [9].

Висновки. Таким чином, крижовий відділ вегетативної нервової системи є нижньою частиною симпатичного відділу, а сама вегетативна нервова система розділена на краніальну та спинальну частини, відповідно до визначених еволюційними теоріями [10]. Подібне нове розуміння анатомії враховує багато даних, які суперечили попереднім. Наприклад, хоча зазвичай схеми представляють крижовий шлях до прямої кишки як дісинаптичний, тобто вагус-подібний, насправді він переважно є трисинаптичним, тобто симпато-подібним. Незважаючи на догму про антагонізм між поперековим і крижовим відділами, що проявляється дією на м'яз-детрузор сечового міхура, гальмування поперекового відділу відсутнє, або має сумнівну активну роль. Синергізм поперекового і крижового відділів, виявляється розширенням судин в зовнішніх статевих органах та показує спадкоємність дії, а не антагонізм, як пропонувалось в старій моделі нервових імпульсів грудного, поперекового та крижового відділів. Симпатична ідентичність усіх крижових і тазових вегетативних нейронів, розкриває нові дані та представляє собою основу для відкриттів в області нейроанатомії та фізіології вегетативної нервової системи та тазу.

Список літератури:

1. Alaynick W. A. SnapShot: spinal cord development / W. A. Alaynick, T. M. Jessell, S. L. Pfaff // Cell. – 2011. – № 146. – P. 178.
2. Anderson C. R. NADPH diaphorase-positive neurons in the rat spinal cord include a subpopulation of autonomic preganglionic neurons / C. R. Anderson // Neuroscience letters. – 1992. – № 139. – P. 280–284.
3. Briscoe J. Homeobox gene Nkx2.2 and specification of neuronal identity by graded Sonic hedgehog signalling / J. Briscoe, L. Sussel, P. Serup, et al. // Nature. – 1999. – № 398. – P. 622–627.
4. Brooks C. M. Integrative Functions of the Autonomic Nervous System / C. M. Brooks, K. Koizumi, A. Sato. – Tokyo: University of Tokyo Press, 1979. – 508 p.
5. Dasen J. S. Hox repertoires for motor neuron diversity and connectivity gated by a single accessory factor, FoxP1 / J. S. Dasen, A. De Camilli, B. Wang, et al. // Cell. – 2008. – № 132. – P. 304–316.
6. Dorland's Illustrated Medical Dictionary, 2012. – 1862 p. – (32).
7. Dyachuk V. Neurodevelopment. Parasympathetic neurons originate from nerve-associated peripheral glial progenitors / V. Dyachuk, A. Furlan, M. Shahidi, et al. // Science. – 2004. – № 345. – P. 82–87.
8. Espinosa-Medina I. Neurodevelopment. Parasympathetic ganglia derive from Schwann cell precursors / I. Espinosa-Medina, E. Outin, C. A. Picard // Science. – 2014. – № 345. – P. 87–90.
9. Espinosa-Medina I. The sacral autonomic outflow is sympathetic / I. Espinosa-Medina, O. Saha, F. Boismoreau, et al. // Science. – Vol. 354, Issue 6314 – 2016. – P. 893–897.
10. Farner D. S. Autonomic Nerve Function in the Vertebrates / D. S. Farner. – New York: Springer-Verlag, 1983. – (Zoophysiology, Vol. 13).
11. Guthrie S. Patterning and axon guidance of cranial motor neurons / S. Guthrie // Nature Reviews Neuroscience. – 2007. – № 8. – P. 859–871.
12. Huber K. The LIM-Homeodomain transcription factor Islet-1 is required for the development of sympathetic neurons and adrenal chromaffin cells / K. Huber, P. Narasimhan, S. Shtukmaster, et al. // Developmental Biology. – 2013. – № 308. – P. 286–298.
13. Jänig W. The Integrative Action of the Autonomic Nervous System: Neurobiology of Homeostatis / W. Jänig. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
14. Kandel E. R. Principles of Neural Science / E. R. Kandel, J. H. Schwartz, T. M. Jessell, et al., 2012. – 1760 p. – (5).
15. Keast J. R. Plasticity of pelvic autonomic ganglia and urogenital innervation / J. R. Keast // International Review of Cytology. – 2006. – № 248. – P. 141–208.
16. Keast J. R. Visualization and immunohistochemical characterization of sympathetic and parasympathetic neurons in the male rat major pelvic ganglion / J. R. Keast // Neuroscience. – 1995. – № 66. – P. 655–662.
17. Langley H. K. The Innervation of the Pelvic and adjoining Viscera / H. K. Langley, J. Anderson // The Journal of Physiology. – 1895. – № 19. – P. 71–139.
18. Li Y. What's New in Our Understanding of Vago-Vagal Reflexes? V. Remodeling of vagus and enteric neural circuitry after vagal injury / Y. Li, C. Owyang // American Journal of Physiology. Gastrointestinal and Liver Physiology. – 2003. – № 285. – P. 461–469.

19. Markham J. E. Migration patterns of sympathetic preganglionic neurons in embryonic rat spinal cord / J. E. Markham, J. Vaughn // Developmental Neurobiology. – 1991. – № 22. – P. 811–822.
20. Pattyn A. Coordinated temporal and spatial control of motor neuron and serotonergic neuron generation from a common pool of CNS progenitors / A. Pattyn, A. Vallstedt, J. D. Dias // Genes & Development. – 2003. – № 17. – P. 729–737.
21. Pattyn A. The homeobox gene Phox2b is essential for the development of autonomic neural crest derivatives / A. Pattyn, X. Morin, H. Cremer, et al. // Nature. – 1999. – № 399. – P. 366–370.
22. Phelps P. E. Embryonic development of choline acetyltransferase in thoracic spinal motor neurons: somatic and autonomic neurons may be derived from a common cellular group / P. E. Phelps, V. R. Barber, J. E. Vaughn // Journal of Comparative Neurology. – 1997. – № 307. – P. 77–86.
23. Prasad A. Development and migration of avian sympathetic preganglionic neurons. / A. Prasad, M. Hollyday // Journal of Comparative Neurology. – 1991. – № 22(307). – P. 237–258.
24. Purves D. Neuroscience / D. Purves, G. J. Augustine, D. Fitzpatrick. – Oxford University Press, 2011. – 759 p. – (5).

Полстяной А.А., Федорченко М.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Романюк Н.Г.
Харьковская медицинская академия последипломного образования,
Областной Центр Онкологии, г. Харьков

СОВРЕМЕННЫЙ НАУЧНЫЙ ВЗГЛЯД НА СОСТАВ СИМПАТИЧЕСКОЙ И ПАРАСИМПАТИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ВЕГЕТАТИВНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ: ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Аннотация
На основании анализа последних литературных источников в статье рассмотрены аспекты современного научного переосмысления состава частей автономной нервной системы. Считалось, что к парасимпатической части вегетативной нервной системы относятся черепные и крестцовые центры. В статье приводятся фенотипические и онтогенетические особенности, которые отличают пре- и постганглионарные нейроны краниального отдела парасимпатического отдела вегетативной нервной системы от симпатических нейронов грудного и поясничного отделов. Таким образом, парасимпатическая нервная система получает нервные импульсы исключительно от черепных нервов, а симпатическая часть от спинномозговых, в том числе и крестцовых. Подобное строение, предлагает новую концепцию нейрофизиологии, эволюции и развития вегетативной нервной системы и является новым взглядом на её анатомию.
Ключевые слова: вегетативная нервная система, симпатическая нервная система, парасимпатическая нервная система, анатомия нервной системы.

Polstyanoy A.A., Fedorchenko M.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University
Romanyuk N.G.
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education,
Regional Center of Oncology, Kharkiv

A MODERN SCIENTIFIC VIEW TO THE SYMPATHY AND PARASIMPATIC PART OF THE VEGETATIVE NERVOUS SYSTEM: LITERARY REVIEW

Summary
On the basis of the analysis of the last literary publications, the aspects of modern scientific re-thinking of the parts of the autonomous nervous system are considered in the article. It was believed that the parasympathetic part of the autonomic nervous system includes cranial and sacral centers. The article presents features that distinguish pre and postganglionic neurons of the cranial part of the parasympathetic part of the autonomic nervous system from the sympathetic neurons of the thoracic and lumbar sections. Thus, the parasympathetic nervous system receives nerve impulses exclusively from the cranial nerves, and the sympathetic part of the cerebrospinal fluid. This structure offers a new concept of physiology, evolution and development of the autonomic nervous system and represents a new look at the anatomy of the autonomic nervous system.
Keywords: autonomic nervous system, sympathetic nervous system, parasympathetic nervous system, anatomy of the nervous system.

УДК 612.172

ЗМІНИ ПОКАЗНИКІВ КЛІТИННОГО ЦИКЛУ КАРДІОМІОЦИТІВ ПРИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ОПІКОВІЙ ХВОРОБІ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ КРОВОЗАМІННИКІВ

Радьога Р.В.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У статті наведені дані експериментального дослідження змін клітинного циклу кардіоміоцитів щурів в умовах інфузійної корекції експериментальної опікової хвороби. Інфузійну корекцію експериментальної опікової хвороби проводили із використанням 0,9% розчину NaCl, лактопротеїну з сорбітолом (Лактопротеїн-С) та колоїдно-гіперосмолярного розчину HAES-LX-5%. Проточну цитометрію клітинних препаратів міокарду лівого шлуночка проводили на 1, 3, та 7 добу експерименту. Зміни показників клітинного циклу кардіоміоцитів на тлі термічного ураження шкіри протягом усього часу спостереження свідчать про тривале, некореговане порушення клітинного циклу і недостатність його ефективної нормалізації на тлі застосування 0,9% розчину NaCl в перші 7 діб після опіку шкіри. Протекторна дія HAES-LX-5% запобігає перенапруженню клітин, про що свідчить менша синтетична активність ядер кардіоміоцитів у всі строки експерименту.

Ключові слова: опікова хвороба, міокард, клітинний цикл, щурі, фізіологічний розчин, лактопротеїн з сорбітолом, HAES-LX-5%.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Велика опікова травма викликає суттєві гемодинамічні та кардіодинамічні порушення, які сприяють розвитку сепсису, поліорганної недостатності та смерті. Кардіогенний стрес є відмінною ознакою гострої фази відповіді, а гірші результати лікування опікового пошкодження пов'язані саме з важкою серцевою дисфункцією [2, с. 7902; 3, с. 269; 6, с. 387]. Скомпрометована серцева функція призводить до гіпоперфузії органів, порушення периферичної мікроциркуляції, збільшення зони опіку та зниження резистентності до бактеріальної інфекції в ділянці опікової поверхні [2, с. 7902].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інфузійна терапія опікового шоку має на меті компенсацію об'єму втраченої рідини із наступною підтримкою об'єму циркулюючої крові на сталому рівні, зменшення набрякового синдрому, нормалізацію кислотно-основної рівноваги, електролітного балансу та білків крові, а також збільшення перфузії органів та тканин [1, с. 76; 4, с. 301; 5, с. 163; 8, с. 446].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дані літератури свідчать про те, що проблема адекватного застосування інфузійно-трансфузійних розчинів в умовах опікового шоку далека від вирішення [1, с. 76; 4, с. 301; 5, с. 163; 8, с. 163]. Особливо це стосується змін клітинного циклу клітин міокарду, які у сучасній літературі практично не висвітлені.

Мета статті. Метою нашого дослідження було оцінити зміни показників клітинного циклу кардіоміоцитів щурів в умовах інфузійної корекції експериментальної опікової хвороби.

Виклад основного матеріалу. Матеріали та методи дослідження. Експериментальне дослідження було проведене на базі віварію, проблемної науково-дослідної лабораторії функціональної морфології та генетики розвитку науково-дослідного центру (посвідчення ДФЦ МОЗ України № 003/10 від 11.01.2010 року) та хімічної наукової лабораторії кафедри фармакології (посвідчення ДФЦ МОЗ України № 000679 від 11.01.2008 року) Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова.

Всі маніпуляції з тваринами та їх утримання проводили у відповідності до «Загальних етичних принципів експериментів на тваринах», ухвалених Першим національним конгресом з біоетики (Київ, 2001), також керувалися рекомендаціями «Європейської конвенції про захист хребетних тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей» (Страсбург, 1985) і положеннями «Правил доклінічної оцінки безпеки фармакологічних засобів (GLP)», у повній мірі дотримувалися правил гуманного відношення до експериментальних тварин, що затверджені комітетом з біоетики Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова (протокол № 1 від 14.01.2010 року).

Досліди були виконані на 77 білих щурах-самцях масою 160–180 г, отриманих із віварію Державної установи «Інститут фармакології та токсикології НАМН України».

Контрольну групу складали інтактні щурі, яким протягом усього терміну дослідження проводили інфузійну терапію фізіологічним розчином.

Всім іншим щурам під загальною анестезією пропофолом (60 мг/кг маси тварини) моделювали опіки II–III ступеня за методикою Regas та встановлювали у нижню порожнисту вену катетер для внутрішньовенної інфузії.

За характером інфузійної терапії всі піддослідні тварини з опіковою травмою були випадковим чином розподілені на три групи: до групи 1 – щурі, яким вводили 0,9% розчин NaCl у дозі 10 мл/кг; до групи 2 – щурі, яким вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом (Лактопротеїн-С, випускається Київським ЗАТ «Біофарма», Сертифікат про державну реєстрацію МОЗ України № 464/09–300200000 від 12.03.2009 року) у дозі 10 мл/кг; до групи 3 – щурі, яким вводили колоїдно-гіперосмолярний розчин HAES-LX-5% (розроблений у ДУ «Інститут патології крові та трансфузійної медицини НАМН України», м. Львів) у дозі 10 мл/кг.

Перше введення здійснювали через 1 годину після моделювання опікової травми, наступні інфузії виконували 1 раз на добу протягом перших 7 діб проведення експерименту.

Тварин виводили з експерименту на 1, 3, та 7 добу шляхом передозування пропофолового наркозу із дотриманням основних вимог до евтаназії (Додаток 4 «Правила проведения работ с использованием экспериментальных животных», затверджений наказом № 755 від 12.08.77 р. МОЗ СРСР «О мерах по дальнейшему совершенствованию организационных форм работы с использованием экспериментальных животных», Хельсинської декларації Всесвітньої Медичної Асоціації (2000)).

Для виявлення особливостей змін, показників клітинного циклу та визначення вмісту ДНК в ядрах клітин міокарда щурів нами був використаний метод проточної ДНК-цитофлуорометрії.

Після вилучення серця із тіла щура готували суспензії ядер з клітин міокарда лівого шлуночка щурів. Суспензію отримували за допомогою розчину для дослідження ядерної ДНК CyStain DNA Step 1 фірми Partec, Німеччина, відповідно до протоколу-інструкції виробника. Даний розчин дозволяє виконувати екстракцію ядер та маркувати ядерну ДНК діамідинофеніліндолом (DAPI). У процесі виготовлення нуклеарних суспензій ми використовували одноразові фільтри CellTrics 50 мкм (Partec, Німеччина).

Проточний аналіз виконували на багатофункціональному науково-дослідному проточному цитофлуорометрі «Partec PAS» фірми Partec (Німеччина), у НДЦ ВНМУ імені М.І. Пирогова. Для збудження флуоресценції DAPI ми застосовували УФ-випромінювання. З кожного зразка ядерної суспензії аналізу підлягало 10 тис. подій. Розподіл ДНК, що відображає клітинний цикл і фрагментацію ДНК представлено на сторінці з однією гістограмою з використанням лінійної шкали. Обрахунки, побудова графіків, циклічний аналіз клітин виконували за допомогою прикладного програмного забезпечення FloMax (Partec, Німеччина), яке було надано фірмою-виробником до апаратури, у повній цифровій відповідності згідно математичної моделі, де визначали:

G0G1 (G1%) – відсоткове співвідношення клітин фази G0G1 до всіх клітин клітинного циклу (вміст ДНК = 2с);

S (S%) – відсоткове співвідношення клітин у фазі синтезу ДНК до всіх клітин клітинного циклу (вміст ДНК > 2с та < 4с);

G2 + M (G2M%) – відсоткове співвідношення клітин у фазі G2 + M до всіх клітин клітинного циклу (ДНК = 4с), або клітини з вмістом ДНК = 4с.;

Визначення фрагментації ДНК виконано шляхом виділення SUB-G0G1 ділянки на ДНК-гістограмах – RN1 перед піком G0G1, яка вказує на ядра клітин з вмістом ДНК < 2с. Це відсоток ядер клітин в стані апоптозу.

IP – показник проліферації (проліферативний індекс), який визначається за сумою показників S + G2 + M. Чим більші його значення, тим інтенсивніша проліферація і навпаки – чим менше значення, тим менша проліферативна активність.

BP – блок проліферації. Збільшення числа клітин в фазі G2 + M при низьких значеннях S-фази свідчить про затримку (блок проліферації) клітинного циклу в стадії G2 + M. Цей показник оцінюється за співвідношенням: S/(G2 + M).

Статистичний аналіз отриманих результатів проводили за допомогою пакету програм «STATISTICA 6.1» (ліцензійний номер BXXR901E246022FA).

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження показників клітинного циклу (КЦ) ядер кардіоміоцитів статевозрілих щурів при корекції морфологічних змін, які виникли при опіковій травмі, колоїдними гіперосмолярними розчинами в експерименті показало, що при використанні лактопротеїну з сорбітолом відсоток ядер, які перебувають в інтервалі G_0/G_1, на першу добу був більшим на 4,87%/5,8 ($p<0,05$) порівняно з тваринами 1 групи. При цьому відсоток ядер у пресинтетичній фазі у кардіоміоцитах тварин, яким вводили HAES-LX-5%, був наближеним до такого у тварин, яким вводили фізіологічний розчин. На третю добу цей показник у групах тварин, яким вводили фізіологічний розчин та лактопротеїн з сорбітолом суттєво не різнився, а у групі 3 був вищим на 2,17/2,8%. На сьому добу експерименту найвищий показник відсотка ядер кардіоміоцитів в інтервалі G_0/G_1 ми спостерігали у 1 групі тварин (на 2,94/3,8% більший за 2 і 3 групу), відповідно у групах 2 та 3 ці показники вірогідно не відрізнялися.

Отже, найбільший відсоток ядер, які перебували в інтервалі $G_0 - G_1$, на першу добу зареєстрували при застосуванні розчину лактопротеїну з сорбітолом у статевозрілих щурів з опіковою травмою, на третю – у 3 групі тварин, на сьому добу – у 1 групі тварин. Все вищевикладене вказує на посилення диференціації та функціональної спеціалізації кардіоміоцитів, які не мали незворотного ушкодження.

Дещо інші результати ми спостерігали щодо відсотка ядер кардіоміоцитів, які перебували у S-фазі: при лікуванні тварин з опіковою травмою лактопротеїном з сорбітолом цей показник був меншим на 5,45% (63%), 2,13% (26,5%) та 1,09% (14,55%) (у 2,7, 1,36 та 1,17 рази), ніж у тварин з опіковою травмою, яким їх стан корегували розчином HAES-LX-5% ($p<0,05$), та не досягав рівня показників у групі 1 ($p<0,05$), що, на нашу думку, вказує на недостатній рівень репарації у кардіоміоцитах на тлі введення цього препарату. Тоді ж як при застосуванні HAES-LX-5% відсоток ядер кардіоміоцитів у синтетичній фазі майже не відрізнявся від аналогічного у 1 групі тварин, проте був вищим у 2,3 рази ($p<0,05$), ніж у тварин без опікової травми яким вводили фізіологічний розчин, що вказує на достатньо сильний кардіопротекторний ефект цього препарату.

Відсоток клітин, які перебували у постсинтетичній та мітотичній фазах (інтервал G2M) КЦ ядер кардіоміоцитів в умовах опікової травми та лікуванні колоїдними гіперосмолярними розчинами представлений таким чином: у групі опікова травма+HAES-LX-5% цей показник на першу та сьому добу був вищим від такого у тварин групи порівняння на 1,12% (14,64%) та 2,28% (36,72%), але на 3 добу експерименту був нижчим на 2,37% (24,23%), тоді як у тварин групи опікова травма+лактопротеїн з сорбітолом він був біль-

шим, ніж у тварин групи 5 у всі строки експеременту. Особливо велику різницю ми спостерігали на 7 добу (3,1% (49,92%), $p<0,05$). При порівнянні відсотку ядер кардіоміоцитів у фазі інтервалу G2M між групами 2 та 3, ми виявили дещо вищий результат у групі тварин із застосуванням HAES-LX-5% на першу добу, та достовірно вищі показники при застосуванні лактопротеїну з сорбітолом на 3 та 7 добу (на 4,3% (58%) та 0,82% (9,66%), відповідно) На нашу думку, це може вказувати на незавершену репаративну регенерацію кардіоміоцитів на тлі лікувально-профілактичного введення лактопротеїну з сорбітолом.

Стосовно індексу проліферації (IP), то кращу протекторну дію при використанні HAES-LX-5% ми визначили тільки на 1 добу експерименту. В інші строки показник індексу проліферації достовірно не відрізнявся від такого в інших групах. Ми розцінили цей феномен як загальну потужність компенсаторно-пристосувальних змін у відповідь на будь-які втручання.

Паралельно з дослідженням фаз КЦ за допомогою проточної цитометрії визначали фрагментацію ДНК ядер кардіоміоцитів, яка є показником апоптозу та представлена на гістограмах інтервалом RN_1. На фрагментацію ДНК вказувало зменшення плоїдності ядер < 2с. Ми звернули увагу на те, що відсоток ядер з ознаками фрагментації ДНК був постійно вищим при використанні гіперосмолярних розчинів у якості протектора уражень внутрішніх органів, ніж у тварин групи 1 і тільки на 7 добу експерименту цей показник знизився у групі тварин, яким вводили HAES-LX-5% порівняно з групою 1 на 2,82% (12,8%), але не досягав значень у групі 2, перевищуючи їх на 4,97% (34,88%).

Використання HAES-LX-5%.у якості протектора тільки на 7 добу проявляє захисну дію на ядерний апарат клітин, зменшуючи показник апоптозу на 2,82% (12,8%), у порівнянні з результатами групи тварин 1.

Таким чином використання HAES-LX-5% зменшує рівень фрагментації ДНК, що вказує на пригнічення патогенно індукованого апоптозу кардіоміоцитів на 7 добу експерименту і володіє, на наш погляд, позитивним ефектом, спрямованим на збереження маси органа.

Результати дослідження свідчать про відсутність достовірних відмінностей у показниках клітинного циклу кардіоміоцитів у тварин контрольної групи (без опікового ураження на тлі введення фізіологічного розчину) через 1, 3 і 7 добу після початку експерименту. Більшість клітин (близько 80%) у міокарді тварин контрольної групи перебувала у фазі G0G1, а порівнянна кількість клітин в фазі S та інтервалі SUB-G0G1 дає підставу припустити існування певного балансу між процесами синтезу і фрагментації ядерної ДНК у неушкодженій тканині міокарду. На відміну від показників клітинного циклу кардіоміоцитів тварин групи контролю, на тлі опіку і застосування фізіологічного розчину вже через 1 добу дослідження були виявлені зміни, які полягали у збільшенні частки клітин, що знаходяться у фазі G0G1 ($p<0,05$) а також клітин з фрагментованою ДНК (інтервал SUB-G0G1) ($p<0,05$).

Через 3 доби після опікового ураження шкіри і застосування фізіологічного розчину зберігалася менша кількість клітин у фазі G2 + M ($p<0,01$) на тлі зменшення частки клітин у фазі G2 + M ($p<0,01$). При цьому показники S-фази кардіоміоцитів групи тварин через 1 добу після опіку не відрізнялися від показників контрольної групи. Відповідно, були виявлені істотне зменшення індексу проліферації IP ($p<0,01$) і наростання блоку проліферації BP ($p<0,05$) через 1 добу після опікового ураження порівняно з показниками контрольної групи.

Через 3 доби після опікового ураження шкіри і застосування фізіологічного розчину зберігалася менша кількість клітин у фазі G2 + M одночасно з підвищеним вмістом у міокарді клітин SUB-G0G1. При цьому також зберігався більшим показник BP ($p<0,01$) у порівнянні з аналогічним показником контрольної групи у відповідний період. Через 3 доби після опікового ураження, на відміну від показників клітинного циклу кардіоміоцитів через 1 добу після опіку, ми спостерігали зменшення популяції клітин G0G1 і більший індекс проліферації, які, однак, не мали достовірних відмінностей від показників контрольної групи ($p>0,05$). Порівняння показників клітинного циклу кардіоміоцитів групи тварин з опіковим ураженням через 1 і 3 доби показало, що на тлі меншої частки клітин фази G0G1 і більшої частки клітин фази G2 + M істотно був більшим індекс проліферації (IP) (p0,05). Однак, разом з тим, зберігалася значно більша частка клітин з фрагментованою ДНК (SUB-G0G1) ($p<0,05$) і показника блоку проліферації ($p<0,05$) у порівнянні з аналогічними показниками групи контролю. Досить несподіваним виявився більший показник S-фази через 7 діб після опікового ураження у порівнянні з цим же показником, визначеним у контрольній групі ($p<0,05$). і у групі тварин через 1 добу після опікового ушкодження шкіри ($p<0,05$).

Результати проведеного дослідження свідчать про досить стабільну картину показників клітинного циклу у клітинах міокарду тварин без опікової травми з переважанням, з одного боку, клітин, що знаходяться у фазі G0G1, і наявністю певного балансу між процесами синтезу ядерної ДНК і апоптозу. На тлі опікового ураження через 1 добу у кардіоміоцитах переважали процеси апоптозу, про що свідчить суттєве збільшення клітинної популяції з фрагментованою ДНК при збереженні частки клітин, що синтезують ДНК. Поряд з цим через 1 добу після опіку відбувається збільшення частки клітин, що знаходяться у фазі G0G1, і блоку проліферації, а також менший індекс проліферації за рахунок меншого числа клітин у фазі G2 + M. При подальшому розвитку опікового ураження вже через 3 доби відбувалися зміни у бік нормалізації показників клітинного циклу, що проявлялося у вигляді меншої частки клітин у фазі G0G1 і більшого індексу проліферації. На тлі опікового ураження (через 3 і 7 діб) зберігається значна кількість клітин у стані апоптозу і спостерігалося більше значення блоку проліферації, що може вказувати на недостатність компенсаторних можливостей організму до відновлення. Незважаючи на існування поглядів про захисну роль апоптозу після опікового ураження, зіставлення клінічних даних інших дослідників і отриманих нами

дозволяє зробити висновок, що ураження серця може відбуватися саме на тлі посилення процесів апоптозу. Про це може свідчити збільшення і показника S-фази, виявлене через 7 діб після опікового ураження, що, у свою чергу, вказує на недостатні процеси репарації кардіоміоцитів у ранній період перебігу опікової травми

Підводячи підсумки проведеного дослідження та аналізуючи отримані результати, можемо зробити висновок про вірогідність наявності порушень клітинного циклу кардіоміоцитів у віддалений період (14, 21 і 30 добу) після термічного пошкодження шкіри у щурів. Літературних даних про подібні дослідженнях клітинного циклу клітин міокарду у віддалені терміни після термічного ураження шкіри нами не виявлено. Можемо припустити, що в цей післяопіковий період відбуваються процеси репарації міокарду шляхом посилення синтезу клітинного матеріалу на тлі посилення апоптозу пошкоджених клітин. Також важливо відзначити, що відносне збільшення популяції клітин з фрагментованою ядерною ДНК може свідчити про дисбаланс репаративних процесів у міокарді через 7 діб після опікового ураження. На користь припущення про дисбаланс репаративних процесів у міокарді свідчить динаміка індексу і блоку проліферації зареєстрована під час дослідження. Зазначене вище дає підставу зробити висновок, що нормалізація основних показників клітинного циклу кардіоміоцитів на тлі термічного ураження шкіри у щурів може наставати тільки віддалені терміни після опікової травми.

Висновки і пропозиції. 1. Зміни показників клітинного циклу кардіоміоцитів на тлі термічного ураження шкіри протягом усього часу спостереження свідчать про тривале, некореговане порушення клітинного циклу і недостатність його ефективної нормалізації на тлі застосування 0,9% розчину NaCl в перші 7 діб після опіку шкіри.

2. Протекторна дія HAES-LX-5% запобігає перенапруженню клітин, про що свідчить менша синтетична активність ядер кардіоміоцитів у всі строки експерименту.

3. На нашу думку, перспективним є подальше дослідження морфологічних та фізіологічних показників серцевої діяльності в умовах опікової хвороби та корекції її різними інфузійними препаратами.

Список літератури:

1. Осадчая О. И. Влияние энтеросорбции на содержание про- и противовоспалительных медиаторов при тяжелой термической травме / О. И. Осадчая, А. М. Боярская, Б. С. Шейман // Внутрішня медицина. – 2008. – № 5–6. – С. 76–78.
2. C5a-blockade improves burn-induced cardiac dysfunction / L. M. Hoesel, A. D. Niederbichler, J. Schaefer [et al.] // J Immunol. – 2007. – № 178. – С. 7902–7910.
3. Changes in cardiac physiology after severe burn injury / F. N. Williams, D. N. Herndon, O. E. Suman [et al.] // J Burn Care Res. – 2011. – Vol. 32. – P. 269–274.
4. Laxenaire M. C. Anaphylactoid reaction to colloid plasma substitutes: inci-dence, risk factors, mechanisme. A French multicenter prospective study / M. C. Laxenaire, C. Charpentier, L. Feldman // Ann. Fr. Anesth. Reanim. – 2009. – Vol. 13. – P. 301–310.
5. Ljunstrom K. Colloid safety: fact and fiction / K. Ljunstrom // Ballieres Clin. Anaesthesiol. – 2007. – Vol. 11. – P. 163–177.
6. Pathophysiologic response to severe burn injury / M. G. Jeschke, D. L. Chinkes, C. C. Finnerty [et al.] // Ann Surg. – 2008. – № 248. – С. 387–401.
7. Regas F. C. Elucidating the vascular response to burns with a new rat model / F. C. Regas, H. P. Ehrlich // J. Trauma. – 1992. – Vol. 32, № 5. – P. 557–563.
8. Ring J. Incidence and severity of anaphylactoid reactions to colloid volume substitutes / J. Ring, K. Messmer // Lancet. – 2007. – Vol. 309, № 8009. – P. 446–469.

Радёга Р.В.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ИЗМЕНЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КЛЕТОЧНОГО ЦИКЛА КАРДИОМИОЦИТОВ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ОЖОГОВОЙ БОЛЕЗНИ В УСЛОВИЯХ ПРИМЕНЕНИЯ КРОВЕЗАМЕНИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье приведены данные экспериментального исследования изменений клеточного цикла кардиомиоцитов крыс в условиях инфузионной коррекции экспериментальной ожоговой болезни. Инфузионную коррекцию экспериментальной ожоговой болезни проводили с использованием 0,9% раствора NaCl, лактопротеина с сорбитолом (Лактопротеин-С) и коллоидно-гиперосмолярного раствора HAES-LX-5%. Проточной цитометрии клеточных препаратов миокарда левого желудочка проводили на 1, 3, и 7 сутки эксперимента. Изменения показателей клеточного цикла кардиомиоцитов на фоне термического поражения кожи в течение всего времени свидетельствуют о длительном, некоррегированном нарушении клеточного цикла и недостаточности его эффективной нормализации на фоне применения 0,9% раствора NaCl в первые 7 суток после ожога кожи. Протекторное действие HAES-LX-5% предотвращает перенапряжение клеток, о чем свидетельствует меньшая синтетическая активность ядер кардиомиоцитов во все сроки эксперимента.
Ключевые слова: ожоговая болезнь, миокард, клеточный цикл, крысы, физиологический раствор, лактопротеин с сорбитолом, HAES-LX-5%.

Radoga R.V.
Vinnitsa National Medical University named by M.I. Pirogov

CHANGES OF THE CARDIUM CYCLE INDICATORS IN CARDIOMYOCYTES IN THE CASE OF EXPERIMENTAL BURN DISEASE IN THE CONDITIONS OF BLOOD SUBSTITUTES APPLICATION

Summary
The article contains data of experimental research of the cell cycle changes in rats' cardiomyocytes in the conditions of infusion correction of experimental burn disease. The infusion correction of experimental burn disease was performed using 0.9% NaCl solution, lactoprotein with sorbitol (Lactoprotein-C) and colloid-hyperosmolyar solution of HAES-LX-5%. Flow cytometry of the left ventricular myocardium celles was performed on the 1st, 3rd and 7th day of the experiment. Changes in the cardiomyocyte cell cycle in the case of thermal skin lesions injury throughout the observation time indicate a prolonged, unregulated cell cycle disorder and a lack of effective normalization while the injection of 0.9% NaCl solution was perfomed during the first 7 days after burning the skin. The protective effect of HAES-LX-5% prevents cells over-strain, what is evidenced by the lower synthetic activity of nuclei of cardiomyocytes during the period of the experiment.
Keywords: burn disease, myocardium, cell cycle, rats, normal saline, lactoprotein with sorbitol, HAES-LX-5%.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 364–5:364.63–027.553](477)(072)

PRZEMOC WOBEC DZIECI W RODZINIE

Beata Anna Piechota
Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie – Polska
Adam Pityński
Zakład Karny w Rzeszowie

Przemoc wobec dzieci w rodzinie jest problemem bardzo aktualnym. Media wciąż donoszą o różnych formach przemocy stosowanej wobec dzieci przez ich rodziców i innych członków rodziny. Czasami ta przemoc jest bardzo wyrafinowana, przemyślana. Dzieci rzadko zgłaszają tego typu problemy. Boją się jeszcze większych konsekwencji ze strony rodziców. Poza tym – nie bardzo wiedzą do kogo należy się zwrócić o pomoc. Konsekwencje doświadczania przemocy w rodzinie mogą być nieodwracalne, gdyż niewłaściwe modelowanie wychowawcze rodziców może mieć wpływ na przejęcie przez dzieci podobnych zachowań w swoim dorosłym życiu – wobec własnych dzieci. Artykuł ten przypomina, o ciągle istniejącym i przez rodziny maskowanym, problemie przemocy w rodzinie wobec dzieci – ofiar, którym trudno jest się obronić przed przemocą stosowaną przez osoby najbliższe.
Słowa kluczowe: przemoc, przemoc w rodzinie, wychowanie, problemy wychowawcze, patologie społeczne.

Wstęp. Powszechnie wiadomo, że rodzina jest podstawową jednostką życia społecznego. To właśnie w tej małej grupie społecznej dziecko przychodzi na świat i tutaj dokonuje się proces jego socjalizacji i wychowania młodego pokolenia, za który w pełni odpowiedzialni są rodzice.

Na przełomie wieków rodzina przechodziła wiele przemian, począwszy od jej struktury a skończywszy na więziach i funkcjach łączących jej członków, ale mimo to – nadal zajmuje ona czołowe miejsce w procesie wychowania młodego pokolenia.

Jak podaje A. Śniegulska: «Podstawowym i najbardziej znaczącym środowiskiem życia prawie każdego człowieka jest rodzina. Odgrywa ona podstawową rolę w rozwoju i kształtowaniu osobowości, przygotowuje także dorastające jednostki do samodzielnego życia, kształtując postawy oraz przekazując wartości i obyczaje» [5, s. 226].

Istnieje wiele zagrożeń, które mogą działać destrukcyjnie na funkcjonowanie rodziny. Należą do nich: problemy finansowe, choroby, zaburzony system wartości i norm, konflikty małżeńskie i rodzinne, bezrobocie, uzależnienia, przemoc w rodzinie i wiele innych. Problem przemocy w rodzinie i przemocy wobec dzieci – jest problemem dostrzeganym i uznanym za istotny zarówno przez pedagogów, socjologów, psychologów, jak i innych przedstawicieli nauk społecznych. Przemoc w rodzinie niesie ze sobą wiele zagrożeń w sferze prawidłowego funkcjonowania zdrowotnego i społecznego jej członków. Szczególnie narażone na jej negatywny wpływ są dzieci, które mając niewłaściwy, patologiczny obraz funkcjonowania swojej rodziny mogą przenieść te zachowania w swoje dorosłe życie i powielać zachowania swoich rodziców czy opiekunów w stosunku do swoich już dzieci.

Wielu teoretyków i praktyków szuka różnych form pomocy rodzinom dotkniętym przemocą w rodzinie – pomocy zarówno ofiarom przemocy jak i sprawcom. Za istotne uważa się też podniesienie znaczenia wartości i norm, które powinny być społecznie akceptowane i przestrzegane (uczciwość, lojalność, odpowiedzialność, pracowitość, humanitaryzm, życzliwość, pomocniczość i in.). W jaki sposób te fundamentalne wartości odbudować i odrodzić, by na nowo były one istotne w życiu każdego człowieka? – to jest problem do rozwiązania dla wszystkich tych, którzy zajmują się diagnozą przemocy i pomocą osobom doświadczającym przemocy i sprawcom tejże przemocy.

«Sposób postrzegania zjawiska przemocy jest nierozerwalnie związany z problemem przeobrażeń społecznych. Pojęcie to bowiem w każdych warunkach będzie deklaracją praw człowieka obowiązujących w danej kulturze, kraju czy społeczeństwie. Szczególnej wartości nabiera jednak w procesie demokratyzacji życia, którego fundamentalnym przejawem jest prawo do nietykalności osobistej» [1, s. 1054–1055].

Na szczególne potępienie zasługuje fakt złego traktowania dzieci w rodzinie – miejscu, w którym dziecko powinno czuć się bezpieczne, szanowane i kochane. Występują jednak takie rodziny, w których młoda i otwarta na świat osoba jest poniżana i źle traktowana przez jej członków [4, s. 42–43].

Rodzaje przemocy w rodzinie. Większość autorów zajmująca się zagadnieniem przemocy w życiu społecznym wyróżnia jej cztery podstawowe formy: przemoc fizyczna, przemoc psychiczna, przemoc poprzez zaniedbanie oraz przemoc seksualna.

Przemoc fizyczna może przybierać różne postacie: czynną lub bierną. Przemoc w postaci czynnej przejawia się we wszelkiego rodzaju fizycznej aktywności sprawcy wobec ofiary np. różnego rodzaju uderzenie, kopanie, bicie, maltretowanie, zadawanie wszelkiego rodzaju ran, oparzenia, okaleczenia, itp.

Forma bierna przemocy, to w głównej mierze stosowanie różnych zakazów przez sprawcę np. zakaz korzystania z toalety, czy łazienki, zakaz udzielania odpowiedzi na dany temat, zakaz wychodzenia z domu, zakaz wypowiadania własnej opinii, itp [3, s. 94].

Przemoc fizyczna stosowana wobec dzieci to najstarsza metoda znęcania się. Przez takie za-

chowanie rozumiemy wszelkiego rodzaju działania świadome i zaplanowane. Jeśli chodzi o oznaki znęcania się fizycznego nad młodą osobą, to są one bardzo łatwo zauważalne. Ofiara nie zawsze ma możliwość ukrycia śladów przemocy fizycznej. Dzieci męczone fizycznie mają szereg obrażeń zarówno zewnętrznych, jak też ich zachowanie może świadczyć o różnego rodzaju nadużyciach. Do oznak zewnętrznych zaliczyć można: skaleczenia, siniaki, stłuczenia, krwiaki w różnych miejscach, oparzenia spowodowane przy pomocy różnych gorących narzędzi (żelazko, wrzątek, papieros, itp.), otarcia i zranienia widoczne na skórze, złamania, czy widoczne ślady po duszeniu, itp [4, s. 44–46].

Na stosowanie przemocy fizycznej wobec dziecka może świadczyć również szereg zachowań dziecka źle traktowanego. Dziecko, które doświadcza fizycznej krzywdy bardzo często: unika kontaktu z innymi dorosłymi lub starszymi osobami; żyje w ciągłym lęku, w stanie niepokoju; nie potrafi poprosić o pomoc; żeby nie spędzać za dużo czasu w domu – często bardzo wcześnie przychodzi do szkoły i zostaje w niej do późnych godzin popołudniowych; dziecko takie jest bardzo podejrzliwe i nieufne; u takich dzieci często dochodzi do zachowań autodestrukcyjnych; osoba taka, albo odsuwa się od rówieśników i pozostaje na marginesie życia społecznego, albo stosuje agresję i przemoc wobec kolegów i koleżanek, itp [4, s. 47].

Warto również zaznaczyć, iż istnieją oznaki emocjonalne złego traktowania dziecka w środowisku rodzinnym. Dziecko takie wyróżnia przede wszystkim: bardzo niski poziom własnej samooceny, czuje się gorsze od innych dzieci, czuje się odrzucone i niekochane przez rodziców, wychodzi z założenia, że przemoc jaka je spotyka jest zasłużona, dzieci takie ukrywają do końca fakt fizycznego znęcania się i zaprzeczają tego typu zdarzeniom, dziecko takie ma poczucie winy za zaistniałą sytuację, itp [4, s. 47].

Przemoc emocjonalna zwana też psychiczną, to bardzo specyficzny rodzaj przemocy, ponieważ jest on trudny do zaobserwowania i udowodnienia przez inne osoby. Ofiary nie ujawniają faktu przemocy, ponieważ wstydzą się i w szczególności obwiniają siebie za to co ich spotkało. Izolacja ofiary od życia społecznego, różnego rodzaju ograniczenia stosowane przez sprawcę, znęcanie się werbalne, narzucanie własnego zdania i własnej opinii, groźby oraz zmuszanie ofiary do zażywania narkotyków lub innych środków odurzających, tylko po to, by sprawca mógł łatwiej i w większym stopniu sprawować kontrolę nad swoja ofiarą – to tylko niektóre typowe formy przemocy emocjonalnej. Jako że sprawcy tego typu przemocy potrafią wymyślać coraz to nowsze, brutalniejsze i trudniejsze do zidentyfikowania przez «obcych» form przemocy emocjonalnej – jej diagnoza i pomoc ofierze jest bardzo utrudniona.

Dość często przemoc ta idzie w parze ze znęcaniem się fizycznym i tylko wtedy jest łatwiej udowodnić tego typu czyny. Trudniej jest w sytuacji, gdy sprawca przemocy działa przemyślanie, wyrafinowanie i jest świadomy konsekwencji udowodnienia mu znęcania się nad członkami rodziny [3, s. 104–105].

Dziecko nękane psychicznie ma problemy w funkcjonowaniu społecznym. Zachowanie takiego dziecka jest odmienne od rówieśników nie dotkniętych takim problemem. O fakcie stosowania przemocy wobec dziecka mogą świadczyć między innymi: zaburzenia w jego prawidłowym zachowaniu, zachowania skrajne, czyli stosowanie nadmiernej agresji lub bierności. Dziecko takie żyje w ciągłym niepokoju i lęku z obawą tego co będzie, gdy wróci do domu lub co wydarzy się jutro. Młoda osoba ma problemy z komunikacją i ukazywaniem uczuć, jest również nadmiernie surowe w ocenie samego siebie. Zdarzają się próby ucieczki z domu, zaburzenia apetytu, nocne moczenie się, bardzo niski poziom samooceny, a nawet próby samobójcze [3, s. 64–65].

Dość nietypową i niezbyt często udowadnianą formą przemocy jest *zaniedbanie*. Ogólnie rzecz ujmując ten typ przemocy, to w głównej mierze świadome i celowe zaniechanie działania wobec osoby zależnej, braku realizacji jej podstawowych potrzeb życiowych, których dana osoba nie jest w stanie sama zrealizować. Bardziej problemowa sytuacja powstaje, gdy osoba nieświadomie zaniedbuje osoby zależne od siebie, nie zwracając uwagi na ich potrzeby [1, s. 114–115].

Jeśli mamy do czynienia z zaniedbaniem wobec dzieci, to może się ono przejawiać w różnoraki sposób. Można mówić o zaniedbaniu: emocjonalnym, fizycznym, edukacyjnym, zaniedbaniu występującym już w czasie ciąży, czy też po urodzeniu dziecka. Oznaki emocjonalnego porzucenia dziecka, wiąże się z brakiem reakcji na stany emocjonalne młodej jednostki. Dziecko szuka kontaktu z rodzicami już od najmłodszych lat, poprzez niektóre zachowania np. płacz, śmiech czy zabawę. Gdy rodzice pozostają bierni wobec potrzeb dziecka – można mówić o występowaniu zaniedbania. Oznaki porzucenia emocjonalnego mogą być różne np. brak szukania kontaktu z dzieckiem oraz brak odpowiedzi na jego pytania, jak też ignorowanie dziecka, brak zapewnienia dziecku odpowiedniej ochrony w czasie trudnych sytuacji oraz brak wsparcia dziecka, gdy potrzebuje ono pomocy, brak zainteresowania dzieckiem nie tylko w czasie jego rozwoju, ale i w późniejszych fazach jego życia [4, s. 65–69].

Jednym z najczęstszych przejawów porzucenia emocjonalnego dziecka jest okazywanie stałego braku zainteresowania oraz obojętność wobec jego osoby, jak również brak opieki nad jego rozwojem. Aby można było mówić o przemocy przez zaniedbanie psychiczne muszą być spełnione pewnie warunki:

- Zachowanie rodziców, opiekunów lub osób dorosłych musi być stałe lub częste, powtarzalne,
- Zachowanie to musi zostać zaobserwowane przez inne osoby [4, s. 69].

Brak akceptacji społecznej powinno mieć zachowanie matki, która w okresie ciąży zażywa substancje lub środki, które mogą mieć znaczący wpływ na rozwój prenatalny dziecka. Tego typu zachowanie jest nazywane krzywdzeniem dziecka w okresie prenatalnym. Fakt braku dbałości o rozwój dziecka w okresie, gdy matka powinna najbardziej się na tym skupić, powinien być społecznie potępiany. Tego typu zachowanie matki (mniej lub bardziej świadome), wpływa na jakość życia i rozwoju małej istoty. Kobiety, które są uzależnione od alkoholu obciążają swoje dziecko płodowym syndromem alkoholowym już w czasie trwania ciąży. Objawy występujące u takich dzieci to np. opóźnienie w rozwoju, zagrożenie dla rozwoju mózgu, trudności w skupianiu się i nauce, dysfunkcja motoryczna, syndrom abstynencji, itp [4, s. 69–70].

Do zaniedbywania wobec dzieci, jak i innych członków rodziny dochodzi bardzo często, ale zachowanie to może być niedostrzegane przez właściwe organy i instytucje. W naszym społeczeństwie nadal panuje wszechobecna zasada, że w życie danej rodziny nie można ingerować. Jednak trzeba uświadamiać ludziom, iż każdy ma obowiązek interwencji, gdy dochodzi do krzywdzenia człowieka, który się nie broni, lub nie potrafi się bronić. Należy przerwać zmowę milczenia i myślenia, «że to nie moja sprawa», albo «mnie ta sytuacja nie dotyczy, więc nie będę się angażował». Takie podchodzenie do tego typu sytuacji sprzyja rozwijaniu i bezkarnym stosowaniu przemocy.

Inną formą przemocy stosowanej w rodzinie jest przemoc seksualna. W literaturze możemy spotkać różne typologie przemocy seksualnej, jakie stosuje jej sprawca. Powołamy się na typologię K. Fallera, który wyróżnia:

- Wykorzystanie seksualne bez kontaktu fizycznego, to wszelkiego rodzaju rozmowy na tematy seksualne, obnażanie się przed drugą osobą, podglądanie innych osób w czasie, gdy wykonują intymne czynności,
- Inny rodzaj wykorzystania polega na kontakcie seksualnym z drugą osobą, która bardzo często tego nie chce lub jest nieświadoma, albo zmuszana jest do tego typu czynów. Zalicza się tutaj wszelkiego rodzaju kontakty cielesne, dotykanie okolic intymnych drugiej osoby, pobudzanie seksualne, zmuszanie do kontaktów płciowych, zmuszanie drugiej osoby do dotykania okolic intymnych sprawcy, itp.
- Stosunki udowe;
- Kontakty oralno-genitalne;
- Innym typem takiego zachowania jest penetracja seksualna za pomocą palców, narządów płciowych lub innych przedmiotów,
- Inną formą jest korzyść i wyzysk dzieci — mowa tutaj o filmach i zdjęciach o tematyce pornograficznej z udziałem dzieci, czy prostytucja dzieci i młodzieży,
- Sprzężenie przemocy seksualnej z przemocą fizyczną i/lub psychiczną przed lub w trakcie odbywania stosunków seksualnych [3, s. 108—110].

Przy czym należy podkreślić, że zachowanie sprawcy stosującego przemoc seksualną może przybierać różne formy, np. może on pozyskać zaufanie rodziny, albo nawet samego dziecka, czasami działa z zaskoczenia i jego działanie jest nieobliczalne, czasem też oszukuje dziecko oraz jego rodziców, równie dobrze może grozić dziecku lub nawet stosować przemoc [4, s. 56—57].

Trudno jest wykryć fakt, iż dziecko, czy młoda osoba jest ofiarą przemocy seksualnej, ponieważ może być problem z zaobserwowaniem śladów tego typu działań sprawcy. Potwierdzić je może jedynie fizyczne uszkodzenia w okolicach narządów płciowych, jakaś choroba weneryczna, czy ciąża. Należy bardzo uważnie obserwować dziecko, by nie pominąć żadnego sygnału lub informacji jaką do nas kieruje. Istnieje szereg oznak, jakie mogą świadczyć o fakcie stosowania wobec nieletniej osoby przemocy seksualnej np.:

- problemy ze snem,
- zbyt wczesna erotyzacja dziecka,
- zachowania dziecka w sferze seksualnej — nieadekwatne do jego wieku,
- napastowanie seksualne rówieśników,
- brak zaufania do osób dorosłych,
- drastyczna zmiana stopni w szkole,
- poczucie winy ze strony dziecka,
- posłuszeństwo i chęć przypodobania się osobom dorosłym,
- izolacja społeczna,
- prostytucja nieletniej osoby,
- popełnianie drobnych przestępstw,
- zażywanie narkotyków lub innych środków, substancji,
- próby samobójcze lub samookaleczenia,
- problemy z psychiką i tożsamością młodej osoby,
- brak zainteresowania seksem [4, s. 57—58].

Gdy dojdzie do wykorzystania seksualnego nieletniej osoby, to niestety — ma to bardzo negatywny wpływ na jej dalsze życie i pociąga za sobą szereg nieprzyjemnych konsekwencji — łącznie z tym, że ma ona problemy z obdarzeniem inne osoby zaufaniem.

Konsekwencje wykorzystania seksualnego oraz ich wpływ można podzielić na krótkoterminowe lub długoterminowe.

Do krótkoterminowych możemy zaliczyć: lęk i niepokój, nocne moczenie i problemy ze snem, strach przed osobami dorosłymi, obwinianie się za zaistniałą sytuację, niskie poczucie własnej wartości, szereg objawów somatycznych np. zaburzenia snu, apetytu, różnego rodzaju bóle, nadmierna agresywność, zachowania destrukcyjne, ucieczki z domu, zbyt wczesne zainteresowanie seksem, kompulsywne masturbacje.

Konsekwencje długoterminowe: depresja, negatywne postrzeganie własnej osoby, myśli suicydalne, problemy w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych, niezdolność do przeżywania intymnych relacji z innymi, dewiacje i dysfunkcje seksualne [4, s. 57—60].

Przemoc seksualna jest trudna do zdiagnozowania, gdy ofiara nie chce przyznać się do tego, że jest wykorzystywana seksualnie, bo boi się konsekwencji ze strony sprawcy, jak również obawia się opinii ze strony środowiska społecznego w którym żyje.

Niestety zjawisko przemocy w rodzinie potwierdzają statystki prowadzone przez różne instytucje zajmujące się analizą przejawów, przyczyn i skutków przemocy. Obecnie w Polsce, w celu rejestrowania i zapobiegania zjawisku przemocy istnieje tzw. «Niebieska karta». Jest to procedura opracowana przez Komendę Główną Policji oraz Komendę Stołeczną Policji współpracując też z Państwową Agencją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Procedurę tą mogą wszcząć funkcjonariusze policji, pracownicy socjalni, lekarze pierwszego kontaktu oraz inne osoby uprawnione. Głównym celem «Niebieskiej karty» jest zmniejszenie rozmiarów niepożądanego społecznie zjawiska, jak również prowadzenie rzetelnych statystyk rejestrujących fakt występowania przemocy domowej na terenie kraju.

Według danych prowadzonych przez funkcjonariuszy policji państwowej w 2015 roku liczba ofiar przemocy wniosła 97,501 osób. W tym poprzez procedurę «niebieskiej karty» wszczętych zostało 75,495 postępowań, z czego ponad 61,133 przypadków dotyczyły rozpoczęcia nowej procedury, zaś 14,362, to zgłoszenie informacji o przemocy w rodzinie, w której «niebieska karta» została założona już wcześniej.Z danych wynika również, że w głównej

mierze krzywdzone były kobiety (69,376), w drugiej kolejności ofiarami przemocy domowej padały dzieci – 17,392 osoby. Mężczyzn – ofiar przemocy w 2015 roku było 10,733 osób. Ze statystyk policyjnych wynika, iż w zeszłym roku liczba sprawców podejrzewanych o przemoc wyniosła 76,063 osoby, w tym najwięcej było mężczyzn 70,034, co stanowi 92,70% ogółu. Kobiet,podejrzewanych o stosowanie przemocy w rodzinie, to zaledwie 5,244 osoby, co stanowi 6,90% ogółu. Liczba podejrzewanych nieletnich stosujących przemoc to 306 osób, co daje niespełna 0,4% [6].

Zakończenie. Przemoc w rodzinie jest trudnym problemem do zdiagnozowania. Trudnym ze względu na zmowę milczenia jaka często ma miejsce wśród członków rodziny dotkniętej tym problemem. Jest to wynikiem wstydu ofiar przed ośmieszeniem społecznym, marginalizacją w środowisku życia, braku wiary w skuteczność działań pomocowych osób trzecich, organizacji pomocowych, policji, pracowników socjalnych czy pedagogów szkolnych.

Dlatego nie można być obojętnym wobec wszelkich objawów wskazujących na dysfunkcyjność rodziny lub zmiany w zachowaniu się dziecka. Tylko szybka interwencja i podjęcie odpowiednich działań pomocowych są gwarantem ograniczania skali tego zjawiska.

Bibliografia:

1. Kurkowski C. Przemoc w rodzinie na tle innych rodzajów przemocy, (w:) / C. Kurkowski // Encyklopedia Pedagogiczna XXI Wieku. – Tom IV. – Warszawa 2005. – S. 1054–1055.
2. Łobacz M. Telewizja szanse i zagrożenia wychowawcze, Wyd. Maternus Media / M. Łobacz. – Tychy, 2007.
3. Pospiszyl I. Przemoc w rodzinie, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne / Pospiszyl I. – Warszawa, 1994. – S. 94, 104–115.
4. Soriano A. Przemoc wobec dzieci, Wyd. eSPe / A. Soriano. – Kraków, 2002. – S. 42–70.
5. Śniegulska A. Wychowanie do miłości drogą przezwyciężania przemocy w rodzinie, (w:) W. Furmanek (red.) Wartości w pedagogice. Miłość jako wartość we współczesnej pedagogice / A. Śniegulska. – Rzeszów, 2009. – S. 226.
6. http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html, dostęp dnia 15.10.2016 r.

Беата Анна Печота
Жешувський університет відділу педагогіки, Республіка Польща
Адам Пітинські
Кримінальний департамент, Жешув, Республіка Польща

НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ У СІМ'Ї

Анотація
Насильство щодо дітей в сім'ї є дуже актуальною проблемою. ЗМІ все ще повідомляють про різні форми насильства батьків над своїми дітьми та іншими членами сім'ї. Іноді це насильство дуже складне, продумане. Діти рідко повідомляють про такі проблеми. Вони бояться гірших наслідків з боку їхніх батьків. Крім того, вони не знають, до кого звернутися за допомогою. Наслідки насильства в сім'ї можуть бути незворотними, оскільки моделювання неправильного виховання дітей може вплинути на поведінку в дорослому житті. Ця стаття нагадує про все ще існуючі та замасковані проблеми домашнього насильства щодо дітей – жертв, яких важко захистити від насильства ближнього.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, освіта, освітні проблеми, соціальна патологія.

Беата Анна Печота
Жешувский университет отдела педагогики, Республика Польша
Адам Питинськи
Уголовный департамент, Жешув, Республика Польша

НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ

Аннотация
Насилие в отношении детей в семье является актуальной проблемой. СМИ все еще сообщают о различных формах насилия родителей над своими детьми и другими членами семьи. Иногда это насилие очень сложное, продумано. Дети редко сообщают о таких проблемах. Они боятся больших последствий со стороны их родителей. Кроме того, они не знают, к кому обратиться за помощью. Последствия насилия в семье могут быть необратимыми, поскольку моделирование неправильного воспитания детей может повлиять на поведение во взрослой жизни. В статье рассматриваются проблемы домашнего насилия в отношении детей – жертв, которых трудно защитить от насилия ближайшего, как существующие, так и замаскированные в семье.

Ключевые слова: насилие, домашнее насилие, образование, образовательные проблемы, социальная патология.

Beata Anna Piechota
Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszow, Republic of Poland
Adam Pitynski,
Penitentiary, Rzeszow, Republic of Poland

CHILD ABUSE IN THE FAMILY

Summary
Violence against children in the family is a very current problem. The media still report on various form sabout violence against children by their parents and other family members. Sometimes this violence is very sophisticated, thought out. Children rarely report such problems. They are afraid of even greater consequences on the part of their parents. Besides – they do not really know to whom to turn for help. The consequences of experiencing do mestic violencecan be irreversible, because impro perparenting modeling canhavean impact on children's adoption of similar behaviors in their adultlives – to their own children. This article recalls about stillexisting and masked by the family problem of domestic violence against children – victims, which are difficult to defend against the violence applied by the closest.
Keywords: violence, domestic violence, upbringing, educational problems, social pathologies.

УДК 343.24

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПОТРЕБ КЛІЄНТІВ У СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ

Лісовець О.В., Кириченко Н.А.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Стаття присвячена аналізу можливих проблем та потреб клієнтів пробації як основи соціально-виховної роботи. Наведено фактори ризику можливого вчинення повторного правопорушення засудженими до покарань, не пов'язаними з позбавленням волі. Охарактеризовано основні чинники проблем та потреб клієнтів пробації. Визначено суб'єкт та об'єкт пробації як основні складові соціально-виховної роботи. Проаналізовано основні напрями соціально-виховної роботи із засудженими.
Ключові слова: пробація, фактор ризику, проблеми та потреби, засуджений, суб'єкт пробації, об'єкт пробації, соціально-виховна робота.

Постановка проблеми. Як відомо, кожне суспільство на шляху свого історичного становлення потерпає від проблем злочинності. Різноманітні способи покарання за протиправну поведінку варіюються від найбільш жорстоких, можна сказати, навіть, варварських, до гуманних, які мають на меті не просто покарання, а виявлення причини та запобігання повторюваності, допомоги особистості не вчиняти злочинні дії. Нажаль, і на сьогодні злочинність для України є однією із відчутно значущих соціальних проблем, яка загрожує суспільному порядку, безпеці та стабільності його розвитку. Постає питання, що саме спонукає ту чи іншу особистість не дотримуватися вимог соціальної норми, вибирати відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи? Що саме є причиною делінквентної поведінки? Які фактори впливають на рушійну силу вирішення особистістю тієї чи іншої проблеми? Як та в якій мірі фахівець уповноваженого органу з питань пробації може скорегувати поведінку та мислення особи, яка має проблеми із законом?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих питань даної проблеми проводили: І. Яковець дослідила роль методики оцінки ризиків і потреб засуджених у процесі виконання покарань; О. Караман в своїх працях приділяла значну увагу соціально-виховній роботі з неповнолітніми правопорушниками; М. Гета розробив методичні рекомендації для працівників пробації у роботі із засудженими до покарань, не пов'язаними з позбавленням волі; Д. Ягунов висвітлює проблемні сторони впровадження в Україні пробації взагалі та проблемні питання роботи із засудженими зокрема.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розповсюдження практики соціально-виховної роботи з клієнтами служби пробації в Україні зумовлює необхідність розробки методичного інструментарію, удосконалення технологій, форм і методів роботи. Для з'ясування ступеня ризику вчинення повторних злочинів та їх запобіганню фахівець має, насамперед, уміти визначити коло проблем та потреб клієнта, розбиратися у факторах, що зумовили протиправну поведінку. Тому дана публікація є актуальною та важливою для висвітлення вказаного напряму соціально-виховної роботи.

Метою статті є характеристика чинників формування протиправної поведінки та з'ясування особливостей визначення проблем та потреб клі-

єнтів у соціально-виховній роботі із особами, що мають проблеми із законом.

Виклад основного матеріалу. Вчені виділяють декілька груп факторів виникнення делінквентної поведінки, серед них: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні та біологічні, – усі вони є такими, що спонукають особу до вчинення злочинів. Але в той же час необхідно зазначити, що жоден з факторів не приводить сам по собі до розвитку протиправної поведінки, адже всі вони не діють окремо та часто тісно пов'язані між собою. Для того, щоб зрозуміти, що дає поштовх особі до вчинення злочину, необхідно дивитися на сукупність факторів.

Найперше, на що варто звернути увагу, це – *сім'я*, адже саме батькам належить чільне місце в процесі формування та розвитку особистості. В подальшому сім'я виступає захисним фактором для дорослої особи, яка в пріоритеті має соціально схвальне виховання уже своїх дітей, передаючи духовні багатства, культурні традиції, навчаючи, формуючи ціннісні орієнтири, уміння та навички. Забезпечення захисту та задоволення потреб сім'ї та дітей в свою чергу можуть виступити двояко через те, що незмога задовольнити ті чи інші потреби у дорослих породжує задуми протизаконних дій. Такі ж задуми можуть продукувати відносини між батьком та матір'ю, між поколіннями родини. В свою чергу, спілкуючись з дорослими, діти засвоюють майбутні моделі поведінки, що в подальшому провокує делінквентну поведінку неповнолітніх, тому важливим компонентом реалізації потенціалу сім'ї є постійний прояв поваги та любові до дитини, високий рівень контакту та поінформованості батьків щодо того, як дитина будує свої стосунки з друзями, як проводить вільний час, як витрачає гроші тощо. Сім'я може бути одним із основних захисних факторів, ресурсом, сильною стороною неповнолітнього, що запобігає протиправній поведінці, захищає від негативних наслідків та допомагає впоратись зі стресом від негативного досвіду, а отже і виховати законослухняну особистість, яка в подальшому матиме ресурси запобіганню вчинення злочину як особисто, так і своїм оточенням.

Оточення (громада, школа, місце роботи, друзі, знайомі тощо) теж може бути одним із факторів, які зумовлюють протиправну поведінку. Перебування у криміногенному середовищі, в умовах, сприятливих для злочинності та формування тієї чи іншої моделі кримінальної поведінки, підвищує ризики скоєння правопорушень. Натомість, наявність у місцевій громаді ресурсів для задоволення потреб своїх громадян у повноцінному існуванні, для забезпечення неповнолітніх дітей змістовним та активним дозвіллям, може запобігати скоєнню злочинів у майбутньому.

Доречним буде назвати такий фактор, як забезпечення житлом. Адже відомо, що безхатченки постійно знаходяться у процесі своєї життєдіяльності на межі законності. Не варто забувати і про громадян, які мають проблеми із житлом через невирішені фінансові негаразди, як то наявність боргів, фінансових зобов'язань, відсутністю стабільних доходів (мається на увазі відсутність роботи як джерела офіційного заробітку). Сьогодення нам принесло ще одну незахищену категорію громадян, а отже і, за збігом певних обставин, схильних або, скажімо, готових до злочинної поведінки для задоволення своїх базових потреб, – це переселенці. Саме ця категорія має виразний показник збігу факторів ризику та комплекс проблем і потреб, які досить складно вирішити.

Соціально-економічне та соціально-політичне становище України, яке можна назвати досить несприятливим, а звідси невисокий рівень матеріальної забезпеченості та соціальної захищеності широких верств населення, породжує тривожність людей, їх невпевненість у майбутньому, у собі та своїх силах протистояти негараздам. Багатьом людям практично нема заняття, яке б заповнило їх вільний час, спрямувало на позитивну, прийнятну суспільством діяльність. До соціальних чинників девіацій у поведінці особистості слід віднести і культ насильства, що утвердився в сучасному мистецтві, лібералізацію статевої моралі. Особливу роль у цьому контексті відіграють засоби масової інформації, що демонструють широкий потік фільмів, пісень й т.п. зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ особистості. Згідно з теорією соціального научіння А. Бандури, через це створюються моделі девіантної поведінки, які є своєрідним зразком для копіювання такої поведінки широкими верствами населення [6].

Варто взяти до уваги і несприятливу екологічну ситуацію як чинник, що здатен провокувати агресивну поведінку, впливати на генетичний код, викликаючи спадковість до делінквентної поведінки, одночасно негативно впливати на стан фізичного та морального здоров'я.

Слід зазначити, що ми вказали далеко не повний перелік факторів, які впливають на формування проблем та потреб клієнтів служби пробації. Як підсумок, умовно можна виділити сім основних чинників, які можуть впливати на протиправну поведінку особи, а також на вчинення нею в подальшому повторних злочинів: освіта, оточення, житло, фінанси, здоров'я, наявність залежностей, мислення.

Під час соціального прийому клієнта фахівцю необхідно зібрати якнайповнішу інформацію, а тому доречним є використання загальної схеми *«Оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення»*, до якої додаються власні спостереження. Зокрема, встановлюються дані про статичні та динамічні фактори ризиків та потреб, такі як:

1. Попередні притягнення до кримінальної відповідальності.
2. Вік першого притягнення до кримінальної відповідальності.
3. Повторність, сукупність, рецидив злочинів (за останнім вироком).
4. Час, який минув з моменту винесення останнього вироку (іншого рішення суду), яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами.
5. Час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань у виді позбавлення/обмеження волі.

6. Форма вини за останнім вироком.
7. Категорія злочину за останнім вироком.
8. Наявність обставин, які обтяжують покарання за останнім вироком.
9. Вік, в якому вчинено останнє правопорушення за останнім вироком.
10. Житло.
11. Освіта.
12. Робота.
13. Матеріальне становище.
14. Контроль над поведінкою та мисленням.
15. Психічний стан.
16. Зловживання алкоголем.
17. Вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.
18. Стосунки у суспільстві.
19. Стосунки з рідними та близькими.
20. Ставлення до правопорушення.
21. Готовність до змін.

Також неабияка увага приділяється визначенню ризику шкоди життю і здоров'ю та ризику шкоди щодо окремих осіб [1].

Окресливши за допомогою бесіди чи циклу бесід і систематичних спостережень коло можливих проблем (усвідомлених і неусвідомлених), та потреб клієнта, консультант знайомить його з ресурсами, що є у розпорядженні служби пробації. Допомогти знайти вихід із складних життєвих ситуацій, активізувати віру у власні сили через активізацію внутрішнього потенціалу, спрямувати на оптимально правильний шлях вирішення проблем – в цьому полягає основна допомога клієнтам служби пробації.

Згідно з КВК України суб'єктами соціально-виховної роботи із засудженими виступають «персонал органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій» [4]. До соціальних інституцій, що беруть участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими належать органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, районні та міські ЦСССДМ, служба у справах дітей, територіальні органи відділів поліції, суд, прокуратура, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; освітньо-виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні, громадські установи та організації; окремі особи, волонтери, соціальні працівники та ін. [3, с. 60].

Маючи неабиякий виховний потенціал перераховані соціальні інституції утворюють специфічне середовище навколо засудженої особи, яке може бути використане на досягнення основної мети соціально-виховної роботи із особами, які мають проблеми із законом, – їх ресоціалізації та інтеграції в суспільство під час та після відбуття покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Самі ж засуджені виступають об'єктом соціальної роботи, тобто є особами, які потребують повного задоволення своїх інтересів і потреб або стикаються з труднощами та проблемами, які не завжди можуть подолати самостійно [6, с. 13]. Людину, що має статус засудженого, переслідують різноманітні негаразди, які переростають часом у важко вирішувані проблеми, вже починаючи з банального сприйняття такої людини пересічними громадянами. Зламати стереотип по відношенню до засуджених, відновити їх статус достойної особистості у суспільстві – одна із задач фахівця із соціальної роботи служби пробації. Відповідно до чинного кримінально-виконавчого законодавства основними напрямами роботи із засудженими є спеціально організоване всебічне моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності [4].

Висновки. Отже, соціально-виховна робота із засудженими до покарань, не пов'язаними з позбавленням волі, – це цілеспрямований процес визначення особистісних чинників (факторів) протиправної поведінки та спрямування подальшої роботи із засудженими до покарань, не пов'язаними з позбавленням волі, шляхом створення виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості через інтеграцію ресурсів самої особистості, державних установ та громади, яка має в собі неабиякий потенціал для всебічного розвитку та життєзабезпечення всіх громадян без винятку.

Список літератури:

1. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців Служби пробації: Методичні рекомендації / І.С. Яковець, А. Волік [та ін.]. – К.: МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2015. – 134 с.
2. Гета М.Р. Опыт пробации и его применение в республике Казахстан: метод. рек. для инспекторов угол.-исполн. инспекций. – 2003 – 44 с.
3. Караман О.Л. Поняття, сутність і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 28. – С. 59–64.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України 2017. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129–15
5. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160–VIII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160–19
6. Социальная работа: теория и практика: Учебн. пособ. / Отв. ред. Е.И. Холостова. – М., 2001. – С. 13.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 608 с.
8. Ягунов Д.В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років) // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Юридична література, 2011. – Вип. 41. – С. 198–207.
9. Яковець І.С. Міжнародні методики оцінки ризиків і потреб засуджених: щодо їх ролі у процесі виконання покарань / І.С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 28. – С. 99–106.

Лисовец О.В., Кириченко Н.А.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ И ПОТРЕБНОСТЕЙ КЛИЕНТОВ В СОЦИАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ СЛУЖБЫ ПРОБАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу возможных проблем и потребностей клиентов пробации как основы социально-воспитательной работы. Приведены факторы риска возможного совершения повторного правонарушения осужденными к наказаниям без лишения свободы. Охарактеризованы основные факторы проблем и потребностей клиентов пробации. Определенно субъект и объект пробации как основные составляющие социально-воспитательной работы. Проанализированы основные направления социально-воспитательной работы с осужденными.
Ключевые слова: пробация, фактор риска, проблемы и потребности, осужденный, субъект пробации, объект пробации, социально-воспитательная работа.

Lisovets O.V., Kirichenko N.A.
Nizhyn Gogol State University

IDENTIFICATION OF PROBLEMS AND NEEDS OF CLIENTS IN THE SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK OF THE PROBATION SERVICE

Summary
The article is devoted analysis of possible problems and necessities of clients of probation as basis of social and educational work. Risk of possible feasance of the repeated offence factors over are brought convict to punishments, not tied with imprisonment. The basic factors of problems and necessities of clients of пробації are described. Certainly subject and object of probation as basic constituents of social and educational work. Basic social and educational work assignments are analysed with convict.
Keywords: probation, risk factor, problems and needs, convicted, subject of probation, object of probation, social and educational work.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 1.000.165.6

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Григорчук Т.В., Зубко О.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті здійснено досконалий аналіз тлумачень термінів «політика» та «культура». На його основі виявлено логічні точки зіткнення цих понять як передумови синтезу наукової категорії «політична культура» та її смислового наповнення. Обґрунтовано поняття соціально-філософського феномену політичної культури та винайдено власне вичерпне визначення цьому терміну.
Ключові слова: політична культура, політика, культура, суспільство, політичні процеси.

Постановка проблеми. В сучасній українській мові з'являється чимало новітніх конструктів, зумовлених процесами глобалізації, євроінтеграції, а найбільше, – розвитком політичних подій та процесів. Серед них особливе місце посідає широковживаний термін «політична культура». Беручи до уваги лексичну сутність цього поняття, очевидним є те, що словосполучення «політична культура» складається з двох слів: прикметника – «політична» та іменника – «культура». Перше слово походить від грецького πολιτική і в прямому сенсі означає діяльність самоуправління у полісі (місті, державі) [1]. Друге слово словосполучення латинське походження і в початковому значенні трактувалося як «обробіток», «догляд» тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття політичної культури досліджували у своїх працях такі вчені: С. Безклубенко, В. Ребкало, О. Толочко, В. Ясинська, П. Андрущенко, В. Бебик, В. Конорчук та інші.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. У змістовому контексті двох понять «політика» і «культура» бачимо взаємодію двох соціально-філософських феноменів, двох взаємозалежних форм прояву особливостей людської життєдіяльності окремого суспільства чи суспільних об'єднань – політики та культури, які досі не досліджені, як соціально філософський феномен.

Мета статті. У цій роботі здійснено аналіз тлумачень термінів «політика» та «культура», а на його основі виявлено логічні точки зіткнення цих понять як передумову синтезу наукової категорії «політична культура» та її смислового наповнення, для більш глибокого розуміння сутності політичної культури і її культурологічного змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, для більш глибокого розуміння сутності політики як соціально-філософського феномену, а також як елемента культури суспільства, а також і сутності культури слід звернутись до думок, викладених у працях відомих вчених. Поняття, взяті нами до вивчення широко віддзеркалюють погляди мислителів і вчених на політичне життя суспільства, на взаємозв'язок політичної та громадської сфер, політики та культури, політики й моралі тощо. Ці погляди, на нашу думку, стали основою, на якій сформована сучасна культурологічна концепція політичної культури.

Біля витоків трактування поняття політика знаходилися Платон і Аристотель. При цьому Платон розглядає особливості політичної поведінки окремих осіб у демократичному суспільстві, що на той час вважалося цілком інноваційною точкою зору. Аристотель, своєю чергою, подає чітко артикульовані проблеми, які має брати до уваги політик, оскільки він вказує на те, що людина за своєю природою є істотою політичною, чим практично закладає соціальні та культурні підвалини політичної науки. З точки зору Аристотеля, вказані обставини перетворювали політику в «царську науку» – науку, за допомогою якої можна поліпшити життя та створити гідне суспільство.

Вникаючи у сутність політики як наукової категорії, для нас є також цікавими думки Жан-Жака Руссо, який у своїх працях доводив, що політична свобода можлива лише в тій державі, де законодавцем є народ. Свобода, за визначенням Руссо, полягає в тому, щоб громадяни знаходилися під захистом законів і самі їх брали. Виходячи з цього він формулює і визначення закону як результуючої політичної категорії, відповідно до якої всякий закон, якщо народ не затвердив його безпосередньо сам, є недійсним – це взагалі не закон.

Впродовж подальшої історії було зроблено чимало спроб визначення політики та виявлення її характерних ознак. Проводячи структурний аналіз, у сучасній політичній науці можна виділити принаймні три групи визначень політики: а) соціологічні визначення; б) субстанціональні визначення; в) науково-сконструйовані визначення, що стосуються тлумачення політики як діяльності з цілепокладання. Важливо підкреслити, що всі перераховані підходи ґрунтуються на дійсних властивостях складного явища політики, хоча нерідко перебільшують значення «свого» критерію, зводячи його до детермінуючого чинника.

Соціологічні визначення вважають причиною і джерелом розвитку політики різні соціальні явища, тобто явища, створені людиною: економіку (марксизм, інституціоналізм, кейнсіанство, та інші течії); соціальну диференціацію в суспільстві та соціальні антагонізми (марксизм), а також мирні взаємини, взаємодія між зацікавленими групами (А. Бентлі, Д. Трумен). При цьому

якщо концепції антагоністичних соціальних відносин роблять ставку на конфліктну ситуацію як двигун політики, то отримала в даний час широке поширення теорія зацікавлених груп трактує політику як мистецтво забезпечення компромісу, балансу інтересів груп. Правові концепції вважають політику похідною від права і перш за все природних прав людини, які лежать в основі законів і діяльності держави (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк). Етичні (моральні) концепції визнають додержавне існування природного права в формі моральних принципів людської спільноти (Аристотель, І. Кант та інші).

Друга група визначень політики – субстанціональна – виходить з трактування основного змісту політики (її субстанції) як суми дій, спрямованих на набуття, використання і утримання влади (Н. Макіавеллі, М. Вебер). При цьому ряд дослідників вважають глибинним джерелом таких дій психіку людини, процеси в його свідомості і підсвідомості (антропологічні трактування).

Третя група – так звані науково-сконструйовані трактування сутності політики розглядає її як процес діяльності, який визначає життя держави. Багатьма дослідниками підкреслюється функція цілепокладання політики як визначальна її сутність (теорія дії у трактуванні політики Т. Парсонса).

До групи науково-сконструйованих трактувань також відносять системне трактування сутності політики. З системної точки зору політика є відносно самостійним складним соціальним організмом, одночасно автономним і тісно пов'язаним з іншими сферами життєдіяльності суспільства. Але тільки політична система в цілому може задовольнити цілий ряд суспільних потреб, в тому числі – інтеграцію і стабільність суспільства, сприяти розвитку її культури. Зміст політики як системи виражається в її меті та цінностях, в мотивах і механізмах ухвалення політичних рішень, в проблемах, які вона вирішує.

Узагальнюючи різні погляди на сутність політики, її можна трактувати як ***діяльність об'єднаних певними ідеями соціальних груп і індивідів з усвідомлення, визначення та подання своїх суперечливих колективних інтересів, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень, здійснюваних за допомогою державної влади***. Політика – це інструмент свідомого саморегулювання суспільства. Ядром політики є завоювання, утвердження та використання державної влади.

Не менш складною і багатогранною, на нашу думку, є сутність категорії «культура». Як відомо цей термін був запозичений основоположником англійської антропології Е. Б. Тайлором у німецьких істориків культури. Слово «культура» (лат. cultura) позначає обробку, обробіток, виховання, шанування. У випадках раннього вживання воно означало процес культивування, вирощування чого-небудь і стосувалося природних процесів. Згодом ці уявлення стали поширюватися і на людське суспільство з поступовим розширенням колишнього сенсу [3, с. 139–141].

У розширеному сенсі термін «культура» вперше був застосований в роботі давньоримського оратора і філософа Марка Тулія Цицерона «Тускуланські рукописи». Мова в його роботі йшла про «обробіток» людського розуму. Традиція протиставлення культури як штучного світу до світу природному бере початок з роботи німецького філософа-просвітителя та юриста Самуеля Пуфендорфа і описане в праці «Про право природне і право народів».

У роботах французьких просвітителів культура постає як процес розвитку людського розуму та розумних форм життя, що протистоять дикості й варварству первісного буття людства. Німецькі класичні роботи представляли культуру як історичний розвиток людської духовності, еволюцію моральної, естетичної, релігійної, філософської, наукової, правової та політичної свідомості, що забезпечує прогрес людства.

У іншому напрямі досліджень щодо осмислення культури акцентовано увагу не на її поступальному історичному розвитку, а на особливостях культури в різних типах суспільства, розглядаючи її як сукупність цінностей та ідей, що визначають тип соціальної організації тощо. Першу спробу визначення культури здійснив Е. Б. Тайлор, який розумів культуру як складне ціле, що складається зі «знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства» [4, с. 18]. Це визначення стало найпоширенішим в світі та продовжує залишатися таким, незважаючи на те, що з'явилися сотні інших визначень культури, які виходять з тієї чи іншої домінанти сенсу самого слова «культура».

У сучасних уявленнях виділяють чотири основні аспекти культури:

Загальний процес розвитку. Абстрактне позначення загального процесу інтелектуального, духовного, естетичного розвитку;

Цивілізаційний стан суспільства. Позначення стану суспільства, заснованого па праві, порядку, м'якості характерів тощо; в цьому сенсі слово «культура» збігається з одним зі значень слова «цивілізація»;

Форми та продукти інтелектуальної діяльності. Абстрактний вираз особливостей способу існування або способу життя, властивих певному товариству, якійсь групі людей, історичному періоду;

Сукупність зразків культури. Абстрактне позначення форм і продуктів інтелектуальної і, перш за все, художньої діяльності (саме цей сенс слова «культура» найбільш поширений серед широкої публіки).

У різний спосіб визначається культура і в залежності від сфери наукових досліджень, в рамках якої здійснюється така спроба. Так, історичний погляд на культуру розглядає її як результат динамічної взаємодії історико-цивілізаційних змін. Саме це є основою для з'ясування та тлумачення періодичності й ритму спостережень в тому чи іншому періоді руху культури.

В рамках соціології культури вивчаються будова і функціювання культури у зв'язку з соціальними структурами та інститутами.

У філософії культури розглядаються проблеми сутності, цілей і цінностей культури. Антропологічний підхід виходить з релятивістських позицій, знімаючи питання про рівень розвитку культури, критерії її оцінки, прогрес культури, допускаючи, що кожне суспільство через свою

культуру шукає і, певною мірою, знаходить цінності, спираючись на які воно зберігається і відтворюється. Нарешті, культурологічний підхід відрізняють інтегративність, міждисциплінарність, спроби дослідити культуру як єдину систему і особливий клас явищ.

У працях сучасних вітчизняних вчених аналіз феномена культури здійснюється в рамках наукового напрямку, відомого під назвою діяльнісного підходу. Представник київської культурологічної школи Вадим Іванов розглядає культуру як певний вимір і специфічну форму життєдіяльності людського суспільства. Вона виникає з історичною необхідністю як особлива інфраструктура в побудові усього людського світу, перш ніж її принципи і закони починають використовуватись членами суспільства. Тому генетичні корені культури сягають фундаментальних основ суспільно-людського ладу життя, а її властивості об'єктивним, природним чином складаються в суспільній організації раніше, ніж стають свідомими точками опори, правилами й нормами поведінки і творчості членів суспільства. Інакше кажучи, культурна форма як така одвічно є сутнісною визначеністю людини, способом людського буття, котрий реалізується у різногранності культурного існування індивідів та людських спільнот.

Значний вклад у вивчення культури як предмета наукових досліджень також вніс С. Безклубенко, який виокремив три аспекти з'ясування того, що являє собою культура: антропологічний, коли під культурою мають на увазі спосіб життя суспільства, народу чи групи народів (первісна культура, східна культура, європейська культура тощо; галузевий, коли під культурою мають на увазі певний аспект суспільного життя (економіка, наука, культура тощо); гуманітарний, коли оцінюють ступінь «цивілізованості» особи чи групи людей, навіть народів («культурна людина», «культурні народи», «некультурно», «висока культура», «масова культура», «елітарна культура» тощо).

Згідно з нашими спостереженнями, в наш час у широкому розумінні культура трактується багатьма вченими як процес і наслідок людської діяльності. Тобто, культура представлена як міра людського в природі, а також і у самій людині. Такий підхід дає змогу включити в сферу культури всі види людської діяльності: матеріальну й духовну діяльність в усіх формах їх прояву. Тому, на нашу думку, ***феномен культури*** можна визначити як ***інтелектуальну, творчу, соціально-спрямовану діяльність людей і сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людством у процесі історії, а також взаємовідносини, що склалися в процесі створення, розподілу та споживання культурних надбань***. Завдяки вказаному визначенню з'являється можливість з'ясувати сутність і структуру культури, її гносеологічні та аксіологічні аспекти, закономірності розвитку та соціальні функції.

У відповідності з таким розумінням одні вчені виділяють в культурі матеріальну і духовну сфери, а інші – матеріальну, політичну і духовну. Беручи до уваги сказане вище та зважаючи на те, що культура є суспільним явищем, з'являється можливість виокремлення певних її функцій, основними серед яких можна вважати такі: перетворювальна, пізнавальна (гносеологічна), комунікативна, регулятивна, або нормативна, функція емоційного регулювання життєдіяльності людини, ціннісно-орієнтаційна, які органічно взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Однак, на думку багатьох дослідників, інтегративною функцією культури є людинотворча функція.

Слід підкреслити, що культура є тим мірилом людського буття, яке відповідає за розвиток людини як людини. Усе, що створене, будь-який предмет цивілізації зберігає в собі здібності і властивості людини, віддзеркалює її історичний досвід, потреби, цінності.

На етапі усвідомлення сутності наукових категорій «політика» та «культура», розуміння особливостей їхніх проявів, форм, функцій і значення, виникає необхідність пошуку точок зіткнення цих понять у процесі синтезу нової наукової категорії «політична культура». При цьому найбільший інтерес викликають процеси взаємодії елементів політики та культури в теоретичному аспекті, формування взаємозв'язків і взаємозалежностей, системоутворюючих елементів даної наукової категорії, роль і значення виявлених особливостей в контексті культурології як науки та у соціумі.

Концепція політичної культури, закладена М. Вебером, в основі якої людьми розділяються цінності, знання, традиції та інші (тобто культурні складові), дала можливість зрозуміти політичну культуру як явище, нерозривно пов'язане з культурою суспільства і формується під її началом.

Досліджуючи літературні джерела, цілком очевидним постає той факт, що більшість зарубіжних дослідників тлумачать політичну культуру, як явище, базоване на ціннісних уявленнях людини про політичне життя. Пошук сенсу в політичному житті, виокремлення смислових аспектів політики є, на нашу думку, особливою рисою сучасного бачення політичної культури в зарубіжній науці (С. Вайт). Мова йде не просто про сенс політичного життя, а про сутність соціального існування в культурному середовищі, яке сьогодні активно долає географічні межі окремих країн (Р. Саква, Б. Рассет, Дж. О'Ніл і М. Кокс, Д. Копел, С. Муді та Г. Немеров та ін.).

Сьогодні існують різні позиції бачення політичної культури у сучасній літературі. Ряд вчених із близького зарубіжжя продовжує вивчати політичну культуру в рамках доринкової традиції, де політична культура детермінується економічними відносинами. Основний елементом такої політичної культури є політична діяльність. При цьому розглядаються різні суб'єкти політичної культури, а мета загальна політичної культури – розвиток сутнісних (продуктивних) сил соціального суб'єкта. За такого підходу трактування політичної культури здійснюється в оцінному ключі, що демонстративно підносить її над іншими.

Проводячи дослідження феномену політичної культури в контексті теорії культури, український дослідник Петро Сас запропонував власне оригінальне тлумачення її інтегральної сутності. На думку, політичну культуру можна визначити, з одного боку, як спрямовані у світ політики прояви психологічних орієнтацій, ментальності,

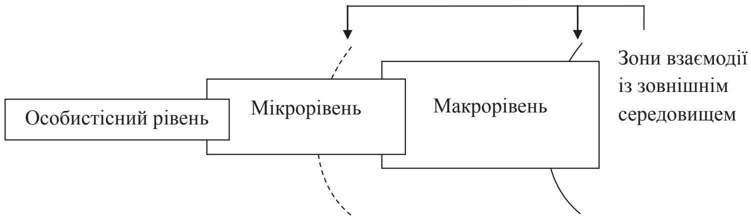

Рис. 1. Ієрархія рівнів політичної культури

ціннісних настанов та самосвідомості членів суспільства, а з другого – як специфічне знання, дискурсивну діяльність, які супроводжуються категоризацією політичних відносин та інших основоположних реалій суспільного буття (політична система, її інститути, релігія, мораль, історична традиція, економіка). Внаслідок вказаних обставин можуть утверджуватися певні настанови публічної поведінки. Політична культура має цивілізаційний вимір, який уособлюють політична система та її інститути.

Цікаві думки нам пропонує В. А. Ребкало у докторській дисертації «Політична культура особистості: теоретико-методологічні засади дослідження і формування», де найбільш повно і послідовно розгорнуто концепт «політична культура – якісна характеристика політичного життя» у теоретичну систему. На думку дослідника, «політична культура як якісна характеристика політичного життя суспільства функціонує й реалізується у вигляді політичного виробництва», останнє ж «функціонує як соціально-практичний і концептуально-теоретичний механізм політичного життя» [5, с. 40]. По суті, тут ми бачимо запровадження принципово нового терміна як для політичної так і для культурологічної науки. Однак, на нашу думку, цей термін має значне смислове навантаження, оскільки уособлює в собі створення кінцевого продукту, в даному випадку – продукту політичного.

На наш погляд, при вивченні політичної культури необхідно осмислювати положення різних дослідницьких традицій. Зокрема, не слід зводити політичну культуру лише до індивідуальних позицій та орієнтацій. Необхідно враховувати різні суб'єкти політичної культури. У той же час детермінація політичної культури економічними відносинами не дає змоги бачити політичні культури різних країн як особливі, унікальні. На наш погляд, також невірно розглядати політичну культуру суто в оцінному ключі, оскільки це призводить до розуміння вищості одних культур над іншими.

При розгляді політичної культури як підсистеми культури ми дотримуємося думки, що політична культура – цілісне, складноорганізоване явище (система) – частина більш складної системи культури. При цьому ми спостерігаємо своєрідну ієрархію її рівнів (рис. 1), яка проявляється:

– на рівні індивідуума – особистісний рівень;
– на рівні політичної партії – мікрорівень;
– на рівні держави – макрорівень.

Як видно з рисунка, зазначені рівні політичної культури перебувають в органічному взаємозв'язку, доповнюють один одного, виходять один з одного. при цьому особистісний рівень характеризується ставленням окремої людини до політичних процесів і персоналій, її готовністю до участі в політичних подіях, вмотивованістю тощо. Мікрорівень політичної культури віддзеркалює структуру політичних взаємин на рівні окремої політичної сили (партії, об'єднання, блоку), партійну дисципліну, структуру партійного апарату, прозорість фінансових потоків і матеріальних ресурсів, мотиваційний інструментарій, поведінкові особливості лідера та членів партії. Макрорівень демонструє взаємодію на між партійному рівні в середині країни. Тут йдеться про такі характеристики як толерантність, придатність до пошуку компромісів, вміння організовувати та тримати у визначеному ключі діалог з партнерами та опонентами, здатність до швидкого пошуку альтернативних рішень тощо.

Варто зазначити, що практично кожен рівень політичної культури взаємодіє з внутрішнім і з зовнішнім щодо країни середовищем. Однак, пропонуємо особистісний рівень не розглядати, оскільки в політичному житті суспільства він помітний найменше. В контексті нашого дослідження нас найбільше цікавить мікро- та макрорівні. Мікрорівень політичної культури найбільш повно проявляє себе у внутрішньому середовищі. Цьому сприяє розміщення політичної інформації у ЗМІ, частота політичних (політично-розважальних) заходів, стійкість політичної платформи, наявність армії прихильників і симпатиків, харизма лідера тощо. Варто вказати на те, що інколи навіть мікрорівень політичної культури може являти собою своєрідну систему політичних маяків для світового співтовариства. Особливо це стосується країн, де діє невелика кількість політичних сил і кожна з них завжди залишається на поверхні політичного життя та культурних подій окремого суспільства. Однак, найбільш повно політичну культуру світові демонструє макрорівень. Саме тут відбуваються найпотужніші політичні баталії у найрізноманітніших формах і з використанням різних засобів, віддзеркаленню яких присвячуються перші шпальти провідних ЗМІ.

Основним методологічним принципом підходу до структури політичної культури для нас є виділення в ній чотирьох підсистем (рис. 2): когнітивної (знання, концепції, ідеї, ідеології тощо), ціннісної (цінності, ціннісні орієнтації, переконання тощо), афективної (політичні почуття, політичні настрої, традиції, звичаї тощо) та позиційної (сприйняття політичної культури в країні та поза її межами).

Ми дотримуємося позицій, що системоутворюючим елементом політичної культури є цінності, які стосуються політичної системи, наданих свобод, системи влади та владних відносин. Базові політичні цінності (найважливіші цінності) утворюють собою ядро політичної культури як системи.

Основна точка сполучення політичної культури і культури суспільства знаходиться в ціннісно-смисловому ядрі культури. Базові цінності політичної культури є водночас основними цінностями культури суспільства. При цьому репрезентаційним елементом політичної культури є позиційна підсистема, оскільки саме завдяки їй відбувається сприйняття суб'єкта політики як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі країни.

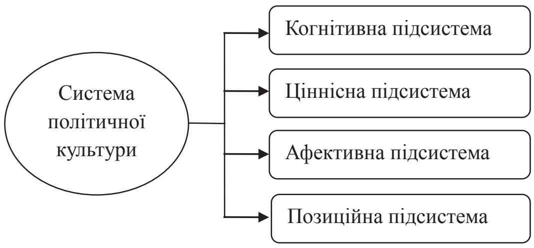

Рис. 2. Структура політичної культури

Беручи до уваги можливі принципи та структуру політичної культури, можна дійти висновку, що, будучи частиною культури, політична культура являє культуру не в односторонньому аспекті, а цілісно. Тобто, вона ізоморфна до культури, має аналогічну з нею структуру. Відповідно, всі елементи політичної культури можна розглядати і як елементи культури суспільства – духовної, соціальної, матеріальної. При цьому політичну культуру слід розглядати як складне, багаторівневе явище: на раціональному й емоційному рівні, на рівні актуальної та спеціальної культури, масової культури та культури панівної еліти.

В процесі вивчення політичної культури відкривається можливість зрозуміти її функції в суспільстві. Однією з важливих є прогностична, що виявляється у впливі її на динаміку політичного життя. Політична культура надає певне спрямування політичному процесу, виявляє вплив на формування і діяльність політичних інститутів, зумовлює поведінку різноманітних соціальних груп. Вона – найважливіша частина соціального клімату, що сприяє появі і сприйманню нового в суспільстві.

Нормативно-регулююча функція спрямована на забезпечення налагодженого і стабільного функціонування політичної системи. Політична нормативність включає людину у сферу прийнятої для даного режиму влади політичної поведінки.

Комунікативна функція полягає в тому, що через політичні традиції особистості передаються зразки поведінки, забезпечується спадкоємність у суспільному розвитку.

Важливо відзначити, що політична культура є найбільш циклічним і водночас незмінним елементом політичної системи, тобто реакцію суспільства на ті чи інші речі можна передбачити залежно від обставин. Однак стабілізація політичного процесу, наприклад в Україні, багато в чому залежатиме від демократизації в політико-культурній сфері.

Аналізуючи суб'єкт-об'єктні зв'язки політичної культури важливо враховувати особливості її носія. Суб'єктом політичної культури може бути особистість, група, регіон, населення країни в цілому і навіть світу в цілому. У цьому контексті політичну культуру можна розглядати як фрагментовану систему широко поділюваних цінностей. В рамках однієї і тієї ж політичної культури можуть бути істотні відмінності в політичних установках, орієнтаціях, цінностях її носіїв. Відповідно – в межах політичної культур необхідно виділяти політичні субкультури.

Розглядаючи відносини політичної та загальнонаціональної культури, можна помітити, що цінності загальнонаціональної культури не завжди визначають безпосередньо цінності політичні. Політична культура, відчуваючи величезний вплив культури, в той же час сама може чинити серйозний вплив на культурні процеси.

Слід зазначити, політична культура, особливо якщо її розглядати в процесі демократизації, є дуже багатогранним і нечітко відокремлюваним предметом дослідження. Її не можна вважати конкретним явищем, оскільки в результаті можна отримати софістичний парадокс: Україна не може стати демократичною, бо в ній погана політична культура, а політична культура в державі погана, бо відсутня демократія. Саме тому поняття політичної культури і не входить у виборчі законодавства. А головним є те, що не можна до кінця покладатися на світові розробки теорії політичної культури, оскільки їхньою основою стали зовсім інші суспільства [6].

Висновки та пропозиції. Узагальнюючи все викладене вище, можна стверджувати, що ***політична культура – це частина загальнонаціональної культури, яка проявляє себе через систему когнітивних, ціннісних, афективних і позиційних орієнтацій суб'єктів соціально-політичного життя суспільства і представлена у формі інтегрального феномена, що характеризує синтез політичного світосприйняття, політичної дії та впливу на посідання стратегічної позиції політичною системою країни та її культурою у світовому співтоваристві***. Найбільш вагомим елементом цієї системи є комплекс цінностей, що визначають діяльність в політичній сфері суб'єктів політичної культури. А універсальним атрибутом політичної культури, тобто властивості, що стосується кожної людини даного суспільства, є політична свідомість, як частина суспільної свідомості, що утворюється сукупністю соціальних поглядів, емоцій, почуттів і уявлень, які відображають об'єктивні політичні відносини між великими групами. При цьому політична свідомість також має індивідуальні, групові, суспільні (масові) та професійні прояви. Політична свідомість наділена динамічною структурою, що реагує на будь-які соціальні зміни. Вона проявляється через поведінкові реакції, установки, стереотипи, політичну символіку та мову, соціальну міфологію. Вивчення цих проявів соціологічним інструментарієм дає змогу відстежувати динаміку політичної свідомості.

Список літератури:

1. Politics. Merriam-Webster. https://www.merriam-webster.com/dictionary/politics
2. Поняття Культури. Сутність, структура та основні функції культури. Культура і діяльність. https://daviscountydaycare.com/kultura-czivlzaczya/58-ponyattya-kulturi-sutnst-struktura-ta-osnovn-funkcz-kulturi-kultura-dyalnst.html
3. Лурье С.В. Историческая этнология. 1-е изд. М., Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
4. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.

5. Ребкало В.А. Политическая культура личности: теоретико-методологические основания исследования и формирования: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. – М.:, 1991. – 40 с.
6. Толочко О.Л. Політична культура в українському суспільстві: стан та перспективи її демократизації на шляху до ЄС. http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07toldse.htm

Григорчук Т.В., Зубко О.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ ФЕНОМЕН ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
В статье совершен доскональный анализ терминов «политика» и «культура». На его основе найдены логические точки соприкосновения понятий как предпосылки для синтеза научной категории «политическая культура» и ее смыслового наполнения. Обосновано понятие социально-философского феномена политической культуры и изобретено собственное исчерпывающее определение этому термину.
Ключевые слова: политическая культура, политика, культура, общество, политические процессы.

Hrigorchuk T.V., Zubko O.V.
Kiev National University of Culture and Arts

SOCIO-PHILOSOPHICAL PHENOMENON OF POLITICAL CULTURE

Summary
The article analyzes the terms «politics» and «culture», and on its basis logical points of contact of concepts are found as prerequisites for the synthesis of the scientific category «political culture» and its semantic content. The concept of the socio-philosophical phenomenon of political culture is substantiated and the exact definition of this term is invented.
Keywords: political culture, politics, culture, society, political processes.

УДК 328.185(477)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Рудень Д.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті досліджено політико-правові засади запобігання політичної корупції в Україні. З'ясовано відсутність визначення політичної корупції в законодавстві України. Встановлені колізії та недоліки законодавства в сфері звітності політичних партій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру. Проаналізовано положення законодавства щодо порядку подання звіту політичних партій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру. Запропоновано шляхи удосконалення нормативно-правових актів Національного агентства з питань запобігання політичної корупції щодо діяльності політичних партій.
Ключові слова: політична корупція, політична партія, звіт політичної партії, Національне агентство з питань запобігання корупції, запобігання корупції.

Постановка проблеми. У сучасному громадянсько-політичному житті України корупція є однією з найбільш небезпечних суспільних явищ. Вона несе загрозу правам людини, встановленому правопорядку, соціальній справедливості, економічному розвитку. Політична корупція як соціальне явище існує майже в усіх країнах: і з розвиненою демократією, і в тих, які переживають період трансформацій і реформ, до яких можна віднести Україну. Після революційних подій 2013–2014 років проблема корупції, зокрема політичної корупції самими політиками, експертами в галузі державотворення та науковцями називається чи не найголовнішою на шляху провадження реформ, досягнення задекларованих у виборчих програмах діючого Президента України, парламентських партій рівня добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнання корупції як проблеми, що властива всім суспільствам, відбулося на міжнародному рівні з прийняттям відповідної Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [1] у 2003 році.

Цей документ став основним міжнародним інструментом боротьби з корупцією. Конвенцію ратифікували 180 держав, підписали 140 країн. Україна ратифікувала Конвенцію у 2006 році, а в 2010 році вона набрала чинності як частина законодавства України [2].

Конвенція ООН проти корупції не дає визначення політичної корупції. Тому розглянемо кілька дефініцій, які найбільш точно визначають явище політичної корупції. Одна з них запропонована Дж. Крамером. Політичну корупцію Дж. Крамер розглядає як поведінку обраних осіб, покликаних виконувати функції держави, які відходять від формальних компонентів – обов'язків та повноважень, прав і зобов'язань – державної ролі (посади) для того, щоб отримати особисту вигоду [3, с. 214].

Навчальний посібник «Антикорупційний урок», який розроблений за сприяння Програми розвитку ООН в рамках проекту «Прозорість та доброчесність публічного сектору» і розповсюджується серед вчителів середньої школи як методичний посібник для проведення відповідних виховних годин, а значить формує світогляд молодих громадян України, дає наступне визначення. Політична корупція – це поведінка виборних осіб, покликаних виконувати функції держави (наприклад, депутатів), які відходять від обов'язків та прав (інколи мандату) державної посади для того, щоб отримати особисту вигоду. Також до політичної корупції відносять фінансування виборчої кампанії, яке передбачає надання фінансових або інших ресурсів приватним особам чи партіям в обмін на відповідне ставлення тих, які перемагають на виборах; підкуп виборців і посадовців, залучених до виборчої кампанії (купівля голосів, роздавання гречки бабусям перед виборами.); залучення державних посадовців для організації подій кампанії (наприклад, примушування всіх працівників державної агенції голосувати за певного кандидата), негласна витрата публічних коштів на потреби правлячої партії (наприклад, оплата виборчої кампанії за кошти держави, понад встановлені законом межі) або використання державних підприємств для надання ресурсів партії посадовця (наприклад, використання державних телеканалів) тощо [4].

Наукова дискусія щодо проблеми політичної корупції в Україні говорить про те, що її вирішення потребує політичної волі влади, залучення громадянського суспільства та ЗМІ. У науковій праці В. Журавського, М. Михальченка, О. Михальченка «Корупція в Україні – не політика», вчені наголошують на необхідності всебічного осмислення проблеми корупції, мобілізації органів влади й громадянського суспільства для протидії корупції, розроблення політичної стратегії, що є актуальним питанням як науки, так і практики модернізації сучасної України [5, с. 5]. Вони аналізують проблеми взаємозв'язку політики й корупції й приходять до висновку, що причини політичної корупції полягають не лише в неефективності владних структур, а і в пасивній ролі громадянського суспільства у вирішенні цієї проблеми.

Як зазначає дослідник Г. Кохан, жоден політичний режим не передбачає абсолютного захисту від корупції, у т. ч. й розвинена демократія. Наявність корупції в державі загрожує фундаментальним цінностям суспільства, суверенітету держави, підриває легітимність влади в очах громадян. Здатність демократії протистояти політичній корупції залежить від зрілості демократії, прозорості і демократичності системи вироблення політики, ухвалення політичних рішень, якості урядування і стримуючих чинників – наявності вільних ЗМІ, незалежних судів, розвиненого громадянського суспільства, дотримання процедури чесних і прозорих виборів [6, с. 4].

Проблеми політичної корупції вже досить тривалий час перебувають у полі зору вітчизняних дослідників. Зокрема, цьому питанню у своїх роботах приділяли увагу такі науковці, як І. Сікора, Є. Невмержицький, А. Сафоненко, С. Телешун, Ю. Таран, О. Рудик, Є. Перегуда, І. Рейтерович, В. Щербань та ін. Серед зарубіжних авторів, які розглядали проблеми політичної корупції в державах перехідного типу, у тому числі пострадянського простору, слід відзначити К. Уоллеса, К. Херфера, К.Х. Педерсена, Л. Йохансена, Р. Хислопа, А. Шайо, С. Коткіна, М. Філпа, К. Ріда та ін.

Антикорупційні заходи були в полі зору і вчених правників у різних галузях права – конституційного, кримінального, адміністративного. Серед них В. Авер'янова, С. Дубенко, О. Кальмана, І. Коліушка, М. Мельник, Н. Нижник, В. Олуйка, С. Пєткова та інші.

Заслуговують на увагу й аналітична доповідь Центру Разумкова «Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії» (2009) та результати фахової дискусії, проведеної Центром у 2009 р. з питань політичної корупції [7]. Документ розкривав підходи до визначення політичної корупції, потенційні суб'єкти, сфери прояву, тенденції політичної корупції в Україні й чинники, що впливають на ефективність протидії політичній корупції.

Науковець М. Джонстон серед чинників, які впливають на типи корупції у суспільстві, називав соціальну прихильність та звичаї, тобто політичну культуру; популярність уряду чи її відсутність; родинний зв'язок, який протиставляє норми та обов'язки офіційним правилам; ознаки політичного процесу, включаючи швидкість; зразки включення та виключення з політичного процесу; антикорупційні закони та їх упровадження; економічні характеристики, такі як рівень економічного розвитку і відносний розмір державного сектору [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття є однією з перших наукових праць, присвячених змінам законодавства щодо запобіганню політичної корупції в Україні та їх політико-правовій оцінці.

Формулювання цілей статті. Основним завданням даного дослідження є проведення політико-правового аналізу засад запобігання політичної корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме антикорупційні закони та ефективність їх упровадження, на нашу думку, має стати своєрідним запобіжником для проявів політичної корупції. Частина третя статті 7 Конвенції ООН проти корупції визначає, що кожна Держава-учасниця також розглядає можливість при-

йняття належних нормативно-правових актів й вжиття відповідних адміністративних заходів, сумісних із цілями цієї Конвенції й відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, з метою посилення прозорості у фінансуванні кандидатур на виборні державні посади та, у належних випадках, у фінансуванні політичних партій. Такі нормативно-правові акти діють в Україні.

Однак у законодавстві України термін «політична корупція» застосовується лише у назві Закону України від 08 жовтня 2015 року № 731–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [9] (далі – Закон щодо запобігання політичній корупції). Цей закон не розкриває змісту цього терміну як і законодавство України в цілому.

Разом з тим політична корупція визнається як суспільна проблема в Антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки, затвердженою Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року.

Водночас Закон України «Про запобігання корупції» [10] розкриває лише поняття корупції, при чому його дія поширюється в межах цього закону та пов'язана з конкретними особами, зазначеними у цьому законі, серед яких немає політичних партій чи їх посадових осіб. Таким чином термін корупція, вживаний у цьому законі, не може бути застосованим для розкриття терміну «політична корупція».

У 2016 році було створено Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), на яке покладені відповідні функції як головного антикорупційного органу країни. Вперше в історії України запроваджено електронне декларування доходів та майна осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а НАЗК відповідно було наділено великим колом повноважень у сфері запобігання корупції. При цьому на законодавчому рівні були запровадженні нові механізми у сфері запобігання і протидії політичній корупції.

Новели Закону щодо запобігання політичній корупції передбачають:

1) обмеження щодо джерел фінансування політичних партій;

2) запровадження процедури щоквартального звітування перед НАЗК про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру;

3) запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру тощо.

З метою реалізації вимог Закону щодо запобігання політичній корупції щодо звітування політичними партіями про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру НАЗК було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, а саме: рішення від 09.06.2016 № 3 «Про затвердження форми Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру», зареєстроване в Мін'юсті 30.06.2016 за № 904/29034 [11] (далі – Форма Звіту), рішення від 28.07.2016 № 2 «Про затвердження Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру», зареєстроване в Мін'юсті 25.08.2016 за № 1185/29315 [12] (далі – Положення).

Водночас, представники політичних партій вказують на такі основні недоліки форми звіту та проблеми, які виникали при її заповненні:

1) форма є занадто громіздкою і незручною для заповнення;

2) запитувана інформація у звіті повинна бути термінологічно адаптована до законодавства про бухгалтерський облік;

3) вимагається надати інформацію, яка не передбачена ч. 9 ст. 9 Закону «Про політичні партії в Україні». Зокрема, це стосується фінансових питань, кількості обраних депутатів тощо. НАЗК може самостійно збирати всі необхідні дані, оскільки така інформація доступна в державних реєстрах;

4) форма звіту має максимально узгоджуватись зі звітами, що подають партії як юридичні особи до органів фіскальної служби;

5) представників політичних партій обурює вимога НАЗК підтверджувати місцезнаходження партії договором. Трапляються випадки, коли керівники надають свою квартиру безкоштовно для потреб партії, тому жодного документального підтвердження користування приміщенням немає;

6) форма звіту повинна бути в онлайн-форматі, що полегшить процес його подачі. Для цього достатньо мати свій електронний ключ;

7) представники політичних партій відзначають неадекватність поточних вимог звітності;

8) існують терміни (колонки, графи), які НАЗК мало б розкрити у примітках до Звіту, у Порядку подання звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або взагалі виключити [13].

Також недоліки містяться у Положенні. Зокрема Положення передбачає подачу звітів у паперовій формі, підписаних керівником та головним бухгалтером партії, в той же час Закон України «Про політичні партії в Україні» на звіті передбачає підпис лише керівника політичної партії. Вказана колізійність створює додаткове навантаження для політичних партій, оскільки партія не може обійтися без послуг бухгалтера.

Також Положення вимагає подачі річного звіту, до якого додаються висновки щорічного внутрішнього фінансового аудиту діяльності партії та висновки незалежного зовнішнього фінансового аудиту. Проте Закон України «Про політичні партії в Україні» передбачає подачу звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за четвертий квартал звітного року, до якого додаються висновки щорічного внутрішнього аудиту та незалежного зовнішнього фінансового аудиту політичної партії. Тобто Законом не передбачено обов'язок подачі консолідованого звіту за рік.

Станом на початок 2017 року за даними Міністерства юстиції України діяло 352 політичні партії [14]. Разом з тим, звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за I квартал 2017 року подали 271 політична партія

(за II квартал цього року – 272) [15]. Тобто 23% політичних партій, зареєстрованих в Україні, не виконують норми законодавства і не подають звіти.

Станом на момент проведення цього дослідження НАЗК оприлюднило висновки щодо зазначених звітів лише за I квартал 2017 року. Їх аналіз показує, що з 271 партій лише дві подали звіти невчасно. У звітах 24 партій (8,8% від поданих) НАЗК встановило невідповідність їхнього оформлення діючому законодавству, а у 31 (11,4%) – неповноту відображеної інформації. Ці порушення, як правило, стосуються відсутності додаткових документів, які підтверджують використання партією приміщення, адреса якого вказана як місцезнаходження юридичної особи. Друге типове порушення – відсутність у додатках до звіту відомостей про місцеві осередки партії, що набули статусу юридичної особи.

Разом з тим на офіційному веб-сайті НАЗК розміщені деякі роз'яснення щодо заповнення відповідних звітів, наприклад, про зазначення місцезнаходження у звіті, згідно якого якщо приміщення (будинок, квартира тощо), за яким зареєстроване місцезнаходження політичної партії, її місцевої організації, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, не перебуває у власності або користуванні (на підставі договору оренди тощо) цієї політичної партії, її місцевої організації, а надане одним із членів цієї політичної партії чи іншою особою на безоплатній основі або на пільгових умовах лише для реєстрації місцезнаходження такої партії, її місцевої організації, то воно повинне бути відображене у Звіті як спонсорський внесок на користь політичної партії, її місцевої організації, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, у пункті 6.1 глави 6 розділу III Звіту [16]. Однак таке роз'яснення НАЗК не має обов'язкової юридичної сили і є досить суб'єктивним, а також не узгоджується з вимогами законодавства про утворення політичної партії та її реєстрацію. При чому, такі роз'яснення по-перше розміщуються лише на веб-сайті НАЗК або в соціальних мережах, надаються вже після здійснення НАЗК відповідних аналізів звітів політичних партій. Все це свідчить про непідготовленість як законодавства так і НАЗК до здійснення державного контролю за діяльністю політичних партій, запроваджених Законом щодо запобігання політичній корупції, що в цілому впливає на спроможність політичних партій виконувати як вимоги законодавства, так і вимоги НАЗК і лише призводить до нашарування безкінечних недоліків у відповідних звітах політичних партій, за які настає адміністративна відповідальність.

Окрім того, здивування викликають як протоколи про адміністративні правопорушення [17], які складаються НАЗК щодо притягнення до адміністративної відповідальності, в яких ці порушення, а саме ст. 212–21 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), визначаються як правопорушення, що пов'язані з корупцією. Водночас ст. 212–21 КУпАП розміщена в главі 15–А «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення», а глава 13–А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» застосовується лише до суб'єктів, на яких розповсюджується дія Закону України «Про запобігання корупції».

У зв'язку з цим в формі протоколу хибно застосовані слова «Винним у вчиненні правопорушення, пов'язаного з корупцією», адже НАЗК використовує цю форму при складенні протоколів за всі види адміністративних правопорушень, на які воно уповноважено складати відповідні протоколи.

На те, що зазначене необхідно розмежовувати вказують самі положення КУпАП, так згідно частини третьої статті 38 КУпАП адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також правопорушень, передбачених статтями 164–14, 212–15, 212–21 цього Кодексу, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення.

Вказане, ще раз підтверджує, що правопорушення політичних партій, зокрема, за статтями 212–15 та 212–21 КУпАП жодним чином не пов'язані з корупцією, тим більше з політичною корупцією.

Водночас у звітах 9 політичних партії НАЗК виявило порушення законодавства щодо фінансування. Здебільшого вони стосуються сплати членських внесків. А у висновку про результати аналізу звіту політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» зазначено, що у разі отримання інформації щодо повторного використання персональних даних фізичних осіб під час здійснення грошових внесків на підтримку партії, які цього не робили, НАЗК буде змушене звернутися до Національної поліції України. Саме такого роду правопорушення можна розглядати як корупційні.

Крім того у своїх висновках щодо аналізу звітів політичних партій за I квартал 2017 року НАЗК констатувало, що 97 (35,7% до тих, які подали звіти) політичних партій не здійснювали діяльність.

Проведений аналіз звітності політичних партій за I квартал, а також складені посадовими особами НАЗК протоколів про адміністративні правопорушення, судова практика свідчать, що чи не найголовнішою проблемою при подачі звітів є необхідність додавати відомості про всі місцеві осередки політичних партій, які набули статусу юридичної особи. Частина політичних партій, яка функціонує в Україні більше 20 років, брали участь у різних виборах, була змушена створювати свої осередки і надавати їм статус юридичної особи відповідно чинного на той момент законодавства, зокрема виборчого. Наприклад, при подачі документів на реєстрацію кандидатами в депутати, вони мали бути завірені печаткою організації політичної партії, яка їх висувала, тобто юридичною особою. У результаті в Україні діють партії, які мають велику кількість осередків, які набули статусу юридичної особи. А за діючим законодавством їх ліквідація може тривати роками. Отож доцільним є внесення змін до законодавства щодо спрощення процедури ліквідації структурних підрозділів громадських формувань, що мають статус юридичної особи.

Параграфом 206 Керівних принципів правового регулювання діяльності політичних партій, прийнятих Венеціанською комісією на 84 пленарному засіданні, визначено, що принцип прозорос-

ті передбачає своєчасну подачу і оприлюднення звітів партій. Виконати ці вимоги неможливо без підготовки детальної звітності, яка була б корисною і зрозумілою для широкого загалу [18]. Тобто при проведенні аналізу звіту посадові особи НАЗК мають враховувати особливості партійного будівництва та пояснення, надані політичними партіями, і не вживати заходів щодо притягнення до відповідальності в разі прийняття рішення керівним органом політичної партії рішення про ліквідацію юридичних осіб організацій політичної партії. Відповідно це має бути закріплено і на нормативно-правовому рівні.

Водночас, виходячи з практики звітування політичними партіями і проведенням їхнього аналізу посадовими особами НАЗК, політичні партії мають усунути недоліки щодо адреси місця розташування юридичної особи, банківських рахунків, додавати звіти місцевих організацій, що набули статусу юридичної особи або ліквідувати їх, та подавати звітність вчасно, оскільки у переддень виборів Верховна Рада України може внести зміни до виборчого законодавства, яким частково або повністю обмежать можливість брати участь у виборах партіям, які не звітували або в звітах яких виявлені правопорушення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Вперше проведений політико-правовий аналіз засад запобігання політичної корупції в Україні дозволив встановити, що у законодавстві України відсутнє визначення політичної корупції. Створене Національне агентство з питань запобігання корупції, яке реалізує антикорупційну політику, проходить етап становлення і в цілому є позитивним сигналом для суспільства у сфері запобігання корупції. Законодавство України та нормативно-правова база НАЗК в сфері правопорушень, які можна віднести до корупційних, потребує значного удосконалення, особливо форма звітування, з урахуванням особливостей партійного будівництва. Політичні партії на виконання законів повинні забезпечити своєчасне подання звітів відповідно до діючих нормативно-правових актів НАЗК. Окреслена проблематика потребує подальших наукових досліджень, зокрема в контексті участі політичних партій у виборах та вплив антикорупційних заходів на результати виборів.

Список літератури:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49.
2. United Nations Convention against Corruption Signature and Ratification Status as of 21 September 2016 [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.unodc. org/unodc/en/treaties/CAC/signatories.html – Назва з екрану.
3. Kramer J. Political Corruption in USSR [Text] / J. Kramer // Political Research Quarterly. – 1977. – № 30. – P. 213–224.
4. Політична корупція [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://anticorruption-lesson.ed-era.com/polytychna_korupcyua.html#fn_20 – Назва з екрану.
5. Журавський В. Корупція в Україні – не політика [Текст] / В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко // НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.
6. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія [Текст] / Г. В. Кохан // К.: НІСД, 2013. – 232 с.
7. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії: Аналітична доповідь Центру Разумкова [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2009. – Т. 111, № 7. – С. 2–66.
8. Johnston M. The Political Consequences of Corruption: A Reassessment [Text] / M. Johnston // Comparative Politics. – 1986. – Vol. 18, № 4. – P. 459–477.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 08.10.2015 № 731–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 49–50. – Ст. 449.
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
11. Про затвердження форми Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.06.2016 № 3, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 30.06.2016 за № 904/29034 // Офіційний вісник України від 15.07.2016. – № 53. – Ст. 1878.
12. Про затвердження Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.07.2016 № 2, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25.08.2016 за № 1185/29315 // Офіційний вісник України від 16.09.2016. – № 71. – Ст. 2420.
13. Сорока О. Щодо законодавства про фінансування політичних партій [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://pravo.org.ua/ua/news/20871747-schodo-zakonodavstva-pro-finansuvannya-politichnih-partiy – Назва з екрану.
14. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/ – Назва з екрану.
15. Звіти за Перший квартал 2017 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://nazk.gov.ua/zvity-za-pershyy-kvartal-2017-roku – Назва з екрану.
16. Про зазначення місцезнаходження у звіті [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://nazk.gov.ua/pro-zaznachennya-misceznahodzhennya-u-zviti – Назва з екрану.
17. Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.06.2016 № 5, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25.07.2016 за № 1019/29149 // Офіційний вісник України від 16.08.2016. – № 62. – Ст. 2128.
18. Руководящие принципы правового регулирования деятельности политических партий [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.osce.org/ru/odihr/81988?download=true – Назва з екрану.

Рудень Д.Н.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОРРУПЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы политико-правовые основы предотвращения политической коррупции в Украине. Установлено отсутствие определения политической коррупции в законодательстве Украины. Определены коллизии и недостатки законодательства в сфере отчетности политических партий об имуществе, доходах, расходах и обязательствах финансового характера. Проанализированы положения законодательства относительно порядка подачи отчета политических партий об имуществе, доходах, расходах и обязательствах финансового характера. Предложены пути совершенствования нормативно-правовых актов Национального агентства по вопросам предотвращения политической коррупции в отношении деятельности политических партий.
Ключевые слова: политическая коррупция, политическая партия, отчет политической партии, Национальное агентство по предупреждению коррупции, предотвращения коррупции.

Ruden D.M.
National University of Life and Environmental sciences of Ukraine

POLITICAL AND LEGISLATIVE FUNDAMENTALS OF PREVENTING POLITICAL CORRUPTION IN UKRAINE

Summary
The article considers issues of political and legislative fundamentals of preventing political corruption in Ukraine. We found out that Ukrainian science lacks the definition of political corruption in legislature. The analysis shows that there is some collision and drawbacks in legislature related to cases when political parties report about their property, income and expenses as well as financial obligations. The study analyses the law which explains the procedure when political parties report about their property, income, expenses, and financial obligation. We figured out some ways of improvement of standard and legislative acts of National agency on corruption prevention related to activities of political parties.
Keywords: political corruption, political party, the report of a political party, National agency on corruption prevention, corruption prevention.

УДК 323.28

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ ЯК ЗАГРОЗИ МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

Смачило Т.В., Кривцун А.Р.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено поняття тероризм як метод впливу шляхом здійснення теракту для досягнення поставлених цілей. Виокремлено кібертероризм як інформаційну атаку на електронну інформацію, обчислювальні системи, банківські системи, технічні засоби передачі даних та інші системи інформаційної інфраструктури. Визначено основні особливості та характеристику кібертероризму. Наголошено, що медіатероризм та кібертероризм є видовими, а інформаційний тероризм – родовим поняттями одного негативного явища – тероризму. Визначено основні напрями боротьби з кіберзлочинністю.
Ключові слова: тероризм, інформаційний тероризм, кібертероризм, медіатероризм, інформаційна війна, міжнародна безпека, ЗМІ.

Постановка проблеми. У XXI столітті інформація набула цінності не тільки з позиції державної таємниці, а й щодо комерційної таємниці, конфіденційної інформації, персональних даних. Дедалі збільшується кількість способів маніпуляції за допомогою інформації. Одночасно бурхливий розвиток інформатизації, разом із усіма перевагами, створив нові проблеми та загрози у сфері національної безпеки.

Особливо значного поширення набув інформаційний тероризм, оскільки в умовах глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби національних інтересів будь-яких держав стає інформаційний простір. Осмислення феномену інформаційного тероризму є передумовою формування більш чітких уявлень про запобігання загроз, здатних зруйнувати державні інститути, основи національної безпеки держави загалом.

На сьогодні можна спостерігати значне підвищення уваги до питання протидії інформаційному тероризму, водночас багато питань залишаються невивченими. Значною мірою це викликано розв'язаною проти України «гібридною війною», однією із ключових складових якої залишається інформаційна сфера [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність феномену інформаційного тероризму досліджується в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед дослідників, які займалися вивченням тероризму та інформаційного тероризму, потрібно згадати Д. Белла, Ж. Бодрійара, Е. Гіденса, М. Кастельса, Е. Тоффлера, Ф. Фукуяму, С. Хантінгтона, Б. Хофмана, А. Шміда, О. Зернецьку, О. Гриценко, В. Іванову, Є. Макаренко, М. Ожевана, Г. Почепцова, А. Чічановського та інших.

Однак у наукових роботах повною мірою не відображено тенденції швидкого розвитку інформаційного тероризму та недостатньо вивченими є нові феномени цього явища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць з даної проблематики, вона потребує подальшої наукової розробки, а також розгляду проблеми взаємовпливу сучасного інформаційного тероризму.

Метою статті є дослідження поняття та змісту інформаційного тероризму як загрози міжнародній безпеці на сучасному етапі світового розвитку.

Мета статті обумовлює **завдання дослідження**:
– проаналізувати поняття та розуміння тероризму та міжнародного тероризму на даному етапі;
– охарактеризувати визначення інформаційного тероризму та його види;
– виокремити заходи протидії інформаційному тероризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, зупинимося на дослідженні такого поняття як «тероризм». Перші історичні згадки про появу цього терміну з'явилися у 1798 році, коли філософ Іммануїл Кант використав його для висвітлення песимістичного погляду на долю людства [5].

У теперішній час серед науковців не існує єдиного трактування поняття «тероризм». У. Лаккер звернув свою увагу на випадковості, ірраціональності та недоступності розуміння тероризму. Він зауважив, що: «Не повинно бути ілюзій стосовно того, що можна дізнатися про походження та характер тероризму. Встановленню піддається лише той факт, що при одних, обставинах терор частіше здійснюється, ніж при інших, і що при деяких обставинах він взагалі не може мати коріння. Перевантажений значенням за своєю природою поняття не піддається всім зусиллям виробити всеохоплююче і об'єктивне визначення тероризму. Такого визначення не існує і не буде знайдено в найближчому майбутньому» [1]. Однак, тероризм, може отримати своє визначення, так як основним питанням в даному випадку стає з'ясування того, наскільки послідовно і точно поняття використовується до певних явища, та що визначається основним критерієм для визначення сутності поняття.

На сьогодні, існує багато пояснень, або ж визначень тероризму. Розглядаючи це поняття в загальному значені, тероризм – це метод впливу шляхом здійснення теракту для досягнення поставлених цілей, через який постраждалі від теракту не є об'єктом. Зараз цей феномен став настільки поширеним, що стає всесвітнім явищем і його масштаби перетворюються на багатоаспектне явище, яке останнім часом дуже швидко еволюціонує, і як наслідок набуває міжнародного характеру. Міжнародний тероризм – це здійснення у світовому чи регіональному масштабі дії терористичними організаціями, угрупованнями, а також за підтримки державних органів окремих

держав, з метою досягнення певних цілей, які є суспільно небезпечними насильницькими діяннями, що пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винного населення, чи загрозою їх життю і здоров'ю, руйнуванням чи загрозою знищення важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження [6].

Суть тероризму – насильство з цілю залякування. Суб'єкт терористичного насильства – окремі люди, чи неурядові організації. Об'єкт насилля – влада під маскою окремих урядових виконавців, або окремі представники від суспільства. Крім того, це може бути державна або приватна власність, інфраструктура, системи, які забезпечують нормальне життя населення. Ціль насилля – досягнення бажаного для терористів розвитку подій – революція, дестабілізація суспільства, початок війни з іншою державою, отримання незалежності певної території, падіння престижу влади, політичних змін зі сторони влади та інше.

Терористичну діяльність можуть проводити терористи в одній особі, терористичні угрупування і організації (в тому числі і міжнародні, які підтримуються зарубіжними державами). Тероризм здійснюється як підпільна, насильницька, цілеспрямована, керуюча, ідеологічна боротьба. Жертви тероризму можуть бути випадкові або обрані терористом. Терористичний акт виконує функцію залякування певних категорій людей або ж пропаганда ідей терористів.

Інформаційна епоха розширила сферу діяльності тероризму, що призвело до появи «інформаційного тероризму», основою якого є маніпуляція свідомістю мас, розповсюдження інформаційно-емоційного ефекту на який розраховано більшість терористичних актів, залучення прихильників серед членів суспільства, вплив на владні структури, які приймають політичні рішення [4].

Порівнюючи визначення понять «тероризм» та «інформаційний тероризм», складається враження, що інформаційний тероризм не є жахливим. Оскільки відсутні загиблі, поранені. Однак, якщо дослідити його сутність, то сучасний інформаційний тероризм можна охарактеризувати як множину інформаційних війн та спецоперацій, пов'язаних із національними або транснаціональними кримінальними структурами та спецслужбами іноземних держав. Крім того, доступність інформаційних технологій значно підвищує ризики інформаційного тероризму, а розвиток інформаційної інфраструктури суспільства сприяє створенню додаткових ризиків інформаційного тероризму [9].

Інформаційний тероризм поділяють на:

– інформаційно-психологічний тероризм (контроль над ЗМІ для поширення дезінформації, чуток, демонстрації могутності терористичних організацій);

– інформаційно-технічний тероризм (завдання збитків окремим елементам і всьому інформаційному середовищу загалом: руйнування елементної бази, створення перешкод на лініях зв'язку, штучне перенавантаження вузлів комунікації та інше) [2].

Виокремимо основні складові тероризму: суб'єкт (або декілька суб'єктів); об'єкт (або об'єкти); мета здійснення; причина і мотив; часові та просторові характеристики; інструменти, які використовуються; наслідки.

Звичайно ж можна виділити підгрупи із перерахованих складових.

За критерієм інструментів (засобів), які використовуються, можна виокремити різноманітні типи тероризму. Складність використання цього критерію полягає в тому, що суб'єкти тероризму, як правило, поєднують кілька засобів – це може бути і захоплення стратегічно важливого об'єкту, в якому знаходяться люди, що стають заручниками, і транспортного засобу із одночасною зупинкою нормального функціонування транспортної системи та інше [7].

На даний момент найбільш ефективними і найдешевшими інструментами тероризму, які активно використовується є глобальне ЗМІ та Інтернет. У поєднанні вони формують інформаційне поле, де реальність подана у дещо викривленому вигляді, яка повертає настрої людей в дещо інше русло, що дає можливість терористичній стороні схилити погляди населення на свою користь. Також терористи використовують засоби масової інформації для інформування суспільства про свою діяльність, залучення активних людей до своїх дії або психологічний вплив на людей. Важливим завданням для терористів є використання міжнародних засобів інформації для того, щоб поширювати власні ідеї або ж ідеологію. І такі випадки в історії прослідковуються не одноразово. Коли відомий британський телеканал «Channel 4» оприлюднив інтерв'ю в якому показав відомого міжнародного терориста Шаміля Басаєва, Російська Федерація відреагувала обуренням.

Медіа-тероризм або «медіа-кілерство» – це зловживання інформаційними системами, мережами та їхніми компонентами для здійснення терористичних дій та акцій [7; 9].

Ще одним видом тероризму, який варто виокремити є кібертероризм. Його розглядають, як інформаційну атаку на електронну інформацію, обчислювальні системи, банківські системи, технічні засоби передачі даних та інші системи інформаційної інфраструктури. Здійснюється окремими особами або терористичними угрупуваннями. Кібертероризм спрямований на те, щоб заволодіти контролем інформаційно-телекомунікаційними системами, тобто не проводити свої ідейні виступи, а системне проникнення, що дасть змогу контролювати інформаційні потоки, завдання шкоди мережам інформаційного обміну та інші деструктивні дії. Перевагою для терористичної сторони є те, що дії такого характеру не обмежені кордонами чи відстанню, тобто не існує національних меж. Також складно виявити об'єкт терористичних дій в інформаційному просторі, оскільки хакери проводять ці операції через підставні комп'ютери, чи певну мережу комп'ютерів, що значно ускладнює пошук чи ідентифікацію місцезнаходження злочинця. Особливо сьогодні, коли технологічне вдосконалення розвивається швидкими темпами, стало важко створити надійну систему безпеки, яка захищатиме від кібертерористів.

Тому кожній державі необхідно провести ряд заходів для протидії інформаційному тероризму. Варто зауважити, що значну роль в цьому відіграє правова база, яка слугує основою для запобігання терористичних актів. Ефективною складовою стає наявність у відповідних структурах будь-якої держави, наприклад в Україні – це СБУ та МВС, спільної бази даних про терористів та осіб, які можуть бути причетними до цього. Це буде ефективним засобом для протидії та профілактики терористичних дій. Для попередження кібертерористичних дій слід виокремити основні напрями такої боротьби:

– уніфікація та гармонізація національного законодавства та міжнародних актів;

– проведення наукових розробок в сфері створення сучасних технологій виявлення та запобігання кримінальним і терористичним впливам на інформаційні ресурси;

– створення спеціалізованих підрозділів у сфері боротьби з комп'ютерними злочинами та комп'ютерним тероризмом;

– удосконалення міжнародної організаційно-правової взаємодії з питань протидії комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризму;

– удосконалення багаторівневої системи підготовки кадрів у сфері інформаційної безпеки [3].

Стає зрозуміло, що запобігання терористичних дій, особливо боротьба з кібертероризмом, повинні здійснюватись комплексним підходом, поєднуючи силові, політико-дипломатичні, економічні та гуманітарні методи протидії.

Висновки. Отже, розглядаючи інформаційний тероризм як сучасне явище, можна сказати, що він становить значну загрозу суспільству, населенню та міжнародній безпеці. Технологічний прогрес надає більше можливостей терористам здійснювати вплив на людей, на їх свідомість, дозволяє їм притягувати до себе увагу, поширювати свою ідеологію навіть на великі відстані, тобто не обмежуючи себе територіально. Сьогодні вже усі технічні засоби обробки та зберігання інформації стали легко вразливі силам терористів.

Варто розуміти те, що проблема протидії інформаційного тероризму – це комплексна проблема. Закони держав повинні беззаперечно відповідати технологічній революції і бути готовими захищати їхні інтереси в будь-якому інформаційному полі. Тому уряди держав повинні здійснювати заходи необхідні для гармонізації та вдосконалення законодавства заради їхньої інформаційної безпеки.

Наразі можна виокремити наступні завдання, які в комплексному застосуванні допоможуть створити суттєвий інформаційний захист для держави:

1. Постійний моніторинг інформаційного середовища на випадок потенційної кібертерористичної загрози.
2. Захист елементів вітчизняної інфраструктури.
3. Створення та оновлення програмного забезпечення, яке зможе захистити інформаційне середовище держави.
4. Усунення прогалин в законодавстві держави.
5. Зауваження населення про кіберзлочини, оскільки 80% атак залишаються невисвітленими для правоохоронних органів.
6. Боротьба з не ліцензованим програмним забезпеченням.
7. Створення системи, яка забезпечить загальнодержавний захист інформації.

Беззаперечно найкращим методом боротьби з інформаційним тероризмом є підтримка новітніх інформаційних технологій та стимули для науково-технічного прогресу всередині держави, що допоможе запобігти кібертероризму. А спонсорування даних заходів має на себе взяти держава, яка зможе коректно спрямувати усі напрацювання науково-технічного процесу.

Список літератури:

1. Laqueur W. New terrorism / NY., Oxford: Oxford University Press, 1977. – 290 p.
2. Бойченко О.В. Медіа-тероризм: особливості сучасних ознак інформаційній безпеці / О.В. Бойченко // Інтегровані інтелектуальні робототехнічні комплекси (ПРТК-2009): друга міжнародна наук.-практ. конф. (25–28 травня 2009 р.). – К.: НАУ, 2009. – С. 230–232.
3. Гавриш С.Б. Комп'ютерний тероризм: сучасний стан, прогнози розвитку та шляхи протидії / С.Б. Гавриш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 20.
4. Глазов О. В. Міжнародний інформаційний тероризм в контексті загроз національній безпеці України / О.В. Глазов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/ pdf/naukpraci/politics/2012/197–185–15.pdf
5. Діордіца І.В. Поняття та зміст кібертероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kiberterorizmu
6. Конвенція про кіберзлочинність: за станом на 7 вересня 2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575
7. Медіа-тероризм серед інших видів тероризму: спроба типологічного аналізу / Тетяна Єрохіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/article/1002
8. Пилипчук В.Г. Запобігання інформаційній безпеці України: сучасні тенденції та проблеми / В.Г. Пилипчук // Матеріали наук.-практ. конф. (6 жовтня 2016 р.). – К.: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во Політехніка, 2016. – С. 24–28.
9. Яцик Т.П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни / Т.П. Яцик // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 2. – С. 55–60.

Смачило Т.В., Кривцун А.Р.
Тернопольский национальный экономический университет

ФЕНОМЕН ИНФОРМАЦИОННОГО ТЕРРОРИЗМА КАК УГРОЗЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Исследовано понятие терроризм как метод воздействия путем совершения теракта для достижения поставленных целей. Выделены кибертерроризм как информационную атаку на электронную информацию, вычислительные системы, банковские системы, технические средства передачи данных и другие системы информационной инфраструктуры. Определены основные особенности и характеристика кибертерроризма. Отмечено, что медиатероризм и кибертерроризм являются видовыми, а информационный терроризм – родовым понятиями одного негативного явления – терроризма. Определены основные направления борьбы с киберпреступностью.
Ключевые слова: терроризм, информационный терроризм, кибертерроризм, медиатероризм, информационная война, международная безопасность, СМИ.

Smachylo T.V., Kryvtsun A.R.
Ternopil National Economic University

PHENOMENON OF INFORMATION TERRORISM AS A THREAT OF INTERNATIONAL SECURITY

Summary
The concept of terrorism as a method of influence through the commission of a terrorist attack for achievement of the set goals was investigated. Cybersterrorism is isolated as an information attack on electronic information, computing systems, banking systems, technical means of data transmission and other information infrastructure systems. The main features and characteristics of cyber-terrorism are determined. It is emphasized that media terrorism and cyberterrorism are specific, and information terrorism is a generic notion of one negative phenomenon – terrorism. The basic directions of struggle against cybercrime are determined.
Keywords: terrorism, information terrorism, cyberterrorism, media terrorism, information war, international security, mass media.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796:338.28

РАССМОТРЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛА У СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ПАНКРАТИОНОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета

В статье представлены результаты исследования, посвящённого изучению особенностей динамики становления и протекания овариально-менструального цикла у спортсменок пубертатного, юношеского и первого репродуктивного возраста, занимающихся панкратионом. Установлено, что во всех возрастных группах имеются многочисленные, комбинированные виды нарушений менструального цикла, в основном, в виде явлений гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсо-гипоменореи. Также выявлено значительное количество случаев альго-дисменореи и предменструального синдрома во всех возрастных группах спортсменок. Также установлено, что у всех спортсменок имеет место продление сроков и нарушение параметров установления и протекания овариально-менструального цикла, по сравнению с неспортсменками данных возрастных групп.
Ключевые слова: спортсменки, панкратион, менструальный цикл, гипоменструальный синдром, адаптация.

Постановка проблемы. Развитие современного женского спорта происходит сегодня достаточно интенсивно, с вовлечением в него молодых женщин, как пубертатного и юношеского, так и первого репродуктивного возраста. Уже много лет происходит вовлечение женщин-спортсменок в изначально мужские виды спорта, в т.ч. и в различные виды единоборств, таких, например, как панкратион. Этот вид спорта, хоть и имеет древние корни, идущие от Олимпиад в Греции, проходивших с 648 г. до н. э., начал возрождаться в мире в последние десятилетия [6, с. 42–45]. Начиная с 1995 года, панкратион получил свое развитие в Украине. Так в октябре 1995 года был проведен первый чемпионат Украины по панкратиону в г. Харькове. Затем в ноябре 1996 года первая сборная команда Украины участвовала в чемпионате мира по панкратиону в г. Москва. [6, с. 42–45]. 15 мая 2003 года была официально зарегистрирована Федерация панкратиона Украины, которая организационно вошла в состав Всемирной Федерации панкратиона (WPAF) [6, с. 42–45]. Что касается вопросов становления и формирования ОМЦ у девочек и девушек-спортсменок, занимающихся различными видами единоборств, то здесь хотелось бы отметить, что ряд исследователей, опираясь на полученные ими данные, отмечают у них как изменения сроков наступления менархе (их пролонгацию), так и многочисленные комбинированные нарушения ОМЦ [1, с. 103–111; 2, с. 134–145; 3, с. 18–22; 6, с. 42–45; 8; 9, с. 30–31; 10, с. 127–131]. Так, в частности, Г. В. Белов, М. Д. Мамбеталиева, (2016) отмечают, что «у девочек, занимающихся единоборствами, менархе наступает позже, и в дальнейшем менструальная функция долго не стабилизируется» [2, с. 134–145].

Анализ последних исследований и публикаций. При подготовке к проведению исследования, нами был проведён анализ доступной отечественной и зарубежной, научной и научно-методической литературы, касающейся исследуемой проблемы. Если, методической литературы, касающейся особенностей проведения тренировок у юношей и девушек, достаточно, то исследовательских работ, касающихся особенностей антропометрических показателей и морфофункциональных индексных значений, а также становления и протекания овариально-менструального цикла (ОМЦ) у спортсменок пубертатного, юношеского и первого репродуктивного возраста, занимающихся панкратионом, обнаружено не было. В связи с этим, проведение данного исследования, с изучением и анализом, полученных результатов особенностей ОМЦ у спортсменок в данном виде спорта, представилось нам весьма актуальным. Разные аспекты изучения состояния здоровья женщин-спортсменок в разных видах единоборств описаны достаточно полно, состояние репродуктивного здоровья спортсменок в единоборствах, значительно меньше. Это работы таких отечественных и зарубежных авторов, как: С.И. Писков, Н. Г. Беляев, 2009; Ю.Ю. Стельмах, 2012; В. Осіпов, 2012; С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская, 2014; Г.В. Белов, М.Д. Мамбеталиева; 2016; С.Г. Васин, 2016; К.А. Бугаевский, 2017. Есть единичные работы по изучению психологических аспектов при занятиях панкратионом (М.Ю. Долженко, 2015).

С.И. Писков (2008), в своих исследованиях приходит к выводу, что «значительные физические и эмоциональные напряжения спортивной деятельности могут существенно изменять протекание овариально-менструального цикла и, несмотря на высокие адаптивные возможности женского организма, нередко вызывать нарушения генеративной функции» [9, с. 30–31] и «изменение регулярности менструального цикла, его

Таблица 1

Динамика менструального цикла в группе спортсменок пубертатного возраста (n=14)

Срок наступления менархе	Срок установления менструального цикла	Длительность менструального цикла	Длительность менструального кровотечения
13,83±0,87 лет	1,87±0,86 года	39,43±1,75 дней	2,47±0,63 дня

Источник: разработка автора

длительности, удлинение или укорочение фазы менструации – каждый из перечисленных факторов является сигналом нарушения овариально-менструальной функции» [9, с. 30–31]. Согласно мнения А. Папикяна «Регулярное применение больших объемов тренировочных нагрузок, недостаточное соблюдение принципа постепенности в повышении их объема и интенсивности могут приводить к неблагоприятным изменениям, особенно у юных спортсменок. Интенсивные тренировки с большим объемом нагрузок, начатые до начала периода полового созревания, могут задерживать срок наступления первых менструаций, а после их наступления – приводить ко вторичному их исчезновению» [8].

Исследовательских работ, касающихся состояния репродуктивной функции, в т. ч. их менструального цикла, у спортсменок, при их занятиях панкратионом, от пубертатного до I репродуктивного возраста, не обнаружено.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. Изучение вопросов, связанных с нарушениями репродуктивной функции у женщин-спортсменок, всегда является достаточно актуальной в современной спортивной медицине. У спортсменок, в репродуктивном возрасте, при рассмотрении формирующихся адаптивных изменений в их организме, изучение их индивидуальных особенностей ОМЦ является ведущим, т.к. ОМЦ является показателем состояния репродуктивного здоровья женщины, маркером происходящих адаптивних изменений в функционировании её репродуктивной системы [1, с. 103–111; 2, с. 134–145; 3, с. 18–22; 6, с. 42–45; 8; 9, с. 30–31; 10, с. 127–131]. Поэтому, проводимое нами исследование, является фрагментом в решении данной проблемы.

Цель исследования – выявить нарушения динамики формирования и протекания ОМЦ у спортсменок разных возрастных групп, занимающихся панкратионом.

Изложение основного материала. Состояние менструальной функции оценивали методом анкетирования, для чего нами был использован авторский вариант анкеты-опросника (Бугаевский К.А., 2009) [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116], интервьюирование. При определении параметров ОМЦ нами проводилась оценка таких информативных репродуктивных показателей, как: возраст наступления менархе (первой менструации), сроки установления ОМЦ, его продолжительность, длительность менструального кровотечения. Также был применён метод литературного анализа и метод математической статистики.

Данное исследование проводилось в сентябре-октябре 2017 года на базе спортивного клуба (СК) «Панкратион», тренер Дмитрий Цибуленко, в г. Новая Каховка, Херсонской области. В нём приняли участие 3 группы спортсменок (n=37), занимающихся панкратионом. Анализируя полученные результаты в группе девочек пубертатного возраста (n=14), нам удалось установить следующее: средний возраст спортсменок составил 14,79±1,23 лет. Время занятий данным видом спорта – от 1,8 до 3,4 года. Интенсивность тренировочных занятий – 3 раза в неделю, по 1,5–2 часа. Соревновательный опыт – незначительный. 8 (57,14%) спортсменок начали заниматься до наступления менархе, а 6 (42,86%) спортсменок – в течение 1 года после первой менструации. Анализ особенностей ОМЦ в группе спортсменок пубертатного возраста, представлен в табл. 1.

При анализе полученных результатов, обращает на себя внимание тот факт, что хотя время наступления менархе и соответствует физиологическому нормативному коридору, существующему в Украине в 12,56±0,87 лет, но превышает средние значения в популяции [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. Также и сроки установления менструального цикла в данной группе спортсменок являются более продлёнными, чем в среднем в популяции [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. Установлено, что у спортсменок группы пубертатного возраста, имеют место урежение менструального цикла, с продлением сроков наступления менструаций, выше физиологической нормы в 21–35 дней [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; , с. 42–45]. В данной группе спортсменок пубертатного возраста, согласно полученным данным исследования, начинает формироваться гипоменструальный синдром, с наличием таких его основных компонентов, как олиго-опсоменорея и гипоменорея [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. Что касается выявленных индивидуальных особенностей протекания менструального цикла в данной группе спортсменок, было определено, что нормальные, физиологические параметры ОМЦ имеют 2 (16,66%) спортсменки, начавшие заниматься в течение первого годы после наступления менархе. У 8 (57,14%) спортсменок, начавших заниматься панкратионом до наступления менархе, определены формирующиеся явления гипоменструального синдрома, с явлениями умеренного предменструального синдрома (ПМС) и альго-дисменореи. У 4 (28,57%) спортсменок пубертатного возраста, начавших занятия в течение 1,5–2-х лет после менархе, имеются выраженные явления ПМС и адьго-дисменореи и сформированного гипоменструального синдрома.

В группе спортсменок юношеского возраста (n=12), после обработки и анализа полученных материалов исследования, нами были получены следующие результаты: средний возраст спортсменок составил 20,04±0,75 лет. Сроки занятий панкратионом – от 3,5 до 5,8 лет. Уровень спортивной квалификации – от I разряда до КМС и МС. Интенсивность тренировочных занятий – 4–5 раза в неделю, по 2,5–3 часа. Соревновательный опыт – от 1,5 до 3-х лет. 5 (41,67%) спортсменок начали заниматься до наступления менархе,

Таблица 2

Динамика менструального цикла в группе спортсменок юношеского возраста (n=12)

Срок наступления менархе	Срок установления менструального цикла	Длительность менструального цикла	Длительность менструального кровотечения
13,77±0,56 лет	1,74±0,51 года	41,21±0,38 дней	2,35±0,72 дня

Источник: разработка автора

Таблица 3

Динамика менструального цикла в группе спортсменок I репродуктивного возраста (n=11)

Срок наступления менархе	Срок установления менструального цикла	Длительность менструального цикла	Длительность менструального кровотечения
12,75±0,47 лет	1,68±0,43 года	49,13±0,82 дней	2,02±0,11 дня

Источник: разработка автора

а 7 (58,33%) спортсменок – в течение 1,5–2-х лет после первой менструации. Анализ особенностей МЦ в группе спортсменок пубертатного возраста, представлен в табл. 2.

В данной группе спортсменок динамика ОМЦ выглядит хуже, чем у их коллег из группы спортсменок пубертатного возраста. Менархе также наступило позже средне-статистического срока по Украине [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. Сроки становления ОМЦ также пролонгированы, длительность менструального цикла больше максимального физиологического значения в 35 дней [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. Также, меньше минимально допустимого значения в 3 дня [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45], достоверно была определена длительность менструального кровотечения (МК). Установлено, что в данной группе установились выраженные явления гипоменструального синдрома, выраженными проявлениями гипо-, олиго-опсоменореи [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. В данной группе спортсменок у 10 (83,33%) значительно выражены проявления ПМС, у 2 (16,66%) – умерено. У всех 12 (100%) спортсменок определены явления алгодисменореи.

Наиболее разнообразными и богатыми на различные варианты динамики ОМЦ и его нарушений, были результаты исследования в группе спортсменок (n=11), I репродуктивного возраста. В этой группе, у 4 (36,36%) спортсменок достоверно определены проявления вторичной аменореи, с отсутствием МК в сроки от 60 до 120 дней [3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 3, с. 18–22; 4, с. 144–149; 5, с. 114–116; 6, с. 42–45]. У 7 (63,63%) спортсменок менструальный цикл до сих пор нестабильный, с выраженными проявлениями гипоменструального синдрома и с тенденцией к формированию вторичной аменореи и наявностью ПМС и альгодисменореи. При этом, у спортсменок данные нарушения не вызывают тревоги. Наоборот, спортсменки уверены, что их организм настолько адаптировался к интенсивным физическим и психо-эмоциональным нагрузкам, что сам «устранил мешающие» им менструации. Никто из спортсменок данной возрастной группы не планирует прекращение или уменьшение интенсивности занятий для восстановления своего ОМЦ! Динамика ОМЦ у спортсменок данной группы, представлена в табл. 3.

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. У всех 8 (57,14%) спортсменок, начавших заниматься панкратионом до наступления менархе, определены формирующиеся явления гипоменструального синдрома, с явлениями умеренного предменструального синдрома (ПМС) и альго-дисменореи. У 4 (28,57%) спортсменок пубертатного возраста, начавших занятия в течение 1,5–2-х лет после менархе, имеются выраженные явления ПМС и адьго-дисменореи на фоне сформированного гипоменструального синдрома.

2. В группе спортсменок юношеского возраста практически сформированы явления гипоменструального синдрома, у 10 (83,33%) значительно выражены проявления ПМС, у 2 (16,66%) – умерено. У всех 12 (100%) спортсменок определены явления алго-дисменореи.

3. У 4 (36,36%) спортсменок группы I репродуктивного возраста, достоверно определены проявления вторичной аменореи, с отсутствием МК в сроки от 60 до 120 дней. У 7 (63,63%) спортсменок менструальный цикл до сих пор нестабильный, с выраженными проявлениями гипоменструального синдрома и с тенденцией к формированию вторичной аменореи и наявностью ПМС и альгодисменореи.

4. Динамика наблюдений за изменениями ОМЦ во всех трёх возрастных группах спортсменок, занимающихся панкратионом чётко отражает взаимосвязь формирующихся и уже имеющихся нарушений ОМЦ во всех группах, принявших участие в проводимо нами исследовании.

5. Мы считаем, что все выявленные изменения ОМЦ можно отнести к явлениям адаптации организма спортсменок к интенсивным физическим и психо-эмоциональным загрузкам.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в изучении ряда психологических показателей (уровни агрессивности, ситуативной и личностной тревожности, определение гендерной идентификации типа личности) у данной группы спортсменов.

Список литературы:

1. Белик С. Н. Влияние спортивной деятельности на репродуктивное здоровье девушек / С. Н. Белик, И. В. Подгорный, Ю. В. Можинская // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2014. – № 33. – С. 103–111.
2. Белов Г. В. Особенности гормонального статуса у девочек и девушек, профессионально занимающихся тхэквондо и возможности коррекции его нарушений / Г. В. Белов, М. Д. Мамбеталиева // Вестник КГАФКиС. – 2016. – № 2(14). – С. 134–145.
3. Бугаевский К. А. Особенности менструального цикла и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся тхэквондо / К. А. Бугаевский, М. В. Михальченко // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2017. – № 2(58). – С. 18–22.
4. Бугаевский К. А. особенности менструального цикла у юных спортсменок, занимающихся вольной борьбой / К. А. Бугаевский // «Интеграция науки и практики в единоборствах»: материалы 16–1 международной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного мастера спорта СССР, заслуженного тренера СССР, профессора Евгения Михайловича Чумакова. – Москва, 16 февраля, 2017 г. – С. 144–149.
5. Васин С. Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учетом протекания овариально-менструального цикла / С. Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8–3. – С. 114–116.
6. Долженко М. Ю Психологическая подготовка спортсменов-студентов соревновательной деятельности в панкратионе // Ukrainian Journal of Ecology. – 2015. – № 1a(14). – С. 42–45.
7. Осіпов В. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42–45.
8. Папикян А. Влияние физических нагрузок на женский гормональный фон. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http: www.cmtscience.com/…/vliyanie-fizicheskih-nagruzok-na-zhenshhin-gormony-pochemu-p… (дата обращения 22.10.2017).
9. Писков С. И. Нарушения репродуктивной системы у спортсменок, занимающихся вольной борьбой / С. И. Писков, Н. Г. Беляев // Проблемы и перспективы современной науки: сб. науч. тр. – Т. 2, – № 1. – Томск, 2009. – С. 30–31.
10. Стельмах Ю. Ю. Изменения психофизиологического состояния женщин-борцов высокой квалификации в динамике менструального цикла / Ю. Ю. Стельмах // ППМБПФВС. – 2012. – № 12. – С. 127–131.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

РОЗГЛЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛУ У СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ПАНКРАТИОНОМ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню особливостей динаміки становлення і протікання оваріально-менструального циклу у спортсменок пубертатного, юнацького та першого репродуктивного віку, що займаються панкратіоном. Встановлено, що у всіх вікових групах є численні, комбіновані види порушень менструального циклу, в основному, у вигляді явищ гіпоменструального синдрому, з явищами оліго- опсо-гіпоменореї. Також виявлено значну кількість випадків альго-дисменореї та передменструального синдрому у всіх вікових групах спортсменок. Крім того, встановлено, що у всіх спортсменок має місце продовження термінів і порушення параметрів встановлення та протікання оваріально-менструального циклу, в порівнянні з неспортсменками даних вікових груп.
Ключові слова: спортсменки, панкратіон, антропометричні показники, морфофункціональні індексні значення, менструальний цикл, гіпоменструальний синдром, адаптація.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
Classic Private University

CONSIDERATION OF PECULIARITIES OF THE MENSTRUAL CYCLE OF SPORTSWOMEN ENGAGED IN PANKRATION

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the features of the dynamics of the formation and flow of the ovarian-menstrual cycle in athletes of pubertal, adolescent and first reproductive age engaged in pankration. It has been established that in all age groups there are numerous, combined types of menstrual cycle disorders, mainly in the form of phenomena of hypomanstrual syndrome, with the phenomena of oligo-opson hypomenorrhea. Also, a significant number of cases of algo-dysmenorrhea and premenstrual syndrome in all age groups of athletes have been identified. It is also established that all athletes have an extension of the timing and violation of the parameters of the establishment and flow of the ovarian-menstrual cycle, in comparison with the non-sportsmen of these age groups.
Keywords: sportswomen, pancration, anthropometric indicators, morphofunctional index values, menstrual cycle, hypomenstrual syndrome, adaptation.

УДК 378.178

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Головачук В.В., Гуліна Л.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті обґрунтовано цільовий компонент культури збереження здоров'я студентської молоді. Виявлено цілі здорового способу життя студентів що мотивуватимуть даний контингент до подальшого збереження здоров'я. Виокремлено ступінь збереження елементів здорового способу життя в життєдіяльності студентів під час навчання у ВНЗ. Встановлено психолого-педагогічні умови формування позитивного ставлення студентів до фізичного виховання та здоров'язберігаючої діяльності.
Ключові слова: збереження здоров'я, студентська молодь, культура.

Постановка проблеми. Для дотримання студентами вимог здорового способу життя необхідно сформувати культуру його збереження – сукупність знань, умінь і навичок здорового способу життя, необхідних для ефективної здоров'язберігаючої діяльності.

У будь-якій людській діяльності, як правило, виділяють такі структурні компоненти: цільовий, потребо-мотиваційний, змістовий, оперативно-діяльнісний, емоційно-вольовий, контрольно-регуляційний і оцінювально-результативний. Тому вважаємо доцільним розглядати в нашому дослідженні культуру збереження здоров'я студентів як взаємодію цільового, мотиваційно-ціннісного, змістово-операційного, програмно-орієнтованого, емоційно-вольового, діяльнісного й оцінного компонентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення цього вікового періоду вдавалися багато вітчизняних і зарубіжних дослідників Н.Г. Анікєєва [3], О.Є. Антонова [4], А.В. Гакман [9–11], І.Р. Рибіна [18] та ін. Накопичено значний емпіричний матеріал спостережень і результатів експериментів із цієї проблеми. Дані численних досліджень дають підстави характеризувати студента як людину певного віку і як особистість із трьох сторін [2, 5, 7, 15, 19].

По-перше, із соціальної, у якій відбиваються суспільні відносини. Соціальна сторона проявляється в особистості студента завдяки входженню його до студентського середовища, виконання ним функцій, що пропонуються процесом навчання й виховання у вищій школі. По-друге, із психологічної, котра являє собою єдність психічних процесів, станів і властивостей особистості. По-третє, з біологічної, котра включає тип вищої нервової діяльності, будову аналізаторів, фізичний стан тощо.

Низький рівень здоров'я молоді великою мірою також обумовлений відсутністю у неї інтересу до своєї особистості взагалі і до культури здоров'я зокрема.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Проте необхідно зазначити, що для розв'язання проблеми здоров'я молоді склалися необхідні науково-теоретичні передумови. Вони відображені у працях [1, 8, 13, 16] та ін. Про те виокремлення саме цільового компонента культури збереження здоров'я студентської молоді та психолого-педагогічних умов формування позитивного ставлення студентів до фізичного виховання та здоров'язберігаючої діяльності нами не було виявлено.

Мета статті. На основі теоретичного аналізу виявити основні закономірності формування культури збереження здоров'я студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Цільовий компонент культури збереження здоров'я відображає розуміння студентом поставленої перед ним мети та її сприйняття. Цільові установки на здоровий спосіб життя дають можливість зрозуміти сутність і способи організації оздоровчої діяльності та впливають на її активізацію. Д.Е. Касенок [17] так класифікує цілі здорового способу життя: за спрямованістю – провідні і часткові – вироблення красивої ходи, постави; за терміном виконання – поточні, і перспективні – підвищення рівня фізичного, психічного і духовного здоров'я; за соціальною значущістю – особисті, суспільні – створення сприятливого мікросередовища в колективі. За ступенем стійкості цілі можна розподілити на стійкі, що стають часткою способу життя студента, і нестійкі, від яких він швидко відмовляється.

Мотиваційно-ціннісний компонент культури збереження здоров'я характеризує ієрархію цінностей особистості в здоровому способі життя, ставлення студентів до цього явища, його вплив на життєві плани і професійну орієнтацію, задоволеність і незадоволеність від діяльності, спрямованої на збереження і зміцнення здоров'я [6].

Змістово-оперативний компонент культури збереження здоров'я передбачає наявність у студентів системи знань і уявлень про здоров'я і здоровий спосіб життя, здоров'язберігаючі технології; формування необхідних умінь і навичок ведення здорового способу життя; високий рівень оволодіння світоглядними і морально-етичними ідеями здорового способу життя.

Програмно-орієнтовний компонент культури збереження здоров'я дає змогу скласти поетапну програму впровадження й дотримання здорового способу життя з урахуванням колективних та індивідуальних запитів студентів, а також відповідно до поставленої мети, яка орієнтує їх на активний, діяльний спосіб життя.

Емоційно-вольовий компонент культури збереження здоров'я охоплює в основному психічну сферу життєдіяльності студентів: пробуджує інтерес, вольові зусилля та внутрішні спонукання до активної (насамперед рухової) діяльності, спрямованої на ведення здорового способу життя; виявляє сформованість морально-вольових властивостей особистості (цілеспрямованість, наполегливість, силу волі), необхідних для до-

сягнення поставленої мети й виконання життєво важливих програм.

Діяльнісний компонент культури збереження здоров'я відображає ступінь включення особистості в цілісну систему здорового способу життя чи в окремі елементи здоров'язбереження, а також готовність студентів до пропаганди здорового способу життя серед близьких та товаришів. Цей компонент характеризує повне введення у повсякденну життєдіяльність студентів елементів здорового способу життя.

Оцінний компонент культури збереження здоров'я виявляє емоційну оцінку результатів упровадження здорового способу життя, ступінь задоволення ним, допомагає підвести певні підсумки й коригувати на цій основі окремі елементи здорового способу життя. Регулярне оцінювання викладачами, батьками, близькими людьми знань, умінь і навичок здорового способу життя дає можливість не тільки відмічати успіхи вихованців, а й виявляти недоліки у формуванні здоров'язберігаючої компетентності. Крім того, оцінка стимулює студентів до пізнавальної діяльності, сприяє формуванню відповідальності за свій спосіб життя [14, 17]. Таку ж саму роль виконує і самооцінка студентів.

Перелічені компоненти існують не окремо, відособлено один від одного, вони тісно взаємопов'язані між собою й постійно взаємодіють, утворюючи єдину структуру культури збереження здоров'я студентів.

Поставивши перед собою мету вести здоровий спосіб життя (цільовий компонент), студент розпочинає читати спеціальну літературу, консультуватися зі спеціалістами, тобто набуває певних знань (змістово-операційний компонент); формується певне ставлення до даного явища, і поставлена мета в життєдіяльності студента набуває особистісного значення (мотиваційно-ціннісний компонент). Для досягнення поставленої мети складається індивідуальна чи групова програма ведення здорового способу життя (програмно-орієнтовний компонент).

Виконуючи одну з програм, студент може ставити й супровідні цілі (цільовий компонент), підвищувати рівень знань (змістово-операційний компонент), підвищувати рівень дієвості (діяльнісний компонент). Оцінний компонент існує паралельно з усіма попередніми, оскільки дає змогу підводити певні підсумки діяльності студента з упровадження здорового способу життя.

Проведений у цьому контексті аналіз теоретичного обґрунтування особливостей психолого-педагогічних умов ефективного виховання у студентської молоді здоров'язберігаючої компетентності дає можливість стверджувати, що складання і впровадження програми здорового способу життя неможливі без вияву студентами свого характеру і докладання емоційних зусиль (емоційно-вольовий компонент). Це сприяє більшому самопізнанню і самовдосконаленню особистості студента.

При досягненні певних успіхів студент може переходити до розв'язання складніших завдань, до набування якісно нових знань (змістово-операційний компонент), ставити нові цілі (цільовий компонент), об'єктивно оцінювати власні вчинки й дії (оцінний компонент).

Отже, культура збереження здоров'я є інтегральною, динамічною рисою особистості, що проявляється у здатності організувати й регулювати свою здоров'язберігаючу діяльність; адекватно оцінювати свою поведінку, а також вчинки й погляди навколишніх; зберігати та реалізовувати власні здоров'язберігаючі позиції у різних, зокрема, несприятливих умовах, виходячи з особисто усвідомлених та засвоєних моральних норм і принципів, а не за рахунок зовнішніх сил; протистояти натиску, протидіяти впливам, що суперечать внутрішнім установкам, поглядам і переконанням, активно їх перетворювати, самостійно приймати моральні рішення.

Формування культури збереження здоров'я у контексті розвитку життєвої компетентності студентів відбувається як процес здійснення активної профілактичної роботи, спрямованої як на попередження вживання шкідливих для здоров'я речовин, так і шляхом включення студентської молоді в активну предметно-перетворювальну діяльність, організацію фізичної активності, участь у заходах фольклорного спрямування тощо, під час яких відбувається активний розумовий, фізичний, естетичний виховний вплив.

Результатом сформованості культури збереження здоров'я є вміння й індивідуальний стиль додержання здорового способу життя, здоров'язберігаюча культура як інтегральна властивість особистості й показник її вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення та зміцнення здоров'я.

Спрямовані зміни у формуванні позитивного ставлення студентів до фізичного виховання та здоров'язберігаючої діяльності можна здійснити при врахуванні таких психолого-педагогічних умов:

1) фізичне виховання – активний фактор становлення особистості, який визначає необхідність формування її мотиваційної сфери у галузі здоров'язбереження;

2) активність особистості в навчально-виховному процесі зростає, якщо вона усвідомлює причиново-наслідкову залежність між реальною практикою фізичного виховання та станом здоров'я;

3) забезпечення тісного взаємозв'язку фізичного виховання з професійною орієнтацією особистості майбутнього спеціаліста, де здоров'язберігаюча діяльність – один зі способів реалізації професійних планів і намірів, життєвого призначення, умова успішного виконання соціальних і професійних ролей;

4) диференційований підхід на навчальних заняттях може бути здійснений на підставі вивчення динаміки мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до фізичного виховання як засобу формування культури збереження здоров'я у процесі навчання;

5) багатство особистості педагога, його професійної культури й ерудиції забезпечує такі прийоми й способи педагогічних упливів, які збагачують емоційний досвід студентів, розвивають уяву, формують у них особисте ставлення до практики фізичного виховання;

6) стратегічною метою системи освіти є виховання та розвиток життєлюбної й життєздатної особистості, готової до творчої діяльності та поведінки, що відповідає загальнолюдським нормам

моралі та забезпечує формування гуманістичного потенціалу українського народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виховання відповідного ставлення до свого здоров'я, здоров'я навколишніх, формування потреби в пізнанні самого себе, самовдосконаленні фізичних, психічних і розумових здібностей є безпосереднім завданням вищих навчальних закладів. На формування культури збереження здоров'я студентської молоді впливає, в першу чергу, цільовий компонент. Значну роль у цьому відіграють і цілі здорового способу життя студентів, що мотивують даний контингент до подальшого збереження здоров'я. Сказане дозволяє зробити висновок, що формування здоров'язберігаючої компетентності на заняттях фізичного виховання реалізується при достатній сформованості ступеня збереження елементів здорового способу життя в життєдіяльності студентів під час навчання у ВНЗ та при наявності психолого-педагогічних умов формування позитивного ставлення студентів до фізичного виховання та здоров'язберігаючої діяльності вцілому. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробки технології збереження здоров'я студентів під час навчання у ВНЗ.

Список літератури:

1. Andreeva O. Factors which determine the involvement of elderly people to health and recreational physical activity / Olena Andreeva, Aanna Hakman, Larissa Balatska. – Trends and perspectives in physical culture and sports. – Suchava, 2016. – P. 41–47.
2. Hakman Anna Analysis of features of motivational priorities to recreation and recreational activities of different groups of people / Anna Hakman, Angela Medved, Yuri Moseychuk, Vadym Muzhychok // Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – № 2(38), 2017. – P. 85–91.
3. Аникеева Н. Г. Формирование здоровьесберегающей компетенции студентов при профессиональной подготовке в вузе: на материале дисциплины «Физическая культура: дисс. ... канд пед.наук: 13.00.08 / Аникеева Наталия Геннадьевна. – Тюмень, 2009. – 218 с.
4. Антонова О. Є. Здоров'язберігаюча компетентність особистості як наукова проблема (аналіз поняття) / О. Є. Антонова, Н. М. Поліщук // Вища освіта у медсестринстві: проблеми іперспективи: [зб. статей всеукраїнської науково-практичної конференції]. – 10–11 листопада 2011. – Житомир: Полісся, 2011. – С. 27–31.
5. Бондаренко Т. Є. Вивчення структури здоров'язберігаючої компетентності майбутніх вчителів біології / Т. Є. Бондаренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – № 1(19). – С. 214–223.
6. Бусыгин А. Г. Десмоэкологический подход к формированию здоровьесберегающей компетенции студентов-будущих учителей в учебном процессе вуза / А. Г. Бусыгин, В. И. Пентюхин // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2010. – № 3(3). – Т. 12. – С. 584–590.
7. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Воронін Дмитро Євгенович. – Херсон, 2006. – 222 с.
8. Гакман А. В. Організація рекреаційно-оздоровчої діяльності дітей 11–14 років в умовах дитячого табору відпочинку: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.12 / А. В. Гакман. – К., 2010. – 231 с.
9. Гакман А. Мотивационные приоритеты рекреационно-оздоровительной деятельности людей разного возраста / Гакман А., Мосейчук Ю., Медведь А., Мужичок В. – «Sport. Olimpism. Sănătate»: Congres Ştiinţific Internaţional (Editia a II-a), 26–28 octomrie 2017: [et al – Chişinău: USEFS, 2017. – С. 100.
10. Гакман А. Особливості мотивації підлітків 11–14 років до фізкультурно-оздоровчих та рекреаційних занять / Гакман Анна. – матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання студентів».
11. Гакман А. В. Аналіз структури мотивів до занять фізичним вихованням студентів гуманітарних спеціальностей Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича / А. В. Гакман // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. Випуск 17 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; головний редактор В. М. Костюкевич. – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛГД», 2014. – С. 62–68.
12. Гакман А. В. Вплив рекреаційно-оздоровчої діяльності на уповільнення старіння організму / А. В. Гакман, Л. В. Балацька, Т .І. Лясота // Вісник Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 91–97.
13. Гакман А. В. Закордонний досвід рекреаційно-оздоровчої діяльності у рамках дозвілля з людьми похилого віку / А. В. Гакман, М. Ю. Байдюк // Молодий вчений. – 2016. – № 11. – С. 116–120.
14. Гакман А. В. Рівень здоров'я і захворюваності студентів ВНЗ гуманітарних спеціальностей / А. В. Гакман // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. – Випуск 19. – Том 1. – Вінниця: ТОВ «Планер». 2015 – С. 71–78.
15. Грицюк Л. К. Формування здоров'язберігаючої компетентності в майбутніх соціальних педагогів / Л. К. Грицюк, А. В. Лякішева // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 13. – С. 143–146.
16. Дзятковская Е. Н. Здоровьесберегающие образовательные технологии: новые акценты / Е. Н. Дзятковская // Психология здоровья и личностного роста [электронный ресурс]. – 2010. – № 1. – URL: http://www.health-musicpsy.ru/index.php?page=psychologiya_zdorovya&issue (29.09.11).
17. Лукашин Ю. В. Формирование здоровьесберегающей компетенции у студентов педагогического вуза: автореф. дис. ... канд пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ю. В. Лукашин. – Пенза, 2010. – 23 с.
18. Рыбина И. Р. Педагогические условия формирования здоровьесберегающей компетентности учащихся на уроке: дисс. ... канд пед. наук: 13.00.01 / Рыбина Ирина Рудольфовна. – Орел, 2011. – 199 с.
19. Успенская В. М. Здоровязберігаюча компетентність учителя основ здоров'я як визначальна його професійної компетентності / В. М. Успенская // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 1(3). – С. 442–452.

Головачук В.В., Гулина Л.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье обоснована целевой компонент культуры сохранения здоровья студенческой молодежи. Обнаружены целые здорового образа жизни студентов что мотивировать данный контингент к дальнейшему сохранению здоровья. Выделены степень сохранности элементов здорового образа жизни в жизнедеятельности студентов во время обучения в вузе. Установлено психолого-педагогические условия формирования положительного отношения студентов к физическому воспитанию и здоровьесберегающей деятельности.
Ключевые слова: сохранение здоровья, студенческая молодежь, культура.

Golovachuk V.V., Gulina L.V.
Yuri Fedkovich Chernivtsi National University

THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMING THE HEALTH CULTURE OF STUDENTS' YOUTH

Summary
The article substantiates the target component of the culture of preserving the health of student youth. The goals of a healthy lifestyle of students are identified which will motivate this contingent to further preserve health. The degree of preservation of elements of a healthy lifestyle in the life of students during studying at universities is distinguished. The psychological and pedagogical conditions for the formation of a positive attitude of students towards physical education and health preservation activity are established.
Keywords: health preservation, student youth, culture.

УДК 613.6.02

ХАРАКТЕРИСТИКА РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ПСИХО-ЕМОЦІЙНИМ СТАНОМ

Головченко О.І., Головченко Т.І.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Аналіз спеціальної науково-методичної літератури показав широку розповсюдженість емоційно-поведінкових порушень серед студентської молоді і відсутність стійких позитивних тенденцій до покращення стану їх здоров'я. Це вимагає розробки засобів, які сприяли б профілактиці психосоматичних порушень. У студентів з низьким рівнем рухової активності встановлено низький рівень нервово-психічної стійкості, що свідчить про високий рівень нервово-емоційних зривів не залежно від життєвої ситуації і доводить необхідність впровадження в умовах навчального процесу додаткових фізкультурно-оздоровчих заходів.
Ключові слова: рухова активність, нервово-психічна стійкість, емоційний стан.

Постановка проблеми. Головним критерієм випускника вищого навчального закладу є знання і дотримання основ здорового способу життя, сформованість навички до щоденних занять з оздоровчою або спортивною спрямованістю. Сьогодні лише 4,4% чоловіків і 2,2% жінок мають високий та вище за середній рівень індивідуального здоров'я [1, с. 123].

У сучасному психолого-педагогічному й методичному аспектах знань існує багато концепцій і моделей становлення професійного образу майбутніх спеціалістів, серед яких проблема адаптації студентів, а потім і випускників ВНЗ до професійної діяльності висувається на перший план. У молоді, яка після вступу до ВНЗ потрапляє в нове соціальне середовище, особливо актуальною є проблема адаптації, швидкість і ступінь якої в нових умовах впливають на успішність навчання, психологічний комфорт і в цілому на ефективність функціонування системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що життєдіяльність людини постійно супроводжується витратами енергетичних запасів, які і визначають важкість праці. Праця студента потребує розвиненої пам'яті, уваги, сприйняття і характеризується наявністю стресових ситуацій. На відміну від фізичної, розумова діяльність супроводжується меншими витратами

енергетичних запасів, але це не говорить про її легкість. Основним працюючим органом під час такого виду праці виступає мозок. При інтенсивній інтелектуальній діяльності потреба мозку в енергії підвищується і складає 15–20% від загального об'єму в організмі. При читанні в голос витрати енергії підвищуються на 48%; при виступі з публічною лекцією – на 94%; у операторів обчислювальних машин – 60–100% [9, с. 345].

За попередніми дослідженнями обстежений контингент студентів характеризується середнім рівнем фізичного стану (38,3%), що свідчить про задовільний стан фізичного розвитку та серцево-судинної системи студентів та рухова активність студентів за енерговитратами вища за вікову норму (2620,8±65,6 ккал) [3, с. 9].

У наукових роботах Даценко М.І. виявлено, що у будні дні обсяг та зміст рухової активності студентів не відрізняється ні за змістом, ні за обсягом. Однак, у вихідні дні студенти, які проживають у сільській місцевості, мають значну перевагу у обсязі та змісті рухової активності. Також, виявлено залежність між обсягом (і змістом) рухової активності та рівнем розвитку станової сили [5, с. 49]. Проблему залежності обсягу та змісту рухової активності від енергозатрат та віку розглянуто у вітчизняному навчальному посібнику Т. Круцевич та Г. Безверхньої [8, с. 234]. Раніше вплив рухової активності на захворюваність студентів вивчався Л. Долженко [6, с. 9].

Актуальність цієї проблеми підтверджується Концепцією Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір», яка передбачає розробку та впровадження новітніх технологій мінімізації факторів ризику захворювань та створення сприятливого для здоров'я середовища на основі даних наукових досліджень (Розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1164–р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення проблеми підвищення психоемоційної стійкості майбутніх фахівців дозволяє розкрити особливості її формування в залежності від стану рухової активності людини.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретична та експериментальна оцінка психоемоційного стану в залежності від виду рухової активності.

Виклад основного матеріалу. За даними О. Куц, А. Драчука (2004) тільки 42,7% студентів вважали себе практично здоровими, 39,9% мали незначні відхилення у здоров'ї і оцінювали його як задовільне, майже кожен 20-й студент заявляв, що у нього здоров'я погане.

Чамата О., Романова Л., Власенкова Л. визначають, що спостерігається стійка тенденція росту кількості студентів з послабленим здоров'ям. Після 1998–1999 н. р., та в усі наступні роки, кількість студентів спеціального відділення та відділенні ЛФК зростає і залишається на досить високому рівні: з 22,0% – до 27,0% у 2003–2004 навчальному році [11, с. 157].

Згідно висновків О. Л. Михайлюк, В. І. Лозового (2001), у 2002–2003 навчальному році в учбових закладах м. Запоріжжя, найбільший відсоток студентів, віднесених до спеціальної медичної групи – 32,4%

Гордієнко І. А., Сердюк І. С., Муратова О. П. (2003), встановили, що у Криворізькому технічному університеті за період з 1992 р. по 2002 р., кількість студентів, що займались у спеціальному відділені збільшилась із 1,0% до 6,6%. І цей факт має тенденцію до зростання.

Аналіз результатів щорічних медичних оглядів різних вузів України, який був проведений І. Кравченко та В. Яцко, свідчить, що 70–80% першокурсників мають відхилення у стані здоров'я [7, с. 76].

Тривале обмеження рухливості викликає зниження функціонування рухових аналізаторів, що накладає відбиток на загальну психічну активність, а саме: з'являється сонливість, кволість, дратівливість, безсоння, відсутність апетиту, погіршення настрою, послаблюється емоційна стійкість, знижується розумова і фізична працездатність, наступає втома, інколи спостерігається розлад мислення [9, с. 123].

Більшість дослідників вважає, що напружена розумова праця має змінюватися активним відпочинком, який уповільнює настання розумової і фізичної втоми. Виникненню втоми перешкоджає також перехід від одного виду розумової діяльності до іншого, особливо при чергуванні її з фізичними вправами і фізичною працею [4, с. 87].

Сучасні наукові дослідження рухової активності при різних психоемоційних станах свідчать про високий рівень досліджень психологічної надійності у спортсменів, корекції тривожності у школярів та оцінки соціально-психологічної адаптації у студентів.

Так, Ю. Ю. Мосейчук (2002) свідчить, що у 86% студентів різних років навчання наявні порушення соціально-психологічної адаптації, які виявляються емоційно-поведінковими порушеннями, більш вираженими на першому й п'ятому курсах, менше – на третьому курсі. Структура цих порушень різна і залежить від тривалості навчання у вищому навчальному закладі: для студентів І курсу характерні ознаки іпохондрії, депресії, психастенії, істеричних та шизоїдних реакцій; для студентів ІІІ курсу – схильність до шизоїдного та гіпоманічного типів поведінки; студентам V курсу притаманні депресивний, психастенічний та шизоїдний типи реагування на зовнішні чинники.

При цьому профілі настрою студентів І курсу характеризуються зниженням активності і підвищеним відчуттям втоми, а студентів ІІІ і V курсів – підвищенням тривожності, розгубленості, втоми і схильністю до депресії. У період екзаменаційної сесії відзначено збільшення психічної напруги, тривожності і втомлюваності, що поєднувалося зі зменшенням уваги і збільшенням кількості скарг соматичного характеру.

Дослідження свідчать, що студенти всіх років навчання, які мають емоційно-поведінкові порушення, характеризуються зниженим рівнем уваги, зменшеною стійкістю нервово-м'язового апарату і розумової працездатності. Вказані порушення найбільші у період екзаменаційної сесії, про що свідчить підвищення величини психічної напруги під час цього періоду навчального року [10, с. 145].

Наростання емоційно-поведінкових змін в обстежених студентів виникає на фоні зниження толерантності до фізичних навантажень і дисбалансу вегетативної нервової системи зі значною перевагою функції симпатичного відділу. Під

час екзаменаційної сесії активація симпатичної ланки вегетативної нервової системи у студентів з емоційно-поведінковими порушеннями була виразнішою, ніж на початку навчального року (О. В. Тімченко, 2003).

Рухова діяльність надає тонізуючий вплив на центральну нервову систему дитини. При рухах імпульси від працюючих м'язів по нервових волокнах досягають підкіркових центрів, а звідти відбувається активізація дії на клітини всіх областей кори головного мозку. У випадку зниження рухової активності вплив імпульсів від працюючих м'язів на кору відбувається недостатньо. Це в свою чергу призводить до порушень регулюючої функції мозку, зокрема порушується регуляція діяльності серцево-судинної системи та інших систем організму. І.Г. Гибадулін (2005) зазначає, що цілеспрямований підбір форм, засобів і педагогічних прийомів фізичного виховання під час проведення уроків по фізичній культурі сприяє зняттю психологічного стресу і підйому емоційного стану.

За даними спортивних психологів, до особових рис спортсменів, що найчастіше зустрічаються, відносяться: високий рівень агресивності (який майже завжди знаходиться під контролем у спортсмена високого класу), високий рівень мотивацій досягнення, екстраверсія і твердість характеру, авторитарність, емоційна стійкість і самоконтроль.

Важливим показником спортивної досконалості є емоційна стійкість (витривалість) – спроможність в екстремальних умовах зберігати психоемоційний стан у припустимих межах, які дозволяють спортсмену повністю проявляти свою технічну майстерність. Уміння зберігати оптимальний психічний стан на весь період змагань є одним з найважливіших аспектів підготовленості спортсмена. Дуже важливим для людини в спорті, чи для тих, хто займається особистими психофізичними навантаженнями є виховання емоційної стійкості, основні напрямки якої передбачають наступне: зміцнення нервової системи; визначення у тренувальному та змагальному процесах зусиль, які доходять до межі фізичних та психічних можливостей; створення змагальних умов під час тренувальної діяльності.

Аналіз спеціальної науково-методичної літератури показав широку розповсюдженість емоційно-поведінкових порушень серед студентської молоді і відсутність стійких позитивних тенденцій до покращення стану їх здоров'я. Це вимагає розробки засобів, які сприяли б профілактиці психосоматичних порушень. Науково доведені факти про низький рівень рухової активності студентів, а також про взаємозв'язок фізичної і психічної суті людини свідчать про необхідність розробки заходів корекції психоемоційного стану. В опрацьованій літературі ці питання висвітлені недостатньо, а виявлені відомості часто є суперечливими й неконкретними, що дозволяє констатувати наявність наукової проблеми, яка полягає у недостатньому науково-методологічному обґрунтуванні питань корекції емоційно-поведінкових порушень у студентів засобами фізичного виховання [2, с. 34].

Для оцінки нервово-психічної стійкості студентів використана методика «Прогноз» розроблена В.А. Бодровим. Визначення рухової активності студентів проведено за методом формалізованої самозвітності, як такого, що придатний для охоплення значного контингенту досліджуваних. Розроблений опитувальник враховував особливості добового режиму студентів медичного коледжу та педагогічного вищого навчального закладу.

Методика дозволяє за самооцінкою часу, витраченого за добу на різні (за інтенсивністю) категорії рухової активності, визначити середні добові енерговитрати студентів. Категорії рухової активності («фонова», «сидяча», «низька», «середня», «висока») за інтенсивністю діяльності оцінювались у МЕТах (відношення енерговитрат протягом діяльності до енерговитрат у спокої): 1,5; 2,5; 4,0; 6,0; 10 відповідно.

На підставі отриманих даних розраховано енерговитрати за добу у цілому та середньодобовий показник енерговитрат студентів. Згідно нормативної шкали оцінки рівнів рухової активності (L. Cale, 1994) вважали дуже низьким рівень рухової активності із середньодобовими енерговитратами менше 33 кКал/кг, низьким – від 33 кКал/кг до 36,99 кКал/кг, середнім – від 37 кКал/кг до 39,99 кКал/кг і більше 40 кКал/кг – високим [3, с. 11].

Проведено аналіз нервово-психічної стійкості (НПС) в залежності від рівня рухової активності. Так, у студентів з високою РА переважає задовільний рівень НПС (55,6%) на відміну від хорошого рівня РА (44,4%). У студентів з середнім РА перше місце посідає хороший рівень НПС (50%), на другому місці – задовільний рівень НПС (30%) та на третьому місці – незадовільний рівень НПС (20%). У студентів з низьким рівнем РА вперше зафіксовано перевагу незадовільного рівня НПС (45,6%) над задовільним рівнем (36,4%) та хорошим (18,2%) рівнем НПС.

Студенти з дуже низьким рівнем РА мають максимальні показники незадовільного рівня НПС (58,3%), на другому місці знаходиться задовільний рівень НПС (41,7%).

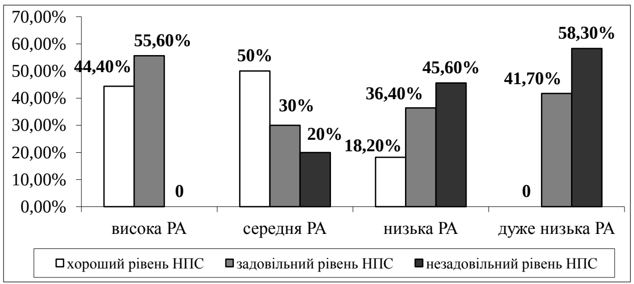

Рис. 1. Рівні нервово-психічної стійкості студентів в залежності від рівня рухової активності

Таким чином, студенти з низьким рівнем РА мають низький рівень НПС, що свідчить про високий рівень нервово-емоційних зривів не залежно від життєвої ситуації.

Висновки і пропозиції. Аналіз спеціальної науково-методичної літератури показав широку розповсюдженість емоційно-поведінкових порушень серед студентської молоді і відсутність стійких позитивних тенденцій до покращення стану їх здоров'я. Це вимагає розробки засобів, які сприяли б профілактиці психосоматичних порушень.

У студентів з низьким рівнем РА встановлено низький рівень НПС, що свідчить про високий рівень нервово-емоційних зривів не залежно від життєвої ситуації і доводить необхідність впровадження в умовах навчального процесу додаткових фізкультурно-оздоровчих заходів.

Список літератури:

1. Березовський А. П., Бондаренко Л. В., Кайда Е. О. Стан здоров'я студентів, які навчаються у навчальних закладах освіти II–IV рівня акредитації / Проблеми сучасної валеології, фізичної культури та реабілітації // Зб. наук. пр. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. – 144 с.
2. Бойчук Т. Програма корекції емоційно-поведінкових порушень у студентів засобами фізичного виховання. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 54 с.
3. Головченко О. І. Психофізичний стан організму майбутніх педагогів як прогноз успішності професійної діяльності на етапі підготовки / О. І. Головченко, І. Ф. Востоцька // Актуальні питання охорони праці у галузі освіти. І Всеукраїнська науково-практична конференція – Суми, 2016. – С. 9–13.
4. Гуменюк М. М Дошкільне виховання: Вплив рухової активності на здоров'я дитини дошкільного віку. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 184 с.
5. Даценко М. І. Аналіз розвитку станової сили у студентів з різними рівнями рухової активності / М. І. Даценко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. – Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2011. – № 1. – С. 48–50.
6. Долженко Л. Захворюваність і рухова активність студентів з різними рівнями соматичного здоров'я / Людмила Долженко. – // ТМФВ. – 2004 – № 1 – С. 9–11.
7. Кравченко І., Яцко В. Заняття на відкритому повітрі як засіб загартування і підвищення фізичної підготовленості студентів / Фізична культура, спорт та здоров'я нації // Зб. наук. пр. – Випуск 5. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2004. – С. 76–78.
8. Круцевич Т. Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К.: Олімпійська література, 2010. – 248 с.
9. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Особливості навчальної роботи студентів і передумови її ефективності. Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
10. Сыманюк Э. Э. Психологические барьеры профессионального развития личности. – М., 2005. – 251 с.
11. Чамата О., Романова Л., Власенкова Л. Про стан здоров'я студентської молоді в сучасних умовах / Фізична культура, спорт та здоров'я нації // Зб. наук. пр. – Випуск 5. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2004. – С. 154–158.

Головченко А.И., Головченко Т.И.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ХАРАКТЕРИСТИКА ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ С РАЗНЫМ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫМ СОСТОЯНИЕМ

Аннотация
Анализ специальной научно-методической литературы показал широкую распространенность эмоционально-поведенческих нарушений среди студенческой молодежи и отсутствие устойчивых положительных тенденций к улучшению состояния их здоровья. Это требует разработки средств, которые способствовали бы профилактике психосоматических нарушений. У студентов с низким уровнем двигательной активности установлен низкий уровень нервно-психической устойчивости, свидетельствующий о высоком уровне нервно-эмоциональных срывов независимо от жизненной ситуации и доказывающий необходимость внедрения в условиях учебного процесса дополнительных физкультурно-оздоровительных мероприятий.
Ключевые слова: двигательная активность, нервно-психическая устойчивость, эмоциональное состояние.

Holovchenko O.I., Holovchenko T.I.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

CHARACTERISTICS OF MOVEMENT ACTIVITY OF STUDENTS WITH VARIOUS PSYCHO-EMOTIONAL STATE

Summary
The analysis of special scientific and methodological literature showed the widespread prevalence of emotional and behavioral disorders among student youth and the lack of stable positive tendencies to improve their health. This requires the development of tools that would contribute to the prevention of psychosomatic disorders. Low levels of neuropsychic stability have been established for students with low levels of motor activity, which indicates a high level of neuro-emotional breakdown, regardless of the situation of life, and proves the need to introduce additional physical culture and recreational measures in the educational process.
Keywords: motor activity, neuromuscular stability, emotional state.

УДК 796:616.72

ОЗДОРОВЧІ ФІТНЕС ТЕХНОЛОГІЇ – ПАНАЦЕЯ ПРОФІЛАКТИКИ КІФОТИЧНОЇ ПОСТАВИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Дяченко Ю.Л.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті обґрунтовано доцільність використання інноваційних фітнес-технологій як складової профілактично-оздоровчої та реабілітаційної діяльності в умовах навчальних закладів для досягнення високої ефективності результатів на ранніх етапах ортопедичних змін у дітей із кіфотичною поставою. Постава дитини характеризує функціональний стан організму та є визначним фактором у характеристиці рівня фізичного розвитку, тому важливо оцінити ефективність впливу фітнес-технологій на морфофункціональний стан організму дітей.

Ключові слова: діти, профілактика, фітнес технологія, кіфотична постава, старший дошкільний вік.

Постановка проблеми. На сьогодні важливим питанням залишається зміцнення здоров'я і формування засад здорового способу життя дітей дошкільного віку, на що спрямоване виховання та навчання в умовах дошкільного навчального закладу.

Упровадження профілактичних заходів щодо попередження порушень постави серед дітей у закладах освіти обумовлена значною поширеністю серед підростаючого покоління цих розладів, що на фоні високого рівня статичного, сенсорного, інформаційного навантаження у період росту та розвитку організму переходять у фіксовані нозологічні форми [1, с. 104; 7, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постава дитини характеризує не лише стан здоров'я і рівень фізичного розвитку, а свідчить про здатність продуктивно виконувати ряд навчально-виховних завдань в онтогенезі. При цілеспрямованих медичних оглядах дитячого контингенту вже у дошкільному віці різні види порушень постави спостерігаються майже у 75–80% дітей, а серед випускників загальноосвітніх навчальних закладів цей показник досягає 90% (М.О. Корж, 2007; В.А. Улещенко, 2007, Бондарь, 2009).

Під час планових поглиблених медичних оглядів дітей виявляється від 25% до 31% випадків порушень постави, що свідчить про неповне виявлення дітей з передпатологічними чи граничними порушеннями опорно-рухового апарату [1, с. 23; 2, с. 16; 3, с. 10].

Порушення постави і плоскостопість призводять до зміщення центру тяжіння тіла, порушень гемодинаміки та іннервації органів і систем організму, у тому числі мозку, серця, легень, органів травлення.

Особливу групу ризику ураження складають діти 4–6 років, оскільки саме у вказаний період часу розпочинається інтенсивна перебудова кістково-м'язової системи. Згідно з базовими навчально-виховними нормативними програмами розвитку дитини дошкільного віку, на сьогодні існує нагальна потреба використання не лише традиційних засобів оздоровлення дітей, але й додаткових оздоровчих заходів з метою загального покращення їх функціонального стану [4, с. 345; 7, с. 32].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність джерел інформації та розробок окремих авторів, недостатньо розкритою залишається проблема використання різних засобів фізичної реабілітації та оздоровчих технологій в умовах навчальних закладів для корекції функціонального стану хребта у дітей із кіфотичною поставою та зниження прогресування ортопедичної патології [8, с. 153; 7, с. 31].

Упровадження інноваційних фітнес-технологій в умовах навчального закладу, дасть змогу вирішити низку питань щодо оптимізації функціонального стану ОРА дітей.

Тому на сьогодні існує об'єктивна необхідність впровадження оздоровчо-реабілітаційних заходів для дітей старшого дошкільного віку із кіфотичною поставою в умовах навчальних закладів з метою досягнення високої ефективності відновлення їх стану здоров'я на ранніх етапах порушень, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета роботи – науково обґрунтувати оздоровчо-реабілітаційний вплив інноваційних фітнес-технологій на функціональний стан дітей старшого дошкільного віку із кіфотичною поставою в умовах навчальних закладів.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати та узагальнити науково-методичні знання і результати практичного досвіду.
2. Дослідити особливості морфофункціонального стану опорно-рухового апарату дітей старшого дошкільного віку із кіфотичною поставою.
3. На підставі визначених морфофункціонального особливостей дітей із кіфотичною поставою, науково обґрунтувати нагальну потребу застосування інноваційних фітнес-технологій в умовах навчальних закладів.
4. Оцінити ефективність впливу фітнес-технологій на функціональний стан дітей в умовах навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилися на базі дошкільного навчально-виховного комплексу. У дослідженні приймали участь 28 дітей 4–6 років (45,21% дівчат і 54,79% хлопців). Для визначення ефективності впровадженої програми реабілітації в умовах навчального закладу нами було виокремлено дві групи дітей із однаковими проявами: основна група (n)=16, та група порівняння (n)=12.

В основній групі було проведено апробацію фітнес-технологій. В групі порівняння проводилися типові дії щодо профілактики ортопедичної патології у дітей.

За даними щорічного комплексного медичного огляду, виявлено дітей із порушенням постави.

Серед здорових дітей визначалася «група ризику», з урахуванням відхилення від норми показників плечового індексу (*ПІ*) у сагітальній площині. Для визначення функціональних показників було протестовано стан кістково-м'язової. Функціональне тестування кістково-м'язової системи передбачало вимірювання силової витривалості м'язів спини та черевного преса та рухливість хребта назад за методикою В. В. Ікової. Математична та статистична обробка проведена за допомогою програми STATISTICA 8.0.

Результати досліджень та їх обговорення. Аналіз даних дозволив встановити, що фізичний розвиток дітей у цілому відповідає середньому рівню та притаманний 68,01±2,92% ($\bar{x}$;*S*) обстеженого контингенту.

У процесі ознайомлення та обробки даних звітовної медичної документації встановлено, що підтвердження діагнозу «кіфотична постава» лікарем-ортопедом було притаманне лише 12,34% обстеженого контингенту.

Тенденцію до підвищення кількості дітей з порушенням постави виявлено серед дисгармонійно розвинених дітей зі зниженою масою тіла, порівняно зі здоровими дітьми (35,89±4,35% та 31,97±3,91%, відповідно).

За даними антропометричного вимірювання і використання плечового індексу встановлено, що схильність до кіфотичної постави, мали 17,14±2,44% дітей чотирьох років, незалежно від статі. Аналогічні початкові зміни спостерігалися у 22,86±2,69% дітей п'ятирічного віку, причому, серед дівчаток подібні зміни встановлено у 25,00±2,53%, що втричі менше, ніж хлопців (75,00±2,8%, відповідно, p<0,05).

Найбільш високий показник відхилень від норми хребта у сагітальній площині, мали діти 6 років – 60,00±3,17%, що утричі більше, порівняно, з початковими змінами дітей чотирьох і п'ятирічного віку (p<0,05).

Усі діти, у яких за результатами застосування ПІ виявлено граничні порушення постави, склали «групу ризику».

За даними антропометричного обстеження, у дітей з порушенням постави виявлено дещо знижені показники (довжина тіла, маса тіла, окіл грудної клітки), порівняно зі здоровими дітьми. Середні показники маси тіла дітей з порушеннями постави відрізняються від показників здорових дітей відповідного віку і становлять 33,26±2,95 кг та 34,91±2,98 кг, відповідно.

У результаті проведення функціональних досліджень спрямованих на визначення спроможності дітей утримувати поставу, на що впливає показник стану витривалості м'язів спини, встановлено, що в 74,75±1,56% дітей переважала нижче ніж середня та значна слабкість м'язів спини. Норма відносно даного показника спостерігалася лише у 20,60±1,64% в дітей, переважно шестирічного віку (6,15±2,04%, відповідно p<0,05).

Крім того відповідні результати дослідження викликають занепокоєння, оскільки діти шестирічного віку останній рік відвідують дошкільні заклади, а статичне навантаження під час навчання у школі буде призводити до прогресування передпатологічних змін ОРА даного контингенту.

Специфіка функціональних можливостей організму визначає ступінь передпатологічних змін. Таким чином нами було оцінено функціональну здатність рухливості хребта назад у дітей із кіфотичною поставою. Спостерігалася тенденція зниження показника до рівня недостатньої рухливості. Що вказує на підвищений тонус м'язів передньої поверхні тулуба та розгиначів та усіх поверневих і глибоких м'язів спини.

З метою визначення ефективності апробації балансувальної фітбол-гімнастики були відмічені зміни показників постави в сагітальній площині серед дітей основної групи, порівняно із представниками контрольної групи.

Балансувальна фітболгімнастика являє собою інноваційну спеціально організовану форму занять, що спрямована на профілактику і корекцію порушення постави у дітей дошкільного віку. Заняття на великих пружних м'ячах фітболах дозволяють в ігровій формі розвивати у дітей такі фізичні якості, як гнучкість, м'язову силу, спритність, координаційні можливості дитини, а також створюють сприятливий психоемоційний фон дитини.

Спеціальні вихідні положення (лежачи на спині на м'ячі, сидячи упор спини у м'яч) дають можливість дозувати навантаження, рівномірно його розподіляючи по усім ланкам та сегментам тулуба, сідниць та кінцівок. Залежно від частини та мети заняття фізичної культури,нами були обрані спеціальні вправи із фітболами та рекомендовані вправи для виконання вдома з батьками, що давало змогу варіювати почерговість вправ.

Встановлено тенденцію до збільшення показника ширини плечей у дітей основної групи порівняно із контрольною групою. У дітей групи ОГ1 ширина плечей збільшилася на 1,55% тоді як у групі КГ1 – тільки на 0,12% (p<0,05).

Під час аналізу показників плечової дуги встановлено, що після впровадження реабілітаційної програми їх величина знизилася у дітей основної групи. Різниця показників на початку та після педагогічного експерименту у дітей ОГ

Таблиця 1

Зміни характеристик стану кіфотичної постави у дітей

Розрахункові показники	Групи	Зміни характеристики стану постави, абс. числа			
		ширина плечей, см		плечова дуга, см	
		$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
Вихідні показники	ОГ1	31,55	7,25	33,65	7,37
	КГ1	31,67	7,17	33,59	7,28
Підсумкові	ОГ1	32,04	7,28	32,85	7,33
	КГ1	31,71	7,18	33,49	7,28
Δx_1	ОГ1	+1,55	0,90	-2,37	1,14
	КГ1	+0,12	0,03	-0,29	0,02

Таблиця 2

Характеристика змін стану рухливості хребта вперед та назад у дітей різних груп порівняння (абсолютні числа)

Групи	Зміни характеристик стану рухливості хребта уперед та назад (абсолютні числа)											
	Вихідні значення				Підсумкові значення				Δx_n		Δx_n	
	рухливість хребта уперед, см		рухливість хребта назад, см		рухливість хребта уперед, см		рухливість хребта назад, см					
	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
ОГ1	1,51	0,84	5,51	2,56	1,68	0,11	5,39	1,52	+11,21	4,92	+2,17	0,31
КГ1	1,42	0,62	5,49	2,51	1,47	0,35	5,44	2,49	+1,52	0,81	-0,91	0,46

становила 2,37±1,14, тоді як у дітей КГ1 – лише 0,29±0,02% (p<0,05) (табл. 1).

У результаті повторного використання на практиці методу індексної оцінки (ІІ), для визначення питомої ваги із граничними змінами постави у сагітальній площині, встановлено тенденцію до зниження питомої ваги дітей із кіфотичною поставою в основній групі. В основній групі ОГ1 питома вага дітей зменшилася із 8,96±4,46% ($\bar{x}$;S) до 7,98±4,23%, тоді як у групі КГ1 – від 8,02±4,19% до 7,99±4,19% відповідно (рис. 1).

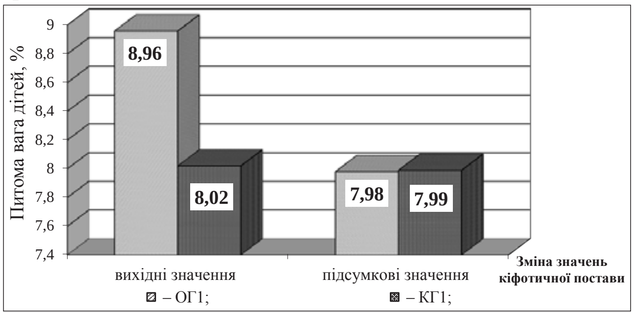

Рис. 1. Питома вага дітей у групах спостереження із кіфотичною поставою до та після проведення реабілітаційних заходів (%)

За допомогою аналізу результатів отриманих даних рухливості хребта вперед та назад було встановлено перевагу змін показників дітей із кіфотичною в основній групи (табл. 2).

У групі ОГ1 встановлено збільшення показників рухливості хребта вперед на 11,21±4,92%, відповідно, у контрольній групі КГ1 – на 1,52±0,81% (p<0,05).

Враховуючи одержані результати, можна відзначити, що у процесі застосування ряду профілактичних та реабілітаційних заходів у дітей було зміцнено групи м'язів згиначів і розгиначів хребта та м'язів бічної поверхні тулуба, про що свідчить встановлене покращення функціональної рухливості хребта.

У процесі дослідження встановлено, що оптимізувався рівень розвитку витривалості м'язів дітей у цілому на 34,56% у основній групі, тоді як у контрольній групі лише на 12,45%, що є підставою вважати запропоновану нами програму ефективною що до попередження виникнення складної патології на фоні зміни стану постави у дітей, та зміцнити загальний стан витривалості організму дітей

Під час проведення педагогічного експерименту спостерігалася тенденція до підвищення приросту силової витривалості м'язів спини у групі дітей ОГ1 порівняно із контрольною групою (p<0,05). Особливої уваги заслуговують показники силової витривалості м'язів черевного преса.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Цілеспрямований вплив на ослаблені м'язи спини та верхні кінцівки за рахунок різних вихідних положень та видів рухів що були включені у програму реабілітації дітей продемонстрували ефективний результат. Зміцнення м'язів тулуба у дітей з кіфотичною поставою було одним із головних завдань реабілітаційної програми, а позитивні зміни стану відповідних м'язових груп серед дітей у процесі педагогічного експерименту свідчать про ефективність обраних заходів.

Використання фітболу сприяло зміцненню м'язів спини і черевного пресу, формуванню м'язового корсету; профілактиці сколіозу; покращенню функціонування серцево-судинної і дихальної систем; поліпшенню кровопостачання хребта, суглобів і внутрішніх органів; але найголовніше – були утворені навички правильної постави і правильного дихання дітей дошкільного віку.

Перспективи подальших розробок полягають у поглибленому вивченні фізіологічного впливу інноваційних фітнес технологій на функціональний стан організму дітей дошкільного віку.

Список літератури:

1. Волосникова Т. В. Использование фитнесс-технологий в процессе оздоровления дошкольников / Т. В. Волосникова // Сборник материалов научно-практической конференции, посвященной 210-летию РГПУ им. А. И. Герцена, 60-летию факультета физической культуры. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2006. – С. 151–155.
2. Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України. – К.: Педагогічна преса, 2011. – № 17–18, 18–21. – С. 15–17.
3. Кашуба В. О. Корекція порушень постави дошкільнят у процесі фізичного виховання / В. О. Кашуба, О. М. Бондар // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 2. – С. 75–79.
4. Кононенко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Л. Кононенко – К.: Світич. – 2-ге вид. випр. – 2008. – С. 543.
5. Моісеєнко Р. О. Частота та структура захворюваності дітей в Україні та шляхи її зниження / Р. О. Моісеєнко // Современная педиатрия. – 2009. – № 2. – С. 10–11.
6. Ніколаєва О. М. Деформації хребта у дітей та підлітків: фізіотерапія / О. М. Ніколаєва, О. М. Полівода, І. В. Балашова. – Одеса: «ИздатИнформ» ОНМА, 2009. – 192 с.

7. Пангелова Н. Є. Теоретико-методичні засади формування гармонійно розвиненої особистості дитини дошкільного віку в процесі фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Н. Є. Пангелова. – Київ, 2014. – 37 с.

Дяченко Ю.Л.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ ФИТНЕС ТЕХНОЛОГИИ – ПАНАЦЕЯ ПРОФИЛАКТИКИ КИФОТИЧЕСКОЙ ОСАНКИ В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Аннотация
В статье обоснована целесообразность использования инновационных фитнес-технологий как составляющей профилактически-оздоровительной и реабилитационной деятельности в условиях учебных заведений для достижения высокой эффективности результатов на ранних этапах ортопедических изменений у детей с кифотическая осанкой. Осанка ребенка характеризует функциональное состояние организма и является определяющим фактором в характеристике уровня физического развития, поэтому важно оценить эффективность влияния фитнес-технологий на морфофункциональное состояние организма детей.
Ключевые слова: дети, профилактика, фитнес технология, кифотическая осанка, старший дошкольный возраст.

Dyachenko Y.L.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

THE HEALTH FITNESS TECHNOLOGIES – PANAZE OF PROPHYLAXIS OF CITIZEN DELIVERY IN CONDITIONS OF PRESCHOOL PLANNING

Summary
The article substantiates the expediency of using innovative fitness technologies as a component of prophylactic, health and rehabilitation activities in educational establishments in order to achieve high efficiency of the results at the early stages of orthopedic changes in children with kyphotic posture. The child's position characterizes the functional state of the organism and is a significant factor in characterizing the level of physical development, therefore it is important to evaluate the effectiveness of the impact of fitness technologies on the morphofunctional state of the body of children.
Keywords: children, prophylaxis, fitness technology, kyphotic posture, senior preschool age.

УДК 37.01

ПЕДАГОГІЧНА ОЦІНКА УРОКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Івахненко В.О.
Красноградський коледж Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті презентовано результати дослідження проведення уроків з фізичної культури вчителями різних категорій. Використання різноманітних методик аналізу уроку з фізичної культури допомагає розглядати як форму контролю за станом освітнього процесу, так й спосіб підвищення ефективності проведення, а також визначає рівень професійної підготовленості вчителя. За результатами дослідження визначено оптимальну технологію спостереження та аналізу уроку, яка розкривала б майже всі аспекти освітнього процесу, давала достовірну оцінку підготовленості вчителя до уроку. Отримані результати вказують, що найоптимальніший аналіз уроку – це аналіз уроку фізичної культури за схемою Васькова Ю. В. Аналізуючи урок, слід враховувати специфіку предмета, методичну підготовка вчителя, стан матеріальної бази, також доцільно використовувати декілька аналізів, щоб мати загальну картину освітнього процесу.
Ключові слова: технологія спостережень, освітній процес, професійна підготовка вчителя, урок фізичної культури, структура уроку, дидактичні задачі.

Постановка проблеми. Особливо актуальною проблемою для педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів є створення таких умов навчання та виховання учнів, які б сприяли максимально можливій реалізації і самореалізації особистісного інтелектуального і фізичного потенціалів кожного учня. Свою діяльність вони повинні підпорядковувати магістральній лінії державної політики в галузі освіти: «школа для дитини, а не дитина для школи»; спрямовувати освітній процес на формування цілісної творчої особистості, здатної примножувати інтелектуальний та духовний потенціали нації; сприяти виведенню освіти в Україні на рівень досягнення світової цивілізації [1].

Підвищенню ефективності сучасного уроку сприяє: модернізація змісту освіти, реалізація інноваційних напрямів навчання (інтенсифікація, диференціація, інтеграція, демократизація, гуманізація, гуманітаризація, впровадження новітніх технологій, національна спрямованість навчання), впровадження модульної системи навчання, ідей позитивного педагогічного досвіду, нетипових уроків [9, с. 4].

На думку Медведєва В. Х. одна з професійних якостей вчителя – вміння аналізувати уроки фізичної культури. Спостереження та їх аналіз сприяє не тільки кращому проведенню уроку, але й розвитку професійного мислення, оволодіння методами наукового дослідження [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичної літератури дає змогу побачити велику кількість точок зору, щодо вибору певної методики та технології аналізу уроку. Кожен автор звертає увагу лише на ті складові елементи, що він вважає головними, або до яких придержується більшість науковців. Важливим моментом є те, що автори різних методик спостережень та аналізів уроків не брали на увагу специфіку уроку фізичної культури. Лише певна кількість науковців використовувала специфіку предмета, а не лише розглядала аналіз уроку, як педагогічний атрибут. Те, що під час освітнього процесу, який відбувається під час проведення уроків з фізичної культури, слід зосереджувати увагу на всіх учнів одночасно, прагнути передбачити наступні кроки учнів, для усунення травм, керувати окремими ланками, підрозділами та класом в цілому.

За останні роки неодноразово робились спроби створити універсальну схему аналізу уроку з фізичної культури. Серед найбільш відомих авторів (спеціалістів у галузі фізичного виховання), які розглядали цю проблему слід відзначити Б. М. Шияна, Б. А. Ашмаріна, В. Х. Медведєва, Ю. В. Васьков, П. К. Пєтров та ін.

У більшості програм спостереження за ходом освітнього процесу, де названі основні вимоги до уроку, ми зустрічаємо перелік питань, який носить хаотичний, безсистемний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Часто в літературі зустрічається безсистемний набір питань, де зібрані докупи питання дидактичного, психологічного, фізіологічного та виховного характеру. Повністю відсутні такі складові дидактичного процесу, як цілі, зміст навчального матеріалу вирішення освітніх, виховних і розвиваючих завдань. Такі помилки стратегічного характеру в розробці планів (програм) спостереження і схем аналізу помічені ще у більшості авторів (Л.І. Абросимова, 1979; Ю.К. Бабанський, 1980; В.П. Байков, 1981; Л.С. Шитикова, 1981; Н.А. Романова, 1982; С.Ю. Балбенко та ін. 1990 та багато ін.).

Більшість авторів рекомендують під час аналізу уроку звертати увагу на його структуру і раціональність використання часу на уроці (Г. Д. Кирилова, М. І. Махмутов, М. Л. Портнов), а також на організацію, хід і стиль уроку (Н. М. Вербова, Г. І. Горська).

У роботах С. Ю. Балбенко, Ю. Г. Васина, (1990), Є. М. Полякова (1974) головною задачею аналізу є визначення умов, що сприяли досягненню задач уроку, що заважало, які недоліки мали місце на уроці і які причини.

Аналіз уроку за певною схемою свідчить про нерозуміння сутності самого процесу аналізу, звичку працювати за готовими шаблонами Ю. А. Конаржевський (1986), Ю. В. Васьков (1998) [5].

Ефективність уроку слід розглядати з позиції системного підходу В. П. Сімонов (1999), Ю. В. Васьков (2005) у вербальних показниках, суб'єктивних і об'єктивних факторів, що впливають на його якість [4].

Думку Симонова В. П., щодо використання системного підходу під час аналізу уроку підкреслює також Іванова О. М. звертаючи увагу на те, що аналіз навчального процесу необхідно здійснювати на основі системного підходу до вивчення явищ, які передбачають вивчення об'єкта системного дослідження на трьох рівнях аналізу [3, с. 39].

Поряд з використанням системного підходу, ряд вчених виділяють ще системно-диференційований підхід до аналізу уроку, що дозволяє певною мірою абстрагуватися від взаємозв'язків та взаємовпливу тих чи інших його компонентів і акцентувати увагу на одному із них [9, с. 16].

Науково-практичну значущість мають рекомендації, розроблені Ю. К. Бабанським щодо підсумкового аналізу уроку і оцінки стану їх реалізації з точки зору оптимальності дій учителя [2].

Вчителям фізичної культури слід керуватися загальнодидактичними принципами під час організації та здійснення освітнього процесу, але, враховуючи специфіку предмета, де провідним компонентом є способи діяльності (різноманітні рухові вправи), їм слід знати, що існують і власнопредметні принципи.

Складність повного спостереження і аналізу уроку з фізичної культури визначається у необхідності тримати в полі зору всі сторони навчально-виховної діяльності, поведінки учнів, а також умов і результативність педагогічної діяльності.

В процесі спостереження та аналізу уроку з фізичної культури є охоплення по можливості всіх сторін педагогічного процесу, що відповідають певним темам і питанням (підготовленість вчителя до уроку, організація навчально-виховної роботи, дотримання дидактичних принципів). При цьому реальна повнота, цілісність спостереження і записів буде залежить з одного боку, від фактичного змісту проведеного уроку, а з іншого – від вміння виділяти найбільш суттєве [7].

Використання аналізів уроку відповідно направленості дає змогу більш чітко підійти до оцінці дій викладача та учня на уроці з фізичної культури, але поряд з тим, використання новітніх педагогічних прийомів позитивно впливає на освітній процес.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення оптимальної технології спостереження та аналізу уроку, яка розкривала б майже всі аспекти освітнього процесу, давала достовірну оцінку підготовленості вчителя до уроку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети нашої роботи, було обрано чотири види спостережень та аналізу уроків різних авторів, а саме:

- аналіз уроку відповідно схеми за Васьковим Ю. В.
- аналіз уроку за схемою Петрова П. К.
- аналіз уроку за схемою Островерхової Н. М.
- аналіз уроку за схемою Бабанського Ю. К.

Цей вибір авторів свідчить проте, що їх схеми аналізу більш всього підходять для аналізу уроків з фізичної культури, мають певну систему оцінювання, але кожна з них має свою специфіку.

Для кращого визначення оптимальності кожного аналізу було обрано 12 вчителів з фізичної культури, які мають різний стаж роботи і відповідно різну категорію від «Спеціаліста» до «Вчитель Вищої категорії». Це дасть можливість визначити для якої категорії найоптимальніше підходить певний аналіз, які мають недоліки і яка різниця між ними.

Кожен аналіз уроку мав різну шкалу оцінювання, так у Васькова оцінювання компонентів відбувалося за 12-бальною шкалою, у Петрова за 5-бальною, у Островерхової 2-бальна, а у Бабанського – 3-бальна. Тому для оптимальних розрахунків й щоб прирівняти всіх було вирішено оцінити кожного за своєю шкалою, а результати перевести у процентне співвідношення для визначення остаточних даних (таблиця 1).

Таблиця 1

Загальні результати аналізів проведення уроків фізичного виховання викладачами різних категорій (%)

№ з/п	Стаж роботи	Аналіз уроків фізичного виховання							
		за Васьковим		за Пєтровим		за Островерховою		за Бабанським	
Спеціаліст									
1.	3 роки	61,6		58,3		45,1		66,6	
2.	5 років	66,6	66,1	55,5	60,1	32,2	41,8	60	64,4
3.	4 роки	70,0		66,6		48,3		66,6	
Друга категорія									
4.	13 років	71,6		65,5		45,1		60,0	
5.	18 років	75,0	73,3	69,4	67,1	54,8	50,5	73,3	66,6
6.	10 років	73,3		66,6		51,6		66,6	
Перша категорія									
7.	18 років	83,3		72,2		64,5		60,0	
8.	17 років	78,3	81,0	77,7	75,1	80,6	72,0	80,0	68,8
9.	18 років	81,6		75,5		70,9		66,6	
Вища категорія									
10.	34 роки	83,3		77,7		80,6		80	
11.	34 роки	91,6	87,4	88,8	82,1	83,8	80,6	86,6	83,3
12.	27 років	87,5		77,4		77,4		83,3	

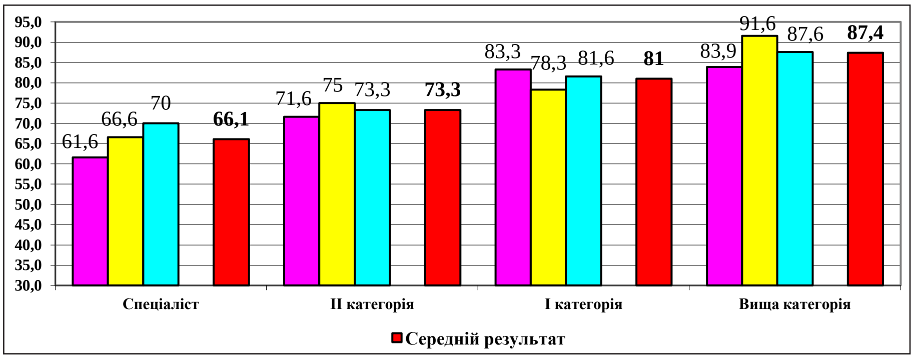
Обговорення результатів дослідження. Загальні результати свідчать, що аналіз уроків за схемою запропонованою Ю. В. Васьковим вчителі категорії «Спеціаліст» (стаж яких від 3 до 5 років) отримали результати від 61,6% до 70%, що становить по групі 66,1%. Вчителі «Другої категорії» (стаж яких від 10 до 18 років) отримали від 71,6% до 75,0%, що становить – 73,3%. Вчителі «Першої категорії» (стаж яких від 17 до 18 років) отримали від 78,3% до 83,3%, що становить – 81,0%. Вчителі «Вищої категорії» (стаж яких від 27 до 34 років) отримали від 91,6% до 87,5%, що становить – 87,4%. Загальні результати згідно аналізів уроків вчителів всіх категорій показують, що самий низький показник 61,6% у вчителя категорії «Спеціаліст», а найвищий – 91,6% у вчителя «Вищої категорії» наведені у діаграмі 1.

Загальні результати свідчать, що аналіз уроків за схемою запропонованою Петровим П. К. вчителі категорії «Спеціаліст» отримали результати 55,5 до 66,6 – по групі 60,1%. Вчителі «Другої категорії» отримали від 65,5% до 69,4%, що становить – 67,1%. Вчителі «Першої категорії» отримали від 72,2% до 77,7%, що становить – 75,1%. Вчителі «Вищої категорії» отримали від 77,4% до 88,8%, що становить – 82,1%. Загальні результати згідно аналізів уроків вчителів всіх категорій показують, що самий низький показник 55,5% знов у вчителя категорії «Спеціаліст», а найвищий – 88,8% у вчителя «Вищої категорії» представлені у діаграмі 2.

Загальні результати свідчать, що аналіз уроків за схемою запропонованою Островерховою Н. М. вчителі категорії «Спеціаліст» отримали результати від 32,2% до 48,3%, що становить по групі 41,8%. Вчителі «Другої категорії» отримали від 45,1% до 54,8%, що становить – 50,5%. Вчителі «Першої категорії» отримали від 64,5% до 80,6%, що становить – 72,0%. Вчителі «Вищої категорії» отримали від 77,4% до 83,8%, що становить – 80,6%. Результати аналізів уроків вчителів всіх категорій показують, що самий низький показник 32,2% у вчителя категорії «Спеціаліст», а найвищий – 83,8% у вчителя «Вищої категорії» наведені у діаграмі 3.

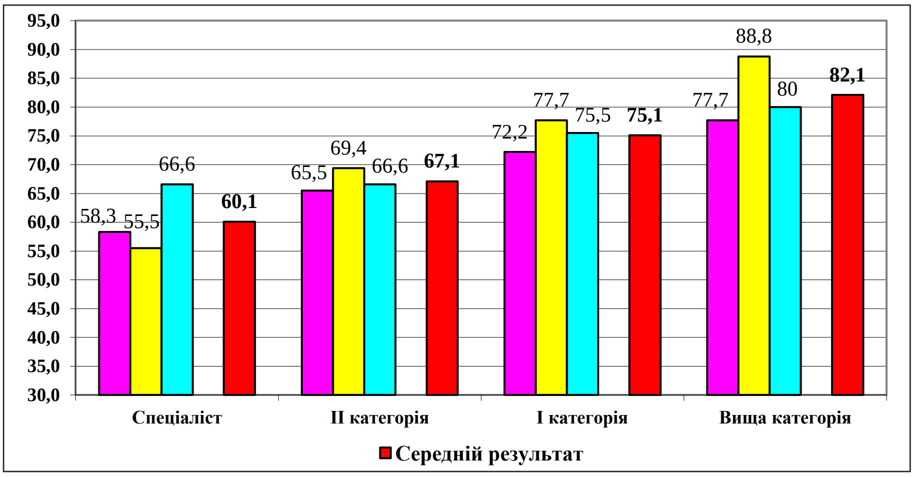
Загальні результати свідчать, що аналіз уроків за схемою запропонованою Ю. К. Бабанським вчителі категорії «Спеціаліст» отримали результати 60,0% до 66,6 – по групі 64,4%. Вчителі «Другої категорії» отримали від 60,0% до 73,3%, що становить – 66,6%. Вчителі «Першої категорії» отримали від 60,0% до 80,0%, що становить –

Діаграма 1

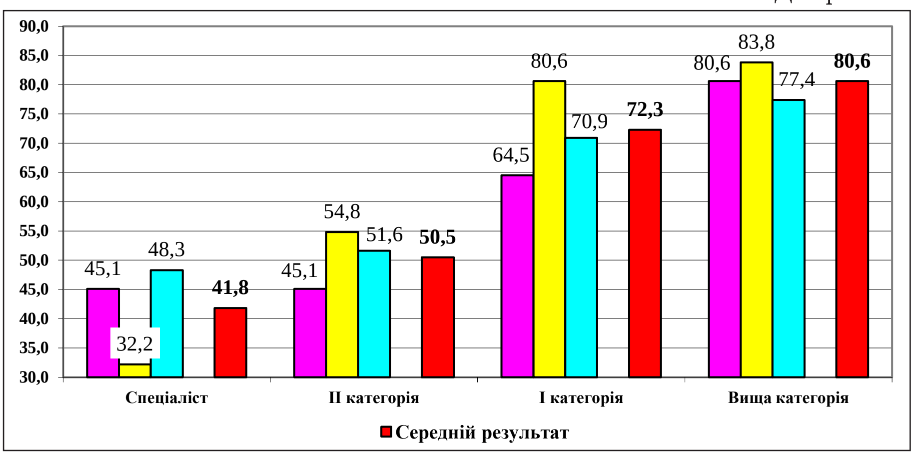
Порівняльні результати аналізу уроків фізичного виховання вчителями різних категорій (за Васьковим Ю.В.) %

Діаграма 2

Порівняльні результати аналізу уроків фізичного виховання вчителями різних категорій (за Петровим П.К.) %

Діаграма 3

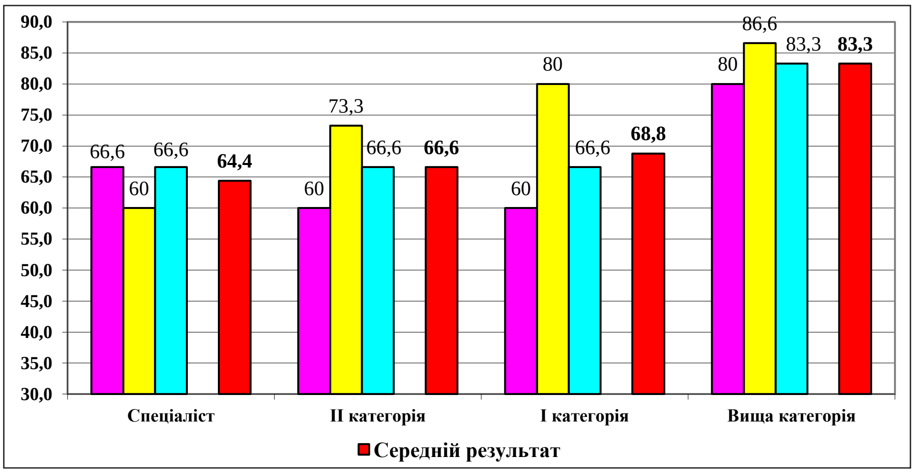

Порівняльні результати аналізу уроків фізичного виховання вчителями різних категорій (за Островерховою Н.М.) %

68,8%. Вчителі «Вищої категорії» отримали від 80,0% до 86,6%, що становить – 83,3%. Загальні результати згідно аналізів уроків вчителів всіх категорій показують, що самий низький показник 60% мають вчителя категорії «Спеціаліст», «Другої категорії» і навіть «Першої категорії», а найвищій – 86,6% у вчителя «Вищої категорії» наведені у діаграмі 4.

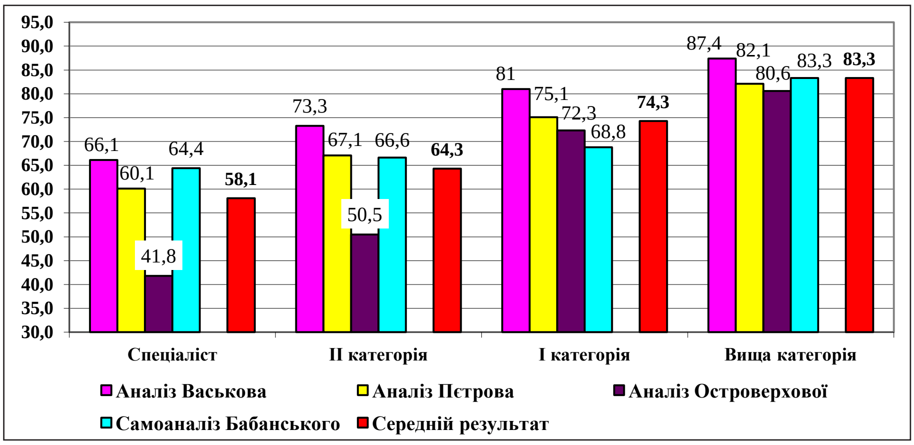
Аналізуючи середні результати по кожному виду аналізу уроку серед всіх категорій вчителів можна зробити висновок, що в кожній групі найвищій показник має аналіз уроку згідно схеми Ю. В. Васькова від 66,1% до 87, 4%, на другому місці аналіз уроку за П. К. Пєтровим від 60,1% до 82,1%, на третьому місці – аналіз уроку запропонований Ю. К. Бабанським від 64,4% до 83,3% і на четвертому місці аналіз уроку за Н. М. Островерховою від 41,8% до 80,6% наведені у діаграмі 5.

Діаграма 4

Порівняльні результати самоаналізу уроків фізичного виховання вчителями різних категорій (за Бабанським Ю.К.) %

Діаграма 5

Порівняння середніх результатів аналізів уроків фізичного виховання

Після проведення порівняльного аналізу результатів можна зробити висновки, що самий оптимальний аналіз уроку для всіх категорій вчителів – це аналіз уроку запропонований Ю. В. Васьковим. Він ширше за всіх, найоптимальніше розкриває компоненти, яких слід дотримуватись під час аналізу уроку з фізичного виховання.

Висновки. Після проведення всіх математичних розрахунків ми можемо зробити висновок, що самий оптимальний аналіз уроку – це аналіз уроку фізичної культури за схемою Ю. В. Васькова.

Враховуючи те, що автор пропонує аналізувати основні структурні компоненти навчального процесу відповідно до їх функцій.

Позитивні сторони цього варіанту:

1) визначення достатнього мінімуму аналізованих компонентів на основі загальнодидактичної моделі навчального процесу;

2) застосування певної шкали оцінювання та рівнів реалізації як окремих компонентів, так і освітнього процесу в цілому;

3) наочність реалізації окремих компонентів і навчального процесу в цілому;

4) наочність можливості визначення взаємодії, взаємовпливу і взаємозалежності між окремими компонентами аналізу тощо.

Але не можна вважати, що слід використовувати лише і тільки аналіз одного автора. Аналізуючи урок з фізичної культури слід враховувати специфіку предмету, методична підготовка вчителя, стан матеріальної бази, доцільно використовувати декілька аналізів, щоб мати загальну картину освітнього процесу.

Список літератури:

1. Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. – К., 1994.
2. Бабанский Ю. К. Анализ эффективности современного урока / Ю. К. Бабанський // Народное образование. – 1979. – № 9.
3. Борисенко О. Навчально-виховний процес потребує управління / О. Борисенко // Фізичне виховання в школі. – 1996. – № 1. – С. 26–29.
4. Васьков Ю. В. Структурно-функціональний підхід до аналізу уроку / Ю. В. Васьков // Теорія та методика фізичного виховання. – 2005. – № 2. – С. 8–15.
5. Зотов Ю. Б. Организация современного урока / Ю. Б. Зотов – М.: Просвещение, 1984. – С. 84.
6. Конаржевский Ю. А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школою / Ю. А. Конаржевский – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
7. Медведев В. И. Педагогический контроль на уроках физической культуры в школе / В. И. Медведев – Х.: ХГПИ, 1988. – 36 с.

8. Островерхова Н. М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології / Н. М. Островерхова – Київ: Фірма «ІНКОС», 2003. – 352 с.
9. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2 / Б. М. Шиян – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 248 с.

Ивахненко В.А.
Красноградский колледж Коммунального заведения
«Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования проведения уроков по физической культуре учителями разных категорий. Использование разных методик анализа урока физической культуры помогает рассматривать его как форму контроля за состоянием образовательного процесса, как способ повышения эффективности проведения уроков в дальнейшей практике, а также определяет уровень профессиональной подготовленности учителя. По результатам исследования определено оптимальную технологию наблюдения и анализа урока, которая дает возможность раскрывать почти все аспекты образовательного процесса урока, давала достоверную оценку подготовленности учителя к уроку. Проведенные исследования дают возможность утверждать, что самый оптимальный анализ урока – анализ урока физической культуры по схеме Ю.В. Васькова. При анализе урока по предлагаемой схемы учитывается специфика предмета, методическая подготовка, состояние материальной базы. Однако мы считаем, что целесообразно использовать и другие существующие анализы, что помогает определить оптимальный вариант проведения уроков с использованием разнообразных технологий.
Ключевые слова: технология наблюдений, образовательный процесс, профессиональная подготовка учителя, урок физической культуры, структура урока, дидактичные задачи.

Ivahnenko V.O.
Krasnograd college of Communal Establishment
«Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Soviet

PEDAGOGICAL EVALUATION OF PHYSICAL CULTURE LESSON AS WAY TO IMPROVE ITS EFFICIENCY

Summary
The article presents the results of the study of physical education classes by teachers of different categories. Using different methods of physical culture lessons analysis helps to consider as a form of control over the state of the educational process, as well as a way to improve the effectiveness of the conduct, as well as determine the level of teacher 's professional preparation. According to the results of the study, the optimal technology of observation and analysis of the lesson was identified, which would reveal almost all aspects of the educational process, and give a reliable assessment of the teacher's preparation for the lesson. The obtained results indicate that the most optimal analysis of the lesson is an analysis of the physical culture lesson according to Vaskov's scheme. Analyzing the lesson we should take into account the specifics of the subject, the teacher's methodological training, the state of the material base, it is also advisable to use several analyzes to have a general picture of the educational process.
Keywords: technology of observation, educational process, teacher's professional training, the physical culture lesson, structure of the lesson, didactic tasks.

УДК 796.355.032.2(091)

ПЕРШІ ТУРНІРИ З ХОКЕЮ НА ТРАВІ НА ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРАХ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

Кривенко Ю.О., Курочкін В.Г.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлено особливості виникнення та розвитку хокею на траві у світі. Появу на території Європи ігор схожих на хокей вчені пов'язують з впливом римських воїнів на континенті. Вони запозичили гру у греків та розповсюдили її між іншими жителями прилеглих держав. Головним осередком розвитку сучасного хокею на траві стали школи та університети Англії в другій половині XIX ст. Важливим етапом у розвитку гри вважають включення її до програми Олімпійських ігор.

Ключові слова: хокей на траві, турнір, історія, спортивні ігри, Олімпійські ігри.

Постановка проблеми. Хокей на траві – одна з найбільш древніх спортивних ігор. На стіні однієї з пірамід у Бені Хасан в долині Нілу, зображені два гравця з ключками, що борються за м'яч. Це свідчить, що в Єгипті в хокей на траві грали ще за 2000 р. до н. е. У історичних документах є записи про те, що ігри, схожі на хокей, були у стародавніх японців (качи і дакіу), в індіанців-ацтеків (чеука) [5, с. 5]. У афінському Акрополі зберігся барельєф, на якому зображена група з шести чоловік з ключками, двоє з них вводять м'яч в гру. Вчені встановили, що зображення належить приблизно до 490 рр. до н.е., тобто були зроблені незадовго до бою у Марафоні між персами і греками. Наступний зі збережених і виявлених історичних пам'ятників гри відноситься тільки до 1200 р. н.е. На товстому склі вітражу Кентерберійського кафедрального собору в Англії намальований хлопчик, який тримає ключку в лівій руці і м'яч у правій руці. Фігура чоловіка, який б'є ключкою по м'ячу, збереглася в східному вікні Глочестерського кафедрального собору, побудованого на честь захоплення м. Кале у 1346–1347 рр. У копенгагенському музеї на вівтарі стоїть статуетка, на якій зображено два хокеїсти, які розігрують м'яч. Вона, за історичними документами, відноситься до 1333 р. [5, с. 6].

Поява на Європейському континенті ігор, схожих з хокеєм, історики пов'язують з пануванням римлян. Римські воїни принесли з Греції паганіку – гру зігнутою палицею і м'ячем, обтягнутим шкірою і набитим пір'ям. Мабуть, від неї беруть свій початок такі ігри, як кольбе в Німеччині, хет кольвен в Голландії, а потім херлінг в Ірландії і шинті в Шотландії. Сучасна назва гри хокей, можливо, походить від старофранцузької хоке (hoquet) – палиця пастухів з крюком. Багато істориків вважають, що родоначальниками хокею на траві є пастухи, які у вільний час грали в нього на літніх пасовищах. З інших джерел відомо, що назва хокі (hockie) вперше згадується в Ірландії у 1527 р. На початку середньовіччя в ряді графств свята збирання врожаю називалися співзвучним словом хоуки або хокі. У середньовіччі гра була в занепаді, пам'ятники, що відносилися до цього історичного періоду, не збереглися.

У сучасному вигляді хокей на траві з'явився у XIX ст. в Англії. Базою розвитку були школи та університети. Перший хокейний клуб «Блекхіт» (Лондон) був заснований у 1861 р. Гравці збиралися у готелі «Принцеса Уельська», вибирали собі з мішка капелюхи червоного або синього кольору (ці кольори клуб зберіг і до теперішнього часу) і виходили грати на місцеве поле – червоні проти синіх. Гра тоді велася обома сторонами ключки. М'яч був досить легким, виготовлявся з чорної гуми і мав форму куба. Хокейне поле мало розміри 200 на 60 ярдів. Незабаром за «Блекхітом» в районі Лондона з'явилися і інші хокейні клуби: «Теддінгтон», «Сурбітон», «Річмонд», «Іст Суррей». Перші правила гри, які зокрема, визначали, що в грі можуть брати участь не більше 30 осіб з кожного боку, були розроблені у 1852 р. у Харроу (Harrow), а в 1860 р. у Ітонському коледжі були затверджені правила гри [4, с. 12].

У кожній школі, в кожному клубі в той час був свій варіант правил гри. Першим клубом, який спробував стандартизувати правила, був «Іст Суррей». У правилах 1875 р. говорилося, що «ключка не повинна підніматися вище за плече», «гол не може бути зарахований, якщо м'яч був забитий з відстані більше ніж 15 ярдів від стійки воріт», «м'яч повинен бути білого кольору». У правилах, розроблених в клубі «Теддінгтон», заборонялася гра рукою. М'яч повинен мати форму кулі, і, найголовніше, встановлювалася обов'язкова розмітка кола удару, з якої можна забивати м'ячі [8, с. 5].

У 1886 р. сім клубів утворили хокейну асоціацію. Вони продовжували грати зі старими кулями з крикету, замість чорного каучуку, запропонованого одним із членів-засновників клубу «Блекхіт». У кожній команді брало участь одинадцять гравців.

У наступні роки воїни розповсюдили хокей на траві по всій території Британської імперії. У 1895 р. було зіграно перший міжнародний турнір з цього виду спорту, який регулювався Радою з хокею на траві. Уельс переміг Ірландію з рахунком 3:0.

У цей час гра набувала популярності за межами Європи. Індія – одна з численних колоній Британії, взяла участь у змаганнях з хокею на траві, після того як британські службовці ознайомили їх з грою. У 1885 р. в Калькутті були організовані перші клуби. За десять років в Індії почали проводити турніри Ага Хана та Кубок Беїона. Хокей на траві було зроблено національним видом спорту Індії [3, с. 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день питання виникнення та розвитку хокею на траві досліджено частково. Опра-

цювання літературних джерел дало змогу визначити, що короткі історичні відомості про гру містяться у підручниках, збірниках, періодичних виданнях. Проте викладений матеріал має певні розбіжності.

У той же час потребують уточнення наукові дослідження щодо передумов появи хокею на Олімпійських іграх.

Виклад основного матеріалу досліджень. Олімпійські ігри в Лондоні розпочалися 27 квітня 1908 р. і тривали шість місяців. У ті роки ще не існувало традиції давати країні – організаторам Олімпіади право включати в цикл змагань найбільш популярні в даній країні ігри. Проте англійські організатори наполягли на включення до програми змагань всіх видів спорту, які в той час були популярні на Британських островах. Внаслідок цього на Олімпійських іграх у Лондоні було вручено медалі у 22 видах спорту, що стало рекордом в порівнянні з трьома попередніми Олімпіадами [5, с. 7]. Саме завдяки наполегливості господарів Олімпійських ігор до програми змагань включено хокей на траві.

На початку XX ст. хокей на траві був відомий в англомовних країнах: на Британських островах, в Австралії, Канаді, Новій Зеландії, а також в Індії та деяких Африканських країнах. В Європі він ще не набрав такого розмаху і зацікавленості у людей.

Формування організаторами Олімпійських ігор хокейного турніру проходило тривалий період, тому змагання почалися 29 жовтня 1908 р. З Європейського континенту на хокейних змаганнях брала участь команда Франції і клуб «Уленхорстер» з Гамбурга (Німеччина). До складу учасників турніру були включені команди Англії, Шотландії, Уельсу та Ірландії. За нині існуючими правилами, до участі у змаганнях на Олімпіаді команди Англії, Шотландії та Уельсу не повинні бути допущені, так як членом МОК є тільки Великобританія. Не могла брати участь в іграх і німецька клубна команда, яка не мала статуту національної олімпійської збірної. Змагання відбувалися на стадіоні «Уайт-Сіті». Трав'яне покриття було низької якості, тому гравцям було важко показати хорошу майстерність під час гри. Турнір розпочався з чвертьфінальних матчів і проводився за олімпійською системою вибування з боротьби за головний приз після першої поразки. За результатами жеребу в чвертьфіналах зустрілися Англія і Франція, Шотландія і Німеччина. Команди Ірландії та Уельсу відразу зіграла півфінальний матч.

Матчем відкриття стала зустріч Шотландія-Німеччина. Шотландці взяли гору з рахунком 4:0. Визначною подією в цьому матчі було те, що в ньому виявився гравець, що забив перший м'яч в олімпійській хокейній історії. Ним став лівий інсайд шотландців Ін Лейнг. Цікаво відзначити, що автор першого олімпійського голу ніколи більше не грав за збірну своєї країни. У другому чвертьфіналі збірна Англії без особливих зусиль перемогла команду Франції – 10:1. У цей же день у першому півфіналі ірландці обіграли Уельс – 3:1, а у другому півфіналі англійці переграли шотландців – 6:1. Фінальна гра між командами Англії та Ірландії пройшла за повної переваги англійських хокеїстів і закінчилася з рахунком 8:1. Кращим гравцем змагань був визнаний англійський хокеїст Стенлі Шовеллер. Він був єдиним гравцем, який виступив і на наступному олімпійському турнірі, через 12 років.

На наступних Олімпійських іграх у Стокгольмі у 1912 р. змагання з хокею на траві не проводилися. Гра з ключками не була популярною в скандинавській країні, тому організатори змагань відмовилися проводити турнір. З іншого боку у шведів не було досвіду проведення змагань подібного рівня з хокею на траві (забезпечення майданчиками і суддівством змагань), а країн, які подали заявку для участі у турнірі було дуже мало.

Наступні Олімпійські ігри у 1920 р. були проведені в Антверпені. Наслідки воєнних дій у Першій світовій війні негативно позначилися на організації змагань. Початок турніру знову було перенесено. Ігри проводилися після завершення олімпійської програми. У протиборстві з хокею на траві взяли участь чотири команди: Велика Британія (представником була збірна Англії), Данія, Франція та Бельгія. Змагання відбулися на олімпійському стадіоні в Антверпені за коловою системою. У першому матчі взяли учать збірні команди Бельгії та Франції. Напружена гра закінчилася вольовою перемогою бельгійських спортсменів з рахунком 3:2. Наступний поєдинок закінчився впевненою перемогою англійських хокеїстів над господарями турніру – 12:1. Ця гра запам'яталася також історичним досягненням: центральний нападник збірної Англії Стенлі Шовеллер був єдиним учасником перших змагань з хокею на траві на Олімпіаді 1908 р. і зміг відзначитися забитими голами в фіналі Олімпійського турніру в Антверпені через дванадцять років.

Потім збірна Великобританії впевнено обіграла данців – 6:1. Французи програли датчанам 1:9 і міцно закріпилися на останньому місці. Англійцям залишалося провести всього один матч з командою Франції, але французи не з'явилися на гру. Арбітри оголосили команду Великобританії переможцем матчу. В останньому матчі турніру в Антверпені данці обіграли бельгійців з рахунком 5:2. Вперше в історії олімпійських турнірів було проведено нагородження трьох призерів змагань. Золоті медалі були вручені англійцям, срібні – данцям і бронзові – бельгійцям.

У 1928 р. перемогу на Олімпійських іграх святкували хокеїсти Індії. У всіх іграх вони не пропустили жодного м'яча у свої ворота. Вони домінували і на наступних турнірах на Олімпійських іграх до 1956 року (6 турнірів виграли), також перемогли у 1964 і 1980 рр. Збірна команда Пакистану вибороли золоті медалі на Олімпійських змаганнях з хокею на траві в 1960, 1968 та 1984 рр. Хороші результати на Олімпійських іграх показували хокеїсти Німеччини, Нідерландів та Австралії [5, с. 7].

До 70-х рр. XX ст. матчі з хокею на траві проводилися на трав'яному газоні. На Олімпійських іграх 1976 р. в Монреалі представили поля на синтетичній основі. Модернізація стала проривом у розвитку хокею на траві. Синтетичне покриття стало міжнародним стандартом, оскільки його плавність дозволила збільшити швидкість гри. Важливою перевагою штучної поверхні ста-

ла висока вартість догляду за трав'яним газоном. Зміни відбулися і з розмірами ключки. Ширину ключки збільшили, а довжину – зменшили, оскільки вже не потрібно застосовувати велику силу для удару і ведення м'яча, як на трав'яних полях. Гак зробили зігнутим, що дозволило гравцям ловити м'яч, особливо в кутах майданчика. Виробники ключок почали експериментувати з міцнішими матеріалами (вуглецеве волокно, скловолокно) і на сьогоднішній день дерев'яні знаряддя майже не використовуються [6].

Висновки. Аналіз методичної літератури дозволив проаналізувати розвиток хокею на траві у світі та його появу на Олімпійських іграх. Важливим поштовхом у розвитку гри слід вважати панування римських воїнів на території теперішньої Європи. Значний вплив мали жителі Британських островів та колонії, які входили до складу Великої Британії.

Поворотним моментом у розвитку хокею на траві стало включення його до програми Олімпійських ігор. Організаторам змагань вдалося переконати посадовців на користь цієї гри. Перші турніри з хокею на траві не були масовими, хоча вони викликали інтерес у вболівальників. Хокей на траві у Великій Британії був популярним видом спорту. Хороші результати показували французькі та німецькі хокеїсти, але для розвитку гри потрібно було збільшити кількість учасників.

Для розширення географії Олімпійських ігор організатори зробили свій вибір на бельгійському портовому місті Антверпені. Перетин морських шляхів дав змогу туристам та морякам з різних країн відвідати змагання та ознайомитись новими видами спорту, зокрема з хокеєм на траві. Всі ці чинники дозволили вивести хокей на новий рівень від аматорської рухливої гри до динамічного та захоплюючого виду спорту, який привернув увагу людей з багатьох країн світу. Тому включення хокею на траві до програми Олімпійських ігор слід вважати важливою подією у його становленні та розвитку. Перші Олімпійські турніри з хокею на траві засвідчили про нагальну потребу в організації, яка б об'єднала всі федерації країн учасників та стала головним центром для здійснення управлінської діяльності. Тому Міжнародна федерація хокею на траві була створена лише у 1924 р. після проведених двох турнірів на Олімпійських іграх (1908, 1920 рр.)

На сьогоднішній день хокей на траві по праву знаходиться серед найпопулярніших та відомих видів спорту. За підтримки Міжнародної федерації хокею на траві проводяться турніри, організовуються майстер-класи для дітей, розробляються нові види ігор (хокей 5 на 5, пляжний хокей, парний хокей). Нові альтернативні види спорту сприяють глобальному розвитку хокею на траві та підвищенні майстерності гравців.

Список літератури:

1. Hockey player // Популярный журнал о хоккее на траве. 2007. № 1. 48 с.
2. Hockey player // Популярный журнал о хоккее на траве. 2008. № 3. 48 с.
3. Hockey player // Популярный журнал о хоккее на траве. 2009. № 3. 48 с.
4. Вайн Хорст Хоккей на траве. Техника и тактика / Х. Вайн. – М., Физкультура и спорт, 1980. – 104 с.
5. Курочкін В.Г. Правила з хокею на траві / В.Г. Курочкін, О.О. Борисов, Г.В. Курочкін. – Київ: Ювента, 2011. – 138 с.
6. Савин В.П. Теория и методика хоккея: учебник для студ. высш. учебных заведений / В.П. Савин. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 400 с.
7. Федотова Е.В. Хоккей на траве. Азбука спорта / Е.В. Федотова. – М.: Физкультура и спорт, 2005. – 279 с.
8. Федотова Е.В. Хоккей на траве: состояние, тенденции развития, перспективы: Метод. разработка. – М., ФХТР. – 2004. – С. 2–25.

Кривенко Ю.А., Курочкин В.Г.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПЕРВЫЕ ТУРНИРЫ ПО ХОККЕЮ НА ТРАВЕ НА ОЛИМПИЙСКИХ ИГРАХ И ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Аннотация
В статье освещены особенности возникновения и развития хоккея на траве в мире. Появление на территории Европы игр похожих на хоккей ученые связывают с влиянием римских воинов на континенте. Они позаимствовали игру в греков и распространили ее между другими жителями соседних стран. Главным центром развития современного хоккея на траве стали школы и университеты Англии во второй половине XIX в. Важным этапом в развитии игры считают включения ее в программу Олимпийских игр.
Ключевые слова: хоккей на траве, турнир, история, спортивные игры, Олимпийские игры.

Krivenko Y.O., Kurochkin V.G.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Gregory Skovoroda

FIRST TOURS WITH HONEY ON THE FIELD ON OLYMPIC GAMES AND THE PRECAUTIONS OF THEIR DAMAGES

Summary
The article highlights the peculiarities of the origin and development of hockey on the field in the world. The appearance in Europe of games similar to hockey scientists associate with the influence of Roman warriors on the continent. They borrowed the game from the Greeks and distributed it among other inhabitants of the adjoining states. Schools and universities in England in the second half of the nineteenth century became the main focus of modern hockey development on the field. An important stage in the development of the game is its inclusion in the program of the Olympic Games.
Keywords: hockey in the field, tournament, history, sports games, Olympic games.

УДК 796,087:373.24

БЕЗПЕКА ГРИ У ФЛОРБОЛ СЕРЕД ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Максименко Л.М.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Висвітлено історію появи флорболу, в тому числі і в Україні. Зроблено акцент на позитивному впливі гри на фізичний розвиток і фізичну підготовленість і, водночас, на негативній стороні – високому травматизму серед дітей дошкільного віку. Обґрунтовано, що застосування елементів гри у флорбол значно зменшує ризик отримання різних травм під час гри. Описано три послідовних етапи розучування елементів спортивної гри на ранніх етапах життя.
Ключові слова: флорбол, елементи гри у флорбол, етап навчання, етап закріплення, етап підготовки до гри, команди, стратегія і тактика гри.

Постановка проблеми. Флорбол або іннебенді – наймолодший із усіх видів хокею взагалі. У кінці XIX – на початку XX ст. хокей почав поширюватися і в Європі. Ніхто не міг передбачити, що хокей у залах так швидко завоює популярність і пошириться по всьому світу: проводяться внутрішні чемпіонати країн, міжнародні зустрічі, чемпіонати Європи та світу. Ця спортивна гра мала незвичайне емоційне забарвлення, доступність, демократичність, особливий інвентар. Поступово іннебенді вводиться в навчальні програми шкіл та університетів, у хокей грають не тільки чоловічі команди, а й жінки та діти по всіх вікових групах. У 1992 р створюється Міжнародна федерація флорболу, що в 1995 р затверджує міжнародні правила змагань, а в 2000 р флорбол (іннебенді) виходить на олімпійську арену з показовим турніром, щоб надалі стати повноправним членом на олімпійській арені [10, с. 34]. В Україну флорбол потрапив у 90-х, завдяки загальній доступності, простоті і низькій затратності цієї гри. У 2005 році була створена Всеукраїнська федерація Флорболу. Із 2010 р. почали проводити чемпіонати, так 17–19 грудня 2010 року в Донецьку пройшов перший чемпіонат України з флорболу. У м. Суми за участі Президента Федерації флорболу О. Чемелюха досить активного розповсюдження серед юніорів набули міні-турніри із 2009 р. Пізніше було затверджене положення про проведення першості м. Сум по флорболу «Здорова нація – 2011» серед збірних команд дошкільних навчальних закладів м. Сум. На жаль, поступово спортивну роботу, пов'язану із підготовкою команд до гри було призупинено із-за високого травматизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку суспільства, що характеризують динамікою змін, особливої значущості набувають проблеми виховання здорового і гармонійно розвиненого підростаючого покоління, якому притаманний високий рівень розумових здібностей та фізичної активності [3, с. 146]. У боротьбі з малорухливістю на допомогу приходять різноманітні засоби фізичної культури, у тому числі елементи спортивної гри у флорбол [2, с. 123]. Ігрова форма організації рухової діяльності дітей як стимулятор емоційного насичення формує мотивацію активної участі, забезпечує достатній рівень активності та якість виконання рухових дій [3, с. 146]. Той факт, що ігри з елементами спорту можуть проводитись і на свіжому повітрі подвоює, а то й потроює оздоровчий вплив на організм дитини. Усе це підкреслює вагомість та доцільність використання елементів флорболу у процесі фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку [2, с. 156; 4, с. 144; 6, с. 32; 9, с. 34].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На наш погляд робота щодо впровадження флорболу в оздоровчу і спортивну сфери життя особливо серед дитячого населення є досить актуальною для Сумської області і м. Суми. Проте спостерігається недостатньо ме-

тодичної інформації щодо етапного розучування елементів спортивної гри у флорбол серед дошкільників, що є суттєвою підготовкою до командної гри для школярів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є наукове обґрунтування основних етапів розучування елементів флорболу для забезпечення безпеки гри серед дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Розділяємо наукову думку М. Рунової, що розучування елементів спортивної гри у навчально-виховному процесі ефективним може бути за умови послідовності трьох етапів [4, с. 145; 6, с. 32].

1. Етап навчання. Завдання: познайомити з правилами гри флорбол; формувати навички безпечної гри; вчити правильному триманню ключки у руках та веденню м'яча ключкою. На цьому етапі основним засобом являються спеціальні фізичні вправи, що орієнтують дитину на якість виконання рухів (правильність, чіткість, виразність). Вони є необхідними для набуття рухових умінь. Фізичні вправи з інвентарем (м'ячами і ключками) на розучування елементів гри у флорбол розвивають не лише великі, а й дрібні м'язи, збільшують рухливість суглобів фаланг та кисті. Під час дій ключки з м'ячем створюються умови для включення в роботу обох рук, що важливо для повноцінного розвитку дитини. Спеціальні фізичні вправи укріплюють м'язи, що утримують хребет і сприяють формуванню правильної постави [2, с. 78]. Поряд із впливом на формування опорно-рухового апарату спеціальні фізичні вправи є дієвим засобом розвитку органів дихання, зміцнення діафрагми, міжреберних м'язів, м'язів черевного пресу, – це все сприяє збільшенню життєвої ємкості легень. Ритмічність рухів дозволяє формувати навички раціонального дихання, регулювати силу і тривалість вдиху і видиху, поєднувати ритм і частоту дихання зі структурою фізичного руху [2, с. 67; 3, с. 146]. Навчання дій із м'ячем тренують вестибулярний апарат, сприяють удосконаленню рухової реакції дітей, точності відтворення рухів в часі та просторі [6, с. 34; 7, с. 14; 8, с. 234]. Спеціально підібрані фізичні вправи сприяють правильному засвоєнню техніки виконання. Безперечна перевага ігрової вправи при розучування гри у флорбол ще й у тому, що в ній більш чітко виступають завдання прямого навчання і вона може використовуватися як на етапі розучування рухової дії, так і на етапі закріплення для вдосконалення рухових навичок [2, с. 56]. Варто також зазначити, що ігровий характер вправ знімає напруження, що виникає в процесі виконання рухів, сприяє більш старанному їх виконанню, приваблює дітей і викликає позитивні емоції. А на основі позитивних емоцій умовно-рефлекторні зв'язки, що покладені в основу оволодіння дітьми руховими діями, утворюються значно легше та швидше. Міцність цим зв'язкам надають яскраві, позитивні емоційні переживання [4, с. 143; 5, с. 45]. Це свідчить про те, що завдяки застосуванню ігрових вправ навчально-виховний процес стає привабливим, радісним, сприяє швидкому засвоєнню освітнього змісту, дає змогу послабити негативний вплив на прояви таких вікових особливостей дітей, як мимовільність усіх психічних процесів, нестійкість уваги, швидка втомлюваність. В ігрових вправах чітко виступають завдання прямого навчання, а уявна ситуація, імітація дій та ігровий образ сприяють створенню мотиваційної готовності в дітей до навчання спортивної гри у флорбол [2, с. 45; 8, с. 345]. Сформована мотивація забезпечує успішність засвоєння вимог до якості виконання рухових дій, стимулює, викликає підвищення активності (рухової, емоційної, мовленнєвої та інтелектуальної), яку доцільно продовжувати розвивати і переходити на наступний етап – формування навичок, завдяки програванню ігрових моментів спортивної гри [4, с. 144].

2. Етап закріплення. Завдання: закріпити отримані техніко-тактичні навички; спонукати дітей до самостійної гри. На цьому етапі основним засобом являються елементи спортивної гри – це систематично і послідовно організовані фізичні вправи, що вимагають стійких умов проведення та сприяють успішному оволодінню дошкільниками елементами спортивної техніки і найпростішими тактичними діями під час спортивної гри [3, с. 147; 4, с. 145; 6, 32]

Елементи спортивної гри у флорбол дають можливість дитині оволодіти різноманітними, доволі складними видами дій, виявляти самостійність, активність та творчість. Елементи спортивної гри, за відповідної організації їх проведення, сприятливо впливають на фізичний розвиток і працездатність дитини [2, с. 34; 4, с. 146]. Рухові дії з м'ячами, ключками сприяють розвитку в дітей окоміру, координації, ритмічності, узгодженості рухів. Заняття з використанням елементів флорболу розвивають у дітей такі фізичні якості, як спритність, швидкість, силу, оскільки дитині часто доводиться в ігровій ситуації передавати м'яч партнеру або кидати його в ціль, що розташована на певній відстані. Дітям часто доводиться швидко перебігати на інше місце ігрового майданчика, щоб встигнути заволодіти м'ячем або протидіяти оволодінню м'ячем суперником тощо. Розучування елементів спортивної гри у флорбол сприяє розвитку вміння ловити, тримати, відбивати й передавати м'ячі, а також розраховувати напрямок кидка, узгоджувати з ним силу, розвивати виразність рухів, орієнтуватися в просторі [1 с. 46; 2, с. 209; 3, с. 144]. Вони сприяють удосконаленню діяльності основних фізіологічних систем організму (нервової, серцево-судинної, дихальної), поліпшенню загального фізичного розвитку, фізичної підготовленості дітей [8, с. 134]. Елементи спортивної гри слід виконувати лише на етапі закріплення та вдосконалення рухових навичок. Це пояснюється тим, що в рухливій грі як колективній діяльності, де дії учасників взаємопов'язані, дітей більше цікавлять результати самої гри, а не якість виконання рухової дії [2, с. 78]. Отже, елементи спортивної гри у флорбол можуть виступати одним із основних засобів і методів фізичного виховання, сприяти ефективному вирішенню оздоровчих, навчально-виховних та розвивальних завдань [3, с. 146]. Такі заняття сприяють вихованню у дошкільників позитивних морально-вольових якостей, створюють сприятливі умови для виховання дружніх відносин у колективі, вчать допомагати іншим [3; 4]; виховують витримку, самостійність, організованість, наполегливість, ініціативність; формують інтерес та позитивне ставлення до активної фізичної діяльності, бажання досягати певних успіхів, долати перешко-

ди, особисті труднощі (емоційно-ціннісну активність) [3, с. 145].

Отже, перші два етапи є успішною підготовкою старших дошкільників у подальшому до командної гри у флорбол серед школярів.

3. Етап підготовки до змагань. Завдання: продовжувати удосконалювати технічні навички; проводити ігри з командами дітей; формувати розуміння залежності успіху команди від дій кожного гравця. На цьому етапі основним засобом являється проведення змагань із флорболу між командами. Успішність команд на даному етапі визначає стратегія, іншими словами можна сказати – мистецтво управління підготовкою і виступом команд на змаганнях [9, с. 12; 10, с. 34]. Стратегія передбачає розробку плану розподілу сил на досить тривалому проміжку часу під час змагань, рішень завдань організаційного характеру. Наприклад, при рівності фізичної, технічної і психологічної підготовленості виграє команда з більш високим рівнем тактичної підготовленості. Отримати такий рівень – задача стратегічна [1, с. 46; 8, с. 111]. Таким чином, стратегічні цілі та задачі повинні реалізовуватися за допомогою тактики (рис. 1).

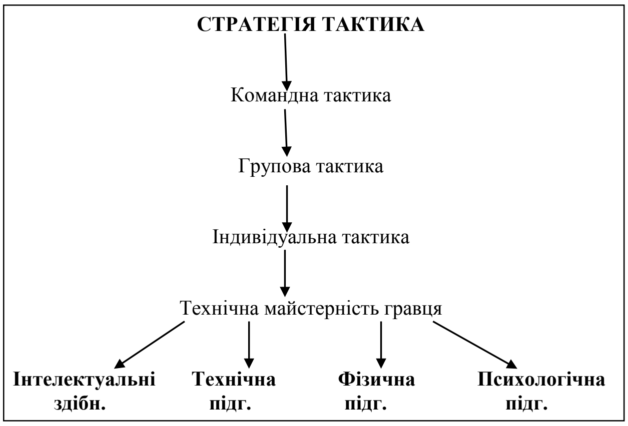

Рис. 1. Система підпорядкування стратегії і тактики у флорболі

Схематично показано систему підпорядкування стратегії і тактики у флорболі. Базовим компонентом цієї структури є технічна майстерність гравця, яка визначається рівнем технічної, фізичної і психологічної підготовленості, а також рівнем інтелектуальних здібностей, які дозволяють йому набути необхідні знання, вміння та навички для використання їх під час гри у флорбол. Висока технічна майстерність визначає ефективність індивідуальних, групових і командних тактичних дій. Основне місце у даній схемі займає стратегія, що визначає кінцеві цілі, завдання та шляхи досягнення спортивних результатів. Стратегія «керує» тактикою гри, що підпорядковується техніці [9, с. 22]. Тактика у флорболі – це раціональне побудова та організація колективних та індивідуальних дій гравців на тривалий проміжок часу і при оптимальному використанні засобів і методів боротьби з противником для досягнення перемоги [1 с. 44; 9, с. 24].

Основним завданням тактики у флорболі є визначення оптимальних засобів, форм, способів і методів ведення гри проти конкретного супротивника в конкретних ігрових умовах, як у захисті, так і в нападі [8, с. 256]. Її форму характеризують індивідуальні, групові і командні дії. Раціональні дії гравців (індивідуальні, групові і командні), що застосовуються в боротьбі з противником, є способами ведення гри. Усі прийоми техніки в нападі і в захисті відносяться до засобів ведення гри. Технічні прийоми служить засобом перетворення у дію тактичних задумів гравців у змагальної діяльності, є інструментом тактики і підпорядковуються їй, а їх системне використання в рамках певних тактичних дій визначають методи ведення боротьби. До методів ведення гри відносять такі поняття як система, стиль, темп і ритм. Система гри – це основний спосіб ведення протиборства, який виражається в організації командних дій із заздалегідь обумовленими функціями кожного гравця в нападі та захисті. Під стилем у нападі і захисті розуміють сукупність ознак, що характеризують гру, окремих гравців і флорбольну команду в цілому (наступаючий, захищаючий, контратакуючий, комбінаційний). Темп – швидкість виконання ігрових дій та інтенсивність ведення гри, ритм – співвідношення дій гравців і всієї команди в часі [9, с. 18]. Тактична підготовка у флорболі включає оволодіння на заняття є тактичними діями і розвиток тих якостей, що важливі для здійснення цих дій. У тактичних діях гравців та команд вагому роль займають психологічні аспекти: – перцептивні, пов'язані зі сприйняттям інформації (швидкість сприйняття зміни ситуації, широта поля зору, «бачення поля», вміння спостерігати за станом суперника); – інтелектуальні, пов'язані з оцінкою обставин і прийняттям рішення (насамперед оперативне мислення – мислення в умовах термінового вирішення завдання і ліміту часу, вміння швидко розпізнавати наміри суперника); – психомоторні, пов'язані із здійсненням цього рішення (швидкість рухів, сенсомоторна координація) [1, с. 49; 9, с. 23; 10, с. 28].

Таким чином, досвід науковців [1, с. 48; 3, с. 147; 8, с. 89] показує, що перспективнішими є гравці, які почали займатися спортом на ранніх етапах життя.

Висновки. Отже, рекреаційна спрямованість флорболу забезпечується великою різноманітністю рухових дій, що надають різнобічний вплив на організм дітей 5-ти і 6-ти років. Динамічний характер гри, постійно високе емоційне і фізичне напруження активізують захисні сили організми, підвищуючи його резервні й адаптаційні можливості. дуже істотне значення має організація рухової діяльності. Тому регулярна гра у флорбол сприяє ефективному фізичному вдосконаленню. Залучення дітей до цієї гри дозволяє цілеспрямовано і планомірно розвивати рухово-координаційні, морально-вольові якості, удосконалювати функціональні можливості організму в цілому [3, с. 145]. Таким чином, при навчанні дітей 5-ти і 6-ти років елементів спортивної гри у флорбол, перш за все, необхідно формувати у них інтерес до фізичної культури, а також потребу до самостійних занять. Займатися спортом із метою досягнення високих спортивних результатів не рекомендується для даної вікової категорії, але виконувати спеціальні фізичні вправи, розучувати ігрові моменти флорболу та програвати елементи змагань не тільки можливо, але й до-

цільно. При організації таких спортивних занять інструктору з фізичної культури потрібно правильно враховувати вікові особливості дітей, їх фізичний розвиток і фізичну підготовленість, специфіку роботи ДДЗО [4, с. 145; 5, с. 65].

Пропозиції. Нами було розроблено рекомендації «Методичний супровід застосування фізичних вправ спортивного характеру (елементів флорболу) для зміцнення здоров'я дітей 5-ти і 6-ти років» [5, с. 56]. Вони були розповсюджені по всім дошкільним установам м. Суми і деяким із районів, де чітко були визначені засоби фізичної культури відповідно до етапу розучування з метою попередження виникнення травматизму.

Список літератури:

1. Быков А. В. Стратегия и тактика в командных видах спорта / А. В. Быков // Научно-теоретический журнал «Ученые записки». – 2011. – № 12(82). – С. 44–50.
2. Богініч О. Рухливі ігри та ігрові вправи з елементами спортивних ігор для дітей старшого дошкільного віку: методичний посібник / О. Богініч, Ю. Бабарчук. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 224 с.
3. Волчинський А. Вплив гри на підвищення рухової активності дошкільників / А. Волчинський, Н. Волчинська, Я. Смась // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. – Луцьк. – 2013. – № 1(21). – С. 144 – 148.
4. Максименко Л. М. Роль рекреаційних технологій у формуванні гармонійного розвитку дітей 5-ти і 6-ти років у дошкільних закладах освіти / Л. М. Максименко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К. – 2014. – Випуск 3К(45). – С. 143–146.
5. Методичний супровід застосування фізичних вправ спортивного характеру (елементів флорболу) для зміцнення здоров'я дітей 5-ти і 6-ти років: метод. рек. / уклад. Л. М. Максименко, С. В. Дорошенко. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – 88 с.
6. Рунова М. Формирование оптимальной двигательной активности / М. Рунова // Дошкольное воспитание. – 2000. – № 6. – С. 30–37.
7. Троценко В. В. Педагогічні умови формування емоційної стійкості в дітей 6- і 7-річного віку в процесі занять фізичною культурою: автореф. канд. пед. наук: спец. «Теорія і методика виховання» – 13.00.07 / В. В. Троценко. – К. 2001. – 17 с.
8. George A. Ghristopoulos. The Olympic Games in Ancient Greece / George A. Ghristopoulos. – Athens, Greece, 2003. – 408 p.
9. Paavilainen A. Team Tactics. Teaching Team Tactics in Floorball; Instructions and Drills. / A. Paavilainen. – Helsinki. International Floorball Federation, the 20th of September, 2007. – 54 p.
10. Rules of the Game. Rules and Interpretations / Translation by Anatoly Bykov. International Floorball Federation, Rules and Competition Committee, 2010. – 53 p.

Максименко Л.М.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

БЕЗОПАСНОСТЬ ИГРЫ У ФЛОРБОЛ СРЕДИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Показана история появления флорбола, в том числе и в Украине. Сделан акцент на положительном влиянии игры на физическое развитие и физическую подготовленность и одновременно на отрицательной стороне – высоком травматизме среди детей дошкольного возраста. Обосновано, что применение элементов игры в флорбол значительно уменьшает риск получения различных травм во время игры. Описаны три последовательных этапа разучивания элементов спортивной игры на ранних этапах жизни.
Ключевые слова: флорбол, элементы игры в флорбол, этап обучения, этап закрепления этап подготовки к игре, команды, стратегия и тактика игры.

Maksimenko L.M.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

SAFETY OF THE FLOORBALL AMONG THE CHILDREN OF THE SENIOR PRE-SCHOOL AGE

Summary
The history of the appearance of the floorball, including in Ukraine, is covered. The emphasis is placed on the positive effect of the game on physical development and physical fitness. And at the same time it is showed the negative side -high level of injury among children of preschool age. It is substantiated that the application of elements of the floorball significantly reduces the risk of receiving various injuries during the game. It is described three consecutive stages of learning the elements of the sport game in the early stages of life.
Keywords: floorball, elements of the floorball, training stage, fastening stage, stage of preparation for the game, teams, strategy and tactics of the game.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 336.72

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТИЧНИХ КОДЕКСІВ СТУДЕНТІВ

Васільєва В.А.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті визначено чинники, що призводять до виникнення особливих етичних проблем у професійному житті державних службовців. Розглянуто міжнародні стандарти функціонування етичних кодексів державних службовців, етичних кодексів студентів. Проаналізовано законодавство України стосовно регулювання вимог професійної етики для державних службовців. Використано матеріали Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України. Запропоновано шляхи підвищення ефективності державного управління через функціонування етичних засад майбутніх фахівців.
Ключові слова: державний службовець, етичний кодекс державних службовців, етичний кодекс студентів, державне управління, професійна етика.

Постановка проблеми. Реформа державної служби та оптимізація системи державних органів є однією з основних реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегією сталого розвитку «Україна 2020» та Програмою діяльності Кабінету Міністрів України. Професійні державні службовці відіграють важливу роль в системі державного управління, адже додержання конституційних прав і свобод громадян, послідовний і сталий розвиток країни, ступінь довіри громадян до державної влади безпосередньо залежить від кваліфікованості та моральності агентів влади. Однак, на жаль, в Україні не існує ще єдиного етичного кодексу державного службовця, а наявні лише Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, які комплексно не врегульовують вимог професійної етики для державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того, щоб більш детально проаналізувати особливості моральних якостей державного службовця слід, зокрема, звернутися до праць таких вчених, як О.А. Абрамова, Ю.С. Адушкін, О.Т. Барабаш, Ю.П. Битяк, С.М. Братусь, Т.Е. Василевська, В.С. Венедіктов, В.М. Горшеньова, В.В. Єршова, М.І. Іншина, І.О. Картузова, Н.Р. Нижник, Л.А. Пашко, О.В. Петришин, М.І. Рудакевич, Р. Токарчик, О.Б. Червякова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує чимало випадків недодержання державними службовцями етичних норм, які зумовлені як правовими, так і неправовими факторами. Однією із причин останнього може слугувати відсутність етичних кодексів студентів, які містили б концептуальні засади підготовки майбутніх правознавців, в профільних юридичних університетах України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження специфіки міжнародної практики в питаннях функціонування етичних кодексів державних службовців, етичних кодексів студентів, а також щодо можливості перенесення таких нормативних актів в площину української дійсності. Також передбачається здійснити аналіз ефективності застосування таких кодексів в умовах сучасного етапу розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Етику визначають як систематичне прагнення осмислити індивідуальний та суспільний моральнісний досвід людства з тим, щоб встановити правила, які повинні управляти поведінкою людей, виробити цінності, яких варто дотримуватися, а також щоб виховати такі риси характеру людей, які їм корисно в собі розвивати (Р.Т. Де Джордж). Етика розширює світогляд людини, з'ясовує для особистості смисл моральних цінностей та проблем, сприяє розвитку культури мислення, стимулює власний моральний пошук людини. Мораль же в свою чергу визначається як система норм і принципів поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства; система норм суспільного життя, успадкована від попередніх поколінь і освячена релігією, традицією та звичаями; за Біблією, співжиття людей регулюються за правилом: «Яким судом судите, таким вас судитимуть, якою мірою міряєте, вам одміряється» [1, с. 375].

Зазвичай поняття «етика» здебільшого вживається у значенні науки, а поняття «мораль» – реального явища, що досліджує дана наука, хоча чіткої межі між ними немає, оскільки здійснюючи вчинки людина використовує певні знання про їх моральність. Існують певні особливості функціонування моралі: 1) моральнісні судження є такими, що той, хто їх формулює, робить це для того, щоб застосувати їх і до себе; 2) мораль охоплює все розмаїття людського буття, вона не є замкненою лише на певному аспекті, сфері життя людей; 3) мораль існує не як стан, а як вектор свідомого життя, що означає безперервність зусиль по її реалізації; 4) мораль не може вміститися в певній змістовно конкретній, позитивній вимозі, або їх сукупності [2, с. 5].

Відомо, що кожна професія: чи то лікаря, чи то юриста, або ж педагога має свою мораль. Професійна мораль конкретизує загальні моральні норми й оцінки, які визначають ставлення людини до своїх професійних обов'язків, а опосередковано – до людей, з якими вона взаємодіє відповідно до свого фаху і до суспільства загалом. Через необхідність конкретизації положень професійної моралі і виникає професійна етика – вчення про професійну мораль, змістом якої передусім є моральні кодекси як зводи моральних норм і правил, які необхідно виконувати. Вони приписують певний тип відносин між людьми, що вважаються оптимальними з точки зору виконання людиною своїх професійних обов'язків. Професійна етика обґрунтовує необхідність розробки саме таких моральних кодексів, тлумачить їх з урахуванням специфіки професії, її утилітарного й гуманістичного призначення.

Виділення особливих професійно-етичних встановлень, в яких загальнолюдські принципи моралі конкретизуються відносно професійної діяльності, обумовлена низкою факторів: поперше, своєрідністю місця та діяльності професійного колективу у суспільстві; по-друге, специфікою особистих відносин в професійній діяльності; по-третє, підвищеними моральними вимогами, особливою напруженістю, складністю реалізації етичних норм у певних професіях.

Переліченні умови є визначальними й для професійної діяльності державних службовців через таке: 1) державні службовці займають специфічне місце у суспільстві, вони реалізують державну управлінську діяльність і державно-владні повноваження; 2) в професійній діяльності державних службовців складаються особливі відносини: відносини між державними службовцями і громадянами вибудовуються на засадах служіння державного апарату народові, його інтересам; 3) для побудови стосунків всередині професійної групи державних службовців кардинальне значення має принцип ієрархії.

Підвищенні моральні вимоги в державному управлінні обумовлені наступним: а) розпорядженням великими матеріальними цінностями, людськими ресурсами; б) безпосереднім впливом на життя конкретних людей; в) існуванням ризику, непередбачености у діяльності, сполученням формально-процедурних регламентацій діяльності з можливістю прийняття вольових суб'єктивних рішень, імовірним творчим характером праці.

Ці чинники призводять до виникнення особливих етичних проблем професійного життя державних службовців (проблеми дотримання державної таємниці, протидії корупційним діянням, збереження конфіденційної інформації громадян, політичної неупередженості, обмеження частини політичних, природних їх прав тощо). Таким чином, етика державного службовця виявляє специфічні вимоги до моральності державних службовців, які пов'язані з особливістю професії [2, с. 9–10].

Професійна мораль державних службовців – це особливості моральної свідомості, взаємовідносин, поведінки людей, які обумовлені державно-службовою діяльністю. Етика державної служби є різновидом управлінської етики, в якому на основі вивчення професійної моралі державних службовців обґрунтовуються ціннісні орієнтації, норми, моральні аспекти поведінки, взаємовідносин між людьми у процесі державно-управлінської діяльності, а також надаються практичні рекомендації, які зорієнтовані на цю діяльність [2, с. 10].

Етика державної служби є об'єктом дослідження в Україні цілої низки наук: філософії, соціології, психології, правознавства, політології, менеджменту, педагогіки та ін. З появою окремої галузі наукових знань – теорії державного управління – етика державної служби все більше локалізується в цій науці, до неї посилюється увага дослідників. У теорії державного управління та в інших галузях знань етика державних службовців пов'язана з багатьма науковими і практичними проблемами: суспільною сутністю державного управління, внутрішнім державним менеджментом, державним управлінням основними сферами суспільного життя, взаємовідносинами державних органів з інститутами громадянського суспільства, організацією діяльності державного апарату, добором, підготовкою і підвищенням кваліфікації кадрів державних службовців тощо [3, с. 20].

Ключовим моментом для побудови професійної етики є усвідомлення призначення професії в суспільстві, соціальних функцій, які повинні виконувати професіонали, іншими словами – усвідомлення місії професії. Одним із головних питань діючої системи державної служби, яке потребує подальшого врегулювання, є нормативна регламентація вимог професійної етики державних службовців.

Сучасний підхід європейської спільноти до етики державних службовців зумовлений двома основними обставинами: впровадженням нової парадигми державного управління, так званого «менеджеризму» та розбудовою Європейського Союзу як об'єднання демократичних незалежних держав.

Прикладом країн з ефективною системою функціонування державної служби можна навести Великобританію та Францію.

Британській державній службі притаманні висока корпоративна етика, сувора відповідність кодексу адміністративної моралі. Існує думка, що високі моральні якості державних службовців завжди були предметом особливої гордості британців. Британського державного службовця характеризують висока самодисципліна, чесність, моральність, турбота про «суспільний гаманець», професійна честь, прагнення завжди знайти найкраще рішення. Громадянська служба і сьогодні розглядається у Великобританії як «почесний обов'язок шляхетних людей», як знак довіри до них з боку «корони» і суспільства. Поведінка «слуг корони» регламентується етичним Кодексом державного службовця. У світовій практиці немає аналога цього документа. Його своєрідність полягає в тому, що він, з одного боку, регламентує етику професійної діяльності службовців починаючи від надання послуг населенню до політичних консультацій міністрам, з іншого – визнає взаємні обов'язки службовців і міністрів. Тому він складається з двох частин: вимог до службової діяльності міністрів та вимог до решти службовців. Цікавим є досвід заходів, розпочатих у цій сфері урядом М. Тетчер. Був

установлений контроль над «ефектом крученої двері», тобто міграції робітників між державною службою і комерційними структурами, а також над «ефектом човників», тобто переходом колишніх вищих службовців державного апарату після їх відставки у фірми тієї сфери, яку вони нещодавно курирували. Ці «ефекти» стимулюють корупцію, витікання до сфери бізнесу державних секретів, підривають принцип рівності умов на конкурсах за отримання державних замовлень. Зараз колишній службовець протягом двох років після відставки для подібних переміщень повинен отримати санкцію відповідних органів. На особу, яка виконує службу для уряду, покладається суспільна довіра, тому що ця служба дає широкі можливості для зловживань. Приходячи на державну службу, працівник робить свідомий вибір і погоджується на суворе обмеження як у публічній, так і у приватній діяльності. Чим більше посада, тим більше обмежень [10].

У Франції в 1991 р. було створено низку органів, зобов'язаних спостерігати, розкривати і відстежувати серйозні порушення правил службової поведінки державних службовців та доводити за необхідності відповідну інформацію про це до прокуратури й інших органів (Центральний департамент по запобіганню корупції, Міжвідомча комісія з розслідування контрактів, що укладаються службовцями, Вища рада з етики в національній поліції). Важливим напрямом адміністративної реформи є також підготовка державних службовців з менеджменту, який пов'язує утвердження нового підходу до їх професійної етики з формуванням «нової управлінської культури». Такий підхід до вирішення проблеми було зумовлено двома основними припущеннями: 1) не можна змінити організацію без зацікавленості вищого керівництва; 2) менеджмент людських ресурсів повинен перестати бути виключною сферою компетенції фахівців у цій галузі й має стати одним із функціональних обов'язків кожного керівника.

В нашій країні окремі аспекти законодавчо-нормативного регулювання поведінки державних службовців зафіксовані в Законі «Про державну службу» і Законі «Про запобігання корупції», а також у Загальних правилах поведінки державних службовців в Україні та ін.

Зокрема, у ст. 5 Закону «Про державну службу» (далі – Закон) закріплює основні вимоги до поведінки державного службовця, а саме сумлінне виконання своїх службових обов'язків; шанобливе ставлення до громадян, керівників і співробітників, дотримання високої культури спілкування; не допущення дій і вчинків, що можуть зашкодити інтересам державної служби або негативно вплинути на репутацію державного службовця. У ст. 8 Закону, визначаються основні обов'язки державного службовця, де зазначається, що він повинен: дотримуватися принципів державної служби та правил етичної поведінки; поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина; з повагою ставитися до державних символів України; обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації; забезпечувати в межах наданих повноважень ефективне виконання завдань і функцій державних органів; сумлінно і професійно виконувати свої посадові обов'язки; виконувати рішення державних органів, накази (розпорядження), доручення керівників, надані на підставі та у межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України; додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції; запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби; постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та удосконалювати організацію службової діяльності; зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню; надавати публічну інформацію в межах, визначених законом. У Законі є ще ряд положень, які прямо не вказують на етичні вимоги до поведінки державного службовця, але безпосередньо з нею пов'язані. Це, наприклад, ст. 36 Закону – «Присяга державних службовців».

Загальні правила поведінки державних службовців в Україні як правовий «акт закріплює реалізацію державними службовцями їх прав і обов'язків стосовно інших суб'єктів суспільних відносин, а також інформує громадян про поведінку, якої вони можуть очікувати від державних службовців». Такий підхід підвищує правову захищеність як громадян України, так і державних службовців. Наприклад, п. 8 розділу II Загальних правил поведінки державних службовців покладає на державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування обов'язок дбати про авторитет державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, а також про позитивну репутацію державних органів та органів місцевого самоврядування, що включає дотримання правил етикету, належного зовнішнього вигляду, забезпечення високої якості роботи, встановленого внутрішнього службового розпорядку. У Загальних правилах поведінки державних службовців зазначено, що навіть якщо поведінка державних службовців фактично не порушує норм етичної поведінки, їм слід уникати будь-яких дій, що можуть бути розцінені як порушення етичних норм.

У нашій країні розроблено декілька проектів етичних кодексів державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Групи народних депутатів України неодноразово вносили проекти кодексів поведінки державних службовців, які не знаходили підтримки в сесійній залі Верховної Ради. Проект кодексу поведінки державних службовців України визначає стандарти та норми поведінки і етики державних службовців, гарантії їх дотримання і відповідальність за їх порушення. Він призначений для інформування фізичних та юридичних осіб про те, якої поведінки вони вправі очікувати від державних службовців. Водночас, в Україні є приклади практичного застосування етичних кодексів службовців, але лише в деяких виконавчих органах місцевого самоврядування: у Львові ще у 2001 р. було ухвалено «Кодекс етики працівників виконавчих органів Львівської міської ради»;

у Вінниці за ініціативою міського голови виконком міської ради в листопаді 2006 р. затвердив своїм рішенням «Кодекс поведінки посадових осіб Вінницької міської ради». Тож органи місцевого самоврядування більш вимогливі до своїх службовців, ніж Верховна Рада України.

Проблема професійної етики державного службовця в Україні пов'язана з тим, що його діяльність має відповідати не тільки положенням Конституції і чинного законодавства, а й моральним принципам і нормам. При цьому етичний кодекс, яким державні службовці повинні керуватися, не просто спирається на загальноприйняту мораль, а й конкретизує її вимоги відповідно до специфіки службової діяльності, неординарних обов'язків і повноважень, що покладаються на них. У той же час причиною непоодиноких випадків порушення державними службовцями етичних норм є відсутність такого складника їх «виховання» ще зі студентської лави особливих, специфічних моральних якостей, які необхідні для ефективного державного управління. Вочевидь, що шляхом запровадження у ВНЗ юридичного профілю спеціальних кодексів етики можна забезпечити спадкоємні, послідовні й системні соціально-психологічні засади формування етичної поведінки майбутніх юристів-правників.

Вважаємо, що турбота суспільства про належні моральні стандарти майбутніх правників має знаходити свій прояв ще зі студентських років. Певний досвід такої роботи накопичений у низці юридичних навчальних закладів зарубіжних країн із їх віковими традиціями, узагальнив польський дослідник Р. Токарчик [4, с. 4].

В царині регуляцій студентської етики першість належить американським навчальним закладам. Так, американський Центр академічної чесності, який є консорціумом більш як 200 коледжів та університетів, дбаючи про розквіт академічної культури, визначив ключове поняття «академічної чесності», що означає вірність п'яти фундаментальним вартостям: гідності, довіри, повазі, чесності та відповідальності. У свою чергу, університет Норзвестерна, який є членом згаданого консорціуму, встановив вісім таких ключових норм академічної чесності студентів: 1) знати свої права та обов'язки; 2) вказувати використані джерела; 3) охороняти свою працю; 4) уникати підозр; 5) покладатися на себе самого; 6) ніколи не фальшувати дані; 7) ніколи не підтасовувати дані; 8) завжди говорити правду. Типові порушення цих правил складають «академічну нечесність»: шахрайство, плагіат, фабрикування, здобуття переваги негідним чином, сприяння і намовляння до академічної нечесності, фальшування даних та офіційних документів, недозволений доступ до даних академічної електронної системи. За нечесну академічну поведінку передбачено застосування таких санкцій: зниження або позбавлення оцінки; письмова догана; позбавлення університетської матеріальної допомоги; тимчасове та умовне позбавлення статусу студента; виключення з університету; публічне оголошення санкцій; позбавлення наданих ступенів та різноманітне поєднання перелічених санкцій [5, с. 316–317].

Етичні принципи студентів-юристів Університету штату Флорида, метою яких є «служити суспільству, а також юридичним спілкам, виховуючи юристів, відданих справі встановлення справедливості, поваги до закону та самовдосконалення», формулюють обов'язок: «кожен, хто пов'язаний із юридичним факультетом, не бреше, не ошукує і не краде». Як приклади «академічної нечесності» студентів названі: нечесне заповнення списку присутніх; брехливі пояснення професорові з приводу своєї відсутності чи запізнень; подання неправдивої інформації у своїх резюме; користування сторонньою допомогою під час складання іспитів; принесення недозволених матеріалів до екзаменаційної аудиторії; надання недозволеної допомоги іншому студентові під час складання іспиту; виконання домашнього завдання за іншого; винесення книжок із бібліотеки; плагіат; здача чужих праць під своїм іменем; користування сторонньою допомогою під час виконання самостійних завдань, таких, як: юридичне дослідження, інсценований судовий процес, підготовка такого процесу та ін. Етичним кодексом передбачені органи, які проводять нагляд за функціонуванням етичних принципів, й детально, на зразок юридичних процедур, врегульовується мета, юрисдикція, склад та обрання Етичної комісії, Студенського Суду Честі та Апеляційної комісії. Діяльність зазначених органів у справах честі складається із інформування про підозру у порушеннях норм, прав обвинуваченого (негайне повідомлення про звинувачення у порушенні етичних принципів, швидке розслідування, представлення доказів); створення окремої комісії для проведення попереднього розгляду справи; можливість для особи обрати такі варіанти поведінки: а) визнати свою провину і прийняти покарання; б) не визнати свою провину і звернутися із проханням про розгляд справи Етичною комісією; в) подати апеляцію; надати новий суттєвий доказовий матеріал; добровільно залишити навчальний заклад [5, с. 318–319].

Одним з психологічних чинників ефективного впровадження університетами етичних кодексів виступає створення належних умов для активного і цілеспрямованого дотримання адміністрацією, викладачами та студентами університетів етичних норм у своїй професійній сфері, серед яких провідного значення набуває дотримання так званого психологічного контракту. Психологічний контракт – це не офіційний, письмово зафіксований договір між двома сторонами, а відносини, засновані на прийнятті певних взаємних зобов'язань. Він свідчить про розуміння учасниками навчально-виховного процесу взаємних зобов'язань, що існують всередині університету. Як правило, обидві сторони є упевненими, що дали обіцянку й прийняли однакові умови. Проте, це не обов'язково означає, що обидві сторони однаково розуміють всі умови контракту [6; 7].

Основним напрямом впровадження етичних стратегій в університетах слід вважати розробку і прийняття етичних кодексів, які відіграють роль системи координат для регуляції етичності ділової поведінки адміністрації, викладачів, студентів та навчально-допоміжного персоналу. На сьогодні етичні кодекси або кодекси етики існують у багатьох провідних університетах світу. Натомість, в наших університетах впровадженню кодексів етики ще й досі не приділяють належ-

ної уваги. У професійній діяльності учасників навчально-виховного процесу в університеті існує велика кількість етико-психологічних проблем, які виникають у їхніх взаємовідносинах і потребують нормативного регулювання. Зазначене регулювання уможливлюється розробкою і введенням в університеті етичного кодексу [8, с. 109].

Інститут освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України у 2016 році провів дослідження практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України. За результатами дослідження, 27 ВНЗ мають кодекси честі студента або його аналоги (що становить 15,5% генеральної сукупності) та 23 – етичні кодекси викладача або його аналоги у відкритому доступі на своїх сайтах. Крім цього, як стверджують представники ВНЗ, ще в шести університетах (щодо кодексу честі) та п'яти вищих навчальних закладах (щодо етичного кодексу) ці документи існують у закритому доступі або в паперовому вигляді [9]. На жаль, у переліку ВНЗ, які мають кодекси честі студента, не у всіх профільних юридичних університетах наявні зазначені акти. Це може свідчити лише про вседозволеність і відсутність караності майбутніх юристів за порушення принципів етичних відносин навчального процесу, обов'язків студента, що далі ретранслюється і знаходить свій прояв у недосконалій етичній поведінці державних службовців України.

Висновки і пропозиції. Дослідження специфіки міжнародної практики в питаннях функціонування етичних кодексів державних службовців, етичних кодексів студентів, а також аналіз сучасного стану розвитку законодавства у зазначеній сфері в Україні дає змогу зробити наступні висновки: 1) відсутність комплексного Етичного кодексу державного службовця негативно відображається на системі державного управління, на послідовному і сталому розвиткові країни, ступені довіри громадян до державної влади; 2) відсутність органів, зобов'язаних спостерігати, розкривати і відстежувати серйозні порушення правил етики державних службовців призводить до вседозволеності та некараності; 3) відсутність кодексів честі студента у половини профільних юридичних університетах, а також в університетах, що містять юридичні факультети впливає на свідомість майбутніх юристів-правників, що знаходить свій прояв у недобросовісній поведінці на посадах держслужбовця; 4) відсутність такого інституту як психологічний контракт спричинює нерозуміння учасниками навчально-виховного процесу взаємних зобов'язань, що існують всередині університету.

Вважаємо, що для усунення виявлених недоліків є потреба у здійснені наступних заходів: 1) прийняття Етичного кодексу державного службовця як один із способів подолання бюрократизму та корупції. Запропонований Комітетом Міністрів Ради Європи Кодекс поведінки державних службовців міг би стати зразком для прийняття вітчизняного Кодексу, а також сприяв би створенню спеціальних державних інституцій з проблем етики, запровадженню навчання тощо; 2) створення подібного органу контролю за серйозними порушеннями правил етики державних службовців, як у Франції; 3) запровадження у всіх ВНЗ з юридичними факультетами Кодексу честі студентів як повноцінного документу, спрямованого на регулювання поведінки майбутніх юристів-правників; 4) застосування на практиці у ВНЗ такого інституту як психологічний контракт.

Список літератури:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 666.
2. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів: навч.-метод. матеріали / Т. Е. Василевська; уклад. О. М. Руденко. – К.: НАДУ, 2013. – 76 с.
3. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців. Монографія.
4. Етичні якості особистості у системі забезпечення ефективності прокурорської діяльності / О. Б. Червякова // Юрист України. – 2015. – № 1–2. – С. 49–53.
5. Токарчик Р. Юридична етика: пер. з пол. / Роман Токарчик. – Вид. 3-тє випр. – К.: Таксон, 2009. – 356 с.
6. Мучински П. Психология, профессия, карьера / П. Мучински. – СПб.: Питер, 2004. – 539 с.
7. Robinson S. L., Rousseau D. M. Violating of Psychological Contract: Not the Exception but the Norm / S. L. Robinson, D. M. Rousseau // Journal of Organizational Behavior. – 1994. – № 15. – P. 245–259.
8. ВІСНИК НТУУ – КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3'2011.
9. 27 українських університетів мають кодекси честі студента або його аналоги, 23 – етичні кодекси викладача або його аналоги у відкритому доступі, – дослідження МОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/08/09/doslidzhennya-27-ukrayinskix-universitetiv-mayut-kodeksi/
10. Куракова Т. В. Публічний виступ: «Професійна етика публічного службовця та запобігання конфлікту інтересів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kds.org.ua/article/kurakova-tv-publichnij-vistup-profesijna-etika-publichnogo-sluzhbovtsya-ta-zapobigannya-konf

Васильева В.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ УКРАИНЫ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭТИЧЕСКИХ КОДЕКСОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье определены факторы, вызывающие возникновение особых этических проблем в профессиональной жизни государственных служащих. Рассмотрено международную специфику функционирования этических кодексов государственных служащих, этических кодексов студентов. Исследовано законодательство Украины, регулирующее профессиональную этику государственных служащих. Проанализировано исследования Института образовательной аналитики Министерства образования и науки Украины в 2016 году практик академической добродетели в высших учебных заведениях Украины. Выработан ряд предложений по повышению эффективности государственного управления.
Ключевые слова: государственный служащий, этический кодекс государственных служащих, этический кодекс студентов, государственное управление, профессиональная этика.

Vasilyeva V.A.
Yaroslav the Wise National Law University of Ukraine

FORMATION OF MORAL QUALITIES OF THE STATE WORKER WITH A PRIZE OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE FUNCTIONING OF ETHICAL CODES OF STUDENTS

Summary
The article defines the factors that lead to the emergence of special ethical problems of professional life of civil servants. The international specificity of the functioning of the Ethical Codes of Civil Servants, the Ethical Codes of Students is considered. The legislation of Ukraine concerning regulation of requirements of professional ethics for state workers is researched. The researches of the Institute of Educational Analysis of the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2016 on the practice of academic integrity in higher educational institutions of Ukraine have been analyzed. A number of suggestions have been made on improving the efficiency of public administration.
Keywords: the civil servant, the Ethical Code of Civil Servants, the Ethical Code of Students, the public administration, the professional ethics.

УДК 351:37.014.5:378–045.32

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вербицька А.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті зазначено сучасні тенденції інтернаціоналізації, що спостерігаються в світі. Визначено позитивну роль інтернаціоналізації вищої освіти на національному та інституційному рівні. Представлено заходи, необхідні для посилення значення інтернаціоналізації вищої освіти. Обґрунтовано необхідність вироблення національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, адаптованої до специфіки країни та побудованої на системі пріоритетів. Визначено можливості державної політики для підтримки інтернаціоналізації вищої освіти та мотивації університетської спільноти до її розвитку.
Ключові слова: інтернаціоналізація, міжнародна мобільність, вища освіта, державна політика, університет.

Постановка проблеми. Акцент на академічну інтернаціоналізацію є одним із рушійних чинників реформ вищої освіти в Україні та в світі. Відповідно до Стратегії Мобільності Європейського Простору Вищої Освіти 2012 року, країнам рекомендовано розробити та впровадити національні стратегії інтернаціоналізації та мобільності. Зважаючи на прагнення та намагання університетської спільноти до розвитку процесу інтернаціоналізації вищої освіти, обґрунтованою є розробка національної стратегії інтернаціоналізаційного процесу, що на сьогодні відсутня в Україні. Розбудова міжнародної діяльності вищими навчальними закладами потребує не лише внутрішніх фінансових, організаційних та людських ресурсів, але й зовнішньої фінансової під-

тримки та ефективного управління. Відтак, постає необхідність удосконалення існуючих механізмів інтернаціоналізації вищої освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування світового та загальноєвропейського освітнього простору в контексті інтернаціоналізації вищої освіти стали предметом наукових досліджень як вітчизняних (Т. Андрущенко, Л. Гурч, В. Зінченко, С. Курбатов, Н. Мешко, Н. Рибка, І. Сікорська, М. Дебич, О. Козієвська, А. Сбруєва, І. Степаненко та ін.), так і зарубіжних учених (Ф. Альтбах, У. Брандебург, Б. Вульфсон, Х. де Вітт, Дж. Найт, Л. Ризберг, К. Трemблей, П. Скотт та ін.). Так, М. Дебич проаналізовано європейський підхід до інтернаціоналізації вищої освіти. О. Козієвська досліджувала досвід країн Скандинавії щодо регулювання процесів академічної мобільності на державному рівні. Загальноприйняте робоче визначення інтернаціоналізації сформулювала Дж. Найт. За дослідженнями Р. Кулен, підвищення міжнародної мобільності є додатковим бонусом у процесі розвитку так званих «навичок XXI століття». Серед останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень, що стосуються теми проекту, варто відмітити наступне. А. Сбруєва [1] окреслила сутність поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», схарактеризувала цільові пріоритети, змістові засади та механізми реалізації комплексної європейської стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, визначила пріоритетні завдання розробки національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України. М. Дебич [2] здійснила системне дослідження інтернаціоналізації вищої освіти, а також огляд національних стратегій інтернаціоналізації у зарубіжних країнах. Х. де Віт [3] висвітлив фундаментальну тезу про те, що інтернаціоналізацію слід розглядати не як результат, а як засіб у досягненні якості вищої освіти для суспільства. Дж. Гудзік [4] визначив фактори успішності інтернаціоналізації. Р. Кулен [5] досліджував вплив процесів інтернаціоналізації на національну економіку та підготовку майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інтернаціоналізація вищої освіти – відносно новий феномен, який може мати різні трактування. Процес інтернаціоналізації вищої освіти розвивається завдяки динамічно еволюціонуючим політичним, економічним, соціокультурним та академічним факторам. Сукупність цих факторів в залежності від регіону, країни, вищого навчального закладу або конкретної освітньої програми приймає різні форми. Універсальної моделі інтернаціоналізації не існує. Існуючі регіональні та міждержавні розходження інтернаціоналізації постійно змінюються, так само як і відмінності між підходами до інтернаціоналізації, що використовуються в різних університетах. Європейський досвід переконує, що в контексті інтернаціоналізації немає єдиного шаблонного підходу, який би завжди працював. Відтак, пошук стратегії розвитку інтернаціоналізації вищої освіти в Україні потребує продовження. Методи реалізації стратегій вищої освіти можуть значною мірою впливати на їх результати, які знаходяться в залежності від потенціалу відповідальних осіб. Ці питання ґрунтовно не проаналізовані, тому потребують доповнення.

Формулювання цілей статті. Значення інтернаціоналізації вищої освіти для країни загалом, та для вищих навчальних закладів, зокрема, важко переоцінити. Зважаючи на прагнення та намагання університетської спільноти до розвитку процесу інтернаціоналізації вищої освіти та враховуючи міжнародний досвід, обґрунтованою є розробка державної стратегії та забезпечення підтримки інтернаціоналізаційного процесу. Відтак, мета статті полягає у пошуку шляхів та можливостей державної політики щодо підтримки інтернаціоналізації вищої освіти на національному рівні, а також сприяння її розвитку на рівні кожного окремого вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку дослідників, інтернаціоналізація в Україні стимулює національну освітню реформу та спрямована на те, щоб вищі навчальні заклади знайшли своє місце в міжнародному освітньому просторі. При цьому без зняття існуючих бар'єрів у питаннях стратегічного планування, розподілу фінансових і людських ресурсів та пріоритетних напрямків роботи інтернаціоналізація була б неможлива. У разі конструктивного підходу і за умови підтримки зарубіжних партнерів Україна цілком може стати прикладом для інших пострадянських держав у сфері реалізації освітніх інновацій. Чим більший вплив надасть інтернаціоналізація на підвищення рівня відкритості української системи вищої освіти, тим легше і швидше перетворення зможуть адаптуватися [6, с. 19; 7, с. 27].

Результати опитувань щодо інтернаціоналізації вищої освіти в Європі та в світі, проведених Міжнародною асоціацією університетів та Європейською асоціацією міжнародної освіти [8], свідчать, що Європа є найбільш привабливим партнером по інтернаціоналізації для країн з інших регіонів світу. Опитування провідних експертів міжнародної вищої освіти дельфійським методом показує сценарій, який передбачає посилення розвитку інтернаціоналізації вищої освіти в Європі під впливом глобалізації та зростаючого числа зацікавлених сторін. Цей сценарій передбачає зростання міжнародної мобільності, збільшення числа міжнародних освітніх програм, посилення уваги до інтернаціоналізації навчальних планів з метою розширення доступу до інтернаціоналізації тим студентам, які не беруть реальної участі в мобільності. Дослідження також показало посилення значення партнерств і альянсів у розвитку освіти і науки, а також ролі Європейської комісії в розвитку інтернаціоналізації вищої освіти. Безумовно, належить подолати безліч бар'єрів, в тому числі мовних, а також тих, які пов'язані з особливостями академічної культури, фінансами і нормативним регулюванням. Основними факторами розвитку інтернаціоналізації є інформаційні технології, посилення співробітництва, акцент на якісних результатах, підтримка державно-приватних ініціатив, зближення освіти і науки, а також підвищення узгодженості освітніх програм. Сценарій передбачає, що, якщо ці бар'єри будуть подолані, випускники європейських університетів зможуть зробити вагомий внесок у розвиток ідей глобального громадянства і стануть професіоналами світового рівня, що дозволить Європі не тільки краще

конкурувати в міжнародному економічному просторі, а й розвивати більш якісну партнерську взаємодія [8, с. 19].

Загальноприйняте робоче визначення інтернаціоналізації формулювала Дж. Найт с як «процес цілеспрямованого надання вищої освіти міжнародного, міжкультурного або глобального виміру з метою підвищення якості освіти і науки для всіх студентів і співробітників вищих навчальних закладів, а також здійснення вагомого внеску в життя суспільства» [9, с. 2]. Це визначення відображає необхідність підвищення інклюзивності, звертаючи увагу на пріоритетність інтернаціоналізації навчальних програм і освітнього процесу, а не на розвиток мобільності. Формулювання поняття підкреслює, що інтернаціоналізація не є самоціллю, а механізмом підвищення якості вищої освіти.

Більшість національних стратегій інтернаціоналізації, в тому числі європейських, спрямовані на підвищення мобільності, залучення та підготовку талановитих студентів і співробітників, підвищення репутації та впізнаваності. Це означає, що впровадження ідеї використання інтернаціоналізації навчальних планів як інструменту підвищення якості освіти вимагає значних зусиль. Визнання внутрішньої інтернаціоналізації третьою умовою стратегії інтернаціоналізації, прийнятої Європейською комісією, а також національних стратегій могло б стати гарною відправною точкою [10, с. 15].

Як відзначає Р. Кулен, підвищення міжнародної мобільності є додатковим бонусом в процесі розвитку так званих «навичок XXI століття». Завдання підготовки студентів до майбутнього настільки значне, що постає питання про доцільність впровадження принципів інтернаціоналізації вже на рівні середньої, а не тільки вищої освіти [11, с. 5].

Сучасна вища освіта не може бути осторонь інтернаціоналізації. Реагуючи на запити студентів, викладачів та співробітників, університети змушені шукати можливості для міжнародного розвитку, внесення інтернаціоналізації до стратегії розвитку університету та залучення ресурсів і партнерів. Результатом цього стає необхідність вироблення керівництвом університетів системних інституційних інструментів підтримки інтернаціоналізації. Необхідність розвитку інтернаціоналізації мотивується різними факторами, в тому числі потребою в розширенні доступу до джерел передових знань, новими можливостями для вибудовування партнерських відносин і розвитку навичок міжкультурних комунікацій, а також зміцненням громадянського суспільства, підготовкою кадрів, готових до роботи в умовах глобалізації, підвищенням репутації вищого навчального закладу тощо.

Беніфеціарами інтернаціоналізації є різні учасники університетської спільноти, і кожен з них пред'являє до неї свої вимоги: викладачі та вчені зацікавлені у відкритті нових можливостей для проведення досліджень, розвитку кар'єри та побудови міжнародної репутації; студенти – у міжнародній мобільності, стипендіальній підтримці та гарантії успішного працевлаштування; керівники вищих навчальних закладів – у залученні додаткового фінансування, підвищення репутації свого інституції та нарощуванні її потенціалу; уряд – у підготовці якісних кадрів і зміцнення позицій країни на глобальному просторі [9, с. 5].

На думку Дж. Гудзік, успішність інтернаціоналізації залежить від: ефективності управління; орієнтованості інституційної культури на розвиток інтернаціоналізації; врахування інтернаціоналізації при стратегічному плануванні; особливостей адміністративних практик і принципів [4].

Інтернаціоналізація повинна стати частиною стратегії і враховуватися при вирішенні ключових питань розвитку університету, пов'язаних з місією і цінностями, принципами фінансового управління, розвитку бренду та управління людськими ресурсами, а також при прийнятті рішень щодо трансформації університету, зміни керівництва, модернізації навчальних планів. Це, звичайно, не означає, що інтернаціоналізація повинна бути домінуючим фактором у процесі прийняття рішень, але, безумовно, повинна прийматися до розгляду. У такому разі результати інтернаціоналізації будуть сприяти зміцненню міжнародних зв'язків і вирішення суспільно значущих завдань.

Наукова література та досвід окремих університетів дозволяють виділити ряд заходів, необхідних для посилення значення та ролі інтернаціоналізації вищої освіти:

– *Визначення цілей, очікуваних результатів та показників успіху*. Чітке розуміння цілей і очікуваних результатів дозволяє більш ефективно управляти людьми, задіяними в процесі інтернаціоналізації. Важливо визначити показники успішності та індикатори, які будуть демонструвати реальний прогрес у кожному конкретному випадку.

– *Заохочення досягнень*. Якщо досягнення в сфері інтернаціоналізації не враховуються в навчальних планах і не отримують персональних винагород, у людей зникне мотивація до дій у напряму зміцнення інтернаціоналізації.

– *Інтеграція інтернаціоналізації до існуючої стратегії університету*. Якщо сприймати інтернаціоналізацію як нову складову місії, яка доповнює три традиційні частини (освіта, наука, діяльність на благо суспільства), їй буде приділятися мало уваги. Якщо інтернаціоналізація стає невід'ємним елементом традиційної місії університету, вона виявляється більш стійкою.

– *Зміни в навчальних програмах, науковій роботі, розвитку взаємодії із зарубіжними партнерами*. Співпраця з університетами інших країн і культур вимагає вміння пристосовуватися. Це неминуче призводить до зміни сформованих стратегій. Одна з необхідних умов прогресу – інституційна відкритість, готовність до перегляду традиційних практик.

– *Розвиток людського потенціалу для інтернаціоналізації*. Інтернаціоналізація можлива завдяки діям викладачів, співробітників і студентів, які хоча б трохи в ній зацікавлені і бачать її переваги. Це означає, що вищі навчальні заклади повинні знаходити можливість для того, щоб залучати відповідних людей. Університети по-різному підходять до вибору стратегії інтернаціоналізації та визначення того, наскільки всеосяжною вона повинна бути. Універсальної «кращої моделі» не існує. «Кращою» для конкретного університету буде та модель, яка найкращим

чином врахує його цінності, місію, інституційну культуру та можливості [11, с. 6–7].

Заохочуючи вищі навчальні заклади зайняти активну позицію в інтернаціоналізації, національний рівень істотно впливає на вищу освіту через політичне управління, фінансування, програми та контроль. З огляду на різноманітність університетів, необхідно відзначити, що принципові можливості для національної політики пов'язані зі створенням умовних рамок для вищих навчальних закладів, щоб зробити їх проактивними учасниками інтернаціоналізації шляхом: надання реальної автономності та підвищення рівня відповідальності; розробки національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти; запровадження проектів обмінів як основного шляху просування зобов'язань в міжнародній співпраці.

Фінансові стимули найкращим чином мотивують та заохочують університети до інтернаціоналізації. Підтвердженням цьому є введення оплати за навчання для іноземних студентів, яка є набагато вищою, у порівнянні, з оплатою українських студентів. Для університетів, які є менше конкурентними, але в яких передбачається присутність іноземних студентів, державні фінансові стимули можуть прийняти форму студентських субсидій або цільових фондів для підтримки міжнародної активності. Цільове фінансування могло б передбачати підтримку університетів у розвитку інфраструктури, пов'язаної з інтернаціоналізацією.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз європейських наукових джерел дав змогу зробити висновок, що заохочуючи вищі навчальні заклади зайняти активну позицію в інтернаціоналізації, національний рівень істотно впливає на вищу освіту через політичне управління, фінансування, програми та контроль. Попередні дослідження не демонструють, чи існуватимуть сучасні європейські тренди в майбутньому. Отже, необхідним є визначення критеріїв для моніторингу та показників змін, що дозволить досягти ширших цілей інтернаціоналізації.

Оскільки нові форми навчання викликають великий інтерес, слід вивчати міжнародний ринок освітніх послуг. У цьому контексті транснаціональна освіта виступає драйвером розвитку інтернаціоналізації національної освітньої системи та водночас потужним джерелом диверсифікації її фінансування. Фактично було проведено дуже мало досліджень із метою визначення терміна «міжнародний університет». Подальші розвідки допоможуть відповісти на таке питання: чи є оточення українських ВНЗ дійсно інтернаціоналізованим.

Список літератури:

1. Сбруєва А. Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу / А. Сбруєва // Вища освіта України. – 2013. – № 3. – С. 89–95.
2. Дебич М. А. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід: монографія / М. А. Дебич. – Суми: Університетська книга, 2017. – 291 с.
3. de Wit H. (2013). Rethinking the concept of internationalisation. In Stiasny M. & Gore T. (Eds.). Going Global: Identifying Trends and Drivers of International Education (pp. 213–218). London: Emerald Group Publishing.
4. Hudzik J. (2015). Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. International Higher Education, (83), 5–7.
5. Coelen R. (2016). A Learner-Centred Internationalisation of Higher Education. In Global and Local Internationalization (pp. 35–42). Sense Publishers.
6. Knutson S., & Kushnarenko V. (2015). Ukraine: The New Reforms and Internationalization. International Higher Education, (79), 18–19.
7. Kushnarenko V., & Knutson S. (2014). Internationalization of Higher Education in Post-Soviet Ukraine. International Higher Education, (75), 25–27.
8. Matross R., Helms E., Rumbley L., Brajkovic L., & Mihut G. (2015). Internationalizing Higher Education Worldwide. Washington: American Council on Education.
9. Knight J. (2015). Updated definition of internationalization. International higher education, (33).
10. de Wit H., & Hunter F. (2014). Europe's 25 Years of Internationalization: The EAIE in a Changing World. International Higher Education, (74), 14–15.
11. Coelen R. (2015). Why Internationalize Education? International Higher Education, (83), 4–5.

Вербицкая А.В.
Черниговский национальный технологический университет

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье указано современные тенденции интернационализации, наблюдаемые в мире. Определена положительная роль интернационализации высшего образования на национальном и институциональном уровне. Представлены меры, необходимые для усиления значения интернационализации высшего образования. Обоснована необходимость выработки национальной стратегии интернационализации высшего образования, адаптированной к специфике страны и построенной на системе приоритетов. Определены возможности государственной политики для поддержки интернационализации высшего образования и мотивации университетского сообщества к ее развитию.

Ключевые слова: интернационализация, международная мобильность, высшее образование, государственная политика, университет.

Verbytska A.V.
Chernihiv National University of Technology

INTERNATIONALIZATION AS A MAINSTREAM IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION

Summary
The paper highlights modern trends of internationalization in the world. The positive role of internationalization of higher education on the national and the institutional levels has been determined. The measures for importance's intensification of higher education internationalization have been presented. The necessity of the development of the strategy on higher education internationalization adapted to the country' specifics and built on the priorities' system has been rationalized. The possibilities of public policy to support the internationalization of higher education and to motivate universities' community to its development have been determined.
Keywords: internationalization, international mobility, higher education, public policy, university.

УДК 336.225.2(477)

ГЕНЕЗИС ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНОЮ ОСВІТОЮ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ І В УКРАЇНІ

Федан Я.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті теоретично узагальнено розвиток системи інклюзивної освіти в Україні. На основі аналізу, узагальнення й систематизації наукових джерел висвітлено шляхи та тенденції розвитку державного управління інклюзивною освітою осіб з особливими потребами у зарубіжних країнах і в Україні.
Ключові слова: державне управління, інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широко досліджують проблему соціальної інтеграції дітей з особливими потребами за кордоном: Ф. Вуд, Д. Вудрон, Г. Гремпп, К. Крофт. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, В. Ляшенко, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Питання інклюзії, інклюзивної освіти та особливості впровадження інновацій в умовах інклюзивного навчання порушують у своїх працях такі вчені як: С. Єфімова, А. Колупаєва, Н. Софій, та ін. Науковими дослідженнями актуальних проблем системи підготовки фахівців у контексті публічного управління та державного адміністрування займаються такі дослідники як Е. Астахова, Я. Болюбаш, В. Грабовський, Д. Карамишев, В. Лунячек, В. Мельников, С. Серьогін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різні аспекти генезису навчання осіб з особливими потребами, зокрема в процесі інклюзії представлені у наукових працях вітчизняних і зарубіжних фахівців, але разом з цим дослідження державного управління власне інклюзивною освітою вивчене недостатньо і потребує поглибленого опрацювання в питаннях удосконалення механізмів державного управління, через процеси взаємодії органів влади та освітян для побудови гуманного процесу освіти осіб з особливими потребами в межах інклюзивного навчання на регіональному рівні.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі дослідження історії розвитку державного управління інклюзивною освітою закордоном простежити її вплив на процеси здобуття освіти неповносправними дітьми в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підходи щодо підтримки дітей з особливими потребами в будь-яку історичну епоху, насамперед, відображають ставлення держави та суспільства до цих людей. Вивчення генезису та тенденцій розвитку в наданні освітніх послуг для дітей з особливими потребами в деяких Західних країнах є важливим, так як сприятиме його практичній реалізації і адаптації до українських умов, що допоможе в удосконаленні системи освіти осіб з особливими потребами.

До індустріальної революції XIX ст. ставлення до дітей з різними порушеннями у розвитку було неоднозначним. З одного боку, діти з психофізичними відхиленнями розглядалися суспільством як неповноцінна меншість, «безневинні немовлята», з іншого – викликали в останніх містичний страх і сприймалися ними як якісь демонічні істоти. Очевидно, що таке упередження суспільної думки за відношенням до дітей з різними відхиленнями у розвитку зосереджувалася

в основному на їхні фізичні чи розумові дефекти, що обумовлювало жорстку позицію неприйняття таких дітей здоровими членами будь-якого суспільства [7].

Незважаючи на кардинальні зміни, що відбувалися в Європі, серед яких реформи державного устрою, становлення демократичної ідеології, утвердження нових цінностей, нової протестантської релігії, розвиток наукової думки, в середньовічному законодавстві юридичний статус дітей з особливими потребами не переглядався, а державне управління до дітей, що страждають фізичними і психічними недугами не стало більш гуманним [10].

Починаючи з 18–19 ст. в країнах Європи та США, зважаючи на політичні та соціально-економічні реформи, простежуються якісні зміни в державній політиці, які вплинули на вдосконалення і розширення механізмів державного управління в галузі освіти дітей з особливими потребами [6]. Ухвалені низкою європейських країн закони про надання безкоштовної, загальнообов'язкової початкової освіти стали початком становлення системи спеціальних закладів для навчання цієї категорії дітей. У системі державного управління законодавчо визначалися джерела фінансування та створювалися умови для розробки цілей і методів навчання [4]. Зокрема, в Німеччині, в Лейпцигу у 1778 р. засновано Інститут для глухонімих, а в 1806 р. німецький тифлопедагог А. Цейне у співпраці з французьким педагогом В. Гаюї заснували перший навчальний заклад для сліпих дітей. У 1873 р. з'явився другий навчальний заклад для незрячих в Саксонії, а в наступні десятиліття спеціальні школи для навчання і виховання сліпих і глухонімих дітей з'явилися практично на всій території Німеччини [15].

Одночасно велика увага приділяється питанням навчання сліпих дітей. Безцінний внесок Франції щодо навчання сліпих дітей полягає в тому, що Франція однією з перших країн Європи звернулася до розробки наукових методів навчання сліпих, а також дала світові унікальну систему письма. Пріоритет теоретико-методологічних досліджень в тифлопедагогіці забезпечив Франції можливість відкрити в 18 ст. першу в світі школу для сліпих дітей [1].

У 1779 р. в Австрії, у Відні відкрився Інститут глухонімих, де І. Майемом і Ф. Шторкою на основі мімічного методу широко використовувалася дактильна абетка, а жестова мова служила допоміжним засобом. Їхнім наступником став М. Менус, який доповнив даний метод і навчав глухих усному мовленню. Надалі Ф. Гіль видозмінив чистий усний метод М. Менуса, створивши ряд посібників з навчання глухих дітей усному мовленню, читанню з губ, письму та читанню і розширив коло загальноосвітніх предметів у навчанні глухих дітей [14].

У 1760 р. у Великобританії в Единбурзі священиком Т. Брайвудом відкрита перша невеличка приватна школа для навчання глухих дітей. Протягом наступного століття кількість приватних навчальних закладів, для глухих росла, але навчалися в них тільки діти дворянського походження, які здобували широке коло гуманітарних знань [9].

У 1865 р. в Лондоні була організована перша школа для хлопчиків з порушеннями опорно-рухового апарату. З 1878 р. в Англії розпочалася цілеспрямована підготовка сурдопедагогів. У 1889 р. органами державного управління створено комісію, яка займалася питаннями шкіл для глухих. У 1893 р. Парламент приймає рішення про обов'язкове навчання глухих, після чого поступово у Великобританії почали відкриватися спеціальні сегрегаційні навчальні заклади для дітей з порушеннями розумового і фізичного розвитку. У 1891 р. Рада шкіл Лондона вирішує відкрити «школи спеціального виховання» для розумово відсталих дітей. Однак правила перебування дітей у спеціальних школах були досить жорсткими, так як термін навчання був довгий, не менше 3 років, і дітям не давалося змоги залишати територію навчального закладу [9].

У США, у 1817 р. Т. Галлоде відкрито перший інститут-школу для глухих. Державою також робилися спроби організувати спеціальне навчання дітей з порушеннями у розвитку в «денних класах» загальноосвітніх навчальних закладів. Так, в 1869 р. в Бостоні були відкриті перші «денні класи» для глухих дітей. У 1878 р. два таких класи для дітей з порушенням у розвитку були організовані в Клівленді [3].

Проте в країнах Європи і США, незважаючи на дані зміни в державному управлінні освітою осіб з особливими потребами не було проведено цілеспрямованої державної реформи в галузі загальної початкової освіти, щодо слабо розумово відсталих, глибоко розумово відсталих, душевнохворих дітей, питання можливості організації їх навчання залишалися поза увагою держави, а лікарями та педагогами до кінця 18 – початку 19 ст. даний процес часом сприймався скептично. Відтак долею дітей з особливими потребами займалися виключно спеціальні заклади [7].

В більшості країн Європи та Америки домінувала ідея сегрегації, яка обумовлювала розвиток системи сегрегаційних закладів освіти. Державне управління сегрегації дітей з особливими потребами в подальші періоди історії набуває жорстоку і насильницьку форму відправки людей з психофізичними порушеннями в спеціальні заклади освіти, організовані за типом тюрем і стає поштовхом до розробки програм обов'язкової стерилізації людей з патологіями у розвитку як «джерела забруднення генофонду нації» [8].

Посилення ідей гуманізму в світі після Другої світової війни стало однією із передумов щодо створення ООН, яка в 1945 р. виступила ініціатором реалізації рівності прав дітей з особливими потребами в системі освіти і зосередила свою увагу, щодо забезпечення прав дітей з особливими потребами на отримання ними якісної і доступної освіти на державному рівні в різних країнах світу.

Таким чином діяльність ООН, щодо надання рівних можливостей всім людям в здобутті освіти, є тим підґрунтям, котре дало можливість розвивати національні нормативно-правові бази щодо забезпечення розвитку механізмів державного управління інклюзивною освітою осіб з особливими потребами загалом і інклюзивною середньою освітою зокрема [6].

Проте ранні ініціативи, спрямовані на забезпечення освіти для всіх громадян та задоволен-

ня потреб людей з особливими потребами носили символічний характер. Так як основне завдання державного управління у цьому часовому періоді полягало в переорієнтації ідеології суспільства за відношенням до людей з особливими потребами з позиції неприйняття їх як «загрози загальної дегенерації» на позицію сприйняття їх як людей, котрі потребують довготривалого лікування та догляду. Згідно з цим положенням, в 1946 р. в країнах Європи отримала широке визнання і розвиток медична модель підходу до роботи з дітьми з особливими потребами. У Європі посилюються інтеграційні процеси, і в 1957 р. Західні країни Європи створюють Європейське економічне співтовариство, що сприяє формуванню єдиних поглядів на проблеми розвитку науки, культури й освіти. Прийнята в 1961 р. Європейська соціальна хартія закріплює «право фізично і розумово непрацездатних осіб на професійну підготовку, відновлення працездатності та соціальну реабілітацію» [8].

Ці законодавчі документи вплинули на вдосконалення механізмів державного управління системою спеціальних освітніх закладів, модернізацію і уточнення класифікації категорій дітей, які потребують спеціальну освіту, зокрема, додавання у список дітей з труднощами в навчанні, емоційними розладами, девіантною поведінкою, соціальною та культурною депривацією. В системі державного управління починають активно функціонувати інститути соціальних працівників, соціальні служби допомоги та консультування батьків дітей з психофізичними порушеннями. Також організовуються благодійні, професійні, громадські організації, спілки та асоціації [14].

Однак, беручи до уваги всі позитивні стратегії механізмів державного управління системою спеціальних освітніх закладів, спеціальні навчальні заклади як і раніше залишалися сегрегаційними, сутність і структура організації яких не в повній мірі відповідали гуманістичним принципам, що є фундаментальною базою прийнятих міжнародних правових документів, а система спеціальної освіти – в цілому дискримінаційною, ізольованою від системи масової освіти.

У зв'язку з цим на межі 1960–1970 рр. в Європі та Америці виникають масові протести людей з особливими потребами, батьків дітей з порушеннями у розвитку, а також членів колегії адвокатів, спрямовані на боротьбу з дискримінацією в державному управлінні освітою цих верств населення. Проведені заходи сприяли закриттю великих інтернатів і психіатричних лікарень для людей, які відстають у розвитку в 1960–1970 рр. у Швеції, а потім у більшості інших країн світу [5].

У США в 60-і роки XX ст. державним управлінням ведуться пошуки можливої реалізації ідей спільного навчання дітей. Якщо в Європі ці ідеї підтримуються великою кількістю законодавчих актів, то в США реалізації ідей спільного навчання передують педагогічні пошуки нових шляхів та експерименти. Так, в США М. Рейнольдсом опубліковано програму спеціальної освіти «специфіка не більше, ніж зазвичай», яка передбачала досягнення більшої участі дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі за цим принципом. У 1970 р. американський вчений І. Дено пропонує подібну концепцію навчання – модель «Каскад». Під каскадом розуміється система соціально-педагогічних заходів, які дають змогу дитині з особливими потребами найефективніше реалізувати себе в навчальному просторі. В США інтеграційні процеси в державному управлінні освітою були закріплені законодавчо в 1975 р. прийнятим законом № 94–142 «Про освіту дітей-інвалідів». Цей закон передбачав забезпечення права на безкоштовну освіту дітей з особливими потребами у державних школах за рахунок коштів федерального бюджету, що стало поштовхом для зародження інклюзії. Після законодавчо закріпленої державної підтримки інклюзії, цей процес у суспільстві набув значного поширення, що привело до підвищення стандартів життя людей з особливими потребами, їх здатності інтегруватися в соціум відповідно до своїх можливостей і здібностей, а також їх індивідуальної реалізації як особистості [7].

Всесвітня конференція по освіті осіб з особливими потребами, що пройшла в 1994 р. в Іспанії (м. Саламанка), стала імперативом для подальшого розвитку державного управління освітою, так як був введений термін «інклюзія» і проголошений принцип інклюзивної освіти [13]. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами є одним з основоположних міжнародних документів. Цінність даного документа полягає в тому, що в ньому містяться принципи державного управління інклюзивного навчання, пропозиції і стратегії просування законодавчих ініціатив у сфері інклюзивної освіти, що передбачає не тільки активне включення та участь дітей з особливими потребами в загальноосвітні школи, але передбачає перебудову системи середньої освіти та навчально-виховного процесу з метою створення умов для реалізації освітніх потреб всіх категорій дітей [10].

Більшість країн світу намагаються реформувати вже існуючу систему, в той час як існує ряд держав, в яких інклюзія розвивається природнім шляхом. Їхній досвід є доцільним для дослідження, адже дає можливість зрозуміти в які сфери і коли має втручатися держава. Природній шлях розвитку інклюзії характерний для тих країн, де діти з особливими потребами, через низький рівень фінансування і розвитку спеціальної освіти, навчаються в загальноосвітніх закладах зі «здоровими» однолітками. В більшості випадків така тенденція в сфері освіти спостерігається в деяких країнах Азії, Африки, Латинської Америки, дрібних острівних державах.

В генезисі розвитку освіти дітей з особливими потребами в Радянському союзі можна побачити тенденції розвитку державного управління інклюзивною освітою, тому що спроби спільного навчання здорових дітей та дітей з особливими потребами відбувалися постійно. Дане питання постійно обговорювалося на різних заходах. Так на II-му Всеросійському з'їзді з питань соціально-правової охорони неповнолітніх у 1924 р. ухвалено резолюцію, в якій вказується на те, що: «...сліпі мають право вступати до звичайних навчальних закладів для зрячих в кожному окремому випадку з дозволу керуючого органу, коли є підстави сподіватися, що вони виконуватимуть основні вимоги, які ставляться до їхніх зрячих товаришів» [15]. Варто зазначити, що незважаючи на розповсюдження спеціальних інтернатних

закладів щодо навчання дітей з особливими потребами та розвитку системи спеціальної освіти, зберігається тенденція спільного навчання дітей з психофізичними порушеннями та здорових дітей. Слід зазначити, що від радянських часів в українському суспільстві лишився поганий спадок: громадськість вважала, що про осіб з особливими потребами турбується держава, але держава була не в змозі забезпечити належний рівень соціального захисту. Політика щодо осіб з особливими потребами була переважно пасивною – матеріальна підтримка, державні пенсії, можливість працювати на спеціалізованих підприємствах організацій інвалідів. Особи з обмеженими можливостями були позбавлені доступу до багатьох соціальних благ нарівні зі здоровими людьми. Особи з особливими потребами й досі стикаються зі зневагою, забобонами і страхами, які впродовж історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від нього [16].

Починаючи з 90-х років XX ст., на теренах колишнього Радянського Союзу відбувається перехід від спеціального інтернатного до інтегративного та інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, для якого характерна зміна соціальної установки щодо такої категорії учнів [2].

В Україні, як і в більшості країн пострадянського простору, під впливом ідей демократизації, повільно відбувається перехід від закритої до інклюзивної освіти. Незважаючи на певні зусилля органів державного управління та місцевого самоврядування, в українському суспільстві ще мало змінилося ставлення до осіб з особливими потребами – ідея рівних прав та надання рівних можливостей в отримані освіти особам з особливими потребами ще не є загально визнаною, так само мало змінилося ставлення до проблем освіти осіб з особливими потребами з боку фахівців – бракує сучасних підходів до забезпечення процесом навчання [2].

У Національній доповіді «Про становище інвалідів в Україні» окреслено основні проблеми осіб з обмеженими можливостями серед яких отримання гідної освіти в рамках інтегрованих форм навчання посідає важливе місце [11; 12]. Слід зазначити, що і тепер зазначена проблема суттєво не вирішилася і продовжує бути актуальною в сфері державного управління. На нашу думку, особливо важливо в державному управлінні розробляти механізми для можливості отримання освіти для дітей з особливими потребами. Освіта є одним з найефективніших шляхів виходу людини з особливими потребами зі стану ізольованості від суспільства, і саме новітні освітні програми, мають стати об'єктом комплексного державно-управлінського впливу.

Отже, простеживши генезис та тенденції розвитку державного управління інклюзивною освітою осіб з особливими потребами у зарубіжних країнах і в Україні можна стверджувати, що він відбувається по-різному, з урахуванням соціально-культурних умов і багато в чому залежить від напряму державного управління в країні. Розглянувши становлення такої форми освіти як інклюзія в різних країнах, і простеживши різні шляхи її розвитку, серед яких можна виділити два основних напрями: законодавчий і природній чи вимушена інклюзія. В країнах, які пішли законодавчим шляхом, інклюзивне навчання з'являється поступово завдяки реформуванню державного управління системою освіти. Іноколи такі зміни впроваджуються під тиском батьків та захисників прав людей з особливими потребами (Великобританія, США), а іноколи з ініціативи уряду (Швеція, Франція, Канада та ін.).

В Україні ці процеси є взаємопоєднані, що пов'язано із перехідним становищем від пострадянського до європейського суспільства, для якого характерним є з одного боку нормативно-правове забезпечення, а з другого – громадські ініціативи, які сприяють розвитку інклюзії.

Список літератури:

1. Vitello S.J., & Mithaug D.E. (Eds.). Inclusive Schooling National and International Perspectives / Vitello S.J., & Mithaug D.E. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1998. – 78 p.
2. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід / С. Богданов, наук. ред. О.М. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 93 с.
3. Бондар В. Чи приживеться північноамериканська модель інклюзії в Україні? / В. Бондар, В. Синьов, В. Тищенко // Рідна школа. – 2012. – № 8–9. – С. 20–27.
4. Вульфсон Б.Л. Мировое образовательное пространство на рубеже XIX и XX вв. / Вульфсон Б.Л. [Педагогика.] – 2002. – № 10. – С. 3–14.
5. Дмитрієва О.А. Інклюзивна освіта в Швеції / О.А. Дмитрієва // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2012. – № 8. – С. 12–16.
6. Єгоров Г.С. Тенденції розвитку змісту базової освіти у країнах Заходу / Г.С. Єгоров, Н.М. Лавриченко, Б.Ф. Мельниченко [відп. ред. Н.М. Лавриченко.] – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2003. – 186 с.
7. Захарчук М.Є. Аналіз досвіду США в організації інклюзивного навчання дітей загальноосвітньої школи / М.Є.Захарчук. – Тернопіль, «Вектор», 2013.
8. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи / Колупаєва А.А [Монографія.] – К.: (Саміліт-Книга), 2009. – 270 с.
9. Келлер Т. Кемпхильские общины в Великобритании / Келлер Т. (Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира) [Хрестоматия.] – СПб., 1997. – 245 с.
10. Малофеев Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии / Малофеев Н.Н. – М.: Издательство (Экзамен), 2003. – 256 с.
11. Про першочергові заходи щодо поліпшення становища осіб з вадами зору [Електронний ресурс]: указ [Президента України від 02.03.2009 р. № 113] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/113/2009
12. Про становище інвалідів в Україні [Національна доповідь] Мінсоцполітики України Київ, 2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=77042
13. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами [Декларація] Міжнародний документ від 10.06.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=63

14. Сбруєва А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90 рр. – поч. XXI ст.) / Сбруєва А.А. – К.:, 2005. – 245 с.
15. Федоренко О. У пошуках оптимальних шляхів упровадження інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху: [інклюзивне навчання в зарубіжних країнах] / Оксана Федоренко // Дефектологія. – 2013. – № 2. – С. 41–43.
16. Филиппов В.М. Образовательная политика России на современном этапе / В.М. Филиппов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.phlippov.ru

Федан Я.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ГЕНЕЗИС И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИЦ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ И В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье теоретически обобщено развитие системы инклюзивного образования в Украине. На основе анализа, обобщения и систематизации научных источников освещены пути и тенденции развития государственного управления инклюзивным образованием лиц с особыми потребностями в зарубежных странах и в Украине.
Ключевые слова: государственное управление, инклюзия, инклюзивное образование, дети с особыми потребностями.

Fedan Y.I.
Lviv Polytechnic National University

GENESIS AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF STATE ADMINISTRATION OF INCLUSIVE EDUCATION OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS IN FOREIGN COUNTRIES AND IN UKRAINE

Summary
The article theoretically generalizes the development of the system of inclusive education in Ukraine. Based on the analysis, generalization and systematization of scientific sources, the ways and tendencies of the development of public administration of inclusive education of persons with special needs in foreign countries and in Ukraine are highlighted.
Keywords: public administration, inclusion, inclusive education, children with special needs.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 81

GLI ANGLICISMI NELL'ITALIANO ODIERNO NEL CONTESTO DEL LINGUAGGIO DELL'ECONOMIA

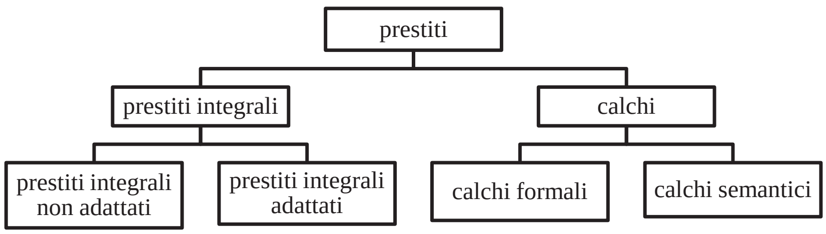
Rzegocki M.M.
Warsaw School of Economics, Warsaw, Poland

Nell'articolo è toccato il tema dei prestiti linguistici con un'enfasi sugli anglicismi. Vi sono discussi i vari tipi di prestiti linguistici, il processo di formazione di un prestito, i modi di entrata nella lingua dei forestierismi. Per quanto riguarda gli anglicismi, vi sono presentati i loro tipi (gli anglolatinismi, i prestiti di ritorno, gli anglicismi veri e propri, e i sinonimi italiani delle parole inglesi).
Keywords: IT: Prestiti, anglicismi, italiano odierno, inglese, economia.

Il prestito linguistico. Quando due lingue sono a contatto si trovano in condizione di reciproca influenza. Così un sistema linguistico può arricchirsi degli elementi provenienti dall'altro. La quantità, la natura e la direzione dello scambio degli elementi delle lingue vengono determinate dai linguaggi dell'area, dai locutori e dall'ambiente del contatto [9]. L'effetto di una tale interferenza linguistica è chiamato **prestito linguistico**. Secondo Dardano e Trifone [3] *si ha prestito linguistico quando una lingua utilizza e finisce per assumere un tratto linguistico che esisteva precedentemente in un'altra lingua e che non esisteva in lei. Questo processo di «cattura» e il tratto linguistico così «catturato» in italiano si indicano con lo stesso termine: prestito.*

Fra tutti i livelli del sistema linguistico il più soggetto ai cambiamenti causati dall'interferenza linguistica è il **sistema lessicale**. Gli altri livelli (come il sistema morfologico, fonetico o ortografico) della lingua, invece, sono più chiusi, le loro parti sono legate troppo strettamente le une alle altre, il che rende quasi impossibile l'integrazione dei prestiti [14]. Per quanto riguarda il sistema lessicale della lingua, la sua parte più sensibile ai cambiamenti sono i **sostantivi** (sebbene vengano prestati anche gli aggettivi, le interiezioni, i verbi e intere espressioni, ma in numero molto inferiore) [2].

Zolli [17] propone la seguente divisione dei prestiti:

Schema 1. Divisione dei prestiti secondo Zolli

Fonte: Zolli, P., Le parole straniere, Bologna, 1976, pp. 4–5

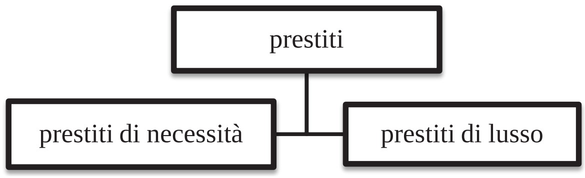
I **prestiti integrali non adattati** sono le parole che, pur essendo entrate nel sistema linguistico di una lingua, conservano la loro forma identica all'originale della lingua donatrice (es. *leader, équipe, chance*). Questi prestiti sono apparsi nell'italiano solo nella seconda metà del Seicento, sono dunque un fenomeno abbastanza recente [9].

I **prestiti integrali adattati**, invece, sono un fenomeno sia più comune che più antico. Sono i termini stranieri riprodotti nella lingua ricevente con adattamento al suo sistema fono-morfologico (si usano i suoni presenti nella lingua ricevente, i gruppi dei suoni difficili da pronunciare vengono semplificati ad es. *beefsteak → bistecca, Paris → Parigi, Warszawa → Varsavia*) [17].

Si parla dei **calchi semantici** quando una parola già esistente nella lingua riceve un nuovo significato sotto l'influenza del suo significato nell'altra lingua. La condizione di questo fenomeno è che queste parole debbano aver in comune sia il significato che la forma. Un buon esempio del calco semantico può essere la parola *autorizzare* che una volta significava *rendere autorevole*; con l'influenza del francese e con il tempo, il verbo *autorizzare*, con il tempo, sviluppa una nuova accezione, ovvero comincia ad essere usato con il significato del verbo *permettere*.

Un **calco formale** è una parola ispirata dalla lingua donatrice ma formata usando gli elementi della lingua ricevente [9]. Ad esempio *grattacielo* riproduce l'inglese *sky-scraper* (*sky* «cielo», *scraper* «che gratta»); *lotta di classe* riproduce il tedesco *Klassenkampf* (*Klassen* «classi», *Kampf* «lotta»).

Oltre alla divisione sopracitata, esiste anche la suddivisione dei prestiti in **prestiti di lusso** e in **prestiti di necessità**.

Schema 2. Suddivisione di prestiti

Fonte: Elaborazione propria dell'autore

I **presiti di necessità** sono le parole arrivate nella lingua ricevente con il loro proprio *signifié*, che non potevano essere evitate, per esempio: *patata*, parola haitiana giunta in italiano attraverso lo spagnolo; *caffè*, dal turco; *zero*, dall'arabo (lo zero non

esisteva nel sistema matematico romano); *tram, transistor, juke-box* dall'inglese [3].

I **presiti di lusso** sono invece delle parole introdotte nel sistema di una lingua per vari motivi oltre la necessità. Queste, almeno in teoria, potevano essere evitate. Il loro uso è spesso legato ai fini: 1) stilistici (p. es. *manicare* in italiano è stato sostituito dal francesismo *mangiare*) [11], 2) prestigiosi (p. es. esempio *leader, flirt, baby-sitter, week-end* sono vocaboli facilmente sostituibili con *capo, breve relazione amorosa, bambinaia, fine settimana*). È comunque certo che i prestiti molto spesso diano la possibilità di formare delle espressioni più corte e più precise rispetto ai loro equivalenti italiani, il che spiega la loro popolarità nel linguaggio comune e giornalistico. Ad esempio: *boom, sexy, show* (gli equivalenti italiani: *periodo di intenso sviluppo economico, sessualmente conturbante, spettacolo di varietà* sono composti di polisillabi) [3].

Questa divisione viene oggigiorno criticata da alcuni linguisti (Zolli [17], Muljačić [10], ecc.) Secondo questi studiosi, il fatto che le parole nuove entrino nella lingua prova che ne esiste una necessità. Muljačić sostiene che, siccome nella lingua ricevente non esistono i prestiti veri e propri, ogni prestito è un prestito di necessità [10].

1. Processo di formazione del prestito

In buona parte dei casi, il motivo per cui si prendono in prestito parole da una lingua straniera è la necessità di denominare oggetti, persone, luoghi e concetti nuovi.

L'importazione di parole è motivata da due fattori: la **bassa frequenza** delle parole (le parole di uso frequente sono quasi invariabili, mentre quelle usate meno frequentemente vengono spesso dimenticate e sostituite da parole nuove) nonché l'**omonimia** (una parola viene prestata per risolvere una collisione omonimica tra due parole somiglianti) [11]. Inoltre, le lingue prendono in prestito le parole straniere perché le loro non sono abbastanza *espressive* (p. es. *parlare* o *dormire* sono assai neutrali) oppure perché sono considerate *antiquate* (p. es. *bambinaia* è ormai diventata *babysitter*). Per di più, si trovano parole prestate anche tra gli eufemismi e le espressioni gergali [16].

2. Modi di entrare dei forestierismi nella lingua

Dardano e Trifone [3] mostrano due vie d'entrata dei forestierismi nella lingua italiana: una attraverso lo **scritto**, e un'altra attraverso il **parlato**. Gli studiosi scelgono la parola *tunnel* per spiegare la differenza fra le due vie. Questa parola è arrivata nella lingua italiana attraverso la lingua scritta, il che causa la seguente pronuncia italiana: /'tunnel/, cioè come se fosse una parola originariamente italiana. Secondo Dardano e Trifone, se questa parola fosse entrata nell'italiano tramite lingua parlata sarebbe probabilmente pronunciata in questo modo: /'tanel/ (una pronuncia più vicina all'originale inglese). D'altra parte, la parola *budget* viene pronunciata /'badʒɛt/ perché è entrata nell'italiano attraverso la lingua parlata. Gli studiosi osservano nell'italiano odierno la presenza di parole con varie pronunce. Ad esempio *flirt* (Tabella 1).

Bisogna rilevare che la pronuncia dipende fra gli altri dal livello di conoscenza della lingua straniera del locutore. Si accentua il fatto che un prestito, pur essendo originariamente straniero, una volta entrato nella lingua italiana (anche nella forma non assimilata) rimane a tutti gli effetti un parola italiana, e perciò va accettata la sua pronuncia italianizzata, anzi, non dovrebbe essere imposta ai locutori la pronuncia che rispetterebbe pienamente il sistema fonetico della lingua da cui è arrivata. Va notato che nei paesi come Inghilterra o Francia gli italianismi vengono pronunciati rispettivamente «all'inglese» e «alla francese». Ad esempio il termine di musica *andante* viene pronunciato come /æn'dænti/ nei paesi anglosassoni e /ã'dãt/ nei paesi francofoni [3].

Tabella 1

Pronuncia della parola flirt

pronuncia inglese (britannica)	pronunce realizzate in Italia		
/’flə:t/	/’flert/	/’flɛrt/	/’flirt/
	imitazione della pronuncia inglese		pronuncia all'italiana

Fonte: Dardano, M., Trifone P., La lingua italiana, Bologna, 1985, p. 362

Anglicismi nella lingua italiana

Un'importante gruppo dei prestiti da altre lingue sono gli anglicismi, cioè i prestiti dalla lingua inglese. Queste parole non sono tuttavia un gruppo omogeneo. Il più grande fattore che le differenza è la loro origine.

Anglolatinismi

L'inglese pur essendo una lingua germanica possiede un enorme vocabolario di origine latina. Tali parole sono entrate nella lingua inglese a partire dal medioevo direttamente dal latino o tramite il francese e costituiscono il cosiddetto «lessico dotto».

Ultimamente, dato che l'italiano è sotto un'importante influenza dell'inglese, queste parole, spesso termini tecnici, economici, politici ecc., (ri) entrano nella lingua italiana [9]. Le opinioni degli studiosi a proposito del fenomeno degli **anglolatinismi** sono fortemente diverse. Alcuni fra gli specialisti tendono a trattarli come prestiti veri e propri, altri sostengono che siano piuttosto termini internazionali e potessero essere coniati in qualsiasi lingua del nostro circolo culturale [8]. Secondo questi ultimi, questo tipo di prestiti dovrebbe essere trattato come parole latine il cui uso è nato nei paesi anglofoni [8].

Alcuni esempi di queste parole usate quotidianamente dagli italofoni sono: *campus* (riferito all'università americana), *audio, video* (termini televisivi americani) [9].

3. Prestiti di ritorno nell'italiano

I cosiddetti *prestiti di ritorno* sono parole di origine italiana importate in altre lingue e poi, con un significato modificato, senza grandi cambiamenti di forma, rientrate nell'italiano, ad esempio: la parola *casinò* («sala da gioco», parola invariabile) prestata dalla omonima parola francese che, a sua volta, è stata presa dalla parola italiana *casino* («piccola casa di campagna») [5]. Un altro esempio di prestito di ritorno è la parola *studio*. L'inglese ha preso in prestito la parola italiana *studio*, che più tardi è rientrata nell'italiano attraverso il francese con il diverso significato di *teatro di posa cinematografico o televisivo* [9].

4. Anglicismi veri e propri

Klajn divide anglicismi veri e propri (cioè quelli che non sono né prestiti di ritorno, né anglolatini-

smi) in due gruppi secondo il grado di integrazione delle parole: [8].

a) **anglicismi integrali non adattati** — parole che si presentano nell'italiano nella loro forma originale inglese,

b) **anglicismi integrali adattati** — parole che si sono assimilate foneticamente, morfologicamente e graficamente al sistema dell'italiano.

5. Sinonimi delle parole inglesi

Dardano e Trifone notano che una buona parte degli anglicismi presenti nella lingua italiana hanno un sinonimo o un quasi-sinonimo italiano: *bar — caffè, computer — elaboratore, jeep — camionetta, killer — sicario, sandwich — tramezzino*, ecc [3]. L'uso dei sinonimi italiani di queste parole varia secondo le circostanze, l'ambiente, i locutori, ecc. Beccaria, dalla sua parte, sottolinea i lati negativi dell'abuso dei vocaboli inglesi soprattutto tra le persone meno formate. Fra i lati negativi vi è il fatto che gli italiani non siano sempre consapevoli di quest'abuso. Avviene che gli utenti dell'italiano non sappiano più che certe parole inglesi hanno un loro corrispondente italiano. «Siamo arrivati al punto che, in certi casi, è più nota al comune parlante la voce inglese della corrispondente italiana. [...] Finiamo talvolta di essere più inglesi degli inglesi» [1].

Grochowska ha pubblicato nel 2010 i risultati di una ricerca condotta su un campione di parlanti nativi della lingua italiana [6]. Il campione era costituito da 50 persone fra cui 30 maschi (60%). L'età dei rispondenti era compresa fra i 18 e i 45 anni. Il campione è stato diviso in tre categorie: 18–25 (30%), 25–35 (34%), 35–45 (36%) secondo l'età. La maggioranza dei soggetti ha dichiarato di possedere il diploma di maturità (56%), il restante 44% ha terminato gli studi al livello universitario. La maggior parte dei soggetti del campione proveniva dalle regioni settentrionali (15 persone — Trentino-Alto Adige, 12 — Lombardia, 8 — Piemonte, 5 — Veneto). I restanti erano abitanti della Sicilia (7 persone) e della Svizzera italiana (3 persone).

Il questionario era costituito di 3 parti: la prima consisteva nello scegliere fra coppie di sinonimi inseriti in un contesto preciso di cui uno era originariamente italiano e l'altro proveniva dall'inglese, la seconda valutava la capacità di attribuzione di un corrispondente italiano ad un anglicismo in uso nell'italiano comune, e la terza riguardava la sostituzione di voci italiane con vocaboli inglesi.

Il diagramma 1 presenta i risultati della ricerca per quanto riguarda la prima parte.

Il colore scuro rappresenta la scelta della parola italiana fra le due della coppia, invece il colore chiaro — quella straniera. Si osserva che alcune parole italiane (*mezza giornata, accettazione, seducente*) non sono state scelte neanche una volta, altre — raramente (*comodità, pallacanestro, interessi*). D'altra parte, vi erano coppie dove la parola straniera era visibilmente meno popolare (*servizio in camera* invece di *room service, incontro* invece di *match, incontro* invece di *meeting, pausa, busta*, ecc.). Vi sono poi solamente due coppie di parole in cui non c'è una preferenza netta sia per la parola indigena sia per quella straniera: *riposo/relax, spettacolo/show*.

Secondo Grochowska, malgrado il fatto che, come risulta dal questionario, le parole inglesi siano usate più frequentemente, i loro equivalenti italiani sono ancora assai spesso utilizzati e non risultano antiquati [6].

Nella seconda parte del questionario la studiosa ha chiesto ai rispondenti di attribuire un equivalente italiano della parola inglese di uso comune in italiano. Secondo lei, lo scopo di questa parte era di

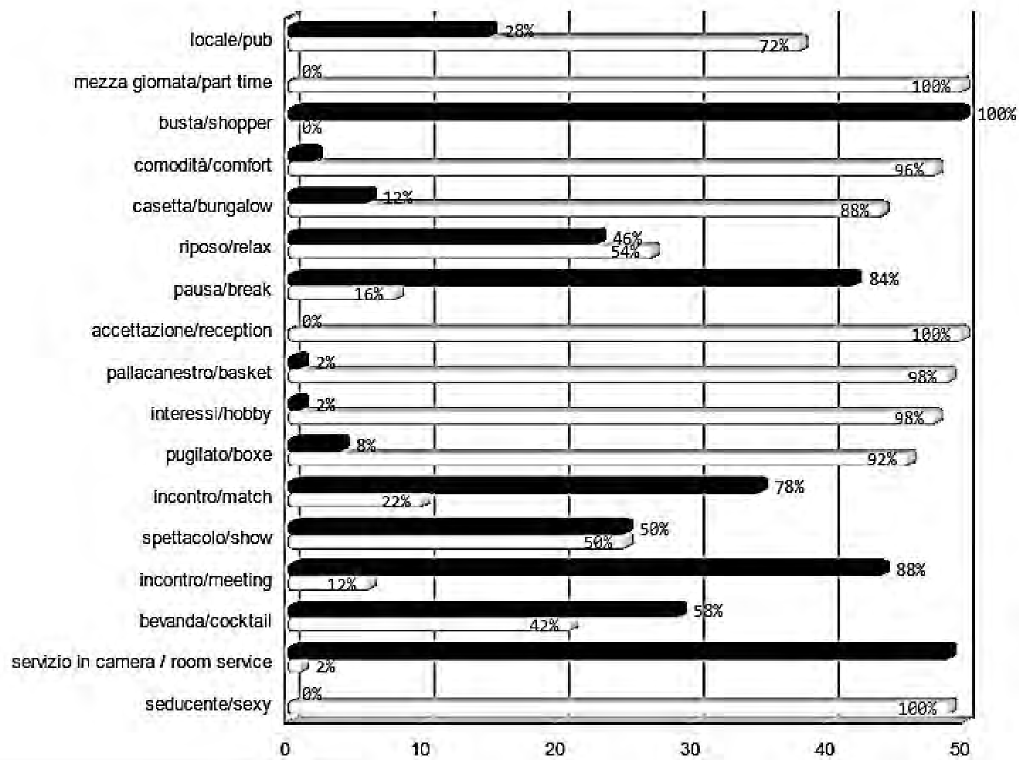

Diagramma 1. Risultati della ricerca di Grochowska

Fonte: Grochowska, A., La pastasciutta non è…

verificare se gli italofoni conoscessero gli equivalenti italiani delle parole straniere da loro usate. Da questa parte risulta che nella maggioranza dei casi i parlanti riescono a trovare un sinonimo italiano delle parole usate o almeno capiscono bene il loro senso. Fra le eccezioni si può notare ad esempio: *manager* che veniva tradotto come *imprenditore* [6].

La terza ed ultima parte consisteva nel trovare gli equivalenti delle parole italiane più frequentemente sostituite dalle parole straniere (p. es. *ragazzo, compagno, versione leggera, parcheggio, disabilità, bugia*, etc.) con i loro equivalenti inglesi. Si è rivelato che un'importante parte dei rispondenti non sia riuscita a tradurle correttamente. *Ragazzo* nella frase «non sto cercando un ragazzo per il fine settimana» veniva sostituito dalla parola *boy* invece di *boyfriend, compagno* [di vita] – con la parola *friend* invece di *partner* e la [versione] *leggera* con *short* ed *easy* accanto al corretto *light*. La studiosa conclude il suo questionario dicendo che gli italofoni tentano di usare gli anglicismi indipendentemente dall'età, dalla provenienza e dal livello di studi. Secondo lei, tutto ciò dimostra che l'uso degli anglicismi sia piuttosto dovuto all'influenza esterna. I mezzi di comunicazione sembrano esserne 'colpevoli', perché sono loro a veicolare la maggior parte dei vocaboli stranieri [6].

6. Anglicismi nel linguaggio dell'economia

L'inglese ha ormai da tempo assunto la funzione di «lingua franca» nei vari settori della comunicazio ne internazionale [13]. In tempi più recenti il ruolo dell'inglese – o meglio dell'angloamericano – è quello di «world's biggest lexical exporter»[1]. L'influsso dell'inglese sul linguaggio dell'economia italiano si è intensificato visibilmente solo nel XIX secolo. In quel periodo sono state «importate» voci come: *banconota* (in precedenza si usava la forma inglese *bank-note*, 1833); *business* (1895); *check* (1874); *copyright* (1892); *manager* (1895); *stock*, nell'accezione di «quantità di merci o di materie prime giacenti in un magazzino (1884; ma già prima del 1769 questa voce era usata con il significato «fondo, capitale»); *trade-mark* (1895); *trust* (1897) [13]. L'influsso dell'inglese sull'italiano si è intensificato ancora di più nel secolo successivo, quando all'influsso dell'inglese britannico si aggiunse quello dell'inglese americano. Le parole che sono giunte in Italia in quel periodo sono: *boom* (1931; più tardi acquisirà l'accezione di «periodo di intenso sviluppo economico»); *business-man* (1905); *export* (1908; solo nel 1962 si registrerà l'ingresso di *import*); *holding* (1931); *marketing* (1932); *slogan* (1939); *stand* (1908); *travellers' cheque* (1935) [13].

Non sorprende che il linguaggio degli affari, del management e dell'economia sviluppati soprattutto nel mondo anglofono siano i più suscettibili all'influsso dell'inglese nella seconda metà del XX secolo. Le seguenti parole sono giunte nel Belpaese negli ultimi sessant'anni: *account-executive* (1967), *executive* (1959), *fifty fifty* (1956), *full time* (1963), *leasing* (1966), *lobby* (1953), *part time* (1970), *public relations* (1958), *sponsor* (1963), *staff* (1955), *stage* (1963), *turn over* (1971), *self service* (1962), *supermarket* (1956), *fast food* (1982), *snack bar* (1959), *austerity* (1951; già nel 1947, però, è documentata la presenza di «austerità»), *fixing* (1979) [13].

Conclusioni. La crescente presenza degli anglicismi nella lingua italiana suscita fra gli studiosi delle attitudini ben diverse. Alcuni di loro come Grochowska [6] o Rogato [12] sono piuttosto sfavorevoli verso le parole straniere, soprattutto verso i prestiti di lusso, e sostengono che andrebbero sostituite con i loro equivalenti italiani. Secondo altri, come ad esempio de Mauro [15] o Rosati [13] nella società odierna in cui esiste uno scambio culturale libero e veloce non si possono evitare i prestiti dall'inglese che è la lingua vernacolare, vettore della conoscenza e delle idee.

Dato questo, sembra che oggigiorno sia necessario cercare un equilibrio fra le due attitudini; tentare di non rigettare a priori tutti i prestiti, ma nello stesso tempo cercare di non abusare dei vocaboli anglo-americani. Secondo quanto sostenuto da Jacová [7], ciò che può preoccupare non è il trionfo dell'inglese nell'ambito dell'informatica o del linguaggio economico-finanziario, bensí il fatto, e qui la studiosa concorda appieno con Dardano, che *l'anglicismo (che ha spesso il carattere di necessità come molti altri prestiti da altre lingue) spesso deborda nel settore del quotidiano, come indice di prestigio, di precisionismo e di modernità* [4], con adattamenti, aggiungeremmo noi, a volte, anche piuttosto bizzarri.

[1] Il più grande esportatore del lessico nel mondo. http://www.aracneeditrice.it/aracneweb/index.php/pubblicazione.html?item=9788879999625, data di consultazione: 20/08/2015.

References:

1. Beccaria G.L. Italiano antico e nuovo / G.L. Beccaria. – Milano: Garzanti, 2002. – 401 c.
2. Bruni F. L'italiano / F. Bruni: Utet, 1984.
3. Dardano M. La lingua Italiana, una grammatica completa e rigorosa [The Italian language / M. Dardano, P. Trifone // Bologna, Italy: Zanichelli. – 1985.
4. Dardano M. Profilo dell'italiano contemporaneo / M. Dardano // Storia della lingua italiana. – 1994. – Т. 2. – С. 343–430.
5. Dizionario Corriere della Sera. – http://www.cnrtl.fr
6. Grochowska A. La pastasciutta non è più trendy? Anglicismi di lusso nell'italiano contemporaneo / A. Grochowska // Annales Universitatis M. Curie-Sklodowska Lublin. – 2010. – № XXVIII z. 2.
7. Jacová Z. Varietà diafasiche della lingua: I linguaggi settoriali nell'italiano contemporaneo / Z. Jacová // Écho des études romanes. České Budějovice. – 2008. – № 1.
8. Klajn I. Influssi inglesi nella lingua italiana (Uticaji engleskog jezika u italianskom, ital.) / I. Klajn, 1972.
9. Komu M. Anglicismi nella stampa italiana / M. Komu, 1998.
10. Muljačić Ž. Introduzione allo studio della lingua italiana / Ž. Muljačić: Einaudi, 1971.
11. Parantainen P. Prestiti non adattati nel linguaggio dell'economia / Parantainen P.; Università di Jyväskylä. – Jyväskylä, Finland, 2001.
12. Rogato G. Anglicismi nella stampa italiana / G. Rogato // Italica. – 2008. – Т. 85, № 1. – С. 27–43.
13. Rosati F. Anglicismi nel lessico economico e finanziario italiano / F. Rosati. – Roma: Aracne, 2004.

14. Touratier C. Les problèmes de l'emprunt / C. Touratier // L'emprunt. – 1994. – T. 12. – C. 11–22.
15. Treccani. Gli anglicismi? No problem, my dear, intervista con Tullio de Mauro. – http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/speciali/italiano_inglese/demauro.html
16. Weinreich U. Languages in contact / U. Weinreich: Walter de Gruyter, 1979.
17. Zolli P. Le parole straniere / P. Zolli, F. Ursini. – Bologna: Zanichelli, 1995. – 246 с.

Жеготський М.М.
Варшавська школа економіки, Варшава, Польща

АНГЛІЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ В КОНТЕКСТІ МОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Анотація
Мета цієї статті – представити і обговорити питання англіцизмів у сучасній італійській мові. У роботі представлена типологія запозичення з англійської мови в італійську, процес створення нових слів на основі запозичень, а також шлях, через який запозичення потрапляють до мови. Показано різні типи англіцизмів сучасної італійської мови з акцентом на мові економічної науки.
Ключові слова: запозичення, англіцизм, італійська мова, лінгвістика, економіка.

Жеготский М.М.
Варшавская школа экономики, Варшава, Польша

АНГЛИЦИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКЕ В КОНТЕКСТЕ ЯЗЫКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация
Цель этой статьи – представить и обсудить вопрос англицизмов в современном итальянском языке. В работе представлена типология заимствования с английского языка в итальянский, процесс создания новых слов на основе заимствований, а также путь, через который заимствования попадают в язык. Показано различные типы англицизмов современного итальянского языка с акцентом на языке экономической науки.
Ключевые слова: заимствования, англицизм, итальянский язык, лингвистика, экономика.

Rzegocki M.M.
Warsaw School of Economics, Warsaw, Poland

ANGLICISMS IN CONTEMPORARY ITALIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE LANGUAGE OF ECONOMICS

Summary
The purpose of this article is to present and discuss the question of anglicisms in today's Italian language. It presents the typology of borrowing from English to Italian, the process of creation of new words based on borrowings, and the way through which the borrowings enter to the language. It presents the different types of anglicisms in contemporary Italian which an emphasis on the language of economics.
Keywords: borrowings, Anglicism, Italian, linguistics, economics.

УДК 811.1/,2'255,4(045)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДТЕКСТ У ТВОРІ ЛЬЮІСА КЕРРОЛА «АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ІТАЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Албул Ю.Є.
Маріупольський державний університет

З'ясовано особливості реалізації філософського підтексту у творі Льюіса Керрола «Аліса в Країні Чудес» (на матеріалі англійської, італійської та української мов). Проаналізовано термінологічний апарат дослідження (визначення поняття «підтекст» та «філософський підтекст»). Виявлено ознаки та рівні реалізації філософського підтексту у творі (лексико-стилістичний та синтаксично-стилістичний рівні). Здійснено аналіз перекладів твору на італійську та українську мови.

Ключові слова: підтекст, філософський підтекст, Льюіс Керрол, «Аліса в Країні чудес», особливості реалізації філософського підтексту у творі.

Постановка проблеми. Непрямий діалог автора та читача завжди заходився в центрі уваги дослідників. Одним із способів здійснення цього діалогу є філософський підтекст. Він дозволяє читачеві зрозуміти відбиття автором оточуючої дійсності крізь призму твору, авторські ідеї та бачення. Але водночас автор надає читачеві можливість самому усвідомити прочитане та зробити власні висновки. Особливий інтерес з точки зору дослідження філософського підтексту має твір Льюіса Керрола «Аліса в Країні чудес».

Аналіз останніх публікацій. Над проблемою філософського підтексту у творі, у тому числі «Аліса в Країні Чудес» Льюіса Керрола, працювали багато зарубіжних (Л. Витгенштейн, У. Вайнрах, Т. Прулкс, Д. Робсон) та вітчизняних авторів (І. В. Денисова, С. Б. Жулідов, Н. М. Демурова, Н. В. Новікова, Л. М. Богуславська). Зарубіжні автори, такі як Людвиг Витгенштейн [20] та Уриель Вайнрайх [21] у своїх працях розглядали філософський підтекст у творі, який реалізується за допомогою каламбуру або за допомогою мовної гри. Вітчизняні автори, такі як І. В. Денисова [6] та С. Б. Жулідов [7], ототожнюють філософію у творах Керолла з особливостями перекладу власних імен. Зокрема Н. М. Демурова [5] у своєму дослідженні виокремила основні риси філософського підтексту у творі Льюіса Керрола на прикладі метафор та перекладу віршів. Тревіс Прулкс [13] та Девід Робсон [13], у свою чергу, досліджували як підтекст у творах Кєрролла впливає на розуміння читачем твору та когнітивні особливості кожного читача та провели низьку опитувань, пов'язаних з асоціаціями, які виникають у мозку читача під час читання. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених аналізу творів Льюіса Керолла, проблема реалізації філософського підтексту у творі «Аліса в Крані чудес» була висвітлена частково, що і стало об'єктом дослідження даної роботи.

Мета статті. Метою даної роботи є з'ясувати особливості реалізації філософського підтексту у творі Льюїса Керрола «Аліса в Країні Чудес».

Завданням дослідження є зробити аналіз термінологічного апарату дослідження (визначити поняття «підтекст», «філософський підтекст» та «філософський підтекст у творі») та виявити його ознаки та рівні реалізації лексико-стилістичний та синтаксично-стилістичний).

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження є твір Льюїса Керрола «Аліса в Країні Чудес» («Alice in the Wonderland») та його переклади на італійську («Alice nel Paese delle Meraviglie»), здійснений Т. Пьетрокола-Розетті, та українську («Аліса в Країні чудес») мову, здійснений Галиною Бушиною.

Як зазначав видатний мовознавець XIX ст. Вільгельм фон Гумбольдт, «у кожному виразі неначе через край слова переливається дещо, що не знайшло у ньому свого повного та кінцевого втілення» [4, с. 197]. Він мав на увазі зрозумілий на сьогодення літературознавчий термін *«підтекст»*. Наразі існує доволі багато визначень цього терміну. У науковій літературі існують різні підходи до тлумачення сутності *«підтекст»*. Наприклад, звертаючись до тлумачного словника української мови за редакцією А. Івченка, з'ясовуємо що **підтекст** це – прихований, внутрішній зміст висловлювання [8, с. 376]. Він виникає завдяки здатності мовних одиниць виражати, крім основного значення, ще й додаткові (семантичні, стилістичні), набувати таких значень внаслідок взаємодії з іншими елементами твору [8, с. 376]. Підтекст надає твору багатозначності, можливості різного його прочитання [20]. У словнику італійської мови за редакцією Оліветті вказано, що підтекстом є те, що не виражено явно і не лежить на поверхні, але те, що легко вилучити з контексту [18]. Тлумачний словник Cambridge University Press надає наступне визначення підтексту що це є значення, приховане у тексті. Л. М. Богуславська [1] та М. А. Новікова [10] виокремлювали підтекст не як літературну категорію, а як особисте враження читача від твору.

Для кращого розуміння думки автора існує більш вузьке літературне поняття – *«філософський підтекст»*. За словами Демурової, філософський підтекст – це відбиття загальнолюдських цінностей та ідей автора, котрі він хоче донести до читача. Авторка підкреслює, що інколи речі видаються не тим, чим вважаються і шлях до істини починається зі змін не тільки зовнішніх але й внутрішніх, саме цю думку хотів донести до читачів Льюїс Керрол у своєму всесвітньо відомому творі [5, с. 21].

Поет та перекладач Марина Бородицька справедливо зазначає: «Кожен знайде в «Алісі в Країні Чудес» щось своє. Філософ знайде своє,

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

філолог своє, але, можливо, філософ з філологом візьмуть Алісу під руки і будуть її супроводжувати в цій подорожі, як ніби вона якийсь Орфей, який спустився в царство тіней» [18, с. 105].

Узагальнення наукової та критичної літератури уможливлює виокремлення наступних ознак філософського підтексту у творі Льюїса Керрола «Аліса в Країні Чудес»:

1. Реалізм. Відомий американський фантаст Рей Бредбері (1920–2012), підкреслює напрочуд реалістичний характер Керроллівського філософського підтексту: «Попри усю фантастичність Країна Чудес напрочуд реальна: це світ, де закочують істерики і де вас виштовхують з черги на автобус <…> Країна Чудес – це холодна вівсянка, арифметика о шостій ранку, льодяний душ і безкінечні уроки. Не дивно, що Країна Чудес – улюблениця інтелектуалів. Так само не дивно, що мрійники і романтики відвертаються від холодного дзеркала Керролла <…> А Королева з Країни Чудес відрубує голови по-справжньому, і дітей там б'ють, якщо вони чихають. Країна Чудес – це те, що ми є» [15, с. 124].

2. Критичність. Підтримуючи думки про інтелектуальність філософського підтексту Л. Керролла, Н. М. Демурова, акцентує увагу на його критичному характері, наголошуючи на тому, що у соціально-ідеологічному сенсі цей підтекст є реакцією на ригідну ієрархію цінностей регламентованого і респектабельного вікторіанського суспільства: «Він однаково заперечує основні інститути суспільства: і власності, і соціальної ієрархії, і престижу, і понурої життєвої моралі «здорового глузду», і філософії користі, і релігійності і т. п. [13, с. 87]. Цінною є думка авторки, що усім цим ціннісним категоріям він протиставляє веселий і такий, що розкріпачує самою своєю веселістю сміх і незамутненість дитячого свіжого погляду, який бачить речі не так, як їх належить бачити, а в їх первозданній істинності» [13, с. 90]. Цей вислів доречно буде підкріпити цитатами з самого твору (див. табл. 1).

Аналіз наведених вище висловлювань дозволяє зробити висновок, що жителів Країни Чудес навчали мислити критично та аналізувати події. Саме тому для Аліси це було щось напрочуд нове, бо вона навчалася за стандартною програмою в школі. Жителі Країни Чудес вивчали такі предмети як Хвістокультура, Дригономерія, Гастрономія та інші. В усіх випадках перекладачі намагались якомога повніше передати сутність предметів, використовуючи промовності власних назв, а в українському варіанті навіть пояснюючи їх.

3. Когнітивно-творче мислення. Учений Дєвід Робсон, проаналізувавши «Алісу в Країні Чудес», доходить висновку що Керролл наголошує на важливості думок про неможливе [13, с. 9]. Письменник показує, як будуються фантазії і що ми не повинні забувати про них, і занурюватись у сірі будні нашого життя. Цей приклад він наслідував у дітей, адже прототипом головної героїні стала маленька дівчинка семи років, що не боялась розказувати про свої фантазії і вірила у «неможливі» речі, про які розповідав їй Керролл. Узагальнюючи думку письменника Д. Робсон зазначає, що діти здатні на гіпотетичне мислення і більш проникливо розуміють мотиви і наміри інших людей.

Цікавим є спостереження вченого, що пригоди Аліси наповнені сюрреалістичними зустрічами, які допоможуть будь-кому потренувати фантазію і знайти своє власне пояснення філософського підтексту у творі [13, с. 5].

4. Мотиваційно-ціннісна спрямованість. Науковець із Тілбурзького університету в Нідерландах Тревіс Прулкс досліджує те, як література абсурду, на кшталт творів Керролла, впливає на нашу мотиваційно-ціннісну спрямованість. Дослідник робить висновки, що порушення очікуваного у дивному незвичному світі фантастичної літератури робить наш розум більш гнучким, творчим і здатним до швидшого сприйняття нових ідей [18, с. 105]. Тревіс Прулкс дає читачеві наступну пораду: «Якщо ви відчуваєте, що застрягли в рутині і ваш розум потребує свіжого струменя, проведіть вечір за читанням «Аліси в Країні Чудес» [18, с. 196]. Окрім того, дослідник додає що, цей твір стимулює розумову діяльність, підвищує мотивацію і здатність до навчання [18, с. 67].

І з ним важко не погодитись, бо майже весь час Аліса пізнає щось нове, вивчає нові матерії, знайомиться з новими людьми і, найважливіше, весь час розширює свій кругозір. Безперечно, це мотивує набагато сильніше, ніж шкільні вчителі або шкільна програма.

Як пише сам Льюїс Керролл у своєму творі: «Так багато незвичайних речей сталося останнім часом, що Аліса почала думати, що насправді мало чого у житті може бути неможливим». [3, с. 56] І з нею важко не погодитися.

Аналіз твору на матеріалі англійської, італійської та української мов уможливлює виявити наступні рівні реалізації філософського підтексту:

1. *Лексико-стилістичний.* Реалізація цього рівня здійснюється через використання промовистих онімів та метафор для посилення враження та пояснення деяких дій героїв:

а) Промовнисті оніми

Таблиця 1

*Alice did not feel encouraged to ask any more questions about it, so she turned to the Mock Turtle, and said «What else had you to learn?» Well, there was **Mystery**, «the Mock Turtle replied, counting off the subjects on his flappers,» – Mystery, ancient and modern, with **Seaography**: then Drawling – the Drawling-master was an old conger-eel, that used to come once a week: HE taught us **Drawling, Stretching, and Fainting in Coils.**»*	*Alice non si sentiva incoraggiata a fare altre domande. Così si volse alla Falsa-testuggine e disse: «Che altro dovevate imparare?» «C'era il **Mistero**», rispose la Falsa-testuggine, contando i soggetti sulle natatoie. «il mistero antico e moderno con la **Marografia**: poi il disdegno... il maestro di disdegno era un vecchio grongo, e veniva una volta la settimana: c'insegnava il **disdegno, il passaggio, e la frittura ad occhio.**»*	*Заглиблюватися далі в це питання Алісі не стало духу, тож вона обернулася до КазнаЩоНеЧерепахи: «А чого вас навчали ще» «Усяких **премудрощів**», відповів той і почав перелічувати, загинаючи ласти: «Премудрощів стародавнього і сучасного **Аморезнавства, Гастрономії, Дригонометрії...** Дригонометром у нас був старий морський вугор, він з'являвся раз на тиждень. А на уроці **Хвісткультури** він навіть учив нас художнього хвостоспіралювання».*

The Mad Hatter – Capellaio Matto – Капеюшник

Характерною особливістю перекладу на українську мову є те, що в ньому не було збережено відтінок «божевільності» капелюшника, перекладач залишила тільки другу частину промовності імені чи прізвища. І, навпаки, в італійській мові перекладач, знайшовши еквівалент, зміг точно передати основну рису поведінки цього персонажу.

Queen of Hearts – Regina di Cuori – Червова Королева

В українському варіанті перекладу відображено лише карткову масть. Навпаки, в італійській мові перекладач зміг знайти еквівалент мові оригіналу. В італійській та англійських мовах слово «серце» є багатозначним, тобто може мати інтерпретацію «володарка сердець», а не тільки червову масть у картковій колоді.

Mock Turtle – Falsa-testuggine – КазнаЩоНеЧерепаха

У мові оригіналу ми бачимо що черепаха є насмішницею. Перекладач на італійську відбив її як фальшиву або несправжню тому, що вона завжди говорила несенітниці та відмовлялась від своїх слів, проте відомо, що для італійців дуже важливо бути щирим і вірити у свої слова. В українському перекладі бачимо, що перекладач спирався більш на її зовнішній вигляд.

б) Аналіз метафор

The pool of tears – lo stagino di lacrime – калюжа сліз

Ця метафора належить до класу образних метафор. Уява читача малює перед ним цілу калюжу дівочих сліз, викликаючи образ ображеної дівчинки. Філософським підтекстом цієї метафори є душевний стан дівчини, її розпач та відчай.

Plates and dishes crashed around it – mentre i tondi e i piatti valavano d'ogni intorno – а навколо розлітаються на череп'я миски й тарілки

Це метафора належить до класу предикативних. Миски та тарілки не можуть літати, тому автор використовую цю метафору щоб посилити враження на читача.

If they had any sense they'd take the roof off – se avesser cervello, scoperchierebbero il tetto – якби вони мали хоч крихітку глузду, то розібрали б дах

Ця метафора належить до класу генералізуючих, оскільки має кінцевий результат. Крізь цю метафору автор хоче донести, що інколи люди дуже багато думають там, де потрібно діяти. І навпаки не думають, а діють там, де потрібно думати.

2. *Синтаксично-стилістичний*. Використання риторичних питань та висловлювань, що є актуальними для самопізнання та саморозуміння.

«Who am I?» – «Chi sono io?» – «Хто я така?»

«Shall I never get any older than I am now?» – «Non sarò mai maggiore di quanto sono adesso?» – «Невже я ніколи не стану дорослішою, ніж зараз?»

В усіх двох варіантах перекладачі намагались якомога точніше передати риторичні питання та висловлювання та надати можливість читачеві самому знайти на них відповіді між рядків твору.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що філософський підтекст в творі Льюіса Керрола «Аліса в Країні Чудес» це спосіб передачі авторського розуміння оточуючого світу, котрий поєднує в собі фантазію та реальність, загальноприйняте та особисте, жорсткі рамки та творчість.

Основними ознаками філософського підтексту в даному творі є реалізм, критичність, когнітивно-творче мислення та мотиваційно-ціннісна спрямованість, а рівнями його реалізації є лексико-стилістичний (використання промовистих власних назв і використання метафор), та синтаксично-стилістичний рівні (використання риторичних питань).

Доцільно визначити що реалізація філософського підтексту залежить від розуміння твору перекладачем та його інтерпретаційного мислення.

Список літератури:

1. Богуславська Л. А. Відтворення мовної гри Л. Керролла в англо-українських перекладах: когнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Богуславська Людмила Анатоліївна. – Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2017. – 246 с.
2. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Всш. шк. 1978 – 350 с. Читать полностью: http://www.km.ru/referats/763E38EC6BE74E04B36D42C29F532C49
3. Гаспарян Г. Р. Языковые особенности произведений Л. Кэрролла в аспекте коммуникативности стилистики: Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. – Минск, 1981 – 20 с. Читать полностью: http://www.km.ru/referats/763E38EC6BE74E04B36D42C29F532C49
4. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. Фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
5. Демурова Н. М. Льюис Кэрролл. Очерк жизни и творчества [Електронний ресурс] / Н. М. Демурова. – М.: Наука, 1979. – 200 с. – Режим доступу: www.lewis-carrol.ru/
6. Денисова И. В. «Влияние гендерного фактора на перевод имен художественных персонажей» [Электронный ресурс] URL: http://www.lewis-carroll.ru/library/vliyanie-gendernogo-faktora-naperevod-imen-hudozhestvennih-personazhey.html
7. Жулидов С. Б. Лингвистическая репрезентация имен собственных при переводе (на примере сказки Л. Кэрролла «Алиса в Стране чудес»). – Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 6(36) 2014, часть 2.
8. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Худож.-оформлювач С. А. Пяткова. – Харків: Фоліо, 2001. – 540 с. – (Б-ка державної мови).
9. Керолл Л. Аліса в Країні чудес. – К.: Радянський письменник, 1960. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portfel.at.ua/lib/k/kerroll_alisa_v_krajini_chudes.pdf
10. Новикова М. А. Английская абсурдная проза на примере произведений Л. Кэрролла «Алиса в Стране Чудес» и «Алиса в Зазеркалье» в переводе Н. М. Демуровой. Межъязыковые лексико-грамматические соответствия и переводческие стратеги [Електронний ресурс] / М. А. Новикова. – Санкт-Петербург, 2016. – 50 с. – Режим доступу: www.ifl.ru/ВКР%20Новикова.doc
11. Підтекст. Визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorodenok.com/підтекст
12. Підтекст. Визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Підтекст

13. Робсон Д. BBC Future. П'ять речей, які «Аліса в країні чудес» відкриває про наш мозок [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc. com/ukrainian/vert_fut/2015/07/150708_vert_fut_alice_in_wonderland_psychology_vp
14. Alice nel Paese delle Meraviglie / a cura di T. Pietrocòla-Rossetti [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.letturegiovani.it/E-book/Alice.pdf
15. Bradbury R. Because, Because, Because – Because of the Wonderful Things He Does. Preface to Raylyn Moore's «Wonderful Wizard, Marvelous Land» / R. Bradbury. – Bowling Green, OH: Bowling Green University Popular Press, 1973. – P. 3–8.
16. Carroll L. Alice in Wonderland and Through the Looking Glass. Wordsworth Editions Limited 1993.
17. Carroll L. Alice in Wonderland. – London, 1995 – 293 c.
18. Dizionario Italiano on line / a cura di Enrico Olivetti [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dizionario-italiano.it
19. Sutherland D. Language and Lewis Carroll. – London, 1987 – 174 c.
20. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of language. University of California Press, Los Angeles, 1974 – 238 c. Читать полностью: http://www.km.ru/referats/763E38EC6BE74E04B36D42C29F532C49
21. Wittgenstein L. The Blue and Brown Books. – England, 158 – 13.

Албул Ю.Е.
Мариупольский государственный университет

ФИЛОСОФСКИЙ ПОДТЕКСТ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЛЬЮИСА КЕРРОЛЛА «АЛИСА В СТРАНЕ ЧУДЕС» (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, ИТАЛЬЯНСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация
Выяснены особенности реализации философского подтекста в произведении Льюиса Кэрролла «Алиса в Стране Чудес» (на материале английского, итальянского и украинского языков). Проанализирован терминологический аппарат исследования (определение понятия «подтекст» и «философский подтекст»). Выявлены признаки и уровни реализации философского подтекста в произведении (лексико-стилистический и синтаксическо-стилистический уровни). Проведен анализ переводов произведения на итальянский и украинский языки.
Ключевые слова: подтекст, философский подтекст, Льюис Кэрролл, «Алиса в Стране чудес», особенности реализации философского подтекста в произведении.

Albul J.E.
Mariupol State University

PHILOSOPHICAL SUBTEXT IN «ALICE IN THE WONDERLAND» BY LEWIS CARROLL (BASED ON ENGLISH, ITALIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)

Summary
The peculiarities of philosophical subtext realization in «Alice in the Wonderland» by Lewis Carroll (based on English, Italian and Ukrainian languages) have been specified. The terminological apparatus of the research (definition of the concept «subtext» and «philosophical subtext») has been analyzed. The characteristics and levels of the philosophical subtext realization (lexical stylistic and syntactical stylistic level) have been singled out. The analysis of «Alice in the Wonderland» translations into Italian and Ukrainian languages has been made.
Keywords: subtext, philosophical subtext, Lewis Carroll, «Alice in the Wonderland», peculiarities of philosophical subtext realization in the text.

УДК 811.111'342.9

СПОРТИВНИЙ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРС ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Бабенко О.В., Шекера О.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Ця стаття присвячена дослідженню спортивних повідомлень в інтернет-засобах масової інформації, аналізується поняття «дискурс» та «дискурс у спортивних інтернет-ресурсах ЗМІ». Дослідження спортивного дискурсу здійснювалося в лінгвокультурологічному аспекті для кращого розуміння цінності його ролі в лінгвістичному дослідженні. Безпосередня увага звертається на зв'язок між мовною одиницею і культурою, способом життя, національним характером тощо. Увага звертається на спортивну аналітичну статтю в інтернет-ресурсах ЗМІ та те, що культура постійно відображається у мові через семантику лексичних одиниць. Спортивна аналітична стаття є частиною дискурсу ЗМІ та має розглядатися, як публіцистичний текст, що змальовує ту чи іншу спортивну подію(події мають хронологію), охарактеризує її з різних боків, містить в собі авторський аналіз певних спортивних явищ, елементи спортивного репортажу, спортивного коментаря та оцінку спорту як події соціально значущого масштабу.
Ключові слова: дискурс, спортивний дискурс, дискурс у спортивних інтернет-ресурсах ЗМІ, спортивні повідомлення, спортивна аналітична інтернет-стаття.

Постановка проблеми. Спорт є багатогранним та складним феноменом та асоціюється в нашій свідомості з різними сферами нашого повсякдення в суспільстві: з політикою, професійною діяльністю, культурою, естетикою, культурою здоров'я, навіть рекламою. Саме через це спорт повсякчас стає об'єктом уваги в різноманітних галузях знань, в тому числі і лінгвістики.

Ця стаття присвячена розгляду тексту спортивної аналітичної статті на інтернет-просторі, як об'єкту лінгвістичного дослідження.

Спортивна аналітична стаття на інтернет-просторі – один із сучасних жанрів дискурсу спортивних ЗМІ.

Інтернет-дискурс спортивних ЗМІ – це мовлення (в усній чи письмовій формі), котре передає змістовність, що визначає спортивну діяльність (дискурс як процес), та сукупність створених текстів в яких репрезентована ця суть (дискурс як результат), тобто сукупність мовних творів, що були зафіксовані письмово або на пам'ять. Специфіка інтернет-дискурсу проявляється в усіх сферах: існують графічні та орфографічні, лексичні, граматичні особливості.

Дослідження національно-культурної специфіки спортивних повідомлень необхідно здійснювати через використання в них лінгвальних засобів, які вказують на національну приналежність людини. Таке дослідження спортивного інтернет-дискурсу дозволить краще зрозуміти цінності, стереотипи і менталітет людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних досліджень текстів інтернет масмедіа науковці виділяють спортивний дискурс, аналізуючи його поняття і категорії (Б. О. Зільберт [6, с. 45], О. Г. Голодов [5, с. 682]), спортивну фразеологію (А. В. Савченко [10, с. 118]), вивчаючи його когнітивні характеристики (Н. І. Свистунова [11, с. 124]) і комунікативно-прагматичні властивості (Е. І. Глінчевський [4, с. 60], О. Б. Зільберт [7, с. 103]). Різні аспекти спортивних повідомлень розглянуто також у працях Н. Д. Арутюнової [1, с. 7], С. І. Потапенка [9, с. 189], Є. І. Шейгала [13, с. 32]. У наукових працях Л. С. Козуб розкрито особливості лінгвокультурологічного аспекту спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації [8]. Проблема вивчення комунікативних жанрів віртуального дискурсу знайшла відображення у наукових розвідках О. В. Бабенко [2]. При цьому досить актуальним залишається вивчення національно-культурної специфіки спортивного інтернет-дискурсу. Його аналіз в культурологічному і лінгвістичному аспектах дозволяє краще зрозуміти ментальність народу, його цінності та стереотипи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Всебічне вивчення проблем культури мовлення засобів масової інформації є одним із актуальних завдань сучасних мовознавчих, психо- та соціолінгвістичних досліджень. Вивченню спортивної тематики присвячені праці багатьох соціологів, філософів, психологів, істориків та лінгвістів (Й. Хейзінга, U. Eco, A. Beard, Л.І. Лубишевої, Р.А. Пілояна, Н.А. Ахренова, К.В. Снятков та ін.). Разом з тим спортивна тематика залишається недостатньо вивченою лінгвістично: феномен спорту і досі не потрапляв на вивчення до таких дисциплін, як лінгвокультурологія, аксіологічна лінгвістика і дискурсологія, що загалом і свідчить про актуальність цього дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена також підвищеною цікавістю лінгвістів до вивчення дискурсивних аспектів мови в інтернет-просторі, необхідністю подальшої розробки проблем пов'язаних з виявленням механізмів формування образів спорту та їх вербального впливу на поведінку та мислення людини, необхідністю у розробці типології глобального дискурсивного інтернет-простору.

Головною метою цієї роботи є виявлення національно-культурної специфіки англійських та українських спортивних повідомлень в інтернет-засобах масової інформації, дослідженням того, що являє в собі спортивний інтернет-дискурс, як лінгвосеміотична система і якою є його зв'язок з потребами сучасної людини.

Методи і матеріали дослідження. Для досягнення мети було виявлено концептуальну основу спортивного інтернет-дискурсу, описано понятійну, образну та ціннісну складові залучених в спортивний інтернет-дискурс концептів, дано лінгвістичний опис конститутивних ознак спор-

тивного інтернет-дискурсу і показано, яким чином вони проявляються в спортивній комунікації.

Матеріалом дослідження слугували спортивні повідомлення, відібрані з англійських інтернет-видань газет «Non-League», «British Football», «The Sun», «The League», «The Times» і журналів «Chelsea», «FIFA magazine», «Four Four Two», українських інтернет-видань «День», «Спорт-Экспресс в Украине», «Gazeta.ua», «Proформула», «Футбол» і адресовані насамперед англійському та українському читачеві.

Також були використані зразки англійської та української мов від телевізійних коментаторів спортивних змагань, що транслювалися провідними телевізійними компаніями світу (EuroNews, BBC, CNN International, FOX-news), які потім були переведені в текстову форму скриптів і надалі вивчалися, як письмова фіксація спортивної події. Відповідно, одиницею вивчення є текстовий фрагмент.

Результати. Аналізуючи зв'язок мови і культури більшість лінгвістів погоджується, що культура постійно відображається у мові через семантику лексичних одиниць і вивчаючи характеристики належності до нації необхідно звертати увагу на лексеми, які позначають національність особи; топоніми, що ідентифікують країни та відносні прикметники, які вказують на національну приналежність людини.

Так, за твердженням С. Г. Тер-Мінасової, національно-специфічним прошарком мови є ідіоматика, у якій зберігається система цінностей, суспільна мораль, відношення до світу, людей, до інших народів. Саме через фразеологізми, прислів'я, приказки можна простежити спосіб життя, історію і традиції певної спільноти, що об'єднана однією культурою. Особливість ідіом пояснюється тим, що вони мають певне культурне, національне і стилістичне забарвлення [12, с. 101].

Очевидним є безпосередній зв'язок (через образ, метафору, яка є оновою ідіоми) між мовною одиницею і культурою, способом життя, національним характером тощо. Так, велика кількість спортивних ідіом в англійській мові, пояснюється тим, що багато видів спорту виникло у Великій Британії. Саме тому багато спортивних термінів мають англійське походження.

На особливу увагу заслуговує й безеквівалентна лексика, яка має національно-культурне значення і характеризується ідіоматичністю. При цьому національно-культурне значення І. Д. Бикова розуміє як лінгвістичну цінність мовних одиниць (слів, словосполучень), зокрема їх важливість у системі номінативно-комунікативних засобів мови, оскільки в тексті вони передають певний національно-культурний зміст [3, с. 51]. Таким чином, особливість мови полягає у тому, що вона не лише відображає світогляд людини, але і її культуру.

Аналізуючи національно-культурну специфіку спортивних повідомлень варто відзначити, що досить поширеними в проаналізованих статтях є порівняння, які ще називають лінгвокультурологічними одиницями. Саме через порівняння можна простежити особливості національного образного мислення. Так, своє ставлення до футболу англійці висловлюють через його порівняння з рок-н-ролом: *football has become the new rock'n'roll.* Рок-н-рол є музичним стилем, який виник із блюзу і народної музики. Для багатьох він асоціюється із енергією, дією, динамікою і до певної міри шоу. Очевидно, що для англійців футбол – це не лише традиційний вид спорту, а справжнє свято, у якому активно чи пасивно беруть участь люди з різних прошарків суспільства.

Проаналізувавши велику кількість записів в інтернет-просторі, було виявлено багато цікавих способів створення такого нового явища, як хештег (від англ. Hashtag, від слів hash – символ «грати» + tag – тег), використання яких останнім часом набуває все більшої популярності. Хештеги застосовуються не тільки шанувальниками, а й офіційними спільнотами та вже стали невід'ємною частиною інтернет-дискурсу. При їх створенні потрібно дотримуватися певних правил, так як в противному випадку посилання не буде працювати:

– хештег можна писати як латиницею, так і кирилицею;

– між гратами і наступним за ними словом не повинно бути пробілу;

– якщо хештег складається з декількох слів, то вони повинні писатися без пробілів (#люблюфутбол) або розділятися нижнім підкресленням (#льблю_футбол);

– два хештеги повинні відділятися прогалиною.

У дослідженні були вирішені наступні проблеми. Була визначена концептуальна основа спортивного інтернет-дискурсу. Вона представлена цілою системою концептів, що покладені в основу механізму спортивного дискурсотворення. На вершині системи розташовані протоконцепти «гра» і «змагання», котрі, в сукупності з іншими, залученими до дискурсу концептами («здоров'я», «сила», «спритність», «сміливість», «краса», «слава», «перемога» та ін.) стимулюють спортивне розгортання дискурсу. Предметною складовою залучених в спортивний інтернет-дискурс концептів є фізичні(фізіологічні) властивості і якості особистості, що змагається, образної – подієві елементи спортивних змагань, ціннісної – спортивні досягнення і успіхи, а також індивідуальні етичні та естетичні характеристики суб'єктів спорту(сила, мужність, спритність, сміливість, краса людського тіла та ін.).

Було виявлено лінгвістичний опис конститутивних ознак спортивного інтернет-дискурсу. Було продемонстровано, що в спортивній комунікації вони проявляються особливим чином. По-перше, через дискурси різних типів, котрі відображають комунікативну поведінку суб'єктів спорту, як мовних особистостей, які реалізують свою потребу у фізичному самовдосконаленні і вербалізують свої наміри в спортивній професійно-структурованій мові, котра містить в собі елементи педагогічного, медичного, юридичного та рекламного дискурсів. По-друге, через «відображений дискурс» – комунікативну поведінку спортивного коментатора. Встановлено, що жанр спортивного коментаря є вербальною рефлексією спортивної події, мовною особистою ознакою спортивного коментатора, чия комунікативна поведінка характеризується модальною модеративністю, наявністю когнітивної та аксіологічної компетентності, дескриптивністю та презентаційністю, що проявляються в обов'язковій образності висловлювання.

У дослідженні проведений детальний лінгвістичний аналіз спортивного інтернет-дискурсу як мовлення суб'єктів спорту – трьох груп мовних особистостей, які по-різному вербалізують свої комунікативні наміри. Перша група – спортсмени і їх безпосереднє оточення – тренери, судді, адміністратори – структурують свою промову з метою досягнення спортивного результату; друга – вболівальники і глядачі – емоційно оцінюють дії і результати підготовленості безпосередніх учасників спортивної події; третя – спортивні коментатори і спортивні журналісти – фіксують і описують хід події для віртуальних вболівальників (телеглядачів, радіослухачів і читачів).

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження довело, що спорт являє собою значну ділянку комунікативно-інформаційного інтернет-простору, в якому людина як біологічний тип реалізує свої потреби фізичної досконалості і формує готовність вести боротьбу за виживання. Реалізація цієї та багатьох інших супутніх потреб прямо пов'язане з мовними і мовленнєвими експлікаціями самих потреб. Спортивна або змагальна активність членів соціуму розглянута в роботі через її вербальні прояви, тобто через відповідний – спортивний – інтернет-дискурс або як дискурсивна діяльність.

Зрозуміло, що цілий ряд важливих проблем, котрі пов'язані зі спортивним дискурсом, залишилися за межами вивчення: вони складають суттєві перспективи для подальшої роботи над темою. Такими – перспективними – напрямками вивчення спортивного інтернет-дискурсу можуть бути питання докладного вивчення жанру спортивного суддівства, жанру тренерського інструктажу, жанру дискурсу вболівальника. Більш детально варто досліджувати вербалику спортивного ритуалу як важливого семіотичного компонента спортивного інтернет-дискурсу. Перспективним для дослідження також варто зазначити такий аспект мовної поведінки суб'єктів спорту, як гендерний: видається, що можуть бути виявлені цікаві закономірності в специфіці чоловічої і жіночої спортивної мови і комунікативній поведінці.

Дослідницький інтерес в подальшому лежить також в площині міжкультурної комунікації та етнічних особливостей комунікативної поведінки суб'єктів спорту як представників різних лінгвокультур.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Жанры общения [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис: Сб. ст. – М., 1992. – С. 7–23.
2. Бабенко Е. В. Коммуникативные жанры виртуального дискурса: язык блогосферы. Язык в различных сферах коммуникации: материалы международной научной конференции / Е. В. Бабенко // под ред. Т. Ю. Игнатович; Забайкал. гос. ун-т. – Чита: ЗабГУ, 2014. – 308 с.
3. Быкова И. А. Когнитивно-прагматические основы межъязыковой межкультурной коммуникации: текст, дискурс, перевод [Текст] / И. А. Быкова. – М.: Изд-во РУДН. – 2005. – С. 143.
4. Глинчевский Э. И. Средства речевого воздействия [Текст] / Э. И. Глинчевский // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 4. – С. 60–75.
5. Голодов А. Г. Деградация социально престижных и духовно возвы-шенных понятий в спортивной публицистике [Текст] / А. Г. Голодов // Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты): Сб. ст. – М.: Эллипс. – 2006. – С. 682–686.
6. Зильберт Б. А. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи [Текст] / Б. А. Зильберт, А. Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация: Сб. ст. – М.: МАКС Пресс. – 2001. – Вып. 17. – С. 45–55.
7. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: точки пересечения с другими дискурсами (проблемы интертекстуальности) [Текст] / А. Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация: Сб. ст. – М.: МАКС Пресс. – 2001. – Вып. 19. – С. 103–112.
8. Козуб Л. С. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації / Л. С. Козуб // «Гуманітарний вісник» Черкаського державного технологічного університету. Серія: Іноземна філологія. – 2008. – № 12. – С. 67–70.
9. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): Монографія [Текст] / С. І. Потапенко. – К.: Видавничий центр КНЛУ. – 2004. – С. 359.
10. Савченко А. В. Спорт – зона «повышенной фразеологизации» [Текст] / А. В. Савченко // Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты): Сб. ст. – М.: Эллипс. – 2006. – С. 118–121.
11. Свистунова Н. И. Понятийная составляющая концепта «футбол»: компоненты «игроки» и «подачи» [Текст] / Н. И. Свистунова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия: Лингвистика. – 2005. – № 3. – С. 124–136.
12. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Текст] / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Изд-во МГУ. – 2004. – С. 352.
13. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [Текст] / Е. И. Шейгал. – М.: Гнозис. – 2004. – С. 325.

Бабенко Е.В., Шекера О.О.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СПОРТИВНЫЙ ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС КАК ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
Эта статья посвящена исследованию спортивных сообщений в интернет-СМИ, анализируется понятие «дискурс» и «дискурс в спортивных Интернет-ресурсах СМИ». Исследование спортивного дискурса осуществлялось в лингвокультурологическом аспекте для лучшего понимания ценности его роли в лингвистическом исследовании. Внимание обращается на спортивную аналитическую статью в Интернет-ресурсах СМИ и то, что культура постоянно отображается в языке через семантику лексических единиц. Спортивная аналитическая статья является частью дискурса СМИ и должна рассматриваться, как публицистический текст, изображающий то или иное спортивное событие (события имеют хронологию), характеризующий её с разных сторон, содержит в себе авторский анализ определенных спортивных явлений, элементы спортивного репортажа, спортивного комментария и оценку спорта как события социально значимого масштаба.
Ключевые слова: дискурс, спортивный дискурс, дискурс в спортивных Интернет-ресурсах СМИ, спортивные сообщения, спортивная аналитическая интернет-страница.

Babenko O.V., Shekera O.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SPORTS INTERNET DISCOURSE AS A SUBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH

Summary
This article is devoted to the study of sports reports in the Internet media. The concepts of «discourse» and «discourse in sports Internet media» are analyzed. Studies of sports Internet discourse are carried out in a linguistic and cultural aspect for a better understanding of the value and its role in the linguistic study. The main focus of the paper is on the sports analytical article and its specific features. The sports analytical article is understood as a part of the sports media discourse and defined as a journalistic text of a detailed and chronological description of a sports event and containing the elements of sports commentary and sports reportage as well as the speaker's analyses of sports phenomena and his assessment of sport as a socially important phenomenon.
Keywords: discourse, sports discourse, discourse of sport media in Internet, sports reports, sports analytical article.

УДК 811.131.1'255.4(043)

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОР У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Бриштен В.В.
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена аналізу існуючих стретегій перекладу метафор у художньому тексті. Проаналізовані основні підходи до вивчення метафор та їх ролі у художньому тесті людини, починаючи з античного періоду й до теперішнього часу. На основі творів сучасних італійських письменників наведені приклади застосування цих стратегій при перекладі з італійської мови на українську.
Ключові слова: метафора, стратегія, переклад, трансформація, застосування.

Постановка проблеми. Науково підтверджено, що метафора грає велику роль не тільки у творчості, але й загалом у повсякденному житті людини. До XX століття вважалось, що пересічна людина розмовляє «звичайною» мовою, а, наприклад, письменники (а пізніше – журналісти та інші працівники медійної сфери) розширюють «звичайну» мову різними зворотами та художніми прийомами, такими, як, наприклад, епітет, алегорія, гіпербола, метафора, метонімія та інші.

Проте у XX столітті дослідники Дж. Лакофф і М. Джонсон по-іншому розглянули проблематику використання метафори і довели, що її вже не можна розглядати виключно як явище літературне, щось таке, що не має нічого спільного з повсякденним життям [3, с. 25].

Цей факт цікавить і тих, хто займається перекладацькою діяльністю, адже при такій поширеності цього явища, перекладач повинен знати, як перекласти метафору найбільш точно й правильно, при цьому не втративши її унікальних властивостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Термін «метафора» до лінгвістики прийшов із риторики, а загалом дослідження метафори почалось саме з «класичного періоду» історії. Якщо у риториці вважалось, що метафора – це засіб образотворчої мови та естетики, а першим, хто вжив це поняття, був Ізократ, то Аристотель продовжив його справу, ще детальніше розглянувши це поняття. У своїй праці «Поетика» видатний давньогрецький поет та філософ дав таке визначення метафори: «Метафора – це перенесення слова зі зміною значення з роду на вид або з виду на вид, або з виду в рід, або за аналогією» [1, с. 25].

Також Аристотель вважав, що метафора – це спосіб переосмислення значення слова на основі подібності; він також стверджував, що це поняття є невід'ємною частиною мови, яка (тобто, частина) необхідна для комунікативних, номінативних та пізнавальних цілей. Але задля досягнення цих цілей, метафора повинна легко «відкриватися» тій людині, яка її чує, вона повинна бути добре зрозумілою, бо, за тим же Аристотелем, вона є «незвичайним словом, таким, що виходить за межі мови».

Саме в той час був сформований погляд на метафору, який потім, у XX столітті, буде розширений, та щодо нього буде запропонований висновок – метафора є невід'ємною приналежністю мови, яка необхідна для комунікативних, номінативних та, відповідно, пізнавальних цілей.

Однак, не лише Аристотель займався закладанням основ метафори. Марк Фабій Квінтиліан, наприклад, вважав, що сама природа наділила нас здібністю до метафоричного перетворення, а ціллю цього перетворення – є намагання таким чином не обділити увагою жодне явище. Те ж саме стверджував Деметрій: «Повсякденна мова створила настільки чудові метафори для деяких понять, що ми вже не маємо необхідності в точних виразах для них: ось така метафора затвердилась у мові, зайнявши місце буквального позначення».

Цицерон мав більш практичний підхід до визначення метафори: «Це є додатковим способом формування тих значень, які відсутні у мові». Тієї ж думки був і Теофраст, який признавав за метафорою право поповнювати недостачу слів у мові.

То ж ми бачимо, що в «класичні» часи метафора, по-першу, сприймалась виключно, як щось дивне, та таке, що відходить від норми; нею користувались, коли було потрібно заповнити лексичний вакуум, і таким чином вона виконувала номінативну функцію, або з ціллю наповнити мову якимось новими фарбами, що було головною ціллю риторичної мови. По-друге, перелічені погляди античних вільнодумців вже мають у собі зерна тих ідей, з яких потім виростуть лінгвістичні концепції метафори і які потім будуть служити основою різностороннього вивчення цього мовного феномену. Таким чином і прийшли до думки, що метафора – це один з основних прийомів пізнання предметів дійсності, їх найменування, створення художніх образів та появи нових значень.

Проте згодом усвідомлення такого складного та суперечливого розуміння метафори примусило дослідницьку думку рухатися в різних напрямках, розглядати різні боки цього многогранного явища та все глибше вивчати це поняття, зіставляючи його з іншими, іноді зовсім віддаленими явищами.

І саме погляди Дж. Лакоффа та М. Джонсона щодо цієї теми були дійсно вагомими для їх сучасників. Вони стали основою сучасних досліджень метафори.

Наприклад, Г.Н. Скляревська бере за основу свого дослідження метафори в системі мови сучасне її розуміння як «вторинної номінації при обов'язковому збереженні семантичної двоплановості та образного елементу» [4, с. 12]. А словник лінгвістичних термінів дає наступне визначення метафори: «Це троп, сутність якого полягає у вживанні слів та виразів у переносному значенні на основі подібності, аналогії і т. п.» [2, с. 224].

Загалом, питання місця метафори у мовознавстві та стилістиці було досліджено наступними сучасними науковцями: В.К. Харченко, М. Блеком, В.М. Телією, Н.Д. Арутюновою, Дж. Лакоф-

фом, М. Джонсоном, П. Ньюмарком, Л.В. Коломієць, М.К. Гарбовським та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищесказане пояснює великий інтерес науковців до розгляду безпосередньо метафори та різноманітних питань, пов'язаних з її утворенням та вживанням, в тому числі її перекладом.

Провідна італійська дослідниця Д. Пірадзіні пояснює незначний інтерес до перекладу метафор двома причинами. По-перше, вона вважає, що метафора – це явище типове для літературних текстів і, як наслідок, предмет вивчення, який відноситься до компетенції літературної та філософської критики. По-друге, проблеми перекладу метафор не набагато відрізняються від проблем перекладу взагалі. Таким чином, не повністю вирішена проблема перекладу метафор [12, с. 9].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизація вже знайомих стратегій перекладу метафор та особливості застосовувати їх у певних перекладацьких ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що питання вивчення перекладу метафор вирішено не повністю, все ж таки, існують розроблені стратегії перекладу, що підлягають аналізу й систематизації у цій статті. Наприклад, британський дослідник П. Ньюмарк запропонував свій погляд на особливості перекладу метафор. Його ми застосували на матеріалі творів сучасних італійських письменників Алессандро Барікко та Ніколо Амманіті: «Fango», «Ti prendo e ti porto via», «Castelli di rabbia», «Seta», «City», «Oceano-mare».

В результаті аналізу доробку [11] англійського вченого було виявлено чотири основні способи передачі метафор з однієї мови на іншу:

1. Дослівний переклад.
2. Перефразування.
3. Заміна.
4. Еквівалентна відповідність.

За цими чотирма стратегіями були проаналізовані варіанти перекладу метафор у торах вищезазначених італійських письменників.

Перша стратегія – це дослівний переклад. Вона є найбільш простою та полягає в тому, що при такому перекладі кожне слово тексту оригіналу перекладається незалежно від контексту, при цьому словам підбираються перші та найбільш поширені значення. Також зберігається порядок слів оригіналу. Ця стратегія базується на пошуку буквального співвідношення, тому також може називатися буквальним перекладом.

Перша стратегія охоплює випадки перекладу іменникових, дієслівних, займенникових та інших синтагм, оскільки в деяких випадках йдеться мова про такі метафоричні вирази, які цілком і повністю входять до лексики обох мов (такі метафори називаються статичними), а в інших – про повністю нові метафори, динамічні, які є продуктом оказіонального метафоричного перенесення номінації, результатом індивідуальної творчості суб'єкта мовлення [11].

Наприклад: «Guarda la strada, vede una piccola *nube di polvere* che si avvicina» [7, с. 126]. «Дивиться на дорогу, бачить маленьку *хмаринку пилу*, яка наближається». «Nel prato, ai piedi della collina, c'e Elisabeth. Le hanno tolto tutti quei binari da davanti, le hanno giusto lasciato i due che ha sotto le ruote. Se i treni naufragassero e le ferrovie fossero in cielo, sembrerebbe il relitto di un treno, posato *sul fondale erboso del mondo*» [7, с. 221]. «На лугу, у підніжжя пагорба, стоїть Елізабет. Ті рейки, які раніше лежали перед нею, прибрали, залишили тільки дві, на яких вона стояла. Якби поїзда зазнали катастрофи і залізні дороги злетіли б у небо, її можна було б прийняти за останки поїзда, що осів *на трав'яному дні світу*». «Senza 1'auspicato l'intervento della nostra scoperta, questo ornamento, tanto prezioso quanto delicato e simile per la grazia fragile delle sue forme segrete ad un fiore delicato che appassisce alla prima tempesta, resterebbe solo una fugace apparizione dello splendore, destinata, una volta trascorsa, *a spegnersi sotto l'alito malefico della malattia*, delle faticose esigenze dell'allattamento o della stretta funesta del busto crudele» [7, с. 139–140].

«Без благотворного впливу нашого винаходу ця частина тіла, настільки ніжна і безцінна, і по тоненькій витонченості своїх прихованих форм настільки схожа на квітку, яка в'яне при першому ж пориві вітру, залишилася б скороминущим проявом цієї краси, приреченою, спалахнувши лише на мить, *згаснути від згубного дихання хвороби*, від виснажливих часів вигодовування дитини або від фатальної вузькості жорсткого корсету».

Доволі часто перекладач зустрічається з проблемою, яку не завжди можна вирішити. В цих випадках він змушений вдаватися до так званої деметафоризації, іншими словами він змушений зменшити метафоричне значення. Іноді процес деметафоризації полягає в тому, що перекладач перефразовує метафору іншими словами, шляхом заміни іменника або дієслова, які вживані у метафоричному значенні, іменником або дієсловом із прямим значенням, або навіть робить просте пояснення значення метафори [9].

Наприклад, «La signora Gina Biglia, la mamma di Graziano, soffriva di ipertensione. Di minima aveva centoventi e di massima oltre centottanta. Le bastava un'agitazione, un'emozione e subito veniva *assalita da palpitazioni, vertigini, sudori freddi e stordimenti*» [6, с. 54]. «Джина Біл'я, мама Граціано, страждала від гіпертонії. Нижній тиск в неї був сто двадцять, а верхній – більше ста восьмидесяти. Найменше хвилювання – і *в неї починалось прискорене серцебиття, запаморочення, виступав холодний піт та дзвеніло у вухах*». «Sarebbe tornata al villaggio e avrebbe rivisto i suoi tre figli, questa era *la magra consolazione*» [6, с. 334]. «Вона повернеться у своє село і побачить трьох дітей, що буде для неї *єдиною слабкою втіхою*».

Протилежну ситуацію можна побачити у наступних прикладах, коли перекладач передає метафору, пояснюючи її іншими словами. Наприклад, «E allora Jun si voltó lentamente e rientró in casa. Scivoló nel buio delle stanze e spari. Non si voltó, il signor Rail, se ne rimase a fissare Elisabeth, laggiu, e solo dopo qualche istante disse qualcosa, ma molto piano, come a se stesso, in *un filo di voce*» [7, с. 113]. «І тоді Джун повільно повернулася і пішла додому. Вона ковзнула в темряву кімнат і зникла в ній. Містер Райл не обернувся, він так і дивився вдалину, на Елізабет, і тільки через кілька миттєвостей щось сказав, дуже тихо, ніби сам до себе, *ледь чутно*». «L'ultimo

incontro lo fece contro un nero di Filadelfia, *anche lui agli sgoccioli*» [8, c. 71]. «Останній поєдинок він проводив з темношкірим з Філадельфії, *той теж вирішив зав'язати з боксом*».

Зменшення ефекту метафори тексту оригіналу у тексті перекладу здійснюється не лише за допомогою процесу деметафоризації. Іноді перекладач не лише не зберігає метафору, але зовсім уникає цього художнього прийому. Ця стратегія має назву «прийом цілісного перетворення», коли можуть змінюватись внутрішня форма будь-якого відрізку мовного ланцюга (від окремого слова, переважно складного, до синтагми, а іноді і цілого речення). Причому перетворюється це не по елементах, а цілісно, так, що зв'язок між внутрішньою формою одиниць похідної мови та мови перекладу вже не простежується. Наприклад, «Si, dormiva troppo. Ma la sera tornava a casa *distrutta* senza nessuna voglia di uscire, di vedere nessuno. Come si fa a uscire, a motivarsi quando le palpebre ti pesano come due ghigliottine?» [5, c. 155]. «Так, спала вона дуже багато. Але вечорами вона поверталась додому *ніяка* і нікуди не хотіла йти, нікого бачити. Як можна кудись іти, щось робити, коли в тебе закриваються очі?». «Il pastore disse che temeva di no. Allora si apri un dibattito, e tutti provarono a *scavare nella memoria* per riuscire a ricordarsi una cosa buona, anche una sola, che Bird avesse fatto nella vita» [8, c. 300]. «Боюся, що ні, відповів пастор. Зав'язалася суперечка, і всі почали *ритися в пам'яті*, пригадуючи що доброго зробив Бьорд за своє життя». «Disse anche che nell'armadio della camera da letto c'erano ancora tutti i suoi vestiti, e che lei sapeva imitare le voci dei cantanti, cantava con la voce di Marilyn Monroe che sembrava *sputata lei*» [8, c. 127]. «Ще він сказав, що в спальні, у шафі, зберігається весь її одяг, і що вона могла імітувати голоси відомих співачок, вона співала голосом Мерлин Монро, *просто вилита Мерлин*».

Наступна перекладацька стратегія полягає в тому, що перекладач намагається передати «зображення» метафори з мови оригіналу на мову перекладу за допомогою іншої метафори. Саме цьому ця стратегія і називається «заміною». Вона реалізовується двома шляхами залежно від того, чи вирішить перекладач зберегти когнітивну структуру джерела незмінною або ні.

Якщо він вирішить зберегти її незмінною, тоді він повинен знайти найбільш близький за значенням у мові оригіналу синонім, який і використовує при перекладі. Наприклад, «Herve Joncour era all'estremo opposto della stanza: *era assediato* dal profumo dolciastro delle donne che gli stavano attorno e sorrideva imbarazzato agli uomini che si divertivano a raccontargli storie che lui non poteva capire» [9, c. 54]. «Ерве Жонкура всадили на іншому кінці кімнати: *овіяний* нудотним ароматом настирливих жінок, він розгубливо усміхався чоловікам: ті, навперебій частували його казна якими байками, зрозуміти які він був не в змозі».

Проте в більшості випадків приймається рішення змінити когнітивну структуру джерела і в такому випадку можуть відбутися різні трансформації, навіть при тому, що іноді вони не потрібні, тому що можливий буквальний переклад. Наприклад, «*Ronzano* mille cose, nella testa di Bartleboom, mentre ritrae le mani, tenendole aperte, come se a chiuderle scappasse tutto» [10, c. 91]. «Тисяча думок *роються* в голові Бартльбума, коли він відводить розкриті долоні; здається, стисни він їх – і бачення розсіється». «Solo la scienza *può* certe cose, questa e la verità. *Spazzare* secoli di schifo – l'orrendo mare grembo di corruzione e morte – e inventare quell'idillio che a poco a poco si diffonde su tutte le spiagge del mondo» [10, c. 46]. «Воістину є речі, підвладні лише науці. *Відмести* століття огиди – вбивче море, утроба смерті і тліну – і вигадати ідилію, яка мало-помалу утвердилася на всіх узбережжях світу»

Висновки і пропозиції. Таким чином, існують різні підходи до роботи з метафорою у перекладацькій діяльності, і кожен з цих підходів має свої особливості, а також потребує від перекладача певних навичок, аби найбільш повно передати її на мову перекладу. Попри це наведені чотири стратегії дуже чітко показують нам дві різні тенденції: в одному випадку, аби найбільш точно передати сутність метафори, перекладачу потрібно докласти значних зусиль та мати для цього достатньо знань, іноді не лише лінгвістичних, а й життєвих, культурних та з багатьох інших сфер життя; в іншому, спостерігається тенденція якимось чином обійти метафору як елемент достатньо складний, при цьому жертвуючи її семантичним та стилістичним багатством. Проте вибір стратегії лежить повністю на перекладачеві, важливий лише кінцевий результат – найбільш повна і точна передача змісту тексту або речення з однієї мови на іншу.

Список літератури:

1. Античні поетики. Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. A8I Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво / Упоряд. М. Борецький, В. Зварич. – К.: Грамота, 2007. – 168 с.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985.
3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. – М.: 2004. – 256 с.
4. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. – СПб: Наука. – 1993. – 152 с.
5. Ammaniti N. Fango. – Milano: Mondatori, 1996. – 332 p.
6. Ammaniti N. Ti prendo e ti porto via. – Milano: Mondatori, 1999. – 462 p.
7. Baricco A. Castelli di rabbia. – Milano: Rizzoli, 1997. – 222 p.
8. Baricco A. City. – Milano: Rizzoli, 1999. – 226 p.
9. Baricco A. Seta. – Milano: Rizzoli, 1996. – 202 p.
10. Baricco A. Oceano-mare. – Milano: Rizzoli, 1993. – 224 p.
11. Newmark P. A Textbook of Translation. – Harlow: Pearson Education Limited, 2008. – 292 p.
12. Pirazzini D. Cinque miti della metafora nella Ubersetzungswissenschaft. Problemi di traduzione delle immagini figurate nella coppia di lingue: Tedesco (Lingua di Partenza) – Italiano (Lingua d'arrivo). Peter Lang – Europaischer Verlag, 1997.

Бриштен В.В.
Мариупольский государственный университет

СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОР В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация
Статья посвящена анализу существующих стратегий перевода метафор в художественном тексте. Проанализированы основные подходы к изучению метафор и их роли в художественном тексте, начиная с периода античности и до настоящего времени. На основе произведений современных итальянских писателей, приведены примеры использования этих стратегий при переводе с итальянского языка на украинский.
Ключевые слова: метафора, стратегия, перевод, трансформация, использование.

Bryshten V.V.
Mariupol State University

THE STRATEGIES OF TRANSLATION OF METAPHORS IN THE LITERARY TEXT

Summary
This article focuses on the analysis of the existing strategies of translation of metaphors in the literary text. The main approaches of studying metaphors and its role in the literary text from classical antiquity until nowadays have been analyzed. The author gives examples of the use of these strategies during translation from Italian into Ukrainian, based on the work of contemporary Italian writers.
Keywords: metaphor, strategy, translation, transformation, use.

УДК 398(075.8)

ГАЇВКИ В СИСТЕМІ ВЕСНЯНОЇ ОБРЯДОВОЇ ПІСЕННОСТІ СЕЛА ПІДЛІССЯ

Буличева В.В., Вівчарик Н.М.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано тематику гаївок та основні мотиви. Досліджено образи та символіку текстів. Охарактеризовано особливості жестикуляції при виконанні пісень. Доведено, що гаївки виконуються з практично-магічною метою. З'ясовано, що символічними є сакральні і тотемно-анімістичні образи. У статті досліджено гаївки, зафіксовані з уст жителів села Підлісся, які належать до різних тематичних груп: господарсько-вегетаційної (рослинної), інтимно-ліричної (любовної), розважально-жартівливої.
Ключові слова: образ, тема, мотив, символ, жанр, фольклор, гаївка, ліризм, психологізм, жестикуляція, імітація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Український фольклор – одна з найважливіших і вагомих складових національної культури народу – потребує поглибленого вивчення, а саме: художніх особливостей, функціонування, змін і новотворення на сучасному етапі різних жанрів народної словесності, зокрема гаївок. Що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Гаївки поєднують у собі різні види мистецтва – словесне, музичне, театральне, хореографічне, оскільки пов'язані із народним побутом і обрядами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало номінацій на позначення терміна «гаївка». Зокрема, М. Грушевський, вказував, що «на різних територіях ці тексти називають порізному: «ягівка», «гаїлка», «гагілка», «ягілка», «магілка», та ін.» [1, с. 203]. О. Партицький зазначає, що термін «гаївка» походить від назви індійського свята весни «гулі» або «голі» [3, с. 16]. С. Килимник не погоджується з цією думкою і підтримує гіпотезу, висловлену В. Гнатюком про те, що «гаївка» походить від слова «гай» (місце проведення язичницьких оргій та забав), звідси – часті рефрени типу «гай-гай», «ой, гай», «гаю-гаю» та інші [2, с. 81].

С. Килимник – дослідник українського фольклору в діаспорі – у своїй праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» веснянки і гаївки розглядає як один жанр [7, с. 322]. Ф. Колеса вважав, що відмінність гаївок полягає в тому, що вони виконувались тільки у час великодніх свят, а веснянки, на його думку, «обіймають крім гаївкових ігор, ще й цілий цикл весняних пісень, які співаються вже від Благовіщення [10, с. 106]. Зокрема в Івано-Франківській області гаївки виконуються лише у Великодні свята і у Провідну неділю.

Гаївки як жанр народної пісенної творчості стали об'єктом сучасних наукових студій, які

представлені такими іменами: О. Бариляк, О. Дей, В. Доценко, Р. Кирчів, Т. Міндер, Д. Скляр, М. Сокіл, М. Сорока, М. Сохан, О. Чебанюк, Д. Шпак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наша **мета** – дослідити місце й роль гаївок у системі української весняної обрядової пісенності с. Підлісся, визначити особливості їх побутування, здійснити комплексний аналіз зібраного текстового матеріалу творів.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження передбачає вирішення таких основних **завдань**: дослідити тематику та основні мотиви гаївок; охарактеризувати специфіку виконання цих пісень; проаналізувати образи та символіку зафіксованих текстів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У с. Підлісся виконання гаївок здійснюється в другий день Великодня. Характерною особливістю цих пісень є те, що вони завжди виконуються у супроводі з рухами. У гаївках про відкриття небесних воріт та подібних до них часто зустрічається мотив боротьби чи битви. У селі ще й досі збереглася традиція, за якою парубки б'ються, борються між собою, імітуючи давній міф про циклічну.

Підкреслимо, що у княжу добу до цього мотиву долучаються інші – війни та викупу. З елементами пізніших нашарувань такі твори часто набувають звучання казки: *Всі: Воротарю, воротарчику, // Отвори ми воротенька! // Двоє: Ой, що жи то за пан їде, // Ой, що жи нам за дар везе? // Всі: Золотеє зернятко, // Найкращеє дитятонько. // Пустіти нас, пустіти нас, // В явір воювати! // Двоє: Не пустимо, не пустимо, // Мости поламати. // Всі: А ми пости поломимо, // Ще й грошима посиплемо, // Пріч підемо* [Записано від Чорноуса Федора Васильовича, 14.02.1951 р. н.].

Під час виконання гаївки дві учасниці, піднявши руки вгору, утворюють «ворота», інші учасники проходять через «ворота», співаючи. Між ними відбувається своєрідний діалог. Усі учасники проходять через т. зв. «ворота». Двоє дівчат (останніх) не пропускають через «ворота» інших, вимагаючи плату. Потім дівчата, яких затримали, утворюють «ворота».

Символ Воріт може трактуватись у кількох значеннях. Ворота – як в'їзд на подвір'я до господарства – символізують доступ до господи. У біблійній символіці «вузькі ворота» – дорога заповідей Христових, «широкі ворота» – життя серед багатства і комфорту, в погоні за марнославністю. Небесні ворота за давніми віруваннями – брама, яку відчиняє Бог у небі. Через неї у Святу ніч перед Великоднем до своїх нащадків приходять духи – душі померлих предків.

Слід зазначити, що жителі села Підлісся пов'язують мотиви цієї гаївки з приходом нового хліборобського року. Вона розкриває символіку небесних воріт, що відчинялися назустріч народженому сонцю.

Великоднє дійство розпочинається традиційною гаївкою, що є своєрідною зав'язкою в композиції гаївкового обряду: *В нашім селі на горбочку, // стоїть церква на видочку, // Коло неї мов ті квіти, // ходять старші, ходять діти. // Ходять хлопці і дівчата, // Пациківські голуб'ята // Заспіваймо паняночки, // веселої гаївочки* [Записано від Довбуш Марії Миколаївни, 19.06.1963 р. н.].

Тотемно-анімістичні культи та міфічні вірування виявили тісний зв'язок із темою пробудження та розквіту природи, швидкого проростання трав, сільськогосподарських злаків. Тому їх елементи часто наявні у наступній групі гаївок – господарсько-вегетаційних (рослинних). У минулому ці твори спирались на імітування процесів сіяння та вирощування різних культур, що супроводжувалося магічними текстами (на зразок замовлянь), і мали сприяти швидкому зростанню злаків і родючості природи. Тепер ці твори виконуються, як правило, у формі хороводу, який водиться по колу, у центрі нього ж одна людина, яка зображає все, про що співається у гаївці.

Прикладом є гаївка «Мак», де простежується зв'язок цієї магічної рослини із тотемними віруваннями у птахів і тварин: *Синичко, синичко, // пташко маленька, // Ой чи чула, чи бачила, // як в полі сіють мак? // – Ой так, ой так-так, так у полі сіють мак // – Ой так, ой так-так, так у полі сіють мак. // Синичко, синичко, // пташко маленька, // Ой чи чула, чи бачила, // як в полі росте мак? // – Ой так, ой так-так, так у полі сіють мак* [Записано від Чорноуса Федора Васильовича, 14.02.1951 р. н.].

Водночас одразу простежуються сільськогосподарські мотиви. Адже далі перелічуються всі етапи праці та вирощування – як сходить мак, як росте, як цвіте, як його скородять, як косять, як в'яжуть, як труть, як їдять тощо. За словами М. Грушевського, – «сей мотив – хороводними, імітаційними рухами пособляти зростові потрібних рослин, – очевидно лежить в основі різних веснянкових дій, і я думаю, що вони були магічними діями, виконуваними старшими, перше ніж зійшли на гри молодіжі. Такі забави колись стояли у дуже тіснім зв'язку з магічними, вегетаційними танками, церемоніями, діями, котрих серія починалася з початком соняшного року і переходила через весь господарський сезон, пильнуючи розбудити, зміцнити, розвинути природні явища добродійні, корисні, потрібні, а знейтралізувати ворожі і шкідливі» [1, с. 56].

Уже в гаївці «Посію я огірочки» цей мотив переплетений з жартівливо-іронічним. Відбувається поділ на групи хлопців та дівчат. Відтак гра набуває статево-рольових ознак, що пов'язані із залицянням, сватанням: *Посію я огірочки, // від фігури до майочки, // Най сі в'ют, най сі в'ют, // Пациківські парубочки, // Най сі б'ют, най сі б'ют // Наші верби грушки родять, // Наші хлопці босі ходять, // Грай, жуче, грай, наш добрий край* [Записано від Адамович Параскевії Миколаївни 03.05.1931 р. н.].

Із гаївок-забав околиць досліджуваного села чи не найбільш поширений так званий «Ремінець». Дівчата утворюють коло, а в середині ходить жінка, яку вони намагаються сховати: – *Сам ходжу, сам ходжу. // – А діти, а жінку, де-с діти поподівав? // – Грім побив, грім побив, дощ потопив, // А ти старий воробею, сам загинь сам, сам пропадеш* [Записано від Себедин Ганни Михайлівни, 12.08.1929 р. н.].

Поза колом у такт гаївки ходить хлопець, що хоче викрасти дівчину, але старається це приховати: – *Не буду ж бо я сам, // Ой піду я в неді-*

леньку, та й вибиру си дівочку // Кращую, ліпшую, // Ой не сам я буду, не пропаду! [Записано від Себедин Ганни Михайлівни, 12.08.1929 р. н.].

Проте наприкінці пісні хлопцеві вдається проникнути в коло. Він ловить дівчину і тікає з нею.

Гаївка «Жучок» має велику кількість варіантів на різних територіях Західної України. У досліджуваному селі ця гаївка має висміювальний характер, а під образами-символами жучка і жучихи криються людські постаті.

Гра «Жучок», символізує безкінечний рух і вічне життя: *Ходить жучок по ручині, // А жучиха по долині // Грай, жуче, грай, небоже // Най ти Господь допоможе. // А на жучку жупанина, // А сам жучок як дитина. // А на жучку жупан куций, // А сам жучок чорновусий, // Грай, жуче, грай, небоже // Най ти Господь допоможе* [Записано від Чорноуса Федора Васильовича, 14.02.1951 р. н.].

Усі учасники (дівчата) стають у довгий ряд парами, повернені обличчям одна до одної. Кожна бере правою рукою свою ліву руку зверху в кисті. Тримаючи так, бере лівою рукою праву руку зверху в кисті іншої дівчини з пари. Таким чином утворюються «крісельця», по яких ходить «жучок». Дві високі дівчини йдуть по обох боках пар і підтримують за руки «жучка» – маленького хлопчика. Усі весь час співають і поволі йдуть довкола церкви.

Одним з провідних мотивів весняних любовних творів є мотив чарування (приворожування, привертання) милого-судженого, з яким пов'язуються образи магічного ромен-зілля, рути, барвінку, інших чародійних трав. Особливого вияву весняні ворожіння набувають у гаївці «Дубовая лавочка», якою завершувався період весняних ігрищ та гулянок: *Дубовая лавочка // Дубовая лавочка, лавочка, // Ішла нею Насточка, Насточка. // На всі боки гледіла, гледіла, // Чи не їде мій милий, мій милий. // Чи не везе чобітки, чобітки, // Щей золоті підківки, підківки. // Будуть вони рипіти, рипіти, // А підківки дзвеніти, дзвеніти. // Де ти, Настко, бувала, бувала, // Як діброва палала, палала? // Ми діброву гасили, гасили // Горшком воду носили, носили* [Записано від Джус Стефанії Романівни, 28.11.1949 р. н.].

Любовна тематика, за нашими спостереженнями, є найпоширенішою як серед давніших, так і сучасних текстів гаївок, що побутують у с. Підлісся. У стародавніх текстах зберігається атрибутика історичної епохи (зброя, кінь, кінська упряж, дорогий одяг тощо). Кінь як супутник воїна здавна викликав шанобливе ставлення. Бойових коней князі хоронили на спеціальних помостах і насипали над ними кургани, наче над воїнами, адже ці тварини неодноразово рятували життя своїм наїзникам. Ця тварина виступає як символ швидкості, витривалості, нескореного духу, степової волі, а ще – свідок усіх перемог, переживань і почуттів свого власника. Повернення зі скарбами свідчить про вдалий похід, героїчну звитягу: *На всі боки гляділа, гляділа, // Чи не їде їй милий, їй милий? // Чи не везе чобітки, чобітки? // Ще й золоті підківки, підківки. // Щоб чобітки рипіли, рипіли, // А підківки дзвеніли, дзвеніли* [Записано від Джус Стефанії Романівни, 28.11.1949 р. н.].

Дуже часто головний герой порівнюється із соколом або голубом, що літає навколо лісу і знаходить дівчину, яка ворожить. Ці гаївки належать до часу, коли князі не забирали дівчат силою, а викрадали за згодою. Подібними до образу царенка є образ Білозорчика, у досліджуваному регіоні він має назву Білодарчика, що збирається поплисти по Дунаю, щоб «шукати собі челядоньки», чи «знайти собі посестриченьку»: *Білодарю-білодарчику, // Поплинь, поплинь по Дунайчику, // Умий, собі тай головоньку, // Розчеши си росу косоньку, // Умий, умий, біле личенько. // Утри, утри, чорні оченька, // Зазуй, зазуй черевиченьки, // Та й візьмися попід боченьки, // Шукай собі черня доченьки* [Записано від Адамович Парасківії Миколаївни, 03.05.1931 р. н.].

Учасниці за допомогою рук імітують, як пливе Білодарчик, «миє головоньку», «чеше косоньку», «миє личенько», «витирає оченька», «взуває черевиченьки», «береться попід боченька».

Продовженням цієї ж теми є гаївка «Іванчику-подолянчику»: *Іванчику-подолянчику, // Поплинь, поплинь по Дунайчику, // Розчеши косу-росу, // Ще й чорненькії брівці, // Умий, умий, біле личенько. // Утри,утри, чорні оченька. // З калинового лугу, // Вибирай собі другу. // З найсолодшого меду вибирай собі третю* [Записано від Адамович Парасківії Миколаївни, 03.05.1931 р. н.]. Всі учасники стоять півколом. А одна з учасниць ходить перед ними і руками показує, як пливе, як чеше косу, брівці.

У гаївках, де переважають хліборобські мотиви, майже завжди є згадка про залицяння хлопців до дівчат чи навпаки – дівчат до хлопців. Але є багато веснянок і гаївок, де весільні мотиви – залицяння, сватання, заклики одружуватись, «переспівування» пар виступають домінуючими.

У гаївці «Перепілко, біла зірко» всі учасники стоять півколом. А одна з учасниць ходить перед ними. На словах «ой, старий муж іде, нагаї ще несе» – ховається за спинами учасниць, бо дуже перелякана. А на словах «молодий муж іде чоботята везе» – виходить з-за спин учасниць, плескає в долоні і тішиться, що молодий муж везе подарунок: *Перепілко, біла зірко, // Молодий муж іде, // Чоботєта, спідничину, коралики несе // Тут була, тут була, // Перепілонька // Тут була, тут була, // Ясна зіронька, // Перепілко, біла зірко, // Ой старий муж іде, нагаї ще несе* [Записано від Себедин Ганни Михайлівни, 12.08.1929 р. н.].

У досліджуваному регіоні щороку збираються як молоді, так і старші люди для того, щоб згадати і підтримати народні традиції. Серед записаних нами гаївок є як цілком оригінальні, так і такі, що трапляються й в інших регіонах України. У с. Підлісся гаївки виконуються у Великодні свята. Старші люди і молодь після гощення (діал. *застілля*) ідуть до церкви, де гуртом заспівують гаївки, які доволі часто виконуються з певними рухами.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, зафіксовані тексти гаївок належать до господарсько-вегетаційної (рослинної), інтимно-ліричної (любовної), розважально-жартівливої груп. Для проаналізованих гаївок характерні такі мотиви: відкриття небесних воріт (прихід нового хліборобського року); боротьби

(битви); війни та викупу; сільськогосподарських робіт; чарування (приворожування, привертання) тощо. Проаналізувавши символіку зафіксованих пісенних текстів, ми з'ясували, що центальними образами-символами у гаївках почасти є символи відкритих Воріт, небес, церкви; жучка і жучихи, синиці, голуба, сокола; маку, ромензілля, рути, барвінку тощо. Охарактеризувавши особливості жестикуляції, яка супроводжує виконання гаївок, зазначимо, що вони підпорядковані в основному практично-магічній меті: прикликати весну, прогнати зиму, «виворожити» урожайне літо, напророкувати дівчатам і парубкам вдале обрання пари і весілля. При виконанні гаївок водяться хороводи, які покликані підтримати святковий настрій.

Список літератури:

1. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / В. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1966. – 247 с.
2. Голяк В. Омеля Партицький – наш визначний краянин [Текст] / В. Голяк // Новий час. – 1995. – 1 лют. – С. 15–17.
3. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т. / М. Грушевський. – Т. 1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
4. Давидюк В. Первісна міфологія в українському фольклорі (синхронічно-хронологічні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 09.00.12 / В. Давидюк; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 41 с.
5. Дей О. Сторінки української фольклористики / О. Дей. – К.: Наукова думка, 1975. – 262 с.
6. Закувала зозуленька: антологія української народної поетичної творчості / [вступ. ст., упоряд. та прим. Н. С. Шумади]. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. / С. Килимник. – Кн. 1. – К.: Обереги, 1994. – 400 с.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. / С. Килимник. – Кн. 2. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 528 с.
9. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті / Р. Кирчів. – Львів: ІН НАНУ, 2002. – 350 с.
10. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса; вст. ст. М. Мушинки. – Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій, Альбертський ун-т, 1983. – 645 с.
11. Міндер Т. Весняна календарно-обрядова поезія українців: регіональна специфіка та жанрова динаміка: дис. канд. філол. наук: 10.01.07 / Т. Міндер. – Львівський національний ун-т ім. І. Франка – Л., 2004. – 247 с.

Булычева В.В., Вивчарык Н.М.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ГАИВКИ В СИСТЕМЕ УКРАИНСКОЙ ВЕСЕННЕЙ ОБРЯДОВОЙ ПЕСНИ СЕЛА ПОДЛЕСЬЕ

Аннотация
В статье проанализировано тематику гаивок и основные мотивы. Исследованы образы и символика текстов. Охарактеризованы особенности жестикуляции при исполнении песен. Доказано, что гаивки выполняются с практически-магической целью. Выяснено, что символическими являются сакральные и тотемно-анимистические образы. В статье исследованы гаивки, зафиксированные с уст жителей села Подлесье, которые принадлежат к различным тематическим группам: хозяйственно-вегетационной (растительной), интимно-лирической (любовной), развлекательно-шуточной.
Ключевые слова: образ, тема, мотив, символ, жанр, фольклор, гаивка, лиризм, психологизм, жестикуляция, имитация.

Bulicheva V.V., Vivcharyk N.M.
Prykarpation National University named Vasyl Stefanyk

HAIVKY IN THE SYSTEM OF FOLK SONGS OF THE VILLEGE PIDLISSIA

Summary
The topics of haivky and their main motives were analyzed in the article. The images and symbols of the texts were explored, the features and gestures in the performance of these songs were described. It is proved that haivky are performed with a practical magic purpose. It was revealed that the second and totem-animistic images are symbolic. It the article haivky, recorded from the villagers of Pidlissia, were analized. The songs belong to various thematic groups: vegetative, intimatr-lyrical (love), entertaining-humorous.
Keywords: image, theme, motive, symbol, genre, folklore, master, lyricism, psychologism, gesticulation, imitation.

УДК 821.161.2.09

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ «АВТОПОРТРЕТ» ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Буряк О.Ф.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті досліджується функціональна роль художніх засобів у поезії «Автопортрет» Юрія Тарнавського – одного з найяскравіших представників Нью-Йоркської групи. Визначено особливості художньої самопрезентації поета в жанрі сюрреалістичного автопортрета через призму самопізнання ліричного героя – від усвідомлення втрати свого обличчя, неспроможності самоідентифікації до розуміння необхідності духовного відродження.

Ключові слова: художній автопортрет, ліричний герой, авторська індивідуальність, художня самопрезентація, саморефлексія.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві, яке чутливо реагує на літературні мейнстрими (популярність літератури факту, художньо-документальної прози, мемуаристики), спостерігається черговий сплеск інтересу до проблеми вираження, проекції авторського «Я» в різних літературних формах і жанрах, зокрема вивчення художньої проекції особистості митця через осягнення художньої біографії та автобіографії як її різновиду. Продуктивним у цьому сенсі є оригінальний жанр художнього автопортрета, представлений у творчості багатьох митців. Аналіз поезії «Автопортрет» Юрія Тарнавського – модернізатора та експериментатора, одного з найяскравіших представників Нью-Йоркської групи, дасть можливість нового ракурсу бачення цієї неординарної постаті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча особистість Ю. Тарнавського привертала увагу багатьох літературознавців.

Новаторські пошуки митця осягає Ю. Лавріненко [9], аналізуючи його першу збірку «Життя в місті» (1956): прагнення автора опанувати сутність зображуваних явищ, «уникнення регулярних форм вірша, ніби вони заважають йому бути адекватним і безпосереднім у вислові» [9, с. 1].

Б. Рубчак [14] окреслює комплекс рис антипоетичного стилю Тарнавського на матеріалі наступних збірок – «Пополудні в Покіпсі» (1960), «Ідеалізована біографія» (1964), «Спомини» (1964): заперечення канонів традиційного віршування (ритмомелодики, рими), «оголеність образу», «оскелетення мови» [14, с. 47].

М. Котик-Чубінська [7] збагатила напрацювання попередників, схарактеризувавши структуру та особливості творення художнього образу в поезіях Юрія Тарнавського.

Функціональну роль різних інтертекстуальних елементів у його віршах розглядає М. Сорока [15].

Один із популярних предметів наукового вивчення – екзистенціалізм як світоглядне підґрунтя поезії Ю. Тарнавського (І. Котик [6], Т. Остапчук [13], А. Бондаренко [2]). Зокрема в монографії І. Котика [6] висвітлено езистенціалістські параметри художнього світу через призму людського «Я». А. Бондаренко [2] розглядає втілення екзистенціалістської світоглядно-філософської концепції митця на рівні мовомислення як «стилістичну версію дегуманізації світу» [2].

Оригінальну феміністичну рецепцію поетичної збірки «Їх немає» (1999) містить розвідка Н. Зборовської [4], в якій дослідниця визначає способи пізнання екзистенціалістської категорії «ніщота» й форми її художнього оприявнення.

Цікава спроба М. Котик-Чубінської [8] осмислити «абсорбування» елементів фотомистецтва у творах Тарнавського.

Естетичні орієнтири митця, його творча стратегія, оцінка діяльності Нью-Йоркської групи в історико-літературному процесі почасти презентовані в інтерв'ю [20], [21].

Сучасні науковці (О. Вертипорох [3], Г. Маслюченко [10], [11], А. Цяпа [17], [18], [19]) активно вивчають художні авторські проекції, способи і форми оприявнення «Я» митця у тексті, водночас удосконалюючи теоретико-методологічний інструментарій у цій сфері. Вони працюють над розв'язанням низки проблем, серед яких – з'ясування особливостей авторефлексивного тексту через аналіз різних форм авторської самопрезентації (О. Вертипорох), вироблення критеріїв класифікації автобіографічних художньо-документальних явищ (Г. Маслюченко), формування термінологічної парадигми жанру автобіографії (А. Цяпа).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті автобіографічної літератури жанр художнього автопортрета і його специфіка у творчості окремих письменників як самодостатній предмет дослідження, на сьогодні, лишаються практично не осмисленими науковцями, звідси випливає актуальність нашої студії. Прагнемо привернути увагу літературознавців до автопортрета – «найзагадковішої сфери портретного мистецтва» [5], за спостереженням російського художника й культуролога Отарі Кандаурова.

Об'єкт нашого дослідження – поезія «Автопортрет» Ю. Тарнавського.

Мета статті – з'ясувати специфіку художньої самопрезентації митця в жанрі автопортрета, а також визначити його функціональну роль в осягненні авторської індивідуальності.

Виклад основного матеріалу. М. Котик-Чубінська стверджує: зв'язок творчості Ю. Тарнавського з «несловесними способами мистецького осмислення життя» (кіномистецтво, малярство, музика, скульптура, архітектура, театр) – прикметна риса його художнього мислення [7, с. 60]. Науковець наголошує, що «синтез мистецтв

у творчості митця не зводиться до запозичення зовнішніх, видимих подібностей чи порівнянь, а полягає у привнесенні, вживленні принципів та прийомів інших родів мистецтва в літературу, використання, розширення можливостей мови для адекватного її функціонування в сучасному мистецькому дискурсі» [7, с. 60].

«Автопортрет» Ю. Тарнавського підтверджує міркування дослідниці, актуалізуючи зв'язок поезії з живописом.

Самобутній сюрреалістично-імпресіоністичний автопортрет відтворює рецепцію типового стану емігранта, помноженого на гостроту відчуттів талановитої людини.

Утрата пуповинного зв'язку з рідною землею, ностальгія за Україною спровокували виникнення найдраматичнішого для особистості стану самовідчуження, усвідомлення втрати свого автентичного «Я». На експліцитному рівні це виявляється у вживанні займенника *«твоє» («твоє лице», «твоє серце»)* замість логічного в ситуації самоосмислення «моє».

Але основний вияв цього болісного стану відкривається в процесі візуалізації портрета, створеного як палімпсест.

Твоє лице
заболочене ніччю… [16, с. 257].

Жанроформа автопортрета найбільш адекватна для втілення авторської концепції самоусвідомлення: справжнє «Я» деформовано новими обставинами, «зафарбовано» новими впливами, не органічними для ліричного героя.

Замість очікуваного людського зображення маємо сюрреалістичну візію перекриту темною фарбою кольору *«заболоченої ночі»*. Колористичний маркер *«заболочена ніч»* – емоційно негативно заряджений образ, що на асоціативному рівні посилюється поєднанням зорових відчуттів («ніч» – темрява, провокує появу страху через відсутність перспективи бачення, можливу небезпеку) із неприємними дотиковими й запаховими (в'язке, смердюче, огидне болото). Увесь цей емоційно-почуттєвий спектр презентує саморефлексійну матрицю ліричного героя, який, зважаючи на жанр автопортрета, упритул наближається до автора, зливається з ним.

Очевидно, для осягнення «Автопортрета» Ю. Тарнавського варто керуватися авторським розумінням алгоритму творення поезії: «Звичайний, раціональний спосіб передавання того, що письменник відчуває – це перекладати те, що він хоче сказати, з «емоційного рівня» на раціональний, щоб читач сприйняв його своїм раціональним апаратом і тоді переклав це на свій емоційний рівень. Я ж хотів іти просто від власного емоційного рівня до емоційного рівня читача, не вдаючись до цього посереднього рівня мови» [1, с. 14].

Імпресіоністична автопроекція увиразнюється гіркою самоіронією, в якій читається і розчарування, й розпач, й усвідомлення власної безпомічності, й жаль за втраченим (часом? можливостями? самим собою?). Цікаво, що портретна деталь «усмішка» увиразнює драматичну насназеність, доповнюючи образний ряд нюансовим штрихом *«павутиння»*:

усмішки павутиння
у кутиках уст [16, с. 257].

Поетична мініатюра – імпресіоністичний згусток змішаних настроїв, почуттів, поривів ліричного героя, який силкується розгледіти, впізнати себе в собі. Але ця саморефлексія – не тільки фіксація миттєвого настрою, емоції, в автопортреті задано й вектор устремлінь, життєвих пошуків ліричного героя:

У кольорі очей
простяглася віддаль.
в шуканні якої
загубилося твоє серце [16, с. 257].

Поняття, яке позначає бажаний, але недосяжний предмет не названо, адже ліричний герой перебуває в процесі визначення життєвих орієнтирів, аксіологічних пріоритетів. Важливо, що в такий спосіб витримано й канони жанру портрета: предмет, на який спрямовано погляд зображеної людини, лишається невидимим для глядача (а в нашому випадку, для читача).

Послуговуючись методологією біографічної школи, звичайно, можна залучити до інтерпретації позатекстовий фактор – життєпис митця. Тоді есплікується образ Вітчизни, який набуває особливої цінності через втрачений зв'язок із нею. Проте емоційно-почуттєвий контекст поезії Ю. Тарнавського – драматичне прагнення сягнути далекого неможливого – загострює інтригу, лишає поезію відкритою, активізуючи читача на пошуки інтерпретаційних варіантів: до чого (кого) прагне ліричний герой (Батьківщини? матері? коханої? себе?).

Художня саморефлексія змодельована за канонами живопису: здійснена спроба імпресіоністичної візуалізації зовнішності ліричного героя, котрий зближується з автором: обличчя, очі, усмішка, задана перспектива через погляд, використано колористичний код емоцій і настроїв.

Сюрреалістичний «Автопортрет» Ю. Тарнавського умовно можна назвати сюжетним, тому що в ньому втілено екзистенціалістський, драматичний сюжет самопізнання ліричного героя, котрий впритул наближається до автора, – від усвідомлення втрати свого обличчя, неспроможності самоідентифікації до розуміння необхідності духовного відродження (можливий варіант: поновлення зв'язку з Батьківщиною як конституюючим особистість чинником).

Висновки і пропозиції. Таким чином, художній автопортрет – потенційно багатий об'єкт для осягнення динамічної картини внутрішнього світу автора. Розглянувши різностильові зразки цього жанру у творчому доробку різних митців можна, з одного боку, збагатити уявлення про письменника, з іншого, – з'ясувати закономірності актуалізації жанру автопортрета в особистісному й суспільно-історичному контекстах і в такий спосіб задати новий вектор генологічних досліджень.

Список літератури:

1. Без Еспанії чи без значення? [Інтерв'ю В. Бургардта з Ю. Тарнавським про «Без Еспанії»] // Сучасність. – 1969. – № 12. – С. 14–15.
2. Бондаренко А. Міфософія актуального життєвого простору в художньому мовомисленні Юрія Тарнавського / Алла Бондаренко // Слово і час. – 2002. – № 7. – С. 21–24.
3. Вертипорох О. В. Авторефлексивний текст Євгена Пашковського як явище українського постмодернізму: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філологічних наук: спец. 10.01.01. «Українська література» / Оксана Володимирівна Вертипорох. – Київ, 2007. – 20, [1] с.
4. Зборовська Н. «Час слізьми котився по зморщених обличчях каменів» (Поетичне й непоетичне Ю. Тарнавського) / Ніла Зборовська // Слово і час. – 2000. – № 1. – С. 88–91.
5. Кандауров О. Автопортрет как исповедальный жанр: заметки художника / Отари Кандауров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kandaurov.ru/texts/index.html
6. Котик І. Екзистенційний вимір людини в поезії Юрія Тарнавського: монографія / Ігор Котик. – Львів, 2009. – 176 с.
7. Котик-Чубінська М. Структура та образність поезії Юрія Тарнавського / Марія Котик-Чубінська: монографія / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2011. – 211 с.
8. Котик-Чубінська М. Уява в об'єктиві: про фотографію у творчості Юрія Тарнавського / Марія Котик-Чубінська // Слово і час. – 2007. – № 2. – С. 60–66.
9. Лавріненко Ю. Повстання проти змори / Юрій Лавріненко // Українська літературна газета. – 1956. – Вересень. – С. 1, 8.
10. Маслюченко Г. О. Диференціювання жанрів літератури спогадів: критерії розрізнення художніх мемуарів та автобіографічної повісті / Галина Олександрівна Маслюченко // Таїни художнього тексту: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2002. – Вип. 2. – С. 73–84.
11. Маслюченко Г. О. Ідейно-естетичні засади шістдесятництва й українська автобіографічна повість 90-х років / Галина Олександрівна Маслюченко // Шістдесятництво як літературне явище: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Дніпропетровськ: Наукова книга, 2000. – С. 64–68.
12. Моренець В. Про воду «живу» і «мертву» / Володимир Моренець // Вітчизна. – 1983. – № 10. – С. 150.
13. Остапчук Т. Екзистенціалізм як домінанта творчості Юрія Тарнавського / Тетяна Остапчук // Слово і час. – 2002. – № 7. – С. 25–31.
14. Рубчак Б. Поезія антипоезії: Загальні обриси поезії Юрія Тарнавського / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1968. – № 4. – С. 44–45.
15. Сорока М. Інтертекстуальність поезії Юрія Тарнавського / Микола Сорока // Слово і час. – 2002. – № 7. – С. 15–21.
16. Тарнавський Ю. Автопортрет / Юрій Тарнавський // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: у трьох книгах / [упор. В. Яременко, Є. Федоренко; підгот. тексту Б. Яременко; наук. ред. А. Погрібний]. – К.: Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 257.
17. Цяпа А. Біографія і автобіографія: діалог про найвищу інстанцію (на матеріалі творів У. Самчука та Е. Канетті) / Андрій Цяпа // Слово і час. – 2006. – № 7. – С. 35–40.
18. Цяпа А. Г. Категорії автобіографічної естетики – національне наповнення вихідних термінів жанру: пошук культурних детермінант та накидання містків / Андрій Григорович Цяпа // Терміносистеми сучасного літературознавства: науковий семінар / [за ред. Р. Гром'яка]. – Тернопіль, 2006. – С. 145–155.
19. Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру / Андрій Григорович Цяпа // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 26. – С. 129–132.
20. Юрій Тарнавський: «Здивувати в мистецтві тепер неможливо»... / [Олег Коцарев розмовляв з Юрієм Тарнавським] [Електронний ресурс] // Журнал «Шо». – 1 січня. – 2010. – Режим доступу: http://sho.kiev.ua/article/399
21. Юрій Тарнавський: «...людину можна повністю описати на трьох сторінках» / [спілкувався: Ігор Котик, Львів – Нью-Йорк] // Український журнал. – 2009 – № 6. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/430/

Буряк Е.Ф.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ «АВТОПОРТРЕТ» ЮРИЯ ТАРНАВСКОГО

Аннотация
В статье исследуется функциональная роль художественных средств в поэзии «Автопортрет» Юрия Тарнавского – одного из самих ярких представителей Нью-Йоркской групы. Определены особенности художественной самопрезентации поэта в жанре сюрреалистического автопортрета сквозь призму самопознания лирического героя – от осознания утраты своего лица, невозможности самоидентификации до понимания необходимости духовного возрождения.
Ключевые слова: художественный автопортрет, лирический герой, авторская индивидуальность, художественная самопрезентация, саморефлексия.

Buryak O.F.
Central Ukrainian Pedagogical V. Vinnichenko's University

GENRE-STYLE FEATURES OF THE POETRY «SELF-PORTRAIT» BY YURI TARNAVSKY

Summary
The article explores the functional role of artistic means in Yuri Tarnavsky's poetic «Self-portrait» – one of the brightest representatives of the New York group. The features of the poet's artistic self-presentation in the genre of a surrealistic self-portrait are determined through the prism of self-knowledge of the lyrical hero, from the awareness of the loss of person, the inability of self-identification to understand the need for spiritual revival.
Keywords: artistic self-portrait, lyrical hero, author's individuality, artistic self presentation, self-reflection.

УДК 821.161.2–93.09]-054.7

ВІДКРИТТЯ ІНШОГО: ЕКЗОТИЧНІ ОБРАЗИ В НАРИСОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Варданян М.В.
Криворізький державний педагогічний університет

Досліджено жанрову специфіку нарису в літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. Розглянуто подорожній та портретний нариси П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба. Центральною постаттю у нарисах є образ дослідника Австралії та Океанії М. Миклухи-Маклая. Визначено, що у текстах поширений мотив культура/цивілізація, крізь який письменники експлікували фігури Чужого. Стверджується, що через образ Іншого автори закликають до вироблення терпимості до чужої несхожості та толерантності.
Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, екзотичні образи, нарисова література, Інший.

Постановка проблеми. У вирії сьогодення людина, головно дитина, з одного боку, має змогу відкривати для себе нове, невідоме про світ, країни, а, з іншого, – повинна вміти сприймати, зрозуміти це інше, Не-своє. У світлі означеної проблеми актуальності набувають нариси для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя. Вони не лише мають відмінні від материкової літератури тематичні обрії, відкривають екзотичні країни Австралію та Нову Гвінею, а й є проекцією власне авторського досвіду відкриття Іншого, приймання та розуміння його топографії задля встановлення міжкультурного діалогу та співіснування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці Свого – Іншого присвячена низка публікацій, серед яких дослідження з філософії діалогу Є. Більченко «Чужий. Інший. Ближній» [2] та феноменологічна студія Б. Вальденфельса «Топографія Чужого» [6], у яких висвітлюється картина світу простору Свого та Не-свого, їхнє співіснування, співпереживання Іншого.

Задля опису, відображення дійсності, що відкривається, нової та невідомої, віддавна мандрівники, іммігранти послуговувалися нарисом. Цей жанр є доволі популярними серед українців, які по Другій світовій війні, розпорошені світом, на всіх континентах, відкривали світ Свого та Іншого. Під нарисом українська інтелігенція в екзилі розуміла як есе, що має історичний, релігійний чи науковий аспект (В. Дідюк «Нарис історії Конгресу Українців Канади в Торонто», митрополит Йосиф Сліпий «Філософічні нариси», Д. Козій «Глибинний етос. Нариси з літератури та філософії» тощо), так і літературний жанр, у якому працювали І. Багряний, І. Боднарчук, П. Вакуленко, Діма (Діамара Камілевська), Ю. Лавріненко, Л. Полтава, Л. Храплива-Щур, Д. Чуб та ін.

Осмислюючи жанр нарису І. Безпечний підкреслив, що нарисовець «у своїй творчості подає картини з побуту і звичаїв, політичного, економічного, соціального життя якогось народу на певному щаблі його історичного розвитку» [1, с. 218]. Водночас для нарису характерна постійна присутність на першому плані автора, який роз'яснює, коментує та узагальнює події, тим самим авторська концепція в подорожньому нарисі поєднує різні епізоди в єдине художнє ціле [7, с. 60]. Узагальнюючи дослідників жанру нарису, О. Бондарук визначає такі складові нарисового жанру: а) це специфічна документально-художня форма; б) у ній варіативно і залежно від авторського завдання дозуються і поєднується матеріал фактографічний, дослідницький і художній; в) нарис має свої національні ознаки, позначені традиціями, що існують у літературі конкретної країни; г) при всій варіативності тем, які висвітлюють письменники, у нарисі превалює момент знайомства з явищем і його дослідження [3, с. 46]. Визначені аспекти покладені в основу аналізу нарисів, що здійснюється в цій статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нарисова література української діаспори не ставала предметом ґрунтовного дослідження науковців. У той час вона представлена всіма жанровими різновидами нарису: подорожній, портретний, побутовий, проблемний, соціально-тематичний. Загалом у ній переважають за тематикою нариси, в яких викривається тоталітарний режим (чуже-не-своє, вороже), та нариси, в яких подається культурне, політичне життя українців у країнах осідку (відкриття Іншого). Своєю екзотикою привертають увагу твори П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба, націлені на дослідження того пласту життя, що не був об'єктом пильної уваги в еміграції. Йдеться про тогочасну українцям дійсність п'ятого континенту – Австралію, а також Нову Гвінею. Нарис став для письменників тим жанром, що здатний фіксувати подробиці життя українців в Австралії та місцевих аборигенів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз художніх етнообразів Австралії та Новій Гвінеї у нарисовій літератури для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя з позиції теоретичних концепцій про Іншого. Вивчення цих образів у творчій спадщині П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба пов'язане з вираженням духовних пошуків письменників, а також визначенням національної ідентичності та осмисленням іншого культурного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи шлях українського літературного та видавничого процесу в Австралії, А. Михайленко у передмові до книги «Рідні голоси з далекого континенту» визначає двоїстість внутрішнього стану українців, прибулих до країни 1949 року. З одного боку, оригінальні враження від екзотичної країни, а, з іншого, – ностальгія та спогади про материнську землю, Україну [9, с. 11]. Цей дуалізм укладач книги відобразив у її структурі, що має розділи з символічними назвами: «Материнське серце» та «Їдучи на чужину». Як пише сам дослідник: «У перших книжках, особливо в поетичних, надибуємо захоплення справді казковою країною, де ростуть дивовижні дерева, водяться незвичайні звірі, де все вражає і дивує. Мабуть, оті перші враження на якийсь час відігнали болісні думки про покинуту рідну землю, ба навіть про своє тогочасне становище в чужій країні» [9, с. 11].

Ця ідея пронизує також збірку оповідань, нарисів, віршів Д. Чуба «Стежками пригод». І якщо друга частина книги під назвою «З рідного поля» включає твори, пов'язані з Україною, її образами та постатями, головно Т. Шевченка, то перший розділ – «З австралійських пригод» – це згусток вражень від Австралії, яка стала прихистком для багатьох українців. Іншими словами – відтворено образ Австралії очима українців та передано настрої тогочасної епохи. У такий спосіб нарисовець окреслює життєсвіт українців поділеним на рідний та чужий світ, зокрема рідна земля – Україна та новий край – Австралія. Так, у візії європейських біженців з України у «Австралійський ведмедик» образ Австралії розкривається як дивної країни, «де інакші дерева і птахи (...), де сонце ходить зліва, де навіть жаби інакше квакають, ніж в Україні» [11, с. 8]. Власне самі назви творів цієї збірки «За нами гналася смерть», «Випадкова зустріч», «Пригода з кенгуру», «Це трапилося в Австралії», «Пригода з крокодилеям», «У хащах австралійського лісу» розкривають Австралію як країну цікаву та небезпечну водночас, пізнання якої починається зі знайомства з природою. Етнообраз Австралії у баченні Д. Чуба – це загальний образ первісного світу, де людині та місцевим мешканцям фауни таким, як кенгуру, плазуни, бугаї, крокодили, доведеться співіснувати разом.

Схожі настрої та настанови зустрічаємо і в нарисах про Нову Гвінею. У «Папуа Нова Гвінея», «В джунглях Нової Гвінеї» П. Вакуленка [4; 5], «З новогвінейських вражень» Д. Чуба [12] та «Каарам-Тамо – людина з місяця» Л. Полтави [8], в яких поєдналися елементи художності та документальності. Автори подають як біографічні дані про реальну особу М. Миклуху-Маклая, дослідника Австралії та Океанії, в яких він провів більшу частину свого життя, так і власні роздуми про цивілізацію та первісний світ, враження від Нової Гвінеї, її поетичні описи. Але водночас у цих подорожніх та портретних нарисах звучить ідея українськості: в образі головного героя Маклая, проблемі колонізації та мотиві відновлення незалежності України, яка має самобутню культуру.

Отож, увага українців в екзилі до постаті ученого-антрополога М. Миклуха-Маклай зумовлена кількома чинниками. По-перше, цю людину діаспорянці зараховували до гурту своїх як етнічно (українець за походженням, славного козацького роду), так і езистенційно (вигнанець, мандрівник). По-друге, автори не лише описали юному читачу екзотичні країни, а й в образах Маклая, папуасів, європейців експлікували фігури Чужого. По-третє, через образи невідомого Іншого митці прагнули як до вироблення терпимості до чужої несхожості, переживання чужого як свого, і навпаки, а також формування власної ідентичності. Названі аспекти актуалізовані у вищеназваних нарисах через бінарну опозицію культура / природа.

Таке протиставлення цивілізації / природи оприявлено вже у початковому обрамленні нарису Л. Полтави: «Той світ вабив не тільки своєю екзотичністю, красою і багатством: там, на островах Тихого океану, жили племена папуасів, чорношкірих людей, які ще не знали заліза, навіть не вміли добувати вапно. Із Європи пливли кораблі, приїздили білі люди, привозили свою цивілізацію. А наука втрачала останню нагоду вивчити життя первісних-людей дикунів» [8, с. 4]. У цьому уривку автор відтворює опозиційність двох відмінних світів, а їхня самість / чужість розкривається через образ мандрівника Маклая, який належить до першого та прагне оволодіти другим.

Як твердить Б. Вальденфельс, три аспекти відрізняють Чуже від Свого – місце, володіння та рід [6, с. 15]. Так, виявом сакрального світу папуасів є острови Тихого океану. Цей Інший світ, що чарує, манить та водночас стає місцем таємничим, джерелом небезпеки, розкривається у нарисах із двох позицій.

Першим є погляд тогочасної Європи, яка, з одного боку, репрезентує себе як носія культурних цінностей, а, з іншого, її країни мають схильність до колонізації та нетерпимості. У європейського

Свого Чужий – то дикунство, виражене у звичаях, мовах, ритуалах папуасів. У цьому контексті Нова Гвінея сприймається як «антисвіт», а топосами цього Чужого є ліс, непрохідні хащі, небезпечна місцевість, сповнена диких тварин, плазунів, комах. Це – пекло та смерть, а сам етнос – постає архетипом варвара, що уособлюють темношкірі туземці – руйнівники та людожери. Таке протиставлення культури / дикунства у картині світу нарисів – шлях неприйнятний для письменників української діаспори.

Інший погляд – це позиція Маклая, для якого туземці не є варварами. Їхній топос – місце особливого ґатунку. Світ Іншого розкривається як заворожуюче гарний, з пралісами, блакитним лагунами – «тихий рай на землі» [5, с. 48]. Поетично описана ця краса і в нарисі «Папуа Нова Гвінея» П. Вакуленка: «Над затокою Астролябії підіймалося ранкове сонце з-за тихого Пацифіку. Його теплі промені пронизували сивий туман, розганяли його і поволі нагрівали прохолодне повітря. Краплини роси висіли по зеленім листі дерев, кущів, блищали і переливалися кольорами веселки» [4, с. 35]. У цей світ Маклай входить у ролі Чужого. Його чужість насамперед підкреслено на рівні расовому – біла людина серед чорношкірих, а також екзисценційному, зумовлена не належністю до роду туземців, не володінням їх звичаями та мовою. По суті він є ворог для Іншого, адже прагне оволодіти світом дикої природи. Входження до світу Іншого – є своєрідною ініціацією Маклая, який долає різні перешкоди: на витримку, терпіння, довіру, повагу. Агресію туземців, залякування стрілами, погрози життю герой стійко виносить: «Маклай знав, що він є небажаний гість, що дикуни може більше боялися його магії, чим він їхніх стріл, що найголовнішим є уникати порушення їхніх звичаїв. А тому він з перших днів свого перебування став дивитись на речі поглядом дикунів» [4, с. 30]. Вивчення мови, шанування та не порушення звичаїв, культури Іншого – це складний процес співіснування й взаємопізнання. Такою є авторська позиція в аналізованих нарисах П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба.

Перешкоди, що здолав М. Миклуха-Маклай, не лише його духовно оновлюють, але й розвінчують негативне ставлення до культури папуасів. Топос Чужого вже не ідентифікується з лісом. Радше він стає домом. Для увиразнення цього ідентифікаційного простору автори послуговуються щоденником «Серед дикунів Нової Гвінеї» Миклухи-Маклая, в якому відчутна сповідальність героя: «Я почуваю себе як вдома, і мені небезпідставно здається, що ні до одного куточка земної кулі, я не почуваю такого прив'язування як до цього берега Нової Гвінеї. Кожне дерево мені здавалося знайомим» [8, с. 48]. Водночас Чужість перетворюється на тожсамість на рівні родини – обмін імен із туземцем Туєм, входженням до племені, володінням місця – Маклаєве узбережжя. Ці процеси стають результатом змін Свого до Чужого, що відтепер сприймається як Ближній. З одного боку, Ближнім стає плем'я папуасів, як це видно у наведених П. Вакуленком уявних роздумах Маклая про гармонію та хаос світів тубільців та європейців: «Йому здавалося, що тубільці більш гармонійно пов'язували свої духовні і фізичні потреби та свій спосіб життя з навколишнім середовищем, ніж це робили, живучи в складній цивілізації європейці» [10, с. 23]. А, з іншого, сам Маклай стає Ближнім для папуасів. Цей аспект відображений у нарисі Л. Полтави, де характеристика Миклухи-Маклая подається крізь погляд тубільців. Їх єднає любов і повага. Папуаси приймають Маклая як Свого за допомогу, добрі поради, а також за те, «що Маклай – «тамо боро», тобто велика людина, щиро любив їхніх дітей, шанував матерів і жінок взагалі» [8, с. 31]. Важливим для нарисовців є те, що папуаси приймають М. Миклуху-Маклая не лише тут і зараз, а і зберігають віру надалі: легенди про велику людину живуть і нині на островах Тихого океану – твердять письменники.

У протиставленні цих двох поглядів – європейського та Маклая – різні вектори освоєння Іншого: егоцентризм / космополітизм. У першому випаду, за виразом Б. Вальденфельса, освоєння відбувається через центрування на Своєму. У своїй праці «Топографії Чужого» філософ веде мову про те, що «абсолютизація Своєї власності, Своєї волі та Своєї значимості таврує все Чуже печаткою потенційного ворога» [6, с. 131]. Формами вияву такого освоєння є колонізація, рабство, руйнації світу відмінного, Іншого, що зазнали гострої критики у нарисах П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуб. Доволі красномовно про це читаємо в розгорнутих роздумах у Л. Ростек та П. Вакуленка: «Із завоюванням європейці принесли на острови Тихого океану ідею вищості власної цивілізації та нехтування самобутності тубільного населення. Останнє, як джерело своєрідності власної мови чи мов, традицій і творчих виявів, що розвивалося повільно, почало зазнавати швидких змін в основі власного побуту. Для багатьох європейців тубільці були втіленням примітивності. Їм здавалося, що це просто були дикуни, які не мали жодного зрозуміння поступу чи цивілізації» [10, с. 23]. Чужий в образах європейців есплікується у фігуру ворожого. Завоювання, підкорення, колонізація західних і південних берегів Нової Гвінеї, знищення первісної культури, руйнування побуту, маргіналізація тубільців – це наслідки процесу цивілізації за втручанням європейців, що засуджуються нарисовцями як такі, що не повинні мати місця в цивілізованому світі.

Відмова від егоцентризму, за словами В. Більченко, це усвідомлення того, що є дещо, що перевищує «мої потреби» [2, с. 215]. Ця ідея виражена у вже згадуваній праці Б. Вальденфельса в осмисленні поняття життєсвітів, що не розвиваються в одному часі, та множинності чужостей, оскільки існує безліч порядків [6, с. 27–28]. Так і в аналізованих творах життєсвіти папуасів та європейців постають відмінними, зокрема у своєму філогенезі. Проте через образ Макла митці говорять про право на відмінність та її захист.

Звертаючись до біографії М. Миклухи-Маклая, нарисовці зображують подвижницьку діяльність ученого, який порушував перед тогочасними країнам Нідерландською Індією, Британією, Німеччиною, Російською імперією питання про захист прав для тубільського населення, адже вони «...не могли списами і луками захистити своєї свободи у XIX сторіччі» [8, с. 50].

Питання толерантності, співіснування та права на самовизначення були близькими та болісними для українців діаспори. Авторам нарисів не лише імпонувала позиція М. Миклухи-Маклая щодо захисту папуасів, їхнього права на самобутність, його виступи проти расизму і колоніалізму. У цій позиції митці знаходили паралелі до українського питання, що торкаються як поневолення рідних земель, так і втрати ідентичності на чужині.

Колонізація України – цей лейтмотив, як не дивно, присутній у нарисах про Нову Гвінею: «Не тільки інші, Росія також була збирачем колоній. Країна, якої козацьким коренем гордився Миклуха-Маклай, була однією з таких колоній» [10, с. 37]. Так Миклуха-Маклай набирає значення символу боротьби, адже він допоміг тубільцям бути вільними сьогодні [5, с. 48]. Виявом такої свободи є визнання у 1975 році Нової Гвінеї незалежною державою, колонізація якої тривала з XVI ст. У цій авторській концепції відведено місце і Україні, яка теж здобуде свою незалежність, що було заповітною мрією української інтелігенції в екзилі.

На екзистенційному рівні власну самотність та чужість експатріантів відтворено в ліричних відступах про тугу Миклухи-Маклая за батьківщиною-Україною, де жила його старенька мати [4, с. 75], а також смерть Маклая з думкою про рідне містечко Малин і рідних в Україні [4, с. 78].

Органічно вплетені в розповідь про гармонію світу тубільців і роздуми Д. Чуба щодо збереження українських традицій та згубності асиміляційних процесів в еміграції. Він гостро критикує тогочасних українську молодь, яка робить кар'єру в Австралії, забуває про Україну, занедбує мову та не вкладається у працю своєї спільноти [12, с. 118]. Зв'язок з Україною наявний у Д. Чуба у введені до структури тексту згадки про українського етнографа, дослідника історії українського козацтва Д. Яворницького, який був знайомий з мандрівником М. Миклухо-Маклаєм. Після смерті Маклая учений отримав від дружини антрополога частину рідкісної колекції (зброю тубільців), що експонувалася в Дніпропетровському історичному музеї [12, с. 116]. Такі паралелі для української діаспори завжди були знаковими. У такий спосіб вони привертали увагу світу до проблем українців, що поставали в контексті культурологічних та аксіологічних питань світу загалом.

Висновки і пропозиції. У проаналізованих нарисах письменники відкривають для читача екзотичні країни Австралію та Нову Гвінею з їхньою інакшою культурою. Через бінарну опозицію культура / природа, що виражена в протиставленні життєсвіту європейців та папуасів, нарисовці висловлюють ідеї терпимості, толерантності, прийнятті іншої ідентичності.

Розглянуті у розвідці твори це лише невелика частина того, що написано українськими письменниками в Австралії. Крім нарисів, у цій літературі також представлені жанри оповідання, легенди, вірша, казки, ретельний розгляд яких становитиме окреме дослідження. Вбачається перспективним напрямком вивчення дитячої літератури української діаспори з позиції концептів Чужий – Свій, що актуалізують проблеми культурних та моральних цінностей, права на ідентичність та відмінність.

Список літератури:

1. Безпечний І. Теорія літератури / Іван Безпечний. – Київ: Смолоскип, 2009. – 388 с.
2. Більченко Є. Чужий. Інший. Ближній. Філософія діалогу як філософія Третього: монографія / Є. В. Більченко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 388 с.
3. Бондарук О. Нарис: проблема дефініції жанру (англійський та російський варіанти) / О. О. Бондарук // Наукові праці Камянець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2013. – Вип. 33. – С. 46–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2013_33_12
4. Вакуленко П. В джунглях Нової Ґвінеї: життя і пригоди українського дослідника Миклухи-Маклая / Пилип Вакуленко. – Аделаїда: Видавництво «Єдність», 1952. – 79 с.
5. Вакуленко П. Папуа Нова Ґвінея / Пилип Вакуленко. – Аделаїда: Українське видавництво «Австраліяна», 1979. – 48 с.
6. Вальденфельс Б. Топографія Чужого. Студії до феноменології Чужого / Вальденфельс Бернгард; Переклад з німецької В. Кебуладзе. – К.: ППС – 2002, 2004. – 205 с.
7. Гусєва Е. А. Теоретические аспекты исследования жанра очерка / Гусева Е. А. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації». – 2016. – Вип. 16. – С. 58–64. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/vdnusc_2016_24_16_11.pdf
8. Полтава Л. Подорожі і пригоди Миклухи-Маклая або Каарам-Тамо – людина з Місяця / Леонід Полтава; ілюстрації Юрія Кульчицького. – Париж: Видавництво «Дніпрова хвиля», [Б. р.]. – 56 с.
9. Рідні голоси з далекого континенту: Твори сучасних українських письменників Австралії / Упоряд. та передм. А. Г. Михайленка. – К.: Веселка, 1993. – 239 с.
10. Ростек Л., Вакуленко П. Микола Миклуха-Маклай: 150 років з дня народження / Лідія Ростек, Пилип Вакуленко. – [Б. м.], 1996. – 46 с.
11. Чуб Д. Стежками пригод: оповідання, нариси, вірші / Д. Чуб. – Мельборн: Просвіта, 1975. – 119 с.
12. Чуб Д. З новогвінейських вражень. По слідах Миклухи-Маклая / Д. Чуб. – Мельборн: Вид-во «Ластівка», 1977. – 128 с.

Варданян М.В.
Криворожский государственный педагогический университет

ОТКРЫТИЕ ДРУГОГО: ЭКЗОТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ОЧЕРКАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ ТА ЮНОШЕСТВА ПИСАТЕЛЕЙ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Аннотация
Исследовано жанровую специфику очерка в литературе для детей и юношества писателей украинской диаспоры. Рассмотрены путевой и портретный очерки П. Вакуленко, Л. Полтавы и Д. Чуба. Центральной фигурой в очерках изображен исследователь Австралии и Океании М. Миклухо-Маклай. Определено, что сквозь мотив культура / цивилизация писатели експлицировали в своих текстах фигуры Чужого. Утверждается, что через образ Другого авторы призывают к выработке терпимости к чужой непохожести и толерантности.
Ключевые слова: детская литература, украинская диаспора, экзотические образы, очерковая литература, Другой.

Vardanian M.V.
Kryvyi Rih State Pedagogical University

A DISCOVERY OF THE OTHER: EXOTIC IMAGES IN NARRATIVE GENRE IN THE LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH OF UKRAINIAN DIASPORA WRITERS

Summary
This paper investigates peculiarities of narrative genre in the literature for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. The article focuses on the travel and portrait narrative stories of P. Vakulenko, L. Poltava and D. Chub. The main character in these works is the image of Australia and Oceania explorer M. Myklukha-Makclai. These narrative stories contain a culture / civilization motive, which is used by the writers to express the images of the Other. There is an assumption that due to the image of the Other the authors claim for the tolerance and lenience development for unfamiliar variation.
Keywords: children's literature, Ukrainian Diaspora, the image of exotic, narrative literature, The Other.

УДК 81'25'06

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПЕРЕКЛАД» В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТАХ

Гончаренко Л.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті висвітлено сутність поняття «переклад». Представлено короткий огляд визначень даного терміна. Досліджено переклад як об'єкт, що вивчається перекладознавством в міждисциплінарному аспекті. Проаналізовано акторно-мережеву теорію, яку ще називають соціологією перекладу. Окреслено перспективи вивчення теорії перекладу з точки зору медицини, юридичної науки та мистецтва.
Ключові слова: переклад, міждисциплінарність, перекладознавство, оригінал, термін.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожна наука стає самостійною, коли вона має свої об'єкт, предмет і термінологію. Свої об'єкт, предмет і термінологію повинна мати і наука про переклад, якщо вона претендує на самостійність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед науковців не має єдиного погляду на те, що являє собою сутність перекладу. Огляд визначень поняття «переклад» в свій час був зроблений О. В. Федоровим, А. Д. Швейцером, М. Ледерером, Я. І. Рецкером, В. С. Виноградовим, Р. К. Міньяр-Бєлоручевим, Л. С. Бархударовим, Л. О. Черняховською, Н. Д. Гарбовским.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковцям, які займаються теорією перекладу дуже добре відомо, що серед спеціалістів не має єдиного погляду на те, що являє собою предметом перекладознавства – на сутність перекладу. Згідно сучасних словників та підручників, термін «переклад» може мати більше трьох десятків визначень, в кожному з яких зазначається специфіка даного явища. Предмет теорії перекладу потрібно розглядати

принципово як результат міждисциплінарних досліджень у контексті споріднених з перекладознавством дисциплін.

Метою статті є висвітлення сутності поняття «переклад» не лише в перекладознавчому аспекті, а й дослідити його міждисциплінарність.

Виклад основного матеріалу. Слово переклад є зрозумілим і звичайним для всіх. Воно існує майже в кожній мові в різних контекстах: *переклад твору, зробити переклад, надрукувати переклад, у процесі перекладу* і т. ін. За даними академічного Словника української мови в 11 томах слово переклад означає: 1) процес людської діяльності, спрямований на передання інформації з мови-оригіналу (МО) на мову-перекладу (МП); 2) результат перекладацького процесу, тобто твір, речення і т. ін., викладений усно або на папері; 3) вид людської діяльності, спрямований на відтворення певного тексту МО в МП; 4) це умовна назва навчальних дисциплін, які вивчають особливості перекладацької діяльності, техніку виконання перекладу, процес перекладу, його види, способи, жанри та ін., результат діяльності перекладача [6, с. 196].

Як науковий термін переклад в широкому розумінні означає працю, спрямовану на відображення певної інформації, оформленої письмово або усно, з однієї мови (мови оригіналу) на іншу або інші (мову перекладу) з метою забезпечення міжмовної комунікації. У вузькому розумінні перекладом називається перекладений текст, оформлений письмово.

Н. Д. Гарбовский зробив короткий огляд тих визначень поняття «переклад», які в свій час були дані О. В. Федоровим, А. Д. Швейцером, М. Ледерером, Я. І. Рецкером, В. С. Виноградовим, Р. К. Міньяр-Бєлоручевим, Л. С. Бархударовим і дійшов висновку, що «всяке визначення перекладу, якщо ми хочемо надати йому лаконічну форму, буде страждати деякою однобічністю. Занадто складне явище, надто суперечливі його інтерпретації, дуже неоднозначне ставлення до нього суспільства, яке з задоволенням споживає його» [4, с. 12].

Переклад як об'єкт, що вивчається перекладознавством, на думку Н. Д. Гарбовського, може мати таке визначення: «Переклад – це суспільна функція комунікативного посередництва між людьми, які користуються різними мовними системами, що реалізується в ході психофізичної діяльності білінгва з відображення реальної дійсності на основі його індивідуальних здібностей інтерпретатора, що здійснює перехід від однієї семіотичної системи до іншої з метою еквівалентної, тобто максимально повної, але завжди часткової, передачі системи смислів від одного комуніканта іншому» [4, с 21].

Е.-А. Гутт вказує на те, що «історію теорії перекладу можна представити як обговорення різних значень слова «переклад» [11, с. 47] І дійсно, якщо порівняти визначення перекладу з різних епох, можна побачити, як зі зміною домінуючих наукових течій, а в якійсь мірі і під впливом наукової моди змінювалися підходи до визначення центрального поняття перекладознавства. Так, спроби підвести під теорію перекладу структурно-лінгвістичну основу призвели до виникнення, наприклад, таких визначень: «Перекладом називається процес перетворення мовленнєвого твору на одній мові в мовленнєвий твір на іншій мові при збереженні незмінного плану змісту, тобто значення» [1, с. 11].

Вплив теорії інформації помітно в наступному визначенні В. Лівого: «Переклад – це передача інформації, точніше сказати перекладач дешифрує ту інформацію автора оригіналу, яка міститься в тексті його твору, відтворюючи (знову зашифровуючи) у системі своєї мови, а інформацію, що міститься в його тексті, знову декодує читач перекладу» [5, с. 49]. На сучасному етапі захоплення дескриптивним підходом і перенесення основної уваги з відносин між оригіналом і перекладом на сам переклад як об'єкт дослідження призвело, за словами Е. Честермана, до того, що «переклад розуміється так, як його розуміє культура певної мови перекладу в певний період часу» [10, с. 37].

Тут доречно зробити невеличкий відступ і відповісти на питання: «А яка, власне, різниця? Навіщо взагалі присвячувати стільки уваги визначенням, якщо всі ми чудово розуміємо, що таке переклад, і нічого нового не передбачається?» Дійсно, для побутового уявлення про переклад вже існуючих визначень вистачить надлишком. Але перекладознавець, на наш погляд, повинен цьому відношенні бути педантом, оскільки прийняте за основу визначення перекладу являє собою фундамент для всіх подальших постулатів теорії і практики перекладу. Візьмемо, наприклад, визначення К. С. Бархударова. Якщо придивитися, можна дійти висновку, що в ньому, нібито, міститься думка про досяжність бездоганності перекладу: виходить, можна перекласти так, щоб у тексті перекладу (ТП) план змісту тексту оригіналу (ТО) зберігся в незмінному вигляді. Недивно, що дослідник робить обмовку про те, що такого в принципі не буває: «…Про збереження незмінного значення можна говорити лише у відносному сенсі, маючи на увазі лише максимально можливу повноту передачі значень» [1, с. 71]. Але, таким чином, визначення спочатку не відповідає тому, що сам учений під ним розуміє, і застосувати його до певних перекладів можна тільки з низкою застережень. Той же недолік можна помітити у визначенні І. Лівого, з нього витікає завідомо неправдиве уявлення про те, що якщо перекладач працює вміло, то дійде до читача ТП без яких-небудь спотворень – вся справа лише в правильному шифрі (ключі). На нашу думку, якщо і варто пропонувати якесь нове визначення перекладу, то тільки таке, яке не було б ідеалізованим і відірваним від життя, тобто від практики перекладу.

Сучасну теорію перекладу потрібно розглядати як результат міждисциплінарних досліджень. Акцент на міждисциплінарності робить також М. Снелл-Хорнбі. В межах перекладознавства повинні вивчатися фізіологічні, психологічні, літературознавчі, етнографічні та інші сторони перекладацької діяльності, а також історія перекладацької діяльності в тій чи іншій країні або країнах. Залежно від предмету дослідження можна виокремити соціологічне перекладознавство (соціологія перекладу), філософське перекладознавство (філософія перекладу), психологічне перекладознавство (психологія перекладу), літературне пере-

кладознавство (теорія художнього і літературного перекладу), етнографічне перекладознавство, історичне перекладознавство і т. п.

Соціальний статус перекладу як суспільно значимої діяльності вимагає вивчення із залученням наукового апарату соціології. Соціологія може досліджувати переклад як один із видів соціально-рольової взаємодії.

Цікавою є так звана «Акторно-мережева теорія» (АМТ) «Actor-network theory» (ANT), створена Мішелем Каллоном, Бруно Латуром и Джоном Ло та відома також як «соціологія перекладу». Дана теорія виникла у 1980-ті роки. В межах цієї теорії створюється словник АМТ (переклад, актант, чорний ящик, мережа, обов'язкові пункти проходження тощо). Соціологія перекладу виникає в процесі переходу від семіотики наукових суперечок на сторінках книг та статей до матеріальної семіотики конструювання наукових фактів і технічних артефактів.

Сутність перекладу автори даної теорії трактують як соціальне пояснення змісту науки та технології. «Соціальне пояснення означає, що хтось може замінити якийсь об'єкт, що належить природі, іншим об'єктом, що належить суспільству» [13, с. 115].

Таким чином, передбачається, що науковий факт формується під впливом інтересів, ідеологій і так далі, а технічний артефакт кристалізує та надає предметності відношенню панування або влади. Тепер, як показують дослідження наукових практик в лабораторії та розробки технічних артефактів, ця концепція, в якій природа розчиняється в суспільстві, є не більш переконливою, ніж більш традиційна концепція, в якій природа і суспільство повністю відокремлені одне від одного.

Цікаво також як соціологія описує сам процес перекладу на прикладі взаємодії дослідників та техніків. Так, наприклад, лабораторія це штучне середовище, де проводяться експерименти. Об'єкти, на яких ставляться експерименти, такі як електрони, нейтрони або гени повинні бути поміщені в ситуацію, в якій від них очікують реакції або прояви непокори. Те, що мотивує вчених ставити експерименти, так це можливість представити невідповідність між тим, що, як кажуть, робить сутність і тим, що вона насправді робить. Це породжує питання про відповідність між словами і речами, між тим, що говориться про речі, і чим вони є насправді.

На це класичне філософське питання АМТ дає оригінальну відповідь, яка базується на понятті запису [14]. Записи – це фотографії, карти, графіки, діаграми, фільми, акустичні та електричні записи, безпосередні візуальні спостереження, зафіксовані в лабораторному журналі, ілюстрації, тривимірні моделі, спектри звукових частот, ультразвукові зображення, або рентгенівські промені, впорядковані і відібрані за допомогою геометричних технік. Всі ці записи створюються за допомогою інструментів. Робота дослідника полягає у проведенні експериментів таким чином, щоб можна було змусити досліджувані сутності «писати» у формі цих записів, і потім у комбінуванні, порівнянні та інтерпретації цих записів. За результатами цих послідовних перекладів можна робити певні твердження про сутності, які зазнали експериментів.

Замість того, щоб постулювати поділ між словами і речами, АМТ простежує поширення створених у лабораторії слідів і записів, які артикулюють слова і речі. Аналіз цієї артикуляції призводить до двох концептів, які доповнюють один одного: мережа і циркуляція.

Циркуляцію слід розуміти в традиційному сенсі. Карта намальована геологом, що ґрунтується на польових даних; фотографії, які використовуються для того, щоб простежувати траєкторії, що визначаються детекторами в прискорювачі частинок; таблиці соціальної мобільності, складені соціологами; статті і книги, написані дослідниками: все це циркулює між однією лабораторією та іншою, між дослідницьким центром і виробництвом, між лабораторією та експертною комісією, яка потім направляє все це тому, хто приймає політичні рішення. Коли дослідник отримує статтю, написану колегою, частинки, гени і білки, якими маніпулює цей колега в своїй лабораторії, присутні на столі дослідника у формі таблиць, діаграм і тверджень, заснованих на записах, зроблених завдяки інструментам.

Циркулюючи, записи артикулюють мережу, яка характеризується як соціотехнічна через її гібридну природу [12]. Соціотехнічна мережа, якій належить твердження «діра в озоновому шарі збільшується», включає в себе лабораторії, які безпосередньо або опосередковано працюють над цією темою, екологічні рухи, уряди, які збираються на міжнародні саміти, галузі хімічної промисловості, які стосуються цієї проблеми, парламенти, які приймають закони, так і хімічні речовини та ті дії, які вони надають, і атмосферні шари, що мають відношення до проблеми. Твердження «озоновий шар зникає через використання аерозолів» пов'язує всі ці елементи разом, людські і нелюдські. У певних точках цих мереж ми виявляємо центри перекладу, які отримують вигоду з усіх цих записів і тверджень. Записи – це інформація і як наслідок ці центри можуть діяти на відстані на елементи, не залучаючи їх [в мережі] повністю. Але записи можуть бути також накопичені і скомбіновані: створюються нові непередбачувані сполуки, що пояснює, чому центри перекладу наділені здатністю до стратегічної дії. Така стратегічна дія можлива лише тому, що існують соціотехнічні мережі. Актор і мережа це дві сторони однієї і тієї ж реальності: звідси і поняття акторскої мережі [9, с. 200].

Проблематика перекладознавства знаходиться в тісному зв'язку з актуальними питаннями філософії, а саме: питанням філософської оцінки ролі знакових елементів мови в процесі пізнання; проблемою взаємозв'язку між мовою, ідеальним образом та об'єктом; питанням про поєднання змісту і форми та ін. Перелічені питання тісно пов'язані з сучасною проблематикою перекладу. Як і інші наукові галузі, переклад і філософія сприяють взаємному прогресивному розвитку. Починаючи від Аристотеля і Діогена й закінчуючи сучасними філософами (М. Хайдеггер, К. Кастанеда та ін.), твори світової філософії були перекладені на всі розвинені мови світу.

Тут доречно було б згадати невеличку статтю англійського перекладознавця Ентоні Піма «Філософія та переклад», яка була написана для збірника «Довідник з теорії перекладу», а також

статтю «Філософія у перекладі», яка увійшла в збірник у 2014 р. з аналогічною назвою. В кінці своїх нотаток автор робить кілька цікавих висновків. По-перше, він стверджує, що перекладознавець, який не основується на вченні того чи іншого філософа, приречений на перебування у вузьких межах емпіричного підходу та позитивістського погляду на науку [15, с. 42]. Іншими словами, перекладач, або перекладознавець (частіше всього це одна людина), який не має своєї філософсько-світоглядної позиції, автоматично приєднується до тих, хто виходить з інерційних поглядів на науку, мову, форму і зміст та ін. В наш час таким інерційним вченням є позитивізм (у широкому філософському і методологічному сенсі слова). Далі Пім формулює щось на зразок інструкції по використанню філософії у питаннях теорії та практики перекладу: Якщо перекладач бачить тільки один варіант перекладу, то нема про що говорити; ніякої філософії не потрібно. Якщо ж він роздумує над двома і більше рішеннями, то варто почати обговорення і учасниками повинні бути самі перекладачі – саме так і повинна створюватися теорія перекладу. Якщо, як це часто буває, у нас є багато варіантів, але немає чіткої і ясної теорії, яка допомогла б нам зробити цей важкий вибір, то для захисту того або іншого рішення (частіше, на жаль, в теорії, а не на практиці) ми можемо звернутися до філософських дискурсів. Таким чином, роль філософії б полягала у розробці термінології та понятійної бази для допомоги у виборі конкретного варіанту перекладу. А одним із завдань теорії перекладу стала б інтерпретація та адаптація філософських ідей [15, с. 44]. Отже, філософія потрібна нам, коли є проблема вибору з безлічі варіантів, тобто саме конкретна наукова (а значить і методологічна, і навіть філософська) позиція може обґрунтувати той чи інший вибір. Філософія дає перекладу можливість знайти ключі до розкриття специфіки творчого характеру перекладу, вона допомагає вирішити питання перекладознавства (наприклад, залежність перекладу від конкретних історичних умов, від світогляду перекладача, від змін у суспільстві, їхнього впливу на шляхи розвитку перекладознавства та ін.).

Що стосується психологічного підходу до перекладу, то він орієнтує на дослідження самого процесу перекладу, на вивчення «людського компонента» в перекладі, на аналіз психології вибору перекладачем тих чи інших рішень у важких ситуаціях. В останній час переклад розглядається і з загально психологічної, і з філософсько-антропологічної точок зору як людська діяльність (О. Каде, Г. В. Шатков), а також у плані особливого виду мовної комунікації (Г. Ейгер, В. Н. Коміссаров, А. Нойберт). В область психології перекладу, безсумнівно, входять питання типології двомовності (білінгвізму) і ролі автоматизмів (особливо при виконанні синхронного перекладу), проблеми взаємодії мислення на різних мовах, а також внутрішньої мови і перекладу і т. д. Одним словом, проблематика психології перекладу дуже обширна.

Так, наприклад, роботи В. А. Артемова «Конспект ввідних лекцій з курсу «Психологія перекладу» і Б. А. Бенедиктова «Психологія оволодіння іноземною мовою» показують, що в даний час непорушна істина полягає в тому, що психологічне вивчення всіх аспектів комунікації, а власне мови, мовлення, мислення і поведінки, дозволяє розкрити психологічну природу мови і мовлення, визначити правила спілкування за допомогою мови й інші закономірності, що реалізуються перекладачем у процесі своєї роботи. До цього висновку підводять нас і ті тенденції, які проявляються в розвитку сучасної психології навчання іноземним мовам за останні роки [3].

Необхідно зазначити, що на відміну від суто лінгвістичної та літературознавчої концепцій перекладу психологічне тлумачення перекладу ширше, воно виходить за рамки звичайного порівняння та аналізу мов і мовних засобів. Дослідник-лінгвіст А. Д. Швейцер у статті «Чи можлива загальна теорія перекладу?» дає, по суті, психологічну оцінку перекладу, та першочерговим вважає вирішення питання про те, чи можна будувати теорію загального перекладу, виходячи тільки з формально-структурних або художньо-естетичних критеріїв [8]. Здається, що такий підхід до проблем загального перекладу завжди буде однобоким і не зможе дати вичерпної об'єктивної картини тих процесів, які прийнято відносити до перекладу. Такої ж позиції, як показано нижче, дотримуються і психологи.

Слід визнати, що психологічна концепція перекладу ще тільки зароджується, тому серед психологів і лінгвістів немає поки єдності думок навіть щодо змісту поняття «психологія перекладу». Так, дослідник-лінгвіст А. В. Федоров у книзі «Введення в теорію перекладу» відносить до галузі психології перекладу певний психічний творчий процес [7]. В останньому ж виданні своєї книги про психологію перекладу А. В. Федоров згадує лише побіжно. Він зазначає, що психологія перекладу також має справу з відношенням мови до мислення, з мовними образами. Мовознавець Р. Пернес бачить психологічні моменти перекладу в самому процесі навчання іноземної мови. Він вважає, що у відношенні вчення про переклад слід враховувати факти справжнього процесу засвоєння мови, і звідси – більш психологічний підхід. Психолог Б. В. Бєляєв вважав, що головною проблематикою психології перекладу є вивчення психологічних особливостей мислення рідною та іноземною мовами і питання реалізації цих особливостей у перекладі.

У статті «Психологічний аналіз процесу мовного перекладу» Б. В. Бєляєв зазначав, що найголовнішою і основною стороною людського спілкування за допомогою мови є те, що часто називають внутрішньою або смисловою стороною мови, а також і її смисловим змістом [2, с. 162]. Цей смисловий зміст, тобто ті думки, які зовні виражаються засобами тієї чи іншої мови, і є той «предмет перекладу», який слід мати на увазі, коли ставиться питання про те, що ж саме перекладається. Отже, строго кажучи, перекладаються не слова, а ті поняття і судження, які висловлюються за їх допомогою, не тексти, а ті думки і міркування, що в них містяться. Звідси випливає, що мовний переклад потрібно вважати не особливим видом мовленнєвої діяльності людини, а особливим розумовим процесом, який лише ґрунтується на мовній діяльності, але особливого виду мовлення не утворює.

Літературознавці досліджують переважно художній переклад з точки зору його естетичної еквівалентності оригіналу, ролі мови перекладу у розвитку духовної культури. Літературознавчий підхід до перекладу передбачає звернення до особистості перекладача, спробу зрозуміти його вибір виходячи з особистісних якостей (Д. Дюрішин, Р.К. Міньяр-Бєлоручев).

Зв'язок перекладу з етнографією, історією та антропологією обумовлений тим, що культурно-історична варіативність життя і побуту, мови і світосприйняття людей дуже різниться. Перекладачі часто мають вирішувати завдання мовної і культурної варіативності, проблему розуміння повідомлення, яке було створено іншою мовою, в іншій культурі, в іншу історичну епоху, людьми іншої мовної свідомості, які по іншому сприймають і називають оточуючий світ.

Необхідність розробки спеціальних методів навчання перекладу зробили його об'єктом педагогіки.

Особливості поведінки і психічного стану усних перекладачів, які працюють в умовах стресу, привертають увагу психолінгвістики. Перекладацька діяльність вивчається науковцями (О.Р. Лурія, Л.С. Виготський, Л.С. Бархударов) як різновид психічної діяльності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у перспективі було б цікаво розглянути переклад з точки зору медицини, наприклад, для з'ясування, яким чином змінюється артеріальний тиск та пульс у перекладачів під час синхронного перекладу. Переклад може вивчати юридична наука в аспекті відповідальності перекладача за результат своєї діяльності. Переклад як специфічна форма відтворення дійсності, в основі якої лежать категорії, що є близькі художньому образу, може бути цікавий і для теорії мистецтва. Але, все ж таки, більшість праць в області теорії перекладу має більш менш яскраво виражену лінгвістичну спрямованість.

Список літератури:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Беляев Б. В. Психологический анализ процесса языкового перевода / Б. В. Беляев // Иностр. яз. в высш. шк. – Вып. II. – М.: Росвузиздат, 1963. – С. 160–173.
3. Бенедиктов Б. А. Психология овладения иностранным языком / Б. А. Бенедиктов. – Минск: Вышэйшая школа, 1974. – 336 с.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
5. Левый И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – 395 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
7. Федоров А. В. Введення в теорію перекладу. – М., 1953. – 334 с.
8. Швейцер А. Д. Возможна ли общая теория перевода? / Тетради переводчика. Вып. 7. – М., 1970. – 165 с.
9. Callon Michel Some Elements of Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieux Bay. – London: Routledge & Kegan Paul, 1986. – P. 233.
10. Chesterman A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997. – P. 237.
11. Gutt E-A. Pragmatic Aspects of Translation: Some Relevance-Theory Observations // The Pragmatics of Translation / Ed. by Leo Hickey. – 1998. – P. 41–53.
12. Latour Bruno Science In Action. How to Follow Scientists and Engineers Through Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1987. – P. 17.
13. Latour Bruno When things strike back: a possible contribution of «science studies» to the social sciences // British Journal of sociology. – Vol. 51, № 1 (January/March), 2000. – Pp. 107–123.
14. Latour B., Woolgar S. Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts. – NJ: Princeton University Press, 1986. – P. 295.
15. Pym Anthony Exploring Translation Theories / London and New York: Routledge, 2009. – P. 190.

Гончаренко Л.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ПЕРЕВОД» В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ И ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

Аннотация
В статье рассматривается сущность понятия «перевод». Представлен краткий обзор определений данного термина. Исследован объект переводоведения в междисциплинарном аспекте. Проанализирована актёрно-сетевая теория, которую еще называют социологией перевода. Определены перспективы изучения теории перевода с точки зрения медицины, юридической науки и искусства.
Ключевые слова: перевод, междисциплинарность, переводоведение, оригинал, термин.

Goncharenko L.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE ESSENCE OF THE CONCEPT «TRANSLATION» IN THE INTERDISCIPLINARY AND TRANSLATIONAL ASPECTS

Summary
In the article is considered the essence of the concept «translation». The author presents a short overview of definitions of this term. The object of translation studies in the interdisciplinary aspect has been studied. The actor-network theory, which is also called the sociology of translation, is analyzed. The prospects of studying the theory of translation from the point of view of medicine, legal science and art are determined.
Keywords: translation, interdisciplinarity, translation studies, original, term.

УДК 372.881.1

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ГРАМАТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВНЗ

Грачова І.В.
Національна академія національної гвардії України

Використовуючи досвід британських методистів та адаптуючи його для українських реалій, у цій статті ми пропонуємо інтерактивні методики викладання граматики для студентів ВНЗ як мовної так і немовної спрямованостей. Метою цієї статті є дослідити приклади інтерактивних методик викладання граматики студентам ВНЗ та показати їхню доцільність. Заняття з граматики англійської мови можна проводити більш жваво, використовуючи ігрові інтерактивні методи, відходячи від традиційних вправ, перекладу речень на певні граматичні правила. Навіть звичайна вправа на складання речень за певною граматичною або лексичною темою може стати цікавою, якщо вона буде представлена у формі гри або змагання. Граматика може стати основою для викладання будь-якої лексичної теми, якщо ми не будемо відокремлювати її від основного курсу іноземної мови. Граматику краще викладати не як окрему дисципліну, а у комплексі з основним курсом іноземної мови, щоб можна було вивчати та закріплювати матеріал з однієї та іншої дисципліни одночасно.
Ключові слова: граматика, інтерактивні методи, викладання, лексична одиниця, часи, питальні речення.

Постановка проблеми. Викладання граматики іноземної мови має неоднозначні точки зору. Ця дисципліна нерідко асоціюється з нудним заняттям із довгими правилами та перекладами. Крім того, вивчаючи граматику як окрему дисципліну, студенти сприймають її як окрему галузь, яка не перетинається з мовленням. Тому, на заняттях з практичного мовленнєвого курсу, вони можуть «забути» про граматику взагалі. Не дивлячись на погляди, що граматика «заважає» студентам розмовляти англійською, тому що вони приділяють забагато уваги тому, наскільки граматично вірно вони говорять, разом з цим втрачають швидкість свого мовлення, є фактом, що без граматичного оформлення наша мова була б зовсім незрозумілою. Постає питання, чи повинна викладатися граматика окремо від основного курсу іноземної мови, чи вона має стати невід'ємною його частиною. Як знайти ту золоту середину між усним мовленням і граматичними основами мови при викладанні англійської?

Аналіз останніх публікацій. Виділення невирішених проблем. У ході дослідження було переглянуто та проаналізовано праці британських методистів з викладання англійської мови, таких як Е. Райт, С. Вудворд, М.Л. Зaороб, Е. Чін та інших, які пропонують свої інтерактивні методи викладання граматики англійської мови. Це різноманітні ігри та завдання, що тренують студентів у напрямі граматики, але й розвивають кмітливість, винахідливість, спонукають до спілкування іноземною мовою, допомагають у відпрацюванні лексичних одиниць. Проблемою є те, що не всі завдання підходять для студентів, які вивчають англійську мову як іноземну, тому що направлені на учнів для яких англійська є рідною мовою. Тому є доцільним у цій роботі показати пристосування зарубіжних методик для вивчення англійської як іноземної мови.

Метою цієї статті є дослідити приклади інтерактивних методик викладання граматики студентам, показати їхню доцільність та показати їх застосування на практиці в Українських ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи досвід британських методистів та адаптуючи його для українських реалій, ми пропонуємо наступні інтерактивні методики викладання граматики для студентів ВНЗ як мовної так і немовної спрямованостей.

1. Тема «Питання» (початковий та середній рівень володіння іноземною мовою). «Інтерактивний кубик». Правила: студенти разом з викладачем та одногрупниками опрацьовують теоретичний матеріал з граматичної теми «Спеціальні

питання». Для цього потрібно виготовити кубик з питальними словами на кожному боці кубика. Студенти почергово кидають кубик, ставлять один одному питання, використовуючи питальне слово, яке випадає на певній стороні кубика. Викладач може попередньо встановити тему питань або певний час, у якому повинні ставитися питання. Студенти можуть кидати кубик тому, до кого ставлять питання (табл. 1).

Таблиця 1

Приклад

	HOW MUCH/ MANY		
HOW	WHAT	WHEN	WHERE
	WHO		

2. Тема «Питання» (початковий та середній рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: картки з лексичними одиницями з певної теми або відомими особистостями на клейкій основі (табл. 2). Правила: студенту прикріплюють картку зі словом на лоб (він не знає, яке саме слово). Він повинен ставити загальні питання, на які одногрупники мають відповідати так чи ні.

Приклад питань:

– Am I a person?
– Am I a thing?
– Do I work with animals?
– Did I live in London when I was alive?
– Have I ever been in Ukraine?

Таблиця 2

Приклад карток

Тема «Professions»		Тема «Famous people»		Тема «Money»	
Driver	Doctor	Marilyn Monroe	Albert Einstein	Accountant	Statement
Artist	Waiter	Angelina Jolie	Brad Pitt	Bank	Cheque
Firefighter	Accountant	Michael Jackson	Adolf Hitler	Note	Purse
Plumber	Nurse	Bill Gates	Bill Clinton	Coin	Rich man

Варіація гри. Студент виходить до дошки, отримує картку зі словом. Студенти знають тему та намагаються вгадати слово, ставлячи загальні питання:

– Do you work in a city?
– Are you a man?
– Do you wear a uniform?
– Do you have mental work?
– Are you a singer?

3. Тема «Питання» (Phrasal verbs). Гра (середній або високий рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: картки з реченнями з фразовими дієсловами (табл. 3). Правила: студент отримує картку із завданням і намагається показати мімікою та жестами ситуацію. Група ставить питання, щоб здогадатися, яке фразове дієслово було загадане.

4. Тема «there is / there are», «Prepositions». Гра. (початковий та середній рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: будь-який предмет невеликого розміру (ручка, олівець, тощо). Правила: один студент виходить із аудиторії. Група домовляється, куди сховати і ховає цей предмет. Студент заходить в клас та ставить питання до групи, щоб його знайти. Приклади питань:

– Is there a pencil in a bag?
– Is there a pen on the shelves?
– Is there a pen under a table?

Таблиця 3

Приклад карток

You are checking in a hotel. And bumping into your friend	You are going out an office and waiting for a friend	You came into a big house in your relatives' will
You are checking out an airport and a computer breaks down	You are going along the street and looking for a friend in a café	You are blowing out candles on a birthday cake.

5. Тема «Present/Past Progressive». Гра «Речення за картинками». (початковий рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: картинки. Правила: студенти діляться на групи по 3–4. Завдання: скласти якомога більше граматично та лексично вірних речень. Перемагає та команда, яка має найбільшу кількість вірних речень. Можна варіювати гру, склавши речення до картинки True/False або речення з граматичними або смисловими помилками [2, с. 121].

Варіація гри: Ця гра також може бути використана для теми «Prepositions» та «Passive Voice».

6. Тема «Present Progressive/Complains». Гра «Скарги». (початковий та середній рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: картки з тематикою (табл. 4). Правила: студенти діляться на групи по 3–4. Студенти складають речення у часі Present Progressive та always за темою, вказаною у картці.

Таблиця 4

Приклади карток

Family member	University	Friend
Transportation system	Roommate	City you live in
School	Groupmate	Hospital
Shop	Cafe/restaurant	You
Hotel	Bank	Club

Приклад речень:

My teacher is always shouting at me.
My brother is always fighting with me.
My groupmate Jane is always telling lies.

Перемагає та команда, яка має найбільшу кількість вірних речень.

3. Тема «Reported speech» (середній рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: поле з питаннями у різному часі, фішки, гральні кубики. Правила: гравці один за одним кидають кубики, ходять по полю, читають питання та переводять його у непряму мову та відповідають на нього (табл. 5). Приклад: Question: Have you ever seen any celebrities? – Answer: She asked me if I had ever seen any celebrities. – Yes, I have seen Madonna. Виграє той, хто вірно відповів на всі запитання і дістався фінішу першим [1, с. 235].

Те ж саме поле може бути використано для знайомства зі студентами початкового рівня. Гравці один за одним кидають кубики, ходять по

полю, читають питання та відповідають на нього. Виграє той, хто вірно відповів на всі запитання і дістався фінішу першим.

Таблиця 5

Приклад гри

START =>	1. What are you doing?	2. Have you ever been abroad?	3. Tell your secret.	4. When did you move to this house?	5. What music do you listen to?
11. What film did you watch yesterday?	10. Where are you going after classes?	9. Did you read a book last week?	8. Are you dancing now?	7. What will you be doing tomorrow at 8 p.m.?	6. Have you ever seen any celebrities?
12. Have you heard how a canary sings?	13. Do you have a full-time or a part-time job?	14. Will you close the door please.	15. What is your favourite place you've been to?	16. What do you like doing with your friends?	FINISH

4. Тема «Складнопідрядні речення». Гра «Історія» (середній рівень).

Матеріали: гральне поле, фішки, гральні кубики. Правила: вивчаючи певну лексичну тему, студентам пропонується разом скласти історію, речення за реченням, почергово кидаючи кубики, використовуючи наступні слова (табл. 6). Виграє той, хто вірно склав усі речення і дістався фінішу першим [1, с. 236].

Таблиця 6

Приклад гри

START =>	1. when	2. so	3. but	4. as	5. what
11. however	10. where	9. as	8. when	7. even	6. that's why
12. then	13. although	14. what	15. but	16. so	FINISH

5. Тема «Порядок слів у реченні». Гра (початковий та середній рівень володіння іноземною мовою). Правила: робота у групах. Студенти у групах повинні скласти якомога більше граматично вірних речень за допомогою наступних слів (табл. 7). Одне слово можна вживати декілька разів [1, с. 236].

Гра може бути використана для певної лексичної (Shopping, Studying, Travelling, тощо) чи граматичної (різні часи, Passive voice, порядок прикметників та прислівників, тощо) теми. Викладач має наповнити таблицю лексичними та граматичними одиницями з теми, яка вивчається.

Таблиця 7

Приклад гри

Yesterday	We	Tonight	Played	Known	Seen	Letter
The	Been	Can	Where	Dress	A	My
Since	You	Today	Have	I	House	He
When	Do	She	Read	Has	Did	Friend
Move	Writes	Well	She	His	Does	Cook
Go	To	See	They	This	Home	City

6. Тема «Passive Voice». «Складання речень». (середній рівень володіння іноземною мовою). Матеріали: картки зі словами (табл. 8). Правила: Студенти у групах 3–4 складають речення у Passive Voice, логічно пов'язуючи два слова. Перемагає та команда, яка має найбільшу кількість вірних речень.

Таблиця 8

Приклад карток

The President	A construction company
A cat	A dog
A teacher	A newspaper feature
Foreign students	A speech
A computer	A columnist
An exam	A bank

Висновок та пропозиції. Таким чином, треба зазначити, що заняття з граматики англійської мови можна проводити більш жваво, використовуючи ігрові інтерактивні методи, відходячи від традиційних вправ, перекладу речень на певні граматичні правила. Навіть звичайна вправа на складання речень за певною граматичною або лексичною темою може стати цікавою, якщо вона буде представлена у формі гри або змагання. Граматика може стати основою для викладання будь-якої лексичної теми, якщо ми не будемо відокремлювати її від основного курсу іноземної мови. Приходимо до висновку, що граматику краще викладати не як окрему дисципліну, а у комплексі з основним курсом іноземної мови, щоб можна було вивчати та закріплювати матеріал з однієї та іншої дисципліни одночасно.

Список літератури:

1. Грачова І. В. Викладання граматики в ігровій формі на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань» / ХТЕІ КНТЕУ. – Х.: РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2017. – С. 234–237.
2. Penny Ur, Andrew Wright. Five-minutes activities: a resource book of short activities. Cambridge University Press. – 1992. – 214 p.
3. Watcyn-Jones Peter. Grammar Games and Activities for Teachers. Penguin Books, 1995. – 185 p.
4. Woodward Suzanne W. Fun with grammar. Communicative Activities for the Grammar. PRENTICE HALL REGENTS, 1997. – 365 p.
5. Maria Lucia Zaorob, Elizabeth Chin. Games for grammar practice. Cambridge University Press, 2001. – 113 p.

Грачева И.В.
Национальная академия национальной гвардии Украины

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГРАММАТИКИ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ

Аннотация
Используя опыт британских методистов и адаптируя его для украинских реалий, в этой статье мы предлагаем интерактивные методики преподавания грамматики для студентов вузов как языковой так и неязыковой направленностей. Целью этой статьи является исследовать примеры интерактивных методик преподавания грамматики студентам ВУЗов и показать их целесообразность. Занятия по грамматике английского языка можно проводить более живо, используя игровые интерактивные методы, отходя от традиционных упражнений, перевода предложений на определенные грамматические правила. Даже обычное упражнение на составление предложений по определенной грамматической или лексической теме может стать интересней, если она будет представлена в форме игры или соревнования. Грамматика может стать основой для преподавания любой лексической темы, если мы не будем отделять ее от основного курса иностранного языка. Грамматику лучше преподавать не как отдельную дисциплину, а в комплексе с основным курсом иностранного языка, чтобы стало возможным изучать и закреплять материалы одной и другой дисциплины одновременно.
Ключевые слова: грамматика, интерактивные методы, преподавание, лексическая единица, времена, вопросительные предложения.

Hrachova I.V.
National Academy of National Guard of Ukraine

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING GRAMMAR IN ENGLISH CLASSES IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
Using the experience of British methodologists and adapting it for Ukrainian realities, in this article we offer interactive methods of teaching grammar to students of higher educational institutions both linguistic and non-linguistic orientations. The purpose of this article is to investigate examples of interactive methods of teaching grammar to university students and to show their expediency. Classes in English grammar can be conducted more lively, using game interactive methods, moving away from traditional exercises, translating sentences for certain grammatical rules. Even a regular exercise for compiling sentences on a particular grammatical or lexical topic can be more interesting if it is presented in the form of a game or competition. Grammar can be the basis for teaching any lexical topic if we do not separate it from the basic course of a foreign language. It is better to teach grammar not as a separate discipline, but in combination with the main course of a foreign language, so that it becomes possible to study and consolidate the materials of two disciplines at a time.
Keywords: grammar, interactive methods, teaching, lexical unit, tenses, interrogative sentences.

УДК 811.111'42:316.48

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТАКТИКИ УНИКНЕННЯ КОНФЛІКТУ НА МАТЕРІАЛІ СІМЕЙНОГО АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Грицаєнко В.С.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Стаття розглядає поняття та особливості сімейного дискурсу, виокремлює серед можливих комунікативних ситуацій спілкування у рамках даного дискурсу конфліктну ситуацію спілкування. Серед можливих стратегій поведінки у такій ситуації виділяється уникнення конфлікту. У статті досліджуються можливі тактики реалізації стратегії уникнення конфлікту, аналізуються особливості їх мовної реалізації у рамках сімейного англомовного дискурсу.

Ключові слова: сімейний дискурс, конфліктна ситуація, уникнення конфлікту, ігнорування, ухилення від відповіді, зміна теми, мовна репрезентація.

Постановка проблеми. Актуальним на сьогодні підходом до вивчення мовних явищ є соціолінгвістичний підхід, який розглядає мову у тісному її зв'язку із соціальним контекстом. Одним із можливих соціальних контекстів розгортання комунікативної ситуації є сім'я. Серед можливих умов комунікації у сімейному дискурсі виокремлюється конфлікт, як одна із форм мовної та соціальної взаємодії людей. Інтерес сучасної мовознавчої науки до вивчення конфліктних ситуацій та шляхів їх вирішення зумовлений актуальністю та перспективністю розгляду цього питання у рамках посилення інтересу до людського чинника у мові та пошуку причин виникнення та шляхів гармонізації конфліктних ситуацій загалом.

Аналіз актуальних досліджень. Соціолінгвістичний напрямок мовознавчої науки розвивали такі дослідники, як Є. Д. Поліванов, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський, В. В. Виноградов, А. Мейє, А. Сеше, А. Матезіус та ін. Сімейний дискурс і стратегії й тактики комунікативної поведінки у ньому вивчали В. В. Козлова, О. В. Бровкіна, Л. В. Солощук тощо. Конфлікт як мовний та мовленнєвий феномен досліджували В. Є. Виноградова, І. В. Пєвнєва, В. С. Третякова та ін.

Метою статті є дослідження мовної реалізації тактики уникнення конфлікту на матеріалі сімейного англомовного художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. За останні декілька десятків років у сучасній лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до вивчення різних типів дискурсу. Дискурс як мовна одиниця з'явився у лінгвістиці внаслідок зосередження уваги дослідників на людському факторі мовлення. Саме інтеракціональна природа дискурсу становить пріоритетний напрямок сучасних лінгвістичних досліджень. Зокрема, було з'ясовано, що поняття дискурсу не обмежується лише письмовим та усним мовленням, однак позначає також позамовні семіотичні процеси. Таким чином, однією з головних ознак дискурсу як лінгвістичного явища є наявність соціального контексту.

Соціальний контекст дискурсу означає включеність мови до різного роду соціальних факторів, одним із яких є група людей, яка використовує мову для міжособистісної комунікації та здійснення контактів із тими чи іншими соціальними інститутами [10, с. 22]. Серед цілого різноманіття таких людських спільнот особливе місце займає сім'я, як одна із найважливіших ланок суспільства та соціального життя. Особливості комунікацій між членами родини презентує такий тип дискурсу як сімейний дискурс.

Сімейний дискурс доцільно розуміти як неінституційний дискурс, сфера функціонування якого обмежується рамками відносин між членами сім'ї, при цьому не враховується той факт, чи живуть комуніканти разом чи окремо. На думку О.В. Бровкіної, сімейний дискурс – це тип особистісно-орієнтованої комунікативної взаємодії у сімейно-побутовій сфері, що характеризується статусною асиметрією, зумовленою соціальною, віковою та рольовою нерівністю учасників спілкування. Дослідниця виокремлює наступні характерні риси сімейного дискурсу:

1) відсутність офіційної регламентації та порядку передачі комунікативних ходів;

2) залежна від статі та віку статусно-рольова конфігурація;

3) неформальність;

4) емоційність (як позитивна так і негативна) [1, с. 25].

Комунікація членів родини може реалізуватися у різного роду комунікативних ситуаціях. С. М. Ервін-Тріпп розуміє комунікативну ситуацію як постійну модель поведінки, що має місце при спілкуванні людей. Узагальнений поділ комунікативних ситуацій на кооперативний і конфліктний типи запропонував М. Ф. Пономарьов. Всього ж дослідники виокремлюють три варіанти типи комунікативних ситуацій, які є показниками співпадання чи неспівпадання інтересів і цілей комунікантів – гармонійна, кооперативна та конфліктна комунікативні ситуації [7, с. 9].

У даному дослідженні фокусуємо увагу саме на конфліктній комунікативній ситуації, яка виникає тоді, коли комунікативні стратегії мовця та адресата у міжособистісній мовленнєвій взаємодії розходяться. Відбувається зіткнення мовця із адресатом у результаті розбіжностей їх інтересів, поглядів або цілей, а також якщо мовець усвідомлено завдає певної вербальної шкоди адресатові [4, с. 206].

У ході розгортання конфліктної ситуації спілкування комуніканти можуть застосовувати різні стратегії й тактики поведінки у ній. І. В. Пєвнєва пропонує наступні три базові види комунікативних стратегій:

1) конфронтаційна, або деструктивна стратегія;

2) стратегія дистанціювання або нейтральна стратегія;

3) стратегія кооперації, або конструктивна стратегія [5, с. 11].

Особливий інтерес у рамках даного дослідження представляє стратегія дистанціювання або нейтральна стратегія. Вона може бути активно-нейтральною (тобто уникнення та ухилення), яка оперує тактиками переривання або відмови від діалогу, дистанціюванням тощо, а також пасивно-нейтральною (бездіяльність), що оперує тактиками мовчання та замовчування, ігнорування [5, с. 11]. Таким чином, тактика уникнення конфлікту, яка являє собою предмет даного дослідження, є способом виходу із конфліктної комунікативної ситуації, характерним для стратегії дистанціювання або нейтральної стратегії.

Розглянемо дану тактику більш детально. Для розуміння специфіки тактики уникнення конфлікту, доцільно звернутися до соціологічних досліджень, які становлять важливу складову соціолінгвістики. Так, американськими соціологами К. Томасом і Р. Кіллменом було розроблено двохвимірну модель стратегій поведінки людини у *конфліктній ситуації* [8, с. 64]. Відповідно до цієї моделі, стратегія уникнення конфлікту характеризується низьким рівнем спрямованості на інтереси опонента, та у той же час низьким рівнем спрямованості на задоволення власних інтересів.

В.Є. Виноградова зауважує, що до стратегії уникнення конфлікту переважно вдаються люди, що мають психологічну схильність виходити з конфліктної ситуації, відмовлятися від її вирішення [3, с. 15]. Відповідно до класифікації типів особистості на основі їх комунікативних установок В. С. Третьякової така поведінка є характерною для конформістського типу [9, с. 127]. Людина при цьому може ігноруватиконфліктну ситуацію та вдавати, що її не існує, не вживаючи ніяких заходів для її вирішення. На думку В. Є. Виноградової, конфлікт за умов його уникнення не розв'язується, адже причина, якою він був викликаний, не усувається, а сам конфлікт заганяється усередину. Дослідниця вважає, що реалізація такого варіанту поведінки у конфліктній ситуації може мати місце лише у випадку, коли конфлікт є незначним, та неторкається принципових аспектів діяльності комунікантів [3, с. 15].

Уникнення конфлікту як спосіб виходу із конфліктної комунікативної ситуації реалізується через конкретні стратегії, які, як відомо, включають у себе відповідні тактики і прийоми, які являють собою конкретні мовленнєві дії мовця, обмежені лише певним етапом його комунікативного контакту з адресатом і спрямовані на здійснення комунікативного впливу на нього, на досягнення бажаного ефекту чи на запобігання небажаного результату як окремої (незагальної) комунікативної мети мовця в межах конкретного типу дискурсу [2, с. 100–101].

У рамках стратегії уникнення М. Г. Лук'янець [5] виокремлює тактики прямого і непрямого уникнення. Тактики прямого уникнення, на думку автора, включають у себе тактику визнання реагентом власної некомпетентності/необізнаності та тактику уникнення коментування. Непряме уникнення представлене тактиками, в яких імплікується небажання або неможливість реагента відповісти на конфліктну ситуацію. Реагент ухиляється від відповіді, посилаючись на різні обставини, які перешкоджають виявленню очікуваної реакції: апеляція до часового фактору, апеляція до фактору складності, апеляція до більш компетентного джерела інформації. Крім того, до непрямого ухилення М. Г. Лук'янець відносить тактику ігнорування реплік співрозмовника і тактику зміни теми спілкування шляхом використання зустрічного питання.

Розглянемо більш детально особливості мовної реалізації зазначених тактик уникнення конфлікту у сімейному англомовному дискурсі. Так, тактика ігнорування конфлікту, за М. Г. Лук'янець [5, с. 258], належить до непрямого уникнення конфлікту, оскільки виявляє небажання або неможливість реагента відповісти на конфліктну ситуацію. Ігнорування конфліктної ситуації часто може виражатися через мовчання мовця – він може не відповідати на поставлене питання або про вокативні висловлювання з боку співрозмовника. Таку тактику уникнення конфлікту спостерігаємо на прикладі маритального дискурсу:

«I have to go away for a while,» Eddie said.

«What do you mean, you have to go away? What was that telephone call?»

«<u>Nothing,</u>» he said, fleeing abruptly down the hallway to their walk-in closet» [12].

На мовному рівні ігнорування чоловіком конфліктної ситуації у даному прикладі виражається через використання іменника *«nothing»*, як засобу уникнення прямої відповіді на поставлені питання та, відповідно, уникнення конфлікту з дружиною.

Мовчання як спосіб уникнення конфлікту спостерігаємо у такому прикладі парентального англомовного художнього дискурсу:

«It was me,» muttered Hareton.

«What do you say?» demanded the master.

Hareton looked at his plate, and <u>did not repeat</u> the confession. Mr. Heathcliff looked at him a bit, and then silently resumed his breakfast and his interrupted musing» [11, с. 508–509].

У даному прикладі тактика ігнорування виражається через мовчання, як комунікативну одиницю, що, так само як і мовлення людини, несе у собі певний прагматичний потенціал. Мовною вказівкою на мовчання тут виступає словосполучення *«didnotrepeat»*.

Як стверджує М. Г. Лук'янець [5, с. 258], у реактивних репліках комунікантів виявляються прагматичні особливості не тільки згоди або допущення, незгоди або заперечення, але й відмови або ухилення. У таких репліках конфліктного дискурсу функціонують висловлення, що відображають ухилення від теми розмови чи відмови від відповіді. Прилад реалізації такої тактики уникнення конфлікту спостерігаємо у наступному фрагменті парентального дискурсу:

«What I think,» Eddie said, «is that it must be the truth or there would be some kind of warning on the bottle, like if you take too much it will kill you or at least make you sick. Even –»

«Eddie, <u>I don't want to hear this!</u>» she cried, and clapped her hands to her ears. <u>«You're... you're... you're just not yourself and that's all that it is!»</u> [12].

Мовними засобами реалізації тактики ухилення від відповіді тут слугує фраза *«I don't want to heart his!»*, направлена на припинення

конфронтації, а також фраза *«you're just not your self»*. Як бачимо, обидві фрази мають заперечну форму, таким чином демонструючи прагнення матері заперечувати виниклий конфлікт, ухилятися від нього. Ствердження *«that's all that it is»* демонструє бажане бачення ситуації мовцем. Пошук шляхів ухилення від конфлікту виражений у тексті через повтор *«You're... you're... you're just not your self»*. Подальший хід розмови наближає виниклий конфлікт до ситуації його гармонізації, та, як наслідок, змінюється і мовна репрезентація ухилення конфлікту:

«But maybe we don't even have to talk about it,» Eddie went on. «Mr. Keene might have been joking with me. Sometimes grownups... you know, they like to play jokes on kids. Because kids believe almost anything. It's mean to do that to kids, but sometimes grownups do it.»

«Yes,» Sonia Kaspbrak said eagerly. «They like to joke and sometimes they're stupid... mean... and... and...» [12].

Реагуючи на зміни у настрої сина, Соня змінює мовну тактику із заперечення на ствердження, ухиляючись від конфлікту та реалізуючи перебудову розмови у відповідності із власним баченням ситуації. Так, тепер мовними засобами ухилення конфлікту слугують стверджувальна частка *«yes»*, стверджувальні речення, у яких розвивається та підтримується думка співрозмовника. Еліпсис, вжитий у мовленні матері, як і у попередньому прикладі, демонструє процес підбору підходящих слів, які допомогли б остаточно закрити конфліктну тему – *«they're stupid... mean... and... and...»*.

Поширеною тактикою уникнення конфлікту в сімейному англомовному художньому дискурсі є зміна теми. Зміна теми спілкування шляхом використання зустрічного питання – це тактика непрямого уникнення конфліктної ситуації, що відрізняється від тактики ігнорування реплік співрозмовника тим, що мовець-реагент ухиляється від відповіді, не тільки не помічаючи незручного запитання співрозмовника, але й задаючи власні питання у відповідь [5, с. 258].

Застосування тактики ухилення від конфлікту через зміну теми спостерігаємо у наступному прикладі:

«Make it clear that you approve the use of extreme force in this boy's case.» Perhaps Uncle Vernon was worried that Harry might forget their bargain; in any case, he changed the subject abruptly.

«Heard the news this morning, Marge? What about that escaped prisoner, eh?» [14, с. 20].

На мовному рівні такий прийом уникнення конфлікту реалізується за допомогою питального речення *«Heard the news this morning, Marge? What about that escaped prisoner, eh?»*. Функцію привернення уваги реципієнта тут виконує звертання *«Marge»*, та використання фонетичного засобу – вигуку *«eh?»*. У тексті уривку міститься вказівка на те, що мовець вирішує змінити тему – *«changed the subject»*, а також характеристика такої тактики як раптової (*«abruptly»*), що надає такому переходу у комунікації штучного та вимушеного характеру.

У наступному прикладі для зміни теми у ході конфронтаційної комунікативної ситуації, мовець застосовує фразеологічний зворот *«to change the channel»*:

«You should have said something,» she said.

«But I didn't,» I said, quite logically, though admittedly still a bit cranky. «So can we change the channel, please?» [13].

Такий спосіб зміни теми є прямим, оскільки мовець відкрито виражає свою інтенцію. Використання ж зустрічного питання, як у попередньому розглянутому прикладі, реалізує уникнення конфлікту імпліцитно.

Висновок. Отже, уникнення конфлікту у рамках сімейного англомовного художнього дискурсу може реалізуватися через окремі тактики. Нами було виділено, як найосновніші, тактики ігнорування, ухилення від відповіді та зміни теми. Аналіз мовної репрезентації стратегії уникнення конфлікту показав, що тактика ігнорування може реалізуватися через мовчання мовця. Окрім того, для реалізації даної стратегії можуть бути задіяні майже всі мовні рівні. На фонетичному рівні можуть використовуватися вигуки, на лексико-семантичному рівні – заперечні займенники, звертання, фразеологізми, на синтаксичному рівні – заперечені, стверджувальні та питальні речення. Стилістичний рівень представлений використанням еліпсису та повторів. Таким чином, мовні елементи можуть слугувати засобами реалізації прагматичних цілей мовця у рамках реалізації стратегії уникнення конфлікту в англомовному сімейному художньому дискурсі.

Список літератури:

1. Бровкіна О. В. Особливості вербалізації емоційно-забарвленої лексики в англомовному парентальному дискурсі / О. В. Бровкіна, А. О. Міщенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 61. – С. 25–27.
2. Велівченко В. Ф. Комунікативні стратегії і тактики мовця в сучасному англомовному емотивному дискурсі / В. Ф. Велівченко // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2010. – Вип. 193. – С. 99–106.
3. Виноградова В. Є. Профілактика та вирішення конфліктів:методичний посібник / В. Є. Виноградова. – К.: Видавництво КМЦППК, 2013. – 40 с.
4. Эрвин-Трипп С. М. Язык, тема, слушатель. Анализ взаимодействия // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – М., 1975. – С. 336–362.
5. Лук'янець М. Г. Комунікативні тактики респонсивної стратегії уникнення у конфліктному дискурсі / М. Г. Лук'янець // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2012. – Вип. 28. – С. 257–265.
6. Певнева И. В. Коммуникативные стратегии и тактики в конфликтных ситуациях общения обиходно-бытового и профессионального педагогического дискурсов русской и американской лингвокультур: автореф. дисс. на соискание ученой степ. канд. филол. наук: спец. (10. 02. 19) / И. В. Певнева. – Кемерово, 2008. – 19 с.
7. Пономарев Н. Ф. Информационная политикаоргана власти: пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда / Н. Ф. Пономарев. – Пермь: Изд-во Пермскогогос. техн. ун-та, 2007. – 185 с.

8. Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; За ред. Н. П. Осипової. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
9. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи / В. С. Третьякова // Известия Уральского Государственного университета. Проблемы образования, науки и культуры. Вып. 14. Лаборатория ученого. – 2003. – № 27. – С. 8–16.
10. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социолингвистику: Для ин-тов и фак. иностр. яз. Учеб. пособие / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М.: Высш. школа, 1978. – 216 с.

Список ілюстративного матеріалу:

11. Bronte E. The Wuthering Heights / E. Bronte. – United Kingdom, 1847. – 540 p.
12. King S. It. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.readanybook.com/ebook/it-2-565296
13. Lindsay J. Dexter is Delicious. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://readbookseries.com/wp-content/uploads/2016/05/5-Dexter-is-Delicious.txt
14. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – London: Bloomsbury, 1999. – 368 p.

Грицаєнко В.С.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ТАКТИКИ ИЗБЕГАНИЯ КОНФЛИКТА НА МАТЕРИАЛЕ СЕМЕЙНОГО АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА

Аннотация
Статья рассматривает понятие и особенности семейного дискурса, выделяет среди возможных коммуникативных ситуаций общения в рамках данного дискурса конфликтную ситуацию общения. Среди возможных стратегий поведения в такой ситуации выделяется избегание конфликта. В статье исследуются возможные тактики реализации стратегии избегания конфликта, анализируются особенности их языковой реализации в рамках семейного англоязычного дискурса.
Ключевые слова: семейный дискурс, конфликтная ситуация, избегание конфликта, игнорирование, уклонение от ответа, изменение темы, языковая репрезентация.

Hrytsayenko V.S.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

LANGUAGE REALIZATION OF THE CONFLICT AVOIDANCE TACTIC ON THE ENGLISH FAMILY ARTISTIC DISCOURSE MATERIAL

Summary
The article deals with the concept and features of family discourse, outlining among the possible communicative situations of communication within the framework of this discourse the conflict situation of communication. Among the possible strategies of behavior in this situation the avoidance of conflict is distinguished in the article. The article investigates the possible tactics of the conflict avoidance strategy, analyzes the peculiarities of its language realization within the framework of the family English discourse.
Keywords: family discourse, conflict situation, conflict avoidance, ignoring, avoidance of response, subject change, language representation.

УДК 81'42'37:316.77

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В ХУДОЖНІХ КАЗКАХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Губа Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається концептуалізація простору в текстах художніх казок німецького письменника Германа Гессе. Головною когнітивною стратегією у аналізованих текстах була визначена стратегія поділу простору на «зовнішній» (відкритий) та «внутрішній» (закритий). Аналіз фантастичного простору казок Г. Гессе уможливив виділення наступних диференційних ознак: «відкритість», «закритість», «горизонталь», «вертикаль», «протяжність», «відсутність протяжності в просторі». За напрямом просторової топографії в аналізованих текстах було виділено горизонтальний та вертикальний простір.
Ключові слова: категорія простору, концептуалізація простору, когнітивні стратегії, художня казка, просторові відношення, Герман Гессе.

Постановка проблеми. Специфіка казок Г. Гессе полягає в існуванні двох типів хронотопу: реального (він є фундаментом, на якому вибудовується сюжетно-подієва канва тексту) та ірреального, фантастичного (вона приймає участь у трансформації простору). Межа між цими типами простору в світі казок німецького письменника дуже хитка, а переходи із одного в інший можуть відбуватися миттєво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Застосування методів когнітивної лінгвістики до дослідження художніх текстів визначає становлення окремої маргінальної галузі на межі лінгвістики тексту, когнітології, поетики й літературознавства – когнітивної поетики. Фундатором цієї галузі вважають Р. Цура [8]. Сьогодні проблематика когнітивної поетики розробляється у США та Великобританії [7, 9], у Німеччині [10, 11, 12], а також в Україні [1, 2, 3, 4, 5]. Когнітивна поетика ґрунтується на положенні про те, що «художня свідомість підпорядковується певним загальним когнітивним принципам, які накладають когнітивні обмеження на логіку поетичної уяви, побудову художнього дискурсу, формування і функціонування поетичних фігур» [11, с. 19].

Метою статті є розгляд концептуалізації простору в текстах художніх казок німецького письменника Германа Гессе.

Виклад основного матеріалу. Мінімальною суб'єктивністю у відтворенні простору є повна відсутність у тексті дієслів сприйняття, що відображають позицію суб'єкта. Суб'єктна позиція у зображенні конкретного типу простору має кілька способів вираження: приписування просторовим реаліям емоцій суб'єкта сприйняття; уособлення просторових реалій; перехід від абстрактного простору до простору сприйняття тощо.

Художній простір літературного тексту завжди заповнений і предметний. Поза предметами (у широкому значенні цього слова: будь-який опис пейзажу, інтер'єру) він не існує. Предмети визначають межі простору й організовують його структурно, наділяючи певною значимістю [6, с. 234]. На такому фоні зображення порожнього простору – достатньо виразний авторський прийом.

Художній простір поділяється на певні частини, «наповнення» яких, власне, і показує нам, про який тип простору йдеться у конкретному тексті. У даній статті пропонується виділення трьох типів художнього простору в текстах художніх казок Германа Гессе – реального (географічного), психологічного та фантастичного простору.

Просторова організація тексту стає організуючим елементом, довкола якого вибудовуються його непросторові характеристики. Скажімо, коли ми говоримо про рух по вертикальній вісі (верх – низ), то зло й негативні емоції завжди розміщуються внизу, а добро та позитивні емоції відповідно зверху.

Оскільки художній простір дискретний, нерівномірний та неоднорідний у різних частинах, а також той факт, що його можна описати за допомогою різних опозицій (верх/низ, закритий/відкритий, свій/чужий, близький/далекий, горизонтальний/вертикальний), свідчить про особливу значимість поняття *межі*.

Виражаючись термінами семантики можливих світів, важливо зазначити, що **характерною властивістю** фантастичного простору в казках Германа Гессе є нівелювання межі між дійсним світом та дійсним світом конкретного літературного тексту, це виражається у ігноруванні відношень доступності та нейтралізації просторових опозицій, котрі власне і розмивають чіткість цих меж.

Ірреальність пов'язана з абстрактними сутностями, які є результатом ментальної діяльності людини. Перебуваючи у фіктивному світі, люди-персонажі категоризують об'єкти та їх властивості аналогічно до матеріального світу, тому в можливих світах сутності, що розглядаються, тотожні або подібні до істот чи неістот дійсного світу, тобто механізм категоризації об'єктів фантастичного світу ґрунтується на асоціативному сприйнятті реального світу.

Головною когнітивною стратегією у проаналізованих текстах була визначена стратегія поділу простору на «зовнішній» (відкритий) та «внутрішній» (закритий). Композиційно художній простір може розподілятися не лише за параметром відкритий/закритий, а й за параметром верх/низ. Кожен із цих чотирьох параметрів має функцію забезпечення концептуального змісту тексту. Скажімо, відкритий художній простір зазвичай вербалізується пейзажними описами природи, хоча насправді він слугує лише фоном, який відображає внутрішній стан персонажа. Таким чином, художній простір впливає на репрезентацію зовнішнього (відкритого) простору в тексті, коли загальна обстановка, кольори та звуки насправді відображають внутрішні хвилювання персонажів. швидкість з якою пропливають хмаринки,

пориви вітру, яскраве та тепле сонячне світло: *«Wie tat sich da der Reichtum des Lebens auf! Wie wurde gelacht, wie wurde Beifall gerufen, gekräht, geklatscht, gestampft, gewiehert! / Wunderbar lief das Wiesel, und zauberhaft sang die Lerche, prachtvoll marschierte der geblähte Truthahn, und unglaublich flink kletterte das Eichhorn»* [13, c. 179].

Закритий (внутрішній) простір побудований за іншим принципом. Такому типу простору властива певна закінченість та обмеженість у вимірі простору. Зазвичай він локалізується всередині приміщень або це можуть бути, наприклад, емоції та почуття людини, «замкнені» у межах людського тіла. У моделі внутрішнього простору змінюється не тільки об'єм, але й когнітивний зміст. Базові просторові категорії виражаються через умовні осьові виміри горизонтального та вертикального типів. Додатково сюди можна включити поняття «місткості» чи «контейнера».

Аналіз літературних текстів Германа Гессе показав, що закритий (внутрішній) простір у творах німецького письменника відповідає загальним принципам моделювання закритого простору. Цей простір має чіткі межі, що відповідають межам приміщень чи межам людського тіла. Він суб'єктивний, оскільки створений самою людиною, а тому часто є відображенням її характеру, способу життя чи світогляду. Людина – центральний елемент такої системи, хоча у текстах Германа Гессе головні герої чи сам автор завжди прагнуть подолати межі внутрішнього простору, вийти за межі: *«Mochte nun Sonne oder Regen sein, der Mutter Gesicht hold oder sauer, das Essen zart oder grob, solang der Zauber währte,* ***hatte dies alles keine Macht, keine Stimme, hatte gar keine Wirklichkeit, fand irgendwo im Wesenlosen statt, in einer Zeit, die nicht heute, an einem Ort, der nicht hier war****»* [14, c. 356].

Аналіз фантастичного простору казок Г. Гессе уможливив виділення наступних диференційних ознак: *«відкритість», «закритість», «горизонталь», «вертикаль», «протяжність», «відсутність протяжності в просторі»*. Розглянемо нижче кожну із запропонованих ознак окремо.

За напрямом просторової топографії в аналізованих текстах було виділено горизонтальний та вертикальний простір. *Горизонтальна* орієнтація простору у літературному творі, перш за все, виражається в топосах «відкритого простору»: поле, океан, степ, пустеля. *Вертикально* художній простір у «можливих світах» Германа Гессе можна розкласти на три рівні: небесний світ або «верх» (небо, сонце), реальний, матеріальний світ або «середина» (земля, гори, річки, село) та підземний світ – «низ» (земні надра, підземний світ).

Закритий та *відкритий* простір у літературному тексті номінує просторову локалізацію художньої дії. Закритість простору передбачає його обмеженість та неможливість виходу за визначені межі, відкритий простір – це необмежена протяжність в усіх вимірах та напрямах. Закритий простір у художніх творах це, перш за все, зображення приміщень та будівель, в той час, як відкритий простір – репрезентація природних та космічних площин.

Простір у літературному тексті здатний деформуватися, тобто може виходити за межі визначеного для нього кордону, тобто межі простору можуть розширюватися чи розтягуватися або навпаки звужуватися.

У «можливих світах» казок Германа Гессе ми зустрічаємо закритий та відкритий тип простору. *Закритий* простір репрезентується описами інтер'єрів, внутрішньої частини будівель, закритих ділянок тощо. Функцією закритого простору є фокусування уваги читача на якихось особливих рисах характеру персонажів чи на змінах, котрі відбуваються у його психологічному стані, оскільки відкритий простір спонукає до розсіювання уваги та втрати просторових орієнтирів.

Для розрізнення цих двох типів простору використовується поняття *межі*, яка поділяє художній простір відповідно на відкритий та закритий.

Важливу роль у фантастичному типу простору текстів казок німецького письменника відіграє *вертикальна вісь* художнього простору. Наші спостереження показують, що «верх» часто асоціюється із позитивними подіями, скажімо, із персонажами відбуваються речі, які сприяють врівноваженню їх психологічного стану. «Низ» часто пов'язаний із подіями, що описують неприємні відчуття та переживання героя.

Така смислова навантаженість вертикальної осі художнього простору зумовлена підсвідомими асоціаціями читача із поняттями рай (верх) та пекло (низ), які конструюють опозицію добре – погано.

Мовні маркери художнього простору в «можливих світах» не обмежуються номінацією реально існуючих показників місця дії. Окрім топонімічних позначень простору, лексичних одиниць, котрі функціонують в мові як просторові орієнтири, найбільш художньо релевантними виявляються не узуальні, а оказіональні орієнтири, створені автором досліджуваних у роботі текстів.

Основними характеристиками сприйняття простору вважаються: матеріальність, тривимірність, структурованість, антропоцентричність та суб'єктивність. Для репрезентації основних параметрів тривимірності простору в казках Германа Гессе слугують префікси локальної семантики. Ними можна виразити всі виміри простору:

1) для вербалізації параметра «горизонталь» використовуються префікси, котрі номінують рух вперед (*vor-*, *voran-*, *fort-*) – назад (*zurück-*); вздовж (*entlang-*, *vorbei-*, *vorüber-*) та впоперек (*über-*, *hinüber-*); рух, спрямований до орієнтира (*an-*, *heran-*, *zu-*, *herzu-*, *hinzu-*) – рух, спрямований від орієнтира (*ab-*, *davon-*, *fort-*, *ver-*, *weg-*); зустрічний рух (*entgegen-*); рух по колу (*um-*, *herum-*, *umher-*). Розглянемо на прикладах із текстів, що аналізуються: маніфестація руху вперед – *«Dann kam eine gute, gangbare Strecke, sie lösten ihr Seil und* ***schritten*** *eifrig* ***voran****»* [13, c. 43]; руху вздовж – *«Nun aber zeigte sich, so weit zu sehen war,* ***die ganze Fluh entlang*** *ein kleines Steingesimse, zum Teil mit Gras bewachsen und eben breit genug, um Fuß hinter Fuß darauf zu setzen»* [13, c. 44]; рух, спрямований у напрямку від просторового орієнтира – *«Er sah ihr mit einem fast grausenden Erstaunen in die ruhigen Unschuldsaugen, und ehe er* ***fortging****, sagte er…»* [13, c. 36].

2) для номінації просторового параметру «вертикаль» у німецькій мові за допомогою ло-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

кальних префіксів репрезентується рух суб'єкта вгору (*auf-, herauf-, hinauf-*): *«Und als er spät am Abend immer noch dort oben saß, **stieg** seine Herrin selber mit einer Ampel in der Hand zu ihm **hinauf**»* [13, с. 20]; або рух вниз (*ab-, herab-, hinab-, unter-, herunter-, hinunter-; nieder-, hernieder-*): *«…und der Pfad **sank** nach innen hinabwärts wie in den Kelch einer ungeheuren Blume **hinunter**»* [13, с. 161];

3) просторовий параметр «глибина» (вміщення) актуалізується префіксами із значенням спрямованості руху всередину (*ein-, herein-, hinein-*): *«Heimlich stach ihn der Stolz, daß er, der vaterlose Abenteuer, als Herr in eine befestigte römische Stadt **eintritt**»* [14, с. 299] та рух назовні (*aus-, heraus-, hinaus-, hervor-*): *«Jetzt könnte ich zum Beispiel ein hübsches Lied singen von einem jungen Mädchen, das **kommt** aus dem Wald **heraus** und bringt den Schnittern ihr Essen»* [13, с. 57]; а також рух із семантикою «проходження крізь щось» (*durch-, hindurch-*): *«Boten mit dem großen Liebesruf **hatten** alsbald nach der schrecklichen Stunde die benachbarten Gegenden **durcheilt**…»* [13, с. 94].

Антропоцентричність художнього простору під час його опису мовновиражальними засобами – дієсловами та префіксами – виявляється в тому, що процеси, котрі відбуваються в природі (дощ, сніг, блискавка, рух небесних світил по горизонтальній осі тощо) вербалізується у казках Германа Гессе з точки зору перспективи спостереження їх людиною, а також засобами, що слугують для опису руху живих істот: *«<…> und wo Faldum gewesen war, da **wogte** weit und rauschend **das unendliche <u>Meer</u>**, und **darüber gingen im Wechsel die Sonne und die Sterne <u>hin</u>**»* [13, с. 135]. Співставляючи себе із навколишньою дійсністю, людина вимірює її своїм власним масштабом, міра якого знаходиться у ній самій.

Вербалізація суб'єктивності простору безпосередньо відображається у казках німецького письменника. Це полягає у використанні спеціальних лексичних засобів, котрі актуалізують простір як складову частину сфери суб'єкта. Доказом цього слугують своєрідні мовні маркери – префікси *hin-* та *her-*, які вважаються дейктичними елементами і виражають позицію мовця, з точки зору якого оцінюється процес переміщення: *«Da begann die Straße zu steigen, der Bach bog sich zur Seite, und eine steinerne Brücke **führte hinüber**»* [13, с. 118]. Завдяки даним компонентам у німецькій мові фіксується місцеположення мовця, а також його перспектива бачення руху.

Другою функцією поняття *межі* художнього простору (окрім диференціації простору на відкритий та закритий, що було розглянуто вище) є уможливлення виділення такого поширеного у текстах Г. Гессе семантичного різновиду просторових відношень як ВМІСТИЛИЩЕ. Характерними ознаками даного типу просторового відношення є його вербалізація за допомогою лексем, які містять семи «місткості», «наявності внутрішньої частини», «заповненості» чи «незаповненості», «пустоти». На матеріалі казок німецького письменника вживалися, зокрема, такі лексеми: <u>прийменники</u> *in/aus, inmitten, innerhalb* у своєму просторовому значенні: *«…dann **verging alle Härte <u>in</u> ihrem Herzen** und sie küßte ihn vorsichtig, daß er nicht erwache»* [13, с. 70]; *«…und alles war beladen mit den schönsten **Blumen <u>aus</u> Gärten und Treibhäusern**»* [13, с. 111]; <u>прикметники</u> – *leer, voll, innen*: *«Aber **in sich innen** fühlte er ein Wesen, das nicht Bild war, dem folgte er, und **das Wesen in ihm** konnte zuzeiten sprechen…»* [13, с. 160]; *«…und möchte ihm gern ein Königsschloß und **einen Sack <u>voll</u> Goldstücke** schenken…»* [13, с. 67].

До цієї групи лексем відносяться також <u>дієслова</u> зі значенням «наповнення вмістом/виймання вмісту» – *leeren, füllen, erfüllen* тощо: *«**Er <u>leerte</u> ein paar Becher von dem süßen, ölfarbigen Zypernwein** und begab sich früher als die andern nach Hause»* [13, с. 16]; *«**Diese Gottheit**, und noch andre, haben sich meiner Kinderjahre angenommen und **haben mich**, lange schon ehe ich lesen und schreiben konnte, **mit** morgenländischen, uralten **Bildern und Gedanken so <u>erfüllt</u>**…»* [там само, с. 197]; <u>іменники</u>, що номінують місткості – *die Fülle, der Becher, das Glas* та інші: *«Eine ganze Weile sang ich munter zu, bis ich aufhören mußte vor lauter **<u>Fülle</u>**…»* [13, с. 58–59]; *«Der ging auf Augustus zu, nahm ihm sorglich **das volle <u>Glas</u>** aus den Händen…»* [там само, с. 78].

Розглянемо уривки з просторовими прийменниками, де поняття ВМІСТИЛИЩЕ може метафорично виражатися як у реальних (***Tränen im Auge***), так і в абстрактних сутностях (***in Trauer versunken war***): *«Wenn du an deinen Freund, den armen König im Kriege denkst, so denke nicht an ihn, wie er auf dem Lager saß und **<u>in</u> Trauer versunken war**, sondern denke an ihn, wie er **mit Tränen <u>im</u> Auge** und mit Blut an den Händen gelächelt hat!»* [13, с. 109]; прийменник <u>inmitten</u>: реальні сутності – *«Der Monte Giallo **stand <u>inmitten</u> eines Kreises von** schönen und berühmten **Bergen** wenig bekannt und ungeliebt»* [там само, с. 38], абстрактні сутності – *«Er empfand <…>, daß **er** auch **<u>inmitten</u> des Lebens** ein Einsamer und gewissermaßen ein Zuschauer und Fremdling **bleiben würde**…»* [13, с. 49]. Наведені речення демонструють нам концептуалізацію понять емоційної сфери людини (*in Trauer versunken war*), реального географічного простору (*stand inmitten eines Kreises von schönen uns berühmten Bergen*), фізіологічних процесів (*mit Tränen im Auge*) та абстрактних термінів (*er würde inmitten des Lebens bleiben*).

Важливим параметром вербалізації процесу сприйняття категорії простору є *поняття руху*, яке трактується відносно суб'єкта як зміна місцезнаходження суб'єкта. Релевантними факторами сприйняття руху, які відображені у казках Германа Гессе, нами були виділені такі: носій руху; простір, у якому він переміщується; спрямованість руху; швидкість переміщення та спосіб, яким здійснюється рух.

На відміну від реального (географічного) простору персонажі казок Германа Гессе переміщаються як звичайним способом: *«Frohlockend **betrat er den** schmalen **Steig** und **ging** behend und leicht wie eine Ziege **voraus**»* [409, с. 44], так і фантастичним: *«**Der Königsbote setzte sich und ritt <u>auf</u> dem <u>Vogel</u>**. «Schließe die Augen!» befahl der Vogel, und er tat es, und **sie flogen durch die Finsternisses Himmels** lautlos»* [13, с. 100].

Розглянемо на прикладі аналізу уривка із казки Г. Гессе «Der Dichter»: *«Als er sehr lange gewandert war, erreichte er die Quelle des Flusses und fand in großer Einsamkeit eine Bambushütte*

stehen, und vor der Hütte saß auf einer geflochtenen Matte der alte Mann, den er am Ufer bei dem Baumstamm gesehen hatte. Er saß und spielte die Laute, und als er den Gast sich mit Ehrfurcht nähern sah, erhob er sich nicht, noch grüßte er ihn, sondern lächelte nur und ließ die zarten Finger über die Saiten laufen, und eine zauberhafte Musik floß wie eine silberne Wolke durch das Tal, daß der Jüngling stand und sich verwunderte und in süßem Erstaunen alles andere vergaß, bis der Meister des vollkommenen Wortes seine kleine Laute beiseite legte und in die Hütte trat. Da folgte ihm Han Fook mit Ehrfurcht und blieb bei ihm als sein Diener und Schüler» [13, с. 289–290].

Зазначений фрагмент Гессе описує події, які відбувалися в області простору перед бамбуковою хатиною в лісі. Мовне позначення вказаної області простору вимагає відповідних засобів вербалізації, в даному випадку словосполучення із лексемою die Hütte: *er fand eine Bambushütte stehen, vor der Hütte saß… der alte Mann, bis der Meister… in die Hütte trat.*

Аналіз особливостей мовного вираження просторових відношень у даному уривку дозволив виділити їх наступні типи:

1) дії об’єкта в просторі: *erreichte er die Quelle des Flusses und fand… in großer Einsamkeit eine Bambushütte stehen*;

2) переміщення об’єкта в межах одного просторового орієнтира всередину іншого: *der Meister... in die Hütte trat, da folgte ihm Han Fook*;

3) перебування об’єкта в просторі орієнтира: *er saß und spielte die Laute, er… ließ die zarten Finger über die Saiten laufen, der Jüngling stand*...

На основі аналізу даного прикладу можна побачити, що розгляд ситуації просторової локалізації вимагає наявності у локативній фразі функціонально-семантичних ролей семантичного об’єкта, який виражається іменниками (*der Mann, der Gast, der Jüngling, der Meister, der Diener, der Schüler*), займенниками (*er, ihn, ihm*); семантичного предиката, який репрезентується дієсловами руху (*laufen, fließen, treten, folgen* та ін.), дієсловами дії (*spielen, grüßen, lächeln* та ін.); локалізатора, який у даному прикладі вербалізується прийменниками (*auf, an, über, durch, in, bei*); та просторового орієнтира, що виражається іменниками (*die Hütte, die Bambushütte*).

Для номінації просторових локусів автор вживає іменники *die Quelle des Flusses, die Bambushütte, die Hütte, das Ufer, das Tal.*

Локалізація подій виражається **іменниками**, до семантичної парадигми яких відноситься позначення місця, у якому щось відбувається: житлові будинки, адміністративні будівлі, географічні поняття тощо: *«Das Land Dschou stieß im Westen an die Länder der mongolischen Barbaren, und seine Residenz Fong lag mitten in einem unsicheren Gebiet, das von Zeit zu Zeit den Überfällen und Raubzügen jener Barbarenstämme ausgesetzt war. Darum mußte daran gedacht werden, den Grenzschutz möglichst zu verstärken und namentlich die Residenz besser zu schützen»* [13, с. 223]; *«<…> vielleicht gab es nicht bloß in Venedig, sondern in ganz Italien, Mailand nicht ausgenommen, keine seltsamere und possierlichere Figur»* [там само, с. 8].

Концепт подієвості містить велику кількість значень, які описують те, що відбувається з людьми та предметами: процеси, ситуації, стани, дії, зміни положень тощо. Невеликий обсяг художніх казок Германа Гессе передбачає передовсім опис подій, які відбуваються із персонажами творів. Це зумовило виділення деяких різновидів просторових відношень в аналізованих текстах:

1. характеристика статичності суб’єкта в просторі: *«Der Monte Giallo stand inmitten eines Kreises von schönen und berühmten Bergen wenig bekannt und ungeliebt»* [13, с. 38] *«Es war einmal ein Vater, der hatte zwei Söhne»* [13, с. 250]. Тут ми часто зустрічаємо конструкції «одного разу» «жили-були» та інші, які є характерними для структури казок, а також дієслова на позначення статичності: *sein* (бути), *stehen* (стояти), *liegen* (лежати);

2. локалізація стану суб’єкта: *«Die Leute von Faldum lebten fröhlich in der Stadt und in den vielen Tälern <…>»* [13, с. 131];

3. локалізація стану оточуючого середовища: *«Aber rote Beeren waren in den Büschen reif <…>»* [там само, с. 144]; *«<…> die kleinen Kanäle lagen unbeweglich <…>»* [13, с. 10];

4. функціонування предмета в просторі: *«Hoch über Stadt und Land leuchteten die Felsen des Berges, sein gewaltiger Schatten wanderte mit jedem Tage über das Land, seine Bäche und Ströme verkündigten unten das Kommen und Schwinden der Jahreszeiten, der Berg war der Hort und Vater aller geworden»* [13, с. 130];

5. рух у просторі та зміна місцеположення: *«Ich ging erschöpft dem Häuschen entgegen, nicht so verzweifelt, wie ich hätte sein müssen <…>»* [13, с. 175]; *«Im Frühling seiner Kindheit lief Anselm durch den grünen Garten»* [там само, с. 143]; *«Er zog den Stuhl mit dem Fuß ein wenig näher zu sich, spitzte seinen – künstlerbleistift, nahm das Skizzenbuch auf die Knie und fing an zu zeichnen»* [13, с. 188];

6. локалізація зорового та слухового сприйняття суб’єкта: *«Da sah er, daß er am Rande eines Waldes stand, und unter ihm in der ersten Morgenhelle die glänzende Ebene, daß ihr Licht ihn blendete»* [13, с. 100];

7. локалізація відношень між суб’єктами: *«Obwohl nun das Fräulein Margherita <…> hochmütig und harten Herzens war, hatte sie doch zu ihrem Zwerg viele Zuneigung <…>»* [13, с. 12];

8. присутність/відсутність об’єктів у просторі: *«Damit trat der alte Mann in den schmalen Schatten des Baumes und war alsbald verschwunden, und Han Fook, der ihn vergebens suchte und keine Spur von ihm mehr fand <…>»* [13, с. 50].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що просторові відношення реалізують у реченнях різні пропозиції (номінативність, акціональність, характеризацію, стан). При цьому ми спостерігаємо логічне виділення певних компонентів мовного висловлювання.

Список літератури:

1. Бєлєхова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний аспект: Монографія / Лариса Іванівна Бєлєхова. – [вид. 2-ге, доп. і перероб.] – М.: ООО «Звездопад», 2004. – 376 с.
2. Бєлова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми / А. Д. Бєлова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2001. – № 5. – С. 15–21.
3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05 / Олена Марківна Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
4. Кагановська О. М. Теорія можливих світів в аспекті авторсько-персонажного подання: співвідношення імплікації та експлікації / О. М. Кагановська // Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки, 2000. – Вип. 15. – С. 125–134.
5. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра: [монографія] / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
6. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С. 227–284.
7. Freeman M. The Body in the World: A Cognitive Approach to the Shape of a Poetic Text / Margaret Freeman // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. – Amsterdam, Philadelphia, 2002. – 234 p.
8. Tsur R. Towards a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam; N. Y.: North-Holland, 1992. – 573 p.
9. Turner M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language / M. Turner. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 197 p.
10. Vater H. Einführung in die Raum-Linguistik / Heinz Vater // Kölner linguistische Arbeiten – Germanistik; 24. – [2. ed.] – Hürth-Efferen: Gabel, 1991. – 107 S.
11. Vater H. Einführung in die Textlinguistik. Struktur und Verstehen von Texten / Heinz Vater. – [3. Aufl.]. – München: Wilhelm Fink Verlag, 2001. – 223 S.
12. Wenz K. Raum, Raumsprache und Sprachräume: zur Textsemiotik der Raumbeschreibung / Karin Wenz (Hrsg.). – Tübingen: Narr, 1997. – 257 S.
13. Hesse H. Die Märchen / Hermann Hesse. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. – 288 S.
14. Hesse H. Sämtliche Werke in 20 Bänden und einem Registerband. B. 9: Märchen, Legenden, Übertragungen, Dramatisches, Idyllen / Hermann Hesse // Volker Michels (Hrsg.). – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001. – 678 S.

Губа Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СКАЗКАХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Аннотация
В статье рассматривается концептуализация пространства в текстах художественных сказок немецкого писателя Германа Гессе. Главной когнитивной стратегией в анализируемых текстах была определена стратегия разделения пространства на «внешнее» (открытое) и «внутреннее» (закрытое). Анализ фантастического пространства сказок Г. Гессе позволил выделить такие дифференциальные признаки: «открытость», «закрытость», «горизонталь», «вертикаль», «протяженность», «отсутствие протяженности в пространстве». По направлению пространственной топографии в анализируемых текстах было выделено горизонтальное и вертикальное пространство.
Ключевые слова: категория пространства, концептуализация пространства, когнитивные стратегии, художественная сказка, пространственные отношения, Герман Гессе.

Guba L.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CONCEPTUALIZATION OF SPACE IN THE LITERARY FAIRY TALES OF HERMANN HESSE

Summary
The article considers the conceptualization of space in the texts of literary fairy tales of the German writer Hermann Hesse. The main cognitive strategy in the given texts was the strategy of dividing the space into «external» (open) and «internal» (closed). Analysis of the fantastic space of literary fairy tales of H. Hesse singled out the following differential signs: «openness», «closeness», «horizontal», «vertical», «length», «absence of extension in space». In terms of spatial topography, horizontal and vertical space was identified in the given texts.
Keywords: category of space, conceptualization of space, cognitive strategies, literary fairy tales, spatial relations, Hermann Hesse.

УДК 81

ПЕРЕКЛАД ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТАХ

Драганчук К.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Перекладацькі помилки у юридичних текстах та документах, викликані міжмовною інтерференцією, завдають значної шкоди суспільству, оскільки правові норми, що містять такі помилки та неточності, регулюють або здатні регулювати майже усі сфери суспільного життя. Переклад правничих текстів з іншомовних оригіналів вимагає не лише особливо обережного ставлення до передачі змісту документу, а й ретельного добору українських відповідників чужомовних юридичних термінів. Саме тому темою статті було обрано питання перекладу термінології. У рамках написання статті було здійснено комплексне зіставлення німецьких та українських юридичних термінів. Досліджено вимоги щодо термінологічної лексики в спеціальних текстах, роз'яснено роль перекладу в поповнені термінологічної лексики.
Ключові слова: термін, термінологія, спеціальні тексти, термінотворення, переклад, лексичний еквівалент.

Актуальність даної статті полягає у тому, що на тлі численних теоретичних напрацювань у питаннях міжмовних інтерференцій, переклад спеціальної термінології це питання, яке постійно потребуватиме додаткових практичних досліджень. Адже воно окрім теоретичного підґрунтя потребує ще й досліджень на матеріалі конкретних порівнюваних мов.

Мета статті: подати огляд визначень терміну, розглянути загальновизнані класифікації термінів та вимоги до термінів, роз'яснити роль перекладу в поповнені термінологічної лексики.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**:

здійснити комплексне зіставлення німецьких та українських юридичних термінів;

дослідити вимоги щодо термінологічної лексики в спеціальних текстах;

роз'яснити роль перекладу в поповнені термінологічної лексики.

Об'єкт дослідження: німецькі та українські юридичні терміни, що зафіксовані в тлумачних та перекладних юридичних словниках.

Матеріали дослідження: теоретична частина була складена на основі праць відомих науковців, філологів та перекладознавців таких як І.К. Білодід, К.Г. Готліб, А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько, а практична – на основі електронних банків нормативно-правових актів та додаткових джерел, зокрема спеціалізованих юридичних словників, таких як наприклад, Юридичний словник російсько-українсько-англійсько-німецький / В.Г. Гончаренко, В.Ю. Залевська, І.Д. Кучеренко – Київ: Либідь, 1995 [14].

Практична цінність статті полягає у тому, що її можна застосовувати у рамках викладання курсу теорії та практики перекладу та у спецкурсах з термінознавства та перекладу юридичних текстів.

Визначення поняття терміну та його функції

Мова є основним засобом репрезентації професійних знань. Мовні одиниці покликані адекватно передавати сутність категорій і понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності. Змістовим ядром мови професійного спілкування є терміни.

Термін – емоційне нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для точного вираження понять та назв предметів [5, с. 15].

У термінах закріплюються результати пізнавальної діяльності людини, а наявність термінології свідчить про завершальний етап наукового дослідження певного об'єкта.

Терміни окремої галузі знання сприяють утворенню єдиного інформаційного простору, який забезпечує відповідний вид спілкування: економічний, політичний, науковий, технічний тощо.

Термінологічна лексика окремих галузей науки об'єднується у спеціальні лексичні підсистеми – терміносистеми, які формуються на основі синонімічних, гіпонімічних (терміни, що позначають видові і родові поняття), антонімічних, конверсивних відношень. Наприклад, складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідну за своїм походженням та сутнісними характеристиками, являє собою правнича терміносистема, яка вербалізовано репрезентує комплекс правових понять. Основний фонд термінології права концентрується в законодавчих актах. Саме вони визначають термінологічні еталони і типи, на них орієнтуються правотворчі органи, що приймають підзаконні акти. Головним джерелом основоположних актів є Конституція.

Термінологія є показником наукового, соціально-економічного та культурного розвитку нації. Наприклад, право як регулятор правової поведінки тим ефективніше виконує свою роль, чим правильніше концептуально і лінгвістично виражені його констатації, приписи, дозволи і заборони. Удосконалення системи права відбувається завжди паралельно з удосконаленням правничої термінології.

Термін характеризується не лише стильовою співвіднесеністю, а й певною замкненістю в системі лексики на позначення понять якоїсь окресленої галузі знань [11, с. 7].

Основна функція термінологічної лексики номінативна, терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань. У цій функції вони завжди виступають у науковому, публіцистичному, професійно-виробничому й діловому стилях. Проте термінологічні слова можуть вживатися й поза цими стилями, їх досить часто використовують і в мові сучасної художньої літератури, в якій вони, крім свого прямого номінативного значення, набувають і додаткових значень, а також експресивного чи емоційного забарвлення.

Отже, у мові художньої літератури терміни можуть втрачати «свою стилістичну замкненість», а використання термінологічних слів «у ролі складових елементів тропів і художніх

образів» зумовлює часткову або навіть повну їх семантичну детермінологізацію [7, с. 50].

Термін може бути утвореним на основі рідної мови або запозиченим як із нейтрального термінологічного банку (міжнародні греко-латинські терміноелементи), так і із іншої мови, він повинен відображати ознаки даного поняття; значення терміну для спеціаліста рівняється значенню поняття.

Передача німецьких термінів на українську мову вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів німецькою мовою і знання термінології рідною мовою. При передачі науково-технічної та юридичної літератури з німецької мови на українську важливе значення має взаємодія терміну з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова [5, с. 32].

Структура та класифікація термінів

Усі терміни по своїй будові поділяються на:

1) прості, які складаються із одного слова: *Deputat n*;

2) складні, які складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс: *Funktionsträger m*;

3) терміни-словосполучення, які складаються із декількох компонентів: *öffentliche Verwaltung f* [8, с. 19]

З огляду на сферу використання, терміни поділяють на загальнонаукові, міжгалузеві та вузькогалузеві [9, с. 60].

Загальнонаукові терміни. Такими термінами послуговуються в усіх галузях знань. Вони позначають логіко-філософські категорії, що мають гносеологічну (пізнавальну) універсальність, та нові категорії і поняття, які виникли внаслідок інформатизації науки і суспільства, інтеграційних процесів у різних галузях знань: *елемент, функція, система, структура* тощо.

Міжгалузеві терміни. Виникнення цих термінів пов'язане з інтеграційними процесами у розвитку сучасної науки і появою міждисциплінарних комплексів. До міжгалузевих термінів належать назви узагальнених, базових понять, спільних для певного комплексу наук або для більшості наук, які належать до цього комплексу. Ці поняття часто виступають основою для формування більш конкретних видових понять та термінів на їх позначення.

Вузькоспеціальні терміни. Ці терміни позначають специфічні для кожної галузі поняття, категорії. У них відображується специфіка професійної діяльності (назви наукових дисциплін, галузей техніки, технології виробництва, найменування досліджуваних проблем).

Серед спеціальних термінів виділяють правничі, економічні, медичні, судово-психіатричні, технічні, фізичні, музичні та ін.

Вимоги щодо термінологічної лексики в спеціальних текстах

Сучасна мова науки і техніки висуває до термінів кілька вимог. Найважливіші з них: термін має відповідати правилам та нормам відповідної мови; термін має бути систематичним; для терміна характерна дефінітивність, тобто кожен термін спів-ставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття; терміну властива відносна незалежність від контексту; термін повинен бути точним; термін має бути коротким, хоча дана вимога часто вступає в протиріччя з вимогами точності, тобто повноти терміна; термін має прагнути до однозначності. Тут варто зробити одне суттєве уточнення: такої однозначності варто добиватися в межах однієї терміносистеми, тому що на рівні декількох підмов полісемія термінів – явище доволі розповсюджене; для термінології характерна синонімічність, що заважає взаєморозумінню; терміни експресивно нейтральні, хоча правильніше говорити не про експресивність терміна чи виразу, а швидше про інтенсивність деяких семантичних складників. Причинами такої інтенсивності можуть слугувати прагнення підкреслити елітарність того, хто говорить, або ж спроба приховати свої наміри; термін повинен бути милозвучним (тобто вимоги евфонії); тому не слід заохочувати створення термінів, утворених із діалектизмів і просторікувань [7, с. 38].

Сукупність перелічених ознак у термінах, як показує практика, існує лише в ідеалі для невеликої кількості термінів. У дійсності ж та чи інша ознака або відсутня, або існує у послабленому стані. Звідси й випливають основні проблеми, пов'язані з перекладом термінології [10, с. 31].

Шляхи виникнення термінів. Роль перекладу в поповненні термінологічної лексики.

Термінологічні одиниці надходять до мови різними шляхами. Перший шлях – надання статусу термінів загальновживаним лексичним одиницям рідної мови. Такий варіант утворення термінів не завжди є позитивним, оскільки тут часто мають місце переосмислення, метонімічне перенесення, коли слову приписується нове значення. З метою диференціації подібних лексичних одиниць терміни часто змінюють форму написання, вимови, відмінювання, наголосу [4, с. 9].

Більш популярним та виправданим є шлях утворення термінів шляхом запозичення з інших мов. На різних етапах становлення суспільства терміни запозичуються з різних мов, що зумовлюється різними історичними умовами. Особливий тип запозичень – вживання слів і словотворчих моделей грецької та латинської мов. Такі терміни утворювалися на різних етапах розвитку мови і в різних терміносферах. Церковна термінологія у народів, що сповідують католицизм, складається, в основному, з латинських елементів, у православних народів – з грецьких. В деяких субмовах не завжди можна віддати перевагу будь-якій одній мові. Надто у теперішній час нові терміни нерідко утворюються за змішаним типом: один корінь грецького походження, інший – латинського (наприклад, слово *«термінологія»* складається з латинського елементу *terminus* – межа, та грецького *logos* – наука) [4, с. 9].

Однією з найпоширеніших причин поповнення термінологічної лексики є переклад. Саме переклад сприяє виникненню та розповсюдженню еквівалентів лексичних одиниць, «які або одночасно запозичуються кількома мовами з єдиного джерела, або проходять кілька проміжних етапів послідовного запозичення у межах того чи іншого ланцюга мов» [2, с. 111]. Отже, переклад теж відіграє далеко не останню роль у розвитку мов. Бо це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, але й випробовування можливостей мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою. І якщо у мові

перекладу бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент у мові перекладу, коли вони натрапляють на лакуни.

Особливо часто такі ситуації виникають при технічному перекладі. Бувають випадки, коли той чи інший термін, який дуже широко вживається в одній мові, ще не зареєстровано в іншій. Лакуна рано чи пізно заповниться, але завжди виникає питання, як саме вона повинна заповнитися. Зараз науково-технічна термінологія створюється, як правило, організовано, за участю термінологічних комісій та інших установ, на які покладено таке завдання. Проте окремі перекладачі теж істотно впливають на створення нових термінів. Нові терміни при перекладі можуть або просто запозичуватись, або передаватися засобами рідної мови. Але незалежно від способу перекладу незареєстрованих термінів, цей переклад здійснюється з метою одержання їхніх формальних еквівалентів.

Перекладачеві інколи доводиться самостійно створювати еквівалентні терміни рідною мовою, причому основна проблема, яку доводиться розв'язувати перекладачеві науково-технічної літератури, полягає саме у перекладі термінів, що веде до появи неологізмів, які становлять досить великий відсоток всієї лексики у перекладах.

Справа в тому, що перекладачі змушені винаходити засоби передачі відсутнього терміна для подальшої його стандартизації та закріплення у відповідних термінологічних словниках. А виходячи з того, що будь-який словник претендує на істину в останній інстанції, перекладач має своїм завданням враховувати не лише досвід найбільш розвинених мов світу, але й місцеві умови та традиції, пов'язані зі словниковим складом мови. Важливу роль відіграє також фонетична та граматична будова мови. Отже, виникає інша проблема: якомога вдаліше поєднати національні традиції з позитивним світовим досвідом. Особливо це стосується мов, у яких національна термінологія перебуває на стадії формування, де саме переклади наукової літератури з інших мов служать одним із основних шляхів поповнення фахових терміносистем та їх стандартизації.

Інколи саме перекладачі звертають увагу на те, що той чи інший термін рідної мови не відповідає основним вимогам термінотворення, бо якраз перекладачі, як ніхто інший, мають можливість порівнювати термінологічні еквіваленти мови оригіналу та мови перекладу. Під невідповідністю того чи іншого терміна може розумітися його надмірна громіздкість, нездатність утворювати деривати тощо. Часом перекладачі просто заступають невдалий термін його іншомовним еквівалентом. Це може відбуватися як узгоджено, так і стихійно.

Ще одна проблема, з якою стикається перекладач, – це проблема приналежності того чи іншого терміна до певної галузі. «У процесі науково-технічного перекладу певні труднощі виникають у зв'язку з поділом лексики на загальновживану, загальнонаукову та вузькофахову» [6, с. 143]. Таким чином, перед перекладачем стоїть завдання визначити, чи певний термін є загальнонауковим, чи його можна вживати лише у відповідній галузі.

Класифікація сучасних термінів юридичного характеру

Енциклопедичний юридичний словник [13, с. 915] у словниковій статті «Юридична техніка» зупиняється і на понятті юридичного терміна як елемента юридичної техніки і визначає юридичні терміни як «позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових розпоряджень держави».

Відповідно до положень Енциклопедичного юридичного словника юридичні терміни поділяються на три різновиди:

загальнозначущі терміни, які характеризуються тим, що вони вживаються у повсякденному житті і зрозумілі усім, до цієї групи термінів належать, наприклад: *біженець, свідок, працівник, Verkäufer, Arbeitsnehmer*;

спеціальні юридичні терміни мають особливий правовий зміст, (і є зрозумілими далеко не всім, а лише фахівцям в області права), наприклад: *необхідна оборона, задоволення позову, Zwischenurteil*;

спеціально-технічні терміни відбивають область спеціальних знань – техніки, економіки, медицини і т. д. (ці терміни повинні бути зрозумілі юристові, що є ще і фахівцем в іншій області) наприклад: *недоброякісна продукція, правила техніки безпеки* [13, с. 115].

Нерозривний зв'язок юридичних понять і відповідних їм термінів виявляється в тім, що упорядкування правової термінології неможливо без досить глибокої наукової розробки юридичних понять, їхнього логічного аналізу і точного визначення. Якщо юридичні поняття визначені недостатньо ясно, про точну, зроблену термінологію не може бути і мови. Як відзначав академік В.В. Виноградов, усякі «спроби упорядкування термінів без попереднього аналізу понять, що ними виражаються, залишаються безрезультатними» [3, с. 32].

Отже, юридичний термін буває і багатозначним, хоча однією з вимог до терміна є саме його однозначність, адже законодавець повинен дати юридичному термінові одне-єдине визначення, включаючи в нього всі істотні з його погляду ознаки, тобто такі, які носять регулюючий характер, мають правове значення. Наявність у терміна декількох різних законодавчих дефініцій веде до нечіткості, розпливчастості правового регулювання, породжує непорозуміння і помилки, як правило, з боку тих, на кого поширюється дія законодавчого акта. Однак визначення правового поняття в законі дуже важливо і з нормативної сторони. Орган або особа, що застосовують або виконують правове розпорядження, не можуть трактувати дане законодавцем поняття інакше, чим це сформульовано в нормативному акті. Нормативні дефініції – норми особливого роду, що включаються органічно в механізм правового регулювання, що визначають його загальні основи, організаційні передумови [8, с. 45].

Основні методи перекладу термінологічної лексики

Юридичні терміни мають ті ж самі шляхи передачі з німецької мови на українську як і всі інші терміни.

У процесі перекладу терміну визначають 2 етапи:

з'ясування значення терміну у контексті;
переклад значення рідною мовою [1, с. 27].

Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту.

Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони служать опорними пунктами у тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з'ясувати характер тексту. Тому слід вміти находити відповідний еквівалент у рідній мові і розширювати знання термінів-еквівалентів.

Під час перекладу трапляються випадки, коли для певного поняття бракує адекватного перекладного еквівалента у мові перекладу.

Для заповнення подібних термінологічно-поняттєвих прогалин у терміносистемі мови перекладу, як правило, застосовують такі методи перекладу: транскрипція (фонологічна трансляція, графологічна транслітерація); дослівний переклад або «калькування»; адаптація або описовий переклад(пошук і знаходження термінологічного еквіваленту); лексична експансія (пояснювальний переклад, описове заміщення, примітки перекладача та трансляційні куплети і триплети).

Отже, можна зробити висновок, що головною проблемою перекладу юридичних термінів та термінів-словосполучень є їхня багатозначність не тільки серед різних галузей науки але й всередині самої юридичної галузі тексту. Точне значення терміну в даному випадку можна виявити лише за допомогою контексту та інших термінів, що пов'язані між собою.

Переклад правничих текстів з іншомовних оригіналів вимагає не лише особливо обережного ставлення до передачі змісту документу, а й ретельного добору українських відповідників чужомовних юридичних термінів. Текст угоди, пакту, конвенції відрізняється від літературного тексту наявністю ретельно опрацьованих юридичних визначень, термінів, категорій. Помилки у перекладі, внаслідок яких змінюється значення, звужується чи розширюється сфера застосування визначень та положень документу, роблять цей документ юридично невідповідним оригіналу. Відтак, і можливість застосування документу в правничій практиці стає сумнівною і може призвести до важко передбачуваних наслідків.

Юридичні категорії, терміни та визначення конкретного документу знаходяться у складних зв'язках з визначеннями, термінами, категоріями інших документів або застосовуються в інших документах. Помилки перекладу можуть спричинитися навіть до руйнування систем взаємопов'язаних документів та хибного застосування цілих галузей права, до правничої неповноти або безпідставного розширення сфери дії конкретного права. Помилка перекладу може поставити правників у складну ситуацію, коли тлумачення правничих положень призводитиме до протиріч або хибних висновків. Тому тема перекладу спеціальної термінології вважається актуальною і тою, що потребує подальших досліджень філологів та перекладознавців, для уникнення при перекладі неточностей як у смисловому змісті, так і в стилістичному забарвленні, помилок у вживанні або сполучуваності слів.

Список літератури:

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебник – 2-е изд. – Москва: Высшая школа, 1973. – 304 с.
2. Белодед И.К. Интернациональнык элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Вища школа, 1980. – 208 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2000. – 216 с.
5. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English – Russian. – Санкт-Петербург: «Издательство Союз», 2000. – 320 с.
6. Кияк Т.Р. Науково-технічний переклад (теоретичні та практичні аспекти) // Іноземна філологія, 1992. – Випуск 104. – С. 141–150.
7. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова): Підручник для студ. вищ. навч. закл. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода: Лингв, аспекты. – М.: Высш. шк.: 1990. – 270 с.
9. Мацько Л.І. Культура української фахової мови: Навчальний посібник. – Київ: Академія, 2007. – 360 с.
10. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови: Підручник для ін-тів і фак. інозем. мов. – Харків: Основа, 1993. – 256 с.
11. Раєвська Н.М. Лексикологія англійської мови. – Вид. 4-е, випр. і доп. – Київ: Вища школа, 1979. – 301 с.
12. Шаблій О.А. Правничий переклад як новий предмет у вищій юридичній освіті // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті / відп. ред. Н.В. Артикуца; НаУКМА, ф-т правничих наук, Центр інноваційних методик.... – Київ, 2005. – 358 с.
13. Готлиб К.Г. Немецко-русский и русско-немецкий словарь «ложных друзей перевожчика» / К.Г. Готлиб. – М, 1972. – 448 с.
14. Юридичний словник російсько-українсько-англійсько-німецький / Гончаренко В.Г., Залевська В.Ю., Кучеренко І.Д. – Київ: Либідь, 1995. – 235 с.

Драганчук К.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПЕРЕВОД ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация
Переводческие ошибки в юридических текстах и документах, вызванные межъязыковой интерференцией, наносят значительный ущерб обществу, поскольку правовые нормы, содержащие такие ошибки и неточности, регулирующие или способны регулировать почти все сферы общественной жизни. Перевод юридических текстов с иностранных оригиналов требует не только особенно осторожного отношения к передаче содержания документа, но и тщательного отбора украинских соответствий иноязычных юридических терминов. Именно поэтому темой статьи был избран вопросы перевода терминологии. В рамках написания статьи было осуществлено комплексное сопоставление немецких и украинских юридических терминов. Исследованы требования к терминологической лексике в специальных текстах, разъяснена роль перевода в пополнении терминологической лексики.
Ключевые слова: термин, терминология, специальные тексты, терминообразование, перевод, лексический эквивалент.

Draganchuk K.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

TRANSLATION OF TERMINOLOGY IN LEGAL TEXTS

Summary
Translation mistakes in legal texts and documents caused by interlingual interference cause significant damage to society, since legal norms containing such mistakes and inaccuracies regulate or are able to regulate almost all spheres of public life. The translation of legal texts from foreign originals requires not only a particularly cautious attitude to the transfer of the contents of the document, but also the careful selection of Ukrainian correspondences of foreign-language legal terms. That is why the topic of the article was the question of the translation of terminology. As part of the writing of the article, a comprehensive comparison of the German and Ukrainian legal terms was made. The requirements for terminological vocabulary in special texts are explored, the role of translation in the complemented terminological vocabulary is explained.
Keywords: term, terminology, special texts, term formation, translation, lexical equivalent.

UDC 82-1

THE ATTRIBUTION OF HUMAN CHARACTERISTICS TO ANIMALS AND PLANTS IN EMILY DICKINSON'S NATURE POEMS

Zeynalova Sabina
Azerbaijan University of Languages

The article examines the creative heritage of Emily Elizabeth Dickinson. There are separate biographical data that have a direct influence on the formation of her as a poetess. The analysis of poetry which belongs to the pen of E. Dickinson revealed the domination of anthropomorphic plots in her works. Taking as the example some individual poems, in particular, «Papa above», «She Sweeps with many colored brooms», «Nobody knows this little Rose», an imaginative sphere in the work of the poet has been analyzed. It is noted that the poetry of Elizabeth Dickinson was not typical for its time, what limited the distribution of her lifetime creative heritage.
Keywords: Emily Dickinson, poetry, anthropomorphism, intercourse, nature.

Urgency of the research. For a long time, Emily Elizabeth Dickinson's creative heritage has remained beyond the attention of scholars. In particular, this is due to the fact that, during her life, the poet did not publish any collections, but was limited with occasional publications of individual poems. The first edition of «Poems by Emily Dickinson» comes after the death of a poet. The life of Emily Elizabeth Dickinson had a direct influence on the formation of her worldview, philosophical views and the formation of an individual style, as a poet. Given the secluded life, the source of her inspiration has been the environment: nature and the whole world around us.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of Emily Dickinson's poetry began after her death. The creativity of the poet is studied at various levels and by many specialists: philologists, historians, culturologists, art historians. Thus, the philologist M. Kositsyna [1] devoted her scientific works to the study of the psychological characteristics of the works of E. Dickinson, as well as the study of the color picture of the poetry world. Philologist T. Borovka [2] in his scientific works highlights the issues of religious and philosophical quest E. Dickinson through the prism of her poetry. The researcher S. Siroshtan [3] studied various stages of creativity of E. Dickinson.

Uninvestigated parts of general matters defining. At the same time, more detailed study requires some questions of anthropomorphism in E. Dickinson's poetry.

The research objective. The purpose of the article is to study the poetry of E. Dickinson and anthropomorphic plots of her works.

The statement of basic materials. A famous American poet, Emily Elizabeth Dickinson, was born in Amherst, Massachusetts on December 10, 1830 and is known for her unique poetry and reclusive life. Unlike most poets, Dickinson lived a reclusive life and her poetry was not known in her lifetime, except her intimates [4]. Her poetry is famous for being short and having an unusual type of writing. Even though she wrote more than 1800 poems throughout her life, only 12 of them were published while she was alive [5].

Dickinson became increasingly reclusive by 1950s. She became so reclusive by the mid-1860s that she rarely left the family property [6]. This time period was very fruitful in poet's life as she produced forty small manuscript books known as fascicles between 1858 and 1864 and completed more than two hundred poems a year in 1862, 1863, and 1865 [7].

Beside the fascicles, she is also famous as a writer of letters. The existing date of letters is from 1842 until the end of her life, 1886 [7]. Scholars estimate that the printed editions of her letters represent only about one-tenth of the letters that Dickinson actually wrote.

Even though her acquaintances were aware of her work, it was not until after her death when her younger sister, Lavinia, discovered her poems. Emily Dickinson's first collection of poetry was published in 1890.

Judith Farr, a famous Dickinson biographer, writes that Emily Dickinson, «was known more widely as a gardener, perhaps, than a poet» until after her death [11]. Her garden became her primary focus. Dickinson's love of nature expressed itself early as an appreciation of plants and animals in her own spacious garden. Dickinson mentioned numerous flowers in her poems such as: daisy, iris, daffodil, bell, asphodel, clementis, gentian, and crocus. She also mentioned various creatures such as: bees, birds and butterflies [8].

Anthropomorphism described as the attribution of human characteristics and qualities to animals or deities so that the animal or deity behaves like a human, such as in the case of talking animals or deities involving themselves in the affairs of humans as in ancient Greek dramas [9]. One example of anthropomorphism can be found in Emily Dickinson's poem called «Papa above».

Papa above!
Regard a Mouse
O'erpowered by the Cat
Reserve within thy Kingdom
A «mansion» for the Rat! [6]

Anthropomorphism was often encountered in religions and mythology. For example, the Greek Gods of Zeus and Apollo were often depicted in human form who exhibited human traits [6].

There are many various examples of anthropomorphism that still exist in our culture. Most team mascots are great examples of anthropomorphism. Some animals are also very popular in tales for children.

Besides the flowers the sun (sunrise and sunset) is one of Emily's most loved delineation. Most of her nature poems are dedicated to this theme. Some of them are «She Sweeps with many-colored Brooms», «I'll tell you how the sun rose», «This – is the land – the Sunset washes», «The Sun just touched the morning», «Rests at night» and others. Emily Dickinson's poems are unique not only for their type of writing, their short but deep meaning, but also are very interested for her usage of anthropomorphism [6]. Even though anthropomorphism was used in many of her poems, let's take a look her nature poems:

She sweeps with many-colored brooms,
And leaves the shreds behind;
Oh, Housewife in the Evening West,
Come back, and dust the Pond!
You dropped a Purple Raveling in,
You dropped an Amber thread;
And now you've littered all the East
With duds of Emerald!
And still she plies her spotted brooms,
And still the aprons fly,
Till brooms fade softly into stars
And then I come away [9]

When the poem is read for the first time it seems as if the poet describes a housewife in this poem. However the poem is not about a housewife's sweeping. Emily Dickinson is just using a sweeping housewife to describe the sunset. «Housewife» here refers to the sun and «broom» is the rays of the sun. By using human specific acts in this poem, Dickinson describes a beautiful nature scene; the sun, its rays and the colors of the rays on the water during sunset.

One of the anthropomorphized nature poems of Emily Dickinson which was published anonymously in the Springfield Daily Republican on August 2, 1858 has no title [11]. The poem starts with a line «Nobody knows this little Rose».

Nobody knows this little rose
It might a pilgrim be
Did I not take it from the ways
And lift it up to thee.
Only a bee will miss it
Only a butterfly,
Hastening from far journey
On its breast to lie
Only a bird will wonder
Only a breeze will sigh
Ah little rose, how easy
For such as thee to die! [12]

From the first glance the poem itself might have the meaning about death and life. Rose, in this poem, is the personified character and this particular rose might have remained a pilgrim on the way of life unnoticed by anybody, had not Emily picked it.

She adored and was affiliated with nature, as if she could feel every little thing in nature. She picked the flower may be for a friend or for somebody to make her or him happy. Maybe nobody else would never notice it, and would wilt as if it had never been, but there was somebody who would «miss» it. «But it was easy for the rose to die, as she was not the center of human love, and will only be missed by bee and butterfly, by bird and breeze» [10, p. 12].

A bee will «miss» gathering nectar or pollen from a flower and a butterfly will miss this flower in order to relax on after a long journey. A bird will «wonder» if she notices broken flower branch, and a breeze will «sigh» if it cannot tremble its petals. To show the gap of a flower in nature, the poet uses human specific acts such as «missing» or «wondering» and anthropomorphizes bee, butterfly, bird, and wind [13]. However the way she uses anthropomorphism is so accurate and sensitive that it makes the poem to be very alluring and memorable.

Nature, the gentlest mother,
Impatient of no child,
The feeblest or the way wardest,
Her admonition mild [12]

This poem is also one of the Emily Dickinson's most famous, lovely, and personified nature poems. The first stanza begins with comparison of nature to kind, lovely, patient mother who loves and takes care of her children. Emily Dickinson's considering the nature as the gentlest mother and seeing nature as the source of joy and beauty in her nature poems may be derived from failing to find such values in her parents, friends, lover and relatives [5].

Aaron Shackelford wrote in his article «Dickinson's animals and Anthropomorphism» that the Dickinson's letters to the mysterious «Master» is one of her demonstration of the animals and anthropomorphism. Emily asks, «Couldn't Carlo, and you and I walk in the meadows an hour – and nobody care but the Bobolink?» [7]. The letter starts with an anthropomorphized bird: «If you saw a bullet hit a Bird – and he told you he wasn't shot – you might weep at his courtesy, but you would certainly doubt his word» [7].

This line portrays the limitations and benefits of Dickinson's portrayal of animals in her writings. The animals repeatedly appear throughout Dickinson's poetry in familiar scenes that we see in everyday life. By using anthropomorphism, Emily Dickinson describes the birds and animals by attributing them human characteristics, with which we are all familiar [5]. In her poems such animals become unstable and strange. Even though it is easy to understand the concepts such as speaking and courtesy however it creates some kind of confusion when such concepts are attributed to creatures, such as a dead bird. It is expected that a bird would make a noise however Emily Dickinson's anthropomorphic approach makes us to conceive the bird's noises as a human speech [10].

Feeling deeply connected to natural world her nature poetry shed light on the relationship between human and the nature in general. Emily compares the natural world to a house, which offers people protection and nourishment. She also emphasizes in her poems that the nature is superior to mankind.

Conclusions. While analyzing Emily Dickinson's poetry, it becomes clear that the use of anthropomorphism in the poetry provides a framework for

understanding Dickinson's use of humanistic characteristics to describe different elements of the nature. The view of Puritanism and Transcendentalism nature as well as its influence was considered essential to contrast it with Dickinson's own views which were revealed not only in her verses but in her letters as well. The notion of anthropomorphism was established due to the analysis of the connection between nature and human beings. This article provides an analysis of such anthropomorphic view of nature in order to determine its real meaning as well as its implications.

By using several of elements existing in nature, Emily Dickinson examines different aspects of life and the self. In her nature poems, she compares creatures and natural elements to human aspect and thus presents an idea of how the humans and the world are all interrelated.

References:

1. Костицына М. Категория красного и белого цвета в стихах и письмах Эмили Дикинсон / М. Костицына // Русская и сопоставительная филология: взгляд молодых. Сборник статей молодых ученых КГУ. – Казань, 2003. – С. 150–154.
2. Боровкова Т. Религиозные искания в поэзии Эмили Дикинсон / Т. Боровкова // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Филология и искусствоведение. – 2011. – № 1(2). – С. 175–179.
3. Сироштан С. В. Романтические традиции в американской лирике 1850–80-х годов (Эмили Дикинсон и Эмили Бронте): дисс. кан. филол. наук: 10.01.03/ С. В. Сироштан; Российский государственный педагогический университет. – СПб., 2004. – 216 с.
4. Sewall B. Richard The Life of Emily Dickinson / Richard B. Sewall. – Harvard: University Press, 1998. – 821 p.
5. Buell L. The American Transcendentalists: Essential Writings / L. Buell. – New York: Random House USA Inc, 2006. – 640 p.
6. Farr J. The Passion of Emily Dickinson / J. Farr. – Harvard: University Press, 1994. – 416 p.
7. Kirk C. A. Emily Dickinson: a biography / C. A. Kirk. – Westport: Grenwoodpress, 2004. – 176 p.
8. Baker A. Delving into the Mysteries of Dickinson's 'Nature' is What We See / A. Baker, M. S. Ahmad // Canadian Social Science. – 2010. – № 6. – Vol. 6. – P. 113–118.
9. The Poems of Emily Dickinson / Ed. R. W. Franklin. – Harvard: UP, 2005. – 696 p.
10. Preets D. Emily Dickinson: Notes on All Her Poems / D. Preest, P. Etienne. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. – 672 p.
11. Keane P. J. Natural Supernaturalism: Emily Dickinson's Variations on the Romantic Theme of an Early Paradise / P. J. Keane // Numero Cinq magazine. – Vol. 12. – 2014. – Pp. 37–52.
12. The Complete Poems of Emily Dickinson / Ed. H. J. Thomas. – Cambridge: The Belknap Press, 1955. – 480 p.
13. Emerson R. W. Nature / R. W. Emerson. – Retrieved from: http://transcendentalism-legacy.tamu.edu/authors/emerson/nature.html
14. Wolosky Sh. Dickinson's Emerson: A Critique of American Identity / Sh. Wolosky // The Emily Dickinson Journal. – 2000. – Vol. 9. – № 2. – P. 134–141.
15. Bingham M. T. Emily Dickinson: A Revelation / M. T. Bingham. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1954. – 132 p.
16. Barrett J. L. Conceptualizing a Non natural Entity: Anthropomorphism in God Concepts / L. J. Barret, F. Keli // Cognitive Psychology. – 1996. – № 31. – P. 219–247.
17. Wells A. M. Early Criticism of Emily Dickinson / A. M. Wells // American Literature. – 1929. – Vol. 1. – № 3. – P. 23–29.
18. Walsh J. E. Hidden Life Of Emily Dickinson / J. E. Walsh – New York: Simon and Schuster, 1971. – 286 p.
19. Versluis A. American Transcendentalism and Asian Religions / A. Versluis. – Oxford: University Press, 1993. – 368 p.
20. Heydt Von der J. The Writer's Occupation: Dickinson and Emerson Out of Doors / J. Von der Heydt // A Journal of the American Renaissance. – 2010. – Vol. 51. – № 4. – P. 306–339.
21. The Poems of Emily Dickinson / Ed. R. W. Franklin. – Harvard: UP, 1998. – 1680 p.
22. A Concordance to the Letters of Emily Dickinson / Ed. C. J. MacKenzie. – Boulder University of Colorado Press, 2000. – 910 p.
23. Shackelford A. Dickinson's Animals and Anthropomorphism / A. Shackelford // The Emily Dickinson Journal. – 2010. – Vol. XIX. – № 2. – P. 47–66.

Зейналова С.
Азербайджанський університет мов

НАДІЛЕННЯ ЛЮДСЬКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ТВАРИН І РОСЛИН У ВІРШАХ ПРИРОДИ ЕМІЛІ ДІКІНСОН

Анотація
У статті розглядається творча спадщина Емілі Елізабет Дікінсон. Встановлено окремі біографічні дані, що мають безпосередній вплив на формування її як поетеси. Аналіз поезії Е. Дікінсон виявив домінування антропоморфічних сюжетів у її творах. На прикладі окремих віршів, зокрема, «Papa above», «She Sweeps with many colored Brooms», «Nobody knows this little Rose», проаналізовано образну сферу в творчості поетеси. Зазначено, що поезія Елізабет Дікінсон була не типовою для свого часу, що обмежило поширення її прижиттєвого творчого надбання.
Ключові слова: Емілі Дікінсон, поезія, антропоморфізм, взаємозв'язок, природа.

Зейналова С.
Азербайджанский университет языков

НАДЕЛЕНИЕ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ЧЕЛОВЕКА ЖИВОТНЫХ И РАСТЕНИЙ В СТИХОТВОРЕНИЯХ ЭМИЛИ ДИКИНСОН

Аннотация
В статье рассматривается творческое наследие Эмили Элизабет Дикинсон. Идентифицированы отдельные биографические данные, имеющие непосредственное влияние на формирование ее как поэтессы. Анализ поэзии выявил преобладание антропоморфических сюжетов в ее произведениях. На примере отдельных стихотворений, в том числе «Papa above», «She Sweeps with many colored Brooms», «Nobody knows this little Rose» проанализирована образная сфера в творчестве поэтессы. Отмечено, что поэзия Элизабет Дикинсон была не типичной для своего времени, что ограничило распространение ее прижизненного творческого наследия.
Ключевые слова: Эмили Дикинсон, поэзия, антропоморфизм, взаимосвязь, природа.

УДК 8

КОННОТАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Карабитскова Н.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

В данной статье рассматриваются взгляды на коннотацию как на лингвистическое явление, ее языковой статус и структуру. Также рассматривается понимание коннотации в широком и узком смысле слова. Изучая коннотацию в немецком языке, необходимо принимать во внимание его полицентричность и диалектное разнообразие. Коннотацию нельзя рассматривать отдельно от оценки. Выделяются следующие типы коннотации, взятой в ее ситуативном модусе: коннотация возвышенности, коннотация канцеляризмов, коллоквиальная и субколлоквиальная коннотация.
Ключевые слова: коннотация, денотация, аксиологическая оценка, семантическое содержание слова, социальное сознаначение слова.

Постановка проблемы. С древнейших времен люди отмечали тот факт, что содержательная сторона слова не может быть сведена исключительно к его номинативной функции. Со словом исконно связывались как фантастические, так и вполне реальные представления, вытекающие из накопленного той или иной группой людей этно- и социокультурного опыта. Люди также издавна правомерно отмечали, что целый ряд слов и фразеологических единиц способен вызывать в сознании носителей языка различного рода эмоции, а также оценки, связанные с именуемой реалией. По произнесенному слову зачастую можно было определить принадлежность человека к определенной социальной страте или же какой-либо территориальной общности.

Прошло, однако, много времени, прежде чем свойства слова, которые нашли свое подтверждение в человеческом опыте, привлекли внимание ученых и стали объектом серьезных научных исследований.

Со временем аспект лексического значения, который выходит за пределы простого наименования реалий, получил в лингвистике название **«коннотация»**.

Целью данной работы является изучение взаимосвязи между понятиями «коннотация» и «оценка», их роль в социальной семантике на примере лексики и фразеологии современного немецкого языка.

Анализ последних исследований и публикаций. На протяжении всего прошлого столетия велись работы, посвященные как полностью коннотации (К. О. Эрдманн, Г. Шпербер, В.И. Блумфилд, Л. Ельмслев, К. Бохманн, Г. Ресслер, В.И. Говердовский), так и ее отдельным вопросам (А.М. Пешковский, Л. Огден и И. Ричарде, Ш. Балли, Ю.Д. Апресян, С. Ульман, У. Эко, В. Флейшер, Т. Шиппан, И.А. Стернин, В.И. Шаховский и мн. др.).

Несмотря на ряд выдающихся достижений, большинство связанных с коннотацией проблем до сих пор не нашли своего однозначного и бесспорного решения. Например, по-прежнему не совпадают взгляды исследователей на лингвистический статус коннотации, ее объем, особенности ее структуры и отношений между элементами этой структуры, а также преимущественные аспекты ее исследования.

Из разногласия лингвистических школ и традиций естественным образом вытекают и зачастую прямо противоположные взгляды на коннотацию как на лингвистическое явление, ее языковой статус и структуру, ее отличие от денотации. **Денота́ция** (позднелат. *denotatio*, от лат. *con (de)* – порознь, отмена и *noto* – отмечаю,

обозначаю) – прямое (явное) значение языковой единицы (слова), лексическое значение слова. Является противоположностью коннотации.

Выделение нерешённых ранее вопросов общей проблемы. В настоящее время подход к языку (и к коннотации) осуществляется преимущественно с психолингвистических (А.А. Леонтьев, Е.Ф. Тарасов, А.А. Залевская и др.), когнитивно-лингвистических (М. Бирвиш, Дж. Лакофф, К. Бальдауф, А. Вежбицкая, Г.В. Колшанский, Е.С. Кубрякова, А.И. Фефилов, И.Г. Ольшанский и др.) и лингвокультурологических (В.В. Воробьев, Ю.Н. Караулов, В.И. Карасик, С.Г. Тер-Минасова, В.А. Маслова, Е.И. Зиновьева, Е.Е. Юрков и др.) позиций.

Следует отметить, что ни в одном из названных подходов не создано целостного исследования, посвященного коннотации в знаменательной лексике и фразеологии современного немецкого языка.

Постановка задач. Задачей данной работы является рассмотреть культурно-национальную специфику коннотации в знаменательной лексике и фразеологии современного немецкого языка, а также исследовать специфику различных модусов коннотации и выделить ее отдельные типы.

Изложение основного материала исследования. Зачастую коннотация понимается в широком и узком смысле слова. «В широком смысле это любой компонент, который дополняет предметно-понятийное (или денотативное), а также грамматическое содержание языковой единицы и придает ей экспрессивную функцию, на основе эмпирических, культурно-исторических, мировоззренческих знаний говорящих на данном языке, с эмоциональным или ценностным отношением говорящим к обозначению или стилистическими регистрами, характеризующими условия речи, сферу языковой деятельности, социального отношения участников речи, ее форму и т.п. В узком смысле это компонент значения языковой единицы, выступающий во вторичной для нее функции наименования, который дополняет при употреблении в речи ее объективное значение ассоциативно-образным представлением об обозначаемой реалии на основе осознания внутренней формы именования, т.е. признаков, соотносимых с буквальным смыслом тропа или фигуры речи, мотивировавших переосмысление данного выражения» [4, с. 9] (ср., осел – животное и осел – как оскорбительное именование человека).

Коннотацию нельзя рассматривать отдельно от *оценки*. Аксиологическая оценка как компонент плана содержания языковой единицы фиксируется тем компонентом лексического значения слова, который О.С. Ахманова называет стилистической коннотацией: «оценка – суждение говорящего, его отношение – одобрение или неодобрение, желание, поощрение и т.п. – как одна из основных частей стилистической коннотации» [1, с. 305]. Эти коннотации порождаются в онтогенезе общения на том или ином языке и соотносятся с нормативами культуры. Как отмечает Г.В. Токарев, «оценочные и эмотивные коннотации могут быть результатом соотнесения с культурными установками (правилами поведения), стереотипами, фоновыми знаниями» [2, с. 58].

О культурных коннотациях говорят С.Г. Фрост [7], на дополнительные, оценочные концептуальные элементы указывают Л.А. Ветюгова и Й. Рот [4, с. 86].

По мнению В.Н. Телия, «практически все оценки относительны, так как они зависят от эмпатии…, а потому большинство оценочных значений амбивалентны: они меняют свой «+» на «–» в зависимости от ценностной ориентации говорящего». Специфика оценочной номинации состоит в том, что «говорящий выражает не только определенное интеллектуальное содержание, но и закрепленное в речевой практике оценочное отношение к языковой единице и через нее к обозначаемой ситуации» [3, с. 44–45].

Что касается «коннотации» и «оценки», то в научной литературе сложилась парадоксальная ситуация. Исходя из двойного соотнесения слова-знака – одно соотнесение по линии слово-знак и денотат, второе соотнесение по линии слово-знак и понятие, а также, опираясь на логико-философские представления, что «понятие» – это феномен рационального мышления, а оценка – это феномен иррационального, чувственного отношения к реальной действительности, «коннотация» и «оценка» приобретают некое «дополнительное» существование в семантическом содержании слова-знака. «Коннотация» и «оценка», по мнению многих лингвистов, суть некий семантико-ценностный «довесок» к основному денотативному значению слова. Коннотация и оценка – феномены социальной семантики слова, непосредственно входящие в его смысловую характеристику, оба феномена представляют собой внутреннюю социальную семантику слова. В связи с этим нельзя согласиться с утверждением, что социальная семантика слова есть некое «социальное созначение» [8], т.е. некий социально-семантический «довесок» типа: «под социальным созначением слова, или его общественно-социальным признаком, разумеется сопутствующая предметно-логическому значению и входящая в его смысловую структуру (в смысловую структуру, а не в семантическую квалификацию значения) социальная детерминированность слова, его потенциальная способность к функционированию в социально обусловленных речевых ситуациях» [8, с. 113].

Приведенные ниже примеры коллоквиальных глаголов немецкого литературного языка доказывают утверждение о том, что вне зависимости от контекста, социальной ситуации, данные глаголы можно уверенно разделить на глаголы с положительной, отрицательной и нейтральной семантикой, т.е. их значение входит в семантическое содержание слова (см. табл. 1).

Можно выделить следующие типы коннотации, взятой в ее ситуативном модусе: коннотация возвышенности, коннотация канцеляризмов, коллоквиальная и субколлоквиальная коннотация.

Коннотация возвышенности

Слова, маркированные коннотацией возвышенности, представлены в лексиконе значительно меньше, нежели языковые единицы, что легко объяснимо преобладанием в человеческом сознании негативных оценок. Как правило, они постоянно функционируют в типовых языковых ситуациях, расцениваемых как подчеркнуто (иногда преувеличенно) вежливые, и принадлежат лек-

Таблица 1

положительно	отрицательно	нейтрально
durchlavieren, sich – sich unter Ausnutzungaller Vorteile geschickt durchbringen (ловко, мастерски преодолевать ситуацию)	**durchlugen, sich** – sich mit Lügen durchhelfen (пробиться с помощью лжи)	**durchwagen** – wagen durch etw. hindurch zu gehen (колеблясь решиться пройти)
absegnen – die Ausführung eines Vorhabens segnen (дать благословение)	**eiern** – sich ungleichmäßig drehen, bewegen (делать восьмёрку, восьмерить – о колесе велосипеда, телеги, автомобиля)	**fußballern** – Fußball spielen (играть в футбол)
herunterhelfen – j-m nach unten helfen (помочь спуститься)	**hopsen** – schlecht tanzen (плохо танцевать, больше подпрыгивать, чем делать танцевальные шаги)	
	miefen – schlechten, als unangenehm empfundenen Geruch verbreiten (вонять)	
	rufmorden – diskreditieren, etw. übles nachreden (клеветать)	
	angiften – böse schimpfen (со злостью, намеренно шутить)	

сикону образованных людей. Частично эта гиперкорректность вызвана импортированной из США политкорректностью: Afroamerikaner, Afroeuropäer вместо Neger для обозначения негров, проживающих в США или в Европе, User вместо Drogenabhängiger.

Как видно из приведенных примеров, возвышенная коннотация определенным образом перекликается с коннотацией эвфемизмов, хотя эмотивные оценки языковых средств и оценки типизированных языковых ситуаций, символизирующих социальные роли участников коммуникации, далеко не одно и то же. В качестве иллюстрации могли бы послужить следующие примеры: Hingang, Hinschied вместо Tod (кончина), entschlafen, hinwelken вместо sterben (скончаться).

Коннотация канцеляризмов

В лексиконе имеется определенное количество устойчивых словосочетаний, стойко закрепленных исключительно за письменной сферой коммуникации. Они употребляются, как правило, в деловой переписке и, употребляясь вне типовых ситуаций письменного общения, воспринимаются как канцеляризмы, чуждые обычному общению. Для наименования такой лексики в немецком языке существует общепринятый термин «Papierdeutsch».

Так, в лексике деловой переписки обычные глаголы часто заменяются устойчивыми словесными комплексами типа существительное + глагол: Abhilfe schaffen – ändern, Anzeige erstatten – anzeigen, zur Anwendung bringen – anwenden, Folge leisten – befolgen, unter Beweis stellen – beweisen, Anstalten machen – wollen, beabsichtigen.

Коллоквиальная коннотация

Слова, обладающие коллоквиальной коннотацией, относятся к средствам разговорного языка и наделены повышенным, по сравнению с лексико-фразеологическими средствами литературного языка, эмотивно-оценочным потенциалом. В сознании носителя немецкого языка они символизируют обиходно-разговорный язык, лишены социальной ограниченности и, в силу этого, используются в ситуациях непринужденного бытового общения каждым членом данного языкового коллектива. В качестве иллюстративного материала приведем некоторые примеры: abkriegen получать свою долю; Hinz und Kunz всякий встречный и поперечный; das Geseier болтовня, пустые разговоры; eseln работать, не разгибая спины, надрываться; kriegen получать; jmdn ablaufen lassen дать кому-либо от ворот поворот; die Bleibe ночлег, пристанище; sich einen abbrechen надрываться на работе.

Субколлоквиальная коннотация

Данный тип коннотации огрубляет лексические единицы и, как правило, содержит негативную (от фамильярной до грубой) оценку ситуации.

Например, когда двое вступают в близкие приятельские отношения, дистанция между ними уменьшается, и поэтому формы речевого общения между ними резко меняются: появляется фамильярное ты, меняется форма обращения и имени, иногда имя заменяется прозвищем, появляются бранные выражения, употребленные в ласковом смысле, становится возможным взаимное осмеяние (где нет коротких отношений, объектом осмеяния может быть только кто-то «третий»), ослабляется речевой этикет и речевые запреты, появляются непристойные слова и выражения.

Приведем несколько примеров в качестве иллюстрации: jmdm die Fresse demolieren расквасить чью-либо морду; jmdm den Arsch versohlen всыпать кому-либо по первое число; total breit пьян до синевы; wie ein Auto gucken смотреть с глупым видом; das ist nicht mein Bier это не мое дело; Dinger machen натворить дел; klein Doofi mit Plüschohren простак, простушка.

Коннотация может пониматься и намного шире – как «ассоциации, связанные со значением данной языковой единицы» [Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике, 2001] или семантические ассоциации [10, с. 92], тогда как В.И. Шаховский различает ассоциации и коннотации. Так или иначе, коннотативный аспект значения слова связывается (согласно переводу: connotation – коннотация, соозначение) с аддитивным слоем или элементом семантики, отличном от денотативного, ядерного значения, или компонента значения. Приведем определения коннотации из словарей О.С. Ахмановой и ABBYY Lingvo 9.0: «дополнительное содержание слова (или выражения), его сопутствующие семантические или стилистические оттенки, которые накладываются на его основное значение… могут придавать высказыванию торжественность, игривость, непринужденность, фамильярность

и т. п. [1], «дополнительное, сопутствующее значение языковой единицы или категории; включает семантические и стилистические аспекты, связанные с основным значением».

Выводы из данного исследования. Итак, ситуативная коннотация базируется на словах и выражениях, содержащихся в активном или пассивном лексиконе каждой языковой личности, независимо от ее социального статуса, и употребляющихся в типовых социокультурных ситуациях. Социально-оценочное есть не просто привходящее, и привнесенное, соположенное, сконнотированное, дополнительное, сопутствующее, оно включено в семантико-категориальную основу значения слова. Отсюда следует, что рассмотренные социально-ценностные моменты семантики слова: норма, ценность (оценка), коннотация, стереотип и другие, представляют собой не нечто сопутствующее основной денотативной семантике слова, ассоциирующее с ней.

Список литературы:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. С. 203–204.
2. Токарев Г.В. Концепт как объект лингвокультурологии (на материале ре-презентаций концепта «Труд» в русском языке). Волгоград: Перемена, 2003. 232 с.
3. Мельникова Е.Н. Значение семантических категорий при синтаксическом преобразовании немецких инфинитивных конструкций // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2007. Т. 12. № 33. С. 168–173.
4. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. М.: Флинта, 2003. 432 с.
5. Фрост С.Г. Лингвокультурологический аспект исследования коннотаций (на примере коннотаций существительных тематической группы «семья»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2006. 19 с.
6. Ветюгова Л.А. Семантические классы объектов глаголов понимания // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2014. № 11(101). С. 85–87.
7. Акинина Н.М. Социальная оценка как компонент значения слова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради. Ч. I (Общие и гуманитарные науки): Научный журнал. СПб., 2008. № 35(76). С. 21–25.
8. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику: учеб. пособие. М.: Изд-во Рос. Открытого ун-та, 1995. 304 с.
9. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебник. М.: Едиториал УРСС, 2004. 352 с.
10. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. 191 с.
11. Щедровицкий Г.П. Понимание и мышление. Смысл и содержание // Знак и деятельность: 34 лекции 1971–1979 гг. М.: Восточная литература РАН, 2006. Книга 2. 353 с.

Карабітськова Н.О.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

КОНОТАЦІЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація
У даній статті розглядаються погляди на конотацію як на лінгвістичне явище, її мовний статус і структуру. Також розглядається розуміння конотації в широкому і вузькому сенсі слова. Вивчаючи конотацію в німецькій мові, необхідно брати до уваги його поліцентричності та діалектне розмаїття. Конотацію не можна розглядати окремо від оцінки. Виділяються такі типи конотації, взятої в її ситуативному модусі: піднесена конотація, конотація канцеляризмів, коллоквіальная і субколлоквіальная конотація.

Ключові слова: конотація, денотація, аксіологічна оцінка, семантичний зміст слова, соціальне значення слова.

Karabitskova N.O.
Kharkov Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economic University

THE CONNOTATION IN MODERN GERMAN

Summary
In this article views on connotation are considered as a linguistic phenomenon, its linguistic status and structure. The understanding of connotation in the broad and narrow sense of the word is also considered. Studying the connotation in German, one must take into account its polycentricity and dialectal diversity. The connotation can not be considered separately from the evaluation. The following types of connotation are taken in its situational mode: the connotation of the elevation, the connotation of the chancellarisms, the colloquial and subcollective connotation.

Keywords: connotation, denotation, axiological evaluation, semantic content of the text, social connotation of the word.

УДК 811.111'373.45'01

ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКА ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА ЯК РЕЗУЛЬТАТ МОВНИХ КОНТАКТІВ ДАВНЬОГО СУСПІЛЬСТВА

Карлова В.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається давньоанглійська запозичена лексика як результат контактів давнього людства та визначаються чинники, що сприяли її активному введенню до лексичного складу мови. Окреслено етапи історії англійської мови. Розкрито поняття «інтерференція» та її взаємозв'язок із білінгвізмом як фактор, що зумовив проникненню запозичених лексичних одиниць. Відзначено, що першим періодом введення запозичень був англосаксонський період (сер. V – сер. XII ст.).
Ключові слова: запозичення, давньоанглійська мова, давньоанглійський період, інтерференція, білінгвізм.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві в рамках антропоцентризму когнітивна лінгвістика тяжіє до трактування мови як найважливішого засобу спілкування людей, що відображає в собі культурні моделі цивілізації та вивчає мовну здатність людини як частину її когнітивної здібності. На думку М.П. Кочергана, «[...] для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципові настанови, як: експансіонізм (виходи в інші науки) (О.С. Кубрякова) [16], антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія) (М.І. Костомаров) [13], функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови) (Ф.Дж. Ньюмейер) [21], експланаторність (пояснення мовних явищ) (О.Є. Кібрік) [12] [...]» [15, с. 147–148].

Як вважає дослідник, варте уваги загальне спрямування когнітивної лінгвістики, а саме «[...] широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках із людиною, з її інтелектом, розумом і пізнавальними механізмами, які лежать у її основі [...]» [15, с. 148].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючи увагу на останні дослідження науковців у сфері когнітивної лінгвістики (Дж. Алгео, К.О. Жабко, Н.Ю. Тукалевська та інші), можливо говорити про їх величезний інтерес, спрямований до історії англійської мови, а саме: когнітивного зв'язку із розумовими процесами та давньою мовою, яка становить собою майже єдине джерело інформації про давнє суспільство [35; 9; 30].

Як зазначено, щоб зрозуміти когнітивну залежність сприйняття давнього суспільства із мовними процесами, слід звернути увагу на лексичний склад мови, який є змінним і звісно не стабільним. Оскільки мови не розвиваються в ізоляції, на думку К.О. Жабко, «[...] їх контакти призводять до обміну не тільки предметами матеріальної культури, а й до взаємообміну словами, тобто когнітивна лінгвістика спрямовує своє вивчення на пізнавальні процеси людства з мовою та форми їх взаємодії. Процес запозичення лексичних одиниць є одним із найпродуктивніших шляхів оновлення мови та поповнення її словникового складу [...]» [9, с. 197].

Можливо припустити, за спостереженнями М.П. Кочергана, що іншомовні слова запозичуються безпосередньо з однієї мови в іншу, або потрапляють у мову за посередництва третьої мови чи декількох мов. Але «процес запозичення є досить багатогранним, отже запозичуються не тільки лексичні одиниці, а й словотворчі елементи (префікси, суфікси), що дає змогу будь-якій мові динамічно розвиватися» [14, с. 229].

Щоб простежити еволюцію розвитку мови, потрібно визначити її періоди. Дж. Алгео визначає наступні етапи в історії англійської мови: *давньоанглійський* (англосаксонський) (449–1100 р.), *середньоанглійський* (1100–1500 р.), *ранній новоанглійський* (1500–1800 р.) і *пізній новоанглійський* (1800 р. – донині) *періоди* [35, р. 78, 112, 139, 181].

Зважаючи на довгу та насичену подіями історію англійської мови, потрібно зазначити, що вона почала поповнюватися запозиченими лексичними одиницями у давньоанглійський період (сер. V – сер. XII ст.), за словами К. Брунера: «[...] вплив іноземних мов на англійську мову був найбільшим, порівнюючи з іншими мовами. Це сприяло тому, що англійська мова відмовилася від старого індоєвропейського засобу вираження функцій слова в реченні за допомогою флексій [...]» [2, с. 108]. Саме це згодом дало можливість продовжувати цей процес у наступних етапах розвитку мови та збагатити її, розширюючи словниковий фонд мови.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте якщо звернутися до історичних подій, то лише там можливо знайти відповідь на запитання, яке турбує вчених вже багато століть, які не дійшли до одноголосного рішення щодо запозичень, які ввійшли до лексики англійської мови ще в давньосаксонський період і заклали фундамент для поповнення словникового складу мови. За спостереженнями Д.М. Вольнової, особливої уваги потрібно надати можливості англійської мови запозичувати слова у зв'язку з тим, що «Великобританія постійно знаходилася у безпосередньому контакті з сусідніми країнами, що у результаті призвело до поширення іншомовних слів на її території. Попри те, що в мові існує величезна кількість запозичень, модальні дієслова, сполучники, говір, практично усі займенники і практично усі дієслова, а також багато іменників є одвічними словами. Вплив тієї або іншої мови завжди можна зв'язати з історичними чинниками такими, як: різні завоювання, торгівля, війни і багато інших» [4]. Усі ці причини призводять до різної інтенсивності впровадження запозичень, залежно від обставин, пануючих у той або інший період часу [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення етапу в історії англійської мови, який став початком поповнення лексичного фонду запозиченнями, виділення історичних факторів, що

сприяли цьому процесу та чинників, що зумовили виникнення даного мовленнєвого явища.

Виклад основного матеріалу. В історії розвитку мови, цей факт не залишив без уваги науковців (Д.М. Вольнова, О.М. Морозова, С.Г. Томасон та ін.), наразі вони дискутують стосовно питання існування запозиченої лексики в давньоанглійський період як джерела інформації в науковому вивченні не лише культури, а саме: трактуванні когнітивної спрямованості мовних одиниць для подальшого формування мови, адже невирішеним наразі залишається питання: чи були достатньо вживані запозичені лексичні одиниці в давньоанглійський період, який Б.О. Ільїш охарактеризував як «незначне джерело для поповнення словникового складу мови» [11, с. 80] тому що, відомо, що у середньоанглійський період було запозичено більшу кількість лексики із значної кількості мов [36; 40].

Як відомо, результатом мовних контактів є саме запозичення, які потрапляють до мови та безперечно впливають на її формування у майбутньому, залишаючи свій слід, адже ядро будь-якої мови складають культурно значимі слова. Сукупність же взаємозв'язаних одиниць мови, що структурують мовну модель світу, відбивають етнічно, соціально, історично і релігійно детерміновані категорії світогляду, є, за визначенням О.Г. Чуприни, «культурно-мовною парадигмою» [31, с. 14].

Будучи не лише системою мовних знаків, але і втіленням системи представлень, специфічних для певної епохи і культури, культурно-мовна парадигма включає ті слова, які виражають прийняті соціально-усвідомлені, історично значимі та обов'язкові для всього суспільства поняття і уявлення про світ і людини в ньому. А тому культурно-мовна парадигма є основним семантичним «інвентарем» культури [29, с. 246].

Н.Ю. Тукалевська вважає, що «[…] зміна представлень і світогляду того чи іншого народу, що відбувається за різними причинами, є основою того, що культурно-мовна парадигма мови підлягає культурній адаптації, тобто процесу пристосування лексичних одиниць, що входять до складу культурно-мовної парадигми, нових умов вираження […]» [30, с. 246].

Якщо говорити про пристосування лексичних одиниць в англійській мові, то потрібно зважати на той факт, що англійська мова – це продукт довгого історичного розвитку. О.І. Смирницький трактує, що «[..] лексична система давньоанглійської мови, з погляду своєї кількості лексичних одиниць, може бути охарактеризована лише приблизно, адже достовірно невідома загальна кількість слів давньоанглійської мови […] [26, с. 155–159]. О.І. Смирницький вважає, що словниковий склад давньоанглійської мови включав у себе декілька десятків тисяч слів, порівнюючи із словниковим складом сучасної англійської мови, був приблизно в десять разів меншим [26]. За спостереженнями Н.Ю. Тукалевської, розвиток мови відбувається за внутрішніми законами і носить системний характер. Але система мови складається з декількох підсистем, по-різному сприятливих до зовнішніх впливів, а лексичний склад мови – це його наймінливіша частина, але саме в ній можна виявити інформацію про колишню матеріальну і духовну культуру суспільства [30, с. 246].

Це можливо дослідити і простежити лише за допомогою тих лексичних одиниць, які поступово потрапляють до мови на різних етапах її розвитку. Саме тому пристосування лексичних одиниць як джерела знань історичної епохи певного періоду часу, які переходять до мови-реципієнта із інших мов є дискусійною науковою сферою, адже різні вчені (В.Д. Аракін, В.Ю. Розенцвейг, О.І. Смирницький, Р. Хог) не дійшли консенсусу з приводу цього питання і запропонували свої шляхи поповнення словникового складу давньоанглійської мови, але щодо цього питання їх погляди суттєво відрізняються [1; 22; 26; 39].

Наприклад, В.Д. Аракін, глибоко досліджуючи англійську мову у різні періоди її еволюції, тлумачить п'ять методів, за допомогою яких поповнювався словниковий склад давньоанглійської мови:
– словотворення шляхом афіксації,
– словоскладання,
– чергування звуків,
– переосмислення старих слів,
– запозичення [1, с. 100].

Якщо звернутися до спостережень Б.О. Ільїша, то він трактує лише два шляхи поповнення словникового складу давньоанглійської мови: за допомогою створення нових слів із елементів, наявних у самій мові; шляхом запозичення слів із інших мов. Домінуючу позицію із цих двох шляхів у давні часи посідає перший [11, с. 74].

Дещо спільний Р. Хог із думкою Б.О. Ільїша і класифікує методи поповнення давньоанглійської мови наступними типами: афіксація, словоскладання та запозичена лексика [39, р. 103].

Тобто дослідники у своїх судженнях одностайні у тому, що одним із способів адаптації лексичної системи до словникового фонду давньоанглійської мови є *запозичення*.

Для того, щоб обговорювати дане поняття слід розуміти його значення. Термін «запозичене слово» А.Л. Міщенко трактує, у широкому значенні, як позначення процесу та результату входження до рідної мови лексичних одиниць іноземної мови в тих випадках, коли у мові-реципієнті відсутні номінації або значення слів до номінації нових реалій. Тобто термін «запозичення» виступає родовим поняттям для позначення як іншомовних, так і запозичених слів, а також гібридних композитів та уявних запозичень [18, с. 203]. Дещо інше трактування належить Л.Л. Нелюбіну, він вважає, що запозичення – це «звернення до лексичного складу інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних і визначення невідомих раніше предметів» [20, с. 78].

Варте уваги і інше визначення терміну, Д.С. Лотте розуміє запозичені слова – як іноземні (чужі) слова, які не засвоєні мовою (фонетично, морфологічно) та не мають відповідних синонімічних форм у мові-рецепторі [17, с. 33]. Він зазначає: «[…] під запозиченими словами, у чистому вигляді, (дамо йому назву «буквальне запозичення») будемо розуміти слово, перенесене у дану мову з якої-небудь мови у тому вигляді (у тій формі), в якій воно в ній існує на момент запозичення. У тому випадку у запозиченій мові відсутні будь-які творчі елементи власного творення слова та елементи словотворчості […]» [17, с. 42].

На відміну від Д.С. Лотте, дослідник О.Б. Ткаченко визначає запозичені слова як іншомовні, які цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. На думку О.Б. Ткаченка, запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються у загальних словниках разом із питомою лексикою [29, с. 121].

А.Л. Міщенко вважає, що запозичені слова, у вузькому значенні, – це слова, які не можна ідентифікувати як лексеми іншомовного походження без додаткового етимологічного аналізу [18, с. 203]. А за визначенням Л.Л. Нелюбіна, запозичення – це «введення у словниковий склад мови чужорідного слова» [20, с. 28].

Тобто, можливо прослідкувати у трактуваннях даного поняття спільність у тому, що «запозичення» – це результат входження нових лексичних одиниць, які були необхідні для вираження нових понять, а згодом повністю були засвоєні мовою та введені в ужиток.

Велика кількість вчених намагалася дослідити форми запозичень (О.Н. Морозова, О.В. Тимофеєва, О.В. Шепелєва та ін.) і вважають, що запозичення з області лексики є найрозповсюдженішими у лінгвістиці [19; 28; 32].

Ж.М. Сарангаєва погоджується із думкою вчених і продовжує дослідження запозичених лексичних одиниць, вважаючи, що запозичення лексичних елементів із однієї мови в іншу – явище дуже давнє і відоме мовам доісторичного світу. Вона стверджує, що «[...] для долі запозичених слів у новій для них мові певне значення має те, як вони в цю мову потрапили [...]» [24, с. 23].

По-перше, завдячуючи живому спілкуванню двох різномовних народів або засвоєнню назв предметів матеріальної культури. В цьому випадку слова швидше асимілюються у мову. По-друге, через запозичення чужих слів із чужомовних текстів при перекладі цих текстів рідною мовою. У цьому випадку слова довше зберігають свої фонетичні, орфографічні та граматичні особливості [24, с. 23].

Н.Ю. Тукалевська вважає, що неможливо оминути той факт, що «[...] запозичення в давньоанглійській мові відбувалися внаслідок наявності лакун у лексичній системі мови, тобто відсутності необхідних найменувань для вираження нових понять і предметів. Давньоанглійська мова, сприймаючи слова, відповідає тим поняттям, для яких у неї не було позначень, запозичувала і поняття, і самі найменування [...]» [30, с. 246].

Д.М. Вольнова припускає, що іноземні запозичення повністю пронизують англійську мову. «[...] Словниковий склад мови постійно змінювався упродовж англійської історії в ході різних завоювань, розвитку торгівлі і впливу культур сусідніх країн. Однією з особливостей запозичень, що прийшли в англійську мову, являється їх кількість, яка є досить великою порівняно з іншими мовами [...]». В середньому запозичення складають більше п'ятдесяти відсотків лексики, а пласт лексики, що залишився, містить у собі споконвічно англійські слова і вирази [4].

Неодмінно потрібно наголосити на тому факті, що мовні запозичення забезпечують досить високу якість міжкультурної комунікації. Словниковий склад сучасної англійської мови включає частина германських слів, а саме: запозичених із скандинавської і давньоанглійської мов, з латинської, російської, французької, іспанської і багатьох інших. Найменування базових концепцій, а також практично усі числівники, мають своє походження із давньоанглійської мови, наприклад: *life and death, night and day, hot and cold...* Велика кількість дієслів, іменників і прикметників пришли із давньоанглійської і скандинавських мов (наприклад, *wife, sit, bring, brother, land, happy, wrong...*). Д.М. Вольнова схиляється до думки, що англійську мову не можна позиціонувати, як мову, яка сформована за допомогою втручання лексичних одиниць із інших мов. Адже, незважаючи на величезну кількість запозичень, граматична структура мови залишається незмінною [4].

Б.О. Ільїш визначає, що серед запозичень розділяються два прошарки: давній прошарок – слова, запозичені у римлян до переселення англо-саксів до Британії, у кельтських жителів Британії та другий прошарок – слова зі сфери релігії та церкви, запозичені у зв'язку з введенням християнства, яке розпочалося у 597 році; ці слова відносяться до VII століття [11, с. 79–80].

Більш глибока взаємодія мов розпочинається вже в острівний період із VII століття, до того ж латинізація давньоанглійської мови збігається з християнізацією германського населення Британії [38, p. 113–116]. Наслідком цієї взаємодії є входження до складу лексики [2, с. 40; 40, p. 38–45] великої кількості слів релігіозно-філософського змісту (але, порівнюючи з першим складом запозичених слів, ці слова мають вже впізнавану класичну форму) та поступово розповсюджується на синтаксис [40, p. 116; 2, с. 108].

Саме через це, за словами О.І. Смирницького, до запозичених слів давньоанглійської мови слід відносити лише такі слова, які проникли до неї після V століття, тобто після того, як англійська мова виділилася як така. Звичайно, вже на материку діалекти племен, що переселилися у Британію, мали певні особливості, відрізняючі ці діалекти від інших континентальних західнонімецьких діалектів. Проте, про окрему давньоанглійську мову можна говорити лише тоді, коли відбулася територіальна приналежність носіїв англосаксонских діалектів, порушення регулярної і суспільно необхідної взаємодії цієї групи діалектів із сусідніми діалектами [26].

Тому власне англійськими запозиченнями (запозичення, що проникли безпосередньо в англійську мову) слід вважати лише запозиченнями епохи християнізації і невелика кількість слів, які були засвоєні англо-саксами на Британських островах від кельтів (у тому числі і латинські запозичення цього періоду, що проникли також із кельтських діалектів) [26].

Важливим є той факт, що через ірландських і римських місіонерів до Англії потрапляє велика кількість латинських рукописів, значна частина яких копіюється, що призводить до виникнення власної, дещо відмінної від континентальної, рукописної традиції [37, p. 48–49, 58–59]. У більшості великих релігіозних центрів, наприклад, Кентербері, Лондон, Рочестер, Йорк, Дорчестер виникають певні літургічні канони. Однак кіль-

кість прозаїчних текстів, створених англійською мовою, весь цей час лишається катастрофічно малою. Майже з 597 року (часу прибуття у Кент місії Августина) до початку IX століття прозаїчна письмова традиція існує лише латинською мовою [42, p. 137]. Кількість латинських літописів, що дійшли до наших віків неможливо порівняти з кількістю манускриптів англійською мовою того ж періоду. Потрібно пам'ятати, що вивчення латині в чужорідній мовній сфері існування можливо було не на слух, як в романських континентальних центрах латинської культури, а лише за допомогою читання, прослуховування пояснень книг і вивчення латинських прикладів, а не в перекладі їх англійською [43, p. 13–23].

До того важливим являється не лише розподіл мов за сферою використання церковна та світська, а й про оцінювання мов за принципом висока та низька, що притаманно не лише *білінгвізму* (практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах) [15, с. 417], а *диглосії* (мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однією мови, що виконують відмінні функції) як соціолінгвістичному феномену [15, с. 420], де свідомо визначалася оцінка мовців за шкалою «урочисте – повсякденне». Приналежність до високого визначається не лише літургічними та біблейськими текстами, а й такими творами, як «Церковна історія народу англів» Беди Достопочтенного, до низького не лише мова неосвіченого носія мови, однак і епічна поезія (досить характерно, що «Церковна історія» дійшла до нас майже в 160 списках, тоді як «Беовульф» зберігся лише в одному рукописі) [45, p. 13–40].

Тобто можна визначити, що відбувається *інтерференція* як взаємодія мовних систем в умовах білінгвізму, яка виникає або у процесі мовних контактів або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. За визначенням С.В. Семчинського, у процесі інтерференції відбувається процес мимовільного, спонтанного перенесення, накладання ознак системи однієї мови на систему іншої. Результат такого перенесення виявляється в появі відхилень від норми та системи однієї мови під впливом іншої. Головним джерелом інтерференції є розбіжності в системах контактуючих мов [25; 3]. Тому інтерференція після цього перестала бути індивідуальним явищем і набула «національного» масштабу. Усі види запозичень були наявні в англійських письмових прозаїчних текстах.

Більшість лінгвістів (Ю.Ю. Дешериєва, В.Ю. Розенцвейг, Л.В. Щерба) визначають інтерференцію як «порушення білінгвами правил співвідношення контактуючих мов» [22, с. 4].

Як пише О.В. Тимофеєва, «[…] події 1066 року призвели до того, що англійська мова драматично змінилася та отримала мутації, які не знала попередня епоха, однак в VII–XI столітті мовна картина була досить неоднорідною та мінливою […]» [28, с. 29].

Мовні колективи були розділені не лише на діалекти і сфери англійського та скандинавського впливу але і на культурно-соціальні касти. Інтерференція проявилася як на рівні діалектів, так і на рівні мов; до того ж другий випадок був представлений досить різнорідними контактами: спорідненими мовами західно-германської групи; з типологічно менш близькими скандинавськими мовами; з романськими мовами – в більшості, з латинською мовою, а також із кельтськими мовами. Мовні контакти між давньоанглійськими діалектами і західно-франкськими діалектами Франції і давньосаксонськими діалектами, які були розповсюджені в Фландрії, Фризії та Північній Німеччині, у раннє Середньовіччя, були досить частими і є природнім результатом торгівлі, паломництва, контактів між релігійними спільнотами, політичних і династичних відношень [38, p. 131].

Серед інших екстралінгвістичних факторів, здатних впливати на інтерференціальні процеси, прийнято вважати інтенсивність мовних контактів, кількість білінгвів у мовному колективі та рівень володіння другою мовою [3, с. 3–5].

Найрозповсюдженішим методом дослідження інтерференції є типологічний опис контактуючих мов, виявлення та співвідношення їх диференціальних ознак у кожній області мови – в області фонетики, граматики та лексики [3, с. 2–3; 10, с. 9].

Цікавим є спостереженнями С.Г. Томасона стосовно типологічного співвідношення між мовами як головного чинника під час мовного контакту, але при контакті близькорідних мов або діалектів однієї мови інтерференція на рівні мовної структури відбувається швидше, ніж при контакті типологічно віддаленіших мов [46].

Серед підходів до вивчення інтерференції в лінгвістиці, як правило, виділяють два: *передбачена, потенціальна інтерференція* – кожна з контактуючих мов розглядається з початкового стану процесу змінення, тобто відбувається зіставлення структур взаємодіючих мов, у результаті якого розкривається повна або часткова розбіжність категорій обох мов; *фактична інтерференція* – контактуючі мови розглядаються, виходячи із кінцевого стану, тобто аналізуються приклади мовної взаємодії у спілкуванні двомовних із подальшим зіставленням належних категорій у системах цих мов [22, с. 6; 10, с. 10].

Важливо зважати на той факт, що із другої половини IX століття мовна політика принципово змінилася. Головну роль зіграла участь короля Альфреда в перекладацьких проектах цього періоду, його хвилював стан «learning geond Angelcynn» («вченості серед англійців») чи епоха Датського права вимагала від нього прийняттям заходів, направлених на підняття національного духу. Політика Альфреда дала початок перекладу декількох великих латинських текстів, а це дало змогу створенню не лише історії давньоанглійських перекладних текстів, але і англійської прозаїчної традиції [45, p. 13–40].

Тобто ми припускаємо, що значна частина запозичень ввійшла в мову саме в цей період, коли переклад тільки розпочався, а письмова традиція ще не була встановлена. Якщо «альфредівську» епоху можливо визначити як період емансипації англійської мови через переклад книг, то в наступні століття з'являються тексти, які дійсно говорять про скорочення культурного розриву між латиною та давньоанглійською мовою. Адміністративно-політичні та культурні зусилля, впроваджені Альфредом для створення єдиного королівства на території вільної від Датського права, в мовному відношенні призвели до того, що об-

ласть вживання уесекського діалекту поступово розповсюдилася на південний-схід, включаючи Лондон і Кентербері та на північ, до долини річки Северн. Тобто з'явився деякий стандартний варіант давньоанглійської (або пізньоусекської), якої не лише створюються нові документи, але і переписуються помилки [45, p. 13–40].

Висновки і пропозиції. Отже, можливо зробити попередні висновки, що запозичення як процес і результат мовних контактів були представлені на всіх етапах еволюції англійської мови. Стосовно давньоанглійського періоду (сер. V – сер. XII ст.), то він став початком входження запозичених лексичних одиниць (Б.О. Ільїш), хоча, якщо говорити про інтенсивне поповнення лексичного фонду мови, то звичайно середньоанглійський період (XI–XIV ст.) є значно продуктивнішим із цієї точки зору (Дж. Алгео, Д.М. Вольнова, О.М. Морозова, С.Г. Томасон).

Але слід зважати на той факт, що історичні події давньоанглійського періоду такі, як: переселення, християнізація, війни, побутові та торгівельні зв'язки викликали необхідність залучення нових лексичних одиниць до давньоанглійської мови, щоб закрити лакуни мови від нестачі нових понять. Тобто відбувається інтерференція (С.В. Семчинський), яка зумовлена розбіжностями в системі контактуючих мов. Мовні колективи розділилися на діалекти, сфери впливу та культурно-соціальні касти. Адже відомо, що мовні контакти між діалектами були досить частими, а також не існує жодного діалект у чистому вигляді (І. Сінгх) і це природній результат торгівлі, паломництва, контактів між релігійними спільнотами, політичними та династичними відносинами. Тобто, можливо твердити, що запозичення проникали до лексики, поповнюючи словниковий фонд давньоанглійської мови та надали можливості визначити когнітивну спрямованість розумових процесів давнього суспільства, що є наразі дуже актуальною сферою наукових досліджень.

У перспективі плануємо опублікувати види та типи давньоанглійських мовних запозичень.

Список літератури:

1. Аракин В.Д. История английского языка: [учебное пособие]. [2-е изд.]. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. 272 с.
2. Бруннер К. История английского языка / [под ред. и предис. Б.А. Ильиша; пер. с нем. С.Х. Васильевой;]. М.: Издательство иностранной литературы,1955. Т. 1. 277 с.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979. 263 с.
4. Вольнова Д.Н. Иностранные заимствования как один из источников словарного состава английского языка // Современные научные исследования и инновации: электронный научно-практический журнал, 2014. URL: http://web.snauka.ru/issues/2014/12/39354
5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность:становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. 1996. № 1. С. 64–72.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурологическая парадигма личности: монография / Владимир Васильевич Воробьев. М.: РУДН, 1996. 170 с.
7. Даржинова Л.В., Сарангаева Ж.Н. Роль заимствований в английском языке // Вестник калмыцкого университета. 2015. № 3. С. 22–26.
8. Дешериева Ю.Ю. Проблема лингвистической интерференции в современном языкознании // Теоретические проблемы социальной лингвистики. 1981. С. 240–255.
9. Жабко К.О. Запозичення як процес взаємовпливу мов (на матеріалі новогрецької мови) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2015. № 51. С. 197–199.
10. Иванов В.В., Иванова В.А. Грамматическая интерференция и проблемы культуры русской речи // Грамматическая интерференция в условиях национально-русского двуязычия. 1990. С. 6–14.
11. Ильиш Б.А. История английского языка. М.: Высшая школа, 1968. 418 с.
12. Кибрик А.Е. Куда идет современная лингвистика? М.: МГУ, 1995. С. 219.
13. Костомаров Н.И. Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики // Филология. 2014. С. 198–202.
14. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: [підр. для студ. філ. спец. вищ. навч. закл.]. К.: Академія. 2001. 368 с.
15. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [підручник]. [2-ге вид.]. К.: Академія, 2006. 464 с.
16. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука // Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 34–47.
17. Лотте Д.С. Как работать над терминологией. Основы и методы. М.: Наука, 1968. 76 с.
18. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія / Алла Леонідівна Міщенко. Вінниця: Вид-во Нова книга, 2013. 448 с.
19. Морозова О.Н., Лобанова А.О. Скандинавские заимствования в английском языке // XIX царскосельские чтения. 2015. № 19. С. 338–341.
20. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. [3-е изд.]. М.: Флинта: Наука, 2006. 320 с.
21. Ньюмейер Ф.Дж. Спор о функционализме и формализме в лингвистике и его разрешение // Вопросы языкознания. 1996. № 2. С. 43–54.
22. Розенцвейг В.Ю. Упрощение лексико-семантической синтагматики при языковом контакте // Теория языка, методы его исследования и преподавания (К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы). 1981. С. 229–233.
23. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. Л.: Наука, 1972. 80 с.
24. Сарангаева Ж.Н. Роль заимствований в английском языке // Вестник калмыцкого университета. 2015. № 3. С. 22–26.
25. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів). К.: Вища школа, 1974. 256 с.
26. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык / [под ред. В.В. Пасека]. М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998. 307 с.
27. Тимофеева О.В. Latin Originals in Lord's Prayer III // Университетское переводоведение. 2001. № 2. С. 325–330.

28. Тимофеева О.В. Синтаксис древнегерманских переводов Pater Noster (к вопросу о переводческой доктрине Средневековья) // Материалы XIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. 2000. № 8. С. 81–85.
29. Ткаченко О.Б. Мова і національна ментальність. К.: Нова філологія, 2007. 240 с.
30. Тукалевская Н.Ю. Заимствование как один из способов культурной адаптации языка // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2008. № 5. С. 246–249.
31. Чупрына О.Г. Семасиологическое исследование темпоральной лексики древнеанглийского языка: дис. ... док. фил. наук. М., 2001. 341 с.
32. Шепелева Е.В. Влияние скандинавськиx заимствований на формирование современного английского языка // Филологические науки. 2007. № 3. С. 181–183.
33. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1958. Т. 1. 184 с.
34. Янмурзина Р.Р. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия // Вестник Башкирского университета. 2014. № 1. С. 132–135.
35. Algeo Jh. The origins and development of the English language. Wadsworth: Cengage learning, 2010. 347 p.
36. Baugh Al., Cable T. A history of the English language. L.: Pearson, 2002. 447 p.
37. Brown M.P. A Guide to Western Historical Scripts from Antiquity to 1600. L.: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2002. 138 p.
38. Gneuss H. Anglicae linguae interpretatio: Language Contact, Lexical Borrowing and Glossing in Anglo-Saxon England // Proceedings of the British Academy. 1993. P. 107–148.
39. Hogg R. An introduction to Old English. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. 163 p.
40. Jespersen O. Growth and Structure of the English Language. Leipzig: B.G. Teubner; New York, G.E. Stechert & Co, 1935. 278 p.
41. Lehmann W.P. Proto-Indo-European Syntax. Austin: University of Texas, 1974. 289 p.
42. Nickel G. Die Expanded Form im Altenglischen: Vorkommen, Funktion und Herkunft der Umschreibung beon/wesan + Partizip Prasens. Neumünster: Wachholtz, Neumiinster, 1966. 400 p.
43. Piltz A. The World of Medieval Learning. Oxford: Blackwell, 1981. 299 p.
44. Singh I. The history of English. L.: Hodder education, 2005. 226 p.
45. The Cambridge History of the English Language. [edit. by R.M. Hogg]. Cambridge: Cambridge University press,1992. 640 p.
46. Thomason S.G. Language Contact. Edinburgh: Edinburgh University press, 2001. 428 p.

Карлова В.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ДРЕВНЕАНГЛИЙСКАЯ ЗАИМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА КАК РЕЗУЛЬТАТ РЕЧЕВЫХ КОНТАКТОВ ДРЕВНЕГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье рассматривается древнеанглийская заимствованная лексика как результат контактов древнего общества и определяются факторы, которые способствовали ее активному внедрению в лексический состав языка. Определено этапы истории английского языка. Раскрыто понятие «интерференция» и ее связь с билингвизмом как фактор, который сподвиг вхождению заимствованных лексических единиц. Отмечено, что первым периодом введения заимствований был англосаксонський этап (сер. V – сер. XII в.).
Ключевые слова: заимствование, древнеанглийский язык, древнеанглийский период, интерференция, билингвизм.

Karlova V.A.
National Pedagogical Drahomanov University

OLD ENGLISH BORROWINGS AS THE RESULT OF THE OLD SPEECH CONTACTS OF COMMUNITY

Summary
The article deals with the Old English borrowings as the result of the ancient population contacts and the factors are determined which made the progress of its involvement in the vocabulary. The periods of the English history are defined. It is explored the notion «interference» and its connection with bilingualism as the factor, which helped loanwords get into. It is decided that the first period of the borrowings into English was Old English period (mid. V – mid. XII c.).
Keywords: borrowing, Old English, Old English period, interference, bilingualism.

УДК 808

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ НА РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Кобевко Г.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано основні проблеми розвитку гендерної лінгвістики. Зроблено спробу через низку досліджень показати як культурні та соціальні чинники впливають на формування мовної поведінки в осіб різної статі.
Ключові слова: гендер, гендерна лінгвістика, гендерні стереотипи, чоловіча та жіноча мова.

Постановка проблеми. Становлення гендерної лінгвістики як окремої галузі в українському мовознавстві припадає на другу половину минулого століття – той час, коли країна зазнає трансформації у всіх сферах соціального життя. Велика увага зосереджується на проблемі поведінки людини, розвитку діяльності, самоідентичності.

Дослідники в галузі соціології, психології, філософії інтерпретують дещо «нову» особистість через поняття «гендеру». Тобто, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7, с. 11].

Гендерні дослідження відбуваються і на рівні мови. Мовознавці пропускають крізь призму гендеру наукові інтереси в галузі лексики, граматики, стилістики, психолінгвістики, теорії дискурсу чи комунікації, за допомогою нестандартних евристичних підходів шукають нове у відомому, що умовно можна вважати відгалуженням гендерної лінгвістики [10, с. 236].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження стали наукові праці, присвячені вивченню гендеру у лінгвістиці (Л. Ставицької, Н. Собецької, Ю. Маслової, О. Горошко, А. Кириліної, Л. Корнеєвої та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні актуальним питанням у лінгвістиці залишається дослідження мовленнєвих особливостей гендеру, а саме – відмінність та схожість в умовах сучасних глобалізаційних процесів мовних моделей у осіб різної статі, що впливають на сприйняття певних культурних норм у суспільстві та характеризують подальшу поведінку в ньому.

Мета статті схарактеризувати сучасний стан та проблеми розвитку гендерної лінгвістики в мовознавстві, розкрити вплив соціокультурного аспекту на формування мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці виділяють кілька підходів дослідження гендеру. О. Горошко у своїх наукових працях виокремлює три:

– перший підхід зосереджується на дослідженні соціальної природи мови жінок та чоловіків, він направлений на виявлення мовних відмінностей, що можна пояснити особливостями перерозподілу соціальної влади у суспільстві. Чоловіча або жіноча мова визначається як функціональна похідна від основної мови, використовується в тих випадках, коли співрозмовники знаходяться на різних рівнях соціальної ієрархії;

– другий підхід – соціолінгвістичний, що науково редукує жіночу і чоловічу мову до особливостей мовної поведінки статі;

– третій підхід направлений на когнітивний аспект відмінностей у мовній поведінці представників різної статі. Основна увага зосереджується на створенні цілісних лінгвістичних моделей когнітивних підстав мовних категорій [2].

Н. Собецька розглядає гендер як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами – статусом, віком, соціальною групою тощо [9, с. 29]. Дослідниця наголошує на тому, що аналіз чоловічої і жіночої мови, вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки у різних комунікативних ситуаціях неможливий без урахування культурної традиції конкретного суспільства [9, с. 28].

Культура будь-якого суспільства є неповторною та індивідуальною. Вона є носієм традицій, матеріальних і духовних цінностей, колориту світогляду людства, що створювався та накопичувався протягом багатьох століть у соціумі. Кожна культура несе в собі уявлення про те, якими характеристиками наділені чи мають бути наділені індивіди, котрі проживають у цьому соціокультурному середовищі, при цьому окрема увага акцентується на ролі поведінки особистості, що пояснюється приналежністю до різної статі.

Узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами. Вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити [7, с. 158].

У суспільній науковій думці довго існував міф про природне призначення жінок і чоловіків. Дослідження вченої-антрополога та психолога Маргарет Мід «Стать і темперамент» (1935 р.) розбило вщент уявлення щодо тих суджень, що чоловіки і жінки самою природою створені для певних ролей. Дослідниця зазначає, що статеві відмінності використовуються суспільством як основа для диференціації суспільства, але сутність цих ролей не є біологічно обумовленою,

вони склалися внаслідок культурних і соціальних відмінностей [1, с. 18].

Продовжуючи думку вище сказаного, ми говоримо про гендерну культурну особистість, яка проживаючи у певному соціумі, формує властиві лише їй знання, ціннісні поведінкові орієнтири, ідеали та є частиною формування гендерної картини світу в цілому. Вивчаючи мовну поведінку такої особистості, вчені намагаються виявити національні способи реалізації основних констант людської культури, зокрема концептів «жінка» і «чоловік» в діахронії і синхронії (у лексикографічних джерелах (тлумачних, фразеологічних словниках), у ЗМІ, художній літературі, досліджують прояви мовного сексизму, який несе у собі упереджений характер і викликаний не свідомим утиском, а традицією, що склалася нормами мови, зокрема у науковому і офіційно-діловому стилях [11].

У науковій літературі звертають увагу на ще один важливий аспект при вивченні стереотипів: варто розрізняти стереотипи (моделі) поведінки і власне поведінку, тобто конкретну дію, що являє собою об'єктивацію стереотипу. У цьому випадку стереотип виконує роль програми поведінки, що реалізується в поведінковому тексті [3, с. 133].

Досліджуючи сьогодні соціальну роль чоловіка і жінки в Україні, ми спостерігаємо, що вони взаємозв'язані і переплітаються у різних сферах суспільного життя. Якщо раніше ми могли окреслити чітку межу між статями і їхніми функціями у професійній діяльності на роботі, обов'язками у сім'ї, перед країною тощо, то зараз ця межа поступово стирається, що зумовлено прагненням до рівності, але ідейно не є до кінця сприйнятою та соціально бажаною, однак будь-які процеси впливають на формування мовної моделі індивіда. Ю. Маслова, досліджуючи мовну репрезентацію гендеру, наголошує на тому, що чоловіки і жінки використовують мову таким чином, щоб бути адекватно сприйнятим(ою) представниками протилежної статі [5].

У лінгвістиці виділяють три типи конструювання гендеру:

– нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму);

– маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети);

– креативний (ситуативно – специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічності та жіночності) [5].

А. Кириліна на основі гендерних досліджень у мовознавстві виділяє типові лексичні особливості у спілкуванні чоловіків і жінок: жінкам більш властиве фатичне мовлення, їм легше переключатися з однієї розмови на іншу, змінювати ролі в акті комунікації. Чоловікам це вдається важче, у них виникає «психологічна глухота» – захоплені однією темою, чоловіки не реагують на репліки, що з нею не пов'язані; в якості аргументів жінки частіше посилаються і наводять приклади конкретних випадків з особистого досвіду або найближчого оточення; аналізується проблема перебивання у спілкуванні, акцентується увага на поліфонії розмови з однієї сторони, однак частіше відбувається перебивання жінок чоловіками, з іншої. При цьому перебивання чоловіків чоловіками заважає комунікації; чоловіча мова відзначається термінологічністю, прагненням до точності номінації, більш сильним впливом фактору «професія», значна відмінність, порівнюючи з жіночою мовою, у використанні експресивної, навмисно загрубілої лексики. Ненормативну лексику використовують в одностатевих групах і чоловіки, і жінки, але використовувати її у змішаних групах не прийнято; до типових рис жіночої мови відносять гіперболізовану експресивність, часте вживання вигуків; асоціативні поля чоловічої та жіночої мови співвідносяться з різними фрагментами картини світу: спорт, полювання, професійна, військова сфера (для чоловіків), природа, тварини, навколишній світ (для жінок); жіночій мові притаманна емоційно-оцінна лексика, а в чоловічій мові оцінна лексика найчастіше нейтральна; жіноча мова має тенденцію до інтенсифікації перш за все позитивної оцінки. У чоловічій мові більш виражена негативна оцінка, що включає стилістично знижену, лайливу лексику та інвективи [3, с. 71].

Цікаві спостереження у спілкуванні між чоловіками і жінками наводить Н. Собецька. Дослідниця зазначає, що чоловіки у процесі комунікації зосереджують увагу на факти, цифри і результати, в той час як для жінок важливіша атмосфера спілкування. Чоловіки зорієнтовані на соціальні статуси і владу, пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів, а чоловіки цю дистанцію підтримують [8].

Багато дослідників, порівнюючи мову чоловіків і жінок, звертають увагу не тільки на вербальну комунікацію, але й на невербальну: жести, міміку, манери, поведінку. Через такий спосіб обміну певними повідомленням, умовно розрізняють кінетичні засоби за статевою приналежністю. Для чоловіків типовим є чухати потилицю в стані подиву; потирати руки в очікуванні чогось позитивного; бити кулаком об стіл в стані гніву та ін. Для жінок – жести сплеснути руками, виражаючи подив; закривати обличчя руками, хустинкою, пальцями в стані засмути, плачу; ходити вперед-назад, схрестивши руки перед грудьми в стані роздратування, страху та інші [6, с. 118].

У ході аналізу гендерних мовних відмінностей акцентується увага на тому, що немає чіткої межі між чоловічою та жіночою мовами, адже дуже часто спостерігаються випадки, коли ті чи інші мовні явища виявлені у чоловіків і жінок пов'язані не за статевою приналежністю, а з психічними особливостями, характером, професією, роллю у соціумі. І те, що в різних комунікативних ситуаціях людина виявляє різну мовленнєву поведінку, що не відповідає гендерним стереотипам, робить мову ще багатшою та відкритішою.

Так вже склалося, що ми не можемо уникнути мовних норм, але з розвитком суспільства вони піддаються змінам. Важливий чинник, який вплинув на те, що чоловіки та жінки використовують мову з різними соціальними намірами, є різна соціалізація у дитинстві, коли змалечку нам нав'язують, що повинен (повинна) вдягати, говорити та як себе поводити хлопчик/дівчин-

ка. Зважаючи на це, їхнє мовлення відображає рольові й ієрархічні відмінності, що притаманні гендерній культурі обох статей. Мова виступає індикатором, що допомагає виявити марковані гендерні елементи та інтерпретувати їх.

Л. Корнєєва, досліджуючи мовленнєву поведінку чоловіків та жінок, говорить про андоцетризм у мові, тобто про гендерну асиметрію. Для прикладу, зазначаючи, що носії української (незалежно від статі) послуговуються одними й тими ж мовними одиницями, відмінності між їх мовами можливі, але не обов'язкові. Дослідниця відкидає таке поняття, як чоловіча чи жіноча мова, вона говорить про два стилі спілкування, що асоціюються з чоловічою або жіночою поведінкою – маскулінний та фемінний, і вибір одного з них визначається не статевою приналежністю, а гендерною самоідентифікацією особистості [4, с. 107–108]. Науковці виділяють ще й третій тип поведінки – андрогінний, що поєднує в собі високий розвиток фемінності і маскулінності в одній людині. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості [7, с. 139].

Висновки і пропозиції. Можна стверджувати, що будь-які поведінкові мовні відмінності у соціальних групах залежать у першу чергу від характеру особистості, її почуттєвого та емоційного сприйняття світу, самопізнання та самоаналізу. Вибір мовних засобів чоловіками та жінками пояснює їхнє ставлення до самих себе, один до одного та формує їхню роль у соціумі. Ця роль може бути сприйнятою або відкинутою, залежно від культурного чинника. Останнім часом в українській культурі відбувається переосмислення традиційної репрезентації гендеру, що знаходить свій відбиток не тільки в щоденному спілкуванні, а й у художніх та поетичних творах, ЗМІ, рекламі. Для дослідників гендерної лінгвістики відкриваються нові горизонти можливостей для аналізу, вивчення та узагальнення мовного конструювання гендеру на різних рівнях комунікації: побутовому, професійному, політичному, економічному та ін.

Список літератури:

1. Гендерна абетка для українських медіа / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О.: посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. – Луцьк: ВМА «Терен», 2013. – 106 с.
2. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm
3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: «РОССПЭН», 2004. – 252 с.
4. Корнєєва Л. Гендерний аспект комунікації / Л. Корнєва // Філологічні науки. – 2013. – Вип. 13. – С. 106–113.
5. Маслова Ю. П. Мовна реперзентація гендеру / Ю. П. Маслова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/1307/1/maslova6%20120412.pdf
6. Осіпова Т. Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації / Т. Ф. Осіпова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7. – С. 109–120.
7. Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
8. Собецька Н. Комунікативний клімат та типові тенденції спілкування у сучасній лінгвістиці. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/7724
9. Собецька Н. В. Гендер і мова в сучасному лінгвістичному світі // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2014. – Вип. 15. – С. 28–36.
10. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство: Науково-теоретичний журнал. – 03/2008. – № 2/3. – С. 236–246.
11. Шутова Л. Становление гендерной лингвистики на современном этапе. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gisap.eu/node/22466

Кобевко А.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТА НА РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация
В статье проанализированы основные проблемы развития гендерной лингвистики. Сделана попытка показать как культурные и социальные факторы влияют на формирование речевого поведения у индивидуумов разного пола.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, гендерные стереотипы, мужская и женская речь.

Kobevko H.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIOCULTURAL INFLUENCES ON THE DEVELOPMENT OF GENDER LINGUISTICS

Summary
The article analyzes the main problems in the development of gender linguistics, shows influence of cultural and social factors on formation people's behavior with different sexes in language.
Keywords: gender, gender linguistics, gender stereotypes, male and female language.

УДК 821.112.2Д-309

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Кучер З.І., Сидоренко Л.М.
Черкаський державний технологічний університет

Інтенсифікація міжмовних контактів як у нашій країні, так і в усьому світі потребує ґрунтовного дослідження проблем перекладу. Пропонована стаття присвячена дослідженню граматичних особливостей перекладу німецьких фахових різногалузевих текстів українською мовою. Знання цих особливостей забезпечує правильне застосування основних прийомів перекладацьких трансформацій у процесі перекладу.
Ключові слова: граматична одиниця, граматична трансформація, граматична заміна.

Постановка проблеми. В умовах міжнародного співробітництва у різних галузях надзвичайно зростає роль перекладу як засобу, який обслуговує економічні, суспільно-політичні, наукові, культурно-естетичні та інші відносини між державами.

Основне завдання перекладу різногалузевих текстів, які мають певні стилістичні, лексичні та граматичні особливості, полягає в тому, щоб точно та зрозуміло донести до читача інформацію, закладену в оригіналі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою перекладу фахових текстів займалися багато вітчизняних лінгвістів та перекладачів-практиків, серед яких варто відзначити В. І. Карабана [1], Т. Р. Кияка [3; 4], А. М. Науменка [3; 4], О. Д. Огуя [3; 4], А. Л. Міщенко [8].

Проте, не зважаючи на значну кількість наукових розвідок у галузі науково-технічного перекладу, на сучасному етапі бракує досліджень, які висвітлюють саме граматичні аспекти перекладу німецькомовних різногалузевих текстів українською мовою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча зазначена проблема була частково досліджена у теоретичному аспекті, важко погодитись, що це питання вичерпане, оскільки перед перекладачем постають все нові труднощі під час перекладу фахових текстів різних галузевих напрямів.

Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком міжнародних відносин, а саме співпрацею у різних професійних галузях, що потребує ґрунтовних досліджень окремих аспектів перекладу різногалузевих текстів.

Мета статті полягає у виявленні граматичних особливостей перекладу німецькомовних різногалузевих текстів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати конкретні завдання:

- опрацювати теоретичні джерела із зазначеної проблеми;
- визначити основні прийоми граматичних трансформацій, застосованих під час перекладу різногалузевих текстів;
- проілюструвати на основі фактичного матеріалу граматичні особливості перекладу різногалузевих текстів.

Об'єктом дослідження є німецькомовні фахові тексти, які належать до різних галузей професійної діяльності.

Предметом дослідження є граматичні особливості перекладу німецькомовних різногалузевих текстів.

Джерела дослідження: технічні інструкції до приладів, медичні інструкції щодо застосування лікарських засобів та їхні українські переклади.

Виклад основного матеріалу. Вимоги до перекладу німецькомовних фахових різногалузевих текстів складають самостійну теоретичну та практичну проблему, вирішення якої потребує глибокого аналізу та вивчення не лише лексичних, а й граматичних аспектів. Обов'язковою умовою адекватного перекладу фахового тексту є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення відповідно до норм мови перекладу. Зрозуміло, що перекладач повинен бути добре обізнаним з граматичними особливостями вихід-

ної та цільової мов, основами теорії перекладу взагалі та науково-технічного перекладу зокрема, а також вміло застосовувати різні прийоми граматичних трансформацій, які обумовлені, як правило такими причинами:

– Відсутність формального граматичного відповідника в одній з мов.

– Різниця у сфері використання того чи іншого граматичного явища.

Структури німецької та української мов докорінно відрізняються одна від одної, і адекватність передачі граматичних конструкцій однієї мови засобами іншої залежить від вмінь та навичок перекладача. Для рівноцінного перекладу необхідно визначити точне значення кожної граматичної форми оригіналу та знайти відповідник в українській мові. При цьому, слід враховувати той факт, що між текстом оригіналу та текстом перекладу, особливо на морфологічному рівні, спостерігаються суттєві міжмовні відмінності, в основі яких лежать особливості системи та норми мов.

До граматичних особливостей, що мотивують застосування прийомів морфологічно-категорійних трансформацій під час перекладу німецькомовних науково-технічних текстів, на думку українських дослідників Т. Р. Кияка, А. М. Науменка, О. Д. Огуя [4, с. 221], належать такі:

а) розбіжності у будові мови як наборі певних граматичних категорій та форм: німецькі артиклі, наприклад, як категорія означеності/неозначеності, що визначають новизну інформації, невідомі українській мові;

б) різний обсяг змісту подібних конструкцій;

в) відмінні функціональні характеристики, наприклад, різні форми однини та множини;

г) відмінне частотне навантаження активного та пасивного стану, дійсного та мовного способів, інфінітивних конструкцій тощо;

д) різнотипність вираження «формального» підмета та додатка «man», «es», неможливих у структурі українського речення; використання лексичних засобів для вираження граматичних категорій;

е) відмінна сполучуваність слів тощо.

Зазначимо, що граматичні трансформації під час перекладу іноді поєднуються із лексичними, оскільки не завжди існують у чистому вигляді.

У процесі порівняльного аналізу текстів технічних інструкцій до приладів та медичних інструкцій щодо застосування лікарських засобів з їхніми українськими перекладами детальніше розглянемо використання різнотипових прийомів граматичних трансформацій, які застосовуються при перекладі фахових німецькомовних текстів українською мовою.

1) Wird eine Schraube mit einem Schraubenkopf kleiner als 9 mm verwendet, **muss** eine Unterlegscheibe **eingesetzt werden** (1).	Якщо діаметр головки гвинта становить менше 9 мм, **необхідно використовувати** шайбу (5).

В процесі перекладу вищезазначеного речення було використано прийом граматичної заміни стану, у процесі якого німецьку пасивну конструкцію перекладено українською мовою за допомогою активного стану. Це зумовлено відмінностями у МО та МП, слід зазначити, що в німецькій мові пасив вживається набагато частіше, ніж в українській.

2) Die Öffnungen für die Belüftung und Hitzeverteilung **dürfen niemals abgedeckt werden** (2).	**Не закривайте** вентиляційні отвори і отвори для виведення тепла (6).

У наведеному прикладі пасивна конструкція оригінального речення передана в українській мові наказовим способом. Ця трансформація є досить типовою для технічних інструкцій, що зумовлено відмінностями у граматичній структурі двох мов.

3) Um den effizientesten Betrieb und den geringsten Energieverbrauch sicherzustellen, tauen Sie die Gefriertruhe ab, sobald der Frost an den Wänden der Gefriertruhe mehr als 5 bis10 mm dick ist (1).	Для найефективнішої роботи і мінімального споживання енергії розморожуйте морозильник, коли на його стінках з'явились надлишкові відкладення інею або їх товщина досягла 5–10 мм (5).

У зазначеному прикладі інфінітивна конструкція *«um+sicherzustellen»* відтворена в мові перекладу прийменниковою конструкцією, що вмотивовано розбіжностями в системі МО та МП.

4) Kontrollieren Sie die Schüssel gelegentlich, um zu **verhindern**, dass das Wasser überläuft (6).	Час від часу перевіряйте піддон, щоб вода не переливалася (5).

В цьому прикладі інфінітивна конструкція «um+zu+*verhindern*» взагалі вилучена, що зумовлено відмінностями у граматичній структурі мов.

5) Um Geruchs- und Schimmelbildung zu vermeiden, **sollte** die Tür ein wenig offen **gelassen werden**. Blockieren Sie hierfür die Tür oder entfernen Sie sie zur Gänze (2).	Щоб уникнути утворення запахів і плісняви **залиште** двері злегка **відкритими: за необхідності** заблокуйте їх **у** відкритому положенні або зніміть їх (6).

У наведеному прикладі наявні декілька прийомів граматичних трансформацій, а саме: об'єднання речень та заміна пасивної конструкції наказовим способом.

6) Die Gefriertruhe wurde vor kurzem über einen **längeren** Zeitraum vom Strom genommen. Die Gefriertruhe benötigt vier Stunden, um vollständig abzukühlen (1).	Морозильник було нещодавно відключено на **певний** проміжок часу. Морозильнику необхідно чотири години, щоб повністю охолонути (5).

У цьому прикладі в процесі перекладу застосовано прийом граматичної заміни, а саме ступеня порівняння. Прикметник *längeren* у вищому ступень замінено за допомогою способу контекстуальної заміни прикметником *певний*.

7) Sobald das Gerät installiert ist, müssen das Stromkabel und die Steckdose einfach **zugänglich** sein (2).	У встановленому приладі має забезпечуватися **легкий доступ** до електричного шнура і розетки (6).

У реченні наведено приклад граматичної заміни частин мови. Прикметник *zugänglich* заміне-

но на словосполучення іменника та прикметника згідно з нормою української мови.

8) Es ist möglich, dass Sie bemerken, dass Ihr Herz **schneller** schlägt als gewöhnlich und dass Sie **zittern**. Sie können auch unter Schwindel, Kopfschmerzen, Muskelschwäche und Gelenkschmerzen **leiden** (3).	Ви можете помітити **сильне** серцебиття і **тремтіння**. Також можливі прояви **симптомів** запаморочення, головного болю, м'язової слабкості та болю у суглобах (7).

У цьому реченні наведені приклади використання кількох граматичних трансформацій: граматична заміна ступеня порівняння прикметника та заміна дієслова *«zittern»* іменником *«тремтіння»*, а також дієслово *«leiden»* передано за допомогою іменника *«симптом»*.

9) Wenn Sie die Anwendung von Seretide **abbrechen**. Es ist sehr wichtig, dass Sie Seretide täglich nach den Anweisungen Ihres Arztes anwenden. Wenden Sie es so **lange** an, bis Ihr Arzt Ihnen rät, es abzusetzen. **Brechen** Sie die Anwendung von Seretide nicht plötzlich **ab** und **verringern** Sie nicht plötzlich die Dosis. Das könnte zu einer Verschlechterung Ihrer Atmung führen (4).	У разі **припинення** прийому Серетиду. Дотримуйтесь щоденного прийому препарату згідно з рекомендаціями Вашого лікаря. **Тривалість** прийому визначається лікарем. **Не рекомендується** раптове припинення прийому препарату або **зменшення** дози. Це може призвести до погіршення дихання (8).

У зазначеному прикладі наявні декілька прийомів граматичних замін частин мови: дієслово *«abbrechen»* перекладено за допомогою іменника *«припинення»*, прикметник *«lange»* іменником *«тривалість»*, дієслово *«abbrechen»* безособовим словосполученням *«не рекомендується»*, а дієслово *«verringern»* замінено іменником *«зменшення»*. Використання зазначених замін вмотивовано нормою української мови.

10) Wenn bei Ihnen ein Allergietest **durchgeführt werden soll**, fragen Sie bitte Ihren Arzt, ob Sie die Einnahme von Cetirizin HEXAL für einige Tage vor dem Test unterbrechen sollen, da dieses Arzneimittel das **Ergebnis** eines Allergietests beeinflussen könnte (4).	Якщо Вам **потрібно пройти** тест на алергію, порадьтеся з лікарем, щодо необхідності припинення прийому препарату Цетризингексал, перед тестом, оскільки цей лікарський засіб може вплинути на **результати** даного тесту (8).

У цьому прикладів процесі перекладу було використано заміну пасивної конструкції мови оригіналу активним станом в мові перекладу. Окрім цього, необхідно визначити заміну форми числа: іменник *«Ergebnis»* замінюється іменником у множині *«результати»*, що вмотивовано нормою мови перекладу.

11) Wenn Sie versehentlich einmal zu wenig eingenommen haben oder die **Einnahme** von Sinupret forte vergessen haben, nehmen Sie beim nächsten Mal nicht etwa die doppelte Menge ein, sondern fahren Sie mit der Einnahme von Sinupret forte, wie von Ihrem Arzt **verordnet** oder in der Gebrauchsinformation beschrieben, fort (3).	Якщо ви випадково прийняли малу дозу, або взагалі забули **прийняти** Синупрет форте, ні в якому разі не приймате наступного разу подвійну дозу, а продовжуйте прийом за **призначенням** лікаря, або згідно з інструкцією (7).

На цьому прикладі продемонстровано використання способу заміни частин мови. Іменник *«Einnahme»* перекладено дієсловом *«прийняти»*, а дієслово *«verordnen»* іменником *«призначення»*.

12) Die Entzündung der Nasenschleimhaut geht zurück und die Schleimhaut schwillt ab. Die Nebenhöhlen öffnen sich. Das Druckgefühl lässt nach. Die Selbstreinigungskraft der Atemwege wird wiederhergestellt. Sie können wieder **freier** atmen (3).	Запалення слизової оболонки носа проходить, і слизова стухає. Навколоносові пазухи відкриваються. Відчуття тиску знижується. Самоочисна здатність дихальних шляхів відновлюється, і Ви знову можете **вільно** дихати (7).

В процесі перекладу вищезазначеного речення застосовано спосіб граматичної заміни ступеня порівняння. Прикметник у порівняльному ступені *«freier»* замінено звичайним прислівником *«вільно»*. Окрім цього, останні два речення у процесі перекладу були поєднані, що свідчить про використання способу об'єднання речень.

13) Das Gerät muss daher vor dem ersten Gebrauch gespült werden (2).	Перед тим, як почати користуватися приладом, ці частини необхідно ретельно промити (6).

Задля подолання розбіжностей між системами МО та МП у вищенаведеному прикладі в процесі перекладу було використано заміну синтаксичної конструкції речення, окрім цього для адекватного сприйняття відбувається заміна пасивної конструкції активною.

14) Unsere Produkte werden hergestellt, um höchste Ansprüche an Qualität, Funktionalität und Design zu erfüllen (2).	Наші вироби сконструйовані **у відповідності** до найвищих стандартів якості, функціональності та дизайну (6).

Під час перекладу речення застосовано заміну інфінітивної конструкції реченням із складним прийменником *«у відповідності»*, що є типовим нормі мови перекладу. Вмотивовано вживання зазначеної трансформації прагненням подолати розбіжності між системою і нормою МО та МП.

15) Wichtige Sicherheitshinweise (2).	Важливі рекомендації **щодо** безпеки (6).

У вище наведеному прикладі відбувається також заміна синтаксичної конструкції в процесі перекладу, яка вмотивована прагненням використати конструкцію, яка є адекватною для норми української мови.

16) **Falls** es kommerziell, in **ungeeigneter Weise**, oder nicht im Sinne der Bedienungsanweise **benutzt wird**, übernimmt der Hersteller keine Haftung und, die Garantie entfällt (1).	**У разі** будь-якого комерційного використання, **неправильного використання** або недотримання інструкцій, виробник не несе ніякої відповідальності і гарантія не поширюється (5).

У вищенаведеному прикладі наявна значна кількість граматичних трансформацій. В процесі перекладу підрядного сполучника *falls* та словосполучення *ungeeigneter Weise* було використано контекстуальну заміну. Окрім цього, присудок виражений пасивною конструкцією, вилучено та замінено іменниковою конструкцією, що свідчить також про наявність таких граматичних трансформацій, як заміна частини мови та заміна синтаксичної конструкції.

Висновки та пропозиції. Під час порівняльного аналізу технічних інструкцій до приладів, медичних інструкцій щодо застосування лікарських засобів з їхніми українськими перекладами було виявлено значну кількість морфологічно-категорійних трансформацій, які проявляють себе переважно в синтагматичних змінах тексту – у перестановці слів чи категорій, або заміні певної граматичної категорії. Загалом під час перекладу найчастіше використовують такі прийоми граматичних трансформацій, як заміна форм числа, заміна форм часу, заміна стану і способу, ступенів порівняння, заміна частин мови, а також заміна порядку слів та членів речення. Підсумовуючи, слід наголосити, що для точного та адекватного перекладу фахових різногалузевих текстів перекладач має володіти достатнім рівнем перекладацької компетенції та добре орієнтуватися у тій галузі перекладу, в якій він працює.

Список літератури:

1. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – К.: Політична думка, 1997. – 300 с.
2. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
3. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
4. Кияк Т. Р., Науменко А. М, Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник для студентів вищ. навч. закл. / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2014. – 640 с.
5. Кур'янова М. О. Граматичні труднощі перекладу німецькомовних науково-технічних текстів українською мовою: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / М. О. Кур'янова. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 202 с.
6. Кучер З. І., Орлова М. О., Редчиць Т. В. Практика перекладу / З. І. Кучер, М. О. Орлова, Т. В. Редчиць. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 502 с.
7. Латышев Л. К. Технология перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. вузов и фак. / 2-е изд., перераб. и доп. / Л. К. Латишев. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 320 с.
8. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія / А. Л. Міщенко. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 448 с.
9. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь,1992. – 248 с.
10. Heidrich F. Kommunikationsoptimierung im Fachübersetzungsprozess. – Berlin: Frank & Timme, 2016. – 117 S.

Список джерел фактичного матеріалу:

1. Bedienungsanleitungen Gefriertruhe»Indesit OF 1A 100».
2. Bedienungsanleitungen Herd und Ofen «IndesitI5V62A/EU».
3. Beipackzettel: «Sinupret forte».
4. Beipackzettel:»Cetirizin HEXAL SaftbeiAllergien».
5. Інструкція з експлуатації морозильної камери «IndesitOF 1A 100».
6. Інструкція з експлуатації плити та духовки «IndesitI5V62A/EU».
7. Інструкція щодо застосування лікарського засобу «Синупрет форте».
8. Інструкція щодо застосування лікарського засобу «Цетризингексал».

Кучер З.И., Сидоренко Л.Н.
Черкасский государственный технологический университет

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НЕМЕЦКИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация
Интенсификация языковых контактов как в нашей стране, так и во всем мире требует основательного исследования проблем перевода. Предложенная статья посвящена исследованию грамматических особенностей перевода немецких специальных разноотрослевых переводов на украинский язык. Знание этих особенностей обеспечивает правильное использование основных приемов переводческих трансформаций в процессе перевода.

Ключевые слова: грамматическая единица, грамматическая трансформация, грамматическая замена.

Kucher Z.I., Sydorenko L.M.
Cherkasy State Technological University

GRAMMATICAL FEATURES OF SPECIALIZED TEXTS TRANSLATION FROM GERMAN INTO UKRAINIAN

Summary
Intensification of cross-linguistic contacts both in our country and around the world needs a thorough study of translation problems. The proposed article is devoted to the study of the grammatical features of the translation of German specialized interdisciplinary texts into Ukrainian. Knowledge of these features ensures the correct application of the basic methods of translation transformations in the translation process.
Keywords: grammatical unit, grammatical transformation, grammatical substitution.

УДК 811.111'42

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ НІЧ, РЕАЛІЗОВАНОГО В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ У 20–21 СТОЛІТТІ

Попельнух Д.А.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

В статті досліджується концепт НІЧ та його структура, що реалізується в поетичному дискурсі України у 20–21 ст. Концепт НІЧ знаходиться в пропозиційних зв'язках з іншими концептами, що розглядаються у вигляді предметного, таксономічного, акціонального та компаративного фреймів.
Ключові слова: концепт, концептуальна мережа, поетичний дискурс, фрейм.

Актуальність дослідження полягає у зверненні до методології когнітивно-дискурсивної парадигми для пояснення механізмів взаємозв'язку поетичного мислення та способу естетичного моделювання світу. Вона полягає також в залученні етно-культурного аспекту у вивченні концепту, що передбачає комплексне застосування лінгво-культурного та когнітивного підходів до його аналізу.

Мета статті: визначити лінгвокогнітивні особливості концепту НІЧ, що вербалізується в поетичному дискурсі України у 20–21 ст., мета статті визначає вирішення таких завдань:

– описати базові лінгво-когнітивні характеристики поетичного дискурсу;

– уточнити визначення та метод аналізу концепту в поетичному дискурсі;

– визначити структуру концепту НІЧ, що вербалізується в поетичному дискурсі України.

Предметом дослідження є структура концепту НІЧ, маніфестована в поетичному дискурсі України.

Сучасна лінгвістична наука приділяє особливу увагу проблемам вивчення когнітивної діяльності людини в її лінгвістичній репрезентації. Активні розвідки в мовознавстві 90-х рр. 20-го ст. привели його до визнання необхідності розуміння специфіки репрезентації мовних знань, серед яких ключовим поняттям став концепт. Концепт-термін, що слугує для роз'яснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини.

Концепт відноситься до числа нечітко визначених категорій, оскільки він є відносно новим і не має однозначного визначення. «Поняття (концепт), може також трактуватися, як явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, що досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці» [5, с. 14]. Концепт розуміється як одна з логічних форм мислення на протилежність судженню яке складається з понять. Він визначається як «оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, що відображена в людській психіці» [6, с. 123].

У дослідженнях кінця 20 – початку 21 ст. простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини [8, с. 6–9]. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібно значенню слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення – він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них [7, с. 7–9].

Структурація концепту, його неоднорідність стали очевидні дослідникам від самого початку когнітивних досліджень.

Ю.С. Степанов виокремлює в концепті повсякденну, загальновідому сутність, сутність, яка відома окремим носіям мови, та історичну, етимологічну інформацію [7, с. 12–13].

С.Г. Воркачьов виділяє в концепті понятійну складову (ознакова і дефініційна структура), об-

разну складову (когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості) і значущу складову – етимологічні, асоціативні характеристики концепту, визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [2, с. 10–12].

В. І. Карасик розрізняє в структурі концепту образно-перецептивний компонент, понятійний (інформаційно-фактуальний) компонент та ціннісну складову (оцінка та поведінкові норми) [4, с. 10].

У когнітології також широко використовуються такі когнітивні моделі як фрейми. Когнітивна лінгвістика постулює, що концепти не існують окремо. Вони пов'язані у вигляді *фрейму* чи *пропозиції*. У трактуванні Ч. Філлмора, фрейм постає як система концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння будь-якого з них ми повинні розуміти цілісну структуру, до складу якої вони входять [10, с. 32–33]. Пропозиція, що включає два взаємопов'язаних концепти – цільовий (логічний суб'єкт) і характеризуючий (логічний предикат), – трактується і як елементарний фрейм, і як конститутивний елемент фрейму. Тобто фрейм можна розуміти як цілісний набір пропозицій [3, с. 5]. Специфіка пропозицій і фреймів як цілісних концептуальних структур багато в чому зумовлює породження мовних висловлювань і вибір засобів для їх реалізації [6, с. 8–11]. Для виконання або конструювання пропозиції необхідно організувати певним чином синтагматичну послідовність і два її глобальних компонента – схему її розташування, що відповідає вибору синтаксичної конструкції майбутнього висловлення, і заповнюючі її одиниці номінації, що відповідають вибору слів або їх еквівалентів та встановлення відношень між ними [6, с. 11].

«Скелетною» структурою внутрішнього лексикону є так звані базисні фрейми [3, с. 9–10], пов'язані у концептуальну мережу, сформовану п'ятьма *базисними фреймами* – предметним, акціональним, посесивним, таксонімічним і компаративним [3, с. 10]. Фрейми названі базисними, оскільки вони демонструють початкові, найбільш узагальнені (схемні) принципи категоризації і організації вербалізованої інформації про навколишній предметний світ, який оточує людину. *Пропозиції*, представлені в базисних фреймах, є по суті схемами події, що моделюють подію як «щось, що має місце в одній точці простору в певний момент часу» [9, с. 23].

Лінгвокогнітивна структура дискурсу передбачає наявність пропозиційних зв'язків між концептами, які створюють специфічну когнітивну структуру дискурсу. Верифікується припущення, що концептуальна мережа, яка створюється концептом в поетичному дискурсі, має національну специфіку. В якості такого концепту в статті аналізується концепт НІЧ, вербалізований в поезії України у у 20–21 ст. В концептуальній міжфреймовій мережі концепт НІЧ займає центральне місце та виступає як компаратив, аґенс, ідентифікатив та ін.

В межах *предметного фрейму* (ХТОСЬ або ЩОСЬ). Цей фрейм представлений набором пропозицій, де ознака об'єднується з предметом зв'язкою (*є, існує*). Ці пропозиції – це буттєві схеми, які мають декілька варіантів.

– *Кваліфікативна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ ТАКЕ – якість». Цей пропозиційний зв'язок є досить репрезентативним та найбільш чисельним серед інших схем: ОСІННЯ: *Тихо спускається нічка осіння, – година сумна* (Л. Українка, с. 56–57); ВЕСНЯНА: *Зорі, очі весняної ночі* (Л. Українка, с. 12); ТЕПЛА: *Вже запоною шовковою колихнула тепла ніч* (М. Рильський, с. 23–24); ЧОРНА: *Як раптом наче темна сила їх підкосить, і поляжуть голови, і люто море кине подолані хвилі в чорну ніч* (Л. Українка, с. 45–46); БЕЗСОННА: *Ночей безсонних, темних, як той клопіт, і довгих, як нужда, я бачу сльози…* (Л. Українка, с. 23); НЕСПОКІЙНА: *…то творчість б'є з натхненних наших віч, а творчість завжди мрійна і тривожна, немов травнева неспокійна ніч* (В. Симоненко, с. 11–12); ТИХА: *То була тиха ніч-чарівниця, покривалом спокійним, широким простелилась вона над селом* (Л. Українка, с. 25); *І вам згадається садок, високий ганок, летючі зорі, тиха літня ніч, розмови наші, співи й на останок* (Л. Українка, с. 79); ТРЕМТЛИВА: *Дзвенить німою тугою ліси, коли їх ніч тремтлива обнімає і від очей у ревності ховає принади їх первісної краси* (В. Симоненко, с. 56); ЧАРУЮЧА: *Як я люблю оцю годину праці, коли усе навколо затиха під владою чаруючої ночі* (Л. Українка, с. 300–301).

– *Локативна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ є/існує ТАМ-місце»: НІЧ НАДВОРІ: *Передсвітом чорніє ніч надворі, і час гасити світло, щоб його не засоромив день своїм сіянням* (Л. Українка, с. 67); КИЇВСЬКА: *Київські ночі, зустрічі в саду – в серці, куди не піду* (А. Малишко, с. 78–79).

– *Темпоральна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ існує ТОДІ – час»: ПЕТРІВЧАНА: *Вовтузилася петрівчана ніч, відвігливий ранок припахав навозом* (В. Стус, с. 234–235); ВЕСНЯНА: *Зорі, очі весняної ночі* (В. Стус, с. 12).

Таксономічний фрейм, де дві предметні сутності об'єднуються зв'язкою *(є)*. В нашому випадку він представлений лише однією схемою, схемою характеризації.

– *Схема класифікації* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – ідентифікат є ХТОСЬ/ЩОСЬ – класифікатор»: НІЧ є ДЕНЬ: *Де ніч є день, де дні є ночі, безс сонць, без ранків, без зірок де доля таємниче врочить зробити необачний крок* (В. Стус, с. 55–56); НІЧ є РОЗЛУКА: *Нічка коротка – довга розлука* (Л. Українка, с. 45).

Компаративний фрейм, що виникає на основі ідентифікаційного фрейму, він містить зв'язку *(є як)*. Цей фрейм об'єднує предмет, який порівнюють (компаратив, референт) та предмет, з яким порівнюють (корелят). Цей фрейм має декілька схем – схема тотожності, схема схожості та схема подоби.

– *Схема схожості* «ЩОСЬ – компаратив є як ЩОСЬ – корелят». Лежить в основі аналогії, яка встановлює схожі риси у сутностей, що належать до схожої понятійної сфери: НІЧ є немов СТРУНА: *Голос вітряної ночі бринить немов струна* (Л. Українка, с. 68–69); НІЧ є як КНИГА: *Ніч як розкрита книга – Я радо йду в свій храм* (П. Тичина, с. 123–124).

– *Схема подоби* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – компаратив є наче ХТОСЬ/ЩОСЬ – корелят». Ця схема лежить в основі метафори, яка встановлює якісь подібні риси сутностей, які відносяться до різних понятійних сфер: НІЧ є як ЧАРІВНИЦЯ: *То була*

тиха ніч-чарівниця, покривалом спокійним, широким простелилась вона над селом (Л. Українка, с. 300); НІЧ є як ЖИВА ІСТОТА: *І ніч тихо шарудить, і чорні вікна стигнуть в переляках* (Л. Українка, с. 98); НІЧ є як ЛЮДИНА: *Дзвенить німою тугою ліси, коли їх ніч тремтлива обнімає і від очей у ревності ховає принади їх первісної краси* (В. Симоненко, с. 89–90); *Десь грає ніч на скрипці самоти* (Л. Костенко, с. 102); *Може ти не прийдеш, гарна й кароока – буде мене пестить нічка одинока* (В. Симоненко, с. 102).

Акціональний фрейм виділяється на основі пропозиції, що включає предмет-аґенс та акт, який ним виконується. Він позначається дієсловами (діє/робить).

– *Схема стану/процесу* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – аґенс діє»: СПУСКАЄТЬСЯ: *Тихо спускається нічка осіння – година сумна* (Л. Українка, с. 112); НАСУВАЄТЬСЯ: *Нехай тепер щастя зайшло, як і сонце, марою насунулась ніч дощова* (Л. Українка, с. 78–80); ІДЕ: *А в смерк душа тремтить – йде перша ніч моя, пастушка босонога* (Д. Павличко, с. 67); МИНАЄ: *Безсонні ночі минали швидше, ніж у сні коханім, снувались думи, пролітали мрії,а спогади з надіями сплітались в один вінок* (Л. Українка, с. 88); СВІТАЄ: *Світали ночі, вечоріли дні* (Л. Костенко, с. 79); ПРОНИЗУЄ: *Ніч пильно пронизує темряву чорну, не подолати її, необорну* (Л. Українка, с. 67); КОЛИХАЄ: *Вже запоною шовковою колихнула тепла ніч* (М. Рильський, с. 190); БЕНТЕЖИТЬ: *Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка бентежить серце, думку порива?* (Л. Українка, с. 79).

– *Схема каузації* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – каузатор створює ЩОСЬ – фактитив». Ця схема включає зв'язку (робить) та представляє акт створення агентом-каузатором нового предмету: РОБИТЬ: *Ніч робить з дня, день з ночі – отак для мене був твій вид і розкішшю й ударом* (В. Сосюра, с. 67).

Ці концепти зв'язують НІЧ з корелятами концептуальної метафори ЖИВА ІСТОТА.

У результаті інтеграції базисних фреймів виникає концептуальна мережа, що пов'язує разом всі подієві схеми. Ця схема є конструкція. Її форма завжди активує певне схемне значення, якому як цілому підкорюються всі одиниці, що заповнюють концептуальну схему.

Перспективою подальшого дослідження є визначення структур інших темпоральних концептів в поетичному дискурсі різних країн.

Список літератури:

1. Бондаренко Є.В. ВРЕМЯ как лингвокогнитивный феномен в англоячзычной картине мире: [монографія] / Євгенія Валеріївна Бондаренко. – Харків: Эдена, 2009. – 376 с.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинська // Вісник Черкаського університету. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 300 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов [під.ред. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина]. – М., 1996. – 500 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4.
7. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов – М., 1975.
8. Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие / И.А. Стернин, З.Д. Попова. – АСТ: Восток-Запад, 2007. – 315 с.
9. Хокинг С. Черные дыры и молодые вселенные / С. Хокинг. – СПб: Амфора / Эврика, 2002.
10. Fillmore Ch.J. Frame semantics // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm / Ch.J. Fillmore. – Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111–137.

Список ілюстративного матеріалу:

1. Малишко А. Вірші. Прометей / Андрій Малишко. – К.: Веселка, 1981. – 230 с.
2. Рильський М. Вибране / Максим Рильський. – К.: Худ. літератури, 1954. – 292 с.
3. Симоненко В. У твоєму імені живу / Василь Симоненко. – К.: Веселка, 2003. – 384 с.
4. Сосюра В. Вибране / Володимир Сосюра. – К.: Дніпро, 1972. – 312 с.
5. Стус В. Золотокоса красуня / Василь Стус. – Х.: ОКО, 1995. – 128 с.
6. Тичина П. Сонячні кларнети / Павло Тичина. – К.: Дніпро, 1984. – 220 с.
7. Українка Л. Лірика. Драми – Леся Українка. – К.: Дніпро, 1986. – 416 с.

Попельнух Д.А.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

СТРУКТУРА КОНЦЕПТА НОЧЬ, РЕАЛИЗОВАННОГО В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНЫ В 20–21 ВЕКЕ

Аннотация
В статье исследуется концепт НОЧЬ и его структура, который реализуется в поэтическом дискурсе Украины в 20–21 вв. Концепт НОЧЬ находится в пропозициональной связи с другими концептами, которые рассматриваются в виде предметного, таксономического, акционального и компаративного фреймов.
Ключевые слова: концепт, концептуальная сеть, поэтический дискурс, фрейм.

Popelnukh D.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE STRUCTURE OF THE CONCEPT NIGHT REALIZED IN THE POETIC DISCOURSE OF UKRAINE IN 20–21ST CENTURIES

Summary
The article presents the results of the research consisting of studying the concept NIGHT and its structure realized in the poetic discourse of Ukraine in 20–21st centuries. The concept NIGHT is in propositional relations to other concepts which are considered as objective, taxonomic, actional and comparative frames.
Keywords: concept, conceptual scheme, frame, poetic discourse.

УДК 911.375.3:314

ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КООРДИНАТИ СУЧАСНОЇ МІФОУРБАНІСТИКИ

Семіх Кая
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються основні параметри поняттєво-термінологічного апарату сучасної художньої урбаністики, зокрема міфології міста. Визначається дискурсивне поле «урбаністичного тексту як міфу». Зокрема, розглядаються питання кореляції художнього часу і простору сучасного міського тексту з типологіями міфічного хронотопу. Тоді як персонажі творів зіставляються з класифікаціями міфогероя. У результаті дослідження з'ясована поняттєво-термінологічна матриця аналізу зразків постмодерного урбаністичного дискурсу.
Ключові слова: термінологічний апарат міфоурбаністики, місто як міф, міфочас, міфопростір, міфогерой, урбаністичний дискурс.

Постановка проблеми. Шлях розвитку урбаністичного художнього мислення, який пролягав від образу міста в класичній літературі до міського тексту та урбаністичного дискурсу доби постмодерну, супроводжувався формуванням відповідного поняттєво-термінологічного апарату в літературознавчій урбаністиці. Це відбувається насамперед унаслідок відстоювання науковцями таких положень, як місто – соціокультурний феномен із фундаментальними категоріями часу і простору (у модерному періоді) і місто – архетип і міфологема (в добу постмодерну), коли не тільки зазнають корегування основні термінологічні параметри, а й вводяться нові (геопоетика, міфологія міста тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із часу введення в науковий обіг В. Топоровим поняття «міський текст» та обґрунтування зв'язку простору з міфом, який є його невід'ємною частиною, дослідження міста як міфу вийшло за межі зацікавлень представників тартусько-московської школи (В. Топоров, Ю. Лотман, Б. Успенський та ін.). В українському літературознавстві вивчення міського тексту взагалі і його локальних варіантів досить активне (С. Андрусів, О. Бровко, Т. Возняк, О. Когут, Л. Лавринович, О. Люсій, Л. Оляндер, Я. Поліщук, О. Харлан, Ю. Черкашина М. Штогрин та ін.). Із-поміж наукових розвідок, у яких розглядались теоретичні питання, пов'язані з темою місто як міф, варто виокремити праці Тараса Возняка «Семантичні простори міста» [4] та Ірини Патрон «Міф міста: теоретичний аспект» [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри актуалізацію вивчення міського тексту, його термінологічні параметри завжди перебувають у тісному зв'язку з конкретними завданнями тієї чи тієї наукової студії. Тож інтерпретуючи твір, де міфологізується образ міста, і визначаючи його як міфотекст, акцентуємо на необхідності окреслення робочої термінології таких досліджень. А з огляду на те, що предметом нашого наукового зацікавлення є особливості сучасної української і турецької міфоурбаністики, то можливість застосування спільної дослідницької матриці сприятиме реалізації компаративного аспекту.

Мета статті – означити, узагальнивши основні напрацювання в цьому напрямі, маркери поняттєвого-термінологічного апарату дослідження урбаністичного тексту як міфотексту.

Виклад основного матеріалу. Складники та еволюція поняттєво-термінологічного апарату урбаністичного дискурсу формуються унаслідок дії кількох чинників: виразних змін у структурі роману внаслідок витіснення міметичного типу прози неміметичним; формування величезного корпусу текстів, де місто є одним із головних персонажів; а також рухливістю дефінітивних меж жанрів і міжжанрових утворень як тенденції сучасного літературного процесу. Так, під *«топосом міста»* розуміємо предметно-смислову даність міста, відтворену в тексті сукупність міських реалій, окреслених і локалізованих у певному часо-просторі. Тоді як *семантична модель міста* є узагальненим образом міста, що опримовлюється

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

у всій системі тексту: 1) у його проблемно-тематичному спрямування; 2) у характері художнього топосу міста, його сюжетних моделях і прийомах їх предметно-образної конкретизації тощо; 3) у композиційних особливостях; 4) у поетиці стилю твору; 5) в авторській ідейно-естетичній інтерпретації, яка зумовлює художній ракурс реалізації певної семантичної моделі міста.

Результатом осмислення феномену міста як культурного та топографічного символу, як ареалу буття індивіда став огром *міських текстів*, спільним фактором якого є авторське завдання визначити самобутність впливу міської культури на свідомість її реципієнта. Після запровадженого В. Топоровим у праці «Петербурзькі тексти і петербурзькі міфи» визначення міського тексту [15, с. 259] у геометричній прогресії зростає кількість досліджень літературної урбаністики, створюються словники міського тексту (В. Топоров, Е. Шафранська та ін.), а на основі диференціації цього поняття – і вивчення *локальних міських текстів*. Зокрема в українському літературознавстві об'єктами досліджень є «львівський текст», «станіславівський текст», «київський текст», «харківський текст», «слобожанський текст», «волинський текст», «кримський текст» та ін. У турецькому – це насамперед «стамбульський текст» і «турецький провінційний текст» (наприклад, «ізмірський текст»).

Якщо міський текст – це твір, у якому актуалізована тема міста, то їх сукупність утворює *міський (урбаністичний) дискурс* як художнє відтворення урбаністичної культури, її генези, розвитку і перспектив. Актуальність урбаністичної літератури зумовило переміщення світоглядних позицій письменників у місто, урбанізований соціум, які виступають у творах генератором історичного та цивілізаційного розвитку людини та суспільства.

Зі зміною класичного типу мислення некласичним виникла необхідність у новій термінології й новітнього розуміння міського тексту, який починає трактуватися у двох площинах – як об'єкт матеріальної реальності і як семіотичний об'єкт. Із подальшими розробками концепції представників тартусько-московської школи в літературознавстві формується такий новий напрям, як *гуманітарна географія*, яка вивчає способи і системи уявлень, інтерпретацій і репрезентацій географічного простору в людській діяльності. На перетині наукових зацікавлень сучасних географів, етнографів, філософів, соціологів, культурологів і філологів *геополітика*. Франко-шотландський поет і есеїст К. Вайт, який у 1980-х рр. увів цей термін, визначив його як «і тінь ідеології, виворіт геополітики», і поле для осмислення поетико-географічних, просторових аспектів. У літературі кінця XX ст. формується *метагеографія міста* як «конструювання, розробка специфічних ментально-географічних просторів, у структурі яких головні ролі належать знакам і символам певного міста, а також просторовим уявленням про нього» [5, с. 214].

В умовах домінування міфомислення в літературі XX століття міський простір почав сприйматися як сакральний, а відтак це призводить до його семіотизації. Положення про взаємодію культури і простору через систему кодів і символів (насамперед у працях (Ю. Лотмана [10; 11], В. Топорова [15] та ін.) сформували семіотичну модель культури міста, де за об'єкт аналізу міського тексту було обрано вже не географію чи міську архітектуру, а художню літературу, в якій фігурувало місто, зокрема базові для семіотики міста категорії «текст», «символ», «міф».

У своїй теорії місто як «генератора культури», «казана текстів і кодів», «механізму, що протистоїть часові» тощо, Ю. Лотман виділяє такі конститутивні сфери міської семіотики: місто-ім'я, місто-простір, місто-час, і наголошує, що жоден із цих аспектів не може функціонувати відокремлено, без впливу один на одного [див.: 11]. Цю ж думку розвиває в дослідженні «Образ міста» К. Лінч, наголошуючи, що місто можна читати як текст і його структура наближується в певному сенсі до художнього твору [9, с. 16 – 19]. Цю тезу повторює і М. Бютор: «Під текстом міста, я передусім маю на увазі численні написи, що його покривають» [2, с. 157]. Отже, концепція «міста-тексту» (продовжена в дослідженнях І. Старовойт, О. Галети, Н. Габор та ін.) дає можливість акцентувати на амбівалентності урбаністичного дискурсу в різних національних літературах: як Божий град, і як місце лімінальне, позначене інфернальним, тощо. Таким чином, міський текст – це специфічне явище, детерміноване подвійною природою міста як зображення і реальності одночасно, а звідси – можливість читати місто як текст.

Художній образ міста у творах сучасних авторів уже лише зрідка обмежується функцією тла, на якому розгортаються події, зазвичай він є проекцією сучасного світу. Як слушно зауважив Т. Возняк, будь-яке місто – це не лише груда каміння чи спільнота людей, воно водночас є «невидимою, віртуальною підбудовою та надбудовою, Мітом Міста, що єднає камінь і людей – тих, хто живе у ньому, і тих, кого давно у ньому немає» [4]. Застосування міфопоетичних принципів, як власне і використання міфічних образів, мотивів, дають можливість митцям створювати моделі сучасного буття світу у його взаємокореляції із загальною історією в минулому та стають підтвердженням тези дослідників міфологічних складників авторських світомоделей (Дж. Фрезер, О. Лосєв, Ю. Лотман, К. Леві-Стросс, М. Бахтін, М. Еліаде та ін.) про актуалізацію зв'язків міфу з пізнанням світу, істини, моральними установками, вірою, художньою творчістю тощо.

Розрізняємо поняття *«міфологія міста»* і *міфопоетика міста*, де перше – сукупність міфологічних уявлень про місто, друге – використання в урбаністичному творі міфологічних елементів або міфологем. Окремі аспекти міста як міфу досліджували М. Бютор (розділи його дослідження «Місто як текст» відповідають запропонованій типології: «Місто як текст», «Місто як накопичення тексту», «Місто як літературний жанр»), Б. і Г. Негре у праці «Місто – міф і реальність» та ін.

Поетику хронотопу творів, у яких міфологізується місто, доречно розглядати, окрім вчення М. Бахтіна про хронотоп, ідеї В. Топорова про феномен міфологічного простору міста, і крізь призму семіологічного аналізу, послуговуючись концепцією Р. Барта («Міфологія» [1]) та архетипного аналізу послідовника К. Г. Юнга, аме-

риканського дослідника міфології Дж. Кемпбела («Герой із тисячею облич» [6]). На думку Р. Барта, міф – це текст, історія, завдяки якій у певній культурі розуміють різні аспекти реальності. За допомогою міфу є можливою класифікація навколишнього світу, процес його концептуалізації та формування цінностей [1, с. 130]. Адже міфологія є формотворчою основою цілісного моделювання дійсності в художньому тексті.

Символіка та міфологія урбаністичного простору і часу постають головними в семіотичному аналізі міського тексту. Хоча категорії «художній час», «художній простір», «хронотоп» та проблеми їхньої класифікації і виявлення функцій у художніх моделях світу, втілені в міських топосах, продовжують залишатися дискусійними, постмодерний підхід тлумачення часу і простору полягає у відтворенні відомих моделей та оперуванні ними на ігрових засадах (праці Н. Копистянської, О. Астаф'єва, А. Ткаченка, Т. Гундорової, Т. Бовсунівської, М. Кодака, В. Фоменко, Я. Голобородька та ін.). Зокрема, у праці «Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі» [7] О. Кискін запропонував типологічну систему урбаністичного хронотопу в постмодерністському романі кінця ХХ ст., проаналізувавши категорії темпоральності, вічності, пустоти як духовної домінанти постмодерністського тексту та встановив параметри їх художнього відтворення.

Аналіз хронотопу в урбаністичних романах передбачає визначення його функцій. Це питання розробляли М. Бахтін, Д. Лихачов, Ю. Лотман, В. Топоров, В. Хализєв, акцентуючи на сюжетотвірній функції художнтього хронотопу. М. Бахтін, Т. Бовсунівська, А. Єсін, Н. Копистянська наголошували на формотвірній функції ідентифікації жанру, жанрового різновиду та поетики художнього твору загалом. С. Аверинцев, Д. Лихачов, Ю. Лотман, І. Роднянська, Н. Тамарченко, Б. Успенський та ін. вважали, що хронотоп впливає на формування проблеми «кута зору» (просторово-часові «форми героя» та «зв'язки світобачення особистості з довкіллям»). М. Бахтін, Ю. Лотман, І. Роднянський, В. Топоров з'ясовували вплив хронотопу на формування системи персонажів, поведінкову модель героїв. Тоді як Д. Ліхачов, Б. Гаспаров, І. Роднянська. В. Хализєв та ін. виявляли кореляцію хронотопу з мотивами і лейтмотивами твору.

Спроби авторів розбудувати самодостатню міфологічну (фіктивну) міську реальність призводять до створення міфоурбаністичного тексту – особливого топосу авторської свободи, розімкнення усталених дискурсів реальних топосів. Структура міфологічного простору розглядається вченими як відображення моделі простору всесвіту. Домінантні вектори міфологічного простору, на думку дослідників, – горизонтальний і вертикальний. Простежують ізоморфність горизонтальної і вертикальної просторової орієнтації, що втілюється, зокрема, у символіці хреста (О. Косарєв, Ю. Лотман, О. Подосинов). Космогонічне поняття «центр світу» постає як основний орієнтир у просторі і часу, фіксована точка хронотопу, сакральне місце, що з'єднує небо, землю і потойбічний світ (Світова вісь, Світове дерево, гора, храм (вівтар), хрест, Священне місто тощо). Простежується актуалізація та функціонування міфологічних опозицій «свій – чужий», «сакральний – профанний», «горішній – долішній», «внутрішній – зовнішній», близький – далекий», «замкнений – розімкнений», «видимий – невидимий», «культурний – природній» тощо.

Частиною міфопростору урбаністичних романів є, по-перше, міфічні істоти і символічні образи різних систем, укорінені в архетипи, які імпліцитно й експліцитно окреслюються в тексті. По-друге, певні типові моделі породження міфологічної семантики міського поетичного топосу, зокрема міфи творіння (міф про створення міста), міфологізовані перекази, пов'язані з найбільш пам'ятними етапами розвитку міста, його історичними особами, культурними діячами, есхатологічні міфи (міф про загибель міста), а також локальні міфи, співвіднесені із конкретними ландшафтними, архітектурними, ментальними особливостями тих або інших міських інтер'єрів.

І. Вихор пропонує виокремлювати такі типи міфосимволічної інтерпретації елементів міського простору, як фольклорний, фольклорно-історичний, сакральний, культурно-історичний, індивідуально-творчий [3]. Ідейно-художнє наголошення тих або тих концептів міського топосу, виявлене в площині автологічної або металогічної семантики, спирається на авторську концепцію міста в цілому, яка семантично організує предметно-образну даність зображуваного ним міського простору під кутом зору певних аксіологічно-оцінних настанов. У цілому, міська проблематика спирається на такі три аксіологічні парадигми, як утопічна, есхатологічна й амбівалентна. Кожна з них містить узагальнену оцінку міста і породжує відповідну модель його семантичної символіко-міфологічної інтерпретації. І. Вихор вважає, що в залежності від смислової опозиції протиставлення визначаються п'ять семантичних типів ідейно-смислової інтерпретації міста: 1) місто в конфлікті з природою (для есхатологічних моделі) і місто в гармонії з природою (для утопічної); 2) місто в конфлікті з селом (для есхатологічної) і місто в гармонії з селом (утопічна); 3) місто в конфлікті з містом (столиця – провінція, «своє» – «чуже» місто або минуле міста – його сучасність в есхатологічній моделі) і місто в гармонії з містом (в утопічній); 4) місто в конфлікті з людиною (пригнічує людину, нівелює її особистість, спустошує її душу, перетворює людину на бездушну механічну істоту, гвинтик великого міського механізму в есхатологічній моделі) та в гармонії з людиною (для утопічної моделі); 5) місто в конфлікті з суспільством і місто в гармонії з суспільством та його попередніми культурно-історичними здобутками. Погоджуючись із дослідником, зауважимо, що в межах одного твору зазвичай поєднуються кілька семантичних типів ідейно-смислової інтерпретації міста.

Місто як топографічний, соціальний, культурний, тілесний організм – не лише просторовий, але й часовий континуум. Його «семантично обтяжена кожним періодом розвитку історія, яка сягає часу заснування, створює химерне плетиво нашарованих один на одного символів, знаків, архетипів, які, до того ж, стосуються не лише міста в цілому, а й окремих його складових (сакральний центр, райони, вулиці, будинки, стіни, межі; простір, у якому зосереджені духовні

цінності міської цивілізації; самі люди – творці його аури тощо)», – наголошує Л. Лавринович [8]. Дослідниця вважає, що за специфікою відтворення часу сучасні романи можна зарахувати до кількох груп: у першій автори актуалізують конкретний міський текст з відповідними топосами, з архітектурною конкретикою, часто з упізнаваними персонажами; у другій групі твори, написані поза топологічною конкретикою, де місто виступає універсальним образом суспільно-культурного середовища ширшого плану – як зображення часопросторових координат життєвого світу особистості; у третій – представлені різні часові іпостасі міста (давнє чи недавнє минуле, сучасність, майбутнє, параболічна позачасовість, різні варіації їх накладання чи співіснування тощо), де час виступає мірилом цінності, показником вартості не лише мешканців міста (внутрішній простір), а і його топосів (зовнішній простір); і четверта група – це твори принципово позаісторичні, у яких втілено віртуалізовані чи антиутопічні моделі зображення дійсності. Їх текстова дійсність характеризується часопросторовим колажем, умовним теперішнім часом або відсутністю діахронізації зображуваного. Минуле міста, яке містичним чином впливає на його сучасність, творячи не лише візуальний, а й символічно-сакральний його образ [8, с. 311].

Поняття «міфологічного часу» досліджували Т. Апінян, М. Еліаде, О. Косарєв, Ю. Лотман. Науковці виявляють такі основні риси сприйняття часу в міфопоетичній картині світу, як принцип циклічності часу, повторюваності, спрямованості до «першочасів творення» («прачас», час первісної космогонії) і зв'язок із вічністю; гетерогенність, символічність часу. Циклічність, що вважається невід'ємною складовою міфологічного мислення, досліджується в наукових концепціях Дж. Фрезера, Н. Фрая, М. Еліаде та ін. Принцип єдності часу та простору, архаїчні моделі світу (за формулою «тут – тепер») аналізуються в наукових розробках Ю. Лотмана, Т. Апінян, Є. Мелетинського, В. Топорова. Зокрема вчені досліджують функціонування міфологічних опозицій: реальний – ірреальний час, сакральний – профанний час; об'єктивний – суб'єктивний час (час ритуалу). А. Єсін виокремлює дві основні концепції часу – лінійну і циклічну, висловлює ідеї про циклічність часу, що передбачає регулярне повернення до семантичної точки «початку часів» (акт космогенезу). Ідея циклічності міфологічного континууму дотична концепції кола як символу довершеності, вічності, всесвіту, а також уявленням про радіальний простір у міфопоетичній моделі світу в концепціях М. Еліаде, Ю. Лотмана, В. Топорова. Міф про вічне повернення та міф про від'їзд головного героя на пошуки пригод (the quest myth) також базуються на ідеї циклічності (М. Еліаде, Дж. Кемпбелл).

Міфологічний час і міфологічний простір зумовлюють і особливий тип – міфологічний – персонажа урбаністичних романів. Це зумовлено наступністю міфологія і літератури, про яку вів мову Ю. Лотман у праці «Семіосфера і проблема сюжету», що виявляється у зміні циклічного часу лінійним, трансформації топосу та носія дії, тобто героя [11, с. 670]. На основі розгляду великої кількості міфів про героїв для вияву спільних символів і розшифрування їх значення, Дж. Кемпбелл ввів категорію мономіфу як повторюваної структури, у якій поєднані мотиви подорожі героя і порятунок покинутих ним (у літературному тексті герой мономіфу стає протагоністом). За Дж. Кемпбеллом, символічна подорож героя має три основні етапи, кожен із яких має різноманітні варіанти втілення. Це етап відходу (відокремлення): заклик до подорожі; відмова від заклику; надприродна допомога; перетин першого порогу. Етап ініціації включає шлях випробувань; жінка як спокусниця; поєднання з батьком; обожнення; винагорода в кінці шляху. останній етап – повернення: відмова від повернення; чарівна втеча; порятунок ззовні; перетин межі, що веде у світ повсякдення; володар двох світів; свобода жити [6, с. 6]. Застосування типології подорожі міфогероя дає можливість проаналізувати історію протагоніста урбаністичного твору як варіант міфологеми людини міста.

Роль міфічного первню в конструюванні текстового простору урбаністичних романів, з одного боку, і образ самого міста як міфологічного, з другого боку, зумовлює їх означення як зразків неоміфологічних творів. Як відомо, неоміфологізм апелює до загальних схем міфологічного мислення, до комплексу міфів, що утворюють сферу колективного несвідомого, передбачаючи співвіднесеність нового тексту з архетипом, часто не інтерпретуючи певний архаїчний міф як такий» [13]. У зразках міфоурбаністики реактуалізуються і ресемантизуються архаїчні смисли міфологічних образів і мотивів задля переосмислення духовних феноменів сучасного етапу цивілізації в контексті вічності. Їхні автори творять постмодерну форму сучасного міського епосу, в якому відчутні відголоски класичних міфологічних зразків. Процес міфологізації оповіді на рівні зображення часу та простору відбувається на кількох рівнях: поєднання реальної історії та міфологічних сюжетів й архетипів, ієрархієзація образів простору, опрацювання мотивів часу і простору, у результаті чого мікшуються сакральні та профанні хронотопічні символи. При цьому, якщо власне міфоцентричній семантичній моделі притаманна тематична зорієнтованість переважно на традиційну, тобто античну і біблійну міфологію, пристосовану до потреб творчого самовияву митця, то в неоміфологічній моделі увиразнено типологічно співвіднесені з ними міфопоетичні уявлення або більш пізніх історичних епох, або культивованих у межах деяких літературних напрямів, течій, шкіл чи громадсько-політичних об'єднань, або ж таких, що характеризують специфіку індивідуально-авторського типу художнього світосприйняття.

У порівняльних розвідках урбаністичних творів, автори яких поділяють думку про те, що урбанія як соціокультурний феномен є однією з домінуючих категорій людського життя й свідомості, важливим є і такий аспект, як дослідження специфіки національної ідентичності і національної ментальності. Місто історично постає вузловою точкою, центром перетину епох, культур і людських доль, уособленням «національного духу» (Ю. Лотман), «національною душею» (М. Уваров), концептом, який входить до категоріального апарату національного образу світу (А. Гончаренко,

М. Уваров). Розкриття особистості, що відбувається в урбаністичному контексті спілкування з Іншими, у ширшому розумінні веде до розкриття національної культурної матриці, специфічної національної самосвідомості. «Міський простір ніби «обіймає» культуру й задає вектор її естетичного розвитку за допомогою чіткої образної локалізації», – переконана Г. Степанова [14, с. 61]. Отже, урбаністичний цивілізаційний простір варто розуміти і як спресований згусток національного образу світу, і як площину, що активно розширює його концептосферу.

Висновки та пропозиції. Включення до апарату дослідження урбаністичних творів із виразною міфологізацією образу міста нових понять і термінів зумовлене витворенням культурологічно-літературознавчого підходу до визначення урбаністичного простору міста, розглядом цього феномену як обмеженого географічного простору, що розвивається в лінеарній часопросторовій єдності та виступає і джерелом, і продуктом культури. Одночасне існування міста у площині об'єктивної історії і в площині індивідуальної історії кожного мешканця міста, а також у площині авторського художнього осмислення та у площині читацької рецепції. Робоча термінологія дослідження міста як міфу постає на перетині категорій, що формують поля «урбаністичний текст» і «текст як міф». Базові терміносполуки «топос», «міський текст», «місто-текст» і «місто-міф» чи «місто як міфологема» конструюють такі поняття, як «міфо-простір», «міфочас», «міфогерой міста». Вони, своєю чергою, складають певну ієрархічну систему з причинно-наслідковими зв'язками, яку вивершують конструкти «міський/урбаністичний дискурс», «урбаністичний міф», «геопоетика» чи «міфогеопоетика». І водночас відкривають перспективу для подальшого розширення і трансформації поняттєво-термінологічного апарату.

Список літератури:

1. Барт Р. Мифология [пер. с фр.] / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Академ. проект, 2010. – 352 с.
2. Бютор М. Город как текст / Мишель Бютор // Бютор М. Роман как исследование. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – С. 157–164.
3. Вихор І. В. Семантичні моделі міста в українській урбаністичній поезії / І. Вихор // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ, 2011. – № 1(212) січень. – С. 26–32.
4. Возняк Т. Семантичні простори міста / Тарас Возняк [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznyak.htm
5. Замятин Д. Метагеография: Пространство образов и образы пространства. – М.: АГРАФ, 2004. – 512 с.
6. Кемпбелл Дж. Тысячеликий герой [пер. с англ.] / Дж. Кемпбелл. – Спб.: Питер, 2016. – 352 с.
7. Кискін О. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі: Автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. філол. наук за спец. 10.01.06 – «Теорія літератури» / О. М. Кискін; НАН України. – К., 2006. – 20 с.
8. Лавринович Л. Урбаністичний час в українській прозі межі тисячоліть: минуле VS сучасність / Лілія Лавринович // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 310–320.
9. Линч К. Образ города [пер. с англ.] / К. Линч. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
10. Лотман Ю. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. Лотман // Лотман Ю. Изб. статьи: В 3 т. – Таллин, 1992. – Т. 2. – С. 9–22.
11. Лотман Ю. О мифологическом коде сюжетных текстов / Ю. Лотман // Лотман Ю. Семиосфера. – Спб.: Искусство-СПБ, 2000. – 700 с.
12. Патрон І. Міф міста: теоретичний аспект / Ірина Патрон // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. – 2013. – Вип. 12. – С. 140–149.
13. Погребна Я. Актуальные вопрсы современной мифопоэтики [Электронный ресурс] / Я. Погребная. – Режим доступа: http://royallib.com/book/pogrebnaya_yana/aktualnie_problemi_sovremennoy_mifopoetiki.html
14. Степанова Г. Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох / Г. Степанова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство». – Бердянськ: Вид-во БДПУ, 2009. – Вип. XXII. – С. 60–67.
15. Топоров В. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» (Введение в тему) / В. Топоров // Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследование в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – 624 с.

Семих Кая
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ КООРДИНАТЫ СОВРЕМЕННОЙ МИФОУРБАНИСТИКИ

Аннотация
В статье рассматриваются основные параметры понятийно-терминологического аппарата современной художественной урбанистики, в частности мифологии города. Определяется дискурсивное поле «урбанистического текста как мифа». В частности, рассматриваются вопросы корреляции художественного времени и пространства современного городского текста с типологиями мифического хронотопа. Тогда как персонажи произведений сопоставляются с классификациями мифогероя. В результате исследования определена понятийно-терминологическая матрица анализа образцов постмодернистского урбанистического дискурса.
Ключевые слова: терминологический аппарат мифоурбанистики, город как миф, мифическое время, мифический простор, мифогерой, урбанистический дискурс.

Semih Kaya
Borys Grinchenko Kyiv University

CONCEPTUAL TERMINOLOGICAL COORDINATES OF MODERN MYTHOURBANISM

Summary
The article analyses the main parameters of the conceptual-terminological apparatus of contemporary urbanism literature, the city's mythology in particular. It determines the discursive field of «Urban text as a myth»; particulary, consideres the issues of correlation of literary time and space of modern urban text with typologies of mythical chronotope. At the dsame time, the characters of the works are compared to the classifications of the mythohero. As a result, the study determines the conceptual-terminological matrix of the analysis of samples of postmodern urbanistic discourse.
Keywords: terminology apparatus of mytho-urbanism, city as a myth, mythotime, mythospace, mythohero, urban discourse.

УДК 821.161.2«18»/«20»

СПІЛЬНІ МОТИВИ У ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ІНШИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДОБИ FIN DE SIÈCLE: ВІД МІСТИЦИЗМУ ДО МУЧЕНИЦТВА

Смольницька О.О.
Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського

Досліджено спільні риси у вибраній творчості Лесі Українки та інших письменників доби кінця століття. До уваги беруться Федір Достоєвський, Федір Сологуб, Надія Теффі (Лохвицька), Мірра Лохвицька, Дмитро Мережковський. Використовується метод психоаналітика Ніли Зборовської. Міфологічний аналіз дозволяє простежити трансформування архетипних образів у творчості сучасних українських поетів (Бразилія, Україна). Наведені вірші російської літератури вперше перекладені дослідницею українською мовою.
Ключові слова: компаративістика, містицизм, психоаналіз, Ерос, Танатос, архетип.

Постановка проблеми. Доба fin de siècle плідно досліджується в українській гуманітаристиці – зокрема, літературознавстві та філософії. Спостерігаються інтерес до західноєвропейського впливу на українську літературу означеного періоду, а також задіяння фройдизму і юнґіанства в аналізі художніх текстів. Це й виразна компаративістика – від літературознавчої до психоаналітичної. Проте широкий масив українських і зарубіжних текстів, які не впливали безпосередньо один на одного, але були створені в одній парадигмі, в одному «векторі», має залучатися для вибудування закономірностей творчого методу «кінця доби». Зокрема, це твори Лесі Українки й сучасних їй письменників Срібного віку, а також – для простеження тяглості – література кінця ХХ – початку ХХ ст. (тобто ще один приклад «кінця століття»), у тому числі поезія молодої генерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окресленої проблеми fin de siècle торкалися вітчизняні літературознавці, філософи, психоаналітики, мистецтвознавці (В. Агеєва, Т. Заїка, О. Забужко, Н. Зборовська, С. Павличко, Р. Ткаченко та ін.). Варто відзначити здобутки В. Агеєвої, праці С. Павличко (зокрема, у цьому аспекті показові «Теорія літератури», «Зарубіжна література», «Фемінізм»), «Код української літератури» та ін. праці Н. Зборовської, монографію О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: українка в конфлікті міфологій»; успішно захищену дисертацію Т. Заїки на здобуття кандидата філософських наук «Українська література кінця XIX – початку XX століття в контексті західноєвропейської модерної культурної парадигми» (2015), та ін. Активну роль у цьому пізнанні відіграють і переклади українською поезії Срібного віку, а також перекладознавчі праці на цю тему (В. Богуславська, І. Качуровський, Н. Лисенко-Єржиківська, Олена О'Лір, В. Осташ, М. Стріха, О. Смольницька та ін.). Це й окремі недруковані тексти, і публікації добірок, і антології («Ґенерика і архітектоніка» та «Коло понадземне» І. Качуровського, антології В. Богуславської; «Хотінь безсенсовних отрута», «Улюблені переклади» М. Стріхи, тощо). Таким чином, вивчення проблематики цього періоду має і теоретичні, і практичні риси.

Виокремлення раніше не розв'язаних частин загальної проблеми. Можна вибудувати систему новітньої моделі аналізу: текстологія – філософія – психоаналіз – переклад. Багатий матеріал, який дозволяє інтерпретувати його в різний спосіб, а також наявність текстів подібної проблематики (проте без жодних взаємовпливів) передбачає потребу звернутися до компаративного аналізу, особливо зважаючи на підсилення інтересу до російських письменників з українським корінням (А. Ахматова, Ф. Сологуб та ін.).

Мета статті – простежити спільні мотиви у вибраних творах Лесі Українки та письменників Срібного віку, зосередивши увагу на питаннях католицького містицизму, української міфології як ілюстрації неврозу, а також садомазохізму та дитячого мучеництва. **Завдання:** 1) проаналізувати інтерпретацію Лесею Українкою мучеництва (на прикладах з католицизму); 2) розглянути софіологію в епізоді старовірського самоспалення у Д. Мережковського («Христос і Антихрист»); 3) дослідити образи русалок, відьом, мучениць, берегині у творчості Ф. Сологуба, Теффі, Мірри Лохвицької та ін., простеживши ланку до сучасної української поезії (С. Коровченко); 4) згідно з гіпотезою Н. Зборовської проаналізувати подібність образів Лізи Хохлакової у «Братах Карамазових» Ф. Достоєвського і Долорес у «Камінному господарі» Лесі Українки; 5) знайти гіпотетичне документальне підтвердження сюжету оповідання Ф. Сологуба «Баранчик» і проаналізувати феномен дитячого мучеництва. Матеріалом аналізу постають вибрані твори Лесі Українки, Федора Достоєвського, Дмитра Мережковського, Федора Сологуба (справжнє прізвище Тетерніков), Мірри Лохвицької (автонім Марія), Теффі (Надії Лохвицької). Показово, що для матеріалу беруться твори не лише Лесі Українки, але й російських письменників з українським корінням (предківським – як у Ф. Достоєвського, Д. Мережковського та ін., або прямим – у Ф. Сологуба). Це українськість, яка могла відбутися, але не *стала*, натомість підживлювала фантазію і мотивувала вибір образів саме своєю інтуїтивністю.

Виклад основного матеріалу. Леся Українка у вірші, опублікованому 1905 р. (але текст написано раніше), «Було се за часів святої Германдади...» (правильніше – Ермандади, іспанськ. Hermandada), описуючи муки єретика (прикметно, що у вірші він «мученик», і конкретно його гріха не названо – тобто герой може бути невинним), наводить цікаву реакцію взятого на тортури: «Він не зомлів. І сталось дивне диво: / всміхнулися поблідлії уста, / погаслі очі спломеніли живо, / і мовив мученик: «Ченці, ради Христа, / Давайте ще вогню! Вогонь моя відрада. / О, дайте ще, благаю вас, кати!» / «Спаліть його зовсім, – дав вирок

Торквемада, – / Надії вже нема. Перемогли чорти!» [20, с. 316]. Таким чином, єретик не кається. Прагнення вогню можна розуміти і як охоплення творчою енергію. Можливо, «єретик» уже прийняв обіцяне Ісусом Христом хрещення вогнем. Також виникають паралелі з пророком Іллею, вознесеним на небо у вогненному вихрі. Римсько-католицькі мученики (безіменний «єретик» викликає асоціації і зі святим Лаврентієм, спаленим на ґратах, або і зі святим Франциском Ассізьким, який звернувся до Брата Вогню перед тим, як ченцю мали випалити хворе око), римсько-католицький містицизм – одна з провідних тем у творчості Лесі Українки, оскільки надихають зримістю, візуальністю образів. Подібну тенденцію – відсутність страху християнського мученика перед вогнем, стійкість і перебування душі вже в іншому, надреальному, просторі, тобто неземному – можна побачити у драматичній поемі «Руфін і Прісцілла», витриманій не лише за історичними фактами, а й за житіями святих. Також варто виокремити діонісійське сприйняття вогню як зародження нового життя – у божевільному екстазі Кассандри (однойменний драматичний твір). Недарма іконографія Христа спочатку збігалась із зображенням Орфея [6, с. 263], і навіть функції цього міфічного співця (жерця) контамінувалися з образом Сина Божого. Леся Українка цілком відповідно до історичної правди дотримується такої інтерпретації: у письменниці поєднались увага до документальних джерел і виняткова творча фантазія. Джерела підкріплювали задуми Лесі Українки, підтверджуючи її плани написання. У вищенаведеному річищі письменницею згадується й образ Долорес («Камінний господар», 1912) з її виразним мазохізмом і містицизмом. Прикметні слова авторки у листі до О. Кобилянської (20 квітня – 3 травня н. ст. – 1913 р.): «...такі як Долорес, мусять відходити в тінь перед Аннами і стають жертвами – властиво не Дон-Жуанів, а власної своєї надлюдської екзальтації. Се тип мучениці природженої, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук. Якби не було Дон Жуана, то знайшлось би щось інше, для чого вона б «душу розп'яла і заколола серце»...» [21, т. 12, с. 462]. Про жіноче сорозп'яття (можна згадати і загибель Міріам в «Одержимій») буде сказано нижче. (Лесезнавчий дискурс у Н. Зборовської розглянуто: [15]). Також вогонь як символ мучеництва у Лесі Українки означає й ініціацію, про що свідчить уже хрестоматійний вірш 1896 р. «О, знаю я, багато ще промчить...» (цикл «Невільничі пісні» у збірці «Думи і мрії», 1899), де описано синдром Кассандри (лірична героїня – пророчиця, якій не вірять), і є заключні слова: «Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, / Скажіть тоді: нова людина народилась; / А як зломлюсь, не плачте по мені! / Пожалуйте, чому раніше не зломилась!» [22, с. 140]. Мучеництво тут і фізичне, і духовне (зростання творця на новому щаблі, фактично творення себе – чи пересотворення).

Відповідно до описаного явища у вірші Лесі Українки (потяг до вогню, пошуки мученицького вінця) можна розглянути і останню частину трилогії Д. Мережковського (1865–1941) «Христос і Антихрист» – роман «Петр и Алексей» (1904–1905), де значну увагу надано старовірському побуту, у тому числі страху старообрядців перед «Антихристом» (Петром І, якого начебто підмінили) і їхнім самоспаленням. Історично описано володіння гіпнозом у лідера секти, старця Корнилія, і наркотики (вочевидь, гашиш), які той давав пастві, і розкольники радо йшли у вогонь, сприймаючи полум'я як рай [8]. Хлопець Тихон, який, керуючись потягом до пізнання, потрапив до сектантів, не піддається гіпнозу, але сам вогонь і останні обійми з нареченою Соф'єю (промовисте ім'я: софіологія В. Соловйова) сприймаються героєм як шлюбний ритуал (Тихона рятують, але дівчина згоряє [8]). Певною мірою це містерія; автор недарма здійснює паралелі з античністю (Дафніс і Хлоя): у стані зміненої свідомості молода пара повертається до природи (Ерос). Отже, тут виразне поєднання Еросу і Танатосу, притаманне мистецтву Срібного віку. Водночас Тихон як нормальна людина у цьому творі – носій Логосу й до останнього як раціональний намагається врятувати надто навіювану чужими впливами Софію (інтуїцію). Тихон і Соф'я – вічні наречений і наречена, яким не жити земним шлюбом. Анімус утрачає Аніму, яку не зміг зміцнити.

Інші приклади наведеної проблематики спостерігаються у творах письменників Срібного віку й пізнішої доби, чиї найславетніші твори присвячені не пошукам символізму. Проте для аналізу слід зосередитися на маловідомих творах. Так, знаменита за життя прозаїк (гумор, сатира) і драматург, майстриня «сміху крізь сльози» Теффі (1872–1952) починала як поетеса. Її творчість позначена впливом символізму, а також мотивами лірики її старшої сестри, визнаної «російської Сафо», поетки і драматурга Мірри Лохвицької (1869–1905), чиї тексти позначені містицизмом, еротизмом, нахилом до середньовічної демонології. Так, вірш Теффі «Монахиня» (українською перекладено мною як «Черниця», тут і далі мій переклад) починається словами: «Вчера сожгли мою сестру, / Безумную Мари» [19, с. 5]. «Безумна Марі» – вочевидь, лірична іпостась Мірри Лохвицької. Далі у Теффі лірична героїня питає у свого відьомського помічника, чорного звіра: «– Скажи, чи жару на мій двір / Мені принести зміг? // Не замолю я чорний гріх – / Себе навік згублю! / Та я сміюсь і чую сміх, / Лик дивний впізнаю. / Щó вічність ангельських утіх? – / Я знаю мить твою! // А дзвонів мідь глуха і зла, / Загрози ці страшні... / Якби, якби ж то я могла / Умерти у вогні! / Зав'ється хай вогненна мла! / Згоріти дай мені!» [19, с. 6–7]. В оригіналі – кода: «Гореть хочу! гореть!» [19, с. 6]. Тобто це прагнення мучеництва, відходу в інший світ (явно не християнський рай) зі страченою близькою людиною – можливо, духовною наставницею героїні Теффі. Таким чином, персонаж запалюється жариною з вогнища своєї сестри. (Пізніше, як прозаїк, Теффі протестуватиме проти садомазохізму, описуючи його у циклі оповідань про шлюбну пару – нещасну Ільку та її чоловіка Станю; твори мають автобіографічну основу). Жіноче мучеництво докладно змальовано у містичному ключі і у творах Мірри Лохвицької (переклад вибраного: [12, с. 280–281]), де героїня – німфа, вакханка, жриця («Ваалова наречена»), черниця (спокушувана бісами або наставником-сатаністом), мучениця, спалювана

єретичка, відьма. Тобто у реальному розумінні ця героїня далека від норми. І свята, і грішниця – вихід за межі звичайного світу [12, с. 278]. Творчість у Мірри Лохвицької – екстаз, одержимість, за душу артистичної натури борються Христос і Сатана. Героїня або свідомо хоче перебувати з Богом і долає спокуси, оскільки сама від природи – милосердна християнка («Отрава мира», «Искуситель»), або ж спокушується чи навіть усвідомлено обирає сатаністський шлях (у цьому спостерігається навіть певна бравада – вірш «Ночь перед пыткой»). Також вона впадає у гріх розпачу, вважаючи, що після падіння їй немає порятунку («Смейся!»). Більш виразно такий образ постає у драматургії письменниці, як-от віршованих драмах «Безсмертне кохання» («Бессмертная любовь» [12, с. 278–279]) и «In nomine Domine» (побудованій на реальних історичних фактах). Так, в останній драмі одержима істеричка Мадлен, бачачи, як спалюють підозрюваного у магії Луї Ґофріді (ним вона нібито була розбещена), відчуває до «коханого» патологічну пристрасть і кричить, що горить з ним [7]. Одержима знайшла свого Месію, з яким прагне сорозп'ястися. Але якщо ця «кровоточивість» письма» (визначення Н. Зборовською стилю Марка Вовчка [3, с. 112]) має вишукану форму та будується на цікавих теоретично моделях, не кажучи вже про ретельну відповідність історичним джерелам (те ж саме – у Лесі Українки), то крайні явища такого підходу у російській літературі змальовують збочення, як-от проза романістки Анни Мар (Анни Леншиної, з дому Бровар, 1887–1917); гіпотетично ця письменниця була одним з прототипів еротично-танатологічної поетеси Лорелеї Рубінштейн у детективі Бориса Акуніна «Любовница Смерти». Звідси й потяг покоління зламу століть (особливо – початку XX ст.) до сектантських віровчень, «радений» (в яких О. Блок та ін. шукали діонісійство, містерії), захоплення буддизмом, причому його танатологічним аспектом (Анна Мар – псевдонім на честь Мари, антагоніста Будди, та інші приклади), і як наслідок – самогубства.

Одна з причин такої спотвореності – прагнення зовнішньої красивості, що наближає до язичництва (ідеалізованого митцями, як античність, але кривавого і згубного в сутності). Розчарувавшись у духовному і віддаючись хтонічному та тілесному, героїні літератури кінця XIX–XX ст. фактично деградують у несвідомому. Водночас ця деградація як християн і взагалі як сучасних людей супроводжується пробудженням у собі неадаптованих, первинних архетипів. Так, у романі Ф. Сологуба «Мелкий бес» (скінчено 1902 р.) Людмила фактично висловлює простими словами ідеологічну програму Ф. Мережковського, В'яч. Іванова та інших поетів і науковців згаданої доби. Розбещена жінка зазначається соромливому Саші (їхні стосунки – чи не знижений це варіант гріхопадіння, зустрічі грішниці та святого, пародія на спокуси у житіях, або ж епізод з Йосифом і дружиною Пентефрія, або Потифара?): «Люблю красоту. Язычница я, грешница. Мне бы в древних Афинах родиться. Люблю цветы, духи, яркие одежды, голое тело. Говорят, есть душа, не знаю, не видела. Да и на что она мне? Пусть умру совсем, как русалка, как тучка под солнцем растаю» [18, с. 207]. Людмила – матеріалістка, її кредо – гедонізм. Прикметні її подальші слова: «И страдать, и это хорошо... Сладко и когда больно, – только бы тело чувствовать» [18, с. 207]. Це явно культивація мазохізму, і Людмила втягує Сашу в свої ігри. Відбувається трагедія: людина нового часу (позитивіст, гедоніст, матеріаліст) сприймає тільки реально відчутне – своє тіло. Духовного вона вже сприйняти не може (адже душі не можна побачити профанним зором) і тому відчуває власну трагедію. Душа – «пара», яка розтане, подібно до Снігурки (порівняймо вірш А. Ахматової: «Высоко в небе облачко серело....», українською перекладено мною). Якщо для розчарованих язичників доби Ісуса Христа і перших християн ця проблема розв'язувалася переходом у нову віру, то для людини доби fin de siècle виникла інша проблема: зіпсута цивілізацією, технологізована, культура сама відпала від Бога і вважає, що не гідна його (або ж свідомо зрікається християнства). Нова людина шукає нового й накидається на нові омани.

Стосовно пробудження і культивації у собі архетипів, які – на перший погляд несподівано – виринають у несвідомому: Ф. Сологуб недарма тут бере за приклад жінку як більш інтуїтивну (Людмила у нього, якщо звернутися до В. Соловйова, «простонародна Афродіта» – зваблює тілом, захоплюється ідеалізованими Афінами; докладніше про соловйовський термін: [16]). У Людмили така іпостась – русалка. Це і вплив почутого у дитинстві фольклору (можливо, від сільської няньки), і побачених на сцені або прочитаних творів («Снігуронька» О. Островського; «Затоплений дзвін» Г. Гавтпмана, тощо). Але річ у тім, що насправді слов'янська русалка як язичницьке божество не має навіть зовнішньої краси: ця міфічна постать виражає і сексуальний потяг, і Танатос. Тому на Півночі Росії русалка – «страшна» (стара, кошлата, з великими зубами, тощо), так само у Білорусі; якщо брати український фольклор (генетично близький Ф. Сологубу – не лише як перекладачу поезій Т. Шевченка), то згадуються і потерчата, «нехрещені діти», і мавки (нявки, навки, нейки). Русалка роздирає смертного або залоскочує на смерть; у мавки видно всі нутрощі; цьому персонажу притаманні й інші неестетичні ознаки. Але якщо міряти естетичними категоріями, то первинна русалка – це не прекрасне, а потворне та моторошне. Таким чином, Людмила, розвиваючи свій асоціативний ряд, несподівано для самої себе висловлює своє справжнє бажання (що означає бути русалкою). Хоча свідомо (якби її спитали) героїня, певно, уявляла русалку як античну німфу, тобто прекрасною.

Для протиставлення: молоде покоління українських письменників, яке перебуває у пошуках власної ідентичності, формулює свої ідеї більш виважено і підкріплено, аніж героїня Сологуба. Ерудиція та інтуїтивізм вихованих на патріархальних цінностях української культури (проти регресивних явищ якої постають ці поети) не суперечать одне одному. Так, представниця названої генерації, поетеса, прозаїк, журналіст, літературознавець, критик Світлана Коровченко в одному з віршів 2017 р. змальовує берегиню (уже хрестоматійний ідеал української жінки) в правильному, архаїчному ключі: «Берегиня

з очима червоними / На мене дивиться крізь березову кору / І конає курка в агонії / Берегиня хоче крові» (з неопублікованого архіву С. Коровченко). Червоні очі у берегині можна розуміти і як налляті кров'ю (бо язичницьке божество немислиме без жертви – у даному разі це курка), і як розлючені, і як червоні від диму (який куриться над офірою – може, і людською). Поетка протиставляє берегиню Діві Марії, виразно розмежовуючи обидва архетипи, не зводячи до народного християнства, і такий приклад показовий. Берегиня для персонажа не авторитет, на відміну від Божої Матері. Богоматір – милосердя, Берегиня – агресія проти свого ж, фемінінного, начала (юності, яка вступає у життя), це геронтократія, вампіризм. Берегиня – убивця, як і сільський народницький побут – убивчий. Березова кора у вірші згадується інтуїтивно (білий колір, на якому вирізняється червоний), але теоретично це і дерево на тому світі, у царстві мертвих (германська, скандинавська, кельтська, балтійська, фінно-угорська та ін. міфологія; «Злая Береза» у романі М. Семенової «Валькирия»), жіночий символ, або світове дерево, у тому числі розп'яття (Одін) [5, с. 169]. У слов'ян береза – і благословенне дерево, і водночас прокляте. Це один з найбільш архаїчних тотемів. Сама С. Коровченко пояснювала, що таке бачення берегині обрала завдяки архаїчній картинці (березове гілля). Білий колір берези – асоціація зі смертю, саваном, а також сивиною. Лірична героїня молодої поетки занадто добре знає патріархальний світ (критикований С. Павличко та ін.) і що стоїть за образом Берегині. Тому кінцівка вірша логічно очікувана: героїня бачить остаточну сутність божества і каже: «Берегиня шкірить на мене скривавлені ікла / Але я її вже не боюсь / Бо знаю: єдина зброя проти берегині – архаїчні матюки». Ненормативна лайка вважалась оберегом від нечистої сили (як і молитва), тому дарма ці слова не вживалися. Справжню сутність берегині розвінчує В. Вовк у низці творів (поетична збірка «Жіночі маски», повість «Спілкування з опалевим метеликом», тощо; докладніший аналіз: [11], [13]). Треби берегиням приносилися на рівних з упирями [4, с. 168]; самому цьому жіночому божеству надавали ознак русалок ([1], [4, с. 168]). Якщо далі порівнювати берегиню з упирями: обидва персонажі здатні утримувати воду (звідси посуха), і насилати мор. Обидві функції – відьомські.

Ще одна тема у літературі доби символізму та інших пошуків – дитяче мучеництво. Змалювання цієї трагедії в художній літературі означеного періоду виявляє нерозривність садизму і мазохізму (про ерогенність садомазохізму докладно писала Н. Зборовська у цитованій монографії; про мазохізм і садомазохізм у російській літературі XIX ст.: [10, с. 256–264]). Ще до пошуків Срібного віку це описав Ф. Достоєвський у «Братах Карамазових» (1880) на прикладі паралізованої істерички Лізи Хохлакової (її проблему досліджено: [3, с. 165–167], [14]; у біблійному аспекті вона може бути і дочкою Іаїра, яку воскресив Ісус Христос, або ж, в аспекті українськості, – паралізованою українською душею, яка не знаходить виходу). Розмовляючи з Альошею Карамазовим (в якого ця героїня закохана) про кривавий наклеп на євреїв (помітно, що сама Ліза вірить у цей наклеп, і герой не розчаровує її, дипломатично відповідаючи «не знаю»), вона зізнається, що прагне садизму. У перекладі Н. Зборовської ці слова про нібито розп'ятого на Великдень хлопчика звучать так: «Я іноді думаю, що це я сама розіп'яла. Він висить і стогне, а я сяду проти нього і буду ананасний компот їсти. Я дуже люблю ананасний компот. Ви любите?» [14, с. 167] (в оригіналі: [2, с. 596]). Недарма цей розділ книги одинадцятої називається «Бесенок», тобто «Бісеня» – начебто жартівливо, кокетливо, але з виразним демонічним змістом – недарма і Лізі, і Альоші сняться чорти [2, с. 595] – можна провести паралель з дитячими снами М. Цвєтаєвої). Ліза – носійка середньовічної свідомості (один зі стереотипів якої про єврея – ритуальний убивця) і бравірує цим. Варто згадати й підсилену за доби Відродження істерію у «полюванні на відьом». Ф. Достоєвський показує зв'язок середньовічних уявлень та істерії. Для аналізу Н. Зборовської ананасний компот – прикметна деталь, ототожнювана з антисемітською пропагандою [14, с. 167]. Ананасний компот – явна оральна функція, а також інфантилізм (ще один бік жорстокості): задоволення ще з дитячих літ. Тут можна згадати й легенди про князя Дракулу, який начебто за їжею пив кров страчених на палі. У Лесі Українки Долорес прагне сама розп'ястися – у Ф. Достоєвського Ліза хоче розпинати сама. Фактично своєю поведінкою вона й мучить близьких. Але й Долорес мучить Дон Жуана своїм вибором. Ліза Хохлакова провокує, а потім тероризує праведного Альошу, її поведінка істерична (нагадує тип жінок, які, відвідуючи церкву, на сповіді спеціально приписують собі жахливі гріхи, щоб епатувати молодих священиків). Лізі можна поставити безліч діагнозів, у тому числі піроманію. Цікаво й те, що героїня висловлює ідею, подібну до кредо Людмили у Сологуба (далі переклад мій. – *О. С.*): «Я не хочу бути святою. Що зроблять на тому світі за найбільший гріх? Вам це має бути точно відомо. – Бог осудить, – пильно вдивлявся в неї Альоша. – От і я так хочу. Я би прийшла, а мене б і осудили, а я би раптом усім їм і засміялася в очі. Я надзвичайно хочу запалити дім, наш дім, Альошо...» [2, с. 594]; хворій хочеться, щоб про її душевне зло дізнались інші та показували на неї пальцями [2, с. 594] – свідомий мазохізм, несвідоме ототожнювання себе з Христом на муках або з іншими мучениками (чиї житія Ліза, безперечно, знала з дитинства). Бажання юної Хохлакової сміятися всім в очі на Страшному Суді – пародія на поведінку святих мучеників. Дівчина протестує проти християнської бази, яку їй прищепили в ранньому дитинстві. Ліза сповідається Альоші, неначе духівнику, висловлюючи сокровенне, порушуючи тодішній кодекс поведінки незаміжніх дівчат, які не мали права бути відвертими з чоловіками. Її бесіди з молодим Карамазовим нагадують сеанси у психоаналітика. (Приблизно так само поводиться Люба Гоцинська у «Блакитній троянді» Лесі Українки, фантазуючи вголос і наводячи власні асоціації).

У Ф. Сологуба побудоване як легенда оповідання «Баранчик» (1896) про дитячу нерозумність, яка переростає у садизм (далі переклад з російської мій): «Баран забекав, кров поллялася, червона та широка, – страх як весело!» [17, с. 205].

За аналогією до зарізаного на Великдень баранця (граючись «у баранчика») сестра Аніска позбавляє життя свого малолітнього брата Сенька (своєрідна пародія на жертвопринесення Авраамом Ісаака – але ж Господь послав янгола, і сина було врятовано; версії про офіру дотримується і О. Панченко [9, с. 59]), а потім від жаху тікає у піч, де й чадіє. Діти – імітатори (Сенько бекає баранчиком), їхня гра – ритуал, і їм, нерозумним, весело від образу червоної широкої крові, але виходить справжнє вбивство. Янгол, який несе душі дітей, чує від Господа, що Той не прийме у царство небесне скривавлених убивством «младенцев», але тоді сам приймає їхню кров на себе, і Господь прилучає дітей до мук Своїх [9, с. 207–208]. Звідси трактування: адже Ісус терпів на хресті за всіх. Якщо розуміти твір реалістично, то автор міг відштовхуватись од побаченого чи почутого (або прочитаного у пресі) випадку. У християнстві діти (до семи літ) невинні: за церковною термінологією, вони до цього віку «младенцы» і як безгрішні не сповідаються. Діти-убивці та самогубці – нонсенс для християнства, бо вчинили смертний гріх. Але у сологубівському оповіданні є і паралель з житієм малолітніх святих «отроків» Івана (Іоанна) і Якова (Іакова), які загинули (1569 чи 1570 р.) майже так само, як герої проаналізованого твору: побачивши, як батьки вбили в їжу барана, п'ятирічний Іван запропонував трирічному Якову вчинити у грі так само, і вбив брата палицею, а потім від жаху заліз до груби, де й вчадів [9, с. 19]. Культ цих дітей (досі популярний у селі Менюша Архангельської області) – найбільш дивний у православ'ї через гріх убивства і самогубства (хоча інформанти називають чудеса, у тому числі зцілення, вчинені цими «отроками»). Можливо, тут відіграв роль архаїчний, язичницький зміст; у пізнішій версії житія «отроки» – «невинно убиенны». У Ф. Сологуба прощення і рай дітям даються, певно, бо ті не відали, що творили. Саме ж оповідання для свого часу революційне й збігається з теорією З. Фройда про небезгрішність дітей. Звичайно, про взаємовпливи тут не йдеться (так само як Ліза Хохлакова – це не копія Долорес), але розгадка художнього вибору саме у тенденціях, спільних для філософії, мистецтва і навіть медицини кінця XIX – початку XX ст. (цілком вірогідно, що основою для «Баранчика» постала й кримінальна справа у поліції).

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз продемонстрував несподівані паралелі між текстами різних авторів – у змалюванні моделі патріархального ладу, неврозу як реакції молодшого на нав'язувані цінності (часто хибні), садомазохізму у стосунках чоловіка і жінки, а також у змалюванні дитячого мучеництва. Письменники свідомо не будували своїх творів як психоаналітичних, але ці тексти цілком благодатний матеріал для вивчення у фройдистському та юнґіанському аспектах (що, зокрема, довела Н. Зборовська дослідженнями Лесі Українки, Ф. Достоєвського та ін.). Про це свідчать і жіночі образи, які, з одного боку, оригінальні, з іншого – типові для епохи «кінця століття» (наприклад, істерією). «Предтечею» стала Ліза Хохлакова у «Братах Карамазових». Якщо перефразувати Вольтера: якби Лізи Хохлакової не було, її слід було б вигадати. Те ж саме можна сказати про Долорес у Лесі Українки, Людмилу у Ф. Сологуба та інших проаналізованих персонажів. Звичайно, усі перелічені героїні не тотожні, але мають спільні риси (наприклад, Міріам в «Одержимій» Лесі Українки і Мадлен у драмі Мірри Лохвицької «In nomine Domine»). Під час аналізу Лізиних фантазій та експериментальної гри дітей-героїв Ф. Сологуба впадає у вічі свідомо використана модель житія (що доводить і текстологічний аналіз: «Баранчик» – культ отроків Менюшських). Тому одкровення Лізи або гру дітей, яка переростає у вбивство та самогубство, можна розглядати як антижитіє, тобто вибір вчинків героями насправді несамостійний. Слід врахувати і те, що згадані письменники при написанні творів спиралися не лише на власну фантазію або на історичні джерела (Леся Українка, Д. Мережковський), але й на конкретні факти, як-от кримінальні справи у поліції та клінічні випадки (Ф. Достоєвський, Ф. Сологуб та ін.). Можна простежити і вплив цих творів на тексти подальших генерацій, серйозно зацікавлених у психоаналізі. Так, Ліза Хохлакова може бути прообразом Едіт фон Кекешфальва у «Нетерпінні серця» Штефана Цвайґа (друга З. Фройда) та інших героїнь творів цього періоду. Також аналіз виявив змалювання авторами несвідомо правильне визначення героїнями справжньої сутності обраних ними фемінінних архетипів (русалка у Людмили, відьма та ін. нестандартні постаті – у Мірри Лохвицької, тощо). Сучасна українська поезія виявляє адекватне розуміння рідних архетипів, конструктивного і деструктивного (образ берегині у С. Коровченко: відштовхуючись від власної інтуїції, авторка шукає теоретичного підтвердження своїм відчуттям, снам, візіям тощо – і успішно знаходить розв'язку проблеми). Робота має перспективу продовження у психоаналітичному та компаративному розгляді текстів доби українського модерну і модернізму, авангардизму, а також творів Срібного віку і періоду еміграції. Також перспективний міфоаналіз, особливо під час виявлення імпліцитних архетипів (у тому числі українських, як у Теффі, Ф. Сологуба, З. Гіппіус та ін.), оскільки знання міфології допомагає письменникам візуалізувати власний задум, а також невроз та інші проблеми. Побачивши проблему в алегоричній або архетиповій формі, автор (а також його герой), знаходять ключ до розгадки.

Список літератури:

1. Власова М. Новая АБЕВЕГА русских суеверий: иллюстрированный словарь / М. Власова. – СПб.: Северо-Запад, 1995. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: rumagic. ucoz.ru/files/abevega.pdf, на рус. яз., свободный. – Дата обращения: 05.05.2013.
2. Достоевский Ф. Братья Карамазовы. Роман в четырех частях с эпилогом / Ф. Достоевский. – М.: Худ. лит., 1973. – 815 с.
3. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Ніла Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с. (Монограф).

4. Иванов В., Топоров В. Берегини / В. И. Иванов, В. Т. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х тт. / Гл. ред. Токарев С. А. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – С. 168.
5. Иванов В., Топоров В. Береза / В. И. Иванов, В. Т. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х тт. / Гл. ред. Токарев С. А. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – С. 169.
6. Лосев А. Ф. Орфей / А. Ф. Лосев // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х тт. / Гл. ред. Токарев С. А. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 2. – С. 263.
7. Лохвицкая М. In nomine Domine / Мирра Лохвицкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mirrelia.ru/texts/?l=vol_5a, на рус. яз., свободный. – Дата обращения: 29.01.2012.
8. Мережковский Д. Петр и Алексей / Дмитрий Мережковский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://az.lib.ru/m/merezhkowskij_d_s/text_0070.shtml, на рус. яз., свободный. – Дата обращения: 22.10.2017.
9. Панченко А. А. Иван и Яков – необычные святые из болотистой местности: «Крестьянская агиология» и религиозные практики в России Нового времени / Александр Александрович Панченко. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 448 с.
10. Ранкур-Лаферьер Д. Русская литература и психоанализ / Дениэл Ранкур-Лаферьер / [Пер. с англ.]. – М.: Ладомир, 2004. – 1017 с. – (Русская потаенная литература).
11. Смольницька О. О. Міфологізм Еросу у вибраній творчості Віри Вовк: зіставлення з іншими культурами / О. О. Смольницька // Концепты и контрасты: монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. – С. 562–571.
12. Смольницька О. Ожилі слова, або феміністичний дискурс перекладознавства / Ольга Смольницька // Смольницька О. У пошуках коріння. Телесценарії. Статті. Нариси. Рецензії. Огляди / Ольга Смольницька. – Сімферополь, 2010. – С. 278–281.
13. Смольницька О. Психоаналітичні дослідження Ніли Зборовської в річищі неоміфологізму: порівняння з творчістю Віри Вовк / Ольга Смольницька // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – 2015. – Вип. 18–20. – С. 350–362.
14. Смольницька О. О. Розвиток компаративного дискурсу Шекспіра, Лесі Українки й американської «сповідальної поезії» в «Коді української літератури» Ніли Зборовської / Смольницька Ольга Олександрівна // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філологічні науки». – 2016. – № 1. – Т. 2. – С. 107–116.
15. Смольницька О. Філософська інтерпретація лесезнавчого дискурсу Ніли Зборовської (на матеріалі есею «Моя Леся Українка») / Ольга Смольницька // Слово і час. – № 9(621). – Вересень 2012. – С. 52–62.
16. Смольницька О. О. Філософські засади софійності та маріології в інтерпретації літературознавців Київського університету (на матеріалі праць Д. Чижевського) / О. О. Смольницька // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжн. наук. конф. (2011; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011», 20–21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч. 2. – С. 50–52.
17. Сологуб Ф. Баранчик / Федор Сологуб // Собрание сочинений Федора Сологуба. – Т. III. Рассказы. – СПб.: Изд-во «Шиповник», 1910. – С. 205–208.
18. Сологуб Ф. Мелкий бес / Федор Сологуб / Изд. подготовила М. М. Павлова. – СПб.: Наука, 2014. – 890 с. – (Серия «Литературные памятники»).
19. Теффі (Надія Лохвицька). Вибрані поезії / Теффі (Надія Лохвицька) / З російської переклала Ольга Смольницька. – Автор. комп. набір, 2012. – 14 с. (З неопублікованого архіву О. Смольницької).
20. Українка Л. Було се за часів святої Германдади... / Леся Українка // Українка Л. Зібрання творів: у 12-ти тт. / Леся Українка – Т. 1. Поезії. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 316.
21. Українка Л. 277. До О. Ю. Кобилянської / Леся Українка // Українка Л. Зібрання творів: у 12-ти тт. / Леся Українка – Т. 12. Листи (1903–1913). – К.: Наукова думка, 1979. – С. 462.
22. Українка Л. О, знаю я, багато ще промчить... / Леся Українка // Українка Л. Зібрання творів: у 12-ти тт. / Леся Українка – Т. 1. Поезії. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 140.

Смольницкая О.А.
Киевский литературно-мемориальный музей Максима Рыльского

ОБЩИЕ МОТИВЫ У ЛЕСИ УКРАИНКИ И ДРУГИХ ПИСАТЕЛЕЙ ЭПОХИ FIN DE SIÈCLE: ОТ МИСТИЦИЗМА ДО МУЧЕНИЧЕСТВА

Аннотация
Исследованы общие черты в избранном творчестве Леси Украинки и других писателей эпохи конца века. Принимаются во внимание Федор Достоевский, Федор Сологуб, Надежда Тэффи (Лохвицкая), Мирра Лохвицкая, Дмитрий Мережковский. Используется метод психоаналитика Нилы Зборовской. Мифологический анализ позволяет проследить трансформации архетипических образов в творчестве современных украинских поэтов (Бразилия, Украина). Приведенные стихи русской литературы впервые переведены исследовательницей на украинский язык.
Ключевые слова: компаративистика, мистицизм, психоанализ, Эрос, Танатос, архетип.

Smolnytska O.O.
Maxim Ryl's'ky Literature Memorial Museum of Kyiv

THE COMMON MOTIFS OF LESSYA UKRAINKA AND OTHER WRITERS OF THE PERIOD FIN DE SIÈCLE: FROM MYSTICISM TO MARTYRDOM

Summary
The common features in the selected works by Lessya Ukrainka and other writers of the end of the century were investigated. Fyodor Dostoevskiy, Fyodor Sologub, Nadezhda Teffi (Lokhvytskaya), Mirra Lokhvitskaya, Dmitriy Merezhkovsky are taking into account. The method of the psychoanalyst Nila Zborovskay is used. Mythological analysis allows us to trace the transformation of archetypal images in the works of contemporary Ukrainian poets (Brazil, Ukraine). The following verses of the Russian literature were at first translated into the Ukrainian language by the researcher.
Keywords: comparative studies, mysticism, psychoanalysis, Eros, Thanatos, archetype.

УДК 811.131.1'282.3(450.721)

ДІЄСЛОВА ПОБУТОВОЇ СЕМАНТИКИ НЕАПОЛІТАНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Стебаєва О.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено дослідженню та розкриттю механізмів і способів утворення побутової лексики неаполітанського діалекту та в аналізі особливостей її семантичного забарвлення, що відбувається під дією лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів.
Ключові слова: діалектичне мовлення, мовні особливості, семантика неаполітанського діалекта, проблема діалектології.

Постановка проблеми. Проблема значення діалекту і її зв'язок з носіями виникла у вчених із давніх часів. Серед великого різноманіття проблем діалекту однією з найбільш складних виявилася проблема визначення поняття діалектизм. На даний момент єдиної точки зору стосовно цього питання немає, що свідчить про складність та суперечливість поняття діалект.

У сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до проблем діалектології, зокрема неаполітанського діалекту, який займає особливе місце на італійській мовній мапі. Повноцінне спілкування, тобто правильне сприйняття, оцінювання та інтерпретація інформації, є неможливим без знання певного набору діалектизмів та їх функцій у мові та тексті. Діалекти складають значний пласт знань, необхідних для усвідомлення та оцінки культури того-чи іншого народу. Часто діалектизми, які характеризують відомі регіони, зустрічаються також в літературній мові.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема, що вивчається в нашому дослідженні, розглядалась науковцями у сфері лінгвістики. Але вона залишилась нерозв'язаною до сьогодні, чим і була зумовлена її актуальність.

Проблема значення діалекту і її зв'язок з носіями виникла у вчених із давніх часів. Серед великого різноманіття проблем діалекту однією з найбільш складних виявилася проблема визначення поняття діалектизм. На даний момент єдиної точки зору стосовно цього питання немає, що свідчить про складність та суперечливість поняття діалект.

Мета статті. Ключовою метою статті є дослідження та опрацювання неаполітанського діалектизму, що позначають побутову лексику та нині використовуються в італійській мові, класифікувати їх за семантикою внутрішньої форми.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:
– розкрити значення діалектизмів;
– класифікувати неаполітанські діалектизми;
– виявити внутрішню форму неаполітанських діалектизмів із семантикою побутової лексики.

Об'єктом дослідження є неаполітанський діалект, який існує і використовується в сучасній італійській культурі.

Виклад основного матеріалу. Діалект (грец. διάλεκτος – «наречие» від греч Διαλέγομαι – «Говорити, висловлюватися») – різновид мови, яка вживається як засіб спілкування між людьми,пов'язаними між собою однією територією.

В сучасному мовознавстві існує більш вузьке значення діалектизма, яка розуміється лише як вчення про процеси називання словом і лексичну об'єктивацію понять, і більш широка концепція діалектизма, як області дослідження всієї номінативної діяльності в мові, що відображає і об'єктивізує членування світу в ході пізнання його об'єктів та зв'язків. Отже, Неаполітанський діалект (**неа.** lengua napulitana, nnapulitano, італ. lingua napoletana, napoletano) – діалект італійської мови. Поширений в Південній Італії, в Кампанії, Неаполі, Гаете та у Сорі, округах південного Лаціо, в частині Аськолі (Марке), у північній Калабрії, північній і центральній частинах Апу-

лії. Мова більшості класичних італійських опер. Зокрема, відома пісня ‘O Sole Mio виконується на неаполітанському діалекті: Діалект є повноцінною системою мовного спілкування (усної або знаковою, але не обов'язково письмовій) зі своїми власними словником і граматикою [19].

Неаполітанський діалект, як італійська мова походить від латинської мови. Передбачалося також відстеження мовою в південно-центральній Італії до римського завоювання, Оско (але тоді, Oscan були знайдені надписи в Помпеях, навіть в 79 р. н. е., наприклад), що і став курсивом мови,в Неаполі багато людей говорять на діалекті,який на справді був грецькою мовою до другого-третього століття.

Неаполітанський у своїй історії, як і багато інших мов, вплинув на різні народи, які населяли чи домінували у Кампанії і центрально-південної Італії, грецькі поселенці і торговці в епоху візантійського князівства в Неаполі до дев'ятого століття, а в останній час, нормани, французи, іспанці і навіть американці під час Другої світової війни і подальшої окупації Неаполя, внесли деякі нові слова,ми можемо навести деякі приклади (ammugiam – andiamo – ідемо і т. д.). Звичайно саме іспанська та особливо французька мови залишили дуже сильний слід у формуванні мови та культури Неаполя.

В Неаполітанському королівстві Арагонський пропонувався в якості мови неаполітанської адміністрації, не нав'язуючи Арагонську або каталонську, але спроба реалізувати з відкладенням Фредерік і почалось намісництво. У першому столітті половина Королівства Обох Сицилій була використана як де-факто адміністративної мови та літературної італійської і неаполітанської,але вона ніколи не на була офіційного статусу мови. Крім того, навіть і в Сардинському королівстві її ніколи не стандартизували, ні італійський П'ємонт, та ми можемо зазначити,що саме мовою була французька, для службового користування.

Семантика – це весь зміст, інформація, яка передається мовою або будь якою її одиницею (словом, граматичною формою слова, словосполученням, реченням); це розділ мовознавства, який вивчає цю інформацію, цей зміст [15, 150].

Безпосередній об'єкт дослідження семантики – повнозначне слово (наприклад, іменник, дієслово, прислівник, прикметник), яке є організованим по принципу «семантичного трикутника»: зовнішній елемент – послідовність звуків або графічних знаків, – зв'язаний в свідомості і в системі мови, з однієї сторони, з предметом дійсності (річчю, явищем, процесом, ознакою), а з іншої сторони, – з поняттям або уявленням про цю річ. Ця схема реалізує семантичні відносини, відповідно до яких ми класифікували наші діалектизми. Так як, зв'язати слово з річчю можливо лише за умови, що предмет так або інакше розпізнається людиною, оскільки предмет дійсності, як і уявлення про річ являються певним відображенням класу однорідних предметів в свідомості, але на відміну від уявлення про річ, це відображення з мінімальною кількістю розпізнавальних ознак, що часто не співпадає з поняттям. Наведемо приклад, що стосується нашої роботи: неаполітанський діалект magna, що в українській мові-їсти.

Звернемося до аналізу дієслів, що складають базовий шар побутової лексики неаполітанського діалекту, зважаючи на їхню етимологію та внутрішню форму.

· *Andare – ідти*

Подивимося як дієслово «andare – ідти» виглядає на неаполітанському діалектизмі: «Ammugim», а тепер розглянемо звідки це дієслово з'явилося в неаполітанському діалекті.

В Італійській мові дієслово Andare – ідти походить від слова «anare»; Від слова «anare» пішло слово «andar», а вже згодом з'явилось і саме слово «Andar», але в італійській мові не може існувати глагол без закінчення на Are, Ere чи Ire. Таким чином було проведено багото гіпотез, але після багатьох спроб етімологія за Мауратoрі здавалась більш реальною. Він обгрунтовув,що в латині це дієслово використовувалось, як ADITARE,та мало закінчення Are і виходить Aditus – andare – ідти, Venire – приходити і таким чином це дієслово на початку стало Andatare (Andito = лат. Anditus), але згодом його все ж таки переробили з (And'tare, And'DARE) на Andare. В давніх часах перша людина сказала ANDO (на лат. AD-EO), яке згодом було також вживане, як VADO, яке на латиниці вживалося як VADERE. Такаж andare відповідало грецькому дієслову BAO vado (v. Base). Wulff, пішло з Парижу, відповідає лат. AMBULARE camminare – ходити для французької мови.

Походження: Andana, Andante, Andarino, Andata,Andatura, Andazzo, Andito.

Comp. Andirivare, Malandare, Riandare, Trasandare, Viandante [6, с. 23].

Отже, в основу номінації покладено ознаку руху. Семантика дієслова Andare склалася з дієслова nuotare – плавати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед різних думок можна виділити три головних напрямки. Одні лінгвісти вважають, що власні діалекти виконують лише репрезентативну функцію і не мають денотативного значення, оскільки є вторинними по відношенню до загальних діалектів. Інша група вчених вважає, що власні діалекти є навіть більш змістовними, ніж загальні діалекти і мають лексичне значення. Третя група дослідників розглядають власні діалекти як із позицій мови, так і з позицій мовлення. Література відображає та зберігає знання й культуру народу до певного історичного періоду. Водночас вона є різновидом мистецтва, а власне, мистецтвом слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси.

Неаполітанський діалект (як наприклад: сицилійський, венеціанський та інші діалекти) має багату літературну традицію. В Неаполі написали вже 960 творів з дуже відомим неаполітнським героєм Placitum Kapua.

На початку було написано приблизно ‘300 творів, з вульгаризації Латинської історії та все це було після руйнування Трої. Гвідо делле Колона почав вивчати історію неаполітанського діалекта, писати прози та твори.

Перша його робота в прозі, вважається текст Євангелія від Матфея Спінеллі, який був вперше написаний на неаполітанському діалекті.

Мер Джовінаццо, відомий як Diurnali Cronicon його підтримав і почав занутовувати найважли-

віші події Королівства Сицилії в одинадцятому столітті, але на превеликий жаль у 1268 році він помер і його роботи померли разом із ним.

Висновки і пропозиції. Опрацювавши сучасний неаполітанський діалект ми класифікували їх за семантикою апелятиву, виділивши дві класифікації, семантичну та морфологічну, а також, розкрили значення кожного неаполітанського дієслова, виділили основні теми, які мають дані власні дієслова. Також, ми можемо підкреслити, що неаполітанський діалект здебільшого має два або три значення, дві або більше етимології та відповідно до регіону, де вони вживаються можуть трактуватись по різному.

Отже, внутрішня форма діалектизмів, що є актуальними для сучасного італійського суспільства та неаполітанського народу, сягає своїм корінням давнини, побуту, реалій тогочасного життя. Перспективою подальшого розвитку нашого дослідження вбачається виявлення мотивації зміни діалекта. Ця проблема дозволить відкрити глибинну специфіку італійського національного характеру, наскільки це взагалі є можливим.

Список літератури:

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 36–37, 312–315, 345–347, 448–451.
2. Vocabolario etimologico della lingua latina. Torino, 2002.
3. Пенни Дж. Языки Италии // Кембриджская история древнего мира. Т. IV: Персия, Греция и Западное Средиземноморье ок. 525–479 гг. до н. э. Под ред. Дж. Бордмэна и др. Пер. с англ. А. В. Зайкова. М., 2011. С. 852–874.
4. Откупщиков Ю. В. К истокам слова: Рассказы о науке этимологии. – М.: Просвещение, 1973. С. 52.
5. http://guide.dada.net/italiano/interventi/2002/03/96157.shtml
6. Введенская Л. А., Колесников Н. П. Этимология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2004. – 221 с.
7. Касаткин А. А. Язык и диалект в современной Италии. – В сб.: «Вопросы романского языкознания». Кишинев, 1963.
8. Canepari, Luciano (2005), Italia, Manuale di fonetica, Lincom Europa, pp. 282–283, ISBN 3895864560.

Стебаева О.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ГЛАГОЛЫ БЫТОВОЙ СЕМАНТИКИ НЕАПОЛИТАНСКОГО ДИАЛЕКТА

Аннотация
Статья посвящена исследованию и раскрытию механизмов и способов образования бытовой лексики неаполитанского диалекта и в анализе особенностей ее семантического окраску, происходит под действием лингвистических и экстралингвистических факторов.
Ключевые слова: диалектические речи, языковые особенности, семантика неаполитанского диалекта, проблема диалектологии.

Stebaieva O.V
Kyiv National University of Culture and Arts

VERBS OF HOUSEHOLD SEMANTICS OF THE NENAPOLITAN DIALECT

Summary
The article is devoted to the study and disclosure of the mechanisms and methods of the formation of the everyday vocabulary of the Neapolitan dialect and in the analysis of the peculiarities of its semantic coloring occurs under the influence of linguistic and extralinguistic factors.
Keywords: dialectical speech, linguistic features, semantics of the Neapolitan dialect, dialectology problem.

УДК 821.161.2:82–92(477)

УКРАЇНА В ЩОДЕННИКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стрілець М.В., Лебеденко С.О.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено феномен «Журналу» як одного з небагатьох публіцистичних доробків Тараса Шевченка. Висвітлено кореляцію між життєвим періодом автора, за час якого було написано «Журнал», та змістовим наповненням цього публіцистичного твору. Вказано роль щоденника у житті Тараса Шевченка. Проаналізовано прояви зв'язку Кобзаря з Україною на сторінках «Журналу». Виявлено значення цього публіцистичного твору для глибшого розуміння постаті Тараса Шевченка як поета і як особистості.
Ключові слова: Шевченко, щоденник «Журнал», документальна проза, національне самоствердження, батьківщина, Україна, українська мова, українська пісня.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку виникає потреба у зверненні до літературної спадщини попередніх віків задля вивчення основних аспектів українського націотворення, що невідривно пов'язане з українською культурою. Саме тому необхідним є дослідження творчості подвижників українського народу, а також їхнього впливу на розвиток національної ідентичності українців.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка багатогранна: поезія, проза та живопис видатного Кобзаря посідають почесне місце і в українській, і в світовій культурі. Одна з граней творчого набутку митця – публіцистика, у якій він висловлював свої думки, почуття та ставлення до реальних подій, узагальнював і трактував з авторської позиції актуальні суспільно-політичні питання та вагомі проблеми соціуму, оприлюднив свої ідейні погляди, звертався до друзів та схиляв читача до власних міркувань.

Публіцистика Шевченка, представлена у формі роздумів та безпосередніх звернень до читача, дає змогу значною мірою розкрити й дослідити важливі питання, що мали місце за життя Кобзаря та залишаються актуальними й донині: проблеми національного самоствердження українського народу, його культурного розвитку, піднесення ролі української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні обґрунтування проблеми виконано на основі досліджень Т.А. Космеди [2], Б. Рубчака [4], К.Я. Танчин [6], І. Тесленко [7] та інших науковців. У роботі використовувалися Інтернет-ресурси, тексти творів Т.Г. Шевченка, літературознавчі словники, тексти українських народних пісень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність в українському літературознавстві великої кількості наукових розвідок, присвячених вивченню творчого доробку Т.Г. Шевченка, його публіцистичні твори, зокрема щоденник, який автор називає «Журнал», передмова до історичної поеми «Гайдамаки» та передмова до нездійсненого видання «Кобзаря», вивчені недостатньо. На наш погляд, потребує детального вивчення зміст щоденника «Журналу» Тараса Шевченка, а глибоке його дослідження дозволить повно і всебічно представити постать великого Кобзаря та його внесок у розвиток української національної ідеї. Окрім того, аналіз висловленного Кобзарем у щоденнику ставлення до окремих явищ у культурному житті України дозволить прослідкувати окремі тенденції розвитку тогочасного українського національно-культурного відродження.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз тематичного спектру української проблематики в щоденнику Т. Шевченка. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:
– окреслити значущість щоденника у долі Тараса Шевченка;
– охарактеризувати вияви зв'язку між Кобзарем та Україною, що представлені в щоденнику.

Виклад основного матеріалу. За словами літературознавця Катерини Танчин, щоденник на сьогодні є, ймовірно, найменш вивченим жанром документальної прози, однією з тих ділянок в українській літературі, якої практично не торкалося перо дослідника. Але зараз до нас повертається минуле у формі листів, спогадів, документальних та біографічних повістей. «Письменницькі щоденники стають фактом літератури, навіть, можна сказати, домінують серед інших жанрів. Автори не байдужі до щоденників, на сьогодні цей жанр представлений найрізноманітнішими зразками, що вимагають і літературознавчого визначення феномена щоденника як форми самовираження письменника», – стверджує дослідниця [6].

Як відомо, в усі часи були люди, котрі вели щоденник, проте найбільший розквіт щоденникарства припадає на XIX ст., на епоху Романтизму. Саме тоді був створений один із найяскравіших із екземплярів у цій сфері – «Журнал» Тараса Шевченка. Ця праця належно не проаналізована літературознавцями, хоча є цілісним літературним твором, що за значимістю не поступається художньому набутку видатного Кобзаря.

Сторінки «Журналу» відкривають нам, сучасникам, широку панораму тогочасної дійсності очима палкого патріота-демократа. Ідейне спрямування, мета цього твору реалізується на тлі переживань і роздумів поета. Як стверджує дослідниця творчості Шевченка Т. Космеда, одна з функцій «Журналу» – психотерапевтична [2; див. 7], бо в ньому проявляється або зображується сповідь душі поета, яка втомилася від постійних поневірянь та заборон і хоче знайти прихисток на папері, що утримує вічність. І душа ця, зморена довгою неволею, з надією очікує чогось надзвичайно важливого – волі.

До заслання Шевченко належав до Кирило-Мефодіївського братства, члени якого боролися

за звільнення народу з кріпацтва, розробляли підґрунтя для постання нової вільної України у складі федерації слов'янських держав. Та все ж головною причиною ув'язнення письменника була не його діяльність як братчика, а його мужицька поезія, набагато страшніша для влади, ніж прагнення кириломефодіївців.

23 квітня 1850 року Шевченка заарештували вдруге за порушення царської заборони писати й малювати. Після слідства в Орській кріпості солдата-поета перевели до Новопетровського укріплення на півострові Мангишлак, куди він прибув у середині жовтня 1850 р. Саме на цей період заслання припадає задум щоденника. Шевченко розпочав свій «Журнал» через жагуче бажання писати бодай щось. *«А писать охота страшная. И перья есть очищенные»*, – зауважує поет [8, с. 12]. Проте Тарас Григорович завів свою «пеструю книгу» вже наприкінці заслання в Новопетровському укріпленні. Переконані, що якби він почав її з 1847 р., то це був би лише товстий нудний зошит, адже Шевченко всі ці роки дивився на довкілля, як арештант з тюремного вікна, бачив лише сумну бездушну монотонну картину десятилітньої безсердечності та грубості. Ведення «Журналу» на засланні для Шевченка стало тим проявом волі, який осяював йому життя в невольничій пітьмі.

У щоденнику домінують роздуми поета, щирі, без будь-якого лукавства: Шевченко писав свій «Журнал» передовсім для «милих щирих друзів» і не думав його публікувати, хоча часто натякав на іншого невідомого читача.

Як зауважує Б. Рубчак, у цілому текст щоденника за часом написання можна поділити на чотири частини: 1) записи в Новопетровському укріпленні; 2) записи під час переправи Волгою до Нижнього Новгорода; 3) записи в Нижньому Новгороді; 4) записи в Москві та Петербурзі. Залежно від місця перебування поета та його становища нотатки «Журналу» дещо відрізняються: перший період найбільш вибагливий та літературно найповніший. Це й міркування над власним становищем, подальшою долею, співчуття солдатам та різке засудження, зневага до царату, листування з друзями, висловлення їм глибокої вдячності, зустріч із земляком та чутливі порухи серця Шевченка, яке сумує за рідною землею. Другий період рясніє описами краєвидів, міст та людей, яких зустрічав поет, і все ще містить у собі глибокі душевні переживання автора, що характерним було за час його перебування в укріпленні. Щоденні дії, буденність, детальні роздуми та короткі зауваги влилися в щоденник під час перебування звільненого Шевченка в Нижньому Новгороді. У Москві та Петербурзі записи стають короткими, неповними, наче поет не встигає їх здійснювати. Він занурюється в атмосферу постійних зустрічей, розмов, дружніх привітань, нових вражень [4].

За твердженням Т. Космеди, «Журнал» Шевченка – це його діалог із собою: міркування про свої бажання, прагнення, сни, висловлення оцінок, репрезентація емоцій і почуттів, фіксація спогадів про Україну, земляків, друзів, це його плани на майбутнє, прагнення. Через щоденник він споглядав і вивчав себе. Шевченко моделював у щоденнику відповідні комунікативні жанри, які ми використовуємо в повсякденному «живому» мовленні: скаржився і нарікав, хвалив і хулив, висловлював обурення, співчуття, іронізував, жартував [2; див.: 7].

Отже, щоденник, названий автором «Журнал», постає перед нами, сучасниками, як безцінне джерело відомостей про життя поета, його художньо-філософських поглядів, скрутних обставин, у яких він опинився та суспільно-політичних умов тогочасної дійсності. У ньому Шевченко висловив власні міркування, ставлення до мистецько-літературних явищ, виявив свою чітку громадську позицію. Разом із тим Кобзар використав щоденник задля реалізації власних творчих задумів: здійснював сюжетні замальовки, писав цілі літературні твори (наприклад, «Доля», «Сон»). Важливим є те, що «Журнал» також містить у собі роздуми про становище України, її долю, що свідчить про невідривну єдність Шевченка з батьківщиною, любові до якої його не можуть позбавити царські укази та заборони. Як слушно зауважує Н. Момот, «Журнал» Шевченка – це «щоденниковий за формою, а ліроепічний за суттю твір» [цит. за: 3, с. 2].

Як відомо, у XIX ст. значна частина українських земель повністю опинилася під владою Російської імперії, до того ж не як автономна одиниця, а як залежна територія – частина Великої Росії, заселена безправним народом, мова якого згодом мала зникнути, а воля так і залишалася недосяжною мрією. Проте склалося зовсім поіншому. Українці – одна з найбільш волелюбних націй ні на мить не хотіли миритися з таким становищем. Т. Шевченко належав до найактивніших діячів українського національно-визвольного руху, метою якого було на початкових етапах просвітити простий український народ, піднести статус української мови та культури, а згодом, можливо, досягти політичної незалежності. І навіть на засланні Шевченко зберігав у серці міцний зв'язок із рідною землею.

Варто зазначити: «Журнал» написаний російською мовою. Це й не дивно, адже Шевченко більше десяти років перебував на засланні. Хоча вибір мови ведення щоденника зумовлював насамперед, як підмітив Є. Сверстюк, владний дозвіл від 1854 року писати лише російською мовою [5, с. 66–67]. На наш погляд, щоденник нерідною мовою зумовлений ще й прагненням автора довести, що колишній кріпак спроможний на належному рівні володіти іншою мовою. Проте це не означає, що Шевченко піддівся чужому впливові, зрікся материнської мови.

У цілому в щоденнику Шевченко мало згадує про Україну. Та це ніяк не можна вважати поступовим згасанням патріотичного почуття письменника та любові до батьківщини, і кожен читач у силу свого духовного розвитку та освіченості має охопити й осмислити прихований під звичайними буденними нотатками глибокий підтекст. Напевно, поет не хоче ятрити душу теплими спогадами про рідний край, який щораз приходив йому у снах, зачаровував його безмежною красою неосяжних степів, пишно вбраною червоною калиною, що притулилася до білої хатини, широким Дніпром, що реве та стогне разом із буйним вітром.

Та хоч якими б нечастими та короткими були ті згадки про батьківщину, поет їх увінчує най-

прекраснішими епітетами, навіть зі сторінок щоденника відчувається якась теплота: *«милый мой язык»* [8, с. 149], *«прекрасная бедная родина»* [8, с. 149], *«родная задушевная песня»* [8, с. 149], *«милая землячка»* [8, с. 195], *«милые родные песни»* [8, с. 199]. І в той самий час в описах рідної землі її народ – скривджений та пригнічений, бо згадується *«бедная родина»* [8, с. 149], *«сдавленная попами невольничья голова»* [8, с. 156].

Поет з болем та водночас із невимовною радістю згадує ті часи, коли він малим хлопчиськом, нехай і кріпаком, пас ягнят за рідним селом, милувався хвилюючими краєвидами, коли все навколо здавалося таким милим та рідним. Мабуть, ще тоді серце малого Шевченка наповнювалося великою любов'ю до України. А з роками, зі становленням його як особистості, ця любов доповнювалася ще й палким бажанням захистити свою країну від кривдників, закликати й інших цінувати щиру українську мову, працьовитий український народ. Творчість Великого Кобзаря саме на це й була спрямована. Своїми віршами він наче оживляв народ, пробуджував його до боротьби за свою волю.

Яскравим свідченням нерозривного зв'язку поета з батьківщиною було тихе наспівування ним українських пісень («В степу могила з вітром говорила...», «Люблю, мамо, Петруся...», «Та нема в світі гірш нікому ...»), про що згадується в записах «Журналу» [8, с. 71, с. 83]. І ці пісні окриляли його, надавали наснаги. А ніжне наспівування рядовим Скобелевим, земляком поета, чудесної пісні «Тече річка невеличка» зачаровувало поета рідним звучанням, переносило на береги Дніпра, на волю, на *«милую родину»* [8, с. 50]. Час від часу Т. Шевченко чи то спеціально, чи мимоволі здійснював записи українською, як-от: *«Чаєм склянкою і горілки чаркою»*, *«А що, – говорю, – Андрію, і тобі, мабуть, не спиться?»*, *«Спасибі йому»* [8, с. 85; с. 86, с. 206]. Отже, рідна мова в його серці жила завжди, і він не мав часом змоги стримати її в собі, занотовуючи думки в «Журнал» загалом російською мовою.

Шевченкову душу окутав смуток, коли він дізнався від Я. Лазаревського *«о многих свіжих гадостях в моем родном краю»* [8, с. 170]. Поетові боляче усвідомлювати те, що поневіряння України не припиняються та все більше посилюються, і українські кріпаки неспроможні захистити себе від пригноблюючої сили поміщиків. Єдиною помстою для простих селян могла бути лише жартівлива пісня (*«А в нашого Білозера, Сивая кобила…»*) [8, с. 170], що жила в їх головах, а разом з тим засвідчувала про бодай якусь непокору (*«наивное, невинное мщение»*) [8, с. 170].

Ті відстані, які відділяли Т. Шевченка від рідної землі, породжували в його душі бажання ловити кожну крихітну інформацію, пов'язану з Україною. На хвилях українських пісень, що звучали з уст його друзів, він линув на батьківщину, подумки занурюючись у білі вишневі сади, у безкраї, з ароматом полину степи. Та все ж справжньої задушевної мелодики української пісні, яка відчутна лише в Україні, Шевченко не мав змоги почути, тому він з глибоким сподіванням чекав цієї миті. *«Скоро ли я услышу тебя, моя родная задушевная песня»*, – з болем занотовує він [8, с. 191].

Не меншою розрадою для поета були невимушені розмови з друзями, тими людьми, з якими мова про батьківщину не обмежувалася рамками жорстких заборон: *«Весело, нецеремонно побовтали о Малороссии, о днях минувших…», «После сердечних речей и милых родных песен…»* [8, с. 194, с. 199]. І Т. Шевченко безмежно вдячний тим росіянам, які висловлюють щирі співчуття становищу України, її поезії та пісні, що не можуть знайти прилисток на рідній землі. *«Все семейство Аксаковых непритворно сердечно сочувствует Малороссии, и ее песням, и вообще ее поэзии»*, – занотовує поет [8, с. 197].

Т. Шевченко усвідомлював ту безпомічність поневоленого народу, до якого ще треба донести істину, звільнити птаха волі з людських сердець, що століттями поневірявся в невольничій клітці, замкнуті царським замком. Важливим є те, що культурні просвітителі України сповіщають Т. Шевченка про вагому здобутки в царині історії, літератури, мистецтва. Зокрема. М. Максимович привіз поетові «Исследование о Петре Конашевиче-Сагайдачном» [8, с. 560], що свідчить про усвідомлення ним значення та ролі видатного Кобзаря в культурному та національному відродженні України.

Ще більшу радість Т. Шевченку приносять нові історичні праці П. Куліша та М. Костомарова, які поет одержав від них. Кобзар щасливий усвідомленням того, що його друзі, прибічники не занепали духом, не втратили творчого поклику та натхнення і гідно крокують вперед, виборюючи Україні право відроджуватися та розвиватися. Ось що він пише про Кулішеві «Записки о Южной Руси»: *«Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебно живо напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как будто с живими беседую – с ее слепыми лирниками и кобзарями. Прекраснейший, благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе. Пошли тебе Господи, друже мой искренний, силу, любовь и терпение продолжать эту неоцененную книгу»* [8, с. 19]. У контексті цих щирих емоційних слів важко погодитися з Г. Грабовичем, який стверджує, що, зокрема, в «Журналі» Т. Шевченкові «притаманне почуття інтелектуальної дистанції... щодо української історії» [цит. за: 1, с. 26]. А про «Граматику» П. Куліша поет написав: *«Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь»* [8, с. 156]. Т. Шевченко висловлює глибокі сподівання на те, що ця праця принесе неабияку користь його бідному народові, що це могутній промінь світла, здатний проникнути у невільничу українську голову.

Великі надії Т. Шевченко покладає на таких людей як П. Куліш, М. Максимович, М. Костомаров, бо розуміє, що саме ці високоосвічені та духовно багаті люди здатні пробудити народ з глибокого сну, що охопив Україну. Варто зазначити і про прихильність поета до російських діячів, діяльність яких була спрямована зокрема на культурне відродження України. Особливо вдячний Кобзар був Л. Жемчужникову, котрий *«так искренно, нелицемерно полюбил мой милый родной язык и мою прекрасную бедную родину»* [8, с. 149].

Досить цікавим епізодом перебування Т. Шевченка в укріпленні є його зустріч із земляком

Андрієм Обеременком, яка неабиякою радістю стала для поета, розважила його змучену монотонним життям душу. Багато безсонних ночей провів Шевченко, сидячи на ґанку біля офіцерського флігеля, ведучи невимушену розмову з Андрієм. І ця бесіда, миліша ніж будь-який сон, гріла душу поетові, дарувала надію:

– *А що, – говорю, – Андрію, і тобі, мабуть, не спиться?*

– *Та не спиться, матері його ковінька*, – сказал он [8, с. 86].

Здається, Т. Шевченко аж затремтів, коли почув цю чисту непідробну мову, ніжний милуючий звук, який огортав теплом серце поета, що так давно не відчувало бодай якогось відголоску з милої землі. Коли поет вів розмову з Андрієм українською, надії на краще майбутнє окриляли його, бо коли живе мова народу, той народ буде жити, усвідомлення чого було для поета найбільшим щастям.

Отже, записи «Журналу» є яскравим свідченням того, що ніякі відстані та перепони не могли знищити ту міцну єдність Т. Шевченка з Україною, що наче промінь сонця пробивалася крізь жорстоку пітьму заборон. Як стверджує І. Дзюба, «Шевченко записує сни, в яких йому з’являються образи України та дорогі серцеві друзі; радіє листам від них, із яких відчуває, що його не просто ждуть – що йому вготовано участь у новому відродженні української культурної діяльності за умов надій на ліберальність режиму» [1].

Поемою «Сон» завершується «Журнал» видатного Кобзаря. Цей вірш багато в чому відображає життя самого поета, якому тільки в снах являлася вільна Україна.

Висновки. Таким чином, проявами зв’язку Тараса Шевченка з його батьківщиною були ліричні згадки, у яких поет возвеличує рідну землю та водночас висловлює занепокоєння її тяжким становищем; наспівування Шевченком милих його серцю українських пісень; спілкування з друзями-земляками; аналіз праць українських наукових та культурних діячів.

Щоденник «Журнал» відіграв важливу роль у житті Шевченка. Перш за все поет висловлював у ньому свої переживання, думки, ідейні погляди, свою громадянську позицію. Задовольняючи прагнення писати, Кобзар не просто нотував події, які з ним відбувалися, а й порушував важливі суспільно-політичні та національно-культурні питання.

Тема України чітко простежується в щоденнику Шевченка. Щира любов до рідної землі була для Кобзаря єдиним променем, який освітлював йому життя в сповненій жорстокості та бездуховності невольничій пітьмі. Записи в щоденнику дають змогу осягнути почуття та душевні муки Шевченка, його біль, який зменшувався лише згадкою про Україну. Проявами зв’язку поета з його батьківщиною були ліричні відступи, в яких він возвеличує рідну землю та водночас висловлює занепокоєння її тяжким становищем: згадки милих його серцю українських пісень, спілкування з друзями земляками, аналіз праць українських наукових і культурних діячів. Навіть далеко від рідної землі поет намагався долучитися до її національно-культурного розвитку, аналізував та висловлював власне ставлення щодо літературних праць його земляків, котрі не могли не зважати на критику й мудру пораду геніального пророка. Тематика українського життя, яка органічна для всієї публіцистичної спадщини поета, істотно вплинула й на літературний процес України, й на відродження та становлення українського народу.

Список літератури:

1. Дзюба І. Шевченко розмовляє з нами [Електронний ресурс] / Іван Дзюба. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/library/books/pidrivna-literatura-taras-shevchenko-shchodennik-listi
2. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Дрогобич: КОЛО, 2012. – 371 с.
3. Кралюк П. Релігійність Т. Шевченка [Електронний ресурс] / Кралюк Петро Михайлович. – Режим доступу: http://www.simya.com.ua/articles/45/8113/
4. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) [Електронний ресурс] / Богдан Рубчак // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ: Філологічна секція. – Т. 214. – Нью Йорк, 1991. – С. 65–90. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/shevchenko/rubchak.htm
5. Сверстюк Є. О. Шевченко понад часом. Есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 280 с.
6. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника [Електронний ресурс] / Танчин Катерина Яківна // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2005. – Режим доступу: http//www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/106743.htm
7. Тесленко І. «Внутрішня еміграція» Тараса Шевченка / Інна Тесленко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2012/11/09/378135
8. Шевченко Т. Щоденник / Тарас Шевченко // Твори: у п’яти томах. 5: Щоденник. Вибрані листи. – К., 1971. – С. 11–223.

Стрилец М.В., Лебеденко С.А.
Полтавский юридический институт
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

УКРАИНА В ДНЕВНИКЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Аннотация
В статье исследован феномен «Журнала» как одного из немногих публицистических сочинений Тараса Шевченко. Освещена корреляция между периодом жизни автора, во время которого был написан «Журнал», и содержательным наполнением этого публицистического произведения. Указана роль дневника в жизни Тараса Шевченко. Проанализировано проявление связи Кобзаря с Украиной на страницах «Журнала». Показано значение этого публицистического произведения для более глубокого понимания образа Тараса Шевченко как поэта и как личности.
Ключевые слова: Шевченко, дневник «Журнал», документальная проза, национальное самоутверждение, родина, Украина, украинский язык, украинская песня.

Strilets M.V., Lebedenko S.O.
Poltava Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

UKRAINE IN TARAS SCHEVCHENKO'S DIARY

Summary
The article investigates the phenomenon of «Journal» as one of the few publicist works by Taras Shevchenko. The correlation between the period of the author's life, during which «Journal» was written, and the content of this publicist work is highlighted. The role of the diary in Taras Shevchenko's life is indicated. The manifestations of Kobzar's connection with Ukraine on the pages of «Journal» are analyzed. The significance of this publicist work for deeper understanding of Taras Shevchenko's figure as a poet and personality is revealed.
Keywords: Shevchenko, diary «Journal», documentary prose, national self-affirmation, motherland, Ukraine, Ukrainian language, Ukrainian song.

УДК 811.111:811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГРОШЕЙ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Урбанович В.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядаються особливості відображення поняття «гроші» в українській та англійській мовах. Досліджено походження та розвиток грошей. Виявлено спільне та відмінне щодо походження слова «гроші» та споріднених термінів у досліджуваних мовах. Охарактеризовано особливості українського та англійського сленгу.
Ключові слова: гроші, монета, сленг, фінанси, прибуток.

Постановка проблеми. У нашому недосконалому світі гроші відіграють важливу роль. Різні соціальні групи мають з ними різні відносини, але стикатися з грошима доводиться щодня. В різних країнах гроші називають по-різному. Виникає також безліч назв в одній країні, які відображають якесь певне ставлення до грошей, наприклад показово-зневажливе.

Застосування слова «гроші» в англійській та українській мовах в певних документах, ситуаціях мають певні відмінності. Тому необхідно прослідкувати історичне виникнення даного терміну, його смислове значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед останніх публікацій, присвячених дослідженню концепту «гроші» в українській та англійській мовах, варті уваги праці Н. Арутюнової, О. Городецької, В. Карасіка, О. Кубрякової, О. Селіванової, Т. ван Дейка та ін.

Метою даної статті є дослідити відображення слова «гроші» та понять, що пов'язані з ним, в українській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка мова – це універсальна система знаків, потенційно здатна відобразити все, що складає реальний світ, описати будь-які предмети і явища

оточуючої дійсності. Проте різні мови одні й ті ж предмети і явища відтворюють по-різному. Мова відображає дійсність, створює власну картину світу, специфічну й унікальну для кожної культури.

У процесі історичного буття грошей можна виокремити, виходячи з критеріїв еволюції їх семантичної природи, три періоди, у кожному з яких змінювалася знакова форма й характер її взаємодії зі смисловим наповненням грошових знаків: епоха монетних грошей; перехід до випуску банкнот; поява електронних грошей та кредитних карток. У сучасних тлумачних словниках англійської мови знаходимо наступне визначення концепту *«money»: «coins and banknotes as a medium of exchange; sum of money; wealth; profit»* (монети та банкноти як засіб обміну; сума грошей; багатство; прибуток) [1, 574].

Матеріальні цінності суттєво змінилися у XX столітті. Починається комерціалізація суспільства, гроші відіграють все більш значну роль у визначенні соціального успіху «нових українців». У сучасному суспільстві поняття гроші (*money*), багатство (*wealth*), прибуток (*profit*), винагорода (*reward*), добробут, благополуччя (*well-being*) стають нероздільними.

Сьогодні гроші, безперечно, посіли чільне місце в побуті людини, ставши, тим самим, потужним джерелом формування повсякденної свідомості і відповідної соціальної поведінки. Через призму грошей відбувається вироблення системи цінностей, народжується нова етика. Гроші диктують свою політику, нав'язують свій світогляд, свою філософію. Гроші давно стали універсальною категорією, на основі якої створюється всеосяжна «картина світу».

Згідно з БЭС «гроші» – це загальний еквівалент, особливий товар, форма вираження вартості всіх інших товарів. Гроші виконують функції засобу обміну, платежів, вимірювання вартості, накопичення багатства, світових грошей. Незважаючи на те, що гроші виникли багато тисяч років тому, до сьогодні у світі тривають дискусії, що таке гроші й чому вони використовуються в господарстві.

Слово «гроші» прийшло до нас із Заходу – з польської мови. Першоджерелом для нього послужило латинське словосполучення *grossus denarius* «товстий динар, важка монета». Частина цієї назви – *grossus* використали італійці, а потім німці у формі гроше. До нас слово прийшло через стару чеську або німецьку мову. Поширенню цього слова сприяв той факт, що богемська імперська канцелярія під назвою «грош», гроші випустила важкі, великі срібні монети. Так, празький грош Вацлава II, що карбувався на початку XIV ст., важив приблизно 3,5 грама.

Як бачимо, починалося з товстого динара, а закінчилося мідним грошем, вартість якого закріпилася у висловах «гріш ціна», «ціна – мідний гріш», «ламаного гроша не вартий», «ні на гріш», «як на гріш маку» та ін. Проте у формі множини слово гроші в українській мові зберегло свою вагомість і позначає паперові металеві еквіваленти вартості [4].

З концептом «гроші» також пов'язані поняття, що виражають усі форми прибутку (*profit*). Так, термін *profit* у сучасних словниках з бізнесу тлумачиться як *the money gained in a business deal, the difference between the amount earned and the amount spent; financial gain* (гроші отримані в результаті ділової угоди, різниця між заробленою сумою та видатками; фінансовий прибуток) [3, с. 326]. Назви прибутку і виплат знаходимо і в англійському сленгу: *melon* (прибуток; велика сума грошей, призначена для розподілу серед певної кількості людей), *gravy* (неочікуваний або незаслужений прибуток), *greengages* (зарплата), *rock of ages* (зарплата) [2, с. 70].

Термін «фінанси» в англійську мову прийшов з французької в значенні «викуп», «оподаткування». В значенні «керувати грошима» вперше зафіксовано в англійській мові в 1770 році. Дієслівна форма пов'язана з терміном «капітал» (*financed, financing*).

Термін «бюджет» уперше виник у Великій Британії, і в перекладі з англійської мови (budget) означає «шкіряний мішок, торба, гаманець». У подальшому цей термін набув міжнародного поширення, його стали використовувати як поняття, пов'язане із сукупністю грошових відносин, що виникають у процесі формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів держави [6].

Показник Cash-flow почав використовуватися в 50-х роках XX століття американськими аналітиками при аналізі цінних паперів та звітності підприємств. Чистий рух грошових коштів у результаті операційної діяльності прийнято позначати як операційний Cash-flow, чистий рух коштів від інвестиційної діяльності – як інвестиційний Cash-flow. Різниця між вхідними та вихідними потоками в рамках фінансової діяльності (у вузькому розумінні) – Cash-flow від фінансової діяльності.

У різних країнах спостерігалися спроби перекласти термін Cash-flow (рух коштів) іншою, ніж англійська, мовою, однак врешті-решт у більшості розвинутих країн відмовилися від власної версії Cash-flow і використовують у звітності при розрахунках в економічній літературі саме англійський варіант. У вітчизняній літературі досить часто при характеристиці Cash-flow вживається термін «грошовий потік», «чистий грошовий потік», що, на мою думку, є не досить вдалою версією [8].

Щодо походження слова «монета» існує наступна версія. Римська богиня Юнона мала титул Монета, що в перекладі з латині означає «яка застерігає» або «радниця». Біля храму Юнони на Капітолії знаходилися майстерні, де чеканили металеві гроші. Саме тому ми називаємо їх монетами, а в англійській мові від цього титулу відбулася загальна назва грошей – «money».

У середньовічній Англії словом *«pygg»* називався сорт глини, з якого робили домашнє начиння. У горщиках з такої глини люди часто зберігали заощадження і називали їх «pygg jar». Згодом термін перетворився на *«pig bank»*, і завдяки такому співзвуччю скарбнички стали робити виключно у формі свині.

Історія походження іменника долар, національної грошової одиниці США, бере свій початок з Німеччини. Слово «долар» від назви іншої грошової одиниці – талера, срібної монети, яка від XVI ст. поширилася в Німеччині, Голландії, Італії, Іспанії та деяких інших європейських країнах. До американців воно потрапило (щоправда,

з деякими звуковими змінами) саме з німецької мови. За етимологією нім. *Taler* – результат скорочення слова *joachimstaler* «йоахімстальска монета», яке походить від назви чеського міста, де 1518 р. вперше відкарбовано талери.

По-перше, існують *banknotes* і *coins*. *Banknote (American English – bill) – a piece of paper money* – купюра, банкнота. *Coin – money made of metal* – монета. Іноді монети називають на честь металу, з якого вони зроблені, наприклад: *copper* (мідь), *silver* (срібло).

В українському та англійському сленгу назви грошей, витрат, виплат розглядається як компонент лексико-семантичного поля «Назви продуктів господарчої, технічної та соціальної діяльності людини», у межах якого на матеріалі відповідних спеціалізованих лексикографічних видань було виявлено, що загальна кількість сленгових лексичних одиниць складає в українській мові 109 одиниць та 169 – в англійській, що становить відповідно 10,86% та 21,25%.

Як відомо, сленг – це слова, якими користуються певні групи людей. Етимологія таких виразів буває дуже цікавою, але часто простежити її занадто важко і доводиться губитися в здогадах. Далі розглянемо кілька цікавих прикладів.

До українського сленгу входять такі назви: капуста (гроші), бабки (гроші), баблосики (гроші), тугрики (гроші), лавандос (гроші), юкси (українські гривні), карабас (рубль), убиті єноти (долари) [2, с. 69].

В англійському сленгу назви грошей пов'язують з відомими людьми. Це – *Benjamins* (100$) названі ці купюри так на честь Бенджаміна Франкліна (Benjamin Franklin), який зображений на них, *Jacksons* (20$) – зображено Ендрю Джексон (Andrew Jackson), сьомий президент США, 10-доларова купюра, що зображає Олександра Гамільтона (Alexander Hamilton). Ще стодоларові купюри називають *C-notes*, згідно римської нумерації, в якій 100 позначається як C.

Ще одна з назв *Bread* – очевидна паралель з тим, що хліб в усі часи вважався одним з основних продуктів, без яких людина не може вижити. У такому метафоричному значенні *bread*, звичайно ж, почав вживатися набагато раніше. Ще в Біблії зустрічається «хліб наш насущний» – *«our daily bread»*. За аналогією вживається це слово і в такій англійської ідіомі, як *«someone's bread and butter»* – основний дохід або діяльність, яка забезпечує вам цей дохід.

В англійському сленгу було виявлено такі сленгові лексичні одиниці:

shekels	гроші
dinero	
doubloons	
lettuce	
moo	
bees and honey	
smackeroo	фунтів стерлінгів
Jimmy O'Goblin	фунт
Oxford scholar	долар
simoleon	

Невід'ємною частиною сленгу є афоризми.

Гроші – одна з найпоширеніших тем афоризмів видатних людей. «Час – гроші» Бенджамін Франклін, «Гроші не мають значення, поки вони у вас є» Джонні Міллер, «Гроші не пахнуть» Імператор Веспасіан, «Рахувати гроші в чужій кишені недобре, але цікаво» Леонід Крайнов-Ритов, «Не в грошах щастя, а в їхній кількості» Михайло Генін та ін.

Всім відомий вислів «робити гроші» виник в Америці. Про це в своєму популярному романі «Атлант розправив плечі» пише відома американська письменниця Айн Ренд: «Ви запитаєте, що є найяскравішим досягненням американців? Я вважаю ним те, що люди цієї країни придумали вислів «робити гроші». В жодній мові світу, у жодного народу не було такого словосполучення. Споконвіку люди вважали багатство незмінним – його можна було забрати, успадкувати, випросити, поділити, подарувати. Американці стали першими, хто усвідомив, що багатство має бути створене. Вираз «робити гроші» стало основою нової моралі цієї частини людства».

Висновок. Як бачимо з історії виникнення поняття «гроші», не всі назви грошових одиниць мають початок в своїй країні. Багато назв запозичені в інших народів і з деякими змінами прийшли до сьогодення. Як в українській, так і в англійській мовах «гроші» (*«money»*) – це мірило вартості, проте в різних сферах діяльності даний термін використовують і в більш широкому значенні.

Список літератури:

1. Oxford Dictionary of Current English / Ed. by D. Thompson. – Oxford University Press, 1996. – 1092 p.
2. Бондаренко К. Л. Назви грошей в українській та англійській сленгових картинах світу. Вісник СумДУ. Серія Філологія, № 1'2007. Т. 2 – С. 68–72.
3. Oxford Dictionary of Business English / Ed. by A. Tuck, M. Ashby. – Oxford University Press, 1996. – 491 p.
4. Коваль А. П. Слово про слово. – К.: Радянська школа, 1986. – 284 с.
5. Финансы, деньги, кредит: учебник / коллектив авторов; под. ред. М. А. Абрамовой, Е. В. Маркиной. – Москва: КНОРУС, 2017. – 256.
6. Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси: підручн. / О. Я. Стойко, Д. І. Дема; за ред. О.Я. Стойка. – К.: Алерта, 2017. – 406 с.

Урбанович В.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ДЕНЬГИ» В УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности отражения понятия «деньги» в украинском и английском языках. Исследовано происхождение и развитие денег. Выявлены сходства и различия в происхождении слова «деньги» и родственных терминов в исследуемых языках. Охарактеризованы особенности украинского и английского сленга.
Ключевые слова: деньги, монета, сленг, финансы, прибыль.

Urbanovich V.A.
Vinnytsia Trade and Economics Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF ORIGIN OF «MONEY» CONCEPT IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Summary
The article deals with the features of reflecting the concept of «money» in Ukrainian and English. The origin and development of money is investigated. The general and distinction about the origin of the word «money» and related terms in the studied languages is revealed. Characteristics of Ukrainian and English slang are characterized.
Keywords: money, coin, slang, finance, profit.

УДК 811.133.1'255.4(045)

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ГІЙОМА АПОЛЛІНЕРА (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Чумак Р.Е.
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена висвітленню лексико-стилістичних та структурних особливостей існуючих перекладів поетичних творів Гійома Аполлінера на матеріалі запропонованих мов. Розглянуто підходи різних перекладачів щодо збереження відповідності тексту перекладу первинному тексту. Виявлено та обґрунтовано відмінності у перекладі лексичних одиниць різними мовами. Особлива увага приділяється питанню адекватності й еквівалентності здійснених перекладів. Зроблено висновок про роль образності художнього перекладу авангардних поетичних творів.
Ключові слова: лексико-стилістичні особливості, структурні особливості, лексична одиниця, каліграма, авангард, адекватність, еквівалентність.

Постановка проблеми. Силабо-тонічні та графічні поетичні твори Гійома Аполлінера є зразком авангардної течії в літературі, концептуальні засади якої виникають із особливостей подій відповідної історичної доби, зокрема розгортання Першої світової війни. **Актуальність дослідження** полягає у недостатній кількості існуючих перекладів поетичних творів письменника європейськими мовами та наявному дефіциті критичної літератури з цього приводу, що пояснюється саме революційним та воєнним факторами в новітній історії європейських держав. Наразі переклад поезій Г. Аполлінера українською мовою має вибірковий характер, тому є дуже перспективним саме для вітчизняної перекладацької школи; в англо- італо- й російськомовній літературі переклади автора представлені в значно більшому обсязі, проте наявність критичного матеріалу досі є незначною. Таким чином, питання стилістики та структурних особливостей перекладів творчого надбання Г. Аполлінера залишається відкритим як для вітчизняних, так і для іноземних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема здійснення адекватного перекладу авангардних поетичних творів знаходилася

та знаходяться в центрі уваги багатьох науковців-дослідників художнього перекладу. Цінними для нашого дослідження є ідеї А. Петрової, яка у стилістичному, а також історично-літературному та лінгвістичному аналізі перекладів обраних творів письменника російською мовою відзначає поєднання всередині одного твору різнорідних та різножанрових фрагментів, що утворюють новаторський гібридний текст, який не відповідає жодній з відомих [16, с. 213]. Аналіз метапоетичного дискурсу Г. Аполлінера та його детермінуючих ключових понять були розглянуті В. Ходусом у статті «Ключевые лексемы и ключевые понятия метапоэтического дискурса Г. Аполлинера» [19]. Високу цінність має праця Д. Ковальова, присвячена аналізу лексико-семантичної організації та ліричного героя поетичної збірки «Алкоголі» на мові оригіналу [9]. Переклади поетичних творів

Г. Аполлінера українською мовою було виконано видатним мовознавцем М. Лукашем; перекладами російською мовою займались М. Кудінов, Б. Дубін та М. Яснов, який свого часу зазначав, що знадобилось пів-століття, аби в російській поезії з'явились можливості для засвоєння та інтерпретації аполлінерівської поетики [12]. Вибірковий переклад творів італійською був здійснений поетами Дж. Капроні та В. Серені; англомовні читачі познайомились із творчістю Г. Аполлінера завдяки перекладачам Е. Кляйну та Д. Ревеллу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на вищенаведені напрацювання, можна констатувати відсутність ґрунтовних досліджень у площині порівняльного перекладознавства: зіставлення та аналізу стилістичних особливостей текстів-перекладів різними мовами між собою та відносно тексту оригіналу, питання перекладності творів іншими мовами, детальний аналіз існуючих перекладів з точки зору адекватності та еквівалентності. Саме тому **головною метою** цієї роботи є виявлення лексико-стилістичних та структурних особливостей перекладів поетичних творів Г. Аполлінера, фіксування та обґрунтування їхніх спільних рис та розбіжностей.

Виклад основного матеріалу. Для кількох поколінь французьких поетів і читачів революційне перетворення французького вірша і пісенна, лірична традиція пов'язані з ім'ям Гійома Аполлінера. Надзвичайна подібність поетичних творів до творів живопису, новаторський підхід до їх створення зробили автора одним із найяскравіших представників французького авангарду, зумовили зацікавленість його творами також в інших країнах Європи.

Новаторство Аполлінера полягає не лише у відмові від пунктуації, створенні віршів-каліграм, наповненні фольклорних жанрів сучасним змістом – він запропонував новий підхід до розуміння поезії, вважаючи її засобом «пізнання життя». Його творчість не обмежилася естетичною програмою якогось одного напряму чи течії. У його віршах співіснували різні поетичні стихії: романтизм, реалізм, символізм, кубізм, сюрреалізм. Аполлінер поєднував у своїй творчості сміливі новації з давніми традиціями, лірику з прозою, історію з міфом.

Це, в свою чергу, пояснює специфічність та своєрідність стилю, символів, які вирізняють письменника серед його сучасників та ставлять перед перекладачем серйозне завдання – максимально точно передати зміст творів, зберігши форму й унікальний авторський стиль. Помилки при перекладі або елементарне нерозуміння базових засад відтворення художнього світу поетичного твору призводить до нівелювання його цінності.

Художній простір поетичного твору «Le Pont Mirabeau», починаючи з самої назви, передбачає використання типових для локації та комунікативної ситуації лексичних одиниць: *la Seine, l'onde, lente, face à face, regards, l'amour s'en va* та інших. Описуючи безпосередньо міст Мірабо над Сеною та зустріч закоханоїв минулому пари, автор застосував вищенаведені мовні засоби в прямому сенсі, що значно полегшує роботу перекладачеві. Це пояснює надзвичайно високий ступінь адекватності й еквівалентності при їх перекладах англійською та італійською мовами, які в даному випадку можна назвати буквальними. Проте варіанти українського та російського перекладів значно відрізняються не лише від первинного тексту та, відповідно, англійського й італійського варіантів, але мають значні відмінності між собою.

Зіставимо переклади виділених лексичних одиниць Е. Кляйна (*Seine, wave, slow, face to face, gazes, love vanishes*), В. Серені (*Senna, l'onda, lenta, faccia a faccia, sguardi, l'amore va*), М. Лукаша (*Сена, вода хлюпоче, тягуча, очі в очі, поглядів, любов сплива*) та М. Кудінова (*Сена, реке плыть и мерцать, медлительно, рука в руке, взглядов, уходит <…> любовъ*).

Проаналізувавши очевидні розбіжності при перекладі поезії «Le Pont Mirabeau», можна виокремити наступні основні причини їх наявності: 1) для М. Лукаша та М. Кудінова пріоритетним є не власне точний переклад поетичного твору, але його відтворення рідною мовою з урахуванням вітчизняної літературної традиції; 2) від початку перекладачами обраний різний рівень образності (*lente-slow – тягуча-медлительно, l'amour s'en va-l'amore va – любов сплива*); 3) бажання вітчизняних перекладачів зберегти оригінальний малюнок рим і форми твору призвело до певних лексичних і стилістичних трансформацій (*face à face-face to face – очі в очі – рука в руке, l'onde-wave – вода хлюпоче – реке плыть и мерцать*). Зауважимо до того ж, що наведені приклади ніякою мірою не залежать від факту відсутності в слов'янських мовах точних відповідників.

Натомість лексичні одиниці, що семантично відносяться до категорії «час», доволі точно перекладені всіма запропонованими для аналізу мовами. Зіставивши варіанти перекладів найуживанішого структурного елементу – двовірша *Vienne la nuit sonne l'heure / Les jours s'en vont je demeure* – бачимо присутність в кожному з перекладів точних іменникових відповідників (*night-hour-days, la notte-l'ora-i giorni, ніч-годинник-дні, ночь-час-день*). Логічним поясненням даного факту слугує високий рівень перекладності як кожної окремої одиниці, так і їхніх сполучень, що разом утворюють цілісний двовірш. Цього висновку ми дійшли, порівнявши двовірш

у виконанні кожного з перекладачів: *Comes the night sounds the hour / The days go by I endure* (Е. Кляйн), *Venga la notte suoni l'ora / I giorni vanno io non ancora* (В. Серені), *Хай б'є годинник ніч настає / Минають дні а я ще є* (М. Лукаш), *Ночь приближается, пробил час, / Я остался, а день угас* (М. Кудінов).

Також доцільно відзначити пунктуаційне оформлення твору. Повна відсутність звичних розділових знаків – ком, крапок, тире тощо – є цілком мотивованою, одночасно ілюструючи характерну рису творчості Г. Аполлінера, що має на меті динамізувати вірш, зробити його «живим». На думку Кс. Дьяконової, відсутність пунктуації сприяє імпровізаційній основі у віршах, і в його випадку це дійсно так [8]. Важливо, що подібної думки дотримується більшість перекладачів, визнаючи таким чином індивідуальність і новаторство креативних принципів поета. Втім, має право на існування і протилежна точка зору, яку відстоюють у своїх перекладах певні літератори. Зокрема цієї позиції дотримується М. Кудінов, чий підхід до проблеми є аналогічним думці

А. Шапіро про те, що автор художнього твору, якою б своєрідною не була його тематика, яким би індивідуальними не були його мовний стиль і художня манера, не може далеко відходити від прийнятої в даній писемності пунктуаційної системи [20, с. 64].

Значними є лексико-стилістичні та структурні відмінності перекладів силабо-тонічного твору «La Boucle retrouvée». Невеликий обсяг, чітка структурованість та витримана впродовж усього тексту перехресна рима вплинули на переклади італійською (С. Штреміц) та англійською (Р. Шеттак) мовами: порівняно з українським (М. Лукаш) та російським (М. Яснов) перекладами вони помітно програють у виразності, яка в даному випадку досягається перш за все дотриманням ритму та віршованого розміру.

Зіставивши варіанти Р. Шеттака (*He finds within his memory / The curl of chestnut colored hair / Does it remind you not to trust / In our two alien destinies*) та М. Лукаша (*Русявого волосся прядка / Не муч мене і не неволь / А в тебе чи жива ще згадка / Про сплїт химерний наших доль*), український переклад видається нам мало не вільним, але водночас він зберігає сюжетну основу вірша. Свідомо виключаючи з перекладу важливі для атмосфери твору іменники, М. Лукашу та М. Яснову вдається уникнути послаблення змістового навантаження через використання прикладок (*згадка-прядка*), синонімічних конструкцій (*murmure-t-elle – она в ответ*), ускладнених порівнянь (*comme un automne – мов осінній лист*), спрощення лексичного складу (*Du boulevard de la Chapelle / Du joli Montmartre et d'Auteuil – Бульвар Шапель Монмартр Отёй*).

Беручи до уваги переклади твору «La Boucle retrouvée» англійською та італійською, ми знову помічаємо притаманний їм буквалізм. Він є насамперед результатом досягнення високого рівня адекватності, яку В. Комісcаров вважав синонімом добре виконаного перекладу. Однак подібний перекладацький підхід має серйозні недоліки, виражені частковим або повним ігноруванням оригінального стилю автора та закономірною незбіжністю комунікативного ефекту, створюваного текстом у первинному та вторинному комунікативних актах [10]. Тому в даному аспекті ми поділяємо точку зору Б. Пастернака про те, що художній переклад, подібно оригіналу, має справляти враження життя, але не словесності і вважаємо, що основною метою художнього перекладу є збереження ідіостилю [15].

Окрім буквалізму при перекладі простих лексичних одиниць, для англійського та італійського варіантів характерне максимально точне відтворення оригінальної композиції. На думку В. Назарука, це і є проблемою для чималої кількості перекладачів, які, звертаючи увагу лише на фабулу, систему символів та специфічність композиції, виконують «технічну трансформацію» [13, с. 305]. Найкращим чином тенденція простежується на прикладі перекладу другої строфи поезії «La Boucle retrouvée» Р. Шеттаком, який чітко дотримується оригінального порядку розташування рядків і навіть слів:

From the Boulevard de la Chapelle
From lovely Monmartre and Auteuil
She murmured now I can recall
The day I crossed your threshold there

Аналогічну побудову має переклад строфи у виконанні С. Штреміц:

Di boulevard de la Chapelle
Del bel Montmartre e di Auteuil
Me lo ricordo mormora lei
Il giorno che ho passato la tua soglia

У варіанті перекладу М. Яснова російською, строфа виглядає так:

Она в ответ я помню много
О том далеком дне о той
Дороге к твоему порогу
Бульвар Шапель Монмартр Отёй

В даному випадку цікавою є протилежність підходу російського перекладача. Довільно розташувавши всі структурні елементи строфи і вдавшись до певних лексичних трансформацій, він успішно впорався з головним завданням художнього перекладу, яким, згідно із думкою І. Кашкіна, ми вважаємо досягнення нерозривного зв'язку форми зі змістом, коли зі змісту-задуму все починається і змістом-результатом усе закінчується, а форма незримо, а згодом і зримо присутня на всіх етапах творчого процесу, втілюючи собою те, що задумав і чого досягнув художник [18].

Складність перекладу поетичного твору «Les Fiançailles» обумовлюється присутністю в лаштунках однієї строфи спільнокореневих одиниць (*bois de citronniers-citrons leurs, plumes bleues-oiseau bleu*), що ставить перекладача перед вибором: максимально точно передати оригінальний авторський прийом, чи зробити спробу його альтернативного відтворення за допомогою засобів власної мови. Проте навіть буквальний переклад спільнокореневих слів потребує певних зусиль з боку перекладача, адже відповідно до нього вибудовується структура словосполучення, рядка, строфи тощо. Тому, як зазначає А. Сагаровський, в процесі перекладу треба уникати тавтології, яка зневиразнює мову [17, с. 14].

Безсумнівно вдалим з цієї точки зору є переклад англійською Р. Шеттака, який не лише уникнув прямого повтору, але й грамотно застосував різні частини мови, посиливши образи:

The springtime lets the perjured lovers stray
And quietly brings out the bluish plumes
Which cypresses shake down where blue-birds' nest

Для порівняння наводимо російський варіант перекладу, здійснений Н. Стрижевською:

Весенний вихрь кружит неверных женихов
И как листву кружит рой перьев голубой
Над кипарисом и над птицей голубой

Незважаючи на приналежність атрибуту (*голубой*) до різних об'єктів, однаковість його граматичної форми негативно відбивається на експресії строфи. З іншого боку, цей ефект посилюється розташуванням атрибуту в кінці двох послідовних рядків. Динамічнішим при подібному підході видається український варіант перекладу М. Лукаша, в якому ідентичний атрибут займає місце всередині рядків:

Весною в мандри йдуть невірні наречені
І з кипариса де гніздиться синій птах
Злітає синій пух розвіюється в прах

Поезія «Les Fiançailles» містить і такий неоднозначний для перекладачів елемент, як власні імена, об'єднані темою «релігія» (*Madone, Paraclet*). Маючи у складі власних точні відповідники лексичної одиниці *«Madone» (the Blessed Virgin – Богородиця-Богородица)*, Р. Шеттак, М. Лукаш та Н. Стрижевська одностайно відмовляються від їх використання на користь адекватності перекладу. Ми знаходимо це рішення цілком виправданим, адже погоджуємось з даного приводу із М. Педаном, який зазначає, що єдиної чіткої системи принципів передачі власних імен та назв при здійсненні художнього перекладу не існує, тобто підхід до їх передачі має суто суб'єктивний характер [14].

Натомість одиниця *«Paraclet»* підлягає видозміні в італійському (В. Вентрелла), російському та українському варіантах, відповідно переходячи у *«Spirito Santo»*, *«Дух Святой»* та *«Голуб-Дух»*. І якщо в перших двох випадках можна казати про ототожнювальну синонімію, що слугує для збереження інтонаційного оформлення та рими, то варіант М. Лукаша є значно глибшим з точку зору образу та символу. Трансформуючи оригінальну риму з типу abab на abba, український перекладач водночас демонструє глибоке розуміння символу *«голуб»* в цілому і в поетиці Аполлінера зокрема, вибудовуючи семантичний ланцюг «Параклет-Святий Дух-захисник-Голуб-Дух».

Висновки і пропозиції. З урахуванням викладених вище ідей, результати дослідження можуть бути сформульовані наступним чином.

По-перше, виявлено лексико-стилістичні особливості перекладів поетичних творів Гійома Аполлінера. Так, найбільш точними з точки зору лексичних відповідностей є переклади англійською та італійською мовою, з точки зору комунікативного ефекту – українською та російською. Окрім того, емоційно забарвлена лексика найчастіше зустрічається у перекладах слов'янськими мовами; для англійської та італійської характернішим є використання нейтральної лексики. Також зазначимо, що основними причинами відмінностей у перекладі лексичних одиниць заявленими мовами ми вважаємо: особливості словникового складу мов та літературних традицій народів, своєрідність перекладацьких методів та підходів, орієнтованість на досягнення протилежного ефекту (буквалізм та образність).

По-друге, визначено структурні особливості наведених перекладів, які полягають у різних способах відтворення порядку строф, рядків у строфі та слів у рядку.

Зазначені вище особливості зумовлюють два основні підходи до збереження відповідності тексту перекладу первинному тексту: структурний і змістовий. Структурний підхід реалізується через максимально можливе дотримання перекладачем порядку відтворення рядків у строфі та слів у рядку, для нього є характерним принципова адекватність. Змістовий підхід є складнішим з креативної точки зору, він реалізується через відносно або абсолютно довільне розміщення лексичних одиниць з одночасним посиленням їхньої виразності за допомогою засобів мови перекладу: спільнокореневих форм, слів-прикладок, синонімічних конструкцій, паралелізму тощо.

Найбільшою мірою сприяючи передачі оригінального авторського стилю, образність художнього перекладу авангардних поетичних творів має вищий пріоритет порівняно з його точністю.

Список літератури:

1. Guillaume Apollinaire. Selected Poems [Електронний ресурс] / A. S. Klein // Poetry in Translation. – Режим доступу: http://www.poetryintranslation.com/PITBR/French/Apollinaire.php#anchor_Toc24461583
2. Shattuck R. W. Selected Writings of Guillaume Apollinaire / Roger Whitney Shattuck. – N.Y.: New Directions, 1950. – 275 p.
3. Stremiz S. La ciocca ritrovata [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pensieriparole.it/poesie/poesie-d-autore/poesia-17841
4. Testi di Guillaume Apollinaire. Le pont Mirabeau (traduzione in italiano) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lyricstranslate.com/it/le-pont-mirabeau-il-ponte-mirabeau.html
5. Ventella V. Guillaume Apollinaire, L'opera poetica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vitoventrella.it/poesia/guillaume-apollinaire-lopera-poetica/
6. Гийом Аполлинер. Алкоголи (1913) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/POEZIQ/APOLLINER/apolliner1_3.txt
7. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XIX-початку XX століття / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка – К.: «Центр учбової літератури», 2009. – 400 с.
8. Знаки препинания в стихотворной речи [Електронний ресурс] / Невзглядова Е. В. // Звезда. – 2016. – № 10. – Режим доступу до журн: https://zvezdaspb.ru/index.php?page=8&nput=2849
9. Ковалев Д. Ю. Лексико-семантическая структура и лирический герой сборника «Алкоголи» Гийома Аполлинера: дис. канд. филол. наук: 10.02.05/ Ковалев Дмитрий Юрьевич. – Пятигорск., 2008. – 132 с.
10. Лингвистика. Адекватность перевода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://linguistics-konspect.org/?content=4865

11. Лукаш М. О. Від Бокаччо до Аполлінера / Микола Олексійович Лукаш. – К.: Дніпро, 1990. – 510 с.
12. Мост Мирабо [Електронний ресурс] / М. Д. Яснов // Иностранная литература. – 1998. – № 4. – Режим доступу до журн: http://magazines.russ.ru/inostran/1998/4/apoliner.html
13. Назарук В. М. Проблема збереження при перекладі автентичного художнього коду тексту / В. М. Назарук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. Філологічна. – 2011. – Вип. 20. – С. 302–306. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_20_44
14. Особливості перекладу власних назв у художніх творах [Електронний ресурс] / М. С. Педан // Web-ресурс науково-практичних конференцій. – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_04_17/25_Pedan.htm
15. Пастернак Б. Л. Замечания к переводам Шекспира / Б. Л. Пастернак // Зарубежная поэзия в переводах Б. Л. Пастернака. – М.: Радуга, 2001. – 640 с.
16. Петрова А. Д. Гийом Аполлинер и проблема определения литературного жанра / А. Д. Петрова // Древняя и Новая Романия. – 2017. – № 19. – С. 207–214.
17. Сагаровський А. А. Плеоназм і тавтологія / А. А. Сагаровський // Мова і стиль газети: методичні рекомендації щодо поліпшення мовної культури періодичної преси Харківщини. – Х., Філологічний ф-т Харк. держ. ун-ту. – 1985. – С. 14–23.
18. Статус художнього перекладу в теорії перекладознавства [Електронний ресурс] / Т. В. Струк // Статті з теорії перекладу. – Режим доступу: https://trainstation.pro/uk/stati/status-hudozhnogo-perekladu-v-teoriyi-perekladoznavstva
19. Ходус В. П. Ключевые лексемы и ключевые понятия метапоэтического дискурса Г. Аполлинера / В. П. Ходус, Р. В. Чвалун // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2014. – № 2(41). – С. 209–212.
20. Шапиро А. Б. Современный русский язык. Пунктуация / Абрам Борисович Шапиро. – М.: Просвещение, 1966. – 296 с.

Чумак Р.Э.
Мариупольский государственный университет

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДОВ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ГИЙОМА АПОЛЛИНЕРА (НА МАТЕРИАЛЕ ИТАЛЬЯНСКОГО, АНГЛИЙСКОГО, УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация
Статья посвящена освещению лексико-стилистических и структурных особенностей существующих переводов поэтических произведений Гийома Аполлинера на материале предложенных языков. Рассмотрены подходы различных переводчиков к сохранению соответствия текста перевода исходному тексту. Определены и обоснованы различия в переводе лексических единиц на разные языки. Особое внимание уделяется вопросу адекватности и эквивалентности осуществленных переводов. Сделан вывод о роли образности художественного перевода авангардных поэтических произведений.
Ключевые слова: лексико-стилистические особенности, структурные особенности, лексическая единица, калиграмма, авангард, адекватность, эквивалентность.

Chumak R.E.
Mariupol State University

LEXICAL-STYLISTIC AND STRUCTURAL PECULIARITIES OF TRANSLATIONS OF POETRY WORKS BY GUILLAUME APOLLINAIRE (ON THE MATERIAL OF ITALIAN, ENGLISH, UKRAINIAN, AND RUSSIAN LANGUAGES)

Summary
The article is devoted to the explanation of the stylistic features of the existing
Guillaume Apollinaire poems' translation on the material of the proposed languages. The approaches of various translators to preserve the accordance of the translation text relatively to the source text have been considered. Differences in translation of lexical units into different languages have been determined and substantiated. Special attention to the issue of adequacy and equivalence of translations has been drawn. The conclusion of the role of imagery in the artistic translation of avant-garde poetic works has been made.
Keywords: lexical-stylistic features, structural features, lexical unit, calligram, avant-garde, adequacy, equivalence.

УДК 070:316.72:77.04(477)

ФОТОІЛЮСТРАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ГРАФІЧНИЙ ЗАСІБ ПОДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У ДРУКОВАНИХ ЗМІ

Шилова А.О.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена фотоілюстраціям, як складової частини друкованої суспільно-політичної преси України. Спираючись на публікації вчених та аналіз дослідницьких компаній аналізуються виражальні функції періодичних видань; визначається розміщення фотоілюстрацій в сучасних газетах; окреслюються основні жанри газетної фотографії.
Ключові слова: преса, щоденне видання, фотоілюстрація, жанр, функції, рейтинг газетних видань, дослідження.

Постановка проблеми. На сьогодні все більшого значення в пресі набуває елемент зображальності – фотоілюстрація, яка частіше домінує над текстовим матеріалом та доповнює його. Вона виступає основним засобом для привернення уваги читачів. Але у зв'язку зі стрімким розвитком та швидким розповсюдженням фототехніки, частим її використанням, фото в журналістиці втрачає свою документальність, інформативність та достовірність. Сьогодні не багато видань на сторінках розміщують якісне та оригінальне зображення, яке б було найяскравішим акцентом журналістського матеріалу та визначало б важливість цього повідомлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням фотоілюстрації як виражального засобу журналістики почали займатися лише всередині XX століття такі дослідники, як С. Гуревич, А. Колосов, М. Воронін, П. Холланд. Найбільш ґрунтовними працями в галузі ілюстрування періодичних видань можна вважати дослідження таких науковців, як Б. Черняков, Ю. Шаповал та В. Шевченко, які в своїх роботах досліджували взаємозв'язок тексту та зображення, а також розробили класифікацію жанрів фотожурналістики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі дослідження ця проблема залишається актуальною, оскільки функціями та жанрами фотоілюстрації нехтують більшість видань. Фотоілюстрація в ЗМІ є одним із основних елементів, який створює «образ» видання.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу функцій, жанрів фотоілюстрації та особливості їх використання на шпальтах суспільно-політичних щоденних газет «Сегодня» та «Факты и комментарии», що стане початковим дослідженням створення якісної друкованої періодики.

Виклад основного матеріалу. Історія фотоілюстрації розпочалась близько 170 років назад, коли її використовували як засіб пропаганди, а на сьогоднішній день фотографія є невід'ємною частиною людського життя. За цей невеликий проміжок часу вона стала основним складником сучасного візуального середовища. Саме тому утворилась окрема галузь журналістики – фотожурналістика, яка за словами А. Голдсміта, «фотографує новини, фіксує події з метою опублікування в газеті чи для показу на телебаченні» [2].

Але найбільш широке застосування фотографія отримала у пресі, де відіграє роль не лише естетичної прикраси та ілюстративного доповнення до тексту, але й стала незамінним засобом передачі інформації. Дослідниця П. Холанд стверджує: «На початку XXI століття ключовими елементами новинної комунікації є візуальний образ. Наша сьогоднішня психологія така, що у всьому ми хочемо переконуватися на власні очі, – коли нам про щось розповідають нам цього уже недостатньо» [9, с. 510].

Фотоілюстрація – це вторинний по відношенню до тексту візуальний жанр відображення дійсності, що дає її зримий образ на момент здійснення вербальної комунікативної дії [10].

За даними компанії TNS Ukraine людина витрачає на читання газет в середньому 11 хвилин на день [8]. Це означає лише одне: людина, читаючи одне видання, не може повністю ознайомитися з матеріалом номеру, а тому читач обирає те, що привертає його найбільше увагу. Тому у сучасних виданнях кольорове фото – це додаткове повідомлення, яке формує «обличчя» газети, створює імідж та виділяє серед інших друкованих засобів масової інформації. Фотоілюстрація у газеті є одним з ключових елементів зовнішнього оформлення, яке привертає увагу потенціальних покупців. Дослідники С. Гуревич [3], та В. Іванов [5], зазначають, що всі газетні ілюстрації поділяються на дві групи. Перша – фотоілюстрації, оригінали яких отримують за допомогою фотоапарата. Такі види зображень необхідні для додаткового сильного засобу впливу на читачів. До другої групи дослідники відносять нефотографічні ілюстрації, які об'єднують в собі замальовки, карикатури, шаржі, плакати, діаграми, схеми, креслення, технічні малюнки.

Як стверджує М. Максимович пресі вкрай необхідні світлини. Без них газета чи журнал виглядають нудно, а від цього програють у боротьбі за читача з іншими виданнями, які не економлять на ілюстраціях [7].

Згідно з дослідженнями 2017 року компаній KANTAR NNS та MMI, першими за рейтингом та охопленням на ринку преси України стали газети «Сегодня», яку читає понад 588 тис. населення, а також «Факты и комментарии», якій віддають перевагу 584 тис. жителів країни [4]. Саме тому ми обрали цю двійку лідерів для нашого аналізу. Вони є загальноукраїнськими, щоденними, суспільно-політичними газетами. Нами було проаналізовані примірники, що виходили протягом вересня 2017 року. За цей час вийшло 17 номерів газети «Сегодня» та 12 номерів «Факты и комментарии».

У центрі нашого дослідження буде саме перша група фотоілюстрацій, до якої відносяться: репортажні знімки, фотопортрети, фотопейзажі, фото кадрів з фільмів та картин, фото об'єкта.

Портрет. Цей вид фотоілюстрацій, який зустрічається найчастіше у аналізованих нами виданнях. Такі фотографії поділяються на дві групи: портрети відомих людей і портрети, які представляють нові для аудиторії обличчя. Вони використовуються на шпальтах для того, щоб читач знав одразу про кого йде мова у статті. Також портрети передають емоції та показують ставлення автора [6]. Наприклад, фотографії у газеті «Сегодня» № 163 від 10 вересня 2017 року на 8 сторінці розміщено фотопортрет «Мисс Украина – 2017», а на 4 сторінці портрет Петра Порошенко. Ці фотографії супроводжуються інтерв'ю. У газеті «Факты и комментарии» розміщено велика кількість фотопортретів. Наприклад, на сторінці 4 № 137 від 26 вересня 2017 року розміщено матеріал «Семен Гуман: «О чем еще говорить, если координатором по реформе концепции психиатрии назначена женщина, у которой среднее образование?». Фотоілюстрація – портрет Семена Гумана.

Репортаж. Це фотографії з місця події, які ілюструють і розповідають читачам про те, що там відбувалося. Основна функція таких зображень – підтвердження написаного журналістського матеріалу. Наприклад, у газеті «Сегодня» № 163 від 10 вересня 2017 року на 20 сторінці знаходиться репортаж «Персидская экзотика на украинских полях». Матеріал доповнюють шість кольорових фото, які викликають емоції у людей та містять в собі багато нової інформації. На шпальті газети ми побачили фотоілюстрації, на яких зображено сорт нової рослини, а саме шафрановий крокус. Завдяки зображенням можна побачити процес саджання культури та її зовнішній вид. Такі фотоілюстрації є наочними, адже вони не лише розкривають зміст теми, а й допомагають читачам уявити рослину. У газеті «Факты и комментарии» на 2 сторінці № 135 від 21 вересня є матеріал «В Одессе под зданием мэрии произошли стычки с полицией». Поряд з текстом зображення, яке доповнює текст, розкриваючи зміст новини: біля будівлі з українським прапором зображено натовп агресивних поліцейських та людей, які конфліктують між собою. Таке фото є підтвердженням журналістського матеріалу.

Фото об'єкта. Це зображення, головним завданням якого є показ самого предмету. Такі фотоілюстрації неможливо зрозуміти без текстового матеріалу. У проаналізованих газетах такі зображення використовуються часто, адже мають рубрики в яких розповідається про харчування, техніку, господарство. Наприклад, у газеті «Сегодня» № 167 від 14 вересня 2017 року у рубриці «Здоров'я» на 26 сторінці розміщено матеріал «Меню по возрасту» разом із кольоровими фотоілюстраціями, на яких зображені продукти харчування. У газеті «Факты и комментарии» на 3 сторінці № 130 від 13 вересня розміщено матеріал «Porsche Cayenne третьего поколения практически полностью решили делать из алюминия». Поряд з текстом 2 фотографії, які ілюструють модель авто. Зображення не лише доповнюють інформаційне повідомлення, а й розкривають його зміст. Читачі можуть побачити інноваційний автомобіль «нового покоління», ознайомитися з його характеристиками та особливостями. Фотоілюстрація передає всю красу авто, його колір, форму та допомагає читачам не лише прочитати про нього, а й побачити його на власні очі.

Пейзаж. Це фото на яких зображена природа. На сьогодні такі ілюстрації не користуються популярністю, а тому до цього жанру відносять елементи архітектури, затори на дорогах та транспорт. Серед досліджуваних видань найбільше таких фото у газеті «Сегодня». Наприклад, на сторінці 8 № 177 від 28 вересня 2017 року є матеріал «Микрораен, застроенный хрущевками считается одним из самых зеленых». Цей текст супроводжується фотографією: навколо нових будинків зображено сотні зелених дерев, кущів, повсюди простежується буяння квітів та трав, що є власне доказом написаного журналістом твердження. У газеті «Факты и комментарии» на 3 сторінці № 130 від 13 вересня зображено фотоілюстрацію, яка має підпис «Ущерб, нанесенный мощнейшим ураганом «Ирма», может составить 300 млн долларов». Одне фото відображає всі наслідки, які спричинила ця катастрофа. Зображено повалені будівлі, дахи, які лежать на галявині, огорожі, дерева та кущі. Ураган, який відносять до четвертої категорії, розірвав високовольтні дроти, залишив без світла всю Флориду. Саме наслідки такого лиха можна побачити на зображені, яке доповнює повідомлення.

Кадри з фільмів та фото картин. Це окрема група фотоілюстрацій, які не визначаються задумом і майстерністю фотографа. Вони виконують ілюстративну функцію. Редакція газети «Сегодня» дуже часто використовує такі зображення. Наприклад, у № 167 від 9 вересня на сторінці 21 розміщено фото з фільму «Онк Бак» з підписом «Этот фильм открыл дорогу в Голливуд актеру Тони Дже». Хоча таке фото можна віднести і до такого жанру, як фотопортрет, але саме за допомогою таких фотоілюстрацій читачі одразу зрозуміють про якого актора йде мова. На першому плані усміхнений актор Тоні Дже під час зйомок відомої кінострічки. У газеті «Факты и комментарии» на 1 сторонці № 134 від 20 вересня зображено фото з фільму, яке має підпис «Фильм «Чудо-женщина». На фотоілюстрації можна побачити головну героїню кінострічки. Це допомагає не лише прочитати про цей фільм, а й нагадати читачам про акторів та їх роль у фільмах.

Використовуючи різноманітні жанри на сторінках видань «Сегодня» та «Факты и комментарии» редакція урізноманітнює способи подачі інформації, привертаючи увагу саме до своєї газети.

Фотографії у сучасних періодичних виданнях виконують декілька основних функцій, які стосуються внутрішнього і зовнішнього наповнення видання [1]. На основі аналізу всеукраїнських видань, можна зробити висновок, що фотоілюстрації виконують функції, які стосуються змістового наповнення:

1. Ілюстрування матеріалу. Такі фотографії допомагають автору наочно показати те, що він описує. Це можливість зменшити текстовий опис у статті, полегшуючи читання [1]. Прикладом може бути журналістський матеріал «За 60 лет я создал сотни микроминиатюр» від 1-го вересня 2017 року

газети «Сегодня». У цьому матеріалі текстова інформація про незвичну техніку створення мініатюр, яка доповнюється зображеннями представлених ними робіт. У газеті «Факты и комментарии» на 12-ій сторінці № 137 від 26 вересня розміщено матеріал «В каждой цветочной композиции будет сказочный элемент», а поряд фото, на якому зображені декоративні елементи: фея та дерево.

2. Додати переконливості. Такі ілюстрації необхідні для підтвердження написаного у статті, тобто вони є доказом слів автора. В аналізованих нами виданнях найчастіше виконують таку функцію фото репортажів з місця подій: злочинів, аварій, трагедій. Наприклад, фотографії до матеріалу «Румынский циклон бушевал в западных областях» у газеті «Сегодня» від 19 вересня 2017 року на 5-ій сторінці підтверджують слова автора про зруйновані будинки. Наступним прикладом буде фотоілюстрація на сторінці 6 до матеріалу «Вылетел на встречу в бензовоз» від 20-го вересня 2017 року. Читач має можливість побачити ілюстрацію до тексту, на якому зображена аварія за участі двох машин: бензовозу та легкової «Toyota». Звичайно, така фотоілюстрація не може бути підтвердженням матеріалу в якому журналіст описує обставини та причини ДТП, але вона є підтвердженням ситуації, яка сталася на дорозі. У газеті «Факты и комментарии» на 5-ій сторінці № 139 від 28 вересня матеріал «В результате ЧП в Калиновке розрушено четыре дома». Поряд з тестом фото, яке ілюструє наслідки лиха. Зображення наочно показує стан будівель після катастрофи.

3. Доповнити текстовий матеріал. Фотоілюстрація не лише прикрашає сторінки видань, але і несе інформацію, як і текст. Взаємозв'язок текстового та ілюстративного матеріалу створюють неповторний синтез, який допомагає читачу не тільки зрозуміти матеріал, але й уявити написане, а тому час, який витрачається на сприйняття повідомлення значно скорочується [6]. Наприклад, на сторінці 24 газети «Сегодня» від 28 вересня 2017 року розташовано матеріал «Кравец стала Винником, а Сивоха – танцором». Читачі мають змогу побачити фотокартки з портретними зображеннями переодягненої акторки О. Кравець в співала та актора А. Сивохи, який спробував себе у ролі танцівника. Журналістський текст не описує повністю усі обставини за яких актори змінили свою професію, але фотографії розкривають зміст повідомлення та доповнюють його. Основне завдання таких фотоілюстрацій – скорочення тексту для уникнення опису того, що зображено.

4. Бути самостійним повідомленням. Фотографія в такому випадку виконує головну роль, а текст – допоміжну, пояснюючи зображення. Наприклад, у видання «Сегодня» (за 8 вересня 2017 року) на сторінках 10–11 опубліковано матеріал «Царство готики Киева» на шпальтах якого розміщено 16 фотоілюстрацій. Їх не можна назвати новиною, адже вони не відображають якусь подію. Це більше художні фото, які виконують розважальну та естетичну функцію. Наступним прикладом є зображення на сторінці 7 з підписом «Круглосуточно тысячи спасателей, пожарных и добровольцев разбирают завалы». Поряд з основним матеріалом розміщено фотоілюстрацію, яка повністю інформує читачів про подію, яка сталося. Зображено палаючий будинок, десятки пожежників та людей, які стали учасниками цього лиха. Журналістський текст тут виконує більше додаткову функцію, адже не описує подію, а лише повідомляє про неї. У газеті «Факты и комментарии» на 9 сторінці № 127 від 7 вересня розміщені фотографії відомих людей з текстівкою «В Киеве проходит 41-я украинская Неделя моды». Зображено фото відомих особистостей, які прийшли в нових вбраннях відомих модельєрів. Текст необхіден лише для заголовку та текстівок. Дивлячись на ці фотоілюстрації не потрібен додатковий текст, адже вони висвітлюють більшу частину подій

У зовнішньому оформленні фотографія полегшує сприйняття шпальти, робить акцент на конкретному журналістському матеріалі, використовуючи великі зображення, а також привертає увагу до видання. Від особливостей розміщення фотоілюстрацій залежить привабливість видання, а також зручність від час читання. Тому у нашій роботі буде проаналізовано особливості розміщення фотографій на сторінках періодичних видань.

Практично усі видання розміщують на першій шпальті фотографії, адже перша сторінка – це те, на що читач в першу чергу звертає увагу. Аналіз обраних нами видань має підстави стверджувати, що щоденні газети вміщують на першій сторінці декілька зображень, одне з яких завжди є головним.

Газета «Сегодня» на першій сторінці розміщує різну кількість фотоілюстрацій. У аналізованих нами 17 номерах перша шпальта мала 2, 3 та 4 зображення. Перше завжди подається редактором у більшому розмірі, підкреслюючи подію, інше – завжди є портретом відомої особистості, а 3 та 4 розміщуються на смузі поряд з короткими анонсами.

Газета «Факты и комментарии» розміщує три зображення. Одне з яких рівні сприймає такий матеріал, як найважливіший. До такої фотоілюстрації редакція застосовує великий заголовок, використовуючи два засоби для акцентування одного матеріалу.

Відмінним у газеті «Сегодня» є те, що у видання подається одразу два домінантних матеріали. Велика фотоілюстрація не стосується найбільшого заголовку, даючи можливість читачу звернути увагу одразу на декілька журналістських текстів. Наприклад, у № 166 від 13 вересня 2017 року розміщено заголовок «Платежка 2:0», а фото має підпис «От «Шахтера» до «Барсы: кого хотим в финале»; у № 163 від 10 вересня заголовок «Как будеш копить на старость», а домінантне фото «Мисс Украина – 2017»; у № 176 від 27 вересня заголовок «За что Европа даст нам 50 млрд», а головне фото має таку текстівку ««Коли ми вдома». Казусы на сьемках». Ці приклади показують, що видання «Сегодня» привертає увагу читачів тим, що дає можливість ознайомитися одразу з декількома важливими темами.

Висновок та пропозиції. Проаналізувавши топові газети «Сегодня» та «Факты и комментарии», які є найбільш поширеними серед українського читача можна сказати:

1. Немає жодного випуску без фотоілюстрації на першій шпальті. Це означає, що фотографія займає центральне місце у виданнях.

2. На сторінках розміщені усі жанри фотожурналістики, але найбільш популярними є фотопортрет та фоторепортаж, які не відрізняються, нажаль, особливою оригінальністю. Менш популярними є жанри пейзаж та натюрморт.

3. Фотографія завжди повинна бути частиною дизайну періодичного видання, нести додаткову інформацію до тексту та ілюструвати ті події, які висвітлює журналіст на сторінках сучасних періодичних видань.

4. Фотоілюстрація у періодичних виданнях на сьогодні не лише виконує естетичну та декоративну функцію, а й виступає тим засобом, який взаємодіє з тестом, полегшуючи сприйняття тексту широкою аудиторією.

5. Фотографія є частиною журналістської роботи та завжди містить у собі повідомлення.

Отже, фотоілюстрація у друкованих ЗМІ має велике значення у процесі сприйняття журналістського матеріалу. Вона виконує не лише естетичну функцію, але й інформативну. За допомогою зображення українське видання має змогу підвищити свою якість, виділивши себе серед іншої преси. Головне, необхідно створювати зображення, які будуть максимально достовірними та інформативними та якісними.

Дане дослідження може бути цікавим тим, хто буде працювати з фотоілюстраціями в ЗМІ в майбутньому.

Список літератури:

1. Безотосна Ю. Фотографія як виражальний засіб журнальних інтернет-видань / Ю. Безотосна // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія журналістика. – Львів. – 2013. – Вип. 38. – С. 432–438.
2. Голдсмит А. Веришь в то, что видишь // Советское фото / А. Голдсмит. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1989. – № 8(15), май-июнь. – С. 17.
3. Гуревич С. Газета: вчера, сегодня, завтра / С. Гуревич. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 191 с.
4. Газета «Сегодня» – самое популярное издание Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// http://segodnya-multimedia.com
5. Іванов В. Техніка оформлення газети: курс лекцій / В. Іванов. – К.: Знання, 2000. – 222 с.
6. Колосов А. Новый взгляд на жанры фотожурналистики / А. Колосов [Электронный ресурс] / А. Колосов. – Режим доступа: http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main7tex
7. Максимович М. Дослідження фотожурналістики / М. Максимович // Теле- й радіожурналістика: зб. наук. метод. праць. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2012. – Вип. 26. – С. 40–45.
8. Сколько времени жители Украины тратят на медиа? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mediabusiness.com.ua
9. Холланд П. Фотожурналистика. «Прямое обращение к взгляду?» Фотография и пресса / Медиа. Введение: Учеб. для студентов вузов [Под ред. А. Бриггза, П. Кобле]. М.: Искусство, 2005. – 522 с.
10. Черняков Б. Зображальна журналістика як предмет і як об'єкт журналістикознавчого дослідження / Б. Черняков. – К.: Центр вільної преси, 1998. – 78 с.

Шилова А.А.
Запорожский национальный университет

ФОТОИЛЛЮСТРАЦИЯ КАК ОСНОВНОЕ ГРАФИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ В ПЕЧАТНЫХ СМИ

Аннотация
В статье осуществлен мониторинг общественно-политической прессы Украины на предмет приверженности аудитории. Опираясь на публикации ученых и анализ исследовательских компаний анализируются выразительные функции периодических изданий; определяется их размещение в современных газетах; определяются основные жанры газетной фотографии.
Ключевые слова: пресса, ежедневное издание, фотоиллюстрация, жанр, функции, рейтинг газетных изданий, исследования.

Shylova A.O.
Zaporizhzhya National University

PHOTO ILLUSTRATION AS THE MAIN GRAPHIC MEANS FOR PRESENTING INFORMATION IN MASS MEDIA

Summary
The article is dedicated to monitoring the public and political press of Ukraine on the subject of audience commitment. Relying on the publication of scientists and analysis of research companies analyzed the expressive functions of periodicals; determined by their placement in modern newspapers; outlines the main genres of newspaper photography.
Keywords: press, daily publication, photo illustration, genre, functions, rating of newspaper editions, research.

UDC 811.111:379.85

CULTURE OF BUSINESS CORRESPONDENCE IN SERVICE AND TOURISM

Yakovleva T.I., Bespalova N.V.
Alfred Nobel University

The article is aimed at studying culture of business correspondence as the official means of communication among organizations and individuals as well as its importance in different spheres of business. Business communication is a part of administrative culture, playing an important role in the development of a tourism cluster. Today the social nature of business interaction is shown in the most various forms, as well as activities of a person. The whole arsenal of means of business communication demands from a manager the development of communicative competence and socially important psychological qualities of his/her personality providing high performance of professional functions execution.
Keywords: business culture, culture of business correspondence, service, tourism, business letters.

Problem statement. In the process of tourism cluster development, there is a need to provide its functioning by means of self-regulation. A culture factor plays the determining role in this process [2]. Course to the development of public self-government and self-regulation promotes growth of administrative culture and increases quality of real involvement of a person into the history and his\her responsibility. It has global value for the innovative development of travel and hotel business. The culture factor in the sphere of business is brightly shown through the sphere of business communication. The sphere of service is the sector of economy of modern society which is most dependent on a human factor. Brief description of this interrelation will show the following: the client (consumer) buys something by means of communication with the producer (seller) of a product or service. So, it is communication which will make this process pleasant or the most stressful one.

Actual scientific researches and issues analysis. Almost all outstanding thinkers of antiquity were occupied by a question: how to achieve success by means of communication? If we address to history, it is possible to understand the role of business communication in the activity of a person, his social nature and social functions. The ways of communication were improved in the process of development of the primitive person consciousness in his labor activity. There appeared new forms of work, and thus the forms of people interaction became complicated which in its turn demanded more and more variety of communication ways [3].

In the first years of the 21st century the international relations and cooperation between the countries developed in the conditions of general globalization. More and more countries become interconnected with each other in various ways. A powerful factor of this process is rough scientific and technical changes, inevitable specialization and cooperation, an opportunity to solve world problems together.

The globalization based on economic interrelations extends many spheres of our life. Integration processes appear also in sciences, however, each culture seeks to keep its unique appearance in global culture.

In the 21st century the economic relations of the developed countries are noted with:

- deepening of cooperation in research work;
- strengthening of regional cooperation;
- creation of new contacts in the field of tourism, culture and education.

In this regard questions of business correspondence acquire some specific topicality.

In a modern situation the problem of cultural business correspondence is of vital importance, in particular from the point of view of the development of business and questions of the communication connected with business partners.

There is philosophical and sociological literature connected with the bases of studying of culture of business correspondence. These are works of B.G. Ananyeva, B.C. Barulina, A.A. Leontyeva, B.V. Lomova, Y.V. Perova, K.S. Pigrova and many others.

Actualization of attention to the culture of etiquette in modern society has found the reflection in the appearance of a large number of works devoted to studying of the questions connected with practical use of etiquette norms. Questions of etiquette of written business correspondence are considered in works of the following authors: V. Vorobyov, L.A. Doronina, V.A. Kudryaev, I.K. Korneev, M.V. Koltunova, A.N. Krasivova, T.V. Kuznetsova, V.A. Maslova, E.O. Oparina.

Selection of previously unsolved parts of the whole problem. Talking about the importance and novelty of the work it should be noted that despite emergence of such modern means of communication as satellite, computer, etc., correspondence occupies up to 80% of the total amount of documentation and is the main means of administrative communication.

The scientific novelty of this work is defined by the fact that it was originally given the criteria of classification of business correspondence according to features of official style.

- the concept of netiquette was formulated as well as its main norms and the prospects of the development are revealed;
- modern social and cultural situation in oral business communication connected with the use of formulas of politeness and addresses was analyzed.

Results of the work allow considering etiquette of business communication as a socio-cultural phenomenon; they can be used during the process of finding the solution of theoretical questions of etiquette of business communication.

The practical importance of the article is that the results of the work can serve a basis for the

development of different types of activity (training courses, role-play activities), designed to teach various categories (from students to businessmen and employees of state institutions) the bases and various aspects of etiquette of business communication.

Statements and conclusions of the article can be used in preparation of training programs, practical guides and also – when reading the training courses devoted to the problems of etiquette of business communication, the standard of speech, cultural linguistics, cross-cultural communication, ethics and psychology of business communication.

Formulation of the purposes of the article. The goal of the research is studying of features of interrelation of cultural development of business correspondence on the background of evolution of the economic relations in the sphere of tourism and also socio-cultural aspects of society. The object of the research is types of business communication in general and business letters in particular.

Presentation of basic material of the research. Communication is very difficult and many-sided concept. In a general view communication is characterized as an activity form, multilateral process of interaction of people and interference with each other. This interaction of people is various both according to content, and manifestation form [4, c. 240].

Communication makes social sense as it creates social experience and is the transmission medium of forms of culture that finds the broadest value in the sphere of service and tourism. Public functions of communication in modern society including travel business are connected with the necessity of effective functioning of people within a firm or a hotel and the interaction of certain staffs with society in general.

The specifics of communication consists of the fact that it reveals the subjective world of a person for another person or the whole staff in general. In the course of communication a person self-expresses and by opening the specific features, appears before him/her with feelings and experiences, tendencies and intentions, progresses and failures and other sides of inner spiritual world.

The inner world of a person can be expressed through such types of communication as informal and formal. In informal communication the moments connected with internal experiences and statuses are essential. In informal communication partners perceive each other as unique identity. Communication is basic need and value. Social roles of partners play the leading role in formal communication. In this case people communicate as the performers of certain functions, but not as integral personalities [8, p. 256].

Business communication is more role-based, formal communication. Business and professional communication differ from each other. In case of professional communication in the sphere of tourism subjects of certain professional groups, such as representatives of travel companies and hotels interact. They use the set of professional terminology and resolve general professional issues. The professional value is always business.

Business communication has a very wide concept. Representatives of different professional groups can take part in it. So in hotel and travel business, each expert speaks its own professional language and is engaged in the solution of specific tasks, but at the same time it is stimulated to interact with a wide range of representatives of other professional groups for their solution of the most various tasks of a tourist cluster.

It is possible to tell that business communication is a difficult, multiphase process of implementation and development of business and professional connections between people, interchange of the necessary information, creation of a uniform field of interaction of people. At the same time there is a perception and understanding of each other and rendering influence on the partner. And the culture of business communication is a characteristic of its perfection which is shown in observance of recommendations about the effective organization and implementation of communicative interaction in the course of the business tasks solution [8, p. 256].

According to Business Dictionary, business correspondence is «any written or digital communication exchanged by two or more parties.» Business correspondence comes in the form of letters, emails or text messages [1]. The method of correspondence depends on the issue being addressed, as well as on the party receiving the message. Business correspondence is also used to gather a paper trail of events between particular dates. Understanding the principles of business correspondence is one of the most fundamental tasks for any business professional. For instance, during a job search, using business correspondence is a great way to follow-up after an interview and build a network of referrals. Similarly, businesses use business correspondence to develop a professional relationship with their customers. Alternatively known as customer correspondence, this form of communication is an effective way of building a loyal customer base. It gives companies the ability to communicate continuously with their customers and eventually develop an understanding of their needs and wants to gain an advantage over competitors.

The most often used group of documents in written business communication is business correspondence which is used for strategic information exchange between the organizations. Correspondence is distinguished by a wide specific variety – from letters having normative character and telegrams of public authorities to addresses of citizens and standard requests.

In case of formulation of features of official style, organizational and administrative documents we developed criteria of classification of business correspondence.

Today correspondence by e-mail is considered to be the most perspective written communication and is widely adopted all over the world. The systems of e-mail revived skills of written communication which in the last decades were forced out by a telephone, facsimile and radio communication.

As a result of efficiency of e-mail the rate of business correspondence increases that quite often leads to violation of etiquette norms in letters. Therefore it is often possible to observe loss of the address, greetings, signatures, abbreviation of the repeating elements, etiquette formulas of politeness in their format.

In this regard we can talk about the prospects of the development of etiquette of business cor-

respondence, namely: origin and development of a netiquette. Netiquette is made up of the rules of online communication. It is how you can conduct online conversation in a peaceful, pleasant and calm manner while enjoying yourself at the same time. It is just as important as regular etiquette in real life. Netiquette involves using proper grammar, spelling and punctuation and avoiding slang, clichés or jokes that can be misinterpreted or perceived as offensive. Netiquette also includes following guidelines set forth by the instructor when communicating in an online classroom. For example, many discussion boards or forums are public; therefore, users should be aware that all information can be viewed by others. All exchanges should be constructive and avoid personal attacks.

Written business communication is of the most immediate interest, from the point of view of the development of business, its connection with business partners. The written request can be submitted by official and semi-official business letters and also by e-mail correspondence. Significance of business communication acts as a basis for the development of actions aimed at training people in various aspects of modern etiquette [9, page 240].

Business communication represents both oral and written communication. Written business communication most often looks as the document, and is used to transfer information and in the interaction between people aimed at the exchange of business letters [2]. Business conversation or a meeting uses a form of oral business communication.

In business communication the main peculiarity is the establishment of rules, restrictions, regulations [7, page 251]. The written word has force, much bigger, than a word which is pronounced. The letter can be re-read several times. In difficult situations at the enterprise written messages are mainly used.

E-mail message is a document which is directed by e-mail and is used in modern business communication. Statements, addresses, reports, and other types of written communication, are applied at the enterprise [3, page 368]. For the organization written communication is often irreplaceable. Letters, advertizing, press releases — all these forms of correspondence influence the formation of image of the company.

Thus, modern written types of business communication are various in-house documents. Let us observe the most frequently used type of business correspondence as business letters.

The term «business letters» refers to any written communication that begins with a salutation, ends with a signature and whose contents are professional in nature. Historically, business letters were sent via postal mail or courier, although the Internet is rapidly changing the way businesses communicate. There are many standard types of business letters, and each of them has a specific focus.

1.1. Sales Letters

Typical sales letters start off with a very strong statement to capture the interest of the reader. Since the purpose is to get the reader to do something, these letters include strong calls to action, detail the benefit to the reader of taking the action and include information to help the reader to act, such as including a telephone number or website link.

1.2. Order Letters

Order letters are sent by consumers or businesses to a manufacturer, retailer or wholesaler to order goods or services. These letters must contain specific information such as model number, name of the product, the quantity desired and expected price. Payment is sometimes included with the letter.

1.3. Complaint Letters

The words and tone you choose to use in a letter complaining to a business may be the deciding factor on whether your complaint is satisfied. Be direct but tactful and always use a professional tone if you want the company to listen to you.

1.4. Adjustment Letters

An adjustment letter is normally sent in response to a claim or complaint. If the adjustment is in the customer's favor, begin the letter with that news. If not, keep your tone factual and let the customer know that you understand the complaint.

1.5. Inquiry Letters

Inquiry letters ask a question or elicit information from the recipient. When composing this type of letter, keep it clear and succinct and list exactly what information you need. Be sure to include your contact information so that it is easy for the reader to respond.

1.6. Follow-Up Letter

Follow-up letters are usually sent after some type of initial communication. This could be a sales department thanking a customer for an order, a businessman reviewing the outcome of a meeting or a job seeker inquiring about the status of his application. In many cases, these letters are a combination thank-you note and sales letter.

1.7. Letters of Recommendation

Prospective employers often ask job applicants for letters of recommendation before they hire them. This type of letter is usually from a previous employer or professor, and it describes the sender's relationship with and opinion of the job seeker.

1.8. Acknowledgment Letters

Acknowledgment letters act as simple receipts. Businesses send them to let others know that they have received a prior communication, but action may or may not have taken place.

1.9. Cover Letter

Cover letters usually accompany a package, report or other merchandise. They are used to describe what is enclosed, why it is being sent and what the recipient should do with it, if there is any action that needs to be taken. These types of letters are generally very short and succinct.

1.10. Letters of Resignation

When an employee plans to leave his job, a letter of resignation is usually sent to his immediate manager giving him notice and letting him know when the last day of employment will be. In many cases, the employee also will detail his reason for leaving the company.

The form of business letter is defined by the purpose of a message, by the sender and his/her recipient. In business letters such aspects as accuracy, literacy of the performer and his professional competence must be observed.

Conclusions and Recommendations. Summing up the results of the research it is possible to tell that the development of high culture of business communication requires the development of groups

of qualities which provide high performance of execution of social roles by the manager. Innovative development of travel and hotel business is impossible without the increase in culture of business communication and the functional capabilities of managers. These two factors are designed to promote processes of self regulation of a tourist cluster.

The ability to communicte correctly, is valuable skill at all levels of management [8, page 156]. Business communication is one of the most mass types of communication of people in society. It isn't replaceable in administrative culture and can be defined as a type of cultural universaliya in the business environment.

References:

1. Longman Business English Dictionary (new edition). Harlow: Pearson Longman, 2007.
2. Ахманова О. С. Речь как средство выражения мыслей. М.: Высш. шк., 1966. 77 с.
3. Кибанов А. Я., Захаров Д. К., Коновалова В. Г. Этика деловых отношений. – М.: Инфра-М., 2012. – 368 с.
4. Тимченко Н. М. Деловое общение как феномен культуры: Диссертация. Спб. 2001 г. – 291 с. / Научная электронная библиотека [Интернет-ресурс] – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/delovoe-obshchenie-kak-fenomen-kultury
5. Кузнецов И. Н. Деловое общение: Учебное пособие. 5-е изд. – М.: Дашков и К, 2012. – 528 с.
6. Нижникова Л. В. Письмо как тип текста: Дис. канд. филол. наук. Одесса, 1991. 190 с.
7. Измайлова М. А. Деловое общение. Этикет. – М.: Москва, Дашков и К, 2009. – 251 с.
8. Власова Т. И. Профессиональное и деловое общение в сфере туризма: учеб. пособие для вузов / И. Власова, А. П. Шарухин, М. М. Данилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 256 с.
9. Фрезе О. В. Автореферат диссертации: Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов неязыкового вуза в письменном электронном деловом общении 2013. – 22 с. – [Интернет ресурс].
10. Этикет делового общения: социокультурный аспект: диссертация. – Москва, 2009 – 156 с. – [Интернет ресурс] – URL: http://www.dslib.net/teorja-kultury/jetiket-delovogo-obwenija-sociokulturnyj-aspekt.html

Яковлева Т.І., Беспалова Н.В.
Університет імені Альфреда Нобеля

КУЛЬТУРА ДІЛОВОГО ЛИСТУВАННЯ В СЕРВІСІ ТА ТУРИЗМІ

Анотація
Стаття присвячена вивченню аспектів культури ділового листування як офіційного засобу спілкування між організаціями і людьми, а також її важливості у різних сферах бізнесу. Ділове спілкування є частиною адміністративної культури, що грає важливу роль в розвитку туристичного кластеру. Сьогодні весь арсенал засобів ділового спілкування вимагає від менеджера розвитку комунікативних компетенцій і соціально значущих психологічних якостей його особистості, що забезпечують високу ефективність виконання професійних функцій.
Ключові слова: ділова культура, культура ділового листування, сервіс, туризм,ділові письма.

Яковлева Т.И., Беспалова Н.В.
Университет имени Альфреда Нобеля

КУЛЬТУРА ДЕЛОВОЙ ПЕРЕПИСКИ В СЕРВИСЕ И ТУРИЗМЕ

Аннотация
Статья посвящена изучению аспектов культуры деловой переписки как официального средства общения между организациями и людьми, и ее важности в различных сферах бизнеса. Деловое общение является частью административной культуры, играющей важную роль в развитии туристического кластера. Сегодня весь арсенал средств делового общения требует от менеджера развития коммуникативных компетенций и социально значимых психологических качеств его личности, обеспечивающих высокую эффективность выполнения профессиональных функций.
Ключевые слова: деловая культура, культура деловой переписки, сервис, туризм,деловые письма.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.01

ЕМОЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВИХ ВЗАЄМИН МІЖ УЧНІВСЬКИМ ТА УЧИТЕЛЬСЬКИМ КОЛЕКТИВАМИ

Бублик А.Г.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Автор статті досліджує теоретичні питання емоційного компоненту міжособистісного спілкування в контексті формування доброзичливих взаємин між учнівським та учительським колективами. В статті розглядається вплив особистісних властивостей вчителів та учнів на побудову міжособистісного спілкування. Аналізується зміст понять «психологічна близькість», «афіліація» та «атракція». Розкриття змісту вище зазначених понять дає змогу прослідкувати яку роль вони відіграють в побудові міжособистісного спілкування.
Ключові слова: спілкування, доброзичливість, психологічна близькість, прихильність, афіліація, атракція.

Постановка проблеми. Доброзичливі стосунки викликають психологічне полегшення, покращують зворотний зв'язок у процесі самопізнання та забезпечують психологічне зближення і поглиблення взаємин, тому потреба в доброзичливому спілкуванні є однією з найважливіших психологічних потреб, яка реалізується під час спілкування. Потім ми вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що людині характерне прагнення до спілкування з іншими людьми, спроба зблизитися, побудувати доброзичливі взаємини.

Позаяк взаємовідносини між учительським та учнівським колективами залежать від ставлення один до одного з обох боків, необхідно звертати увагу на те, що ставлення учнів до вчителів змінюється залежно від віку самих учнів. Після переходу до основної школи стосунки учнів з вчителями переходять на новий рівень і стають більш складними і диференційованими в порівнянні зі ставлення молодшого школяра до вчителя, якого він оцінює в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І. С. Кон вважає, що учні-підлітки вважають ідеальним вчителя, який володіє такими індивідуальними особливостями як здатність розуміти учнів та емоційно реагувати на їх поведінку. Вже потім вони звертають увагу на професійну компетентність вчителя, рівень його знань і якість викладання. Ще одним фактором формування доброзичливого ставлення учнів до вчителя є його вміння справедливо користуватися своєю владою [5]. Саме тому вчителю при формуванні доброзичливих стосунків з учнями необхідно враховувати різні механізми на основі яких формуються такі взаємовідносини.

Переважне значення того чи іншого механізму у взаєминах вчителів з учнями залежить не тільки від віку, але і від індивідуально-психологічних особливостей учасників спілкування. Р. Х. Шакуров виділяє в міжособистісному спілкуванні наступні соціальні потреби особистості, які зумовлені його соціальною природою [6]:

– інтимно-емоційні (ніжність, прихильність, любов, почуття спорідненості і близькості);
– емоційно-оціночні (довіра, повага, недовіра, зневага, презирство);
– милосердя (співчуття, співпереживання, жалість);
– суперництво (заздрість, ревнощі, побоювання, злість, зловтіха, поблажливість);
– емоційно-вольові (прагнення, очікування, вимога);
– естетичні (милування і захоплення, потяг, неприязнь, гидливість, відраза);
– пізнавальні (цікавість, інтерес, байдужість, нудьга) [6].

Із даної класифікації ми бачимо, що одними із найважливіших аспектів формування доброзичливого міжособистісного спілкування є розуміння психологічної близькості, яка виникає в результаті повного психологічного контакту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Термін «психологічна близькість» можна зустріти в роботах деяких зарубіжних авторів, але він ще не розглядався як окремий об'єкт дослідження, через що зміст цього терміну не розкривався в науковому плані. Цей термін частіше вживається на рівні буденної свідомості. Психологічна близькість фігурує при аналізі дружби, любові як парних взаємовідносин, і характеризується високими рівнями людської близькості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз емоційного компоненту міжособистісних відносин між вчителем та учнями, оскільки метою доброзичливих взаємин є сумісний пошук прийняття, дружньої підтримки і симпатії та співзвуччя переживань.

Виклад основного матеріалу. В своїй роботі Д. Морено писав, що фактором соціометричної теорії, яким дуже часто нехтують, є проблема близькості [3]. Він наголошує на тому, що соціометричний тест – це тест близькості, який досить часто переплітають з деякими видами периферійного розвитку та тестами «соціальної відстані». Але «соціальна відстань» – це «розведена відстань», тому чим більша відстань, тим більш розведеною вона стає. «Відстань, яка не

пов'язана з близькістю, сприяє соціальному символізму, соціальному номіналізму, соціальної нереальності. Соціометрична теорія аж ніяк не нехтує символічними відносинами, але їх слід розглядати у відповідній перспективі, в рамках полярності близькості – відстані» [3, с. 288].

Мається на увазі, що в основі будь-яких міжособистісних стосунків знаходяться два типи поведінки: поведінка, яка має на меті приблизити іншу людину до себе – приближення, і поведінка яка орієнтується на відсторонення від іншої людини – віддалення. Поведінка – приближення характеризується схильністю до співпраці, погодження і близькості. Для поведінки – віддалення характерними є недовіра, відсторонення, розбіжність у поглядах, ворожість; люди, які схильні до такої поведінки, схильні до встановлення перепон у спілкуванні, які іншим людям необхідно здолати, щоб хоч трохи з ними зблизитись. Д. Морено стверджує, що спілкування, яке спрямоване на зближення, називають афіліацією, а взаємодію, яка базується на потребах мати близькі, дружні, відносини, називають афіліативною [3].

Тим самим він виділяє прояви поведінки афіліативного спілкування:

– загальна кількість висловлювань за одну хвилину (особливо це стосується позитивних висловлювань);
– загальна тривалість мови співрозмовника і тривалість зорового контакту;
– дружелюбний вираз обличчя;
– гучність і швидкість мовлення;
– кількість жестів, словесних згод;
– відсутність напруги (кількість рухів ногами, похитувань корпусом тіла, відстань до партнера).

Мотив афіліації знаходиться в доволі складних взаємозв'язках з мотивом руху. Люди, у яких мотив досить яскраво виражений, сприймають оточуючих позитивно і бачать в них схожі із своїми риси характеру, що в свою чергу призводить до відчуття довіри і комфорту.

Афіліативний мотив знаходить відображення не тільки у стосунках з малознайомими людьми, але займає місце і в структурі стосунків з людьми, які мають значення. Відношення залежності з однією близькою людиною частково компенсуються через побудову партнерських відносин з іншою людиною, яка також займає важливе місце в житті.

Яскраво виражений мотив афіліації пов'язаний зі сміливістю у спілкуванні, імпульсивністю, а також, в деякій мірі, із залежністю від думки близьких людей. Страх відчуження можна побачити у людей, які невпевнені в собі і незадоволені своїм життям. Люди, у яких почуття відповідальності не дуже розвинуте, схильні до тривожності, самозвинуваченню і частіше за інших будують стосунки залежності, а не доброзичливості.

Оскільки мотив афіліації включає в себе дві різні тенденції – прагнення до зближення, надію на афіліацію і страх (страх відчуження), то метою афіліації стає взаємний пошук прийняття, дружньої підтримки і симпатії, співзвуччя переживань.

Наслідком афіліативного спілкування є утворення стійкої прихильності. Прихильність – це довготривалі, стійкі стосунки, які наповнені позитивним ставленням один до одного і взаємною потребую в спілкуванні. По своєму психологічному змісту прихильність є неоднозначною, оскільки формується в дитинстві і впливає на взаємовідносини з близькими людьми протягом всього життя [3].

Прихильність відрізняється від дружнього ставлення більш низькою емоційною дистанцією. Типи прихильності визначаються по величині емоційної дистанції і по своїй силі, тобто інтенсивності потреби в об'єкті прихильності. Психологи визначають п'ять типів прихильності: безтурботна, тривожна, залежна, справжня і відсторонена.

Люди, які здатні до прихильності *безтурботного* типу, набагато швидше знаходять контакт із об'єктом спілкування і так само легко його переривають. Вони зовсім не відчувають докорів сумління за те, що перестають відчувати прихильність через якісь свої причини, або з чужої ініціативи. Люди, які схильні до *тривожно-суперечливої* прихильності, вирізняються ревнощами і проявами власності. Таким людям притаманна жага одноосібно розпоряджатися своєю власністю, так же як і власністю партнера. Вони постійно намагаються припинити стосунки, тим самим перевіряючи їх на міцність, а потім знову повертаються до об'єкту прихильності. Люди, прихильність яких характеризується як *замкнуто-відсторонена*, постійно переживають через те, що можуть втратити свободу через надмірну прихильність. У людей із прихильністю *залежного* типу всі думки завжди пов'язані із об'єктом прихильності. Вони занадто сильно переживають і через це почувають себе незахищеними. В результаті цього такі люди постійно йдуть на поступки і не сваряться. В таких стосунках спостерігається не щирість, а примус і прямий тиск. Люди, які проявляють *справжню* прихильність, мають стосунки, які будуються на довірі, в результаті чого партнери дуже сильно прив'язуються один до одного.

Кожний згаданий вище тип прихильності відрізняється один від одного за психологічним змістом. Тому по інтенсивності і емоційній дистанції їх можна розділити на дві групи: сильні і слабкі прихильності. Сильні прихильності емоційно наповнені і мають коротку дистанцію. До них належать залежна і тривожно-суперечлива прихильності. У слабких прихильностей (безтурботна і відсторонено-замкнута) більша емоційна дистанція, хоча в безтурботній прихильності, на відміну від відстороненої, менше відчувається більша емоційна дистанція і менша потреба в іншій людині.

Основою формування прихильності може бути не тільки потреба суб'єкта в тому, щоб мати близькі доброзичливі стосунки, але і привабливість на ряду з тяжінням до іншої людини. Це називається атракція, феномен якої виникає у взаємодії між людьми. Це явище в основному базується на почутті, тобто обов'язково включає в себе емоційний фон. Оскільки атракція являє собою ставлення, то вона може розрізнятися по інтенсивності і ступеням особистої зацікавленості.

Атракція відіграє значну роль в формуванні міжособистісних стосунків: процес тяжіння – відштовхування, симпатії – антипатії логічно завершується вчинками. Атракція постійно залучена до міжособистісного контексту, в ній

присутній нормативний характер вона ґрунтується на специфічному культурному «алфавіті почуттів» [3, с. 287].

Спілкування двох і більше людей, які об'єднані взаємним тяжінням один до одного, можна описати наступними рисами:

– доброзичливість, внутрішній психологічний комфорт;

– наявність підвищеної комфортності, імітації зовнішньої поведінки один одного під час спілкування з іншими людьми;

– зростання точності сприйняття об'єкта атракції;

– прогрес у розвитку стосунків;

– підвищення здатності об'єктивно реагувати на критику і брати на себе відповідальність за допущені помилки;

– збільшення числа комунікацій, тобто чим більше спілкуєшся з людиною, тим приємнішою вона стає, а чим приємнішою стає людина, тим більше хочеться із нею спілкуватись.

Ми вважаємо за необхідним звернути увагу на те, що атракція має свої закони:

– чим більше спільного в установках, тим вищою є атракція;

– симпатія з'являється до тієї людини, якій зробив щось гарне;

– низька самооцінка призводить до більш позитивного ставлення до оточуючих;

– у виникненні прихильності важливу роль відіграють схожість і взаємодоповнення особистих якостей обох учасників спілкування.

Однією із ключових умов виникнення атракції є фізична привабливість, але не фізична краса. Фізична привабливість визначається за допомогою експертної оцінки. На сьогоднішній день психологи визначили наступні закономірності впливу привабливості на поведінку і почуття людей:

– красиву людину наділяють більшою кількістю позитивних рис характеру (доказом цього твердження є дослідження К. Дійон, Е. Іглі, М. Калік та ін., які виявили, що чоловіки більше, ніж жінки приділяють увагу фізичній привабливості особам протилежної статі) [3];

– якщо обидва учасники спілкування мають схожий рівень фізичної привабливості, то взаємна атракція набагато вища;

– оскільки красу вважають безумовною цінністю, то зовнішньо привабливі люди мають більш престижну роботу і більше заробляють;

– існує іррадіація краси;

– відхилення самооцінки впливають на вибір атрактивного об'єкту. Мається на увазі, що люди із завищеною самооцінкою відчувають більшу атракцію до красивих людей, а особи із заниженою самооцінкою – більшу атракцію до фізично непривабливих;

– на рівень привабливості впливає звичка, оскільки ми любимо себе такими, якими звикли бачити себе в дзеркалі.

Мотиви афіліації і атракції базуються на позитивному ставленні до людей і, як правило, виключають маніпулювання. Якщо людина керується потребою в прийнятті себе, своїх почуттів, цілей, в зближенні і довірі, які найчастіше орієнтуються на конкретних людей, то це зазвичай виражається в афіліативній поведінці. Якщо ж людина відчуває потребу в співпереживанні, прийнятті інших людей без орієнтації на окрему конкретну людину, то це виражається в допомозі у будь-якій справі, чуйності і милосерді. Людині властиво прагнути до інших людей, намагатися зблизитися, збудувати доброзичливі відносини. Все це вкладається в поняття «афіліації». Мотив афіліації спонукає заводити дружбу і відчувати прихильність, співпрацювати і спілкуватися, приєднуватися до групи.

Висновки. Оскільки емоційна складова є однією із ключових в процесі формування доброзичливих взаємин, такі стосунки потребують взаємних і точних оцінок суб'єктів спілкування, які стосуються їх можливостей, намірів і компетентностей. Доброзичливе ставлення до партнера по спілкуванню, розуміння його мотивів, суб'єктивна легкість спілкування значно впливають на встановлення психологічної близькості між людьми.

Доброзичливі відносини приносять психологічне полегшення, покращують зворотний зв'язок в процесі самопізнання і забезпечують психологічне зближення, поглиблення взаємовідносин.

Наголошуючи на фундаментальному характері повсякденного прагнення людини до контактів з іншими людьми, важливо, щоб партнер відчував, що йому пропонуються паритетні відносини, в яких домінує взаємна довіра і повага.

Список літератури:

1. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
2. Кон И.С. Психология юношеского возраста: проблемы формирования личности: Учеб. пособие для студентов педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
3. Куницина В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
4. Коротаева Е.В. Педагогические взаимодействия и технологии Министерство образования и науки. Уральский государственный педагогический университет. – М.: Academia, 2007. – 256 с. – (Монографические исследования: педагогика). – ISBN 5–87444–331–2.
5. Рыбакова, М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – Москва: Просвещение, 1991. – 128 с. – ISBN 5–09–002987–3.
6. Шакуров Р.Х. Социальные психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив. – М.: Просвещеие, 1990. – 208 с.

Бублик А.Г.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УЧЕНИКАМИ И УЧИТЕЛЯМИ

Аннотация
Автор статьи исследует теоретические вопросы эмоционального компонента межличностного общения в контексте формирования доброжелательных отношений между учениками и учителями. В статье рассматривается влияние личностных свойств учителей и учащихся на построение межличностного общения. Анализируется содержание понятий «психологическая близость», «аффилиация» и «аттракция». Раскрытие содержания вышеуказанных понятий позволяет проследить какую роль они играют в построении межличностного общения.
Ключевые слова: общение, доброжелательность, психологическая близость, привязанность, аффилиация, аттракция.

Bublyk A.H.
Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

EMOTIONAL COMPONENT OF INTERPERSONAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF FORMING OF AMICABLE RELATIONSHIPS BETWEEN STUDENTS AND TEACHERS

Summary
The author explores the theoretical issues of the emotional component of interpersonal communication in the context of the formation of amicable relations between students and teachers. The article examines the influence of personal qualities of teachers and students on building interpersonal communication. The content of the concepts «psychological proximity», «affiliation» and «attraction» is analyzed. Disclosure of the content of the above concepts allows us to trace the role they play in building interpersonal communication.
Keywords: communication, amicable relationships, psychological proximity, affection, affiliation, attraction.

УДК 37.091.12–057.875:316.6

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЦЕНТРАХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Венгловська О.А., Куземко Л.В., Новик І.М.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті за результатами вивчення теорії та практики висвітлено підходи до особистісно-професійного розвитку студентів педагогічних спеціальностей у центрах компетентностей, що функціонують на базі Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, навчальних та культурно-освітніх осередків. Розкрито сутність поняття «особистісно-професійний розвиток студентів», конкретизовано особливості розвитку пошуково-дослідницьких умінь, навичок XXI століття та рефлексивної компетентності у майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей як складових їхнього особистісно-професійного розвитку. Охарактеризовано зміст, форми, умови розвитку названих умінь під час аудиторної та позааудиторної роботи. Презентовано досвід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців із дошкільної та початкової освіти під час проведення занять у центрах компетентностей з урахуванням інтегрованого, діяльнісного, аксіологічного підходів, що відповідає сучасній стратегії підготовки фахівців.
Ключові слова: особистісно-професійний розвиток, центри компетентностей, професійна діяльність, позанавчальна робота, рефлексивна компетентність, самопізнання, саморозвиток, пошукова діяльність, дослідницькі уміння.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в освіті, відповідно до положень Концепції «Нової української школи» зумовлюють зміни вимог до навчання фахівців педагогічних спеціальностей [6]. Процес професійного становлення майбутнього педагога залежить не тільки від змісту, технологій освітнього процесу, авторитету викладача, але і від ступеня сформованої у студентів активної позиції під час навчання. Отже, освітній процес вищого навчального закладу повинен, у першу чергу, сприяти особистісному розвитку студентів, формувати у них здатність до саморозвитку і самоосвіти. Це твердження підкріплюється положеннями, зазначеними у Законі України «Про вищу освіту», де одним із важливих завдань вищого навчального закладу є формування особистості, яка вміє вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових джерел дало можливість з'ясувати, що різні аспекти особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів були предметом вивчення педагогів та психологів. Результати досліджень багатьох науковців (К. Абульханова-Славська, Л. Митіна, В. Моляко, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Федоришин) доводять необхідність формування здатностей до самопізнання та самовдосконалення, які визначають професійний розвиток і саморозвиток особистості як процес набуття та вдосконалення професійно-особистісних якостей, професійних знань, вмінь та навичок. На жаль, як зазначає В. Фрицюк [8, с. 88], існують суперечності між необхідністю цілеспрямованої підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку та недостатнім упровадженням у навчально-виховний процес ВНЗ відповідних технологій, спрямованих на його формування.

Проблема формування дослідницьких умінь у майбутніх педагогів як складової їхнього особистісно-професійного становлення знайшла відображення у наукових розвідках Г. Іванюк (підготовка майбутніх фахівців із дошкільної та початкової освіти у процесі навчання, заснованого на дослідженнях) [5, с. 33–37], М. Головань, І. Єрмакова, В. Яценко (визначення суті та змісту, підходів до трактування поняття «дослідницька компетентність») [2, с. 55–62; 3, с. 55–57].

На нашу думку, задля трансформування змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей в інноваційну модель освіти XXI століття, необхідно не лише формування професійних компетентностей (освітньої, психологічної, дидактичної), але і розвиток загальних компетентностей (життєвої, комунікативної, самоосвітньої, інформаційної, дослідницької, рефлексивної).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати теоретичного пошуку засвідчили, що проблема особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів у них розкрита опосередковано, зокрема питання змісту, форм навчання студентів педагогічних спеціальностей у центрах компетентностей не знайшли належного висвітлення.

Мета статті – розкрити основні підходи до особистісно-професійного розвитку студентів педагогічних спеціальностей у центрах компетентностей, що функціонують на базі Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка та інших навчальних й культурно-освітніх осередках.

Виклад основного матеріалу. Аналіз освітньої практики стосовно вимог, які породжуються сучасним суспільством до майбутніх педагогів, підводить до розуміння необхідності негайного оновлення освітніх технологій у вищих навчальних закладах. Які варто спрямовувати на розвиток необхідних навичок, зокрема: комплексне розв'язання проблем, критичне мислення, творчість, інноваційність, когнітивна гнучкість, складання суджень і ухвалення рішень, взаємодія, рефлексія. Названі навички визначені найактуальнішими для майбутніх фахівців 2020 року на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2016).

Враховуючи вищевикладене одними із найактуальніших складових особистісно-професійного розвитку студентів спеціальностей «Дошкільна освіта» і «Початкова освіта» Педагогічного ін-

ституту Київського університету імені Бориса Грінченка вважаємо розвиток дослідницької, комунікативної, самоосвітньої та рефлексивної компетентностей. Під особистісно-професійним розвитком розуміємо процес, що спрямований на формування у майбутніх педагогів особистісних та професійних якостей, здатності та готовності до розвитку й саморозвитку задля продукування нових ідей, способів діяльності на основі здобутих знань й вироблення власної траєкторії професійного вивищення [1, с. 77].

Разом з тим, одним із напрямів реалізації нової освітньої стратегії є практико-зорієнтована підготовка фахівців у центрах компетентностей. Ці центри є навчальними осередками й спрямовані на особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців, формування у них здатностей до професійної діяльності, готовності до застосування на практиці інноваційних форм, методів, технологій розвивальної діяльності, а також визначення індивідуальної траєкторії особистісного розвитку дитини. Сьогодні такими центрами компетентностей стають бази вищих, загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів, музеїв, бібліотек, інших культурно-освітніх інституцій.

Навчанню у центрах компетентностей сприяє застосування в освітньому процесі вищого навчального закладу різноманітних проектів. Виконання навчальних, творчих проектів передбачає самостійну (індивідуальну, групову) діяльність студентів, яка полягає у добровільному виборі, дослідницькому, творчому вивченні або розв'язанні значущої в теоретичному, практичному, пізнавальному плані проблеми на основі самостійного визначення завдань, етапів дослідження, їх реалізації і оформлення результатів. При цьому увага акцентується на розвиток здатності студентів ефективно діяти і приймати самостійні рішення у реальних життєвих ситуаціях та формування умінь моделювати і реалізовувати освітні процеси.

Застосовуючи проекти, як засіб формування особистісно-професійних компетентностей майбутніх педагогів, варто усвідомлювати важливість їхньої прилюдної презентації. Коли студенти демонструють власні творчі знахідки, ідеї та вміння їх доносити, формулюють висновки, отримують оцінку від інших, розвивають самокритичність, самоповагу та здатність до рефлексії.

Знання і вміння для виконання міждисциплінарних проектів, студенти І курсу, здобувають під час навчальних занять (практичних, лабораторних), вивчаючи навчальні дисципліни циклу формування загальних і фахових компетентностей: «Анатомія і фізіологія дитини», «Основи медичних знань», «Вступ до спеціальності», «Психологія», «Педагогіка». Набуті знання і вміння вдосконалюються у позанавчальній діяльності. З цією метою в Педагогічному інституті створено центр самопізнання і саморозвитку. Діяльність центру спрямована на забезпечення умов для життєвого самовизначення, самовдосконалення і самореалізації особистості кожного студента; формування фахівця здатного ефективно працювати й навчатися впродовж життя.

Основні завдання центру самопізнання і саморозвитку полягають у:

– психолого-педагогічній підтримці та створення умов для адаптації студентів І курсу до освітнього процесу ВНЗ (проведення адаптаційних тренінгів зі студентами, індивідуальне консультування з метою швидкої адаптації до нової соціальної ролі «студента» та утвердженні у власному професійному виборі);

– формуванні у студентів І курсу спеціальностей «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта» анатомо-фізіологічних, психолого-педагогічних знань про людину на різних етапах її розвитку (виконання міждисциплінарних проектів);

– розвитку здатностей до самопізнання і самовдосконалення особистості (позанавчальна діяльність студентів: тренінги, лекторії, майстер-класи, диспути, воркшопи);

– формуванні готовності до професійної самоідентифікації та розвитку, застосування набутих знань, умінь, способів діяльності в освітньому середовищі ДНЗ, ЗНЗ; проектування індивідуальної освітньо-професійної траєкторії (підготовка студентів до психолого-педагогічних практик, формування рефлексивної компетентності тощо).

Важливою складовою особистісно-професійного зростання майбутніх фахівців є розвиток у них дослідницьких умінь, що відбувається у процесі організації пошукової діяльності студентів. Організація такого виду діяльності на базах дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів, Педагогічного музею, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського, архівних установ та ін. Названі навчальні та культурно-освітні осередки виконують розвивальну, самоосвітню і рефлексивну функції.

Зауважуємо, що розширення освітнього простору створює умови для підготовки фахівців у режимі безпосереднього занурення у професію, формуванню у студентів інтересу до неї, рефлексії особистісних і професійних можливостей, усвідомленню потреби у самопізнанні та саморозвитку.

Організація пошукової діяльності у перерахованих інституціях сприяє створенню особливого пошукового середовища, розумінню студентами духу епох, з'ясуванню передумов, чинників, що визначали розвій освіти у різні історико-педагогічні періоди, глибшому зануренню студентів у проблему дослідження, усвідомленню ними взаємозв'язків і взаємозалежностей між досліджуваними педагогічними явищами та процесами.

Вибір проблематики й визначення тематики пошукової діяльності відбувається з урахуванням потреб та інтересів студентів, запитів педагогів-практиків, батьків щодо розвитку дітей й реалізується у таких напрямах, як:

– вивчення досліджуваного педагогічного феномену у перебігу виконання завдань до семінарських, практичних, лабораторних занять, самостійної роботи з навчальної дисципліни «Педагогіка»;

– проведення пошукової роботи під час проходження різних видів педагогічних практик;

– організація пошукової діяльності у позанавчальній діяльності, зокрема у процесі функціонування історико-педагогічних студій, що функціонують на базі кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (http://pi.kubg.edu.ua/struktura/kafedry-instytutu/kafedra-pedahohiky/naukova-robota/studentska-nauka/studentski-naukovi-hurtky.html);

– виконання студентами індивідуальних, колективних та групових проектів.

Наводимо алгоритм організації пошукової діяльності студентів у процесі підготовки до семінарського заняття з теми «Дитиноцентричний концепт педагогіки Василя Сухомлинського» з навчальної дисципліни «Педагогіка».

1. Характеристика складових дитиноцентричної педагогіки В. Сухомлинського.

2. Виокремлення та аналіз продуктивних ідей педагога.

3. Обґрунтування шляхів реалізації дитиноцентричної педагогіки педагога у практику початкових шкіл.

4. Презентація та захист студентами індивідуальних або колективних проектів щодо реалізації дитиноцентричної педагогіки В. Сухомлинського у практику сучасних початкових шкіл.

У перебігу організації такої пошукової діяльності у студентів формуються дослідницькі уміння, що є значущими для особистісного та професійного зростання, зокрема це: уміння виокремлювати проблему дослідження, планувати етапи її виконання, розподіляти обов'язки між членами групи, добирати необхідні засоби для вирішення дослідницького завдання; уміння комплексно вирішувати проблему дослідження; уміння аналізувати й узагальнювати різні групи джерел, виокремлювати продуктивні ідеї, що напрацьовані педагогічною практикою з метою вироблення нового знання; уміння створювати й презентувати створений освітній продукт, що може бути поданий у формі інформаційного ресурсу, веб-сайту, блогу, тематичних випусків газет, журналів, методичних рекомендацій, авторських дидактичних, комп'ютерних, настільно-друкованих ігор, тощо.

Задля усвідомлення студентами результативності власної участі у виконанні дослідницьких завдань здійснюється рефлексивна діяльність. Професійну рефлексію трактуємо як важливий аспект методичної культури педагога, що спонукає до поповнення, розширення, поглиблення обсягу наукових знань, які необхідні вчителю задля успішного проектування і конструювання освітнього процесу. Таким чином, рефлексивні вміння є професійно необхідними, оскільки мати істинні уявлення про себе, свої особливості, здібності, можливості та враховувати їх у педагогічній діяльності – необхідні вміння для аналізу досягнень особистісно-професійного розвитку.

Аналіз низки психолого-педагогічних досліджень (О. Анісимов, Є. Богданов, Л. Виготський, Н. Гуткіна, М. Коваль, О. Леонтьєв, О. Савченко, M. Wallace та інші) дав змогу дійти висновку, що рефлексивна компетентність – набута якість, яку можна розвивати у освітньому процесі, зокрема й у вищому навчальному закладі. Тому, рефлексивну компетентність визначаємо як внутрішній ресурс майбутнього фахівця, який потрібно організовувати і впорядковувати під час навчання у вищому навчальному закладі [6].

До основних прийомів розвитку означеної компетентності у майбутніх педагогів відносимо:

– застосування запитань під час навчально-виховного процесу, наприклад: «Що нового я дізнався на занятті? Що на занятті мені сподобалося? тощо»;

– аналіз виконаного навчального завдання;

– надання відповіді на запитання у вигляді схеми або малюнка;

– попереднє обговорення різних шляхів вирішення завдання;

– створення проблемних педагогічних ситуацій, у яких протиставляються попередньо висунуті положення, ґрунтуються на життєвому, педагогічному досвіді студентів;

– застосування інноваційних технологій, таких як: проектна діяльність, дослідницька робота, ігрові технології, педагогічна майстерня, а також спеціально сконструйованих рефлексивних звітів для педагогічних практик.

Висновки та пропозиції. Таким чином, функціонування центрів компетентностей визначаємо як одну із головних умов особистісно- професійного розвитку майбутніх фахівців із дошкільної та початкової освіти, розвитку їхніх загальних та професійних компетентностей (життєвої, комунікативної, самоосвітньої, інформаційної, дослідницької, рефлексивної).

Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Предметом наступних наукових розвідок може бути питання змістово-технологічного забезпечення особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців із педагогічних спеціальностей.

Список літератури:

1. Венгловська О. Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця засобами пошукової діяльності / Олена Венгловська // Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи: Матеріали Першої Міжнародної Інтернет-конференції, м. Умань, 6 квітня 2017 року // FLORA COMENIANA вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. Коменського / гол. ред. Осадченко І.І. – Умань: ФОП Жовтний О.О., 2017. – Ч. 1. – С. 77–79.
2. Головань М.С. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність» / М.С. Головань, В.В. Яценко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць. – Випуск VII. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. – С. 55–62.
3. Єрмакова І.П. Дослідницька компетентність майбутнього вчителя як складова його педагогічної майстерності / І.П. Єрмакова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 1.38(1). – С. 55–57.
4. Закон України «Про вищу освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556–18 (дата звернення: 26.11.17). – Назва з екрана.
5. Іванюк Г.І. Підготовка фахівців із дошкільної освіти: навчання на дослідженнях / Г.І. Іванюк // Актуальні проблеми та перспективи розвитку дошкільної освіти і професійної підготовки педагогічних кадрів у контексті євроінтеграційних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 травня, 2016 року, м. Чернівці. – С. 33–37.

6. Концепція «Нової української школи» (МОН 27/10/2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0% B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf (дата звернення: 26.11.17). – Назва з екрана.
7. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність особистості: монографія / О. Савченко. – Херсон: Вишемирський В.С., 2016. – 595 с.
8. Фрицюк В.А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку: дис. доктора педагог. наук: 13.00.04 / Валентина Анатоліївна Фрицюк. – Вінниця, 2017. – 532 с.

Венгловська Е.А., Куземко Л.В., Новик И.М.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ЦЕНТРАХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Аннотация
В статье по результатам изучения теории и практики освещены подходы к личностно-профессиональному развитию студентов педагогических специальностей в центрах компетентностей, функционирующих на базе Педагогического института Киевского университета имени Бориса Гринченко, учебных и культурно-образовательных центров. Раскрыта сущность понятия «личностно-профессиональное развитие студентов», конкретизированы особенности развития поисково-исследовательских умений, навыков XXI века и рефлексивной компетентности у будущих специалистов педагогических специальностей как составляющих их личностно-профессионального развития. Охарактеризованы содержание, формы, условия развития этих умений во время аудиторной и внеаудиторной работы. В статье представлен опыт личностно-профессионального развития будущих специалистов с дошкольного и начального образования во время проведения занятий в центрах компетентностей с учетом интегрированного, деятельного, аксиологического подходов, что соответствует современной стратегии подготовки специалистов.
Ключевые слова: личностно-профессиональное развитие, центры компетентностей, профессиональная деятельность, внеучебная работа, рефлексивная компетентность, самопознание, саморазвитие, поисковая деятельность, исследовательские умения.

Venhlovska O.A., Kuzemko L.V., Novyk I.M.
Borys Grinchenko Kyiv University

PERSONAL PROFESSIONAL DEVELOPMENT STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES IN THE CENTERS OF COMPETENCE

Summary
In this article highlighted personal and professional development students of pedagogical specialties in the centers of competence, that functioning on the base of Pedagogical Institute Borys Grinchenko Kyiv University, educational, cultural and educational centers. Solved the essence of the meaning «Personal and professional development of students», specified features of development of research skills, skills of the 19th century and reflexive competence of future specialists of pedagogical specialties as a part of their personal and professional development. Characterized meaning, forms, conditions for the development of skills during classroom and extra-curricular work, that implemented in the center of competence. Presented experience personal and professional development of future specialists in pre-school and elementary education while taking lessons at the centers of competence. Implementation different forms of work in the proposed centers considering integrated axiological approach that fits to the modern strategy of training specialties.
Keywords: personal and professional development, centers of competence, professional activity, extra-curricular work, reflexive competence, self-knowledge, self development, search activity, research skills.

УДК 37.04(438)

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ ТРЕТЬОГО ВІКУ В ПОЛЬЩІ

Гавран М.І., Пуга О.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті здійснено аналіз структурно-функціональних особливостей діяльності Університетів третього віку в Польщі. Проаналізовано проблеми становлення та визначено етапи їхнього розвитку. Обґрунтовано засадничі принципи функціонування таких освітніх інституцій. Визначено засоби реалізації освітньо-культурних і суспільних завдань. Виокремлено та охарактеризовано структурні особливості Університетів третього віку.

Ключові слова: Університет третього віку (УТВ), Польща, люди похилого віку, структурні особливості, функції, завдання.

Постановка проблеми. Невпинний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій впливає на всі сфери суспільного життя. Одною із важливих проблем сучасного інформаційного суспільства є адаптація людей старшого і похилого віку до всезагальної комп'ютеризації, що вимагає відповідних знань, умінь і навичок. З кожним роком в Україні збільшується кількість навчальних закладів, установ та організацій, які пропонують курси для оволодіння базовими комп'ютерними знаннями і компетентностями. Водночас прослідковується підвищення середньої тривалості життя населення, у наслідок суспільного зацікавлення засобами, методами і способами покращення здоров'я і збереження фізичних функцій організму. Саме тому, сьогодні люди старшого і навіть похилого віку виявляють готовність до оволодіння новими професійними знаннями, комп'ютерних навичок, іноземних мова, тощо.

Для задоволення нових суспільних потреб, в освітній сфері України почали з'являтися навчальні заклади нового типу – Університети третього віку (УТВ), що спрямовують свою діяльність на підготовку людей старшого та похилого віку до нових соціально-економічних реалій, поширення комп'ютерної грамотності, здоров'язберігаючих технологій та нової культури старіння. Завдяки активній підтримці Міністерства соціальної політики та Фонду народонаселення ООН в Україні, ще в 2009 році був розроблений проект Концепції розвитку Університетів третього віку. З цього часу розпочинається поступовий процес становлення УТВ в Україні, що супроводжується певними суперечностями і труднощами. Очевидним є прагнення науковців вивчити зарубіжний досвід із впровадження і реалізації освіти для людей похилого віку. УТВ Польщі мають певні досягнення і демонструють високі результати своєї діяльності, адже вже понад 20 років є невід'ємною складовою сучасного освітнього простору, де активно реалізовується концепція навчання впродовж життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками українські науковці почали активно вивчати проблеми становлення та функціонування УТВ в Україні (Н. Кабаченко, І. Смик, Т. Скорик, І. Савальчук та ін.). Серед зазначених науковців Н. В. Кабаченко, яка була одною із авторів проекту Концепції розвитку українських УТВ, разом із І. О. Смик зазначають, що УТВ є популярною послугою, і за період від часу створення підґрунтя для їхньої діяльності кількість таких проектів в Україні постійно зростає [1, с. 68].

Водночас зростає зацікавленість українських науковців до вивчення польського досвіду організації навчання людей старшого віку в УТВ, з-поміж інших чільне місце займають наукові праці О. Михальчук, С. Федоренко, Л. Лук'янової. На думку О. Михальчук, залучення людей літнього віку до освітньої діяльності, що здатна допомогти сформувати життєві ролі, розвинути соціальну й професійну мобільність, повинно стати одним зі стратегічних напрямів розвитку країн світу [2].

З кожним роком у Польщі зростає кількість наукових публікацій, присвячених проблемам становлення, організації та удосконалення діяльності УТВ, серед них праці А. Марцінкевича, О. Чернявської, Л. Шмідта, А. Кжанки-Теквінської, Р. Конєчна-Возної, Л. Торруса.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що сьогодні не достатньо вивченими залишаються питання засадничих принципів функціонування польських УТВ, організації навчального процесу та засобів реалізації освітніх, культурних і суспільних завдань в таких університетах. Цікавим аспектами дослідження залишаються соціально-педагогічні функції діяльності УТВ. Водночас, українськими науковцями не зроблено комплексного аналізу організаційно-педагогічних особливостей, в тому числі структурних, функціональних, змістових, кадрових, тощо.

Вважаємо, що актуальність даного дослідження полягає у тому, що польські УТВ вже мають значний досвід в організації навчання людей старшого і похилого віку, який вартий вивчення, ґрунтовного аналізу та практичної реалізації з метою розвитку та удосконалення УТВ України.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є виокремити та проаналізувати структурно-функціональні особливості УТВ Польщі.

Виклад основного матеріалу. Виникнення ідеї підготовки людей старшого і похилого віку має понад сорокарічну історію, коли ще в 1973 році у Франції в м. Тулузі було створено перший УТВ, засадничим принципом якого була суспільна активізація людей похилого віку. Переймаючи французький досвід організації навчання дорослих, одразу ж у 1975 р. у Польщі відкривається перший УТВ, який функціонував у Варшаві

при Медичному центрі післядипломної освіти. Цей навчальний заклад завжди був демократичний, самостійний, поважний, націлений на освіту і розвиток своїх слухачів [3, с. 108].

Головним завданням закладів, які відкривалися, згідно з так званою французькою моделлю, було перманентне навчання, що охоплює розумову активність, артистичну, фізичну й санітарну освіту, а також проведення наукових досліджень, спрямованих на пізнання процесів старіння та функціонування людини в періоді пізньої дорослості. У колі інтересів університету перебували також дії місцевої спільноти, яка могла змінити умови життя дорослих людей [2, с. 83].

Польський науковець А. Марцінкевич, аналізуючи наукові праці польських дослідників, акцентує увагу на зміні моделей функціонування УТВ [4, с. 458–459]. Вона виокремлює британську модель (ідея: самоорганізація навчального процесу старшими людьми, використовуючи власний життєвий досвід і знання), модель «elderhoste» (пер. з нім. гуртожиток для літніх людей) (ідея: показати старшим людям нові розумові і творчі можливості в суспільному житті), інтернет-модель в Австралії (ідея: дозволити іммігрантам вивчати рідну мову), модель професійних компетенцій (ідея: культивування культури та звичаїв). Відповідно до цих моделей УТВ визначають напрями діяльності, специфіку, зміст і тематику занять, реалізовують певні освітні і суспільні цілі.

Вважаємо, що одним із ключових принципів діяльності УТВ є підготовка людей старшого віку, а особливо пенсійного, які виявляють бажання оволодіти новими знаннями й компетенціями, до активного суспільного життя з одночасним усвідомленням необхідності в сталому навчанні впродовж життя. Усвідомлення поляками вагомості залучення людей пізньої дорослості до суспільного життя, активізації їхніх фізичних і розумових процесів, спричинило сталий розвиток УТВ впродовж останніх 20 років.

Результати аналізу науково-педагогічних та статистичних джерел [2; 4; 6] дають змогу виокремити чотири етапи розвитку УТВ в Польщі. Перший етап (1975–1996 рр.) – виникнення першого університету та поступове кількісне зростання УТВ до 1996 р., коли їхня чисельність складала заледве 20 інституцій (4% від 575 у 2015 р.). Другий етап (1996–2006 рр.) – стрімкіший розвиток УТВ, оскільки з'явилося ще 20% таких інституцій. У 2006 р. на XXIII Конгресі Міжнародної асоціації університетів третього віку обговорювалося питання УТВ, а також важливі напрями розвитку вже існуючих університетів. Третій етап (2006–2010 рр.) – інтенсивний процес розвитку УТВ, адже за такий короткий період виникло понад 250 (44%) університетів. Четвертий етап (2010–2015 рр.) – сучасний етап характеризується поступовим збільшенням кількості УТВ, відкрито ще 145 закладів. Відповідно до офіційних статистичних показників Польщі станом на 2015 р. функціонує 575 УТВ [5, с. 5–7].

На сучасному етапі усі існуючі в Польщі УТВ здійснюють свою діяльність і реалізовують освітні функції відповідно до трьох типів [6, с. 916]: 1) засновані асоціацією чи фондами, які займаються науково-популярною діяльністю. Цей тип є найбільш чисельним, оскільки сьогодні 266 УТВ працюють у межах цього типу (57%); 2) ті, які здійснюють свою діяльність в структурах і під егідою вищої школи (23%) (понад 42% усіх університетів підтримують таку форму перепідготовки фахівців, при чому 63% – приватні вищі школи); 3) ті, які працюють при будинках культури, бібліотеках, громадських центрах, центрах соціальної допомоги (20%). Тобто, деякі УТВ здійснюють свою діяльність як окремі структурні одиниці, а інші в межах традиційних університетів.

Одною із структурних особливостей польських УТВ вважаємо розгалуженість мережі цих закладів по всій країні, адже їхні осередки розташовані в усіх воєводствах. Найбільша кількість знаходиться у Мазовецькому воєводстві (55 – станом на 2015 р.), дещо менше 49 – в Куявсько-Поморському і Сілезькому воєводствах, найменш активним виявилося Свентокшиське воєводство, де функціонує лише 6 УТВ [5, с. 5].

Відповідно до зростаючої кількості УТВ в Польщі спостерігається поступове примноження їхніх учасників. У 2014–2015 рр. в Університетах усіх трьох типів було понад 96 тис. слухачів різної вікової категорії [5]. Найбільша кількість слухачів 15243 була зосереджена у Сілезькому воєводстві, і найменша у Свентокшиському – лише 1381 особа. Доцільним є вказати те, що ще 2% бажаючих не було прийнято на навчання через брак місць, що засвідчує необхідність подальшого розширення структурних меж цих університетів.

Одною із особливостей польських УТВ вважаємо залучення до навчального процесу людей пізнього пенсійного віку – це люди, яким понад 70 років. Серед усіх учасників кількість останніх становить 26%, з яких 11% – це люди старші 76 років; ще 62% – це особи віком 60–70 років [5]. Саме на сучасному етапі вікова категорія людей періоду пізньої дорослості почала інтенсивніше цікавитися навчанням та дозвіллям УТВ, що засвідчує перші результати роботи над реалізацією концепції навчання впродовж життя.

Аналізуючи наукові праці польських та українських дослідників, доходимо до висновку, що сучасні напрями діяльності УТВ відповідають швидкозмінним запитам суспільства, невпинним суспільним трансформаціям і потребам, змінюючи принципи, ідеї і моделі організації навчання дорослих. Як зазначено у науковій праці С. А. Федоренко «Університети «третього віку» як складова безперервної освіти: зарубіжний досвід», польський науковець Єжи Халіцьки виокремлює чотири освітні цілі, які реалізовуються в польських УТВ: 1) попередження старості (програма університетів ставить своєю метою подолання негативних ознак старіння за допомогою пропаганди психічної та фізичної активності), 2) бажання збільшити і поглибити знання (залучення слухачів у процес постійної освіти), 3) підготовка до пенсії (проводяться семінари з психології та філософії життя, встановленню контактів з іншими людьми), 4) підготовка до громадської діяльності (слухачі університетів навчаються під девізом: «Працюючи для себе, стань корисним для інших», беруть участь у громадських акціях допомоги інвалідам, у групах взаємодопомоги) [7, с. 135].

Аналіз офіційних статистичних показники Польщі [5] засвідчує, що напрями функціонування

УТВ відповідають дев'яти освітньо-культурним цілям: 1) розвиток зацікавлень слухачів – у цьому напрямі працює 445 УТВ; 2) навчання, наука і поширення знань слухачів – цим напрямом діяльності також зацікавилося 445 УТВ; 3) створення слухачам можливості активного проведення вільного часу (438); 4) пропаганда здорового способу життя (420); 5) створення слухачам можливості встановлення чи підтримання соціальних контактів (381); 6) оновити навички слухачів, які необхідні для активного життя в сучасному світі – такою ціллю задалося 367 УТВ; 7) залучення слухачів до соціально-корисної діяльності, соціальної роботи, волонтерства, допомоги іншим (256); 8) представлення інтересів слухачів перед місцевими органами влади та на урядовому рівні – такою діяльністю займається 184 УТВ; 9) організовування взаємної допомоги серед слухачів (165).

Для задоволенням вище визначених освітньо-культурних функцій сучасні польські УТВ використовують як традиційні форми проведення занять (лекція, практичне заняття, практичний курс, семінар), так і активні форми, серед яких особливо популярними є літературні зустрічі, фізичні заняття, музичні вечори, відвідування вернісажів і виставок, заняття під відкритим небом тощо). Особливістю таких занять є залучення учасників до активної роботи, співпраці та співучасті. Адже як зазначають самі учасники УТВ, вагомий вплив на повсякденне функціонування мають, перш за все, ті заняття, які спрямовані на забезпечення здорового способу життя, активізацію і покращення пам'яті й фізичного стану [8]. Саме тому понад 90% усіх УТВ пропонують заняття з медицини та здоров'я, а ще 62% – із психології.

Водночас все частіше старші слухачі об'єднуються навколо ідеї навчання впродовж життя, присвячуючи свої зусилля для вирішення проблем місцевих громад, співпрацюють з іншими інституціями регіону, Польщі та із закордону [9, с. 49]. Не менш значущим є і прагнення людей похилого віку оволодіти іншомовними компетентностями. Для задоволення цієї потреби в УТВ проводяться мовні курси, здебільшого. пропонуючи вивчення англійської мови (83% УТВ) і німецької (55%).

Одною із функціональних особливостей діяльності УТВ, яка виникла відповідно до зростаючої необхідності в комп'ютерній грамотності є активне залучення учасників усіх вікових категорій до оволодіння комп'ютерними навиками, набуття ними практичного досвіду роботи з комп'ютером та інтернетом. Яке засвідчують статистичні показники, 330 УТВ пропонують комп'ютерні курси (що становить 73% від загальної кількості) [5]. Завдяки поширенню комп'ютерної грамотності 74% пенсіонерів визнають корисними уміння використання комп'ютера і 71% – використання інтернету [4, с. 463]. З кожним роком зростає кількість слухачів, які відвідують комп'ютерні курси, працюють у світовій мережі, користуються електронною поштою та мобільними додатками, а також обирають інтернет-навчання.

Висновки і пропозиції. Отже, здійснене дослідження засвідчує зростаючу необхідність розвитку УТВ в Польщі, які на сучасному етапі активно реалізовують концепцію навчання впродовж життя, виконують освітні і культурні функції для задоволення потреб людей старшого і похилого віку. У процесі наукового пошуку встановлено структурні та функціональні особливості функціонування УТВ Польщі. Серед структурних особливостей виокремлюємо: розширення доступу завдяки значним кількісним показникам (понад 575 УТВ); здійснення діяльності відповідно до типу; розгалуженість мережі УТВ по всій країні; залучення до навчального процесу людей пізнього пенсійного віку. Водночас, вартими ґрунтовного вивчення та практичної реалізації з метою розвитку та удосконалення системи УТВ в Україні, вважаємо функціональні особливості польських Університетів, які виявляються у: підготовці людей різної вікової категорії до активного суспільного життя з одночасним усвідомленням необхідності в сталому навчанні впродовж життя; активному залученні учасників до оволодіння комп'ютерними навиками та іноземними мовами; організації навчального процесу відповідно до дев'яти освітньо-культурних цілей; формах та засобах реалізації освітніх, культурних і суспільних завдань.

Проведене дослідження відкриває перспективи подальших наукових розвідок у сфері компаративного вивчення освіти дорослих, загалом, та діяльності й функціонування Університетів третього віку, зокрема.

Список літератури:

1. Кабаченко Н. В. Деякі проблеми діяльності університетів третього віку в Україні / Н. В. Кабаченко, І. О. Смик // Наукові записки НаУКМА. – Том 188: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2016. – С. 65–69.
2. Михальчук О. Польський досвід організації навчання дорослих / Олена Михальчук // Молодь і ринок. – № 9(128). – Дрогобич, 2015. – С. 82–86.
3. Czerniawska O. Uniwersytet Trzeciego Wieku, 30 lat dzialania. Przemiany, dylematy i oczekiwania w epoce ponowoczesnej / Olga Czerniawska // Chowanna. – Tom 2(38). – Edukacja wobec starosci – tradycja i wspólczesnosc. – Katowice: WUS, 2009. – S. 97–114.
4. Marcinkiewicz A. Uniwersytet Trzeciego Wieku jako instytucja przeciwdziałajaca marginalizacji osób starszych / Aleksandra Marcinkiewicz // [Електронний ресурс]. – Ogrody nauk i sztuk. – № 2. – 2012. – S. 458–467. – Режим доступу: https://ec. europa.eu/epale/sites/epale/files/onis_2_2012_458–467.pdf
5. Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2014/2015 // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa: ZWS, 2016. – 28 s.
6. Pasierbiak P. Lifelong learning as a method of a modern labour market's balancing. Case of Poland / Paweł Pasierbiak, Bozena Oleszko-Kurzyna // Human capital without borders: knowledge and learning for quality of life. – International conference 2014. – Portoroz, Slovenia, 2014. – P. 909–917.
7. Федоренко С. Університети «третього віку» як складова безперервної освіти: зарубіжний досвід / С. А. Федоренко // Педагогічний процес: теорія і практика. Збірник наукових праць. – Випуск 1. – Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. – С. 133–138.

8. Anna Grzanka-Tykwińska. Udzial w zajêciach Uniwersytetów Trzeciego Wieku a aktywny styl zycia osób starszych / Anna Grzanka-Tykwińska, Małgorzata Chudzińska, Marta Podhorecka, Kornelia Kędziora-Kornatowska // Gerontologia Polska. – № 3. – Warszawa: Akademia Medycyny, 2015. – S. 116–119.
9. Tomczyk L. Universities of the Third Age in Poland – characteristics of the institutional education / ęukasz Tomczyk, Michał Szyszka // Nové trendy ve vzdělávání seniorů. Nowe trendy w edukacji seniorów. – Banská Bystrica – Praha – Kraków, 2014. – S. 39–51.

Гавран М.И., Пуга О.О.
Национальный университет «Львовская политехника»

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УНИВЕРСИТЕТОВ ТРЕТЬЕГО ВОЗРАСТА В ПОЛЬШЕ

Аннотация
В статье осуществлен анализ структурно-функциональных особенностей деятельности Университетов третьего возраста (УТВ) в Польше. Проанализированы проблемы становления УТВ и определены этапы их развития. Обоснованно основополагающие принципы их функционирования. Определены средства реализации образовательных, культурных и общественных задач. Выделены и охарактеризованы структурные особенности польских УТВ.
Ключевые слова: Университет третьего возраста (УТВ), Польша, пожилые люди, структурные особенности, функции, задачи.

Havran M.I., Puha O.O.
Lviv Polytechnic National University

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL FEATURES OF THE UNIVERSITIES OF THE THIRD AGE IN POLAND

Summary
The article studies the structural and functional features of the Universities of the Third Age (U3A) in Poland. The problems of U3A formation are analyzed and the stages of their development are determined. The basic principles of the U3A functioning are substantiated. The authors identify the main means of performing educational, cultural and public tasks in Polish U3A. The structural features of U3A are defined and characterized.
Keywords: University of the Third Age (U3A), Poland, elderly people, structural features, functions, tasks.

УДК 355.358:37.026.8

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ОСНОВ БОЙОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВИХ ДІЙ ПІДРОЗДІЛІВ

Гаврилюк В.В.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Статтю присвячено характеристиці особливостей навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових дій підрозділів: структури навчальної дисципліни та розподілу навчального часу за розділами (модулями), темами і видами навчальних занять.
Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, навчання, підрозділи, оперативно-службові дії, основи бойового забезпечення, особливості.

Постановка проблеми. Науковий пошук шляхів зміцнення практичної складової професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників спрямовано на реалізацію даних обстановки на лінії розмежування між силами антитерористичної операції та незаконними збройними формуваннями: постійними обстрілами місць несення служби прикордонних нарядів з використанням стрілецької зброї, гранатометів, озброєння бойових машин піхоти, мінометів, а також забороненого Мінськими домовленостями озброєння. Через це професійну компетентність у цілому та основні військово-спеціальні компетенції майбутніх офіцерів-прикордонників зокрема покладено до основи змісту освітньої діяльності у вищому навчальному закладі Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) – Національній академії ДПСУ імені Богдана Хмельницького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу останніх досліджень за визначеною темою показують, що науковцями зосереджено увагу на організаційних та педагогічних умовах підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону (Л. О. Балагур), формування їх готовності до лідерства (Б. Я. Ратич), навчання майбутніх прикордонників застосовувати автоматизовані комплекси та технічні засоби прикордонного контролю (О. Л. Войцехівський, Ю. М. Кузь, С. М. Заболотний), формування професійної готовності курсантів-дівчат до прикордонної служби (О. В. Селіванова), формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання (О. Д. Богданюк, О. В. Виноград) та майбутніх офіцерів тилу (О. А. Пономаренко, В. А. Чернявський), формування взаємовідносин у колективах частин та підрозділів (В. С. Кушнір), розвитку професійної компетентності засобами дистанційного навчання (І. Г. Блощинський, А. М. Машталер) та ін. Особливої уваги заслуговують наукові роботи, присвячені педагогічним аспектам навчання майбутніх офіцерів-прикордонників окремим видам всебічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів ДПСУ (В. П. Березюк, І. А. Новак, В. С. Полюк, С. В. Серховець, Р. В. Сич, С. В. Сінкевич та ін.) [1, с. 47].

Однак комплексного дослідження проблеми навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів на сьогодні немає, де освітній процес у визначеному контексті характеризувався б ефективністю.

Метою статті є характеристика особливостей навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перспективи розвитку освітнього процесу у Національній академії ДПСУ імені Богдана Хмельницького характеризуються значним збільшенням обсягу практичної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників – практичної складової їх військово-спеціальної підготовки. Крім того, у зв'язку з переходом органів та підрозділів ДПСУ на військову охорону визначених ділянок державного (адміністративного) кордону та лінії розмежування (зіткнення) відновлено викладання навчального матеріалу, пов'язаного з видами бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій. До 2016 року окремі види бойового забезпечення вивчалися курсантами усіх факультетів з навчальних дисциплін «Військово-інженерна підготовка» та «Радіаційний, хімічний, біологічний захист підрозділів». Опрацювання навчальних питань щодо розвідки, охорони, радіоелектронної боротьби та тактичного маскування носило ознайомлювальний характер під час вивчення навчальної дисципліни «Загальна тактика».

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Основи бойового забезпечення» передбачається здобуття курсантами компетенцій, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю (спеціалізацією), а саме здатність: впевнено діяти та виконувати завдання інженерного забезпечення в різних видах бою; організовувати радіаційний, хімічний, біологічний захист в підрозділі в різних умовах обстановки; вивчати (здійснювати інженерну розвідку) інженерні заходи противника, маскувальні якості місцевості; наявності, стану та прохідності шляхів, можливості штатних та доданих інженерних підрозділів; місць і характеру руйнувань, пожеж, затоплень й інших перешкод, напрямів їх подолання або обходу; характеру водних перешкод і умов їх форсування; місцезнаходження і стану джерел води; наявності місцевих будівельних

матеріалів, а також засобів, які можуть бути використані для інженерного обладнання позицій; використовувати знання щодо бойових властивостей зброї масового ураження, вражаючих факторів, що виникають внаслідок аварій (руйнувань) об'єктів атомної енергетики та підприємств хімічної промисловості; обладнувати вогневі позиції та фортифікаційні споруди захисту особового складу та техніки; використовувати технічні засоби радіаційної, хімічної розвідки та контролю; проводити підривні роботи із застосуванням основних способів підривання; виконувати інженерні заходи та заходи рхб захисту з маскування та захисту підрозділів і об'єктів від високоточної та інших видів зброї; використовувати технічні засоби спеціальної обробки; брати участь в організації форсування водних перешкод; використовувати засоби інженерного озброєння та інженерні боєприпаси; визначати порядок подолання дистанційно встановлених мінних полів противника; встановлювати мінно-вибухові та невибухові загородження; тактичні розрахунки щодо оцінювання радіаційної та хімічної обстановки, а також маскування дій підрозділів та об'єктів із застосуванням димів (аерозолів); організовувати бойову, похідну, сторожову та безпосередню охорону; використовувати знання щодо особливостей організації та здійснення радіоелектронної боротьби та тактичного маскування в сучасних умовах [2, с. 43].

З метою забезпечення ефективності навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів автором розроблено Робочу програму навчальної дисципліни «Основи бойового забезпечення», де передбачено логічно вибудоване та послідовне вивчення трьох модулів:

Модуль 1

ТЕМА 1. Види бойового забезпечення

Види бойового забезпечення (розвідка; охорона; радіоелектронна боротьба; тактичне маскування; інженерне забезпечення; радіаційний, хімічний, біологічний захист), порядок вивчення навчальної дисципліни, загальні положення.

ТЕМА 2. Фортифікаційні споруди та маскування

Окремі окопи, їх елементи та розміщення на місцевості, розробка, трасування та обладнання окопів для стрільби, мета та завдання маскування, вимоги до нього, інженерні, організаційні та технічні заходи щодо маскування, зведення фортифікаційних споруд та маскування, практичне виконання розробки, трасування та обладнання окопів для стрільби, улаштування масок приховування з місцевих матеріалів.

ТЕМА 3. Засоби індивідуального та колективного захисту

Засоби індивідуального захисту. Призначення, загальна будова, захисні властивості засобів захисту органів дихання і правила їх використання. Норматив із захисту від зброї масового ураження № 1. Призначення, захисні властивості, загальна будова загальновійськового захисного комплекту і правила його використання. Нормативи із захисту від зброї масового ураження № 4, 6, 8.

Порядок використання засобів індивідуального захисту. Порядок використання засобів індивідуального захисту органів дихання. Відпрацювання нормативу із захисту від зброї масового ураження № 1. Порядок використання засобів індивідуального захисту шкіри. Відпрацювання нормативів із захисту від зброї масового ураження № 4, 6, 8. Засоби колективного захисту.

ТЕМА 4. Інженерні загородження та засоби пошуку (виявлення) вибухонебезпечних предметів

Інженерні невибухові загородження. Призначення, класифікація та вимоги до невибухових загороджень. Загальна будова й основні характеристики протитанкових та протипіхотних невибухових загороджень, їх роль і значення в бою. Способи подолання невибухових загороджень. Заходи безпеки. Інженерні вибухові загородження. Керовані та некеровані мінно-вибухові загородження. Пророблення проходів у мінно-вибухових загородженнях. Класифікація вибухових речовин. Поняття про вибух, детонацію, горіння. Вибухові речовини та засоби підривання. Вибухові речовини та засоби підривання. Вогневий та електричний спосіб підривання. Засоби вогневого способу підривання та їх характеристики.

Порядок виготовлення запалювальної трубки. Засоби електричного способу підривання та їх характеристики. Електровибухові мережі. Заходи безпеки під час проведення підривних робіт. Практичне виконання підривання. Заходи безпеки. Виготовлення запальної трубки та одиночних зарядів. Практичне виконання підривання вогневим та електричним способом.

ТЕМА 5. Загроза розповсюдження зброї масового ураження

Ядерна зброя. Поняття про ядерну зброю. Ядерні реакції. Ядерне пальне. Будова ядерних боєприпасів. Калібри ядерних боєприпасів. Види ядерних вибухів. Способи захисту особового складу, озброєння і техніки від уражаючих факторів ядерного вибуху.

Хімічна зброя. Поняття про хімічну зброю. Вражаючі фактори хімічної зброї. Види бойового стану бойових токсичних хімічних речовин. Основні принципи застосування хімічної зброї. Способи доставки хімічної зброї до цілі. Завдання, що вирішуються з використанням хімічної зброї. Складові бойових токсичних хімічних речовин. Класифікація отруйних речовин. Характеристика токсинів. Поняття про фітотоксиканти. Будова, принцип дії хімічних боєприпасів та способи їх застосування. Способи захисту персоналу і техніки від уражаючих факторів хімічної зброї.

Біологічна та запалювальна зброя. Димові засоби. Характеристика вражаючої дії біологічної зброї. Вражаючі фактори запалювальної зброї. Призначення, тактико-технічні характеристики, загальна будова димових засобів.

ТЕМА 6. Прилади радіаційної, хімічної розвідки та дозиметричного контролю

Прилади рхр та дозиметричного контролю. Призначення, технічні характеристики, комплектність дозиметрів-радіометрів МКС-07 «Пошук», МКС-У, МКС-05 «Терра». Засоби хімічної розвідки. Призначення, технічні характеристики, комплектність ВПХР, ChemPro-100i та індикаторної плівки АП-1.

Порядок використання приладів. Порядок підготовки до роботи дозиметрів-радіометрів МКС-07 «Пошук». Порядок підготовки до роботи

дозиметрів-радіометрів МКС-У. Порядок підготовки до роботи дозиметрів-радіометрів МКС-05 «Терра» до роботи. Вимірювання радіації. Порядок підготовки до роботи та виявлення ОР за допомогою ВПХР, ChemPro-100i та індикаторної плівки АП-1.

Модульна контрольна робота № 1

Модуль 2

ТЕМА 4. Інженерні загородження та засоби пошуку (виявлення) вибухонебезпечних предметів

Протипіхотні вибухові пристрої фугасної та осколкової дії. Протипіхотні вибухові пристрої фугасної дії. Протипіхотні вибухові пристрої осколкової дії. Протитанкові міни. Протитанкові міни фугасної дії. Протитанкові міни кумулятивної дії. Мінна безпека. Дії підрозділу, що потрапив до замінованої зони. Демаскуючі ознаки, за якими можуть бути виявленні міни. Дії підрозділу під час інциденту (підриві в замінованій зоні). Засоби пошуку (виявлення) вибухонебезпечних предметів. Засоби пошуку вибухонебезпечних пристроїв (далі – ВНП) глибиною до 90 см. Тактико-технічні характеристики (далі – ТТХ), загальна будова, принцип дії, підготовка до роботи та налаштування на різні типи ґрунтів. Засоби пошуку ВНП глибиною до 3 м. ТТХ, загальна будова, принцип дії, підготовка до роботи та налаштування на різні типи ґрунтів.

ТЕМА 7. Розвідка

Розвідка як вид бойового забезпечення. Завдання та основні вимоги до розвідки. Особливості розвідки противника. Особливості розвідки місцевості.

Організація та ведення розвідки. Проведення засідки. Організація та ведення спостереження та підслуховування. Організація та здійснення пошуку, нальоту, розвідки боєм.

ТЕМА 8. Заходи рхб захисту

Заходи рхб захисту. Виявлення та оцінювання рхб обстановки. Підтримання живучості. Маскування дій військ та об'єктів. Організація радіаційної, хімічної розвідки та контролю. Організація та проведення радіаційної та хімічної розвідки. Організація та проведення радіаційного та хімічного контролю. Спеціальна обробка. Поняття про спеціальну обробку. Розчини, рецептури та речовини, які використовуються для спеціальної обробки. Організація та порядок проведення часткової спеціальної обробки. Організація та порядок проведення повної спеціальної обробки. Вимоги безпеки під час проведення робіт із спеціальної обробки.

Ведення рх розвідки. Дії спостерігача за рхб обстановкою (спостережного поста). Дії хіміка-розвідника. Прийоми та способи часткової спеціальної обробки. Обробка відкритих ділянок шкіри, обмундирування, засобів індивідуального захисту, стрілецької зброї з використанням індивідуальних протихімічних пакетів. Прийоми та способи часткової спеціальної обробки озброєння, військової техніки з використанням штатних технічних засобів.

ТЕМА 9. Інженерні боєприпаси різного призначення та засоби їх пошуку

Установка та знешкодження (знищення) протипіхотних вибухових пристроїв. Пошук вибухонебезпечних предметів. Відпрацювання вправ із практичного встановлення та знищення протипіхотних вибухових пристроїв (далі – ППВП). Налаштування та практична робота з міношукачами. Установка та знешкодження (знищення) протитанкових вибухових пристроїв (далі – ПТВП). Відпрацювання вправ із практичного встановлення ПТВП. Порядок знищення ПТВП. Пошук вибухонебезпечних предметів. Демаскуючі ознаки, ідентифікація та класифікація вибухонебезпечних предметів (далі – ВНП) за ступенем небезпеки. Способи виявлення ВНП.

Модульна контрольна робота № 2

Модуль 3

ТЕМА 10. Заходи інженерного забезпечення

Заходи інженерного забезпечення. Порядок роботи командира при організації інженерного забезпечення. Основні складові інженерного забезпечення. Інженерна розвідка противника, місцевості й об'єктів. Сили і засоби інженерної розвідки. Порядок проведення інженерної розвідки. Особливості фортифікаційного обладнання опорних пунктів, позицій і районів розташування підрозділів. Порядок фортифікаційного обладнання опорних пунктів. Обладнання позицій і районів розташування підрозділів. Особливості улаштування інженерних загороджень, пророблення проходів через перешкоди. Ступені готовності мінно-вибухових загороджень. Документація, що ведеться під час влаштування інженерних загороджень, відповідальність. Особливості обладнання та утримання переправ через водні перешкоди. Техніка, що застосовується для обладнання переправ. Порядок обладнання та утримання переправи через водні перешкоди. Особливості обладнання пунктів водопостачання та виконання інженерних заходів щодо маскування і захисту від високоточної зброї. Обладнання і техніка, що застосовується для обладнання пунктів водопостачання. Порядок маскування і захисту від високоточної зброї.

ТЕМА 11. Охорона

Бойова, похідна, сторожова та безпосередня охорона. Загальні положення. Мета охорони. Завдання сил і засобів, виділених для здійснення охорони. Особливості організації та здійснення охорони. Організація та здійснення бойової та похідної охорони. Організація та здійснення сторожової та безпосередньої охорони.

ТЕМА 12. Оцінювання радіаційної та хімічної обстановки

Радіаційна і хімічна обстановка, вихідні дані для її оцінювання. Поняття про радіаційну обстановку. Вихідні дані для виявлення й оцінювання радіаційної обстановки. Поняття про хімічну обстановку. Вихідні дані для виявлення й оцінювання хімічної обстановки.

Практична робота командира підрозділу щодо оцінювання радіаційної та хімічної обстановки. Послідовність оцінювання радіаційної обстановки. Умовні позначення, які застосовуються в бойових документах для нанесення радіаційної обстановки. Вирішення задач щодо оцінювання радіаційної обстановки за допомогою довідника та формул. Послідовність оцінювання хімічної обстановки. Умовні позначення, які застосовуються в бойових документах для нанесення хімічної обстановки. Вирішення задач щодо оцінювання хімічної обстановки за допомогою довідника та формул.

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни

Курс	Семестр	Кількість кредитів ЄКТС	Загальна	Усього аудиторних занять	Кількість годин										Форми підсумкового контролю	
					аудиторна робота						індивідуальна робота			Самостійна робота		
					групові заняття	практичні заняття	семінари	індивідуальні заняття	модульна контрольна робота	підсумковий контроль	реферат	конспект з теми	курсова робота		Диференційований залік	Залік
За денною формою навчання																
I	1	1,87	56	46	20	22		2						10		
	2	2	60	54	14	36		2						6		
II	3	1,47	44	42	20	10	2	2						2	+	
Усього за дисципліну		5,34	160	142	54	68	2	6		6					+	

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Розподіл навчального часу за розділами (модулями), темами і видами навчальних занять

№ розділу (модуля)	№ теми	Назва теми	Кількість годин											
			загальна	Усього занять	аудиторна робота					індивідуальна робота				самостійна робота
					групові заняття	практичні заняття	індивідуальне заняття / семінар	модульна контрольна робота	підсумковий контроль	усього	індивідуальне завдання	реферат	розрахункове завдання	
1	1	Види бойового забезпечення	2	2	2									
	2	Фортифікаційні споруди та маскування	10	8	2	6								2
	3	Засоби індивідуального та колективного захисту	10	8	2	6								2
	4	Інженерні загородження та засоби пошуку (виявлення) вибухонебезпечних предметів	14	14	8	6								
	5	Загроза розповсюдження зброї масового ураження	6	6	4		2 /							
	6	Прилади радіаційної, хімічної розвідки та дозиметричного контролю	12	6	2	4								6
	Модульна контрольна робота № 1		2	2				2						
2	4	Інженерні загородження та засоби пошуку (виявлення) вибухонебезпечних предметів	8	8	8									
	7	Розвідка	8	8	2	6								
	8	Заходи радіаційного, хімічного, біологічного захисту	18	18	4	12	2 /							
	9	Інженерні боєприпаси різного призначення та засоби їх пошуку	24	18		18								6
	Модульна контрольна робота № 2		2	2				2						
3	10	Заходи інженерного забезпечення	12	12	12									
	11	Охорона	8	8	2	6								
	12	Оцінювання радіаційної та хімічної обстановки	8	8	2	4	2 /							
	13	Радіоелектронна боротьба та тактичне маскування	8	6	4		/ 2							2
	Модульна контрольна робота № 3		2	2				2						
Диференційований залік			6	6					6					
Усього за дисципліну			160	142	54	68	8	6	6					18

Джерело: розроблено автором

Порівняльна характеристика вражаючих факторів, що виникають внаслідок застосування зброї масового ураження та аварій (руйнувань) об'єктів атомної енергетики та хімічної промисловості. Характеристика основних об'єктів з ядерними компонентами. Радіаційні наслідки аварій. Рекомендації щодо забезпечення безпеки підрозділів та інших об'єктів військ, розташованих поблизу об'єктів з ядерними компонентами. Характеристика сильнодіючих отруйних речовин (далі – СДОР), що використовуються на об'єктах хімічної промисловості. Аналіз формування вражаючих факторів під час аварій на об'єктах з хімічно небезпечними компонентами. Комплекс заходів із захисту особового складу та цивільного населення від СДОР.

Тема 13. Радіоелектронна боротьба та тактичне маскування

Радіоелектронна боротьба як вид бойового забезпечення. Особливості радіоелектронного подавлення. Особливості радіоелектронного захисту. Тактичне маскування як вид бойового забезпечення. Способи досягнення прихованості діяльності своїх підрозділів. Особливості введення противника в оману. Особливості організації та здійснення радіоелектронної боротьби та тактичного маскування в сучасних умовах. Сучасний досвід радіоелектронного подавлення та радіоелектронного захисту. Сучасний досвід досягнення прихованості діяльності своїх підрозділів та введення противника в оману.

Модульна контрольна робота № 3
Диференційований залік

Структуру навчальної дисципліни та розподіл навчального часу за розділами (модулями), темами і видами навчальних занять представлено в таблицях 1 та 2 відповідно.

Висновки. Особливостями навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів є сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і педагогічних прийомів викладання військово-спеціальних навчальних дисциплін, спрямованих на досягнення проміжних та кінцевих цілей здобуття курсантами відповідної компетентності – структура навчальної дисципліни та розподіл навчального часу за розділами (модулями), темами і видами навчальних занять.

Перспективами подальших розвідок за визначеним напрямом є опрацювання навчально-методичного забезпечення з метою організації та здійснення навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів у навчальному закладі Державної прикордонної служби України.

Список літератури:

1. Гаврилюк В. В. Педагогічні умови навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій підрозділів / В. В. Гаврилюк // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. О. В. Діденко]. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2016. – № 4(6). – С. 46–54.
2. Гаврилюк В. В. Критерії, показники та рівні оволодіння майбутніми офіцерами-прикордонниками основними компетенціями бойового забезпечення оперативно-службових (бойових) дій / В. В. Гаврилюк // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. О. В. Діденко]. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2016. – № 5(7). – С. 42–49.

Гаврилюк В.В.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ ОСНОВАМ БОЕВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

Аннотация
Статья посвящена характеристике особенностей обучения будущих офицеров-пограничников основам боевого обеспечения оперативно-служебных действий подразделений: структуры учебной дисциплины и распределения учебного времени по разделам (модулям), темам и видам учебных занятий.

Ключевые слова: будущие офицеры-пограничники, обучение, подразделения, оперативно-служебные действия, основы боевого обеспечения, особенности.

Gavrylyuk V.V.
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi

PECULIARITIES OF THE FUTURE BORDER GUARD OFFICERS' TRAINING WITHIN THE BASICS OF COMBAT SUPPORT FOR OPERATIONAL AND SERVICE ACTIONS OF UNITS

Summary
The article is devoted to the description of the peculiarities of the future border guard officers' training within the bases of combat support for operational and service actions of units: training discipline structure and academic time distribution according to parts (modules), themes and types of training lessons.
Keywords: future border guard officers, training, units, operational and service actions, bases of combat support, peculiarities.

УДК 37.015.3−052:81]:37.014.3(477)

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Дика Н.М.
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено проблему формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи. Проаналізовано різні концепції і підходи до тлумачення мовної особистості. Обґрунтовано основні аспекти поліфункціональності мовної особистості, враховано розвиток предметних і ключових компетентностей. Охарактеризовано особливості компетентнісного підходу до освітнього процесу. Подано приклади різнорівневих вправ і завдань з української мови компетентнісного спрямування.
Ключові слова: мовна особистість учня, модернізація освіти компетентнісний підхід, компетентність, освітній процес.

Постановка проблеми. Мовна освіта – фундамент пізнавально-творчої діяльності особистості. Особливою умовою сьогодення є не теоретизація процесу навчання, а формування так званих соціальних навичок (англ. «soft skills»). Сьогодні не може бути багатовідсоткового розриву між фактами: «Я володію навичками XXI століття», «Я формую їх у тих, кого навчаю». Тому, запропонована Міністром освіти і науки Лілією Гриневич концепція нової української школи, спрямована на ті компетентності, які будуть потрібні сучасній людині у XXI столітті, а це потребує реформування змісту освіти, трансформації держстандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині дослідники різних галузей (психології – О. Анісімов, І. Семенов, Ю. Степанов та ін.; філософії – В. Біблер, І. Ладенко, О. Спіркін та ін.; лінгвістики – Ю. Караулов, В. Карасик, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Ф. Бацевич та ін.; лінгводидактики – А. Богуш, Н. Будій, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, І. Кучеренко, О. Куцевол, Л. Мамчур, М. Пентилюк, О. Потапенко, С. Омельчук, О. Семеног, Т. Симоненко, Л. Струганець, В. Мельничайко та ін.; педагогіки – О. Комар, В. Краєвський, В. Сластьонін, О. Савченко та ін.) все частіше звертаються до тлумачення поняття мовної особистості, що засвідчує намагання сучасної науки в контексті мовної особистості виокремити феноменальність людини.

На сучасному етапі у публікаціях особлива увага науковців, методистів, вчителів-словесників звертається на ґрунтовну філологічну підготовку учнів шкіл нового типу. Висвітлено чимало порад, практичних рекомендацій щодо вивчення мовного метеріалу (О. Глазова, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, Л. Мамчур, С. Омельчук, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.), що стали основою для навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однією з проблем сучасної лінгводидактики є формування мовної особистості, спроможної на соціальну адаптацію і репрезентацію власної індивідуальності засобами рідної мови. У контексті нової української школи провідною стає необхідність у підготовці грамотної людини з належним рівнем лінгвістичної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, одиниці мови всіх рівнів (фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного),

які використовуються як будівельний матеріал для породження та розпізнавання висловлювань, а також правил оперування ними. Пошук шляхів оптимізації формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи ще не був предметом спеціального дослідження, тому і зумовив вибір нашої статті.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи.

Досягнення мети потребувало вирішення таких завдань:

1. проаналізувати рівень висвітлення досліджуваної проблеми у наукових працях;
2. охарактеризувати особливості формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи;
3. окреслити практичну реалізацію формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу;
4. синтезувати результати дослідження у висновках.

Виклад основного матеріалу. «Центральне місце в системі освіти належить середній школі. На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя» [5, 7]. Робота над формуванням мовної особистості учня в загальноосвітньому навчальному закладі має бути систематичною, послідовною, структурною і базується на поєднанні теоретичного матеріалу з практичним. Зрозуміло, що мовна особистість – це поняття багатоаспектне, для успішного формування якого потрібно враховувати всі зміни, які відбуваються в освітньому процесі.

«Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [5, 7].

У лінгвістиці і лінгвокультурології поняття мовної особистості ґрунтовно висвітлено в працях Ф. Бацевича, В. Карасика, Ю. Караулова, Є. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Струганець та інших.

Це зокрема стосується рівневої структури формування мовної особистості, яку умовно можна розшарувати на такі пласти, що забезпечують (рис. 1).

Мовна особистість поняття багатоаспектне, а тому для успішного її формування враховуємо усі її структурні елементи. В. Карасик [3, с. 70] зазначає, що до найважливіших аспектів мовної особистості належать такі (рис. 2).

Новим концептуальним напрямом сучасної освіти в Україні є компетентісний підхід до формування її змісту й визначення технологій. Важливість такого підходу посилюється його спрямуванням на покращення якості освіти, сприяння входженню в соціум, забезпечення умов для його реалізації.

Головна відмінність компетентнісного підходу, яка відрізняє його від інших підходів, це його інструментальність. Життєва компетентність – це орієнтир для розбудови інноваційного загальноосвітнього навчального закладу (школи життєвої компетентності) та організації в ньому навчально-виховного процесу. Необхідно виокремити такі домінанти компетентнісного підходу до середньої освіти (рис. 3).

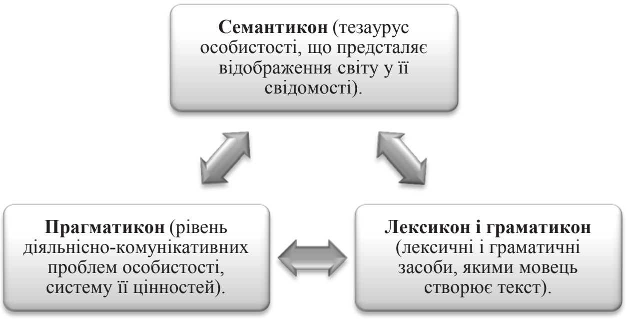

Рис. 1. Рівнева структура формування мовної особистості

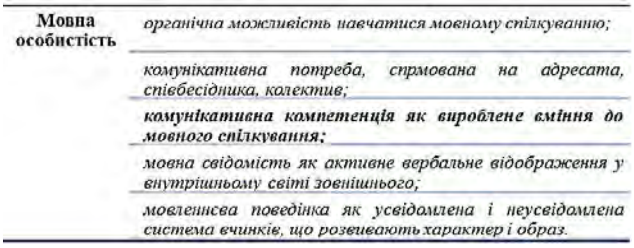

Рис. 2. Аспекти поняття «мовна особистість»

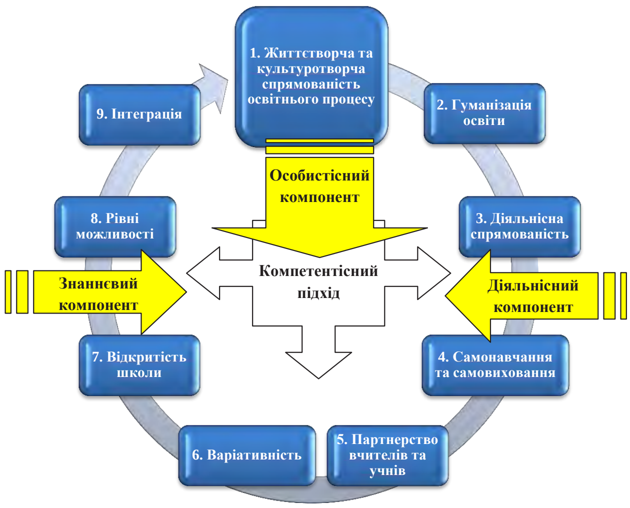

Рис. 3. Домінанти компетентнісного підходу в середній освіті

У пояснювальній записці осучасненої програми зазначається: «Визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметної, а й ключових компетентностей, зміщення акцентів зі знаннєвого на діяльнісний освітній результат. З огляду на суть зазначеного підходу, знання мають бути інструментом у розв'язанні життєвих проблем, засобом особистісного розвитку, соціалізації учнів, успішного професійного становлення та облаштування

особистого життя. Тому зміст навчального матеріалу визначено з огляду на користь, потрібність його за межами школи.

Нині переходимо від безмірного споживання інформації чи знань до їх відбору та фільтрації. Цінним стає фокус уваги, відсіювання зайвого, вміння перебувати «тут і тепер», приймати рішення усвідомлено.

І тому в топ 10 пріоритетних навичок у 2020 році входить критичне мислення, розвиток емпатії, креативність, ініціативність, творчість, уміння вирішувати проблеми, логічне обґрунтовування позиції, здатність працювати в команді. Актуальним у школі стає сократівський метод навчання, або «філософія для дітей», що навчає концентруватись на формуванні суджень.

Кардинально переосмислено поняття «помилки». Сьогодні помилка – цінний досвід, а не причина занижувати оцінку. Трендом нашого часу є свобода вибору. Ми маємо змогу вибирати час навчання, свій темп освоєння матеріалів, підручники. Найефективнішим способом навчання стає навчання запитаннями. Коуч стимулює думати, направляє, оптимізує процес, але відповіді шукає сам учень. Учитель формує в учнів вміння вчитися (метакогніція: учитися, як стати ефективним учнем). Все більше учнів замислюються, як вони вчаться, як правильно навчатися і що треба робити для того, щоб навчатися краще. Половина професій в теперішній час може змінитися впродовж 20 років.

Наводимо приклади різнорівневих вправ і завдань з української мови компетентнісного спрямування, які сприяють формуванню мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу:

1. Складіть за алфавітом список учнів -екскурсантів (дівчат і хлопців) для розселення в готелі по 4 особи в кімнаті.

Кучережко Ольга, Бондаренко Іван, Кияниця Олег, Чус Олена, Бонар Сергій, Степанченко Наталія, Артеменко Софія, Васьківська Катерина, Сиротюк Олександр, Гончаренко Інна, Філімоненко Володимир, Третиниченко Леонід, Склярова Тетяна, Бабич Олексій, Ханенко Маргарита.

Список учнів СШ № ____ м. _________ для розселення в готелі	
Хлопці	**Дівчата**
Кімната 1	**Кімната 2**

2. Вітальних листів учителька одержала чимало. Укажіть рядок, що містить лексичну помилку.

А) відповіли знайомим із Молдови;

Б) подякували друзям із Білорусії;

В) надіслали відповідь на привітання з Угорщини;

Г) зі знайомими з Румунії поспілкувалися через скайп.

Варто звернути увагу учнів на правильне написання власних назв, для цього можна запропонувати їм проаналізувати правильні й неправильні приклади вживання назв держав, наприклад, як на таблиці (див. рис. 4).

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
Білорусія	Білорусь
Венгрія	Угорщина
Германія	Німеччина
Словакія	Словаччина
Молдавія	Молдова
Турція	Туреччина
Польща	Польща
Руминія	Румунія
Великобританія	Велика Британія

Рис. 4.

3. Виберіть потрібне слово.

Вступники подають (наступні, такі) документи ____________________________

Іспити (складені, здані) успішно______________

Учнів (познайомили, ознайомили) з творчістю поета________________________________

Мова (йде, йдеться)_________________________

На дорогах сьогодні (ожеледь, ожеледиця)____

Слухаймо (платівку, пластинку)_____________

4. Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, поставте їх у формі кличного відмінка:

Марія, Гордій; Світлана, Микола; Святослав, Ігор; В'ячеслав, Юрій.

5. Установіть відповідність між іншомовними словами та їх українськими відповідниками:

1) гіпотетичний	А) рішучий
2) герметичний	Б) поважний
3) респектабельний	В) припущений
4) радикальний	Г) непроникливий

6. Підкресліть потрібне слово (форму слова).

Виключення чи *виняток* із правила?_________

Вулиця *Марко Вовчок* чи *Марка Вовчка*?______

Вийти в новому *пальто* чи *пальті*?___________

7. Відредагуйте сполуки слів.

Сполука слів	Редакція
Любимий учбовий заклад	
Вдало здати іспити	
Рахуватися з думкою інших людей	
Не вмішуватися в сторонні справи	

Висновки. Отже, освітній процес в Новій українській школі реалізується на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти, тому максимально враховуватимуться права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму. Відтак, мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури, мовних традицій і мовної моди. Концепція Нової української школи зобов'язує вчителя-словесника стати яскравою особистістю, інтелектуальною й інтелігентною, шляхетною і чутливою, відкритою до нових знань і вмінь, майстерно передавати ці знання і вміння учням.

Список літератури:

1. Дика Н. М. Засвоєння лінгвістичних понять під час вивчення граматики як аспект формування мовної особистості / Н. М. Дика // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. – К.: Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка, 2016. – № 25. – С. 119–125.
2. Дика Н. М. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці / Н. М. Дика // Педагогічний процес: теорія та практика, 2016. – № 2. – С. 32–36.
3. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 334 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – 6-е изд. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.
5. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (http://mon.gov.ua/Новини%20 2016/12/05/konczepcziya.pdf).
6. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: Навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
7. Bates E., Devescovi A., D'Amico S. Processing complex sentences: A cross-linguistic study / E. Bates, A. Devescovi, S. D'Amico // Language and Cognitive Processes, 1999, № 14(1), 69–123. DOI: 10.1080/016909699386383.

Дикая Н.М.
Институт последипломного педагогического образования
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье освещена проблема формирования языковой личности ученика общеобразовательного учебного заведения в условиях реализации концепции Новой украинской школы. Проанализированы различные концепции и подходы к толкованию языковой личности. Обоснованы основные принципы становления полифункциональности языковой личности. Охарактеризованы особенности компетентностного подхода к образовательному процессу. Приведены примеры упражнений и заданий по украинскому языку на компетентностный основе.

Ключевые слова: языковая личность ученика, модернизация образования компетентностный подход, компетентность, образовательный процесс.

Dyka N.M.
Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Borys Grinchenko Kyiv University

FORMATION OF LINGUISTIC PERSONALITY OF THE STUDY OF THE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Summary
The article deals with the problem of formation of the linguistic personality of a student of a comprehensive educational institution in the context of the implementation of the concept of the New Ukrainian School. Different concepts and approaches to the interpretation of the linguistic personality are analyzed. The basic principles of formation of polyfunctionality of linguistic personality are substantiated. The features of the competent approach to the educational process are characterized. Examples of exercises and tasks from the Ukrainian language are provided on a competent basis.

Keywords: student's linguistic personality, modernization of competence competence, competence, educational process.

УДК 378.14

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІНЖЕНЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Доценко Н.А.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті виконаний аналіз методологічних підходів щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища. Розглянуто різні методологічні підходи в педагогіці. Досліджено застосування цих підходів при роботі із здобувачами вищої освіти в умовах інформаційно-освітнього середовища. Визначено інструменти інформаційно-освітнього середовища, які доцільно використовувати при застосуванні кожного підходу. Визначено, що доцільно дослідити методологічні підходи перед тим, як формувати контент для інформаційно-освітнього середовища.

Ключові слова: інформаційно-освітнє середовище, методологія, синергетичний підхід, методологічний підхід, інтеграційний підхід, діяльнісний підхід, компетентісний підхід, технологічний підхід, системний підхід.

Постановка проблеми. Розвиток комп'ютерних технологій підштовхує до змін у навчальному процесі та змінює роль засобів навчання, які використовуються в процесі викладання інженерних дисциплін, удосконалюючи навчальне середовище. Інформаційно-освітнє середовище ефективно використовується, обираються сучасні інструменти та методи для підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей. Але питання щодо методології стосовно заданого напряму розглянуто недостатньо. Та з розвитком інформаційно-освітнього середовища методологія освіти зазнає змін, тому що використовуються сучасні інструменти, застосовуються нові підходи до навчання та технології. Тому актуальним є педагогічний огляд методологічних підходів щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології в педагогіці досліджували В. Г. Кремінь, Т. Кун, К. Д. Ушинський та ін. Методи навчання в сучасній дидактиці класифікували І. Лернер, Ю. К. Бабанський та інші. Відсутність жорстких рамок в синергетичному підході відмітили Є. Н. Князева та С. П. Курдюмов. Системна складність сучасного педагогічного процесу обґрунтовується з позиції загальної теорії систем І. В. Блауберг, С. У. Гончаренко. Системний підхід у педагогіці досліджували Т. О. Ільїна, В. Д. Лобашев, Е. Г. Юдін. Теорія компетентнісного підходу в освіті розроблялася і була представлена в працях вчених Р. Бадера, Д. Мертенса та інших. Діяльнісний підхід розглядали Є. В. Бондаревська, В. В. Серіков.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даному дослідженні порушено питання дослідження методологічних підходів щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища. Розглянуто методологічні підходи щодо підготовки здобувачів вищої освіти зазначеної категорії засобами інформаційно-освітнього середовища.

Мета статті. Здобувачі вищої освіти інженерних спеціальностей при вивченні загальнотехнічних та спеціальних дисциплін мають специфічні потреби, а саме: робота із формулами, кресленнями, що реалізуються за допомогою електронних програм, зокрема AutoCAD, Kompas, MathCAD.

Метою дослідження є дослідження методологічних підходів щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити завдання: провести аналіз методологічних підходів щодо підготовки здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Методологія представляє собою систематизовану сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [1]. Такою метою в науковому пізнанні є отримання істинного знання або побудова наукової теорії та її логічного обґрунтування. В основу методології покладено метод навчання, що представляє собою певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети. Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання сприяє розвитку пізнавальних здібностей здобувачів вищої освіти, зокрема інженерних спеціальностей, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує майбутніх фахівців до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд. Основним об'єктом вивчення методології є метод, його сутність і сфера функціонування, структура. Взаємодія методів між собою та з елементами пізнавального інструментарію, відповідність характеру досліджуваного об'єкта і його зв'язок з пізнавальною метою чи цілями практичної діяльності надає можливості здобувачам вищої освіти інженерних спеціальностей аналізувати, поповнювати набуті знання. Важливим і принциповим для методології є обґрунтування положення про метод як систему, його складність і багатогранність змісту, що включає в себе знання різноякісних характеристик і множинність рівнів [2]. В основу методології покладено методологічні підходи. **Методологічний підхід** – коли на базі емпіричних і теоретичних досліджень формулюються загальні принципи і методи дослідження педагогічних явищ, побудови теорії. Розглянемо методологічні підходи щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища. Виділимо

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

наступні: синергетичний, інтеграційний, діяльнісний, компетентісний, технологічний, системний.

Розглянемо більш детально синергетичний підхід. Синергетика – це теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі – в цілому – можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Оскільки йдеться про виявлення та використання загальних закономірностей в різних галузях, тому такий підхід передбачає міждисциплінарність [2]. Синергетичний підхід застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як інформаційно-освітнє середовище. Педагогічна синергетика дає можливість по-сучасному підійти до розроблення проблем підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища за рахунок розвитку педагогічних систем і педагогічного процесу, розглядаючи їх насамперед із позицій відкритості, співтворчості та орієнтації на саморозвиток. **Синергетичний підхід** характеризує особистісний розвиток здобувача вищої освіти не тільки як поступовий, лінійний, безконфліктний процес, а як процес, що супроводжується суперечностями, які зумовлюють трансформацію ціннісних орієнтацій, самопізнавальну і самовиховну активність в рамках сучасного інформаційно-освітнього середовища. З позицій синергетики професійні рішення та дії визначаються не лише знаннями педагогічних закономірностей, сформованими вміннями і навичками, змістом і результатами аналітико-синтетичної діяльності, а й через розуміння власних психічних процесів, аналіз особливостей власного стилю роботи [3]. Синергетичний підхід в умовах інформаційно-освітнього середовища забезпечується тим, що здобувач вищої освіти може самостійно організовувати режим свого навчання та порядок виконання завдань, водночас здійснюючи це в спеціально сформованому згідно до його потреб середовищі та під керівництвом викладача. Тобто, за бажанням здобувача вищої освіти спочатку може виконуватись тест, а потім самостійне завдання чи навпаки. Навчання проходить, не обмежуючи здобувача вищої освіти жорсткішими рамками, але в той же час надає можливість обрати власну траєкторію навчання в інформаційно-освітньому середовищі.

Якщо розглянути інтеграційний підхід до навчання здобувачів вищої освіти інженерних інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища, то в основі його покладено поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, взаємозближення й формування взаємозв'язків [4]. **Інтеграційний підхід** забезпечує можливість розробляти цілісні інтеграційні моделі, виявляти основні функції, елементи, компоненти, їх зв'язки і відношення, системотвірні фактори та умови функціонування у статичному і динамічному аспектах. Сутність інтеграційного підходу у підготовці здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей полягає в тому, що дослідження здійснюються між окремими елементами системи управління, так і на всіх стадіях життєвого циклу продукту. Інтеграція за стадіями життєвого циклу продукту вимагає формування єдиної і чіткої інформаційної системи управління в рамках інформаційно-освітнього середовища. Вона включає, насамперед, показники якості і кількості отриманих знань в рамках освітнього процесу та наукової діяльності, а також конструкторської та технологічної підготовки. Інтеграція також є об'єднанням окремих елементів інформаційно-освітнього середовища та очного навчання для найкращого досягнення поставлених цілей. Це забезпечується створенням нових науково-експериментальних баз, впровадженням нових технологій і нового обладнання та сучасних систем навчання. Інтеграція дозволяє підвищити ефективність контролю і регулювання та надає додаткові можливості для підвищення конкурентоспроможності підготовки майбутніх фахівців. Саме по собі використання інформаційно-освітнього середовища в умовах вищої школи є проявом інтеграційного підходу – це і є впровадження сучасних технологій і використання для цього ресурсів LMS. Таким чином, здобувачі вищої освіти інтегруються в інформаційно-освітнє середовище, отримуючи не тільки професійні але і організаційні навички.

В основі діяльнісного підходу покладено діяльність як процес активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, під час якого суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби, досягає мети. **Діяльнісний підхід** ґрунтується на врахуванні єдності підсистем викладання й навчання, які функціонують у нероздільній цілісності, взаємозв'язках і взаємовпливах. Професійно-індивідуальні якості викладача позначаються на організації навчально-пізнавальної діяльності здобувача вищої освіти і результатах його підготовки як фахівця, нормативних вимогах до роботи, формуючи її своєрідність і неповторність [4]. Діяльнісний підхід в умовах інформаційно-освітнього середовища реалізується за допомогою діяльності здобувачів вищої освіти в рамках широкого спектру інструментів та завдань: тести, питання та розгорнуті відповіді на них, індивідуальні завдання, які оцінюються окремо і здобувач вищої освіти може набрати необхідну кількість балів саме за той тип завдань що відповідає його схильностям. Після кожного відеофрагмента є питання для рефлексії, що дає змогу осмислити викладений матеріал. Зазначені аспекти надають можливість впливати на здобувача вищої освіти, здійснюючи результативне навчання та паралельно розвиваючи ті навички здобувачів вищої освіти, до яких вони мають схильність.

Компетентнісний підхід бере в основу набуття професійних компетенцій в умовах інформаційно-освітнього середовища. Компетентність також визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Компетентнісний підхід представляє собою спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів [4]. В основі компетентнісного підходу лежить набуття професійних компетенцій. Компетенція – це особиста здатність спеціаліста вирішувати певний клас професійних задач. Під компетенцією розуміють формально описані вимоги до особистих, професійних та ін. якостей. В основу загальних компетенцій покладено діа-

гностику. Для їхньої діагностики може використовуватися кваліметричний інструментарій, що дозволяє ранжувати ступінь їхнього досягнення у вигляді бальної оцінки. Набір компетенцій повинен бути окреслений ознаками достатності досягнення інтегральної мети освіти й завдань професійної діяльності, визначених стандартом. Компетентнісний підхід в освіті майбутнього фахівця інженерної спеціальності надає йому можливість оцінювати та самому планувати свої освітні результати за фахом й удосконалювати їх у процесі постійної самооцінки. Переорієнтація на компетентнісний підхід означає, що слід відмовитися від так званої енциклопедичності змісту і формувати в здобувачів вищої освіти передовсім ті знання, які є необхідними для використання практичних, ситуативних, особистісно-орієнтованих завдань. Наприклад, в курсі інженерної та комп'ютерної графіки в умовах інформаційно-освітнього середовища при правильному кресленні деталей система повідомляє, що деталь готова до виготовлення, таким чином імітуючи ситуацію коли віртуальний виконавець може виготовляти деталь за кресленням майбутнього фахівця, таким чином моделюючи ситуацію з реального життя.

Технологічний підхід включає в основу термін «технологія» [5]. Він забезпечує реалізацію системи освіти, яка ґрунтується на проектуванні способу організації процесу з послідовною орієнтацією на чітко визначені цілі, моделювання процесу, кінцевого результату, способів його досягнення, усієї освітньої системи. Отже, технологія – це визначення системи цілей, способів життя студентського колективу, методів, прийомів і форм роботи, які приведуть до реалізації мети, на основі діагностики, творчості і наукового пошуку. Ефективність підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей перевіряється моніторингом, який забезпечує об'єктивність отримання інформації. В ході освітнього процесу в межах інформаційно-освітнього середовища здобувачі вищої освіти мають можливість своєчасно виявляти свої проблеми у навчанні, коригувати інтенсивність освітнього процесу і, відповідно, впливати на якість професійної підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей. Інформаційно-освітнє середовище представляє собою сукупність технологічних засобів, які здатні формувати у здобувачів вищої освіти професійні компетенції.

Щодо системного підходу слід зазначити, що в його основі є система. Система – множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою [6], і мають мету. Завдяки системному мисленню формуються теорії та реалізується практика наукових досліджень. Усі положення і практичні рекомендації пов'язані з аспектами нового мислення і мають одну загальну методологічну основу – системний аналіз. **Системний підхід** визначає необхідність створення цілісної, а не сумативної системи освіти, орієнтованої на всебічне розкриття творчих здібностей здобувачів вищої освіти. Особливої актуальності набувають практичні форми застосування системного підходу. Системний підхід дає викладачеві змогу вести викладання свого предмету в нерозривному зв'язку з іншими фаховими дисциплінами, чітко визначати пріоритетні напрямки викладання, структурувати навчальні завдання. Щодо вирішення питань організації процесу підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей, системний підхід дає можливість проаналізувати багато факторів, які враховувалися під час розробки системи курсу та створення навчальної програми. Послідовність проведення системного аналізу щодо організації підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища наступна: формулювання кінцевої мети підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей, визначення вихідного рівня знань в рамках інформаційно-освітнього середовища здобувачів вищої освіти; відбір змісту навчального контенту для інформаційно-освітнього середовища; розробка конкретної технології організації навчального процесу; реалізація освітнього процесу; проведення контрольних замірів, аналіз та оцінка результатів за допомогою інтерактивних лекцій, тренажерів, тестів тощо. Системний підхід дозволяє відобразити не тільки кількісне, а й якісне зростання інженерної освіти взагалі, оскільки дає можливість прогнозувати освітні процеси з урахуванням вимог суспільства до освіти, якісних зрушень у науці, у змісті та методах освіти на всіх її рівнях. З точки зору інформаційно-освітнього середовища системний підхід передбачає: аналіз вихідних умов, а саме мети навчання, складу груп здобувачів вищої освіти, змісту програми курсу тощо; розробку системи навчальних матеріалів та технологію їх використання з наступною перевіркою і внесенням необхідних коректив; заключну перевірку й оцінку в рамках системи.

Висновки і пропозиції. Отже, методологічні підходи щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища передбачають інформаційно-освітнє середовище, здатне реалізувати такі методологічні підходи як інтеграційний підхід, діяльнісний підхід, компетентісний підхід, технологічний підхід, системний підхід. За рахунок проведення аналізу засобів для навчання майбутніх інженерів з точки зору основних методологічних підходів в умовах інформаційно-освітнього середовища визначено, що в умовах інформаційно-освітнього середовища застосовані структурні елементи різних методологічних підходів. Це надає можливість стверджувати, що перед тим, як будувати інформаційно-освітнє середовище, доцільно буде дослідити методологічні підходи, обравши саме ті інструменти, які доречно використовувати при підготовці здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей.

Список літератури:

1. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму // В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
2. Громкова М. Т. Синергетические подходы в современном образовании / М. Т. Громкова // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – С. 281–292.
3. Бабанський Ю. К. Педагогіка: навч. посібник / Бабанський Ю. К. – М.: Просвещение, 1983. – 608 с.
4. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / Карпенчук С. Г. – К.: Вища школа, 2005. – 343 с.
5. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / Макаренко А. С. – К.: Рад. шк., 1990. – 336 с.
6. Курган О. В. Виховна робота в ЗНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Курган, О. В. Черних// Наукові записки: Виховна робота в школі. – Харків: Основа, 2013. – Режим доступу: http://5fan.ru/wievjob.php?id=52070

Доценко Н.А.
Николаевский национальный аграрный университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПО ПОДГОТОВКЕ СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация
В статье выполнен анализ методологических подходов по подготовке соискателей высшего образованиия инженерных специальностей в условиях информационно-образовательной среды. Рассмотрены различные методологические подходы в педагогике. Исследовано применение этих подходов при работе с соискателями высшего образования в условиях информационно-образовательной среды. Определены инструменты информационно-образовательной среды, которые целесообразно использовать при применении каждого подхода. Определено, что целесообразно исследовать методологические подходы перед тем, как формировать контент для информационно-образовательной среды.
Ключевые слова: информационно-образовательная среда, методология, синергетический, методологический, интеграционный, деятельностный, компетентностный, технологический, системный подходы.

Dotsenko N.A.
Mykolaiv National Agrarian University

METHODOLOGICAL APPROACHES FOR THE COMPETITORS OF HIGHER EDUCATION PREPARING IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION-EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Summary
In the article the methodological approaches for the competitors of higher education in the conditions of information-educational environment are analysed. It is considered different methodological approaches in pedagogy. It is investigated the application of these approaches at work with competitors of higher education in the conditions of information-educational environment. There are determined the tools of the information-educational environment that are expedient to use in application of each approach are determined. There are determined that it is advisable to study methodological approaches before forming content for the information-educational environment.
Keywords: information-educational environment, methodology, synergetic, methodological, integration, activity, competence, technological, system approaches.

UDC 348.4

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF DISCIPLINES TEACHING IN A HIGHER SCHOOL: EXPERIENCE OF THE WESTERN EUROPE COUNTRIES

Zhuravska N.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The ways of improving the methodology of disciplines teaching in higher educational institutions are revealed. The directions of development of the methodology as a science in the countries of Western Europe are described. Students' motivation for educational and cognitive activity is considered as one of the main problems of a modern high school. The use of different interactive forms and methods of work that will form positive motives for students to acquire knowledge, skills and intellectual interests depends on the mastery of the teacher, his pedagogical experience and psychological mood.
Keywords: methodology, motives, motivation, mastery, development.

Problem statement. Pedagogical science and practice prove that the most successful training is provided on the positive attitude of students to educational activities. Then they make a lot of effort to acquire knowledge, master skills and improve abilities. Therefore, the motives for learning should not be passive and contemplative; they at first have to be based on an active interest in what is being studied.

Analysis of the last achievements and publications. Many theories of motivation began to appear in the writings of ancient philosophers. In our time, there are dozens of such theories. D. McClelland, D. Atkinson, G. Hechauzen, G. Kelly, J. Rotter, C. Rogers, R. May. A. Leontiev and others researched the human motivation in their works.

Statement of the unsolved aspects of the problem that the article deals with: the main motives for learning are: personal development, interest, the result of activity, the desire to become a qualified specialist in the future, the need for new knowledge. Each of these motives can contribute to the overall motivation, both – positive and negative.

The aim of the study is to analyze the ways of improvement of the methodology of disciplines teaching in higher schools of the Western Europe, and the value of motivation particularly.

In order to achieve the aim of the study, the following research methods were used: analysis and generalization of the empirical and theoretical theses described in the scientific literature of various fields (pedagogy, psychology, sociology, teaching methods, etc.) in the works of Ukrainian and foreign researchers.

The main purpose of each teacher is in providing the study motivation for students, in particular, for future teachers of agrarian disciplines. Their goal is to correctly direct students to the learning process, to motivate them to acquire knowledge. Using some modern developments on the motivation of students, one can present new material in the form of games, discussions, complex tasks that will enable students to get interested in new material, motivate them to discussion of problem issues, and solve problems presented by the teacher [4, c. 79–80].

The most subtle springs from which the river of unity of education and training is filled, is the desire of the child to study. But how about discovering those springs, how to make them not mulled? How to prevent the phenomenon, with which, unfortunately, often face teachers: let's say, the child has a desire for knowledge, but it quickly disappears, and the worst happens after – the worst enemy of education is born – indifference?» (V. Sukhomlinskyi) [5].

It should be noted, that H.-H. Kremer, P.F.E. Sloane (professors of the German University of Padéborn, focusing on the training of teachers of agrarian disciplines) say, that qualitative education on agrarian disciplines is ensured through the proper setting of goals and the development of relevant curricula (theoretical and methodological problems), the preparation of curricula and the organization of the educational process itself (practical implementation) [1, p. 9–11]. At the same time, the achievement of the main goals of the didactics on agrarian disciplines on the basis of the principle of continuity is possible under the conditions of proper consolidation and the concentration of educational material, elimination of duplication in its learning (economize) [3, p. 79–80].

It should be noted, that interdisciplinary training at the University of Wageningen (the Netherlands) within the Agro-food complex is associated not only with the integration between the content of related disciplines, but also with the integration between the content of natural and social sciences [2, p. 20–23].

According to European pedagogical theorists, the international aspects of the quality and relevance of education leave fewer opportunities for unregulated curricula with uncertain norms development. In particular, programs of teachers of agrarian disciplines training are subject to greater pressure, so appropriate changes or improvements are made, and mainly it is about the types of knowledge that is accentuated. There are also ungrounded concerns about the trends of deprofessionalization of teachers, since higher levels of effective education are applied, and it will be difficult to provide them without corresponding increase of professional competence levels.

It should be noted, that L. Terner (Great Britain) emphasized: «The rapid development of science and technology makes narrow specialization unacceptable in some cases. Therefore, the training of highly skilled specialists often requires the introduction of special programs based on the interdisciplinary principle». As G. Kirk (Great Britain) says, the agrarian high school should pay attention to the problem of interaction between different types of enterprises of agricultural industry. Ac-

cording to this, they have to pay attention to the problems of preliminary and continuous training of specialists, especially the training of teachers of agricultural disciplines, that can teach a specialist in accordance with the modern requirements: the ability to create jobs for themselves and for others in order to solve employment problems; facilitate the development of projects for the new enterprises emergence, etc. [1, p. 9–11].

The study found, that English education never had requirements for a single volume and level of knowledge for all, even after the abolition of tests for intellectual giftedness in the mid 70's of the XX century [2, p. 20–23]. We emphasize, that the brightest manifestation of the conservative ideological orientation of the English educational reforms in late 80's – mid 90's of the XX century, was the introduction of national curricula, that is actually nationally-oriented. There is a lot of common in the methodology of modular and integrated education; and therefore, in many universities of Great Britain they are used in a complex. In particular, when studying humanitarian specialties at Bachelor's level, compulsory disciplines make up, on average, up to 60% of the total amount of study time. More than 20% of the courses are elective, and about 20% are optional. Note that such a principle of curricula implementation makes it possible to relatively easily change the specialty chosen at the first and even the second year of study. P. Lacey (Great Britain) pays the attention, that courses that are compulsory for some specialties can be counted as elective ones for another. So the possibility of choosing disciplines from different units provides the flexibility in the system of specialists training in humanities.

It should be noted, that the training of teachers of agricultural disciplines in Great Britain is provided within the doctoral program at the Moray House School of Education of Edinburgh University, specializing in «Prospects of Professional Practice» (doctor of education degree). Note that the curriculum of the course «Interpretation and relation with educational literature» in the University of Edinburgh for the specific educational specialty (course organizer – Dr. Charles Anderson) [1, p. 9–11], contributes to the critical understanding of the ability of researchers to study in the field of «Education and Professional Development». This course does not investigate the skill of teachers of professionally oriented disciplines in the field of branch education, and their ability to apply specific methods of investigation; its purpose is to expand the expert assessment in interpreting (explaining) the opposite approaches in studies of the corresponding field.

We emphasize that, according to the purpose, we can trace the academic links in education, that are the channels and the forms through which the educational research is discussed and disseminated. The key to obtaining a certificate is the ability of students to substantiate the knowledge gained on theoretical concepts and in understanding the results of observation from the professional and social sectors: as far as the student's conclusion meets the requirements for the specific application of knowledge and skills outside the Aim (qualification work) within which the research took place. Written Appointment (4000–5000 words) is the analytical sociological research on the results of studies or courses on professionally oriented disciplines in an educational institution of professional specialization.

According to our research, they provide the training on agrarian disciplines on different specialties at the Moray House School of Education of Edinburgh University (Scotland) [2, p. 20–23]: «Ecology» (forest ecology, ecology); «Economics of Agriculture», «Veterinary Medicine» (veterinary science, zootechnics) within the program of a trained teacher (part-time employment) from the specialty «Professional development» with getting a master's degree (MTeach) after finishing. The program consists of four modules according to the curriculum.

Module 1 «Self-estimation». This compulsory module (15 credits) provides an opportunity for teachers to critically analyze professional concepts, values and standards; to explore the links between theory and practice; to link professional development, practice, and commitment. The module also provides the induction (training according to the principle «from partial to general») aimed to obtain the skills required in the educational standards for further professional development at the Masters level.

Note, that the assessment of the first module includes: a) an essay (2000–2500 words): a critical study about the concept of professional competence (with reference to literature) regarding the position of the teacher in education and the increase of terms of professional practice; b) action plan (current work – 2000–2500 words): participants should prepare explanations for their own study programs within the master's program.

We pay attention to the module 2 «Didactics on teaching: learning and teaching» (15 credits), which was approved as an initiative of a trained teacher.

It should be noted, that the assessment of the second module has several components. The key point is the student's self-reflection while studying and analyzing his/her own observations and their documentation. The practical part is combined with ideas' learning which students face when study this module (takes place in the classroom and in small groups). This form of assessment (a self-reflection) allows participants to provide an integrated calculation of how their learning in practice contributes to the study of information issues raised to the forefront within the standard of a certified teacher, noted in the competencies:

– an appropriate basis of knowledge, which leads to professional action and reflects the values hat support this action. Participants are also required to develop a didactic test for their colleagues' work to assess their achievements;

– guide the purpose of the student and his actions – work on a project that will show the individuality of the purpose of a teacher-agrarian and will ensure the direction of the course. The purpose should obligatory have a superstructure: the understanding on how documentary and empirically the development of the knowledge of a specialist can be proved, and distribute it (4000–5000 words).

Note that module 3 «Education for All», as the main module (15 credited), aims to understand the

problem of equal social education opportunities for all students by the teachers of agricultural disciplines. This allows them to address the issue of educational inequality at different levels.

The forms of teaching of the third module are lectures, seminars (with participants who independently processed the material on the basis of research / action in educational institutions) and discussion in small groups. Semi structured classes include role play and discussion. References on extended topics: independent work of students without and under the direction of a teacher on the analysis of national laws and documentation of educational institutions on «discrimination in education».

It is important to emphasize the assessment of the third module, which includes the development of the project (about 4,000 words, without appendixes), and focuses on the demonstrating the corresponding aspects of the standard for a trained teacher.

Note that module 4 «Work together» as the main one (15 credits) is intended to provide the opportunity for development and critical review of inter-social interaction, which is central to the whole stage of the training of teachers of agricultural disciplines, including consulting and advisory roles during classes (for example, a guidance for graduate projects or support for students during their study on the didactics of professionally oriented disciplines). Therefore, for two years at the Moray House School of Education of Edinburgh University (Scotland), teachers of agrarian disciplines study four modules, obtaining a Master's degree.

Research has established, that the development of distance education in Europe began about ten years later than in the US, and this is mainly due to the activities of the so-called «open» Universities that get financial support from their governments [3, p. 355–359]. These universities provide numerous courses on use of telecommunications, radio and computer technology. Nowadays, in each European country the distance learning systems are interconnected. We emphasize, that in Spain this form of learning is actively developing by the National University of Distance (Universidad National de Education a Distancia, UNED). Today, distance education in France is governed by three centers: 1. Corporate web-site Center for Distance Education in the University of Franche-Comté (Centre de tele-enseignement de l'Universite de Franche-Comte); 2. Corporate web-site of Open Distance Education Center of the University of Burgundy (Centre de formation ouverte et a distance de l'universite de Bourgogne); 3. Corporate web-site of the French Ministry of Education (Centre National d'enseignement a distance (CNED). In general, European systems of distance learning cover more than 30 countries, including developing ones [3, p. 355–359].

The study found, that the deputy director of education strategy in scientific research, fomation and development activities Gilbert Peskatori is responsible for the purchase by ENFA Toulouse candidates (France) of CD-Notebooks »Verhos» on didactics of professionally oriented disciplines (distance education). Note, that the methodical manual «Support for continuing education» (Appui à la prise de function Formation continue – c'est aussi l'affaire de l'EPL) ENFA Toulouse (France) includes obligatory online training [3, p. 355–359]. We emphasize, that the professional environment of training teachers for higher agricultural education is in clarifying, the provision of advice, coordination of the conditions for interaction of a teacher with professional environment of pupils/students and others.

Conclusions and perspectives. Thus, in recent years, scientists in Western European countries have identified the following main groups of approaches used to acquire practical skills for the future professional activity of the branch teacher in improving the methodology on teaching disciplines: 1) study the work of specialists; 2) analysis of real and simulated situations; 3) simulation: levels, forms; 4) practice (T. Lans, W. Hulsink, M. Mulder (The Netherlands) [1, p. 9–11]). We emphasize that there are three stages in the formation of professional skills: awareness of personal interests; comparison of their professional intentions with the needs of staff; the formation of a conscious desire to find the ways to meet the needs and realization of intentions. Scientists note that a person should receive education in vocational schools, which have: 1) socio-psychological foundations: you study when working, and work when studying; 2) socio-ethical foundations: theoretical and practical training and intellectual feelings, manifested in the understanding and cognitive activity of man.

Therefore, pedagogical skills of teachers, in particular, of agricultural disciplines, can be obtained at practical classes, colloquiums, seminars of the constantly functioning «School of Pedagogical Mastery».

References:

1. Zhuravska N. S. Improvement of the quality of education in foreign higher educational institutions: development of a new culture of teaching methods / N. S. Zhuravska // Nova ped. dumka. – 2007. – № 1. – P. 9–11.
2. Zhuravska N. S. The ways of activity of the future teachers of agricultural universities in the EU countries according to the educational standards / N. S. Zhuravska // Humanit. visn. – 2009. – № 17. – P. 20–23.
3. Zhuravska N. S. Use of information technologies as a way of improving the methods of disciplines learning / N. S. Zhuravska // file:///C:/Users/HOME/Downloads/%E2%84%969%20(49)%20-%203%20(1).pdf
4. Kovalchuk V. I. Trends in the development of the educational system in Ukraine / Vasyl Ivanovych Kovalchuk // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18–21 January 2016 / Kyiv: «Tsentr navchalnoi literatury», 2016. – P. 79–80.
5. Sukhomlynskyi V. O. Selected works: 5 vol. / V. O. Sukhomlynskyi. – K.: Rad. sch., 1972. – V. 4: Pavlyska secondary school: a talk to a young director. – P. 275–385.

Журавська Н.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ДОСВІД КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація
Розкриваються шляхи удосконалення методики навчання дисциплін у вищих навчальних закладах. Подаються напрями розвитку методики як науки в країнах Західної Європи. Розглядається мотивація студентів до навчально-пізнавальної діяльності як одна з головних проблем сучасної вищої школи. Від майстерності викладача, його педагогічного досвіду і психологічного настрою залежить використання ним таких інтерактивних форм і методів роботи, які сформують у студентів сталі позитивні мотиви у здобутті знань, умінь, навичок, викличуть інтелектуальні інтереси.
Ключові слова: методика, мотиви, мотивація, майстерність, розвиток.

Журавская Н.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНАМ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: ОПЫТ СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

Аннотация
Раскрываются пути совершенствования методики обучения дисциплинам в высших учебных заведениях. Указываются направления развития методики как науки в странах Западной Європы. Рассматривается мотивация студентов к учебно-познавательной деятельности как одна из главных проблем современной высшей школы. От мастерства преподавателя, его педагогического опыта и психологического настроя зависит использование им таких интерактивных форм и методов работы, которые сформируют у студентов устойчивіе положительные мотивы в получении знаний, умений, навыков, вызовут интеллектуальные интересы.
Ключевые слова: методика, мотивы, мотивация, мастерство, развитие.

УДК 338.48

ЗАКОНОДАВЧЕ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Завадська М.М.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті зазначено, що Закон України «Про туризм» як основне джерело правового регулювання туристичних відносин не може сам повною мірою забезпечити належний правопорядок у туристичній сфері. Крім Закону України «Про туризм» та інших законів України правове регулювання туристичної діяльності здійснюється за допомогою підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються на підставі законів, відповідно до законів і для їх виконання. Підзаконні нормативно-правові акти деталізують, конкретизують положення, що передбачені законами як актами вищої юридичної сили, не повинні їм суперечити, і покликані сприяти його застосуванню. Враховуючи актуальність окресленої проблематики, більш детально розглянуто основні нормативно-правові документи, які регламентують і регулюють діяльність суб'єктів господарювання на ринку туристичних послуг України. В основу формування нормативно-правової системи суб'єктів господарювання туристичної галузі України покладені такі нормативно-правові акти: Конституція України, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», Закон України «Про курорти», нормативно-правові документи, які визначають пріоритетні напрями державної політики у галузі туризму.

Ключові слова: туризм, рекреаційні послуги, державне регулювання, нормативно-правове регулювання, суб'єкти господарювання туристичної галузі.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток рекреаційних послуг в останні роки відбиває об'єктивні тенденції соціального розвитку у світі, в нашій країні і практично у всіх її регіонах. Без рекреації тепер неможливо уявити собі економіку не тільки більш чи менш розвиненої країни, але й окремо взятого муніципального утворення. В умовах сучасної економіки значних трансформацій зазнає рекреаційний сектор національної економіки. При цьому забезпечується не тільки раціоналізація господарської структури окремих регіонів країни, а що більш принципово і значущою – за своєю прибутковістю цей сектор економіки стає повністю конкурентоспроможною галуззю, свого роду каталізатором економічного розвитку [3, с. 224; 5, с. 110].

Рекреаційна сфера, що продукує послуги, пов'язані зі зміною місця перебування, лікування і відпочинку, за підрахунками спеціалістів стане двигуном національної і світової економіки в XXI столітті.

Потреби в рекреації є складовою частиною системи суспільних потреб і розвиваються за загальними законами. На формування і розвиток рекреаційних потреб впливають збільшення тривалості вільного часу, якісна зміна його структури та істотна зміна характеру життєдіяльності людини в умовах науково-технічної революції [6, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність органів державної влади в галузі туризму, стан нормативно-правового регулювання туристичної галузі в Україні досліджували такі вчені, як В. В. Александров, В. І. Биркович, С. О. Дітковська, Є. В. Козловський, П. В. Мельник, Г. Г. Старостенко, Л. М. Томаневич, І. М. Школа та ін. [3, с. 94; 5, с. 202].

Окрім того, вагомий внесок у теорію дослідження територіальних рекреаційних систем, методологію оцінки туристичного потенціалу та визначення соціально-економічної ефективності його використання, формування та реалізацію туристичної політики зробили відомі українські вчені О. Адаменко, М. Багров, О. Балацький, Л. Веденічев, С. Генсірук, В. Герасименко, Л. Гринів, М. Долішній, Я. Жупанський, О. Живицький, П. Жук, М. Ігнатенко, В. Кифяк, В. Кравців, В. Федорченко, І. Школа, а також іноземні науковці А. Балабанов, И. Балабанов, В. Квартально, Г. Опашовський, Р. Цюнд та ін. [4, с. 1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даний час формування та розвиток рекреаційних послуг здійснюється шляхом державного та регіонального регулювання. Перспективним напрямком, який з часом повинен домінувати, є саморозвиток і саморегулювання підприємницьких структур.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати основні законодавчі та нормативно-правові документи, які забезпечують організаційну діяльність у сфері рекреаційних послуг.

Виклад основного матеріалу. В Україні для рекреаційної діяльності характерне зниження обсягів виробництва загальнодоступних рекреаційних послуг, регулярне підвищення їх вартості, втрата рекреаційної цінності об'єктів навколишнього середовища, використання природних рекреаційних ресурсів з іншою господарською метою. Це з урахуванням значного рекреаційного потенціалу нашої країни вказує на необхідність зміни концептуальних підходів до даного виду господарювання [5, с. 77].

У даний час формування та розвиток рекреаційних послуг здійснюється шляхом державного та регіонального регулювання. Перспективним напрямком, який з часом повинен домінувати, є саморозвиток і саморегулювання підприємницьких структур. Основними елементами державного регулювання ринку рекреаційних послуг є: правове та адміністративне регулювання через законодавчі та нормативні акти, стандарти, ліцензії, галузеві норми та нормативи, орієнтовані на параметри світового ринку рекреаційних послуг; державне програмування та планування; фінансово-податкове, грошово-кредитне регулювання, регулювання цін і тарифів, інвестиційна

політика, соціальна, екологічна, антимонопольна політика [3, с. 126; 5, с. 115].

Елементи саморозвитку та саморегулювання покликані реалізувати основні цілі рекреаційного підприємства – забезпечення прибуткової діяльності, самофінансування виробництва і реалізації високоякісних послуг.

Можливості саморозвитку та саморегулювання в умовах перехідної економіки досить обмежені і для ефективного розвитку ринку рекреаційних послуг, при тенденції до регіоналізації управління, основні функції регулювання ринку рекреаційних послуг зосереджуються на рівні регіональних, державних органів управління та місцевого самоврядування, при значному впливові загальнодержавного регулювання.

Завдання сучасних регіональних управлінських систем – забезпечення оптимальних умов ефективної діяльності окремих елементів та рекреаційного ринку в цілому. На них покладається розробка прогнозів рекреаційних потреб, балансів ресурсів, здійснення інформаційного, нормативно-законодавчого забезпечення та координація рекреаційної діяльності в області. Удосконалення системи управління повинно відбуватися відповідно до норм міжнародної практики і спрямовуватись на забезпечення аналізу, координації та регулювання розвитку рекреаційної сфери з урахуванням соціальних, економічних, інформативних, екологічних аспектів при ліквідації монополії державних структур. З метою впорядкування діяльності рекреаційних закладів та інтеграції регіону у світовий економічний простір необхідно здійснити стандартизацію та сертифікацію рекреаційних послуг [6, с. 42].

Однією з важливих умов розвитку господарювання у сфері рекреації є правове забезпечення рекреаційної діяльності, яке відповідало б її значущості, для розв'язання соціальних, екологічних, економічних проблем.

Правове підґрунтя здійснення рекреаційної діяльності становлять багато норм, що регулюють весь спектр відносин, з-поміж яких суттєва роль належить нормам господарського і екологічного законодавства з урахуванням господарського характеру такої діяльності та залежності її від наявності і стану природного рекреаційного потенціалу. У той же час саме господарсько-правове і еколого-правове регулювання рекреаційної діяльності відзначається складністю, суперечливістю і незавершеністю, що стримує її розвиток [1, с. 1; 2, с. 1].

В останні роки прийнято ряд нових нормативних актів, внесені зміни і доповнення до чинного законодавства, що свідчить про розуміння на всіх рівнях влади необхідності вирішення господарсько-правових і еколого-правових питань у сфері рекреації. Але за відсутності загальної концепції правового регулювання господарських і екологічних відносин в цій сфері, практика розв'язання окремих питань у законодавстві не здатна суттєво змінити її стан. Серед документів, які регламентують діяльність у сфері організації рекреаційних послуг, варто зазначити такі постанови Верховної Ради України, які стосуються питань регулювання сферою туризму. Для регулювання рекреаційної сфери використовують документи, прийняті певними виконавчими органами як на державному, так і на рівні місцевих органів самоврядування. Також правове регулювання рекреаційної діяльності здійснюється на підставі Земельного Кодексу України, Господарського та Цивільного Кодексу України, Податкового Кодексу України, Законів України «Про туризм», «Про курорти» та «Про природно-заповідний фонд України».

Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про туризм» констатує: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності». Що особливо важливо, це визначення повністю відповідає рекомендаціям Гаазької міжпарламентської конференції з туризму (10–14 квітня 1989 р.) – найавторитетнішого туристичного форуму сучасності, де зазначено «Країни повинні визначити свої національні пріоритети та роль туризму в «ієрархії» таких пріоритетів, а також оптимальну стратегію розвитку туризму в рамках цих пріоритетів». Тому необхідно відмітити, що Законом України «Про туризм» було закладено правову базу діяльності туристичної галузі країни. Він є основоположним законодавчим актом, що визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України. Метою Закону є створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захисту законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності [2, с. 1].

Водночас слід зауважити, що Закон має низку суттєвих недоліків, які гальмують розвиток вітчизняного ринку туристичних послуг. Зокрема, норми сприяють надмірному та необґрунтованому втручанню держави в підприємницьку діяльність, обмежують законні права і свободи туристичного підприємництва; порушують принцип свободи договору; штучно створюють умови для зловживання монопольним становищем на туристичному ринку України, передбачають неправомірне обмеження конкуренції і недобросовісну конкуренцію; становлять серйозну перешкоду на шляху розвитку малого та середнього підприємництва в туризмі та не сприяють створенню додаткових робочих місць.

Окрім того, необґрунтовано великі фінансові гарантії не лише спричиняють «тонізацію» туристичної діяльності, а й безпосередньо активізують процеси монополізації на вітчизняному

ринку туристичних послуг, що, в свою чергу, чинить значні перешкоди для розвитку малого та середнього підприємництва в туризмі, створення додаткових робочих місць.

Важливим нормативно-правовим документом, який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку туристично-курортної діяльності, є Закон України, «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року. Оскільки він спрямований головним чином на забезпечення раціонального та ефективного використання природних лікувальних ресурсів і природних курортних територій України, то його основними завданнями визначено правове регулювання суспільних відносин у сфері організації і розвитку курортів, виявлення та облік природних лікувальних ресурсів, забезпечення їх раціонального використання та охорони з метою створення умов сприятливих для лікування, профілактики захворювань і відпочинку людей [1, с. 1].

Крім того, Закон містить норми, конкретно пов'язані з діяльністю самих курортів і працівників цієї галузі, передбачає низку важливих правових заходів щодо раціонального використання, збереження та відновлення природних лікувальних і курортних туристичних ресурсів України.

Спираючись на правові засади, туристичні організації України значно активізували свою діяльність у розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму: Україна має статус Дійсного члена ЮНВТО; проведена робота з формування в туристичній галузі управлінської вертикалі шляхом створення підрозділів з питань туризму в місцевих органах виконавчої влади; успішно розвивається співробітництво у сфері туризму в межах міжнародних організацій; розроблено низку національних туристично-екскурсійних маршрутів; введено державну статистичну звітність у галузі туризму; запроваджено ліцензування суб'єктів туристичної діяльності всіх форм власності, обов'язкову сертифікацію готельних послуг та послуг харчування; розроблені та набули чинності національні стандарти України в сфері надання туристичних послуг; укладено 43 міжурядові та міжвідомчі угоди про співробітництво в галузі туризму із зарубіжними країнами; запроваджено щорічне проведення міжнародних туристичних салонів у Києві, Одесі, Харкові, Ялті, Львові та ін., а також участь національних стендів України у престижних туристичних ярмарках у Лондоні, Берліні, Варшаві, Мілані тощо; введено в дію Програму забезпечення захисту та безпеки туристів і Положення про пошуково-рятувальну службу суб'єктів туристичної діяльності; Україну прийнято до міжнародної федерації молодіжних хостелів, Європейської туристичної комісії; встановлено безвізовий режим для іноземних громадян низки країн (з постійним розширенням переліку цих країн).

Слід зазначити що нормативно-правова база є не досконалою і недостатньою, крім того, в окремих моментах вона є навіть суперечливою і складною для розуміння. Державне регулювання туристичної галузі в Україні в окремих питаннях є неефективним та малодієвим. Такими проблемними питаннями є самозахоплення земель рекреаційного значення, нераціональне та неправомірне використання окремих природних ресурсів, самовільна забудова рекреаційних зон без врахування ландшафтних навантажень, працевлаштування випускників та низька якість туристичного обслуговування, неефективне просування туристичної галузі внаслідок недостатнього бюджетного фінансування з боку держави.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що сучасна нормативно-правова база, яка регламентує діяльність суб'єктів господарювання на ринку туристичних послуг України, не є досконалою через суперечність між пріоритетними напрямами та цілями державної туристичної політики.

Загалом нормативно-правова база управління та регулювання розвитку туризму потребує систематизації, вдосконалення, коригування та узгодження за основними елементами, а також зіставлення з міжнародним законодавством. Незважаючи на прийняті закони та постанови, невиконаним залишається важливе завдання – об'єднання найважливіших суміжних галузей в одну гармонійно функціонуючу туристичну індустрію.

Список літератури:

1. Закон України «Про курорти» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026–14
2. Закон України «Про туризм» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80
3. Курортно-рекреационный комплекс в системе регионального развития: инновационные подходы: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2017. – 368 с.
4. Міщенко Ю.В. Державне регулювання туристично-рекреаційної сфери України як передумова підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://infotour.in.ua/miguschenko3.htm
5. Стратегия развития туризма и рекреации: Материалы II Международной научно-практической конференции. Том I. – Махачкала: АЛЕФ (ИП Овчинников М.А.), 2014. – 552 с.
6. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.

Завадская М.Н.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ РЕКРЕАЦИОННЫХ УСЛУГ

Аннотация
В статье указано, что Закон Украины «О туризме» как основной источник правового регулирования туристических отношений не может сам в полной мере обеспечить надлежащий правопорядок в туристической сфере. Кроме Закона Украины «О туризме» и других законов Украины правовое регулирование туристической деятельности осуществляется с помощью подзаконных нормативно-правовых актов, которые принимаются на основании законов, в соответствии с законами и для их выполнения. Подзаконные нормативно-правовые акты детализируют, конкретизируют положения, предусмотренные законами как актами высшей юридической силы и не должны им противоречить и призваны способствовать применению. Учитывая актуальность обозначенной проблематики, более подробно рассмотрены основные нормативно-правовые документы, регламентирующие и регулирующие деятельность субъектов хозяйствования на рынке туристических услуг Украины. В основу формирования нормативно-правовой системы субъектов хозяйствования туристической отрасли Украины возложены следующие нормативно-правовые акты: Конституция Украины, Закон Украины «О внесении изменений в Закон Украины «О туризме», Закон Украины «О курортах», нормативно правовые документы, определяющие приоритетные направления государственной политики в области туризма.
Ключевые слова: туризм, рекреационные услуги, государственное регулирование, нормативно-правовое регулирование, субъекты хозяйствования туристической отрасли.

Zavadska M.N.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

LEGISLATIVE AND NORMATIVE LEGAL SUPPORT FOR ORGANIZATIONAL ACTIVITIES IN THE SPHERE OF RECREATIONAL SERVICES

Summary
The article states that the Law of Ukraine «On Tourism» as the main source of legal regulation of tourist relations can not itself fully ensure the proper legal order in the tourist sphere. In addition to the Law of Ukraine «On Tourism» and other laws of Ukraine, legal regulation of tourism activities is carried out with the help of subordinate legal acts that are adopted on the basis of laws, in accordance with laws and for their implementation. The subordinate legal acts detail and specify the provisions provided for by laws as acts of supreme legal force and should not contradict them and are intended to facilitate application. Taking into account the urgency of the mentioned problems, the main regulatory and legal documents regulating and regulating the activity of business entities in the market of tourist services in Ukraine are considered in more detail. The following regulatory and legal acts are the basis for the formation of the regulatory and legal system of economic entities of the tourist industry of Ukraine: the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Tourism», the Law of Ukraine «On Resorts», normative legal documents defining priority areas state policy in the field of tourism.
Keywords: tourism, recreational services, state regulation, normative and legal regulation, business entities of the tourism industry.

УДК 378.02

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

Іваницький О.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Одною із найважливіших складових для професійної компетентності викладача є риторична культура. Вона передбачає в собі знання риторичних норм, досконале володіння мовою й мовленням та вміння примінити їх в процесі виконання завдань педагогічної комунікації. Основними показниками риторичної культури є: знання мовної системи, володіння арсеналом вербальних і невербальних засобів, вміння перетворити педагогічне спілкування в риторичну подію, основою якої є діалог. Основною метою риторичної культури є звернення викладача вищої школи до свідомого позитивного ставлення та розширення мовної практики, до свідомої творчо-мовної діяльності. Для формування риторичної культури викладача автор розробив теоретичну модель, яку розділив на змістову, процесуальну та рефлексивну компоненти. Дані компоненти цієї моделі розглянуті в процесі опанування курсу «Основи риторичної культури викладача».
Ключові слова: культура, риторика, риторична культура, вища школа, викладач, компетентність формування, компонент.

Постановка проблеми. Вища освіта в Україні переживає часи реформування, причинною яких є низка політичних, соціальних, глобальних процесів. Направлення українського суспільства на європейську модель моральних цінностей, вимагає змін не лише змістового наповнення професійної освіти, а й зміни в роботі викладача вищої школи, пошуку нових форм роботи. Сучасний соціально-економічний розвиток України потребує наявності освічених і кваліфікованих фахівців і впровадження ефективних технологій [4]. Адже змінна підготовки фахівця, використання нових підходів для підготовки спонукатимуть до його розвитку, пошуку нових стратегій роботи, постійної самоосвіти, з метою конкурентоздатності, вияву креативного підходу до викладацької діяльності. Сьогодні актуальними є не лише глибокі знання з навчального курсу, а можливість й вміння передати ці знання. Також дуже важливо володіти арсеналом засобів, що допоможе в здійсненні ефективної педагогічної комунікації. Тому зараз є суттєвим дослідження та формування риторичного складника професійної культури.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика формування педагогічної культури не нова. Вона достатньо широко досліджена і висвітлена в працях вітчизняних науковців (В. Гриньова, І. Зязюн, В. Лозова, І. Синиця, П. Щербань, І. Прокопенко, В. Сухомлинський та інші). Свого часу педагогічну культуру розглядали в рамках педагогічної творчості (А. Капська, Н. Тарасевич, О. Шепта, А. Коваль та інші), педагогічної майстерності (В. Ковальчук, О. Малихін, В. Орлов, О. Фурса) педагогічної комунікації (В. Кан-Калік, Т. Ладиженська, І. Зимня та інші). В новому тисячолітті активізувалось дослідження риторики, впливу цієї науки на навчальну дисципліну та формування професійних якостей особистості. Загальновідомими стали наукові праці П. Редіна, В. Молдована, Ф. Бацевича, Г. Сагач та інших. Їхні роботи розкрили різні аспекти риторичної проблематики. Вперше заговорили про риторичну культуру, як про частину культури особистісної, професійної, політичної, суспільної тощо. Проте, на сьогодні не вистачає матеріалів практичного спрямування, методичних розробок, які було б корисно використати всім тим, хто прагне розвинути риторичну культуру.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, більша частина науковців у своїх працях описує, що на даний момент спостерігається велика зневага щодо дотримання культури мови на практиці спілкування людей, як у побутовому рівні, так і в письмовому мовленні офіційних осіб, а також і в діяльності засобів масової інформації.

Використання авторів й ораторів неформальної лексики, вільне поводження з граматичними і літературними нормами мови, а також орфоепічні й орфографічні помилки в письмовому й усному мовленні – все це турбує громадськість.

Дослідники вважають, що даний процес появився у зв'язку із соціальними перетвореннями в останні десятиліття. Логосфера – тобто мисленно мовна область культури, істотно змінюється у переломну епоху, що у свою чергу істотно впливає на зміни в суспільній свідомості мовного колективу.

Метою роботи є: визначити суть поняття «риторична культура викладача» та розгляд (окреслення) шляхів її формування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна молодь потребує нових підходів до освіти. Вчорашні методи вже не в повному обсязі задовольняють потреби в отриманні нових компетентностей. Тому актуалізується питання творення сприятливого освітнього середовища та розвитку педагогічної майстерності викладача вищої школи [5; 6; 7; 8]. Розглянемо ключові поняття нашого дослідження. У педагогічному словнику С. Гончаренка визначено поняття: «Культура – це рівень освіченості, вихованості людини, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [1, с. 82]. Відомий науковець В. Гриньова розглядає людину культури, як духовно багату особистість, що володіє творчими здібностями, захоплена та віддана своїй справі, розуміє необхідність розвитку духовних потреб, пізнання й самопізнання, спілкування та пошуку сенсу буття, щастя, має високі ідеали; орієнтована на загальнолюдські цінності, світову й національну духовну культуру та включає в себе знання з основ філософії, етики й естетики, людинознавства та інших гуманітарних предметів. Вона виділяє: «Формування людини культури починається в родині, а продовжується в навчальних закладах, а тому професіонал у галузі освіти

має глибоко усвідомлювати місце і роль освітніх процесів, систем у світовому культурному просторі, в його історичних закономірностях і етнографічних формах, поєднувати глибокі фундаментальні теоретичні знання й практичну підготовку. Високе звання педагог набуває свого справжнього сенсу лише тоді, коли воно невіддільне від поняття «культура» [9, с. 180]. Таким чином, педагогічна культура – це складне особистісне утворення, в якому важливим є вільне володіння знаннями та уміннями організації педагогічного процесу, досконале опанування норм поведінки, мовлення, гуманістичного ставлення до світу. З таких визначень спробуємо встановимо суть поняття «риторична культура викладача». Риторичну культуру викладача розглянемо як об'єднані якості, що передбачають всебічне володіння мовою й мовленням, яке спрямоване на якісне виконання завдань педагогічної комунікації. Як ми вважаємо, одним із головних показників риторичної культури викладача є вміння перетворювати педагогічну годину в риторичну подію, основою якої є діалог. Такий діалог називають «змістовним». Адже, як правило, в процесі такої мовної взаємодії завжди виступають особистості. Змістову частину їхнього спілкування становлять світоглядні проблеми, під час якого проходить взаємодія суб'єктів освітнього процесу, який здатний перетворити інформацію в знання, а переконання допомагають зрозуміти інформацію, яку хоче донести їм викладач. На відміну від змістового, де діалог – це мовлення двох осіб, формальний діалог орієнтований лише на вияв зовнішніх ознак, де монолог – це мовлення однієї людини.

Для виникнення навчального діалогу часто розглядають різні психологічні і педагогічні засоби. Наприклад, відомі такі психологічні прийоми, як використання пауз в момент очікування відповіді, або формування аргументів під час виникнення конфліктів і знаходження компромісних рішень [3].

Ми стараємось не применшити значущості теорій і засобів, що сприяють для створення діалогічної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, але вони недостатньо орієнтують педагога на створення діалогу. Адже вони не розглядають діяльність мовлення, в якій і відбувається спілкування у всьому її обсязі (від винайдення задуму до його втілення), що орієнтує на створення й реалізацію змістовного діалогу. У більшості випадків викладач знайомить зі знаннями лише поверхнево, та не має можливості викласти матеріал більш поглиблено.

Доведено, що для оволодіння культурним способом мовної взаємодії необхідна риторична культура. Формування такого виду культури у викладача ми пов'язуємо з педагогічним навчанням, яка передбачає володіння риторичними вміннями та навиками у викладача [2]. Дану систему розглядаємо при розробці теоретичної моделі та при впровадженні в програми підготовки магістрів – майбутніх викладачів вищої школи – навчального курсу «Основи риторичної культури викладача». Риторична культура має підштовхнути студента на усвідомлене використання мови, з метою формування його професійної компетентності. Тому, найважливішими завданнями курсу є:

- Виховання у студентів уявлення про риторичну культуру, як основу якісної професійної підготовки викладача;
- Подання ролі риторичної культури у створенні оптимальних форм взаємодії викладача та студента, з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації.;
- Формування культури мовлення як засіб і спосіб вираження особистості, при реалізації цілей і завдань виховання у вищій школі;

Результати навчання повинні стати:

- Використання предмета викладачем, як засіб спілкування;
- Усвідомлений вплив на світогляд адресата в процесі педагогічного спілкування;
- Формування уявлення «риторичний ідеал» у викладача;
- Ставлення до слова як до вчинку;
- Розуміння мовних норм поведінки у ситуаціях педагогічної взаємодії;
- Досконале володіння мовою під час педагогічного спілкування (діалогу) зі студентами;
- Уміння формувати власну думку;
- Формування мовного смаку та гарного тону в спілкуванні з іншими.

В основу для розробки змісту і вибору методик реалізації курсу «Основи риторичної культури викладача» покладена ідея, що враховує принципи навчання дорослих, такі як:

1. Обов'язкова результативність та гарантоване підвищення інтелектуального рівня студента. Цей принцип був покладений в основу розробки методичної основи, що сприяють підвищують результативності навчання, що представлене різними формами: суворе стандартизоване знання; оволодіння риторичними вміннями, що необхідні для вирішення професійних завдань; зрозуміти суть професійних та загальнокультурних явищ; розширення особистих світоглядних горизонтів.

Виходячи з даного принципу, для завоювання авторитету викладачу пропонується стати активним учасником процесу навчання. При виконанні завдань разом із студентами, він повинен постійно демонструвати глибокі базові риторичні знання і вміння, витриманий стиль спілкування.

2. Валеологічність досягнення успіху в навчанні. Цей принцип використовують у плануванні навантаження стосовно суб'єкта навчання. При розробленні змісту і методики програми, ми прагнули включити навчання в розпорядок життя викладача. З цією метою при формуванні змісту курсу орієнтувались на те, що буде затребуване професією і життям суб'єкта.

3. Право дорослих на вибіркове ставлення до змісту навчання, цілей і способів їх реалізації. Цей принцип базуються на різних видах технологій, які використовують для досягнення та передачі знань. Тому в основу даної програми була покладена культура індивідуального вибору, яка будується на поєднанні колективних, групових та індивідуальних занять. Тому у цій програмі курсу «Основи риторичної культури» передбачено зіставлення своїх очікувань і уподобань з колективним відношенням до тієї чи іншої проблеми.

4. Індивідуалізація у навчанні. Ця програма спрямована на те, що структура і методика спрямовані на те, щоб допомогти слухачам усвідомити свої цілі і завдання в навчанні. Такий підхід

використовують для розвитку індивідуального вибору, для чіткої постановки завдань, які вивчають і знаходять способи їхнього вирішення.

5. Розвиток творчого потенціалу учня. Курс «Основи риторичної культури викладача» ґрунтується на діяльності, яка розкриє природну глибинну людини, що дозволяє впливати на характер людини, її відношенню до всього нового. Усе це допомагає студенту долати свої стереотипи та всебічно розвиватись.

6. Психологічний комфорт. Цей принцип оснований на відносинах між викладачем і студентом під час освітньої діяльності. Постійна змінна між автором-адресатом (інформація передається через дискусії, за допомогою діалогів) допомагає наладити контакт із студентами та передати інформацію при спілкуванні, що і є головною умовою програми курсу «основи риторичної культури викладача».

7. Оптимістичність навчання, зміцнення у дорослої людини віри в себе і у власні можливості. Цей принцип передбачає взаємодію суб'єктів під час навчального процесу, де розвивали свою мову й мовлення, а також вчились аргументувати свою думку й вибір. Такий спосіб передбачає толерантне відношення до чужого вибору.

Під час розробки змісту вищесказаного курсу та методики його реалізації, ми звертали увагу на основні ідеї риторизації навчання. Термін «риторизація» сьогодні використовують в пізнавальному (риторика як окрема навчальна дисципліна) і в методологічному сенсі. Ми використовуємо цей термін як розвивальну технологію, суть якої полягає у створенні умов для продуктивної (творчої) мислиннєво-мовленнєвої діяльності студентів та організації цієї діяльності відповідно до риторичних законів [10, с. 229]. Необхідно відзначити, що ця технологія належить до культурного, гуманістичного типу технологій. Адже в основі даного курсу лежить ненасильницький спосіб впливу на людину, її характер, відношенню до всього нового, розвиває здібності, перетворює знання у переконання.

Відповідно до ідеї риторизації викладання навчального курсу будується в контексті риторичної події. На заняттях розглядають ситуації, які вимагають вирішення риторичних завдань, з написанням промови, з вибором позиції щодо здійснювальної діяльності і тих, заради кого ця діяльність здійснюється.

Висновок. В умовах реформування сучасної системи професійної освіти викладач вищої школи повинен бути готовим до зміни методики викладення інформації, але при цьому ефективно виконувати свою роботу на нових рівнях. Саме тому активізувалось питання розвитку риторичної культури, яка є основним показником професійної компетентності. Вивчення курсу «Основи риторичної культури викладача» дає змогу опанувати весь арсенал риторичної культури.

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Гуревич С. С. Основи риторики. – К.: Радянська школа,1978. – 315 с.
3. Канская А. И. Основные тенденции развития мастерства слова педагога. – К.: Радянська школа, 1988. – 287 с.
4. Ковальчук В. І. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18–21 January 2016 / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. – С. 79–80.
5. Ковальчук В. І. Методика викладання у вищих навчальних закладах: практикум / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Міленімум, 2017. – 428 с.
6. Ковальчук В. І. Створення сприятливого навчального середовища. Тренінги. / [за заг. ред. В. Ковальчука, упорядкування Л. Галіцина]. – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с.
7. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя // Вища освіта України. – Тематичний випуск Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Додаток 2 № 3, том ІІ(27) – Київ, 2011. – С. 210–223.
8. Ковальчук В. І. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання професійно-технічних начальних закладів у післядипломній освіті: Автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.04 / В. І. Ковальчук. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2014. – 40 с.
9. Особистість майбутнього вчителя: монографія / В. Й. Гриньов, В. В. Лебедєва, І. І. Наумова, [та ін.]; за заг. ред. В. М. Гриньової. – Харків: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 188 с.
10. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя. – К.: Радянська школа, 1988. – 221 с.

Иваницкий А.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ФОРМИРОВАНИЕ РИТОРИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА

Аннотация
Одной из важнейших составляющих для профессиональной компетентности преподавателя является риторическая культура. Она предусматривает в себе знания риторических норм, владение языком и речью и умение применить их в процессе выполнения заданий педагогической коммуникации. Основными показателями риторической культуры являются: знание языковой системы, владение арсеналом вербальных и невербальных средств, умение превратить педагогическое общение в риторическую событие, основой которой является диалог. Основной целью риторической культуры является обращение преподавателя высшей школы к сознательному положительного отношения и расширение языковой практики, к сознательной творчески речевой деятельности. Для формирования риторической культуры преподавателя автор разработал теоретическую модель, которую разделил на содержательную, процессуальную и рефлексивной компоненты. Данные компоненты этой модели рассмотрены в процессе освоения курса «Основы риторической культуры преподавателя».
Ключевые слова: культура, риторика, риторическая культура, высшая школа, преподаватель, компетентность формирования, компонент.

Ivanytskiy O.S.
National University of Live and Environmental of Ukraine

FORMATION OF RITUARY CULTURE OF THE TEACHER OF HIGHER EDUCATION

Summary
One of the most important components for the teacher's professional competence is rhetorical culture. It involves knowledge of rhetorical norms, perfect command of language and speech, and the ability to use them in the process of performing pedagogical communication tasks. The main indicators of rhetorical culture are: knowledge of the linguistic system, possession of arsenal of verbal and nonverbal means, the ability to turn pedagogical communication into a rhetorical event, the basis of which is dialogue. The main purpose of rhetorical culture is the treatment of a high school teacher to a conscious positive attitude and expansion of linguistic practice, to conscious creative and linguistic activity. To form the rhetorical culture of the teacher, the author developed a theoretical model, which is divided into content, procedural and reflexive components. The given components of this model are considered in the process of mastering the course «Fundamentals of the teacher's rhetorical culture».
Keywords: culture, rhetoric, rhetorical culture, high school, teacher, competence of formation, component.

УДК 378.147:378.1

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ СФЕРИ

Калініна Л.А., Орлова О.В.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглянуто питання наукових трактувань поняття комунікативної компетентності; основні внутрішні та зовнішні фактори впливу на формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери та педагогічні умови, необхідні для комунікативної організації навчального процесу у вищих навчальних закладах культурно-мистецького профілю.
Ключові слова: компетенція,компетентність, комунікативний, формування, мова,спілкування, функції, культура, культурно-дозвіллєва сфера.

Постановка проблеми. Головною потребою сучасної епохи є потреба в людях, які мають високий рівень освіченості та задатки творчої особистості. Вирішити дану проблему може система вищої освіти, яка за вдалої організації навчально-виховного процесу, може озброїти майбутнього фахівця не тільки глибокими знаннями та практичними вміннями з обраної спеціальності, але й зробити його конкурентоспроможнім,висококваліфікованим спеціалістом на ринку праці. Тому одним із головних завдань сучасної системи освіти є перехід до креативних методів навчання, які забезпечують формування творчої особистості [3, с. 77].

Компетентнісний підхід [2] до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром навчальних закладів та одним із чинників модернізації змісту освіти, а міжнародні тенденції розвитку освіти засвідчують, що впровадження в педагогічну практику різних країн компетентнісної освіти сприяє здобуттю особистістю життєво важливих компетенцій, які саме і забезпечують майбутніх фахівців на ринку праці вмінням орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, сприяють подальшому здобуттю освіти.

Це стосується і культурологічної освіти, а підтвердженням цього є позиція М. Левенець, яка констатує що «культурологічна освіта у ВНЗ України переживає сьогодні важку ситуацію, пов'язану з формуванням нових стратегій і моделей розвитку як всієї, так і культурологічної освіти, основу якої становлять принципи глобалізації й регіоналізації, інтеграції й диверсифікованості освітніх структур, уніфікованості напрямів і спеціальностей підготовки фахівців, інноваційності технологій навчання» [10].

Актуальність даного дослідження визначається протиріччями, які сьогодні існують: між потребою суспільства в висококваліфікованих, творчо мислячих та комунікативних фахівцях у сфері науки і культури і недостатньою розробленістю теорії і методики формування комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки; між необхідністю формування комунікативних навичок та умінь у майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери та недостатнім рівнем розробки методичного забезпечення навчального процесу; між можливостями педагогічного процесу професійної підготовки в вузах культури і мистецтв у формуванні комунікативної компетентності та недостатнім використанням цих можливостей.

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зауважити на тому, що не всі вітчизняні і зарубіжні вчені приділяли і приділяють достатньо уваги проблемі формуванню та розвитку комунікативної компетентності питанню формування у студентів професійної спрямованості, інтересу до обраної професії, розуміння її громадського сенсу і особової значущості, специфічної професійної поведінки, професійної мови, професійної етики, майстерності, зрілості, індивідуального стилю, відповідальності і надійності.

Проблема розвитку комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста культурнодозвіллєвої сфери на сучасному етапі розвитку вищої освіти розроблено недостатньо повно, що і обумовило звернення до даної проблематики.

Обраний напрям дослідження відповідає тематиці науково-дослідної теми кафедри культурології Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв: «Розвиток професійних компетентостей майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери в умовах європейської трансформації».

Мета статті полягає у розкритті суті поняття «комунікативна компетентність», у визначенні складових комунікативної компетентності студентів за умови впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів культури і мистецтв нових методик та технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в науковій літературі існують різні тлумачення понять «компетентність» та «компетенція», іноді вони ототожнюються. Термін «компетентність» лише останнім часом набуває актуальності в дослідженні проблеми у сучасному психолого-педагогічному контексті.

Концепція комунікативної стратегії навчання знайшла відображення у роботах багатьох науковців: Г. Бородіної, О. Коваленко, А. Лєонтьєва, Ю. Пассова, Г. Рогової та інших.

Поняття «комунікативна компетентність» досліджується багатьма вченими, зокрема:, Н. Бібік, В. Вдовіною, П. Гальпериним, Г. Данченко,

І. Кухта, О. Овчарук, Н. І. Пов'якель, О. Пометун, О. Савченко, Н. Сура, Ю. Федоренко, Ю. В. Ященко та ін.

У словнику української мови «компетенція» є похідним поняттям від «компетентності» та означає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, а «компетентність» – семантично первинна категорія, що представляє їх інтеріоризовану (трансформовану в особистісний досвід) сукупність, систему, деякий «багаж» знань людини. Тому, «компетентна» у своїй справі людина означає «той, хто є визнаним знавцем у будь-якому питанні» [16, с. 430].

Словник С. Ожегова трактує поняття «компетенція» як певне коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний [15, с. 398–399].

Науковцями поняття «компетентність» трактується як: специфічна здібність, яка дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми й завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя; вміння вирішувати окреслене коло завдань у професійних видах діяльності (А. Бодальов) [4, с. 30]; здатність до актуального виконання діяльності, яка передбачає постійне оволодіння новою інформацією та оновлення знань, що дає можливість успішно розв'язувати професійні завдання в конкретних умовах (М. Чошонов) [19, с. 54]; інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, який базується на знаннях (І. Зимня) [7, с. 92]; готовність на професійному рівні виконувати посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних світових вимог і стандартів (В. Афанасьєв) [1, с. 24].

Поняття «компетенція» визначається як єдність знань, навичок і відносин у процесі професійної діяльності, які зумовлені вимогами посади, конкретною ситуацією і цілями організації (С. Козак) [9, с. 32–33]; сукупність професійних значущих якостей та проявів творчості у процесі професійної діяльності (Г. Малиновська) [12, с. 109]; коло тих питань, котрі повинна і реально може розв'язувати людина, яка виконує професійну чи соціальну роль (В. Семиченко) [14, с. 44].

Деякі науковці не проводить настільки чіткої межі між цими двома поняттями. Так, М. Єрмоленко й В. Міжеріков поняття «компетенція» протиставляють поняттю «компетентність» як загальне протиставляється конкретному [6, с. 101]; В. Ворошилов [5, с. 12] змішують ці два поняття, замінюючи термін «компетентність» на термін «компетенція». А Н. Сура наголошує: «Комунікативна компетентність є особливим видом професійної компетенції, яка визначається як готовність та здібність до оволодіння предметними, науковими знаннями в професійному спілкуванні» [17].

Отже, проведений аналіз понять «компетентність» та «компетенція» дозволяють виділити їхні основні змістові характеристики та відмінності. Поняття «компетенція» розглядається як: сукупність, коло повноважень будь-якої установи або особистості; галузь, коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний; коло питань, в яких особистість володіє знаннями, які необхідні для здійснення її діяльності; здатність особистості, яка володіє фундаментальними знаннями в певній галузі; здатність особистості, яка володіє компетенцією в близькій для неї соціально-значущій сфері діяльності; знання, уміння та навички, які дозволяють особистості ефективно функціонувати в певній діяльності.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що «компетентність» є більш широким поняттям, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, яка володіє знаннями, уміннями та навичками, що дозволяють їй демонструвати професійно грамотне мислення, оцінку, думку.

Є. Кузьміна та В. Семенов розглядають поняття «комунікативної компетентності» як вміння орієнтуватися у різних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях та чуттєвому досвіді індивіда; здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими, завдяки розумінню себе та оточуючих, враховуючи зміну психічних станів, міжособистісних стосунків та умов соціального оточення [11, с. 23].

У своєму дослідженні під «комунікативною компетентністю» студентів ВНЗ культурно-мистецького профілю ми будемо розуміти інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви у професійній діяльності.

Компетентний спеціаліст, який не має необхідних компетенцій, що притаманні його професії, не зможе повною мірою і в соціально значущих аспектах їх реалізувати. З цього випливає, що компетентність того, хто навчається, є основним якісним показником освітнього процесу у вищому навчальному закладі, а її досягнення відбувається через здобуття необхідних для студента компетенцій, які складають освітню мету професійної підготовки майбутнього спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Метою сучасної вищої освіти є формування комунікативної компетенції студентів, а також розвиток їхніх особистісних якостей – психофізіологічних, мовленнєвих, когнітивних, креативних, світоглядних та духовних. Уміння спілкуватись мовою професії сприяє швидкому засвоєнню спеціальних дисциплін, підвищує ефективність праці, допомагає орієнтуватися у професійній діяльності та ділових контактах. З огляду на це проблема розвитку комунікативної компетенції, піднесення рівня мовної грамотності і культури професійного мовлення студентів набуває особливої актуальності.

На формування комунікативної компетенції впливає низка внутрішніх та зовнішніх факторів. До внутрішніх належать: мотиваційна сфера; внутрішня позиція особистості; розвиток та становлення власного «Я», почуття ідентичності особистості. До зовнішніх факторів належать соціальні умови: суспільство, в якому вживається конкретна мова, його соціальна структура, різниця між носіями мови у віці, соціальному статусі, рівні культури та освіти, місці проживання, також різниця у їхній мовленнєвій поведінці в залежності від ситуації спілкування.

Постійні зміни, що проходять у нашому житті та житті нашої країни, вимагають високого рівня компетентності в усіх вищезазначених питаннях, адекватної поведінки у певній соціально-психологічній ситуації для досягнення мети бути високоосвіченою особистістю.

Комунікативна компетентність є важливою якістю майбутнього фахівця соціально-культурної сфери, а її складовими є: іншомовна кому-

нікативна компетенція; професійна компетенція; стратегічна компетенція; соціальна компетенція.

1. Іншомовна комунікативна компетенція студентів ВНЗ культурно-мистецького профілю розглядається, з одного боку, як здатність здійснювати іншомовне спілкування, тобто передавати і обмінюватися думками в різноманітних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками спілкування, правильно використовуючи систему мовних і мовленнєвих норм, вибираючи комунікативну поведінку, адекватну автентичній ситуації спілкування, а з іншого – як готовність студентів до іншомовного спілкування. Звідси виходить, що іншомовна комунікативна компетенція не є особистісною характеристикою; її сформованість визначається у процесі навчання та практики спілкування.

Виходячи з того, що іншомовна комунікативна компетенція є складним, системним утворенням, в її структурі можна виділити окремі компоненти: мовний, мовленнєвий, соціокультурний та інтер-культурний.

а) мовний компонент (удосконалення знань з лексики, граматики, семантики, фонології), він формується настільки, наскільки це є необхідним для усної та письмової комунікації в рамках академічного та професійного середовища, що відповідає рівню володіння мовою студентів вищих навчальних закладів.

б) мовленнєвий компонент (удосконалення умінь та навичок говоріння, аудіювання, письма, читання) – це вміння використовувати мовний матеріал для досягнення комунікативних, інформативних, когнітивних, сугестивних та інших цілей.

в) мовленнєвий компонент, на наш погляд, передбачає володіння студентом багатством мовних засобів, нормами мовлення, стильовим і жанровим розмаїттям, формами мовлення (усною та письмовою), він забезпечує його можливістю безпомилково застосовувати мовний матеріал, добирати, відповідно до теми і мети висловлювання, стиль і жанр, лінгвістичні засоби і т. ін. в) соціокультурний компонент є тією складовою частиною іншомовної комунікативної компетенції, без якої іншомовне спілкування буде неефективним або взагалі не відбудеться.

г) соціокультурний компонент сприяє більш усвідомленому оволодінню іноземною мовою як засобом спілкування, оскільки основними мотивами вивчення іноземної мови є: прагнення розширення світогляду, інтерес до культури народу – носія мови, країнознавчих і лінгвокраїнознавчих реалій країни, мова якої вивчається.

д) інтер – культурний компонент. Усі питання, що пов'язані з культурою, набули в наш час надзвичайної актуальності: підвищений інтерес до вивчення культур різних народів, поширення теми діалогу культур – все це, як справедливо відзначає С. Тер-Мінасова, свідчить про справжній інтерес до проблем культури [18]. Цей інтерес обумовлений, в основному, політичними та ідеологічними чинниками: соціальні, політичні і економічні потрясіння світового масштабу призвели до небувалої міграції народів, їх переселення, розселення, зіткнення, і в результаті – до конфлікту культур. Відповідно, головною умовою ефективності іншомовного спілкування є взаєморозуміння, терпимість і пошана до культури партнерів по комунікації.

2. Професійна компетенція визначається нами як сукупність фахових знань, умінь і навичок, опанування спеціальних термінів, розуміння проблеми фахової діяльності, загальної культури спеціаліста, спосіб його професійного мислення. Адекватне уявлення студента про майбутню професію впливає на його ставлення до навчання. Чим більше він знає про професію, тим більш позитивним є його ставлення до навчання. Проблема професіоналізму, професійної компетенції пов'язана ще з одним соціально-психологічним феноменом – конкурентного здатністю спеціаліста.

Знання сьогодні є єдиним джерелом довготривалої стійкої конкурентної переваги, оскільки все інше випадає з рівняння конкуренції. Професіоналізація навчання головною метою висуває підготовку фахівця, здатного використовувати професійну та іноземну мову як інструмент професійної діяльності й професійного пізнання.

3. Стратегічна компетенція передбачає здатність використовувати вербальні та невербальні комунікативні стратегії для обміну інформацією, компенсувати нерозуміння, незнання мовного коду.

4. Соціальна компетенція передбачає бажання та готовність вступати у взаємодію, а також співпереживання й уміння орієнтуватися в ситуаціях соціального спілкування.

Успішне виконання комунікативних вправ стає результатом попередньої спільної роботи викладача зі студентами, якому безумовно передують не лише комунікативні та умовно-комунікативні вправи. Лише за умови поєднання з іншими підходами можливим стає формування комунікативної компетенції студентів.

Важливим фактором у виборі теми стає загальний рівень групи: іноді запропонована тема залишає студентів байдужими, тому необхідним є особиста зацікавленість щодо виконання тієї чи іншої вправи. Хоча теми обираються переважно професійного спрямування, однак їх поєднання із загальною тематикою у певній площині та наближення до щоденного спілкування сприяє розкриттю та розвитку комунікативного потенціалу студентів.

Студенти завжди з великим задоволенням хочуть спробувати зробити щось нове та цікаве, те що вони ще ніколи не робили. Запропоновані на заняттях викладачами вправи, які розвивають навички «живого» спілкування стають величезним поштовхом до їх самоосвіти та дають поштовх до оволодіння новими знаннями та вміннями на якісно новому рівні.

Слід значити, що вивчення таких дисциплін як «Анімаційно-ігрові технології дозвілля», «Організація анімаційної діяльності», «Соціально-культурне проектування», «Організація дозвілля у туризмі», «Індустрія дозвілля і розваг», «Рекреаційний менеджмент», «Іноземна мова за професійним спрямуванням» передбачає і засвоєння теоретичних знань і формування системи певних умінь і навичок у студентів.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок про те, що застосування на лекційних, семінарських і практичних заняттях таких активних методів навчання, як диспут, розгляд проблемних ситуацій, виконання різних форм

творчих завдань для самостійного виконання, інтерактивних ігор підвищує зацікавленість предметом і ефективність засвоєння знань. Використання ігрових методів сприяє активному спілкуванню, яке при цьому контролюється і ціле спрямовується викладачем.

Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Організація такого навчання передбачає спільне розв'язання проблем [8, с. 7].

Інтерактивні методи пов'язані з вибором стратегії, тактики та техніки взаємодії студентів, організацією їхньої спільної діяльності для досягнення дидактичних завдань. Доведено, що за умов запровадження інтерактивного навчання у студентів розвивається бажання до творчої, продуктивної діяльності; відпрацьовуються моделі поведінки, необхідні для успішної професійної діяльності.

При викладанні вище названих дисциплін на початковому етапі використовується інтерактивна роботу в парах: це спільне виконання вправ, перевірка домашніх завдань, словникові диктанти, складання вправ, підготовлення питань до інших пар та ін.

Робота в малих групах вимагає особливого підготовлення як викладача, так і студентів. Робота в групах відбувається у 2 етапи:

1. ознайомлення студентів з темою заняття, метою завдання та технологією його виконання;
2. виконання вдома загальних підготовчих завдань:

У процесі викладання педагог знаходиться у постійному пошуку найбільш ефективних методів. У практиці викладання дисциплін «Анімаційно-ігрові технології дозвілля», «Організація анімаційної діяльності», «Соціально-культурне проектування», «Організація дозвілля у туризмі» важливе місце займає метод навчальної гри. Цей метод допомагає не лише зацікавити студентів, але й моделювати найрізноманітніші професійні ситуації, стає ефективним «комунікативним тренажером» та створює сприятливий психологічний клімат на заняттях.

Також використовується і такий потужний навчальний метод, як колективні ігрові ситуації. Вони не тільки сприяють вдосконаленню комунікативних навичок, але й сприяють розвитку пам'яті, критичного мислення та покращують емоційний клімат у студентському колективі. У ході гри виникає можливість легкого та комфортного переходу до комунікативної діяльності. Таким чином потреба у реальному професійному спілкуванні у певному форматі задовольняється заняттях, де викладач моделює та допомагає прожити студентам ситуації, наближені до професійного життя.

Ігрові методи в системі навчання виступають способом самостійного використання сформованих професійних комунікативних умінь. Навчальні ігрові методи багатопланові, і кожен з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певних навичок. З огляду на це виокремлюють ігри-вправи (виконання кросвордів, ребусів, лінгвістичні естафети тощо), ігрові дискусії, рольові та ділові навчальні ігри. У діловій грі моделюється контекст майбутньої професійної діяльності студентів, характеризується обов'язковою реалізацією соціальних відносин, наприклад, керівника та підлеглого, представників різних фірм та ін.

Необхідною умовою гри є проблемна ситуація, проблемне завдання. За такої умови ділова гра сприятиме розвитку теоретичного та практичного мислення (здатності аналізувати складні ситуації спілкування, вирішувати професійні завдання). Тоді буде досягнута основна мета інтерактивного навчання – породження знань та формування мовленнєвих умінь і навичок у спільній діяльності й діалогічному спілкуванні учасників гри.

Однією із технологій інтерактивного навчання є дискусія, що передбачає активну участь в обговоренні спірного питання усіх студентів. Дискусія розглядається нами в двох аспектах: як основний метод інтерактивного навчання, що запроваджується у вищій школі та як допоміжний метод щодо організації навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Психолого-педагогічні положення дозволяють сформулювати певні освітні вимоги, які мають реалізувати інтерактивні методи. По-перше, навчання мовлення має здійснюватися в контексті реальної комунікації студентів один з одним. По-друге, навчання мовленнєвої діяльності повинно бути організовано як невід'ємна частина іншої (у нашому випадку професійної чи науково-навчальної) діяльності. По-третє, розвиток мовлення має відбуватися в умовах розв'язання комунікативних проблемних завдань.

Таким чином, визначальним фактором мовленнєвого мислення є проблемна комунікативна ситуація, яка є основою для інтерактивних методів. Мірою того, як людина усвідомлює ситуацію, з'ясовує дані в ній умови, ситуація перетворюється на завдання, яке спонукає до пошуків шляхів з'ясування невідомого через розкриття зв'язків з тим, що відоме, дане в комунікативній умові. Тому інтерактивні методи навчання професійного мовлення мають ґрунтуватися на вирішенні комунікативних завдань і сприяти інтелектуально-мовленнєвої активності студентів [12, с. 230].

Найбільш повно реалізувати навчання студентів в групі дозволяє сукупність таких умов: спільна мета; індивідуальна відповідальність і рівні можливості успіху; взаємозалежність членів групи; спільна навчально-пізнавальна та творча діяльність студентів у групі; внесок кожного студента у розв'язання навчального завдання; загальна оцінка роботи групи, що включає оцінювання способу діяльності та результату роботи.

А оскільки специфіка комунікативного підходу полягає у тому, що оволодіння засобами спілкування відбувається у процесі самого спілкування, навчальна діяльність під час викладання вище названих дисциплін спрямована на вирішення конкретних комунікативних завдань, значно підвищує мотивацію студентів у процесі оволодіння професійним навичками і уміннями.

Отже, інтерактивні методи навчання професійному мовленню мають стати пріоритетними у вищих навчальних закладах, тому що сприяють формуванню пізнавальної активності студентів, дають їм можливість реалізувати природне прагнення людини до спілкування, співробітни-

цтва та взаємодопомоги; перетворюють студентів в активних суб'єктів пізнання, що є основною метою особистісно-орієнтованої освіти у ВНЗ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Все вище сказане дозволило зробити наступні висновки:

· саме освіта закладає потенціал успіху у подальшій професійній діяльності фахівця, під час освітнього процесу формується комплекс необхідних знань і навичок, професійних установок, готовність до різних видів діяльності та до її рольової структури; отже, саме освіта визначає рівень розвитку комунікативних здібностей та навичок, коригує та формує індивідуальність або особистісні риси майбутнього фахівця.

· під комунікативною компетентністю студентів вищих навчальних закладів розуміється інтегральна якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності;

· структура комунікативної компетентності студента вищого навчального закладу культурно-мистецького профілю включає такі важливі компетенції: іншомовна комунікативна компетенція; професійна компетенція; стратегічна та соціальна компетенції.

· оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками щодо комунікативної компетентності та її розвиток сприяє особистому успіхові студента та дає змогу бути ефективно задіяним у багатьох соціально-культурних сферах та проектах;

· впровадження моделі інноваційної освіти сприятиме вирішенню проблеми професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів культури і мистецтв дозволить підготувати затребуваних ринком праці молодих фахівців, здатних надати свого інноваційного темпу соціально-економічному розвитку України. Слід зазначити, що дана стаття не вичерпує і не розкриває всіх аспектів зазначеної проблеми розвитку комунікативної компетентності студентів вузів культурно-мистецького профілю у процесі викладання фахових дисциплін, що потребує подальших досліджень та висвітленню отриманих результатів у подальших наукових публікаціях.

Список літератури:

1. Афанасьев В.Г. Функциональная неграмотность и профессиональная некомпетентность как факторы риска современной цивилизации / В.Г. Афанасьев – Л.: НИИ НОВ, 1992. – 60 с.
2. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н.М. Бібік // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під. заг. ред. О.В. Овчарук. – «К.І.С.», 2004. – С. 47–53.
3. Близнюк В.В. Людський капітал і ринок праці / В.В. Близнюк // Економічна теорія. – 2008. – № 2. – С. 75–89.
4. Бодалев А.А. Психология новой эры: компетентность или безпомощность / А.А. Бодалев – Режим доступу: http: // psy.1september.Ru/2001/47/45.htm
5. Ворошилов В.В. Проектирование в системе повышения квалификации работников образования (на материале деятельности Пермского областного ИПКРО) / В.В. Ворошилов – Пермь, 1999. – 56 с.
6. Ермоленко М.Н., Мижериков В.А. Введение в педагогическую профессию: Учебное пособие для студентов / В.А. Мижериков, М.Н. Ермоленко – М., 1999. – 288 с.
7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя – М.: Просвещение, 1991. – 219 с.
8. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / автори-укладачі: О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.П.Н., 2002. – 136 с.
9. Козак С.В. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського / С.В. Козак – О., 2001. – 20 с.
10. Левенець М.В. Моделювання культурологічної освіти у сучасних вищих навчальних закладах / М.В. Левенець // http: nbuv.gov.ua
11. Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий (под ред. Е.С. Кузьминой и В.Е. Семенова) / Е.С. Кузьминой, В.Е. Семенова – Л.: Лениздат, 1988. – С. 54.
12. Малиновська Г.В. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього економіста в процесі його професійної підготовки / Г.В. Малиновська // Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. – № 5. – 2002. – С. 108–117.
13. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество / А.М. Матюшкин. – М.: МОДЭК, 2003. – 720 с.
14. Семиченко В.А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): Дис. ... д-ра психол. наук / В.А. Семиченко – К., 1992. – 432 с.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов – М.: Русский язык, 1984. – 798 с.
16. Словник української мови: в 10 т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – 1624 с.
17. Сура Н.А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно орієнтованого спілкування / Сура Н.А. // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. – 2003. – № 4(60). – С. 190–192.
18. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие). – М.: Слово / Slovo, 2000. – 264 с.
19. Чошонов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Методическое пособие / М.А. Чошонов – М.: Народное образование, 1996 – 160 с.
20. Чепелєва Н.В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – 605 с.

Калинина Л.А., Орлова Е.В.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ СФЕРЫ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы научных трактовок понятия коммуникативная компетентность; анализируются основные внутренние и внешние факторы влияния на формирование коммуникативной компетентности будущих специалистов культурно-досуговой сферы и педагогические условия, необходимы для коммуникативной организации учебного процесса в высших учебных заведениях культуры и искусства.
Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативный, формирование, язык, общение, функции, культура, культурно-досуговая сфера.

Kalinina L.A., Olena O.V.
Separate Subdivision «Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF CULTURAL-AND-LEISURE ACTIVITIES

Summary
The article deals with the problems of scientific approaches of the notion «communicative competence»; principal inner and outer factors influencing the formation of communicative competence of future specialists of cultural-and-leisure activities are analyzed. Pedagogical conditions those are necessary for communicative organization of the academic process in the universities of culture and arts are considered.
Keywords: competence, ability, communicative formation, communication, functions, culture, cultural-and-leisure activities.

УДК 378.12

ТРАДИЦІЙНІ І НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ КАФЕДРИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Калінська О.П.
Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

В статті розкрито питання використання традиційних і нетрадиційних форм організації методичної роботи кафедри як однієї з умов розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін в освітньому закладі. Розглянуто важливість цих форм та їх вплив на підвищення та вдосконалення педагогічного професіоналізму викладачів сучасних освітніх закладів з метою покращення якості освітнього процесу. Досліджено та визначено, що поєднання традиційних і нетрадиційних форм організаці методичної роботи кафедри допомагає досягти викладачеві досить високого рівня своєї майстерності, від якого залежить якість підготовки фахівців в освітньому закладі.
Ключові слова: педагогічна майстерність, освітній заклад, викладач економічних дисциплін, методична робота, традиційні і нетрадиційні форми методичної роботи.

Актуальність дослідження. Для розвитку педагогічної майстерності викладачів, зокрема, економічних дисциплін, важливе значення має організація систематичної методичної роботи на кафедрі. Адже, як зауважує С. Вишнякова, методична робота в навчальному закладі – це планована діяльність викладачів і співробітників, спрямована на освоєння та вдосконалення існуючих, а також розробку і впровадження нових принципів, форм і методів ефективної організації навчального процесу. Методична робота спрямована на вироблення

оптимальних методів досягнення нової якості навчально-виховного процесу [1].

Загальновідомо, що успіх вирішення завдань, що постають перед сучасним вищим навчальним закладом, залежать від того, які форми і методи методичної роботи використовуються на кафедрі з метою сприяння виявленню та розкриттю професійної компетентності, творчості та педагогічної майстерності викладацького колективу кафедри.

Як зазначає Н. Ничкало, методична робота є однією з найважливіших умов розвитку педагогічної майстерності викладача [5, с. 26].

Постановка проблеми. Тому, як наукова проблема, постає питання використання традиційних і нетрадиційних форм організації методичної роботи кафедри як однієї з умов розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін в освітньому закладі.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема організації методичної роботи як однієї з умов розвитку педагогічної майстерності завжди перебувала в полі зору багатьох дослідників. Методична робота, зокрема форми її організації, стала серйозним предметом дослідження ще в кінці 90-х років XX століття. Варто згадати праці І. Зязюна, В. Пікельної, Н. Кравцова, А. Демінцева, К. Бурова, Р. Гришиної, О. Тодчук, О. Лавриненка, М. Солдатенка, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна, І. Жерносєка, Н. Ничкало, Л. Сушенцевої, С. Вітвицької.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте аналіз літератури та наявних досліджень з проблематики використання традиційних і нетрадиційних форм організації методичної роботи кафедри як однієї з умов розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін в освітньому закладі засвідчує, що на сьогодні не існує чітких правил використання чи пошуку та запровадження ефективних шляхів удосконалення форм та методів методичної роботи з метою сприяння виявленню та розкриттю професійної компетентності, творчості та педагогічної майстерності викладацького колективу кафедри.

Мета статті. Ми поставили перед собою завдання розкрити питання використання традиційних і нетрадиційних форм організації методичної роботи кафедри як однієї з умов розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін в освітньому закладі. Дослідити та визначити, що поєднання традиційних і нетрадиційних форм організації методичної роботи допомагає досягти викладачеві досить високого рівня своєї майстерності.

Виклад основного матеріалу. Феномен методичної роботи пройшов в своєму розвитку досить тривалий шлях, поступово розширюючи і нарощуючи свій зміст. Головним завданням методичної роботи кафедри освітнього закладу є надання вагомої допомоги у процесі формування професійної компетентності викладача та підвищення рівня його педагогічної майстерності. Комплекс методичних знань, які педагог отримує під час участі у методичній роботі кафедри складається із засвоєних викладачем відомостей про принципи, зміст, методи, форми та засоби організації навчально-виховного процесу й навчання студентів. Отже, вони мають базуватися на міцних знаннях. Тож ґрунтовна фахова та методична підготовка викладача – основа його успішної професійної діяльності та її результативності.

В педагогічній енциклопедії методична робота визначається як «систематична колективна та індивідуальна діяльність педагогічних кадрів, спрямована на підвищення їх науково-теоретичного, загальнокультурного рівня, психолого-педагогічної підготовки і професійної майстерності» [6, с. 256].

Тому, метою методичної роботи кафедри є, головним чином, супровід та підвищення якості освітнього процесу за допомогою узгодження і вдосконалення єдиного методичного завдання в освітній установі в цілому і методичних задумів кожного викладача. Основними завданнями методичної роботи, на думку більшості авторів, є такі: вивчення та впровадження передового педагогічного досвіду; ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічної науки з метою підвищення наукового рівня; підвищення педагогічної майстерності; оволодіння новими методами навчання і виховання; систематичне вивчення і аналіз навчальних програм.

Форми організації методичної роботи кафедри розробляються на навчальний рік за результатом попередньої діяльності науково-педагогічного колективу та на основі аналізу підсумків діагностичного вивчення рівня педагогічної майстерності викладачів. Основним змістом методичної роботи на кафедрі є: вивчення і використання у навчальному процесі нових педагогічних технологій, передового досвіду навчання та виховання, аналіз результатів цієї роботи; розробка пропозицій та рекомендацій з поліпшення викладання окремих навчальних дисциплін; організація наставництва, надання допомоги молодим викладачам у підготовці і проведенні занять, організація взаємовідвідування занять, відкритих занять та їх обговорення; організація та проведення конкурсів, олімпіад, позанавчальних виховних заходів тощо.

Основна методична робота викладачів кафедри організовується в межах колективних, групових та індивідуальній формах.

Серед групових форм методичної роботи найбільш поширеними є: методичні предметні (або циклові) комісії; теоретичні семінари; семінари-практикуми; школи передового досвіду; школи педагогічної майстерності; інструктивно-методичні наради для певної категорії викладачів; творчі (проблемні) групи; залучення викладачів кафедри до розробки актуальної проблеми; спільне вивчення колективом кафедри програм, підручників, методичних посібників, психолого-педагогічних вимог до занять; вивчення актуальних питань педагогіки і методики навчання та ін.

До індивідуальних форм методичної роботи відносять: відкриті заняття та взаємовідвідування; самоосвіту викладачів; звіти викладачів, індивідуальну роботу завідувача кафедри з окремими викладачами зокрема, з тими, хто реально потребує допомоги; наставництво; індивідуальне направлення членів педагогічного колективу на стажування або курси (факультети, інститути) підвищення кваліфікації. Адже розвиток педагогічної майстерності можливий тільки на основі порівняння власного досвіду з колективним. Ви-

кладач отримує можливість оцінити свої позиції очима колег, усвідомити переваги і недоліки свого досвіду, збагатити або перебудувати напрямки і методи роботи що сприяє формуванню його професійної компетентності та підвищенню педагогічної майстерності. Адже система методичної роботи на кафедрі є реальною школою підвищення кваліфікації і розвитку педагогічної майстерності викладачів.

Отже, як зазначає Н. Кузьміна, методична робота – це спеціальний комплекс практичних заходів, що базується на досягненнях науки і передового педагогічного досвіду та спрямований на всебічне підвищення компетентності і педагогічної майстерності кожного викладача [3, с. 90]. Зазначимо, що на теперішній час поняття «методична роботи» збагачується. Зокрема, на думку С. Молчанова, методична робота – це складова частина професійно-педагогічної та управлінської діяльності, в рамках якої створюються теоретично-етичні продукти (розробки, конспекти тощо), що забезпечують педагогічні дії [4, с. 14].

Кожна із форм методичної роботи має свою специфіку, але мета їх функціонування – єдина, тому ми вважали за доцільне розкрити їх особливості.

Серед традиційних форм методичної роботи були визнані конференції, які в залежності від завдань і змісту були поділені на: тематичні (інколи теоретичні); технічні; науково-практичні. Як зауважувала В. Пікельна, на них вирішувались «питання навчально-методичної і виховної роботи, укріплення навчально-матеріальної бази і зв'язку з підприємствами» [7, с. 34]. Основною перевагою науково-практичних конференцій, які проводяться в умовах вищих навчальних закладів є те, що вони слугують ефективним джерелом інформації про передовий педагогічний і виробничий досвід. Учені і практики давали конференціям досить високу оцінку.

Також серед традиційних групових форм методичної роботи найбільш розповсюдженими залишаються методичні предметні (циклові) комісії педагогів. У вищих навчальних закладах методичні комісії створюються, як правило, за блоком навчальних предметів. В межах діяльності методичних комісій передбачаються різні форми методичної роботи.

Аналізуючи діяльність методичних комісій Л. Сушенцева наголошує, що методичні предметні (циклові) комісії є не тільки найбільш розповсюдженою формою методичної роботи в навчальних закладах, але й найбільш доцільною і результативною формою методичної роботи щодо вдосконалення навчально-виховного процесу і оперативного вирішення (у випадку необхідності) поточних методичних проблем [8, с. 81]. Як зауважує науковець, діяльність проблемних семінарів доцільно організовувати за умов існування конкретних методичних запитів педагогів для надання «адресної» допомоги окремим викладачам, або за умов запровадження інноваційних технологій, коли виникає необхідність випереджаючого оволодіння певними прийомами та методами [8, с. 83].

Досить поширеною є така форма методичної роботи, як постійно діючий методичний семінар, на якому досвідчені викладачі розкривають власні методики проведення занять з окремих тем тих чи інших навчальних дисциплін. Але необхідно наголосити, що не у всіх вищих навчальних закладах функціонує семінар педагогічних знань, як відносно нова інноваційна форма методичної роботи. Практика доводить, що більшість із відомих форм методичної роботи залишаються досить ефективними при оновленому їх змісті.

Також серед найбільш поширених форм методичної роботи (в різних її ланках) залишаються відкриті заняття та взаємовідвідування. Відкриті заняття і взаємовідвідування – це форми методичної роботи, яка добре зарекомендували себе і довели свою результативність. На відкритому занятті є можливість демонструвати ефективне застосування різних методів навчання і виховання, знайомити колег з інноваційними технологіями, раціональними прийомами проведення різних елементів заняття. На нашу думку, специфіка проведення відкритих занять та взаємовідвідування полягає в тому, що дозволяє показати високу педагогічну майстерність і одночасно навчити інших педагогів проводити і здійснювати самоаналіз заняття. Мета відвідування – це і обмін досвідом і, що більш важливо, допомога більш досвідчених менш досвідченим.

Важливою ознакою педагогічної майстерності є також готовність викладача до постійного особистісного самовдосконалення. Саме такий педагог буде цікавим як особистість для своїх студентів. Викладач, який спрямований до самовдосконалення, розвиває в собі такі позитивні риси та якості, як доброзичливість, оптимізм, урівноваженість, оригінальність, дотепність та ін. [2]. Отже, зміст самоосвіти повинен забезпечувати: пошук і запровадження ефективних шляхів удосконалення освітнього процесу; підвищення якості своєї професійної підготовки.

Враховуючи мету статті, ми не розглядаємо зміст та особливості такої індивідуальної форми, як стажування, але наголошуємо, що воно було і залишається досить важливою формою індивідуальної методичної роботи. Стажування, як правило, здійснюється за межами начального закладу.

Як показує вивчення досвіду організації методичної роботи на деяких кафедрах знижена увага до методичної роботи і використовуються, як правило, всього дві форми: методичні семінари та науково-методичні конференції.

Таким чином, дослідження традиційних форм методичної роботи показало переваги, які їм притаманні: досконалий зміст методичної роботи незалежно від її форми є умовою розвитку педагогічної майстерності викладачів.

Проте багато дослідників доводять, що традиційні форми методичної роботи досить тривалий час були малоефективними, оскільки зміст роботи не оновлювався, вимоги до змісту методичної роботи були невисокими.

Також варто зауважити, що найбільш суттєвою особливістю сучасної ситуації в системі освіти є співіснування двох стратегій організації навчання: традиційної та інноваційної. Інноваційне навчання трактується як орієнтоване на створення готовності особистості до швидких змін в суспільстві, готовності до невизначеного майбутнього за рахунок розвитку здібностей до творчості, до різноманітних форм мислення, а також здатності до співпраці з іншими людьми.

Так О. Топузов пояснює освітні інновації як потужний ресурс модернізації і розвитку системи освіти, «це готові до впровадження й застосування в педагогічній практиці науково й експериментально обґрунтовані освітні інноваційні розробки, які через якісні зміни в освітній діяльності призводять до підвищення її ефективності, до здобуття кількісно і якісно нових освітніх результатів». Педагогічну інновацію дослідник вбачає в педагогічній ідеї, «втіленій в певній інноваційній педагогічній розробці (дидактичній або виховній системі, технології методиці, засобах навчання тощо)» [10]. Інноваційна методична діяльність, в кінцевому рахунку, сприяє підвищенню якості освітнього процесу, рівня освіченості і вихованості суб'єктів навчально-виховного процесу.

Науковець О. Тодчук вважає, що запровадження в практику роботи таких нетрадиційних форм методичної роботи, як: методичні «фестивалі», «ринги», «мости»; уроки-панорами; методичні діалоги; «круглі столи», аукціони педагогічних ідей та інших визнано досить ефективним [9, с. 4].

Отже, у практиці методичної роботи рекомендуємо використовувати «методичні фестивалі», метою яких є обмін досвідом роботи, презентація інноваційних технологій тощо. На «фестивалі» може працювати кругова панорама «методичних знахідок» та ідей. Викладачі ознайомлюються з нетрадиційними підходами до організації та проведення виховних заходів, вивчають кращий педагогічний досвід виховання студентів.

Також викликає позитивне ставлення ідея щодо поєднання традиційних форм з дозвіллям. На таких заходах педагоги не тільки можуть проявити свою ерудицію, критичне мислення, креативність, фантазію, а й добре відпочити.

Разом з цим, звертаємо увагу на те, що серед нетрадиційних форм більш мобільними визнані групові форми, оскільки вони сприяють довірливому спілкуванні педагогів, певній професійній сміливості, розкутості, зацікавленості.

Отже, використання нетрадиційних форм методичної роботи показало більш високу результативність у розробці навчально-програмної документації; запровадженні інтенсивних технологій навчання; діяльності творчих груп, які випереджено вивчають інноваційні технології, розробляють інструкції, рекомендації, демонструють інтенсивні методи та прийоми в освітньому процесі тощо. Також, досліджуючи традиційні та нетрадиційні форми проведення методичної роботи кафедри для розвитку педагогічної майстерності, науковці підкреслюють значення усіх технологій, форм та методів методичного навчання, адже лише таким шляхом можна досягнути освітньої мети в поєднанні з виконанням досконалої роботи кафедри над розвитком педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін.

Тому у межах завдань теми дослідження нами було сформовано групу викладачів-експертів. До складу групи експертів було залучено 23 викладачі (3 доктори педагогічних наук, 8 кандидатів економічних наук, 7 кандидатів педагогічних наук, 2 кандидати психологічних наук, 3 старших викладачі, які мають стаж науково-педагогічної роботи більше десяти років). Експертам було запропоновано проранжувати за рівнем значимості для розвитку педагогічної майстерності різні форми та методи методичної роботи. На перше місце в колонці «Ранг» необхідно було поставити за рівнем значимості такі форми і методи, що впливають на розвиток педагогічної майстерності викладача в системі методичної роботи кафедри.

Отже, аналіз ранжування виявив, що більшість викладачів серед форм і методів, які впливають на розвиток педагогічної майстерності викладача в системі методичної роботи кафедри надала тренінгам, відвівши такій формі перший ранг (106 балів). На другому місці знаходиться схожа форма методичної роботи – коучинг (118 балів), на третьому місці – ділові ігри (153 бали), четверте місце зайняв метод використання маніпулятивних технологій (156 балів), на п'ятому місці – особистісне самовдосконалення, самоосвіта (159 балів). Посередню оцінку отримали творчі (проблемні) групи (173 бали), школи педагогічної майстерності (186 балів), та технології розвитку критичного мислення (191 бал), відповідно зайнявши шосте, сьоме та восьме місця. Це зумовлено тим, що стан розвитку педагогічної майстерності викладача у вищому навчальному закладі знаходиться на досить низькому рівні та відсутні в багатьох вищих освітніх закладах школи педагогічної майстерності, а також в методичній роботі кафедри з викладачами не проводиться гурткова чи творча робота щодо вирішення психолого-педагогічних проблем. Що ж до технологій критичного мислення, то можна пояснити, що середню позицію такі технологій зайняли тому, що це відносно нова форма і вона лиш почала вводитися в методичну роботу і то не на всіх кафедрах, тому й пояснюється така кількість балів та низький ранг.

Також ми можемо зробити припущення думки, що до цих форм навчання інтерес виникає здебільшого у зв'язку із запровадженням їх в методичну роботу кафедри, оскільки бажаючих використати їх на практиці насправді обмаль.

Дев'яту сходинку рангу викладачі відвели наставництву (196 балів), що теж підтверджує той факт, що така форма методичної роботи для розвитку педагогічної майстерності є не зовсім популярною, хоч, за твердженням науковців, є досить дієвою. На десяту та одинадцяту сходинку рангу, як не дивно, потрапили широко використовувані форми методичної роботи такі як відкриті заняття (202 бали) та взаємовідвідування (206 балів). Низьке ранжування цих форм говорить про те, що отримані теоретичні знання навіть у професійного майстра, що проводить відкрите заняття, матимуть низький рівень продуктивності без власного застосування цих знань на практиці.

Як бачимо, викладачі не зовсім позитивно відзначили частину чинників, які, на їх думку, можуть впливати на розвиток педагогічної майстерності. Так, за результатами ранжування на останньому місці виявилися доповіді на методичних семінарах (212 балів), курси (221 бал), підвищення кваліфікації (236 балів), та стажування (238 балів). Такі форми методичної роботи для розвитку педагогічної майстерності як доповіді на методичних семінарах, курси, підвищення кваліфікації та стажування знайшли найменшу кількість прихильників тому що за результатами методичної роботи кафедр вони є популярними та, як з'ясувалося, не зовсім дієвими. Ще можна

стверджувати, проаналізувавши роботу економічних кафедр вищих освітніх закладів, що ці форми проводяться лиш для того, щоб були відповідні записи в кафедральній документації, тобто – для звітування, без позитивної та результативної їх якості проведення на вплив розвитку педагогічної майстерності викладачів кафедр.

Отже, було встановлено, що викладачі порізному ставляться до методичної роботи кафедри для розвитку їх педагогічної майстерності, а також по-різному визначають фактори (методи та засоби) що впливають на цей розвиток. Це, на нашу думку, дало можливість стверджувати: для того, щоб викладачі більш ефективно могли оцінити запропоновані методичні засади розвитку педагогічної майстерності, вони повинні мати певний рівень знань щодо засобів та методів, а також вміти визначати і створювати відповідні психолого-педагогічні умови щодо розвитку педагогічної майстерності. З огляду на це, ми вважали доцільним акцентувати увагу на необхідності надання методичної допомоги викладачам економічних дисциплін (мобільний workshop «Розвиток педагогічної майстерності», проведення тренінгів, коучингів, шкіл педагогічної майстерності, використання маніпулятивних методик та технологій, робота з наставниками тощо).

Варто ще окремо зазначити, що зниження статусу інституту наставництва негативно впливає на результати методичної роботи. Залишається визнаним положення: самоосвіта викладачів є об'єктивною передумовою їх успішної діяльності у всіх інших формах методичної роботи.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, дослідження нами традиційних та нетрадиційних форм та методів організації методичної роботи кафедри дозволило нам виявити, що досить важливим фактором, який позитивно впливає на результативність системи методичної роботи в освітньому закладі і вважається провідним – є система управління методичною роботою (її принципи, зміст, управлінські органи, функції, діагностичні методики, за якими оцінюється рівень підвищення кваліфікації педагогів та їх педагогічної майстерності зокрема), оскільки проблема управління системою методичної роботи досить складна.

Методична робота в сучасних вищих навчальних закладах має передбачати, окрім основних, такі напрями як поглиблення філософсько-педагогічних знань, освоєння методики та принципів активізації навчальної діяльності, систематичне інформування про нові методичні рекомендації, упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду. З огляду на це необхідно урізноманітнювати форми роботи, адже в удосконаленні вже відомих методів і засобів навчання та опанування новими творчі пошуки та інноваційні методи поширюються на якість всієї системи методичної роботи.

Успішне вирішення цього завдання, на нашу думку, залежало від урахування визначених нами переваг традиційних та нетрадиційних форм методичної роботи, а також від готовності організаторів методичної роботи до запровадження її нової моделі в сучасну педагогічну практику викладача економічних дисциплін у вищому навчальному закладі.

Подальші наукові дослідження плануємо спрямувати на розробити модель розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін у вищому навчальному закладі з урахуванням системи управління методичною роботою в освітньому закладі.

Список літератури:

1. Вишнякова С. М. Профессиональное образование. Словарь: Ключевые понятия, термины. Актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – М.: Новь, 1999. – 537 с. – Режим доступу: https://www.psyoffice.ru/6–1057-metodicheskaja-rabota.htm – Назва з екрану.
2. Гобод І. Ю. Психологічна культура, як умова формування професійної майстерності у майбутніх педагогів / І. Ю. Гобод / Проблеми загальної та педагогічної психології 2009. Том 11, частина 4. Збірник наукових праць проблеми загальної та педагогічної психології / за редакцією С. Д. Максименка / К., – 2010. – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/539/94/. – Назва з екрану.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
4. Молчанов С. Г. Профессиональная компетентность в системах аттестации, управления, повышения квалификации и профессиональной деятельности / С. Г. Молчанов // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров: межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 1. – Челябинск: Изд-во ИИУМЦ «Образование», 2001. – 122 с.
5. Ничкало Н. Г. Українська наукова школа педагогічна майстерності – скарбниця сьогодення і майбутнього / Н. Г. Ничкало // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – К.: 2014. – № 3(54): Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології, Т. 1. – 380 с. – С. 22–29.
6. Педагогическая энциклопедия. Т. 2. – Л.: Сов. энциклопедия, 1968. – 604 с.
7. Пикельная В. С. Методические рекомендации по организации методической работы заместителя директора по учебно-производственной работе среднего профтехучилища / В. С. Пикельная / – М.: Высшая школа, 1977. – 49 с.
8. Сушенцева Л. Л. Управління системою методичної роботи в сучасному професійно-технічному училищі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сушенцева Лілія Леонідівна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Кривий Ріг, 1999. – 226 с.
9. Тодчук О. Форми проведення методичної роботи / О. Тодчук // Директор школи. – 1997. – № 7. – С. 4.
10. Топузов О. М. Педагогічні інноваціїї: від теорії до практики / О. М. Топузов / – Режим доступу: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/716/ – Назва з екрану.

Калинская О.П.
Институт предпринимательства и перспективных технологий
Национального университета «Львовская политехника»

ТРАДИЦИОННЫЕ И НЕТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ КАФЕДРЫ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация
В статье раскрыты вопросы использования традиционных и нетрадиционных форм организации методической работы кафедры как одного из условий развития педагогического мастерства преподавателя экономических дисциплин в образовательном учреждении. Рассмотрено важность этих форм и их влияние на повышение и совершенствование педагогического профессионализма преподавателей современных образовательных учреждений с целью улучшения качества образовательного процесса. Исследовано и определено, что сочетание традиционных и нетрадиционных форм организации методической работы кафедры помогает достичь преподавателю достаточно высокого уровня своего мастерства, от которого зависит качество подготовки специалистов в образовательном учреждении.
Ключевые слова: педагогическое мастерство, образовательное учреждение, преподаватель экономических дисциплин, методическая работа, традиционные и нетрадиционные формы организации методической работы.

Kalinska O.P.
Educational and Research Institute of Business and Advanced Technologies
Lviv Polytechnic National University

TRADITIONAL AND NON-TRADITIONAL FORMS OF ORGANIZATION OF METHODICAL WORK OF THE DEPARTMENT AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL MASTERY OF THE LECTURER OF ECONOMIC DISCIPLINES IN UNIVERSITY

Summary
The article deals with the use of traditional and non-traditional forms of organizing the methodical work of the department as one of the conditions for the development of pedagogical skills of a teacher of economic disciplines in an educational institution. The importance of these forms and their influence on increasing and improving of the pedagogical professionalism of teachers of modern educational institutions in order to improve the quality of the educational process was considered. It has been researched and determined that the combination of traditional and non-traditional forms of organization of methodical work of the department helps lecturer to reach the a high level of skills, which provide the quality of training of specialists in an educational institution.
Keywords: pedagogical skill, educational institution, lecturer of economic disciplines, methodical work, traditional and non-traditional forms of methodical work.

УДК 373.2.011.3–051:005.963

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНИ

Карнаухова А.В.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлюються проблеми цінностей та їх класифікація в психолого-педагогічних аспектах. Проаналізовано суть базових цінностей у дошкільному віці та охарактеризовано результати професійної підготовки майбутніх дошкільних педагогів до формування базових цінностей дитини.
Ключові слова: ціннісні орієнтації, базові цінності, особистість, діти дошкільного віку, студенти.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вирішення проблеми формування ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку в складних і неоднозначних умовах соціуму, адже розвиток цивілізаційних процесів XXI століття зумовлює тенденції до інтенсивної інформатизації суспільства, комп'ютеризації дозвілля та розвитку розважального телебачення. За таких умов спостерігається зниження інтересу дітей, в тому числі дошкільного віку, до книги. Це ускладнює прилучення дітей до світу літератури, а через неї – до фундаментальних цінностей культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З педагогічних позицій проблему цінностей досліджували Ш. Амонашвілі, Н. Асташова, Б. Гершунский, Н. Дереклеєва, М. Казакіна, В. Караковський, Н. Нікандров, Л. Новікова, Н. Щуркова та ін. Проблема ціннісних орієнтацій особистості отримала відображення в роботах психологів І. Кона, О. Леонтьєва, А. Маслоу, А. Петровського, К. Роджерса, С. Рубінштейна та ін. У роботах І. Афанасьєвої, О. Дробницького, А. Здравомислова, В. Осовського, В. Тугаринова. В теорії навчання та авторських методиках проблема цінностей була розглянута Н. Дереклеєвою, І. Колесниковою, Б. Кругловим, Д. Леонтьєвим, К. Платоновим, Н. Щурковою та ін. Видатні представники педагогічної думки та письменники вказували на важливість виховання дітей і молоді засобами художнього слова, оскільки література як вид мистецтва покликана виховувати високі духовні цінності, почуття прекрасного, гуманізм, патріотизм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню проблеми вивчення цінностей приділяли увагу багато вчених XX ст. Цінність – це: моральна установка (У. Томас, Ф. Знанецький); людина, життя, краса, праця, спілкування, свобода, щастя, совість (Н. Щуркова); «піраміда потреб», елементи структури свідомості (А. Маслоу, Я. Щепаньський); система мотивів поведінки особистості (А. Петровський, С. Рубінштейн); складова свідомості (інтереси, переконання, світогляд) (О. Леонтьєв); любов, повага, доброта (А. Макаренко, В. Сухомлинський). У формуванні цінностей особистості неабияку роль відіграють різні види мистецтва.

Мета: здійснити теоретико-практичний аналіз професійної підготовки майбутніх дошкільних педагогів з метою визначення готовності до формування базових цінностей дітей дошкільного віку.

Завдання:
– проаналізувати поняття «цінності» з психолого-педагогічного аспекту;
– провести моніторинг розуміння сутності базових цінностей особистості студентів спеціальності «Дошкільна освіта».

Виклад основного матеріалу дослідження. За предметним змістом розрізняють соціальні, культурні, економічні, політичні, духовні, педагогічні цінності й т. д. Фахівці нараховують багато десятків, навіть сотні таких цінностей. Пов'язавши цінності з якостями особистості, Г. Олпорт нарахував 18000 таких рис. Однак, найбільш загальних базових цінностей, що становлять фундамент ціннісної свідомості людей і підсвідомо впливають на їхні вчинки в різних галузях життя, не так багато. Їхня кількість виявляється мінімальною, якщо співвідносити цінності з потребами людей: З. Фрейд обмежився двома, А. Маслоу – п'ятьма потребами-цінностями, Г. Мюррей сформував список із 28 цінностей, А. Кірякова виділила 6 провідних цінностей: життя, людина, пізнання, краса, праця, батьківщина [4].

На думку Н. Щуркової, система цінностей являє собою піраміду від найвищих цінностей, що відображають найширше узагальнення, до менш значущих. У класифікації вченої проглядаються найвищі цінності, що включають весь світ в його значущості для людини, і вибудовується в наступний ряд: людина, життя, краса, праця, пізнання, спілкування, гра, свобода, щастя, совість, рівність, справедливість, братерство [10, с. 6].

Є. Бондаревська виділяє цінності, що сприяють вихованню вільної особистості (громадянськість, почуття власної гідності, самоповага, самодисципліна, чесність, орієнтування в духовних цінностях життя); вихованню гуманної особистості (милосердя, доброта, здатність до співчуття, співпереживання, альтруїзм, терпимість, доброзичливість, скромність, готовність надавати допомогу близьким і далеким, прагнення до миру, добросусідства, розуміння цінності людського життя) [1].

На сьогодні існує декілька видів класифікації цінностей, які відрізняються між собою провідною характеристикою. Серед найбільш розповсюджених класифікацій можна назвати наступні:

– за функціональним значенням цінності поділяються на термінальні (цілі) та інструментальні (принципи та засоби досягнення мети) (М. Рокіч);

– за ступенем генералізації та присвоєння цінностей: ситуативні, стійкі, особистісні (усвідомлені смисли життя);

– цінності буття (Б-цінності) – істина, добро, справедливість, краса тощо;

– дефіцієнтні цінності (Д-цінності) – мир, спокій, безпека тощо (А. Маслоу);

– декларовані, реальні (Б. Братусь);

– духовні (освіта, наука, мистецтво); суспільно-політичні (свобода, рівність, справедливість); матеріальні (матеріальні блага) (В. Тугаринов);

– цінності життя (природні) – здоров'я, радість життя, спілкування тощо; і цінності культури (суспільні) – матеріальні, соціально-політичні, духовні (О. Дробницький);

– вітальні (здоров'я, безпека тощо); соціальні (статус, професія, сім'я); політичні (свобода слова, законність); моральні (добро, чесність, порядність); релігійні (віра); естетичні (краса, гармонія) (Б. Ерасов);

– ієрархічні рівні в системі цінностей: цінності абстрактні, цінності властивості і цінності – способи поведінки (С. Бубнова);

– цінності творчості, цінності переживання, цінності відношення (В. Франкл) [8].

Сутність феномена цінності в психології полягає, як вважає А. Маслоу, в тому, щоб допомогти людині виявити закладені в неї якості та створити сприятливі умови для самореалізації особистості через задоволення її потреб. А. Петровський, С. Рубінштейн відзначають, що в понятті «цінність» міститься елемент внутрішнього потягу і прагнення людини до того чи іншого виду діяльності. Цінність – невід'ємний компонент самої людини, що виконує в суспільстві якусь роль. У психіці людей цінність виникає разом з появою позитивної або негативної емоції, з'єднаної з конкретним знанням, що дозволяє зробити вибір варіантів поведінки або діяльності.

На думку вітчизняного психолога А. Максимова, цінності реалізуються через потреби людини, завдяки саме ціннісному відношенню «річ у собі» стає «річчю для нас». А. Леонтьєв, Е. Кузьмін трактують цінності як елементи структури свідомості особистості: інтереси, переконання. При цьому у визначеннях цінності присутня й інша сторона ціннісної орієнтації: якщо цінностями називають елементи соціального середовища. Цінності особистості – це не тільки виборче відображення матеріальних і духовних цінностей суспільства в свідомості індивіда, цінності можна розглядати як елементи або явища життя суспільства, аналізуючи їх з точки зору того соціального значення, яке їм надається суспільством в цілому або соціальною групою.

Ціннісні категорії добра, істини, милосердя, краси, любові вивчалися і філософами, оскільки вони сприяють формуванню моральних орієнтирів людини (В. Віндельбанд, О. Дробницкий, А. Здравомислов, І. Кант, Г. Ріккерт, В. Тугарінов та ін.). Об'єктом спеціального аналізу з боку філософії та інших суспільних наук цінність стає лише з другої половини XIX ст. І. Кант відносив поняття «цінність» до моралі, а неокантіанці В. Віндельбальд і Г. Ріккерт застосовували його до явищ культури. В етику і естетику це поняття ввів Р. Лотце, в соціологію – М. Вебер. І. Канту належить розробка поняття «цінність» у зв'язку з уявленнями про суще та належне. В. Франкл у своїх дослідженнях наголошував, що цінності відіграють роль сенсів людського життя і складають три основні класи смислових універсалій: цінності творчості (в тому числі і трудові), цінності переживання (передусім любові) і цінності взаємин.

Неоднозначність поняття «цінності» відзначають і вітчизняні філософи (О. Дробницкий, А. Здравомислов, В. Тугаринов та ін.). В. Тугаринов, В. Ядов підкреслюють, що виникнення цінності пов'язане, з одного боку, з предметами, явищами та їхніми властивостями, якостями особистості, здатними задовольнити потреби суспільства, людини, а з іншого – цінність виступає як судження, пов'язане з оцінкою існуючого предмета, явища, якості людини. Отже, цінність – це форма прояву певного роду відносин між суб'єктом і об'єктом – ціннісного ставлення та прояв гуманних якостей в їх спілкуванні [7].

О. Дробницкий відзначав, що засвоєння системи цінностей окремою особистістю становить необхідну основу соціалізації особистості і підтримки нормативного порядку в суспільстві. Разом з цим в структурі зрілої особистості цінності виконують функцію перспективних, стратегічних життєвих цілей і мотивів життєдіяльності, реалізація яких виражається у внеску особистості в культуру, створенні нових форм цінностей. Він приходить до висновку, що «...взаємодія особистості і суспільства виражається у взаємопереходах соціальних і особистісних цінностей», і що в процесі історичного розвитку суспільства складається система загальнолюдських цінностей [7].

Філософи робили спробу упорядкувати й описати систему цінностей. Головним є основа, за якою вони класифікуються. На основі узагальнення підходів до розгляду природи цінностей зарубіжними філософами, розроблено класифікацію, в якій джерелом цінностей є потреби людини: ідеальне буття (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), інтуїція, визначає сенс цінностей (О. Шпенглер та ін.) [2, с. 44].

Проаналізувавши сутнісні характеристики феномену «цінності» в філософській літературі, ми виявили, що цінності належать до сфери чуттєвого, вважаються свого роду емоційними установками, що сприяють орієнтації в досвіді людини. Своєю оригінальною внутрішньою силою цінності творять світ культури, є основою сенсу життя і призначення людини.

Провідні психологи XIX–XX ст., представники різноманітних наукових шкіл – зарубіжних (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фрейд та ін.), вітчизняних (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, А. Лурія, В. Мухіна та ін.) – особливе значення надають становленню особистості і її ціннісних компонентів в ранньому дитинстві та дошкільному періоді. Суть їх висновків полягає в наступному: процес становлення ядра особистості (системи переконань, ціннісних орієнтацій) може відбуватися не тільки свідомо, але й не свідомо; більше того, найбільш інтенсивний саме період дошкільного дитинства. Ось чому так важлива правильна організація морального виховання дитини з самого раннього віку. В іншому випадку не виключається ущербність розвитку, наслідки якого усунути надзвичайно важко [5].

Про розвиток морально-ціннісної складової в дошкільному віці буде свідчити не лише сформованість у дитини певних знань. Важливого значення набуває опанування нею вміннями

та навичками використання на практиці морально-етичних норм та правил.

Формування цінностей у дошкільників значно відрізняється від формування цінностей у дорослих та має ряд особливостей. Вагому роль у формуванні цінностей у дошкільників відіграє дорослий, який є не тільки прикладом для наслідування, у якого дитина копіює стиль поведінки, а й організатором виховного процесу. Ціннісні орієнтації дошкільника визначаються свідомо та підсвідомо, формуються в ході набуття особистісного досвіду. Більш ефективно здійснюється формування цінностей за умови створення змістовного, емоційно-позитивного та виховного середовища. Особливе значення для засвоєння цінностей має емоційне забарвлення.

Серед усіх засобів ефективним у формуванні цінностей дослідники визначають художню літературу. Художня література активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її емпатійність, емоційність, забезпечує розуміння та прийняття моральних норм як єдиних вірних варіантів поведінки. Художнє слово призводить до змін у емоційній сфері дитини, сприяє появі живого відгуку. У творах художньої літератури, через її героїв, яскраво постає ідеал національного виховання: здорова, розумна, духовна, гуманна, культурна, щаслива людина; вільна, оригінальна та неповторна особистість.

Становлення морально-ціннісної складової відіграє важливу роль у формуванні життєвої компетентності дошкільника і полягає в опануванні духовно-моральними нормами. Дитина поступово усвідомлює необхідність керуватися загальнолюдськими цінностями у власній поведінці та спілкуванні, стає здатною до гуманної поведінки у суспільстві, поводитися адекватно, доцільно і конструктивно. У результаті виявляється її спрямованість на те, що відбувається навколо, критично ставитись до дій оточуючих і власних, нести відповідальність за свої вчинки. Так, Т. Поніманська, вказувала на важливість формування людяності у дитини дошкільного віку в процесі формування її життєвої компетентності, підкреслювала значення самостійного регулювання поведінки людини на основі гуманістичних цінностей. Вона зазначала, що насправді моральною можна вважати не ту людину, яка знає, що чинить морально, а ту, яка не може діяти інакше, незважаючи на наявність винагороди за це [9].

Ціннісні орієнтації пропонують дитині вибір між добром і злом, яке вона вчиняє не в силу необхідності, а в силу свого особистісного розуміння цієї необхідності. Саме свобода вибору являється основою моральних ціннісних орієнтацій. Саме ціннісні орієнтації виступають регулятором поведінки дитини навіть тоді, коли за нею ніхто не слідкує. Ціннісні орієнтації визначаються свідомістю і підсвідомістю, формуються в ході набуття особистого досвіду. В сформованому стані вони представляють індивідуальну ієрархічну сукупність цінностей, які визначають направленість особистості і вибірковість її поведінки.

В освітній програмі «Бакалавр» студенти спеціальності «Дошкільна освіта» вивчають курс «Художня література». Програмою передбачено аудиторні (лекційні, семінарські) та самостійні години. На семінарських заняттях студенти аналізують освітні програми дошкільних навчальних закладів. Наприклад, визначають перелік творів з розділу «Літературна скринька» («Дитина», 2016). Програмою передбачено вивчення таких творів: художня література та українські казки «Колосок», «Лисичка-сестричка», «Лисичка та Журавель» (укр. нар. казки); «Дві кізочки», «Про двох цапків» (М. Коцюбинський); «Ледача подушка», «Осінь принесла золотисті стрічки», «Як синичка будить мене» (В. Сухомлинський); «Сльоза (різдвяна казка)» (М. Черемшина); «Квіти» (Є. Ярошинська); «Чорноморденький» (О. Іваненко); «Чому усміхався трамвай» (В. Довжик); «Олівець-малювець» (Н. Забіла); «Весняна казочка» (Г. Бєлєнька); «Казочка про зайчикову знахідку» (І. Андрусяк); «Десять робітників» (М. Коцюбинський); «Що найсмачніше?» (В. Сухомлинський); «Чого синичка повеселішала?» (Ю. Ярмиш); «Дивовижна дружба», «Весна у лісі» (О. Копиленко); «Подарунок Морської Свинки» (Л. Письменна) [6].

На практичних заняттях студенти отримують інше завдання: дібрати українські казки та твори художньої літератури, у яких би було відображено базові цінності особистості (доброта, слухняність, співчуття, допомога, милосердя, ввічливість, повага). Наприклад, «Батьківська наука» (співчуття, милосердя, повага), «Названий батько» (милосердя, добро, повага), «Батько та три сини» (повага, співчуття, добро), «Бабина дочка та дідова дочка» (повага, ввічливість, слухняність), та українські авторські казки «Сьома дочка» (доброта, повага, слухняність), «Про Чарівника» (ввічливість, доброта, повага), «Двоє мишенят» (допомога, співчуття), «Доброта» (доброта, допомога, співчуття) тощо.

Проаналізувавши результати практичної роботи студентів, ми визначили наступне: 35% студентів зробили добірку українських казок, однак не змогли виділити базові цінності. 45% студентів розуміють поняття «базові цінності» але поряд з українськими казками подали російські та інших народів світу; 20% студентів розуміють поняття «базові цінності» та підібрали українські казки і твори художньої літератури відповідно віку дітей. Ми висвітлили один аспект у роботі з майбутніми вихователями. У подальшому ми передбачаємо самостійне написання казок студентами за визначеними критеріями: невеликий обсяг тексту; доступність змісту, визначеність ідеї; простота зображення взаємин діючих осіб, динамізм у зображенні подій; предметність, цілісність казкових образів; точність, ясність, лаконічність, експресивність, виразність мови; захоплюючий сюжет; доступність відтворення тексту; наявність діалогів [3, с. 122].

Таким чином, у педагогіці цінності виступають як умова для формування моральних відносин між вихователем і вихованцями, як засіб розвитку інтелектуальної культури – думок, почуттів, переживань. Головна педагогічна функція цінності реалізується в її орієнтувальній, спрямовуючій ролі в життєдіяльності людини, яка виступає в якості «осі свідомості», саморегуляції її поведінки в сьогоденні і майбутньому. За основу психологічного механізму регуляції життєдіяльності, що базується на формуванні цінностей, вчені виділяють аксіологічні структури особис-

тості, що зв'язують внутрішній світ особистості і навколишню дійсність.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, у педагогіці цінності виступають складовою аксіологічного та цілеспрямованого процесу формування моральних взаємовідносин дітей при їх самореалізації в різних видах діяльності. В системі психологічних знань цінності виступають одним їх головних мотивів поведінки особистості, свідомого ставлення до оточуючих, моральними категоріями, що позначають психологічні характеристики людини. В подальшому наша робота полягає у розробці інтерактивних технологій у підготовці майбутніх дошкільних педагогів до формування базових цінностей дітей дошкільного віку.

Список літератури:

1. Дерманова И. Б. Диагностика эмоционально-нравственного развития / И. Б. Дерманова. – СПб.: Речь, 2002. – С. 45–89.
2. Зинченко В. П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргулов. – М.: Тривола, 1998. – 304 с.
3. Карнаухова А. В. Формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих засобами української казки: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / А. В. Карнаухова. – Київ, 2016. – 240 с.
4. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей: монография / А. В. Кирьякова. – М., 1996. – 188 с.
5. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анцыферова // Психология личности в трудах отечественных психологов. – М., – 2000. – С. 207–213.
6. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / Наук. керів. В. О. Огнев'юк – К.: Київ. ун-т ім.Б. Грінченка, 2016. – 304 с.
7. Михальцова Л. Ф. Феномен понятия «ценность» и его генезис в психолого-педагогических исследованиях / Л. Ф. Михальцова // Педагогическое образование и наука: Научно-методический журнал. – 2009. – № 5. – С. 30–37.
8. Москаленко О. В. Сучасні концепції ціннісно-смислової сфери особистості // О. В. Москаленко. – Вісник НТУУ – КПІ. – Вип. 2. – 2010. – С. 41–43.
9. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників: Навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К.: Вища школа, 2011. – 111 с.
10. Прокофєва М. Ю. Інтеграція педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / М. Ю. Прокофєва. – Одеса, 2008. – 21 с.

Карнаухова А.В.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ДОШКОЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ ДО ФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ РЕБЕНКА

Аннотация
В статье освещаются проблемы ценностей, их классификация в психолого-педагогических аспектах. Проанализировано суть базовых ценностей в дошкольном возрасте и охарактеризовано результаты профессиональной подготовки будущих дошкольных педагогов к формированию базовых ценностей ребенка.
Ключевые слова: ценностные ориентации, базовые ценности, личность, дети дошкольного возраста, студенты.

Karnaukhova A.V.
Pedagogical Institute
Kiev University Boris Grinchenko

VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS FOR THE FORMATION OF CHILDREN BASIC VALUES

Summary
The article deals with the problems of values in psychological and pedagogical aspects. The essence of values in the preschool age is analyzed and results of professional training of future preschool teachers for the formation of basic values of the child are described.
Keywords: value orientations, basic values, personality, children of preschool age, students.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.2.015.31:784.4

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Коваль Т.В.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті актуалізується проблема етновиховання молодшого школяра на музичному фольклорному матеріалі, який є незамінним педагогічним засобом з надзвичайно потужною силою виховного впливу на особистість дитини. Значна увага приділяється питанням методологічної та організаційно-методичної основи використання музичного фольклору в освітній діяльності початкової школи. Виокремлюються психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами. Акцентується увага на вікових особливостях сприймання молодшими школярами музичного фольклору та факторах, які впливають на його розвиток.
Ключові слова: психолого-педагогічні особливості, музичний фольклор, народне музичне мистецтво, молодший шкільний вік, навчально-виховна робота, сприймання музичного фольклору.

Постановка проблеми. Посилення уваги до нарощування духовного потенціалу нації та визнання домінантної ролі освіти в цьому процесі неодмінно актуалізує проблему підготовки вчителя, здатного стати своєрідним посередником для дитини у пізнанні нею навколишнього світу, транслятором культурно-мистецьких традицій, естетичного, утилітарного, морально-правового, світоглядного досвіду сотні поколінь, сконцентрованого у народно-мистецьких, в тому числі фольклорно-музичних творах. Молодший шкільний вік є особливим періодом у житті людини, який «запускає» процес саморозвитку особистості, створює сприятливі умови для формування основ національної самосвідомості та національної рефлексії. І саме тому актуальною є проблема етновиховання молодшого школяра на музичному фольклорному матеріалі, який є незамінним педагогічним засобом з надзвичайно потужною силою виховного впливу на особистість дитини.

Звернення до музичного фольклору спирається на філософське осмислення народного музичного мистецтва як одного із стрижневих компонентів культури (О. Дей, С. Євтушенко, І. Земцовський, А. Іваницький, О. Онищенко, та ін.). Важливими є наукові дослідження потенціалу народної музичної творчості та можливості його використання в навчально-виховній роботі з учнями (О. Аліксійчук, Ю. Мандрик, О. Отич, Р. Ткач, Р. Дзвінка та ін.).

Аналіз останніх психолого-педагогічних досліджень і публікацій засвідчує, що проблема реалізації освітньо-виховного потенціалу музичного фольклору все частіше актуалізується у працях вітчизняних науковців. Доказом цього є і виконані протягом останнього десятиріччя дисертаційні дослідження Т. Мартинової, Б. Нестеровича, В. Процюка, З. Сироти, О. Шикиринської, Г. Яківчук та ін.

Педагогічний потенціал фольклору взагалі і музичного зокрема, можливості його використання у навчально-виховній роботі з дітьми і нині активно досліджуються науковцями. Як правило, ця проблема перебуває в полі досліджень з етнопедагогіки (Г. Волков, Г. Кіт, Н. Лисенко, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, Є. Сявавко, Ю. Ступак, Г. Тарасенко та ін.). Останнім часом виокремилася така її галузь, як музична етнопедагогіка, що прицільно спрямована на вивчення, осмислення і впровадження в практику педагогічної освіти та виховання народної музичної спадщини. Музикознавчі аспекти етномузичної творчості в педагогічній площині частково розглядаються в працях Б. Асаф'єва, В. Медушевського, Є. Назайкінського, В. Остроменського та ін. Вирішення проблеми ефективного використання творів музичного фольклору в процесі мистецької освіти й виховання особистості знаходиться в полі зору мистецької, в тому числі й музичної педагогіки (О. Апраксіна, Н. Вєтлугіна, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Михайличенко, Н. Ничкало, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, В. Шульгіна та ін.). Заслуговують на увагу дослідження сучасних вітчизняних науковців, які тією чи іншою мірою торкаються заявленої проблематики (О. Аліксійчук, Р. Дзвінка, Г. Кловак, С. Крамська, Г. Майборода, Т. Мартинова, О. Онищенко, Р. Осипець, О. Отич, Н. Сивачук та ін.). Про неприхований інтерес до означеної проблеми свідчить значна кількість дисертаційних досліджень, виконаних за останнє десятиріччя в цій площині (Л. Бельська, Л. Кириченко-Стасюк, О. Кисельова, А. Корнієнко, Ю. Ледняк, О. Марчун, Б. Нестерович, С. Паршук, В. Процюк, С. Садовенко, М. Семенова, Г. Сокіл, М. Хай, А. Шевченко, М. Шугай, Г. Яківчук та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Утім, не зважаючи на певну розробленість проблеми, питання методологічного та організаційно-методичного супроводу використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з учнями залишаються вивченими

недостатньо. Потребують системного розв'язання суперечності, які лежать в площині теорії і практики, що стосуються використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

Мета статті. З'ясувати психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, ці особливості лежать у декількох площинах. По перше, вони визначаються специфікою самого предмету пізнання – музичного фольклору, який характеризується глибоким філософським та психологічним змістом, а відтак, потребує спеціальних підходів у роботі з ним. По друге, особливості роботи з творами народної музичної творчості диктують психологічні характеристики дітей молодшого шкільного віку, зокрема, особливості сприймання народного музичного мистецтва та його творчої інтерпретації. По третє, жанрове розмаїття музичного фольклору, з яким знайомляться учні, вимагає диференціації вчителем методичних підходів щодо ознайомлення дітей з творами різних жанрів. Схарактеризуємо ці особливості детальніше.

Теоретичним підґрунтям для з'ясування психолого-педагогічних особливостей використання музичного фольклору в роботі з молодшими школярами є висновки психологів про сензитивність молодшого шкільного віку для навчання музики (О. Костюк, О. Скрипченко, Б. Тєплов та ін.). Зокрема, О. Скрипченко зазначає, що в цьому віці зростає гострота слуху, а також здатність розрізняти висоту тонів, підвищується точність сприймання і відтворення звукових сигналів [1, с. 131]. На основі даних експериментального дослідження Л. Макарова детально схарактеризувала особливості сприймання музичних творів молодшими школярами. Так, науковець зауважує, що для дітей молодшого шкільного віку притаманний високий рівень тембрової диференціації (натомість звуковисотна і метроритмічна розвинуті дещо слабше); сприймання дітей характеризується досить точним відчуттям регістрових змін і ритмічних характеристик (останні вони сприймають психомоторно, їм притаманне рухове переживання ритму). Науковець також вказує на те, що осмисленість сприймання молодших школярів відзначається достатньо адекватним розпізнаванням образно-емоційних ознак музичного твору, втім не досить точним є визначення засобів музичної виразності, принципів його драматургічного розвитку та жанрових ознак [1, с. 16].

На основі аналізу особливостей сприймання дітьми творів музичного мистецтва (в тому числі й творів музичного фольклору), Є. Назайкінський виділяє декілька факторів, які впливають на його розвиток. Зокрема, важливим фактором, який призводить до того, що сприймання музики поступово набуває диференційованого характеру, здійснюється розрізнення її мелодичних, ритмічних, гармонічних й інших особливостей, психолог називає фактор *комунікативного досвіду* – створення різноманітних ситуацій спілкування з музичним мистецтвом. Психолог зазначає, що цей фактор стимулює в першу чергу розвиток уміння чути жанрові особливості музики.

Поряд із зазначеним науковець особливу увагу приділяє також фактору *мовленнєвого досвіду*. Свою позицію він обґрунтовує положенням, що найбільш доступна форма активного освоєння музики – спів – тісно пов'язана зі спеціальним інструментом комунікації – мовленням: через голос, текст тощо. Дослідник зауважує, що у дитини поступово формуються навички переносу інтонаційного й структурно-синтетичного досвіду мовлення на слухання музики і спів. Одним із шляхів тут виступають постійні взаємопереходи від мовлення до співу й навпаки.

У формуванні навичок сприймання музики визначальним Є. Назайкінський вважає фактор *власне музичної практики, музичної діяльності*. На думку психолога, диференційоване сприймання ладотональної сторони музичного твору, його ритмічної організації і композиційної структури, спираючись на загальні компоненти життєвого досвіду і діяльності, потребують все ж таки специфічних музичних навичок, які розвиваються на музичному матеріалі. На підставі узагальнення експериментальних даних дослідник стверджує, що найсприятливішими у цьому аспекті є багатство музичних вражень, з однієї сторони, і їх повторюваність – з іншої [7, с. 343–354].

Вважаємо за необхідне доповнити вище зазначені психологічні характеристики, які стосуються безпосередньо сприймання дітьми музичного мистецтва, особливостями розвитку психіки молодшого школяра, його емоційно-вольової, особистісної сфер, оскільки вони певною мірою визначають специфіку роботи з використання народнопісенного матеріалу.

У процесі аналізу психологічних досліджень (Л. Виготський, Л. Долинська, З. Огороднійчук, Р. Павелків, О. Скрипченко та ін.) нами з'ясовано, що до характерних особливостей мислення дитини молодшого шкільного віку, які суттєво впливають на сприймання ними творів музичного фольклору, психологи відносять його образність та синкретизм. Як зазначає О. Скрипченко, на перших етапах наявність образних і конкретних компонентів у мисленні дитини є значно більшою в порівнянні з понятійними і абстрактними, втім під впливом навчання це співвідношення поступово змінюється на користь останніх [1, с. 135]. Таким чином, образний характер мислення дитини визначає й образність у сприйнятті нею культурних норм і цінностей, закладених у фольклорному матеріалі (за І. Коном).

Образному сприйманню творів народнопісенної творчості сприяє також уява молодшого школяра. У дитини цього віку вона характеризується поступовим переходом від репродуктивних її форм до творчої переробки, зростанням швидкості утворення образів, та їх обсягу [1, с. 134–135]. У окремих дітей образи уяви можуть відзначатися процесуальністю, тобто мимовільно змінюватися перед внутрішнім поглядом дитини. У молодшого школяра спостерігається розвиток довільної уяви, він може, доклавши певних зусиль, управляти появою образів, спонукати вільний потік зорових чи слухових асоціацій, або переривати його залежно від своєї волі [8, с. 210].

Визначає специфіку ознайомлення дітей з багатими на художні образи творами музичного фольклору іще одна особливість дитячого мис-

лення – синкретизм. Дослідники зазначають, що діти здатні пов'язувати між собою різноманітні явища і сприймати їх нероз'єднаними без достатніх для цього логічних підстав. У результаті активної взаємодії з довкіллям у них формуються так звані когнітивні карти – образи-огляди різного ступеня складності, масштабу, організації, узагальненості [5, с. 17].

На особливому значенні синкретизму дитячого мислення для розвитку особистості дитини наголошував Л. Виготський. Досліджуючи природу й механізми інтелекту у межах культурно-історичної теорії вищих психічних функцій, психолог виділяв три ступені його розвитку у дітей: 1) мислення синкретичними образами (за принципом «все пов'язано з усім»); 2) мислення в комплексах (через слово дитина поєднує предмети на основі фактично існуючих наочно-образних зв'язків); 3) мислення в поняттях або «вербалізоване сприймання» – результат інтеграції, синтезу всіх пізнавальних процесів. Дослідник зазначав, що з переходом до вищих рівнів розвитку мислення синкретизм мислення не зникає, він інтегрується з іншими розумовими надбаннями людини [2, с. 303].

Л. Масол зауважує, що цілісність народної культури, синкретизм фольклорних традицій і обрядів – яскравий і неперевершений зразок природної інтеграції поетичного слова, музики, хороводних рухів, елементів театральної дії, педагогічна ефективність якої доведена багатовіковим існуванням етнопедагогіки [5, с. 31]. Враховуючи цю особливість, цілком закономірним буде визнати, що найбільш природовідповідними для сприймання дитини є зразки музичного фольклору, в яких органічно поєднані музика, слово, пластика, жести тощо. Підтвердженням цього є думка Є. Назайкінського, який зазначає, що в першу чергу найближчими до природи музичного сприймання дитини, такими, що легко нею диференціюються, є ті його види, які пов'язані із синкретичними формами музикування – з танком, грою і співом, і в яких діти можуть брати безпосередню участь [7, с. 344]. У цьому контексті правомірним вважаємо залучення дітей до музично-театральної діяльності, що є синтетичним видом мистецтва. Науковці зазначають, що театралізація є одним з улюблених видів дитячої діяльності, оскільки дає дітям можливість перенестися у казку, перетворитися на будь-якого героя, втілити дитячі мрії (Ю. Бурцева).

Серед психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку, яка впливає на їхню діяльність, виділяють також їх емоційність у сприйманні явищ навколишнього світу. Так, О. Скрипченко зазначає, що до особливостей емоційної сфери особистості молодших школярів належить переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання. В учнів розвивається усвідомлення власних почуттів і розуміння їх виявлення в інших людей [1, с. 142]. Емоційні переживання, на думку дослідників, є визначальними в мотиваційних процесах на рівні психічного, вони виступають тією системою сигналів, за допомогою яких потреби відкриваються суб'єкту, вказуючи на предмети та впливи, що їм відповідають [9, с. 14]. Виходячи з цього, вважаємо, що фольклор як синкретичне мистецтво, допомагає реалізувати завдання гармонійного розвитку почуттів, оскільки впливає перш за все на емоційно-чуттєву сферу, пропонуючи не логічні схеми поведінки, а психологічні моделі, втілені в художніх образах, отже, вихованець не просто запам'ятовує та логічно розуміє певні суспільні вимоги та цінності, а переживає їх. А відтак, виховний вплив має здійснюватися на підставі зацікавленості змістом народних творів, їх емоційного впливу на дітей, переймання проблемами різного характеру, що стосуються життя, побуту, звичок, звичаїв і поведінки, проявів вихованості серед наших предків, окремих подій і персонажів, їх стосунків, готовності до наслідування, чи, навпаки, заперечення спостережених колізій [3, с. 14]. Зреалізувати це завдання, на нашу думку, допоможе ігровий характер подачі фольклорного матеріалу, створення емоційно-позитивного навчально-виховного середовища в школі, моделювання різноманітних життєвих ситуацій на фольклорних традиціях тощо.

Спираючись на основні положення діяльнісного підходу в навчанні і вихованні молодших школярів (О. Леонтьєв), вважаємо слушною заувагу Г. Костюка про те, що всебічний розвиток особистості не можна забезпечити лише навчанням – діяльністю, спрямованою на засвоєння того, що вже людство здобуло. Він потребує і посильної участі особистості в процесі створення матеріальних і духовних цінностей у продуктивній праці [4, с. 437]. З цього приводу Л. Масол правомірно зазначає, що мистецтво стимулює не тільки пізнавальні, а й креативні здібності, здатність до творчого самовираження і рефлексії, що є не менш важливим, ніж загальна художня культура й ерудиція [6, с. 43]. Погоджуючись із думкою дослідниці, вважаємо, що одним зі шляхів пізнання світу музичного фольклору, освоєння його глибинної сутності повинне стати залучення молодших школярів до художньо-творчої діяльності на фольклорних засадах. Це забезпечить формування особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреб у художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні [6, с. 43] – реалізацію основних завдань, які стоять нині перед початковою школою у контексті гуманізації і гуманітаризації освітнього процесу.

Молодший шкільний вік «запускає» процес саморозвитку особистості, у зв'язку з чим виникає потреба в самооцінці як основі формування самопізнання та внутрішньої особистісної позиції (Л. Божович). На цьому ґрунті у неї формується самосвідомість і здатність до рефлексії.

Музичний фольклор з розмаїттям його художніх образів має широкі можливості для формування в молодших школярів основ національної свідомості. Дані експериментальних досліджень (Н. Видолоб, Г. Довженок, О. Олійник, Н. Сумцов, Л. Ходанич, М. Шугай та ін.) переконують, що діти молодшого шкільного віку легко вживаються у духовний, ідейно-емоційний зміст творів народного мистецтва, морально-естетичний потенціал якого сприяє поглибленню етнокультурних і етнопсихологічних сторін самосвідомості, формуванню національної спрямованості особистості та специфічного відношення до об'єктів етнічного світу, здатності до національної рефлексії

(національного самопізнання). Здійснюючи психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів, М. Шугай робить висновок, що освоєння узагальнених національних ідей ефективно відбувається в музично-педагогічному діалозі і реалізується через переживання, розуміння й інтерпретацію, що містять у собі новий ступінь рефлексії колективного історичного досвіду художньої свідомості [9, с. 9].

Висновки з даного дослідження та перспективи. Таким чином, спираючись на психологічні і вікові особливості молодших школярів, специфіку сприймання ними творів музичного мистецтва, враховуючи особливості музичного фольклору як образного, синкретичного мистецтва, ми виділяємо такі *психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами*:

· з метою забезпечення систематичного спілкування молодших школярів з народною піснею, збагачення досвіду її сприймання доцільним є створення в навчальному закладі музично-фольклорного середовища, яке б охоплювало навчально-виховний процес як на уроках, так і в позакласній, і позаурочній роботі з учнями;

· для розвитку в молодших школярів сприймання музичного фольклору, його диференціації, накопичення мовленнєвого досвіду в процесі ознайомлення з народнопісенними творами слід широко використовувати їх речитативні форми, а також словесну творчість;

· знайомство з музичним фольклором повинно здійснюватися в активній формі, через залучення учнів до різноманітної музичної діяльності (створення інструментального супроводу до пісні, творча інтерпретація мелодії (ритму, темпу тощо), ансамблеве виконання музичних творів та ін.);

· процес спілкування з музичним фольклором повинен бути максимально природовідповідним для дитини: у використанні фольклорного матеріалу слід спиратися на образність мислення школяра, ураховувати образні характеристики самого мистецького твору, а відтак пропонувати дітям твори, художні образи яких були б яскравими, виразними, динамічними, зрозумілими для них; враховуючи синкретичну природу дитячого мислення й синкретизм самого музичного фольклору пропонувати для ознайомлення такі його види, в яких інтегрувалися б поетичне слово, музика, хороводні рухи, елементи театральної дії, активно залучати учнів до театральної діяльності;

· працюючи з творами музичного фольклору, необхідно ефективно впливати на емоційно-чуттєву сферу молодшого школяра, вчити сприймати емоційно-естетично палітру, зацікавлювати змістом творів, а також самим процесом ознайомлення з ними;

· центральною ланкою використання музичного фольклору у роботі з учнями має бути музично-педагогічний, естетичний діалог, що реалізується через емоційні переживання, забезпечення розуміння художнього образу твору і його інтерпретацію, рефлексію, визнання школярів суб'єктами освітнього процесу.

Список літератури:

1. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-е вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л. С. Выготский; под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3: Проблемы развития психики. – 368 с.
3. Кириченко-Стасюк Л. П. Соціокультурне виховання учнів початкової школи засобами українського фольклору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Лариса Петрівна Кириченко-Стасюк. – Луганськ, 2006. – 20 с.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
5. Масол Л. М. Діагностика і оцінювання художньо-освітніх результатів учнів старшої школи / Л. М. Масол // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 3. – С. 8–10.
6. Масол Л. М. Школа культури виховує людину, яка мислить і прагне творити / Л. М. Масол // Поч. школа. – 2001. – № 4. – С. 42–44.
7. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия / Е. Назайкинский. – М.: Музыка, 1972. – 83 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник / Р. В. Павелків. – К.: Кондор, 2011. – 469 с.
9. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Марія Анатоліївна Шугай. – Рівне, 2002. – 15 с.

Коваль Т.В.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА В ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация
В статье актуализируется проблема этновоспитания младшего школьника на музыкальном фольклорном материале, который является незаменимым педагогическим средством с чрезвычайно мощной силой воспитательного воздействия на личность ребенка. Значительное внимание уделяется вопросам методологической и организационно-методической основы использования музыкального фольклора в образовательной деятельности начальной школы. Выделяются психолого-педагогические особенности использования музыкального фольклора в учебно-воспитательной работе с младшими школьниками. Акцентируется внимание на возрастных особенностях восприятия младшими школьниками музыкального фольклора и факторах, влияющих на его развитие.
Ключевые слова: психолого-педагогические особенности, музыкальный фольклор, народное музыкальное искусство, младший школьный возраст, учебно-воспитательная работа, восприятие музыкального фольклора.

Koval T.V.
Vinnitsa State Pedagogical University M. Kotsyubynsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF USING A MUSICAL FOLKLORE IN EDUCATIONAL WORK WITH YOUNG SCHOOLCHILDREN

Summary
The article actualizes the problem of ethno-virgin youth schoolchildren on musical folklore material, which is an indispensable pedagogical tool with an extremely powerful force of educational influence on a child's personality. Considerable attention is paid to the methodological and organizational and methodological basis for the use of musical folklore in the educational activities of primary schools. Psychological and pedagogical peculiarities of the use of musical folklore in teaching and educational work with younger schoolchildren are singled out. The attention is paid to the age features of the perception of musical folklore by younger schoolchildren and the factors that influence its development.
Keywords: psychological and pedagogical features, musical folklore, folk music, junior school age, educational work, perception of musical folklore.

УДК 373.3:37.013.41

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Кодлюк Я.П.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Виокремлено й розкрито якісні характеристики сучасної початкової освіти: особистісна орієнтованість (дитиноцентрованість), варіативність, компетентнісна спрямованість, розвивальність, ціннісна орієнтованість. Особистісно орієнтована (дитиноцентрована) початкова освіта націлює на визнання молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності; її варіативність забезпечується значною мірою альтернативними підручниками і навчальними посібниками; компетентнісна спрямованість школи першого ступеня актуалізує проблему формування в молодших школярів предметних і ключових компетентності, зокрема вміння вчитися; розвивальний вплив навчання на особистість молодшого школяра здійснюється за такими напрямами: розвиток психічних процесів, формування загальнонавчальних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей; ціннісно орієнтована початкова освіта передбачає повноцінну реалізацію в навчальному процесі четвертого елемента змісту освіти – емоційно-ціннісного ставлення.

Ключові слова: початкова освіта, молодші школярі, якісні характеристики сучасної початкової освіти, суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності, альтернативні підручники, уміння вчитися, емоційно-ціннісне ставлення.

Постановка проблеми. Роль початкової освіти в системі загальноосвітньої підготовки учнів неабияка, оскільки саме у школі першого ступеня закладається фундамент вихованості, освіченості людини; відбувається оволодіння предметними і ключовими компетентностями. Зазначене актуалізується в умовах сьогодення, оскільки, по-перше, розробляється концепція Нової української школи [9], а відтак наяву проблема початкової освіти у цій ланці; по-друге, відбувається модернізація змісту навчання у школі першого ступеня, що зобов'язує організувати цей процес на науковій основі, із забезпеченням його перспективності й наступності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що концептуальні засади організації навчально-виховного процесу у школі першого ступеня окреслені в наукових напрацюваннях відомих вітчизняних дидактів і методистів. Так, наприклад, особливої уваги у контексті нашого дослідницького задуму заслуговує концепція школи першого ступеня, розроблена О. Савченко у 90-х роках ХХ століття [12]. Започатковані вченою конструкти зреалізовані, конкретизовані, поглиблені у методичних напрацювання Н. Бібік, М. Вашуленка, О. Онопрієнко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак в умовах пошуку моделі Нової української школи гострою є проблема осмислення на теоретичному рівні ролі й місця школи першого ступеня в цій системі.

Формулювання цілей статті: виокремити та розкрити якісні характеристики сучасної початкової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. То яка ж вона, сучасна початкова освіта? Її призначення відображено в Державному стандарті початкової загальної освіти: «...зміст початкової загальної освіти... ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави» [2, с. 1].

Аналіз відповідних напрацювань фахівців, педагогічного досвіду, власне бачення проблеми дали підстави виокремити ***якісні характеристики сучасної початкової освіти***:

- це *особистісно орієнтована (дитиноцентрована) освіта*. Трактуємо цей феномен як модель навчання, яка передбачає оволодіння молодшими школярами системою компетентностей – предметних, загальнопредметних та ключових, що проектуються на різних рівнях формування її змісту і реалізуються в навчальному процесі початкової школи шляхом використання відповідних технологій, спрямованих на розвиток в учнів суб'єктності в навчальній діяльності [5].

У центрі навчально-виховного процесу – учень, зі своїми потребами, бажаннями, інтересами тощо. Основна ознака особистісно орієнтованого навчання – визнання молодшого школяра суб'єктом навчально-виховного процесу, тобто його активним учасником, який за-*сво*-ює відповідні знання, вміння, навички. Завдання педагога – зробити все для того, щоб дитині хотілося вчитися (відомо, що мотивація учіння формується двома шляхами – змістом навчального матеріалу та способами організації навчальної діяльності учнів, у тому числі стилем спілкування у процесі педагогічної взаємодії). Відтак проблема формування бажання вчитися, позитивних мотивів навчання – одна із головних;

- це *варіативна освіта*. Її варіативність проявляється не лише в наявності різних типів навчально-виховних закладів, а й варіативності навчальної літератури, зокрема у розробці альтернативних підручників. Поняття «варіативні підручники» трактуємо таким чином: це різні типи підручників, які забезпечують реалізацію змісту освіти на певному ступені навчання (наприклад, у рамках загальноосвітньої школи, школи першого ступеня тощо), тоді як «альтернативні підручники» – це книги, які є носіями змісту освіти з одного навчального предмета чи інтегрованого курсу, але реалізують різні педагогічні технології, пропонують авторські підходи до

дидактико-методичної організації навчального матеріалу в конкретному класі [8].

Справжня варіативність навчальної літератури, на наш погляд, передбачає такі процедури:

– завчасне ознайомлення вчителів із переліками підручників, рекомендованими МОН України, за якими навчатимуться молодші школярі в наступному навчальному році;

– різновекторну роботу обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, управлінь освіти (зустрічі з авторами навчальних книг, виступи підручникознавців, викладачів-методистів та ін.) з метою роз'яснення концепції тієї чи іншої навчальної книги, її «прихованого змісту»;

– обгрунтований вибір класоводом підручників з того чи іншого навчального предмета;

– отримання цих підручників у достатній кількості.

Прикро, що, працюючи за підручником, який «завезли» у школу, вчителі часто-густо не знають про існування підручників інших авторів з даного навчального предмета. Таке явище неприпустиме. З іншого боку, наяву нагальна потреба підготовки вчителя до роботи в умовах варіативної навчальної літератури, зокрема ознайомлення з азами теорії шкільного підручника (функції, структура тощо) та способами використання навчальної книги на уроці.

Цілісне уявлення про навчальну книгу, адресовану молодшим школярам, акумулює в собі схема комплексного аналізу підручників для початкової школи, яка охоплює такі аспекти: функції підручника (інформаційна, розвивальна, виховна, мотиваційна), структура (текст, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування), поліграфічне оформлення (естетика навчальної книги, відповідність санітарно-гігієнічним вимогам), підручник у системі навчально-методичного комплексу (підручник – самостійний елемент навчального процесу, зв'язок підручника з іншими елементами навчального комплексу (їх узгодженість), підручник і методична література для вчителя (їх взаємозв'язок)) [8];

· це *компетентнісно спрямована освіта*. В національну систему освіти компетентнісний підхід упроваджено з метою посилення результативної складової навчально-виховного процесу. Відтак кінцевою метою початкової школи є набуття молодшими школярами відповідних компетентностей (О. Савченко).

Насамперед слід чітко усвідомити сутність базових понять цієї проблеми і грамотно ними користуватися. Вітчизняні дослідники трактують компетенцію як задану норму, вимогу до підготовки особистості (це те, що зафіксовано у відповідних документах, наприклад, навчальних програмах); компетенція – це набута якість, «надбання» особистості [1]. Структурними компонентами компетентності виокремлюють знання, вміння і навички, досвід, ціннісне ставлення. Вважаємо, що до наведеного переліку варто додати рефлексивні вміння (самоаналіз, самоконтроль, самокорекція, самооцінка) і трактувати зазначене новоутворення як сукупність знань, умінь і навичок (так у молодшому шкільному віці сприймається досвід), ціннісного ставлення та розгорнутої рефлексії. Саме таке бачення компетентності забезпечить формування молодшого школяра як суб'єкта навчального процесу, який спроможний проаналізувати власний процес учіння, відокремити відоме від невідомого (наявність рефлексивних умінь); організувати навчання, володіючи відповідними знаннями, вміннями і навичками, у т. ч. й загальнонавчальними; усвідомити значущість знань (особливо в умовах інформаційного суспільства) та вміння їх здобувати, що надає цьому процесу ціннісного спрямування, формує позитивні мотиви навчання.

Загальновідомим є поділ компетентностей на предметні (формуються в межах одного навчального предмета і визначаються на основі вимог до навчальних досягнень учнів, які зазначені в навчальних програмах), міжпредметні (набуваються в межах освітньої галузі) та ключові (інтегративні утворення, якими оволодівають учні упродовж навчання у школі).

У Державному стандарті початкової загальної освіти виокремлено шість ключових компетентностей, зокрема:

– уміння вчитися;
– здоров'язбережувальна;
– громадянська;
– загальнокультурна;
– соціальна;
– компетентність з ІКТ [2].

В умовах інформаційного суспільства актуалізується проблема формування вміння вчитися, яке розглядаємо як ключову компетентність початкової загальної освіти, що охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання) та процесуальний (вміння організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному навчально-виховному процесі школи першого ступеня [7].

З огляду на те, що основним виразником змісту освіти, моделлю цілісного процесу навчання є підручник, у ньому мають бути повноцінно репрезентовані всі компоненти зазначеного вміння, зокрема:

– знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність (відповідно до основних видів знань – про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, про цінності) – у формі предметно орієнтованих, ціннісно орієнтованих та інструментально орієнтованих текстів;

– завдання на формування умінь організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль;

– ціннісно орієнтовані тексти, що сприяють усвідомленню значущості знань в умовах інформаційного суспільства, формують в учнів стійкий інтерес до навчання; завдання на аналіз емоційної сфери автора твору, дійових осіб, власних почуттів і переживань, а також ті, що спонукають аналізувати власний процес учіння.

Неабияку роль у цьому процесі відіграють вдало використані ілюстрації та апарат орієнтування (рис. 1).

Технологія формування цього вміння найбільш розлого представлена в посібнику О. Савченко «Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра» [11], а підготовка вчителя до зазначеного виду діяльності – в напрацюваннях Я. Кодлюк [4], Т. Довгої [3].

Основою уміння вчитися є вміння працювати з підручником. У структурі цього вміння О. Янченко виокремлює такі елементи: уміння працювати з текстом – виділяти головну думку, складати план, переказувати, ставити запитання, працювати над правилом; з позатекстовими компонентами – виконувати завдання, працювати з інструкцією, пам'яткою, таблицею та ілюстрацією; користуватися апаратом орієнтування – орієнтуватися у структурі підручника, у шрифтових та кольорових виділеннях і сигналах-символах; загальнонавчальні (міжпредметні) вміння – аналізувати, порівнювати, узагальнювати, контролювати роботу тощо [13]. Зазначене вміння, на думку дослідниці, передбачає цілеспрямоване його формування й охоплює такі етапи: мотиваційний (1 кл.), основне призначення якого – формування внутрішньої готовності до оволодіння прийомами роботи з підручником; тренувальний (2–3 кл.) – передбачає ознайомлення з прийомами роботи з підручником, засвоєння операційного складу прийомів; основний (4 кл.) – націлює на забезпечення зростаючого рівня самостійності учнів;

· це *розвивальна освіта*. Встановлено, що розвиток дитини на уроці відбувається в таких напрямах:
– розвиток психічних процесів;
– формування загальнонавчальних умінь і навичок;
– розвиток творчих здібностей [6].

Розвиток психічних процесів передбачає формування в молодших школярів сенсорного досвіду (умінь слухати, бачити, відчувати, які О. Савченко образно позиціонує як лінії дошкільного дитинства – «чутливе вухо», «гостре око», «умілі руки», значущість яких, особливо в адаптаційний період (1–2 кл.), незаперечна) та пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, уяви тощо).

Привертаємо увагу до другого напряму – формування загальнонавчальних умінь і навичок. Відомо, що вміння, яких школяр набуває у процесі навчальної діяльності, поділяються на дві групи – предметні (спеціальні) та міжпредметні (загальнонавчальні). Програма загальнонавчальних умінь і навичок була вперше надрукована в журналі «Початкова школа» у 1985 році (автор О. Я. Савченко). Однак і сьогодні вона є органічної складовою навчальних програм для початкової школи. Програма охоплює чотири групи вмінь (навчально-організаційні, загальномовленнєві, загальнопізнавальні та контрольно-оцінні), які мають бути грамотно відображені в розвивальній меті уроку і стати для кожного педагога предметом цілеспрямованого формування.

Спеціальних досліджень потребує третій напрям розвивального навчання – розвиток твор-

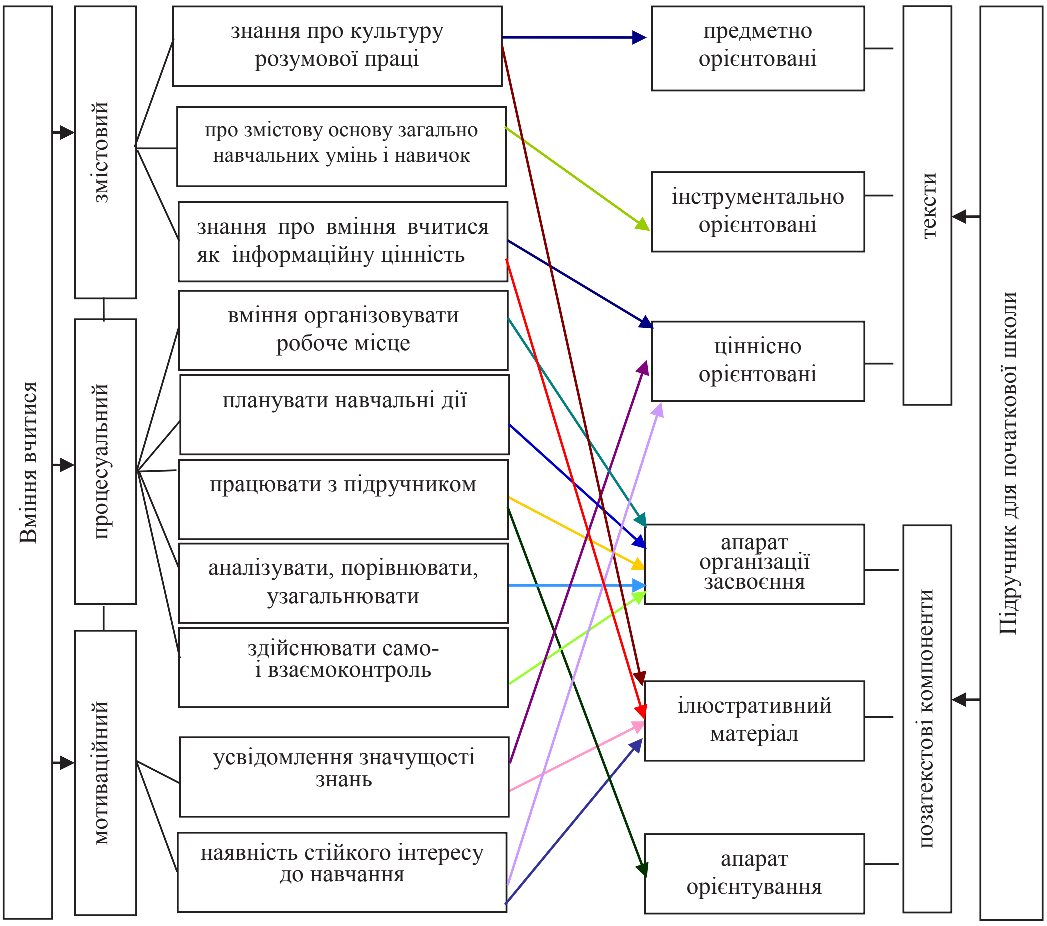

Рис. 1. Технологія пред'явлення в підручниках для початкової школи ключової компетентності уміння вчитися

чих здібностей молодших школярів (з огляду на задекларований у Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» портрет сучасного випускника – інтелектуал, ініціатор, патріот);

· це *ціннісно орієнтована освіта.* Саме в молодшому шкільному віці важливо сформувати в дитини систему цінностей – загальнолюдських і національних. Автор культурологічної концепції змісту освіти І. Лернер виокремив у структурі змісту такі елементи: знання, вміння і навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до світу [10]. Відомий дослідник неодноразово звертав увагу на необхідність реалізації у навчально-виховному процесі четвертого елемента змісту.

Зауважимо, що включення ціннісного орієнтованого матеріалу в зміст підручника має відбуватися не спонтанно, а з урахуванням основних закономірностей процесу присвоєння цінностей, тобто у його структурі варто: а) передбачити спеціальні тексти, що інформують про ті чи інші цінності; б) розробити відповідну систему завдань, яка включає вправи на оцінювання подій, явищ, вчинків (висловлення власного ставлення та обґрунтування авторської позиції); на аналіз емоційної сфери дійових осіб, автора твору, власних почуттів і переживань; в) забезпечити емоційну насиченість навчального матеріалу.

З огляду на те, що однією із закономірностей засвоєння цінностей є їхній тісний зв'язок із емоціями (насамперед позитивними), особливо важливо у рамках школи першого ступеня створити позитивне психологічне середовище, забезпечити атмосферу поваги і взаєморозуміння.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, якісними характеристиками сучасної початкової освіти є її особистісна орієнтованість (дитиноцентрованість), варіативність, компетентнісна спрямованість, розвивальність, ціннісна орієнтованість. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у ґрунтовному дослідженні можливостей інтегрованого навчання в початковій школі з огляду на вікові особливості молодших школярів та їхній соціальний досвід.

Список літератури:

1. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. М. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1–4.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
3. Довга Т. Я. Загальнонавчальні уміння і навички: теорія та практика формування в учнів початкової школи / Т. Я. Довга, О. О. Нікітіна. – К.: ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – С. 5–21.
4. Кодлюк Я. П. Підготовка студентів до формування в молодших школярів уміння вчитися / Я. П. Кодлюк // Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: від історії до інновацій: монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої, С. М. Кондратюк. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2015. – С. 412–429.
5. Кодлюк Я. П. Початкова освіта в умовах особистісно орієнтованої парадигми навчання / Я. П. Кодлюк // Сучасна початкова освіта: вектори розвитку [спеціальний випуск, присвячений 80-річчю університету]: зб. наук. праць. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – С. 110–119.
6. Кодлюк Я. П. Розвивальна функція підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2002. – № 4. – С. 67–71.
7. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2013. -№ 1. – С. 6–9.
8. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К.: інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
9. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2016/10/konczepcziya.pdf (дата звернення 16.11.2017). – Назва з екрана.
10. Лернер И. Я. Состав содержания образования и пути его воплощения в учебнике / И. Я. Лернер // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1978. – Вып. 6. – С. 46–64.
11. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник / О. Я. Савченко. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 176 с.
12. Савченко О. Я. У пошуках нової концепції школи першого ступеня навчання / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1990. – № 1. – С. 2–7.
13. Янченко О. Особливості формування уміння молодших школярів працювати з підручником / О. Янченко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету (Серія: Педагогіка). – 2003. – № 3. – С. 3–10.

Кодлюк Я.П.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

КАЧЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОВРЕМЕННОГО НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Выделены и раскрыты качественные характеристики современного начального образования: личностная ориентированность (ученикосфокусированность), вариативность, компетентностная направленность, развивательность, ценностная ориентированность. Личностно ориентированное (ученикосфокусированное) начальное образование нацеливает на признание младшего школьника субъектом учебной деятельности; его вариативность обеспечивается в значительной мере альтернативными учебниками и учебными пособиями; компетентностная направленность школы первой ступени актуализирует проблему формирования у младших школьников предметных и ключевых компетентностей, в частности умение учиться; развивающее влияние обучения на личность младшего школьника осуществляется по следующим направлениям: развитие психических процессов, формирование общеучебных умений и навыков, развитие творческих способностей; ценностно ориентированное начальное образование предусматривает полноценную реализацию в учебном процессе четвертого элемента содержания образования – эмоционально-ценностного отношения.
Ключевые слова: начальное образование, младшие школьники, качественные характеристики современного начального образования, субъектность младшего школьника в учебной деятельности, альтернативные учебники, умение учиться, эмоционально-ценностное отношение.

Kodliuk Y.P.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF MODERN PRIMARY EDUCATION

Summary
The qualitative characteristics, such as personal orientation (pupil-oriented), variability, competence orientation, development and value orientation of modern primary education are distinguished and analyzed. Personally oriented (pupil-oriented) primary education aims at defining a pupil of primary school as a subject of educational activity; its variability is largely provided by alternative and educational textbooks; the competence direction of primary school actualizes the problem of the formation of subject and key competences in pupils of primary school, in particular the ability to study; the developmental influence of education on the personality of a pupil of elementary school is carried out in the following directions: development of mental processes, formation of general educational skills and abilities, development of creative abilities; value-oriented primary education requires full implementation in educational process of the fourth element of the content of education – emotional and value attitude.
Keywords: primary education, pupils of primary school, qualitative characteristics of modern primary education, subjectivity of a primary school pupil in educational activity, alternative textbooks, ability to learn, emotional and value attitude.

УДК 378.016:808.5(477)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ «СЦЕНІЧНА МОВА» В ТВОРЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Коленко А.В.
Київський національний університет театру, кіно і телебачення
імені І.К. Карпенка-Карого

У статті досліджуються питання становлення методики викладання сценічної мови у ВНЗ України мистецького спрямування, розглянуто проблеми та накреслено шляхи підвищення мовленнєвої компетентності майбутніх акторів театру, кіно, телебачення. Обґрунтовується доцільність створення ефективної моделі системної міжпредметної взаємодії і взаємопроникнення суміжних дисциплін у процесі розвитку мистецтва мовлення.

Ключові слова: сценічна мова, сценічна діяльність, культура мови, ключові компетентності актора, комунікативні якості актора, інтеграція навчального процесу.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного українського суспільства в напрямку інтеграції до Європейського культурного простору однозначно потребує талановитих та конкурентоспроможних майстрів художнього слова, акторів театру і кіно з високим рівнем фахової освіти. Вони володіють багатством словесних засобів емоційного та культурно-освітнього впливу на аудиторію і тому, безперечно, несуть етичну відповідальність за рівень технічно-мовленнєвої компетентності, що лунає зі сцени, з екранів кінотеатрів, телевізійного та радіопростору.

Державний стандарт вищої освіти України (Галузь знань 02 Культура і мистецтво, Спеціальність 026 Сценічне мистецтво) подає перелік компетентностей, якими має володіти фахівець сценічного мистецтва. Серед них – здатність до оперування специфічною системою виражальних засобів (пластично-зображальними, звуковими, акторсько-виконавськими та ін.); здатність до вибору відповідних творчому задуму засобів мистецького (сценічного) висловлювання [5, с. 4].

Попри широкі можливості сучасних інноваційних технічних, медіа та візуальних засобів у театрі і кіно та їх незаперечний потенціал у репрезентації персонажа, слово залишається чи не найважливішим виявом на сцені акторської майстерності і життєвої правди, яку потребує суспільство, що сьогодні вимогливіше ставиться до театрального продукту. Змінюються покоління акторів, педагогів, але незмінним залишається вплив слова на глядача (слухача). У цьому контексті важко не погодитися із думкою славетного українського письменника Максима Рильського – «нове життя нового прагне слова», особливо на сцені і зі сцени.

Ще В. Ф. Гумбольдт стверджував, що слово не є відбитком предмета як такого, а його почуттєвого образу, створеного ним у нашій душі в мовотворчому процесі. Донести це слово-образ до глядача, слухача – завдання актора. А навчити це зробити – завдання педагога.

Вирішення означеної проблеми потребує розроблення нових методик та запровадження інноваційних технологій у процес формування умінь та навичок сценічної мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвої компетентності постійно є у центрі сучасного освітнього дискурсу, оскільки торкається всіх сфер діяльності людини: суспільної, політичної, культурної. Теоретико-методологічний аспект дослідження базується на положеннях філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремінь, Г. Філіпчук та ін.), в основі яких лежать принципи гуманної педагогіки та особистісно зорієнтованого навчання.

Питання мовленнєвої компетентності особистості, в тому числі й актора, було і залишається в центрі уваги багатьох учених: мовознавців (Л. Мацько, Г. Сагач, О. Семеног, Т. Симоненко, М. Плиско, М. Пентилюк), психологів (Л. Виготський, О. Леонтьєв), фізіологів та психофізіологів (М. Бернштейн, І. Павлов), педагогів (К. Ушинський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, Н. Волкова, А. Капська). До вивчення феномену акторської мовної та мовленнєвої майстерності зверталися зокрема В. Кан-Калик, О. Леонтьєв (культура і акторська майстернісь спілкування); А. Капська, Р. Короткова (оволодіння культурою мовлення); В. Абрамян, П. Галахова, Г. Переухенко (театральна педагогіка).

Методологічною основою формування навичок сценічної мови та методики викладання навчальної дисципліни «Сценічна мова» є результати досліджень К.С. Станіславського та В.І. Немировича-Данченка основних законів словесної дії. «Вміти просто і красиво говорити – ціла наука, у якій повинні бути свої закони» [6, с. 483].

Серед дослідників методики формування загальної культури мовлення та навичок сценічної мови в середовищі мистецьких колективів, зокрема у процесі підготовки майбутніх акторів, багато театральних педагогів, акторів, режисерів, зокрема: Н. Жинкін, В. Єрмолаєва, В. Морозов, М. Кнебель, З. Савкова, В. Фролова, В. Яхонтов, М. Карасьов, А. Гладишева.

Проблема виразного слова як головного носія думки на сцені завжди стояла дуже гостро в історії світового і вітчизняного театру. Корифеї українського театру – М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський – вважали, що культура сценічного слова повинна бути збережена як класична традиція. Вони вчились у народу краси мови, правди слова. Через слово шукали і відтворювали життя людського духу великі діячі вітчизняного і світового театру: І. Карпенко-Карий, Лесь Курбас, Є. Вахтангов, М. Чехов, М. Щепкін, Д. Журавльов, І. Ільїнський, Я. Смоленський, Є. Гротовський, В. Мейєрхольд, Л. Страсбург, Е. Хепгуд та ін.

Упродовж останніх десятиліть українськими та зарубіжними науковцями присвячено чимало науково-педагогічних та методичних досліджень і розвідок, у яких мова йде про характер і стиль сценічного мовлення, розглядається комплекс основних вимог до техніки сценічного мовлення. Серед них праці А. Гладишевої, О. Наконечної, Т. Нечаєнко, Н. Стадніченко, О. Прянішнікова, Р. Черкашина., Н. Грицан, К. Чорної, С. Мейзнер, І. Чаббак, Л. Мосса, Е. Мейндла, Д. Раскіна, Е. Моріса, Г. Файна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у відсутності комплексного аналізу науково-методичних матеріалів з методики викладання предмету «Сценічна мова» в творчих навчальних закладах України та світу і створення на цій основі інтегрованої синтетичної програми з методики викладання сценічної мови.

Сьогодні методика формування сценічної мови спирається, в основному, власне на технічну сторону – знання фонетики, правил орфоепії, техніка постановки голосу, система вправ для формування правильної вимови тощо.

Недостатньо дослідженими залишаються шляхи та засоби формування умінь і навичок власне словесної дії, без якої слово перестає впливати на глядача/слухача і втрачає своє надзавдання.

З урахуванням вищезазначеного актуалізується проблема підвищення якості професійної підготовки акторів.

Мета статті полягає в узагальненні сучасних педагогічних методик викладання предмету «Сценічна мова» для акторів театру і кіно різними театральними школами України та світу, що допоможе сформувати ефективний синтезований метод викладання предмету та підняти рівень сценічно-мовленнєвої компетентності майбутніх акторів.

Виклад основного матеріалу. Вже понад 100 років виховання акторів пов'язано з ім'ям К. С. Станіславського. Розробленою ним системою підготовки акторів широко користуються в театральних вузах і студіях у нашій країні та за кордоном. Його система – це не тільки наука про акторську творчість, але й наука про те, як розвиватися і збагачуватися будь-якій особистості, в тому числі і через удосконалення мистецтва володіння словом, мовою, «которая одна может дать то, что мне нужно, и выразить то, что живет внутри» [6, с. 453]. Він вперше ставить питання про свідоме оволодінні підсвідомістю. Створена К. Станіславським система – це не звід правил з техніки акторської майстерності, вона має й іншу сторону – вчення про надзавдання, про великі думки та ідеї, співзвучні сучасності, які завжди повинні лежати в основі акторської задуму і проявлятися не лише у рухах, пластиці, міміці, а, насамперед, у змістовому та емоційно-експресивному наповнені слова. Адже сценічна мова – є найважливішим засобом театрального втілення драматургічного твору.

Вона є одним з основних професійних засобів виразності актора, бо дає йому можливість донести до глядача ідеї, думки і почуття, закладені в тексті. Володіючи майстерністю сценічної мови, актор розкриває внутрішній світ, соціальні, психологічні, національні, побутові риси характеру персонажа.

Сценічна мова, як невід'ємна частина акторської майстерності, розвивалася поступово, ставала все більш досконалою. Ще давньогрецькі оратори зауважили, що особливий інтерес у публіки незмінно викликала мова в русі. Вже тоді було зрозуміло, що важливий не тільки зміст слів у тексті, але також інтонація і спосіб прочитання та подання тексту глядачеві (слухачеві).

Найістотніша ознака поняття культура сценічної мови – «це бездоганна орфоепія, дотримання норм літературної вимови. Дотримання орфоепічних норм на сцені театру закономірно пов'язується з широким загальним процесом розвитку сценічного мистецтва, з підвищенням його виховного та естетико-художнього впливу» [2, с. 1]. На жаль, сьогодні можемо спостерігати порушення усталених літературних орфоепічних норм, недбале ставлення артистів та режисерів до сценічної мови, «не всі наші театри дотримуються єдиних художньо-мовних принципів, які визначають загальний рівень і критерії високої культури сценічної мови [2, с. 1]. Але навіть засвоєння елементарних норм літературної мови (орфоепії і граматики) ще не забезпечує майстерності і досконалості володіння словом.

Актуальною залишається думка Леся Курбаса про значення слова, яке має бути сказане так, щоб воно мало акцент доцільності. Патякання зробилося культурою мови в час відмирання старої культури. Це не виражає стилю мови. Театр має навчитися говорити [3].

Культура орфоепії сценічної мови «є системою загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови. Через сценічну мовну практику відбувається розвиток мови, її рух. Тому, щоб простежити процес мовного руху, розвитку, студентам слід оволодіти традиціями сценічного слова, що були закладені діячами українського професійного театру і до нашого часу є еталоном української професійної сценічної мови [4, с. 95].

Останнім часом знизився загальний мовленнєвий рівень вступаючих на акторські курси. Частина студентів має вади мовлення, які не підлягають виправленню в процесі роботи над сценічною мовою, а виховати навички словесної дії можливо тільки при умові, якщо актор зуміє опанувати своїм мовним апаратом (позбутися мовних дефектів). І це теж необхідно враховувати при виборі методики формування навичок сценічної мови актора. На нашу думку, до роботи над постановкою та удосконаленням навичок сценічного мовлення мають залучатися спеціалісти-логопеди, дефектологи, що можуть допомогти усунути мовленнєві вади.

Сучасна театральна педагогіка пропонує різні методики виховання сценічної мови, але всі вони мають спільну методичну першооснову для вдосконалення мовленнєвої підготовки – систему К. Станіславського як наукове обґрунтування виховання актора.

Відкриті К. Станіславським закони сценічного мовлення лежать в основі сучасних вітчизняних та зарубіжних методик формування професійної майстерності актора, допомагають йому знаходити правильне рішення у роботі над роллю та стимулюють його до самостійної творчості. Ці положення лежать в основі методичних розро-

бок з формування сценічної мови А. Гладишевої, Н. Грицан, В. Євдокимової, О. Наконечної, Т. Нечаєнко, Ю. Раденко, Н. Стадніченко та інших вітчизняних методистів у галузі культури і мистецтва. Методика формування навичок сценічного мовлення за К. Станіславським, яка практикується у мистецьких навчальних закладах України, передбачає використання різних методів, прийомів і вправ для роботи над постановкою дихання, голосу, дикції, в тому числі і дихальної гімнастики за методом К. Бутейка, Стрельнікової та ін. Але живе слово – це не тільки інтонація, жест, манера сценічної поведінки, а й контекстова доцільність думок, які воно уособлює.

Характер і стиль сценічного мовлення змінювалися і розвивалися упродовж усієї історії театру, виходячи з конкретних умов, акторських шкіл і творчих напрямів, а знаменита «система» К. Станіславського і сьогодні визнається у всьому світі. Вона лежить в основі формування багатьох світових театральних методик.

Сенфорд Майзнер – один із найвідоміших американських викладачів акторської майстерності, методика якого являє собою видозмінену систему Станіславського. Сценічній мові у ній відведено належне місце – кожен день студенти займаються «говорінням» [1].

Альтернативною системі Станіславського є техніка акторської майстерності Александра (Alexander Technique), послідовники якої (Ларрі Мосс, Говард Файн) пропагують роботу голосом і тілом, особливе місце відводячи навичкам сценічної мови [1].

Має свою специфіку щодо виховання сценічної мови і методика навчання акторів Шерон Чаттен, яка вимагає усвідомлювати кожен нюанс тексту, зрозуміти кожен відтінок змісту, очистити своє тіло і мову від усього зайвого [1].

Відома у всьому світі своїм практичним підходом до процесу навчання американська Yale School of Drama. Більшість часу студенти проводять у майстер-класах з викладачами. Опанування сценічною мовою відбувається паралельно з роботою над акторською майстерністю [8].

Особливістю Royal Academy of Dramatic Art (RADA) (Великобританія) є те, що навчання будується з урахуванням індивідуального підходу до студентів, на поєднанні сучасних тенденцій та театральної традиції, в тому числі і при роботі над сценічною мовою [8].

В умовах реально діючого театру проходить навчання студентів акторської майстерності і сценічної мови в American Conservatory Theater (США) [8].

Акторська майстерність театру Кабукі (Японія) також має власну специфіку: актори, окрім володіння танцем, пантомімою, повинні оволодіти особливим стилем сценічного руху, сценічної мови (монологи і діалоги).

З аналізу опрацьованого матеріалу можна з впевненістю стверджувати, що у всіх мистецьких навчальних закладах «Сценічна мова» є профілюючою дисципліною у системі професійної підготовки актора. В аспекті вивчення предмету «Сценічна мова» всі творчі навчальні заклади України зберігають загальну структуру підготовки актора театру і кіно, що була сформована ще у середині XX століття, у якій сьогодні, на жаль, простежується скорочення індивідуальних практичних та лекційно-практичних занять, що безумовно позначається і на рівні технічно-мовленнєвої компетентності сучасних акторів театру і кіно. Сучасна театральна школа України спонукає студента до самостійної технічно-мовленнєвої роботи (у середньому 50% + 50%). Як результат, маємо невисоку навчальну ефективність, посередній рівень техніки мовлення, що має й об'єктивні причини. Одна з найголовніших причин – це особлива, тонка будова нервової системи людей, що виявили бажання стати акторами. Більшість студентів звикли до авторитарного підходу в освіті ще з дитячого садочка, потім в школі і не вміють працювати самостійно. Вони сприймають свої мовленнєві вади як індивідуальні мовні особливості (індивідуальний стиль).

«Сценічна мова» не є єдиною навчальною дисципліною з мовної та мовленнєвої підготовки акторів театру, кіно і телебачення. Окрім неї, у деяких із ВНЗ України викладаються ще й супровідні дисципліни: «Основи сценічної мови» (Одеський національний університет імені І. Мечнікова), «Орфоепія української мови» (Львівський національний університет імені Івана Франка), «Сценічна мова та орфоепія», «Культура мовлення», Художньо-виконавські тренінгові форми сценічного мовлення», «Техніка мовлення» (Київський національний університет театрального мистецтва імені І.К. Карпенка-Карого), існують окремі програми для групових та індивідуальних занять зі «Сценічної мови» (Запорізький національний університет, кафедра акторської майстерності), «Техніка екранного мовлення» (Київський національний університет культури і мистецтв) та інші. Кожна із зазначених дисциплін формує одну із граней мовної особистості актора.

В умовах інтенсифікації навчального процесу у ВНЗ України мистецького спрямування інтегративні процеси в змісті навчальних дисциплін таких як: акторська майстерність, вокал, українська мова,- набувають особливого значення. Хоч завдання цих дисциплін – формування конкурентоспроможного актора театру і кіно, їхні навчальні плани та програми складені без врахування міжпредметних зв'язків, які повинні забезпечувати комплексний підхід до формування професійних компетентностей актора театру, кіно і телебачення.

Комплексність викладання всіх аспектів сценічної мови та акторської майстерності має стати провідним принципом навчання. Комплексний метод виховання сценічної мови передбачає цілий спектр навчальних заходів, які забезпечують нерозривну єдність процесів дихання, мовно- і голосоутворення й зорієнтовані на творчий, дійовий характер опанування сценічною мовою, який може забезпечити мовний (комунікативний) тренінг, його співвідносність із загальними завданнями виховання актора. Наприклад, багато театральних шкіл, в I-ому та II-ому семестрах в роботі над етюдами в класі акторської майстерності, не використовує значні голосові та словесні навантаження, обмежуючись невеличкими фразами, окремими словами. В основному це безсловесні етюди. У деяких театральних школах України, навпаки, одразу навантажують студента і словесно і голосово (КНУТКіТ ім. І.К. Кар-

пенка-Карого), що призводить до неузгодженості з навчальними планами кафедри «Сценічної мови» та кафедри «Акторської майстерності». Подеколи, голосове навантаження першокурсника в класі акторської майстерності заважає викладачам сценічної мови виконувати свої професійні педагогічні обов'язки. У результаті виникає суперечність у часі і просторі, усунення якої передбачає появу певного цілісного підходу до розвитку мовної, особливо голосової особистості актора, інтеграції суміжних дисциплін акторської майстерності.

Створення ефективної моделі системної міжпредметної взаємодії і взаємопроникнення стане запорукою досягнення поставлених завдань. Така інтегрована програма дасть можливість педагогу зосередити свою увагу на пошуку власного стилю викладання, структурно-організаційних форм занять, вибору художнього матеріалу, залучення спеціалістів логопедів, дефектологів до проведення практичних занять з виправлення мовленнєвих вад. Результатом такої роботи над словом стане природність голосу, вимови, простота, цілковита достовірність та бездоганна дикція.

Різноманітність форм сучасного театру та розвиток драматургії покладає особливу відповідальність на молодих акторів, а також на педагогів, що готують їх до професійної діяльності. Адже багатство й різноманітність мовлення викладача – джерело збагачення мови студента. А майбутні актори можуть працювати і викладачами фахових дисциплін, то ж їм слід бездоганно володіти всіма формами усного мовлення: умінням імпровізувати, дискутувати, логічно і дохідливо вибудовувати свої публічні виступи.

Враховуючи невисокий рівень культури мовлення в реальному житті і на сцені, пропонуємо в інтегрованій експериментальній програмі навчання сценічної мови передбачити удосконалення не лише орфоепічних норм, а графічних, орфографічних, пунктуаційних, акцентуаційних, морфологічних, синтаксичних, лексичних, стилістичних.

Правда, за словами К. Ушинського, «будь-яка програма викладання, будь-яка методика виховання, якою б хорошою вона не була, не ставши переконанням вихователя, залишиться мертвою буквою. Вихователь ніколи не повинен бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не буде мати ніякої сили» [7, с. 28].

Висновки і пропозиції. На основі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що сучасна педагогічна методика роботи над сценічною мовою потребує удосконалення та оновлення із впровадженням найкращих досягнень світового досвіду в навчальний процес творчих закладів України, які виховують акторів, з метою здійснення більш якісного і продуктивного формування навичок професійного сценічного мовлення.

Перспективним напрямом подальшого наукового дослідження даної проблеми є вивчення та порівняльний аналіз методик найбільш відомих світових театральних шкіл з метою обґрунтування змісту педагогічної сутності і структури викладання предмету «Сценічна мова» для акторів театру і кіно і телебачення та створення на базі оновлених програм експериментальної методики викладання «Сценічної мови» у ВНЗ мистецького спрямування.

Список літератури:

1. Акторські школи Голлівуду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jak.magey.com.ua/.../aktorski-shkoli-gollivudu-chi-zrobljat-...
2. Гладишева А. Слово в театрі, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22–20.pdf
3. Курбас Лесь. Філософія театру / Лесь Курбас; упоряд. М. Лабінський. – К.: Основи, 2001. – 917 с.
4. Стадніченко Т. Формування навичок сценічного мовлення у майбутніх акторів Вісник Запорізького національного університету № 1, 2010. Серія Педагогічні науки. С. 92–96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Ped-1.../092–96.pdf
5. Стандарт вищої освіти України. Галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 026 Сценічне мистецтво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/.../Освіта/standart/.../026-sczenichne-mistecztvo... – С. 4.
6. Станіславський К. С. Зібрання творів: У 9 т. М.: Мистецтво, 1988. Т. 1. Моє життя в мистецтві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: teatr-lib.ru/Library/Stanislavsky/My_life // Коммент. І. Н. Соловйової. – 622 с.
7. Ушинський К.Д // Собр. соч.: в 11 т.- М.; Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – Т. 2: Педагогические статьи 1857–1861 гг. – С. 28.
8. Актерское мастерство. Обучение за рубежом. Театральные вузы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hotcourses.ru

Коленко А.В.
Киевский национальный университет театра, кино и телевидения
имени И.К. Карпенко-Карого

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «СЦЕНИЧЕСКАЯ РЕЧЬ» В ТВОРЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ И МИРА

Аннотация
В статье исследуются вопросы становления методики преподавания сценической речи в ВУЗ художественного направления, обобщено проблемы и начерчены пути повышения речевой компетентности будущих актеров театра, кино и телевидения. Обосновывается целесообразность создания эффективной модели системного взаимодействия и взаимопроникновения близких по содержанию дисциплин в процессе развития искусства речи.
Ключевые слова: сценическая речь, сценическая деятельность, ключевые компетентности актера, коммуникативные качества актера, интеграция учебного процесса.

Kolenko A.V.
Karpenko-Karyi National Theatre, Cinema and Television University of Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASICS OF TEACHING STAGE SPEECH IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION OF LIBERAL ARTS

Summary
The article regards methodological aspects of teaching stage speech in Ukrainian higher education institutions of Liberal Arts, tackles the matter of competence of a future stage artist, film actor or anchorperson, and provides insight into ways of its improving. The importance of introducing an efficient model of systematic subject overlaps is emphasized in the article, as well as interpenetration of the cognate subjects in the course of developing students' capacity for stage speaking.
Keywords: stage speech, stage acting, speech competence, major competences of an actor, communicative competence, subject integration.

УДК 781.68:785.1:784.1

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНО-ТВОРЧІ АСПЕКТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОМУ КЛАСІ

Комаренко Н.М., Тилик І.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено висвітленню інтерпретаційно-творчих аспектів діяльності концертмейстера у диригентсько-хоровому класі. У дослідженні простежено процес навчання та виховання професійного музиканта у безпосередньому контакті з викладачем і концертмейстером, що становить основу національної традиції музичної освіти. Індивідуальний підхід у досягненні поставлених навчальних завдань, та вихованні моральних якостей особистості музиканта-виконавця лежить в основі освітньої традиції. В статті досліджуються художньо-інтерпретаційні підходи, синтезуються технологічні завдання з емоційним пошуком у контексті втілення ідейно-смислової канви музичного твору, розглядається як проблема виконавських категорій раціонального та інтуїтивного, слугує етапом засвоєння нового музичного матеріалу. Участь концертмейстера у навчальному процесі стимулює інтелектуальний розвиток піаніста-виконавця, відкриває споріднені риси хорової та фортепіанної жанрово-виконавських технологій.

Ключові слова: хорове мистецтво, художня інтерпретація, мистецтво концертмейстера, виконавський стиль, творчий метод.

Постановка проблеми. Як засвідчують різноаспектні мистецтвознавчі дослідження, одною із найцікавіших концертмейстерських спеціалізацій є діяльність концертмейстера у класі хорового диригування, яка має свою специфіку, динаміку розвитку, свою роль у виконавському мистецтві. Проте існує чимало суперечностей між актуальною, практичною значимістю концертмейстерської спеціалізації і недостатньою розробкою у сфері психолого-педагогічної наукової проблематики окремих теоретичних уявлень про сутність і специфіку інтегративної здібності музиканта-концертмейстера; а також між необхідністю цілеспрямованого формування концертмейстерської компетентності й лише частковою висвітленністю цієї проблеми у наукових виданнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана з різними аспектами роботи концертмейстера у класі з хорового диригування привертає увагу дослідників. В її розвитку можна відмітити певну динаміку розгляду – від методичних розробок до розглядання ролі концертмейстера як виконавця-інтерпретатора та викладача. Останнім часом з'явилося декілька кандидатських досліджень (Е.К. Економової [5], Н.В. Інюточкіної [4], Л.І. Повзун [22], Л.І. Каравацької [7]), де розглядається у науковому руслі концертмейстерська практика про застосування тембрової драматургії у підході до аналізу текста фортепіанного клавіра, як хорової так і оркестрової партитури. У наукових статтях можна визначити ряд напрямків:

– у сфері історичного розвитку хорового мистецтва (А. Лащенко [9], П. Чеснокова [29], К. Пігрова [21], А. Мархлевського [12]);

– у питаннях музичної освіти (К. Майбурової [11], О. Зинькевич [6], В. Клина [8]);

– з концертмейстерської майстерності (Н. Скоробагатько [25], Р. Хавкиної-Трахтер [26], О. Шендеровича [27, 28], А. Мірошнікової [13], Дж. Мура [14]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, незважаючи на наявність вказаних наукових напрацювань, присвячених вивченню діяльності концертмейстера у класі хорового диригування, цю проблематику не можна вважати достатньо висвітленою. Особливо це стосується питань ототожнення мануальної техніки диригента з пластикою рук піаніста у процесі виразного інтонування, застосування тембрової драматургії у підході до аналізу фортепіанного виконання як хорового твору a cappella, так і оркестрової партитури, що сприяє інтонаційно-виразній та темброво-різноманітній звучності. Потреба у з'ясуванні вказаного аспекту й обумовлює актуальність даної публікації.

Формулювання цілей статті. *Мета* **дослідження** полягає у тому, щоб висвітлити когнітивну структуру роботи концертмейстера у диригентсько-хоровому класі у парадигмі музичної освіти.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань, а також виявленню засобів їх вирішення:

– дбайливо відноситися до авторського тексту;

– використовувати рояль, у педагогічному процесі, як спосіб розкриття образно-художнього змісту музичного твору;

– відчувати образно-художній зміст твору через темброво-інтонаційну сутність фактури фортепіанного клавіру;

– вибудовувати збалансоване хорове звучання в структурі оперної сцени на матеріалі оперного клавіру;

– працювати над системою музичного виконавства, у центрі якого – художня – інтерпретація твору;

– опанувати техніку хорового ауфтакта та його специфіку для створення ансамблевої взаємодії студента і концертмейстера.

Методологія дослідження. У статті використано комплекс теоретичних методів дослідження: індукція, дедукція, аналіз, синтез, компаративний аналіз, класифікація, моделювання, метод культурологічно-мистецтвознавчої реконструкції. Стаття спирається на принцип єдності теорії та практики, який визначає її наукову і методичну спрямованість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музичне виконавське мистецтво являє собою складний комплекс, що потребує величезної емоційної та інтелектуальної віддачі, необхідної вольової направленості та зосередженості, кон-

центрації пам'яті, суми навичок та вмінь. Виконавець творчо продовжує композиторський задум, пізнає авторські наміри шляхом вивчення музичного тексту, сприймає та реалізує думки, почуття, настрої які, закладені у творі. Діапазон образно-стильових аспектів у музиці безмежний, маючи на увазі музику різних епох, напрямків, то виконавцеві треба володіти якомога більшим спектром сприйняття. Чим глибше він вникає в нотний зміст тексту твору, тим яскравіше індивідуальність самого виконавця. Текст музичного твору є «схемою того, що композитор хотів висловити в звуках за допомогою графічних символів» [2, с. 24]. Специфіка ансамблевого виконавства концертмейстера з солістами вокалістами, інструменталістами та диригентами вимагає від концертмейстера особливого погляду на виконавський процес.

В рамках даної статті загостримо увагу на особливостях роботи концертмейстера у класі хорового диригування. Спеціальність хорове диригування – творча та різнобічна. Для оволодіння цією професією потрібен цілий комплекс знань та навичок: широкий кругозір, високий рівень музичної культури. Специфіка хорової діяльності проявляється у формі колективної творчості безпосередньо пов'язаної з поезією та вокальним в мистецтвом у симбіозі функцій поетичного слова та композиторського текста, що постають первинним художнім матеріалом у технології диригентської виконавської діяльності та комунікативних сторін музичного-творчого процесу [12, 13, 29]. Процес хорового виконавства, підпорядкований первинному художньому матеріалу, втілюється у різних варіантах інтерпретаційної моделі. Диригент має вміти уявляти звучання музичного твору внутрішнім слухом, володіти точним темпо-ритмом, відчувати тембральне забарвлення хорових партій та оркестрових інструментів [21, 23, 29].

Так склалося, що творча робота автора публікації протягом багатьох років тісно пов'язана з кафедрою академічного хорового диригування. Після занять в консерваторії, де студентів фортепіанного факультету виховували як виконавців-солістів, робота концертмейстера здавалася невідомою, цікавою гранню творчості. Учбовий план у класі концертмейстерства обмежувався акомпанементами камерно-вокального репертуару, навичками читання з листа, вмінню транспортувати на півтона та тон. Хоровому супроводу зовсім не приділялась увага, а про читання хорових партитур навіть не йшлося. Ці нові потрібні навички роботи концертмейстера необхідно було опановувати самотужки. Працюючи концертмейстером у класах Народного артиста України Б.Б. Антківа, професора КДК ім. П.І. Чайковського М.А. Берденнікова, професора кафедри академічного диригування Н.М. Кречко, професора НМАУ ім. П.І. Чайковського Д.В. Радика, професора, Народного артиста України В.П. Скоромного, канд. мистецтвознавства, професора М.С. Юрченко, канд. мистецтвознавства І.В. Тилика – видатних диригентів, справжніх майстрів своєї справи, надихнуло автора до написання цієї статті, в якій хотілось би звернути увагу на деякі аспекти роботи концертмейстера саме зі студентами кафедри хорового диригування.

Мистецтво концертмейстера – особливий вид творчості. Мистецтво гри в ансамблі складний вид мистецтва, якому треба вчитися все життя. За спостереженнями Є. Шендеровича, лише XX столітті почалося осмислення особливостей концертмейстерської діяльності, з'явилися праці Дж. Мура, Є. Шендеровича, З. Савари, Л. Живова, М. Крючкова, А. Люблінського, Т. Молчановой, В. А. Васиной-Гроссман, З. Лидской, М. Смирнова, П. Обуховой, І. Галявина, М. Скоробогатько та інших [14, 20, 25, 27, 28]. Це складні процеси, в яких фортепіано належить величезна роль, де два, три або декілька музикантів є рівноправними партнерами єдиного цілісного музичного ансамблю. Окрім високої технічної підготовки, досконалого читання з листа, розуміння природи вокалу, володіння багатьма виражальними засобами ансамблевого виконання, знайомства з особливостями гри на різних інструментах необхідно пам'ятати, що й фактурна специфіка акомпанементу, як специфіка його трактування, наприклад, в роботі з вокалістами, або в класах диригентів, інструменталістів значно відрізняються. Необхідно підкреслити, що від концертмейстера потрібно уміння заряджатися чужою волею, приймати її як свою власну і активно включатися в емоційний стан, що диктується хормейстером-викладачем (студентом). На заняттях з диригування студент керує уявним хором під звучання роялю за допомогою концертмейстера. Концертмейстер працює з клавірною версією оркестрової партитури, яку інколи неможливо охопити всіма пальцями піаніста і, нарешті в своїй роботі він підпорядкований волі викладача-хормейстера, а згодом студента з яким опрацьовується музичний твір, мануальну техніку якого концертмейстер повинен розуміти, як свою власну.

В процесі роботи концертмейстер працює з трьома видами нотного тексту, а саме – текстами для хору a cappella, текстами творів для хору з супроводом фортепіано, хоровою партитурою плюс оркестровим перекладом (клавіром).

Складності, піаністичні незручності у відтворенні партитури зустрічаються доволі часто, однак піаніст повинен знайти такий варіант виконання, який з найбільшою повнотою відобразить на фортепіано особливості голосоведіння і вокально-хорового звучання, бо інструмент фортепіано, як ніякий інший, дозволяє це зробити.

Виконуючи хорову партитуру a cappella концертмейстер працює над окремими голосами, акордовими сполуками, педалізацією. В роботі з хоровим твором може стати в нагоді методичний досвід А.А. Мірошникової, яка радила у складних випадках спрощувати партитуру за рахунок випущення витриманих голосів для проведення більш важливих в даний момент партій [13, с. 6]. Під час роботи над партитурою необхідно наближувати виконання на фортепіано до звучання співацьких голосів засобом педалі, працювати над розподілом між руками голосів партитури та пошуками зручної аплікатури [13, с. 12].

Оскільки хору властиве органічне поєднання та співставлення різних голосів, найскладнішим у роботі концертмейстера є виконання хорової поліфонії, працюючи зі студентами концертмейстер повинен виконувати хорову партитуру, де є ряд у яких кількість голосів доходить

до восьми і більше (хори Дж. П. да Палестріна, Л. Маренціо, Дж. Габріелі, хорал Мендельсона «Am Nenjahrstage» та інші), включаючи транспонуючого тенора, ці голоси інколи перехрещуються, додаючи концертмейстеру ряд труднощів у виконанні. Особливу увагу необхідно звертати при виконанні партитур подвійних хорів (Танеєв «По горам две хмурых тучи», «Увидал из-за тучи утес», заключний подвійний хор з кантати «По прочтению псалма» та потрійних хорів («Magnificat» А. Габріелі).

Взагалі, концертмейстерсько-виконавська специфіка роботи на хоровій кафедрі потребує великої уваги до роботи над розвитком поліфонічного мислення, що є одним з перших завдань у вихованні диригента. При виконанні хорової поліфонічної тканини необхідно вірно передати голосоведіння, фразування, виконавський штрих, динаміку, зміну дихання, темброву характеристику кожної партії. Відтворення звучання хорової партитури на фортепіано концертмейстером допомагає студенту уявити перед собою хоровий колектив, що дозволить студенту максимально якісно закріпити технічні навички і поглибити свій художньо-виконавський творчий потенціал. В процесі роботи з хоровим твором в супроводі фортепіано корисними будуть наступні практичні настанови Дж. Мура [14] та методичні узагальнення Є. Шендеровича [27, 28]. Найголовнішою навичкою роботи концертмейстера є здатність швидко орієнтуватися, вміння охоплювати музичну форму в цілому. Хоровий акомпанемент відрізняється від акомпанементу солістам, бо хором керує диригент, він веде співаків за собою. Темпо-ритмічна та динаміко-тембральна підтримка хору має ведуче значення в акомпанементі до хорового твору. Виконання хорового твору в порівнянні з інструментальними творами ускладнено синтезом мелодики та вербального тексту [14, 27]. Через різну довго тривалість вербальних складів, ми стикаємося з особливою пульсацією ритму. Крім того, спів у хорі характеризується обов'язковим взяттям дихання, що теж ускладнює ритмічне прочитання музики. Тому одним із завдань концертмейстера є вміння тримати точний темпо-ритм, що допомагає не втрачати пульс на протязі всього музичного твору.

В процесі виконання нотних текстів клавірів Є. Шендерович радив спрощувати фортепіанну партію, зауважуючи на те, що від цього не повинні страждати якість звучання, темброве забарвлення та голосоведення [28]. Специфіка фортепіанних партій у клавірах опер залежить від деякою перевантаження фактури, яка часом містить багато незручних місць. Практика професійної діяльності підказує, що повсякденна робота концертмейстера змушує застосовувати різні способи спрощення клавірів і це необхідно робити без втрати якості звучання, тембрів відтворення голосоведення. Серед конкретних піаністичних рекомендацій визначимо наступні проблеми виконання: подолання труднощів зручним розподілом рук, звертанням до чергування рук у разі, коли плавність мелодичного ходу порушується незручностями аплікатури; повторюванням нот, розподіляючи їх між руками, інтервальні, та акордові послідовності можна спростити задля досягнення потрібного темпу і блиску пасажів [28]. У розкиданих акордах полегшення бувають необхідні. Можна укрупнити тривалості і зменшити кількість повторів, можна інакше розподілити руки (С. Рахманінов фінал опери Алеко, П. Чайковський сцена суперечки Онєгіна з Ленським з опери Євгеній Онєгін (картини 15, 16), сцена Грози (картина 6) з Пікової дами тощо). У більшості випадків трактування окремих авторських, або редакторських ремарок (вміщених в клавірах) в процесі концертмейстерської інтерпретації залежить від невідповідності між динамічними відтінками, проставленими в партитурі (враховують реальну звучність різних оркестрових груп, і інструментів) і механічним перенесенням цих відтінків в клавір, адже forte альтів і forte труби – принципово різні відтінки. Автоматична проекція штрихів з партитури в клавір також видається не завжди доцільною, адже не всі перенесені штрихові позначки сприяють відтворенню оркестрової специфіки на фортепіано. Ми знаємо, що кожний клавір є умовність, яка припускає найрізноманітніші ступені відступу від першоджерела, автентичної оркестрової версії. У цьому сенсі виконання концертмейстера можна вважати інтерпретаційно-творчими у прямому значенні цього слова – піаніст має «художнє» право зміни тієї чи іншої редакції.

Тут ми підходимо ще до однієї особливості концертмейстера у класі з диригування, коли він виступає у ролі одухотвореного інструмента, стає для диригента своєрідним аналогом «клавіатури». Під час виступу – задача концертмейстера пристосуватися до рухів диригента, відчути темпові модифікації і тоді успіх забезпечений. Може бути багато концепцій, які вас переконують. І кожного разу ви повинні адаптуватися і так виконувати твір з диригентом, неначе це – ваше власне трактування. Концертмейстер змушений підкорятися іншій волі – вміти перевтілювати свою психологію відповідно до запропонованої концепції виконання твору. У тих випадках, коли інтерпретація і вольова спрямованість диригента веде концертмейстера і він повністю сприймає трактування музичного твору, як своє власне, виникає справжнє спільне музикування, яке передбачає одночасно і підпорядкування чужій волі, і збагачення її своєю індивідуальністю.

Задля досягнення ансамблю динамічного, ритмічного, та тембрового першочергового значення набуває фактор консолідації усіх спрямувань суб'єктів творчої співпраці (в даному разі концертмейстера і диригента) у площині оптимальної реалізації художнього задуму композитора, пошуків вірної виконавської інтерпретації. З цією метою під час учбового процесу концертмейстер має налагодити особливу духовну єдність з викладачем і з студентом, який вивчає музичний твір, і повністю розділити з ним аспекти інтерпретації. Адже концертмейстеру необхідно передчувати рух, у якому виконується твір, ще до першого ауфтакта диригента. Прагнення об'єднатись у творчих устремліннях з партнером/студентом, ми вважаємо однією з головних умов успішного виконання програми на екзамені, який імітує концертний виступ. При цьому студент повинен усвідомлено готуватися, психологічно налаштовуватися на виявлення художнього образу твору перед публічним виступом. Взагалі

психологічні установки передбачають дотримання певних педагогічно-виконавських параметрів, а саме: підготовка відповідної сценічної поведінки, усна презентація твору, концертний варіант диригування тощо. Аби студент зміг відчути багатоголосся та багатоплановість фактури, педагог (у співпраці з концертмейстером) повинен за другим роялем грати хорову партитуру.

Адже, ніщо так не розвиває музичний кругозір студента, як його участь у публічних концертах. Для оволодіння майстерністю хормейстера, та засвоєння нових технічних прийомів, накопичення виконавського досвіду, доцільно наперед планувати таку практичну діяльність студента. Звичайно, виступи з хоровим колективом несуть у собі неабияку організаційну складність. Це пов'язано з репетиціями, орендою концертних приміщень тощо. Але, якщо з'являється можливість практичного застосування хормейстерських навичок, отриманих на уроках з диригування в класі, це інтенсифікує майбутнього музиканта як диригента. Така практика для хормейстера є необхідним компонентом в розумінні художньої цілісності музичного твору.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючи дану публікацію є підстава стверджувати, що концертмейстерська діяльність є складним багатогранним процесом, який ґрунтується на різних аспектах інтерпретацій творчої актуалізації. Загалом їх можна розподілити на три рівня ансамблевого взаємодії роботи концертмейстера з студентом в процесі вивчення трьох видів нотного тексту: хорова партитура a cappella, хорова партитура у супроводі фортепіано, хорова партитура – оркестрове перекладення (клавір).

Здійснений у статті аналіз роботи концертмейстера над текстом, поданий у проекції із середини, з боку свідомості концертмейстера, як суб'єкту творчого процесу, уможливив виявлення різних його функцій – педагогічну, виконавчу та психологічну. В діяльності концертмейстера можливо також виокремити ряд моментів: творчий зв'язок з викладачем, з метою знаходження і втілення художньої інтерпретації, робота концертмейстера-викладача, тобто музиканта, який розучує текст зі студентами, допомагаючи викладачу у роботі в класі, самостійна робота з нотним текстом в позаурочний час і роль концертмейстера-виконавця, що допомагає у підготовці студента до демонстрації хорової партитури на екзамені або заліку в умовах, що імітують концертний виступ. В цьому контексті акцентується увага на взаємодії двох взаємопов'язаних суб'єктів художньої співпраці «диригент/студент – концертмейстер», яка реалізується у процесі відповідності роботи концертмейстера виконавським вимогам диригента, у здатності до співпереживання, спільного музикування та збагачення виконання індивідуальним, інтелектуальним та емоційно-образним колоритом.

Список літератури:

1. Виноградов К. О работе оперного концертмейстера / К. Виноградов // О работе концертмейстера: учебное пособие для фортепианных факультетов музыкальных вузов / Ред.-сост. и автор предисловия М. Смирнов. – Москва: Музыка, 1974. – С. 111–134.
2. Воєм Р. Уильямс Становление музыки / Р. Уильямс Воєм / – Москва: Музыка 1961.
3. Горощенко О. Работа Б.Л. Яворского с вокалистами / О. Горощенко // Яворский Б.: Статьи, воспоминания, переписка. – Москва: Сов. композитор, 1972. – Т. 1. – 711 с.
4. Інюточкіна Н. В. Феномен піаніста-концертмейстера в вокально-інструментальному ансамблі (на прикладі австро-німецького вокального циклу XIX ст.): автореф. дис. канд. мистецтвознав.: спец. 17.00.03. «Муз. мистецтво» / Н. В. Інюточкіна; Харк. держ. універ. мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків, 2010. – 19 с.
5. Економова Е. К. Сумісна діяльність співака і концертмейстера у професійній підготовці студента-вокаліста: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Економова Еліна Костянтинівна. – Одеса, 2002. – 261 с.
6. Зинькевич О. Чотири століття опери. Оперні школи XIX–XX ст. – Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. – Вип. 13. Київ, 2000.
7. Каравацька Л. І. Творчість Льва Венедіктова як стильовий феномен в контексті українського оперно-хорового мистецтва: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Муз. мистецтво / Каравацька Людмила Іванівна. – Київ., 2016. – 17 с.
8. Клін В. Українська радянська фортепіанна музика / В. Л. Клин. – Київ: Наук. думка, 1980. – 314 с.
9. Лащенко А. З історії київської хорової школи / Анатолій Лащенко. – Київ: Музична Україна, 2007. – 198 с.
10. Люблинский А. А. Теория и практика аккомпанемента. Методологические основы / А. А Люблински – Ленинград: Музыка XXI, Ленинградское отделение, 1972 г. – 80 с.
11. Майбурова К. В. Глухівська школа півчих XVIII ст. та її роль у розвитку музичного професіоналізму на Україні та в Росії / К. В. Майбурова. – Київ: «Українське музикознавство», Вип. 6, 1971. – С. 58–63.
12. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі / А. Мархлевський. – Київ: Музична Україна, 1986. – 96 с.
13. Мирошникова А. А. О работе концертмейстера в классе хорового дирижирования: методические рекомендации для преподавателей и студентов музыкальных вузов / А. А. Мирошникова. – Киев, 1990. – 20 с.
14. Мур Дж. Певец и аккомпаниатор. Воспоминания, размышления о музыке / Пер. с английского (предисловие В. Чачавы) / Дж. Мур. – Москва: Радуга, 1987. – 429 с.
15. Мусин И. А. Техника дирижирования / И. А. Мусин. – Ленинград, Музыка, 1967. – 352 с.
16. Мюнш Ш. Я – дирижер / Пер. с франц. / Ш. Мюнш. – 3-е изд. – Москва, 1982. – 63 с.
17. Нікітська Є. С. Виникнення концертмейстерської спеціальності в Україні / Є. С. Нікітська // Актуальні проблеми музичного і театрального мистецтва: мистецтвознавство, педагогіка та виконавство. – Харків, 2000. – С. 183–189.
18. Нікітська Є. С. У дуеті з фортепіано: кафедра концертмейстерської майстерності / Є. С. Нікітська // ProDomoMea: Нариси: До 90-річчя з дня заснування ХДУМ ім. І. П. Котляревського. – Харків, 2007. – С. 136–143.
19. О работе концертмейстера: учебное пособие для фортепианных факультетов музыкальных вузов / Ред.-сост. и автор предисловия М. Смирнов. – Москва: Музыка, 1974. – 160 с.

20. Обухова О. В концертмейстерськом классе / О. Обухова. – Москва, 1980.
21. Пігров К. Керування хором / К. Пігров. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. – 202 с.
22. Повзун Л. І. Наукові і художні аспекти мистецької діяльності піаніста-концертмейстера: дис. … кандидата мистецтвознавства: спец. 17.00.03 / Повзун Людмила Іванівна. – Київ., 2005. – 189 с.
23. Полян І. З досвіду педагога-концертмейстера / І. Полян – XX: Музика, 1975. – № 4. – 14 с.
24. Радик Д. Музична дидактика в структурі диригентської освітньо-професійної діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Д. Радик – Київ.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2009. – 176 с.
25. Скоробагатько М. Нотатки оперного концертмейстера: Київський театр опери та балету УРСР / Передмова Д. Данькевича / М. Скоробагатько. – Київ.: Музична Україна, 1973. – 331 с.
26. Хавкина-Трахтер Р. Работа в концертмейстерском классе: некоторые общие соображения / Р. Хавкина-Трахтер // Вопросы фортепианной педагогики. Сборник статей. – Вып. 4. – Москва: 1976. – С. 134–146.
27. Шендерович Е. М. В концертмейстерском классе: Размышления педагога / Е. М. Шендерович. – Москва: Музыка, 1996. – 206 с.
28. Шендерович Е. М. О преодолении пианистических трудностей в клавирах: Советы аккомпаниатора / Е. М. Шендерович. – Ленинград: Музыка, 1972. – 48 с.
29. Чесноков П. Хор и управление им / П. Чесноков. – Москва: Музгиз, 1952. – 223 с.

Комаренко Н.М., Тилик И.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИНТЕРПРЕТАЦИОННО-ТВОРЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В ДИРИЖЕРСКО-ХОРОВОМ КЛАССЕ

Аннотация
В статье освещается интерпретационно-творческие аспекты деятельности концертмейстера в дирижерско-хоровом классе. В исследовании рассматривается процесс обучения и воспитания профессионального музыканта в непосредственном контакте с педагогом и концертмейстером, что составляет основу национальной традиции музыкального образования. Индивидуальный подход в достижении поставленных учебных задач в воспитании моральных качеств личности музыканта-исполнителя лежит в основе образовательных традиций современности. В статье исследуется художественно-интерпретаторские подходы, синтезируются технологические приёмы с эмоциональным поиском в контексте воплощения идейно-смысловой концепции музыкального произведения, рассматривается проблема исполнительских категорий рационального и интуитивного, являясь этапом в освоении нового музыкального материала. Участие концертмейстера в учебном процессе стимулирует интеллектуальное развитие пианиста-исполнителя, открывая новые связи в хоровой и фортепианной жанрово-исполнительских технологий.
Ключевые слова: хоровое искусство, художественная интерпретация, искусство концертмейстера, исполнительский стиль, творческий метод.

Komarenko N.M., Tylyk I.V.
Kiev National University of Culture and Arts

INTERPRETATIONAL AND CREATIVE ASPECTS OF CONCERTMASTER'S PRACTICE IN A CONDUCTOR AND CHORAL CLASS

Summary
This article is devoted to review of the interpretational and creative aspects of concertmaster's practice in a conductor and choral class. It also examines the process of education and training of a professional musician that implies direct contact with a teacher and concertmaster, based on the national traditions of musical education. The student-centered approach, essential for setting high moral values of musician-performer is considered according to the state-of-the-art educational principles. The article also studies cultural and interpretational approaches, as well as combinations of special techniques and emotional search intended to convey the ideological and semantic concept of musical piece. These approaches are examined at the rational and intuitive performance levels, which helps students study new material. Participation of concertmaster in educational process stimulates intellectual development of pianist performers, thus revealing new interactions between choral and piano performance techniques.
Keywords: choral art, artistic interpretation, concertmaster's competence, performance style, creative method.

УДК 378.09:378.147

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Літвінчук С.Б., Тайхриб К.А.
Миколаївський національний аграрний університет

Статтю присвячено проблемі цілеутворення у процесі професійної підготовки студентів у вищій школі. Проведено аналіз структурного компоненту освітнього процесу «цілі навчання», який можна використати для відбору змісту навчання. Цілеутворення доцільно застосувати для проектування технології процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах. Методологічними основами цілеутворення виступають соціальні і державні замовлення, освітні стандарти, а також результати наукових досліджень потреб у спеціалістах з вищою освітою. У статті висвітлені лише окремі інноваційні підходи до проблеми цілеутворення у процесі професійної підготовки студентів у вищій школі.
Ключові слова: професійна підготовка, цілі навчання, цілеутворення, вища школа, технологія, навчання.

Постановка проблеми. Якість професійної підготовки майбутнього спеціаліста залежить від чітко спроектованої дидактичної системи, яка включає три основні блоки: цілі навчання, зміст навчання та методику організації навчального процесу. Організація процесу підготовки студентів за умови впровадження системно-діяльнісного підходу може підвищити ефективність професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах. Такий підхід пов'язаний із розробкою та вдосконаленням існуючих моделей професійної підготовки майбутніх спеціалістів та кваліфікаційних характеристик, із виявленням причин основних протиріч та розробкою нових технологій навчання.

Методологічними основами цілеутворення виступають соціальні державні замовлення, освітні стандарти, а також результати наукових досліджень потреб в спеціалістах з вищою освітою. Ціль висвітлює необхідність оволодіння навчальним матеріалом, формує свідоме ставлення до навчання, усвідомлення сприйняття змісту, тобто створює мотиваційну основу навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що свідома діяльність людини реалізується через визначення і досягнення запланованих цілей, а закінчується оцінкою ступеню її досягнення. Здійснення діяльності – це процес послідовної реалізації відповідної системи цілей. Важливе значення відіграє формування цілі в навчальній діяльності. Відсутність чітко визначеної цілі та змісту професійної підготовки майбутніх фахівців у значній мірі позначається і на мотиваційному компоненті навчально-виховного процесу. Студенти часто не усвідомлюють значимості тієї чи іншої навчальної дисципліни в їх професійному становленні.

Як зазначає В.В. Сєріков: «Перший крок, який належить зробити в пошуку особистої парадигми освіти, – це усвідомлення даної проблеми в рамках предмета педагогіки, розуміння його у всій цілісності у вигляді відомої тріади – цільових, змістових і процесуальних характеристик навчання в їх єдності» [4, с. 93].

Означена проблема є актуальною у зв'язку з тим, що сформульовані цілі навчання в пояснювальній записці до типових навчальних програм з окремих дисциплін виражені в загальному вигляді і потребують оновлення, уточнення для забезпечення можливості здійснення ефективної професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Методологічними основами цілеутворення виступають соціальні і державні замовлення, освітні стандарти, а також результати наукових досліджень потреб у спеціалістах з вищою освітою.

В історії педагогіки існує достатньо спроб визначення цілей навчання дисциплінам. Зокрема, Я.А. Коменський вважав, що основою цілеутворення повинен бути процес засвоєння, який у його трактуванні починається зі словесного тлумачення про речі, оскільки самі речі учнями ще не розрізняються [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цілі та цілеутворення є об'єктом філософських (М.М. Трубников, М.Г. Макаров, А.Л. Чунаєва, Т.М. Козакевич, Б.С. Братусі), а також педагогічних (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, О.В. Лебедєв, Б.Т. Лихачов, Г.М. Прозументова) досліджень, в яких визначаються відношення цілі і цілеутворення, здійснена спроба класифікації цілей, розглянута їх доцільність в історичному, філософському і гносеологічному аспектах та в педагогічній науці.

Цілі навчання повинні бути життєво необхідними, точними, систематизованими і повними без надлишку, тобто діагностичними по всіх основних властивостях особистості [5].

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Відомо, що цілі навчання в пояснювальній записці до типових навчальних програм виражені в загальному вигляді і потребують конкретизації, уточнення і систематизації для забезпечення можливості ефективного управління процесом професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих закладах освіти. Вирішення окреслених вище завдань ефективне за умови створення фундаментальних основ єдиних наукових принципів, із яких можна сформулювати дедуктивний висновок і на його основі побудувати ієрархізовану класифікацію цілей навчання.

Мета статті. Тому доцільним вбачаємо дослідження інноваційних підходів до проблеми цілеутворення у процесі професійної підготовки студентів у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна педагогічна практика передбачає такі форми визначення цілей навчання дисциплінам у вищих навчальних закладах:

1. Через зміст теми чи її питань (наприклад: «вивчити теорему Варіньона», «вивчити методику розрахунку циліндричних прямозубих передач» тощо).

При вказаному способі цілеутворення виникають питання:

а) чи міститься в приведених цілях конструктивна основа для проектування навчального процесу?

б) чи можна із приведених трактувань спрогнозувати реалізацію цілей навчання?

Очевидно, що ні.

2. Через діяльність викладача (наприклад: «забезпечити студентів системою наукових знань про основні закони, теорії, методи науки», «формувати у студентів систему знань, умінь і навиків для розв'язання практичних завдань» тощо).

Означена постановка цілей зосереджена на власній діяльності викладача. Плануючи свої дії, викладач не має можливості аналізувати їх наслідки, оскільки результати навчання не визначаються у такий спосіб постановки цілей.

3. Через внутрішні процеси і зрушення в навчальній діяльності (наприклад: «формувати вміння самостійного аналізу умови задачі та способів її розв'язування», «розвивати навчально-пізнавальну самостійність студентів у процесі розв'язування задач»).

У зазначених формулюваннях знаходять відображення узагальнені освітні цілі на предметному рівні, а не на рівні окремого заняття чи окремого студента.

4. Через навчальну діяльність студентів (наприклад: «проведення розрахунків на міцність при деформації згину», «розв'язування задач на рівновагу матеріальних об'єктів»).

При такій постановці цілей не враховуються як оцінка результату навчання, так і його наслідки.

Крім того, доцільно звернути увагу на те, що традиційна «триєдина ціль» (дидактична, розвиваюча, виховна), яку має формулювати викладач до кожного заняття, часто перетворюється у відписку. В більшості випадків цих формулювань ніхто не читає, а цілі не виступають основою заняття, його ідеєю і переписуються із заняття в заняття.

Сучасні педагогічні інноваційні технології передбачають постановку цілей через результати навчання, які відображаються в діях студентів, надійно усвідомлюються, визначаються і перевіряються викладачем чи експертом.

В аспекті досліджуваної проблеми важливо підкреслити, що для проектування цілей навчання окремим дисциплінам доцільно використовувати такі основні положення:

1. Науково сформована ціль – вихідне положення педагогічної праці, найважливіший елемент цілісної структури навчальної діяльності, інтегруючий та системоутворюючий фактор, що закономірно визначає не тільки результати, але й етапи, форми, методи і засоби означеної діяльності.

2. Всі цілі складної педагогічної діяльності реалізуються шляхом розв'язування відповідної системи задач.

3. Процес цілеутворення умовно може бути представлений трьома взаємопов'язаними ланками, а кожна із них – двома етапами: утворення цілі (вибір або формулювання цілі); здійснення цілі (перевірка правильності вибору і коректування цілі); оцінка ступеню досягнення цілі (оцінка ступеню досягнення як часткових цілей, так і загальної).

4. Науково сформульовані цілі сприяють ефективній організації індивідуальної та колективної діяльності студентів.

5. Формулювання цілей і завдань самими студентами сприяє прискоренню розвитку таких якостей особистості, як цілеспрямованість, наполегливість, кмітливість, організованість.

6. На основі отриманих знань і сформованих умінь та навичок студент навчається самостійно, розвиває творчу активність [2].

У процесі цілеутворення можна виділити глобальні та локальні цілі, а їх постановка у загальноприйнятій термінології може бути такою:

– діагностичною – це означає, що існують засоби і можливості перевірки досягнення цілі;

– операційною – у формулюванні цілі вказано на засоби її досягнення. Глобальні цілі описують вибір, а локальні – відповідну навчальну діяльність. Глобальна ціль є границею послідовності локальних цілей. Локальна ціль діагностично й операційно виражає норму, і в її визначенні вказано на засоби діагностики її досягнення.

У контексті вищезазначеного доцільно привести тлумачення В.П. Беспалько, який вважає, що ціль задана діагностично, якщо відповідні поняття задовільняють таким вимогам:

– визначення і їх ознаки настільки точно описані, що поняття завжди адекватно співвідноситься з його об'єктивним проявом (тобто з тим, що воно означає);

– прояви і фактори, позначені поняттям, мають категорію міри, тобто їх величина піддається прямому або непрямому вимірюванню;

– результати вимірювань можуть бути співвіднесені із відповідною шкалою оцінювання. Отже, для діагностичної **(Д)** постановки будь-якої цілі вимагається, щоб вона була точно описана **(О)**, піддавалася вимірюванню **(Вм)** і щоб існувала шкала її оцінювання **(Оц)**. Звідси отримаємо таку формулу діагностичної цілі:

$$\textbf{Д} = \textbf{О} + \textbf{Вм} + \textbf{Оц}.$$

Неможливість виконати хоча б одну операцію із формули діагностичності робить ціль недіагностичною [1].

Важливо підкреслити слушну думку про те, що: «Ціль у педагогічній системі повинна бути поставлена діагностично, тобто настільки точно і визначено, щоб можна було однозначно робити висновки про ступінь її реалізації і побудувати цілком визначений дидактичний процес, що гарантує її досягнення за вказаний час» [1; с. 43].

Глобальні цілі – важливі орієнтири педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах. Наприклад, така ціль як «Формувати у студентів технічний стиль мислення» є типовим зразком глобальних цілей (ідеалів) – вона недіагностична й неопераційна.

Для сформульованої вище глобальної цілі приведемо приклади локальних цілей:

– навчити студентів прийомам пізнавальної діяльності при проведенні конструкторських розрахунків деталей машин, а також методиці технічних розрахунків спроектованих механізмів;

– розвивати вміння правильно підбирати та замінювати підшипники кочення у випадку виходу їх з ладу в тому чи іншому механізмі;

– формувати систему технічних понять для визначення реакцій опор підшипників кочення.

Всі вказані цілі є діагностичними й операційними, а в комплексі сприяють формуванню у студентів технічного стилю мислення, що свідчить про те, що глобальна ціль є границею послідовності локальних цілей.

Аналізуючи проблему цілеутворення, важливо звернути увагу на те, що цілі навчання також можна класифікувати за джерелами і способами утворення, а також за масштабами значення і обсягу часу.

1. За джерелом і способом утворення можна розглянути такі цілі: внутрішні або ініціативні (формуються людиною самостійно у процесі діяльності); зовнішні (задаються зовні, як це має місце у випадку педагогічних систем, для яких цілі задаються суспільством).

Зовнішні і внутрішні цілі відрізняються між собою способом зв'язку цілей з потребами (індивідуальними або груповими), що спрямовують суб'єкта на досягнення цілей.

Якщо зовнішні цілі формулюються у вигляді сукупності вимог, нормативів, наказів тощо і накладаються на існуючі потреби і мотиви окремої людини, то внутрішні цілі зростають з потреб і мотивів. Зокрема, в першому випадку зв'язок між цілями і потребами (мотивами) утворюється в напрямку від цілей до мотивів (ціль – мотив) – ціль вибирає мотив; у другому – в напрямку від потреб і мотивів до цілей (потреби чи мотиви – цілі), і в цьому випадку мотиви трансформуються в цілі.

2. За масштабом значення і обсягу часу можна розрізнити такі цілі:

– ціль – ідеал (ідеал або «надзадача» – це той кінцевий бажаний результат, до якого можна лише прагнути, постійно наближаючись). Ідеали – або «надзадачі» – виступають як критерії для визначення і вибору конкретних цілей, а цілі є підставою для визначення задач;

– стратегічні цілі (під стратегічними цілями і задачами розуміють довгостроковий бажаний результат);

– тактичні цілі (визначають як проміжний бажаний результат у близькому майбутньому);

– оперативні цілі (визначають як бажаний результат у даний момент).

Приведена класифікація цілей навчання може бути дидактичним підгрунтям відбору змісту навчання для конкретних дисциплін і основою технології процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вищій школі.

Слід зазначити, що особливо важливим етапом при проектуванні цілей навчання є організація процесу перевірки ступеню реалізації цілей. Така задача може бути розв'язана у випадку, коли цілі навчання виражені у вигляді вмінь, мають категорію міри, а результати вимірювання можуть бути відповідно оцінені. Основний критерій досягнення цілей навчання – актуалізація наявних знань, а також розв'язування студентами практичних і дослідницьких задач.

На основі вищезазначеного можна дійти висновку, що проектування цілей навчання дисциплінам – формування у студентів системи вмінь із розв'язування будь-яких задач, зокрема, типових, загальнопізнавальних, творчих, професійно важливих, інтелектуальних тощо.

Модернізація освітнього простору передбачає розробку такої системи цілей навчання, яка, враховуючи передовий педагогічний досвід навчання у вищих навчальних закладах, досягнення педагогічних наук, визначається потребами суспільства в умовах ринкових відносин і представляє собою максимальне відображення цих потреб.

Висновки і пропозиції. У статті висвітлені лише окремі інноваційні підходи до проблеми цілеутворення у процесі професійної підготовки студентів у вищій школі. Подальші дослідження із сформульованої вище проблеми вбачаємо у детальному розкритті продуктивного діяльнісного підходу до визначення цілей навчання студентів у вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 191 с.
2. Крейтсберг П.У. Понятие целей обучения // Проблемы конкретизации целей обучения и воспитания. – Тарту, 1992. – С. 98–106.
3. Коменский Я.А. Дидактические принципы. – М.: Учпедгиз, 1940. – С. 14.
4. Сериков В.В. Образование и личность: теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Изд. корпорация «Логос», 1999. – 272 с.
5. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 437 с.

Литвинчук С.Б., Тайхриб К.А.
Николаевский национальный аграрный университет

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ ЦЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме целеобразования в процессе профессиональной подготовки студентов в высшей школе. Проведён анализ структурного компонента образовательного процесса «цели обучения», который можно использовать для отбора содержания обучения. Целеобразование целесообразно использовать для проектирования технологии процесса профессиональной подготовки будущих специалистов в высших учебных заведениях. Методологическими основами целеобразования выступают социальные и государственные заказы, образовательные стандарты, а также результаты научных исследований потребностей в специалистах с высшим образованием. В статье изложены отдельные инновационные подходы к проблеме целеобразования в процессе профессиональной подготовки студентов в высшей школе.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, цели обучения, целеобразование, высшая школа, технология обучения.

Litvinchuk S.B., Taikhryb K.A.
Mykolaiv National Agrarian University

INNOVATION APPROACH TO THE PROBLEM OF THE AIM FORMATION IN HIGH SCHOOL

Summary
The article is dedicated to the problem of aim formation in the process of professional training of students in high schools. It gives the structural analysis of the «aim of education» component of the educational process, that can be used for selection of the content of education and for projecting of the students' professional training process technology in high schools. The methodological foundations of goal-settings are social and public orders, educational standards, as well as the results of scientific research needs in specialists of higher education. The article highlights some innovative approaches to the problem of goal-setting in the process of professional training of students in higher education.
Keywords: professional training, the aims of education, the aim formation, high school, training technology.

УДК 378,147:811.58'342

ФОРМУВАННЯ УСНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КИТАЙСЬКОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ТИПІВ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ЕТАПІВ НАВЧАННЯ НА СЕРЕДНЬОМУ РІВНІ МОВНОГО ВУЗУ

Ма Мінь
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості формування компетентності усного китайського діалогічного мовлення у студентів українських мовних вишів на середньому рівні вивчення китайської мови. Проаналізовано різноманітні типи діалогічної взаємодії. Досліджено етапи навчання усного китайського діалогічного мовлення. Визначено концептуальні засади для розроблення методики навчання майбутніх філологів усного китайського діалогічного мовлення на середньому рівні. Також доведено, що для різних типів діалогічної взаємодії на етапах навчання відбувається добір навчального матеріалу, який є необхідним і достатнім для досягнення проміжних дидактичних цілей.
Ключові слова: студенти-філологи, усне китайське діалогічне мовлення, типи діалогічної взаємодії, середній рівень навчання китайської мови у мовному виші, етапи навчання усного китайського діалогічного мовлення.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших аспектів вивчення іноземної мови є формування *усномовленнєвої компетентності* та оволодіння її важливою складовою – *діалогічним мовленням*. Для того, щоб спілкуватися та висловлювати свої думки іноземною мовою, необхідно втілювати зміст у адекватну форму іншої мови, вміти будувати власне висловлювання не лише на основі досвіду рідної мови, а й за законами та принципами організації іншомовного мовлення: розповідати, описувати, розмірковувати, й вміти говорити у формі *діалогу*. На наше переконання, навчити студентів висловлювати свої думки в діалогічній формі – є основною практичною метою викладачів іноземної мови в університеті й відповідає запиту сучасних українських студентів. Середній рівень цього процесу є відповідальним і має бути ретельно зорганізованим та науково обґрунтованим, оскільки визначає динаміку та якість подальших навчальних зусиль.

Аналіз останніх публікацій вказує на існування досліджень методичних особливостей навчання іншомовного спілкування як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов. Компоненти методики навчання іноземної мови визначали О. Біляєв [3], Л. Васильєва [5], І. Кочан [6], М. Львов [8], М. Пентилюк [10], Б. Сокіл [11]. Питаннями зіставлення подібностей та відмінностей мов і культур у процесі вивчення іноземної мови займалося багато науковців. Зокрема, актуальними у цьому контексті є роботи В. Алимова [1], Л. Биркун [2], У. Вайнрайха [4], Н. Кульчицької [7], Б. Мечковської [9], Н. Чеваніної [12], В. Шовкового [13].

Метою статті є проаналізувати особливості формування усномовленнєвої компетентності китайського діалогічного мовлення у студентів мовних спеціальностей на середньому рівні вивчення китайської мови в українських вишах, відповідно до типів діалогічної взаємодії та етапів навчання.

Виклад основного матеріалу. В методиці навчання усного китайського діалогічного мовлення важливими є лінгвофілософський, лінгвістичний, загальнодидактичний, психолінгвістичний та методологічний компоненти.

Лінгвофілософською основою методики є осмислення положень концепції діалогу в комунікативних теоріях розвитку соціуму. Зміст усного китайського мовлення у різних типах діалогічної взаємодії має містити важливі для студента питання навчання і професії, а також відповідати програмі навчання на старших курсах ВНЗ. Саме професійно і навчально орієнтований зміст діалогів забезпечує мотивацію розвитку комунікативної компетентності студентів-синологів. Крім того до загальної філологічної освіти необхідно залучати інформацію про структуру і природу діалогічного спілкування, діалогічний контекст, методи і прийоми налагодження порозуміння між мовцями і їхнього спільного пошуку адекватних форм усного спілкування.

Лінгвістичний компонент методики позначає:

- наявність у ній мовних одиниць і граматичного матеріалу, відповідного середньому рівню мовної підготовки;
- повторення засвоєного мовного матеріалу на початковому етапі, активне слухання, сприйняття та опрацювання усних реплік, прогнозування мовлення партнера та створення реплік у відповідь;
- реалізація комунікативної мети діалогу із залученням оновленого словника і нових форм усної взаємодії;
- знання про лінгвістичні особливості діалогу, оформлення етикетних висловлювань, звертань, відповідне використання просодичних засобів, ораторських прийомів.

Загальнодидактичним компонентом методики є засади навчання діалогічного мовлення в безпосередньому діалозі мовців-студентів і мовцявикладача, специфіка викладання східних мов носіям європейських мов, особливості засвоєння китайської мови. У такому розумінні діалог є для студентів і викладачів типом продуктивної практики не лише для засвоєння мови але й для загального культурного прогресу особистості.

Психолінгвістичний компонент методики позначає врахування комунікативної потреби сту-

дентів в оволодінні різними типами мовлення (серед них, усного, діалогічного, аргументованого); відповідність навчального матеріалу середньому рівню мовної підготовки філолога-синолога; реагування і стимулювання реплікації; використання структур мови для реалізації комунікативного наміру; особливості діалогу в процесі міжособистісної комунікації; взаємодія з монологічною та писемною формами мовлення, читанням і створенням писемного тексту.

Методологічний компонент методики – це необхідні для навчання положення комунікативного та компетентнісного підходів, а також аналітико-синтетичні і прагматичні уміння студентів в освоєнні діалогічної взаємодії китайською мовою. Також важливим методологічним складником методики навчання є загальні і ключові принципи її побудови і дидактичні методи, які використані в процесі її реалізації в навчанні студентів-синологів.

Найбільш доцільно втілювати ключові принципи етапності, наступності та наростаючої складності змісту в навчанні, організовуючи навчальний процес за етапами, які відповідають проміжним методичним цілям (рис. 1).

Досягнення загальнометодичної мети відбувається шляхом етапного навчання і здобуття проміжних дидактичних цілей. Таким чином, формування діалогічної компетентності студентів на середньому рівні китайської мови зорганізовано на трьох етапах:

На **І етапі** відбувається навчання діалогічного мовлення на основі *діалогу-зразка.* Дослідження етапів навчання писемного діалогічного мовлення за зразками (sample dialogue) увійшло до методичного посібника Лоренса Бейнса (L. Baines) [15, с. 130]. Діалог зразок, на його думку розвиває навички мовлення, необхідні для вивчення та збереження інформації про спілкування з різних тем. Він сприяє запам'ятовуванню і відновленню правильних висловлювань, аналітичних і синтетичних умінь студентів.

Кристина Джокінен (K. Jokinen) розглядає технологію коопераційного типу діалогічної взаємодії між людьми та комп'ютерами [18]. При цьому автор дає цілий блок зразків-моделей діалогічного мовлення, які, на її думку, повинні бути обов'язковим етапом формування конструктивного діалогічного спілкування.

Це дає нам підстави вважати роботу з діалогом-зразком важливим етапом навчання китайського діалогічного мовлення. При цьому ми враховуємо, що в галузі дидактики іноземних мов, яка розвивається в Україні, прийнято посилатися на визначення мовленнєвого зразка, пропонованого Анатолієм Щукіним [14]. Тому *діалогічним мовленнєвим зразком* вважаємо діалог, у якому представлено тип комунікативної взаємодії, яка виражена в тексті необхідними і достатніми мовними одиницями для реалізації комунікативної мети мовлення. Зміна структури діалогу-зразка і заміна мовних одиниць у ньому неможлива, оскільки тоді він втрачає свою зразкову структуру. Такий діалог заучують аналізують, повторюють, досліджують. Практика показує, що вивчення напам'ять допомагає краще опанувати лексику, граматику китайської мови, а особливо, її фонетико-фонологічний лад. Для цього і потрібно вивчення реплік напам'ять і відтворення під контролем викладача. Прослуховування і відтворення діалогів напам'ять повинно дати змогу студентам засвоїти правильні зразки китайського усного мовлення. Тому для заучування напам'ять потрібно пропонувати невеликі за обсягом діалоги, насичені типовими репліками, етикетними формулами, які можна без змін використати в діалогічній взаємодії.

Вміння використовувати зразок інформувального, коопераційного, стимулювального та дискутивного діалогу для реалізації власного висловлювання є проміжною дидактичною метою нашої методики навчання.

Використання діалогу зразка в іншій комунікативній ситуації призводить до його зміни, трансформування структури, заміни мовних одиниць. Навчання такого діалогічного мовлення, в якому студент уміє комбінувати діалоги-зразки, доповнювати їх, ускладнювати набір мовних одиниць, є змістом **ІІ етапу** формування китайської діалогічної компетентності студентів-синологів на середньому рівні мовної підготовки.

Рис. 1. Методичні цілі формування діалогічної компетентності філологів-синологів

Шон О'Тул (Sh. O'Toole) розглянув текстову трансформацію як природний процес у розвитку мови [20]. Аналіз текстових трансформацій, на його думку, повинен починатися з роздумів про потребу змінити текст, мету комбінування різних мовних одиниць в оновленому варіанті тексту, ключові фактори, які необхідно враховувати при перетворенні текстів. Серед них він називає аудиторію, стиль, ситуацію і історичний період, в яких спілкуються мовці, жанр, умови спілкування. Ми використали ці висновки для навчання студентів перетворювати діалоги на II етапі навчання.

Одним із англомовних досліджень текстових трансформацій на сучасному етапі є праця Томаса МакКенна (Th. McCann) у якій він переосмислює підходи до викладання письма [19]. На його думку, навчання студентів писемного спілкування буде ефективним лише за умови залучення усного мовлення і використання природного бажання молоді спілкуватися в діалогах і полілогах. Так звані «шаблонні» діалоги він пропонує студентам для перетворення у різних жанрах, стилях, формах. Збільшити обсяг діалогу, доповнити його новою інформацією, додати ефектну лексику – такі завдання не лише розвивають його мовлення, але й стимулюють організаторські та конструктивні здібності особистості. Скориставшись порадами МакКенна, ми визначили, що зміст навчання трансформації діалогу на II етапі втілення методики формування китайської діалогічної компетентності повинні складати:

- зміна обсягу (доповнення, скорочення), структури (перебудування) і мовних одиниць (заміна слів) у репліках;
- збагачення діалогу синонімами, етикетними висловлюваннями, посиланнями;
- обмін ролями мовців у діалозі;
- перетворення ініціативної репліки на реактивну і навпаки;
- зміна стилю і реєстру діалогу (урочисте і просторічне мовлення, офіційне і побутове мовлення).
- пристосування мовної форми діалогу до типу діалогічної взаємодії.

Навчання діалогічному трансформуванню в мовленні забезпечує студентам: знання про те, які ефективні зміни можуть відбуватися в діалозі; уміння коригувати форму діалогу відповідно до типу і розвитку діалогічної взаємодії; навички усного мовлення у різних ситуаціях з різних тем.

Проте, особливість другого етапу у методиці формування діалогічної компетентності китайського усного мовлення полягає в тому, що трансформаційні діалоги для студентів не є результатом самостійного застосування правил граматики. Адже вони не перетворюють одні конструкції в інші, а вибирають з представлених зразків найбільш вдалий у певних комунікативних умовах. Тому послідовність психолінгвістичних етапів висловлювання, як їх представив Майкл Халлідей (M. Halliday), порушена [17, c. 32]. Мотиваційний компонент мовлення відсутній, а сам діалог організовано в певну мовну форму.

Формування діалогічної компетентності студентів на III етапі пов'язане із поняттями креативності, імпровізації, спонтанності. Усі ці поняття вживаються нами як характеристики діалогічного мовлення: креативний (творчий) діалог, імпровізований діалог, спонтанний діалог. У нашій методиці *креативний діалог* ведуть студенти, які вільно володіють необхідними мовними одиницями, тематичними і граматичними знаннями, мовленнєвими вміннями і навичками для започаткування, підтримання і завершення діалогічної взаємодії будь-якої з чотирьох типів: інформувальної, коопераційної, стимулювальної, дискусійної. Таке визначення ми даємо на основі огляду праці Роберта Сойера (R. Sawyer), у якій усний діалог представлено як акт ораторського мистецтва [21]. Імпровізовані діалоги у його розумінні – це усна вербальна творчість, яку можна вважати навчанням мови і театрального мистецтва. Для аналізу цих діалогів у книжці висвітлено психологічну основу імпровізованого і спонтанного мовлення. Ми поділяємо думку Роберта Сойера про імпровізацію як головну ознаку креативного діалогу [21, c. 12]. Тому нами зроблено висновок про те, що діалогічна мовленнєва взаємодія є результатом колективного творчого акту двох або кількох мовців. Саме тому на третьому етапі навчання за найбільш доцільні методи навчання студентів ми визнали рольову гру, навчальну дискусію і театралізацію.

Огляд результатів дослідження Роберта Фішера (R. Fisher), який послідовно займається розвитком методів і прийомів залучення студентів до спілкування, дав змогу зробити важливий висновок про зв'язок навчання діалогу і навчання в діалозі [16]. Згідно з Робертом Фішером, діалог з учителем є настільки ж ефективним методом навчання, як і виконання завдань, запропонованих учителем. Тому креативний діалог чи полілог, де партнером є учитель, для студента є формою перевірки рівня мовленнєвих умінь і навичок з китайської мови, змаганням і навчанням.

У нашій методиці навчання креативного діалогу студентів-синологів проходить як заключний **III-й етап** формувального процесу. Навчання спрямоване на розвиток інтерактивних та імпровізаційних здібностей і соціолінгвістичних умінь, а саме:

- розмовляти цікаво і зрозуміло з різними адресатами у різних комунікативних ролях,
- інформувати, робити пропозицію, заохочувати, не погоджуватися, дискутувати, тобто підтримувати діалогічну взаємодію різних типів,
- використовувати багатство китайської мови для порозуміння зі співрозмовником.

Для різних типів діалогічної взаємодії на етапах навчання відбувається добір навчального матеріалу, який є необхідним і достатнім для досягнення проміжних дидактичних цілей.

З вищезазначеного аналізу можна зробити **висновки**, що: 1) формування діалогічної компетентності студентів на середньому рівні вивчення китайської мови має бути зорганізовано на трьох етапах відповідно до типів діалогічної взаємодії; 2) середній рівень навчання китайської мови є відповідальним і має бути ретельно зорганізованим та науково обґрунтованим, оскільки визначає динаміку та якість подальших навчальних зусиль передавати зміст зразка зв'язного мовлення; 3) для методики навчання усного китайського діалогічного мовлення важливими є лінгвофілософський, лінгвістичний, загальнодидактичний, психолінгвістичний та методологічний компоненти.

Список літератури:

1. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации: Учебное пособие. Изд. 4-е, испр. – М.: КомКнига, 2006. – 160 с.
2. Биркун Л. В. Двобічний контрастивний аналіз та система вправ для подолання інтерференції при вивченні часових форм дієслова другої іноземної мови / Л. В. Биркун, Є. П. Тимченко // Вісник «Іноземна Філологія». – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1998. – Вип. 27. – С. 46–48.
3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. К., 2005. – 180 с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // В сб.: Новое в лингвистике. – Вып. 6. Языковые контакты. – М., 1972. – С. 25–60.
5. Васильева О. В. Обучение студентов неязыкового вуза неподготовленному монологическому высказыванию с использованием информационной телесистемы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Минск, гос. лингв, ун-т. – М., 2002. – 19 с.
6. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – [2-е вид., виправлене і доп.]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
7. Кульчицька Н. О. Особливості явища інтерференції в процесі навчання англійської мови як другої іноземної у філологічному ВНЗі / Н. О. Кульчицька // Педагогічні науки: зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ, 2010. – № 3. – С. 241–245.
8. Львов М. Р. Вопросы теории речевой деятельности // Иност. языки в школе. – 1985 – № 6 – С. 18–26.
9. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. М.: Аспект-Пресс, 1994. – 207 с.
10. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / колектив авторів за ред. М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
11. Сокіл Б. М. Концепція підготовки фахівців для викладання української мови в іншомовній аудиторії / Б. М. Сокіл, З. О. Мацюк // Концепція підготовки фахівців для викладання української мови в іншомовній аудиторії / Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. пр. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 6–12.
12. Чеванина Т. Н. Просодические особенности чтения и говорения в многоязычной пространстве (русско-франко-английский трилингвизм): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. Н. Чеванина. Волгоград, 2008. – 26 с.
13. Шовковий В. М. Методичні основи застосування взаємозіставного методу в навчанні граматики класичних мов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Шовковий В'ячеслав Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 21 с.
14. Щукин А. Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам: Учебное пособие. – М.: Филоматис, 2008. – 188 с.
15. Baines L. A Teacher's Guide to Multisensory Learning – Alexandria: ASCD, 2008. – 208 p.
16. Fisher R. Creative Dialogue: Talk for Thinking in the Classroom Routledge, 2013. – 216 p.
17. Halliday M. A. K. System and function in language. in Selected papers. Ed. G. R. Krees. Oxford university press, 1976. – P. 32.
18. Jokinen K. Constructive Dialogue Modelling: Speech Interaction and Rational Agents John UK: Wiley & Sons, 2009. – 178 p.
19. McCann T. Transforming Talk into Text – Argument Writing, Inquiry, and Discussion – NY-London: Teachers College Press. – 157 p.
20. O'Toole S. Transforming Texts, Routledge, 2004. – 112 p.
21. Sawyer R. Improvised Dialogues: Emergence and Creativity in Conversation, Greenwood Publishing Group. – 262 p.

Ма Минь
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ УСТНОРЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КИТАЙСКОЙ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В СООТВЕТСТВИИ С ТИПАМИ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ЭТАПАМИ ОБУЧЕНИЯ НА СРЕДНЕМ УРОВНЕ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Аннотация
В статье рассматриваются особенности формирования компетентности устной китайской диалогической речи студентов украинских языковых вузов на среднем уровне изучения китайского языка. Проанализированы различные типы диалогического взаимодействия. Исследованы этапы обучения устной китайской диалогической речи. Определены концептуальные основы для разработки методики обучения будущих филологов устной китайской диалогической речи на среднем уровне. Также доказано, что для разных типов диалогического взаимодействия на этапах обучения происходит отбор учебного материала, который является необходимым и достаточным для достижения промежуточных дидактических целей.
Ключевые слова: студенты-филологи, устная китайская диалогическая речь, типы диалогического взаимодействия, средний уровень обучения китайскому языку в языковом вузе, этапы обучения устной китайской диалогической речи.

Ma Min
Institute of Philology
Kyiv National Taras Shevchenko University

FORMATION OF THE ORAL COMPETENCE OF THE CHINESE DIALOGICAL SPEECH IN ACCORDANCE WITH THE TYPES OF DIALOGICAL INTERACTION AND STAGES OF TEACHING AT THE INTERMEDIATE LEVEL OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Summary
The features of formation of competence of oral Chinese dialogical speech of students in the Ukrainian language higher educational establishments at the intermediate level of teaching of the Chinese language are considered. Different types of dialogic interaction are analyzed. The stages of learning oral Chinese dialogic speech are studied. The conceptual basis for the development of the methodology for teaching future philologists of oral Chinese dialogical speech at an intermediate level has been determined. It is also proved that for different types of dialogical interaction at the learning stages there is a selection of educational material that is necessary and sufficient for achieving intermediate didactic goals.
Keywords: students-philologists, oral Chinese dialogical speech, types of dialogic interaction, the intermediate level of teaching the Chinese language in a language university, the stages of learning oral Chinese dialogical speech.

УДК 37.013(477)

ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» (1917–1919)

Матюшинець Я.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено провідні ідеї українських педагогів, щодо створення та функціонування розвивального середовища для дітей дошкільного віку, що вийшли на сторінках часопису «Вільна українська школа» (1917–1919). Розкрито актуальність ідей щодо створення розвивального середовища для дітей дошкільного віку в сучасних умовах розбудови дошкільної освіти. З'ясовано, що на сторінках журналу «Вільна українська школа» публікували праці видатні українські педагоги П. Клепатський, С. Русова, І. Стешенко, П. Холодний, Я. Чепіга та ін., а їх ідеї життєздатні та становлять, як теоретичну так і практичну значущість.
Ключові слова: «Вільна українська школа», діти дошкільного віку, освіта, розвивальне середовище, українська школа, середовище дошкільної установи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освіти актуальною є проблема створення розвивального середовища навчального закладу. Вивчення історико-педагогічних джерел попередніх періодів із метою вироблення продуктивних ідей їх впровадження у систему сучасної освіти зумовило актуалізацію означеної проблеми. Звернення до проблеми створення розвивального середовища для дітей дошкільного віку викликано суперечністю між вимогами сучасного суспільства до модернізації умов для розвитку дитини дошкільного віку та недостатнім рівнем вивчення досвіду педагогів попередніх періодів і виокремлення тих ідей, що можуть бути адаптовані в сучасний освітній простір України.

Досвід українських педагогів початку XX ст., висвітлений на сторінках часопису «Вільна українська школа» на сьогодні не втратив актуальності, тому студіювання проблеми створення розвивального середовища для дітей дошкільного віку має як теоретичну так і практичну значущість. Сутність їх полягає у вивченні педагогічного явища в його часовому вимірі. Тож маємо враховувати особливості прояву конкретного педагогічного явища в хронологічних відтинках різних періодів розвитку суспільного дошкільного виховання. Означений нами період характеризуємо становленням та розвитком дошкільного виховання в період національного відродження й розбудови державності в Україні (УНР); хронологію розвідки окреслюємо 1917–1919 роками.

Історично сформовані вимоги щодо створення розвивального середовища та опис досвіду його впливу на розвиток дітей знайшли своє відображення у статтях (П. Клепатського, М. Крупського, С. Русової, А. Середи, С. Сірополка, Я. Чепіги, П. Холодного) часопису «Вільна українська школа», що видавався на теренах України у 1917–1919-х рр. Проблематика, що висвітлювалася на сторінках часопису була присвячена реформуванню освіти, українізації,

націоналізації та створення середовища української школи. Прибічниками цих ідей у той час були учасники педагогічного руху О. Дорошенко, І. Огієнко, С. Русова, І. Стешенко, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.

Аналіз наукових праць сучасних науковців щодо висвітлення ідей розвивального середовища у часописі «Вільна українська школа» показав, що вивчення проблеми навчання, виховання і розвитку дитини дошкільного віку в розвивальному середовищі зазначеного періоду та сьогодення є предметом наукових досліджень Г. Іванюк (загальнонаукові підходи до організації та функціонування розвивального освітнього середовища, ідеї Софії Русової щодо розвитку освіти в Україні); О. Венгловської (організація виховного середовища для дітей на засадах дитиноцентризму); А. Січкар (розвивальне і виховне середовище в спадщині українських педагогів); М. Чепіль (зміст середовища дитячого садка у спадщині Софії Русової).

Студіювання історико-педагогічних джерел показало, що ідеї розвивального середовища для дітей дошкільного віку на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919) не знайшли належного висвітлення.

Мета статті – обґрунтувати прогресивні ідеї українських педагогів щодо розвивального середовища для дітей дошкільного віку на сторінках часопису «Вільна українська школа».

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття активізується розвиток педагогічної думки. У цьому періоді починається становлення самоусвідомлення та самоідентифікації українського народу, розширенням кількості україномовних педагогічних видань. Біля витоків реформування української національної школи стоять її найвизначніші теоретики, такі як М. Грушевський, І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко, та інші, які розуміли школу рідної мови, як школу, що включає структуру, мету, завдання і принципи, пронизані ідеєю українізації та націоналізації цивілізаційного взірця. Ідеї цих педагогів були суголосними з європейською педагогічною думкою.

Проблема впливу середовища на розвиток особистості дитини в цьому періоді набуває актуальності, розроблюються нові ідеї щодо створення розвивального середовища для дітей (у педагогічних джерелах того часу часто це питання розглядалося з позиції забезпечення умов для захисту дітей від впливу вулиці, допомогти батькам і матерям, які були зайняті на різних роботах). У цей період у зв'язку з розвитком суспільного дошкільного виховання педагоги розглядали питання необхідності створення різних типів установ для виховання дітей дошкільного віку (дитячі садки (С. Русова), дитячі майданчики (К. Толмачевська), дитячі ясла (захоронки) (К. Малицька, М. Білецька, М. Грушевська, Г. Шухевич), захистки (В. Чередніченко), дитячі осередки (Т. Лубенець), «гральні» (В. Серової) тощо).

Для подальшого становлення дошкільного виховання педагоги активізували роботу над збільшенням кількості дошкільних установ різних типів на теренах тогочасної України, удосконаленням фахової підготовки педагогів та розробленням їх навчально-методичного забезпечення (вимоги щодо створення розвивального середовища, його методичного забезпечення, укладання програм для виховання дітей тощо).

Після ІІ-го Всеукраїнського учительського з'їзду, що проходив у Києві з 10 по 12-е серпня 1917 року було оприлюднено резолюції щодо організації національної школи. Чільне місце відведено українському дошкільному вихованню у розділі «Організація освіти». У змісті цього розділу висвітлено питання, що утвердили необхідність заснування українських дитячих садків (літніх, річних) при всіх українських школах. Метою їх діяльності була підготовка дітей до навчання у школі. Причиною створення різних типів дошкільних установ передувала неграмотність дітей робітників і селян [5, с. 32–35], яку необхідно було подолати.

Так Я. Чепіга, на сторінках часопису «Вільна українська школа» доводив необхідність створення установ для дітей дошкільного віку на основі аналізу шкільної освіти в Німеччині, Англії, Америці, Бельгії, Новій Зеландії, де широко впроваджувалася «широка сітка інституцій по дошкільному вихованню» [14, с. 60].

Педагог, організатор народної освіти в УНР Степан Сірополко акцентував свою увагу, на тому що «при початковій школі можуть закладатись інституції дошкільної освіти» [10, с. 131–133]. Його слова вказують на актуальність для того часу створення більшої кількості дошкільних установ для дітей.

Софія Федорівна Русова у праці «Дитячий сад на національному ґрунті» наголошувала на необхідності створення дитячих садків. У своїх статтях опублікованих у журналі особливу увагу приділяла дошкільному вихованню, а саме організації дошкільних закладів при школах. За її словами дитячий садок і школа має бути побудована на національному ґрунті, що свідчить про націоналізацію усієї української освіти, з метою формування національно свідомого, україномовного громадянина [7, с. 44–54].

Внесок журналу «Вільна українська школа» (1917–1919 р.) у проблему створення та функціонування розвивального середовища для дітей дошкільного віку. «Вільна українська школа» – перший загальнопедагогічний часопис, що був органом Всеукраїнської Учительської Спілки; випускався щомісячно (з вересня 1917 р. по грудень 1919 р, окрім двох літніх місяців). За весь період існування видання всього було надруковано 25 номерів. Попередником цього часопису був журнал «Світло» – перший україномовний журнал, що виходив друком один раз на місяць у період із 1910 по 1914 роки.

У кожному номері цього видання публікувались накази Генерального Секретаріату, Міністерства, резолюції, Всеукраїнських вчительських з'їздів, із питань реформування освіти. У статтях журналу «Вільна українська школа» (1917–1919) висвітлювалися ідеї педагогів щодо організації освітніх установ, зокрема дошкільних; шляхи реалізації націоналізації та українізації освіти. Також особлива увага дописувачів журналу «Вільна українська школа» (1917–1919) приділялась питанню фахової підготовки педагогів, опису досвіду роботи педагогів-практиків та особливості функціонування шкіл закордоном.

У кожному номері часопису містилася низка рецензій на читанки, літературні твори, граматки, призначені для дітей молодшого віку.

Актуальними в наші дні є ідеї Софії Русової, що висвітлені у статті «Націоналізація школи», в якій розкрито особливості створення розвивального середовища навчального закладу на національному підґрунті. У ній педагог розкривала необхідність позитивної атмосфери в середовищі де перебуває дитина. Вона говорила, що розвивальне (освітнє) середовище школи має створювати атмосферу психічного задоволення для дитини й сприяти вільному розвиткові її духовних сил». Особливу увагу Софія Федорівна приділяла знанням дітей, що накопичуються під час перебування в розвивальному середовищі й висвітлила вимоги до знань дітей починаючи «від близького, відомого дітям» до «світового простору». Основними компонентами змісту формування розвивального середовища за її поглядами є: народна пісня; вироби народного мистецтва; наука, яка вільно і легко зацікавлює дітей; виховання почуття людської гідності [8, с. 3–7]. Ці ідеї варто розглядати у контексті створення й функціонування розвивальних середовищ усіх навчальних закладів, в тому числі дошкільних.

1918 року Я. Чепіга наголошував на тому, що на українських землях майже відсутнє дошкільне виховання. Педагог розглядав реформу школи з позиції її цілісності (дошкільне виховання, шкільне навчання). У статті «Соціалізація народної освіти» педагогом висвітлено питання щодо необхідності створення особливих дитячих садків для дітей які не досягли восьми років. У дитячих садках для дітей передбачалася організація «підготовчих шкіл до книжної освіти», де для дітей створювалося таке розвивальне середовище, компоненти якого безпосередньо готують дітей до навчання у школі (робота з книгою, лічба, трудове виховання, національне виховання тощо) [14, с. 60–64].

Однією з провідних ідей у педагогічній спадщині Якова Чепіги було трактування трудового виховання дітей, зокрема й дошкільного віку. У часописі «Вільна українська школа» цим ідеям було присвячено кілька ґрунтовних статей, а саме: питання щодо організації трудового виховання, організації вільної трудової школи, як школи на національному ґрунті. Я. Чепіга розкривав головний принцип шкільної освіти: «освіта в праці і через працю». Головним завданням такої школи, на думку цього педагога, полягає у вихованні члена громади, який готоий працювати задля громади, тобто виховати «громадянина – творця своєї власної долі» [13, с. 81–85].

Державний діяч періоду УНР Петро Холодний у своїх роботах розкриваючи питання організації єдиної школи, аналізував досвід переходу від нижчої до середньої школи у різних країнах світу. Так, писав Холодний, у шкільній освіті Америки першою ланкою освіти є дитячий садок, що є базою для вступу у 4-х класову народну школу. Цими словами автор наводив важливість організації в Україні дошкільних установ для дітей [12, с. 65].

Також особливу увагу педагог приділяв ідеї «навчанню для життя», що є суголосними сучасній концепції української школи. Він говорив, про те, що виховання і навчання дитини молодшого віку потрібно починати на базі спостережень та наявного у неї життєвого досвіду. З урахуванням цього було складено програму навчання у національній школі, зміст якої ґрунтувався на наявних знаннях дітей для подальшого навчання.

В обговорення структури плану «Програми єдиної середньої школи» автор зазначав, що: «дитина вступає до школи або безпосередньо з сім'ї або побувавши в дитячому садку чи яслах. Складаючи повний план виховання дитини, треба подбати і про дитячу організацію. Позаяк організація дошкільного виховання прямо залежить від плану шкільного навчання» [12, с. 65–68]. З огляду на це розвивальне середовище дошкільної установи повинно створюватися на основі програмових вимог, які висвітлені у плані виховання дітей дошкільного віку (програма навчання і виховання дітей) (1917).

Це дає підставу стверджувати, що у дитини до моменту вступу до школи повинні бути наявні знання щодо навколишнього середовища та життєвий досвід, який діти отримують під час перебування в дитячому садку. Тому у дошкільній установі доцільно створити розвивальне середовище, де у дітей переважають спостереження як метод виховання, навчання і розвитку.

У контексті означеної проблеми чільне місце відводилося розвивальному середовищу для розвитку практичних умінь дітей. М. Крупський у своїй статті «Природознавство і математика в новій українській школі» особливо приділяв увагу принципу раціональної педагогіки, тобто організації системи навчання, виховання і розвитку, в якій все науково обґрунтовано, та принципу життєвості який пояснював тим, що навчання повинно готувати підростаюче покоління до життя [4, с. 13]. Ці принципи суголосні із завданнями, що реалізуються у сучасній дошкільній освіті.

Розвивальне середовище у статтях того часу розглядалося з різних сторін. Так, П. Клепатський у своїй статті «Дитячі іграшки, їх психологічне і педагогічне значення» розкривав значення дитячих іграшок, їх використання у дитячому середовищі. Автор приділяв особливу увагу створенню ігрового розвивального середовища, хоча уточнених сутнісних характеристик цього поняття педагог не наводив. Він наголошував що, дитяча гра відіграє велике значення у розвитку дитини. Іграшка допомагає дитині формувати життєвий досвід, засвоювати норми і правила, оскільки, гра нерозривно пов'язана із природою дитини, з розвитком її духовних і фізичних сил. Педагог наголошував, що дитяча іграшка змінюється разом із віком дитини, тому пізніше замість іграшки дитині стає цікавою ручна праця. Наприклад дитині 7–8-ми років іграшки для дітей 3–4-х років не будуть цікаві. Павло Клепатський акцентував увагу на тому, що основа гри «кориниться глибоко в індивідуальній і родовій психіці людини, а через те треба шанувати в дітях ці потяги до іграшок і всемірно сприяти їх нормальному розвиткові» [3, с. 83]. У наведеній вище праці автор розкривав еволюцію дитячої гри: дитячий стан від народження до 3-х років – діти в цей період «створюють шум, розбирають, кидають, катають, грають з піском, камінням»; раннє дитинство, від 3 до 7 років – «у іграх пе-

реважають кубики, качелі, карабкання, розрізування, кохання в ляльках» [3, с. 83–84].

Також вартими уваги є ідеї Павла Клепатського щодо збагачення ігрового середовища діяльністю, яка переважає у іграх: ігри для розвитку м'язової діяльності; ігри для розвитку рухливості і «зворотливості»; ігри для розвитку гнучкості та граціозності; ігри для розвитку сенсорної сфери; ігри для розвитку розумових здібностей; ігри для дівчаток – для розвитку материнських почуттів, виховання хазяйновитості [3, с. 84]. Автором статті «Дитячі іграшки, їх психологічне і педагогічне значення» було виокремлено ігри, які найбільше актуальні у дітей, а саме: рухливі ігри (для фізичного розвитку) – напр. ігри з м'ячем; ігри – змагання (фізичний та психічний розвиток, виховання витривалості, стійкості); ігри з лялькою (розвиток материнських почуттів, продовження роду, засвоєння моральних якостей). Таким чином гра готує дитину спочатку до творчої а потім і до буденної праці «гра – вихідна точна для творчої праці, творча праця – вихідна точна для праці повсякденної» [3, с. 86]. Заслуговує на увагу думка щодо виокремлення із перелічених різновидів ігор: ігри-заняття в яких замість іграшок предметом для гри виступають числа, літери, а дитина у грі легше накопичує знання. Зважаючи на це, вимоги щодо ігрової діяльності, як компоненту розвивального середовища для дітей у статті розкриті досить ґрунтовно, що дає можливість використовувати деякі з них і в сучасних умовах дошкільного закладу [3, с. 80–87].

Одним із елементів розвивального середовища з огляду на ідеї часопису «Вільна українська школа», є різноманіття дитячої літератури та її роль у моральному розвитку дітей. У статтях часопису «Вільна українська школа» окрім питань виховання й навчання, можна знайти статті з оглядами та переліком рекомендованих книжок дитячої літератури; оповідань і казок для читання дітям молодшого віку. Із публікацій різних авторів нами було обрано казки повчального характеру, які доцільно читати дітям дошкільного віку: «Півник та курочка», «Бідний вовк», «Цап і баран», «Пан козацький», «Ріпка», «Смоляний бичок» [6, с. 12–19]. Також доцільно використовувати книжки у яких наявні ілюстрації, що покращує сприймання сюжету дітьми молодшого дошкільного віку. Отже, ці казки на сьогодні не втратили свою актуальність, тому їх читання для роботи з дітьми, задля їх морального розвитку може розглядатися як змістовий компонент розвивального середовища.

За результатами вивчення джерельної бази, з'ясовано, що створення розвивального середовища розглядалось в різних напрямках. Актуальними для сьогодення є ідеї щодо впливу образотворчого мистецтва на розвиток дитини молодшого віку А. Середи, що були опубліковані в статті «Малювання – мова дитини». Автор вище наведеної статті розкриває особливості організації педагогічного малювання та описує його роль у розумовому та особистісному розвитку дітей. Педагог говорить про те, що «у дитячому малюнку головне – не його виконання, а те, чому дитина в нім навчиться, аби тільки цей малюнок служив певним виявом думки дитини. Малювання повинно бути тільки тим засобом, яким учитель навчить дитину бачити, розуміти і викладати малюнком ті враження від життя, яке оточує дитину. Таке педагогічне малювання, засноване на принципі вільної творчості, повинно проводитися в кожній українській школі...» [9, с. 134]. Отже, педагогічне малювання засноване на принципі вільної творчості, повинно впроваджуватися в кожному навчальному закладі для дітей і має бути цілком незалежним від впливу дорослих. Під час творчого малювання, дитина самостійно навчається, здобуває нові знання. Ці ідеї на сьогодні є досить актуальними і їх доцільно впроваджувати під час організації сучасного розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Висновки. За результатами історико-педагогічного аналізу означеної проблеми нами було з'ясовано, що на шпальтах часопису «Вільна українська школа» (1917–1919) значна увага приділялася популяризації ідей щодо створення й значущості розвивальних середовищ для дітей дошкільного віку.

Вивчення досвіду педагогів сприяє успішному вирішенню завдань оновлення системи дошкільного виховання з урахуванням історико-педагогічного досвіду попередніх періодів.

За результатами студіювання публікацій, що були надруковані у часописі «Вільна українська школа» (1917–1919), нами було виокремлено і узагальнено ідеї педагогів щодо створення розвивального середовища для дітей дошкільного віку. Розвивальне середовище на думку педагогів минулого повинно містити такі компоненти як: україномовне середовище (націоналізація і українізація освіти на теренах України); національні надбання українського народу (народні пісні, вироби народного мистецтва тощо); трудове виховання (навчання дітей через працю); наука, яка вільно і легко зацікавлює дітей; малювання (як засіб самостійного навчання дітей); ігрова діяльність (як засіб навчання, фізичного, розумового, морального і психічного розвитку дитини); дитяча література (читання казок і оповідань, як засіб морального виховання); заняття у вигляді гри (цифри і літери замість іграшок); спостереження (як засіб для набуття дітьми життєвого досвіду). Отже, висвітлені ідеї можуть складати інтерес для сучасної дошкільної освіти.

Список літератури:

1. Венгловська О. А. Розвиток ідей дитиноцентризму в педагогічній думці України (кінець XIX – 20-ті рр. XX століття) / О. А. Венгловська // International scientific-practical conference theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference proceedings, December 28–29, 2016. Kielce: Holy Cross University. – 2017 – С. 41–43.
2. Іванюк Г. Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні / Г. Іванюк // Рідна школа. – 2016. – № 5–6. – С. 46–50.
3. Клепатський П. Дитячі іграшки, їх психологічне і педагогічне значення / П. Клепатський // Вільна Українська Школа: загально-педагогічний журнал. – 1918/19. – № 2. – С. 80–87.

4. Крупський М. Природознавство і математика в новій українській школі // Вільна Українська Школа: загально-педагогічний журнал.. – 1918/19. – № 1. – С. 13–23.
5. Резолюції ІІ-го Всеукраїнського Учительського з'їзду в Києві // Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1917. – № 1. – С. 32–35.
6. Родников В. Огляд української дитячої літератури / В. Родников; пер. з рос. мови Е. Зверевої // Вільна українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1918. – № 10. – С. 12–19.
7. Русова С. Ф. Дитячий сад на національному ґрунті / С. Ф. Русова // Світло. – 1910. – № 3. – С. 44–54.
8. Русова С. Націоналізація школи // Вільна українська школа. – 1917. – № 3/4. – С. 3–7.
9. Середа А. Малювання – мова дитини / А. Середа // Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1917. – 3/4. – С. 133–135.
10. Сірополко С. Діяльність Державного Комітету по народній освіті / С. Сірополко // Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1917. – 3/4. – С. 131–133.
11. Січкар А. Д. Витоки і трансформація ідей про розвивальне і виховне середовище в спадщині українських педагогів (перша третина ХХ століття) [Текст] / А. Д. Січкар // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С. 448–452.
12. Холодний П. Єдина школа / П. Холодний // Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1917. – 2. – С. 65–68.
13. Чепіга Я. До трудової вільної школи! / Я. Чепіга // Вільна Українська Школа. – 1918/19. – № 8/9. – С. 81–85.
14. Чепіга Я. Школа й освіта на Вкраїні: Другий делегатський з'їзд Всеукраїнської Спілки. З'їзд по позашкільній освіти і дошкільному вихованню. Про інститут досліджування дитини. Останні розпорядження радянської влади / Я. Чепіга // Вільна Українська Школа: загально-педагогічний журнал. – 1918/19. – № 6/7. – С. 60–64.
15. Чепіга Я. Соціялізація народньої освіти / Я. Чепіга // Вільна Українська школа: загально-педагогічний журнал. – 1917. – 2. – С. 74–83.

Матюшинец Я.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИДЕИ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ВИЛЬНА УКРАИНСЬКА ШКОЛА» (1917–1919)

Аннотация
В статье освещены ведущие идеи украинских педагогов, по созданию и функционированию развивающей среды для детей дошкольного возраста, вышедших на страницах журнала «Вильна украинська школа» (1917–1919). Раскрыта актуальность идей по созданию развивающей среды для детей дошкольного возраста в современных условиях развития дошкольного образования. Выяснено, что на страницах журнала «Вильна украинська школа» публиковали свои труды выдающиеся украинские педагоги П. Клепатский, С. Русова, И. Стешенко, П. Холодный, Я. Чепига и др., а их идеи жизнеспособны и составляют, как теоретическую так и практическую значимость.
Ключевые слова: «Вильна украинська школа», дети дошкольного возраста, образование, развивающая среда, украинская школа, среда дошкольного учреждения.

Matiushynets Ya.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

IDEA OF THE DEVELOPING ENVIRONMENT FOR PRESCHOOL CHILDREN ON THE PAGES OF THE MAGAZINE «VILNA UKRAINSKA SHKOLA» (1917–1919)

Summary
The article highlights the views of Ukrainian teachers, the creation of a developing environment for preschool children, published in the pages of the magazine «Vilna Ukrainska Shkola» (Free Ukrainian School) (1917–1919). The urgency of studying and introducing ideas for creating an environment for children of preschool age, which were published in the magazine, is noted. It is found out that on the pages of the publication the leading ideas of the creation of the developing environment were published by P. Klepatsky, S. Rusova, I. Steshenko, P. Kholodny, Ya. Chepiga, and others. The issues of join between children's literature and art inenvironment of the kindergarten are revealed, which were presented in the pages of the magazine «Vilna Ukrainska Shkola» (Free Ukrainian School) (1917–1919).
Keywords: «Vilna Ukrainska Shkola» (Free Ukrainian School), children of preschool age, education, developmental environment, Ukrainian school, the preschool environment.

УДК 37.018.1:316.47

МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ В СІМ'Ї ЯК ПОКАЗНИК ЩАСЛИВОГО БУТТЯ ДИТИНИ

Машовець М.А., Науменко М.С.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті охарактеризовано міжособистісне спілкування в сучасній українській сім'ї, зазначено основні тенденції її функціонування. З'ясовано, що дослідження, проведені науковцями, дозволяють оцінити стан сім'ї як недостатньо сприятливий для формування особистості дитини. Теоретично обґрунтовано необхідність встановлення міжособистісного спілкування в сім'ї.
Ключові слова: міжособистісне спілкування, сім'я, виховання, виховний потенціал, щасливе буття дитини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна сім'я виступає сферою формування і ареною практичного прояву ідеалів, світогляду, інтересів людини. Саме в сім'ї формуються первинні ціннісні орієнтації і розвиваються соціальні спрямування дитини.

Багатьох проблем морально-етичного виховання особистості на наступних вікових етапах вдалося би уникнути, коли б батьки володіли ефективними засобами і методами розвитку свідомості і поведінки власної дитини. Найпершим засобом регулювання батьківсько-дитячих взаємин є встановлення емоційно-ціннісного спілкування в сім'ї.

Міжособистісне спілкування в сім'ї допомагає встановлювати доброзичливі, правдиві і щирі відносини з дітьми, розвивати і збагачувати позитивні сімейні традиції і звичаї, виховувати дітей на позитивних прикладах родоводу і сім'ї.

Одночасно сім'я задовольняє і найважливіші особистісні потреби, значення яких постійно зростає. Серед них потреба в довірливому спілкуванні, співпереживанні, співучасті.

Тому, батькам слід більше уваги приділяти дітям і по можливості активніше з ними спілкуватися [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як усякий організований процес, сімейне виховання передбачає певну цілеспрямованість, наявність конкретних завдань. Оскільки в нашому суспільстві інтереси держави й батьків відносно виховання підростаючого покоління найчастіше збігаються, ціль і задачі суспільного й сімейного виховання в основному також є ідентичними. Отже, головну мету виховання дітей у родині становить всебічний розвиток особистості, що сполучає в собі духовне багатство, моральну чистоту й фізичну досконалість.

Проблемою сімейного спілкування займались багато вітчизняних та зарубіжних вчених, такі як А. Адлер, А. Варга, Д. Віннікот, І. Гончаренко, Ф. Долипо, Р. Дрейкурс, Е. Еріксон, А. Ковальов, А. Макаренко, К. Роджерс, Ю. Савонік, Ю. Савченко, О. Семенчук, В. Сухомлинський, А. Теплюк, З. Фрейд та ін.

Психологи стверджують, що правильно організоване спілкування – це запорука доброго настрою, душевного спокою. З іншого боку, встановлено, що ніде люди не ранять один одного так боляче, як вдома, в сімейних конфліктах.

З метою виховання потрібне постійне й глибоке вивчення дитини, спеціальне виявлення її інтересів, запитів, захоплень, схильностей і здібностей, достоїнств і недоліків, позитивних якостей і негативних рис.

Як зазначав В. Сухомлинський: «Без батьківської мудрості немає виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька та матері самі стають величезною виховною силою» [4].

А. Теплюк у своєму дисертаційному дослідженні «Емоційні переживання як чинник розвитку довільної поведінки дітей дошкільного віку в умовах сім'ї» обґрунтувала, що провідну роль у розвитку довільної поведінки дошкільника відіграє сім'я, оскільки дитина наслідує батьків і переносить на себе систему батьківських стосунків, способи поведінки батька і матері. Батьківсько-дитячі стосунки, як підсистема стосунків сім'ї, являють собою безперервні, тривалі і опосередковані віковими особливостями стосунки дітей та батьків [10].

Вибираючи стратегічно правильний шлях передання відповідальності дитині, батьки попереджають про специфічні труднощі й цей шлях, особливо його початковий етап: прагнення до свободи супроводжуються страхом перед нею, і часто діти йдуть на провокування негативної уваги батьків.

О. Семенчук стверджує, що стосунки в родині будуються на взаєморозумінні. У зв'язку з цим у кожного члена сім'ї є два обов'язки. По-перше, він має ділитися інформацією про себе, щоб його правильно розуміли. По-друге, уважно прислухатися до інших, щоб зрозуміти їх. Якщо члени сім'ї починають нехтувати будь-яким з цих основних моментів спілкування, їх зв'язок порушується, частішають прояви негативних емоцій, суперечки і сварки [8].

Ю. Савонік запропонувала прийоми ефективного спілкування:

- Під час спілкування з дитиною не варто займатися іншою роботою – вона може подумати що нецікава вам.
- Ваші очі мають бути на рівні очей дитини.
- Мова вашого тіла має демонструвати, що ви уважно слухаєте дитину.
- Підтримуйте дитину під час розмови усмішкою, обіймами, поглядом.
- Тон вашого мовлення має бути довірливий, спокійний.

· Робіть паузи, дайте дитині змогу подумати, помовчати, не вимагайте негайної відповіді [5].

Ю. Савченко [6; 7] зазначав, що батьківсько-дитячі стосунки утворюють важливу підсистему стосунків у сім'ї, яка є цілісною системою, і можуть розглядатися як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини і батьків стосунки. Роль образу батьків і дитини у батьківсько-дитячих стосунках полягає в орієнтуванні у цій системі стосунків з метою досягнення узгодженості та співпраці у розв'язанні завдань спільної діяльності і забезпечення необхідних умов гармонійного розвитку дитини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує багато причин недостатнього рівня виховання в сім'ї. В сучасних умовах низького економічного рівня розвитку України, основна маса часу батьків втрачається на існування. Низька культура суспільного життя і подвійна мораль, демографічність суспільства пагубно відбиваються на сімейному вихованні дітей, на зміцненні самих сімей.

Саме тому цілеспрямоване, активне виховання і освіта дітей в сім'ї – мінімальні, основні сили батьки віддають матеріальному забезпеченню, а не духовному формуванню і розвитку дітей. За даними досліджень в Україні в середньому працююча жінка за добу приділяє для виховання дітей 16–18 хвилин, а у вихідні дні 30–35 хвилин. Духовне спілкування батьків з дітьми, їх спільні заняття, на жаль, залишаються недозволеною розкішшю. В сім'ї духовне спілкування батьків і дітей зводиться до контролю за навчанням дитини у школі, за з'ясовуванням того, які оцінки одержують діти.

При швидкому темпі життя, через брак часу живе спілкування замінюється телебаченням, інтернет-мережею та різними технічними засобами.

Батьки часто припускаються помилок, постійно нарікаючи дитині на те, які помилки вона допустила, чого вона не зробила, і на те якою неуважною була. Слід пам'ятати – процес виховання полягає не лише у виявленні недоліків, а й у щоденних схваленнях. Потрібно звертати увагу дитини на те, чого дитина вже досягла, і чого могла б досягти, якби була трішки уважнішою. Такі слова допоможуть дитині повірити у власні сили.

Об'єктом дослідження є процес життєдіяльності дитини в сім'ї.

Предмет нашого дослідження – міжособистісне спілкування в сім'ї як показник щасливого буття дитини.

Формування цілей статті. *Цілі статті* – охарактеризувати міжособистісне спілкування в сучасній українській сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Конвенція ООН про права дитини зазначає, що дитині для повного та гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння [2].

Дитина щаслива тільки тоді, коли вона вірить. Неслухняність, зухвальство, грубість – усе це виникає в дитячій поведінці саме в ті моменти, коли ламається віра в найдорожчих для неї людей – батьків.

В. Сухомлинський зазначав, що сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де батько і мати по-справжньому люблять один одного і водночас люблять і поважають людей [9].

Сім'я так чи інакше пов'язана зі всіма сферами діяльності людини. Змінюючись паралельно розвитком суспільства, вона сприяє вирішенню багатьох важливих економічних і соціальних задач.

Дослідження, проведені українськими соціологами, демографами, психологами дозволяють оцінити сучасний стан функціонування сім'ї як критичний. Показниками такого стану виступають: катастрофічні погіршення матеріального благополуччя сім'ї, відсутність нормальних умов для її життєдіяльності, зниження народжуваності, динаміка розлучень, дисфункційний розвиток сім'ї, які проявляються в підвищенні сімейної напруги, незадоволеності, подавленні почуттів, співзалежності.

У функціонуванні української сучасної сім'ї виділяють наступні тенденції:

· Все більшого розвитку набуває неповна і позашлюбна сім'я.

· Багато чоловіків і жінок свідомо не вступають у шлюб, а задоволення потреби в коханні пов'язують із пошуком сексуального партнера, а не створенням сім'ї.

· Дошлюбна поведінка молоді характеризується активними сексуальними пробами на фоні недостатньої психосексуальної обізнаності.

· Зростає кількість молодих сімей, основним мотивом заключення шлюбів яких було «народження дитини», проте значна доля таких сімей розпадається протягом трьох років.

· Серед мотивів вступу в шлюб у молоді домінують раціональний і матеріальний розрахунок.

· В дошлюбній поведінці молодих людей спостерігається неадекватно-завищені вимоги до особистості партнера і до шлюбу в цілому (частіше у жінок), що веде до відмови від створення сім'ї і самоактуалізації особистості в професійній діяльності.

· Сучасні сім'ї беручи шлюб стійко орієнтовані на малодітну сім'ю.

· Більшість пар (з різним сімейним стажем) не схильні до співробітництва, пошуку шляхів стабілізації відносин, у них не сформовані соціально-психологічні уміння вирішувати міжособистісні проблеми. Все це формує установку на розлучення як засіб вирішення конфліктів і напруги.

· Протилежність мотивів, цілей, функціонально-рольових позицій, особистісних характеристик молодого подружжя все більше ускладнює адаптації до шлюбу, зменшує гнучкість і толерантність партнерів, скорочує тривалість адаптивного періоду молодої сім'ї, наближає їх до розлучення.

· Сучасні сім'ї не здатні самостійно долати труднощі і переборювати кризові періоди.

· Сучасна сім'я характеризується дезінтегрованістю і незахищеністю її членів перед зовнішніми факторами.

· Середню сучасну сім'ю відрізняє: закритість, консервативність, дисгармонійність, корпоративність у відносинах.

· Зростає кількість розлучень людей похилого віку.

· Погіршуються батьківсько-дитячі відносини. Відомий американський дослідник D. Bradshow вважає, що джерелом кризи сім'ї виступають батьківські норми, які, не дивлячись на розвиток суспільства, залишаються незмінними вже протягом 150 років [1].

На фоні описаних тенденцій відбувається зниження цінності сім'ї, її значення для особистості.

Одним із факторів, що впливає на стабільність шлюбу є міжособистісні стосунки подружжя.

Я. Вишневський наголошував на тому, що найкраще, що може зробити батько для своєї дитини – кохати її матір.

За визначенням М. Гамезо міжособистісні стосунки – це повна система взаємодій, контактів, зв'язків. Суттєвим механізмом, що забезпечує встановлення, збереження і розпад взаємин є психологічна сумісність. Вона показує максимальну суб'єктивну задоволеність партнерів одне одним при високих енергетичних затратах та взаємній ідентифікації. Є різні точки зору на подружню сумісність, але дослідники сім'ї спільні в думці: схожість в поглядах, духовна та сексуальна гармонія забезпечують стабільність сім'ї, створюють сприятливий психологічний клімат і свідчить про психологічну сумісність.

Складовим компонентом будь-яких міжособистісних стосунків є міжособистісна симпатія та привабливість.

Міжособистісна симпатія завжди взаємна та корисна і створює свою специфіку: індивідуальну своєрідність стосунків та умов, які визначають прихильність і привабливість двох особистостей.

При наявності у партнерів взаємної симпатії, психологічної привабливості в сім'ї формуються відносини, які характеризуються:

· високим рівнем довіри між партнерами, взаєморозкриттям внутрішнього світу (довіра інтимних переживань, скритих рис особистості, мрій, фактів біографії);

· можливістю бути самим собою (зняттям «маски»);

· розкутість у спілкуванні;

· позитивно-оціночні відносини (відсутність осудження, насмішки).

Взаєморозуміння передбачає не тільки адекватне сприйняття рис особистості партнера, його потреб, цінностей, але й можливість прогнозу поведінки.

Визначаючи педагогічні можливості сім'ї, її виховний потенціал реалізується за допомогою низки психологічних механізмів, а саме:

· імпрінтінг – фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей впливають на нього життєво важливих об'єктів. Імпрінтінг відбувається переважно в дошкільному віці;

· екзистенційний натиск – оволодіння мовою і неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки, обов'язкових у процесі взаємодії зі значущими особами;

· наслідування – це усвідомлене або неусвідомлене повторення (копіювання) зразка або приклада. У даному випадку – один із шляхів довільного і найчастіше мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду;

· рефлексія – внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, суспільства однолітків, значущим особам і тощо.

Зрозуміло, що зазначені механізми діють з різним ступенем інтенсивності в різні періоди життя виховання дитини у сім'ї. Разом з тим, всі ці механізми об'єднує те, що вони реалізуються в процесі міжособистісної взаємодії батьків і дітей – в їх спілкуванні та співпраці в різних видах побутової, ігрової, пізнавальної, трудової, культурно-дозвільної та іншої спільної діяльності, як в родині, так і за її межами. Результатом цієї діяльності виступає формування певного стилю взаємодії, що визначає виховний ефект родини у вигляді взаємного впливу батьків і дітей один на одного. Провідним методом виховання в сім'ї, як відомо, є метод наслідування. На виховний потенціал загалом і його складові впливають різні соціальні фактори, які можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Серед останніх – ті, що викликані змінами в самій родині: її структурі, соціальному становищі, господарчо-побутовій, дозвіллєвій діяльності.

Ці фактори визначають насамперед особливості виховного середовища родини. Об'єктивні фактори спричинені політичними, економічними та демографічними змінами у суспільстві. До зовнішніх факторів належать: взаємодія сім'ї з навчально-виховними й культурно-освітніми закладами, допомога родині з боку держави у вирішенні матеріальних проблем, питань освіти й виховання дітей.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проблема сімейного виховання дітей у різних авторів набуває різного звучання. Це може бути проблема батьківсько-дитячих взаємин, коли на першому місці – особистість дитини, впливи, яких вона зазнала, внутрішні переживання й «характеротвірні» наслідки. В інших випадках у центрі уваги дослідника – фігура батьків, їхня провідна роль у взаємодії, труднощі, які в них виникають.

Виховання розглядається як взаємодія, спільна, загальна, взаємна діяльність щодо зміни обставин життя, власної особистості і, як наслідок, особистості іншої людини.

Виховуючи дітей, батьки повинні почати з себе, зі зміни свого сприйняття дитини як недосконалого «зразка» людини. Тільки шанобливе, довірливе, з певною мірою відповідальності виховання може привести до оптимального формування особистості дитини.

А високий рівень міжособистісних взаємин в сім'ї між усіма її членами буде показником щасливого буття дитини.

До перспективних напрямів дослідження питання міжособистісного спілкування в сім'ї як показника щасливого буття дитини відносимо удосконалення психолого-педагогічної культури батьків, що є важливою передумовою правильного виховання дітей.

Список літератури:

1. Bradshow J. Bradshow on: The Family a revolutionary Way / Self-Discovery // Houston, Texas, 1988.
2. Конвенція ООН про права дитини: Преамбула [Електронний ресурс] // ЮНІСЕФ. – 1989. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Лемко Г. Спілкування як принцип взаємодії батьків і дітей // Materialy V Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci – 2009» – Volume 6. – Pedagogiczne nauki. – Przemysl «Nauka i studia», 2009. – S. 96–98.
4. Проблема спілкування батьків і дітей. Педагогічний такт батьків. [Електронний ресурс] // Вчитель вчителю, учням та батькам. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://teacher.at.ua/publ/problema_spilkuvannja_batkiv_i_ditej_pedagogichnij_takt_batkiv/22-1-0-10458
5. Савонік Ю. Вчимося спілкуватися з дитиною. Тренінг для батьків / Юлія Савонік // Дошкільне виховання. – 2015. – № 9. – С. 25–27.
6. Савченко Ю. Ю. Цінність батьківсько-дитячих стосунків у процесі особистісного розвитку дошкільника [Електронний ресурс] / Юрій Юрійович Савченко // Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6221/1/Y_Savchenko_ZBDSPORD_APP_Kostuka_2014.pdf
7. Савченко Ю. Ю. Ставлення дорослих до дитини в умовах сім'ї як фактор становлення психологічної статі дошкільника / Ю. Ю. Савченко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць; редкол.: В. О. Огнев'юк, І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа [та ін.] – К.: Університет, 2008. – № 12(2). – С. 86–90.
8. Семенчук О. П'ять мов любові. Тренінг для батьків / Оксана Семенчук // Дошкільне виховання. – 2014. – № 6. – С. 21–24.
9. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / Василь Олександрович Сухомлинський. – К., 1978. – 263 с.
10. Теплюк А. А. Емоційні переживання як чинник розвитку довільної поведінки дитини дошкільного віку в умовах сім'ї / А. А. Теплюк // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К., 2014. – Том. 11. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 377–383.

Машовец М.А., Науменко М.С.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

МЕЖЛИЧНОСТНОЕ ОБЩЕНИЕ В СЕМЬЕ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ СЧАСТЛИВОГО БЫТИЯ РЕБЕНКА

Аннотация
В статье охарактеризованы межличностное общение в современной украинской семье, указаны основные тенденции ее функционирования. Выяснено, что исследования, проведенные учеными, позволяют оценить состояние семьи как недостаточно благоприятное для формирования личности ребенка. Теоретически обоснована необходимость установления межличностного общения в семье.
Ключевые слова: межличностное общение, семья, воспитание, воспитательный потенциал, счастливое бытие ребенка.

Mashovets M.A., Naumenko M.S.
Pedagogical Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

FRIENDLY COMMUNICATION IN A FAMILY AS AN INDICATOR OF HAPPY BOUTIQUE OF CHILDREN

Summary
The article considers interpersonal communication in the modern Ukrainian family, defines the main tendencies of its functioning. It is found that researches realized by scientists allow to assess the state of the family as not sufficiently favorable for forming a child's personality. The necessity of establishing interpersonal communication in the family is theoretically substantiated.
Keywords: interpersonal communication, family, upbringing, educational potential, happy life of a child.

УДК 37.016:81.161.2'243:39

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Микитин І.Я.
Івано-Франківський національний медичний університет

Стаття присвячена аналізу теоретичних засад та практичної реалізації лінгвокультурологічного підходу на заняттях з української мови як іноземної. Звернено увагу на теоретико-методологічні основи зіставної лінгвокультурології як нової мовознавчої дисципліни, що репрезентує методологічний інструментарій для формування комунікативної компетентності іноземних студентів. Обґрунтовано застосування лінгвокультурологічної методології при вивченні української мови як іноземної на матеріалі асоціативних конотацій базових кольороназв. Висвітлено специфіку сприйняття білого і чорного кольорів громадянами Єгипту. Виокремлено основні методичні зауваги у викладанні цієї теми іноземним студентам-медикам.
Ключові слова: зіставна лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний підхід, лінгводидактика, українська мова як іноземна, кольороназви, асоціація.

Постановка проблеми. В сучасному освітньому дискурсі все більшу увагу науковців привертає питання діалогу культур, що в умовах тотальної глобалізації стає не абстрактним, теоретичним поняттям, а реальним явищем, представленим у повсякденному спілкуванні. В українському контексті окреслений досвід актуалізований в площині комунікації з іноземними громадянами, що репрезентують такий соціальний сегмент, як студентство. Володіння мовою країни, в якій знаходиться інокомунікант, виступає важливим фактором адаптації іноземців в інокультурному середовищі. Для здобувачів медичної освіти в Україні це питання є особливо актуальним, оскільки процес навчання української мови як іноземної має на меті формування адаптивної, загальнонаукової, професійно орієнтованої компетенцій, а передусім, оволодіння системою знань, вмінь і навичок, необхідних для впевненого спілкування з пацієнтом, знання медичної термінології в українській мові, правильного оформлення медичної документації. Власне, з такими проблемами стикається іноземний студент при проходженні медичної практики в українській, тобто «чужій» з перспективи «свого» культурного центру реальності, сприйняття якої може бути ускладненим через різну концептуальну та мовну картини світу інокомуніканта. Впровадження лінгвокультурологічного інструментарію у викладанні української мови як іноземної уможливлює сприйняття іноземними студентами «чужого» як «іншого», пізнання якого дозволить зрозуміти сутність мови в її гумбольдтівському значенні як «духу народу». Все ж у викладанні важливим є так званий зворотній зв'язок – врахування викладачем у педагогічному процесі приналежності студента до іншого культурного світу, специфіки сприйняття навколишнього середовища іноземця та необхідності виокремлення культурних «невідповідностей» вже на етапі методичної підготовки до заняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, філософсько-методологічні основи лінгвокультурології та лінгвокультурологічного аспекту були закладені працями В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа, Й. Л. Вайсгербера, Ф. С. Бацевича, Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, П. О. Флоренського та ін. У мовознавстві принципи лінгвокультурології досліджувалися Н. Д. Арутюновою, М. М. Болдиревим, А. Вержбицькою, С. Г. Воркачовим, О. С. Кубряковою, К. І. Мізіним, Й. А. Стерніним. Питання застосування лінгвокультурологічного підходу в контексті вивчення української мови як іноземної розглядалося у працях Л. Б. Бей, О. О. Пальчикової, О. Л. Тростинської.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській лінгводидактиці тільки епізодично порушувалося питання виокремлення та опису культурних «невідповідностей» мовних одиниць, що постають при зіставленні лексичного матеріалу тієї чи іншої мови. Основна увага приділялася соціокультурній складовій та формуванню разом із мовною та мовленнєвою соціокультурної компетентності іноземця, що орієнтована на знайомство власне з українською культурою. Тому метою нашої статті є теоретичне та практичне дослідження лінгвокультурологічного підходу у викладанні української мови як іноземної, зокрема крізь призму аналізу образної природи семантики кольороназв у сприйнятті іноземних студентів – громадян Єгипту.

Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати сутність поняття лінгвокультурологічного підходу й окреслити основні теоретичні засади цього методологічного явища; 2) пояснити площину застосування лінгвокультурологічного підходу у викладанні української мови як іноземної на матеріалі асоціативних конотацій основних кольороназв; 3) дослідити специфіку сприйняття колористики студентами – громадянами Єгипту – і, відповідно, виокремити основні методичні зауваги у викладанні цієї теми іноземним студентам-медикам.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічними основами виокремлення лінгвокультурологічного принципу в дослідженні мовних одиниць є норми лінгвокультурології, проте на сьогодні в науковому дискурсі спостерігається переосмислення її методологічних орієнтирів та тяжіння до полівалентності у формулюванні основних положень зіставної лінгвокультурології. Йдеться про новий мовознавчий напрям, а саме: лінгвістичну дисципліну, методологія якої, згідно позиції українського мовознавця К. І. Мізіна, репрезентує множинність інтерпретацій: від

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

засад «антропологічної лінгвістики» (в західному європейському дискурсі), до «лінгвокультурної концептології» як об'єднання «лінгвоконцептології» та «лінгвокультурології» (позиція російського дослідника С. Г. Воркачова) [4, с. 38]. Акцент на зіставному підході як інтегральному при дослідженні мов і культур у формулюванні поняття «зіставна лінгвокультурологія» увиразнює їх особливості, дозволяє побачити «своє» у дзеркалі «іншого». У такому ракурсі дослідниця Г. М. Алімджанова окреслює основну мету цієї лінгвістичної дисципліни, що полягає у виявленні спільностей та відмінностей двох і більше мов і культур, коли «взаємодія мови і культури аналізується крізь призму дискурсу і культурного тла комунікативного простору» [1, с. 37]. Реалізація цієї мети, крім теоретичної значущості, має і практичну цінність, оскільки сприяє досягненню певних лінгводидактичних завдань, і, перш за все, формуванню комунікативної компетенції представників «інших» мов і культур у вивченні мови як іноземної.

Оскільки для практичного застосування цього методологічного принципу важливими є знання про мову, культуру інокомуніканта та усвідомлення «іншого» сприйняття звичної для нас навколишньої дійсності, поняття «культура», «свідомість», «мова» у цьому випадку – основоположні. «Діалектичний взаємозв'язок цих трьох феноменів визначається окремо існуючим світом, що оточує людину, людською свідомістю, в якій цей світ репрезентований, та мовою як лінгвокогнітивним континуумом, де концептуалізація світу людини представлена мовними одиницями (також у їх уживанні)», – стверджує український мовознавець К. І. Мізін [4, с. 40]. І дослідник має рацію, адже саме мова є віддзеркаленням культури етносу, з яким стикається і який осмислює іноземний студент крізь призму «свого» світосприйняття. Навіть заперечуючи інтегральність лінгводидактичних цілей для зіставної лінгвокультурології, можна говорити про основоположність норм зіставної лінгвокультурології для лінгводидактики, що проявляється вже у визначенні об'єкта лінгвокультурологічного дослідження як «втілення культур різних етносів у мовних одиницях (передусім в етно- та лінгвокультуронасичених одиницях – метафорах, фразеологічних одиницях, пареміях тощо), категоріях і відношеннях між ними […]» [4, с. 41].

Дослідження таких мовних одиниць у площині зіставлення вповні репрезентує культурну специфіку кожної з мов і може окреслювати різні семантичні інтерпретації, пов'язані з проблемою спорідненості/неспорідненості мов та культур. Це питання є специфічним у методологічній площині української мови як іноземної, оскільки в українському контексті йдеться про кілька категорій іноземних студентів, що здобувають вищу освіту в Україні, зокрема, за словами українських лінгводидактів А. Чистякової, Л. Селіверстової, Т. Лагути, виокремлюють три групи іноземців, які приїздять до України на навчання: а) ті, що володіють російською мовою та є вихідцями з країн СНД (Росії, Білорусі, Вірменії, Туркменістану, Азербайджану та ін.); б) ті, для яких рідними є слов'янські мови південно-західної підгрупи (громадяни Польщі, Чехії, Словаччини та ін.); в) представники народів, що не володіють російською мовою та не належать до групи індоєвропейських мов (іноземці з Китаю, В'єтнаму, Йорданії, Ірану, Нігерії, Марокко та ін.) [6, с. 14]. Найважчою для сприйняття та комунікації може стати українська мова для представників останньої групи, відповідно, у лінгвокультурологічному зіставленні мовних одиниць української та рідної мови іноземних мовців можемо спостерігати неподібні, а часто навіть протилежні конотації, що пояснюється іншим культурним середовищем, в якому відбувалося становлення інокомунікантів.

У зіставній лінгвокультурології дослідження такого культурного тла здійснюється в контексті понять «концептуальної» та «мовної картини світу», «концепту», «лінгвокультуреми», «національної мовної особистості», що окреслюють характеристичне для кожної етнокультури розуміння навколишнього світу та узагальнений тип ментальності мовця. Для методики викладання української мови як іноземної це суттєво, оскільки навчання може проводитися у моно- чи полікультурних групах залежно від мови навчання (англійської, російської, української), яку обирають іноземні громадяни при вступі. Тобто мовою-посередником може бути не рідна мова інокомуніканта, проте навіть в такому випадку як в мовних одиницях з чітким етнокультурним забарвленням, так і в таких, що, здається, мають універсальне, спільне для всіх значення, проступають ціннісні означення. Практичне дослідження перших у ситуації вивчення української мови як іноземної виправдане на старших курсах, коли студенти мають базовий рівень володіння мови (А2-В1 згідно «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти» [2] та вимог «Примірної робочої програми з навчальної дисципліни «Українська мова як іноземна» [5]). У випадку вивчення мови на рівні А1 доцільним може бути зіставлення мовних одиниць на асоціативному рівні та виявлення їх специфіки у світосприйнятті студентів для розуміння частотності використання і сполучуваності одиниць в мові інокомунікантів. Такі знання допоможуть оптимізувати засвоєння навчального матеріалу студентами, оскільки новий лексичний матеріал стане співвідносним з концептуальними уявленнями представників інших культур та допоможе перейти на новий рівень – формування відчуття української мови. Прикметно, що неоднакове сприйняття навколишньої дійсності у представників різних культур спостерігаємо вже при вивченні позначень кольорів та розгляді асоціативних зв'язків кольороназв при спробі сполучуваності їх із іменниками.

Для дослідження практичного використання лінгвокультурологічного аспекту у викладанні української мови як іноземної та ілюстрації різних світоглядних категорій представників іноземних та української культур не випадково вибрано за предмет дослідження базові кольороназви, зокрема білий, чорний кольори та їх асоціативний ореол у сприйнятті іноземних студентів. Спостереження за використанням позначень барв цінне тим, що саме такі мовні одиниці, згідно інтерпретації образної природи семантики кольороназв мовознавця О. Кучерук, «відобра-

жають специфіку образно-ситуативного мислення народу, його думки, які виникають унаслідок аналітико-синтетичного пізнання закономірностей буття» [3, с. 40]. Зрештою, асоціативний ореол кольороназв вказує на специфіку мислення мовця зокрема та загалом може увиразнювати національну мовну особистість. Все ж навіть в осмисленні цих універсальних кольорів представниками єгипетської культури засвідчено «інший», альтернативний погляд на світ.

Для доведення цього факту було здійснено анкетування двох груп студентів другого курсу спеціальності «Медицина» ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет» у кількості 20-и осіб – громадян Єгипту – носіїв арабської мови та, відповідно, 20-и осіб – громадян України, для яких українська є рідною мовою, для можливості порівняння результатів. Отже, у світосприйнятті іноземців **білий колір** має такий асоціативний ряд: *мир, молоко, колір снігу, чистота, папір, медичний халат, сіль, цукор, біла речовина в спинному мозку.* Зокрема, найчастотнішими варіантами стали асоціації з поняттями *миру, молока, чистоти.* У візії українців **цей колір** співвідносився з такими асоціаціями, як *день, сніг, зуби, світло, вапно, ангел, світ, туман, молоко, іній.* Найбільш частотними поняттями для цієї барви стали *сніг, іній, туман.*

Порівнюючи варіанти асоціативного ряду єгиптян та українців на позначення білого кольору, можна помітити тільки дві однакові асоціації – це *сніг* та *молоко.* У сприйнятті представників єгипетської та української культур ці поняття у ситуації колористики тотожні та при вивченні цих слів проблем не виникає. Подібна ситуація з професійно-орієнтованою лексикою, оскільки опитуваними є саме студенти-медики. Проте складнішим для осмислення єгиптян є, наприклад, означення «білий *день*» чи «білий *світ*», перші асоціації українців з білим кольором, що містять етнокультурне навантаження, як і асоціація білого з *«вапном».* Між тим, навіть найбільш частотні – *сніг, іній, туман* – все ж оприявнюють українську дійсність у плані клімату, оскільки у єгиптян присутній тільки один варіант на позначення зимових реалій – *сніг*, який в Єгипті – гарячій африканській країні – є рідкісним явищем. Найчастотніші асоціації єгиптян окреслюють абстрактні поняття *«мир»* та *«чистота»* універсального загальнолюдського значення, що в отриманому асоціативному ряді українців не відображені, проте розуміються в тому ж ключі, як і українське словосполучення «білий *ангел*», що протиставляється єгипетському «чорному *демону*» – одному з відповідників асоціацій єгиптян з чорною барвою.

Чорний колір у свідомості єгиптян має такий асоціативний ряд: *сум, куртка, ручка, Кааба, протилежність краси, телефон, чорний погляд, песимізм, поганий день або погані речі, ніч, демон, зло, щось погане.* Найчастотніші варіанти – *песимізм, сум, зло.* У світосприйнятті українців **чорна барва** асоціюється з таким: *кіт, земля, смерть, пекло, життя, сум, шарф, спокій, плащ, пальто.* Найчастотнішими варіантами асоціацій до цього кольору стали: *кіт, смерть, чоловік, спокій, земля.*

Спільними в означенні чорного кольору для українців та єгиптян є *сум*, що асоціюється в іноземців із песимізмом, злом, проте у цьому семантичному полі корелюючими постають «чорний *чоловік*» і «чорний *погляд*», а також «поганий *день*» і «чорне *життя*», що відображають негативну конотацію чорної барви. Іншу ситуацію спостерігаємо при поясненні іноземцям сутності звичайних для українців понять «чорний *кіт*» та «чорна *земля*». Кішки в Стародавньому Єгипті були священними тваринами, що приносили успіх. Натомість в Україні з давніх-давен чорний кіт асоціювався з нещастям. Що стосується іншої асоціації – «чорна *земля*», що у світосприйнятті українців не має негативного значення, але означає родючу землю, український «чорнозем», то у свідомості єгиптян цей факт викликає протиріччя. У їхній візії земля співвідноситься не з чорним кольором, а з коричневим або жовтим, наприклад барвою піску чи пустелі, через іншу звичну для них топографію, хоча ті громадяни Єгипту, які мешкають вздовж Нілу, також мають родючий чорний ґрунт. Приналежність до різних релігійних спільнот позначається на асоціації зі *смертю* та *пеклом* (християнство) та *Каабою* (мусульманство). Кааба або «чорний камінь» – священна споруда в Мецці, до якої під час молитви звертається обличчям кожен мусульманин.

Результати порівняння асоціативного ореолу кольорів загалом підтвердили універсальне сприйняття чорної і білої барви як символічних означень добра і зла навіть в таких далеких від спорідненості культурах, як єгипетська та українська, проте були виявлені й окремі протилежні за значенням асоціації. Така ситуація доводить необхідність виокремлення на заняттях з української мови загалом та у вивченні цієї лексичної теми зокрема певних методичних рекомендацій. По-перше, викладач повинен пам'ятати про інший культурний «краєвид», збережений в свідомості іноземних мовців, крізь призму якого здійснюється оцінка навколишнього середовища, зокрема українського як нетотожного «своєму». Відповідно, необхідно бути готовим до пояснення культурних «відмінностей», що проявлені вже в найпростіших, здається, універсальних для кожної культури, означеннях. По-друге, важливим є аксіологічне «освоєння» середовища, в якому перебувають інокомуніканти, зокрема означення людей і речей, що оточують іноземців. Це дозволить ціннісно переорієнтувати «чуже» культурне середовище, «інші» реалії дійсності у свідомості іноземних громадян. По-третє, пам'ятаючи про перспективу, слід акцентувати увагу студентів на засвоєння професійної лексики та коректне реагування у відповідних комунікативних ситуаціях. У такому ракурсі правильне використання кольорів на позначення різних станів пацієнта вимагає вже знання норм українського словотвору та, власне, того, що називається відчуттям мови в гумбольдтівському значенні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, лінгвокультурологічний аспект у викладанні української мови як іноземної забезпечує врахування базових для зіставної лінгвокультурології теоретичних понять «культура», «свідомість», «мова» в їх практичній поліваріантній реалізації в рамках досягнення лінгводидактичних цілей. Вибрана для аналізу навчальна ситуація з залученням представників єгипетської культури репрезентує

тільки один з багатьох культурних вимірів, з якими може стикатися викладач української мови як іноземної. Саме множинність візій світу, пов'язана з культурним різноманіттям, стереотипами і водночас суб'єктивністю в індивідуальному осмисленні, стає перепоною у дослідженні культурних схожостей та відмінностей на мовному тлі. Все ж, пізнаючи культуру іноземних студентів, що вивчають українську мову як «іншу», та впроваджуючи ці знання у навчальний процес, викладач увиразнює власне українську версію дійсності і пропонує для осмислення іноземців «інший» світ. У такому дискурсі актуальним є дослідження мовних одиниць з виразним етнокультурним значенням (метафори, фразеологічні одиниці, паремії тощо) в інтерпретації представників української, єгипетської та інших культур, а також пошук шляхів впровадження таких знань на заняттях з української мови з урахуванням тенденцій до скорочення гуманітарної складової в освітньому процесі.

Список літератури:

1. Алимджанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: сущность, принципы, единици / Г. М. Алимджанова. – Алматы, 2010. – 300 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Кучерук О. Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах / Оксана Кучерук // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 40–42.
4. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2012. – № 6. – С. 38–52.
5. Українська мова як іноземна: примірна програма навчальної дисципліни підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей: 222 «Медицина», 221 «Стоматологія», 226 «Фармація, промислова фармація». – К., 2017. – 153 с.
6. Чистякова А. Диференційована організація навчання іноземців української мови / А. Чистякова, Л. Селіверстова, Т. Лагута // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 1. – С. 13–21.

Микитин И.Я.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО ДЛЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация
Статья посвящена анализированию теоретических основ и практической реализации лингвокультурологического подхода на занятиях по украинскому языку как иностранному. Обращено внимание на теоретико-методологические основы сопоставительной лингвокультурологии как новой языковедческой дисциплины, представляющей методологический инструментарий для формирования коммуникативной компетентности иностранных студентов. Объяснено сферу применения лингвокультурологической методологии в изучении украинского языка как иностранного на материале ассоциативных коннотаций основных цветообозначений. Исследовано специфику восприятия белого и черного цветов гражданами Египта. Представлены основные методические рекомендации в преподавании этой темы иностранным студентам-медикам.
Ключевые слова: сопоставительная лингвокультурология, лингвокультурологический подход, лингводидактика, украинский язык как иностранный, цвет, ассоциация.

Mykytyn I.Ya.
Ivano-Frankivsk National Medical University

CULTURAL LINGUISTICS ASPECT IN TEACHING OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE TO MEDICAL STUDENTS: THEORY AND PRACTICE

Summary
The analysis of the theoretical norms and the practical realization of the aspect of cultural linguistics in the Ukrainian language classes is done in the article. Special attention is paid to the theoretical and methodological basis of cultural linguistics as a new field of linguistics that proposes the ways to form foreign students' communicative competence. The usage of cultural linguistics methodology in case of teaching of Ukrainian as a foreign language on the material of the suggestive meanings of the basic colours is explained. The specifics of the perception of white and black colours by Egyptians are highlighted. The main methodical notes for teaching this topic to foreign medical students are outlined.
Keywords: cultural linguistics, aspect of cultural linguistics, second-language acquisition, Ukrainian as a foreign language, colours, suggestion.

УДК 378:37.07(043.3)

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ТРЕТЬОГО (ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

Муромець В.Г.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті представлений досвід підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (PhD рівень) у закладах вищої освіти Північної Ірландії. Проаналізовані сучасні тенденції розвитку загальних компетентностей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти у контексті забезпечення якості докторської освіти. Представлено освітні кластери, які забезпечують індивідуалізацію навчального і дослідницького планів студентів PhD рівня у закладах вищої освіти Північної Ірландії.
Ключові слова: індивідуалізація, загальні компетентності, підготовка докторів філософії, компетентнісний підхід, європейський досвід, управлінська діяльність.

Постановка проблеми. Однією із європейських тенденції у підготовці кадрів найвищої освітньої кваліфікації є упровадження циклу курсів з розвитку наскрізних/загальних (generic, transferable skills) компетентностей, що свідчить про універсальність підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої світи. Саме такі компетентності спрямовані на особистісну зорієнтованість освітнього процесу, посилення його інформатизації за рахунок просування і підтримки фундаментальних і прикладних докторських досліджень.

Аналіз наукових досліджень. Контент-аналіз зарубіжних докторських (PhD) програм для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти визначив системоутворювальну функцію вищої освіти у забезпеченні якості сталого людського розвитку відповідно до європейських вимог.

Аналіз європейських нормативно-правових документів, зокрема, European commission. Directorate-gerenal for research and innovation (Directorate B – European Research Area Unit B.2 «Skills» Brussels, 27/06/2011 Report of Mapping Exercise on Doctoral Training in Europe «Towards a common approach» 27 June 2011); European University Association (EUA) – Council for Doctoral Education – Salzburg I and II Principles and Recommendations; Research Careers in Europe Landscape and Horizons», European Science Foundation 2010, засвідчує універсальність підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої світи відповідно до вимог європейських вимог, орієнтація на особистісну зорієнтованість освітнього процесу і посилення його інформатизації, визначає системоутворювальну функцію вищої освіти у забезпеченні якості сталого людського розвитку.

Мета статті полягає у аналізі освітніх кластерів, які забезпечують індивідуалізацію навчального і дослідницького планів студентів PhD рівня у закладах вищої освіти Північної Ірландії.

Виклад основної матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Метою підготовки кадрів найвищої освітньої кваліфікації у Республіці Ірландія є упровадження індивідуалізованого підходу до підвищення якості докторської підготовки, основним компонентом докторських (PhD) яких є підтримка і супровід новітніх знань за допомогою оригінальних досліджень.

Натомість розвиток національної системи вищої освіти на основі вимагає поступового запровадження європейських норм і освітніх стандартів до змісту вищої освіти. У той же час ми визначаємо, що підготовка здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти в Україні все більше має відповідати міжнародному ринку праці, а також має містити вибіркові дисципліни, які спрямовані на розвиток загальних компетентностей, отримані здобувачем у циклі освітньої підготовки на PhD рівні.

У контексті нашого дослідження актуальності набуває обґрунтування сутнісного поняття «індивідуалізація» і «індивідуальність» більш детальніше.

У педагогічному словнику (за ред. М. Д. Ярмаченка) [1] зазначено наступне визначення: «індивідуальність – сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідів; людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість» [1]. Під поняттям «індивідуалізація навчання» розуміється виділення одного індивіда за його характерними особливостями, урахування особливостей кожної одиниці при вивченні сукупності предметів чи явищ [1].

Зміст поняття «індивідуалізація процесу навчання» визначається як «організація освітнього процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності, рівень розвитку їх здібностей до навчання» [8].

Зокрема, врахування психологічних особливостей, типу мислення, вміння використовувати пошукові е-ресурси, аналізувати навчальний матеріал, осмислювати інформацію, якісно виконувати завдання: все це тенденція до індивідуалізації, що впливає на шляхи модернізації докторської освіти у Північній Ірландії.

Учений Posch P. у праці «Individualisierung – Ansätze und Erfahrungen» [12] схиляється до думки, що процес індивідуалізації навчання здійснюється відповідно до двох концепцій:

1) «згори-вниз» (Top-down Konzept);
2) «знизу-вгору» (Bottom-up Konzept).

Сутність цих концепцій полягає у тому, що вивчаються індивідуальні якості, рівень сприй-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

няття і розуміння нового матеріалу у освітньому процесі та створюють умови для самореалізації особистості. Позитивною рисою концепції «знизу-вгору» вважається доступність використання інформаційних джерел у процесі підготовки та вільне консультування з супервізором чи з науковим керівником [12].

Програма формує вміння популяризувати наукові досягнення та вести викладацьку діяльність у ВНЗ.

Зазначимо, що у Рекомендаціях «Zalzburg Principles-2» (Зальцбург-ІІ), прийнятому у 2010 р. представлено повний набір інструкцій з підготовки докторських дисертацій, які охоплюють характер докторської підготовки, його структури та умови для якісної підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти у контексті реалізації управлінської діяльності. У зазначених рекомендаціях повністю визнається ключова роль університетів як акредитованих органів для отримання докторських (PhD) ступенів.

Наразі існує низка ключових зацікавлених сторін, які визначають та сприяють досягненню передового досвіду (best practice) у галузі підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Одним із таких ключових гравців (key actors) є Європейська асоціація університетів (EUA). Метою створення EUA є асоційоване членство, спрямоване на розробку, просування та удосконалення докторської підготовки та навчання у Європі.

На переконання М. Вінницького [2], у контексті реалізації підвищення рівня якості докторської підготовки слушним є імплементація досвіду Північної Ірландії у систему забезпечення якості докторської (PhD) підготовки України. Зокрема, саме орієнтація на навчання студентів дослідницьким та суміжним компетентностям тощо, через створення та акредитацію Центрів та Партнерств досконалості докторської підготовки. Основним завданням останніх і є підвищення стандартів докторської освіти на основі принципів високої якості, гнучкості, інституційної співпраці, міждисциплінарності [2, с. 29].

Вимоги до формування компетентностей докторантів у Північній Ірландії визначені у документі «Спільна Декларація науково-дослідних рад щодо вимог до формування компетентностей у студентів докторських програм» [9], що містить перелік основних загальних та універсальних компетентностей, які необхідно формувати у докторанта впродовж навчання на докторській програмі із залученням різних механізмів, незалежно від спеціалізації.

Як зазначається у документі «Report of Mapping Exercise on Doctoral Training in Europe «Towards a common approach» (27 June 2011) [4], загальний підхід може включати в себе рекомендації, що підготовка здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти повинна мати певну критичну масу.

Актуальності набуває включення до навчальних програми з розвитку загальних компетентностей (у контексті нашого дослідження це: soft skills та transferable skills); поважати принципи Статуту та Кодексу закладу вищої освіти, здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти мають досліджувати міждисциплінарні кордони, мають бути заохоченими проводити дослідження у приватних/державних сектори зайнятості.

Принципово важливим для нас є дослідження розвитку саме загальних компетентностей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти у контексті забезпечення якості вищої освіти у Республіці Ірландія.

Освітньо-наукова програма докторської підготовки у Республіці Ірландія складається з двох циклів – загальної і професійної підготовки. Цикл загальної підготовки забезпечує можливість індивідуалізації навчального та дослідницького планів аспіранта за допомогою вибіркових дисциплін.

Цикл професійної підготовки складається з нормативних і вибіркових дисциплін. До вибіркового блоку: «Актуальні проблеми сучасної науки» (серія модулей, які формуються з програм міжнародного наукового обміну, наукових конференцій, літніх шкіл), «Відкриті інновації та креативне мислення», «Соціальна відповідальність», «Критичне мислення», «Індивідуальне лідерство», «Нетворкінг», «Самоменеджемент», «Академічне письмо».

Аналіз зарубіжних докторських (PhD) програм для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти [4]: блок загальних компетентностей (soft skills and transferable skills) засвідчує, що в *Університетському коледжі Корк (Республіка Ірландія) (University College Cork)* пропонуються наступні освітні кластери:

- семінари із розвитку загальних компетентностей (transferable skills), які спрямовані на розширення навичок та/або підвищення обізнаності або удосконалення вже набутих навичок, отримані здобувачем під час навчання.
- навички, які відповідають таким критеріям: відповідність змісту одного з наступних чотирьох кластерів (полів компетенцій): комунікативні навички; дослідження на засадах лідерства; лідерство та особиста ефективність; управління кар'єрою.

Цікавим є досвід *Університетського коледжу Дубліна (University College Dublin)* для українських закладів вищої освіти, адже тут здобувачам третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти пропонується широкий спектр модулів для розробки загальних компетентностей (soft skills and transferable skills) для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти: починаючи від індукції наукових досліджень, а також основи планування кар'єри та комерціалізації власних досліджень. Особливу увагу приділено розвитку комунікативних навичок та модулям удосконалення наукового письма (academical writting).

Наукова (дослідницька) програма на рівні докторських (PhD) програмі формує здатність аспіранта до наукового аналізу сучасних соціально-економічних явищ, самостійного опанування передових концептуальних, методологічних та прикладних знань, напрацьованих світовою економічною наукою і практикою, уміння виконувати оригінальні соціально-економічні дослідження, які сприяють вирішенню актуальних практичних проблем, розробляти та реалізувати науково-дослідні проекти у галузі економіки, зокрема у формі інновацій, уміння ясно та ефективно представляти отримані дослідницькі результати, як у вигляді наукових публікацій, так

і в процесі їхньої практичної апробації. Програма виконується у співробітництві з провідними зарубіжними науковими та владними інституціями, бізнесовими структурами, недержавними аналітичними центрами.

Отже, докторська ступінь у Республіці Ірландія готує кандидатів у наукові фахівці у закладах вищої освіти або інших установах (державний сектор, бізнес, адміністрування) та дозволяє їм брати участь у різноманітних висококваліфікованих навчальних закладах, мати рівні відповідальності та функції.

Таким чином можна стверджувати, що у моделях докторських (PhD) програм Республіки Ірландія для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти визнано надзвичайно велику системоутворювальну роль вищезазначених загальних компетентностей незважаючи на дискусійний характер їх переліку. Однак розробка ефективних методів і технологій, які забезпечуватимуть розвиток загальних компетентностей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти залишається недостатньо дослідженою у закладах вищої освіти в Україні.

Тож дальшим питанням для розв'язання цього завдання вважаємо за необхідне розроблення профілю (рамки компетенцій) здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти вищої освіти на основі парадигми розподіленого лідерства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином можна стверджувати, що в європейських документах в сфері вищої освіти визнано надзвичайно велику системоутворюючих роль вищезгаданих загальних компетенцій незважаючи на дискусійний характер їх перелік. Однак розробка ефективних методів і технологій, що забезпечують розвиток загальних компетенцій здобувачів третього (науково-освітнього) рівня вищої освіти залишається недостатньо дослідженою. У контексті розробки ефективних методів розвитку загальних компетенцій претендентів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти актуальним залишаються питання по супроводу досвідчених супервізорів і вибірковими курсами з розвитку загальних компетентностей у здобувачів третього (науково-освітнього) рівня вищої освіти.

Список літератури:

1. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
2. Становлення третього циклу освіти в Україні: Дослідницькі університети. Матеріали семінару «Розробка науково-освітніх принципів та нормативно-правових засад впровадження докторських програм в Україні» [В. П. Моренець, М. І. Винницький, Л. І. Кострова, Ю. І. Матвеєва, М. О. Белешко]; наук. ред. В. П. Моренець; упоряд. Л. І. Кострова. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2009. – 123 с.
3. Barnard A. Professional doctorates in the social sciences / A. Barnard // Work Based Learning e-Journal – 2011. – Vol. 2(1). – P. 259–275.
4. Code of practice for the assurance of academic quality and standards in higher education. Collaborative provision and flexible and distributed learning (including e-learning) [Electronic resource]. – The Quality Assurance Agency for Higher Education, amplified version October 2010. – Mode of access: http://www.bbk.ac.uk/linkinglondon/resources/apel-credit-resources/pub_Nov2010_QAA_COP_section_2_HE_guidance.pdf
5. The Complete University Guide. Colleges and Universities in Ireland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thecompleteuniversityguide. co.uk/league-tables/rankings?s=Social+Work – Загол. з екрану. – Мова англ.
6. Doctoral Programmes in Europe, BFUG Report, European University Association, 2010.
7. Jan Petter Myklebust, Rune Nilsen, Analysis of Policies of Doctoral Education Reform in Europe, Doctoral programs in Europe and Ukraine: International Conference Proceedings (2007).
8. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe: Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27–30 March 1996 / Council for Cultural Co-operation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasburg. – 1997. – P. 11.
9. The development of national qualification frameworks in Europe. – Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2009. – 116 p.
10. Schulz B. The importance of soft skills: Education beyond academic knowledge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL http://hdl.handle.net/10628/39 http://www.keytrain.com/softskills.asp
11. Quality Assurance Agency (QAA), British Council, портала Newroutephd, Park, C. «New Variant PhD: The changing nature of the doctorate in the UK», Journal of Higher Education Policy and Management, Vol. 27, No. 2, July 2005, pp. 189–207.
12. Posch P. Individualisierung – Ansätze und Erfahrungen [Elektronische Quelle] / P. Posch. – 2009. – 18 s. – Zugang: http://ius.uniklu.ac. at/publikationen/wiss_beitraege/dateien/Posch_Individualisierung.pdf
13. Tuning Educational Structures in Europe. – URL http://www.europa.eu.int/comm/education/olicies/educ/tuninig/tuning_en.html, 25.10.2005 р.
14. Salzburg Principles. – URL: http://www.eua.be/cde/about-euacde/euas-work-on-doctoral-ducation.aspx

Муромец В.Г.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СОИСКАТЕЛЕЙ ТРЕТЬЕГО (ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-НАУЧНОГО) УРОВНЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНОЙ ИРЛАНДИИ

Аннотация
В статье представлен опыт подготовки соискателей третьего (образовательно-научного) уровня высшего образования (PhD уровень) в учреждениях высшего образования Северной Ирландии. Проанализированы современные тенденции развития общих компетенций соискателей третьего (образовательно-научного) уровня высшего образования в контексте обеспечения качества докторской образования. Представлены образовательные кластеры, которые обеспечивают индивидуализацию учебного и исследовательского планов студентов PhD уровня.
Ключевые слова: индивидуализация, общие компетентности, подготовка докторов философии, компетентностный подход, европейский опыт, управленческая деятельность.

Muromets V.H.
Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

INDIVIDUALIZING FOR THE DEVELOPMENT OF GENERIC COMPETENCIES OF THE PHD STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN NORTHERN IRELAND

Summary
The article presents the experience of preparation of applicants for the third (educational-scientific) level of higher education (PhD level) in the institutions of higher education in Northern Ireland. The modern tendencies of development of general competencies of the applicants of the third (educational-scientific) level of higher education in the context of ensuring the quality of doctoral education are analyzed. Educational clusters are provided that provide individualization of PhD level students' academic and research plans.
Keywords: individualization, general competences, preparation of doctors of philosophy, competence approach, European experience, management activity.

УДК 378.147'25

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У США

Наконечна А.О.
Хмельницький національний університет

У статті розглянуто теоретичні засади структурування змісту навчальної діяльності майбутніх перекладачів у США. Досліджено зміст освіти як цілісний процес взаємодії викладача та студента, рух від цілей освіти до її результатів. Вивчено зарубіжний психолого-педагогічної досвід, обґрунтовано чотири принципи структурування змісту освіти. У процесі дослідження з'ясовано, що структурування змісту самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів здійснюється на основі різних підходів. Проаналізовано ці чотири принципи самостійної діяльності майбутніх, а саме чітке визначення цілей; співвіднесення змісту із адекватними йому формами та методами навчання; орієнтація навчання на акумуляцію знань та досвіду; об'єктивне оцінювання та досягнення результатів навчання.
Ключові слова: освітня діяльність, вища школа США, освіта, курси.

Постановка проблеми. Проблема змісту освіти постала перед вищою школою США зі всією гостротою в 60-ті роки XX століття. Реформи вищої освіти, які проводилися у США упродовж 60–70-х років XX ст., не задовольнили очікуваних результатів, зокрема зміст вищої освіти не відповідав необхідним дидактичним вимогам і не реалізував міжпредметних зв'язків, ігнорувалися години для самостійної діяльності студентів та ціннісно-виховні аспекти навчання, навчальний матеріал потребував оновлення відповідно до сучасних проблем тощо. Як наслідок, американська вища школа вступила у 80-ті роки з низькою якістю змісту освіти, виникла необхідність проведення нової реформи, визначення нових підходів до професійної підготовки фахівців [1]. Серед нових та ефективних шляхів реформування вищої освіти суттєві зміни стосувалися реорганізації освітнього процесу з акцентуванням на важливість самостійної навчальної діяльності студентів. Традиційні форми навчання – лекції, практичні заняття, семінари – підпорядковувалися головній меті: орієнтації студентів на самостійну навчальну діяльність в умовах фасилітованого навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки з проблеми дослідження дали змогу з'ясувати, що в американській дидактиці існує понад 100 визначень поняття «зміст освіти» або «курікулум» (curriculum). Традиційно науковці розглядають зміст освіти у вузькому значенні – як перелік знань, умінь та навичок, курс навчання, навчальний план, освітня програма, та широкому – сукупність цілей, змісту навчання, планів, програм, методів навчання, ілюстративного матеріалу, підручників, посібників тощо [2; 3].

Національна Комісія з досягнення досконалості в освіті США під змістом освіти, розуміє навчальні плани та освітні програми [4]. Закцентуємо увагу на типах курікулуму, які визначені в ASCD Curriculum Handbook, а саме: рекомендований (recommended curriculum) – програма навчання, розроблена експертами з певної галузі; розроблений/прописаний (written curriculum) – програма навчання, розроблена штатом, навчальним закладом, вчителем; супроводжувальний (supported curriculum) – програма навчання, що забезпечена додатковими навчальними матеріалами: посібниками, підручниками, мультимедійними ресурсами тощо; протестований (tested curriculum) – програма навчання, яка реалізується через тестування на рівні штату, навчального закладу; практично спрямований (learned curriculum) – програма навчання, яка відображає практичний результат навчання; прихований (hidden curriculum) – програма навчання, яка реалізується у відповідних умовах [5; 6; 7].

Американські дидакти переконані, що курікулум є визначальним для організації освітнього процесу, а також виступає індикатором можливого прогнозування подальших тенденцій у розвитку вищої освіти. На думку відомого американського педагога-дидакта Дж. Брунера, основним критерієм відбору змісту освіти є значущість знань, оскільки знання не лише супроводжують упродовж життя, а насамперед уможливлюють подальший розвиток фахівця, що дає змогу швидко розв'язувати нові проблеми [8, p. 17–18]. Оскільки обсяг інформації постійно збільшується, то виникає суперечність у контексті здатності людини до її засвоєння. Звідси скорочення обсягу доцільно здійснювати через виокремлення основних понять, а освітню програму будувати на зразок спіралі («spiral curriculum»), що дасть змогу використовувати та спиратися на вже засвоєнні знання [9, p. 29–41].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні американські дослідники розглядають зміст освіти як цілісний процес взаємодії викладача та студента, рух від цілей освіти до її результатів. Однак вивчення зарубіжної психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що поняття «зміст освіти» в педагогічній науці визначається американськими вченими по-різному. Наприклад, Дж. Паркер вважає, що це заплановані предметні знання, навчальні дії і цінності, які виступають у якості об'єкту засвоєння [10]. На переконання М. Сміт, це – знання (факти, поняття, узагальнення), методи (процеси, уміння, здібності), цінності (норми, відносини, інтереси) [11]. Інші включають у зміст освіти певні результати навчання. Прихильників другої точки зору у США більше. Вони стверджують, що зміст освіти – це факти, відомості, уявлення, вміння орієнтуватися в інформації, планувати, приймати рішення, оцінювати результат, які формуються та розвиваються на основі засвоєння соціального досвіду, а також прийоми розумової

діяльності, що реорганізують і систематизують цей досвід у знання в будь-якій галузі [12; 13; 14].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є характеристика теоретичних засад структурування змісту самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів у США.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на формування змісту професійної підготовки перекладачів в США мали філософські концепції прагматизму, неопрагматизму, технократизму, конструктивізму, когнітивізму та гуманізму. Найбільше значення має неопрагматизм, що передбачає спрямованість змісту перекладацької освіти на розвиток творчого потенціалу особистості через пізнання соціально-перекладацького досвіду та залучення до нього.

Сучасні підходи до структурування змісту самостійної навчальної діяльності перекладачів уже понад 30 років містять ідеї курікулярної дидактики Р. Тайлера, яка прагне відповісти на чотири питання: «які освітні цілі необхідно досягти?; який освітній досвід може бути обраний для досягнення цих цілей?; як повинна бути організована освітня діяльність з ефективного набуття такого досвіду?; яким чином визначити чи досягаються означені цілі?». Р. Тайлером обґрунтовано чотири принципи структурування змісту освіти: чітке визначення цілей (діагностика потреб, формулювання завдань, відбір змісту); співвіднесення змісту із адекватними йому формами та методами навчання; орієнтація навчання на акумуляцію знань та досвіду (розробка та відбір вправ); об'єктивне оцінювання та досягнення результатів навчання (визначення засобів оцінювання та шляхів здійснення контролю) [15].

У процесі дослідження з'ясовано, що структурування змісту самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів здійснюється на основі різних підходів: цільового (Ф. Боббіт), спірального (Дж. Брунер), мікрокурікулярного / функціонального (Дж. Бічамп, Дж. Коннор), макрокурікулярного / морфологічного (У. Андерсон), когнітивного (Дж. Барроу, Е. Ейснер, Х. Джонке), релевантного (Р. Мюллер), компетентнісного (К. Расмуссен, П. Нортрап, Р. Колсон), соціально-конструктивістського (Д. Кіралі, М. МакМагон), герменевтичного (С. Чау), міждисциплінарного (Дж. Кесі) та інших.

Використання функціонального (мікрокурікулярного) підходу в організації самостійної навчальної діяльності спрямовано на формування та розвиток інформаційно-когнітивної сфери особистості перекладача, яка крім предметних знань, включає способи мислення і навчальні дії. Відомий американський педагог Дж. Бічамп переконаний, що організація самостійної навчальної діяльності безпосередньо повинна здійснюватися на основі положень культурології та аксіології [16]. Дослідники Дж. Ашер, Дж. Браун, Дж. Крендол, К. Грейвс акцентують увагу на нормах, яких необхідно дотримуватися у структуруванні змісту мовної освіти: норми ефективності (визначені правила); регулюючі норми; моральні норми [17; 18]. Зміст мовної освіти повинен відповідати політичним, соціальним установкам і моральним цінностям; мати зв'язок із життям; орієнтуватися на професійну підготовку перекладачів.

Морфологічний (макрокурікулярний) підхід до визначення компонентів змісту самостійної діяльності полягає в тому, що навчальні дисципліни чи курси представлені в переліку в тій послідовності, в якій вони подаються студентам, тобто цей підхід досліджує номенклатуру й послідовність вивчення студентами навчальних дисциплін. При цьому якнайповніше враховано принцип класифікації соціального досвіду й принцип міжпредметних зв'язків, що дозволяє визначити складову системи професійно необхідних знань і відповідно відобразити їх у змісті освіти.

Інші дослідники концентрують свою увагу на дидактичних принципах відбору змісту самостійної навчальної діяльності, які враховують освітні, розвивальні й виховні аспекти навчання, диференціюють орієнтири відбору предметних знань і прийомів мислення. Це дозволяє збагатити зміст самостійного навчання й звільнити освітні програми від другорядної і несуттєвої інформації [19; 20; 21; 22].

Критерій значимості чи виділення головного й суттєвого в змісті мовної освіти деякі вчені вважають визначальним. Ці критерії сприяють ефективній організації самостійної навчальної діяльності перекладачів. Відомий американський освітянин Дж. Брунер (разом з Р. Ганьє і Х. Таба) розробив принципи структурування знань. На їхню думку, в змісті освіти основними мають бути не факти, а так звана структура знань, тобто сукупність основоположних ідей. Головна мета американських університетів полягає в розвитку у перекладачів здібностей до самостійної діяльності. Самостійна навчальна діяльність розглядається дидактами як інструмент розвитку у перекладачів здібності самостійно, творчо вирішувати проблеми, що можуть виникнути в їхній майбутній фаховій діяльності. У зв'язку з цим університети намагаються розвинути у перекладачів «почуття проблеми», критичне мислення, вміння імпровізувати, самостійно вирішувати складні питання.

Зміст самостійної навчальної діяльності перекладачів складають теоретичні курси і перекладацька практика. Використання принципу керованої факультативності сприяє гнучкості і мобільності самостійної навчальної діяльності, полегшує можливість швидкої модернізації освітньої програми. Студенти вибирають для поглибленого самостійного вивчення академічні предмети: мови, літературу, історію, інтегровані курси філософії, соціології або ж окремі теми загальноосвітнього змісту. Цей підхід дає можливість узгодити інтереси, бажання, мотиви, нахили, здібності, потреби й запити майбутніх перекладачів із самостійною навчальною діяльністю, створює умови для вдосконалення перекладацьких знань. Водночас американські педагоги усвідомлюють, що механічне збільшення обсягу матеріалу для самостійного опрацювання певною мірою призводить до накопичення різнопланової, багатоаспектної іноді зайвої інформації, яка не сприяє розвиту їхнього мислення й перекладацької творчості. Тому раціональною є тенденція, якої дотримується більшість університетів США, – збереження системи стабільного «ядра» дисциплін, обов'язкових для вивчення, яке доповнюється елективними курсами, а не замінюється ними.

Використання принципів свободи вибору та індивідуалізації спонукає студентів до усвідомлення особистої ролі й підвищенню відпо-

відальності у процесі самостійної навчальної діяльності. Студенти мають змогу самостійно обирати індивідуальну програму: подвійна спеціалізація; комбінована програма; міжфакультетські й міждисциплінарні програми; програми для обдарованих перекладачів. Принцип диференціації навчання дає змогу підвищити успішність студентів, які за певних обставин не в змозі засвоїти програму в звичайному режимі: добираються відповідні форми й методи самостійного навчання, різноманітні індивідуальні програми – «незалежні», «професійно спрямовані», «збагачені», «прискорені» тощо. В освітній практиці США існує тенденція спільного (викладач і студент) планування навчальних індивідуальних програм для самостійної навчальної діяльності, що дозволяє у процесі формування змісту навчання орієнтуватися на особистісні професійні цілі студента.

Урахування принципу дозованого навчання дає змогу структурувати зміст самостійної навчальної діяльності на окремі сегменти, наприклад дисципліна вивчається дозовано, після самостійного опрацювання будь-якої теми або модуля студент складає тест і переходить до виконання наступного завдання або теми. Використання принципу релевантності у визначенні змісту самостійної навчальної діяльності сприяє раціональному поєднанню теорії з практикою, формуванню практичних умінь і навичок, підвищенню мотивації перекладачів до самостійного позааудиторного навчання й для розвитку їхнього творчого потенціалу.

Висновки і пропозиції. Отже, вивчення досвіду США дозволяє констатувати, що від розуміння суті змісту освіти залежить побудова науково обґрунтованої системи самостійної навчальної діяльності, розробка навчальних планів, програм і курсів, методів і форм організації самостійної навчальної діяльності перекладачів, результатів перекладацької діяльності. Ефективна організація самостійної навчальної діяльності перекладачів в університетах США здійснюється через науково-обґрунтоване змістове забезпечення освітнього процесу. Врахування специфічних принципів і підходів сприяє вдосконаленню системи організації самостійної навчальної діяльності перекладачів, формуванню здатності перекладачів до самостійного творчого мислення, самовдосконалення, самовиховання, до поліпшення якості підготовки майбутніх перекладачів.

Список літератури:

1. National Society for the Study of Education, 82, Yearbook. Part I. Individual Differences and the Common Curriculum // Ed. by Carry D. Fenstermacher and John Goodlad. – Chicago, 1983. – 339 p.
2. Георгеску Д. Курикулярна філософія двадцять першого століття: що старого й нового? / Д. Георгеску // Постметодика. – 2006. – № 3(67). – С. 2–17.
3. Радіонова І. О. Філософські конструкти навчального плану: американський варіант / Радіонова І. О. // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків: ХВУ, 2001. – Вип. IX. – С. 55–64.
4. ASCD Curriculum Handbook [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ascd.org/.
5. ASCD Curriculum Handbook [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ascd.org/=-0я
6. Drake S. Integrated Curriculum a Chapter of the ASCD Curriculum Handbook / S. Drake. – ASSN for Supervision & Curriculum, 2000. – 105 p.
7. Hyles B. S., Truatman M. L., & Schelvan R. L. (2004). The hidden curriculum: Practical solutions for understanding unstated rules in social situations. USA: Autism Asperger Publishing Co.
8. Bruner J. The process of education / J. Bruner. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. – 97 p.
9. Bruner J. S. The Meaning of Educational Reform / J. S. Bruner // National Association of Montessori Teachers Journal. Special Edition. – Vol. 16. – N. 2. – 1991. – P. 29–41.
10. Parker J. Reconceptualising the curriculum: From commodification to transformation / J. Parker // Teaching in Higher Education, 2003. – N. 8(4). – P. 529–543.
11. Smith M. K. Curriculum theory and practice / M. K. Smith // The Encyclopedia of Informal Education. 2000. – Available at http://www.infed.org/biblio/b-curric.htm
12. Barnett R. Conceptualising curriculum change / R. Barnett, G. Parry & K. Coate // Teaching in Higher Education, 2001. – № 6(4). – P. 435–449.
13. Knight P. T. Complexity and curriculum: A process approach to curriculum-making / P. T. Knight // Teaching in Higher Education, 2001. – № 6(3). – P. 369–381.
14. Shao-Wen Su The Various Concepts of Curriculum and the Factors Involved in Curricula-making / Su Shao-Wen // Journal of Language Teaching and Research, 2012. – Vol. 3. – No. 1. – P. 153–158.
15. Tyler R. W. Basic principles of curriculum and instruction / Ralph W. Tyler. – Chicago: The University of Chicago Press. – 2013. – 144 p.
16. Beauchamp G. (1977). Basic components of a curriculum theory. In A. Bellack & H. Kliebard (eds.), Curriculum and evaluation (p. 22). Berkeley: McCutchan.
17. Asher J. (1977) Learning another Language through Actions. Los Gatos, California: Sky Oaks Productions.; Crandall J. (2012) Content-based language teaching. In: Burns A., Richards J. C., The Cambridge Guide to Pedagogy and Practice in Language Teaching. New York: Cambridge University Press, 149–160.
18. Brown J. D. (1995). The elements of language curriculum: A systematic approach to program development. Boston, MA: Heinle & Heinle Publishers.
19. Docking R. (1994) Competency-based curricula – the big picture. Prospect 9(2): 8–17. English Profile Project. Available at: http://www.englishprofile.org
20. Goh C. M., Burns A. (2012) Teaching Speaking: A Holistic Approach. New York: Cambridge University Press.
21. Graves K. (2008) The language curriculum: a social contextual perspective. Language Teaching 41(2) 147–81.
22. Van Lier L. (2009) Action-based teaching, autonomy and identity. Innovation in Language Teaching and Learning 1(1): 1–19.

Наконечная А.О.
Хмельницкий национальный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРУКТУРИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ В США

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы структурирования содержания учебной деятельности будущих переводчиков в США. Исследовано содержание образования как целостный процесс взаимодействия преподавателя и студента, движение от целей образования к ее результатам. Изучено зарубежный психолого-педагогической опыт, обоснованно четыре принципа структурирования содержания образования. В процессе исследования установлено, что структурирование содержания самостоятельной учебной деятельности будущих переводчиков осуществляется на основе различных подходов. Проанализированы эти четыре принципа самостоятельной деятельности будущих, а именно четкое определение целей; соотнесение содержания с адекватными ему формами и методами обучения; ориентация обучения на аккумуляцию знаний и опыта; объективное оценивание и достижения результатов обучения.
Ключевые слова: учебная деятельность, высшая школа США, форма обучение, курсы.

Nakonechna A.O.
Khmelnytsky National University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STRUCTURING THE CONTENT OF SELF-INSTRUCTION OF FUTURE TRANSLATORS IN THE USA

Summary
The article deals with theoretical principles of structuring content of training future translators in the United States. Investigated the content of education as a holistic process of interaction between the teacher and the student, movement from the purpose of education to its results. Studied foreign psychological and educational experience, grounded four principles of structuring educational content. In process of the study found that structuring of content independent training of future translators based on different approaches. Analyzed these four principles for future self-employment, such as a clear definition of objectives; correlation of content with appropriate forms and methods of training; orientation of training on the accumulation of knowledge and experience; objective assessment and achievement of learning outcomes.
Keywords: educational activities, high school of USA, education, courses.

УДК 378.015.311:78

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В КЛАСІ ХОРОВОГО ДИРИГУВАННЯ

Нарожна Н.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядаються питання виховання творчої особистості в системі індивідуального фахового навчання, зокрема у класі хорового диригування. Автор визначає умови прояву і розвитку творчої самостійності студента. Розкриває шляхи процесу формування творчої особистості, через інтерес до предмету вивчення, мобілізацію активності, уваги, творчої зосередженості студента, створення атмосфери захопливості для більш повного розкриття творчих потенцій студента.
Ключові слова: творча особистість, творчі задатки, способи проведення занять з фаху, методичні прийоми фахового навчання.

Постановка проблеми. Формування творчої особистості – актуальна проблема психолого-педагогічної науки і практики. Реальна соціально-економічна ситуація, процеси демократизації, гуманізації і духовного відродження України викликають об'єктивну потребу у творчості кожного члена суспільства. А тому, головним завданням сучасних освітніх концепцій є виховання творчої, ініціативної, активної особистості з багатою духовною культурою, здатної самостійно рухатись вперед, поповнюючи свої професійні знання, вміння і навички.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку особистості, здатної до творчої діяльності у всіх сферах суспільного буття вивчалось і продовжує цікавити вітчизняних і зарубіжних вчених. Психолого-педагогічні аспекти розкриваються в роботах В. Ананьєва, В. Андрєєва, І. Беха, І. Гончарова, Н. Гузій, В. Моляко, С. Рубінштейна, С. Сисоєвої, Д. Богоявленської, В. Загвязинського та інш. Результати досліджень свідчать про те, що творча особистість за структурою, складом та характером притаманних їй психічних якостей є дуже складним для вивчення утворенням. Вагомий внесок у розуміння творчої природи особистості зробила Н. Кузьміна, яка більш наближено до означеної проблеми, розглядає творчу особистість через зв'язок із самовдосконаленням професійної діяльності. В галузі музичної педагогіки виділяються вчені Ю. Алієв, Н. Білявіна, І. Беспалько, Н. Гузій, Н. Коваленко, які вивчали нові підходи у науково-теоретичному обгрунтуванні моделей музично-естетичного виховання та розвитку здібностей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у психолого-педагогічній науці бракує досліджень з питань формування творчої особистості засобами музичного мистецтва. Розробки і розвитку особливо потребує галузь фахової музичної освіти. Нами здійснена спроба дослідити процес творчого становлення особистості в класі хорового диригування.

Формування цілей статті. Метою даної статті є спроба визначення шляхів формування творчої особистості в системі індивідуальних занять з хорового диригування, окреслення способів проведення занять з фаху, системи методів і прийомів фахового навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання особистості, що здатна до творчої діяльності у всіх сферах суспільного життя – актуальне завдання суспільного розвитку. Проблема виявлення і формування творчої особистості має загально національне, теоретичне, методичне і практичне значення. Як відзначав відомий американський психолог К. Тейлор, «творча діяльність здійснює значний вплив не тільки на науковий прогрес, але і на все суспільство в цілому, а ті держави, які зможуть краще за всіх виявити творчу особистість, розвинути її, створити для неї сприятливі умови, будуть мати найбільші переваги» [7]. Однак, як зазначалось вище, з точки зору дослідників розвиток, становлення творчої особистості, її формування, створення умов творчої самореалізіції індивіда залишається в багатьох аспектах відкритим для наукових дискусій.

Перш ніж приступати до вивчення означеної проблеми, слід розібратись, що включають в собі поняття «творча особистість», «творчі задатки», «творча обдарованість» у музичній творчості. Загально відомо, що музичне мистецтво – унікальний засіб формування творчих здібностей креативної особистості. На думку В. Моляко, поняття «творча особистість» позначає людину, яка має певний рівень розвитку творчих здібностей; об'єктивізацію цих здібностей у досягненнях; сформовані ціннісні орієнтації та життєві орієнтири, які сприяють процесу становлення, розвитку, прояву, реалізації творчого потенціалу; певну структуру характерних рис особистості, що гармонійно поєднується зі здібностями, утворюючи індивідуальний стиль діяльності [5, с. 6]. Звідси, творча особистість у музичній творчості – це цілісна індивідуальність, яка виявляє розвинені творчі здібності, творчу мотивацію, що забезпечують їй здатність успішно проводити музично-практичну діяльність.

Головним показником творчої особистості студента-музиканта, його найголовнішою ознакою вважаються творчі здібності, які розглядаються як індивідуально-психологічні, що відповідають вимогам диригентсько-виконавської діяльності і є умовою її успішного виконання. В підтвердження цього, психологи стверджують, що обдарованість це категорія, що розвивається і змінюється в процесі творчої діяльності людини. Ці зміни варто враховувати і в хоровій педагогіці, в даному випадку у навчально-творчій діяльності студента.

В науковій психолого-педагогічній літературі визначені такі компоненти творчих здібностей: знання, вміння і навички, реалізовані в конкретній діяльності (Б. Теплов, Г. Костюк); психічні проце-

си: уява (Л. Виготський, Л. Рубінштейн, А. Щербо, Г. Шевченко); емоції, відчуття (Д. Джола, В. Клименко, В. Омельчук, А. Щербо) [8, с. 156–157].

В поняття «обдарованість» В. Моляко вкладає: задатки, нахили, загальні та спеціальні здібності, талант, геніальність. Звідси, творча обдарованість визначається вченим, як здатність особистістю успішно розв'язувати творчі завдання, виконувати творчу діяльність більш оригінально ніж за наявності «простих» творчих здібностей [3].

Практика засвідчує, що здатність до творчості не є неминучим результатом практичної діяльності. Хоч вчені психологи переконані, здатність до творчості закладена в кожній людині, яка реалізує її різною мірою і в різних умовах і цю здатність і потребу необхідно виховувати і розвивати [2, с. 58]. Саме це завдання є головним в системі музично-освітніх закладах, які покликані здійснювати формування творчих, активних особистостей засобами музичного мистецтва і для мистецтва.

Процес творчого становлення, як і всі напрямки виховної роботи, не є самостійною формою виховання, на відміну від фізичного, політехнічного та ін. Творче начало не може проявитись само по собі, воно є якістю, яка приходить у будь-яке явище побутового, наукового чи художнього напрямку, у будь-яку форму людської діяльності. На нашу думку, саме творча самостійна діяльність студента під керівництвом педагога виступає необхідною умовою становлення й розвитку особистості, важливою формою людської практики, активізації суб'єкта у процесі особистісних змін.

Основною формою діяльності студента є навчання: засвоєння фахових знань і виконання художньо-творчих завдань. Отримання знань є лише початковим етапом, відправною точкою у складному процесі виховання творчої самостійності студента. Заставити студента самостійно вивчити можна, а навчити студента самостійно ***мислити, думати, шукати*** – набагато складніше. Природньо, що здійснення цієї сторони виховного процесу вимагає неабиякого творчого пошуку, напруги як з боку студента, так і з боку педагога.

Ставлячи і вирішуючи завдання підготовки студента до творчої самостійності, потрібно в першу чергу визначити коло проблем, які необхідно буде вирішити в процесі навчання. Це дозволить визначити форми і методи навчально-виховного процесу в індивідуальних класах, які мають за мету пробудити у студента фантазію, навчити приймати творчі рішення, направити його діяльність у це русло ще в студентські роки.

Показником готовності випускника до самостійної творчої діяльності є не тільки об'єм одержаних у вузі знань, умінь і навичок, не кількість пройдених у класі хорових творів (хоч це важливо), а в першу чергу здатність студента самостійно поповнювати і поглиблювати свої знання, удосконалювати фахові вміння і навички, вільно орієнтуватись у потоці спеціальної інформації.

Необхідною і першочерговою умовою прояву і розвитку творчої самостійності є наявність великого інтересу до предмету вивчення. Завдання педагога – пробудити цей інтерес у студента. Мобілізація активності, уваги, творчої зосередженості студента, створення атмосфери захопленості в класі скорочують час, необхідний для засвоєння тієї чи іншої навички, для більш повного розкриття творчих потенцій студента, надає заняттю більш високого темпу і творчого напруження.

В той же час, коли такий стан і відношення стають для студента потребою, неминуче відбувається перерозподіл навантаження між заняттям і підготовкою до нього – студент більше читає, шукає вирішення проблем, що виникли, намагається сам їх ставити. Саме заняття стає не тільки черговою порцією нових знань і завдань, які надходять від викладача і адресовані більш-менш добросовісному студенту, а перетворюється у форму контакту двох зацікавлених, захоплених своєю справою людей. Кожний викладач шукає свої шляхи у пробудженні інтересу у студента до диригування. Деякі викладачі заворожують студентів своїм інтелектом, інші – своєю емоційністю, професіоналізмом, а інші – стрункістю логічного мислення, харизмою та ін.

Маючи справу з конкретним студентом, педагог зобов'язаний враховувати індивідуальні особливості студента, його творчі якості. Завдання педагога полягає в тому, щоб виявити найбільш сильні сторони студента і використати їх як важіль, за допомогою якого можна повніше розкрити творче начало у студента. В той же час, педагог повинен розвивати ті якості, які на даному етапі недостатньо виявлені, і тим самим сприяти більш гармонійному формуванню його творчої особистості. Іншими словами, досвідчений педагог повинен, не гасячи творчої ініціативи студента, направити її в потрібне русло.

На думку вчених психологів, неможливо навчити творчості, однак формувати в процесі індивідуальних фахових занять творче ставлення до диригентсько-хормейстерської діяльності не тільки можливо, а й необхідно через формування творчого музичного мислення та за умови впровадження у навчальний процес творчих музичних завдань. Застосування таких підходів до практичних занять з фаху дозволяє зробити навчальний процес більш ефективним і одночасно вирішити наступні завдання: діагностувати творчі здібності студента; розвивати практичні навички з мануальної техніки диригування, роботи з хором, володіння музичним інструментом, робити професійні аранжування для хору; озброїти професійними навичками щодо розвитку творчих здібностей.

В галузі індивідуальних занять з музичної освіти існує вибір широкого кола методик, які зводяться до двох ***узагальнюючих підходів***: використання на заняттях різноманітних методів, спрямованих на «муштрування» студента, за яким студент у всьому підкоряється педагогу; і використання сукупності методів, спрямованих на активізацію творчого самовираження студента. При першому підході акцентується набуття знань, умінь і навичок за зразком «роби, так як я». За другим – навчання спрямовується на розвиток самостійного мислення, стимулювання імпровізаційних рішень, оригінальних інтерпретацій. Звідси, проведення занять може йти ***двома шляхами***: заняття починати з повної творчої свободи, а потім начебто «нанизувати» на неї правила і норми професійної діяльності; спочатку проводити копітку роботу з опанування основ мануальної техніки, на яких формувати в подальшому особистісний стиль художньої творчості.

Вибір способу проведення індивідуальних занять з фаху залежить від: мотивації студента; його індивідуальності; попередньої музично-теоретичної підготовки; працездатності студента; кваліфікації педагога. За традиційною методикою на індивідуальних заняттях педагог більше дбає: про накопичення знань і умінь студентом, на фундаменті яких власне він будує художні елементи своєї творчої діяльності; збагачення широким колом вивчених хорових творів різних за тематикою, стилем, ступенем складності, що саме по собі є добрим.

Проте сучасна музична педагогіка більш спрямована на особистісно-орієнтовний підхід до навчання і виховання і вважає доцільним використання методик, які з перших занять сприяють емоційному забарвленню навчальної інформації, спонукають розвиток інтересу студента до знань, стимулюють його активність і розвивають його творчі індивідуальні задатки [4, 6]. Музична педагогічна практика засвідчує, що весь процес навчання диригування концентрується в основних напрямках роботи – це вивчення репертуару і робота над технологією диригування, які вміщують в собі великий комплекс художньо-творчих завдань, форм методів і прийомів навчання, які забезпечують процес виховання творчої особистості [1]. Важливу роль в цьому відіграє ***відбір репертуару***. Підбираючи програму слід враховувати низку умов. Так, наприклад, репертуар повинен: розширяти кругозір студента, включаючи в собі розмаїття жанрів, форм, стилів; враховувати індивідуальні особливості, той рівень, з яким студент прийшов у вуз, темпи його розвитку; узагальнювати емоційно-образні уявлення студента про музику і здатність розвитку у нього визначених емоцій, які поки-що недостатньо розвинуті; враховувати перспективи розвитку студента і кінцеву мету його виховання і навчання.

Працюючи над репертуаром, студент набуває навичок самостійної роботи, яку схематично можна відобразити так: вивчення літератури, пов'язаної з конкретним хоровим твором, його авторами, епохою тощо; написання музично-теоретичного та хорознавчого аналізу цього твору, виявлення характерних особливостей хорової партитури; прослуховування інших творів даного композитора; складення виконавського плану твору; постановка питань технічно-диригентського характеру; постановка і вирішення багатьох проблем творчого, інтерпретаційного характеру та ін.

Варто пам'ятати, що клас індивідуальних занять – є тим місцем, де відбувається поєднання раціонального і емоційного. Нестача теоретичних знань, незнання музичної культури веде до поверхового сприйняття і відтворення музики. Тому, виховання у студента здатності і потреби проникати в суть твору, зрозуміти задум і співпереживати його у своєму виконанні – є основним завданням і роллю педагога.

Ми розглянули питання пов'язані з підбором репертуару, далі починається ***процес втілення музичного матеріалу у виконавській формі***. Цим процесом в диригуванні є оволодіння технологією диригентського жесту і через нього – виявлення своїх художніх концепцій. Їх ***наявність*** є відправною точкою у виконанні цієї задачі. Безуспішно займатись формуванням диригентського жесту, який не несе в собі смислового і емоційного навантаження. Тому педагог, навчаючи студента основ диригентської техніки, повинен допомогти йому побачити також і ***виражальні можливості*** того чи іншого жесту і засвоїти їх. Але жест тільки тоді здобуде виразність, коли студент зможе ***сам*** вирішити наскільки доречний чи не доречний той чи інший жест у конкретній ситуації, зможе сам знаходити нові технічні прийоми для втілення своїх художніх намірів. Важливо, вказати студенту, що саме естетика жесту не є самостійною категорією і є нісенітницею без художньо-музичного образу. Педагог на занятті має вести розмову тільки про музику її образний, емоційний, смисловий зміст, даючи можливість студенту самому найти і відібрати ті технічні прийоми диригування, за допомогою яких можлива більш ефективна реалізація творчих завдань. В полі зору педагога має бути послідовне засвоєння технічних прийомів і поетапне формування творчого мислення студента. Це важлива умова ефективної підготовки диригента і подальшої самостійної плодотворної професійної діяльності.

У процесі формування творчого начала активною фігурою виступає педагог, який повинен створювати найбільш сприятливі умови для вирішення задач творчого виховання. Необхідною умовою цього є взаємна довіра і повага студента і викладача. Довіра і інтерес до думки викладача можливі лише в тому випадку, коли викладач зуміє доказово, яскраво, образно висловлювати свою професійну думку. Тут важливо струнке і логічне обґрунтування цієї думки, а не просто її декларація, що сама собі є в деякій мірі суб'єктивною. Таким чином, викладач вчить студента ***логічно мислити***, а не просто передає йому певний запас власних думок, поглядів. Цим педагог засвідчує повагу і до думок студента, що, в свою чергу, породжує впевненість студента у своїх силах. Саме цей момент можна вважати ***поворотним етапом*** у формуванні творчої активності студента, її початком.

Висновки з даного дослідження і перспективи. В підсумку можна зазначити, що процес виховання творчої самостійності і активності студента, як будь-який виховний процес керується низкою закономірностей, а саме: поступовий перехід від простого – до складного; від конкретних завдань – до завдань більш загального характеру; від завдань, що носять суто технічний характер – до завдань творчого характеру; від питань викладача до студента – до питань студента до самого себе; від творчих завдань, які контролюються і спрямовуються викладачем – до рішень, знайдених студентом самостійно; від диктаторства викладача – до поради, а потім і до творчої дискусії викладача і студента. Варто ще зазначити, що тільки створення сприятливої творчої атмосфери на індивідуальних заняттях з фаху дасть можливість виявити приховані творчі задатки та сформувати необхідний рівень творчого потенціалу студента. Виходячи з цього, основним завданням сучасної музичної педагогіки є розробка змісту та технології застосування методів і засобів формування творчої особистості в контексті її розкриття і розвитку.

Список літератури:

1. Васильев В.Л. О дирижерско-хоровом образовании и просвещении: метод. разраб. – Ленинград: ЛГИК, 1990. – 71 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк / Л.С. Выготский. – Москва: Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти обдарованості / Обдарована дитина, 1991. – № 1. – С. 27–33.
4. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і практика викладання мистецьких дисциплін). – Київ: Освіта України. – 274 с.
5. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості: монографія / наук.кер.авт.кол. В.О. Моляко. – Київ: Педагогічна думка, 2008. – 207 с.
6. Рудницька О.П. Основи викладання мистецьких дисциплін. – Київ: АПН України, 1998. – 183 с.
7. Taylor C.W. The Minnesota studies of creative thinking / C.W. Taylor (Ed.) wideing horizons in creativity, 1964. – № 4.
8. Туриніна О. Психологія творчості: навч. посіб. – Київ: МАУП. 2007. – 160 с.

Нарожная Н.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В КЛАССЕ ХОРОВОГО ДИРИЖИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы воспитания творческой личности в системе индивидуального специального обучения, в частности хорового дирижирования. Автор определяет условия проявления и развития творческой самостоятельности студента. Раскрывает пути формирования творческой личности через интерес к предмету изучения, мобилизацию активности, внимания, творческой сосредоточенности студента, создание атмосферы увлекательности для более полного раскрытия творческих потенций студента.

Ключевые слова: творческая личность, творческие задатки, способы проведения занятий по специальности, методические приемы специального обучения.

Narozhna N.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE WAYS OF BUILDING A CREATIVE PERSONALITY AT THE LESSONS OF CHOIR CONDUCTING

Summary
The article deals with some issues of education of a creative personality in the system of individual professional training, at the lessons of choir conducting in particular. The author defines the conditions of appearing and development of a student's creative independence, and describes the ways of building a creative personality through the interest in the subject of learning, the mobilization of a student's active attitude, attention and creative concentration, and through the creation of an atmosphere of excitement for a fuller realization of a student's creative potential.

Keywords: creative personality, creative potential, ways of professional training, methods of professional training.

УДК 378(09):78

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

Нарожна Н.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розкривається роль, місце і значення дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін» у підготовці хорових диригентів. Автор дає характеристику предмета, визначає основні завдання навчальної дисципліни, розкриває організаційно-методичні питання викладання, розкриває теоретичні основи хорової педагогіки, подає структуру методики викладання фаху.
Ключові слова: методика викладання – навчальна дисципліна, предмет вивчення, мета і завдання курсу, теоретичні основи хорової педагогіки, структура методики викладання хорових дисциплін.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку психолого-педагогічної науки, радикальні зміни у соціально-економічному та культурно-мистецькому житті суспільства вимагають повного переосмислення ідей, методики навчально-виховної роботи до нових умов. Вимоги переорієнтації та деякого переосмислення підготовки фахівців торкнулися вишів культури і мистецтв. Перетворення в системі диригентсько-хормейстерської підготовки вимагає, в першу чергу, перегляду методологічних основ виховання хормейстерів, враховуючи складність хорової педагогіки та її методики, яка полягає в поліфункціональній цілеспрямованості підготовки. З часом все більшого значення в підготовці фахівців набуває принцип диференціації та профілювання. На мистецькому ринку праці потрібні талановиті вчителі музики у загальноосвітніх школах, музиканти-педагоги у музично-освітніх навчальних закладах різного рівня акредитації, хорові диригенти професійних і аматорських хорових колективів. Все це вимагає організаційної динамічності навчального процесу, використання ефективних педагогічних та інформаційних технологій, що сприяє якісній професійній підготовці диригентів-хормейстерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викладання музичних дисциплін останнім часом почали з'являтися у науково-педагогічних працях українських дослідників. Всі вони здебільшого присвячені науковим розробкам і обґрунтуванню центральних проблем сучасної методології фахової музичної освіти, принципів та методів викладання навчальних дисциплін з різних видів мистецтва. Важливе місце посідають роботи С. Горбенка, О. Михайличенка, О. Олексюк, В. Орлова присвячені глибоким дослідженням теоретичних і методичних засад підготовки майбутніх вчителів музики. Ґрунтовними є праці О. Рудницької, Г. Падалки з питань теорії і методики викладання мистецьких дисциплін для різних рівнів музично-освітніх закладів. З методики викладання хорових дисциплін відомі раніше видані роботи Л. Андрєєвої, Л. Безбородової, О. Єгорова, А. Мархлевського, Я. Мединь, які не втратили своєї актуальності і понині. Однак у вищевказаних роботах питання методики викладання досліджувались розрізнено і під іншим кутом зору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що у науково-методичній літературі нині бракує досліджень з питань методики викладання саме хорових дисциплін з точки зору вимог і потреб сьогодення, і саме це потребує уваги і подальшої розробки і розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є пошук способів вдосконалення методики викладання хорових дисциплін, акцентуючи увагу на підготовці хорових диригентів до практичної музично-педагогічної діяльності шляхом засвоєння знань про зміст, форми і методи навчально-виховного процесу музичного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-теоретичний фундамент практичних основ професії хорового диригента завжди вбачався у розумінні специфіки музично-хорового виконавства, знанні основних питань хорової теорії, опануванні диригентсько-виконавською технікою, осмисленому засвоєнні методів та прийомів роботи з хором. Нині важливою частиною сучасного процесу підготовки хорових диригентів постає завдання педагогічної підготовки, яка передбачає опанування системою аналізу методик викладання та синтезу фахових дисциплін, володіння програмним обсягом загально педагогічних знань та методикою організації та проведення навчально-виховного процесу в музично-освітніх навчальних закладах.

Важливим у підготовці студентів у стінах вишу є засвоєння основ музичної педагогіки, формування педагогічної направленості, розвиток педагогічних здібностей і педагогічної техніки. З огляду на це, на першому етапі навчання головним елементом професійного вдосконалення є психологічна підготовка до безпосереднього контакту з колективом та слухацькою аудиторією, а саме: формування професійної лексики, виховання етики поведінки з художньо-творчим колективом, стилю ведення репетицій, подолання можливих індивідуальних комплексів. Студент в навчальному закладі повинен набути науково-методичних знань, умінь і навичок, проявити рівень здібностей до педагогічної діяльності, навчитися бачити музично-педагогічні проблеми, враховувати умови конкретних музично-виховних ситуацій, особливості навчальної аудиторії, хорового колективу, набути знань аналізувати творчі успіхи і невдачі, спираючись на свій особистий досвід, переймати кращі ідеї з досвіду колег тощо. Таким чином, майбутній музикант-педагог повинен вільно орієнтуватись у методах, прийомах та технологіях особистісного музичного навчання і виховання. Адже у визначенні методів навчання відбувається та ж перебудова, що і у змісті освіти: від традиційного безособо-

вого інформаційного підходу з акцентом на навчання вчителя, накопичення знань, умінь і навичок до особистісно-орієнтованої спрямованості всього навчального процесу. Тому курс «Методика викладання хорових дисциплін» є своєрідним ядром методичної підготовки майбутнього диригента-педагога до практичної (диригентсько-виконавської) та педагогічної діяльності. З огляду на це, завданнями курсу є:

– формування у студентів професійний інтерес до вивчення музично хорової культури і педагогічних традицій;

– розвиток комплексу професійних знань, вмінь та навичок необхідних для вирішення художніх, виконавсько-технологічних проблем, які виникають в процесі творчих і педагогічних задач;

– допомога студентам оволодіти основами педагогічної майстерності як початковим рівнем його професійної підготовки, а саме: сформувати педагогічну направленість; дати знання, вміння і навички з фахових дисциплін; розвинути педагогічні здібності; озброїти педагогічною технікою;

– орієнтація майбутніх фахівців у навчально-методичній документації (навчальний план, типова та робоча програма, індивідуальний план викладача і студента, звітна документація викладача), навчити самостійно аналізувати навчально-методичну літературу;

– підготовка студента до проведення занять – складання плану аудиторних занять, знання шляхів, методів, прийомів і засобів донесення навчальної інформації до студентів, формування художньо-музичного, навчального і концертного репертуару, вміння здійснювати контрольні заходи;

– розкриття специфіки викладання кожної хорової дисципліни диригентсько-хорового циклу, готувати наочність та вміти користуватись нею;

– надання основ методики викладання фахових дисциплін диригентсько-хорового циклу;

– вироблення вміння узагальнювати досягнення педагогічної і виконавської практики, орієнтації у навчально-методичній літературі.

Поняття «методика» завжди трактувалася вченими по-різному. У XVIII–XIX ст. в Україні використовувався термін «метода». Цікаво, що його вживав ще Г. Сковорода і він проіснував аж до 20-х років XX ст., коли з'явилось поняття «методика викладання». У 50–60 роки XX ст. у педагогічному середовищі побутував термін «методика навчання», вважаючи, що в змісті закладено не лише викладання педагогом навчального матеріалу, а й учіння студентів оволодіти навчальною дисципліною в цілому. Проте за словником сучасної української мови, викладати – означає читати лекції, вести уроки, навчати [5, с. 114].

З іншого боку, методика має інше тлумачення і розглядається як галузь педагогічної науки, що досліджує зміст навчальної дисципліни і характер процесу навчання, який сприяє засвоєнню студентами певного навчального матеріалу, набуттю ними необхідного рівня знань, умінь і навичок, розвитку їхнього мислення, формуванню світогляду, вихованню якостей громадянина своєї країни [1, с. 9–10] В сучасній українській мові сам термін **«методика»** означає з одного боку, сукупність взаємозв'язаних способів і прийомів доцільного проведення будь-якої роботи, а з іншого – вчення про методи викладання певної науки, предмета [5, с. 474].

Звідси, предметом «Методики викладання хорових дисциплін», як наукової дисципліни є з одного боку зміст форми і методи музичного навчання, з іншого – сукупність форм, методів і засобів потрібних для викладання фахових дисциплін. На думку академіка С. У. Гончаренка, «завдання методики в узагальненому вигляді містить три основних компоненти: *для чого навчати? Чого навчати? Як навчати?»* [2, с. 4]. З огляду на це, одним із найголовніших завдань методичної підготовки музиканта-педагога є озброєння його фаховими знаннями, знаннями основних закономірностей і основ хорової педагогіки; формування умінь і навичок практичних дій з викладання хорових дисциплін.

В цьому зв'язку зміст такої підготовки, на думку С. Горбенка, може міститись у послідовному вивченні такого методичного матеріалу: *методико-теоретичні знання з хорової педагогіки;форми організації навчально-виховного процесу та можливість їх втілення у практичних діях; методи і засоби фахового навчання* [3, с. 35]. Враховуючи вище сказане, успішне проведення навчально-виховного процесу з викладання хорових дисциплін повинно забезпечуватись дотриманням педагогічних умов викладання, знанням форм і методів фахового навчання і вміння застосовувати їх в педагогічній практиці. Так, Г. Падалка серед першочергових педагогічних вимог називає такі, як: *створення позитивної, емоційної атмосфери навчання; прагнення досягнути розуміння, діалогу у взаємостосунках педагога і студента в навчально-виховному процесі;забезпечення пріоритету музичної практичної діяльності* [4, с. 160].

Як відомо, музичне фахове навчання є педагогічно організованим процесом у різноманітних формах. **Форма** – це *зовнішній бік організації діяльності вчителя і учнів, що відбувається за встановленим порядком у певному режимі.* За кількістю навчальної аудиторії існують такі форми організації навчання: колективні, групові, дрібногрупові, індивідуальні. За завданнями і змістом навчальний процес здійснюється у таких формах: навчальні *(аудиторні)*; індивідуальні завдання; самостійна робота студентів; практична підготовка;контрольні заходи.

Найголовніше поняттям педагогіки є **метод**, який відповідає на запитання як треба здійснювати навчально-виховний процес. Про його складність і неоднозначність свідчить те, що у педагогічній науці до сьогодні немає єдиного тлумачення сутності методу. Існує також багато варіантів класифікацій методів, в основу яких покладено різні ознаки всього багатовимірного поняття. Об'єднує лише одне розуміння методу як засобу навчально-виховної роботи, за допомогою якого педагог вирішує завдання освіти. **Метод** (гр. methods) – це (шлях дослідження, спосіб пізнання), тобто-це шлях, спосіб, образ дій, прийом, потрібних для досягнення навчально-педагогічної мети. Методи навчання – це упорядковані способи діяльності вчителя і учнів, спрямовані на ефективне вирішення навчально-виховних завдань. Вони характеризується за 3-ма ознаками: *спрямованістю навчання* (мета); *способом*

навчання (послідовність дій); *характером взаємодії суб'єктів навчання* (викладання і учіння). У сучасній педагогіці методи навчання розрізняються за різними ознаками, як-от: характером подачі, навчання, логікою сприймання, засвоєнням навчального матеріалу тощо. Як показує досвід викладання у вузі культури і мистецтв, результати вивчення науково-методичної літератури, найбільш поширеною є класифікація методів навчання за джерелами одержання знань. Це – **словесні (вербальні), наочні (візуальні), практичні (художньо-творчі)**.

Особливе місце у фаховому навчанні займають **словесні (вербальні) методи**: *лекція, розповідь, бесіда, пояснення, дискусія, обговорення, поточний коментар, вербалізація художнього змісту образів* тощо.

До групи **наочних (візуальних) методів** фахового навчання відносяться такі як: *демонстрація музичних творів та художнє ілюстрування музичних творів або їх фрагментів*.

Практичні (художньо-творчі) методи – це ті методи, що формують практичні вміння і навички. До них відносяться – *художнє вправляння (виконання), вправи, етюди, інтерпретаційне опрацювання музичного твору, варіантна розробка музичного твору, створення художніх образів*. Ці методи направлені на досягнення завершального етапу процесу навчання і тісно пов'язані з іншими методами та прийомами пізнавальної діяльності, спрямовані на використання набутих теоретичних знань у розв'язанні практичних завдань.

Враховуючи специфіку музичного навчання, у музичній педагогіці використовується поєднання методів, а саме: словесно-інформаційні, словесно-наглядні, словесно-практичні, тобто поєднання слова з наглядністю і практичною творчою діяльністю.

Розглянувши теоретичні основи методики викладання фаху, ми дійшли висновку, що **методика викладання** – це *галузь педагогічної науки, теорія навчання окремої навчальної дисципліни, в полі зору якої: мета, активізація об'єкта – суб'єкта, підбір методів і засобів навчання*.

Методика викладання окремого предмета має свої категорії, які визначаються на основі загальних педагогічних понять. До головних з них належать: *закономірності навчання окремої навчальної дисципліни; принципи навчання, викладання, учіння; форми організації навчання; професійні знання, вміння навички*. В основі конструювання будь-якої методики лежить вибір методів. З огляду на це, методи розділяються на такі дві групи: перша – методи навчання ***як інструмент діяльності викладача*** для виконання керівної функції (навчання, викладання); друга – методи навчання ***як спосіб пізнавальної діяльності студентів*** з оволодіння знаннями, вміннями і навичками, власне учіння.

До першої групи, як правило, включаються *методи інформаційні* і *методи, які управляють діяльністю учнів*, до другої включаються методи, які організують пізнавальну діяльність, яка сприяє *сприйняттю, осмисленню, закріпленню і застосуванню* одержаної інформації в практичній діяльності. Структура кожного методу навчання підпорядкована цій двобічності.

Вибір методів і засобів педагогічної залежить *від мети і змісту навчання, вікових особливостей студентів та рівня їх попередньої загальної та музичної підготовки*. Всі вони повинні забезпечити такі навчально-виховні процеси, як: *здійснення повідомлення навчальної інформації (І); взаємодію викладача і студентів в процесі засвоєння інформації, власне кажучи, сутність навчання (В); контроль результатів, що досягаються (К)*. Названі процеси навчання є складовими методики і створюють таку її структуру: **(І + В + К)**.

Для здійснення будь-якого вибраного комплексу методів необхідні відповідні засоби. Так, засобами ***повідомлення інформації*** **(І)** можуть бути *слово та демонстрація об'єкта*, який вивчається. Наступною складовою структури методики – є ***педагогічна взаємодія*** **(В)** спрямована на управління діяльністю студентів (учнів) та засоби навчання, якими можуть бути: *сам педагог, навчальні посібники і підручники, нотні партитури, різноманітне навчальне обладнання (музичні інструменти), технічні засоби навчання*. Засобами ***здійснення контролю засвоєння знань*** **(К)** є *запитання і завдання студентам*. При виборі методів роботи слід мати на увазі, що їх чергування і зміни, так само як і вся діяльність вчителя, спостерігається учнями, слугує для них прикладом і виконує багато функцій: пізнавальну, виховну, розвивальну, організаційну тощо.

Висновки даного дослідження і перспективи. Як відзначалось, сьогодні перед дидактикою вищої школи стоїть низка завдань, які концентруються у двох основних іпостасях: ***по-перше***, навколо змісту освіти і навчання (чому навчати?); ***по-друге***, навколо методик, принципів, методів і засобів, правил і організаційних форм навчання (як навчати?). В даному дослідженні буда зроблена спроба означити теоретичні основи викладання фахових дисциплін. Представлений матеріал ґрунтується на вивченні науково-методичної літератури з питань методики викладання і не претендує на всебічне і вичерпне вирішення цього питання, а є лише спробою зробити деякі узагальнення на шляху до його повного теоретичного і практичного вирішення.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник української мови. – Київ, 2001. – С. 9–10.
2. Гончаренко С.У. Методика як наука / С.У. Гончаренко. – Хмельницький, 2000. – С. 4.
3. Горбенко С.С. Навчально-наукова діяльність студентів з методики музичного виховання: навч.-метод. посіб. / С.С. Горбенко. – Київ: Освіта України, 2010. – 180 с.
4. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін): монографія / Г.М. Падалка. – Київ: Освіта України, 2008. – 274 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови. 65000 слів / за ред. В.В. Дубічанського. – Харків: ВД Школа, 2006. – 1008 с.

Нарожная Н.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация
В статье раскрывается роль, место и значение дисциплины «Методика преподавания хоровых дисциплин» в подготовке хоровых дирижеров. Автор дает характеристику предмета, определяет основные задачи учебной дисциплины, раскрывает организационно-методические вопросы преподавания, раскрывает теоретические основы хоровой педагогики, подает структуру методики преподавания специальности.
Ключевые слова: методика преподавания – учебная дисциплина, предмет изучения, цель и задачи курса, теоретические основы хоровой педагогики, структура методика преподавания хоровых дисциплин.

Narozhna N.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

ARTISTIC FORMATION: THEORETICAL BASIS FOR TEACHING METHODOLOGY

Summary
The article describes the role, the place and the meaning of the course «Methodology of professional formation» in the choir conductors' training. The author gives characteristics for the object, defines the main tasks of the course, elaborates the organisational and methodological issues of teching, describes the theoretical basis of choir pedagogy, and gives the structure of methodology of professional formation.
Keywords: methodology of teaching as a university course, the object of studies, the purpose and tasks of the course, theoretical basis of choir pedagogy, the structure of the methodology of choir courses.

УДК 378.147:78.087.68

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ ХОРОВОГО КЛАСУ В КОНТЕКСТІ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФАХУ»

Нарожна Н.І., Виноградча Д.В., Лебедкіна І.Є.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розкривається методика викладання головної дисципліни диригентсько-хорового циклу в підготовці хорових диригентів «Хоровий клас». Автор дає характеристику предмету, визначає завдання дисципліни. Окреслює загальні методичні принципи викладання, визначає розділи роботи та їх зміст. Розкриває організаційно-методичні питання хорового класу (типи і структуру занять, форми і методи викладання). Визначає загальні вимоги до формування репертуару як основи навчання і виховання майбутніх диригентів-хормейстерів.
Ключові слова: хоровий клас, принципи викладання, форми і методи навчання, хоровий репертуар.

Постановка проблеми. Фахове навчання у вищих музичних закладах освіти проводиться через систему науково-методичних та педагогічних заходів, спрямованих на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь і навичок у студентів. Все це вимагає організаційної динамічності навчального процесу, використання ефективних педагогічних та інформаційних технологій, що сприяє якісній підготовці хорових диригентів, педагогів, допомагає студентам в опануванні основами майстерності як початковим рівнем їх професійної підготовки у виконавській і педагогічній діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання викладання музичних дисциплін останнім часом почали з'являтися у науково-педагогічних працях вітчизняних науковців. Всі вони здебільшого присвячені науковим розробкам і обґрунтуванню методологічних засад, принципів та методів викладання навчальних дисциплін з різних видів мистецтва. Важливе місце посідають роботи С. Горбенка, О. Михайличенка, О. Олексюк, В. Орлова присвячені глибоким дослідженням теоретичних і методичних засад підготовки майбутніх вчителів музики. Ґрунтовними є праці О. Рудницької, Г. Падалки з питань теорії і методики викладання мистецьких дисциплін для різних рівнів музично-освітніх закладів. З методики викладання саме хорових дисциплін відомі раніше видані роботи Л. Андрєєвої, Л. Безбородової, О. Єгорова, А. Мархлевського, Я. Мединь, які не втратили своєї актуальності і понині. Однак у вищевказаних роботах питання методики викладання досліджувались розрізнено і під іншим кутом зору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що у науково-методичній літературі сьогодення бракує досліджень з питань окремих методик викладання хорових дисциплін, зокрема хорового класу, а саме вони потребують подальшої розробки і розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення питань, пов'язаних з методикою викладання названої дисципліни. Викладений матеріал має таку структуру розгляду: предмет і завдання дисципліни «Хоровий клас»; загальні методичні принципи викладання; організаційно-методичні питання роботи в хоровому класі.

Предмет і завдання дисципліни «Хоровий клас». Загальні методичні принципи викладання. Хоровий клас – це творча, виконавська майстерня, практична лабораторія хормейстерської майстерності, в якій послідовно, крок за кроком, курс за курсом на практичних заняттях з хором вдосконалюється вокально-диригентська техніка студента, перевіряються і закріплюються професійні навички, одержані студентом на заняттях з усіх дисциплін фахового циклу. Це дисципліна наскрізного навчального процесу і проводиться протягом всього періоду навчання.

Основне завдання хорового класу – вокально-художнє виховання, розширення музичного кругозору і поглиблення фахових знань студентів шляхом практичного знайомства з кращими хоровими творами світової музичної культури різних епох, стилів і жанрів, виховання професійних хорових диригентів, артистів хору, викладачів хорових дисциплін теоретично і практично підготовлених до самостійної хормейстерської та педагогічної діяльності. Крім того, хоровий клас являє собою виконавський колектив, який засвідчує на відкритих концертах, фестивалях, конкурсах результати своєї роботи, вся система якої повинна бути зразком професійної діяльності хорового диригента. В хоровому класі реалізується одна із найважливіших і обов'язкових вимог до будь-якого навчально-виховного процесу – *взаємозв'язок теорії і практики*.

На заняттях хорового класу студенти, окрім співу, мають змогу з одного боку спостерігати за роботою майстра-фахівця, а з іншого – вдосконалюватись у своїй практичній роботі з хором, отримувати навички практичної реалізації знань, умінь і навичок, здобутих на лекційно-теоретичних та індивідуальних заняттях з фаху. Поряд з вирішенням основних завдань вокального та ідейно-художнього виховання, у функції хорового класу входить розвиток у студентів початкових уявлень про навички практичного керівництва хором (організація репетиційного процесу, проведення вокально-виховної роботи тощо). Під наглядом керівника хорового класу перевіряються вміння синтезувати і реалізовувати знання і професійні виконавські навички, одержані в ході вивчення фахових і музично-теоретичних дисциплін, а також виявляються здібності чути і оцінювати якість хорового звучання.

З огляду на це, у хоровому класі взаємодіють дві сторони навчального процесу: одна – участь студента в хорі в якості хориста, а друга – його практична робота в хорі в якості диригента [1, с. 21].

Ці дві сторони навчального процесу – *спів у хорі і практична робота в ньому* в якості диригента не ізольовані одне від одного. Кожне із них може розглядатись як самостійний розділ і, в той же час, вони взаємопов'язані і являють собою єдиний педагогічний процес. З огляду на це, робота керівника хорового класу складається з двох розділів:

– організація і виховання хорового колективу як «творчої одиниці» і як творчої бази для виховання майбутніх диригентів-хормейстерів;

– розвиток у студентів початкових уявлень про навички практичного управління хором, керівництво практичною роботою студентів-диригентів.

Перший розділ – робота педагога над вихованням хору як творчого колективу включає в собі такі види роботи: виховання основ вокально-хорової культури; підготовка хору як виконавського колективу; вивчення хорової літератури різних епох, стилів, жанрів, що охоплюють вітчизняних і зарубіжних композиторів-класиків, народно-пісенну творчість і кращі твори композиторів-сучасників; підготовка і проведення концертних виступів та участь у конкурсах, фестивалях.

Другий розділ – керівництво практичною роботою студента-випускника повинен бути спрямований на: набуття студентом практичних навичок організаційної та вокально-хорової роботи з хором; керівництво диригентсько-хоровою практикою студентів, яка забезпечує підготовку програм для державного іспиту чи концертного виступу. Практична робота студента проводиться під керівництвом керівника хору і викладача з фаху. Студент-випускник повинен бути добре підготовлений до такої роботи. Він повинен добре знати хоровий твір, над яким він буде працювати і скласти детальний план проведення репетиції і порядок роботи з хором. Розглянемо детальніше ці два розділи роботи в хоровому класі.

Першим розділом роботи хорового класу є ***організація і виховання хорового колективу, як «творчої одиниці***. З огляду на це керівнику хорового класу можна рекомендувати послідовність занять, спрямованих на виконання таких завдань: *а) виховання і засвоєння вокально-хорової техніки і володіння засобами художньої виразності; б) забезпечення художньо-творчої дисципліни в хорі; в) вироблення вокального (хорового) звуку в хорі, вирішення проблем інтерпретації хорових творів; г) організація і проведення концертно-виконавської діяльності.*

Працюючи над хоровим репертуаром викладач показує і пояснює вокально-технічні прийоми, які сприяють загальному розвитку хору і його окремих партій, закріплює їх, послідовно розширюючи діапазон хорового звучання і майстерність виконання. Показуючи співочий і виконавський бік роботи, викладач демонструє систему педагогічних прийомів, які застосовуються в подоланні вокально-хорових труднощів. Педагог зобов'язаний показувати різноманітні конкретні і доцільні методичні прийоми, які використовуються в роботі над хоровими творами, різноманітними за музичною фактурою, жанром, рівнем складності. При цьому викладач повинен доводити роботу над хоровим твором до належного виконавського рівня.

а) *виховання і засвоєння вокально-технічних навичок* в хорі розпочинається із розспівування,

що є важливим елементом в структурі занять хорового класу і інструментом для приведення вокального голосу в робочий стан та засвоєння і шліфування вокально-хорової техніки. Розспівування хору може бути всім складом хору, а також окремими партіями чи групами. Розспівки бувають: унісонні (чи октавні); гармонічні (акордові); поліфонічні; крім того, у вигляді розспівок можуть бути використані окремі нотні приклади з хорових творів, що вивчаються. Процес розспівування повинен супроводжуватись детальними поясненнями керівника хору, (бажано демонструючи голосом) і обов'язково a'cappella. Варто зазначити, що спів у хорі без супроводу повинен стати основою всієї роботи в хоровому класі.

б) другим важливим завданням хорового класу є *забезпечення художньо-творчої дисципліни в хорі*, що є важливим елементом хорової виконавської культури, тобто єдиним для всіх співаків ставленням до законів ритму, темпу і нюансування. Практика показує, що розповсюджені ритмічні помилки і промахи призводять до викривлення метро-ритму. При ансамблевому співі нерідко спостерігається порушення ритмічної єдності, відчуття ритмічного «коливання» в середині партії в наслідок недотримування співаками співвідношення різних тривалостей. В ритмі слід відштовхуватись від руху самих дрібних тривалостей, беручи їх за основу протягом всього твору. Особливих труднощів для співаків завдає багаторазове повторення синкоп, тріолей, пауз. Варто пам'ятати, що музичний ритм живе і проявляється тільки у відповідному темпі. Визначення вірного темпу є одним із принципових питань в роботі диригента над твором. При цьому слід мати на увазі не тільки швидкість руху, але і його емоційний характер, його внутрішню динамічність. Вирішуючи питання про швидкість руху, слід враховувати взаємодію і співвідношення швидкості, якості звуку, особливості тексту та інших компонентів, які складають музичну тканину твору. Темп повинен бути оправданий звучанням, змістом, виразністю, тоді він переконливий.

в) іншим важливим завданням хорового класу є *вироблення вокального звуку в хорі, вирішення проблем інтерпретації хорових творів*. Виразність звуку, розширення звукової палітри за рахунок знаходження відтінків основного тембру – є важливою ознакою творчого стану хористів. Якщо інтонаційна, ритмічна і динамічна сторона визначається деякою мірою нотним текстом, то в якісному відношенні звук цілком залежить від виконавців. У хоровому виконавстві, де музика виступає в синтезі з поетичним словом, темброва фарба несе велике художнє «навантаження». Смисловому змісту слів відповідає емоційне вираження. Інтонація мови, придає словам визначене забарвлення, створює головний інтонаційний фонд виконавців. Це здійснюється через копітку роботу, спрямовану на досягнення професійного хорового звучання, чистоти інтонації, дикції, динаміки і низки інших вокально-технічних навичок. За словами відомого українського хормейстера К. Пігрова вокально-виконавська техніка – це «вміння вільно розпоряджатися своїми голосовими даними, тобто давати найтонші відтінки у висоті звука, силі і характері; витончене вміння співати інтервали і гами; розвинене гармонічне чуття, нерозривно пов'язане з чуттям ансамблю; вміння сприяти і передавати ритм виконуваного твору і різноманітні його відтінки; розвинене і покірне волі співака дихання; хорошу дикцію; музично-теоретичну грамотність, яка давала б можливість сприймати даний музичний матеріал не тільки природною музичною інтуїцією, але й цілком свідомо» [5, с. 149].

В роботі над виробленням хорового звуку керівнику хору слід керуватись – *а) розумінням найтіснішого взаємозв'язку між вокальною роботою і роботою над елементами хорової звучності в хорі; б) єдністю художніх завдань та вокально-технічних засобів через роботу над диханням; звукоутворенням; звукоформуванням і звуковеденням; інтонацією (строєм); ансамблем; дикцією.*

Для вирішення проблем інтерпретації хорових творів варто зупинитись на окремих особливостях інтерпретації. Інтерпретація як визначення художньої концепції твору, його емоційно-смислового вирішення ґрунтується на глибокому знанні історичного періоду, в якому він створювався, естетичних принципах школи чи напрямку, до якого належить автор, на проникнення в його індивідуальні особливості. Матеріалом для виконання виступає – музичний зміст твору: тема, стиль і фактура викладу, форма твору, тип і вид хору, твір із супроводом чи без нього. Побудова і логіка розвитку музичної тканини вказує шлях інтерпретації, при цьому слід враховувати логічну структуру поетичного тексту і її взаємозв'язок з структурою музики, щоб зрозуміти і творчо розвинути смисловий бік твору. Проникнення в творчий світ поета і композитора дозволяє визначити емоційний фон, на якому розгортається і змінюється вся партитура. Серед проблем інтерпретації особливої актуальності набуває питання артикуляції як поетичної, так і музичної.

Успіх роботи над твором в значній мірі залежить від відповідності між намірами диригента, його прийомами виразності і самою сутністю образів, що втілюються. Знання особливостей мислення того чи іншого композитора, ретельний відбір виразних засобів забезпечить правильне прочитання авторського задуму. Довільне порушення сутності твору в угоду своїм смакам прийомами власної виконавської виразності, тобто штучне накладання на твір органічно чужих йому рис інтонування, призводить до естетичної фальші. Критеріями вірної інтерпретації можуть стати – дотримання принципу історизму, опора на традицію і одночасно на сучасне психологічне налаштування, на стан соціальних процесів, які впливають на характер інтерпретації.

Важливе місце в роботі хорового класу *займає концертно-виконавська діяльність*, яка завжди знаходиться в полі зору керівника хорового класу. Приступаючи до розучування хорового твору, керівник спочатку знайомить колектив зі змістом і фактурою вибраного твору і потім ретельно його розучує. В цей період роботи викладач повинен показати себе виконавцем, який вміє всебічно розкрити художньо-музичний зміст хорового твору. Його роль надзвичайно багатогранна, складна і в той же час захоплююча. Завдання керівника полягає не тільки в тому, щоб точно відтворити даний хоровий твір, а й знайти в тво-

рі потрібні агогічні засоби прискорення чи заповільнення темпу, визначити кульмінаційні місця, зацікавити хористів.

Часто буває так, що завдяки динамічній напрузі вдається на якийсь час захопити слухачів, знайшовши окремі темпи і відповідну звучність, що видається цікавою, але в цілому у виконанні твору не досягається такої хорової звучності, такого єдиного вірного темпу, який надасть хоровому твору природність, правдивість вираження ідейно-образного змісту музики. Бажано, щоб виконавська робота хорового класу проводилась і в цьому випадку a'cappella (крім окремих випадків). Добре також, щоб окремі твори (здебільшого без супроводу) хор вивчив напам'ять і виконував їх на заняттях без партитури. Такий підхід до проведення занять сприяє створенню найбільш продуктивної творчої обстановки для занять.

Другим важливим розділом роботи керівника хорового класу – ***керівництво практичною роботою студента-диригента з хором***. Цей розділ складається якби з 2-х частин і включає в собі підготовчу роботу і власне практичну роботу студента з хором.

До *підготовчої роботи* відноситься: вибір хорового твору для роботи з хором; гра, спів партій, акордів напам'ять; вивчення музичного та літературного текстів та стилю твору; знаходження складних для виконання місць (стильових, інтонаційних, ритмічних, ансамблевих, дикційних, теситурних, вокально-виконавських тощо); вивчення і показ в диригуванні художнього задуму хорового твору; деталізація вивчення музичного матеріалу та розробка репетиційного плану роботи; диригентсько-виконавська інтерпретація хорового твору. *Практична робота студента в хоровому класі* передбачає – розвиток та закріплення фахових знань, умінь і навичок на практиці; оволодіння прийомами розспівування хору, вміння працювати над диханням, звукоутворенням, дикцією, артикуляцією, строєм, ансамблем тощо; оволодіння прийомами роботи над хоровим твором та загальною методикою розучування хорового твору.

Підготовча робота студента-практиканта проводиться викладачем з фаху і мусить бути максимально наближена до умов хорового класу. Для проведення практичної роботи в хоровому класі долучається викладач хорового класу. Вибір хорового твору диктується здібностями і підготовкою студента та рівнем виконавської майстерності студентського хору. Студент-практикант повинен всебічно підготуватись до проведення практичної роботи з хором і досконально знати обраний хоровий твір. Хористи повинні відчувати перевагу свого товариша в конкретному знанні ним твору, що буде розучуватись, і з готовністю виконувати всі його вимоги і побажання. В свою чергу студент-практикант має бути впевнений у своїй попередній підготовці і сміливо демонструвати прийоми подолання трудногців, що зустрічаються в процесі роботи.

Організаційно-методичні питання роботи в хоровому класі. Організаційна робота в хоровому класі є важливим елементом навчального процесу, а планування є першоосновою організації всієї роботи в хорі. Плани бувають *перспективні, річні, семестрові та поточні*, які включають широке коло організаційних та художньо-творчих питань, які планується і проводиться за такими напрямками: *організація і проведення навчально-виховного процесу в хоровому класі; підбір репертуару, керуючись художньо-творчими і педагогічними принципами і цілями; проведення репетиційної, художньо-виконавської роботи в хорі; керівництво диригентсько-хоровою практикою і підготовкою програм до державного іспиту з хором.*

При проведенні занять дуже важливо дотримуватись *єдності організаційної, логічної і психологічної побудови занять. Організаційна складова єдності* – це високий ступінь підготовки викладача до конкретного заняття та забезпечення умов роботи. *Логічна єдність* – забезпечується внутрішнім зв'язком і взаємообумовленістю різних структурних елементів заняття або циклу занять. *Психологічна єдність* – це стан максимальної уваги, зосередженості, працездатності, високої пізнавальної і творчої активності учасників процесу. Елементами психологічної єдності є емоційний, особистісний фактор і інтерес до виконуваної роботи як з боку диригента, так і хористів.

В практичній роботі хорового класу закріпились такі ***організаційні форми навчання***: *заняття* (репетиція) – як основна форма роботи навчального хору. Репетиції бувають – загальногрупові (колективні), групові (кілька хорових партій), дрібногрупові (окремі хорові партії); *індивідуальні* (з окремими виконавцями, зокрема солістами); *самостійна робота студентів.*

Типи занять: ознайомчі; вивчення нового матеріалу; повторення і закріплення пройденого репертуару; облік і контроль (здача хорових партій); прогони програм; комбіновані. ***Структура занять*** умовно розподіляється на: розспівування (настройка хору); роботу над вокально-хоровою технікою виконання (технологічна робота); роботу над створенням художнього образу хорового твору (вспівування твору). ***Ефективність практичних занять*** хорового класу залежить: *від змісту* (репертуару, який вивчається); *характеру і стилю художньо-творчого процесу* (вивчення репертуару); *взаємодії учасників навчально-виховного процесу* (диригента і студентів).

Вибір методики проведення музично-практичних занять базується на таких принципах, спрямованих на особистісно-зорієнтований підхід до навчання і виховання, а саме: *довершення навчальної дії виховною; урізноманітнення видів, форм і методів художньо-творчої роботи; залежність розвитку вокально-творчих задатків студентів від створення конкретних музично-педагогічних ситуацій; емоційна насиченість навчально-виховного процесу; спонукання студентів до творчого самовираження.* При виборі методів роботи в хоровому класі слід мати на увазі, що їх чергування та зміни, так само як і вся робота керівника хору спостерігається студентами і є для них наочним прикладом. Викладач має знати, що всі методи роботи завжди повинні бути спрямовані на активізацію кількох дій студентів: слухання, розглядання (читання з нот) і виконання (спів). Ці дії є основними в навчанні і кожна з них може варіюватись шляхом використання різних методичних прийомів, змін творчих поточних завдань, ракурсів вивчення музичного матеріалу тощо. Так, це може бути

використання прийому порівняння з уже відомим раніше; спів затуленим ротом; спів на голосну чи окремий склад; поступове включення (виключення) хорових партій; уповільнення темпу (спів за рукою) у відповідності до художньо-творчих задач.

Успішність такого варіювання залежить від майстерності викладача, що набувається з досвідом роботи і вимагає вдумливого вибору методики у конкретних навчально-виховних ситуаціях, у роботі над кожним окремо хоровим твором. З тріади навчальних дій (слухання, розглядання, виконання) основна питома вага в роботі припадає на виконання (спів), в якому використовуються попередні дві дії (слухання і розглядання).

Основою навчання і виховання в хоровому класі виступає **репертуар**. Загальні вимоги до формування репертуару віддзеркалюються у меті організації і роботи хорового класу – виховання висококопрофесійних, освічених, кваліфікованих фахівців-диригентів, артистів хору, викладачів хорових дисциплін. Вирішальними факторами при підборі програми хорового класу є: мета і завдання навчального хору; особливості його складу (кількісного і якісного); умови праці. Підбір репертуару відбувається у відповідності з робочою програмою курсу, керуючись такими принципами: *твори, які входять до репертуару хору мусять бути повноцінними за своїм художнім рівнем, мати суспільне і виховне значення, носити ідейно-художнє спрямування; враховувати регіональні і національні особливості; дотримуватись поступовості, послідовності і спадковості у формуванні репертуару; мають бути доступними і посильними для вивчення, враховуючи музично-теоретичну і практичну вокально-хорову підготовку студентів, рівень їх загального розвитку, вікові та індивідуальні особливості та ін.*

Крім того, хорові твори повинні бути: *глибокі за образно-художнім змістом (яскравість мелодичних ліній, логіка музичної побудови; органічний зв'язок поетичного і музичного матеріалу; доступність і багатство гармонічної мови; емоційний стрій і засоби образно-художнього впливу); різноманітні за стилем жанром, фактурою, хоровим письмом, кращими зразками хорових творів різних епох; репертуар повинен охоплювати твори малої і великої форм із різноманітною фактурою; кожен твір повинен сприяти вдосконаленню художньої майстерності та вокально-ансамблевої техніки хору; в репертуар навчального хору необхідно включати хорові твори для проходження диригентсько-хорової практики та підготовки державної програми з диригування хором; бажано вводити твори не тільки з навчальною метою, але й з розрахунку концертних виступів.*

Робота над хоровим твором проходить в два етапи – *підготовча робота* – осмислення (вивчення) хорового твору та його інтерпретація диригентом; *власне розучування хорової партитури та її виконання хором.* Процес розучування хорового твору з колективом розглядався багатьма авторами (П. Чесноков, О. Єгоров, Г. Дмитревський, В. Краснощеков, А. Мархлевський та ін.). В основному вони розділяють цей процес на два етапи, які зводяться до засвоєння вокально-технічної сторони хорового твору і роботи над створенням художнього образу (К. Пігров, А. Мархлевський). О. Єгоров, і П. Чесноков доповнюють розучування твору фазою чи етапом початкового плану – знайомство хорового колективу з твором. Звідси, розучування хорового твору з хором умовно проходить такі фази чи етапи: *початкову – (ескізну)* – знайомство колективу з твором); *технологічну* – (власне вивчення твору, засвоєння вокально-технічної сторони); *заключну* – (робота над художнім образом, «вспівування» – художнє оформлення виконавського задуму). Всі ці етапи тісно взаємопов'язані між собою і складають одне єдине ціле.

Починаючи роботу над хоровим твором, особливо без супроводу, слід ладотонально налаштувати колектив (проспівати хором гаму у висхідному та низхідному русі, інтервали, акорди з розв'язанням у тональність, каданси). В залежності від підготовки хористів та від ступеня складності хорової партитури існують два способи її розучування – *по партіях або всім хором.* Як відзначав відомий хормейстер, який довгий час успішно керував навчальними хоровими колективами, А. Мархлевський обидва способи мають свої достоїнства і вади. В першому випадку забезпечується тверде знання кожним хористом партії, але випускається з виду вокально-хоровий ансамбль. У другому – студенти набувають досвіду ансамблевого співу, проте не всі добре знають партії. Тому, А. Мархлевський пропонує, на початку працювати по партіях або по групах, але тільки після попереднього осмислення твору всім хором [2, с. 80].

На кожному етапі розучування хорового твору використовуються відповідні художньо-творчі методи і прийоми навчання. ***На першому етапі*** – застосовуються *наглядні методи навчання в поєднанні зі словесними.* Керівник демонструє твір, граючи його на фортепіано від початку до кінця. Робить окремі пояснення, вказує на складні місця, які можуть виникнути в процесі розучування твору, характеризує виконавський план. Тут всі загальні і часткові вказівки керівника хору носять попередній оглядовий характер.

На другому технологічному – превалюють *практичні методи і прийоми.* Завданням цього етапу є – ретельне і всебічне вивчення кожною хоровою партією свого матеріалу. Робиться це шляхом *сольфеджування, проспівуванням* хорової партії на окремі голосну чи склад, чим досягається вірна і одночасна атака звуку, його напрямок. Далі слідує *ретельне вивчення поетичного тексту* (читання тексту в ритмі кожної хорової партії). Цей прийом закріплює звукову атаку, випрацьовує чітку артикуляцію у вимові тексту. Наступним моментом цього етапу розучування є *вирівнювання музично-вокальної сторони хорового твору* (звукоутворення і звуковедення, зглажування регістрів, опрацювання складних місць з боку гармонічних труднощів, ритмічної та динамічної точності та ансамблю). Іншими словами, здійснюється робота над художньо-виконавськими елементами хорової звучності – строєм, ансамблем, дикцією.

Третій (заключний) етап – це процес «вспівування», визначається завданням кінцевого художнього оформлення задуму виконавського плану. Відбувається процес зведення воєди-

но всього того, що було зроблено на попередніх етапах. Цей етап є самим напруженим і відповідальним, тому що він безпосередньо пов'язаний з розкриттям музичного образу засобами художньої виразності. Тут можуть *повторюватись всі методи і прийоми, які використовувались на попередніх етапах роботи.*

Для повноцінного і ефективного проведення занять у хоровому класі варто враховувати такі ***основні елементи підготовки викладача до занять***: *аналіз результатів попередніх занять; корекція їх у відповідності з вимогами навчального і репертуарного планів; визначення мети, завдань, типу і структури занять; вибір форм, методів і прийомів роботи, застосування інноваційних технологій музичного навчання; підготовка навчального матеріалу (наявність хорових партитур); конкретизація завдань для самостійної роботи студентів.*

Шляхами підвищення ***ефективності занять хорового класу***, на нашу думку, можуть бути: *ретельний підбір навчального репертуару; раціональне планування і забезпечення умов навчання; повноцінне використання навчального часу; дотримування темпу проведення занять; використання фактора новизни; вдосконалення методів і прийомів репетиційної роботи, їх вміле використання і чергування; вдосконалення методичного забезпечення самостійної роботи студентів.*

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що хоровий клас – це специфічна форма колективних художньо-творчих занять, де окрім творчих і педагогічних проблем чимало психологічних, що пов'язані із закономірностями спілкування, міжособистісними відносинами, формуванням професійної однорідності колективу і вимагає від його керівника професійної компетентності, знання психології і педагогіки. В його спілкуванні з колективом, методичних прийомах роботи, підборі репертуару, в яскравих інтерпретаціях, які запам'ятовуються розкривається духовне багатство особистості педагога, її естетичний і інтелектуальний розвиток, який справляє вирішальний вплив на рівень викладання. Педагог повинен вміти створити на заняттях хору творчу атмосферу, пробудити у студентів інтерес до тонкощів роботи, бажання одержати відповіді на питання, які виникають в процесі репетицій. Такий стиль проведення занять хорового класу обов'язково забезпечить високу художньо-творчу дисципліну в хоровому класі та якісну підготовку фахівців.

Дана стаття не закриває всіх питань означеної проблеми і не претендує на їх всебічне і вичерпне вирішення. Вказана проблема потребує подальших досліджень в галузі теорії і методики музичного навчання, науково-методичного осмислення музичної освіти в цілому відповідно до сучасних вимог до вищої школи та нагальної потреби стимулювання інноваційної активності в галузі музичної педагогіки.

Список літератури:

1. Егоров А.А. Очерки по методике преподавания хоровых дисциплин. – Ленинград: Музгиз, 1958. – 187 с.
2. Мархлевський А.Ц. Практичні основи роботи в хоровому класі. – Київ: Музична Україна, 1986. – 96 с.
3. Медынь Я.К. Методика проведения вокально-хоровых дисциплин / Уч. пособие. – Москва: Музыка, 1978. – 132 с., ил. ноты.
4. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва / теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / навч. посібник. – Київ: Освіта України, 2008. – 272 с.
5. Пігров К.К. Керування хором. – Київ: Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. – 202 с.
6. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна і мистецька / навч. посібник. – Київ: ТОВ Інтерпроф, 2002. – 270 с.

Нарожная Н.И., Виноградчая Д.В., Лебедкина И.Е.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ХОРОВОГО КЛАССА В КОНТЕКСТЕ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНОСТИ»

Аннотация
В статье раскрывается методика преподавания главной дисциплины дирижерско-хорового цикла в подготовке хоровых дирижеров «Хоровой класс». Автор дает характеристику предмета, обозначает задания учебной дисциплины. Определяет общие методические принципы преподавания. Обозначает разделы и их содержание. Раскрывает организационно-методические вопросы работы в хоровом классе (типы и структуру занятий, формы и методы преподавания), определяет общие требования к репертуару как основы обучения и воспитания.
Ключевые слова: хоровой класс, принципы преподавания, формы и методы обучения, хоровой репертуар.

Narozhna N.I., Vynohradcha D.V., Lebedkina I.Y.
Kyiv National University of Culture and Arts

ISSUES OF CHOIR CLASS LESSONS IN THE CONTEXT OF THE COURSE «METHODOLOGY OF MAIN SPECIALIZATION TEACHING»

Summary
The article describes the method of the main subject in the choir conducting cycle during choir conductors' training. The author characterizes the subject, determines the tasks of the subject, exposes the general principles of teaching, defines the parts of this work and their contents, and describes issues concerning organisation and methods of choir conductors' training (class types and structure, forms and methods of teaching, repertory as a basis for training and education).
Keywords: choir class, teaching principles, forms and methods of education, choir repertory.

УДК 373.5:811.161.2

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ З ФОНЕТИКИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ЗАСАДАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Огарь Ю.В.
Інститут філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано психолого-педагогічні концепції особистісно орієнтованого підходу. Здійснено виокремлення ключових принципів, покладених в основу кожної із запропонованих концепцій. Висвітлено принципи навчання фонетики. Обґрунтовано доцільність їх використання на завершальному етапі вивчення української мови в 10 класі. Подано фрагменти завдань і вправ, побудованих на засадах особистісно орієнтованого підходу з використанням провідних принципів навчання фонетики.
Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, принципи навчання фонетики, принцип співробітництва, ситуація вибору, старша школа, узагальнення і систематизація знань.

Постановка проблеми. Шкільний курс української мови на завершальному етапі навчання є комунікативно спрямованим, зорієнтованим на формування в учнів ключових компетентностей, умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності. У сучасних умовах як і основної, так і старшої школи провідною є особистісна орієнтація навчання, яка передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень, заохочення до самостійності у вивченні мови, самопізнання й саморозвитку [7, 10].

Освітніми пріоритетами є не лише гармонійний й різнобічний розвиток особистості та її самореалізація, а й підготовка учня до життя в інноваційному за типом розвитку суспільстві, що закономірно стверджується в сучасному світі. Сформувати людину, здатну творити і органічно сприймати зміни – означає зробити її успішною, зрештою використовувати знання протягом життя.

Ми погоджуємося з думкою В. Кременя про те, що важливо підготувати людину до життя в глобалізованому просторі, де на неї чекає незліченна кількість динамічних і часто суперечливих комунікативних впливів (рис. 1). Це вимагає особливої уваги до особистісного розвитку, формування самодостатності людини, здатності ефективно і свідомо співпрацювати в глобальному життєвому просторі. Не останню роль у цьому має відігравати здійснення мовного прориву в освіті, а потім і у суспільстві в цілому [5, с. 345].

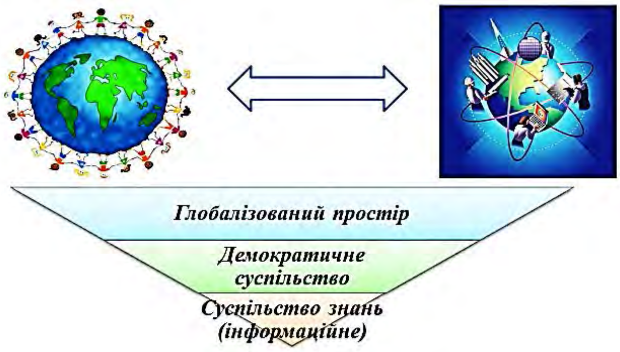

Рис. 1. Мовна особистість учня у глобалізованому просторі

Застосування особистісно орієнтованого підходу до навчання української мови сприятиме удосконаленню технологій навчання, які насамперед апелюють не лише до розвитку мисленнєвих здібностей, але й інтелекту учнів, всієї сукупності розумових здібностей і стратегій, що поліпшують

Рис. 2. Особистісно орієнтована освіта (система поглядів)

процес систематизації знань з української мови старшокласників та ефективність знань, умінь і навичок. Орієнтація на особистісний простір старшокласника, його особливості засвоєння матеріалу та спрямування щодо майбутнього фаху забезпечить формування ключових та предметних компетентностей. Акцент на власних прогалинах у знаннях через комплекс підібраних для кожного учня індивідуального набору вправ сприятиме успішному складанню зовнішнього незалежного оцінювання, а грамотне використання персональних ґаджетів сприятиме швидкій адаптації майбутнього студента до роботи з потоком інформації (пошук, аналіз, сортування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистісно орієнтований підхід спирається на філософські (Аристотель, М. Бердяєв, А. Камю, Е. Кассірер, М. Ландман, Г. Марсель, Х. Ортега-і-Гассет, Платон, Плутарх, Протагор, Е. Ротхаккер, Г. Скоровода, Сократ, Л. Фейербах, М. Хайдеггер), психологічні (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, І. Зимня, О.М. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Подмазін, К. Роджерс, А. Хуторський, І. Якиманська), педагогічні (Ш. Амонашвілі, С. Русова, С. Сисоєва, В. Сухомлинський,) розробки та ін.. Теоретико-методологічні засади навчання фонетики в старшій школі на засадах особистісно орієнтованого підходу у своїх наукових працях розглядали такі лінгводидакти (Н. Бібік, О. Біляєв, А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Дика, Т. Донченко, М. Пентилюк С. Караман, О. Савченко, О. Семеног, Г. Шелехової та ін.).

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Нині необхідно створити такі умови для мовної освіти старшокласників, які б максимально враховували особливості індивідуального розвитку, відповідали б не тільки сучасним нормам освіти, а й тим гуманістичним принципам, на підвалинах який необхідно будувати прогресивні зміни в нашому суспільстві. Пошук шляхів оптимізації процесу узагальнення і систематизації знань з фонетики учнів старшої школи на засадах особистісно орієнтованого підходу ще не був предметом спеціального дослідження, тому і зумовив вибір теми нашої статті.

Мета статті: метою статті є висвітлення специфіки узагальнення і систематизація знань з фонетики учнів загальноосвітніх навчальних закладів на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Досягнення мети потребувало вирішення таких завдань:

1) охарактеризувати особливості та провідні принципи, закодовані в кожній окремій концепції дослідників (І. Якиманська, С. Подмазін);

2) спираючись на розвідки лінгводидактів, виокремити загальнодидактичні орієнтири;

3) спроектувати практичну реалізацію узагальнення і систематизація знань з фонетики учнів загальноосвітніх навчальних закладів на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу. Особистісно орієнтована освіта сягає часів філософії античності (Протагор, Сократ, Платон, Аристотеля, Плутарх) і ґрунтується на ідеях антропології, екзистенціоналізму, гуманізму, синергетики, концепції ноосфери та ін., а також на системі поглядів на традиції і новаторство в освіті (рис. 2) [7, с. 43].

Щодо психолого-педагогічних досліджень, то наукове уявлення про особистісно орієнтоване навчання загалом і особистісно орієнтований підхід зокрема містить різну концептуально-понятійну структуру. Про необхідність реформувати систему освіти в контексті особистісно орієнтованого підходу наголошують такі науковці: Н. Алєксєєв, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, А. Валіцька, В. Лугай, С. Косоламов, Г. Овчинніков, С. Подмазін, А. Плігін, В. Сєріков, В. Шинкарук, А. Фурман, І. Якиманська та ін. (рис. 3).

Рис. 3. Концепції особистісно-орієнтованого підходу та провідні принципи

На думку І. Якиманської, визнання учня головною дійовою особою і цінністю всього освітнього процесу і є особистісно-орієнтована освіта. Дослідниця сформулювала принципи, котрі повною мірою відображають філософію особистісно орієнтованої освіти: кожна дитина індивідуальна і неповторна у всіх своїх проявах; учень не стає

особистістю під впливом навчання, а вже є нею; школа повинна не озброїти знаннями, вміннями і навичками, а за допомогою їх сформувати учня як індивідуальність, створити сприятливі умови для його розвитку; школа має вивчити, проявити, розвинути особистість кожного учня [10, 13–14].

С. Подмазін [9] в концепцію особистісно орієнтованого підходу вкладає такі принципи, як принцип гуманізму, реалізму, діяльності, самоорганізації складний систем, діалектного редукціоналізму, ціннісно-цільової сутності пізнання, інтегративності, діалогової взаємодії. Сутність освітнього процесу згідно особистісно орієнтованого підходу полягає в створенні умов для освіти особистості – формування «образу-себе-в бутті» та його ключових складових: «образу Я», «образу Світу», «образу Я у Світі» в їх цілісності і прагненні до нескінченної повноти, розкриття і максимальний розвиток всіх сил, здібностей та інтересів, створення умов для самореалізації особистості в умовах певного соціуму та культури. Метою є не формування особистості, а віднайдення, підтримка, розвиток механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання.

Отже, особистісно орієнтований підхід – це загальногуманістичний феномен, котрий породжує низку концепцій та поглядів на власне тлумачення терміна, спрямований на створення навчального процесу, що орієнтується на учня, підтримує та розвиває індивідуальності, пробуджує творчий потенціал, створює у процесі навчання ситуації вибору, які стимулюють учня до подальшого самостійного вивчення предмету.

На думку Н. Голуб, появу особистісно орієнтованого підходу філософи пов'язують з потребою переосмислення феномена людської особистості, активізації й конкретизації ціннісного компонента. Учені-психологи наголошують на необхідності врахування індивідуальних особливостей дитини, дидактики визначають сприятливі умови, функції учня і вчителя, методи, засоби, технології та ін. Завдання лінгводидактиків – припасувати загальнодидактичні орієнтири до навчання конкретного предмета – української мови [3, 5].

Проаналізувавши дослідження провідних українських лінгводидактів Л. Варзацької [2], Н. Голуб [3], Н. Дикої [4], І. Кучеренко [6], О. Кучерук [7], Г. Шелехової [8] та ін. (рис. 4) необхідно зробити висновок про те, що учитель з учнем є суб'єктами навчання, взаємодія яких побудована на принципі співробітництва. Особистісно орієнтований підхід передбачає перетворення позиції вчителя і учня на рівноправні партнерські, оскільки перший не стільки вчить і виховує, скільки актуалізує, стимулює старшокласника до загального і мовно-мовленнєвого розвитку, створює умови для саморозвитку [4]. Знання, уміння і навички важливі з позиції їх застосування. Старшокласник має можливість обирати ту форму подачі матеріалу, яка для нього є комфортною та актуальною з погляду його вподобань. Адже головною метою особистісно орієнтованого навчання учнів під час узагальнення і систематизації знань є стимуляція старшокласника до діяльності, вироблення внутрішньої мотивації, рефлексії та корекції тих прогалин, які виникли в курсі вивчення фонетики в основній школі [6, с. 186].

Переконуємося, що підхід як напрям у навчанні характеризують ті чи ті ***принципи***, що зумовлюють пріоритетні особливості навчального процесу, детермінують його зміст, уможливлюють доцільний вибір методів і прийомів навчання. Підходи відрізняються один від одного не стільки різноманітним набором принципів, скільки реалізацією в певній системі навчання. З'ясуємо принципи навчання фонетики у процесі узагальнення і систематизації знань з фонетики учнів загальноосвітніх навчальних закладів та проілюструємо їх у прикладному аспекті [1, с. 150].

Подані вище принципи тісно пов'язані між собою і реалізуються в навчальному процесі в нерозривній єдності. Тому ми пропонуємо зразки

Рис. 4. Ознаки особистісно орієнтованого підходу

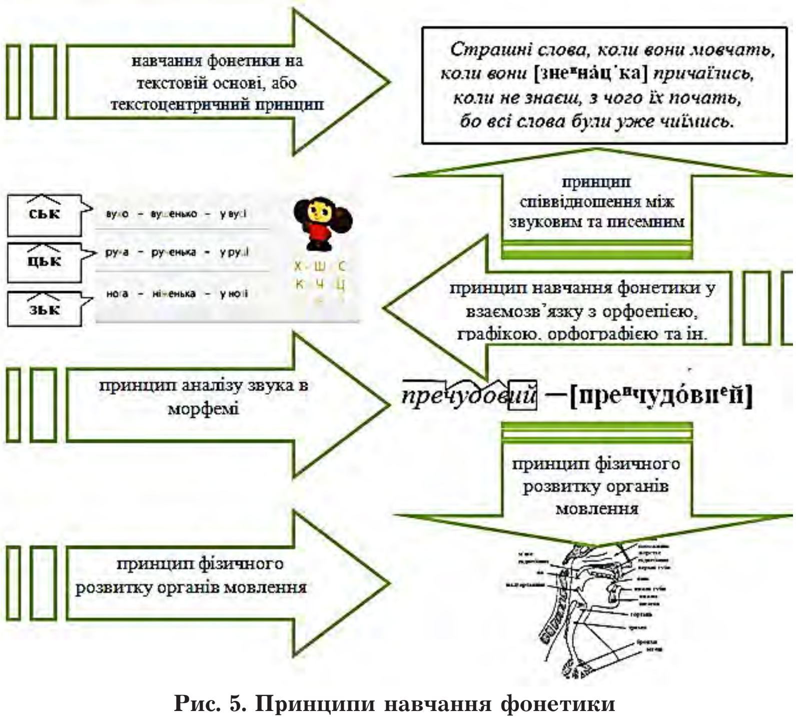

Рис. 5. Принципи навчання фонетики

вправ відповідно до специфіки реалізації особистісно орієнтованого підходу з акцентом на провідні принципи навчання фонетики на етапі узагальнення і систематизації знань з акцентом на підготовку до ЗНО.

1. Опрацюйте в підручнику теоретичний матеріал з теми «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему». Перегляньте для зразка відео та розробіть алгоритми для полегшення підготовки до ЗНО з української мови і літератури (картинки, схеми, відео чи аудіо матеріали на вибір) (рис. 6).

2. Зробіть фонетичний розбір обраної вами поезії, здійсніть аудіозапис власного мовлення. Проаналізуйте його відповідно до орфоепічних норм української мови (на вибір) (рис. 7).

3. Перегляньте тести (2006–2017 роки) та підберіть за допомогою інтернет-ресурсу «ЗНО онлайн з української мови та літератури» (https://zno.osvita.ua/ukrainian/) типові завдання з розділу «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему» за відповідними різновидами завдань (на вибір) (рис. 8).

Протестуйте на уроці однокласників, поясніть не лише вибір правильної відповіді, але й проаналізуйте неправильні варіанти відповідей для розуміння типових «пасток» на шляху до успішного складання ЗНО.

Висновок. Отже, проаналізувавши концепції особистісно орієнтованого навчання з погляду філософії, педагогіки та лінгводидактики, необхідно зробити висновок, що сучасна мовна освіта України прагне до того, щоб кожен учень усвідомлював себе як особистість, що має право на вільне і відповідальне самовираження. У процесі узагальнення і систематизація знань з фонетики на засадах особистісно орієнтованого підходу учень і вчитель працюють в одному емоційно-чуттєвому діапазоні, що запобігає психологічному напруженню як результату переживання через вторгнення в особистісний простір. Старшоклас-

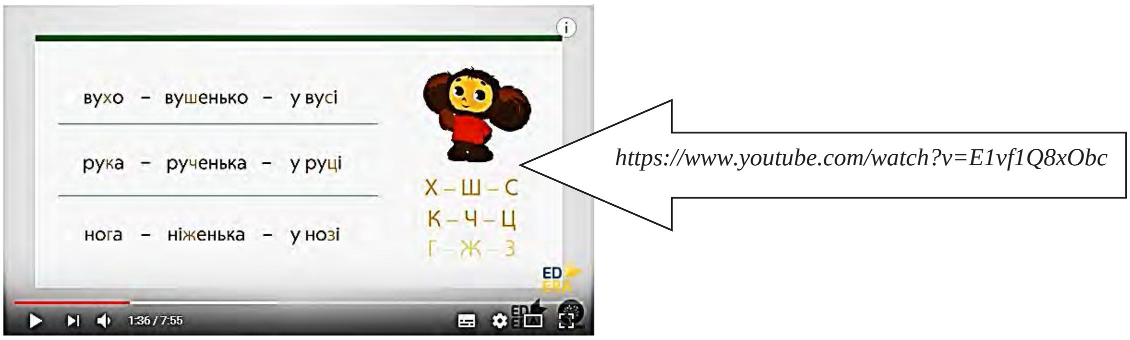

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

ник відчуває, що зустріч з учителем відкриває для нього нові можливості як щодо узагальнення і систематизації набутих раніше мовних знань, які він повинен буде продемонструвати на зовнішньому незалежному оцінюванні, так і щодо емоційних вражень та спілкування, моделі поведінки і мовленнєві конструкції якого він буде використовувати в подальшому житті.

Список літератури:

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: Монографія / З. П. Бакум. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Варзацька Л. О. Особистісно зорієнтоване навчання української мови у старшій школі / Л. О. Варзацька // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Л., 2010. – Вип. 50. – С. 7–56.
3. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2015. – № 3. – С. 2–10.
4. Дика Н. М. Розвиток мовної особистості вчителя-словесника інформаційної доби / Н. М. Дика // «Формування мовної особистості інформаційної доби» всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Київ, 30 травня 2017 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/fmoid/paper/viewFile/172/159
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання України», 2011. – 520 с.
6. Кучеренко І. А. Особистісно орієнтована технологія сучасного уроку української мови / І. А. Кучеренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 183–189.
7. Кучерук О. А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. А. Кучерук. – Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – 182 с.
8. Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні: посіб. для вчителя / [авт. кол.: Шелехова Г. Т., Голуб Н. Б., Бондаренко Н. В., Новосьолова В. І., Федорчук Т. М., Косянчук С. В.]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 208 с.
9. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: Соц.-филос. исслед. / Запорож. гос. ун-т. – Запорожье: Просвіта, 2004. – 247 с.
10. Построение модели личностно-ориентированной школы (из опыта работы городской экспериментальной площадки): [Сборник] / науч.ред. И. С. Якиманская; Институт педагогических инноваций РАО, Московский комитет образования. Южное окружное управление. – М.: [б.и.], 2001. – 125 с.

Огарь Ю.В.
Институт филологии
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ОБОБЩЕНИЕ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ЗНАНИЙ ПО ФОНЕТИКЕ УЧЕНИКОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ОСНОВЕ ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье проанализированы психолого-педагогические концепции личностно ориентированного подхода. Осуществлено выделение ключевых принципов, положенных в основу каждой из предложенных концепций. Раскрыто принципы обучения фонетики. Обоснована целесообразность их использования на завершающем этапе изучения украинского языка в 10 классе. Подано фрагменты заданий и упражнений, построенных на основе личностно ориентированного подхода с использованием ведущих принципов обучения фонетики.

Ключевые слова: личностно ориентированный подход, принципы обучения фонетики, принцип сотрудничества, ситуация выбора, старшая школа, обобщение и систематизация знаний.

Ohar Yu.V.
Institute of Philology
Borys Grinchenko Kyiv University

GENERALIZATION AND SYSTEMIZATION KNOWLEDGE OF FONETICS ON THE PERSONALLY ORIENTED APPROACHES

Summary
The article analyzes the psychological and pedagogical concepts of a personally oriented approach. The key principles laid down in each of the proposed concepts are distinguished. The principles of studying phonetics are revealed. The expediency of their use in the final stage of studying the Ukrainian language in the section in the 10th grade. The fragments of tasks and exercises, based on the principles of a personally oriented approach using the leading principles of phonetics training, are presented.

Keywords: personally oriented approach, principles of phonetics training, the principle of cooperation, situation of choice, high school, generalization and systematization of knowledge.

УДК 378.046.4

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ У МІЖКУРСОВИЙ ПЕРІОД ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Павленко М.С.
Хмельницький національний університет

У статті означено та проаналізовано педагогічні умови розвитку професійної мобільності вчителів-словесників. Охарактеризовано низку творчих методів і форм, що є ефективними під час упровадження педагогічних умов розвитку професійної мобільності вчителів-словесників у процесі підвищення кваліфікації. Визначено сутність професійної мобільності вчителя-словесника. Доведено, що професійну мобільність варто розглядати з точки зору компетентнісного підходу. Визначено функціональний підхід до формування професійної мобільності як інтегрального утворення зумовлює необхідність комплексно-системного вивчення змістової сутності цього феномена.
Ключові слова: мобільність, розвиток професійної мобільності, педагогічні умови, вчитель-словесник.

Постановка проблеми. Могутні інтеграційні процеси, все сильніше захоплюють всі сфери суспільного життя, вимагають адекватних відповідей від вищої освіти, посилення організації підготовки сучасного фахівця, що відповідають всім вимогам міжнародного співтовариства. Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті і науці, розширенні власних культурних і наукових досягнень в ЄС. Розвиток освітніх інновацій цілком залежить від рівня підготовки вчителів, від здатності оперативного реагувати у своїй діяльності на зміни потреб суспільства, ринку праці, розвиток технологій.

Сучасна система освіти характеризується варіативністю змісту освітніх програм та технологій їх реалізації. Для ефективного вирішення повсякденних питань навчально-виховного процесу у загальноосвітньому начальному закладі вчителю необхідно розвивати у собі вміння реалізувати навчальну діяльність в умовах вільного вибору мети, змісту, методів та засобів її здійснення; володіти рефлексивною діяльністю, прийомами самопізнання, самоаналізу та самооцінки; навчитися мобілізувати зусилля на зміну ситуації, бачення можливих результатів (професійне самовдосконалення через розширення компетентностей, зміна професійних орієнтацій, зміна соціального середовища, життєдіяльності і т. д.), тобто розвивати готовність до професійної мобільності.

На сьогоднішній день активізація професійної мобільності сприяє забезпеченню зайнятості фахівців з вищою педагогічною освітою на міжнародному ринку освітніх послуг, а питання розвитку, формування та готовності до професійної мобільності у вчителів є актуальним.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування педагогічних умов розвитку професійної мобільності вчителів-словесників у міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Теоретична основа та методи дослідження. Умови формування професійної мобільності фахівців висвітлено в працях Т. Сорокіна, Н. Кожемякіної, Л. Сушенцевої, Є. Іванченко, Р. Пріми, Л. Пілецької, І. Нікуліної, Ю. Дворецької, А. Маркової, Б. Гершунського, С. Кугель, І. Смирнової та ін. У наукових доробках Л. Амірової, Л. Горюнової, Б. Ігошева, О. Нікітіної, В. Гринько, С. Морозової окреслено проблеми готовності до професійної мобільності вчителів. Методика розвитку професійної мобільності вчителя-словесника ще не знайшла свого відображення та залишається недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Професійну мобільність, як слушно зауважує Р. Пріма, слід розглядати як – підґрунтя ефективного реагування особистості на – виклик сучасного суспільства, своєрідний особистісний ресурс, що лежить в основі дієвого перетворення суспільного довкілля і самого себе в ньому; системне багатогранне явище, що вимагає інтегрованого, міждисциплінарного підходу щодо дослідження; внутрішній (мотиваційно-інтелектуально-вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації і діяльнісного реагування в динамічних соціальних і професійних умовах у відповідності з власними життєвими позиціями; забезпечує готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); детермінує професійну активність, суб'єктність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем [1, с. 101–102].

У філософському словнику «умова» визначається як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [2, с. 703].

У психології під «умовою» розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [3, с. 206].

Отже, умова – це зовнішнє стосовно предмета різноманіття об'єктивного світу. У практиці розрізняють необхідні і достатні умови. Необхідні умови наявні тоді, коли виникає якась дія. Достатні – неодмінно викликають дану дію.

Використовуючи термін «педагогічний», матимемо на увазі процес формування фахівця, який навчатиметься за визначеною сукупністю умов.

У педагогіці існують різні підходи до визначення змісту поняття «педагогічні умови». Так, О. Назарова педагогічні умови розглядає як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матері-

ально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань [4].

Педагогічні умови – це відповідні фактору педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів [5, с. 80].

І. Ю. Аксаріна погоджується із визначенням А. Найн [6], яка стверджує, що педагогічні умови – це «сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і прийомів підвищення ефективності навчально-виховного процесу і матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених і проектованих у дослідженні завдань». І. Ю. Аксаріна зазначає, що до педагогічних умов можна віднести ті, які свідомо створюються в освітньому процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективне протікання цього процесу [7, с. 12].

На думку А. Багдуєвої, педагогічні умови – це обставини процесу навчання і виховання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання з метою досягнення дидактичних цілей [8, с. 12].

Н. Лантух називає педагогічні умови формування інформаційної культури комплексом заходів, спрямованих на інформатизацію освітнього простору. Цей комплекс включає: розробку змісту освіти на основі інтеграції нових інформаційних технологій; впровадження в освітній процес не лише традиційних проблемних та ігрових методів навчання, а й методів, заснованих на застосуванні нових інформаційних технологій (комп'ютерне моделювання, технології локальних і мережевих баз даних); розвиток внутрішньоособистісної готовності студентів до формування інформаційної культури шляхом виявлення і використання стимулів активізації пізнавальної діяльності студентів із застосуванням нових інформаційних технологій, які вибираються в залежності від типу особистості; вироблення певного стилю педагогічної діяльності викладачів, зорієнтованого на формування інформаційної культури у студентів [9, с. 9].

Як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів розглядають педагогічні умови Н. Пархоменко, Р. Серьожнікова і Л. Яковицька [10, с. 40].

Провівши ряд психолого-педагогічних досліджень, науковці довели, що педагогічними умовами можна вважати «обставини, від яких залежить і на основі яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості» [11, с. 291].

Діяльність вчителів-словесників специфічна та поліфункціональна, що передбачає грамотну і ефективну реалізацію численних професійних функцій. Це можливо завдяки створенню умов і реалізації механізмів розвитку професійно-педагогічної мобільності, у свою чергу саме ці чинники сприяють реалізації освітніх цілей з орієнтацією на перспективу. Задля успішного адаптування в умовах глобальних соціальних змін, виникає необхідність організації безперервної професійно-педагогічної підготовки вчителів-словесників.

У своїх наукових працях Ю. Биктуганов стверджує, що ефективність розвитку професійної мобільності педагога може бути забезпечена, якщо:

– реалізація проектної діяльності педагога в системі додаткової освіти базується на комплексі методологічних підходів(системного, компетентнісного, особистісно-діяльнісного та аксіологічного) та принципах детермінованості, наступності, динамічності та перспективності;

– розвиток мобільності педагогів носить диференційований та індивідуальний характер, забезпечуючи, з одного боку, вдосконалення педагогом технології організації проектної діяльності учнів у начальній і позашкільної діяльності;

– сприяє цілеспрямованої діяльності педагога з безперервного саморозвитку, саморефлексії і управління своїм професійним ростом;

– технологія реалізації проективної діяльності забезпечує професійно-особистісне зростання педагога, підвищуючи його професійну мобільність і виконуючи діагностичну, прогностичну і розвиваючу функції;

– створені умови, необхідні для розвитку професійної мобільності педагога в системі додаткової освіти [12].

І. Якиманською з'ясовано, що однією з педагогічних умов формування професійної мобільності є створення позитивної мотивації на професійну мобільність при особистісно орієнтованому навчанні. Така організація процесу навчання дозволяє приділяти увагу розвитку індивідуальних здібностей студента, визнаючи його основною цінністю всього навчального процесу [13].

Формуванню професійно-педагогічної мобільності вчителів-словесників сприяє така організація процесу навчання, в межах якої здійснюється відбір і конструювання змісту на основі принципу модульності, організаційні форми і методи навчання усувають труднощі в ухваленні професійних рішень і психологічні бар'єри, сприяючи розвитку навичок самокорекції, досягається їх адекватність структурних компонентів професійно-педагогічної мобільності. У результаті методичний інструментарій репродукується в діяльності вчителів-словесників, включених в освітню систему формування професійно-педагогічної мобільності.

На думку І. Никуліної, умови формування професійно-педагогічної мобільності вчителів повинні полягати в проектуванні освітньої системи, що відбиває логіку розвитку її компонентів, з опорою на системний (інтегруються мотиваційно-цільовий, змістовний, процесуальний, особистісно-діяльнісний, управлінський, оціночно-результативний елементи), синергетичний (система формування професійно-педагогічної мобільності вчителів є відкритою, самоорганізується, нелінійної), особистісно орієнтований (вчитель школи виступає активним суб'єктом власної діяльності з саморозвитку), діяльнісний (зміст навчальних дисциплін і педагогічної практики відбирається з урахуванням полі функціональності діяльності вчителів школи) [14].

У сучасних умовах змін в системі і процесі утворення, традиційні педагогічні проблеми отримують нове звучання. Серед них особливе місце в займає безперервна професійно-педагогічного освіта. Ми дотримуємося точки зору, що додаткова професійну освіта – це частина загальної системи, що забезпечує готовність вчителя-словесника продуктивного вирішення педагогічних

завдань. Результат функціонування системи додаткової професійно-педагогічної освіти повинен виражатися професійно-педагогічної мобільністю, що відповідає завданням реформування освіти, статусу вчителя за часів значних змін в суспільстві, змін характеру вирішуваних професійних завдань.

Для формування професійної мобільності вчителів-словесників не повинен обмежуватися лише предметом і методикою викладання. Вчитель-словесник має володіти передовими технологіями, орієнтуватися в політиці, економіці, мати знання в різних сферах сучасного життя тощо. Водночас є необхідність спеціальної організації процесу формування професійної мобільності як синтезу розвитку ключових професійних компетентностей, здатності вирішувати професійно-педагогічні завдання навчально-виховного процесу і вдосконалювати зміст фахових дисциплін і навчального процесу в цілому. Вчитель-словесник повинен самовдосконалюватися, тому його робота пов'язана з постійним оновленням.

Ми погоджуємось із думкою Г. Меденковою, яка виділяє такі умови розвитку педагогічної мобільності вчителів:

- мотиваційні (перспективність педагогічної діяльності, можливість реалізувати свій особистісний та професійний потенціал та ін.),
- організаційні (наявність в коледжі механізму розвитку даного якості, позиціонування освітнього закладу через участь в інноваційних проектах та ін.),
- матеріально-технічні (достатність навчальних площ, наявність сучасного обладнання та інформаційних ресурсів, безпеку життєдіяльності, соціальний пакет та ін.),
- кадрові (конкурсний відбір кадрів, безперервне підвищення їх кваліфікації, правильна розстановка керівних кадрів та ін.) [15].

Висновки. У результаті дослідження нами визначено педагогічні умови, реалізація яких забезпечить ефективність формування професійної мобільності вчителів-словесників. Таким чином, професійно мобільні вчителі-словесники повинні бути достатньо адаптованими, гнучкими, нестереотипними особистостями, готовими до вирішення будь-яких ситуацій.

Проаналізувавши вище викладене, можемо зробити висновок, що умови розвитку професійної мобільності вчителів-словесників формуються не тільки з його професійної готовність, що проявляється в бажанні виконувати обрану діяльність, усвідомленні відповідності власних якостей професійним компетентностям, а й від педагогічних умов, що створюються в навчальному закладі.

Список літератури:

1. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика [монографія] / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ: ІМА-ПРЕС, 2009. – 367 с.
2. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.
3. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: Модэк, 1996. – 224 с.
4. Назарова О. Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже / О. Л. Назарова // Информатика и образование. – 2003. – № 11. – С. 79–84.
5. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М.: Знания, 1987. – С. 80.
6. Найн А. Я. Инновации в образовании: монография / А. Я. Найн. – Челябинск: ИПР МО РФ, 1998. – 288 с.
7. Аксарина И. Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / И. Ю. Аксарина; Курганский гос. ун-т. – М., 2006. – 19 с.
8. Багдуева А. В. Педагогические условия формирования профессиональной готовности будущих специалистов с использованием информационных технологий (на примере специальностей кадастрового профиля): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / А. В. Багдуева; Бурятский гос. ун-т. – Улан-Уде, 2006. – 23 с.
9. Лантух Н. И. Педагогические условия формирования информационной культуры у старшеклассников в системе «лицей-вуз»: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Н. И. Лантух; Северо-Кавказский гос. тенх. ун-т. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
10. Серьожнікова Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковицька Л. С. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / Р. К. Серьожнікова, Н. Д. Пархоменко, Л. С. Яковицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 243 с.
11. Загребельна Л. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх менеджерів у економічних навчальних закладах // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць / Л. В. Загребельна; редкол.: І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. – Київ-Вінниця: Планер, 2005. – Вип. 8 – 547 с.
12. Биктуганов Ю. И. Развитие профессиональной мобильности учителя средствами проектной деятельности в системе дополнительного образования: [автореферат] / Б. М. Игошев. – М.: 2013. – С. 23.
13. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – С. 96.
14. Никулина И. В. Формирование профессионально-педагогической мобильности преподователя высшей школы [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / И. В. Никулина; Самарский государственный университет. – С., 2005. – 6 с.
15. Меденкова Г. В. Развитие профессиональной мобильности преподавателя колледжа в деятельности предметно-цикловой комиссии [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. В. Меденкова; Московский государственный областной университет. – М., 2007. – 9 с.

Павленко М.С.
Хмельницкий национальный университет

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В МЕЖКУРСОВОЙ ПЕРИОД ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация
В статье отмечено и проанализированы педагогические условия развития профессиональной мобильности учителей-словесников. Охарактеризованы ряд творческих методов и форм, эффективны при внедрении педагогических условий развития профессиональной мобильности учителей-словесников в процессе повышения квалификации. Определена сущность профессиональной мобильности учителя-словесника. Доказано, что профессиональную мобильность следует рассматривать с точки зрения компетентностного подхода. Определены функциональный подход к формированию профессиональной мобильности интегрального образования предопределяет необходимость комплексно-системного изучения содержательной сущности этого феномена.
Ключевые слова: мобильность, развитие профессиональной мобильности, педагогические условия, учитель-словесник.

Pavlenko M.S.
Khmelnytsky National University

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF TEACHERS-WITTERS IN INTERCURRENT PERIOD OF INCREASE OF QUALIFICATIONS

Summary
The article identifies and analyzes the pedagogical conditions for the development of professional mobility of teachers-speakers. A number of creative methods and forms that are effective during the introduction of pedagogical conditions for the development of professional mobility of teachers of language proficiency in the process of advanced training are characterized. The essence of professional mobility of the teacher-translator is determined. Proved that professional mobility should be considered in terms of competency approach. The functional approach to the formation of professional mobility as an integral entity is determined, necessitating a comprehensive system study of the content essence of this phenomenon.
Keywords: pedagogical conditions, development of professional mobility, teacher-verb.

УДК 378.4.015.311(477.85–25)«1875/1939»

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЄВРЕЙСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ТОВАРИСТВАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1875–1939 РОКИ)

Палагнюк Т.В., Кожокар М.В., Цибанюк О.О., Гнесь Н.О.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Автори статті розглядають зміст виховної діяльності єврейських національних студентських об'єднаннях: «Hasmonea» (1891), «Zephirah» (1897) «Hebronia» (1899). Зазначено, що їх напрями діяльності виокремились наступним чином: національно-культурний, виховний, антиасиміляційний. Саме вправне володіння шаблею стало тим важелем, що заставив членів товариства серйозно відноситись до фізичного виховання. Популярності набула гра «Себіхуза», основною метою якої стало перетягування супротивника на свою сторону через намальовану лінію, «Більбоке» – в змаганнях з якого приймали участь і дівчата. Специфічною особливістю стала така формою діяльності як організація внутрішньої каси взаємодопомоги. Виокремлено, що діяльність каси була ширша, ніж просто допомога студентам: організовувались заняття для дітей, фінансувались поїздки членів товариств тощо.
Ключові слова: студенти, товариства, євреї, Буковина, напрями діяльності, форми роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Актуальною проблемою сьогодення є забезпечення всебічного розвитку особистості, формування і вдосконалення основних норм, ідеалів, принципів, цінностей, правил поведінки студентської молоді в системі вищої освіти. Розв'язання завдань національного виховання, набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої моральної та міжнаціональної культури особистості, формування рис громадянина української держави, розвиненого духовно, фізично досконалого, із високим рівнем моральної, естетичної, правової, трудової, екологічної культури, вимагає докорінної перебудови виховної роботи у вищих закладах освіти.

Обізнаність із педагогічними ідеями та освітньою діяльністю видатних діячів минулого та їх творче використання належить до найдієвіших чинників, що зумовлюють прогрес педагогічної теорії та практики. Використання творчих пошуків та знахідок попередників дозволяє поєднати сучасне з минулим, накреслити основні тенденції майбутнього розвитку, забезпечити єдність та наступність історико-педагогічного процесу.

Звернення до історичного досвіду нашої країни є особливо актуальним у часи активних пошуків нових шляхів суспільного розвитку, що несе зміну підходів до розбудови системи вищої освіти, оскільки вона сприяє вихованню суспільної свідомості і виступає гарантом його стабільності. Висхідною умовою сучасного реформування системи національної освіти є вивчення історичного досвіду, що, дозволить спрогнозувати її функціонування у перспективі й уникнути помилок минулого. Особливий інтерес у цьому відношенні становить період кінця XIX – перша третина XX століття, який характеризується інтенсивними соціально-економічними та культурними перетвореннями, великою кількістю реформаторських процесів у освітній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерною рисою сучасних розвідок громадського руху краю другої половини XIX – першої половини XX ст. стала відмова від ідеологічної штучності щодо діяльності різних громадських спільнот західноукраїнських земель, перегляду результатів їх діяльності, відзначення активістів і діячів того часу. Питання педагогічної діяльності молодіжних організацій університетів, зокрема західноукраїнських землях XIX–XX ст. стали предметом зацікавлення сучасних дослідників (О. Винничук, Т. Завгородня, В. Леник, В. Мокляк, Т. Палагнюк, Р. Пальчевський, Б. Савчук, І. Стражнікова, С. Черкасова, О. Юзик), щоправда здебільшого ці дослідження територіально обмежувались Галичиною [2; 6].

До наукових праць, що виокремлюють соціально-політичне та культурне життя національних спільнот в контексті громадського руху населення Буковини відносимо дослідження О. Гнатчук, А. Горука, О. Добжанський, І. Дутчак, О. Міхаєса, М. Кушнір, М. Нікірса С. Осачука, І. Піддубного.

Різним аспектам всебічного виховання молоді Буковини досліджуваного періоду, здебільшого фізичному вихованню, приділяли увагу Н. Гнесь, Ю. Тумак, О. Цибанюк [7; 9]. Проте, питання організації виховання молоді в громадських студентських товариствах Чернівецького університету залишились переважно поза увагою вчених.

Мета дослідження: проаналізувати зміст і визначити особливості виховання особистості студентів у єврейських товариствах Чернівецького університету австро-угорського та румунського періодів.

Виклад основного матеріалу. Студентство буковинського університету представляло всі основні етнічні групи, що проживали в краї, і, звичайно, його представники не залишались осторонь власних національних інтересів, а навпаки, ставали найактивнішими учасниками національної роботи. Тому поруч з поліетнічними студентськими організаціями виникають товариства з чітко виокремленими національними засадами. Студенти-євреї Чернівецького університету брали активну участь в німецьких студентських корпораціях та поліетнічних товариствах студентів. Лише влітку 1891 року трансформувались у так звану б'ючу корпорацію єврейських студентів «Hasmonea» [1, с. 267–268].

Засновники М. Ебнер, Й. Бірер та І. Шмірер створили агресивну спілку, статут якої проголошував відмову від будь-якої політичної діяльності, і мав на меті виховання та розвиток національної приналежності і свідомості [16, с. 7].

Сіоністські ідеї, що поширились Буковиною, були підтримані студентством саме в контексті протиставлення цієї ідеології процесам асиміляції євреїв шляхом повернення їх до німецької культури і німецької мови.

Виходячи з положень статуту, напрями діяльності товариства виокремились наступним чином: національно-культурний, виховний, антиасиміляційний. Останній був синтезом двох попередніх, комбінуючи в себе відповідні форми і методи роботи. Члени «Hasmonea» вважали, що єврейський народ може досягти духовного благополуччя, тільки спираючись на свою літературну спадщину та досвід своєї багатовікової історії [8, с. 85].

Саме студентське товариство активно займалось питанням видання літератури, яка популяризувала сіоністський рух, збором грошей на створення поселення в Палестині, проведення семінарів на тему сіонізму.

Національно-культурний напрям втілювався за рахунок систематичних зборів, які мали деколи офіційний, а деколи напівофіційний характер. При чому збори корпорації проводились систематично по попередній домовленості, із оприлюдненням порядку денного і відповідального за проведення. «Дошкою оголошень» були чернівецькі засоби масової інформації, в яких почергово, в розділі «Новини» або оголошень докладно викладались зміст зборів, викладались імена лекторів або виступаючих. Стаття «Наша молодь і прогрес» наголошувала на необхідності роботи із молоддю та дітьми, яка покликана виховувати їх як «стрижень майбутнього єврейства». Крім того, автори зауважували, що вживання кошерної їжі та перебування в синагозі з непокритою головою не ознакою поступу. Тут пропонувався перелік тем обов'язкових до обговорення у єврейській громаді: «Участь молодих євреїв у сіоністському русі», «Гігієна євреїв», «Рабин із його відносини із молоддю» [4, с. 3].

Також, у буковинських газетах друкувались звіти про проведені заходи, навіть не звіти, а аналіз причин, проблем в організації та результатів. Крім того саме в цей період поступово перемагає дефініція євреї – народ, виникає питання про майбутню державність, і, відповідно розвиток культурного життя [3, с. 73–110]. Таким аналізом стала стаття про проведення свята на честь святих великомучеників Маковеїв. Основною думкою статті стало визнання провалу організаторів свята, але не це мало такий негативний ефект, а задоволення віденських газет, зокрема «NOI Zeitung», яка «відразу сурмить відбій гучному і радісному вшануванню свята» [5, с. 1]. Члени «Hasmonea» вбачали у проведенні таких свят школу пробудження єврейства, виховання не тільки дітей та молоді, а й всієї нації.

Ще однією сталою формою стали концертні виступи «Hasmonea», що збирали не тільки єврейську громаду міста та регіону, а й всіх охочих. Її особливою складовою стали благодійні короткі виступи у лікарні та військовій частині. Товариство, єдине в краї отримало дозвіл на виступи у цих державних закладах і щомісяця запрошувало відомих музикантів, співаків та декламаторів, зокрема протягом 1895 року тут виступали В. Штекель, учень Фрейда, А. Золь.

Знову ж таки, наслідуючи віденську спілку, корпорація одразу створила власну бібліотеку з невеличним читальним залом і книжним фондом на німецькій мові та івриті. Саме вона стала осередком і місцем зібрань, в тому числі і не офіційних [15, с. 584].

Притаманна товариству «войовничість» стала його візитівкою, адже проти німецької асиміляції єврейська національна студентська корпорація використовувала бої на шаблях, хоча фізичне виховання розглядалось лише як складова виховання сміливості, рішучості та лідерських якостей, а з видів фізичної активності розглядались фехтування як пріоритетний напрямок, ігри та танці «як природний потяг кожного єврея», прогулянки [12, с. 585].

Перший заклик «Hasmonea», надрукований на листівці, призивав боротись із асиміляцією усіма способами, навіть боротьбою на шаблях [там само].

Необхідно зазначити, що на відміну від Буковини, в інших землях Австро-Угорщини ставлення до євреїв було неоднозначне, зокрема їх не приймали в інші корпорації, ображали на етнічному ґрунті. Саме вправне володіння шаблею, обізнаність у зброї стала тим важелем, що заставив членів товариства серйозно відноситись до фізичного виховання, адже дуель на шаблях або пістолетах була небезпечна і могла привести до смерті всіх учасників. Отже, вже на початку XX ст. на фізичні вправи подивились по іншому і запровадили тренування, а також внутрішні змагання. Підвищувати рівень майстерності у володіння зброєю були призвані запрошені фахівці із Відня.

Необхідно зазначити, що єврейські студенти агресивно ставились до процесу німецької асиміляції, а не до німецької молоді, і тому активно приймали участь у заходах організованих іншими корпораціями і товариствами, а також запрошували всіх бажаючих на власні заходи, особливо систематичного характеру. Недільні прогулянки, що організовувались товариством в місті за умови «підходящої» погоди, характеризувались як «багатоколірне, яскраве видовище». Адже здебільшого це були тематичні прогулянки, в зміст яких входили краєзнавчі бесіди або громадські лекції, екскурсійне відвідування культурних пам'яток в центрі та на окраїнах, певний комплекс ігор регіонального або національного змісту. Популярності на той час набула «Себіхуза», основною метою якої стало перетягування супротивника на свою сторону через намальовану лінію, «Більбоке» – в змаганнях з якого приймали участь і дівчата. Крім того, учасники спостерігали за показовими боями на шаблях, приймали активну участь в інтелектуальних розвагах, базованих на розгадці логічних завдань [17, с. 14].

Проте такий настрій студентів не зустрів повного розуміння у буковинського єврейства старшого віку, певна кількість якого відповіла на заснування корпорації та її «національної платформи»: «наше місце на боці німців». Тому, на думку сучасників, найважливішим результатом діяльності «Hasmonea» стала повага та визнання національного єврейського товариства буко-

винською громадою, ефективна боротьба із зневажливим ставлення як з боку «неєврейського оточення, так з боку самих євреїв». Саме так оцінюють діяльність товариства в статті присвяченій 20-річному ювілею заснування єврейського національного студентського товариства, називаючи «гасмонейців» піонерами сіоністської ідеї в краї та засновниками інших єврейських спілок в університеті [10, с. 3].

Святкування ювілею «Hasmonea» було розплановано на два дні: 14 липня 1911 рокі відбулася урочиста хода улицями міста до університету, де сеньйор товариства студент-юрист Л. Коммер звернувся від членів товариства до ректора університету професора Кромаєра із подякою за багаторазовий вияв прихильності впродовж 20 років його існування. На що ректор відповів словами дружнього визнання і високої оцінки. Святковий банкет зібрав всіх ленів товариства у саду Румунського національного дому. 15 липня об 11 години відбулося урочисте засідання, в якому взяли участь члени старшого та молодшого покоління, а також численні гості, яке, в свою чергу, переросло у святковий комерс. Учасниками святкових заходів стали представники віденських товариств «Kadimah», «Libanonia», «Zephirah», товариства зі Львова «Емуна», почесні члени товариства Й. Бірер (лікар, Радівці), Й. Шмірер, М. Ебнер, П. Рібер, М. Ліфтер – Чернівецькі адвокати, Н. Гольдфельд (суддя, Снятин), Й. Блюм (інженер, Бухарест) тощо. В програму входили урочисті промови, вітальні слова, виступи співаків, лотерея [1, с. 353].

Крім розважальних заходів, на честь події було висаджено 10 оливкових дерев у майбутньому парку Герцля (частина сучасного Чернівецького дендрологічного парку – М.В.) [10].

У подальшому, заходи організовані студентами-євреями мали неабияку популярність серед всього населення м. Чернівці та регіонів. В наступному, 1912 році, 7(?) січня відбувся представницький бал буковинських євреїв. Список присутніх, представлений у Додатках дозволяє окреслити широким колом поінформованих про діяльність єврейських студентських товариств Чернівецького університету учасників громадського руху Буковини. Цікавим для нас є докладний перепис пар, що танцювали на балу та повний опис вбрання присутніх дам. Таким самим чином, редакція газети «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» фіксувала популярність «Hasmonea» та заходів, що студенти організовували [11, с. 3].

В останні роки XIX ст. у Чернівцях були створені ще два єврейські національні студентські об'єднання з ідентичними до «Hasmonea» метою і завданнями, формами і методами: «Zephirah» (1897) «Hebronia» (1899) [13].

Ще однією формою діяльності стала організація внутрішньої каси взаємодопомоги. Фонди каси складались із внесків її членів що семестру та пожертв пересічних громадян. Необхідно зазначити, що діяльність каси була ширша, чим просто допомога студентам: у 1902 році члени корпорації і каси провели низку занять для дітей, таку собі школу без оплати свого вчительства, у 1903 році суми виокремлені для підтримки мало забезпечених членів товариства або громади сягали значних сум: «можна утримувати цілу родину цілий рік» [13]. Крім того, фонди каси передбачали фінансування поїздок членів «Hasmonea», «Zephirah» та «Hebronia» або організації пропагандиських заходів. Згідно пропозицій членів каси, були створені нові правила її діяльності, відповідно до яких всі єврейські студенти Чернівецького університету стали її членами. А вищим керівним органом стали загальні збори на початку кожного семестру, які, в свою чергу, вибирали раду та голову, секретаря та казначея. Вже з 1900(?) касою видаються звіти її діяльності із чітким фінансовим визначенням всіх видатків та переліком боржників(!!).

Члени цих товариств були активними учасниками громадського життя європейських євреїв, наприклад представник національної єврейської студентської спільноти міста А. Мох брав участь у лондонській конференції «Допомога для євреїв у Східній Європі».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Після створення Чернівецького університету у 1875 році одразу ж розпочинається бурхливе товариське життя. Студенти-євреї Чернівецького університету брали активну участь в німецьких студентських корпораціях та поліетнічних товариствах студентів. Лише влітку 1891 року трансформувались у корпорацію єврейських студентів «Hasmonea». Основними напрямами роботи цих товариств визначаємо національно-культурний, виховний та антиасиміляційний. Для їх реалізації використовувались такі форми роботи як видання сіоністської літератури, проведення тематичних семінарів; збір коштів для організацій поселень євреїв в Палестині; свята та бали, концерти; краєзнавчі бесіди та лекції, екскурсії та прогулянки; тренування та змагання з фехтування, каса взаємодопомоги тощо. До специфічних рис, на нашу думку, відносимо агресивність спілки по відношенню до німецьких товариств, активна сіоністська діяльність світового масштабу тощо. В перспективі результати дослідження можуть бути використані при підготовці лекцій та семінарських занять, а також як тематика для засідання студентського наукового гуртка, як один із напрямків студентської конференції або «круглого столу» із представниками студентського самоврядування, лідерами молодіжних громадських спілок тощо.

Список літератури:

1. Єврейське населення та розвиток національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: збірник документів та матеріалів / Упор. О.В. Добжанський, М.П. Кушнір, М.Д. Нікірса. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. – 461 с.
2. Завгородня Т. Освітньо-виховна діяльність українських товариств Галичини (1919–1939 рр.) // Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX–XXI ст.). – Т. 2. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 13–26.
3. Монолатій І. Єврейський дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери (кінець XIX – початок XX ст.) / Іван Монолатій // Judaica Ukrainica. – 2012. – Ч. I. – С. 73–110.

4. Наша молодь і прогрес // Neue israelitische Allianz. – 7 грудня 1888. – P. 3.
5. Свято Маккавеїв // Allgemeine israelitische Allianz. – 11 січня 1904. – P. 1.
6. Стражнікова І. Вивчення історико-педагогічних аспектів фізичного виховання учнівської молоді в Західному регіоні України вітчизняними дослідниками в кінці XX – на початку XXI століття / І. Стражнікова // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. – 2015. № 1. – С. 8–13.
7. Тумак Ю.І. Діяльність фізкультурно-спортивних товариств Буковини культурно-освітнього спрямування (друга половина XIX століття) / Ю.І. Тумак // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XL. – Ч. 2. – С. 58–60.
8. Хиио Т. Еврейские студенты и еврейские студенческие организации в университете / Тоомас Хиио // Годовой отчет 1998 г. Исторического музея Тартуского университета. – Тарту, 1998. – 85 с.
9. Цибанюк О.О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / О.О. Цибанюк – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
10. Ювілейне свято «Гасмонеї» // Der Judische Volksrat. – № 28. – 21 липня 1911. – С. 3.
11. Ball «Hasmonea» // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – № 2390. – 11.01.1912. – P. 3.
12. Broszat M. Von der kulturnation zur volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. und 20. Jahrhundert // Historische zeitschrift. – № 200/3. – 1965. – S. 585.
13. Festkommers // Genossenschafts- und Vereins-Zeitung. – 1899. – 1 june.
14. Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdisher Nationalismus in Osterreich 1882–1918. – Wien-Köln-Graz, 1988. – S. 69.
15. Seewann H. Der Antisemitismus auf akademischen Boden. Die Genugtuungsfrage. Das «Waidhofener Prinzip» // Zirkel und Zionsstern. – 1990 (I, II). – С.-Петербург. – Том XIV. – С. 584.
16. Statuten der akademischen Verbindung «Hasmonea». – Czernowitz, 1891. – 7 s.
17. Turczynski E. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. – Wiesbaden, 1993. – S. 14.

Палагнюк Т.В., Кожокар М.В., Цибанюк А.А., Гнесь Н.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЕВРЕЙСКИХ ЭТНИЧЕСКИХ ОБЩЕСТВАХ ЧЕРНОВИЦКОГО УНИВЕРСИТЕТА (1875–1939 ГОДА)

Аннотация
Авторы статьи рассматривают содержание воспитательной деятельности еврейских национальных студенческих объединениях: «Hasmonea» (1891), «Zephirah» (1897) «Hebronia» (1899). Отмечено, что их направления деятельности выделились следующим образом: национально-культурный, воспитательный, антиасимиляцийний. Именно умелое владение саблей стало тем рычагом, который заставил членов общества серьезно относиться к физическому воспитанию. Популярность приобрела игра «Себихуза», основной целью которой стало перетягивание противника на свою сторону через нарисованную линию, «Бильбоке» – в соревнованиях по которому принимали участие и девушки. Специфической особенностью стала такая форма деятельности как организация внутренней кассы взаимопомощи. Выделены, что деятельность кассы была шире, чем просто помощь студентам: организовывались занятия для детей, финансировались поездки членов обществ.
Ключевые слова: студенты, общества, евреи, Буковина, направления деятельности, формы работы.

Palagnyuk T.V., Kozhokar M.V., Tsybanyuk A.A., Gnes N.A.
Chernivtsi Yuri Fedkovich National University

CONTENTS AND FEATURES OF EDUCATION OF PERSONALITY IN JEWISH ETHNIC SOCIETIES OF THE CHERNIVTSI UNIVERSITY (1875–1939)

Summary
The authors review the content of educational activities of Jewish national student associations: Hasmonea (1891), Zephirah (1897), Hebronia (1899). It is noted that their directions of activity were distinguished as follows: national-cultural, educational, anti-assimilation. It is the skillful possession of a sword that has become a lever that made members of the society seriously refer to physical education. The game «Sebikhusa», the main purpose of which was to drag an opponent to their side through the drawn line, «Bilboek» – in which competitions from which girls and girls took part, became the popularity. A specific feature has become such a form of activity as the organization of the internal cashier of mutual assistance. It is noted that the cashier's activity was wider than just helping the students: classes for children were organized, trips of members of associations were financed, etc.
Keywords: students, societies, Jews, Bukovina, directions of activity, forms of work.

УДК 37.013.42

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Паламар С.П., Кондратюк С.Г.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

Розглянуто проблему цінностей та ціннісних орієнтацій у взаємозв'язку із соціалізацією особистості, процес якої залежить як від зовнішніх соціальних, так і внутрішніх особистісних факторів. Проаналізовано фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій молоді. Висвітлено особливості ціннісно-орієнтаційних площин сучасного українського суспільства. Схарактеризовано вплив освітнього процесу на формування системи цінностей студентів. Визначено головні ціннісні орієнтації студентів в умовах формування особистості.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, теорія ціннісного виховання, соціалізація молоді, духовний розвиток особистості, доброчинність особистості.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення ціннісних орієнтацій сучасної молоді є актуальною проблемою, оскільки мова йде про розвиток особистості як соціальної одиниці. Економічна й політична нестабільність в Україні, знецінення традицій та звичаїв, руйнування міжпоколінних зв'язків призводить до того, що соціалізація молоді відбувається за несприятливих умов. Культура нації ґрунтується на традиціях, які стають головним джерелом її розвитку. Однак кожен вид ресурсів необхідно оновлювати, базуючись на основних цінностях. Завдання сучасного виховання полягає у необхідності загальмувати моральну деградацію у суспільстві, поновити соціальні механізми, які підтримують гідність пізнання та творчості, необхідності праці, почесності материнства, поваги старості, добродіяння щодо хворих та знедолених. Виховання повинно передбачати перехід від споживчого ставлення людини до творчого, тому що цінність як ідеал не може мати споживчого виміру.

Оскільки система особистісних цінностей є показником загальної культури людини, важливо створити освітнє середовище, яке сприятиме набуттю мобільності, культури спілкування, ерудованості. Становлення всебічно розвиненої особистості є першочерговим завданням вузів в умовах надбання моральних цінностей, духовного зростання.

Формування моральних засад передбачає прагнення до самовдосконалення, цивілізованого спілкування з людьми, свідомого вибору громадянської позиції, розвитку моральних якостей, духовно-моральної культури, розуміння національних і загальнолюдських цінностей, гуманістичного світогляду.

Бажання самовдосконалюватись виникатиме, якщо студенти спостерігатимуть прогрес, відчуватимуть задоволення від процесу пізнання, реалізовуватимуть свій потенціал [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами вивчення ціннісних орієнтацій займається багато наук: соціологія, психологія, філософія, педагогіка та ін., що вказує на багатоплановість та складність цього поняття. Тому, виходячи з комплексних досліджень цієї проблеми, науковці можуть керувати та корегувати зміни в соціальних та соціально-психологічних процесах у суспільстві.

Сучасних дослідників непокоїть низький рівень духовності, що панує серед молоді, недостатній розвиток критичного мислення, переважання споживацьких інтересів, низький інтелектуальний рівень.

Так, питання цінностей особистості, розробляли І. Кант, Д. Локк, І. Песталоцці, Я.-А. Коменський, А. Макаренко, М. Бердяєв, Г. Сковорода, І. Франко, П. Флоренський, В. Соловйов, П. Сорокін, П. Юркевич, Е. Муньє, М. Фуко, А. Швейцер, Ф. Шиллер та ін. [3].

Серед сучасних науковців, теорії ціннісних орієнтацій відображені у працях В. Андрущенка, Л. Губернського, М. Головатого, І. Надольного, А. Кримського, Л. Ваховського, О. Сухомлинської, В. Желанової, А. Пеканової та ін.

Проблеми людини та її ціннісних орієнтацій були об'єктом багатьох дисертаційних досліджень таких авторів, як Д. Балдинюк, О. Барановська, О. Баришнікова, В. Вексельман, Г. Гуменюк, І. Гущина, В. Долженко, О. Зубарєва, Ж. Міцкевич, В. Калінін, Г. Хруслов, С. Нікітенко та ін.

У підготовці спеціалістів педагогічних професій і забезпечення їхнього професійного зростання аксіологічний підхід розкрито в працях І. Блінова, М. Богуславського, Р. Вендровської, Е. Ільєнкова, Б. Лихачова, В. Мeждєва, В. Огнев'юка, Н. Чавчавадзе.

Теорія ціннісного виховання викладена західними науковцями у декількох самостійних концепціях (Дж. Д'юї, М. Бубер, К. Роджерс, А. Маслоу, Л. Кольберг, Е. Еріксон та інші), які об'єднані загальною ідеєю. Ця ідея була висунута Кл. Беком – допомогти людям жити у відповідності до цінностей. Основною метою ціннісного виховання є не пряма передача вихованцям загальнолюдського ціннісного досвіду, а формування у молоді здатності до вибору моральних цінностей, створення власних критеріїв, побудованих на гуманістичних ідеалах [7].

Ціннісні орієнтації особистості розглядаються в дослідженнях Б.Г. Ананьєва, В.І. Астахова, І.Д. Беха, І.В. Дубровіної, А. Маслоу, Ж.О. Омельченко, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, Д.Й. Фельдштейна, В.О. Ядова та ін. Науковці наголошують на важливості етапу студентства у становленні та духовному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій тощо.

Система ціннісних орієнтацій студента проаналізована в працях В. Пічуріна. Він зазначає, що осмислення особистістю власної системи цінностей і є показником усвідомлення життєвого шляху. Найбільш значущі цінності будуть, звичайно, відігравати вирішальну роль у формуванні життєвої позиції, а, відповідно, й у виборі професійної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Навчальний процес у сучасному ВНЗ вимагає нового освітнього середовища, у якому студенти зможуть оволодіти суспільним досвідом, будуть успішними в житті, навчатимуться на демократичних засадах.

Питання підготовки майбутніх фахівців пов'язане з набуттям аксіологічної компетентності молоддю. Неготовність абітурієнтів до безперервного навчання, співпраці в колективі, міжособистісного толерантного спілкування залишається невирішеною проблемою. Молодь не прагне до свого морального розвитку, гостро реагує на критику і не готова визнавати помилки. Це вимагає реформування освітнього процесу.

Аксіологічними орієнтирами системи освіти є розвиток кожної особистості, можливість здійснювати вибір, умови для реалізації здібностей, бачення перспектив.

Об'єктом дослідження є студенти вищих навчальних закладів.

Предметом дослідження є вплив ціннісних орієнтацій на формування особистості сучасної молоді.

Формування цілей статті. *Метою* статті є визначення головних ціннісних орієнтацій студентів в умовах формування особистості.

Виклад основного матеріалу. Навчання у ВНЗ припадає на юнацький вік. Саме тоді у молодої людини формуються ставлення до навчання, нові погляди, переконання, оцінки, продовжується активний «пошук себе», відбуваються глибокі зміни в системі життєвих цінностей. Серед факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій студентів вирізняють: систему освіти, місце проживання, діяльність політичних організацій, професійну зацікавленість, твори мистецтва, психологічні характеристики особистості, телебачення, самоосвіту тощо.

Як описує Н. Бондар, юнацький вік стає часом життєвого, соціально-рольового, професійного, особистісного, морального самовизначення та індивідуалізації. Тому саме в цей період необхідні знання власних можливостей та перспектив. Ця вимога задовольняється в процесі вироблення власного світогляду, смислового та ціннісного вибору, формування життєвих планів і програм [4].

Юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи. Основними характеристиками ціннісних орієнтацій є їх зміст та ступінь сформованості ієрархічної структури [2].

Найважливішу роль у житті особистості, що розвивається, відіграють моральні цінності, оскільки життя людини найбільш підпорядковується цим регуляторам. Страх засудження стримує, регулює і спрямовує поведінку та діяльність людини у моральне русло. У свідомості людини спрацьовують сором, страх бути приниженим в (своїх, чужих) очах, гідність, людське обличчя, діє інколи сильніше, аніж будь-який юридичний закон.

Як зазначав Гегель, моральність немислима поза соціальним життям. Вона можлива лише у суспільстві, через взаємини людей, відношення до світу. В цьому аспекті особиста доброчинність набуває статусу загального принципу людського буття. Моральність, як історично сформована система неписаних законів, є основною ціннісною формою суспільства. У ній знаходять своє відображення загальноприйняті норми й дається оцінка людській діяльності.

Людина несе відповідальність за свої дії, вчинки у відповідності до свого знання про моральні цінності. Досить важко оцінити вчинок людини, котрий випадково (проти її волі) виявився корисним для суспільства. Яким його вважати: хорошим чи поганим, коли відомо, що індивід у своїх діях був невільний, була відсутня свобода вибору дій, чи мав місце корисливий мотив (жадоба влади, грошей, слави і почестей).

У моралі, як і в інших сферах суспільного життя теж мають місце як позитивні, так і негативні цінності. Цінності постійно збагачують змістом всі сторони людського буття, а їх пріоритети змінюються в процесі життя і діяльності.

Цінності мають багату й розгалужену структуру. У будь-якій сфері формується образ того, що має бути і відповідає інтересам особистості. Саме належне може існувати реально, бути і тепер, а може бути виражене у формі ідеалу, спрямованого у майбутнє. В залежності від того як людина сприймає буття, у неї формуються реалістичні цінності або віртуальні, спрямовані у майбутнє. У всіх сферах людського буття, індивід спираючись на духовні конструкції, оцінює сторони, сфери своєї життєдіяльності. Вони і є тими цінностями, котрі орієнтують і спрямовують діяльність людини, людства в сучасному й складному, динамічному й суперечливому світі.

Ціннісні орієнтації характеризують, з одного боку, зв'язок людини з суспільством, її потреби та інтереси, а з іншого боку, її стратегічні цілі та ідеали. Система ціннісних орієнтацій особистості не тільки визначає форми і умови реалізації спонукань людини в діяльності, але і сама стає джерелом її цілей. Ціннісні орієнтації спрямовують і коригують процес визначення мети, дають підстави для вибору завдань і засобів.

Ціннісні орієнтації характеризуються такими основними ознаками:

1) їх загальне число, яке є надбанням людини, порівняно невелике;

2) всі люди мають одні і ті ж ціннісні орієнтації, але в різному ступені;

3) ціннісні орієнтації організовані в системи;

4) витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві, його інститутах і особистості;

5) вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах.

Ціннісні орієнтації людини динамічні: вони змінюються з накопиченням досвіду, отриманням освіти, соціальної взаємодії і т. п. Цінності особистості знаходяться під впливом тих, що існують в суспільстві та в університеті, в той самий час є зворотний зв'язок, що проявляється

у впливі ціннісних орієнтацій особистості на цінності соціуму, членом якого є людина.

Розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості. У співвідношенні з прийнятими в психології поняттями природи і особливостей ціннісної орієнтації особистості, цінності, які становлять її структуру і зміст, поділяють на дві основні групи (за М. Рокичем) з точки зору цілей і завдань, яким слугує та чи інша цінність. Першу групу становлять цінності – цілі (термінальні цінності), другу – цінності – засоби (інструментальні). Найголовнішими є термінальні цінності – це основні цілі людини, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу. Термінальні цінності визначають сенс життя людини, вказують, що для неї є особливо важливим, значущим, цінним [1].

Інструментальні умовно згруповано наступним чином:

- вольові – акуратність, раціоналізм, самоконтроль, тверда воля, сміливість у відстоюванні власних думок і поглядів;
- інтелектуальні – освіченість, широта поглядів;
- міжособистісне спілкування – вихованість, терпимість, чесність, чуйність, непримиренність до недоліків у собі та інших;
- професійна самореалізація – ефективність у справах, відповідальність, незалежність;
- емоційні – життєрадісність;
- самовдосконалення – високі запити.

Ціннісні орієнтації проявляються і розкриваються через оцінювання себе, інших, життєвих обставин, через уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в конфліктних ситуаціях та знаходити вихід у проблемних. Вони визначають загальну лінію поведінки в умовах екзистенційного та морального вибору через уміння задавати і змінювати домінанти власної життєдіяльності.

Несуперечливість та цільність систем ціннісних орієнтацій може розглядатись як показник стійкості і автономності особистості. Відповідно, суперечливість і розірваність – як свідчення незрілості, можливо, маргінальності особистості. Така особистість не може оцінити ситуації і прийняти адекватне рішення або діє за раз і назавжди визначеним стереотипом, проявляє розбіжність між вербальним та невербальним рівнями самопрезентації. В сучасних умовах динамічної зміни соціальних систем особистісні цінності людини, культурні цінності різних прошарків суспільства, метакультурні цінності різних народів та етносів часто не узгоджуються між собою, а навіть суперечать одні одним.

А тому, ціннісні орієнтації є системою гнучкою, в якій закладений вільний вибір, а відповідно і всебічне врахування індивідуальних інтересів та потреб особистості. Вони включають суспільні цінності у механізми діяльності і поведінки особистості. Тобто, в них реалізується вибірковість людської поведінки, уявлення індивіда про сенс життя.

Українське суспільство В. Васютинський характеризує як таке, що послуговується цінностями ліберальними або соціальними. Перші більшою мірою орієнтовані на сумлінну працю та співпрацю, рівність, справедливість, колективізм, соціальний захист тощо. Другі – на право власності, приватну ініціативу, менеджерські здібності, індивідуалізм, відкритість, конкуренцію. Чим більше суспільство буде розвиватися, тим менше розбіжностей буде залишатись між цими ціннісними площинами [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Система ціннісних орієнтацій виступає важливим регулятором активності людини, так як дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими і прийнятими цінностями соціальної системи, частиною якої вона є. Ціннісні орієнтації як відображення пріоритетів соціального середовища самі можуть впливати на групові норми і цінності. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості діяльності, що виявляється в суспільно значимих справах і вчинках.

Таким чином, проблема цінностей та ціннісних орієнтацій розглядається у зв'язку із соціалізацією особистості, процес якої залежить як від зовнішніх соціальних, так і від внутрішніх особистісних факторів. Крім того, у процесі соціалізації людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтири. Цінності виконують подвійну функцію: функцію когнітивного елемента структури особистості й функцію мотивації, підтвердження, що бачимо у наведених концепціях. На підставі цих форм складається внутрішня позиція особистості стосовно світу, яка виражається у спрямованості особистості.

Освітній процес у ВНЗ має спрямовуватись не лише на оволодіння студентами програми, а й впливати на формування системи цінностей студентів. З погляду вченого, кожен успішний педагог має співвідносити зміст освіти з учнями, а для цього, як мінімум, необхідно знати структуру особистості. Якщо суспільство прагне утвердити людину як рівновелику цінність, а освіта – дотримуватися принципів людинобіосфероцентризму, слід формувати нову ціннісну парадигму суспільства [8].

Перспективним напрямом сьогодні є необхідність посилення уваги до формування духовно-моральних цінностей студентів, оскільки сучасне суспільство потребує всебічно розвинену, високоморальну особистість, фахівця, професійна діяльність якого гармонійно пов'язана з особистою сферою життя.

Список літератури:

1. The Nature of Human Values / M. Rokeach. – N. Y.; London: Free Press, 1973. – 438 p.
2. Антонова Н.О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів вищого педагогічного навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.О. Антонова. – К., 2003. – 21 с.
3. Артімонова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформацій / Т. Артімонова // Вища школа України. – 2008. – № 1. – С. 72–75.

4. Бондар Н.Є. Особливості розвитку професійно значущих якостей студентів психологічних спеціальностей [Електронний ресурс] / Н.Є. Бондар. – Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/2006/psychology_3_2006
5. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6 – С. 40–45.
6. Гриневич Л. // Українська правда, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://life.pravda.com.ua/society/2016/08/18/ 216716/
7. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: монографія / А.А. Ковалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 165–177.
8. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: монографія К.: Знання України. – 2003. – 450 с.

Паламар С.П., Кондратюк С.Г.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ВЛИЯНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
Описано влияние разносторонних факторов на формирование личности современного учащегося высшего учебного заведения, а также проблему формирования ценностей и ценносных ориентаций современной молодежи. Проанализированы внешние и внутренние аспекты, влияющие на формирование ценностных установок личности. Определены особенности ценностно-ориентированных платформ современного украинского общества. Рассмотрена проблема формирования ценностных приоритетов в связи с социализацией личности. Поданы главные ценностные ориентации студентов, которые неразрывно связаны с развитием направленности личности.
Ключевые слова: ценностные ориентации, теория ценностного воспитания, социализация молодежи, духовное развитие личности, добродетельность личности.

Palamar S.P., Kondratiuk S.G.
Pedagogical Institute
of Borys Grinchenko Kyiv University

THE INFLUENCE OF VALUE ORIENTATION ON THE FORMATION OF PERSONALITY OF MODERN YOUTH

Summary
The influence of various factors on the formation of the personality of a modern student of a higher educational institution, as well as the problem of the formation of values and values of modern youth is described. The external and internal aspects influencing the formation of the personality values are analyzed. Specific features of the value oriented platforms of modern Ukrainian society are determined. The problem of formation of value priorities in connection with socialization of the person is considered. The main values orientations of students are submitted, which are inextricably linked with the development of the personality direction.
Keywords: value orientations, the theory of value education, the socialization of youth, the spiritual development of the personality, the virtue of the individual.

УДК 378.8

ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ КОМАНДИРІВ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ

Предиткевич О.С.
Хмельницький національний університет

Досліджено педагогічні закономірності і принципи діяльності командира військового підрозділу. Важливою складовою педагогічної фасилітації військових фахівців є готовність до виконання службових обов'язків, особистісні якості, прагнення до творчого осмислення власної діяльності. Педагогічну фасилітацію розглядають як двосторонній процес, пов'язаний із напрацюванням необхідних якостей військовослужбовців і формуванням досвіду творчої діяльності. Акцентується увага на розвитку пізнавальної активності керівного складу, збільшенню мотивації, і просуванню на більш високий рівень професіоналізму. Виділено чотири рівні готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації: репродуктивний, реконструктивний, продуктивний, творчий.
Ключові слова: педагогічна фасилітація, готовність, рівні, військові фахівці, пізнавальна активність, мотивація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Доцільність вивчення можливостей педагогічної фасилітації командирів військових підрозділів Збройних сил України зумовлена необхідністю активізації професійної діяльності керівного складу в сучасних умовах. Визначення основних методологічних «ключів» до розуміння феномена педагогічної фасилітації, виявлення її сутності та педагогічної значимості; розгляд психолого-педагогічного механізму розвитку здатності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації та його принципів і закономірностей зумовили необхідність аналізу наявної практики педагогічного сприяння розвитку здатності офіцерського корпусу до фасилітативного спілкування. Методологічні та методичні засади діяльності командирів військових підрозділів спеціально не розроблялися в рамках певних наукових шкіл, що обумовлено сформованою практикою співвідносити діяльність офіцера з діяльністю особового складу на основі єдиних дидактичних і загальнопедагогічних підходів. Педагогічні закономірності і принципи визначають діяльність командира військового підрозділу в тій мірі, в якій вони повинні впливати на діяльність особового складу.

Досягти високих результатів щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності на сьогодні неможливо без згуртування військових підрозділів, підвищення рівня професіоналізму та відповідальності кожного військовослужбовця. Виконання важливого державного завдання висуває на перший план людський фактор, моральне обличчя військових фахівців, їх чесність, відданість справі, високу культуру поведінки, честь і гідність.

Вагомим чинником становлення командира військового підрозділу є формування і розвиток його особистості. З огляду на це, визначальним є не тільки формування певних властивостей, якостей і пізнавальних процесів, а також прагнення до самостійності, саморозвитку і самореалізації особистості. У міжособистісній взаємодії командирів військових підрозділів, які підвищують кваліфікацію, і науково-педагогічних працівників створюються умови для розвитку навчально-професійної мотивації, надання навчально-виховному процесу характеру співпраці, і на цій основі досягнення цілей і завдань освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання загальної проблеми, на які посилається автор. Підвищення кваліфікації командирів військових підрозділів і розробка оптимальних способів їх включення у професійну діяльність – постійна проблема системи вищої військової освіти. Аналіз наукової і науково-методичної літератури [1; 2], набутий досвід свідчить про нечисленні наукові дослідження з кожного напряму підвищення кваліфікації командирів військових підрозділів Збройних сил України. Зазначимо, що рівень професіоналізму тісно пов'язується з педагогічними вміннями і засвоєними методами діяльності керівного складу, тобто з рівнем володіння технологією.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Не заперечуючи важливості засвоєння педагогічної технології, можна стверджувати, що головна проблема підвищення кваліфікації командирів військових підрозділів – це проблема фасилітативного спілкування в системі післядипломної освіти вищого військового навчального закладу та в подальшій професійній діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення рівнів готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ситуація, що склалася, актуалізує проблему дослідження умов професійного розвитку командирів військових підрозділів і розробку технологій, що позитивно впливають на цей процес. Підвищення кваліфікації керівного складу, що відбувається у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України, крім традиційних форм і методів, передбачає використання розвивальних технологій, зокрема: діалогових лекцій, моделювання професійних ситуацій, ділових ігор, ігрових вправ, тренінгів. Важливу роль в реалізації цих технологій відіграють науково-педагогічні працівники. Виходячи із перспективних завдань

підвищення кваліфікації командирів військових підрозділів – озброєння керівного складу глибокими знаннями в галузі військової педагогіки і психології, опанування сучасних форм, методів навчання і виховання, управління соціально-психологічними процесами у військових колективах, виникла необхідність прийняття педагогом нової позиції – педагога-фасилітатора.

В аспекті визначення специфіки професійної діяльності командирів військових підрозділів, як фасилітаторів, вагомої значущості набуває уточнення ключового поняття «педагогічна підтримка».

На думку Т. Анохіної [3] і Н. Крилової [4], інтерпретація феномена «педагогічна підтримка» полягає у тлумаченні її як принципу взаємодії всіх суб'єктів гуманістично-орієнтованої системи освіти, як специфічного принципу педагогічної діяльності. Педагогічна підтримка є своєрідною педагогічною технологією, яка відтворюється в процесі діалогу, взаємодії командирів військових підрозділів і педагога й передбачає самовизначення військового фахівця в ситуації екзистенціального вибору та подальше самостійне вирішення ним власних проблем. У процесі такої сумісної діяльності учасників в системі післядипломної освіти створюються умови для самопізнання та самореалізації військовослужбовців, створюється атмосфера, що спонукає їх до позитивного сприйняття себе та інших, спрямовує на побудову конструктивних стосунків.

У теоретичних і практичних розробках в галузі навчання і виховання К. Роджерса та інших психологів гуманістичного спрямування досліджено особливості особистості, діяльності, спілкування і творчості педагога-фасилітатора. К. Роджерс прагнув подолати знеособленість виховання в навчальному середовищі, звертаючись до інтересів суб'єкта навчання, до можливостей стимулювати і розвивати саме особистісний підхід [5].

Центральною гіпотезою цього підходу є те, що людина в самому собі може знайти значні ресурси для самопізнання, зміни Я-концепції і поведінки. Доступ до цих ресурсів можливий за дотримання таких умов: конгруентного самовираження в спілкуванні, справжності, щирості; позитивного ставлення і сприйняття інших; активного емпатичного слухання та розуміння.

Аналіз теоретичних і практичних розробок в області гуманістичного спрямування навчання і виховання показав, що діяльність командирів військових підрозділів представляє собою не якийсь певний метод, а, перш за все, особливу спрямованість особистості, сукупність цінностей, світоглядні уявлення про життя, про людей. Систему установок і цінностей педагога, на думку К. Роджерса, складають переконання: в особистісній гідності кожної людини незалежно від віку, рівня культурного та інтелектуального розвитку; здатності до вільного вибору і відповідальності за його наслідки; в умовах позитивних особистісних взаємин [5].

Таким чином, якщо застосувати цю гіпотезу до освітнього процесу, то для того, щоб активізувати розвиток командирів військових підрозділів в системі післядипломної освіти, необхідно створити особливу психологічну атмосферу, яка сприяє прояву особистісної активності, або іншими словами, здійснити фасилітаційну педагогічну взаємодію. Виходячи з цього зазначимо, що фасилітаційний педагогічний вплив здійснює не тільки педагог на військовослужбовця, а й навпаки.

Вітчизняні дослідники (Е. Гусинський, Е. Зеєр, Л. Куликова, А. Орлов та ін.), спираючись на концепції К. Роджерса, визначають педагогічну фасилітацію як суб'єкт-суб'єктну взаємодію, внаслідок якої відбувається особистісне зростання педагога і командирів військових підрозділів. Педагогічна фасилітація як процес – це полегшення і посилення продуктивності освіти, навчання і виховання, розвиток суб'єктів педагогічної взаємодії за рахунок їх стилю спілкування та особливостей особистості педагога і військовослужбовців.

Важливою складовою педагогічної фасилітації командирів військових підрозділів є їх готовність до виконання службових обов'язків, ставлення до справи, особистісні якості, а також прагнення до нового, творчого осмислення власної діяльності. Вона (педагогічна фасилітація) являє собою складне і багатогранне явище, оскільки визначається не тільки базовими знаннями та вміннями військовослужбовців, а й ціннісними орієнтаціями, мотивами їх діяльності, розумінням себе і навколишнього світу, стилем взаємин з особовим складом, його загальною культурою і здатністю до розвитку творчого потенціалу.

Визначення стану готовності командирів військових підрозділів (офіцерів, призначених на посади командирів (заступників командирів, начальників родів військ та служб) видів Збройних Сил України), до педагогічної фасилітації проводилося поетапно з 2015 по 2016 рр., на курсах підвищення кваліфікації та професійного рівня Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. У дослідженні прийняло участь 110 слухачів і викладачів. За основу дослідження взято концепцію професійного становлення особистості педагога [6].

До початку експерименту провели загальне опитування слухачів військово-облікових спеціальностей 100100 «Озброєння та техніка інженерних військ» і 500300 «Електротехнічні системи військового призначення». Анкета передбачала такі запитання:

1. Що спонукало Вас вибрати спеціальність «Озброєння та техніка інженерних військ» і «Електротехнічні системи військового призначення»?
2. Чому і які дисципліни Ви хотіли б вивчити найбільш глибоко та повно?
3. Які форми організації навчальної діяльності викликають у Вас зацікавлення?
4. Що зацікавило Вас у змісті цих предметів?
5. Що сприяло формуванню Вашого інтересу до цих дисциплін?
6. Які дисципліни найбільше сприяють формуванню педагогічної фасилітації?

Значна частина військових фахівців (72,5%) мотивує вибір професії престижністю, а також соціальним забезпеченням (отримання житла, вихід на пенсію за вислугою років та ін.) зі сторони держави. На решту запитань анкети їх відповіді були різними: понад 38,9% слухачів висловили думку про зменшення кількості навчальних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки; 78,3% опитаних вважають за потрібне розширити психологічну підготовку; майже всі слухачі звертають увагу на збільшення об-

сягів навчального часу на практичну складову. Зростання інтересу до дисциплін психологічного спрямування слухачі мотивують наближенням їх до майбутньої професійної діяльності. Одержані результати є вагомим чинником щодо коригування навчальних планів зазначених спеціальностей, а також удосконалення форм організації навчального процесу в системі післядипломної освіти командирів військових підрозділів.

У процесі підвищення кваліфікації набуті вміння змінюються, що призводить до формування готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації. Становлення військових фахівців супроводжується перетворенням репродуктивного рівня практичної підготовки на продуктивний. Застосування у системі післядипломної педагогічної фасилітації сприяє розвитку пізнавальної активності слухачів, збільшенню їх мотивації, що призводить до просування на більш високий рівень професійної готовності [7].

Готовність командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації розглядається психологами, як суттєва передумова самої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Вона допомагає посилити внутрішню мотивацію керівного складу до самостійного розв'язання визначених завдань, удосконалити зміст і методику педагогічної фасилітації військових фахівців, правильно використовувати знання, досвід, особисті якості; зберігати самоконтроль і перебудовувати свою діяльність під час появи непередбачуваних ускладнень чи перешкод [8].

Професійна готовність, як складова педагогічної фасилітації командирів військових підрозділів формується усіма якостями особистості. На рисунку 1 відображено складові готовності військовослужбовців до педагогічної фасилітації.

У навчальному процесі готовність командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації передбачає врахування цільового, змістового, організаційного і результативного компонентів освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі. Погоджуємося з думкою, що найбільш сприятливим для конкретизації цілей і навчального змісту є рівневий підхід, який складає основу дослідження будь-якого процесу розвитку як перехід від одного рівня до іншого, складнішого та якіснішого [9]. З огляду на це, було визначено основні показники (наявність мотивації, наявність знань, сформованість системи вмінь і навичок, творчий потенціал) відповідних рівнів готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації.

На основі досліджень, проведених щодо специфіки рівневого підходу до визначення рівнів готовності військових фахівців до педагогічної фасилітації [9], враховуючи власний досвід, виділяємо чотири рівні (репродуктивний, реконструктивний, продуктивний, творчий) готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації, визначені через показники готовності.

Визначення рівнів готовності керівного складу до педагогічної фасилітації здійснювалося шляхом виконання завдань професійного спрямування. Зокрема, слухачі виконували завдання, що визначали їх психологічну підготовку: визначити й обґрунтувати, які саме вікові та індивідуальні особливості особового складу потрібно враховувати на відповідних етапах військової служби; проаналізувати особливості взаємовідносин у військових підрозділах; розкрити закономірності формування особистості та колективу; обґрунтувати особливості взаємодії слухачів і педагогів, військовослужбовців між собою та ін.

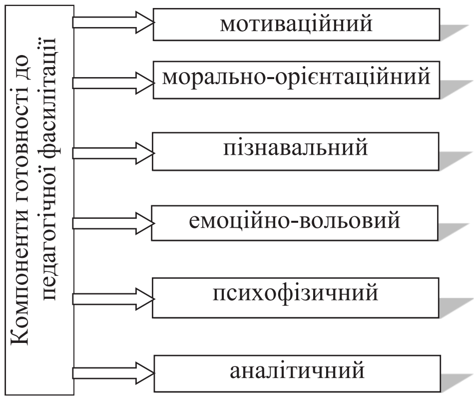

Рис. 1. Складові готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації

Отримані результати показали, що серед командирів військових підрозділів 75,6% визнали рівень готовності до педагогічної фасилітації недостатнім. Подальша атестація військових фахівців підтвердила низький рівень сформованості педагогічної фасилітації, зокрема: відмінні та добрі оцінки продемонстрували лише 22,8% опитаних, а основний результат склали задовільні (33,5%) та незадовільні (44,3%) оцінки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У процесі проведеного експериментального дослідження виявлено, що більшість слухачів курсів підвищення кваліфікації знаходяться на низькому рівні педагогічної фасилітації. Це негативно впливає на готовність командирів військових підрозділів до такої діяльності. Готовність керівного складу до педагогічної фасилітації розглядаємо як двосторонній процес, який, з одного боку, пов'язаний із напрацюванням необхідних якостей творчої особистості військовослужбовця, а з іншого – з формуванням у нього досвіду творчої діяльності.

Одержані результати переконують у потребі вдосконалення роботи вищого військового навчального закладу з формування готовності командирів військових підрозділів до педагогічної фасилітації. З огляду на це, перспективами подальших розвідок буде розробка діагностик професійно важливих якостей військових фахівців.

Список літератури:

1. Врублевская Е. Г. Педагогические условия развития у педагога способности к фасилитирующему общению в процессе его профессиональной деятельности (на материале учреждений дополнительного образования детей): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – «Общая педагогика» / Елена Геннадьевна Врублевская. – Хабаровск. – 1999. – 246 с.

2. Казанжи М. Й. Психологічні особливості фасилятивності як властивості особистості: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 – «Загальна психологія» / Марія Йосипівна Казанжи. – Одеса, 2007. – 190 с.
3. Анохина Т. В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования / Т. В. Анохина // Новые ценности образования: защита – помощь – поддержка / под ред. Н. Б. Крыловой. – М.: Инноватор, 1996. – С. 71–75.
4. Новые ценности образования: защита – помощь – поддержка: сб. научн. трудов / под ред. Н. Б. Крыловой. – М.: Инноватор, 1996. – 271 с.
5. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Рэнсом Роджерс. – М.: Издательство «Прогресс», 1994. – 480 с.
6. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный поход: учеб. пособ. / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – Москва: Моск. псих.-соц. ин-т, 2005. – 216 с.
7. Коломийченко С. Ю. Сутність фасилітуючої педагогічної взаємодії / С. Ю. Коломийченко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. Серія «Педагогіка і психологія». Вип. 34. – Запоріжжя: Вид. ЗДПУ, 2007. – С. 18–26.
8. Манько В. М. Теоретичні та методичні основи ступеневого навчання майбутніх інженерів-механіків сільськогосподарського виробництва: дис. … доктора пед. наук: 13.00.04 / Манько Володимир Миколайович. – Тернопіль, 2005. – 486 с.
9. Морська Л. І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів: [монографія] / Лілія Морська. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 243 с.

Предиткевич О.С.
Хмельницкий национальный университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГОТОВНОСТИ КОМАНДИРОВ ВОЕННЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ФАСИЛИТАЦИИ

Аннотация
Исследованы педагогические закономерности и принципы деятельности командира воинского подразделения. Важной составляющей педагогической фасилитации военных специалистов является готовность к выполнению служебных обязанностей, личностные качества, стремление к творческому пониманию собственной деятельности. Педагогическую фасилитацию рассматривают как двусторонний процесс, связанный с наработкой необходимых качеств военнослужащих и формированием опыта творческой деятельности. Акцентируется внимание на развитии познавательной активности руководящего состава, увеличению мотивации и продвижению на более высокий уровень профессионализма. Выделены четыре уровня готовности командиров воинских подразделений к педагогической фасилитации: репродуктивный, реконструктивный, продуктивный, творческий.
Ключевые слова: педагогическая фасилитация, готовность, уровне, военные специалисты, познавательная активность, мотивация.

Preditkevich O.S.
Khmelnitsky National University

DETERMINATION OF READINESS MILITARY COMMANDERS TO PEDAGOGICAL FACILITATION

Summary
Pedagogical regularities and principles of activity of the military commanders are investigated. An important component of the pedagogical facilitation of military specialists is the readiness to perform official duties, personal qualities, comprehension for creative reflection of their own activities. Pedagogical facilitation is considered as a two-way process associated with the development of the required qualities of servicemen and the formation of experience of creative activity. The emphasis is on the development of cognitive leadership of the guides, increased motivation, and advancement to a higher level of professionalism. There are four levels (reproductive, reconstructive, productive, creative) of military unit commanders' readiness for pedagogical facilitation.
Keywords: pedagogical facilitation, readiness, level, military specialists, cognitive activity, motivation.

UDC 371.3

PROFESSIONAL SOCIALIZATION OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS AS PSYCHO-PEDAGOGICAL PROBLEM

Radzievskaya O.V.
Donbas State Teachers Training University

The article deals with the problem of the professional socialization of future foreign languages teachers. The author has considered the importance of such process in the educational area and further professional activity of the specialist. The principals of forming of the professional skills of future specialist of the foreign languages sphere are considered. The author points out that the successful professional socialization is the ground for the effective activity of future educator. The author points out the main problems of modern educational sphere in the questions of professional socialization of students.
Keywords: professional socialization, educational process, feature, personality, profession.

An important stage of human activity is the integration into a professional environment which is a lengthy and peculiar process. Successful and high quality of professional socialization of future teachers of foreign languages is a priority of all higher educational institutions. In this process are present the improvement of the personality, achievement of special characteristics and knowledge, formation of goals and strategy of professional activity. Such factors ensure the adaptation of the future teacher of foreign languages to the labor and professional conditions of work.

The problem of the research. In the process of professional socialization, people get the qualities and characteristics that allow them to function effectively within a particular social group. In our case, we consider a special social group, which is divided into two subgroups, namely: a specialist in the sphere of education, as well as a specialist in the sphere of foreign languages.

Increasingly, foreign languages are studied not only for general communication, but also for improving the professional level and expansion of business qualities. This is due to the reform of the political, economic and cultural spheres of activity, their orientation towards the general partnership with foreign countries, as well as with modern international standards.

Relevance of research. The development of foreign economic relations, the establishment of universities and departments of international business, tourism, international economic and legal relations, put the universities at the forefront of the need to find new approaches to teaching a foreign language in order to prepare highly qualified professionals whose qualifications are enhanced due to the foreign language. These factors determine the relevance of the problem of professional socialization of the future specialist in the sphere of foreign languages, and its allocation to a special social group.

It should be pointed that the professional socialization of future teachers of foreign languages as a psychological and pedagogical problem should be considered not only through a range of pedagogical concepts, but also through socio-philosophical aspects in order to fully understand its essence, purpose and content. Professional socialization of future teachers of foreign languages is an integral part of a complex and multifaceted process – socialization, within which our problem will be considered.

The subject of the study is the modern educational environment as the space of the initial activity of the future teacher of foreign languages.

The object of research is professional socialization as the process of adapting the personality of a specialist to a future professional environment.

The aim of the study. Successful professional socialization of future teachers of foreign languages involves studying the essence, orientation and content of the process of entering a young specialist in the social environment which serves as a meaningful socio-pedagogical space.

Analysis of researches and publications. The first who contributed to the study of socialization were scientists who tried to analyze personal processes that occur under the influence of society, among them are: F. Giddings, E. Durkheim, G. Tard, T. Parsons. The focus of the researchers was to study the process of interaction between the individual and the social environment. The main provisions of the first theories of the personality socialization lay in the fact that in this process society serves as a subject, and the person serves as an object of his influence.

So, F. Giddings considered socialization as a process of forming a personality in the social environment in accordance with its goals. Such a vision of socialization does not correspond to contemporary views on this phenomenon, but it is important to take into account the historical and sociological aspect of this issue [5].

The question of the problem of professional socialization in the educational space was also considered by native scholars, such as I. Vorobyova, S. Kuchma, A. Zapesotsky, I. Strakhov etc.

Main material. Professional socialization of future teachers of a foreign language at the stage of studying in higher educational institutions is based on a person-oriented approach to the essence of the development of a professional and the formation of personality. This approach makes necessary to consider the process of professional socialization of future teachers of a foreign language in its specific manifestations: public, cognitive, communicative activities.

Consequently, the specifics of the professional socialization of future teachers of a foreign language, allowed us to give it a definition. It is a process of assimilating the norms, knowledge, and traditions of the environment of a foreign language in a specially organized «micro society», in

which future specialists of the educational process learn, and subsequently realize, valuable attitude to further professional activity.

In the pedagogical practice, we observe such a phenomenon, when the process of professional socialization of future teachers of a foreign language is usually accompanied by serious socio-psychological, economic, moral and other problems.

In pedagogical institutions of higher education, in the branches of a foreign language, a certain percentage of students is eliminated precisely at the stage of professional socialization. It happens on the basis of psychological and social problems. In our opinion, such a process is associated with insufficient knowledge of the teaching staff of the educational institutions to ensure the effective passage of the process of professional socialization.

The problem we face is present not only on the level of native education. It has spread all over the world. The world community including the educators of the United States and Great Britain, paid attention to the problem of professional socialization of future teachers of a foreign language. Since the 1950s, scientists have pointed the large percentage of young professionals who leave their professional activities at its first stages [3, p. 25].

Gradually, this problem became more global and a large number of scientists conducted researches on this issue. In particular, in the UK, this issue was considered within the framework of the problem of the morality of future professionals in the sphere of foreign language. In England and the USA this problem was analyzed within the framework of the motivation of future specialists in the field of education [4].

Steve Dinham has pointed that 30% of young foreign language teachers leave their professional activity during the first five years of work. Such dropdown statistics have not only negative economic consequences, but also the negative impact on educational and social processes in general [4].

Consequently, researchers came to the conclusion that such negative processes are caused by poorquality progress of the process of entering into a profession that is called the professional socialization of future specialists. It means that such a problem must be solved in advance by using a certain scientific approach.

To prepare a future specialist for further professional activity means to organize his activity in an educational institution and to grow the social and professional basis (knowledge, experience, values) for his future activity as a teacher of a foreign language in the educational process.

Such a component of the process of professional socialization of future foreign language teachers is important as a professional skill that affects the nature of professional activity. The professional skills of teachers of foreign languages in the educational environment are realized in the following aspects:

– At the level of mastering the professional skills that make up the technology of professional activity and ensure the effective performance of professional duties.

– At the level of mastering the knowledge of their area, which includes the comprehension of the essence of their own work, the expansion of the general outlook, the acquisition of knowledge from the sciences which are close to the profession.

– In the personal qualities of a specialist whose indicators are thinking, reflection, self-esteem, creative approach to work, value-based approach to professional activity. In modern pedagogical educational institutions the process of entering the profession of a future teacher of a foreign language is reduced to general theoretical knowledge.

One of the most important elements of the professional skills of future teachers of foreign languages is the formation of a professional tact. The term «tact» means the mode of human behavior. It is important for our study to point out the definition of the tact within the educational environment by I.V. Strakhov who noted that the pedagogical cycle is a «measure of pedagogical expediency in applying of the educational influence, which is expressed in their optimization, delicate adaptation to the specifics of each situation and individual identity» [2, p. 102].

Consequently, the professional cycle of future teachers of foreign languages is manifested in various skills, such as: the ability to find the best solution in difficult situations, to solve the problem without preventing oppression of another participant in the professional process, the general culture and culture of the language of professional communication, tolerance to others etc.

The educational system also has an underestimation of the importance of students' learning of social experience, norms and values of culture. All this facts affects the effectiveness of the process of professional socialization of the future specialist, as well as his outlooks, social and moral principles.

The professional socialization of future teachers of foreign languages depends not only on the relevant technologies and criteria for evaluating the results of activities, but also on the values and purposes of professional activities. This process occurs as a result of assimilating a multilevel set of norms, the essence of which can be defined by the formula: «values-aim-methods-resources-objects» [1, p. 347].

Such a complex is assimilated by students together with a group of disciplines within the framework of the corresponding system which aims to form the appropriate qualities of a specialist.

Conclusions. Our research leads us to conclude that the professional socialization of future foreign language teachers includes the process of forming of certain qualities of a person-professional which can be attributed to: the level of general intellectual development (professional thinking) level of organization of the specialist's activity; culture of communication; the level of mastery of the principles of professional ethics, the formation of professional tact and skills.

References:

1. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика / А.С. Запесоцкий. – М.: Наука, 2002. – 456 с.
2. Страхов И.В. Психологические основы педагогического такта / И.В. Страхов. – Саратов, 1972. – 201 с.
3. Battersby D. Beginning Teachers: a Review of Research. Australian Journal of Teacher Education / D. Battersby – L., 1981. – 234 p.
4. Dinham S., Scott C. (1998) «A three domain model of teacher and school executive career satisfaction», Journal of Educational Administration, Vol. 36. Issue 4, pp. 362–378.
5. Giddings F.H. (1896) The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization. 3rd edn. N. Y.; L.: MacMillan & Co., Ltd. xxvi, 476 p.

Радзієвська О.В.
Донбаський державний педагогічний університет

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація
У статті розглядається проблема професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземних мов. Автором наголошено на важливості даного феномену, в рамках освітнього процесу і подальшої професійної діяльності фахівця. Окремо, визначено принципи формування професійних навичок майбутнього фахівця сфери іноземних мов. Автор підкреслює, що успішна професійна соціалізація є умовою для ефективної діяльності майбутнього педагога. Автором також названо основні проблеми сучасної освітньої системи, що стосуються процесу професійної соціалізації студентів.
Ключові слова: професійна соціалізація, освітній процес, якість, особистість, професія.

Радзиевская О.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
В статье рассматривается проблема профессиональной социализации будущих преподавателей иностранных языков. Автором отмечена важность данного феномена, в рамках образовательного процесса и дальнейшей профессиональной деятельности специалиста. Отдельно, отмечены принципы формирования профессиональных навыков будущего специалиста сферы иностранных языков. Автор подчеркивает, что успешная профессиональная социализация является условием для эффективной деятельности будущего педагога. Автором также названы основные проблемы современной образовательной системы, касающихся процесса профессиональной социализации студентов.
Ключевые слова: профессиональная социализация, образовательный процесс, качество, личность, профессия.

УДК 378.14

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ КЕРІВНИКА ФОЛЬКЛОРНОГО КОЛЕКТИВУ

Сінельніков І.Г., Сінельнікова В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Окреслюються домінуючі характеристики фахових компетенцій та фольклористичної компетентності музиканта – фольклориста – студента вищого навчального мистецького закладу з позиції полікомпетентнісного підходу і урахуванням сучасного стану розвитку інформаційних технологій. У цьому аспекті також розглядається актуальна проблема визначення прогнозованих фольклористичних компетенцій та шляхів набуття фольклористичної компетентності майбутніми музикантами – фольклористами – практиками, а також роль у цих процесах сучасних інформаційних технологій як складової фахової підготовки майбутнього керівника фольклорного колективу (професійного, аматорського).

Ключові слова: фольклор, фольклорист, фольклорний ансамбль, керівник, інформаційні технології, компетенція, компетентність.

Постановка проблеми. Стан гіперінформатизації суспільства і стрімкий розвиток ІТ – це реалії сьогодення. Зважаючи на різноманітність і різновекторність трансформаційних процесів в українському суспільстві загалом і у системі української вищої мистецької освіти зокрема, особливої актуальності сьогодні набуває проблема підготовки конкурентоспроможних фахівців – фольклористів, які здатні гідно представляти професійну галузь на міжнародному рівні. Це питання зумовлено необхідністю формування нового типу професіоналів – митців усіх галузей, у яких має зберігатись фундаментальність освіти та водночас враховуватись тенденції міжкультурної взаємодії з посиленням акценту на становлення універсального професіоналізму як найвищого рівня фахової майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контекст означеної проблеми вписується питання підготовки практиків – фольклористів як сучасних фахівців у галузі професійного і аматорського (самодіяльного) народнопісенного мистецтва України. Зауважимо, що у класичних вітчизняних університетах (КНУ ім. Т. Шевченка, Львівський НУ ім. І. Франка, Черкаський НУ ім. Б. Хмельницького) готують фахівців з фольклористики в межах ґрунтовної філологічної освіти. Крім того, на філологічних факультетах провідних педагогічних університетів реалізується фольклористична підготовка вчителів-словесників, які отримують також спеціалізацію з українознавства (НПУ ім. М. Драгоманова, Глухівський НПУ ім. О. Довженка, Вінницький ДПУ ім. М. Коцюбинського та ін.). Теоретичні засади музичної фольклористики вивчають студенти – музикознавці в НМАУ ім. П. Чайковського, Львівський НМА ім. М. Лисенка (детальніше див. [3]).

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Музикантів – фольклористів – практиків (майбутніх керівників і артистів фольклорних ансамблів, викладачів) сьогодні готують Київський національний університет культури і мистецтв (факультет музичного мистецтва, кафедра народнохорового мистецтва та фольклору), Харківська державна академія культури (кафедра українського народного співу) і Рівненський державний гуманітарний університет (кафедра музичного фольклору). Тема використання сучасних музичних технологій у практиці фольклористичних досліджень розкривається вже досить давно і стабільно, адже без новітніх мультимедійних засобів запису фольклористичних матеріалів (цифрові диктофони, цифрові фотоапарати і відеокамери, комп'ютери, смартфони і т. ін.) польовики-експедиційщики вже не уявляють собі цієї ланки своєї наукової праці. Однак в теоретичному аспекті це питання ґрунтовно ще не досліджувалося.

Формулювання мети дослідження. Вважаємо, що за час існування спеціальності «Музичний фольклор» як напряму підготовки фахівців – практиків у мистецьких ВНЗ України (близько 20–25 років) виникла необхідність окреслити домінуючі характеристики фахових компетенцій та фольклористичної компетентності музиканта – фольклориста з позиції метакомпетентнісного підходу і урахуванням сучасного стану розвитку ІТ-технологій, що і є метою нашого дослідження. У цьому аспекті також актуальною є проблема визначення прогнозованих фольклористичних компетенцій та шляхів набуття фольклористичної компетентності майбутніми музикантами – фольклористами – практиками, а також роль у цих процесах сучасних інформаційних технологій як складової фахової підготовки майбутнього керівника фольклорного колективу (професійного, аматорського).

Виклад основного матеріалу. Теоретичні положення компетентнісного підходу, окреслені М.П. Вовк [2], надають нам можливість виокремити професійні та особистісні компетенції, як прогнозовані результати підготовки музикантів-фольклористів у ВНЗ мистецького спрямування, та відповідно обґрунтувати цілісну дефініцію фольклористичної компетентності особистості майбутнього керівника фольклорного колективу – фольклориста-дослідника.

М.П. Вовк визначає такі компетенції, як результат здобутої мистецької фольклористичної освіти випускниками ВНЗ: теоретико-методологічна компетенція (зумовлює надання інформації щодо сучасних наукових методів та методологічних принципів у фольклористиці); історико-фольклористично-мистецька компетенція (зумовлює набуття знань про історичні етапи становлення та розвитку історії українського мистецтва, хорового мистецтва, внесок відомих українських митців у розвиток українського

мистецтва у різні часові періоди (музикантів, етнологів, народознавців, істориків, мовознавців та ін.), про сучасні напрями зарубіжної фольклористики тощо); фольклорно-жанрологічна компетенція (передбачає оволодіння знаннями щодо основних теорій походження і функціонування різних уснопоетичних жанрів, а також засвоєння фактологічного матеріалу щодо специфіки і еволюції системи жанрів українського та зарубіжного фольклору).

Назвемо також культурологічну і етнолінгвістичну компетенції (забезпечуються шляхом оволодіння знаннями про теорію українського фольклору, специфіку світового музичного фольклору і визначають коло набуття необхідних інформаційних відомостей про фольклор як об'єкт аналізу у контексті лінгвістичних концепцій).

Однією із вагомих у формуванні майбутнього керівника фольклорного колективу є аксіологічна компетенція (регламентує процес формування світоглядних орієнтацій, спектр цінностей особистості музиканта-фольклориста, згідно з якими відбувається усвідомлення суспільної потреби дослідження фольклору у процесі педагогічної, науково – дослідницької діяльності). Зрозуміло, що у музикантів-фольклористів має бути сформованою естетична компетенція, що передбачає усвідомлення впливу фольклору на різновиди мистецтва як естетичного фактору, визначає ставлення особистості до народної творчості як до естетичного регулятора явищ культури.

Використання сучасних інформаційних технологій під час навчання студентів у мистецькому ВНЗ сприяє формуванню і розвитку комунікативної компетенції майбутніх керівників фольклорних колективів, що передбачає засвоєння теоретичних положень з основ усної комунікації, міжкультурної комунікації, сучасних інформаційних технологій у фольклористиці; володіння комунікативними уміннями щодо передачі фольклорної інформації, ретрансляції її і осмислення, інтерпретації у процесі педагогічної і творчої діяльності; засвоєння особливостей педагогічного мовлення і слухання, володіння технікою адекватного використання невербальних засобів комунікації тощо.

Неабияку вагу в означеному контексті має формування психолого-педагогічних компетенцій випускника – фольклориста – практика (забезпечується крізь призму засвоєння методики викладання фахових дисциплін у середній і вищій школі, розуміння теоретико-практичного матеріалу під час вивчення етномузикознавчих дисциплін з керівництва гуртами українського народного співу, художньої специфіки сценічної мови, методики роботи з фольклорним ансамблем, методики комп'ютерної обробки пісенного фольклору. Формує мотиваційний компонент реалізації фольклористично-педагогічної діяльності, психологічні установки до осмислення фольклорних явищ), а також науково-дослідницької компетенції, яка передбачає практичну реалізацію набутих теоретичних знань у практичному вимірі: узагальнення, систематизація теоретичних положень крізь призму історико-типологічного, структурно-семіотичного, функціонального методу; шляхи організації фольклористичних досліджень, зокрема фольклористичної експедиції, написання курсових робіт, статей, доповідей на конференції, а також вироблення умінь і навичок подальшої фольклористично-наукової діяльності (написання монографій, дисертаційних досліджень, посібників тощо).

Отже сучасні інформаційні технологій займають не останнє місце у формуванні провідних фахових компетенцій майбутнього керівника фольклорного колективу, фольклориста-дослідника. Спектр використання ІТ у фольклористиці є надзвичайно широким: від використання новітніх диктофонів і мобільних телефонів (цифрових відеокамер) із функцією аудіо- відеозапису і значно більшим, порівняно із касетними магнітофонами, об'ємом пам'яті, під час здійснення фольклорних польових досліджень і комп'ютерної обробки експедиційних аудіо-, відео-, фотоматеріалів (систематизація, архівування, збереження, створення резервних файлів експедиційних матеріалів, нарізка і чистка аудіо- і відеофайлів, транскрибування (розшифровка) текстів фольклорних творів, підготовка відео- і фотопрезентацій тощо) до комп'ютерної обробки музичного матеріалу і його використання сучасними поп-гуртами при створенні нових творів (наприклад, група «Іван Купала» м. Санкт-Петербург); назвемо також збереження файлів із музичною і відеоінформацією фольклорних експедицій в режимі «Інтернет-хмари» (науково-дослідна проблемна лабораторія музичного фольклору НМАУ ім. П. Чайковського) і проведення відео- (скайп) наукових фольклористичних конференцій та ін.

Зауважимо, що «Сучасні інформаційні технології» сьогодні є обов'язковою складовою навчального процесу багатьох вищих навчальних закладів, де існує напрям підготовки студентів «музична фольклористика» або просто «фольклористика». Зокрема предмет «Сучасні інформаційні технології у фольклористиці» є складовою навчального плану студентів – фольклористів Київського Національного університету ім. Т. Шевченка [4]. В анотація до дисципліни наголошується: «Дана дисципліна займає важливе місце в процесі професійної підготовки фахівця-фольклориста сучасного рівня. Вона є визначальною у контексті сучасної обробки архівування, редагування і видання фольклорних текстів пісень. В курсі передбачено теоретичний і практичний аспекти освоєння інформативної техніки (комп'ютера) спеціалізованих програм Sibelius з метою оформлення (друку) музичних і тестових файлів пісень, обробки нотних зразків. Це має важливе значення для навчального процесу, зокрема прослуховування, графічного та звукового збереження фольклорних зразків пісень, їх аналізу, класифікації і виконання (репродукування)» [4].

Дисципліну окресленої тематики – «Методика комп'ютерної обробки музичного фольклору» – вивчають також фольклористи – бакалаври факультету музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв. Метою названих курсів є опанування методичних засад освоєння комп'ютерних технологій обробки фольклорного матеріалу. Завдання курсів:

- практичне освоєння основ інформатики на комп'ютері;
- освоєння операційної системи Windows;

· робота з програмами для запису відео і фото файлів;

· робота з компактдисками; архівування матеріалів;

· робота із звуковими файлами; звукозапис у комп'ютері: оцифровка звуку;

· освоєння операційної системи Sibelius;

· нотний набір і верстка;

· навігація: вибір шрифта і нотоносця, введення словесної підтекстівки до нотоносців; освоєння системи Меню;

· прослуховування текстів;

· підготовка нотних файлів для друку; форматування збірників фольклору.

Додамо також ще один аспект використання сучасних інформаційних технологій у фольклористиці: однією із таких можливостей є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у вигляді електронних засобів навчання, на що звертає увагу К.М. Альошкіна [1]. «Соціально-гуманітарна галузь освіти має порівняно низьке забезпечення електронними засобами навчання, що викликає підвищену потребу створювати ЕЗН з дисциплін цієї сфери знань», – зауважує дослідниця. – «Відповідно актуальним є створення електронного посібника з теоретичної фольклористики, прецедентів розробки якого в Україні не виявлено».

Зауважимо, що електронний посібник з теоретичної фольклористики позиціонується в КНУ ім. Т. Шевченка як електронне навчальне видання допоміжного характеру, покликане сприяти ефективному засвоєнню навчальної дисципліни «Теоретична фольклористика» і призначене для використання в системі вищої освіти у навчальному процесі в індивідуальному або колективному режимі. Також в стадії розробки знаходяться електронні посібники для студентів – фольклористів КНУКіМ із дисциплін «Сучасні музичні технології», «Методика комп'ютерної обробки музичного фольклору». Сподіваємося, використання таких електронних засобів навчання сприятиме формуванню сучасного, інформаційно-освіченого фахівця із фольклористики, грамотного практика – музиканта і фольклориста – дослідника.

Висновки та подальші перспективи. Отже, в результаті аналізу провідних компетенцій як результату цілеспрямованого процесу фольклористичної підготовки в умовах вищих навчальних мистецьких закладів можна сформулювати дефініцію фольклористичної компетенції як інтегративну властивість особистості, яка визначається стійкою цілеспрямованою психологічною мотивацією, сформованою естетичною культурою, володінням спектром сучасних інформаційно-комунікативних знань (теоретико-фольклористичного, історико-фольклористичного, фольклорно-жанрологічного, культурологічного, етнолінгвістичного, етнопедагогічного, комунікативного та ін. спрямування), реалізацією у науково-дослідницькій фольклористичній діяльності з установкою на фахово-інформаційне самовдосконалення протягом життя.

Список літератури:

1. Альошкіна К.М. Електронний посібник з теоретичної фольклористики: проблематика розроблення на базі LMS MOODLE [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://2013.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=67&lang=en
2. Вовк М.П. Компетентнісний підхід до аналізу сучасної системи фольклористичної підготовки майбутнього словесника-фольклориста [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/2584/1/.pdf
3. Вовк М.П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина XIX – початок XXI ст.): навч. посібн. / Мирослава Петрівна Вовк. – К.: Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, 2014. – 202 с.
4. Сучасні інформаційні технології у фольклористиці: анотація дисципліни [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://philology.knu.ua/node/560

Синельников И.Г., Синельникова В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ РУКОВОДИТЕЛЯ ФОЛЬКЛОРНОГО КОЛЛЕКТИВА

Аннотация
Определяются доминирующие характеристики профессиональных компетенций фольклориста і компетентности музыканта-фольклориста – студента высшего учебного музыкального заведения с позиции поликомпетентнисного подхода и учетом современного состояния развития информационных технологий. В этом аспекте также рассматривается актуальная проблема определения прогнозируемых фольклористических компетенций и компетентностей будущими музыкантами-фольклористами – практиками, а также роль в этих процессах современных информационных технологий, как составляющей профессиональной подготовки будущего руководителя фольклорного коллектива (профессионального, любительского).

Ключевые слова: фольклор, фольклорист, фольклорный ансамбль, руководитель, информационные технологии, компетенция, компетентность.

Sinelnikov I.H., Sinelnikova V.V.
Kiev National University of Culture and Arts

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FOLK GROUP DIRECTOR

Summary
The prevailing characteristics of professional competences and folkloric competence of a musician – a folklorist – a student of a higher educational artistic institution from the position of a polycroperimental approach and taking into account the current state of development of information technologies are outlined. In this aspect, the actual problem of determining the predicted folkloric competences and ways of gaining folkloric competence by future musicians – folklorists – practitioners as well as the role in these processes of modern information technologies as a component of professional training of the future head of the folk group (professional and amateur) is considered.
Keywords: folklore, folklorist, folklore ensemble, leader, information technologies, competence, competence.

УДК 378:78.03(477)

МИСТЕЦЬКА ПОЛІПРОФЕСІЙНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКА ФОЛЬКЛОРНОГО КОЛЕКТИВУ У МУЗИЧНИХ ВИШАХ УКРАЇНИ

Сінельніков І.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

На сучасному етапі розвитку фольклористичної освіти і науки і в реаліях глобалізаційних змін світового й українського культурно-суспільного простору яскраво постає питання необхідності навчання у вищих навчальних закладах мистецького спрямування спеціалістів – фольклористів – практиків із необхідними сформованими фаховими компетенціями і компетентностями, яким відповідають певні різнопрофільні знання, вміння і навички, здобуті і розвинені під час навчання. Автор окреслює основні напрямки формування, розвитку і вдосконалення фахових знань, вмінь і навичок сучасних студентів-фольклористів в українських мистецьких вишах.
Ключові слова: фольклор, фольклорист, фахові компетенції, традиція, фольклорне середовище.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли природні механізми «трансмісії народної традиції» (термін С. Грици [2]) зруйновано, актуальним є питання залучення молоді до найкращих зразків фольклорної спадщини свого народу, рідного краю. Важливу роль у пропаганді та поширенні традиції народної музично-обрядової культури відіграє діяльність фольклорно-етнографічних колективів, зокрема, молодіжних фольклорних ансамблів (так званих «вторинних» колективів (термін С. Грици, О. Бенч-Шокало) [1, 2]), основним середовищем побутування яких є відділи етнографії і фольклору вищих мистецьких навчальних закладів.

В контексті сучасних мистецько-освітянських тенденцій безперечної актуальності набула проблема необхідності відпрацювання і збереження певних традицій підготовки фахівців-фольклористів у вищих навчальних закладах – університетах і музичних академіях: саме у цих вишах сформувались глибокі методологічні та практичні засади, що визначають одну із домінуючих тенденцій вищої освіти – фундаментальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні методичні засади роботи молодіжних фольклорних колективів визначили такі метри практичної фольклористики радянської доби і пострадянського простору, як: Д. Покровський, В. Щуров, А. Кабанов, Г. Сисоєва, Є. Єфремов, І. Павленко, В. Осадча та ін.; теоретичні питання побутування і розвитку традиційної культури і музичного фольклору в умовах сучасних урбаністичних реалій піднімали і досліджували такі знані теоретики-фольклористи, як: І. Земцовський, С. Грица, А. Іваницький та ін.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Питанням підготовки фахівців – музикантів у мистецьких ВНЗ присвячена значна кількість досліджень вітчизняних і закордонних теоретиків – музикознавців і педагогів – музикантів. Однак, практична музична фольклористична освіта, яка не так давно стала складовою вищої музичної освіти як в Україні, так і в країнах близького нам зарубіжжя (близько 25–30 років тому), ще немає в своєму доробку значної кількості ґрунтовних праць.

Отже на сучасному етапі розвитку фольклористичної освіти і науки і в реаліях глобалізаційних змін світового й українського культурно-суспільного простору яскраво постає питання необхідності навчання у вищих навчальних закладах мистецького спрямування спеціалістів – фольклористів – практиків із необхідними сформованими фаховими компетенціями і компетентностями, яким відповідають певні різнопрофільні знання, вміння і навички, здобуті і розвинені під час навчання.

Зважаючи на трансформаційні зміни в освітньому просторі, пов'язані з глобалізаційними процесами, гуманістичною направленістю навчання, з метою формування нового типу особистості фахівця – фольклориста, здатного ефективно конкурувати на ринку праці, вітчизняна вища освіта повинна адаптуватись до сучасних соціокультурних умов. Окреслена проблема є актуальною: у змістовому вимірі фольклористичної освіти в Україні (теоретичної і практичної) мають відбутись модернізаційні перетворення, які повинні сприяти плідній підготовці конкурентоспроможних дослідників, популяризаторів і трансляторів фольклорного пласту культури.

Формулювання мети дослідження. Окреслимо основні напрямки формування, розвитку і вдосконалення фахових знань, вмінь і навичок сучасних студентів-фольклористів українських мистецьких ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що у більшості класичних університетів України присутня фольклористична складова у змісті навчального процесу підготовки філологів, вчителів та викладачів мистецьких дисциплін. Зокрема, дисципліни фольклористичного циклу закріплені за викладачами кафедри української літератури у Полтавському національному педагогічному університеті ім. В. Короленка («Усна народна творчість», «Слов'янська міфологія»), кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського педагогічного університету імені В. Винниченка («Народознавство», «Музичний фольклор України»), кафедри української літератури Вінницького національного педагогічного університету («Фольклор», «Літературне краєзнавство»), кафедри української літератури Одеського державного університету ім. І. Мечникова («Усна народна творчість»), кафедри української літератури Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича («Український словесний і музичний фольклор»), кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького («Історія української фольклористики», «Теорія українського фольклору», «Міфологія у слов'янському та індоєвропейському контексті», «Методика збирання та вивчення фольклору»), кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова («Усна народна творчість», «Дитячий фольклор») та інших.

Зауважимо, що підготовка музикантів-фольклористів саме в Київському національному університеті культури і мистецтв йде у напрямку поглибленого практичного опанування фахом (під фахом розуміємо широкий спектр як загальномузичних, так і музично-фольклористично-етнографічних знань, вмінь і навичок) задля успішної мистецької реалізації як керівників фольклорного колективу, артистів, викладачів, фахівців із фольклористики.

Таким навчально-творчім осередком поглибленого практичного опанування фахом, збереження і розвитку музичної традиції України є фольклорний ансамбль «Кралиця» Київського Національного університету культури і мистецтв, який протягом 26-ти років творчої і освітньої діяльності готує й випускає керівників і артистів фольклорних колективів/викладачів. За класифікацією фольклорних колективів, прийнятою більшістю етномузикологів України, «Кралиця» є репродуктивним або фольклористичним (термін О. Бенч-Шокало [1]), гуртом, що перейняв традицію шляхом активного (глибинного) її вивчення, і репрезентує автентичну традицію у вторинному (зазвичай міському) середовищі, художня діяльність колективу при цьому включена у загальний процес освоєння традиційного фольклору сучасною культурою.

Глибоке занурення в традиційну народну духовну та матеріальну культуру – принцип багаторічної діяльності фольклорного ансамблю «Кралиця», освоєння місцевих (локальних) фольклорних традицій в якому сьогодні відбувається в двох взаємопов'язаних між собою напрямках. Один із них – наукова робота по збору фольклорно-етнографічних матеріалів (регулярні польові експедиційні дослідження), їх систематизація, розшифровка (транскрибування), використання під час підготовки концертних програм колективу та програм державних іспитів.

Безпосереднє спілкування учасників колективу з народними виконавцями відбувається в ході експедиційної роботи, подальше освоєння фольклорних джерел (звукозаписів, відеоматеріалів, предметів матеріальної культури (одяг, знаряддя праці, елементи хатнього інтер'єру тощо) здійснюється на базі ансамблю – в лабораторії музичного фольклору Київського Національного університету культури і мистецтв.

Інший, не менш важливий напрямок, пов'язаний із концертно-просвітницькою практикою фольклорного ансамблю, що є одним із основних напрямків навчальної та творчої діяльності колективу. Така діяльність колективу реалізовується в кількох аспектах: це безпосередня участь в мистецьких фестивалях і конкурсах всеукраїнського і міжнародного рівня, а також концертна діяльність по містах і селах України з метою популяризації фольклорно-етнографічної спадщини українського народу; значну роль у формуванні наукових і мистецьких уподобань і переконань студентів також відіграє участь у відтворенні і реконструкції обрядових дійств в їх природному побутовому середовищі.

За 26 років творчої діяльності «Кралиця» взяла участь у понад 45-ти мистецьких фестивалях та конкурсах як в Україні, так і за кордоном (Чехія, Литва, Польща, Німеччина, Словаччина, Росія, Азербайджан, Туркменістан, Південно-Африканська Республіка, Норвегія, Румунія, Голландія, Швейцарія, Франція та ін.). Колектив є Лауреатом численних Всеукраїнських та Міжнародних фестивалів-конкурсів, що є свідченням незмінно високої планки у навчанні та творчості. Зауважимо, що участь у мистецьких заходах дає учасникам фольклорного ансамблю неоціненний виконавський та сценічний досвід, можливість познайомитися з традиційними культурами світу, автентичною музикою різних країн, регіонів, а також можливість пропагувати світом музичні скарби українського народу.

Наголошуємо, що фестивально-концертна діяльність фольклорного ансамблю «Кралиця» базується на глибокій дослідницько-експедиційній діяльності його учасників, які розуміють, що ак-

тивні форми побутування обрядового музичного фольклору все рідше зустрічаються в сільському побуті; за визначенням С. Грици, формується тенденція до скорочення «фольклорних середовищ», наслідком чого є нівеляція і зникнення фольклорних стилів [2].

Розуміння цієї проблеми призвело до того, що одним із видів творчості колективу в останні роки стало відтворення (реконструкція) обрядових дійств в їх природному побутовому середовищі: наприклад, проведення купальських обрядів в с. Тіньки Чигиринського району Черкащини та с. Мар'янівка Васильківського району Київщини (липень 2009 р.); відтворення великоднього богослужіння росіян-старовірів в с. Російські Пилипи Чуднівського району Житомирщини (квітень 2009, 2010 рр.); проведення святкування Масляної неділі (с. Золоче Обухівського району і с. Конча Заспа на Київщині (березень 2011, 2016 рр.) тощо. При такому моделюванні обряду відбувається безпосереднє занурення учасників ансамблю в сферу обрядової дії, їх виконання отримує необхідне емоційне забарвлення, що забезпечує потрібний характер звучання музичного матеріалу.

З цього приводу зауважимо, що відтворення традицій неможливо без усвідомлення її інклюзивного характеру (невідірваності побутування фольклорних явищ від певного етнографічного контексту). З усвідомленням сучасного стану збереження місцевих традицій, що нерідко стоять на межі повного згасання, завдання відтворення переростає в проблему реконструкції того чи іншого фольклорного явища – пісні або інструментального твору, танцю чи обряду. Впевнені: виконання музичного матеріалу ні в якому разі не повинно ставати лише сліпим копіюванням співу носіїв традиції (нашу думку розділяє Н. Лисюк, яка стверджує: «...відтворювати абсолютно точно пізні записи народних пісень, зроблені за допомогою щонайкращих звукових пристроїв, навряд чи варто: адже їх зазвичай записують у виконанні жінок похилого віку з їхніми вельми обмеженими вокальними можливостями та глухими старечими голосами, а потім цей старечий спів старанно відтворюють юнки» [3, с. 49]).

Додамо також, що у багатьох випадках народні виконавці похилого віку виявляються здатні відтворити тільки мелодичний контур наспіву, без належного темброво-динамічного наповнення. У таких випадках велика увага звертається на слова самих виконавців, які можуть розповісти про те, як повинна звучати пісня насправді, в яких обставинах і з якою силою звуку.

Отже, ми окреслили кілька фахових компетентностей, що їх розвивають під час навчання у виші студенти-фольклористи, майбутні керівники фольклорних колективів. Окрім суто професійних вокально-інструментальних навичок, а також знань і вмінь з фольклорно-етнографічної дослідної роботи (володіння методами збирання первинної інформації; вміння проводити комплексне і системне вивчення традицій народної музичної культури із залученням історично-етнографічних та інших наукових даних; вміння добирати і застосовувати різноманітні типи наукових методів обробки інформації, здійснювати типологічний і стильовий аналіз зразків музичного фольклору, їх жанрову атрибуцію і т. ін.), сучасний фольклорист-професіонал повинен мати здатність створювати фольклорний колектив (вокальний, інструментальний, вокально-інструментальний), планувати і прогнозувати його діяльність, реалізовувати на практиці всі етапи репетиційного процесу, проявляти лідерські якості.

Цю здатність розвиваємо в студентах за допомогою інноваційних освітніх методів: відтак, практикою для випускників-фольклористів вже стала самостійна підготовка програми державної атестації. Випускник сам веде репетиційну роботу із різними складами виконавців, самостійно добирає учасників власної програми, основою для якої є матеріали його ж власних фольклорних експедицій. Під керівництвом випускника студенти – учасники колективу – навчаються вільно відтворювати певні регіональні співочі стилі, він, як керівник, домагається від учасників ансамблю достовірності у відтворенні особливостей автентичного звучання народно-музичного твору, природності в сценічній поведінці, у відтворенні діалектних особливостей мови.

Саме під час підготовки програми державної атестації на здобуття ОКР «Бакалавр» і «Спеціаліст» випускник відшліфовує свої знання і вміння із складання програми концертного виступу з використанням елементів традиційної обрядовості, з орієнтацією на регіональну специфіку народної традиції, вчиться грамотно використовувати атрибутику, костюм. Неабияку роль у формуванні лідерських якостей також відіграє навчальна практика (ознайомча, виробнича, переддипломна, стажування за фахом), що є необхідною і традиційною складовою навчального процесу у КНУКіМ: під час практики студенти-фольклористи мають змогу відвідувати і самостійно проводити репетиції дитячих, дорослих аматорських і професійних фольклорних колективів, брати участь у формуванні їх репертуару і концертної діяльності, долучатися до мистецького життя цих колективів.

Усі отримані під час навчання знання і вміння забезпечують здатність випускника-фольклориста здійснювати музично-педагогічну і художньо-просвітницьку (концертну) діяльність (сольно чи у складі фольклорного колективу, а також у якості керівника колективу – фольклориста – музиканта, практика і теоретика).

Висновки та подальші перспективи. Отже, фольклористична підготовка в університетах України, зокрема у класичних вишах, має фундаментальну основу, що детермінується широким спектром практичних досягнень у галузі фольклористики. Ці здобутки підкріплюються тенденціями розширення змістового наповнення основних курсів, розробкою цікавих, проблемних авторських курсів, зокрема інтегрованого типу.

Безперечно, фольклористична освіта в університетах зорієнтована на підготовку фольклориста, який керується гуманістичними цінностями, має чітку національно-свідому та інтернаціонально-толерантну світоглядну позицію, наділений ґрунтовним методологічним інструментарієм наукового пошуку і практичного втілення отриманих у виші теоретичних знань, що створює можливості для конкурування у галузі фольклористики у світовому вимірі.

Разом з С. Й. Грицею підкреслимо, що зміцніле виконавське фольклорне середовище у всіх районах України, навіть у тих, де фольклор вважався цілком втраченим, створює реальну можливість до відродження фольклорного генофонду в країні, можливості його передачі наступним поколінням [2]. Не останню роль в цьому процесі відіграють випускники – фольклористи КНУКіМ.

Список літератури:

1. Бенч-Шокало О.Г. Автентичний гуртовий спів. Фольклорно-репродуктивний гуртовий спів / Бенч-Шокало Ольга. Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції. – К., 2002. – С. 91–95, 214–230.
2. Гриця С.Й. Відродження народнопісенних джерел / Гриця Софія. Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки. – Київ-Тернопіль, 2002. – С. 198–205.
3. Лисюк Наталія. Постфольклор в Україні / Наталія Лисюк. – К.: Агентство «Україна». – 2012. – 347 с.

Синельников И.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПОЛИПРОФЕССИОНАЛЬНОСТЬ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ПОДГОТОВКИ РУКОВОДИТЕЛЯ ФОЛЬКЛОРНОГО КОЛЛЕКТИВА В МУЗЫКАЛЬНЫХ ВУЗАХ УКРАИНЫ

Аннотация
На современном этапе развития фольклористического образования и науки и в реалиях глобализационных изменений мирового и украинского культурно-общественного пространства остро встает вопрос о необходимости обучения в высших учебных заведениях искусства специалистов – фольклористов – практиков с необходимыми сформированными профессиональными компетенциями, которым соответствуют определенные разнопрофильные знания, умения и навыки, полученные и развитые во время учебы. Автор определяет основные направления формирования, развития и совершенствования профессиональных знаний, умений и навыков современных студентов-фольклористов в украинских художественных вузах.

Ключевые слова: фольклор, фольклорист, профессиональные компетенции, традиция, фольклорная среда.

Sinelnikov I.H.
Kiev National University of Culture and Arts

ARTISTIC POLYPROFESSIONALITY AS A DETERMINANT OF FOLK GROUP DIRECTOR TRAINING IN MUSIC UNIVERSITIES OF UKRAINE

Summary
At the present stage of the development of folklore education and science and in the realities of globalization changes in the world and Ukrainian cultural and social space, the question of the need for training in higher educational institutions of the artistic direction of specialists-folklorists-practitioners with the necessary formed professional competences and competencies, which meet certain diverse knowledge, skills and abilities acquired and developed during training. The author outlines the main directions of formation, development and improvement of professional knowledge, skills and abilities of modern students-folklorists in Ukrainian artistic higher education.

Keywords: folklore, folklore, professional competences, tradition, folklore environment.

УДК 378.091:373.2

СТРАТЕГІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Січкар А.Д.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті за результатами теоретичного аналізу й вивчення перспективного досвіду викладання педагогіки висвітлено сутність діяльнісного підходу до навчання студентів педагогічних спеціальностей в освітньому процесі вищого навчального закладу. Обгунтовано взаємозв'язок та взаємообумовленість діяльнісного і компетентнісного підходів спільною метою та діяльністю. Розкрито значення професійно-пізнавальної діяльності студентів для набуття індивідуального досвіду як єдності пізнавального досвіду та досвіду перетворення. Визначено та схарактеризовано складові діяльнісної позиції студента в процесі навчання. Висвітлено шляхи впровадження діяльнісної стратегії до навчання студентів (на прикладі інтегрованого курсу «Педагогіка»); сутність і складові загальної та професійної компетентності фахівців з дошкільної освіти. Презентовано колективний проект «Педагогічні персоналії на тлі епох» (мета, стуктура, змістове наповнення).

Ключові слова: діяльність, діяльнісний підхід, компетентнісний підхід, компетентності, колективний проект, професійні компетентності, професійно-навчальна діяльність, суб'єкт діяльності, фахівець з дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Модернізація системи освіти в Україні актуалізує спрямованість освітнього процесу на визнання пріоритету розвитку і саморозвитку особистості як суб'єкта діяльності, формування першорядних компетентностей, здатності до самоосвіти і командної роботи; успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію. Зміна освітньої парадигми, зумовлює необхідність врахування стратегії діяльнісного підходу до підготовки фахівців з дошкільної освіти.

Окреслена вище проблема досліджувалася українськими вченими в різних аспектах: сутність, взаємозв'зок діяльнісного і компетентнісного підходів до організації педагогічного процесу у вищій школі (І.Д. Бех); формування дослідницької компетентності вчителя початкової школи (О.А. Венгловська); обрунтування діяльнісно-орієнтованих методологічних засад педагогічного професіоналізму (Н.В. Гузій); формування дослідницької культури магістрів з дошкільної освіти (Г.І. Іванюк); генеза діяльнісного підходу до навчання і виховання дітей дошкільного віку (Г.І. Іванюк, А.Д. Січкар); підготовка вихователів дітей дошкільного віку до організації освітнього процесу на діяльнісних засадах (А.Д. Січкар). Незважаючи на широкий спектр досліджень з означеної проблеми, питання підготовки фахівців з дошкільної освіти на засадах діяльнісного підходу залишається малодослідженим.

Мета статті – з'ясування та висвітлення сутності стратегії діяльнісного підходу до навчання фахівців з дошкільної освіти.

Розкриття сутності діяльнісного підходу до навчання, як психолого-педагогічного явища. Вивчення та аналіз наукових джерел дає можливість з'ясувати наявність неоднозначного тлумачення сутності діяльнісного підходу до навчання в працях сучасних українських і зарубіжних науковців.

З огляду на проблему дослідження інтерес становить розкриття українським ученим І. Д. Бехом сутності взаємозв'язку діяльнісного і компетентнісного підходів до організації педагогічного процесу у вищій школі. Розглядаючи знання і як результат мислення (відображення навколишньої дійсності), і як процес його здобуття (способи мисленнєвих дій), І. Д. Бех пов'язує теоретичне знання, перш за все, з узагальненим способом діяльності, а не зі словесною оболонкою. Взаємозв'язок діяльнісного й компетентнісного підходів науковець розглядає з позиції цілісного процесу, аргументуючи це тим, що неможливо досягти формування компетентності особистості без її діяльності, оскільки компетентність набувається й проявляється в діяльності. Вчений наголошує, що компетентнісний підхід має реалізуватися у синтезі з діяльнісним. Кінцева мета діяльнісного і компетентнісного підходів, на думку І. Б. Беха, взаємозумовлена. Визначаючи кінцеву мету діяльнісного підходу до процесу навчання як «перетворення того, хто навчається, у суб'єкт учіння», учений зазначає, що компетентнісний підхід забезпечує «несуперечливу трансформацію суб'єкта учіння на суб'єкт практичної діяльності як цілеспрямованого перетворення дійсності» [1, с. 6].

І. Д. Бех вказує на значення професійно-пізнавальної діяльності студентів для набуття індивідуального «досвіду діяння», як єдності пізнавального досвіду і досвіду перетворення. Набуття студентами досвіду «діяння», на думку вченого, буде успішним, коли викладач здійснюватиме управління не лише індивідуально виконуваною професійно-навчальною діяльністю студентів, а й залучатиме їх до різних видів спільної професійно-навчальної діяльності [1, с. 7].

Суголосними зазначеній позиції є погляди Г. І. Іванюк, яка компетентнісний підхід розглядає в контексті різних форм діяльності, інтерпретації їх задля створення умов проектування й реалізації особистістю власної освітньої траєкторії [7, с. 105].

В. С. Біскул вказує на необхідність впровадження у вищому навчальному закладі «практично-зорієнтованого процесу трансляції комплексу знань, вмінь, навичок», засвоєння яких студентами відбувається «завдячуючи їхній активній практичній діяльності» [2, с. 63].

Розкриваючи сутність діяльнісного підходу А. А. Реан наголошує на важливості визнання

його як основної парадигми теорії навчання. Бачення науковця базуються на тому, що діяльнісний підхід «орієнтує не на зміст готових структур свідомості, а на процес, у результаті якого вони виникають і, як наслідок, приводять до глибшого розуміння їх природи» [8, с. 175]. Б. А. Сусь та М. І. Шут визначають сутність діяльнісного підходу, згідно з якою на перше місце виходить навчання умінь, або навчання через уміння. Це навчання відбувається через продуктивну діяльність, тобто через безпосередню участь того, хто навчається, у суспільно-корисній роботі. Діяльнісний підхід у навчальному процесі розглядається як ефективний спосіб забезпечення набуття знань, що позначені дієвістю і є основою компетентності особистості [10, с. 5–8].

На наш погляд, найбільш повним є визначення сутності діяльнісного підходу до навчання І. О. Зимньої, згідно з яким засвоєння знань відбувається одночасно з засвоєнням способу дій із ними. Будь-яке навчання основам наук, на думку науковця, водночас є навчанням специфічних для них розумових дій, а формування розумової дії неможливе без засвоєння певних знань. Відповідно «знати» – означає здійснювати певну діяльність, пов'язану з цими знаннями. Таким чином, знання стають не метою навчання, а його засобом [5, с. 24–26].

Шляхи впровадження діяльнісної стратегії до навчання студентів (на прикладі інтегрованого курсу «Педагогіка»). Модернізація вищої педагогічної освіти, інтеграція системи освіти України до європейського освітнього простору обумовлює необхідність підготовки конкурентоспроможних фахівців з дошкільної освіти, спонукає вносити корективи щодо змісту, форм, методів організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі з урахуванням діяльнісних засад.

Інтегрована навчальна дисципліна «Педагогіка» є дисципліною, що входить до обов'язкової частини навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності 012 дошкільна освіта I-й освітній рівень (бакалаврський).

Зміст перших двох модулів «Історико-педагогічні студії західноєвропейської та української освіти», «Становлення та розвиток дошкільної педагогіки в історичній ретроспективі» спрямований на засвоєння досвіду педагогів попередніх поколінь. Діяльнісний підхід до навчання створює сприятливі умови для формування загальної та професійної компетентності.

Складниками загальної компетентності є: соціальна (здатність і готовність самостійно здобувати знання та застосовувати їх у професійній діяльності); інформаційна (здатність та готовність відбирати необхідні теоретичні джерела та матеріали із проблем розвитку різних педагогічних явищ та феноменів; аналізувати педагогічні явища та процеси, пояснювати їх сутність, аргументуючи власну точку зору з позиції науки, використовувати здобуту інформацію у навчальній, дослідницькій та майбутній професійній діяльності); комунікативна (готовність до формулювання особистих думок та ідей, здатність і готовність до навчальної взаємодії в парі, групі, колективі); самоосвітня (виокремлювати, узагальнювати, характеризувати передумови, чинники, суперечності розвитку дошкільної освіти з дотриманням історичної реконструкції, впроваджувати у практику сучасних дошкільних навчальних закладів прогресивні педагогічні ідеї минулого).

Професійна компетентність включає такі складові: освітня (здатність і готовність до аналізу, порівняння, систематизації, узагальнення педагогічних ідей та систем, виявлення продуктивних ідей педагогіки минулого, що можуть бути адаптовані в сучасний освітній процес ДНЗ), дидактична (здатність і готовність до історичної реконструкції педагогічних ідей і продуктивного досвіду минулого, творчого використання сучасного перспективного педагогічного досвіду), рефлексивна (готовність до творення власного педагогічного досвіду).

Реалізація стратегії діяльнісного підходу до фахової підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів в курсі вивчення «Педагогіки» передбачає переорієнтацію навчання з традиційного засвоєння і запам'ятовування готових знань на процес їх здобування; залучення студентів до різних форм колективної професійно-навчальної діяльності, що підвищує мотивацію суб'єктів пізнання; формування діяльнісної позиції студента.

Діяльнісну позицію студента характеризує: 1) наявність стійкої навчальної мотивації; 2) здатність формулювати мету та визначати шляхи і засоби її досягнення; 3) володіння предметними та мисленнєвими діями, які дозволяють вирішувати навчальні завдання; 4) здатність до самоконтролю та самооцінки результатів навчальної діяльності.

Як засвідчує досвід, дієвими є такі методи і форми роботи зі студентами як: екскурсії, есе, міні-проекти, колективні наукові проекти, аукціон студентських наукових проектів.

Характеристика колективного проекту «Педагогічні персоналії на тлі епох» (інформаційний ресурс http://project-2016.ucoz.net). Пропонований сайт створений для педагогів-практиків з метою підвищення їхньої інформаційної компетентності задля впровадження у роботі з дітьми кращих взірців історико-педагогічних напрацювань.

Для створення інформаційного ресурсу обрано постаті педагогів, діяльність яких припадає на кінець XIX–XX ст. Цей період в історико-педагогічній думці характеризується новаторством, педагогічними, творчими знахідками українських науковців, педагогів практиків на етапі творення української держави. При підборі персоналії для інформаційного сайту (О.І. Дорошенко, Т.Г. Лубенець, Н.Д. Лубенець, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, К.О. Толмачевська) надано перевагу тим, які своєю діяльністю, світоглядною позицією впливали на розвиток освіти, у спадщині яких є те життєдайне джерело, що може пульсувати й розвиватися в сьогоденні.

Структура сайту включає такі складові:

– «Життєпис педагога» – у цій рубриці подано особистісну історію персоналії, її основні життєві віхи, хронологію подій, що впливали на визначення траєкторії життєвого і професійного шляху.

– «Портретна галерея» – представлена світлинами, у яких віддзеркалюється епоха, емоції, переживання подій, знакові моменти життя особистості.

– «Педагогічна діяльність» – пропонована рубрика презентує основні напрями діяльності

педагогів, їхній внесок у розробку організаційно-педагогічних засад дошкільного виховання та початкової школи.

– «Ключові ідеї» – матеріали цієї рубрики стануть у нагоді вихователям, оскільки вони зможуть збагатити їхню професійну скарбничку висловлюваннями педагогів про різні аспекти виховання дітей.

– «Бібліографія» – у цій рубриці подано публікації, що систематизовано за группами: 1) публікації педагогів означеного періоду про різні напрями виховання дітей; 2) публікації сучасних педагогів, які вивчали теоретико-практичну спадщину тих чи інших персоналій. Значущими у цій рубриці є систематизовані матеріали із фондів архівів та першоджерела, що уможливлюють рефлексію та нове прочитання ідей.

– «ДНЗ, що реалізують ідеї педагога» – у цій рубриці презентовано досвід роботи ДНЗ та ШДС України, які реалізують у своїй діяльності педагогічні надбання Т.Г. Лубенця, С.Ф. Русової, В.О. Сухомлинського з урахуванням вимог сьогодення.

– Практичний інтерес складає рубрика «Авторські розробки студентів». Тут представлено авторські комп'ютерні ігри; розробки семінарів-практикумів, занять з художньої праці, художньої літератури, свят та розваг; авторська модель дитячого майданчика; відео, фото, комп'ютерні презентації.

– Окремі рубрики сайту – «Звання, нагороди, відзнаки», «Видатні люди про педагога», «Увіковічення пам'яті».

Передбачено співпрацю з практичними працівниками дошкільних навчальних закладів, батьками вихованців у рубриці «Зворотній зв'язок».

У процесі підготовки проекту простежувався належний рівень сформованості у майбутніх фахівців дошкільної освіти елементів загальної та професійної компетентності, зокрема: готовності до навчальної взаємодії в групі, колективі; вміння самостійно відбирати, необхідні теоретичні джерела та матеріали, аналізувати їх, виявляти продуктивні ідеї педагогіки минулого та адаптувати в сучасному дошкіллі; прагнення до творення власного педагогічного досвіду, проектування й реалізації власної освітньої траєкторії. Це засвідчує результативність впровадження в практику підготовки фахівців дошкільної освіти стратегій діяльнісного підходу, що забезпечує формування у студентів єдності пізнавального досвіду і досвіду перетворення.

Висновки. На основі вище викладеного можна константувати, що за своєю сутністю і змістом поняття «діяльнісний підхід» є складною багатогранною науковою проблемою, яка включає аналіз становлення, самореалізації, саморозвитку особистості людини як суб'єкта діяльності. З початку XXI століття діяльнісний підхід розглядається вченими в синтезі з компетентнісним, що привело до появи терміна «діяльнісно-комтетентнісний підхід». Взаємозв'язок діяльнісного й компетентнісного підходів трактується з позиції цілісного процесу, обумовленого спільною метою та діяльністю, оскільки компетентність особистістю набувається й проявляється в діяльності. Відповідно, у процесі професійно-пізнавальної діяльності, студенти набувають індивідуального досвіду, що являє собою єдність пізнавального досвіду і досвіду перетворення.

Реалізація провідних ідей концепції української нової школи, зокрема поєднання наукової та практичної складових підготовки фахівців доводить ефективність впровадження діяльнісної стратегії до навчання студентів. Упровадження діяльнісного підходу у процесі навчання (інтегрований курс «Педагогіка») уможливлює твердження щодо доцільності переорієнтації навчання з традиційного засвоєння і запам'ятовування готових знань на процес їх здобування та застосування в різних формах індивідуальної та колективної професійно-навчальної діяльності; формування діяльнісної позиції студента. Організація освітнього процесу на діяльнісних засадах підвищує мотивацію студентів як суб'єктів пізнання та сприяє сформованості у майбутніх фахівців з дошкільної освіти загальної (соціальна, інформаційна, комунікативна, самоосвітня) і професійної (освітня, дидактична, рефлексивна) компетентності.

Список літератури:

1. Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці / Іван Дмитрович Бех // Виховання і культура. – 2009. – № 1/2(17/18). – С. 5–7.
2. Біскул В. С. Принципи та технології компетентнісного підходу до формування професійної кар'єрної компетентності студентської молоді / В. С. Біскул // Sociology. – 2016. – № 5(133). – С. 61–67. DOI: 10.15421/171610.
3. Венгловська О. А. Формування дослідницької компетентності вчителя початкової школи у процесі функціонування історико-педагогічних студій / О. А. Венгловська // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2. – С. 210–218.
4. Гузій Н. В. Діяльнісно-орієнтовані методологічні засади педагогічного професіоналізму / Наталія Василівна Гузій // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія: [зб. ст] / РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т». – Ялта, 2007. – Вип. 15. – С. 118–125.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа кометентносного подхода в образовании / Ирина Алексеевна Зимняя. – М.: Исслед. центр пробл. качества подгот. специалистов, 2004. – 38 с.
6. Іванюк Г. І. Діяльнісний підхід до навчання і виховання дітей дошкільного віку в історико-педагогічному контексті XX століття / Г. І. Іванюк, А. Д. Січкар // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2. – С. 119–130.
7. Іванюк Г. І. Проблема формування дослідницької культури майбутніх магістрів з дошкільної освіти / Ганна Іванівна Іванюк // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2011. – № 4 – С. 103–107.
8. Реан А. А. Психология и педагогика / А. А. Реан, И. В. Бордовская. – Спб.: Питер, 2000. – 432 с.
9. Січкар А. Д. Сучасні стратегії підготовки вихователів дітей дошкільного віку в контексті діяльнісного підходу / А. Д. Січкар // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2017. – Вип. 32. – С. 445–452.
10. Сусь Б. А. Діяльнісний підхід як ефективний спосіб забезпечення дієвості знань / Б. А. Сусь, М. І. Шут // Збірник наукових праць. – 2007. – № 4. – (Педагогічні науки) – Бердянськ, 2007. – С. 5–7.

Сичкарь А.Д.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

СТРАТЕГИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА К ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье по результатам теоретического анализа и изучения перспективного опыта преподавания педагогики освещены сущность деятельностного подхода к обучению студентов педагогических специальностей в образовательном процессе высшего учебного заведения. Обосновано взаимосвязь и взаимообусловленность деятельностного и компетентностного подходов общей целью и деятельностью. Раскрыто значение профессионально-познавательной деятельности студентов для приобретения индивидуального опыта как единства познавательного опыта и опыта преобразования. Определены и охарактеризованы составляющие деятельностной позиции студента в процессе обучения. Освещены пути внедрения деятельностной стратегии к обучению студентов (на примере интегрированного курса «Педагогика»); сущность и составляющие общей и профессиональной компетентности специалистов по дошкольному образованию. Представлен коллективный проект «Педагогические персоналии на фоне эпох» (цель, стуктура, содержательное наполнение).
Ключевые слова: деятельность, деятельностный подход, компетентностный подход, компетентности, коллективный проект, профессиональные компетентности, профессионально-учебная деятельность, субъект деятельности, специалист по дошкольному образованию.

Sichkar A.D.
Borys Grinchenko Kyiv University

STRATEGY OF ACTIVITY APPROACH TO PREPARATION SPECIALISTS OF PRESCHOOL EDUCATION

Summary
In the article, based on the results of theoretical analysis and the study of perspective teaching pedagogy experience, the essence of the activity approach to the teaching students of pedagogical specialties in the educational process in a higher educational institution is highlighted. Defined and characterized the components of the student's active position (the presence of stable learning motivation, the ability to formulate the goal and determine the ways and means of it's achievement, the possession of subject and thinking activities that allow solving educational tasks, the ability to self-control and the self-assessment of the results of educational activities). Highlighted the ways of implementation the activity strategy for the student studying during the integrated course «Pedagogy» (content modules: «Historical and pedagogical studios of Western European and Ukrainian education», «Formation and development of preschool pedagogy in the historical retrospective»); the essence and components of the general (social, informational, communicative, self-education) and professional (educational, didactic, reflexive) competence of specialists in pre-school education.
Keywords: activity, activity approach, competency approach, competence, collective project, professional competence, subject of activity, specialist in preschool education, vocational training activities.

УДК 37.02

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО МЕНТОРИНГУ З ДЕЯКИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИЦТВА

Смірнов С.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття відтворює стадію наукового дослідження у реальному часі відносно тривалої проблеми щодо зусиль керівництва Збройних Сил провідних країн світу в організації та впровадженні систем різних форм наставництва у військовому середовищі. Наразі ми підводимо підсумки у питаннях, які довгий час залишались без відповідей.

Ключові слова: наставництво, наставник, військовий менторинг, формальний, неформальний менторинг, програми менторингу, стратегія менторингу.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інтернет, створивши умови для другого «паралельного» існування особистості – «Smart-Society – Smart-суспільство», служить найпотужнішим засобом сучасної комунікації. Для мільйонів людей реальний світ поступово заміщається віртуальним, можливі наслідки якого на сьогоднішній день не зовсім ясні та не передбачливі. В останні роки ідеї впровадження та розвиток інституцій військового наставництва в online-просторі Smart-суспільства, стали гарячою темою серед військового керівництва провідних країн світу [28]. Так Департамент Керівництва Армії США вклав інвестиції у розвиток online – Військової Наставницької Спільноти (The Army Community Mentorship) та online – Ресурсного Центру Військового Наставництва (The Army Mentorship Resource Center) для тих, хто має доступ до мережі АКО (Army Knowledge Online) [4]. Метою інвестування військової Smart-освіти – стала підготовка військових фахівців, які вмітимуть працювати і думати у новому Smart-середовищі. Проте, результати діяльності e-mentoring були далеко не втішні. Данні одного із користувачів мережі АКО вказували на доволі бідну статистику: серед 1,9 млн. зареєстрованих користувачів АКО, активних користувачів Військової Наставницької Спільноти (The Army Community Mentorship) – 1,292, а відсоток респондентів, який користується послугами mentorship – 0,068% [3]. Головним недоліком діяльності АКО, як відзначають користувачі цієї мережі, є її не оперативність в цілому та у більшості випадків її не серйозність. Отже, можна стверджувати, що поточна програма Army online-mentorship – повністю не ефективна. Враховуючи вище вказане, ми доводимо висновку, що військове наставництво буде діючим та ефективним лише в умовах безпосереднього спілкування, а саме в умовах вербальної комунікації.

У настановах офіцерам Армії США говориться: «Для того щоб наставництво було ефективним, потрібні не лише досвід і мудрість років, але й необхідність безпосереднього та постійного спілкування зі своїми підлеглими. Якщо ви дійсно піклуєтеся про своїх солдатів, то ви присвятите їм необхідний час і свою увагу. Це – ключовий шлях приводити і посилювати Армійські цінності» [27]. Mentoring не відбудеться через веб-сайти. Це вимагає особистих зусиль більш досвідчених фахівців, щоб спрямовувати власні дії на всебічний професійний розвиток особистості менш досвідчених молодих фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У сучасній вітчизняній науковій літературі проблема військового наставництва не досліджувалась. Дефініція «військовий менторинг» – не визначена. Розвиток системи наставництва і фактори його мотиваційного впливу на молодих фахівців державної служби розглянуті у працях Н.О. Алюшиної, Г.В. Андрєєвої, М.В. Бедевельської, Я.М. Бельмаз. Науковий аналіз прийнятності методів наставництва провели С. Капушуоглу, Ю.В. Лаврик, М.Е. Морозова. Архетипну природу наставництва і наставництво в аспекті полісуб'єктного підходу досліджували Т. Новаченко, Ю.М. Оргієць, Т.Ю. Осипова. Системне наставництво як засіб управління корпоративними знаннями та навичками, висвітлене у публікаціях О. Семеног, В.І. Притули.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Чому менторинг так захоплює військову увагу? Розглядаючи елементи професійного наставництва, Делорес Венджелі пояснює, що існує декілька поважних причин: «Ефективний mentoring – це допомога збільшення військового корпоративного рекрутингу, стримування небажаних професійних і соціальних зусиль, підтримка професійних ініціатив, пришвидшення адаптації молодих фахівців у військовому середовищі» [16, с. 57]. Ернест і Шоунта Фрайді пояснюючи формальне наставництво, як педагогічну умову підготовки майбутніх фахівців в сучасному діловому оточенні, особливо серед військовослужбовців, доводять, що такі програми добре навчають, мотивують, розвивають, зберігають і реалізовують індивідуальні можливості молодих фахівців до максимуму індивідуальних можливостей [12, с. 57]. Емпіричні дослідження Томмі Аллена та Кімберлі О'браєн вказують на те, що випускники вищих навчальних закладів при виборі професійної самореалізації більше притягуються до організацій, які мають власні напрацьовані mentoring-програми [25, с. 43–48]. Крістіна Андерхіл провівши мета-аналітичний огляд наукової літератури з питань ефективності застосування програм менторингу, дійшла висновку про те, що найбільш розповсюдженими є так звані формальні mentoring-програми, які включають в себе формальне призначення наставника. Проте порівняльний аналіз сучасних

досліджень організацій наставництва вказує на більшу перевагу, результативність та ефективність неформального наставництва informal mentoring [7, с. 292–307]. Informal mentorship керується чотирма вимірами, а саме:

1. Інтенсивність – емоційно природно та властиво.

2. Видимість – без попереднього узгодження та усвідомлення.

3. Спостережливість – загальний психосоціальний розвиток.

4. Тривалість – поза встановленими часовими директивами [10].

Крістіна Андерхіл доводить, що фактично жодне наукове дослідження не довело пріоритетність формального наставництва над не формальним. Формальні програми рідко роблять акцент на кар'єрному рості, обмежені в тривалості, діють поза інтересами та характеристиками особистості наставника і протеже [29, с. 303]. Так само відмічено, що формальні програми діють на основі взаємних мінімальних даних про наставника поряд з вузько спрямованою професійною комунікацією [6].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є розгляд особливостей організації військового менторингу з деякими рекомендаціями для військового керівництва.

Виклад основного матеріалу. У публікації «Альтернативні форми наставництва» Ліліан Ебі зауважила, що наставник зазвичай стає інвестованим в прогресію кар'єри і розвитку свого протеже, забезпечуючи такі функції як: пораду, допомогу, підтримку, а при необхідності – виклик. Іноді наставництво еволюціонує у тривалу дружбу, навіть після того, як активна фаза професійних стосунків є завершеною [17, с. 44]. Результати Наукових досліджень трьох десятиліть з питань менторингу виявили, що останній якісно заохочує до успіху в кар'єрі [15, с. 20]. Стівен Колареллі і Рональд Бішоп стверджують: «Той, хто заохочує до наставництва, насолоджується більш швидшими темпами професійного росту молодих фахівців, більшою їх продуктивністю, кращою професійною впевненістю, вищою компетентністю, нижчими рівнями пов'язаної з роботою напруги, більшими позитивними стосунками в роботі, кар'єрним задоволенням, більшою сприйнятою можливістю професійного становлення. Окрім того, молоді фахівці перебуваючи в системі менторингу більш реалізовані, як в організації, так і в кар'єрному рості» [24, с. 76].

Дослідження Зінти Бірні, Браяна Діка, Дена Чіабуру свідчать про те, що менторинг має істотні позитивні кореляції з професійним виконанням, ситуативним стримуванням, організаційною поведінкою індивіда, позитивними професійними стосунками, особистим здоров'ям, кількістю між абонентських стосунків, кар'єрним ростом і загальною компетентністю. Хоча різноманітність інших мінливих умов також якісно впливають на професійний розвиток (наприклад, індивідуальні здібності та мотивація), очевидно, що ефективність менторингу буде набагато глибшим і послідовним [30, с. 42].

Однією з проблем оцінки ефективності формального менторингу – є широка різнорідність програм по відношенню до їх проектування та виконання. Заплановані формальні програми менторингу не рідко дають збій, потребуючи значного корегування, у мінливому процесі професійного становлення молодого фахівця [11].

Попри те, що в Армії США впроваджені та широко розповсюджені програми військового менторингу, детальний аналіз військової наукової літератури Майклом Шверіном та Діном Бьорні, виявив незначну кількість позитивних оцінок щодо ефективності формального менторингу. Наприклад, на щорічній конференції Асоціації психологів США, яка відбулась у Сан-Франциско та Каліфорнії у серпні 1998 року було зазначено, що при порівняльному аналізі паралельно впроваджених програм формального і неформального наставництва серед офіцерів Сервісного Корпусу Медичної Служби, більшу професійну результативність та мотивацію до подальшої військової служби продемонстрували молоді фахівці, які були задіяні у програмі неформального менторингу [19]. Програми формального менторингу продемонстрували свою результативність у шести Тайванських службових академіях, у яких серед студентів – учасників програм відмічалась якісно вища професійна мотивація, зменшена психологічна напруженість [5, с. 85]. У публікації Річарда Келлера щодо військового наставництва повідомлено: «Програма формального менторингу була успішно застосована у Британській Королівській Морській Піхоті, де вчасно ідентифікувались і розв'язувались морально-психологічні та психофізичні проблеми особового складу, що у свою чергу дало змогу відповідною підтримкою мінімізувати групи ризику серед молодих військовослужбовців» [22, с. 61].

Групою військових фахівців – офіцерів Армії США, які досліджували питання військового менторингу було зазначено, що змістове очікування і результативність програм формального менторингу далеко не пропорційні, а традиційні військові стосунки між досвідченими та молодими військовослужбовцями заміщаються часто не зрозумілими правилами, нормативами та вимогами разом із складною системою контролю. Військові фахівці доводять, що подібні сплановані формальні програми при їх плануванні, організації та впровадженні містять низку пасток у зв'язку з відсутністю вдумливої стратегії: «відсутність корпоративної менторинг-стратегії веде до неузгодженостей та нездатності дій в межах організації, що в свою чергу приводить до передчасного припинення самої програми» [14, с. 153]. При суб'єктивному аналізі програм формального наставництва Елен Ебі виявила, що наукові дослідники надають даному феномену різносторонні власні визначення та тлумачення, не доводячи їх до спільної думки в цілому [1]. В межах військового дискурсу, термін «менторинг» використовується у масі командних програм та ініціатив, в яких передбачається, що наставники повинні робити і що повинні досягти їхні підлеглі. Такі підходи часто перетворюють подібні ідеї у цинізм [18].

Наприклад, керівництво сухопутних військ Армії США диференціює менторинг від таких понять як «рекомендації» і «тренінг», визначаючи це як «добровільні досвідчені стосунки фахівців, які існують між особою більш досвідченою і особою меншого досвіду, на основі взаємної до-

віри і поваги та не вимагають ніякої фінансової підтримки. Наставництво – це лідерство у широкому розумінні цього слова» [13]. Але й існує протилежна думка у багатьох старших офіцерів ВМС США, які прирівнюють менторинг до фаворитизму. У контрастних інтерв'ю Морські адмірали U.S. висловили думку про те, що у будь-якому випадку, успішна програма військового менторингу повинна базуватись на основі історичних традицій становлення та розвитку Армії: «Високоякісний і цілеспрямований mentoring у військовому плануванні повинен пропонувати лише одну «авеню» (англ.) для послідовного лідерства, з метою заохочення та професійного розвитку усіх молодих талановитих військовослужбовців». Проте традиційний менторинг є природно ексклюзивним та не повторним, з проекцією на всебічне виховання і професійне зростання молодого військовослужбовця [23].

На думку Моніки Хігінс та Кетті Крам, Досвідчені Мережі Наставництва (Experience Networks of Mentorship) набагато потужніші, ніж програми менторингу «One To One». Хоча багато хто все ще думає і формує програми в межах наставництва «Один На Один», нещодавні емпіричні та порівняльні дослідження характеризують Досвідчені Мережі Наставництва як найбільш пріоритетні. Різноманітна досвідчена мережа менторинг-груп є більш глибшою і ширшою для підтримки та розвитку професійної кар'єри [20, с. 88].

Військові фахівці зауважують, що не весь менторинг є ефективним і разом з тим висловлюють свою стурбованість щодо програмних зусиль, націлених на те, щоб зробити військовий менторинг – універсальною і обов'язковою умовою професійної підготовки військовослужбовців. На їхню думку наставництво не може гарантувати високопрофесійного ефекту з декількох причин:

1) існує величезна варіація в обопільних мотиваціях та інтересах;

2) різні рівні професійних навичок передбачуваних наставників;

3) будь-хто не може стати ефективним наставником;

4) багато військових фахівців мають сильні технічні навички але слабкі комунікативні можливості;

5) частий гнів, соціальна байдужість, або професійна ворожість наставника може спровокувати спустошення життєвих цінностей і не бажання професійного зростання у молодих спеціалістів [11].

Формальне військовий менторинг повинен бути вибірковим, запрошуючи висококваліфікованих досвідчених фахівців ставати формальними наставниками з необхідністю професійного навчання, тривалого спостереження і підтримки молодих спеціалістів [21].

Висновки сучасних емпіричних досліджень підтверджують, що менторинг швидко компенсує необхідність у високопрофесійних військових фахівцях. Вони впевненіші у собі, компетентніші, володіють високою вірогідністю для досягнення позицій лідерства у військовому середовищі, більше мотивовані, висловлюють свою готовність стати наставниками у майбутньому [8].

Переважна більшість досліджень мають відношення до більш традиційного або неформального наставництва, а свідоцтва відносно формальних менторинг-програм у військовому середовищі містять багато суперечностей при їх застосуванні.

Висновки і пропозиції. У цій секції ми пропонуємо декілька рекомендацій для військового керівництва, оцінюючи зусилля практичного застосування mentoring-програм. Ці погляди проектуються на відповіді з основних питань застосування військового менторингу.

Перед застосуванням запропонованої програми менторингу, важливо зрозуміти на що спрямована її головна стратегія та визначити на скільки вона є доцільною. Успішні стратегії містять у собі організаційну динаміку таку як, наприклад, поведінкова культура організації, її загальна структура, історичні та сучасні традиції, фінансові та технічні ресурси, специфіка діяльності даного військового колективу.

Томмі Ален, Ліліан Ебі, Елізабет Лінц, характеризуючи формальні програми менторингу, доводять спільну думку про те, що необхідно уникати обов'язковості застосування формальних менторинг-програм. «Ніщо так не підриває ефективність формального менторингу, як відсутність доцільності його використання» [26, с. 53].

Успішний менторинг базується на основі добровільності, психологічної сумісності, спільності специфічних професійних інтересів [2].

Конні Венберг, Джон Каммеєр, Марк Марчезе у сттатті «Наставник і протеже: сподівання і результати менторингу», провівши детальний аналіз застосування формальних програм, доводять висновок: «Важливо ретельно обирати потенційних наставників серед тих, хто поряд з досягнутим високим рівнем власного професіоналізму, мають достатні комунікативні навички. Як показує практичний досвід, у військовій культурі досягають максимального ефекту програми формального менторингу, стратегія яких спрямована в основному на технічну підготовку, головним завданням якої є формування у молодих фахівців раціональної системи знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого спеціалізованого вдосконалення та високоефективного практичного застосування» [9, с. 23].

Коли наставники оволоділи мистецтвом менторингу, залишається лише забезпечити їх високим рівнем мотивації, необхідної для виконання функцій наставництва. Матеріальна мотивація тісно пов'язана з результатами професійної діяльності підлеглого. Не матеріальна мотивація відбувається за рахунок культивування статусу наставника, його нагородженням пам'ятними відзнаками, публічного визнання його заслуг, надання позачергових відпусток і тому подібне.

Список літератури:

1. Allen Eby, «Mentorship Behaviors».
2. Allen Eby and Lentz, «Mentorship Behaviors».
3. Army Knowledge Online Home Page, Account Stats, available from https://www.us.army.mil/suite/portaltop; Internet; accessed 14 March 2007.

4. Army Mentorship Strategy, «Leaving a Legacy Through Mentorship», available from http://www.armyg1.army.mil/hr/MRC/Legacy.pdf; Internet; accessed 19 December 2006.
5. Changya Hu et al., «Formal Mentoring in Military Academies», Military Psychology 20 (2008).
6. Chao, «Formal Mentoring», p. 315.
7. Chao, «Formal Mentoring»; Chao, Walz, and Gardner, «Formal and Informal Mentorships»; Ragins and Cotton, «Mentoring Functions and Outcomes»; Christina M. Underhill, «The Effectiveness of Mentoring Programs in Corporate Settings: A Meta-analytical Review of the Literature», Journal of Vocational Behavior 68 (2005).
8. Chao, «Formal Mentoring»; Eby et al., «Does Mentoring Matter?»; Kammeyer-Mueller and Judge, «A Quantitative View of Mentoring Research».
9. Connie R. Wanberg, John Kammeyer, Mueller and Marc Marchese, «Mentor and Protégé Predictors and Outcomes of Mentoring in a Formal Mentoring Program». Journal of Vocational Behavior 69 (2006).
10. Egan and Song, «Are Facilitated Mentoring Programs Beneficial?».
11. Egan and Song, «Are Facilitated Mentoring Programs Beneficial?».
12. Ernest Friday and Shawnta S. Friday, «Formal Mentoring: Is There a Strategic Fit?». Management Decision 40 (2002), pp. 152.
13. Friday and Friday, «Formal Mentoring», pp. 8–14.
14. Friday and Friday, «Formal Mentoring», pp. 6–22.
15. Georgia T. Chao, «Formal Mentoring: Lessons Learned from Past Practice». Professional Psychology: Research and Practice 40 (2009), pp. 314.
16. Johnson and Ridley, Elements of Mentoring; Delores M. Wanguri, «Diversity, Perceptions of Equity, and Communicative Openness in the Workplace». Journal of Business Communication 33 (1996), pp. 443.
17. Lillian T. Eby, «Alternative Forms of Mentoring in Changing Organizational Environments: A Conceptual Extension of the Mentoring Literature». Journal of Vocational Behavior 51 (1997), pp. 125; W. Brad Johnson and Charles R. Ridley, The Elements of Mentoring, rev. ed. (New York: Palgrave MacMillan, 2008).
18. Martin et al., «Road to Mentoring».
19. Michael J. Schwerin and Dean E. Bourne, «Mentoring, Satisfaction, and Retention among Navy Medical Service Corps Officers» (paper, annual meeting of the American Psychological Association, San Francisco, California, August 1998).
20. Monica C. Higgins and Kathy E. Kram, «Reconceptualizing Mentoring at Work: A Developmental Network Perspective», Academy of Management Review 26 (2001).
21. Ragins Cotton and Miller, «Marginal Mentoring».
22. Richard T. Keller et al., «Soldier Peer Mentoring Care and Support: Bringing Psychological Awareness to the Front», Military Medicine 170 (2005).
23. See Johnson and Andersen, «How to Make Mentoring Work».
24. Stephen M. Colarelli and Ronald C. Bishop, «Career Commitment: Functions, Correlates, and Management», Group and Organizational Studies 15 (1990), pp. 158.
25. Tammy D. Allen and Kimberley E. O'Brien, «Formal Mentoring Programs and Organizational Attraction», Human Resource Development Quarterly 17 (2006).
26. Tammy D. Allen, Lillian T. Eby and Elizabeth Lentz, «The Relationship between Formal Mentoring Program Characteristics and Perceived Program Effectiveness», Personnel Psychology 59 (2006).
27. The Army Noncommissioned Officer Guide, FM 7–22.7, 5–16.
28. U.S. Army, The Army Training and leader Development Panel Officer Study Report to The Army pg OS-1, OS-7.
29. Underhill Christina, «Effectiveness of Mentoring Programs».
30. Zinta S. Byrne, Bryan J. Dik, and Dan S. Chiaburu, «Alternatives to Traditional Mentoring in Fostering Career Success», Journal of Vocational Behavior 72 (2008), pp. 429; Kammeyer-Mueller and Judge, «A Quantitative View of Mentoring Research».

Смирнов С.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ВОЕННОГО МЕНТОРИНГА С НЕКОТОРЫМИ РЕКОМЕНДАЦИЯМИ ДЛЯ ВОЕННОГО РУКОВОДСТВА

Аннотация
Статья воссоздает стадию научного исследования в реальном времени относительно длительной проблемы относительно усилий руководств Вооруженных Сил ведущих стран мира в организации и внедрении систем разных форм наставничества в военной среде. Теперь мы подводим итоги в вопросах, которые долгое время оставались без ответов.
Ключевые слова: наставничество, наставник, военный менторинг, формальный, неформальный менторинг, программы менторинга, стратегия менторинга.

Smirnov S.V.
Eastern National University named after Lesya Ukrainka

FEATURES OF ORGANIZATION THE ARMY MENTORSHIP ARE WITH SOME RECOMMENDATIONS FOR MILITARY GUIDANCE

Summary
The article recreates the stage of scientific research real-time in relation to the protracted problem in relation to efforts of guidance of the Armed Forces of leading countries of the world in organization and introduction of the systems of different forms of mentorship in a military environment. Now we work out the totals in questions, that long time remained without answers.
Keywords: mentorship, mentor, army mentorship, formal, informal mentoring, programs of mentorship, strategy of mentorship.

УДК 37.013.062.091.212–054.6

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕОРІЇ ФАСИЛІТАЦІЇ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Смолікевич Н.Р.
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті подано теоретичний аналіз сутності поняття адаптації іноземних студентів в університетах та визначено теоретико-методологічні основи цього процесу з обґрунтуванням педагогічних умов фасилітації процесу адаптації. Проаналізовано соціально-освітню та соціально-психологічну моделі адаптації до академічного середовища. Розглянуті теорії адаптації іноземних студентів до незнайомого академічного середовища є важливі у контексті вивчення іноземної мови, оскільки знання мови країни перебування слугує розвитку високого рівня іншомовної комунікативної та стратегічної компетентностей, що забезпечують успішну адаптацію студентам-іноземцям до незнайомого академічного середовища. У цілому система університетської підготовки майбутніх фахівців базується на теоріях конструктивізму, прогресивізму, гуманізму та концепції інтернаціоналізації навчального процесу. Важливими є такі підходи до змісту навчального процесу, як: міждисциплінарний, компетентнісний, автономний, особистісно-орієнтований і комунікативно-діяльнісний. Вказано на головні принципи студенто-центризму, активності, творчої самостійності студентів, системності, послідовності, єдності навчальної, наукової та практичної діяльності, кооперації, що застосовуються при організації академічного середовища.
Ключові слова: теоретико-методологічні основи, адаптація іноземних студентів, іншомовна комунікативна компетентність, стратегічна компетентність, конструктивізм, прогресивізм, гуманізм, академічне середовище.

Постановка проблеми. Тема сучасної міжнародної вищої освіти є актуальною та важливою у зв'язку з інтенсифікацією глобалізаційних процесів, що впливають на всі сфери життєдіяльності суспільства й індивідууму: політичну, соціальну, культурну, економічну, інформаційну, професійну, освітню тощо.

При вступі до закордонного вищого навчального закладу відбувається зміна середовища життєдіяльності студента, умов та форм організації освітнього процесу, адаптаційні процеси набувають особливої актуальності. Студенти потрапляють у незвичне для них мовне, освітнє, соціокультурне та організаційне середовище, що спричинює для них низку проблем. Тому, вони повинні адаптуватися до цього середовища у найкоротший термін. Ми цілковито підтримуємо думку дослідниці О. Білоус про те, що: «Успішна адаптація сприяє швидкому включенню студентів-іноземців у навчальний процес, підвищує якість та рівень навчання, забезпечує високу вмотивованість оволодіння знаннями, вміннями та навичками, що дозволяє значно підвищити якість підготовки фахівців. ... Безумовно, успішне керування навчально-виховним процесом стає невід'ємною частиною рішення задачі адаптації» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що у педагогічній науці все більше уваги приділяють процесу адаптації іноземних студентів до академічного середовища та створенню таких умов, за яких активізуються адаптаційні механізми особи і знижуються її дезадаптаційні прояви, оскільки кількість іноземців у ВНЗ визначає рівень його престижності у світі.

Серед інших дослідників, Т. Кошманова (2005), Т. Равчина (2005), Г. Голм (Holm, 2005), Ш. Рао (Rao, 2005) розробили основи та теорії побудови процесу громадянського навчання для фасилітації процесу адаптації та навчання диверситивних груп.

Вчені П. Адлер (Adler, 1975), Дж. Беррі (Berry, 1997), В. Гонзалес (Gonzales, 2004), В. Гудикунст (Gudykunst, 2005), Я. Ю. Кім (Kim, 2016), А. Налчаджян (1988) К. Оберга (Oberg, 2006), Садохін

(2007) та інші розглядали міжкультурну адаптацію як головний фактор адаптації.

Теоретико-методологічні основи адаптації іноземних студентів в університетах США висвітлені у працях науковців Білоус (2012), Є. Вітенберг (1995), Р. Гарднер, В. Гонзалес (Gonzales, 2004), Н. Зінонос (2015), Т. Кошманової (2000), С. Шандрук (2015) та ін.

Питання оволодіння іноземної мови було предметом дослідження таких авторів, як: Р. Гарднер (Gardner, 2000) і Р. Ламберт (Lambert, 1972), М. Лонг (Long, 2002), А. Маслоу (1999), Б. МакХінні (MacWhinney, 2002), Б. Спольський (1991), Н. Хомський (Chomsky, 2000), Шуман (Schumann, 1978) та інших.

Після дослідження проблеми адаптації іноземних студентів до академічного середовища у науково-педагогічних та психолого-педагогічних джерелах, з'ясовано, що ще не здійснено узагальнення різних аспектів та можливостей фасилітації цього процесу та формування необхідних компетентностей у студентів.

У роботі ставимо собі за мету комплексний ґрунтовний аналіз педагогічних та теоретико-методологічних основ адаптації іноземних студентів.

Термін адаптація (лат. adapto – пристосовую, улаштовую; англ. adaptation – адаптація, пристосування) означає пристосування, процес пристосування, здатність пристосовуватись до мінливих умов навколишнього середовища [16, с. 45]. Адаптацію іноземних студентів в університетах трактуємо як процес їхнього пристосування до університетського середовища, що характеризується академічною, психологічною та соціальною своєрідністю.

Аналіз наукових праць, присвячених теоретико-методологічним основам американської університетської підготовки майбутніх фахівців [3, 7] дозволяє стверджувати, що така підготовка ґрунтується на цілому ряді філософських, соціальних, педагогічних та психологічних теорій. Так, у цілому система університетської підготовки майбутніх фахівців базується на:

– теоріях конструктивізму, прогресивізму, гуманізму, концепції інтернаціоналізації навчального процесу (набуває особливої популярності останнім часом);

– засадах низки підходів: міждисциплінарний, компетентнісний, автономний, особистісно-орієнтований, комунікативно-діяльнісний та ін.

– принципах студенто-центризму, активності, творчої самостійності студентів, системності, послідовності, єдності навчальної, наукової та практичної діяльності, кооперації.

Усі перелічені вище теорії, підходи та принципи слугують теоретико-методологічним підґрунтям організаційно-процесуального і змістового аспектів адаптації іноземних студентів в університетах.

До теорій та гіпотез, які забезпечують психологічний аспект адаптації іноземних студентів, належать біхевіоризм, концепція самоактуалізації А. Маслоу, теорія акультурації, гіпотеза взаємодії, гіпотеза виходу і конекціонізм, соціокультурна теорія, гіпотеза універсальної граматики, гіпотеза розуміння. Згадані теорії є також важливі, у контексті оволодіння студентами іноземною мовою, формування у них комунікативної культури, іншомовної комунікативної компетентності, соціокультурної, міжкультурної та стратегічної компетентностей.

Схематично теоретико-методологічні основи адаптації іноземних студентів можемо зобразити наступним чином (рис. 1).

Рис. 1. Теоретико-методологічні основи адаптації іноземних студентів

Коротко охарактеризуємо перелічені вище теорії, концепції, гіпотези і підходи, що слугують теоретико-методологічним підґрунтям визначених аспектів адаптації іноземних студентів.

Конструктивізм як філософська течія прагматизму на сьогоднішній день слугує методологічною основою побудови навчальних планів (курікулумів) підготовки майбутніх фахівців, а також змісту навчальних дисциплін підготовки майбутніх фахівців. Він увійшов до цих курікулумів як популярна навчальна дисципліна у багатьох провідних університетах США. Конструктивізм акцентує на формуванні у студентів власної системи цінностей, активної життєвої позиції, власної філософії навчання [3], що надзвичайно важливо для успішної адаптації іноземних студентів до університетського середовища.

Прогресивізм, витоки якого знаходимо у працях Дж. Дьюї, Ф. Паркера, С. Голл та інших науковців, акцентує на альтернативних підходах до організації навчання з використанням різних видів навчальної діяльності, розв'язанні проблем. Згадана теорія сприяє розвитку кооперативного, групового навчання, підтримує використання активних методів навчання (ділова гра, розігрування ролей, стажування, проблемна лекція), метою яких є здобуття знань і вмінь у процесі активної розумової та практичної діяльності [7]. Щодо адаптації іноземних студентів у процесі навчання в університетах, ідеї прогресивізму підтримують усі її аспекти – сприяють швидшій інтеграції студентів у новому університетському середовищі, формуванню у них комунікативної культури, іншомовної комунікативної компетентності, соціокультурної, міжкультурної та стратегічної компетентностей.

Серед відомих представників гуманізму Дж. Колет, А. Маслоу, Т. Мур, К. Роджерс відсто-

ювали думку про те, що людина здатна контролювати себе та світ, у якому вона живе. У контексті адаптації іноземних студентів до незнайомого університетського середовища найбільш вагомими положеннями є позиціонування особистості як особливої цінності, акцент на створенні сприятливих умов для життя, навчання, реалізації потенціалу особистості студента [4; 5, с. 93–96].

Концепція інтернаціоналізації навчального процесу слугує передумовою для забезпечення міжнародної академічної мобільності студентів та викладачів, дозволяє привнести в навчальний процес якісно новий досвід полікультурної освіти, коли студенти з різних країн можуть спільно працювати над досягненням своїх навчальних цілей. Згадана концепція сприяє розвитку міжкультурної компетентності студентів [3, с. 13–18].

Своєю чергою, полікультурна освіта студентів, інтернаціоналізація навчального процесу здійснюються на основі міждисциплінарного підходу за допомогою введення полікультурного, інтернаціонального компоненту у викладання гуманітарних, соціально-політичних та етико-педагогічних дисциплін [3, с. 13–18].

Біхевіоризм розглядаємо як одну із психологічних передумов адаптації іноземних студентів в університетському середовищі. Біхевіоризм (від англ. «behavior» – поведінка виник як теорія «стимул-реакція» («stimulus-reaction» (S-R)). Розвиваючи концепцію біхевіоризму, Б. Скіннер вважав, що людина цілковито залежить від свого середовища, і будь-яка свобода дії, якою, як їй здається, вона може користуватися, – повна ілюзія. Тому, у людей немає вроджених ідей, а їхня психіка формується під впливом зовнішнього середовища і реагує на зовнішній вплив [2, с. 59–61]. У контексті нашого дослідження таким зовнішнім середовищем виступає університетське середовище. Отже, згідно з положеннями біхевіоризму, адаптація, як і навчання студентів-іноземців в університетському середовищі, відбуваються автоматично.

У контексті проблеми оволодіння іноземною мовою іноземними студентами біхевіоризм розглядає її як сукупність структур, а оволодіння іноземною мовою – як процес формування звичок. Ігноруючи внутрішні механізми, ця теорія враховує тільки мовне середовище і стимули, які це середовище продукує.

Відповідно до концепції самоактуалізації А. Маслоу, адаптація іноземних студентів в університетському середовищі відбувається за схемою «конфлікт – фрустрація – акти пристосування». Конфлікт виникає лише коли фруструються фундаментальні потреби особистості: фізіологічні, потреби у безпеці, аффіліативні потреби, потреба у самоактуалізації. Маслоу (1999) визначає якісні характеристики особистості, які можуть бути основою формування успішно адаптованої особистості: ефективне сприйняття життя, безпосередність, сконцентрованість на проблемі, креативність, прийняття себе та інших особистостей, розмежування засобів та цілей, демократичний характер [4, с. 211–229].

Ще одну теорію, орієнтовану на середовище запропонував Дж. Шуман у 1978 р. Він з'ясував, що «особа, яка найгірше оволоділа англійською мовою, була соціально і психологічно найбільш віддаленою від групи носіїв цільової мови». На його думку, оволодіння другою мовою є результатом акультурації, яку він визначає як «соціальна та психологічна інтеграція особи, яка вивчає мову, з групою носіїв цільової мови» [15, с. 34]. Згідно з процесом акультурації, студенти тим успішніше оволодівають другою мовою, чим меншою є соціальна і психологічна відмінність між ними і носіями другої мови.

Вагомою для оволодіння другою мовою є теорія універсальної граматики (англ. Universal Grammar UG), запропонована Н. Хомським [6, с. 10–15]. Відповідно до його теорії, кожна людина біологічно наділена мовною здатністю, пристроєм оволодіння мовою, який відповідає за початковий стан розвитку мови. Теорія універсальної граматики стверджує, що надходжень з навколишнього середовища недостатньо, щоб пояснити оволодіння мовою.

На відміну від теорії універсальної граматики Хомського (UG), модель конкуренції Брайана МакХінні (MacWhinney's competition model) полягає в тому, що не лінгвістичні структури є універсальними, а когнітивні. Тому знання мови не залежить від природних здібностей учня, а від процесів у мозку, керованих даними [14, с. 1–18].

Наступні три теорії можна назвати теоріями взаємодії при вивченні іноземної мови, оскільки вони розглядають мову і вивчення мови як соціальну практику.

На основі емпіричного дослідження, Лонг (Long, 1983) зауважив, що у спілкуванні між особами, для яких певна мова є рідною, а для інших – набутою, є більше модифікацій у взаємодії, ніж у спілкуванні між природними носіями мови. Дослідник стверджує, що зміни у взаємодії послідовно допомагають в успішному оволодінні другою мовою. М. Лонг припускає, що змістові негоціації, особливо негоціації, у яких задіяне пристосування до носіїв мови або більш компетентних співрозмовників, полегшують оволодіння мовою, тому що вона з'єднує вхід, внутрішній потенціал особи, яка вивчає мову, і вихід [13, с. 126–141].

Соціокультурна теорія Л. С. Виготського [8, с. 287] описує вивчення мови як соціально опосередкований процес. Посередництво є фундаментальним принципом, а мова – культурним артефактом, який опосередковує соціальну та психологічну діяльність. Дж. Лантолф і С. Торн також припустили, що принципи соціокультурної теорії можна застосовувати до оволодіння другою мовою. Соціокультурна теорія не розділяє індивідуального і соціального, а доводить, що індивідуальне виникає з соціальної взаємодії і, таким чином, є соціальним. Одним з основних понять, запозичених із досліджень Л. Виготського, є «риштування». Це поняття означає допомогу, яку особа, яка вивчає другу мову, отримує від інших (наприклад, викладачів, родичів, одногрупників). Ця допомога дає їй змогу виконувати навчальні завдання і досягати визначених навчальних цілей [12, с. 1967–217].

Конекціонізм відкидає гіпотезу вродженої обдарованості, пояснюючи оволодіння другою мовою з точки зору обробки отриманої інформації та психічних механізмів, задіяних у цьому процесі. Вивчення мови трактують як опрацювання досвіду, де повторення досвіду сприяє зміцнен-

ню зв'язків. Н. Елліс стверджує, що «наш нервовий апарат є пластичним у початковому стані» [9, с. 82], але «під час оволодіння другою мовою він перестає бути пластичним, оскільки вже налаштований на першу мову» [9, с. 83].

Зосередимося на оволодінні другою мовою, звертаючи увагу на те, як психологічні процеси (наприклад, когнітивні процеси – здатності та емоційні процеси – відношення і мотивація) взаємодіють із соціокультурними чинниками середовища (наприклад, акультурацією, валоризацією та системою соціальних цінностей і переконань).

Проаналізуємо соціально-освітню та соціально-психологічну моделі вивчення іноземними студентами другої мови в університетському середовищі.

Соціально-освітню модель вивчення другої мови запропонував Р. Гарднер (Gardner, 2000). Вона побудована навколо поняття мотивації і містить чотири типи змінних, пов'язаних з вивченням другої мови, а саме:

– соціальне середовище (культура людини і навколишнього середовища);

– індивідуальні особливості (інтелект, здібності, мотивація і тривоги);

– формальні і неформальні причини, з яких вивчають другу мову;

– лінгвістичні знання, мовні та мовленнєві навички [10].

Гарднер (Gardner, 2000) у свою модель увів поняття інтегративної мотивації, яку формують три змінні: інтегративність, відношення до навчання та мотивація Інтегративність тут відображає справжній інтерес до вивчення іноземної мови для того, щоб психологічно наблизитися до іншої мовної спільноти.

Рисунок 2 показує, що два класи змінних, інтегративність і відношення до навчальної ситуації – це дві корельовані змінні, які впливають на мотивацію навчання другої мови, і мотивація та мовні здібності впливають на досягнення успіху в опанування іноземною мовою [10].

Багато науковців намагалися пояснити, чому вивчення другої мови у дорослому віці є складнішим, ніж у дитячому. Вони зосереджувалися на впливі мотивації, соціальної дистанції, особистих рис, здатностей, віку на вивчення другої мови. Звернімо увагу на такі емоційні процеси, як мотивація і соціальна дистанція.

Навіть якщо вважати мотиваційний чинник важливим у вивченні іноземними студентами другої мови, результати досліджень про позитивний чи негативний вплив інтегративної й інструментальної мотивації є суперечливими. Р. С. Гарднер і Р. Т. Ламберт (R. C. Gardner & W. E. Lambert,1972) вважають, що люди, які прагнуть вивчити мову, щоб ідентифікувати себе з певним народом чи культурою, виявляють інтегративну мотивацію, а ті, хто вивчає другу мову для кар'єрного росту, – мотивовані інструментально. Вони доводять, що інтегративна мотивація пришвидшує вивчення другої мови, особливо коли особа прагне стати членом певної соціальної групи через оволодіння мовою цієї групи. Однак, у разі нагальної потреби вивчення другої мови, інструментальна мотивація також може стати потужним чинником впливу [11]. Отже, мотивація є дуже важливою і у процесі студентської адаптації до незнайомого академічного середовища.

Крім мотивації визначено ще один чинник – соціальну дистанцію, яка впливає на вивчення другої мови іноземними студентами з різним мовним і культурним минулим. Соціальною дистанцією називають подібності і відмінності між культурою, мовою, економічним і політичним статусом соціальної групи носіїв другої мови порівняно з цільовою мовою. Отже, можна стверджувати, що чим краще знайомий іноземець з культурою країни свого перебування, тим легше йому буде спілкуватися, і ці фактори, своєю чергою, спричинять інтегративну мотивацію і пришвидшать вивчення другої мови, що й буде сприяти успішній адаптації.

На відміну від соціально-освітньої моделі, основою якої є мотивація, центральну роль у соціально-психологічній моделі вивчення другої мови відіграють механізми валоризації, а також соціально-психологічні механізми. Цю модель запропонував Н. Ламберт. У ній він розглядає вплив як когнітивних (мовні здібності, інтелект тощо), так і емоційних (відношення і мотивація) чинників.

На основі здійсненого аналізу робимо висновки, що в університетській практиці застосовують усі проаналізовані вище теорії, концепції та гіпотези у їхній інтеграції у різноманітних поєднаннях з метою ефективної адаптації іноземних студентів до академічного середовища, зокрема – формування у них високого рівня комунікативної культури, соціокультурної

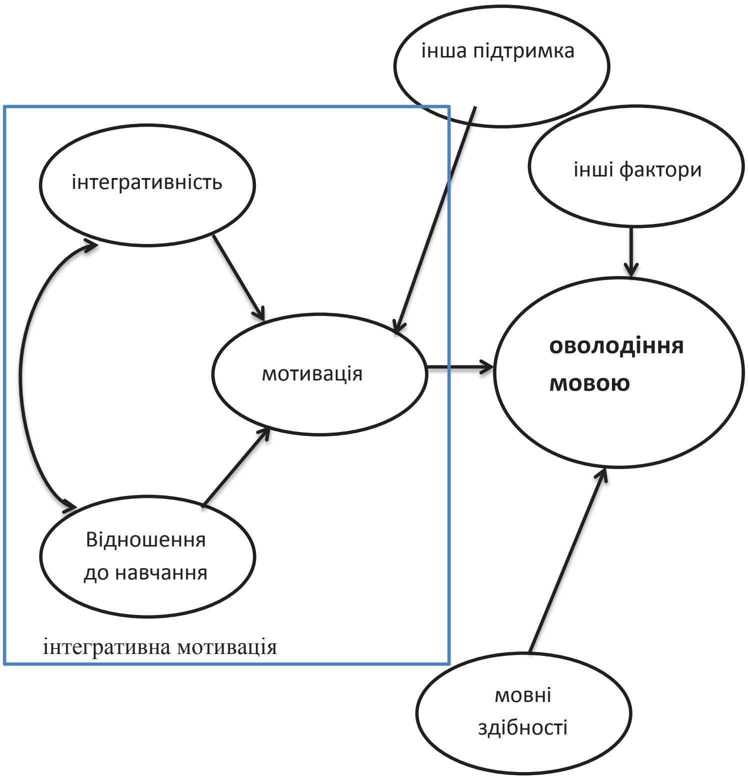

Рис. 2. Соціально-освітня модель вивчення іноземної мови

та міжкультурної компетентностей, допомоги в оволодінні іноземною мовою, результатом якого є розвиток високого рівня іншомовної комунікативної та стратегічної компетентностей.

Теоретико-методологічні основи організаційно-процесуального і змістового аспектів адаптації іноземних студентів в університетах складають: конструктивізм, прогресивізм, гуманізм, концепція інтернаціоналізації навчального процесу; низка підходів (міждисциплінарний, компетентнісний, автономний, особистісно-орієнтований, комунікативно-діяльнісний та ін.) і принципів (студентоцентризму, активності, творчої самостійності студентів, системності, послідовності, єдності навчальної, наукової та практичної діяльності, кооперації).

Теоретико-методологічні основи, що забезпечують психологічний аспект адаптації іноземних студентів в університетах складають біхевіоризм, концепція самоактуалізації А. Маслоу, теорія акультурації, гіпотеза взаємодії, конекціонізм, соціокультурна теорія, гіпотеза універсальної граматики тощо. Згадані теорії проаналізовані нами також у контексті оволодіння студентами іноземною мовою, формування у них іншомовної комунікативної, соціокультурної, міжкультурної та стратегічної компетентностей.

Список літератури:

1. Білоус О. А. Адаптаційні проблеми іноземних студентів інженерного профілю / О. А. Білоус // Вісник психології і педагогіки. [Електронний ресурс]: Збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 7. – К., 2012. – Режим доступу до збірника: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_7
2. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. / М. Й. Варій – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с. – С. 59–61.
3. Кошманова Т. С. Нео-прагматизм як сучасна філософія американської освіти? / Т. С. Кошманова // Американська філософія освіти очима українських дослідників: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава: ПОІППО. – 2005. – С. 80–98.
4. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / Абрахам Гарольд Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб.: Евразия, 1999. – 432 с. – С. 211–229.
5. Микитенко Н. О. Концепція формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців природничих спеціальностей / Н. О. Микитенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2011. – Вип. 23. – С. 93–96.
6. Ноам Хомський. Роздуми про мову / Переклад з англійської О. П. Кошового. – Львів: Ініціатива, 2000. – 352 с. – С. 10–15.
7. Шандрук С. І. Концептуальні основи професійної підготовки вчителів у США – [Електронний ресурс] / С. І. Шандрук // Будуємо нову Україну. Збірник конференції. – 2015. – С. 86–93. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4571/Shandruk_ Kontseptual'ni_osnovy.pdf
8. Brown H. D. Principles of language learning and teaching (4th edition). NY: Longman, 2000. – 352 p. – P. 287.
9. Ellis N. The associative-cognitive CREED / N. Ellis // VanPatten B.,Williams J. Theories in Second Language Acquisition: an Introduction. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2007. – P. 77–95.
10. Gardner R. C. Correlation, causation, motivation, and second language acquisition. Canadian Psychology, 2000. – P. 10–24.
11. Gardner R. C. & Lambert W. E. Attitudes and motivation in second-language learning. Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1972.
12. Lantolf J. P., & Thorne S. L. Sociocultural theory and the of second language development. New York: Oxford University Press, 2006. – P. 197–217.
13. Long M. H. Native speaker / non-native speaker conversation and the negotiation of comprehensible input. Applied Linguistics, Vol. 4, 1983 – P. 126–141.
14. MacWhinney Brian (2002). The Competition Model: the Input, the Context, and the Brain. In P. Robinson (Ed.) Cognition and Second Language Instruction. (1–18) New York, New York: Cambridge University Press. – 2002. – P. 1–18.
15. Schumann J. H. The acculturation model for second-language acquisition. In: Gingras R. C. (Ed.) Second-language Acquisition & Foreign Language Teaching. Washington: Center for Applied Linguistics. – 1978, p. 27–50.
16. The World Book Encyclopedia. Volume 1. – World Book, Inc. – Chicago, Il., 2001. – 104 p. – P. 45.

Смоликевич Н.Р.
Львовский государственный университет внутренних дел

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ФАСИЛИТАЦИИ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В УНИВЕРСИТЕТСКОЙ СРЕДЕ

Аннотация
В статье представлен теоретический анализ сущности понятия адаптации иностранных студентов в университетах и определены теоретико-методологические основы этого процесса с обоснованием педагогических условий фасилитации процесса адаптации. Проанализированы социально-образовательная и социально-психологическая модели адаптации к академической среде. Рассмотренные теории адаптации иностранных студентов к новой академической среде, которые важны в контексте изучения иностранного языка, поскольку знание языка страны пребывания служит развитию высокого уровня иностранной коммуникативной и стратегической компетенций, обеспечивающих успешную адаптацию студентам-иностранцам к незнакомой академической среде. В целом система университетской подготовки будущих специалистов базируется на теориях конструктивизма, прогрессивизма, гуманизма и концепции интернационализации учебного процесса. Важны такие подходы к содержанию учебного процесса, как: междисциплинарный, компетентностный, автономный, личностно-ориентированный и коммуникативно-деятельностный. Указано на главные принципы студенто-центризма, активности, творческой самостоятельности студентов, системности, последовательности, единства учебной, научной и практической деятельности, кооперации, применяемые при организации академической среды.
Ключевые слова: теоретико-методологические основы, адаптация иностранных студентов, иностранная коммуникативная компетентность, стратегическая компетентность, конструктивизм, прогрессивизм, гуманизм, академическая среда.

Smolikevych N.R.
Lviv State University of Internal Affairs

PEDAGOGICAL THEORIES OF FACILITATION OF FOREIGN STUDENTS' ADAPTATION TO THE UNIVERSITY ENVIRONMENT

Summary
The article covers theoretical analysis of the essence of the notion of foreign studentsэ adaptation in universities and theoretical and methodological foundations of this process outlining pedagogical conditions of facilitation of the adaptation. The social-educational and socio-psychological models of adaptation to the academic environment are examined. The theories of foreign students' adaptation to unfamiliar academic environment are important in the context of studying the second language, since its high level of command helps in the development of an appropriate level of foreign language communication and strategic competence that ensures the successful adaptation of foreign students to new academic environment. In general, the system of university training for future specialists is based on the theories of constructivism, progressivism, humanism and the concept of internationalization of the educational process. The following important approaches to the content of the educational process are interdisciplinary, competent, autonomous, person-oriented and communicatively active approaches. The author defines such main principles of supportive learning environment, as: student-oriented activity, creative independence of students, systematic training, consistency, unity of educational, scientific and practical activity, cooperation; which are to be used in the organization of the modern academic environment.
Keywords: theoretical and methodological foundations, foreign students' adaptation, foreign-language communicative and strategic competences, constructivism, progressivism, humanism, academic environment.

УДК 371.4+376.5

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стельмах Н.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні питання формування гуманних відносин дошкільників. Обгрунтовано актуальність теми. Розкрито сутність гуманізму, гуманності, гуманних відносин та значення гри у розвитку особистості дитини. Визначено умови організації ігрової діяльності дошкільників. Розкрито психологічні механізми впливу гри на розвиток дитини.
Ключові слова: особистість, гуманізм, гуманність, гуманні відносини, гра, ігрова діяльність.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті визначено стратегічні завдання реформування освіти в Україні, якими є гуманізація та демократизація освітнього простору.

У «Концепції національного виховання» гуманізація віднесена до основних його принципів. Вона передбачає створення умов для формування якостей та здібностей дитини, гуманізацію взаємин між вихователем і вихованцями, повагу до особистості, розуміння її інтересів, виховання гуманної особистості.

Спираючись на філософські, соціологічні, психологічні дослідження, педагогічна наука активно шукає шляхи виховання гуманної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних і закордонних філософів: А. Арнольда, Н. Бережного, А. Гаврилова, М. Петросян, С. Попова, Б. Рюрикова, П. Федосєєва, М. Фрітцханда, Г. Янсена та інших розглядається сутність гуманізму, приділяється увага реалізації його принципів у різноманітних соціальних умовах життя людей, більш чітко визначаються категорії «гуманізм» і «гуманність».

Психологічний аспект гуманізму досліджували: А. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, А. Ковальов, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та ін. У їх працях аналізуються особливості особистісних відносин та виокремлюються гуманні відносини як головний зміст гуманізму.

У педагогіці особливості морального виховання дітей у дусі гуманізму досліджували: В. Абраменкова, І. Бех, Н. Болдирєв, А. Гончаренко, М. Духовний, Т. Коннікова, Л. Косенко, Б. Ліхачов, Л. Новікова, Л. Рувинський, Ю. Сокольніков, В. Сухомлинський, Н. Тарасевич, Н. Шевченко, В. Шуменко, Н. Цуканова та ін.

Особливої уваги науковців потребує проблема гуманістичного виховання дітей дошкільного віку, оскільки в дошкільному віці закладаються основи особистості та її моральності.

Значний внесок у розробку даної проблеми внесли дослідження Л. Пеньєвської, А. Виноградової, Л. Князевої, Л. Стрілецької, А. Кошелєвої, Т. Черник, Г. Довженок, Є. Кульчицької, С. Литвиненко та ін. У їх дослідженнях визначено сутність ставлень дітей до людей різного віку, засоби гуманістичного виховання та деякі умови (в сім'ї, в дошкільних установах).

Аналіз наукових досліджень дає підставу стверджувати, що виховати гуманну особистість означає сформувати у неї моральну свідомість, розвинути моральні почуття та сформувати моральну поведінку.

Проблемам формування моральної свідомості присвячені праці Л. Артемової, І. Беха, Л. Божович, М. Боришевського, О. Кононко, Н. Монахова, Л. Рувинського, О. Сухомлинської та ін.

Питання формування гуманної поведінки досліджували І. Каїров, В. Оржеховська, Т. Пониманська, Я. Регіковський, Є. Субботський та ін.

Предметом дослідження відомих науковців В. Котирло, С. Ладивір, Ю. Приходько є проблеми виховання у дітей дошкільного віку гуманних почуттів.

Для подальшого з'ясування даної проблеми важливим є висновок науковців О. Кошелєвої, Я. Неверович, О. Запорожця про те, що у дошкільників емоції є основою виникнення мотивів як регуляторів діяльності та поведінки дітей.

Результати педагогічних і психологічних досліджень з даної теми свідчать, що особливе місце у вирішенні проблеми формування гуманності у дітей відводиться грі, що є, за визначенням Д. Ельконіна, «школою довільної поведінки дитини», «школою моралі в дії».

Сутність та природа гри розкриваються в працях багатьох дослідників, таких як: В. Виноградов, П. Гальперін, В. Данілов, О. Запорожець, Д. Ельконін, І. Іванов, О. Капіца, В. Кудрявцев, О. Леонтьєв, Є. Покровський та ін. Вони розробили теорію гри і довели, що ігрова діяльність моделює реальні життєві ситуації, сприяє всебічному та гармонійному розвитку особистості, формуванню навичок та звичок суспільної взаємодії, готує її до дорослого життя.

Сучасні українські науковці Л. Артемова, Г. Григоренко, К. Щербакова та інші обгрунтовують провідну роль гри у формуванні особистості дошкільника, оскільки її мотиви виступають потужною внутрішньою спонукальною силою діяльності та поведінки.

В умовах сьогодення актуалізувалася проблема формування гуманності у дошкільників. Саме дошкільний вік, в силу психологічних особливостей, є найбільш сензитивним для морального розвитку особистості взагалі та формування гуманності як основи моральності зокрема.

На наступних вікових етапах зміцнюються та укріплюються моральні основи, закладені в дошкільний період. І від того, якими виростуть діти, які цінності у них будуть сформовані, які якості будуть виховані, залежать і їх долі, і майбутнє нашої країни.

Незважаючи на багатоаспектність досліджень, присвячених гуманістичному вихованню дітей різних вікових категорій, проблема формування гуманності у дошкільників є на сьогодні недостатньо висвітленою.

Мета статті: розкрити роль гри у формуванні гуманних відносин дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Гуманізм (від лат. humanus – людяний, людський) – світогляд, заснований на ставленні до людини як до найвищої цінності, на захисті права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей [8].

В етиці гуманізм розглядається як один із фундаментальних принципів моралі, що розкривається у виявленні піклування про всебічний розвиток особистості, взаєморозумінні, повазі, неприйнятті зла та несправедливості [10].

В Українському педагогічному словнику гуманізм пояснюється як система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність [3].

У різні історичні епохи гуманізм проповідував і утверджує сьогодні ідеї добра, любові та поваги до людей.

Поняття «гуманність» і «гуманні відносини» – похідні від гуманізму. Гуманність – риса людини, яка проявляється у людяності у своїх діях і ставленні до інших людей [9].

Гуманність – особистісна якість, зміст якої обумовлений принципами гуманізму. Змістом гуманності є: любов, доброта, чуйність, милосердя, доброзичливість, повага до людської особистості, гарне ставлення до всього живого, людяність.

Стрижневою характеристикою людини є її спрямованість як сукупність потреб, цінностей, ідеалів. Гуманістична спрямованість зумовлена моральними нормами і цінностями, представлена у свідомості переживаннями, чуйністю і реалізується у взаємодії, спілкуванні, діяльності, ставленнях, вчинках та поведінці. Звідси – психологічний механізм гуманістичних проявів: від сприйняття та усвідомлення гуманних норм та правил на емоційному фоні до безпосереднього гуманного ставлення, гуманних вчинків та загалом – гуманної поведінки.

Шлях формування гуманності проходить від формування моральності, як особистісної якості, в основі якої – глибока усвідомленість сутності норм, принципів, правил моральності, стійкість поглядів, переконань, готовність до їх реалізації в повсякденному житті – до гуманних проявів в повсякденному житті. Найвищим рівнем гуманності є наявність сформованих навичок та звичок гуманної поведінки, які формуються в результаті багаторазового повторення гуманних дій.

Принципово важливі вихідні гуманізму відображаються в гуманному вихованні дітей і його базисній основі та стрижні – гуманних відносинах.

Психологію теорії відносин розробили психологи В. Мясищев, С. Рубінштейн, О. Бодальов, А. Петровський. Так, В. Мясищев дійшов висновку, що особистість визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей. Особистість – ансамбль відносин. А розвиток особистості характеризується розвитком відносин [5].

На думку психолога С. Рубінштейна, одним із суттєвих параметрів, за якими вимірюється людина, є її ставлення до іншої людини. Оцінка поведінки і вчинків людини здійснюється по тому, звеличує чи принижує вона людину з точки зору гідності, цінності морального рівня її життя для інших людей [7]. Отож, відносини розуміють як зв'язки особистості з іншими людьми, із суспільством взагалі.

Найповнішу характеристику відносин в педагогічному аспекті зробив А. Макаренко. Він аргументовано доводив, що педагоги завжди мають справу з відносинами, саме відносини становлять справжній об'єкт педагогічної діяльності. Перед педагогами завжди стоїть подвійний об'єкт – особа і суспільство. Вилучити особу, ізолювати її, витягти її з відносин ніяк неможливо технічно, тому неможливо собі уявити й еволюцію окремої особи, а можна уявити собі тільки еволюцію відносин [6]. Тому у педагогіці поняття «відносини» вживається для використання розуміння зв'язків особистості та суспільства; як міжособистісна взаємодія педагога та вихованців; як спрямованість тієї чи іншої людської єдності, особистості; як характер поведінки, дій, вчинків людей; як підхід до різних педагогічних явищ [1].

Гуманні відносини – це форма міжособистісних відносин, сукупність зв'язків, залежностей, в основі яких – правила та норми моральності, принципи гуманізму, це прояви гуманності до себе, інших людей, світу.

Важливу роль у вихованні гуманних відносин дошкільників відіграє гра. Дошкільний вік є унікальним і ціннісним періодом розвитку особистості. Саме в цей період закладаються та формуються такі важливі і фундаментальні людські здібності як пізнавальна активність, допитливість, впевненість у собі, довіра до інших людей, цілеспрямованість, уява і творча позиція. Дитина відкриває для себе світ людських відносин в різних видах діяльності. Вона прагне до самостійності, з виникненням такої суперечності народжується самостійна діяльність дитини – гра [2].

У сучасній дошкільній педагогіці гра розглядається як специфічна діяльність дитини з широкими виховними функціями (виховна, розвиваюча, моделююча, організуюча, інформативна, формуюча, коригуюча, стимулююча) і як важливий засіб її духовного розвитку. Вона виступає найважливішим засобом виховання та розвитку дитини як особистості, оскільки є основним видом діяльності дитини-дошкільника.

Досить велику частину свого часу дошкільники проводять в іграх, причому від трьох до шести-семи років дитячі ігри проходять значний шлях розвитку: гра-маніпулювання з предметами, індивідуальна предметна гра конструктивного типу, колективна сюжетно-рольова гра, індивідуальна та групова творчість, ігри-змагання, ігри-спілкування. Гра – невичерпне джерело розвитку особистості, сфера, яка визначає «зону найближчого розвитку» дитини [2].

У процесі гри напружуються усі пошукові емоції, на повну силу працюють усі види мислення, пам'яті, уваги, уяви, задіяні усі вольові механізми. Ігри пожвавлюють темпоритм взаємодії, знімають зайву напругу, вносять відповідну розрядку, викликають і розвивають пізнавальні інтереси дітей. У ході гри моделюються реальні життєві ситуації, діти відтворюють і закріплюють відносини дорослих. Тут уже пізнається, що

таке зло і добро, що таке погано, а що – добре. В цей період відбувається і закріплення цього розуміння. Тому обов'язково з дітьми необхідно розмовляти, пояснювати, обговорювати вчинки та поведінку учасників гри, вчити дітей аналізувати, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки, давати об'єктивні характеристики та оцінки.

Наукові дослідження Р. Жуковської, А. Усової, Д. Менджеріцької, Н. Михайленко, Р. Іванкової, Є. Щербакової та ін. свідчать про те, що за умови правильної організації та вмілого педагогічного супроводу, гра сприяє збагаченню кругозору дитини, розвитку образних форм пізнання, зміцненню її інтересів, розвитку мовлення, а також моральному розвитку.

Тому ігри необхідно ретельно добирати, відповідально організовувати, майстерно проводити, спрямовувати та коригувати, щоб діти засвоювали гуманні зразки відносин. Без належного інструментування та педагогічного керівництва діти можуть сприймати та засвоювати те, що в моральних відносинах є негативним, як щось хороше (виманити, перехитрити, обдурити тощо). Тому і необхідно направляти та коригувати ігри.

Кожна дитина, виконуючи ту чи іншу роль, не просто фіктивно переноситься в іншу особистість, беручи на себе роль і входячи в неї, вона розширює, збагачує, поглиблює свою власну особистість. На цьому ставленні особистості дитини до ігрової ролі ґрунтується значення гри не тільки для розвитку уяви, мислення, волі, але і дитячої особистості в цілому що в грі розвиваються нові знання, виникає пізнавальна потреба, яка трансформується в мотив до всебічного розвитку що в грі розвиваються нові знання, виникає пізнавальна потреба, яка трансформується в мотив до всебічного розвитку [4].

Наукові дослідження (Г. Кошелева, Л. Стрєлкова, Я. Неверович) доводять, що гра має великий вплив на збудження та розвиток емоційної сфери дитини, виховання моральних почуттів.

У психолого-педагогічному аспекті формування гуманної особистості – це цілеспрямований виховний вплив на свідомість, почуття та поведінку.

У цій тріаді почуття є стимулюючою і цементуючою ланкою, яка сприяє і формуванню моральної свідомості, і позитивних форм поведінки. Тому збудження та розвиток емоційно-чуттєвої сфери дітей – важлива умова гуманістичного виховання. Це пояснюється тим, що вплив усіх зовнішніх вимог переломлюється через внутрішній світ дітей (через їхню систему цінностей, інтереси, потреби). Зовнішній вплив може сприйматися дітьми або активно відштовхуватися. Якщо він сприймається, це означає, що вимоги ввійшли до системи їхніх потреб, тобто зовнішні педагогічні вимоги трансформувалися в особисто значущі потреби дитини. А це можливо тільки тоді, коли сприймання зовнішніх вимог буде супроводжуватися позитивними переживаннями, які виражаються в різних почуттях та емоціях. Іншими словами, технологія виховного процесу повинна спиратися на емоційний відгук дитини. Це означає, що вихователі повинні викликати у дітей необхідну емоційну реакцію на вчинки, ставлення, поведінку, факти, події, явища, справи тощо. У збудженні необхідного емоційного відгуку велика роль належить емоційним стимулам, серед яких гра займає пріоритетне місце.

Емоційні стимули, викликаючи емоційний відгук, сприяють трансформації педагогічних вимог в актуальні потреби дітей, стимулюють появу суспільно-ціннісних мотивів поведінки, створюють ситуації, найбільш сприятливі для вирішення конкретних виховних завдань. Сенс гри полягає в тому, що її мотиви містяться в різноманітних переживаннях, значущих для дітей.

У виховній практиці формування моральної свідомості, збудження та розвиток почуттів, емоцій та формування гуманної поведінки – процеси взаємопов'язані і взаємообумовлені, тому усі виховні впливи повинні мати комплексний характер, тобто одночасно впливати на усі сфери особистості.

Видатний український педагог В. Сухомлинський підкреслював, що гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості, це осмислена діяльність, сукупність осмислених дій, об'єднаних єдністю мотиву. Гра – це діяльність, вона є вираженням певного ставлення особистості до навколишньої дійсності. У грі вперше формується і виявляється потреба дитини впливати на світ [11].

У процесі гри діти взаємодіють, спілкуються між собою, співпереживають, допомагають, дотримуються певних норм і правил. Ігрові ситуації діти сприймають більш природно, ніж приклади, обговорення якихось учинків тощо. У них накопичується, за умови правильного педагогічного керівництва, досвід моральної поведінки, розвиваються гуманні відносини. Багаторазове повторення гуманних проявів сприяє формуванню гуманних звичок, що закріплюється не тільки на когнітивному, а й емотивному рівнях.

Гра виконує й діагностичну функцію, оскільки доброзичливість, тактовність, довірливість сприяють невимушеності та природності взаємодії учасників. Ігри допомагають дітям розслабитися, розкритися і відчути себе комфортно. Спостережливий педагог завжди зробить висновки про вихованість дітей, про особливості їхньої взаємодії та які необхідно вносити корекційні дії в процес формування гуманних відносин.

Щоб ігри вирішували покладені на них завдання, необхідно дотримуватися певних умов їх організації, які були визначені на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та передового педагогічного досвіду:

1. Необхідно чітко визначати мету, яка повинна бути досягнута в результаті гри.

2. Давати чіткий інструктаж щодо правил гри, її ходу, критеріїв оцінювання.

3. Передбачати можливість ускладнення гри (використання нових знань, умінь, додаткової інформації, підвищення темпу тощо).

4. Доцільно стимулювати і передбачати за певних умов гри колективну взаємодію дітей, спільне обговорення під час прийняття рішення, взаємний контроль і оцінку.

5. Процес гри повинен спрямовуватися і керуватися педагогом. Інколи він може взяти в ній участь на рівних з дітьми правах, як рівноправний учасник.

6. Бажано не допускати повторення однієї і тієї ж гри.

7. Ігри в дошкільному віці не повинні бути тривалими, оскільки увага дітей ще не досить стійка та щоб діти не перевтомлювалися та не втрачали інтерес.

8. Вчасно подбати про підготовку дидактичних матеріалів, відповідного реквізиту.

9. Враховувати вікові та індивідуальні можливості дітей, умови проведення гри.

Висновки і пропозиції. Гуманізм – це одна з форм суспільної свідомості, характерна риса світосприйняття, яка відображає ставлення до людини, як до найвищої цінності на Землі, а гуманність – це моральний аспект, особистісна якість, зміст якої обумовлений сукупністю етичних норм, що виражають уважне, чуйне, турботливе ставлення до людини, непримиренність з будь-якими антигуманними проявами. Таким чином, гуманні відносини – це прояв гуманності у стосунках між людьми.

Сутністю гуманних відносин є глибока повага людської гідності, виявлення у ставленні до людини уваги, доброти, любові, милосердя, турботи, необхідної допомоги.

Гра – провідний тип діяльності у дошкільному віці і являє собою метод пізнання дійсності дитиною. У грі з'являються і реалізовуються різні мотиви діяльності, засвоюються соціальні норми і правила, формуються та удосконалюються відносини, задовольняються потреби і запити дитини. В процесі гри діти засвоюють основи людської культури, у них формується потреба впливати на світ та змінювати його.

У статті розглянута гра як фактор формування гуманних відносин дошкільників. Потребують подальшого дослідження й інші фактори формування гуманності дітей у сучасних умовах, зокрема родини, природи, колективу та ін.

Список літератури:

1. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Монографія / В.О. Білоусова. – К.: ІЗМН, 1977. – 192 с.
2. Виготський Л.С. Гра і її роль у психології розвитку дитини / Л.С. Виготський // Питання психології. – 1966. – № 6. – С. 62–68.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1977. – 376 с.
4. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции: конспект лекций / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
5. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Л.: Изд. ЛГУ, 1960. – 426 с.
6. Макаренко А.С. О взрыве // А.С. Макаренко. – Пед. соч. в 8-ми т. – Т. 3. – М.: Педагогика, 1984. – С. 457–459.
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
8. Словник іншомовних слів // за ред. О.С. Мельничука. – 2-е вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 432 с.
9. Словник іншомовних слів // за ред. П.В. Пчолкіна. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 471 с.
10. Словарь по этике // под ред. И.С. Кона. – 5 изд. – М.: Политиздат,1983. – 445 с.
11. Сухомлинский В.О. Сердце отдаю детям / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – 384 с.

Стельмах Н.В.
Николаевский государственный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ ГУМАННЫХ ОТНОШЕНИЙ ДОШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследовано теоретические вопросы формирования гуманных отношений дошкольников. Обосновано актуальность темы. Раскрыто сущность гуманизму, гуманности, гуманных отношений и значение игры в развитии личности ребенка. Определены условия организации игровой деятельности дошкольников. Раскрыты психологические механизмы влияния игры на развитие ребенка.
Ключевые слова: личность, гуманизм, гуманность, гуманные отношения, игра, игровая деятельность.

Stelmach N.V.
Mykolayiv National University named after V.O. Suhomlynsky

FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN'S RELATIONS BY THE MEANS OF A GAME

Summary
Theoretical questions of formation of preschool children's human relations are researched. The relevance of the topic is substantiated. The essence of humanism, humanity, humane relations and the importance of the game in the development of the child's personality are revealed. The conditions of organizing gaming activity of preschool children are determined. The psychological mechanisms of the influence of the game on the development of the child are revealed.
Keywords: personality, humanism, humanity, human relations, game, game activity.

УДК 371.671:811.161.2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ В УКРАЇНІ (60-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

Султанова Н.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті порушено проблему дослідження організаційних форм та заходів навчально-виховної роботи у теорії та практиці освітніх установ інтернатного типу в Україні у 60-х роках XX століття. Розкрито особливості практичного втілення ключових аспектів навчання дітей та їхнього соціального виховання. Проаналізовано організаційно-методологічні умови, що сприяли ефективності використання педагогічних технологій. З досвіду роботи інтернатних установ України, аналізу звітної документації шкіл-інтернатів та інших архівних та нормативно-правових документів досліджуваного періоду визначено розкрито особливості й умови ефективності навчально-виховної роботи з дітьми.

Ключові слова: соціальне виховання, школи-інтернати, методи навчання та виховання, суспільний характер виховання, дисципліна, навчально-виховна робота.

Постановка проблеми. Реформаційно-зорієнтована спрямованість процесів, що відбувається сьогодні в Україні у вкрай важливих галузях суспільного життя, актуалізує вирішення нагального для майбутнього країни питання – реформування системи утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Оптимізація функціонування закладів інтернатної освіти на даному етапі уможливлюється шляхом пошуку доцільних форм утримання дітей, розробки та практичного обґрунтування нових варіантів змісту навчального процесу, виокремленню та застосування ефективних набутків соціального виховання дітей з досвіду минулого століття.

За таких умов актуальним є дослідження витоків бурхливого розвитку та ретроспективний аналіз результативності навчально-виховної роботи в інтернатних закладах освіти, за даними архівних джерел та наукових праць періоду 60-х рр., осмислення історико-педагогічного досвіду функціонування шкіл-інтернатів як осередку суспільного виховання дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно теоретичного осмислення досвіду роботи інтернатних закладів в Україні, процес розпочався вже у перші роки їхнього існування і, як результат, супроводжувалося виданням цілого ряду фундаментальних праць, у яких розглядались проблеми навчання, виховання, трудової підготовки, організації дозвілля та побуту дітей. Серед них праці А. Бондаря, В. Вугрича, Ю. Грицая, Б. Кобзаря, А. Макаренка, Б. Мельниченка, Є. Постовойтова, В. Слюсаренка та ін.

Розробкою ідей соціального виховання дітей свого часу займалися такі дослідники та громадські й політичні діячі системи освіти як С. Ананьїн, П. Блонський, Г. Гринько, М. Грищенко, М. Гриценко, В. Дурдуківський, В. Дюшен, В. Зіньківський, О. Залужний, О. Музичеко, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, С. Русова, М. Скрипник, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Шацький, Е. Яновська та ін. Окремий науковий інтерес для нашого дослідження становлять монографії В. Покася, С. Свириденко, дисертаційні дослідження та наукові праці Л. Канішевської, О. Кузьміної, А. Наточого, Ж. Петрочко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, сучасна доба реформування системи шкільної освіти, необхідність оптимізації діяльності шкіл-інтернатів з причин збільшення та загострення проблем соціально незахищеної категорії дітей не викликає сумніву в актуальності відродження позитивного досвіду їхнього утримання та соціального виховання. Критичне переосмислення історичних витоків змісту функціонування інтернатних закладів освіти уможливлює прогностичне значення ретроспективного аналізу основних концептуальних положень. Адже, виявлення спадкоємності ідей, що стосуються позитивних сторін соціального виховання, надасть змогу визначенню орієнтирів його запровадження в умовах реформування системи утримання та виховання дітей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення та дослідження організаційних засад навчально-виховної роботи в школах-інтернатах в Україні на початку 60-х рр. XX століття.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що істотний вплив на систему виховання учнів інтернатних освітніх установ в Україні справили державно-політичні та соціально-економічні трансформації другої половини XX століття. У цей період виникають специфічні проблеми, зумовлені зміною системи цінностей, соціальних пріоритетів та життєвих орієнтирів, і діти, які у наслідок сирітства, соціальної вразливості, занедбаності та інших проблем, зумовлених соціально-економічними і політичними труднощами цього періоду, були поставлені в ситуацію соціальної адаптації до принципово нових умов життя. До системи виховання дітей висунули нові вимоги – вона повинна була стати найважливішим чинником побудови суспільних відносин, формування нових життєвих установок особистості дітей, їхньої стійкої громадянської позиції та готовності до суспільного життя і праці [6]. За таких умов стратегічним напрямом досягнення поставлених цілей стосовно вихованців інтернатних установ стає педагогічно обґрунтований зміст їхньої навчально-виховної роботи.

Важливу роль в її організації та досягненні соціально-виховної мети відігравав режим дня вихованців, яким в інтернатах передбачалося відведення часу на навчання дітей, відпочинок, харчування, сон, працю, виховні години та позакласні заходи із самообслуговування тощо. Всі ці заходи були чітко регламентовані ще й внутрішнім розпорядком школи.

Навчально-виховна робота у школах-інтернатах включала проведення уроків, підготовку учнями домашніх завдань, організацію позаурочних заходів, спрямованих на закріплення здобутих на заняттях знань, а також фізичне та соціальне виховання дітей. Однак, основною формою організації педагогічного процесу у закладах інтернатного типу залишався саме урок [2, с. 186]. Педагогічні колективи шкіл-інтернатів республіки шляхом обміну та використання передового досвіду вчителів як шкіл-інтернатів, так й звичайних шкіл, намагалися досягти високої ефективності проведення уроків, особливо звертаючи увагу на максимальному засвоєнні програмного матеріалу на них. Такий підхід передбачав зменшення обсягу та, відповідно, часу виконання домашніх завдань та його збільшення для суспільно корисної праці та відпочинку дітей.

Домашні завдання вихованці шкіл-інтернатів готували організовано, у визначений режимом дня час та під обов'язковим керівництвом вихователів закладу або вчителів, зусилля яких були спрямовані на максимальну ліквідацію другорічництва. Домогтися високого рівня засвоєння учнями основ наук, успішного оволодіння знаннями, уміннями і навичками сприяла надана їм можливість постійно користуватися приладами майстерень із трудового виховання, навчальних кабінетів, наочними посібниками бібліотек, розташованих у приміщенні школи. Уроки, що проводилися у школах-інтернатах у перші роки існування їх в Україні та на початку 60-х рр. не викликали особливих труднощів, так як вчителі у методичному та змістовного плані брали за основу досвід їх проведення в масових школах. Проте, чимало негативного було перенесено з практики загальноосвітніх шкіл, в яких спостерігалися значні розбіжності між роботою учнів під час навчальних занять та виконанням домашніх вправ. Так, вчителі пропанували учням для самостійного виконання такі завдання, які були часто не лише непосильними, незрозумілими і великими за обсягом, але й відірваними від тієї навчальної роботи, яка проводилася на уроці. Це вимагало збільшення часу на їх виконання, тому учні шкіл-інтернатів, не маючи змоги та відповідних знань для виконання домашніх завдань, вдавалися до списування, підказок та допомоги вихователів.

В організації навчально-виховної роботи у низці шкіл-інтернатів в Україні за означений період за перевіркою представниками міських відділів народної освіти було виявлено низка недоліків та помилок. Вчителі із захопленням перевіряючи виконання домашніх завдань на уроці часто затягували на це час, скорочуючи тим самим відведений на виклад та засвоєння учнями нового матеріалу, пояснення домашніх наступних завдань, тренування та вироблення необхідних вмінь та навичок. Частина навчального матеріалу, яку вчителі не встигали пояснити на уроці, залишалася для самостійного опрацювання. Така «самопідготовка» під час виконання домашніх завдань вимагала більше 2-х, а іноді й 3-х годин на день [2, с. 187].

Тому, першочерговим завданням в організації навчально-виховної роботи шкіл-інтернатів було знаходження оптимальних та раціональних її форм, відповідних заходів та розподілення часу на їх виконання. Актуальними залишалися проблеми вдосконалення структури уроків, визначення змісту і обсягу домашніх завдань, а також навчання учнів раціональним формам і методам роботи на уроках та під час самостійного виконання завдань.

З метою поліпшення якості навчально-виховної роботи, вдосконалення системи підготовки домашніх завдань, а також забезпечення розвитку самостійності та ініціативи учнів у школах-інтернатах країни починаючи з 1961/62 навчального року було започатковано «кабінетну систему» проведення уроків і підготовки домашніх завдань у середніх та старших класах (V–X кл.). ЇЇ ініціаторами були педагоги та вихователі Кадіївської школи-інтернату № 3 Луганської області. Директор школи О. Берещенко, підкреслюючи неефективність існуючої практики підготовки домашніх завдань, яка придушувала самостійність, ініціативу учнів, сприяла розвитку в них ліноців та небажання мислити, наголошувала на перевагах занять у кабінетах, де є все необхідне для навчання. Таким чином, вчитель має змогу краще забезпечити урок унаочненням, систематично проводити з учнями практичні та лабораторні заняття, а вихованці – займати більш активну позицію під час засвоєння нових знань.

Отже, кабінет, а не клас, становиться основним місцем проведення навчальних занять та згодом, поступово, й місцем виконання домашніх завдань учнів. Адже, раніше, домашні вправи учні виконували в одному класі, всі разом з одного предмета. І якщо з'являється учень, який здатний швидше за інших виконати домашні вправи, його все одно не випускали з класу, доки всі не закінчать роботу. Тому він, не поспішаючи їх робити, зволікає час аж до кінця занять.

«Кабінетна система» передбачала добровільність вибору вихованцями місця (кабінету) для самостійної роботи, предмету та порядку виконання, відповідно до обраного предмету, домашніх завдань.

Організаційно, це здійснювалося так: вихованці 5–10 класів за 10 хвилин до початку часу, відведеного на самопідготовку та виконання домашніх завдань, збиралися по класно в коридорах та вестибюлі інтернату. Вихователі перевіряють, чи всі учні з групи на місці, чи вони готові до виконання домашніх завдань. Після цього всі учні прямують до учбового корпусу і невеликими групами, самостійно, розходяться по кабінетах, лабораторіях або йдуть до читального залу бібліотеки. Розходяться по кабінетах і вихователі. За встановленим у школі порядком, кожен з них закріплений за відповідним кабінетом. Отже, перед вихователем сидять не вихованці його групи, а учні різних класів, які готують домашні завдання з одного предмета, хоч і різні за змістом, і він тепер виступає не в ролі опікуна своєї групи, а консультанта, порадника за його фахом [1, с. 83].

Для запровадження «кабінетної системи» у школах-інтернатах створювалися навчальні кабінети і лабораторії (з української мови і літератури, іноземної мови, математики, фізики, біології, хімії, домоводства та ін.). Всі вони були обладнані необхідним для оволодіння основ наук навчальними посібниками, приладдям, значну частину якого учні виготовляли самі під керівництвом вихователів у шкільних майстернях і на

підприємствах (заводах, фабриках), в яких старшокласники проходили виробничу практику.

В результаті такої організації навчальної роботи лише за один навчальний рік (1961–1962 н. р.) у школі, де навчається понад 600 учнів, кількість класів з повною успішністю зросла з 12% до 20%, а загальна успішність по школі підвищилася з 93% до 97%. Більш ніж на 12% зросла кількість учнів, які вчилися тільки на «4» і «5», а число учнів, які вчаться лише на трійки, зменшилося з 40% до 6,4% [1].

Надзвичайно важлива роль у підвищенні успішності навчання дітей та ефективності соціально-виховної роботи у школах-інтернатах належала взаємозв'язку в роботі вчителя і вихователя. Адже не можливо досягти навчальних успіхів вихованців, якщо вчитель на уроках не буде знати і враховувати форми і методи роботи вихователів, а останні, у свою чергу, не будуть цікавитися, що і як учні робили та засвоювали на уроках у вчителів.

Забезпеченню узгодженості в роботі вчителів і вихователів шкіл-інтернатів сприяли [2, с. 192]:

– спільна участь учителів і вихователів у системі методичної роботи (самостійна праця над спільними темами, участь у засіданнях методичних об'єднань і предметних комісій, підготовка доповідей а педагогічні читання, науково-практичні конференції);

– відвідування учителями своїх учнів під час виконання домашніх завдань, допомога вихователю й учням в раціональній організації самопідготовки;

– відвідування вихователем уроків учителів і допомога їм у правильній організації самостійної праці учнів на уроках;

– ведення спеціальні «зошитів зв'язку в роботі учителів і вихователів» та інше.

На початку 60-х рр. XX століття значні кількість шкіл-інтернатів завдяки злагодженої співпраці вчителів та вихователів досягла високих результатів у навчально-виховній роботі, це Хустська школа-інтернаті Закарпатської області [3, с. 41–44], Вербська школа-інтернат Ровенської області, Артемівська школа-інтернат № 3 Донецької області та багато інших. Колективи цих шкіл багато уваги приділяють позаурочній роботі, яка регламентується календарним планом роботи школи та режимом дня. Вона була спрямована не лише на вдосконалення знань з основ наук, розширення загального кругозору, а й спортивну підготовку учнів, політичну, естетичну освіту, трудове виховання та самообслуговування.

Основними формами виховної роботи з учнями була політінформація, перегляд кінофільмів, організація ігрових занять, гуртків, секцій, екскурсій, прогулянок, читацьких конференцій, театральних вистав та суспільно корисної праці.

Важливу роль у здійсненні позакласної роботи відігравало учнівське самоврядування, під час якого учні систематично привчалися виконувати різні громадські доручення, розвивали критичне мислення та самокритику тощо, шляхом ідейно-політичного та трудового виховання вчилися підкоряти особисті інтереси громадським.

У перші роки функціонування шкіл-інтернатів та подальші 7–10 років їхнього бурхливого розвитку Міністерство освіти Української РСР дбало про створення і забезпечення відповідної навчально-матеріальної бази. Дослідження архівних документів щодо функціонування та перевірки діяльності шкіл-інтернатів в Україні означеного періоду дозволяє засвідчити про наявність сприятливих умов для трудового виховання учнів: добре обладнані шкільні кабінети, майстерні по обробці дерева, металу; підсобні господарства, в яких діти не лише вчаться працювати, але й виробляють сільськогосподарську продукцію, яка використовувалася для харчування вихованців.

Праця як невід'ємна частина виховної роботи у школах-інтернатах була строго регламентована режимом дня і календарним планом на навчальний рік. За працею учнів забезпечується систематичне керівництво і контроль її виконання як з боку педагогічного колективу, так й представниками учнівського самоврядування. Навіть під час відпочинку в період канікул у літніх таборах вихованці мають працювати, виконуючи певну роботу. Діти працювали систематично протягом дня, тижня, місяця і навчального року, виконуючи різноманітні як за видами, такі за своєю складністю роботу на користь суспільству. «Якщо дитину з ранніх років помістити в хороші матеріальні умови, забезпечити всім необхідним в житті і не дати їй можливості пізнати, як усе створюється, – вона не знатиме ціни всьому тому, що споживає. І навпаки, якщо дитину з ранніх років привчити до праці, до створення, хоч і невеликих матеріальних цінностей, – вона буде цінувати все те, чим користується і споживає» [2, с. 196].

Виховна робота в школах-інтернатах була спрямована на піднесення ідейно-політичного рівня, атеїстичного, естетичного, трудового виховання та суспільно-корисної праці. Проводилися заходи із політінформації у кожному класі. Класоводи (класні керівники) та вихователі молодших класів знайомили у доступній формі дітей з подіями у нашій країні. У старших класах політінформацію проводили класні керівники, а потім під їхнім керівництвом це робили вихованці. Старости старших класів на засіданнях ради колективу звітували про те, як проводиться політінформація в їхніх класах [6].

Наслідком популяризації якісних показників виховання дітей у школах-інтернатах було збільшення до середини 60-х років XX століття їх кількості у 10 разів. Передбачалося, що школа-інтернат зможе повністю замінити сімейне виховання. Але на практиці з'ясувалося, що перехід до суспільного виховання у цих навчально-виховних закладах потребує як значних матеріальних ресурсів, так і тривалого часу.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи певні підсумки дослідженню особливостей та змісту навчально-виховної роботи у школах-інтернатах 60-х рр. XX ст., слід зазначити, що вся вона пронизана строгою регламентацією й дотриманням вихованцями режиму дня, відповідністю багатьох заходів до пануючих ідейно-політичних переконань держави стосовно виховання дітей, а відтак, підкоренню їхніх особистих інтересів – громадським. Суспільно корисна праця дітей у школах-інтернатах відігравала першочергове значення: без систематичної праці всіх вихованців не уявлялося існування цих освітніх установ. Протягом

усього терміну перебування дітей в інтернаті їм прищеплювалась любов до праці.

Не залишалась осторонь і навчальна робота в інтернатах. Вагому роль у засвоєнні програмного матеріалу, опануванні основами наук, знаннями, вміннями і навичками дітей відігравала ділянка їхньої самостійної роботи під час виконання домашніх завдань. Їх виконання разом у поєднанні з уроками становили єдиний педагогічний процес, який мали забезпечувати вчителі у тісній взаємодії з вихователями. Така організація навчально-виховної роботи як «кабінетна система», яка була запроваджена на початку 60-х рр. сприяла максимальному зменшенню величини і складності домашніх завдань та збільшенню, відповідно, часу для суспільно корисної праці і відпочинку дітей.

Вважаємо за доцільне подальші розвідки у галузі історико-педагогічних досліджень проблематики функціонування та соціального виховання дітей у школах-інтернатах в Україні з метою виокремлення та імплементації у площину сучасних педагогічних технологій виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список літератури:

1. Берещенко О. Кабінетна система навчальних занять і вільна самопідготовка учнів / О. Берещенко // З досвіду роботи шкіл-інтернатів Української РСР. – К.: Радянська школа, 1965. – С. 83.
2. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К.: Вид-во Київського унів-ту, 1968. – 223 с.
3. Магула І. М. Хустська школа-інтернат / І. М. Магула, І. А. Калинич. – Київ: «Радянська школа», 1963. – 215 с. (стр. 41–44).
4. Хрущов М. С. Звітна доповідь Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу ХХ з'їздові партії / Микита Сергійович Хрущов. – УРСР, Держполітвидав, 1956. – 214 с.
5. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України у справах сім'ї, дітей та молоді від 21.09.2004 р. № 747/460. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 7 жовтня 2004 р. за № 1278/9877. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.osvita.irpin. com – Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Султанова Н. В. Організаційні засади соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти (60-ті рр. ХХ ст.) // Н. В. Султанова // Педагогічні науки: збірник наукових праць / редкол. Федяєва В. Л. (гол. редактор), Слюсаренко Н. В. (заступник) та ін. – Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2017. – Випуск LXXV Том 1. – С. 78–83.

Султанова Н.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ШКОЛАХ-ИНТЕРНАТАХ В УКРАИНЕ (60-Е ГОДА XX ВЕКА)

Аннотация
В статье затронута проблема исследования организационных форм и принципов учебно-воспитательной работы в теории и практике образовательных учреждений интернатного типа в Украине в 60-х годах ХХ века. Раскрыты особенности практического воплощения ключевых аспектов обучения детей и их социального воспитания. Проанализированы организационно-методологические условия, которые способствовали эффективности использования педагогических технологий в школах-интернатах страны. Из опыта работы интернатных учреждений Украины, анализа их отчетной документации, а также других архивных и нормативно-правовых документов исследуемого периода определены и раскрыты особенности и условия эффективности учебно-воспитательной работы с детьми.
Ключевые слова: социальное воспитание, школы-интернаты, методы обучения и воспитания, общественный характер воспитания, дисциплина, учебно-воспитательная работа.

Sultanova N.V.
V.O. Sukhomlynsky National University of Mykolayiv

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE EDUCATIONAL WORK IN BOARDING SCHOOLS IN UKRAINE (IN THE 60-IES OF XX CENTURY)

Summary
This article was written about the problem of research of the principles of organization of the educational work in boarding schools in Ukraine in the 60-ies of XX century. The research reveals the essence and the contents of educational work, the historical analysis of the problem is given, approaches to the social education of native pedagogical theory of the time are analyzed. The methodological ground on which social and educational work is built with children, who grow up without a family, is proved. The author describes the basic theory on the socio-educational work with children who grow up without a family. The distinctive features of social upbringing conception of the investigated period have been analyzed in practical realization: in particular, such questions as forms, methods and tendencies of social education development in boarding schools have been considered in the content of the article.
Keywords: social education, boarding schools, public character of education, discipline, educational work.

УДК 372.881.111.1(378)

МОТИВАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА МОВНИХ КУРСАХ У КОНТЕКСТІ ІМЕРСІЙНОГО МЕТОДУ

Тимофєєв В.А.
Київський державний коледж туризму та готельного господарства

У статті розглядаються мотиваційні складові вивчення іноземних мов на мовних курсах. На тлі традиційних мотивів – інтегративна та інструментальна мотивації – автор виділяє інстинктивну мотивацію, пов'язану з первинними потребами людського організму. Розробляються чотири компоненти інстинктивної мотивації, які інкорпоруються у систему імерсійного методу.
Ключові слова: мотиви вивчення іноземних мов, курси іноземних мов, інстинктивна мотивація, імерсійний метод.

Постановка проблеми. В епоху тотального домінування цифрових технологій майже в усіх сферах людського життя спостерігається заломлення мотиваційної складової професійних компетенцій. За аналогією до того як відбувається відмирання одних професій та зародження інших, так само змінюються стимули у межах вивчення дисциплін освітнього циклу. Завдяки розширенню можливостей комп'ютерної телефонії більш актуальним стає спілкування через скайп, твітер, чати, соціальні мережі, проведення онлайн-конференцій. Навчання таких традиційних видів володіння іноземною мовою як письмо та читання відходить подекуди на другий план. Точніше змінюються форми навчання цих видів діяльності, оскільки в нових умовах розмиваються межі між розмовним та письмовим варіантами мови.

Динамізація ритму життя вимагає від сучасної людини опанування навичками прискорено реагувати на виклики часу. І тому пріоритетними стають знання розмовних лексем та граматичних конструкцій, які відрізняються імпліцитністю та стислістю, та розуміння їх на слух. Як наслідок, створюється нова сфера використання мови – «електронне спілкування» (e-communication).

Під час вивчення іноземних мов для громадян України на передній план дедалі виходять такі мотиви, як саморозвиток, організація корисного дозвілля, забезпечення конкурентоздатності на робочому місці, зміна місця проживання (прагнення до більш комфортних умов проживання), туризм (в умах дії безвізового режиму з країнами Європи).

Аналіз джерел і публікацій. За Українським педагогічним словником мотивація (від лат. moveo «рухати») – це «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» [3, с. 217].

Дотичною до нашого дослідження є класифікація мотивації/мотивів на три види, запропонована одним із класиків психологічної науки П.М. Якобсоном, – негативна та позитивна, пов'язані з позанавчальною ситуацією, – та мотивація, залежна від навчального процесу [8]. Метою нашого вивчення є третій тип, який визначається вузькоособистісними цілями – процес набуття знань, насолода від результату, реалізація своїх схильностей.

Мотиваційну сферу під час вивчення іноземних мов досліджували та досліджують Р. Гарднер, Н.О. Арістова, Н.Д. Гальськова, Н.И. Гез, Т.Є. Гончаренко, Р.О. Гришкова, А.Н. Щукін та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усі дослідники зосереджують увагу на дослідженні мотивації студентів юнацького віку в умовах навчального закладу без достатнього урахування вимог часу та зміни особистісних ціннісних орієнтирів сучасної людини. У своїх розвідках науковці розглядають способи створення навчально-педагогічних умов для підвищення рівня мотивації у студентів шкіл та вишів. Ми натомість пропонуємо відштовхуватися від самого питання мотивації як передумови для необхідності переформатування методів навчання іноземних мов представників дорослої аудиторії (після 25 років), і висуваємо гіпотезу про ефективність імерсійного методу з цієї точки зору.

Ми підтримуємо усталене бачення мотивації як компоненту теорії і практики викладання іноземних мов, покликаного сприяти підвищенню рівня знань студентів, але разом з тим вважаємо, що настав час для нового погляду на мотиви-потреби, які спонукають дорослу людину вивчати іноземні мови на мовних курсах.

Постановка завдання. Стимулом до проведення цього дослідження стала необхідність в уточненні та переосмисленні мотивації, з якою людина приходить на курси іноземних мов. Організоване нами опитування та анкетування юнацької та дорослої аудиторії показало, що 50% мотивів – це пошук або зміна роботи, 5% – саморозвиток або хобі («для себе»), 10% – використання мови у професійній діяльності, 10% – виїзд за кордон на постійне або тимчасове місце проживання, 10% – потреба у володіння мовою для подорожей, 10% – покращення академічних показників з мови, яка вивчається студентом у ВНЗ, 5% – спілкування з друзями або колегами з інших країн світу.

Але більш показовим для нашого аналізу було повторне анкетування студентів з приводу мотивації на етапі переходу з одного рівня вивчення мови на інший. Мотивами для продовження вивчення іноземної мови на курсах (навіть за умов достатнього володіння нею) були: зручна та ефективна методика, психологічна сумісність з викладачем, комфортний клімат в групі. Деякі ж первинні мотиви, які привели студентів на мовні курси, ставали на другий план і переставали бути вирішальними. Життєва картина слухачів курсів ставала реальнішою: уточнювалися цілі вивчення іноземної мови, коригувалися плани на

майбутнє, адекватно оцінювалися власні здібності до вивчення мови. Підвищувався відсоток такого нетрадиційного мотиву, як саморозвиток. Таким чином значення набувала внутрішня мотивація (вузькоособистісний вид мотивів за П.М. Якобсоном) – викладач, методика, група, оточення, яка пов'язана з навчальною діяльністю, на противагу зовнішній (значимість самої мови та інформації про її носіїв та країну для кар'єри та реалізації особистих можливостей), що не пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю. Ми вважаємо, що чинники внутрішньої мотивації співвідносяться з чинниками зовнішньої мотивації як духовні аспекти життя з матеріальними.

Саме такий результат опитування став стимулом для розробки системи мотивів для вивчення іноземних мов на мовних курсах.

Отже окремими завданнями дослідження є:

1. Виявлення та окреслення нових джерел внутрішньої мотивації під час вивчення іноземних мов на мовних курсах та створення на цій основі системи первинних мотивів.

2. Роль імерсійного методу як інструменту задоволення «нових» внутрішніх мотивів-потреб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американський науковець Р. Гарднер, вивчаючи роль мотивації в оволодіння другою/іноземною мовою, виділяє чотири класи змінних величин мотивації – інтегративність (інтерес до представників мови), особисте ставлення до процесу навчання (оточення, методика, навчальний матеріал, викладач, імідж мовної школи), власне мотивація (власне бажання), інші величини (практичний інтерес, страх перед незнанням мови, самовпевненість, здібності тощо) [10, с. 15–16].

Ми приймаємо дворівневу модель мотиваційного чинника у вивченні іноземної мови, розроблену Р. Гарднером, за якою перші три класи змінних величин вказуються як корелятивні (співвідносні) причини мотивації, та у комплексі утворюють інтегративну (внутрішню) мотивацію (це збігається й з результатами нашого анкетування). Інші мотиваційні чинники утворюють інструментальну (зовнішню) мотивацію, і є відображенням зовнішніх потреб. Однак у своєму дослідженні ми будемо прагнути доповнити запропоновану модель інстинктивною мотивацією, і вважаємо, що вона керує вибором людини на підсвідомому рівні. Отже, наша модель мотивації вивчення іноземних мов на мовних курсах включатиме три рівні і виглядатиме наступним чином (див. рис. 1).

Виділяючи у мотиваційній складовій вивчення іноземної мови такий елемент як інстинктивні мотиви, не можна не послатися на теорію п'яти рівнів потреб американського психолога А. Маслоу [12]. Важливим для нашого дослідження є визначення потреби у розумовій діяльності як фізіологічної, тобто потреби першого найнижчого рівня (basic needs). Ця діяльність здатна виступати знаряддям для утамування фізичного голоду (hunger-gratifying tool) [12, с. 37]. Тому деякі сучасні дослідники до мотивів першого рівня включають також потребу в освіті, моральному та фізичному здоров'ї, гігієні тощо [9].

Якщо визначати інстинкт виживання (збереження фізичного та морального здоров'я), прагнення до отримання морального задоволення (ендорфінізація організму), утамування інформаційного голоду (освіта) та пошук альтернативного «притулку» (соціалізація) як основні потреби людини, то вивченням іноземної мови можуть керувати мотиви (drives) першого фізіологічного рівня (physiological level).

Саме на такому умовиводі ми будуватимемо нашу систему мотивів вивчення іноземних мов на мовних курсах.

Розглянемо детальніше виділені нами чотири компоненти інстинктивної мотивації, і спробуємо інтегрувати їх у контекст вивчення іноземних мов на мовних курсах.

В 2013 році спеціалістами Інституту медичних наук Низама в Індії було проведене клінічне дослідження за участю людей похилого віку, яке виявило профілактичний ефект вивчення іноземних мов у розвитку сенільної деменції. Аналіз медичних записів 648 випадків захворювання на старече недоумство показав, що у білінгвів божевілля розвивається в середньому на 4,5 років пізніше, ніж у монолінгвів.

На підставі результатів вище описаного лабораторного дослідження медики стверджують, що вивчення іноземної мови сприяє профілактиці відмирання клітин головного мозку або принаймні гальмує деструктивні процеси у цьому органі.

Під час вивчення іноземної/другої мови та регулярного користування нею збільшуються окремі ділянки кори великих півкуль головного мозку, наприклад, гіппокамп, який відповідає за закріплення спогадів та їхній перехід у довгострокову пам'ять. Деякі дослідники відмічають зростання сірої речовини в осіб, які впродовж щонайменше трьох місяців поглиблено вивчали іноземну мову.

Природне прагнення людини забезпечити організм достатнім рівнем ендорфінів також може служити мотивом до інтелектуальної діяльності. Відомі такі способи ендорфінізації організму, як прослуховування музики, милування живо-

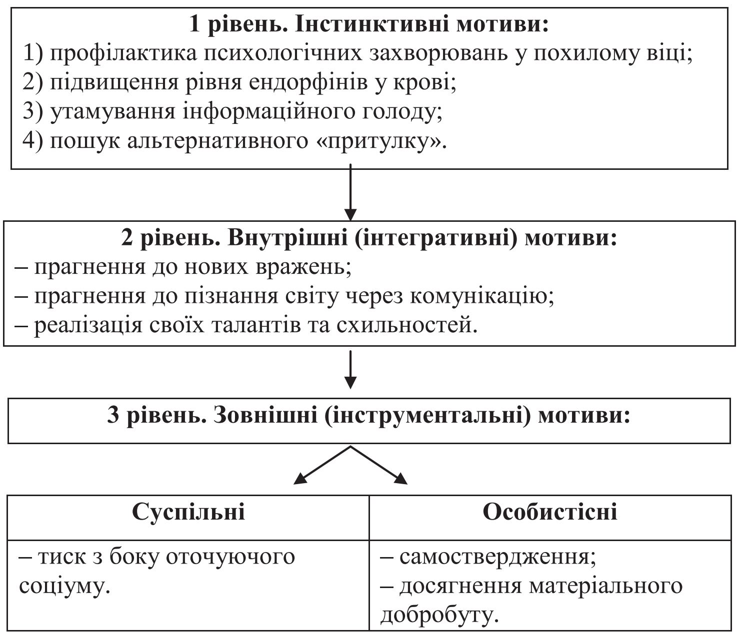

Рис. 1.

писом, заняття спортом та інші. Вивчення іноземної мови визнають як неприродний (відбувається на підсвідомому рівні) засіб, який здатен спровокувати викид ендорфінів у крові. Якщо людині подобається звучання мови, її граматичний та лексичний малюнок, то вона отримує естетичну насолоду, що й призводить до насичення організму новою порцією ендорфінів.

Прагнення до здобуття нових знань, пізнання оточуючого світу є природною потребою мозку здорової людини, який постійно вимагає наповнення корисною та необхідною інформацією. Вивчення іноземної мови розглядається у даному випадку не як засіб задоволення інструментальної мотивації: використання мови для здобуття інформації, а як матеріал, яким втамовують інформаційний голод. Виконуючи вправи, вивчаючи граматичні конструкції, лексичні одиниці та ідіоматичні фрази, людина задовольняє свою потребу в освіті, як однієї з первинних потреб організму.

З давніх-давен люди шукали нові суспільства, привчали тварин, постійно щось винаходили. І понині найважливішим чинником, що впливає на розвиток соціуму, є спілкування. Частково ми задовольняємо свою соціальну потребу у колі родини, друзів та колег. Але на підсвідомому рівні ми прагнемо до нових знайомств, зустрічей та контактів. Враховуючи умови, в яких відбувається вивчення іноземних мов на мовних курсах, людина отримує альтернативну можливість задоволення своєї соціальної потреби.

Основним завданням імерсійного методу є створення оптимальних умов задля задоволення потреб мотивації учіння. За Б. Вернером, це такий вид мотивації, який «максимально сприяє розкриттю внутрішнього мотиваційного потенціалу особистості учня» [13, с. 140]. Нашим наступним завданням є спроба доведення придатності імерсійного методу на тлі дії інстинктивної мотивації вивчення іноземних мов на мовних курсах.

Отже, сам метод імерсії, над розробкою якого ми працюємо у ракурсі його застосування під час викладання іноземних мов на мовних курсах, бере початок у країнах Західної Європи та в Північній Америці і Канаді (де актуальною є проблема формування білінгвізму громадян).

Відповідно до цього методу людина повністю «занурюється» в іншомовне середовище шляхом майже тотального використання іноземної/другої мови, а також долучення людини до ментальності, культури та традицій носіїв цієї мови.

Модифікація імерсійного методу, що пропонується нами у рамках викладання іноземної мови на мовних курсах, передбачає штучне створення закордонної території у форматі аудиторного заняття. Студент потрапляє в умови, в яких позбавляється вибору мови, якою користуватися і яку чути.

Граматика і лексика під час заняття вивчаються та засвоюються без використання рідної мови (за винятком небагатьох прикладів). Це забезпечується за допомогою наочних матеріалів, словесних описів (на основі відомих слів), схематичних та табличних пояснень, розбору зразків, виконання вправ. Від студента вимагається розуміння суті інформації, тим самим сприяючи розвитку у нього мовної інтуїції та наближаючи процес спілкування до більш реальних умов. Вивчення мови максимально наближається до природного процесу.

Основою імерсійного методу є трансформаційні вправи, що виконуються переважно в парі або в групі, залучаючи одночасно якомога більше студентів до процесу комунікації та наближаючи процес тренування мови до умов реального міжособистісного спілкування [8].

Для запобігання відключення мозку в умовах одноманітності навчальної діяльності програма трансформаційних вправ побудована на принципі непередбачуваності та різноманіття. Як відомо з психології, поряд з багаторазовим повторенням та усвідомленням значущості інформації, її запам'ятовуванню сприяє емоційна складова, яка супроводжує отримання цієї інформації. Тому домінантним під час організації навчальної діяльності за імерсійним методом є ефект неочікуваності, подиву.

Кожна навчальна ситуація у контексті імерсійного методу «проживається», а не пояснюється за допомогою складних слів рідної або іноземної мови. Метою імерсії є навчити студентів користуватися іноземною мовою, а не мати про неї уявлення.

Особливістю нашої моделі імерсійного методу є врахування темпераментів студентів групи. Таким чином забезпечується психологічний комфорт людини. Студент усвідомлює небайдужість до себе з боку викладача та одногрупників, і відчуває себе частиною нового колективу.

Роль викладача у контексті імерсійного методу зводиться до функцій організатора заняття та партнера студентів, що допомагає їм зняти бар'єр невпевненості та подолати відчуття шоку або паніки через необхідність адаптуватися до незвичних, альтернативних методик вивчення іноземної мови.

Висновки. Отже наша мотиваційна модель у контексті імерсійного методу під час викладання іноземних мов на мовних курсах складається з трьох рівнів: інстинктивна, внутрішня та зовнішня мотивації.

На підставі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури та зроблених умовиводів ми з'ясували, що інстинктивна мотивація діє на підсвідомому рівні і є елементом первинних потреб людини.

Інстинктивна мотивація складається з чотирьох мотивів: прагнення до забезпечення якості життя у похилому віці, потреба в ендорфінізації організму, інформатизації мозку та соціалізації своєї особистості.

Опис структури імерсійної моделі навчання іноземних мов показав її повну придатність для задоволення всіх чотирьох мотивів інстинктивної мотивації. Вивчення іноземної мови у контексті імерсійного методу забезпечує активну участь студентів у навчальному процесі, дозволяє на емоційному рівні відчути всі аспекти мови, задіює інтелектуальні процеси мозку, розвиває інстинктивне мислення, залучає до колективної роботи.

Список літератури:

1. Арістова Н.О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих нелінгвістичних навчальних закладів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2009.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. М.: Академия, 2006. – 336 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
4. Гончаренко Т.Є. Мотивація вивчення іноземної мови як соціальна функція освіти // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2010. – № 4. – С. 47–55.
5. Гришкова Р.О. Психолого-педагогічні умови особистісно орієнтованого вивчення іноземної мови // Наук. записки. – Т. 18. – К.: 2000. – С. 35–37.
6. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика. – М.: Филоматис, 2006. – 479 с.
7. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации в поведении человека. – М.: Просвещение. 1969. – 317 с.
8. Тимофєєв В.А. English with a Tutor. Англійська з репетитором: Збірник трансформаційних вправ для імерсійного методу. – К.: «ФОП Левітас Г.Г.», 2017. – 82 с.
9. Basic needs. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Basic_needs
10. Gardner R.C. (2000) Correlation, causation, motivation, and second language acquisition. Canadian Psychology, 41, p. 10–24. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.136.9968&rep=rep1&type=pdf
11. Keblawi F. (2009). A review of Language Learning Theories. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://www.qsm.ac. il/mrakez/asdarat/jamiea/12/eng-2-faris%20keblawi.pdf
12. Maslow A. (1970). Motivation and Personality. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Motivation_and_Personality-Maslow.pdf
13. Werner B., A theory of motivation for some classroom experiences // Journal of Educational Psychology. – 1999. – 240 p.

Тимофеев В.А.
Киевский государственный колледж туризма и гостиничного хозяйства

МОТИВАЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ НА ЯЗЫКОВЫХ КУРСАХ В КОНТЕКСТЕ ИММЕРСИОННОГО МЕТОДА

Аннотация
В статье рассматриваются мотивационные составляющие изучения иностранных языков на языковых курсах. На фоне традиционных мотивов – интегративная и инструментальная мотивации – автор выделяет инстинктивную мотивацию, связанную с первичными потребностями человеческого организма. Разрабатывается четыре компонента инстинктивной мотивации, которые инкорпорируются в систему иммерсионного метода.
Ключевые слова: мотивы изучения иностранных языков, курсы иностранных языков, инстинктивная мотивация, иммерсионный метод.

Timofeev V.A.
Kiev State College for Tourism and Hospitality

MOTIVATION OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES BY COURSE STUDENTS IN THE CONTEXT OF THE IMMERSION METHOD

Summary
The article deals with the motivational components of learning foreign languages by course students. Accepting the existing integrative and instrumental motivations, the authour distinguishes an instinctive motivation involving the basic needs of a human body. Further, we offer four elements of the instinctive motivation incorporated in the immersion method.
Keywords: motivation of FLL, foreign language course, instinctive motivation, immersion method.

УДК 378.1(045)

СПЕЦИФІКА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЯК КРИТЕРІЮ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Трима К.А.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

Описано загальні підходи до інтернаціоналізації вищої освіти та впливу інтернаціоналізації на покращення якості вищої освіти на основі аналізу напрацювань міжнародних та вітчизняних експертів. Виявлено, що забезпечення якості є одним з пріоритетних напрямків процесу інтернаціоналізації. Визначено, що існує тенденція до започаткування сертифікації інтернаціоналізації.
Ключові слова: інтернаціоналізація вищої освіти, внутрішня інтернаціоналізація, зовнішня інтернаціоналізація, якість вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти.

Постановка проблеми. Сучасними детермінантами змісту вищої освіти стають нові, значно підвищені вимоги до її змісту та якості, так само як і широкі можливості в царині використання індивідуального досвіду кожним окремим вищим навчальним закладом. Найбільшим попитом сьогодні користується студентоцентричний підхід, подвійні навчальні програми та визнання компетентностей, набутих шляхом неформальної освіти. Відповідно до зазначених позицій навчальні заклади диверсифікують свої місії, способи та прийми надання освітніх послуг. Однією з можливостей реалізувати програми, спрямовані на якісне оновлення діяльності вищих навчальних закладів стають інструменти інтернаціоналізації у діяльності вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи великий ступінь актуальності описаної проблематики та той безпрецедентний вплив, який спричиняє інтернаціоналізація на трансформацію сучасної освіти, аналіз цього феномену є цікавою науковою задачею. Академічні розвідки щодо оцінки інтернаціоналізації освіти представлені великою кількістю робіт як іноземних, так й вітчизняних авторів, серед яких: У. Бранденбург, Дж. Гудзік, Г. де Віт, Дж. Найт, О. Нітенко, І. Степаненко, М. Дебіч та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури з проблеми надає змогу стверджувати, що інтернаціоналізацію розглядають як сферу діяльності сучасного університету, але бракує досліджень, в яких інтернаціоналізацію розглядали б в якості методу оцінки якості вищої освіти, що утворює певну об'єкт-предметну область, яка підлягає більш детальному вивченню.

Постановка завдання. Дана стаття присвячена висвітленню потенціалу використання інтернаціоналізації в якості спеціального інструмента для оцінки якості освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернаціоналізація розглядається не лише як відповідь на потреби розвитку вищої освіти, а відповідає і численним запитам міжнародної економічної, соціокультурної, політичної глобалізації та «відповіддю на виклики глобальних проблем сучасності, які можуть бути вирішені лише за допомогою спільних зусиль світової спільноти на засадах продуктивного міжнародного співробітництва, що потребує формування у молодого покоління сучасного глобального мислення, глобальної відповідальності, здатностей і вміння жити разом, системи глобальної і міжкультурної компетентності» [2, с. 3].

Інтернаціоналізація за класичним визначенням Дж. Найт означає «процес впровадження міжнародної складової в дослідницьку, освітню та адміністративну функції вищої освіти» [6, с. 8]. Особливістю даного формулювання є те, що автор зазначає нерозривний взаємозв'язок всіх функцій вищої освіти в процесі інтернаціоналізації і комплексний вплив інтернаціоналізації на вищу освіту, серед чого можна безпосередньо побачити зв'язок між високими стандартами якості та інтернаціоналізацією освітянських послуг. У вітчизняній практиці тлумачення даного терміну вперше було наведено у «Національному освітньому глосарії: вища освіта»: «У вищій освіті це процес інтеграції освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності вищого навчального закладу/закладу вищої освіти чи наукової установи з міжнародною складовою: індивідуальна мобільність (студентів, науковців, викладачів, адміністративного персоналу); створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм; формування міжнародних освітніх стандартів з метою забезпечення якості; інституційне партнерство, створення освітніх і дослідницьких консорціумів, об'єднань» [1, с. 25].

Традиційно до змісту інтернаціоналізації освіти відносяться наступні форми міжнародного співробітництва: індивідуальна мобільність: мобільність студентів, професорсько-викладацького та адміністративного персоналу з освітньою метою; мобільність освітніх програм та інституційна мобільність; формування нових міжнародних стандартів освітньої програм; інтеграція в навчальні програми міжнародних елементів і освітніх стандартів; інституційне партнерство: створення стратегічних освітніх альянсів [6, с. 10].

Інтернаціоналізації вищої освіти в міжнародній практиці складається з «внутрішньої» інтернаціоналізації (internationalization at home) і «зовнішньої» інтернаціоналізації, або освіти за кордоном, транскордоної освіти (education abroad, across borders, cross-border education). В роботах Дж. Найта (2008) наголошується, що зазначені два компоненти інтернаціоналізації, які зараз розвиваються: «інтернаціоналізація вдома» – діяльність, яка допомагає учням розумітися на контекстах міжнародних відносин та отримувати та міжкультурні навички (орієнтовані на навчальні плани), що готує студентів

на роботу в полікультурному середовищі та «інтернаціоналізація за кордоном» (транскордонна освіта), яка включає в себе циркуляцію студентів, викладачів, вчених і програми розвивалися відносно рівномірно, але в умовах становлення економіки глобальних знань і переходить від кооперації до більш конкурентного підходу [8].

У світовій практиці прийнято виділяти чотири стратегії інтернационазації: mutual understanding approach – узгоджений підхід; skilled migration approach – стратегія залучення кваліфікованої робочої сили; revenue-generating approach – стратегія отримання доходу; capacity building approach – стратегія розширення можливостей [6, с. 16].

Узгоджений підхід до інтернаціоналізації вищої освіти спирається на довгострокові політичні, культурні, академічні цілі розвитку країни. Реалізація такої стратегії ведеться через підтримку студентської та академічної мобільності шляхом надання стипендій і здійснення програм академічних обмінів, а також програм, спрямованих на створення інституційних (стратегічних) програм з партнерства в освітянській галузі.

Раджані Найду і Ян Джеймісон закликають приділяти більше уваги соціальній єдності та суспільній ролі вищої освіти як противаги конкуренції на ринку праці: «Потенціал вищої освіту в сучасному контексту стимулює університети працювати менш як інститути з соціальними, культурними та навіть інтелектуальними цілями, але як виробники товару, який може продаватися на міжнародному ринку» [9, с. 39].

Як можна побачити, інтернаціоналізація освіти поняття багатогранне. Її іманентною рисою є, з одного боку, спрямованість на інтеграцію міжнародної складової в національні наукові дослідження та освітні послуги, а з іншого – процес інтернаціоналізації спрямований на експорт освітніх послуг та досягнень національної науки. Отже, інтернаціоналізація освіти є одним із чинників становлення глобального простору вищої освіти й класифікується як зовнішня (міжнародна академічна мобільність) і внутрішня (впровадження світових стандартів, інтернаціоналізація навчальних курсів тощо). Саме в цій царині відбувається кореляція змісту процесу інтернаціоналізації та якості освітянських послуг: поєднання заходів, передбачених змістом «внутрішньої» та «зовнішньої» інтернаціоналізацій, призводить до підвищення стандартів вищих навчальних закладів, які змушені орієнтуватися на практики, підходи та стандарти більш «інтернаціоналізованих» освітніх структур, щоб перемогти в конкуренції за надання освітніх послуг.

Кілька ініціатив щодо розробки інструментів та інструментів для вимірювання інтернаціоналізації за останні роки в різних країнах зростає, тим не менш поки не вироблено загальноприйнятих критеріїв, хочу нижче ми розглянемо розроблені на сьогодні варіанти інструментів оцінки інтернаціоналізації та її впливу на якість освіти. За словами Худзіка та Столя результати «зазвичай пов'язані з вимірюванням досягнення мети та місій установ (…) і є дійсно важливими заходами» [7].

Забезпечення якості інтернаціоналізації в загальних рисах означає політику, ставлення, дії та процедури, щоб забезпечити підтримку та покращення якості. Вудхаус виділяє чотири різних підходи, які існують по відношенню до потенціалу інтернаціоналізації як критерія якості вищої освіти: загальна акредитація, спеціалізована або професійна акредитація, аудит чи огляд, а також оцінка якості. Більшість інструментів відносяться до аудиту чи огляду та оцінюють наскільки добре досягається заявлена мета» [12].

Вже згаданий бенчмаркінг також є одним з інструментів, який використовується для оцінки якості інтернаціоналізації. Порівняння та визначення найкращої практики є двома додатковими елементами, що формують ключові елементи інструментарію для порівняльного аналізу. Зрозуміло, що для порівняльного аналізу необхідні певні показники. Х. де Віт пропонує використання наступних критеріїв в процесі перевірки якості інтернаціоналізації: орієнтовані на два аспекти: прогрес (вимірюється кількісним та якісним заходи) та якість (вимірюється на думку тих, хто оцінює); вимірюється відповідно до цілей та завдань, встановлених установою; орієнтовані як на організаційні, так і на програмні стратегії; більш орієнтовані на оцінку процесу, ніж результат чи вплив; показується, де поліпшення бажано і необхідно тощо [5, с. 58].

До цього переліку також можна додати, що якісний огляд інтернаціоналізації вимагає зобов'язань і залучення на всіх рівнях: керівництва, викладачів, студентів та адміністративного персоналу. Бранденбург та інші в контексті оцінки інтернаціоналізації як показника якості освіти виокремлюють цікаву відмінність між інтернаціоналізацією (процес, орієнтований на вдосконалення) та інтернаціоналізм (опис сучасного стану інтернаціоналізації) [4].

Нарешті, не менш важливим фактором при оцінці впливу інтернаціоналізації на якість освітянських послуг є різноманітність контексту. Як згадувалося раніше, існують різні типи установ; різні дисципліни в межах одного закладу; відмінні рівні освіти; і різноманітні інституційні, місцеві, національні та регіональні культури і середовища. Інструменти для оцінки повинні визнати ці відмінності і бути спроможними контекстуалізувати процес інтернаціоналізації. Ключові питання оцінки інтернаціоналізації при цьому зосереджено в наступних питаннях: чому ти робиш це, як ти це робиш і чого ти хочеш досягти з цим.

У той же час експерти зазначають, що:

– освітянські заклади неохоче проводять оцінку стратегій інтернаціоналізації, тому що це процес, який вимагає релевантний час;

– у сучасному світі брендінгу та ранжування, інструмент без підтвердження відповідним сертифікатом не вважається високим пріоритетом;

– оцінка інституційних стратегій суперечить ідеї різноманітності стратегій для дисципліни та програм на різних рівнях;

– все частіше інститути та програми впроваджують максимум вимог для участі в процесі інтернаціоналізації, які застосовуються до всіх студентів з високою міжнародною та міжкультурною спрямованістю;

– інтернаціоналізація стає все більш популярною у вищих навчальних закладах, оскільки в сучасній глобальній економіці знань інтернаціоналізація тісно пов'язана з інноваціями та міждисциплінарністю;

– контекст частіше зводиться до академічних результатів навчання студентів.

Експерти впевнені, що інтернаціоналізація вищої освіти повинна займати центральне місце в діяльності ВНЗ і відігравати роль ключового параметра при загальному моніторингу забезпечення якості освіти. Практичним втіленням ідеї моніторингу якості вищої освіти в контексті реалізації стратегій інтернаціоналізації став ще один проект підрозділу інституційного менеджменту вищої освіти (IMHE) та Асоціації академічного співробітництва (ACA) – Проект із моніторингу якості інтернаціоналізації (IQRP). З пояснювальної записки до проекту відомо, що експерти OECP ще з 1994 р. аналізували стратегії інтернаціоналізації інституційного рівня у різних країнах за таким критерієм як якість змісту освіти та впливу інтернаціоналізації вищої освіти на рівень забезпечення її якості [5, с. 45].

В той же час інтернаціоналізація навчального контенту та процесу викладання та навчання стала настільки ж актуальною, як і традиційна спрямованість на мобільність. Інтернаціоналізація стала показником якості в галузі вищої освіти. І зараз в академічному середовищі точиться дискусія стосовно того, яким показником якості освіти може служити інтернаціоналізація і який саме її тип.

Дж. Найт і Х. де Віт, аналізуючи інтернаціоналізацію як критерій якості освіти, назвали Проект із моніторингу якості інтернаціоналізації (IQRP) – спеціальним моніторингом ступеня відповідності досягнутих результатів по відношенню до перспективних проектів у вищому навальному закладі [11, с. 49]. Розробляючи критерії якості вищої освіти за таким критерієм як інтернаціоналізація діяльності вищого навчального закладу, розробники моніторингової системи ставили за мету:

– привернути увагу до стратегій інтернаціоналізації, які впроваджуються ВНЗ;

– ініціювати впровадження моніторинг якості інтернаціоналізації вищої освіти як важливого напряму діяльності ВНЗ;

– розробити загальні директиви моніторингу і методологію його проведення, механізм самодіагностики та колегіального інспектування процесів інтернаціоналізації, ініційованих ВНЗ;

– проаналізувати вплив впроваджуваних стратегій інтернаціоналізації на забезпечення якості вищої освіти [11, с. 47].

Розроблений проект моніторингу якості вищої освіти за критерієм інтернаціоналізації базується на принципах самоаналізу і колегіального моніторингу стратегій інтернаціоналізації вищої освіти в контексті індивідуально-спланованої освітньої політики університету. Аналіз проекту «Якість та інтернаціоналізація вищої освіти» спонукає до висновку, що IQRP – це багатоетапна програма, яка вимагає участі як внутрішніх університетських експертів, так і їхніх колег з інших навчальних закладів. В межах самоаналізу вищий навчальний заклад детально вивчає раніше визначених завдань і цілей діяльності навчального закладу, зокрема в сфері інтернаціоналізації. А зовнішній моніторинг надає можливість оцінити інтернаціоналізацію діяльності закладу у позаінституційній площині та коментарі експертів щодо співвідношення досягнутих та бажаних результатів в процесі реалізації стратегій інтернаціоналізації. По завершенню роботи група експертів зовнішнього моніторингу залишає рекомендації щодо покращення якості міжнародного виміру в діяльності закладу і тим самим ініціює післямоніторинговий етап. Отже, критерії IQRP – це частина циклічного перманентного процесу на шляху до покращення якості вищої освіти за рахунок впровадження інтеркультурного виміру в академічну і організаційну діяльність ВНЗ.

Для розробки підходів до оцінки процесу інтернаціоналізації та її впливу на якість вищої освіти у січні 2008 року було започатковано проект AHELO (Assessment of High Education Learning Outcome) [3, с. 157]. Це перший міжнародний проект, в межах його досліджується якість вищої освіти студентів, які навчаються в різних культурних та інституціональних контекстах у 16 країн на 5 континентах. У даному проекті взяли участь 248 навчальних закладів та близько 23 000 студентів із країн-учасниць [10, с. 4]. Для урядів країн, що беруть у ньому участь, він цікавий тим, що на основі отриманих даних стає можливою підвищення якості стандартів освіти та навчання, адже його часто розглядають як альтернативу міжнародним рейтингам ВНЗ.

Висновки з даного дослідження. Сучасний процес інтернаціоналізації вищої освіти є одним з принциповим детермінант розвитку освітянського сектору. Стратегія розвитку та функціонування сучасного університету, заходи в межах національних освітніх політик, безпрецедентне утворення спільних освітніх просторів є свідченням того, що наслідки інтернаціоналізації освіти якісно та кількісно змінюють її зміст. Аналіз документів та програм, за допомогою яких розробляються підходи до її оцінки, свідчать про наявність кореляційного зв'язку між якістю надання освітніх послуг та інтегрованістю університету в міжнародну діяльність. Безумовно, інтернаціоналізація діяльності вищої освіти залишатиметься вагомим фактором її розвитку протягом найближчих десятиріч, що вимагає врахувати зазначену тенденцію у вітчизняній освітній політиці.

Список літератури:

1. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с.
2. Степаненко І., Дебич М. Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету: навчальний посібник / І. Степаненко, М. Дебич. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. – 44 с.
3. Татомир І. Л. Роль міжнародних інституцій у забезпеченні якості вищої освіти / І. Л. Татомир // Глобальні та національні проблеми економіки – № 2. – 2014. – С. 153–158.
4. Brandenburg Uwe, Ermel Harald, Federkeil Gero, Fuchs Stephan, Gross Martin, and Menn Andrea How to Measure internationality and internationalisation of higher education institutions! Indicators and Key Figures / Uwe Brandenburg, Harald Ermel, Gero Federkeil, Stephan Fuchs, Martin Gross, and Andrea Menn, 2009. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.che.de/downloads/How_to_measure_internationality_AP_92.pdf
5. de Wit Hans Trends, Issues and Challenges in Internationalisation of Higher Education 2011 / Hans de Wit, Centre for Applied Research on Economics & Management, School of Economics and Management of the Hogeschool van Amsterdam. – 131 p.
6. Education, Audiovisual & Culture Executive Agency, European Comission TEMPUS, [Нар. укр. акад.]. – Харьков: Изд-во НУА, 2010. – 56 с.
7. Hudzik John K., Stohl Michael Modelling Assessment of Outcomes and Impacts from Internationalisation, 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.academia.edu/21188936/Modeling_Assessment_of_Outcomes_and_Impacts_from_Internationalization
8. Knight Jane Higher education in turmoil. The changing world of internationalization / Jane Knight. – the Netherlands: Sense Publishers, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.sensepublishers.com/media/475-higher-education-in-turmoil.pdf
9. Naidoo R., Jamieson I. Knowledge in the Marketplace: The Global commodification of Teaching and Learning in Higher Education / R. Naidoo, I. Jamieson, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-3784-8_3
10. OECD. Assessment of Higher Education Learning Outcomes. – Paris: OECD, 2009. – 14 p.
11. OECD. Quality and Internationalisation in Higher Education – Paris: OECD, 1999 – 268 p.
12. Woodhouse David Quality and Quality Assurance / David Woodhouse, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1353832042000230572

Трима К.А.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

СПЕЦИФИКА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ КАК КРИТЕРИЯ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Описаны общие подходы к интернационализации высшего образования и влиянию интернационализации на улучшение качества высшего образования на основе анализа наработок международных и отечественных экспертов. Выявлено, что обеспечение качества является одним из приоритетных направлений процесса интернационализации. Определено, что существует тенденция к началу сертификации интернационализации.
Ключевые слова: интернационализация высшего образования, внутренняя интернационализация, внешняя интернационализация, качество высшего образования, обеспечение качества высшего образования.

Tryma K.A.
Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

INTERNATIONALIZATION AS A FACTOR FOR QUALITY DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION

Summary
General approaches to the internationalization of higher education and the impact of internationalization on improving the quality of higher education, based on the analysis of the researches carried out by international and domestic experts are investigated in the present article. It has been found that quality assurance is one of the main trends within the internationalization process. It is determined that there is a tendency to develop certification system of internationalization of higher education institutions, within which the quality standards of education are the key assessment tools is.
Keywords: internationalization of higher education, internal internationalization, external internationalization, cross-border education, higher education quality, quality assurance of higher education.

УДК 378.12:5

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ НАВЧАННІ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВНЗ

Хабюк А.Я.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається процес інтеграції як один із актуальних інноваційних підходів, що здатен допомогти вирішити численні проблеми сучасної освіти. Аналізуються основні поняття та визначається роль традиційних та інноваційних педагогічних технологій для вивчення природничо-математичних дисциплін. Розглянуто технологію щодо створення умов для інтеграції різних компонентів самореалізації молодого спеціаліста запропоновану П. М. Виноградовим. Також визначено основні методологічним вимоги (критерії технологічності) педагогічної технології. Автор робить висновок про те, що застосування інноваційних технологій наряду із традиційними в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців є потужним засобом інтеграції знань, практичних умінь, навичок і професійного досвіду.
Ключові слова: інтеграція, педагогічна технологія, педагогічна інтеграція, традиційні та інноваційні технології навчання.

Постановка проблеми. Зростання значущості інтегративних тенденцій у всіх аспектах діяльності сучасного суспільства породжує суперечність між вимогами інтеграції усіх компонентів освіти та реальним фактологічним характером освіти, між постійним зростанням обсягу знань і традиційними методиками структурування змісту освіти, необхідністю проблемного підходу до навчання та домінуванням предметного підходу у реальному навчально-виховному процесі. Потреби сучасного життя зумовлюють пошуки нових форм організації навчально-виховного процесу, зокрема – занять із природничо-математичних дисциплін.

У сучасному суспільстві природничо-математична освіта виступає основною рушійною силою його розвитку. Основна ідея Концепції української освіти – забезпечення якості освіти відповідно до вимог міжнародних стандартів і запитів споживачів освітніх послуг, суспільства, держави. Однією з провідних тенденцій розвитку професійної освіти є посилення уваги до проблеми підготовки кадрів якісно нового рівня, здатних до професійного саморозвитку, самореалізації, до творчого пошуку, до вміння застосувати нові педагогічні технології у майбутній діяльності.

Інтеграція є одним із актуальних інноваційних підходів, що здатен допомогти вирішити численні проблеми сучасної освіти. Сьогодні є очевидним, що інтеграція технологій при навчанні у ВНЗ як ніяке інше закладає нові умови діючої моделі активізації інтелектуальної діяльності та розвиваючих прийомів навчання, сприяє формуванню всебічних знань студентів та створення в них уявлень про цілісну наукову картину світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі досліджували О. Абдуліна, О. Булавенко, М. Євтух, А. Кузьмінський, Л. Пуховська, М. Сметанський та ін. Методологічні та теоретичні засади особистісно орієнтованої освіти розробили В. Андрущенко, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Кульневич, О. Сухомлинська, А. Хуторський, Г. Яворська, І. Якиманська та ін. Системний підхід до професійної підготовки обґрунтували А. Алексюк, В. Безпалько, Б. Гершунський, Н. Кузьміна, В. Кушнір та ін. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців дослідили В. Болотов, П. Горностай, О. Овчарук, В. Петрук, Ю. Татур та ін.

Інтеграційні процеси у професійно-технічній школі розглядали Р. Гуревич, І. Зязюн, Ю. Ковальов, Н. Ничкало та ін. Розробка інтегрованих курсів у навчальному закладі та використання інтегрованих методів для підготовки фахівців дослідили К. Гуз, О. Джулик, І. Козловська, Л. Лук'янова, В. Сидоренко, Н. Талалуєва та ін.

Психолого-педагогічні питання щодо проблеми підготовки до впровадження нових технологій навчання присвячені дослідження В. Ю. Бикова, Л. І. Білоусової, М. І. Жалдака, Ю. О. Жука, Н. В. Морзе, С. А. Ракова, Ю. С. Рамського, Ю. В. Триуса та інших. Оптимальні способи організації навчального процесу запропоновані Л. І. Долінером, Н. І. Паком, Н. Г. Семеновою, В. А. Стародубцевим та іншими.

Створенню оригінальних прийомів подачі навчального матеріалу, розробці нових методик застосування для конкретних дисциплін присвячені роботи О. М. Мансурова, О. Л. Соболєвої, Б. Є. Стариченко, С. В. Шушкевич. Водночас аналіз наукових досліджень та практичного досвіду роботи вищих навчальних закладів свідчить, що проблема інтегративного підходу в підготовці майбутніх практико орієнтованих фахівців є недостатньо опрацьованою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво випереджає процес їх упровадження в освітню галузь. Актуальність проблеми забезпечення належного рівня освіти пов'язана з природничматематичними дисциплінами, обумовлена найширшими можливостями розвитку логічного мислення, уявлення, уяви, алгоритмічної культури, культури обґрунтування тверджень, моделювання різноманітних процесів тощо при навчанні математиці, фізики, хімії, інформатики. У зв'язку з цим особливого значення набуває переорієнтація мислення сучасного студента на усвідомлення принципово нових вимог до його діяльності, готовність використовувати інноваційні технологій як допоміжного навчального ресурсу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі інтеграції при навчанні природничо-математичних

дисциплін у ВНЗ. У відповідності із поставленою метою перед автором стоять такі завдання:

– дослідити основні поняття: педагогічна технологія, інтеграція та педагогічна інтеграція;

– визначити роль традиційних та інноваційних педагогічних технологій для вивчення природничо-математичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення високої якості вищої професійної освіти за умов збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості та суспільства є основним завданням національної системи освіти. Досягнення цього неможливе без застосування сучасних педагогічних та інформаційних технологій, що вимагає подальших глибоких досліджень процесів навчання. Ураховуючи триєдність поняття «освіта», в якому в нерозривному зв'язку та взаємозалежності знаходяться навчання, виховання і розвиток особистості, вони роблять спроби одночасної модернізації зазначених компонентів, здійснюють теоретичні й експериментальні наукові дослідження на основі сучасних досягнень педагогічних наук і відповідно до пріоритетних напрямків розвитку освіти: гуманітаризації та гуманізації, фундаменталізації й інформатизації.

Уперше ґрунтовний і всебічний аналіз явища і поняття «педагогічна технологія» був представлений С. О. Сисоєвою. На думку ученої, умови для розвитку інтелекту і творчих здібностей особистості, підготовки її до життя у відкритому суспільстві, самостійної взаємодії з динамічним світом професійної праці залежать, не стільки від змісту освіти, скільки від педагогічних технологій, які використовуються у процесі навчання. Але цілковите розуміння їх значення неможливе без порівняльного аналізу з традиційними і теоретичного обґрунтування необхідності оновлення змісту. Термін «педагогічна технологія» набув надзвичайного поширення у системі вищої освіти [3].

Однак, однозначного тлумачення такого поняття в педагогічній теорії та практиці не існує. Таке розмаїття думок зумовлено складністю та багатогранністю окресленої проблематики. Крім того, відзначаються особливості вибору педагогічних технологій для різних рівнів освіти. Стосовно тих, які застосовуються у ВНЗ – це множина обґрунтованих проективних дій, здійснених суб'єктами навчально-виховного процесу з метою підготовки фахівців згідно з вимогами інформаційного суспільства.

Природничо-математичні дисципліни як невід'ємні складові частини сучасного науково-технічного прогресу розкривають закони природи, розширюють знання людини про навколишній світ. Тому при вивченні природничо-математичних дисциплін слід упроваджувати нові, більш ефективні форми та засоби навчання. Але щоб упровадити нові технології у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін з метою підвищення рівня і якості навчально-пізнавальної діяльності студентів, викладач має: вміти користуватись комп'ютером на рівні користувача; знати програмні можливості мультимедіа продуктів, навчальних комп'ютерних програм та вміти дидактично виважено та методично правильно застосовувати їх на практиці; володіти технологією створення найпростіших комп'ютерних мультимедійних навчальних продуктів для супроводження навчально-виховного процесу [8].

У науково-педагогічній літературі існує значна кількість різних означень поняття «інтеграції». Великий тлумачний словник української мови містить визначення інтеграції як «доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи» [2, с. 401].

Філософи вважають, що дидактична інтеграція наукових знань зумовлюється інтеграцією природничих, технічних та суспільних наук. Філософський енциклопедичний словник надає визначення інтеграції як «стороні процесу розвитку, зв'язаної з об'єднанням у ціле різнорідних частин і елементів... Процеси інтеграції ведуть до піднесення рівня цілісності та організованості системи» [13, с. 284].

Педагогічний словник тлумачить інтеграцію навчання «як відбір та об'єднання навчального матеріалу з різних предметів з метою цілісного, системного й різнобічного вивчення важливих наскрізних тем (тематична інтеграція); створення інтегрованого змісту навчання – предметів, які об'єднували в єдине ціле значення з різних галузей» [6, с. 16].

Узагальнення та осмислення досвіду інтеграції в педагогіці відбулося у 80-х роках ХХ ст., що пояснювалося соціально-економічними змінами в суспільстві, змінами змісту та методів навчання. На думку Б. Кедрова, інтегративність – це принцип організації науки, внутрішній її стан, єдина умова адекватно відобразити новий предмет дослідження, відбиваючи при цьому всі його аспекти одночасно в їхньому зв'язку [4].

Н. Мойсеюк трактує інтегративність «як орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнавання світу» [7, с. 139].

Відомий дослідник В. Сластьонін вважає, що «інтегративність – це міждисциплінарна кооперація наукових досліджень та навчальних предметів, змістова та структурно-функціональна єдність навчального процесу» [9].

На думку І. Беха, «втілення інтеграції як дидактичного принципу в навчальних предметах полягає у формі їх об'єднання і представлення єдиним цілим» [1, с. 5].

Мова йде про конструювання інтегрованих навчальних курсів, міжпредметні зв'язки дисциплін різних циклів навчання, інтегровані форми навчання тощо. Інтеграція – важлива умова сучасної науки та розвитку цивілізації в цілому. Адже нинішня «стадія наукового мислення дедалі більше характеризується прагненням розглядати не окремі, ізольовані об'єкти явища життя, а їх більш чи менш широкі єдності. Тож інтеграція, як вимога об'єднання в ціле якихось частин чи елементів, вважається необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого можна створити в учнів цілісну картину світу» [1, с. 5].

На нашу думку, найбільш вдалим є таке: інтеграція – це створення нового цілого на основі виявлення однотипних елементів і частин із кількох раніше розрізнених одиниць (навчальних предметів, видів діяльності тощо). Розглядаючи проблему змісту і становлення підготовки майбутнього фахівця при вивченні природничо-ма-

тематичних дисциплін в цілому, необхідно мати цілісне уявлення про даний феномен не тільки з боку структурних компонентів, але і з боку функціональних зв'язків і відносин. З метою формування уявлення про структуру підготовки студента можна виділити зовнішньо-структурне та внутрішньоструктурне пояснення [11].

На думку дослідників, педагогічна інтеграція передбачає три рівні: інтеграція окремих навчальних тем; інтеграція навчальних дисциплін у формі дидактичних одиниць; інтеграція як єдиний навчальний предмет. На нашу думку, з метою ефективної реалізації педагогічної інтеграції необхідно використовувати інтеграцію освітніх технологій: традиційних та інноваційних.

П. М. Виноградовим запропоновано технологію щодо створення умов для інтеграції різних компонентів самореалізації молодого спеціаліста в ситуації моделювання та осмислення професійної діяльності. Дослідник вважає, що основним моментом є ідея порівневої візуалізації об'єкта, засобів і типових професійних ситуацій, з якими доводиться стикатися молодому спеціалісту [3].

Перший рівень дослідник характеризує як базовий рівень репрезентації, якому притаманна сформованість адекватного і повного за формою та змістом образу об'єкта трудової діяльності, який має статичний характер і повноцінно функціонує за наявності орієнтовних опор або комунікативної підтримки. Відображення засобів праці представлено в образі, що характеризується правильністю та повнотою, але має обмежену оперативність, пов'язану з відтворенням типових способів їх вживання. Візуальний образ виробничої ситуації включає типовий, отриманий, як правило, у виробничому навчанні, набір таких ситуацій і способів поведінки в них.

Другий рівень П. М. Виноградов назвав функціональним рівнем репрезентації. Існуючий на цьому рівні образ об'єкта праці, на думку автора, характеризується не тільки повнотою та адекватністю, але набуває рис дієвості, більш глибокої усвідомленості і гнучкості. Представленість у свідомості фахівця засобів праці пов'язана зі створенням образу і володіє також ознаками дієвості, гнучкості й усвідомленості. Виробнича ситуація як подія, сенс якої добре усвідомлений, в якій гнучко й оперативно можуть взаємодіяти візуально представлені об'єкт і засоби праці [3].

Третій рівень – компетентнісний рівень репрезентації. Дослідник вважає, що на цьому рівні образ об'єкта праці характеризується правильністю, повнотою, дієвістю, усвідомленістю, а також включеністю в систему активної взаємодії з умовами навколишнього виробничого середовища. Образ засобів праці має гнучкий оперативний характер і також має ознаки широкого переносу, що дозволяє вбудовуватися в систему взаємодій з навколишнім середовищем праці. Така представленість характеризується наявністю динамічної моделі виробничої ситуації, що містить відбиток умов взаємодії з виробничим середовищем та образ професійно значущого результату праці [3].

На думку більшості науковців педагогічна технологія повинна відповідати таким основним методологічним вимогам (критеріям технологічності):

1. Концептуальність – опора на наукову концепцію, яка обґрунтовує досягнення освітніх цілей з філософської, психологічної, дидактичної, соціально-педагогічної точок зору.

2. Системність – підтвердження ознак системи: логіки процесу, взаємозв'язку усіх складових, цілісності. Уможливлює діагностичне цілепокладання, планування, проектування, варіабельність методів і засобів для корекції результатів.

3. Ефективність – гарантування досягнення відповідного результату навчання при оптимальних витратах, забезпечити відтворюваність іншими суб'єктами О. С. Третяк [12], розглядає чотири рівні у структурі педагогічних технологій: а) концептуальний (теоретичний); б) технологічний (організація навчального процесу); в) процедурний (конкретні дії); г) технічний (наявні засоби навчання, зокрема, технічні), а Б. І. Корольов [5] зазначає, що, незалежно від вибору, педагогічні технології повинні відповідати таким вимогам:постановка пізнавального завдання; забезпечення подання змісту навчального матеріалу; оцінка навчальних досягнень у результаті використання технології; інтеграція виконання уже отриманих первинних знань з метою формування вищого рівня наукових знань; забезпечення засад для подальшого прогресивного розвитку.

Отже, технологія, на відміну від методик, не припускає варіативності, з неї не можна викинути жодного елемента. Для вивчення дисциплін природно-математичного циклу обов'язковим є постійний зворотний зв'язок, корегування та зміни в подальшій діяльності. Тобто весь час здійснюється неперервний контроль наближення студентів до намічених цілей, який супроводжується відповідною корекцією процесу навчання. Крім того, специфіка педагогічної технології полягає у тому, що з її допомогою конструюється і здійснюється такий навчальний процес, який повинен гарантувати досягнення поставлених цілей, а успіх її реалізації залежить від ефективної взаємодії сторін педагогічного процесу і, в значній мірі, від педагогічної майстерності викладача.

В теорії педагогіки розглядають традиційні технології навчання (пояснювально-ілюстративні, проблемні, програмовано-диференційовані і поєднання вищеназваних) і інноваційні. Очевидно, що усталений шлях прямої передачі знань при розгляді проблем професійної діяльності забезпечував їх достатньо успішне засвоєння, швидкоплинні зміни у сучасному суспільстві потребують інших підходів, зорієнтованих на результат отриманої освіти, виражений у компетентностях – складових професійної компетентності майбутніх фахівців.

Серед інноваційних технологій навчання можна виділити такі види: а) інформаційні – направлені на розвиток знань, умінь, навичок; б) операційні – формують способи розумових дій; в) емоційно-художні й емоційно-моральні – удосконалюють сфери естетичних і моральних відносин; г) технології саморозвитку – формують самоуправляючі механізми особистості; д) евристичні – розвивають творчі здібності; е) прикладні – розбудовують дієво-практичну сферу.

Отже, при інтеграції технологій у ВНЗ якість природничо-математичної підготовки студентів суттєво підвищиться, буде реалізовуватися така

професійна спрямованість: наступність змісту природничо-математичних дисциплін у навчальних планах і програмах; обов'язкова ліквідація прогалин у природничо-математичних знаннях на I-му курсі ВНЗ; матеріальна база; оновлення змісту навчання з урахуванням динамічних, техніко-технологічних змін у професійній галузі; упровадження сучасних форм і методів навчання; розвиток технологічної компетентності викладача, професіоналізм колективу; застосування особистісно орієнтованого підходу до підготовки фахівців; використання сучасних педагогічних технологій, особливо інтерактивних, проектних; застосування під час вивчення природничо-математичних дисциплін нових інформаційних технологій.

Ідеальна модель бажаного результату засвоєння навчального матеріалу базується на системній ефективній взаємодії учасників педагогічного процессу, а кінцевою метою є оволодіння усіма аспектами підготовки, у сучасному розумінні – компетентностями, які забезпечують подальшу ефективну самостійну діяльність і самовдосконалення протягом усього періоду професійної діяльності. Однак цілком зрозуміло, що існує галузева пріоритетність у виборі педагогічних технологій. Саме тому збільшується потреба у інтеграційному характеру технологій, що використовуються при вивченні природничо-математичних дисциплін.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Інтеграція у вищій освіті зумовлена Болонською декларацією, що спрямована на формування єдиної системи навчання для підвищення мобільності громадян, конкурентоспроможності загальноєвропейської вищої освіти, можливості студентів різних країн здобути якісну професійну освіту. Комплексний інтегративний підхід у навчально-виховному процесі здійснюється за такими напрямами: інтеграція теоретичного та виробничого навчання; міжпредметна інтеграція; інтеграція набутих знань та майбутньої професійної діяльності тощо.

Отже, інтеграція у професійній підготовці майбутніх фахівців проявляється в вигляді взаємопроникнення структурних елементів різних галузей знань, міжпредметній інтеграції, інтеграції теоретичного та виробничого навчання, інтеграції змісту професійної підготовки. Застосування інноваційних технологій наряду із традиційними в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців є потужним засобом інтеграції знань, практичних умінь, навичок і професійного досвіду.

Таким чином, аналіз літературних джерел засвідчив існування різноманітних технологій і засобів їх упровадження у вищій освіті. Однак не виявлені такі, які характеризують інтеграційність даного процесу. Це потребує більш глибокого вивчення цього аспекту проблеми з позиції розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців, що і має стати предметом наших подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Інтеграція як освітня перспектива / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2002. – № 5. – С. 5–6.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: [уклад. і ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Житєньова Н.В. Актуальні аспекти підготовки майбутнього вчителя природничо-математичних дисциплін до застосування технологій візуалізації в навчальному процесі / Н.В. Житєньова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – 2013. – № 3. – С. 138–143.
4. Кедров Б.М. О синтезе наук / Б.М. Кедров // Вопр. Философии. – 1973. – № 3. – С. 77–83.
5. Корольов Б.І. Особливості діяльності викладача в умовах модернізації вищої освіти України. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі: Монографія / За заг. ред. В.П. Андрущенка, В.І. Лугового. – К.: «Педагогічна думка», 2011. – С. 88–105.
6. Короткий термінологічний словник з педагогіки / [укладач Мельничук С.Г]. – Кіровоград, 2004. – 34 с.
7. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: [навчальний посібник] / Н.Є. Мойсеюк. – [5-те видання, доповнене і перероблене]. – К., 2009. – 656 с.
8. Рябуха А.Ю. Підготовка майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій / А.Ю. Рябуха // Витоки педагогічної майстерності. Сер.: Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 8(1). – С. 254–257.
9. Сластенин В.А. Высшее педагогическое образование в России на пути реформирования [Электронный ресурс] / В.А. Сластенин – Режим доступа: http://www.pedlib.ru / Books /1 /0075 /1- 0075- 0107.shtml
10. Сосницька Н. Особливості викладання природничо-математичних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах / Н. Сосницька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 57–61.
11. Ткаченко І. Мотиваційно-цільова компонента у методичній підготовці майбутнього вчителя астрономії / І. Ткаченко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – 2013. – Вип. 4(2). – С. 222–226.
12. Третяк О.С. Застосування інноваційних педагогічних технологій. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі: Монографія / За заг. ред. В.П. Андрущенка, В.І. Лугового. – К.: «Педагогічна думка», 2011. – 260 с.
13. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С.С. Аведишев, Э.А. Асабоглы, Л.Ф. Ильичев и др.] – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Хабюк А.Я.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВУЗАХ

Аннотация
В статье рассматривается процесс интеграции как один из актуальных инновационных подходов, способен помочь решить многочисленные проблемы современного образования. Анализируются основные понятия и определяется роль традиционных и инновационных педагогических технологий для изучения естественно-математических дисциплин. Рассмотрена технология по созданию условий для интеграции различных компонентов самореализации молодого специалиста предложенную П. Н. Виноградовым. Также определены основные методологическим требования (критерии технологичности) педагогической технологии. Автор делает вывод о том, что применение инновационных технологий наряду с традиционными в процессе профессиональной подготовки будущих специалистов является мощным средством интеграции знаний, практических умений, навыков и профессионального опыта.
Ключевые слова: интеграция, педагогическая технология, педагогическая интеграция, традиционные и инновационные технологии обучения.

Khabiuk A.Y.
National University «Lviv Polytechnic»

INTEGRATION OF TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF NATURAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION

Summary
The article considers the process of integration as one of the most relevant innovative approaches that can help solve many problems of modern education. The basic concepts are analyzed and the role of traditional and innovative pedagogical technologies for studying natural and mathematical disciplines is determined. The technology on creation of conditions for integration of various components of self-realization of a young specialist proposed by P. Vinogradov is considered. The basic methodological requirements (criteria of technological capacity) of pedagogical technology are also determined. The author concludes that the use of innovative technologies, along with traditional in the process of training future professionals, is a powerful means of integrating knowledge, practical skills, skills and professional experience.
Keywords: integration, pedagogical technology, pedagogical integration, traditional and innovative teaching technologies.

УДК 81'243

МОТИВАЦІЯ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Холмакова Ю.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено проблемі вивчення іноземних мов як феномену сучасної науки та практики. Доводиться, що найголовніше у вивченні іноземної мови – це мотивація учнів. Розглядаються концепти внутрішньої і зовнішньої мотивації. наводиться визначення поняттю «мотив». Розглядаються різноманітні мотиваційні підходи і мотиваційні блоки занять.
Ключові слова: мотивація, зовнішня мотивація, внутрішня мотивація, мотиваційний підхід, мотиваційний блок.

Постановка проблеми, зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В історії освіти іноземна мова завжди займала неоднозначне місце: то вона ставала об'єктом особливої уваги, то опинялась на рівні другорядного предмета. У зв'язку з цим однією з центральних проблем педагогіки вищої школи виступає дослідження мотиваційної сфери особистості як фактора ефективності учбової діяльності, який включає в себе необхідність вивчення усвідомлюваних мотивів, здатних активізувати особистість у процесі пізнання.

В епоху глобалізації всіх сфер суспільного життя проблема мотивації у вивченні іноземних мов стає надзвичайно актуальною. Глобалізація означає, що все більше зростає роль особистих контактів людей, а отже, – вербальної комунікації, в тому числі міжнаціональної, яка вимагає знання іноземної мови. Іноземні мови стають одним з головних чинників як соціально-економічного, так і загальнокультурного прогресу суспільства. Іноземна мова виконує величезну роль у формуванні особистості і підвищенні освіти, адже за допомогою нього можна отримати безпосередній доступ до духовного багатства іншої країни, отримати можливість безпосередньої комунікації з представниками інших народів. Тому не дивно, що останнім часом в нашій країні істотно виріс інтерес до іноземних мов, головним чином – до англійської. Тепер знання двох і більше мов – це безсумнівний атрибут будь-якої сучасної високоосвіченої людини. Володіння іноземною мовою стало справжньою потребою, без нього вже неможливо влаштуватися на високооплачувану роботу і побудувати успішну кар'єру. Нові політичні та соціально-економічні зміни в Україні в останні десятиліття, її прагнення активно і плідно співпрацювати із західними країнами істотно вплинули на розширення функції іноземної мови як предмета і привели до переосмислення мети, завдань і змісту навчання іноземних мов. Євроінтеграція, безвізовий режим з Європою, розширення міжнародного співробітництва та міжнародних контактів вимагають сьогодні більш глибокого володіння іноземною мовою.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Комплексність, теоретична і практична значущість проблеми мотивів учіння визначили широту та інтенсивність її дослідження у психології та педагогіці, необхідність винесення на передній план різних аспектів даного феномену. Так, значна увага приділялася вивченню природи мотивів (В.Г. Асєєв, Л.І. Божович, Г.І. Щукіна, М.В. Матюхіна, С.Г. Москвичов та ін.), їх зв'язку з психічними процесами, емоціями та почуттями, індивідуальними особливостями суб'єктів учіння (В.С. Мерлін, Н.І. Рейнвальд, К.О. Альбуханова-Славська, І.А. Джидар'ян, М.І. Алексєєва та ін.), закономірностей формування мотиваційної сфери особистості (Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьев, Л.І. Божович та ін.). Обґрунтовувалася необхідність та робилися спроби дослідити шляхи і методи формування мотивів учіння (В.Г. Асєєв, М.В. Гамезо, Л.С. Непомняща, Г.І. Щукіна, С.Т. Григор'ян, А.К. Маркова та ін.). Значна увага приділялася вивченню методики викладання конкретних предметів та їх аспектів як засобу формування мотиваційної сфери суб'єкта учіння, досліджувався мотиваційний потенціал того чи іншого виду навчальної діяльності (Є.І. Пассов, В.П. Кузовльов, Г.В. Рогова, Т.І. Левченко та ін.). Дослідженню мотиваційного компоненту навчальної діяльності студентів та вивченню засобів його формування присвячені роботи Н.О. Савотіної, А.А. Вербицького, А.І. Єпіфанцевої та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Парадоксальність ситуації, яка склалася на сьогоднішній день, в умовах, коли вивченню іноземної мови приділяється велика увага, полягає в тому, що ефективність вивчення іноземної мови залишає бажати кращого.

Кожний викладач хоче зробити своє заняття цікавим та захопливим. Практичний досвід переконує нас в тому, що найголовніше у вивченні іноземної мови – це мотивація учнів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розгляді мотивації до вивчення іноземних мов як феномену сучасної науки та практики.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Останнім часом дуже підвищується престиж предмета «іноземна мова» в якості освітньої дисципліни вузу. І тут поняття мотивації виходить на перший план. Звичайно, проблема вмотивованості в навчанні виникає з кожного предмета, але особливо гостро вона проявляється у вивченні іноземної мови. Вся справа в особливій специфіці предмета, що вимагає від студента наявності певної бази і комунікативних здібностей. Нерідко це викликає у студентів певні складності і вмотивованість зникає. Тому, розглядаючи мотивацію як основну рушійну силу в вивченні іноземної мови, відзначимо, що мотиви відносяться до суб'єктивного світу людини, визначаються його

внутрішніми мотивами. Звідси всі труднощі виклику мотивації з боку. Людина зможе вивчити іноземну мову, якщо тільки сама відчує необхідність у цьому, тобто буде вмотивованою.

Спробуємо розібратися, що ж представляє із себе мотиваційна сфера людини і чим вона характеризується при навчальної діяльності. Поняття «мотив» вчені трактують по-різному: К. Вілюнас розуміє під мотивом умови існування, Г. А. Ковальов – морально-політичні установки, а Ж. Годфруа – міркування, за яким суб'єкт повинен діяти. Так чи інакше, більшість сходиться на думці, що мотив – це або спонукання, або намір як мета. Тому до цього поняття потрібно підходити комплексно, враховуючи всі можливі аспекти.

Психологи стверджують, що однією з найактуальніших проблем сучасної педагогіки є розвиток й постійна підтримка навчальної діяльності, забезпечення сприятливого емоційного клімату на заняттях.

Особливу складність в вивченні іноземних мов дотепер представляє нестаток мотивації. Іноземна мова представляє собою не просто «ще один предмет програми» освіти, це нова система мислення, новий образ світу, тому що мова – не набір знаків, засіб сприйняття; говорити й розуміти мову – це не питання перекладу, це питання бачення світу. Без серйозного стимулу таку задачу не вирішити.

Мотивація є найбільш безперечним і вивченим фактором успішності вивчення в цілому і вивченні іноземної мови зокрема. Вона є пусковим механізмом будь-якої діяльності, чи то праця, спілкування чи пізнання. Існує зовнішня та декілька видів внутрішньої мотивації. Зовнішня мотивація, як правило, націлює учнів на досягнення кінцевого результату вивчення. Внутрішня мотивація має сильний стимулюючий вплив на процес вивчення. А для цього необхідно будувати процес вивчення таким чином, щоб ті хто вивчають мову на кожному етапі відчували просування до наміченої цілі. Крім широко відомої зовнішньої та внутрішньої мотивації, в зарубіжній психології розрізняють глобальну, ситуаційну та інструментальну мотивацію. Дослідження показали, що усі види мотивації необхідні при вивченні іноземної мови.

Зовсім недавно для багатьох учнів єдиним мотивом вивчення іноземної мови було отримання гарної оцінки. Змінилося життя – змінилося відношення до предмету. Знання іноземної мови стає обов'язковим компонентом професійної діяльності та забезпечує більш повноцінне й цікаве проведення вільного часу. Звідси й посилення відповідальності викладача за рівень знань.

Тепер охарактеризуємо ті види мотивації, які мають місце при навчанні, зокрема, іноземної мови. Всі разом вони складають так звану навчальну мотивацію. Навчальна мотивація визначається рядом специфічних факторів:

– особливостями того, хто навчається (стать, самооцінка, рівень інтелектуального розвитку);

– особливостями викладача і його ставлення до педагогічної діяльності;

– організацією педагогічного процесу;

– специфікою навчального предмета (в даному випадку іноземної мови).

На підставі перерахованих вище факторів навчальну мотивацію можна розділити на зовнішню і внутрішню.

Зовнішня мотивація не пов'язана безпосередньо з вмістом предмета, а обумовлена зовнішніми обставинами. Прикладами можуть служити:

– мотив досягнення – викликаний прагненням людини досягати успіхів і високих результатів у будь-якій діяльності, в тому числі і в вивченні іноземної мови. Наприклад, для відмінних оцінок, отримання диплома і т. д.;

– мотив самоствердження – прагнення утвердити себе, отримати схвалення інших людей. Людина вчить іноземну мову, щоб отримати певний статус в суспільстві;

– мотив ідентифікації – прагнення людини бути схожим на іншу людину, а також бути ближче до своїх кумирів і героям (наприклад, щоб розуміти тексти пісень улюбленої групи);

– мотив афіліації – прагнення до спілкування з іншими людьми. Людина може вчити іноземну мову, щоб спілкуватися з друзями-іноземцями;

– мотив саморозвитку – прагнення до самовдосконалення. Іноземна мова служить засобом для духовного збагачення і загального розвитку людини;

– просоціальний мотив – пов'язаний з усвідомленням суспільного значення діяльності. Людина вивчає іноземну мову, тому що усвідомлює соціальну значимість навчання.

Внутрішня ж мотивація пов'язана не із зовнішніми обставинами, а безпосередньо з самим предметом. Її ще часто називають процесуальною мотивацією. Людині подобається безпосередньо іноземну мову, подобається проявляти свою інтелектуальну активність. Дія зовнішніх мотивів (престижу, самоствердження, і т. д.) Може посилювати внутрішню мотивацію, але вони не мають безпосереднього відношення до змісту і процесу діяльності.

Крім того, навчальну мотивацію можна розділити на позитивну і негативну. Наприклад, конструкція «якщо, я буду вчити англійську, то отримаю на іспиті відмінно» – це позитивна мотивація. Конструкція «якщо я буду вчити англійську, то здам іспит і мене не відрахують» – негативна.

Всі перераховані вище види і підвиди мотивації є головними силами спонукання людини в вивченні іноземної мови. Однак слід пам'ятати, що якщо мотивація занадто сильна, збільшується рівень активності і напруги, внаслідок чого ефективність роботи погіршується. В такому випадку високий рівень мотивації викликає небажані емоційні реакції. Необхідно знайти той оптимум, при якому висока ефективність сусідить з отриманням радості від вивчення іноземної мови.

Психологи стверджують, що передача знань від вчителя до учня минаючи власну діяльність учня по оволодінню знань, не представляється можливим. Домінуючими мотивами учбової діяльності учнів повинні стати мотиви пізнання навколишнього світу. При цьому важливо, щоб учні оволодівали діями й засобами цього пізнання, щоб на першому місці були мотиви їх реалізації себе як особистості. Тому необхідно казати про мотивацію, як результат внутрішніх потреб людини, його інтересів й емоцій, цілей та задач, наявність мотивів, направлених на активізацію його діяльності.

Визнаючи провідну роль мотивації в вивченні іноземної мови, викладачу необхідно уявляти собі засоби й прийоми її формування в умовах навчального закладу. При розгляді проблеми мо-

тивації та пошуку шляхів її формування, недопустимим є спрощення її розуміння. Формування мотивації – це не переклад викладачем в голову учнів вже готових мотивів та цілей навчання. Формування мотивів – це насамперед створення умов для проявлення внутрішніх побуджень до навчання,усвідомленням їх самим учнем та подальше сомарозвинення мотиваційної сфери. Між тим при оволодінні іншомовною культурою зовсім не байдуже які мотиви побуджують до здійснення діяльності. Найбільш цінні мотиви важливо довести до рівня повного усвідомлення, щоб надати їм пробуджуючу силу.

Існує багато сучасних підходів до проблеми мотивації з виведенням культури на перше місце. Один з аспектів – вміння орієнтуватися в соціокультурному середовищі країни, мова якої вивчається. Найбільш цікаві в цьому плані роботи В.В. Сафонової, Є.І. Пасова, В.П. Кузовлева, Т.У. Тучкової, Б. Монка.

Кожний підхід має свої принципи і у всіх присутня необхідність мотиваційної забезпеченості навчання. Але реальність включення механізмів дії мотивів у учнів недостатньо опрацьовані практично. Всі вони впевнено стверджують, що мотив повинен буди присутнім як на початку заняття, так і створення системи мотивів для кожного окремо взятого його етапу. Виділяють три мотиваційних блока заняття:

1. На початку заняття задіються основний мотив або мотиваційна композиція, з якими логічно пов'язані цілі заняття.

2. Наприкінці – мотиваційний міст до наступного заняття. Це оперативна й перспективна мотивація.

3. Протягом усього заняття діє блок мотиваційної підтримки.

Висновки з даного дослідження. Дуже важливим для вивчення іноземної мови ми вважаємо підприємство дій, спрямованих на виклик в студентах внутрішньої мотивації. Тобто необхідно створювати такі умови, при яких в учнів виникає особиста зацікавленість і потреба у вивченні іноземної мови. Потреба у вивченні повинна відповідати таким різновидам внутрішньої мотивації, як комунікативна (безпосереднє спілкування мовою), лінгвопізнавальна (позитивне ставлення до мови) і інструментальна (позитивне ставлення до різних видів роботи).

Мотив повинен стати тією точкою опори, на якій будується увесь зміст заняття. Для цього, як зазначає Є.І. Пасов, викладач повинен бути гарним сценаристом, режисером і актором».

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у розгляді внутрішньої мотивації до вивчення фахових дисциплін у майбутніх філологів-перекладачів.

Список літератури:

1. Готлиб Р. А. Социальная востребованность знания иностранного языка / Р. А. Готлиб // Социологические исследования. – 2009. – № 2. – С. 122–127.
2. Зробок Н. М. Роль мотивації у вивченні іноземної мови [Електронний ресурс] / Н. М. Зробок, Н. Г. Пономаренко // Четверта Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Науковий потенціал України 2008. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://intkonf.org
3. Красноголова І. Б. Формування мотивів учіння студентів у процессі викладання англійської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Красноголова І. Б. – Київ, 1999. – 20 с.
4. Матковская И. Н. Роль мотивации в изучении иностранного языка на разных этапах обучения / И. Н. Матковская // журнал «Учитель». – 2005. – № 3. – С. 27–35.
5. Роль мотивации в изучении иностранных языков [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://study-english.info/article018.php
6. Эшбоева Д. А., Ашурбоева М. Р. The role of motivation on learning English // Педагогическое мастерство: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2015 г.). – М.: Буки-Веди, 2015. – С. 21–24.

Холмакова Ю.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МОТИВАЦИЯ К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
Статья посвящена проблеме мотивации к изучению иностранных языков как феномену современной педагогической науки и практики. Главное в изучении иностранных языков – это мотивация учащихся. Рассматриваются понятия внутренней и внешней мотивации. Даётся определение понятию «мотив». Рассматриваются различные мотивационные подходы и мотивационные блоки занятия.
Ключевые слова: мотивация, внешняя мотивация, внутренняя мотивация, мотивационный подход, мотивационный блок.

Kholmakova I.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

MOTIVATION FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Summary
The following article is devoted to the problem of motivation in foreign language teaching as a phenomenon of modern theory and practice of pedagogics. The most important thing in learning languages is motivation. The concepts of internal and external motivation are viewed. The notion of 'motive' is defined. Different motivational approaches and motivational blocks of the lesson are viewed.
Keywords: motivation, internal motivation, external motivation, motivational approach, motivational block.

УДК 373.3.014(71)

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ КАНАДИ

Хомич О.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка,
НВК «Новопечерська школа», м. Київ

У статті обґрунтовано особливості навчання учнів початкових шкіл Канади. Проаналізовано методичну систему Daily 5 щодо розвитку читацьких та мовленнєвих умінь та навичок учнів. Її можливе впровадження в українських школах. Схарактеризовано особливості технології навчання. Вони включають п'ять видів діяльності щодня: читання для себе, читання для когось, слухання, робота зі словами, письмо для себе.
Ключові слова: навчання, особливості навчання, початкова школа Канади, технологія навчання, читацькі уміння та навички, методика, Daily 5.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти в Україні, зокрема початкової, актуалізує пошук технологій, адекватних до сучасної мети і завдань, що знайшло відображення в концепції «Нової української школи» (2017) – http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/. Розбудова нової української школи може бути ефективною за умови вивчення й упровадження в освітній процес продуктивних здобутків і досвіду зарубіжних освітніх систем із означеної проблеми.

Ми зупинимося на досвіді Канади щодо технологічного забезпечення освітнього процесу в початковій школі. Варто зауважити, що на першому місці у цій системі – підготовка дитини до життя. Навчальний процес розглядається, як саме життя, що ґрунтується на суб'єктності школяра. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2017), читацькі й мовленнєві компетентності виокремлено в групу ключових компетентностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Студіювання наукових праць засвідчує, що проблемами розвитку освіти Канади займалося багато українських і зарубіжних науковців. Їх цікавив компаративний аналіз їх освіти з освітою світовою. Значний інтерес становлять напрацювання В. Хорошилової (загальноосвітні школи Канади), Л. Карпинської, Г. Воронки, І. Гушлевської (формування професійної майстерності майбутніх учителів), Майкла Фуллана (дослідження вищої освіти Канади).

Однак проблема, що розкриває особливості навчання учнів початкових шкіл Канади, а саме технологія Daily 5 (Щоденні 5) не була на достатньому рівні в полі наук інтересів дослідників. Це навчання, що спрямоване на розвиток в учнів читацьких і мовленнєвих умінь та навичок; вміння працювати самостійно, незалежно один від одного. Ця технологія ґрунтується на діяльнісному підході. Учні включаються в щоденну роботу, що виконують упродовж дня. Технологія Daily 5 включає в себе п'ять видів діяльності: читання для себе, читання для когось, слухання, робота зі словами, письмо для себе. Кожен із цих видів роботи учні мають виконати впродовж дня. Як засвідчує педагогічний досвід автора, компаративний аналіз лише 20% учнів початкової школи України готові до таких видів діяльності. Тому студіювання означеної вище проблеми є актуальною у теорії, та має практичну значущість.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття особливостей розвитку читацьких мовленнєвих умінь і навичок у початковій школі Канади й виокремлення ефективних ідей з метою впровадження в сучасний освітній простір України.

Виклад основного матеріалу. Сутність технології Daily 5 та особливості навчання учнів початкової школи в Канаді.

Вивчення особливостей розвитку читацьких мовленнєвих умінь і навичок учнів початкової школи в Канаді потребує уточнення понятттєвого апарату, насамперед сутності технології Daily 5.

Ми розглядаємо Daily 5 як технологію навчання, оскільки виразно простежує цілі – орієнтація на розвиток особистісного ставлення учня, мета конкретизується у процесі суб'єкт – суб'єктного навчання; особливість технології полягає в ді-

яльнісному підході (навчання ґрунтується на засадах пошукової, дослідницької, рефлексивної діяльності). Зауважимо, що в науковій традиції нашої доби технологія Daily 5 може розглядатися також як методика, наприклад Daily 5 – методика розвитку читацьких і мовленнєвих умінь і навичок молодших школярів.

Як засвідчує досвід роботи автора, означена вище технологія зумовлює покроковість процесу навчання кожної дитини, виявляє її сильні та слабкі сторони. Спостерігаючи за кожним учнем, педагог може надавати індивідуальну допомогу, обирати та надавати індивідуальні завдання, допомагати розкривати та висловлювати власну думку.

Як засвідчує практика педагогічного процесу за технологією Daily 5, вона зазвичай упроваджується в початковій школі з початку навчального року. Однак учитель може започаткувати її в будь-який зручний час. Важливо усвідомлювати, що вчитель та учні мають бути готові до цього процесу.

Упровадження цієї технології вимагає від учителя початкової школи готовності до організації освітньої діяльності учнів, дотримання ними правил зі щоденними видами роботи. Педагог також має пояснити школярам: для того, щоб у майбутньому стати успішною людиною, вони мають навчитися проходити певний шлях – це 10 кроків до успішного навчання та незалежності. Сутність їх полягає в формуванні готовності до різних видів діяльності, а саме:

1) визначити, що вивчається;
2) ставити мету й обґрунтувати необхідність її досягнення;
3) прописувати бажані кроки власної діяльності;
4) моделювати бажані кроки;
5) моделювати найменш бажані кроки, потім найбільш бажані;
6) вчитися переміщуватися по всьому класу, знаходити зручне місце для роботи (дотримуватися правил, розуміти право кожного на особисте освітнє середовище);
7) випрацьовувати та тренувати особисту витримку, волю, характер;
8) учитися працювати самостійно;
9) бути уважним, коли вчитель збирає дітей в спеціальному «місці для зборів», готовим до зміни форми діяльності;
10) вчитися аналізувати роботу, відповідаючи на запитання «Як усе пройшло?».

Ми з'ясували, що технологія навчання Daily 5 пройшла певний період розвитку, поки не стала важливою та актуальною в початковій школі Канади. Вперше вона була представлена Гейлом Буше і Джоан Мозер у книзі «The Daily 5: Незалежність грамотності в початкових класах» (2006 р., Онтаріо, Канада, – 200 с.).

Як засвідчують результати теоретичного аналізу сутнісних особливостей цієї технології навчання, її розвиток в історико-педагогічному онтогенезі, – становлення відбувалося поетапно. На початковому етапі розвитку цієї технології вчителі давали різні завдання учням на кшталт: продовжити історію, висловити власну думку щодо прочитаного твору. Педагоги спочатку ставили собі запитання: «Чи ми просто даємо дітям купу якихось завдань, не важливих, чи це завдання, які допоможуть дітям мислити й розвивати мовлення і письмо? Чи ці завдання для того, щоб лише розважити учнів, чи, можливо, допоможуть вплинути на зміни в їх літературному житті?» («The Daily 5: Незалежність грамотності в початкових класах» 2014, Publishers Markham, Онтаріо) Під час цієї роботи діти повинні були перебувати в повній тиші у класі, не відволікати один одного від роботи, не заважати.

Після того, як діти завершували виконувати велику кількість різноманітних завдань, учителі в свою чергу витрачали багато часу на їх перевірку. Коли педагоги повертали учням їх роботи – вони навіть не дивилися на результати, не аналізували роботи з попереднього тижня. Учителям здавалося, що їх діти не зростають, не досягають тих результатів, яких вони очікували.

Через декілька років реалізації в початкових школах Канади технології Daily навчання, було відмічено, що учні працювали досить тихо, але де-не-де лунали тихенькі звуки. Декілька школярів могли лежати біля боксів із книгами й читати обраний твір. Дехто з них розглядав картинки у книзі. Інші розміщувалися на подушках, читаючи один одному й обговорюючи книгу. Декілька дітей читали вірші. Інша група учнів розміщувалася біля «стіни слів» (це місце на стіні, яке відводиться для розміщення слів, які вивчаються у процесі навчання; воно повинно бути у полі зору школярів). Інші діти могли сидіти на підлозі чи за столом, фокусуючись на побудові нових виразів і фіксуючи складання речень з новими словами. Декілька школярів могли писати слова, словосполучення на дошці, відпрацьовуючи навики грамотності. Біля комп'ютера школярі мали змогу слухати твір у навушниках. Якщо уявити місце розташування учнів у класі, то вимальовується наступна картина: навчальне середовище функціонує відповідно до потреб дітей і забезпечує їх особистісний розвиток.

У такому класі вчитель працює з декількома (двома-трьома) учнями, відпрацьовуючи певні навички чи стратегію. Також може працювати індивідуально, якщо в дитини є певні труднощі щодо виконання тих чи інших завдань. Не викликає здивування те, що учителі, працюючи в певній групі, сидять повернені до решти класу спинами, не дивлячись на інших дітей. Решта учнів виконує роботу самостійно та незалежно від дій учителя. Кожен школяр усвідомлює свою відповідальність. На відміну від специфіки роботи вчителя у традиційній українській школі, вчителі, що працюють за технологією Daily, взаємодіють з тими, хто потребує їхньої уваги. Вони не відволікаються, коли їм хтось повідомляє про іншого школяра. Учителі працюють з маленькою групкою дітей, а решта учнів працює самостійно.

Зауважимо, що у кінці дня вчителі спілкуються з кожним учнем. Вони підсумовують успішні досягнення, які дитина мала протягом дня. Коли школярі залишають клас, школу, учителі роблять аналіз учнівських робіт, які були виконані впродовж дня, оцінюють їх. До прикладу, вчителі зазначають у своїх журналах, що дитина зробила впродовж дня, які позитивні зміни відбулися. Також педагоги планують роботу з цією дитиною на наступний день. Під час перевірки учнівських робіт учитель занотовує, які проблеми виникли,

на що потрібно звернути увагу наступного дня, щоб завершити попередню тему або розпочати вивчення нової. Якщо є труднощі, вчителі занотовують їх і планують продовжувати відпрацювання цієї проблеми на наступних заняттях з однією дитиною або групою учнів.

Значне місце займає групова робота з учнями. Педагоги переглядають нотатки групи трьох дітей, які працювали над книгами одного автора і відпрацьовують стратегію навчання ставити запитання. Вони роблять у журналі відмітку про перевірку певної дитини щодо досягнення нею мети й використання та засвоєння слів.

Важливо, що в процесі навчання за технологією Daily 5, учні не лише засвоюють навики працювати з книгою, а й обмінюватися читацьким досвідом. Це дозволяє кожній дитині зростати, покращувати навички читання та письма, співпрацювати. Така робота триває приблизно впродовж 90 хвилин щодня. Кожен вид діяльності сприяє відпрацьовуванню в дитини самостійності, витримки, зосередженості у процесі читання і письма протягом тривалого часу. Завдання, що виконують школярі під час Daily 5, можна обирати. Це збільшує мотивацію та інтелектуальний розвиток дітей. Коли учні залучені до цієї роботи, вчителі мають змогу долучатися до інших дітей і підтримувати тих, у кого виникають труднощі під час виконання навчальних завдань.

Для впровадження цієї технології використовують центри, у яких перебувають школярі під час роботи. Упродовж перших тижнів у школі вчителі напрацьовують завдання для учнів, а також прописують структуру занять. Готують усе необхідне для розвитку читацьких та мовленнєвих умінь та навичок, а саме: забезпечення необхідної літератури, що діти будуть опрацьовувати у процесі навчання. Така ґрунтовна підготовка вчителя до роботи сприяє забезпеченню умов для самостійної роботи учнів У процесі цієї роботи вчителі оцінюють і діагностують, який вибір роблять учні, на що акцентують увагу. Після такого аналізу добираються необхідні інструменти для навчання. Учителі готують для школярів інструкції для виконання різноманітних завдань. Вони допомагають дітям дотримуватися певної послідовності щодо виконання зазначених завдань, привчають до самостійності. До прикладу, інструкція для виконання читання для себе, читання для когось, слухання, роботи зі словами, письма для себе.

Технологія навчання Daily 5 – це творення середовища для розвитку навичок письма. Учителі допомагають дітям розвивати критичне мислення, яке вони фіксують на папері. Розвивають навички самоконтролю, щоб після виконано роботи, діти могли зосередити свою увагу й перевірити написане. Усі роботи учителі оцінюють як вербально, так і письмово фіксують рівень, якого школяр досягнув. Досить часто відбувається моніторинг рівня оволодіння цими навичками. Daily 5 – це технологія, яка включає всі структурні компоненти, які допомагають учням оволодіти знаннями просто та ефективно.

Із упровадженням цієї технології вчителі мають змогу допомогти школярам випрацювати в них витримку. Адже кожна діяльність розрахована на певний час (приблизно 20 хв). Після довготривалого відпочинку учні можуть зосередити свою увагу лише на досить короткий час, навіть діти старшого віку. Відпрацювання витримки під час впровадження Daily 5 відбувається від 8 до 12 тижнів. На початку цього процесу школярів об'єднують в одне велике коло. Після цього учитель розподіляє учнів на групи для виконання навчальних завдань. одні пишуть, інші читають для когось, треті слухають. Через певний час знову сходяться в коло. Потім знову розходяться. І так триває до того часу, допоки кожен учень виконає всі п'ять видів діяльності. У процесі відпрацювання витримки, можна простежити динаміку, коли учні можуть виконувати ці ж самі діяльності не за 4 перерви між діяльностями, а за 2–3 перерви.

П'ять кроків Daily 5. Першим кроком впровадження Daily 5 – це «Читання для себе». Його вчитель може застосовувати як під час уроку, так і впродовж дня. Він самостійно визначає час, коли йому краще проводити цю діяльність. Важливим моментом під час виконання цього виду роботи є те, що учень самостійно обирає книгу чи текст для читання. Учитель не повинен нав'язувати свою літературу.

Учні читають упродовж 20 хвилин. Але не слід одразу їх примушувати читати весь цей час. Розпочинати цю діяльність потрібно із 5–10 хв, в залежності від віку дітей. І поступово, збільшуйте час для читання. Коли учні звикнуть, проблем із читанням у школярів не виникатиме. У класі можна створити куточок «Читацьких досягнень», щоб учні могли спостерігати за своїми читацькими успіхами.

Після опрацювання книги, діти мають виконати завдання для перевірки розуміння твору, а також для усвідомлення прочитаного. Слід зазначити, що перед початком роботи, учитель разом із учнями складає правила, яких діти мають дотримуватися під час «Читання для себе». Вони можуть бути написані як на дошці, так і на папері, бути у полі зору школярів. Зразки прикладів таких правил: учні обираю книгу, яку хочу прочитати; обирають зручне місце для читання і починають працювати; під час роботи залишаються на одному місці; дотримуються правил читання: тримають правильно книгу, слідкують за своєю поставою; виконують завдання, після опрацювання твору; читають увесь відведений час.

Для того, щоб учні мали змогу обирати книги для читання, їх потрібно отримати у бібліотеці, або запропонувати учням, щоб вони принесли з дому. Адже у більшості школярів, є література, яку вони вже прочитали і могли б із радістю поділитися зі своїми однокласниками. Після цього можна сформувати у класі бібліотеку. Далі ці книги посортувати по теках за жанрами творів, щоб учні не витрачали багато часу на пошук.

Другий крок Daily 5 – це «Читання для когось». Під час виконання цього виду роботи учитель може запропонувати учням текст для читання. А також учні за інтересами можуть самостійно обрати книгу для роботи. Під час виконання цієї діяльності учні об'єднуються у пари за інтересами. Такий вид діяльності спонукає дітей вчитися співпрацювати, а саме слухати один одного, виконувати завдання в парі, ставити запитання за змістом прочитаного та аналізувати опрацьований твір.

Учні мають виконувати «Читання для когось» впродовж 20 хвилин. Але не слід одразу їх примушувати працювати весь цей час. Зазвичай ця діяльність триває 5–10-ть хв, в залежності від віку дітей. «Читання для когось» можна розпочати з невеликого за обсягом твору, що займає менше часу для читання. Щоб учні могли звикнути до такого виду діяльності. А в процесі роботи збільшувати тексти за обсягом для читання. Після того, як учні оберуть твір для читання, запропонуйте їм обрати форму для роботи. Діти можуть читати по 1чи 2 речення, по абзацу. Якщо це учні 3–4 класів, можна навіть по декілька абзаців, а також по сторінці. Але учні роблять вибір самостійно. Вчитель не повинен нав'язувати їм своє бажання.

Після завершення читання в парах, учні розпочинають роботу над виконанням завдань, які спрямовані для перевірки прочитаного, які їм підготував учитель. Хочу зазначити, що перед початком роботи, учитель разом із учнями складає правила, яких діти мають дотримуватися під час «Читання для когось». Вони можуть бути написані як на дошці, так і на папері. І бути у полі зору школярів. Наведу декілька прикладів таких правил: учні працюють злагоджено в парі; після обрання твору одразу розпочинають роботу; учні читають по черзі; весь відведений час працюють на одному місці; учні допомагають один одному зрозуміти прочитане, ставлячи запитання за змістом твору; виконують завдання, після опрацювання твору. Перевіряють, чи уважно читали.

Під час «Читання для когось» учні вчаться слухати один одного, співпрацювати, оцінювати свою роботу та роботу однокласника.

Третій крок Daily 5 – це «Читання для когось». Під час виконання цього виду роботи вчитель готує для учнів аудіозаписи, які вони обирають і слухають. А також учень може самостійно обрати його для слухання. Сьогодні у XXI столітті більшість учнів мають різні гаджети. Тому вони можуть їх використати для цього виду роботи під час навчання. Якщо ці пристрої відсутні у школярів, учитель може увімкнути аудіозапис на своєму комп'ютері для прослуховування.

На сьогоднішній день є дуже багато інтернет-джерел з аудіозаписами літературних творів. Головне, щоб учитель мав бажання такий вид діяльності започаткувати у своїй роботі. До прикладу, сайт https://pustunchik.ua/ua, http://derevo-kazok.com.ua може бути в нагоді вчителя.

Якщо учні працюють зі своїм ґаджетом, у нього мають бути навушники для того, щоб під час «Слухання» не заважати своїм однокласникам. Після завершення «Слухання», учні розпочинають роботу над виконанням завдань, які спрямовані для перевірки прослуханого, які їм підготував учитель. Варто зазначити, що перед початком роботи, учитель разом із учнями складає правила, яких діти мають дотримуватися під час «Слухання». Вони можуть бути написані як на дошці, так і на папері, й бути у полі зору школярів. Наведу декілька прикладів таких правил: учень готує все необхідне для роботи; після підготовки одразу починає працювати; залишається на одному місці під час «Слухання»; використовує аудіозаписи, які йому рекомендували; працює весь відведений час; після слухання опрацьовує завдання; після виконання роботи прибирає всі матеріали на місце.

Під час «Слухання» учні вчаться тривалий час сприймати інформацію, не відволікаючись, випрацьовувати витримку, обмінюватися думками, щодо прослуханого твору, аналізувати почуте. До прикладу, якщо учні використовували навушники і слухали різні твори, тоді вони після завершення роботи отримують від учителя аркуш паперу на якому зазначені завдання, що вони мають виконати після прослуховування. Якщо діти слухали один твір усім класом, тоді учитель ставить декілька запитань щодо почутого. Школярі висловлюють свої думки.

Четвертий крок Daily 5 – це «Робота зі словами». Його можна використовувати на уроках мови та читання. Під час цього виду діяльності вчитель добирає слова, які б він хотів опрацювати з учнями. Також використовує і ті слова, які передбачені навчальною програмою. У свою чергу учні можуть запропонувати опрацювати незнайомі слова, які вони зустріли під час читання художніх творів, розв'язуванні математичних задач, під час роботи з текстами на уроці природознавства.

У процесі «Роботи зі словами» учитель забезпечує школярів словниками, у яких учні можуть знайти визначення слів. Найкраще, щоб вони знаходилися у класі. Для пошуку тлумачення слів можна використовувати гаджети, якщо вони є в учнів. Учитель для цього виду діяльності готує учням різні завдання для роботи. Це сприяє кращому їх засвоєнню. А також дає змогу закріплювати вивчений матеріал на уроках української мови. Робота зі словами поповнює словниковий запас школярів. В процесі навчання учні вчаться застосовувати їх на практиці. Після вивчення певної кількості слів, можна запропонувати учням скласти словникову історію, казку, оповідання з їх використанням. Учитель самостійно визначає, яка це буде кількість. Для цієї роботи характерною є стіна слів. Це місце у класній кімнаті, куди вчитель розміщує усі слова, які учні вивчають впродовж місяця. Учні можуть в процесі навчання користуватися ними, звертати увагу на їх написання для кращого запам'ятовування. Стіна слів перебуває в полі зору учнів.

Варто зазначити, що перед початком роботи, вчитель разом із учнями складає правила, яких діти мають дотримуватися під час «Роботи зі словами». Вони можуть бути написані як на дошці, так і на папері, та бути у полі зору школярів. Можна навести декілька прикладів таких правил: учень готує все необхідне для роботи; після підготовки одразу починає працювати; залишається на одному місці під час «Словникової роботи»; використовує різні словники для роботи; працює весь відведений час; після виконання роботи прибирає всі матеріали на місце.

Під час «Роботи зі словами» учні вчаться працювати зі словниками, поповнюють свій лексичний запас, використовують набуті знання під час написання різного виду робіт: переказів, оповідань, власних висловлювань, розвивають зв'язне мовлення.

П'ятий крок Daily 5 – це «Письмо для себе». Під час виконання цього виду роботи учитель може запропонувати учням будь-яку тему для письма.

А також школярі за інтересами можуть самостійно обирати теми. До прикладу: «Моя мрія», «Моя улюблена книга», «Хто такий справжній друг?», «Мій улюблений навчальний предмет у школі» та інші.

Під час виконання цієї діяльності учні займають зручне для письма місце. І впродовж відведеного часу працюють. «Письмо для себе» допоможе школярам навчитися висловлювати думки і записувати їх на папері, розвивати зв'язне мовлення.

Як і в попередніх щоденних діяльностях, учитель разом із учнями складає правила, яких діти мають дотримуватися під час «Письма для себе». Вони можуть бути написані як на дошці, так і на папері. І бути у полі зору школярів. Наведу декілька прикладів таких правил: учень обирає тему для письма і одразу починає працювати; учень виконує роботу протягом певного часу; весь відведений час працює на одному місці; після написання, перечитує написане, виправляє допущені помилки; після завершення роботи прибирає своє робоче місце.

Під час «Письма для себе» учні мають змогу обрати таку тему для письма, яку б вони хотіли розкрити та, можливо, поділитися з іншими. Найкраще, щоб на початку впровадження цієї діяльності, ви запропонували перелік, до прикладу, з 10–15 тем і у дітей була змога обрати. У подальшому, коли вони вже звикнуть до виконання таких робіт, учні будуть самостійно обирати тему для письма й із задоволенням виконувати «Письмо для себе».

Під час цієї роботи учні перших класів можуть працювати, до прикладу, в альбомах, і малювати свої враження, поки не навчаться писати. Учні 2–4 класів можуть працювати у звичайних зошитах. Є учні, які використовують для цього виду роботи свої особисті блокноти-щоденники. Також можуть обрати окремий аркуш для письма, якщо вони будуть писати, до прикладу, привітання чи листа для свого друга. У зошитах чи альбомах учні можуть писати як ручками, так і олівцями чи фломастерами. Це їх творчість. Ні в якому випадку вчитель не повинен обмежувати їх у виборі.

Важливим моментом у цій діяльності є те, що вчитель не критикує роботу учнів, не виправляє помилки, не обмежує їх в обсязі написання роботи. Щодня під час «Письма для себе» учні зазначають дату написання та тему, яку вони обрали для письма. І після цього висвітлюють свої думки. Вони працюють як індивідуально, так і у малих групах, читають або пишуть в індивідуальній зоні. Відпрацьовування такої незалежності розвиває потребу в учнів краще писати та читати.

Висновки та пропозиції. Використання у щоденній роботі технології Daily допомагає виробити в учнів уміння працювати самостійно, робити власний вибір, глибоко висловлювати думки щодо певного питання чи проблеми, аналізувати, й приймати рішення. Вправляння в самостійній діяльності стимулює потребу в оцінці власних сил, і пошуку взаємодії з учителями задля консультації, підтримки, допомоги. Це забезпечує для вчителя можливість приділяти більше часу тим учням, які потребують уваги: виявити, як учнів працюють у групах, комунікують, аналізують опрацьований матеріал тощо.

Виокремлення ефективних ідей щодо адаптації технології Daily 5 в початкові школі України може слугувати важливим чинником модернізації початкової освіти в Україні. Адже розвиток освіти в Україні може відбуватися за допомогою впровадження інноваційних технологій, що мали високі результати в процесі їх використання за кордоном. Одна із таких інноваційних технологій – Daily 5. Вона включає в себе виховання у дітей під час роботи довіри і поваги, сприяє розвитку командної роботи, надає можливість вибору кожному, розвиває в учнів відповідальність, сприяє розвитку розумової діяльності. Ці здобутки щодо навчання учнів зумовлює реалізація вчителем «Десять кроків до незалежності».

З власного досвіду автора: технологія Daily5 у процесі щоденного використання сприяє тому, що в школярів не виникає проблеми у написанні письмових робіт, у вмінні висловлювати свої думку, обґрунтувати їх. У школі, що працює за технологією, що висвітлена в статті, відсутні проблеми в учнів з читанням, розумінням прочитаного, оскільки щоденна робота «Читання для себе» та «Читання для когось» спонукає їх вдумливо читати, аналізувати, прислухатися до думки однокласників. «Словникова робота» допомагає розширювати словниковий запас слів, розуміти їх значення, доречність використання у мовленні, відпрацьовування навиків орфографії. «Слухання» сприяє розвитку вмінню уважно слухати та аналізувати почуте, робити власний аналіз після опрацювання. Вивчення досвіду роботи початкової школи Канади, підготовки вчителя до реалізації технології Daily 5 в початковій школі потребує окремих досліджень.

Список літератури:

1. The daily 5: fostering literacy independence in the elementary grades / Gail Boushey and Joan Moster, «the 2 Sisters». – Second edition, 2014.
2. The CAFÉ book: engaging all students in daily literacy assessment and instruction / Gail Boushey and Joan Moser. LB1576.B533 2009 372.6'046 – dc22.
3. Allington Richard L., and Patricia M. Cunningham. 2007. Schools That Work: Where All Children Read and Write. 3rd ed. Boston, MA: Allyn & Bacon.
4. Лаенз Дж. Система професійної підготовки вчителів у Канаді / Дж. Лаенз // Освіта і управління. – 2007. – Т. 1. – Ч. 4. – С. 163–169.
5. Young Jon. Systems of Educating Teachers: Case Studies in the Governance of Initial Teacher Education / Jon Young // Canadian Journal of Educational Administration and Policy. – 2004. – V. 32. – P. 10–16.
6. Карпинська Л.О. Сутність та зміст сучасних підходів до формування вчителя-майстра в системі вищої педагогічної освіти Канади кінця ХХ початку ХХІ століття // Наука і освіта: Науково-практичний журнал ПНЦ АПН України. – Одеса, 2004. – № 4–5. – С. 133–137.
7. Гушлевська І.В. Зміна професійних функцій і ролі вчителя: вчитель як носій суспільних змін // Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.В. Олійник (гол. ред.) та ін. – К.: Міленіум, 2006. – Випуск 3. – С. 65–72.

Хомич О.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
«Новопечерская школа», г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАНАДЫ

Аннотация
В статье обоснованы особенности обучения учащихся начальных школ Канады. Проанализированы методическую систему Daily 5 по развитию читательских и речевых умений и навыков учащихся. Ее возможное внедрение в украинских школах. Охарактеризованы особенности технологии обучения. Они включают пять видов деятельности за день: чтение для себя, чтение для кого-то, слушание, работа со словами, письмо для себя.
Ключевые слова: обучение, особенности обучения, начальная школа Канады, технология обучения, читательские умения и навыки, методика, Daily 5.

Khomych O.A.
Kyiv University Borys Grinchenko,
NPC Novopecherska School, Kyiv

PECULIARITIES OF TEACHING ELEMENTARY STUDENTS SCHOOLS IN CANADA

Summary
The article substantiates the peculiarities of studying pupils of elementary schools in Canada. The methodical system Daily 5 for the development of reading and speaking skills and abilities of students is analyzed. Its possible introduction in Ukrainian schools. Characterized by the peculiarities of teaching technology. They include five types of activities each day: reading for oneself, reading for someone, listening, working with words, writing for yourself.
Keywords: learning, learning peculiarities, elementary school in Canada, teaching technology, reading skills, methodology, Daily 5.

УДК [373.5.015.3+796.06]:34(498)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРЕДМЕТУ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ» ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ РЕФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ ШКОЛЯРІВ РУМУНІЇ

Цибанюк О.О., Курнишев Ю.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Авторами статті проаналізовано диференціацію навчального предмету «фізичне виховання» на два окремих предмети «Фізичне виховання» та «Спортивна підготовка» в сучасних румунських школах. Відмічено, що за наказом міністра освіти, досліджень та інновацій країни 2009 року адресатом впровадження другого з них – «Спортивної підготовки» стали школи з інтегрованою спортивною програмою (5–12 класи) та навчальні установи із додатковою спортивною програмою. З'ясовано, що така спеціалізація відбувається у 5 класі: учні мають можливість вибрати предмет для поглибленого вивчення. Даний предмет забезпечений навчальною шкільною програмою по 51 видам спорту, зокрема: альпінізм, легка атлетика, бадмінтон, спортивні ігри, різні види єдиноборств тощо. Кожна така програма розділена на дві частини: компетенції та їх зміст для груп початківців, підвищення спортивної майстерності і спортсменів вищих досягнень. В статті розглянуто зміст програми початкового рівня спортивної дисципліни «Легка атлетика».
Ключові слова: диференціація, специфічні компетенції, легка атлетика, фізичний потенціал, школярі, початківці, Румунія.

Постановка проблеми. Модернізація українського соціуму постає як практична потреба сучасного етапу державотворення, як завдання конкурентноспроможного входження до європейського і світового соціокультурного простору, ствердження в ньому в якості привабливого, перспективного, прогнозованого, а тому і надійного партнера.

Проблеми розвитку нашого суспільства, негативні наслідки, що були зумовлені цими проблемами, не знайшли адекватного відображення у суспільній свідомості, як проблеми загальнонаціонального значення. Громадська думка та соціальна практика здебільшого ігнорують можливості фізичної культури і спорту у вирішенні багатьох важливих соціально-економічних про-

блем. Проте, для всіх освітян та фахівців галузі стає очевидним, що актуальною нині є потреба глибокого реформування фізкультурної освіти та фізичного виховання підростаючого покоління у відповідності із національно-ідейними цінностями та світовою динамікою.

В цьому сенсі актуальною постає проблема вивчення теорії та практики фізкультурної освіти в країнах Європейського Союзу, оскільки наукове обґрунтування подібної проблематики диктується сучасними тенденціями оптимізації або навіть реформування навчально-виховного процесу. Фізкультурна освіта та фізичне виховання повинні відбуватись з урахуванням і на основі державних особливостей розвитку культури і спорту, що є системою орієнтирів і поглядів на роль, організацію та функціонування сфери вищезазначеної галузі на довгостроковий період з урахуванням розвитку держави та світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення досвіду європейських країн в галузі фізичного виховання і спорту представлено низкою праць педагогів, фахівців галузі тощо. Аспекти реформування фізичного виховання в постсоціалістичних країнах вивчали Г. Арделян, Г. Богданов, А. Карпов, З. Кузнецов, О. Куц. Фізкультурно-оздоровчий роботі, підготовці учителів фізичного виховання в Польщі присвячене дослідження Е. Вільчковського, організації навчального процесу з фізичного виховання у школах Чехословаччини вивчали М. Звєрєв, І. Наумчук, Б. Сабіткін. Питання фізичного виховання в Румунії, а саме методика проведення занять з дітьми старшої дошкільної групи дитячих садочків досліджували А. Ніку і Е. Гібу, в загальноосвітніх школах та ліцеях соціалістичного часу – І. Попеску.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, ретроспективний аналіз програмно-методичного забезпечення фізичного виховання дітей та молоді Румунії не був висвітлений у дослідженнях сучасних науковців.

Завданням дослідження визначаємо аналіз програмового забезпечення диференціації навчального предмету «фізичне виховання» на два окремих – «фізичне виховання» та «спортивна підготовка» в сучасних румунських школах.

Виклад основного матеріалу. Зміни у програмно-методичному забезпеченні системи фізичної культури і спорту Румунії відбулися із диференціацією предмету «Фізичне виховання і спорт» на окремі «Фізичне виховання» та «Спортивна підготовка» (практична та теоретична). Відповідно Наказу міністра освіти, досліджень та інновацій № 5098 від 09.09.2009 року адресатом впровадження «Спортивної підготовки» стали школи з інтегрованою спортивною програмою (5–12 класи), профільні заклади освіти, навчальні установи із додатковою спортивною програмою.

Згідно цього наказу у школах учні 1–4 класів займаються за загальною програмою навчання, а у 5 класі відбувається «спеціалізація»: учні мають можливість вибрати предмет, який вони будуть вивчати поглиблено. Зокрема, учні, що бажають займатись спортом, обирають предмет «Спортивна підготовка», який ділиться на практичний і теоретичний напрям.

Головним завданням «Практичної спортивної підготовки» визначені розвиток «біо-психо-рухливих» навичок та формування здатності учнів використовувати їх з метою досягнення максимального рівня в спортивній змагальній діяльності на фоні формування оптимального стану здоров'я, гармонійного фізичного розвитку і здатності професійно та соціально адаптуватись» [1].

Даний предмет забезпечений навчальною шкільною програмою по 51 виду спорту, зокрема: альпінізм, легка атлетика, бадмінтон, спортивні ігри: волейбол, баскетбол, хокей на траві і льоду, різні види єдиноборств тощо.

Навчальні програми для кожного виду спорту мають наступну структуру:

- вступ, в якому визначено роль предмету у національному навчальному плані;
- основні знання, якими мають оволодіти учні по завершенні навчання;
- специфічні знання для всіх рівнів підготовки – початківців, підвищення спортивної майстерності – «прогресуючих» і спортсменів вищих досягнень;
- методичні висновки, розроблені для проектування розвитку кожної спортивної дисципліни.

Отже, зміст всіх програм не є сталим, він оптимізується щороку, опираючись на результати учнів, що займаються тим чи іншим видом спорту та рекомендації вчителів та тренерів цих закладів освіти.

До основних компетенцій, визначених програмою, відносяться: використання фахової мови; розвиток основних рухливих вмінь і навичок відповідно віку, статі і рівня підготовки; адекватна поведінка, базована на засадах «fair-play»; самооцінка фізичного, психологічного, техніко-тактичного та теоретичного потенціалу на тренуваннях і змаганнях; демонстрування позитивного ставлення до здорового способу життя та фізичної культури і спорту.

Відповідно, чітко виокремлені цінності, що виховуватимуться у румунських школярів в результаті виконання цієї програми, а саме:

- бажання самоудосконалюватися і наполегливо виконувати завдання на тренуванні задля досягнення вищих результатів;
- демонстрація змагального духу під час тренування і змагання;
- відчуття обов'язку і відповідальності;
- дотримання загальних правил, прояв поваги до партнерів, суперників, арбітрів і глядачів, пропаганда духу «fair-play» як в спортивній діяльності, так і в соціумі;
- готовність до співпраці з партнерами для ініціювання і підтримки особистих стосунків;
- об'єктивність в оцінюванні власної поведінки, членів команди і суперників;
- вибір на користь здорового способу життя, гармонії між фізичними та інтелектуальними зусиллями, вимогою і можливістю, зайнятим і вільним часом;
- постійний інтерес до спорту;
- естетичний смак і прагнення прекрасного.

Кожна програма «практичної спортивної підготовки» з всіх вище означених видів спорту розділена на дві частини: компетенції та їх зміст для груп початківців, підвищення спортивної майстерності – «прогресуючих» і спортсменів вищих досягнень.

При використанні інтегрованого та додаткового спортивного навчання групи створюються

з учнів одного або різних класів відповідно рівня підготовки.

Розглянемо докладно зміст програми початкового рівня спортивної дисципліни «Легка атлетика». Представлена програму у вигляді таблиці та презентує основні та специфічні 1) сомато-функціональні показники (оптимальне співвідношення між ростом і вагою; розвиток м'язів тіла, стабільність артикуляції, рівень загальної гнучкості тощо); 2) рухливі навички (бігу, стрибку, метань); 3) рухливі якості – швидкість (реакції, виконання, переміщення), силу, спритність та витривалість (до аеробних навантажень та однакових помірних зусиль). Це 1 загальний розділ програми початкового рівня.

Другий розділ відзначає технічний компонент програми. Зокрема, називає базові технічні прийоми, якими має оволодіти учень, що відвідує цю групу, з бігу – високий старт, базова техніка бігу, елементи бар'єрного бігу: ритм в три кроки між бар'єрами, техніка його долання, низький старт та стартове прискорення, техніку естафетного бігу тощо. До специфічних технічних прийомів, які здебільшого вивчаються індивідуальні віднесені передача палички під час естафети, біг по віражу стадіону, стрибок у довжину способом зігнувшись, стрибок у висоту з розбігу (дивись табл. 1).

Тут необхідно зазначити, що розподіл навчальної програми на три рівні, не заперечує, а навпаки визначає вікові обмеження певних вправ. Такі вправи як стрибки у висоту способом «фосбери флоп», метання ядра, кидання важких предметів повинні вивчатись, на думку авторів, лише з 12–13 років.

Вивчення специфічних тактичних дій розділено для бігових видів, стрибків та метань. Цікаво, що шляхи уникнення блокування в групі бігунів на середні та довгі дистанцій розглядається вже на початковому етапі.

До психологічних рис, що повинні формуватися на даному етапі віднесено бажання перемогти, наполегливість, концентрація, сміливість, вміння володіти собою, чесність і порядність.

Індивідуальна психологічна підготовка спортсмена-початківця передбачає ознайомлення з технікою урівноваження методами зменшення шоку та теоретичними знаннями про надання допомоги, відновлення дихання, вагомість розминки (підготовчої частини).

До найнеобхідніших психологічних рис, що повинні виховуватись у школярів-спортсменів програмою віднесено бажання перемогти, наполегливість, концентрація, сміливість, чесність і порядність.

Результативність діяльності юного спортсмена, на думку авторів програми, залежить від багатьох факторів. Саме на початковому рівні необхідно навчити аналізувати фактори, що обумовлюють успішне тренування, причини зниження продуктивності; самоаналізу дій та самохарактеристики відношення до тренувальної та змагальної діяльності.

Вже на цьому першому етапі повинні знати правила змагань та особливості їх організації, вміти виокремлювати та аналізувати помилки у суддівстві. А також формувати власну модель поведінки під час змагань з метою уникнення критичних ситуацій (запізнень, помилок відносно початку змагань, сходу з дистанції, виконання 3 невдалих спроб тощо) задля ефективного виступу.

Крім того, тут визначені специфічні «фізкультурні» компетенції: демонстрування поведінки, базованої на повазі до тренерів, партнерів, суперників та арбітрів; вивчення історичних, філософських, психологічних та економічних засад фізичної культури і спорту тощо.

Зміст другого етапу спортивної дисципліни «легка атлетика», «прогресивний», представлений саме за тією ж самою структурою. Функціональна складова цього етапу суттєво не відрізняється від початкового етапу. Щодо технічної складової програми, то тут ми спостерігаємо урізноманітнення та ускладнення технічних прийомів. В бігових видах удосконалюються техніка низького старту, естафетного бігу та бігу з бар'єрами. У стрибках спостерігається вивчення приземлення на сідниці у стрибку з розбігу, техніки потрійного стрибка та із жердиною.

На цьому етапі спортсмени починають вивчати техніку метання спису, молоту та диску

Таблиця 1

Зміст навчальної програми «Практична спортивна підготовка. Легка атлетика. Специфічні компетенції» початковий рівень (2009)

	Складові	Специфічні компетенції початківців
1	Функціональна складова	Основні сомато-функціональні показники; рівень розвитку навичок бігу, стрибку, кидання); рухливі якості – швидкість, сила, спритність, витривалість; специфічні сомато-функціональні показники (співвідношення між ростом і вагою); методи і засоби розвитку: максимальної вибухової сили, швидкості реакції, спритності та гнучкості.
2	Технічна складова	Базові технічні прийоми бігу, стрибків, метань; специфічні технічні прийоми (індивідуальні); специфічні тактичні дії; психологічна підготовка; індивідуальна підготовка (техніка урівноваження, методи зменшення шоку та теоретичні знання).
3	Спортивна результативність	Мотивація до занять саме цим видом спорту; причини зниження продуктивності та показники її оцінювання; критерії аналізу результатів.
4	Виховна складова	Регламент змагань, суддівство та його помилки; правила поведінки: в колективі, під час змагань, із дорослими; критерії оцінювання життєвих цінностей, зокрема фізичної культури і спорту.

Джерело: розроблено авторами

та специфічні технічні прийоми щодо цих метань. Продовжується виховання необхідних психологічних рис, а саме бажання перемогти, віра у власні можливості, сміливість.

Цікаво, що програмою передбачено вивчення надання першої медичної допомоги, будови організму людини, основ гігієни тощо.

Розділ «Спорт вищих досягнень», функціональна складова підготовки спортсменів цього рівня передбачає наявність оптимально розвиненої м'язової маси, максимальну аеробну та анаеробну спроможність, високий рівень розвитку серцево-судинної та дихальної системи. Технічні прийоми характеризуються «специфічністю», тобто вивчаються певні тонкі нюанси, наприклад, біг від останнього бар'єру до фінішу, ритм трьох кроків у потрійному стрибку, кінцеве зусилля у метаннях.

Щодо тактики, то програмою рекомендовано особливу увагу приділити специфічним тактичним діям: займання місця в групі і власна атака, а також адекватна реакція на атаку суперників; оптимальний графік бігу; відмова та перенос спроби у стрибках тощо. До найнеобхідніших психологічних рис, що варто розвивати віднесено стійкість і концентрацію, увагу і вміння володіти собою, співпраця і взаємодопомога, ініціативність, повага до суперників, арбітрів і глядачів.

Спортсмени спорту вищих досягнень повинні гідно представляти свою Батьківщину, бути «патріотами власних культурних цінностей», поважати інші країни, проявляти еталонну поведінку в спілкуванні із офіційними особами, не допускати проявів расизму.

Останньою частиною програми є методичні рекомендації до її використання. Тут наголошено, що урок спортивної підготовки – це творчий процес кожного педагога з цього предмету, що вимагає використання власних професійних знань і вмінь в конкретних умовах із врахуванням персональних особливостей учнів.

За умови виконання певної серії методологічних пропозицій, що надає ця програма, результат її впровадження повинен матеріалізуватись у потужний пласт спортивних результатів в шкільному спорті. Наведемо основні з них:

· правильне використання матеріальної бази, матеріальних і фінансових ресурсів;

· відбір найефективніших форм, засобів і методів в залежності від особливостей віку, статі і рівня підготовки учня;

· проведення акцентованих навчальних дій спрямованих на формування компетенцій, передбачених в програмі;

· попереднє планування педагогами змісту, вимог і критеріїв оцінювання, що будуть застосовані;

· виключення із відносин педагог-учень будь-якої форми вербальної або фізичної агресії до учня;

· розуміння спортивного тренування, як процесу постійної адаптації до навантажень, інтенсивність, складність і об'єм яких постійно зростають, метою якого є досягнення високих результатів;

· забезпечення безперервності процесу спортивної підготовки впродовж всього року;

· системний аналіз вчителя-тренера у визначенні спортивної спеціалізації спортсмена або його місця в команді;

· забезпечення оптимальної кількості змагань для груп кожного рівня з метою організації мотивованої, систематичної і об'єктивної підготовки.

Оскільки програма інтегрованого і додаткового спортивного навчання була створена для досягнення результатів рівня спорту вищих досягнень учнями шкіл, методичні пропозиції, представлені вище, доповнюються серією положень. Отже, необхідно організувати проведення систематичного відбору здібних учнів шляхом спостереження і об'єктивної оцінки генетичних показників (зросту і ваги дитини, формування скелету, показників швидкості реакції, координаційних можливостей і темпераменту) згідно моделі відбору, специфічної для кожної спортивної дисципліни. Забезпечити ефективний перехід з групи початківців враховуючи психологічний і фізіологічний вік, рухливі параметри в контексті спортивних результатів. Крім того, тренер і спортсмен повинні бути обізнані у актуальних світових тенденціях змісту техніко-тактичної підготовки.

Крім того, програма наголошує на вагомості індивідуального контролю за учнями з нетиповими для віку характеристиками: росту, довжини кінцівок тощо, але дуже ефективними для даної спортивної дисципліни. Цікавою для вивчення стала рекомендація використання (для школярів!) засобів для енергетичної підтримки і відновлення та забезпечення систематичного медично-спортивного контролю. А також виокремлюється обов'язкова матеріальна підтримка (харчування, досконале спорядження, нахилів) учнів, які мають високі спортивні досягнення.

Для груп вищих спортивних досягнень програмою рекомендується розробляти багаторічний перспективний груповий план та плани індивідуальної підготовки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Отже, зміст вищеозначених програм не є сталим, він оптимізується щороку, опираючись на результати учнів, що займаються тим чи іншим видом спорту та рекомендації вчителів та тренерів цих закладів освіти. Тут необхідно зазначити, що розподіл навчальної програми на три рівні, не заперечує, а навпаки визначає вікові обмеження певних вправ. Такі вправи як стрибки у висоту способом «фосбери флоп», метання ядра, кидання важких предметів повинні вивчатись, на думку, авторів лише з 12–13 років.

В подальшому варто розглянути форми, методи та засоби фізичного виховання Румунії різних історичних періодів.

Список літератури:

1. Programe şcolare. Pregătire sportivă practică (incepători / avansaţi / perfomanţă). Atletism // Anexa nr. 2.02 la Ordinul ministrului educaţiei, cercetării şi inovării nr. 5098/09.09.2009. – Bucureşti, 2009. – 15 p.

Цибанюк А.А., Курнышев Ю.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПРЕДМЕТА «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ» КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА ШКОЛЬНИКОВ РУМЫНИИ

Аннотация
Авторами статьи проанализирована дифференциация учебного предмета «физическое воспитание» на два отдельных предметы «Физическое воспитание» и «Спортивная подготовка» в современных румынских школах. Отмечено, что по приказу министра образования, исследований и инноваций страны в 2009 году адресатом внедрения второго из них – «Спортивной подготовки» стали школы с интегрированной спортивной программой (5–12 классы) и учебные учреждения с дополнительной спортивной программой. Выяснено, что такая специализация происходит в 5 классе: ученики могут выбрать предмет для углубленного изучения. Данный предмет обеспечен учебной школьной программе по 51 видам спорта, в частности: альпинизм, легкая атлетика, бадминтон, спортивные игры, различные виды единоборств и тому подобное. Каждая такая программа разделена на две части: компетенции и их содержание для групп начинающих, повышение спортивного мастерства и спортсменов высших достижений. В статье рассмотрены содержание программы начального уровня по спортивной дисциплине «Легкая атлетика».
Ключевые слова: дифференциация, специфические компетенции, легкая атлетика, физический потенциал, школьники, начинающие, Румыния.

Tsybanyuk A.A., Kurnishev Yu.A.
Chernivtsi Yuri Fedkovich National University

DIFFERENTIATION TO THE SUBJECT «PHYSICAL EDUCATION» AS ONE OF THE WAYS OF REFORMING SOFTWARE AND METHODOLOGICAL PROVIDING OF THE PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS OF SCHOOLS OF ROMANIA

Summary
The article analyzes the differentiation of the educational subject «physical education» into two separate subjects «Physical Education» and «Sport Training» in modern Romanian schools. It is noted that according to the order of the Minister of Education, Research and Innovation of the country of 2009 the recipient of implementation of the second of them – «Sport Training» became schools with an integrated sports program (grades 5–12) and educational institutions with an additional sports program. It is revealed that such specialization takes place in the 5th form: students have the opportunity to choose the subject for in-depth study. This item is provided with a curriculum program for 51 kinds of sports, in particular: mountaineering, track and field athletics, badminton, sports games, various kinds of martial arts, etc. Each such program is divided into two parts: competencies and their contents for beginners, increasing the athletic skill and athletes of higher achievements. The article considers the content of the program of the beginning level of sports discipline «track and field athletics».
Keywords: differentiation, specific competences, athletics, physical potential, schoolchildren, beginners, Romania.

УДК 378.02:316.647.5

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ЗАСТАВА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Чабаненко Н.А., Несмашна Л.Ю., Сабрі С.С.
Київський національний університет культури та мистецтв

Визначено поняття та історичні передумови формування поняття «толерантності», виділені основні аспекти поняття толерантності, досліджено умови, цілі та завдання формування толерантності у сучасній студентській молоді, виявлено критерії моделі толерантного студента, надано характеристику основним критеріям діяльності педагога, що працює за принципом формування толерантності.
Ключові слова: толерантність, студенти, терпимість, виховання толерантності, методи виховання толерантності.

Постановка проблеми. Зміни в сучасному суспільстві сприяють модернізації системи освіти. Її перехід на нову ступінь розвитку вимагає зміни методів та принципів навчання та виховання. На даний час перед наукою стоїть проблема вивчення та виявлення системи психолого-педагогічних умов та засобів формування культури толерантності у процесі професійної підготовки студентів. Не менш важливою проблемою, на наш погляд, є виявлення можливостей навчально-виховного процесу впливати на формування толерантності у студентів.

Проблема формування толерантності, як у професійному, так і в загальнолюдському масштабах, була визнана актуальною в 1995 р. Генеральною Асамблеєю ООН. У рамках її розв'язання міжнародне співтовариство розпочало кампанію з мобілізації суспільної думки на забезпечення довгострокового впливу в усіх сферах, пов'язаних з освітою, з питань толерантності. Ця тенденція відображена в «Декларації принципів толерантності», яка підписана 16 листопада 1995 р. 185 державами – членами ЮНЕСКО, включаючи й Україну. В документі вказано, що «політика та програми в галузі освіти повинні сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності й толерантності у спілкуванні, як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійF ними і мовними групами та націями» [1].

Виходячи з цього, формування толерантності та установок толерантної свідомості виступає і як умова успішного розвитку сучасного поліетнічного суспільства, і як соціальне замовлення системі освіти.

Педагогічна взаємодія – найбільш гуманно спрямований, особистісно-орієнтований спосіб організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, що представляє особливу форму зв'язку між учасниками освітнього процесу, в ході якого і в наслідок якого відбувається взаємне збагачення інтелектуальної, емоційної та дієвої сфер участі учасників цього процесу. Це, на наш погляд, ключова умова формування особистісно-професійних якостей студентів, в тому числі й толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Толерантність як науковий феномен дискутується як на теренах України, так і поза її межами. Дане поняття досліджувалось з точки зору різних наук: філософії, політології, соціології, психології. Толерантність у педагогічному контексті розглядалася у працях таких авторів, як М. Карандаш, Л. Завірюха, М. Боритко, О. Байбаков, П. Комогоров, Ю. Тодорцева, Т. Білоус, Я. Довгополова, В. Калошин, В. Рахматшаєва та інших.

Проблеми толерантності молоді досліджували О. Хижняк, О. Зарівна, І. Жданова, О. Грива, Я. Довгополова, О. Батуріна, Ю. Грачова, П. Комогоров, О. Рибак, П. Степанов. Різні аспекти виховання толерантності учнів та студентів розглядалися в дисертаційних дослідженнях О. Пугачової, Т. Білоус, О. Волошиної, О. Ісаєвої, П. Комогорова, Ю. Тодорцевої, Н. Валєєвої, З. Ісмагілової, О. Цируль, О. Желнович.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Однак, як свідчить огляд літератури, в Україні кількість наукових досліджень, присвячених проблемам формування толерантності, не є достатньою, оскільки поняття «толерантність» порівняно нове в науковому дискусійному полі держави. Зокрема, ґрунтовного вивчення, пов'язаного з проблемою формування толерантності студентів ВНЗ на даний момент у нас немає.

Метою статті є аналіз поняття толерантності та дослідження педагогічних умов формування толерантності у студентів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти сутність поняття «толерантність» прослідкуємо його історичні корені. Ставлення до толерантності у всі часи було різним, але, необхідно відмітити, що завжди це питання було актуальним:

· в епоху Античності сприйняття толерантності передбачало повагу до людської гідності та культивування помірності;

· у Середньовіччі формою виявленням толерантності стала віротерпимість;

· Відродження проголошувало толерантність нормою компромісу між культурами, що конкурують, і готовністю до прийняття інших логік і поглядів;

· в епоху Бароко елементи толерантності вкладались у зміст таких категорій моральності, як: справедливість, милосердя, мудрість, доброзичливість та любов.

· за часів Просвітництва толерантність була визнана загальною цінністю й основним компонентом миру та злагоди між релігіями, народами та різними соціальними групами.

· у XIX ст. толерантність розумілася вже як інтегративна характеристика: умова внутрішньої та зовнішньої свободи особистості, можли-

вості здійснення вільного вибору, а отже – як базова характеристика моральної та духовної культури соціуму.

На підставі усіх представлених значень можна зробити висновок, що в історико-філософській літературі проблема толерантності пов'язана з питанням духовної свободи особистості в умовах поділу суспільства на класи, групи, інтереси й уявлення, які неминуче стикалися між собою в конфліктах, що потребували розв'язання.

Вивчивши досвід національної та зарубіжної літератури за даною проблемою, можна надати наступне визначення толерантності. Толерантність – це терпляче ставлення до інших людей, повага думки іншого, вміння прислухатися, зрозуміти іншу людину; це особистісна властивість, яка проявляється в спілкуванні і полягає в самовладанні, поважності, розумінні, емпатії до інших людей, навіть якщо їх думки, упередження, расова або релігійна приналежність відмінні від власних. Толерантність актуалізується також при виникненні конфлікту, в умінні його уникати або вирішувати конструктивним мирним шляхом, в недопущенні будь-яких образливих або насильницьких дій. Причому толерантність – це не вроджена, а набута якість особистості.

Сучасна політико-економічна ситуація в нашій країні найбільшим чином актуалізує питання педагогічного впливу на студентів щодо формування в них толерантного відношення до процесів, що відбуваються навколо.

В змісті поняття «толерантність» А.Г. Асмолов [3, с. 7] виділяє три основних аспекти: один зв'язує дане поняття з стійкістю, витримкою, інший – з терпимістю, третій з допуском, допустимістю, допустимим відхиленням. В контексті нашої теми можна виділити ще й четвертий аспект, який саме пов'язаний з вихованням, навчанням і є не менш важливим, ніж три попередні.

Також виділяють два конкретні аспекти толерантності:

1. Зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію;

2. Внутрішня толерантність (як гнучкість, як відношення до невизначеності, ризику, стресу).

Основним джерелом формування толерантної особистості студентів вузу є система загальнолюдських цінностей. Саме вона несе в собі величезний духовно-моральний потенціал, закликає людей до терпимості, милосердя, співчуття, культурі світу і гуманізму як по відношенню до окремих країн, народів, так і до кожної людини.

Цілі виховання толерантності досить масштабні, вони передбачають не тільки засвоєння гносеологічного змісту поняття, а й формування всіх необхідних умінь, що мають відношення до утвердження цінностей толерантності.

Основні завдання реалізації педагогічної умови – використання виховних можливостей навчального процесу – спрямовані на філософсько-світоглядну орієнтацію особистості в розумінні сенсу життя, свого місця в світі, своєї унікальності і цінності, на залучення особистості до системи культурних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської культури, і на вироблення свого ставлення до них.

Пошук форм і методів толерантного виховання студентів засобами навчальних і позанавчальних занять повинен починатися з розробки морального змісту навчального курсу, що вимагає обліку багатьох факторів: статусу навчального закладу, теоретичної концепції системи виховання, особливостей змісту навчальної дисципліни.

Оновлення змісту виховного процесу має здійснюватися на основі якісно нового уявлення про статус толерантного виховання з урахуванням національно-регіональних особливостей вітчизняних традицій, включати стимулювання різноманітності виховних методів, підвищення ефективності дії вузівських механізмів, встановлення і підтримання балансу державного, сімейного і суспільного виховання.

Формування толерантності має будуватися з урахуванням наших власних реалій, особливостей наших традицій і культури, але, головне, готовність людей до тих чи інших змін і особливостям об'єктивно сформованих умов. Вважаємо, що програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між різними групами (віковими, етнічними, соціальними, культурними, релігійними). З цією метою важливо ввести в програму вузів відповідні аспекти розгляду толерантності.

Виховання в дусі толерантності має бути направлено на протидію впливу, зухвалому почуттю страху і відчуження по відношенню до інших. Воно повинно сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях. Спроби молоді зрозуміти і осягнути причини тих чи інших традицій, звичаїв, розширюють їх світогляд, формують повагу до іншої культури, розвивають рефлексію. При цьому слід зазначити, що сам процес взаємодії доповнюється ще й взаємодією з викладачами та студентами різних статусів, різних поколінь, в яке вони включаються як початково рівноправні.

Одним з важливих принципів толерантності є вміння примусити себе, не примушуючи інших, що має на увазі не примус, насильство, а лише добровільне, усвідомлене самообмеження. Для того, щоб формувати толерантність студентів, викладач сам повинен володіти цією якістю. Здатність власною поведінкою і прикладом залучити інших на позиції толерантності є необхідною для викладача і вельми важливою для розвитку толерантності.

Дослідження проблеми показало, що для формування толерантності студента необхідно враховувати психологічні особливості студентського віку, мікроклімат в навчальній групі, в навчальному закладі, особливості студентського колективу в цілому і окремих груп: особливості особистостей, які утворюють групи, авторитетних студентів, лідерів, взаємини між навчальними групами і всередині них, переважаючі в групі мотиви, настрої, інтереси, норми поведінки, ставлення до професії, оволодіння нею, наявність «культу навчання».

Працюючи зі студентським колективом, важливо враховувати особливості побутового влаштування студентів: харчування, фінансове становище, задоволення культурними запитами, заняття спортом.

На основі вивченого вітчизняного і зарубіжного досвіду представимо модель толерантного сту-

дента (що володіє високим рівнем толерантності в ситуаціях групової і міжособистісної взаємодії) (див. табл. 1).

Позначимо критерії діяльності педагога, що працює за принципом формування толерантності:

Поведінкові

– має високий рівень толерантності;

– має високий рівень духовних цінностей (свобода, любов, відповідальність, совість, вміння взаємодіяти);

– має сформованість позитивних відносин;

– володіє цілеспрямованістю, дисциплінованістю, товариськістю,

– відповідальністю, самокритичністю, моральністю, умінням працювати в колективі; готовністю до надання допомоги.

Психологічні

– удосконалює комунікативну сферу особистості;

– вміє запобігати конфліктам;

– має високий рівень розвиненості соціальних і особистісно-значущих характеристик.

Педагогічні

– створює соціально-педагогічні умови толерантної взаємодії, толерантного освітньо-виховного простору;

– створює умови для розвитку синергетичного мислення, що дозволяє приймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини;

– створює умови культурного взаємодії;

– використовує особистісно-орієнтований підхід у навчанні і вихованні

Вирішення цих завдань пов'язане з розробкою нових технологій навчання, з підвищенням професійної педагогічної культури професорсько-викладацького складу і рівнем технологій навчання. Важливим також є позитивний мікроклімат в колективі, толерантне ставлення в студентських групах, установка на формування позитивної «Я-концепції».

Вирішенню поставлених завдань покликана сприяти діяльність в наступних напрямках:

– поєднання в системі виховання загальнолюдських, національно-культурних та етноспецифічний цінностей, що охоплюють основні аспекти соціокультурного життя і самовизначення, що утворюють основу толерантного виховання;

– виховання громадянина Казахстану через вивчення історії, традицій, культури, життя і діяльності видатних особистостей;

– досягнення поєднання соціально значимого і індивідуально прийнятного компонента змісту, методів і форм освітньої діяльності, її відкритості, різноманітності форм і прийомів навчальної, самостійної роботи, що підвищує соціальну і культурну компетентність особистості студентів.

Великі можливості в процесі формування толерантної особистості студентів закладені в таких формах занять, як ділові та рольові ігри, диспути, конференції, семінари, панорами і т. д.

У центрі уваги повинен знаходитися студент з його інтересами, рівнем толерантного самосвідомості, толерантного ставлення до оточуючих, толерантної поведінки і толерантною культури.

Педагог по відношенню до студентів виступає своєрідним диригентом в цьому складному процесі, направляючи і організовуючи навчальну діяльність, націлену на розширення знань студентів

Таблиця 1

Критерії моделі толерантного студента

Критерії	Показники
Стійкість особистості – сформованість соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших спільнот	Емоційна стабільність, доброзичливість, ввічливість, терпіння, соціальна відповідальність, самостійність, соціальна релаксація
Емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини	Високий рівень співпереживання, чемність, екстравертність, здатність до рефлексії
Дивергентність мислення – орієнтація на пошук декількох варіантів вирішення проблеми	Відсутність забобонів, стереотипів, гнучкість і критичність мислення
Мобільність поведінки – здатність до швидкої зміни стратегії з урахуванням обставин	Відсутність напруженості в поведінці, відсутність тривожності, комунікабельність, вміння знайти вихід з ситуації, що склалася
Соціальна активність – готовність взаємодії в різних ситуаціях, з метою вибудовування конструктивних відносин	Соціальна самоідентифікація, соціальна адаптованість, креативність, соціальний оптимізм, ініціативність
Знання самого себе	Намагається розібратися в своїх перевагах і недоліках, відноситься до себе критично, не прагне в бідах і неприємності звинуватити інших. «Я-ідеальне» і «Я-реальне» мають великий розрив, має високий потенціал для саморозвитку
Захищеність	Відчуває себе в безпеці, не прагне захищатися від інших людей
Відповідальність	Чи не перекладає відповідальність, завжди готовий відповідати за свої вчинки
Потреба у визначеності	Бачить світ в його різноманітті
Орієнтація на себе або інших	Орієнтований на себе в роботі, творчий процес, роздумах, в проблемних ситуаціях схильний звинувачувати себе, а не оточуючих, прагне до особистої незалежності
Здатність до емпатії	Здатний до співпереживання, соціальної чутливості, вміє формулювати вірні судження про інших
Почуття гумору	Здатний посміятися над собою, самокритичний, не прагне до переваги над іншими
Ставлення до авторитаризму	Віддає перевагу будувати спілкування на демократичному основі

про принципи толерантності, про необхідність бути готовими до активної творчої діяльності в сучасній полікультурної і багатонаціональному середовищі.

В цьому плані виникає необхідність підготовки відповідних посібників, які на основі науково обґрунтованих даних сприятимуть систематизації знань про толерантність в її широкому розумінні.

Висновки. Таким чином, використання виховних можливостей навчальних занять у вищому навчальному закладі при формуванні толерантної особистості студентів допоможе визначити їх подальшу орієнтацію, їх вибір в якості пріоритетного мирного співіснування і взаєморозуміння, а не конфліктів. Культура спілкування, толерантну поведінку, високий рівень моральності визначають вихованість будь-якої людини, і для сучасного навчального закладу це повинно стати одним з якісних показників розвитку освіти. Перспективи подальших розвідок повинні включати вивчення засобів та методів формування у сучасної молоді толерантності, особливо у сучасній Україні.

Список літератури:

1. Декларация принципов терпимости Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года.
2. Арабчук Я. І. Взаємозв'язок і обумовленість основних чинників соціалізації особистості в полікультурному середовищі [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_46/Gileya46/F19_doc. pdf – Назва з екрану.
3. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. М., 2000. – 78 с.
4. Горчакова О. А. Особистість у полікультурному освітньому середовищі вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / О. А. Горчакова. – Режим доступу: http: //www.ukrdeti.com/ firstforum/b24.html – Назва з екрану.
5. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / О. А. Грива. – К., 2008. – 34 с.
6. Козлова О. Г., Гребеник Т. В. Формування толерантності у процесі громадянського виховання студентської молоді. Електронний ресурс / О. Г. Гребеник – http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29291/1/Kozlova.pdf
7. Ніколаєвська Р. М. Роль полікультурного освітнього збагаченого середовища в формуванні творчої особистості [Електронний ресурс] / Р. М. Ніколаєвська. – Режим доступу: http: //virtkafedra.ucoz.ua/el_gur nal/pages/vyp4 /vyhovan na/nikolaevska.pdf – Назва з екрану.
8. Орловська Н. Педагогічні умови впровадження ідей педагогіки толерантності / Н. Орловська // Завуч. Шкільний світ. – 2012. – № 21. – С. 8–11.
9. Порох Д. О. Створення полікультурного освітнього простору для успішного перебігу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Д. О. Порох. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_10/files/p1010_65.pdf – Назва з екрану.
10. П'ятакова Г. Львівський національний університет імені Івана Франка як виховне полікультурне середовище / Галина П'ятакова // Український педагогічний конгрес: [зб. наук. праць]. – Львів: Сполом, 2010. – С. 423–431.

Чабаненко Н.А., Несмашна Л.Ю., Сабри С.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЗАЛОГ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
Определено понятие и исторические предпосылки формирования понятия «толерантности», выделены основные аспекты понятия толерантности, исследованы условия, цели и задачи формирования толерантности в современной студенческой молодежи, выявлены критерии модели толерантного студента, охарактеризованы основным критериям деятельности педагога, работающего по принципу формирования толерантности.
Ключевые слова: толерантность, студенты, терпимость, воспитание толерантности, методы воспитания толерантности.

Chabanenko N.A., Nesmashna L.Yu., Sabri S.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

FORMATION OF TOLERANCE OF STUDENTS AS A PEDAGOGICAL BAIL IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Summary
The concept and the historical basis of the notion of tolerance are defined. Key aspects of tolerance are identified. Conditions, aims, and tasks to form tolerance in contemporary college kids are studied; criteria of the modern tolerant student are determined. Major criteria of the lecturer working to form tolerance are characterized.
Keywords: tolerance, students, large-mindedness, cultivation of tolerance, methods of instilling tolerance.

УДК 378.147

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Чорна І.І.
Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розкрито зміст професійної мобільності майбутніх економістів. Проаналізовано та узагальнено проблеми формування професійної мобільності майбутніх фахівців з економіки, Розглянуто компоненти формування професійної мобільності студентів, зокрема економічної галузі. Визначено, що володіння сукупністю цих компонентів дає змогу майбутнім фахівцям досягти високого рівня узагальнених професійних знань, удосконалювати їх та самостійно набувати, а також визначає здатність ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення та контролювати цей процес. У статті визначено, що перед сучасним суспільством виникає проблема підготовки фахівців, здатних швидко адаптуватися в мінливих умовах економічної дійсності та швидко реагувати на проблеми, які потребують термінового вирішення. У зв'язку з цим основою сучасного освітнього процесу стають такі пріоритети, як саморозвиток, самоосвіта і самопроектування.

Ключові слова: професійна мобільність, професійно мобільні фахівці, професійна підготовка, фахівці з економіки, професійний розвиток, вища освіта, професійна освіта, розвиток економіки.

Постановка проблеми. Оскільки сучасний ринок праці зумовлює потребу у підготовці фахівців різних сфер діяльності, обґрунтовує вимоги до формування соціально-професійних якостей майбутнього спеціаліста, які базуються на загальному обсягу знань, а також на розвитку здатностей самостійно вирішувати нестандартні професійні завдання, альтернативного мислення, постійного прагнення до удосконалення професійної діяльності, дедалі більшої актуальності набуває проблема підготовки фахівців, здатних постійно розвиватися для виконання різних завдань. Технічний і науковий прогрес зумовлює серйозні структурні зміни і перебудову економіки, а отже і уявлення про умови праці. У сучасних умовах, здобуття вищої освіти не є гарантією для працевлаштування, оскільки якість здобутих знань може не відповідати вимогам робочого місця. Процеси інтеграції і глобалізації вимагають від вищої професійної освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, які здатні до швидкої адаптації у нестійких умов праці, до змін у професійної діяльності, які будуть вільно почуватись на міжнародному ринку праці, тобто здатних до формування професійної мобільності. Таким чином вища освіта повинна стати найдієвішим інструментом для формування висококваліфакованих економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо зазначити, що проблему підготовки професійно мобільних фахівців досліджували як вітчизняні (Н. Бідюк (2001), Ю. Дворецька (2007), Є. Іванченко (2005), Н. Латуша (2015), Р. Майборода (2015), В. Міщенко (2009), В. Стасюк (2003), Л. Сушенцева (2011), І. Шпекторенко (2012) та ін.) так і зарубіжні (Л. Горюнова (2006) та ін.) науковці. Кожен із них зробив свій великий внесок для визначення професійної мобільності. Ця стаття є результатом дослідження, яке проводилось, аналізуючи, порівнюючи, та узагальнюючи необхідні для вивчення науково-дослідні роботи науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вирішеною залишається проблема підготовки професійно мобільних фахівців з економіки у вищих навчальних закладах.

Мета статті. Головною метою статті є визначення і теоретичне обґрунтування змісту та структури професійної мобільності майбутніх економістів. Визначення змісту поняття «професійна мобільність фахівця» та її ролі, як важливої професійної якості, у підготовці майбутніх спеціалістів в умовах сучасного вищого навчального закладу. Дослідження важливості професійної мобільності майбутніх економістів у їх подальшій професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для стрімкого та ефективного розвитку нашого суспільства проблема формування освіченої людини, готової до творчої праці, професійного розвитку та вдосконалення, відкритої до опанування інновацій і впровадження нових технологій набуває дедалі більшого значення. Система освіти стрімко оновлюється, розвивається та удосконалення.

Сучасний ринок праці зумовлює потребу у підготовці фахівців різних сфер діяльності, обґрунтовує вимоги до формування соціально-професійних якостей майбутнього спеціаліста, які базуються на загальному обсягу знань, а також на розвиток здатностей самостійно вирішувати нестандартні професійні задачі, альтернативного мислення, постійного прагнення до удосконалення професійної діяльності. Тобто необхідна підготовка фахівців, здатних постійно розвиватися для виконання різних завдань [1, с. 1–3].

Проте, у сучасних умовах здобуття вищої освіти не гарантує працевлаштування, оскільки якість здобутих знань може не відповідати вимогам робочого місця. Процеси інтеграції і глобалізації вимагають від вищої професійної освіти підготовки високо кваліфікованих фахівців, які здатні до швидкої адаптації у нестійких умов життя, до змін професійної діяльності, які вільно будуть почуватися на ринку праці, тобто здатних до формування професійної мобільності. Вища освіта повинна стати основним і найдієвішим інструментом для формування професійно мобільних фахівців.

У сучасних умовах запорукою успішності людини є вміння адаптуватися до змін у суспільстві, бути готовою до освоєння нових інформаційних технологій і конкурентоспроможності на

ринку праці. Вища школа повинна підготувати кожного спеціаліста до високопрофесійної, творчої праці, повністю розкриваючи його здібності з можливостями реалізації особистих інтересів.

Професійна мобільність відіграє важливу роль у процесі підготовки майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі. Мобільність (з латинської mobilis – рухомий, рухливий) означає рухливість, здатність до швидкого пересування, адаптації, виконання завдань. Поняття «професійна мобільність» знайшла своє визначення у різних науках. З точки зору психології вона є здатністю і готовність особистості швидко й успішно опановувати нові технології, виконувати нові виробничі завдання, постійно здобувати відсутні знання й уміння для забезпечення ефективної нової професійної діяльності [2, с. 143]. У педагогіці професійна мобільність – це необхідна якість особистості, яка є невід'ємною для успішної і продуктивної праці. Вона проявляється в діяльності і забезпечує самовизначення, самореалізацію в житті та професії через сформованість ключових компетенцій та ключових кваліфікацій, а також у прагненні особистості змінювати не тільки себе, а й своє професійне та життєве середовище. Основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки яким здійснюється готовність до професійної мобільності [3, с. 3–11].

Досліджуючи професійну мобільність, науковець Є. Іванченко визначає її як здатність успішно перелаштовуватись з одного виду діяльності на інший, або змінювати його. Професійно мобільний фахівець здатен володіти високим рівнем узагальнених професійних знань, удосконалювати їх та самостійно поновлювати і набувати [4, с. 266]. Професійна орієнтація, професійна мотивація, професійна адаптація є підґрунтям для професійної мобільності [5, с. 38].

До основних складових у структурі професійної мобільності науковець Н. Латуша відносить:

– активність (готовність до діяльності, освоєння нових форм і видів діяльності, як основа професійно-педагогічної діяльності);

– адаптивність (здатність пристосовуватись до мінливих умов праці, готовність змінювати своє життя і діяльність, як основа професійно-педагогічної гнучкості);

– відкритість (схильність до нового, невідомого, відмова від стереотипів);

– комунікативність (здатність і готовність для встановлення нових зв'язків та контактів з суб'єктами освітньої діяльності);

– креативність (творче ставлення до середовища і власної діяльності, готовність до їх перетворення, як фундамент професійно-педагогічного новаторства);

– компетентність (здатність гнучко орієнтуватися в професійній діяльності, готовність до продовження навчання, самонавчання, саморозвитку, самоосвіти) [6].

Володіючи такими якостями, фахівець здатен швидко і гнучко пристосуватись до змін у професійній діяльності, до творчого мислення для вирішення поставлених завдань, готовий саморозвиватись, навчатись та удосконалюватись у процесі праці.

Експерти освітньої галузі в у Великої Британії досить давно дійшли висновку про те, що вища освіта повинна забезпечувати широку, а не вузькоспеціалізовану підготовку фахівців. Це визначає потребу у підготовці всебічно розвинених фахівців, які вміють самостверджуватися і розкриватися, приймати рішення у складних умовах, а також здатних до творчого мислення та вирішення проблем. Головним завданням освіти є широкопрофільна підготовка фахівців, здатних переходити з однієї спеціалізації на іншу. Однією з важливих вимог при цьому є професійна мобільність та адаптація в умовах світового інформаційного простору. Системи вищої освіти у світі серйозно впливають як на соціальну, так і на просторову мобільність. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що мобільність є однією з найсуттєвіших професійних рис майбутнього фахівця [7, с. 179].

Досліджуючи формування професійної мобільності у студентів, як інтегративну якість особистості В. Міщенко, об'єднує такі компоненти:

– когнітивно-компетентнісний – здібності і знання, що безпосередньо пов'язані з умінням самостійно набувати різних професійних знань.

– мотиваційний – сформована внутрішня потреба в професійній мобільності, тобто прагнення до кар'єрного росту на основі отриманих знань;

– рефлексивно-оціночний – усвідомлення потенціалу своєї професійної мобільності та готовність до її використання [8, с. 56–62].

Професійна підготовка майбутнього економіста – це педагогічний процес у закладах вищої освіти економічного профілю, що може бути різноманітною і різноплановою. У результаті цього процесу формується та розвивається професійно готовий фахівець-економіст. Професійна готовність майбутнього економіста проявляється у формах активності та визначає здатність ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення та контролювати цей процес.

Усі компоненти професійної готовності фахівця економічної галузі взаємопов'язані та логічно поділені на дві групи. Перша група визначає такі професійні якості фахівця, як планово-змістовні, організаційні, мотиваційні, контролюючі та координаційні. До другої групи належать особистісні якості економіста: вольові, емоційні, мобілізаційні, рефлексивно-комунікаційні [9, с. 280].

Формування професійної мобільності майбутнього фахівця зумовлена тим, що знання та їх застосування у подальшій праці стають міжнаціональним явищем. Велике значення набуває навчання, стажування та дослідницька робота за кордоном, оскільки таким чином збагачується індивідуальний досвід молодого фахівця, що дає можливість більше дізнатися про інші моделі створення та поширення знань, дозволяє розширити мережу контактів та спілкування.

Знання стають найважливішим фактором для покращення економічного розвитку на державному рівні. Здатність суспільства володіти знаннями та перетворювати їх у джерело прибутку та вміння використовувати є вирішальним фактором для стійкого економічного росту та підвищення життєвого рівня населення. Економічне зростання України вимірюється не тільки накопиченням капіталу, а й збільшенням об-

сягу знань та використовування їх на практиці. У зв'язку з цим, побудова ефективної економіки має бути заснована на знаннях, одержаних, насамперед, у процесі навчання у вищих навчальних закладах.

Науковець Р. Майборода виділяє три компоненти професійної мобільності майбутнього економіста: мотиваційно-когнітивний, організаційно-діяльнісний та професійно-комунікативний. Мотиваційно-когнітивний компонент визначається стійкою мотивацією для отримання професійно-значущих знань у сфері економіки; усвідомленістю соціальної значущості професії економіста; володінням теоретичними знаннями в області економіки та інших фундаментальних наук; умінням знаходити та аналізувати дані вітчизняної та закордонної статистики про соціально-економічні процеси та явища. Організаційно-діяльнісний компонент професійної мобільності майбутнього економіста базується на умінні організувати, структурувати, раціоналізувати навчальну та професійну діяльність у сфері економіки; умінні аналізувати, проектувати та прогнозувати результати та наслідки дій, направлені на вирішення конкретних економічних задач; здібності критично оцінювати запропоновані варіанти управлінських рішень та обґрунтувати пропозиції щодо їх удосконалення з урахуванням можливих соціально-економічних наслідків. Професійно-комунікативний компонент зумовлює дотримання норм та правил професійної етики; здатність швидко адаптуватись у новому професійному колективі; розвивати навички ділового та професійного спілкування, проведення презентацій, укладання договорів та здійснення ділового листування [10]. Націлення освіти на особистість, підвищення її ролі у розвитку держави і суспільства, залежність успіху трудової кар'єри людини не тільки від високого рівня його загальної підготовки, а й професійної, викликає необхідність у зміні підходу до цілей, змісту, організаційної структури професійної підготовки фахівців в системі професійної освіти. При цьому слід враховувати зміну головної мети розвитку суспільства; інтердисциплінарний характер професійної праці; особистісну орієнтацію в безперервній освіті, зацікавленість суспільства в освідчених громадянах з високим рівнем педагогічної підготовки як гаранта успішної професійної кар'єри та конкурентоспроможності на ринку праці [11 с. 377].

Висновки. У зв'язку з тим, що система освіти стрімко оновлюється, розвивається та удосконалення, перед вищим навчальним закладом постає проблема підготовки професійно мобільних фахівців, зокрема у економічній галузі.

Аналізуючи сучасні дослідження, ми дійшли висновку, що професійно мобільний фахівець повинен бути здатним до професійного розвитку, володіння теоретичними знаннями у сфері економіки та інших фундаментальних наук, критично ставитися до інформації, знаходити і раціонально використовувати інформацію, організовувати свою повсякденну навчально-професійну діяльність, самостійної і оперативного вирішувати завдання проблемного характеру, швидко перемикатися з одного виду діяльності на інший.

Подальші наукові дослідження плануємо спрямувати на виявлення та обґрунтування педагогічних умов формування професійної мобільності майбутніх економістів засобами іноземної мови у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Щербак О. І. Проблеми професійно-педагогічної освіти в сучасних умовах / О. І. Щербак // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2007. – С. 1–3.
2. Дворецкая Ю. Ю. Психология профессиональной мобильности личности: дис. ... кандидата псих. наук: 19.00.01 / Дворецкая Юлия Юрьевна. – Краснодар, 2007. – 143 с.
3. Сушенцева Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу / Л. Л. Сушенцева // Професійна освіта. Проблеми і перспективи: зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 2. – № 1. – С. 3–11.
4. Іванченко Євгенія Анатоліївна. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2005. – 266 с.
5. Шпекторенко І. В. Управління професійною мобільністю державних службовців: автореф. дис. ... 25.00.03 / І. В. Шпекторенко, Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – 38 с.
6. Латуша Н. В. Професійна мобільність як чинник професійної успішності молодого фахівця. Вінницький національний аграрний університет, Україна, Вінниця [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://int-konf.org/konf022015/1010-latusha-n-v-profesyna-moblnst-yak-chinnik-profesynoyi-uspshnost-molodogo-fahvcya.html
7. Бідюк Н. М. Розвиток змісту та форм організації підготовки бакалаврів інженерів в університетах Великої Британії. Дис. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Н. М. Бідюк – К., 2001. – 179 с.
8. Мищенко В. А. Интегративный подход к образованию как способ формирования профессиональной мобильности у выпускников вузов / В. А. Мищенко // Пед. образов. и наука. – 2009. – № 8. – С. 56–62.
9. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти»: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Стасюк Варвара Дмитрівна. – Одеса, 2003. – 280 с.
10. Майборода Р. В. Мобільність майбутнього економіста як його професійно значуща характеристика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://int-konf.org/konf012015/981-mayboroda-r-v-moblnst-maybutnogo-ekonomsta-yak-yogo-profesyno-znachuscha-harakteristika.html
11. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.08 / Горюнова Лилия Васильевна. – Ростов-на-Дону. – 2006. – 337 с.

Черна И.И.
Учебно-научный институт предпринимательства и перспективных технологий
Национального университета «Львовская политехника»

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО ЭКОНОМИСТА

Аннотация
В статье раскрыто содержание профессиональной мобильности будущих экономистов. Проанализированы и обобщены проблемы формирования профессиональной мобильности будущих специалистов по экономике. Рассмотрены компоненты формирования профессиональной мобильности студентов, в том числе экономической области. Определено, что владение количеством этих компонентов позволяет будущим специалистам достичь высокого уровня обобщенных профессиональных знаний, совершенствовать их и самостоятельно приобретать, а также определяет способность ставить перед собой профессиональные цели, выбирать способы их достижения и контролировать этот процесс. В статье определено, что перед современным обществом возникает проблема подготовки специалистов, способных быстро адаптироваться в меняющихся условиях экономической действительности и быстро реагировать на проблемы, требующие немедленного решения. В связи с этим основой современного образовательного процесса становятся такие приоритеты, как саморазвитие, самообразование и самопроектирования.
Ключевые слова: профессиональная мобильность, профессионально мобильные специалисты, профессиональная подготовка, специалисты по экономике, профессиональное развитие, высшее образование, профессиональное образование, развитие экономики.

Chorna I.I.
Institute of Enterprise and Advanced Technologies
Lviv Polytechnic National University

THE CONTENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE ECONOMIES

Summary
The article describes the content of the professional mobility of future economists. The problems of formation of professional mobility of future specialists in economics have been analyzed and generalized, the components of formation of students' professional mobility are considered. It has been determined that the possession of a combination of these components enables future specialists to achieve a high level of generalized professional knowledge, to improve them, and also determine the ability to set professional goals, choose the means to achieve them and control this process. The article states that in front of modern society there is a problem of training specialists who are able to adapt quickly in the changing conditions of economic reality and to respond quickly to problems that require an urgent solution. In connection with this, the basis of the modern educational process are the following priorities, such as self-development, self-education and self-design.
Keywords: professional mobility, professionally mobile specialists, professional training, specialists in economics, professional development, higher education, professional education, the development of the economy.

UDC 37.026:004.45:78:378.046–021.68+371.134

APPLICATION OF THE SPECIAL COURSE ON THE METHODOLOGY OF THE USE OF APPLICATION SOFTWARE IN THE PROCESS OF STUDY OF MUSICAL ART IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION AS A WAY TO THE PROFESSIONAL ADVANCEMENT OF MODERN TEACHER

Yuzyk O.P.
Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Bilanych H.P.
Communal Higher Educational Institution
Uzhgorod College of Culture and Arts of the Transcarpathian Regional Council

However, up to this time, there were no developed training programs of special courses on the study of the methodology of the use of applied software in the process of studying musical art for students of advanced training courses, which are held on the basis of institutes of postgraduate pedagogical education. In the article methodology of work is offered in the standard programs of Windows and application musical programs Sound Recording, Windows Media Player, Finale, Audacity. The method of working with the site «x-minus-me» is described. It is worked out educational is the methodical providing of the special course from methodology of the use of application software in the process of study of musical art. It will be that introduction of the special courses to the system of then – diploma pedagogical education will increase efficiency of process of studies of modern teacher of musical art.
Keywords: the special course, application programs audio «Recording», «Windows Media Player», «Finale», «Audacity», web-site «x – minus.me», the melody of the song without vocal accompaniment, educational disks, set of notes in the program «Finale», vocal score.

Challenge problem. Raising of problem. Modern development of information technologies status envisages application in the educational-educator process of various innovations, that will do him more interesting, clear and accessible.

At passing of courses of in-plant training institute then – diploma pedagogical education must provide the increase of trade education of personality, solvent to activity in the conditions of rapid change of socio-economic relations, application of the modern informative systems. To our opinion, at the study of disciplines of musical cycle appropriate will be application of the application programs. It will help to do the lessons of musical art attractive and emotional.

Analysis of scientific research studies. The analysis of results of researches of modern scientists gives an opportunity to assert that a question of innovations is actual in present time. Scientists-researchers: P. Gorol, R. Gurevich, O. Ovcharuk, L. Danilenko, I. Dychkivska, O. V. Moiseiva in the publications and scientifically-methodical manuals describe experience of the use and introduction of innovative and informative technologies in an educational process. T. Zatkania, V. Romanchuk, O. Yuzyk recommend to inculcate in an educational process, in particular to lessons of music and at preparation to them application programs of musical direction. An executable code «the Musical informatics» is celled O. Bondarenko, Yu. Oliynik offers working program of course «Modern information technologies in music».

The programs are recommended for the students of pedagogical institutions of higher learning.

However to this time there were the worked out on-line tutorials of the special courses on the study of methodology of the use of application software in the process of study of musical art for the listeners of courses of in-plant training in the system then – diploma pedagogical education.

Raising of tasks. To describe the educational and methodological complex of the worked out special course for the system of then – diploma pedagogical education «Methodology of the use of application software is in the process of study of musical art» (author O.P. Yuzyk).

The research objective. Aim of the article. To expose the features of work with teachers – listeners of courses of in-plant training at the study of the special course.

The main body of the research with scientific – cally based results. On the base of the Rivne regional institute of postgraduate pedagogical education the special course was worked out «Methodology of the use of application software in the process of study of musical art: the special course. it is Rivne: of ROIPPO, 2015. – 25 pp.» by the author of this article, that is addressed to the teachers of musical art.

In the process of study of the special course an acquaintance is offered with the programs «Windows Media Player», «Tpiano», «Audacity» and technologies of work with them, acquisition of practical skills of work with the application program «Finale».

The special course envisages studies at general school of children with the special educational necessities. Having regard to it, presented recommendations in relation to work with the marked category of children.

With the aim of activation of thinking of schoolchildren in the process of study of the special course to the teachers the ground of bioadequate methodology of studies is offered. The special course is recommended to printing of the Rivne regional institute scientifically-methodical advice postgraduate pedagogical education (farther ROIPPO), protocol № 4 from November, 09 in 2015.

Development of the special course was given on participating in the Seventh Allukrainian compe-

tition for the best scientifically-methodical development in the system of postgraduate pedagogical education and got an approving review (sheet of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine, University of management of Ukraine № 01–02/430 from 07.07.2015 «About marking of winners of the Seventh allukrainian competition for the best scientifically-methodical development in the system of the – diploma pedagogical education in 2015».

Aim of the special course: forming for the listeners of courses of in-plant training of practical skills of work with information musical technologies.

Task:

– to acquaint the listeners of courses from:

· by the technical equipments of studies, that is used in educational activity and preparation to employments of music masters;

· by classification of software application from a musical art;

· by the main menu of the program «Finale» and bar of tools;

– to teach to enter a musical score in Program-notator of «Finale»;

– to teach to save a file musical in the folder created in good time on the disk of D;

– to explain the process of printing of musical score from a musical file. mus;

– to teach teachers to look over and edit the musical score of song, using the program «Finale»;

– to acquaint listeners with the methods of installation and uninstallation of software application from a musical art.

Expected educational result:

– are practical skills of work with the program «Finale».

Knowledge:

– information and Communication Technology in the process of study of musical disciplines;

Table 1

Educational-thematic plan of the special course

№	Conteins	All	Lectures	Seminarium	Practical
1.	Entry. Information technologies and musical art. Program audio «Recording» as standard program Windows. Program «Windows Media Player». Musical editors. Acquaintance with application software from music, his installation and uninstallation	2	2		
2.	Interface of the program «Finale». A computer setof notes is in the musical editor of «Finale». Set of vocal score according to sample. There are operations with musical saved a file.mus.	2			2
3.	An independent set of vocal score is after a choice in the program «Finale». Special possibilities of Windows for persons with the special educational necessities on the lessons of music. From experience of the use applied programmatic providing on the lessons of music	2		2	
	All	6	2	2	2

Table 2

Contents of the program of the special course

Thematic maintenance	Procedural content and methodical comment
Entry. Information technologies and musical art. Program audio «Recording» as standard program Windows. Program «Windows Media Player». Musical editors. An acquaintance with application software from music, his installation and uninstallation	Information and Communication Technology (ICT) on the educational – process. The use of ICT is on the lessons of music. The use of the program audio «Recording» is for creation of simple musical files. A record of sound is in audio «Recording». «Windows Player» is application in process. Program-notator, her the practical use. Musical editors and application programs on the lessons of music: «Tpiano», «Audacity», «Encyclopaedia of musical instruments». The program «Melody» is from the program «Steps to the informatics» (three lessons are studied in a 4th class in a year – month April). Program «Finale». Installation and uninstallation.
Interface of the program «Finale». A computer set of notes is in the musical editor of «Finale». Set of vocal score according to sample. There are operations with musical seved a filet	The included is in the program «Finale». Passing of four steps is with the aim of creation of musical environment. Set of notes in a musical editor according to sample. Listening of the collected piece of music, using the program «Finale». Maintenance of musical file on the disk of D in a folder «Standards of musical scores of teacher». Listening of pieces of music.
An independent set of vocal score is after a choice in the program «Finale». Special possibilities of Windows for persons with the special educational necessities on the lessons of music. From experience of the use of application software on the lessons of music	Independent set of vocal score after the choice of listener of courses in the program «Finale»: («Stove stove bread», «Song about school» T. Masenco, «Good evening, Saint Nikolay», «Shower»). Demonstration of the executed and stored musical scores. Taking into account of the special possibilities of Windows at the use of information technologies for persons with the special educational necessities on the lessons of music. Bio adequate methodology of studies. Work is with children that have the special educational necessities. An acquaintance is with experience of the use of software application on the lessons of musical art. An acquaintance is with educational disks with the aim of study.

– technical equipments of studies, that can be used in the educational process of school;

– application program «Finale» and standard programs audio «Recording», «Windows Media Player»;

– standard programs of Windows is audio «Recording» and «Special possibilities of the operating system».

Ability:

– consistently to create a vocal score in the program «Finale»;

– to keep and create scores in an own folder (on the disk of D);

– to install and uninstall the programs, using the program audio «Recording».

Possibility:

– to collect a vocal score in the program «Finale»;

– to create vocal developments in the program «Finale»;

– to write down a sound in the program audio «Recording».

A study of the first and second themes is «Entry. Information technologies and musical art. Program audio «Recording» as standard program Windows. Program «Windows Media Player». Musical editors. Acquaintance from software application from music, his installation and uninstallation» recommend to conduct as a lecture. The educational aim of this employment provides for: to acquaint the listeners of courses of increase qualifications with information technologies, that can be used on lessons musical arts; with musical editors that it is possible to use for creation of musical files and study of works of musical art; to ground the role of the program audio «Recording» on the lesson of music; practically to show technology of record of voice file in audio «Recording», her maintenance and recreation through the programs audio «Recording» and «Windows Media Player». To teach to carry out the record of sound in audio «Recording», installation and uninstallation of software application from a musical art. On employment it follows to use chart-support «application software at the study of musical art». The plan of employment is given in maintenance of the program of the special course.

At the study of this theme to the listeners of courses it follows to give the next glossary of terms: of informatively-communication technologies of studies (ІКТ); information technologies; of communication technologies; program audio «Recording»; application software; Windows Media Player; musical editor (Program-notator); installation (setting); uninstallation.

A study of the third and fourth themes is «Interface of the program Finale. A computer set of notes is in a musical editor Finale. Set of vocal score according to sample. There are operations above musical saved a file «.mus». it follows to conduct as practical employment. Employment provides for to acquaint the listeners of courses of in-plant training with the interface of the program Finale: status bar, menu bar, bar of tools, panel for listening of writtenin and created music, panel for the record of notes and them duration; to show a sequence: opening of the program Finale; sequence of registration lean in the program are 4 steps; to the set of vocal score according to sample and by maintenance of writtenin songs in a musical file; recreation musical saved a file; to expose the features of editing of musical files; to develop observation attention, musical rumor, musical, musical and computer literacy; to bring up a desire to work with a computer technique and create own musical compositions. The plan of employment is given in maintenance of the program of the special course. At the study of this theme to the listeners of courses it follows to give the next glossary of terms: Finale; musical editor; MIDI and MIDI- keyboard.

In order that music master did not squander time on the record of notes from a hand, there are the special programs for creation and musical text revision, in particular, Finale – 2010.

By means of this program it is possible:

1. To create the musical scores of any complication.

2. To listen musical material during the set of notes.

3. To save the collected musical material in comfortable formats.

4. To unseal the created musical material.

5. To prepare notes for their further publication in different editions.

6. To export the created musical document in an audiofile.

During realization of this practical work actually all the time it was sanctified to the study of the program Finale. A teacher acquaints with the interface of this program, steps that it follows to do, before to «begin to write notes on the musical state». The listeners of courses master practical skills of work in program – notator.

Materials are for an obligatory study:

– Russian book on Finale [Internet resource]. it is Mode of access: http://muztime.net/index.php/stati/muz – redaktor/item/finale.

Fifth and sixth theme the «Independent set of vocal score after a choice in the program Finale. Special possibilities of Windows for persons with the special educational necessities on the lessons of music. From experience of the use of application software on the lessons of music» it follows to conduct in form seminar employment. Aim: to acquaint the listeners of courses with bioadequate methodology of studies; to fasten the purchased sequence of set of musical score in the program Finale; to perfect work in a musical editor Finale; set of songs after the choice of listener of courses of in-plant training: «Stove, stove bread», «Song about school». T. Masenko, «Good evening, You», «Saint Nikolay», «Shower»; to develop observation attention, musical rumor, musical literacy, musical computer literacy; ability to analyse; to bring up a desire to work with a computer technique and create own musical compositions; desire to help and support children flawy on the lessons of musical art.

The recommended plan of employment is presented in maintenance of the program of the special course. t the study of this theme to the listeners of courses it follows to give the next glossary of terms: bio adequate methodology of studies; child-invalid; to put with the special educational necessities; to put with features (by violations) psyho-physical development; invalid. For the effective fixing of skills of work in the program «Finale»

to the teacher it is possible to use the worked out individual cards for the independent set of vocal score in the program «Finale», in that contained: the name of song, vocal score of song, text of song.

Also recommend a question for verification of knowledge after the studied special course.

1. Enumerate possibilities of the use of Information and Communication Technology on the lessons of music. 2. Features of the use of the searching systems are for being of the melody of the song without vocal accompaniment of song. 3. Technology of work with the program X – MINUS.ME. 4. Setting of the program «Audacity». 5. Specify a way to the program audio «Recording». 6. Setting of the program audio «Recording». 7. A way is to the program «Windows Player». 8. Setting of «Windows Player». 9. Application of the program «Encyclopedia of musical instruments» is on the lessons of musical art. 10. Installation of on-line tutorials. 11. Uninstallation of on-line tutorial. 12. Setting of the program «Finale». 13. Name the steps of registration in the program «Finale». 14. Features of interface of musical editor of «Finale». 15. Maintenance of the musical file created in the program «Finale». 16. Special possibilities of OS Windows at the use of information technologies for persons with the special educational necessities on the lessons of music. 17. There is setting of educational disks in-process.

Conclusions are from this research. Introduction of this special course in the system then – diploma pedagogical education will assist the creative increase of modern music master, and it in turn will assist activation of educational-cognitive activity of students on employments.

Prospects of further secret services are in this work assignment. Consider that introduction of this special course does not envisage the study of all application programs of musical direction. Therefore possible developments of the special courses in other.

References:

1. Gurevich S. Informatively are telecommunication technologies in an educational process and scientific researches: of educational manual for the students of pedagogical Institutions of higher learning and listeners of institutes of then diploma formation / of S. Gurevich, M. Y. Kadimia. – Formation of Ukraine, Kyiv 2006, are 390 p.s.
2. Danilenko L. I. Modernisation of the system of in-plant training of pedagogical workers in the conditions of her innovative development / of L. I. Danilenko // Then diploma education in Ukraine. – 2008. – № 7. – P. 8–10.
3. Zatiamina T. About experience of the use of pedagogical technologies on the lessons of music / T. Zatiamina // Music at school. – 2005. – № 5. – P. 28–33.
4. Information and of communication technologies of studies are in the system of universal middle education of foreign countries: of educational manual / for red. O. V. Ovcharyk and other – Pedagogical idea, Kyiv 2012, are 144 p.s.
5. Moiseiva O. V. A necessity is for interactive studies in institution // of higher learning of O. V. Moiseiva [Electronic resource]: Pressing questions of modern pedagogics.
6. A musical informatics: is an executable code for the students of speciality 6.020204 the «Musical art» / mode of A. I. Bondarenko. – Kyiv 2009, are 15 p.s
7. Oliynyk Y. I. is the Executable code of course «Modern information technologies in music» [Internet-resource] / Y. I. Oliynyk; Institute of culture and arts. it is access Mode: of http://dls.ksu.kherson.ua/DLS/Library
8. A project of Law is «On then diploma education» [Internet resource]. it is access Mode: of http://mon.gov.ua/ua/pr – viddil/1312/1390288033/1402407744/.
9. Romanchuk V. Computer in-process teacher of musical art / V. T. Romanchuk – Berestiv 2013, are 52 p.s.
10. Yuzyk O. P. Introduction of the special courses with the elements of Information and Communication Technology in the system of in-plant training of pedagogical workers as basis of the new thinking of modern teacher [Electronic resource] / Materials of the Allukrainian research and practice conference the «New pedagogical thinking in the context of modern European educationally-informative space» (t. Rivne, in 10–11.12.2014). A-ccess Mode: http://www.roippo.org.ua/activities/research/conferenc.php/465

Юзик О.П.
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Біланич Г.П.
Комунальний вищий навчальний заклад
«Ужгородський коледж культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦКУРСУ З МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИКЛАДНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ШЛЯХ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація
У вищих навчальних закладах, які готують вчителів напряму «музичне мистецтво», використовують та впроваджують у навчальний процесс підготовки фахівця інноваційні та інформаційні технології. Студенти вивчають такі навчальні дисципліни «Музична інформатика», «Сучасні інформаційні технології в музиці» та інші. Проте до цього часу не було розроблених навчальних програм спецкурсів по вивченню методики використання прикладного програмного забезпечення у процесі вивчення музичного мистецтва для слухачів курсів підвищення кваліфікації, які проводяться на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти. У статті пропонується методика роботи у стандартних програмах Windows та прикладних музичних програмах «Звукозапис», «Windows Media Player», «Finale», «Audacity». Описано методику роботи із сайтом «x-minus-me». Розроблено освітньо-методичне забезпечення спецкурсу з методики використання прикладного програмного забезпечення (ППЗ) у процесі вивчення музичного мистецтва. Доводиться, що введення спецкурсів у систему післядипломної педагогічної освіти збільшить ефективність процесу навчання сучасного вчителя музичного мистецтва.
Ключові слова: спецкурс, прикладні програми «Звукозапис», «Windows Media Player», «Finale», «Audacity», сайт «x-minus-me», «мінусовка» пісні, навчальні диски, набір нот у програмі «Finale», вокальна партитура.

Юзык О.П.
Ровенский областной институт последипломного педагогического образования
Биланыч Г.П.
Комунальное высшее учебное заведение
«Ужгородский колледж культуры и исскуства» Закарпатской областной рады

ПРИМЕНЕНИЕ СПЕЦКУРСА ПО МЕТОДИКЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИКЛАДНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПУТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация
У высших учебных заведениях, которые занимаются подготовкой учителей специальности «музыкальное искусство», используют и внедряют в образовательный процесс инновационные и информационные технологии. Студенты изучают следующие образовательные предметы «Музыкальная информатика», «Сучасные инфомационные технологии» и др. До этого времени не было разработано учебных пограмм, спецкурсов по изучению методики использования прикладного программного обеспечения в процессе изучения музыкального искусства для слушателей курсов повышения квалификации, которые проходят на базе институтов последипломного педагогического образования. В статье предлагается методика работы в стандартных программах Windows и прикладных музыкальных программах «Звукозапись», «Windows Media Player», «Finale», «Audacity». Предлагается методика работы из сайтом «x-minus-me». Разработано образовательно-методическое обеспечение спецкурса по методики использования прикладного программного обеспечения (ППЗ) в процессе изучения музикального искусства. Высновок: введение спецкурсов в систему последипломного педагогического образования приведет к увелечению ефективности процесса обучения современного учителя музикального искусства.
Ключевые слова: спецкурс, прикладные программы «Звукозапись», «Windows Media Player», «Finale», «Audacity», сайт «x-minus-me», «минусовка» песни, учебные диски, набор нот в прогамме «Finale», вокальная партитура.

УДК 37.013.41:37.058.5

КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ПАРАДИГМІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

Язиков О.І.
Національний університет цивільного захисту України

Досліджено проблему створення єдиного комунікаційного простору освітнього закладу, утвердження творчо збагаченого навчально-виховного середовища на основі реалізації комплексу особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій. Визначено поняття комунікаційного простору навчального закладу. Зроблено теоретичне обґрунтування особистісно орієнтованої стратегії педагогічного спілкування. Розглянуті основні комунікативні функції освітньої системи, проведено їх аналіз. Надані пропозиції щодо підвищення результативності та ефективності комунікаційного простору навчального закладу.

Ключові слова: комунікаційний простір навчального закладу, особистісно орієнтоване педагогічне спілкування, педагогічні комунікації, стиль педагогічного спілкування, комунікативні функції освітньої системи.

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники школи як феномену культури сходяться в тому, що центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища будь-якого навчального закладу є психологічна складова, яка визначається, насамперед, характером спілкування суб'єктів освітнього процесу. Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у відчутті соціально-психологічного комфорту, особистісної безпеки, у збереженні і покращенні самооцінки, у формуванні позитивної «Я-концепції», у визнанні з боку інших, в поважному ставленні до себе й до оточуючих, в самоактуалізації особистості дитини й педагога.

Стиль, характер міжособистісних взаємин та комунікацій впливає не тільки на психологічний фон соціального життя людини, не тільки репрезентує певні соціальні відносини, він також впливає на формування суспільних та соціальних структур, на становлення чіткої соціально-політичної ієрархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна вітчизняна педагогічна наука приділяє достатньо уваги проблемам педагогічних комунікацій (І. Бех, Н. Волкова, І. Зязюн, С. Мусатов, В. Кан-Калик, В. Кремень, Г. Селевко, С. Шеін) та комунікативної компетентності педагога (М. Заброцький, І. Зязюн, С. Максименко, О. Матвієнко, Л. Петухова, Л. Сергєєва, С. Сисоєва, Т. Щербан); теоретично й методично обґрунтовані різноманітні комунікаційні інструменти педагогічного процесу (Н. Бутенко, О. Коваленко, С. Смотрицька, Г. Токарева), розглянуто психологічні педагогічної комунікації (І. Бех, О. Балл, Г. Дьяконов, В. Латинов, В. Мусатов).

Водночас теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить, що системний підхід до проблеми педагогічної комунікації та педагогічного спілкування розроблений ще недостатньо, залишаються невирішеними такі питання, як створення єдиного комунікаційного простору освітнього закладу, утвердження творчо збагаченого навчально-виховного середовища на основі реалізації комплексу особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій тощо.

Метою даної статті є визначення поняття комунікаційний простір навчального закладу та теоретичне обґрунтування особистісно орієнтованої стратегії педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає академік І. Бех, «культурологічний підхід... потребує створення адекватного виховного простору, однією із форм якого має бути особистісно-розвивальне середовище – особливий науково організований соціум, який відрізняється від звичайного середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристиками спільної діяльності та спілкування, емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творення» [3].

Реалізація суб'єкт-суб'єктних взаємин між всіма учасниками освітнього (навчального і виховного) процесу (учнями, батьками, педагогами) та впровадження особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій (комунікативна функція освітньої системи) є необхідною соціально-педагогічною умовою формування сприятливого, дитино центрованого, гуманістичного та особистісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу.

Серед комунікативних функцій освітньої системи можна виділити три групи функцій.

Перша група визначається індивідуальною навчально-виховною роботою з учнем – *індивідуальні комунікації*:

– вивчення індивідуальних особливостей розвитку учня, його оточення, інтересів;
– програмування особистісно орієнтованих виховних впливів і виховних операцій (ситуацій);
– реалізація комплексу методів і форм індивідуальної навчально-виховної роботи з учнем, заснованих на суб'єкт-суб'єктних взаєминах;
– аналіз ефективності навчальних і виховних впливів на особистість дитини.

Друга група функцій пов'язана зі створенням творчо збагаченого навчально-виховного (освітнього) середовища – *групові (колективні) комунікації*:

– досягнення згуртованості дитячого (учнівського) колективу;
– формування позитивної емоційної атмосфери та сприятливого психологічного клімату;
– включення учнів в різноманітні види соціальної та комунікативної діяльності;
– розвиток учнівського самоврядування.

Третя група функцій направлена на корекцію впливу різних суб'єктів соціальних відносин дитини – *соціальні комунікації*:

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

– соціальна, педагогічна та психологічна допомога сім'ї й батькам;

– взаємодія з педагогічним колективом;

– корекція впливу засобів масової комунікації;

– нейтралізація негативних впливів соціуму;

– взаємодія з іншими освітніми закладами.

Інші функції освітньої системи (гностична, інформаційна, методична, управлінська, діагностична) при їх підпорядкуванні комунікативній функції, по-перше, стають індивідуально, колективно або соціально значущими, а, по-друге, набувають комунікативну природу, тобто встановлюючи особистісно орієнтований, суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних комунікацій всередині системи, ми тим самим цей характер переносимо й на інші функції освітньої системи.

Отже, створивши всередині освітньої системи комплекс особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій та суб'єкт-суб'єктних взаємин, ми маємо можливість надати особистісну орієнтацію всій освітній системі, а збільшення інтенсивності, частоти й щільності цих комунікацій буде призводити до зростання щільності особистісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу.

Специфічна особливість педагогічної діяльності полягає в її нерозривній єдності зі спілкуванням. Паралельно з розв'язанням педагогічного завдання (і на цій основі) педагог повинен ще розв'язати комунікативне завдання – організувати безпосередню взаємодію з учнями, через яку здійснюється реальний навчально-виховний вплив у практичній педагогічній діяльності. Комунікативне завдання є похідним від педагогічного, випливає з останнього та зумовлюється ним. Інакше кажучи, комунікативне завдання є педагогічним, але перекладеним мовою спілкування.

Спілкування (педагогічне в тому числі) виступає в двох формах – як засіб організації діяльності (комунікативна складова) та як задоволення потреби людини у безпосередньому контакті з іншими людьми (емоційно-вольова, афектно-оцінювальна складова). Так, у психологічному словнику *спілкування* визначено як взаємодію двох або більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афектно-оцінювального характеру [6].

Як правило, спілкування входить у практичну взаємодію людей (спільна праця, навчання, колективна гра тощо), забезпечує планування, здійснення і контроль їхньої діяльності. Окрім того, спілкування задовольняє особливу потребу людини у контакті з іншими людьми. Прагнення спілкуватись часто посідає значне, а інколи й провідне місце серед мотивів, що спонукають людей до спільної діяльності. Процес спілкування може відособлюватися від інших форм діяльності й набирати відносної самостійності.

На наш погляд, *особистісно орієнтоване педагогічне спілкування* – це спілкування, в якому інформація, яка передається (комунікативна складова), має істотне значення і особистісний смисл, а емоційно-вольова складова спрямована на конкретний психічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей дитини, виявляє емпатію по відношенню до неї.

За таких умов, особистісно орієнтоване педагогічне спілкування стає засобом комплексного підходу до навчання, виховання та розвитку дитини, коли педагогічний вплив здійснюється на всі сфери особистості дитини: на пізнавально-світоглядну й дієво-практичну (*«через розум і руки»*) – комунікативна складова; на емоційно-вольову (*«через серце»*) – емоційна складова.

Особистісно орієнтована стратегія педагогічного спілкування характеризується наступними особливостями:

– ставлення до учня як до суб'єкта власного розвитку;

– орієнтацією на розвиток і саморозвиток його особистості;

– створення умов для самореалізації і самовизначення особистості;

– встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Для особистісно орієнтованої педагогічної комунікації характерні специфічні способи спілкування, які ґрунтуються на розумінні, визнанні і прийнятті дитини як особистості, вмінні стати на її позицію, ідентифікуватися з нею, врахувати її емоційний стан і самопочуття, зберегти її особистісні інтереси і перспективи розвитку [1]. При такому спілкуванні головними тактиками педагога стають співробітництво і партнерство, які надають можливість учням виявляти активність, творчість, самостійність, винахідливість.

Розуміння педагогом дитини неможливе без правильної оцінки її емоційних станів. Педагог має виходити з того, що основним джерелом інформації про цю сферу людської психіки виявляються: міміка і поза, жести і рухи, інтонація і темп мовлення. Спостерігаючи прояви поведінки вихованця, педагог у змозі зробити висновки стосовно його особистості. Однак глибоке розуміння дитини не може будуватися на відчужено-дослідницькому до неї ставленні. Педагогу потрібне співчутливе, емпатійне розуміння та готовність прийняти вихованця повністю, навіть з його недоліками.

Визнання дитини – це, передусім, реалізації її права бути самою собою, індивідуальністю, яка має свою позицію стосовно тих чи інших явищ, ситуацій, проблем. Незаперечне право дитини – висловлювати свої думки, брати участь у наших судженнях про неї. Визнання особистості дитини з самого початку її свідомого життя є дуже важливим, але в традиційній освітній системі на це звертають надзвичайно мало уваги. Особистісно зорієнтована освіта передбачає, що педагог ставиться до дитини як до людини з повним визнанням її особистості і недоторканості, визнає поведінку і працю дитини, вірить у благородство її мотивів та вчинків.

Прийняття дитини означає безумовне позитивне ставлення до неї незалежно від того, відповідає її поведінка вимогам дорослих у даний момент чи ні. У виховному плані важливо, щоб у дитини було почуття, що її приймають і люблять незалежно від її досягнень [2].

Інтегральною характеристикою педагогічного спілкування, у якій проявляються морально-світоглядні установки вчителя, педагогічна спрямованість його особистості, позиція по відношенню до дитини, рівень комунікабельності та комунікативні здібності, уміння і навички, є стиль педагогічного спілкування.

В. Кан-Калік трактує *стиль педагогічного спілкування* як індивідуально-типологічні осо-

бливості соціально-психологічної взаємодії вчителя з учнями [5]. Тобто, у стилі педагогічного спілкування проявляються особливості комунікативних можливостей учителя, характер його взаємин з учнями, творча індивідуальність учителя та особливості учнівського колективу (чи особистості учня).

На основі порівняння різних класифікаційних підходів виокремлюють такі стилі педагогічного спілкування зі специфічними для кожного з них параметрами:

– *діалогічний* – активність, контактність і висока ефективність спілкування; педагогічний оптимізм, спирання на позитивний потенціал особистості дитини і учнівського колективу, поєднання доброзичливості з довірою до самостійності школярів; переконлива відкритість, щирість і природність у спілкуванні;

– *альтруїстичний* – повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та учням, поєднана з недовірою до їхньої самостійності; підміна власною активністю їхніх зусиль;

– *конформістський* – поверхове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з учнями без чітко визначених комунікативних і педагогічних цілей, яке часто переходить у пасивне реагування на зміни ситуації; поступливість, невпевненість у собі, недостатня вимогливість, безініціативність; лабільна або низька самооцінка;

– *пасивний* – холодна відчуженість, гранична стриманість, підкреслена дистантність, орієнтування на поверхове рольове спілкування з учнями; відсутність потреби в емоційному включенні у спілкування; замкнутість і байдужість до учнів; висока самооцінка у поєднанні з прихованим невдоволенням від процесу спілкування;

– *маніпулятивний* – егоцентрична спрямованість; висока потреба у досягненні зовнішнього успіху; підкреслена вимогливість; приховане самолюбство; високий рівень розвитку комунікативних умінь, їх вміле використання для прихованого маніпулювання партнерами спілкування; знання достоїнств і недоліків учнів у поєднанні з власною закритістю, нещирістю; добре розвинена рефлексія власної поведінки; висока самооцінка і самоконтроль;

– *авторитарно-монологічний* – прагнення домінувати, орієнтування на «виховання – примушування»; переважання дисциплінарних методів і прийомів над організаційними; егоцентризм, нетерпимість до помилок і заперечень з боку учнів; брак педагогічного такту, агресивність; суб'єктивізм в оцінках, жорстка їх поляризація; ригідність, орієнтування на репродуктивну діяльність, стереотипізація педагогічних впливів; низька сенситивність і рефлексія власної поведінки, висока самооцінка;

– *конфліктний* – неприйняття спілкування з учнями у своїй професійній діяльності; педагогічний песимізм, роздратованість, імпульсивне відштовхування учнів, скарги на їхню ворожість та «невиправність» [8].

Зрозуміло, що для особистісно орієнтованого педагогічного процесу найбільш сприятливим є діалогічний стиль, допускається у меншій мірі альтруїстичний стиль, аж ніяк не допустимі конфліктний, авторитарно-монологічний стилі.

В умовах особистісно орієнтованого освітнього континууму великого значення набувають комунікації й взаємини між суб'єктами навчально-виховного процесу в позаурочний час, в процесі функціонування школи повного робочого дня, в спільній життєдіяльності поза межами класного або шкільного простору, тобто в момент неформальної взаємодії. Тому під час неформального спілкування виникає необхідність значного розширення типології педагогічного спілкування, з метою передбачення всіх можливих педагогічних, навчальних та виховних ситуацій, що можуть виникати в позаурочних та позакласних взаєминах між учнями, педагогами, батьками [9, 10].

У неформальних ситуаціях, за твердженням В. Латинова [7], виявляються такі стилі педагогічного спілкування:

– *відчужений* (поступливо-недружелюбний) стиль педагогічного спілкування; його носій відгороджений, поступливий, насторожений, дещо пасивний, не викликає особистою мовною активністю негативних емоцій у співрозмовника;

– *слухняний* (поступливо-дружелюбний) стиль педагогічного спілкування; його носій скромний, послужливий, доброзичливий;

– *збалансований стиль* педагогічного спілкування; для нього характерні домінування у розмові, прагнення спілкуватися на рівних, активна доброзичливість;

– *опікунський* (домінуючо-дружелюбний) стиль педагогічного спілкування; характеризується він прагненням до співробітництва. Педагог, який обирає такий стиль, незалежний і самостійний у ситуаціях спілкування, веде розмову на рівних, виявляє активну доброзичливість, бажання підтримати співрозмовника;

– *домінуючо-недружелюбний* стиль педагогічного спілкування. У ньому переважає прагнення до суперництва, домінування у спілкуванні, недружелюбність, небажання підтримувати співрозмовника.

Під час спільної діяльності в позаурочний час, на перервах, поза межами школи, в процесі комунікацій, які виникають на екскурсіях, в туристичних походах, на спортивних змаганнях педагог теж обирає певну комунікативну позицію, стратегію й тактику своєї поведінки. Їх особливості залежать від зовнішніх обставин та індивідуальних характеристик учасників, від часу та місця в просторі педагогічної ситуації, від специфіки самої спільної життєдіяльності в даний конкретний момент [5].

Серед таких позицій можна виокремити:

– спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю. Головними його ознаками є активно-позитивне ставлення до учнів, любов до справи, співроздуми та співпереживання щодо спільної діяльності. Від учителів, які обирають такий стиль спілкування, діти не відстають, оскільки спілкування з ними сповнює їх позитивними емоціями;

– спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні. Воно базується на особистому позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей. Але інколи педагоги перетворюють дружні стосунки на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес;

– дистанційне спілкування. Таке спілкування обмежується формальними взаєминами. Навіть позитивне ставлення педагога до дітей не дає йому змоги уникнути авторитарності, що знижує загальний творчий рівень спільної з учнями роботи (у класах можуть бути нібито хороша дисципліна, висока успішність, але відчуватимуться значні прогалини у вихованні учнів). Певна дистанція між учителем та учнем необхідна, але вона не може бути головним критерієм у стосунках;

– спілкування-залякування. Для нього характерне негативне ставлення до учнів і авторитарність. Вдаються до нього педагоги, нездатні організувати спільну діяльність.

– спілкування-загравання. Воно поєднує позитивне ставлення до дітей з лібералізмом. Педагог прагне завоювати авторитет, подобатися дітям, але не шукає доцільних способів організації взаємодії, не гребує дешевими прийомами. Це задовольняє честолюбство незрілого педагога, але справжньої користі йому і дітям не приносить [5].

Цілком зрозуміло, що використовуючи, наприклад, на уроці діалогічний стиль спілкування з учнями, на перерві або на прогулянці педагог теж обирає відповідну стратегію взаємовідносин з учнями – дружнє ставлення, захоплення спільною діяльністю та ін. Тобто, таким чином забезпечується запобігання міжсуб'єктним ситуаціям особистісної двоїстості [3], коли педагог здається не тією людиною, якою вона є насправді.

Пропонується також типологія за характером комунікації, яка базується на виділенні трьох ознак: відносини сторін, які беруть участь у процесі комунікації, до інтересів один одного; наявність усвідомленої загальної цілі спільної комунікації; суб'єктність позиції за відношенням один до одного при комунікації. Різні сполучення цих ознак дають певні типи комунікацій: співробітництво, діалог, погодження, опіка, пригнічення, індиферентність, конфронтація [4].

Більш ефективним для особистісно орієнтованої освіти є співробітницький тип педагогічних комунікацій, який характеризується об'єктивним знанням партнера по спілкуванню, опорою на кращі сторони один одного, адекватністю їхніх оцінок і самооцінок; гуманними, доброзичливими і довірчими взаєминами; активністю обох сторін, спільно усвідомленими і прийнятими діями, позитивним взаємним впливом один на одного.

Великий позитивний виховний потенціал має *діалогова комунікація*. Вона передбачає рівність позицій партнерів, поважне, позитивне ставлення сторін, які спілкуються, одна до одної; характеризується перевагою в її структурі когнітивного або емоційного компонентів. Така комунікація дозволяє виробляти схожі переконання, установки, погляди на ту чи іншу ситуацію; ефективність діалогу забезпечують його відкритість, щирість, емоційність, відсутність упередженості.

В основі *погодження*, як педагогічної комунікації, полягає домовленість сторін, які спілкуються, про їхні ролі, позиції і функції у колективі в конкретній комунікації. Учасники такого типу комунікації знають можливості і потреби один одного, розуміють необхідність домовитися, скоординувати свої дії з метою досягнення позитивного результату.

Ці три типи комунікації – співробітництво, діалог, погодження – характеризують переважно особистісно орієнтоване педагогічне спілкування на всіх рівнях: педагог – учень, учень – учень, педагог – педагог, педагог – батьки та ін.

За нашими експертними оцінками, під час здійснення особистісно орієнтованого освітнього процесу частка особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій (співробітництво, діалог, погодження) на рівні «педагог – учень» складає 50–60%, «учень – учень» – до 50%, «педагог – батьки» – до 70%, «педагог – педагог» – не менш ніж 75%.

Висновки і пропозиції. На основи вищевикладеного можна зробити висновок про існування в кожному навчальному закладі певного *комунікаційного простору*, який визначається нами як система стилів педагогічного спілкування, типів педагогічних комунікацій, об'єднаних єдиною метою та педагогічною позицією щодо учасників освітнього процесу, яка впорядковує комунікативні функції освітньої системи (індивідуальні, групові й соціальні комунікації) та спрямована на створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості учня, його соціалізації, індивідуальній адаптації учня в соціальному середовищі.

Результативність та ефективність комунікаційного простору, його психологічна комфортність для учня й педагога тісно пов'язані з комунікативною культурою вчителя, з ефективністю спілкування, котре слід орієнтувати на мотиваційну сферу особистості учня. Оптимальне педагогічне спілкування створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів, творчого характеру навчальної діяльності, забезпечує сприятливий емоційний клімат.

Отже, одним з головних завдань особистісно орієнтованої освітньої системи є створення відповідного комунікаційного простору, тобто реалізація суб'єкт-суб'єктних взаємин між всіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками, педагогами) та впровадження особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій, впровадження суб'єкт-суб'єктних взаємин в свою навчально-виховну діяльність, оволодіння культурою гуманістичного педагогічного спілкування, передача цієї культури іншим учасникам освітнього процесу – учням, батькам, соціальним партнерам.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади [Текст] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності [Текст] / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех І. Д. Психологічні засади побудови виховного простору особистості / І. Д. Бех // Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали І Міжнародного освітнього форуму (Запоріжжя, 5–7 травня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrdeti.com/firstforum/b3.html
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник [Текст] / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с.

5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении [Текст] / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
6. Коджаспарова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспарова, А. Ю. Коджаспаров. – М.: ИКЦ «МарТ», 2005 – 448 с.
7. Латынов В. В. Стили речевого коммуникативного поведения: структура и детерминанты [Текст] / В. В. Латынов // Психологический журнал. – 1995. – № 6. – С. 90–100.
8. Шеин С. А. Диалог как основа педагогического общения [Текст] / С. А. Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 4–53.
9. Язиков О. І. Моделювання особистісно орієнтованої виховної системи приватної загальноосвітньої школи [Текст] / О. І. Язиков // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2009. – Вип. 5(58). – С. 495–500.
10. Язиков О. І. Особистісно-орієнтовані педагогічні комунікації в приватних закладах освіти [Текст] / О. І. Язиков // Вища освіта в XXI столітті: Матеріали 10 ювілейної міжнар. наук.-метод. конф., 17–19 вересня 2003 р., м. Севастополь – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2003. – С. 56–60.

Языков А.И.
Национальный университет гражданской защиты Украины

КОММУНИКАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В ПАРАДИГМЕ ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Исследована проблема создания единого коммуникационного пространства образовательного заведения, творчески обогащенной учебно-воспитательной среды на основе реализации комплекса личностно ориентированных педагогических коммуникаций. Определено понятие коммуникационное пространство учебного заведения. Сделано теоретическое обоснование личностно ориентированной стратегии педагогического общения. Рассмотрены основные коммуникативные функции образовательной системы, проведен их анализ. Даны предложения по повышению результативности и эффективности коммуникационного пространства учебного заведения.
Ключевые слова: коммуникационное пространство учебного заведения, личностно ориентированное педагогическое общение, педагогические коммуникации, стиль педагогического общения, коммуникативные функции образовательной системы.

Yazykov A.I.
National University of Civil Protection of Ukraine

COMMUNICATION SPACE OF EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE PARADIGM OF PERSONALLY ORIENTED EDUCATION

Summary
The problem of creating a unified communication space of an educational institution, the establishment of creatively enriched educational and educational environment on the basis of the implementation of a complex of personally oriented pedagogical communications has been researched. The notion of communication space of an educational institution is determined. Theoretical substantiation of personally oriented strategy of pedagogical communication is made. The main communicative functions of the educational system are considered, their analysis is carried out. Provided suggestions for improving the efficiency and effectiveness of the educational space of the educational institution.
Keywords: communication space of educational institution, personally oriented pedagogical communication, pedagogical communications, style of pedagogical communication, communicative functions of educational system.

УДК 378

ЗАСТОСУВАННЯ ДІЛОВИХ ІГОР В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Яковлева В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті теоретично обґрунтовано використання ділових ігор у процесі вивчення дисципліни «Методика навчання соціально-педагогічних дисциплін», виділено етапи конструювання ділової гри, розглянуто поділ ділових ігор за певними ознаками, подано класифікацію соціально-педагогічних технологій та реалізацію психолого-педагогічних принципів ділових ігор.
Ключові слова: ділова гра, педагогічні технології, соціальний педагог, мотивація, інтерес, модель імітації.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Модернізація системи вищої освіти України потребує підготовки висококваліфікованого фахівця відповідного рівня і профілю, конкурентноздатного на ринку праці, готового до професійного зростання, соціальної та професійної мобільності, з сформованими професійно важливими якостями. У сучасній педагогічній теорії розробляються питання, пов'язані із засобами формування і розвитку професійно важливих якостей студентів у процесі професійної підготовки. Особливе місце серед них належить грі, саме ділові ігри повною мірою сприяють вирішенню завдання формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів. Актуальність ділової гри, як одного з активних форм організації підвищення рівня педагогічної компетенції, саме в тому, що вона дозволяє її учасникам розкрити себе, навчитися займати активну позицію, випробовувати себе на професійну придатність, удосконалюватися в професіоналізмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів використання ігор у навчанні присвячена велика кількість досліджень. Значення гри у вихованні та розвитку особистості відбито в дослідженнях О.П. Катеруші, А.С. Трофименко, І.В. Бєлкіна. У роботах П.І. Пидкасистого і Г.К. Селевко відзначається виняткововажливе місце дидактичних ігор та ігрової діяльності в навчанні.

Сутність, призначення і теоретичні питання застосування ділових ігор відображені в роботах Я.М. Бєльчикова, М.М. Біршейн, А.А. Вербицького, Л.К. Гавриліна, В.Г. Комарчука, Е.А. Хруцького. У педагогіці вивчалися навчальні, дидактичні, навчально-рольові, ділові навчальні, виховні та інші ігри.

Однак слід зазначити, що в системі професійної освіти в центрі уваги не завжди знаходиться розвиток особистості студента і його професійно важливих якостей, а переважає процес передачі йому суми знань і умінь.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати доцільність впровадження та переваги використання ділових ігор у професійній діяльності соціального педагога, розглянути класифікації ділових ігор і визначити найперспективніші педагогічні методики, що застосовуються у навчальному процесі

Виклад основного матеріалу. Професія соціального педагога вимагає інтегративно-комплексного характеру знань, умінь, навичок; особистісно-діяльнісного характеру при здійсненні посередництва між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організації їх взаємодії, об'єднанні зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей, підлітків як особистостей, їх благополуччя в мікросоціумі. Свою діяльність соціальний педагог здійснює за допомогою певних засобів, до яких можна віднести: дії, предмети, знаряддя, методи, форми та технології, з допомогою яких досягається мета діяльності. Особливим методом практичної роботи соціального педагога є ділова гра [5].

Ділова гра – це форма створення предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, характерного для даного виду практики. Проведення ділової гри – це розкриття особою діяльності учасників на моделі імітаційної, утворюючої умови і динаміку виробництва. В залежності від того, який тип людської практики створюється в грі і які цілі учасників, розрізняються ігри ділові навчальні, дослідницькі, управлінські, атестаційні.

Нині ділові ігри широко розповсюджені в зв'язку з задачами удосконалення управління, прийняття планових і виробничих рішень, підготовки і проведення кваліфікації кадрів. Учбова ділова гра дозволяє задати в навчанні предметний і соціальний контекст майбутньої професійної діяльності і так змоделювати більш адекватні в порівнянні з традиційним навчанням умови формування спеціаліста. В цих умовах [6]:

1. Засвоєння нового знання накладається на канву майбутньої професійної діяльності.
2. Навчання набуває спільний, колективний характер.
3. Розвиток особистості спеціаліста реалізується в результаті підкорення двом типам норм: нормам компетентних предметних дій і нормам соціальних відносин в колективі. В такому «контекстному» навчанні досягнення дидактичних і виховних цілей поєднано в одному потоці соціальній по природі активності навчання, що реалізується як ігрова діяльність.

Мотивація, інтерес та емоційний статус учасників ділової гри обумовлюється широкими можливостями для цілепокладання та цілездійснення, для діалогічного спілкування на матеріалі проблемного змісту ділової гри [7].

Ділові ігри є імітаційними методами рольового навчання. Вони активізують процес засвоєння знань, навичок і умінь. Максимальна наближеність до реальної і практичної діяльності керівників і спеціалістів досягається шляхом використання

моделей реальних соціально-юридичних систем. Учасники гри виступають у різноманітних ролях і приймають управлінські рішення, що узгоджуються з інтересами цих ролей. Найчастіше гравцям доводиться приймати рішення в конфліктних ситуаціях. При проведенні ділових ігор виникає можливість отримання зворотнього зв'язку. У ході гри людина може не лише придбати нові уміння, але й експериментувати з різноманітними стилями відношень між партнерами.

За ознакою ділові ігри поділяються на:

– навчальні;

– виробничі;

– дослідницькі;

за ступенем залучення:

– одноосібні – учасники не вступають у взаємодію один з одним;

– двосторонні – здійснюється взаємодія;

за процедурою:

– тверді (закриті) – усі дії учасників гри суворо регламентовані роллю, організаторами тощо;

– вільні (відкриті) – в основному рішення приймаються гравцями самостійно і роль визначає тільки позицію [12].

У свою чергу відкриті поділяються на:

– операційні (коли чітко визначається алгоритм вирішення ситуації);

– рольові (у свою чергу можуть бути як закритого, так і відкритого типу).

Етапи конструювання ділової гри:

– одержання і з'ясування розробниками технічного завдання (а в деяких випадках і складання);

– розробка задуму ділової гри;

– вибір і обґрунтування об'єкта ігрового моделювання;

– розробка структур ділової гри та ігрового комплексу [1].

Соціальний педагог має справу з дитиною в процесі її розвитку, виховання, соціального становлення. Це відрізняє соціального педагога від соціального працівника, який має справу з людьми, що мають ті чи інші соціальні проблеми чи труднощі, незалежно від віку [2].

Свою діяльність соціальний педагог здійснює за допомогою певних засобів, до яких можна віднести: дії, предмети, знаряддя, методи, форми та технології, з допомогою яких досягається мета діяльності.

Соціальні технології розглядаються як сукупність методів, прийомів і впливів, що застосовуються для досягнення мети соціального розвитку існує погляд на соціальні технології як узагальнення набутих і систематизованих знань, досвіду, умінь і практики роботи суб'єктів соціальної діяльності [3].

Соціальні технології – це єдиний тип технологічного процесу, що значною мірою базується на «суб'єкт-суб'єктних» відносинах. Без співпраці учасників соціального процесу, сумісних дій індивіда, сім'ї, групи, яким надається соціальна допомога чи підтримка, неможливо покращити ті обставини, які послужили причиною застосування соціальних технологій [4].

Гавриліна Л.К. в якій, за домінуючим методом виділяє: догматичні, програмовані, пояснювально-дослідницькі, діалогічні, розвиваючі, ігрові, проблемні, творчі, само реалізуючі та інформаційні [9].

В діловій грі реалізуються наступні психолого-педагогічні принципи:

1. Принцип імітаційного моделювання конкретних умов і динаміки виробництва та ігрового модельного змісту професійної діяльності спеціалістів.

2. Принцип проблемності змісту.

3. Принцип сумісності діяльності учасників в умовах рольової взаємодії.

4. Принцип діалогічного спілкування і взаємодії партнерів по грі.

5. Принцип двоплановості ігрової учбової діяльності – досягнення ігрових цілей слугує засобом реалізації цілей розвитку особистості спеціаліста, цілей навчання та виховання [8].

Діяльність соціального педагога має свої певні особливості, які слід обов'язково враховувати:

– динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні змісту та форми соціального педагога з клієнтом чи організацією в цілому;

– неперервність, що визначається потребою постійної підтримки контакту з клієнтом чи організацією в цілому;

– циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, стадій, процесу в роботі з клієнтами;

– дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється в нерівномірній ступені впливу на клієнта різних етапів діяльності.

Таким чином, саме соціальний педагог допомагає встановленню позитивного психологічного клімату в середині колективу, забезпечує налагодження міжособистісних відносин [11].

Ділова гра – це моделювання реальної діяльності фахівця (соціального педагога) у спеціально створеній проблемній ситуації. Ділова гра є методом підготовки та адаптації до трудової діяльності, налагодження соціальних зв'язків, методом активного навчання, що сприяє теоретичній та практичній підготовці фахівця, побудові реальної дійсності, досягненню конкретних завдань. Її конструктивними елементами є проектування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне та міжгрупове спілкування, вирішення сформульованих на початку гри проблем. При цьому рішення, вироблені у процесі гри, можуть не нести в собі інноваційності.

Непередбачуваність ділової гри робить її специфічною формою пізнавальної діяльності. Ділові ігри збільшують результативність навчання за рахунок глибини і швидкості засвоєння інформації, дозволяють у короткий термін опанувати методами прийняття рішень [9].

Ділова гра несе в собі такі навчальні цілі:

– навчання вирішення конкретного управлінського завдання;

– навчання аналізу вихідної ситуації, можливих альтернатив і їхніх наслідків для відповідного виду діяльності;

– перевірка рівня підготовки у відповідному виді діяльності;

– навчання прийманню управлінських рішень в екстремальних ситуаціях.

Для організації і проведення ділової гри необхідно:

– підготовка керівництва гри і групи забезпечення;

– підготовка методичного і технічного забезпечення;

– підготовка інструктивних завдань і пробного проведення гри з групою забезпечення;

– адаптація ділової гри до відповідного контингенту учасників і умов її проведення;

– проведення необхідних розрахунків для оцінки наслідків різноманітних варіантів рішень, формування оптимального або раціонального рішення для кожного фрагмента гри;

– попереднє формування складу ігрових груп;

– підготовка майбутніх учасників гри, оцінка рівня їхньої готовності до неї [10].

Використання соціальними педагогами у своїй діяльності ділових ігор дозволяє контролювати знання учасників ігрових груп безпосередньо в процесі гри, що дає можливість скоротити час проведення спеціального поточного контролю знань. Аналіз успішності дозволяє зробити висновок, що впровадження ділової гри до навчального процесу значно підвищує рівень успішності і фахової підготовленості.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що ділові ігри служать розвитку і формуванню особистості, виробляють ініціативу і самостійність у прийнятті рішень. Їх будова відображає логіку практичної діяльності, і тому вони є не тільки ефективним засобом засвоєння знань і формуванням умінь, а й способом підготовки до професійного спілкування.

Ділові ігри дозволяють отримати чітке уявлення про те, як людина буде себе вести в команді. Хто з членів команди стане природним лідером, хто – генератором ідей, а хто буде пропонувати ефективні шляхи їх втілення.

Список літератури:

1. Звєрєва І. Д. Соціальна робота з дітьми та молоддю (теоретико-методологічні аспекти): у 2-х ч. / Звєрєва І. Д., Козубовська І. В., Керецман В. Ю., Пічкар О. П. – Ужгород: УжНУ, 2000. – Ч. 1. – 192 с.
2. Зимовина О. А. Индивидуализация обучения в вузе с учетом доминирующих когнитивных стилей студентов: Дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01. – Сочи, 2001. – 289 с.
3. Мешкова Н. С. Инновационные методы обучения – новые пути развития вузовского образования [Электронный ресурс] / Н. С. Мешкова. – Режим доступа: http://nsportal.ru/.
4. . Трофименко А. С. Инновационные методы обучения в высшем образовании [Электронный ресурс] / А. С. Трофименко. – Режим доступа: http://sci-article.ru/stat. php?i=1408380616
5. Бєлкін І. В. Педагогічні умови виконання ділових ігор у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / І. В. Бєлкін. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=24654
6. Катеруша О. П. Ділові ігри як засіб пізнавальної діяльності студентів / О. П. Катеруша // Вища школа. – 2009. – № 12. – С. 53–60.
7. Яковлева В. А. Використання інноваційних технологій у процесі вивчення соціально-економічної географії світу Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. – К.: НУОУ, 2012. Вип. 4(28) – С 125–128.
8. Інновації у сучасних методиках викладання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bo0k.net/index. php?bid=85 27&chapter=1&p=achapter
9. Полякова Т. Л. Викладання інноваційних та традиційних підходів у викладанні [Електронний ресурс] / Т. Л. Полякова. – Режим доступу: http://zavantag.com/docs/3209/ index-85683.html
10. Ділові ігри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/16850303/pedagogika/dilovi_igri
11. Метод «шести капелюхів мислення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vsi.com.ua/metod-shestikapeljuhiv-mislennja-edvarda-de-bono/.

Яковлева В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРИМЕНЕНИЕ ДЕЛОВЫХ ИГР В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ У БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация
В статье теоретически обосновано использование деловых игр в процессе изучения дисциплины «Методика обучения социально-педагогических дисциплин», выделены этапы конструирования деловой игры, рассмотрены разделение деловых игр по определенным признакам, подается классификация социально-педагогических технологий и реализация психолого-педагогических принципов деловых игр.
Ключевые слова: деловая игра, педагогические технологии, социальный педагог, мотивация, интерес, модель имитации.

Yakovleva V.A.
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

THE USE OF BUSINESS GIRLS IN THE EMPLOYMENT PROCESS IN THE FUTURE BACHELORS OF SOCIAL PEDAGOGY

Summary
The article substantiates the theoretical substantiation of the use of business games in the process of studying the discipline «Methodology of teaching social and pedagogical disciplines», the stages of designing the business game are selected, the division of business games on certain grounds is considered, the classification of social and pedagogical technologies and the implementation of the psychological and pedagogical principles of business games are presented.
Keywords: business game, pedagogical technologies, social pedagogue, motivation, interest, model of imitation.

УДК 378.134(78)

ВОКАЛЬНО-ХОРОВЕ ВИКОНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Ярошевська Л.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті доведена актуальність питання щодо формування національної свідомості майбутнього вчителя музичного мистецтва у ВНЗ, ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави. Розкрито позитивний вплив народної пісні, духовного співу, пісень військово-патріотичного спрямування на формування національної свідомості студентської молоді на заняттях з вокально-хорового виконавства. Охарактеризовано моральну, естетичну, громадянсько-патріотичну, виховну сутність даних творів. Показано їх сприяння психофізіологічному, емоційному, інтелектуальному розвитку студентів. Доведено вагоме місце програмного репертуару, який впливає на формування естетичного смаку, творчого практичного досвіду студентської молоді, на розуміння ними можливостей і особливостей вокально-хорового виконавства.
Ключові слова: вокально-хорове виконавство, національна свідомість, патріотичне виховання, духовність, моральність, традиції, хоровий спів, освіта.

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть вітчизняна хорова педагогіка та культура накопичувала у собі духовні цінності українського народу. Історією доведено, що за певної орієнтованості та збільшення частки хорового співу у музично-педагогічному та культурному просторі суспільства можна досягти суттєвих результатів щодо виховання не тільки музично-естетичних смаків слухацької аудиторії, але й в першу чергу формування морально-етичних орієнтирів соціуму. Тому, поряд із дослідженням суто спеціальних, професійних питань вокально-хорового виконавства, перед педагогами, митцями і науковцями постають проблеми соціального функціонування хорової культури й педагогіки у сучасних умовах.

Глибока та всебічна модернізація української освіти, спрямована на довгострокову перспективу й націлена на визначення пріоритетів в освіті і вихованні молодого покоління, передбачає рішення важливих задач, які пов'язані з посиленням роботи щодо морально-етичного та патріотичного виховання; удосконалення виховної роботи щодо подолання негативних проявів у молодіжному середовищі. На початку нового тисячоліття осягнення культурних норм і цінностей, звичаїв, традицій, мови, рідної культури, що приводять до становлення духовно-особистісних якостей людини та відповідають гуманістичним запитам суспільства, усвідомлюється як гостра необхідність.

Національна доктрина зазначає, що наша освіта базується на культурно-історичних надбаннях українського народу, його традиціях та духовності. Ми повинні повернути повагу до цінностей нашого народу, повною мірою використовувати величезний морально-духовний, виховний потенціал української музичної спадщини. У процесі «споживання» витворів мистецтва відбувається становлення особистості, у якому отримують вираз найважливіші соціальні риси, що включають в себе систему зацікавлень та установок. Розвиток і вдосконалення особистості може призвести до якісних змін соціальних умов життя, формування нової культури, благоустрою суспільства.

Введення людини до світу хорової культури набуває особливого значення, адже через неї закладаються основи культурного самовизначення, взаємовідносин людини і суспільства. Осягнення хорового мистецтва є одним з можливих шляхів вивчення культури свого народу, з чого й починається формування всебічно розвинутої

особистості як найважливішої умови соціального становлення й самовизначення індивіда. Саме це і є причиною необхідності осмислення вокально-хорового мистецтва як культурно-історичного та педагогічного феномену на життєдіяльність українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання творчої молоді в процесі відродження української держави привертає увагу широкого кола педагогів. Вона, в першу чергу, є актуальною тому, що останнім часом людина як творчий суб'єкт ставиться в епіцентр суспільного життя на всіх рівнях його функціонування, особливо в той період, коли цей суб'єкт досягає свого удосконалення. Творчий розвиток особистості завжди був у центрі уваги провідних педагогів-науковців України. Це питання порушували у своїх працях О. Рудницька, Л. Масол, Л. Хлєбнікова, О. Ростовський, Л. Беземчук та інші засобами музично-теоретичних дисциплін, переважно в процесі аудиторної роботи, оскільки тут спрацьовує безпосередній контакт майстра-педагога зі своїми вихованцями.

Теоретичну основу досвіду складають ґрунтовні дослідження психологів музикознавців, мистецтвознавців, музикантів, педагогів, хормейстерів (Серед них: О. Апраксіна, Б. Астаф'єв, О. Гембіцька, Н. Гродзенська, О. Домрина, Г. Ільїна, О. Костюк, В. Медушевський, Б. Мейлах, І. Мусін, Г. Нікітіна, Т. Ригіна, Б. Теплов, В. Усачова, В. Шацька та ін.). Громадянському та патріотичному вихованню багато уваги надавали українські мислителі: М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, П. Мирний.

На теперішній час існує багато теоретичних здобутків, на яких базується патріотичне виховання молоді. Його розробляли такі українські вчені, як Н. Бібік, Л. Ващенко, З. Жигаль, А. Ковбасюк, О. Локшина, Т. Медвідь, О. Овчарук, О. Пометун, О. Сможаник, Г. Стець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новітні державні документи про освіту відносять питання реформування сучасної освіти до основних напрямів державотворення, спрямованих на виховання та розвиток майбутньої нації. Вивчення наукових джерел, чинних документів свідчить, що зміст освіти повинен базуватися на основі національних культурно-духовних цінностей. Звідси випливає посилення функцій національного виховання як органічної складової освіти, спрямованої на формування у студентів національних світоглядних позицій, переконань, поглядів на ґрунті вітчизняної пісенної культури – одного з найцінніших надбань народу за багатовікову історію.

Формулювання цілей статті. Патріотизм виявляється в прагненні людей мислити і діяти в інтересах свого народу, орієнтуючись на його ідеали. Для цього необхідно знати і розуміти основні віхи в історії своєї Вітчизни. Виховання свідомого громадянина починається із засвоєння дітьми духовних надбань своєї нації. Успіх у навчально-виховній роботі – це оволодіння культурою народу, пізнання його самобутнього національного характеру, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів.

Становлення громадянина, патріота відбувається з дитинства. Саме в цей період дитина отримує засади майбутньої свідомості, характеру поведінки, паростки українця. З дорослішанням дитина вбирає в міру свого розуміння те, чим живе сім'я, родина, народ України, поступово формується як громадянин, патріот своєї країни.

Наші студенти – майбутнє держави, від їхнього духовного і фізичного розвитку, знань, умінь залежатиме, якою буде Україна завтра. Кожен з нас, хто причетний до виховання, повинен весь час пам'ятати, що, виховуючи й навчаючи студентську молодь, ми готуємо їх до майбутнього внаслідок засвоєння змісту суспільного життя: культури, моралі, праці, наукових і правових знань, національних традицій і звичаїв. Тому необхідним є залучення майбутніх вчителів музичного мистецтва до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, трудової, художньо-естетичної, спортивної, краєзнавчої, культурної та екологічної.

Виклад основного матеріалу. Головним завданням музичного, зокрема вокально-хорового виховання є вплив через музику на весь духовний світ молоді, які в майбутньому зможуть розвинути чутливість до цього виду мистецтва у своїх учнів, ввести їх у світ добра і краси, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань.

Вокально-хорове мистецтво – неповторне багатство духовної культури народу – не тільки цінний спадок минулого, але і джерело розвитку сучасної музичної культури. Завдання активізації творчої діяльності в системі професійної підготовки актуальні і складні. Труднощі в їх вирішенні обумовлені самим характером керування творчою діяльністю, яка об'єктивно повинна мати опосередкований характер. Потрібно шукати шляхи, які б стимулювали творчі пошуки студентів, активізували їх творчу енергію в подальшій роботі як вчителя музичного мистецтва.

У процесі навчання співу порушуються численні проблеми, які необхідні для естетичного розвитку людини: розширення музичного світогляду, формування музичного і художнього смаку, виховання зацікавленого і підготовленого слухача, збагачення і розвиток емоційної сфери, розвиток музичних здібностей.

Музична культура, моральність молоді формується в процесі активної музичної діяльності. На думку І. В. Гете, нота по праву повинна посісти таке ж місце в навчанні, як літера і цифра, оскільки літера є засобом спілкування, цифра необхідна для мислення, а нота потрібна для Серця, тобто для духовного збагачення особистості, без якого гармонійний її розвиток не можна вважати повноцінним.

Найбільш активною, діючою та доступною формою музичного навчання та виховання майбутнього вчителя музичного мистецтва є вивчення дисципліни вокально-хорове виконавство, для якої характерна особлива емоційна атмосфера, тому, що музика – це «мова почуттів». Виконуючи музичний твір, студенти активно висловлюють свої настрої, враження, своє відношення до оточуючого світу. Крім цього, хоровий спів сприяє розвитку співацької культури молоді, їхньому загальному і музичному розвитку, становленню світогляду, вихованню духовного світу, формуванню майбутньої особистості.

З давніх-давен в Україні існують надзвичайно ефективні, глибокі і цікаві традиції хорової культури, які закладені в основу музичного виховання особистості. Хоровий спів виховує естетичні якості людини, що впливають на її моральні риси й психіку. Цієї думки дотримувалися, окрім відомих педагогів-методистів (Д. Зарін, З. Жофчак, С. Миропольський, О. Раввінов, Л. Хлебнікова та ін.), славетні українські композитори – М. Вериківський, В. Верховинець, П. Козицький, О. Кошиць, М. Лисенко, М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко.

Вокально-хорова музика здавна була найбільш дієвим чинником самозбереження національних музичних традицій. Хоровий жанр, як жоден інший, завдяки глибоким кореням, міцним традиціям, завжди перебував у полі зору композиторів та виконавців. Хорове мистецтво – це неповторне багатство духовної культури українського народу, не тільки найдорожча спадщина минулого, але і джерело розвитку сучасної музичної культури, бо хоровий спів є національною традицією.

Хоровий спів – найбільш доступний вид мистецтва, масова форма активного залучення студентів до музики. Співати здатна кожна людина. Спів є для неї природним засобом вираження естетичних потреб та почуттів. Щоб навчити студентську молодь мистецтву, необхідно залучати їх до безпосередньої участі в творчості. Співаючи в хорі, вони вдосконалюють музичні та вокальні здібності, розвивають високі духовні та естетичні почуття, емоційну культуру, громадянське мислення і патріотизм, активізують навчально-пізнавальну діяльність в галузі вокально-хорового мистецтва.

Головною метою викладання дисципліни вокально-хорове виконавство є розвиток музикальності, формування музичної культури, духовне збагачення особистості. Під час індивідуальних та практичних занять у майбутніх вчителів музичного мистецтва формуються та вдосконалюються: 1) вокально-хорові навички: правильний, красивий спів, співоче дихання, мелодичний і гармонічний звук, точна інтонація, вокальний слух, відчуття ансамблю та інше; 2) навики технічної і виконавчої роботи над репертуаром; 3) загально-музичні якості: світогляд, художній смак, почуття відповідальності з позиції учасника хорового колективу, вимогливість до себе і до інших, дисциплінованість.

Основу духовного виховання студентів складають базові національні цінності, джерелами яких для кожного є Батьківщина, народ, сім'я, творча праця, мистецтво, наука, релігія, природа тощо. Головне питання – це репертуар, який має великий вплив на особистість. Правильно, з точки зору художньої цінності, цікаво, різнобічно в стилістичному відношенні, підібраний репертуар активно впливає на формування естетичного смаку студентської молоді, їх творчого практичного досвіду, на розуміння ними можливостей і особливостей вокально-хорового виконавства. Зміст пісенного репертуару повинен бути націлений на розвиток у студентів позитивного відношення до навколишнього світу через пізнання ними емоційно – морального змісту кожного музичного твору, через формування особистісної оцінки музики, яку виконують. Як справедливо зауважив К. К. Пігров, «тільки ті твори, які подобаються, з більшою охотою і скоріше вивчаються» [7, с. 134]. Позитивна емоційна реакція особливо добре впливає на повноцінне сприйняття музики.

Висновки і пропозиції. Як свідчить історичний досвід, без держави немає нації, немає мови, йдуть у небуття культура, історія, традиції. Щоб зберегти державу, в тому числі і націю, слід актуалізувати проблему патріотичного виховання. З погляду на це формування національної свідомості є найважливішим у розбудові нової незалежної України, у духовному становленні суспільства, у формуванні високої етики міжнаціональних відносин.

Дисципліна вокально-хорове виконавство у ВНЗ як засіб формування національної свідомості майбутніх вчителів музичного мистецтва є могутнім стимулом у духовно-моральному становленні студентської молоді. Вивченню патріотичної музики (українських народних пісень, творів вітчизняних композиторів-класиків, пісень сучасних українських авторів), а також вокально-хорових творів військової тематики відводиться дуже велика роль. Це є важливим засобом формування особистісних якостей людини, її духовного світу, вчить доброзичливості, співчуттю, любові, сприяє збагаченню життєвого досвіду студентів спеціальності музичне мистецтво.

Безумовно, патріотичне виховання, формування національної свідомості підростаючого покоління – запорука стабільного розвитку країни в майбутньому. Любов до Батьківщини стає силою духу тільки тоді, коли у людини збережені в свідомості образи, які пов'язані з рідним краєм, мовою, коли з'являється почуття гордості від того, що все це – твоя Батьківщина. Але залучити студентів до мистецтва, навчити їх розуміти та любити музику у всьому багатстві форм і жанрів, можна тільки на міцному фундаменті духовної, патріотичної й народної музики, класики та кращих творах сучасності. Дуже важливо виховувати в майбутніх вчителях музичного мистецтва доброту, щедрість душі, оптимістичне сприйняття життя, впевненість в собі, вміння насолоджуватись навколишнім світом.

Почуття патріотизму невід'ємно від почуття гордості за країну, місто, в якому ми живемо. Вірші, пісні, живописні полотна, кінофільми, присвячені Вітчизні, рідному краю, здібні викликати світлу радість, захоплення, породити глибоке почуття любові до її краси та величі. Коли молодь співає про маму, про Батьківщину, про мир, то розуміють: немає більш високої честі, ніж бути підданим своєї Вітчизни та відстоювати її велич, присвячувати їй працю, свої душі та найкращі пісні.

Список літератури:

1. Авдієвський А.Т. Формування особистості на грунті національно-культурного відродження. Мистецтво у школі. – К.: УДПУ, 1996. Вип. 1.
2. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою. Підручник для студентів педагогічних університетів. – К.: Освіта України, 2005.

3. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Інформаційний збірник міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 10. – С. 4–9. – Л. 1965.
4. Пігров К. Керування хором. – К.: Держвидав., 1962.
5. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання / О.Я. Ростовський – К., 1997.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський – К.: Рад. шк., 1970.
7. Шацкая В. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. – М.: Педагогика, 1975.

Ярошевская Л.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация
В статье освещены вопросы формирования национального сознания будущего учителя музыкального искусства в ВУЗ, ценностного отношения личности к обществу и государству. Раскрыто положительное влияние народной песни, духовного пения, песен военно-патриотического направления на формирование национального сознания студенческой молодежи на занятиях по вокально-хоровому исполнительству. Охарактеризовано моральную, эстетическую, гражданско-патриотическую воспитательную суть данных произведений, способствующих психофизиологическому, эмоциональному, интеллектуальному развитию студентов. Доказано важную роль программного репертуара, влияющий на формирование эстетического вкуса студенческой молодежи, их творческого, практического опыта, на понимание ими возможностей и особенностей вокально-хорового исполнительства.
Ключевые слова: вокально-хоровое исполнительство, национальное сознание, патриотическое воспитание, духовность, моральность, традиции, хоровое пение, образование.

Yaroshevska L.V.
Mykolaiv V.O. Suhomlinsky National University

VOCAL AND CHORAL PERFORMANCE AS A METHOD OF NATIONAL CONSCIOUSNESS FORMING OF FUTURE MUSIC ART TEACHER

Summary
The article proves the relevance of the issue of national-patriotic work of the university, valuable attitude of the individual to society and the state. Revealed positive influence of patriotic education of future teachers of music in class on vocal and choral performance of traditional songs, spiritual songs, songs of military-patriotic. Characterized moral, aesthetic, civic and patriotic educational nature of these works. Show promoting their physiological, emotional, intellectual development of students. The successful solution of tasks of musical – aesthetical and artistic – creative development of children in a secondary school directly depends on the level of professional mastership, erudition and culture of the Music teacher.
Keywords: vocal and choral performance, national-patriotic education, civic values, spirituality, morality, tradition, choir, education.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 78.071.1:92+001.891

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ МИТЦЯ В КООРДИНАТАХ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бондарчук В.О.
Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

Обрана для дослідження тема, дає можливість аналізу творчої біографії як поняття, сутність якого сформована множинністю наукових концепцій, висновків та узагальнень. Закріплюючи проблему творчості майстра в координати міждисциплінарного дискурсу, ми маємо можливість пізнати сутність особистості в розрізі складного комунікативного простору. Використання біографічного методу в дослідженні дає можливість якнайширше розкрити всю сутність творчої біографії, яка стимулює до перманентного переосмислення сформованого і сталого підходу до пізнання творчої особистості.
Ключові слова: творча особистість, біографічний метод, майстер, митець.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення стимулюють до перманентного переосмислення поняття творчої особистості, її адаптації та реалізації в стихійному і не завжди однозначному вирі мистецьких пошуків, апробацій та звершень сучасності. Проблема пізнання творчої особистості, митця, художника, майстра гостро підіймається у культурології, філософії, мистецтвознавстві, що дає можливість всесторонньо охопити проблему з глибоким аналізом сутності її структури.

Аналіз останніх досліджень, пов'язаних з вивченням творчої біографії, стимулює до перманентного переосмислення наукового інструментарію, розкриваючи нові можливість вивчення даної проблематики. Концепції А. Андреєва, Л. Левчук, В. Менжуліна і багатьох інших науковців сформували чіткі орієнтири сучасної гуманітаристика, розкриваючи нові імена в історії української культури.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності біографічного методу як одного з пріоритетних методів вивчення творчої біографії. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історичного, мистецтвознавчого та культурологічного методів, що дає можливість аналізу творчої біографії в контексті міждисциплінарного зв'язку. **Наукова новизна** полягає у розкритті сутності творчої біографії за умови включення поняття у контекст міждисциплінарного зв'язку.

Виклад основного матеріалу. У потребі розробки теорії індивідуальності, аналізу особистості у зрізі всього її життєвого циклу ми використовуємо біографічний метод, як один з потенційних і науково значимих аспектів дослідження людини. Відомий психолог Б. Ананьєв, з ім'ям якого асоціюються динамічні зрушення щодо розробки теорії індивідуальності та індивідуального психічного розвитку, чітко визначив сутність біографічного методу і сформулював його визначення: «Біографічний метод – збирання і аналіз даних про життєвий шлях людини як особистості і суб'єкта діяльності (аналіз документації людини, свідчень сучасників, її продуктів життєдіяльності самої людини)» [9, с. 104]. Психолог Н. Логінова, узагальнюючи наукові розробки Б. Ананьєва, апелює до онтогенетики та генетичної персоналістики, в контексті якої біографічний метод представлений як: онтогенез, еволюція індивіда як психофізіологічного організму; життєвий шлях людини як історія особистості в суспільстві [9].

Генетична персоналістика формує власні концептуальні погляди щодо розуміння особистості, як категорії, яка повністю відображає епоху, час, суб'єкта і об'єкта комунікативних стосунків в історичному вимірі, поняття, основа якого є проекцією моральної свідомості соціокультурного простору [9]. Н. Логінова надає особистості статусу історичного феномену, вивчення якого стає історичним дослідженням не тільки на етапі становлення, а й в контексті потужного соціокультурного діалогу з часом, середовищем і т. д. [9]. Це наштовхує до наукового ототожнення і висновку, в якому біографічне дослідження особистості, її життєвого і творчого шляху визначено як рід історичного дослідження будь-якого його напряму – мистецтвознавства, історії науки і техніки, психології, філософії, культурології [9]. Саме у просторі гуманітарних розгалужень і відбулася кристалізація біографічного методу як одного з інструментів дослідження й вивчення особистості як соціально-історичного та культурного феномену.

Зокрема: у соціології культури, аналіз біографії – це один із методів дослідження життєвого шляху особистості в контексті конкретно визначеного часового виміру, історичної епохи [17, с. 144]; біографічний метод активно застосовується у практиці історичних досліджень, де центральною проблемою постає висвітлення біографії не звичайних пересічних індивідуальностей, а життєвого і творчого шляху видатних дослідників держави, нації, народу [17, с. 144]; використання біографічного методу дослідження у *літературному* жанрі окреслює орієнтири формування та розвитку драматургічної концепції твору [17, с. 144]; велике значення має біографічний метод дослідження у *психології* як складової філософії культури; у 30-х роках

XX століття у Австрії Ш. Бюллер активно впроваджує біографічний метод у простір психології та педагогіки [17, с. 144]; у 50-х роках XX століття застосування біографічного методу закріпилася у практиці медичної біографіки та етнографії, а з 70-х років він вже кристалізувався як методично обґрунтований та науково виважений метод дослідження [17, с. 144].

У концептуальних вимірах сучасної наукової думки сформувався синонімічний конгломерат поняття, який представлений такими комбінаціями як «біографічний метод» та «біографічний підхід» [15, с. 281]. За твердженням Т. Попової, біографічний метод – це скоріше метафора, оскільки дослідження широкого спектру споріднених жанрів, об'єднаних принципом біографізму, завжди зорієнтовані відповідним методологічним напрямом [15, с. 282]. У дослідженнях, сутність яких не обумовлена біографічною концептуальністю, використання окремих елементів біографізму дає можливість розглядати їх лише як елементи біографічного методу. Замінюючи поняття біографічного методу такою структурою як «біографічний підхід», Т. Попова стимулює динаміку оновлення дисциплінарного доробку, що дає можливість його консолідації з подальшим розширенням наукової лексики [15, с. 283].

Сутність біографічного методу сформована історичною та генетичної природою, в його основі закладено: дані життєвого шляху людини; стадії її соціалізації (сім'я, школа і інші соціальні інституції); середовище розвитку (місце проживання, навчальні установи, поза навчальні заклади); інтереси, уподобання та улюблені заняття в різні періоди життя; стан здоров'я (наявність захворювань та їх вплив на процес соціалізації людини) [6]. В. Климчук, апелюючи до біографічного методу як основи вивчення особистості вдається до умовного розподілу його на: біографічні дослідження, спрямовані на вивчення життєвого шляху особистості на основі безпосередньої взаємодії з нею [5, с. 32]; біографічні дослідження, в межах яких вивчається життєвий шлях особистості без безпосереднього контакту з нею [5].

Узагальнюючи і структуруючи проблему біографічного методу в контексті дослідження творчої особистості зазначимо: сутність біографічного методу сформована потребою аналізу людини в контексті її історичного становлення та розвитку; біографічний метод чітко окреслив предмет дослідження – життєвий шлях людини [9]; основою біографічного методу є його генетична сутність, що дає можливість проаналізувати еволюцію індивіда в статусі психофізіологічного організму та як окремої особистості в соціально-визначених координатах; біографічний метод дає можливість аналізу особистості як у безпосередньому контакті з нею, так і уникаючи його; біографічний метод обумовлений синтетичним моделюванням численних механізмів різних методів дослідження, що дає можливість розгалуженого дискурсивного простору для дослідження; біографічний метод детермінує узагальнення в дослідженні творчої особистості, оскільки висвітлює не тільки її контекстуальний простір, об'єктивну дійсність, але й відкриває внутрішній простір особистості, динаміку її емоційних переживань та мистецьких поступів [9].

Врахування синтетичної обумовленості, використання біографічного методу дає можливість уникнути кристалізації суб'єктивного висвітлення подій у житті особистості і витримати критерії наукового підходу до проблеми.

Узагальненням біографічного методу зі значним розширенням векторів його застосування стає патографія, яка акцентує увагу на проблемі дослідження художньої творчості особистості, виявлення її мотивів і стимулів. Літературні портрети Ш. О. Сент-Бева, описи видатних особистостей П. Мебіуса відкривають інші шляхи пізнання людини, її сутності крізь призму нового підходу до проблеми.

Переломним у дослідженні особистості стає зміна структури біографічного методу за рахунок впровадження методу психоаналізу З. Фрейда, який акцентує увагу на психології художньої творчості, як можливості пізнання людини, вивчення сутності митця, його внутрішнього світу. Концепція психолога формується з урахуванням важливих складових, серед яких: універсальна філософська система, що психологізує всі соціальні явища, біологізує психічне і сповнена ірраціоналізмом та антиісторизмом; психоаналітичний метод, використання якого дає можливість пізнати всю таємницю психічного життя особистості; шляхи проникнення в сферу підсвідомого: аналіз сновидінь, помилок, психічних затьмарень, хаотичної творчості; застосування методу психоаналізу до багатьох явищ індивідуального та суспільного життя, в тому числі і до художньої творчості та аналізу особистості художника; послідовний біологізм як методологія вивчення художньої творчості особистості; трансформація деяких положень психоаналізу в практику мистецтва та його зв'язок зі становленням культури [8, с. 17].

Розглядаючи особистість крізь оптику позачасовості, спадковості, інфантильності, активності та ірраціональності, вчений відкриває науці людину у новому зрізі, непохитним стержнем якої стає структура підсвідомого – «Воно», свідомого – «Я» та надсвідомого «Зверх-Я» [8, с. 19]. Таким чином, З. Фрейд пропонує нову модель творчої особистості, дослідження і осмислення сутності якої стає можливим виняткова за умови врахування її генетичного досвіду, який закладений у структурі підсвідомого, взаємодії людини з реаліями дійсності, що відображено у просторі свідомого та урахування моральних, суспільно-обумовлених норм і правил, які закріплені за її надсвідомим. Саме особистість з її багатогранною і неповторною самобутньою творчістю стає епіцентром його психоаналізу, практика використання якого активно застосовується у наукових обґрунтуваннях сучасної психології, соціології, філософії, культурології [8, с. 41].

Проблема біографії не є локально обмеженою сферою. В ній багато складних традицій і багатоманітних динамічних переходів. В залежності від мети, предмета дослідження, способів пізнання, методів джерельної бази, інтелектуальних стратегій кристалізується результат дослідження у проекції персоніфікованої, контекстної, модальної, екзистенціальної, інтелектуальної, ментальної, наукової, історичної, філософської біографії [10].

Всі запропоновані типи біографій взаємодоповнюють, взаємообумовлюють і взаємовизнача-

ють один одного, одночасно виступаючи способом організації біографічного матеріалу та інструментом його дослідження. Як зазначає Т. Попова, у розмаїтті типів біографії, які представлені у просторі біографічних досліджень більшою мірою як напрям дослідження, слід враховувати і брати за основу такі концептуальні позиції як: у чистому вигляді кожен із запропонованих типів не існує; дослідницький інструментарій представлений розгалуженими комбінаціями, які динамічно стимулюють і одночасно провокують до типологічної варіативності; один і той же тип біографії у сучасному дослідницькому континуумі може бути представлений різними варіативними методологічними платформами [14, с. 22].

Проблема дисертаційного дослідження обумовлена потребою висвітлення творчої особистості, неповторної постаті, митця, тож ключові його поняття будуть пов'язані з художньо-культурологічною та мистецтвознавчою рефлексією. Сприймаючи образ, відкриваючи для себе настрій думок й почуттів зображеної людини, ми осягаємо не лише цю людину, але й оточуючий її світ крізь призму її почуттів і думок. Ми охоплюємо цілий світ через перетворену мистецтвом людську особистість, індивідуальність, а також, безумовно, крізь особистість творця цього образу.

«Біограф інколи має справу з особистістю, чиє життя і діяльність і раніше неодноразово описувалися, трактували і оцінювалися. Приводом для нового звернення до, здавалося б, уже вирішеної теми слугує невичерпність або незадоволеність її висвітлення, не сформованість або сумнівність попередніх інтерпретацій» – зазначає Е. Соловйов [18].

Розглядаючи особистість в контексті культурологічного дискурсу, ми розширюємо семантичні кордони поняття і фокусуємо увагу на особистості, як предметі дослідження культурології, надаючи статусу як суб'єкта так і об'єкта, який формується в залежності від окресленої проблеми: «Я створюю культуру, культура створює мене. Для того, щоб пізнати людину – необхідно пізнати культуру, а для того, щоб пізнати культуру – необхідно пізнати людину» – зазначає А. Андрєєв [1, с. 38]. Осягаючи тло культурологічного дискурсу, можна означити особистість, як поняття, яке вимагає систематичного вивчення, наукового обґрунтування і осмислення крізь призму біографічної концепції та методології. Тож «творча біографіка» – категорія історико-культурна й художньо-естетична, що пов'язана з загальними тенденціями розвитку культури і людської індивідуальності. Г.Ф. Гегель відзначав, що самий прогрес мистецтва й осмислення останнього в теорії та історії художньої культури полягає в тому, «щоб добратися до портрету», адже у мікрокосмі творчої біографії ми бачимо віддзеркалення питання про мистецтво, про художню культуру, взагалі [9].

Дослідників завжди вабило й владно притягувало до себе таїнство, що приховане у мистецтві, що нерозривно пов'язане з психологією творчості: як, яким чином особистість Творця його душевний настрій, його життєвий досвід, його обрис, безпосередньо або опосередковано віддзеркалюються, відображаються, втілюються в його творчості. Інтерес до реальної конкретної людини-творця на наших очах – і особливо наприкінці XX початку XXI століть – зростає у всій світовій культурі, що тяжіє до документально достовірного осягнення реальної конкретної людини й одночасно – до вираження в мистецтві ліричного «Я», до втілення в ньому образу Художника і якщо ми хочемо уявити собі легендарну особистість, нам не обов'язково занурюватися у фактологічний простір старих церковних записів, вдаватися до аналізу особистих родинних архівів, нам достатньо вивчити його творчість, яка синтезує, узагальнює і уособлює собою особистість, її неповторність та самобутність. Десятки, сотні спостережень над творчим процесом особистості покривають сторінки щоденників, записів, вони чергуються з гарячково швидко виникаючими в її свідомості асоціаціями, що йдуть з минулого, з помітками розвитку даної теми в майбутньому, з само-аналітичним дослідженням процесу творчості у процесі самої творчості. Так особистість виношує теорію творчості, яка, можливо, стає стрижнем філософії її мистецтва.

Коло проблем прямо чи опосердковано пов'язаних з вивченням творчої біографії, як ми бачимо, надзвичайно різноманітний. Ця проблема є плідною не лише для окремого дослідження життя й творчості того чи іншого Митця, але й для висновків більш широкого характеру, в яких можуть бути поставлені надважливі питання загальної теорії культури, зокрема, й художньої. Проблема дослідження творчої біографії – одна з окремих напрямів дослідження теорії культури – пов'язана з кардинальними поняттями теорії та психології творчості та сприйняття, теорії пізнання у дуже широкому, що виходить далеко за межі власне мистецтва, сенсі. Мова йде про спорідненість і певну адекватність творчих імпульсів, мотивів, спонукань та остаточних результатів творчості Художника, що ставить перед культурологічною наукою кардинальні проблеми загальної теорії художньої культури, мистецтва й теорії творчості.

Список літератури:

1. Андреев А. Н. Культурология. Личность и культура. Минск: Дизайн ПРО. 1998. 237 с.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2-е изд. Москва: Худож. лит, 1990. 543 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Романтические искусства // Гегель Г. В. Ф. Сочинения: в т. 14: Лекции по эстетике: в 3 кн. Кн. 3. Москва: АН СССР, 1958. С. 9–399.
4. Голсуорси Дж. Создание характера в литературе // Голсуорси Дж. Собрание сочинений: в 16 т. Т. 16. Москва: Правда, 1962. С. 459–461.
5. Климчук В. О., Мойсієнко Я. В. Життєвий шлях творчої особистості: принципи біографічного дослідження за допомогою сценарного аналізу Е. Берна // Соціальна психологія. 2007. № 6. С. 32–44.
6. Корнієнко В. В. Гуманітарні комунікативні системи як чинники європейської інтеграції. Україна та Франція: кроскультурний діалог: [Монографія] / В. В. Корнієнко. – К.: НАКККіМ, 2016. – 432 с.

7. Левчук Л. Т. Проблема художньої творчості в контексті сучасної естетичної теорії: процес концептуалізації // Гуманітарний часопис. 2014. № 3. С. 9–16.
8. Левчук Л. Т. Психоанализ: от бессознательного к «усталости от сознания». Киев: Выща школа, 1989. 183 с.
9. Логинова Н. А. Биографический метод в свете идей Б. Г. Ананьева // Вопросы психологии. 1986. № 5. С. 104–112.
10. Ляшко С. М. Поняття «наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень // Українська біографістика: зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Вип. 10. Київ, 2013. С. 25–47.
11. Менжулін В. І. Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2011. Т. 115. Філософія та релігієзнавство. С. 18–25.
12. Мех Н. Лінгвофілософська концепція О. Потебні й гуманіристика XIX–XXI століть // Культура слова. 2015. Вип. 83. С. 32–36.
13. Петрина А. Б. Научная биография в российской культурной и интеллектуальной традиции: поиск новой модели: дис. ... канд. исторических наук: спец. 24.00.01 Теория и история культуры / Омский гос. ун-т путей сообщ. Омск, 2009. 182 с.
14. Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций: теория, методология, практика // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Київ, 2015. № 8. С. 15–40.
15. Попова Т. Н. Историография в человеческом измерении // Історіографічні дослідження в Україні. 2012. Вип. 22. С. 265–292.
16. Попович О. В. Біографія як феномен культури // Гуманітарний часопис. 2011. № 2. С. 96–103.
17. Смолінчук Л. С. Біографічний метод як засіб вивчення особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, Київ, 2002. Вип. 3. С. 144–149.
18. Соловьев Э. Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования // Вопросы философии. 1981. № 7. С. 115–126. № 9. С. 132–143.
19. Шаповалова Л. В. Рефлексивный художник. Проблемы рефлексии в музыкальном творчестве: монография. Харьков: Скорпион, 2007. 292 с.
20. Эллман Р. Оскар Уайльд: Биография / пер. с англ. Л. Мотылева. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2012. 704 с. (Серия «Персона»).

Бондарчук В.А.
Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ БИОГРАФИИ ХУДОЖНИКА В КООРДИНАТАХ БИОГРАФИЧЕСКОГО МЕТОДА ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
Выбранная для исследования тема, дает возможность анализа творческой биографии как понятие, сущность которого сформирована множественностью научных концепций, выводов и обобщений. Закрепляя проблему творчества мастера в координаты междисциплинарного дискурса, мы имеем возможность познать сущность личности в разрезе сложного коммуникативного пространства. Использование биографического метода в исследовании дает возможность шире раскрыть всю сущность творческой биографии, которая стимулирует к перманентному переосмысления сложившегося и устойчивого подхода к познанию личности.
Ключевые слова: творческая личность, биографический метод, мастер, художник.

Bondarchuk V.O.
Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

STUDY OF CREATIVE BIOGRAPHY OF THE ARTIST IN THE COORDINATES OF THE BIOGRAPHICAL METHOD OF RESEARCH

Summary
Selected for the study of the topic, makes it possible to analyze the creative biography as a concept, the essence of which is formed the plurality of scientific concepts, conclusions and generalizations. By fixing the problem of master's creativity in the coordinates of interdisciplinary discourse, we have the opportunity to know the essence of the individual in the context of a complex communicative space. Using the biographical method in the study gives an opportunity to reveal as much as possible the whole essence of the creative biography, which stimulates a permanent rethinking of the formed and sustainable approach to the knowledge of the creative personality.
Keywords: creative personality, biographical method, master, artist.

УДК 784.9

КЛАСИЧНА МУЗИКА В СУЧАСНОМУ ПОБУТУВАННІ

Іваненко М.В., Семенова О.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

У роботі дається загальна характеристика закономірності побутування і сприйняття класичної музики в сучасному цивілізаційному середовищі. Виявляються функції класичної музики в озвучування простору повсякденності. Виявляється протилежна тенденція емоційно відстороненого ставлення до жанру, залучення його в процеси міжособистісних комунікацій в якості жарту, сюрпризу, епатажу.
Ключові слова: класична музика, побутування, сучасність, полі жанрова різноманітність.

Постановка проблеми. Сьогодні, куди б не пішла людина, що б вона не робила, вона може робити це з музикою. В офісі або в кафе, в автомобілі, або по телефону всюди побутує музичне мистецтво. Інше питання, чи псує. Чи сприймає людина музику, котра її оточує. Найчастіше ні. В обставинах сучасності. Умовах урбанізації, найчастіше людина не звертає увагу на побутуючу музику, якщо це не запланований візит на концертних захід. Тому, ініціювання розширення форм сприйняття оточуючої музики, а саме класичної є актуальним питанням сучасної мистецтвознавчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день питання розширення форм сприйняття класичної музики в побутовому оточенні людини не знаходить суттєвого відображення в науково-дослідній практиці, та потребує належного наукового осмислення. Певну цінність несуть матеріали науково-практичних конференцій культурологічного та мистецтвознавчого спрямувань та результати дисертаційних досліджень. Заслуговують на увагу дослідження А.М. Цукера, Є.В. Дудкова, К. Бюхера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сучасності поліжанровість та поліваріантність побутування музичного мистецтва в соціально-комунікативному просторі потребує належної уваги та наукового осмислення. Як відомо, музика здатна впливати на почуття та емоційний стан соціуму, виховувати та розвивати почуття прекрасного та художньо-естетичний смак. В умовах нашарування та уніфікації тиражовано естрадного музичного продукту, саме розширення сфери сприйняття класичної музики потребує належної уваги та наукового осмислення.

Мета статті. Роль класичної музики у формування повсякденного цивілізаційного середовища побутування: до проблеми сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні,куди б не пішла людина, що б вона не робила, вона може робити це з музикою. Музику, що супроводжує людину паралельно з побутовою діяльністю, прийнято називати фоновою. В якості фонової музики нерідко виступають класичні твори, які звучать, наприклад, під час світського прийому в ресторані, або в торговельному центі. Сьогодні класичну музику охоче включають в такі контексти, де її цілеспрямоване сприйняття не передбачається, де вона повинна виконувати роль «фонодизайну» навколишнього простору, поза зв’язком з першочергово закладеними в ній ідеалами. Незважаючи на те, що протягом XX століття утвердилась тенденція сприйняття класичної музики, як суто елітарного мистецтва, що вимагає концентрації уваги, тим не менш, паралельно збільшувалися культуротворчі процеси, що закріплювали доречність і затребуваність її звучання в різноманітних ситуаціях повсякденного життя людей.

Стосовно побутування музики в сьогоденні можна говорити про неминуче фонове сприйняття різноманітних творів, без розмежування на жанри та стилі. Авторитетний дослідник Є.В. Дудков зазначає: «Сама система комунікації, характерна для сучасної культури, її динаміка демонструє свободу поводження з будь-якими артефактами, незалежно від матеріалу і того поля значень, яке стоїть за ними» [2, с. 16]. Відповідно, фоновою музикою з рівним успіхом можуть бути і ноктюрн Шопена, і останній хіт від Lady Gaga. Як показують наявні дослідження, цінність музики в повсякденному житті людей залежить від того, як вони її використовують і від ступеня їх залучення в процес сприйняття, яка в свою чергу визначається контекстом побутування» [3].

Поява і бурхливий розвиток такого феномену, як фонове слухання, вносить істотні зміни в типологію музичних жанрів тому, що фоновість музики аж ніяк не є її художньою ознакою чи властивістю. В сучасній дослідницькій думці досі не існує чітких термінологічних градацій щодо фонової музики. На відміну від прикладних жанрів, фонова музика не перебуває в прямому взаємозв’язку з виконуваними діями і не має на меті неодмінне об’єднання людей. Фонова музика часто використовується для того, щоб маркувати індивідуальний простір людини. Таким чином, фонову музику, нерідко відносять до розряду функціональної музики [1]. Фонова музика, а точніше можливість використання в якості неї будь-яких музичних творів, є породженням епохи постмодернізму, коли загальний плюралізм дозволяє змішувати будь-які явища і процеси без будь-яких розмежувань і умовностей. У зв’язку із цим, А.М. Цукер констатує, що у ставленні до музики жанрова ситуація «відрізняється сьогодні рідкісною нестабільністю, що порушує сформовані ціннісні уявлення, ієрархічні зв’язки, зрівнює в правах те, що колись перебувало на крайніх сходинках «естетичної драбини», а іноді просто змінює їх місцями» [5, с. 50].

Фонова музика звучить в різних контекстах людської життєдіяльності, внаслідок чого, її статус виявляється гранично рухомим – вона може виступати як і ролі повсякденної так і в ролі «над побутової музики». Процес зняття жанрових меж

проявляється особливо наочно, коли в якості фонової музики виступає класика. Перш за все, коли фоном звучить класична музика, то це миттєво виділяє те місце, де вона звучить, з усього навколишнього ландшафту і взагалі з контексту повсякденності і буденності, за рахунок того, що її звуковий код разюче відрізняється від звичного звукового коду сучасної епохи. Класичній музиці підвладно істотно перетворювати навколишній простір, навіть якщо він є для людини знайомим і буденним. Таким чином, всім, хто потрапляє в зону звучання класичної музики, пропонується якби подумки добудувати особливий універсум поведінки і намагатися знайти в ньому свою роль. Так само, як переодягання в історичний костюм сприяє розкриттю в людині незадіяних в звичайному житті граней характеру, так і при звучанні фоном класики людина включається в гру символів, що позначають висоту, унікальність, церемонність. Тільки в даному випадку в історичні декорації «одягається» навколишній простір.

Одна з головних функцій фонової музики в повсякденному середовищі побутування полягає в «пожвавленні», в «одухотворенні» предметів і наповненості різних просторів образами життєвого процесу. Сучасна «фономанія», що виражається в прагненні неодмінно озвучити музикою звичайні дії і ситуації, є своєрідною реакцією людини на постійне розростання простору цивілізації, яке він не в силах в достатній мірі обжити і «одухотворити» своїм особистим душевним станом безпосередньо. Таким способом дефіцит спілкування людини з людиною компенсується реально чуттєвим діалогом людини з штучним цивілізаційним середовищем. Оточена звуковідтворюючими пристроями людина підсвідомо починає відчувати що в «озвучуваному» місці є своє життя, навіть якщо не зустрічає тут жодної живої душі, або не вступає в контакт з соціальним оточенням. Класична музика своєю присутністю в звуковому ландшафті сучасності примиряє технічний прогрес з закономірностями розвитку культури, забезпечуючи її просторовий синтез. Технічний прогрес таким чином не тільки колосально збільшує аудиторію слухачів класичної музики, а й дозволяє долучатись до неї з максимальним комфортом. Інша причина такої широкої затребуваності фонової музики пов'язана з розростанням простору споживання і необхідністю вуалювання комерційних інтересів в естетично привабливій формі. Класична музика своєю присутністю облагороджує процеси споживання як би створює авторитет високого мистецтва, нерозривно пов'язаного з духовним началом і особистісним розвитком. Процес споживання, супроводжуваний класичною музикою набуває антуражу світського спілкування, нівелюючи наявність утилітарних аспектів.

«Коли старовизнані пророки хотіли особливо яскраво зобразити загибель якогось міста, вони предрікали, що там замовкне млин і не чути буде співу виноградаря» – за допомоги цього аргументу Л.М. Василенко переконливо ілюструє, що музика супроводжувала побут людей з найдавніших часів [1, с. 31]. Поєднання фонової музики з нетворчою роботою сучасного типу дуже часто висловлює прагнення людини розмити межу між працею і розвагою, знайти їх синтез, реалізувати право отримувати насолоду від усіх аспектів життя. Таким чином, трудова пісня доповнює зміст трудових дій, яке активно переживала людина. А фонова музика цей зміст готова повністю створювати тоді, коли він відсутній, оскільки людина працює автоматично і її душевний стан не задіяний в робочому процесі, не отримує від роботи змістовного та емоційного підживлення. Фонова музика виконує компенсаторну функцію. Вона привносить в робочий осередок відчуття емоційності, змістовності поточного часу, як часу життя, який належить працівникові.

Сьогодні людина сприймає різні звуки в тому числі музичні, не тільки як конкретну інформацію, що надходить до нього ззовні, а й як свідчення функціонування середовища побутування. Фонова музика може як прикрашати оточуючу реальність, так і створювати її – все залежить від індивіда, який наділяє музику тими чи іншими повноваженнями. Саме ця специфічна пристосованість музики по відношення до навколишньої дійсності, до слухача, поряд з розвитком і вдосконаленням звуковідтворювальної техніки, зумовлює таке поширення побутування музичного мистецтва в усіх його проявах. Важливо і те, що фонова музика особливо гостро була потрібна, коли все живе і природне стало стрімко йти з життя людини, коли вона все частіше стала залишатись наодинці з «німими» машинами, і тоді, такий необхідний відгук на свої дії людина навчилась моделювати за допомогою фонової музики. Тим самим, музика стала цінуватися за те, що може безперервно підтримувати відчуття живого діалогу і взаємодії з живими об'єктами, прямий емоційний контакт з якими неможливий, або наразі небажаний.

Специфічна зручність класичної музики полягає в тому, що її можна використовувати в якості над особистісного посередника між навколишнім середовищем і індивідом. При цьому характер її звучання можна нескінченно трансформувати, легко змінюючи принципи її взаємодії із загальним ситуативним контекстом – класична музика дозволяє підключатися до неї, або відмовлятися від неї тоді, коли це необхідно в процесі повсякденного побутування [4]. Коли в життєвому середовищі класика звучить від імені конкретної сучасної людини, то ця людина вже не перебуває один-на-один із сучасністю. Особу охоплюють і захищають ритми життя минулого, гармонія минулих епох, лад ліричного самовираження далеких поколінь. В сучасному побутуванні фонова музика не потребує додаткових мотивацій і не вимагає складних інтерпретацій, оскільки необхідні асоціації виникають автоматично. За класичною музикою закріплено абсолютне право звучати в будь-яких моментах, тому вона незмінно створює правильний і гармонійний фон емоційного забарвлення [2].

Частота використання деяких класичних творів в якості музичного супроводу різних подій, по суті, перетворює їх в ритуальне кліше. Найбільш показовим прикладом такого роду є «Весільний марш» Ф. Мендельсона, «Арія» з оркестрової сюїти Й.С. Баха, або його ж «Скерцо» з іншої сі мінорної сюїти. Але коли класичний твір починає виступати в якості такого універсального символу, він, тим самим, позбавляється своєї

власної, внутрішньої значущості, так як спочатку більшість класичних творів аж ніяк не ритуальні за змістом. Парадокс полягає в тому, що вході церемоній суперечлива динаміка емоційного життя людини, відображена в класичній музиці, перекодується в вираз досконалої гармонії, переможних досягнень і тотального щастя. Отже, будь-яке ритуалізування класичної музики – це спосіб співвіднести сучасність із звичаями минулих епох, в цьому, власне, і полягає привабливість всіляких церемоній. Інакше кажучи, людям подобається грати з минулим. І музика тут потрібна для того, щоб максимально достовірно відтворити піднесену атмосферу, яка не є для більшості сучасних людей звичною, буденною.

Класична ж музика багаторазово підсилює цей ефект, тому, що її звуки адресовано реконструювати минуле в його автентичному варіанті. Класика апріорі містить в собі образи і ідеали минулих століть, і при цьому вона дивовижно гнучко може вбудовуватись в контекст сучасного побутування, з легкістю забезпечуючи необхідний зв'язок часів. Завдяки класичній музиці, стилістика дистанційності естетизму та офіційності спілкування людей, коли ніякі відкриті конфлікти, сварки, з'ясування відносин, недбалий тон, або панібратство виявляються недоречними. Моделюється ситуація спектаклю, в якому учасники заходу повинні прагнути увійти в образи співвідносні з класичним музичним фоном.

Висновки та подальші перспективи. Таким чином, класична музика нерідко виступає в ролі своєрідного оберегу, що згладжує конфлікти між сучасністю та історією, між простором технологізованої цивілізації і самовідчуттям в ній окремого індивіда. Разом з цим, оскільки носіями цього духового багажу виступають сучасні технічні пристрої, виникає ситуація доконаного символічного присвоєння суті музичної класики сучасною цивілізацією. Класичні мелодії виявляються мовою повсякденного спілкування, повідомляючи комунікативним моделям додаткову значимість, підвищуючи не тільки статус суб'єктів комунікації,а й статус засобів зв'язку теж. Класична же музика при всьому зростанні її затребуваності все одно потребує належної уваги, наукового осмислення, а як наслідок популяризації серед широкого загалу слухачів.

Список літератури:

1. Василенко Л.М. Проблема свідомого та позасвідомого у теорії та практиці вокального виконавства // Педагогічні науки. Випуск 94, 2011. – С. 31–40.
2. Дудков Є.В. Слухач в світі музики з культурно-історичної точки зору // Питання соціології музики. Зб. наук. праць. М., 1990.
3. Івасишин І. Музично-виконавська діяльність як засіб творчого розвитку особистості // Гірська школа українських Карпат. – № 11, 2014. – С. 153–155.
4. Михайлов А.В. Поетика барокко: завершення риторичної епохи // Мови культури. М., 1997.
5. Цукер А.М. І рок, і симфонія... А. Цукер. – М.: Композитор, 1993. – 301, [2] с.: нот. ил.

Иваненко М.В., Семенова Е.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КЛАССИЧЕСКАЯ МУЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ БЫТОВАНИИ

Аннотация
В работе дается общая характеристика закономерности бытования и восприятия классической музыки в современной цивилизационном среде. Выявляются функции классической музыки в озвучивания пространства повседневности. Выявляется противоположная тенденция эмоционально отстраненного отношения к жанру, вовлечение его в процессы межличностных коммуникаций в качестве шутки, сюрприза, эпатажа.

Ключевые слова: классическая музыка, бытование, современность, полижанровое разнообразие.

Ivanenko M.V., Semenova E.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

CLASSIC MUSIC IN CONTEMPORARY WALKING

Summary
The paper gives a general description of the regularity of existence and perception of classical music in the modern civilizational environment. The functions of classical music in the scoring of the everyday space are revealed. The opposite tendency of emotionally alienated attitude to the genre is revealed, involving it in the processes of interpersonal communications as a joke, surprise, shocking.

Keywords: classical music, existence, modernity, polygenic diversity.

УДК 379.8

ТЕОРІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ПИТАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ

Путіловська Н.Б.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті обґрунтовано актуальність та розглянуто останні дослідження і публікації з даної теми, зроблено аналіз теорій та підходів до проблеми диференціації у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності, що дає можливість різнобічних підходів до реалізації суб'єктом своїх дозвіллєвих прагнень, мотивів та їх змістовного наповнення. Визначено, що наявність різних теорій та підходів до питань диференціації у сфері дозвілля дадуть теоретикам і практикам матеріал до його збагачення та вдосконалення.
Ключові слова: дозвілля, дозвіллєва діяльність, теорії та підходи до дозвілля, диференціація дозвілля, соціальна стратифікація.

Постановка проблеми. Сучасне життя та суспільство є багатоструктурним та різнорівневим. Наявність соціальних інститутів, різних верст населення, їх зв'язків вимагає диференційованих підходів до їх вивчення та розуміння.

Поняття диференціації визначається як виділення окремого із загальної сукупності за деякими ознаками. Якщо розглядати населення, то такими ознаками є вік, стать, освіта, професія, сімейний стан, соціальний статус тощо.

Структуру населення – соціальну стратифікацію – вивчає соціологія. Стратифікація відображає соціальну неоднорідність, розшарування суспільства, неоднаковість соціального положення його членів і соціальних груп, їхню соціальну нерівність.

Класиком теорії соціальної стратифікації та пов'язаної з нею соціальної мобільності вважається російсько-американський соціолог П. О. Сорокін. Проблему соціальної нерівності, особливо проблему класів, розглядали такі класики як М. Вебер, К. Маркс. Певні положення були розвинуті американськими соціологами Т. Парсонсом, Р. Мертоном та іншими вченими, які вважали, що вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві.

Якщо розглядати поняття диференціації в житті людини, то воно стосується різних її боків. Сучасна культурологічна наука не є винятком. Об'єктом особливої її уваги є диференційовані технології у сфері дозвілля. Для їх аналізу слід звернутися до розгляду теорій та підходів, що існують у питаннях диференціації дозвіллєвої поведінки людей, вибору змісту та форм дозвілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням феномену дозвілля та його реалізації в сучасному житті займалися такі вчені як Ф. Боас, Т. Веблен та Е. Дюркгейм. Теоретичний аналіз емпіричних досліджень, який фіксує корінні зміни в способі життя та дозвіллі, було здійснено Ж. Дюмазедьє. Він нову, сучасну цивілізацію визначив як «цивілізацію дозвілля». А Ж. Фурастьє, у своїй книзі «Велика надія XX століття», розглянув ідею «цивілізації дозвілля», вже як модель постіндустріального суспільства, де, починаючи з певного рівня економічного розвитку, дозвілля набуває все більшої автономії від праці і стає самостійною ціннісною галуззю.

Особливий погляд на дозвілля, як на частину образу життя, належить соціальній та культурній антропології, авторами яких є Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас. Значення сфери дозвілля в соціальному житті підкреслювали в своїх працях з гуманітарних наук Л.І. Михайлова, В.М. Піча, Л.В. Сохань. Дозвілля в житті різних верств населення, зокрема молоді, розглядали також О. Голік, Н.М. Цимбалюк, І.Г. Іонін, Е.А. Орлова та інші. А ролі дозвілля через споживчі практики та стиль життя приділяли увагу французькі дослідники П. Бурдьє та Ж. Бодрійяр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо ролі та місця дозвілля в постіндустріальному суспільстві потребують подальшого, більш глибшого вивчення. Філософський словник трактує дозвілля, як сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередньо фізичні, психічні, духовні потреби людини в основному відтворювального характеру. Дозвілля включає в себе такі види занять як читання, перегляд телепередач, комп'ютерне спілкування та ігри, відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок та багато чого іншого. З цього видно, що в рамках дозвілля здійснюється споживання культури, а не її створення.

Перевага одних видів дозвілля по відношенню до інших виникає внаслідок наявності різних інтересів та прагнень конкретної особистості, неоднаковою кількістю у неї вільного часу, різним світобаченням тощо. І наша **мета, в межах цієї статті**, розглянути і проаналізувати наявність різних теорії та підходів до питання диференціації у сфері дозвілля, з'ясувати характерні риси кожної теорії та нові акценти, які розставляє наукове знання та практика організації дозвілля різних категорій населення – користувачів дозвіллєвого продукту.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо підґрунтя дозвіллєвої поведінки розглядалося багатьма вченими і неодноразово. Але загальної думки таки немає, а натомість виокремилося дві тенденції щодо розуміння стилів життя та проведення дозвілля. Представники першого напрямку вважають дозвіллєву поведінку сугубо індивідуальним проявом, тобто можливість уникнути нудьги, репрезентувати себе в певному суспільстві, розважитися тощо. Цю ідею відстоюють М. Каплан, Дж. Келлі, Д.І. Половеня, І.В. Петрова та інші. Наприклад, І.В. Петрова акцентує увагу

на тому, що індивід у вільний час реалізує свої особисті прагнення та своє світобачення [4].

Представники другого напрямку вважають, що вибір дозвілля повністю залежить від соціального оточення та диктується нормами соціальної групи, до якої належить індивід. Таке розуміння представлено в працях М. Вебера, Т. Веблена, П. Бурдьє, В.В. Бойчелюка, В.Й. Бойчелюка, В.М. Пічі та інших.

За думкою О.П. Бойко на дозвілля, як сферу суспільного життя, впливають як суб'єктивні чинники, так і об'єктивні. Для індивіда має значення як його особисте переконання, його вільний вибір, так і його соціальне положення, стиль життя, який він формує відповідно набутому вихованню, освіті, «капіталу», і економічному і культурному, що дістаються індивіду у спадок [1, с. 14].

Соціальна диференціація, як розшарування населення суспільства на групи, що займають різне соціальне положення, різні за об'ємом та характером права, обов'язки, престиж, вплив та привілеї диктують і вибір дозвіллєвих занять. Що саме впливає на цей вибір, які фактори його визначають та як взагалі диференціювати дозвілля людини? Існують відповідні теорії та підходи до питання диференціації у сфері дозвілля: віковий підхід до диференціації; культурологічний підхід; психологічний підхід; статусний підхід; етнокультурний підхід; особистісний підхід; діяльнісний підхід. Розглянемо кожний з них.

Віковий підхід. Одним із головних принципів організації дозвілля в дозвіллєвій діяльності є врахування вікових особливостей аудиторії. Диференціація за цими ознаками в різні часи була характерною при організації відпочинку. Кожна вікова категорія має власні дозвіллєві орієнтації і потреби. В межах різних вікових груп існують свої завдання.

Так, для дитячої аудиторії основними завданнями організації дозвілля є: забезпечення всебічного розвитку дитини; формування суспільно-громадського досвіду особистості; розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу; створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань; залучення до соціокультурних цінностей; задоволення потреб у професійному самовизначенні; виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя засобами мистецтва, технічної творчості, фізичної культури та спорту, соціальної творчості тощо. Важливим є те, що вибір дитиною дозвіллєвих занять в деякій мірі пов'язаний з втручанням дорослих (батьків, інших родичів).

Доросла аудиторія сфери дозвілля диференціюється за віковими, соціально-статусними приналежностями і пов'язана з усвідомленими потребами. Мотиваціями до вибору дозвіллєвих занять може бути їх потреби у відпочинку, розвагах, розвитку, отримання знань, творчості.

Культурологічний підхід передбачає аналіз та врахування «культурної історії», вплив минулих культурних практик на сучасні культурно-дозвіллєві процеси.

Врахування процесів творення та поширення культури пов'язане з різного роду соціокультурними диференціаціями (наприклад: гендерні, статеві групи, етнічні меншини, молодіжні субкультури тощо).

Важливим питанням культурологічного знання є вивчення впливу культурних об'єктів на людей (публіку, масову аудиторію), як люди їх використовують, чому ті чи інші культурні форми мають успіх у споживачів культури, а інші приречені на швидке забуття.

Сьогодні ми спостерігаємо все зростаючу роль культури, особливо так званої «записуваної», яка відображається у друкованих виданнях, кінопродукції, електронних засобах масової комунікації, інших артефактах. Іншим культурним субполем стає культура наочності: вулична культура: вуличне мистецтво, дизайнерське просторове оформлення ландшафту, оселі, одягу та інше.

Особливості життєдіяльності людей у культурному просторі у процесі дозвіллєвої діяльності пов'язане з тим, що відбувається інформаційний обмін культурними досягненнями різних регіонів, різних пластів культури.

Взагалі культура виступає детермінантою системи людської соціальної взаємодії (за Т. Парсонсом) [6, с. 305].

Психологічний підхід ґрунтується на ідеї психологічної обумовленості культуротворчості людини. Ще З. Фрейд розглядав культуру як систему норм, заборон і пов'язаних з дією природного потягу до задоволення. Важливим моментом психологічної концепції є визнання особистості, її внутрішньо прихованих процесів, поведінкових і ціннісних стереотипів, взаємодії з оточенням, Дозвілля як психологічний стан людини розглядається крізь емоційне сприйняття людиною дозвіллєвих занять. Згідно з цією концепцією, дозвіллєвими вважаються лише ті види діяльності, що сприймаються людиною позитивно. Послідовними прибічниками психологічної моделі дозвілля є Б. Драйвер та Дж. Неулінгер. Дозвілля, на їх думку, є істотною складовою емоційної сфери життя, а тому залежить від якості цього життя, рівня його задоволення, дозвіллєвих можливостей та пропозицій, їх доступності.

Як зазначає російський вчений Ю. Стрельцов, «основним стимулятором тут (на дозвіллі) найчастіше є задоволення від вільної реалізації функціональних можливостей – фізичних, інтелектуальних, емоційних... навіть чітко фіксований результат важливий не сам по собі, а як умова і засіб продуктивного прояву певних здібностей» [5, с. 22].

Статусний підхід. Соціальний статус визначається у соціології як становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів, груп, яке пізнається за соціально значущими для даної системи ознаками. У найзагальнішому розумінні *соціальний статус* особистості в суспільстві пов'язують, як правило, з віком, статтю, походженням, професією, сімейним станом.

Розрізняють такі види статусу: «природжений» (соціальне походження, стать, національність, раса); «надбаний» (освіта, кваліфікація). Крім того, соціальний статус може бути офіційним або неофіційним. Офіційний має, як правило, офіційну основу – реальний внесок індивіда у розвиток суспільства. Втім, як свідчить досвід, часто неофіційний статус оцінюється певними категоріями людей вище, ніж офіційний.

Слід також відрізняти соціальний статус від статусу особистісного, тобто становища, що його займає індивід як людська істота у первинній групі (сім'ї, колі друзів, серед колег).

У марксистській соціології першоосновою визначення соціального статусу є класовий поділ суспільства, розбіжності всередині самих класів.

У західній соціології дослідження соціального статусу значною мірою спираються на концепцію соціальної стратифікації німецького соціолога Макса Вебера (1864–1920), згідно з якою статусні групи є найважливішими елементами соціальної структури. Такі групи характеризуються специфічним стилем життя, певним типом освіти і занять, сприйняттям певних цінностей і вірувань, дотриманням правил поведінки і звичаїв. Статусна диференціація в повній мірі спостерігається сьогодні у дозвіллєвій сфері. Це пов'язане з усіма видами дозвілля, починаючи від споглядального та споживацького і закінчуючи активними видами дозвілля [6].

Етнокультурний підхід. Неможливо побудувати стратегію своєї життєдіяльності без урахування багатовікового досвіду і традицій попередників. Традиції забезпечують успадкування цінностей, у тому числі етнокультурних. Зневажливе ставлення до культурної спадщини призводить до порушення спадкоємності у розвитку суспільства і культури, до втрати духовних надбань народу.

Етнокультурний підхід у організації дозвілля розглядається як процес формування особистості, що забезпечує етнізацію дітей, як невід'ємну складову їхньої соціалізації. Процес етнокультурного виховання забезпечується засвоєнням етнокультурної інформації, творчою участю у розвитку рідної культури. Збереження етнокультурних традицій впливає на цілісність етносу, стабільність суспільства і держави. Етокультурний підхід покликаний сприяти гармонізації міжетнічних, міжнаціональних відносин і збагаченню культур.

Зміст дозвілля за етнокультурним підходом полягає, по-перше, у засвоєнні рідної національної мови, по-друге, у засвоєнні культурних традицій і їх розвитку. Родина, культурно-дозвіллєві заклади та інші соціальні інститути беруть участь у цьому процесі з дитинства. Проблеми з впровадженням національної мови гостро відчуваються на територіях міжетнічних контактів, де під впливом політичних і культурних обставин у титульного етносу зменшується сфера міжособистісного спілкування рідною мовою, а у багатьох його представників національна мова втрачається, етнокультурні традиції переходять з активного функціонування у пасивну пам'ять. Актуальним є питання етнокультурного виховання підростаючого покоління у полікультурному просторі України.

Одним із ефективних засобів етнокультурного виховання, яке сприяє всебічному розвиткові особистості школярів і молоді, є діяльність, що ґрунтується на вивченні, засвоєнні і трансляції української традиційної народної культури як суспільно-історичного явища, в якому відбився світогляд, морально-етичні і естетичні цінності українського народу. З глибокої давнини і дотепер вони слугують його національному самовизначенню, суспільній консолідації, гуманізації міжособистісних стосунків людей.

Відтворення і трансляція культури, духовності починається з поглибленого вивчення її стародавніх традиційних і кращих сучасних надбань.

Особистісний підхід. Особистісний підхід у культурно-дозвіллєвій сфері особливо актуальний. Якщо в традиційній філософії освіти соціально-педагогічні моделі розвитку особистості описувались у вигляді ззовні заданих зразків, еталонів культурно-дозвіллєвої діяльності, то особистісно орієнтований підхід виходить з визнання унікальності суб'єктного досвіду самої людини як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. Таким чином, відбувається «зустріч» того, що задається, та суб'єктного досвіду, його «окультурювання», збагачення. Визнання людини головною фігурою всього культурологічного процесу і є особистісно орієнтована педагогіка дозвілля.

Актуальним є особистісно орієнтований підхід у організації дозвіллєвої діяльності дитини. Сьогодні робляться спроби побудови нової особистісно орієнтованої системи виховання. Вона спирається на такі вихідні положення: пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду, що склався задовго до впливу спеціально організованого виховання (дитина не стає, а від самого початку є суб'єктом пізнання, творчості); при конструюванні та реалізації педагогічного процесу потрібна особлива увага дорослих для виявлення суб'єктного досвіду кожної дитини; взаємодія двох видів досвіду дитини повинна відбуватись не по лінії витіснення індивідуального, наповнення її суспільним досвідом, а шляхом їх постійного узгодження, використання всього того, що накопичене дитиною у її власній життєдіяльності; розвиток дитини як особистості (її соціалізація) відбувається не тільки шляхом оволодіння нею нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення суб'єктного досвіду як важливого джерела власного розвитку.

Формами особистісного підходу до організації дозвілля можуть бути: розробка та реалізація соціальних, технічних, художніх проектів, колективні творчі справи, самопрезентації тощо.

Діяльнісний підхід. Вивченням діяльнісного підходу займалося широке коло дослідників. Засадами розвитку проблеми стали дослідження фізіологів початку XX століття (В.М. Бехтерєв, І.П. Павлов, І.М. Сеченов та ін.). Основні положення діяльнісної теорії розвитку психіки дитини та теорії навчальної діяльності розкриті в працях провідних радянських психологів Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова, О.М. Кабанової-Меллер, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, В.Д. Шадрікова, Г.І. Щукіної, Д.Б. Ельконіна та ін.

Ученими досліджено поняття діяльності, її структурні компоненти, їх властивості й умови взаємодії основних елементів системи. Діяльнісний підхід охарактеризовано через розроблені теорії і концепції: розвиваючого навчання (Д.Б. Ельконін і В.В. Давидов), поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, Н.Ф. Тализіна), формування перцептивних дій (А.В. Запорожець), проблемного навчання (психологи Д.М. Богоявленський, Т.В. Кудрявцева, О.М. Матюшкін, Н.О. Менчинська), дидак-

ти М.О. Данилов, І.Я. Лернер, М.І.Махмутов, В. Оконь, М.М. Скаткін).

Основна ідея діяльнісного підходу у вихованні зв'язана не з самою діяльністю як такою, а з діяльністю як засобом становлення і розвитку суб'єктності дитини. Тобто в процесі і результаті використання форм, прийомів і методів культурно-дозвіллєвої діяльності дитина здатна обирати, оцінювати, програмувати, конструювати ті види діяльності, які адекватні її природі, задовольняють її потреби у саморозвитку, самореалізації, творчості.

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладені характеристики щодо наявності різних концепцій диференціації у сфері дозвілля, слід зазначити, що всі вони є результатом розгляду культурно-дозвіллєвої сфери людини як важливої, своєрідної та специфічної. Зміст дозвілля розглядається як певним чином упорядкована сукупність видів діяльності, а розмежування визначає їх сутнісну характеристику.

Своєрідність моделі дозвіллєвої поведінки полягає в тому, що об'єкт дозвіллєвої діяльності одночасно виступає і його суб'єктом.

Це проявляється у постановці суб'єктом перед собою чергових завдань і визначення шляхів їх здійснення.

Дозвілля як діяльність, що здійснюється на основі вільного вибору і у вільний час, повинно бути спрямовано на соціальні досягнення чи розвиток особистості, що підкреслюється більшістю дослідників. Тому не можливо зупинятися на будь-якій окремій позиції щодо підходу до розуміння культуро-дозвіллєвої діяльності. Усі вони доповнюють один одне та дають можливість різнобічних підходів до реалізації суб'єктом своїх дозвіллєвих прагнень, мотивів та змістовного наповнення.

Наявність різних теорій та підходів до питань диференціації у сфері дозвілля надають теоретикам і практикам матеріал до його вдосконалення та збагачення.

Список літератури:

1. Бойко О. П. Диференціація дозвіллєвої поведінки в глобальному світі // Філософія. Культура. Життя: міжвузівський зб. наук. праць / Дніпропетровська державна фінансова академія. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 34. – С. 14–21.
2. Герчанівська П. Є. Культурологія: термінологічний словник / П. Є. Герчанівська. – К.: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. – 439 с.
3. Дюмазедьє Ж. Планирование досуга и культурное развитие / Ж. Дюмазедьє // Образование взрослых и досуг в современной Европе. – Прага: Обрис, 1966.
4. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підручник / І. В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
5. Стрельцов Ю. А. Культурология досуга. – М.: МГУК, 2002.
6. Черниш Наталія. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – 544 с.

Путиловская Н.Б.
Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ТЕОРИИ И ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В СФЕРЕ ДОСУГА

Аннотация
В статье обосновано актуальность и рассмотрены последние исследования и публикации по данной теме, сделан анализ теорий и подходов к проблеме дифференциации в сфере культурно-досуговой деятельности, что дает возможность разносторонних подходов к реализации субъектами своих досуговых стремлений, мотивов и их содержательного наполнения. Исследовано, что наличие различных теорий и подходов к вопросам дифференциации в сфере досуга дадут теоретикам и практикам материал к его обогащению и усовершенствованию.

Ключевые слова: досуг, досуговая деятельность, теории и подходы к досугу, дифференциация досуга, социальная стратификация.

Putilovska N.B.
Separate Division «Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

THEORIES AND APPROACHES AS FOR THE PROBLEM OF DIFFERENTIATION IN THE SPHERE OF LEISURE

Summary
The urgency of the research is grounded and the latest publications and researches as for the given theme are considered in the article. The theories and approaches as for the problem of differentiation in the sphere of cultural-and-leisure activities are analyzed. That enables to consider various approaches to experience leisure opportunities, motifs and their contents by the individual. It is stated that the existing theories and approaches as for the problem of differentiation in the sphere of leisure shall enable scholars and experts for its further development and improvement.

Keywords: leisure, leisure activities, theories and approaches as for leisure, differentiation of leisure, social stratification.

УДК 719(477)

РОБОТА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЦЕНТРУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СІВЕРСЬКОГО КРАЮ

Сінельніков І.Г., Нарожна Н.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

Чернігівський обласний навчально-методичний центр культури і мистецтв є на сьогодні одним з провідних закладів культури області по збереженню та розвитку національної нематеріальної духовної культури, реалізації політики в галузі народної творчості і культурно-дозвільної діяльності. У центрі надається методична, практична, організаційна, інформаційна допомога закладам культури регіонів, керівникам народних хорових колективів, фольклорним ансамблям, народним майстрам. Аналізу фольклористично-експедиційної діяльності київських студентів і викладачів-фольклористів у співпраці із названим центром культури і мистецтв присвячена ця розвідка.
Ключові слова: нематеріальна культура спадщина, фольклор, фольклорна експедиція, Чернігівщина.

Постановка проблеми. Народна творчість – це основа, на якій розвивалася і розвивається світова художня культура. Вона ввібрала в себе різні форми діяльності народу: поетичну творчість, музичне, танцювальне, декоративне, театральне, образотворче мистецтво тощо.

Подолавши усі перешкоди, ввібравши в себе багатющу історичну правду, вона дійшла до нашого сьогодення. Ми розуміємо, що неоціненні надбання нематеріальної духовної культури українського народу, які дісталися нам у спадок, потребують невідкладного втручання щодо їхнього збереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чернігівщина (або Сіверщина) здавна привертала увагу дослідників своїми неоціненними фольклорними скарбами. Фольклорні експедиції, що проводяться у селах Чернігівщини з 2000-го року студентами та викладачами секції фольклору факультету музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв, дають право впевнитися в тому, що наша національна культура не зникне, а залишиться для майбутніх поколінь, як неоціненний скарб, який впливатиме на становлення національної свідомості як сьогоднішніх, так і прийдешніх поколінь.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Збереженню нематеріальної духовної спадщини України сприяє також те, що випускники секції фольклору, які пройшли фахову підготовку в КНУКіМ, продовжують працювати у цій царині, гуртуючи навколо себе все більшу аудиторію фольклористів-аматорів, які допомагають у збиранні, опрацюванні та популяризації традиційного фольклору. Очолюючи обласні навчально-методичні центри культури і мистецтв: Київський (до 2016 року) – директор Тіна Василівна Гресько, та Чернігівський (до 2014 року) – директор Олександр Володимирович Левочко, з 2016 року – директор Департаменту культури Чернігівської обласної адміністрації (обидва випускники КНУКіМ 1998 року), продовжують співпрацю з факультетом музичного мистецтва КНУКіМ.

Формулювання мети дослідження. Ці два осередки культури не стоять осторонь проблем духовності української нації: головними напрямками їх роботи є дослідження та пропаганда етнокультурної спадщини України, а також визначення перспектив збереження і примноження духовних цінностей українського народу. Отже, опишемо напрямки співпраці фольклористів КНУКіМ із названими центрами дослідження народної творчості.

Виклад основного матеріалу. Чернігівський обласний навчально-методичний центр культури і мистецтв є на сьогодні одним із провідних закладів культури області по збереженню та розвитку національної нематеріальної духовної культури, реалізації політики в галузі народної творчості і культурно-дозвільної діяльності. У центрі надається методична, практична, організаційна, інформаційна допомога закладам культури регіонів, керівникам народних хорових колективів, фольклорним ансамблям, народним майстрам.

Одним із потужних осередків в місті Чернігові є центр народних ремесел для дітей та юнацтва, в якому з року в рік близько 100 дітей опановують традиційну майстерність – вишивки, різьблення по дереву, ліплення з глини, лозоплетіння, бісероплетіння, виготовлення та реставрації музичних інструментів. Багато проектів Чернігівського обласного навчально-методичного центру культури і мистецтв отримали схвальну оцінку фахівців та громадськості і сьогодні стали традиційними. Головною метою Міжнародного фольклорного фестивалю національних культур «Поліське коло», який щовесни відбувається в місті Чернігові, є відродження, збереження та популяризація багатонаціональної духовної спадщини Чернігівського краю, а також розвиток міжнародних культурних зв'язків – учасниками цього творчого заходу, окрім автентичних фольклорних колективів області, є представники національних меншин Чернігівщини, а також гості з Росії, Білорусі, Польщі тощо.

Відкритий фестиваль традиційного слов'янського мистецтва та бойових єдиноборств «Київська Русь» в смт Любеч має на меті пропаганду історичних, культурно-мистецьких надбань Сіверського краю, народних художніх промислів, розвиток туризму, а також збереження власних традицій та обрядів, знайомство з національними культурами інших народів, укріплення міжнаціональних взаємовідносин. Значне місце у молодіжній культурній програмі фестивалю має пропаганда здорового способу життя,

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

військово-патріотичне виховання молоді, відродження й популяризація стародавніх бойових традицій, національних видів єдиноборств, демонстрація гартування, різноманітних стилів та технік сучасних шкіл бойових мистецтв. До переліку мистецьких заходів Чернігівського НМЦКіМ додамо також щорічний Міжнародний молодіжний фестиваль «Дружба» у с. Сеньківка Городянського району.

Окрема розмова про фольклорний фестиваль – конкурс ім. В. Полевика, що проходить в с. Займище Щорського району і проводиться з метою відродження й збереження пісенної музичної спадщини Чернігівщини та вшанування пам'яті відомого фольклориста, лауреата обласних премій ім. Г. Верьовки, Б. Грінченка і премії українського Фонду культури, Заслуженого працівника культури України Василя Івановича Полевика. І.Г. Сінельніков протягом кількох років очолював журі цього конкурсу.

Основним завданням цього творчого заходу є широке залучення населення, особливо молоді, до участі в народній творчості, практичне знайомство з джерелами автентичного фольклору, вивчення, дослідження, популяризація фольклору на базі діяльності науково-дослідницьких гуртів та окремих збирачів нематеріальної культурної спадщини. Додамо також, що плідна робота, що проводиться Чернігівським обласним навчально-методичний центр культури і мистецтв, має значну підтримку та розуміння від начальника головного управління культури, туризму і охорони культурної спадщини Чернігівської обласної державної адміністрації; колишнього – Сергія Мойсієнко, і нинішнього – Олександра Левочка. Однак і вимагає величезних зусиль, досвіду та професіоналізму. Ці якості притаманні кожному фахівцеві Чернігівського центру культури і мистецтв.

Та не тільки організація фестивалів, виставок, концертів є головним напрямком роботи центру. Працівники центру продовжують славну традицію вивчення та популяризації фольклору Чернігівщини, яку започаткував наприкінці 1980-х років в навчально-методичному центрі культури і мистецтв відомий на Чернігівщині фольклорист Василь Полевик, що зібрав і записав понад тисячу народних пісень Чернігівщини: за результатами цієї дослідницької роботи центром було видано більше 20 збірок народних пісень.

В 2019 році Центр буде відзначати своє 80-річчя. Він насправді став улюбленим місцем аматорів народної творчості, де збираються всі, хто віддає свою душу традиційній народній культурі. На сьогоднішній день одним із головних напрямків діяльності Центру є збереження і розвиток самодіяльної народної творчості, збір, опрацювання та популяризація фольклору Чернігівщини, підтримка творчих колективів і самобутніх талантів шляхом організації і проведення фестивалів, конкурсів, свят, виставок, – програма, у якій визначальним пріоритетом є не тільки збереження, а й розвиток традиційної культури, проведення фольклорно-етнографічних обрядових свят, фестивалів-конкурсів за традиційними напрямками, створення умов для збирацько-дослідницької роботи нематеріальної духовної культури. Адже всі ці заходи зумовлені гострою потребою у пропаганді народних традицій та етномузикологічного обстеження регіону.

Протягом 2000–2015 років, у співпраці з Чернігівським обласним навчально-методичним центром культури і мистецтв та фольклористів Київського Національного університету культури і мистецтв були проведенні фольклорно-етнографічні експедиції в села:

1) Крюківського району – Білошівська Слобода, Наумівка, Рейментарівка, Казилівка, Савенки;
2) Щорського району – Займище, Смяч, Камка;
3) Ічнянського р-ну – Бережанськ, Гмирянка, Іржавець, Хаєнки, Монастирище;
4) Прилуцького району – Ряшки;
5) Талалаївського району – Липове, Скороходове, Заруддя, Березівка;
6) Срібнянського району – Гнатівка, Горобіївка, Олексіївці, Дейменівка, Гурбенці, Діхтярі, Іванківці;
7) Козелецького району – Берлози, Часнівці, Бригінці, Максим, Соколівка, Ставиське.

Головною метою фольклорних експедицій є визначення ступеню збереженості й форм побутування жанрів пісенного фольклору, як компоненту традиційної етнічної культури України, а саме Чернігівщини, адже пісенна творчість Сіверського краю є складовою єдиного загальноукраїнського фольклорного процесу із певними закономірностями розвитку, на тлі яких особливо помітні регіональні й локальні риси. Особливості розташування Чернігівського регіону в смузі міжетнічного білорусько-російського прикордоння, тривала приналежність до різних сусідніх держав, постійна погроза бути поглиненими й асимільованими, викликали захисну протидію насамперед у відстоюванням власного культурного простору. Такою протидією була самоізоляція, що значною мірою обмежило вплив чужорідних елементів і сприяло збереженню багатої й самобутньої народної творчості, що дотепер окремими реліктами зберігаються в чернігівських селах.

Дослідження зібраного фольклорного матеріалу в наш час, порівняно з 60–80-ми роками XX століття, демонструє нам розгорнуту картину всіх змін, що відбулися в українській традиційній культурі під впливом історичних, соціально-економічних, інтеграційних, глобалізаційних процесів. Цінним доповненням до фольклорних матеріалів останньої чверті XX століття є сучасні експедиційні матеріали (2000–2015 рр.), які допомагають простежити динаміку згасання тих чи інших народних традицій, обрядів, а також сприяють дослідженню культурних зв'язків, що склалися з іншими народами, та їх вплив на динаміку розвитку народної культури Сіверського краю.

В результаті експедиційної роботи нами було зафіксовано на фотоплівку і відео компоненти народного одягу, предмети побуту, декоративно-ужиткового мистецтва. На відео були записані цікаві пісенні зразки у виконанні гурту з села Вовчок (керівник – знавець народного співу, традицій та звичаїв Галина Гніда), а також зразки весільних обрядів у селі Соколівка та розгорнутий, повноцінний обряд весілля у селі Ставиське Козелецького району.

Зауважимо, що кожен колектив, з яким спілкувалися учасники фольклорно-етнографічної

експедиції, представляв традиційну культури свого села. Та інколи керівники ансамблів, не зрозумівши завдання нашої експедиції, намагалися демонструвати народні пісні, які, завдячуючи Українському народному хору імені Григорія Верьовки та Кубанського козачого хору, давно стали загально популярними. Ці, та деякі інші популярні пісні, ми не залишали поза увагою, адже під час пошуково-дослідної роботи необхідно звертати увагу не тільки на традиційний фольклорний матеріал, а й на сучасний стан збереження фольклорної традиції. Поряд з творами давнього походження ми записували сучасні пісенні зразки, а також фіксували нові елементи фольклору, які породжені сучасністю: оповідання, спогади, анекдоти. Адже проникнення сучасних мотивів у різні жанри народної творчості, казку, бувальщину, переказ – це і є сучасна трансформація фольклору.

Відрадно відмітити великий творчий потенціал вокального колективу села Смяч Щорського району та поіменно назвати його учасників – народних співаків: Макрюк Парасковія Федотівна 1932 р. н.; Красько Парасковія Олексіївна 1936 р. н.; Падгорная Єфросинія Стєпанівна 1931 р. н.; Лисенко Ніна Іванівна 1949 р. н.; Демеденко Ніна Констянтинівна 1935 р. н.; Лисєнко Михайло Назарович 1935 р. н.; Варабєй Любов Миронтіївна 1947 р. н.; Свиридєнко Аріна Василівна 1931 р. н. Від цього чудового колективу нами було записано значну кількість стародавніх українських пісень, серед яких: 8 побутових, 1 рекрутська, 1 русальна, 16 весільних, 15 частушок, – а також унікальну етнографічну інформацію про фрагменти русального та весільного обрядів.

Не менш цікавий співочий гурт був досліджений нами у селі Займище. Назвемо його автентичних виконавиць: Гец Марія Іванівна 1927 р. н., Руденок Наталія Василівна 1931 р. н., (виводчиця); Якименко Ніна Василівна 1936 р. н., (заспівувачка); Руденок Єфросинія Пилипівна 1928 р. н. Вони ознайомили експедиційну групу з фрагментами весільного та русального обрядів, заспівали нам 36 пісень; з них: 17 побутових, 2 купальських, 2 русальних, 4 веснянки та 11 весільних. Ці колективи дали змогу долучитися до справжньої традиційної автохтонної культури своїх сіл.

Не можливо залишити поза увагою репертуарну палітру учасників автентичного співацького колективу села Камка. Пісні, що прозвучали у їхньому виконанні, були різні за жанром, а також за місцем побутування, так як учасниці колективу переїхали до цього села в певний період, з різних причин. Як завжди буває, у таких колективах панують популярні пісні, та на диво ми з цим не зустрілися. Для детальнішого знайомства з учасниками цього ансамблю надаємо перелік: Дружиніна Тамара Миколаївна 1941 р. н., с. Камка; Кулік Марія Іванівна 1933 р. н. (народ. у с. Солонівка Городнянського району), Кольцовая Ганна Петрівна 1939 р. н. (народ. у с. Старая Рудня, в с. Камка з 1967 р.), Подлєсна Марія Матвіївна 1923 р. н. (народ. у с. Петровка, в с. Камка з 1943 р.); Богомаз Таїса Павлівна 1939 р. н. (народ. у с. Хатунічі, в с. Камка з 1964 р.); Шумська Євгенія Павлівна 1933 р. н. (народ. на хуторі Павлов-Івановський Городнянського району, в с. Камка з 1955 р.); Жилябіна Любов Владіміровна 1938 р. н. (народ. у с. Парафіївка Ічнянського району, в с. Камка з 1981 р.).

У Корюківському районі привернули увагу до себе учасники фольклорного ансамблю села Рейментарівка: Дзюба Раїса Василівна 1937 р. н., Раставна Галина Василівна 1935 р. н., Дзюба Олександра Василівна 1945 р. н., Коробко Олександра Петрівна 1939 р. н.; та села Казилівка: Бабирь Євдокія Лукінічна 1935 р. н., Гаптар Варвара Антоновна 1933 р. н., Кузьомка Люба Данилівна 1941 р. н. Від учасників цих колективів були записані частушки, 11 побутових пісень, 1 жартівлива, 26 весільних та великий інформаційний блок до весільного обряду.

Надзвичайно талановитим і багатим на ліричні, соціально-побутові пісні виявився гурт села Ряшки Прилуцького району: глибокі за змістом та неповторні за мелодикою, ці пісні стали одним із кращих експедиційних надбань в розділі побутових пісень. В Ічнянському районі справжню традиційну музичну культурою Сіверського краю ми почули від учасників ансамблю сіл Гмирянка, Іржавець. У селах Срібнянського району було записано 147 зразків народнопісенної творчості: справжня традиційна пісенна культура, притаманна саме своєму середовищу, була виявлена в селах Іванківці, Гурбенці, Дейменівка та Гнатівка.

У фольклорних експедиціях, що були організовані Чернігівським обласним навчально-методичним центром культури і мистецтв, неодноразово брав участь І.Г. Сінельніков у якості наукового керівника – консультанта, разом зі своїми студентами, учасниками фольклорного ансамблю «Кралиця» КНУКіМ Інною Шарковою та Аліною Князікевич. Відрадно зазначити, що традиційна культура, в деяких селах, що нам довелося обстежити, не згасла, а продовжує своє активне побутування. Хочемо наголосити, що сеанси запису музичного фольклору, які проходили в зазначених селах, були розвідками для подальшої роботи. На кожне село було витрачено всього 2–3 години експедиційного часу, що не завжди вистачало для проведення більш детальнішого обстеження. Та не зважаючи на такий щільний графік, нам вдалося записати у зазначених районах Чернігівської області понад 1000 різних за жанром пісень, оповідань, етнографічної інформації, більша частина з яких опрацьована для подальшого випуску аудіо та відео дисків.

Висновки та подальші перспективи. Пісенний, музичний та інформаційно-етнографічний матеріал Сіверського краю сьогодні знаходиться у стані активного доопрацювання та підготовки нотного й етнографічного матеріалу до друку. Кращі з кращих зразків народної пісенної творчості вже увійшли до репертуару студентського фольклорного ансамблю «Кралиця» КНУКіМ, що дозволяє нам говорити про продовження й безперервність української музичної традиції.

Список літератури:

1. Чернігівський обласний методичний центр навчальних закладів культури і мистецтв [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://onmckim.com.ua/
2. Матеріали з власних експедиційних досліджень І.Г. Сінельнікова (2000–2015 рр.).

Синельников И.Г., Нарожная Н.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РАБОТА ЧЕРНИГОВСКОГО ОБЛАСТНОГО УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ЦЕНТРА КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ В КОНТЕКСТЕ СОХРАНЕНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НЕМАТЕРИАЛЬНОЙ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Черниговский областной учебно-методический центр культуры и искусств является на сегодня одним из ведущих учреждений культуры области по сохранению и развитию национальной нематериальной духовной культуры, реализации политики в области народного творчества и культурно-досуговой деятельности. В центре оказывается методическая, практическая, организационная, информационная помощь учреждениям культуры регионов, руководителям народных хоровых коллективов, фольклорным ансамблям, народным мастерам. Анализу фольклорно-экспедиционной деятельности киевских студентов и преподавателей-фольклористов в сотрудничестве с названным центром культуры и искусств посвящена эта статья.
Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, фольклор, фольклорная экспедиция, Черниговщина.

Sinelnikov I.H., Narozhna N.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE WORK OF THE CHERNIGIV REGIONAL EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL CENTER OF CULTURE AND ARTS IN THE CONTEXT OF PROTECTION AND POPULARIZATION OF THE NATURAL SPIRITUAL CULTURE OF UKRAINE

Summary
Chernihiv Oblast Educational – Methodical Center of Culture and Arts is one of the leading cultural institutions of the region for the preservation and development of the national immaterial spiritual culture, implementation of the policy in the field of folk art and cultural-leisure activities. The center provides methodical, practical, organizational, informational assistance to cultural institutions of regions, leaders of folk choir collectives, folk ensembles, folk artists. This exploration is devoted to the analysis of folklore and expeditionary activities of Kyiv students and folklore teachers in collaboration with the Center of Culture and Arts.
Keywords: intangible culture heritage, folklore, folklore expedition, Chernihiv region.

УДК 008:316.259(492)«18/19»

КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ ФАКТОР ГРИ В ІГРОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ Й. ХЕЙЗИНГА

Шевчук К.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті досліджено феномен гри в культурологічній концепції Й. Хейзінга, визначено характер і значення гри як явища культури. Згідно з концепцією Й. Хейзінга, гра – всеосяжний спосіб людської діяльності і універсальна категорія людського існування. На основі теорії Й. Хейзінга, проведено аналіз ігрових елементів сучасної культури.
Ключові слова: гра, ігрова концепція, форма гри, феномен гри, Й. Хейзінга.

Постановка проблеми. Феномен гри включає в себе широке коло діяльності в світі живої природи, яка характеризується особливим задоволенням від самої ігрової діяльності, пов'язаної із особливими формами переживання. Незважаючи на те, що гра як феномен з'явилась раніше ніж саме людство, це питання і досі вивчається культурологами, філософами, письменниками та ін. Розгляд ігрової концепції культури, спрямований на виявлення універсального і специфічного, що дозволяє не тільки осмислити феномен гри та її природи, а й визначити стан і перспективи ігрової складової сучасної культури.

Мета статті. Головною метою роботи є розкриття феномену гри як явища культури крізь призму концепцій культурологів та філософів, приділяючи особливу увагу теоретичним концепціям Й. Хейзінга.

Проблема культурогенеза, а саме, появи та розвитку ранніх форм культури – одна з найскладніших і дискусійних в культурології. Єдиним суб'єктом культури, що створює життєве середовище для себе і формується під її впливом, безперечно, є людина. Це означає, що становлення світу культури відбулося в результаті тривалого процесу взаємодії біологічної еволюції і соціальної, і витоки культури слід шукати там і тоді, де з'являється людина, але не як біологічна особина, а як розумна істота. Ігрові концепції культурогенезу є своєрідним варіантом цього підходу. У багатьох теоріях гра розглядається як особлива сфера культурної життєдіяльності людини (П. Флоренський, І. Кант, Ч. Дарвін).

Загальна теорія гри була закладена в працях Ф. Шиллера і Г. Спенсера. Ф. Шиллер оспівував естетичну природу гри, бачачи в грі характеристику людини взагалі. Гра – одне з центральних понять Шиллера. Це вільне самодіяльне розкриття всіх сил людини, його сутності [9, с. 360].

Концепцію гри у культурі також у своїх теоретичних працях розглядали: німецький романтик Е. Т. А. Гоффман, Ф. Ніцше, Г. Спенсер, психолог К. Гросс, Ф. Бейтендійк, Е. Фінка та ін.

Важливо розглянути герменевтику гри в концепції Г.-Г. Гадамера. Поняття гри для Г.-Г. Гадамера є одним з домінуючих в його філософії: «Як перший вихідний пункт ми вибираємо поняття, яке зіграло величезну роль в естетиці, – поняття гри» [3, с. 84]. Для гри, вважає Г.-Г. Гадамер, неважливо, хто або що виконує рух. Головне не те, хто грає, а самі дії у грі. Не все, що сприймається людиною в формі гри, можна визначити як її сутність. Людині властиво сприймати життєві ситуації за аналогією зі сценічними драмами. До таких ситуацій можна віднести: невизначеність майбутнього, реальних можливостей людини і його очікування від життя. У таких випадках життєва ситуація сприймається як трагічний (або комічний) спектакль. Йдеться лише про суб'єктивну ситуації, яка сприймається і інтерпретується по певним життєвим колізіям через ігрову термінологію [3, с. 150]. Гра не є способом поведінки або станом свідомості. За допомогою категорії гри Г.-Г. Гадамер намагається вирішити проблему буття феномена мистецтва відповідно до власних герменевтичних уявлень про природу і сутність відносин. Г.-Г. Гадамер поширює явище гри на неживу природу (гра фарб, хвиль).

Феноменолог Е. Фінк в роботі «Основні феномени людського буття» дає типологію феноменів людського буття, серед яких виділяє п'ять – смерть, праця, панування, любов, гра. Він стверджує, що гра так само відвічна, як і інші феномени, вона охоплює все людське життя до самої основи, визначає буттєвий склад людини, а також спосіб розуміння буття людиною. Гра, на думку Фінка, пронизує інші основні феномени людського існування. Вона є винятковою можливістю людського буття. Грати може тільки людина, ні тварина, ні Бог грати не можуть. Лише «суще, кінцевим чином віднесене до всеосяжного універсуму і при цьому перебуває в проміжку між дійсністю і можливістю, існує в грі» [8, с. 380].

Е. Фінк відмовляється від повсякденного розуміння гри як протиставлення «серйозного» життя, виділяючи її в якості п'ятого з основних феноменів людського існування, поряд зі смертю, працею, пануванням і любов'ю, але тільки гра має винятковий статус, бо, представляючи феномени в незвичному елементі уявного, дає людському буттю можливість самовизначення і самоспоглядання.

Дослідник вважає, що людина грає одна серед усіх живих істот. Гра є фундаментальною особливістю людського існування. Так само він стверджує, що необхідно зібрати і порівняти ігрові звичаї всіх часів і народів, зареєструвати і класифікувати – це спадщина, відображена в людській грі. Це була б історія «винаходів», відмінних від традиційних артефактів культури, знарядь праці, машин і зброї [8, с. 380].

На думку Е. Фінка, поширення феномена гри на світ тварин і неживу природу неправомірно. Ігри світла і тіні – це ліричний опис бачення навколишнього світу. Природа не грає, люди бачать в ній гру тому, що за своєю сутністю гравці, і в переносному сенсі вживають поняття гри по відношенню до природи. Тварини, вважає

Е. Фінк, не знають гри фантазії, які не підпорядковують себе уявної видимості, отже, вони не грають. Гра характеризує тільки буття людини (навіть у неігрових ситуаціях) [8, с. 395].

Тема гри надихнула також іспанського культуролога та філософа Хосе Ортега-і-Гассет, який був стурбований долею сучасної культури, кризовим буттям особистості в умовах «масового суспільства». Шлях порятунку культури він бачить у збереженні духовних цінностей аристократичної еліти. Ортегу-і-Гассет називають теоретиком еліти. Свої культурологічні ідеї він досить виразно висловив в невеликій за обсягом, відомій книзі «Дегуманізація мистецтва». Іспанська мислитель вважає, що існують два різновиди роду людського: «народ» або маса, що є «відсталою матерією історичного процесу», і еліта — особливо обдарована меншість, творці справжньої культури [5, с. 67]. На його переконання, наближається час, коли суспільство від політики і до мистецтва знову починає складатися, як повинно, в два ордена: орден людей видатних і орден людей пересічних. Життя людей видатних зосереджено в сфері ігрової діяльності. Гра протиставляється буденності, утилітаризму і людському буттю. Іспанський теоретик намагається знайти орієнтири в хаосі культури, позбавленої внутрішнього ладу, його багата уява створює ігрову утопію спортивно-святкового ставлення до життя. Образ нового світовідчуття він розкриває на прикладі нового мистецтва. Нове мистецтво, «модернізм» завжди комічне за своїм характером. Не те, щоб зміст твору був комічним, це означало б знову повернутися до форм і категорій «людського стилю», незалежно від змісту саме мистецтво стає грою. Прагнення ж до функції як такої можливо тільки в веселому настрої.

Серед теоретиків ігрової концепції також важливі висловлювання німецько-швейцарського письменника Германа Гессе. У своїх творах різних років, він говорить про «вивороті» численних ігор, в які грають люди. У повісті «Душа дитини», Г. Гессе пише: «гра — це спосіб життя і поведінки дорослих, які забули і правді і природності, форма обману і самообману» [2, с. 139]. Так само приділяє увагу і азартним іграм в таких творах, як роман «Курортник», повістях «Сіддхартха», «Клейн і Вагнер» і казка «Король Ю». Саме азартні ігри в повістях Г. Гессе стають механізмом залучення в реальність, яку автор завжди прагнув подолати, та й саме життя, наприклад, в повісті «Індійська доля» постає у вигляді гри [1, с. 67]. Гра, на його думку, не тільки накопичує психічні можливості людини, вона діє як своєрідна жива вода, необхідна в бутті.

Але найбільш цілісно ігрова концепція культури була сформульована нідерландським істориком і філософом Й. Хейзінга (1872–1945 рр.). У роботі «Homo Ludens, а також статтях з історії культури, вчений представляє ігрову концепцію, де розглядає гру як першооснову культури, яка і з'являється у формі гри. Культура виникає і реалізується в грі, носить ігровий характер. Дане твердження є основою концепції Й. Хейзінга.

Й. Хейзінга стверджує, що гра старіше культури, так як культура нероздільно пов'язана з людським співтовариством. Як громадський імпульс, давніший, ніж сама культура, «гра раніше заповнювала життя і змушувала рости форми архаїчної культури» [7, с. 65]. Йохан Хейзінга переконаний, що культура в її найдавніших формах «грається, вона розвивається в грі як гра» [6, с. 23–24].

Витіснення гри, що почалося в XVIII в., фактично закінчується до XIX в. На думку Й. Хейзінга, починає заволодівати тверезе, прозовий поняття користі. Аналізуючи процес руйнування, Й. Хейзінга попереджає про «псування», руйнування культури, що йде від своїх витоків.

У Й. Хейзинга гра — всеосяжний спосіб людської діяльності, універсальна категорія людського існування. Вона поширюється буквально на все, в тому числі і на мову: «Граючи, мовотворячий дух раз у раз перескакує з області мовлення в область думки. Будь-яке абстрактне вираження є мовний образ, будь-який мовний образ є не що інше, як гра слів» [6, с. 167]. Це переконання підтримував і австралійський філософ Л. Вітгенштейн. Він називає «мовною грою... єдине ціле: мова і дія, з якими він переплетений» [4, с. 367–368]. Мова є гра в чистому вигляді, визначаючи мовну гру як одночасно і контекст, і певна історично сформована форма діяльності.

Узагальнюючи ігровий принцип людської діяльності, Й. Хейзінга відокремлює його від моралі, ставить йому моральні межі. «Гра — це не манера жити, але структурна основа людських дій. «Моральність» тут ні при чому» [6, с. 49]. Моральний, так само як і аморальний, вчинок відбувається з тих чи інших правил тієї чи іншої гри. І все ж гра, по суті, є несумісною з насильством. Схоже, що саме моральні вчинки якраз і свідчать про належне дотримання «правил гри».

Гра починається, і в певний момент їй приходить кінець. Вона «розігрується». Поки вона йде, в ній є рух вперед і назад, чергування, черговість, зав'язка, розв'язка. Гра відразу ж закріплюється як культурна форма. Одного разу зіграна, вона залишається в пам'яті як духовне творіння чи духовна цінність, передається від одних до інших і може бути повторена в будь-який час.

Майже всі високорозвинені ігрові форми містять елементи повтору, рефрен, чергування як щось само собою зрозуміле. Гра відноситься до області ірраціонального, так як гра простягається на тварин і на людський світ, вона не може бути обґрунтована ніякими раціоналістичними зв'язками. «Гра, як і вона була її сутність, не є щось матеріальне» [6, с. 156].

Й. Хейзінга також довів, що через культуру, точніше, через її малу частину — гру, можна побачити світ і війну, політику і поезію, флірт і спорт. Ігровий елемент настільки властивий суті поезії і будь-яка форма поетичного настільки тісно пов'язана зі структурою гри, що їх внутрішнє зчеплення можна було б назвати майже нерозривним. Теж саме в ще більшій мірі відноситься до взаємозв'язку гри з музикою. У ряді мов виконання на музичних інструментах називається грою. «Гра перебуває поза розсудливості практичному житті, поза сферою потреби і користі» [7, с. 189–190]. Те ж стосується музичної виразності і музичних форм. Закони гри діють поза людських норм.

Й. Хейзінга, писав, що «предки приписували музику до виховання, формування, утворення як

щось, у чому немає ні необхідності, ні користі, подібно читання чи письма, але що служить єдино використанню вільного часу» [6, с. 96]. Таким чином, можна відзначити, що ця думка відводить музиці сферу, яка розташовується між благородною грою і насолодою мистецтвом.

Якщо у випадку з музикою і всім, що з нею пов'язано, все незмінно залишалося у рамках гри, то ігрова концепція у танці розкривається повною мірою. Й. Хейзінга говорив, що «танець є особлива і дуже досконала форма самої гри» [6, с. 194–195].

Процес творіння в образотворчому мистецтві протікає абсолютно поза сферою гри, вважає Й. Хейзінга, і навіть публічний показ творів входить лише вторинним елементом у форми ритуалу, свята, розваги, громадського події. Дослідних з цього приводу пише: «зняття покривала зі статуї, закладка першого каменя, експозиція картин не є частиною самого творчого процесу і в цілому стала фактом культурного життя в самий недавній час» [6, с. 205–206].

Й. Хейзинга вважає, що поезія народилася у грі і продовжувала існувати в ігрових формах. Музика і танець були чистою грою. Мудрість і знання знаходили словесне вираження в освячених звичаєм іграх, що проходили як змагання. Право виділилося з ігор, пов'язаних з життям і відносинами людей. Залагодження суперечок зброєю, умовності життя аристократії ґрунтувалися на ігрових формах.

Глибоко в первородних шарах культури лежить потреба викликати один одного позмагатися і помірятися силами в умінні, в майстерному виконанні важкого. Й. Хейзінга пише, що це «не що інше, як еквівалент усіх агональних випробувань, які людина зустрічає на терені мудрості, поезії або відваги» [6, с. 95]. Розвивалося образотворче мистецтво теж в змаганні і через змагання. Перш за все не можна провести межу між змаганням в діянні чого-небудь і змаганням в скоєнні чого-небудь. Дослідник вважав: «Випробування сили спритності, подібне пострілу Одіссея через дванадцять сокир, повністю входить в сферу гри» [6, с. 143]. В архаїчній культурі мистецтво і техніка, майстерність і надання відповідної форми, ще не розділені, приховані у вічному прагненні людини перевершити і перемогти. «На самій нижній сходинці соціального суперництва з його прийомами стоять штучно накази, які віддає учасникам бенкету сімпозіарх. На цій же лінії лежить штрафний келих, так і гра в фанти, все суцільно гра. Споріднені цього і завдання по розплутуванню або зав'язуванню вузлів» [6, с. 167].

Цими зв'язками, однак, ще не вирішується питання, якою мірою змагання дійсно сприяло розвитку мистецтва. Можна відзначити, що приклади завдання вражаючих прийомів постають частіше як тема міфології, фольклору, літератури, ніж як прецеденти історії самого мистецтва. Так як людський дух вельми охоче грає непомірним, чудесним, абсурдним, яке проте стає врешті-решт дійсністю. Великі носії культури доісторичного часу, як свідчать усі міфології, в змаганнях, щоб врятувати своє життя, створили всі свої творіння і нововведення, які тепер складають комору культури.

В процесі розгляду ігрових концепцій культури важливо відзначити, що ці концепції, історично міняючись, кожен раз фіксують істотну проблему культури. Вони не відкидають один одного, як це може здатися на перший погляд. Навпаки, вони представляють собою цілісний ряд проникнення в сутність предмету.

Розглянувши концепцію Й. Хейзінга, можна говорити, що гра передує культурі, супроводжує її, пронизує її від народження до сучасності. Разом з тим він підкреслює, що культура не відбувається з гри в результаті деякої еволюції, а виникає у формі гри: «культура спочатку розігрується». Культурі в початкових її формах притаманне ігрове, тобто вона здійснюється в формах і атмосфері гри. І сам дослідник історично змінюється, стаючи більш проникливим і зрілим, і предмет дослідження розвивається. До того ж культура – це складне, неоднозначне, суперечливе і відкрите всім вітрам явище життя.

В результаті досліджень Йохана Хейзінга, можна прийти висновку, що гра є однією з основних і суттєвих характеристик людини. Гра розглядається ним як найвищий прояв людських форм діяльності. Гра – це функція, яка наповнена сенсом. У грі разом з тим грає щось, що виходить за межі безпосереднього прагнення до підтримки життя, щось, що вносить сенс в те, що відбувається дія.

Дух раціоналізму і утилітаризму вбили таїнство і проголосили людину вільною від провини і гріха. Праця і виробництво стають ідеалом, а незабаром ідолом. Культура набагато менше грається, ніж в попередні періоди. Безперечне достоїнство і актуальність дослідження вченого обумовлені тим, що аналіз історії культури під знаком гри пов'язаний у автора з життєвими процесами і катаклізмами сучасного свідомості, з перспективами культурного розвитку. Хейзінга відзначає, що «культура ранніх епох втрачає ігрову традицію, там же, де, схоже, що вона грає – гра ця фальшива» [6, с. 72].

Список літератури:

1. Гессе Г. Индийская судьба Т. 3 / СПб.: Северо-Запад, 1994. – 165 с.
2. Гессе Г. По следам сна. – М.: Издат. АСТ, 2004. – 493 с.
3. Ґадамер Г. Ґ. Класична і філософська герменевтика // Г. Ґ. Ґадамер. Герменевтика ІІ. Істина і метод. Том 2. К.: Юніверс, 2000. – 478 с.
4. Виттгенштайн Л. Философские работы. Ч. 1 // пер. с нем. М. С. Козлова. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет; перевод С. Л. Воробьева. – М., 1991. – 198 с.
6. Хейзинга Й. Человек играющий.
7. Хейзинга Й. Осень Средневековья. М.: Наука, 1988. – 563 с.
8. Финк Э. Основные феномены человеческого бытия. М.: Наука, 1998. – 563 с.
9. Шиллер Ф. Естетика. – К.: Мистецтво, 1974. – 360 с.

Шевчук Е.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

КУЛЬТУРОСОЗИДАЮЩИЙ ФАКТОР ИГРЫ В ИГРОВОЙ КОНЦЕПЦИИ Й. ХЕЗИНГА

Аннотация
В статье исследован феномен игры в культурологической концепции Й. Хезенга, определен характер и значение игры как явления культуры. Согласно концепции Й. Хейзинга, игра – всеобъемлющий способ человеческой деятельности и универсальная категория человеческого существования. На основе теории Й. Хейзинга, проведен анализ игровых элементов современной культуры.
Ключевые слова: игра, игровая концепция, форма игры, феномен игры, Й. Хейзинга.

Shevchuk K.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

CULTURALCONSERVATIVE FACTOR OF THE GAME THEORY OF CULTURE J. HUIZINGA

Summary
The phenomenon of a game in the cultural concept by Johan Huizinga has been investigated in the article. Having analyzed the game concept, the nature and significance of the game as a cultural phenomenon have been determined. It is emphasized that the game, from the point of view of Huizinga, is a comprehensive way of human activity and a universal category of human existence. Based on Huizinga's theory, the analysis of game elements of modern culture has been carried out.
Keywords: game, game concept, the form of the game, the phenomenon of the game, J. Hazing.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.41(091)

ГАРМОНІКА: ЗАРОДЖЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЕВОЛЮЦІЇ

Андрійчук П.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Гармоніка, відносно молодий інструмент, що здійснив карколомний стрибок від простого камертона та дитячої іграшки до сучасного концертного інструмента з оригінальним репертуаром. Цей інструмент глибоко проник в культуру багатьох народів світу і став народним. Шляхи еволюції та адаптації гармоніки і її різновидів у різні національні культури розглядаються у даній статті.
Ключові слова: гармоніка, камертон, шен, аура, язичкові інструменти, бандонеон, акордеон, баян.

Постановка проблеми. Поява та еволюція тих чи інших мистецьких явищ тісно переплітається з загальним історичним розвитком. Тільки в контексті історичної епохи, її потребами та можливостями формуються певні мистецькі течії. Народження нового типу музичного інструмента, пнемо-язичкового, у І половині XIX століття пов'язана з конкретними суспільними та економічними факторами, що сприяли активному розповсюдженню цього інструмента багатьма у багатьох країнах. Причому вони були як спільними у різних країнах, так і мали свої національні особливості. Їх дослідження – завдання даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями зародження та розвитку гармоніки багато років займався А. Мірек, однак його дослідження велися через призму російської історіографії і переоцінкою російського фактора в історії цього інструмента. У дослідженнях Є. Іванова дається об'єктивний аналіз цього явища, а в І. Сухого – практичні та методичні аспекти виконавства на гармоніці.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що історія виникнення та поширення гармоніки неодноразово ставала предметом наукових розробок, питання трансформацій цього інструмента недостатньо досліджене в українському музикознавстві.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз передумов виникнення язичкових інструментів та фактори, що зумовлювали їх розповсюдженню.

Виклад основного матеріалу. Гармоніка (від грецької harmonia – зв'язок, стрункість, розміреність) – музичний інструмент, в якому джерелом звука є коливання металевого язичка від струменю повітря. Історія цього інструмента дивовижна: в короткочассі він глибоко проник у музичну культуру багатьох народів і став невід'ємною її складовою. Отож в цілому ряді країн гармоніку справедливо називають народним інструментом.

Язичкові музичні інструменти відомі ще з давніх-давен. Та найдревнішим вважається китайський шен. Перші згадки про нього сягають II–III тисячоліть до н. е. Шен являв собою низку бамбукових чи тростяних трубок, встановлених по окружності в чашоподібний корпус. У нижній частині кожної трубки знаходилась металева рамка з вирізаним у ній язичком, настроєним на певну висоту. В дію він приводився струменем повітря, що вдувалось чи втягувалось через мундштук, розташований у боковій частині корпуса. Як бачимо, інструмент цей не з примітивних, отож, вірогідно, мав конструктивно простіших попередників у ще більш віддалені часи.

Згодом шен потрапив до Європи і принципи його звуковидобування лягли в основу експериментів багатьох майстрів та винахідників. Так у IX столітті в монастирях Франції були поширені органи-портативи, на яких виконавець правою рукою натискав клавіші, а лівою накачував міх, що рухався у вертикальному напрямку. Орган-портатив висів на плечі виконавця, або ставився на стіл. В кінці XVIII – на початку XIX століть на його основі було винайдено ряд нових інструментів: оркестріон, бібельгармоніку, еолодикон, фісгармонію.

У 1821 році німецький музичний майстер Християн Фрідріх Людвіг Бушман (1805–1864), бажаючи полегшити процес настроювання органів і фортепіано, виготовив 15 язичкових камертонів, які приводило в дію повітря, що втягувалось ротом. Об'єднавши ці камертони в одному корпусі довжиною всього коло десяти сантиметрів, Бушман отримав новий музичний інструмент і назвав його Aura (аура). Власне, це була перша губна гармоніка. Невдовзі інструмент став популярним у багатьох країнах світу, проте назва, запропонована винахідником, ніде не прижилась.

Прообразом гармоніки у нинішньому її вигляді став сконструйований Бушманом у 1822 році Handäoline (хендеолін) – ручна еола. Формою ручна еола нагадувала книгу, що розкривалась за допомогою трьох шкіряних складок. На ній можна було виконувати тільки найпростіші мелодії, тому й знайшла своє застосування як дитяча іграшка.

В 1829 році віденський органний майстер Кирило Деміан (1772–1847) виготовив музичний інструмент з двома корпусами, з'єднаними міхом. На правому корпусі розташовувались п'ять клавіш, що давали десять основних звуків Ре мажору (звуки при розведенні і зведенні міха були різні за висотою). Та головним відкриттям Деміана стали десять готових акордів, які видобу-

валися за допомогою п'яти клапанів на лівому корпусі (тут також при різних напрямках руху міха акорди були різні). Цей винахід поклав початок ери мелодико-гармонічних (згодом басо-гармонічних) інструментів. До того ж конструктор вперше ввів в обіг і назву «акордеон».

Удосконалення інструмента відбувалось майже одночасно в різних країнах Європи. Так у 1827 році в Лондоні вже знаний на той час фізик Чарльз Уїтстон (1802–1875) створив англійську концертину, запатентувавши свій винахід у 1829 році. У 1832 році в німецькому місті Хемніці професіональний кларнетист і музичний майстер Карл Фрідріх Уліг (1789–1874) виготовив першу німецьку концертину. А в 1840 році у німецькому місті Креффельді вчитель музики і диригент міського оркестру Генріх Банд (1821–1860) сконструював інструмент, який на честь винахідника отримав назву «бандонеон». Багато конструктивних новацій було здійснено у Франції та Італії.

Винаходи й вдосконалення гармоніки збіглися в часі з початком епохи індустріалізації, що не могло не позначитися на подальшій її долі – уже в тридцяті роки XIX століття налагоджується серійне виробництво цих інструментів. Популярність гармоніки, а відтак й попит, стрімко зростають. Так у 1860 році тільки в одному німецькому місті Клінгенталі їх було випущено 214 тисяч.

Завдяки простоті опанування, зручності гри (як сидячи, так і стоячи, а навіть пританцьовуючи), портативності, сталості строю незалежно від температурних змін, тембровій самобутності, багатій динамічній шкалі (що давало змогу грати як в приміщенні, так і просто неба), можливості виконання повного мелодико-гармонічного комплексу, а також доступній ціні новий інструмент знайшов численних прихильників не тільки в Європі, а й на американському континенті.

Надзвичайно сприятливими для гармоніки видались російські терени, адже до кінця XVIII століття процес розвитку народного інструментарію був загальмований через неприйняття російською православною церквою інструментальної музики та проголошення її «гріховною». Тут велась багатовікова безпощадна боротьба з «бісовськими гудошними сосудами», переслідувались і винищувались скоморохи – перші музиканти-професіонали. Поява в Росії гармоніки стала можливою лише завдяки певній лібералізації церковних і суспільних законів. Отож, їй випала історична роль заповнити штучно утворений вакуум і стати народною улюбленицею. А перший інструмент в Росії за німецьким семиклавішним зразком, придбаним на Нижньогородській ярмарці, виготовив у 1830 році тульський зброяр Іван Сизов (1793–1855). Згодом талановиті майстри на всіх обширах Росії на основі місцевих етнічних фольклорних традицій створюють велику кількість різновидів гармоніки. Найпоширеніші серед них – білобородовська, бологовська, вєнка, в'ятська, єлецька, касимовська, лівенка, німецька, орловська, петербурзька, рояльна наколінна, саратовська, сибірська, тальянка, тульська, хромка, черепашка, череповка.

У другій половині XIX сторіччя гармоніка глибоко проникає в побут і багатьох східних народів Росії, вбирає в себе їх неповторний національний колорит і стає яскравим виразником музичних культур цих народів. Так з'явились абхазька (амирзакан), аджарська (гармоні), адигейська (пшине), грузинська (бузіка), дагестанські (арган, комуз, чаган), кабардино-балкарська (пшине), карачаєво-черкеська (кобуз), кумицька (комуз), лезгинська (комуз), марійські (кога-кармонь, марла-кармонь), осетинська (ірон-кандзал фандир), татарська (кармонь), удмуртські (арган, кармун), чеченські (арган, комуз, чаган), чуваські (вархан, кармун, кобе, кубос, хут-купас).

Характерною рисою Кавказу стало те, що повсюдно гру на гармоніці опановували жінки, хоча завжди інструментальне виконавство було привілеєм виняткового чоловіків. А в деяких районах (наприклад, Осетії) гармоніка входила до числа обов'язкових подарунків, які повинен був надіслати наречений своїй обраниці.

Величезна популярність гармоніки серед народів Росії послужила підставою для радянської історіографії активно насаджувати ідею російського походження цього інструмента і, таким чином, применшувати значення винаходів К. Ф. Л. Бушмана та К. Деміана, а разом з цим і заперечувати факт німецького походження гармоніки.

В Україні, на відміну від Росії, були абсолютно інші історичні передумови і на першу половину XIX століття тут склався вже доволі розвинений музичний інструментарій (скрипки, цимбали, кобзи, бандури, ліри, басолі, сопілки), який повною мірою передавав колорит, ладо-гармонічне багатство та поліфонізм українського мелосу, а тодішня гармоніка з діатонічним строєм і вкрай обмеженими гармонічними можливостями ніяк не вкладалась у межі традиційної української культури.

Проте до адаптації гармоніки в Україні спричинився абсолютно інший чинник – поширення на той час нового типу пісні, міської, з чітко вираженою гомофонно-гармонічною фактурою на основі тонічної, субдомінантової та домінантової функцій і відчутною квадратною структурою. Такий тип музики гармоніка спроможна була відтворити якнайкраще і порівняно з іншими інструментами мала незаперечні переваги. До того ж, з відміною в 1861 році кріпацтва і стрімким розвитком промисловості величезна маса селян перебирається до великих міст, формуючи там новий пласт народної музичної культури. І в цьому процесі гармонії, як називали гармоніку в багатьох куточках України, належало місце особливе – вона стала незамінною на всі випадки життя: на вечорницях, на бесіді, на вулиці в молодіжних розвагах, на хрестинах, на весіллі, «для себе», до слухання, на проводах до армії, на ярмарку, під час старцювання (випрошування милостині) та ін. І тільки в хвилини смутку (на похоронах та поминках) її дзвінкий голос мовчав.

Гармоніка однаковою мірою добре звучала і як солюючий інструмент, і як акомпануючий співакам чи танцівникам, і в ансамблі з іншими музичними інструментами. А так як послуги визнаних майстрів, «троїстих музик», коштували немалих грошей, то для сімейних свят чи будь-яких інших розваг все ширше стали запрошувати гармоніста, нерідко в парі з виконавцем на бубні, адже для переважної більшості такого роду музикантів їхнє мистецтво в економічному плані було заняттям другорядним і часто вони грали взагалі без грошової винагороди.

Гармоністи, а в Україні це були виключно чоловіки, користувались великою повагою і любов'ю, про що свідчить загальновідоме прислів'я: «гармоніст – перший хлопець на селі».

Вісімдесяті роки XIX століття в Україні знаменуються початком власного виробництва гармонік. У Харкові Костянтин Олексійович Міщенко (1869–1948) відкриває майстерню, яка невдовзі перетворилася в невеличку фабрику, де трудилось близько 15 робітників. Майстер активно працював над удосконаленням інструмента, особливо його темброво-акустичних властивостей, винайшов так звану «ломану» деку, що утворювала м'який, лагідний звук, навдивовиж органічний з українською пісенною природою. За відгуками сучасників, гармоніки харківського майстра були значно кращими від німецьких та австрійських аналогів. Майстер дбав і про те, щоб його інструменти мали привабливий вигляд – вони виготовлялись з палісандрового та чорного дерева, оздоблювались целулоїдними жилками та перламутром. У 1908 році на Всесвітній виставці гармонік у французькому місті Марсель хроматичним гармонікам нашого співвітчизника було присуджено Гран-прі та Велику золоту медаль.

У другій половині XIX століття гостро постає проблема навчання гри на гармоніці. На відміну від традиційних фольклорних інструментів, мистецтво гри на яких передавалося винятково контактно, в 1872 році у Москві видавець Н. М. Куликов у посібнику «Школа для аккордеона и гармонии, с помощью которой, в короткое время, легко можно выучиться играть по нотам правильно и красиво на этих инструментах» здійснив першу спробу письмово передати досвід гри на народній гармоніці. Згодом для гармоніки, не враховуючи баяна і акордеона, вийшло понад сто шкіл та самовчителів різних авторів. Чотири з них – в Україні: М. М. Іванова «Школа-самоучитель музыки для двухрядной «венской» гармони «аккордеона» с 19 и 21-м клавишем мелодии и 8-мью аккомпанемента» (Мелітополь, 1904), Р. М. Ліпсона «Новейший и самый легкий практический цифровой самоучитель для венской двухрядной гармони» (Харків, 1912), П. С. Бондарчука «Самовчитель українських народних пісень і танців на гармоніці «23Ч12» під редакцією Є. Юцевича (Київ, 1960), І. І. Сухого «Українська гармоніка» під редакцією П. О. Андрійчука, М. С. Голючека (Київ, 2005). Попервах найбільшою проблемою у цій царині було те, що і упорядники видань, і ті, хто навчався, були людьми або малограмотними, або взагалі неграмотними. Нерідко це призводило до створення доволі примітивних систем нотного запису. І все ж стрімке зростання популярності гармоніки та освітнього рівня народу вже до середини XX століття вивели видавничу справу на доволі високий професійний рівень. Підтвердження цього – вищезазвані самовчителі П. С. Бондарчука та І. І. Сухого.

Про популярність гармоніки свідчить і той факт, що П.І. Чайковський (1840–1893) у 1883 році вводить партію гармоніки до гумористичного скерцо Другої оркестрової сюїти, а німецький композитор Курт Вейль (1900–1950) у 1928 році – партію бандонеона до «Тригрошової опери».

Проте винайдений на початку XX століття баян, інструмент із значно більшими технічними можливостями, затьмарив свою самобутню попередницю на довгі роки, а відтак сфера застосування гармоніки в Україні суттєво звузилася. Та практика неспростовно свідчить, що темброві властивості дзвінкоголосої гармоніки і сучасного баяна, певною мірою інструмента вже академізованого, – абсолютно відмінні. І з цих причин замінити гармоніку баян неспроможний.

Висновки та подальші перспективи. У наш час, коли в молодій українській державі відбувається переусвідомлення багатьох культурно-історичних процесів і окремі елементи, а то й цілі пласти культури справедливо повертаються до свого природнього функціонування, слід позбутися хибного стереотипу, що гармоніка – це виключно російський інструмент і повернути належне їй місце в українській музичній культурі.

Андрийчук П.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ГАРМОНИКА: ЗАРОЖДЕНИЕ И ПУТИ ЭВОЛЮЦИИ

Аннотация
Гармоника, относительно молодой инструмент, который осуществил сногсшибательный прыжок от простого камертона и детской игрушки к современному концертному инструменту с оригинальным репертуаром. Этот инструмент глубоко проник в культуру многих народов мира и стал народным. Пути эволюции и адаптации гармоники и ее разновидностей в разные национальные культуры рассматриваются в данной статье.
Ключевые слова: гармоника, камертон, шен, аура, язычковые инструменты, бандонеон, аккордеон, баян.

Andriichuk P.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

ACCORDION: ORIGIN AND WAYS OF EVOLUTION

Summary
Accordion, relatively young instrument that carried out astunning jump from a simple tuning fork and child's toy to themodern concerto instrument with an original repertoire. Thisinstrument deeply got to the culture of many people of theworld and became folk. The ways of evolution and adaptationof accordion and her varieties in different nationalcultures areexamined in this article.
Keywords: accordion, tuning fork, шен, aura, uvular instruments, бандонеон, accordion, bayan.

УДК 78.09+781.63

ТЕОРІЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОГО МИСТЕЦТВА ЯК ОКРЕМА ГАЛУЗЬ МУЗИКОЗНАВСТВА

Андрійчук П.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Дослідження музичного мистецтва довгі роки велося в теоретичному аспекті та з проблематики композиторської творчості, залишаючи поза увагою вкрай важливі процеси відтворення музики, які є фактично співтворчістю. Таким чином сам процес виконавства знаходився у стані емпіричному. І тільки від початку XX століття цей аспект музичного мистецтва став об'єктом досліджень. Сьогодні дослідження ведуться у багатьох напрямках, що дає підстави вважати цей напрям музикознавства окремою галуззю.
Ключові слова: музикознавство, музичне виконавство, композиція, створення і відтворення музичного твору.

Постановка проблеми. Музичне виконавство посідає особливе місце у тріаді композитор-виконавець-слухач, адже виконавство перебирає на себе місію донести задум композитора. Цей процес надзвичайно відповідальний і має свої особливості. Однак його ґрунтовне дослідження почалося тільки від початку XX століття, тому потребує розкриття багатьох аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження виконавського аспекту музичної творчості ведеться за кількома напрямками: як форми відтворення музичного твору, інтерпретації стильових засад, проникнення у сутність композиторського мислення та створення відповідних виконавських версій музичних творів. Цілий ряд проблем виникає на їх межі, що потребує нових методів досліджень.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що питаннями виконавства і інтерпретації музики дослідники займаються уже більше століття, психологічні аспекти відтворення музики залишаються недостатньо висвітленими.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є визначення напрямків роботи виконавця над відтворенням авторського задуму і можливого рівня самостійності виконавця щодо виконуваного музичного твору.

Виклад основного матеріалу. Поняття «виконавство» – парне поняттю «композиція». Поява цих категорій – результат розщеплення синкретичного мистецтва імпровізації, що панувало у музиці Середньовіччя. Проте, до кінця XIX ст. наука про музику будувалася переважно на пріоритетах автора і музичного тексту. Темами досліджень були творчість композиторів, їхні опуси, різні аспекти композиції та теорії музики як музичної мови, зафіксованої в нотних знаках. І тільки на початку XX ст., з бурхливим розвитком всіх форм музикування – академічного, народного, легких жанрів і утворених на їх основі великої кількості нових різновидів, в т. ч. джазу та словесних партитур, розпочались дослідження ще однієї музичної проблеми – виконавської, тобто живої музичної вимови та інтерпретації як форми творчого відтворення авторського задуму.

Теорія інтерпретації створюється зусиллями практиків-виконавців, педагогів, музикознавців, а також представниками суміжних наук – соціології, семіотики (науки про знакові системи) і розглядає виконавський процес як співтворчість композитора і виконавця, досліджує його під кутом психологічних, естетичних, філософських проблем і поступово інтегрується в єдину музикознавчу систему.

На початку 20-х років нашого століття видатний учений в галузі психології та естетики Л.С. Виготський писав: «Художній твір, раз створений, відривається від свого творця, він не існує без читача, він є тільки можливість, яку здійснює читач. У невичерпному розмаїтті символічного, тобто всякого істинно художнього твору лежить джерело множинності його розумінь і тлумачень. І розуміння його автором є не більше, як одне з цієї безлічі можливих...».

Музичний твір зароджується в творчій уяві композитора, котрий фіксує свій задум умовни-

ми (нотними) знаками. В такій формі твір існує лише потенційно, і тільки виконавець-інтерпретатор переводить його у дієву форму існування, актуалізуючи його. Проте, нотний запис неспроможний зашифрувати повну в всебічну інформацію про музичний твір. Щодо цієї властивості нотного запису точаться спори по сьогоднішній день: одні вважають його недосконалим, інші ж в недосказаності та умовності вбачають вищу її досконалість та джерело безмежної виконавської творчості. Ф. Бузоні писав: «Нотація, запис музичних п'єс є, перш за все, винахідливий метод закріплення імпровізації, щоб її можна було відтворити... Виконавець повинен знову звільнитись від окам'янілості знаків і привести їх в рух...».

«Створення» і «відтворення» музичного твору відображає два його взаємопов'язані аспекти: історичний і психологічний. Створений музичний твір в зашифрованому нотному тексті «згортається» в музичному часі, набуваючи «просторової» структури. Твір в такому вигляді «утримує час в собі». Відтворення музики, що дає звукове життя творові, – напроти: «розгортається в часі».

У взаємодії композиції та інтерпретації пов'язуються воєдино «наш час» (процес гри на музичному інструменті, момент психологічного переживання) і «вічний час», первинно закладений у створений твір. У цьому плані привертає до себе увагу думка Б.В. Асаф'єва, одного з основоположників теорії виконавства: «Музика – мистецтва інтонованого змісту». В розумінні Асаф'єва виконавство є невід'ємним компонентом живого, розгорнутого в часі процесу становлення музичної форми і його взаємозв'язку зі змістом.

Водночас створений автором музичний твір відображає об'єктивну його сторону, відтворений виконавцем-інтерпретатором – суб'єктивну. Узагальненість первинного музичного образу обумовлює можливість існування різних його виконавських трактувань. Завдяки цій властивості виконавство носить яскраво виражений творчий характер, отримуючи можливість художнього збагачення, поглиблення і розкриття нових рис змісту. Правомірно провести розмежування понять «нотний запис» та «художній текст». Вони не ідентичні, так як друге поняття значно багатше і ширше. Тому сама постановка проблеми «строгого слідування за текстом автора» вимагає розшифрування, і, перш за все, необхідності уточнення, що мається на увазі під словом «текст»: зрілий виконавець тією чи іншою мірою обов'язково трансформує вихідний нотний запис, роблячи це з метою збереження «духу» музики, формування в сприйнятті слухача художнього образу, адекватного до авторського.

Можна виділити три аспекти музичного образу – авторський, виконавський та слухацький.

Оцінюючи особливості авторського образу, С.В. Рахманінов писав, що «...найбільш важливим даром композитора є уява, адже він повинен спершу, ніж створити, уявити... Уявити з такою силою, що в його свідомості виникла чітка картина майбутнього твору раніше, ніж написана хоч одна нота. Його закінчений твір є спробою втілити в музиці саму суть цієї картини».

Особливою відмінністю виконавського образу є специфічна направленість процесу інтерпретації на слухача, використання всіх можливостей для того, щоб допомогти сприймаючому побудувати в своїй уяві той образ, відчути ту глибину осягання світу, яку втілив у творі композитор. Крім того, до завдань виконавця входить також і втілення образу в рамках, так званого, історичного часу, що має свої специфічні особливості.

Слухач теж певною мірою виступає співучасником творчого процесу. Він створює свій особливий слухацький художній образ так чи інакше відмінний від образів, створених іншими слухачами під впливом одного і того ж виконавця. Крім того, слухачі великою мірою створюють ту необхідну творчу атмосферу, при котрій виконавець дає життя музичному творові.

Одним з найбільш важливих елементів виконавства є імпровізаційність. Являючись природною властивістю музики, вона в різні періоди історії набуває або скритої, або відкритої форми існування, проявляючись то в одній, то в іншій ланці творчого процесу: у композитора, виконавця чи, навіть, у слухача.

Наша музична епоха поновила вже на якісно новому рівні інтерес не просто до імпровізаційності, а до активної імпровізації як одного із засобів створення музичного твору, причому не рідко цей процес включає і самого виконавця. Як справедливо відмічає М. Сапонов, існує «відчутний поворот музики XX століття до імпровізаційно рухливих структур. Кращі прояви цього повороту містяться в радикальній зміні функції музиканта-виконавця, що й дало привід І.Ф. Стравінському не без сарказму говорити про «посткомпозиторський період» сучасної музики. Вихований на професійно шанобливому відношенні до нотного тексту музикант отримує значну долю авторства в реалізації твору. Така апріорна нерозбірливість композитора, який запрошує в співавторство будь-кого, хто отримав його графічну чи вербальну партитуру, неймовірно збільшила відповідальність виконавця». Відповідальність виконавця те тут є не що інше, як відданість музиці, її духові, але не букві.

Імпровізація – не сваволя, не вільне від обмежень самовираження, імпровізаційність – одна з найбільш важливих граней музичного мислення, музичної форми, специфіки музичного виконавства. Водночас, це достатньо строго організована система засобів втілення змісту, що має свої власні закономірності.

Існує ціла група музичних жанрів, відкритих для імпровізаційності, таких де вона вкрай необхідна. Сюди входять фантазія, прелюдія, рапсодія, експромт, балада, легенда, музичний момент, листок з альбому та багато інших Хоча вони і не створені композиторами в процесі безпосередньої імпровізації, в той же час несуть в собі її суттєві ознаки. В.В. Цуккерман позначив такий тип музики спеціальними терміном «квазіімпровізація».

Імпровізаційність, в першу чергу, спирається на можливості виконавця видозмінювати змістові зв'язки форми, створювати щоразу нібито нову її цілісніть, а також на закономірності виконавського інтонування, ритмічного дихання, звукової барвистості. Тому при імпровізаційному підході до формопобудовчих моментів одним з основних завдань виконавця стає усвідомлення необхідності звільнити слухача від відчуття форми як заздалегідь даної, створити принципово

нове відчуття – становлення проростання форми в живому безпосередньому процесі. Закінчений образ твору слухач отримує тільки в кінці виконання. Тільки тоді для нього стають ясними зміст та формопобудовчі зв'язки; в останні роки своєї творчості Леонід Коган виконував Чакону ре-мінор Й.С. Баха, свідомо стираючи всі межі між варіаціями, не відчиняючись жанровим обмеженням та контрастам, створюючи відчуття імпровізаційного потоку художньої думки, емоційного, напруженого монологу, неначе за короткий проміжок часу перед тобою проноситься все життя з його злетами й падіннями, осяяннями і відчаями. Роздумами про смерть і безсмертя. Використання такого неординарного виконавського прийому мало величезний вплив на слухачів.

В імпровізаційності особливе місце відводиться пошуку можливості створення у слухача й відчуття певної несподіваності протікання процесу інтерпретації, досягнення враження нібито «підготовленої непідготовленості», спонтанності. Тут вже традиційна «вивченість» твору не рятує. Вона якраз і буде сковувати виконавця, штовхати його по напрацьованому шляху. Відповідно, виконавцеві необхідно мати достатній набір варіантів причитання твору і використовувати можливість інтуїтивного вибору варіантів на естраді, Так, Д.Ф. Ойстрах казав, що він повинен вивчити усі відомі йому варіанти виконання твору, тільки це дає йому можливість вільно міняти виражальні засоби на естраді, іноді навіть виконавський план твору, підпорядковуючись тому особливому стану творчості, який виникає на концерті. При цьому надзвичайно важливим є те, що технологічні, віртуозні труднощі знаходяться в руслі художнього замислу, їх не доводиться «переборювати», що створює особливе враження свободи володіння інструментом.

В одному з найбільш дотепних афоризмів Н. Перельмана говориться: «Імпровізаційність виконання – гнучкість знання. Завченість виконання – окам'янілість знання. Сваволя у виконанні – димова завіса незнання».

Отже, інтерпретація не може бути музейною. Беручи за основу авторський задум, глибоко проникаючи в його суть, виконавець багато в чому виражає своє неповторне розуміння музики, індивідуальне відношення до його образів.

У створенні щоразу нової інтерпретації важливе значення має аналіз, синтез, інтуїція, співвідношення усвідомленого та стихійного у виконавському процесі. Всі ці фактори знаходяться в діалектичній єдності. Так, аналіз не тільки підтверджує інтуїцію, а й підготовлює, поглиблює її: інтуїція високоосвіченого музиканта-виконавця завжди вище інтуїції менш освіченого. Г.Г. Нейгауз з цього приводу писав: «Відчуваєш нову радість від того, що розум по-своєму освітлює те, що безпосередньо переживаєш в почутті».

Функції виконавства в сучасній музичній культурі універсальні. Можна з впевненістю констатувати, що у виконавській творчості зливаються воєдино всі рівні музичної комунікації, адже виконавець – це:

– слухач відносно автора;

– творець відносно слухача;

– мислитель, що подібно до критика і вченого дає свою версію відповіді на запитання: що значить даний твір;

– ніби «сама музика», оскільки виключно в процесі виконання музика здобуває сама себе, свою звукову матерію.

«Композитор має потребу в посередникові-виконавцеві, в творчому інтерпретаторові твору, – писав С.Є. Фейнберг. Слово «виконавець» не передає художньо-значимого і активного творчого процесу музичної інтерпретації. Чим досконаліша, довершена і яскравіша гра артиста, тим більше виходить на перший план його творчі особистість. Він не «виконавець» чужої волі, але воля композитора повинна стати власною волею інтерпретатора, злитись з індивідуальними рисами його обдарування, з його власними художніми устремліннями. В цьому злиття виконав здобуває силу і сміливість, необхідні для конкретного завершення в звуках ідей та образів, що знаходяться в творі».

Висновки та подальші перспективи. Виконавець несе відповідальність не тільки перед автором, а й перед слухачами, не тільки за життя в культурному процесі певного музичного твору, а й за культуру музичної свідомості в цілому. Така відповідальність ґрунтується на величезній значимості та безмежних можливостях виконавського мистецтва, адже правомірність і неминучість різних інтерпретацій художнього твору визнана і обґрунтована в наш час як естетична і філософська закономірність. Межа допустимого не може бути встановлена раз і назавжди – вона має об'єктивну тенденцію до розширення: кожна нова, оригінальна трактовка талановитого музиканта-виконавця змушує нас пересунути цю межу і визнати, що недопустимі до цього речі стають виправданими, іноді й просто необхідними. І не тільки талановитий виконавець, але й новий ступінь розвитку музичної культури, нова стадія суспільного буття музичного твору заставляє переглянути попередні погляди, відмовитися від того, що здавалось законом, а сьогодні вже стало гальмом, адже виконавство як творчий процес знаходиться в стані безперервного оновлення та художнього розвитку.

Список літератури:

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. – Л., 1963.
2. Выготский Л. Психология искусства. М., 1968. – С. 342–343.
3. Коган Г. Феруччо Бузони. – М., 1968. – С. 60.
4. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. – М., 1967. – С. 197.
5. Перельман Н. В классе рояля. – Л., 1975. – С. 10.
6. Рахманинов С. Письма. – М., 1955. – 560 с.
7. Сапонов М. Искусство импровизации. – М., 1982. – С. 61.
8. Фейнберг С. Пианизм как искусство. – М., 1965. – С. 30–31.

Андрийчук П.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТЕОРИЯ ИНСТРУМЕНТАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО ИСКУССТВА КАК ОТДЕЛЬНАЯ ОТРАСЛЬ МУЗЫКОВЕДЕНИЯ

Аннотация
Исследование музыкального искусства долгие годы велось в теоретическом аспекте и по проблематике композиторского творчества, оставляя без внимания крайне важные процессы воспроизведения музыки, которые фактически сотворчеством. Таким образом сам процесс исполнительства находился в состоянии эмпирическом. И только с начала XX века этот аспект музыкального искусства стал объектом исследований. Сегодня исследования ведутся во многих направлениях, что дает основания считать это направление музыковедения отдельной отраслью.
Ключевые слова: музыковедение, музыкальное исполнительство, композиция, создание и воспроизводство музыкального произведения.

Andriichuk P.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

THEORY OF INSTRUMENTALLY-EXPERIMENTAL ART AS ONE OF THE MUSIC SCIENCE SECTORS

Summary
The study of musical art for many years was conducted in the theoretical aspect and in the problems of composer creativity, leaving out the attention of the extremely important processes of reproduction of music, which is actually co-creation. Thus, the process of execution was in an empirical state. And only from the beginning of the 20th century this aspect of musical art became the object of research. Today, research is conducted in many areas, which gives grounds to consider this trend of musicology as a separate branch.
Keywords: musicology, musical performance, composition, creation and reproduction of a musical work.

УДК 786.2.087.4

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА У ВИЩИХ МИСТЕЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Афанасьєва Е.Ю.
Київський національний університет культури і мистецтва

Зміст статті розкриває особливості роботи концертмейстера у вищих мистецьких навчальних закладах. Розглядаються сучасні вимоги до роботи, питання мотивації вибору професії, специфіки професійно-педагогічної спрямованості. Розкриваються питання діагностики педагогічних та музичних здібностей до фахової підготовки, визначається вирішальна роль музичної освіти та виховання в процесі формування основних якостей особистості студента. Аналізується низка питань багатогранного впливу музичного мистецтва на особистість, його доступність у комплексі засобів художнього впливу. Обговорюються питання щодо кваліфікаційного рівня педагогічної майстерності концертмейстера, який визначається виконанням ним освітніх й виховних функцій, які є єдиною системою педагогічної діяльності. Метою статті є спроба обумовити основні теоретичні позиції діяльності концертмейстера, проаналізувати різнобічний характер його творчої діяльності.

Ключові слова: концертмейстер, методична підготовка, педагогічна діяльність, музичне мистецтво, кваліфікація.

Постановка проблеми. Сучасний стан музично-педагогічної освіти характеризується інтенсивним пошуком шляхів удосконалення загальної музично-естетичної та спеціальної (фортепіанної) підготовки. Професійна діяльність концертмейстера у вищих мистецьких навчальних закладах передбачає наявність у спеціаліста високих моральних якостей, широкого культурного світогляду, ґрунтовної психолого-педагогічної підготовки, значного об'єму музично-теоретичних знань, умінь та навичок у виконавській та методичній сферах, розвинених загальних, педагогічних та музичних здібностей. Саме ці якості педагогічно-виконавської майстерності формуються концертмейстером для правильного спрямування роботи студента та поглибленого вивчення відповідного репертуару. Засвоєння студентами необхідних знань, сприятиме здобуттю необхідних для майбутнього фахівця обсягу і рівня виконавської майстерності, забезпечить орієнтацію в сучасному мистецькому просторі.

Мета статті. Метою статті є освітлення основних складових діяльності концертмейстера, які спрямовані на вирішення ним наступних задач: розкрити творчий характер діяльності фахівця, визначити здібності, які зумовлюють його придатність до музично-педагогічної діяльності; визначити знання, вміння та навички, якими має володіти професійний концертмейстер; розглянути деякі специфічні види діяльності педагога-музиканта. У статті окреслені наступні шляхи удосконалення професійно-педагогічної кваліфікації концертмейстера: системність у надбанні необхідних фахових навичок; використання можливостей проблемного навчання; самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідники намагались висвітлити елементи моделі концертмейстера (Б.М. Теплов, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Н.О. Ветлугіна, К.В. Тарасова, В.Д. Остроменський, К. Штумпф, М. Мейєр, Г. Ревеш, К. Сішор та ін.). Однак, вони, у більшості випадків, стосуються певних рис особистості або наявність необхідних знань, умінь та навичок, які маю тільки загальне відношення до педагогічної діяльності. В умовах сучасної освіти, метою якої є формування всебічно гармонійно розвиненої особистості, роль музичного навчання стає більш вагомою, адже музика впливає не тільки на інтелект, але і на емоційну сферу індивідуума. Саме тому, нині важливим для музичного навчання у є принцип міжособистісного контакту, який повинен ґрунтуватись на рівноправності всіх учасників навчального процесу. А гуманізація та гуманітаризація освіти спрямована на всебічний гармонійний розвиток потенційних можливостей кожного студента. Проблеми підготовки концертмейстера до здійснення ним педагогічної діяльності у своїх працях досліджували С.І. Архангельський, А.А. Вербицький, С.Г. Вершловський, І.О. Зязюн, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьоніна, Н.Ф. Тализіна та ін. Дослідниця Л.Г. Аржачнікова стверджує, що становлення вчителя полягає у вивченні системи різноманітних спеціальних дисциплін, які мають свою методику викладання: навчання гри на інструменті, диригентсько-хоровихдисциплін, вокалу, практику роботи з хором та багато іншого. Вона наголошує, що у всіх методик повинна бути загальна спрямованість на підготовку концертмейстера до різноманітної діяльності в вищих навчальних музичних закладах. Схожа ідея міститься і у Ю.Б. Алієва, котрий вважає, що для розв'язання проблем та завдань, які постають перед концертмейстера вже з перших днів роботи у школі, потрібний широкий багаж не тільки музичних, а й психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, адже цілі мають комплексний характер. Інший педагог-науковець М.Г. Казакіна також підтверджує важливість цього педагогічного новоутворення, вона зазначає, що до структури ціннісних орієнтацій входить широкий спектр об'єктивних суспільно-моральних цінностей, які впливають на самооцінку та оцінку оточуючих, а також є поведінковим орієнтиром-регулятором. Саме у цьому процесі регуляції і відображається дієвий характер ціннісних орієнтацій особистості. Отже, кваліфікований педагог повинен володіти цілим комплексом певних загальних та спеціальних (фахових) якостей, здібностей та умінь для того, щоб бути ефективним у своїй сфері діяльності. Варто зазначити, що не будь-яка людина

може виконувати функції концертмейстера, для цього необхідно бути, в першу чергу, інтелігентною та інтелектуально розвиненою особистістю з високими моральними та духовними принципами, а також мати добре розвинені музичні навички, до яких належать спів, відмінне володіння не менше, ніж одним чи двома музичними інструментами, диригентські вміння, добре розвинений слух та багато іншого.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Праці, що висвітлювали окремі питання концертмейстерства з'явилися на початку XX століття. Такі автори як А. Люблінський, Є. Шендерович, Дж. Мур, М. Крючков та ін. теоретично узагальнили проблеми підготовки професійного концертмейстера, зосередили увагу на аспектах історії та теорії концертмейстерства, як одного із видів ансамблевого мистецтва, пізніше означена проблематика знайшла висвітлення у роботах Т. Калугіної, К. Виноградова, Л. Живова, Л. Ніколаєвої та ін. Головною умовою підвищення ефективності фортепіанної і концертмейстерської підготовки майбутніх вчителів музики є розкриття перед студентами перспективи використання одержаних знань, умінь та навичок у професійній діяльності, вироблення позитивного ставлення до педагогічної праці. Проте в цих працях до кінця не розкрите питання яка саме має бути стратегія та методика поведінки професійного концертмейстера.

Формулювання цілей статті. Враховуючи національні музично-педагогічні традиції та сучасні тенденції розвитку музичної культури в Україні, основними напрямами роботи концертмейстера є надання студентам музичної освіти, розвиток музичних здібностей, формування естетичних смаків, надання стимулу для саморозвитку. Робота концертмейстера характеризується багатоплановістю його діяльності, він має володіти методами музичної педагогіки, а саме: методом порівняння, словесним, наочно-слуховим, наочно-зоровим, методом роздумів під музику. Бути обізнаним і вміти емоційно подати різнобічний матеріал (джаз, рок, поп, шансон, авторська пісня); вміти професійно виконувати пісенний програмний репертуар та акомпанувати на музичному інструменті; формувати здатність до різних видів активної музично-творчої діяльності. Одними з головних рис сучасного концертмейстера має бути його любов до роботи та наявність належного інтелектуального рівня. Важливою вимогою для концертмейстера є вміння керувати різноманітними ситуаціями, що виникають під час репетиції, застосовуючи для цього теоретичні узагальнення та методичні прийоми роботи. У психології та педагогіці стверджується думка, що основою для формування особистості є розвиток мотиваційної сфери. Ця сфера у процесі життя може змінюватися: виникають нові потреби, один із мотивів починає домінувати. Цілеспрямоване формування потреб до професійної діяльності – одна з важливих задач розвитку особистості у процесі навчання та підготовки кваліфікованого фахівця. Сучасна наука розглядає як важливий мотив діяльності виникнення інтересу до певної сфери життєдіяльності. За думкою вчених, інтерес виявляється як потреба людини займатися тією діяльністю, яка приносить задоволення, коли всі психічні процеси працюють найбільш інтенсивно, а діяльність стає особливо продуктивною. Мотиви навчання, які впливають на характер навчальної діяльності, глибину знань, є важливою умовою для засвоєння навчального матеріалу, розумового розвитку. У чому ж є специфіка професійно-педагогічної спрямованості щодо формування особистості концертмейстера? Перш за все, у синтезі педагогіки та музичного мистецтва. Система індивідуальної спеціальної підготовки концертмейстера, яка передбачає вивчення таких дисциплін, як «Основний музичний інструмент», «Додатковий музичний інструмент», «Диригування», «Акомпанемент», «Вокал», дисциплін музично-теоретичного циклу, виникла під впливом аналогічних курсів навчання у консерваторії. Професійний багаж творів програмного репертуару разом із виконавською культурою та педагогічною майстерністю має відповідати завданням його різнобічної діяльності в вищих музичних навчальних закладах. Удосконалення музично-педагогічної діяльності має базуватися на емоційно-позитивному відношенні до цієї діяльності. При цьому зацікавленість педагогічною працею перетворюється у життєву потребу. Внаслідок надбання особистого педагогічного та музично-педагогічного досвіду, поглиблення й систематизації загальних і спеціальних знань, вмінь та навичок, закріплюється стійка професійно-педагогічна спрямованість як життєва позиція особистості. Спеціальна підготовка повинна спрямувати концертмейстера до особистісного розвитку, здатності до індивідуального своєрідного творчого самовираження, адже професійного успіху досягають не тільки висококваліфіковані фахівці, а і яскраві професіонали-особистості, які здатні до індивідуально неповторного осмислення і вирішення професійно-педагогічних проблем. Особливістю професійної діяльності є наявність у концертмейстера начала, яке виявляється в умінні креативно акомпонувати своєму студентові, зацікавлювати студентів музичною діяльністю, впроваджувати інноваційні методи та прийоми музичної діяльності. Творча діяльність концертмейстера – поняття складне, це найвищий ступінь пізнання, неповторна форма сприйняття життєвих ситуацій, це діяльність, яка носить публічний характер і потребує великої концентрації духовних сил, емоцій, почуттів, уяви, фантазії, інтуїції. Творчий процес набуває двобічного характеру: з одного боку це творчість концертмейстера, з другого – творча діяльність студентів на основі стимулюючих методів навчання. Творча природа музичного мистецтва має багато можливостей для творчості концертмейстера. Вона проявляється не тільки у створенні, але й у інтерпретації музичних творів на основі заглиблення у композиторський задум, ідею, художній образ. Вирішальну роль у цьому процесі відіграють музично-слухові уявлення, інтелект музиканта, його досвід, володіння засобами художньої виразності. У ході вирішення завдань навчання концертмейстер використовує різні методи, але особливе значення набувають методи стимулювання мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Особливо важливим в емоційному напрямку професійної майстерності концертмейстера

є вміння знайти правильний тон акомпонування. Поняття «знайти правильний тон» виконання музичного твору, проведення бесіди, здавна має місце в мистецтві. Це поняття пов'язується з емоційним центром творчого процесу. Знайти правильний тон для кожного студента – є одним із найскладніших завдань підготовки концертмейстера в наш час. Беручи до уваги метод К. Станіславського, застосовуючи його у педагогічній практиці, корисним буде використання «прийому ототожнення», тобто синтезу свого «я» з образом та думкою музичного твору, що виконується. Цей прийом передбачає не тільки велику попередню роботу над музичним твором, а й знання епохи, історії створення, художнього та світоглядного контексту та органічне «прожиття» концертмейстером художнього образу твору. Передова педагогічна практика рекомендує занурюватися в ідейно-образний зміст твору за допомогою основних «механізмів» будь-якого творчого акту: порівняння, співставлення, аналізу, синтезу, абстракції та узагальнення. Тому концертмейстеру необхідно навчитися не боятися визначати те, що є важливим у творах мистецтва – красу, образний зміст. Творча діяльність концертмейстера особливо яскраво проявляється у виконавстві. Ця діяльність концертмейстера розкриває багато можливостей для виявлення своїх творчих особливостей, розвиває самостійність, залучає педагогічний досвід, встановлює асоціативні зв'язки. Велику роль у процесі вирішення виконавських завдань мають орієнтовно-дослідницькі дії, які підказують саме таку інтерпретацію у відповідності до можливостей та досвіду виконавства. Концертмейстер має знати, що при цьому виникає три типи розумових дій: орієнтовні, виконавські та контрольні, що дає можливість проаналізувати поетапність формування дій у роботі над музичним твором. Орієнтовні дії виникають у процесі ознайомлення з музичним твором, його первинного сприйняття та роботи над нотним текстом. Основою цього є особистий план дій як передбачення результату звучання та уявлення про необхідні виконавські дії, історично-теоретичний аналіз, розуміння основних закономірностей виконання (стиль, жанр, форма). Це надає можливість позначати етапи роботи та у процесі опрацювання уточнювати первинний план дій: виконавські дії – це робота над музичним твором (шляхом повторень, на основі музичних уявлень виконавець добирає необхідні дії, які найбільш точно вирішують звукові та технічні завдання, які поєднані з індивідуальним втіленням художньої думки); слуховий самоконтроль підсумовує результати, отримані після виконання перших двох дій (якщо якість його не задовольняє, то виконавський пошук продовжується – це є основою самоаналізу й критичної самооцінки).

Виконання музичного твору – процес складний: тут переплітаються свідоме та інтуїтивне, оригінальне та займане, уява й мислення, емоційна захопленість та праця. Основою музичного виховання є активне сприйняття музики. Проблемі музичного сприйняття присвячено багато досліджень психологів, мистецтвознавців та педагогів. Л. С. Виготський, наприклад, вважав, що для сприйняття мистецтва недостатньо пережити лише ті почуття, які володіли автором твору, розібратися у структурі, треба додати і своє творче ставлення до музичного твору. Глибина музичного сприйняття залежить від художнього досвіду, уяви та від типологічних якостей особистості. Це створює у слухача основу, по-перше, для відпрацювання оціночних критеріїв і орієнтації. По-друге, для надбання спеціальних знань про якості певного стилю та жанру, про специфіку музичної мови твору. Музичне сприйняття пов'язано із складним процесом мислення, внаслідок якого у свідомості народжується музичний образ. Він формується на основі уявлень про єдність мелодійних інтонацій, ритмічної структури, динамічного розвитку, тембрової характеристики тощо. Передумова базується на виникненні зацікавленості до твору, основна – це слухання, розуміння й переживання музики, її інтерпретація та оцінка. Завершується цей процесс створенням та осмисленням образів твору.

Професія концертмейстера потребує поєднання педагогічних та музичних здібностей, які, розвиваючись у процесі діяльності, впливають на саму діяльність, підвищуючи її якість. Для розвитку здібностей велике значення мають анатомо-фізіологічні якості організму: будова його нервової системи й функціональна мозкова діяльність; вроджені якості типологічної особливості людини, а саме: стійкість, рівновага та рухливість нервових процесів. Відзначаються наступні компоненти педагогічних здібностей: конструктивні, організаторські, комунікативні, а також педагогічні уявлення, спостережливість, вимогливість, педагогічний такт, розподіл уваги. Особливо важливими є конструктивні вміння такі, як вміння аналізувати, узагальнювати та систематизувати навчальний матеріал. Якщо у концертмейстера гармонійно поєднуються кілька здібностей при ведучий ролі педагогічних, можна казати про його талант. Професія концертмейстера в вищих музичних навчальних закладах, яка за своєю суттю є складною та багатогранною, висуває певні вимоги до концертмейстера як методиста, вихователя, психолога. Результативність педагогічної діяльності концертмейстера може бути забезпечена при достатньому рівні музично-педагогічних здібностей, а також артистизмі, комунікативності, креативності, що допомагає здійсненню більш оригінального та творчого підходу до роботи. Якщо основні якості особистості концертмейстера формуються у процесі його психолого-педагогічної підготовки, то конкретні професійні знання – шляхом вивчення дисциплін спеціальної спрямованості, а також засвоєння різних видів практичної діяльності.

Висновки. Таким чином, сучасний концертмейстер має орієнтуватися у методичних проблемах, дійти правильних висновків щодо застосування кращих музично-педагогічних досягнень у своїй практичній роботі. Він мусить відчувати педагогічний пульс сьогодення і спрямовувати свою професійну діяльність у русло постійного творчого пошуку. Отже, головне завдання концертмейстера – створити захоплюючу емоційно-піднесену атмосферу, щоб кожний день навчального процесу, надихав студентів на творчість в особистісній та соціокультурній діяльності.

Список літератури:

1. Кубанцева Е. И. Концертмейстерский класс: учеб. пособие / Е. И. Кубанцева. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
2. Тимошенко-Гуральник Н. П. Теоретичні аспекти формування індивідуального стилю діяльності майбутнього викладача музики // Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. пр. – К.: НПУ, 2003. – Вип. 4. – С. 17–23.
3. Баринова М. М. Нариси з методики фортепіано. Л., 1926. – 216 с.
4. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України / А. Гуменюк. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 236 с.

Афанасьева Э.Ю.
Киевский национальный университет культуры и искусства

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РАБОТЕ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В ВЫСШИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
Содержание статьи раскрывает особенности работы концертмейстера в высших художественных учебных заведениях. Рассматриваются современные требования к работе, вопросы мотивации выбора профессии, специфики профессионально-педагогической направленности. Раскрываются вопросы диагностики педагогических и музыкальных способностей к профессиональной подготовке, определяется решающая роль музыкального образования и воспитания в процессе формирования основных качеств личности студента. Анализируется ряд вопросов многогранного влияния музыкального искусства на личность, его доступность в комплексе средств художественного воздействия. Обсуждаются вопросы квалификационного уровня педагогического мастерства концертмейстер, который определяется выполнением им образовательных и воспитательных функций, является единственной системой педагогической деятельности. Целью статьи является попытка оговорить основные теоретические позиции деятельности концертмейстер, проанализировать разносторонний характер его творческой деятельности.
Ключевые слова: концертмейстер, методическая подготовка, педагогическая деятельность, музыкальное искусство, квалификация.

Afanaseva E.Y.
Kiev National University of Culture and Arts

MODERN REQUIREMENTS FOR THE PROFESSIONAL PERFORMANCE OF THE CONCERTMASTER IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The content of the article reveals the features of the concertmaster's work in higher art schools. The modern requirements to work, the issue of the motivation of choosing a profession, the specifics of vocational and pedagogical orientation are considered. The questions of diagnostics of pedagogical and musical abilities for professional preparation are revealed, the decisive role of musical education and education in determining the basic qualities of a student's personality is determined. The author analyzes a number of issues of multifaceted influence of music art on the personality, its accessibility in the complex of means of artistic influence. Issues concerning the qualification level of the teacher's mastery of the concertmaster are discussed, which is determined by their implementation of educational and educational functions, which are the only system of pedagogical activity. The purpose of the article is an attempt to determine the main theoretical positions of the concertmaster's activity, to analyze the versatile nature of his creative activity.
Keywords: concertmaster, methodical preparation, pedagogical activity, musical art, qualification.

УДК 78.087.1

РОЛЬ ПЕДАЛІ У ФОРТЕПІАННОМУ МИСТЕЦТВІ XVIII–XX СТОЛІТЬ

Виноградча Д.В., Лебедкіна І.Є.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається клавірна спадщина Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шопена, Ф. Ліста та С. Рахманінова з точки зору використання фортепіанної педалі. Досліджено роль педалі та основні задачі з педалізації з позицій сучасного виконавця. Проведений порівняльний аналіз використання педалі та зроблено висновки щодо диференційованості підходу до використання педалі у фортепіанних творах епохи XVIII–XX століть.

Ключові слова: фортепіано, педалізація, Бах, Моцарт, Бетховен, Шопен, Ліст, Рахманінов.

Постановка проблеми. Педалізація грає надзвичайно важливу роль як в історії фортепіанного мистецтва. Використовуючи прийоми педалізації, композитори збагачували тембральну палітру своїх творів, досягали нових звучань. В той же час для піаніста вміння педалізувати – це один з компонентів художнього мислення і навчання педалізації – невід'ємна частина виховання музичного мислення. Вивчення ролі педалі у фортепіанному мистецтві є одним з актуальних завдань сучасного музикознавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням педалізації присвячено чимало робіт радянських авторів (А. Алексєєв [1], Н. Голубовська [2], Г. Коган [3], Г. Нейгауз [5], С. Е. Фейенберг [6], Л. А. Баренбойм та ін.). Усі вказані автори відомі як видатні піаністи-практики, тому і питання педалізації вони крізь призму власного артистичного і педагогічного досвіду.

До проблем педалізації звертались і сучасні українські автори. Зокрема О. Негребецька [4], ставить за мету визначити понятійний апарат педалі піаніно та вміння педалізації, роль педагогічних задач у формуванні музично-виконавських знань, умінь та навичок педалізації майбутнього учителя музики. В ході дослідження дослідниця доходить висновку про те, що дія майстерності педалізації повинна бути вихована, як і у всьому піаністичному комплексі, швидка та точна реакція слуху, рухів ніг на художню ціль. Для цього, насамперед, необхідна вища майстерність, яка полягає у створенні вірної та вражаючої художньої цілі.

В свою чергу в навчальному посібнику В. Шукайло [7] висвітлюються питання історичної еволюції фортепіанної педалізації, аналізуються акустико-органологічні, виконавсько-технологічні та змістовно-стилістичні засади мистецтва педалізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вказаних публікацій спонукає нас приділити особливу увагу визначенню ролі педалі в творчості митців, що відіграли ключову роль у становлення фортепіанного мистецтва, зокрема Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена, Ф. Шопена та Ф. Ліста. Зазначені роботи російських авторів, присвячених цій темі, мають скоріше описовий характер, зокрема робота Голубовської [6] насичена численними емоційними оцінками, проте їй бракує наукового підходу. Потребує досліджень і питання еволюції, історично зумовлених змін ролі педалі у фортепіанній творчості різних історичних епох. Нарешті, відмітимо брак робіт, присвячених тематиці ролі педалі в українському мистецтвознавстві.

Мета статті – дослідити роль педалі у фортепіанній музиці XVIII–XX століть на прикладі творчості Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена та Ф. Шопена та визначити характер її еволюції.

Викладення основного матеріалу. Хоча твори Й. С. Баха написані ним для клавесину і клавікорду, в них часто відчуваються відображення його оркестрових, вокальних та органних творів. Тому твори Й. С. Баха часто допускають більш широке застосування педалі, і зокрема, більшу глибину її натиску. Втім використовувати її слід обережно, слідкуючи за тим, щоб мелодія не перетворилась на гармонічне звучання, Таку педаль Феєнберг називає лімітованою [6]. Розумно-економічне використання педалі при інтерпретації Й. С. Баха, Й. Гайдна, В. А. Моцарта, раннього Л. ван Бетховена і старовинної поліфонії є обов'язковою умовою для стилістично вірного їх тлумачення. Це пов'язано з тим, що в часи, коли педаль тільки починала входити у практику фортепіанного звучання, майстри розглядали педалізацію лише акустичним ефектом та відчували реальну продовженість звуку тільки до тих пір, поки палець притримував клавішу.

Важливим для виконання старовинної музики на сучасних фортепіано є володіння напівпедаллю. Переваги напівпедалі обумовлені тим, що басові звуки згасають повільніше за верхні. Тому при появі звукового бруду педальна лапка повинна підніматися настільки, щоб демпфери лише трохи торкались струн. Тому рух ноги повинен бути швидким і незначним. При цьому учень повинен уважно контролювати слухом, щоб опорний бас лишався весь час озвученим.

Цей прийом використовується в багатьох творах – особливо в партитах і перекладеннях органних творів. В останніх творах педалізація може бути настільки складною, що не піддається точному її розрахунку і примушує піаніста весь час балансувати між двома небезпеками – остерігатися надмірного накопичення звуків і, в той же час, витримувати довгі звуки, які знаходяться у віддалених регістрах клавіатури.

В багатьох творах Й. С. Баха зустрічаються і чисто гармонічні фігурації (напр. Прелюдії e-moll, d-moll та B-dur з I тому ДТК). Але і тут не можна використовувати повну педаль, тому що вона може «змазати, втопити» (за виразом Ігумнова) важливу мотивну будову, приховане багатоголосся, чіткість ритму, його пульсацію або мелодичний рель'єф.

Педаль у творах Й. С. Баха допомагає зв'язувати мелодичні лінії коли для цього не вистачає можливостей пальців, збагачує виразність звучання, загострює ритмічний та артикулятивний характер (див. приклад 1).

Але, допомагаючи злиттю, особливо в повільній грі, педаль не повинна зруйнувати прозорість і перетворити поліфонічну фактуру на гармонічну.

Музика В. А. Моцарта хоча і пронизана поліфонічною думкою, розвивається загалом вже на гармонічній основі, тому її не можна вважати лише колористичною – вона набуває і суто гармонічних функцій. Потребу в педалізації імовірно відчував ще Л. Моцарт, батько В. А. Моцарта, який вказував, що баси необхідно притримувати пальцями задля того, щоб збільшити їх тривалість.

Гнучкість та різноманітність моцартівської фактури вимагають і гнучкості педалізації. Пов'язано це із різноманіттям артикуляції, що має нерідко вокальне або оркестрове походження – зокрема, це імітація смичкових штрихів, імітація вокального «bel canto», вокальних речитативів. Постійна зміна штрихів надає музиці В.А. Моцарта особливу вокальну випуклість, тому особливого значення роль пауз, що в свою чергу вимагає від виконавця уникати їх злиття педаллю.

Наприклад, головна партія в першій частині Сонати № 12, викладена рухом арпеджіо, може спонукати виконавця до застосування педалі на кожну сильну долю такту, проте робити цього не варто, оскільки фраза може втратити легкість зльоту і розпадеться на мотиви. Тому при використанні педалі слід дбати про збереження рельєфності мелодичних контурів та чіткої артикуляції (див. приклад 2).

Як і у творчості Й. С. Баха, для збереження рель'єфності мелодики доцільно використовувати напівпедаль. Проте у Фантазіях і, особливо, концертах, уява Моцар та виходить за межі клавесину, що вимагають більш об'ємної звучності, і, відповідно – застосування повної педалі. Наприклад, в II фантазії педаль об'єднує висхідний мелодичний рух діапазоном 3½ октави, тут педаль булла ймовірно задумана як фактурно необхідна.

Переломним етапом у розвитку фортепіанної фактури і педалізації стала творчість Людвіга Ван Бетховена. Починаючи з чисто Гайднівської манери письма, він в середній та останній періоди свого життя виходить на романтичне трактування педалі. Бетховен першим починає виписувати педаль в нотному тексті, але робить це тільки в особливих випадках. Показовою в цьому аспекті є Соната № 14 (відома як «Місячна»), де в фортепіанній фактурі з'являється чарівний ефект мелодії, оповитої розчиненим гармонічним фоном протягом всієї першої частини.

Бетховен вперше вводить позначення «senza sordini», що означає не використовувати демпфери, тобто пристрої що заглушають звучання струн. З точки зору сучасної конструкції роялів ця позначка вказує на необхідність суцільного застосовування правої педалі. Такі позначення з'являються в останніх його сонатах, що на кілька десятиліть випереджають появу імпресіоністичних звучань.

Бетховену також властиве оркестрове письмо – імітація звучання тих чи інших інструментів симфонічного оркестру. В той же час оркестрове письмо спонукає обережно ставитись до застосування педалі – наявність діалогічних пауз, штрихові контрасти не допускають суцільної педалізації, яка може нівелювати ці контрасти.

Подальший розвиток підходу до використання педалі пов'язаний із творчістю Ф. Шопена. Ф. Шопена належить створення за допомогою педалі інтегрованої гармонічної звучності, зародки якої ми спостерігали в «Місячній сонаті» Бетховена. Гармонічна наповненість є однією з характерних рис фортепіанного Ф. Шопена. При цьому, глибоко розуміючи акустичні властивості музичного звуку, Ф. Шопен не боявся складних нашарувань звучностей, що могли би сприйматися як дисонантні, «брудні». За умови майстерної гри піаніста звучання нашарування гармоній навіть в умовах застосування суцільної педалі змінюють одна іншу, рештки старої звучності витісняються новою не утворюючи дисонантної звучності.

Як правило, Ф. Шопен записує педаль як пряму. Втім як правило піаністи використовують не пряму, а запізнювальну педаль, розглядаючи запис лише як ідею до втілення, а не буквальну вказівку. Інколи Ф. Шопен виписує педаль і більш деталізовано, якщо цього потребує фіксація ідеї. Втім реальна педалізація має підпорядковувати перш за все слуховому контролю і точна її фіксація навряд чи можлива в принципі.

На особливу увагу заслуговують секундові нашарування, що виникають в результаті ком-

Приклад 1. Й. С. Бах. Прелюдія d-moll з I тому ДТК

Приклад 2. В. А. Моцарт соната № 12

бінування гармоній в педальній звучності. Такі нашарування трактуються практиками, як тембральні, спрямовані на досягнення образного ефекту «рябіння на гладкій поверхні» [6, с. 75].

Якщо педалізація Ф. Шопена була спрямована на досягнення особливих колористичних зручностей, то Ф. Ліст за допомогою педалі добивається більш масштабної, динамічної, оркестрової звучності. Особливо це властиво для фортепіанних концертів композитора, в яких рояль немов змагається з оркестром у повнозвучності та об'ємному звучанні.

У творах Ф. Ліста ми також знаходимо секундові нашарування, проте такі нашарування завжди поєднуються із закріпленням гармонічного тону. Втім, для уникнення дисонантних нашарувань зручностей, актуальним залишається і володіння технікою напівпедалі.

Фортепіанна творчість Ф. Ліста та Ф. Шопена надихнула численних послідовників. Причому, якщо К. Дебюсі або О. Скрябін більше орієнтувались на рафіновані звучності Ф. Шопена, то С. Рахманінов – на масштабний підхід Ф. Ліста.

Особливістю фортепіанного письма Ф. Ліста, і особливо С. Рахманінова є запис подовжених тривалостей, які в принципі неможливо утримати пальцями. Очевидно, в таких випадках С. Рахманінов вказує на необхідність застосування педалі з метою забезпечення подовженого звучання, проте міру і час застосування педалі має визначити піаніст, орієнтуючись виключно на слухові враження. Слід за Ф. Лістом, С. Рахманінов нерідко застосовує запис фортепіанної партії на трьох, і навіть на чотирьох рядках (див. приклад 3).

Приклад 3. С. Рахманінов, прелюдія cis-moll

Висновки. Еволюція ролі педалі в фортепіанній творчості авторів XVIII – початку XX століття виявляє розвиток від її скромного і епізодичного колористичного застосування до широкого, як тембрального так і фактурно-гармонічного. В той же час, збільшення ролі педалі спричиняє до зменшення ролі артикуляційних нюансів. Трудність задачі точного нюансування педалі призводить до неможливості її точного запису, що в деяких випадках спонукає авторів записувати педаль приблизно (Ф. Шопен), або застосовувати специфічні форми нотного запису, що не містять педальних вказівок, проте вказують на необхідність її застосування орієнтуючись на слуховий результат в якості критерію (Ф. Ліст, С. Рахманінов).

Список літератури:

1. Алексеев А. История фортепианного искусства. – М.: Музыка, 1988.
2. Голубовская Н. И. Искусство педализации, М. – Л., 1967.
3. Коган Г. Работа пианиста / Г. М. Коган. – М.: Музыка, 1979. С. 182.
4. Негребецька О. Педалізація в роботі над творами у класі фортепіано / О. Негребецька // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 139. – С. 154–158.
5. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры / Г. Г. Нейгауз. – М., 1987. – 228 с.
6. Фейнберг С. Пианизм как искусство / С. Е. Фейнберг. – М., 1965. – 598 с.
7. Шукайло В. Педалізація у професійній підготовці піаніста [Текст] / В. Ф. Шукайло. – Х.: Факт, 2004. – 160 с.: ноти. – Бібліогр.: с. 156–158.

Виноградчая Д.В., Лебедкина И.Е.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РОЛЬ ПЕДАЛИ В ФОРТЕПИАННОМ ИСКУССТВЕ XVIII–XX СТОЛЕТИЙ

Аннотация
В статье рассматривается клавирное наследие Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шопена, Ф. Листа и Рахманинова с точки зрения использования фортепианной педали. Исследована роль педали и основные задачи педализации с позиций современного исполнителя. Проведенный сравнительный анализ использования педали и сделаны выводы о дифференцированности подхода к использованию педали в фортепианных произведениях XVIII-XX веков.
Ключевые слова: фортепиано, педализация, Бах, Моцарт, Бетховен, Шопен, Лист, Рахманинов.

Vinogradcha D.V., Lebedkina I.E.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE ROLE OF PIANO PEDALS IN PIANO MUSIC ART FROM 18TH TO EARLY 20TH CENTURY

Summary
The article is devoted to the clavier music by J. S. Bach, W. A. Mozart, L. Beethoven, F. Chopin, F. Liszt and S. Rachmaninov in the context of piano pedalling techniques. The role of piano pedals and the main tasks of pedaling techniques as they occurs for a modern pianist is explored. A comparative analysis of pedal usage was carried out and conclusions were made regarding the difference in approach to pedalling techniques in works of the eighteenth and early twentieth centuries.
Keywords: piano, Bach, Mozart, Beethoven, Liszt, Chopin, Rachmaninov.

УДК 784.9

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНОГО СПІВУ У Ф'ЮЖН-ПРОЕКТАХ ІВАНА ТАРАНЕНКА

Горобець В.П., Снопко О.Л., Регеша Н.Л.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується питання актуалізації народного співу у сучасній музичній практиці. Досить перспективним джерелом пробудження інтересу до народного вокалу є його широке використання в музиці, яка може бути віднесена до естрадних напрямків. Стильовий синтез – це характерна риса творчої діяльності українського композитора та виконавця Івана Тараненка. Для його ф'южн-проектів притаманне поєднання таких напрямків, як джаз, фольк, рок, академічна музика. Народний спів, в залежності від творчого задуму композитора, в цих проектах може виконувати мелодичну лінію, контрапункти, бек-вокал.
Ключові слова: народний спів, вокал, фольклор, пісня, Іван Тараненко, ф'южн, джаз.

Постановка проблеми. Музична культурі XX–XXI століття представлена великою кількістю стильових напрямків. Чимала роль відводиться народному співу. Існує ряд колективів, як камерних, так і великих академічних, чия діяльність пов'язана з народною манерою співу. Позаяк доволі продуктивним є звернення до неї у творах, що мають дещо інше стильове спрямування. В результаті поєднання різнорівневих явищ музичної культури відбувається принципове оновлення існуючих феноменів та виникнення нових. Актуальним напрямком розвитку української мистецької практики сьогодення є поєднання народного вокалу з різними напрямками естрадної музики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка народного вокалу та його практичне втілення у діяльності камерних вокальних колективів аналізується в праці Н. Цюпи. Особливості жанру обробки народної пісні досліджуються в роботі І. Пясковського. Окремі аспекти композиторської та виконавської діяльності відомого українського діяча І. Тараненка, а також його погляди на творчість, представлені в інтерв'ю, яке провів В. Коскін. Питання розвитку World Music та його впливу на розвиток національних культур представлено в праці Я. Литовки.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. В сучасному музикознавстві спостерігається тенденція звернення до звичних та вже добре розроблених в науковій літературі тем. Проте музична культура невпинно розвивається та наростаюча кількість мистецьких явищ не встигає отримувати потрібного наукового обґрунтування. Дослідження використання народного співу у естрадній музиці є темою, яка не була достатньо ґрунтовно проаналізованою у вітчизняному музикознавстві.

Формулювання мети дослідження. Метою дослідження є аналіз застосування практики народного співу у ф'южн-проекті українського композитора та виконавця Івана Тараненка.

Виклад основного матеріалу. В сучасній українській музиці представлено чимало різних стильових напрямків. Певні з них демонструють великий інтерес до них з боку публіки, інші – менший. В умовах надзвичайно бурхливого розвитку естрадної музики, виникає проблема подальшого функціонування народного вокалу. Важливим аспектом, який сприятиме розвитку народного вокалу, є його популяризація. Досягнути цього можна різними шляхами, одним з яких є наявність різних програм в межах культурної політики країни. Неабияку роль відіграє можливість отримати кваліфікаційний рівень зі спеціальності «народний вокал», проте часом цього замало. Вітчизняна дослідниця Н. Цюпа зазначає: «Варто зазначити, що процес підготовки фахівця з народного вокалу пов'язаний з низкою вимог, які висуваються до сучасного виконавця. Це артистизм, сценічність, танцювальна рухливість. Вокальна майстерність має бути пов'язана як з інтонаційно-мелодичною структурою пісні, так і з темброво-

акустичним елементом, що допомагає досягнути автентичного звучання. Правильна техніка звукоутворення в народній манері потребує роботи голосових зв'язок, правильного використання природних грудних і головних резонаторів. Неабияку роль відіграє візуальне оформлення співака, який може підібрати національний костюм, притаманний для конкретного регіону. Виконавець повинен бути творчо активним, брати участь у різноманітних культурних проектах та бути відкритим для нових ініціатив» [5, с. 96].

Отже, виникає питання, які ж ще можна віднайти важелі популяризації народного співу? Досягнути подібних результатів можна за рахунок створення явищ синтетичного характеру, які об'єднують різногалузеві стилі та феномени, в тому числі й народний вокал. Чималий мистецтвознавчий інтерес представляє поєднання народного співу з джазом, яке здійснюється в межах проектів сучасного українського композитора – Івана Тараненка. Цей професіонал високого рівня, що отримав вищу академічну освіту, здатний поєднати гарну композиторську школу, принципи розробки музичного матеріалу з джазовим звучанням інструментів та народним вокалом.

Іван Тараненко є не лише композитором, а й піаністом, співаком та викладачем, засновником і генеральним директором Міжнародного фестивалю-конкурсу академічної та сучасної музики «Фарботони» у м. Каневі (від 1998 р.). В. Коскін вірно відмічає, що творчість І. Тараненка є прикладом композитора, що здатний працювати фактично у всіх існуючих жанрах або поєднуючи абсолютно протилежні. «А ще універсальність пана Тараненка полягає в тому, що він вільно почувається як у академічній (інтелектуально-заглибленій серйозній), так і у фольклорній, джазовій, електронній, популярній музиці» [1].

Інтерес Тараненка до різних стильових напрямків естрадної музики проявляється у створенні різних проектів, що об'єднують джазові твори у стилі фьюжн (це напрямок в сучасній джазовій музиці, де допускається одночасне використання декількох стилів, що створюють новий неповторний колорит, причому одним з них зазвичай є фольк). Виконавська та композиторська діяльність композитора пов'язана зі співпрацею на різних етапах творчого шляху з такими музикантами, як Е. Ізмайлов, Н. Матвієнко, Ілларія, О. Нікітюк, Р. Гриньків, А. Коропніченко та ін. Так творче співробітництво І. Тараненка з різними виконавцями, в тому числі з народною артисткою України Ніною Матвієнко реалізувалось у ф'южн-проекті «Музика Української землі». Сам Тараненко є піаністом та композитором колективу Ivan Taranenko MUSCLUB (раніше мав назву «Музклуб І. Тараненка»), який було започатковано у 1996 році. Музичний матеріал, який виконує даний колектив, пов'язаний з поєднанням таких стилів, як джаз, фолк, рок, академічна та електронна музика.

Зазначимо, що кожний твір представляє унікальне поєднання стильових напрямків. Досить часто в якості матеріалу, на якому будується твір, є фольклор. Подібна риса є характерною для української композиторської школи. Адже жанр обробки народної пісні став тим, до якого звертаються композитори. «Обробка передбачає й інший момент – певну «деформацію» першоджерела, структурні зміни, психологічні вмотивування яких – найрізноманітніші. Це й пристосування до потреб домашнього музикування (тобто, перенесення природного звучання фольклорного зразка у середовищі обряду або позаобрядової ситуації до концертного виконання в якісно іншому середовищі), це й намагання узгодити канонізовані зразки дописемної творчості з новим часом авторської індивідуалізованої роботи сучасного композитора, який має знайти певні «спільні точки дотику» народних і професійних композиційних прийомів» [3, с. 45]. І. Пясковський відмічає, що коли композитор звертається до обробки, то різностильові прийоми можуть як підкреслювати їх моностильові витоки, так і привести до полістильового співвідношення. Досить неординарним є те, що Тараненко у своїх ф'южн-проектах не лише використовує музичний матеріал пісні, узявши її в якості теми, яка згодом буде імпровізуватись, але й те, що він не змінює виконавської вокальної манери. Отже, звернення до пісень, як до джерела творчого натхнення, часом призводить у діяльності Тараненка до необхідності залучати до виконання співачок, що працюють у народній манері.

Розглянемо деякі композиції, в яких представлено народний вокал. Пісня «Ой, ходить сон коло вікон», яка є колисковою, спочатку виконується з максимальним збереженням жанру. Композиція, що йде у куплетній формі, триває майже 6 хвилин. Вокальну партію співає Ніна Матвієнко, виконуючи її у притаманній для колискової ніжній та зворушливій народній манері. «Варто відзначити, що народні пісні досить рідко виконуються сольно. Так, якщо звернутись до фольклористики, виявляється є небагато жанрів, які має виконувати один співак – це, насамперед, колискові» [4, с. 110]. Саксофон, чий тембр є досить близьким до тембру голосу, грає у тому самому регістрі, заповнюючи паузи між куплетами співачки. Тембральна тотожність голосу та саксофону доповнюється використанням однакових штрихів, внаслідок чого відбувається враження, наче вокал та інструмент взаємодоповнюють один іншого. За стилем це фолк-фьюжн. В оркестрі окрім саксофона та сопрано використовується фортепіано, ударні, бас-гітара та струнні інструменти (скрипки). Пісня в процесі свого розгортання перегармонізовується. Досить часто також змінюється розмір такту, за рахунок цього підкреслюються весь час різні долі і створюється враження вільного народного співу, що не скований метром та ритмом. Інструменти чітко підлаштовуються, утворюючи гармонічне поєднання.

Композитор наприкінці композиції, після завершення звучання вокалу, вводить інструментальний фрагмент, в якому відбувається зміна стилю на джаз-вальс. Більше немає зміни розміру, все йде у розмірі 6/8. Народний голос співає контрапункт по відношенню до соло саксофона. Йде інструментальна імпровізація, а голос в цей час виконує функцію бек-вокалу. В кінці пісні на перший план виходить фортепіано, що грає спочатку фактуру, згодом імпровізацію, причому чергуються діалогічні репліки фортепіано та саксофону. Вокал більше не виконує сольну партію, він доповнює зрідка окремі вигуки. Таким чином залишається здебільшого лише тембральна барва

голосу, що співає у народній манері. Тобто в композиції створюється певна функційна модуляція значення вокальної та інструментальних партій.

Наступна пісня «Вже сонечко в розі», що також йде в куплетній формі є надзвичайно короткою, її тривалість менше двох хвилин. За жанром вона відноситься до жниварських пісень. Розпочинається композиція з партії фортепіано, що грає риф, який є уособленням ігрового начала (грається гостро, з використанням стаккато, надзвичайно полегшено). Згодом додається саксофон, який своїм соло створює поліритмію по відношенню до партії фортепіано. Вокальна партія, що виконується Ніною Матвієнко у народній манері, у заспіві підтримується тільки роялем та саксофоном, а у приспіві додається весь оркестр (дерев'яні духові та струнні). Цікавим аспектом даної композиції є те, що повністю відсутні низькі інструменти, немає бас-гітари чи контрабаса, використовується середній та високий регістри. Це надає прозорості та легкості звучанню пісні, в якій є натяк на приховану танцювальність. Створюється картина яскравого літнього дня, коли немає вітру, навкруги безмежне поле у пору жнив.

В той час, як в перших двох творах вокальна партія відіграє провідну роль, виконуючи мелодійну лінію, в композиції «Щедрувальна» голос буде відігравати в певному сенсі другорядну роль. Твір майже повністю виконується інструментально. Розпочинається він з довгого вступу, де грають скрипки, згодом додаються партії інших інструментів, що грають різні шари фактури. В усіх голосах відбувається варіювання на різний кшталт поспівки з пісні «Щедрик». Окрім скрипок використовуються такі інструменти, як цимбали, сопілка, труби, ударна установка, перкусія (дерев'яна коробочка), фортепіано, гітара, бас-гітара. Лише наприкінці додаються жіночі голоси, які в унісон співають «Щедрик». Проте, на відміну від простого відтворення пісні, вона дещо інакше інтерпретується. Співачки використовують народну манеру, але виконання мелодійної лінії відбувається зі зміщенням акцентів. Чергується тридольна пульсація в акомпанементі, натомість в мелодії є інші акценти, що створює враження поліритмії. Виникає асоціація з народним гулянням, на якому перегукуються різні голоси. Це враження формується за рахунок використання великої кількості різних інструментів, які раніше не поєднувалися разом. Ця галаслива яскравість поєднує симфонічну академічну музику у техніці мінімалізму, естрадну музику та народний вокал. Еклектичність цього поєднання у рамках стилю фьюжн нагадує напрямок World Music. «Жанр «World Music» є своєрідним синтезом різноманітних етнічних (фольклорних) музичних традицій в єдиному цілому, що супроводжується сучасним поданням матеріалу, актуальним звучанням та роботою з сучасними технологіями» [2, с. 102]. Зауважимо, що в творі імпровізаційності як такої немає, всі партії виписані у дусі гуртової народної імпровізації, проте не вокальної, а інструментальної.

Досить неоднозначною є пісня «У дюни піщані». В ній композитор не лише вводить народний вокал, але й чергує його з естрадним вокалом. Композиція, що написана у куплетній формі, починається як певна медитація. Народний жіночий вокал дає колорит, що нагадує східну музику. Згодом додається чоловічий голос, що співає пісню в естрадній манері. Труба з сурдиною грає репліки подібні до попереднього жіночого вокалу, заповнюючи паузи в мелодії. В приспіві до чоловічого вокалу додається жіночий голос. В другому заспіві починає співати жіночий естрадний вокал, у приспіві знову співає дует. Наприкінці пісні залишається лише чоловічий голос, паузи якого заповнює жіночі голоси, що співають у народній манері. У коді звучить саксофон, який імпровізує на фоні діалогічних реплік чоловічого естрадного та жіночого народного голосів. В завершальних тактах саксофон грає у високому регістрі, імітуючи крики птахів. В даній композиції можна вибудувати певну драматургічну лінію зміни манери вокальних партій:

1) народний жіночий вокал;
2) чоловічий естрадний вокал + труба (уподібнена народному жіночому голосу);
3) чоловічий естрадний вокал + жіночий народний вокал у приспіві;
4) жіночий естрадний вокал;
5) жіночий естрадний вокал + чоловічий естрадний вокал у приспіві;
6) чоловічий естрадний вокал + репліки жіночого народного вокалу.

Подібна тембральна мінливість, поєднана з використанням різних вокальних манер, створює загальну картину, сповнену різними відтінками голосів. Безумовно цей синтез є надзвичайно майстерним та таким, що не лишає враження еклектичності.

Сам композитор зазначав, що досить важко поєднувати різні музичні світи, які зазвичай існують відокремлено один від одного. «У мене складається враження, що я живу трьома життями: в академічній сфері, джазовій та співочій. Насправді це різні середовища, населені іншими людьми, спілкуючись з ними, ніби потрапляєш у різні виміри. Це нібито добре, але не встигаєш сконцентруватися, тому я дедалі більше націлений на те, щоб цілковито визначитися і, можливо, в один бік – академічний. Тому що краще робити щось одне блискуче, ніж десять речей поспіхом» [1]. Насправді І. Тараненко надзвичайно майстерний і вправний у джазовій музиці, де його успіхи не менші, аніж у академічній музиці та вражають своєю неординарністю.

Висновки та подальші перспективи. Хоча українська музична культура демонструє стійку традицію звернення до народного вокалу, проте це не означає наявності певних кліше чи стереотипів. Провідним принципом є переосмислення ролі вокалу чи скоріше поєднання його з явищами, що відносяться до, здавалося б, протилежного полюсу музичної культури. Так чималий мистецтвознавчий інтерес представляє поєднання народного співу з джазом, яке представлено в творчості І. Тараненка. Варто відмітити, що попри академічну освіту, І. Тараненко є композитором, сфера творчих уподобань якого не обмежується серйозною «класичною» музикою, він є в певному сенсі стильовим поліглотом, для якого не існує меж. Звернення до народного вокалу є своєрідною стильовою ознакою творчого методу композитора, адже саме в ньому він черпає натхнення, обираючи пісні в якості тематичного ядра власних творів.

Список літератури:

1. Коскін В. Іван Тараненко: «Кому потрібні українські композитори?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vox.com.ua/data/publ/2008/04/07/ivan-taranenko-komu-potribni-ukrainski-kompozytory.html
2. Литовка Я. В. «Word-Music» як засіб національної ідентифікації в умовах глобалізації / Я. В. Литовка // Вісник КНУКіМ: Зб. наук. праць. – К.: Київський національний університет культури і мистецтв, 2013. – Вип. 28. – С. 101–107.
3. Пясковський І. Б. Поліфонія в обробках українських народних пісень Миколи Лисенка // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2012. – № 2(15). – С. 45–53.
4. Цюпа Н. П. Специфіка народного вокалу у сучасному мистецькому просторі України (на прикладі діяльності камерних вокальних ансамблів) [Текст] / Н. П. Цюпа // Молодий вчений. – 2017. – № 2. – С. 109–112.
5. Цюпа Н. П. До питання розвитку народної манери співу в сучасній культурі України // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2016. – № 1. – С. 93–97.

Горобец В.П., Снопко О.Л., Регеша Н.Л.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРОДНОГО ПЕНИЯ В ФЬЮЖН-ПРОЕКТАХ ИВАНА ТАРАНЕНКО

Аннотация
В статье анализируется вопрос актуализации народного пения в современной музыкальной практике. Достаточно перспективным источником пробуждения интереса к народному вокалу является его широкое использование в музыке, которая может быть отнесена к эстрадным направлениям. Стилевой синтез – это характерная черта творческой деятельности украинского композитора и исполнителя Ивана Тараненко. Для его фьюжн-проектов характерно соединение таких направлений, как джаз, фолк, рок, академическая музыка. Народное пение, в зависимости от творческого замысла композитора, в этих проектах может исполнять мелодическую линию, контрапункты, бек-вокал.
Ключевые слова: народное пение, вокал, фольклор, песня, Иван Тараненко, фьюжн, джаз.

Horobets V.P., Snopko O.L., Rehesha N.L.
Kiev National University of Culture and Arts

THE FEATURES OF USING FOLK SINGING IN FUSION PROJECTS OF IVAN TARANENKO

Summary
In the article analyses the question about actualization of folk singing in modern musical practice. A rather promising source of the awakening of interest in popular vocal is its wide use in music, which can be attributed to the variety directions. Style synthesis is a characteristic feature of the creative activity of the Ukrainian composer and performer Ivan Taranenko. Its fusion projects are characterized by a combination of such areas as jazz, folk, rock, academic music. Folk singing, depending on the composer's creative intention, can perform a melodic line, counterpoints, back-vocals in these projects.
Keywords: folk singing, vocal, folklore, song, Ivan Taranenko, fusion, jazz.

УДК 781.61

ВПЛИВ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ М. ЛЕОНТОВИЧА НА СТИЛЬОВІ РИСИ КОМПОЗИТОРСЬКОГО ПИСЬМА А. КОЛОМІЙЦЯ

Грицюк О.Ю.
Київський національний університет культури і мистецтв

У центрі уваги статті знаходиться хорова творчість А. Коломійця. Проводяться паралелі композиторських стильових рис А. Коломійця та М. Леонтовича як класика хорових традицій української музики. Стаття висвітлює питання взаємодії традиційного і новаторського в хоровій творчості А. Коломійця. Розглядаються методи роботи А. Коломійця з народним матеріалом (у порівнянні із методами в обробках народних пісень М. Леонтовича), а також розглядається питання стильового діалогу А. Коломійця і М. Леонтовича.
Ключові слова: Коломієць, Леонтович, композиторський стиль, обробка, музична присвята.

Постановка проблеми. Хорова творчість А. Коломійця, хоч є явищем цікавим та самобутнім, мало розглядалась у наукових дослідженнях до цього часу. Анатолій Панасович Коломієць – талановитий український композитор, педагог, заслужений діяч мистецтв України, професор, учень видатного майстра Л. Ревуцького. Багатогранна творча діяльність А. Коломійця – композиторська, наукова, педагогічна, громадська, – тісно пов'язана з Київською консерваторією, де він працював понад п'ятдесят п'ять років.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто віддати належну пошану Лідії Яківні Івахненко, члену Національної Спілки композиторів України, Національної Всеукраїнської музичної спілки України, журналісту та педагогу, учениці А. Коломійця, за єдину на даний момент працю в серії «Творчі портрети українських композиторів», що висвітлює біографію та творчість А. Коломійця [3]. На жаль, окрім даної монографії, існують лише нечисленні статті М. Дремлюги, Л. Івахненко, В. Коломійця, А. Мухи [2, 4, 6], які торкаються творчих досягнень композитора. У 2015 році з допомогою брата композитора, Всеволода Панасовича Коломійця, була видана праця «Пам'ятні записки. Розмови з учителем» – опублікований «Щоденник» А. Коломійця [5]. Композитор започаткував «Щоденник» у 1948 році, коли йому спала на думку ідея занотовувати висловлювання Л. Ревуцького, пов'язані з творчим процесом і мистецтвом взагалі, і вів його протягом 25-ти років.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хорова творчість А. Коломійця опирається на традиції українських класиків, зокрема на традиції М. Леонтовича. Дана стаття дає характеристику хорового письма обох композиторів у порівнянні, що дає змогу прослідкувати риси традиційного та новаторського у творчості А. Коломійця.

Мета статті – дати цілісну характеристику хорової творчості А. Коломійця в аспекті співвідношення традиції та новаторства, взаємодії індивідуального та національного, зв'язку слова і музики. Основними завданнями статті є характеристика хорової творчості А. Коломійця в цілому, визначення жанрових і тематичних пріоритетів, рис хорового письма, висвітлення питання взаємодії традиційного і новаторського в хоровій творчості А. Коломійця. Зокрема, розглядаються методи роботи А. Коломійця з народним матеріалом (у порівнянні із методами в обробках народних пісень М. Леонтовича), а також розглядається питання стильового діалогу А. Коломійця і М. Леонтовича (на прикладі порівняння хору «Моя любов» А. Коломійця та «Літні тони» М. Леонтовича, а також хору «Дударики» А. Коломійця та «Дударик» М. Леонтовича).

Виклад основного матеріалу. Жанр музичної присвяти був поширений в композитоській творчості різних часів, а особливо у XX сторіччі. Музична присвята передбачає не тільки втілення окремих рис стилю (наприклад, тематизму) адресата, але й усвідомлення певної дистанції між автором та особою, якій присвячено твір. Ця дистанція обумовлена величезною пошаною до адресата, усвідомленням непересічності його таланту.

Яскравим прикладом в українській хоровій музиці став зв'язок творчості А. Коломійця та М. Леонтовича. З хоровою творчістю М. Леонтовича А. Коломієць почав знайомство ще в юності. Цьому сприяла участь у шкільному хоровому колективі, робота концертмейстером, ілюстратором в учбових закладах Полтави, Києва, Ташкента: всюди в репертуарі звучали твори М. Леонтовича. Стилістика музичної мови М. Леонтовича позначилася в творах А. Коломійця. Спираючись на стиль М. Леонтовича як на основу традицій українських класиків, А. Коломієць переніс у свої твори ряд типових ознак хорового стилю майстра.

Порівнюючи стилістичні особливості оригінальних творів А. Коломійця та М. Леонтовича, можна відзначити такі паралелі: у створенні загальної композиції хору провідна роль (поряд з фактурою) належить гармонії, основними гармонічними засобами є модуляції, органні пункти, функціональна логіка руху гармонії, каданси; мелодизація гармонії, інтенсивний розвиток гармонічних голосів, мелодична природа кадансів, наявність у кожному кадансі неповторної характерної для конкретного твору інтонації, перевага плагальних кадансів; широке використання паралельного руху, особливо недовершеними консонансами (терціями, секстами); введення самостійних контрапунктуючих голосів, часто у вигляді витриманих звуків на противагу рухливій мелодії; характерне використання як імітаційної, так і контрастної поліфонії, розуміння поліфонічних прийомів як засобу драматургічного розвитку.

Поряд із зазначеними особливостями письма двох композиторів зустрічаються і ті, що витікають із народної пісенності і більшою мірою проявляються в жанрі обробки народної пісні, однак

використовуються композиторами і в оригінальних творах: використання мелодичних «досказів» – коротких мотивів, що доповнюють строфу після кадансу; стягування голосів в консонансні співзвуччя, зокрема, унісонні чи октавні вузли в кінці синтаксичних структур.

Поряд із наведеними рисами, які вказують на зв'язок хорових стилів в цілому й виступають до певної міри «знаками стилю М. Леонтовича» у стилі А. Коломійця, у хоровій творчості А. Коломійця також зустрічаються прямі алюзії до конкретних творів М. Леонтовича. Назви творів А. Коломійця, поетичні тексти, тематизм, композиція, тональний план, гармонічні звороти, поліфонічні засоби тощо свідчать про детальне знання композицій М. Леонтовича, а способи поєднання власного матеріалу з матеріалом М. Леонтовича засвідчують глибоку пошану до творчості майстра. А. Коломієць ніби знаходився в ситуації постійного творчого діалогу з М. Леонтовичем, який залишався для нього взірцем композиторської майстерності, зокрема, в хоровому жанрі.

Порівняльна характеристика творів «Моя любов» А. Коломійця та «Літні тони» М. Леонтовича.

Твір А. Коломійця «Моя любов» присвячений пам'яті М. Леонтовича, є квінтесенцією діалогу між двома композиторами. Його можна вважати майстерно зробленою алюзією до одного з найвідоміших хорових творів М. Леонтовича «Літні тони».

Подібність можна знайти у всьому: починаючи від вибору поезій В. Сосюри, загального настрою обох віршів (передача стану людської душі через змалювання краси природи), завершуючи використанням тотожних засобів музичної виразності і, навіть, відповідністю хорових партій, їх роллю у композиції та драматургії твору. Обидва твори написані для чотириголосного мішаного хору. А. Коломієць повторює мелодико-гармонічні особливості твору «Літні тони» (зокрема, гармонічну структуру акордів, гармонічні звороти, тонально-гармонічний план), поліфонічні прийоми, мелодику, метро-ритмічну організацію. Так само схожі способи поєднання розділів і організація композиції в цілому. В обох творах контраст розділів забезпечується тонально-гармонічними засобами та на рівні метроритму (тридольного в крайніх частинах, дводольного – в середній).

Порівняльний аналіз засобів музичної виразності обох творів дозволяє сформувати висновки про глибокий внутрішній зв'язок творів «Літні тони» М. Леонтовича та хору А. Коломійця «Моя любов». Помітна загальна тотожність тонального плану обох творів. В крайніх розділах панує тоніко-домінантове співвідношення тональностей. Загальний тональний план середніх частин такий: початок в одноіменній тональності до початкової, підхід до тональності шостого пониженого ступеню, після чого зосередження на субдомінантовій сфері і завершення частин на домінанті до основної тональності, яка підводить до репризи.

Важливим моментом драматургії є застосування виразових можливостей контрастної поліфонії в середньому розділі «Літніх тонів» М. Леонтовича, де використовується поєднання народної пісенної теми (пісні «Вийшли в поле косарі») з авторським матеріалом. В творі А. Коломійця немає цитування народного першоджерела. Натомість відповідний розділ композиції базується на використанні загальних рис хорового письма М. Леонтовича. Таким чином, в тому місці, де М. Леонтович цитує народне першоджерело, А. Коломієць узагальнено «цитує» хоровий стиль М. Леонтовича.

Наявність присвяти М. Леонтовичу, виписаної в нотах А. Коломійця, а також подібність багатьох деталей переконує в тому, що А. Коломієць цілком свідомо наслідує твір М. Леонтовича «Літні тони». В даному випадку можна говорити про особливий *жанр музичної присвяти*. Твір «Моя любов» А. Коломійця демонструє величезну пошану до творчості М. Леонтовича.

Порівняльна характеристика творів «Дударики» А. Коломійця та «Дударик» М. Леонтовича.

Обробка української народної пісні М. Леонтовича «Дударик», поряд із «Щедриком», вважається найгеніальнішим твором цього композитора і взагалі української хорової музики. Музична мова «Дударика» дуже проста і, в певній мірі, примітивна. Говорячи про наслідування А. Коломійцем твору «Літні тони», до уваги бралися конкретні засоби музичної виразності, притаманні «Літнім тонам». Так, виразною була гармонічна структура акордів, гармонічні звороти, тонально-гармонічний план, поліфонічні прийоми, мелодика, метро-ритмічна організація. В даному ж випадку, М. Леонтович обмежився лише кількома характерними ознаками музичної мови «Дударика». Складність наслідування твору такого плану полягає у відтворенні кожної деталі, знаходячи виразними будь-які елементи мелодики, ритміки, гармонії тощо.

Маючи майже однакову назву, два літературні вірші несуть різний зміст. У М. Леонтовича – це народна поезія, у змісті якої оплакування героя, спогади про нього. А. Коломієць використовує авторський вірш (П. Воронька), що має інший зміст – звернення до героя. В обох випадках використана дитяча пісня-забавка розмовного характеру, що й спричиняє відповідну форму творів – куплетно-варіаційну.

Основою «Дударика» М. Леонтовича є невелика поспівка в діапазоні терції. Постійна присутність цієї поспівки протягом всього твору надає звучанню остинатності; наскрізний розвиток забезпечується за рахунок контрапунктуючих голосів. А. Коломієць натомість використовує більшу одиницю – це восьмитактовий період також народного складу. Він, хоча й займає ширший діапазон (сексти), подібний до поспівки М. Леонтовича завдяки частим повторенням звуків, «кружлянні» на одному місці. Такий період для твору А. Коломійця також являється формотворчим елементом, пронизуючи музичну тканину.

Хоровий твір А. Коломійця «Дударики» – другий приклад жанру музичної присвяти саме в хоровій творчості А. Коломійця. Подібно до співвідношення музичних засобів у творах «Літні тони» та «Моя любов», в даному випадку подібність помітна так само у тональному плані двох творів, використанні поліфонічних засобів, функційності голосів (переважно завжди нижні голоси утримують квінтове співзвуччя).

Що стосується тематичного рівня, то в обох випадках за основу взято мелодичний елемент,

який є мелодичним зерном усього твору. Однак, якщо у М. Леонтовича це коротка поспівка, то А. Коломієць використовує музичний період. Цим виражається тенденція до розширення форми, тому природнім здається збільшення об'єму вступу та коди твору.

Написанням твору «Дударики» А. Коломієць ще раз підтверджує пошану до композиторського таланту М. Леонтовича. Через одинадцять років після написання твору «Моя любов» композитор знову повертається до ідеї музичної присвяти, засвідчуючи цим висохудожню зразковість хорових творів М. Леонтовича і демонструючи важливість ролі творчості М. Леонтовича у становленні його власної.

Щоб знайти ще одну паралель у творчості А. Коломійця та М. Леонтовича, розглянемо їх *методи обробки народної пісні*. А. Коломієць при написанні своїх обробок користувався такими засобами, які зближують його зразки із творами в цьому жанрі композиторів-класиків, зокрема із особливостями письма М. Леонтовича.

Жанр хорової обробки народної пісні був для багатьох композиторів творчою лабораторією, в рамках якої вони виробляли індивідуальну музичну мову. Тому такий жанр, в якому народна мелодія і її текст представлені в повній мірі, став одним із найрозповсюдженіших жанрів, в якому проявляється композиторська робота з народним першоджерелом. Акт запозичення народної музики та залучення її до професійної демонструє активний процес проникнення елементів однієї системи в іншу, фольклорної в композиторську.

Для порівняння розглянемо три обробки українських народних пісень А. Коломійця: «Цвіте терен», «Іванчику-білоданчику» та «Тихо, тихо Дунай воду несе». Всі три написані для чотириголосного мішаного складу хору a cappella. Обробки відрізняються за характером. «Цвіте терен», присвячена пам'яті матері композитора, має глибоко ліричний характер, який в процесі розвитку набуває драматизму. «Іванчику-білоданчику» – жвава жартівлива гра-веснянка. «Тихо, тихо Дунай воду несе» має теплий ліричний характер.

Аналіз форми трьох обробок показує першу спільну рису творів, що розглядаються. Будучи написаними у куплетно-варіаційній формі, всі три обробки мають по чотири куплети-варіації. Ми не стверджуємо, що в інших обробках А. Коломійця однакова кількість куплетів, однак з драматургічної точки зору така кількість дає зрозуміти принцип розвитку, використаний композитором в обробках. Таким чином, на перший куплет завжди припадає експонування музичного матеріалу, з другим слідує його розвиток (частіше всього за рахунок поліфонічних засобів), на передостанній куплет (в двох випадках третій, а в обробці «Іванчику-білоданчику» на останній куплет) припадає генеральна кульмінація твору і повернення до початкового характеру в останньому куплеті обробки. Відмінність розміщення кульмінації в «Іванчику-білоданчику» зумовлена здебільшого жанровою особливістю твору (гра-веснянка), а звідси – наскрізним стрімким «крещендованим» розвитком. Отже, створюється арка, що надає формі цілісності та завершеності. «Арочність» підкріплює наявність вступу і коди, що виконуються із затуленими вустами (в обробках «Цвіте терен» та «Тихо, тихо Дунай воду несе»). Отже, такого роду обрамлення А. Коломієць використовує зазвичай в повільних обробках ліричного характеру.

Подібним є використання соло. З трьох обробок, що розглядаються партії солістів є у двох з них: «Цвіте терен» та «Тихо, тихо Дунай воду несе». В обох випадках вони з'являються в останній варіації і вносять у звучання темброве збагачення, не отримуючи змістового навантаження.

Наступне, на що варто звернути уваги при аналізі обробок, – фактурний виклад матеріалу. Основна тема (власне першоджерело) подається одноголосно і лише потім підтримується іншими голосами. При чому в усіх трьох випадках так зване протискладнення до теми подається відразу як самостійний контрапунктуючий голос. Таким чином, подальший розвиток відбувається за рахунок поліфонізації голосів, широкого використання як контрастної, так і імітаційної поліфонії.

В даних обробках особливим є кадансування. По-перше, це практично завжди зупинка на консонансі (квінті або октаві), зазвичай на домінантовому ступені ладу, що так характерно для народної пісенності. По-друге, каданси дуже часто мелодизовані. Це найбільш яскраво видно в обробці «Іванчику-білоданчику», коли кожен куплет закінчується своєрідним «доспівом».

Висновок. Проаналізуючи ознаки хорового письма М. Леонтовича, що були описані на початку статті, можна привести ряд спільних особливостей з методами обробки А. Коломійця. Це стосується розуміння поліфонічних прийомів як засобу драматургічного розвитку. Звідси – постійне використання імітаційної та контрастної поліфонії. Спільна також мелодизація кадансів з використанням в них характерної для конкретного твору інтонації, так званих «досказів», які завершують строфу.

Відвернувши увагу від деталей і поглянувши більш «здалеку», можна зробити ще один висновок у зв'язку з тим, що у хоровій творчості А. Коломійця вагоме місце посідає саме жанр обробки народної пісні, що і є типовим для композиторів – класиків, зокрема для творчості М. Леонтовича.

Список літератури:

1. Горюхіна Н. Гармонія в обробках народних пісень М.Д. Леонтовича / Надія Олександрівна Горюхіна // Українська радянська музика. – Вип. 2. – К., 1962. – С. 110–128.
2. Дремлюга М. Композитору і педагогу А. Коломійцю – 75 років / Микола Васильович Дремлюга // Культура і життя. – 1994. – 5 лютого. – С. 5.
3. Івахненко Л. Анатолій Коломієць / Лідія Іванівна Івахненко. – К.: Музична Україна, 2002. – 96 с.
4. Кирейко В. Слово про митця / Віталій Корейко // Хорові твори без супроводу / Анатолій Опанасович Коломієць. – К.: Музична Україна, 1978. – 63 с.
5. Коломієць А. Пам'ятні записки. Розмови з учителем / Анатолій Коломієць. – К.: Сталь, 2015. – 151 с.

6. Коломієць В. Вшановуючи видатного музиканта / Всеволод Панасович Коломієць // Культура і життя. – 2002. – 11 грудня – С. 2.

Грицюк Е.Ю.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВЛИЯНИЕ ХОРОВОГО ТВОРЧЕСТВА Н. ЛЕОНТОВИЧА НА СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ ХОРОВОГО ПИСЬМА А. КОЛОМИЙЦА

Аннотация
В центре внимания статьи находится хоровое творчество А. Коломийца. Проводятся параллели композиторских стилистических черт А. Коломийца и Н. Леонтовича как классика хоровых традиций украинской музыки. Статья освещает вопрос взаимодействия традиционного и новаторского в хоровом творчестве А. Коломийца. Рассматриваются методы работы А. Коломийца с народным материалом (в сравнении с методами в обработках народных песен Н. Леонтовича), а также рассматривается вопрос стилистического диалога А. Коломийца и Н. Леонтовича.
Ключевые слова: Коломиец, Леонтович, композиторский стиль, обработка, музыкальное посвящение.

Grytsiuk O.Y.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE INFLUENCE OF N. LEONTOVICH'S CHORAL CREATIVITY ON THE STYLISTIC FEATURES OF CHORAL WRITING A. KOLOMIETS

Summary
The focus of the article is the choral work of A. Kolomiets. Parallels of compositional stylistic features of A. Kolomiets and N. Leontovich as classics of choral traditions of Ukrainian music are drawn. The article highlights the question of the interaction of the traditional and innovative in the choral work of A. Kolomiets. The methods of A. Kolomiets's work with folk material (in comparison with the methods used in the processing of N. Leontovich's folk songs) are considered, as well as the question of the stylistic dialogue of A. Kolomiets and N. Leontovich.
Keywords: Kolomiets, Leontovich, composer style, processing, musical dedication.

УДК 87.07

ДОСЛІДНИЦЬКА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А. КОЛОМІЙЦЯ

Грицюк О.Ю., Кречко Н.М., Якобенчук Н.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У центрі уваги статті знаходиться науково-дослідницька та педагогічна діяльність А. Коломійця. Проводиться огляд існуючих джерел, які стосуються творчості А. Коломійця. Стаття висвітлює питання педагогічної, дослідницької, редакторської роботи композитора. Розглядаються педагогічні методи А. Коломійця, його стиль викладання, відношення до студентів. Стаття характеризує науково-дослідницьку діяльність композитора в ракурсі його редакторської роботи.
Ключові слова: Коломієць, Ревуцький, педагогічна діяльність, дослідження, редакція.

Багатогранна творча діяльність А. Коломійця – композиторська, наукова, педагогічна, громадська, – тісно пов'язана з Київською консерваторією, де він працював понад п'ятдесят п'ять років. Анатолій Панасович Коломієць – талановитий український композитор, педагог, заслужений діяч мистецтв України, професор, учень видатного майстра Л. Ревуцького.

Постановка проблеми. Творча та педагогічна діяльність А. Коломійця, хоч є явищем цікавим та самобутнім, мало розглядалась у наукових дослідженнях до цього часу. Тому на сьогодні існує проблема неповного розкриття особистості А. Коломійця, зокрема як композитора, педагога, музичного редактора. Оскільки його педагогічна робота займає важливе місце як у творчості самого композитора, так і в історії нинішньої Національної музичної академії України, існує потреба зробити поглиблений огляд діяльності А. Коломійця, підвести новий підсумок у дослідженнях, з залученням нових доступних сьогодні матеріалів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день існує порівняно небагато матеріалів, що стосуються особистості й творчого доробку А. Коломійця. Більша частина цих матеріалів поки що не опублікована, зберігається в архівах. До неопублікованих документів відносяться матеріали трьох архівів. Найбільш масштабний із них – сімейний, що зберігається у родині брата А. Коломійця, Всеволода Панасовича. В архіві Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського знаходиться особова справа А. Коломійця. Власний архів композитора Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України незначний і зберігає лише кілька партитур та невелику кількість фотографій.

Серед опублікованих матеріалів основною працею є коротка монографія Л. Івахненко, видана в серії «Творчі портрети українських композиторів» та є єдиною на даний момент працею, що висвітлює біографію та творчість А. Коломійця [2]. Невелика за обсягом, ця праця не є ґрунтовним дослідженням, оскільки спрямована, передусім, на вирішення освітніх завдань, розрахована на учнів музичних шкіл та студентів музичних училищ. Природно, що в ній творчість А. Коломійця характеризується узагальнено, питання індивідуального композиторського стилю висвітлюється лише частково.

Окрім цього в періодичних виданнях різних років опубліковано ряд статей, присвячених А. Коломійцю та визначним датам його життя. Існують лише нечисленні статті М. Дремлюги [1], Л. Івахненко, [3], В. Коломійця [6], А. Мухи [7], Б. Сюти [8], які торкаються творчих досягнень композитора. Вище зазначені статті характеризують здебільшого композиторську діяльність А. Коломійця. Тому існує проблема у вивченні дослідницької та педагогічної діяльності А. Коломійця, адже головним чином джерела показують його композиторську сторону.

В роботі Л. Івахненко згадується про цінний документ з особистого архіву А. Коломійця – його «Щоденник». Це записи, які були зроблені композитором під час занять в класі професора Ревуцького Л. М. Анатолій Панасович започаткував «Щоденник» у 1948 році, коли йому спала на думку ідея занотовувати висловлювання Л. Ревуцького, пов'язані з творчим процесом і мистецтвом взагалі, і вів його протягом 25-ти років. У 2015 році з допомогою брата композитора, Всеволода Панасовича Коломійця, ця праця була видана під назвою «Пам'ятні записки. Розмови з учителем» [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. А. Коломієць знаний у музичних колах не лише як композитор. Протягом всього життя він займався педагогічною, творчою, редакційною та громадською роботою. Будучи високо ерудованою людиною, широко обізнаним в музичній літературі багатьох жанрів, А. Коломієць вдало поєднував у собі якості композитора, піаніста і педагога. Тому багатогранну особистість А. Коломійця варто розглядати цілісно, детально вивчивши всі сфери його діяльності.

Таким чином **метою статті** стало висвітлення тих сфер діяльності А. Коломійця, які досі були мало вивчені, підсумувати його досягнення в дослідницькій та педагогічній діяльності в аспекті співвідношення традиції та новаторства, взаємодії індивідуального та національного. Серед завдань дослідження було вивчення існуючих на даний момент опублікованих матеріалів та літератури по творчості А. Коломійця, а також вивчення типових рис його індивідуального педагогічного стилю.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна робота А. Коломійця – це вагомий внесок у навчальний процес на кафедрах композиції та хорового диригування Київської консерваторії. Ним зроблено багато у справі підготовки висококваліфікованих кадрів. Серед випускників А. Коломійця видатні композитори, симфонічні та хорові диригенти, багато з яких до сьогодні працюють в Україні та за її межами. Варто згадати імена композиторів, вихідців з класу А. Коломійця, без яких не можна уявити сучасну українську

музичну культуру. Багато з них стали членами Спілки композиторів України. Це О. Білаш, В. Верменич, Л. Дичко, В. Зубицький, І. Карабіц, О. Кива, Є. Станкович, В. Степурко, В. Філіпенко, Ю. Шамо, О. Яковчук. Курс хорового аранжування у А. Коломійця проходили диригенти та хормейстери провідних хорових колективів України – Л. Бухонська, Г. Горбатенко, Т. Копилова, Є. Савчук та інші.

Першим досвідом А. Коломійця у педагогічній сфері стала робота викладачем Київського державного музичного училища ім. Р. М. Глієра. З дванадцяти років роботи в училищі (1944–1956 рр.) п'ять останніх з них А. Коломієць поєднував з роботою в Київській консерваторії. Педагогічна робота А. Коломійця у Київській Державній ордена Леніна консерваторії ім. П. І. Чайковського почалася у 1951 році, коли його відразу після закінчення аспірантури було прийнято штатним викладачем курсу читання симфонічних партитур та хорового аранжування. З 1957 року А. Коломійцю доручено курс поліфонії та гармонії на композиторському факультеті, що пізніше став основним педагогічним навантаженням. Отримавши у 1951 році вчену ступінь кандидата мистецтвознавства, А. Коломієць здобуває й вищі звання. Так, у 1958 році він стає старшим викладачем, а з 1961 року має вчене звання доцента. В 1976 році А. Коломійця призначено на посаду професора кафедри композиції та інструментовки.

А. Коломієць був видатним своєю грою на фортепіано. Тому не дивно, що перед тим, як вступити на педагогічне поприще, він кілька років працював концертмейстером спочатку в Київському державному академічному драматичному театрі ім. І. Франка, що як і консерваторія знаходився в евакуації у Ташкенті, згодом, по приїзді у Київ, – у музичному училищі ім. Р. М. Глієра. Виконання А. Коломійця у ролі концертмейстера завжди відзначалося особливою гнучкістю та вмінням підлаштовуватись під колектив у будь-якій ситуації.

Прекрасно володіючи інструментом, маючи феноменальну читку з листа, чудову музичну пам'ять і талант імпровізації, він, ще за роки свого навчання у консерваторії часто ілюстрував твори, підготовлені Л. Ревуцьким на заняття. Така ілюстрація була дуже доречна і під час його власних уроків, коли А. Коломієць вже викладав у консерваторії. У той час, коли були відсутні звукові платівки, це було необхідним для ознайомлення студентів із класичним та сучасним репертуаром. У спогадах народного артиста України, композитора В. Кирейка знаходимо підтвердження важливості піаністичних здібностей А. Коломійця: «Досконале володіння фортепіано, природжений хист Анатолія Панасовича до імпровізацій було значною практичною допомогою в його педагогічній діяльності» [4]. Студенти А. Коломійця стверджують, що такого об'єму музичного матеріалу, з яким знайомив їх Анатолій Панасович, не давав жоден інший викладач.

Доручити А. Коломійцю саме дисципліну читання партитур було дуже доречним рішенням, адже він був справді знавцем тембрової розшифровки партитур. Він вмів відобразити на фортепіано незвичайний ефект тембру інструментальної та вокальної музики. Під час виконання А. Коломійцем хорових фрагментів було відчутне звучання кожного голосу. Т. Некрасова, зараз викладач Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, а на той час випускниця історико-теоретичного факультету Київської консерваторії, стверджує, що А. Коломієць навіть показував для прикладу: як можна програти формально, а як проінтонувати хоровий спів. Також вона згадує про унікальне темброве відчуття, яким володів А. Коломієць, необхідне для реалізації звучання хорової та інструментальної музики на фортепіано.

Однак, головне місце у педагогічній роботі А. Коломійця займало викладання поліфонії. Глибоке знання предмета в історичному розвитку, особливо чудове знання творчості Й. С. Баха, постійне самозбагачення аналітичним вивченням поліфонії класиків вітчизняної музики та сучасних композиторів пояснювали високий рівень педагогічної майстерності у викладанні дисципліни. Народний артист України, композитор та професор Київської консерваторії М. Дремлюга у своїх спогадах розповідає, що Анатолій Панасович охоче ділився досвідом, результатами своїх спостережень в галузі поліфонії зі своїми колегами: «Я не можу забути те захоплення, яке викликав його аналітичний розгляд поліфонії в фортепіанних концертах М. Метнера, аналіз фуг О. Глазунова, Д. Шостаковича» [1].

Прикладом відносин з учнями стали для А. Коломійця його відносини з Л. Ревуцьким. Як відомо, Левко Миколайович, будучи педагогом А. Коломійця, проявляв до свого студента щиру батьківську любов. Їх спілкування не обмежувалося рамками класу і продовжувалося до останніх днів Л. Ревуцького. Таке відношення до студентів передалося й Анатолію Панасовичу. Не маючи власної сім'ї (розлучення з жінкою відбулося в молодому віці), він все своє піклування проявляв до студентів. Часто навіть допомагав з купівлею одягу та харчів. З огляду на скрутні часи, які переживала країна у післявоєнну добу, період соціалізму та, пізніше, перебудови, така допомога з його боку не лише підтримувала студентів матеріально, а й давала наснагу до подальшої праці і розуміння відчуття турботи в їхню адресу.

А. Коломієць був винятково музичною людиною. Вивчаючи на уроках твір, він глибоко «занурювався» у нього, вдаючись до найменших деталей. Такої ж скрупульозності до навчання вимагав від своїх студентів. Анатолій Панасович не визнавав запізнень чи пропусків занять. Дуже вимогливо ставився до виконання домашнього завдання. При цьому А. Коломієць показував яскравий приклад власними вчинками. Навіть при написанні творів він, перебуваючи у постійному творчому пошуку, осмислював найменші деталі, знаходив кілька варіантів рішення, щоб обрати з них найбільш досконалий.

А. Коломієць був дуже грамотною людиною. В своєму оточенні його називали вченим – енциклопедистом. Багато його висловів запам'ятовувалися студентами і ставали афоризмами у стінах консерваторії. За розповідями його колишніх студентів та колег, Анатолій Панасович мав тонке почуття гумору. Перебуваю-

чи у гарному настрої, він часто включав у процес уроку жарти по відношенню до виконаних студентами завдань, в яких приховувалися суть помилки та реакція самого А. Коломійця. Таке поєднання ерудиції в музичній сфері та вміння показати її у комічному контексті створило неповторний образ А. Коломійця і закріпило за ним враження неординарної творчої особистості.

Науково – дослідницька робота, поряд із творчої та педагогічною, була одним із основних напрямків діяльності А. Коломійця. Відправною точкою у цій сфері стало написання його першої наукової праці – дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата мистецтвознавства, – «Найважливіші додаткові епізоди в новій редакції опери «Тарас Бульба» М. В. Лисенка». В даній роботі А. Коломієць взяв до розгляду третю, найбільш вдалу, редакцію опери, здійснену Л. Ревуцьким та Б. Лятошинським у 1955 році для постановки у Київському театрі опери та балету. Провівши детальну роботу по вивченню матеріалів, пов'язаних з тематикою його досліджень, питаннями змісту, стилю, творчого методу, композиторських прийомів твору М. Лисенка, А. Коломієць визначив вісім суттєвих моментів нової редакції, які поглиблюють роль народу в опері та більш яскраво втілюють образи головних героїв. У дослідженні він висвітлив зв'язок між змістом і художньою формою нових епізодів, підкреслив важливість динамічного розвитку провідного тематичного матеріалу у створенні наскрізної дії. До дисертації А. Коломійця постійно звертаються музиканти. Вона вважається значним внеском у вивчення фундаментального твору української класики.

Ще одна лінія науково-творчої роботи А. Коломійця – це редагування, зокрема завершення недописаних творів, підготовка до видання академічних зібрань творів українських композиторів-класиків. Неординарність такої праці полягає у збереженні творчого стилю конкретного композитора. А. Коломієць, ретельно вивчаючи стилістику композиторів, маючи бездоганний смак і вміючи проникнути в сутність твору, тонко відчуваючи його природу, ввійшов у коло фахівців, які взяли на себе відповідальність підготовки до видання академічних зібрань творів Г. Верьовки, В. Косенка, М. Лисенка, Л. Ревуцького, К. Стеценка.

На рахунку А. Коломійця значна кількість відредагованих та дописаних ним творів. Це дитячі опери К. Стеценка «Івасик-Телесик» та «Лисичка, Котик і Півник», твір М. Лисенка «Гей, за наш рідний край» на слова В. Самійленка для мішаного хору в супроводі фортепіано.

А. Коломієць входив до редакційної колегії десятитомного видання зібрання творів В. Косенка, яке тривало протягом 1965–1967 рр. Він здійснив редагування I, II томів, до яких увійшли фортепіанні твори В. Косенка, III-го тому, який вміщує камерно-вокальний доробок композитора (31 романс та 13 обробок народних пісень), а також VIII-го тому, до якого увійшов Концерт для фортепіано з оркестром. Редагування Концерту проводилося у співпраці з Л. Ревуцьким та Г. Майбородою.

У 70-х роках А. Коломієць працював над п'ятим і частково шостим томом зібрання творів Г. Верьовки. До п'ятого тому увійшли обробки українських, російських, польських та інших народних пісень та кілька революційних пісень для різних складів хорових колективів a cappella чи в супроводі фортепіано об'єднаних назвою «Народні та революційні пісні в обробці для хору». Редакційна робота полягала в уточненні голосоведення в хорових партіях, упорядкуванні фактури супроводу і внесенні агогічних та динамічних відтінків. Для шостого тому була дописана поема-кантата «Тополя» за мотивами однойменного твору Т. Шевченка, а також відредаговано інші хорові твори.

Наступним на черзі було зібрання творів Л. Ревуцького. Поміж одинадцятитомного зібрання для роботи А. Коломійцю було доручено п'ятий, до якого увійшли фортепіанні твори та камерно-інструментальні ансамблі, і восьмий том, який вміщує хорові твори Л. Ревуцького, а саме обробки народних пісень для мішаного хору a cappella та різного складу хору в супроводі фортепіано.

Своєю копіткою науково-творчою роботою по редагуванню і відродженню творів українських композиторів А. Коломієць зробив значний внесок у здобуток національної музичної культури України. Тим самим він спрямував та збагатив українську музичну літературу, поповнив її за рахунок дописання незавершених робіт українських композиторів-класиків.

Висновок. А. Коломієць став для сучасного покоління музикантів еталоном скромності та працьовитості. В будь-якій сфері своєї професійної діяльності він був надзвичайно вимогливим – і до себе, і до своїх учнів, стверджуючи, таким чином, високу планку творчої та виконавської майстерності. Таким чином, він виховав могутню плеяду провідних сучасних композиторів України, при цьому залишаючись менш відомим, ніж його вихованці. Постійно і систематично працюючи, А. Коломієць створював умови регулярної ретельної роботи, що завжди є запорукою розвитку закладених в студентові здібностей і досягнення бажаної мети.

Про А. Коломійця слід говорити як про людину працьовиту та відповідальну. Його діяльність – це зразок організованості та систематичності як в педагогічному процесі, так і в творчості. Ретельно проводячи педагогічну діяльність та будучи досить скрупульозним у написанні творів, А. Коломієць був дуже вимогливим і до своїх вихованців. Від них він завжди вимагав відданості своїй справі, демонструючи собою яскравий тому приклад.

А. Коломієць – носій традицій. Це, знову ж, стосується не лише музики і проявляється в характері композитора. Як людина тонкого смаку і високих якостей, він уособлює таку єдність особистості, яка проявляє себе органічно в різних напрямках діяльності. Щодо традицій в музиці, то А. Коломійцю варто віддати належне і розкрити його роль як хранителя принципів, що склалися в творчості українських композиторів-класиків. Творячи в умовах, коли всі навколо тяжіють до новизни композиторської техніки, до пошуку нових засобів музичної виразності, А. Коломієць залишається вірним традиціям і твердо тримається тих музичних «устоїв», які були провідними у становленні української музики кінця XIX – першої половини XX століть.

А. Коломієць був прикладом благородного служіння музиці. Це видно з його редакційної роботи. Вміння підлаштуватися під стиль того чи іншого композитора, перейняти його композиторські особливості давали можливість відтворити певне музичне полотно у його завершеному вигляді. Сенс такої роботи криється не в задоволенні власних амбіцій, а в розкритті всієї повноти таланту інших композиторів, яких А. Коломієць вважав майстрами композиторської справи. Він вбачав свою місію у донесенні до наступних поколінь всього багатства музичної мови їх попередників, заповненні білих плям у творчості цих композиторів.

Таке нівелювання себе задля розкриття іншої особистості бачимо і у зв'язку з його «Щоденником». Традиційно, документ з такою назвою містить інформацію про його автора, знайомить читачів з його переживаннями, думками з того чи іншого приводу. В даному ж випадку головним героєм «Щоденника» стає інша людина. А. Коломієць повністю присвячує «Щоденник» своєму вчителю Л. Ревуцькому, тим самим виражаючи велику пошану до нього і його творчості.

Дана стаття залишає відкритими ряд питань стосовно особистості А. Коломійця. Це пов'язано з кількома чинниками, такими як обмеженість доступу до деяких джерел, не дуже активна пропаганда творчості композитора тощо. З іншого боку, залишаються відкритими перспективи більш детального дослідження діяльності А. Коломійця.

Пошук нової інформації є актуальним саме у найближчий час, поки є можливість спілкування з людьми, які особисто знали А. Коломійця, тісно з ним спілкувалися і співпрацювали. Також важливим кроком у вивченні матеріалів буде звернення до архівів, що зберігають інформацію про композитора, і вірний вибір методів аналізу та розшифрування джерел в цих архівах, описаних науковцями. Таким чином, матеріали архівів, як документи недавнього минулого, у сполученні з відгуками сучасників А. Коломійця допоможуть знайти можливості вивчення особистості композитора в контексті даної епохи. Таке багаторівневе вивчення (якщо додати ще розуміння композитора через знайомство з його творами) дає можливість якнайповніше осягнути всю глибину особистості А. Коломійця.

Список літератури:

1. Дремлюга М. Композитору і педагогу А. Коломійцю – 75 років / Микола Васильович Дремлюга // Культура і життя. – 1994. – 5 лютого. – С. 5.
2. Івахненко Л. Анатолій Коломієць / Лідія Іванівна Івахненко. – К.: Музична Україна, 2002. – 96 с.
3. Івахненко Л. Він присвятив себе музиці / Лідія Іванівна Івахненко // Культура і життя. – 1999. – 18 вересня.
4. Кирейко В. Слово про митця / Віталій Корейко // Хорові твори без супроводу / Анатолій Опанасович Коломієць. – К.: Музична Україна, 1978. – 63 с.
5. Коломієць А. Пам'ятні записки. Розмови з учителем / Анатолій Коломієць. – К.: Сталь, 2015. – 151 с.
6. Коломієць В. Вшановуючи видатного музиканта / Всеволод Панасович Коломієць // Культура і життя. – 2002. – 11 грудня – С. 2.
7. Муха А. Лицар музики / Антон Іванович Муха // Культура і життя. – 2003. – 10 вересня – С. 4.
8. Сюта Б. Майстер мистецтва звуків / Богдан Омелянович Сюта // Вечірній Київ. – 1993. – 30 жовтня – С. 4.

Грицюк Е.Ю., Кречко Н.М., Якобенчук Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А. КОЛОМИЙЦА

Аннотация
В центре внимания статьи находится научно-исследовательская и педагогическая деятельность А. Коломийца. Проводится обзор существующих источников, которые касаются творчества А. Коломийца. Статья освещает вопросы педагогической, исследовательской, редакторской работы композитора. Рассматриваются педагогические методы А. Коломийца, его стиль преподавания, отношение к студентам. Статья характеризирует научно-исследовательскую деятельность композитора в ракурсе его редакторской работы.
Ключевые слова: Коломиец, Ревуцкий, педагогическая деятельность, исследования, редакция.

Grytsiuk O.Y., Krechko N.M., Yakobenchuk N.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

RESEARCH AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF A. KOLOMIETS

Summary
The focus of the article is the research and teaching activities of A. Kolomiets. A review of the existing sources, which relate to the work of A. Kolomiets, is being conducted. The article highlights the issues of pedagogical, research, editorial work of the composer. The pedagogical methods of A. Kolomiets, his teaching style, attitude towards students are considered. The article characterizes the research activity of the composer in the view of his editorial work.
Keywords: Kolomiets, Revutskiy, pedagogical activity, research, editorial staff.

УДК 784.1

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХОРОВИХ ТВОРІВ ДОБИ БАРОКО

Дубінченко Є.А., Гнатюк Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується проблема інтерпретації хорових творів доби бароко. Сучасна практика їх виконання потребує значного переосмислення. Формування інтерпретації, відповідної стилю бароко, обумовлюється рівнем підготовки хормейстера та артистів хору. Більшість музичних характеристик хорових творів означеної доби потребують творчого підходу щодо осмислення специфіки тембрального забарвлення, динамічного плану, мелізматики. Особливості вимови вербального тексту, сила подачі голосу та вібрато відрізняються від сучасних «стандартів» виконання. Неодмінною умовою виконання барокових хорових творів є застосування наукового підходу, спрямованого на глибоке осмислення кожного компоненту музичної тканини.
Ключові слова: хорові твори, бароко, тембр, вокал, виконавство, афекти.

Постановка проблеми. Хорова музика доби бароко посідає значне місце в історії музичної культури. Саме в цей час відбувається становлення розгорнутого багатоголосся, що поєднується з майстерним та віртуозним виконанням. Одним з питань, яке здобуває актуальності в умовах сьогодення – інтерпретація барокових творів, їх вірне прочитання та передача основного змістовного начала. Подібні виконавські вимоги вимагають обґрунтування з огляду на останні проекти, які представлені у сфері музичної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти інтерпретації музичного твору представлені в роботі Л. Гаврілової та Л. Псарьової. Питання традицій та сучасних тенденцій інтерпретації вокальних творів доби бароко аналізуються в працях О. Круглової та А. Логвіненка. Особливості формування тембрової драматургії хорових творів досліджуються в розробці С. Якимчук. Питання, пов'язані з античною музичною культурою, представлені в праці Є. Герцмана.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. В сучасному музикознавстві наявний інтерес до проблеми інтерпретації творів доби бароко. Проте здебільшого він стосується вокальних сольних практик, натомість сфера хорового виконавства залишається поза увагою науковців, що й зумовлює звернення до неї у даній статті.

Формулювання мети статті. Метою роботи є аналіз специфіки інтерпретації хорових творів доби бароко, що включає в себе дослідження особливостей тембрального забарвлення, нюансування та функціонального навантаження.

Виклад основного матеріалу. Чимале значення в історії музики відводиться хоровим творам. Формування хору як виконавського складу відбулось ще за часів стародавніх цивілізацій. Хор був уособленням єдності спільноти. Згодом функція хору була пов'язана з певним об'єктивним началом, виконуючи роль коментатора, спостерігача. Культура виступає механізмом передачі узагальненого суспільного досвіду у чуттєвій формі від минулих поколінь наступним. За цих умов хоровий спів є транслятором багатовікового співацького досвіду. Актуальність хорового складу не зменшується у добу середньовіччя, коли хор постає головним виконавським складом під час богослужінь. Попри те, що тематика спочатку обмежується релігійним змістом, поступово формуються передумови для появи світського хорового співу, жанрами якого стають вілланели та фроттоли. Так за доби Відродження превалюють три-чотириголосні хори з головним голосом – тенором, а вже пізніше вони стають шести-восьми голосними. Згодом виникає хоровий склад, в якому виділяються чотири основні голоси – дисканти (сопрано), альти, тенори та баси.

За доби бароко відбувається переосмислення творчих принципів попередніх століть. В цей період в центрі уваги композиторів постає зображення драматичних, експресивних образів, які супроводжуються патетикою, пишністю та декоративністю. На перший план виходить показ внутрішнього світу людини, відповідно виникає ряд хорових творів, які демонструють надзвичайно високий рівень як композиторської майстерності, так і виконавської вправності. Якщо казати про жанри, то це кантати, ораторії, меси, мотети, пасіони, опери, а також інші, більш камерного характеру. Надзвичайно важливим питанням є відтворення тембрального забарвлення при виконання барокових творів. Варто зазначити, що тембральне начало звичайно ж зумовлюється змістовим наповненням художнього твору. Попри те, що кожний голос має своє індивідуальне темброве забарвлення, можна казати також про те, що специфіка кожного твору, в залежності від стилю доби та конкретного автора вимагає індивідуалізованого підходу. «Формування тембру пов'язано з драматургією хорового твору в цілому, але мелодика, гармонія, фактура, ритм, фонетичні особливості даного тексту підпорядковані певному образу. Тому в процесі розучування хорового твору від диригента і співаків вимагається цілеспрямована вокальна робота, формування тембрової палітри» [6, с. 208].

При виконанні твору, що відноситься до тієї чи іншої культурно-історичної доби варто в якості однієї з провідних ознак виділити функціональність, яка буде багато в чому визначати ті підходи, що треба обирати при їх інтерпретації. Саме функціональність буде визначати організацію структури твору, його форму, певні часові орієнтири, навіть звуковисотність. Є. Герцман визначає функціональність, що присутня у творах, які відносяться до різних часів, як систему взаємодії елементів, що становлять єдине ціле. «Поза функціональності немислима звукова організація як витвір мистецтва... до якої б епохи музичного розвитку не відносилися ті чи інші стилі, ті чи інші

напрямки або навіть цілі художні цивілізації, – будь-яка музична організація завжди використовує функціонально спаяний матеріал. Звичайно, функціональність, підсумовує в одну систему типи зв'язків елементів, ніколи не залишалася статичною. Вона змінювалася, і всі історичні види функціональності індивідуальні» [3, с. 3].

Отже завданням сучасних виконавців є вірне схоплення функціональності твору, що відноситься до часів музики бароко. Відповідно завданням є створення належної інтерпретації. Хоча існує ряд досить протилежних уявлень щодо того чи потрібна свобода інтерпретування творів, чи головним є відтворення задуму. «Проблема інтерпретації музичного твору є однією з ключових у музичному виконавстві, вона торкається об'єктивно-суб'єктивних аспектів ступеню виявлення авторського композиторського задуму і міри свободи виконавської творчості. Частина педагогів і музикантів-виконавців наполягають на тому, що виконання твору має повністю відповідати задуму митця, інші дотримуються думки щодо свободи виконавської інтерпретації, зумовленої специфікою музичного мистецтва» [2, с. 101–102].

На нашу думку, виконання хорових творів доби бароко є завданням, що потребує балансу між вірною подачею нотного тексту та значної ролі творчого та дослідницького підходу для того, щоб вірно відтворити авторський задум. Адже багато традицій виконання барокової музики тривалий час залишились поза увагою хормейстерів та хорових колективів.

Процес інтерпретації хорового твору вимагає слідування наступним етапам: виникнення художнього задуму, його формування, реалізація, перевірка та оцінка. Перший етап пов'язаний з тим, що згідно наявному задумові здійснюється пошук тих ключових моментів, які б допомогли б відтворити стиль епохи, стиль конкретного композитора, безпосередню ідею твору. Відповідно необхідним компонентом стає складання плану можливостей втілення обраних образів, тобто можна казати, що основи для інтерпретаційної версії закладаються вже на цьому етапі.

Досить важливим постає етап, що пов'язаний з осягненням художнього контексту, глибинних принципів, представлених в творі, як-от розуміння сутності символіки, що присутня в ньому. Причому не варто поменшувати значення саме такого аналізу, адже він може сприяти досить кардинальному переосмисленню твору. Л. Гаврілова зазначає: «Наступний етап інтерпретації – формування художнього задуму – пов'язаний переважно з інтелектуальною діяльністю виконавця, оскільки на цьому етапі відбувається музикознавче осмислення музичного твору, набуття знань про епоху створення музики (суспільно-історичні та естетичні передумови), стилістичні особливості, основні ідеї, характер, образний зміст, принципи формотворення та ін., активна діяльність творчої уяви (образні асоціації, аналогії, звернення до інших видів мистецтва)» [2, с. 103]. На етапі реалізації задуму відбувається репетиційний процес, під час якого здійснюється вивчення музичного матеріалу, його відпрацювання, проробка деталей, що згодом призводить до концертного виступу, після якого необхідно проаналізувати його позитивні та негативні аспекти.

Коли мова йде про виконання барокових творів, одним з вихідних моментів якраз є вірне відтворення тембрального забарвлення. Причому варто враховувати як індивідуальний тембр, так і тембр, притаманний для конкретної епохи. С. Якимчук вказує на залежність тембрального забарвлення від емоційного стану. «Як відомо, кожен голос в хорі, кожна хорова партія відрізняється певним тембром. Це так званий постійний тембр. Але залежно від змісту, від емоційного стану співака голос набуває нових і нових відтінків. Здатність змінювати тембр голосу, тобто володіти тембром та розуміти фарби певного твору – це один із найважливіших показників, характерних виконавській майстерності» [6, с. 208]. Справа в тому, що за доби бароко панувала теорія афектів, згідно якої їх можна втілити в музичному творі. Афект уособлював душевне хвилювання, пристрасть, її витоками була античність. Музична символіка риторичних формул-мотивів зображувала і висловлювала сенс і ідею тексту Святого Письма: смиренність, благання, печаль, скарга, радість, веселість, гнів, відчай, плач, лють, скорбота та інші відтінки внутрішнього стану людини. Для більш вірної передачі емоційного стану треба було використовувати певний тембр голосу. «Так, коханню відповідав ніжний голос, радості – легкий, гніву – кричущий, жалобі – сумний голос. Для співаків доби бароко це були нові вимоги; важливим ставало вміння використовувати певний тембр голосу у залежності від афекту, що представлено в тексті» [5, с. 42]. Відповідно при виконанні хорових творів доби бароко необхідно звертати увагу не просто на смислове значення вербального тексту, а й вірно його відтворювати у тембрально-емоційному відношенні.

Ще досить важливим аспектом є проблема відповідності вимови. Попри те, що мова є досить стабільним культурним чинником, існує специфічна вимова, яка притаманна для конкретного регіону та є характерною у певний історичний проміжок часу. Як-от використання «староанглійського» типу мовлення у барокових творах Г. Перселла. Для літературної англійської мови тих часів характерною є більш виразна вимова приголосних, а не голосних звуків. Завдяки цьому досягається плавність звучання. «Опора на приголосні поєднує звуки в склади чи слова, створює плавний розвиток мелодії, а також – забезпечує необхідний звуковий рельєф. Вміння правильно артикулювати та долучати до вокалу всі складові співочого апарату (а це все тіло!) дозволяє вільно володіти не лише голосом, а й закладеними в тексті оригінальними смислами та простором, у якому лунає музика» [1].

Для кращого втілення змісту афектів, що містились у хорових творах доби бароко варто також звертати увагу на те, що композитори цієї доби широко використовували риторичні фігури. Кожна риторична фігура асоціювалася з певним комплексом виразних засобів – для них був характерний тип руху (низхідний чи висхідний), поступовий чи з використанням стрибків та їх заповненням, що виконується великими чи малими тривалостями, легато чи стакато та т. п.

Вітчизняний дослідник А. Логвіненко зазначає, що при виконанні барокових вокальних тво-

рів досить багато залежить саме від виконавців. У разі хорового твору від хормейстера буде залежати вибір темпів, специфіка артикуляції та ряд інших компонентів музичного текстів. Адже зазвичай нотний текст ставав своєрідним полем для імпровізації виконавців. «Музика епохи бароко вимагає від виконавця величезної творчої та художньо-технічної активності, оскільки особливістю творів є менш деталізована з точки зору динаміки, темпу, артикуляції нотна фіксація, що дає узагальнене уявлення про характер твору. Цей запис є основою для індивідуального втілення твору, що базується на художній та технічній майстерності виконавця. Нотний текст барокових творів надає простір для широких виконавських ініціатив, що проявляються в можливості застосування техніки орнаментації, а також варіювання повторюваних частин» [5, с. 43].

Важливою умовою постає орнаментація вокальної лінії, і якщо у виконанні твору у хоровій фактурі це не можливо, проте у поєднанні звучання хору та соліста, в партії останнього це цілком виправдано. При виконанні прикрас треба розрізняти дві форми звуковідтворення: мелізматичну орнаментику, при якій кожен звук треба трохи акцентувати, а також пасажі, рулади, при яких має зберігатися вірна інтонація. Крім цього, важливою частиною відтворення є володіння навичкою створювати динамічне нюансування тривалих витриманих звуків. О. Круглова відзначає, що у випадку відтворення динамічного плану є багато умовностей, адже динамічні позначки як такі відсутні, що зумовлюється тими високими вимогами, що висувались до барокових виконавців. Він «повинен був бути широко освіченим не тільки в сфері теорії та історії музики, але також повинен був знати закони акустики, фізіології та т. п. Відповідно, співаку необхідно було вміти самостійно розпоряджатися і вірно розподіляти динаміку музичного твору» [4, с. 366].

Отже, наявними є ряд відмінностей основних компонентів, що становлять музичну тканину твору. Відрізнятись від сучасного виконавства має сила вібрато, адже воно було меншим, ніж у сучасній вокальній практиці. «Від величини розмаху амплітуди вібрато безпосередньо залежить сила співочого звуку. Сила вокального голосу визначається амплітудою коливань голосових зв'язок, диханням, підскладковим тиском і станом резонаторних порожнин, особливо ротоглоткового каналу, який є своєрідним рупором, що підсилює звук. Одну з труднощів для сучасного інтерпретатора давньої музики представляє прийом rubato, який характеризується вільними зрушеннями при незмінному основному темпі» [5, с. 45]. Практика виконавства хорових барокових творів зумовлює появу принципово нового підходу, який передбачає творчу інтерпретацію основних засобів музичної виразності. Якщо для музичної культури останніх століть притаманна максимально точна фіксація авторського задуму, яка передбачає чітко визначену тривалість звучання твору, його темп, агогіку, динамічні позначки, то текст композитора барокової доби є основою для виконавців, на який вони нашаровують власну мелізматику, динаміку та тембральне забарвлення.

Висновки. Сучасна практика виконання хорових творів доби бароко потребує значного переосмислення. Формування відповідної для певної доби інтерпретації обумовлюється рівнем підготовки артистів хору та особливо хормейстера. Більшість музичних характеристик хорових барокових творів потребують творчого підходу щодо осмислення специфіки тембрального забарвлення, динамічного плану, мелізматики. Особливості вимови вербального тексту, сила подачі голосу та навіть вібрато відрізняються від сучасних «стандартів» виконання. Відповідно неодмінною умовою має бути ретельна робота над творами, що сприятиме глибокому осмисленню кожного компоненту музичної тканини задля їх відтворення максимально наближеного до оригінального звучання.

Список літератури:

1. Англійська вимова часів Перселла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/events/1962648720643621/1994085194166640/?notif_t=admin_plan_mall_activity&notif_id=1509693893167832
2. Гаврілова Л., Псарьова Л. Інтерпретація музичного твору: теоретичні аспекти // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти: збірник наукових праць. – Вип. 3. – Слов'янськ, 2016. – С. 97–106.
3. Герцман Е. Античное музыкальное мышление. – Л.: Музыка, 1986. – 224 с.
4. Круглова Е.В. К вопросу о традициях и современных тенденциях интерпретации вокальных произведений эпохи барокко // Исполнительское искусство и музыковедение. Параллели и взаимодействия: Сборник статей по материалам Международной научной конференции 6–9 апреля 2009 года. – М.: Человек, 2010. – С. 363–375.
5. Логвиненко А.А. Традиции барочного вокального искусства в современном исполнительстве // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. наук. праць. Вип. 37, ч. 1: Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2012. – С. 42–46.
6. Якимчук С.Н. Особливості формування тембрової драматургії хорових творів // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2013. – № 5 – С. 208–212.

Дубинченко Е.А., Гнатюк Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ХОРОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЭПОХИ БАРОККО

Аннотация
В статье анализируется проблема интерпретации хоровых произведений эпохи барокко. Современная практика их исполнения требует значительного переосмысления. Формирование интерпретации, соответствующей стилю барокко, определяется уровнем подготовки хормейстера и артистов хора. Большинство музыкальных характеристик хоровых произведений обозначенной эпохи требуют творческого подхода относительно осмысления специфики тембральной окраски, динамического плана, мелизматики. Особенности произношения вербального текста, сила подачи голоса и вибрато отличаются от современных «стандартов» исполнения. Непременным условием исполнения барочных хоровых произведений является применение научного подхода, направленного на глубокое осмысление каждого компонента музыкальной ткани.
Ключевые слова: хоровые произведения, барокко, тембр, вокал, исполнение, аффекты.

Dubinchenko I.A., Hnatiuk L.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

INTERPRETATION OF CHOIR CREATIVES OF THE BAROQUE

Summary
The article deals with the problem of interpretation of choral works of the Baroque era. The modern practice of their implementation requires significant rethinking. The formation of an interpretation corresponding to the baroque style is conditioned by the level of preparation of the choirmaster and choir artists. Most of the musical characteristics of choral works of this age require an artistic approach to understanding the specifics of the timbre color, dynamic plan and melisms. The features of pronunciation of verbal text, the power of voice and vibrate differs from the modern «standards» of execution. An indispensable condition for Baroque choral works is the application of a scientific approach aimed at a profound understanding of each component of musical tissue.
Keywords: choral works, baroque, timbre, vocal, performance, emotions.

УДК 792.57

МЮЗИКЛ І РОК-ОПЕРА ЯК ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ ЖАНРИ

Зайцева І.Є.
Київський національний університет культури і мистецтв

Розбудова нової Української держави передбачає розв'язання широкого кола завдань у духовній сфері. У цих процесах важливу роль відіграють поліфункціональні й синтетичні мистецькі жанри – мюзикл і рок-опера як пріоритети сучасного театру. Запорука успіху зазначених жанрів у аудиторії, ядром якої є молодь, – це підготовка універсального, конкурентоспроможного, актора і в цілому – висока художня якість вистави. Водночас актуальним залишається питання виховання публіки нового типу, яка сформувалася за останні роки. Один з шляхів його вирішення – полі-функціональний вплив на глядача мюзиклу і рок-опери засобами своєї художньої мови – вміння поєднувати «школу зі святом, мудрість з розвагою, урок з видовищем» (Г. Товстоногов).
Ключові слова: мюзикл, рок-опера, поліфункціональний жанр, аудиторія театру.

Постановка проблеми. Проблеми розвитку духовної культури суспільства, особливо молодого покоління, мають першочергове значення і стають надзвичайно вагомими в умовах розбудови демократичної держави. Духовно-ціннісний зміст життя значною мірою формує художньо-естетичне виховання.

В цьому процесі провідну роль відіграє розвиток і реалізація художньої потреби, тобто залучення до мистецтва, зокрема, театрального. Специфіка театрального мистецтва утворює благодатне тло для розвитку усвідомленого інтересу до мистецтва, а відповідно і духовного зростання, що є надзвичайно актуальним в світлі переосмислення сучасною людиною ціннісних ієрархій. Театр відточує наші почуття, розкриваючи естетичну багатобарвність світу, формує естетичні ідеали і мобілізує особистість на перетворення цього світу відповідно ідеалам [2]. Театр відчуває і відображає свій час – піднімає гострі актуальні теми, виводить нових героїв, визначає популярні жанри, серед яких –

мюзикл і рок-опера. Художня мова і мюзиклу, і рок-опери близька і зрозуміла широкому глядацькому колу, особливо молоді.

Аналіз нових публікацій з проблеми. Окремі питання сценічного втілення жанру мюзиклу, рок-опери на українській сцені висвітлюють Г. Веселовська, Я. Бережанська, А. Власова, О. Гармель, Т. Іванова та інші критики. Серед авторів – С. Бедусенко [1], Ю. Рибчинський [12], Г. Татарченко [13]. Художній рівень інтерпретації мюзиклу, рок-опери у полі зору російських рецензентів: М. Давидової, К. Кретової, О. Єзерської, Я. Сєдова, Г. Заславського, Н. Потапової, М. Шимадіної. Новий тип публіки і деякі її характерні тенденції, що сформовані в умовах нової соціокультурної реальності, розглядають Г. Демін [4], Ю. Давидов [5].

Однак у вітчизняному музикознавстві не так багато фундаментальних робіт на ці теми. Серед останніх – необхідно назвати дослідження С. Манько [10] А. Комлікової [6], І. Палкіної [11], В. Шпаковської [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Специфіка театрального мистецтва зумовлює співтворчість автора, режисера, актора, реципієнта (глядача). Реципієнт – театр – реципієнт – це ваємовпливовий і взаємопов'язаний процес. Реципієнти – аудиторія театру, її вікові психологічні особливості, соціальний стан, освіченість, культурний розвиток, специфіка художнього сприйняття сценічних творів, естетичні смакові переваги впливають на репертуарну політику театру, визначають певною мірою «обличчя» сучасного театрального мистецтва, виокремлюючи пріоритетні жанри, зокрема мюзикл і рок-оперу. Вагомий вплив цих жанрів на аудиторію, ядром якої є сучасна молодь, потребує більш детального дослідження.

Метою даної роботи є аналіз художньої природи мюзиклу і рок-опери як поліфункціональних мистецьких жанрів. Для досягнення мети автором були поставлені такі завдання:

– охарактеризувати поліфункціональність мюзиклу і рок-опери як мистецьких жанрів;

– виявити особливості художньої природи мюзиклу як жанру;

– виявити особливості художньої природи рок-опери як жанру;

– виокремити тенденції, пов'язані з поняттям сучасна аудиторія театру;

– осмислити найважливіші завдання, вирішення яких сприятиме вихованню сучасної аудиторії театру, зокрема молоді, засобами мюзиклу і рок-опери.

Викладення основного матеріалу. Сприйняття вистави відбувається за законами спілкування. Тому театр об'єднує людей, сприяє взаєморозумінню, дарує радість пізнання прекрасного. Сценічна мова, особливо музичної вистави або музично-драматичної, емоційно і естетично багатша, ніж звичайна мова.

Серед різноманітних функцій, які виконує театр і, зокрема мюзикл і рок-опера як музично-драматичні жанри, такі, як: суспільно-перетворююча і компенсаторська (мистецтво як діяльність і розрада); пізнавально-евристична (мистецтво як знання і просвітництво); інформаційно-комунікативна (мистецтво як повідомлення і спілкування); виховна (мистецтво як катарсис, формування цілісної особистості); навіювальна (мистецтво як сугестія, вплив на підсвідомість); гедоністична (мистецтво як насолода) [2].

Одна з найважливіших – естетична функція, яка забезпечує соціалізацію особистості, формує її соціально-творчу активність. Театр допомагає особистості, особливо молоді, адаптуватися у соціумі, він вчить мистецтву спілкування, сприяє позбавленню різних комплексів, невпевненості, акомунікабельності і розкриттю здібностей, креативності, розкутості, вмінню правильно розмовляти – культурі мовлення. Театр «естетизує» особистість – розвиває художній смак, викликає естетичний інтерес, формує естетичні потреби, – він стає поштовхом до саморозвитку, самоосвіти, бо потребує знань світової і вітчизняної культури, історії театру і кіно, музичного та образотворчого мистецтва, драматургії і літератури в цілому, вміння аналізувати, розмірковувати, самостійно робити висновки.

Таким чином, театр – це шлях до самопізнання і самодосконалості, зокрема засобами таких синтетичних жанрів як мюзикл і рок-опера. Розглянемо художню природу зазначених жанрів.

Художня мова мюзиклу, народження якого – початок ХХ століття, успішно поєднує популярну класичну музику та естраду, представляє різножанрову музичну палітру – джаз, свінг, реп, поп, рок-н-рол та інші її різновиди, синтезує досягнення та своєрідність екстраваганци, бурлеску, мінстрел-шоу, водевілю, ревю, оперети, які стали його витоками.

Синтез видовищності, музики та драматургії – запорука успіху цього жанру у масової аудиторії. В мюзиклі одне з головних місць належить п'єсі, тобто літературному матеріалу. Сюжетною основою мюзиклу здебільшого є видатні твори класичної та сучасної літератури. Жанровий діапазон його проблематики майже безмежний. Першоджерелами мюзиклу стали твори М. Шекспіра, М. Сервантеса, Ч. Діккенса, В. Гюго, Б. Шоу, С. Шолом-Алейхема, Ф. Достоєвського, В. Набокова, Є. Євтушенка, П. Зюскінда та багатьох інших.

Для мюзиклів характерна насиченість дії. Вокальні і танцювальні сцени повинні безпосередньо виростати з дії і її розвивати, бути внутрішньо вмотивованими. Тому мюзикли розраховані на акторів, які володіють не лише високим рівнем професіоналізму, але й універсальною обдарованістю, тобто здатністю об'єднувати різного роду професійні уміння – спів, танець, мову, міміку, пластику.

Пріоритетним є володіння елементами акробатики як складової сучасної хореографії, сформованість навичок роботи в «прикордонних переходах» від чіткої ритміки і метрики співу і танцю до нечіткої ритміки пауз усередині психологічної гри. Актор повинен бути непередбачуваним для публіки, але кожного разу переконливим в абсолютній органіці. Універсалізм – основна вимога до акторського ансамблю, без якого глядачеві неможливо розкрити синтетичну природу мюзиклу.

Універсалізм підсилює емоційний вплив сценічних образів на глядацьку аудиторію, на сугестивному рівні, закріплюючи певні ідеали та ціннісні орієнтири.

Потужне енергетичне випромінювання мюзиклу «завойовує» сучасного, «перегодованого» видовищами глядача (М. Захаров).

Тому підготовка актора мюзиклу, конкурентно спроможного, з установкою на перемогу в умовах комерціалізації – це виснажлива щоденна праця.

Важливу роль в популяризації мюзиклу відіграло звернення його авторів до рок-стилістики. Новатором в цій області виступив Е.Л. Уеббер, який сприяв трансформації мюзиклу в рок-оперу. Точно відчувши прикмети свого часу, композитор створив першу у світі рок-оперу «Ісус Христос – суперзірка» (1970), з якої розпочався новий етап розвитку музичного театру.

Незважаючи на жанрову близькість рок-опери та мюзиклу, між ними існує суттєва різниця. Якщо в мюзиклі всі музичні номери, від вокального співу до ритмізованої мови, об'єднані спільним малюнком, злиті, що дозволяє створити єдину дію, то в рок-опері музичні номери статичні, вони призупиняють дію, сприяючи зосередженню уваги на переживаннях однієї діючої особи. Присутність супер-героя, масштабність, літературна основа – античний міф, біблійні оповіді, історичні сюжети, відома притча, в яких є місце актуальним духовно-філософським, глибоким питанням, – все це стилістичні атрибути рок-опери. В подачі вже знайомого матеріалу повинен спрацювати ефект несподіваності тобто сюжет будь-якої давнини втілений по-сучасному [12, 26]. Зближує жанр з оперою номерна вибудова, сімфонічний оркестр або його інструменти, арії, дуети, хорові сцени. Від рок-музики – використання електроних інструментів, звучання рок-групи з використанням, звукотрансформуючої техніки та інше [7].

Вплив рок-дійства на сучасну людину дослідники вбачають в подібності впливу діонісійських свят на елліна, чи народно-сміхової культури на людину епохи Середньовіччя чи Відродження. Рок-опера – це видовище на основі новітніх досягнень техніки, яке несе в собі неабияку енергетику виконання [13, 30], сприяє катарсису, емпатії, викликає гедоністичний ефект у реципієнтів.

В появі жанру рок-опери (друга половина XX ст.) знайшли своє відображення засоби виразності рок-музики (використання електронних музичних інструментів, звукової техніки тощо) та способи популяризації (радіо, телебачення, аудіо-відео записи) напрямку. Прихильниками рок-опери стає аудиторія рок-музики – найактивніша молодіжна аудиторія, а сам жанр – один з яскравих прийомів формування суспільної свідомості в світі шоу-бізнесу.

Отже, рок-опера – синтетичний жанр, що поєднує засоби виразності рок-музики і традиції композиторського музичного мислення. Використання різноманітних спецефектів, ритміки, гармонії та електронного інструментарію рок-музики у поєднанні з традиційним оркестром перетворюють рок-оперу в один з найвидовищніших і наймасовіших популярних сценічних жанрів, особливо серед молодіжної аудиторії.

На думку дослідників [7; 8; 9], мюзикл більш тяжіє до розважальності і видовищності, рок-опера виконує в основному пізнавально-евристичну, виховну, естетичну функції.

1991 року в історії українського сучасного театру відбулася художня подія – прем'єра рок-опери «Біла ворона» на музику Г. Татарченка, лібретто на вірші Ю. Рибчинського, вітчизняних корифеїв зазначеного жанру. Ця рок-опера, в постановці народного артиста України С. Данченка, головну роль Жанни Д'Арк в якій блискуче грала народна артистка України Наталя Сумська, 11 років не сходила зі сцени Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка, заслужено ставши класикою сучасного українського театру.

2005 року вітчизняний глядач познайомився з оновленою версією легендарною «Білою вороною» композитора Г. Татарченка, в постановці Театральної компанії «Бенюк і Хостікоєв», режисера А. Хостікоєва. Лідер і народ, особистість в історії – теми, які хвилюють постановків вистави, – це віддзеркалення подій бурхливого політичного життя сьогодення. В сюжеті про вічне – свободу і гідність – на історичному матеріалі про Жанну Д'Арк – «юрба стає народом». Театральність цього видовищного дійства з його образною сценографією Д. Тараніна, професійний балетом на чолі з хореографами-постановниками С. Новіковською та Д. Каракуцем, новим аранжуванням музики з використанням сучасних комп'ютерних технологій, багатою музичною драматургією з її жанровим розмаїттям (кантрі, соул, рок-н-рол тощо), відомими хітами («Біла ворона», «Свобода») Г. Татарченка, універсалізмом досвідчених (Н. Сумської, Б. Бенюка, А. Хостікоєва) і молодих акторів (Ю. Вдовенко, І Рубашкіна), потужною енергетикою всього сценічного ансамблю – вражає.

Почуття самоповаги і гідності, уміння цінувати свободу і любов до Батьківщини – могутній заключний акорд цієї рок-опери. Між глядацькою залою і сценою не має «четвертої стіни»: сучасники – глядачі і актори, які виходять на фінал без гриму і історичних костюмів – це єдине ціле, це українці, охоплені єдиним поривом, єдиними почуттями, які разом співають головний хіт – «Свобода».

Художньо-естетична цінність рок-опери «Біла ворона» очевидна, але не менш важливі її патріотична, морально-етична, виховна функції. Мова рок-музики, високий художній рівень, який відповідає сучасним європейським стандартам постановки синтетичних жанрів, робить рок-оперу «Біла ворона» надзвичайно цікавою для великої молодіжної аудиторії.

Тема «Свободи» звучить і в одному з найпопулярніших мюзиклів останніх десятиліть – французькому «Notre-Dame de Paris» («Соборі Паризької Богоматері»), коли героїню Есмеральду звільняють її друзі – простий народ, мешканці Двору чудес. Цей мюзикл створено 1998 року на основі однойменного роману В. Гюго французькими і канадськими митцями – композитором Річардом Коччіанте, лібретистом Люком Пламондоном, режисером Жилем Майо, хореографом Мартіно Мюллером, сценографом Крістіаном Ретцем.

Мюзикл викликав справжній фурор у глядачів різних країн, зокрема Франції, Італії, Іспанії, Голландії, Росії. Киянам пощастило розділити ці емоції після перегляду концертного варіанту «Notre-Dame de Paris», що неодноразово був представлений глядачам української столиці.

«Notre-Dame de Paris» поставлений авангардним режисером в мінімалістський концертній ма-

нері, без традиційних видовищних спецефектів, характерних для бродвейських та лондонських постановок. В ньому органічно поєдналися незабутня мелодійність музики Р. Коччіанте, яскравість акторських індивідуальностей з чудовим вокалом, сучасна хореографія з елементами акробатики, оригінальна режисерська трактовка романтичної прози В. Гюго, сповнена любові та людяності.

Перегляд цього мюзиклу і його обговорення, порівняльний аналіз з текстом роману В. Гюго дозволять вплинути на формування естетичних пріоритетів аудиторії, розширити знання про літературу романтизму і сформувати уявлення про сучасний європейський театр, представлений популярним і найдемократичнішим жанром.

Ще одна відмінна риса «Notre-Dame de Paris» – ритмічна партитура вистави, яка поєднує чергування ліричних номерів з контрастними динамічними, насичених драматичною дією.

У мюзиклі, як і у романі, царює романтичний рок, якому підкорюються долі героїв, неминучі наближуючи їх до загибелі.

Неординарність персонажів, напружена внутрішня боротьба, непередбачувана зміна емоційного стану талановита передається кожним актором мюзиклу. Достатньо згадати зворушливість «Аве Марії» Есмеральди (Е. Сігара) у першій дії і витончений ліризм її «О, Феб!» з другої дії; драматичність трагічного передчуття «Ти загибель моя» Фролло (Даніель Лавуа), на якого насуваються з двох боків кам'яні брила собору, готові розчавити, – символ найтяжчого випробування – «химери спокуси», що розривають душу і мозок...

Автори мюзиклу прагнули донести думку письменника про вічну боротьбу Добра і Зла як символічні категорії романтизму. Смисл історії для Гюго у моральному прогресі, у поступовому переході від гротеску (символу зла) до піднесеного, а отже – перемозі Добра над Злом [3].

Вулична танцюристка Есмеральда символізує моральну красу народу. У мюзиклі – дитя свободи, горда, смілива, жива і природна, сповнена творчих сил, граціозна Есмеральда співає, як дише, згадаємо арію «Дочка циган», в якій героїня розповідає про себе, про Андалузію, де мешкає її плем'я. Образ глухого дзвонаря Квазімодо (Гару) є втіленням художнього принципу гротеску: зовнішня потворність ховає його душевну красу. Люди ненавидять його за убогість, вважають «химерою, що ожила», дияволом, навіть Есмеральда не зуміла розгадати його прекрасну душу.

Одна з художніх вершин мюзиклу – хіт Квазімодо «Боже правий, чому?», завдяки блискучій акторській грі у поєднанні з унікальним вокальним талантом і харизмою Гару.

Заключна сцена мюзиклу – Квазімодо оплакує Есмеральду і помирає поруч з нею – надзвичайна складна і в акторському, і у вокальному плані. Актор пропускає через себе біль Квазімодо, проживає сцену за законами мистецтва сценічного реалізму – ніжно, трепетно обіймають ці могутні руки кохану і в останній раз звучать слова любові. А високо над сценою, на циркових лонжах злітають в небо і кружляють у дивовижному танці Душа, Мрія, Надія, Радість і Сенс життя – все, чим була для нього Есмеральда. Кульмінація арії: «Бог мій, Есмеральда!» досягає апогея – смерть вінчає Квазімодо з Есмеральдою.

Авторам мюзиклу вдалося коректно підійти до тексту першоджерела, зберегти важливі і для нашого часу ідеї, думки, почуття.

В мюзиклі відчутно звучить думка про красу людяності і милосердя, про братство простих людей перед неправедними соціальними законами. Однією з ключових є сцена, в якій Есмеральда дає води Квазімодо, безвинно прикутого до ганебного стовпа і відданого на поталу темного натовпу. Саме в цій сцені автори мюзиклу вводять хіт «Bell» («Прекрасна»), який виконують Квазімодо, Фролло і Феб. «Bell» – незабутній образний символ «Notre-Dame de Paris» і один з найвідоміших хітів в історії мюзиклу.

У свідомості людства Нотр Дам – пам'ятник зодчества і роман Гюго є єдиним цілим. Мюзикл «Notre-Dame de Paris» кінця XX століття ще раз на весь світ прославив цей духовний символ Франції.

Міжнародний успіх «Notre-Dame de Paris» сприяв інтенсивному розвитку французького мюзиклу – нові постановки у Франції стали з'являтися практично щороку. Багато з них були поставлені і в інших країнах. Отже, мільйонна глядацька аудиторія, серед якої значна частка – саме молоді люди, долучилися до французької класики романтизму, до естетики високої театральної культури сучасного мюзиклу.

І ми переходимо до ще одного важливого аспекту сучасного театрального мистецтва – це аудиторія театру.

Необхідно пам'ятати, що особливістю сьогодення є масова постмодерністська культура з її орієнтацією на «світоглядне обґрунтування бездіяльності душі» (Ю. Кабанков), в якому не останню роль відіграє саме елемент видовищності. Отже, структура художніх потреб глядацької аудиторії також змінилася.

Науковець Ю. Давидов піднімає актуальну проблему художнього сприймання мистецького твору (вистави, фільму, картини) сучасною публікою, аналізує її особливості та «естетичний соліпсизм» як одну з тенденцій театрального сьогодення. «Ідеться про публіку, яка не бажає бачити у художньому творі нічого, крім механічного генератора нервово-фізіологічних подразників, які викликають у неї психічні відчуття і переживання, що тонізують і п'янять. Вона не бажає виходити за межі зачарованого кола таких відчуттів і переживань – ні у сферу ідеалів і цінностей, ні у світ практичного життя» [4, 11].

Ідею існування нового типу публіки стверджує критик Г. Дємін. Сьогодні звичною картиною стає «невинність» значної частини глядацької зали по відношенню до класичних творів, які давно вже розійшлися на цитати. Наівно-радісно сприймає ця аудиторія канонічний текст, який чує вперше. Проте, неосвіченність, нерозвинутість – це тільки одна характерна риса, інша – раскутість поведінки під час сприймання вистави, яка проявляється у не адекватних реакціях, передусім – дивному сміху. Сміх може супроводжувати будь-яку репліку, жест, позу актора, сміхова реакція такої частини публіки непередбачувана, бо вона не адекватна ні тому, що відбувається на сцені, ні змісту, ні рівню акторської гри, ні взагалі нормам елементарної культури поведінки. Фахівці таку розкутість пов'язують з важким ста-

ном, який називається «розірвана свідомість: її власник не може пов'язати окремі явища в єдине ціле. Неспроможний співставити те, що відбувається в дану хвилину, з тим, що було недавно, зрозуміти логіку подій і характеру персонажу, смішливий глядач задовольняється разовими подачками, впливом митті» [5, 27].

Таким чином, постає нагальне питання виховання такої аудиторії і пошук шляхів його вирішення.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, однією з актуальних проблем сучасного українського театру є низький рівень театральної культури певної частини глядацької аудиторії – це стосується передусім нового типу публіки, яка сформувалася останнім часом. Розв'язати цю проблему конче необхідно і один із шляхів або способів, крім гармонійного естетичного виховання у родині, – введення у шкільну програму спецкурсу «Основи театральної культури». Аналогічний спецкурс повинні засвоїти студенти педагогічних вишів, працюючі вчителі. Ефективно і позитивно впливає на формування особистості дитини розвинутий естетичний смак, інтерес до театру самих батьків, а для студентської молоді важлива особистість куратора, керівника курсу, який організовує культпоходи до театру не формально.

Знайомство з найкращими здобутками вітчизняної сцени (навіть перегляд у запису), виставами номінантами і лауреатами премії «Київська пектораль» може перетворитися на справжню художню подію, яка здатна перевернути свідомість молодої людини. Відвідування ж театру – стати невід'ємною складовою життя, художньою потребою, задоволення якої – стан «завтрашньої радості» (за педагогом А. Макаренком) – життя в очікуванні зустрічі з виставою, з театром як дивом. Такий реципієнт спроможний переживати катарсично-гедонистичний ефект від спілкування з мистецтвом. Ще одна плідна і цікава форма виховання та розвитку особистості засобами мюзиклу, рок-опери – перегляд запису вистав на уроках літератури чи лекціях, усне обговорення побаченого твору, порівняльний аналіз першоджерела і сценічної чи екранної інтерпретації.

Глядацьку аудиторію необхідно виховувати і розвивати, щоб не було «втрачених поколінь», і, сподіваємось, буде результат – чуйна, толерантна, морально свідома, патріотична, естетично розвинута культурна молода зміна, яка є дієвою в процесі втілення власної соціально-громадянської позиції, художніх уподобань.

Вважаємо, ефективним буде залучення до мистецтва театру молодої аудиторії, якщо **на початку** звернутися до мюзиклу і рок-опери, які виконують суспільну потребу у розважальності і спілкуванні доступним для всіх музичними засобами. Специфіка цих жанрів дозволяє доступною художньою мовою розкривати глибини класичних творів, тематична необмеженість – говорити про найактуальніші проблеми сучасності, поліфункціональність – бути дієвим засобом виховання.

Список літератури:

1. Бедусенко С. Рок-опера: вперед і з піснею? Ні, з музикою! / С. Бедусенко // Музика. – 1993. – № 3. – С. 8–9.
2. Борев Ю.Б. Эстетика / Юрий Борев. – 4-е изд., доп. – М.: Изд-во полит. лит.; 1988. – 496 с.
3. Брахман С. Предисловие / С. Брахман // Гюго В. Собор Парижской богоматери: [роман]: пер. с фр. Н. Коган. – Харьков, 1988. – С. 5–19.
4. Давидов Ю. По той бік художнього смаку. Досвід соціологічного пояснення однієї художньої тенденції / Ю. Давидов // Кіно – Театр. – 2003. – № 5. – С. 9–11.
5. Дюмин Г. Блуждающие кометы / Г. Дюмин // Театральная жизнь. – 2003. – № 3. – С. 23–27.
6. Комлікова А.В. Українська рок-опера: традиції та аспекти розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 / Комлікова Анастасія Вікторівна; НМАУ ім. П.І. Чайковського. – Київ, 2016. – 18 с.
7. Конен В. Третий пласт: новые массовые жанры в музыке XX века / В. Конен. М.: Сов. Композитор, 1990. – 320 с.
8. Коротков С. История современной музыки / С. Коротков – Киев: Продюсер. центр «LAV – Studio»: ТОО ЦУН «КИЙ», 1996. – 292 с.
9. Костюк Е.Б. Популярные направления и жанры XX века: джаз, мюзикл, рок-музыка, рок-опера [уч. пособие] / Е.Б. Костюк. – СПб.: Изд-во СПб ГУП, 2008. – 196 с.
10. Манько С.Б. Мюзикл і рок-опера в українському соціокультурному просторі / С.Б. Манько // Культура України: зб. наук. пр. / за ред. В.М. Шейка; Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2012. – Вип. 39. – С. 268–276.
11. Палкіна І.І. Жанроутворення у рок-мистецтві: міжвидові та внутрішньо- видові взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 / Палкіна Ірина Ігорівна; НАКККіМ. – Київ, 2017. – 16 с.
12. Рибчинський І. Рок-опера: молодша сестра мюзиклу / І. Рибчинський // Музика. – 1993. – № 5. – С. 26–27.
13. Татарченко Г. Рок-опера: знайома незнайомка / Г. Татарченко // Музика. – 1993. – № 4. – С. 30–31.
14. Шпаковська В.Г. До питань інтерпретації історичної теми у жанрі сучасного музично-драматичного театру «рок-опера» / В.Г. Шпаковська // Сучасне мистецтво: наук. зб. / ІПСМ АМУ. – Київ, 2005. – Вип. 2. – С. 167–176.

Зайцева И.Е.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МЮЗИКЛ И РОК-ОПЕРА КАК ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЖАНРЫ ИСКУССТВА

Аннотация
Строительство нового Украинского государства предполагает решение широкого круга задач в духовной сфере. В этих процессах важную роль играют полифункциональные и синтетические жанры искусства – мюзикл и рок-опера как приоритеты современного театра. Залог успеха обозначенных жанров у аудитории, ядром которой является молодежь, – это подготовка универсального, конкурентно способного актера и в целом – высокое качество спектакля. В тоже время актуальным остается вопрос воспитания публики нового типа, которая сформировалась за последние годы. Один из путей его решения – полифункциональное влияние на зрителя мюзикла и рок-оперы посредством своего художественного языка – умение объединять «школу с праздником, мудрость с развлечением, урок со зрелищем» (Г. Товстоногов).
Ключевые слова: мюзикл, рок-опера, полифункциональний жанр, аудитория театра.

Zaitseva I.E.
Kyiv National University of Culture and Arts

MUSICAL AND ROCK OPERA AS POLYFUNCTIONAL ARTISTIC GENRES

Summary
The development of a new Ukrainian state involves the opening of a wide range of tasks in the spiritual sphere. In these processes, polyfunctional and synthetic artistic genres of musical and rock opera play an important role as the priorities of a modern theater. The key to the success of these genres in the audience, the nucleus of which is the youth, – the training of a universal, competitive actors, high artistic quality of the performance on the whole. At the same time, the issue of educating the public of a new type, which has emerged in recent years, remains relevant. One of the ways to solve it – polyfunctional influence on the viewer of the musical and rock opera by means of their artistic language: the ability to combine «schools with holidays, wisdom with fun, a lesson with a spectacle» (G. Tovstonogov).
Keywords: musical, rock opera, polyfunctional genres, audience of the theater.

УДК 78.03./09

АКАДЕМІЧНИЙ ВОКАЛ ТА РОК-МУЗИКА: ШЛЯХИ ПЕРЕТИНУ

Закрасняна Ж.М., Остапенко Л.В., Горобець Т.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізуються шляхи взаємодії академічного вокалу з стильовими напрямками рок-музики. Наголошується, що попри уявлення про відокремлений розвиток естрадної та академічної музики, існує чимало прикладів синтезу цих двох різних сфер. Поєднання академічного вокалу та рок-саунду може приймати досить різні форми, які пов'язані з виникнення жанру рок-опери, який дозволив віднайти певний баланс між різними музичними напрямками. Винайдення спільних концертних проектів зірок оперної сцени та популярних виконавців сприяє приверненню уваги прихильників до академічного репертуару. Ознакою початку XXI століття є поява рок-гуртів, що працюють у напрямку art-rock чи симфо-рок, де найчастіше використовується жіночий оперний голос та звична для рок-музики сукупність виразних засобів та прийомів. Важливою перспективою для розвитку академічного вокалу є його поєднання з різними напрямками музичної культури, що сприятиме створенню не лише нових стильових утворень, а й зростанню популярності класичного музичного надбання.
Ключові слова: академічний вокал, рок-опера, рок-гурт, симфо-рок, жіночий голос.

Постановка проблеми. В культурі сьогодення академічне музичне мистецтво починає дещо поступатися місцем естрадній музиці, що набирає надзвичайної популярності та представлена великою кількістю стильових напрямків. Проте не можна казати про занепад вокальної академічної практики, адже в XX–XXI століттях відбувається формування ряду стилів, що мають синтетичний характер та об'єднують досягнення різних гілок розвитку музичного мистецтва. Чималий інтерес для наукового дослідження представляють напрямки, що можуть бути віднесені до рок-музики, проте використовують академічний вокал. Їх аналіз є актуальною розробкою, яка сприятиме формуванню уявлення про можливий подальший розвиток академічного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливі перспективи використання академічного вокалу в XXI столітті окреслюються в праці українського дослідника В. Яромчука. Особливості рок-музики та виокремлення характерних рис стилів, які можна віднести до неї, розкриваються в праці Енрю Енді. Специфіка жанру рок-опери в контексті української культури досліджується в праці А. Комлікової. Напрямок Classical crossover та його ключові компоненти окреслюються в роботі Л. Данько.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. В сучасній музикознавчій літературі існує ряд робіт присвячених розвитку академічного вокалу. Обґрунтовуються специфіка звукоутворення, історичні етапи його становлення, проте досить мало уваги приділено тим процесам, що пов'язані з його функціонуванням в XX–XXI столітті в умовах розповсюдження естрадного музикування.

Формулювання мети дослідження. Дослідити шляхи взаємодії академічного вокалу та ряду напрямків естрадної музики загалом та рок-стилів зокрема.

Виклад основного матеріалу. Історія академічного вокалу триває вже чималий час. Становлення виконавських традицій та специфіки виокремлення тих компонентів, що асоціюються з оперним, академічним співом відбувалась з доби Відродження. Попри те, що існує ряд настанов, пов'язаних з виконанням творів окремих композиторів, чиє творче обдарування призвело до розширення вимог до вокалістів, як-от у випадку практичної реалізації теорії драми Р. Вагнера. Загалом існує комплекс ознак, якими ми визначаємо специфіку академічного вокалу. Насамперед мова йде про те, що у разі академічного вокалу головний акцент робиться на вокальних даних самого співака, адже ніякі підсилювачі голосу не використовуються. Необхідною умовою є розвиток вокальної позиції, в якій голос набуває яскраво вираженої сили і обсягу. Фактично неможливо сплутати спів у академічній манері зі співом у естрадній чи народній. Важливою частиною постановки академічного вокалу виступає постановка дихання, адже вірна робота діафрагми визначає правильне вокальне дихання і подачу звуку. Згодом вокаліст повинен працювати у вокальній позиції, опрацьовувати резонатори, досягти того, щоб звук був повним, чистим і легким.

Сфера застосування академічного голосу у сучасній музичній культурі є чималою, адже існує надзвичайно багатий репертуар класичних творів та новітніх розробок композиторів сьогодення. «В останні роки відбувається переосмислення значення виконавця... можна спостерігати стійкий інтерес з боку широкої слухацької аудиторії до мультимедійної продукції, що містить не лише класичну, романтичну музику, а й серйозну сучасну» [4, с. 166]. Дійсно, можна спостерігати процес розширення меж застосування академічного вокалу. Мова йде про його поєднання з іншими напрямками музичного мистецтва. Так відбувається формування ряду напрямків рок-музики, які засновуються на поєднанні академічного вокалу та рок-саунду.

Якими ж є витоки появи такого специфічного синтетичного утворення? Насамперед варто відзначити, що певні передумови були пов'язані з розвитком технологій. Значне поширення академічного вокалу завдяки засобам масової інформації розпочалось у середині 50-х років XX століття. Л. Данько зазначає: «В середині XX ст. великою популярністю користувалися музичні фільми, в яких вокальні номери «вплітались» в драматургію сюжету. Активним популяризатором академічної музики в 40–50-і рр. XX ст. був американський співак і актор Маріо Ланца. Співак володів академічною вокальною підготовкою і активно популяризував в кінематографі як теноровий оперний репертуар, так і знову складені некласичні композиції» [1, с. 285].

Проте на той момент мова йшла скоріше не лише про популяризацію самого академічного вокалу, а про репертуар, який і так мав багато прихильників. Набагато більш важливим моментом стає написання творів, що за своїми стильовими ознаками зайняли межову позицію по відношенню до класичної та естрадної музики. Таким жанром стала рок-опера. Варто зазначити, що народження цього піджанру стало закономірним етапом розвитку як академічної, так і рок-музики. «Рок-опера виникає наприкінці 60-х – на початку 70-х років. Засновником жанру вважається Піт Тауншенд («Tommy»), лідер рок-группи The Who. Першими рок-операми були «Волосся» Г. Макдермота (1967), «Спасіння» Т. Ліна (1969), «Ісус Христос – суперзірка» Е. Уеббера (1971). Типовою та якісно новою рисою цього жанру стає використання рок-музики, поєднаної з іншими шарами музичної культури (академічна музика, джаз, фольклор тощо)» [3, с. 18–19]. Сьогодні він виступає в якості одного з найбільш актуальних, значущих та перспективних музичних утворень. Актуальність рок-опери в умовах сьогодення обумовлена факторами розвитку та популярності жанру як в межах сучасної композиторської, виконавської практики, так і широкою науковою полемікою навколо неї.

Варто зазначити, що рок-опера виступає, на думку ряду авторів, жанром, що вбирає в себе всю історію академічного оперного мистецтва. Вітчизняна дослідниця А. Комлікова вказує: «Рок-опера має незаперечний зв'язок із традиційними оперними формами, що складалися протягом століть. Але помилково пов'язувати її виняткова із якимось окремим оперним стилем. З'явившись 1967 року, рок-опера увібрала у себе всю історію розвитку зі значними розбіжностями, вона сприйняла та перейняла усе, що відбулося у академічній опері від часів зародження до сучасності» [3, с. 10].

Зауважимо, що в рамках цього жанру можливе різне поєднання академічного та естрадного мистецтва. Існують випадки, коли виконавська манера повністю відповідає традиціям рок-вокалістів, яка включає різке звучання, манеру «шаут», використання хрипкого голосу, що нагадує застосування гітарного дисторшену та т. п. З іншого боку, можливе виконання вокальних партій, яке цілком відповідатиме традиціям академічного співу, а рок-звучання буде створюватись за рахунок інструментальних партій, використання інструментарію, притаманного для рок-гуртів (електрогітари, бас-гітари, ударна установка).

Варто відмітити, що поява такого синтезу – академічного мистецтва та рок-стилістики при-

звело також до появи такого напрямку як art-rock. Дослівний переклад цього стилю – це «художній рок». Е. Енді відзначає, що до нього можна віднести гурти, які грають досить складні за своєю структурою твори, як-от сонати чи навіть симфонії. Серед них можна згадати такі відомі гурти як «Pink Floyd» та «King Crimson». Так само сюди входять групи, в яких відбувається поєднання типового репертуару, який буде складатися з малих пісенних форм, проте в якості супроводу будуть залучатися окремі інструменти симфонічного оркестру, чи навіть цілі оркестри («ELO» та «Procol Harum»). «Крім терміна «арт-рок», для позначення того ж стилю використовуються такі визначення, як «прогресивний рок», «симфо-рок», «класичний рок». Деякі з цих термінів в процесі існування змінювали свою значимість та значення. В останній час з них фактично широко використовується тільки «прогресивний рок» [2, с. 6]. Існували навіть підстилі, такі як бароко-рок, яким позначали діяльність гуртів, які інтерпретували класичні твори, хоча тепер їх відносять до більш широкого визначення art-rock.

Перетин академічного вокалу та рок-звучання згодом став своєрідним модним трендом, який мав багато прикладів вдалого та ефектного поєднання в рамках одного твору досить різних стильових сфер музичного мистецтва. Спільний альбом Фредді Мерк'юрі – лідера гурту Queen та Монтсеррат Кабальє «Barcelona» (1988), який сама видатна оперна співачка визначала як один з найбільш успішних в її кар'єрі, включав ряд пісень: «Barcelona», «La Japonaise», «The Fallen Priest», «Ensueño», «The Golden Boy», «Guide Me Home», «How Can I Go On», «Overture Piccante». Саме заголовна пісня з цього альбому стала гімном Літніх Олімпійських ігор, що проходили в 1992 році у Барселоні. Подібним поєднанням в одному виступі рок-співаків та оперних вокалістів були концерти Л. Паваротті та ряду рок-та поп-виконавців у проекті «Pavarotti & friends» організованих у різні роки у підтримку Ліберії, Гватемали, Косово, Камбоджі, Тібету та інших країн, в яких приймали участь Джон Бон Джові, гурт «Spice Girls», гурт «Queen», Стіві Вандер, Джордж Майкл, Джо Кокер, Ян Гіллан, гурт «Deep Purple», «U2» та інші відомі співаки.

Л. Данько зазначає, що подібні дуети естрадних виконавців та оперних співаків стали традицією, на якій сформувався напрямок classical crossover, що є одним з провідних популярних відгалужень музичної культури сьогодення. «Дуети, що поєднують академічний і поп / рок / вокал досі є однією з характерних форм прояву classical crossover в музичній творчості. Важливу роль у розвитку classical crossover'a зіграв прогрес музичних технологій. У 1990-і рр. все більшої популярності набуває електронна музика, відбувається зростання тенденції до її використання в екранних мистецтвах... У зазначений період видатні оперні виконавці продовжили тенденцію до розширення кордонів академічного жанру в музиці. Популяризаторська діяльність Хосе Каррераса, Пласідо Домінго і Лучано Паваротті, крім знаменитих концертів «Трьох тенорів», включала також підтримку молодих виконавців» [1, с. 286].

Вкрай важливим твором, який одним з перших поєднав академічний оперний вокал та звучання рок-гурту став мюзикл Ендрю Ллойла Уеббера «Привид опери», який був написаний в 1986 році, а вперше поставлений на Бродвеї в 1988 році. Хоча його жанр був визначений саме як мюзикл, проте левова доля академічного вокалу була нащадком кращих оперних зразків. Недарма «Привид Опери» виграв премію «Олівера» в 1986 році і премію «Тоні» в 1988 році в номінації «Кращий мюзикл», а перший виконавець ролі Привида – Майкл Кроуфорд виграв премію «Олівера» в 1986 році, а також премію «Тоні» в 1988 році в номінації «Кращий головний актор в мюзиклі». Написання даного твору було своєрідною присвятою Уеббера його тодішній дружині – відомій співачці Сарі Брайтман, яка виконувала головну жіночу роль у ньому. Вкрай важливе значення цього твору полягає також у тому, що він став певним орієнтиром для багатьох сучасних рок-колективів, ознакою яких стало використання саме академічного оперного вокалу у власній творчій діяльності. Твір Уеббера досить часто входив до їх репертуару, поєднуючись з власними композиціями.

Розглянемо більш детально ті колективи, які можна віднести до даного напрямку. Зазначимо, що зазвичай більшість гуртів об'єднує використання саме жіночого оперного вокалу, який звучить на тлі важкого саунду. Найбільш відомим гуртом є «Nightwish» – фінський метал-колектив, вокалісткою якого була Тар'я Турунен. Гурт працює у напрямку пауер-металу та симфонік-металу і хоча з 2005 року солістки змінювались, проте стилістика гурту залишалась незмінною. Їх вирізняє поєднання сильного жіночого вокалу, використання притаманних для металу гітарних рифів та соло гітари. Поступово в своїх композиціях учасники колективу почали використовувати симфонічний оркестр, а також додавати різні інструменти, пов'язані з етнічним началом, як-от волинка. Інші гурти, в певному сенсі наслідують принципи закладені гуртом «Nightwish», причому здебільшого вони є німецькими. Гурт «Haggard», який працює у напрямку симфо-метал, використовує поєднання метал-музики з середньовічними мотивами, а оперного вокалу з низьким гроулінгом – це вокальний прийом, що ґрунтується на співі на опорі від діафрагми при сильному видиху повітря знизу живота з подальшим розщепленням псевдо голосових зв'язок, за рахунок чого досягається ефект гарчання. Даний прийом робить звучання надзвичайно низьким, а за технікою дещо споріднений до тувинського горлового співу. Ще один німецький гурт «Xandria», який було засновано в 1994 році, у рамках симфо-металу спирається на жіночий академічний вокал, співачками-солістками в якому була Мануелла Краллер, а згодом Діана ван Гірсберген. На відміну від попередніх гуртів, в колективі «Coronatus» є дві вокалісти, а не одна, а вокальні партії побудовані на поділі естрадного та академічного вокалу, причому фольклорні елементи використовуються в їх творчості.

Загалом в цьому напрямку працює надзвичайно багато гуртів. Це такі німецькі та австрійські колективи, як: «Krypteria», «Midnattsol», «Stormgarde», «Atargatis», «Arven», «Eyes of Eden», «Soulslide», «Edenbridge», «Visions of Atlantis», «Darkwell». Так само в стилі симфо-

рок працюють такі нідерландські групи, як: «Within Temptation», «After Forever», «ReVamp», «Epica», «Delain», «Stream of Passion», «Tears of Magdalena», «Deathlike» «Silence», «Dark Sarah», «Amberian Dawn» та ряд інших. Дещо менше за кількість гуртів представлено в сучасній іспанській («Forever Slave»), італійській («Diabulus in Musica»), французькій музичній рок-культурі та інших європейських рок-груп.

Висновки та подальші перспективи. Академічний вокал посідає важливу роль у сучасній музиці. Попри уявлення про те, що розвиток естрадної музики йде всупереч, в певному сенсі, класичній культурі, існує чимало прикладів синтезу цих двох різних сфер. Поєднання академічного вокалу та рок-саунду може приймати досить різні форми: 1) виникнення жанру рок-опери, який дозволив віднайти певний баланс між різними музичними напрямками; 2) створення спільних концертних проектів зірок оперної сцени та популярних виконавців; 3) поява рок-гуртів, що працюють у напрямку art-rock чи симфо-рок, де найчастіше використовується жіночий оперний голос та звична для рок-музики сукупність виразних засобів та прийомів. Важливою перспективою для розвитку академічного вокалу є його поєднання з різними напрямками музичної культури, що сприятиме створенню не лише нових стильових утворень, а й популярності класичного музичного надбання.

Список літератури:

1. Данько Л. И. Classical crossover: эволюция и формы проявления // Известия Уральского государственного университета: Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. Том 84. № 5. 2010. – С. 284–289.
2. Енді Е. Стилістика року. – К.: Ніке, 1993. – 24 с.
3. Комлікова А. В. Українська рок-опера: традиції та аспекти розвитку. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства. 17.00.03. – К., 2016. – 183 с.
4. Яромчук В. Перспективи побутування академічного вокалу на початку ХХІ століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О. С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. – № 2 (вип. 36). – С. 164–168.

Закрасняна Ж.Н., Остапенко Л.В., Горобец Т.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

АКАДЕМИЧЕСКИЙ ВОКАЛ И РОК-МУЗЫКА: ПУТИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируются пути взаимодействия академического вокала со стилевыми направлениями рок-музыки. Отмечается, что, несмотря на кажущуюся обособленность развития эстрадной и академической музыки, существует немало примеров синтеза этих двух разных сфер. Сочетание академического вокала и рок-саунда может принимать различные формы, связанные с возникновения жанра рок-оперы, который позволил найти определенный баланс между различными музыкальными направлениями. Изобретение совместных концертных проектов звезд оперной сцены и популярных исполнителей способствует привлечению внимания зрителей к академическому репертуару. Признаком начала XXI века стало появление рок-групп, работающих в направлении art-rock или симфо-рок, где чаще всего используется женский оперный голос и привычная для рок-музыки совокупность выразительных средств и приемов. Важной перспективой для развития академического вокала является его сочетание с различными направлениями музыкальной культуры, которые будут способствовать созданию не только новых стилевых образований, но и росту популярности классического музыкального наследия.

Ключевые слова: академический вокал, рок-опера, рок-группа, симфо-рок, женский голос.

Zakrasniana Zh.M., Ostapenko L.V., Horobets T.I.
Kiev National University of Culture and Arts

ACADEMIC VOCAL AND ROCK MUSIC: WAYS OF THE CROSSING

Summary
The article analyzes ways of interaction of academic vocals with stylistic directions of rock music. It is noted that despite the idea of the separate development of pop music and academic music, there are many examples of synthesis of these two different spheres. The combination of academic vocals and rock sound may take quite different forms, which are related to the emergence of the genre of rock opera, which allowed finding a balance between different musical directions. The inauguration of joint concert projects of the stars of the operatic stage and popular performers contributes to attracting the attention of adherents to the academic repertoire. A sign of the beginning of the XXI century is the emergence of rock bands, working in the direction of art-rock or symphony rock, where the female opera voice and the collection of expressive means and techniques common to rock music are most often used. An important perspective for the development of academic vocals is its combination with different areas of musical culture, which will contribute to the creation of not only new stylistic formations, but also the growth of popularity of classical musical heritage.

Keywords: academic vocals, rock opera, rock band, symphonic rock, female voice.

УДК 784.9

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «АКАДЕМІЧНИЙ ВОКАЛ»

Закрасняна Ж.М., Хлопотова А.А., Юрчук В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується питання необхідності перегляду вимог, які висуваються по відношенню до фахівців спеціальності «академічний вокал». Внаслідок розвитку естрадного мистецтва відбувається перманентна взаємодія між різними напрямками музики. Синтетичний у стильовому відношенні музичний матеріал, що виникає у XX–XXI столітті, передбачає необхідність осмисленого виконання партій, детального аналізу твору під час роботи над ним, тотожності зовнішнього та внутрішнього рівнів у створенні художнього образу вокалістом. Чимала роль повинна відводитись оволодінню іншими манерами виконання, в тому числі й естрадною. Усвідомлення нових вимог до вокальної діяльності в умовах сьогодення сприятиме зростанню рівня професійної виконавської майстерності академічних співаків, процесу їх універсалізації.
Ключові слова: академічний вокал, вокальна манера, стильовий синтез, вимоги до виконавця.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво невпинно розвивається, виникає багато нових стилів, як в межах академічного мистецтва, так і естрадного. В рамках багатьох творів виникає потреба у зростанні вимог до виконавців. Однією з проблем є потреба наявності фахівців-вокалістів, які б володіли здатністю до перевтілення в рамках різних мистецьких напрямків та виступали у ролі універсального «інструменту», що здатний втілити композиторський задум. Усвідомлення тих нових вимог, що постають перед сучасними співаками, які співають в академічній манері, є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки вокалістів представлене рядом робіт видатних співаків, які на прикладі власної практичної діяльності та теоретичних розробок здійснюють певні узагальнення. Подібний підхід наявний в працях видатного італійського співака Тіто Гоббі, російського вокаліста-практика та музикознавця В. Юшманова. Особливості теоретичних поглядів Р. Вагнера представлені в його статтях. В праці Г. Кузнецова здійснюється окреслення специфіки вагнерівського Heldentenor. Вітчизняна дослідниця Л. Красовська виокремлює настанови співу у різних вокальних манерах.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Хоча в існуючих теоретичних розробках виокремлюється ряд завдань, що постають перед оперними вокалістами, проте внаслідок того, що музична практика постійно видозмінюється, відбувається зростання вимог до виконавців. Їх окреслення сприятиме формуванню уявлення щодо пошуків подальших шляхів розвитку вокальної майстерності.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є прагнення окреслити ряд вимог, які постають перед оперним виконавцем в XXI столітті.

Виклад основного матеріалу. Важко уявити собі інший вид мистецтва, який би міг настільки сильно вплинути на людину, як музика. В історії розвитку музичного мистецтва можна віднайти етапи більшої уваги до тих чи інших жанрів, як з боку композиторів, так і публіки. Проте в усі часи вокальне мистецтво було і залишається одним з найважливіших компонентів музичної культури. Традиція формування академічного вокалу має давнє коріння, проте не можна казати про завершення етапу його вдосконалення. Перманентний розвиток музичної практики привносить нові вимоги, що постають перед виконавцем.

Сучасний співак та музикознавець В. Юшманов зазначає про певну парадоксальність вимог, що висуваються до голосу оперного співака. Це поєднання значного динамічного рівня, який би поєднувався з м'якістю, тембральною барвистістю та одночасно рівним звучанням по всьому діапазону. «Для того щоб бути чутним в залі оперного театру, він повинен бути гучним (до 120 децибел, що за інтенсивністю звучання відповідає реву двигуна злітаючого реактивного літака), але це не має бути крик; голос повинен бути яскравим, польотним і разом з тим – м'яким, тембрально наповненим; його тембральна однорідність не повинна бути тембральною одноманітністю, а проспівати голосні треба одночасно фонетично «усередненими» і мати ясно помітну фонетичну різноякісність. При цьому виявляється, що гучний звук може бути енергетично «порожнім», і, навпаки, спів тихим звуком нерідко вимагає від співака таких же фізичних зусиль, як спів на ff» [5, с. 8]. Всі ці вимоги є лише, так би мовити, верхівкою айсбергу на шляху тренування вокальної майстерності.

Варто зазначити, що музика XX–XXI століття стає випробовуванням для співаків, адже в рамках різних стильових напрямків починають виникати нові підходи до формування музичного твору, його компонування, способів звуковидобування, мовлення і і. д. Розглянемо їх детальніше. Безперечно, передумови для переосмислення ролі співака в оперному жанрі розпочинаються з реформи Ріхарда Вагнера. Його теоретичні праці досить яскраво змальовують ті трансформаційні процеси, які відбуваються в сфері оперного жанру. Насамперед, мова йде про його музичну драму, що має бути твором майбутнього. Відтворення достовірного драматичного дійства повинно було стати реаліями музичного мистецтва, в якому потрібно було б відмовитись від примата вокального начала та його верховенства над музичними компонентами. Вагнер критикує досягнення оперного мистецтва, пов'язаного з колоратурним співом та відстоює позицію необхідності змінити вокальну майстерність. Він зазначає: «Відтепер вся опера перейшла на «колоратурний спів», і «співак» був зведений в сан священної особи, яку ніхто не насмілювався змусити гово-

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

рити; якщо де-небудь ще зберігався діалог, то його скорочували, доводили до безглуздого мінімуму, а там, де в ньому брала участь головна дійова особа, і зовсім видаляли. А те, що зі слів і мови призначалося для чистого співу, в кінці кінців перетворилося в ту саму тарабарщину, яка нині терзає наш слух в опері; право ж, можна не витрачати, зусиль на переклад цієї нісенітниці – адже все одно ніхто не розуміє, якою мовою вона вимовляється!» [1, с. 609]. Звісно, така досить кардинальна та різка характеристика оперного жанру Р. Вагнера значно сколихнула музичний світ, викликаючи реакцію як прихильників так і супротивників. Проте, якщо відволіктись від суб'єктивного ставлення до результатів вагнерівського генія, варто згадати про його власні новації, що призвели до появи «вагнерівського тенора» (heldentenor) та «вагнерівського сопрано». Heldentenor (від німецького Held – «герой») дослівно перекладається як героїчний тенор.

Г. Кузнєцов відмічає ті особливості, які притаманні для вокальних партій в операх Вагнера. «Теситура в цих партіях зазвичай нижче, ніж в італійському або французькому репертуарі. Як правило, нижньою нотою діапазону виявляється с або cis, а верхньою – a1 (використання b1, тим більше с2 – випадки надзвичайно рідкісні). Деякі партії (наприклад, Зиґмунд) розташовані переважно в низькій теситурі, і для того, щоб «прорватися» крізь великий оркестр, співак повинен володіти особливо сильним і звучним нижнім регістром. Додаткове навантаження на голос створює часте використання так званої перехідної зони між грудним і головним регістрами (іт.: zona di passaggio), зазвичай розташованої у Heldentenor'ів між c1 і f1» [4, с. 32]. Подібна характеристика голосу використовується для виконання ряду партій. Насамперед, це – вагнерівські Тристан, Зиґмунд, Зігфрид), а також партія Вакха з опери «Аріадна на Наксосі» Р. Штрауса та Тамбурмажор у опері «Воццек» А. Берга. Насправді ж дороговказом до правильного декламаційного співу є те, що соліст повинен був розуміти мовний ритм і фразування, а також вміти відобразити це розуміння в музиці. Формується принцип sprachgesang – «декламаційний спів», або «спів-декламація».

Зазначимо, що погляди Вагнера знайшли практичного втілення завдяки діяльності такого провідного педагога, як Юліус Гей, який готував до першого байройтського фестивалю, який відбувся в 1876 році, виконавців партій Зігфріда, Альберіха, Вотана, Брюнгільди і Кундри. В його підручнику «Німецьке навчання співу» можна виокремити декілька етапів виховання вокальної підготовки співака. По-перше, це знаходження правильного тону на найбільш зручний голосний звук, який він називає «натуральним». Наступним стає формування однорідного звучання – «нормального» тону, при якому звуки вільно лунають по всьому діапазонові. А заключний етап підготовки пов'язаний з ідеальним тоном, при якому виникає відчуття естетичної насолоди, як у слухача, так і у вокаліста. При навчанні вокаліст повинен був особливу увагу приділяти артикуляції кожного звуку, використовувати понижене розташування гортані, діафрагмове дихання, розвивати вібраційні відчуття у верхній частині обличчя. «Чималу увагу приділено фразуванню, вірному виконанню специфічних для німецької мови коротких і довгих голосних, яким не завжди відповідають музичні тривалості, а також різноманіття питальних і стверджувальних інтонацій і їх відтінків. На думку Гея, співак повинен доносити ці інтонації до публіки навіть в тому випадку, якщо вони не відображені в мелодичній лінії або відображені недостатньо чітко» [4, с. 54]. Досить важливим був поступовий підхід, який передбачав спочатку спів у центральному грудному регістрі, що згодом змінювалось поступовим розширенням діапазону, за рахунок використання стрибків, залученням фальцету та змішаного звучання. Неодмінно треба було використовувати різні прийоми та штрихи, при яких можливе було б виявлення певних недоліків, що не проявлялись до цього в даному регістрі.

Г. Кузнєцов виокремлює ті риси, якими повинен був володіти вагнерівський виконавець-вокаліст. «Історія співпраці Вагнера з першими виконавцями головних партій в його операх дозволяє сформулювати композиторський ідеал Heldentenor: сильний і красивий голос, що володіє найширшим спектром нюансів, відповідність зовнішності і віку співака зовнішності героя, драматичне чуття, акторське дарування, високий інтелект, і, нарешті, безумовна відданість композитору і його творам. До досягнення цього ідеалу Вагнер прагнув всіма доступними способами» [4, с. 78]. Варто зазначити, що ці вимоги є досить слушними, адже в історії оперного виконавства не рідкими були випадки, коли прекрасні вокальні дані співака могли відповідати втілюваному героєві, а зовнішність – ні. Чи навпаки, коли за зовнішніми параметрами не було потрібної вокальної майстерності. Відповідно необхідним є перегляд тих вимог, що висуваються перед виконавцями-вокалістами.

Беручи за базисні вимоги, які висував Вагнер до вокалістів, зазначимо, що опанування спеціальності «академічний спів» передбачає набагато більш заглиблене вивчення історії, теорії музичного мистецтва, ніж зазвичай передбачається науково-методичними планами. При підготовці того чи іншого образу, необхідно проводити аналіз, пов'язаний з дослідженням місця та значення обраної ролі в контексті творчості конкретного композитора, стилю, в якому написаний твір та тієї техніки, що в ньому використовується. В XX столітті виконання вокальної партії досить часто передбачає не тільки майстерне оволодіння голосом, високий рівень майстерності, але й значну увагу до драматичної дії, що вимагає від співака ставати актором. Також можна прослідкувати, що вокаліст найкраще може виконати той твір, який найбільш відповідає його внутрішнім устремлінням, що призводить до обрання репертуару певного типу, який охоплює визначену вокальну традицію (італійська оперна школа, німецько-австрійська музика, авангардна музика та т. п.). В даному випадку це внутрішня єдність власних переживань вокаліста та тих образів, які він втілює, глибинне розуміння авторського задуму.

Відомий оперний співак Тіто Гоббі розмірковує у своїй праці «Світ італійської опери» щодо тих чинників, які визначають гарного вокаліста. Він притримується думки, що одного голосу недостат-

ньо, для того, щоб претендувати на звання прекрасного співака. Навіть за умови, якщо у людини він є, це ще не є запорукою успіху. «Тому необхідно оцінити з усією строгістю свій творчий хист. Без чого співак не може обійтися? Йому необхідно могутнє здоров'я, міцні нерви, природне музичне чуття, гнучкий голос, першокласне почуття ритму, вміння триматися на сцені, але перш за все – скромність, адже тільки по-справжньому скромна людина зможе вчитися на власних помилках, а їх буде у вас достатньо» [2, с. 20]. Вкрай важливим завданням є глибинне розуміння ролі, якій не треба надавати більшого значення, ніж його передбачив композитор чи лібретист. Натомість це усвідомлення ролі, що треба втілити, має бути настільки тонко проаналізованим, коли воно максимально деталізується та стає настільки ж реальним, як і оточуючі люди.

Однією з настанов, що актуалізуються в XX столітті є оволодіння різною співацькою манерою. Зазвичай, серед основних вимог є майстерний спів у академічній манері. Проте з розвитком естрадної музики та проникнення різноманітних стилів у оперні жанри починає більш опукло проступати необхідність співати також у них. Існує ряд творів, в яких можна віднайти риси полістилістики, коли потрібно використовувати естрадну, джазову та академічну манеру. Варто згадати оперу А. Шнітке «Історія доктора Іоганна Фауста», в якій партія Мефістофелли передбачає вміння співати у естрадній манері, що може стати певним проблемним моментом. Так само синтетичний характер мають вокальні партії в сучасних рок-операх та мюзиклах, де може одночасно використовуватись естрадна та академічна манери співу.

Вітчизняна авторка Л. Красовська вказує на те, що досить часто можливі випадки, коли опанування естрадної манери може відбуватись в певному сенсі стихійно, поза контролем викладача цього процесу, що може призвести до досить значних наслідків. Або так само негативними є наслідки звернення до «фахівців», які не в повній мірі володіють інформацією та методиками виховання вокалу. «Небезпечними є помилки деяких представників екстремального вокалу, котрі викладають за своїми «унікальним» методикам, які полягають у тому, що не можна перевчитися на естрадну манеру виконання, маючи академічну постановку голосу. На жаль, сучасні естрадні виконавці – переважно самоуки, здебільшого співають «на зв'язках», без опори, належного дихання. Зазвичай, такі співаки швидко амортизують голос за повної відсутності техніки вокалу, і звичайно на них очікують нетривале творче життя і безліч захворювань голосового апарату» [3, с. 101]. Красовська зазначає, що використання саме академічної постановки голосу може стати запорукою успішного оволодіння й іншими манерами співу. Проте задля цього необхідне грамотне керівництво з боку викладача, який би регулював оволодіння технікою дихання, голосоведіння, що сприяло б швидкому переходу від академічного вокалу до естрадного. «Спів – це робота не тільки зв'язок. Загальне розуміння процесу дозволяє вільно змінювати тембр, подачу звука не тільки в межах академічного вокалу, але і рок-вокалу, й естрадного співу» [3, с. 101]. Ми вважаємо за доцільне опанування різними прийомами, які будуть необхідними при виконанні вокальних творів, написаних в останні роки в руслі академічного композиторського письма, де все частіше застосовується залучення певних елементів з інших напрямків музичного мистецтва. Так само їх використання буде доцільним у разі співу творів, що мають синтетичний у стильовому відношенні характер та об'єднують академічну та естрадну манеру. Це: розщеплення, драйв, підвидами якого є рев, хрипкий голос, гроулінг, субтон, обертонів (горловий) спів, глісандо («слайд»), фальцет, йодль («тірольський спів») та штробас. Їх опанування та включення у процес вокальної практики академічного вокаліста стануть передумовами для формування високого рівня підготовки та універсальності соліста. В. Юшманов влучно відмічає, що в історично-науковому плані вокальна методика пройшла шлях від чистої емпірики, що вважала музику та голос даром божественних сил до розуміння необхідності виділення техніки співу як самостійної проблеми, коли усвідомлюється психологічний характер проблем творчих та технічних.

Висновки та подальші перспективи. Процес підготовки сучасних фахівців в сфері академічного співу потребує значного переосмислення. Внаслідок розвитку естрадного мистецтва відбувається перманентна взаємодія між різними напрямками музики. Синтетичний у стильовому відношенні музичний матеріал, що виникає у XX–XXI столітті, передбачає необхідність осмисленого виконання партій, детального аналізу твору під час роботи над ним, тотожності зовнішнього та внутрішнього рівнів у створенні художнього образу вокалістом. Чимала роль повинна відводитись оволодінню іншими манерами виконання, в тому числі й естрадною. Усвідомлення нових вимог до вокальної діяльності в умовах сьогодення сприятиме зростанню рівня професійної виконавської майстерності академічних співаків, процесу їх універсалізації.

Список літератури:

1. Вагнер Р. Избранные работы / Рихард Вагнер; пер. с нем. – М.: Искусство, 1978. – 695 с.
2. Гобби Т. Мир итальянской оперы / Тито Гобби; пер. с ит. Г. Генниса, Н. Гринцера, И. Париной. – М.: Радуга, 1989. – 320 с.
3. Красовська Л.О. Сучасний вокал: методи навчання в різних жанрах музичного мистецтва / Л.О. Красовська // Культура України. – Випуск 53, 2016. – С. 100–106.
4. Кузнецов Г.А. Вагнеровский Heldentenor: от истоков до наших дней / Г.А. Кузнецов // ИМТИ № 14, 2016. – С. 30–84.
5. Юшманов В.И. Вокальная техника и её парадоксы / В.И. Юшманов. Изд. второе. – СПб.: Издательство ДЕАН, 2002. – 128 с.

Закрасняна Ж.Н., Хлопотова А.А., Юрчук В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ НАПРАВЛЕНИЯ «АКАДЕМИЧЕСКИЙ ВОКАЛ»

Аннотация
В статье анализируется необходимость пересмотра требований, предъявляемых по отношению к специалистам направления «академический вокал». Вследствие развития эстрадного искусства происходит перманентное взаимодействие между различными направлениями музыки. Синтетический в стилевом отношении музыкальный материал, возникающий в XX–XXI веке, предусматривает осмысленное исполнение партий, детальный анализ произведения во время работы над ним, тождества внешнего и внутреннего уровней в создании художественного образа вокалистом. Немалая роль должна отводиться овладению другими манерами исполнения, в том числе и эстрадной. Осознание новых требований к вокальной деятельности в сегодняшних условиях будет способствовать росту уровня профессионального исполнительского мастерства академических певцов, процесса их универсализации.
Ключевые слова: академический вокал, вокальная манера, стилевой синтез, требования к исполнителю.

Zakrasniana Zh.M., Khlopotova A.A., Yurchuk V.V.
Kiev National University of Culture and Arts

MODERN REQUIREMENTS FOR PREPARING SPECIALISTS «ACADEMIC VOCAL»

Summary
The article analyzes the issue of the need to revise the requirements for specialists in the field «Academic Vocal». As a result of the development of pop art, there is a permanent interaction between different areas of music. The synthetic style of musical material that occurs in the XX–XXI century involves the meaningful execution of parties, a detailed analysis of the work while working on it, the identity of the external and internal levels in creating an artistic image of the vocalist. A significant role should be taken by mastering other manners of performance, including variety. Awareness of the new requirements for vocal activity in the present conditions will contribute to the growth of the level of professional performing skills of academic singers, the process of their universalization.
Keywords: academic vocal, vocal style, stylistic synthesis, requirements for the artist.

УДК 785.161

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Закус І.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

В статті розглядається інструментальне мистецтво та виконавство в джазовій сфері України, моменти та причини, що гальмують розвиток цієї галузі культури, і фактори, що розвивають наших виконавців та рухають вперед.
Ключові слова: джаз, імпровізація, тенденції розвитку, інструментальне мистецтво, джазові фестивалі, українські джазмени.

Постановка проблеми. Інструментальне джазове мистецтво є невід'ємною частиною сучасної музичної культури України. Якщо в 1970–90-ті роки українські музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів, відео та звукозаписуюча музична індустрія не була розвинена, існує не так багато аудіо та відео матеріалу тих років. З 2000-х років все активно змінюється. З'являються сольні програми та перші CD-диски українських музикантів.

Тенденції в українській інструментальній музиці розвиваються так само, як це відбувається у всьому музичному світі, правда дещо із запізненням. Але на це є об'єктивні причини, і розуміння позитивних та негативних тенденцій розвитку джазового мистецтва в Україні допоможе швидше інтегруватись українським джазменам в Європейський джазовий простір та отримати своє обличчя в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд розвитку інструментальної джазової музики в Україні, дослідження негативних та позитивних факторів, що впливають на розвиток та проблемні моменти цього жанру, зроблено

мною на основі 30-тилітньої гастрольної діяльності, участі у багатьох джазових проектах, фестивалях особистих знайомствах з організаторами джазового життя в Україні та 20-тирічній викладацькій діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, з окресленої тематики маємо обмаль української наукової літератури, тому автор статті формулює основні висновки, базуючись на власному творчому досвіді.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз української інструментальної джазової музики, огляд негативних та позитивних особливостей розвитку цього мистецтва, представлення різних українських джазових інструменталістів, їх особливості та індивідуальність.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо джазову інструментальну музику в Україні, її характерні риси та особливості.

1970-ті роки. Українська музика існує в рамках Радянської. Наші музиканти (І. Бойко, Т. Петриненко, С. Швірст, В. Колесников та інші) гастролюють у складі радянських колективів. У гастрольному житті Радянського Союзу музиканти з Української республіки відігравали одну із найважливіших ролей. Але особливого обличчя їх творчість набула мало, адже Система не допускала національних особливостей.

Після здобуття Незалежності України вималювались тенденції українських виконавців, хоча музиканти і по сьогодні частково ізольовані від Європи, Америки. Окремі особи виїхали на Захід, але тільки деякі з них змогли залишитись професійними музикантами.

За останні роки ситуація кардинально змінюється. Українські музиканти отримують можливість їздити до Європи: як навчатись,так і гастролювати. І цей процес повільно, але набирає оберти. Однак, визначимо деякі тенденції цього процесу. Негативні тенденції:

1. Довга закритість кордонів не дала змоги вільного спілкування з музикантами різних країн.

2. Джазова, рок-культури ще не стали складовою частиною всієї культури України. Державні програми розвитку цих напрямків культури працюють обмежено або не працюють взагалі. Фінансування цієї сфери відсутнє.

3. Радіо та телебачення ніяк не зацікавлені в підтримці українських рок, джазових та класичних музикантів. Тематичні програми з такою музикою практично відсутні в ефірі. Винятком є державні канали: радіо «Промінь», TV «Культура», де зрідка можна почути дещо українське. Враховуючи фінансові можливості та вплив російського шоу-бізнесу, міцних Західних компаній (Sony-music, EMI), що борються за сфери впливу, не важко уявити перспективи для українських музикантів.

4. Джазові, рок-фестивалі, що є у великих містах України: Київ (Jazz in Kyiv, Додж, Єдність, Джаз Коло), Львів (ДжазБез), Харків (ZaJazz), та інші – мають як позитивні так і негативні характерні риси: здебільшого бюджети фестивалів дуже малі, тому склад учасників обмежується друзями – музикантами, які можуть приїхати безкоштовно, або недостатньо професійними колективами, що приїдуть за свій рахунок, щоб тільки «засвітитись» на фестивалі. Фестивалі відбуваються у великій мірі на власному ентузіазмі організаторів і їх любові до цієї музики. Така реальність.

б) Найпотужніші українські фестивалі, маючи потужних спонсорів, привозять нам зірок першого ешелону. У нас з'явилась можливість вживу почути і побачити Ела Жеро, Маркуса Міллера, Таню Марію, Джо Зевінула, Чіка Кореа та багато інших – це чудово. Але щоб заплатити чималі гонорари артистам, організатори повинні весь акцент рекламної кампанії робити на даних зірок. Це об'єктивний момент. І українські музиканти, які зуміли зробити якісний музичний продукт, тут теж не доречні.

5. Професійні продюсери, менеджери працюють лише в сфері поп-музики. Поп-культура – єдина на сьогодні прибуткова галузь. У сфері української джазової, рок чи класичної музики дуже мало продюсерів, менеджерів та агентів – в силу вищезазначених причин. До того ж, музичне виховання молодого покоління відбувається не в кращих традиціях і на не найкращих вітчизняних зразках. Виходить замкнене коло. І розірвати його може лише участь держави. Коли ми зрозуміємо, що джазова, рок і класична музика – це частина нашої національної культури, коли з'являться державні програми музичного обміну, стипендії, фінансування для обдарованих музикантів, фінансування тематичних українських музичних програм на радіо і TV, спрощення процедури проведення джазових, рок і класичних концертів, а не навпаки (депутати приймають закони, що ускладнюють проведення таких концертів), – тоді ми станемо повноцінними,заживемо краще і повно цінніше.

6. Крім концертної діяльності в розвитку музичного виконавства, важливе значення має клубне життя країни. Воно в нас є. В 2000-х роках через велику кількість іноземців в столиці з'явилось чимало музичних клубів. Основна маса українських музикантів з'їхалась до Києва в пошуках роботи. Активна робота в клубах дала можливість багатьох українським музикантам стали киянами, та випустити свої сольні альбоми. На радіо частіше стала звучати українська якісна музика. За столицею ожили інші міста України. В обласних центрах з'явилися невеликі музичні клуби, де звучала джазова та рок музика. Та, на жаль, в 2005-х – 2010-х роках ця тенденція значно знизилась. Через несприятливі фактори (названі вище), – маємо невисоку якість виконання, недостатню компетентність власників клубів та самої публіки. Тому клуби закрились або змінили музичну орієнтацію. Музикантам, підвищувати свій виконавський рівень, презентувати свою музику просто ніде.

І все таки останні 10 років українська інструментальна музика активно розвивається. Назвемо позитивні тенденції:

1. З появою Інтернету ситуація в музичній сфері сильно змінилася. Можливість безплатно скачувати музику має позитивні та негативні сторони: негативні: українські музиканти, що створили власну музику, записали і випустили CD-диски – не можуть продати свій матеріал, отримати авторські нарахування, як це прийнято у світі, тому що на наступний день після випуску диску його можна безкоштовно скачати в Інтер-

неті. Наші авторські права не захищені законом. Музичне піратство в нашій країні процвітає; позитивні: українські музиканти мають вільний і безкоштовний доступ до кращих зразків джазової, класичної та рок культури. Ріст наших музикантів, їх ідей набув нової якості. Це дає новий рівень виконавства, якість українського музичного продукту стає вищою.

2. Приїзд на джазові фестивалі відомих зірок, живі концерти відкрили очі багатьом українським музикантам. З'явилась неоціненна можливість проаналізувати манеру гри музикантів-кумирів, подачу, поведінку, баланс музикантів, ідеї (AlJarroy, H. Hancock, M. Miller, YellovJackets, S. Svolov, A. Sanchez...). Багато з названих виконавців провели майстер-класи для українських музикантів: живе спілкування з всесвітньо-визнаними зірками джазової, рок та класичної музики формує новий підхід українських музикантів та композиторів до сольної та ансамблевої гри, сучасних та новаторських тенденцій в українській музиці. Нові можливості акустики та звукового обладнання допомагають цьому процесу.

До того ж вільний доступ до Інтернету дає можливість студенту знайти будь які ноти, отримати будь яку аудіо та відео школу, що існує в природі. Останні 5 років наші студенти все активніше їздять на тижневі або двотижневі майстер-класи за кордон (Польща, Австрія, Бельгія). Особливо обдаровані вчаться там 4–5 років. Спілкування з відомими майстрами та європейськими студентами сильно змінює світогляд та мислення українських музикантів, що відображається на їхній грі та музиці.

3. Якщо в 70–90-ті роки українські музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів, відео та звукозаписуюча музична індустрія не була розвинена, існує не так багато аудіо та відеоматеріалу тих років. З 2000-х років все активно змінюється. З'являються сольні програми та перші CD-диски українських музикантів (група «Фест», «Схід Site», «Z-Band», «Unity», Тріо Н. Лебедєвої, І. Закус, Млада, Юля Рома, Сергій Овсяників). Випускаються збірники українських виконавців з живих концертів, що проводились О. Коганом в клубі «Динамо Люкс».

Особливу роль в цьому напрямку відіграє проект «Джаз Коло» (серія джазових концертів). За період 2008–2010 років проектом було проведено біля двадцяти живих концертів і випущено 15 CD-дисків – концертних записів – української авторської музики. А також випущені перші в Україні DVD-диски – відео версії цих концертів.

Крім цього, проект «Джаз Коло» випустив п'ять CD-збірок студійних записів українських інструменталістів. Кожна збірка презентує окремий інструмент (фортепіано, гітара, саксофон, бас-гітара і барабани). За допомогою цієї колекції можна проаналізувати напрямки та тенденції розвитку українських виконавців в музиці з 1980-х років до сьогоднішнього дня. Серія «Джаз Коло» – своєрідна аудіо-антологія українських інструменталістів за період 1980–2010 років.

На приклад, на збірці «Piano Коло» (подвійний CD) представлені 27 українських піаністів. Музиканти різних поколінь, різних поглядів грають абсолютно різноманітну музику. Старше покоління (Євген Дергунов, В'ячеслав Полянський, Юрій Кузнєцов, Сергій Давидов, Володимир Соляник, Анатолій Алексанян, Павло Шепета) грають, в основному, акустичну музику, класичний репертуар джазу, в традиціях основного стилю. Відчутний вплив королів цього інструменту: О. Пітерсона, М. Тайнера, Б. Пауела, Т. Монка та Б. Еванса.

Середнє покоління піаністів (Родіон Іванов, Наталія Лебедєва, Олексій Саранчін, Ілля Єресько, Юрій Шепета) використовують весь арсенал модифікацій цього інструменту. Ми чуємо рояль, різні види електронних клавішних інструментів та орган. Музиканти демонструють різну техніку, залежно від типу інструменту. Музика теж різна. Тут і класичні твори, і авторська музика. Українські піаністи демонструють високий виконавський та композиторський рівень. Музика вже інша і орієнтири музикантів дещо інші. Відчутний вплив сучасних зірок К. Кьоркленда, М. Петручіані, Ч. Кореа, Х. Хенкока, К. Джарета.

Молоде покоління піаністів (О. Боголюбов, У. Бекіров, П. Литвиненко, Р. Смірнова, Є. Чупахін) орієнтовані на сучасні тенденції в музиці, на нові імена: Б. Мелдо, М. Каміло, Р. Гласпер, хоча вплив Х. Хенкока, Ч. Кореа, К. Джарета на молоде покоління безперечний.

Друга збірка «Guitar Коло» включає в себе 15 українських гітаристів. Тут теж представлені три покоління музикантів, які орієнтовані на різну музику. В. Молотков – прихильник традицій В. Мангомері, Д. Паса. Е. Ізмайлов, В. Макукін надзвичайно розвивають техніку теппінгу, що придумав М. Джордан. А. Бадюк, І. Бойко орієнтовані на музику Д. Бенсона, Д. Скофілда, М. Стерна. С. Чаптурія, О. Могилевський продовжують традиції В. Халена, С. Вая, Д. Сотріані в рок-музиці.

В. Шабалтас, О. Павлов, С. Овсяников, Д. Коваленко – яскраві представники сучасної української електрогітари, як К. Розенвількель, П. Метені, Д. Холдсфорд, Д. Хендерсон. В. Крупський представляє акустичну гітару. Загалом музика українських гітаристів різна, цікава, демонструє багатогранність технічних можливостей, голосу, тембру цього чудового інструменту.

Третя збірка – «Sax Коло». На цій збірці представлені 18 українських саксофоністів. На диску ми почуємо імпровізації на український «Щедрик», класичні та авторські композиції в стилях джазова балада, свінг, бібоп, фанк, ф'южин, фріджаз, смус-джаз. Манера і подача саксофоністів (М. Кочетов, Д. Бобін-Александров, О. Рукомойніков, А. Менделенко, В. Іванов, І. Дяк, Б. Гуменюк, С. Цимбал, З. Ковпак, Д. Маркітантов, Ю. Яремчук, І. Чернов, І. Бондарєв, І. Рудий, Київський ансамбль саксофоністів) так само, як і стилі – різна. Представлені різна техніка, звук, різновиди цього багатогранного інструменту.

Четвертий диск «Bass Коло» представляє українських бас-гітаристів та контрабасистів. 15 виконавців демонструють свою музику, техніку та майстерність. Тут ми чуємо голоси 4, 5, 6, 7-миструнних ладових та безладових бас-гітар та класичного контрабасу.

Приємно, що наші басисти (І. Закус, В. Корнієнко, А. Плотніков, М. Гладецький, М. Кістеньов, Д. Дудко, В. Савенко, С. Чегодаєв, А. Арнаутов, М. Кримов, О. Путятін, І. Лохманюк, Ю. Тол-

столуцький, С. Данілевич, К. Іоненко, В. Медвідь) демонструють яскраву техніку гри на басу, таку, як на фортепіано, саксофоні. Світові зірки бас-гітари та контрабасу (Ж. Пасторіус, Ч. Хейден, М. Міллер, Р. Картер, А. Карон, Д. Холанд, Е. Джексон та інші) українським басистам не байдужі. Приємно і те, що майже всі композиції на диску – авторські. Отже українські басисти ще й створюють якісну авторську музику.

На п'ятій збірці «DrumКоло» представлено 22 українських барабанщика та їх музика. Старше покоління музикантів (С. Швірст, О. Хрістідіс, А. Шацький, І. Лесько) демонструють яскраве індивідуальне володіння інструментом. Є рідкісні запаси з архівів меломанів, які ми не чули. Наші ветерани вражають нас технікою та музичністю, яку вони демонстрували в 1970–90-ті роки.

Зріле покоління українських барабанщиків (О. Лебеденко, Л. Кузьмінчук, С. Табунщик, В. Латанюк, О. Гарькавий, А. Шмаргун, Є. Селезньов, М. Малишев, А. Фантаєв, О. Муренко) яскраво демонструють техніку гри на ударних інструментах, володіння стилями, компетентність в музичних напрямках, манерах та новаторствах світових зірок цього інструменту. Основними орієнтирами цих музикантів являються Ж. Дежонет, О. Хакім, С. Гед, В. Колаюта, Д. Векл, К. Дейв.

Молоді барабанщики (І. Гнидин, Є. Бардик, П. Галицький, Є. Машковцев, О. Марков) активно слідкують за сучасними тенденціями в імпровізаційній музиці, їхня гра на ударних змінюється, – і це приємно.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Джазова інструментальна музика в Україні, як і в Європі розвивається по тим самим законам. Лише темпи трохи повільніші. Не вистачає нам належного фінансування, культурних програм, які працюють, обміну, спілкування. Ми менше цікаві їм (європейцям), ніж вони нам. Але наша земля так багата талантами, нам завжди важче, ми більш загартовані і амбіції у нас здорові. Тому є всі підстави думати,що все у нас буде добре.

В 1970–90-ті роки українські джазові музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів. Закритість кордонів, радянська система де дозволяли музикантам рухатись в темпі із Заходом, бути одним цілим з світовою джазовою спільнотою. Із 2000-х років все активно змінюється. Із здобуттям Незалежності з'явилась нагода на свою ідентичність, індивідуальність. Із появою інтернету відкрився доступ до інформації, темпи розвитку пішли вперед. Вже сьогодні ми бачимо джазові проекти європейського та американського рівня, що пропонують українські музиканти.

Список літератури:

1. Збірка українських піаністів «Piano Kolo», Темпора, 2010 р.
2. Збірка українських басистів «Bass Kolo», Темпора, 2010 р.
3. Збірка українських гітаристів «Guitar Kolo», Темпора, 2010 р.
4. Збірка українських саксофоністів «Sax Kolo», Темпора, 2010 р.
5. Збірка українських барабанщиків «Drum Kolo», Темпора, 2010 р.

Закус И.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МУЗЫКА НА УКРАИНЕ: ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация
В статье рассматривается инструментальное искусство и исполнительство в джазовой сфере Украины, моменты и причины, тормозящие развитие этой отрасли культуры, и факторы, которые развивают наших исполнителей и двигают вперед.
Ключевые слова: джаз, импровизация, тенденции развития, инструментальное искусство, джазовые фестивали, украинские джазмены.

Zakus I.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

INSTRUMENTAL MUSIC IN UKRAINE: CHARACTERISTIC FEATURES AND FEATURES

Summary
An overview of the development of instrumental jazz music in Ukraine, the study of the negative and positive factors influencing development and the problem points of this genre, I made on the basis of 30-year-old tour, participation in many jazz projects, festivals of personal acquaintances with organizers of jazz life in Ukraine and 20 – to annualteaching activity. The article gives an overview of the development of instrumental jazz music in Ukraine, the study of negative and positive factors influencing development and problem points of this genre.
Keywords: jazz, improvisation, developmental tendencies, instrumental art, jazz festivals, Ukrainian jazzmen.

УДК 785.161

СУЧАСНА БАС-ГІТАРА. БУДОВА, СВІЙ ЗВУК, МАНЕРА

Закус І.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядається бас-гітара, як базовий інструмент в музиці, аспекти та характерні риси цього інструменту, конструкція та будова, підсилення бас-гітари, а також основні моменти та особливості, пов'язані з манерою, звуком, індивідуальність в музиці.
Ключові слова: бас-гітара, прийоми гри, конструкція бас-гітари, підсилення басу, манера гри.

Постановка проблеми. Бас-гітара – один із важливих базових інструментів у музиці. Володіння цим інструментом потребує знань, пов'язаних з конструкцією, підсиленням інструменту, володінням різними техніками гри, стилями музики і розумінням ролі та звучання басу в них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд будови бас-гітари, компонування та особливості деревини, з якої зроблений інструмент, підсилення басу, дослідження, пов'язані з тембром та звуком бас-гітари, манерою гри та індивідуальність в музиці, – вже розглядалися нашими попередниками, як вітчизняними, так і закордонними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, мусимо констатувати, що, на жаль, з окресленої тематики маємо обмаль новітньої української фахової літератури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Є розуміння аспектів, пов'язаних роллю, звучанням, підсиленням бас-гітари, аналіз поняття «свій звук» та індивідуальність в музиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цей чудовий інструмент з'явився на світ в 50-х роках 19-го століття. Бас-гатара є прототипом контрабасу, має той самий стрій, менша за розмірами і мензурою та відтворює звук за допомогою електричного звукознімача.

У 1940–50-ті роки в танцювальній музиці контрабас, як основний інструмент ритм-секції, почав стикатись з проблемою слабого підсилення. Природнє звучання контрабасу відносно тихе, підзвучення його мікрофоном не зовсім зручне. А концертні майданчики в цей час стають більшими і звучання оркестрів та ансамблів – голоснішим. На цій хвилі, після появи електрогітар, з'являється перша бас-гітара, виготовлена в Америці фірмою Фендер. Це інструмент, трохи більший за електрогітару, що працює за тим самим принципом (електрознімач), має 4 струни і стрій контрабаса. Бас-гітара значно менша і легша від контрабаса і легко визвучується на любу потужність. Ці переваги дуже швидко переконали музикантів, зробивши бас-гітару надзвичайно популярною і модною.

Такою вона лишається і сьогодні. Тільки за 50 років, напевно, жодний музичний інструмент так не розвинувся, видозмінився і прогресував, як бас-гітара. Якщо до 1970-х бас рахувався чисто акомпонуючим інструментом, з появою на сцені короля бас-гітари Жако Пасторіуса цей інструмент стає повноцінним сколюючим на рівні з саксофоном та фортепіано.

З'являються 5-ти, 6-ти, 7-ми, 8-миструнні ладові, безладові та акустичні бас-гітари, надзвичайно різні за формою, конструкцією та звучанням. Варто тільки послухати, як грають Жако Пасторіус, Маркус Міллер, Стів Сволоу, Віктор Бейлі, Віктор Вутен, Ентоні Джексон, Джон Патітуччі, Браян Бромберг, і ми почуємо безліч різних та красивих голосів бас-гітари. Впливають на це конструкція басу, прийоми гри та манера музиканта.

Конструкцію басу визначають набір дерева, форма деки та місце розташування магнітних звукознімачів та обладнання для підсилення. Набір дерева: основний тон, тягучість (сустейн), окрас звуку бас-гітари дає дека. В залежності від того, з твердої чи м'якої породи дерева зроблена дека, звук буде тим чи іншим. Ясень – тверда порода дерева, і бас з такою декою буде звучати ясно, яскраво, дзвінко і дуже виразно. Вільха досить м'яка. В цьому випадку бас-гітара буде мати дуже глибокий і м'який низ і матовий верх. Звук буде м'яким та інтелігентним. Горіх знаходиться між ясенем та вільхою. Звук на такій деці достатньо виразний і водночас м'який та тембристий. Червоне дерево або полісандр дає гнусавість. І бас з такою декою буде мати багато середніх частот. Часто з такою декою роблять безладові бас-гітари. Цей звук дуже добре читається в ансамблевому звучанні, але дає менше нижніх частот, ніж дека з вільхи, ясеня чи горіха.

Також важливе значення для тембру має накладка на грифі бас-гітари. Накладки різняться теж, на скільки з твердого чи м'якого дерева вони зроблені. Накладка з чорного дерева дає дуже яскравий, дзвінкий, високочастотний тембр. Особливо добре підходить для безлідового басу. Накладка на грифі, зроблена з полісандру, є м'якша і дає більш тембристий, теплий звук. Ідеальна для ладового басу. Накладка з клену є найм'якшою. І тембр відповідний – теплий та глибокий.

Існує значно більше порід дерев для деки басу та накладки на гриф. Але всі вони поділяються за тим самим принципом: тверді, середні і м'які, та дають аналогічний результат.

Не менш важливою в формуванні приподі звуку, тембру бас-гітари є форма деки. Форма, величина та вага деки бувають різними,відповідно і різний звук. Але є загальні критерії, що є оприділяючими:

1. тонка і мала дека має малий сустейн, тягучість звуку та невиразний тембр і може компенсувати ці недоліки тільки потужним підсиленням (активною електронікою та сильними магнітними звукознімачами).

2. велика та товста дека буде важкою, що є недоліком, але зате бас буде тембристим і з хорошим сустейном.

3. часто в нових моделях басів нижній виріз деки є глибоким, щоб було легше брати високі ноти. Ця особливість деки дає зручність для правої руки, але є негативною для звуку: верхні струни звучать «худіше», мають в звуці менше середніх частот. Особливо це відчувається при грі слепом.

Найкращим є той бас-гітарний майстер, який знає і враховує ці особливості при виготовленні бас-гітари, і знаходить золоту середину, знаходячи компроміси.

Наступним важливим фактором формування звуку бас-гітари є форма, модель, кількість електро-магнітних звукознімачів і місце розташування на деці. Звукознімачі бувають активні та пасивні. Активні мають додаткове підсилення електронікою (високі, середні та низькі частоти) – це додаткові можливості в формуванні звуку. Пасивні звукознімачі максимально чисто передають звучання деки басу. Також в сучасних бас-гітарах практикується п'єзо-звукознімач, що працює за принципом мікрофона. Як правило, його ставлять на акустичі баси, а також в брідж (кобилку) електричних бас-гітар.

Тембр, густота, насиченість, повнота звуку басу напряму залежить від того, в якому місці деки стоїть звукознімач. Існує три основних типових місця на деці, де ставлять звукознімачі для знімання звуку:

1. Принцип Precission Bass: звукознімач, що складається з двох половинок, ставиться по середині деки, ближче до грифу. При цьому ми отримуємо густий, м'який і широкий тембр бас-гітари.

2. Принцип Jazz Bass: два звукознімачі – один на тому місці, де і в Precession Bass, а другий – біля бріджа (кобилки). При цьому ми маємо три різних тембри: а) густий, широкий – знімач біля грифу (нековий); б) «худий, випуклий» з яскраво вираженою серединою звукознімач біля бріджу (бріджевий); с) два знімачі разом – густий, повний і конкретний звук.

3. Принцип MusicMan: широкий двохмагнітний звукознімач з посиленою чутливістю стоїть по середині деки, але ближче до бріджа, ніж в Precission Bass. При цьому отримується дуже потужний, широкий звук з посиленими нижніми і верхніми частотами. Природа цих трьох стандартів звуку є досить різною і характерною. Всі інші варіації розміщення звукознімачів на деці суттєвих змін у звуці не дають, лише видозмінення тембру, які все рівно можна віднести до одного з трьох названих стандартів.

Ще одним важливим фактором, що впливає на звук басу, є електроніка, що стоїть на інструменті. Вона буває двох видів: активна і пасивна. В пасивній електроніці практикується три ручки: 1 – ручка гучності (добавляє і зменшує силу звучання), 2 – баланс між звукознімачами (включає один із знімачів, або два разом), 3 – тон (добавляє високі або низькі частоти). Активна електроніка виконує ті ж самі функції, але має ще три ручки, що підсилюють високі, низькі та середні частоти. Цим і відрізняється.

Знаючи і розуміючи ці особливості, ми маємо шанс підібрати для себе ідеальний в нашому розумінні інструмент. А це дасть вам шанс на індивідуальність. В цьому аспекті одним з головних аргументів є голос вашого басу або «свій звук». «Свій звук» – для музиканта один із найважливіших критеріїв оцінки. Він повинен бути якісним та індивідуальним. Якщо ви цього досягли, у Вас великий шанс на успіх.

Знайти свій саунд можна, виконавши три умови:

1. У Вашій голові повинен звучати звук, який ви хочете відтворити руками.

2. Ваш інструмент повинен бути відповідного рівня та конструкції.

3. Обладнання, куди ви включаєте бас, повинно бути якісним, щоб дозволити Вам власне ТАК звучати.

Зі звуком, яким я хочу грати, я визначився давно, слухаючи і аналізуючи багато різної музики та різних бас-гітаристів і контрабасистів. Інструмент, який дозволяє мені це здійснити, зробив для мене чудовий київський майстер Стас Покотило. А от на третій умові я хотів би зупинитись докладніше, оскільки за свою сценічну діяльність я мав добру можливість пограти та оцінити практично усі топові бренди басового обладнання (Ampeg, Eden, SWR, Hartkie, FENDER, Marshall, Pivey та багато інших). З цієї практики я зробив для себе один важливий висновок: усі ці бренди дають басу свій характерний призвук. І найкращий для мене той бренд, який дає цього призвуку найменше. Тобто найчистіше відтворює звук мого басу, зберігаючи сочність, тембр та плотність інструменту. Якщо підсилення якісне, починаєш чути нові якості свого басу і граєш глибше, більш усвідомлено.

Звичайно, поняття звуку – індивідуальне, і кожен чує по-різному. Для цього я і назвав умови 1 і 2. Коментувати їх не буду. Кожен має право на свій саунд. А ось третя умова дає мені право звернути увагу читача на основну лінійку підсилювачів, колонок та комбіків для бас-гітари шведської компанії EBS. Цей бренд заслуговує особливої уваги і має свої особливості. Спробую поділитись своїми думками на цю тему. Але зроблю це термінами та поняттями музиканта, а не техніка, оскільки технічною термінологією володію не дуже добре.

Отже, загальні риси EBS.

1. Добротність і простота – одразу виникає враження ручної роботи.

2. Немає лишніх ручок і зайвих функцій – розроблялись людьми, що грають на басу і добре знають, що треба.

3. Звук – чистий, м'який, теплий, тембристий і сформований на всіх моделях, від самої дорогої до найдешевшої – мають своє обличчя.

А тепер спробую охарактеризувати, як музикант, чотири моделі різного класу та застосування.

1. EBS CLASSIC 500. Голова та кабінет (4 десятки) та кабінет з низькочастотним динаміком. Дає чесних 500 ват. Підсилювач та колонки виконані в класичному дизайні. Особливості темброблоку: 1. є тумблер CHARACTER (більше низу, верху, об'єму); 2. Середина – параметрична; 3. є ручка DRIVE (додає об'єму і драйву). Ця модель хороша для великих і середніх площадок. Дає чистий, сухий, м'який та тембристий звук (не задертий верх, благородний низ). Найбільше підійде басистам, які грають блюз, рок, джаз, поп в малому складі чи оркестрі. Назва CLASSIC говорить сама за себе.

2. EBS REIDMAR. Голова і кабінет, табо два (12-дюймовий динамік) 250 ват. Розміри підсилювача дозволяють носити його в басовому кейсі, разом з інструментом. Можна використовувати, як преамп на студії або на сцені з іншим кабінетом. Рідна колонка невелика, зручна для транспортування. Це велика перевага комплекту: «дорослий звук» і можна возити з собою. Особливості темброблоку: 1. є тумблер CHARACTER (більше низу, верху, об'єму); 2. Середина – параметрична; 3. є ручка COMP/LIMITER (компресор якісний). Є кнопка FILTER ACTIVE (додає BRILLIANTS, робить звук яскравішим). REIDMAR дає усі звукові характеристики, що і EBS CLASSIC 500, тут бас звучить більш сучасно, в ньому більше верху, благородний низ залишається. Цей комплект ідеальний для різної музики на середніх та малих сценах.

3. EBS120. Комбік на 120 ват з тими самими можливостями темброблоку, що і REIDMAR. Має вихід на навушники та AUX IN. Ідеальний для малих площадок та занять. Звуковими якостями не поступається своїм старшим братам. Розміри EBS120 дозволяють возити його з собою. Як і REIDMAR – найкращий для невеликих сцен та клубів.

4. FAFNER. Голова та кабінет (4 десятки), кабінет з низькочастотним динаміком. Дає чесних 750 ват. В голові на вході стоїть лампа (TUBE MODE). Це відчувається (звук більш сформований, благородний), тумблер CHARACTER (два положення – HI, LO), є ручка COMP/LIMITER, кнопка FILTER ACTIVE, надзвичайні можливості еквалайзеру. Ну хіба що літати він не вміє. Але, коли граєш на EBS FAFNER, то сам відриваєшся від землі. Він дає найбільш сформований, випуклий, тембристий саунд. Також ідеальний, зрештою, як і попередні, для гри слепом. І ще одне, що мені подобається в EBS, – бас в них «хрумтить». Це коли небагато верху, достатньо низу і дуже правильна середина. Басисти мене зрозуміють.

Зрештою, необхідно пам'ятати: що музика звучить в голові у музиканта, інструмент її передає, а комбік відтворює. EBS – один з тих, хто робить це найкраще.

Тепер ми підійшли до основного, що визначає клас музиканта – індивідуальність. Це ваш спосіб розмовляти мовою музики. Індивідуальність, як в житті, так і в музиці, піднімає людину і музиканта на вищу сходинку нашого існування чи професійної діяльності. Знаючи будову і особливості конструкції бас-гітари, підібравши для себе ідеальний інструмент, ми повинні оволодіти ним в потрібному об'ємі:

1. набути в достатньому об'ємі техніку гри на інструменті.

2. оволодіти різними прийомами гри: а) основний прийом – гра пальцями; б) флажелетна техніка – звучання обертонів в різних частинах грифу; с) гра слепом – удар по нижнім струнам великим пальцем правої руки і щипок нижніх струн першим пальцем правої руки; д) гра мютами – приглушення струн при грі правою частиною долоні правої руки.

3. вміти грати басові лінії у різних стилях (джаз, свінг, фанк, боса, афро-куба, фюжн, регбі, диско, поп). Для цього потрібно знати особливості кожного стилю і розуміти роль і звучання бас-гітари в ньому. Слухання і аналіз різної музики тут грає особливу роль.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, бас-гітара на сьогодні – це базовий інструмент, який виконує в музиці ритмічну, гармонічну і мелодичну функцію; створює основний стержень, стовбур, від якого виростають гілочки, на які вішають прикраси. Сучасний бас має колосальні технічні можливості, різну конструкцію, особливості і звучить різними і дуже красивими голосами. Щоб вибрати в цьому різноманітті голосів свій, потрібно знати інструмент, вірно вибрати свій бас та обладнання до нього, оволодіти техніками гри і навчитись виразити себе в музиці індивідуальним голосом своєї бас-гітари.

Список літератури:

1. Журнал «Bassics» (№ 30), 2013 р.
2. Журнал «Bass Player», квітень 1992 р.
3. Журнал «Bassics», лютий 2000 р.

Закус И.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННАЯ БАС-ГИТАРА. СТРОЕНИЕ, СВОЙ ЗВУК, МАНЕРА

В статье рассматривается бас-гитара, как базовый инструмент в музыке, аспекты и характерные черты этого инструмента, конструкция и строение, усиление бас-гитары, а также основные моменты и особенности, связанные с манерой, звуком, индивидуальностью в музыке.

Ключевые слова: бас-гитара, приемы игры, конструкция бас-гитары, усиление баса, манера игры.

Zakus I.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

CONTEMPORARY BASS GUITAR. BUILD, YOUR SOUND, STYLE.

Summary
The article considers bass guitar as a basic instrument in music, aspects, and peculiarities of this instrument, design and construction, amplification of bass guitar, as well as the main aspects and features related to the style, sound, and individuality in music.
Keywords: bass guitar, game techniques, bass guitar design, bass enhancement, game style.

УДК 785.161

«ДЖАЗ-КОЛО» В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Закус І.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядається проект «Джаз-Коло», як явище українського музичного простору, основні аспекти та характерні риси цього проекту, основні моменти та особливості, пов'язані з розвитком джазу в Україні та вітчизняними джазменами. А також характеризуються роль проекту в розвитку джазової музики в Україні.
Ключові слова: джаз, Джаз-Коло, українські джазмени.

Постановка проблеми. Джазове мистецтво є невід'ємною частиною сучасної музичної культури України. Щоб розвивати цю культуру та інтегрувати українських джазменів у європейський простір, був створений проект Джаз-Коло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Джаз-коло» (серія джазових концертів) – проект, створений для підтримки української імпровізаційної музики. «Джаз-Коло», об'єднавши коло себе кращих українських музикантів, провело біля 70-ти чудових концертів, дало гарну колекцію (15 DVD та 16 CD дисків) авторської джазової музики, видало своєрідну антологію (5 CD збірників) українських інструменталістів, створило біля 140 телевізійних програм про український джаз та зібрало навколо себе велику аудиторію прихильників та любителів інтелектуальної музики. І цим заробило собі добре ім'я. Проект розвивається та рухається вперед.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, мусимо констатувати, що, на жаль, з окресленої тематики маємо обмаль новітньої української фахової літератури. Сам проект «Джаз-коло» ще не був у центрі уваги мистецтвознавців і музикознавців – фахівців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз українського джазу, ролі та значимості проекту «Джаз-Коло» в культурному просторі України.

Виклад основного матеріалу. Джаз – форма музичного мистецтва, що виникла в кінці XIX – на початку XX століття в результаті синтезу африканської та європейської культури. Характерними рисами джазу стали імпровізація, поліритмія, основана на синкопованих ритмах та унікальному комплексі прийомів виконання ритмічної фактури – свінг.

Дуже швидко музиканти та композитори зі всього світу почали активно опановувати та розвивати ритмічні та гармонійні ідеї джазу. Ця форма музичного мистецтва стала модною та елітарною. Утворилися різні напрямки та стилі: свінг, бібоп, біг-бенд, мейнстрім, страйд, стиль Канзас-сіті, джаз західного узбережжя, кул (прохолодний), хард-боп, ладовий (модальний), прогресив-джаз, соул-джаз, грув, фрі-джаз, крі-ейтів, ф'южин, постбоп, ейсід-джаз, смуз-джаз, джаз-мануш. Джаз надзвичайно розвинувся, набув різних форм, поєднав у собі різні жанри.

Оскільки джаз свої коріння має в блюзі (народній музиці рабів, привезених в Америку з Африки), то природно, що музиканти та композитори інших країн, які почали грати джаз в себе вдома, – привнесли в це мистецтво свої характерні риси, свій менталітет, темперамент, мелос. Отже, на сьогодні джаз – міжнародне мистецтво, що поєднало різні культури світу та надзвичайно збагатилось за рахунок цього.

Українська земля завжди була багата на таланти. Тут завжди живе творчість, мистецтво, музика. Навіть важко уявити українця без цих речей. Тому в Україні народна творчість завжди на особливому рівні. Вона різна, глибока та самобутня. Також українці легко і швидко сприймають нові світові тенденції культури, музики, мистецтва. Так сталося і з джазом.

В Україні джаз з'явився в 1950-х роках. Сталося це у великій мірі завдяки таким музикантам, як: Володимир Симоненко, Володимир Молотков, Юрій Кузнєцов, Євген Дєргунов, Єфим Марков. В часи, коли не було інтернету, коли ми жили «за парканом», Володимир Симоненко компонує та видає перший радянський Real Boock – збірник джазових стандартів. В. Молотков та В. Манілов пишуть та видають джазові

школи гри на гітарі. Це надихає і розвиває українських музикантів.

Так з'явилося перше покоління українських джазових музикантів, які грали джаз на концертах,в клубах, ресторанах, записували пластинки, видавали підручники, школи, збірники п'єс. У 1980-ті роки вони активно працювали, залишили багато хорошої музики. Велику колекцію джазової музики, яку грають українські джазмени, зібрав Леонід Гольдштейн у популярній тоді телепрограмі «35 хвилин джазу». Джаз можна почути і на українському радіо: одним із пропагандистів цього мистецтва на радіо є Олексій Коган.

У 1990–2000 роказ, із здобуттям Україною Незалежності, у Київ активно з'їжджаються молоді джазмени. Так формується друге покоління українських джазових музикантів (Ю. Шепета, М. Гладецький (Вінниця), І. Закус (Червоноград), С. Овсянников (Краматорськ), С. Табунщик (Миколаїв), В. Волков (Херсон), Р. Іванов, М. Баньковський, О. Гарькавий, В. Савенко, Л. Меркулова (Донецьк), В. Іванов, Н. Лебедєва, А. Менделенко, А. Фантаєв, О. Муренко (Київ), В. Шабалтас, Д. Алєксандров, О. Лебеденко, Д. Дудко, О. Саранчін (Харків). Це далеко не повний список музикантів, що можна віднести до другого українського джазового покоління музикантів.

На початку 2010-х років процес концентрації джазових музикантів у Києві продовжується, формується третє покоління українських джазових музикантів. Ось деякі прізвища: І. Єресько, Д. Аду, П. Литвиненко, К. Іоненко, І. Гнидин, П. Галицький, О. Ємець, О. Марков, С. Сидоренко, С. Томасян, Б. Гуменюк, Д. Коваленко, Д. Зверхановський, І. Алабужев, О. Боголюбов, С. Чумаков, О. Лукачова, Т. Лукашева, Є. Чупахін, Д. Бондарєв, С. Балалаєв, О. Поляков... Цей список може бути значно довшим.

Сьогодні формується четверте покоління українських джазових музикантів. Це двадцятирічні юнаки та дівчата. Вони навчаються в Україні, хтось за кордоном... Їхні здобутки ще на них чекають...

Отже чотири покоління джазових творять і розвивають українську імпровізаційну музику. І ця музика дуже різна, бо на це є певні умови, свої причини.

Одним з основних місць проживання джазу в нашій країні є українські джазові фестивалі. Їх немало, але не так багато, як у Європі чи Америці. Фестивалі, що є у великих містах України: Київ (Jazz in Kyiv, Додж, Єдність, Джаз Коло), Львів (Джазбез), Донецьк (Додж), Харків (zajazz), Луцьк-Рівне, Одеса (Jazz Карнавал), Дніпропетровськ, Вінниця, – мають дві характерні риси:

1. В основному бюджети фестивалів дуже малі, тому склад учасників обмежується друзями-музикантами, які можуть приїхати безкоштовно, або недостатньо професійними колективами, що знову таки приїдуть за свій рахунок, щоб тільки «засвітитись» на фестивалі. Це ні в якому разі не вина організаторів, які проводять ці фестивалі у великій мірі на власному ентузіазмі і любові до цієї музики.

2. Найпотужніші українські фестивалі (Jazz in Kyiv, Додж), маючи потужних спонсорів, привозять нам зірок першого ешелону. У нас з'явилась можливість вживу почути і побачити Ела Жеро, Маркуса Міллера, Таню Марію, Джо Зевінула, Чіка Кореа та багато інших – це чудово. Але щоб заплатити чималі гонорари артистам, організатори повинні весь акцент рекламної кампанії робити на даних зірок. Це об'єктивний момент. І українські музиканти, які зуміли зробити якісний музичний продукт, тут теж не доречні.

Напевно з огляду або завдяки цим негативним і позитивним тенденціям та особливостям був створений проект «Джаз-Коло» (Jazz Kolo) у 2007 році музикантом та композитором Ігором Закусом та Юлією Олійник (видавництво «Темпора»). Незабаром до організаторів приєднався музикант та музичний діяч Роман Недзельський (сьогодні директор Національного Палацу мистецтв «Україна»). Ці люди, кожен зі своєї сторонни, вже 10 років творять та розвивають цей український джазовий проект.

«Джаз коло» (серія джазових концертів) – проект, створений для підтримки української імпровізаційної музики. «Джаз Коло», об'єднавши коло себе кращих українських музикантів, провело біля 70-ти чудових концертів, дало гарну колекцію (15 DVD та 16 CD дисків) авторської джазової музики, видало своєрідну антологію (5 CD збірників) українських інструменталістів, створило біля 140 телевізійних програм про український джаз та зібрало навколо себе велику аудиторію прихильників та любителів інтелектуальної музики. І цим заробило собі добре ім'я. Проект розвивається та рухається вперед.

За період 2008–2010 років проектом було проведено біля двадцяти живих концертів і випущено 15 CD дисків – концертних записів – української авторської музики. А також випущені перші в Україні DVD диски – відео-версії цих концертів.

Створена велика колекція української імпровізаційної музики. Ці записи оформлені в 140 телевізійних програм і транслюються на кількох українських телевізійних каналах. Таким чином українська авторська музика презентується і пропагується в нашому суспільстві.

Крім цього, проект «Джаз Коло» випустив п'ять CD збірок студійних записів українських інструменталістів. Кожна збірка презентує окремий інструмент (фортепіано, гітара, саксофон, бас-гітара і барабани).

З допомогою цієї колекції можна проаналізувати напрямки та тенденції розвитку українських виконавців в музиці з 1980-х років до сьогоднішнього дня. Серія «Джаз Коло» – своєрідна аудіо-антологія українських інструменталістів за період 1980–2010-х років. Також створена серія телевізійних програм, де українські музиканти грають різні стилі джазової музики та розповідають про особливості, характерні риси та секрети кожного стилю, представлена серія різних авторських програм українських джазових виконавців. І тут можна спостерігати за розвитком та формуванням власного неповторного обличчя українського джазу.

Українські джазмени стали дорослими, вони пропонують цікаву музику та ідеї. І для них дуже важливо бути представленими в європейському джазовому просторі, спілкуватись на рівних з європейцями та американцями мовою музики, мовою джазу. Цій ідеї присвячений цьо-

горічний (2017–2018 рр.) музичний сезон Джаз-Кола. Проект запрошує європейських джазменів, щоб разом з українцями створювати спільні музичні програми, спілкуватися, ділитися ідеями та музичними враженнями, музикувати разом в Україні та за кордоном.

І ще одним з основних місць проживання джазу в Україні, крім фестивалів, є клубне життя та площадки концертних залів та театрів. Сьогодні цей процес активізується. І «Джаз-Коло» з своїми концертними програмами є частим гостем в цих місцях.

Проект «Джаз-Коло» і його музиканти є бажаними гостями на різноманітних концертних і фестивальних сценах. Наприклад, 19 листопада 2017 року у Києві відбувся перший етно-мюзик-фест «Віртуози фолку», лейтмотивом гала-концерту стали виступи народних і естрадних співаків і музикантів-інструменталістів (Тоня Матвієнко, Іванка Червінська, Ілларія, Олесь Журавчак) із музикантами «Джаз-Кола» І. Закусом, С. Балалаєвим, Р. Івановим, С. Старостенко. Адже головною рисою та особливість проекту є висока технічна якість, глибока національна ідейність, фіксування на аудіо та відеоносії якісного українського музичного продукту, сприяння його розвитку. Щоб не казали, що в нас його нема, щоб наші нащадки могли побачити і почути, як і чим жили ми.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проект «Джаз-Коло» має високу технічну якість, глибоку національну ідейність, що фіксує на аудіо та відеоносії, отримуючи якісний український музичний продукт, сприяє його розвитку, чим заслужив повагу та любов людей, що здатні мислити, мріяти та цінувати прекрасне.

Список літератури:

1. Журнал «Нота», (№ 14), 2008 р.
2. Журнал «Джаз», (№ 7), 2012 р.
3. Журнал «Джаз», (№ 6), 2014 р.
4. Сторінка проекту «Джаз-Коло» у Фейсбуці: https: // www.facebook.com/jazz.kolo/

Закус И.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

«ДЖАЗ-КОЛО» В УКРАИНСКОМ КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
В статье рассматривается проект «Джаз-Коло», как явление украинского музыкального пространства, основные аспекты и характеристики этого проекта, а также особенности, связанные с развитием джаза в Украине. Характеризуется роль проекта в развитии джазовой музыки в Украине.
Ключевые слова: джаз, Джаз-Коло, украинские джазмены.

Zakus I.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

«JAZZ-KOLO» IN UKRAINIAN CULTURAL SPACE

Summary
The article «Jazz-Kolo» as a phenomenon of the Ukrainian musical space is considered, the main aspects and features of this project, the main points and features associated with the development of jazz in Ukraine and domestic jazz. The role of the project in the development of jazz music in Ukraine is also characterized.
Keywords: Jazz, Jazz-Kolo, Ukrainian jazz.

УДК 785.161

ДЖАЗ В УКРАЇНІ: МУЗИКАНТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІМПРОВІЗАЦІЙНОЇ МУЗИКИ

Закус І.М., Постой Г.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядається джаз, як форма музичного мистецтва основні аспекти та характерні риси цього мистецтва а також основні моменти та особливості, пов'язані з розвитком джазу в Україні та вітчизняними джазменами. А також характеризуються чотири покоління джазових музикантів нашої країни, характерні позитивні та негативні тенденції розвитку.

Ключові слова: джаз, імпровізація, тенденції розвитку, українські джазмени.

Постановка проблеми. Джазове мистецтво є невід'ємною частиною сучасної музичної культури України. Якщо в 1970–90-ті роки українські музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів, відео та звукозаписуюча музична індустрія не була розвинена, існує не так багато аудіо та відео матеріалу тих років. З 2000-х років все активно змінюється. З'являються сольні програми та перші CD-диски українських музикантів. Тенденції в українській інструментальній музиці розвиваються так само, як це відбувається у всьому музичному світі, правда дещо з запізненням. Але на це є об'єктивні причини і розуміння позитивних та негативних тенденцій розвитку джазового мистецтва в Україні допоможе швидше інтегруватись українським джазменам в Європейський джазовий простір та отримати своє лице в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд розвитку джазу в Україні, дослідження негативних та позитивних факторів, що впливають на розвиток та опис чотирьох поколінь музикантів, зроблено мною на основі 30-тилітньої гастрольної діяльності, участі у багатьох джазових проектах, фестивалях, особистих знайомствах з організаторами джазового життя в Україні та 20-тирічній викладацькій діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, з окресленої тематики маємо обмаль української наукової літератури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз українського джазу, огляд негативних та позитивних особливостей розвитку цього мистецтва, представлення різних поколінь українських джазових музикантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська земля завжди була багата на таланти. Тут завжди живе творчість, мистецтво, музика. Навіть важко уявити українця без цих речей. Тому в Україні народна творчість завжди на особливому рівні. Вона різна, глибока та самобутня. Також українці легко і швидко сприймають нові світові тенденції культури, музики, мистецтва. Так сталося і з джазом…

Джаз – форма музичного мистецтва, що виникла в кінці XIX – на початку XX століття в результаті синтезу африканської та європейської культури. Характерними рисами джазу стали імпровізація, поліритмія, основана на синкопованих ритмах та унікальному комплексі прийомів виконання ритмічної фактури – свінг. Дуже швидко музиканти та композитори зі всього світу почали активно опановувати та розвивати ритмічні та гармонійні ідеї джазу. Ця форма музичного мистецтва стала модною та елітарною. Джаз надзвичайно розвинувся, набув різних форм, поєднав у собі різні жанри. Утворилися різні напрямки та стилі: свінг, бібоп, біг-бенд, мейнстрім, страйд, стиль Канзас-сіті, джаз західного узбережжя, кул (прохолодний), хард-боп, ладовий (модальний), прогресив-джаз, соул-джаз, грув, фрі-джаз, кріейтів, ф'южин, постбоп, ейсід-джаз, смуз-джаз, джаз-мануш.

Кожний з цих напрямків має свою ідею, закони, форми та яскравих представників – музикантів – виконавців, групи, оркестри. Оскільки джаз свої коріння має в блюзі (народній музиці рабів, привезених в Америку з Африки), то природно, що музиканти та композитори інших країн, які почали грати джаз в себе вдома, – привнесли в це мистецтво свої характерні риси, свій менталітет, темперамент, мелос. Отже, на сьогодні джаз – міжнародне мистецтво, що поєднало різні культури світу та надзвичайно збагатилось за рахунок цього.

В Україні джаз з'явився в 1950-х роках. Сталося це у великій мірі завдяки таким музикантам, як: Володимир Симоненко,Володимир Молотков, Юрій Кузнєцов, Євген Дєргунов, Єфим Марков. В часи, коли не було інтернету, коли ми жили «за парканом», – Володимир Симоненко компонує та видає перший радянський RealBoock – збірник джазових стандартів. В. Молотков та В. Манілов пишуть та видають джазові школи гри на гітарі. Це надихає і розвиває українських музикантів. І джаз починає жити в Україні теж.

Так з'явилося перше покоління українських джазових музикантів, які грали джаз на концертах, в клубах, ресторанах, записували пластинки, видавали підручники, школи, збірники п'єс. Ось деякі з них: В. Молотков, С. Швірст, Є. Дєргунов, В. Полянський, А. Алексанян, Ю. Кузнєцов, Е. Ізмайлов, Є. Марков, Ю. Яремчук, В. Соляник, О. Саратський. У 1980-ті роки ці музиканти активно працювали і залишили багато хорошої музики. Велику колекцію джазової музики, яку грають українські джазмени, зібрав Леонід Гольдштейн у популярній тоді телепрограмі «35 хвилин джазу». Джаз можна було почути тоді і на українському радіо. Одним із пропагандистів цього мистецтва на радіо є Олексій Коган.

У 1990–2000 роки, із здобуттям Україною Незалежності, у Київ активно з'їжджаються молоді джазмени. Адже Київ стає столицею і перспективи роботи для музикантів значно вищі тут. Так формується друге покоління українських

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

джазових музикантів. Група «Fest» складалась з музикантів, що приїхали до Києва з різних куточків України: Ю. Шепета (Вінниця), І. Закус (Червоноград), С. Овсянников (Краматорськ), С. Табунщик (Миколаїв), В. Іванов (Київ), з Харкова приїздить група «Схід Side» (В. Шабалтас, Д. Алєксандров, О. Лебеденко, Д. Дудко, О. Саранчін), з Донецька – група «Unity» (Р. Іванов, М. Баньковський, О. Гарькавий, В. Савенко). Та і в Києві в той час було чимало музикантів, що вже давно захворіли цією прекрасною музикою: Н. Лебедєва, А. Менделенко, А. Фантаєв, Ю. Рома, М. Гладецький, В. Волков, О. Муренко, С. Давидов, Л. Меркулова... Це далеко не повний список музикантів, що можна віднести до другого українського джазового покоління музикантів.

В цей час з'являються першу українські джазові CD: записали свої диски групи «Fest», «Схід Side», «Unity». Завдяки джазовим концертам, що відбувались в Київському клубі «Динамо-люкс», які проводив Олексій Коган, виходить у світ серія джазових CD – живих виступів українських музикантів. Джаз все частіше звучить на радіо «Промінь», в програмі О. Когана «Година меломана», а на радіо «Континент» Олексій організовує джазові «живі ефіри».

На початку 2010-х рр. процес концентрації джазових музикантів у Києві продовжується. Хтось приїздить в пошуках роботи, хтось навчатись. Так формується третє покоління українських джазових музикантів. Ось деякі прізвища: І. Єресько, Д. Аду, П. Литвиненко, К. Іоненко, І. Гнидин, П. Галицький, О. Ємець, О. Марков, С. Сидоренко, С. Томасян, Б. Гуменюк, Д. Коваленко, Д. Зверхановський, І. Алабужев, О. Боголюбов, С. Чумаков, О. Лукачова, Т. Лукашева, Є. Чупахін, Д. Бондарєв, С. Балалаєв, О. Поляков... Цей список може бути значно довшим.

Сьогодні формується четверте покоління українських джазових музикантів. Це двадцятирічні юнаки та дівчата. Вони навчаються в Україні, хтось за кордоном... Їхні здобутки ще на них чекають...

Звичайно джаз живе не тільки в Києві, тут найбільша концентрація музикантів, проектів, роботи. Насправді в кожному обласному центрі України є свої герої.

Отже чотири покоління джазових музикантів творять і розвивають українську імпровізаційну музику. І ця музика дуже різна, бо на це є певні умови,свої причини. Після здобуття Незалежності України вималювались тенденції українських виконавців, хоча українські музиканти і по сьогодні ізольовані від Європи, Америки. Окремі особи виїхали на Захід, але тільки деякі з них змогли залишитись професійними музикантами.

Негативні тенденції:

1. Закритість кордонів не дає змоги вільного спілкування з музикантами різних країн.

2. Джазова, рок-культури ще не стали складовою частиною всієї культури України. Наша країна не має державних програм розвитку цих напрямків культури. Фінансування цієї сфери відсутнє.

3. Радіо та телебачення ніяк не зацікавлені в підтримці українських рок, джазових та класичних музикантів. Тематичні програми з такою музикою практично відсутні в ефірі. Винятком є державні канали: радіо «Промінь», TV «Культура», де зрідка можна почути дещо українське. Закон, прийнятий українськими депутатами про скорочення відсотку українського музичного продукту на TV і радіо з 50% на 25% робить ситуацію абсурдною. Обов'язкова 50-ти відсотковість виконувалась радіо та телебаченням на 5–10%, і то в основному за рахунок державних каналів TV і радіо. Можна собі тільки уявити перспективи для українських музикантів.

4. Джазові, рок-фестивалі, що є у великих містах України: Київ (Jazz in Kyiv, Додж, Єдність, Джаз Коло), Львів (ДжазБез), Донецьк (Додж), Харків (ZaJazz), Луцьк-Рівне, Одеса (Jazz Карнавал), Дніпропетровськ, Вінниця, – мають дві характерні риси:

а) В основному бюджети фестивалів дуже малі, тому склад учасників обмежується друзями – музикантами, які можуть приїхати безкоштовно, або недостатньо професійними колективами, що знову таки приїдуть своїм коштом, щоб тільки «засвітитись» на фестивалі. Це ні в якому разі не вина організаторів, які проводять ці фестивалі у великій мірі на власному ентузіазмі і любові до цієї музики. Така реальність.

б) Найпотужніші українські фестивалі (Jazz in Kyiv, Додж), маючи потужних спонсорів, привозять нам зірок першого ешелону. За це їм величезна подяка. У нас з'явилась можливість вживу почути і побачити Ела Жеро, Маркуса Міллера, Таню Марію, Джо Зевінула, Чіка Кореа та багато інших – це чудово. Але щоб заплатити чималі гонорари артистам, організатори повинні весь акцент рекламної кампанії робити на даних зірок. Це об'єктивний момент. І українські музиканти, які зуміли зробити якісний музичний продукт, тут теж не доречні.

Продюсери, менеджери працюють лише в сфері поп-музики. Поп-культура – єдина на сьогодні прибуткова галузь. У сфері української джазової, рок чи класичної музики практично немає продюсерів, менеджерів та агентів – в силу вищезазначених причин.

Музичне виховання молодого покоління відбувається не в кращих традиціях і на не найкращих вітчизняних зразках. Виходить замкнене коло. І розірвати його може лише участь держави. Коли ми зрозуміємо, що джазова, рок і класична музика – це частина нашої національної культури, коли з'являться державні програми музичного обміну, стипендії, фінансування для обдарованих музикантів, фінансування тематичних українських музичних програм на радіо і TV, спрощення процедури проведення джазових, рок і класичних концертів, а не навпаки (депутати приймають закони, що ускладнюють проведення таких концертів), – тоді ми станемо повноцінними,заживемо краще.

5. Крім концертної діяльності в розвитку музичного виконавства, важливе значення має клубне життя країни. Воно в нас є. В 1990-х роках почали з'являтись музичні клуби, але тільки в Києві. В 2000-х роках через велику кількість іноземців в столиці з'явилось чимало музичних клубів. Основна маса українських музикантів з'їхалась до Києва в пошуках роботи. Активна робота в клубах дала можливість багатьох українським музикантам стати киянами та ви-

пустити свої сольні альбоми. На радіо частіше стала звучати українська якісна музика. За столицею ожили інші міста України. В обласних центрах з'явилися невеликі музичні клуби, де звучала джазова та рок-музика. Та, на жаль, в 2005–2010-х роках ця тенденція значно знизилась. Точніше, не набула розвитку. Через несприятливі фактори (названі вище), – маємо невисоку якість виконання, недостатню компетентність власників клубів та самої публіки. Тому клуби закрились або змінили музичну орієнтацію. Музикантам, підвищувати свій виконавський рівень, презентувати свою музику просто ніде. І тут так само величезна роль держави.

І все таки останні 10 років українська інструментальна музика активно розвивається.

Позитивні тенденції:

1. З появою Інтернету ситуація в музичній сфері сильно змінилася. Можливість безплатно скачувати музику має позитивні та негативні сторони:

а) Негативний фактор: українські музиканти, що створили власну музику, записали і випустили CD-диски – не можуть продати свій матеріал, отримати авторські нарахування, як це прийнято у світі, тому що на наступний день після випуску диску його можна безкоштовно скачати в Інтернеті. Наші авторські права не захищені законом. Музичне піратство в нашій країні процвітає.

б) Позитивний фактор: українські музиканти мають вільний (безкоштовний) доступ до кращих зразків джазової, класичної та рок-культури. Ріст наших музикантів, їх ідей набув нової якості. Це дає новий рівень виконавства, якість українського музичного продукту стає вищою.

2. Приїзд на джазові фестивалі відомих зірок, живі концерти відкрили очі багатьом українським музикантам. З'явилась неоцінена можливість проаналізувати манеру гри музикантів – кумирів, подачу, поведінку, баланс музикантів, ідеї (AlJarroy, H. Hancock, M. Miller, YellovJackets, S. Svolov, A. Sanchez).

3. Багато з названих виконавців провели майстер-класи для українських музикантів: живе спілкування з всесвітньо-визнаними зірками джазової, рок та класичної музики формує новий підхід українських музикантів та композиторів до сольної та ансамблевої гри, сучасних та новаторських тенденцій в українській музиці. Нові можливості акустики та звукового обладнання допомагають цьому процесу.

4. Вільний доступ до Інтернету дає можливість студенту знайти будь-які ноти, отримати будь-яку аудіо та відео-школу, що існує в природі. Останні 5 років наші студенти все активніше їздять на тижневі або двотижневі майстер-класи за кордон (Польща, Австрія, Бельгія). Особливо обдаровані вчаться там 4–5 років. Спілкування з відомими майстрами та європейськими студентами сильно змінює світогляд та мислення українських музикантів, що відображається на їхній грі та музиці.

5. Якщо в 1970–90-ті роки українські музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів, відео та звукозаписуюча музична індустрія не була розвинена, існує не так багато аудіо та відео-матеріалу тих років. З 2000-х років все активно змінюється. З'являються сольні програми та перші CD-диски українських музикантів (група «Фест», «Схід Site», «Z-Band», «Unity», Тріо Н. Лебедєвої, І. Закус, Млада, Юля Рома, Сергій Овсяников). Випускаються збірники українських виконавців з живих концертів, що проводились О. Коганом в клубі «Динамо Люкс».

Особливу роль в цьому напрямку відіграє проект «Джаз Коло» (серія джазових концертів). За період 2008–2010 років проектом було проведено біля двадцяти живих концертів і випущено 15 CD-дисків – концертних записів – української авторської музики. А також випущені перші в Україні DVD-диски – відео-версії цих концертів. Створена велика колекція української імпровізаційної музики. Ці записи оформлені в 50 телевізійних програм і транслюються на кількох українських телевізійних каналах. Таким чином українська авторська музика презентується і пропагується в нашому суспільстві.

Крім цього, проект «Джаз Коло» випустив п'ять CD-збірок студійних записів українських інструменталістів. Кожна збірка презентує окремий інструмент (фортепіано, гітара, саксофон, бас-гітара і барабани). З допомогою цієї колекції можна проаналізувати напрямки та тенденції розвитку українських виконавців в музиці з 1980-х років до сьогоднішнього дня. Серія «Джаз Коло» – своєрідна аудіо-антологія українських інструменталістів за період 1980–2010-х років.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючі, наголосимо, що в 1970–90-ті роки українські джазові музиканти були учасниками різних радянських ансамблів та оркестрів, відео та звукозаписуюча музична індустрія не була розвинена, існує не так багато аудіо та відеоматеріалу тих років. З 2000-х років все активно змінюється. Чотири покоління джазових музикантів творять і розвивають українську імпровізаційну музику. І ця музика дуже різна. Тенденції в українській інструментальній музиці розвиваються так само, як це відбувається у всьому музичному світі, правда дещо з запізненням. Та вже сьогодні ми бачимо джазові проекти європейського та американського рівня, що пропонують українські музиканти. Треба тільки розгледіти їх та підтримати.

Список літератури:

1. Журнал «Нота» (№ 14), 2004 р.
2. Журнал «Тиждень» (№ 5), 2007 р.
3. Журнал «Джаз» (№ 6), 2006 р.

Закус И.М., Постой Г.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ДЖАЗ В УКРАИНЕ: МУЗЫКАТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИМПРОВИЗАЦИОННОЙ МУЗЫКИ

Аннотация
В статье рассматривается джаз, как форма музыкального искусства, основные аспекты и характерные черты этого искусства, а также основные моменты и особенности, связанные с развитием джаза в Украине и отечественными джазменами. А также характеризуются четыре поколения джазовых музыкантов нашей страны.
Ключевые слова: джаз, импровизация, тенденции развития, украинские джазмены.

Zakus I.M., Postoi H.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

JAZZ IN UKRAINE: MUSICIANS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF IMPROVISATIONAL MUSIC

Summary
Ukrainian land has always been rich in talents. It always lives creativity, art, music… It's even hard to imagine a Ukrainian without these things. Therefore, in Ukraine, folk art is always on a special level. She is different, deep and original. Also, Ukrainians easily and quickly perceive new global trends of culture, music, and art. It happened with jazz. Jazz is a form of musical art that arose in the late 19th and early 20th centuries as a result of the synthesis of African and European culture. Characteristic features of jazz were improvisation, poly rhythm, based on syncopated rhythms and a unique set of techniques for performing rhythmic textures – swing. Very quickly, musicians and composers from all over the world began to actively learn and develop the rhythmic and harmonious ideas of jazz. This form of musical art has become fashionable and elitist.
Keywords: jazz, improvisation, tendenciesof development, Ukrainian jazz.

УДК 785.161

УКРАЇНСЬКА СУЧАСНА ІМПРОВІЗАЦІЙНА МУЗИКА, ЗВ'ЯЗОК З НАРОДНОЮ ПІСНЕЮ

Закус І.М., Постой Г.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розкриваються основні аспекти джазової музики, стилів, характерні, особливі риси, притаманні музиці в різних країнах, пов'язані з ментальністю, темпераментом музикантів та композиторів. Висловлені особисті думки та погляди на зв'язок сучасної імпровізаційної музики з народною піснею та культурою.
Ключові слова: джаз, імпровізація, народна пісня, українські джазмени, імпровізаційна музика.

Постановка проблеми. Оскільки джаз своє коріння має в блюзі (народній музиці рабів, привезених в Америку з Африки), то природно, що музиканти та композитори інших країн, які почали грати джаз в себе вдома, – привнесли в це мистецтво свої характерні риси, свій менталітет, темперамент, мелос. Отже, на сьогодні джаз – міжнародне мистецтво, що поєднало різні культури світу та надзвичайно збагатилось за рахунок цього. З'явились різні характерні тенденції та поняття в джазі,пов'язані з народною культурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд розвитку джазу в Україні і зв'язку народної пісні і джазу зроблено мною на основі 30-тилітньої гастрольної діяльності, участі у багатьох джазових проектах, фестивалях, особистих знайомствах з організаторами джазового життя в Україні та 20-тирічній викладацькій діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, з окресленої тематики маємо обмаль української наукової літератури, деякі власні пошуки на цю тему ми представляли в наших попередніх розвідках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Є аналіз джазу, його суті, огляд особливостей розвитку цього мистецтва в різних країнах, представлення власного погляду в експериментах з українською народною піснею у джазі на прикладі своїх сольних альбомів «Коломийки» та «Басова пісня».

Виклад основного матеріалу дослідження. Джаз – форма музичного мистецтва, що виникла в кінці XIX – на початку XX століття в результаті синтезу африканської та європейської культури. Характерними рисами джазу стали імпровізація, поліритмія, основана на синкопованих ритмах та унікальному комплексі прийомів виконання ритмічної фактури – свінг.

Дуже швидко музиканти та композитори зі всього світу почали активно опановуватита розвивати ритмічні та гармонійні ідеї джазу. Ця форма музичного мистецтва стала модною та елітарною. Джаз надзвичайно розвинувся, набув різних форм, поєднав у собі різні жанри. Утворилися різні напрямки та стилі: свінг, бібоп, біг-бенд, мейнстрім, страйд, стиль Канзас-сіті, джаз західного узбережжя, кул (прохолодний), хард-боп, ладовий (модальний), прогресив-джаз, соул-джаз, грув, фрі-джаз, кріейтів, ф'южин, постбоп, ейсід-джаз, смуз-джаз, джаз-мануш. Кожний з цих напрямків має свою ідею, закони, форми та яскравих представників – музикантів-виконавців, групи, оркестри.

Оскільки джаз свої коріння має в блюзі (народній музиці рабів, привезених в Америку з Африки), то природно, що музиканти та композитори інших країн, які почали грати джаз в себе вдома, – привнесли в це мистецтво свої характерні риси, свій менталітет, темперамент, мелос. Отже, на сьогодні джаз – міжнародне мистецтво, що поєднало різні культури світу та надзвичайно збагатилось за рахунок цього.

На сьогоднішній день з'явились різні характерні тенденції та поняття в джазі, такі як:

1) Американський джаз, де моду задають, в основному, темношкірі музиканти (Ч. Паркер, М. Девіс, Дж. Колтрейн, Ж. Хенкок та ін.);

2) Європейський джаз – переосмислення цих ідей білими музикантами, використання ідей та форм класичної музики (Б. Лагрене, Р. Гальяно, М. Легран та ін.);

3) Скандинавський джаз – відхід від афро-американських корінь джазу, змішання різних стилів, використання всесвітнього фольклору (К. Вебер, Е. Свенгсон, К. Мін Докі, Л. Даніельсон та ін.);

4) Польський джаз – широке використання в імпровізаційній музиці народних тем, тембрів, колориту, класичної музики, її форм, напрямків (Л. Моджар, А. Йопек, З. Намисловський, Я. Гарбарек та ін.).

Поєднання цих понять та форм українськими музикантами може створити таке явище, як український джаз. Адже українська народна пісня має дуже давні і багаті традиції. Її мелодія – одна із найяскравіших та наймилозвучніших у світі. Можливості гармонізування народної пісні надзвичайно багаті, колорит, ритм та народні лади дуже характерні. Використавши можливості народної пісні, українські музиканти мають можливість збагатити світовий джаз своїми кольорами та відтінками.

Такі спроби зробила Млада в альбомі «Ой весна, весна», Юлія Рома в альбомі «Цвіт», група «ShoppingHour» в альбомі «Вітер», група «Шоколад» в альбомі «Веснянки», Ігор Закус в альбомах «Коломийки» та «Басова пісня» й інші.

Підхід у музикантів до народного мелосу та його використання може бути різний:

1. Беручи загальноприйняті форми та ідеї джазових стандартів, вони застосовують їх до народної пісні;

2. Подають народну тему у новому стилі (свінг, балада, реггі, афро, боса-нова та ін.), застосовуючи особливості ритму та гармонізації даного стилю;

3. Використовуючи принципи класичної та сучасної музики, беруть народну тему за головну партію, дописуючи побічні партії, розвиваючи тему в різних частинах та соло;

4. Використовують тембральне забарвлення народних інструментів (бубен, скрипка, козобас, бандура, різні сопілки, флояри, цимбали та ін.), поєднують їх з класичними та електронними інструментами, наприклад, унісон бас-гітари та сопілки;

5. Використовують в своїх соло народні лади, характерні ступені ладу та типові в народній музиці ритми (вальс, полька, коломийки тощо);

6. Гармонізують народні теми за принципами класичної та сучасної гармонії, використовуючи сучасні та модні ритми (acid, фанк тощо).

Успіх не може бути досягнутим внаслідок застосування лише одного з цих принципів. Мабуть потрібно користуватись усіма, або кількома відразу. Та, перш за все, повинна бути чітка ідея даного експерименту та чітке розуміння того, для чого ми беремо дану тему, використовуємо даний інструмент, граємо даний ритм, лад, будуємо власне таку форму.

Експеримент заради експерименту не дає бажаного результату. Народна тема не повинна втратити свого колориту та краси. Вона повинна лише розквітнути, збагатитись, зазвучати по новому за рахунок тембральних, ритмічних, гармонічних, технологічних можливостей та прийомів джазового мистецтва. Тоді і джаз збагатиться за рахунок народної пісні.

Спробуємо проаналізувати свої спроби поєднати народну пісню та імпровізаційну музику. Першим став альбом І. Закуса «Коломийки».

І. Закус хотів показати «Коломийки» в джазі, а не джаз в коломийках. Тобто народні теми брались за основу і одягались в різне джазове та навколоджазове вбрання. Кожна пісня викладена в певному стилі та колориті. Основною ідеєю було довести, що в даному стилі пісня звучить абсолютно природно. При цьому розширилась форма, дописувались інші частини, враховуючи матеріал, гармонізацію, тональності основної пісні, дописувались імпровізаційні частини, інтро, коди. Закони даного стилю або кількох, поєднаних в одне ціле, джазова чи навколоджазова естетика домінує в кожній пісні. Музиканти грають свої соло в джазовій манері. Народні лади мало використовуються, колорит, характерність мелодії не розробляються, бо ідея «Коломийок» – довести, що народні пісні прекрасно адаптуються в джазові стандарти і звучать абсолютно природно.

В першому треку «Коломийки» – народні співанки, викладені в двох, поєднаних між собою, стилях: афро та фанк. При цьому використовується поліритмія в ритм-секції. Солісти грають своє соло теж у двох поєднаних стилях, тільки на іншу гармонію. Основна тема викладена у сопілки та труби – характерних для народної музики інструментах.

За допомогою інтро та коди, заграних на трембіті та сопілці, перший трек переходить в наступний «Ой чий то кінь стоїть». Оригінальність звучання цієї чудової народної пісні досягалась за рахунок оригінальної гармонізації теми та застосування ритму афро з поліритмією в ритмсекції. Після зіграних соло на дану тему, звучить сопілка з народним мотивом, надаючи ще більше чутливості та ліричності даній темі.

Пісня «Чом ти не прийшов» подана в стилі фанк. Характерна гармонізація та використання в темі духовної секції надає пісні потужного звучання. Після солістів, перед темою на коду звучить тема коломийок в унісон у духових та ритм-секції, додаючи темі особливу енергетику. Звучання в темі та унісоні сопілки додає народного колориту та оригінального звучання.

Пісня «Ой сивая зозуленька» подана в стилі реггі. Лірична, надзвичайно красива мелодія легко лягла в даний стиль. Ламаний ритм реггі тільки підкреслив випуклість мелодії.

«Черемшина» – єдина не народна тема (муз. В. Михайлюка), подана в стилі джазової балади. Естетика даного стилю розкрила «Черемшину» з нової сторони, підкреслила багатогранність мелодії.

«Гопак» чудово увійшов в рамки джазового стандарту «OLEO» або стандартної гармонійної сітки «Расческа». Тема звучить природно і оригінально. Дописані брідж і частина В доповнили тему. Тут звучить швидкий свінг, де солісти передають естафету один одному. «Гопак» прозвучав дуже динамічно та експресивно.

В пісні «Ой у полі три криниченьки» красива і ніжна мелодія поєднана з сучасним бітом, за рахунок якого тема звучить по-модному, оригінально. Розвиток теми відбувається в соло клавішних, гітари та частині, що має контрастний характер.

Пісня «Била мене мати» поєднує кілька стилів (афро, біт, свінг), має перемінні розміри, поліритмію, та звучить легко, невимушено. Максимальне використання джазових стилів, прийомів робить звучання пісні дуже енергійним і підводить до кінця альбому.

«Coda» – це вкорочене звучання «Коломийок», яке доводиться до максимально насиченого звучання і розсипається, як розбите скло. Звук трембіти ставить остаточну крапку.

Весь альбом задуманий як одне ціле, одна пісня. Тому інтро кожного треку, що виконане народними духовними інструментами, є зв'язкою між піснями, кінцем попередньої та початком наступної пісні. Цим створюється особливий народний колорит, цілісність всього альбому.

В альбомі «Українська басова пісня» І. Закус користувався іншими принципами: хотілось показати власне красу та неповторність народної пісні. Тут оригінальний матеріал первинний, а методи та засоби джазу повинні ще більше проявити і підсилити красу української пісні.

Народна пісня «Під облачком» звучить під акомпанемент бас-гітар різного типу (акустична, ладова, безладова). Це дає особливий саунд, камерність. У зв'язках та інтро за рахунок квінтового звучання, бас нагадує дримбу, трембіти.

В пісні «О милий мій», заспіваній Ніною Матвієнко, закладена вся краса, багатство, вишуканість та неповторність народної пісні за рахунок тембру голосу, виконання, манери великої української співачки. Аранжування та гармонізація теми тільки доповнюють і згущують фарби в цій пісні.

Лемківська народна пісня «Америцький край» – це «невеличка симфонія». На базі надзвичайно красивої мелодії написані ще три різнохарактерні частини, що перетікають одна в одну. В середині композиції оригінально звучить сопілка з бас-гітарою, повторюючи основну тему. Композиція звучить лірично, тепло і сучасно.

Звичайно, у кожного композитора та музиканта свої методи та прийоми поєднання української народної музики з джазовою. І про них можна сперечатись, критикувати, відстоювати. Але, однозначно, це самий оптимальний і вірний шлях до створення такого поняття, як український джаз, це можливість зробити свій внесок до світової імпровізаційної музики під назвою джаз.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Джаз – форма музичного мистецтва, що виникла в кінці XIX – на початку XX століття в результаті синтезу африканської та європейської культури. Ця форма музичного мистецтва стала модною та елітарною. Джаз надзвичайно розвинувся, набув різних форм, поєднав у собі різні жанри. Він набув активного розвитку та збагачення за рахунок різних народних культур, музики, традицій, менталітету багатьох народів. Інтерес та переймання українських джазових музикантів своєю народною культурою намалює красиве обличчя українського джазу.

Список літератури:

1. Сольний альбом Ігора Закуса «Коломийки», Темпора, 2008 р.
2. Сольний альбом Ігора Закуса «Басова пісня», Темпора, 2010 р.

Закус И.М., Постой Г.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

УКРАИНСКАЯ СОВРЕМЕННАЯ ИМПРОВИЗАЦИОННАЯ МУЗЫКА, СВЯЗЬ С НАРОДНОЙ ПЕСНЕЙ

Аннотация
В статье раскрываются основные аспекты джазовой музыки, стилей, характерные, особые черты, присущие музыке в различных странах, связанные с ментальностью, характером музыкантов и композиторов. Сформулировано личное мнение и взгляды на связь современной импровизационной музыки с народной песней и культурой.
Ключевые слова: джаз, импровизация, народная песня, украинские джазмены, импровизационная музыка.

Zakus I.M., Postoi H.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

UKRAINIAN CONTEMPORARY IMPROVISED MUSIC, CONNECTION WITH FOLKSONGS

Summary
The article reveals the main aspects of jazz music, styles, characteristic and special features inherent in music in various countries, related to the mentality, character of musicians and composers. A personal opinion and views on the relation of contemporary improvisational music and folksong and culture are formulated.
Keywords: jazz, improvisation, folksong, Ukrainian jazzmusic, improvisational music.

УДК 786.2.087.4

МУЗИЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА НАВЧАННЯ СТУДЕНТА-МУЗИКАНТА

Золкін С.А.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті розкривається сутність музичної імпровізації. Вплив музичної імпровізації на становлення студента-музиканта справжнім професіоналом. Простежуються особливості навчання музичної імпровізації в масовій педагогічній практиці зарубіжними та вітчизняними педагогами-музикантами на межі XIX–XX і впродовж XX ст. Виокремлюється проблема впровадження наскрізної підготовки з музичної імпровізації як системи музичного мислення, виконавської майстерності, колективного музикування, творчої реалізації студента-музиканта. Вивчається особливий погляд на: імпровізаційні форми музикування, психолого-комунікативний аспект, формування системи цінностей професійного музиканта.
Ключові слова: музична імпровізація, методи розвитку музичної імпровізації, творча реалізація, професіональний музикант, виконавська майстерність.

Постановка проблеми. Однією з основоположних цілей сучасного суспільства є розвиток особистості, що має розвинену духовність. Формування освіченої, талановитої творчої особистості є одним з першочергових завдань модернізації освіти в Україні. Провідну роль у формуванні естетичної культури особистості відіграє мистецтво, зокрема музика як засіб виховання духовних цінностей, творчого потенціалу людини, що сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери, духовному збагаченню особистості. Саме тому питання музичної імпровізації та правильний підхід її викладання є основною базою виховання майбутнього професіонала своєї справи із студента-музиканта та розкриття його музичного таланту у повній мірі.

Мета статті. Висвітлення правильної методики навчання музичної імпровізації для студентів-музикантів у вищих навчальних закладах музичної майстерності, як основний асект створення майбутнього професійного музиканта, тому що під вмілим керівництвом педагога під час виконання різних видів імпровізацій – мовної, вокальної, ритмічної та інструментальної – розкривається і розвивається наявний творчий потенціал студента-музиканта.

Розкрити змістову сутність понять «музичне середовище», «імпровізація», їх вплив на розвиток особистості студента-музиканта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В істинно високому і широкому значенні поняття творчості доступне не багатьом. Але в житті нашого суспільства ми щоденно стикаємося з масовими виявами творчості в різних сферах. На ній ґрунтується наука й музичне мистецтво, всі

здобутки людської цивілізації, самі форми життя людей. Проблема творчої діяльності висвітлюється у філософському, психологічному й педагогічному аспектах. У сучасній філософській літературі творчість трактується як активна цілеспрямована діяльність, що забезпечує принципово нові, в контексті певної культури, і соціально значущі результати та сприяє самореалізації дитини, розвитку її здібностей. Л. Яценко зазначає, що поняття творчості не збігається повністю з поняттям діяльності, оскільки останнє містить елементи репродуктивного дублювання дій і результатів. Творчість визначається як процес створення нового продукту або винайдення раніше невідомого, але необхідного суб'єкту, нового способу виконання певної діяльності. На думку вітчизняних та зарубіжних психологів, творчість є потребою, нормальним станом людини, основою особистісного благополуччя. Про особливу роль творчої діяльності у формуванні ціннісної сфери особистості свідчить виділення дослідниками окремої групи цінностей творчості як найбільш природних для людини. За А. Брушлінським, Я. Пономарьовим, Є. Старовойтенко, творчість є суб'єктним, ціннісним утворенням, основною детермінантою активності, механізмом розвитку особистості. Відзначаючи тісний зв'язок творчості та творчих здібностей, дослідники, однак, не дійшли спільної думки щодо характеру цього зв'язку. Значна кількість досліджень присвячена вивченню творчих здібностей як компонентів або умов творчої діяльності. У ряді робіт творчість розглядається як умова та механізм розвитку творчих здібностей. На думку Д. Богоявленської, розвиток творчих здібностей можливий лише у діяльності творчого характеру.

На підставі історико-педагогічного аналізу наукової літератури (В. Авдєєв, М. Володін, О. Лосєв, Б. Лурія та ін.) встановлено, що традиції музичної освіти, її гуманістична спрямованість походять з глибокої давнини. Музиці приписували магічний і виховний вплив на людей. Так, у різних програмах навчання Стародавнього Сходу музична освіта посідала першорядне місце поряд з писемністю, математикою та ораторським мистецтвом. В епоху Відродження інтерес до музичного мистецтва стояв поряд з іншими актуальними питаннями виховання людини, тому що головну мету його вбачали у формуванні гармонійної особистості, котра втілювала у собі високі моральні принципи, розвинутий інтелект, естетичне ставлення до світу. Я. Коменський вважав, що музичне виховання повинно розпочинатись з моменту народження дитини. Він був першим педагогом, який прагнув охопити музичним вихованням усі періоди життя людини, починаючи з раннього дитинства.

На початку XX століття у вітчизняній педагогіці набули поширення ідеї діячів у галузі музичної освіти. Видатні композитори М. Верховинець, М. Леонтович, М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, Б. Яворський розробляли й видавали музичні посібники, нотні збірки, методичні рекомендації щодо музичного виховання і навчання. Із їхньою діяльністю науковці пов'язують період розвитку музично-естетичної думки України, формування національних засад музично-естетичного виховання. Своєрідну концепцію музично-естетичного виховання розробив В. Сухомлинський. Його музично-просвітницька діяльність є вагомим внеском у скарбницю музичної педагогіки. Музика, з її потенційними виховними і культурними можливостями, проголошена педагогом могутнім засобом виховання особистості.

Важливо, що ще в 20-ті роки XX ст. Б. Яворський першим закликав до масового розвитку у учня навичок композиції та запровадив музичну творчість як обов'язковий вид діяльності на уроці музики в загальноосвітніх школах. Д. Кабалевський у 70-х рр. XX ст. увів у програму з музики для загальноосвітніх шкіл музичну (ритмічну) імпровізацію як різновид творчої діяльності учнів. Концептуальні ідеї Б. Асаф'єва й Д. Кабалевського надалі продовжили й розвинули Н. Ветлугіна, Л. Горюнова, І. Дзержинська, А. Ходькова, Л. Школяр та ін. Так, педагоги-науковці Н. Ветлугіна й А. Ходькова у своїх роботах писали про етапність музично-творчого процесу, починаючи з вибору сюжету до виникнення самого задуму з подальшою його реалізацією учнями. У XXI ст. проблема музичної імпровізації не втратила актуальності – вона є важливою складовою музичного виховання учнів-музикантів, а тому потребує розробки нових, сучасних форм опанування нею майбутніми педагогами у процесі інструментально-виконавської підготовки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У музичній педагогіці проблема навчання мистецтва музичної імпровізації визнавалася давно. Слід зазначити, що в музичній теорії та практиці трактування мистецтва імпровізації ніколи не було однозначним і незмінним, а пройшло суттєву науково-педагогічну еволюцію. До XIX ст. імпровізацію у виконавстві вважали необхідною виконавською навичкою. Однак, починаючи з XX ст., у формуванні гармонійної особистості пріоритетного напрямку набув творчий розвиток індивідуума, а в музичній педагогіці музичну імпровізацію почали використовували як засіб розвитку творчих якостей і здібностей учнів (П. Вейс, Е. Жак-Далькроз, К. Орф). Так, у К. Орфа вільна імпровізація була й залишається основою музичного розвитку особистості музиканта. Е. Жак-Далькроз використовував імпровізацію в навчанні музики й ритміки для формування уяви, пластичного сприйняття й композиційного мислення учнів. Ідеї Е. Жака-Далькроза де в чому перегукувалися з ідеями К. Станіславського, особливо стосовно методу фізичних дій і розуміння найтіснішого зв'язку між емоційним переживанням і темпоритмом перебування актора в ролі. Цікаво, що Е. Жак-Далькроз використовував музичну імпровізацію, завершуючи нею кожен етап навчання – закінчення уроку. В імпровізаційних вправах педагог спирався на звук, ритм, динаміку й енергію музичної теми, усвідомлені через тілесні імпульси, де гострота музичного почуття залежить від гостроти фізичного сприйняття. Через пластику учні засвоювали поняття темпу, ритму, гармонії, сольфеджіо. Сам педагог характеризував імпровізацію як «швидку, безпосередню, інструментальну композицію». Імпровізація в методиці Е. Жака-Далькроза вимагала синтезу фізичної, пластичної та інтелектуальної основи обдарування, тобто нерозривної єдності душі й тіла учня. Дану про-

блему досліджували також Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, Б. Теплов, В. Шацька, Б. Яворський та ін., які підкреслювали, що творчість є природною для дитини, оскільки відповідає її потребам і можливостям. Так, вдало підкреслює В. Усачова, цінність дитячої музичної імпровізації полягає не в умінні створювати будь-які конструкції, а в потребі й готовності цих учнів до вираження свого душевного стану, важливої думки, вражень. І саме через музичну гру вони висловлюють світ своїх захоплень, настроїв, розвивають власну індивідуальність і емоційність. У теорії музично-творчого розвитку Б. Асаф'єва одним із видів музичної діяльності учня на уроці є створення музики, в основі якого – імпровізація. На його думку, людина, що відчула радість творчості навіть у мінімальному обсязі, стає іншою за психічним складом, ніж людина, яка тільки наслідує акти інших; кожен, хто в будь-якому з мистецтв зумів створити хоч крихту свого, буде відчувати й розуміти це мистецтво глибше й органічніше, ніж той, хто не зробив цього; музичне просвітництво не принесе бажаних плодів, якщо робота з учнем не піде шляхом пробудження творчого інстинкту й виховання творчих навичок.

Багато авторів писало про важливість імпровізації у музиці, та чіткого бачення як саме надихнути та наштовхнути на правильний шлях у музичній самореалізації студента-музиканта, ми так і не побачили. В сучасних реаліях під час репетиції з учнем педагоги імпровізацію здебільшого застосовують як один із методів музичного навчання, але не головний. Саме тому, звичайно, імпровізація- це просте, дещо наївне музикування. Проте якщо педагогу вдасться знайти підхід до творчості й фантазування учня, самовираження й спонтанності, то зі звичайної музичної імпровізації вийде переживання музики як радості й задоволення.

Формулювання цілей статті. Імпровізація – це явище універсальне, вона має місце у філософській, психолого-педагогічній та технічній науках, у різних сферах повсякденності, однак найкраще себе реалізує у мистецтві. Етимологія терміну «імпровізація» (від латин. improvises – непередбачуваний, ex improvise – без підготовки) вказує на раптовість як головну ознаку процесу імпровізації. При цьому імпровізація в художньому виконавстві розглядається як «творчість з ходу», без попередньої підготовки. Студент вищого навчального закладу повинен уміти використовувати: виражальні можливості тієї чи іншої музичної мови (традиційної та сучасної), кожного музичного інструмента; різноманітність методичних прийомів і методів розвитку як методичної лінії, так і художнього задуму в цілому; складні прийоми метроритмічної організації розробки музичного матеріалу; орієнтуватися в складному процесі розвитку й синтезу музичних стилів, а також мати досвід пошуку й відбору нових музично-виражальних засобів. Музиканту імпровізатору необхідно осягнути непрості закони формотворення, виробити почуття художньої міри, усвідомити концепції драматичного розвитку, використовувати різноманітні варіанти конструювання процесів тематичного розвитку. Другий аспект, пов'язаний із розвитком музичної імпровізації у вчителя, означає обов'язкове практикування – застосування набутих умінь у педагогічному процесі, що є багато в чому експериментальним, де не можливо все продумати наперед. Тут на допомогу вчителеві й приходить уміле застосування музичної імпровізації під час вивчення поспівок, щоб привернути увагу до фрагментів пісень, вразити учнів музичним твором, викликати інтерес, захопити виконавством: «Учитель, який сам багато знає і вміє, зможе задовольнити ті різноманітні вимоги, які пред'являють до нього учні-музиканти, і розвинути їхні здібності». Майстерне володіння музичною імпровізацією завжди стане в пригоді вчителеві – практично в будь-якій ситуації. Сучасні учні-музиканти надзвичайно допитливі, обізнані в різних галузях, але надмірні навчальні навантаження можуть провокувати в них збудженість або навпаки -млявість, спад інтересу, неуважність, що знижує пізнавальну активність. Застосування музичної імпровізації (вчителем або пропозиція учням як виду їхньої діяльності) виявиться доцільним і позитивно вплине на подальший хід навчання. Так, під час вивчення різних музичних жанрів більше враження на учнів справить «живе» виконання вчителем одного й того ж твору, зімпровізованого в різних жанрах; вивчаючи поняття «темп», учні швидше зрозуміють його виразне значення у створенні музичного образу, якщо вчитель зіграє один і той же твір у різних темпах і організує дискусію з приводу розкриття характеру чи подій у творі тощо.

Музична імпровізація забезпечує набуття умінь осмисленої вільної інтерпретації музичних творів різних епох, стилів та жанрів, емоційного комфорту під час концертного виконання. За таких умов від імпровізатора транслюється музичний зміст, художня ідея-символ що упорядковується через послідовність сигналів, натяків, ключів до декодування інформації слухачем. Це дає змогу майбутньому виконавцю накопичувати своєрідний ряд кодових репертуарів та розвиває здібність до переключення, наприклад, у формі зміни стилів.

Необхідно залучати студентів-музикантів до виконавської діяльності, виступаючи в ролі соліста, артиста ансамблю, оркестру, концертмейстера тощо. Ансамблева гра та імпровізаційне «коло», зумовлює ставлення до ансамблю як до живого організму однією з основних ідей якого є згуртованість учасників, адже модель співтворчості в ансамблі подібна до життєвої комунікації. Окрім того кожному з учасників відведена оригінальна роль основного виконавця, лідера або сублідера. Слід зауважити, що означені ролі почергово виконує кожен з учасників ансамблю. Ансамблеве музикування формує характер особистості, допомагає психологічній адаптації у колективі, розвиває ініціативність та відповідальність, удосконалює культуру спілкування. Отже, поєднання традиційної індивідуальної форми навчання та новаційної форми – колективного музикування (імпровізації) є суттєвими для студента-музиканта. Співтворчість, варіативна можливість у створенні різних мікроситуацій спілкування, діалогова взаємодія між музикантами у творчому колективі, розуміння ролі диригента, соліста-імпровізатора, спонукання до оцінкових суджень є активними

елементами впливу на формування професійного музиканта. Комплексне навчання передбачає поступовість у здобутті знань, та наскрізність імпровізаційної підготовки.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що музична імпровізація відіграє важливу роль під час навчального процесу у становленні творчої особистості студента-музиканта, оскільки спрямовується на розкриття творчого потенціалу і стає одним із потужних засобів самореалізації. Через різні види імпровізації – мовну, ритмічну, інструментальну – концертмейстер долучає студентів до пізнання мистецтва і до творчого пошуку у створенні різноманітних музичних образів, до творчого самовираження. Щоб успішно виконувати такі завдання у своїй педагогічній практиці, майбутній музикант на етапі навчання повинен опанувати уміннями й навичками музичної імпровізації під час вивчення певних курсів, самостійно практикуватися з метою набуття необхідних професійних компетентностей – тільки тоді він зможе «прищепити ту саму самостійність мислення, методів роботи, самопізнання та вміння домагатися мети», які Г. Нейгауз називає зрілістю – «порогом, за яким починається Майстерність».

Список літератури:

1. Мальцев С. О психологии музыкальной импровизации / С. Мальцев. – Москва: Музыка, 1991. – 88 с., нот. – С. 3.
2. Теория и методика обучения игре на фортепиано: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под. общ. ред. А. Г. Каузовой, А. И. Николаевой. – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 368 с.
3. Усачева В. Импровизация и сочинение музыкикак творческий метод развивающего обучения детей: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02. – теория и методика обучения и воспитания (по сферам и уровням обучения) / В. Усачева. – Москва, 2002. – 34 с.
4. Богоявленская Д. Б. «Субъект деятельности» впроблематике творчества / Д. Б. Богоявленская // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 35–41.
5. Маркін Ю. Школа джазової імпровізації. – М., 2008. – 179 с.
6. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька: [Навч. посібник] / О. П. Рудницька – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 358 с.

Золкин С.А.
Киевский национальный университет культуры и искусства

МУЗЫКАЛЬНАЯ ИМПРОВИЗАЦИЯ КАК ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТА-МУЗЫКАНТА

Аннотация
В статье раскрывается сущность музыкальной импровизации. Влияние музыкальной импровизации на становление студента-музыканта настоящим профессионалом. Прослеживаются особенности обучения музыкальной импровизации в массовой педагогической практике зарубежными и отечественными педагогами-музыкантами на рубеже XIX–XX и в течение XX в. Выделяется проблема внедрения сквозной подготовки по музыкальной импровизации как системы музыкального мышления, исполнительского мастерства, коллективного музицирования, творческой реализации студента-музыканта. Изучается особый взгляд на: импровизационные формы музицирования, психолого-коммуникативный аспект, формирование системы ценностей профессионального музыканта.
Ключевые слова: музыкальная импровизация, методы развития музыкальной импровизации, творческая реализация, профессиональный музыкант, исполнительское мастерство.

Zolkin S.A.
Kiev National University of Culture and Arts

MUSICAL IMPROVISATION AS THE BASIS FOR THE TRAINING OF A STUDENT-MUSICIAN

Summary
The article reveals the essence of musical improvisation. Influence of musical improvisation on the formation of a student-musician by a real professional. Trace the peculiarities of studying musical improvisation in mass pedagogical practice by foreign and domestic music educators on the boundary of the 19th and 20th centuries and during the 20th century. The problem of introducing cross-cutting training on musical improvisation as a system of musical thinking, performing skill, collective music, and creative realization of a student-musician is singled out. A special look at: improvised forms of music, psycho-communicative aspect, the formation of a system of values of a professional musician is studied.
Keywords: musical improvisation, methods of development of musical improvisation, creative realization, professional musician, performing skill.

УДК 786.2.087.4

МУЗИЧНА АКУСТИКА І СУЧАСНІ МУЗИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ УЧБОВОЇ ПРОГРАМИ ВУЗІВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТВОРЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Золкін С.А.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті аналізується специфіка роботи педагога зі студентами творчих факультетів – музична акустика і застосування мультимедіа. Висвітлено методи роботи на основі сучасних музичних технологій. Показуються необхідність залучення інноваційних технологій у музичній акустиці під час викладання музичного мистецтва. Висвітлюються особливості новітніх засобів мультимедіа які сприяють творчому розвитку музиканта. Наголошується на перспективах розвитку особистості музиканта як професіонала в сучасному музичному світі.
Ключові слова: музика, акустика, сучасні технології, комунікація, творчий факультет.

Постановка проблеми. Наше сьогодення висуває суспільний запит на виховання творчої особистості яка спроможна самостійно мислити, генерувати креативні ідеї, приймати сміливі незвичайні рішення та щоб досягти цієї цілі система потребує суттєвих змін у педагогічній практиці, музичній зокрема, інноваційного спрямування. Звідси орієнтиром змісту освіти є розвиток особистості. Цьому має сприяти застосування інноваційних технологій у контексті особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання, які б забезпечували можливість перенесення акценту з вивчення самого предмета на його використання як засобу формування особистості учня, розвитку його самостійності, творчої ініціативи, стимулювання потреби в самовдосконаленні, виявленні моральної позиції, відповідальності за навчальний процес. Беручи до уваги специфіку роботи педагога з студентами-музикантами, можна стверджувати, що вона тісно пов'язана з мистецькими технологіями. Саме мультимедійні засоби розширюють можливості естетики музичної акустики, відкривають нові технологічні можливості для майбутніх музикантів, створюючи унікальні можливості.

Мета статті. Метою цієї статті є розгляд та описання можливостей естетизації музичної акустики та застосування сучасних музичних технологій у навчальному процесі. Інтеграція Інтернет-технологій несе в собі величезний потенціал в плані надання додаткових можливостей для створення інформаційно-звукового середовища. Використання новітніх інформаційних технологій у сфері музики сприяє подальшому розвитку пізнавальної діяльності, допомагає подолати психологічний бар'єр, дозволяє залучитися до інтерактивних мистецьких технологій, реалізувати принцип індивідуалізації та естетизації почуттів глядачів та слухачів. Засоби Інтернету створюють унікальні умови для ознайомлення з культурним розмаїттям світу та надбаннями комунікації. Особливість нинішньої естетики проявляється в тому, що вона стає «відкритою» для явищ, що знаходяться за межами традиційних культурних уявлень. Це ті явища, які формувалися разом зі становленням нової доби постмодерну. Одним із таких явищ стала естетика звуку. Саме вона значно вплинула на «інтелектуальний світ» сучасного мистецтва. Процес інтелектуалізації пов'язано з поняттями «естетичні почуття» – це духовне утворення, яке визначає рівень соціалізації індивіда, піднесення його потреб, та оцінка у співвідношенні з уявленнями людини про красу та поняттям «естетичний смак» – здатність до індивідуальної оцінки та добору естетичних цінностей, яка визначає можливість особистості до саморозвитку. Естетичний смак – своєрідний регулятор естетичної діяльності і естетичного сприймання світа. За Кантом, естетичне виводиться за сферу етичного. Естетичне почуття, почуття задоволення, викликане гармонічною відповідністю уяви і розуму, цілком індиферентне щодо добра. Воно, як підкреслює П. Гайденко, є гармонією чуттєвості та інтелекту, організує людську чуттєвість. Естетична свідомість містить у собі взірець, орієнтир, духовну мету, яка постає естетичним ідеалом, тобто відображенням сутності предмета найглибшого порядку. Вона містить у собі найвищу форму розвитку реальності, що дана емоційно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музична акустика, наука, що вивчає об'єктивні фізичні закономірності музики у зв'язку з її сприйняттям і виконанням. Досліджує такі явища, як висота звуку, гучність звуку, тембр і тривалість музичних звуків, консонанс і дисонанс, музичних системи і буд. Займається вивченням музичного слуху, дослідженням музичних інструментів і людських голосів. З'ясовує, як фізичні і психофізіологічні закономірності музики відбиваються в специфічних законах цього мистецтва і впливають на їх еволюцію. У музичній акустиці використовуються дані і методи загальної фізичної акустики, що вивчає процеси виникнення і поширення звуку. Вона тісно пов'язана з архітектурною акустикою, з психологією сприйняття, фізіологією слуху і голосу. Музична акустика притягується для пояснення ряду явищ в області гармонії, музичних інструментів, інструментовки і т. д. Як розділ музичної теорії музична акустика зародилася ще в ученнях древніх філософів і музикантів. Значний етап в розвитку музичної акустики пов'язаний з ім'ям видатного німецького ученого-фізика і фізіолога 19 ст. М. Гельмгольца, що висунув першу закінчену концепцію фізіології звуковисотного слуху – так звану резонансну теорію слуху. Великий внесок у розвиток Музичної акутики внесли в кінці 19 –

початку 20 вв. (століття) К. Штумпф і В. Келер (Німеччина), які ввели в неї вчення про механізми віддзеркалення (відчуття і сприйняття) різних об'єктивних сторін звукових коливань. У 20 ст. сфера музичної акустики ще більш розширюється. Розвивається метод аналізу музичних звуків, заснований на виділенні із складного звукового спектру часткових тонів і вимірі їх відносної інтенсивності, такий, що придбав велике значення в акустиці співецького голосу і музичних інструментів. Розробляються питання акустики радіостудій, студій звукозапису, стереофонічного запису і відтворення звуку. Важливий етап в розвитку сучасної Музичної акустики пов'язаний з дослідженнями радянського музикознавця і ученого-акустика Н. А. Гарбузова, що висунув теорію слухового сприйняття, витікаючу із зонної концепції музичного слуху. Загальне визнання отримала і робота радянських фахівців Л. С. Термена і А. А. Володіна в області електромузичних інструментів, а також розроблена останнім теорія звуковисотного сприйняття, згідно якої сприймана людиною висота звуку визначається не однією лише частотою коливань його основного тону але всім його гармонійним спектром. Новою галуззю музичної акустики стала музична інформатика, яка широко використовує досягнення кібернетики. У більшості значних музичних центрів (консерваторії, мистецтвознавчі НДІ, музичні навчальні заклади різних типів) функціонують акустичні лабораторії. Серед них загальновідомими були відповідні підрозділи в Санкт-Петербурзі і Москвських консерваторіях. Комп'ютерний центр функціонує в Національній музичній академії України. Його очолює композитор Л. Колодуб. У серед. 20 ст. акустична лабораторія знаходилася в ІМФЕ АН УРСР. Її очолював П. Барановський. Лабораторія комп'ютерної музики широко використовуються на кіностудіях, зокрема на Київській кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка. До Акустичної музики виявляли інтерес такі відомі композитори і діячі музичного мистецтва, як К. Штокгаузен, О. Мессіан, Е. Кшенек, Д. Шостакович, Б. Лятошинський, Б. Яворський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Брак нових інтонаційних ідей, в рамках усталеної і досі ще актуальної класико-романтичної музичної парадигми, спонукав багатьох композиторів-експерименталістів, що зосередилися на електронній музиці як певній альтернативі академізму, шукати нові шляхи розвитку музики як мистецтва. Цей підхід проявився у фетишизації елементарного звуку як самодостатнього музичного твору. Такі собі звукові події (sound events) заміщають й інтонаційне поле, й формоутворення, а також процесуальний складник. Тобто, в сучасній електронній музиці розвиток музичного матеріалу все дужче залежить лише від загальних принципів побудови інформаційного повідомлення (власне від дискурсивних закономірностей), а не від напрацьованих у процесі розвитку академічного музичного мистецтва норм і правил побудови художнього твору.

Таке занурення у природу звуку дало й позитивні наслідки розвитку електронної музики – появу нової творчої спеціалізації, наприклад, саунд-дизайну, завданням якого є, власне, конструювання індивідуалізованих звуків-сонорів, з певним забарвленням та внутрішніми флуктуаціями звукової текстури. Такі звукокрапки, або патчі, стають базою даних нових синтезаторів, звукових бібліотек і віртуальних музичних інструментів.

Отже, визначені тенденції розвитку сучасної музичної культури ставлять перед молодими музикантами цілу низку дуже серйозних завдань, які потрібно вирішувати прямо зараз. Саме цьому й присвячено данну статтю.

Формулювання цілей статті. Комп'ютерні технології – це потужний інструмент для отримання людиною найрізноманітнішої інформації, ефективний засіб підвищення інтересу до театру, кіно, естради і тощо. Інтернет-ресурси мають великий потенціал у комунікації та гармонізації відносин автор-глядач (слухач), оскільки надають можливість підібрати необхідний текстовий, графічний, фото-, аудіо- та відеоматеріал; оптимізувати процес співтворчості. Так, педагог, застосовуючи технології мультимедіа, дозволяє поринути у створене середовище – незвичайно багате за своїми можливостями, здатне до залучення людини у процес мистецької комунікації. Інтерактивні можливості, що використовуються у системі програм і систем доставки інформації, дозволяють налагодити й навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечити діалог і постійну підтримку сприйняття. Освоєння, так би мовити, матеріальної частини комп'ютерного «заліза», або нових технічних засобів виробництва. Чому це важливо? Тому що в ситуації еволюційної зміни технології створення музичного продукту залежність від «машини» стимулює певні неадекватні реакції страху перед непізнаною матерією, на яку скидається комп'ютер, або ж зневаги й легковажності щодо його «тупості й передбачуваності». Така анімізація неживого предмета, яким є комп'ютер, має суто психологічну природу, пов'язану з браком певних навичок (як це відбувається, наприклад, із процесом навчання правопису) й недостатнім рівнем технічної компетенції. Освоєння можливостей програмного забезпечення. Якщо опанування роботи із «залізяччям» є здебільшого проблемою психомоторних навичок, то робота з програмним забезпеченням потребує вже включення інтелектуально-інтуїтивних компонентів творчого процесу, оскільки ідеологія роботи з комп'ютером полягає, насамперед, у використанні різномастих інтерфейсів між думкою «творця» й певним носієм інформації. Виходячи з цього, від користувача вимагають володіння й застосування певних доволі стереотипних алгоритмів поведінки у роботі з тим або тим програмним продуктом. А саме: вміння легко орієнтуватися в інтерфейсі програми (відкрити, створити документ, внести певні зміни, зберегти на потрібному носієві тощо), а також оптимізувати під власні завдання технологічні інструменти й алгоритми роботи, що їх надає програма; освоєння навичок практичної роботи з програмним забезпеченням на тому самому «залізі». Отже, лишень опанувавши та засвоївши певні навички й алгоритми роботи з новітніми технологічними продуктами, користувач матиме змогу вільно застосовувати їх у власному творчому процесі. Перевага володіння комп'ютером у цьому випадку

очевидна – це, насамперед, економія стратегічного ресурсу будь-якої сучасної людини – часу.

Звернімо увагу саме на фактори часу й простору. Майже вся науково-технічна революція (ліпше, все-таки, вважати її еволюцією) – це спроба скоротити час і відстань. Не вдаваймося в деталі, але зазначимо головне: лише наприкінці XX століття ця проблема була блискуче розв'язана за допомогою комп'ютерних технологій та Інтернету.

Отже, й від сучасного митця, який є продуктом свого часу й простору, на нинішньому етапі вимагають володіння сучасним інструментарієм (інтерфейсом) для реалізації творчих інтенцій саме в глобалізованій часо-просторовій системі, якою виступає медіа-простір початку XXI століття. В іншому випадку виникає певний ризик зостатися поза увагою культурно-мистецької спільноти й випасти з так званого «мейнстріму» – основної течії, якою прямує цивілізація.

Спробуймо тепер перевести теоретичну розмову про тенденції розвитку сучасного музичного мистецтва у площину практичну й дати короткий начерк тих технологічних рішень, які є доступними на сьогодні практично кожному, хто цікавиться саме освоєнням новітніх технологій та їх застосуванням у власному творчому процесі.

Спочатку поговорімо про устаткування, яке є необхідним для побудови більш-менш цілісної системи, в межах котрої можливе створення завершеного музичного продукту. Базовою одиницею такої системи будемо вважати робоче місце композитора-аранжувальника. Основні елементи цієї цілісної системи, або цілісного комплексу, в оптимізованому вигляді є такими: Ядро системи – потужний комп'ютер; Інтерфейси введення музичної інформації – мікрофон, MIDI-клавіатура, звукова карта; Інтерфейси моніторингу – звукові колонки, навушники.

Що на нас чекає в плані розвитку новітніх технологій та їх взаємодії з культурно-мистецьким простором у найближчому майбутньому? Прогнози робити зарано, але певні тенденції можна помітити й констатувати як певні висновки.

Слід звернути увагу й на те, що завдяки новим технологіям і «тотальній демократизації» світового суспільства роль окремої особистості, особливо митця, у проголошенні ідей та істин космічного масштабу все більше сходить нанівець. Причому це відбувається і через кризу ренесансної концепції художньої творчості, і через брак нових глобальних ідей, та й через нестачу особистостей, які могли б бути беззаперечними авторитетами світового масштабу.

Митець доволі часто стає рекомпілятором (вдалим або не дуже) всього масиву онтологічного досвіду цивілізації. Акценти зміщуються не на відкриття нового (такий собі творчий pioneering), а на встановлення інтерфейсів та актуалізацію вічних тем, цінностей, ідеом.

Виходячи з цього, тенденції подальшого розвитку вбачаються у виникненні нових форм спілкування автора-компілятора й споживача мистецького продукту. Це можуть бути персональні Інтернет-концерти, виставки, літературні читання із застосуванням ефекту присутності (багатоканальне аудіо, тривимірне відео, голографія тощо), але необов'язково з присутністю автора або виконавців; творчі телемости (музичні, театральні, перформансні), під час яких у реальному часі відбувається створення художнього продукту і його трансляція для всіх охочих; відкриті проекти – книжки, картини, музика – ідея яких полягає, насамперед, у залученні бажаючих до спільної творчості без обмежень у часі й просторі.

В цій статті означено лише певні форми творчого процесу, без окреслення їх смислового й художнього наповнення. Щодо нових ідей – безумовно, після того, як людство зазнало лихоліть тоталітарних систем XX століття, гуманістичний складник буде й надалі актуальним для кожного митця. Утім, сподіваюсь, гіпереґоїстична концепція ренесансу й романтизму все ж зміниться на іншу, більш толерантну до таких самих особистостей, що існують поряд.

Кожній людині найбільш цікавою була і буде лише людина й усе, з нею пов'язане. Всі ж намагання створити артефактичні предмети і твори мистецтва, які укшталтовуються не за людським виміром, у всіх сенсах цього слова приречені на забуття.

Велике таїнство Творіння, у всіх можливих сенсах і змістах, стає доступним принципово кожному, хто долучається до нових медіаресурсів та технологій. Проте, завжди є певні «але», які стають своєрідним фільтром (цензом), що не пропускають неофітів та дилетантів до вершин (глибин) творчого процесу. Саме в балансі персонального (індивідуально-соліпсичного) й абстраґованого (анонімно-метафізичного) ми добачаємо подальше існування музичного мистецтва майбутнього.

Висновки. Сьогодні під новим у педагогіці варто розуміти не лише ідеї, методи, технології, які ще не використовували, а й увесь комплекс елементів, у тому числі окремі елементи навчально-виховного процесу, які містять прогресивні засади, дають змогу ефективніше вирішувати комплексне завдання розвитку й саморозвитку творчої особистості. Сучасне навчання майбутнього музиканта – це твір мистецтва, де педагог уміло використовує всі можливості для розвитку особистості студента. Отже, новітні засоби мультимедіа сприяють розвитку засобів теле- та аудіокомунікації по аудіоканалах, відеоканалах і комп'ютерних мережах тощо. Основним фактором при виборі інформаційних технологій як засобів естетизації звуку має бути їхній потенціал. Таким чином, величезна кількість фактів, в сферах мистецтва показують необхідність створення й розширення мультимедійних засобів в галузі музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Гельмгольц Р. «Вчення про слухові відчуття як фізіологічна основа для теорії музики», 1875.
2. Ріман Р. «Акустика, з точки зору музичної науки», 1898.
3. «Музична акустика», під ред. Н. А. Гарбузова, 1954.
4. Володін А. «Роль гармонійного спектру в сприйнятті висоти і тембру звуку», в сб. (збірка): «Музичне мистецтво і наука», 1970.

5. Петелин Р. Ю. «Музичний комп'ютер. Секрети майстерності» / Р. Ю. Петелин, Ю. В. Петелин – Санкт-Петербург: БХВ-Санкт-Петербург, Арліт, 2001.
6. Перспективні освітні технології: наук.-метод. посіб. / за ред. Г. С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. – 560 с.

Золкин С.А.
Киевский национальный университет культуры и искусства

МУЗЫКАЛЬНАЯ АКУСТИКА И СОВРЕМЕННЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ ВУЗОВ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ТВОРЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Аннотация
В статье анализируется специфика работы педагога со студентами творческих факультетов – музыкальная акустика и применения мультимедиа. Освещены методы работы на основе современных музыкальных технологий. Показываются необходимость привлечения инновационных технологий в музыкальной акустике во время преподавания музыкального искусства. Освещаются особенности новейших средств мультимедиа которые способствуют творческому развитию музыканта. Отмечается перспективах развития личности музыканта как профессионала в современном музыкальном мире.
Ключевые слова: музыка, акустика, современные технологии, коммуникация, творческий факультет.

Zolkin S.A.
Kiev National University of Culture and Arts

MUSICAL ACOUSTICS AND MODERN MUSICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE CURRICULUM OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR STUDENTS OF CREATIVE FACULTIES

Summary
The article analyzes the specifics of the work of a teacher with students of creative faculties – musical acoustics and the use of multimedia. The methods of work on the basis of modern musical technologies are highlighted. The need to attract innovative technologies in musical acoustics during the teaching of musical art is shown. The features of the latest multimedia tools that promote the creative development of the musician are highlighted. It is emphasized on the prospects of the personality development of a musician as a professional in the contemporary music world.
Keywords: music, acoustics, modern technology, communication, creative faculty.

УДК 784.9:7.034.7

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОПЕРИ ГЕНРІ ПЕРСЕЛЛА «ДІДОНА ТА ЕНЕЙ»: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Кречко Н.М., Якобенчук Н.О., Грицюк О.Ю.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується сучасна інтерпретація барокових опер в українському мистецькому просторі. При створенні виконавської версії потрібно змінювати виконавські підходи. Досконального вивчення потребують усі аспекти виконавського процесу, з яких так чи інакше складається концертний виступ. За рахунок сценографії та елементів, що використовуються при постановці опери – оформлення сцени, вибір художніх костюмів, тип сценічних рухів – все впливає на наше сприйняття твору. Найважливішу роль в оперній музиці відіграє вокал, проте набагато більше уваги треба зосереджувати на вивченні норм виконання цих творів. Сучасне прочитання опери «Дідона та Еней» стало важливим кроком на шляху до усвідомлення нових можливостей її розуміння, переосмислення ключових епізодів та подальших перспектив актуалізації барокової музики у вітчизняному просторі.
Ключові слова: опера, бароко, постановка, «Дідона та Еней», сценографія, вокал.

Постановка проблеми. Провідною ознакою сьогодення є звернення до найкращих зразків класичної музики, яке призводить до їх нового прочитання. Прагнення відтворити авторський задум та разом з тим осучаснити його є непростим завданням. Проте істинна цінність шедеврів полягає у їх здатності відповідати запитам слухацької та глядацької аудиторії та не втрачати своєї актуальності в умовах змін соціокультурного простору. Опера Генрі Перселла «Дідона та Еней», що займає важливе місце в історії розвитку оперного жанру, в останні роки здобула чимало нових трактувань в різних країнах світу. Її неординарна постановка в рамках проекту «Нова опера» є резонансною подією. Аналіз інтерпретації опери «Дідона на Еней» є актуальним завданням, що має практичне спрямування, пов'язане з виокремленням подальших перспектив функціонування класичних оперних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для розуміння сутності тих орієнтирів, якими керувались організатори проекту є інтерв'ю з Еммою Кіркбі – відомою британською співачкою – в якому вона окреслює аспекти власного бачення манери співу барокових творів. Власне інтерв'ю та основні ідеї були окреслені сучасним музикознавцем Л. Морозовою. Специфіка сценографії українського театру розкривається в праці А. Попової.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Опера «Дідона та Еней» неодноразово ставала предметом мистецтвознавчого аналізу, який стосувався її місця та значення в контексті історії музичної культури. Проте сучасні постановки сприяють новому прочитанню твору, в результаті якого виникають цікаві інтерпретаційні версії. Окреслюється специфіка розуміння твору в рамках проекту «Open opera Ukraine», постановка якого відбулась 3–4 листопада 2017 року в місті Києві.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз сучасної інтерпретації опери Генрі Перселла «Дідона та Еней», що відбувалась в українському мистецькому просторі в листопаді 2017 року.

Виклад основного матеріалу. В останні роки виникає ряд проектів, пов'язаних зі створенням інтерпретацій класичних оперних творів, що здобувають нового забарвлення завдяки режисерському рішенню, додаванню танцювальних елементів, незначним змінам драматургічного плану. Опера «Дідона та Еней» досить часто набуває нових рис у процесі постановки, адже є благодатним полем для певних експериментів. Звернення до неї обумовлене рядом причин. Насамперед, її камерність та невелика тривалість звучання, що в різних постановочних версіях не перевищує години, зазвичай не більше п'ятидесяти хвилин. Другим фактором, що сприяє її переосмисленню, це приналежність до епохи бароко. Барокові твори в другій половині XX столітті починають трактуватися дещо інакше, завдяки руху історично поінформованого виконавства – HIPP.

Відзначимо, що досить тривалий час опера Перселла не виконувалась, а інтерес до неї пробуджується після постановки, що відбулась в 1895 році. Після того часу, до неї почали набагато частіше звертатись. Проте рівень майстерності у постановці був різним і багато в чому зумовлював сприйняття твору.

В рамках проекту Open Opera Ukraine відбувся ряд концертних виконань опери «Дідона та Еней» в різних містах України, насамперед у Сумах та Львові, а в рамках київської постановки, що відбувалась два дні поспіль, використовувались і костюми, і декорації. Диригентом-постановником виступив Назар Кожухарь – учасник та організатор багатьох проектів, присвячених бароковій музиці, а режисером – Тамара Трунова. Головними учасниками постановки стали не конкретний колектив якого-небудь театру чи колективу, а учасники, що пройшли кастинг, як для участі в головних ролях оперної вистави, так і до хору та оркестру.

Постановка продемонструвала досить неординарний підхід у питанні виконання твору Генрі Перселла. Перед тим, як звернути увагу на виконавську майстерність, розглянемо ряд більш формальних моментів, які проте є відображенням задуму режисера. С. Триколенко, вказує на те, що саме сценографія сприятиме виявленню творчого підходу як режисера, так і актора. «Сценографія, яка створює візуальне середовище для режисерського рішення і акторської гри, є невід'ємною частиною вистави. Вона втілює у собі інтегрований синтез мистецтв. Застосування різних матеріалів,

новостворених чи просто раніше не використовуваних у театрі, дає широкі можливості для художника: формування фантастичних, феєричних, метафоризованих декорацій відбувається саме завдяки використанню нетипових для традиційного театру матеріалів» [4, с. 1443].

Режисер-постановник обрав шлях, при якому відбувається перенесення дії з часів після падіння Трої, які змальовуються у четвертій частині «Енеїди» Вергілія. Оформлення сцени було досить лаконічним та разом з тим функціональним. В центрі самої сцени був розташований великий квадрат, з порожнечею в середині. У кожному куті квадрату знаходились високі стовпи, причому на одному з них було нанизано велику рибину. Подібна конструкція, попри усю простоту, виявила багато можливостей її функціонального використання. Насамперед здалеку вигляд дерев'яної квадратної конструкції викликав асоціації з кораблем, що прямує у морі, а стовпи нагадували щогли. Крім цього, підвищення могло асоціюватися з муром, що оточує місто, чи скелями. Так Карфаген, що виступав місцем, в якому відбувалась дія у творі Вергілія, розташовувався на узбережжі моря. Саме місто було оточеним стінами, що простягались на 37 кілометрів, в той час як висота становила іноді 12 метрів. Ця символіка втілюється у достатньо простій конструкції, яка може постійно переосмислюватися.

Так протягом вистави, підвищення цього квадрату могло виступати місцем, на якому перебуває головна героїня. Нижню частину часом використовували в якості місця для сидіння учасників хору. Причому відсутність яскравих, барвистих декорацій, які були пов'язані з реалістичним зображенням слугувала здебільшого позитивним моментом, аніж негативним. Адже в даній постановці дія відбувається одночасно і в конкретному історичному місці, і в символічному часопросторі. Завдяки такому рішенню стирається межа, яка зазвичай виникає між глядачами та акторами. В даному випадку рампи не існує, глядач співпереживає героям та їх надзвичайно сильним почуттям.

Внутрішній простір квадрату також був задіяним у постановці. Саме там могла перебувати Чаклунка, що на символічному рівні скоріше нагадувало пекло. Зовнішні стовпи-щогли виступали своєрідною опорою, яку використовували головні персонажі. Перебуваючи діагонально по відношенню один від одного Дідона та Еней, тримаючись за стовпи вони могли завдяки цілеспрямованому рухові передати силу їх тяжіння один до одного. Подібний лаконізм та відсутність зовнішньої ефектності був пов'язаним з театром символізму.

Варто зазначити, що дія відбувалась не лише на сцені. Постановка передбачала також використання проходу між двома частинами глядацьких місць, який по відношенню до сцени утворював букву Т. Саме звідти головні актори та хор виходили на сцену, а не з-за лаштунків, як це зазвичай відбувається в класичному театрі.

До специфіки сценографії можна віднести також питання візуального оформлення учасників оперної вистави. В якості лейткольору було обрано фіолетовий, який був притаманний як головним героям, так і хорові. Виключенням стали костюми головних персонажів. Так на сукні Дідони посередині розмішувалась досить широка світла полоса, крім цього в якості певної виразної деталі поставала корона, що оздоблювала чоло героїні. Ще більше по відношенню до інших персонажів вирізнявся Еней. Адже його пурпурно-червоний плащ, вдягнений на вбрання сірого кольору, надзвичайно виділявся на загально-фіолетовому тлі одягу інших героїв. Крім цього, він сам по собі виступив не просто предметом одягу, а важливим виразним аспектом. Адже після того, як Дідона та Еней перестають змагатися зі своїми почуттями, головна героїня з'являється у плащі коханого, а після того, як він збирається їхати додому, вона повертає його Енеєві. Жіночі костюми (карфагенянок) своїм покровом нагадували одяг римських знатних городянок – столу, що вдягались на туніку і могли мати як довгий рукав, так і бути без нього. Досить часто серед кольорів надавались переваги червоному, фіолетовому, жовтому. Доречи пурпурний плащ, що називався «палудаментум» був неодмінною частиною вбрання полководців – тріумфаторів. Досить цікавим стало рішення, що негативні персонажі – відьми та чаклунка були вдягнені так само у фіолетове вбрання, проте їх волосся було приховане високим тюрбаном, а довгі рукави майже повністю приховували руки.

Всі актори виходили на сцену босоніж, що відповідало естетиці танцю контемпорарі, пластика та основні рухи якого використовувались у процесі постановки. Варто відмітити, що зазвичай хор у опері не лише статично стоїть на сцені, а й приймає участь у дії, проте зрідка їм відводиться роль танцюристів. В даній постановці мінімалізм рішень призводив до того, що саме вони виступали і у тій ролі, що надавалась хорові в грецькій трагедії, який виступав коментарем тих подій, що відбувались на сцені, і активним учасником епізодів, пов'язаних з танцювальними рухами.

Л. Морозова, сучасний музикознавець відмічає, що процес підготовки зайняв чимало часу. Це було зумовлено не стільки тривалим розучуванням музичного матеріалу, скільки процесом дослідження усіх компонентів твору та достовірності його подачі. «Процес підготовки прем'єри опери «Дідона та Еней» тривав понад півроку й був зав'язаний на співпраці професійних музикантів із різних міст України. Він включав супровідну освітню програму для професійного музичного середовища та широкого культурного загалу, в межах якої відбулися майстер-класи, лекції, відкриті репетиції з участю всесвітньо відомих музикантів – експертів HIP. Зокрема, за програмою проекту у вересні 2017 року з освітньою місією Україну вперше відвідала Емма Кіркбі, найбільш знамените сопрано англійської барокової музики» [2].

Варто зазначити, що власне спосіб виконання вокальних партій в київській постановці досить сильно відрізнявся від того, який склався в якості певного еталонного зразка, навіяного стилістикою bel canto. Мова йде про дещо іншу вимову англомовного тексту, в якій не приховуються приголосні звуки. Так само меншим є динамічний рівень. Зазвичай, при виконанні опер використовується досить значна подача голосу, яка є цілком прийнятною, коли мова йде про виконання у великій залі, розрахованій на значну кількість глядачів. Проте, барокова опера передбачала зо-

всім інший підхід до виконавства. Набагато більш важливою була голосова гнучкість, витонченість та орнаментальність.

Е. Кіркбі зазначає, що «сила голосу має бути пропорційною тому приміщенню, де він звучить. Звичайно, якщо це сцена, з якої грає симфонічний оркестр, то потрібен міцний голосний вокал. У ньому є певна магія, слухачам подобається таке виконання, і для молодих співаків демонстрація подібної сили є дуже важливою. У тому ж разі, коли концерт відбувається у кімнаті із сухим повітрям, де кожен звук добре прослуховується, у мармуровій церкві або в кам'яному соборі, сильний звук швидше збентежить публіку. Церкви найбільше підходять для барокового співу, адже там не потрібно бути голосним: достатньо виразного інтонування, а решту справ приміщення зробить самотужки» [1].

Подібна техніка, в якій більше акцентується увага на точність передачі музичного матеріалу, а не його голосну подачу, могла бути сприйнята як така, що не відповідає високим зразкам виконавської практики. Проте варто відмітити, що за рахунок естетики HIPP здійснюється переосмислення та переформатування й інших норм відтворення тексту. В опері «Дідона та Еней» досить мало персонажів, що сприяє не лише камерності опери в часовому відношенні, але й тому, що вона наближається до трагедій часів грецької класики. Глядач співчуває героєві, в результаті чого відбувається катарсичне очищення.

Висловлення вітчизняного автора А. Попової, присвячене аналізу опери «Коріолан», яка відбувалась в рамках «Гогольфесту», повністю може бути залучене до постановки «Дідони та Енея»: «Дійсно, така невелика кількість діючих осіб допомагає сконцентрувати увагу на внутрішніх переживаннях головних персонажів. Дія переноситься не лише з давньоримського світу у сьогодення, але й виявляється позбавленою зовнішньої дієвості, активності. Розвиток відбувається за рахунок музичної лінії, яка, в даному випадку стає вираженням емоцій персонажів» [3, с. 82].

Варто відмітити, що в київській постановці було продемонстровано досить високий рівень майстерності не лише вокальної, але й в питанні використання сценічних рухів, міміки, які створюють ефект достовірності та правдивості сприйняття почуттів героїв. Е. Кіркбі вказує на те, що коли йде мова про спів, то важливу роль має відігравати не лише вокальна вправність, але й тілесна. Їх єдність дозволить створити відповідну авторському задуму власну інтерпретацію. «Я вважаю, що найкращі виконавці – ті, які достатньо пластичні. Вони мають відчувати особливості простору, у котрому знаходяться, і вільно володіли своїми голосами та, як не дивно це прозвучить, своїми тілами. Для того, щоб досягнути майстерності у співі, потрібні не лише окремі вправи для голосу, але й внутрішня увага до будь-якого вашого руху. В ідеалі все тіло має працювати під час співу» [1].

Необхідним завданням, коли йде мова про твір доби бароко є дотримання балансу звучання інструментів та вокальних партій. Зазвичай, інструментарій, який мав ряд відмінностей порівняно з сучасним, надавав більш камерне звучання. Тому через діалогічність між виконавцями вокальних та інструментальних партій можна досягнути кращої відповідності авторського задуму. Можна відмітити, що в українській постановці здійснюється переосмислення тих традицій, які хибно панували та потребують розв'язання. В той час як у західній школі давно було виявлено різницю в оволодінні мистецтвом гри на барокових інструментах, для вітчизняних виконавців це стає дороговказом для подальшої діяльності.

«Коли ми розпочинали, то уже зрозуміли різницю між типовими сучасними інструментами та бароковими. Барокова скрипка може на початку занять часто падати, оскільки в бароковому виконавстві її інакше тримають. Коли скрипка балансує лише на плечі, то грати постійне вібрато просто нереально. На початку ми всі відчули одне – нам потрібно позбутися зайвого, того, що обтяжує. Не потрібно вібрато, надмірної гучності, не існує мецофорте, мецопіано, форте, піано у старовинній музиці... коли набуваєш певних вмінь, тоді барокова музика починає сяяти новими кольорами. Музичні фрази стають більш цікавими, а гармонії більш солодкими. У XIX столітті люди вже стали більш конкретними і точними. Їм хотілося контролювати кожний звук!» [1].

Висновки та подальші перспективи. Сучасна інтерпретація барокових опер вимагає новітнього підходу до їх виконання. Досконального вивчення потребують усі аспекти виконавського процесу, з яких так чи інакше складається концертний виступ. За рахунок сценографії та елементів, що використовуються при постановці опери – оформлення сцени, вибір художніх костюмів, тип сценічних рухів впливають на наше сприйняття твору. Сучасне прочитання опери «Дідона та Еней» стало важливим кроком на шляху до усвідомлення нових можливостей її розуміння, переосмислення ключових епізодів та подальших перспектив актуалізації барокової музики у вітчизняному просторі.

Список літератури:

1. Морозова Л. Емма Кіркбі: «Те, що зараз вважають оперою, – це прекрасний крик» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2017/10/03/378212_emma_kirkbi_te_shcho_zaraz_vvazhayut.html
2. Морозова Л. Новаторство і традиції. 3 і 4 листопада в Києві відбудеться прем'єра барокової опери «Дідона та Еней» [Електронний ресурс] // День, № 196, (2017). – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/novatorstvo-i-tradyciyi
3. Попова А. Б. Сценографія сучасного українського музичного театру на прикладі опери «Коріолан» В. Троїцького // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2015. – № 4. – С. 78–82.
4. Триколенко С. Сучасна українська сценографія на прикладах вистав Київського академічного Молодого театру // Народознавчі зошити. № 6(120), 2014. – С. 1443–1447.

Кречко Н.М., Якобенчук Н.А., Грицюк Е.Ю.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОПЕРЫ ГЕНРИ ПЁРСЕЛЛА «ДИДОНА И ЭНЕЙ»: УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Аннотация
В статье анализируется современная интерпретация барочных опер в украинском художественном пространстве. При создании исполнительской версии нужно менять исполнительские подходы. Досконального изучения требуют все аспекты исполнительского процесса, из которых так или иначе состоит концертное выступление. За счет сценографии и элементов, используемых при постановке оперы – оформлении сцены, выбора художественных костюмов, типа сценических движений осуществляется воздействие на наше восприятие произведения. Важнейшую роль в оперной музыке играет вокал, однако гораздо больше внимания надо сосредотачивать на изучении норм выполнения этих произведений. Современное прочтение оперы «Дидона и Эней» стало важным шагом на пути к осознанию новых возможностей ее понимания, переосмысления ключевых эпизодов и дальнейших перспектив актуализации барочной музыки в отечественном пространстве.
Ключевые слова: опера, барокко, постановка, «Дидона и Эней», сценография, вокал.

Krechko N.M., Yakobenchuk N.O., Hrytsiuk O.Yu.
Kiev National University of Culture and Arts

MODERN INTERPRETATION OF OPERA «DIDO AND AENEAS» BY HENRY PURCELL: UKRAINIAN REALITY

Summary
The article analyzes the modern interpretation of baroque operas in the Ukrainian artistic space. When creating an executable version you need to change performance approaches. A thorough study requires all aspects of the performance process, of which one way or another is a concert performance. Due to scenography and the elements used in the production of the opera – the design of the stage, the choice of artistic costumes, the type of stage movements affect our perception of the work. Vocal plays the most important role in opera music, but much more attention must be paid to studying the norms of performance of these works. The contemporary reading of the Dido and Aeneas opera has become an important step towards understanding new possibilities for its understanding, rethinking key episodes and further perspectives for actualizing Baroque music in the domestic space.
Keywords: opera, baroque, production, «Dido and Aeneas», scenography, vocal.

УДК 377.36.02:78(477.53–25)«192»

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЛТАВСЬКОМУ МУЗИЧНОМУ УЧИЛИЩІ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Литвиненко А.І.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті здійснено аналіз методичного забезпечення навчального процесу в Полтавському музичному училищі ІРМТ. З'ясовано, що діяльність цього закладу співпадала з кульмінаційним етапом становлення професійної музичної освіти у регіоні на початку ХХ століття. Доведено, що організація та кадрове забезпечення Музичного училища, свідчить про високий рівень фахової підготовки музикантів, зорієнтований на кращі європейські мистецько-освітні традиції.

Ключові слова: Музичне училище Полтавського відділення ІРМТ, методичне забезпечення, навчальний процес, музична освіта на початку ХХ століття, європейські музичні й освітні традиції.

Постановка проблеми. Організація Музичних класів (1902), а згодом і Музичного училища Полтавського відділення Імператорського Російського Музичного Товариства (ІРМТ, 1904) стала важливим кульмінаційним етапом у професіоналізації музичного життя Полтавщини на початку ХХ століття [2, с. 174]. Діяльність закладу базувалася на активному запровадженні європейських форм освіти в музичній сфері й реалізувалася через заснування спеціалізованих музично-освітніх установ (музичних класів, училища, консерваторії), які були тісно пов'язані між собою як ланки упорядкованої системи.

Мета статті – проаналізувати методичне забезпечення навчального процесу в Полтавському музичному училищі ІРМТ на початку ХХ століття, а також можливості підготовки у цьому навчальному закладі професійних музикантів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз навчальних програм [3] дисциплін, які викладалися в Музичному училищі Полтавського відділення ІРМТ на початку ХХ століття дозволяє скласти уявлення про організацію методичного забезпечення навчального процесу, а також про рівень професійної підготовки майбутніх музикантів різного фахового спрямування. Як і в столичних закладах, весь процес навчання в музичному училищі поділявся на три етапи: молодший, середній та старший курси. Молодшому курсові передував підготовчий, до якого приймали учнів в усі класи, крім сольного співу. Представлені у програмі виконавських класів (фортепіано, скрипка, духові інструменти, сольний спів) вимоги щодо кожного з цих етапів демонструють поступове ускладнення технічних та художніх завдань, розширення кола композиторів та жанрів виконуваної музики. У класі фортепіано (підготовчий курс) навчання розпочинається з опанування популярних на той час шкіл гри на фортепіано Гюнтена, Ле-Куппе, Дамша, Бейєра. Технічна підготовка учнів базувалася на вивченні гам, етюдів, різноманітних вправ. У програмі представлені твори композиторів переважно передової на той час німецької піаністичної школи. Водночас поряд із композиціями відомого німецького піаніста і педагога Карла Рейнеке (легкі «сонатини в обсязі п'яти пальців») є й етюди та інструктивні п'єси російського піаніста-педагога викладача Петербурзької консерваторії Карла Лютша. Учням наступних етапів – молодшого, середнього та старшого курсів – пропонуються також етюди К. Черні, К. Лешгорна, І. Мошелеса, Т. Куллака, І. Крамера.

Звернімо увагу на запропоновані у програмі імена: майже всі автори інструктивних творів (етюдів та вправ) були водночас і творцями власних методик викладання, мали багатий педагогічний і виконавський досвід, виховали цілу плеяду учнів, які здобули всесвітнє визнання як у концертно-виконавській, так і педагогічній та науковій сферах. Так, наприклад, Карл Рейнеке, якого сучасники вважали неперевершеним інтерпретатором В. А. Моцарта, сорок два роки (1860–1902) працював у Лейпцизькій консерваторії. Нагадаємо, що саме К. Рейнеке вперше після засновника консерваторії Ф. Мендельсона посів посаду Studiendirector'а, яка до того півстоліття була вакантною. Після виходу у відставку жителі Лейпцига назвали його найпочеснішою особою міста. Свідченням його визнання як композитора були урочистості з нагоди вісімдесятиріччя митця: у залі Гевандхауза влаштовано концерт з його творів, у театрі йшла одна з його опер, а лейпцизькі музиканти-аматори організували концерт прямо на площі біля будинку, де він жив.

Незважаючи на дещо стримане ставлення критики до творчого доробку Рейнеке-композитора, його музика для дітей та юнацтва завжди одержувала схвальні відгуки і надовго увійшла до навчального репертуару. Серед його учнів – представники різних національних культур: Ю. І. Блейхман та М. П. Карцев з Росії, Ю. С. Свендсен, К. Сіндінг та Е. Гріг з Норвегії, А. Берутті з Аргентини, Ю. Рьонтген з Голландії, Я. Блокс із Бельгії, Г. Ріман та Г. Кречмар з Німеччини, М. Лисенко та М. Колачевський з України...

Не менш відомим був автор досить популярних октавних етюдів Теодор Куллак. Він є засновником у Берліні двох навчальних закладів: так званої Консерваторії Штерна та «Нової музичної академії» (Академії Куллака). Найбільш видатними учнями Т. Куллака є К. Шарвенка, А. Грюнфельд, М. Мошковський.

Близько півстоліття працював як викладач фортепіанної гри у Королівському інституті церковної музики в Берліні Карл Альберт Лешгорн (Лёшхорн). Про популярність його праць з фортепіанної літератури свідчить їх неодноразове перевидання.

Міжнародну славу педагога-піаніста, диригента й композитора мав палкий пропагандист

творчості Л. Бетховена Ігнац Мошелес. Сучасники вважали його справжнім професіоналом, «королем піаністів» та засновником нової виконавської школи. Основні положення його методики викладені у підручнику Methode des method de piano, яку музикант створив спільно з Ф. Ж. Фетісом. Етюди І. Мошелеса тривалий час складали основу технічної частини учнівських програм, звучали з концертної естради у виконанні найкращих піаністів. Серед учнів І. Мошелеса варто назвати Е. Гріга та М. Лисенка, які у своїх спогадах захоплено відгукувалися про методи викладання легендарного професора Лейпцизької консерваторії.

До нашого часу не втратили своєї педагогічної цінності етюди та інструктивні п'єси Іоганна Баптиста Крамера. Художньо досконалі твори митця відзначаються і вдалим вирішенням технічних проблем. Зокрема, надовго увійшла до педагогічного репертуару його п'ятичастинна «Große praktische Pianoforte-Schulle» (1815). Крамер став також одним із засновників Лондонського філармонійного товариства та видавництва «Cramer & K», яке існує й донині. Засновником однієї з найвизначніших піаністичних шкіл був австрійський піаніст-педагог та композитор Карл Черні. Його численні етюди та вправи, об'єднані у збірники та школи, є справжнім систематичним курсом гри на фортепіано, тією технічною базою, на якій виховуються музиканти уже близько двох століть, а праця «Die Kunst des Vortrags der älteren und neueren Klavierkompositionen» (1846) містить ряд цінних методичних вказівок та порад з питань виконання старовинних та сучасних фортепіанних творів.

Окрім суто інструктивних композицій у програмі підготовки піаністі в Музичному училищі пропонувалися твори найвидатніших композиторів минулого та сучасності: дво- та триголосі інвенції і фуги Й. С. Баха, варіації Г. Ф. Генделя, сонати австрійських класиків, К. М. Вебера, Ф. Шуберта, концерти (з оркестром) Л. ван Бетховена, Р. Шумана, Ф. Шопена, А. Рубінштейна, рапсодії та етюди Ф. Ліста, етюди Ф. Шопена та ряд інших творів.

Зауважимо, що усі, зазначені у програмі твори понад столітньої давності, й дотепер з успіхом використовуються у сучасній фортепіанній педагогіці: ні їхня художня цінність, ні їхня методична доцільність ні у кого не викликають сумнівів.

Вимоги до підсумкових іспитів в Училищі свідчать про готовність піаністів до вирішення будь-яких технічних завдань, а також уміння виконувати твори різної стильової спрямованості: «У п'єсах мають бути твори класичного, романтичного і віртуозного напрямків» [3, арк. 3].

Подібними вимогами характеризується і програма вокального класу. Тут передбачено засвоєння необхідних навичок з урахуванням особливостей постановки і формування співацького голосу. На молодших і середніх курсах першочергова увага приділялася основам вокального мистецтва: оволодінню правильним звукоутворенням, розвитку співацького дихання, досягненню однорідності звучання у різних регістрах, виконанню штрихів, філіруванню звуків. На старших курсах вокальна підготовка зосереджувалася на відпрацюванні бездоганної інтонації, дикції, вправності в пасажах та у виконанні мелізмів, володінні тембральністю як засобом художньої виразності. Високі художні вимоги до старшокурсників зумовлювалися підготовкою вихованців до участі в оперному класі консерваторії та орієнтацією на майбутню діяльність оперного співака. Велика увага приділялася технічній підготовці – ритмічним вправам, гамам, вокалізам на певний вид технічних труднощів тощо. З цією метою використовуються методичні системи провідних співаків і педагогів-вокалістів Європи, переважно популярної на той час італійської школи: Дж. Конконе, Бордоньї, Віардо-Гарсія, Маркезі. Спектр запропонованих у навчальній програмі творів досить широкий і якимись спеціальними вимогами не обмежений: романси, арії, ансамблі, оперні сцени російських та зарубіжних композиторів. Велика увага приділялася також і розвитку художніх та естетичних смаків учнів.

У програмах по класу скрипки теж враховувалися як традиційні, апробовані часом методичні системи, так і досягнення сучасної скрипкової педагогіки. Серед авторів навчальних праць російський скрипаль та педагог із солідною освітою (Лейпцизька консерваторія у Ф. Давида, М. Гауптмана, Е. Ф. Ріхтера, К. Бренделя), автор елементарних шкіл гри на скрипці (1871) та віолончелі (1872) Євген Карлович Альбрехт (1842–1894); найвизначніший представник німецької скрипкової школи XIX століття, композитор (учень Л. Шпора і М. Гауптмана), педагог, новатор у сфері скрипкового виконавства, професор Лейпцизької консерваторії, автор антології «Вищої школи скрипкової гри» Фердинанд Давид (1810–1873), виконавська і педагогічна діяльність якого залишила глибокий слід в історії скрипкового виконавства, а його праця «Die hohe Schule des Violinspils» (Leipzig, 1867–1872, перевидана 1903 року) мала величезне значення для утвердження нового виконавського стилю й формуванні нових методичних засад у скрипковій педагогіці; засновник бельгійської скрипкової школи, один із найвидатніших віртуозів XIX століття, композитор, педагог, професор Брюссельської і Паризької консерваторій, автор «Скрипкової школи» Шарль Беріо (1802–1870); французький скрипаль, композитор, колишній учень, потім викладач Паризької консерваторії, автор численних інструктивних творів для скрипки Шарль Данкла (1917–1907); італійський скрипаль і композитор, видатний віртуоз свого часу, попередник Н. Паганіні, автор однієї із перших скрипкових шкіл Джованні Баттіста Віотті (1755–1824); австрійський скрипаль і педагог, професор Віденської консерваторії, автор більше п'ятдесяти інструктивних творів для скрипки, які дотепер є визнаними класичними зразками педагогічної літератури, Якоб Донт (1815–1888). Серед авторів запропонованих у програмі творів є й чеський скрипаль і педагог, який тривалий час викладав у консерваторіях Харкова (1874) і Києва (1875–1892), написав ряд інструктивно-методичних праць Отакар Шевчик (1852–1934).

Програму по класу духових інструментів у Музичному училищі Полтавського відділення ІРМТ представляли менш відомі на сьогодні методичні праці: Попа (флейта), Гінке (гобой), Кітцекра (кларнет), Гумберга (валторна), Франца і Тюрнера (труба, тромбон). Найпопулярнішою, як вдалося з'ясувати, була школа гри на фаготі францу з-

кого кларнетиста, фаготиста і композитора Є. Оці (Ozi) «Methode de Basson» (Paris, 1803). Автор методичної праці тривалий час працював професором Паризької консерваторії – закладу, який, на думку дослідників, на першому етапі свого існування був справжнім осередком розвитку високого мистецтва духового виконавства [1].

У програмі з елементарної теорії музики охоплено весь комплекс понять із цієї дисципліни за винятком акордів, які у ті часи вивчалися у курсі гармонії. Викладання елементарної теорії музики тісно пов'язувалося із сольфеджіо, про що спеціально зазначається у програмі. Сольфеджіо тлумачиться як дисципліна, де на практиці закріплюються усі теоретичні знання з курсу теорії музики. Показово, що автором підручника із сольфеджіо (145 сольфеджио для одного голоса. Киев, 1887) обрано українського музикознавця, досвідченого педагога, свого часу відомого музиканта-теоретика і диригента А. Ф. Казбирюка (1849–1885), який тривалий час (у 1876–1885 роках) викладав музично-теоретичні предмети у Київському училищі ІРМТ. Очевидно, й елементарна теорія музики також вивчалася за методикою цього ж автора. Його підручник «Популярное изложение основных начал элементарной теории музыки, приспособленное к самообучению» (Київ, 1884) понад півстоліття витримував конкуренцію і випробування часом, про що свідчать його перевидання у 1927 і навіть у 1930 роках, коли вже було видано чимало навчально-методичних праць із зазначеної дисципліни як українських, так і російських авторів. Стисло й доступно автор подає усі основні теоретичні правила з елементарної теорії музики. Тут охоплено досить широке коло нормативних відомостей з цієї навчальної дисципліни. Праця характеризуються докладним обґрунтуванням і точним визначенням основних понять і термінів, численними історичними екскурсами, залученням при потребі даних інших видів мистецтв. Робота має вступний розділ, який базується на загальномистецьких та історичних засадах.

Курс гармонії, який викладався в Музичному училищі на початку XX століття теж був тісно пов'язаний із сольфеджіо, яке тлумачилося як предмет, необхідний для практичного засвоєння відповідних теоретичних понять. Зауважимо, що навчальна програма з гармонії цілком відповідає сучасним вимогам щодо цього предмету й охоплює усі необхідні теми.

У курсі так званої енциклопедії учням пропонувалося вивчення контрапункту, форм музичних творів, інструментування й історії музики. Нагадаємо, що енциклопедією у ті часи називали цикл обов'язкових музично-теоретичних предметів, які читалися музикантам виконавських факультетів. Вимоги щодо знань із контрапункту свідчать про орієнтацію укладачів програми на німецьку музично-теоретичну школу (яка на той час була найбільш прогресивною), і передусім на навчально-методичні праці видатного лейпцизького теоретика, педагога і композитора Ернста Фрідріха Ріхтера (1808–1879). Цей видатний учений, викладач Лейпцизької консерваторії, став творцем тієї системи музично-теоретичних дисциплін, яка до нашого часу зберегла свою актуальність і лежить в основі теоретичної підготовки музикантів різного фахового спрямування. Перу лейпцизького професора належать підручники практично з усіх теоретичних предметів: «Die Grundzuge der musikalischen Formen und ihre Analyse» (Leipzig, 1892), «Lehrbuch der Harmonie» (Leipzig, 1853), «Lehrbuch der Fuge. Anleitung zur Composition derselben und zu den sie vorbereiten Studien inden Nachahmugen und in den Canonzunachst fur den Gebraucham Conservatorium der Musik zu Leipzig» (Leipzig,1859), «Katechismus der Orgel. Erklarung ihrer Struktur, besonders in Beziehung auf Technische Behandung beim Spiel» (Leipzig, 1868). «Lehrbuch des einfachen und doppelten Kontrapunkts» (Leipzig, 1872). Праці вченого багаторазово перевидавалися різними мовами, до 20-х років XX століття не зникали зі сторінок навчальних програм спеціалізованих музичних освітніх закладів. Особливо цінними є його роботи з контрапункту – простого й подвійного – та з фуги. У цих підручниках відображений новий погляд на проблеми музично-теоретичної освіти. Ріхтер суттєво оновив методичні засади викладання цих предметів: його вчення про контрапункт базується на новій для його часу гармонічній (а не традиційно інтервальній, типовій для генерал-басової практики) основі. У підручнику з фуги автор прагне ознайомити своїх вихованців не лише із класичними зразками епохи Й. С. Баха та Г. Ф. Генделя, а й із композиційними засадами романтиків – Ф. Мендельсона та Р. Шумана.

З історії музики учням Училища було запропоновано праці німецького теоретика, критика і педагога Аррея Доммера (1828–1905) та російського музикознавця, професора Санкт-Петербурзької консерваторії Ліверія Саккетті (1852–1916). Обидві роботи створені на основі вивчення численних історичних і теоретичних досліджень попередників і сучасників з використанням цінних документальних матеріалів. І А. Доммер, і Л. Саккетті особливу увагу приділяли докладному висвітленню історії передусім стародавньої музики, стосовно ж сучасного музичного мистецтва займали обережнішу позицію.

На особливу увагу у програмі заслуговує дворічний курс драми, викладання якого не було властиве освітнім закладам системи ІРМТ. Нагадаємо, що цей факультет був лише у Школі Лисенка, яка, як відомо, вважається першим в Україні національно зорієнтованим музичним навчальним закладом [2, с. 187].

Після реорганізації Класів в Музичне училище (1904) почали діяти і класи загальноосвітньої підготовки – так звані «наукові класи». Програма наукових класів загалом відповідала програмі перших чотирьох класів гімназії й охоплювала вісім предметів: Закон Божий, російська мова, арифметика, французька і німецька мови, географія, історія (російська і загальна), чистописання. Серед викладачів загальноосвітніх дисциплін були талановиті полтавські педагоги, відомі культурні і громадські діячі: літературознавець і мовознавець Віктор Ковалевський; фольклорист, музикознавець і філолог Володимир Щепотьєв, історик Микола Фіалковський [2, с. 220–222].

З кожним роком популярність музичного закладу зростала, про що свідчить істотне збільшення кількості учнів: від 124 на момент відкрит-

тя музичних класів (1902) і до 670 у 1915 році (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Статистичні дані щодо кількості учнів у музичних класах і музичному училищі (1902–1915 навчальні роки)

Навчальний рік	Кількість учнів	Навчальний рік	Кількість учнів
1902–1903	124	1909–1910	144
1903–1904	118	1910–1911	201
1904–1905	192	1911–1912	224
1905–1906	130	1912–1913	233
1906–1907	136	1913–1914	201
1907–1908	136	1914–1915	224
1908–1909	147		

Як і в інших освітніх закладах ІРМТ, найбільш популярними у Полтавському музичному училищі були класи гри на фортепіано і сольного співу. У процентному співвідношенні кількість учнів цих класів протягом усього періоду діяльності музичного закладу зростала від 30% до 60% (фортепіано) і від 3% до 36% (співу). Динаміка розподілу кількості учнів різних спеціальностей протягом усіх навчальних років відображена у таблиці 2 [4].

Популярність музичного училища сприяла збільшенню кількості талановитих учнів і залучення до навчального процесу кваліфікованих викладачів – випускників європейських консерваторій, які у своїй діяльності послуговувалися новими методами викладання, – дали можливість до суттєвого розширення форм навчально-виховної і концертно-просвітницької діяльності закладу. Зростання професійної підготовки вихованців, їх загалом високий виконавський рівень дозволяли влаштовувати різноманітні за репертуаром та виконавським складом музичні вечори. Щороку учні музичного училища здійснювали від чотирьох до десяти публічних виступів. Основними учасниками хорового колективу були студенти класів сольного співу, кількість яких до початку 1910/1911 навчального року зросла майже вдвічі (див. таблицю 2).

Висновки. Отже, із заснуванням музичного училища у регіоні була створена міцна база для професійного розвитку музичної культури загалом. Забезпечений кваліфікованими музикантами-педагогами високий рівень викладання музичних дисциплін, відображений у навчальних програмах закладу, дозволив наблизитися освітньому процесу в Полтавському музичному училищі до умов столичних консерваторій.

Аналіз навчальних програм з музичних дисциплін виконавського і музично-теоретичного циклів дає підстави стверджувати про орієнтацію діяльності музичного училища Полтавського відділення ІРМТ на високі професійні стандарти аналогічних європейських освітніх закладів. Серед авторів запропонованих у програмі підручників з музично-теоретичних дисциплін – імена видатних учених-теоретиків й істориків, навчальні праці яких перекладалися різними мовами, багаторазово перевидавалися й упродовж десятиліть були настільними книгами для учнів музичних освітніх закладів різних країн. У програмах з виконавських дисциплін також запропоновані репертуарні збірки й методичні та інструктивні праці відомих музикантів, які мали великий педагогічний досвід і були авторами власних методик.

Зауважимо, що знання та розуміння культурно-освітніх тенденцій Полтавщини на початку XX століття є позитивним досвідом, необхідним для розвитку сучасної української музичної освіти зорієнтованої на кращі європейські школи і власні національні традиції.

Таблиця 2

Динаміка розподілу кількості учнів

Навчальний рік	ф-но	співи	скрипка	струнні	духові	інші	усього	безкошт.
1902–1903	72	3	17	2	14	17	124	2
1903–1904	77	7	19	4	7	4	118	2
1904–1905	67	69	39	-	17	-	192	3
1905–1906	46	43	25	3	12	-	130	11
1906–1907	52	43	25	8	8	-	136	10
1907–1908	50	32	25	16	13	-	136	16
1908–1909	47	37	27	17	19	-	147	16
1909–1910	49	35	25	13	22	-	144	21
1910–1911	59	73	34	13	23	1	201	24
1911–1912	64	58	45	18	38	1	224	35
1912–1913	67	42	50	26	45	11	233	75
1913–1914	67	16	53	31	47	7	201	90
1914–1915	120	27	149	76	253	45	670	92

Список літератури:

1. Левин С. Духовые инструменты в истории музыкальной культуры / С. Левин; Ленинградский государственный институт театра, музыки и кинематографии. – Л.: Музыка. Ленингр. отд-ние, 1973. – 263 с.
2. Литвиненко А. І. Музична культура Полтавщини XIX – початку XX століття в аспектах регіонального джерелознавства: дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01 Теорія та історія культури / А. І. Литвиненко; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – Київ, 2006. – 229 с.
3. Программа. – ДАПО. – Ф. 974. – Оп. 2. – Спр. 3. – 9 арк.
4. Финдейзен Н. Очерк деятельности Полтавского отделения Императорского русского музыкального общества за 1899–1915 гг. / Н. Финдейзен. – Полтава, 1916. – 56 с.

Литвиненко А.И.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ПОЛТАВСКОМ МУЗЫКАЛЬНОМ УЧИЛИЩЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация
В статье проведен анализ методического обеспечения учебного процесса Полтавского музыкального училища ИРМО. Выяснено, что деятельность этого заведения совпадала с кульминационным этапом становления профессионального музыкального образования на Полтавщине в начале XX века. Доказано, что организация и кадровое обеспечение Музыкального училища, свидетельствует о высоком уровне профессиональной подготовки музыкантов, ориентированный на лучшие европейские художественно-образовательные традиции.
Ключевые слова: Музыкальное училище Полтавского отделения ИРМО, методическое обеспечение, учебный процесс, музыкальное образование в начале XX века, европейские музыкальные и образовательные традиции.

Lytvynenko A.I.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE METHODICAL SUPPORT OF THE TRAINING PROCESS AT THE POLTAVA MUSICAL SCHOOL AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary
The article analyzes the methodological support of the educational process of the Poltava Music College IRMO. It was found out that the activity of this institution coincided with the culminating stage in the formation of professional music education in Poltava in the early 20th century. It is proved that the organization and staffing of the Musical College attest to the high level of professional training of musicians, focused on the best European artistic and educational traditions.
Keywords: Musical school of the Poltava branch of the IRMO, methodological support, educational process, musical education at the beginning of the 20th century, European musical and educational traditions.

УДК 37.015.31:78

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РАКУРС ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ И ПУТИ ЕГО АКТИВИЗАЦИИ В МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Ляшко Н.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

В статье рассматривается вопрос музыкального восприятия учащихся на уроках музыки в школе. Актуальность данного исследования обуславливается необходимостью разработки теоретических и методических аспектов музыкально-эстетического обучения и воспитания, направленных на развитие музыкального восприятия учащихся школы. Учет возрастных и индивидуальных особенностей учащихся позволит формировать музыкальное восприятие, обогащать творческий опыт школьников. Способность понимать, чувствовать прекрасное является не только определенным критерием, показателем уровня развития школьника. Оно выступает стимулом для развития собственных творческих способностей. Оптимизация изучаемого процесса предполагает выбор путей направлений подготовки учащихся в полноправной учебно-воспитательной деятельности в школе и наиболее подходящих методических приемов психолого-педагогического воздействия на личность с целью стимулирования у него потребности во всесторонним и гармоническом самосовершенствовании.

Ключевые слова: образование, восприятие, формирование, эстетическое воспитание, искусство, музыкальная культура.

Постановка проблемы. Проблема усовершенствования процесса развития музыкально-слуховых способностей на сегодня очень актуальна и исследование этой проблемы ведется по нескольким направлениям. В процессе музыкальной деятельности и приобретении опыта происходит постепенное нравственное, эстетическое совершенствование учащихся, развитие их музыкальных способностей, начиная с простейших слуховых навыков до самостоятельных творческих проявлений.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы возросло внимание к проблемам теории и практики эстетического воспитания как важнейшему средству формирования личностного отношения к действительности, средству нравственного и умственного воспитания, то есть как средству формирования всесторонне развитой, духовно богатой личности. А формировать личность и эстетическую культуру, – отмечают многие писатели, педагоги, деятели культуры (Д. Б. Кабалевський, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский и др.) – особенно важно в наиболее благоприятном для этого младшем школьном возрасте. На базе музыкального воспитания строилась вся система общественного образования древних греков. «Образованный» человек, по-гречески означал «мусический», то есть тот, кто получил музыкальное воспитание. Согласно воззрениям Платона и Аристотеля, всякое общественное воспитание – педагогическое, эстетическое, интеллектуальное основывается, главным образом, на музыкальном воспитании. Чувство красоты природы, окружающих людей, вещей создает в ребенке особые эмоционально психические состояния, возбуждает непосредственный интерес к жизни, обостряет любознательность, развивает мышление, память, волю и другие психические процессы. Научить видеть прекрасное вокруг себя, в окружающей действительности призвана система эстетического воспитания. Но у всякой системы есть основа, на которую она опирается. Такой основой в системе эстетического воспитания мы можем считать искусство: музыку, живопись, танец, театр и другие виды художественного творчества. Размышления для этого нам дали еще Платон и Гегель. На основании их взглядов стало оксиомой, что искусство является главным содержание эстетики, как науки, и что красота есть основное эстетическое явление.

Задатки к музыкальному развитию, к музыкальной восприимчивости, к музыкальной деятельности имеются у каждого. Природа наградила человека очень щедро. Она дала ему всё, чтобы видеть, ощущать, слышать вокруг всё многообразие звуковых красок, чувствовать окружающий мир.

При систематических занятиях дети быстро учатся определять характер музыки, темп и жанр, настроение. Во время игры на различных инструментах или во время пения, у детей развиваются музыкальные и творческие способности, воображение и фантазия, исполнительские навыки способствуют развитию интереса к музыке, повышают эмоциональную и вокальную культуру. Музыка помогает ребенку осваивать мир человеческих эмоций и переживаний.

Особое внимание нужно уделять восприятию ребёнка на музыку. Ведь музыка, прежде всего – язык чувств; необходимо помнить, что музыкальное развитие положительно влияет на общее развитие детей. У ребенка совершенствуется мышление, обогащается эмоциональная сфера, а умение переживать и чувствовать музыку помогает воспитать любовь к прекрасному в целом. Поэтому развивая ребенка музыкально, мы способствуем становлению гармонично развитой личности.

Теория и методика музыкального образования предлагают свои общие подходы к профессиональному воздействию на умы и души, знания и умения своих учеников, но каждый студент знает и чувствует, что общих подходов бывает недо-

статочно, что необходимы еще какие-то «ключи» для доступа к личности каждого ученика, психологические ключи и даже отмычки для раскрытия индивидуальности души и музыки в ней.

Проблема типов восприятия музыки в слушательской деятельности рассматривалась в музыкальной и психологической науках с различных точек зрения, все эти подходы вытекают из различных сущностных аспектов и характеристик восприятия и могут различаться: по ориентации на определенный уровень восприятия (В. В. Медушевский, Д. К. Кирнарская), по активности процесса (Ф. Ли, О. Зих), по модальным предпочтениям музыкально-образной сферы сознания (Б. В. Асафьев, Б. М. Теплов и др.), по интра или экстрамузыкальному «тезаурусу» слушателя (О. Зих, М. С. Старчеус, К. В. Тарасова, Г. М. Цыпин и др.), по «вкладам» аффекта и интеллекта (Фулье, А. Л. Готсдинер и др.) и по общекультурным ценностным ориентациям (Т. Адорно).

Цель написания данной статьи является обоснование эффективности формирования музыкального восприятия в раскрытии теоретических аспектов сущности формирования музыкального восприятия, которые обеспечивают важнейшие качества на уроках музыкального искусства.

Изложение основного материала. На рубеже третьего тысячелетия формируется образ нового культурного человека: свободно мыслящего, сознающего себя и свое место в мире. Целью современной школы в связи с этим должна стать реализация заложенных в человеке возможностей путем развития его индивидуальности и воспитания личности. В условиях стремительно меняющегося современного общества осуществление данной цели требует новых идей и подходов в сфере образования.

Насущной потребностью сегодняшнего дня в музыкальной педагогике является активное внедрение развивающего образования на всех уровнях музыкальной жизни.

Основные принципы подготовки подрастающих поколений к жизни и труду, которые отдают приоритет в учебно-воспитательной деятельности общечеловеческим духовно-нравственным ценностям, ориентируют молодую смену на интенсивное овладение богатствами национальной истории, культуры и народных традиций

Музыкальное восприятие – сложный процесс познания, переживания и оценки музыкального произведения, его художественного образа.

Чрезвычайно важно, чтобы воздействие искусства начиналось как можно раньше, в детстве. Воспитывая с ранних лет способность, глубоко чувствовать и понимать искусство, любовь к нему сохраняется потом на всю жизнь, влияет на формирование эстетических чувств и вкусов человека.

Музыкальное восприятие развивается не только в процессе слушания музыки, но и в других видах музыкальной деятельности. Поэтому очень важно, чтобы учащиеся приобретали навыки и умения в области пения, ритмики, игры на детских музыкальных инструментах, осваивали азы музыкальной грамоты, способствующие осознанному выразительному исполнению песен, плясок, игр. В исполнительской деятельности интенсивно развиваются музыкальные творческие способности, расширяющиеся возможности активного восприятия музыки. Таким образом, формирование музыкальной культуры учащихся зависит от решения образовательных и развивающих задач. Б.В. Асафьев, ученый, в те годы целый ряд статей посвятил вопросам музыкального воспитания в школе. Основную задачу предмета музыки в общеобразовательной школе он видел в развитии музыкального восприятия, воспитании музыкальных вкусов школьников. Еще в XX ст. он предостерегал от преподавания музыки в народной школе как предмета, которому учатся, чтобы приобрести сумму конкретных знаний и навыков. «Для правильного приближения к познанию музыки как предмета, обогащающего наш жизненный опыт и повышающего чувства жизни, необходимо не столько обучение ей или изучение её как научной дисциплины, сколько наблюдение (разумно организованное) совершающихся в нём изменений и преобразований материала» [2, с. 47].

Музыкально-педагогическое общение, являясь неотъемлемой составной частью целостного профессионального творчества педагога-музыканта, в то же время выступает как система с определенными функциями. Все многообразие функций общения между людьми современные исследователи (Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Г.М. Андреева и др.) сводят к следующим задачам: 1) сообщение информации; 2) познание личности другого человека в процессе общения; 3) установление творческих взаимоотношений в общении.

Плодотворное музыкально-педагогическое общение невозможно без развитых невербальных средств общения: мимики и пантомимики.

Мимика определяется как «искусство выражать свои мысли, чувства, настроения, состояния движением мускулов лица». Как и в актерской профессии, мимика в профессиональной деятельности любого учителя выполняет особую функцию – служит индикатором эмоциональных проявлений, тонким регулятивным «инструментом» общения. Для музыканта-педагога этот «инструмент» особенно необходим, поскольку многие художественно-коммуникативные задачи предусматривают, прежде всего, невербальные способы своего решения.

Воспитывать культуру музыкального восприятия можно только в опоре на закономерности самой музыки как искусства звуков и интонаций, а не упрощенных представлений о ней как средстве иллюстрации жизни. Музыка проникает в сознание незаметно, через эмоции и чувства, продуктивное общение с ней, не столько убеждая, сколько увлекая своими жизненными смыслами, близкими каждому человеку. Одним из условий этого является активность самого воспринимающего, умение вслушиваться и вдумываться в музыкальное содержание, переживать его, включать в собственное духовное пространство.

В процессе эстетического восприятия возникают определенные эмоции, при этом воспитание должно создавать благоприятные для формирования эмоциональной сферы учащихся условия, ведь богатство эмоциональной сферы человека свидетельствует о ее духовном богатстве. Не менее важно формирование их способности полноценного восприятия произведений искусства.

Искусство обогащает духовно: учит переживать, получать наслаждение и удовольствие от общения с прекрасным, раскрывает умственные способности, побуждает к творчеству, совершенствует логику мышления. Но еще более важным является тот факт, что оно аккумулирует в себе определенную социальную цель – морально-эстетическое воздействие на личность ученика, которая находится в стадии формирования, влияние на становление ценностных ориентаций, нравственных качеств, эстетических потребностей.

В процессе формирования музыкального восприятия рассматриваем алгоритм, предполагающий последовательное воплощение в профессиональной деятельности так называемого «венка умений» Р. Г. Шариковой [9, с. 32–33]:

– поставить педагогическую цель;

– определить требуемое содержание для реализации постановленной цели;

– отыскать методы, приемы, формы достижения поставленной цели и спланировать систему действий по достижению поставленных обучающих, развивающих и воспитательных целей;

– наметить критерии, показатели и основные этапы достижений требуемого результата;

– создать мотивационно-потребностную основу урока;

– ввести учащихся в проблемную ситуацию, поставить учебную задачу, руководить действиями школьников по решению учебной задачи исходя из их возрастных, социально-психологических, индивидуальные особенностей;

– построить педагогически целесообразное общение с учащимися и, организовать коллективные и индивидуальные формы учебной деятельности;

– диагностировать трудности решения учебной задачи данным классом и отдельными учащимися;

– организовать действия учащихся по самостоятельному формированию полученных выводов.

Воспринимая, человек не только слышит, но и слушает, не только слушает, но и прислушивается.

Большинство слушателей склоняются к предметно-содержательному, живописно-образному истолкованию музыки. Эти слушатели рисуют в своем воображении разного рода картины, порожденные музыкой: она стимулирует и пробуждает в их сознании различные внемузыкальные ассоциации.

Музыка, как и любой другой вид искусства, способна воздействовать на всестороннее развитие личности. Наряду с художественной литературой, театром, изобразительным искусством она выполняет важную социальную функцию.

Музыка обладает могучим эмоциональным воздействием, она пробуждает в человеке добрые чувства, делает его выше, чище, лучше, так как в подавляющем большинстве она предполагает положительного героя, возвышенные эмоции. Музыка стремится воплотить этико-эстетический идеал – в этом особенность и ее содержания, особенности ее воздействия на человека.

Из всех видов искусства музыка наиболее трудна для понимания: мелодия лишена непосредственной видимости, как в скульптуре или живописи, лишена она и конкретности, как в литературе. Поэтому восприятие музыки – достаточно сложный процесс из-за его субъективности.

В. А. Сухомлинский писал: «...Если в раннем детстве донести до сердца красоту музыкального произведения, если в звуках ребенок почувствует многогранные оттенки человеческих чувств, он поднимется на такую ступеньку культуры, которая не может быть достигнута никакими другими средствами. Чувство красоты музыкальной мелодии открывает перед ребёнком собственную красоту – маленький человек осознает свое достоинство».

Детское восприятие ориентировано, прежде всего, на темп, динамику, тембр, артикуляцию и фразировку – на исполнительские средства. Целостный объект складывается из нанизывания известных фрагментов.

Формирование сферы музыкального восприятия у дошкольников, младших школьников должно исходить, прежде всего, из присущих им психофизиологических особенностей и свойств. С учетом возрастной специфики учителю и следует выстраивать так называемое воспитывающее и развивающее обучение, которое, согласно известному дидактическому постулату, должно вести за собой психическое развитие ребенка, играть ведущую роль в этом процессе, определяя его основные направления, в том числе связанные и с восприятием музыки.

Большую роль в работе с детьми играет слово учителя, живая и меткая характеристика музыкальных явлений, «событий», процессов и т. д. Слово, если оно найдено удачно, во многом активизирует восприятие ребенка, способствует адекватному пониманию музыки, усиливает ценностно-ориентировочную деятельность школьников.

Многие учителя с успехом используют в качестве своего рода аналогов к музыкальным произведениям репродукции картин известных живописцев, главным образом тех полотен, которые совпадают по своему эмоциональному тонусу и художественной образности с содержанием музыки. Такие иллюстрации, если они подобраны удачно, разумеется, оказывают влияние на процесс музыкального восприятия, оживляя и усиливая его.

Очень полезно перед слушанием музыки вступительное слово учителя. Оно должно быть лаконичным, емким по содержанию, способным заинтересовать учащихся. Увлечь, заинтересовать ребенка, сфокусировать его внимание на «объекте» – первоочередное условие успешности музыкально-воспитательной работы, в частности развития способности восприятия. Это имеет прямое отношение и к процедуре слушания музыки. Перед тем как познакомить детей с новым музыкальным произведением, можно коротко рассказать им о композиторе, о каких-то интересных эпизодах его биографии, об обстоятельствах, связанных с созданием данного произведения.

Восприятие музыки успешно формируется в активной деятельности школьников. К активной форме деятельности относится, например, игра на простейших музыкальных инструментах.

Широко используются на уроках музыки аудио- и видеозаписи. Еще шире они будут использоваться в дальнейшем. Однако в целях активизации музыкального восприятия школь-

ников все же предпочтительнее непосредственное, «живое» исполнение музыки учителем. Первоочередное условие при этом – хорошее, профессиональное исполнение.

В учащихся пополняется запас их жизненных впечатлений, обогащаются эмоциональные и интеллектуальные ресурсы – все это воздействует на механизм их восприятия.

Объем детского внимания невелик. Поэтому, для слушания подбираются небольшие по объему произведения с яркой мелодией, несложной гармонией, ясной формой, негромкие и не слишком быстрые по темпу (громкое звучание возбуждает детей, а слишком быстрый темп затрудняет восприятие мелодии).

Выводы. Музыкальное развитие младшего школьника оказывает ничем не заменимое воздействие на обогащение духовного мира. Это процесс становления и развития музыкальных способностей на основе природных задатков, формирования основ музыкальной культуры, творческой активности от простейших форм к более сложным. Музыкальное развитие оказывает ничем не заменимое воздействие на общее развитие: формируется эмоциональная сфера, совершенствует мышление, ребёнок становится чутким к красоте в искусстве и жизни.

Музыка, музыкальное воспитание может оказать большую помощь в полноценном развитии ребенка. Под влиянием музыки, музыкальных упражнений и игр при условии использования правильно подобранных приемов положительно развиваются психические процессы и свойства личности.

Список литературы:

1. Апраксина О.Я. Методика музыкального воспитания в школе / О.А. Апраксина. – М.: Просвещение, 1983.
2. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б.В. Асафьев. – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
3. Кирнадская К.Д. Музыкальное восприятие / К.Д. Кирнадская. – М. ML, 1997, 2.
4. Курт Э. Монпсихология и музыкальная психология / Homo-musicus. Альманах музыкальной психологии. Ред. сост. М.С. Старчеус. – М., 2001.
5. Медушевский В.В. Интонационная форма музыки / В.В. Медушевский. – М.: Композитор, 1993. – 262 с.
6. Радынова О.П. Слушаем музыку / О.П. Радынова. – М., 1990.
7. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в початковій школі: Навчально-методичний посібник / О.Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
8. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: Навчально-методичний посібник / О.Я. Ростовський. – Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
9. Шарикова Р.Г. Решение педагогических задач в процессе подготовки студентов педвузов к творческой профессиональной деятельности // Как решать педагогические задачи? / Р.Г. Шарикова. Материалы тез.докл и сообщ. Международная научно-практическая конференция. – М. – Кострома, 1992. – С. 31–33.

Ляшко М.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ І ШЛЯХИ ЙОГО АКТИВІЗАЦІЇ В МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація
У статті розглядається питання музичного виховання учнів на уроках музики в школі. Актуальність даного дослідження обумовлюється необхідністю в розробці теоретичних і методичних аспектів музично-естетичного навчання і виховання. Враховуючи вікові і індивідуальні особливості учнів дозволяє формувати музичне спрямування, збагачувати творчий досвід школярів. Здібність розуміти, відчувати прекрасне являється не тільки відповідним критерієм, показником рівня розвитку школяра. Воно виступає стимулом для розвитку власних творчих здібностей. Оптимізація процесу що вивчається передбачає підбір шляхів, напрямків підготовки учнів до повноправної навчально-виховної діяльності в школі і найбільш вагомих методичних прийомах психолого-педагогічної дії на особистість з метою стимулювання у неї потреби всебічної гармонійної самоудосконаленості.

Ключові слова: освіта, сприймання, формування, естетичне виховання, мистецтво, музична культура.

Lyashko M.P.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhory Skovoroda Pedagogical University

THE PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE OF FORMING MUSIC PERCEPTION AND WAYS OF ITS ACTIVATION IN MUSIC-PEDAGOGICAL PROCESS

Summary
The article deals with the issue of musical perception of pupils at music lessons in school. The relevance of this study stipulates for necessity of development of theoretical and methodological aspects of musical and aesthetic education directing at the development of musical perception of schoolchildren. Accounting of age and individual features of schoolchildren allow to form the musical perception enriching the creative experience of pupils. The ability to understand, to feel beautiful is not only a specific criterion but also the indicator of the level of development of pupils. It acts as a stimulus for the development of own creative abilities. The optimization of the process involves the selection of direction of training pupils in a full-fledged educational activity in school and the most appropriate methods of psychological-pedagogical influence on the personality with the purpose of stimulation its needs in a comprehensive and harmonic development.
Keywords: education, perception, formation, aesthetic education, art, musical cultute.

УДК 780.646.2:78.09(477)

УКРАЇНСЬКА ВИКОНАВСЬКА ШКОЛА ТРОМБОНА В КОНТЕКСТІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Марценюк Г.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено історичні аспекти формування українського тромбонового виконавства XVII–XX ст. Визначені найбільш відомі тромбонові школи Франції, Німеччини, Чехії та їх вплив на розвиток тромбонового виконавства в Україні. Надано найбільш характерні ознаки європейських тромбонових шкіл. Проаналізовано витоки і розвиток українських професійних виконавських традицій у контексті міжнаціональних творчих зв'язнів і впливів. Названі найбільш яскраві представники української тромбонової школи – від фундаторів до педагогів наступних поколінь.
Ключові слова: українське тромбонове виконавство, виконавська школа, міжнаціональні зв'язки і впливи, взаємопроникнення, взаємозбагачення.

Постановка проблеми. Актуальним завданням вітчизняної науки в історико-культурному контексті є виявлення й осмислення характерних ознак процесу становлення, розвитку та функціонування різновидів професійного духового музичного мистецтва, пошук оптимальних шляхів розвитку вітчизняної музичної культури. Водночас, розуміння закономірностей розвитку української музики неможливе без створення максимально повної картини еволюції українського духового мистецтва, системного процесу його професіоналізації.

В галузі сучасного українського музикознавства все частіше висвітлюються проблеми щодо розвитку виконавського мистецтва, зокрема й тромбонового виконавства. Разом з тим, ще недостатньо вивчено вплив зарубіжних шкіл на становлення української виконавської школи тромбона в аспекті міжнаціональних творчих зв'язків та взаємовпливу. Дана стаття присвячена вивченню цієї проблеми у контексті загального українського мистецтва гри на духових інструментах. Робота виконана за планом НДР Київського Національного університету культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці все частіше присвячують свої роботи висвітленню історії виконавства на духових інструментах, теорії і практики гри, аналізу виконавських стилів. На особливу увагу заслуговують праці видатних вчених В. Апатського, В. Богданова, В. Посвалюка, Р. Вовка, А. Карпяка, І. Гишки. Вони розглянули різні аспекти теорії і практики духового виконавства відповідно до специфіки кожного з духових інструментів. Серед новітніх досліджень українського тромбонового виконавства слід назвати роботи Ф. Крижанівського (Український концерт для тромбона в аспекті становлення та розвитку жанру), О. Федоркова (Український ансамбль тромбонів у контексті світового музичного мистецтва) та монографія Г. Марценюка (Українське тромбонове виконавство в контексті європейського музичного мистецтва), в яких автори розглядають важливі питання розвитку тромбонового мистецтва України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, проблеми становлення і розвитку українського духового виконавства в аспекті міжнаціональних зв'язків та впливу і взаємозбагачення з іншими культурами ще не набули належного дослідження у наукових та методичних працях. Слід зазначити, що такі дослідники як К. Шамаєва, Л. Кияновська,

С. Цюлюпа, О. Кравчук, А. Карпяк та інші розглядали питання щодо впливу загальноєвропейських освітніх рухів та поєднання давніх самобутніх культурних традицій з досягненнями західноєвропейського музичного мистецтва відповідно до свого творчого напрямку. Водночас, питання формування та становлення української виконавської школи тромбона в аспекті міжнаціональних творчих зв'язків та взаємовпливу ще потребують подальшого вивчення як в історичному, так і методичному аспектах. Відтак, вважаємо актуальним висвітлити і окреслити проблеми цього дослідження, оскільки існує науковий запит на системне осмислення процесів розвитку тромбонового мистецтва України.

Мета і завдання статті. Актуальність теми визначила її мету – дослідити вплив зарубіжних шкіл на становлення вітчизняної школи тромбона в аспекті міжнаціональних зв'язків. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань – визначити поняття «виконавська школа»; вивчити характерні особливості найвпливовіших європейських тромбонових шкіл; у хронологічно-історичному аспекті дослідити витоки становлення українського тромбонового виконавства; узагальнити результати пошуків і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання впливу зарубіжних духових шкіл на становлення української виконавської школи доречно визначитись з поняттям «виконавська школа», яке є досить широким й змістовним. Так, музикознавець В. Сумарокова запропонувала тлумачення цього поняття «як напрям у виконавстві, зокрема, у виконавській педагогіці, пов'язаний єдністю основних поглядів, спільністю чи спадкоємністю принципів і методів навчання». Родовими ознаками поняття «виконавська школа» В. Сумарокова визначає: «– наявність традицій, їх використання та розвиток у формі передачі досвіду; – наявність методу і методик, що дозволяють передавати досвід найпродуктивніше; – наявність репертуару, що сприяє художньому і технічному вдосконаленню виконавської майстерності» [9, с. 38].

Досліджуючи історію формування національних шкіл зазначимо, що витоки їх формування сягають у початок XIX ст. з появою перших музичних навчальних закладів. Відкриття консерваторій у великих містах Західної Європи, (а з часом, й відділень ІРМТ) стало поштовхом для інтенсивного розвитку мистецтва гри на духових інструментах, створення методичних посібників і репертуару, виховання видатних виконавців. Отже, друга половина XIX – початок XX ст. є періодом формування європейських виконавських шкіл.

Особливостями французької, німецької та чеської шкіл є опора на національну композиторську творчість, яскраво виражені ознаки національної самобутності, на глибокі традиції сольного, ансамблевого й оркестрового виконавства. На межі XIX–XX ст. найсуттєвіших досягнень набуває французька духова школа, що справедливо вважається однією з передових і впливає на становлення і розвиток інших національних шкіл. Характерною особливістю французької школи, що відрізняє її від інших, є проникливе «вібрато», яке неможливо відділити від самого звука. Відмінною ознакою французької тромбонової школи є легкий яскраво – польотний звук з інтенсивним «вібрато». За легкістю і віртуозністю виконання складних пасажів гра французьких тромбоністів наближається до виконавців на дерев'яних духових інструментах. Характерною особливістю гри французьких виконавців є постійне застосування допоміжних (альтернативних) позицій.

Німецька школа гри на духових інструментах розвивалася і вдосконалювалася століттями. Відмітною особливістю німецької тромбонової школи є прагматизм, ритмічна точність, чітке дотримання авторського тексту, динамічна збалансованість, штрихова культура тощо.

Чеська школа виконавства на духових інструментах сформувалась у XIX ст. і стала однією з провідних в Європі. Відмітною ознакою чеської духової школи (мідні інструменти) є, перш за все, рівне «рогове» звучання, що визначає чеську манеру виконання, строгістю у веденні звука (деяка обмеженість у використанні виражального прийому «вібрато). Цей фактор впливу формування звукових якостей мав місце й в українському духовому виконавстві до 40-х років XX ст. На сьогодні у чеській духовій школі присутній яскраво виражений європейський елемент – синтез німецької школи та національних традицій виконання.

Розглядаючи історико-культурні передумови формування тромбонового виконавства в Україні, слід зазначити, що в епоху Київської Русі музична інструментальна культура досягла високого ступеню розвитку і створила передумови щодо започаткування традицій спільного музичного виконавства, проте догматичні заборони православної церкви щодо використання інструментальної музики в релігійних обрядах суттєво загальмували розвиток національного інструментального виконавства. Але незважаючи на такі жорстокі дії з боку православної церкви щодо заборони і знищення інструментального мистецтва, її великі здобутки з плином часу стали основою для виникнення й подальшого розвитку музичної, в тому числі й духової культури на зламі XVI–XVII ст.

Розвитку інструментальної музики в Україні у значній мірі сприяло утворення музичних цехових об'єднань на кшталт німецьких корпорацій інструменталістів-духовиків. Так, у Львові музиканти різних спеціальностей звернулися до магістру з проханням щодо заснування «братства» і затвердження його статутів. Статут Львівського музичного братства був затверджений 9 березня 1580 р. [4, с. 200–203].

Проте, застосування інструментальної музики з залученням мідних духових інструментів в Україні розпочалося лише з другої половини XVII ст. Як зазначає В. Посвалюк: «На початку XVI–XVII ст. тяжіння до музики західноєвропейського зразка уповільнило розвиток виконавства на національних духових інструментах. При дворі і серед знаті більш модними стають «заморські потіхи». Найбільш виразно ці тенденції проявилися в другій половині XVII ст. Музикантів стали набирати з-за кордону. Це були органісти, флейтисти, скрипалі, а також трубачі і тромбоністи [8, с. 19].

Натомість, порівняно з іншими духовими інструментами, такими як труба і флейта, історія виконавства на яких сягає в глибоку давнину, тромбон у його сучасному вигляді існує з XV ст., хоча деякі дослідники дотримуються іншої думки. Слід зазначити, що музикування на тромбоні як в Росії, так і в Україні стало розвиватися значно пізніше, ніж в інших країнах світу. Якщо у XV–XVII ст. в Німеччині, Італії, Франції вже були відомі навіть імена виконавців-тромбоністів, то в Україні й Росії тяжіння до духових інструментів, в тому числі й до тромбонів, проявляється лише у другій половині XVII ст. Відомості про це не досить ясні, але «...зараз можна з певністю говорити про існування невеличких капел у гетьманів Б. Хмельницького, І. Брюховецького, та І Мазепи. Так, у 1652 р. оркестр Б. Хмельницького складалася з трьох скрипок, віолончелі, тромбону та інших інструментів. Своїх трубачів та інших музикантів мав І. Брюховецький. Відомо, що гетьман І. Мазепа, коли він у 1689 р. був у Москві, мав 10 трубачів і п'ять музикантів» [12, с. 142].

З ростом поміщицьких оркестрів до домашнього музикування все більш залучаються кріпосні селяни. Іноземці-капельмейстери навчають інструментальної музики селянських дітей у спеціальних школах, які створювалися у великих містах України. Власниками оркестрів витрачалися значні кошти на відрядження талановитої селянської молоді за кордон. Так «...сенатор граф А. Іллінський відряджав своїх музикантів навчатися виконавської майстерності гри на духових інструментах до Італії; граф Каменський – до Лейпцигу» тощо [6, с. 106].

Особливим поштовхом до розвитку інструментальної музики в Україні стало розширення культурних зв'язків з Польщею, де вже у XV–XVI ст. існували великі оркестри з італійських музикантів за участі духових інструментів. «І, безумовно, західний вплив саме польсько-німецького походження, – зазначає Є. Браудо, – особливо підсилився після приєднання України до Московської держави. Цей вплив особливо сильно позначився на характері української пісні наявністю танцювальних ритмів, що виявляли спорідненість з польськими танцями. Як у галузі театральній, так і в інструментальному виконанні XVI ст. позначає різкий поворот у бік Заходу» [2, с. 197].

Історично обумовлені зв'язки українського і польського народів, близькість походження мов, територій, і, нарешті, тривала державна спільність створили умови для здійснення взаємовпливу і взаємопроникнення культур двох народів. Як зазначає Є. Браудо: «Особливим поштовхом до розвитку інструментальної музики в Україні – Русі стало розширення культурних зв'язків» [2, с. 37]. Діяльність польських музикантів-виконавців, композиторів постійно залишалася вагомим фактором впливу на українську музичну культуру, що буде розглянуто у подальшому матеріалі.

«В історію української музичної культури XIX ст., – зазначає К. Шамаєва, – увійшла плеяда музикантів польського походження, життям та творчістю пов'язаних з Україною. Юзеф Вітвицький, Іван Вітковський, Іван Лозинський, Владислав Заремба і багато інших – всі уродженці західних областей України, виховувалися й отримали освіту в шляхетсько-польських традиціях. Рідними для них були польська мова та культура. В той же час життя в Україні призвело до органічного засвоєння ними української культури. Все це позначилося на їх творчій та педагогічній діяльності» [11, с. 75].

Слід зазначити, що в подальшому тісні контакти вітчизняних музикантів з виконавцями з **Польщі, Чехії, Італії, Німеччини** суттєво вплинули на формування як російського так і українського духового виконавства, зокрема й тромбонового. Відкриття консерваторій у великих містах Західної Європи, а з часом, і в Україні, стало поштовхом для інтенсивного розвитку мистецтва гри на духових інструментах, створення методичних посібників і репертуару, виховання видатних виконавців. Водночас, за відсутності організованої професійної музичної освіти в Україні в умовах дефіциту вітчизняних виконавців і педагогів до цього процесу залучалися музиканти іноземного походження. Так, наприклад, чеські музиканти, виховані на вікових традиціях інструментальної музики, посідали почесне місце у виконавських колективах, користувалися великою пошаною в педагогіці. У XVIII ст. Чехію називали «консерваторією Європи», тому що вона постачала музикантів до оркестрів багатьох країн. Багато духовиків – випускників Празької консерваторії стали професорами як російських навчальних закладів: гобоїст В. Шуберт, кларнетист І. Фрідріх, валторніст Ф. Еккерт, так і українських: А. Машек, Г. Самборський (тромбон), Г. Єлінек і Р. Швана (гобой, валторна).

«Значного поштовху в розвитку духового, інструментального, ансамблевого виконавства, – зазначає С. Цюлюпа, – надали чеські іміганти на Волині, переселені з території Чехії в Україну (з 70-х рр. XIX до 40-х рр. XX ст.). У побуті чехів була популярна інструментальна та хорова музика» [10, с. 106].

Одночасно, починаючи з XVII ст. тривав жвавий обмін культурними цінностями між Німеччиною і слов'янськими країнами. Існують незаперечні факти, що упродовж віків німці традиційно йшли попереду філософської та інженерної думки, музичного мистецтва і літератури. Досягнення німецької нації ставали здобутками загальноєвропейської культури. Німецька музика послідовно відвойовувала сфери впливу в італійської. З початку XIX ст. інструментальне музикування в Німеччині все глибше проникає в побут, музичні інструменти, і, перш за все тромбон, отримують значне поширення. В подальшому музиканти з Німеччини охоче посідали місця як в панських оркестрах в Росії, Україні, так й отримували посади викладачів у навчальних музичних закладах (П. Фассгауер, О. Ланге, Ф. Тюрнер, Є. Рейхе, Ф. Борк – всі тромбоністи). Вони збагачували російську та українську культуру знанням класичної музики, виконавським та педагогічним професіоналізмом. Тому й невипадково, що **німецька виконавська школа** в подальшому вплинула на становлення та розвиток інших духових виконавських шкіл.

Слід зазначити що формування українського тромбонового виконавства відбувалося у складних умовах, пов'язаних з об'єктивними труднощами, що історично склалися в державі. Недоступність інформації та обмеженість контактів

у міжнародному середовищі, тривала ізоляція країни від досягнень загальносвітового рівня у радянські часи стало на заваді подальшому розвитку тромбонового виконавства. Не зважаючи на окремі успіхи радянських тромбоністів у виконавському плані (перемоги на міжнародних конкурсах), значний період часу вітчизняна тромбонова школа розвивалася у відриві від світових тенденцій навчання гри на тромбоні.

Водночас, історичні факти свідчать, що участь у музично-педагогічному житті України представників різних національних виконавських шкіл у XIX ст. активно впливала на становлення і розвиток українського духового виконавства, сприяючи професіоналізації цього музичного напрямку та створюючи умови для подальшого удосконалення цього процесу. Історично сформований міжслов'янський корпус викладачів-духовиків в Україні діяв в межах функціонування Імператорського Російського Музичного Товариства (ІРМТ) і сприяв становленню музичного духового виконавства в Україні. Це, перш за все, творчо-педагогічна діяльність відомих чеських і німецьких музикантів в різних музичних закладах Російської імперії, як наприклад, в Росії – трубачі В. Вурм, В. Брандт, А. Йогансон; тромбоністи – Ф. Тюрнер, Х. Борк, Є. Рейхе; валторністи – М. Бертольд, Ф. Еккерт, Ф. Гоміліус тощо.

У Київському музичному училищі з кінця XIX–XX ст. працювали чеські музиканти – Г. Самборський, А. Машек, Г. Кеєр, О. Шевчик; в подальшому – в Київській консерваторії німецькі тромбоністи П. Фассгауер і Е. Ланге. В Одеській консерваторії викладав італійський тромбоніст Г. Лоєццо, чехи Г. Єлінек, Р. Швана, Д. Урбанек. У музичних класах Харківського університету ще у XIX ст. духові інструменти вели поляки І. Вітковський та І. Лозинський; у подальшому в Харківському музичному училищі тромбон і валторну викладали литовці – брати А. та Ю. Юр'яни. До речі, **засновник російської тромбонової школи П. Волков** у 1897 р. закінчив Харківське музичне училище (кл. викл. Ю. Юр'яна) та 1899 року витримав конкурс на посаду першого тромбоніста Імператорської опери С. Петербурга. У Львівській консерваторії на початку XX ст. клас тромбона вів німецький музикант К. Фішер.

У подальшому естафету контактів з російською культурою яскраво репрезентував вихованець німецької школи В. Вурм, який природно вписався у російську духову школу, а його учні – М. Підгорбунський та В. Яблонський – у подальшому формували українську трубну школу. Виконавці-тромбоністи Петербурзької та Московської школи В. Здоров, Є. Нестеренко, О. Євтушенко, В. Почкаєв, Ю. Бриндін своєю творчою діяльністю вплинули на становлення української школи тромбона.

Унікальним явищем українського духового мистецтва XX ст. стала творчо-педагогічна діяльність представників української школи тромбона, таких як А. Машек, М. Підгорбунський, П. Фассгауер, Е. Ланге, Г. Лоєца, А. Катанський, О. Добросердов, В. Гарань, В. Синько, Б. Манжора та ін. Їх педагогічні концепції ґрунтувалися на методичних основах німецької, французької, чеської духової школи з урахуванням національних особливостей української музичної культури. Це стало визначальним фактором впливу на становлення і розвиток української виконавської школи тромбона.

У той же час, слід відзначити вплив української музичної культури на збагачення інших національних культур. Відомо, що цар Олексій Михайлович постійно викликав до Москви українських півчих. При Петрі І і пізніше інтерес до мистецтва українців зростав, а кількість вивезених музикантів все збільшувалась. Наприклад, у 1713 році з Малоросії до Петербургу був вивезений хор у кількості 20 осіб. Як зазначає В. Богданов: «...протягом тривалого часу Малоросія була основною постачальницею кращих голосів (дитячих і дорослих) з Глухівської школи. Деякі з випускників Глухівської школи, у силу життєвих обставин, спеціалізувалися у галузі інструментальної музики, в тому числі і духової (для придворного оркестру)» [1, с. 58].

В подальшому, вже при Єкатерині ІІ, зазначає Л. Кияновська, – «...продовжувалось вивезення найобдарованіших людей, зокрема, молодих, в Росію, де вони складали цвіт науки, культури і мистецтва. Досить лише згадати імена філософів і громадських діячів Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, художників В. Боровиковського, Г. Левицького і А. Лосенка; музикантів І. Хандошкіна, П. Соколовського, Г. Матинського, В. Трутовського та багато інших. І, безперечно до цієї когорти яскравих особистостей слід віднести видатних українських композиторів-творців духовних концертів М. Березовського, Д Бортнянського (уродженців м. Глухова) та А. Веделя, які служили в Росії у XVIII ст.» [3, с. 58].

В. Посвалюк у своїй монографії пише: «...оглядаючи історію труби в Росії, просто вражаєшся, скільки видатних талантів дала співуча українська земля, як усе взаємопов'язано з іншими культурами. Німець В. Вурм виховав у Петербурзі М. Подгорбунського, який, в свою чергу, розкрив талант В. Яблонського. Він виростив І. Василевського, який виховав уродженця Ніжина, видатного трубача сучасності Т. Докшицера. Випускник Київського музичного училища, трубач Мещанчук навчав В. Марголіна, в подальшому соліста Ленінградської філармонії. В той же час, соліст Харківського та Київського оперного театру П. Рязанцев виростив Г. Орвіда» [7, с. 5].

Ми можемо згадати про видатних українських виконавців на духових інструментах, таких як вихованець Київського музичного училища валторніст П. Євстигнєєв (клас В. Бабенко), соліст Заслуженого колективу республіки, симфонічного оркестру Ленінградської філармонії; учень М. Бердиєва всесвітньо відомий трубач В. Кафельников також працював у цьому оркестрі (нині живе і працює в м. Бордо, Франція), а представник львівської флейтової школи Д. Біда (клас Ф. Прохачова) працював солістом цього прославленого колективу.

Багато тромбоністів – виходців з України поповнювали симфонічні оркестри Росії та інших країн. Так у Кливліндському симфонічному оркестрі (США) у 30-х роках XX ст. працював тромбоніст Я. Райхман, уродженець Одеси; тромбоніст С. Жуковський з Житомира працював в оркестрі Большого театру у Москві. Соліст цього ж театру М. Корницький у свій час вчився у Київському музичному училищі, а відома жінка-тромбоніст

Клавдія Морейніс, лауреат Всесоюзного конкурсу 1941 р., навчалася в Одеському музичному училищі. Відомий російський тромбоніст – педагог В. Венгловський також уродженець України (м. Балта Одеської обл.) Вихованець київської тромбонової школи Є. Фокін (клас проф. В. Гараня) працював в оркестрі Большого театру; вихованець київського музичного училища М. Іванов (клас В. Синько) працював солістом БСО у Москві; учень Ф. Крижанівського А. Ягодін стажувався у проф. С.-Петербурзької консерваторії В. Сумеркіна, а зараз працює у Бременському оперному театрі (Німеччина). На сьогодні у Заслуженому колективі республіки, симфонічному оркестрі С.-Петербурга та інших творчих колективах Росії працюють вихованці української тромбонової школи В. Горлицький, С. Глущенко, В. Антонюк, П. Гайдай О. Зеліков та ін. Серед відомих представників української школи тромбона, що працюють в Росії, слід назвати І. Сюбаєва – працює в симфонічному оркестрі Міністерства оборони Росії (Москва); М. Топунова – працює у джаз-оркестрі під керуванням Ан. Кролла; Г. Соченюка – викладача класу тромбона Військово-диригентського факультету Московської консерваторії та ін. Випускники класу тромбона Київського національного університету культури і мистецтв також працюють у зарубіжних колективах: К. Берьозкін – в муніципальному духовому оркестрі (Англія); О. Харитонов – в оперно-симфонічному оркестрі (Польща); О. Лісун – в симфо-джазовому оркестрі цирку (Швейцарія). Цей список може бути продовжений…

Висновки. Відтак, музично-освітні процеси XVIII–XX ст. характеризувалися відкритістю для взаємовпливів та взаємозбагачення різних виконавських шкіл та культур різних народів. Головну роль у цих процесах відігравали контакти з європейськими культурами – німецькою, польською, чеською, а також вплив німецької, чеської, французької виконавських шкіл тромбона на становлення українського тромбонового виконавства. Участь у музично-педагогічному житті України представників різних виконавських шкіл сприяла професіоналізації цього музичного напряму, створюючи умови для подальшого формування і розвитку тромбонового виконавства. Таким чином, можна зазначити, що культурно-освітній рух в Україні досліджуваного періоду виник не ізольовано від загальноєвропейських рухів, а став можливим завдяки поєднанню давніх самобутніх вітчизняних культурних традицій із досягненнями західноєвропейського духового мистецтва. Одним з основних напрямів такого поєднання стали різні виконавські школи, вплив яких на розвиток духового виконавства був досить суттєвим. Отже, взаємовплив, взаємопроникнення та взаємозбагачення різних музичних культур стали найголовнішим фактором становлення й розвитку українського тромбонового виконавства та української школи гри на тромбоні.

Перспективи подальших досліджень. Дане дослідження не вичерпує всіх проблем, що були викладені у матеріалі, і потребує подальших пошуків, на розкриття яких будуть спрямовані наступні кроки дослідження.

Список літератури:

1. Богданов В. О. Історія духового музичного мистецтва України: (від найдавніших часів до початку XX ст.) / В. О. Богданов; М-во культури і туризму України, Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Х.: Основа, 2000. – 286, [1], 56 с.: іл., табл., нот.
2. Браудо Е. Сжатый очерк истории музики / Е. Браудо. – М., 1928. Ч. I. – 363 с.
3. Кияновська Л. О. Галицька музична культура XIX–XX ст. / Л. О. Кияновська. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 343 с.
4. Мазепа Л. Документальні пам'ятки про музичне братство у Львові XVI–XVII ст. / Лешек Мазепа // Записки навукового товариства ім. Т. Шевченка – Л.: СПОЛОМ, 280 с., 2001.
5. Марценюк Г. П. Українське тромбонове виконавство в контексті європейського духового музичного мистецтва: монографія / Г. П. Марценюк. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – 401 с.
6. Миклашевський Й. Музика і театральна культура Харкова кінця XVII ст. I половина XIX ст. / Й. Миклащевський. – К.,: Наук. Думка, 1967, 1967 – 160 с.
7. Посвалюк В. Т. Мистецтво гри на трубі в Україні: монографія / В. Посвалюк. – К.: НВФ «Інтеграл», 2006. – 399 с.
8. Посвалюк В. Т. Історія виконавства на трубі. Київська школа (друга половина XIX–XX ст) / В. Т. Посвалюк. – К. ПП «Квін», 2005. – 158 с.
9. Сумарокова В. Київська струнно-смичкова школа в контексті європейського виконавського мистецтва (віолончель, контрабас) // В. Сумарокова. – Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Музичне видавництво Вип. 1. – К., с. 38–52.
10. Цюлюпа. С. Духове мистецтво Волинського полісся: минуле і сучасність. Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського вип. 70. Київ – 2008. С. 106.
11. Шамаева К. Музыкальное образование на Украине в первой половине XIX века / К. Шамаева. – К.: Изд-во Центра облисполкома переподготовки кадров, 1992. – 187 с.
12. Щербаківський Д. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини / Д. Щербаківський. – К.: Музика, 1924. – Ч. 7–9. – С. 142.

Марценюк Г.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

УКРАИНСКАЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКАЯ ШКОЛА ТРОМБОНА В КОНТЕКСТЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

Аннотация
Исследованы исторические аспекты формирования украинского тромбонового исполнительства. Определены наиболее известные тромбоновые школы Франции, Германии, Чехии и их влияние на развитие тромбонового исполнительства в Украине. Приведены наиболее характерные особенности европейских тромбоновых школ. Проанализированы истоки и развитие украинских профессиональных исполнительских традиций в контексте межнациональных творческих связей и влияний. Названы наиболее яркие представители украинской тромбоновой школы – от основателей до педагогов последующих поколений.
Ключевые слова: украинское тромбоновое исполнительство, исполнительская школа, межнациональные связи, взаимопроникновение, взаимообогащение.

Martseniuk H.P.
Kyiv National University of Culture and Arts

UKRAINIAN PERFORMING SCHOOL OF TROMBONE IN THE CONTEXT OF INTERETHNIC CREATIVE RELATIONSHIPS

Summary
Historical aspects of the formation of Ukrainian trombone performance of the 17th-20th centuries were investigated. The most famous trombone schools of France, Germany, Czech Republic and their influence on the development of trombone performance in Ukraine are identified. The most characteristic features of European trombone schools are given. The sources and development of Ukrainian professional performing traditions in the context of inter-ethnic creative connections and influences are analysed. The brightest representatives of the Ukrainian trombone school – from founders to teachers of the following generations – are listed.
Keywords: Ukrainian trombone performance, performing school, interethnic connections and influences, diffusion, mutual enrichment.

УДК 780.6462:781.6

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОГО АПАРАТУ ТРОМБОНІСТА: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Марценюк Г.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено основи формування виконавського апарату музиканта-духовика; охарактеризовано основні компоненти виконавського апарату тромбоніста; проаналізовано його моторико-технічний компоненнт – м'язово-руховий апарат; визначено роль певних функціональних систем під час виконавського процесу; надано методичні рекомендації для подальшого удосконалення майстерності тромбоніста.
Ключові слова: тромбон, виконавський аппарат тромбоніста, постановка, моторико-технічний компонент, м'язово-руховий аппарат.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток духового музичного виконавства на сучасному етапі спонукає вчених-методистів на пошуки більш раціональних методів удосконалення гри, більш прогресивних шляхів розвитку методики навчання. Про це свідчить проведення в останні роки цілої низки спеціальних досліджень з питань методики виконавства на духових інструментах, розробки наукового тлумачення різних аспектів виконавської практики, винайдення нових методів розв'язування важливих проблем виконавства.

Це, у свою чергу викликає потребу теоретичного обгрунтування згаданих проблем виконавства, більш чіткого й конкретного формулювання професійного термінологічного апарату музиканта-духовика, поглиблення науково-теоретичних знань та набуття практичних навичок та вмінь. Однією з таких проблем є питання щодо формування виконавського апарату тромбоніста як одного з найважливіших складових музиканта-духовика.

Дана стаття присвячена вивченню цієї проблеми у контексті загального українського ду-

хового виконавства. Робота виконана за планом НДР Київського Національного університету культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес гри на духових інструментах є досить багатогранним явищем, яке включає як фізіологічні, так і виконавські навички, що формуються під час навчання гри на духових інструментах. Одним з найважливіших етапів для досягнення високої виконавської майстерності, взагалі при грі на тромбоні, є процес розвитку всіх складових виконавського апарату тромбоніста, що є основою успіху подальшої практичної діяльності музиканта.

В галузі сучасного вітчизняного духового мистецтва все частіше висвітлюються питання, присвячені розвитку гри на духових інструментах. Так, питанням розвитку духового виконавства в історичному контексті були присвячені роботи В. Апатського, В. Богданова, В. Посвалюка, А. Карпяка; методико-педагогічні аспекти висвітлені в працях Б. Манжори, С. Горового, Г. Марценюка; аналізу тромбонових творів та ансамблевого виконавства присвячені роботи Ф. Крижанівського, О. Федоркова, Я. Садівського; теорія і методика постановки виконавського апарату трубача висвітлена у праці І. Гишки та О. Гормана.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, питання щодо формування виконавського апарату тромбоніста в аспекті розгляду всіх його компонентів недостатньо вивчені і потребують подальшого дослідження. Не визначена сутність найважливіших з компонентів виконавського апарату тромбоніста – «м'язово-руховий апарат». Не проаналізовано роль певних функціональних систем під час виконавського процесу.

Таким чином, актуальність та доцільність цієї проблеми зумовили вибір теми даної статті.

Мета та завдання дослідження. Актуальність теми визначила її мету – вивчити основні компоненти виконавського апарату музиканта-духовика. Враховуючи актуальність і недостатнє вивчення проблеми визначено такі завдання: а) дослідити теорію виконавського апарату музиканта-інструменталіста; б) охарактеризувати основні компоненти виконавського апарату тромбоніста; в) проаналізувати його моторико-технічний компонент – м'язово-руховий апарат тромбоніста; г) визначити проблеми під час функціонування м'язово-рухового апарату тромбоніста; д) надати методичні рекомендації для подальшого удосконалення виконавської майстерності тромбоніста.

Виклад основного матеріалу. При висвітленні питання щодо формування виконавського апарату тромбоніста слід розглянути загальне тлумачення цього об'єкту дослідження. Так, виконавський апарат музиканта-інструменталіста трактується як «структура, що охоплює слухову, рухову, емоційну та інтелектуальну сфери. Він є динамічним утворенням, компоненти якого знаходяться у складній залежності один від одного і попеременно виступають у ролі провідного фактору» [1, с. 4].

Які ж елементи належать до поняття «виконавський апарат» музиканта-духовика? Автори численних методичних робіт з питань духового виконавства: Б. Диков, Ю. Усов, Б. Манжора, С. Горовой та інші, визначаючи термін «виконавський апарат», відносять до нього, в основному, амбушур, артикуляційний апарат, систему дихання тощо.

Дослідник В. Іванов тлумачить *ВАМД* як «сукупність фізіологічних органів, що беруть участь в ігровому процесі і по'в'язаних між собою складною нервово-м'язовою діяльністю. ВАМД включає такі складові, як слухова сфера, дихальна система, артикуляційні органи (губи, язик, дихальна система, щелепа, гортань), пальці виконавця» [4, с. 11].

Розглядаючи теорію постановки виконавського апарату трубача І. Гишка поділяє постановку на загальну та спеціальну. «До загальної постановки відносять: найзручніше положення корпуса, голови, шиї, рук і ніг, способи тримання інструмента та розміщення мундштука на губах. Спеціальна постановка включає: виконавське дихання; раціонально сформований амбушур; точні та скоординовані рухи язика; робота акустичних резонаторів дихальної системи; синхронні дії пальців» [3, с. 14].

В. Апатський, розглядаючи теорію виконавського апарату, пише: «...духове виконавство несе у собі два начала – **інструментальне** і, певною мірою, **вокальне**. У відповідності з таким уявленням весь виконавський апарат духовика може бути розподілений на два компоненти: I – інструментальний (пальці рук, що утримують інструмент і за допомогою спеціального пристосування змінюють розміри його резонуючого стовпа; II – вокальний (амбушур, дихання, артикуляційно-резонуючий апарат). Другий компонент автор пропонує назвати **«звукоутворювальним апаратом»**. На наш погляд, таке поняття сьогодні необхідне, адже амбушур, дихання й резонатори мають розглядатися у тісній взаємодії – як єдиний, цілісний інструмент» [2, с. 13–14].

Погоджуючись з концепцією В. Апатського стосовно визначення двох основних компонентів виконавського апарату, слід зазначити однак, що природа дерев'яних і мідних духових інструментів, незважаючи на наявність спільних рис, мають все ж таки суттєві відмінності. Як зазначає В. Посвалюк, «...не можна ототожнювати роботу виконавського апарату музиканта, який грає на мідному інструменті, з роботою виконавського апарату музиканта, який грає на дерев'яному інструменті», – і далі, – «...Джерелом коливань на дерев'яних інструментах є тростини, роль яких на мідних інструментах виконують губи, які через мундштук передають ці коливання в інструмент» [5, с. 30].

Дійсно, мідні духові інструменти об'єднує подібний за конфігурацією воронкоподібний мундштук, що дає підставу до єдиного трактування багатьох компонентів, які включаються до поняття «виконавський апарат тромбоніста».

Відтак, на наш погляд, до виконавського апарату тромбоніста слід віднести такі найважливіші компоненти:

1. Амбушур (та його вірне формування).
2. Язик (та його функції в процесі звуковидобування і звукоутворення).
3. Постановка мундштука (його найбільш раціональне розміщення на губах).

4. Виконавське дихання (техніка виконавського вдиху та видиху).

5. Постановка акустичних резонаторів дихальної системи.

6. М'язово-руховий апарат тромбоніста (його моторико-технічний компонент.

Протягом останніх років з'явилось багато праць з питань виконавства на духових інструментах та методики гри (відповідно до специфіки кожного з духових інструментів). Проаналізувавши традиційні науково-теоретичні та методичні концепції щодо питань формування виконавського апарату музиканта на мідних інструментах, можна зробити висновки про існування в середовищі науковців та педагогів суттєвих розбіжностей з цих питань як на концептуальному, так і на практично-інструктивному рівнях. В межах даної статті складно викласти сутність найважливіших компонентів виконавського апарату тромбоніста, тому в контексті розгляду цих проблем висвітлимо одне з найважливіших питань – м'язово-руховий апарат тромбоніста (його моторико-технічний компонент).

М'язово-руховий апарат тромбоніста

Розглядаючи проблему формування виконавського апарату тромбоніста слід торкнутися його ***моторико-технічного компоненту, тобто м'язово-рухового апарату виконавця***. Під цим поняттям ми маємо на увазі базові виконавські рухові навички, що складають основу тромбонової техніки – зручна постановка та функціонування правої руки тромбоніста; синхронна робота язика, пов'язана як з рухом правої руки, так і з рухами великого пальця лівої руки виконавця під час користування кварт- квінт- секст-вентилем. Всі вище пераховані компоненти, що складають м'язово-руховий апарат тромбоніста, взаємопов'язані і, в той же час, кожний окремий елемент виконує свою ігрову функцію.

Таким чином, для вірного попадання тромбоністом у визначену позицію, і точну фіксацію тону, виконавець має координувати дії всіх виконавських компонентів. Порушення злагодженої роботи одного з них (техніки язика, рухів правої руки, неточних дій великого пальця лівої руки) негативно впливає на результат виконання.

Більшість авторів «Методик» з питань тромбонового виконавства велику увагу надають питанню вірної постановки правої руки виконавця (В. Сумеркін, Б. Григор'єв, Г. Седракян, Б. Манжора та ін.), що посідає важливе місце у комплексі проблем м'язово-рухового апарату тромбоніста. Головний найпоширеніший недолік серед тромбоністів – це скутість зап'ястя і кисті правої руки, що стає причиною різкого пересування куліси. Щоб запобігти цього недоліку досвідчені педагоги рекомендують виконавцям дотримуватися найбільш зручного положення кисті на кулісі, тобто «постановки Рейхе». Є. Рейхе – професор Ленінградської консерваторії у «Школі гри на тромбоні» (1937 р.) запропонував свій спосіб утримання куліси (примітка автора).

«Куліса тримається подушечками великого і середнього пальців правої руки, а вказівний палець знаходиться зверху, підмізинний – збоку, а мізинець займає місце, яке дає можливість підтримувати кулісу, коли потрібно розслабити ліву руку. При цьому кисть руки повертають від себе, щоб створити променево-зап'ястковому суглобові найзручніші умови для руху у напрямку ходу куліси» [6, с. 3].

У засвоєнні техніки куліси заслуговує на увагу «метод прискорення та гальмування» автором якого є Д. Уік, який зазначає: «...при русі куліси вниз великий палець виконує енергійний поштовх, і при досягненні потрібної позиції другий і третій пальці беруть на себе функції гальмування. І, навпаки, при русі угору вказівний «робить поштовх», а великий палець гальмує рух» [7, с. 8]. «Щоб вірніше досягти одним рухом шостої і сьомої позиції, – вказує Б. Манжора, – треба перед переходом на них висунути якнайбільше праве плече, передпліччя і зап'ясток, після чого далекі позиції неважко досягти одним рухом кисті – відповідним випрямленням руки» [8, с. 33].

Відповідно до цього в далеких позиціях лікоть практично не працює. Немаловажним елементом кулісної техніки є також такий принцип: під час звучання ноти, якою б короткою вона не була, куліса має залишатися у точній позиції, а рух куліси з однієї позиції на іншу (незважаючи на темп і характер музики) має дорівнювати такому ж часу, як і натиснення помпи на трубі.

Не заперечуючи важливості цього питання, слід відзначити недостатню увагу щодо постановки лівої руки, і, особливо, синхронізації дій всіх елементів м'язово-рухового апарату виконавця – язика, правої руки, і великого пальця кисті лівої руки. В. Сумеркін зазначає, що ліва рука не тільки утримує інструмент у зручному положенні, але й «...регулює тиск і положення мундштука на губах виконавця» [9, с. 194]. Б. Григор'єв, взагалі, не торкається у своїй роботі проблеми лівої руки; професор Б. Манжора, стисло розглядаючи питання постановки лівої руки, зазначає: «...великий палець вільно відкинуто назад... якщо на тромбоні є кварт-вентиль, то за допомогою цього пальця керують ним» [8, с. 23].

С. Горовой відзначає: «Тромбон утримується, як правило, лівою рукою. Права рука ніяких навантажень по утриманню тромбона не має відчувати. Її функція – взаємодія з кулісою» [10, с. 92].

У цьому контексті слід акцентувати увагу на важливу ***роль лівої руки*** у складному комплексному процесі тромбонового виконавства. Дійсно, ***ліва рука має бути опорою, де зосереджується вся вага інструмента***. Підтримка тромбона правою рукою недопустима, бо це приводить до серйозних технічних проблем.

Одним з найпоширеніших недоліків серед виконавців є «затисненість» лівої руки, що виникає внаслідок надмірного притискання мундштука до губів, що призводить до швидкої втомлюваності руки і порушення нормального кровотоку в ній. Розв'язання цієї проблеми значною мірою пов'язане з вірною постановкою амбушуру, зміцненням його м'язів, розвитком системи дихальних м'язів.

Для вирішення питання, пов'язаного з зайвим напруженням ігрового апарату, виконавцеві потрібно за допомогою викладача або самостійно вносити корективи щодо тієї чи іншої ігрової навички (наприклад, усунути зайве напруження кисті правої руки, пристосуватися до кварт-квінт-вентиля, регулювати рух куліси тощо). Оскільки в процесі занять неможливо одночасно

контролювати всі суглоби і м'язи моторно-технічних компонентів, краще зосередити увагу на тих окремих ділянках, де виникають затиснення.

Активна участь слуху в удосконаленні ігрових рухів є запорукою вірного виконання. Музичне виконавство на тромбоні являє собою комплексний процес, основою якого є свідома координація музичного слуху, виконавського дихання, м'язів язика, губного апарату, рухів правої руки і синхронна взаємодія великого пальця лівої руки виконавця під час натиснення кварт- квінт-вентиля. Комплексний розвиток і удосконалення всіх його елементів є однією з найважливіших вимог професіоналізму тромбоніста.

Правильне положення корпуса виконавця має важливе значення при грі, сприяючи узгодженій діяльності всіх компонентів виконавського процесу. Для досягнення стійкого і збалансованого положення корпусу при грі стоячи, необхідно трохи розставити ноги, висунувши уперед праву. У цьому положенні ігровий апарат знаходиться у найбільш природному стані, що забезпечує його нормальну роботу, а відтак, і формування вірних навичок і відчуттів при грі. Крім того, таке положення ніг сприяє стійкості тулуба при грі і значно подовжує важіль правої руки, що має особливе значення для людей невисокого зросту і з короткими руками.

Робота в оркестрі або в ансамблі передбачає, як правило, гру у сидячому положенні. Деякі західні виконавці і педагоги вважають, що в процесі класних і домашніх завдань слід розраховувати час так, щоб половина уроків проходила у положенні стоячи, а друга – сидячи. Головним у процесі таких занять є відпрацювання однакового положення корпусу виконавця як у положенні стоячи, так і у положенні сидячи. При цьому необхідно пам'ятати, що сідати слід не на всю поверхню стільця, а тільки на його середину, тримаючи тулуб абсолютно прямо, і ні в якому випадку не слід опиратися на спинку стільця. Крім того, під час гри категорично не можна класти ногу на ногу, схрещувати ноги перед собою. Деякі музиканти при грі сидячи приймають невірну «ліниву» і «згорблену» позу. У цьому випадку гра у неправильному положенні призводить до поганих наслідків, що виражаються не тільки у погіршанні якості звука, а й у появі деяких захворювань професійного характеру.

При розгляді питання постановочних компонентів під час гри заслуговує на увагу рекомендації дослідника Н. Волкова щодо так званої «базової опори». «Базова, чи основна опора видиху під час гри, – наголошує вчений, – передбачає усталене розташування ніг виконавця «на ширині плечей», постановка тулуба «стегно уперед», природне невимушене упирання великих пальців нижніх кінцівок об підлогу, що сприяє підвищенню тонусу тазових м'язів – все це разом створює базову опору для дихальних м'язів виконавця» [11, с. 195]. Як правило, вокалісти, співаючи оперні арії чи виступаючи в концертах намагаються співати міцно стоячи на ногах. Музикант-духовик має враховувати рефлекторний зв'язок тонусу нижніх кінцівок з м'язами дихальної системи і не дозволяти собі зайвих рухів.

Формування ***м'язово-рухового апарату тромбоніста***, на наш погляд, має здійснюватися за принципом ***«від загального до часткового»***. Тобто, змодулювавши цілісну ігрову картину, відчути, перш за все, м'язово-рухове положення всіх ігрових компонентів, без відриву один від одного. Основним і найбільш раціональним засобом розвитку м'язово-рухового апарату тромбоніста слід вважати щоденні вправи виконання гам, арпеджіо, різноманітних інтервалів в повільному темпі у порядку поступових ускладнень, технічних труднощів, враховуючи складність розташування позицій, розширення діапазону з використанням кварт- квінт- секст-вентиля та аплікатурної техніки (допоміжних позицій).

Для вирішення проблеми утримання тромбона лівою рукою, яка відчуває значні навантаження під час гри, можна рекомендувати виконання низки фізичних вправ, спрямованих на розвиток м'язової системи рук виконавця, зокрема заняття з гантелями, еспандером тощо. Особливу увагу слід приділити розвитку великого пальця лівої руки, функції якого визначаються у злагодженій роботі і точній координації на важільному механізмі інструмента з урахуванням часу й простору. Фізичні вправи, з використанням кистьового еспандеру, тенісного м'ячика тощо стануть у нагоді для розвитку м'язів кисті лівої руки, точності рухів великого її пальця.

Враховуючи викладене, слід підкреслити:

– в процесі гри всі компоненти м'язово-рухового апарату тромбоніста взаємопов'язані між собою і, в той же час, кожен елемент виконує свою певну ігрову функцію;

– основною вимогою професіоналізму тромбоніста є комплексний підхід до розвитку і удосконалення усіх елементів м'язово-рухового апарату;

– вірна робота язика, рух куліси, робота великого пальця лівої руки (під час користування кварт вентилем) та синхронізація цих елементів потребують від виконавця точної координації всіх складових, їх управління і контролю;

– одним з найкращих способів досягнення їх злагодженої роботи є виконання різних технічних вправ (у повільному темпі). Це дозволяє тромбоністові домогтися точного відчуття будь-якого виконавського руху та корегувати цей процес. В той же час, безперервний і свідомий слуховий самоконтроль допомагає музикантові координувати й направляти роботу всього виконавського апарату в цілому, без чого неможливе досягнення високого рівня майстерності;

– в основу розвитку виконавської техніки покладено принцип свідомих раціональних рухів, координація всіх компонентів м'язово-рухового апарату тромбоніста, спрямованих на досягнення доцільного рухового акту;

– легкість, невимушеність і стереотипність при виконанні різних рухів є показником найвищої майстерності виконавця;

– досягнення високого рівня виконавської майстерності музиканта можливо лише тоді, коли виконавець оволодіє всім арсеналом прийомів і способів гри на своєму інструменті в тісному взаємозв'язку з уявленням якості звучання і музично-художнім завданням.

Підготовка компонентів виконавського апарату музиканта до управління звучанням інструмента має бути заснована на психофізіологічних закономірностях побудови і координації виконав-

ських рухів з урахуванням механізмів звукоутворення на тромбоні. Це і є та база, на основі якої поступово і послідовно будується вся виконавська техніка, формуються основи музично-художнього мислення виконавця.

Отже, під поняттям ***«м'язово-руховий апарат тромбоніста»***, що складає основу тромбонової техніки, слід визначити:

– базові навички взаємодії всіх виконавських компонентів, що забезпечують раціональне і природне звукозбудження, звукоутворення і звуковедення;

– синхронну роботу м'язів амбушура, язика, дихання, акустичних резонаторів; взаємообумовленість рухів правої руки виконавця з скоординованими діями великого пальці лівої руки (при користуванні кварт- квінт- секствентилем, створення базової «опори» для дихальних м'язів

Порушення чи неузгодженість функціонування будь-якого з цих елементів під час виконавського процесу створює низку проблем, які негативно впливають на результат виконання.

Висновки. Досліджуючи основні елементи виконавського апарату тромбоніста нами визначено об'єкт дослідження, розглянуто проблеми формування виконавського апарату музиканта-духовика, наведено різні концепції основних компонентів виконавського апарату. Таким чином виконавський апарат тромбоніста тлумачиться як складний комплекс, що охоплює такі важливі компоненти як амбушур, техніка язика, виконавське дихання, акустичні резонатори дихальної системи у тісному взаємозв'язку з м'язово-руховим апаратом тромбоніста. Виконавський апарат тромбоніста є динамічним утворенням, компоненти якого знаходяться у складній залежності один від одного, і порушення або неузгодженість цих складових веде до різних виконавських проблем.

Визначено, що техніка (моторика) виконавця-тромбоніста являє собою дуже складний процес, що передбачає скоординованість всіх музично-ігрових компонентів: амбушура; язика; виконавського дихання; акустичних резонаторів; взаємообумовленість рухів правої руки виконавця з синхронною роботою великого пальця лівої руки (моторно-рухові дії при користуванні кварт- квінт- секст-вентилем) – в єдиний музично-виконавський організм.

Вироблення координації потребує тривалої, копіткої, дидактично-розподіленої праці, осмислення та закріплення всіх навичок м'язоворухових процесів під час виконання.

Таким чином, **виконавський апарат тромбоніста** являє собою поєднання певних функціональних систем, які, взаємодіючи з іншими підсистемами, створюють єдину організовану функціональну систему виконавського процесу, де **вирішальним фактором є, перш за все, звуковий результат**.

Перспективи подальших досліджень. Дане дослідження не вичерпує всіх проблем, що були викладені у матеріалі, але надає більше можливостей для подальшого вивчення цього питання у методично-теоретичному аспектах.

Список літератури:

1. Андрейко О.М. Методи вдосконалення виконавського апарату музиканта-інструменталіста: автореф. Дис. канд. педагогічних наук: 13.00.02 / О.І. Андрейко. – К., 2004. 18 с.
2. Апатський В.М. Теоретичні основи гри на духових інструментах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознав.: спец. 17.00.02 / Апатський Володимир Миколайович. – К., 1993. – 45 с.
3. Гишка І.С., Горман О.П. Теорія і методика постановки апарату трубача. Навч.-мет. посібник, Львів. Академія сухопутних військ. 2013. 108 с.
4. Іванов В. Основи індивідуальної техніки саксофоніста. М.: Музика, 1993, 55 с.
5. Посвалюк В.Т. Шляхи становлення і проблеми розвитку української школи виконавства на трубі: історичний, професійно-виконавський, теоретично-методичний аспекти: атореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 / В.Т. Посвалюк. – К., 2008. – 36 с.
6. Рейхе Е. Школа игры на тромбоне / Є. Рейхе. – М.-Л., 1937. – 114 с.
7. Скобелев А.Т. Методика обучения игре на тромбоне Д. Уика / А.Т. Скобелев. – М.: МП «ПЕТИТ», 1999. – 26 с.
8. Манжора Б. Методика навчання гри на тромбоні: навч. посіб. / Б. Манжора. – К.: Муз. Україна, 1976. – 110 с.
9. Сумеркин В.В. Методика обучения игре на тромбоне / В.В. Сумеркин. – С.Пб.: Изд-во политех. ун-та, 2005. – 310 с.
10. Горовой С. Технология и искусство игры на тромбоне: учеб. пособие для вузов / С. Горовой. – Донецк, 1998. – 218 с.
11. Волков Н. Теория и практика игры на духовых инструментах. Москва. – 2008, 400 с.

Марценюк Г.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО АППАРАТА ТРОМБОНИСТА: МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Исследованы основы формирования исполнительского аппарата тромбониста; проанализирован его моторико-технический компонент – мышечно-двигательный аппарат; определена роль соответствующих функциональных систем во время исполнительского процесса; даны методические рекомендации для дальнейшего усовершенствования мастерства тромбониста.
Ключевые слова: тромбон, исполнительский аппарат тромбониста, постановка, моторико-технический компонент, мышечно-двигательный аппарат.

Martseniuk H.P.
Kyiv National University of Culture and Arts

ON THE PROBLEM OF FORMATION OF THE TROMBONIST'S PERFORMING APPARATUS: METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS

Summary
Fundamentals for formation of the performing apparatus of the musician playing a wind instrument have been investigated; the main components of the trombonist's performing apparatus have been characterized; his motor and technical component – muscular and locomotor apparatus has been analyzed; the role of certain functional systems during performing process has been defined; methodological recommendations for further improvement of the trombonist's skill have been given.
Keywords: trombone, performing apparatus of the trombonist, inhale, motor and technical component, muscular and locomotor apparatus.

УДК 784:78.421

ХАРАКТЕРНІ РИСИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ В ВОКАЛЬНОМУ КЛАСІ

Несмашна Л.Ю., Сабрі С.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглянуто питання співтворчості концертмейстера та співака. Основним завданням постає систематизація знань та інформації щодо такого складного ансамблю як акомпаніатор-соліст. В роботі виствітлено особливості роботи концертмейстера в контексті його безпосередньої участі у вокально-інструментальному дуеті. Автори, окрім обов'язкових вимог щодо виконавського рівня, зазначають такі специфічні риси концертмейстера, як «вокальне вухо» та передчуття соліста. Окремо наголошується на ролі концертмейстера як «прихованого лідера» у вокально-фортепіаному дуеті.
Ключові слова: концертмейстер, вокаліст, вокально-фортепіаний дует, співтворчість, ансамбль.

Постановка проблеми. Сучасна освітня ідеологія спрямована на виховання висококваліфікованих конкурентоспроможних кадрів. Це формує переоцінку існуючих критеріїв розвитку певних спеціалізацій в контексті їх професіоналізації. Одним з таких критеріїв є взаємодія концертмейстера та співака, а точніше вплив акомпанементу на розвиток співака.

Аналіз досліджень. Чисельні праці таких дослідників як К. Абульханова-Славська, О. Донцов, О. Єршов, Є. Касьянова, О. Корнєв, Р. Нємов, А. Петровський, В. Шпалинський, М. Рибакова, І. Ружичка, М. Слободяник, В. Чачава, М. Чистякова та ін. становлять процес ваємодії та співтворчості як частину професійної підготовки студентів-вокалістів, а досягненні співтворчості між ними розглядається з позицій найвищої мети вищої професійної освіти, де формується нові аспекти професійної орієнтації студентів-вокалістів, а саме: розвиток їхніх ансамблевих якостей, переорієнтація поглядів на сутність виконавчого процесу як професійної взаємодії двох рівноправних партнерів, виникнення певного «вокально-інструментального дуету». Але при всій її важливості ця тема останнім часом знаходить в урочищі не достатньо висвітлених в науковій літературі, що пропагує **мету даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи проблеми впливу фортепіанного акомпанементу на розвиток співака необхідно розглянути різноманітні аспекти, пов'язані з професійною педагогічною й виконавською діяльністю концертмейстера. Щоб усвідомити роль і місце концертмейстера в системі «співак – концертмейстер» звернемося до музичної педагогічної літератури з цього питання.

Головна суперечка точиться навколо проблеми, чи є концертмейстер рівноправним партнером співака чи він – виконавець другорядного плану. Цю проблему висвітлюють у своїх працях К. Виноградов, О. Канкарович, М. Смірнов, Є. Шендерович та ін.

Отже, виконання співаком і концертмейстером музичного твору – це спільний творчий акт, в якому обидва партнери створюють єдиний, цілісний художній образ твору.

Піаністи внаслідок більш органічного, планомірного розвитку, від школи до консерваторії одержують, як правило, достатньо високий загальний рівень культури і знань. Крім того, у фортепіанній фактурі, що виконується концертмейстером, зосереджена значна частина виразних засобів: гармонія, метрична структура, багатство тембрового колориту і та ін. Тому саме концертмейстер може допомогти співаку визначити стильові особливості розучуваних творів, виявити найбільш типові риси даного художнього напрямку, здійснити детальний гармонійний аналіз, виявити особливості побудови музичного твору. На необхідності проведення такого роду роботи зі співаком наголошує М. Смірнов [5]. Так,

автор вважає, що концертмейстер має бути музикантом високого професійного рівня, інтерпретатором музики. Виконуючи ж сугубо акомпаніаторські функції, він не може бути рівноправним партнером, співвиконавцем співака.

Постійне творче спілкування взаємно збагачує партнерів, і чим вищими є професійні можливості співака, тим більшими будуть вимоги до концертмейстера – його техніки, музикальності, інтелекту, культури, його здатності бути в гармонії зі співаком у процесі виконання музичного твору.

До найвищих проявів особистості концертмейстера як рівноцінного партнера в ансамблі зі співаком можна віднести такі творчі дуети, як, наприклад, О. Образцова і В. Чачава, Фішер Дискау і Джеральд Мур [3], П. Бурчуладзе і Л. Іванова [2], А. Ворошило і Л. Могілевська [4] та ін. Автори, які вивчають професійну діяльність цих виконавців, відзначають високий ступінь злитності виконання, єдність творчих устремлінь партнерів. Порозуміння, творче єднання співака і концертмейстера призводить до створення ансамблю між ними на високому професійному, художньому рівні, що без співтворчості партнерів неможливе.

Майстерність концертмейстера глибоко специфічна. Вона вимагає від піаніста величезного артистизму, різнобічних музично-виконавчих дарувань, а також досконалого знайомства з різними співацькими голосами.

Специфіку професійної діяльності концертмейстера досліджували ряд учених: С.І. Бєлькевич, Й. Браун, М. Вільнер і М. Дворкіна, М. Чистякова та ін. Піаніст, на їхню думку, повинен не просто знати, крім своєї, і сольну партію: якщо вся його увага буде спрямована на соліста, він зможе заздалегідь передчувати, передбачати, передчути те, що буде робити партнер. «Намагайтеся весь час передчувати наміри вашого соліста, тому що таке перед передчуття і становить душу акомпанементу». Необхідна умова роботи концертмейстера зі співаком – почувати себе виконавцем сольної партії так само, як і співак. Партія соліста протягом усього виконання музичного твору має звучати у свідомості концертмейстера так, начебто він сам її співає, тільки не вголос, а про себе. Ступінь володіння цією здатністю внутрішнього слухання визначає те, що звичайно називають акомпаніаторською чутливістю. Цю проблему досліджував Є. Шендерович [9].

Отже, найважливішою якістю концертмейстера є акомпаніаторське чуття, без якого піаніст не досягне високого художнього результату в ансамблі.

Мистецтво акомпанементу вимагає від концертмейстера різноманітних умінь, зокрема й володіння співмірністю ансамблевих співвідношень. В ансамблі часто буває важко пристосувати до партнера свою індивідуальність і ступінь дарування. Превалювання одного із партнерів у ході виконання порушує ансамбль і часто призводить до антихудожніх результатів.

Щоб бути рівноправним партнером і авторитетним керівником для співака, концертмейстер мусить мати велику художню ерудицію, артистизм, бути ініціатором виконавчого процесу, так само активним, як і соліст-співак, уміти мистецьки відтінити індивідуальність партнера, непомітно передати ініціативу співаку.

Отже, найважливішими якостями, необхідними концертмейстерові для досягнення співтворчості зі співаком, є: яскравий піаністичний талант, чуйність, уміння перейнятися намірами партнера, слідувати за ним при найменшому відхиленні під час виконання, уміння направити соліста на правильно і творчо принциповий напрямок, «вести» його, створюючи форму музичного твору, виконавчу інтерпретацію.

Для концертмейстера є важливою наявність доброго слуху, так званого «вокального вуха», що виражається у здатності чути високу співацьку форманту в голосі співака, тембральну однорідність звучання голосу. Не менш важливим для концертмейстера, ніж наявність гарного слуху, є розуміння техніки співу. Спірним, однак, є питання щодо втручання концертмейстера у вокальну техніку в роботі зі співаком. Постановка голосу, розвиток вокальної техніки – це пріоритет педагога-вокаліста. Проте висококваліфікований концертмейстер зобов'язаний знати те, що конкретно утруднює роботу співака, і вміти підказати правильний вокальний прийом для усунення незручності чи помилки.

Надзвичайно важливим є питання стилю виконуваного музичного твору. Робота концертмейстера зі співаком над музичним твором починається зі з'ясування стилістики даного матеріалу. Концертмейстер часто буває відкривачем стилістичних нахилів у вокалістів і може сприяти їхньому розвиткові, направляти їх. Але лише за умови відповідних знань, а також наявності власних музичних даних – слухових, стилістичних і педагогічних.

Великого значення для концертмейстера набували почуття метра, уміння стійко тримати темп, пам'ять на темпи, які до всього значно залежать від ситуації. Так, проводячи репетицію у класі в «точному» темпі (tempo giusto, тобто незмінний темп), не можна бути впевненим, що його вдасться перенести на сцену. У праці В. Фрейдмана є рекомендації щодо цього питання: концертмейстер повинен запропонувати «гумовий» темп, який не змінює характеру твору, але дає можливість солісту вступити зручно для себе [7].

Поряд із розвиненим почуттям метра в концертмейстера, значну роль в осмисленні логіки побудови музичного твору відіграє знання закономірностей агогіки. Незначні відхилення від темпу (tempo rubato) практично не піддаються нотній фіксації і становлять неабияку складність для недосвідченого концертмейстера. Агогічні відхилення зумовлюються прагненням до значеннєвої вершини фрази, до кульмінацій частин і форми в цілому, а також специфікою співацького подиху, особливостями стилю, синтаксисом музично-поетичного тексту, логікою побудови мелодії, фортепіанною фактурою тощо.

Отже, володіння tempo giusto і tempo rubato дає можливість концертмейстеру створювати міцний каркас виконавчої інтерпретації музичного твору й у той же час не обмежувати творчу свободу соліста-співака.

Проблему художнього виконання акомпанементу відповідно до принципів ансамблю, уміння мислити «співацьки» і разом з тим «оркестрово» розглядав у своїй праці Л.М. Живов [1], на думку якого, припускається не лише знання інструмен-

та і співацького голосу, але й виразний спів концертмейстером вокальної партії. Успіх ансамблю залежить і від того, наскільки концертмейстер володіє навичками диригування. Уміння виразити характер музики в жесті для концертмейстера так само важливе, як і вміння її проспівати. Гра концертмейстера припускає підвищену артикуляційну чіткість, інакше акомпанемент не зуміє гармонічно і ритмічно підтримати соліста, не розкриє всієї повноти змісту музичного твору.

Однією з найважливіших навичок, необхідних концертмейстеру в роботі зі співаком, є вміння «дихати» разом із солістом. Цю проблему розглядала Р. Хавкіна-Трахтер [8]. Мистецтво акомпаніатора полягає в тому, що він повинен правильно відчувати запас дихання у співака. А воно майже ніколи не буває тим самим, залежить від фізичного і психічного стану виконавця. Якщо співак добре володіє диханням, концертмейстер може грати свою партію в установленому раніше темпі. Якщо ж відчувається нестача подиху в соліста, то краще трохи прискорити темп, але намагатися зробити це вимушене прискорення не дуже помітним. Концертмейстер, даючи співаку можливість вільно викладати музичну фразу, має одночасно контролювати його, стежити, щоб уповільнення і прискорення не порушили логіки художньої співмірності у виконанні.

Працюючи над вокальним твором, концертмейстер повинен приділяти увагу літературному текстові, вникати в задум автора, контролювати правильну вимову слів при виконанні співаком музичного твору, пропагувати високохудожнє, поважне ставлення до поетичного слова у творі.

Ще один невід'ємний компонент ансамблю – спільність динамічних відтінків. Ця якість також вимагає тренування. Часто у фортепіанній партії музичного твору не зазначені відтінки, наявні у співака. Концертмейстерові необхідно стежити за найменшими змінами в силі звучання голосу і надавати належну динамічну підтримку співаку.

Однією з головних проблем, що хвилюють концертмейстера в роботі зі співаком, є проблема звукового балансу між голосом і фортепіано. Треба, однак, зауважити, що відмінність концертмейстера у вокальному класі від його колег, що акомпанують іншим інструментам, полягає в тому, що відповідальність за досягнення звукового балансу між голосом і фортепіано він несе одноосібно. Під час виконання музичного твору співак повернений обличчям до публіки і направляє свій голос у зал. Тому концертмейстер чує голос співака гірше, ніж уся аудиторія, і не може встановити свою міру динаміки, тому що, по-перше, динаміка різними композиторами трактується по-різному («піано» Бетховена більш щільне і важке, ніж «піано» Дебюссі); по-друге, динаміка, а відповідно і баланс звука, змінюється індивідуально для кожного співака; по-третє, вона залежить від акустики приміщення і якості інструмента, на якому грає піаніст. Крім того, у самому голосі співака існує проблема регістрів, тобто ділянок діапазону, де голос звучить із різною силою і яскравістю. Концертмейстер повинен враховувати всі ці моменти і вміти співвідносити силу звука фортепіано і голосу. Він може дозволити собі деяку свободу і змінити динамічні вказівки композитора, якщо ті вимагають від піаніста грати занадто голосно, водночас змушуючи й співака форсувати голос.

Складність проблеми балансу полягає також у тому, що питання співвідношення звука голосу і фортепіано необхідно вирішувати індивідуально для кожного співака. Наприклад, акомпанувати великим, але низьким голосам слід дуже обережно, щоб не заглушити їх. Високі голоси, навіть менші за обсягом і силою звучання, мають політність і здатні протистояти більш сильному звучанню фортепіано. Критерієм досягнення правильного звукового балансу є регулювання звучання фортепіано таким чином, щоб вокальний і фортепіанний звуки доходили до слухача в рівному співвідношенні. Якщо концертмейстер чує голос співака чіткіше, ніж звук фортепіано, виходить, він порушив звуковий баланс і співак позбавлений потрібної підтримки. Це справедливо і тоді, коли звук фортепіано заглушає голос співака.

Однією з найважливіших навичок, необхідних у концертмейстерській роботі, є вміння швидко читати з листа. Існують різні погляди щодо цього. Часто ця якість зводиться в абсолют, уважається головною професійною якістю концертмейстера.

Безумовно, уміння «читати з листа» дає концертмейстеру можливість швидко опановувати величезний вокальний репертуар. У концертній практиці найчастіше створюються умови, коли соліст і акомпаніатор не мають часу для попередньої репетиції і перша зустріч відбувається прямо на концертній естраді. У цьому випадку від концертмейстера очікують швидкого орієнтування в нотному тексті, чуйності й уваги до фразування співака, уміння відразу зрозуміти і передати настрій і характер твору.

Навичка «читання з листа» не є вродженою. При систематичному тренуванні в цьому можна досягти значних успіхів. Це ж саме підтверджують і методичні рекомендації Л.М. Живова [1] і М.В. Савельєва [6]: систематичність і планомірність занять;тренування навички читання кожного дня;правильний вибір репертуару за принципом «від простого до складного».

Важливим аспектом у роботі концертмейстера зі співаком є вміння розподіляти свою увагу на різні аспекти виконання. Концертмейстер повинен мати увагу особливого виду.

Наведемо елементи такої уваги: увага, що контролює м'язові дії (координація руху рук); увага, що контролює правильний звуковий баланс між голосом і фортепіано, звуковеденням у співака, звучанням рояля; увага, спрямована на втілення єдності авторського задуму й художньої інтерпретації музичного твору.

Ослаблення уваги до якоїсь деталі, якогось компонента творчості веде до звукових і текстових огріхів, а то й руйнації виконавчої інтерпретації. Для того, щоб полегшити перевантажену увагу концертмейстера, йому необхідно досконало знати фортепіанну партію, не бути зв'язаним піаністичними складностями, вільно слідувати за співаком, відчувати його наміри, уважно реагувати на раптові і випадкові відхилення від заздалегідь наміченого плану виконання і зберігати ансамбль.

Висновки. Отже, вивчивши проблему специфіки професійної діяльності концертмейстера слід зазначити, що концертмейстер, працюючи зі студентом-вокалістом у навчальному процесі, реалізує

дві функції – педагогічну і виконавчу; концертмейстер є рівноправним партнером співака, а не виконавцем підпорядкованого плану;концертмейстер є «прихованим» лідером, направляє професійний розвиток співака і творчий виконавчий процес;концертмейстер повинен мати всебічний комплекс професійних і особистісних якостей, а також великий арсенал знань, умінь і навичок, і постійно вдосконалювати їх;творчий тип концертмейстера характеризується вищим рівнем професіоналізму, індивідуальної творчості і співвиконавства зі співаком – співтворчістю;концертмейстер повинен бачити перспективи і шляхи розвитку дуету, реалізуючи головну мету творчої взаємодії співака і концертмейстера – досягнення співтворчості між ними.

Список літератури:

1. Живов Л.М. Подготовка концертмейстеров-аккомпаниаторов в музыкальном училище // Методические записки по вопросам музыкального образования: Сб. статей / Ред.-сост. Н.Л. Фишман. – М.: Музыка, 1966. – С. 634–635.
2. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Иванова Е.М. – М.: Изд-во Московского университета, 1987. – 208 с.
3. Мур Дж. Певец и аккомпаниатор / Мур. Дж. – М.: Радуга, 1987. – 432 с.
4. Могилевская И.М. Реализация принципа целостности в процессе совершенствования профессиональной подготовки учителя музыки. – Дисс. ... канд. пед. наук, 1994. – 140 с.
5. Смирнов М. От составителя / О работе концертмейстера // Ред.-сост. М.А. Смирнов. – М.: Музыка, 1974. – С. 3–8.
6. Савельев М.В. Обучение учащихся-пианистов в концертмейстерском классе чтению нот с листа, транспонированию, творческим навыкам и аккомпанементу в хореографии // Методические записки по вопросам музыкального образования: Сб. статей / Ред.-сост. А. Лагутин. – М.: Музыка, 1991. – 239 с.
7. Фрейдман В. Концертмейстер – ансамблист – педагог // Управление культуры Одесского областного Совета народных депутатов. Отдел учебных заведений и методики обучения. – Одесса, 1994. – 13 с.
8. Хавкина-Трахтер Р. Работа в концертмейстероском классе / Вопросы фортепианной педагогики // Сб. статей под общей редакцией В. Натансона. – М.: Музыка 1976. – Вып. 4. – С. 134–146.
9. Шендерович Е. Об искусстве аккомпанемента // Советская музыка. – М., 1969. – № 4. – С. 84–88.

Несмашная Л.Ю., Сабри С.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В КОНТЕКСТЕ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ В ВОКАЛЬНОМ КЛАССЕ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы сотворчества концертмейстера и певца. Основной задачей стоит систематизация знаний и информации про сложности ансамбля аккомпаниатор-солист. В работе конкретизируются особенности творчества концертмейстера в контексте его непосредственного участия в вокально-инструментальном дуэте. Авторы, кроме необходиміх требований к всокому исполнительскому уровню, отмечают такие специфические черты концертмейстера, как «вокальное ухо» и предчувствие солиста. Отдельно отмечается роли концертмейстера как «скрытого лидера» в вокально-фортепиано дуэте.
Ключевые слова: концертмейстер, вокалист, вокально-фортепиано дуэт, сотворчество, ансамбль.

Nesmashna L.Yu., Sabri S.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE CONCERTMASTER IN THE CONTEXT OF HIS PROFESSIONAL FORMATION IN THE VOCAL CLASS

Summary
The article deals with the issues of co-creation of the concertmaster and the singer. The main task is to systematize the knowledge and information about such a complex ensemble as an accompanist- soloist. The features of the concertmaster's work in the context of his direct participation in the vocal-instrumental duet are covered in the work. The authors, in addition to the mandatory requirements for performing level, note the following specific features of the concertmaster, such as «vocal ear» and premonition of the soloist. Separately, the role of the concertmaster as a «hidden leader» in the vocal-piano duet is emphasized.
Keywords: accompanist, vocalist, vocal-piano duo, co-creation, ensemble.

УДК 78.01

МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКОЇ ПРАКТИКИ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Остапенко Л.В., Горобець Т.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розкривається модифікація ідеї музичного виховання в контексті розвитку мистецької практики. Проблема виховання за допомогою музики та аналіз її впливу на людину була надзвичайно актуальною, починаючи від доби античності до Просвітництва. Протягом історичного розвитку філософсько-естетичної та музикознавчої думки відбувається поступова трансформація даної ідеї. За доби античності панує ідея музичного етосу, згідно якої музика впливає на людину. Згодом формується переконання про те, що музика має наслідувати людській природі та відтворювати її. Розуміння теоретичних уявлень, пов'язаних з функціонуванням музичного мистецтва, сприятиме кращому розумінню творів задля їх достовірного виконання.

Ключові слова: музичне виховання, етос, музика, людина, хор.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво займало і продовжує займати важливе місце в житті суспільства. Виконуючи весь спектр функцій, які притаманні й іншим видам мистецтва, музика здатна чинити чималу виховну дію, впливаючи на розвиток особистості. Аналіз історичних передумов та сучасних реалій функціонування музики як інструменту виховання є актуальним завданням, вирішення якого сприятиме формуванню уявлення про подальші можливі шляхи її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти історії музичного мистецтва представлені в роботах Н. Бодишевської та Н. Грібуніної. В працях Г. Бояджиєва та Т. Крунтяєвої розкриваються особливості музично-театральних жанрів загалом та опери зокрема. В масштабному дослідженні Ж. Дюбі здійснюється аналіз різних компонентів культури доби середньовіччя. Сучасний вітчизняний автор А. Тормахова розкриває специфіку музики та її компонентів крізь призму філософсько-естетичних поглядів видатних мислителів та теоретиків минулого.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Музичне мистецтво є об'єктом дослідження різних наук: мистецтвознавства, музичної психології, естетики, філософії. Проте проблема виховання за допомогою музики залишається мало дослідженою в сучасному музикознавстві. Розкриття уявлень про специфіку музики та її значення для розвитку особистості в контексті історії мистецтва може вплинути на краще розуміння творів окресленого періоду.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз уявлень щодо проблеми музичного виховання в контексті історії розвитку мистецької практики від античності до епохи Просвітництва.

Виклад основного матеріалу. Музика є мистецтвом, що супроводжує людину з найдавніших часів. Ставлення до неї змінювалось в процесі історичного розвитку людства. Проте незмінним залишався інтерес до неї, що не вщухає і до сих пір. Розглянемо основні етапи та специфіку музичного виховання в контексті теорії та практики мистецтва. Колискою сучасної європейської цивілізації можна вважати культуру стародавньої Греції. Її вплив був чималим, адже основні відкриття греків сприяли формуванню сучасних реалій. В стародавній Греції однією з форм виховання особистості вважалась музика. Причому мова йшла про хоровий спів. Н. Бодишевська вказує на те, що він сприяв формуванню етосу – своєрідного комплексу моральнісних якостей. «У справі виховання юнацтва хоровий спів мав першорядне значення. Вважалося, що музика, впливаючи на моральний світ людини, здатна виховувати і навіть виправляти характер молодих громадян, формуючи їх психічну налаштованість – «етос». Слідуючи таким педагогічним установкам, хоровий спів було визначено як один з важливих елементів освіти. В даному контексті цікаво відзначити, що поняття «неосвічений» у греків було синонімом «який не вміє співати в хорі» [1, с. 7].

Попри те, що музика сприймалась як інструмент виховання певних людських якостей, її роль у створенні морального обличчя суспільства важко переоцінити. Хор у стародавній Греції, від самого початку зародження трагедії, був її складовою частиною. Він виступав у ролі коментаря подій, про які йшла мова у п'єсі. «Ось він (хор), очолюваний корифеєм, низкою рухається по орхестрі, протяжно співаючи свої вірші. Хор підтримує героя в його правій боротьбі, засуджує його за помилки, гнівно картає за злочин, хор впадає у відчай при лихах, ридає над загиблим, але у всіх випадках зберігає образ думок, властивий народу. У хорі було 12–15 чоловік, але він говорив про себе в першій особі – «Я», підкреслюючи тим самим свою єдність, монолітність народного судження» [2, с. 17].

Грецькі мислителі зазначали, що музика здатна впливати на розвиток окремої людини, а через неї на суспільство та цілу державу. Певні лади, ритми та навіть гра на музичних інструментах можуть сприяти формуванню тих чи інших рис характеру. «На думку Платона, могутність і сила держави безпосередньо залежать від того, яка музика в ній звучить, які використовуються лади і ритми. В державі може існувати тільки та музика, що допомагає піднятися індивіду до рівня суспільних вимог й усвідомити себе у єдності із полісом. В протилежному випадку виникає небезпека занепаду моральності та розбещеності людської душі» [7, с. 15]. Відповідно давньогрецькі філософи закладають основи для формування музичної психології, теорії музики.

За доби середньовіччя музика сприймається насамперед як носій божественної гармонії, її естетична природа не аналізується, а на перший план виходить можливість її застосування в якості інструмента очищення душ. Головне призначення музики — «рятувати» людину від пристрастей, за допомогою душі досягається благочестя. Такі ідеологи середньовіччя, як Іоанн Златоуст, Василь Великий та Ієронім наголошують на тому, що музика є засобом вигнання злих сил, які бояться духовної музики. Подібні погляди сприяли розповсюдженню музичного мистецтва, яке стає невід'ємною частиною релігійного культу. Основою богослужінь стає хорова музика, що поширюється і у Візантії, і у європейському середньовіччі. Перебуваючи у храмі, людина за допомогою всього, що її оточувало, отримувала можливість начебто потрапити в інший світ. Це досягалось шляхом впливу на її візуальні рецептори — шляхом споглядання ікон, фресок, мозаїк, скульптурних зображень, шпилів та куполів, що прикрашали церкву. Проте цього впливу було би недостатньо, якби одночасно не здійснювалось її емоційного охоплення музикою. «Але завершальну точку в створенні Божого світу ставила саме музика, бо, слухаючи григоріанський хорал, настільки не схожий на звичні в придворному середовищі пісні і танці, людина занурювався в стан високої зосередженості духу, відмітаючи все буденне, дрібне, чуттєве. І саме переживання цього почуття, викликане музикою григоріанського хоралу, ставало осягненням суті Божого світу» [3, с. 94].

Ставлення до музики за доби середньовіччя в цілому є досить неоднозначним. З одного боку, більшість авторів не звертають увагу на естетичний характер музичного твору, зосереджуючись на її виховному потенціалі, підкреслюючи символічність її окремих елементів. «Двоїсте ставлення до музики виражалося, з одного боку, в запереченні її, як мирської, суєтної, гріховної, але з іншого — у визнанні її значущості, як фактора сильного емоційного впливу на маси, і тим самим виправдання її участі в культовому християнському ритуалі, як досить ефективної його частини» [1, с. 11]. У використанні музичних інструментів, інтервалів простежується алегоричне трактування відповідно до найголовніших символів християнської релігії. Більше того, музика стає основою системи навчання, входячи до «семи вільних мистецтв», нарівні з арифметикою, геометрією та астрономією. Здебільшого предметом навчання стає знання про гармонію. Мислитель XX століття Жорж Дюбі зазначав, що музика сприймалась як те, що допомагає отримати знання: «Музика й за її допомогою Літургія були найефективнішими інструментами знання, що їх мала культура XI ст. Слова за допомогою символічного значення та асоціацій, які їхня зустріч викликає в думці, дозволяють інтуїтивно схопити таємниці світу. Вони ведуть до Бога. Мелодія веде до нього ще пряміше завдячуючи тому, що дозволяє сприймати гармонійні акорди творчості, й завдяки тому, що пропонує людському серцю проникнути в Божественні задуми» [4, с. 76]. Провідним жанром стає меса, що складається з п'яти основних частин: Kyrie eleison, Gloria in excelsis Deo, Credo, Sanctus, Agnus Dei.

За доби Відродження панівною стає категорія гармонії. В центрі уваги мислителів та теоретиків світ постає як вмістилище впорядкованості та закономірності, як внутрішнього так і зовнішнього начал. З виникненням світської музичної освіти відбувається пробудження ще більшого інтересу до музики. Теоретики музики, як-от Дж. Царліно вказують на те, що гармонія є категорією, яка безпосередньо впливає на людину, здійснюючи позитивні зміни в її моральному вимірі. Сучасний дослідник А. Тормахова зазначає наступне: «На думку Царліно, людські пристрасті також подібні гармонії музичних творів. Він зазначав, що світова гармонія стає внутрішньою гармонією людини, врівноважує її пристрасті і викликає в ній почуття радості та естетичного задоволення» [7, с. 38].

В добу Відродження, попри те, що розвитку здобуває інструментальна музика, позиції хорової музики є також досить важливими. Саме в цей час відбувається формування багатоголосної розвиненої хорової фактури, панує поліфонія строгого стилю, в якій пишуться такі жанри, як мотет та меса. Для поліфонії строгого стилю притаманні наступні риси: використання старовинних діатонічних ладів, превалювання розміреності у мелодичному розгортанні, уникнення хроматизмів та напружених інтонацій, а також відповідність та милозвучність вертикалей. Важливим компонентом написання твору було дотримання стану рівноваги у голосоведінні, що проявлявся у наявності як висхідних, так і спадаючих ліній, які одразу компенсували одна одну.

Можна казати про зародження не лише церковної хорової музичної практики, а й світської, яка супроводжується встановленням нового рівня виконавської співацької майстерності. З появою професійної освіти в музичній сфері починають виникати нові жанри, більш складні та орієнтовані на високу вокальну техніку. Набагато менше уваги приділяється тепер проблемі виховного потенціалу музики, а збільшується інтерес до її можливості передати певні емоції та почуття. Крім цього зростають вимоги до виконавців, як стосовно технічної сторони, так і образно-естетичної. Л. Цакконі, регент хору доби Відродження надавав наступні рекомендації щодо вокального виконання: «Музика, що розглядається у виконанні голосами, набуває значення, коли партії добре пов'язані між собою. Нехай той, хто співає, краще бере ноти правильно, легко, не форсуючи і не тьмяним голосом, але так, як обдарувала його природа. Краще випустити високу ноту, ніж примушувати себе її взяти, як це роблять іноді співаки, випускаючи крик, подібно божевільним» [6, с. 16]. Крім цих вимог, на його думку варто також слідкувати за зовнішньою стороною виконавства, яка буде проявлятися у гарних манерах, вмінні добре виглядати на сцені, правильній поставі. Вся ренесансна культура проходить під гаслами гуманізму, які впливають на формування принципово нового ставлення до музичного мистецтва, яке подібно до інших мистецьких практик продемонструвало здатність бути діяльністю пізнавального характеру, яка не є розвагою. Надзвичайно цінуватись починають творчі пориви митців, їх здатність створити те, що до цього часу ніхто не відкривав. «Головним завданням музичного мистецтва гуманісти вважали втілення всьо-

го різноманіття людських почуттів, вітаючи творчу винахідливість і нововведення композиторів у розвиток засобів музичної мови» [1, с. 24].

Ще більшого значення розвиток вокальної майстерності отримує в добу бароко. Саме з появою жанру опери, формуванням стилю bel canto можна починати відлік періоду, коли співак стає не лише тим, хто здатен відтворити задум композитора, а й творцем-інтерпретатором, чия геніальність виступає на перший план. Консерваторії та академії стають центрами, навколо яких розгортається музичне життя доби. В цей час надзвичайно поширеними стають різноманітні концертні виступи, змагання у вправності вокального та інструментального виконавства, різноманітні заходи, які спрямовані на враження публіки. Досить влучно цю рису барокового музичного мистецтва змальовує Т. Крунтяєва: «був присутній на змаганні в мистецтві композиторів цього міста – членів болонської Accademia dei Filarmonici. Змагання, що проводилися щорічно, мабуть, стимулювали створення цікавих творів і проходили вони вранці і ввечері в церкві San Giovanni in Monte; всі твори були духовного характеру, у виконанні брали участь хор, оркестр і три органи, диригували автори творів» [5, с. 34]. Формується традиція отримувати ази музичної освіти, що сприймається як певний необхідний та неодмінний атрибут вихованої людини благородного походження. Тому досить частим явищем стає любительське музикування, для якого пишуться чимало творів, як хорових, так і камерно-інструментальних.

За доби Просвітництва однією з ключових задач музичного мистецтва вважається істинне відображення людини, її внутрішнього та зовнішнього начала. «Новаторством музичних проблем естетики даного періоду стало поєднання змісту і принципів формотворення музики з принципом наслідування природі. «Природність» музики полягала відтепер не тільки в наслідуванні об'єктивним явищам зовнішнього світу, але і в природному, тобто істинному відображенні людської природи, людського «Я» [7, с. 43]. Відповідно виникає потреба не змінювати людську природу за допомогою музики, а скоріше відтворювати її. Людські почуття стають тим об'єктом, що втілюється у мистецькій практиці. Ряд мислителів доби Просвітництва переконані, що музика повинна виконувати ряд функцій. Насамперед, налаштовувати душу на певний лад, сприяти зміні настрою, відповідно до того, який потрібний в конкретний момент часу. По-друге, музика повинна не лише передавати пристрасті, але й робити це настільки зрозумілим та ясним для людини, щоб вона змогла осягнути їх навіть за умови інструментального твору, не кажучи про вокальний.

В певному сенсі ідея музичного виховання іманентно присутня в добу Просвітництва. На думку мислителів, музичне мистецтво, яке в класицизмі починає наділятися такими атрибутами, як – простота, правдивість, природність, стрункість, врівноваженість, гармонічність – здатне передати найголовніші та найсуттєвіші ідеї. Це стосується не лише вокальної музики, а й проявляється у формуванні одного з центральних жанрів цього часу – симфонії. В ній можна втілити найбільш глобальні задуми, а рівень майстерності композитора оцінюється завдяки здатності створити високі зразки у таких жанрах, як опера та симфонія. Замість ідеї музичного етосу, яка протягом тривалого часу панувала в системі музично-естетичного виховання, закладаються умови для формування ідеї того, що найбільш раціональним та змістовно важливим є вплив на людину народного мистецтва – фольклору. Прихильником такої ідеї є Й. Гердер – провідний мислитель доби Просвітництва, що в певному сенсі підготував зародження романтизму. А. Тормахова влучно відмічає: «Однак можна зазначити, що від доби Просвітництва концепція етосу в її первинному вигляді припиняє існування. Вона трансформується у ідею виховання фольклором. Її носієм є Гердер, який відстоював думку про гуманістичний моральний вплив музики і наполегливо шукав шлях до народного мистецтва, що є зрозумілим всім і виконує функцію виховання» [7, с. 50].

Висновки та подальші перспективи дослідження. Одним з питань, що посідало значне місце в музикознавчій та філософсько-естетичній науковій думці була проблема виховання за допомогою музики та її впливу на людину. Від доби античності до Просвітництва відбувається поступова трансформація даної ідеї. Якщо спочатку мислителі переконані, що музика повинна змінювати людину, потім головним стає переконання про те, що вона має наслідувати людській природі та відтворювати її. Розуміння теоретичних уявлень, пов'язаних з функціонуванням музичного мистецтва, сприятиме кращому усвідомленню тих ідей, які закладались авторами творів та більш точному їх відтворенню.

Список літератури:

1. Бодишевская Н.Н. История зарубежного хорового искусства: учеб.-метод. мат-лы / Н.Н. Бодишевская. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2012. – 104 с.
2. Бояджиев Г. От Софокла до Брехта за сорок театральных вечеров / Г. Бояджиев. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1988. – 352 с.
3. Грибунина Н.Г. Мировая художественная культура: методическое пособие для музыкальных училищ и училищ искусств / Н.Г. Грибунина. – Тверь: Свет, 2005. – 486 с.
4. Дюбі Ж. Доба соборів: Мистецтво та суспільство 980–1420 років / Жорж Дюбі. – К.: Юніверс, 2003. – 320 с.
5. Крунтяева Т. Комическая опера XVIII века / Т. Крунтяева. – Л.: Музыка, 1981. – 167 с.
6. Назаренко И.К. Искусство пения / И.К. Назаренко. – М.: Музыка, 1968. – 621 с.
7. Тормахова А.М. Філософія музики в контексті європейської музичної культури XIX–XX ст.: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / А.М. Тормахова. – К., 2009. – 201 с.

Остапенко Л.В., Горобец Т.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ ОТ АНТИЧНОСТИ ДО ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрывается модификация идеи музыкального воспитания в контексте развития художественной практики. Проблема воспитания с помощью музыки и анализ ее воздействия на человека была чрезвычайно актуальной, начиная с эпохи античности до Просвещения. На протяжении исторического развития философско-эстетической и музыковедческой мысли происходит постепенная трансформация данной идеи. В эпоху античности господствует идея музыкального этоса, согласно которой музыка влияет на человека. Впоследствии формируется убеждение, что музыка должна подражать человеческой природе и воспроизводить ее. Понимание теоретических представлений, связанных с функционированием музыкального искусства, будет способствовать лучшему пониманию произведений для их достоверного исполнения.
Ключевые слова: музыкальное воспитание, этос, музыка, человек, хор.

Ostapenko L.V., Horobets T.I.
Kiev National University of Culture and Arts

MUSICAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ARTISTIC PRACTICES FROM ANTIQUITY TO THE AGE OF THE ENLIGHTENMENT

Summary
The article reveals the modification of the idea of musical education in the context of the development of artistic practice. The problem of upbringing with music and analysis of its impact on man was extremely relevant, from the time of antiquity to the Enlightenment. During the historical development of philosophical, aesthetic and musicological thought there is a gradual transformation of this idea. In the era of antiquity, the idea of musical ethos dominates, according to which music affects a person. Subsequently, a belief is made that music must imitate and reproduce human nature. Understanding the theoretical concepts associated with the functioning of musical art will contribute to a better understanding of the works for their faithful performance.
Keywords: musical education, ethos, music, person, choir.

УДК 78.071.22

ГАСТРОЛЬНО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В. БЕСФАМІЛЬНОВА

Остапчук Н.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена питанням вивчення окремих особистостей в контексті формування культурної парадигми суспільства. В роботі розкриваються особливості творчості видатного виконавця та митця В. Бесфамільнова. Визначені аспекти його гастрольної, виконавської та просвітницької діяльності. Висвітлено основні комунікаційні ракурси його співтворчості у виявлення нового репертуару для баяну. Зазначено що введення нового репертуару сприяло новому рівню баянно-виконавського мистецтва.
Ключові слова: гастрольна діяльність, українське баянне мистецтво, репертуар, постать В. Бесфамільнова, концерт.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво XX ст. як складова художньої культури потребує систематизації й узагальнення її структури, що можливо шляхом визначення її естетичних критеріїв і норм на основі теоретичних праць культурологів, музикознавців, мистецтвознавців та безпосередньо роботі виконавців. Тому дослідження діяльності видатних постатей окремих музичних виконавських галузей в контексті художньо-естетичного виміру епохи є вельми актуальними сьогодні. Питання гастрольної та концертного життя регіонів, окремих солістів являє собою важливу складову сучасного культурологічного вивчення епохи. Одним з представників такої діяльності постає В. Бесфамільнов.

Аналіз наукових досліджень. Слід зазначити, що постать В. Бесфамільного не одноразово пригортала інтерес дослідників. В працях таких науковців як М. Давидов досліджується постать М. Давидова та М. Імханицького в контексті теорії та історії народно-інструментального мистецтва. Окремі розвідки можна знати в наукових працях А. Сташевського (більш присвячені вивченню окремих регіональних творчих ситуацій). Цікаві моменти в галузі баянно-акордеонного концертного мистецтва як складової культурно-історичного розвитку висвітлили в працях Є. Іванова, Й. Піхури, М. Черепаніна та інших. Постать В. Бесфамільного вивчається в монографіях Ю. Ястребова та В. та Н. Гончаренками. Але дані роботи базуються виключно на епістолярному матеріалі, що суттєво зменшує значення постаті В. Бесфамільнова. Отже, **актуальність** обраної теми є безперечною та **становить основу даного дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Творчий шлях В. Бесфамільнова – це еволюція інструмента, якому віддано більш ніж пів століття, репертуару, слухацьких критеріїв і оцінок, психології сприйняття, техніки гри і багато іншого, з чого складається баянне мистецтво та його історія.

Важливим внеском в баянне мистецтво стало введення фортепіано в концертні виступи. Це сприяло пропаганді жанру баянного концерту. Першими піаністами-концертмейстерами, які підтримували творчі прагнення молодого музиканта й щедро ділилися сценічним досвідом, були Бенсіон Щупак, Емануїл Ашпіс, Гдалій Ельперин, Розалія Трохман, Лев Волков і Лев Д'ячук-Ставицький [15, с. 142]. Але вирішальну роль в затвердженні творів великої форми у репертуарі В. Бесфамільнова зіграла Олена Тверська, яка і стала його партнеркою на концертах і в житті.

Завдяки фортепіанному супроводу стало можливим виконувати в концертах у віддалених місцевостях твори, які б ніколи не прозвучали там хоча б тому, що просто неможливо привезти, наприклад, в маленький сільський клуб симфонічний оркестр. Тобто це сприяло просвітницькому процесу та розвитку баянного мистецтва. Протягом 12 років разом з Оленою Тверською В. Бесфамільнов виконав майже всі концерти для баяна з оркестром, написані радянськими композиторами Мясковим, Шамо, Сільванським, Чайкіним, Лапинським та іншими. Пізніше В. Бесфамільнов працював і з іншими піаністами такими як Потім естафету підхопив інший піаніст – Євген Мительман, з яким співпрацював 10 років. З 1985 року на афішах В. Бесфамільнова значилося: «Партія фортепіано – Володимир Кнорозок» [15, с. 127].

Також під баян В. Бесфамільнова протягом 12 років звучала скрипка Рафаїла Соболевського. Були й інші скрипалі: В. Сапожнін, з яким вони грали для слухачів Китаю, Індії, Камбоджі, Шрі Ланки; гастролі з М. Фіхтенгольцем і О. Пархоменко.

Тобто виконання творів разом з фортепіано чи скрипкою стало вирішальним для введення баяну в концертно-естрадну галузь Результатом постійної праці стало отримання першим в Україні серед солістів-баяністів почесних звань «Заслужений артист УРСР»; «Народний артист УРСР»; лауреат трьох міжнародних конкурсів; доцент, а потім і професор кафедри народних інструментів Київської консерваторії [9, с. 30].

В цілому протягом життя, В. Бесфамільнов став лауреатом Республіканського (Київ, 1956, I премія), Всесоюзного (Москва, 1957, II премія) та міжнародних конкурсів (Москва 1957, I премія; Брюссель, 1958, III премія; Відень 1959, I премія). У 1969 році йому присвоєно почесне звання заслуженого артиста УРСР, а у 1988 році – народного артиста УРСР. З 1969 року він – старший викладач, згодом доцент (1982), а з 1990 року – професор Київської консерваторії (нині Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського) [5, с. 49].

У 1956 році, Володимир Бесфамільнов отримав направлення на роботу у Київську філармонію в якості соліста. Перший концерт – виступ у залі філармонії – відбувся у квітні 1957 року. Тут прозвучав концерт для баяна з оркестром

Чайкіна, легко і блискуче. Потім було виконано фа-дієз-мажорний ноктюрн Шопена, танець феї Драже з балету «Лускунчик» П. Чайковського, «Пассакалію» Генделя – Томсона. Особливою майстерністю виконання відзначилися «Експромт» Лисенка, вальс «Радість кохання» Крейслера – Паницького, танець зі смолоскипами з балету «Гаяне» А. Хачатуряна і віртуозні варіації на тему української народної пісні «Дощик» М.І. Різоля. Слухачів вразила віртуозна техніка, вміння глибоко розкрити можливості баяна як концертного інструмента, серйозність артиста щодо вибору програми та її підготовки [3, с. 33]. Це була генеральна репетиція перед участю у конкурсі в рамках VI Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві. Його, як переможця республіканського конкурсу (квітень 1957 року), було рекомендовано для виступу у всесоюзному відбірочному турі у Москві. І хоча там він отримав диплом другого ступеню, його було рекомендовано для участі в конкурсі на фестивалі молоді і студентів у Москві. Авторитетне журі Міжнародного конкурсу одностайно відзначило високий виконавський рівень Володимира Бесфамільнова і присудило йому першу премію і золоту медаль лауреата Міжнародного конкурсу на VI Всесвітньому фестивалі молоді і студентів [3, с. 33].

У Київську республіканську філармонію Володимира рекомендував М.І. Різоль. Після закінчення консерваторії, направлення на роботу у філармонію. Але цілий рік (1956–1957) довелося працювати разовиком, бо його штатну одиницю було віддано співачці В. Ковалевській, чоловік якої займав високу посаду. І тільки через рік, коли В. Бесфамільнов виборов першу премію і звання лауреата міжнародного конкурсу у Москві, його прийняли до штату філармонії.

У 1959 році директор Укрконцерту Л. Богданович та його заступник Ф. Михиденко запропонував провідним виконавцям, у тому числі і В. Бесфамільнову, працювати у цій організації. З'явилася можливість гастролювати з сольними концертами по СРСР і за його межами [15, с. 130].

Філармонічна робота баяніста – це, передусім, робота акомпаніатора. Самостійні гастролі, сольні концерти – велика рідкість для всіх починаючих солістів-баяністів. Працюючи з відомими музикантами, В. Бесфамільнов, за його словами, «набирався сценічного досвіду» на якісно іншому рівні. Пригадуючи ті роки, відомий скрипаль М. Фіхтенгольц писав: «Цілінні землі Алтаю: у мене в гастрольному плані 40 концертів. Разом зі мною тоді їздив баяніст Володимир Бесфамільнов, – піаніста можна було не брати, адже ніяких піаніно на польових станах не було, звичайно. Пригадую зараз що ми грали невеликі частини партит Баха, а не розважальну музику. Пам'ятаю, що 16 разів зіграли Чакону Баха» [13].

Саме у 1950-ті роки були закладені основні напрямки творчих зв'язків В. Бесфамільнова з піаністами, диригентами симфонічних оркестрів, аранжувальниками, композиторами, іншими музикантами-інструменталістами. Ось деякі з цих імен: диригент Ігор Блажков, піаніст Еммануїл Ашпіс, композитори Ігор Шамо і Натан Шульман, звукорежисер Леонід Бильчинський, аранжувальник Анатолій Погорєлов – кожен з них багато зробив для розвитку баяна на рубежі 1950–60-х років завдяки «горінню» В. Бесфамільнова. Так, в Україні з'явився перший твір великої форми для готово-виборного баяна – соната Натана Шульмана з присвяченням першому виконавцю – В. Бесфамільнову. М. Різоль, С. Коняєв, І. Яшкевич, К. Мясков почали писати з розрахунком на технічні можливості музиканта та довіряли йому прем'єри багатьох своїх творів [15, с. 139].

Абонементні цикли філармонічних концертів «народників» на початку 60-х років були дуже рідкісним явищем. Виключенням були Московська, Ленінградська та Київська філармонії. Концертну залу імені Чайковського у сезоні 1961–1962 року було ангажовано філармонічним абонементом № 67 «Російські народні інструменти». Два з п'яти концертів були віддані представникам України: в одному концерті були заявлені балалаєчник Є. Блінов і квартет Київської філармонії у складі М. Білецької, М. Різоля, І. Журомського, Р. Білецької; в іншому – домрист Ф. Коровай і баяніст В. Бесфамільнов [10, с. 140].

Вдруге В. Бесфамільнов відвідав Москву у 1964 році. 1 березня у Червонопрапоровій залі Центрального Дому Радянської Армії відбувся концерт баяніста. У програмі концерту були нові твори: Концерт на теми українських пісень М. Різоля, також, його Сюїта з музики «Танці народів СРСР і країн народної демократії»; Концерт для баяна з оркестром С. Коняєва (партія фортепіано – О. Тверська). Прозвучала одна з ранніх транскрипцій Яшкевича на тему вальсу «Весняні голоси» Й. Штрауса.

Через пів року В. Бесфамільнова було знову запрошено в Москву. 11 жовтня В. Бесфамільнов відкриває концертний сезон 1964–1965 року у рамках абонементного циклу «Народні інструменти». Концерти проходили у Центральному Домі культури залізничників (ЦДКЗ).

Паралельно з цим формується гастрольне життя в Ленінграді. Перший концерт у Ленінграді відбувся у листопаді 1965 року в залі державної академічної Капели імені М.І. Глинки. У програмі музиканта крім випробуваних вже творів (Танці Мяскова, Соната Шульмана, Концерт Коняєва, «Пассакалія» Генделя – Томсона) були й свіжі номери: Токата і фуга ре-мінор Й.С. Баха, дві п'єси з циклу «Пори року» П. Чайковського, каприс «Полювання» Паганіні-Ліста, «Зозуля» Дакена та інші.

Починаючи з цього приїзду і аж до 1980-х років з Ленінградом встановилися тісні творчі зв'язки. Тут В. Бесфамільнов знайшов і слухачів, що вміють оцінити майстерність, і однодумців з числа молодого покоління ленінградських баяністів, і друзів серед баяністів старшого покоління: С.Я. Орланський, О.З. Кудрявцев, Ю.Я. Ліхачов та інші.

Десятиліття 1970-х років почалося святкуванням подвійного ювілею артиста – 40-ліття з дня народження і 30-ліття творчої діяльності. 23 квітня 1972 року в Колонному залі імені М. Лисенка відбувся ювілейний концерт. У програму концерту разом з випробуваними творами – п'єси з циклу «Картини російських живописців» Шамо, Концертне рондо Чайкіна, Рондо-капріччіозо Мендельсона, Естреліта Понсе-Шульмана, увійшли й нові. Серед них: Соната до мажор Моцарта – Гріга, транскрипції Яшкевича на тему

«Італійської польки» Рахманінова, а також Концерт № 2 для баяна з оркестром Мяскова. Завдяки майстерності Бесфамільнова, на кожен з цих творів чекала довга і щаслива сценічна доля. Так, маловідомі радянському слухачеві сонати Моцарта-Гріга стали відкриттям нової сторінки в баянному виконавстві. Зокрема, сонати до мажор протягом 1960–80-х років у виконанні В. Бесфамільнова звучала не тільки з фортепіано, а й з камерним оркестром і органом.

Концерту для баяна з оркестром № 2 К. Мяскова, присвяченому першому виконавцеві – В. Бесфамільнову, також була дана путівка у життя: Концерт звучав з симфонічними оркестрами у багатьох містах країни, його записано на фірмі «Мелодія». Як і інші твори він був у репертуарі баяніста до того, як було остаточно залишено сцену.

Наприкінці 1972 року Укрконцерт було реорганізовано. Всіх камерних виконавців за наказом міністра культури насильно перевели у філармонію, яка мала тоді статус лише обласної, а не республіканської. Всі подальші роки роботи Бесфамільнова у цій організації пройшли у боротьбі за право грати, повноцінно працювати. Лише інфаркт змусив його залишити філармонію й перейти на основну роботу у консерваторію.

У 1975 році управління культури і дирекція Ворошиловградської філармонії звернулося до Міністерство культури УРСР з проханням командирувати В. Бесфамільнова для надання допомоги у розвитку пропаганди народних інструментів в регіоні. В. Бесфамільнов погодився за умови, що після закінчення строку роботи у Ворошиловграді йому буде гарантовано попереднє місце роботи. З вересня 1975 року він – соліст Ворошиловградської філармонії [8, с. 55].

Через 30 років А. Сташевський, розповідаючи про фестиваль «Грудневі вечори баянної музики в Луганську», напише: «Одним з найцікавіших моментів теперішнього фестивалю стало введення у програму циклу «Віхи баянної історії». В цьому циклі припускалися регулярні зустрічі з відомими людьми, творча діяльність яких активно сприяла становленню і розвитку баянного виконавського мистецтва. І відкрити цей цикл довелося по правді легендарному баяністу, народному артисту України, професору В.В. Бесфамільнову. У живій, теплій атмосфері Володимир Володимирович розповідав про славне тріо Бах-Бесфамільнових, про свою творчу долю, широку концертну діяльність, своїх учнів, про співпрацю з відомими композиторами, завдяки чому з'явився цілий ряд крупних творів для баяна, у тому числі баянних концертів... До того ж виявилося, що київський гість у свій час був ще і творчим земляком луганчан. З 1975 по 1978 рік Володимир Бесфамільнов працював солістом тоді ще Ворошиловградської філармонії» [12, 11].

З групою солістів філармонії В. Бесфамільнов виїжджав з концертами для будівельників БАМу, прийняв участь у фестивалі «Музична осінь» в Білорусії і Днів Української РСР на ВДНГ у Москві у 1975 і 1976 роках [6, с. 48]. В офіційному звіті по закінченню строку відрядження В. Бесфамільнов зазначив: «Я щиро вдячний директору філармонії В.А. Шистко, який дав мені можливість всебічно себе проявити». Те до чого прагнув і за що боровся у своїй філармонії, він знайшов в іншій. Але В. Бесфамільнову довелося поспішити з завершенням строку роботи у Ворошиловградській філармонії через те, що за існуючим положенням штатне сумісництво педагогу ВНЗ, який працює в іншому місті, заборонено [15, с. 164].

28 жовтня 1981 року в Колонному залі імені М.В. Лисенка відбувся ювілейний концерт, присвячений 50-річчу з дня народження і 40-літтю творчої діяльності В. Бесфамільнова. Поздоровити музиканта приїхали 90 гостей. Керівництвом Київської філармонії було запрошено камерний оркестр Українського радіо і телебачення під управлінням Святослава Литвиненко. Центральним твором у програмі став Концерт для баяна і струнних Ігоря Шамо, який присвятив свій твір першому виконавцю Володимиру Бесфамільнову. Дві сонати Моцарта-Гріга (До мажор і Соль мажор), що відкрили концерт, для більшості стали сюрпризом. У 1970-ті роки ці твори виконувалися у супроводі фортепіано (О. Тверська), а на цьому концерті партію другого фортепіано виконав оркестр. Також у супроводі оркестру прозвучав фінал Концерту М. Сильванського. Інші виконані у цей вечір твори представили ніби антологію репертуару В. Бесфамільнова: від «Перепілоньки» К. Мяскова до «Маленької поеми» Я. Степового. З транскрипцій Яшкевича було вибрано «Рондо» соль мажор Моцарта. Токката і фуга ре мінор Бартона і «Рондо-капріччіозо» Мендельсона завершили перше відділення концерту. Друге відділення було завершено «Російською фантазією» В. Подгорного [11].

У 1991 році В. Бесфамільнов за станом здоров'я залишає концертну практику і переходить до педагогічної діяльності у НМАУ. З філармонії він пішов, але на сцені ще зрідка з'являвся до 1996 року. Останні концерти пройшли в Італії, разом з сім'єю Зубицьких, коли вони запропонували зіграти у їх сімейному ансамблі (флейта, фортепіано, віолончель і баян) партію віолончелі.

Висновки. Дана стаття не вичерпує всього широко спектру гастрольної діяльності В. Бесфамільного, але стверджує, що завдяки творчій діяльності В. Бесфамільнова баян став інструментом найвищої академічної класичної музики, репертуар суттєво розширився від народної пісні до високих нюансів музики та увійшов у скарбничку академічного баянно-акордеонного мистецтва в Україні.

Список літератури:

1. Агарков О.М. Конкурс баянистов и аккордеонистов в Брюсселе // Муз. Жизнь. – 1958, № 18, с. 22.
2. Андрийчук П. Владимир Бесфамильнов. Музыкант и Человек. К 70-летию со дня рождения // Народник. – 2001, № 2.
3. Гончаренко В., Гончаренко Н. Володимир Бесфамільнов (Майстри мистецтв України). – К.: Муз. Україна. 46 с.
4. Грінченко С. Роздуми про майстра // Українська музична газета. – 2002, № 1.
5. Давидов М.І. Історія виконавства на народних інструментах. Українська академічна школа – К.: НМАУ імені П.І. Чайковського, 2005. – С. 46.

6. Имханицкий М.И. Портреты баянистов // Народник. – 2002, № 2. – С. 48.
7. Имханицкий М.И. Предисловие // Портреты баянистов. Сб. статей. М., 2001. – С. 2, 9.
8. Кудрицький А.В. Діячі України. Енциклопедичний довідник. – К., 1992, с. 55.
9. Лисенко І.М. Словник музикантів України. – К.: Рада, 2005. – С. 30.
10. Мирек А.М. Гармоника. Прошлое и настоящее. Энциклопедическая книга. – М.: Интерпракс, 1994. – 500 с.
11. Лавриненко О., Литвинова О. З тонким відчуттям стилю // Культура і життя. – Київ, 1982, 24 січня.
12. Сташевский А. По следам фестиваля. О декабрьских вечерах баянной музики в Луганске // Народник. – 2003, № 4. – С. 10–11.
13. Фихтенгольц М. Сыграйте что-нибудь знакомое // Сов. Культура. – 1985, 15 января.
14. Ястребов Ю.Г. Владимир Бесфамильнов / Ю. Ястребов. – Владивосток, изд-во ДВГУ, 1992 – 240 с.
15. Ястребов Ю.Г. Владимир Бесфамильнов / Ю. Ястребов. – Тернополь: Богдан, 2006. – 528 с.

Остапчук Н.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ГАСТРОЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В. БЕСФАМИЛЬНОВА

Аннотация
Статья посвящена вопросам изучения отдельных личностей в контексте формирования культурной парадигмы общества. В работе розкиваються особенности творчества выдающегося исполнителя и художника В. Бесфамильнова. Определены аспекты его гастрольной, исполнительской и просветительской деятельности. Освещены основные коммуникационные ракурсы его сотворчества в обнаружении нового репертуара для баяна. Указано что введение нового репертуара способствовало новому уровню баянно-исполнительского искусства.
Ключевые слова: гастрольная деятельность, украинское баянные искусства, репертуар, фигура В. Бесфамильнова, концерт.

Ostapchuk N.N.
Kiev National University of Culture and Arts

V. BESFAMILNOV: TOUR AND PERFORMANCE ACTIVITIES

Summary
The article is devoted to the study of separate individuals in the context of formation of a society's cultural paradigm. The features of the creative work of the outstanding performer and artist V. Besfamil'nov are revealed in the work. The aspects of his tour, performance and educational activities are determined. The main communication perspectives of his co-creation in revealing a new repertoire for bayan are highlighted. It is noted that the introduction of the new repertoire contributed to a new level of bayan-performing arts.
Keywords: tour activity, Ukrainian crafts, repertoire, figure V. Besfamilnov, concert.

УДК 784.1

СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ Л. ДИЧКО, В. СТЕПУРКА, В. ПОЛЬОВОЇ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО

Перцова Н.О., Горобець В.П., Гриценко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізують специфічні особливості хорового письма композиторів сучасності на прикладі творчості Л. Дичко, В. Степурка, В. польової. В їх поліжановості та поліваріантності. Проаналізовано основні риси письма, виразові засоби та шляхи розкриття авторського задуму композитора в контексті сучасної хорової творчості. Прослідковано зв'язок творчого доробку композиторів з «неофольклористичною» народнопісенною спадщиною та знаменним (київським) розспівом.

Ключові слова: хорове мистецтво, композиторська школа, новаторство, неофольклоризм, авангард, полістиліска, сакральний мінімалізм.

Постановка проблеми. Сучасні українські композитори велику увагу у своїй творчості приділяють хоровим творам. Є майстри, що зосередились на хоровій літературі, є ті, хто займаються написанням творів для різних виконавських складів, проте варто відзначити, що майже кожен композитор сучасності має в своєму творчому доробку бодай один хоровий твір. Подібний вибір зумовлений насамперед значною кількістю хорових колективів, високий рівень виконавської майстерності котрих дає змогу відтворити найскладніший авторський задум.

Хорові колективи існують майже у всіх вищих навчальних закладах, навіть не мистецького спрямування, в той час, як у музичних академіях, консерваторіях, музичних інститутах та університетах їх може бути декілька.

Випускники навчальних хорових колективів, згодом займають провідні посади в професійних колективах України. Отже дослідження специфіки сучасної хорової літератури є актуальним завданням, яке попри велику кількість наукових розробок залишає простір для дослідження в контексті сучасної музикознавчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить значне місце в українському музикознавстві належить працям присвяченим творчості Л. Дичко – це, насамперед праці І. Коновалової, О. Письменної, О. Цуранової, Л. Шегди. Натомість, творча спадщина представників більш молодого покоління – В. Степурка, та В. Польової є наразі недостатньо дослідженою та представлена працями Я. Бардашевської та О. Торби.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Важливою частиною методичного забезпечення навчального процесу з диригентсько-хорової підготовки є вибір матеріалу який становить основу репертуару майбутнього диригента, формування його естетико-мистецтвознавчого рівня. Отже варто розглянути характерні особливості провідних творів українських авторів, які є своєрідним еталоном не лише для композиторів, але й для виконавців. Розглянемо основні напрямки та шляхи розвитку сучасної хорової літератури. Незважаючи на те, що XX ст. презентує велику кількість нових форм та стильових напрямків, композитори продовжують звертатись до «класичних», а часом навіть і старовинних жанрів не лише світського але й духовного спрямування.

Формулювання мети дослідження. Метою даної публікації є аналіз специфіки хорової творчості сучасних українських композиторів, особливостей їх жанрово-стилістичної спрямованості, що сприятиме усвідомленню певних констант та індивідуальних змінних, які характеризують сучасну хорову літературу.

Виклад основного матеріалу. Серед композиторів, котрі пишуть хорові твори неможна оминути класика київської композиторської школи – Лесю (Людмилу Василівну) Дичко, яка є автором трьох симфоній, трьох хорових опер, трьох балетів, творів для фортепіано, проте сфера творів для хорового складу є надзвичайно широкою та розгалуженою – чотирнадцять кантат, хорові концерти, ораторії, літургії, хорові поеми, тощо. Варто зазначити, що стиль Л. Дичко є багатоманітним: в ньому поєднуються культурний досвід попереднього досвіду розвитку української музики та новітні композиторські техніки. Творчий доробок Лесі Дичко підпадає під стилістичну традицію неофольклоризму, адже композиторка долучилась до формування нової «фольклорної хвилі» 60-х років і продовжує слідувати цим принципам і в сучасних умовах.

І. Ю. Коновалова досить влучно і яскраво змальовує особливості хорової творчості Л. Дичко: «Усі хорові твори Лесі Василівни є складними художніми текстами й віддзеркалюють актуальні тенденції постмодернічного синтезу, що виявляється на лексичному, формотворчому й фонічному рівнях. Їм властива багатоманітна й оригінальна музична мова, яка має значний образно-виражальний і композиційно драматургічний потенціал» [3, с. 223].

Леся Дичко однією з перших звернулась до написання духовних творів на канонічні тексти. Так, значне місце у творчому доробку композиторки надається різним хоровим складам – змішаним, жіночим, чоловічим, дитячим. Кожного разу, створюючи неповторні та новаторські образи, Дичко наслідує духовним традиціям закладеним фундаторами національної композиторської школи, а саме: поєднання мелосу української народної пісенності та елементів київського (знаменного) розспіву. Про це досить яскраво зазначає сама композиторка: «Чудо народних інтонацій, що тисячоліттями випрацьовував український народ, неповторну красу київського розспіву я хотіла поєднати з глибиною духовних текстів Біблії, духовного світу людини-християнина» [4, с. 158].

Варто відзначити, що серед композиторів, як класиків, так і сучасних, досить мало є тих, хто

пише твори пов'язані з «дитячою» тематикою і ще менше тих, хто створює музику для дітей. Л Дичко приділяє у своїй творчості увагу дітям, не лише пишучи твори для виконання дитячими хоровими колективами, але й музику для мультфільмів. В своїх «дитячих» кантатах – «Сонячне коло» на вірші Д. Чередниченка (для дитячого хору та симфонічного оркестру 1975 р.), «Здрастуй, новий добрий день» на вірші Є. Авдієнка (для дитячого/жіночого хору 1976), «Весна» на вірші Є. Авдієнка (для дитячого хору та симфонічного оркестру 1980) авторка втілює досить розмаїту образність, яка досягається різними виразовими засобами. Для Лесі Дичко характерне поєднання яскравих звучностей, які при цьому досить зручні для вокального виконання. Інтонації народних пісень взаємодіють з соноричними комплексами, що досягаються зазвичай внаслідок поєднання досить простих лінеарних шарів. Таким чином колористичні зіставлення двох тональних центрів можуть бути підготовлені поступово, що не викликає труднощів для виконання дитячим складом. В хорових творах досить важливе місце надається мовній інтонації.

Доречно зазначити, що жанр кантати є складним та монументальним, проте у творчий інтерпретації видатної композиторки вона набуває рис циклу. Леся Дичко орієнтується на типову пісенну мелодику усталених жанрів, також створює цікаві поєднання. Л. Шегда зазначає: «Кантати для дітей Л. Дичко наділені стійкими ознаками складного жанру: тут створену непросту дискретну жанрову структуру з характерними перервами в перцептивному часі; більшість частин відповідає типізованим вимогам основного жанру та володіє певною самостійністю (тобто допускає окреме виконання); за достатньої художньої єдності всієї композиції функцій ний взаємозв'язок між частинами має переважно типологічний характер. При цьому складно жанрова структуризація здебільшого відповідає закономірностям пісенно-хорових циклів, що виразно виявляється навіть у жанрі кантати» [7, с. 64].

Для творчості Лесі Дичко притаманне ліричне начало, образність пов'язана з поєднанням релігійного і пантеїстичного світосприйняття, яким просякнуті світські твори. Змалювання картин природи в контексті зображальності досягається по різному. Досить часто начебто колористичний епізод відіграє роль не вторинну, фонову, а тематичну. Лінеарність мислення композиторки створює унікальну поліфонію засновану на народному мелосі. Авторитетний дослідник О. Цуранова вказує: «Ряд індивідуальних особливостей гармонічної побудови творів Л. Дичко зумовлені значним впливом на авторку народнопісенної вокально-хорової культури з її мелодико-інтонаційним характером утворення горизонталі. Слід відзначити, що переосмислюючи глибоко ґрунтовні народнопісенні елементи, використовуючи новітні засоби сучасної музики, композитор не відкидає також традиційні мовно-виразові прийоми, які сформувались у однойменних, однотерцевих тональностей» [6, с. 80]. Спираючись на фольклорні зразки і поєднуючи їх з професійною композиторською технікою, Леся Дичко змогла створити свій неповторний стиль, в якому яскраво проявляються національні риси.

Дослідити особливості сучасної хорової літератури можна звернувши увагу на творчість авторів, які відносяться до різних композиторських шкіл. Спробуємо проаналізувати специфіку хорової творчості В. Степурка, де більшість становлять твори пов'язані з духовним началом. Це такі твори, як «Літургія св. І. Златоустого» (2011), «Різдвяний тропар» (2002), «Літургія сповідницька» світлої пам'яті гетьмана Івана Мазепи, духовна меса «Богородичні догмати XVII ст.», ораторія «Києво-Могилянська академія», псалми, твори написані на тексти книг пророків.

Власне вибір хорових творів, як пріоритетних для композиторського спадку, зумовлений також диригентсько-хоровою діяльністю В. Степурка. Проте відбувається певне переосмислення хору, який починає трактуватись оркестрово. Цікавою є думка Я. Бардашевської, яка вказує на те, що у творах композитора відбувається постійне розширення звичних меж хорового твору, переосмислюється семантика різних шарів музичної тканини. «Хорова творчість, як носій гармонійності виявляє стійку здатність до збільшення масштабів і значень власних жанрово-стильового і семантичного полів, де темброво-акустичні знахідки є засобами для побудови нових смислових сфер» [2, с. 145]. Музична мова В. Степурка знаходиться в межах національної української традиції і має тісні зв'язки із фольклорним началом та знаменним (київським) розспівом. В доробку автора є досить багато обробок та аранжувань, до того ж у творах, пов'язаних із світським началом він здійснює повне, або часткове використання фольклорних текстів, внаслідок чого відбувається зв'язок з поетичною образністю народних пісень.

Авторський стиль Степурка у сфері хорової творчості має досить яскраву індивідуальну забарвленість. Він, як композитор, що є представником наступного покоління (по відношенню до Л. Дичко) є прихильником яскраво-колористичних та сонористичних комплексів, які створюються за умови вільного володіння хоровими голосами. Це кольорові полотна в яких зростають виразові можливості людського голосу, що використовується начебто в межових діапазонах – від надвисоких до наднизьких, при цьому виникає ефект звучання великого симфонічного оркестру з різними інструментами, різно-тембровим звучанням та різними прийомами гри на них. Використовується велика кількість незвичних методів звуковидобування – яскраві глісcандо, клекіт, шепіт, туркотіння. Досить часто яскравим прийомом постає хорове крещендо або димінуендо одного звукового комплексу, що наближує його стиль до мінімалізму. При цьому в основі твору може бути як розширена тональність так і певний лад.

Я. Бардашевська вважає, що продовжуючи у власній хоровій творчості окремі тенденції композиторів-представників «нової фольклорної хвилі», В. Степурко привнесенням елементів християнської тематики оновлює первинне фольклорне «коло», демонструючи поступове поглиблення концепції співіснування з ним національних міфопоетичних джерел. Такий підхід зближує його концепції з пошуками покоління шістдесятників які дедалі активніше зверталися до романтичних і неоромантичних принципів,

при цьому не звужуючи хронологічної відстані до барокових констант [2, с. 148].

Серед сучасних українських композиторів молодого покоління, які з одного боку сповідують «жанровий універсалізм», проте з іншого надають перевагу хоровим творам, що було характерно і для творчості Л. Дичко та В. Степурка, можна згадати В. Польову. Увага до хорових духовно-літургічних жанрів, стає в певному сенсі гарною традицією. В доробку В. Польової, так само як у Лесі Дичко є ряд інструментальних творів (різноманітні симфонічні твори, для камерних складів, для фортепіано), вокально-інструментальних, так і виключно для хорових складів.

Значна кількість творів тісно пов'язана з духовною тематикою, котрі переважно написані на канонічні тексти. Частково використовуються народні тексти та дуже рідко слова відомих поетів. Сама композиторка таким чином коментує значення канонічних текстів у її творчості: «Для мене важливіше не самовираження, а самоусвідомлення, і саме молитовні тексти дали мені можливість рухатись внутрішньо, проживати й вирощувати крізь звук свою суть. Артистична складова з'являється, коли виникає виконавець із його баченням: тоді ти себе відділяєш і починаєш розуміти, що так, ти композитор, ти написав. А спочатку слово сіється в тебе і проростає музикою» [1].

Духовні твори демонструють великий розмах жанрів «класичних», таких як «Літургія Іоанна Златоуста», кондак, тропар, стихира, молитви. Також в творчості Польової велика увага надається триптихам та іншим циклам. Власне хорова музична мова досить різноманітна. В ранній період переважала естетика авангарду та полістилістика, проте згодом музика стала тяжіти до «сакрального мінімалізму». В класичних духовних творах досить часто можна прослідкувати зв'язок зі знаменним розспівом. Музика пишеться з урахуванням акустики храму, яка дозволяє насолодитися кожним звуком, повільним перетіканням одного співзвуччя в інше. Звук стає основною одиницею виміру, своєрідним будівельним матеріалом, з якого зростає потім весь твір. О. Торба аналізуючи твір «Помилуй мене, Боже» Псалом 50, зазначає наступне: «Головним засобом виразності у цьому творі стає сонор. Він – в усій своїй природній красі та тембровому розмаїтті – усталеним кореспондуванням через виконавське висвітлювання зі слухацькою емоцією захоплює та підкорює з перших секунд звучання. Для хорового письма композиторки ставлення до звуку є показовою, характерною рисою індивідуального стилю. Звук у неї живе своїм самодостатнім життям» [5, с. 371]. Основною логікою розвитку твору є лінеарність, яка переважає над гармонічною вертикаллю. Для В. Польової звук постає як результат взаємодії зі словом. Часом вона навмисно пише для виконавців так, щоб співати і грати їм було незручно: дуже високо, або дуже низько. Це надає великі можливості для втілення композиторських ідей, а з іншого боку стає своєрідним викликом для виконавців, які повинні долати власні межі можливого.

Висновки та подальші перспективи. Отже, хорова література в сучасній музиці представлена досить різноманітно. Навіть при побіжному огляді специфіки хорової мови трьох майстрів сьогодення можна зробити висновок, що кожний з них має свій неповторний індивідуальний стиль. Прийоми письма своєрідність подачі матеріалу, ставлення до звуку є різним. Основною ланкою може бути певна поспівка, звукокомплекс або певний звук. Проте всіх їх об'єднує велика творча майстерність, що допомагає писати твори як духовного так і світського спрямування. Певною традицією є звернення до класичних жанрів духовної музики – кондак, тропаре псалми. Своєрідною константою для національної композиторської школи є інтонаційна спорідненість з українською народнопісенною творчістю, знаменним розспівом. Але кожен автор переосмислює їх по різному, перетворюючи на неповторні та унікальні твори, які стають справжніми репертуарними прикрасами для сучасних хорових колективів.

Список літератури:

1. «Винний»: [Інтерв'ю з київським композитором Вікторією Польовою] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sumno.com/article/intervyu-z-kyjivskym-kompozytorom-viktorijeyu-polo/.
2. Бардашевська Я. Визначальні мотиваційні чинники в семантичному зрізі концепцій хорової акапельної творчості Віктора Степурка: до проблеми світогляду митця / Я Бардашевська // Студії мистецтвознавчі. – 2014. – Число 1. – С. 145–151.
3. Коновалова І.Ю. Особистісно-стильові детермінанти хорової творчості Л.В. Дичко / І. Коновалова // Культура України. Випуск 47. – Х.: ХДАК, 2014. – С. 220–230.
4. Письменна О. Хорова музика Лесі Дичко / О. Письменна. – Л.: Наукове товариство ім. Т. Шевченка. 2010. – 268 с.
5. Торба О. Сучасна українська хорова музика: стиль і стильність. «Псалом 50(51)» Вікторії Польової / О. Торба // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського. – Вип. 85: Духовна культура України: традиції та сучасність: збірник наукових статей / редактор-упорядник М.М. Скорик. – К., 2010. – С. 357–377.
6. Цуранова О.О. Щодо питання мовно-стильових особливостей духовно-музичної творчості Л. Дичко / О. Цуранова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Випуск 1. – Х.: Харківська гуманітарно-педагогічна академія. – 2015. – С. 77–80.
7. Шегда Л. Кантати для дітей Лесі Дичко: основні стилістичні особливості / Л. Шегда // Студії мистецтвознавчі: Театр. Музика. Кіно: [зб. статей / гол. Ред. Г.А. Скрипник]. – К., 2009 – Ч. 4(28). – С. 63–67.

Перцова Н.А., Горобец В.П., Гриценко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СПЕЦИФИКА УКРАИНСКОЙ ХОРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА Л. ДИЧКО, В. СТЕПУРКО, В. ПОЛЕВОЙ: ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО

Аннотация
В статье анализируются специфические особенности хорового письма композиторов современности на примере творчества Л. Дичко, В. Степурко, В. Полевой. В их полижановости и поливариантности. Проанализированы основные черты письма, выразительные средства и пути раскрытия авторского замысла композитора в контексте современного хорового творчества. Прослежены связь творчества композиторов с «неофльклористическоими» традициями, народнопесенным искусством и знаменным (киевским) распевом.
Ключевые слова: хоровое искусство, композиторская школа, новаторство, неофольклоризм, авангард, полистилиска, сакральный минимализм.

Pertsova N.A., Gorobets V.P., Gritsenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

SPECIFICITY OF UKRAINIAN CHORAL LITERATURE AT THE EXAMPLE OF CREATIVITY L. DYCHKO, V. STEPURKA, V. POLYOVA: TRADITIONS AND NOVELTY

Summary
The article analyzes the specific features of choral writing by contemporary composers on the example of L. Dičko, V. Steppurka, and V. Poliova. In their polyvariance. The main features of the letter, expressive means and ways of revealing the author's idea of the composer in the context of modern choral work are analyzed. The connection of the creative work of composers with the «neo-folklore» folk-woolen heritage and significant (Kievan) singing has been traced.
Keywords: choral art, composer's school, innovation, neo-folklorism, avant-garde, polystylistics, sacred minimalism.

УДК 785

СТИЛЬОВИЙ СИНТЕЗ У СУЧАСНІЙ ЕСТРАДНІЙ ІНСТРУМЕНТАЛЬНІЙ МУЗИЦІ

Пістунова Т.В., Постой Г.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті наголошується, що провідною ознакою розвитку сучасного естрадного інструментального мистецтва є синтез різних стильових напрямків. Для зарубіжної виконавської та композиторської практики характерне звернення до стилів, що об'єднують досягнення естрадної та академічної музики. Прикладом такого синтезу виступає напрямок Classical crossover, в якому академічні твори здобувають новітнього прочитання, поданого крізь призму естрадного аранжування та інструментарію. У вітчизняній виконавській діяльності є декілька колективів, які працюють у даному напрямку. Для сучасного українського музичного простору характерний стильовий синтез різних напрямків рок-музики та фольклору, що проявляється у активному використанні елементів народного музикування, інструментарію та його цитуванні.

Ключові слова: стильовий синтез, естрада, інструментальна музика, Classical crossover.

Постановка проблеми. В умовах постмодерної культури формується підґрунтя для розвитку естрадної популярної музики. Головний принцип постмодернізму – це одночасне співіснування різноманітних стилів, своєрідний плюралізм смаків та прагнення до глобального цитування та повторюваності. Внаслідок розвитку паралельно різних стилів поступово провідною тенденцією стає синтезування їх в рамках сучасної естрадної музики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка напрямку classical crossover в контексті аудіовізуальної культури аналізувалась у роботах Л. Данько. Питання функціонування академічного музичного мистецтва XXI століття в умовах розвитку популярної культури знайшло відображення в працях В. Яромчука. В роботі вітчизняного дослідника найкращою перспективою функціонування синтетичних утворень, спрямованих на популяризацію класичного надбання, наголошується напрямок classical crossover. Особливості розвитку естрадної музики України та специфіку її синтезу з фольклором окреслено в розробці В. Тормахової. Діяльність інструментальних колективів у контексті українського музичного простору розглядається в статтях П. Андрійчука та Н. Брояко. Стиль фанк та його місце в естрадній музиці аналізується в праці І. Яркіної.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Сучасна естрада неодноразово ставала предметом мистецтвознавчого аналізу. Проте питання дослідження стильового синтезу, що є ознакою розвитку інструментальної естрадної музики не розглядалось у вітчизняному музикознавстві.

Формулювання мети дослідження. Метою дослідження є аналіз особливостей стильового синтезу в сучасній естрадній інструментальній музиці.

Виклад основного матеріалу. Однією з ознак сучасної музичної культури є її багатоманітність. Одночасно співіснують чимало напрямків, розвиток яких відбувається начебто відокремлено один від одного, проте на практиці можна переконатися у тому, що досить часто утворюються певні явища, які мають синтетичний характер. Функціонування мистецтва та його розвиток відбувається завдяки тому, що в культурі зазвичай є стабільні елементи, що асоціюються з традиційним началом, а також мобільні, динамічні, які пов'язані з новаціями. Зазвичай поява мистецьких напрямків відбувається як результат взаємодії традицій та новацій. Проте не всі нові мистецькі феномени мають абсолютно новаторський характер. Часом новацією може виступати поєднання двох абсолютно протилежних напрямків, чий синтез породжує новий напрямок в межах культури.

В рамках естрадної інструментальної музики можна виокремити ряд прикладів, пов'язаних з синтезом стилів. Насамперед, це стильове поєднання, що об'єднує академічну та естрадну музику, як-от classical crossover. Також можливе утворення нових напрямків в межах естрадної музики, як симфо-рок, фолк-рок та інші. Розглянемо їх більш ґрунтовно. Одним з перспективних напрямків розвитку сучасної музичної культури є classical crossover. Вітчизняний дослідник В. Яромчук зазначає: «У випадку з Classical crossover'ом доречно говорити не стільки про єдиний стиль, скільки про своєрідний синтетичний напрямок сучасної музичної культури. Це явище характеризується гнучкістю розвитку, що дозволяє поєднувати академічну основу з найсучаснішими музичними тенденціями» [6, с. 167].

Як саме можна визначити даний напрямок? В роботі Л. Данько дається наступне визначення: «Сучасний музичний напрям, заснований на творчому синтезі елементів другого й третього «пластів» музичної культури (а саме стильових особливостей академічної музики і актуальних звучань «нових масових жанрів XX століття») [3, с. 7]. Отже, для нього притаманне використання музичного класичного матеріалу, який подається у іншому аранжуванні. Саме таким чином поставали шедеври класики «Пори року» А. Вівальді, «Танець з шаблями» з балету «Спартак» А. Хачатуряна, у виконанні британської скрипачки Ванесси Мей. Її стиль іменували скрипковим техно-акустичним ф'южном. До класичного зразка додається ритмічний риф, що робить композицію більш осучасненою. Можливе також доповнення різноманітними контрапунктичними лініями, які будуть виконуватися на електроінструментах – гітарі, бас-гітарі. Можливим є також рух у протилежному напрямку, коли до її репертуару входять твори інших виконавців, як-от рок-гурту «Red Hot Chili Peppers», які об'єднуються у попурі, що супроводжується звучанням симфонічного оркестру.

Чимало виконавців працюють в даному напрямку, насамперед, окрім згаданої Ванесси Мей, це діяльність скрипалів – Девіда Гаррета,

Бріанни Кахане, Діани Юкава, Фіони Пірс, Ліндсі Стірлінг, Лючії Мікareллі, піаністів – Дженніфер Томас, Максима Мрвіца, Майлін Класс, Уільяма Джозефа, арфістки Шивон Оуен та саксофоністки Сари-Луїзи Янг. У останні роки найбільш популярною та затребуваною є виконавська діяльність німецько-американського скрипаля Девіда Гарретта (справжнє ім'я Давид Крістіан Бонгартц). Його робота у напрямку classical crossover, пов'язана з поєднанням класичної музики з джазом, рок-музикою, кантрі та фольклором. В його репертуарі представлений ряд творів академічної музики, таких як «Пори року» А. Вівальді, які на відміну від інтерпретацій Ванесси Мей можуть виконуватися в оригінальному варіанті. Певна частина класичної музики здобуває певної переробки, що є неминучим, коли соло інструменту в авторській версії була не скрипка, а фортепіано, як в Концерті для фортепіано з оркестром № 1 П. Чайковського, ноктюрні Ф. Шопена чи баладі «Лісовий цар» Ф. Шуберта. Значна кількість творів представлена хітами поп- та рок-музики, аранжування яких передбачає доповнення естрадного звучання симфонічним оркестром, сюди можна віднести інструментально-симфонічні версії пісень Майкла Джексона, гуртів «Led Zeppelin», «Nirvana», «The Pretenders», навіть саундтреки зі стрічки «Мисливці за привидами», «Пірати Карибського моря» та мультиплікаційної стрічки «Frozen» чи відомого грецького танцю «Сіртакі». Для передачі різних образно-емоційних станів виконавець використовує акустичну скрипку, електроскрипку з дісторшен ефектом, звучання якої наближене до електрогітари, лупстанції для «закільцовування» власного звучання, що дозволяє грати наче дві партії одночасно. Завдяки участі Д. Гаррета в головній ролі в кінострічці «Паганіні – скрипаль диявола», виконавець виступив також композитором, написавши ряд саундтреків та переробивши твір Н. Паганіні, додавши вокальну лінію.

Подібна виконавська-інструментальна практика об'єднує не лише репертуар, що належить до різних типів музики, але й запозичує яскравість та ефектність сценічної поведінки з естрадної музики. Характеризуючи напрямок classical crossover В. Яромчук відмічає, що його поява є своєрідною відповіддю на запит соціуму. Й хоча він акцентує увагу на вокальному різновиді, дане твердження є цілком слушним. «Classical crossover є певним дороговказом для подальшого розвитку співацької манери. Адже величезний розрив між композитором, виконавцем та слухачем, який відбувся у результаті значного розвитку технік композиції у XX столітті, сприяв втраті інтересу аудиторії, а отже, й можливих потенційних співаків. Виникнення ж даного напрямку хоча й не може претендувати на тотальне новаторство, є певною нішею, в рамках якої можна залучити слухача й до надбань академічного мистецтва» [6, с. 167].

Окрім окремих виконавців, можна виділити деякі колективи, що працюють в даному напрямку. Насамперед це квартет арф «4 Girls 4 Harps», дует електроарф «Harp Twins», струнні квартети «Bond», «Escala», «Pavao Quartet», «Raven», дует електроскрипок «Fuse». Принципової різниці у їх діяльності, порівняно з солістами, не простежується. Крім цього, певну нішу у естрадній інструментальній музиці сьогодення займає творчість композиторів, чиї твори займають пограничне місце, синтезуючи здобутки академічної та популярної музики. Насамперед, це діяльність тих музикантів, які, маючи професійну композиторську освіту, є авторами саундтреків до стрічок, що здобувають багато нагород за музику – А. Деспла, Л. Ейнауді. Твори італійського композитора Людовіко Ейнауді, написані у техніці мінімалізму, можна віднести до академічної музики, проте ряд інших проектів, насамперед діяльність групи Whitetree Project поєднує джазове звучання. Музика до кінострічок «1+1», «Чорний лебідь» має більш естрадне звучання, пов'язане з використанням електроніки, типових зворотів в мелодійній лінії. Французький композитор Олександр Деспла є лауреатом премії «Оскар» за музику до кінострічки «Готель «Гранд Будапешт»«, та восьмикратним номінантом за «Загадкову історію Бенджаміна Баттона», «Король говорить!» та інші. Проте найбільшої популярності має музика до фільмів «Гаррі Поттер та Дари смерті», «Сутінки. Сага. Новий місяць», «Золотий компас», «Дівчина з перловою сережкою» та т. п. Так само в цьому руслі працює композитор Bear McCreary (Бір Макрірі), автор саундтреків до сучасних серіалів «Ходячі мерці», «Зоряний крейсер «Галактика», чия музика поєднує досягнення академічної музики, фольклору, джазові елементи, хард-рокове звучання в залежності від необхідної образної сфери. Джеймс Рой Хорнер – автор музики до кінофільмів «Ігри розуму», «Титанік», «Аватар», «Крулл», «Чужі», «Хоробре серце», «Аполлон 13» звертається до кельтських мотивів, електронної музики та ін.

Звісно, що classical crossover не єдиний напрямок музичного мистецтва, утворений шляхом поєднання різних начал. Можна згадати також стиль Funk, що виступає результатом синтезу декількох пластів, таких, як рок-, поп- та джазової культури. Про це влучно відмічає І. Яркіна: «Стиль funk відображає типову для індустрії музичних розваг ситуацію, при якій спостерігається переважне становище засобів порівняно з цілями, що створюється на основі синтезу чотирьох інгредієнтів: 1) старовинних форм музикування «третього» пласта; 2) джазових парадигм в їх спрямованості до звільнення від нормативів-штампів; 3) рок-культури з її стилістичної «всеїдністю»; 4) поп-музики з типовим для неї поверненням в прикладну сферу музикування, на новому «витку» історичної спіралі пов'язану з системою ЗМІ (спів-танець, естрадне шоу, відеокліп і т. д.)» [5, с. 176]. Танцювальна природа фанку зумовлює інструментальність його звучання, в якому переважає синкопування, багаторазове повторення коротких фраз, активне пульсуюче ритмічне начало.

Якщо в закордонній музичній сфері є ряд колективів, окремих виконавців та композиторів, що працюють у напрямку classical crossover, то в українському просторі діяльність подібних музикантів набагато менше відома широкому загалу. Натомість можна казати про іншу лінію утворення синтетичних у стильовому відношенні явищ. Для української естради притаманне звернення до фольклору в рамках рок-композицій. Причо-

му взаємодія може відбуватися як шляхом цитування, так і за рахунок використання типових ладових, інтонаційних зворотів, елементів голосоведіння, запозичення народного інструментарію. В. Тормахова відмічає, що взаємозв'язки між різними напрямками музичної культури можуть утворюватися по-різному. «В сучасній естрадній музиці України можна виділити наступні типи взаємозв'язків фольклорного мистецтва з джазом, роком і поп-музикою: 1) обробки народних пісень, 2) цитування музично-фольклорного матеріалу, 3) створення оригінальних композицій на фольклорній основі – інтонаціях, звукорядах, текстах, прийомах виконання (застосовується в джазі, рок і поп-музиці)» [4, с. 43].

Рок-музика зазвичай представлена вокально-інструментальними творами, проте можна віднайти чимало прикладів їх інструментальної інтерпретації, яка до того ж є пов'язана з фольклорним началом. Існує ряд колективів академічного спрямування, які грають репертуар рок-гуртів. Так репертуаром НАОНІ – Національного академічного оркестру народних інструментів – раніше була українська народна інструментальна музика, зібрана з усіх регіонів, проте відтепер він значно розширюється за рахунок не лише творів академічного спрямування, а й рок- та поп-композицій. Вітчизняний дослідник П. Андрійчук зазначає, що «...концерти НАОНІ є надзвичайно популярними. Високий виконавський рівень музикантів, що входять до складу колективу, дозволяє грати твори будь-якої складності, які належать до різних стильових напрямків. Творча інтерпретація композицій західних виконавців сприяє приверненню уваги широких слухацьких кіл» [1, с. 60–61]. Їх концертні тури, які проходять у великих містах України, демонструють творче переосмислення хітів естрадної музики – композицію «Miserlou» з кінострічки «Кримінальне чтиво», саундтрек до телефільму «Mission: Impossible», інструментальні версії пісень рок-гуртів «The Eagles», «Metallica», «Deep Purple», «Ляпис Трубецкой», «ВВ». Крім цього діяльність даного оркестру досить яскраво була представлена у спільному виступі зі співачкою Onuka на півфіналі пісенного конкурсу «Євробачення» – 2017, що проходив у Києві. Композиція, яка була інструментальним попурі з пісень співачки, представляла цікавий синтез фольклору з напрямками поп-музики – фолктроніка, чілл-вейв, синті-поп.

Стильовий синтез в інструментальній українській музиці можна віднайти у діяльності невеликих колективів – «Бряц-Бенд» та «B&B Project», чий репертуар пов'язаний з напрямками Classical Crossover та Indie Folk. Характеризуючи специфіку творчості «Бряц-Бенду» П. Андрійчук відмічає: «В творчому доробку як власні композиції, так і кавер-версії світових хітів. Вибір інструментів дозволяє виконувати як класичні академічні твори (А. Вівальді «Пори року»), так і рок- («Show Must Go On» гурту «Queen», «Miserlou» Діка Дейла), поп- (пісні Майкла Джексона), латину («La Bamba» Ritchie Valens) та фольклорні зразки («Веснянка»)» [1, с. 61]. Так само різні стилі представлені в діяльності дуету «B&B Project», учасники якого грають на бандурі та баяні. Їх репертуар представлений кавер-версіями хітів естрадної музики, насамперед таких музикантів, як Adele, DJ Tiesto, Daft Punk. Подібне поєднання народних інструментів з сучасним репертуаром уявляється як надзвичайно продуктивне мистецьке утворення. Цей аспект окреслюється в праці Н. Брояко: «Позитивною тенденцією є звернення різних гуртів та окремих виконавців до бандури в якості інструмента, що може мати надзвичайно важливе символічне значення, яке буде краще підкреслювати ідеологічне підґрунтя їх творчості. Другим аспектом є оновлення існуючих стильових напрямків чи розвиток тих, що лише зароджуються, за рахунок створення незвичних інструментальних поєднань та звучань, яке сприятиме популяризації бандури не лише в Україні, але й за кордоном» [2, с. 47].

Висновки та подальші перспективи. Провідною ознакою розвитку сучасного естрадного інструментального мистецтва є синтез різних стильових напрямків. Насамперед мова йде про появу таких стилів, що об'єднують досягнення естрадної та академічної музики, яке більше притаманне для зарубіжної виконавської практики. Прикладом такого синтезу виступає напрямок Classical crossover, що може вважатися містком між академічними творами та їх новітнім прочитанням, поданим крізь призму естрадного аранжування та інструментарію. У вітчизняному просторі представлені декілька гуртів, які працюють у даному напрямку, причому їх виконавський репертуар переважно складається з кавер-версій, реміксів та римейків відомих хітів. Для сучасного українського музичного простору характерний стильовий синтез різних напрямків рок-музики та фольклору, що проявляється у активному використанні елементів народного музикування, інструментарію. Синтез різних стильових напрямків вважається закономірним явищем, що стимулює творче переродження старих стилів та їх нове втілення у майбутній практиці.

Список літератури:

1. Андрійчук П.О. Використання народних інструментів у сучасній українській музичній культурі // Молодий вчений. – 2017. – № 7. – С. 59–62.
2. Брояко Н. Бандурне виконавство у сучасних субкультурах України / Надія Брояко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство. – 2017. – № 1 (Вип. 36). – С. 43–47.
3. Данько Л. Музыкальное направление classical crossover в современной аудиовизуальной культуре: автореф. дис. ... к. иск. / Л. Данько. – СПб., 2013. – 24 с.
4. Тормахова В.М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез: монографія / В.М. Тормахова. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 204 с.
5. Яркина И.Ю. Вокально-инструментальный ансамбль в стиле funk. Дисс. кандидата искусствоведения. – Х., 2016. – 207 с.

6. Яромчук В. Перспективи побутування академічного вокалу на початку XXI століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О.С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. – № 2 (вип. 36). – С. 164–168.

Пистунова Т.В., Постой Г.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СТИЛЕВОЙ СИНТЕЗ В СОВРЕМЕННОЙ ЭСТРАДНОЙ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЙ МУЗЫКЕ

Аннотация
В статье отмечается, что ведущим признаком развития современного эстрадного инструментального искусства является синтез различных стилевых направлений. Для зарубежной исполнительской и композиторской практики характерно обращение к стилям, объединяющим достижения эстрадной и академической музыки. Примером такого синтеза выступает направление Classical crossover, в котором академические произведения приобретают новое прочтение, поданное через призму эстрадной аранжировки и инструментария. В отечественной исполнительской деятельности есть несколько коллективов, работающих в данном направлении. Для современного украинского музыкального пространства характерен стилевой синтез различных направлений рок-музыки и фольклора, проявляющийся в активном использовании элементов народного музицирования, инструментария и его цитировании.
Ключевые слова: стилевой синтез, эстрада, инструментальная музыка, Classical crossover.

Pistunova T.V., Postoi H.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

STYLE SYNTHESIS IN MODERN VARIETY INSTRUMENTAL MUSIC

Summary
The article notes that the leading sign of the development of modern variety art of instrumental art is the synthesis of various style trends. For foreign performing and composing practice, the appeal to styles combining the achievements of variety and academic music is characteristic. An example of this synthesis is the direction Classical crossover, in which academic works acquire a new reading, submitted through the prism of variety arrangements and instruments. In the domestic performing activities there are several teams working in this direction. For the modern Ukrainian music space is characterized by style synthesis of various directions of rock music and folklore, manifested in the active use of elements of folk music, instrumentation and quoting.
Keywords: style synthesis, variety, instrumental music, Classical crossover.

УДК 378.147:78

ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПРАКТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ІНСТРУМЕНТАЛІСТІВ

Пістунова Т.В., Постой Г.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядаються трансформаційні процеси в системі музичної освіти, підготовки студентів творчих спеціальностей вищих закладів освіти до практичної виконавської діяльності, до адаптації в культурному соціумі. Акцентується увага на необхідності створення умов для вдосконалення системи наскрізної практичної підготовки студентів інструменталістів, на детальному вивченні взаємодії новітніх технологій у виконавській діяльності. Виокремлюється проблема творчої реалізації викладача – партнера у музикуванні, режисера та продюсера мистецьких проектів. Вивчається вплив інноваційних освітніх технологій, психолого-комунікативного компоненту на формування системи цінностей професійного музиканта – артиста ансамблю, оркестру, керівника творчого колективу.
Ключові слова: виконавська діяльність, музично-просвітницька діяльність, благодійна діяльність, культурний соціум, практична підготовка.

Постановка проблеми. Професійна музична освіта – процес комплексний і багатоцільовий, однак при всій різноманітності видів професійної музичної діяльності, достатньо чітко сформульовано її головне завдання – залучення молоді до пізнання розвитку музичної культури, осягнення всіх її багатств, виховання інтересів до духовних цінностей людства. Одним із пріоритетних напрямів навчання студентів-музикантів у вищій школі є залучення їх, в рамкам системи наскрізної практичної підготовки, до культурно-просвітницької та музично-благодійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цієї теми безпосередньо пов'язане із розкриттям питань щодо трансформаційних змін в організації та проведенні різноманітних мистецьких заходів, які націлюють майбутніх фахівців творчих спеціальностей на практичну діяльність. Вітчизняні науковці (О. Берегова [2], О. Рудницька [8], О. Олексюк [7], О. Щолокова [9], Є. Куришев [6] та ін.) досліджують проблеми професійної підготовки музикантів-інструменталістів в культурно-освітньому контексті Так, О. Олексюк розглядає «освітній процес у вищій школі як діалог/полілог між студентом і освітнім простором, що реалізується в різних організаційних формах і видах: навчання, наукове дослідження, спілкування з суб'єктами освітнього процесу, дозвілля тощо» [7, с. 25–28]. Концепти дослідниці О. Берегової пов'язані з розглядом «нових форм кооперації концертного виконавства з електронною музикою, де фрагменти цифрового запису (або монтажу) поєднуються в реальному часі з живим звучанням інструментів та голосів» [2, с. 82]. В наукових працях О. Рудницької акцентується увага на «доцільності експериментального підходу до формування репертуару, з якого «не витісняти» розважальні жанри, домагаючись від студентів вибіркового ставлення до будь-якої музики, орієнтації на кращі зразки у всіх її видах та напрямах» [8, с. 207–208].

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Сучасні наукові розвідки, дозволяють поглибити розгляд сьогоденних потреб щодо комплексного виховання майбутнього професійного музиканта, його готовності до виконавської діяльності, складовою якої є культурно-просвітницька, концертна та благодійна робота, а також акцентувати увагу на питанні, щодо модифікації ролі викладача в реальних умовах культурно-освітнього контексту. Отже, актуальність обраної проблеми є безперечною.

Формулювання мети дослідження. Метою дослідження є аналіз процесів формування професійних якостей музикантів-інструменталістів в умовах практичної підготовки і реалізації їх інтерпретаційних задумів у виконавській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Виконавська діяльність є складовою практичної підготовки студентів і реалізується в комплексному підході до виховання майбутнього професійного музиканта. Провідним компонентом якої є «культурно-просвітницька діяльність яка заснована на традиціях культурно-виховної та освітньої роботи, і є системою заходів, що сприяють підвищенню культурного рівня, розвитку творчих здібностей та ініціативи, організації культурного соціуму» [4, с. 183]. Виявилось, що музично-просвітницька спрямованість практичної підготовки і є тим головним і суттєвим у вирішенні проблеми розвитку естетичного виховання, самостійного мислення студента, здатності критично визначати справжні цінності музичного мистецтва, аналізувати і творчо оцінювати їх, активно й свідомо обирати та організовувати свій музичний світ. Такий шлях дає змогу реалізувати ідею музично-просвітницької діяльності – перенесення акценту із суто навчання на виховання, опора на безпосередньо музичну практичну діяльність. Здатність творчо розв'язувати музично-виконавські завдання, до яких у своїх педагогічних працях, О. Щолокова відносить: «ознайомлення студентів із загальними напрямами в мистецтві їх стильовими особливостями; розвиток широкого художнього світогляду й загальної культури; виховання пізнавальної активності; формування індивідуального рівня художнього сприйняття; художній розвиток у музично-творчій (виконавській, просвітницький та педагогічній) діяльності» [9, с. 150–155].

Для вирішення цих завдань, з метою підвищення ефективності наскрізної практичної підготовки на факультеті музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв впроваджені освітні програми, складовою яких є виконавська, музично-просвітницька та благодійна діяльність. До опанування про-

грам – творчих заходів залучаються студенти усіх курсів (з першого по п'ятий) та викладачі, а отже привертається увага до якісної практичної підготовки майбутніх фахівців, які здатні популяризувати світове та українське музичне мистецтво. Використовуються як традиційні форми музикування та творчого спілкування – тематичні лекції-концерти, звітні концерти, фестивалі, конкурси, творчі зустрічі, майстер-класи, так і нові форми, а саме спільні концерти студентів і викладачів, експериментальні проекти з використанням технічних засобів (електронної музики), жанрових та стильових мікстів, поєднання різних видів мистецтв. У цьому сенсі ефективним виявився досвід роботи експериментальної науково-творчої лабораторії «Музична вітальня», створеної на факультеті музичного мистецтва, де відбувається реалізація інтерпретаційних задумів, творчих новацій студентської молоді. Науково – творче об'єднання пройшло шлях від відомих форм концертної діяльності до впровадження новаторських експериментальних форм проведення мистецьких заходів. При цьому забезпечується взаємозв'язок аудиторних і поза аудиторних форм навчально-виховної діяльності студентів та їх музичного дозвілля. Зокрема, цікавими стали концерти студентів спеціалізації «інструментально-оркестрове мистецтво» із ансамблевої гри, де керівниками ансамблів виступають студенти старших курсів: вони визначають склад колективу, добирають репертуар, проводять репетиції під керівництвом досвідчених викладачів-практиків (І. Закус, С. Дідок, Г. Марценюк, П. Андрійчук, В Лігус, О. Сагітов) які вдало поєднують концертну діяльність з навчально-виховним процесом. Такий підхід є одним із факторів творчої комунікації виконавців, відтворення їх інтерпретаційних ідей.

Варто підкреслити, що студенти факультету музичного мистецтва КНУКіМ беруть активну участь в багатьох конкурсах, фестивалях здобувають нагороди, стають переможцями. Останні тенденції у розвитку сучасного інструментального мистецтва, а саме прагнення до синтезу різних стильових напрямків, різних інструментальних складів розширили діапазон участі студентів у всеукраїнських та міжнародних конкурсах, фестивалях, не тільки тих, що традиційно включають номінацію «Інструментальне виконавство», а й у номінаціях «Вокальне мистецтво», «Фольклор» «Естрадно-джазове виконавство». Таким чином, надаючи поштовх до експерименту у виборі репертуару, засобів музичної виразності, поєднанні академічної музики з народною, джазовою, застосуванні новітніх музичних технологій, створені умови для зацікавленості, креативності, ініціативності у практичній виконавській діяльності всіх учасників навчального процесу. Мистецькі трансформації наближають інструментальне виконавство до слухацької аудиторії, до широкого загалу молоді. Плідно у цьому напрямі працюють викладачі кафедри: професори П. Андрійчук, Г. Марценюк, доценти Г. Постой, В. Романовський, І. Чернов, Г. Черненко, С. Дідок, В. Лігус, І. Закус.

Необхідною і невід'ємною складовою практичної підготовки стали благодійні та музично-просвітницькі концерти участь в яких сприяє реалізації творчих амбіцій, прояву громадянської позиції студентів-музикантів, соціалізації їх у культурному просторі, де за визначенням Є. Куришева відбувається ряд соціальних функцій: «Це – просвітництво публіки, її духовне збагачення, виховання в широкому значенні слова, задоволення певних потреб слухачів» [6, с. 11]. Багаторічним мистецьким проектом ФММ є акція «Даруємо життя», в рамках якої відбуваються концерти у відділенні гематології Київського Інституту раку. Протягом п'яти років співпраці із волонтерською організацією інституту відбулося вже понад 25-ти мистецьких заходів, присвячених Міжнародному Дню боротьби із онкологічними захворюваннями, міжнародним та українським святам, благодійним заходам. Успішно пройшли музично-просвітницькі заходи в Українському товаристві сліпих, у школах-інтернатах м. Києва. Співпраця музикантів з благодійними організаціями відіграє особливу виховну роль у розвитку духовності студентської молоді та впливає на їх світогляд. Благодійна діяльність музикантів КНУКіМ висвітлюється на сайтах університету (http://knukim.edu.ua), факультету музичного мистецтва КНУКіМ (http://fmm.knukim.edu.ua), а також сайті Асоціації допомоги інвалідам та пацієнтам з ХЛПЗ (http://lympho.com.ua/page/mi-vdyachni), де Київський національний університет культури і мистецтв внесено у перелік благодійників. Активними учасниками мистецьких проектів є фольклорні гурти «Кралиця» під керівництвом заслуженого працівника культури України професора Івана Сінельнікова, «Многая лєта» під керівництвом Ганни Коропніченко, народний хор імені С. Павлюченка під орудою професора Олени Скопцової на переконання яких, саме народна музика, є корінням українського народу і здатна лікувати душу й тіло, допомагати хворим повернути віру в одужання, подарувати хвилини радості.

Останнім часом музично-просвітницькі та благодійні програми збагатились інструментальними творами – обробками українських народних пісень, саме в народній пісні зберігається генетична пам'ять українського народу, втілені його духовна краса, повага й любов до рідної землі. Так були створені попурі на теми українських народних пісень для джаз-бенду КНУКіМ під орудою Г. Постоя, різноманітні аранжування за мотивами українських народних мелодій для інструментальних ансамблів (І. Закус, С. Дідок). Репертуарна палітра поповнилася «Джазовими стандартами на українські теми» І. Закуса, обробками мелодій української естради для великого складу естрадного оркестру Г. Постоя, аранжуваннями українських народних мелодій для ансамблю народних інструментів С. Дідка.

В контексті культурно-освітнього простору трансформується і роль викладача яка виходить за рамки відомих канонів – викладач-методист, викладач-вихователь, викладач-наставник. Модифікація відбувається в умовах розширення його функцій і, на думку дослідниці О. Олексюк, стимулює та заохочує до ініціативності та активності студентів. Відповідно до завдань, що стоять перед керівником виконавської практичної підготовки студентів викладач виступає в ролі партнера по музикуванню, режисера та продюсера мистецьких проектів, модератора та куратора

культурно-просвітницьких заходів, комунікатора у взаємодії студентів-практикантів з професійними музикантами, у спілкуванні з слухацькою аудиторією. Все частіше викладачі залучають студентів не тільки до соціальних – благодійних, просвітницьких проектів, а й до спільних творчих експериментальних мистецьких заходів.

Отже, інтеграційні підходи до практичної виконавської діяльності студентів зумовили створення комплексу навчальних програм, в яких відтворенні основні аспекти підготовки професійних музикантів: репертуарна політика, пошук нових форм музикування, творча комунікація з слухачами, націленість на слухацьку аудиторію, трансформації у діалогах: викладач – студент, виконавець – слухацька аудиторія. Всі компоненти виконавської діяльності студентів-інструменталістів відтворюються у культурно-просвітницьких, благодійних та мистецьких проектах під керівництвом викладачів. Завдяки процесам, що відбуваються, останнім часом, в мистецькому просторі країни великого значення набувають проекти які об'єднують освітні, розважальні, культурологічні програми. У цьому сенсі великого значення набуває підготовка вищими закладами освіти «універсальних» музикантів-інструменталістів здатних до виконавської, культурно-просвітницької, благодійної діяльності в умовах реального культурного контексту.

Висновки та подальші перспективи. Підводячи підсумки, зазначимо, що залучення в рамках практичної підготовки до музично-просвітницької та благодійної діяльності допомагає студентам реалізувати свої мрії та плани у професійному становленні, впевненості у майбутньому, мобільності у творчих мистецьких проектах, комунікації у творчому середовищі. Застосування мистецьких проектів різного вектору популяризують інструментальне музичне мистецтво, примножують виконавські традиції України. Домінантою у процесі професійної підготовки фахівців є розширення функцій викладача, його взаємодія зі студентами, що надає поштовх до пошуку нових, творчих ініціатив у створенні програмного забезпечення, репертуару, інноваційних технологій, мистецьких проектів. Подальші дослідження дозволять створити новітні підходи до формування творчої особистості, здатної відчувати і реалізовувати свої творчі проекти у сучасному мистецькому просторі.

Список літератури:

1. Берегова О. Комунікація в соціокультурному просторі України: технологія чи творчість?: Наукове видання. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2006. – 388 с.
2. Берегова О. Музична комунікація: тенденції і виклики часу // Науковий вісник / Музикознавча думка та сучасні проблеми музичної культури. – К.: НМАУ ім. Чайковського, Вип. 79, 2011. – С. 79–95.
3. Дорош Т. Організація культурно-просвітницької діяльності студентів-музикантів // Портал наукових конференцій. – Центрально український державний педагогічний університет імені Володимира Вінниченка. – kspu.kr.ua/ ua / 3 mizhnarodna internet-konferentsiia-2015/sektsit
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ.: Либідь, 1997. – С. 183.
5. Как учат музыке за рубежом. Сост., авт. предисл. Д.Дж. Харгривз, А.К. Норт. – М.: Издательский дом «Классика – XXI», 2009. – 208 с. – (Серия: «Мастер-класс»).
6. Курышев Е.В. Исполнительская практика как форма профессиональной подготовки учителя музыки / Е.В. Курышев. – К.: КГПИ, 1989. – 75 с.
7. Олексюк О.М Феноменологічний діалог/полілог в організації навчальної діяльності магістрів музичного мистецтва // Наукові записки / Ред. В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. – Випуск 152. – Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 25–28.
8. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
9. Щолокова О.П. Формування художньої культури в процесі професійної підготовки педагога-музиканта / О.П. Щолокова // Українське музикознавство, 25. – Київ: «Музична Україна», 1990. – С. 150–155.

Пистунова Т.В., Постой Г.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСПОЛНИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ИНСТРУМЕНТАЛИСТОВ

Аннотация
В статье рассматриваются трансформационные процессы в системе музыкального образования, подготовки студентов творческих специальностей высших учебных заведений к практической исполнительской деятельности, к адаптации в культурном социуме. Акцентируется внимание на необходимости создания условий для усовершенствования системы сквозной практической подготовки студентов инструменталистов, на детальном изучении взаимодействий современных процессов в исполнительской деятельности. Подчеркивается проблема творческой реализации преподавателя – партнера в музицировании, режиссера и продюсера культурных проектов. Изучается влияние инновационных учебных технологий, психолого-коммуникационного компонента на формирование системы ценностей профессионального музыканта – артиста ансамбля, оркестра, руководителя творческого коллектива.
Ключевые слова: исполнительская деятельность, музыкально-просветительская деятельность, благотворительная деятельность, культурный социум, практическая подготовка.

Pistunova T.V., Postoi H.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

PERFORMING ACTIVITIES IN THE PRACTICAL TRAINING OF STUDENTS OF INSTRUMENTALISTS

Summary
The article deals with the transformational processes in the system of musical education, preparation of students of creative specialization of higher educational institutions to practical and executive activities, to adaptation in the cultural society. The emphasis is on the need to create conditions for improving the system of cross-cutting practical training of students of instrumentalists, on a detailed study of the interaction of the latest technologies in performing activities. The problem of creative realization of the teacher – partner in music, the director and producer of art projects is singled out. The influence of innovation educational technologies, the psycho- communication component on the formation of a system of values of a professional musician – artist of the ensemble, orchestra, leader of a creative collective team.
Keywords: performing activities, musical educational activities, charitable activities, cultural society, practical training.

УДК 78.03:78.072.2

ІМПРЕСІОНІЗМ В МУЗИЧНОМУ ПРОСТОРІ КУЛЬТУРИ: ДИСКУРС ПОНЯТТЯ

Поліщук А.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглянуті основні погляди на явище імпресіонізму в проекції на формуванні картини світобуття. Детально розглянуті основні сучасні наукові праці, що висвітлюють імпресіонізм в суміжних видах мистецтва. Окремо автор дослідження наголошує на «природності» імпресіонізму як чистого враження. На прикладі різноманітних досліджень в статті розглянуті поняття художній ти стильовий методи в ракурсі естетики імпресіонізму. Визначаються найбільш типові складові імпресіонізму в контексті дискурсу даного поняття.
Ключові слова: імпресіонізм, музичний стиль, музичне мислення, світоглядна тенденція, культурна універсалія.

Постановка проблеми. Сьогодні в контексті визначення культурно-мистецьких характерних рис епохи все частіше в науковому контексті звертаються до усталених явищ та стилів, які покликані не тільки пояснити особливості сучасного культуропростору, а й водночас розкрити нові аспекти власного існування. Одним з таких явищ постає конкретний стиль, що сформувався у французькому живописі наприкінці XIX століття, а саме імпрессіонізм. Цей стиль, що є характерним для будь якого стилю, який набуває знаковості епохи, стаючи її парадигмальним маркером, з часом охопив не тільки різні жанрові сфери образотворчого мистецтва, але й вийшов за його межі: власно зазначене поняття стало застосовуватися в контексті музичного та літературно-поетичного видів мистецтва. При цьому його сутність у формуванні музичного культуропростору сучасності викликає підвищену зацікавленість.

Аналіз літератури. Наукові дослідження, які висвітлюють явище імпрессіонізму, часті наголошують на його естетичній художності. Серед таких дослідників варто зазначити ім'я Т. Мартишкіної, А. Саудової, Л. Прадівлянної. В даних дослідження розглянуті основні аспекти які відносяться до атрибутивних складових імпресіонізму не тільки як художнього явища, але й як втілення «культурної універсалії» (за Т. Мартишкіною). Подібної точки зору дотримується й Л. Прадівлянна, розглядаючи стилеутворюючі риси імпресіонізму як типу художнього мислення [15, с. 2]. При цьому дослідниця зазначає, що імпресіонізм (зокрема в літературі) не сформувався як певний стиль, а розвивався у взаємозв'язку з іншими художніми системами – реалізму, модернізму, символізму, орієнталізму, неофольклоризму, тому загальноприйнятим стало положення про імпресіоністичну тенденцію, що реалізувалась у оновлених формах вираження [15, с. 1].

О. Кушнірук в дослідженнях, присвячених вивченню даного явища в українській музичній культурі, вживає поняття «музичний стиль» [7, с. 54], водночас розглядаючи його як «одну з складових тенденцій українського модернізму» [7, с. 1].

Історія дослідження імпресіонізму як музичного явища докладно й глибоко розглядає А. Садуова, простежуючи всі етапи становлення наукової думки в цьому напрямі, всі протиріччя та складності цього процесу, на який закономірно впливав пануючий на той чи інший час ідеологічний контекст [13]. При цьому особливо наголошується, що на сьогодення (дисертаційна робота А. Садуової датована 2011 роком), не зважаючи на численні роботи про імпресіонізм, є відсутнім загальноприйняте визначення цього поняття, як

нема й узагальнюючих досліджень, де конкретизувались би такі поняття, як «естетика імпресіонізму», «мова імпресіонізму», «стилістика імпресіонізму» тощо [13, с. 9].

Виклад основного матеріалу. Відчуття того, що у другій половині XIX століття сформувало імпресіонізм як стиль та художнє світосприйняття постає іманентно притаманним людству як відчуття та враження від світобуття, що оточує людину з моменту входження в цей світ. Орієнтація на почуття, а не на розум імпліцитно тяжіють до архаїчної доби. Така універсальність підтверджується й науковими концепціями Р. Гамана, Б. Христіансена та О. Шпенглера про над-художню природу імпресіонізму, змістовні характеристики якого йому значення універсального культурного феномену, універсальної світоглядної тенденції [11].

Такий тип мислення Л. Прадівлянна доводить до рівня «художньої системи», яка характеризується принципами відбору й організації матеріалу, що логічно ґрунтується на такому понятті як «художній метод». Саме в такому аспекті Л. Прадівлянна вживає поняття «стильовий метод», спрямований на створення імпресіоністичного ефекту: закладеного у вислові й реалізованого в ньому за допомогою спеціальних мовних засобів наміру автора викликати у адресата певну емоційну реакцію [15, с. 1]. Хоча наведені позиції й представлені в літературознавчому контексті, але їх вузлові позиції уявляються правомірними й відносно музичного мистецтва, враховуючи, що саме «музична культура є справжнім прообразом спектру культурно-філософських ідей, які є характерними для розуміння, інтерпретації та демонстрації соціально-історичної парадигми культури» [3]. Це пропагує звернення до музичного мистецтва як носія найбільш характерних вподобань людства в контексті епохальних смислових змін. Слід зазначити, що саме в музикознавстві перевага надавалася більш «звуженому» розумінню імпресіонізму: художній напрям, течія, тенденція.

Змістовно-образний план імпресіонізму, як відомо, часто пов'язують з пейзажністю, своєрідним пантеїзмом, або, за визначенням А. Садуової, «природоцентризмом» [13]. Саме цей момент дозволяє проводити окремі паралелі з реалізмом та неофольклоризмом, які, в даному випадку, мають безпосереднє відношення до психологізації художнього відображення світобудови. В такому контексті привертає увагу точка зору І. Голубенка: «пейзаж настрою» стає не тільки зафіксованою миттю першого враження, але й виступає засобом пізнання оточуючого світу й місця людини в ньому, засобом діалогу, в якому душа знаходить спокій й відпочинок [13, с. 14]. Науковці, як правило, характеризують споглядальність позиції митця до природи як один з важливіших елементів поетики імпресіонізму. Але Т. Мартишкіна поширює це уявлення, стверджуючи, що саме свідоме переживання онтологічної єдності з природою, а не милування нею, як зовнішнім об'єктом, складає основу імпресіоністичного світогляду [10, с. 73].

Водночас, А. Садуова пропонує визначення естетики імпресіонізму як художнього мислення, яке спирається на особливому оптимістичному, безконфліктному відношенні людини до оточуючого світу. Базовою умовою подібного відношення є єдність людини з природою, що не залежить від соціальних катаклізмів дійсності, в якій живе людина-автор.

Таким чином, в результаті переміщення центру уваги з відображення навколишньої дійсності на світ внутрішніх рефлексій образність в творах імпресіоністичного напряму відноситься саме до ментальної, а не до матеріальної сфери, до суб'єктивного символізму, а не до об'єктивної знаковості: пріоритетності набувають образ-стан, образ-думка, образ-емоція і т. і. Іншими словами, смисловий акцент робиться не на сюжеті, фабулі, події, а, скоріше, на відношенні до них, що характеризується миттєвістю естетичного враження та психологічної реакції: «Предметом зображення стає сприймаюча свідомість, що сприяє послабленню фабульного начала, яке компенсується могутньою зображально-ритмічною, інтонаційно-мовною стихією» [6, с. 1].

Є. Назайкінський таку несюжетну організацію змісту визначає як описання дійсності у вигляді статичної даності [12, с. 233]. Це визначення науковець безпосередньо відносить до художнього світу одноафектного ліричного твору, який передбачає відсутність сюжету, колізії, конфлікту. Підкреслимо, що йдеться про ліризм особливого плану, для якого характерна рефлексія без драматично-трагічних емоцій та експресії негативного типу. Для імпресіонізму характерна позитивність світоглядної концепції: «Життєстверджуючий пафос імпресіонізму приваблював багатьох художників <...>, які намагалися подолати хаос життя, відтворити духовні цінності минулого» [6, с. 96].

На перший погляд, може виникнути думка, що відсутність безпосереднього відображення будь-яких драматичних подій, виражених в музичній образно-драматургічній організації твору як своєрідного розгортання певної сюжетної колізії, може характеризувати й епічний стильовий напрям. Але в мистецтвознавстві декларується точка зору, згідно з якою саме миттєвість, фрагментарність музично-художнього бачення обумовлює не епічне, а ліричне начало.

Лірику як ознаку імпресіонізму В. Каратигін визначає через такі характеристики, як тяжіння до музичної безпосередності, елегантність висловлювання, музична світотінь, гармонічна мінливість, тембральна гра тощо [5]. Всі ці ознаки стосуються особливостей організації тематизму відповідних творів. За концепцією В. Бобровського, тематизм є фактором музичного відображення світосприйняття, що безпосередньо впливає на специфіку типу музичного мислення [1]. Для імпресіонізму, таким чином, найбільш відповідним можна вважати ліричний тип мислення.

З точки зору запропонованої теми вище зазначене набуває особливого значення з точки зору дефініцій імпресіонізму як суто музичного явища. Так, наприклад, Г. Григор'єва визначає його як спільність засобів й прийомів, що диктуються світоглядною позицією митця [2, с. 14]. Л. Казанцева також звертає увагу на значущість відбору засобів донесення саме художніх смислів [4, с. 93–94]. Саме ці та подібні спостереження на основі аналізу музичних творів XIX та XX століття в контексті історичної ретроспективи дозволили Т. Мартишкіній та А. Садуовій дійти до

висновку, що імпресіонізм являє собою особливе «над-художнє» явище, елементи якого властиві мисленню різних епох [11; 13].

Таким чином, оточуючий світ в музиці імпресіоністичного напряму відображається через переплетення тонких психологічних рефлексій, ледве вловимих відчуттів, породжених спогляданням за незначними змінами, що відбуваються на, так би мовити, «мікрорівні». Тяжіння до своєрідної ілюзорності музичного образу відповідає такій філософсько-естетичній тенденції, як звернення до «Краси» так званої вторинної реальності (тобто похідної), яка відтворює внутрішній світ людини – мікрокосмос. Таким чином, реальність являється суб'єктивним враженням, яке отримується від об'єктивної реальності, а змістовно-смисловий комплекс музичного твору, відповідно, можна визначити як об'єктивне відображення суб'єктивного бачення. Зазначені міркування певною мірою є базовими в дослідженнях, наприклад, Т. Мартиішкіної [11] та О. Самбарової [14].

Зосередженість саме на тонкощах ментальної, а не дійової, сфери людського буття обумовило стильові особливості імпресіонізму: витонченість, тендітність, мікро-диференційованість та, водночас, ясність виражальних засобів, лаконічність формобудови, прозорість фактури, що, в сукупності, створює атмосферу емоційної цілісності й стриманості, чуттєвості настрою у співвідношенні з вишуканістю психологічних станів. Створення «полімодального емоційно-чуттєвого світу» Л. Прадівлянна визначає як один з проявів поетики імпресіонізму [15, с. 8]. При цьому образи настроїв та станів набувають значення своєрідних індивідуалізованих символів. Прискіплива увага до окремих гармонічних комплексів, ритмо-інтонацій, штрихів, нюансів тощо, підвищення їх образно-смислової значущості обумовлює поглиблене відчуття й сприйняття семантики окремих музично-виражальних засобів та їх комплексів в контексті утворення особливої синтаксичної й структурної цілісності. Саме здібність до «бачення» такої цілісності за дрібнішою фрагментарністю й деталізованістю є ознакою імпресіоністичного мислення: за словами Т. Мартишкіної – смілива художня спроба прорватися до сутності через явище [9]. Сутність естетики імпресіонізму вбачають також в «дивовижному вмінні сконденсувати красу, висвітлити глибину унікального явища, факту й відтворити поетику перетвореної реальності, зігрітої теплом людської душі» [8, с. 2].

Таким чином, можна сказати, що всі зазначені вище основні характеристики є визначальними ознаками імпресіонізму як «художнього світобачення» (за концепцією Т. Мартишкіної), що, за суттю, є відтворенням засобами мистецтва загальнокультурних параметрів свідомості. Тобто художнє бачення проявляє себе, перш за все, у формі та у засобах побудови твору мистецтва [10, с. 73].

Але тут треба зазначити, що не завжди при виявленні імпресіоністичних проявів йдеться про весь твір у цілому. Бувають випадки, коли до зазначеної художньо-стильової сфери апелюють, наприклад, тільки частини або розділи твору, окремі тематичні утворення або загальні принципи організації розвитку тематичного матеріалу. При цьому складається ситуація, аналогічна тій, коли при першому погляді на якусь картину, ще без включення будь-яких свідомих рефлексивних механізмів, виникає чітке розуміння, що це – імпресіонізм. Можна, навіть, припустити, що в таких ситуаціях назва та суто «візуальний» зміст відіграють далеко не головну роль. Перш за все реакція «розпізнання» стосується не стільки того «що» зображається на картині, а «як» саме це «зроблено». Тому в мистецтвознавстві щодо образотворчого виду мистецтва і вживаються поняття «манера письма», «техніка письма» тощо.

Так само й при сприйнятті певних творів: ще до чіткого визначення змістовно-смислових параметрів часто виникає первісне відчуття «чогось імпресіоністичного». Безумовно, що такі відчуття можуть бути обумовленими суто суб'єктивними причинами, але певні передумови їх виникнення все ж таки, як правило, мають об'єктивну природу. І в даному випадку, знов таки йдеться не про те, «що» виразив композитор, а «як» саме він це зробив.

Висновки. Підсумовуючи наведені вище положення щодо визначення імпресіонізму та його основних характеристик, можна сказати, що в контексті музичного мистецтва він є системним явищем, яке репрезентує специфічну світоглядну позицію з відповідними особливостями композиторського мислення, що проявляється на всіх рівнях музично-естетичної цілісності. В залежності від ступеня та масштабу проявів ознак імпресіонізму його можна трактувати як:

а) художньо-естетичний напрям – наявність протягом певного часу в творчості різних композиторів;

б) стиль («інтонований світогляд», тер. В. Медушевського) – відносно конкретного музичного твору з відповідними ознаками на всіх рівнях цілісності;

в) «імпресіоністична складова» (тер. Н. Кундаєвої) – в контексті жанрово-стильової моделі твору або в межах індивідуального стилю композитора в умовах полістилістики;

г) «імпресіоністичний ефект» (тер. Л. Прадівлянної) – при часткових проявах в межах одного твору (застосування особливих технік, специфіка організації або розвитку тематичного матеріалу тощо).

Таким чином, наведена диференціація дефініцій імпресіонізму також свідчить про парадигматичність його розуміння як поняття та як явища музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Бобровский В. Тематизм как фактор музыкального мышления: Очерки. В 2-х вып. – Вып. 2 / Виктор Петрович Бобровский; отв. ред. Е. Н. Чигарева. – М.: Ком Книга, 2008. – 304 с.
2. Григорьева Г. Стилевые проблемы русской советской музыки второй половины XX века: 50–60-е годы / Г. В. Григорьева. – М.: Сов. композитор, 1989. – 208 с.
3. Каблова Т. Ф. Ніцше про культуротворчи потенціал духу музики / Т. Каблова // Культура і сучасність: альманах. – К.: Міленіум, 2015. – № 2. [Электронный ресурс] http://elibrary.kubg.edu.ua/11849/1/T_Kablova_KiS_2_2015.pdf

4. Казанцева Л. Автор в музыкальном содержании: Монография / Л. П. Казанцева. – М.: Волга, 1994. – 248 с.
5. Каратыгин В. Избранные статьи / Вячеслав Гаврилович Каратыгин; сост., авт. примеч. О. Л. Данскер; ред. Ю. А. Кремлёв. – М.-Л.: Музыка, 1965. – 352 с.
6. Кундаева Н. Н. Импрессионистическая составляющая в структуре синтетического мирообраза (на материале цикла А. Веселого «Домыслы») // Вестник Удмуртского университета. История и философия: Проблема художественного синтеза в русской литературе XX века. – Вып. 4, 2010. – Режим доступа: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-054/vuu_10_054_14.pdf
7. Кушнірук О. Другий період українського музичного імпресіонізму: рефлексія непізнаного. – Режим доступу: http://archve.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/MuzS/2009_03/sttatti/07-kushniruk.pdf
8. Луков Вл. А., Ерофеева Н. Е. Импрессионизм. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/impressionizm
9. Мартышкина Т. Н. Категория времени в философии импрессионизма // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008, Вып. 54. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-vremeni-v-filosofii-impressionizma
10. Мартышкина Т. Н. Импрессионизм: от художественного видения к мировоззрению. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/304/image/304_073-076.pdf
11. Мартышкина Т. Импрессионистическое мировоззрение в западноевропейской культуре 19 века: истоки, сущность и значение: Дис. ... канд. культурологии (24.00.01. – Теория и история культуры) / Татьяна Николаевна Мартышкина. – Нижневартовск, 2008. – 156 с.
12. Назайкинский Е. Логика музыкальной композиции / Евгений Владимирович Назайкинский. – М.: Музыка, 1982. – 319 с., нот.
13. Садуова А. Импрессионизм в русской музыке рубежа XIX–XX веков: Дис. ... канд. искусствоведения (17.00.02 – Музыкальное искусство) / Алия Талгатовна Садуова. – Уфа, 2011. – 247 с. С. 10; Самбарова А. Импрессионистическое видение / Александра Самбарова. – Режим доступа: www.proza.ru/2013/02/15/1582
14. Самбарова А. Импрессионистическое видение / Александра Самбарова. – Режим доступа: www.proza.ru/2013/02/15/1582
15. Прадивлянная Л. Н. Лексико-грамматические средства создания импрессионистического эффекта в русских, английских и немецких художественных текстах конца XIX – начала XX века. – На правах рукописи: Автореф. дис. ... канд. филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Донецкий национальный университет, Донецк, 2013. – Режим доступа: http://uapryal.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/avtoreferat_Rus_Pradivlyannaya.doc

Полищук А.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИМПРЕССИОНИЗМ В МУЗЫКАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ: ДИСКУРС ПОНЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные взгляды на явление импрессионизма в проекции на формировании картины мировосприятия. Подробно рассмотрены основные современные научные работы, освещающие импрессионизм в смежных видах искусства. Отдельно автор исследования отмечает «естественность» импрессионизма как чистого впечатление. На примере различных исследований в статье рассмотрены понятие художественный и стилевой методы в ракурсе эстетики импрессионизма. Определяются наиболее типичные составляющие импрессионизма в контексте дискурса данного понятия.
Ключевые слова: импрессионизм, музыкальный стиль, музыкальное мышление, мировоззренческих тенденция, культурная универсалия.

Polishchuk A.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

IMPRESSIONISM IN THE MUSICAL CULTURAL SPACE: THE DISCOURSE OF THE CONCEPT

Summary
The article deals with the main views on the phenomenon of impressionism in the projection of picture of the outlook's formation In this paper are analyzed the contemporary scientific works about impressionism in the related fields of artistic studies. The author highlights that the naturalness is a key point in the definition of impressionism as a pure impression. In the article described artistic and stylistic methods, which are popular in the aesthetics of impressionism. In addition,there determined the most typical components of impressionism in the context of the discourse of this concept.
Keywords: impressionism, musical style, musical thinking, world-view tendency, cultural universality.

УДК 681.84.087+784

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ LIVE LOOPING НА МИСТЕЦТВО ЕСТРАДНОГО СПІВУ

Попова А.Б.
Київський університет культури

В статті аналізується взаємозв'язок між розвитком технологічного процесу та мистецтвом естрадного співу. Поява пристроїв для посилення звуку сприяли відкриттю більш широких можливостей для самореалізації вокалістів. Етап формування звукозапису як окремої галузі музичної діяльності, яка розпочинається з імітації живого виконання, змінюється її трансформацією в творчу діяльність, метою якої є створення неповторного саунду, що впливає на естрадне виконавство. Своєрідною альтернативою до діяльності студій звукозапису постає технологія live looping, яка сприяє зростанню рівня вокальної майстерності співаків. Використання live looping розвиває творчі здібності виконавців, надає можливість створювати музичний матеріал самостійно та удосконалювати голосовий апарат.
Ключові слова: звукозапис, звукорежисура, live looping, вокал, естрадний спів.

Постановка проблеми. Однією з ознак сучасного часу є зміна процесу створення та відтворення музичних творів. Попри те, що є сфери музичного виконавства, які можуть функціонувати в умовах, які були засновані досить давно та не демонструвати необхідності їх модифікування, естрадне мистецтво тісно пов'язане зі звуковими технологіями. Поява тих чи інших тенденцій розвитку естрадного вокалу стимулювалась певними етапами технологічного рівня: виникненням мікрофонів та підсилювачів звуку, засобів обробки звуку та його можливого подальшого відтворення. Так однією з цікавих ознак музичної культури сьогодення є використання Live looping.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу технологій звукозапису, можливості розповсюдження музичних творів на різних носіях на розвиток естрадного мистецтва побіжно представлені в працях В. Конен та М. Маклюена. Існує ряд робіт інженерно-технічного спрямування, в яких обґрунтовується специфіка звукозапису. Значний інтерес представляє комплексне дослідження В. Сибирякова, присвячене аналізу естетико-філософських вимірів звукозапису, а також робота Н. Рахманової, в якій розкривається специфіка звукорежисури джазових творів.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Live Looping є новітньою технологією, теоретичне дослідження якої, на даний момент, ще не представлене в сучасному музикознавчому просторі. Певні спроби обґрунтування технічних аспектів її реалізації представлені на сайтах компаній, які виробляють супутню продукцію, що може бути задіяна для створення та використання лупів.

Формулювання мети дослідження. Метою роботи є дослідження специфіки використання технології Live Looping в сучасному естрадному мистецтві та її впливу на розвиток вокальної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво естрадного співу тісно пов'язане з розвитком технологій. Від самого початку становлення естради її призначенням було вражати аудиторію. Задля цієї мети використовувались різноманітні спецефекти, сутністю яких могло бути посилення звуку, додавання певних тембрових характеристик, підкреслення низьких чи високих частот, посилення реверберації та ін. Надзвичайно важливу роль у розвитку мистецтва естрадного вокалу відігравала сфера звукозапису. Після появи носіїв, які дозволяли фіксувати музичний матеріал, а також розповсюджувати його значними тиражами, популярність деяких композицій стала надзвичайно високою.

Провідний музикознавець, чиї дослідження окреслюють специфіку естрадно-джазового мистецтва, В. Конен відмічає вплив засобів масової інформації та технологій звукозапису на розвиток та поширення музики «третього пласту». «Пісеньки та популярні інструментальні номери цієї музичної естради видавались мільйонними тиражами і записувалися на мільйони платівок. Кінофільми відтворювали естетику Бродвею в ще більш масових масштабах. З впровадженням в побут радіомовлення до колишньої армії пропагандистів легкожанрового мистецтва приєдналися нові великі сили» [1, с. 229]. На початку XX століття джазове звучання оркестрів у клубах та мюзик-холах стало популяризуватися за допомогою радіо чи відтворення музичних записів на патефоні.

Вплив технологій на розповсюдження та розвиток джазового мистецтва відмічав й видатний американський мислитель М. Маклюен. «Що стосується джазу, то довгограюча платівка внесла в нього численні зміни, наприклад, культ «справжнього кул-друла», бо значно зросла тривалість звучання одного боку платівки означала, що джаз-бенд отримав реальну можливість для довгої і вільної бесіди між інструментами. Завдяки цим новим засобам репертуар 20-х років був відроджений і отримав нову глибину і складність… Як магнітофонна стрічка ознаменувала початок нових досліджень усних (а не письмових) мов, так вона увібрала в себе і всю музичну культуру багатьох століть і країн» [2, с. 321–322]. Маклюен зазначає, що до цього часу можна було вивчати лише окремі твори деяких композиторів, що відносились до обмеженого періоду, натомість магнітофон в поєднанні з довгограючою платівкою подарував повну гаму музики світові.

Сучасний дослідник В. Сибиряков, здійснюючи аналіз звукозапису, наголошує на його значенні для розвитку музичного світу. Подібно до того, як поява нотного тексту змінила характер комунікації між слухачем та автором, так і можливість записувати аудіо файли спричинила виникнення нової діяльності, пов'язаної зі звукорежисурою. «Як свого часу нотопис розділив реципієнта на

слухача і виконавця, утворивши фігуру композитора, так і згодом технічна фонографія занурила слухача в симулятивний звуковий світ, утворивши фігуру звукорежисера. Звукозапис несе в собі нову концепцію аури і квазіестетичні категорії «атмосфери», «драйву», «енергетики» і ін. Звукорежисура привела до практики постпродакшн, актуалізувавши тим самим дискусію про ідеальне/реальне, досконале/недосконале, аналогове/цифрове. Звукозапис розширює естетичний досвід і стає повноправним учасником творчого процесу нарівні з музичною творчістю і виконавством» [4, с. 12]. Звукорежисура до початку 1930-х років оформлюється як вид діяльності, що має творчий характер.

Отже, дійсно, з виникненням звукозапису відбувається формування цілої інфраструктури, спрямованої на пошук цікавих музичних зразків, гідних того, щоб бути записаними, згодом відбувається їх запис, корекція та поширення. Практика звукозапису та технічні засоби, пов'язані з посиленням голосу, докорінним чином змінюють специфіку власне вокальної майстерності. З одного боку, внаслідок появи, а згодом й удосконалення мікрофонів, зникає необхідність мати природній сильний у динамічному відношенні голос. Завдяки можливості посилення звуку на різних за розміром та акустичними налаштуваннями сценах та майданчиках, вокалістами змогли бути відтепер виконавці, які раніше могли бути почутими лише у камерній обстановці. Власне сама поява можливості посилити голос не може розглядатися як виключно негативна, адже вона не впливала на корекцію чистоти виконання. На початку та в середині XX століття рівень технічної оснащеності естрадного виконавця був таким, що не дозволяв покращити недосконаліcть інтонаційного характеру в процесі «живого» виконання, а, навпаки, скоріше підкреслював недоліки, якщо вони були.

В 1950–1960 роках відбувається подальший розвиток звукозапису, разом з тим, поява більш розвиненої техніки звукозапису дозволила створити музичне ціле, яке буде мати відкоригований характер. Досить тривалий проміжок часу техніка, яка була задіяна в музичному процесі, була орієнтована на наближення до звучання оригінального, концертного, аби слухачі не вбачали різниці між механічним і концертним відтворенням. «Ставилась мета імітації повноцінного звучання записаного музичного твору на всіх частотах, з мінімальною втратою музичної інформації при записі і відтворенні, живого дихання самого запису і максимальної «правдоподібності» [4, с. 49–50]. Завдяки діяльності звукорежисера, наприкінці XX – на початку XXI століття складаються умови для формування звукового цілого в студійному просторі, коли при наявності якого-небудь музичного матеріалу професійні фахівці можуть значно змінювати його та корегувати. Н. Рахманова вказує, що з'являються звукорежисери, які володіють яскравим індивідуальним почерком, чиї роботи представляють великий інтерес з точки зору естетики звукозапису. «Далі через період переважання реалістичної естетики звукозапис приходить до індивідуалізму – періоду, в якому винахідливість конкретного художника стоїть понад усе» [3, с. 129].

Виникає ситуація, коли кінцевий результат, що є майстерним твором звукорежисерського мистецтва, може активно поширюватись, набирати велику слухацьку аудиторію, бути рентабельним, проте не мати жодного відношення до первинного зразка та виконання співаком того самого матеріалу у реальних умовах, без залучення технічних пристроїв. Подібна тенденція свідчить про занепад рівня виконавства, спробу приховати відсутність вокальної майстерності спеціальними гаджетами. Звісно, не варто розглядати звукорежисерську діяльність як таку, що має виключно негативний характер. В. Сибиряков вказує на те, що поява пост-продакшн як процесу обробки записаного звукового матеріалу сприяла зростанню творчого підходу в звукозаписі. «Так, якщо прихильники традиційного підходу міркували про балансування різних звукових джерел для створення враження оригінальної звукової сцени, то творчо налаштовані звукорежисери говорили тепер про вільне мікшування і не прагнули до точності програвання. Різні концептуальні підходи в створенні фонограми і, відповідно, авторська композиційна інтерпретація згодом сформують два підходи в звукорежисурі – традиційний і драматургічний» [4, с. 34].

Як наслідок, на противагу розвитку ідеально створених студійних зразків, які існують завдяки інфраструктурі шоу-бізнесу, в умовах сьогодення починає формуватись практика використання технології Live looping. Використання різноманітних пристроїв та програм, спрямованих на запис лупів (луп – фрагмент звукового запису, замкнутий в петлю для його циклічного відтворення) та їх подальшого відтворення, стає своєрідною альтернативою результатам, які можна отримати в студії звукозапису. Розглянемо специфіку Live looping більш детально та спробуємо охарактеризувати ті можливості, що відкриваються завдяки ній. Live Looping можна розглядати як процес виконання музичного твору, який спирається на запис з послідовним відтворенням закільцьованих аудіо семплів в реальному часі, що може здійснюватись як за допомогою пристроїв, так і спеціального програмного забезпечення. Варто зазначити, що дана технологія генетично пов'язана з розвитком такого напрямку естрадної музики, як хіп-хоп. Саме в ньому досить часто використовувався принцип запису доріжок та їх використання під час виконавського процесу.

Історія розвитку Live looping пов'язана з виникненням новітніх технологій, які зумовлюють ті чи інші етапи їх використання в музиці: початок датується з використанням магнітної стрічки в 1960-х роках, набагато простіше здійснювати лупінг стало можливим з виникненням цифрової затримки в 1980 році, виокремлювати цифровий луп почали в 1992 році, а в 2002 році розпочалась персоналізація та інтеграція запису за допомогою комп'ютера.

Варто окреслити, як саме необхідно використовувати Live looping. Для виконавців-початківців необхідно обрати просту пісню, для якої буде притаманна гармонічна лінія, що буде циклічно повторюватись. Згодом можна починати будувати акомпанемент. Зазвичай він формується з декількох треків, які імітують ударні інструменти, а також декількох мелодичних. Як тільки буде

створений акомпанемент, доцільно починати співати мелодію. Достатньо зручними для виконання є пісні, в яких присутній ритмічний малюнок з яскраво вираженим остінато, на кшталт гітарного рифу. Зазначимо, що буде помилково обирати пісні, які мають виключно циклічну гармонічну лінію, адже з рекордером лупів насправді можна виконати будь-які композиції. Головною запорукою успіху виконавця є творчий підхід. Якщо використовувати лупи ударних інструментів в одних розділах, а в інших додавати гармонічні лінії, то відкриється набагато більш широкий співацький репертуар.

Луп-станцію варто розглядати як музичний інструмент, оволодіння всіма виразними можливостями якого може зайняти багато часу. Його необхідно методично вивчати, так само як виконавці-інструменталісти тривалий час практикуються у грі, а вокалісти у співі. Для використання луп-станції потрібно досягнути технічної вправності, щоб не витрачати час, який можна було б присвятити творчій діяльності. Важливим принципом є стандартизація прийомів, коли, наприклад, ударні записуються на перший луп, бас на другий, імітація гітари чи фортепіано на третій, що буде спрощувати їх швидке увімкнення та вимкнення в різних композиціях. Не завжди треба прагнути до створення складних прийомів та ефектів, адже якщо мова йде про живе виконання на сцені, то краще обирати ті, які можна відтворити в стресовому стані, не виправляючи себе, що може зменшити вплив виступу на глядацьку аудиторію.

Багато виконавців-практиків, серед яких можна згадати Ділана Белла, вказують на ряд аспектів, необхідних для засвоєння техніки роботи з луп-станцією. Необхідно орієнтуватися на сценічне виконання під час тренувань. Замість того щоб зручно сидіти, варто стояти, подібно до того, як це буде відбуватись на сцені, розмістивши на потрібній висоті станцію. Слухати власне виконання треба не через навушники, а за допомогою колонок. Зазвичай на сцені освітлення може бути недостатнім, тому надписи та вогники на луп-станції не буде видно, відповідно й тренуватись треба, точно знаючи розташування контролерів.

Якими ж є переваги застосування live looping для сучасного музичного мистецтва естрадного вокалу? Насамперед, варто відмітити, що виконавці, які записують лупи, прагнуть створювати музичне ціле, мінімалізуючи кількість учасників. Хоча лупи залучають в інструментальній музиці, проте набагато більшими є переваги у вокальній. Завдяки тому, що кожний луп можна відтворювати безліч разів, а також додавати декілька доріжок з іншим музичним матеріалом, фактура може складатися з голосу одного виконавця. Прописуючи кожного разу новий луп, за допомогою вокалу можна домогтися відтворювати звучання, що нагадує ударні інструменти, гітару, духові.

Зазвичай композиції, викладені на таких відеохостингах, як YouTube демонструють майстерну вправність виконавців у створенні композиції в режимі реального часу, коли кожний трек записується, а потім відтворюється у потрібному відрізку часу. Подібні відео вражають легкістю формування музичного твору, зазвичай кавер-версій популярних хітів. Проте процес підготовки «партитури» може займати чимало часу, варіантів запису пісень може бути багато, проте в широкий доступ будуть викладатися лише найкращі з них.

Варто відмітити, що використання подібної технології сприяє зростанню рівню професійної майстерності естрадного вокаліста. По-перше, в процесі підготовки необхідно здійснити аналіз композиції, виокремити складові компоненти та виокремити найбільш раціональні варіанти їх відтворення. По-друге, за рахунок тренувань буде здійснюватись удосконалення вокальної техніки, ознаками якої буде вірна інтонація, доцільне відчуття метроритмічного оформлення музичних складників, розвиток голосового апарату, пов'язаного з різними прийомами звуковидобування та мовною артикуляцією. Існує ряд виконавців, які створюють власні композиції за допомогою принципу live looping – співаки Dub FX, Beardyman (Даррен Формен), MC Xander та ряд інших.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Отже, можна зазначити, що технологічний процес зумовлював появу тих чи інших тенденцій розвитку естрадного співу. Залучення live looping у виконавській діяльності вокаліста може відігравати вкрай важливу роль, адже сприяє підвищенню якості виконання. Вокальна партія не буде зазнавати змін, пов'язаних з покращенням звучання, на відміну від того, що здійснюється в студії звукозапису. Використання даної технології буде впливати на розвиток творчих здібностей виконавця. В подальшому уявляється, що технологія live looping буде поширюватися в тому числі у вітчизняному просторі та ставати більш доступною в економічному відношенні.

Список літератури:

1. Конен В. Пути развития американской музыки. Очерки по истории музыкальной культуры США. 2-е изд. доп. – М.: Музыка, 1965. – 524 с.
2. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. – М.: Жуковский: «Канонo-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
3. Рахманова Н. Н. Звукорежиссура джазовой музыки как стилевой феномен. Дисс. на соискание уч. степени. канд. искусствоведения. 17.00.02. – Нижний Новгород, 2016. – 249 с.
4. Сибиряков В. Н. Звукозапись как форма эстетической интерпретации: Дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: 09.00.04 – естетика. – М., 2016. – 168 с.

Попова А.Б.
Киевский университет культуры

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИИ LIVE LOOPING НА ИСКУССТВО ЭСТРАДНОГО ПЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируется взаимосвязь между развитием технологического процесса и искусством эстрадного пения. Появление устройств для усиления звука способствовало открытию более широких возможностей для самореализации вокалистов. Этап формирования звукозаписи как отдельной области музыкальной деятельности начинается с имитации живого исполнения, меняется ее трансформацией в творческую деятельность, целью которой является создание неповторимого саунда, что влияет на эстрадное исполнительство. Своеобразной альтернативой деятельности студий звукозаписи становится технология live looping, которая способствует росту уровня вокального мастерства певцов. Использование live looping развивает творческие способности исполнителей, предоставляет возможность создавать музыкальный материал самостоятельно и совершенствовать голосовой аппарат.
Ключевые слова: звукозапись, звукорежиссура, live looping, вокал, эстрадный вокал.

Popova A.B.
Kyiv University of Culture

THE INFLUENCE OF LIVE LOOPING TECHNOLOGY ON THE ART OF POP SINGING

Summary
The article analyzes the relationship between the development of the technological process and the art of pop singing. The emergence of devices to enhance the sound has opened up wider opportunities for self-actualization of vocalists. The stage of forming a sound recording as a separate branch of musical activity, which begins with the simulation of living performance, is replaced by its transformation into creative activity, the purpose of which is to create a unique sound that influences variety performances. A peculiar alternative to the activity of recording studios is the live looping technology, which promotes the growth of vocal skills. The use of live looping contributes to the development of creative abilities of performers, the ability to create musical material on their own, to improve the voice apparatus.
Keywords: sound recording, sound reproduction, live looping, vocal, pop singing.

УДК 786.2.087.4

АСПЕКТИ НАБУТТЯ МУЗИЧНО-ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ОРКЕСТРОВИХ МУЗИКАНТІВ

Романовський В.І.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті обґрунтовується значущість набуття музично-професійних умінь у підготовці професійного музиканта у музичних навчальних закладах. Розглядаються можливості вдосконалення процесу формування професійних умінь майбутнього оркестрових музикантів. На підставі аналізу наукових досліджень, врахуванні сучасних тенденцій освіти, багатофункціональності педагогіки та мистецтва, багатокомпонентності музично-педагогічної діяльності. Визначається система професійних умінь майбутнього оркестрового музиканта, необхідних для проведення професійної практики. Показуються методи виховання у студентів професійних умінь і навичок гри в оркестрі.
Ключові слова: професійні навички, майбутній оркестровий музикант, методи виховання, оркестр, тенденції освіти.

Мета статті. Метою данної статті є розкриття важливих питань які виникають під час навчального процесу з оркестровими музикантами. Підвищення рівня художнього та музично-естетичного розвитку студентів через ознайомлення з різноманітними творами української та зарубіжної музичної культури. Виховання у студентів професійних умінь і навичок гри в оркестрі потребує: управління оркестровим колективом на основі оволодіння методами роботи з оркестром, дидактичними принципами та знаннями психофізіології виконавства на оркестрових інструментах;розвиток музичного слуху (гармонічного, поліфонічного, тембро-динамічного, почуття метроритму), музичної та емоційної пам'яті, музичного мислення, артистизму. Формування практичних умінь у галузі інструментовки музичних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних музично-педагогічних досліджень свідчить про зростання інтересу музикантів до проблеми набуття музично-професійних умінь у майбутніх оркестрових музикантів у системі вищої мистецької освіти. Ці дослідження ґрунтуються на концептуальних положеннях І. Беха, І. Зязюна, Н. Кічук, О. Савченко, О. Сухомлинської та інших провідних науковців. Нагромаджено значний науковий і фактичний матеріал, який висвітлює різноманітні грані проблеми становлення творчого потенціалу педагога-музиканта (Е. Абдуллін, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Щербакова, О. Щолокова та інші), і, зокрема, майбутнього музиканта-виконавця (Л. Арчажнікова, Л. Бочкарьов, М. Давидов, Н. Згурська, М. Мойсеєва, В. Муцмахер, Г. Саїк та інші).

На початку 1950-х років Державним музичним видавництвом у Москві та Ленінграді (Госмузиздат) публікувалися збірники оркестрових труднощів для багатьох інструментів, зокрема для труби. «Виписки з оркестрових партій труб і корнетів» готував професор Московської консерваторії С. Єрьомін. Вони були розподілені на зошити, які включали не лише сольні фрагменти з партій, а й епізоди ансамблевої гри цих інструментів у симфонічній та оперній літературі; нотний текст був доповнений методичними коментарями до виконання конкретних фрагментів. Крім того, додавалася таблиця для вивчення транспонування й у стислій формі показувалися прийоми транспонування. До першого зошита включено фрагменти з фантазії «Франческа да Ріміні» та Симфонії № 1 П. Чайковського, з опер «Садко» та «Золотий півник» М. Римського-Корсакова, Симфоній № 3, 5, 7, 8 О. Глазунова, Симфонії № 1 С. Танєєва. У наступних зошитах, за тією ж редакцією, друкувалися фрагменти з творів інших, переважно російських композиторів. Ці зошити збереглися у приватних бібліотеках і досі використовуються оркестровими музикантами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас багато питань, пов'язаних із проблемою формування музично-професійних умінь у майбутніх оркестрових музикантів, ще чекають на своє вирішення. Йдеться, насамперед, про вдосконалення методики набуття професійних умінь у студентів вищих мистецьких навчальних закладів у процесі інструментально-виконавської підготовки в оркестровому класі. Лише в окремих дослідженнях розглядаються аспекти досліджуваної проблеми (А. Болгарський, О. Ільченко, В. Лапченко, Т. Паньків, В. Федоришин та ін.).

Складність розв'язання проблеми поглиблюється вкоріненою в системі професійної підготовки музиканта-виконавця суперечністю між усвідомленням творчого професіоналізму як інтегративної основи фахової підготовки музиканта-виконавця і недостатньою розробленістю педагогічних технологій, спрямованих на створення умов для їхньої реалізації. Наявність суперечностей між актуальністю, соціальною та професійною значущістю проблеми сприяння формування музично-професійних умінь музиканта-виконавця в системі мистецької професійної освіти і відсутністю теоретично та методично обґрунтованих умов і педагогічних засобів її вирішення і зумовила вибір теми дослідження.

Постановка проблеми. При підготовці професійного музиканта у музичних навчальних закладах теоретично всі розуміють важливість предмета сольфеджіо. Практично ж ставлення до нього вельми недбале у багатьох студентів, і особливо у духовиків. Рідкісний педагог за фахом звертає увагу на низький рівень підготовки духовиків в цій області. Погана підготовка в цій області породжує подальші проблеми, які будуть чутні в концертах. Якщо навичка предслишанія не щеплена в дитинстві, отримати його пізніше

буде важко, а то й зовсім неможливо: побудувати інтервал, не почута в дитинстві, не допоможе ніякий, навіть найдосконаліший апарат. Особливо хочеться зупинитися на «почутті ліктя» – вірному співвідношенні з партнерами в камерному ансамблі. З жалем доводиться відзначити, що ансамблева культура вітчизняних виконавців значно поступається такої в провідних зарубіжних ансамблях, в той час як в індивідуальній майстерності наша школа у багатьох випадках є передовою. Причин цієї невідповідності кілька. Перша – це психологія навчання в спеціальних школах, де учнів, студентів готують до кар'єри соліста. Кожен амбіційний батько хоче зробити зі своєї дитини Ріхтера, Ойстраха, Ростроповича або Докшицера. Однак після закінченні вищого музичного закладу основна маса випускників працює в ансамблі – камерному складі або в оркестрі, а час для придбання навиків гри з партнером упущено. Друга – це викладацький склад. Як правило, у більшості ансамблевих класів викладанням займаються ті, хто не отримав можливості викладати спеціальність, а тому очікувати великих досягнень не доводиться. На відміну від нашої школи, зарубіжна надає ансамблю таке ж значення, як і спеціальності, ділячи навчальне навантаження порівну, проводячи конкурси за цими номінаціями.

Вітчизняні конкурси в значній мірі оголошуються камерними з довільними складами і програмами. Особливо це стосується духових, де створюються склади з однорідних інструментів. У лауреатів виявляються ансамблі з чотирьох, п'яти і більше флейт, числом більший – кларнетовий або саксофонів склади. Це штучні утворення, практичне застосування яких обмежується ювілеями педагога, класними вечорами або гала-концертами. Звичайно, організувати такий склад на багато простіше. У зарубіжній та вітчизняній практиці подібні виступи проводяться на конференціях, семінарах, конгресах, присвячених проблемам одного даного інструменту, і відзначаються лише грамотами «За участь». У нашій системі навчання цей «жанр» має успіх. Диспропорція різних спеціальностей змушує викладачів йти на усілякі хитрощі, щоб отримати навантаження і дати студентам можливість зіграти залік.

Формулювання цілей статті. Досягнення чистоти інтонації при грі на духових інструментах є одною з найскладніших завдань у виконавській практиці. Тільки постійний контроль за точністю інтонації, привернення уваги студента до кожного фальшивого звуку може створити у нього критичне ставлення до найменшої інтонаційної неточності. Це, у свою чергу, сприяє пристосованості губ і дихання до точного інтонування. Для того щоб бездоганно чисто інтонувати, музиканту недостатньо одного тільки тонкого слуху, необхідно ще добре знати свій інструмент, і зокрема, закономірності ладу в дерев'яній і мідній групах. Знання виконавцем способів досягнення чистоти ладу і методів роботи над інтонацією різко підвищить художній рівень виконання. Слід враховувати деякі конструктивні особливості духових інструментів, що впливає на формування інтонаційного ладу. На духових інструментах навіть найвищої якості, коли виконавець не стежить за інтонацією, відчутні звуковисотні відхилення. Навіть найсучасніші духові інструменти дають відхилення деяких звуків від нормальної настройки. Тому студенту слід роз'яснювати особливості досягнення точно фіксованого звуку на духових інструментах. Крім конструктивних особливостей вентильно-пістоного механізму, не аби який вплив на лад мають і інші моменти, пов'язані з конічно-циліндричним профілем основного каналу мідних духових.

Конструкція дерев'яних духових інструментів також вимагає максимальної точності теоретичного розрахунку, пов'язанного не тільки з величиною мензури інструменту, але також з діаметром і формою звукових отворів і їх розташуванням на інструменті. На духових інструментах перехід від одного ступеня хроматичного звукоряду до іншої відбувається в результаті зміни тиску струменя повітря, що надходить в інструмент, і довжини повітряного стовпа, укладеного в його каналі. Це досягається регулюванням напруги губних м'язів і видохом струменю повітря, а також змін при застосуванні апплікатури. Таким чином, інтонаційні відхилення окремих звуків від норми настройки можуть бути ліквідовані або значно виправлені за допомогою губного апарату. Іноді разом з гучністю змінюється і висота звуку, про що засвідчує неуважність виконавця або про слабкість його губних м'язів. Деякі виконавці на мідних і язичкових духових інструментах при грі crescendo, forte і fortissimo знижують звук, а при diminuendo, piano і pianissimo підвищують. Але при уважному слуховому контролі можна за допомогою губного апарату зберегти висоту заданого звуку в різних нюансах. Виконавці на гобої і фаготі для підвищення звуку менше охоплюють тростину губами, для пониження – охоплення тростини збільшують.

Спеціальні репетиції по настроюванню духового оркестру – це єдине, що дозволяє поліпшити інтонаційну якість оркестру. Будь-який оркестр потребує регулярного «технічного обслуговування», тобто систематичної роботи над ансамблевою технікою. Без неї колектив застоюється, рівень якості сповзає. Крім ладу є і інша ансамблева проблема у духових – це баланс і темброва рівність. Навіть якщо акорди будують, їх може дуже розвалювати «гавкаюче» флейтове вібратор або глухий тембр гобоя, або «стирчання» окремих голосів мідних духових. Рецепт же від таких бід простий – якісні групові і оркестрові репетиції над ансамблевою технікою. Духовий оркестр незалежно від його рівня підготовки кожне заняття розпочинає з розігрування.

Будь яка репетиція чи концерт починається з настроювання інструментів. Виконавці настроюють інструменти по сигналу лідера ансамблю, концертмейстера, соліст-гобоїст дає «ля» першої октави, після чого виконавці перевіряють стрій своїх інструментів в послідовності від тихих інструментів до гучних: спочатку дерев'яні, потім мідні. (На практиці, на жаль, нерідко буває інше: музиканти починають настроювати свої інструменти ще до того, як прозвучить «ля» гобоїста). Якщо в програмі виконується фортепіанний концерт, оркестр налаштовується по «ля» сольного інструменту, яке дає концертмейстер оркестру. Звичайно, в професійному колективі він перевірить лад рояля ще до виходу на публіку.

Як писав у трактаті про оркестр Г. Берліоз, «рівень оркестру визначається шумом, який він видає в перервах між відділеннями концерту». Серед оркестрантів побутує напівжартівливе вираз «інтонація – бич трудящих». На сцені настройка обмежується лише однією нотою, але за цією, загалом,формальною процедурою варто тривалий домашній індивідуальний процес щоденних занять, в яких закладається фундамент володіння інструментом. Робота над інтонацією в цих заняттях повинна становити найважливішу частину. З покоління в покоління передається аксіома: не має фальшивих інструментів, є «фальшиві» музиканти. Як не жорстко, але практика підтверджує цю істину.

Іншим важливим елементом, що впливає на інтонацію, є динаміка. Граючи в різних нюансах, доводиться коригувати інтонаційний стрій інструменту. Особливо це помітно при сольних виступах не в оркестрі, а з оркестром: лад виконуючого соло інструменту виявляється дещо нижче ладу оркестру, доводиться його підвищувати. Пояснюється це наступним чином: соліруя з оркестром, граєш голосніше, вільніше. Ключем є саме ця свобода, яку при більшій опорі на діафрагму, на більший потік повітря отримують губні м'язи, в першу чергу контролюючі висоту звуку. Завищений лад при цьому компенсується вільним амбушюри, знижуючим це завищення. Рекомендації тут диктує багаторічна практика: при грі forte доводиться лад підвищувати (вільні губи скорегують його вниз), при грі pianissimo – знижувати (затиснуті губи піднімуть лад вище). У цьому можна легко переконатися на простому прикладі: стандартне вправа духовики – довгий витриманий звук, узятий в pianissimo, поступове і максимальне crescendo і знову поступове diminuendo до morendo. Для об'єктивної оцінки випробуваний не повинен бачити індикатора електронного метронома, а ще краще – не повинен заздалегідь знати цілі досвіду. Не має сенсу говорити про результат, переконайтеся самі.

У наші дні багато виконавців під час репетицій і навіть на концерті користуються включеними під час гри електронними камертонами, які нібито допомагають контролювати інтонацію. Нерідко диригенти оркестрів заохочує і навіть зобов'язує музикантів мати ці камертони. Кожен подібний апарат має коригуючий пристрій, що дозволяє встановлювати стандарт ладу, в якому грає цей колектив. Але електронний апарат не допомагає а тільки фіксує висоту вже взятої ноти. Неможливо виміряти неіснуючу величину, як і не можна побачити звук, його можна тільки почути. Крім того, треба пам'ятати, що одна і та ж нота в різних тональностях є різною ступінню гами і тому повинна інтонувати по-різному, однак будь камертон покаже якусь абстрактну висоту, абсолютно не враховує положення ноти в даній тональності. До прикладу, в ролі сьомий ступені вона буде трохи вище, ніж в ролі другого ступеня. Наскільки завищити її на місці сьомий або знизити на місці другого ступеня, залежить від слуху і досвіду виконавця.

Попереднє розігрування на інструменті є обов'язковим перед колективним налаштуванням, тому що губний апарат (амбушюр) виконавця також вимагає відповідного налаштування. Не «розігрів» м'язи губ, не «провентилював» свій дихальний апарат, музикант-духовик не зможе витягти якісний звук, придатний стати еталоном при настроювання оркестру. При підстроюванні інструменту виконавець може підтягнути окремі звуки до будь-якого заданого ладу. Але уникнути багатьох інтонаційних неточностей, що виникають внаслідок відхилення від строю, на який сконструйований даний інструмент, виконавець не в змозі. Для того щоб навчити учня підлаштовувати інструмент, необхідно виховувати у нього певний слуховий навик. Перше, що потрібно від початківця-виконавця, – це чути і розрізняти, вище або нижче інтонаційного рівня певного звуку фортепіано звучить його інструмент. При цьому створюється багато труднощів: відмінність тембрових барв звуку, нестійкість видиху (у початківців), наявність вібрато в звуці, контрастність динаміки і т. д. Тому педагог при розвитку навику підстроювання інструменту повинен керуватися головними, вирішальними положеннями, від яких треба відштовхуватися у повсякденній практичній діяльності.

Останнім часом музиканти почали використовувати для настройки інструментів тюнери, які, потрібні лише першому гобою. Але вибудовувати акорди по тюнеру і посилатися на нього, мовляв, «у мене по тюнеру настроєний» – це, скоріше за все, прикриття своєї нездатності чути. Переконані в тому, що в «живому» акорді інтонацію можна зробити тільки активним слухом, а не механічним приладом, постійно дивлячись на стрілку тюнера, при підстроюванні по якому відключається слух, тому в реальній ситуації, коли треба працювати вухами і координувати з ними дії м'язів, така «настройка» нічого не дає.

Висновки. Однією з найважливіших складових модернізації системи освіти в Україні є оновлення її змісту, вдосконалення механізмів контролю за якістю з метою створення оптимальних умов для збагачення й реалізації творчого потенціалу учнівської та студентської молоді. Сучасний музикант-виконавець – це компетентна, ініціативна, гуманна особистість, в якої домінують духовно-моральні якості, яскраво виражена суб'єктна позиція і яка має багатий творчий потенціал. Сучасний артист симфонічного оркестру не має бути тільки машиною для видобування звуків різної висоти й гучності, яка не припускає випадковостей у своєму виконавстві (мрія деяких диригентів), а високоосвіченою творчою особистістю, обізнаною з особливостями виконання музики різних епох, напрямів і течій, яка упевнено почуває себе серед різноманіття стилів письма багатьох композиторів різних епох. Такий музикант здатен забезпечити значно більше, ніж сухе, технологічно правильне відтворення своєї партії. Не дарма в конкурсах на посади провідних музикантів оркестру комісія, крім віртуозного володіння інструментом, прискіпливо перевіряє саме названі якості претендентів на відповідальні посади. Настройка духових – наука особлива. Перш за все, музиканти, що грають на духових інструментах, настроюють не інструмент, а слух. Адже на духових немає жодної фіксованої ноти, від якої можна «танцювати», як від відкритої струни на скрипці; при грі октавним унісонами верхній голос підстроюється під нижній. Взагалі, весь акордовий лад і не тільки духових, а та-

кож і струнних, особливо в divisi повинен бути заснований на принципах натурального звукоряду (обертонів). Значні практичні результати у підвищенні якості звучання духової групи дає регулярне спільне виконання вправ Блажевича для духового оркестру, які можна дістати в будь-якому військовому оркестрі. В наших музичних ВНЗ цей предмет поступово прибирають з навчальних програм, що, на мій погляд, є неприпустимою негативною тенденцією. Навряд чи можливо вичерпно висвітлити всі проблеми, що зустрічаються в практичній роботі музикантів-духовиків. Щоденні репетиції самого кращого професійного колективу чималу частину часу виділяють на вибудовування – індивідуальне, окремої групи, ансамблю, – адже чим чистіше інтонація, тим вище якість гри. Тут закладена найважливіша складова частка майстерності.

Список літератури:

1. Гарбузов М. Зонна природа музичного слуху / М. Гарбузов. – К., 1978. – 292 с.
2. Діков Б. Методика роботи з оркестром / Б. Діков. – М., 1982. – 318 с.
3. Порвенков В. Акустика і настройкамузичнихінструментів – К., 1990. – 190 с.
4. Посвалюк В. Щоденні комплексні вправи трубача (навч.-метод. посібник) / В. Посвалюк. – К., 2006. – 315 с.
5. Усов Ю. Методика навчання гри на трубі / Ю. Усов. – К., 1989. – 270 с.

Романовский В.И.
Киевский национальный университет культуры и искусства

АСПЕКТЫ ПРИОБРЕТЕНИЯ МУЗЫКАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ ОРКЕСТРОВЫХ МУЗЫКАНТОВ

Аннотация
В статье обосновывается значимость формирования музыкально-профессиональных умений в подготовке профессионального музыканта в музыкальных учебных заведениях. Рассматриваются возможности совершенствования процесса формирования профессиональных умений будущего оркестровых музыкантов. На основании анализа научных исследований, учете современных тенденций образования, многофункциональности педагогики и искусства, многокомпонентности музыкально-педагогической деятельности. Определяется система профессиональных умений будущего оркестрового музыканта, необходимых для проведения профессиональной практики. Показываются методы воспитания у студентов профессиональных умений и навыков игры в оркестре.
Ключевые слова: профессиональные навыки, будущий оркестровый музыкант, методы воспитания, оркестр, тенденции образования.

Romanovsky V.I.
Kiev National University of Culture and Arts

ASPECTS OF ACQUIRING MUSICAL AND PROFESSIONAL SKILLS FROM FUTURE ORCHESTRA MUSICIANS

Summary
The article substantiates the significance of the formation of musical and professional skills in the training of a professional musician in musical educational institutions. The possibilities of improving the process of forming the professional skills of future orchestra musicians are considered. Based on the analysis of scientific research, taking into account modern educational trends, multifunctionality of pedagogy and art, multicomponent musical and pedagogical activity. The system of professional skills of the future orchestra musician, necessary for conducting professional practice is determined. The methods of education of students of professional skills and skills of playing the orchestra are shown.
Keywords: professional skills, future orchestra musician, methods of education, orchestra, educational trends.

УДК 786.2.087.4

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ГРИ НА ДУХОВИХ ТА УДАРНИХ ІНСТРУМЕНТАХ

Романовський В.І.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті розглядаються питання становлення і розвитку духового інструментально-оркестрового музичного мистецтва. Показані особливості формування української національної школи гри на духових та ударних інструментах. Висвітлюються історичні данні розвитку мистецтва духових оркестрів в Україні. Аналіз духового концертного репертуару минулих часів в музичній культурі України. Огляд проблем та перспектив розвитку духового музично-виконавського мистецтва у формуванні української духової школи.
Ключові слова: музичне мистецтво, виконавство на духових та ударних інструментах, історія інструментального виконавства, оркестр, українська духова школа.

Постановка проблеми. Духовно-творчий потенціал сучасного українського суспільства є одним із найцінніших ресурсів країни, особливо в умовах становлення й розвитку України як незалежної, суверенної держави. Тому об'єктивне дослідження історії і сьогодення вітчизняної музичної культури набуває надзвичайної актуальності, особливо розкриття конкретних самобутніх ознак національного музичного мистецтва (виконавства, творчості), освіти з урахуванням усіх реальних передумов, тенденцій, факторів їх розвитку. Показовими з цього погляду є спроба глибоко розкрити тему формування української національної школи гри на духових та ударних інструментах з її реаліями та перспективами у майбутньому музичному світі.

Мета статті. Духові інструменти належать до найбільш розповсюджених музичних інструментів, створених руками людини. Володіючи чудовим тембром, дивовижною неперервною співучістю, багатообразною виразною артикуляцією та невичерпними технічними можливостями, вони у всі часи, у всіх народів посідали належне місце в їх музичній культурі. Саме тому метою данної статті є всебічне висвітлення формування української національної школи гри на духових та ударних інструментах, починаючи з історичного аналізу виникнення та становлення оркестрової гри в музичному мистецтві України та закінчуючи аналізом перспектив та проблем духового музично-виконавського мистецтва сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у наукових працях дослідників мистецтва гри на духових інструментів так чи інакше порушуються питання розвитку певних виконавських шкіл. Серед них праці А. Я. Карпяка («Флейтове мистецтво в музичній культурі Львова»), Б. І. Мочурада («Концерт для труби з оркестром в аспекті жанрово-стильової еволюції»), Ф. Крижанівського («Український концерт для тромбона в аспекті становлення і розвитку жанру»), В. Посвалюка («Київська школа виконавства на трубі: методичний та історичний аспекти»). Так, наприклад, у дисертації Б. Мочурада побіжно розглянуто процес формування німецької, чеської, російської виконавських шкіл, але навіть не згадано української; у дисертації Ф. Крижанівського загалом лише відзначаються успіхи української школи гри на тромбоні, без належної аргументації. Автор цієї статті написав низку праць, присвячених розвитку київської виконавської школи, у яких розкрито переважно викладацький досвід та проаналізовано її виконавські досягнення. Однак досі не вивчено і не узагальнено досвід відомих одеської, львівської, харківської та донецької шкіл виконавства на трубі, численні представники яких працюють у найкращих оркестрах не тільки України, а й близького та далекого зарубіжжя. Історичні й методичні аспекти виконавства на трубі досліджувалися багатьма відомими авторами (музикантами, педагогами, науковцями). Пріоритет у цьому належить іноземним авторам. Відомі методичні праці XVII ст. італійців Ч. Бендінеллі (1614), Д. Фантіні (1638), відомого німецького трубача і педагога Й. Альтенбурга Мистецтвознавство 116 (1734–1801), англійця Д. Хайдса. Удосконалення конструкцій інструментів на початку XIX ст. призвело до вироблення нових методик. 1835 року опубліковані «Інструкції для труби» Т. Харпера, 1857 року – «Метод для труби» професора Паризької консерваторії Ф. Доверне. Всесвітньо відомий «Гран метод для корнетапістона та саксгорна» Ж. Арбана вийшов друком 1864 року. Серед новітніх вітчизняних та зарубіжних методичних розробок та історико-теоретичних досліджень привертають увагу такі: навчальний посібник «Основы теории и методики духового музыкально-исполнительского искусства» В. Апатського, «Звукотворчий компонент трубного виконавства: традиції та базинг» І. Гишки, «Схід зустрічає Захід» Е. Тарра, «Шляхи розвитку духового музичного мистецтва в України» В. Богданова, «Духова музика України у XVIII–XIX століттях» Ю. Рудчука; дисертації «Концерт для труби з оркестром в аспекті жанрово-стильової еволюції» Б. Мочурада, «Український концерт для тромбона в аспекті становлення та розвитку жанру» Ф. Крижанівського, «Гроссбух труби» Ф. Кейма (Німеччина).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історична, культурологічна і музикознавча література досить широко висвітлює питання, пов'язані з духовим мистецтвом, однак історія розвитку українського виконавства на духових інструментах окреслювалась епізодично у вигляді окремих статей М. Гейліг, К. Мюльберга, Е. Дагілайської та ін. Публікації П. Ф. Круля у вигляді монографії «Національне духове інструментальне мистецтво українсько-

го народу» (Київ, 2000), статей та книг, повністю не вичерпують проблем дослідження духової музики України XVIII–XX століть. Отже, аналіз літератури свідчить, що проблематика, пов'язана з розвитком духової музики в Україні, розглядалась виокремлено з різних позицій музичної історіографії або інструментознавства. Відсутність наукових досліджень, присвячених комплексному вивченню духової музики України як соціально-культурного і художнього явища, обумовила актуальність проблеми та вибір теми даної розвідки.

Формулювання цілей статті. Історія походження та розвитку духових інструментів має глибоке коріння. Ще в епоху палеоліту люди були знайомі з флейтою і трубою-раковиною. Але тільки в бронзовому віці з'являються перші струнні інструменти – цитра, які зіграли важливу роль у музичній культурі давніх цивілізацій. Народи Давнього Сходу добре знали духові інструменти всіх трьох типів. Флейтові і язичкові інструменти звучали в храмах, при дворах фараонів, царів і вельмож, супроводжували побут простого народу. Труби і рожки використовувалися в основному для військових цілей. Поряд із сольним духовим виконавством у культурі давніх народів існували ансамблі та оркестри.

Ще більш високого рівня в мистецтві гри на духових інструментах досягли народи Давньої Греції і Риму. Улюбленими інструментами греків були багатоствольний інструмент флейтового типу сірінкс або флейта Пана і, особливо, інструменти гобойного типу авлос. Популярністю у давніх римлян користувалися флейти і тростяні інструменти тібія, які називались «благородними» і служили для виконання класичних творів античної музики. До складу римських легіонів входили багаточисельні музиканти-духовики, які грали на бронзових інструментах, серед яких старовинні римські труби, кавалерійська труба літуус, букціна, туба дуктіліс.

Через негативне ставлення церкви до інструментальної музики античний світ майже нічого не передав із свого багатого духового інструментарію Середньовічній Європі. «Вигнані» із храмів, духові інструменти продовжували жити в побуті народу. Бродячі музиканти, шпільмани, менестрелі, фокусники співали історичні пісні, виконували популярні народні мелодії. Поступово католицька церква змінює своє ставлення до інструментальної музики

Подальший прогрес європейського духового виконавства пов'язаний із зародженням нових музичних напрямів і жанрів. У середині XV ст. виникають інструментальні сюїти, в кінці XVI ст. – опера і ораторія, з яких починається справжня історія оркестру, а разом із ним надзвичайно зростає роль як струнних, так і духових інструментів. У XVII ст. з'являються суто інструментальні жанри – соната і концерт. Все це дало потужний поштовх для розвитку мистецтва гри на духових інструментах

У XVIII ст. функції духових інструментів у оркестрі продовжують зростати. У симфоніях Л. Бетховена формується класичний склад малого симфонічного оркестру з двох флейт, двох гобоїв, двох кларнетів, двох фаготів, двох валторн, двох труб. У зв'язку з цим великий симфонічний оркестр, який виник пізніше, поповнився значною кількістю духових інструментів.

XVIII – початок XIX ст. слід розглядати як період розквіту виконавства на духових інструментах. До цього часу їх роль зросла не тільки в оркестровій практиці, але й набула великої популярності на концертній естраді у якості ансамблевих і сольних інструментів.

У другій половині XIX ст. духові інструменти в якості концертних втрачають свою популярність. Їх потіснили фортепіано, скрипка, віолончель. Сталося це не тільки тому, що конкурентні інструменти прогресували швидше духових: вирішальну роль зіграли нові музично-естетичні ідеали, які принесла із собою музика романтизму. Відійшовши на другий план як концертуючі, духові інструменти продовжували розвиватися в оркестрі, чому активно сприяла інструментальна реформа, яка почалась на початку XIX ст. У зв'язку з цим були створені такі моделі духових інструментів, основа яких зберігається і до наших днів. Видатними реформаторами реконструкції духових інструментів були Т. Бйом, І. Мюллер, К. Альменредер, І. Геккель, Г. Штельцель, Ф. Блюмель, А. Сакс та ін.

На початку XIX ст. популярними в духових оркестрах Європи були бюгельгорни (широкомензурні мідні інструменти з клапанами). В 1830 р. з'явилось сімейство бюгельгорнів з вентильним механізмом. В 1845 р. А. Сакс удосконалив ці інструменти, які отримали назву саксгорни. Саксгорни поступово витіснили старі інструменти і до сьогоднішнього часу складають основу багатьох сучасних європейських духових оркестрів.

На території України ще з давніх часів активно розповсюджувалися духові інструменти. Так, у селі Молодова Кельменецького району Чернівецької обл. знайдено дві флейти, які відносяться до періоду палеоліту. Збережені до нас пам'ятники старовини свідчать про те, що уже східним слов'янам докиївського періоду були добре відомі багаточисельні духові інструменти усіх трьох типів.

Після розпаду Київської Русі українське професійне духове виконавство довгий час було представлено тільки діяльністю бродячих музикантів, які продовжували традиції київських дударів; з часом більшість із них осіли, частково у складі челяді великих феодалів, частково в містах. Мистецтво багатьох музикантів-духовиків того часу отримало визнання не тільки в Україні, але і за її межами. Пізніше, під впливом Західної Європи, в Україні виникає міське професійне духове виконавство. Його носіями були професійні об'єднання, які називались «цехами», або «братствами».

Однак, справжнім джерелом українського духового оркестрового виконавства стали багаточисельні кріпосні оркестри, які створювались українськими вельможами і поміщиками. Кріпосні оркестри досягли свого розквіту у другій половині XVIII – поч. XIX ст. Одними із кращих були українські оркестри поміщиків М. Корсакова, Д. Апостола, І. Брюховецького, А. Іллінського, Ганського, М. Любомирського. Кріпосний камерний ансамбль зазвичай складався з 2 флейт, 2 кларнетів, 2 фаготів, 2 валторн. Підготовка музикантів для кріпосних оркестрів мала достатньо примітивний характер: навчання здійснювалося

головним чином за рахунок спілкування музикантів різної кваліфікації один з одним. Проте, при великих оркестрах створювалися школи. У цей час в Україні виникають приватні музичні школи.

Важливу роль у розвитку українського і російського духового виконавства зіграла Глухівська музична школа, яка підготувала чимало чудових музикантів Україні і Росії. Значний внесок у виховання оркестрових музикантів України здійснили відкриті в той час навчальні заклади: колегіуми Чернігова (1700 р.), Харкова (1727 р.), Переяславця (1738 р.), Кременчуцька музична академія (1786 р.), Харківський університет (1805 р.) та ін.

У 1838 р. засновано Галицьке музичне товариство, одну з найвідоміших організацій Львова, при якому в 1839 р. відкрито інститут та музичну школу, в якій існували класи духових інструментів.

У 1863 р. відкривається Київське відділення Імператорського російського музичного товариства, в 1884 р. – Одеське відділення ІРМТ, у 1871 р. – Харківське відділення ІРМТ. При відділеннях створюються музичні класи (школи), а з часом і училища, які зіграли вирішальну роль у підготовці українських професійних виконавців на духових інструментах.

У 1851 р. Галицьким музичним товариством у Львові засновано консерваторію (раніше ніж Київську, Петербурзьку і Московську), в якій виховувалися здебільшого польські музиканти. У 1903 р. під патронатом славетного класика М. В. Лисенка у Львові заснований вищий музичний інститут. У двадцяті роки діяла ще й приватна польська консерваторія, де викладали такі видатні українські композитори, як В. Барвінський та М. Колеса. До 1939 р. у Львові існувало три консерваторії, які в тому ж році були об'єднані в єдину державну консерваторію ім. В. М. Лисенка – єдиний колектив, який за будь-якої влади залишився українським не лише за мовою, але й за духом.

На базі музичних училищ у 1913 р. в Києві та Одесі, а в 1917 р. у Харкові відкриваються консерваторії. Першими викладачами-духовиками українських консерваторій були висококопрофесійні музиканти, які добросовісно ставилися до своїх педагогічних обов'язків. Проте рівень їх викладання, із сучасних позицій, здається не дуже високим. Часто в духові класи приймалися молоді люди без будь-якої попередньої підготовки. Панував методичний принцип «роби, як я». У післяреволюційний період всі музичні навчальні заклади були націоналізовані. Основу перебудови системи музичної освіти склали принципи широкої доступності, нового підходу до методики навчання. У 1925 р. у вищих навчальних закладах введено положення про трьохрічне навчання в класах мідних і чотирирічне – в класах дерев'яних духових інструментів. З 1936 р. заняття у всіх духових класах проходили за повним п'ятирічним курсом. У 1934 р. духові класи об'єднуються в кафедру, що оптимізувало навчальний процес, дозволило подолати недоліки ізольованості навчання, створило передумови для активного обміну досвідом і творчого спілкування викладачів. У 1934 р. при Київській консерваторії відкривається аспірантура, яка дає «вінець освіти» багатьом талановитим музикантам, у тому числі і духовикам.

У передвоєнні роки були проведені два всесоюзні конкурси (у 1935 р. – змішаний, у 1941 р. – чисто духовий). У цих конкурсах взяли участь і українські музиканти: в 1935 р. третю премію отримав тубіст А. Удовенко, в 1941 р. четверту премію – трубач Г. Самохвалов. Війна перервала мирну творчу працю українських духовиків – багато із них не повернулися з фронту. Після війни починається період відбудови, відновлюються заводи і фабрики, повертаються із евакуації театри, оркестри, консерваторії та інші мистецькі навчальні заклади.

Тривалий час українські духовики не мали творчих контактів із навколишнім світом. У післявоєнні роки ідеологічна блокада поступово послаблюється. В Україну приїздять закордонні симфонічні, духові і естрадні оркестри, камерні ансамблі, солісти-духовики. Стають доступними звукозаписи і теоретичні праці видатних виконавців і педагогів Західної Європи та Америки. Нові ідеї пробудили українське духове товариство, змусили замислитись, а інколи і змінювати давно застарілі, сформовані уявлення. Виникли суперечки, дискусії, і все це відповідним чином відобразилося на розвитку української духової школи. Так, суттєво змінилась уява про ідеальний звук, про технічні і виразні можливості духових інструментів. Справжня революція відбулась у виконавстві на гобої та кларнеті (перехід з інструментів німецької на інструменти французької системи). Українські трубачі постали перед необхідністю оволодінням всім «сімейством» труб (від труби-піккало до флюгельгорна), перед тромбоністами виникла проблема альтового тромбона.

Розвитку духового професійного виконавства сприяло значне розширення духового сольного та камерно-ансамблевого репертуару. Його поповнення здійснювалось за рахунок нових творів, створених сучасними закордонними композиторами, і публікацій забутих та невідомих раніше творів відомих майстрів. Поступово пробуджується інтерес до духових інструментів і в українських композиторів. Б. Лятошинський, В. Гомоляко, В. Губаренко, М. Бердиєв, Л. Дичко, О. Зноско-Боровський, Ю. Іщенко, Л. Колодуб, Ж. Колодуб, Г. Таранов, М. Лисенко-Дністровський, І. Шамо та інші українські композитори збагачують сольний, ансамблевий та оркестровий репертуар для духових інструментів цілим рядом творів, серед яких чимало висохудожніх.

Швидкий розвиток духового виконавства спостерігається і сьогодні, що проявляється не тільки в розвитку традиційних способів гри, але й у виникненні нових нетрадиційних виконавських прийомів та засобів, у значному розширенні самої сфери виразних можливостей духових інструментів. Перед українськими духовиками постає цілий ряд нових проблем: темброва окраса звуку та управління нею, подвійне та потрійне стокато на тростяних інструментах, глісандо, портаменто, фрулато, субтони, багатозвучність на одноканальному інструменті, подвійні та акордові трелі, шумові засоби виразності, перманентне дихання та багато інших. Українські виконавці, педагоги та методисти уважно стежать за всіма подібними новаціями, своєчасно беруть їх на озброєння та розробляють відповідні методики навчання гри на духових інструментах.

Значний період українське духове виконавство і педагогіка носили чисто емпіричний характер. Сьогодні, враховуючи сучасний рівень духового виконавства, стало зрозуміло, що емпіризм у значній мірі вичерпав свої можливості і подальший прогрес неможливий без наукового дослідження процесів, які відбуваються під час звучання духового інструмента, без розробки сучасних методів навчання. У нинішній час українськими духовиками захищено ряд докторських (І. Якустіді, В.М. Апатський, В.О. Богданов, В.Т. Посвалюк, П.Ф. Круль) та значну кількість кандидатських дисертацій.

Висновки. Сьогодні, як відомо з практики, у духовому оркестрі значно розширено арсенал групи ударних інструментів: до їх складу входить до 12 ударних інструментів, як з визначеною, так і без визначеної висоти звуку. Провідні фахівці – педагоги класу ударних інструментів створили цілі оркестри ударних інструментів, які успішно виступають на центральних сценах України та за її межами. Сьогодні у кожному українському обласному і у більшості районних центрах створено муніципальні оркестри. Більшість з них очолюють випускники вищих музичних навчальних закладів України, які успішно втілюють набуті знання у розвиток національної культури. Таким чином, як показує практика (а наука підтверджує), духові оркестри, в т. ч. в Україні, складаються з трьох груп: групи дерев'яних, мідних та ударних інструментів, – і назріла необхідність внести зміни до навчальних посібників і підручників з інструментознавства і інструментовки щодо типових складів духових оркестрів.

Список літератури:

1. Липатов В. «Очерки быта оркестровых музыкантов» – Санкт-Петербург, 1904. – К. – 292 с.
2. Лазаревский А.М. «Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления» – Киев, 1888–1893. – К. – 315 с.
3. «Державний Центральний музей музичної культури ім. М.І. Глінки». Архів О.О. Аляб'єва. – К. – 407 с.
4. М. Римський-Корсаков – «інспектор військових оркестрів // Советская музика». – 1958. – К. – 126 с.

Романовский В.И.
Киевский национальный университет культуры и искусства

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ИГРЫ НА ДУХОВЫХ И УДАРНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы становления и развития духового инструментально-оркестрового музыкального искусства. Показаны особенности формирования украинской национальной школы игры на духовых и ударных инструментах. Освещаются исторические данные развития искусства духовых оркестров в Украине. Анализ духового концертного репертуара прошлых времен в музыкальной культуре Украины. Обзор проблем и перспектив развития духового музыкально-исполнительского искусства в формировании украинской духовой школы.
Ключевые слова: музыкальное искусство, исполнительство на духовых и ударных инструментах, история инструментального исполнительства, оркестр, украинский духовой школа.

Romanovsky V.I.
Kiev National University of Culture and Arts

FEATURES OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL SCHOOL OF PLAYING ON WIND INSTRUMENTS AND PERCUSSION INSTRUMENTS

Summary
The article deals with the issues of the formation and development of wind instrumental and orchestral musical art. The peculiarities of the formation of the Ukrainian national school of playing on wind instruments and percussion instruments are shown. The historical data on the development of the art of brass bands in Ukraine are covered. Analysis of the brass concert repertoire of the past in the musical culture of Ukraine. An overview of the problems and prospects of the development of spiritual musical and performing arts in the formation of the Ukrainian brass school.
Keywords: musical art, performance on wind instruments and percussion instruments, history of instrumental performances, orchestra, Ukrainian spiritual school.

УДК 786.2.087.4

ЧИСТОТА ІНТОНАЦІЇ ПІД ЧАС ГРИ НА ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТАХ СТУДЕНТІВ-МУЗИКАНТІВ У ВИЩИХ МИСТЕЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Романовський В.І.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті досліджується формування чистоти інтонації у процесі навчання студентів-музикантів гри на духових інструментах у вищих мистецьких навчальних закладах. Розглядається залежність чистоти інтонування від виконавського дихання, постановки мундштука та функцій губ і язика. Показані основні функції виконавського апарату в процесі звукодобування на різноманітних духових інструментах. Розкриваються теоретичні й практичні аспекти формування інтонування на дерев'яних та мідних духових інструментах. Проаналізовано проблеми які виникають під час начального процесу над виробленням чистоти інтонації музикантів-духовиків.

Ключові слова: інтонація, виконавське дихання, мундштук, звуковидобування, постановка.

Постановка проблеми. Навряд чи можливо вичерпно висвітлити всі проблеми, що зустрічаються в практичній роботі музикантів-духовиків. Проте результатом якісного виконання своєї роботи музикантів-духовиків є чистота інтонації під час гри на духовому інструменті. Для досягнення цієї мети необхідні глибокі знання в теорії та щоденні репетиції колективу, адже чим чистіше інтонація, тим вище якість гри. Тут закладена найважливіша складова частка майстерності.

Мета статті. Проаналізувати роботу над виробленням чистоти інтонації музикантів-духовиків на початковому етапі навчання гри на духових інструментах. Багато недоліків у процесі гри на духових інструментах пов'язані з невмінням виконавця користуватись диханням. Від правильного дихання залежить чистота інтонування, стійкість і виразність звуку. Саме тому метою данної статті є показати та проаналізувати можливі питання які виникають у студентів-музикантів під час гри на духових інструментам, тим самим підвищити якість навчального процесу майбутніх музикантів у вищих мистецьких навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За словами Генріха Нейгауза, «тунель» до виховання музиканта слід копати з двох кінців – від техніки до музики, і від музики до техніки. Головною умовою, що забезпечує якісне виконання на духових інструментах, є вміння музиканта правильно узгодити дихання, роботу язика, губ, пальців і слуху. Усі ці компоненти, перебуваючи в постійній ігровій взаємодії, утворюють виконавський апарат музиканта-духовика, рівень розвинутості якого безпосередньо обумовлює інтонаційні особливості гри. У період бурхливої пропаганди «попси» досить гостро постала нагальна потреба у «живому» виконанні високохудожніх творів, саме тому особливої актуальності набуває проблема інструментально-виконавської майстерності, теоретичні та практичні аспекти якої досліджувалися українськими музикантами Г. Абаджяном, В. Апатським, З. Буркацьким, Р. Вовком, І. Гишкою, В. Гаранем, В. Качмарчиком, І. Кобцем, В. Лебедєвим, В. Лубом, Б. Манжорой, К. Мюльбергом, Є. Носирєвим, В. Посвалюком, В. Семениченком, Є. Сурженком, В. Тихоновим, І. Якустіді й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема постійної перетрансформації набутих навичок настроювання інструменту і чистого інтонування в засоби виразності, а не в самоціль, для педагогів і виконавців на духових інструментах є завжди актуальною і надзвичайно важливою. Виконавець духового оркестру повинен стежити за інтонацією не тільки на своєму інструменті, а й за чистотою строю групи, до складу якої входить його інструмент. Виконання інтервалів в акордах, витриманих гармоніях, в подголосочній або імітаційній поліфонії вимагає зовсім іншої природи звуковисотного інтонування. У музиці гомофонно-гармонічного складу кожен голос оркестрової партії являє собою свого роду мелодію – горизонталь. Гармонійні інтервали інтонуються в більш обмеженій зоні й більш строго, стабільно в порівнянні з мелодійними, так як акустико-психологічна основа їх інтонування абсолютно відмінна.

Формулювання цілей статті. Об'єктивні фактори неточного інтонування на дерев'яних духових інструментах обумовлені наступними причинами: відхиленням від розрахунків параметрів щодо розташування окремих звукових отворів на інструменті в процесі його виготовлення; неточним регулюванням висоти підйому клапанів та гніздом звукових отворів; невірним положенням рухомого корка в головці флейти; висуванням бочонка (кларнет), головки (флейта), тростини (гобой, фагот), еса (фагот), мундштука або підмундштучної трубки (саксофон) при зміні загального строю інструмента. До погіршення інтонації призводить неточне регулювання висоти підйому клапанів та невідповідності подушечок чашечкам клапанів та гніздам звукових отворів. Так, при зависокому положенню подушечок над звуковим отвором звук буде зависоким, а при надто низькому – заниженим. На стрій язичкових інструментів також чинять вплив діаметр штифта (гобой, фагот), а також внутрішній діаметр каналу мундштука (кларнет): штифт трості гобоя є продовженням інструменту, якщо штифт буде вужчим від діаметру гобоя, то стрій цього інструменту підвищиться, якщо ширшим – понизиться; так само у кларнета – якщо внутрішній діаметр мундштука є вужчим від каналу бочонка, то звуки другої та третьої октав будуть завищені, якщо він ширший – понижені.

На стрій язичкових інструментів впливає також форма і якість тростi. Тонкі (легкі) тростi дають, як правило, пониження звуків, особливо

у верхньому регістрі; товсті (важкі) трості – деякі підвищення звуків, більше на низьких, ніж на високих тонах. Суттєвий вплив на настройку флейти досягається за рахунок розташування рухомої пробки в середині головки інструменту, функцією якої є настройка звуків між октавами. Зміна її положення впливає, в основному, на звуки третьої октави, і менше – на звуки першої та другої октав. Об'єктивні фактори інтонування на мідних духових інструментах. Одним з факторів, що суттєво впливає на настройку та інтонування мідних духових інструментів, є їх натуральний звукоряд. На відміну від гармонійного спектру, у якому обертони зливаються з основним тоном, на духових інструментах натуральний звукоряд являє собою послідовність самостійних звуків, що лунають реально, народжуючись шляхом передування. При цьому число тонів натурального звукоряду, які можна реально видобути, неоднаково у різних духових інструментів, воно залежить від довжини трубки інструменту та його конструкції. Акустичні дослідження показали, що висота часткових тонів (обертонів) натурального звукоряду (окрім 2, 4, 8, 16) не точно співпадають з висотою однойменних реальних тонів рівномірно темперованого строю. Так, в порівнянні з рівномірно-темперованим строєм, в натуральному звукоряді від звука до 7-й та 14-й обертони звучать помітно нижче сі-бемоль. Ще більш низьким є 13-й обертон – він звучить ближче до ля-бемоль. 11-й обертон звучить значно вище і знаходиться в зоні між фа і фа-дієз. Окрім цього, в натуральному звукоряді мідних духових інструментів 3-й, 6-й, 12-й натуральні тони звучать трохи вище, а 5-й та 10-й – трохи нижче звуків рівномірно-темперованої шкали. Найбільш помітними відхиленнями щодо висоти на мідних духових інструментах мають наступні звуки: на трубі, альті, тенорі, баритоні: 3-й і 6-й натуральні звуки (по письму соль і соль^2) звучить трохи вище, 5-й та 7-й натуральні звуки (по письму мі^2 та сі-бемоль^2) настроєні помітно нижче, особливо 7-й натуральний звук; на валторні: 3-й, 6-й, 12-й натуральні звуки звучать вище (по письму сі-бемоль та сі-бемоль^2) звучать нижче, а 3-й (по письму ля^2) звучить ближче до ля-бемоль; 11-й обертон (по письму фа^2) звучить значно вище, ближче до фа-дієз^2. Має нестройні звуки й тромбон. До них відносяться деякі звуки, що їх видобувають у 1-й позиції: 3-й та 6-й натуральні звуки (фа малої та фа першої октави), які звучать дещо вище; 5-й натуральний звук (ре^1) звучить дещо нижче; 7-й натуральний звук (ля-бемоль^1) на 1-й позиції звучить низько, а на 3-й позиції нестійко. Є інтонаційні недоліки і на інших позиціях, та вони виправляються легко. На тубі сі-бемоль, як і на інших мідних духових інструментах, 3-й і 6-й натуральні звуки (фа великої та фа малої октав) звучать вище, а 7-й натуральний звук (сі-бемоль малої октави) – нижче; інтонаційно нестійко звучать мі та сі контроктави.

Конструктивні особливості вентильного й пістонного механізмів та їх вплив на звуковисотну інтонацію. Відомо, що хроматичний звукоряд на мідних духових інструментах утворюється шляхом пониження звуків основного натурального звукоряду. Це досягається за допомогою продовження основної трубки інструменту та узгодженими діями виконавчого апарату музиканта. Сучасні мідні духові інструменти з вентильним пістонним механізмом зазвичай мають три додаткові трубки, які при включенні збільшують довжину їх повітряного стовбура. Вплив мундштука на інтонацію. Мундштук з акустичної точки зору є частиною самого інструменту і суттєво впливає на його інтонацію. Він має підходити не тільки виконавцю, але й співвідноситись з параметрами даного інструменту – ці умови забезпечують чистоту інтонування та необхідні якості звуку на всьому просторові діапазону. Зазвичай дають перевагу мундштукові із середнім діаметром устя по відношенню до інших його частин. При незначному збільшенні отвору устя помітно підвищується інтонація у верхньому регістрі. Мундштук із надто широким отвором не згодиться ні для якого інструменту і ні одному виконавцю. Впливає на інтонацію й об'єм чашечки мундштука, а також діаметр його конусу. Так, мундштук з великим об'ємом чашечки дає пониження тону в середньому і високих регістрах, а також понижує загальний стрій інструменту. Якщо конус в середині мундштука замалий, то високий регістр буде тихим і, зазвичай, низьким.

Вплив температури довкілля на стрій духових інструментів. Виконавцям на духових інструментах доводиться грати у різноманітних температурних умовах. Практикою та об'єктивними дослідженнями, які проводилися в акустичних лабораторіях доведено, що температура повітря є одним з факторів, що впливає на висоту тону. Відомо, що частота тону прямо пропорціональна швидкості розповсюдження звуку в інструменті: з наростанням повітря в інструменті наростає частота коливань, і – навпаки. Температура в інструменті є середньою величиною між температурою довколишнього повітря і температурою повітря, що вдувається, і становить приблизно 17 градусів. На безпосередньому впливі температурного режиму на інтонацію інструмента зауважував професор Московської консерваторії, доктор мистецтвознавства Б. Діков: «При ретельній настройці необхідно враховувати і такі важливі фактори, що впливають на лад духових інструментів, як температурні умови, стан виконавчого апарату, якісний стан музичних інструментів та ін. ... духові інструменти, в силу відмінності їх форми обсягу і конструкції, по-різному реагують на зміни температурних умов. Більш масивні духові інструменти (туба, баритон, тромбон, фагот тощо) довше зігріваються і значно повільніше остигають, ніж інструменти менших розмірів. Звідси ясно, що трубачу і тубісту або флейтисту і фаготисту перед настроюванням оркестру необхідно затратити різну кількість часу для «розігрівання» інструмента».

Попереднє розігрування на інструменті є обов'язковим перед колективним налаштуванням, тому що губний апарат (амбушюр) виконавця також вимагає відповідного налаштування. Не «розігрів» м'язи губ, не «провентилював» свій дихальний апарат, музикант-духовик не зможе витягти якісний звук, придатний стати еталоном при настроювання оркестру. При підстроюванні інструменту виконавець може підтягнути окремі звуки до будь-якого заданого ладу. Але уникну-

ти багатьох інтонаційних неточностей, що виникають внаслідок відхилення від строю, на який сконструйований даний інструмент, виконавець не в змозі. Для того щоб навчити учня підлаштовувати інструмент, необхідно виховувати у нього певний слуховий навик. Перше, що потрібно від початківця-виконавця, – це чути і розрізняти, вище або нижче інтонаційного рівня певного звуку фортепіано звучить його інструмент. При цьому створюється багато труднощів: відмінність тембрових барв звуку, нестійкість видиху (у початківців), наявність вібрато в звуці, контрастність динаміки і т. д. Тому педагог при розвитку навику підстроювання інструменту повинен керуватися головними, вирішальними положеннями, від яких треба відштовхуватися у повсякденній практичній діяльності.

На мідних духових інструментах строю Сі-бемоль основним звуком, який слід настроїти в першу чергу, є до другої октави. В симфонічному оркестрі всі інструменти, в тому числі і труби, налаштовуються на звук ля (сі першої октави на трубі в строї Сі-бемоль). Це відбувається тому, що так зручніше підлаштовувати (вибудовувати) струнні інструменти – скрипки, альти, віолончелі, контрабаси. Для мідних духових цей звук вкрай незручний. Тому при заняттях у класі, концертному виконанні на естраді в духовому оркестрі духові інструменти зазвичай настроюються на звуці сі-бемоль. Є інструменти, у яких інтонаційний стрій натурального звукоряду порушений і нота до другої октави інтонаційно завищена. Тоді, підстроївши звук до другої октави, необхідно зробити додаткове підстроювання по звуку сі і потім, визначивши середній рівень висунення загальної крони, знайти потрібний стрій.

При підстроюванні загального інтонаційного рівня інструменту важливо дотримувати наступний порядок: звук сі-бемоль бере концертмейстер; почувши його і усвідомивши, оцінивши подумки, виконавець виконує до другої октави на трубі. Навичка, вироблена з часом, допомагає миттєво визначити, вище або нижче відтворювати звук, і відповідно до цього, засунути або висунути загальну крону інструменту. Накопичений в процесі занять досвід допоможе виконавцю точно заміряти відстань руху загальної крони. Друге відтворення звуку на роялі й повторення його з солістом – це вже перевірка зробленого підстроювання і більш ретельне регулювання загальної крони.

Музиканти застосовують спеціальні прийоми зміни форми та об'єму порожнини рота, які потрібні їм для управління висотою видобутих звуків. Це досягається «проголошенням» різних голосних. Склади те, ту, та знижують інтонацію, а склади ти, ді, ті підвищують її. Крім того, деякі інструменти дозволяють застосувати специфічні прийоми управління інтонацією. Так, флейта звучить трохи вище, якщо струмінь повітря спрямовується ближче до верхнього краю отвору; звук флейти знижується, якщо струмінь повітря посилається в глибину лабіального отвору. У першому випадку головка флейти злегка повертається від музиканта, у другому випадку – до музиканта. Валторністи для коригування окремих звуків можуть користуватися введенням кисті руки в розтруб інструмента: більш глибоке введення знижує тон, висунення – підвищує його.

Якість звуковидобування на духових інструментах, атака звуку і виконання різних штрихів значною мірою залежить від того, наскільки правильно виконавець користується язиком. Різні рухи язика разом з роботою губ, дихання і органів слуху забезпечують можливість виконання різних видів атаки звуку і штрихів. Порушення цього зв'язку приводить до зриву звуку, невизначеності його початку. Крім атаки, на чистоту інтонації впливає характер продовження звуку, а саме артикуляційне положення язика, гортані і губ, відповідно до різних язикових голосних. За впливом на інтонацію, склади можна поділити на дві групи. До однієї належать склади, вплив яких визначено в усіх випадках однаково; до другої – склади, які викликають протилежні зміни інтонації. До першої групи належать склади – то, ту, та (як понижають інтонацію); тя, ку (середні); ко, ки, ди, ти (які підвищують інтонацію). Решта складів відносяться до другої групи, вони дають протилежні результати. Те ж саме стосується й інтонації. Аналіз показує, що пом'якшення артикуляційного складу викликає більше підвищення звуку в середньому, ніж у верхньому регістрах, інтонаційні зміни звуку залежать від того, який голосний чергується в артикуляційному складі за приголосним. Вплив голосного можна охарактеризувати таким чином. Голосні, які потребують деякого розтягування губ, – и, і, е, є – викликають підвищення звуку.

Висновки. З вищенаведеного можна зробити наступні висновки, артикуляція є важливим виконавським засобом музиканта-духовика, що сприяє художньому втіленню музики, губний апарат (амбушур) музиканта-духовика – один із важливих компонентів його виконавського апарату. ступінь розвитку губного апарату студента-музиканта й узгоджена взаємодія з іншими компонентами виконавського апарату в процесі гри багато в чому визначають рівень фахової підготовки виконавця на духовому інструменті. З перших кроків навчання гри на духових інструментах необхідно приділяти пильну увагу виробленню і закріпленню в майбутнього музиканта навичок правильної постановки губ, язика, мундштука на губах, розвиткові техніки губ у нерозривному зв'язку з розвитком усіх компонентів виконавського апарату музиканта-духовика.

Список літератури:

1. Гарбузов М. «Зонна природа музичного слуху». – К., 1978. – 205 с.
2. Діков Б. «Методика роботи з оркестром». – М., 1982. – 156 с.
3. Порвенков В. «Акустика і настройка музичних інструментів». – К., 1990. – 321 с.
4. Посвалюк В. «Щоденні комплексні вправи трубача» (навч.-метод. посібник). – К., 2006. – 296 с.
5. Усов Ю. «Методика навчання гри на трубі». – К., 1989. – 97с.
6. Левин С. «Духовые инструменты в истории музыкальной культуры» – М.: Музыка, 1957. – 235 с.

Романовский В.И.
Киевский национальный университет культуры и искусства

ЧИСТОТА ИНТОНАЦИИ ВО ВРЕМЯ ИГРЫ НА ДУХОВЫХ ИНСТРУМЕНТАХ СТУДЕНТОВ-МУЗЫКАНТОВ В ВЫСШИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье исследуется формирование чистоты интонации в процессе обучения студентов-музыкантов игры на духовых инструментах в высших художественных учебных заведениях. Рассматривается зависимость чистоты интонирования от исполнительного дыхания, постановки мундштука и функций губ и языка. Показаны основные функции исполнительного аппарата в процессе звукоизвлечения на различных духовых инструментах. Раскрываются теоретические и практические аспекты формирования интонирования на деревянных и медных духовых инструментах. Проанализированы проблемы, которые возникают во время учебного процесса над выработкой чистоты интонации музыкантов духовиков.
Ключевые слова: интонация, исполнительское дыхание, мундштук, звукоизвлечения, постановка.

Romanovsky V.I.
Kiev National University of Culture and Arts

CLEAN THE INTONATION DURING THE GAME ON THE WIND INSTRUMENTS OF STUDENT MUSICIANS AT HIGHER ART SCHOOLS

Summary
The article investigates the formation of purity of intonation in the process of training students-musicians playing games on wind instruments in higher artistic educational institutions. The dependence of the purity of intonation on performance breathing, the setting of the mouthpiece and the functions of the lips and tongue is considered. The basic functions of the executive apparatus in the process of sound reproduction on various wind instruments are shown. The theoretical and practical aspects of formation of intonation on wooden and copper wind instruments are revealed. The problems that arise during the initial process on the development of the purity of the intonation of the musicians-bakeries are analyzed.
Keywords: intonation, performance breathing, mouthpiece, sound production, staging.

УДК 788.1(477)

ВИКОНАВСТВО НА ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Романовський В.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

Висвітлено питання наукового дослідження виконавства на духових інструментах в Україні та розвитку виконавських шкіл (вітчизняних і зарубіжних) гри на духових інструментах, розвитку майстерності диригентів духових оркестрів. Особливу увагу приділено літературі з виконавства на трубі, окреслено коло проблем, які потребують вирішення. Різні аспекти музичного виконавства, висвітлені в музикознавчих публікаціях, класифіковано за певними напрямами.
Ключові слова: музика, духові інструменти, духовий оркестр, диригент.

Постановка проблеми. Сьогодні неможливо уявити інструментальне виконавство без духової музики. Духове музичне оркестри все переконливіше займає своє місце в загальній системі музичного виконавства. На базі духових оркестрів створюються ансамблі духових та ударних інструментів, які все частіше появляються на концертній естраді. Створюється багатожанровий репертуар, який окреслює відповідне коло художніх завдань, стимулює розширенню художніх, технічних і акустичних можливостей та робочого діапазону духових оркестрів і ансамблів. Усе це стало потужним поштовхом інтенсифікації розвитку методичної бази нових пошуків у формуванні професійних здібностей майбутніх диригентів духових оркестрів і ансамблів, відкрило нові перспективи досліджень у галузі музичної акустики. Сучасна музично-виконавська практика та прогресивна наукова думка шукають вирішення проблем, розвивають нові ідеї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед новітніх вітчизняних і зарубіжних методичних розробок та історично-теоретичних досліджень з окресленої тематики виділимо на-

вчальний посібник «Основы теории и методики духового музыкально-исполнительского искусства» В. Апатського, працю «Методика формування та вдосконалення звукотворчих компонентів виконавського апарату трубача» І. Гишки, дослідження «Історія духового музичного мистецтва України» В. Богданова, монографію «Духова музика в Україні (XVIII–XIX ст.)» Ю. Рудчука, дисертації Б. Мочурада «Концерт для труби з оркестром в аспекті жанрово-стильової еволюції», Ф. Крижанівського «Український концерт для тромбона в аспекті становлення та розвитку жанру», «Гроссбух труби» Ф. Кейма (Німеччина).

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Підготовка – духовика музиканта, як соліста, ансамбліста, оркестранта і диригента – це складний і тривалий процес, в якому студент знаходить комплексну систему чисто професійних і духовних цінностей. У цьому процесі важливо сформувати у студента стійку внутрішню мотивацію до здійснення активної творчої діяльності, що відповідає його власним прагненням, а також потребам музично-культурного середовища нашого суспільства.

Формулювання мети дослідження. У зв'язку з цими завданнями необхідно активно вести концертно-виконавську та педагогічну практику. Для цього необхідно створювати відповідні центри і бази практики. Організація спільних творчих колективів з місцевими адміністраціями (муніципальні оркестри та ансамблі з числа студентів кафедри); створення студентської філармонії та концертних бригад для проведення концертів в організаціях та навчальних закладах. Розглянемо ці питання детальніше.

Виклад основного матеріалу. Духові оркестри в Україні за останні 25 років пережили певні зміни як у комплектуванні так і в професійному відношенні. Створено у кожному обласному центрі і у більшості районних центрах висококпрофесійні муніципальні духові оркестри. Підготовку диригентів духових оркестрів, керівників інструментальних і вокальних ансамблів здійснюють вищі спеціальні навчальні заклади, які мають висококпрофесійний професорсько-викладацький склад, що володіє великим досвідом підготовки творчих працівників.

Наявність гострої потреби в сучасних науково-методичних розробках з проблем музичної освіти, з одного боку, і недостатня розробленість даної проблеми – з іншого, в нашому випадку – підготовки керівників оркестрових колективів, переконливо підтверджує її актуальність. Музичне мистецтво, його розвиток завжди знаходиться в прямій залежності від виконавського потенціалу музикантів, і композиторів-професіоналів У ролі виконавця тут може виступати або окремий виконавець на музичному інструменті, або цілий творчий колектив – оркестр, де потрібно ще один виконавець – диригент, керівник. У нашому випадку ми розглядаємо мистецтво диригента-керівника духового оркестру.

Диригент оркестру – це чи не одна з найскладніших музичних професій. Він повинен володіти всім набором знань і умінь в музичному мистецтві, бути майстром своєї справи, як часто називають диригента. Це серйозний, вдумливий керівник творчого колективу. Починаючи від високої культури виконання оркестром музичного твору і до самого дрібного організаційного питання – все це турботи диригента.

Духовий оркестр є музичний колектив, який об'єднує, як правило, виконавців на духових (дерев'яних і мідних) і ударних інструментах. Існують три типи духових оркестрів: малий мідний духовий оркестр, малий змішаний духовий оркестр і великий змішаний духовий оркестр. Кількісний склад учасників оркестрового колективу та види задіяних музичних інструментів визначають тип (різновид) духового оркестру – змішаний або однорідний, малий, середній або великий духовий оркестр.

На заняттях в оркестровому класі основну увагу необхідно приділяти розвитку почуття єдиного оркестрового метра, правильному дотриманню позицій, прийомів гри, штрихів і т. д. Допомагаючи оркестрантам опановувати навичками і прийомами оркестрової гри, диригент зобов'язаний незмінно підпорядковувати роботу над технікою виконання цілям художньої виразності твору. Для цього необхідно послідовно знайомити оркестрантів зі змістом виконуваних творів, їх формою і стилем – все це допоможе розкриттю музичних образів.

З самого початку педагог повинен приділити особливу увагу роботі над чистою інтонацією, і на початку кожного заняття відводити 30 хвилин для розігрування оркестру і вивчення гам і арпеджіо в різних штрихах, ритмі. Працювати над якістю звуку як окремо взятого інструменту, так і окремо взятої групи (мідні духові, дерев'яні духові, ударні інструменти). Домогтися точного виконання оркестрантами динамічних відтінків, поступово ускладнюючи виконавчі завдання. Особливу увагу диригент звертає на розвиток музичного слуху у виконавців оркестрового колективу. Важливою умовою під час розігрування оркестру є відчуття у оркестрантів загальної звучності оркестрового ансамблю, а саме: динаміки, метро ритму, інтонаційного строю. Під час виконання гам диригент нагадує про ладове тяжіння ступенів ладу. Для розвитку музичного слуху, під час виконання оркестром акордової фактури диригент пропонує проспівати свої акордові звуки і відтворити на інструментах. Це дає можливість контролювати студентами інтонаційний стрій.

Проблема розвитку музичного слуху (або, як прийнято говорити, чистоти інтонації) з давніх часів викликає інтерес багатьох музикантів. За останні десятиліття у нас в країні і за кордоном з'явилася значна кількість публікацій по цій важливій темі. На загальну думку, розвиненим інтонаційним слухом повинен володіти кожен музикант; в першу чергу це стосується вокалістів, струнників і духовиків, які в процесі виконання музичного твору «творять інтонації». Звісно ж не випадково, що саме музикантами – виконавцями на інструментах з нефіксованим або частково фіксованою висотою звуку – створюється найбільша кількість робіт, що стосуються навичок точного інтонування. (Досить назвати хоча б «Школу гри для духового оркестру», укладачі: М.М. Михайлов, Є.С. Аксенов, В.М. Халилов, С.А. Суровцев, Д.А. Браславский, або «Школу інтонації» для скрипки» О. Шевчика в 14 томах.

Автори подібних робіт вирішують одне спільне завдання, прагнучи навчити оркестрантів головному – читання нотних текстів (або сольфеджування) на основі розвиненого музичного слуху. Як відомо, метод навчання, який спирається на музично-слуховий досвід і музично-слухові уявлення, давно визнається найбільш плідним, але поки що не приносить бажаних результатів. Для того, щоб виробити певні навички, які сприятимуть розвитку точного звуковисотного слуху, необхідний пошук нових, більш досконалих способів передачі знань учням, в тому числі – за допомогою технічних засобів навчання. Можливо, об'єднання фахівців різного профілю навколо проблеми звуковисотності може привести до цікавих знахідок. Адже відомо, що музичні звуки мають здатність резонувати, відбиватися в людській підсвідомості; це дозволяє дізнаватися і відтворювати їх. Але для того, щоб зазначений процес був максимально успішним, необхідно дотримуватися головної умови: слух повинен сприймати інтонації з гранично точною висотою звуку.

Для того щоб бездоганно чисто інтонувати, музиканту недостатньо одного лише тонкого слуху, необхідно ще добре знати свій інструмент, і, зокрема, закономірності ладу в дерев'яній чи мідній групах. Знання виконавцем способів досягнення чистоти ладу і методів роботи над інтонацією різко підвищить художній рівень виконання. Слід враховувати деякі конструктивні особливості духових інструментів, які впливають на формування інтонаційної ладу.

На духових інструментах навіть найвищої якості, коли виконавець не стежить за інтонацією, відчутні звуковисотні відхилення. Навіть найсучасніші духові інструменти дають відхилення деяких звуків від нормальної настройки. Крім конструктивних особливостей вентильно-пістонного механізму, деякий вплив на стрій впливають і інші моменти, пов'язані з конічно-циліндровим профілем основного каналу мідних духових інструментів. Ця особливість будови корпусу зазначених інструментів викликає неточне звучання окремих ступенів основного натурального звукоряду.

Свого часу Н. А. Гарбузов за допомогою електроакустичних вимірювальних приладів встановив, що музичному звуку (кожному ступені) відповідає смуга частот (зона), в якій міститься від 10 до 15 інтонаційних відтінків (інтонацій). Скрипаль, проводячи пальцем по грифу, де немає порогів, може витягувати з струн до 400 звуків, відмітних один від одного по висоті, а у виконавській практиці використовуються лише 50. Зрозуміло, такий різнобій в звучанні одного і того ж звуку не сприяє інтенсивному формуванню і розвитку навичок точного інтонування. Навпаки, зазначений процес в якійсь мірі навіть сповільнюється (особливо на уроках сольфеджіо), бо в підсвідомості учнів відбувається як би «розхитування» основи інтонації (на зразок фотографії, виконаної з недостатньою різкістю). Крім того, контроль за подачею необхідних чистих інтонацій ускладнюється і недостатньо розвиненим слуховим апаратом людини, оскільки середня ширина його нормальних інтонацій (по М. А. Гарбузову) рідко буває менше 50 центів навіть у самих висококваліфікованих музикантів; в нормі вона дорівнює приблизно 75 центам (цент – одна сота частина півтона).

У роботах Н. А. Гарбузова була представлена абсолютно нова теорія слухового сприйняття людини – зонна. Виявилося, що людським слухом сприймається звук з допустимими відхиленнями до чверті тону в бік підвищення або зниження. В ході досліджень встановлено, що чиста інтонація знаходиться в середині зони (рідше – у її границь), тому бажано використання інтонацій, які знаходяться в зазначеному проміжку. Під час розігрування оркестру вирішується цілий комплекс ансамблевих завдань. Крім інтонаційного строю диригент звертає увага на динаміку. Необхідно добиватись виконання оркестрового нюансу, агогічних відхилень. На заняттях керівник повинен створити творчу атмосферу, зуміти зацікавити учнів, викликати у них бажання захоплено працювати і знаходити задоволення в вивченні твору, зробити репетицію живою і цікавою. Тут важливо все: доброзичливе ставлення до музикантів, що є основою взаємовідносин з диригентом. Зовнішній вигляд керівника, його манера спілкування повинні дисциплінувати колектив, викликати в ньому творче ставлення до виконання, а вольовий вплив диригента повинен поєднуватися з тактом, коректністю, терпимістю і чуйністю до оркестрантів.

Репетиція – акт напружений, тому посміятися, пожартувати – значить, на якийсь час вимкнутися, відпочити, щоб потім знову зібратися і продовжити роботу. У репетиційній роботі керівнику слід звертати увагу на правильні прийоми дихання і звуковидобування, необхідно прагнути до інтонаційної чистоти, ритмічної точності, штрихового єдності, правильного фразування темпу. Перш за все, слід домогтися точності відтворення музичного тексту, ритмічного малюнка. Потім уточнюються штрихи і динаміка. Тому основними методами роботи є: виразний диригентський показ (рух рук, міміка); словесні пояснення (спів як варіант слова); слухова наочність (гра на музичному інструменті фраз найбільш професійно підготовленими музикантами, або групи). Зіграність, тобто, злагодженість груп перших і других голосів, відчуття ансамблю (вміння чути один одного в спільному виконанні) і, нарешті, вміння розуміти жест диригента і правильно реагувати на його вказівки – все це зумовлює повноцінну роботу колективу в цілому.

Диригентська діяльність побудована на раціональній і емоційній основі, вона багатофункціональна і включає різні види діяльності: аналітична, виконавська, керуюча, педагогічна і організуюча. Диригент постійно повинен вирішувати не тільки художні, а й інші завдання, властиві всім видам людської діяльності. В першу чергу це відноситься до механізмів спілкування, комунікації і психічних впливів. Для успішної діяльності диригента важливо, щоб в ньому поєднувалися функції керівника і психологічні якості лідера.

Виховання згуртованого музичного колективу – одне із завдань, яке постає перед багатьма керівниками оркестрів; вона включає в себе як музичні проблеми, так і психологічні, пов'язані з закономірностями спілкування людей один з одним. Психологічні особливості керівника, їх вплив на стиль діяльності вивчалися багатьма дослідниками. Традиційно в психології прийнято виділяти стилі керівництва по їх характерних

рис. Так, психолог Курт Левін поділяє керівників на три психологічних типи і характеризує їх таким чином:

1. авторитарний тип, при якому керівник дає вказівки у формі наказу і не сприймає їх обговорення;

2. байдужий тип, коли диригент не втручається в справи колективу, таким чином створюючи анархічну обстановку;

3. демократичний тип відрізняється тим, що керівник радиться з підлеглими, враховує їхню думку. А.А. Бодалев пропонує приблизно таку ж класифікацію типів керівництва (авторитарний, ліберальний, демократичний) і вважає, що стиль керівництва є лише одним із проявів психологічного типу особистості керівника [2].

Таким чином, можна припустити, що диригенти авторитарного типу часто переоцінюють свою роль в підготовці концертної програми. Думка про професіоналізм колективу в цілому і окремих його членів найчастіше у них невисока, до музикантів вони відносяться зверхньо, роблячи зауваження в категоричній формі. Через недостатню самокритичності недоліки у виконанні вони відносять на рахунок колективу. Часто через це творча віддача музикантів нижче їх можливостей, а виконання відрізняється скутістю і неемоційне, незалежно від рівня професіоналізму колективу.

Також диригенти-диктатори можуть дозволяти собі вибухи люті, образливі висловлювання, приниження і т. ін. Диригенти демократичного типу довіряють оркестру і спілкуються з музикантами на рівних, допускають співпрацю і творчу ініціативу. Найбільш яскраве виконання музичного твору, на думку Г. Різдвяного, досягається тоді, коли «диригент пропонує свою концепцію твори, отримуючи натомість велику виконавську віддачу, реалізацію цієї концепції або навіть доповнень до неї. Стовідсоткова диктатура диригента навряд чи дасть значний художній результат» [4]. Психологічні особливості диригентської діяльності обумовлені також і тим, що диригент працює з колективом музикантів, кожен з яких є окремою особистістю, яка володіє власними психологічними особливостями (характером, темпераментом, здібностями і т. ін.), певним рівнем професійної підготовки.

Висновки та подальші перспективи. Тому одне з головних якостей особистості, якими повинен володіти успішний диригент оркестру, – це здатність до комунікації, тобто вміння вибудовувати професійні взаємини з музикантами. Видатний німецький диригент Бруно Вальтер говорив: «Хто не вміє спілкуватися з людьми, не може впливати на них, той не цілком придатний для цієї професії».

Уміння спілкуватися допомагає диригенту сформувати творчі взаємини. Професійні якості диригента також складаються і з його природній обдарованості, яскраво виражених вроджених музичних здібностей: музичний слух, пам'ять, темпоритм, почуття музичної форми, темперамент, відмінні психомоторні (мануальні) здібності. Крім цього диригент повинен володіти швидкою реакцією, глибокою емоційністю, уявою, витримкою, самовладанням, добре розвиненим увагою, умінням цілісно мислити партитурою і, звичайно ж, артистизмом [5].

Дуже важливим також є вміння коректно робити критичні зауваження членам колективу, так як багато болісно реагують на них. Особисті якості диригента, його авторитет часом є основою психологічного впливу на членів оркестрового колективу. У тому випадку, якщо вплив на оркестрантів надає керівник, що користується авторитетом і вселяє довіру, то кожне його зауваження і пропозиція стає вагомим і переконливим, заражає бажанням працювати і, таким чином, підпорядковують своєму впливу [6]. Отже, здатність диригента до спілкування є однією з граней його таланту. Безумовно, кожен диригент знаходить свій власний стиль управління оркестровим колективом, спирається на своє бачення цілей і завдань диригентської діяльності, на власні уявлення, інтуїцію. У той же час артисти оркестру, будучи професійними виконавцями, вважають за краще працювати під грамотним і психологічно комфортним керівництвом. Тому сучасний диригент духового оркестру повинен володіти не тільки прекрасними творчими і музичними здібностями, глибокими професійними знаннями, умінням створювати свою власну цікаву і змістовну інтерпретацію оркестрового твору, а й володіти великим комплексом професійно важливих якостей: педагогічні, психологічні, організаторські та ін. Все це повинно сприяти створенню високопрофесійного творчого колективу однодумців.

Список літератури:

1. Гайнугдинов И.К. Психология: Учебное пособие / И.К. Гайнугдинов Ростов на/Д.: Феникс, 2008 – 348 с.
2. Готсдинер А.А. Музыкальная психология. – М., 1993. – 190 с.
3. Грум-Грижимайло Т.Н. Об искусстве дирижера / Т.Н. Грум-Грижимайло. – М., 1973. – 132 с.
4. Кондрашин К. Мир дирижера. – Ленинград, 1976. – 192 с.
5. Овсянкина Г.П. Музыкальная психология. – М.: Издательство «Союз художников», 2007. – 240 с.
6. Петрушин В.И. Музыкальная психология: Учебное пособие для преподавателей и студентов. – М. Академический проект, 2006. – 400 с.

Романовский В.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО НА ДУХОВЫХ ИНСТРУМЕНТАХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Освещены вопросы научного исследования исполнительства на духовых инструментах в Украине и развития исполнительских школ (отечественных и зарубежных) игры на духовых инструментах, развития мастерства дирижеров духовых оркестров. Особое внимание уделено литературе по исполнительства на трубе, очерчен круг проблем, требующих решения. Различные аспекты музыкального исполнительства, освещенные в музыковедческих публикациях, классифицированы по определенным направлениям.
Ключевые слова: музыка, духовые инструменты, духовой оркестр, дирижер.

Romanovsky V.I.
Kiev National University of Culture and Arts

EXPERIENCE ON SPIRITUAL TOOLS IN MODERN CONDITIONS

Summary
The issues of scientific research of performances on brass instruments in Ukraine and the development of performing schools (domestic and foreign) on brass instruments, development of mastery of conductors of brass bands are discussed. Particular attention is paid to the literature on the performance on the pipe, outlined the range of problems that need to be addressed. Various aspects of musical performance, highlighted in musicology publications, are classified in certain areas.
Keywords: music, wind instrument, brass band, conductor.

УДК 786.8

БАЯН ТА АКОРДЕОН В РАДЯНСЬКІЙ ЕСТРАДНО-ДЖАЗОВІЙ МУЗИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Самолюк В.М., Лузан О.В., Липчук О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В радянській естрадно-джазовій музиці значне місце відводилось баяну та акордеону. Їх використання сприяло досягненню мобільності виконавського колективу. Широкі технічні та виразні можливості інструменту дозволяли застосовувати його у різних функціях – для виконання підголосків, гармонічної підтримки дерев'яних духових інструментів, гри соло. Значну роль у становленні певної зацікавленості джазом становило створення колективів, в яких поєднувались різні стилі, в тому числі й джаз, оркестровка якого відповідала західним зразкам. В якості тематико-мелодичного матеріалу використовувалась масова пісня, частівки, що творчо переооблялися та переосмислювалися.
Ключові слова: баян, акордеон, естрадно-джазова музика, Л. Утьосов.

Постановка проблеми. Становлення джазу в радянські часи було досить складним процесом. Набагато більш чітко можна прослідкувати появу естрадної музики, з джазовими елементами. Існував ряд істотних відмінностей, що були притаманні радянській естрадно-джазовій музиці. Однією з них було використання в ній баяну чи акордеону. Розкриття специфіки та сутності застосування цих інструментів є актуальним завданням, яке сприятиме кращому розумінню особливостей тогочасної мистецької практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало даних фактичного характеру, пов'язаних з функціонуванням естрадно-джазових колективів в радянському союзі загалом та під час другої світової війни зокрема представлені в статті відомого джазового музиканта, диригента та композитора Миколи Мінха. Специфіка ролі та значення джазу в радянські часи окреслюється в роботі О. Баташева. Особливості інтерпретації американських хітів в творчості Л. Утьосова окреслюються в праці вітчизняних сучасних дослідників А. Попової, О. Тринько, О. Шпортько. Аналіз творчості І. Дунаєвського здійснюється в праці Д. Лівшица. Баян як феномен музичної культури у відображенні соціальної дійсності досліджується в праці Л. Міщенка.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Радянська музична культура здобула чималого наукового обґрунтування. Існує ряд робіт, присвячених розвитку окремих явищ, що можуть бути віднесені до естрадно-джазової му-

зики. Проте дослідження ролі баяну та акордеону в радянській популярній музиці не знайшло достатнього вивчення в мистецтвознавчій думці.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз ролі баяну та акордеону в радянській естрадно-джазовій музиці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток джазу та естрадної музики в СРСР розпочався значно пізніше, порівняно з американським музичним простором, приблизно з 1920-х років. Першим колективом став «Ексцентричний джаз-бенд» В. Парнаха, який виникає в 1922 році. Згодом починають виникати ряд інших колективів – оркестри Ю. Мейтуса, Л. Теплицького, Г. Ландсберга та т. п. Значним явищем стає поява колективу під керівництвом Леоніда Утьосова «Теа-джаз» (тобто театральний джаз) в 1929 році. Саме з його діяльністю починається формування радянської масової пісні, творцями якої були І. Дунаєвський, М. Блантер, Я. Покрассов. Зароджуються також колективи, які грають інструментальні естрадні композиції. «Джаз розвивався і як вид інструментальної музики, чому сприяли керівники естрадних і танцювальних оркестрів, композитори та аранжувальники О.Н. Цфасман, О.В. Варламов, Я.Б. Скоморовський, М. Г. Мінх, Г.Р. Терпіловський, Л.А. Дідеріхс та ін. В 1938 р. був створений Державний джаз СРСР (керівники М.І. Блантер та В.М. Кнушевицький)» [2, с. 4]. В середині століття рівень джазового виконавства сягає професійного, згодом починають виникати невеликі ансамблі.

В 30-ті роки надзвичайно плідною була співтворчість Л. Утьосова та І. Дунаєвського, результатами роботи яких стали програми «Джаз на повороті», «Музичний магазин», «Веселі хлоп'ята». Спочатку більшість аранжувань робив сам Дунаєвський, проте зі зростанням професійної завантаженості, частину почали робити музиканти оркестру, як-от Л. Дідеріхс. Однією з форм діяльності колективів були виступи на радіо, де у прямому ефірі виконувались джазові твори, досить часто це були закордонні пісні, які аранжувались музикантами. М. Мінх згадує свою діяльність у оркестрі Утьосова в якості піаніста, а згодом й композитора. «Ми наполегливо опановували специфіку джаз-оркестру, прагнули глибше і повніше пізнати його можливості. На репетиції ми часто приносили оркестрові уривки, складені спеціально для того, щоб на практиці перевірити ту чи іншу милозвучність, спробувати поєднання соло окремих інструментів і т. д... А. Тріллінг, О. Кандат і я були захоплені створенням п'єс для малого складу типу «диксиленд». Подібний досвід підтримував в колективі творчу атмосферу і приносив велику користь. Пізніше, у другій половині 30-х років, при підготовці програми «Пісні нашої Батьківщини», музиканти оркестру самостійно інструментували багато номерів» [5, с. 395].

Варто згадати, що баян та акордеон відігравали важливу роль у культурі Радянського союзу, їх соціальна та патріотична значимість значно зросла у часи другої світової війни. «Музиканти активно включилися в боротьбу з ворогом, – хто зі зброєю в руках, а хто з музичним інструментом. Баян і гармонь звучали всюди: на привалі на галявині в лісі, в землянці, бліндажі, і навіть в бій солдати йшли з баяном. У «Поемі про сліпого баяніста» поет О. Сурков розповів про Михайла Поповича, що служив в стрілецькій бригаді ім. Кірова, який грав в землянках і навіть йшов в атаку з баяном в руках, виконуючи «Інтернаціонал»«[5, с. 41–42]. Л. Міщенко відмічає, що використання баяна в роки війни на фронті було справою майже державною. Цей інструмент в обов'язковому порядку був на всіх підводних човнах і у всіх військових підрозділах. Відповідно, досить активно баян та акордеон починають включати до складу естрадно-симфонічних та джазових оркестрів. Подібний вибір інструменту був зумовлений його мобільністю та здатністю виконувати практично все основне функціональне навантаження в творі.

Якщо розглянути приклади використання баяну та акордеону в джазово-естрадній музиці, варто звернутись до творчості І. Дунаєвського та оркестру під керівництвом Утьосова. Які ж саме риси джазового мистецтва представлені в творах І. Дунаєвського? Насамперед, сучасний дослідник Д. Лівшиц згадує наступні: блюзові інтонації, барвисту гармонію, тотальний пунктир в мелодії, пов'язаний як з маршем, так і свінгом, форму джазового стандарту AABA, де B називається «бридж». Загалом можна відмітити, що твори композитора надзвичайно швидко ставали популярними. «Мелодії Дунаєвського виявилися затребуваними найрізноманітнішими джазовими складами: від диксиленду до біг-бенду і комбо. Цей джаз танцювальний і в силу цього, позбавлений якої б то не було елітарності і повністю відповідає естетичним критеріям композитора. Перетворення мелодій масових пісень Дунаєвського в джазові стандарти по суті мало чим відрізняється від американського, де популярна пісня з мюзиклу або кінофільму також отримувала прописку в джазі (відомо, що в 20–30 роки спеціальні джазові теми були рідкісні – авт.)» [3].

В пісні пастуха з кінострічки «Веселі хлоп'ята» (1934) вдало імітується звучання диксиленду за рахунок гарного фактурного рішення та наслідування тембрів інструментів, що входять до його складу. В стрічці демонструється сільський самодіяльний оркестр, де є дерев'яні духові (сопілки), труба, два баяна, дві балалайки, які наслідують звучанню банджо. Натомість грає оркестр, що включає флейту пікколо, кларнет, акордеон, банджо разом з типовим складом біг-бенду. Акордеон досить часто відіграє функцію підтримки партії кларнетів, сприяючи досягненню щільності звучання духових, плинності голосоведіння. За рахунок того, що його тембр добре та гармонічно поєднується зі звучанням дерев'яних духових, але йому не потрібно брати дихання, це створює ефект безперервного звучання. Крім того, акордеон досить часто виконує контрапунктичні лінії, приймає участь у створенні фактури та надає ритмічну підтримку. Наприклад у інструментальному фрагменті з кінострічки «Веселі хлоп'ята» звучить повільний фокстрот, у якому використовується акордеон як учасник ритм-секції, він грає фактуру. Іноді виконує сольну партію з невеликими фрагментами фонової імпровізації, заповнюючи паузи.

Досить частим явищем була адаптація творів, які були хітами естрадної музики США, що здійснювалась шляхом додавання нового літера-

турного тексту та зміни аранжування. В репертуарі оркестру Л. Утьосова пісня «Барон фон дер Пшик» була варіантом композиції «Bei Mir Bistu Shein», яку співало тріо сестер Ендрюс. Чималі зміни стосувались повного заміщення тексту, який більше не мав нічого спільного з ліричним змістом англомовного варіанту. Крім цього, відбулось певне переформатування твору, адже був написаний вступ, інструментальні вставки. «На початку пісні було додано розгорнутий вступ, в якому соло труби імпровізаційного характеру чергувалось з репліками тутті оркестру, побудованому на матеріалі головного мотиву. Так само було збільшено інструментальну частину композиції, адже саме в оркестровій партії вперше проходить повністю приспів, заспів та знову повторюється приспів. Було додано невеличкі вставки – переходи між оркестровим розділом та вступом вокаліста» [6, с. 74]. Попри те, що загалом звучання оркестру Леоніда Утьосова нагадувало свінг та традиції мюзиклу, до складу оркестру було введено акордеон.

Багато колективів обирали в якості репертуару вітчизняні мелодії, які аранжувались у джазовому стилі. М. Мінх згадує, що в репертуарі оркестру «Джаз-капела» були такі п'єси Г. Ландсберга і Г. Терпиловського, як «Сюїта на теми громадянської війни», «Піонерський задум», «Наш паровоз» і деякі інші. Попри уявну простоту даних творів, метою композиторів було поступове пристосування публіки до джазового звучання. «Ймовірно, з позицій сьогоднішнього дня ці твори можуть здатися наївними і недосконалими, але для свого часу вони були досить переконливі. І з'явилися вони зовсім не тому, що джаз, нібито, «пристосовувався» до вульгарних нормативів РАПМа – ні, композитори хотіли зробити джаз близьким і зрозумілим широкому загалу, ще не готового до його сприйняття. І вони досягли мети: п'єси, побудовані на матеріалі вітчизняних мелодій, користувалися у слухачів не меншим успіхом, ніж найзнаменитіші зарубіжні шлягери» [4, с. 392].

Наприклад, в останній великій музичній танцювально-пісенній сцені з кінострічки «Веселі хлоп'ята», що завершує її, створюється велике попурі, яке включає дуетне ліричне виконання пісні «Серце», що згодом змінюється на частівку. Досить цікавим є поєднання частівок та степу, характерного для американського мюзиклу. В оркестровці, яка є надзвичайно майстерною, відбувається наслідування біг-бенда (свінгу великих оркестрів), використовується не лише фортепіано, але й акордеон. Це дозволяє додати нові фарби, відтворити національний колорит та «фірмове» американське «мюзиклівське» звучання. Оркестрові партії дуже віртуозні, аранжування високопрофесійне, виконання – блискуче. Це дає змогу ознайомитись радянським слухачам з різними стильовими напрямками та жанрами естрадно-джазової музики у доступній формі. Замість мюзиклу в радянському просторі був музичний фільм, на кшталт «Серенада Сонячної долини», де було багато музики, яскравих вокальних, інструментальних, танцювальних номерів, поєднаних з майстерною грою акторів. Сюжет був достатньо невибагливим, а персонажі – прості люди, в кожному з них глядачі могли впізнати себе, своїх знайомих, друзів та сусідів.

О. Баташев таким чином характеризує значення джазу загалом та його впливу на розвиток музичної культури радянських часів: «Сьогодні джаз – важливий фактор музичної культури. Його вплив можна простежити в масових жанрах, в різних формах композиторської творчості, у виконавському мистецтві. Його ідеї відбилися в музичній педагогіці і в музичній естетиці. Мистецтво джазу гуманістичне,бо в центрі його – людина. В джазі з'єднуються музичні традиції різних народів, і тим цікавіше постає його розвиток в Радянському Союзі – країні з величезним етнічним розмаїттям. На палітрі джазового артиста – всі музичні фарби світу» [1, с. 95].

Як уже зазначалось, провідною ознакою радянського джазу було введення в оркестр баяну чи акордеону. Ці клавішні інструменти могли використовуватись замість фортепіано. В умовах концертів, що проводились на відкритому повітрі чи під час гастролей відсутність фортепіано могла вплинути на якість звучання оркестру. Вибір баяну чи акордеону компенсував відсутність інструменту, що може виконувати ритмічну функцію, грати пасажі, акорди.

Серед стилів, які виконував оркестр Утьосова, були масові пісні, свінг, фокстрот, марші, танго. В пісні «Розкинулось море широко» (1940) О. Гурільова на слова Г. Зубарєва головна функція акомпанементу відводиться акордеону, а мелодійна лінія та підголоски відводяться скрипкам. Так само у піснях «Будьте здорові, живіть багато», «Золоті вогники», «Рідні береги» використовується акордеон. В композиції «У Чорного моря» одним з провідних інструментів є акордеон, власне його звучання в цій пісні в жанрі вальсу нагадує музику французьких шансоньє. Відбувається стильове перехрещення джазу та естрадної музики. Причому джазовим є склад оркестру та тип аранжування. Наприклад, акордеон використовується як ще один інструмент у групі саксофонів, наче один, чи навіть два саксофони.

Часом склад оркестру Утьосова нагадує симфоджаз, адже включає в себе групу струнних інструментів. Акордеон може виступати як сольний інструмент, для посилення звучання дерев'яних духових інструментів, а також він може виконувати функцію ритм-секції, тобто гармонічної підтримки, те, що зазвичай робить фортепіано чи гітари. Жанри, в яких найчастіше використовується акордеон – це вальс (ліричний), танго, фокстрот, марш, пісні у стилі свінг. Склад оркестру Утьосова дещо менший, ніж біг-бенд, проте склад є мобільним, його легко перевозити.

Під час другої світової війни оркестр під керівництвом Олександра Цфасмана виступав для бійців. До його складу також входив акордеон. Можна згадати ряд виконавців, як акордеоністів, так і баяністів, що грали джазову та естрадну музику у радянські часи. Так Євген Виставкін – акордеоніст, що у 1941 році закінчив навчання у музичній школі ім. О.К. Глазунова, з 1939 року виступав у дуеті з М. Глубоковим – акордеоністом та баяністом, а під час війни почав грати у джаз-бригадах, а згодом й у джаз-оркестрі М. Кадомцева. Його власний виконавський рівень був набагато вищим, ніж у багатьох випускників консерваторій. «Відрізнявся тим, що міг відтворити на акордеоні джазове аранжування з пла-

тівки чи радіоприймача, копіюючи у точності техніку та манеру виконання, безпомилково використовуючи потрібні тембри» [2, с. 8]. М. Глубоков після завершення грі у дуеті з Виставкіним працював у естрадному квартеті, згодом акомпанував таким виконавцям, як М. Бернес.

Важливу роль для розвитку баянного мистецтва відіграв Віктор Грідін – виконавець, композитор та диригент, який обрав естрадний стиль гри. Досить часто його твори виконувались на телебаченні, радіо, з концертних підмостків. Так само естрадним баяністом є В. Дулєв, що написав ряд обробок пісень та танців, естрадних п'єс та музику до спектаклів. Був учасником тріо, яке багато концертувало. Перелік баяністів, чия діяльність була пов'язана з естрадним жанром включає таких діячів, як: Р. Бажилін, Є. Дербенко, О. Дмитрієв, О. Доренський.

Висновки та подальші перспективи. В радянській естрадно-джазовій музиці значне місце відводилось баяну та акордеону. Їх використання сприяло досягненню мобільності виконавчого колективу. Широкі технічні та виразні риси інструменту дозволяли застосовувати його у різних функціях – для виконання підголосків, гармонічної підтримки дерев'яних духових інструментів, гри соло. Значну роль у становленні певної зацікавленості джазом справило створення вітчизняних колективів, в яких поєднувались різні джазові та естрадні стилі, певні риси та оркестровка яких відповідали західним зразкам. Проте, в якості тематико-мелодичного матеріалу використовувалися масова пісня, частівки, що творчо переароблялись та переосмислювались, стаючи своєрідною допомогою для сприйняття масами естрадно-джазового мистецтва.

Список літератури:

1. Баташев А. Искусство джаза в музыкальной культуре // Советский джаз. Проблемы. События. Мастера. Сборник статей. – М.: Сов. композитор, 1987. – С. 80–95.
2. Гончаров Л. Развитие исполнительства на баяне и аккордеоне в области эстрадно-джазовой музыки. Дипломный реферат. – М., 2002. – 62 с.
3. Лившиц Д. Джазовые «стандарты» Дунаевского [Электронный ресурс] // Полный джаз. Выпуск № 32(134) – 17 октября 2001. – Режим доступа: http://www.jazz.ru/mag/134/jl.htm
4. Минх Н. Заметки музыканта // Советский джаз. Проблемы. События. Мастера. Сборник статей. – М.: Сов. композитор, 1987. – С. 392–404.
5. Мищенко Л. А. Баян как феномен музыкальной культуры в отражении социальной действительности // Наука. Искусство. Культура. Выпуск 3(7), 2015. – С. 40–47.
6. Попова А. Б., Тринько О. І., Шпортько О. В. Вплив вербального тексту на інтерпретацію вокального твору / А. Б. Попова, О. І. Тринько, О. В. Шпортько // Молодий вчений. – 2017. – № 8. – С. 72–75.

Самолюк В.М., Лузан А.В., Липчук А.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

БАЯН И АККОРДЕОН В СОВЕТСКОЙ ЭСТРАДНО-ДЖАЗОВОЙ МУЗЫКЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

Аннотация
В советской эстрадно-джазовой музыке значительное место отводилось баяну и аккордеону. Их использование способствовало достижению мобильности исполнительского коллектива. Широкие технические и выразительные возможности инструмента позволяли применять его в различных функциях – для исполнения подголосков, гармонической поддержки деревянных духовых инструментов, игры соло. Значительную роль в становлении определенной заинтересованности джазом составило создание коллективов, в которых сочетались разные стили, в том числе и джаз, оркестровка которого соответствовала западным образцам. В качестве тематико-мелодического материала использовалась массовая песня, частушки, которые творчески перерабатывались и переосмысливались.
Ключевые слова: баян, аккордеон, эстрадно-джазовая музыка, Л. Утесов.

Samolyuk V.M., Luzan A.V., Lipchuk A.N.
Kyiv National University of Culture and Arts

BAYAN AND ACCORDEON IN THE SOVIET POP-JAZZ MUSIC OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Summary
In the Soviet pop and jazz music a significant place was given to the bayan and accordion. Their use contributed to the achievement of the mobility of the performing team. The wide technical and expressive features of the instrument allowed it to be used in various functions – for performing sublacing, harmonious support of wooden wind instruments, playing solo. A significant role in creating a certain interest in jazz was the creation of teams that combines different styles, including jazz, whose orchestration corresponded to western patterns. As a theme-melodic material, a massive song, loaves, which are creatively processed and re-thought.
Keywords: accordion, bayan, pop and jazz music, L. Utiosov.

УДК 784.9

КОНЦЕРТНИЙ ВИСТУП В КОНТЕКСТІ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОКАЛІСТА

Семененко І.В., Іваненко М.В., Павлюкова Г.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка концертного виступу вокаліста, а також тих чинників, які повинні бути враховані при підготовці до нього. Під час репетиційної діяльності виконавець повинен пройти ряд етапів, пов'язаних з вивченням музичного матеріалу, створенням інтерпретаційної версії, результатом якої стане досягнення відповідного художнього образу, перевтілення у персонажа. Основою концертного виступу має бути передача потрібного емоційного стану з використанням сценічних рухів та розробленою драматургією втілюваної ролі. За рахунок балансу підсвідомого та свідомого начал під час концертного виступу вокаліст повинен прагнути якнайкраще орієнтуватися у стресовій ситуації, контролюючи хвилювання та певним чином трансформуючи його у емоційну подачу музичного матеріалу.

Ключові слова: концертний виступ, вокаліст, актор, стрес, художній образ, роль.

Постановка проблеми. Концертна діяльність є головною формою виконавської активності вокаліста. Процес підготовки до неї вимагає значної кількості навичок, вмінь, психологічної налаштованості. Головною вимогою, що постає перед вокалістом є створення інтерпретації твору, яка передбачає залучення творчих здібностей. Виступ постає результатом складної системи взаємодії між автором, виконавцем та публікою, аналіз якої є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні аспекти музично-виконавської діяльності аналізуються в праці Ю. Цагареллі. Концертний виступ як особливий вид музично-виконавської діяльності досліджується в роботі Л. Лабінцевої. Музично-виконавська діяльність як засіб творчого розвитку особистості постає у центрі уваги вітчизняної дослідниці І. Івасишин. Аспекти взаємодії свідомого та позасвідомого начал у теорії та практиці вокального виконавства представлені в розробці Л. Василенко. Уявлення про погляди К. Станіславського щодо специфіки акторської майстерності та основні настанови у питанні втілення художнього образу представлено у спогадах видатного актора та режисера, а також його учня та провідного діяча в сфері культури та мистецтва – Г. Крісті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що існує чимало робіт, присвячених аналізу різних форм виконавської музичної концертної діяльності, особливості вокального виконавства залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняному просторі, що й зумовлює звернення до даної проблематики.

Мета статті. В статті аналізується специфіка концертного виступу та етапів підготовки до нього в контексті виконавської діяльності вокаліста.

Виклад основного матеріалу. Музична діяльність виконавців нерозривно пов'язана з публічними виступами. Попри те, що в останні роки виникає ряд виконавців, які можуть не виступати у великій глядацькій аудиторії, а записувати твори у студійному просторі та поширювати їх за допомогою аудіовізуальних технологій, це є скоріше виключенням, аніж загальним правилом. Звісно сценічні виступи не виключать наявності аудіо та відеозаписів концерту, адже завдяки розвитку технологій виступи різних музикантів, як професіоналів, так і аматорів досить часто поширюються у мережі Інтернет.

Музично-виконавська діяльність співака виступає як амбівалентний процес, метою якого є глибоке розуміння задуму твору, його засвоєння та вивчення, а з іншого боку – важливим є донесення сутності до слухача. Внаслідок цього виконавець постає своєрідним провідником від композитора до аудиторії. Зазвичай під час концертної діяльності здійснюється процес комунікації між співаком та аудиторією. Цей аспект професійної активності передбачає чималих зусиль з боку виконавців, які пов'язані не лише з репетиційним процесом та опануванням нового музичного репертуару, а й з психологічними аспектами.

Вітчизняний автор І. Івасишин вказує на провідне значення творчості для людини. Причому дане твердження можна екстраполювати, як на вокаліста-виконавця, так і на слухача. Адже процес творчості присутній на всіх етапах функціонування музичного твору – при його формуванні, при виконанні, під час прослуховування. «Прагнення людини до створення того, що приносить їй естетичну насолоду, сприяло розвитку творчої діяльності протягом всієї історії людства. Саме творчість дає можливість людині аналізувати свої потреби, інтереси, схильності, знаходити форми проявів індивідуальної активності. Вона сприяє формуванню особистісної значущості, емоційного розкріпачення, впевненості в собі, забезпечує самостійність у процесі діяльності. Тому проблема творчого розвитку особистості стає однією з найактуальніших у процесі розвитку суспільства» [2, с. 153]. Отже, як було зазначено, творча діяльність сприяє самореалізації людини.

Коли мова йде про виконавця, його творчим завданням постає формування мистецької версії твору, причому в даному випадку можна казати про декілька форм виконавства. Найпростішою формою виступає просте відтворення музичного тексту, максимально наближене до традиції, що склалась в останні роки. Ознакою більшої майстерності буде створення інтерпретаційної версії, яка може залежати від творчого бачення вокаліста і багато в чому буде залежати від його світоглядних орієнтирів. Виконавству притаманні три рівні творчого процесу, як вказує Л. Лабінцева. Для першого характерне усвідомлення нотного тексту та його компонентів, коли відбувається

усвідомлення семантичного значення одиниць музичного синтаксису – мотивів, інтонацій, тем. Під час другого етапу здійснюється переведення комплексу синтаксичних одиниць та їх семантики у художнє ціле. На третьому ж формується драматургічний задум твору, який не лише співпадатиме з нотним текстом, але й відображатиме індивідуальне бачення виконавця. Результатом цього підготовчого етапу стає концертний виступ. «Концертний виступ є однією з основних закономірностей музично-виконавської діяльності й передбачає мобілізацію зусиль виконавця, використання музично-теоретичних знань, практичних умінь та навичок. Концертний виступ акумулює в собі виконавську надійність – якість музиканта-виконавця безпомилково, стійко та необхідно-точно виконувати музичний твір» [4, с. 216].

Варто зазначити, що під час виступу відбувається не лише процес трансляції змісту художнього твору реципієнтові, але йде внутрішнє змагання співака зі стресовим станом, що супроводжує публічну презентацію. «Концертний виступ можна вважати як цілісну систему поведінки, ступінь відповідності попереднього процесу підготовки, знаходження оптимальних засобів нейтралізації й трансформації негативного впливу стресу з метою використання унікальних можливостей, які дає виступ музиканта» [4, с. 216].

Не всі концерти можуть проходити в залах з ідеальними умовами, які можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Можливі проблеми фізико-акустичного характеру, які можуть заважати вокалістові в повній мірі продемонструвати свій виконавський рівень, а також складнощі чи точніше перешкоди, сутністю яких є недостатньо відповідальна публіка. В цьому випадку важливу роль має відігравати морально-емоційна стійкість співака. «Особливі вимоги пред'являються до саморегуляції, а також до стабільності виконання. На етапі концертного виступу дуже небажані такі якості як підвищена тривожність і нейротизм. У своїх крайніх проявах тривожність переростає в страх, який зводить нанівець всю підготовчу роботу, приводячи до провалу на концерті» [6, с. 84]. Відповідно вміння регулювати власний емоційний стан, який не буде втрачено, навичка абстрагуватись від оточуючих чинників, здатність транслювати художній образ є вищою метою вокального виконавства.

Л. Лабінцева відмічає ті чинники, що впливають на свідомість виконавця, під час створення художнього образу. Тут значна роль буде відводитись тому, наскільки майстерно він здатен осягнути творчі завдання, які висуваються в конкретному творі. «На самопочуття музиканта-виконавця впливають не тільки загальні психофізіологічні закономірності стресового стану. Важливу роль відіграють художньо-творчі чинники, пов'язані зі складністю досягнення виразності й цільності інтерпретації твору, із необхідністю прагнення високого рівня професійної точності й відповідності гри, артистичності, віртуозності всіх виконавських дій» [4, с. 216].

Якщо казати про специфіку виконавської діяльності різних музикантів, то вимога до творчого перевтілення надзвичайно актуальною постає саме у вокалістів. В той час коли відтворення інструментальних творів потребує їх розуміння та вірного виконання, у випадку вокальних творів вимога вживатися в образ є набагато більш актуальною. Для більшості вокальних виступів притаманна яскрава сценічність, художня образність. Їх виконання передбачає активну участь не лише голосового апарату співака, але й мімічну виразність, сценічну дію, використання костюмів, елементи театралізації. Відповідно вимоги до виконавської діяльності значно зростають.

Крім цього треба зазначити, що на відміну від гри на музичному інструменті, вокальне виконавство пов'язане не з фізичним налаштуванням «інструменту», а здебільшого психологічним. Л. Василенко вказує на ті вимоги, які висуваються до співака. «Вокаліст повинен заздалегідь «збудувати» свій музичний інструмент – освоїти вокальну постановку голосу, після цього «налаштувати» свій музичний інструмент – виробити вібраційний, м'язовий і слуховий контроль задля точної вокальної інтонації для кожного твору, тобто розучувати музичний і словесний текст методом «вспівування» і надалі, щодня відновлюючи співацький резонанс, здійснювати художнє доопрацювання твору в послідовному розгортанні художнього образу – відпрацьовувати взаємодію трьох рівнів вокально-виконавської установки» [1, с. 38].

Л. Василенко відмічає важливу роль підсвідомого начала під час вокального виконавства. Досить велике значення, на його думку відводиться в певному сенсі автоматичному відтворенню. Якщо ж відбувається свідоме регулювання компонентів виконавської діяльності, то воно значно змінює якість результату. «Свідоме регулювання компонентів сформованого навику сильно уповільнює і розузгоджує всю діяльність до рівня, на якому цей навик формувався в ході навчання. У співацькій практиці подібної руйнівної дії свідомості можна уникнути, оскільки установка на уявну дійсність має на увазі рівень об'єктивації, за яким свідомість, не втручаючись у систему реалізації всього комплексу вокально-виконавської установки, може контролювати співацьку діяльність з наступного смислового рівня через звукоутворення, дихання, артикуляцію, темп, динаміку тощо» [1, с. 36].

Під час виконавської діяльності співака відбувається певне подвоєння, коли внаслідок необхідності відобразити певний образ здійснюється творче перевтілення. В даному випадку виконавець повинен передати специфіку героя. Подібна задача вимагає осягнення сутності головних характеристик персонажа, намагання не лише творчо передати її за рахунок вокальної партії, а й також використовуючи усі доступні елементи візуальної комунікації, від погляду, виразу обличчя, жестикуляції, постави, рухів. Причому саме від майстерності внутрішнього вживання в образ залежатиме достовірність передачі його публіці. Стосовно специфіки передачі емоційного стану персонажів варто згадати систему К. Станіславського, згідно якої актор повинен будувати власну роль не за рахунок імітації емоцій персонажа, а апелюючи до власних почуттів. Його головним прагненням повинно бути особисте переживання, яке дозволить не вдаватися до використання штампів. Адже якщо відбувається певне дистанціювання між собою та втілюва-

ним образом, глядач може відчути штучність та фальшивість даної дії. «Нехай актор не забуває, і особливо в драматичній сцені, що потрібно завжди жити від своєї власної істоти, а не від ролі, взявши у останньої лише її передбачувані обставини. Таким чином, завдання зводиться до наступного: нехай актор з чистою совістю відповість мені, що він буде фізично робити, тобто, як буде діяти (аж ніяк не переживати. Збережи Бог, думати в цей час про почуття) при даних обставинах...» [5, с. 595].

Крім цього актор, а в нашому випадку співак, повинен побудувати ланцюжок елементарних фізичних дій, які спричинять появу природних переживань. Станіславський був переконаний, що найкращих результатів можна досягнути у разі, якщо виконавець підключає власний досвід для передачі художнього образу, у разі ж якщо його недостатньо, то варто задіяти фантазію. «Вся лінія ролі повинна укладатися в вашу людську лінію життя, доповнюватися вашим особистим життєвим досвідом. Тоді всі моменти ролі і ваші акторські завдання стануть не просто вигаданими, а клаптями вашого власного життя» [3, с. 189]. За рахунок спілкування з автором через споглядання його твору, що здійснюється за посередництвом актора, публіка збагачується новими поглядами, думками та ідеями.

Звернення до концепції Станіславського вважається доцільним не лише завдяки тому, що його погляди на акторську діяльність можна застосувати до співацької виконавської практики, а й завдяки тому, що сам режисер чимало часу працював у оперному театрі, здійснюючи постановки найкращих опер. Г. Крісті зазначав наступне: «Опера для Станіславського – це не побічне захоплення і не відволікання від драми: робота в області музики була необхідна йому для розв'язання ряду загальних питань сценічної техніки і методики творчої роботи. Безсумнівним є вплив оперної діяльності Станіславського і на його діяльність в області драми; він позначився, наприклад, в розробці питань сценічної мови, руху, ритму та інших елементів «втілення» [3, с. 4].

Більше того, Станіславський на власному досвіді знав специфіку оперного виконавства, адже він в ранній період свого життя мав намір стати співаком. Хоча цей задум не втілився через те, що він переконався у недостатній силі власного голосового апарату, проте саме завдяки ньому відбулось глибинне розуміння законів акторської та вокальної майстерності. «Пройшовши через водевіль, оперету і оперу як артист, Станіславський пізнав в цей період на власному досвіді всю складність техніки оволодіння вокалом і вокальної дикцією, небезпеку передчасного визискування незміцнілого ще голосу і труднощі поєднання в опері співу з грою. З іншого боку, він відчув на власному досвіді можливість з'єднання ритму рухів з ритмом музики і силу впливу оперного мистецтва» [3, с. 24].

Отже, можна виділити декілька складових, які повинні бути присутніми у співака у процесі підготовки концертного виступу. Це сценічне перевтілення, сценічний рух та сценічна увага, які поєднуються у понятті артистизм. «Артистизм – це здатність комунікативного впливу на публіку шляхом зовнішнього вираження артистом внутрішнього змісту художнього образу на основі сценічного перевтілення» [6, с. 89]. На думку Ю. Цагареллі можна виділити декілька різновидів сценічного руху: рух музиканта-виконавця, пов'язаний зі змістом виконуваної музики, що впливає на процес її сприйняття слухачами (групи рухів, що мають комунікативну природу та розраховані на слухачів), рухи пов'язані з саморегуляцією психоемоційних станів музиканта-виконавця, рухи, що представляють емоційно-моторну реакцію музиканта-виконавця на виконувану музику. В результаті дотримання всіх етапів відбуватиметься успішна комунікація вокаліста та публіки в рамках концертного виступу, що й є головною метою виконавської діяльності. «Концертний виступ є підсумком і кульмінаційним моментом всієї роботи над музичним твором. Його мета – доведення до слухача змісту музичного твору в умовах стресової ситуації. Як операції, що сприяють виконанню цієї мети, можна назвати: передконцертне самоналаштування музиканта-виконавця; регуляцію виконання з урахуванням акустичних особливостей заповненого залу, реакції слухачів на виконання, власного психологічного стану в екстремальних умовах; видовищне оформлення виступу» [6, с. 85].

Висновки та подальші перспективи. Концертний виступ є основним видом діяльності вокаліста. В процесі підготовки до нього виконавець повинен пройти ряд етапів, пов'язаних з вивченням музичного матеріалу, створенням відповідного художнього образу, перевтіленням у персонажа, що супроводжується розробкою емоційного стану, сценічних рухів та драматургії у рамках втілюваної ролі. За рахунок балансу підсвідомого та свідомого начал під час концертного виступу вокаліст повинен прагнути якнайкраще орієнтуватися у стресовій ситуації, контролюючи хвилювання та певним чином трансформуючи його у емоційну подачу музичного матеріалу.

Список літератури:

1. Василенко Л. М. Проблема свідомого та позасвідомого у теорії та практиці вокального виконавства // Педагогічні науки. Випуск 94, 2011. – С. 31–40.
2. Івасишин І. Музично-виконавська діяльність як засіб творчого розвитку особистості // Гірська школа українських Карпат. – № 11, 2014. – С. 153–155.
3. Кристи Г. В. Работа Станиславского в оперном театре. – М.: Искусство, 1952. – 284 с.
4. Лабінцева Л. П. Концертний виступ як особливий вид музично-виконавської діяльності // Вісник ХДАДМ. – № 1, 2010. – С. 215–216.
5. Станиславский К. С. Статьи, речи, беседы, письма. – М.: Искусство, 1953. – 782 с.
6. Цагарелли Ю. А. Психология музыкально-исполнительской деятельности. Учебное пособие. – СПб.: Композитор, 2008. – 212 с.

Семененко И.В., Иваненко М.В., Павлюкова А.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕРТНОЕ ВЫСТУПЛЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОКАЛИСТА

Аннотация
В статье анализируется специфика концертного выступления вокалиста, а также тех факторов, которые должны быть учтены при подготовке к нему. Во время репетиционной деятельности исполнитель должен пройти ряд этапов, связанных с изучением музыкального материала, созданием интерпретационной версии, результатом которой станет достижение соответствующего художественного образа, перевоплощение в персонажа. Основой концертного выступления должна быть передача нужного эмоционального состояния с использованием сценических движений и разработанной драматургией воплощаемой роли. За счет баланса подсознательного и сознательного начал во время концертного выступления вокалист должен стремиться лучше ориентироваться в стрессовой ситуации, контролируя волнение и определенным образом трансформируя его в эмоциональную подачу музыкального материала.
Ключевые слова: концертное выступление, вокалист, актер, стресс, художественный образ, роль.

Semenenko I.V., Ivanenko M.V., Pavlyukova A.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CONCERT ACTION IN THE CONTEXT OF THE PERFORMING ACTIVITY OF THE VOCALIST

Summary
The article analyzes the specifics of the vocalist's concert performances, as well as those factors that should be taken into account when preparing for it. During the rehearsal activity, the performer must pass a number of stages related to the study of musical material, the creation of an interpretative version, the result of which will be the achievement of an appropriate artistic image, reincarnation of the character. The basis of the concert performance should be the transfer of the desired emotional state with the use of stage moves and developed by the drama of the incarnate role. At the expense of the balance of the subconscious and conscious beginning during the concert performance, the vocalist must strive to best navigate in a stressful situation, controlling the excitement and in a certain way reformatting it into an emotional supply of musical material.
Keywords: concert performance, vocalist, actor, stress, artistic image, role.

УДК 78.071.2(477)

НЕВІДОМИЙ АВТОГРАФ Д. ШОСТАКОВИЧА ДЛЯ ПАРТИТУРИ ОПЕРИ «КАТЕРИНА ІЗМАЙЛОВА». ПРО НОВАТОРСТВО В ОПЕРНОМУ ЖАНРІ

Симеонова Ю.В., Скопцова О.М., Гриценко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Диригент К. Симеонов розумів новаторство в оперному жанрі, як пошук нового трактування авторського музичного тексту. Публікується унікальний факт створення нових чотирьох сторінок музичного тексту композитором Д. Шостаковичем на прохання диригента К. Симеонова для більш глибокої інтерпретації і нового прочитання опери «Катерина Ізмайлова».
Ключові слова: опера, партитура, новаторство.

Постановка проблеми. Опера Д. Шостаковича «Катерина Измайлова» пережила безліч постановок. Її з незгасаючим інтересом продовжують ставити по всьому світі. Усі подальші постановники завжди шукатимуть нові засоби виразності.

Опера написана по повісті М. Лєскова «Леді Макбет Мценського повіту». Це кримінальна історія про молоду купчиху, що одержима одурманюючою любовною пристрастю, укупі з жаданням наживи і помсти, яка залучилася до виру злочинів, вчинивши чотири жорстокі вбивства. Сама по собі ця жахлива історія можливо і не привабила б молодого композитора, але йому сподобалися ілюстрації художника Б. Кустодієва, які дозволяли подивитися на цю історію інакше[1]. 25-річного Д. Шостаковича привабила історія про спопеляючу любов, яка все змітає на своєму шляху. Словом, шекспірівська героїня, «російська Леді Макбет», в якій поєдналися пристрасть і сила.

Опера під первинною назвою «Леді Макбет Мценського повіту» (лібрето О. Прейса за участі композитора) створювалася Д. Шостаковичем у 1930–1932 рр. в епоху пролеткульта, коли боротьба з пережитками міщанства спонукала до будь-якої зухвалості, і тому юний композитор міг не обмежувати себе в образотворчих засобах. Лібретистам довелося дещо обілити героїню (вилучити факт вбивства дитини, інакше подальша робота була б неможливою). А мета композитора була в створенні гімну любові, і опера могла б їм стати, не будь у світі стільки святенництва. Композитор перетворив розповідь М. Лєскова з кримінальної в трагічну драму через страхітливі умови життя молодої жінки. Це був час режисерських шукань В. Мейєрхольда, з яким композитор був знайомий. Про цей вплив свідчить музична мова – експресивна, гостро сатирична, викривально гротескна, жорстка, хльостка. Авторська партитура проникнута еротикою, любовною пристрастю. Справа навіть не в лібрето з непристойними виразами, а в самій музиці. Є велика відверта сцена, в якій Катерина зраджує чоловікові з молодим прикажчиком. Це оркестрова інтродукція, яку інакше, як «постільною сценою» не назвеш (немислиме глісандо тромбонів в кульмінації сексуальної сцени). Або сцена, коли п'яні працівники пускають по руках куховарку, супроводжуючи насильство жахливими скабрезностями. Первинна авторська партитура повна хуліганських витівок молодого Д. Шостаковича, у тому числі лексики, яку непристойно цитувати. Радикальний експресіонізм, дика краса і грандіозність музики привели до створення важко здійснимих вокальних партій. У партії героїні глибокий низ, грізна експресивна середина і протиприродний, штучно доданий до основного голосу дзвінкий верх.

У 1934–36 роках опера була поставлена в Ленінграді і Москві (у тому числі у Большом театрі) за участю таких майстрів, як оперні диригенти С. А. Самосуд і О. Ш. Мелік-Пашаєв, оперних режисерів В. І. Немировича-Данченка і Д. Смолича. Опера мала приголомшуючий успіх. М. Горький плакав на спектаклі. Д. Шостакович пізнав справжній тріумф, як ніколи ні до, ні після. Приїжджали диригенти з різних країн і вивозили партитуру. Диригент С. Самосуд писав: «З часу створення «Пікової дами» П. Чайковського в російській музиці не з'являлася опера новіша для своєї епохи, що більше хвилює і впливає. За своїм високим драматизмом, по емоційній силі і віртуозності музичної мови – це краще, що за останні півстоліття створено в російській оперній літературі» [11]. Була і критика, що торкалася, в основному, образотворчого натуралізму. Так, С. Прокоф'єв почув «хвилі похоті», а в Нью-Йорку оперу назвали порнофонією, а Д. Шостаковича – автором найбільш порнографічної музики в усій історії опери.

У 1936 р. у Большому театрі спектакль відвідав Й. Сталін. Він пішов невдоволений, не дослухавши до кінця, буркнувши «сумбур». Далі була розгромна стаття в головній радянській газеті. Д. Шостаковича розгромили за «натуралізм», «формалізм», «буржуазність», аморальність, за звеличення героїні з кримінальним минулим. Громадськість відвернулася від нього. Опера була вилучена з репертуару і фактично заборонена до 50–60-х років. У композитора залишилася «засурдиненная тривога за долю опери» [3]. В той же час опера тріумфально просувалася по оперних театрах Європи й Америки.

Останні дослідження. У 1950-і роки, тобто через 20 років після «провалу» опери, композитор взявся за нову редакцію. Естетика і етика пролеткульта відійшли в минуле. Стилістика опери була пом'якшена. Над лібрето працював І. Д. Глікман[2]. Він звільнив текст від вульга-

[1] Деякі ілюстрації Б. Кустодієва були еротичного характеру.
[2] І. Д. Гликман – літературознавець, театрознавець, лібретист, сценарист, театральний оглядач, професор консерваторії, близький друг Дмитра Шостаковича. Він опублікував близько 300 листів Д. Шостаковича до нього в книзі «Листи до друга», важливому джерелі дослідження творчості Д. Шостаковича [3].

ризмів і грубої лексики, переробив ряд моментів сценічної дії, пом'якшив еротичну складову, завуалював натуралістичність любовних сцен. Д. Шостакович працював над партитурою. Він скоректував оркестровку, звузив теситуру вокальних партій, зробивши їх більш мелодійними. В партії Катерини відмовився від деяких крайніх верхніх нот, майже повністю прибрав скандальну сцену спокушання Катерини. Важливим музичним доповненням стали симфонічні інтермецо, «чудо-вставки», симфонічні шедеври, що створюють атмосферу трагедії і соціальної сатири. Сцена з поліцейськими гранично саркастична, у дусі М. Салтикова-Щедріна. У четвертому акті, який одночасно і кульмінація і розв'язка, до хорової фрески доданий драматизм в партії Старого каторжанина «Разьве для такой жизни рожден человек...». Трагічна фігура Катерини Ізмайлової, все ж злочинниці, отримала ще більшу підтримку, як жертва у своєму відчайдушному протесті, наділена ліризмом і повинна (за задумом композитора) викликати не лише засудження, але і співчуття. Своєму твору композитор дав парадоксальне визначення – «трагічна сатира». Сцени лірико-побутові і трагічні чергуються з пародійно-гротескними. Завдяки І. Глікману, глибокому знавцеві законів драматургії музичного театру, опера стала компактнішою, більш точною драматургічно.

За другою версією опери закріпилася назва «Катерина Ізмайлова» (зміну назви запропонував режисер В. Немирович-Данченко), за першою – «Леді Макбет». Опера отримала нове життя. Друга редакція опери була представлена в Москві у 1962 році[3].

Д. Шостакович добре знав К. Симеонова, як відмінного симфонічного диригента, а також його схильність до монументальних оперних постановок (до цього К. Симеонов поставив «Хованщину» М. Мусоргського). У квітні 1963 року Д. Шостакович двічі написав К. Симеонову. «Я був би дуже щасливий, якби Ви взялися за мою «Катерину Ізмайлову». У наступному листі, подякувавши диригента за згоду, композитор повідомив, що надіслав йому клавір і партитуру, орієнтуючи на другу редакцію опери. Переосмислена самим композитором драматургія опери виявилася близькою диригенту, як епічний і водночас трагічний твір, загострений на потужній соціальній сатирі. Це була серйозна заявка на «головну російську оперу XX століття». Зав'язалося листування. З листів Д. Шостаковича: «Будучи великим і старим шанувальником Вашого таланту, я дуже радію, що Ви зайнялися моєю «Катериною Ізмайловою». «З нетерпінням чекаю на зустріч із Вами і дуже хочу Вас бачити і чути». «Коли я Вам знадоблюся, викликайте мене, і я одразу приїду» [17].

Співпраця великого композитора з диригентом-драматургом, яким, поза сумнівом, був К. Симеонов, була плідною. Композитор брав активну участь в усіх етапах підготовки спектаклю. Він був на трьох репетиціях і на прем'єрі. Яскравими, саркастично-гротескними, хльосткими мазками темпераментний К. Симеонов зображував звіриний світ, що згубив Катерину. В той же час її безмежне горе диригент закутував м'якою, теплою лірикою, музикою дивовижної краси. Її перша арія «Я однажды в окошко увидела...» – світла, ніжна, повна туги по нездійсненному щастю, а остання («В лесу в самой чаще есть озеро...») – трагічна, безвихідна, але прекрасна по мелодиці, виразна, глибока.

Цю постановку К. Симеонова (1965 року) Д. Шостакович неодноразово називав кращою саме за музичне втілення. Після прем'єри він дав інтерв'ю українській газеті: «Мені довелося побувати на багатьох репетиціях і прем'єрах «Катерини Ізмайлової» у нас і за кордоном. Це найкраще музичне виконання опери, яку мені довелося почути» [4]. Зі спогадів Галини Вішнєвської «Геній Шостаковича і Симеонова»: «Повернувшись з Києва, Дмитро Дмитрович розповідав нам про те, що вперше в житті він чув свою «Катерину Ізмайлову» в такому прекрасному виконанні. Він був по-справжньому щасливий цим спектаклем» [2]. У музичній критиці досі постановка К. Симеонова згадується як еталонна, як класика українського оперного мистецтва. «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича – спектакль, що увійшов до золотого фонду української культури. Про цю постановку ходять легенди» [Кіевлянинъ. 2003, № 17]. «Це еталонний зразок інтерпретації, найбільш наближений до авторського задуму» [9]. Це була постановка, перевершити яку було нелегко. Це розумів і Валерій Гергієв, ставлячи її в Маріїнському театрі: «Маестро показував мені партитуру зі своїми правками. Тією постановкою пишалася не лише Україна. Коли ми ставили «Катерину Ізмайлову» в Маріїнському театрі, я думав, як зробити так, щоб наш спектакль став пам'яттю про К. Симеонова. Тому запросив киянку, співавтора диригента, режисера Ірину Молостову, щоб вона попрацювала з нашим колективом [8]. З усних спогадів І. Молостової відомо, що коли В. Гергієв запросив її попрацювати в театрі, вона запитала його, чи знає він, скільки їй років (вона вже була тоді в солідному віці). Він відповів, що це не має значення. Має значення тільки те, що вона працювала з К. Симеоновым.

У 1966 році вийшов фільм-опера з Галиною Вішнєвською в головній партії. Музичним супроводом була обрана саме ця постановка К. Симеонова, з його оркестром, хором, виконавцями (окрім Г. Вішнєвської). Після еміграції зоряної пари (Г. Вішнєвської та і М. Ростроповича) фільм зник з прокату.

Невирішені проблеми. Творча суперечка двох редакцій опери спостерігається у світовій оперній практиці усі роки, починаючи з часу появи другої редакції і аж до теперішнього часу. Опера виконується майже в усіх оперних театрах світу. Композитор заповідав виконувати саме другу редакцію, а не «Леді Макбет», написану у молодому віці. В той же час, більшість закордонних театрів віддають перевагу першій редакції, а до другої негласно приклеївся ярлик репресованого в'язня сталінського режиму, конформістської, написаної з примусу.

Палким пропагандистом першого авторського варіанту був Мстислав Ростропович. Є декілька опублікованих текстів лібрето і партитури, а М. Ростропович реконструював музичний і текстовий матеріал рукописної авторської парти-

[3] У театрі Station Станіславського і Немировича-Данченко опера була відновлена режисером Львом Михайловим у 1962 році.

тури 1932 року, що зберігається в музеї. Тільки цей матеріал маестро вважав автентичним, таким, що має більше прав, ніж усі подальші. Він був навіть проти пізніших вставок симфонічних інтермецо (хоч і шедеврів), які, на його думку, можуть змістити акценти. Саме варіант «Леді Макбет» він вважав великою оперою XX століття, хоча і «Катерина Ізмайлова» теж має дотик майстра. Можна спокійно вибирати між «Леді Макбет» і «Катериною Ізмайловою» за художніми критеріями[4]. У свої постановки і звукозаписи М. Ростропович включав увесь матеріал з рукописної первинної авторської партитури. І сцену групового зґвалтування куховарки з відповідною лексикою. І вульгарну репліку Сергія (яка була вилучена самим композитором), з якої виходить, що Катерина до зустрічі з ним була дівою, хоча була у шлюбі п'ять років. М. Ростропович наполягав на включенні цієї репліки (хоча її немає у Лєскова), тому що музика цієї репліки вже існує. «Потім можна будь-які слова міняти, але для мене це не автентично». Що стосується великої «сексуальної сцени» між головними героями, то її обов'язкове включення М. Ростропович мотивував так: «Для Шостаковича Катерина не була злочинницею. Для нього вона була жінкою, красивою жінкою. Врахуйте, у Шостаковича взагалі, а в ту пору особливо, був такий невгамовний темперамент! Він був таким велелюбним! Темперамент юного Шостаковича увесь в звуках. Зараз ми бачимо будь-які сексуальні сцени, зараз це обожнюють»[5] [10].

Якщо так міркував великий М. Ростропович, що був законодавцем мод в області класичної музики на заході в роки своєї еміграції, то легко зрозуміти поголовне захоплення брутальною і сексуальною стилістикою в постановках цієї опери за кордоном. Нещадний гротеск і до непристойності голий еротизм вже перетворилися на штампи. Горезвісна західна толерантність притягує публіку через натуральну демонстрацію насильства і сексу.

Мета дослідження. Зарубіжні режисери сприймають оперу «Катерина Ізмайлова», не як російську, а як інтернаціональну або умовно-абстрактну. Її не важко представити як античну трагедію, як криваву кримінальну або еротичну драму. Інші режисери намагаються знайти в цій опері гримучу суміш крайніх проявів «російської душі». Підійде і модний психоаналіз на тему надриву російської неосяжно-широкої ментальності. Дуже спокусливо включити духовий оркестр в сцену поліцейського відділка (як парадну сторону поліцейської служби), в той час, як по суті там нудьга, застій і самодурство. Початкова редакція цієї опери, безумовно, провокує постановників на епатаж і скандальний галас. К. Симеонову цей шлях був нецікавий. Його творчий метод вимагав драматизму. Але як, якими засобами добитися співучасті слухача? Як викликати у слухача драматичну напругу?

Основний матеріал. Оперний жанр зазнає зміни. Великим знавцем сучасних тенденцій є український музикознавець М. Р. Черкашина [14, 15]. Нових опер стає усе менше. Реформа цього жанру полягає в перевазі інтерпретаторського (театрально-сценічного) аспекту, тобто нових постановок класичних або давно забутих опер. Вже ніхто не заперечує проти перенесення дії в інший культурно-часовий простір. Музикознавець справедливо стверджує, що опери у стилі бароко і багато ранніх романтичних опер ставити так, як це було раніше, вже не можна. Але якщо їх музика продовжує нас вражати, то і пристрасті, які переживають герої, цілком можуть бути віднесені до нас. Сучасна реформована опера стає «режисерською». До постановок залучаються театральні режисери і особливо знамениті кінорежисери. Це притягує публіку, про що турбуються театри на комерційній основі. Більш високі вимоги пред'являються до акторської гри вокалістів. Почуття героїв виражаються не лише музичними засобами, а через естетику пантоміми і балету. М. Ростропович в гучній постановці в Мадриді в королівському театрі посадив оркестр не до ями, а на сцену, віддавши артистам малу частину сцени, і пішов шляхом естетики відеокліпу. Нинішній відвідувач оперного театру вже «глядач», на відміну від «слухача» минулого часу, меломана і поціновувача академічного вокалу. Дія насичується атрибутами сучасної епохи (мобілками і пилососами, офісами з комп'ютерами, транспортом, сучасною модою, джинсами і нижньою білизною). Оперний спектакль візуально наближають до побутової повсякденності глядача (який до того ж не хоче, або не готовий поглиблюватися в сенс твору). Це часто і помилково видається за новаторство і сучасність[6].

Режисери експериментують і самовиражаються. Але будь-які експерименти повинні служити більш поглибленому розумінню твору. Сучасне мистецтво завжди провокативно, але воно повинно зберігати гідні ціннісні орієнтири і не ображати чиїсь почуття і художній смак. Естетичну і етичну роль оперного мистецтва ще ніхто не відміняв.

Б. Покровський, провідний режисер Большого театру, роз'яснював, що опера – це театр, в якому музика – основний виразний засіб [7]. Саме за музичну інтерпретацію Д. Шостакович визнав постановку К. Симеонова в Київському оперному театрі кращою у світі. І її наслідували ті, що прийшли на зміну К. Симеонову – С. Турчак [9, 13] і В. Кожухар.

М. Черкашина – музикознавець з прогресивними поглядами. Говорячи про нову естетику сучасного оперного спектаклю, вона вважає вже не актуальним протиставлення музичноцентрічної і драмоцентрічної концепцій. Вона допускає навіть можливість відходу від традиційних трактувань. Новаторів відлякує небезпека створення не художнього твору, а музейних експонатів. Правда і те, що іноді традиція перетворюється

---

[4] Непоганий критерій – це вибір між творінням юного щасливого Д. Шостаковича і Д. Шостаковича «дорослого», навченого досвідом і труднощами життя.

[5] Мабуть підсвідомо відчуваючи, що сценічне втілення інтимних сцен може публіці здатися перекосом, М. Ростропович практикував концертне виконання опери.

[6] М. Р. Черкашина відвідує театральні фестивалі у всьому світі. І у своїх статтях дає опис багатьох сучасних оперних постановок. Будучи людиною цілком толерантною, вона все ж не схвалює багато з них. Вона засуджує фамільярність по відношенню до класичних шедеврів. Приймаючи іронію, карнавальність і навіть епатаж, вона засуджує, коли вони перетворюються на пародіювання, коли іронія переходить в знущання, коли порушується межа між творчою свободою і цинічним образливим епатажем, властивим крайнім проявам модерної режисури [14, 15].

на штамп, який видається за традицію. М. Черкашина допускає навіть бажання режисера піти проти авторського задуму, адже в драматичному театрі ця заборона давно здолана. Але в музичному творі ця можливість різко обмежена кодом музичної драматургії. Далеко не кожен режисер драматичного театру або кіно вміє читати партитуру і робити її режисерський аналіз. М. Черкашина проти зниження авторитету партитури, а на шляху режисерського свавілля повинен стояти музичний керівник, тобто диригент [14].

Але ось кредо сучасного режисера, що ставить оперні спектаклі. Процитую Л. Д. Михайлова, безумовно талановитого, безумовно новатора, який ставив «Катерину Ізмайлову» в Москві до К. Симеонова[7]. «Я не приймаю альтернативи «диригент або режисер». Головний в нашій спільній справі той, хто талановитіший і досвідченіший». Свою режисерську концепцію він бачить первинною, а аналіз партитури – «другим моментом», пошуком того, що з режисерського бачення знаходить опору в музиці. «Вирушаючи на першу розмову з диригентом, я повинен його «включити» в твір спектаклю, він повинен «обслужити» спектакль» [5].

В оперному театрі К. Симеонова художньою домінантою був він. Задум, концепція належали виключно йому. Він виходив з музичної драматургії, яку відчував краще за режисера. Він примушував режисера відвідувати оркестрові репетиції, учив слухати музику, розуміти музичні образи, а потім пропонувати мізансцени [12]. Зі спогадів Ірини Шостакович, дружини композитора: «Я бачила багато репетицій і постановок «Катерини Ізмайлової», і перевага режисерського пошуку в них давала іноді плачевні результати» [16].

Як розумів К. Симеонов, диригент-драматург, новаторство в оперному театрі? Він шукав нові грані сенсу в авторському музичному тексті, що значно важче. Нижче приклад з творчості К. Симеонова.

У 1972 році Д. Шостакович написав І. Молостовій про можливість відновлення «Катерини Ізмайлової»: «І Ви, і К. А. Симеонов доставили мені стільки радості, що згадуючи, я буквально задихаюся від хвилювання». К. Симеонов відгукнувся, хоча працював вже в Ленінграді. Пройшло багато років з часу його першої постановки, і сам диригент був вже інший, глибший філософ. Він часто писав композитору, шукав нове виконавське рішення. Він хотів зробити постановку ще трагічнішою. Нове прочитання опери виникло в їх співдружності. Воно, як кажуть, «рве усі шаблони». На межі своїх сил диригенту необхідно було повести за собою не лише виконавців, але і публіку. Він обіцяв: «Я змушу стрепенутися самого сонного глядача! Я усі серця розірву на шматки»!

Його повільні маестозні темпи, паузи, максимально насичені енергетикою, колосальне форте, що висікає іскри, знамениті «стоп-кадри», добре підготовлені і максимально наелектризовані, завжди мали приголомшуючий ефект. Але у фіналі опери диригентові бракувало музичних засобів, запропонованих композитором. Адже на останніх хвилинах опери відбувається те, що знаходиться за межею розуміння. Героїня виконує тихий монолог («В лесу, в самой чаще есть озеро...»). Вона зломлена, і може скластися враження, що її прощено (режисер створила прекрасну мізансцену саморозп'яття героїні). Музична тканина – піанісимо. І раптом саме в цьому стані, на фоні здавалося б якнайглибшого розкаяння виникає раптовий імпульс скоїти новий злочин – ще одно вбивство (третє в опері і четверте по Лєскову). Її імпульс несамовитий і парадоксальний. Вона не просто топиться, вона не вбиває зрадника чоловіка, не забирає його з собою в погибель, як Марфа в «Хованщині», а вбиває іншу жінку, яка не дуже й винна. Як же в цій жахливій ситуації добитися пробачення героїні?

Диригентові необхідно було музичними засобами створити у слухача стан катарсису[8]. Незадовго до прем'єри стався наступний факт, що рідко зустрічається в музичній практиці. Диригент звернувся до автора з проханням внести доповнення у вже готової партитури, розширити сцену загибелі героїні. На прохання диригента Дмитро Шостакович створив нові чотири сторінки музичного тексту[9].

Послідовність створення катарсису у фіналі опери така. Перед нами партитура і автограф Д. Шостаковича з доданими сторінками. Дія відбувається на паромі. Після епізоду «прозріння» в загрозливій тиші героїня повільно підходить до іншої жінки і штовхає її у воду, стрибає за нею сама. Одна з них (Катерина) встигає закричати. Півхвилини сценічної дії. Саме у цьому місці за допомогою музики, написаної на його прохання, К. Симеонов створює ефект зупинки часу, враження безодні, що відкрилася. Ірина Шостакович згадує: «Відновлення спектаклю на київській сцені в 1974 році стало чимось на межі дива. Дмитро Дмитрович був щасливий. Він вважав, що йому довелося побачити «Катерину Ізмайлову» такою, якою він її задумав [16].

Висновки. Шкода, що спільна драматична знахідка Д. Шостаковича і К. Симеонова в драматургії опери «Катерина Ізмайлова» мало відома. Фільм-опера «Катерина Ізмайлова» 1966 року за участю Галини Вішнєвської, виконавиці головної партії і К. Симеонова, як музичного керівника, повернувся з полиці після повернення зоряної пари (Г. Вішнєвської та М. Ростроповича) на Батьківщину. Зараз цей диск розмножений, став класичним, широко поширений по світу і в інтернеті, як творчий тріумф блискучої Галини Вішнєвської. Але примадонна в інтерв'ю 1990 року зробила інший акцент: «Ця робота повинна стати пам'ятником генієві Шостаковича і Симеонова» [2]. Жаль, що в цю зйомку 1966 року не увійшов музичний текст, який

[7] Л. Д. Михайлов вважає фігуру режисера головною в оперному театрі. На афішах його вистав першим вказується ім'я режисера, як постановника, потім імена співаків, потім імена диригента і художника. В той же час, Л. Михайлов проговорився: «Я мрію про зустріч з диригентом, який би характер у нього не був, який би дав мені розуміння партитури». У іншому місці він вже суперечить собі: «Уявіть собі дуже хорошого диригента і дуже хорошого режисера. Обидва ерудовані, обдаровані. Обидва осягнули секрети художнього аналізу. А кров у них – різної групи. При змішуванні вона згортається» [5].

[8] Йдеться про феномен суб'єктивного сприйняття часу. У момент найбільшої психічної напруги воно сповільнюється до повної зупинки. У такий момент може розвинутися так званий «змінений стан свідомості» і деякі феномени, які називаються «осяянням» або катарсисом. Саме у цей момент людина може чуттєво осягнути те, що не осягається розумом.

[9] Музикознавець О. О. Веліканова, дослідниця творчості К. Симеонова [1], знайшла в архіві вдови композитора автограф, зробила фотокопію і помістила на с. 176–179 в книзі «Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. Санкт-Петербург, 2002».

з'явився пізніше і був озвучений К. Симеоновим на прем'єрі 1974 року. Тоді поспіхом текст був введений в оркестрові партії і до партитури не увійшов. Рукописний авторський оригінал зберігається у Фонді Д. Шостаковича в Парижі. Він чекає на своє нове втілення.

Список літератури:

1. Веліканова О. О. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. Листи. Матеріали. Санкт-Петербург, 2002, с. 9–23.
2. Вішнєвська Г. П. Геній Шостаковича і Симеонова. Там же, с. 33–34.
3. Глікман І. Д. (сост. і комент.) Листи до друга. Дмитро Шостакович – Ісааку Глікману. М.-СПб.: «DSCH» – «Композитор», 1993. – 336 с.
4. Дерев'янко Б. Перед прем' єрою. «Катерина Ізмайлова» на київській сцені // Київська правда. – 1965. – 23 березня.
5. Михайлов Л. Д. Сім глав про театр. Роздуми, спогади, діалоги. – М., «Мистецтво», 1985. С. 335.
6. Молостова І. О. Художник «Бурі і натиску». Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. Санкт-Петербург, 2002, с. 163–188.
7. Покровский Б. О. Про оперну режисуру. – М.: Всерос. театр. Тов.-во, 1973. – 308 с.
8. Поліщук Т. Валерій Гергієв і його віртуози // День. 2003, 21 жовтня.
9. Рожок В. І. Диригенська інтерпретація опери «Катерина Ізмайлова» на Київській сцені // Часопис НМАУ ім. П. І Чайковського: Науковий журнал. – К., 2009. – № 3(4). – С. 3–16.
10. Ростропович М. Надто багато небезпеки для моралістів. Інтерв'ю. Коммерсантъ 1996, 14 вересня.
11. Самосуд С. А. Статті. Спогади. Листи. М.: Рада. композитор, 1984. – 231 с.
12. Симеонова Ю. Диригенська творчість К. Симеонова в музичній культурі України (1946–1975 рр.): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». – К., 2012. – С. 19.
13. Турчак С. Диригент в оперному театрі. Музика. – 1979. – № 4. – С. 8.
14. Черкашина-Губаренко М. Р. Деякі тенденції розвитку сучасного оперного театру // Часопис НМАУ ім. П. І Чайковського: Науковий журнал. – К., 2009. – № 3(4). – С. 17–22.
15. Черкашина М. Р. Класичні оперні шедеври і парадокси «режисерського театру» // Музичне мистецтво і культура: Науковий вісник ОДМА ім. А.В. Нежданової. – Одеса: Друкарський дім, 2011. – Віп. 14. – С. 9–20.
16. Шостакович І. А. Людина долі, що відбулася. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. Санкт-Петербург, 2002, с. 189–190.
17. Шостакович Д. Д. Листи до Симеонова. Там же, с. 278–281.

Симеонова Ю.В., Скопцова Е.М., Гриценко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НЕИЗВЕСТНЫЙ АВТОГРАФ Д. ШОСТАКОВИЧА ДЛЯ ПАРТИТУРЫ ОПЕРЫ «КАТЕРИНА ИЗМАЙЛОВА». О НОВАТОРСТВЕ В ОПЕРНОМ ЖАНРЕ

Аннотация
К. Симеонов понимал новаторство в оперном жанре, как поиск новых граней смысла в авторском музыкальном тексте. Публикуется уникальный факт создания новых четырех страниц музыкального текста Д. Шостаковичем по просьбе дирижера К. Симеонова для более глубокой интерпретации и нового прочтения оперы «Катерина Измайлова».
Ключевые слова: опера, партитура, новаторство.

Simeonova Yu.V., Skoptsova E.M., Gritsenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

UNKNOWN AUTOGRAPH D. SHOSTAKOVICH FOR THE SCORE OF THE OPERA «KATERINA IZMAILOVA». INNOVATION IN THE OPERA

Summary
Conductor K. Simeonov understood the innovation in the genre of opera, as the search for new facets of meaning in the author's musical text. Published the unique fact create new four pages of the musical text by D. Shostakovich at the request of K. Simeonov conductor for a deeper interpretation and a new reading of the opera «Katerina Izmailova».
Keywords: opera, score, innovation.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 39(477)+(470.45)

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОРНИЙ КОЛЕКТИВ: МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ, ПРИНЦИПИ РОБОТИ, РЕПЕРТУАРНА ПОЛІТИКА

Сінельніков І.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена методиці роботи з дитячим фольклорним ансамблем. Зокрема, автор акцентує увагу на питанні організації дитячого фольклорного колективу, окреслює основні методичні принципи і завдання виховної і вокальної роботи з дітьми у фольклорному колективі. Окрему увагу автор приділяє питанню формування репертуарної політики дитячих фольклорних ансамблів.
Ключові слова: музичний фольклор, дитина, виховання, фольклорний ансамбль, народна манера співу.

Постановка проблеми. Фольклорний дитячий колектив – синтезоване мистецтво, що об'єднує в собі пісню, танець, хоровод, народну гру, інструментальну музику, пантоміму, декламацію; мистецтво, основним завданням якого є розвиток творчості, музичних здібностей, освітнього рівня дітей. Безперечним є те, що «...на сьогодні набувають популярності дитячі фольклорні ансамблі, дівочі, парубочі. Актуалізація їхньої діяльності викликана необхідністю виховання молоді різних вікових категорій у контексті українських духовних і моральних цінностей, традиційного культурного світогляду» [1, с. 14]. Наведемо також думку доктора мистецтвознавства професора С.Й. Грици: «Фольклор, крім усього, могутній фактор спілкування, соціальної адаптації. І ця його риса в умовах гострого на сьогодні дефіциту спілкування підносить його цінність і соціальну значимість» [5, с. 200].

До того ж «...логічно і структурно організована музика пісенно-ігрового дитячого фольклору передовсім впливає на емоційну сферу дитини... Емоційний стан загострює, робить яскравішим сприйняття дитиною оточуючого світу і самого себе. Приносячи задоволення і радість, спираючись на емоційність, образність, музичність, дитячий музичний фольклор як самобутнє культурне явище... дає малюкам змогу розвивати закладені самою природою музичні задатки, розкривати творчий потенціал, проявляти відчуття відповідальності за збереження культурної спадщини свого народу» [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання роботи з дітьми у фольклорному ансамблі сьогодні активно досліджують і опрацьовують такі знані в Україні та інших країнах СНД практики і науковці, як: С. Садовенко, О. Мілевська, М. Пилипчак, Г. Сисоєва, І. Бонковська, В. Ковальчук, В. Осадча, С. Карпенко та ін. Усі названі фахівці зауважують, що створення дитячого фольклорного ансамблю вимагає від викладача (керівника, організатора) знань з народного мистецтва і творчості, розумінь багатоманітності його жанрів і регіональних особливостей, вмінь робити детальний аналіз пісенного матеріалу, прослуховувати і вивчати записи народних пісень, шукати оптимальні засоби і методи засвоєння активного репертуару.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність піднятої нами теми є очевидною. Перш за все по причині небувалого фольклорного руху, який ми спостерігаємо у повсякденному стремлінні до музичної автентики як численних шанувальників народного співу, так і фольклористів-професіоналів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, спробуємо сформулювати основні, на наш погляд, принципи і деякі правила роботи із дітьми у фольклорному ансамблі, опрацювання з ними народної манери співу, адже нові форми освоєння фольклору висувають і нові завдання, які необхідно пов'язувати з глибоким розумінням сучасних процесів, неминучих, а під час і безповоротних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дуже важливим у роботі із дитячим фольклорним колективом є бережливе ставлення до народної пісні, адже в наш час багато музичного матеріалу «перекроюються», змінюється ритм, музична інтонація, діалект, а в кінцевому результаті – і зміст. Тому однією із найважчих художніх проблем у виконавській практиці є пошук ефективних засобів і методів перенесення народних пісень із побутових умов на сцену з мінімальною шкодою для автентичного музичного матеріалу.

Відбір творів для розучування з дітьми у фольклорному колективі і формування репертуару завжди було і є досить гострою практичною проблемою. Відбір репертуару – процес творчій, що вимагає знань законів сприйняття і вміння моделювати поєднання пісень різних жанрів. Керівник фольклорного колективу також повинен знати закономірності музично-співацького розвитку дітей і вміти передбачити динаміку цього розвитку. Переконані в тому, що підбираючи музичний матеріал, потрібно враховувати його доступність і відповідність до музично-творчого рівня даного колективу. Відомо, що стомлюваність співаків різко підвищується, якщо вивчення пісні є занадто складним і методика проведення занять непродуманою.

Щодо репертуару дитячого фольклорного ансамблю: складаючи його, потрібно використовувати пісні різних жанрів, адаптувати його для дитячого виконання з урахуванням їхніх вокаль-

них даних і психологічно-фізіологічних можливостей: «До репертуару дитячих і молодіжних ансамблів належить включати ігрові форми музикування, а саме: дитячі пісні, поєднані з хороводними танками, театралізованими формами, як наприклад: «Просо», «Кривий танець», «Король», «Гра в Шума», «Горобейко», «Зайчик», «Галка», освоєння відповідних дитячих сценок, скоромовок, рухів тощо» [1, с. 15]. Переконані в тому, що в роботі із дитячим фольклорним колективом слід дотримуватися традиційної манери співу/виконання, в репертуар включати народні пісні / музичні твори різних регіонів України, але основу має складати місцевий (із регіону побутування колективу) пісенно-танцювальний фольклор.

Ще однією особливістю формування репертуару дитячих фольклорних колективів є те, що «...в умовах сучасного фольклористичного руху популяризується виконання українських народних обрядових дійств молодіжними і дитячими фольклорно-етнографічними колективами:

1. календарних обрядів (весняних, літніх, жнивних, осінніх, різдвяно-новорічних), а також дитячих і підліткових обрядових та ігрових форм (зустріч весною птахів, спів веснянок – закличок, закликання дощу, дитячі щедрування, віншування тощо);
2. репрезентація в театральних формах звичаїв молодіжних зібрань і дозвілля (вечорниць, досвіток, різних забав, вуличних розваг, дитячих і підліткових ігор та забавлянок);
3. виконання ритуалів ініціації (посвячень) – пострижин, коронування на парубка, народження майстра, введення в посаду тощо;
4. виконання дитячо-підліткових інструментальних форм на традиційних інструментах, що нині побутують (свистунець, пищик, деркач, фуркало, бубонець, шумові інструменти тощо)» [1, с. 15–16].

Погоджуючись із сучасними фольклористами – практиками і враховуючи усе вище зазначене, зауважимо, що фольклорний ансамбль не може існувати як окрема і єдина форма роботи з дітьми: паралельно мають проводитися заняття із суміжних дисциплін (постановка голосу/спів, побутова хореографія, фольклорні інструменти, народна музична творчість та ін.). Тільки у такому випадку можна добитися необхідного результату, інакше – навчання у фольклорному колективі, а отже – і формування музичних здібностей (а врешті решт – особистості дитини) буде однобоким. «Можливо, колектив буде виглядати привабливо, але при більш детальному аналізуванні наглядно вимальовуються прогалини як у постановці голосу, так і у хореографії, і в регіональній приналежності того чи іншого твору. Робота повинна бути систематичною і правильно спланованою» (тут і далі переклад з російської мови авторський) [3].

Щодо організаційних питань створення дитячого фольклорного колективу, зауважимо, що основним принципом залучення дітей до творчої діяльності у фольклорному колі є принцип добровільності; переконані: про набір учасників фольклорного ансамблю на конкурсній основі не може йти мови – сюди приходять діти різного віку і з різними вокальними даними, усі, хто бажає. Інтонацію, тембр, відчуття ритму з'ясовуємо по ходу першого заняття – репетиції фольклорного ансамблю, на яку приходять усі бажаючи. Прослуховування дітей проводиться по-одному, за допомогою відомої для дітей пісеньки або якогось легкого музичного матеріалу (розспівки), бажано під акомпанемент.

Важливим є те, що перша репетиція має бути яскравою, щоб запам'ятатися дітям і створити в них на підґрунті так званої «ситуації успіху» бажання ще раз прийти на репетицію колективу, а отже – залучитися до фольклористичної діяльності. Отже, ще одним педагогічним принципом роботи з дітьми у фольклорному колективі є «принцип створення атмосфери психологічної комфортності дітей під час психолого-педагогічного діагностування та під час проведення занять» [2, с. 91]. Тому на першій репетиції дитячого фольклорного ансамблю можна вивчити традиційну гру із неважким вокальним супроводом, розучити простий побутовий танець, пограти на найпростіших шумових і ударних інструментах.

Потрібно не забувати, що перша зустріч із дітьми на репетиції фольклорного колективу має вагоме значення для вирішення організаційних питань і визначення основних законів дисципліни на увесь подальший репетиційно-концертний період творчої діяльності колективу, а саме: діти мають запам'ятати, що репетиція проводиться при будь-якій кількості учнів і завжди починається вчасно. Це мобілізує дітей, привчає до відповідальності, створює відчуття систематичності, а отже – результативності творчої діяльності.

У питанні репетиційної роботи дитячого фольклорного ансамблю важливо проаналізувати дві основні форми занять, які традиційно використовуються фольклористами – практиками в репетиційно-навчальному процесі: це гра і імпровізація. Гра – це форма відпочинку, а також засіб для виховання дітей, передача їм необхідного життєвого досвіду. Це невід'ємна частина культури народу, в який простежуються традиції минулого і сьогодення. «Історично пов'язаний з підготовкою молодого покоління до дорослого життя, ігровий жанр дитячого музичного фольклору ілюструє дії дорослих, дає найбільш повний вихід емоційної енергії і темпераменту дітей» [2, с. 65]. У своїй сукупності традиційні народні ігри і забави демонструють багатий зміст і різноманітність форм.

Ця форма роботи у фольклорному колективі є надзвичайно цікавою для дитячого сприйняття: діти непомітно для себе входять у світ метроритму, мелодики, рухів. До речі, «...серед традиційних народних дитячих ігор особливо багато рухових, у яких драматизація поєднується із змаганнями – біганням навздогін, наввипередки, пошуком, прориванням кола чи «ланцюга», що є характерним для веснянок, гаївок, русальних ігор – пісень. Рухові ігри навчають дітей різних видів рухів, допомагають у подоланні навіть деяких фізичних вад», адже «...засвоєння дітьми виражальних, дійових, асоціативних, традиційних рухів у єдиній системі суттєво впливає на виконавські (акторські) та музичні здібності дітей, вдосконалює координацію рухів, дозволяє досягти високої емоційної виразності у відтворенні характеру, образу, закладених у фольклорних пісенних, танцювальних, музично-ігрових зразках. Вони допомагають дітям сформувати вміння

узгоджувати різні види музичних дій (одночасно відтворювати задану мелодію у співі, відповідно емоційно рухатися, виконувати ігрове завдання, імпровізувати)» [2, с. 66, 90].

Усе вище сказане надзвичайно актуалізується, коли дослухаєшся до думки – фактично крику відчаю – відомого українського лікаря – педіатра Євгена Комаровського: «Діти перестали навчатися у дорослих, дорослі не спілкуються із дітьми – з ними спілкуються гаджети... Діти мало рухаються, сидять, втупившись у комп'ютери, у них епідемія ожиріння... Діти перестали навчатися життю у батьків, і росте покоління із зовсім іншими правилами, з величезними психологічними проблемами, на які не встигають реагувати ні педагогіка, ні психологія, ні психіатрія, ні медицина» [6, с. 3].

Додамо також, що ролі українського дитячого музично-ігрового фольклору у формуванні молодої особистості і розвивально-терапевтичній функції українських дитячих музичних ігор присвячений навчально-методичний посібник Світлани Садовенко [2], яка, підсумовуючи, стверджує: «Засобами українського музично-ігрового фольклору, за допомогою прийому діючої співучасті дітей, легко моделювати фрагменти життя через моделювання гри, пов'язувати реальні стосунки дітей та дорослих з ігровою ідеєю, залучати малят до пошукової діяльності, самостійності, розвивати їхню фантазію, образне мислення. Широке застосування народних музичних ігор у педагогічній практиці сприяє реалізації основних принципів гуманізації, виявленню уваги, підтримки й поваги до дітей...» [2, с. 69].

Імпровізація, як форма занять у дитячому фольклорному колективі, є менш розповсюдженим прийомом організації фольклористичної діяльності дітей. Ця форма використовується частіше у дорослих колективах, що мають певний виконавський досвід. Але на початковому етапі у фольклорі імпровізація може бути у ігрових піснях, колядках, щедрівках, посівальних віншуваннях, весняних закличках, у найпростіших хороводних і обрядових піснях. Не обов'язково одразу вимагати у дітей чистоти інтонування: діти інтуїтивно знаходять свою партію, відпрацьовують свою індивідуальність: «...саме дитяча психологія, їх відкритість, сприйнятливість дозволяють імпровізувати під час гри і навпаки, грати під час імпровізації» [3].

Думаємо, ключовим словом у попередніх тезах є «індивідуальність», адже фольклорний ансамбль є колективом творчих індивідуальностей, тому в роботі керівника колективу надзвичайно важливим є індивідуальний підхід до кожного маленького виконавця – артиста – творця. Таким чином, формулюємо ще один педагогічний принцип роботи у дитячому фольклорному колективі – «принцип врахування індивідуальних якостей кожної дитини (фізичних, психологічних, вікових)» [2, с. 91]. У процесі репетиційної роботи необхідно виявити природні дані дитини, розвинути їх і розкрити. При індивідуальному підході необхідно зберегти природність кожного учасника, починаючи від голосу і закінчуючи пластикою. Самобутність і індивідуальність кожного учасника колективу створюють яскраве творче обличчя ансамблю в цілому.

Репетиційну роботу слід поєднувати із концертами, участь в яких демонструє усі можливості колективу, виявляє його згуртованість, музикальність, сценічність, емоційність. До того ж концертні виступи мають велике виховне значення. До кожного концертного виступу ансамбль готується спеціально: проводяться репетиції, завершенням цього процесу є генеральна репетиція, на який проводиться прогін програми, відпрацьовуються мізансцени, вхід, вихід, ведення програми. Інколи концерт може супроводжуватися розповіддю або коментарями про твори, що звучать на сцені, або про сам колектив. Розмова з аудиторією полегшує налагодження контакту із глядачами і слухачами, сприяє кращому сприйняттю сценічного музичного матеріалу. Бесіда не повинна бути задовгою, це може втомити аудиторію. Її мета – пропаганда народної пісні і музики. Вести бесіду може сам керівник, йому можуть допомагати діти – ведучі.

Щодо концертної діяльності дитячого фольклорного колективу зауважимо також, що корисним буде запис виступів ансамблю і формування певної фонотеки записів цих виступів: це допоможіть аналізувати творчий зріст фольклорного колективу, а також побачити усі недоліки винесення фольклорного матеріалу на сцену, що допоможе знайти шляхи їхнього подолання. Проводити концерти слід систематично: не так часто, але й не дуже рідко. Перші обставини перетворюють концерти для дітей у буденну справу і нівелюють новизну вражень; другі – «розхолоджують» колектив.

Систематичними і регулярними мають бути також і репетиції дитячого фольклорного колективу, адже це закладено ще в один педагогічний принцип роботи фольклориста – педагога – практика – «принцип технологічності і послідовності процесу оцінки та збільшення обсягів навантаження і складності поданого навчального (музично-фольклористичного) матеріалу» [2, с. 91]. У всебічному розвиткові дітей у фольклорному колективі вагому роль відіграють і таки умови, як: ознайомлення дітей з українськими фольклорними традиціями через створення атмосфери комфорту та ігрових ситуацій, спрямованих на їх опанування та засвоєння; добір для проведення музичних занять та адаптація відповідного репертуару, представленого різними видами та формами українського музично-ігрового дитячого фольклору, у тому числі народними хороводами, танцями, музичними іграми, піснями, обрядами тощо; залучення дітей до фольклорної музичної діяльності, насиченої імпровізаційними та творчими компонентами, в тому числі драматизаціями (театралізацією) забав, ігор, обрядів, музичних казок; а також проведення занять у різноманітних формах українського музичного фольклору (посиденьок, водіння кози, щедрувань, передирок, мирилок і т. ін. [2, с. 92].

Одним із важливих аспектів роботи у фольклорному дитячому колективі є робота над вокально-виконавською манерою. Манера народного співу виникла із живої розмовної інтонації. Тому при навчанні співу слід зберігати образну народну мову, основні особливості місцевого говору (діалекту), характерне фонетичне зафарблення, манеру звуковедення, на яку впливає му-

зичний склад пісні. З давніх давен у народному побуті спів передавався за принципом «від старшого – до молодшого»: по мірі того, як дитина підростала, діапазон голосу розширювався природнім шляхом, репертуар поступово ускладнювався, розвивався голос і слух. На жаль, така спадкоємність сьогодні майже втрачена, викладачу (керівнику фольклорного колективу) необхідно вчити дітей на власному прикладі, прищеплюючи основи народного співу.

Від розмовної інтонації походять характерні виконавські прийоми: ковзання, скати, форшлаги, барвиста гра словами. Отже, при первинній постановці голосу у народній манері краще починати із розмовного інтонування: необхідно промовляти тексти народно-музичних творів у правильному ритмі, із вільними не напруженими зв'язками. Не кричати, спокійно, як би наспівуючи. Тільки після цього можна спробувати наспівувати мелодію, але, знову ж таки, спокійно і неголосно. Таким чином, головним методичним прийомом і принципом в навчанні народному співу є розмовна манера співу, тобто установка «співати так, як говориш».

Досвід відомих українських практиків – керівників фольклорних дитячих колективів підказує, що долучати дітей до фольклористичної діяльності і навчання співу в народній манері потрібно у віці 4–6 років – саме в цей час розвитку дитини відмінності між розмовною інтонацією (мовою) і співом є незначними. «В цей період звучання дитячого голосу відповідає певній нормі народного звуковидобування. Однак практика показує, що проблема правильного звуковидобування і звуковедення не може вирішитися сама собою, особливо тоді, коли приймаються в колектив усі діти без відбору» [3]. Наприклад, частими є випадки, коли у дітей погано налагоджена координація слуху і голосу. Це може проявлятися по-різному: одні не можуть повторити жодного звуку, другі – співають два – три звуки, але мають досить обмежений діапазон, треті можуть співати свою партію сольно, але губляться при співі в ансамблі. Тому перед тим, як почати займатися з дітьми, фольклорист – керівник колективу має вивчити специфіку дитячого голосу, його будову, розвиток, і відповідно цього планувати свої заняття диференційовано і з великою обережністю, враховуючи поетапні вікові особливості розвитку дитячого голосу, обережно підбирати репертуар, вокально-технічні вправи на розвиток ритму, слуху, дихання, ансамблю, строю, дикції, нюансів і т. ін.

«Тут потрібна скрупульозна послідовність... Важливо привчити себе до стриманості і терпіння, навчитися робити чорнову роботу грамотно, послідовно вивчати і накопичувати вокально-педагогічні факти, на них спиратися і з них виводити свою послідовну методику, що буде характерною і специфічною для даного конкретного колективу, ... робота керівника має бути наповнена гуманним і обережним ставленням до дитячого голосу...» [4, с. 8]. Однак часто в умовах намагання отримання швидкого результату і гарного сценічного подання сили, яскравості, виразності народних пісень керівники дитячих колективів занадто перенапружують ще не сформовані дитячі голоси, як результат – не отримують позитивних результатів їх розвитку. Не достатньо володіючи механізмом дихання, діти починають форсувати звук; ще не сформовані голосові м'язи не можуть витримати такого надприродного навантаження, – з'являється хрип, сип, це в свою чергу спотворює інтонацію і стрій, порушує врівноваженість ансамблю, зникає легкість, летючість і світлість, притаманні дитячому звучанню.

Отже, найважливішим правилом в роботі з дитячим фольклорним колективом є послідовність. Головне – пам'ятати про природу дитячого голосу. На приклад, невірне звуковидобування у дитини може з'явитися внаслідок невірного резонування – на приклад, глоткою, або внаслідок невірного положення язика або внутрішньої скутості. Для того, щоби зняти загальне напруження, необхідно зрозуміти основоположні моменти вокально-ансамблевої роботи з дітьми, а саме: перед початком заняття необхідно зняти внутрішню напругу, відчути психологічну і фізичну розкутість; співати лише «своїм» голосом, зберігаючи природне зафарблення, свій тембр; тому починати спів потрібно у зоні примарних звуків, спокійно, уникаючи крайніх звуків діапазону; співати на диханні з опорою на діафрагму; вміти відчувати взаємозв'язок дихання і звукової хвилі; співати відкритим грудним резонатором; при цьому необхідно одразу припиняти резонування горлом або глоткою, – такий звук є динамічно сильним, але тембр стає штучним, неприроднім, часто – зовсім не гарним; співати у високий співацький позиції, котра досягається за рахунок купола (так званий «зєвок» – підняття піднебіння і язичка); співати так, як говориш, тобто артикуляція повинна бути читкою і м'якою, як при розмові (отже, викладачеві – фольклористові у вокальній роботі із дітьми потрібно постійно використовувати зв'язок мовного стереотипу і співацького).

Зауважимо ще на кількох важливих моментах вокальної роботи в дитячому фольклорному колективі. Отже, розвивати голос слід в межах примарних тонів, тобто вдосконалювати звучання найбільш природних звуків, поступово розширюючи діапазон. Народні пісні з їх мелодійністю і зручним діапазоном є сприятливим підґрунтям для природного розвитку дитячих голосів. Працювати потрібно в певному діапазоні, використовуючи мелодійний матеріал, особливо на початкових етапах навчання. Не ускладнювати мелодійний матеріал (тобто не збільшувати діапазон), при цьому поступово підвищувати вимоги і усвідомлення дитиною музичного матеріалу. Домагатися оптимізації тембру (тобто досягнення найкращого тембру), багаторазово відпрацьовувати основні якості звучання (близький посил звуку, дзвінкість, співучість звуку, компактність звучання і т. ін.), удосконалювати їх і закріплювати у повторенні.

Розвиваючи голос і навики народно-ансамблевого виконання на основі розмовної манери, керівник повинен добре знати будову співацького апарату і фізіологію співацького процесу, який в основі своїй відбувається у всіх дітей однаково. На приклад, потрібно пам'ятати, що на першому етапі розвитку дитячого голосу (сім – десять років) голоси хлопчиків і дівчат здебільшого є однорідними, тому розподіл на перші і другі голоси

має бути досить умовним, адже голосовий апарат є ще не сформованим, дихання – поверховим. Отже, робота із дитячим голосом в цей період має бути надзвичайно обережною і дбайливою.

Оволодіння технічними прийомами з часом має перейти в автоматичний режим і відійти на другий план. В кінцевому результаті уся увага виконавців має сконцентруватися на образному розумінні фольклорного твору і його сценічного варіанту. Отже, до роботи із звуком потрібно підходити через емоцію, що є особливо важливим у роботі з дітьми: на перших періодах вокальної роботи не стільки використовувати певні методичні принципи, скільки формувати звук за допомогою емоційно-художньої уяви.

Керівник дитячого фольклорного колективу має заохочувати дітей, підкреслювати їхні сильні сторони і не приділяти занадто багато уваги недолікам, – діти мають хотіти відвідувати фольклорний колектив, бути його частиною. Тому заняття з народного вокалу і репетиційно-концертна діяльність ансамблю мають стати складовими так званої «зони психологічного комфорту» для дітей – учасників колективу. Навчання у фольклорному колективі обов'язково має бути пов'язаним із сценічними виступами, колективна робота поєднуватися із індивідуальною (робота над розвитком індивідуальних здібностей і над недоліками); діти мають привчитися слухати себе (так корегується вокальний слух) і самостійно працювати (декламація слів пісні, промовляння скоромовок на примарних тонах, контролювання правильного відкриття роту і т. ін.).

Серед усіх співацьких навиків особливу увагу слід приділяти роботі над звуковидобуванням: діти мають зрозуміти і привчитися співати природньо, світлим звуком, без напруги і крику. Крикливий спів спотворює природний тембр голосу, негативно впливає на інтонацію, згубно відбивається на голосових зв'язках дитини. Для відпрацювання співацьких навиків потрібно використовувати не лише певний пісенний репертуар, але й спеціальні вправи – розспівування. Вправи слід підбирати так, щоб вони були різноманітними за методичними матеріалами і технічними завданнями, а саме: розвивати голос, розширювати його діапазон, зміцнювати дихання, налаштовувати на високу позицію, відпрацьовувати кантилену, рівність голосу, його рухливість, чіткість дикції і т. ін.

Починати потрібно із найпростіших вправ, що мають невеликий діапазон і зручну теситуру, потім – ускладнювати. Ніколи не потрібно починати вправи із голосного співу, усі вправи мають виконуватися у певному, вибудованому практикою роботи саме із цим колективом або вокалістом – виконавцем, порядку і постійно поповнюватися цікавими новими зразками.

Працюючи із фольклорним колективом, необхідно пам'ятати, що це колектив із єдиною манерою звуковидобування і звуковедення, що передбачає єдине темброве зафарблення, єдину манеру промовляння голосних звуків, близьке посилання звуку. Однак спів у фольклорному ансамблі передбачає не лише колективну творчість, але й органічне поєднання індивідуальностей, вміння долучити свій голос до загального звучання, співвідносити свої дії із діями інших учасників колективу. Тому керівник має звертати постійну увагу не лише на унісонний ансамбль, але й слідкувати за динамічним (злитність голосів за силою звучання), ритмічним (особливо у танцювальних піснях, піснях із важким ритмом чи огласовкою), темповим (єдність темпового виконання), тембровим, дикційним ансамблем.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Ми окреслили основні складові методики роботи із дитячим фольклорним колективом, зрозуміло, що тема, винесена нами в назву статті, є надзвичайно цікавою, актуальною і мало дослідженою в українській практичній фольклористиці. Думаємо, що піднята нами проблематика створення, формування репертуарної політики, вокальної роботи у дитячому фольклорному колективі заслуговує на подальше детальне методичне опрацювання.

Список літератури:

1. Павленко І.Я. Вокальні ансамблі сучасного побутування (жанрові особливості) / Павленко І.Я. Хрестоматія з українського народнопісенного виконавства (з методичними поясненнями і коментарями): навч. посібник / І.Я. Павленко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – С. 14–18.
2. Садовенко Світлана. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору: Навчально-методичний посібник / С. Садовенко. – К., 2008. – 128 с.
3. Лунева Е.В. Особенности организации детского фольклорного ансамбля в сельской музыкальной школе (школе искусств) / Е. Лунева [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://research-journal.org/pedagogy/osobennosti-organizaciya-detskogo-folklornogo-ansamblya-v-selskoj-muzykalnoj-shkole-shkole-iskusstv/
4. Бердникова Л.А., Сергеева П.А. Вокально-хоровая работа в детском фольклорном коллективе / Л. Бердникова, П. Сергеева [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/412/37412/14425?p_page=1
5. Грица С.Й. Фольклор і сучасність. Відродження народнопісенних джерел / Грица Софія. Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки / С.Й. Грица – Київ – Тернопіль, 2002. – С. 198–205.
6. Інтерв'ю Дмитра Гордона із Євгеном Комаровським // Бульвар Гордона: щотижнева всеукраїнська газета. – Київ. – № 23(631). – Червень 2017. – С. 1–3, 6.

Синельников И.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ДЕТСКИЙ ФОЛЬКЛОРНЫЙ АНСАМБЛЬ: МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ, ПРИНЦИПЫ РАБОТЫ, РЕПЕРТУАРНАЯ ПОЛИТИКА

Аннотация
Статья посвящена методике работы с детским фольклорным ансамблем. В частности, автор акцентирует внимание на вопросе организации детского фольклорного коллектива, определяет основные методические принципы и задачи воспитательной и вокальной работы с детьми в фольклорном коллективе. Особое внимание автор уделяет вопросу репертуарной политики детских фольклорных ансамблей.
Ключевые слова: музыкальный фольклор, ребенок, воспитание, фольклорный ансамбль, народная манера пения.

Sinelnikov I.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

CHILDREN'S FOLKLORE ASSEMBLY: METHODOLOGY OF ORGANIZATION, PRINCIPLES OF WORK, REPERTY POLICY

Summary
The article is devoted to the method of work with children's folklore ensemble. In particular, the author focuses attention on the organization of children's folklore group, outlines the main methodological principles and tasks of educational and vocal work with children in the folklore group. The author focuses on repertoire of children's folk ensembles.
Keywords: musical folklore, child, upbringing, folk ensemble, folk style of singing.

УДК 78.421

ДО ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРІВ В СФЕРІ ЕСТРАДНО-ДЖАЗОВОГО ВИКОНАВСТВА

Сіненко О.О.
Київський університет культури
Гешко Н.С., Юрчук В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Естрадно-джазове мистецтво є важливою частиною сучасної музичної культури. Підготовка фахівців у цій галузі музичного мистецтва відбувається у ряді навчальних закладів, здебільшого училищах та досить рідко на рівні консерваторій та академій. Певним недоліком існуючої освітянської моделі є відсутність профільної підготовки концертмейстерів в сфері естрадно-джазового виконавства. Вивчення основ концертмейстерської діяльності для піаністів естрадно-джазового спрямування сприятиме модернізації музичної освіти та значному підвищенню рівня практичних навичок піаністів. В ході підготовки необхідне вивчення теоретичних дисциплін, які б надавали уявлення про розвиток музичних стилів, специфіку гармонії, аранжування, інтерпретації у джазі та інших напрямках популярної музики, а також засвоєння практики гри у дуеті, як з інструменталістами, так і вокалістами.
Ключові слова: концертмейстер, освіта, джаз, вокаліст, виконавці.

Постановка проблеми. Естрадно-джазове мистецтво є однією з важливих та значних частин музичної культури сьогодення. Підготовка фахівців у цій галузі музичного мистецтва відбувається у ряді навчальних закладів, представлених в системі української освіти. Певним недоліком існуючої освітянської моделі є ряд проблем, пов'язаних з відсутністю профільної підготовки концертмейстерів в сфері естрадно-джазового виконавства, що впливає на необхідність здійснювати ґрунтовну самопідготовку, після завершення навчання в рамках вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка сучасної української джазової освіти окреслюється в розробці Т. Пістунової. Історичні аспекти формування українського джазового простору представлені в роботі О. Коверзи. Певні аспекти викладання джазу представлені в методичних рекомендаціях П. Буторіна, Н. Дячук. Практичні рекомендації, що висуваються перед джазовими співаками, аналізуються в праці Т. Ланіної.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема підготовки фахівців у сфері естрадно-джазового мистецтва неодноразово ставала предметом досліджень вітчизняних науковців, адже з розвитком суспільства висуваються нові вимоги до виконавців і відповідно назріває потреба у певних реформаційних процесах. Проте дослідницька увага не зосереджувалась на специфіці виховання майбутніх концертмейстерів у цій галузі музичного мистецтва, що й зумовлює її актуалізацію.

Мета статті полягає у розкритті проблемних моментів, пов'язаних з відсутністю спеціалізованої підготовки концертмейстерів естрадно-джазового спрямування.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день назріла проблема фахової підготовки концертмейстерів в сфері естрадно-джазового виконавства. Система сучасної музичної освіти демонструє наявність невеликої кількості закладів, в яких би здійснювалось виховання фахівців, які формують естрадну культуру України та інших держав. Навіть за умови наявності музичних академій, консерваторій, інститутів та училищ, не в кожному з них наявні естрадні відділення. Так сучасна українська дослідниця Т. Пістунова перераховує ряд закладів, де здійснюється подібна підготовка фахівців. «Факультет «Музичне мистецтво естради» функціонує в Дніпропетровській академії музики ім. М. Глінки; кафедри музичного мистецтва естради та джазу діють у Львівській національній музичній академії імені М. Лисенка, Харківському національному університеті мистецтв ім. І. Котляревського, Київському національному університету культури і мистецтв та ряді інших закладів. Спеціальність «Мистецтво джазової та популярної музики» можна отримати в Київському інституті музики ім. Р. Глієра» [Піст, с. 136]. Відзначимо, що згідно цим даним, значна кількість закладів вищої музичної освіти немає таких факультетів. Так у Національній музичній академії України імені П.І. Чайковського, Одеській національній музичній академії імені А.В. Нежданової та ряді інших провідних ВНЗ – не можна отримати кваліфікацію у сфері «музичне мистецтво естради». Інші автори – П. Буторін та Н. Дячук вказують, що професійну джазову освіту на рівні музичних училищ можна здобути у Криворізькому музичному училищі, Львівському музичному училищі імені С.П. Людкевича, Одеському училищі мистецтв і культури імені К.Ф. Данькевича, Харківському музичному училищі імені Б. Лятошинського, Хмельницькому музичному училищі імені В. Заремби, Черкаському музичному училищі імені С. Гулака-Артемовського, Київській школі джазового і естрадного мистецтва «Арт Ліга» [1].

Т. Пістунова відзначає, що попри досить високий рівень української джазової освіти, існує ряд проблем, пов'язаних з відсутністю системності у підготовці фахівців. «Нема комплексної універсальної, затвердженої на рівні міністерства програми, що передбачала б поступове здобуття знань, починаючи від музичної школи і закінчуючи вищими навчальними закладами. Нагальним питанням є відсутність можливості навчатися за спеціальністю «Музичне мистецтво естради» у ряді музичних академій України. Оновлення потребує навчально-методична база, котра має передбачати можливість участі учнів та студентів у концертних та фестивальних проектах на рівні як слухачів, так і учасників» [4, с. 138].

Подібні тенденції вимагають оновлення програмної бази та введення нових напрямків навчання. Варто зазначити, що в жодному навчальному закладі немає спеціальної фахової підготовки у сфері «концертмейстер естрадно-джазового профілю». Якщо проаналізувати подальшу професійну діяльність колишніх студентів фортепіанних відділів академічного та естрадно-джазового спрямування, виявляється, що лише одиниці продовжують займатися сольним виконавством, деякі присвячують себе викладацькій діяльності, а значна кількість працює концертмейстерами. Проте для такої роботи потрібний ряд навичок та вмінь, які не в повній мірі здобуваються у закладах музичної освіти і це вимагає значного самостійного опрацювання, яке може бути менш продуктивним, аніж у студентські роки.

О. Коверза відмічає, що за часів появи перших джазових виконавців на території України, існував брак фахівців, здатних імпровізувати. Саме завдяки діяльності акомпаніаторів-піаністів виникала можливість супроводжувати естрадних вокалістів, в той час як джазові колективи грали твори, записані у нотному тексті. «У 20–30-х рр. часто зустрічалися невеликі групи акомпаніаторів, здатних за допомогою модного ритму підтримати на естраді вокалістів, але в 30-ті рр. джаз-оркестри грали і цілком аранжовані п'єси, хоча окремі виконавці вміли імпровізувати (Олександр Цфасман, Леонід Утьосов, Олександр Варламов, Микола Мінх, Генріх Терпиловський, Леонід Дідерихс, Георгій Ландсберг, Віктор Кнушевицький)» [2, с. 93]. Поступово ці тенденції змінилися, виник ряд музикантів, які вміють імпровізувати та аранжувати твори. Якщо казати про сучасний рівень виконавства, то можна виділити наступні вимоги, які свідчать про наявність високого професійного рівня, наприклад, у вокальній практиці: «Специфіка естрадно-джазового виконання вимагає виключно хорошого володіння голосом, уміння професійно імпровізувати, знання манери виконання естрадно-джазової, рок- і поп-музики, володіння великим числом прийомів виконання та особливими специфічними штрихами звуковідтворення, наявності розвиненого гармонійного і мелодійного слуху, гарної пам'яті, швидкого мислення, творчого потенціалу фантазії, досвіду переспіву великої кількості різноманітних творів естрадно-джазової музики та багато іншого» [3, с. 480]. Ці вимоги в повній мірі висуваються і перед концертмейстерами, які супроводжують гру вокалістів. Причому ті завдання, що постають перед усіма сольними виконавцями, доповнюються й іншими, пов'язаними з потребою створювати підтримку соліста.

Ще одним проблемним моментом, що стоїть на перепоні у формуванні високопрофесійних виконавців є брак посібників та хрестоматій, в яких наводились би зразки стилів у сфері естрадної, джазової та рок-музики. Мова йде не лише про теоретичний опис стилю, а певні практичні рекомендації з їх виконання, які б супроводжувались нотними прикладами та розгорнутим нотним текстом відомих стандартів.

Т. Пістунова відмічає велику роль, яка відводитись не лише сольному музикуванню, але й ансамблевому. «Учні естрадного відділу навіть на рівні музичної школи повинні вивчати курс джазового сольфеджіо, який має включати елементи музичної мови джазу: специфічний ритм, акордику та її цифрове позначення. Важливим компонентом є колективне музикування, адже ансамблеве виконавство сприяє розвитку почуття метроритму, розвиває навички імпровізування» [4, с. 138]. Ми розділяємо позицію дослідниці, проте хочеться уточнити, що ансамблевого виконавства недостатньо у випадку підготовки концертмейстерів у сфері естрадно-джазового мистецтва. Так само не можна обмежуватись виключно вихованням сольного виконавства. Необхідним є впровадження продуманої системи, яка б поєднувала заняття з фаху (фортепіано), гру у дуеті та ансамблеву гру. Якщо перша та останні форми роботи представлені в сучасній освітній системі, гра дуетом у підготовці фахівців спеціальності «фортепіано» естрадно-джазового спрямування відсутня. Проте саме вона стала б запорукою для формування концертмейстерів високого професійного рівня. Отже, доцільним було б впровадити дисципліну «Основи концертмейстерської діяльності» для естрадно-джазового напрямку підготовки, яка викладалась протягом всього навчання у навчальному закладі.

Чому ж саме виникає потреба у даній дисципліні? Насамперед тому, що під час сольної гри можуть не формуватися ті навички, які потім будуть обов'язковими для концертмейстерської діяльності. Чи можливо вони виникнуть під час ансамблевої гри? Нажаль, існує ряд моментів, пов'язаних з тими функціями, які виконує фортепіано у джазовому ансамблі та джазовому дуеті, що не є тотожними. Піаніст, який грає у джазовому квартеті чи квінтеті не виконує функцію баса. Зазвичай його партія зводиться до того, що він підтримує ритмічну функцію, адже він є учасником ритм-секції. До ритм-секції можуть відноситися фортепіано, ударні, гітара, контрабас. При використанні фортепіано в ансамблі, головний акцент робиться на барві цього інструменту. Сольні партії фортепіано зазвичай побудовані на виконанні імпровізації, яка складається з різних гам, арпеджіо, фраз, притаманних для того чи іншого стилю. Будується вона на обігруванні гармонії. Іноді фортепіано грає імпровізацію у брейках або соло, що побудоване у формі діалогу з інших інструментом, наприклад з гітарою чи бас-гітарою, тоді ці два інструменти будують мелодію за принципом питання-відповіді.

Відповідно при грі у ансамблі акомпануюча функція фортепіано зведена до мінімуму. Лінія баса рідко виконується у джаз-бенді чи ансамблі у фортепіано, бо для цього є контрабас або бас-гітара. Внаслідок цього потрібно навчати грати акомпанемент до лінії, яка виконується вокалістом чи інструменталістом. На нашу думку, основи концертмейстерської діяльності естрадно-джазового спрямування необхідно освоювати починаючи з першого курсу музичного училища. Наприклад, на першому курсі доречно навчати грі у дуеті з інструменталістом. Подібний виконавський склад буде вимагати від піаніста навичок гри з листа, проте в даному випадку ще не треба вимагати вміння транспонувати твір. Причому спочатку можна створювати дует зі струнно-щипковими інструментами – гітарою, бас-гітарою, контрабасом, а вже згодом з духовими інструментами. Акомпануючи духовим інструментам необхідно буде враховувати потребу витримування встановленого темпу, адже в інакшому випадку може виникнути проблема з диханням, що вплине на вірність фразування.

Наступним етапом постає навчання грі у дуеті з вокалістом. Цей рівень є більш складним, адже вимагатиме тих навичок, що були представлені у попередніх дуетах, а також вміння транспонувати пісні у більш зручну для співака тональність у разі необхідності. На останньому етапі освоєння практики концертмейстерської діяльності джазовий піаніст повинен вміти також розшифровувати аудіо (відеозаписи) пісень, вміти спрощувати для виконання фактуру.

Якщо казати про певні практичні навички, необхідні для концертмейстерської практики, то будь-який піаніст – джазовий чи естрадний -повинен вміти грати три типи акомпанементу: 1) бас та акорди до теми без мелодії, супроводжуючи вокаліста чи інструменталіста, який добре відтворює свою мелодичну партію; 2) бас, акорди та мелодію, тобто усю фактуру; 3) гармонію та мелодію без баса, що доречне у разі, коли є джазове тріо – фортепіано, контрабас, ударні; 4) бас та мелодію без акордів (якщо є інструмент, що грає акорди, як-от гітара).

Важливою умовою для виховання практики гри у дуеті є необхідність займатися під метроном. Інструменталісти, окрім піаністів, досить часто внаслідок специфіки виконуваного репертуару грають, використовуючи «мінусові фонограми», де чітко встановлений темп, який не змінюється до кінця твору. Якщо піаніст грає без ударника, він повинен чітко дотримуватись темпу, у якому виконується твір, адже від цього буде залежати успішність дихання і фразування у вокалістів чи виконавцях на духових інструментах.

Отже, наголосимо на важливості виховання вміння імпровізувати та створювати інтерпретації стандартів, як для джазових виконавців так і для концертмейстерів. Т. Ланіна відмічає такі вимоги: «Володіння імпровізацією і уміння творчо обробляти музичний матеріал – обов'язкові умови цієї освіти. Уміти вигадати соло, нестандартно розвивати метроритмічну основу твору, наповнювати процес музичного розвитку увесь час новим драматургічним змістом, розуміти логіку загального розвитку музично-художнього образу і при цьому переконливо користуватися усіма засобами музичної виразності – ось те, що відрізняє якість освіченого естрадно-джазового, рок- і поп-музиканта, співака від суто академічного співака і усієї специфіки академічної освіти, широко і традиційно розвиненої в Україні» [3, с. 480]. Отже у підготовці концертмейстерів у сфері естрадно-джазового виконавства, окрім сольної, дуетної та ансамблевої гри, вбачається необхідним вивченням таких курсів, як «Історія музичних стилів», «Основи джазової імпровізації», «Гармонія у джазі», «Аранжування для естрадно-джазового колективу», «Основи композиції», «Музична інтерпретація» для естрадно-джазових напрямів.

Висновки та подальші перспективи. Попри те, що в Україні існує чимало музичних училищ та вищих закладів, в яких можна здобути освіту зі спеціальності «музичне мистецтво естради», на даний момент не існує практики фахової підготовки майбутніх концертмейстерів у цьому напрямку музичного мистецтва. Вважається за доцільне введення дисципліни «Основи концертмейстерської діяльності» для піаністів естрадно-джазового спрямування, або навіть спеціальності «концертмейстер естрадно-джазового мистецтва». В ході підготовки подібних фахівців необхідне вивчення теоретичних дисциплін, які б надавали уявлення про розвиток музичних стилів, специфіку гармонії, аранжування, інтерпретації у джазі та інших напрямках популярної музики, а також засвоєння практики гри у дуеті, як з інструменталістами, так і вокалістами. Подібна новація, спрямована на модернізацію сучасної системи естрадно-джазового музичного виховання, сприятиме тому, що після завершення освіти, піаністи зможуть відводити менше часу на засвоєння основ концертмейстерської діяльності та більше часу приділяти розвитку власного виконавського рівня.

Список літератури:

1. Буторін П.А., Дячук Н.І. Викладання джазу: Методичні рекомендації. – Полтава, 2009. – 78 с.
2. Коверза О. Становлення джазового мистецтва як феномену музичної культури 20–30-х рр. ХХ століття в Україні // Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 14, 2015. – С. 87–93.
3. Ланіна Т.О. Проблема виховання джазових вокалістів у музичних школах // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2014 р., м. Київ. – К.: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2014. – С. 476–483.
4. Пістунова Т. Джаз в системі української музичної освіти // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О.С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. – № 1 (вип. 36). – С. 134–139.

Синенко О.А.
Киевский университет культуры
Гешко Н.С., Юрчук В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

К ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРОВ В СФЕРЕ ЭСТРАДНО-ДЖАЗОВОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Аннотация
Эстрадно-джазовое искусство является важной частью современной музыкальной культуры. Подготовка специалистов в этой области музыкального искусства происходит в ряде учебных заведений, в основном училищах и довольно редко на уровне консерваторий и академий. Определенным недостатком существующей образовательной модели является отсутствие профильной подготовки концертмейстеров в сфере эстрадно-джазового исполнительства. Изучение основ концертмейстерской деятельности для пианистов эстрадно-джазового направления будет способствовать модернизации музыкального образования и значительному повышению уровня практических навыков пианистов. В ходе подготовки необходимо изучение теоретических дисциплин, которые бы давали представление о развитии музыкальных стилей, специфике гармонии, аранжировки, интерпретации в джазе и других направлениях популярной музыки, а также освоения практики игры в дуэте, как с инструменталистами, так и вокалистами.
Ключевые слова: концертмейстер, образование, джаз, вокалист, исполнители.

Sinenko O.O.
Kyiv University of Culture
Heshko N.S., Yurchuk V.V.
Kiev National University of Culture and Arts

TO THE PROBLEM OF PREPARATION OF CONCERTMASTERS IN THE SPHERE OF POP-JAZZ PERFORMANCE

Summary
Pop-jazz art is an important part of modern musical culture. The training of specialists in this field of musical art takes place in a number of educational institutions, mainly in colleges and quite rarely at the level of conservatories and academies. A certain drawback of the existing educational model is the lack of profile preparation for concertmasters in the field of pop and jazz performance. Studying the basics of concertmastering for pianists in the variety and jazz direction will help modernize musical education and significantly improve the level of practical skills of pianists. In the course of preparation, it is necessary to study theoretical disciplines that would give an idea of the development of musical styles, the specifics of harmony, arrangement and interpretation in jazz and other directions of popular music, as well as mastering the practice of playing duets with both instrumentalists and vocalists.
Keywords: concertmaster, education, jazz, vocalist, performers.

УДК 784.4(398. 8)

НОВАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. ВЕРЬОВКИ ЯК ФУНДАТОРА ПРОФЕСІЙНОГО НАРОДНОГО ХОРОВОГО ВИКОНАВСТВА УКРАЇНИ

Скопцова О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті проаналізовано мистецтво Державного українського народного хору, його роль у розвитку професійних основ українського народного хорового виконавства, сценічної практики та композиторської вокально-хорової й музично-інструментальної творчості, у становленні фахової хорової освіти та педагогічних засад керівництва народними хоровими колективами. Художньо-естетичні засади діяльності Державного українського народного хору як основоположні чинники творчості професійних та аматорських народних хорових колективів різних регіонів України в сучасному вигляді.
Ключові слова: народний хор, новаторська діяльність, Григорій Верьовка, мистецтво, професійне хорове виконавство.

Постановка проблеми. В сучасних умовах культурно-мистецького життя в XXI столітті специфічні особливості музичного виконавства та сам процес виконавської діяльності галузі народнохорового мистецтва є одним із пріоритетних напрямків сучасного мистецтвознавства та потребує наукового тлумачення. Аналіз незначного обсягу науково-методичної літератури дозволяє виявити певну розгалуженість дослідження аспектних особливостей проблеми. На сьогоднішній день недослідженою залишається сама специфіка діяльності Г. Г. Верьовки, котрий в процесі роботи з Державним Українським народним хором заклав фундаментальні засади функціонування професійних народних хорових колективів, котрі є актуальними в сучасній виконавській практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий та творчий шлях Г.Г. Верьовки знайшов своє відображення в ґрунтовних працях авторитетних дослідників – С. Козак, Л. Ященка, А. Лащенка, проте в зазначених джерелах превалює історико-біографічний контекст діяльності Г. Верьовки. Певну наукову цікавість містять публікації присвячені народно хоровому мистецтву України, проте дані публікації висвітлюють лише загальні положення та історичні факти стосовно функціонування колективу та діяльності Г.Г. Верьовки.

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наведений вище аналіз досліджень та наявний фактологічний матеріал залишають простір для аналізу та узагальнення основних засад фундаторської діяльності Г.Г. Верьовки в становленні сучасного професійного народного хорового мистецтва.

Мета статті: мета даної публікації полягає в дослідженні та узагальненні художньо-естетичних принципів Державного українського народного хору під керівництвом Г.Г. Верьовки.

Виклад основного матеріалу. Становлення професійного народного хорового мистецтва припадає на буремні роки Великої Вітчизняної війни. Для розкриття складного процесу організації хору та ідейно-концептуальних засад народно-хорового мистецтва важливе значення мають конкретні історичні факти. Так, після набуття чинності Постанови РНК УРСР від 1943 р. Г. Верьовка одержав від М. Бажана, який обіймав посаду заступника Голови РНК УРСР, таке повідомлення: «Композитору Григорію Гурійовичу Верьовці. Негайно виїжджайте до Харкова для комплектування народного хору» [2, с. 142–143].

Одним з принципових питань на початковому етапі став вибір виконавської манери хору: академічної чи народної. Г. Верьовка приймає рішення про створення українського народного хору з відповідною художньою естетикою, репертуаром, народною манерою виконання, відтворенням національної самобутності української традиційної культури у сценографії, костюмах тощо [2, с. 143].

В архіві Е. Скрипчинської зберігається документ, котрий можна вважати певною програмою діяльності хору, він дає уявлення про принципи добору співаків, напрями репертуарної політики тощо. Тому вважаємо доцільним детальніше зупинитися на основних позиціях цього документа.

Так, у зазначений період колектив налічував 75 виконавців: хорова група – 42 співаки, оркестр народних інструментів – 20 музикантів, хореографічна група – 13 артистів.

Репетиції народного хору були систематичними і проводилися у приміщенні філармонії, що відзначалась прекрасними акустичними умовами.

Провідними концептуальними засадами діяльності колективу були:

– спирання на українську пісенну культуру у багатоманітності її виявів: пісенно-танцювальний фольклор, народна виконавська манера, українські народні строї тощо;
– синтез хорового співу, музично-інструментального виконавства, хореографії;
– жанрово-стильова різноманітність репертуару;
– спирання на співаків як носіїв виконавської традиції Центральної України;
– культивування народної манери співу.

Це яскраво простежується вже у перших концертних програмах колективу (1944–45), репертуар яких складався з:

– українських народних пісень, записаних в різних регіонах України;
– циклів історико-патріотичних пісень;
– вокальних творів та солоспівів у супроводі ансамблю народних інструментів;
– інструментальних творів;
– народно-хореографічних композицій;
– сценічної народної дії на сучасну тематику [2, с. 149–150].

Форми виконання відзначалися різноманітністю: хоровий спів, сольний та ансамблевий співи, використання жіночого та чоловічого хорового співу, поєднання хорового співу та інструментального звучання ансамблю бандуристів (оркестру народних інструментів) та ін.

Професіоналізація мистецтва народного хорового співу була тісно пов'язана насамперед з фаховими вимогами Г. Верьовки до формування складу хору та добору співаків. Характерними ознаками хорового колективу були: мішаний склад хору з кількісно врівноваженими жіночою та чоловічою групами, наявність солістів. Жіночі та чоловічі голоси були представлені високими та низькими тембрами. Використання жіночих тембрів академічного та народного сопрано сприяло збагаченню палітри хорового звучання світлими яскравими підголосками. Слід зазначити, що Г. Верьовка досить часто використовував тембр альта, що характеризується широким діапазоном та м'яким насиченим звучанням.

Крім мішаного хору, у складі колективу був оркестр народних інструментів. На початковому етапі становлення хорового колективу музичний інструментарій складався з бандур та цимбал, що супроводжували хоровий спів. Поступово з'являлися нові музичні інструменти (сопілки, цимбали, скрипки, баяни та ін.), збільшувалася кількість музикантів, які й утворили оркестр народних інструментів, що мав власний оригінальний репертуар. Виходячи з народної виконавської практики та досвіду організації оркестрів українських народних інструментів, оркестрову групу було укомплектовано такими інструментами: бандури, ліра, цимбали, скрипки, басоля, сопілки, бубон та ін. Досить часто використовувався давньоукраїнський музичний інструментарій (най, певні види сопілок, дримба тощо), який специфічними тембрами підкреслював локальний колорит народнопісенного мелосу.

Г. Верьовка значної уваги надавав розташуванню колективу на сцені, від чого, на його думку, залежали акустичні характеристики співу та художня якість звучання. В результаті експериментів та пошуків було обрано певний порядок розміщення артистів на концертній естраді, а саме: у першому ряду – оркестр народних інструментів, ліворуч від диригента – перші та другі сопрано, за ними – перші і другі тенори; праворуч від диригента розташовувалися перші і другі альти, за ними – баритони і баси [5].

Хоровий колектив виробив індивідуальний виконавський стиль, що набув назви «верьовкинського». Цей стиль ґрунтувався на виконавській народній традиції своєрідність і неповторність якої полягала в імпровізаційній багатоголосній хоровій фактурі, наявності грудних підголосків, індивідуалізації хорових партій, широкій розспівності, повільних темпах, тембральній насиченості хорового звучання, переважанні підголоскової поліфонії, поєднанні унісонного співу та багатоголосного розспіву.

Цікавим джерелом відомостей про цей колектив є начерки статті Г. Верьовки, що розкриває художні принципи та методи роботи з народним хоровим колективом, основи народного хорознавства тощо. Доцільно охарактеризувати деякі з цих принципів [2, с. 200–210].

Так, Г. Верьовка зазначав, що, організовуючи народний хоровий колектив, слід мати на увазі природне об'єднання співаків за принципом «кутка» чи «ланки», що сприятиме постійному удосконаленню мистецтва хорового співу, оскільки учасники зіспівувалися під час спільної праці.

Г. Верьовка вказує на необхідність дотримуватись у виконанні народних пісень різноманітних діалектів української народної мови, особливостей народного співу, специфіки звуковидобування та тембрального забарвлення. Він підкреслює важливу роль імпровізації як основи багатоголосної хорової фактури української народної пісні, акцентує на сюжетиці, народнопоетичних засобах, логічних та словесних наголосах, що впливають на розкриття образно-художнього змісту пісні.

Заслуговують на увагу зауваження Г. Верьовки про інтонування опорних звуків мелодії, вимову голосних та приголосних, відчуття тональності, що підкреслює індивідуальний виконавський стиль хорового колективу.

Одним із важливих компонентів звукоутворення, на думку Г. Верьовки, є дихання (мішане, або ланцюгове). Засвоєння відповідних типів дихання сприяло удосконаленню хорового співу, логіці вокального фразування, досягненню довершеної музичної форми, як наприклад, при виконанні відомої української народної пісні «Ой, хмелю мій, хмелю».

Г. Верьовка звертає увагу керівників хору на особливу роль темпу, на осмислене використання тембрів, тісно пов'язаних з художнім змістом та характером народної пісні. На думку диригента, зміна характеру виконання пісні призводить до зміни тембрального забарвлення.

Основою виконавського стилю є підголосково-поліфонічне багатоголосся. Цьому сприяло й те, що співаки досконало володіли прийомами багатоголосного розспіву, були носіями виконавських пісенних традицій свого регіону. Аналізуючи особливості «верьовкинського» стилю, О. Бенч-Шокало характеризує цей стиль як адекватно народний, вказує на загальну орієнтацію українських професійних народних хорових колективів на цей виконавський стереотип, пояснюючи це тим, що перед колективом було поставлене завдання стати «репрезентатором усіх різноманітних пісенних ареалів» [1, с. 13].

Цілеспрямоване впровадження Г. Верьовкою власних художніх принципів сприяло професіоналізації українського народного хорового мистецтва, удосконаленню виконавської майстерності співаків, індивідуалізації виконавського стилю [4].

Основу репертуару хору складав багатоманітний за жанрово-стильовими ознаками фольклорний репертуар. О. Бенч-Шокало зазначає, що хор виконував народнопісенний матеріал у композиторському опрацюванні, стиль виконання народних пісень ґрунтувався на виконавській традиції центрального регіону України [1].

Добираючи репертуар, Г. Верьовка дотримувався певних принципів: «...слід вчитись від народу, нову пісню приносить на свою вулицю один із співаків. Потім вона стає надбанням усіх хористів» [2, с. 204]. Він надавав важливого значення історії виникнення та побутування народної пісні, жанровій своєрідності народної пісні (істо-

рична, побутова, обрядова), типам фактури (гармонічна, поліфонічна), видам підголосків (фальцетний, грудний) тощо.

Особливе місце в репертуарі хорового колективу посідають обробки та аранжування українських народних пісень, здійснені Г. Верьовкою, в яких спостерігаємо глибоке відчуття композитором природи українського мелосу, особливостей мелодичного голосоведення, ладової специфіки. Г. Верьовка використовує в обробках заспів низького жіночого голосу, що характерно для жанру української ліричної пісні, чергування двоголосся з унісонами, октавні розгалуження, паралелізми квінт, терцій, тризвуків, як наприклад, у піснях «Десь поїхав син», «Ой як стало зелено», «Шахтарочка» та ін. У поліфонічних обробках Г. Верьовка вдається до гуртових «підхватів», підголосків типу «виводчик» та «горяк», імпровізаційних розспівів основного наспіву з поступовим розгалуженням на два, три, чотири і більше голосів та з епізодичним злиттям в унісон, як наприклад, у піснях «Туман яром, туман долиною», «Чи ти чула, молода дівчина», що притаманно народній виконавській традиції Центральної України.

У жанрі жартівливо-танцювальної пісні композитор органічно поєднує елементи підголоскового стилю з акордово-поліфонічним або акордово-гармонічним викладом («І шумить, і гуде», «Вийшли в поле косарі»). Ряд обробок українських народних пісень є розгорнутими драматичними сценами, в яких застосовуються елементи театралізованої гри, сюжетний розвиток («Чи це тії чоботи», «Жито, мати») [5].

Своє розуміння специфіки української народної пісні Г. Верьовка переносить і на власну вокально-хорову творчість, використовуючи в хорових партитурах характерні композиційні ознаки українських народних багатоголосних пісень, заспіви, хорові розспіви та інтонаційно-ладовий розвиток основного наспіву (як наприклад, «Ой чого ти, земле, молодіти стала», слова народні, «Пісні про Волго-Дон», слова Г. Верьовки.

Розвиваючи традиції хорової обробки М. Леонтовича, М. Лисенка, К. Стеценка, Г. Верьовка застосовує принцип варіаційного фактурно-гармонічного розвитку, прийоми поліфонічно-підголоскової техніки, елементи тембральної поліфонії. У творчому доробку композитора чільне місце належить жанру кантати, що характеризується масштабністю, поєднанням мішаного хору, солістів, оркестру народних інструментів (кантата «Ми ковалі своєї долі» на вірші П. Тичини). Хорова фактура витримана в традиції «академічного» чотириголосся з органічним «вплетенням» поліфонічних епізодів та підголосків виводчиків. Відтворення характерних особливостей української ліричної пісні – романсу (виразної мелодичної лінії, традиційних гармонічних зворотів, відкритих кадансів тощо) простежується в диптиху на вірші П. Тичини «Десь на дні мого серця», «Прощання», присвяченому Е. Скрипчинській.

Отже, аналіз композиторського доробку Г. Верьовки свідчить про тяжіння композитора до масштабних вокально-хорових творів, для яких характерним є синтез поезії та музики, збагачення поетичної образності засобами вокального мовлення та хорового співу. Спирання на український музичний фольклор, народну виконавську традицію та академічну традицію обробки фольклорного мелосу є провідними ознаками композиторського стилю Г. Верьовки.

Слід підкреслити визначну роль Державного українського народного хору під керівництвом Г. Верьовки для розвитку професійного народного хорового мистецтва, для формування репертуарної політики та популяризації висохудожніх зразків українського пісенного фольклору та оригінальних вокально-хорових творів сучасних композиторів, для становлення художньо-естетичних засад та наукових основ українського народного хорового виконавства, для розвитку народної хорової освіти та хорознавства тощо. Важлива роль в реалізації творчих задумів Г. Верьовки відіграли його однодумці – хормейстер В. Суржа, керівник оркестру народних інструментів Я. Орлов, керівник танцювальної групи О. Шильонк [4].

Про визнання на державному рівні діяльності хорового колективу, очолюваного Г. Верьовкою, свідчать численні нагороди. Його було нагороджено орденом Леніна, орденами Трудового Червоного прапора, а також присвоєне почесне звання заслуженого діяча мистецтв УРСР, народного артиста УРСР.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Таким чином, мистецькі досягнення хорового колективу були значною мірою пов'язані з реалізацією художніх задумів і творчих принципів Г. Верьовки – талановитого, досвідченого хормейстера, диригента, композитора, дослідника українського музичного фольклору. Узагальнюючи ці принципи, слід назвати серед них такі: спирання на традиції народного гуртового співу та носіїв цієї традиції, відчуття імпровізаційної природи українського народного мелосу, культивування багатоголосного розспіву, збагачення хорового співу стильовими засобами музично-інструментального та хореографічного мистецтв, застосування елементів театралізації, сценографії, усвідомлення хору як художньої цілісності.

З діяльністю Державного українського народного хору під керівництвом Г. Верьовки тісно пов'язані розвиток та піднесення професійного народного хорового мистецтва та й загалом хорової культури в Україні. Фундаментальні засади професійного народного хорового мистецтва впроваджені Г.Г. Верьовкою на сьогоднішній день залишаються актуальними та знаходять відображення в діяльності хорових колективів сучасності, виходячи з цього зазначені специфічні традиції потребують належного аналізу, збереження та відтворення в сучасних аспектах побутування народно хорової виконавської традиції.

Список літератури:

1. Бенч-Шокало О.Г. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. – К.: Ред. ж-лу «Український Світ», 2002. – 440 с.: фотоіл.
2. Козак С.Д. Григорій Верьовка: Біограф. повість. – К.: Молодь, 1981. – 232 с. – (Уславлені імена: Сер. біогр. творів; Вип. 51).
3. Лащенко А.П. Хоровая культура: аспекты изучения и развития. – К.: Муз. Україна, 1989. – 134 с.
4. Ященко Л.І. Григорій Гурійович Верьовка: Нариси про життя і творчість. – К.: Мистецтво, 1963. – 63 с.
5. Ященко Л.І. Українське народне багатоголосся / АН УРСР; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії; М.М. Гордійчук (відп. ред.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 236 с.

Скопцова Е.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НОВАТОРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Г. ВЕРЕВКИ КАК ФУНДАТОРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАРОДНОГО ХОРОВОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье анализируется искусство Государственного украинского народного хора, его роль в развитии профессиональных основ украинского народного хорового исполнительства, сценической практики и композиторского вокально-хорового и музыкально-инструментального творчества, в становлении профессионального хорового образования и педагогических основ руководства народными хоровыми коллективами. Художественно-эстетические основы деятельности Государственного украинского народного хора как основополагающие факторы творчества профессиональных и любительских народных хоровых коллективов разных регионов Украины в современном виде.

Ключевые слова: народный хор, новаторская деятельность, Григорий Веревка, искусство, профессиональное хоровое исполнительство.

Skoptsova O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

INNOVATIVE ACTIVITY OF H. VEROVKA AS THE FOUNDATION OF THE PROFESSIONAL FOLK CHORAL ART OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the art of the State Ukrainian Choir, its role in the development of professional foundations of Ukrainian folk choral performance, stage practice and composer vocal-choral and musical and instrumental creativity, in the formation of professional choral education and pedagogical principles of management by folk choir groups. The artistic and aesthetic principles of the activity of the State Ukrainian folk choir as the main factors of creativity of professional and amateur folk choir collectives of different regions of Ukraine in the modern form.

Keywords: folk choir, innovative activity, Hryhorii Verovka, art, professional choral performance.

УДК 78:03

АРІЯ З ВАРІАЦІЯМИ ЛЯ-МІНОР (В ІТАЛІЙСЬКОМУ СТИЛІ) Й.С. БАХА ЯК ПРИКЛАД ВПЛИВУ ІТАЛІЙСЬКОЇ КЛАВІРНОЇ ШКОЛИ НА ТВОРЧІСТЬ НІМЕЦЬКОГО КОМПОЗИТОРА

Сліпченко О.С., Мельничук І.В., Дондик О.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті здійснено порівняння двох основних естетичних напрямів бароко – німецького «musica poetica» та італійського «musica pathetica». Наведено деякі приклади музичних творів Й.С. Баха, в яких відбувається злиття цих двох течій. Розкрито такі музикознавчі аспекти бароко, як теорія афектів та зв'язок риторики з музикою. Зроблено виконавський аналіз Арії з варіаціями в італійському стилі, в результаті якого в ній виявлено наявність ряду характерних для італійської клавірної школи засобів виразності та фактурних прийомів. Висловлено деякі думки з приводу стилістично доцільних засобів виразності, які можуть бути використані виконавцем досліджуваного твору на практиці.
Ключові слова: Aria variata alla maniera italliana, риторичні фігури, теорія афектів, musica poetica, musica pathetica.

Постановка проблеми. Історичне виконання барокових творів – актуальна на сьогоднішній день тема, дослідженням якої займається багато теоретиків та практиків старовинної музики. Проте, в нашій країні ще продовжує існувати стара виконавська школа, в якій прийнято трактувати Баха з позиції композиторів та виконавців-романтиків, яким ми власне і завдячуємо такою широкою популяризацією творчості цього генія німецького бароко. Разом з тим, відбувається процес повернення до виконання музики Баха на автентичних інструментах та дослідження витоків його творчості, зв'язків з більш ранніми традиціями та іншими національними школами, продовжується дослідження та популяризація маловідомих його творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень в галузі клавірної музики Й.С. Баха дисертація А.Ю. Великовського «Гольдберг – вариации» (Aria mit verschiedenen Vernderungen) в контексте позднего творчества И.С. Баха» (2014 р.), дисертація О.В. Гордєєвої «Музыкальная лексикография смысловых структур в клавирных текстах И.-С. Баха» (2010 р.), наукова праця А.А. Чурікової «И.С. Бах в интерпретации Ванды Ландовской», мистецтвознавська стаття Т.В. Лазутіної «Символотворчество в музыке И.С. Баха» (2007 р.). Серед зарубіжних авторів дослідженням впливу італійської музики на творчість Баха ми завдячуємо Пітеру Вільямсу. Аналіз безпосередньо Арії в італійському стилі здійснений С.П. Лі (A performance analysis of Johann Sebastian Bach's «Aria variata alla maniera italiana», 1991).

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте, серед наших співвітчизників (як серед дослідників, так і серед виконавців) Арія з варіаціями в італійському стилі поки що не здобула широкої популярності, а «італійська сторона» творчості великого німецького композитора ще досі являється не до кінця дослідженою. **Мета даної статті** – розкрити з практично-виконавської сторони стилістичні особливості досліджуваного музичного твору в трохи незвичному для німецького бароко ракурсі – в контексті італійської клавірної школи.

Виклад основного матеріалу. М.М. Лобанова у своєму дослідженні «Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы эстетики и поэтики» [4] дає чітке розмежування естетики бароко на дві антагоністичні течії – німецьку (musica poetica) та італійську (musica pathetica). Musica poetica – це напрям, в якому працювали більшість німецьких майстрів, основними рисами якого є опора на традиції, превалювання раціонального начала над чуттєвим, ототожнення творчості з винахідливістю (inventio), вигадуванням (excogitatio), тісний зв'язок із такими науками, як риторика та математика (цікавість до числових пропорцій, символіки чисел). Основне естетичне підґрунтя напряму – арістотелевська гармонія сфер, що вбачає призначення музики у відображенні гармонійності Всесвіту.

«Художник бароко опирався на заданий матеріал, що не визначався його творчим даром, котрий називався «темою» чи «ідеєю» та клався в основу твору» [4, с. 146]. Це мистецтво називалось ars inveniendi (мистецтво виявлення, винайдення, вигадування). При чому тема чи ідея могла бути представлена як у вигляді мелодії якогось загальновідомого хоралу, так і у вигляді числового або буквенного символу, зашифрованого в нотному тексті). Композитори тієї епохи любили загадувати загадки. Наприклад, у Збірці Дж. Фрескобальді «Fiori musicali» є ричеркар, в якому потрібно співати п'ятий голос, якого немає в нотному тексті. Тому не дивно, що в ту епоху якостями, що найбільше цінувались у музиканті були «слух, пам'ять, швидко мисляча голова» (Й. Квантц «Versuch einer Anweisung die Flute traversiere zu spielen» [цит. за 4, с. 145]. Крім того, без вивчення контрапункту та невтомної праці не лише в практичному, але й в теоретичному напрямку бароковий музикант не міг скластися як справжній майстер своєї справи. «Органіст – це майстерний служитель церкві, та хороший виконавець на клавірі, який знає композицію для прикрашення хорових виконань інтродукціями, фугами, та різними належними приємними видозмінами; до поліфонічної музики він має вміти майстерно і чисто зіграти генерал-бас; все в похвалу Всемогутнього та для збудження молитовного настрою у слухачах» (Johann Mattheson «Der vollkommene Capellmeister»). Тут доречно буде також згадати відомий вислів Й.С. Баха:

«Мені довелось бути старанним, хто буде старанним в тій же мірі, досягне того ж».

Ще одною особливістю інтелектуального напряму в поетиці бароко було «мистецтво поєднання» (ars combinatoria), яке виникло спочатку в літературі, а потім здійснило вплив і на музику. Ars combinatoria систематизувала і афектні слова в музично-риторичних каталогах, і навіть пози, рухи та кроки, які, згідно Й. Маттезона, потрібно було використовувати у сценічній музиці. Вся ця складна система символів, загадок та прихованих сенсів, звісна річ, була орієнтована на підготованого слухача, який би міг розшифрувати та в повній мірі оцінити музичний твір такого формату.

Musica pathetica являє собою антитезу до musica poetica. Її ще називають «другою практикою». Засновником цього напрямку в бароковій музики італійці (зокрема, Цакконі у своєму трактаті «Practica di musica») називають Чіпріано де Роре. В «Листі до Вернера» (1648 р.) Марко Скаккі називає представників «другої практики»: Я. Пері, Л. Маренціо, Л. Лудзаскі, К. Монтеверді. Основними постулатами цієї школи стали емансипація дисонансу, дозвіл паралельних квінт та октав, сусідство далекий гармоній. Революційним кроком «другої практики» також являється переміщення музичного мистецтва із області ratio в область anima та кардинальне його переосмислення ролі: втрачаючи свої дидактичні якості, музика цілком віддається служінню людським пристрастям. Так народжується теорія афектів – одне з найвизначніших досягнень епохи бароко. «Аналіз душі» здійснює Монтеверді, афект стає предметом детальних досліджень Кірхера, Прінтца, Маттезона, та інших теоретиків.

Для передачі афекту був розроблений суворий канон. Існувала система відповідностей між афектами і ладами (школа Габріелі та його послідовника Шютца). Італійський теоретик Дж. Дірута в 1609 р. встановлює зв'язок між афектами, ладами та органною регістровкою. Пізніше М.А. Шарпантьє розробляє афектну характеристику тональностей, схожу характеристику гармонічних засобів створює також Ж.Ф. Рамо [4, с. 158]. Пряму залежність між дисонансами, музично-риторичними фігурами, ритмікою та афектами виводить Й. Квантц [4, с. 159]. Так, з афектом радості зв'язувались лідійський, міксолідійський та гіпоіонійський лади; мала кількість дисонансів, заборона на їх вільне використання; швидкий рух, трьохдольний розмір (tempus perfectum), риторична фігура «saltus». Афект печалі репрезентували жорсткі інтервали (переважно вільно взяті дисонанси), хроматика, секстакорди, порушення гармонічних зв'язків, повільний темп, різкі синкопи, музично-риторичні фігури «ellipsis», «climax», «gradation», «katabasis». Афекту кохання також відповідали синкопи, помірні дисонанси, фігури suspiratio, catabasis, повільний та плавний рух, але заборонялись тритони та зменшені інтервали [4, с. 157].

Творчість Й.С. Баха, як представника високого барокко, вбирає в себе риси обох цих напрямів. Саме сплав раціональної витриманості музичних форм, винахідливості поліфонічних засобів, загадковості числових та звукових кодів з одного боку та багатства палітри афектів, використання імпровізаційних барокових технік, орієнтації на вокальну традицію як на взірець найвиразнішого висловлення в музиці з іншого, – роблять музику Баха по-справжньому живою, як людська душа, та бездонною, як Всесвіт.

Арія з варіаціями a-moll (Aria variata alla maniera italiana, BWV989) являється цікавим зразком впливу музики італійських майстрів на творчість Себастьяна Баха і датується 1714 роком написання (тут і далі використовується інформація з повного електронного каталогу Bach-Werke-Verzeichnis [11]), що припадає на другу половину веймарського періоду його життєвого і творчого шляху. Саме цей період дослідники творчості Баха вважають періодом розквіту його клавірного та оркестрового стилю, і саме в цей період Бах активно вивчає творчість італійських майстрів, створюючи перекладення творів А. Вівальді (BWV972 – перекладення скрипкового концерту Вівальді Op. 3, No. 7, RV230; BWV973 – перекладення концерту Op. 7 Lib II No. 2, RV299; BWV975 – перекладення концерту Op. 4, No. 6, RV316; BWV976 – перекладення концерту Op. 3, No. 12, RV2651713; BWV977 – джерело точно не встановлене, ймовірно також Вівальді; BWV978 – перекладення концерту Op. 3, No. 3, RV310; BWV980 – перекладення концерту Op. 4, No. 1, RV381), Б. Марчелло (BWV974 – перекладення концерту для гобоя та BWV 981 – перекладення скрипкового концерту), Дж. Тореллі (BWV979) – 1713 р. Також у цей період з'являються три фуги на теми зі скрипкових сонат Т. Альбіноні (BWV946 – на тему сонати Op1, Nos 12, 3 and 8, 1710 р.; BWV950 – на тему сонати Op1, Nos 12, 3 and 9, 1711 р.; BWV951 – на тему сонати Op1, Nos 12, 3 and 10, 1712 р.), а також фуга на тему А. Кореллі (BWV579, 1708 р.). З оригінальної клавірної музики цього періоду слід згадати дві токати (BWV910, BWV911, 1709 р.), в фактурі та інших засобах композиторської мови яких досить яскраво відчувається вплив італійської клавірної токати (зокрема, Дж.Фрескобальді, І.Фробергера), а також Прелюдію і партиту BWV833 (1708). До останнього, суто італійського за походженням жанру Бах згодом повертається та створює ще 6 клавірних пратит (BWV 825–830, 1726 р.). А ще пізніше, як підсумок італійського напряму в творчості Баха з'являється Італійський концерт (BWV971, 1735 р.). Серед великої кількості вокальних творів вражають італійською витонченістю та темпераментом дві кантати на італійські тексти (BWV203 – Amore traditore, Solo: Baß. Instr.: Cembalo obligato, 1723 р.; BWV209 – Non sa che sia dolore, Soli: S. Instr.: Flauto trav.; Viol. I, II; Vla.; Cont.).

Крім цього, сучасні дослідники продовжують розкривати ознаки непрямого впливу італійської музики на творчість Баха. Зокрема, Пітер Вільямс у своїй праці «Some thoughts on Italian elements in certain music of Johann Sebastian Bach» [13] говорить про такі ознаки, як: італійські терміни, що часом можна зустріти в Бахівських партитурах; розмір 2/4 замість 4/8 або 6/8, який вперше почав використовуватись саме італійцями, і на початку XVIII сторіччя ще не був поширений в Германії; теми фуг, побудовані на гексахорді (зокрема, фуги C-dur із 1 та 2 то-

мів ДТК) – вплив Дж. Фрескобальді, творчість якого Бах вивчав; ритурнелі (імпровізаційні інструментальні епізоди), що зустрічаються як творах вільної форми (прелюдії, фантазії), так і в поліфонічних.

В заголовку ля-мінорної арії з варіаціями Бах, не вдаючись до загадок, відверто заявляє, що вона написана в італійській манері, і, що цілком послідовно, використовує при цьому італійські терміни. До жанру варіацій Бах звертався досить часто (оскільки в той час це була одна з найпоширеніших музичних форм, особливо варіації на basso ostinato). В його клавірному доробку є ще одна Арія з варіаціями c-moll BWV 991 а також один з найвідоміших монументальних творів, будь-коли написаних у варіаційній формі – Гольдберг варіації (BWV988). Арія з варіаціями в італійському стилі являє собою зразок неостинатних орнаментальних варіацій. Оригінальна тема перевтілюється в десяти варіаціях (число 10 за Біблейською традицією символізує Десять заповідей, а в кабалі – досконаліть, довершеність). Тональність a-moll теж обрана не випадково. За системою відповідності тональностей певним афектам, складеною М.А. Шарпантьє, вона м'яка й жалібна (повний виклад даної системи можна знайти в книзі «Принципи акомпанементу» Ж.Л. д'Англебера).

В темі твору закладений афект любові. Про це свідчить плавна мелодична лінія, відсутність різких дисонансів та хроматизмів, використання характерних для даного афекту, риторичних фігур, таких як suspiratio (н.п.1) (див. рис. 1), gradatio (н.п.2) (див. рис. 2). Подвоєння мелодій в сексту, яке використовується в 1, 5 і 5 тактах, за В. Носіною [5] виражає стан радісного споглядання, а пунктирний ритм, використаний в останньому такті теми в поєднанні із мотивом хреста (н.п.3) (див. рис. 3) може бути прочитаний як торжество досконалої Божественної любові. Постійне падіння мелодії на терцію, за Б. Яворським [8, с. 13], символізує печаль.

«Для визначення темпів в вторах Баха слід уміти розбиратися в окремих ознаках, – пише Б. Яворський [8, с. 8] – Наприклад: дивитись на затримання – якщо вони виражені довгими тривалостями, то темп швидкий, якщо дрібними – то повільний». Виходячи з цих обставин, можна припустити, що темп теми має бути спокійним, рух вісімок – плавний, але разом з тим має відчуватись, що основною метричною долею тут являється не четвертна, а половинна тривалість (виходячи з того, що гармонія змінюється в основному раз на півтакти). Яскравим гармонічним моментом являється затримка на зменшеному ввідному септакорді у передостанньому такті, де мелодія, злетівши на свою останню в темі вершину, спадає по звуках септакорду донизу і потім через зменшений ввідний септакорд подвійної домінанти із затриманням в верхньому голосі (символ страждання) приходить в каданс.

У суто виконавському аспекті слід зазначити, що розв'язання дисонансів, особливо в кадансах, – це дуже виразний момент, який на монодинамічному клавірі міг бути реалізований лише за допомогою артикуляції (м'яке взяття консонансу з переліговуванням звуків). Так само, як і зменшений септакорд в попередньому такті міг бути виділений шляхом артикуляції вісімок по дві (прийом, що дає відчуття природного заповільнення).

У першій варіації основна метрична доля з половинної перетворюється на четвертну, що логічно можна визначити з наявності мордентів, якими Бах підкреслює початок кожної чверті. Ритмічна фігура, що являється основою цієї варіації – вісімка і дві шістнадцятки – надає музиці дещо танцювальний, жанровий відтінок.

Друга варіація явно відчувається у більш рухливому темпі, тому що в лівій руці з'являється стрімкий рух вісімками, а в правій – тріольний рух шістнадцятими (multiplicatio) та імітація струнних баріолажів (н.п.4) (див. рис. 4). Імітація змін смичка на клавірі (по три ноти на один або по дві) теж може бути реалізована за допомогою артикуляції. Підпорядковуючись такому поділу, вісімки в лівій руці теж виконуються окремо, імітуючи pizzicato гамби.

Третя варіація являється логічним продовженням другої, але мелодична лінія тут має вже більш довге дихання. Епізоди, де використовується більш крупна мотивна артикуляція по чотири шістнадцятих із затактовою структурою чергуються з тактами, в яких знов з'являються тріолі або пари шістнадцятих. Характерним виразним засобом четвертої варіації є синкопа шістнадцята-восьма-шістнадцята (н.п.5) (див. рис. 5), додатково підкреслена перекресленим мордентом. Саме ця ритмічна особливість дає підставу вважати, що темп цієї варіації дещо повільніший. Примхлива мелодія тут збагачується стрибками та хроматизмами, а в просту двоголосну до цього моменту поліфонічну фактуру вплітаються додаткові голоси.

П'ята варіація – знову віртуозна, та своєю факту-

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

рою дещо нагадує клавірні токати італійських майстрів, тому тут можна скористатися агогічною свободою, характерною для цього жанру. Стрімкі підйоми гамовидних пасажів ніби зависають на довгих вісімках (крапка тут може трактуватись не як математичне подовження на половину вартості тривалості, а як затримка на важливій точці мелодичної лінії). Різноманітність інтервалики в лівій руці теж дає можливість використовувати різноманітну артикуляцію (чим ширший інтервал, тим більше він має бути артикуляційно розділений). Повернення до пар шістнадцяток та деталізація гармонії в останніх двох тактах варіації – виписане в нотах заповільнення (н.п.6) (див. рис. 6).

Шоста варіація – переломний момент циклу, його ліричний центр. Вона дещо нагадує першу варіацію своїм метричним рухом розміреного танцю та характерною фігурою восьма + дві шістнадцятки. Ритмічні групи восьма з крапкою та дві тридцять других явно натякають на те, що на цих звуках мають бути зіграні трелі. Хоч мелізматика в цій варіації не виписана Бахом, відчувається, що це той випадок, коли вона віддана на розсуд виконавця. Проте додавати прикраси слід обережно, точно вивіряючи найважливіші ритмічні та мелодичні моменти, виділення яких буде виправданим особливостями гармонії, метричними або смисловими акцентами.

Наступні три варіації складають блок «віртуозного фіналу». Сьома – жига; восьма має фактуру, що дуже нагадує монументально-патетичні розділи з органних токат Баха, з характерним для них штрихом портаменто на кожну шістнадцятку; дев'ята – так звані passi doppi (паралельний рух дрібними тривалостями в обох руках) які традиційно вводились в клавірні твори для того, щоб дати можливість виконавцю показати вправність та спритність своїх пальців (про що згадував ще Дж. Фрескобальді у вступі до своєї збірки токат [10]).

Десята варіація виконує роль коди або арки, за мелодичним матеріалом дуже нагадує тему і разом з тим досить цікаво її деформує. Зникають риторичні фігури печалі (падіння на терцію, suspiratio, низхідний зменшений септакорд, мотив хреста), більш широко використовується перемінність мажоро-мінора, а також фрігійський другий ступінь, що додає музиці гармонічної та ладової свіжості.

Арія з варіаціями ля мінор – дійсно неординарний в стильовому плані твір у творчому доробку Баха. Арсенал характерних фактурних та виразних прийомів майстрів італійської школи тут поєднано із строгістю та лаконічністю бахівської мелодики, італійську пристрасть – із німецькою розсудливістю. І в цьому геніальність великого Баха – використовуючи стилі різних національних шкіл, приміряючи різну естетику, говорячи на різних музичних мовах залишатися впізнаним та неповторним.

Список літератури:

1. Бах К. Ф. Э. Опыт истинного искусства клавирной игры / К. Ф. Э. Бах; пер. с нем. Е. Юшкевич. – Earlimusic Publishing House, 2005. – 167 с.
2. Друскин Я. С. О риторических приемах в музыке И. С. Баха / Я. С. Друскин. – С.-Петербург: Северный олень, 1995. – 132 с.
3. Ливанова Т. Бах и Гендель (Проблемы стиля) / Т. Ливанова // Русская книга о Бахе: Сб. статей / Сост. Т. Н. Ливанова, В. В. Протопопов. М.: Музыка, 1985. – С. 183–203.
4. Лобанова М. Н. Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы эстетики и поэтики / М. Н. Лобанова. М.: Музыка, 1994. – 320 с.
5. Носина В. Б. Символика музыки И. С. Баха / В. Б. Носина. М.: Классика – ХХГ, 2004. – 56 с.
6. Холопова В. Н. Три стороны музыкального содержания / В. Н. Холопова // Музыкальное содержание: наука и педагогика. Материалы Первой Российской научно-практической конференции 4–5- декабря 2000 г., г. Москва. // Москва – Уфа, РИЦ УГИИ, 2002. – С. 55–76.
7. Швейцер А. Иоганн Себастьян Бах / А. Швейцер. М.: Классика – XXI, 2002. – 816 с.
8. Яворский Б. Л. Сюиты Баха для клавира / Б. Л. Яворский. М.; Л., 1947. -125 с.
9. Paradiso Laurin A. Classical rhetoric in baroque music / Dr Anna Paradiso Laurin. Konstnärlig Masterexamen. Institution för klassisk musik. – Masterexamen, 2012. – 39 p.
10. Frescobaldi – Avvertimenti al lettore. – Режим доступу: https://storiadellamusicafiore.com/2012/04/14/frescobaldi-avvertimento-al-lettore/
11. J. S. Bach Home Page. – Режим доступу: http://www.jsbach.org/index.html
12. Lee S. P. A performance analysis of Johann Sebastian Bach's «Aria variata alla maniera italiana» / Suangeok Pauline Lee // «School of Music. «Research paper (M. M.). – Southern Illinois University at Carbondale, 1991. – 80 p.
13. Williams P. Some thoughts on Italian elements in certain music of Johann Sebastian Bach / Peter Williams // Recercare. – Vol. 11. – Fondazione Italiana per la Musica Antica, 1999. – Pp. 185–200.

Слипченко О.С., Мельничук И.В., Дондик О.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

АРИЯ С ВАРИАЦИЯМИ ЛЯ-МИНОР (В ИТАЛЬЯНСКОМ СТИЛЕ) И.С. БАХА КАК ПРИМЕР ВЛИЯНИЯ ИТАЛЬЯНСКОЙ КЛАВИРНОЙ ШКОЛЫ НА ТВОРЧЕСТВО НЕМЕЦКОГО КОМПОЗИТОРА

Аннотация
В статье проведено сравнение двух основных эстетических направлений барокко – немецкого «musica poetica» и итальянского «musica pathetica». Приведены некоторые примеры музыкальных произведений И.С. Баха, в которых происходит слияние этих двух течений. Раскрыты такие музыковедческие аспекты барокко, как теория аффектов и связь риторики с музыкой. Произведен исполнительский анализ Арии с вариациями в итальянском стиле, в результате которого в ней выявлен ряд характерных для итальянской клавирной школы выразительных средств и фактурных приемов. Высказаны некоторые мысли по поводу стилистически уместных выразительных средств, которые могут быть использованы исполнителем исследуемого произведения на практике.
Ключевые слова: Aria variata alla maniera italliana, риторические фигуры, теория аффектов, musica poetica, musica pathetica.

Slipchenko O.S., Melnychuk I.V., Dondyk O.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

ARIA WITH VARIATIONS IN A-MINOR (IN ITALIAN STYLE) OF J.S. BACH AS AN EXAMPLE OF INFLUENCE OF ITALIAN CLAVIER SCHOOL ON THE GERMAN COMPOSER'S ART

Summary
The comparison of two main aesthetic directions of baroque – German «musica poetica» and Italian «musica pathetica» is made in this article. Some examples of pieces of music of J.S. Bach are made, in which there is confluence of these two directions. Such musicology aspects of baroque, as theory of affects and connection of rhetoric and music, are exposed. A performance analysis of Aria with variations in Italian style is produced. As a result, the couple of characteristic for Italian clavier school means of expressiveness and texture features is founded in it. Some ideas are outspoken on an occasion stylistically appropriate means of expressiveness that can be used by the performer of the investigated piece in practice.
Keywords: Aria variata alla maniera italliana, rhetoric figures, the theory of affects, musica poetica, musica pathetica.

УДК 792.8:781.0

ПРИНЦИПИ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА У КЛАСІ ХОРЕОГРАФІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Слупська Н.В.
Київський національний університет культури і мистецтв України

Дана стаття присвячена особливостям та специфіці роботи концертмейстера на заняттях у класах хореографії. Автор при написанні статті спирається на багаторічний особистий досвід практики роботи на кафедрі народної і класичної хореографії КНУКіМ та на наукові роботи визнаних науковців, викладачів та танцюристів у цій галузі мистецтва. Викладена інформація у цій статті в цілому носить рекомендаційний характер для молодих піаністів, які розпочинають свій трудовий шлях концертмейстерами хореографії. Автор ділиться досвідом, як правильно підібрати музичний матеріал, як працювати з музичним матеріалом, як його змінювати для того, щоб музика відповідала вимогам танцювальної вправи. Також в статті автор намагається розкрити думку про те, що музичний матеріал повинен складатися з найкращих зразків музичного мистецтва і не повинен обмежуватися лише примітивним музичним супроводом. Саме концертмейстер хореографії несе відповідальність за розвиток у студентів хореографічних кафедр необхідного високохудожнього смаку. Мистецтво танцю неможливе без поєднання музики і танцю. Узагальнюючим і фундаментальним повстає основна мета автора даної статті, а саме довести усім, хто буде читати дану статтю і від кого буде залежати у майбутньому вирішення цієї проблеми, необхідність розуміння того, що уроки в класах з хореографії не можливі без присутності на уроках живого музиканта, концертмейстера. Жодний найякісніший запис неспроможний вирішити основної мети навчального процесу, виховання високопрофесійного майстра у мистецтві танцю.
Ключові слова: концертмейстер класу хореографії, хореографія, танець, музика, класичний танець, виконавська майстерність, вправи, музичне оформлення уроку.

Постановка проблеми. Спираючись на особистий багаторічний досвід роботи концертмейстером хореографії, можу стверджувати, що усі досягнення у цій галузі музичного мистецтва носять лише емпіричний характер. Тому для того, щоб не залишитись на узбіччі розвитку світових досягнень у концертмейстерському мистецтві в класах хореографії, сьогодні у повний зріст повстає необхідність розробки нових методик, написання фахових статей, дослідження та збереження напрацьованого пройдешніми фахівцями концертмейстерами хореографії досягнень, з наукової точки зору узагальнення та збереження усіх позитивних здобутків вітчизняних фахівців.

Дана стаття ставить перед собою мету поділитися особистими напрацюваннями у вирішенні проблем, пов'язаних безпосередньо з практичною діяльністю концертмейстера кафедри хореографії вищих навчальних закладів.

Згадуючи свої перші кроки у набутті навиків професії концертмейстера хореографії, я задала собі запитання, що таке концертмейстер хореографії? Що і як він має робити? Як мені молодому фахівцю, який отримав вищу музичну академічну освіту зорієнтуватися, яку музику виконувати для тої чи іншої вправи, які мають свою термінологію на французькій мові.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для відповіді на поставленні запитання та вирішення поставлених переді мною завдань я звернулась до підручників з хореографії. Свій трудовий шлях, концертмейстера хореографії, я розпочала у 1998 році і на той час серед публікацій, присвячених особливості роботи концертмейстера в класі з хореографії було недостатньо. Тому доводилось знаходити відповіді на поставлені питання в наукових працях, що стосувалися роботи саме викладачів класу хореографії. А саме:

Вважається одною з перших значимих наукових праць, написаною в Радянському Союзі в 1934 році робота А. Я. Ваганової «Основи класичного танцю».

В післявоєнні роки була надрукована книга Л. Ярмолович «Принципи музичного оформлення класичного танцю». Праця Л. Ярмолович стала першим підручником, за допомогою якого я засвоїла базові знання з хореографії.

Потім в середині 60-років вийшло друковане видання учнів Ваганової Н. Базарової та В. Мей «Азбука класичного танцю». Це методичний посібник для викладачів класичного танцю початкових класів, який служить підступом до книги Ваганової, в якої викладені більш складні методичні положення.

В 1968 році вийшла книга В.С. Костровицької та А.А. Пісарєва «Школа класичного танцю», в якій наводяться приклади побудови уроків для викладачів з хореографії.

В 1968 році була надрукована книга Є. Васіль'євої «Танець» Дана книга є посібником для викладачів танцю театральних вузів та студій. Саме в цій роботі авторка розмістила нотні приклади для уроку з танців.

В 1968 році видавництво «Музична Україна» міста Києва виходить навчальний посібник Л.А. Бондаренко «Методика хореографічної роботи в школі і позашкільних закладах» (друге видання). Саме ця книга стала моєю настільною книжкою за якою я вивчила мову хореографічних рухів та за наведеними нотними прикладами мені стало зрозумілим як готувати та підбирати музичний матеріал для уроку класичного танцю.

В 1971 році виходить наукова праця М.І. Тарасова «Класичний танець. Школа чоловічого виконавства». У цій роботі висвітлюється серед багатьох питань з хореографії, питання підбору музичного матеріалу для уроку класичного танцю.

У 2005 році у Санкт-Петербурзі від Академії Російського балету імені А.Я. Ваганової виходить підручник Галини Безуглої «Концертмейстер

балету: Музичний супровід уроку класичного танцю. Робота з репертуаром», у якій викладена система теоретичних знань, надані практичні рекомендації по проблемам концертмейстерської роботи у балеті. Матеріал систематизовано по розроблених програмах для концертмейстерської спеціалізації піаніста дисципліни – Музичний супровід уроку класичного танцю. На мій погляд, особливою методичною цінністю для концертмейстерів є те, що ця книга написана концертмейстером хореографії і викладачем для музикантів концертмейстерів, які багато питань не знаходили у педагогічних виданнях.

Дослідивши вище вказаних авторів, хотілось би зупинитись на словах Галини Безуглої яка говорить, що комплекс виконавчих, методичних, практичних проблем хореографічного акомпанементу у цілому вже давно потребує дослідження та наукових праць [3].

Для нас, фахівців з хореографії України, є значимим, що у 2005 році виходить підручник нашої колеги досвідченого викладача, яка протягом багатьох років викладала і є доцентом, деканом факультету хореографії в Київському національному університеті культури і мистецтв України Лариси Юріївни Цвєткової «Методика викладання класичного танцю». Ця стала логічним продовженням удосконалення та еволюційного розвитку педагогічної методики виховання молодих танцівників. У 2007 році відбулося друге перевидання цього підручника, що стверджує вітчизняну школу хореографічної підготовки.

Ця стаття насамперед адресована музикантам-піаністам, які планують пов'язати свою трудову діяльність у якості концертмейстера в класі хореографії.

Концертмейстер, що це за професія? У чому її складність? Концертмейстерському мистецтву піаністи навчаються і в музичному училищі, і в консерваторії, і в музичній академії. За навчальним планом виділено багато годин, для того щоб піаніст набув навиків майстерності акомпанувати фахівцям різних спеціальностей: вокалістам, інструменталістам та хоровикам. Одною з профільних дисциплін є клас ансамблю. Але на жаль підготовки фахових концертмейстерів хореографії в мистецьких навчальних закладах України не має. Тому коли молоді піаністи, які приходять на роботу у клас хореографії розгублюються і не знають, що робити і як робити.

Основні принципи роботи. Концертмейстерська хореографічна спеціалізація являється специфічною різновидністю ансамблевого виконавства, де сольна партія відтворюється хореографічною мовою [3]. У книжці М. Крючкова «Мистецтво акомпанементу як предмет навчання» коротко сформульовано основне правило для концертмейстера «Играя аккомпанемент видеть и ясно представлять партию солиста заранее улавливая индивидуальное своеобразие его трактовки и умея всеми исполнительскими средствами содействовать наиболее яркому её выражению» [4]. Даний вислів і є ключовим, в якому пояснюється особливість принципу роботи концертмейстера. Це положення відповідає і основним принципам роботи концертмейстера хореографії.

Робота починаючого концертмейстера поділяється на дві частини: уміння підібрати необхідний музичний матеріал і набуття свідомого розуміння специфіки хореографічного мистецтва.

Базові знання з хореографії для концертмейстера. Основа хореографії – класичний танець. На основі класичного танцю побудовані народний, сучасний, неокласичний танці.

По-перше, концертмейстеру треба розпочинати свій шлях з вивчення хореографічної мови класичного танцю. Для початку треба оволодіти танцювальною термінологією. Музичні терміни, як правило, італійського походження, а в хореографії – французького. Концертмейстер повинен розуміти викладача хореографії, щоб знати яка буде вправа і відповідно виконувати необхідний музичний матеріал (Plie, Demi plie, Battements tendus).

По-друге, концертмейстер повинен сам вивчити танцювальні рухи вправ біля станка, проспівуючи в уяві, або голосом музичний матеріал, підібраний до відповідної танцювальної вправи. Саме такий, рекомендований мною підхід, дозволить концертмейстеру зрозуміти нюанси танцю м'язово, що допоможе в вибраному музичному матеріалі правильно розставити темпоритм, характер, розмір, ритмічний малюнок, штрихи, агогіку та смислові акценти.

По-третє, концертмейстер має вивчити будову уроку і знати базові методичні правила виконання рухів танцю.

Кожен урок починається і закінчується привітанням студентів з викладачем та концертмейстером в музичному супроводі (рис. 1).

Рис. 1. Приклад музичного привітання. Б. Ховард, Політ на місяць

Всі вправи в хореографії мають квадратну структуру і рахуються так званими «вісімками». Організуючим фактором являється міра відліку часу, яка представляє собою тривалість елементарної долі, умовно названою – хореографічна четвертна. Хореографічна четвертна умовна доля музичного часу, що є зручною для танцювального рахування. Кожна вправа може складатися з двох, чотирьох, шести, або восьми «вісімок». «Вісімка» – це вісім хореографічних четвертей. Одна хореографічна четверть у музичному тексті може відповідати і двом музичним четвертним, і трьом четвертним, і шести восьмим в залежності від темпу та характеру музичного твору (рис. 2).

У прикладі № 1 ви маєте можливість бачити структуру так званої «вісімки» і повинні зрозуміти, що в даному музичному матеріалі хореографічна четвертна відповідає двом музичним четверним (рис. 3).

У прикладі номер № 2 хореографічна четвертна дорівнює трьом музичним четвертним. Дуже цікавим є той факт, що для танцівників важливим є ауфтакт, тому і було прийняте рішення

третю четверть трьохдольного розміру сприймати, як ауфтакт до наступного такту (рис. 4).

Рис. 2. Приклад № 1: (Grands battements jetés). Й. Гайдн, Соната № 9 фа мажор. (Скерцо)

Рис. 3. Приклад № 2: (Développée). Ф. Шопен, Забутий вальс

Рис. 4. Приклад № 3 (Rond de jambe par terre). П. де Сенневіль та О. Туссен, Романтична серенада

Також існують музичні твори в яких хореографічна четвертна співпадає з музичною (рис. 5).

Рис. 5. Приклад № 4 (Battements tendus). Я. Біхарі та Я. Лавотта, Угорська фантазія (Чардаш)

Концертмейстер повинен зрозуміти що таке préparation? Préparation – це вступ до комбінації. Рахується (5і; 6і; 7і; 8і), або (7і; 8і). Музично він може відповідати останнім чотирьом, або двом музичним четвертям уривку вибраного твору.

Музика для комбінації також повинна характеризуватися квадратністю (рахуватися «вісімками»), періодичністю (період складається із двох речень, одне речення – одна «вісімка»), ритмічністю, мелодійністю [3].

Музичне оформлення уроку. Існує два методи оформлення уроку. Один з них – імпровізаційний. Це коли концертмейстер, дивлячись на танцівників, повинен відразу відтворити їх рухи в акомпанементі. Л. Ярмолович у своєму підручнику показала приклади імпровізаційного методу. При цьому вона зауважує, що імпровізаційні заготовки для танцювальних комбінацій піаніст повинен готувати вдома, бо якщо орієнтуватися на характер рухів, відтворюючи їх ритмічно, опираючись на музичну гармонізацію, ця музика не буде високохудожньою і змістовною. Вона зауважує, що багато хореографічних училищ цього методу не визнають і користуються іншим методом: невеликі за об'ємом музичні твори, або уривки з них пристосовують до класичного тренажу. Але їх занадто складно підібрати, щоб вони відповідали не тільки характеру комбінації, а і характеру всіх формуючих її компонентів [5].

У своїй праці Г. Безугла уже більш конкретизовано розписує та пояснює прийоми імпровізаційного методу деяких комбінацій, але їх занадто мало.

М. Тарасов сказав: «Настоящему танцовщику необходимо не только уметь слушать музыку и проникаться её содержанием, но и любить её, понимать, увлекаться ею» [6]. При цьому він зазначає, що дуже важливим є те, що в основі всього курсу навчання класичного танцю, кожного уроку, кожного окремого учбового завдання, навіть найелементарнішого, лежало свідоме, живе сприйняття музики.

На мою думку, ці два методи необхідно об'єднувати. З особистого досвіду хочу сказати про те, що вправи Battement tendu, Battement tendu jeté, Battement frape, Petit battement, які мають заданий чіткий ритмічний малюнок, на перших двох курсах бажано виконувати музичний супровід імпровізаційним методом. А для стрибків краще використовувати зразки танцювальної музики та музичні уривки з балетів.

У своїй практиці концертмейстера я починала зі збірників для уроків з хореографії, в яких, як правило, надані приклади музичних творів по складності рівня музичних шкіл. На них я вчилася рахувати так званими «вісімками». На основі цього музичного матеріалу сама намагалась виконувати танцювальні екзерсиси біля станка, проспівуючи вибрані музичні твори, таким чином готуючись до уроку. В подальшому, методом спроб та помилок, шукала музичний матеріал більш насичений за фактурою, більш глибокий і змістовний за емоційним станом. Мені довелося іншим поглядом передивитися більшість фортепіанного репертуару І.С. Баха, концерти та сонати Л.В. Бетховена, В.А. Моцарта, Ф.Й. Гайдна, Д. Скарлатті, вальси, ноктюрни, мазурки, прелюдії Ф. Шопена, та твори багатьох інших композиторів. Я шукала танцювальні квадратні уривки. Якщо вони не відповідали квадратності, мені доводилось переробляти їх для хореографії у тому ж стилі, зберігаючи гармонізацію музичного твору. Така практика роботи з музичним матеріалом викладається професором Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського викладачем з теорії музики Т.О. Бондаренко. Цей професор задає завдання своїм студентам гармонізувати та вигадати у різних жанрах та стилях продовження заданих нею тем. Такий підхід, даного викладача, став корисним особисто для мене у трудовому процесі, працюючи концертмейстером в класі класичного танцю. Тому що на практиці мені доводилось оформлювати музичні уроки, які мали йти без перерви. Для

цього доводилося різні уривки музичних творів об'єднувати в одну концепцію, транспонувати, а коли і складати та гармонізувати відповідний музичний, вибраний мною, матеріал (рис. 5, 6).

Рис. 5. Приклад № 6. Ф.Й. Гайдн, Соната № 27 соль мажор

Рис. 6. Приклад № 7. Перероблений музичний уривок Сонати № 27 соль мажор Ф.Й. Гайдна

Оригінальний нотний текст композитора (приклад № 6) складається з чотирнадцяти тактів. Ця музична конструкція не могла задовільнити вимоги, необхідних для використання її під час танцювальної вправи. Тому мені довелося вилучити четвертий та п'ятий такти і ввести нові, написані мною, п'ять тактів для досягнення необхідної квадратності. Також для завершеної форми вище представлених двох вісімок мною було вилучено передостанній такт і видозмінено останній такт.

Тому концертмейстеру необхідно мати високий піаністичний, імпровізаційний, теоретичний рівень, гарну інтуїцію, щоб корегувати і пристосовувати твори для хореографії [3].

Крім того, що концертмейстер повинен вміти підібрати музичний матеріал конкретно для кожної вправи, він повинен чітко і свідомо бачити музичну концепцію уроку в цілому. Для запобігання одноманітності звучання музичного матеріалу музичний супровід уроків танцю повинен будуватися на контрастах.

Наприклад:

Тональний контраст: якщо перший музичний уривок прозвучав в мінорі то наступний потрібно виконати в мажорі.

Фактурний контраст: якщо один музичний матеріал був фактуро насиченим, то наступний може бути прозорим за фактурою.

Стилістичний контраст: дуже цікавим є під час одного уроку об'єднання музичних уривків різних стилів та епох. Наприклад: якщо один музичний твір з епохи класицизму, то інший музичний матеріал має бути сучасного напрямку.

Динамічний контраст: зміна музичного матеріалу від твору, який має динаміку форте до твору, який звучить на піано.

Наполеглива праця концертмейстера підбору музичного матеріалу не залишає байдужими студентів. Музика в такому випадку сприймається ними більш гостро, вона надихає їх, захоплює, змушує в творчому піднесенні досягати поставленої мети не лише технологічними засобами, а і творчим шляхом. Такий, вище названий, підхід об'єднує концертмейстера та танцівників в єдиний процес і саме в такі хвилини концертмейстер стає справжнім вихователем, який студентам-танцівникам прививає любов до найкращого, що вигадало людство, а саме – до музики. Концертмейстер хореографії несе відповідальність за виховання в студентах естетичних якостей сприйняття навколишнього світу через призму найкращих зразків музичного мистецтва.

Висновки та пропозиції. Концертмейстерська хореографічна спеціалізація пред'являє високі вимоги, насамперед до рівню піаністичної майстерності. Є.М. Шендорович сказав: «Плохой пианист никогда не сможет стать хорошим аккомпаниатором». Репертуар концертмейстера має бути величезним і постійно поповнюватися, включаючи в себе найкращі зразки не лише балетної музики, а і фортепіанні, вокальні, оркестрові твори української, зарубіжної класики та музичні твори сучасних композиторів.

Досвідчений концертмейстер з хореографії з часом досягає такого рівня, що аналізуючи будь який музичний твір вміє почути і відділити необхідний йому уривок з музичного тексту, який він може застосувати для тої чи іншої танцювальної вправи.

Робота концертмейстером в хореографічному класі є надзвичайно цікавою і творчою. Не отримуючи професійної підготовки концертмейстера хореографа в музичних навчальних закладах, піаністи витрачають, як правило, декілька років на самостійне вивчення її специфіки. Сьогодні на часі повстає питання введення профільної дисципліни у підготовці молодих піаністів в музичних навчальних закладах України, вивчення особливостей роботи концертмейстера хореографії.

Нажаль час швидкоплинний і усі напрацьовані досягнення концертмейстерів хореографії України, як зазначалось на початку даної статті, мають лише емпіричний характер. Тому в повний зріст повстає необхідність наукової праці,

яка стане запорукою збереження музичного матеріалу, напрацьованого видатними концертмейстерами з хореографії сучасності, в узагальнений та проаналізований досліджений матеріал, який стане детермінуючою основою нового методичного посібника для майбутньої дисципліни підготовки концертмейстерів хореографії в навчальних закладах нашої держави України.

Список літератури:

1. Цветкова Л.Ю. «Методика викладання класичного танцю» Київ: «Альтепрес», 2007. – С. 324.
2. Ваганова А.Я. «Основы классического танца» Санкт-Петербург, 2000. – С. 156.
3. Безуглая Г.А. «Концертмейстер балета» Санкт-Петербург, 2005. – С. 217.
4. Костровицкая В.С., Писарев А.А «Школа классического танца» – Ленинград: Искусство, 1976. – С. 272.
5. Ярмолович Л.И. «Принципы музыкального оформления урока классического танца» – Ленинградское отделение издательство «Музыка», 1986. – С. 144.
6. Тарасов Н.И. «Классический танец. Школа мужского исполнительства» – Издательство «Искусство» Москва, 1971. – С. 488.
7. Шендерович Е.М. «В концертмейстерском классе: Размышление педагога» Москва, издательство «Музыка» 1996. – С. 224.
8. Волынский А.Л. «Книга ликований. Азбука классического танца» – Издание хореографического техникума, Ленинград, 1925. – С. 329.
9. Бондаренко Л.А. «Методика хореографічної роботи в школі» – Видавництво «Музична Україна», 1968. – С. 192.

Слупская Н.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств Украины

ПРИНЦИПЫ РАБОТЫ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В КЛАССЕ ХОРЕОГРАФИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
Данная статья посвящена особенностям и специфике работы концертмейстера на занятиях в классах хореографии. Автор при написании статьи опирается на многолетний личный опыт практики работы на кафедре народной и классической хореографии КНУКиИ и на научные работы признанных ученых, преподавателей и танцоров в этой области искусства. Изложенная информация в этой статье в целом носит рекомендательный характер для молодых пианистов, которые начинают свой трудовой путь концертмейстерами хореографии. Автор делится опытом, как правильно подобрать музыкальный материал, как работать с музыкальным материалом, как его менять для того, чтобы музыка соответствовала требованиям танцевальных упражнений. Также в статье автор пытается раскрыть мысль о том, что музыкальный материал должен состоять из лучших образцов музыкального искусства и не должен ограничиваться только примитивным музыкальным сопровождением. Именно концертмейстер хореографии несет ответственность за развитие у студентов хореографических кафедр необходимого высокохудожественного вкуса. Искусство танца невозможно без единения музыки и танца. Обобщающим и фундаментальным восстает основная цель автора данной статьи, а именно доказать всем, кто будет читать данную статью и от кого будет зависеть в будущем решения этой проблемы, необходимость понимания того, что уроки в классах по хореографии невозможны без присутствия на уроках живого музыканта, концертмейстера. Ни одна самая качественная звукозапись не способна решить основную цель учебного процесса, воспитания высокопрофессионального мастера в искусстве танца.
Ключевые слова: концертмейстер класса хореографии, хореография, танец, музыка, классический танец, исполнительское мастерство, упражнения, музыкальное оформление урока.

Slupska N.V.
Kiev National University of Culture and Arts of Ukraine

THE PRINCIPLES OF WORK OF THE LEADER IN A CHOREOGRAPHY CLASS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
This article is devoted to features and specifics of work of the leader on occupations in choreography classes. The author when writing article relies on long-term personal experience of practice of work at department of national and classical choreography Kyiv National University of Culture and Arts and for scientific works of recognized scientists, teachers and dancers in this field of art. The stated information in this article in general has advisory nature for young pianists who begin the labor way leaders of choreography. The author imparts experience as it is correct to pick up musical material how to work with musical material as to change it in order that music conformed to requirements of dancing exercises. Also in article the author tries to open a thought that musical material has to consist of the best models of musical art and should not be limited only to primitive music. The leader of choreography bears responsibility for development in students of choreographic departments of necessary highly artistic taste. Art of dance is impossible without unification of music and dance. Generalizing and fundamental the main objective of the author of this article rises, namely to prove to all who will read this article and on whom the solution of this problem, need of understanding that lessons in classes of choreography are impossible without presence at lessons of the living musician, the leader will depend in the future. Any most high-quality sound recording is not capable to solve a main objective of educational process, education of the highly professional master in dance art.
Keywords: leader of a class of choreography, choreography, dance, music, classical dance, mastery, exercises, musical registration of a lesson.

УДК 78.03+785.16

СУЧАСНА ТРАКТОВКА ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ АКОРДЕОНА (БАЯНА)

Стадник А.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Проведене нами дослідження, на наш погляд, містить загальний підхід до розв'язання проблеми сучасної трактовки художньо-виражальних засобів в контексті виконавської техніки акордеоніста (баяніста). Воно не вичерпує все коло питань, пов'язаних з даною проблемою. Розглянуто трактовку художньо-виражальних засобів акордеона (баяна). Саме тут торкнулися теми мікро- та макроструктурного інтонування та цілісності виконання музичного твору. Ми вважаємо, що факти, які виявлені в результаті дослідження можуть стати основою для поглибленого вивчення даної теми.
Ключові слова: акордеон, баян, художньо-виражальні засоби, виконавська техніка акордеоніста, інтонування.

Постановка проблеми. Становлення акордеонно-баянного мистецтва, вдосконалення його виконавсько-технічних засобів інструментальної виразності є своєрідним мистецьким феноменом. За порівняно короткий період часу, приблизно півстоліття, інструмент пройшов еволюцію від функціонування у побутовій сфері до академізму, опанувавши та переосмисливши відповідно до своєї специфіки методичні та практичні надбання суміжних виконавських спеціальностей і, зрештою, демонструючи власні неповторні виконавсько-технічні характеристики. Візуально-сценічні та музичні характеристики дозволяють виконавцям – баяністам, акордеоністам яскраво виявляти себе у джазово-академічному та естрадно-популярному напрямках, засвідчуючи широке суспільне функціонування баянного-акордеонного мистецтва та значний виражальний спектр його музично-технічного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часів створення інструмента, виконавські виражальні засоби баяна пройшли свою еволюцію розвитку. Написано ряд методичних робіт, авторами яких є І. Алексєєв, Н. Різоль, І. Яшкевич, В. Семенов, М. Давидов, В. Самітов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання сучасних підходів у трактовці художньо-виражальних засобів акордеоніста (баяніста) є цікавим і актуальним в наш час.

Мета статті. Представлення основних аспектів художньо-виражальних засобів акордеоніста (баяніста).

Виклад основного матеріалу. Виконавське втілення написаного музичного твору є відображенням у живому одухотвореному звучанні

інтерпретаторського уявлення про художньо-образний задум композитора. Із загальнотехнологічного боку – це процес накладення виконавських засобів – темпоритму, агогіки, артикуляції, штрихів, тембру – на комплекс засобів композиторської мови, куди входять метроритміка, лад, мелодія, гармонія, контрапункт, фактура, темброво-інструментальні засоби тощо.

Осмисленість виконавського нюансування, відповідність логіки виконавських намірів та дій мікрострукіурній логіці мелодичних ліній ми називаємо поняттям – «мікро структурне інтонування».

Логіці написаної музичної структури повинна відповідати логіка музично-ігрових рухів виконавця. Сполучною ланкою між нотним текстом і його звучанням є виконавське бачення мелодичної мікроструктури. Його специфіка полягає в тому, що мікроструктурні форми мелодики в уявленні виконавця постають як формули для технічного втілення авторського тексту.

Художня доцільність слухо-моторних дій баяніста (акордеоніста) визначається мірою набуття елементарних навичок звуковимовлення **передікту, ікту** та **післяікту**, що відповідає логіці мелодичної структури, тобто її ямбічній (передікт) та опорній хореїчній (ікт-післяікт) формам мотивів, фраз, речень.

Передікт (попередження, спрямованість) – короткий або тривалий процес динамічного розвитку, його «домінантність»; **ікт** (м'яка або тверда опорність, утвердження, тонічність) – короткий або тривалий, стійкий процес напруження динаміки; **післяікт** (розрядка) – раптовий або поступовий, тривалий процес заспокоювання динамічного напруження.

У масштабі мелодичної мікроструктури значення цих термінів збігається з загальноприйнятими поняттями *ямб, хорей*, що є складовими частинами трохея і амфібрахія. Але у виконавській практиці застосування термінів *передікт, ікт, післяікт* зручніше, тому що поширюється також і на більш розгорнуті відділи структури форми, їх вживання сприяє кращому усвідомленню музично-ігрових дій і формуванню художньої майстерності виконавця.

Об'єднані в цілісній мелодичній структурі, згадані елементи утворюють складніші формули типу: передікг-ікг-післяікт або Пр-Іт-Пст (амфібрахій), які можна опановувати частинами (наприклад: Пр-Іт; Іт-Пст; Пст-Пр) або комбінуючи (Пр-Іт-Пст-Іт-Пст; Іт-Пст-Пр-Іт-Пст тощо).

Елементарні формули вимовлення мелодичних мікроструктур складають основу виконавського вимовлення більш складних побудов, аж до цілісного втілення музичного твору. Тому поняття «ікт», «передікт» та «післяікт» ми трактуємо не тільки у вузькомотивному, інтервальному значенні, а й широко – як ямбічні передіктові побудови (Пр), як стверджуючі (Іт)та післяіктові дії, які щось підсумовують, пов'язують, розвивають (Пст).

Формули мікроструктурного інтонування складають такий комплекс:

1. Формула Пр-Іт-Пст (амфібрахій). За цією формулою діє принцип тричастинності мотивного вимовлення, в якому кожний відділ мікроструктури має окрему виконавську специфіку. Так, в передікгі (Пр) відмічались: м'якість атаки, відносна тривалість початкової мінімальної звучності, прогресуюче посилення динаміки як спосіб підкреслення тяжіння до кульмінаційної точки опори. Сутність ікту (Іт) полягає в першу чергу у визначеності атаки. Максимальна сконцентрованість активності звука в атаці є також приводом до зняття напруження і підготовки наступного післяікту. Таким чином, важливою умовою для рельєфного, осмисленого вимовлення післяікту (Пст) є чітке слухо-моторне відчуття грані динамічного спаду після атаки звука. Післяікт залежно від його тривалості та змісту мотиву, фрази може мати різноманітні динамічні форми (низхідну, рівну, модифікуючу тощо). Але головною вимогою до його вимовлення найчастіше є повернення до початкової гучності передікту.

2. Формула Іт-Пст (хорей). Зерно цієї формули – один тон, вимовлений з активною атакою і наступним спадом його динаміки. Художній смисл – подача окремого звука, інтервалу, мотиву, фрази одним рухом, одним диханням. Повторення хорея вимагає повторення прийому його вимовлення. Це особливо важливо при чергуванні хореїчної будови з ямбічною.

3. Формула Пст-Пр – це безпосередній зв'язок інтонацій, мотивів та більших частин форми на мікродинамічному фоні як один із способів досягнення кантилени, цілісної смислової лінії на основі єдності рівня гучності. Сприяє розкриттю ліричного підтексту в розвитку лінеарної логіки мелодичної структури.

Таким чином, художньо-виражальне значення мікродинамічного січення за формулою Пст-Пр полягає:

– в ланцюговому зв'язуванні сусідніх мотивів;

– у загостренні яскравості опірних тонів, яка сприяє ясності прослухування арочних смислових співвідношень та зв'язків далеких інтервалів;

– у створенні фонічності, глибини вертикальних співвідношень звучання.

4. Формула Іт-Іт – арочна співнапруженість опірних тонів, що знаходяться на відстані, її особливість і художній смисл у виконавському процесі полягає, по-перше, в тому, що шляхом періодичного повторювання характеру атакування або агогічного виділення опірних точок проводиться зрозуміла для слухача штрихова лінія, котра характеризує виконувану мелодію як м'яку чи різко підкреслену, мужню, залежно від композиторського задуму або інтерпретаторського вирішення виконавця; по-друге, утворюється так званий арочний динамічний каркас, спрямовуюча лінія виразного виконання, що своєю наскрізною дією поєднує мікропроцеси нюансування, артикуляції, агогіки всередині мелодичної та вертикальної структур музичного твору.

5. Формула Пр-Іт-Пст-Іт-Пст – виконавське зіставлення ямбічного і хореїчного звуковимовлення. Саме в рельєфному зіставленні ямба та хорея виявляється реальна озвученість, життєвість, одухотвореність музичної форми як процесу у виконавському втіленні, а також і вся музично-виконавська естетика.

Композиційна мікроструктура музичного твору в реальному звуковому втіленні додатково одухотворюється, по-перше, виконавським баченням логіки розвитку музичної думки, тобто її інтерпретацією, по-друге, динамікою (в широкому розумінні) процесу вимовлення цієї думки. І логіка,

і динаміка мають безпосередній вихід на сприйняття. Тому показані формули виконавського вимовлення ***мікро- й макроструктури***, що мають свою специфіку інтонування, повинні розглядатися як елементи виконавського мислення, бо саме в них композиторський задум *перетворюється в процес інтерпретаторського мислення.*

Першоджерелом художньої майстерності баяніста є процес ***мікроструктурного інтонування***. Професор М. А. Давидов в своїй книзі «Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста» сформував технологічний комплекс виконавського інтонування виразного музичного змісту в різноманітній фактурі музичних творів процесуальної *ритмодинаміки.* Комплекс складають 12 понять, сформульованих як результат узагальнення високорезультативної виконавської та педагогічної практики у баянному мистецтві.

1. Співнапруження (термін Б. Асаф'єва) вертикальної і горизонтальної динаміки. Мірою *опірності* метричних долей, вимовлюваної на баяні (акордеоні) художньо доцільним характером *атакування* звука, визначається *адекватність процесуальної напруги зв'язуючих* елементів мелодичної структури, або їх фонічного контрасту, по відношенню до проінтонованої динаміки опірного тону. Технічно майстерне *повторювання* цих співвідношень у аналогічному структурному матеріалі, відповідно з логікою драматургічного розгортання музичного твору становить внутрішню *ритмодинаміку* виконавського міхо-пальцевого процесу-дії.

2. Неадекватність ***темпоритму і динаміки*** в процесі виконавського відтворення мелодичної структури. Відомо, що провідним чинником композиторського мислення, а відтак і мелодичної структури в музиці традиційного спрямування, заснованій на лінеарності мелодичної структури, є інтонаційно-висотний, ладовий рух тонів, викладених у певній логічній ритмоінтонаційній послідовності. *Делікатність* виразного втілення *логіки композиторського мислення* спостерігається тоді, коли виконавець бачить першочерговість авторської думки, стримуючи прояв власних емоцій. На цьому ґрунті слухо-моторних уявлень та динаміки емоцій виконавця виникає ефект *відставання гучно-динамічної напруги при крещендо і попередження її спаду при димінуендо*, – відносно розгортання темпоритму лінеарної структури.

3. Пульс вісімки як засіб гармонізації динамічної напруги різномасштабних тривалостей по вертикалі шляхом організації їх темпоритмічного співвідношення. Пульс вісімки ми розглядаємо як своєрідний спосіб слухо-моторного контролю точності шістнадцятих як напруги, створюваної почастішанням ритморуху, а також контролю міри динамічної напруги, що посилюється масою тривалостей більшого масштабу: четвертей, в яких міститься по дві вісімки, та половинних з чотирма вісімками в кожній. Результатом пульсу вісімки як вертикальної дії на звучання баяна (акордеона) є ритмодинамічний ефект тонічності і густоти тембру, отже – специфічного *баянного туше*, сповненого вертикальної тембровості, що й складає певну *стильність гри.*

4. Стабільність лінеарної ритмодинаміки штриха (внутрішньої ритміки артикуляційного засобу) – характеризуючий фактор мелодичного руху (як повільного, так і швидкого). Маючи співучу природу звука, баян (акордеон), разом з тим, відзначається надзвичайною яскравістю артикуляційно-штрихових засобів-ефектів: чіткості стакато, легкості леджієро, а також м'якості деташе, ударності маркато, різкості сфорцандо. Майстерно виконана лінія кожного з названих штрихів створює інтерпретаційно визначений характер інтонованої мелодичної лінії, тобто точно визначену *ритмодинаміку мелодичної лінії.*

5. Ритмодинаміка фонічної глибини акустичного відтворення багатокомпонентної фактури на баяні (акордеоні). Фонічна перспектива звучання музичного твору, як уже згадувалось, повинна мати кілька шарів. Головним переважно є рельєф крайніх голосів – нижнього басового і верхнього, ведучого, інколи розташованого в середині фактурного комплексу; далі – звучання зв'язуючих, допоміжних інтонацій, гармонічного супроводу, тиша в паузах і цезурах, поміжмотивна звучна тиша.

6. Ритмодинаміка акцентуації. Музика як лінеарно-процесуальне мистецтво ставить виконавця баяніста (акордеоніста) перед необхідністю й відповідного технічного мислення, а саме, – застосування виражальних засобів переважно на *мелодійній*, а не на ударній основі. Адже удар, за своєю інтонаційною суттю суперечить процесуальній лінеарності і тому зупиняє її рух, а проспіваність тонів, мотивів, фраз імпонує саме мелодійній природі музики як мистецтву часового простору. Цьому відповідає і співуча природа баянного звука як провідна риса його органіки. Це треба коректно застосовувати в акцентуації як *«агогічний»* аспект останньої.

7. Ритмодинаміка штрихового контрасту. Витримуваний звук або мелодія, виконувана на баяні (акордеоні) легато-легатисимо, завжди має безперервну наповненість, плинність при найвишуканішому нюансуванні. Поєднання двох і більше голосів легато у різних регістрах, на різних клавіатурах часто потребує застосування різних штрихів, тобто – своєрідної *ритмодинаміки штрихового контрасту.* Все, що на баяні зв'язується, – щільно мелодизується. В той же час, супутні голосові лінії часто не потребують підкресленого мелодизування, яке може безпідставно виділити такий голос. Володіння технікою *штрихового контрасту* характеризує виконання як певну *стильність гри.*

8. Ритмодинаміка кантиленного підтексту окремості. На відміну від струнних інструментів, яким притаманна природність фонічної педальності звучання, на баяні цей ефект створюється штучним прийомом – призупинкою руху міха при натиснутих клавішах. Ударність по клавіші суперечить як співучій природі баяна, так і мелодійній сутності музики. Тому не тільки зв'язні та окремо витримувані тони, а й стакато має інтонуватися на баяні переважно з елементом горизонтально-співучого, а не вертикально-ударного вимовлення. Отже найефективнішим способом мануальних рухів пальців в плані інтонування є природна *хапальність* рук – «до себе» у поєднанні з відповідним «диханням» руху міху.

9. Ритмодинаміка часового масштабу в інтонуванні елементів мелодичної структури. Темп процесуальної активізації гучної динаміки на баяні залежить від масштабу музичної дум-

ки, вкладеної в інтонацію, мотив, фразу. Чим коротша інтонація, тим жвавішим, як правило, має бути філірування звучності. Адже *ритмодинаміка часового масштабу* в інтонуванні елементів мелодичної структури – один з провідних факторів *одухотворення* написаного нотного тексту і також характеризує *стильність гри* баяніста.

10. Ритмодинаміка емоційно-смислові діалогічності. Мікроінтонування окремих тонів, інтонацій, фраз ми розгядаємо як процес вимовлення елементів цілісної структури-форми музичного твору, а їх діалогічність як перший крок від мікро- до макроінтонування у виконавському процесі при відповідній *стильності гри.*

11. Подальше виконавське втілення розвитку драматургії музичного твору аж до діалогу крупних його розділів (експозиція – розробка – реприза у сонатній формі; співставлювання версій теми – у варіаційній формі; частин у циклічній формі) характеризує *стильність гри* у відтворюванні ***ритмодинаміки в макромасштабі.***

12. Артикуляційно-штрихова ритмодинаміка. Серед інших засобів виконавського інтонування, артикуляція чи не *найближча* за *інтонаційним осмисленням* до композиторських засобів музичної виразності – ладу, функціональної гармонії, мелодії, фактури, контрапункту, тембру. Саме в *ритмодинаміці співнапруги артикуль-ційно-штрихових засобів* реалізуються смислова сутність, характер і художня значущість голосів, усіх компонентів фактури музичного твору.

Висновки. За короткий період часу, акордеон (баян) пройшов еволюцію від функціонування в сфері побуту до академізму, опанувавши та переосмисливши відповідно до своєї специфіки методичні та практичні надбання суміжних виконавських спеціальностей. Еволюція виконавської майстерності баяністів у загальному контексті академічного музично-інструментального мистецтва безперечно має відвертий прогресивний рух. Із впевненістю можна сказати, що композиційна мікроструктура музичного твору в реальному звуковому втіленні додатково одухотворюється, по-перше, виконавським баченням логіки розвитку музичної думки, тобто її інтерпретацією, подруге, динамікою (в широкому розумінні) процесу вимовлення цієї думки. І логіка, і динаміка мають безпосередній вихід на сприйняття. Тому показані М. А. Давидовим формули виконавського вимовлення мікро- й макроструктури, що мають свою специфіку інтонування, повинні розглядатися як елементи виконавського мислення, бо саме в них композиторський задум перетворюється в процес інтерпретаторського мислення.

Список літеатури:

1. Алексєєв І. Викладання гри на баяні. – К., 1957. 90 с.
2. Баренбойм Л. Путь к музицированию. – Л., 1979. 90 с.
3. Гвоздев П. Принципи образования звука на баяне и его извлечения // Баян и баянисты. – Вып. 1. – М., 1970. – С. 12–23.
4. Давидов М. Теоретичнв основи формування виконавської майстерності баяніста. – К., 2004 р. 290 с.
5. Князев В.Ф. Еволюція виконавської техніки в українській баянній школі (друга половина ХХ ст.): автореф. десерт. на здоб. наук. ступ. канд. мист-ва. – К., 2005. – 21 с.
6. Коцюба М. Некоторые приемы звукоизвлечения на баяне. – К., 1978. 93 с.
7. Новожилов В. Баян. – М.: Музыка, 1988. 78 с.
8. Оберюхтин М. Проблемы исполнительства на баяне – М., 1989. 172 с.
9. Семенов В. Формирование технического мастерства исполнителя на готово-выборном баяне // Баян и баянисты. – Вып. 4. – М., 1978.

Стадник А.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННАЯ ТРАКТОВКА ХУДОЖЕСТВЕННО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ АККОРДЕОНА (БАЯНА)

Аннотация
Проведенное нами исследование, на наш взгляд, содержит общий подход к решению проблемы современной трактовки художественно-выразительных средств в контексте исполнительской техники аккордеониста (баяниста). Оно не исчерпывает весь круг вопросов, связанных с данной проблемой. Рассмотрено трактовку художественно-выразительных средств аккордеона (баяна). Именно здесь затронули тему микро- и макроструктурного интонирования и целостности исполнения музыкального произведения. Мы считаем, что факты, выявленные в результате исследования могут стать основой для углубленного изучения данной темы.
Ключевые слова: аккордеон, баян, художественно-выразительные средства, исполнительская техника аккордеониста, интонирование.

Stadnyk A.M.
Kiev National University of Culture and Arts

MODERN INTERPRETATION OF THE ARTISTIC AND EXPRESSIVE MEANS OF THE ACCORDION (BUTTON ACCORDION)

Summary
Our research, in our opinion, contains a general approach to the solution of the problem of the contemporary interpretation of the artistic and expressive means in the context of the (button) accordionist's performing technique. It does not cover the whole range of issues related to this problem. Only the interpretation of the artistic and expressive means accordion (button accordion) was considered in this research.The topic of micro- and macrostructural intonation and the integrity of the performance of the musical work was also taken into consideration. We believe that the facts discovered as a result of the study can become the basis for in-depth study of this topic.
Keywords: accordion, button accordion, artistic and expressive means, accordionist's performing technique, intonation.

УДК 78.421

РОЛЬ ТА СПЕЦИФІКА АКОМПАНЕМЕНТУ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ЕСТРАДНИХ ВОКАЛІСТІВ

Хлопотова А.А., Опанасенко О.О., Олейніков С.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті зосереджується увага на ролі концертмейстера у процесі виховання естрадних вокалістів. На відміну від того типу акомпанування, який здійснюється в інших видах музичного виконавства, естрадно-джазовий тип виконавства передбачає велику роль творчого начала, що проявляється у необхідності здійснювати власне аранжування твору, перегармонізовувати його, грати імпровізацію. Ця діяльність передбачає наявність високого рівня виконавства з боку акомпаніатора, який повинен доповнюватись педагогічними навичками, що будуть проявлятися у психологічній підтримці вокаліста, вмінні відпрацьовувати проблемні елементи.
Ключові слова: концертмейстер, акомпанемент, естрадний вокаліст, творчість, виховання.

Постановка проблеми. Процес виховання естрадних вокалістів є доволі тривалим та складним. Попри те, що існує ряд вимог, що висуваються власне до самих вокалістів, становлення високого виконавського рівня залежить від репетиційного процесу. Розвиток вокальної майстерності залежить від ролі та специфіки акомпанементу. Виділення ключових моментів, які необхідно враховувати концертмейстеру в процесі професійної діяльності, пов'язаної з супроводом репетицій та концертів естрадних вокалістів є актуальним завданням, вирішення якого має важливе практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості роботи концертмейстера в класі вокалу ДМШ аналізуються в праці Є. Кисельової та Т. Бєлової. В статті Л. Данься досліджується специфіка удосконалення виконавської культури студента-піаніста у процесі концертної діяльності. Специфіка аранжування в рамках різних стильових напрямків естрадної музики представлена в розробці Г. Гараняна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз процесу виховання естрадних вокалістів неодноразово привертав увагу науковців. Існує чимало методичних розробок, які представляють новітні підходи до формування вокальних навичок. Є ряд робіт, присвячених діяльності піаністів-виконавців, проте специфіка та роль акомпанементу у вихованні естрадних вокалістів досі не була представлена у вітчизняній науковій думці.

Метою статті є аналіз методичних принципів, яких повинен дотримуватись піаніст-концертмейстер в учбовому процесі під час роботи з естрадними вокалістами.

Виклад основного матеріалу. Заняття естрадним вокалом передбачають систематичну роботу. Виконавці повинні працювати у класі з викладачем із супроводом концертмейстера. Проте якщо аналіз специфіки навчальної діяльності солістів широко представлений в науковій літературі, роль концертмейстера та специфіка супроводу лише окреслюється в ряді робіт і немає її ґрунтовного дослідження.

Робота концертмейстера є надзвичайно складною та багатопрофільною. З одного боку існує ряд навичок, здібностей та вмінь, якими повинен володіти концертмейстер. З іншого боку, він повинен також співдіяти з вокалістом і багато в чому займатись не лише виконавською, а й педагогічною діяльністю. «Досвід показує, що функції концертмейстера носять значною мірою педагогічний характер, оскільки вони полягають

у розвитку особистості юного виконавця, в організації поетапної роботи над музичним твором, в розучуванні з солістом нового репертуару. Ця педагогічна сторона роботи вимагає від піаніста, крім акомпаніаторського досвіду (виразна гра, яка допомагає дитині сприймати форму, метроритм, лад, інші засоби художньої виразності на емоційному рівні), ряду специфічних навичок і знань в області психології, педагогіки і суміжних виконавських мистецтв» [4, с. 37].

Концертмейстер повинен вміти чути не лише себе, а і соліста. Так його слух, як зазначає Т. Бєлова, повинен «фіксувати різні параметри вокальної партії: манеру подачі звуку, тобто близькість вокальної позиції – в одному випадку; увагу до ритму, поетичного тексту, артикуляції та дикції вокаліста – в іншому випадку» [1, с. 24]. Варто відмітити, що під час занять концертмейстер не лише сприяє підготовці вокаліста до майбутнього виступу, але й відпрацьовує майстерне виконання власної партії. Репетиційний процес пов'язаний з декількома етапами роботи над музичним матеріалом: його аналіз, розучування окремих епізодів, відпрацювання певних проблемних моментів, зведення музичного матеріалу та його остаточне відшліфовування. Фінальним етапом виступає концертний виступ, який також відіграє чималу дидактично-виховну функцію. Л. Данься вірно відмічає, що концертний виступ є однією з форм удосконалення виконавської культури, під час якого здійснюється мобілізація зусиль виконавця, коли він використовує набуті музично-теоретичні знання та практичні навички. «Концертний виступ акумулює в собі виконавську надійність – якість музиканта-виконавця безпомилково, стійко та необхідно-точно виконувати музичний твір. Емоційний відгук на музику в умовах естради, що є одним із специфічних проявів загальної емоційності людини, займає в структурі емоційних проявів високе ієрархічне положення» [3, с. 188]. В повній мірі це твердження вірне як для виступу співака, так і для концертмейстера.

Проте, якщо подібні етапи співпраці виконавця-соліста та концертмейстера присутні фактично у всіх видах камерного виконавства, існує ряд специфічних особливостей, які пов'язані з супроводом естрадного вокаліста. Розглянемо їх більш ретельно. Базовою вимогою, що постає перед акомпаніатором – це вміння грати з листа та легко транспонувати твір будь-якої піаністичної складності. У разі роботи з вокалістом, набагато частіше, ніж у випадку супроводу інших інструментів, може виникати потреба змінити тональність. У разі певних проблем з голосом у вокаліста необхідно транспонувати твір на певний інтервал вгору чи вниз. Якщо мова йде про роботу з вокалістом-початківцем або дитиною, то акомпаніатор повинен не лише грати всю фактуру, але й відтворювати мелодійну лінію, підтримуючи співака.

Естрадна музика нараховує багато стилів, причому для кожного з них притаманний індивідуальний комплекс виразних засобів, що включає власні фактурні, ритмічні, гармонічні особливості. В естрадній музиці можна виявити певну закономірність – досить часто саме фактурний тип буде домінантним показником, що буде впливати на визначення стильового напрямку. Отже, якщо фактура на 90 відсотків визначає стиль, то проблема його дотримання стоїть на першому місці, як перед вокалістом, так і, в набагато більшій мірі, перед концертмейстером. Зазвичай остаточна концертна версія естрадної пісні передбачає її виконання під фонограму або у супроводі інструментального ансамблю чи оркестру. Проте репетиційний процес відбувається під акомпанемент фортепіано. Відповідно велике навантаження відводиться акомпаніатору, який повинен відтворити звучання оркестру, ансамблю, а головне – передати особливості того стилю, в якому звучить пісня.

Існує ряд стилів, в яких необхідно імпровізувати акомпанемент. Якщо мова йде про блюз, свінг, рок-н-рол, то там треба на основі цифровки створити лінію супроводу. Причому басова лінія повинна імітувати звучання контрабасу чи бас-гітари, що зазвичай відводиться лівій руці. Натомість права рука має грати ритмізовану гармонію, яка відтворює звучання гітари. В тих стильових напрямах, в яких необхідне прикрашання гармонічної лінії, як-от в баладі, концертмейстеру необхідно додавати прохідні звороти, акордові заміни та здійснювати перегармонізацію. Відповідно концертмейстер має подвійне навантаження, адже він повинен проаналізувати музичний матеріал, відтворити стиль, а часом також перегармонізувати в ньому мелодію.

Побіжно зазначалось, що обов'язком акомпаніатора є майстерна гра власної партії, при якій враховуються всі особливості технічного характеру, які відповідають загальним нормам високого виконавського рівня. Якщо в пісні є інструментальна частина, як-от вступ, кода, сольні вставки між розділами форми, в них роль концертмейстера ще більше зростає, адже в них він грає сольно. Крім цього в даних розділах він повинен за допомогою фактури і штрихів відтворити тембр інструментів, які присутні в оригінальній версії пісні.

Серед ряду завдань, які постають перед концертмейстером естрадних вокалістів, є необхідність здійснювати розшифровку аудіо чи відео варіанту пісні у випадку, коли не існує її нотного тексту. Подібна ситуація може виникнути, коли співак обирає в свій репертуар твір, що відноситься до сучасної естрадної музики, популярний хіт, який виник нещодавно. У разі, коли співак виконує народну пісню, в якій немає супроводу, акомпаніатор повинен підібрати акомпанемент, гармонізувати мелодійну лінію, тобто зробити фортепіанне аранжування.

Розглянемо специфіку функціонального навантаження в партії концертмейстера у різних стилях естрадно-джазової музики. Одним з доволі складних для виконання стилів є босанова. Основні проблемні елементи пов'язані з ритмічним началом, адже латиноамериканські ритми надзвичайно різноманітні та динамічні. Г. Гаранян змальовує специфіку босанови наступним чином: «Цей ритм виник на основі бразильської самби та здобув величезну популярність. Його створення приписують відомому бразильському гітаристу, співаку та композитору Ж. Жильберто. Для боса-нови притаманне превалювання гітари, яка грає ритмічно різноманітну партію ad

libitum. Акорди гітари насичені альтерованими тонами. Ударні грають метричну сітку рівними восьмими з характерними акцентами; через кожні два такти це акценти повторюються» [2, с. 33].

Виконуючи супровід у стилі босанова в лівій руці треба грати лінію баса, імітуючи звучання контрабасу або бас-гітари, що рухається по основному і квантовому тону того акорду, який звучить в гармонічній вертикалі. Тобто це «бас, що хитається». Ритмічні тривалості при цьому: чверть з крапкою і восьма та чверть з крапкою і восьма у розмірі 4/4. Права рука при цьому грає у тому ж самому розмірі, але створює при цьому поліритмію до лівої за рахунок великої кількості синкоп – внутрішньотактових, а також міжтактових. Ритмічний малюнок для правої руки є двохтактовим. Прикладом босанови є «The Girl from Ipanema» А. Жобіма (рис. 1).

Рис. 1. Приклад 1

Основна складність виконання полягає в тому, що права і ліва рука мають виконувати різні функції музичної тканини, відтворюючи звучання різних інструментів біг-бенду, до того ж з різними акцентами. Перша доля у обох руках буде співпадати один раз на два такти. Щоб зіграти подібний матеріал, необхідно мати відмінне відчуття метроритму або практику гри в цьому стильовому напрямку. Окрім того права рука може трохи імпровізувати з ритмом, замінюючи паузи на синкопи і навпаки і трохи ускладнюючи ритмічний малюнок. В цей час ліва рука є стабільною та незмінною. В функціональному відношенні вона відтворює не лише бас-гітару, а й бас-барабан, визначаючи першу долю в кожному такті.

Якщо треба грати супровід у напряму свінг, то ліва рука відтворює лінію контрабаса та грає блукаючий бас. Такий тип супроводу передбачає нове «прочитання» цифрового позначення акордів кожного разу тому, що всі ці ходи не прописуються в нотах, а вказується лише мелодія, стиль та цифрове позначення акордів. Права рука в цей час грає акорди, але їх ритмічний малюнок також кожного разу змінюється. Вона створює синкопи по відношенню до лівої руки, грає акорди з переміщенням і теж являє собою своєрідну поліритмію до партії басу, адже зазвичай бас рухається рівними чвертками. Лише іноді відбувається гра восьмими тривалостями у деяких місцях, насамперед у кінці фраз та речень (рис. 2).

Виконання подібного твору, призначеного для джазового ансамблю постає досить непростим завданням для концертмейстера.

Рис. 2. Приклад 2 (Blue Moon)

Такий напрям як поп-балада передбачає відтворення фактури, яка буде підкреслювати заспів та приспів пісні, створювати необхідний художній образ. Зазвичай фортепіанний супровід грається арпеджіо або шляхом чергування акорду та арпеджіо. Варіантів для імпровізування є небагато, але вони також є, як у партії баса, так і у правій руці. Проте вони не настільки кардинальні, як у напрямах свінг чи боса-нова. Зазвичай грається та цифровка, що написана в нотах, відтворюється та фактура, яка звучить в оригіналі. Може імітуватися в правій руці гітарний перебір або акорд.

Зазначимо, що діяльність концертмейстера пов'язана з творчим началом, адже в естрадно-джазовій музиці багато місця відводиться експериментам з ритмами, які досить часто виступають запорукою оновлення твору. «Експериментування в області ритму необхідне, бо часто-густо саме нові ритмічні побудови тягнуть за собою знахідки в сфері гармонії, надають свіжість старим мелодіям, сприяють утворенню нових форм – в цілому впливають на формування творчої індивідуальності ансамблю» [2, с. 64].

Досить часто, акомпаніатори проводять з вокалістами репетиції навіть частіше, аніж це передбачено учбовим планом. Адже досягнення гармонійного ансамблю вокаліста та акомпаніатора потребує тривалих тренувань. Також у разі концертних виступів під супровід фортепіано, акомпаніатор повинен допомогти розспіватися вокалістові. А у випадку, коли під час виступу вокаліст забуде свою партію чи не зможе вступити у потрібну ноту, концертмейстер повинен допомогти йому, підігравши вокальну лінію, підтримати його. Для того щоб уникнути під час виступів певних проблемних ситуацій, необхідно ретельно проробляти кожну деталь виступу, причому саме на концертмейстера (у випадку коли він буде грати на концерті з вокалістом) покладатиметься завдання психологічної підтримки співака. «Концертний виступ являє собою особливу форму діяльності музиканта-виконавця. Цей вид діяльності має свої закономірності, які необхідно враховувати не тільки в період підготовки до концерту, але й протягом усього періоду вивчення музичного твору. Виконавці й педагоги повинні знати про специфічні особливості мислення та поведінки на сцені, про створення особливої виконавської форми музичного твору саме для публічного виступу» [3, с. 189–190].

Попри той потенціал, який містить підготовка до концертної діяльності, сам виступ є значним приводом для хвилювання, особливо у молодих співаків. Перебування в стресовому стані може

негативно вплинути на подальшу творчу виконавську діяльність. Однією з форм нейтралізації знервованості, яка може супроводжувати виконавців на концертному виступі є прагнення здійснювати їх регулярно. Адже в даному випадку емоційний стан, що супроводжує виступ, не забудеться, а залишиться в пам'яті. Визначним моментом для вірного відтворення вокальної партії буде виразна гра вступу концертмейстером, яка сприятиме налаштуванню вокаліста. «Виразне виконання концертмейстера створює необхідний емоційний стан, здатний захопити соліста і допомогти йому проникнути в зміст твору, підвести до передчувань відтінків, штрихів, кульмінації, а значить сконцентрувати увагу учня на художній стороні виконання і позбавити від зайвого хвилювання. Самовладання так само необхідне для концертмейстера, він повинен знати, що помилок і поправок при виступі не повинно бути, не припустимі також їх мімічні вирази» [4, с. 38].

Висновки і пропозиції. Роль концертмейстера у процесі виховання естрадних вокалістів є надзвичайно важливою. На відміну від того типу акомпанементу, який здійснюється в інших видах музичного виконавства, естрадно-джазовий тип музикування передбачає велику роль творчого начала, що проявляється у необхідності здійснювати власне аранжування твору, потреба у перегармонізації, можливий також варіант, коли треба імпровізувати в творі. Крім цього ця діяльність передбачає наявність високого рівня виконавства з боку акомпаніатора, який повинен доповнюватись педагогічними навичками, що будуть проявлятися у психологічній підтримці вокаліста, вмінню відпрацьовувати проблемні елементи.

Список літератури:

1. Белова Т.В. Особенности работы концертмейстера в классе вокала // Вестник научных конференций. № 7–2(11). – Тамбов: ООО «Консалтинговая компания Юком», 2016. – С. 23–25.
2. Гаранян Г. Аранжировка для эстрадных инструментальных и вокально-инструментальных ансамблей. – 2-е, доп. изд. – М.: Музыка, 1986. – 224 с.
3. Данься Л. Удосконалення виконавської культури студента-піаніста у процесі концертної діяльності // Проблеми підготовки сучасного вчителя № 8 (Ч. 1), 2013. – С. 186–190.
4. Киселева Е.Г. Особенности работы концертмейстера в классе вокала ДШИ и ДМШ // Наука вчера, сегодня, завтра / Сб. ст. по материалам XIV междунар. науч.-практ. конф. № 7(14). – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2014. – С. 36–39.

Хлопотова А.А., Опанасенко Е.А., Олейников С.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РОЛЬ И СПЕЦИФИКА АККОМПАНЕМЕНТА В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ ЭСТРАДНЫХ ВОКАЛИСТОВ

Аннотация
В статье концентрируется внимание на роли концертмейстера в процессе воспитания эстрадных вокалистов. В отличие от того типа аккомпанирования, который осуществляется в других видах музыкального исполнительства, эстрадно-джазовый тип исполнительства предполагает большую роль творческого начала, проявляющегося в необходимости осуществлять собственную аранжировку произведения, перегармонизовывать его, играть импровизацию. Эта деятельность предполагает наличие высокого уровня исполнительства со стороны аккомпаниатора, дополняемого педагогическими навыками, которые будут проявляться в психологической поддержке вокалиста, умении отрабатывать проблемные элементы.
Ключевые слова: концертмейстер, аккомпанемент, эстрадный вокалист, творчество, воспитание.

Khlopotova A.A., Opanasenko O.O., Oleinikov S.O.
Kiev National University of Culture and Arts

THE ROLE AND SPECIFICITY OF THE ACCOMPANIMENT IN THE PROCESS OF EDUCATION OF POP VOCALISTS

Summary
The article concentrates attention on the role of the accompanist in the process of education of variety vocalists. Unlike the type of accompaniment, which is realized in other types of musical performance, the variety-jazz type of performance assumes a great role of the creative principle, is manifested in the need to carry out the own arrangement of the work, to re-harmonize it, to play improvisation. This activity presupposes a high level of performance on the part of the accompanist, which should be supplemented by pedagogical skills that will manifest itself in the psychological support of the vocalist, the ability to work out the problem elements.
Keywords: accompanist, accompaniment, pop vocalist, creativity, education.

УДК 784.96:784.4

ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАПИСУ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ МАРЧЕНКА В.В.

Цюпа Н.П., Марченко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті проаналізовані особливості інтерпретації записів та аранжування українських народних пісень на прикладі творчого доробку баяніста-віртуоза, автора численної кількості авторських творів, та аранжувань. Виявлено специфічні особливості збереження традиційного національного колориту записів українських народних пісень різних локальних традицій побутування.
Ключові слова: інтерпретація, супровід, баян, аранжування, народна пісня.

Постановка проблеми. В сучасних умовах культурно творчих процесів,актуальним аспектом сучасної мистецтвознавчої дослідницької практики є культивування традиції збереження та відтворення фольклористичної спадщини у її сучасних формах побутування. Пріоритетом сучаної державної політики є розвиток національного мистецтва у всьому його розмаїтті, збереження змісту української народної пісенної творчості і розвиток нових форм її побутування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтерпретації запису українських народних пісень викликають значну увагу дослідників. Питання інтерпретації української народнопісенної спадщини знаходить своє відображення в дослідженнях авторитетного фольклориста А. Іваницького [1], Д. Яворницького [2], О. Забужко [3], певну наукову цікавість несуть матеріали наукових конференцій та доповідей, в котрих автори частково зачіпають певні аспекти даної проблеми.

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Різноаспектність факторів музичної інтерпретації дає широкий простір для досліджень даного явища. Цікавим аспектом для аналізу є інтерпретація запису народної пісні в контексті композиторського мислення при написанні супроводу до пісні. Збереження специфічного виконавського колориту, мелодики, тембрового забарвлення є важливим завданням при композиторській інтерпретації музичного твору. Написання баянного супроводу для зразків народної творчості різних локальних регіональних традицій України ставить перед автором ряд складних задінь і головним із них є збереження традиційного регіонального мелодичного колориту.

Мета статті. Метою даної публікації є дослідження специфічних особливостей інтерпретації записів та аранжування українських народних пісень на прикладі творів В.В. Марченка.

Виклад основного матеріалу. До виконавців, що репрезентують українську пісенну традицію, є глибокий інтерес як у нашій державі так і за кордоном. Наразі, серйозною проблемою є стрімке зникнення основних носіїв автентичного мистецтва – старшого покоління сільського населення, внаслідок чого з ресурсів духовного виховання майже зовсім випадає такий важливий фактор, як національна народна пісня. На думку авторитетного фольклориста Л.І. Ященка, творчу ініціативу підриває технічний прогрес, який забезпечує сервіс, тоді як раніше культура будувалась на самообслуговуванні: «...не було ні радіо, ні телевізора, люди самі співали і давали собі раду...» [6].

Народна пісенна виконавська традиція витісняється технічним прогресом, тому наразі необхідним є дослідження засобів та шляхів еволюції національної пісенної творчості. Нотний запис – не інтонований твір, – лише алгоритм виконання пісні, солісту і акомпаніатору потрібно самим домислювати найтонші інтонаційні нюанси, агогіку, темп відповідно до змісту, настрою пісні. Пісня повинна підходити до тембру, діапазону виконавця, а динамічні відтінки мусять відповідати характеру пісні.

Як зазначає А. Іваницький [1] при нотному записі народної пісні втрачається більше 50% її самобутності; тому потрібно дуже скрупульозно ставитися до інтерпретації пісні по нотному запису, так як існує плюралізм варіантів однієї і тієї ж пісні, що залежить від регіону звідки пісня, від діалекту, від самого виконавця.

Історія пісні зумовлена епохою і несе нові естетичні якості. З кожним виконавцем пісня народжується в нескінченній множині інтерпретацій, постає як та сама і водночас нова, адже виконавець оживляє пісню, додає щось своє і для сучасності залишається тільки один з кращих варіантів, як «Щедрик» в обробці М. Леонтовича, а зараз ця наша чарівна пісня завоювала весь світ, дуже популярна.

Зворушливий факт передачі пісні з рук в руки – з голосу на голос: моя прабабуся Ганна Бездушна (с. Ломівка – тепер це район м. Дніпро) могла піти за 50 км від свого села, щоб вивчити нову гарну пісню. А коли поверталася в Ломівку, – сходилося все село послухати, – і вже співали її хором на різні голоси, а Ганна виводила верхи.

Пісня – могутня зброя самозбереження народу, нації, мови. Так таїна стійкості вірменського народу в збережених 25 тисячах вірменських рукописів, бо найвищою цінністю цього народу завжди були книги, вони усиновлювали їх, рятуючи від вогню і меча. І наш народ тримав свою історію, культуру, мову в своїй пісні, передаючи її з покоління в покоління як найвищу цінність, бо вона несе в собі душу нації. Тому під Харковом і знищили 300 кобзарів за радянської влади в тридцятих роках, щоб знищити код нації, а в Сандормосі і Гулагах освічену українську інтелігенцію.

Оксана Забужко писала [4], що якби не кілька поколінь фольклористів, що колекціонували і коментували «зашифровані глибинні світоглядові смисли» [4], то сьогодні ми б втратили усне, співоче надбання нашого народу.

В наш час народна пісня здебільшого існує в записах, в нотному тексті, в професійних хорових колективах, у професійних виконавців.

У виконанні та аранжуванні тієї чи іншої пісні мусить відображатися чуттєвий елемент характеру пісні, яка звертається до невловимих відтінків почуттів слухача. Потрібно так виконувати пісню, щоб у слухача збудилось творче начало, співпереживання, щоб працювала резонансна модель: пісня, виконавець, слухач.

До вище викладеного наведемо музичний аналіз деяких пісень.

Як приклад, пісня «Та бодай тая степовая могила запала» в записі Д. Яворницького [3]. Чуттєвість цієї пісні (від почуття захвату до жаху) відображається в гармонізації ритмічної структури (численні гармонічні відхилення в акомпанементі) та звуковисотності, а саме на інтерваліці мелодії, що відповідає драматичному змісту – розповіді про гіркі почуття втраченої любові.

Деталізуємо вищезазначене на зразках акомпанементу зі вступу і останнього куплету: Приклади 1, 2.

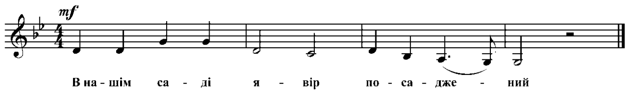
Приклад 1.

Приклад 2.

В залежності від слів куплету змінюється фактура акомпанементу, то розширюється, то звужується (мається на увазі гармонічне розташування акордів).

Або розглянемо лемківську пісню «Широке коріння» в аранжуванні В. Марченка [2]. В цій пісні музика відповідає лемківській говірці: скорочені слова, зміщений наголос, у дієслів тверді закінчення («булит мі серде́нько», «з велької любови, сльози течут»), тобто фонетична будова мови відповідає вокальному звукоутворенню та акомпанементу. Тому характерні поєднання квартових стрибків з паралельними плавними секундовими ходами. Для початку таких пісень властива ритмічна особливість 4/4 і 1/2: див. Приклад 3.

Приклад 3.

В акомпанементі потрібно орієнтуватися на нюанси виконання в тому чи іншому регіоні. Наприклад, це можуть бути синкопи та численні музичні прикраси, зокрема, трелі і форшлаги. Акомпанемент залежить від інтерпретації та, як наслідок, музичного сприйняття цієї пісні тим чи іншим виконавцем. У вступі до пісні яскраво виявляються особливості акомпанементу, фрагмент: див. приклад 4.

Приклад 4.

Інший акомпаніатор може не використовувати цих прикрас чи гармонічних зворотів тощо, а може застосовувати іншу музичну фактуру.

На відміну від класичного акомпанементу з ознаками поліфонічного письма чи багаточастинності (з розвитком кульмінації, коди) варіаційної форми є акомпанемент не переобтяжений музичною фактурою, максимально наближує звучання до народної пісні, підкреслюючи її самобутність. Але в той же час не повинен бути примітивним і повинен максимально допомагати вокалісту передати настрій пісні. Наприклад, «Ой, заграли музики, музиченьки», закарпатська народна пісня, аранжування В. Марченка. Грайливий вступ має налаштувати слухача на веселий, позитивний настрій. Для акомпанементу властива танцювальність, яка передається певними музичними штрихами та акцентованим синкопованим ритмічним малюнком.

Щоб відчути варіативну форму акомпанементу до пісні, подаємо повну версію даної пісні з акомпанементом В. Марченка [2]. Приклад 5.

Приклад 5.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Інтерпретація виконання та аранжування проілюстрована на прикладі різностильових пісень: «Та бодай тая степовая...», «Широке коріння», «Ой, заграли музики, музиченьки», в цій статті висвітлені лише деякі аспекти, пов'язані з нотним записом, аранжуванням та виконанням народних пісень, які в своїй мелодиці, ритмі, змісті відображають цілісність духовного життя епох, захоплюють образами, почуттями, переходять з покоління в покоління, «забезпечуючи духовну тяглість» та «притомність нації» [4]. Беручись до інтерпретації народнопісенної творчості слід орієнтуватись на досвід кращих співаків з народу, котрі наділені від природи тонким музичним слухом, та яскравими вокальними даними. Вдумливий підхід та увага до тонкощів процесу інтерпретації запису, котрі у сукупності визначають мистецьку вартість творів, проникнення в сутність пісні повинні стати знаковими аспектами процесу композиторської інтерпретації. Глибинне розкриття образів, їх осмислення, пошук засобів перетворення нотного тексту на довершену, живу, музично-драматичну картину. Вершина народного мистецтва полягає у простоті, котра означає,проте, не спрощеність і примітивність, а відсутність надуманості, недоречності.

Список літератури:

1. Забужко Оксана «Філософія і культурна притомність нації» [Доповідь, виголошена на 11-му Конґресі Міжнародної Асоціації Українознавців у Львові в серпні 1993 р. Опубліковано: «Сучасність». – 1994, ч. 3.].
2. Іваницький А.І. Українська музична фольклористика (методологія і методика): Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1997. 392 с. + іл. вкл.
3. Марченко В.В. «Широке коріння». К.: Музична Україна, 2013. – 92 с.
4. Матійчук М., Міщенко К. Традиційне народне в сучасній суспільній свідомості (на матеріалах етнографічних експедицій Україною 1994–2011 рр.). // Актуальне народне: Інтерпретації традиційної культури. Матеріали VII Ювілейних Гончарівських читань / Упор. і наук. ред. І. Пошивайло. – Київ: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2011. – С. 293–306.
5. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських [Текст] / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; [упоряд. та прим. А.Ю. Ясенчук; заг. і текстол. ред. та вступ. ст. О.І. Дея]. – Київ: Наук. думка, 1978. – 326 с.
6. Ященко Л.І. Українське народне багатоголосся – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 236 с., нот.

Цюпа Н.П., Марченко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВОПРОС ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗАПИСИ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА МАРЧЕНКО В.В.

Аннотация
В статье проанализированы особенности интерпретации записей и аранжировки украинских народных песен на примере творчества баяниста-виртуоза, автора многочисленного количества авторских произведений, и аранжировок. Выявлены специфические особенности сохранения традиционного национального колорита записей украинских народных песен различных локальных традиций бытования.
Ключевые слова: интерпретация, сопровождение, баян, аранжировки, народная песня.

Tsyupa N.P., Marchenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

QUESTIONS OF THE INTERPRETATION OF RECORDING OF UKRAINIAN PEOPLE SEASONS ON THE EXAMPLE OF THE CREATIVE ROAD MARCHENKO V.V.

Summary
The article analyzes the peculiarities of interpretation of the records and arrangement of Ukrainian folk songs on the example of the creative work of the accordion -virtuoso, the author of a large number of author's works and arrangements. The specific features of preservation of the traditional national color of the records of Ukrainian folk songs of various local traditions of existence are revealed.
Keywords: interpretation, accompaniment, accordion, arrangement, folk song.

УДК 000.4

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МОЗАЇЧНОГО МИСТЕЦТВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Шевнюк О.Л., Феєр-Тураній Л.Е.
Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури

В роботі розглянуто творчу спадщину періоду Київської Русі на прикладі мозаїк собору Софії Київської, де проаналізовано синтез візантійської культури з давньоруською, проведено огляд та дослідження зародження мозаїчного мистецтва. Виконано огляд основних осередків скловаріння, які зарекомендували себе в галузі мозаїчного мистецтва. Розглянуто технології створення мозаїк цього періоду, зокрема технологію якою володіли візантійські майстри. Проаналізовані мозаїки Софії Київської та виконаний аналіз мозаїчних технологій. Виконаний аналіз давньоруської мозаїки, про що зроблені відповідні висновки.
Ключові слова: Київська Русь, собор Софія Київська, мозаїка, смальта, скло, розчин (цемент), технологія.

Вступ. Зародження мозаїчного мистецтва в період Київської Русі припадає на XI століття. Саме в цей час починає будуватися величезна кількість церков. Як і в західноєвропейському Середньовіччі, архітектура Київської Русі була головним видом мистецтва, якому підпорядковувалися решта. У зв'язку з будівництвом, виникає потреба в оздобленні інтер'єра храмового приміщення. Серед видів образотворчого мистецтва перше місце належить монументальному живопису на основі візантійських традицій. Візантійські майстри для оздоблення інтер'єра соборів, використовували два види техніки монументального живопису: мозаїку та фреску. Завдяки цьому давньоруські майстри мали можливість перейняти ці види технік, а згодом і вдосконалити технологію та прийоми візантійських художників.

Про надзвичайно високий художній рівень розвитку мозаїчного мистецтва на території України свідчать мозаїки Софії Київської, фрагменти мозаїк Золотоверхого собору Михайлівського монастиря (що нині знаходяться в святій Софії та в Ермітажі), Десятинної церкви, Успенського собору Києво-Печерської лаври (У виконанні мозаїк вівтарної частини церкви брав участь відомий давньоруський художник Аліпій), Михайлівського собору Видубицького монастиря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, що розглядали тему скла та скловаріння в період Київської Русі, варто відзначити К. В. Павлишина. В його книзі [1] можна ознайомитися з основними осередками скловаріння, та причинами занепаду цієї галузі. Олена Журухіна в науковій роботі «Візантійське скло з розкопок Старокиївської гори» [2], та ряду інших авторів [3–5].

Мета статті. Метою даної роботи є визначення історичних передумов зародження та розвитку мозаїчного мистецтва в період Київської Русі на прикладі мозаїк собору Софії Київської.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що творча спадщина візантійських майстрів, що працювали в Софії Київській та давньоруських майстрів має надзвичайно високий рівень, рівень наукового вивчення з даного питання ще потребує більш повного висвітлення.

Мистецтво мозаїки виділяється значною складністю не тільки у художньому плані, але й в технологічному. Мозаїчні зображення складаються зі смальти – кубиків спеціального кольорового скла, секрет виготовлення якого прийшов з Візантії і був втрачений під час монголо-татарського іга.

Подальше оздоблення храмів мозаїкою було неможливе без зародження скловарної справи на місці. До того ж літописні джерела та археологічні знахідки періоду Київської Русі (XI–XII ст.) свідчать про існування склоробних майстерень, які виготовляли мозаїчну смальту, прикраси, посуд, віконне скло.

В роботі [2] розглянуто скляні вироби візантійського походження, знайдені під час археологічних досліджень на території Старокиївської

гори, а саме: посуд, браслети, зроблені з темного синього прозорого чи напівпрозорого скла, орнаментовані золотом чи емаллю у вигляді геометричних фігур чи птахів, а також намистини й мозаїчні кубики, цитата з даної роботи: «Скляні вироби візантійського походження, що були знайдені під час археологічних досліджень садиби Десятинної церкви та Старокиївської гори, поділяються на предмети масового використання та предмети розкоші. Перші виготовлялися в майстернях Візантії або ж грецькими майстрами (передусім це стосується виробництва смальти) безпосередньо на території Давньої Русі на місцях будівництва храмів. Поряд організовували склоробні майстерні, де варили смальту для мозаїки, яку використовували для оздоблення стін або підлоги. Залишки скляної маси використовували для виготовлення посуду та/або прикрас. Їх виробництво було масовим і вони стали предметом широкої торгівлі».

Давньоруський мозаїчний живопис X–XII ст. можна поділити на два види: мозаїки підлоги, що фрагментарно збереглися до нашого часу в деяких храмах епохи Київської Русі, і мозаїчний настінний живопис, яким оздоблювали найважливіші в релігійному та символічному плані й найбільш освітлені частини храмів – центральний купол, вівтар.

Найбільш яскравим прикладом монументального мистецтва є Софійський собор у Києві, що зберіг до наших днів оздоблення XI століття.

Софійський собор був закладений великим князем київським Ярославом Мудрим у 1037 році. Саме будівництво тривало 5–7 років. (Хоча є гіпотези згідно яких Ярослав Мудрий завершив будівництво започатковане князем Володимиром, його батьком.) Собор зводився візантійськими майстрами, хоча до будівництва залучалися й місцеві сили. Софійський собор у Києві повторює константинопольський, але є абсолютно оригінальною, самостійною архітектурною спорудою. Оскільки Софія Константинопольська була типовим базилікальним храмом, розміщена під одним, грандіозного розміру, куполом, Київська Софія мала менші розміри й будувалася за хрестово-купольною моделлю. У своєму первинному вигляді собор був п'ятинефною хрестово-купольною будівлею з тринадцятьма куполами (символ Христа і дванадцяти апостолів). Всі п'ять нефів на сході закінчувалися апсидами, а в центральній апсиді був розташований вівтар. Дванадцять малих куполів сходинками підіймалися до великого центрального купола. Так як собор присвячений Софії (символові мудрості), за задумом замовника, мав стверджувати християнське віровчення та могутність Давньоруської держави через архітектуру та живопис. Як зазначено в роботі [6], до наших днів збереглося 260 квадратних метрів мозаїк та близько трьох тисяч квадратних метрів фрескового розпису XI століття. Вибір сюжетів та розташування зображень підпорядковані чіткій системі ідейного задуму. У Софії Київській мозаїки головного купола і вівтаря собору гармонійно поєднуються з фресковим розписом. Та саме мозаїки виділяють центральний купол і вівтар – головні частини інтер'єру. Тут зображені основні постаті християнського віровчення, що розташовані в строгому порядку згідно з «небесною ієрархією», що відповідала ієрархії феодального суспільства.

Як зазначив В.І. Лазарєв в своїй роботі [7]: «По сравнению с фресками мозаики Софии Киевской находились в лучших условиях хранения: их не белили, они не подвергались доделкам и, за несколькими редкими исключениями, не прописывались масляной краской. Лишь мозаики купола и барабана, а также фигура Аарона были в позднейшее время заштукатурены». Але обійтись без реставрації не може навіть мозаїка, одна з найміцніших та найбільш довговічних технік в мистецтві.

В 1952–1954 роках відбулася капітальна реставрація всіх мозаїк, а саме, очищення від бруду, пилу та копоті. Завдяки цим реставраційним роботам було відновлено автентичні кольори мозаїки. А згодом в 1884 році М. О. Врубелем був виконаний олійний живопис щоб реконструювати втрачені фрагменти мозаїки у верхній частині собору. У простінках світлового барабана собору збереглася лише верхня частина мозаїчної постаті Павла, з дванадцяти апостолів, та тільки один ангел в блакитному вбранні. Під барабаном на сферичних парусах, що підтримують центральний купол знаходяться зображення євангелістів. Лише мозаїчне зображення євангеліста Марка яке повністю збереглося. Також до наших днів фрагментом зберігся євангеліст Іоанн та столик євангеліста Матфія. А інші це – реконструкція виконана в техніці олійного живопису.

«Севастійські мученики» розташовані на північній і південній підпружних арках і являють собою п'ятнадцять мозаїчних медальйонів із зображеннями мучеників.

Мозаїчна сцена «Благовіщення» знаходиться на стовпах передвівтарної арки (над іконостасом). Ліворуч – архангел Гавриїл, а праворуч – діва Марія.

В архітектурному плані далі знаходиться головний вівтар Софіївського Собору, що найпишніше оздоблений мозаїчними зображеннями.

Над аркою вівтаря розміщена композиція «Деісус». Це три медальйони з погрудними зображеннями Ісуса Христа (в центрі), Іоанна Хрестителя та Богоматері (по боках). Діаметр бокових медальйонів 0,85 м, центрального медальйона 0,9 м.

В склепінні вівтарної апсиди розташована, напевно, найбільш знаменита мозаїчна Богоматір – Оранта. Діва Марія постає на золотому мерехтливому фоні. Оранта – назва у візантійській традиції сюжету з зображенням Богоматері, яка підняла у молитовному жесті руки і молиться. Мозаїка сягає 6 метрів в вишину. На ній – синій хітон, пурпуровий мафорій із золотими складками і червоні чобітки. Біла хустка звисає із-за червоного пояса. Постать Оранти виділяється серед мозаїк собору особливою пишністю, величчю, монументальністю. Є шедевром в мозаїчному мистецтві.

Під Орантою знаходиться багатофігурна композиція «Євхаристія» – що зображає сцену причащання апостолів. У центрі – престол малинового кольору, що надає композиції особливої кольорової насиченості. Біля нього стоять ангели з рипідами (опахалами). Біля ангелів двічі зображено постать Ісуса Христа, який причащає хлібом (ліворуч) і вином (праворуч) апостолів, що підходять до нього з обох боків для причастя.

Апостолів очолюють Петро та Павло. Апостоли і ангели в світлому вбранні, а Спаситель – у синьому плащі і в пурпурному хітоні із золотими складками. Трьох крайніх лівих апостолів в «Євхаристії» дуже складно визначити, дослідники так і не прийшли до єдиного висновку, хто тут зображений. Дві фігури, крайні праворуч, не збереглися – вони були написані фарбами, під час однієї з реставрацій, що проводилися в XIX столітті. Можливо це апостоли Варфоломій і Фома.

Євхаристія – одне з головних церковних таїнств, в якому хліб і вино перетворюються в тіло і кров Христову. Дійство євхаристії становить суть основного християнського богослужіння – літургії. На причасті віруючі, куштуючи хліб і вино, в яких втілені «справжнє тіло» і «справжня кров» Спасителя, отримують запоруку вічного життя.

Зображення апостолів, що причащаються, широко використовується в X–XI століттях та традиційно розміщується у вівтарі, в центральній апсиді. У святій Софії «Євхаристія» представлена вже розвинена іконографія цього сюжету.

Мозаїчні зображення Євхаристії та Святительського чину розділяють орнаментальні мотиви.

У нижньому ярусі апсиди зображено «Святительський чин» («отці церкви») – святителі й архідиякони (оригінальна мозаїка збереглася у верхній частині фігур). А саме: Іоанн Златоуст, Василь Великий, Архидиакон Лаврентій, Святитель Григорій Чудотворець, Святитель Григорій Ніський, Святитель Григорій Богослов, Святитель Епифаній, Святий Климент папа Римський. Обличчя святителів наділені індивідуальними психологічними характеристиками і роблять «Святительський чин» одним з найвищих зразків древньоруського монументального живопису. Особливо художньо виразною є голова Іоанна Златоуста (у правій частині композиції).

У головному вівтарі знаходяться також мозаїчні зображення, а саме: Аарон, Христос-Ієрей, Апостол Павло.

Мозаїки Софії Київської гарні за колоритом оскільки багаті на різноманітні кольори та їх відтінки. Постаті святих виконані кольоровою смальтою і виділяються на золотому мозаїчному тлі. Золотий фон складається з шматочків тонкого прозорого шару скла, що зверху покриває золоту фольгу для її захисту. До речі, як нам свідчать археологічні знахідки смальту для золотого фона робили на місці, оскільки вона була необхідною у величезній кількості. Смальта ідентична і виконана за рецептом візантійських майстрів про це нам може свідчити хімічний аналіз смальти Софії Константинопольської та Київської.

В роботі [8] надано інформацію про кольорову гамму смальти використаній в Софії Київській: «При всій кольоровій різноманітності мозаїк переважними тонами є синій і сіро-білий у поєднанні з пурпуровим. Кожний колір має багато відтінків: синій – 21, зелений – 34, червоно-рожевий – 19, золотий – 25 та ін. Це свідчить про високий розвиток у Стародавній Русі скловарної справи і техніки виготовлення смальти. Всього палітра мозаїк Софіївського собору налічує 177 відтінків кольорів. Смальта виготовлена зі скла, забарвленого в різні кольори додаванням солей і окислів металів».

Візантійські майстри виконували мозаїчні зображення прямим набором, а саме ставили шматочки смальти безпосередньо в сирий розчин. Цей технологічний спосіб потребує величезної майстерності виконання, так як зображення виконується одразу в один прийом. Ґрунт під мозаїчними зображеннями тришаровий, загальна товщина якого 4–6 см. Кубики смальти у середньому розмірі близько 1 смі. У наборі облич часто зустрічаються більш дрібніші кубики – близько 0,25 смі. Крім смальти, використовували також природне каміння, що теж кололося на кубики.

Здатність мозаїк мерехтіти у світлі сонячних променів і свічок пояснюється тим, що майстри застосували такий прийом: мозаїчне кольорове скло вдавлювалося у сиру поверхню штукатурки під різними кутами. Ось чому нам здається ніби мозаїчні зображення рухаються, що справляло і справляє велике враження на відвідувачів собору. Майстри виявили глибоке розуміння особливостей монументального живопису: зображення виконане широкими лініями тобто гра шириною шва, та великими колірними площинами.

На жаль, імена мозаїстів невідомі. Однак художні особливості окремих зображень і способи укладання смальти дають можливість визначити кількість майстрів. Це вісім чоловік (не рахуючи підмайстрів).

Висновок. Таким чином, в Київській Русі, були сформовані передумови для зародження, а в подальшому і для бурхливого розвитку мозаїчного мистецтва. Жанри монументального живопису – фреска і мозаїка – складалися на основі візантійських шкіл. В результаті такого синтезу мозаїчне мистецтво органічно засвоювало нові теми й образи, стилістичні та іконографічні впливи мистецтва Візантії, пристосовуючи його до потреб того часу та до естетичних смаків русичів.

Список літератури:

1. Павлишин К. В. Вітраж: історія, технологія, перспективи розвитку. Київ. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 164.
2. Богусевич В. А. Мастерские XI в. по изготовлению стекла и смальты в Киеве // Краткие сообщения Института археологии. – 1954. – Вып. – С. 14–20.
3. Івакін Г. Ю., Козубовський Г. А., Козюба В. К., Поляков С. Є., Чекановський А. А., Чміль Л. В. Науковий звіт про дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих територій в місті Києві у 1998 р. – Київ, 1999. – Т. 1. – Ч. 2. – Науковий архів Інституту археології НАНУ, 1998/92.
4. Щапова Ю. Л. Стекло Киевской Руси. – Москва, 1972.
5. Олена Журухіна. Візантійське скло з розкопок Старокиївської гори. Opus mixtum: № 3 / [ред. кол.: Є. Архипова, Н. Писаренко, О. Комар, В. Козюба, Л. Чміль]; Міністерство культури України, Музей історії Десятинної церкви. – Київ, 2015. – С. 119–129.
6. Тоцька Ф. Мозаїки та фрески Софії Київської. – К.: «Мистецтво» 1975, с. 75.

7. Лазарев В. И. «Мозаики Софии Киевской» с приложением статьи А. А. Белецкого о греческих надписях на мозаиках. Москва «Искусство» 1960, с. 71.
8. Софія Київська. Заповідник. Софіівський собор у Києві. Мозаїки Софіівського собору. Режим доступу до матеріалів: http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/mozaiki_sofiivskogo_soboru.shtml

Шевнюк О.Л., Феер-Тураний Л.Э.
Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ МОЗАИЧНОГО ИСКУССТВА В КИЕВСКОЙ РУСИ

Аннотация
В работе рассмотрено творческое наследие периода Киевской Руси на примере мозаик собора Софии Киевской, проанализировано синтез византийской культуры с древнерусской, проведен осмотр и исследование зарождения мозаичного искусства. Выполнен обзор основных очагов стекловарения, которые зарекомендовали себя в области мозаичного искусства. Рассмотрены технологии создания мозаик этого периода, в частности технологию, которой владели византийские мастера. Проанализированы мозаики Софии Киевской и выполнен анализ мозаичных технологий. Выполненный анализ древнерусской мозаики, о чем сделаны соответствующие выводы.
Ключевые слова: Киевская Русь, собор София Киевская, мозаика, смальта, стекло, раствор (цемент), технология.

Shevnyuk O.L., Feuer-Turany L.E.
National Academy of Fine Arts and Architecture

HISTORICAL BACKGROUND OF DEVELOPMENT MOSAIC ART IN KIEVAN RUS

Summary
In this work the creative heritage of the Kyivan Rus period is considered on the example of the mosaic of the Cathedral of Sophia of Kyiv, where the synthesis of the Byzantine culture with the Old Russian is analyzed, the review and research of the origin of mosaic art was carried out. An overview of the main glass-forming centers, which have proven themselves in the field of mosaic art. The technology of creating a mosaic of this period, in particular the technology used by the Byzantine masters, is considered. The mosaics of Sophia of Kiev have been analyzed and the analysis of mosaic technologies has been performed. An analysis of the Old Russian mosaic has been made, about which the corresponding conclusions have been developed.
Keywords: Kievan Rus, St. Sophia Cathedral, mosaic, smalt, glass, solution (cement), technology.

УДК 398.5

ЗАСТОСУВАННЯ НАРОДНОГО ВОКАЛУ В ТВОРАХ ВЕРОНІКИ ТОРМАХОВОЇ

Яговенко Н.В., Дріневська В.С., Власова С.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка застосування народного вокалу в сучасній музичній практиці на прикладі творчості української композиторки Вероніки Тормахової. Народні пісні були і залишаються поштовхом до написання творів, що відносяться до різних стильових напрямків. Її творчим методом є використання пісенних фольклорних джерел, які співаються у народній манері, у творах, що відносяться до напрямків академічної та естрадної музичної культури. Подібна тенденція є перспективною для подальшого використання народного співу, адже за рахунок цього відбувається розширення сфери його застосування та зростання виконавського вокального репертуару.

Ключові слова: народний спів, фольклор, Вероніка Тормахова, композитор, стиль, манера.

Постановка проблеми. Провідною ознакою культури доби постмодернізму є стильова еклектика. Багато авторів поєднують у своїх творах елементи різних стильових напрямків. Подекуди це призводить до утворення нових мистецьких явищ, які впливають на подальший розвиток мистецької практики. Так одним з яскравих прикладів є використання пісенних фольклорних джерел, які співаються у народній манері, у творах, що відносяться до інших напрямків музичної культури – академічної та естрадної музики. Подібне поєднання присутнє у ряді творів українських композиторів, серед яких досить цікаві зразки у обох гілках музичного мистецтва, належать авторству Вероніки Тормахової. Дослідження подібних прикладів уявляється актуальним завданням, результати якого зможуть стати певними орієнтирами для майбутньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український фольклор аналізується в працях таких дослідників як І. Земцовський, А. Іваницький. Питання взаємодії композиторської творчості та фольклору аналізується в роботі Ю. Насирової. Теоретичні погляди композитора стосовно ролі фольклору в розвитку естрадної музики України висвітлюються в монографії В. Тормахової «Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез». Історія розвитку музичної культури України окреслюється у багатотомній праці під редакцією М. Гордійчука.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Існує ряд робіт вітчизняних дослідників, присвячених аналізу фольклору та його впливу на розвиток академічної музики. Проте осягнення значення тих новацій, що виникають у творах композиторів-сучасників досить часто залишається поза дослідницькою увагою. Окреслення ролі фольклору, який виконується в народній манері, у різних напрямках музичного мистецтва є свідченням його креативного потенціалу та великого культурного значення.

Формулювання мети дослідження. Аналіз застосування народного співу та його трактування в межах творів, що відносяться до музичної академічної та естрадної галузі творчості Вероніки Тормахової є актуальним завданням, що сприятиме формуванню нових підходів до практичного використання вокальної народної манери в подальшій мистецькій практиці.

Виклад основного матеріалу. Мистецькі підходи композиторів є надзвичайно різними. Деякі використовують новітні техніки композиції, хтось прагне винайти їх та зробити вихідним принципом власної творчості. Для когось характерна більш тональна мова та орієнтація на слухача, а ряд інших прагне виразити певні образи деструктивного характеру, що будуть пов'язані з відмовою від усієї попередньої мистецької практики. Ряд композиторів звертається у своїй творчості до фольклору, цитуючи його, творчо переосмислюючи, використовуючи в якості основного тематичного матеріалу. Питання впливу фольклору на композиторську діяльність здобуло чималого обґрунтування в мистецтвознавстві. І. Земцовський зазначав про те, що композитори, їх діяльність зростає на національному ґрунті, проте вони можуть розкривати нові потенціальні форми народної творчості. «Фігура видатного композитора (художника, письменника, артиста) в національній культурі займає цілком особливе місце. За сокровенною сутністю творчості він знаходиться одночасно в середині культури та поза нею, через своє бачення та слухання художник позначає невидимі та нечутні раніше горизонти та виводить культуру на нові рубежі» [2].

Вероніка Тормахова – сучасний композитор, в творчому доробку якої є чимало творів так чи інакше пов'язаних з фольклором. Творче кредо, основою якого є прагнення синтезувати фольклор з іншими напрямками музичної культури, в тому числі й естрадної, проявилось як у практичному вимірі, так і у теоретичній площині, адже ряд наукових робіт української композиторки присвячений висвітленню даної проблематики: монографія «Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез» (2017), «Фольклорні музичні традиції у World music (на прикладі групи «DAT»)» (2014), «Особливості взаємодії рок-музики та фольклору (на прикладі творчості гурту «Брати Гадюкіни»)» (2014), «Обращение к жанру коломыйки в джазовой, рок- и поп-музыке Украины» (2004) та ін.

Творче переосмислення фольклору в композиторських творах Тормахової розпочалось з дипломної роботи «Et sic in infinitum» («І так далі, у нескінченність») (1998) для симфонічного оркестру та народного вокалу, що за жанровими ознаками є варіаціями. Проте це чи не єдиний варіант в історії музики, коли тема не відкриває твір, а йде наприкінці. Тобто спочатку йдуть варіації на тему, а сама тема являє себе слухачам у кульмінаційний момент. Якщо б це був твір

у класичній сонатній формі, то місце появи теми збігалося б динамізованою репризою.

Відкриває твір вступ, де відбувається поступове формування начальної інтонації у техніці, що притаманна для мінімалізму. «Мінімалізмом прийнято позначати метод створення музики, що передбачає радикальну «мінімізацію» її звуковисотного та ритмічного аспектів: перший зводиться до використання дуже обмеженого набора звуків, другий – до безперервного повторення елементарних формул («паттернів», від англ. pattern – «модель», «шаблон»), як правило, на фоні довго не змінної тональної чи модальної гармонії» [1, с. 355]. Вся композиція не буде написана у мінімалізмі, проте досить багато елементів, притаманних для даної техніки, можна віднайти. Превалюють витримані звуки, стан спокою, згодом додається стійкий повторюваний ритм і коротенькі секундо-терцієві за своєю основою поспівки. Жанр варіацій зумовив лірико-епічний тип драматургії, внаслідок цього в творі конфлікту як такого немає, він замінений контрастом. Основою для контрасту стають інтонації та ладові особливості купальської пісні «Ой, яром вода», що стала головною темою твору. В ладовому відношенні це мажоро-мінор, де підкреслюється нейтральна та мінорна терція. Пісня була розділена на декілька сегментів, кожен з яких здобув окремого розвитку. Твір побудований за принципом темброви, фактурних варіацій. Поступово розширюється діапазон і додаються інструменти. В певному сенсі можна провести паралель з відомим симфонічним твором М. Равеля – «Болеро», де відбувається темброве варіювання остинатної теми та поступове наростання гучності шляхом нашарування різних інструментів.

В творі В. Тормахової перед кульмінаційним проведенням теми, дві останні варіації представляють синтез усіх сегментів теми, які розвивались до цього часу відокремлено. Протягом цих варіацій розвиток продовжується у техніці мінімалізму. В кульмінації звучить вокальна тема з тутті всього оркестру. Згодом при кожному наступному проведенні куплету відбувається поступове виключення музичних інструментів та цілих оркестрових груп у порядку, що протилежний їх появі у твору (у дзеркальному відображенні). Внаслідок цього останнє проведення куплету відбувається без супроводу оркестру. Після цього йде невелика кода, яка нагадує вступ. До появи варіації, в якій грають виключно ударні інструменти, варіюється ладові та секундово-терцова поспівка пісні. Після додавання ударних починає активно варіюватися ритмічна сторона. Відбувається чергування різних змішаних розмірів 5/8, 7/8, 3/4. Згодом додається чергування 7/8 та 4/4. Після вступу вокальної партії кожний такт буде йти у своєму розмірі, окрім завершення куплетів. Останні три такти йдуть в одному розмірі. Кода та вступ тотожні одна одному за рахунок чого утворюється певна образно-тематична арка в творі – твір почався з одного звуку і на ньому ж закінчився.

Народний вокал в даному творі є своєрідною родзинкою, адже на тлі звучання потрійного складу симфонічного оркестру три вокалісти, що співають народними голосами, дуже добре чутні без мікрофонів. За рахунок виваженості динамічного балансу їх поява є цілком обґрунтованою. Голос демонструє пісню, він асоціюється з силою народного духу, що є непереборним при жодних обставинах.

Якщо цей твір як у стильовому відношенні, так і в плані композиційної техніки відповідає найкращим зразкам академічної музики XX–XXI століття, то інші твори, в яких використовується фольклорні пісні, що виконуються народними голосами, можна віднести до естрадної джазової музики. Подібний синтез, на думку Тормахової, досить часто можна зустріти в українському мистецькому просторі та є його характерною рисою. «В естрадній музиці України протягом останніх двох десятиліть можна простежити цікаву лінію: рух від обробок народних пісень і оригінальних композицій на фольклорній основі (що включають використання народних інструментів, їх тембрів або прийомів гри на них; а також виконання вокальних пластів в автентичній співочій манері) до органічного синтезу власної композиторської манери з інофольклорною, який призвів до народження нового стилю World music» [6, с. 154].

Досить цікавою є обробка народної пісні, що відноситься до весільного обряду, «Що я в батька да й на й отході». М. Гордійчук зазначає, що весільні обряди становлять одну з форм народної звичаєвості. Вони представляють «складний комплекс різноманітних елементів поетичного, музичного і драматичного мистецтва… Драматичні, епічні й ліричні елементи весільних звичаїв послужили за основу, на якій виник й розвинувся ряд інших фольклорних жанрів» [3, с. 29]. Вказується, що деякі думи, історичні пісні, козацькі мають ті самі мотиви, що й весільні. Отже можна зробити висновок, що подібні пісні представляють значний творчий потенціал, стаючи джерелом для розвитку як інших фольклорних жанрів, так і для професійної музики. Зазначимо, що великий спектр жанрів, які об'єднуються в рамках весільної обрядовості має різну тематику та характер. Існує дві групи пісень – веселі жартівливого характеру та смутні мінорні ліричного характеру.

Твір В. Тормахової написаний для виконавського складу, до якого входять три співачки, що виконують пісню у народній манері та джазовий ансамбль, що складається з фортепіано, бас-гітари, гітари, саксофона та ударної установки. Автор досить цікаво вибудовує ладову драматургію твору. Пісня розпочинається у мінорному ладі, як в оригінальній версії. Згодом відбувається модуляція у паралельний мажор. Всі імпровізації, притаманні для джазової музики, йдуть у мажорі. Варто відмітити, що імпровізаційність є тією ознакою, що зближує народне музикування та джазове мистецтво. В. Шулін зазначає: «Індивідуальна або колективна імпровізація на основі спочатку заданих ладових, мелодичних, ритмічних моделей – найдавніший тип музикування, що панує в музичного фольклорі та професійній музиці практично всіх цивілізацій. У побуті естрадних та джазових музикантів набуло поширення визначення імпровізації як сколюючої вставки в заздалегідь визначеному місці, зміст якої повністю залежить від смаку і майстерності виконавця [7, с. 8–9]. В скороченій репризі тема йде у мінорі, проте кода – мажорна. Пісня надзвичайно протяжна, повільна, з бага-

тою мелізматикою, що вимагає тонкого інтонаційного відчуття.

Після кожного куплету інструменти мають програш, побудований на матеріалі теми, аналогічний тому, який виконувався, коли розроблявся основний інтонаційний матеріал. Основний рух уявляється як рух від мінору до мажору, що можна інтерпретувати як традиційну для народного музикування зміну протяжної пісні танцем, коли після смутку є просвітлення. Драматургія твору епічна, що реалізується у куплетній формі з кодою. В середині композиції використовувались імпровізації для різних інструментів, в тому числі й місце для імпровізування голосом. Вона мала колористичний характер, акцент робився на вигуках. Головним є тембр голосу. Перед кульмінацією пройшло соло вокалу. Згодом була колективна імпровізація та кода. Формою другого плану є тричастинна форма. На думку Ю. Насирової, композитор неодмінно взаємодіє з фольклором у процесі творчої діяльності. «Аналізуючи шляхи введення музичного фольклору в тканину, вірніше організм твору того чи іншого композитора ми, по суті лише спостерігаємо можливі шляхи зближення постійно діючого і незмінного типу національного музичного мислення і активно-мобільного типу композиторського мислення, а також прийоми техніки, що з нього витікають» [5, с. 48].

Обробку пісні «Скаче жабка», яка відноситься до купальсько-петрівського літнього циклу, було написано для виконання гуртом «Божичі» та джазовим інструментальним ансамблем. Г. Коропніченко відмічає, що подібні пісні часто є політекстовими, коли на той самий мотив підставляються інші варіанти слів та можуть виконуватись як весняні, купальські, петрівські. «Майже всі купальсько-петрівські мелоформи є поліжанровими і вживаються в інших жанрових циклах... Характерною особливістю досліджуваного терену є те, що саме тут три мелотипи ... зазнають жанрового переосмислення в межах аграрного періоду календаря, що яскраво маркує його перехідний характер» [4, с. 56]. Сам фольклорний оригінал йде у лідійському ладі, де оспівується стрибок до четвертого підвищеного ступеню. Форма куплетна зі вступом та завершенням. Окрім викладення музичної лінії співаками, в творі широко використовується принцип імпровізації. Причому імпровізують не лише інструменталісти, а й вокалісти. В творі наявна вокальна гуртова імпровізація. Специфіка вербального тексту зумовлює створення веселого жартівливого колориту. Задля створення потрібного художнього образу використовуються звукозображальні елементи. Так в середині твору є імпровізація тромбона, яка додає комічного враження за рахунок того, що виконується основна поспівка у досить рухливому для даного інструменту темпі, супроводжуючи це прийомами глісандо. Основний образ пов'язаний з жартівливим наслідування того як скаче і квакає жабка. У гітари використовуються різні прийоми гри, в тому числі застосовується Wah-Wah педаль («квакушка»), що імітує жаб'яче квакання у фактурі, а потім і у соло. Ця пісня увійшла у литовський проект, що відбувся в 2004 році у Вільнюсі в рамках фестивалю «Джаз-рінг: Литва-Україна». Характерною відмінністю вокальної партії, що виконувалась у народній манері співу, було відтворення гуртової імпровізації, яке безумовно виступає своєрідною даниною і специфіці джазової музики, і народному музикуванню.

На думку В. Тормахової, фольклор є важливим компонентом сучасної музичної культури, адже він є джерелом натхнення для багатьох авторів. Багатство його ладового, інтонаційного, ритмічного та образного начала створюють великий спектр можливостей для втілення різних жанрів.

Висновки та подальші перспективи. Сучасна композиторська школа характеризується різноплановим використанням фольклору. Він був і залишається поштовхом до написання творів, що відносяться до стильових напрямків академічної та естрадної музики. Характерною ознакою творчості Вероніки Тормахової є залучення фольклорних джерел при створенні авторських композицій. Однією з рис, що знайшли відображення в індивідуальному стилі композиторки, є виконання вокальних партій в народній манері. Подібна тенденція є перспективною для подальшого використання народного співу, адже за рахунок цього відбувається розширення сфери його застосування та зростання виконавського вокального репертуару.

Список літератури:

1. Акопян Л.О. Музыка XX века. Энциклопедический словарь. – М., 2010.
2. Земцовский И. Мелосфера Мусоргского – его неизвестная родина // Музыкальная академия, 2012. – № 3. – С. 30–35.
3. Історія української музики. В 6 т. Т. 1: Від найдавніших часів до середини XIX ст. Редкол.: М.М. Гордійчук та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 448 с.
4. Коропніченко Г. Пісні весняно-літнього циклу на київщині: ареальне роздоріжжя // Проблеми етномузикології. Випуск 9. – 2014. – С. 39–63.
5. Насырова Ю. К вопросу современной трактовки проблемы фольклор-композитор // European Journal of Arts. 2016. – № 3. – С. 47–50.
6. Тормахова В.М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез: монографія / В.М. Тормахова. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 204 с.
7. Шулин В.В. Искусство импровизации в джазе последней трети XX столетия: к проблеме звукоидеала. Дисс. на соискание уч. степени кандидата искусствоведения 17.00.09. – Спб., 2007.

Яговенко Н.В., Дриневская В.С., Власова С.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНОГО ВОКАЛА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЕРОНИКИ ТОРМАХОВОЙ

Аннотация
В статье анализируется специфика применения народного вокала в современной музыкальной практике на примере творчества украинского композитора Вероники Тормаховой. Народные песни были и остаются толчком к написанию сочинений, относящихся к различным стилевым направлениям. Ее творческим методом является использование песенных фольклорных источников, которые поются в народной манере, в произведениях, относящихся к направлениям академической и эстрадной музыкальной культуры. Подобная тенденция является перспективной для дальнейшего использования народного пения, ведь за счет этого происходит расширение сферы его применения и рост исполнительского вокального репертуара.
Ключевые слова: народное пение, фольклор, Вероника Тормахова, композитор, стиль, манера.

Yagovenko N.V., Drinevska V.S., Vlasova S.A.
Kiev National University of Culture and Arts

THE USE OF THE PEOPLE'S VOCAL IN THE WORKS OF THE VERONICA TORMAKHOVA

Summary
The article analyzes the specificity of the use of folk vocal in contemporary musical practice, based on the example of the Ukrainian composer Veronika Tormakhova. Folk songs have been and still are the impetus for writing essays relating to different styles. Her creative method is the use of song folklore sources, which are sung in a folk manner, in works relating to the directions of academic and variety musical culture. Such a trend is promising for the further use of folk singing, because at the expense of this there is an expansion of the scope of its application and the growth of the performing vocal repertoire.
Keywords: folk singing, folklore, Veronika Tormakhova, composer, style, manner.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 929:78(477.85)Мандичевських

ВІДНОВЛЕННЯ ФАКТІВ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЄВСЕВІЯ МАНДИЧЕВСЬКОГО

Акатріні В.М.
Наукова бібліотека
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена фактам які свідчать про походження видатного композитора Євсевія Мандичевського. Подано документальні підтвердження щодо народження та трудового шляху Івана, Василя та Євсевія Мандичевських. Автором підкреслюється значимість достовірних даних при дослідженні фактів про родину Мандичевських. Розвіються помилкові твердження, що родина всесвітньовідомих Мандичевських походила з Галичини.

Ключові слова: архівні документи, походження, культурні товариства.

Постановка проблеми. За останні 160 років від дня народження Євсевія Мандичевського було написано багато статей про його культурну і музичну діяльність. Проте, мало хто звертав увагу на факти, де саме був народжений великий композитор, його сім'я та яким саме було його походження. Ці питання на сьогоднішній день є достатньо контраверсійними та вимагають глибинного, наукового аналізу з посиланням на достовірні джерела.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. Дослідженням даних питань займались: E.I. Păunel, G. Tofan, E. Satco, V. Acatrini, M. Acatrini, M. Erimescu, D. Covalciuc, В. Акатріні, Л. Щербанюк, А. Яківчук, Ю. Гусар, О. Огуй, та ін. Які внесли значний вклад у вивчення історії діяльності родини Мандичевських. Проте дана проблема потребує детальнішого аналізу.

Головним завданням даної статті є встановлення документально підтверджених фактів про життя Мандичевських.

Метою публікації є спростування міфів про родину Мандичевських та встановлення істини в походженні родини великих культурних діячів Буковини. У якості незаперечних фактів ми наводимо документи, що знаходяться у фондах Чернівецького обласного архіву та Наукової Бібліотеки Чернівецького Національного Університету ім. Ю. Федьковича.

Виклад основного матеріалу. Насамперед проілюструємо родинне походження батьків Євсевія Мандичевського.

Багато хто стверджує, що батько Євсевія Василь Мандичевський був греко-католицьким священиком, який прибув на Буковину з Галичини. Зазначимо, що документальні факти свідчать про те, що Василь Мандичевський народився у 1824 р. в с. Багринівка [1, с. 512–513; 2, с. 12; 3, с. 350–351; 4, с. 479; 5, с. 43; 6, с. 568; 7, с. 134; 8, с. 32]. Глибоцького району Чернівецької області.

В Державному архіві Чернівецької області знаходяться документи, в яких зафіксовані факти про всіх народжених на території Буковини того часу. Згідно документу під назвою «Книга реєстрації актів про народження за 1840–1879 рр. по с. Багринівка Глибоцького району» Ф. 1245. Опис. 1. Спр. 83 [9] можна встановити і те, що всі діти Василя і Вероніки Мандичевських, яких було восьмеро також народжені були в с. Багринівка. Після навчання на філософсько-теологічному факультеті у Чернівцях 1847–1850 рр. Василь отримав сан священика (1850 р.). У двомовному єпархіальному журналі «Candela – 1896 року. [1, с. 512–513] (Світильник)» у розділі (Cronică) знаходимо, що Василь Мандичевський віддав 46 років служінню Богу у селах Багринівка та Молодій. за це архієпископ Теофіл Бенделла у 1873 році нагородив Василя Мандичевського червоним поясом, а архієпископ Сильвестр Морарію у 1880 році присвоїв йому звання екзарха Василь Мандичевський був обраний ігуменом монастиря Путна, але смерть не дозволила йому вступити на цю посаду [10, с. 52–53]. Також і за церковною статистикою «Schematismus der Bucovinaer – 1847–1897 рр.», можна дізнатися що Василь Мандичевський служив у селах Багринівка (1856–1867 рр.), Молодія (1868–1891 рр.) [11].

Додатковим підтвердженням походження родини Мандишевських з с. Багринівки є і те, що на старому кладовищі в с. Багринівка знаходиться могила священника Івана Мандишевського (1778–1853), який являється батьком Василя. До речі, Іван тривалий час був священником в с. Багринівка.

Варто зазначити, що інформація про Івана Мандичевського вперше зафіксована у напрацюваннях Теодора Балана під назвою «Буковинські документи», де написано, що 5 лютого 1814 року власник частини села «Антон Строічі залишає своїм дітям Георгію, Манолаки, Петраки, Міхаілаки та Ніколаю свій маєток Багринешти». У кінці документу зазначено, що при цьому «був і я Іоан Мандичевський, місцевий пастор» [12, с. 414].

Достатньо інформації про Івана Мандишевського знаходимо в щорічнику православної церкви на Буковині за 1841 р. «Schematismus der Bucovinaergr» [13].

Один з фактів свідчить, що в с. Багринівка був народжений і похований на старому цвинтарі Іван (Іоан) Мандичевський, який був батьком Василя [14].

Зважаючи на доводи деяких науковців про походження Василя Мандичевських з Галичини

напрошується питання: «Як греко-католицький священник з Галичини Василь Мандичевський міг опинитися на Буковині та працювати священником у православному та ще й румуномовному селі»?

Абсолютно в усіх архівних документах про історію с. Багринівки дуже часто зустрічаються постаті Івана та Василя Мандичевських, які працювали священиками.

За останні вісім років нашого дослідження родини Мандичевських ми переконалися, що дана родина завжди себе вважала румунською і тісно була пов'язана з усіма можливими румунськими культурними товариствами: Armoniea, Junimea, Academiea Ortodaxă, Compozitori Români din Europa та ін.

Повертаючись до фактів про Євсевія констатуємо, що всупереч твердженням науковців про народження його у с. Молодія. Зазначимо, що це помилкове твердження. У Державному архіві Чернівецької області знаходимо документ Чернівецької гімназії «Табель успішності та відвідування учнями гімназії I–VIII класів за 1869/1870 навчальний рік (Obergymnasium)» Ф. 228. Оп. 2. Спр. 27. [14], де Євсевій здобував середню освіту 1867–1875 рр. зазначаються факти народження у с. Багринівка. Батько працював священиком в с. Молодія, а їхнє віросповідання було греко-православним, рідна мова – румунська. Нижче подано копії документів.

Незважаючи на визнання своєї румунської приналежності Євсевій, як і середньостатистичний буковинець вільно володів іншими мовами – німецькою, румунською, українською та ін.

Відповідно до інформації з румуномовних газет та журналів: Făt – Frumos, Junimea literară, Apararea Naţională, Gazeta Bucovinei, Candela та ін. часів Австро-Угорської імперії ми констатуємо, що родина Мандичевських завжди і всюди брали участь у заходах організованих румунськими культурними товариствами.

Про життя і творчість Євсевія у Відні після 1875 р. написано достатньо інформації, але мало, хто звертає увагу на його співпрацю з румунськими культурними товариствами.

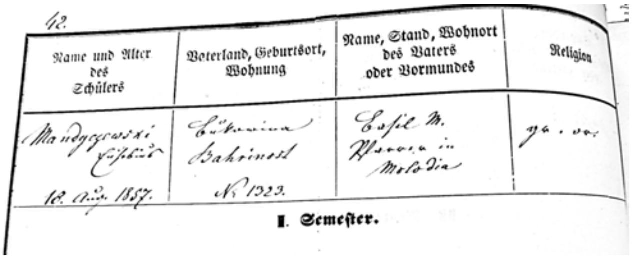
У 1899 р. прізвище Євсевія зустрічається в діяльності Комісії що пов'язана зі збором коштів для румунської православної церкви у Відні.

Висновки. Дане дослідження покликане передусім донести документально зафіксовану правду, про яку зазначає більша частина європейських дослідників. Найбільшу увагу слід звернути і на те, що за останні 160 років від дня народження всесвітньо відомого композитора тільки у 1937 р. в Чернівцях було організовано концерт пам'яті на честь Євсевія Мандичевського. Натомість у інших країнах Румунії та Австрії концерти присвячені Євсевію Мандичевському проводяться частіше. Допоки в українців, а зокрема і в буковинців не сформоване ціннісне уявлення про роль і значення Євсевія Мандичевського у музиці, австрійський музикознавець Дітмар Фрізенеггер вдруге поспіль організував концерти «Два дні музики Євсевія Мандичевського у Чернівцях» у 2016-му та 2017-х рр. Австрійському митцю слід віддати належне, що завдяки невтомній праці в архівах Чернівців, Румунії, Австрії йому вдалося редагувати та відновити музичні композиції Євсевія Мандичевського. В результаті цього він видав вже три книги, які вийшли трьома мовами – українською, румунською, німецькою,: «Кантата з нагоди святкування, 50-річного ювілею Вищої православної реальної школи в Чернівцях» [15], «Стрілець» [16], Меса До мажор «Таттендорфська меса» [17]. Навіть цей дослідник нагадує на румунську приналежність Євсевія та всієї родини Мандичевських.

Список літератури:

1. Cronică // Candela: foaie bisericească-literară. Anul XV. – 1896. – Cernăuţi. – P. 512–513.
2. Satco Emil. Enciclopedia Bucovinei / E. Satco. – Suceava – 2004. – P. 648.
3. Irimescu Mircea. Societatea pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina (1862–2012) la 150 de ani / M. Irimescu. – Rădăuţi – 2013. – Vol. II. P. 727.
4. Ţugui Pavel. Bucovina. Istorie şi Cultură / P. Ţugui. – Bucureşti – 2002. – P. 522.
5. Ţugui Pavel. Eusebie Mandicevschi – Receptarea şi aprecierea operei sale / P. Ţugui // Analele Bucovinei – 1998 – V/1 – P. 43–59.
6. Păunel Eugen. Constantin Mandicevschi (1859–1933) / E. Păunel // Codrii Cosminului – 1934 – VIII. – P. 568.
7. Tofan George. Constantin Mandicevschi / G. Tofan // Şcoala Revistă – Cernăuţi – 1913. – IV. – P. 134–135.
8. Акатріні В. М. Повернути втрачені імена: сім'я Мандичевських / В. М. Акатріні // Молодий вчений. – 2015. – № 7(22), ч. 2. – С. 32–36: фотогр.
9. ДАЧО. – Ф. 1245. Книги актів цивільного стану (метричні книги) нинішньої Чернівецької області. – Оп. 1. – Спр. 83. Книга реєстрації актів про народження за 1840–1879 рр. по с. Багринівка Глибоцького району. – 129 арк.
10. Acatrini V. Familia Mandicevschi în contextul vieţii muzicale a Bucovinei / Vladimir Acatrini // Glasul Bucovinenei. – 1/2017 – An. XXIV. Nr. 93 – P. 52–65.
11. Schematismus der Bucovinaer – 1847–1897.
12. Balan Teodor. Documente Bucovinene vol. VI. 1760–1833 / T. Balan – Bucuresti – 1933. – P. 414–415.
13. Schematismus der Bucovinaergr – 1841.
14. ДАЧО. – 1245. Книги актів цивільного стану (метричні книги) нинішньої Чернівецької області. – Оп. 1. – Спр. 85. Смерті за 1843–1890 рр. по с. Багринівка Глибоцького району. – 164 арк.
15. ДАЧО. – Ф. 228. Освітні установи. – Оп. 2. – Спр. 27. Табель успішності та відвідування учнями гімназії I–VIII класів за 1869/1870 навчальний рік. – 650 арк.
16. Фрізенеггер Дітмар. Кантата з нагоди святкування 50-річного ювілею Вищої православної реальної школи в Чернівцях / Д. Фрізенеггер. – Львові. – 2017 – С. 96.
17. Фрізенеггер Дітмар. Стрілець / Д. Фрізенеггер. – Львові. – 2017 – С. 26.
18. Фрізенеггер Дітмар. Меса До мажор «Таттендорфська меса» / Д. Фрізенеггер. – Львові. – 2017 – С. 62.

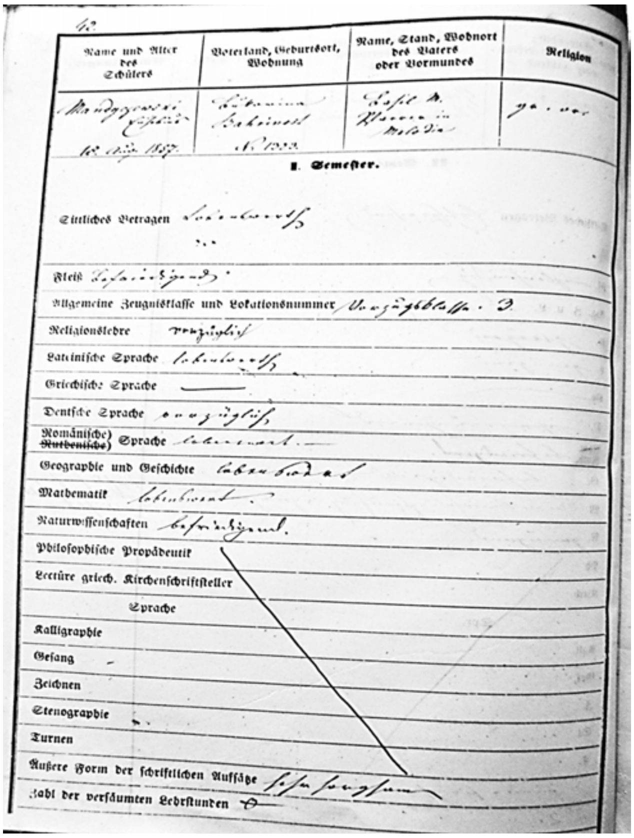
Додатки:

Name und Alter des Schülers	Vaterland, Geburtsort, Wohnung	Name, Stand, Wohnort des Vaters oder Vormundes	Religion
Mandyczewski ... 18. Aug. 1857	Bukowina Bahrinesti Nr. 1323	...	gr. or.

I. Semester.

Додаток 1. Журнал Чернівецької гімназії (Obergymnasium), де Євсевій здобував середню освіту 1867–1875 рр.

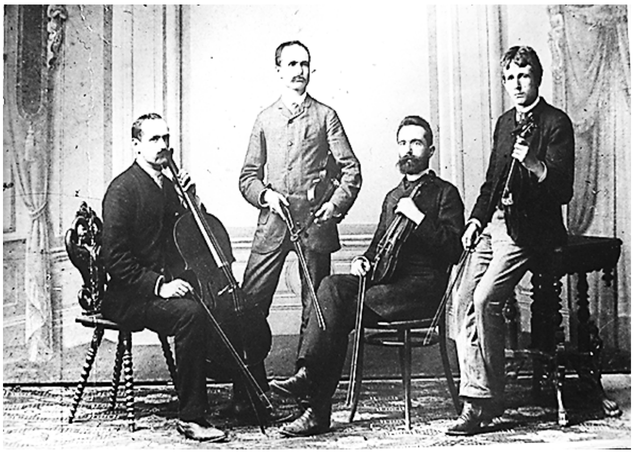

Name und Alter des Schülers	Vaterland, Geburtsort, Wohnung	Name, Stand, Wohnort des Vaters oder Vormundes	Religion
Mandyczewski ... 18. Aug. 1857	Bukowina Bahrinesti Nr. 1323	...	gr. or.

I. Semester.

Sittliches Betragen
Fleiß
Allgemeine Zeugnisklasse und Lokationsnummer
Religionslehre
Lateinische Sprache
Griechische Sprache
Deutsche Sprache
Romänische (Ruthenische) Sprache
Geographie und Geschichte
Mathematik
Naturwissenschaften
Philosophische Propädeutik
Lectüre griech. Kirchenschriftsteller Sprache
Kalligraphie
Gesang
Zeichnen
Stenographie
Turnen
Äußere Form der schriftlichen Aufsätze
Zahl der versäumten Lehrstunden

Додаток 2. Витяг зі шкільного журналу з переліком предметів, які вивчав Євсевій у гімназії. Тут ілюструється, що рідною мовою композитора була румунська.

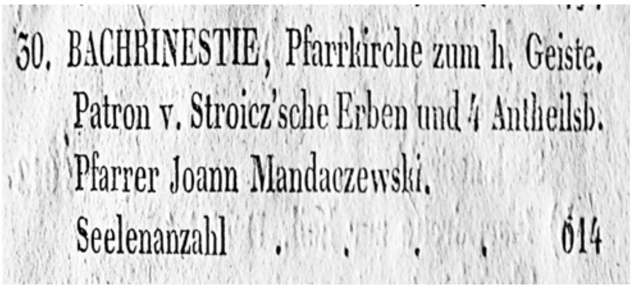

Додаток 3. Квартет братів Мандичевських.

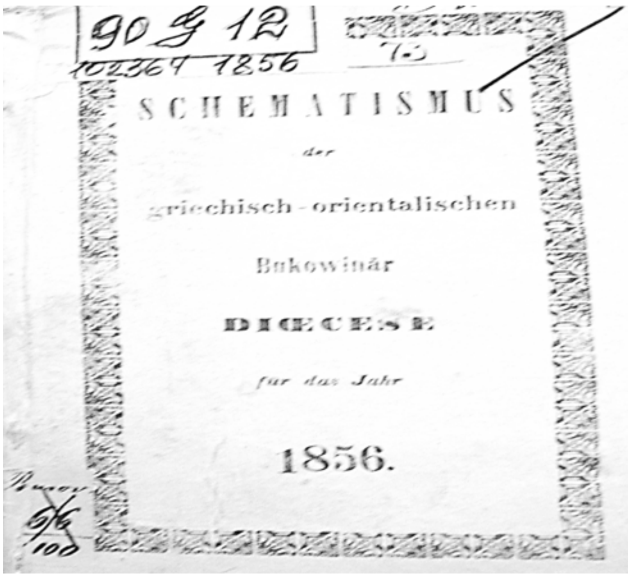

SCHEMATISMUS DER griechisch-orientalischen BUKOWINAER DIOECESE FÜR DAS JAHR 1841.

Додаток 4. Щорічник православної церкви на Буковині за 1841 р. (Schematismus der Bucovinaergr).

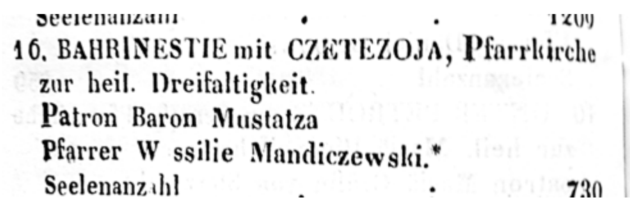

30. BACHRINESTIE, Pfarrkirche zum h. Geiste.
Patron v. Stroicz'sche Erben und 4 Antheilsb.
Pfarrer Joann Mandaczewski.
Seelenanzahl 614

SCHEMATISMUS der griechisch-orientalischen Bukowinär DIOECESE für das Jahr 1856.

Додаток 5. Щорічник православної церкви на Буковині за 1856 р. (Schematismus der Bucovinaergr).

Seelenanzahl . 1209
16. BAHRINESTIE mit CZETEZOJA, Pfarrkirche zur heil. Dreifaltigkeit.
Patron Baron Mustatza
Pfarrer W ssilie Mandiczewski.*
Seelenanzahl . . 730

Акатрини В.М.
Научная библиотека
Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ФАКТОВ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ЕВСЕВИЯ МАНДИЧЕВСКОГО

Аннотация
Статья посвящена фактам, которые свидетельствуют о происхождении выдающегося композитора Евсевия Мандичевского. Подано документальные подтверждения о рождении и трудовой деятельности Ивана, Василия и Евсевия Мандичевских. Автором подчеркивается значимость достоверных данных при исследовании фактов о семье Мандичевских. Развеиваются ложные утверждения, что семья всемирно известных Мандичевских происходила из Галичины.
Ключевые слова: архивные документы, происхождение, культурные общества.

Akatrini V.M.
Scientific Library
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

RECOVERY OF THE FACTS OF THE ORIGIN OF EVSEVIY MANDITCHEVSKY

Summary
The article is devoted to the facts that testify to the origin of the outstanding composer Evseviy Mandichevsky. Documentary evidence of the birth and labor activity of Ivan, Vasily and Evseviy Mandichevsky has been submitted. The author emphasizes the importance of reliable data in the study of facts about the Mandichevskys family. False assertions are developing that the family of the world-famous Mandichevskys originated from Galicia.
Keywords: archival documents, origin, cultural societies.

UDC 271.4(73)(091)«1884/1914»

FORMATION OF GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE USA: HISTORIOGRAPHY ANALYSIS (1884–1914)

Hnidyk I.I.
Lviv Polytechnic National University

This article analyses the historiography of the theme of the formation of Greek Catholic Church in the USA. Chronologically investigation includes the initial period of this process – the end of XIXth and the beginning of XXth century. In this stage the process of organization of the first Ukrainian Greek Catholic eparchy in America occurred. There were many obstacles and difficulties in its development on the background of another society, culture and rite. Taking into consideration such circumstances the analytical research of this theme is actual and important until now. In American historiography this topic was outlined very superficially. Only in the last decades of the XXth – beginning of the XXIth century special analytical researches, particularly of Ukrainian historians, appeared. This paper contains the analysis of existent literature, the division into historiography periods and main topics, outlined in these studies. This research proposes the actual little investigated directions of the theme.
Keywords: Greek Catholic Church, historiography, Ukrainian emigration, author, research.

The problem setting. The historiography of formation of Greek Catholic Church in the United States has undergone several periods of development both in Ukrainian and in foreign historiography. The first works about Ukrainian emigration in the United States appeared at the beginning of the twentieth century. There were some short essays about the religious life of settlers. Authors began to prepare the specific monographs in this theme starting from the second half of the twentieth century. At the same time rare synthetic studies appeared at the turn of the twentieth and twenty-first centuries. They reflect certain aspects of the Church organization. Taking into consideration this situation, the historiography of Greek Catholic Church formation in the United States should be analyzed according to the next scheme: 1) general researches which superficially outline the aspect of Church formation (studies in the history of Ukrainian emigration, the history of Ukrainian Church, the history of the USA and American Catholicism); 2) analytical and synthetic works relating to certain aspects of this problem; 3) historical-canonical investigations.

The objective of this paper is to check the existent researches about formation of Greek Catholic Church in the USA in different historical periods until now and to define future prospectives for investigation in analytical context.

The results of the study. Chronologically the first general studies in the history of Ukrainian emigration in the United States are works of Yulian Bachynskyi, Orest Kyrylenko, Myroslav Sichynskyi, Oleksiy Prystay, Luka Myshuha [2; 7; 17; 13]. In general, these authors referred more to the lives of migrants, the need to preserve their national and religious heritage. The issue of church development is highlighted in these works in largely publicistic style. They have a very general factual basis, but contain the interesting authors reflections about importance of the Church as an integrative factor in the emigrants life.

The first scientific monography in this aspect is the work of Vasyl Halych about Ukrainians in the United States of America, which has not lost its actuality till now [30]. The author analyzed the church aspect according to the following criteria: the origins of Christianity in Ukraine, the current state of Ukrainian church, the difficulties of religious identification of Ukrainian emigrants in the USA (in general Americans identified them as Uniates or Greeks, contrary to the official name and significantly distorting historical truth), obstacles to organizational forming of Greek Catholic Church in the USA, the «period of church forming», the work of the first missionaries, the church administration, the arrival of Bishop Soter Ortynsky, the future prospects of Ukrainians in America, the periodicals, organizations, parochial schools and so on. The author takes to the Church the role of the social and public center of Ukrainian emigration in the United States [30, p. 125–126]. However, the chapter about the religious life of Ukrainians has only an informative character. It briefly outlines some problems of church organization life. The period of Bishop S. Ortynsky's work is mentioned very generally.

Distorted interpretations of the church question are in the monographs of Soviet researchers about Ukrainian emigration. These are the works of Arnold Shlepakov, Leon Tolopko, Andriy Strilko [18]. Obviously, the problem of the formation of Greek Catholic Church in the United States is not described in these studies. However, it would be historically unreasonable to avoid completely the role of the church and clergy in the development of Ukrainian diaspora over the ocean. Therefore, in the style of the Soviet historiography, the church theme was illuminated in distorted style. Consequently, these monographs contain incorrect interpretations regarding church issues.

Schematic essays about the history of Greek Catholic Church formation were included in diaspora publications about Ukrainians in different states of the USA. In particular, information about emigrants in Ohio during the period from 1885 to 1976 is included into the work of D. Kulchytskyi. The activities of Ukrainian communities in Detroit, Michigan, Chicago and Illinois are researched in jubilee publications issued on the celebration occasion of the Millennium of the Baptism in Kyivan Rus (1988) [19, 20].

A brief factual account about main stages of the Church formation is in the monograph by Myron Kuropas, dedicated to Ukrainians in America [37]. He also published a number of popular scientific reviews about religious life of Ukrainian emigrants in the United States in the magazine «The Ukrainian Weekly» [38, 39]. Brief descriptions of the process of formation of Greek Catholic Church in the United States are included into general studies about the history of the Ukrainian Church by the authors Vasyl Lentsyk, Isydor Nahaievskyi, Hryhorii Luzhnytskyi, Sofron Mudryi [10, 15, 12, 14].

The most elaborate themes of the general studies of American historiography in the aforementioned plane are the history of Roman Catholicism, between the Church and Vatican relations, and the impact of the emigration on the USA national-religious diversity. Among them there is a monograph by Gerald Shaughnessy, Andrew Greeley, Robert Leckie [56, 29, 40]. However, Greek Catholics are seldom mentioned in these works very. The best way, very little information is provided that has more questions than answers and does not show the authenticity of the Greek Catholic rite. The common feature of these works is the lack of a well-defined terminology of national-religious identification of Greek Catholics, which indicates a certain lack of awareness of American society on this topic. More attention to the church life of the Greek Catholics is paid in the analytical and encyclopaedic literature of the last thirty years. The definitions of the national-religious identity of the Greek Catholic emigrants, short factual schemes of church formation are already clearer in such works [58, 26]. However, they have only informative character. The positive effect of these works is that the Greek Catholics are considered in common context with other emigration groups in the United States and their presence in American society is considered positively. The majority of American researchers are lately paying their attention to the factor of presence of Eastern Catholics and the relationship between the representatives of two rites in the USA. Researches by D. Saato and E. Barkan are thorough in this aspect. The first monograph includes interesting synthetic conclusions about the integration of Eastern Rite emigrants in the USA in a chronological retrospective.

In the background of these works, researches of Gerald Fogarty are particularly important. He specializes in the history of American Catholicism and the Vatican's relations with the American hierarchy [27, 28]. In his studies, he paid particular attention to the presence of Eastern Rite Catholics in the United States. This aspect was studied by the author on the background of the contemporary problems of the American Roman Catholic hierarchy and their attitude to the Greek Catholics. G. Fogarty analyzed the congresses of American bishops, the policy of «Americanization», the division into liberal and conservative parties, problems because of conflicts between different nationalities. According to the author's words, the establishment of a separate jurisdiction for the Eastern Catholics took place only after the end of the liberal-conservative discussion within American Roman Catholic Church [28, p. 64]. The question of the relationship between the American hierarchy and the Eastern Catholics in 1890–1907 is described in a detached monograph by D. Fogarty [27].

The first articles about Greek Catholics in the United States were published in American newsletter «Charities», «American Ecclesiastical Review», in the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century. In 1909 the article about the Rusyns Greek Catholics by A. Shipman was published on the pages of the American «Catholic Encyclopedia» [57]. This author, so called as «friend of Ukrainian Greek Catholics in the USA», translated the Liturgy of the Byzantine rite in English [21, p. 20]. The first scientific monographs devoted to the formation of Ukrainian Greek Catholic Church in the USA were prepared by Diaspora researchers Isydor Sokhotskyi and Bohdan Procko. Chronologically, they researched a long period: from the last third of the nineteenth century until the second half of the twentieth century. In particular, B. Procko considered the problem of the Church formation in analytical style and outlined the main tendencies of its development in dissertation work [49]. Later, he published the thorough highly specialized research about period of the organization of church life until the arrival of the bishop (1884–1907) [49], the Ortynsky's work [48] and the role of A. Sheptytsky in the church life of Ukrainian emigration in the USA [47].

The formation of the first Greek-Catholic parishes and the activities of the first Greek-Catholic priest in the United States are considered in the researches of Osyp Kravcheniyk. His study about I. Volyansky provides a solid factual basis [9]. Later publications of the author include the interesting analytical reflections about the formation of Greek Catholic Church in the USA [35, 36].

Participation of the Transcarpathian part of emigration in church life in the USA became the subject of scientific research of Atanasiy Pekar, Robert John Hospodar and Paul Robert Magosci. The priest A. Pekar studied the ethnic origin, national consciousness, the situation and history of Transcarpathian Greek Catholics, their relations with the Galician part of emigration, the policy of the Hungarian government and the reasons for the later separation between the settlers in the USA. The author focuses on external obstacles that have complicated the organization of the church – political and ideological influences, especially from the side of Hungarian authority [45]. Interesting ideas of the researcher are described in his publications about the role of A. Sheptytsky in the life of emigration in the USA [44, 16].

A number of thorough articles was published in the collection of the four-day symposium «Ukrainian Experience in the USA» (1976) [59]. The conference came into notice American and international media, including «Boston Globe», «Christian Scince Monitor», «Voice of America» etc. The main issues of the symposium concerned the church organization of Ukrainian emigration. Largely the researchers have focused on the topic of national-religious identification of emigrants. Among them there is an analytical article by Vasyl Markus about the religious experience of Ukrainians in the United States [41].

The biography and writings about work of the first Greek Catholic bishop in the USA, S. Ortynsky, were reviewed by V. Vavryk, M. Baranetsky, H. Luzhnytsky in their studies [3, 11]. However, these works are written in a biographical and publicistic style and do not include a comprehensive analysis.

The problem of the canonical status of Greek Catholic Church in the USA was considered by Sofron. Mudryi, Walter Paska, and Viktor Pospishil. The first author characterized the inter-religious difficulties of the Greek Catholics in the diaspora and the dynamics of the solution of their church-legal status. The source of the research was materials of the Vatican Archive, what predetermines a special thoroughness of monograph.

Walter Paska made a significant contribution into the analytical comprehension of the history of the settlement of the canonical position of Greek Catholic Church in the USA. He highlighted the causes and circumstances, the religious heritage of Ukrainian emigration, the main stages of church construction. The researcher paid particular attention to S. Ortynsky's work and to the analysis of the Vatican curia decisions towards the American Greek Catholics. V. Paska worked up the little-known archival materials of the Philadelphia Archeparchy.

The researches of V. Pospishil about the ecclesiastical right of the Eastern Catholic churches are very important [46]. He highlighted the main canonical principles that influenced the formation of Greek Catholic Church in the USA, considered the main aspects and issues of church building and analyzed the Vatican's policy in this regard.

Some aspects related to theme are reflected in the dissertations by both foreign and Ukrainian scholars. In particular, the problem of the relationship between Catholicism and American society is discussed in the work of Jain Hoffacker [31]. The aspect of the presence of married priests in the Catholic Church was studied by Anthony McLaughlin [42]. Joel Brady investigated the problem of the transition of Greek Catholics to Orthodoxy in the USA [25]. Ukrainian researcher Volodymyr Yushkevych analysed the role of Greek Catholic Church in the social-political life of Ukrainians in the USA and Canada during the period of 1870–1939 [22–24].

The researches of priest Ivan Kashchak occupy an important place in the contemporary historiography of indicated theme [5, 6, 32, 33, 34]. In 2004 he published his monograph «Metropolitan Andrei Sheptytsky and the establishment of the Ukrainian Catholic Church in the United States of America» [5]. The author analyzed the main periods of formation of Greek Catholic Church in parallel with the work of the Metropolitan. Chronologically study included the period since 1884 to 1961. The researcher's merit is the processing of the unknown in Ukraine archival materials of the Stamford Seminary, the Rutgers University Library (New Brunswick), the Diocesan Libraries of Winnipeg and Edmonton.

Modern Italian researcher Matteo Sanfilippo plays a significant part in the investigation of the formation of Greek Catholic Church in the USA [51–55]. His researches are based on comparatively new methodological approaches to the study of the issue of religious-national identification of emigration in the United States. The author considers the development of the Ukrainian emigration community comprehensively, paying particular attention to external circumstances that significantly influ-

enced the Church formation. First of all it is the position and decision of the Vatican in the case of Greek Catholics in the USA, the influence of Austro-Hungarian diplomacy as an interested party, the historical situation in the USA, the attitude of the American Roman Catholic hierarchy to the growing emigration movements that caused them certain problems of church-disciplinary nature. M. Sanfilippo compares the development of emigration in the United States and Canada, provides statistics, revises the terminology of national identification, removing outdated labels. In addition, he explores the ethnic composition of Greek Catholics in the United States, emphasizing the presence of Slovaks, Croats, Slovenes, and others among them. The author considers the development of Ukrainian emigration in the comparative historical perspective in analytical style.

The conclusions and perspectives of further research. Despite the presence of a large amount of literature about Ukrainian emigration in the United States, the issue of the formation of Greek Catholic Church in this country remains topical. The majority of studies provides a general factual basis. The existing analytical works outline only certain aspects of the problem. Despite this, the actuality of the theme is constantly growing both in foreign and Ukrainian studies. The indicated topic is like an important precedent in the context of canonical law and needs to be widely studied.

Characteristically, despite the existing research, the role of A. Sheptytsky in the aspect of church organization life of emigration in the USA remains actual. All researchers mostly note the decisive role of the Metropolitan in this plane. General works of a biographical nature usually include general information about his role in the pastoral care over emigrants. More robust information is provided by Augustine Babiak and Kyrylo Korolevsky [1, 8].

It should be emphasized that most of the publications are devoted to the role of A. Sheptytsky in solving the problem issues of the church organization of Ukrainian Canadians. This is due to a wider and more accessible source base. Although, the role of the Metropolitan in the establishment of Greek Catholic Church in the United States, especially in canonical aspect, still requires a thorough and analytical reflection. There are many «white spots» and is a need to expand the source base of the study including the materials of the Vatican archives. In particular, historiography gives a brief information about A. Sheptytsky's visits to Rome in order to resolve disputed issues concerning Greek Catholic Church in the USA, but there is no more detailed information about the course and consequences of these meetings. Thus, a comprehensive analytical study of the formation of Greek Catholic Church in the USA with the new methodology and the complex interdisciplinary approach will be an important future perspective for researches.

References:

1. Баб'як А. Подвиг Митрополита Андрея Шептицького як Апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі / Августин Баб'як. – Тренто-Больцано, 2013.
2. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єдинених державах Америки / Юліан Бачинський. – Т. 1. – Львів, 1914. – 492 с.
3. Ваврик В. Єпископ Сотер Ортинський Чина Святого Василія Великого. У сорокаліття його смерти / Василь Ваврик. – Філадельфія: Видавництво ОО. Василіян у ЗДА, 1956. – 75 с.
4. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Г. Л. Гладка; Чернівец. держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2000. – 13 с.
5. Кащак І. Митрополит Андрей Шептицький і постання Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки / Іван Кащак. – Львів: Свічадо, 2004. – 92 с.
6. Кащак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ. Перший греко-католицький єпископ у Сполучених Штатах Америки (1907–1916) / Іван Кащак. – Філадельфія, 2007. – 8 с.
7. Кириленко О. Українці в Америці / Орест Кириленко. – Відень: накладом «Союза визволення України», 1916. – 40 с.
8. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Кирило Королевський / пер. з фр. Я. Кравець. – Львів: Свічадо, 2014. – 512 с.
9. Кравченюк О. Стежками Отця Івана Волянського в Америці / Осип Кравченюк. – Йорктон, 1981. – 85 с.
10. Ленцик В. Нарис історії Української Церкви / Василь Ленцик. – Львів: Свічадо, 2003. – 600 с.
11. Лужницький Г. Єпископ-піонер Кир Сотер з Ортинич Ортинський ЧСВВ / Григорій Лужицький. – Філадельфія: Провидіння, 1963. – 53 с.
12. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Григорій Лужницький. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с.
13. Мишуга Л. Як формувався світогляд українського іміґранта в Америці / Лука Мишуга // Пропам книга, видана з нагоди сорокалітнього ювілею УНС/ Зредагував д-р Лука Мишуга. – Джерзі Сити: накладом УНС, 1936. – С. 31.
14. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / Софрон Мудрий / 4-те видання. – Жовква: Місіонер, 2010. – 544 с.
15. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному України / Ісидор Нагаєвський. – Філадельфія: Накладом автора, 1950. – 88 с.
16. Пекар А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття / Атанасій Пекар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/Gromada/91364-Mytropolyt-Andrei-Sheptytskyi-i-Zakarpattia
17. Січинський М. Народна справа в Америці / Мирослав Січинський. – Нью-Йорк, 1919. – 23 с.
18. Толопко Л. Трудові українці США. Книга перша (1890–1924 рр.) / Леон Толопко. – Нью-Йорк: Ліга Американських Українців, 1984. – 199 с.
19. Українці в Детройті і в Мічіґані. Відзначення Тисячоліття Хрещення України. – Детройт, 1988. – 766 с.
20. Українці в Чікаго й Іллінойсі. У Тисячоліття Хрещення України. Збірник-довідник / Редактор і упорядник Дарія Маркусь. – Чікаго, 1989.

21. Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Олександр) (1865–1944), митрополит Галицький греко-католицької Церкви, граф), оп. 2, спр. 230 (Листи священиків Оруна Захара і Підгорецького Миколи з Нью-Йорка до Шептицького А.), 37 арк.
22. Юшкевич В. «Американський кружок» у національному освідомленні та духовній опіці над північноамериканськими українцями / Володимир Юшкевич // Часопис української історії: Збірник наукових праць. Випуск 17. – К. – 2010. – С. 91–101.
23. Юшкевич В. Діяльність отця Івана Волянського серед американських українців (1884–1890 рр.) / Володимир Юшкевич // Етнічна історія народів Європи. – Випуск № 31. – С. 106–113.
24. Юшкевич В. В. Українська греко-католицька церква у суспільно-політичному житті українців Північної Америки у 1870–1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 «українознавство» / В. В. Юшкевич; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 21 с.
25. Brady J. Transnational conversions: Greek Catholic migrants and Russky Orthodox conversion movements in Austria-Hungary, Russia, and the Americas (1890–1914). A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the Kenneth P. Dietrich School of Arts and Sciences in partial fulfillment of the requirements for the degree of PhD in Religious Studies / Joel Brady. – Pittsburgh, 2012. – 531 p.
26. Elliot Robert Barkan. Immigrants in American History: Arrival, Integration and Adaptation. – ABC – Klio, 2012. – 2030 p.
27. Fogarti G. P. The American Hierarchy and Oriental Rite Catholics, 1890–1907 / Gerald Fogarti // Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia. – 1974. – № 85. – P. 17–28.
28. Fogarty G. The Vatican and the American hierarchy from 1870 to 1965 / Gerard Fogarty. – Collegeville: Liturgical Press, 1985. – 438 p.
29. Greeley A. M. The Catholic experience. An interpretation of the History of American Catholicism / A. M. Greeley. – Garden City; New York: Doubleday and Company, Inc., 1967. – 307 p.
30. Halich W. Ukrainians in the United States / Wasyl Halich. – Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1937. – 174 p.
31. Hoffacker J. Catholicism and community: American political culture and the conservative catholic social justice tradition, 1890–1960: A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the College of Arts and Sciences / J. Hoffacker. – Georgia State University, 2010. – 58 p.
32. Kaszczak I. Bishop Soter Stephen Ortynsky: The First Eastern Catholic Bishop in the Western Hemisphere / Ivan Kaszczak // U. S. Catholic Historian. – 2014. – № 1. – P. 1–22.
33. Kaszczak I. Patriarch Josyf Slipyj and the Ukrainian Catholic Church in the United States – Ex Oriente Lux / Ivan Kaszczak // The Ukrainian Guarterly. – 2011. – № 1–4. – P. 35–46.
34. Kaszczak I. The Ukrainian Catholic Church in America: the first forty years (1884–1924) / Ivan Kaszczak // The Ukrainian Quarterly. – 2008. – № 3–4. – P. 200–210.
35. Krawcheniuk J. Fr., Ivan Wolansky, The first Ukrainian catholic priest in the U.S. / J. Krawcheniuk // Logos: Periodicum Theologiae Trimestre. – 1981. – № 3.
36. Krawczeniuk O. Origin of the Ukrainian Church in America / O. Krawczeniuk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/en/index/monitoring/society_digest/61631
37. Kuropas M. B. The Ukrainians in America / Myron Kuropas. – Minneapolis, Minnesota, 1978. – 88 p.
38. Kuropas M. The rest of the story // The Ukrainian Weekly. – 2006. – October, 1. – P. 7.
39. Kuropas M. Ukrainians emerge on political map // The Ukrainian Weekly. – 1985. – January, 13. – P. 6.
40. Leckie R. American and Catholic / Robert Leckie. – Garden City, N.Y.: Doubleday, 1970. – 388 p.
41. Markus V. A Century of Ukrainian Religious Experience in the United States / Vasyl Markus // The Ukrainian experience in the United States. A Symposium / Edited by P. R. Magosci. – Cambridge, Massachusetts, Harvard Ukrainian Research Institute, 1979. – P. 111–125.
42. McLaughlin A. The Obligation of Perfect and Perpetual Continence and Married Deacons in the Latin Church: A Dissertation Submitted to the Faculty of the School of Canon Law of The Catholic University of America in Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree Doctor in Canon Law / A. McLaughlin. – Washington, D.C., 2010. – 331 p.
43. Paska W. Sources of Particular Law for the Ucrainian Catholic Church in the United States: A Dissertation Submitted to the Faculty of the Scool of Religious Studies of the Catholic University of America / Walter Paska. – Washington, 1975. – 183 p.
44. Pekar A. Sheptyts'kyi and the Carpatho-Ruthenians in the United States / Atanasiy Pekar // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1989. – P. 363–374.
45. Pekar A. Historical background of the Carpatho-Ruthenians in America / A. Pekar // The Ukrainian Historical. – 1976. – P. 87–116.
46. Pospishil V. J. Ex occidente lex. From the West – the law. The Eastern Catholic Churches under the tutelage of the Holy See of Rome / V. J. Pospishil. – N. Y.: St. Mary's religious action fund, 1979. – 164 p.
47. Procko B. Sheptyts'kyi and Ukrainians in the United States / Bohdan Procko // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi/ editor P. R. Magocsi. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1989. – P. 349–362.
48. Procko B. Soter Ortynsky: First Ruthenian Bishop in the United States, 1907–1916 / Bohdan Procko // The Catholic Historical Review. – 1973. – No. 4. – P. 513–533.
49. Procko B. The establishment of the Ruthenian Church in the United States, 1884–1907 / Bohdan Procko // Pennsylvania history. – 1975. – 42. – P. 154.
50. Sanfilippo M. I documenti della Chiesa e le migrazioni [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0CFMQFjAHahUKEwjWst3gmOTHAhUB2SwKHakuAKo&url=http%3A%2F%2Fwww.chiesacattolica.it%2Fcci_new_v3%2Fs2magazine%2FvedidocAreaRiservata.jsp%3Fid_allegato%3D86774&usg=AFQjCNEfd53POnT3g1M-x6EBntJvRSEwjA&sig2=2BQOC6fmze3koYHpVPixnw&cad=rja
51. Sanfilippo M. I Ruteni nelle Americhe: emigrazione e viaggio // Da est ad ovest, da ovest ad est. Viaggiatori per le strade del mondo, a cura di Gaetano Platania / Matteo Sanfilippo. – Viterbo, Sette Città, 2006. – 125 p.
52. Sanfilippo M. Il Vaticano e l'emigrazione nelle Americhe / Matteo Sanfilippo // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dspace.unitus.it/.../Vaticano%20ed%20emigrazioni

53. Sanfilippo M. La Delegazione apostolica a Washington e i cechi e gli slovacchi negli Stati Uniti, in Relazioni internazionali e diplomazia nell'Europa centro-orientale tra età moderna e contemporanea, a cura di Gaetano Platania / Matteo Sanfilippo. – Viterbo, Sette Città, 2009. – P. 375–412.
54. Sanfilippo M. L'Emigrazione Ungherese nel Nord America e la Santa Sede / Matteo Sanfilippo. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.unitus.it/bitstream/2067/791/1/995-Sanfilippo.pdf
55. Sanfilippo M. La Santa Sede e l'emigrazione dall'Europa Centro-Orientale negli Stati Uniti tra Otto e Novecento / Matteo Sanfilippo. – Sette Citta, 2010. – 162 p.
56. Shaughnessy G. Has the Immigrant Kept the Faith: A Study of Immigration and Catholic Growth in the United States, 1790–1920 / G. Shaughnessy. – New-York, 1925. – 157 p.
57. Shipman A. Greek Catholics in America / Shipman A. // The Catholic Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:.//http://catholicism.academic. ru/5292/ Greek_Catholics_in_America
58. The Ethnic Experience in Pennsylvania / Edited and with an introduction by John E. Bodnar. – New Jersey, 1973. – 175 p.
59. The Ukrainian experience in the United States. A Symposium / Edited by Paul R. Magosci. – Cambridge, Massachusetts, Harvard Ukrainian Research Institute, 1979. – 208 p.

Гнідик І.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

ФОРМУВАННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У США: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ (1884–1914)

Анотація
У статті подано історіографічний аналіз теми становлення Греко-Католицької Церкви у Сполучених Штатах Америки. Хронологічно дослідження охоплює початковий період формування – кінець XIX – початок XX ст. У цей час відбулося організаційне становлення першої греко-католицької єпархії в Америці. Цей процес супроводжувався багатьма перешкодами та труднощами в умовах іншого суспільства, культури та обряду. З огляду на це аналітичне дослідження зазначеної теми є доволі актуальним. В американській історіографії ця проблематика висвітлена доволі побіжно. Щойно в останніх десятиліттях XX – на початку XXI ст. з'явилися окремі аналітичні праці переважно українських істориків. У статті запропоновано аналіз історіографії, її поділ за періодами та ключовими темами та малодосліджені аспекти теми.
Ключові слова: Греко-Католицька Церква, історіографія, українська еміграція, автор, дослідження.

Гнидык И.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ФОРМИРОВАНИЕ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В США: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ (1884–1914)

Аннотация
В статье представлены историографический анализ темы становления Греко-Католической Церкви в Соединенных Штатах Америки. Хронологически исследование охватывает начальный период формирования – конец XIX – начало XX в. В это время произошло организационное становление первой греко-католической епархии в Америке. Этот процесс сопровождался многими препятствиями и трудностями в условиях другого общества, культуры и обряда. Учитывая это аналитическое исследование данной темы довольно актуальным. В американской историографии эта проблематика освещена довольно бегло. Только в последних десятилетиях XX – начала XXI века. появились отдельные аналитические работы преимущественно украинских историков. В статье предложен анализ историографии, ее разделение по периодам и ключевыми темами и малоизученные аспекты темы.
Ключевые слова: Греко-Католическая Церковь, историография, украинская эмиграция, автор, исследования.

УДК 94(477)«192/193»

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ М. СКРИПНИКА: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Гуменюк О.В., Ткачук М.С.
Рівненський державний гуманітарний університет

Одним із найбільш впливових і помітних учасників українського національно-культурного відродження 20-х – початку 30-х років ХХ століття був Микола Олексійович Скрипник. Він ніколи не йшов всупереч офіційній лінії партії чи радянського уряду. Але певний час саме він планував і скеровував розвиток процесів у КП(б)У і в українському суспільстві. Актуальність обраної теми дослідження полягає ще й у тому, що постать Миколи Скрипника – складна і неоднозначна. Тому проблема оцінки таких постатей має особливе наукове, політичне, моральне і виховне значення.
Ключові слова: українізація, СРСР, більшовики, репресії, культурне життя.

Постановка проблеми. Роль та історичне значення постаті Миколи Скрипника недостатньо висвітлені та досліджені і до сьогодні. Неоднозначність підходів до такої постаті породило велику кількість міфів довкола даного політичного діяча. Власне цим і обумовлений вибір даної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темою народної освіти і в УРСР та її очільника була предметом наукових розвідок таких дослідників як: Д. Стус «Микола Скрипник – призабута легенда» [37], Д. Бачинський «Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція» [3], В. Субота «Вірний ідеї. До 135-річчя від дня народження Миколи Скрипника» [38], В.Ф. Солдатенко «Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника» [35].

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Історіографія досліджуваної теми має чітку структуру на періоди. Особливістю статті є аналіз існуючих праць дослідників даної тематики і самого Миколи Скрипника, що дозволяє отримати більш відкриту і зрозумілу картину досліджуваної теми.

Головною метою статті є дослідити найбільш знакові моменти в царині історіографічних підходів як до постаті Скрипника, так і до його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ситуація щодо праць про життєвий шлях і творчість Миколи Олексійовича не дуже багата, невідповідна тій реальній ролі, яку відігравала ця неординарна особистість в долі України до і більше десятиліття по революції. Загалом історіографію по досліджуваній темі можна умовно поділити на кілька періодів: перший етап – 1920-і – початок 30-х рр., другий – середина 30-х – середина 50-х рр., третій – кінець 50-х – середина 80-х рр., четвертий – кінець 80-х – 2000-і рр.

Перший період характеризується майже повною відсутністю праць наукових дослідників. Натомість існує велика кількість публікацій партійних та державних діячів тієї доби, зокрема статті самого М. О. Скрипника. З початком 30-х років висвітлення діяльності української інтелігенції, у позитивному значенні цього слова, фактично зупиняється, натомість розпочинається огульне її звинувачення в українському націоналізмі. Це було пов'язано не лише з процесом СВУ, але й із зміною ставлення тодішнього більшовицького керівництва до реалізації українізаційної програми.

З кінця 1930-х років, коли радянська «українізація» повністю дійшла до свого фіналу, всілякі згадки про неї і її активних учасників зникають не лише із шпальт періодики, але й статей, присвячених, національно-культурному розвитку України. Дозволялось висвітлювати лише антирадянські дії українських націоналістів та підкреслювати успіхи радянської влади у розвитку української культури і вихованні нових кадрів.

Така ситуація тривала аж до «хрущовської відлиги», що розпочалась у другій половині 1950-х років. Тоді поняття «українізація» і дискредитовані політики 20-х років почали не лише згадуватись українськими авторами, але й позитивно оцінювались їх досягнення. Звичайно, подібні праці не були позбавлені радянського ідеологічного змісту. Так, з'явилися дві спеціальні праці: Ю. Бабка «Солдат партії» [1] та спільна праця Ю. Бабка й І. Білокобильського «Микола Олексійович Скрипник» [2], видані Політвидавом України у 1962 і 1967 роках. Їх автори прагнули, щоб читач зміг уявити життєвий шлях М. Скрипника, привернути увагу до творчої спадщини революціонера, діяча ленінського ґатунку. Проте, як і кожна праця, вони несуть на собі відбиток свого часу: чимало «гострих» або ж «незручних» питань у брошурі і книзі лише позначено чи, з певних причин, опущено.

У 1965 році А.А. Соловйовою у статті «Літературна спадщина М.О. Скрипника» [36] було також здійснено огляд літературної спадщини Скрипника. А в 1970 році в Українському історичному журналі опублікована стаття В.С. Емескузяна, в якій охарактеризовано революційну діяльність українського більшовика в Сибіру. Ці роботи позитивно висвітлювали політичну діяльність М.О. Скрипника, виокремлюючи його «хитання» в національному питанні. Цікавою в плані історичного дослідження є монографія О. Слуцького «Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.)» [34] в якій автором певна увага була приділена проблемі комплектування вищих органів державної влади та управління національними кадрами. О. Слуцький також розглянув і національний склад робітників та службовців 1920-х рр., скориставшись переписом населення, проведеним у 1926 році.

Окремі аспекти культурного розвитку 1920-х років, питання українізації було піднято в монографіях Г. Шевчука [40] та Г. Ясинського [41]. Близькі до цих робіт були також праці

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

І. Золотоверхого, та М. Гриценка. Об'єктом уваги тодішніх дослідників були переважно проблеми формування нової радянської інтелігенції та її діяльність, що була спрямована на розвиток саме радянської культури, без акцентів щодо національних особливостей.

Зарубіжна україністика, тобто історико-політологічні праці україномовних дослідників, виписала суперечливий образ Миколи Скрипника, як націонал-патріота й радянського номенклатурника, це зокрема випливає із праці Івана Кошелівця «Микола Скрипник» [18], виданої у Мюнхені у 1972 році і перевиданої в Києві у 1993 році.

В період горбачовської перебудови ситуація, здавалося, почала змінюватися на краще. Окрім того, що було створено загалом сприятливу атмосферу для перегляду забутих суспільствознавчих концепцій, схем, наближення до наукової істини, значного імпульсу для справді об'єктивного всебічного аналізу життєвого і творчого шляху таких особистостей, як М. Скрипник, надала схвалена вересневим Пленумом ЦК КПРС 1989 року Платформа КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах». Вона визнала, що в часи культу особи Сталіна безпідставно обвинувачувались у націоналізмі і переслідувались багато партійних та державних працівників республік, представників національної інтелігенції. Комісії Політбюро ЦК з політичної реабілітації доручалося відновити імена тих партійних і державних діячів, які були заборонені.

Паралельно в періодиці республіки з'являються публікації, для яких притаманні нові оцінки щодо культурного життя України періоду 1920–30-х років, «українізації» і діяльності багатьох політичних діячів. Серед перших авторів праць, присвячених «українізації» були Н. Горбач [8], В. Лозицький [20], Ю. Курносов [19], Я. Дашкевич [12] та ін. З'являється також видання, присвячені суспільно-політичному і культурному життю 1920–30-х років, хоча значний акцент в них робиться на сталінських репресіях. До цієї тематики належить робота Г. Касьянова і В. Даниленка «Сталінізм і українська інтелігенція» [17]. Історіографія даного періоду намагається заповнити «білі плями» і через те для більшості робіт притаманний повністю фактографічний підхід. Однак ці праці виконали значну роль в деідеологізації історичної науки, і створили базу для подальшого більш ґрунтовного вивчення проблем діяльності діячів того періоду. Так, пізніше, в наукових виданнях було опубліковано ряд статей, матеріалів, в яких значна увага зверталась на деякі малодосліджені аспекти біографії і спадщини М. Скрипника. Почастішали згадки про Миколу Олексійовича і в численних розвідках публіцистів, літераторів, діячів культури, що з'явилися в республіканських художніх, періодичних виданнях. Зокрема це статті С. Білоконя «Нарком» [5], В. Замкового «Микола Скрипник: сторінки політичної біографії» [14], П. Нечая «Ім'я і доля. Героїчні і трагічні сторінки біографії М.О. Скрипника» [25]. Щоправда, нерідко при цьому верх брали емоції, а акт самогубства неначебто дозволяв авторам таких публікацій підходити до зображення постаті свого героя в якомусь «містичному ключі». Зневажаючи фактами, його наділяли такими рисами і оцінками, що вели до певної ідеалізації особи М. Скрипника, його дійсної ролі в історії розвитку української нації, української культури. Це чітко проглядається у статті Ю. Шаповала та Р. Пирога «Микола Скрипник: хроніка загибелі» [26].

Своєрідним концентрованим віддзеркаленням подібних підходів стала випущена видавництвом «Молодь» у серії «Уславлені імена» біографічна повість «Микола Скрипник» [21]. Її автор – А. Мацевич побудував розповідь про героя, слідуючи в основному за найважливішими фактами його життя, вдавшись, щоправда, до спроб їх художнього оздоблення, забарвлення логічними вимислами.

Стимулом подальших корінних змін у вивченні діяльності М. Скрипника, зокрема його місця та ролі в українізаційних процесах 20–30-х років та в суспільно-політичному і культурному житті України, стало утворення суверенної української держави. В 1990-і роки виходить ряд видань, яким притаманний високий рівень об'єктивності та аналітичності. Одним з таких є монографія Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля» [16], в якій автор проаналізував місце окремих представників інтелігенції в тодішньому суспільно-політичному житті, висвітлив окремі соціально-політичні моменти їх ролі в українізаційному процесі.

Значний інтерес представляють публікації, присвячені самому процесу «українізації», адже тут діяльність Миколи Скрипника не може залишитись поза увагою. Найбільше по даній темі працювали такі автори як В. Даниленко «До витоків політики українізації» [10] та «Згортання українізації та посилення русифікаторських тенденцій у суспільно культурному житті Радянської України у 30-і роки» [11], Я. Верменич «Здійснення українізації у 20–30-х роках: політичні і культурні проблеми» [7], Д. Бачинський «Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція» [3].

Значне місце в даному дослідженні займає спільна праця Дж. Мейса і М. Панчука «Український національний комунізм. Трагічні ілюзії» [22]. В ній автори висвітлили роль О. Шумського та М. Скрипника у здійсненні радянської політики українізації, розглянули основні напрямки українізаційних процесів. Серйозний інтерес представляє також спільна праця Дж. Мейса і В. Солдатенка «Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника» [23] де автори проаналізували роль наркома освіти як провідника національно-культурної політики.

Сучасна українська історична наука не позбулася відносної ідеалізації особи Скрипника, його ролі та місця в національно-культурному розвитку української держави. На думку В.Г. Шарпатого [39] Скрипник «відстоював національні інтереси України, рівноправність її культурного розвитку», а також всіляко сприяв ліквідації неписьменності, здійсненню загального початкового навчання дітей, розбудові вищої школи та науки відродженню літератури й мистецтва. Цієї ж думки дотримується Л. Блінда [6]. Державотворчу роль Скрипника ґрунтовно досліджено в монографії В.Ф. Солдатенка «Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника» [35]. На сьогоднішній день вона є найбільш ґрунтовною працею з «скрипникознавства». Автор характе-

ризує Скрипника, як палкого патріота України, відданого революції борця.

Висновки і пропозиції. Тож, слід сказати, що переважна більшість праць радянської доби, які безпосередньо стосуються суспільно-політичного, культурно-освітнього, соціально-економічного розвитку України того періоду, не містять об'єктивних висновків, усі вони носять більш пропагандистський характер. Зарубіжна історіографія майже відсутня, а сучасна українська знаходиться на етапі розробки, щодо вивчення сторінок історії України початку XX століття.

Джерельну базу даного дослідження склали праці самого М.О. Скрипника, збірки документів державних, компартійних та профспілкових установ, а саме закони й розпорядження уряду УСРР, рішення КП(б)У і ВКП(б), стенографічні звіти й резолюції з'їздів та пленумів ВКП(б) та КП(б)У. А також збірки опублікованих документів даної тематики [24].

Основним джерелом,з якого почерпнуто багато фактичних матеріалів для наукового аналізу стали публікації самого М. Скрипника [29–33]. Більшість з них опубліковані у 5-томному виданні «Статті й промови». Першим томом була його «Автобіографія», а з 1929 по 1931 роки вийшли з друку чотири томи його праць. Але з початком ідеологічної дискредитації М. Скрипника не тільки було припинено видання його творів, але багато його праць було знищено. Лише з розвінчанням культу особи Сталіна ім'я Скрипника почало дедалі частіше зустрічатись в історичній літературі. В 1974 році в мюнхенському видавництві «Сучасність» вийшли статті М. Скрипника про нові лінії в національно-культурному будівництві. В часи незалежної України виходить збірка М.О. Скрипника «Вибрані твори». Поодинокі його публікації зустрічаємо і в сучасній періодиці, наприклад у часописі «Комуніст України», в якому теоретичні кола Комуністичної партії ще раз повертаються до оцінки одного з яскравих представників боротьби за ідеали комунізму. На особливу увагу заслуговує збірка опублікованих документів, упорядником і автором коментарів якої є В. Сергійчук «Українізація Росії» [28]. В ній поміщено ряд документів і матеріалів, які не лише висвітлюють загальний процес здійснення політики коренізації серед українців, що проживали в інших республіках СРСР, але показують також роль багатьох політичних діячів 1920–30-х років у розвитку української культури.

Таким чином в бібліотеках України зберігається значна інформація для дослідження громадсько-політичної та державницької діяльності Миколи Олексійовича Скрипника.

Список літератури:

1. Бабко Ю. Солдат партії (Про М. Скрипника) / Ю. Бабко – К.: Політвидав України, 1962. – 106 с.
2. Бабко Ю., Білокобильський І. Микола Олексійович Скрипник / Ю. Бабко – К.: Політвидав України, 1967. – 202 с.
3. Бачинський Д.В. Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція: навчальний посібник / Д. Бачинський – Чернівці: Книги -XXI, 2010. – 233 с.
4. Бердт В. Микола Скрипник: замовне вбивство чи самогубство // РОБІ: Поступ. – 2008. – № 3. – С. 10.
5. Білокінь С. Нарком // Літературна Україна. – 1987. – 10 грудня. – С. 8.
6. Блинда Л.В. Украинизация и ее роль в общественно-политической жизни украинского народа в 20-е годи: Автореф. дис. канд. ист. наук / Киев. ун-т им. Т. Шевченка. – К., 1992. – 25 с.
7. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 20–30-х роках: політичні і культурні проблеми: Автореф. дис. канд. іст. наук / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1994. – 23 с.
8. Горбач Н. Українізація – злет і трагедія: з досвіду ідейно-теоретичної боротьби на Радянській Україні у 20-х роках // Жовтень. – 1989. – № 2. – С. 78–85.
9. Гриценко М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.) / М. Гриценко – К.: Рад. школа, 1966. – 260 с.
10. Даниленко В.М. До витоків політики «українізації» // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 53–87.
11. Даниленко В.М. Згортання українізації та посилення русифікаторських тенденцій у суспільно культурному житті Радянської України у 30-і роки // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 96–116.
12. Дашкевич Я. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 55–64.
13. Емескузян В.С. Революційна діяльність М.О. Скрипника в Сибіру // Український історичний журнал. – 1970. – № 10. – С. 39–43.
14. Замковий В.П. Микола Скрипник: сторінки політичної біографії // Про минуле заради майбутнього. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 22–34.
15. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Золотоверхий – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 424 с.
16. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
17. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
18. Кошелівець І. Микола Скрипник / І. Кошелівець – К.: Дніпро, 1993. – 208 с.
19. Курносов Ю.О. Суспільно-політичне життя на Україні в 20–30-х роках // Український історичний журнал. – 1989. – № 12. – С. 89–95.
20. Лозицький В.С. Політика українізації в 20–30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – № 3. – С. 46–55.
21. Мацевич А.Ф. Микола Скрипник: Біографічна повість / А. Мацевич – К.: Молодь, 1990. – 215 с.
22. Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії: Монографія / Д. Мейс, М. Панчук – К.: ІНВІП, 1997. – 82 с.
23. Мейс Д., Солдатенко В.Ф. Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника. Початок // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 74–86.

24. Национальная политика партии в современных условиях (платформа КПСС), принята Пленумом ЦК КПСС 2 сентября 1989 года // Материалы Пленума ЦК КПСС. 19–20 сентября 1989 г. – М., 1989. – С. 215, 231.
25. Нечай П. Ім'я і доля. Героїчні і трагічні сторінки біографії М.О. Скрипника // Київська правда. – 1989. – 14–15 лютого. – С. 16–21.
26. Пиріг Р.Я., Шаповал Ю.І. Микола Скрипник: хроніка загибелі // Політика і час. – 1991. – № 4. – С. 78–85.
27. Романович Л. Вірний партієць з українським ухилом // Запорізька січ. – 2009. – № 2. – С. 22–26.
28. Сергійчук В. «Українізація Росії»: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках: [Документи та матеріали] / В. Сергійчук – К.: Українська Видавнича спілка, 2000. – 336 с.
29. Скрипник М.О. Автобіографія // Радянська освіта. – 1928. – № 5. – С. 1–10.
30. Скрипник М.О. Вибрані твори / М. Скрипник – К., 1991. – 345 с.
31. Скрипник М.О. Об укапизме // Комуніст України. – 2000. – № 1. – С. 64–70.
32. Скрипник М.О. Статті та промови / М. Скрипник – Т. 2. – Х.: Пролетар України, 1931. – 417 с.
33. Скрипник М.О. Статті й промови з національного питання / М. Скрипник – Б.М.: Сучасність, 1974. – 270 с.
34. Слуцький О. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни / О. Слуцький – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 210 с.
35. Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника / В. Солдатенко К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2002. – 352 с.
36. Соловйова А.А. Літературна спадщина М.О. Скрипника (короткий огляд творів) // Український історичний журнал. – 1965. – № 7. – С. 108–114.
37. Стус Д.В. Микола Скрипник – призабута легенда // Пенсія. – 2008. – № 7. – С. 42–44.
38. Субота В. Вірний ідеї. До 135-річчя від дня народження Миколи Скрипника // Культура і життя. – 2007. – № 13. – С. 1.
39. Шарпатий В.Г. Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927–1933 рр.): Автореф. дис. к. і. н. / Запорізьк. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.
40. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. / Г. Шевчук – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 435 с.
41. Ясинський Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) / Г. Ясинський – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.

Гуменюк О.В., Такачук М.С.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н. СКРИПНИКА: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

Аннотация
Одним из наиболее влиятельных и заметных участников украинского национально-культурного возрождения 20-х – начала 30-х годов XX века был Николай Алексеевич Скрипник. Он никогда не шел вопреки официальной линии партии или советского правительства. Но некоторое время именно он планировал и направлял развитие процессов в КП(б)У и в украинском обществе. Актуальность выбранной темы исследования заключается еще и в том, что фигура Николая Скрипника – сложная и неоднозначная. Поэтому проблема оценки таких фигур имеет особое научное, политическое, нравственное и воспитательное значение.
Ключевые слова: украинизация, СССР, большевики, репрессии, культурная жизнь.

Gumenyuk O.V., Tkachuk M.S.
Rivne State Humanitarian University

THE PUBLIC ACTIVITY OF M. SKRYPNYK: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

Summary
One of the most influential and prominent members of the Ukrainian national-cultural revival of the 20's-early 30-ies of XX century was Nikolai Skripnik. He never went contrary to the official line of the party or the Soviet government. But some time it was he who planned and directed the development of processes in the CP(b)U and Ukrainian society. The relevance of the chosen research topic lies in the fact that the figure of Mykola Skrypnyk – complex and ambiguous. Therefore, the problem of estimating such figures is of special scientific, political, moral, and educational value.
Keywords: Ukrainization of the Soviet Union, the Bolsheviks, repressions and cultural life.

УДК 94(7/8)

ПРИВАТНО-СПАДКОВЕ КАПІТАНСТВО САН-ВІСЕНТІ ЯК ПЕРВИННЕ ЯДРО ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ БРАЗИЛІЇ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито особливості творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті. З'ясовано, що це капітанство набуло значення найпівденнішого форпоста колоніальної експансії португальців на території сучасної Бразилії, починаючи з 1532 р. Розкрита місія португальського капітана-донатарія Мартіма Афонси де Соузи як власника його феодальної сеньйорії – капітанства Сан-Вісенті. Вказана роль Браза Кубаса, капітана-мора або заступника донатарія Мартіма Афонси де Соузи щодо забезпечення сталого і стабільного економічного розвитку капітанства. Висвітлено особливості головного сектору господарства Сан-Вісенті – виробництво тростникового цукру.
Ключові слова: Бразилія, колонізація, приватно-спадкове капітанство, капітан-мор, донатарій, мамелюк, енженьо.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1–2; 4–7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8–10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема особливостей творення первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття. У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття особливостей творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті.

Виклад основного матеріалу дослідження. За наслідками першої військово-колонізаційної експедиції португальського капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи до берегів Бразилії у 1530–1532 рр., згаданому капітану король Португалії Жоао III (1521–1557) пожалував у якості винагороди спадковий домініон – капітанство. Вказаний домініон являв собою пожалувану феодальну сеньйорію, що функціонувала на засадах майорату. Згідно королівській жалуваній грамоті дарування (carta de doação) від 20 січня 1535 р. капітану-мору було пожалуване капітанство, протяжністю 100 ліг вздовж бразильського узбережжя. Домініон був поділений, згідно королівській грамоті, на два окремі сектори [16, с. 136–149]. Перший сектор, протяжністю 55 ліг (старопортугальська міра відстані, що дорівнювала 5.92 км), починався на відстані 13 ліг на північ від мису Кабу-Фріу (rio Macahe) і сягав річки Кураре (сучасна річка Жукуірікуере), включаючи сучасну бухту Гуанабара (місцевість, де пізніше було засноване місто Ріо же Жанейро). Другий сектор капітанства, протяжністю 45 ліг вздовж узбережжя, починався від «річки» або естуарії Сан-Вісенті, включаючи острів Гуаїмба (Санту-Амару), і простягався на відстань 12 ліг в південному напрямку від острову Кананея.

Під час пошуку зручної бухти для заснування майбутньої колонії, ескадра Мартіма Афонси де Соузи 22 січня 1532 р. досягла бухти, яка була глибокою для каравел. Місцевість навколо цієї бухти капітан-мор назвав «святою» – *Сантуш*. А сама бухта разом із островом отримала назву на честь святого мученика Вікентія – *Сан-Вісенті*. Околиці цієї бухти разом з горою місцеві індіанці називали – «Бурікіока». Це слово походить від індіанської назви місцевого різновиду мавп – «бурікіс» [14, с. 18]. В цій місцевості на горі португальці побудували укріплений форт «Бурікіс». Пізніше цей форт став називатися фортецею Бертіога. Капітан-мор розпорядився заснувати поряд із фортецею, на острові Сан-Вісенті, містечко Сан-Вісенті.

Поряд із облаштуванням містечка Сан-Вісенті, Мартім Афонсу де Соуза почав жалувати земельні ділянки (*сесмарії*) португальській знаті, яка прибула заселяти цю землю разом зі своїми сім'ями із Португалії. Слід відзначити, що серед прибулих в ескадрі Мартіма Афонси, крім його брата Перу Лопеша де Соузи, були дворяни (*фідальго*): Перу де Гойш з його братами, Браз Кубас, Антоніу де Олівера, Перу Капіку, брати Руй, Ан-

тоніу і Франсішку Пінту та ін. Як свідчить експедиційний щоденник Перу Лопеша де Соузи, серед прибулих, також, були німці, французи, італійці та інші іноземці [15, с. 54]. Це, безумовно, є прямим свідченням того, що Лісабон в XVI ст. був космополітичним містом, привабливим для іноземних комерсантів і різного роду авантюристів.

Заклавши фундамент містечка Сан-Вісенті, Мартім Афонсу у супроводі португальского старожила цієї місцевості Жоао Рамалью (проживав на цій території до прибуття ескадри Мартіма Афонси) перетнув горяну гряду Піранасіакаба з метою відвідати рівнину Піратінінга. Після повернення назад у Сан-Вісенті, він заборонив колоністам відвідувати Піратінінгу і мати відносини з місцевими індіанцями. Це можна пояснити наміром капітана-мора запобігти виникненню можливих конфліктних ситуацій між португальцями і туземцями і непорушенням претензій Жоао Рамалью на цю місцевість, тим більше він мав неабиякий авторитет серед туземних мешканців Піратінінги. Крім того, Мартім дізнався про провал відправленої ним експедиції під командуванням Перу Лобу і Франсішки де Шавеша вглиб континенту в пошуках золота і срібла. Загін зазнав нападу індіанців каріжос [18]. Після цього випадку, керуючись наказом короля Жоао III, він вимушений був повернутися до Португалії. Управління містечком Сан-Вісенті від доручив вікарію Гонсалу Монтейрі і його помічникам Перу де Гойшу і Рую Пінті. Довіреною особою у справах капітанства Мартім призначив власну дружину Анну Піментел.

Слід відзначити, що заступники (капітанимори) Мартіма Афонси де Соузи, який мав титул «донатарія капітанства» (феодального бенефіціара), призначалися ним керувати колонією завжди на фіксований термін виконання ними владних повноважень – 3 роки (Гонсалу Монтеру – 1535–1538 рр., Антоніу де Олівера – 1538–1542), Крістовам де Агуйар де Альтеру – 1542–1544, Браз Кубас, що виконував обов'язки заступника капітана-донатарія два терміна підряд – 1544–1549. Період правління вказаних заступників донатарія для капітанства Сан-Вісенті був позначений консолідацією колонії. Особливого прискорення процвітання колонії завдав вольовий і ініціативний заступник донатарія Браз Кубас. На жаль, існує не так багато відомостей про цю визначну постать в історії капітанства Сан-Вісенті немає в португальських і бразильських архівах. 10 жовтня 1532 р. Мартім Афонсу пожалував йому грамоту на володіння сесмарією на території рівнини Піратінінга, а 25 вересня 1536 році довірена особа і жінка донатарія Анна Піментел, пожалувала йому землі на берегах річки Жерібатіба (Журубатуба). В околицях цієї річки за ініціативи Кубаса було засноване містечко Порту-де-Сантуш. Крім того, Кубас отримав у своє володіння острів Пекена (сучасний острів Барнабе), який був облаштований Кубасом укріпленим форпостом проти атак індіанців племені тамойос. На цьому острові Браз Кубас оселився разом з батьком Жоао Франсішку Кубасом. Вони почали разом культивувати плантацію цукрової тростини на експорт [18].

Щодо обставин заснування містечка Портуде-Сантуш, для цього була обрана місцевість Енгуагуасу (назва індіанського походження і складається із двох слів: «енгуа» і «гуасу», що перекладається як «каменедробильниця» [14, с. 96]). З самого початку прибуття португальців на острів Сан-Вісенті і їх розселення, два колоніста Паскоал Фернандеш Женовіш і Домінгуш Піреш об'єдналися у товариство і вирішили оселитися на березі проливу, який оточує острів Сан-Вісенті. В цій місцевості пролив розділяється на дві протоки, одна з яких прокладає свій шлях в північно-східному напрямку, формуючи згадувану вище бухту Бертіога, а друга протока прямує в південному напрямку, формуючи бухту Святих (*порт.* – «barra grande de Santos»). Саме на східному березі бухти Святих під назвою Сан-Жероніму обидва колоніста обрали місце для поселення. Вони ініціювали прокладення дороги від їхнього помешкання до містечка Сан-Вісенті.

Як уже згадувалося, Браз Кубас отримав сесмарію в околицях річки Жерібатіба, поряд з землею Енгуагуасу. Оскільки Кубас був набожною людиною, він ініціював створення першої в капітанстві і Бразилії лікарні під назвою «Santos» під опікою релігійного братства милосердя на честь всіх святих. Крім того, за його ініціативи і при допомозі релігійних братів була побудована церква «Nossa Senhora da Misericordia» (Наша Сеньйора Милосердя) поряд з лікарнею. Назва лікарні згодом була поширена на назву всього поселення. В перші роки свого існування поселення знаходилося під адміністративно юрисдикцією муніципалітету або камари містечка Сан-Вісенті. Будучи заступником капітана-донатарія, Браз Кубас пожалував селищу Порту-де-Сантуш грамоту привілеїв, яка підвищила його статус до статусу містечка.

У часи правління Браза Кубаса на території капітанства почав формуватися новий тип мешканця бразильских рівнин і горяних плато – *«мамелюк»*. Цей новий тип мешканця виник шляхом асиміляції мешканців Сан-Вісенті з індіанцями. З часом браки португальців з індіанцями поширювалися і це стало запорукою проникнення колоністів вглиб бразильського континенту (*сертани*). Мамелюки стали дієвим інструментом колонізації неосвоєних земель або сертанів, і розширення меж португальських володінь в Південній Америці. При цьому португальська знать трималася осторонь цього асиміляційного процесу, намагаючись зберегти родову чистоту крові. Основним португальським елементом, який приймав участь в асиміляційному творенні мамелюків, були соціальні низи португальського суспільства – пеони.

Поряд із торговельним процвітанням прибережних містечок, у внутрішніх районах капітанства була зроблена ставка розвиток скотарства. Плантації потребували збільшення кількості робітників, тому колоністи намагалися залучати у якості робочої сили місцевих індіанців. Разом з індіанцями в культивуванні плантацій приймали участь, також, мамелюки. Тим більше, у часи правління Браза Кубаса, індіанські племена тамойос, каріжос і тупінікін не вчиняли більше жорстоких нападів на молоде капітанство, як це було раніше. Завдяки військовому таланту Браза Кубаса, вдалося приборкати ворожі племена індіанців і захистити капітанство від несподіваної спроби нападу двох англійських галеонів під

командуванням Едварда Фейтона. Зокрема, Браз Кубас витратив на війну з індіанцями 200 тисяч реалів власних коштів, крім тих коштів, які виділяли на цю війну колоністи [17, с. 232]. Безумовно, що ці війни послаблювали оборону капітанства, спустошували її фінансові, матеріальні і людські ресурси. В цьому контексті слід згадати лист фідальго Луїса де Гойша, написаний у Сантуші 12 травня 1548 р. і адресований королю Жоао ІІІ. У листі згадується, що капітанство Сан-Вісенті населяло близько 600 «білих» і мамелюків, а, також, близько трьох тисяч робітників-індіанців. У листі Луїс де Гойш просить короля надати допомогу капітанству, оскільки існувала постійна загроза життю і майну колоністів [17, с. 233].

Деталізуючи аналіз економічного розвитку капітанства, слід підкреслити, що крім започаткування плантацій цукрової тростини, семена якої були доставлені ескадрою Мартіма Афонси з Мадейри, поширювалося розведення худоби, овець і коней на рівнині Піратінінга, що простягалася на північ від містечка Сан-Вісенті.

Землі під сесмарії капітан-донатарій жалував, як правило, в північній частині острову Сан-Вісенті – місцевості Енгуагуасу. В цій місцевості сесмарії отримали Луїс де Гойш, Домінгуш Піреш, Паскоал Фернандеш, Франсішку Пінту та ін. На острові Сан-Вісенті створювалися перші цукрові заводи для переробки цукрової тростини і отримання цукру на експорт в Європу – енженьо. Саме із капітанства Сан-Вісенті цукрова тростина разом із худобою почали поширюватися в сусідні спадкові капітанства Бразилії.

Відомий факт, що Мартім Афонсу і його брат Перу Лопеш створили консорціум разом з компаньйонами Жоао Веністі, Франсішкой Лобо і Вісенті Гонсалвешем з метою будівництва двох енженьо в капітанствах Мартіма Афонси і його брата (капітанство Ітамарака на північному сході Бразилії). Мартім Афонсу, Франсішку Лобу і Вісенті Гонсалвеш продали свої долі участі в енженьо в капітанстві Сан-Вісенті німцю Еразму Шетеру, сини якого пізніше купили, також, долю Жоао Веністі. Після цього енеженьо отримало назву «Сан-Жорже-дос-Еразмос».

Крім цього енженьо в капітанстві виникали і інші цукрові заводи: «Естевау Педрозу», «Жероніму Лейтау», «Сальвадор-ду-Вале», «Геррас», «Мадре-де-Деуш», «Сан-Жоао-де-Жозе-Адорну» і «Санту-Антоніу-де-Мануель-Фернандеш». Щодо вартості цукру, португальський хроніст Гаспар Мадре де Душ відмічає, що його ціна складала 400 португальських реалів за одну арробу (14.7 кг) [14, с. 64–65]. Крім енженьо, в капітанстві створювалися малі заводи – *енженьокі*, призначені для виробництва цукрової горілки. Більша частина цукрової горілки експортувалася за межі капітанства.

Для заохочення розвитку торговельної справи в капітанстві, Мартім Афонсу де Соуза ініціював створення товариства «Armadores do trato» (в перекладі з португальської мови назва товариства дослівно перекладається як «майстри торговельної справи»). Можна припустити, що членами товариства були компаньони Мартіма Афонси в енженьо Сан-Жорже. У 1542 р. уповноважений представник Мартіма Афонси у справах капітанства, його жінка Анна Піментел призначила фінансовим адміністратором (фейтором) цього товариства Крістовама де Агуйара де Альтеру. Товариство займалося імпортом в капітанство із Європи аптекарських препаратів, які потім реалізували колоністам. Колоністи, в свою чергу, реалізували ці препарати індіанцям в обмін на їхні послуги або продукти. На експорт до Європи із капітанства товариство відправляло на кораблях цукор і «продукти землі». Оскільки грошей в капітанстві не вистачало, існував бартерний обмін.

Висновки дослідження. Таким чином, нами у статті з'ясовано особливості творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій третині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті. Вказане капітанство стало найпівденнішим форпостом колоніальної експансії португальців на території сучасної Бразилії, починаючи з 1532 р. У порівнянні з іншими приватно-спадковими капітанствами в Бразилії, що виникали протягом 1534–1536 рр. вздовж атлантичного узбережжя Південної Америки, капітанство Сан-Вісенті було одним із найстабільніших і наймiцніших. Це стало запорукою досить швидкого економічного розвитку цього автономного домініону, що перебував у власності її першого капітана-донатарія і засновника Мартіма Афонси де Соузи.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939–1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильський рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М: Весь мир, 2007. – 384 с.

13. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Deus G.M. Memorias para historia da capitania de São Vicente, hoje chamada São Paulo / G.M. Deus. – Lisboa: Typografia da Academia, 1797. – 244 p.
15. Diario da navegação de armada de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
16. Documentos historicos: Em 112 vol. – Rio de Janeiro: Augusto Porto & Co., 1929. – Vol. 13. – 500 p.
17. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
18. Leme P.T.A.P. Historia da capitania de São Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531 / P.T.A.P. Leme // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1869. – T. 9. – P. 137–178, 293–328, 445–476.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ЧАСТНО-НАСЛЕДСТВЕННОЕ КАПИТАНСТВО САН-ВИСЕНТИ КАК ПЕРВИЧНОЕ ЯДРО ПОРТУГАЛЬСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ БРАЗИЛИИ

Аннотация
В статье раскрыты особенности создания и начальной фазы хозяйственного развития первичного ядра португальской колонизации Бразилии в первой половине XVI века – частно-наследственного капитанства Сан-Висенти. Определено, что это капитанство приобрело значение наиболее южного форпоста колониальной экспансии португальцев на территории современной Бразилии, начиная с 1532 г. Раскрыта миссия португальского капитана-донатария Мартима Афонсы де Соузы как собственника его феодальной сеньории – капитанства Сан-Висенти. Акцентирована роль Браза Кубаса, капитана-мора или заместителя донатария Мартима Афонсы де Соузы относительно обеспечения поступательного и стабильного экономического развития капитанства. Освещены особенности главного сектора хозяйства Сан-Висенти – производство тростникового сахара.
Ключевые слова: Бразилия, колонизация, частно-наследственное капитанство, капитан-мор, донатарий, мамелюк, энженьо.

Kryazhev P.V.
Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

THE PRIVATE, HEREDITARY CAPTAINCY SAO VICENTE AS THE INITIAL NUCLEUS OF PORTUGUESE COLONIZATION OF BRAZIL

Summary
In the article we discovered the particularities of the creation and initial phase of economic development of the elementary nucleus of portuguese colonization of Brazil in the first half of XVI century. This was the private, hereditary captaincy Sao Vicente. We detected that this captaincy gained meaning of more southern outpost of the portuguese colonial expansion on the territory of modern Brazil since the beginning of 1532. The mission of the Portuguese captain-donatario Martim Afonso de Sousa as owner his feudal seigniory (captaincy Sao Vicente) is found out. We focused the attention on the role of Bras Kubas, general captain or vice-chairman of donatario Martim Afonso de Sousa relatively security of the gradual and stabilized development of the captaincy economy. We lighted the the particularities of the main economic branch of Sao Vicente – production of the sugar cane.
Keywords: Brazil, colonization, private, hereditary captaincy, general captain, donatario, mameluke, engenho.

УДК 314.122.7

СТАРОВІРИ СЕЛА РОСІЙСЬКІ ПИЛИПИ ЧУДНІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДЕЯКІ АРХІВНІ ЗНАХІДКИ)

Сінельніков І.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена студіюванню середовища старовірів Чуднівського краю. Село Російські Пилипи сьогодні – це анклав, де свою стару віру зберігає лише близько 100 його мешканців, релігійна община має стійку тенденцію до згасання. Знаходження документів з їх історії було та залишатиметься актуальним для наукових досліджень в контексті загальної історії нашої держави, а також дослідження історії окремих її регіонів, і зокрема – Житомирщини.
Ключові слова: старовіри, Житомирщина, Чуднівський район, Російські Пилипи.

Постановка проблеми. На землях Житомирщині, зокрема, в Чуднівському районі, здавна існував конгломерат етнічних культур, створений різними національними громадами. Історико-статистичні дані свідчать про те, що найбільшими національними громадами Житомирщини були українці, поляки, росіяни, євреї та німці. У російській національній меншині яскраво виділялася і виокремлювалася згуртована група старообрядців (старовірів).

Поліетнічна Україна стала Батьківщиною для росіян-старовірів, що зуміли протягом тривалого історичного часу зберегти свої традиції, побут, культуру. Старообрядництво бере витоки з так званого розколу російської православної церкви, формальним приводом до якого була церковна реформа середини XVII століття. Масове заселення старовірів на українських землях припало на середину XVIII ст. і продовжувалось до початку XIX ст. Росіяни – старовіри заселяли різні регіони України: Поділля, Полісся, Бессарабію. Як правило, селились компактними дисперсними групами, створюючи окремі села в тому чи іншому районі. Траплялися випадки, що мешкали вони поруч в одному селі з українцями, білорусами, але окремою вулицею.

Ховаючись від релігійних реформ Никона, певна частина росіян старовірів осіла на Житомирщині, заснувавши тут свої села. Вони ревно зберігали духовну культуру своїх предків, виховуючи нові покоління на традиційних ідеях, канонах. Протягом століть зберігали свої пісні, танці. Завдяки їм і в наш час побутують певні залишки старовини, що привертають увагу сучасних фольклористів, істориків, релігієзнавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні старообрядництво, як невід'ємна частина українського суспільства, є одним із популярних напрямків досліджень релігієзнавчо-філософсько-етнокультурного характеру. Опису деяких аспектів історії життя і культури старовірів присвятили свої праці В. Лазунов, Г. Мокрицький, Н. Бабічев, які піднімали питання релігійної неоднорідності краю. В останні роки до цих прізвищ додалися ґрунтовні історико-релігієзнавчі праці С. Таранця, В. Мишкова та ін.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Питання історії та сьогодення фольклорної системи, побутової і обрядової культури старовірів одного із невеликих анклавів житомирського старообрядництва, а саме села Російські Пилипи Чуднівського району, піднімалися у наших попередніх теоретичних роботах, а також у практичній діяльності, як, наприклад, спроби реконструкції Великодньої старообрядницької служби у місцевій часовні й відтворення в природних умовах весняних обрядових пилипівських росіян-старовірів, здійснені фольклорним ансамблем «Кралиця» Київського національного університету культури і мистецтв у 2009 і 2010-му рр.

Формулювання мети дослідження. Додамо деякі деталі, винайдені нами у Бердичівському районному й Житомирському обласному архівах. Ця група нових джерел набуває особливої актуальності внаслідок нечисленності друкованих праць з питань історії і традиційної культури українських старообрядців.

Виклад основного матеріалу. Винайдені документи яскраво демонструють особливості менталітету, культури, побуту й звичаїв старовірів села Російські Пилипи, усі мешканці якого належали до безпоповської течії старообрядництва, так званого «поморського пилипівського толку», звідси самоназви мешканців села – «пилипони», «філіповці». Відмінності від поповської течії полягали у тому, що безпоповці заперечували православну церковну ієрархію, відмовилися від священників (звідси й назва), замінивши їх виборними наставниками. Всіх, хто жив за межами безпоповських общин, вважали «мирськими», приналежними до «миру Антихриста». Звідси – повна довіра виборному наставнику, повага й пошана від усіх мешканців села.

Винайдені нами в архівах документи датуються 1920-ми рр., коли відбувалися активні процеси післяжовтневої перебудови суспільства. В той час усі священики повинні були пройти анкетування й перевірку в «певних» (назвемо так) організаціях. В цьому контексті цікаво проаналізувати анкету священнослужителя Пилипівської старообрядницької общини Микити Гурійовича Колеснікова (Архів м. Бердичева,Фонд Р-407, опис 1, справа 638, с. 82–84, реєстраційна картка № 24, мова оригіналу – російська). Наводимо її повністю із збереженням особливостей орфографії і пунктуації:

Регистрационная карточка № 24

Служителей религиозных культов Чудновского р-на,

31 августа 1925 года.

Священнослужитель Пилиповской Старообрядческой общины, член Богоявленской церкви.
Колесников Никита Гуриев, 1862 г. рождения.

1) Место рождения – с. Пилипы, Чудновского р-на.

2) Национальность – старообрядец.

3) Религиозное верование – старообрядец.

4) Какие обязанности выполняет в общине в наст. момент – благословенного отца, уставник.

5) Время и место духовных посвящений – 1922 г., 6 декабря, местным уставщиком Флором в с. Пилипах.

6) На каком языке совершает богослужение – на славянском.

7) К какому церковному течению себя причисляет – Украинской старообрядческой христовой церкви.

8) Размер получаемого месячного вознаграждения от общины – добровольные пожертвования общины.

9) Чем занимается помимо религиозной деятельности – хлебороб.

10) Какой церковный орган признаёт и подчиняется – Пилиповской старообрядческой общине.

11) Взгляд на отделение церкви от государства – правильный.

Проаналізуємо цей, на нашу думку, надзвичайно цікавий документ. Тут і свідчення того, що старовіри не відділяли віру від національності (саме віра була головною ознакою визначення національності), що зумовлювало багато особливостей ментальності старовірів. Також є підтвердження приналежності сільської общини саме до безпоповського толку, адже Микита Гурійович сам називає себе «благословенным отцом, уставником» і свідчить про те що в сан його посвящав місцевий уставнік Флор. Бачимо, що у мирському житті священнослужитель був, як і усі мешканці села, «хлебороб», і що головним органом самоврядування в селі була община, яка одночасно була й головним церковним органом. Цікавим є визначення мови, на який ведуться служби у часові – «слов'янська», можливо, так уставник визначив церковнослов'янську мову, що вживалася під час служби. Неможливо також не помітити філософського ставлення селян до життя загалом і навколишніх змін у суспільстві зокрема, а також глибокого розуміння наслідків відповіді на питання № 11 і вибір цієї напівгумористичної і начебто серйозної відповіді.

Ще одне свідчення контролю з боку органів радянської влади над старовірами с. Російські Пилипи у 1920-х рр. знаходимо у Фонді Р-407, опис 1, дело 212, с. 1: «Договора о передаче религиозным общинам богослужебных зданий по Бердичевскому р-ну. Списки членов и описи имущества религиозных общин района» (мова оригіналу – російська, підкреслення – *наші*, документ датовано 12 квітня 1924 р.):

Договор

Мы нижеподписавшиеся граждане села Пилипов Трояновского р-на, имеющие в нём своё местожительство и принадлежащие по своему вероисповеданию <u>к Пилиповской старообрядческой (безпоповской) церкви</u> заключали настоящий договор с Трояновским районным исполнительным комитетом Совета Рабочих Крестианских Красноармейских депутатов в том, что сего числа 24 марта 1924 г. приняли от него в бессрочное пользование находящееся в с. Пилипах Трояновского р-на Пилиповское старообрядческое (безпоповское) богослужебное здание и предметы культа, в нём находящиеся…

Мы… обязуемся беречь переданное нам… государственное достояние и пользоваться им и <u>предоставлять его в пользование своих единоверцев соответственно его назначения</u>…

…обязуемся в принятых нами по договору богослужебных помещениях <u>не допускать</u>:

<u>Политсобраний враждебного Сов. власти направления</u>;

Раздачи, продажи и хранения книг, брошюр, листовок…, направленных против Сов. власти и её отдельных представителей;

<u>Произнесения проповедей и речей, враждебных Сов. власти…</u>;

Набатных тревог для созыва населения в целях возбуждения его против Сов. власти, нарушающие нормальное хоз. строительство Совреспублики и вообще относительно пользования колокольнями мы обязуемся <u>подчинятся всем распоряжениям местного Исполнительского комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов</u>…

Мы обязуемся на свои средства производить оплату всех текущих расходов принятого по договору богослужебного здания и находящихся в нём предметов ….

<u>Подписали:</u> Фёдоров Усачёв; Роман Борисов; Иван Фёдоров; Куприан Синельников; Самсон Смирнов; Иван Синельников; Степан Васильев; Давид Полторакин; Василий Силюков; Семён Громов; Федот Фёдоров; Степан Борисов; Егор Фёдоров; Поликарп Суликов; Зиновий Лопатин; Зиновий Синельников; Кондрат Никифорович Косов; Пётр Петрович Борисов

За неграмотных: Спиридон Федоров; Пиман Николаев Смирнов, по их личной просьбе расписался Борисов.

Отже, взяв під список усіх священнослужителів і проконтролювавши усі общини засобами таких, як ми навели, договорів, тогочасна влада намагалася тотально контролювати усе релігійне і мирське життя старовірів, убезпечивши себе від різного роду неприємних дисциплінарних «несподіванок» серед населення Житомирщини.

Але, старообрядницьке середовище було не таким простим, як це здавалося на перший погляд. Старовіри підкорилися владі і увійшли у 1920-х рр. разом із кількома навколишніми селами у склад колгоспу. Як болісно відбувався цей процес, демонструє наступний документ із Державного архіву м. Житомира: справа Р-2567, опис 1, дело 77, с. 1, «Список населених пунктів Пятківської волості», мова оригіналу – російська, надписів на документі – російська і українська. Звичайний аркуш паперу, що від часу вже пожовтів, списаний вздовж і поперек проханнями і резолюціями, надзвичайно яскраво демонструє особливості тогочасних стосунків старовірів із оточуючими їх українцями – селянами. Наводимо текст прохання старовірів із збереженням особливостей орфографії, підкреслення наші:

Начато 25.06.1921 г.

Окончено 20.12. 1921 г.

Пятковский волисполком.

Граждан села Пилипов старообрядческой части общины

Прошение от 24.07.1921 года

В виду того что всё время савместнаго нашего самоуправления с Украинской частью нашего села, происходит постоянныя споры и недоразумения, и также и того, что все накладываемые на с. Пилипы повинности, в большей части Украинская часть села сваливает на нас, а если приходится до раздела земли и проч. то Украинская часть забирает себе, а нам даёт ничего, а потому просим Пятковский Волисполком организовать в нашей части села самостоятельный Совет и Комнезам, в виду того, что Старообрядческое население имеет до 1000 душ.

По уполномоченю Старообрядческого Общества Филат Полторакин, Купреян Синельников.

Отже, старовіри хотіли жити, як це й було історично обумовлено в їх общині, окремо, своїм замкненим середовищем, навіть погоджуючись на «самостоятельный Совет и Комнезам». Особливо звертає на себе увагу побудова фрази «а нам дает ничего», яка з літературної точки зору одразу додає документу певного настрою, характеру, а з лінгвістичної – дає можливість зрозуміти мовні закони, що побутували на той час в середовищі старовірів.

Надалі на проханні з'являється кілька резолюцій, наводимо їх без коментарів, бо яскравіше за оригінал нічого немає:

(Надпис на «прошении» праворуч, зверху і дублюєтьcя на зворотній стороні аркушу)

Пятковскому волвіконкому.

Чому Ви не слідите за правильністю? Укажіть чи вони віддільне село? Вияcніть на місці не правдивість для виконання і повідомлення.

Голова Повітвиконкому Борзов

22 серпня 1921 г.

(Надпис на «прошении» на зворотній стороні аркушу під запитом Борзова)

В Житомирський узд. Исполком.

С. Пилипы состоит из Украинского и Старообрядческого населения. Всё время между ними возникают споры и недоразумения. Желательно было-бы в старообрядческой части организовать отдельную сельскую власть для избежания споров.

Председатель Пятковского Волисполкома Данилов.

30 августа 1921 г.

(Надпис ліворуч, внизу)

Повідомляємо Пятківському волвиконкому, що другої ради в Піліпах організувати не мона, також Упаркому аби був вислан в Піліпи один політробітник.

Ось так завершилася боротьба старовірів села Російські Пилипи за своє від'єднання і збереження закритого общинного устрою життя: в Пилипи був відправлений політробітник і другої, окремої від українського села, ради не було створено, бо «не мона»!

Ще до 1940-х рр. свою окремість від інших національних громад Житомирщини старовіри зберігали здійсненням виключно внутрішньообщинних (рідко – з інших, розташованих неподалік, але обов'язково – старообрядницьких общин) шлюбів. Після Великої Вітчизняної війни ця традиція, разом із календарним фольклором, з 1980-х років – із родинно-обрядовим (переважно – весільним) фольклором фактично зникла, як і саме село на карті України – сьогодні українська і старообрядницька його частини входять в одну адміністративну одиницю – село Пилипівка, хоча в побутовому спілкуванні назви Російські Пилипи й Українські Пилипи ще активно використовуються.

Висновки та подальші перспективи. Російські Пилипи сьогодні – це «острівець», де свою стару, «антикварну» віру зберігає лише кілька десятків його мешканців, релігійна община має стійку тенденцію до згасання. Тому студіювання середовища старовірів краю і знаходження документів з їх історії було й залишається актуальним для наукових досліджень в контексті загальної історії нашої держави, а також дослідження історії окремих її регіонів, і зокрема – Житомирщини.

Список літератури:

1. Міський архів м. Бердичева, Фонд Р-407, опис 1, справа 638, с. 82–84, регістраційна картка № 24.
2. Міський архів м. Бердичева, Фонд Р-407, опис 1, дело 212, «Договор о передаче религиозным общинам богослужебных зданий по Бердичевскому р-ну. Списки членов и описи имущества религиозных общин района».
3. Державний архів м. Житомира, справа Р-2567, опис 1, дело 77, с. 1, «Список населених пунктів Пятківської волості».

Синельников И.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СТАРОВЕРЫ СЕЛА РОССИЙСКИЕ ПИЛИПЫ ЧУДНОВСКОГО РАЙОНА ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ (НЕКОТОРЫЕ АРХИВНЫЕ НАХОДКИ)

Аннотация
Статья посвящена изучению среды староверов Чудновского края. Село Российские Пилипы сегодня – это анклав, где свою старую веру сохраняет лишь около 100 его жителей, религиозная община имеет устойчивую тенденцию к угасанию. Нахождение документов по их истории было и будет оставаться актуальным для научных исследований в контексте общей истории нашего государства, а также исследования истории отдельных ее регионов, в частности – Житомирщины.

Ключевые слова: староверы, Житомирщина, Чудновский район, Российские Пилипы.

Sinelnikov I.H.
Kiev National University of Culture and Arts

OLD RITUALISTS OF ROSIISKI PYLYPY VILLAGE OF CHUDNIV DISTRICT OF ZHYTOMYR REGION (SOME ARCHIVAL FINDINGS)

Summary
The article is devoted to the study of the environment of the Old Believers of the Chudnivsky Krai. The village of Russian Philippi today is an enclave where only 100 of its inhabitants retain their old faith, and the religious community has a steady tendency to fade away. Finding documents from their history was and will remain relevant for scientific research in the context of the general history of our state, as well as the study of the history of its individual regions, and in particular, Zhytomyr region.
Keywords: Old Believers, Zhytomyr Region, Chudnovsky District, Russian Philippi.

УДК 39(477)+(470.45)

УКРАЇНСЬКІ ЕКСПОЗИЦІЇ У КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЯХ ПІВНОЧІ ВОЛГОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ РФ

Сінельнікова В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Музейні колекції районних краєзнавчих музеїв півночі Волгоградської області РФ презентують унікальні українські артефакти, що свідчать про давність появи і унікальну етнічну культуру українських поселень у окресленому регіоні. Авторка продовжує тему, підняту у попередніх власних дослідженнях; в українознавчому аспекті аналізує фондові колекції кількох районних музеїв півночі Волгоградської області РФ, описує предмети матеріальної культурної спадщини українців, що заснували свої поселення у Нижньому Поволжі ще наприкінці XVII – початку XVIII століття.
Ключові слова: музей, українці, Нижнє Поволжя, етнічна культура, традиція.

Постановка проблеми. Культура пострадянського простору переживає сьогодні важкий і неоднозначний період свого розвитку: з однієї сторони матеріальний стан цієї сфери залишається незавидним, некерований стихійний процес впровадження ринкових відносин веде до занепаду багатьох заповідних територій, до втрати значних пластів культурної спадщини; з іншої сторони «релігійний ренесанс», зростання національної самосвідомості сприяють відкриттю багатьох нових рис історично-культурного надбання, відродженню фольклорних традицій, відновленню релігійних і національних святинь.

Для Волгоградської області РФ, що втратила в наслідок війн і соціальних катаклізмів значну частину історично-культурного надбання, питання його збереження, вивчення й ефективного використання стоять доволі гостро. Волгоград (попередні назви міста – Сталінград, Царицин) у свідомості багатьох людей асоціюється із подіями часів Другої світової війни. В цей же час культурна спадщина цього регіону охоплює набагато більший пласт людської історії. Відмінною рисою Волгоградського регіону завжди були і є поліетнічність і поліконфесіональність, тому культурна спадщина нижньоволзьких етносів характеризується унікальним різноманіттям, не остання роль в якому відведена українцям, що з'явилися у межиріччі Волги та Дону ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Сьогодні мова йде не стільки про збереження окремих пам'ятників і артефактів, скільки про включення в життя, в реалії сучасного світу всієї культурної спадщини в її цілісності й різноманітті, що охоплює як самі об'єкти, які потрібно зберігати, так і середовище, в якому вони існують, і людину, як носія традиційної спадщини. Тому робота по виявленню всієї сукупності культурної спадщини регіону має включати такі важливі елементи як: народна культура, традиції, ремесла й промисли, історичне міське середовище й сільська забудова, етнокультурне середовище, природне оточення і т. ін.

Величезну роль в здійсненні й розвитку такого підходу, на наш погляд, сьогодні покликані відігравати регіональні краєзнавчі музеї – комплексні музеї, які документують особливості природного розвитку, історії, господарського життя, культури та побуту певної території чи населеного пункту (краю, області, району, міста, села). Провінційні краєзнавчі музеї – наймасовіша група в музейній мережі як в Україні, так і в Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід наголосити, що українська тема в Нижньому Поволжі не була популярною за радянських часів, замовчується й сьогодні, тому дослідників з питань історії, побуту, культури, мови українців згаданого регіону існує обмаль (М. Костомаров, О. Мінх, О. Гераклітов (середина XIX – початок XX ст.), А. Дульзон, Т. Акімова (1920-ті рр.), В. Чубенко, О. Север'янова, В. Супрун (1970–2000-ні рр.),

І. Шульга (2000-ні рр.)). Наша розповідь про майже не відомий на материнській землі музейний український світ північних районів Волгоградщини була розпочата у попередніх публікаціях [2, 3, 4]. Авторові довелося ознайомитися з українськими артефактами, що зберігаються в кількох музеях північних районів Волгоградської області – місцевості, яка, за визначенням дослідників (В. Супрун, О. Север'янова), є найстарішим в регіоні українським етнічним островом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх розвідках ми розповідали про українські елементи в експозиціях Руднянського, Єланського й Данилівського муніципальних районів Волгоградської області. Додамо нові спостереження за заявленою проблематикою, а саме: окреслимо сучасні проблемні аспекти існування українських експозицій в районних музеях півночі Волгоградської області РФ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі дослідження українських артефактів з колекцій районних краєзнавчих музеїв півночі Волгоградської області РФ з'ясувати рівень збереження української ідентичності в окресленому регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «краєзнавчі музеї» набув поширення в середині 1920-х рр. Прямими попередниками «краєзнавчого музею» були музеї місцевого краю (термін зберігався до середини 1930-х рр.) з комплексом відділів, що відображали природу, історію і економіку свого краю. Виникнення таких музеїв було загальноєвропейською тенденцією: у Франції і в Німеччині в XIX – на початку XX ст. існували десятки музеїв, які документували різні сторони життя тієї чи іншої провінції, кантону, області, міста, села.

Масова поява музеїв місцевого краю в Росії і на більшій частині сучасного пострадянського простору припала на другу половину XIX ст. Після 1917-ого року у багатьох губерніях відбулося їх об'єднання з музеями статистичних комітетів, інших місцевих установ і товариств, в результаті якого утворилися губернські музеї – прообрази сучасних обласних краєзнавчих музеїв.

Слід відзначити, що після революції 1917 р. саме краєзнавчі музеї відіграли значну роль у збереженні пам'яток історії та культури, насамперед церковної старовини, приватних колекцій. 1920-ті рр. стали «золотим десятиріччям» історії краєзнавства завдяки тісному взаємозв'язку з академічною та університетською наукою і потужному підйому масового культурного й громадського руху в країні, спрямованого на вивчення та благоустрій свого краю, поширення цих знань. Краєзнавчі музеї стали відігравати в житті регіонів роль своєрідних культурних і наукових центрів.

В 1930-ті рр. в більшості своїй вони перетворилися на другорядні й знеособлені установи культури: краєзнавчі музеї отримали типову структуру, що включала три відділи – природи, історії, соціалістичного будівництва, яка з незначними змінами зберігалася до 1990-х рр. Але і в цій якості краєзнавчі музеї сприяли популяризації наукових знань, пробудженню інтересу населення до свого краю.

1990-ті рр. характеризувалися пошуком нових активних форм музейної роботи, прагненням виявити природну й культурну своєрідність свого регіону, зберегти його культурне надбання, що перетворило сучасні провінційні краєзнавчі музеї на своєрідні «регіональні соціокультурні центри» [1, с. 3].

На сучасному етапі розвитку історично-культурні музейні установи на державних засадах існують в кожному муніципальному районі Волгоградської області РФ, до того ж – на суспільних началах – і в багатьох загальноосвітніх сільських і міських школах. Першим в нашій подорожі був краєзнавчий музей Жирновського муніципального району Волгоградської області: місто Жирновськ (колишнє село Жирне) розташоване в 30 км від смт. Рудня, Жирновський район є найпівнічнішим в області і межує з Саратовським регіоном.

Музею пощастило: його фонди наприкінці 1970-х рр. започаткував і більшою частиною зібрав справжній фанат своєї справи, краєзнавець Є. Гайдучок. Експозиція музею довгий час опрацьовувалася, кожен експонат з любов'ю і – головне – із знанням своєї справи – підбирався. Для опрацювання та упорядкування музейних фондів Є. Гайдучок вів активне листування з провідними науковими установами колишнього СРСР, кожен музейний експонат був детально задокументований в музейному архіві. На жаль, після смерті директора не знайшлося справжніх його послідовників у цій нелегкий справі. Музей пережив кілька пограбувань, пожежу, переїзд з однієї будівлі в іншу, результатом чого стало значне зменшення музейних фондів.

Однак, музей живе, за символічну платню в 10 російських рублів (4,5 гривні) радо зустрічає усіх бажаючих. А подивитись є на що: в залах музею знаходиться значна колекція глиняного посуду, сільськогосподарського знаряддя, селянського одягу, в якому окремо виділимо комплект «сільської жительки з Харківської губернії», що складається з корсетки, сорочки, вишитої чорним по білому, плахти, очіпка.

Окрема кімната музею відведена для відтворення сільської хати: поруч з імітацією печі знаходяться рогачі, скриня, підвішена до стелі колиска, стоїть залізне ліжко, прибране розшитим простирадлом і вишитими подушками, на ньому – балалайка, поруч – баян і 200-річні верстати. Зрозумілу з опису еклектичність експозиції пояснюємо бажанням працівників музею зберегти все, що має хоч яку-небудь історичну цінність. На жаль, «німоту» музею нічим не можемо пояснити: поруч з кожною експозицією знаходиться перелік її експонатів, однак, не має жодних вказівок на місцевість, з якої вони потрапили до музею, як не має взагалі ніяких історичних даних про заселення території сучасного Жирновського району, про етноси, які його населяли й освоювали – росіян, мордву, німців, українців.

Не знайшли матеріалів з цікавої для нас тематики ми і в Камишинському районному музеї, який розташовується на березі Волги в дивній за красою двохповерховій будівлі міської думи кінця XIX ст. Хоча Камишин був наприкінці XVIII – у середині XIX ст. місцем, куди по Волзі українські чумаки артілями доставляли сіль з Ельтонського соляного промислу, а в сучасному Камишинському районі Волгоградської

області знаходиться значна кількість українських за походженням сіл, про цю сторінку з історії міста й району не має жодної документальної згадки в музейних експозиціях, що мають, переважно, спрямованість на історію Республіки німців Поволжя й німецьких поселень. Однак, за історичними дослідженнями та музейними документами, німців на території сучасного Камишинського району мешкало лише близько 40% населення, чому історія більшості – 60%: українців, росіян, інших народів – не знайшла відображення в музейних експозиціях? Справедливості ради відзначимо дуже цікаву й змістовну археологічну й природознавчу експозицію музею з опудалами птахів і звірів, що водяться в місцевих степах, зі справжніми раритетами, як, наприклад, опудало орла – степовика, розмах крил якого досягає трьох метрів.

В аспекті україністики Волгоградської області нас приємно вразив історично-краєзнавчий музей Котовського району, експозиції якого поєднують в собі як сучасні документи з історії та розвитку нафтовидобувної промисловості (м. Котово є сьогодні одним із основних центрів цієї промислової галузі в області), так і значну історично-етнографічну експозицію з великою кількістю стендів з поясненнями, коментарями, історичними документами, які наголошують на тому, що основні поселення в районі були засновані у XVIII–XIX ст. переселенцями з українських губерній: Полтавської, Харківської.

Велика музейна зала відведена під експозицію сільськогосподарського знаряддя (плуги, коси з грабками, вили, ярма та ін.), не менша зала демонструє прилади для домашньої жіночої праці: верстати, прядки, рублі, поруч з ними – розшиті рушники, ткані напільні доріжки. В окрему експозицію виділені автентичне дерев'яне ліжко з різними прикрасами на бильцях, розшитим простирадлом, вишитими подушками; поруч з ним – колиска з підвішеними над нею ляльками-мотанками, стіл з домашнім посудом, імітація печі з розставленими навколо рогачами, глеками, чавунами. Поруч знаходиться скриня з українським вишитим одягом (чоловічими й жіночими сорочками) і вітрина з різноманітними комплектами чоловічого й жіночого одягу, серед яких нашу увагу привернули спідниця й жіноча блуза чорного кольору, більш схожа за кроєм на козачий костюм початку XX ст., однак розшита різнокольоровими яскравими квітами спереду та по краю рукавів. За ствердженням наукового співробітника музею Тетяни Ернестівни, що люб'язно супроводжувала нас й доповнювала наші враження своїми коментарями, в склад цього комплекту ще входив чорний розшитий фартух, все це разом було весільним костюмом в українському селі Моісеєво, що знаходиться неподалік Котово. Від себе додамо, що,за етнографічними дослідженнями, такий весільний костюм побутував на Чернігівщині, звідки походять немало переселенців у Нижнє Поволжя.

Ще одним відкриттям експозиції Котовського музею для нас стали цимбали й розповідь музейного працівника про село Скрипалі, що до Другої світової війни існувало неподалік Котово. Назва села говорить сама за себе, за історичними розвідками працівників музею, село славилося на всю округу майстрами по виробленню музичних інструментів (звернемо увагу на українську огласовку назви – не «Скрипачи», як прийнято в російській мові, а «Скрипалі» – за законами української мови). В тому селі були придбані для музейної експозиції цимбали – одна з її окрас.

Загалом хочемо порадіти за сам музей – йому пощастило на людей, небайдужих до своєї праці, які не один десяток років працюють в його науковому штаті, можуть розповісти історію кожного експонату, експозиції музею доповнюють просторі коментарі з вказівкою на місце побутування того чи іншого експонату. Тетяна Ернестівна, до речі, німкеня за етнічною приналежністю, в розмові з нами наголосила: вони не цураються того, що територія сучасного Котовського району заселялась переважно українцями, навпаки – наголошують на цьому в своїх експозиціях. Жалкують лише про те, що на початку 1990-х років, коли в селах ще побутувало багато українських артефактів, не було необхідної матеріальної бази, щоб придбати це все багатство в фонди музею: доводилося людей умовляти віддавати речі безкоштовно, однак не всі на це погоджувалися.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, українська історична пам'ять в Нижньому Поволжі через свідоцтва культури, історії та мистецтва найдовше зберігається в музеях. Кінець XX – початок XXI ст. став періодом адаптації музеїв до нової соціокультурної ситуації, пошуку нових форм діяльності в кризових умовах реформування суспільства. Регіональні музеї сьогодні можна охарактеризувати як центри збереження спадщини, як джерельну базу регіонознавчих досліджень.

Історичні й культурні артефакти в музейних зібраннях є документальними свідками історії Волго-Донського краю й невід'ємною частиною культурної спадщини як України, так і Росії, фундаментом соціокультурної діяльності музеїв як «трансляторів традицій і зберігачів історичної пам'яті» [1, с. 17]. Однак наголошуємо на необхідності концептуального перегляду змістовної частини експозицій районних музеїв північно-західної частини Волгоградської області (питання, яке піднімалося нами раніше [2, 3, 4]), прекрасно розуміючи, що сьогодні часто мова йде лише про їх «біологічне» виживання.

Усвідомлення музеями своєї ролі у формуванні суспільної свідомості, транслюванні культури, встановленні взаєморозуміння між народами та гуманістичному вихованні людини XXI століття сприятиме посиленню їх значення як фактору формування масової культури, розвиток якої є соціальною функцією й головною ціллю діяльності музеїв. Саме музеї сприяють осмисленню історії з гуманістичних позицій і дозволяють прослідкувати взаємозв'язок історії держави, регіону, історії родини й долі окремої людини, допомагають відчути себе часткою історичного процесу і зрозуміти цінність кожної особистості.

Отже районні музеї Нижнього Поволжя та їх українські історико-етнографічні експозиції – це також наш з Вами Український Світ, який потребує на увагу, підтримку (хоча б моральну) й допомогу.

Список літератури:

1. Комиссарова Е.В. Региональный музей как хранитель и транслятор культурного наследия / Автореф. дисс. канд. истор. наук. – Волгоград, 2006.
2. Синельникова В., Гончаров В. Ее величество однобокость: раньше музей был домом для муз, кто теперь поселился в нем? / Валентина Синельникова, Владимир Гончаров // Первое чтение. – № 19 (15 мая 2004 г.) – С. 12.
3. Сінельнікова В.В. Українські етнографічні матеріали в районних краєзнавчих музеях Нижнього Поволжя / В.В. Сінельнікова // IX Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2–3 червня 2011 р. – К.: НАКККіМ, 2011. – С. 167–172.
4. Сінельнікова В.В. Українські етнографічні матеріали в нижньоволзьких краєзнавчих музеях [Текст] / В.В. Сінельнікова // Молодий вчений. – 2017. – № 10. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/ua/archive/50/

Синельникова В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

УКРАИНСКИЕ ЭКСПОЗИЦИИ В КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЯХ СЕВЕРА ВОЛГОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ РФ

Аннотация
Музейные коллекции районных краеведческих музеев севера Волгоградской области РФ представляют уникальные украинские артефакты, свидетельствующие о древности появления и уникальной этнической культуре украинских поселений в названном регионе. Автор продолжает тему, поднятую в своих предыдущих исследованиях; в украиноведческом аспекте анализирует фондовые коллекции нескольких районных музеев севера Волгоградской области РФ, описывает предметы материального культурного наследия украинцев, основавших свои поселения в Нижнем Поволжье еще в конце XVII – начале XVIII века.
Ключевые слова: музей, украинцы, Нижнее Поволжье, этническая культура, традиция.

Sinelnikova V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

UKRAINIAN EXPOSITIONS IN MUSEUMS OF LOCAL LORE OF THE NORTH OF VOLGOGRAD REGION OF THE RF

Summary
Museum collections of regional museums of the north of the Volgograd region of Russia present unique Ukrainian artifacts, which testify to the antiquity of appearance and the unique ethnic culture of Ukrainian settlements in the outermost region. The author continues the topic raised in previous own studies; in the Ukrainian-speaking aspect, analyzes stock collections of several district museums in the north of the Volgograd region of the Russian Federation, describes objects of the material cultural heritage of Ukrainians who founded their settlements in the Lower Volga region at the end of the XIVth and the beginning of the XIIII century.
Keywords: museum, Ukrainians, Lower Volga region, ethnic culture, tradition.

УДК 94:2–523.4(477.83)

ХРАМИ ЛЬВОВА ЯК ОБ'ЄКТИ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

Стасюк І.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено туристичну привабливість храмів Львова. Значну увагу приділено історичному аспекту як чиннику туристичної атрактивності культових споруд. Обгрунтовується думка про різноманіття сучасної сакральної архітектури як результату роботи зодчих різних національностей та історичних епох. Вказано на важливість скульптурного та художнього оформлення храмів у контексті туризму. Запропоновано низку оригінальних ідей щодо залучення туристів через використання культової архітектури.
Ключові слова: храм, Львів, турист, привабливість, архітектура.

Постановка проблеми. Підписання Україною угоди про асоціацію з Європейським Союзом, спрощення візового режиму з багатьма зарубіжними країнами, встановлення все більш тісніших партнерських відносин з іншими країнами світу відкривають нові перспективи та можливості для нашої держави. Поступова інтеграція у європейські й трансатлантичні структури, налагодження взаємовигідних зв'язків з азійськими та іншими країнами дає шанс молодій українській державі заявити про себе більш впевнено на міжнародній арені. Водночас, зарубіжні країни також зацікавлені у більшій поінформованості про нашу країну як з огляду на соціально-економічний потенціал, так і з точки зору ознайомлення з історико-культурною спадщиною, туристичними можливостями. Зацікавлення туристичною Україною спонукає перш за все закордонні туристичні фірми, як і в цілому пресу неодноразово згадувати про цю державу Східної Європи як місце проведення мандрів, складати відповідні рейтинги місць туристичної привабливості тощо. При цьому вже не лише європейські, але й далекі від нас географічно північноамериканські засоби масової інформації охоче пишуть про туристичну Україну. Зокрема, такий відомий американський медійний гігант як CNN, новини якого доступні величезній аудиторії у світі, буквально нещодавно, цього 2017 р. подав свою версію топ-11 кращих туристичних місць нашої країни, стверджуючи, що вона є батьківщиною безлічі прекрасних місць, облюбованих туристами всіх мастей. Це особлива територія з яскравими містами, стародавніми замками, приголомшливою сільською місцевістю, різноманітністю ландшафтів та привітним ставленням. Першим в переліку міст, які варто відвідати в Україні, CNN називає її культурну столицю – Львів, який може похвалитися чудовим старим містом, що перебуває під охороною ЮНЕСКО, славиться гарними вузькими вулицями, прекрасними церквами, цікавими музеями та чарівною атмосферою [19].

Отже, цілеспрямована промоція Львова як туристично важливого і цікавого регіону України та Європи, його сакральної архітектури як одного з привабливих туристичних чинників повинна стати пріоритетним напрямом у розвитку вітчизняної туристичної галузі. Системні та продумані кроки на цьому шляху сприятимуть ще кращій популяризації міста Лева та його неповторної храмової архітектури, забезпечать сталий інтерес українських та іноземних туристів до духовних осередків, допоможуть збільшити загалом чисельність мандрівників у Львові й, відповідно, сприятимуть зростанню доходів міста від туристичної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема релігійного туризму в незалежній Україні в цілому є ще недостатньо розробленою. Про це свідчать як відносно невелика кількість наукових публікацій, так і твердження окремих дослідників цієї проблематики. Як небезпідставно зауважує Ю. Ковальчук, «дуже незначний доробок має науково-теоретична база, що вивчає паломництво і релігійний туризм» [8, с. 86]. Його думку підтримує дослідник Ю. Зеленюк, стверджуючи, що «тема туризму та паломництва релігійних споруд є абсолютно не вивченою, не репрезентованою в українській гуманітаристиці» [5, с. 89].

Звісно, певні напрацювання та результати пошуків все ж таки є. Зусиллями вчених О. Любіцевої, М. Мальської, Ю. Кадацької, З. Сапєлкіної, І. Литвин актуалізовано проблеми становлення та розвитку релігійного туризму, як окремого виду туристичної діяльності. Різноманітним аспектам релігійного туризму, починаючи від розробки понятійно-термінологічного апарату і завершуючи характеристикою релігійного туризму як одного з напрямів розвитку туристичної привабливості областей України, присвятили свої наукові публікації А. Ковальчук, Ю. Зеленюк, Ю. Бордун, С. Романчук, В. Шикеринець. Реалії та перспективи розвитку туризму у Львові досліджували Н. Горбаль, В. Ліпей, З. Спольська, а Т. Гринчишин здійснив короткий огляд функціонування православних церков у різні періоди історії міста Лева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вищезазначених наукових публікацій дає підстави констатувати недостатній рівень дослідження туристичної привабливості храмів Львова, що обумовлює його актуальність і важливість.

Формулювання цілей статті. Згадка CNN в короткому анонсі туристичної привабливості Львова чудових церков серед інших туристичних принад зроблена небезпідставно. І дійсно, в цьому плані Львів суттєво відрізняється від більшості українських міст, за винятком, напевно, Києва. Його територія, особливо центральна частина, буквально вкрита щільною церковною забудовою різних історичних періодів та стильових напрямів. Показати колорит храмової архітектури, всю неповторність львівських сакральних споруд, наголосити на їх туристичній привабливості – ось така мета даної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристична привабливість сучасного Львова зумовлена наявністю значної кількості інфраструктурних об'єктів, серед яких дуже важливу роль відіграють храми та духовні комплекси. Вони є не лише окрасою міста, чудовими архітектурними спорудами чи ансамблями. Кожен з них є яскравою ілюстрацією історичного минулого, відображенням сприятливих і не дуже історичних періодів, та, відповідно, ставлення владних інституцій до релігії, духовного життя міщан. Не секрет, що з часу заснування, тобто 1256 р. й до сьогоднішнього дня Львів став місцем проживання не тільки корінного українського населення, але й представників багатьох інших етносів – тут жили й працювали поляки, німці, євреї, вірмени, італійці тощо. Більше того, за свою багатовікову історію управління містом здійснювалося різними етносами – як українцями, поляками, австрійцями, так і угорцями, росіянами, німцями тощо.

Завдяки вигідному географічному розташуванню заснований у княжі часи Львів, названий на честь Лева – сина найбільш могутнього володаря Галицько-Волинської держави Данила Романовича швидко розвивався й невдовзі став важливим християнським осередком. Вже тоді, у княжу добу, коли Львовом керували українці, зведено декілька оригінальних сакральних споруд. І що важливо підкреслити, не лише титульний етнос мав можливості для задоволення своїх релігійних потреб. Ліберальна церковна політика спричинилася до активізації будівельних робіт й інших релігійних громад. Відтак у княжому Львові свої храми побудували як українці, так і вірмени, німці тощо. Українськими були церква св. Миколая, церква св. Онуфрія з монастирем, церкви св. Параскевії П'ятниці, Воскресіння Господнього, Спаса, св. Юра. Прибулі ще у княжі часи до міста Лева вірмени звели три храми – св. Анни, св. Якова й св. Хреста. Німецькі поселенці володіли храмом Марії Сніжної [4]. До цього переліку видатний український історик І. Крип'якевич додає церкву св. Теодора та невеликий костел св. Івана Хрестителя [9, с. 16–17].

Незважаючи на важкі історичні випробування – руйнування, відбудови, добудови, перебудови – декілька львівських храмів княжого періоду все ще збереглися до нашого часу. Багатовікова історія кожного з них містить бодай часточку далекого і таємничого. Наприклад, найстаріша у Львові кам'яна споруда – церква св. Миколая має документальне підтвердження давності свого походження – про неї згадано у грамоті князя Лева Даниловича 1292 р. Однак саме в цій споруді збереглося найбільше ознак старого руського зодчества [4]. Натомість збережений до нині костел Марії Сніжної став першою у місті римо-католицькою парафією [9, с. 17].

Захоплення та перебування Львова під чужоземною владою наклало суттєвий відбиток на його розвиток, в тому числі й на духовний. Так, скажімо, перебування Львова у складі Речі Посполитої характеризувалося практикою поширення привілеїв на міщан-католиків та утисків корінного українського населення, загалом цілеспрямованим наступом католицизму на православ'я, результатом чого було як знищення багатьох православних храмів, так і розкол православної церкви – утворення уніатської, або греко-католицької церкви та перехід частини православних віруючих у лоно нової церкви [2, с. 73–74].

Водночас протекція польської влади католицькій вірі сприяла побудові у Львові низки оригінальних церковних будівель, добудові чи перебудові вже існуючих костелів, а іноді й практичної реалізації у місті Лева запозичених у Європі архітектурних проектів. Яскравим прикладом останнього може служити Єзуїтський костел – втілення як духовної величі, так і сили й могутності ордену єзуїтів, основним завданням якого, як відомо, стало поширення й захист католицького віровчення, боротьба проти реформації. Римський храм Іль Джезу послужив еталоном не лише для костелу єзуїтів у місті Лева, він служив прототипом для багатьох інших святинь. Показати велич і духовний універсалізм ордену – таким було бачення єзуїтами ролі мистецтва, а насамперед архітектури. Будівництво протягом 1610–1630 рр. Єзуїтського костелу у Львові стало наочною ілюстрацією основного задуму єзуїтів. Тим паче, що до його реалізації, крім архітекторів А. Лахміуса й А. Рагоніса, долучився римський зодчий-єзуїт Дж. Бріано, зусилля якого були спрямовані на опрацювання фасаду та інтер'єру. Втілення творчих ідей римського архітектора призвели до будівництва тринефного костелу з вузькими і низькими бічними нефами, розташованими над ними галереями-емпорами, слабо зазначеною, гранчастою апсидою. Невід'ємними елементами фасаду стали пілястри, ніші, в яких містяться статуї і розвинутий карниз. Верхній ярус Єзуїтського костелу вужчий, зв'язаний з низьким волютами. Для бічного південного фасаду характерні готичні форми [4].

Австрійський, згодом австро-угорський період в історії Львова, коли місто стало столицею Королівства Галичини та Володимирії, також наклав певний відбиток на духовний розвиток. Прихильно ставлячись до цивільного будівництва, активно сприяючи його розгортанню, нова влада в той же час не була зацікавлена в інтенсивній сакральній забудові, проводила в цілому антирелігійну політику. Свідченням її став, наприклад, наказ імператора Йосифа ІІ, згідно з яким було закрито чимало монастирів, а деякі костели розібрано. Австрійцями практикувалась передача низки храмів військовим, переобладнання окремих монастирських та костельних будинків під навчальні заклади (наприклад, костели Св. Мартина і Св. Хреста, монастир францисканців) [4].

Попри відсутність широкого розмаху в будівництві культових споруд Львів в другій половині XIX – на початку XX ст. став місцем побудови низки величних храмів, які зрештою стали його окрасою. Мова йде, зокрема, про костел і монастир францисканців, храм Єлизавети та Преображенську церкву [18, с. 186].

Важкі випробування чекали на релігійні інституції в радянський період. Курс партії на побудову у республіці «світлого майбутнього» – спочатку соціалізму, а згодом комунізму не мав нічого спільного з ідеєю Бога та будівництвом храмів. Навпаки, офіційна радянська ідеологія цілеспрямовано викорінювала будь-які прояви релігійної свідомості, шанобливого ставлення до духовного життя, широко пропагуючи атеїзм

та стверджуючи, що релігія – це «опіум для народу», ніякого Бога не існує. Більше того, чимало храмів свідомо піддавались знищенню, незважаючи на їх важливість не лише як духовних центрів, але й пам'яток історії та культури. Так, по-варварськи, шляхом підриву у 1937 р. було стерто з лиця землі славетний, побудований ще у княжі часи Київський Свято-Михайлівський Золотоверхий собор [6, с. 267].

Щоправда, місто Лева до 1939 р. не зазнало радянських безбожних експериментів, зате у післявоєнний період, вже будучи складовою частиною УРСР, воно відчуло на собі комуністичні підходи до релігії та церкви. Тут, як і в цілому на західноукраїнських землях, домінуючі позиції займала Українська греко-католицька церква. Будучи достатньо впливовою, широко розгалуженою інституцією, національною за суттю вона представляла собою потужну духовно-ідеологічну силу, що налічувала мільйони прихильників. Саме тому становила потенційну небезпеку для радянської влади, відтак й стала об'єктом брутального насильства – «самоліквідації». Правове оформлення знищення УГКЦ відбулося 8–10 березня 1946 р. у Львові на так званому Соборі Греко-Католицької Церкви, який ухвалив «скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 р., ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви» [13, с. 94].

Схема насильницької ліквідації Української греко-католицької церкви, успішно апробована радянською владою у Львові, була невдовзі, у 1949 р. повторена на Закарпатті, в результаті чого УГКЦ в цьому краї також «добровільно возз'єдналася» з православ'ям, тобто фактично перестала легально існувати [17, с. 225].

Ліквідація Української греко-католицької церкви мала далекосяжні наслідки. Посилання на так зване її «добровільне возз'єднання» з Російською православною церквою стало правовою основою рішучих заходів радянської влади щодо остаточного знищення уніатства. Гонінь та переслідувань за віру зазнали як вище духовенство, так й прості священнослужителі, серйозно постраждала також і сама інфраструктура УГКЦ. Не лише головний осередок – собор св. Юра став осідком Російської православної церкви, у власність останньої було передано і решту парафіяльних храмів у Львові та прилеглих територіях. Привласнення, закриття, знищення греко-католицьких церков стали офіційною політикою радянської влади щодо міста Лева, і не лише. Було закрито церкву Пресвятої Трійці на території Сихова та Успіння св. Анни у Голоско, також зачинено більшість монастирських, філіальних, капеланських та незавершених храмів. Загалом, станом на 1989 р. з 17 діючих православних храмів 13 раніше належали УГКЦ, 3 – Римо-католицькій церкві, і лише один з них постійно служив православним [2, с. 76].

Антирелігійна кампанія поширювалася не лише на УГКЦ, але й на інші релігійні течії, наприклад Римо-католицьку церкву. Виїзд зі Львова більшості римо-католицького кліру, всіх чернечих чинів та згромаджень, закриття більшості з 52 полишених костелів, передача 6 з них на баланс Російської православної церкви, зруйнування 2 каплиць на Левандівці та Кульпаркові, передача під потреби інших інституцій – такими були реальні наслідки релігійної політики радянської влади у місті Лева щодо РКЦ [2, с. 76].

Новий етап у функціонуванні релігійних інституцій, розпочавшись у кінці 1980-х років – часу агонії УРСР, з новою силою набрав обертів з проголошенням державної незалежності. Курс на побудову європейської демократичної країни та лібералізація релігійного життя позитивно вплинули на розвиток церкви в цілому і храмового будівництва зокрема. У Львові, як і в інших містах України, розпочалась епоха повернення під юрисдикцію колишніх власників конфіскованого церковного майна та справжній будівельний бум нових святинь [2, с. 77–79].

Як бачимо, кожна історична епоха відзначалася своїми особливостями у житті церкви і розвитку храмового будівництва. Тому сучасне архітектурне обличчя міста Лева – це результат праці зодчих різних історичних епох та різних національностей. Мандрівник, який подорожує Львовом й обрав для себе споглядання храмової архітектури, може бути приємно здивований інформацією про ціле сузір'я справді талановитих українських та іноземних будівничих, чиї творіння прославили їх на віки. Петро Італієць, Павло Римлянин, Петро Барбон, Петро Красовський, Амвросій Прихильний, Павло Щасливий, Войтех Капинос, Андрій Бемер, Ян де Вітте, Бернард Меретин, Ян Канти Фессінгер, Мартин Урбаник, Петро Полейовський [16, с. 131] – ось далеко не повний перелік професіоналів своєї справи, творців неповторної львівської сакральної архітектури. Практично будь-який побудований ними храм – це справжній витвір мистецтва. Так, вулиця Руська у центральній частині міста Лева, де здавна проживали українські міщани, стала місцем побудови славетної пам'ятки доби Ренесансу – ансамблю Успенської церкви, до складу якого входили власне сама церква Успення Богородиці, каплиця Трьох Святителів та вежа Успенської церкви [9, с. 53–62]. Створення цієї унікальної споруди стало можливим завдяки втіленню в життя будівельних проектів цілої когорти архітекторів, таких як Павло Римлянин, Войцех Капинос, Амброзій Прихильний, Петро Барбон, Петро Красовський, Андрій Підлісний [4].

Вражаючою сакральною спорудою, що викликала велике захоплення та здивування як у минулі часи, так і сьогодні є збудований за проектом талановитого архітектора Бернарда Меретина собор св. Юра. В ньому гармонійно поєдналися кращі тогочасні західноєвропейські архітектурні надбання з українськими будівельними традиціями. Оцінюючи архітектоніку собору св. Юра дослідники культурної спадщини Львова В. Вуйцик та Р. Липка дали коротку, але водночас влучну характеристику цій споруді. Вони чітко вказували на те, що «просторова композиція собору виражена хрещатим об'ємом, утвореним високими нефом і трансептом, але в плані, завдяки кутовим приміщенням, сприймається як тринефний храм з видовженим бабинцем і вівтарем, що мають однакову з середнім нефом ширину. Чотири опорних стовпи несуть систему склепінь з головною банею і меншими банями над пониженими

приміщеннями в зовнішніх кутах простірного хреста. Баня на масивному чотириграннику служить організуючим елементом, якому підпорядковуються інші архітектурні об'єми споруди. На оригінальному проекті Б. Меретина (зберігається у Львівському музеї українського мистецтва), де зображено поздовжній розріз храму, куполом завершується не тільки центральний об'єм, а й вівтар та притвор. Таке композиційне вирішення зближувало пам'ятку з традиційними трибанними українськими церквами. Проте архітектор замінив бічні бані хрестовими склепіннями» [1].

Прагнення творців собору св. Юра створити з нього неповторний шедевр архітектурного мистецтва спонукало до використання експресивного скульптурного оздоблення. З цим завданням вони чудово впорались, адже виконані Михайлом Філевичем, Семеном Стажевським та Йоганном Георгом Пінзелем скульптурні роботи за силою виразу відносяться до кращих творів монументальної скульптури не тільки у Львові, але й в Україні [1].

Отже, скульптура як особливий елемент оздоби храмів відіграла непересічну роль у створенні завершеного вигляду сакральних споруд. Тому, розповідаючи туристу про ті чи інші духовні споруди, слід акцентувати його увагу й на скульптурному оздобленні духовних пам'яток, адже воно надає їм більшої витонченості та виразності. Різновікова та різностильова скульптура львівських храмів стала результатом реалізації творчих ідей багатьох митців. Львів славиться не лише значною кількістю сакральних споруд, але й неповторними та унікальними творами скульптури, справжніми шедеврами національного та світового значення. У різні часи у місті Лева працювали й прикрашали його своїми творіннями такі відомі європейські скульптори, як Ян Білий, Генріх Горст, Герман Ван Гутте, Ян Пфістер, Ганущ Шольц, Андрій Бемер, Ян Годний, Олександр Прохенкович, Андрій Шванер, Крістіян Сейнер, Томас Гуттер, Себастіян Фесінгер, Йоган Георг Пінзель, Антоній Осінський, Матвій Полейовський, Михайло Філевич, Францішек Олендзький, Леонард Марконі та багато інших [7].

Скульптурне оздоблення, виконане цими митцями чи то на фасадах храмів, чи то в їхніх інтер'єрах, сприяло мистецькому збагаченню духовної культурної спадщини, надавало неповторності та вишуканості цим святиням. Так, наприклад, згадуваний вище Леонард Марконі, професор архітектури став автором скульптурних постатей апостолів у церкві Преображення Господнього. На високих п'єдесталах, поміж підкупольними вікнами, через які в храм потрапляють основні потоки світла, зображені у повний зріст зі знаряддями свого мучеництва чи іншими атрибутами 12 апостолів: св. Петро (ключі і книга), св. Павло (меч і книга), св. євангеліст Матвій (сувій та ангел), св. євангеліст Іван Богослов (книга та орел), св. Андрій Первозванний (андріївський хрест), св. Пилип (антонівський хрест), св. Симон (пила), св. Тома (кутник), св. Варфоломій (книга та кинджал), св. Юда Яковів (Тадей, сокира і книга), св. євангеліст Лука (книга і тілець), св. євангеліст Марко (сувій та лев) [7].

Поряд зі скульпторами дуже важливу роль у створенні оригінального інтер'єру храмів відігравали художники. Живописне його оформлення, представлене вівтарними картинами зі зображенням різноманітних святих, мучеництв, сценами чудес, алегоричними та історичними композиціями, стало органічною частиною сакральної архітектури. Майстерне виконання монументально-декоративних розписів львівських храмів є свідченням високого професіоналізму художників, втіленням певних художньо-стильових вимог та індивідуальних задуму і таланту майстра. А таких у місті Лева працювало чимало. Серед ширшого загалу своїми живописними творіннями відомими є художники Федір Сенькович, Микола Петрахнович, Станіслав та Мартин Строїнські, Бенедикт Мазуркевич, Франциск і Себастьян Екштайни, Модест Сосенко, Ян Розен, Юзеф Мехоффер та багато інших [18, с. 42, 43, 78, 80, 87, 92, 95, 101].

Кожен з перелічених і не лише митців вніс свою посильну лепту в художнє оформлення храмів міста Лева. Чимало з них виконані настільки блискуче, що просто не можуть не залишити у пам'яті мандрівника масу позитивних емоцій та естетичної насолоди. Як яскравий приклад вражаючого художнього оформлення можна назвати розписи Бернардинського костелу. Над його первісним оформленням плідно попрацювала ціла низка самобутніх художників, зокрема, Б. Мазуркевич, який навчався малярства протягом трьох років у мистецькому середовищі Італії й набуті знання реалізував у розписах львівського костелу, талановитий маляр С. Строїнський, виходець з Брна С. Екштайн, місцеві художники Р. Бартніцький, П. Волінський, Й. Сречинський [11, с. 320–324].

Туристична привабливість сакральної архітектури визначається не лише творіннями цілого сузір'я обдарованих митців. Споглядаючи храмову архітектуру турист може наочно вивчати та аналізувати художні стилі. У старовинному місті Лева, що сьогодні небезпідставно визнаний культурною столицею України, чимало культових споруд можуть досить детально розкрити суть конкретно взятого стильового напряму. Чи це буде галицько-волинська школа давньоруської архітектури, чи середньовічна готика, чи ренесанс, у період розвитку якого місто було єдиним місцем, де це мистецтво набуло великого поширення, не кажучи вже про майже двохсотлітнє, елітарне за своїм характером бароко [18, с. 40–43]. Останнє, до речі, стало насправді доволі химерним мистецтвом з такими характерними стилістичними ознаками, як зіткнення протилежних елементів, тобто співставлення реального та ілюзорного, контрасти ритміки й масштабів, світла і тіні, фактури й матеріалів, динамізм композицій, криволінійні форми. Це мистецтво пронизане ірраціоналізмом, де декоративність домінувала над тектонікою, характерними були складна символіка і містицизм [10].

Отже, побачити на власні очі Львів – заповідник барокового культового мистецтва XVII–XVIII ст., та співставити з прочитаним у засобах масової інформації, інших джерелах, або почутим з вуст екскурсовода про цей художній стиль дозволить туристові набратися не лише незабутніх вражень, практично збагатити свої попередні знання та набути нові, але й може стати

дещо незвичним експериментом у пізнанні та дослідженні, в даному випадку, такого вишуканого й розкішного художнього стилю, як бароко.

Сприятимуть зацікавленню міста Лева й численні незвичні оповідання та легенди, як світського, так і духовного характеру. Одна з них стосується видатної культової пам'ятки Львова – Домініканського собору, в стінах якого у середині XVI ст. розгорталися справжні сімейні баталії між «призначеним» нареченим та найбагатшою спадкоємицею Речі Посполитої. Небажання останньої вийти заміж за нав'язаного їй чоловіка ледь не призвело до справжньої війни, через що у розв'язання цієї дилеми змушений був втрутитися польський король [3].

Не залишать байдужими туристів, особливо релігійно мотивованих, й історії коронування ікон – мова йде про найшанованіші образи Богородиці у Римо-католицькій церкві. В цьому контексті Львів випередив навіть королівську столицю Польщі Краків. Попри те, що шість Богородичних образів були вивезені після Другої світової війни сьогодні у місті Лева, завдяки акту коронування, вчиненому Папою Іваном Павлом II, декілька ікон Богородиці прикрашають львівські храми [14].

Їх відвідування, як і подорожі до мощей святих і могил видатних релігійних діячів та місць їхньої діяльності, монастирів і культових споруд, які мають вагоме історичне та сучасне духовно-культурне значення лежать в основі релігійного туризму [8, с. 86]. Поступове зростання кількості мандрівників до духовних центрів і святих місць України, зафіксоване останнім часом, зумовлене як релігійними факторами, так і їх туристичною атрактивністю [12, с. 286].

Львів, без сумніву, є одним з туристичних місць, відвідати яке хочуть чимало людей, як з близьких та віддалених куточків України, так і з-за кордону. Для багатьох з них споглядання релігійних пам'яток міста Лева викличе не лише великий пізнавальний інтерес, але й сприятиме задоволенню інших потреб, зокрема виховного та естетичного характеру. В цьому плані важко не погодитися з думкою однієї з дослідниць релігійного туризму про те, що «пам'ятки церковної історії і культури є засобом утвердження національної свідомості і самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків» [15].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Храми Львова є чудовим місцем для задоволення як духовних потреб приїжджих, так й дуже важливою туристичною атрактивністю. Сакральні споруди міста Лева приваблюють мандрівників не лише своєю витонченою різностильовою архітектурою, але й іншим вагомими чинниками. Серед них помітну роль відіграє історичний фактор – старовинні споруди завжди приваблюють туристів. Важливе значення у контексті туризму має оригінальне скульптурне та художнє оформлення храмів, враження від споглядання яких несе сильне емоційне та естетичне навантаження на подорожуючих. До цього слід додати непересічний талант зодчих різних національностей, реалізовані творчі ідеї яких захоплювали не лише минулі покоління, але й захоплюють багатьох сучасних людей.

Популяризація храмів Львова залишається важливим напрямом роботи як влади та відповідних туристичних інституцій, так і науковців й сприятиме збільшенню кількості охочих відвідати місто Лева з усіма відповідним наслідками.

Список літератури:

1. Вуйцик В.С., Липка Р.М. Зустріч зі Львовом: Путівник / С.В. Вуйцик, Р.М. Липка. – Львів: Каменяр, 1987. – 175 с. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.lvivguide.info/lwow/vujcuk.pdf
2. Гринчишин Т.Ю. Православні храми Львова: динаміка за століття / Т.Ю. Гринчишин // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. – 2014. – Випуск 11. – С. 70–84.
3. Домініканський собор у Львові // Електронний ресурс. Режим доступу: vacation.lviv.ua/ch_dominikanskyj
4. Звід пам'яток історії та культури України. м. Львів. Т. 1 // Електронний ресурс. Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/ZvidLviv/ZvidLviv.pdf
5. Зеленюк Ю.О. Релігійний туризм як комунікаційний засіб виховання людської особистості / О.Ю. Зеленюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка. – 2013. – Випуск 23. – С. 88–95.
6. Івакін Г.Ю., Федорова Л.Д. Київський Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир / Г.Ю. Івакін, Л.Д. Федорова // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.
7. Кадничанський Д.А. Скульптури храмів Львова та їх використання в екскурсійній діяльності / Д.А. Кадничанський // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2008. – Випуск 24. – С. 106–114 // Електронний ресурс. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kadnichansky.htm
8. Ковальчук А. Формування понятійно-термінологічного апарату релігійного туризму і паломництва / А. Ковальчук // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Випуск 29. – Частина 2. – С. 86–92.
9. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / Авт. передм. Я.Д. Ісаєвич; Упоряд. текстолог. опрац. і прим. Б.З. Якимовича; Упоряд. іл. матеріалу Р.І. Крип'якевича; Худож. В.М. Павлик. – Львів: Каменяр, 1991. – 167 с.
10. Лекція Юрія Бірюльова «Бароко і рококо в архітектурі Львова // Електронний ресурс. Режим доступу: lviv-online.com/ua/events/arts/lektsiya-yuria-biruylova-baroko-i-rokoko-v-arhitekturi-lvova/
11. Лисун Я. Збереження пам'яток монументального живопису Галичини кінця XVII–XVIII ст. Костел бернардинів у Львові / Я. Лисун // Народознавчі зошити. – 2011. – № 2(98). – С. 320–326.
12. Литвин І.В. Релігійний туризм в Україні (90-ті рр. ХХ ст. – сьогодення / І.В. Литвин) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. – 2014. – Випуск 12. – С. 280–287.
13. Львівський Церковний Собор: Документи і матеріали, 1946–1981. – К.: Вид. Патріар. Екзарха всієї України Митрополита Київського і Галицького, 1984. – 216 с.
14. Матлашенко Н., Хмільовський М. Короновані ікони Львова / Н. Матлашенко, М. Хмільовський // Електронний ресурс. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/40926/

15. Сапєлкіна З.П. Релігієзнавчий туризм в Україні / З.П. Сапєлкіна // Електронний ресурс. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/sapelkina.htm/
16. Сільник О., Козак Г. Стильові етапи львівської забудови XVI–XX ст. / О. Сільник, Г. Козак // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Архітектура і сільськогосподарське будівництво. – 2015. – № 16. – С. 130–135.
17. Стасюк І.М. Діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі (1946–1989 рр.) / І.М. Стасюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 784. Держава та армія. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 224–230.
18. Трегубова Т.О., Мих Р.М. Львів: архітектурно-історичний нарис / Т.О. Трегубова, Р.М. Мих. – К.: Будівельник, 1989. – 272 с.
19. Ukraine: 11 best places to visit // Електронний ресурс. Режим доступу: http://edition.cnn.com/travel/article/11-most-beautiful-places-in-ukraine/index.html

Стасюк И.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ХРАМЫ ЛЬВОВА КАК ОБЪЕКТЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследована туристическая привлекательность храмов Львова. Значительное внимание уделено историческому аспекту как фактору туристической атрактивности культовых сооружений. Обосновывается мысль о многообразии современной сакральной архитектуры как результата работы зодчих разных национальностей и исторических эпох. Указано на важность скульптурного и художественного оформления храмов в контексте туризма. Предложен ряд оригинальных идей по привлечению туристов из-за использования культовой архитектуры.
Ключевые слова: храм, Львов, турист, привлекательность, архитектура.

Stasyuk I.M.
Lviv Polytechnic National University

LVIV CHURCHES AS THE OBJECTS OF TOURISTS' ATTRACTION

Summary
The tourist attraction of Lviv temples is investigated. Considerableattention is paid to the historical aspect as a factor of the tourist attraction of religious buildings. The idea of the diversity of modern sacred architecture as the result of the work of builders of different nationalities and historical epochs is substantiated. The importance of sculpture and artistic design of temples in the context of tourism is indicated. A number of original ideas for attracting tourists through religious architecture are offered.
Keywords: temple, Lviv, tourist, attractiveness, architecture.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 659:316(477)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЮ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Бєрєндєєва Е.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізуються джерела, що є підґрунтям для створення нової системи вивчення історії розвитку української соціальної реклами. Розглядається прикладний аспект функціонування соціальної реклами. Досліджуються інструментарій і типи функціонування соціальної реклами за певний історичний проміжок часу. Формулюються нові часові періоди становлення та розвитку соціальної реклами з часів незалежної України. Аналізуються перспективи подальшого розвитку соціальної реклами в Україні.
Ключові слова: соціальна реклама, історія розвитку, українська соціальна реклама, інноваційний інструментарій, соціальні проекти, фестиваль соціальної реклами, соціальний дискурс.

Постановка проблеми. Соціальна реклама у XXI столітті – це не просто феномен культури, але й певний набір взаємопов'язаних інноваційних інструментів і комплексів, що у синтезі утворюють як невеликі за обсягом акції, так і масштабні соціальні проекти. Попри такий стрімкий розвиток галузі соціальної реклами, дана сфера не є ґрунтовно і досконало вивченою. Окрім цього, **актуальність дослідження** обумовлюється відсутністю уніфікованого теоретико-категоріального апарату та структурованої теоретико-методологічної бази.

Варто зауважити, що загальне напрацювання наукових джерел з історії соціальної реклами базується навколо радянської картини світу. Майже усі історичні згадки щодо соціальної реклами в Україні припадають на століття радянської влади з притаманними їй патріотично виховними плакатами. Відокремлюючись від шаблонних напрацювань, нами запропоновано нову форму історичного викладу розвитку і функціонування української соціальної реклами, що є певною передумовою дослідження і формування тенденцій розвитку соціальної реклами в Україні.

Для повноцінного розуміння феномену що досліджується, звернемося до визначення поняття «соціальна реклама». *Соціальна реклама* – це один з типів некомерційної реклами, метою якої є формування певних психологічних установок і моделей поведінки, що сприяють досягненню суспільно значущих цілей на різних рівнях: від окремих соціальних груп до суспільства в цілому [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження соціальної реклами та її історичних складових присвятили свої напрацювання такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Є. Ромат, Н. Грицюта, С. Демченко, Ю. Костянникова, К. Форманюк, Г. Ніколайшвілі, Д. Олтаржевський, Я. Хамза, В. Бугрима, В. Іванова, Т. Астахова та інші.

Наукові публікації, які присвячені дослідженню історії соціальної реклами в Україні набирають обертів лише через майже десять років після набуття статусу незалежної держави. Ключова проблема, як зазначають науковці, криється в державному регулюванні сфери соціальної реклами. За усіма світовими стандартами про соціальну рекламу має піклуватися саме держава, а саме бути її основним замовником та виробником. Не дивлячись на те, що у 1996 році був створений закон «Про рекламу», а у 2003 році з'явилася окрема стаття закону, що визначає поняття соціальної реклами – подальшого розвитку даного феномену із законодавчого боку пропрацьовано не було.

Також в багатьох працях було висловлено альтернативні методи побудови реалізації замовлення, створення і вироблення соціальної реклами в Україні. Як приклад, було описано американську та європейську моделі організації центрів соціальної інформації, де усіма справами, починаючи від її історії і закінчуючи соціальними івентами, займаються окремі комітети, що демонструють безперечну ефективність як із законодавчої, так і практичної точок зору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженні соціальної реклами постає необхідність у вирішенні певної низки проблем, зокрема, нечітке формулювання понятійного апарату, стислий і не зрозумілий виклад законодавчо-правової основи, відсутність системного аналізу стану соціальної реклами та тенденцій її розвитку, слабка та місцями навіть некомпетентна підготовка професійних кадрів, відсутність науково та практично обґрунтованих і уніфікованих правил і рекомендацій щодо створення ефективної соціальної реклами тощо.

Постановка мети та завдання. Метою даного дослідження є формулювання історичних періодів розвитку соціальної реклами в Україні. **Завдання**, які необхідно вирішити:

– розтлумачити напрацьовану теоретичну складову;

– з'ясувати нові форми та різновиди соціальної реклами, виокремити її тематичну складову.

Виклад основного матеріалу. Українська соціальна реклама, як було раніше з'ясовано, досить молода галузь у вітчизняному інформаційному

просторі. Починаючи аналізувати і трактувати її історію, на нашу думку, варто починати з періоду незалежності української держави, оскільки радянська соціальна реклама була занадто заідеологізована і гальмувала у своєму розвитку. Після надбання статусу незалежної держави, український простір не те що соціальної реклами, а реклами в цілому, був повністю нульовий. Радянська ідеологічна реклама соціального змісту вже вважалася пережитком. Але поступові кроки в цьому напрямку були зроблені, починаючи від Закону України «Про рекламу» 1996 року. Від початку свого новоутворення, соціальна реклама спиралась як на фундаментальні дослідження зарубіжних учених, так і на ті традиції, що частково склалися в радянські часи. Адже потрібно було інтегрувати зарубіжні цінності з цінностями, які ще міцно тримаються у головах українського суспільства. В інтерпретації вітчизняних науковців історії соціальної реклами виокремлено не більше однієї сторінки на всю працю з майже однаковим змістом, а в цілому на дану тематику було захищено чотири кандидатські дисертації в Україні [9]. Це наводить на думку, що соціальна реклама не є систематизованим явищем у науковій галузі, не фінансуються її дослідження і не підтримується загальний розвиток. Не зважаючи на це, сьогодні соціальна реклама є досить рухливою силою серед молоді.

Починаючи робити перші кроки в незалежній Україні, соціальна реклама, як зазначають дослідники, увібрала елементи частково філософії, соціології, політики, екології, а також почала формувати певну соціальну комунікацію і, разом із виданням ЗУ «Про рекламу», було засновано створення окремного соціального інституту реклами як такої [4]. Окрім цього, виробники розуміли, що після становлення незалежності варто враховувати настрої та соціально-психологічну складову громадськості при створенні соціальної реклами. Необхідно було торкатися не лише соціальних проблем, пов'язаних із захворюваннями та безпекою, але й проблем, які стосуються почуттів патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни, народу, культури і мови.

Упродовж вивчення та аналізу історії соціальної реклами в Україні, нами було вирішено виокремити три періоди становлення та розвитку соціальної реклами, згідно розвитку соціального життя суспільства за усі двадцять шість років незалежності української держави. Перший період – пострадянський період соціальної реклами – з 1991 року по 2000 рік, другий період – перехідний – з 2001 року по 2010 рік і третій період – самостійний – з 2011 року по сьогодні. Характерні особливості кожного періоду розглянемо далі.

Пострадянський період для соціальної реклами був не плідним. Країна потребувала, у першу чергу, зміни та незалежного становлення у сферах: політичній, економічній, соціальній, аграрній, громадській тощо. Тому, як було згадано раніше, даний період часу знаходився у статичному стані не лише у сфері соціальної реклами, але й реклами загалом. До 1996 року не було майже нічого значущого в історії української соціальної реклами, окрім пережитків радянських плакатів. Варто відзначити переважно таку соціальну рекламу пострадянського періоду, як реклама проти тютюнопаління, вживання наркотиків, проблеми ВІЛ/СНІДу. Після виходу ЗУ «Про рекламу» у 1996 році ще не існувало окремої статті саме про соціальну рекламу, яка з'явилася пізніше у 2003 році, але малою часткою розповсюджувалося також на соціальну рекламу. Зокрема, існувало поняття соціальної інформації. Основними темами в Україні, які були висвітлені в соціальній тематиці після прийняття закону є також ВІЛ/СНІД, наркоманія, онкозахворювання, зокрема серед дітей, екологія довкілля, збереження генофонду нації, проблеми дитинства і материнства, соціальна реклама проти абортів, проблеми моралі молоді, насилля в родині, дорожня безпека, профілактика злочинності. З'являються перші тенденції розвитку суспільства, чому також було присвячено соціальну рекламу і соціальні проекти, зокрема, таким питанням, як освіта, бізнес, фінанси, страхування, охорона здоров'я, сплата податків тощо. З цього часу соціальна реклама починає набирати обертів і формуватися поступово у фаховий механізм, який поєднує в собі також соціальну психотерапію. Адже з огляду на політико-економічні умови все більш масовими стають певні негативні емоційні стани й почуття, такі, як підвищена тривога, страх, невпевненість у собі, у майбутньому; занепокоєння долею близьких і власною, пригніченість, відчай, депресія, переживання низького соціального статусу і т. ін. [3, с. 136].

Поступова розвинена тематика виходить на більш досконалий, у порівнянні з минулим, рівень і період – перехідний. Соціальна реклама в Україні 2001–2010 року характеризується динамікою ринку соціальної реклами та виявляє періоди її розквіту і стагнацій. Проте, очевидною є тенденція розквіту соціальної реклами. По-перше, у 2003 році було внесено зміни до ЗУ «Про рекламу», де з'явилася 12 стаття, що визначає поняття соціальної реклами. З'явилися перші українські фестивалі соціальної реклами, як національний фестиваль соціальної реклами у 2005 році, завдання якого – привернути увагу до соціальної реклами, як до важливого явища суспільного життя. Даний фестиваль отримав відгук з боку державних органів, професійних громадських організацій, засобів масової інформації, рекламного бізнесу і широкої громадськості. Окрім цього збільшується кількість маркетингових та PR-агенцій, які долучаються до соціальних проектів та виступають партнерами фестивалів, наприклад, компанія «Вавілон». Зросла кількість соціальних проектів, а також було почато вироблення транснаціональної реклами, яка ґрунтувалася не лише на вітчизняних тенденціях, але й на тенденціях зарубіжного досвіду. Як зазначає українська дослідниця Н. Грицюта, похідною з'являється тенденція до епатажу, оскільки наростаюча кількість рекламних повідомлень спонукає до боротьби за увагу громадськості. Епатажність соціальної реклами проявляється у своїй жорстокості, агресивності, гра на почуттях страху. В Україні це не так помітно у порівнянні з країнами Західної Європи. Адже деякі соціальні реклами відверто шокують, а іноді і взагалі бувають аморальними. Наприклад, українська соціальна реклама не така безсоромна як французька, де тютюнопаління

прирівнюється до орального сексу [3]. Або замість підкинутих немовлят під двері, як це демонструє соціальна реклама Ізраїля, українська соціальна реклама пропонує як шлях подолання проблеми – всиновлення, зокрема компанією «Дитина чекає на вас» під гаслом «Сім'я – основа суспільства» [3]. З іншого боку, виробники мають на меті лише звернути увагу та подолати ту чи іншу суспільну проблему. У цілому, починають виникати та розквітати ті соціальні проекти, які варті та потребують державної підтримки – що зовсім непередбачено законодавчо [3]. Окрім цього, значним кроком було створення в 2007 році Всеукраїнською рекламною коаліцією проекту «Біржа соціальної реклами». Директор «Біржі соціальної реклами» О. Горлов в інтерв'ю виданню «Ресурсний центр ГУРТ», наступним чином представляє свій проект: «Біржа соціальної реклами» – це сайт, через який некомерційні чи державні організації можуть замовити якісну рекламу у фахівців. Наше завдання – підвищувати професійний рівень соціальної реклами в Україні, залучаючи найкращих рекламістів. Професійні послуги надаються замовникам на безоплатній основі» [1].

Вступаючи у третій період, соціальна реклама вже має певний досвід. Даний період для соціальної реклами характеризується збільшенням кількості наукової зацікавленості – відповідне зростання наукових праць з даної тематики, розширюється географія наукових пошуків, спостерігається тенденція до глибшого вивчення об'єкта на прикладі реалізованих інформаційних кампаній. Особлива увага приділяється психологічним чинникам впливу на аудиторію, новітнім каналам комунікації та специфіці контенту; інноваційним інструментарієм, що створює певну низку тенденцій, які набувають стрімкого розвитку, а також зумовленістю соціально-політичних змін в інформаційному просторі у новій цифровій ері. Попри усі позитивні фактори розвитку, у законодавчому полі змін ніяких не відбулося і держава досить стримано бере участь у соціальних проектах. Бурхливий розвиток всесвітньої мережі Інтернет, як і для багатьох галузей, створив для соціальної реклами нову платформу комунікації та обміном досвідом. Стають підзвітними органи державної влади з огляду на виконання обсягу робіт та витрачених коштів. Зокрема, Міністерство інформаційної політики України щоразу звітує про соціальну рекламу, що було вироблено за підтримкою державного бюджету. З'являються такі проекти, як Molodiya Festival з 2012 року, метою якого є сприяння позитивним змінам у суспільстві шляхом соціальної реклами, а тематичними пріоритетами є демократичні цінності, права і свободи людини, громадська активність, гендерна рівність, відповідальні споживацтво та використання природних ресурсів, етичне ставлення до тварин. У цей період соціальна реклама повільно трансформувалася у маніпулятивний засіб з боку держави та бізнесу, що має на підсвідомому розумінні соціальну відповідальність та соціальний PR. Велика кількість комерційних проектів створені з метою поліпшення іміджу та збільшення бюджету – що апріорі суперечить сутності соціальної реклами. Вдалим прикладом українська дослідниця Грицюта Н. наступним чином коментує це у своїй науковій праці: «Суттєвою морально-етичною проблемою сучасної соціальної реклами в Україні є включення соціальних мотивів у політичну й комерційну рекламу, що ніяк «соціальною» називатися не може, хоча під неї маскується, позаяк соціальній рекламі більше довіряють. Тому досить часто виникає політична чи комерційна реклама з соціальним дискурсом. Так, реклама, що пропагує здоровий спосіб життя із логотипом торгової марки «Contex» (презервативи) чи зі слоганом «Лідер абсолютних чемпіонів» (Nemiroff) – це комерційна реклама з соціальним дискурсом (взагалі алкогольні бренди є лідерами в цих маніпулятивних технологіях, давно врахувавши те, що вже існує в деяких законодавчих ініціативах алгоритм поступового зниження обсягів реклами алкоголю і тютюну) [3]. Зразків політичної реклами із соціальним дискурсом, особливо в період передвиборних перегонів, можна навести безліч, та й у більш спокійні часи політичних пауз їх немало, зокрема білборди від Юлії Тимошенко – привітання з Різдвом (за бюджетні кошти) чи Віктора Ющенка з пропагуванням соціальних ініціатив часів його президентства – обидва випадки не соціальна реклама, а передвиборна за суттю своєю, іміджева політична реклама із соціальним дискурсом» [3].

Нове покоління принесло нові форми та різновиди соціальної реклами. Наприклад, ембієнт-реклама – напрямок в рекламі, де замість традиційних носіїв рекламних повідомлень (друковані ЗМІ, час в ефірі чи рекламні щити) використовуються елементи навколишнього середовища: лавки, двері, стіни будинків, офісне приладдя і т. п. Поява такої зовнішньої реклами була викликана тим, що традиційна втрачала свою силу впливу. В Європі це вже досить розповсюджене явище, але й в Україні це набирає обертів. Флеш-моб також є одним вже відомих акцій, за допомогою якого можна привернути увагу. Актуальним за останні роки стало таке питання, як ефективність соціальної реклами. Переважна кількість рекламних проектів є інтегрованими та вбудованими за принципом TTL («Through the line» – через лінію), де адресат повинен залучатись до системи конкретних заходів та бути діяльним. Можна впевнено зазначити, що це дозволило суттєво збільшити кількість тих, хто пройшов тест на СНІД чи відважився народжувати, незважаючи на проблеми [3]. Даний TTL-феномен можна сміло назвати тенденцією розвитку соціальної реклами.

У самостійний період також варто ретельно розглянути тематичну складову соціальної реклами в Україні. Це той час, коли в українському інформаційному просторі відбулися глобальні кардинальні зміни, зокрема, Євромайдан у 2012 році, інтегрування України в європейський інформаційний простір і взагалі Євроінтеграція, анексія Криму у 2014 році та початок АТО, перемога на Євробаченні у 2016 році, встановлення безвізового режиму з Європейським Союзом – всі ці зміни сприяли створенню соціальної реклами згідно ситуативному контексту подій. З'явилася неймовірна кількість соціальної реклами політичного характеру, яка апелювала до почуттів патріотизму, гідності та відданості своїй Батьківщині, заклик до служби у Збройних Силах Укра-

їни та за контрактом; соціальна реклама, яка підтримувала ідеї національної єдності, заклик українізації, що проявлявся у соціальній рекламі спілкуватися українською мовою у відповідь на агресивні дії з боку Російської Федерації тощо. Попри це, сталий контекст української соціальної реклами хоча і набув у цей період другорядного значення, але очевидно тримає свої позиції. Хоча варто зазначати, що сталий контекст соціальної реклами значно виріс за рахунок комерційних коштів. Це у свою чергу означає, що соціальна реклама в Україні розвивається не належним чином. Найбільш яскравими, актуальними та розповсюдженими прикладами соціальної реклами ситуативного контексту є соціальна реклама – відео: «Національна Гвардія України. Захистимо нашу незалежність. Врятуємо мирних людей»; «Армія – це гордість» друкована соціальна реклама «Гідність, воля і перемога. Кіборг, позивний «Зоран», 35 років. Мобілізуйся – захисти найдорожче»; «Четверта хвиля мобілізації – Приєднуйся!», «Шануй героїв!» тощо. Коротко аналізуючи приклади, можна сказати, що дана соціальна реклама має прихований маніпулятивний контекст, що спонукає людину йти на боротьбу і підняття бойового духу і профінансована з боку держави та офіційно опублікована на сайті Міністерства інформаційної політики України. Також варто прокоментувати ситуативну соціальну рекламу «Два прапори – єдина країна». З нагоди Дня кримськотатарського національного прапора (Bayraq künü) Міністерство інформаційної політики України розпочало інформаційну кампанію «Два прапори – єдина країна», яка покликана привернути увагу українського суспільства та міжнародної спільноти до національного символу кримськотатарського народу. У рамках кампанії було встановлено приблизно 80 бордів по Києву, 30 бордів під Києвом, біля 70 сітілайтів та трансляція відеороликів, присвячених кримськотатарському прапора [6]. Це є свідченням про те, що держава намагається заручитися довірою громадян про те, що уряд не припиняє боротьби за повернення півострова. До того ж, можна провести паралель із переможницею Євробачення 2016 році – Джамалою, яка має кримське-татарське походження. У свою чергу це дозволяє контролювати настрої у суспільстві та мати часткову уяву громадської думки. До цієї ж тематики можна віднести соціальні борди «Без Віз» на честь відкриття візового корду між Україною та Європейським союзом. Зрозуміло, що подібна соціальна реклама не лише дозволяє тримати все під контролем, але й відволікати увагу від реально існуючих державно-політичних та соціальних проблем.

Висновки. Безперечно можна помітити стрімкий темп розвитку соціальної реклами в Україні за останній період. Провідну роль в цьому відіграє не лише поява всесвітньої мережі Інтернет та інноваційні технології, але й виникнення нових рекламних форм, які мають вигляд більш притаманний подієвому маркетингу. В наукових дослідженнях соціальна реклама є досить молодим феноменом, який ще потребує подальшого розвитку та вивчення. Як було з'ясовано, початкові кроки були зроблені лише через 5 років після набуття статусу незалежної держави. Це значно гальмувало розвиток не лише соціальної реклами, але й реклами загалом. Лише згодом соціальна реклама сформувалася в окремий напрямок, зокрема, завдяки внесеним правкам до ЗУ «Про рекламу» у 2003 році, науково-теоретичним працям вітчизняних науковців та появі і розвитку такого проекту, як «Біржа соціальної реклами».

Список літератури:

1. Біржа Соціальної Реклами: Не всі проблеми можна вирішити завдяки соціальній рекламі [Електронний ресурс]: (інтерв'ю В. Бушанської) / О. Горлов // Ресурсний Центр ГУРТ. – 2012. – Режим доступу до публ.: http://gurt.org.ua/news/recent/15861/. – Назва з екрана.
2. Хто має замовляти, створювати, виготовляти та розміщувати соціальну рекламу в Україні і на яких умовах?! [Електронний ресурс] / В. В. Бугрим // Персональний сайт Валентина Бугрима. – 2006. – Режим доступу до публ.: http://www.bugrym.com/library/ soc_ad.htm – Назва з екрана.
3. Грицюта Н. Сучасний стан етичних проблем соціальної реклами в Україні / Н. Грицюта // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2010. – № 2. – С. 184–190.
4. Демченко С. В. Масова комунікація у процесі розбудови громадянського суспільства: історія, теорія, українські реалії: автореф. дис. д-ра наук із соц. комунікацій: 27.00.01 «Теорія та історія соц. комун.» / Демченко Сергій Володимирович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2011. – 34 с.
5. Закон України «Про рекламу» [Електронний ресурс]: (Указ Президента України від 03.07.1996 р. № 270/96–ВР) / Верховна Рада України. – 1996. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua – Назва з екрана.
6. Міністерство інформаційної політики України [Електронний ресурс] / Соціальна реклама. – 2014. – Режим доступу: https://goo.gl/N7Du2A – Назва з екрана.
7. Ромат Е. В. Реклама: учебник для вузов. 8-е изд. Стандарт третьего поколения / Е. В. Ромат, Д. В. Сендеров – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 512 с.: іл., табл. – ISBN 549–600–114–5.
8. Соціальна реклама: навч. посіб. / Олтаржевський Д. О.; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики, каф. реклами та зв'язків з громадськістю. – Київ: Центр вільної преси, 2016. – 118 с.: іл. – ISBN 978–966–2123–77–7.
9. Форманюк К. Основні проблеми розвитку соціальної реклами в Україні [Електронний ресурс] / К. Форманюк // Науковий блог. – 2015. – Режим доступу до публ.: http://naub.oa.edu.ua/2015 – Назва з екрана.
10. Ясір Хамза Салман Аль Худірі Наукова рефлексія концепту соціальної реклами: міжнародний контекст та історичний аспект [Електронний ресурс] / Хамза Салман Аль Худірі Ясір // Current issues of mass communication. – 2016. – № 20. – С. 71–81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmk_2016_20_8 – Назва з екрана.
11. Астахова Т. Хорошие идеи в Америке рекламируют / Т. Астахова // Деньги и благотворительность. – 1994. – № 3. – С. 2.

Берендеева Э.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ, КАК ПРЕДПОСЫЛКА К ФОРМИРОВАНИЮ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

Аннотация
В статье анализируются источники, которые являются основой для создания новой системы изучения истории развития украинской социальной рекламы. Рассматривается прикладной аспект функционирования социальной рекламы. Исследуются инструментарий и типы функционирования социальных проектов за определенный исторический промежуток времени. Формулируются новые временные периоды становления и развития социальной рекламы со времен независимой Украины. Анализируются перспективы дальнейшего развития социальной рекламы в Украине.
Ключевые слова: социальная реклама, история развития, украинская социальная реклама, инновационный инструментарий, социальные проекты, фестиваль социальной рекламы, социальный дискурс.

Berendeeva E.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

HISTORY OF DEVELOPMENT THE SOCIAL ADVERTISING IN INDEPENDENT UKRAINE HOW PREREQUISITE TO FORMATION OF TREND EVOLUTION THE SOCIAL ADVERTISING

Summary
This master thesis, analyzes literature sources regarding Ukrainian social advertisement. The literature analyzed focuses on establishing a new research system on the development of Ukrainian social advertisement. Therefore, a review of the applied functions of social advertisement is undertaken. On this basis, toolkit and functionality of different kinds of social advertisement projects are investigated in a set historical period of time. Formation and development of social advertisement is set in the time after Ukraine gained its independence. As a conclusion, the future development perspectives of social advertisement are analyzed.
Keywords: social advertisement, development history, Ukrainian social advertisement, innovative toolkit, social projects, festival of social advertisement, social discourse.

УДК 070:004.774.6Блог:321.02

АМАТОРСЬКІ МЕДІАЗАВАНТАЖЕННЯ ЯК ПРОВІДНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ПЛАТФОРМИ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Боненко К.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено поняття аматорських медіазавантажень, що несуть із собою значні зміни у процес політичної комунікації. Детально розглянуто політичні блоги та відеоблоги як одні з основних видів аматорських медіа. Досліджено специфіку використання блогів і влогів у політичній діяльності. Здійснено аналіз відеоблогів перших осіб іноземних держав і України. Оцінено їх вплив на формування громадської думки. Зроблено висновки та надано рекомендації щодо завдань перед українським політикумом оперативно вивчати та застосовувати новітні комунікативні методи та інструменти.
Ключові слова: аматорські медіа, медіазавантаження, політичний блог, влог, відеоблог, політичний діяч, політична комунікація, соціальні мережі, інтернет-комунікація.

Постановка проблеми. За останні кілька років аматорські медіазавантаження встигли стати невід'ємною частиною сучасної комунікаційної системи. Аматорський контент дуже швидко поширюється з розвитком інтернет-технологій і набуває популярності серед прихильників інновацій. Якщо найстарша вікова група досі вважає телебачення головним джерелом отримання політичної інформації, то молодь надає перевагу аматорським медіа, зокрема політичним блогам на платформах інтернет-видань і відеоблогам політичних і громадських діячів у соціальних мережах та відеосервісах як Youtube.

Нині яскравий і перспективний досвід демонструють політичні діячі Сполучених Штатів Америки, Канади, Німеччини, уряд яких намагається побудувати партнерські відносини зі своїми громадянами через комунікацію в Інтернеті. Натомість, домінування політиків «старої формації» серед українського політикума, низька їх кваліфікація і недостатній рівень навичок та знань сучасних інтернет-технологій гальмує активне впровадження новітніх засобів комунікації у політичну діяльність. Особливо ця вада дається взнаки під час виборчих кампаній.

Наслідком недостатньої комунікації влади з громадськістю є втрата довіри суспільства. Ефективне та швидке донесення інформаційних меседжів до реципієнтів за допомогою аматорських медіазавантажень повинно набути більшого поширення серед українських політиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поштовхи до аналізу проблеми на сучасному етапі розвитку науки «соціальні комунікації» були порушені такими науковцями, як: І. Артамонова, О. Горошко, В. Іванов, Л. Компанцева, С. Демченко, О. Зернецька, Н. Зражевська, І. Сазонова, Т. Семигіна, О. Холод, М. Чабаненко. До здобутків зарубіжних дослідників відносимо низку праць С. Ваттерса, П. Дюсберга, Д. МакКуейла, М. Шеферда.

Ю. Данько [2, с. 53] розглядає соціальні мережі не тільки як засіб масової комунікації, а й як механізм конструювання комунікативного простору. Твердження дають підстави вважати, що аматорські медіазавантаження створюють комунікаційну платформу на базі того майданчику, де вони розміщені. У праці О. В. Маліса [6, с. 19] доведено, що Інтернет-мережа є потужним інформаційно-пропагандистським засобом для діяльності в сфері політики. Автор також наголошує, що специфіка політичного Інтернету залежить від активності споживача політичної інформації. Науковець С. В. Штурхецький [9, с. 148] висловлює таку думку, що потреба використання аматорських медіазавантажень у суспільно-політичному процесі відбувається за рахунок того, що громадянське суспільство за своєю природою повинно бути орієнтоване на людину, створювати можливість реалізації прав громадянина, формувати передумови для ефективної соціальної комунікації, механізми для контролю за діяльністю влади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження комунікаційних мереж політичного значення потребує більш детального вивчення аматорських медіазавантажень у використанні їх політичними діячами. **Актуальність дослідження** також обумовлена потребою системного погляду на аматорський контент як унікального засобу комунікації у політичній діяльності та державному управлінні.

Разом з тим, малодослідженою залишається тема застосування блогів і відеоблогів політичними діячами для пізнання електорату та як інструмент впливу на громадську думку. Згадані одиниці аналізу не описані з позицій політичного впливу, а отже, відсутні дослідження, автори яких пропонують детальний опис та ідентифікацію характеристик блогів перших осіб держав. Фіксується відсутність і моделі блогів представників влади як соціально-комунікаційної структури.

Метою статті є розкриття особливостей і комунікативних можливостей аматорських медіазавантажень, зокрема політичних блогів і відеоблогів, а також їх реалізацію у інтернет-просторі політичним діячем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аматорські медіа, або, як ще їх називають, народні та громадські, з'явилися майже одночасно з соціальними мережами наприкінці 90-х років минулого століття. Найбільш коротке і вичерпне визначення аматорської журналістики належить Джею Розену, професору журналістики Нью-Йоркського університету: «журналісти-аматори – це ті, кого раніше ми називали аудиторією» [4, с. 489]. Відтоді споживачі контенту можуть стати його безпосередніми авторами, публікуючи власні матеріали. Поступово, окрім текстових файлів, аматори почали завантажувати ілюстрації, відеофайли та аудіофайли, які отримали назву аматорських медіазавантажень.

Хоча аматорські ЗМІ – медіа-новачки, як засоби комунікації та інформації вони з шаленою швидкістю підкорюють масову аудиторію в інтернет-мережі. Зрештою, аматорський контент породжує нову комунікаційну платформу в інформаційному просторі. Потрібно зазначити, що аматорські медіа не тільки інформують, повідомляють новини, але й пропагандують окремі ідеї, погляди, і тим самим беруть участь у соціальному керуванні. Тому діяльність аматорів має важливі суспільно-політичні наслідки. Отже, під впливом аматорських медіа в інтернет-площині виникають новітні засоби комунікації – блоги, відеоблоги, артлоги, подкасти, лінклоги. Вони стають головними інструментами реалізації народної журналістики і забезпечують участь населення у суспільно-політичному дискурсі.

О. І. Горошко пропонує узагальнюючу класифікацію для традиційних жанрів та інтернет-жанрів у залежності від типу дискурсу або сфери діяльності комуніканта. Так, до політичного дискурсу належать політичні веб-сторінки, політичні веб-блоги, політичний чат і політичні форуми [1, с. 122]. На нашу думку, до цього переліку доречно додати публічну сторінку політичного діяча у соцмережах «Facebook» і «Twitter», профіль політика в «Instagram». Також до списку можна включити особистий канал перших осіб держави у відеохостингу «YouTube» чи канал органу державної влади, який політичний діяч очолює.

Слід приділити увагу найпопулярнішим аматорським медіазавантаженням, оскільки саме через їх процеси функціонування ми будемо досліджувати політичний вплив. Найбільш яскравими прикладами є політичні блоги, відеоблоги, онлайн-трансляції, які користувачі публікують у комунікативному сервісі відеохостингу «YouTube» та соціальних мережах «Facebook» і «Twitter», що надають як канал нової політичної комунікації нові можливості для здійснення стратегії і тактики політичної боротьби.

На сьогодні, більш авторитетними джерелами інформації, в тому числі і в політико-комунікативному просторі, стають саме політичні блоги. А.К. Досенко зараховує блоги до розряду дигітальних жанрів (жанрів віртуального простору мережі інтернет), а саме жанру персональної сторінки. Політичний блог має певні особливості, що притаманні індивідуальному запису: фігура блогера(віртуальний портрет, гендерні ознаки, вікові та розумові особливості індивіда тощо); комунікативна мета (бажання самовираження, оцінка ситуації, налагодження нових контактів); соціальна позиція (ставлення до оточення, адекватність сприйняття та осмислення порушеної теми тощо) [3, с. 227]. Ще один медійний параметр блогу – кількість і експліцитність комунікантів. Для блогу найбільш характерне спілкування одного з усіма, коли автор відповідає на коментарі до власного запису, і кожного з кожним, коли користувачі спілкуються в коментарях до якого-небудь запису.

З огляду на це, політичний блог визначаємо як щоденник політичних подій, де автор регулярно записує власні думки про політику, оприлюднює офіційний погляд на ситуації, інформує аудиторію про ексклюзивні новини й поширює їх мережею інтернет. За такою концепцією діє велика кількість політичних фігур, політекспертів, політологів та й просто блогерів.

Шалений бум блогерства пов'язують із незадоволеністю суспільства публікаціями новин заангажованими ЗМІ. Проте, Лінда Кенікс вважає, що називати політичні блоги альтернативними медіа не можна і пропонує говорити про них як про громадянську журналістику. Блоги, на її думку, це спосіб для висловлення думки окремої особистості [10, с. 799].

Натомість, Н. Стеблина зазначає, що аудиторія сприймає блоги як альтернативні медіа. Їх природа, що передбачає відвертість, дає змогу політикам знайти нові підходи до власних виборців, створити враження того, що автор має незалежну позицію, яку не боїться висловлювати [7, с. 57]. На нашу думку, люди більше не звертаються до основних ЗМІ для отримання політичних новин, а знаходять інформацію у матеріалах аматорського формату, щоб почути свою власну думку і підтвердити її для себе.

Отже, ключовим моментом, чому суспільство надає перевагу інформації блогера, а не новинам у традиційних медіа, є довіра. А, як відомо, українське суспільство категорично відмовляється довіряти політикам уряду та іншим органам державної влади.

Падіння показників довіри до влади в Україні свідчить про розбалансованість системи політичної та управлінської комунікації інституцій влади та громадянського суспільства. За визначенням М.Н. Лумана, таку ситуацію можна назвати «проблеми комунікації знов повертають нас до комунікації» [5, с. 280]. Послабити існуючу напруженість у суспільстві та повернути довіру громадян здатна повсякденна комунікація, що можлива за допомогою соціальних мереж, у тому числі завантаження влогів і здійснення онлайн-трансляцій. Тому найбільш впливовим і популярним в українській блогосфері є політичне блогерство.

Країні, де медіа залежать від влади, аматорський контент вкрай необхідний. Більшість українських ЗМІ та медіахолдінгів належать олігархам або мають вплив політичних сил, тому в українських реаліях блогери стають лідерами думок серед громадськості. Нині політичні блоги активно просуваються та трансформуються у соціальних мережах.

Так, український військовий і політичний журналіст Дмитро Тимчук з початком бойових дій на Донбасі в 2014 році почав використовувати соцмережі як майданчик для поширення свіжої інсайдерської інформації про події на передовій. Відтоді його аудиторія збільшилася в три рази до 706,6 тисяч, і він став не тільки одним із найуспішніших блогерів країни, а й отримав новий статус – депутат парламенту від Народного фронту.

Феномен Тимчука показав, що блогосфера може стати хорошим трампліном навіть у політичній кар'єрі. Образ блогера, який отримав популярність у певному співтоваристві, може володіти могутньою силою впливу на аудиторію. Відомий автор отримує певний «кредит довіри», а його виступи можуть користуватися значним авторитетом.

Запуск авторських влогів набув популярності серед народних депутатів Верховної Ради України. Так, відеоблог «Чесна політика» народного

депутата Сергія Лещенка на каналі «24» повторює приклад інших інформаційних каналів, де політики виступають у ролі телеведучих: Надія Савченко, Вадим Рабинович, Олег Ляшко, Ганна Герман, Євген Червоненко (NewsOne), Сергій Каплін («112 Україна» та NewsOne), Михеїл Саакашвілі (ZIK).

Нині доступність аматорських відеотехнологій призводить до того, що в світі все більшої популярності набуває така форма інформаційного впливу на масову аудиторію як відеоблог. Швидкісний Інтернет, нові онлайнові сервіси, що пропонують безкоштовний хостинг для відеороликів, багатофункціональні мобільні телефони стали основою для зйомки інформаційних відеороликів. Відеоблог, або ж скорочено влог, відповідно є відеощоденником, що поєднує в собі вбудоване відео або відео-зв'язок з підтримкою тексту, зображень та інших метаданих.

Відеоблоги вже активно використовуються представниками політичної еліти високорозвинених держав для організації, в першу чергу, політичної реклами. Т. С. Тараканова зазначає, що особисті влоги створюються з метою висвітлення особистості політика, його діяльності, виховання почуття прихильності, участі, вони стають потужним інструментом передачі політичної інформації. Таким чином буде здійснюватися обмін ідеями та думками на шляху досягнення конструктивного діалогу з усіма політичними елементами [8, с. 58]. Очевидно, що влоги – найбільш вдалий жанр для висвітлення розвитку суспільно-політичних подій.

Так, на зміну традиційним формам політичної участі приходить активність у соціальних мережах і відеосервісах відносно явищ та компонентів реальної політики. Відеоблоги для політичних діячів – це новітній засіб політичної комунікації, який дає змогу отримати зворотній зв'язок, сформувати коло питань, що потребують нагального вирішення, побачити, що насправді думають про політика, як ставляться до його ініціатив і як можна покращити зовнішнє висвітлення його діяльності. Іншими словами, здійснюється комунікація за допомогою нових форм зв'язку – лайків (вподобань), шерів (коли читачі поділилися постом), коментарів і записів (постів) у соцмережах. До того ж, в Україні відеоблоги є способом донести свої політичні ідеї до громадськості для опозиційних політиків, які знаходяться в «чорних списках» великих телеканалів і ЗМІ. Таким чином, політик завойовує прихильність великої кількості користувачів, а отже й збільшує сфери впливу на громадську думку.

Матеріалом для нашого аналізу послугували влоги таких політичних діячів: президента США Дональда Трампа, прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо, федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель і прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана. Такий аналіз дозволить побачити на практиці ефективність впливу відеоблогів на свідомість аудиторії, а відтак і формування його конкретного ставлення до політичних подій в країні.

Варто зауважити, що в більшості розвинених країн політики для своїх «робочих» комунікацій обирають Twitter, коли в Україні для аналогічних цілей використовується Facebook. Це пояснюється тим, що діячі вибирають майданчик, де знаходиться переважна більшість їх аудиторії, а Facebook наразі найпопулярніша соціальна мережа в Україні: у вересні кількість користувачів досягла 9 млн українців.

Президент Сполучених Штатів Америки Дональд Трамп дуже активно використовує Twitter, соцмережу мікроблогів, для комунікації з населенням, оскільки зміни настрою в суспільстві, особливо назрівання соціальних конфліктів, зазвичай добре відображаються в цій соцмережі. Так, Г. Гроссек наголошував на політичній функції Twitter. Останнім часом спостерігається активне використання даного сервісу у процесі проведення виборчих кампаній, а також як ефективного інструменту для віртуальної політики. Також з'явився спеціальний додаток Poliweets – агрегатор твітів про кандидатів на виборах [11].

Потрібно звернути увагу на онлайн-трансляції Трампа, які він здійснює через Facebook і Twitter. Президент США повідомляє аудиторії, де він знаходиться і які нагальні питання вирішує. Наприклад, остання онлайн-трансляція Трампа, що набрала понад півтора мільйона переглядів і 56 тисяч коментарів, – сьогодні Сполучені Штати призначають Північну Корею державним спонсором тероризму. 23 листопада 2017 року президент спілкувався з групами членів Служби США через Skype, про що повідомив на власній сторінці в Фейсбук. Також Дональд Трамп записує свій власний відеоблог «Your Weekly Address», що завантажується на офіційний канал Білого дому «The White House» у YouTube. Нове відео з'являється щоп'ятниці, де Трамп акцентує увагу глядачів на головних досягненнях команди та ключових питаннях для вирішення на наступний тиждень. Його влоги зазвичай набирають близько 4 тисяч переглядів. Політтехнологи вважають, що саме завдяки ефективному використанню комунікативних можливостей інтернет-мережі протягом виборчої кампанії, Дональд Трамп одержав перемогу у президентських виборах.

Власний відеоблог має прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо на каналі у «YouTube». Назва кожного відео починається зі слів «delivers remarks», тобто «роблю зауваження», а далі тема, на яку потрібно звернути увагу. Велику частку з відеоблогу Трюдо займає привітання з нагоди різних свят, проте вони не є такими популярними як у американського президента. У середньому влоги Трюдо набирають близько 2000 переглядів.

Натомість, федеральний канцлер Німеччини Ангела Меркель ще з 2007 року має власний відеоблог на офіційному каналі Бундестагу у YouTube. Кожного тижня вона спілкується з населенням через відеоблоги, теми яких: аналітика подій у країні та прогнози на майбутнє. На думку керівника відділу по роботі з пресою та громадськістю уряду Німеччини Уве Шпінделдрайера, Інтернет як джерело інформації став нормою. «Оскільки наша задача – максимально інформувати населення про роботу уряду, то відеоблог – її важлива складова частина», – каже німецький фахівець. За даними його відділу, розділ відеоблогів федерального канцлера щотижня відвідує близько 200 тисяч чоловік.

Сучасні українські політики також просувають свої ідеї в найпопулярнішій соцмережі світу – Facebook. У вересні 2017-го пересічний український міністр (або його комунікаційна команда) публікував більше двох постів на день. Чемпіони – глава Кабміну і міністри інфраструктури та регіонального розвитку з 130–160 публікаціями за місяць. Законодавча гілка влади не така активна: Вадим Рабинович – 511 постів, Олег Ляшко – 217, Борислав Береза – 186.

В Україні пости у соцмережах політично і соціально активних громадян стають не тільки інструментом для впливу на громадську думку, а й виступають рушійною силою для зміни ситуації в країні. Яскравими прикладами є об'єднання українців на Майдані та Революція гідності, організація акції проти деяких пунктів у законі про реінтеграцію Донбасу, протести народу проти ухвалення медичної реформи під стінами Верховної Ради.

Першою в Україні використовувати влоги у політичній діяльності почала Юлія Тимошенко, яка серйозно поставилася до роботи з інтернетною аудиторією. Володимир Гройсман, ще перебуваючи на посаді голови Верховної Ради України, вирішив також вести власний відеоблог у Фейсбук з метою змістовного обговорення діяльності парламенту. Тоді він пообіцяв українцям щотижня розповідати про втілення реформ, надання субсидій та як зменшити енергоспоживання. Раз на тиждень він завантажував відеозвернення: «Кожного понеділка я буду виходити в онлайн-трансляцію для того, щоб обговорювати порядок денний країни, парламенту та завдання, що ми повинні виконати» – зазначив він. Володимир Гройсман, ставши прем'єр-міністром України, показав значний зріст підписників на публічну сторінку в Фейсбук без залучення рекламних кампаній. У 2017 році його аудиторія збільшилася в два рази – до 322 тисяч підписників.

Побіжний аналіз десяти найбільш коментованих постів прем'єр-міністра демонструє, що найактивніший відгук у читачів прем'єра знаходять пости з привітаннями (ветеранів на 8 травня, воїнів у Маріуполі), а також важливі для України події (безвізовий режим з ЄС, припинення вогню на Донбасі). Крім цього, з влогів Гройсмана майже зникла тема корупції, зате збільшилися в два рази привітання та подяки.

Висновки і пропозиції. На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що аматорські медіазавантаження стали головним інформаційним майданчиком, звідки суспільство дізнається про найсвіжіші новини на сьогодні, і, разом з тим, продукти аматорського формату перетворюються на інструмент інформаційного впливу та маніпулювання масовою свідомістю. Аматорські медіазавантаження багаторазово збільшують можливість політичної комунікації, створюючи додаткове публічне поле політики та державного управління, де політичні діячі та очільники державних органів конкурують і взаємодіють між собою із залученням громадськості.

Використання таких проаналізованих дигітальних жанрів політичної комунікації як політичний блог і відеоблог в інтернет-середовищі найбільш ефективний для висвітлення розвитку суспільно-політичних подій. Вони розширюють комунікаційні можливості політика і забезпечують умови для швидкого отримання зворотного зв'язку.

Із правильним використанням новітніх комунікаційних засобів політичні діячі стають лідерами думок соціальних мереж, успішними топблогерами і перетворюються на певну касту, яка починає суттєво впливати на життя країни. Зазначимо, що іноземні політичні діячі більш впевнено використовують соціальні мережі та відеосервіси як майданчики для комунікації з громадськістю.

Натомість, українських політиків, що ведуть активну політичну діяльність у інтернет-мережі, можна поділити на дві категорії. Перші – це ті, хто прийшли з галузі журналістики, громадського сектору та, так звані, політики нової генерації або антикорупціонери-новатори. Ці люди достатньо добре обізнані з інструментами соцмереж і відеохостингів, і досить ефективно їх використовують. Друга група – це політики «старої формації», більшість тих, кого ми пам'ятаємо у політиці останні 10–15 років. У них виникають проблеми з сучасними засобами комунікації в інтернеті і правильним їх використанням. Так, з'являються нові комунікативні професії: спічрайтер, спін-доктор, прес-секретар, спеціаліст із комунікацій.

Отже, в українській політиці активно використовується лише функція мобілізації електорату і неефективний спосіб масового інформаційного впливу через пряму рекламу. Звичайно, виборці повинні бути поінформовані про політичні програми, політичні альтернативи (представлених кандидатів і політичних партій), а з іншого боку, представники влади повинні знати побажання і вимоги своїх громадян, які можна отримати через зворотній зв'язок за допомогою інтернет-комунікацій. Це більше нагадує форму нецільового використання якісного інструменту, адже «фейсбук-перемоги» погано конвертуються у реальний рейтинг і довіру населення.

Послабити існуючу напруженість у суспільстві та повернути довіру громадян здатна повсякденна комунікація владних структур, що можлива за допомогою соціальних мереж, у тому числі завантаження влогів і здійснення онлайн-трансляцій. Тому найбільш впливовим і популярним в українській блогосфері є політичне блогерство. Так, лайки, коментарі та шери стали новітніми елементами політичної комунікації суспільства третього тисячоліття.

Без розуміння природи, можливостей, інструментів та правової бази застосування таких новітніх комунікативних можливостей, як аматорські медіазавантаження, ефективне державне управління щодо задоволення сучасних потреб суспільства, неможливе. Завдання владних структур і їх очільників – бути зацікавленими у тісному зв'язку з громадянином, іти в ногу з часом і впроваджувати нові методики, інструменти та засоби для проведення інформаційно-комунікативної політики.

Список літератури:

1. Горошко О. І., Полякова Т. Л. До побудови типології жанрів соціальних медій / О. І. Горошко, Т. Л. Полякова // Жанри мови 2.0. – 2015. – Вип. 12. – С. 122.
2. Данько Ю. А. Феномен соціальних мереж у контексті становлення і розвитку мережевого суспільства / Ю. А. Данько // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки». – Том XV. – 2012. – № 1, 2. – С. 53.
3. Досенко А. К. Блогосфера як автокомунікативна технологія / А. К. Досенко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Том 57. – С. 227.
4. Залізняк Ю. Громадська журналістика: Досвід США і шанси для України в епоху WEB 2.0 / Ю. Залізняк // Вісник Львівського університету. – 2013. – Вип. 38. – С. 489.
5. Луман М. Н. Медиа коммуникации / М. Н. Луман; пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров. – М.: Изд-во «Логос», 2005. – С. 280.
6. Маліс О. В. Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні: автореф. дис. канд. політ. Наук: 23.00.02 / О. В. Маліс; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – С. 19.
7. Стеблина Н. О. То чи є блог жанром? До питання про функціональність мережевих текстів (на матеріалі політичних блогів «Української правди») / Н. Стеблина // Проблеми сучасного літературознавства. – Вип. 22. – 2016. – С. 57.
8. Тараканова Т. С. Особливості інформаційно-комунікаційних технологій в концепції деліберативної демократії // Науково-технічні відомості. Серія «Гуманітарні та суспільні науки». – № 1. – 2012. – С. 58.
9. Штурхецький С. В. Комунікативний потенціал місцевого самоврядування в Україні [Текст]: монографія / С. В. Штурхецький. – Рівне: ТОВ «Овід», 2011. – С. 148.
10. Kenix L. J. Blogs as Alternative / L. J. Kenix // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2009. – Vol. 14. – P. 799.
11. Grosseck G. Can we use Twitter for educational activities? Bucharest, April 17–18, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adl.unap.ro/else/. – Назва з екрану.

Боненко Е.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЛЮБИТЕЛЬСКИЕ МЕДИАЗАГРУЗКИ КАК ВЕДУЩИЕ КОМУНИКАЦИОННЫЕ ПЛАТФОРМЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследовано понятие любительских медиазагрузок, которые несут с собой значительные изменения в процесс политической коммуникации. Детально рассмотрены политические блоги и видеоблоги, как одни из основных видов любительских медиа. Исследовано специфику использования блогов и влогов в политической деятельности. Осуществлен анализ видеоблогов первых лиц иностранных государств и Украины. Оценено их влияние на формирование общественного мнения. Сделаны выводы и даны рекомендации относительно задач перед украинским политикумом оперативно изучать и применять новейшие коммуникативные методы и инструменты.
Ключевые слова: любительские медиа, медиазагрузки, политический блог, влог, видеоблог, политический деятель, политическая коммуникация, социальные сети, интернет-коммуникация.

Bonenko K.S.
Kiev National University of Culture and Arts

AMATEUR MEDIA-LOADS AS LEADING COMMUNICATION PLATFORMS IN THE POLITICAL ACTIVITY

Summary
The concept of amateur media-loads, which entails significant changes in the process of political communication, had been investigated. Political blogs and videoblogs are considered thoroughly as one of the main types of amateur media. The specificity of the use of blogs and vlogs in political activity had been examined. The analysis of video blogs of the leaders of overseas states and Ukraine was carried out. The author also evaluated their influence on the formation of public opinion. The conclusions and recommendations for goals of the Ukrainian establishment have been made to quickly study and apply the latest communicative methods and tools.
Keywords: amateur media, media-loads, political blog, blog, videoblog, political leader, political communication, social networks, internet-communication.

УДК 316.77:070:654.195:314.743

МЕДІАТИЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ ШЛЯХОМ КОНСТРУЮВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ІНКЛЮЗИВНОГО УКРАЇНСЬКОМОВНОГО РАДІОПРОСТОРУ

Гиріна Т.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено теоретичні засади формування інклюзивного простору для соціалізації відособлених категорій слухачів засобами радіомовлення. Викладено потенціал сучасного українськомовного радіомовлення в умовах трансформації та конвергенції до включення у соціальний дискурс людей з особливими потребами (за станом здоров'я, похилого віку, дитячу радіоаудиторію). Автор пропонує ввести до наукової термінології визначення «електронного інклюзивного радіопростору» та вважати потребу його формування одним із ключових завдань медіафахівців у перспективі. У статті викладено етапи трансформації радіоефіру та рівні трансформації радіоконтенту на шляху до формування інклюзивного медіапростору.
Ключові слова: ексклюзія, інклюзивний простір, трансформація цифрових медіа, українськомовне радіомовлення.

Постановка проблеми. З набуттям незалежності інформаційно-комунікативний простір України почав інтегруватися у світовий медіаконтекст. Для радіослухача це ознаменувалося не лише падінням «залізної завіси», а й стало передумовою до включення у міжнародний порядок денний найкращих зразків аудіального мистецтва, традиції українського радіо, світ із здобутками якого був знайомий виключно завдяки зусиллям вдало організаційно оформлених осередків українців у різних країнах. Суб'єктність українськомовного радіомовлення, його конкурентоспроможність на міжнародній медіарені нині визначається вербальними та акустичними традиціями й тенденціями до конвергентності на рівні міжкультурної комунікації. Відтак розв'язання наукової проблеми із визначення українськомовного радіомовлення як мультимедійного складника світового медіасередовища, у тому числі в аспекті конкурентного та прибуткового сегменту українського медіаландшафту, потребує системного розгляду соціальної ролі радіомовлення, зокрема в частині формування інклюзивного простору для українців із особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен інклюзії популяризувався в освітньому процесі, де включення учнів з особливими потребами до загального навчального, позашкільного середовища стало предметом широкого вивчення. Тема інклюзивної освіти закладена в ряді міжнародних документів, серед яких «Загальна декларація прав людини» (1948 р.), «Всесвітня декларація про освіту для всіх» (1990 р.), «Саламанкська декларація і програма дій щодо навчання осіб з особливими освітніми потребами» (1994 р.), «Світова програма розвитку освіти», яка була прийнята на Всесвітньому форумі з питань освіти у Дакарі (2000 р.), та інші договори, які є цінними з огляду на розуміння сутнісних підходів до рівності не лише в навчанні, а й у медіа. Теоретичні засади дослідження методик включення осіб з особливими потребами у соціальну систему суспільства розроблялися науковцями комплексно з 1960-х рр., коли «на зміну старої парадигми суспільно-державного усвідомлення «повноцінна більшість» – «неповноцінна меншість» приходить нова – «єдина спільнота, яка включає і людей з певними проблемами» [2, с. 8]. Тоді авторитетний на міжнародному рівні дослідник наслідків управління людськими ресурсами, омбудсмен Шведської асоціації дітей з обмеженими можливостями Б. Нір'є, [9] узагальнив практичний досвід директора національної служби для розумово відсталих у Данії Н. Банк-Міккелсона, та виступив із доповіддю, висновки якої є особливо цінними для загального розуміння шляхів розвитку радіомовлення у напрямку формування інклюзивного простору для особливо вразливих груп слухачів. За підсумками роботи із розумово відсталими тут викладено комплексні принципи, які вважаємо справедливими для різних категорій аудиторії. Вони передбачають дотримання звичного ритму життя, виконання традиційних обов'язків, відповідальність за них, набуття життєвого досвіду, розвиток, право на вибір та повагу до нього, правила, що ґрунтуються на загальних нормах поведінки для звичайних людей. У наступні роки ці судження лягли в основу загальної теорії інклюзії у різних сферах суспільного життя, у тому числі і в медіа, також вони представлені у теорії «нормалізації», яка «приділяє увагу таким аспектам «нормального життя», як нормальний добовий ритм, нормальні фази життєвого розвитку та нормальні стандартні економічні вимоги» [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах інтенсифікації глобалізованого інформаційного простору потребує конструювання інклюзивного простору для соціально вразливих груп слухачів, серед них люди із особливими потребами, люди похилого віку, діти та ін.

Мета статті полягає у визначенні потенціалу радіомовлення у становленні інклюзивної соціальної комунікації в об'єднанні ментальних груп слухачів у радіопросторі, формуванні культури толерантності та взаєморозуміння.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження трактують інклюзивний підхід до отримання знань як «процес включення у систему освіти та зменшення її відторгнення таким чином, щоб ефективно реагувати на різноманітні потреби конкретної людини» [5]. На думку індійських дослідників Я. Каура та Б. Аврори адаптуватися має не людина до системи, а навпаки, ціла система трансформується для задоволення потреб меншості. Такий підхід вважаємо перспективним

в умовах трансформації усталених норм роботи не лише освітніх установ, але й інститутів медіа, персоналізація у роботі яких може задовольнити потреби різних груп аудиторії. На прикладі африканських країн дослідники з Ефіопії Е. Мітуку, Й. Алему та С. Менгсіту доходять висновку, що виключно спільними зусиллями членів родини, вчителів, держави та суспільства можна забезпечити ефективний процес інтеграції відособлених груп людей та окремих осіб та їхню соціалізацію [8]. На думку дослідниці допоміжних технологій в інклюзивній освіті Ф. Хуршед Ахмад, доступ до інформації усіма можливими способами в умовах від інтеграції в навчальні групи до тренування слухових навичок через аудіальний контент та право вибору, яким володіють і не-інваліди є основними засадами інклюзії [6]. Потенціал технологій як інструментарію включення людей з особливими потребами в суспільний контекст виклав у своїх роботах австралійський науковець Д. Конза [7, 8], а С. Петерс проаналізувала досвід США, Канади, країн Європи у впровадженні технологій інклюзивного навчання в освітній процес. Дослідниця дійшла висновку, що «сила у різноманітності, і всі діти мають сильні сторони. Ми повинні інвестувати наші переконання, наші ресурси та наші інтелектуальні можливості у вирішення проблем інклюзивної освіти» [10].

У науковій літературі присвяченій формуванню інклюзивного простору часто вживаються поняття «інтеграція» та «інклюзія» (або «Соціальна модель» за Н. Грозною), а також протилежна їм «ексклюзія». Суміжне використання та близьке тлумачення термінів, на нашу думку, потребує додаткової уваги до суті процесів, адже тут вони протилежні і радіомовлення орієнтується тільки на один з сегментів. Інтеграція, на думку А. Кассаха це «участь інвалідів на звичайних аренах взаємодії, як, наприклад, в дитячих садах і школах» [4 с. 116]. Вона, на думку І. Боровикової, може мати фізичну та адміністративну природу, поділятися на функціональну та громадську. Інклюзію ж доцільно розглядати у противазі з ексклюзією, де перша є бажаним результатом або стратегією для боротьби з соціальною не включеністю», а друга, на думку А.Ріммермана – «прояв низької соціальної згуртованості» [11, с. 35]. Розроблена у дослідженнях Н. Грозної та поглиблена М. Чайковським на українському ґрунті «соціальна модель» подібно інклюзії визначає «ставлення до інвалідів, згідно з яким провідного значення набуває адаптація середовища до потреб людини з інвалідністю, створення системи соціальних зв'язків і розвитку її здібностей там, де вона живе, вчиться і працює» [3].

Інтеграція, як процес націлений на конкретного індивіда передбачає його підлаштування під систему освіти, соціалізації, комунікації на рівні медіа коли слухач вимушений сприймати не пристосований для нього контент. Це часто супроводжується імітацією дій чи розуміння очікуваного від людини соціумом на перших етапах, а далі призводить до поступового розриву комунікації та від'ємної соціалізації. Інклюзія ж набагато ширше поняття яке передбачає зміну сприйняття суспільством певних питань та орієнтація його на толерантне ставлення до різних категорій людей, що, по суті, є трансформацією суспільного ладу, поглядів, створення сприятливого мікроклімату для аудиторії. Завдяки такому підходу зміни починаються на макрорівні і стосуються усього суспільства, його соціальних інститутів, чільне місце серед яких посідає україномовне радіо, яке працює над створенням спеціалізованих проектів, адресованих слухачам певних категорій (як то програма «Більшість меншостей» на радіо «Сковорода») які будуть цікавими і широкому загалу.

Тож розмірковуючи над інклюзивною освітою можна говорити виключно про навчання, а розглядаючи інклюзію охоплюємо ціннісну орієнтацію, адаптацію соціуму до проблем та умов життя різних категорій відособлених груп населення, що їх можемо класифікувати за фізичними характеристиками, віковими, соціальними тощо. Відтак проблемою, яка вирішується засобами радіомовлення у контексті формування інклюзивного простору не лише для дітей, а й для інших вразливих груп населення є досягнення потенційно можливих високих результатів у царині, що визначається індивідом чи групою як гранично оптимальні та бажані у процесі комунікації, соціалізації, самопрезентації із подальшим усвідомленим інтеграційним рухом у напрямку співвіднесення себе із соціальним інститутом та орієнтацію на зайняття в ньому бажаного місця (працевлаштування, навчання, дружба, стосунки тощо). Водночас поліфонізм структури радіоефіру, який і без того орієнтований на рівний доступ до контенту для традиційної «більшості» (у розумінні осіб, які не потребують особливих умов для сприймання) формує плюралізм думок, стимулює до нових звершень, та змушує цінувати те, для чого комусь доводиться докладати зусиль.

В залежності від специфіки сприйняття та особливого місця в соціальній архітектурі медіа виділимо широкі групи населення, які за маркерами ставлення до себе суспільства, відособленого усвідомлення себе включено чи не включено у соціальний дискурс потребують особливої уваги з боку радіоспільноти україномовного медіасередовища. До таких груп відносимо:

– людей з особливими потребами за станом здоров'я;

– людей похилого віку;

– дитячу радіоаудиторію;

Виходячи із можливостей до задоволення потреб кожної із визначених категорій слухачів, радіомовлення володіє унікальними акустичними та комунікативними можливостями для акумулювання на своїй платформі електронного інклюзивного простору, що в умовах технологічних трансформацій може стати осередком для розвитку та соціалізації представників різних категорій українців. Відтак пропонуємо під «електронним інклюзивним радіопростором» розуміти необмежений часовими чи просторовими межами, а виключно технічними параметрами прийому, відтворення та комунікування із радіостанцією соціальний медіапростір, орієнтований на забезпечення рівних можливостей задоволення власних інформаційних, пізнавальних, розважальних потреб засобами радіо представниками відособлених груп аудиторії в рамках єдиного медіапроцесу. Український електронний інклю-

зивний радіопростір є складовою інтеграції національного радіопростору в міжнародний контекст, адже численні дослідження, у тому числі і впливових міжнародних організацій (наприклад ЮНЕСКО) засвідчують поступ у тих країнах, органічною складовою інформаційної діяльності яких є розвиток мережі інклюзивного мовлення.

Потенціал радіомовлення у становленні інклюзивної соціальної комунікації важко переоцінити, адже рівень розповсюдженості, доступності, мобільності та сприйняття ефіру дозволяє не лише об'єднати ментальні групи слухачів в радіопросторі, а й сформувати культуру толерантності та взаєморозуміння. Запорукою успіху тут може бути виключне усвідомлення авторами для кого та з ким вони працюють та готовності аудиторії до емпатії, прийняття допомоги та відкритості. Історичний досвід зарубіжних країн із формування культури толерантності за ознаками раси, статі, статусу, фізичних особливостей, поколінь українців Радянського Союзу вихованих на засадах повного ігнорування наявності у соціумі людей із особливими потребами, які в клітках-квартирах ставали аудиторією радіостанцій не за цікавістю, а від безвиході та нудьги, демонструє поступ у напрямку до усвідомлення потреби формування включеного медіапростору. В сучасних дослідженнях з інклюзивної освіти не оцінено потенціал радіомовлення у процесі соціалізації людей з особливими потребами, у той час як український радіопростір поступово орієнтується на задоволення потреб так званих «меншостей».

Медіатизація реальності на шляху до трансформації архітектури інклюзивного радіопростору в Україні проходить за стандартною, традиційною для більшості країн схемою від ігнорування наявності проблем, через байдужість до орієнтації на рівність та соціальну відповідальність завдяки включеності будь-якого громадянина в медіапроцес (рис. 1).

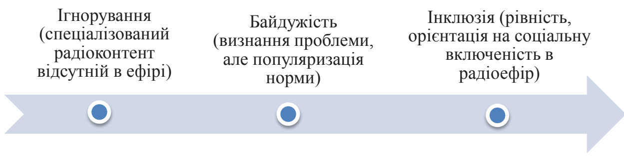

Рис. 1. Етапи трансформації радіоефіру на шляху до формування інклюзивного медіа простору

Висновки і пропозиції. Тотальна інформатизація і цифровізація сучасного медіапростору стала найбільшим викликом, які коли стояли перед медіа. Вийшовши на новий рівень можливостей радіостанції стали на шлях персоналізації мовлення, задоволення індивідуальних потреб радіослухачів, завдяки формуванню для них оптимального інформаційного порядку денного. Саме трансформація медіа відповідно до потреб аудиторії (інклюзія), на противагу підлаштуванню слухача до змістового та смислового вибору редакції (інтеграція) є перспективним напрямком розвитку конкурентоспроможного україномовного радіомовлення. Використання засобів електронної комунікації з метою включення специфічних категорій слухачів до єдиного медіапростору в умовах конвергенції радіо є чи не найвідповідальнішим завданням, яке стоїть перед соціальним інститутом радіо. Зокрема, перспективними у цьому контексті є дослідження потенціалу радіомовлення для конструювання електронного інклюзивного радіопростору для дитячої, найстаршої радіоаудиторії тощо.

Список літератури:

1. Боровикова И. Нормоцентризм, социальная интеграция и социальная инклюзия инвалидов [Електронный ресурс] / И. Боровикова // Общество: философия, история, культура. – 2016. – Режим доступа: http://dom-hors.ru/vipusk-2–2016-obshchestvo-filosofiya-istoriya-kultura/.
2. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупаєвої А. – К.: «А.С.К.», 2012. – 308 с.
3. Чайковський М. Інтеграція та інклюзія молоді з особливими потребами: соціально-педагогічна складова / М. Чайковський // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2015. – № 10. – Р. 69–73.
4. Kassah A. Funksjonshemning. Sentrale ideer, modeller og debatter / A. Kassah, B. Kassah. – Bergen: Fagbokforlaget, 2009. – 236 с.
5. Kaur J. Inclusive education – an integrated approach / J. Kaur, B. Arora // International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature. – 2014. – № 2. – P. 59–64.
6. Khursheed Ahmad F. Use of Assistive Technology in Inclusive Education: Making Room for Diverse Learning Needs / F. Khursheed Ahmad // Use of Assistive Technology in Inclusive Education. – 2015. – № 2. – С. 62–77.
7. Konza D. Inclusion of students with disabilities in new times: responding to the challenge / D. Konza, P. Kell, W. Vialle. – Wollongong: University of Wollongong, 2008. – 236 с.
8. Konza D. Inclusion for Children with Dual Exceptionalities [Electronic resource] / D. Konza // Eric. – 1998. – Access mode: https://files.eric. ed.gov/fulltext/ED427449.pdf
9. Mitiku W. Challenges and Opportunities to Implement Inclusive Education / W. Mitiku, Y. Alemu, S. Mengsitu // Asian Business Consortium | AJHAL. – 2014. – № 2. – P. 118–136.
10. Nirje B. The Normalization Principle and its Human Management Implications' by Bengt Nirje [Electronic resource] / Nirje // Association for the Rehabilitation of the Mentally Handicapped. – 1967. – Access mode: https://www.thetcj.org/child-care-history-policy/the-normalization-principle-and-its-human-management-implications-by-bengt-nirje
11. Peters S. Inclusive education: an efa strategy for all children / S. Peters., 2004. – 72 p.
12. Rimmerman A. Social Inclusion of People with Disabilities. National and International Perspectives / A. Rimmerman. – Cambridge, 2014. – 182 с.

Гирина Т.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕДИАТИЗАЦИЯ РЕАЛЬНОСТИ ПУТЕМ КОНСТРУИРОВАНИЯ АРХИТЕКТУРЫ ИНКЛЮЗИВНОГО УКРАИНОЯЗЫЧНОГО РАДИОЭФИРА

Аннотация
В статье исследованы теоретические основы формирования инклюзивного пространства для социализации обособленных категорий слушателей средствами радиовещания. Изложен потенциал современного украиноязычного радиовещания, в условиях трансформации и конвергенции, к включению в социальный дискурс людей с особыми потребностями (по состоянию здоровья, преклонного возраста, детскую радиоаудиторию). Автор предлагает ввести в научную терминологию определение «электронного инклюзивного радиопространства» и считать потребность его формирования одной из ключевых задач медиаспециалистов в перспективе. В статье изложены этапы трансформации радиоэфира и уровни трансформации радиоконтента в процессе формирования инклюзивного медиапространства.
Ключевые слова: эксклюзия, инклюзивное пространство, трансформация цифровых медиа, украиноязычное радиовещание.

Girina T.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MEDIAIZATION OF REALITY BY PROJECTING THE ARCHITECTURE OF THE INCLUSIVE UKRAINIAN COMMUNITY RADIO OF THE ENVIRONMENT

Summary
In the article the theoretical principles of formation of the inclusive space for socialization of separate categories of listeners by means of broadcasting are researched. The potential of modern Ukrainian-language broadcasting in the conditions of transformation and convergence before inclusion in social discourse of people with special needs (health, elderly, children's radio audiences) is described. The author proposes to introduce into the scientific terminology the definition of «electronic inclusive radio space» and consider the need for its formation as one of the key tasks of media professionals in the future. The article describes the stages of the transformation of the radio ether and the levels of transformation of radio content on the way to the formation of an inclusive media space.
Keywords: exclusive, inclusive space, transformation of digital media, Ukrainian-language broadcasting.

УДК 655.55:004.7

ПРОМОЦІЯ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Каньшина О.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Розглядаються способи промоції книжкових видань українськими видавництвами в мережі Інтернет. Аналізується стан і перспективи у сфері книжкової промоції. Визначаються тенденції у розвитку цього напрямку у соціальних мережах на основі проведеного опитування. Формуються основні цілі для успішної репрезентації видавництв в мережі Інтернет.
Ключові слова: промоція, книга, українські видавництва, соціальні мережі, Інтернет.

Постановка проблеми. Сьогодні у книжковій галузі України існує низка проблем, серед яких – слабкий розвиток сфери промоції книжкових видань, особливо у мережі Інтернет. В умовах доволі низьких показників книгодруку, зниження читацького попиту на друковане видання, вихід на кінцевого споживача є стратегічно важливим завданням для кожного конкретного видавництва, а також і самого автора. Щоб викликати зацікавлення до випущеної літератури, видавцеві та авторові необхідна продумана ефективна стратегія з інформування споживачів про книги, формування за її допомогою позитивного іміджу видавництва і, зрештою, пропагування читання. Тому аналіз стану і перспектив у сфері книжкової промоції, визначення тенденцій у її розвитку є теоретичним та практичним питанням для нинішнього книжкового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексна проблема аналізу і дослідження інновацій у видавничій галузі залишається тривалий час не розкритою. Стан української видавничої справи на сучасному етапі досліджують М. Тимошик, З. Партико, Н. Зелінська, М. Сенченко,

С. Водолазька. Цікавими з точки зору реклами та просування видань є праці Я. Влодарчика, В. Теремка, Ю. Мельник, Т. Булах, О. Скочинець, О. Антоник, О. Жолдак, де висвітлюються теоретичні та практичні питання маркетингу у видавничій справі, наголошується на важливості промоції видань серед основних інструментів книжкового маркетингу. Темі популяризації книги присвятили свої роботи такі науковці, як Л. Танчин, А. Судин, Г. Ключковська, І. Копистинська, проте вони не зачіпали промоцію літератури через мережу. Однак варто подивитися на проблему ширше, проаналізувати різноманітні форми промоції літератури в мережі, оскільки тема потребує комплексного підходу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної роботи зумовлена тим, що тематика промоції книжкових видань в Україні досі залишається недостатньо розробленою, особливо щодо промоції видань засобами мережі Інтернет, і потребує комплексного підходу до вивчення усього досвіду, та аналізу перспектив розвитку ефективності видавництв у соціальних мережах.

Мета дослідження – проаналізувати особливості використання видавництвами можливостей мережі Інтернет для промоції книжкових видань.

Поставлена мета передбачає **формулювання цілей статті (завдання)**:

- визначення сутності маркетингу і його специфіки у видавничій справі;
- аналіз сучасного досвіду популяризації книжкових видань українських видавництв у мережі Інтернет;
- визначення тенденцій розвитку видавництв у мережі Інтернет засобами проведеного опитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному розумінні маркетинг – це процес планування, втілення задуму, ціноутворення, товаропросування і реалізації ідей, товарів і послуг шляхом обміну, задоволення мети осіб і організацій [1].

Зрозуміло, що в кожній сфері виробничої діяльності маркетинг має свою специфіку, пов'язану з особливостями конкретного товару і особливостями ринку задоволення потреб щодо цього товару. Видавничий маркетинг також має свою специфіку. Можна сказати, що **видавничий маркетинг** – це комплекс видів діяльності з виявлення потреб потенційних читачів в літературі й задоволення цих потреб, що реалізується з метою збільшення прибутку [2].

За визначенням доктора філологічних наук, професора, дослідника видавничої справи М. Тимошика, маркетинг у видавничій справі – окремий етап редакційно-видавничого процесу, який є комплексом заходів, спрямованих на промоцію (просування на книжковому ринку) конкретного видавничого продукту з метою його успішнішої реалізації [3].

Базова мета функціонування всіх фірм-виробників на ринку однакова – отримання прибутку, однак єдиної маркетингової стратегії щодо її досягнення, яка була б прийнятна для всіх фірм, не існує. Саме тому можемо констатувати надзвичайно велику різноманітність варіантів маркетингових стратегій.

Основні завдання стратегічного маркетингу полягають в уточненні місії видавництва, визначенні цілей і жанрових ніш, забезпеченні збалансованої структури видавничого портфеля, розробленні гнучкого й ефективного використання наявних маркетингових інструментів, ресурсів, науково-технічного потенціалу, інноваційної діяльності й підприємницької ініціативи.

Стратегія маркетингу визначається багатьма факторами, серед яких важливу роль грають такі:

- чи є видавництво загалом лідером на ринку або в конкретній жанровій ніші;
- чи має у своєму багажі інноваційні технології виготовлення і просування продукту власного виробництва;
- чи достатня фінансова і ресурсна база, щоб атакувати конкуруючі видавництва у певному сегменті ринку, чи саме знаходиться в облозі і намагається вижити у боротьбі з фінансово та економічно сильнішими конкурентами, які ще й не завжди делікатні у виборі засобів боротьби;
- чи обслуговує підприємство жанрові ніші, нецікаві для потужних конкурентів.

У стратегічному плані ці та інші маркетингові заходи вибудовуються у своїй логічній послідовності з синхронізацією в часі їхнього проведення з метою досягнення максимальної віддачі від заходу, що відбувся.

У перші роки незалежності, коли унаслідок різних політичних та економічних обставин видавництва мали вкрай обмежені можливості оплачувати рекламні послуги, надзвичайно важливу роль повинна була відігравати **промоція** – творення популярності книги та автора не рекламними засобами, інтегрований в ринковий механізм маркетингу і в кінцевому результаті спрямований на формування попиту [5]. Серед найефективніших її засобів – публікація рецензії, огляду, тематичної статті, інтерв'ю з автором чи видавцем у друкованих ЗМІ; тематичний книжковий огляд у ЗМІ; презентації книг; авторські зустрічі з читачами; авторські турне містами; участь видавництва та автора у книжкових виставках; участь у ток-шоу; літературні вечори; дискусії; круглі столи; тематичні передачі за участю авторів або видавців тощо.

До дієвих способів промоції також можна віднести участь видавництва у книжкових ярмарках, виставках та фестивалях. Вони водночас мають також культурно-просвітницький характер, який проявляється через низку заходів, що відбуваються у межах цих представницьких заходів, у інформуванні видавців, авторів, перекладачів, ілюстраторів, про їх доробки та нові проекти, книжкові новинки; проведенні різноманітних заходів для суб'єктів книжкового ринку; піднесенні престижу української книги в суспільстві та формуванні моди на читання тощо [6]. Проте, масштабний розмах проведення цих сучасних фестивалів важко уявити можливим без їх висвітлення у Інтернеті.

Без сумніву, найактуальнішим, та найбільш вигідним середовищем для промоції є **Інтернет**. Для великої частини суспільства інтернет-середовище стало не лише альтернативним, а й основним джерелом отримання нової інформації та комунікації, і його аудиторія лише збільшується. Кількість українських користувачів мере-

жі Інтернет постійно зростає, і серед них переважають люди віком 15–29 років [7].

На сьогодні спектр промоційних засобів значно розширився завдяки активному використанню мережі Інтернет, як основного засобу інформації про книжковий ринок. Зокрема, практично кожне активне видавництво має власний веб-сайт та сторінки у соціальних мережах, активно застосовує засоби **SMM**. Багато видавництв пропонують послугу книга – поштою, тобто мають свої інтернет-книгарні за цінами видавництва, без накрутки ціни. Надзвичайно дієвим способом є використання можливості он-лайн гортання книги на сайті видавництва. Також останні кілька років активно розвивається таке явище як **буктрейлер**, яке вже давно зарекомендувало себе за кордоном. Вважається престижним мати власний канал видавництва на YouTube, де можна розміщувати інтерв'ю з авторами, відео з презентацій, буктрейлери. Такі канали має небагато українських видавництв – «Лілія», «Ранок», «Світич», «Основи», «Ранок», «Видавництво Аннети Антоненко», «Свічадо», «Meridian Czernowitz» «Арткомплекс», «Кліо», «Фоліо», «Видавництво Старого Лева», «Навчальна книга Богдан», «Грані-Т» [8]. Усвідомлення їхньої важливості до нас приходить повільно.

Велику роль у популяризації відіграє реклама. Так, О. Сологуб, Л. Капінус зазначають, що одним із важливих маркетингових комунікаційних інструментів впливу на інтернет користувачів є **інтернет-реклама** [10]. Одними з найефективніших та динамічних видів промоції видань у Інтернеті є банер і буктрейлер – короткий відеоролик за мотивами книги, кліп по книзі. Метою створення буктрейлера є спонукання до прочитання книги. Його особливістю є те, що розповідь про книгу подається в образній, інтригуючій формі [11]. Книжкова банерна реклама зустрічається частіше в інтернет-просторі, проте буктрейлер є цікавішим за формою. Ідентифікація в інформаційному та комунікативному просторі – шанс отримати преференції від споживачів у формі покупки видавничої продукції і посилити впізнаваність власного бренду.

На сучасному етапі одним із найбільш ефективних інструментів для просування товарів та послуг та для комунікації брендів з цільовими аудиторіями є **соціальні мережі** [13].

Проникнення соціальних мереж спричинило появу нового маркетингового інструменту для просування підприємства, продукції. Видавництва повільно, але зорієнтовуються у наданих можливостях і створюють власні сторінки у соціальних мережах, переважно розміщуючи семантично значущу інформацію, розширюючи власне інформаційне поле, розробляючи перші кроки до зняття комунікаційного голоду, особливо на рівні зворотного зв'язку зі споживачем власної продукції та вибудовуючи новий канал просування та інформування. Водночас суб'єкти видавничої галузі потребують не тільки номінального засвідчення своєї присутності в інтернет-просторі, а й проведення там активної діяльності, що передбачає оцінювання бізнес-показників. До ключових факторів, що визначають вибір соціальних медіа, видавці відносять: активність розвитку аудиторії, можливість надавати текстовий, аудіо- й відео контент, привабливість сервісів мережі. Видавцям необхідно отримати максимальну присутність у соціальних мережах з публікацією рекламних повідомлень, анонсів, прес-релізів, створення окремих сторінок для брендування власних видань.

З метою забезпечення ефективності комунікативних можливостей соціальної мережі видавці намагаються здійснити: інформаційну підтримку заходів, зворотній зв'язок, підтримку бренду видавництва і видавничої продукції, опитування.

Аналітика отриманих даних може призвести до розв'язання низки надважливих завдань з популяризації іміджу видавництва та видавничої продукції, а особливо формування різних систем взаємин зі споживачами видавничої продукції. Соціальні сервіси сприяють проведенню моніторингу пізнаваності бренду видавництва і його продукції на ринку, оцінювання рівня або тональності згадок. «Соцмережі дозволяють замкнути цикл спілкування з книгою для користувача, тобто тут люди можуть дізнатись про книгу, зібрати про неї відгуки, погортати її або прочитати якийсь розділ, придбати її всередині соцмережі і дати зворотній зв'язок» [14, с. 30].

Загалом завдання, які ставить перед собою видавництво, створюючи аккаунт у соціальній мережі, є досить широким. У соціальній мережі люди можуть дізнатись про видавництво і книгу, прочитати рецензію, зібрати відгуки, ознайомитись з уривками, переглянути буктрейлер, взяти участь у дописуванні творів, купити книгу, ознайомитись з анонсами заходів, брати участь у конкурсах. «Соціальні мережі вже мають таку вагу, що стали вважатись повноцінними медіа. Тому основне завдання книжкових і видавничих маркетологів – визначити свій сегмент і бути там, де їхня цільова аудиторія» [14, с. 32].

Варто окремо розглянути популяризацію художньої літератури в соціальних мережах. Критик І. Славінська стверджує, що «робота з просуванням книжки і/або письменника в соціальних мережах дає результати. В ідеалі така робота дасть декілька сотень або декілька тисяч лояльних читачів. Вони звикнуть стежити за вашою мережевою активністю, звикнуть її не анонімно коментувати. Сотня «своїх» читачів важить набагато більше за тисячу-другу анонімів» [15].

Можна виділити декілька напрямків популяризації у соціальних мережах:

1) літературні портали розміщують найважливіші матеріали із свого сайту на сторінці, створеній у соціальній мережі;

2) за таким принципом працюють і видавці та книгарні, розміщуючи інформацію про літературні новинки, конкурси, заходи, інтерв'ю з авторами;

3) існують спеціальні сторінки, де охочі обмінюються літературними уподобаннями.

Отже, проведений аналіз маркетингових стратегій українських видавництв показав, що одним із найперспективніших способів просування та популяризації книжкових видань в Інтернеті можна вважати соціальні мережі, які стали популярними через появу нагальної потреби у спілкуванні. Дослідниками доведений їхній позитивний вплив на розвиток видавничого бізнесу. Сприймаються вони як інноваційний маркетинговий інструмент ще не у повному обсязі, а тому потребують додаткової уваги з боку представників видавничої галузі.

Задля того, щоб упевнитись в ефективності діяльності українських видавництв в Інтернеті, було проведене **опитування**, серед близько ста осіб, націлене на основну аудиторію української мережі Інтернет, користувачів віком 15–29 років [7] та інших активних юзерів. Вибірка стихійна. Опитування створено в Google Forms та опубліковане на форумах та соціальних мережах.

В опитуванні взяли участь 54,8% жінок, та 45,2% чоловіків, із яких 67,7% – віком від 18 до 25 років, 16,1% – 25–35 років, 9,7% – 35–45 років.

54,8% опитаних мають роботу, та 45,2% – навчаються в різних закладах.

48,4% зазначили, що користуються Інтернетом 5 або більше годин на день, 38,7% – 2–5 годин на день, 12,9% – менше двох. Варто зазначити, що 48,4% людей, що користуються Інтернетом 5 або більше годин на день – люди віком від 18 до 25 років.

Було виявлено, що 83,9% опитуваних надають перевагу художній літературі, 41,9% – науково-популярній, 5,8% – науковій, 16,1% – навчальній, 6,5% – іншій літературі (була надана можливість вибору декількох варіантів).

На питання «як часто ви читаєте книжки?» респонденти надали втішні відповіді 38.7% відповіли, що читають книжки кожного дня, також 38.7% читають у вихідні дні, або вільний час, 12,9% читають раз на місяць, 9,7% менше як раз на місяць. Жоден респондент не вказав варіант «не читаю». Також, варто зазначити, що обидва показники 38.7% – люди віком здебільшого 18–25 років.

83,9% опитуваних зазначили, що купували книжки за останній рік, відповідно 16,1% – ні.

62,1% відповіли, що купували книжки за останній рік здебільшого в магазинах-книгарнях, а 37,9% в інтернеті. При цьому серед молодих людей коефіцієнт приблизно однакових, вони порівну купують як в інтернеті, так і книгарнях.

53,3% респондентів витратили близько 100–500 гривень на книжки за рік, 26,7% витратили 500–100 гривень, 13,3% до 100 гривень, і лише 6,7% більше 1000 гривень. Респонденти віком 18–25, що навчаються, складають більшість у категорії 100–500 гривень, а також до 100 гривень, люди що мають роботу та старші за віком, здебільшого витрачають більше 500 гривень.

67,7% людей відповіли, що читають електронні книжки, 32,2% – ні.

При цьому, частина аудиторії, котра читає електронні книжки не готова за них платити, це зазначили 19,4% респондентів, 22,6% вказали, що готові заплатити за електронну книгу до 100 гривень, 35,5% готові віддати до 60 гривень, а 22,6% до 30 гривень.

29% опитаних зазначили, що заходять на сайти видавництв, 38,7% підписані на сторінки видавництв в соціальних мережах, ще 38,7% цікавляться книжковими новинками від різних медіа, а 32,3% не слідкують взагалі.

Користувачі, переважаючою кількістю, слідкують за новинами видавництв у Facebook – 61,3%. На сайти видавництв заходять 38,7%, в різних медіа слідкують 35,5%, в Instagram – 19,4%, в Вконтакте – 6,5% та 19,4% – інші.

Більшість опитуваних вважають присутність видавництв в Інтернеті необхідною (10 за десятибальною шкалою) 48,4%, інші відповіді також тримаються близько 8 та 9 балів, що говорить про необхідність їх присутності.

Проте, переважна більшість вважає активність українських видавництв посередньою (6 по десятибальній шкалі) 29%, 25,8% оцінили активність на 5 балів, 22,6% на 7.

Рейтинг найактивніших видавництв респонденти визначили так: перше місце поділяють Видавництво Старого Лева та Основи, на другому місці А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, на третьому Книжковий клуб, далі інші видавництва, Фоліо та Наш Формат.

93,5% опитуваних зазначили, що хотіли б читати інформацію від видавництв про їх новинки, 83,9% хочуть бачити інформацію про освітні події/презентації, близько 50% вважають вартою уваги інформацію про участь у фестивалях та ярмарках, а також інформацію про ціни на книжки, найменша кількість 32,2% вважає цікавими публікації інтерв'ю з авторами.

54,8% зазначило, що видавництва можуть зацікавити їх у соціальних мережах розіграшами та розпродажем книжок, 51,6% вважають цікавими презентації книг онлайн, а також, організацію зустрічей та читань, а 38,7% вподобають буктрейлери.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, з проведеного опитування, можна зробити висновок, що основна аудиторія, на яку мають бути націлені українські видавництва, люди віком від 18 до 35 років, найактивнішими користувачами соціальних мереж є особи 18–25 років, як виявило опитування, більшість із них проводять у мережі більше ніж п'ять годин на день. Більшість опитуваних людей читають та купують книжки, проте витрачають на них не багато, в середньому менше 500 грн на рік. Також, респонденти не вважають за потрібне платити за електронні книжки багато грошей, та в середньому, готові віддавати до 60 грн за книжку.

Здебільшого, респонденти вважають обов'язковою присутність видавництв в Інтернеті, проте оцінюють їх активність як дуже посередню.

Отже, значно активніше в цьому напрямі мають працювати видавництва, книгарні та, звісно, самі письменники. Окрім того, як засоби промоції видань варто застосовувати не лише різні оголошення, проблемні статті, літературні конкурси та книжкові рейтинги, також важливо звертатися до своєрідніших форм промоції: буктрейлерів, онлайн-вікторин, майстер-класів у мережі тощо.

Також було виявлено, що перспективним способом просування та популяризації товару в Інтернеті можна вважати соціальні мережі, Facebook посів перше місце серед користувачів, що слідкують за видавництвами, які стали популярними через появу нагальної потреби у спілкуванні. Дослідниками доведений їхній позитивний вплив на розвиток бізнесу. Сприймаються вони як інноваційний маркетинговий інструмент ще не у повному обсязі, а тому потребують додаткової уваги з боку представників видавничої галузі.

Подані аспекти промоції української книжки та зроблене опитування не вичерпують усієї глибини наукової проблеми. Зокрема, глибокого наукового опрацювання потребують новітні методи промоції із залученням усіх можливостей Інтернет.

Список літератури:

1. Липчук В. Маркетинг: навч. пос. / В. Липчук, Р. Дудяк, С. Бугіль, Я. Янишин. – Львів: «Магнолія 2006», 2012. – 456 с.
2. Жарков В. Економіка і організація видавничої справи: короткий курс / В. Жарков, Б. Кузнецов, І. Чистова, 2002. – Режим доступу: http://epi.cc. ua/ekonomika-organizatsiya-izdatelskogo-dela.html – Назва з екрана.
3. Тимошик М. Книга для автора, редаткора та видавця: Практичний посібник. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Наша культура і наука. – 2006. – 560 с.
4. Бужбецька А. Маркетингові стратегії та українське книговидання / А. Бужбецька // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 5. – С. 18–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2010_5_4
5. Ключковська Г. Книжкова промоція як взаємодія книжкової справи та ЗМІ (засади формування української моделі): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. н. / Г. Ключковська. – Львів, 2000. – 176 с.
6. Микитин Т. Книжкові виставки і ярмарки в Україні у системі пропагування книги та читання / Т. Микитин // Поліграфія і видавнича справа. – 2011. – № 2(54). – С. 59–65.
7. Щодо впровадження електронних механізмів прямої демократії в Україні у контексті посилення державно-громадського діалогу та взаємодії. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss gov.ua/articles/1409/.
8. Копистинська І. Засоби промоції книжкових видань: досвід незалежної України / І. Копистинська, Т. Гринівський // Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – № 1. – С. 37–46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_7
9. Miller S. J. Why Authors Hate Social Networking and How to Promote Books Online, Anyway [E-resource] / Miller S. J. // Access mode: http://bookpr.com/bookpromotionblog/2011/08/why-authors-hate-social-networking-andhow-to-promote-books-online-anyway/
10. Танчин Л. Особливості PR-діяльності у процесі популяризації книги та просуванні її на ринок: [Електронний ресурс] / Л. М. Танчин // Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/natural/pivs/2008_1. pdf/.
11. Косачова О. Буктрейлер як ефективний медіаресурс сучасної бібліотеки / О. Косачова // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 10. – С. 15–18.
12. Теремко В. Видавничий маркетинг: Навчальний посібник: Академвидав. – 2009. – 272 с.
13. Остапенко Г. Комунікація та комунікативна активність суспільства в добу інтернет-технологій: соціальний аспект / Г. Остапенко // Вісн. Книжк. Палати. – № 9. – С. 47–50.
14. Павленко В. В. Роль современных социальных сетей в социальных и политических технологиях [Электронный ресурс] / В. В. Павленко // Международная научно-практическая конференция «Молодеж в постиндустриальном обществе» 25 декабря 2012 года. – Режим доступа: http://hsjournal.org/wp-content/uploads/2012/11/pavlenko.pdf
15. Славінська І. Як привернути увагу до книжки [Електронний ресурс] І. Славінська // http://life. pravda. com. ua/columns/2012/12/11/117451/

Каньшина Е.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОМОЦИЯ КНИЖНЫХ ИЗДАНИЙ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Аннотация
Рассматриваются способы продвижения книжных изданий украинскими издательствами в сети Интернет. Анализируется состояние и перспективы в сфере книжного продвижения. Определяются тенденции в развитии этого направления в социальных сетях на основе проведенного опроса. Формируются основные цели для успешной репрезентации издательств в сети Интернет.
Ключевые слова: продвижение, книга, украинские издательства, социальные сети, Интернет.

Kanshyna O.V.
Kiev National University of Culture and Arts

BOOK PROMOTION ON THE INTERNET

Summary
The ways of book promotion by Ukrainian publishers on the Internet are considered. The state and prospects in the field of book promotion are analyzed, tendencies in the development of this trend in social networks are determined on the basis of the conducted survey. The main goals are formed for the successful representation of publishers on the Internet.
Keywords: promotion, book, Ukrainian publishing houses, social networks, Internet.

УДК 070:004.738.5

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТОДИКИ SEO-РЕДАГУВАННЯ В УКРАЇНІ

Коломієць М.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Предметом дослідження у XXI столітті усе частіше стають якісні, з позиції редагування, текстові контенти сайтів. Створення та редагування SEO-текстів відповідальний та трудомісткий процес. У даному контексті важливо визначити роль та функції редактора у створенні оптимізованого контенту. Тут варто акцентувати увагу не лише на методиках моделювання та впровадження культури тексту сайту, а й сукупності єдностей у ньому (форми, зручності користування та сприйняття користувачем-читачем). Важливим є вивчення проблеми створення ідеальної методики роботи з SEO-текстами.
Ключові слова: SEO-текст, SEO-редагування, методика, контент, сайт, текст.

Постановка проблеми. Написання SEO-текстів, ймовірно, найдовший і найвідповідальніший з етапів роботи у процесі внутрішньої оптимізації сайту. Перш ніж намагатись описати механізм редагування у мережі, варто визначитись чим саме є згаданий вид редакторської діяльності.

SEO-текст – це контент сайту, що створений з метою залучення більшої кількості користувачів Інтернету засобами ранжування видачі результатів пошуку.

Провідні відмінності під час створення сучасного SEO-тексту проявляються у читабельності та релевантності, що призводить до збільшення кількості потенційних відвідувачів. Сучасний SEO-текст визначається значенням матеріалу, тематикою, ідеєю та ключовими поняттями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що у даній темі працювали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед них: Н. Гребінець [2], С. Давидова [3], Л. Дмитрів [4], А. Кузнецов [5], О. Лутовінова [6], Л. Свиридюк [9], А. Романенко [10], С. Чемеркін [12], Р. Шарапов та Е. Шарапова [13] і багато інших.

Окремої уваги для дослідження поставленого питання заслуговують роботи сучасників: Т. Басюка «Проектування системи автоматизації процесу SEO-оптимізації» (2014 р.) [1]; С. Назаровця «Про рейтинг, антиплагіат, інформаційний простір і як усе це разом зафіксувати» (2010 р.) [7]; О. Сербіна «Згортання/розгортання інформації як спосіб уніфікації і представлення знання у веб-орієнтованому середовищі» (2016 р.) [8]; Н. Романюк «Редакторська підготовка текстових елементів інформаційного інтернет-видання» (2017 р.) [11] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що Інтернет-мова досліджується сучасними науковцями, але провідна проблема постає у тому, що досі не описано ідеального механізму редагування сучасного гіпертексту та моделі SEO-тексту.

Головна **мета статті** полягає у дослідженні теоретичних засад функціонування української методики SEO-редагування, визначенні ролі та функцій редактора у створенні оптимізованого контенту. З урахуванням мети роботи визначено необхідність вирішення таких **завдань**:

- дослідження наявної теоретико-методологічної бази;
- визначення поняття мови Інтернету та її впливу на пересічних користувачів;
- виділення групи критеріїв і механізмів створення та редагування якісного SEO-контенту сайту.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розумітись на редакторській роботі у мережі, варто було б поглянути на сучасні трактування в наукових колах щодо мови Інтернету та її особливостей. С. Чемеркін зазначає, що рівень дослідженості мови в Інтернеті дуже низький. Він припускає, що причина цього криється саме в нестандартності Інтернету як комунікативного явища [12, с. 7].

О. Лутовінова у своєму визначенні Інтернету наголошує на тому, що така своєрідна природа Інтернету неминуче відображається на всіх рівнях комунікації, тим паче на мові, яка слугує головним засобом спілкування та інструментом самовираження [6].

Інтернет, як нова сфера функціонування суспільства, закріплює і продовжує тенденцію демократизації мови, оскільки мова – це та форма нашого існування, що першою починає віддзеркалювати зміни в настроях та почуттях суспільства. Загальна демократизація, в якій важливу роль відіграє Інтернет, посилює ініціативу до волевиявлення і самоствердження. Відсутність регуляторів норми мовлення в Інтернеті призвела до необмежених варіацій спілкування і самовираження через мову тексту – у повідомленнях можна концентруватися на граматичній та орфографічній правильності, а можна передавати чисто суть без дотримання зазначених вище правил.

Схожу думку виражає Л. Свиридюк: «З появою Інтернету істотно змінюється роль тексту в суспільстві, змінюється свідомість особистості в Інтернеті, формується новий, мережевий спосіб життя та мислення, що суттєво впливає на мовну ситуацію» [9].

У своєму тлумаченні поняття мови Інтернету С. Давидова пропонує таку точку зору: «Мова Інтернету – це складна багаторівнева мультимедійна система, що увібрала в себе досягнення усіх традиційних засобів масової інформації» [3]. Справді, мультимедійність мови Інтернету зумовлена тим, що автор може наповнювати публікації як основною складовою – текстом, так і супровідним контентом у вигляді зображень (що прийшли до нас із друкованої ілюстрованої періодики), відеороликів (прототипами яких були сюжети на телебаченні), подкастів, аудіодоробків (що характерні для радіовиробництва).

В умовах глобального розвитку мережі Інтернет, який сьогодні набув максимального охоплення серед пересічних користувачів та споживачів інформації, зовсім не дивно, що велика кількість представників малого, середнього та великого бізнесу, реклами, журналістики та інших галузей презентують свої компанії, товари та послуги саме за допомогою мережі. Сайт з відповідним текстовим та візуальним контентом може допомогти в охопленні ширшої аудиторії, збільшенні кількості переглядів та підвищить рівень релевантності (відповідності) серед пошукових систем та машин, що за ключовими словами та словоформами здійснюють вибірку серед текстів, які будуть здатні задовольнити запит користувача. Створення якісного текстового наповнення потребує певного кваліфікаційного рівня автора та редактора, маючи на меті максимально наблизити цей матеріал до поняття ідеальної одиниці контенту.

Взагалі, на думку Л. Дмиртів, з розповсюдженням мережі Інтернет (яка ще донедавна виконувала суто інформативну функцію, сприймалась як додаткове до традиційних ЗМІ джерел інформації), відбулись значні зміни в поведінці користувачів – видозмінилося значення категорії «комунікант-реципієнт» та «автор-читач», як ключових фігур комунікаційного процесу. Замість засобу масової інформації в усталеному розумінні, поняття «Інтернет» стало середовищем масової інформації – місцем обов'язкової присутності для соціально активного населення. Отже, відповідно до концепції «вивільненого авторства», користувачі, які раніше перебували у ролі реципієнтів інформації, водночас стали комунікантами – авторами повідомлень різного ступеня складності [4, с. 10].

З одного боку це свідчить про легкість процесів створення та передавання інформації, наприклад у соціальних мережах, де користувачі перебувають у спільному інформаційному середовищі [2, с. 203], а з іншого це суттєво відбилося на якості вільно поширюваного контенту при наповненні сайтів.

Як відомо, до поняття контенту сайту входить кілька складових – текстовий, графічний та мультимедійний контент. Із розвитком Інтернет-технологій текстовий контент набуває нового значення. Л. Дмитрів зазначає: «...його можна розглядати з погляду методики побудови унікального тексту для зацікавлення користувача через прийоми реклами та PR, SEO-оптимізації під час визначення ключових слів для подальшого поширення через пошуковики тощо» [4, с. 10].

Досліджуючи дану тему, варто звернути увагу на SEO-редагування як процес створення оптимізованого контенту. Це вид роботи коли створюється SEO-текст як провідний інструментарій просування сайту у мережі в пошукових системах. Створення такого контенту обумовлює обов'язкове використання ключових слів й низки домінуючих вимог.

Тож задачі SEO-редагування полягають у наступному:

· підвищення позицій певного ресурсу, який просувається фахівцем за результатами пошукового запиту;

· швидке ознайомлення цільової аудиторії з інформаційним полем;

· поповнення цільової аудиторії активними споживачами чи контент-користувачами.

Враховуючи сказане, ми погоджуємось з тим, що створення контент-наповнення за допомогою копірайтингу це процес, що також має власні механізми впровадження, що складаються з таких етапів роботи SEO-редактора:

1. Знайомство з загальним змістом написаного;
2. З'ясування текстового ядра;
3. Пошук за тематичними запитами;
4. Створення/корекція тексту;
5. Перевірка контенту на унікальність;
6. Розміщення матеріалу.

Спираючись на праці А. Кузнецова, можна виокремити такі вимоги до SEO-тексту:

· унікальність і оригінальність подачі матеріалу;

· дотримання грамотності та професійності викладу;

· реклама у SEO-тексті має бути прихована чи замаскована;

· відсутність великого перенасичення цитуванням;

· оптимізація усіх сторінок мережевого ресурсу під певний набір ключовий слів;

· побудова структурної розмітки [5, с. 109].

Подібний матеріал буде створювати умови для комунікації між автором і читачем, часто отримуватиме відгук у вигляді коментарів, пропозицій та запитань тощо.

Типи текстів, що створюються за допомогою SEO-редагування абсолютно ідентичні провідним видам текстів, що розміщуються у мережі. Це можуть бути рекламні тексти, статті різного роду та обсягу, і навіть, художня література.

Також варто виокремити низку задач, які вирішуються SEO-редактором під час створення оптимізованого контенту. Першочергово це грамотність, переконливість, тематичність, також важливе дотримання вимог та стандартів сайту, чітка структура, наявність ключових слів, автентичність тексту.

Питання автентичності тексту, зокрема, розглядають сучасні науковці Р. Шарапов та Е. Шарапова, що займаються вивченням форм запозичення текстів у мережі. Вони пропонують наступну типологію:

· повне чи часткове копіювання з одного джерела у інше;

· копіювання і компонування тексту з декількох джерел;

· копіювання зі зміною порядку цитування [13, с. 122].

Для того, щоб технологія запозичення тексту була не явною, сучасні

редактори застосовують низку заходів та маніпуляцій із текстом. Сюди відносять декілька технологій, а саме:

1. Коректура форм дієслів та відмінків іменників;
2. Вставки абревіатур;
3. Скорочення тексту, що був запозичений;
4. Вставка та цитування відомих людей, науковців чи посилання на авторитет;
5. Корекція заголовків;
6. Обман систем антиплагіату шляхом зміни літер кирилиці на латиницю;
7. Наповнення контенту синонімами, антонімічними формами чи однорідними словами.

Інформацію, яка поширюється в електронних текстах, достатньо легко проаналізувати, оскільки на сьогоднішній день існує безліч програм, які можуть визначити чи є SEO-текст запозиченим. Серед них велику популярність отримали програми Advego Plagiatus, Text.ru, Findcopy тощо. В редакційній практиці початок роботи з текстом може мати такий алгоритм:

1. Застосування зазначених вище програм, що здатні визначити недоліки написаного тексту;
2. Внесення коректив до уже створеного тексту;
3. Покращення якості контенту.

Без роботи редактора над створенням текстового контенту говорити про якісний інформаційний продукт немає жодного сенсу. Адже, саме наповнення сайту (текстове, візуальне, аудіо тощо) у відповідності до вимог може гарантувати йому більшу кількість переглядів та забезпечити його релевантність для пошукових систем та машин.

Тож виникає питання, яким же чином SEO-редактор має створити якісний та унікальний текст, аби задовольняти запити пошукових ботів і зберегти при цьому загальну архітектоніку сайту і тексту. Слід виокремити наступні механізми:

1. Відмова від використання багаторівневої структури тексту під час написання контенту;
2. Створення читомих посилань з тією метою, щоб кожен користувач розумів наповнення контенту сайту. Адже копірайтер не повинен забувати, що він орієнтується, як правило, на середньостатистичного споживача;
3. Використання html-елементів, flash-контенту, що задовольнить естетичні потреби користувачів. Копірайтер мусить розуміти, що гарний інтерфейс сайту привабливий для користувача, але принципово неважливий для пошукового бота;
4. Застосування внутрішніх лінків, що стануть додатковою допомогою у роз'ясненні інформації для цільової аудиторії.

Ми виділяємо групу критеріїв якісного текстового контенту сайту, що відображають характер подання інформації. Як відомо, показником якості текстового контенту завжди виступає актуальність й інформаційна новизна тексту – публікація нових матеріалів, або матеріалів, що подаються під іншим кутом вже опублікованого тексту, що особливо важливо під час підготовки фундаментальної інформації. Тексти різних жанрів мають віддзеркалювати події та тенденції галузей, доповнюватись новими матеріали залежно від інформаційного приводу. Саме ці ознаки актуальності інформаційного ресурсу зроблять текст читомим. Критерієм якісного контенту сайту виступає створення авторського стилю тексту, оригінальної витонченої манери письма, також загальна відповідність тексту стилістиці сайту. Розміщення на сайті тексту має слугувати легкості читання, не містити термінології чи незрозумілостей. Тексти специфічного характеру мають супроводжуватись малюнками, графіками, списками та підтвердженими інфографічними даними.

Легкість сприйняття контенту обумовлюється структурованістю тексту, де інформація розподілена на відповідні частини. Не варто штучно збільшувати обсяг тексту, необхідно виділяти лише те, що становитиме безпосередній інтерес для реципієнта.

Також під легкістю читання розуміється виправдане використання шрифтових та не шрифтових виділень, задля увиразнення тексту та акцентування уваги на найважливішому. Вдалим є застосування та поєднання гарнітур та кеглів шрифту, які не відволікатимуть увагу.

Питання редагування мережевого контенту постає нині одним з актуальних та необхідних для сучасників. У своїх роботах А. Романенко наголошує, що в процесі створення SEO-тексту слід дотримуватись наступної моделі:

1. Зміна ділянок тексту;
2. Видалення зайвого;
3. Заміна слів синонімами;
4. Перестановка ключів;
5. Зміна щільності ключових слів;
6. Корекція тексту під перераховані вище значення [10].

Під час редагування тексту змінюється кількість символів, і, відповідно, корегуються і результати аналізу. Після кожного циклу змін варто знову проводити аналіз. Таким чином, автор досягає унікальності опису для всіх сторінок сайту.

Перспективи подальших досліджень. Варто зауважити, що нині поняття SEO-тексту починає усе більше входити до українського Інтернет-медіпростору і набувати усе більшої актуальності як предмет дослідження. Разом з тим, ми не знаходимо достатню кількість праць українських науковців присвячених саме дослідженню проблематики SEO-редагування.

Актуальними для дослідження лишаються питання механізмів створення якісного тексту. Власники сайтів, як правило, наймають копірайтера та редактора, кваліфікаційний рівень яких дозволяє їм створити належне текстове наповнення відповідно до наявних вимог. І якщо фахівець з копірайтингу займається тільки написанням тексту, то робота редактора полягає в тому, аби цей текст був максимально наближеним до поняття ідеальної одиниці контенту. Редактор проводить низку аналізів тексту, що дозволяє встановити його слабкі місця та ввести відповідні правки.

Висновки. На сучасному медійному просторі XXI століття актуальним питанням є створення SEO-текстів та механізмів їх редагування. Важливим є розвиток сфери впровадження сайту, мови у ньому та дотримання граматичних, лексичних й орфографічних норм, що є концептуальними для формування українського медійного контенту. Також, варто акцентувати увагу на тому, що з'являється велика кількість методик щодо ведення та редагування тексту сайтів. На нашу думку це є необхідною умовою для розвитку SEO-редагування як прикладної сфери діяльності.

Список літератури:

1. Басюк Т. Проектування системи автоматизації процесу Seo-оптимізації / Т. Басюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології. – 2014. – № 800. – С. 92–97.
2. Гребінець Н. Особливості сучасного редагування / Н. Гребінець // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – № 3. – С. 202–207.
3. Давыдова С.В. Язык средств массовой информации / Давыдов С. В. // Linguamobilis. – 2011. – № 2(28). – С. 93–96.
4. Дмитрів Л. Якість текстового контенту сайту з погляду редактора / Л. Дмитрів // Вісник книжкової палати: наук.-практ. журнал. – К.: 2014 – № 9. – С. 10–12.
5. Кузнецов А. Копирайтинг и спичрайтинг / А. Кузнецов // Дашков и К. – М.: 2013. – 260 с.
6. Лутовинова О. В. Интернет как новая «устно-письменная» система коммуникации / О. В. Лутовинова // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена: общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, культурология, экономика, право, история, социология, педагогика, психология). – 2008. № 11. – С. 58–65.
7. Назаровець С. Про рейтинг, антиплагіат, інформаційний простір і як усе це разом зафіксувати / С. Назаровець // Молоді науковці. Інформаційний вісник. – 2010. – № 5. – С. 14.
8. Сербін О. Згортання/розгортання інформації як спосіб уніфікації і представлення знання у веб-орієнтованому середовищі / О. Сербін // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2010. – № 27. – С. 22–30.
9. Свиридюк Л. Вплив неофіційного спілкування в Інтернеті на нормативну мову [Електронний ресурс] / Л. Свиридюк. // Науковий блог. – 2013 – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2013/vplyv-neofitsijnoho-spilkuvannya-v-interneti-na-normatyvnu-movu/
10. Романенко А. Параметри редагування тексту: проблема аналізу / А. Романенко // Проблеми масової комунікації. – 2014. – № 4. – С. 72–79.
11. Романюк Н. Редакторська підготовка текстових елементів інформаційного інтернет-видання / Н. Романюк // Молодий вчений. – 2017. – № 6. – С. 347–349.
12. Чемеркін С. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси / С. Чемеркін // НАН України, Ін-т укр. мови. – К.: 2009. – 240 с.
13. Шарапов Р., Шарапова Е. Система проверки текстов на заимствования из других источников / Р. Шарапов, Е. Шарапова // Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции» – Воронеж: 2011. – С. 121–126.

Коломиец М.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕТОДИКИ SEO-РЕДАКТИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Предметом исследования в XXI веке все чаще становятся качественные, с позиции редактирования, текстовые контенты сайтов. Создание и редактирование SEO-текстов ответственный и трудоемкий процесс. В данном контексте важно определить роль и функции редактора в создании оптимизированного контента. Здесь стоит акцентировать внимание не только на методиках моделирования и внедрения культуры текста сайта, но и совокупности единств в нем (формы, удобства пользования и восприятия пользователем-читателем). Важным является изучение проблемы создания идеальной методики работы с SEO-текстами.
Ключевые слова: SEO-текст, SEO-редактирование, методика, контент, сайт, текст.

Kolomiets M.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

THEORETICAL BASES OF FUNCTIONING OF METHODOLOGY SEO-EDITING IN UKRAINE

Summary
The subject of research in the XXI century is increasingly high-quality text content sites from the position of editing. Creating and editing of SEO-texts is a responsible and time-consuming process. In this context, it is important to determine the role and function of the editor in creating optimized content. Here it is worth emphasizing not only the methods of modeling and implementing the culture of the text of the site, but also the totality of unities in it (forms, user-friendliness and perception by the user-reader). It is important to study the problem of creating an ideal methodology for working with SEO-texts.
Keywords: SEO-text, SEO-editing, methodology, content, site, text.

УДК 338.48

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОСУВАННЯ БРЕНДУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Опалько М.С., Погуда Н.В.
Національний університет харчових технологій

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми розвитку інноваційних технологій формуванню та розвитку бренду туристичних підприємств в сучасних умовах. Розглянуто теоретичні підходи до визначення категорії бренду з урахуванням специфіки туристичної галузі. Розробляється проблематика застосування інноваційних підходів створення та просування бренду туристичного підприємства за допомогою ресурсів мережі Інтернет та соціального медіа-маркетингу. Розвиток туристичної галузі вимагає пошуку нових підходів до ведення господарської діяльності. В умовах підвищеної конкуренції у сфері туризму, залежності від зовнішніх умов ринку питання брендингу туристичного підприємства набуває підвищеної актуальності не лише для підвищення ефективності управління підприємством, але й з точки зору побудови високорентабельного та перспективного бізнесу.

Ключові слова: бренд, брендинг, туристичне підприємство, інновація, Інтернет.

Постановка проблеми. В умовах жорсткої конкуренції та чутливості споживачів до ціни продукції важливим елементом ефективного розвитку підприємства є створення бренду, що виокремлює туристичне підприємство при схожості пропозицій на ринку туристичних послуг. Лише за умови створення позитивної репутації у споживачів, що підкреслює його індивідуальний підхід до формування туристичної пропозиції, підприємство може забезпечити власну конкурентоспроможність на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку брендингу, а також брендових стратегій присвячено велика кількість робіт відомих вчених, серед яких: Л.В. Балабанова, В.М. Пустотіна, Л.М. Шульгіна, Д. Аакер, Д. Арнотт, Ф. Котлер, Л. Чернатоніта ін. Однак тема Інтернет-брендингу залишається недостатньо дослідженою та потребує подальшої оцінки щодо перспективності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на обмеженість наукових і практичних розробок щодо інноваційних технологій формування бренда туристичних підприємств, а також різний ступінь впливу зовнішнього середовища на розвиток туристичного бізнесу, виникає потреба у дослідженні актуальних проблем формування бренда з урахуванням інновацій та галузевої специфіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних підходів до визначення бренду та брендингу, та пошук нових інноваційних напрямів для розвитку бренду туристичного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Якщо оцінити нашу поведінку з позицій споживання товарів і послуг, то виявиться, що всі ми вже дуже давно перебуваємо у світі брендів. Вони оточують нас всюди та повсякчасно, не зважаючи на наші бажання. Ми перестали купувати товари як такі – ми купуємо бренди, шукаючи їх за формою, розмірами, поєднаннями кольорів тощо. Саме слово «бренд» стало чи не найбільш поширеним при доборі предмету купівлі або його обговорення в середовищі друзів.

На сьогодні не існує чіткого визначення бренду. За визначенням Філіпа Котлера, автора відомих книг «Основи маркетингу» і «Маркетинговий менеджмент» бренд – назва, термін, знак, символ чи малюнок, або їх поєднання, котрі призвані ідентифікувати товари та послуги певної групи торговців, тим самим допомагаючи відрізнити їх від товарів чи послуг конкурентів.

Дещо під іншим кутом зору визначає бренд Р. Коч, за його словами бренд – це характерні особливості або назва дана товару чи послузі з метою виділити його серед товарів та послуг конкурентів. Бренд стає гарантією того, що товарчи послуга є високоякісними.

Окремої уваги заслуговує позиція Девида Огілві, засновника компанії Ogilvy & Mather, який наголошує, що бренд – невідчутна сукупність властивостей продукту, а саме його імені, упаковки і ціни, його історії, репутації і способу рекламування. Бренд також є поєднанням вражень, які він створює для споживачів, і результатом їх досвіду у використанні бренда

Отже, бренд надає можливість компанії отримати додаткові прибутки. На основі інформації бренду споживачі формують уявлення про якість продукції чи послуги та його характеристики. Саме за високу якість та переваги перед конкурентами споживач готовий платити більше, тобто бренд визначає довіру споживачів до торгової марки. Після аналізу теоретичних підходів до визначення поняття бренду було сформовано результуючу таблицю (табл. 1).

Отже, провівши аналіз теоретичних підходів до визначення поняття, вважаємо, що бренд – це комплекс маркетингових елементів, застосування, планування, просування та використання яких формують позитивне сприйняття торгової марки чи послуги, створюють проекцію якості продукції та її відмінностей від конкурентів у масовій свідомості з метою впливу на мотивацію туристів щодо придбання послуг та підвищення прибутків за рахунок формування додаткової вартості.

Процес побудови та розвитку бренду має назву – брендинг. Серед українських вчених проблемам вивчення туристичного брендингу присвячені численні наукові праці. Зокрема С. Мельниченко приділяє увагу дослідженню розвитку брендових стратегій, Н.І. Данько розглядає брендинг як напрям удосконалення рекламної стратегії туристичного підприємства.

Так, за визначенням Загороднього А. Г. «брендинг – маркетингова діяльність щодо створення довготермінової переваги товару певного виробника над іншими товарами. Реалізується через вплив на споживача певним товарним знаком, фірмовим упакуванням, рекламним зверненням та іншими атрибутами, що вирізняють цей товар серед інших і формують його привабливий образ».

Не зважаючи на безліч визначень, у найбільш загальному розумінні брендинг можна трактувати як створення, розвиток і підтримку постійного добровільного зв'язку зі стратегічно важливою групою споживачів, за допомогою стабільного та надійного набору відмінних властивостей продукту, через наявність незмінно високої якості та очікуваного рівня задоволення.

Туристичний брендинг – це кульмінація широкого спектру напрямів діяльності з усього набору засобів маркетингу, що дозволяє створити імідж туристичного бренду, який передає весь набір сигналів споживачу про якість, ціну і статус туристичного бренду.

Купуючи брендову туристичну послугу, споживач має переваги: він знає, якого рівня якості послуг можна очікувати від цього турпродукту, будує свій власний імідж (наприклад, подорож забезпечує споживачу авторитет шляхом асоціації з ним, і навпаки, дешевий тур може свідчити про скупість споживача чи його бажання отримати якісні послуги за менші гроші).

Враховуючи світові глобалізаційні процеси у тому числі й у маркетингових програмах міжнародних компаній, важливо зазначити, що у формуванні успішного брендингу покладено ефективне застосування інноваційно-технологічних інструментів, які в свою чергу виступають індикатором у формуванні позитивного іміджу в думках потенційних споживачів щодо того чи іншого бренду.

Одним із традиційних визначень інноваційних технологій – є радикально нові чи вдосконалені технології, які істотно поліпшують умови виробництва чи просування в системі економічних відносин підприємництва.

Інтерпретуючи дане визначення стосовно бренду, можна стверджувати, що інноваційні технології у брендингу – інноваційний інструментарій, застосований щодо удосконалення бренду та зміцнення його становища в напруженому середовищі конкурентів, з метою формування позитивного іміджу в очах потенційних споживачів.

Отже, інновації є рушійною силою створення і розвитку компаній і, як наслідок, існування брендів (рис. 1).

Новітньою тенденцією брендингу туристських підприємств є перехід до ресурсів мережі Інтернет при просуванні турів, рекламі та бронюванні. Дедалі більшої популярності набуває замовлення турів через ресурси Інтернету, а рекламні матеріали переходять до ресурсів соціальних мереж. Поява та розвиток Інтернету призвели до створення окремої складової брендингу – Інтернет-брендингу. Це пов'язано з тим, що особливості віртуального середовища потребують використання нових методів розвитку брендів та, окрім того, в Інтернеті значення бренду становиться ще більшим, аніж в традиційному житті. Нажаль, на сьогоднішній день небагато керівників туристичних підприємств розуміють значення Інтернету для розвитку бізнесу в той час, коли Інтернет-мережа з кожним роком пропонує все більш широкі можливості для розвитку для ділових відносин між виробниками та споживачами туристичних послуг.

Успішне використання Інтернет-брендингу діяльності туристичного підприємства можна оцінити за двома критеріями: онлайн-присутність та рівень онлайн-продажів.

Онлайн-присутність клієнтів вітчизняних туристичних операторів наведена на рис. 2.

Позиціювання бренду в Інтернеті є дієвим важелем в просуванні туристичного продукту. Без використання Інтернету можна отримати результат, за яким бренд буде недовговічним, адже в еру глобалізації Інтернет-технологій, потенційні споживачі витрачають більшу частину свого часу на пошуки товарів та продуктів в онлайн-режимі. За допомогою аналітичних

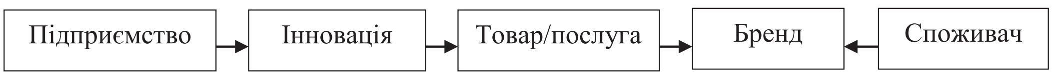

Рис. 1. Ланцюжок створення інноваційного бренда товару чи послуги

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення категорії «бренд»

Автор	Визначення	Переваги	Не визначено
Ю.О. Карягін, З.І. Тимошенко, Т.О. Демура, Г.Б. Мунін, О.О. Гаца	«послідовний набір функціональних, емоційних обіцянок цільовому споживачу, які є унікальними, важко імітованими і відповідають його потребам».	Враховує психологічні аспекти впливу бренду на споживача	Не визначає стратегічних цілей побудови бренду як кінцевої мети брендингу
П.Ф. Коваль, Н.О. Алєшугіна, Г.П. Андреєва	«комплекс думок, почуттів, асоціацій, які виникають у людини, коли вона чує чи бачить певну назву».	Визначає комплексність почуттів споживачів до бренду	Визначає як елемент бренду лише назву
Енциклопедія брендів	«імідж компанії, доповнена багатьма допоміжними елементами торгова марка компанії, проекція торгової марки на масову свідомість»	Охоплює не лише окрему групу споживачів, а визначає роль бренду у масовій свідомості.	Не визначає стратегічних цілей бренду як кінцевої мети брендингу
І.В. Безуглий, І.Б. Рябов	«сформована у свідомості споживача послуг відпочинку сукупність уявлень, асоціацій, думок щодо пропозиції видів послуг, їх якості..., які впливають на мотивацію туристів відвідати країну»	Враховує специфіку туристської галузі.	Не враховує роль бренду у відносинах з зацікавленими особами

даних, форумів та різних інформаційних сайтів, у туристичних підприємств є більше можливостей налагодити зв'язок з потенційними споживачами та продемонструвати свої переваги.

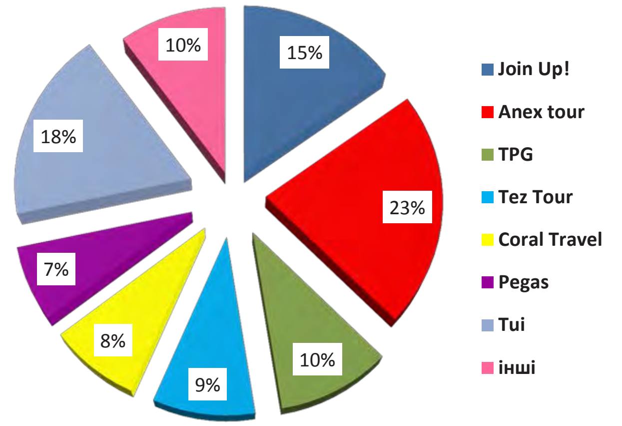

Рис. 2. Найбільш популярні Інтернет-бренди туристичних операторів за онлайн-присутністю користувачів

Але навіть якщо розробники бренду приділять достатньо уваги високим технологіям та віртуальному простору у створенні іміджу туристичного підприємства, вони повинні мати на увазі, що бренд може проіснувати довше на ринку лише завдяки визначеної стратегії та орієнтації на цільову аудиторію.

Висновки. Отже, провівши аналіз теоретичних підходів та інноваційних тенденцій до створення бренду, а також враховуючи особливості туристичгої галузі, можна зробити низку висновків. Галузь туризму в Україні відповідно до світових тенденцій має звернути увагу на пошук нових форм роботи зі споживачами. Створення бренду туристичних підприємств є основою роботи на ринку, який має один із найвищих показників конкурентної боротьби. Цікавим для подальшого дослідження є сектор інтернет-маркетингу та соціальний медіа-маркетинг, який недостатньо розвинений в Україні. Інтернет-брендинг, як один з важливих інструментів формування бренду туристичного підприємства, може надавати додаткові переваги в формуванні позитивного іміджу туристичного підприємства та підвищенні лояльності споживачів, адже Інтернет дозволяє надавати необмежений обсяг інформації. При цьому кількість споживаної інформації визначає для себе сам користувач. У порівнянні з традиційними рекламними технологіями Інтернет-брендинг надає можливість забезпечення діалогу зі споживачем, встановлення зворотного зв'язку та, з точки зору інвестицій, коштує значно дешевше.

Список літератури:

1. Балабанова Л. В. Бренд – менеджмент підприємств в умовах маркетингової орієнтації: [монографія] / Л. В. Балабанова, Я. В. Приходченко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 200 с.
2. Данильчук В. Ф. Туристический рынок в развитии депрессивных регионов / В. Ф. Данильчук / Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 18. – 2014 р. – С. 29–35.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер / Экспресс-курс / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
4. Кудла Н. Є. Маркетинг туристичних послуг / Н. Є. Кудла. – К.: Знання, 2010. – 351 с.
5. Михайліченко Г. І. Інноваційни розвиток туризму: монографія / І. Г. Михайліченко / – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 387 с.
6. Що таке бренд і брендинг? [Електронний ресурс] // Консалтинг в Україні. – 2013 р. – Режим доступу: http://consulting-ua.com/scho-take-brend-i-brendynh
7. Карягін Ю. О. Маркетинг турпродукту / Ю. О. Карягін, З. І. Тимошенко, Т. О. Демура та ін.; за ред. Г. Б. Мунін, О. О. Гаца. – К.: Кондор, 2009. – 394 с.

Опалько М.С., Погуда Н.В.
Национальный университет пищевых технологий

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию актуальной проблемы развития инновационных технологий формированию и развитию бренда туристических предприятий в современных условиях. Рассмотрены теоретические подходы к определению категории бренда с учетом специфики туристической отрасли. Разрабатывается проблематика применения инновационных подходов создания и продвижения бренда туристического предприятия с помощью ресурсов сети Интернет и социального медиа-маркетинга. Развитие туристической отрасли требует поиска новых подходов к ведению хозяйственной деятельности. В условиях повышенной конкуренции в сфере туризма, зависимости от внешних условий рынка вопросы брендинга туристического предприятия приобретает повышенную актуальность не только для повышения эффективности управления предприятием, но и с точки зрения построения высокорентабельного и перспективного бизнеса.
Ключевые слова: бренд, брендинг, туристическое предприятие, инновация, Интернет.

Opalko M.S., Poguda N.V.
National University of Food Technologies

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF FORMATION AND PROMOTION THE BRAND OF THE TOURIST ENTERPRISES

Summary
The article is devoted to the research of the actual problem of development of innovative technologies for the formation and development of the brand of tourist enterprises in modern conditions. The article is dedicated to the theoretical approaches to the definition of brand with consideration of tourism industry specific. The issue of usage of Internet resources and social media marketing is considered to be the innovative approach in branding of tourism enterprises. The development of the tourism industry requires new approaches to business activity. In terms of increased competition in the tourism sector and dependence on external market conditions and short life cycle the issues of branding of tourism enterprises acquires increased relevance not only to improve the management, but also in terms of building a highly profitable and promising business.
Keywords: brand, branding, travel company, innovation, Internet.

УДК 338.487:[659.131.7:004.738.5

ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В ТУРИСТИЧНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

Примак Т.Ю., Луценко М.О.
Національний університет харчових технологій

Статтю присвячено сучасному стану інтернет-маркетингу, інтернет-комунікаціям зі споживачами та інтернет-рекламі. Розглянуто найефективніші та найвпливовіші на споживача типи реклами. Розкрито концепцію та переваги кожного типу реклами. Наведено приклади використання кожного типу. Акцентовано увагу на найтісніші канали зв'язку зі споживачем. Зроблено висновки про використання тих чи інших передових типів реклами та просування туристичного продукту.
Ключові слова: маркетингові інструменти, інтернет-реклама, туристичний сайт, таргетингова реклама, контекстна реклама, медійна реклама, реклама на віджетах, крос-брендінг, афілійований брендінг, SMM, SMO, SEM, SEO, подкастинг, блоггинг, вірусний маркетинг, директ-маркетинг, e-CRM-системи, мобільна реклама, мобільна програма, тизерна реклама, ремаркетинг.

Постановка проблеми. Актуальність теми інтернет-маркетингу та інтернет-комунікацій важко переоцінити в сучасному часовому проміжку. У світі відбувається глобальна інформатизація, що зачіпає майже всі сфери бізнесу. Інтернет-мережа у 21 столітті грає чи не найважливішу роль у житті суспільства, беручи участь у всіх аспектах життєдіяльності людства, в першу чергу це спілкування на різних відстанях, доступ до будь якої інформації, джерело заробітку та купівля різних послуг. Саме попит на купівлю різних товарів і послуг породжує їх все більшу та різноманітнішу пропозицію. Для туризму це стає з одного боку перевагою а з іншого недоліком.

З одного боку, туристичні організації мають «місце», де вони можуть рекламувати свої послуги, підвищувати свою популярність та конкурентоспроможність, з іншого ж, для людей, майбутніх клієнтів, настільки укорінюється спосіб життя все знаходити в інтернет-ресурсах, що їм вже не треба йти до того чи іншого туроператора або турагента і особисте спілкування виходить на другий план, адже на власному гаджеті можна переглянути всі пропозиції по напряму, що цікавить клієнта, побачити фото, подивитись відео-презентації, прочитати коментар про ту чи іншу подорож або ж взагалі – самому собі її організувати. Тому враховуючи таку двосторонню ситуацію, туристичні організації за допомогою переваги у вигляді появи нового рекламного ресурсу намагаються нейтралізувати недолік у нестачі клієнтів, найрізноманітнішими методами інформуючи та просуваючи свої послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опубліковано багато досліджень та статей на тему маркетингових комунікацій в інтернеті. Серед них В.Д. Байков, О.С. Варвиш, К. Вертайм, Ф. Вірін, В.А. Висоцька, Л. Вундерман, Р. Гавриш, Т.П. Данько, Д. Еймор, С.М. Ілляшенко, С. Кадулін, О.В. Китова, Р.А. Костяєв, М. Котін, І.Л. Литовченко, Маслак, О.Ю. Паньковецький, О.А. Петрик, В.П. Пилипчук, В.Л. Плескач, Ю.В. Попова, І.В. Успенський, Я. Фенвік, Б. Халліган, В. Холмогоров, Дж. Шах, Ю.С. Шипуліна, А.В. Юрасов та інші. В теоретичних та практичних розробках розглянуто й розкрито сутність Інтернет-маркетингу, його основні інструменти, проблеми та тенденції застосування в електронному бізнесі. На основі аналізу досліджень та публікацій щодо Інтернет-маркетингу було зроблено висно-

вок, що у багатьох роботах, особливо у роботах практиків, електронний маркетинг, трактується у вузькому його розумінні. Крім того, швидкий розвиток Інтернет-технологій, поява нових напрямків електронного бізнесу приводить до появи нових інструментів маркетингу в Інтернеті. Отже виникає необхідність систематизації інструментів Інтернет-маркетингу з урахуванням нових технологій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В туристичній індустрії не використовуються найпопулярніші види інтернет-реклами. Тобто не прослідковуються різкі зміни тенденцій впливу на споживача через інтернет, що напряму можуть пов'язати туристичне підприємство з клієнтом.

Мета статті. Аналіз сучасних теоретичних досліджень та практичних розробок в Інтернет-комунікаціях та інтернет-рекламі та на цій основі систематизація інструментів, які отримують туристичні підприємства при практичному їх використанні.

Матеріали та результати дослідження. Поняття інтернет-маркетингу з'явилось на початку 1990-х років, коли текстові сайти почали розміщувати інформацію про товари. Зараз інтернет-маркетинг – це щось більше, ніж продаж інформаційних продуктів, зараз йде торгівля інформаційним простором, програмними продуктами, бізнес-моделями і багатьма іншими товарами і послугами. Такі компанії, як Google, Yahoo, і MSN підняли на новий рівень і сегментували ринок інтернет-реклами, пропонуючи малому і середньому бізнесу послуги з локальної реклами. Рентабельність інвестицій зросла, а витрати вдалося знизити. Цей тип маркетингу став основою сучасного капіталізму, яка дозволяє кожному, у кого є ідея, товар або послуга, досягти максимально широкої аудиторії.

Інтернет-маркетинг – це практика використання всіх аспектів традиційного маркетингу в Інтернеті, яка зачіпає основні елементи маркетинг-міксу: ціна, продукт, місце продажу і просування. Основна мета – отримання максимального ефекту від потенційної аудиторії сайту.

Маркетингова комунікативна політика туристичного підприємства може застосовувати такі специфічні інструменти в Інтернеті задля успішного просування своїх послуг:

1. Корпоративний сайт – це набір інформаційних блоків і інструментів для взаємодії з одним або декількома сегментами цільової аудиторії [1].

Для того, щоб зробити дійсно хороший сайт туристичного спрямування, потрібно добре розуміти концепцію самого бізнесу. Адже, сайт є лише інструментом, за допомогою якого, учасник туристичного ринку, доносить до своєї цільової аудиторії ту чи іншу інформацію. Тому, ще на етапі підготовки Інтернет ресурсу, необхідно точно знати, які цілі повинні бути досягнуті, за допомогою такого ресурсу. Від цього залежить те, яким буде сам сайт.

Контент є основою ефективного просування сайту в Інтернеті. Як відомо контент може бути різних видів: текстовий, зображення, відео, аудіо, гібридні форми тощо. В будь-якому випадку, бажано, щоб контент на туристичному ресурсі відповідав не лише вподобанням читачів, що є безумовним і неоспорюваним фактом, але й був оптимізований для пошукових систем. Адже, саме вони, Google, Яндекс та інші, є головним та найбільш бажаним джерелом трафіка. А для цього, контент має бути унікальним, грамотним тощо [2].

Головною умовою успіху туристичного сайту – його унікальність і неповторність.

Переваги корпоративного сайту як інструменту комунікативної політики в Інтернеті [3]:

– збільшення продажів, розширення ринків збуту і утримання існуючих клієнтів;

– повна всебічна презентація продукції і послуг підприємства без географічних обмежень, на будь-якій мові, в будь-який зручний для споживачів час;

– оптимізація комунікацій з споживачами, партнерам;

– забезпечення ефективного зв'язку з контрагентами з будь-яких країн світу і можливість оперативного реагування на них, здійснення консультацій та забезпечення безпосереднього зв'язку з кінцевими споживачами продукції;

– посилення ринкової позиції та підвищення рівня довіри до підприємства.

2. Контекстна реклама – принцип розміщення реклами, коли реклама орієнтується на зміст Інтернет-сторінки вручну або автоматично. Контекстна реклама може бути у вигляді текстових блоків, графічних банерів та відеороликів, може розміщуватися як на сторінках результатів пошуку, так і на сайтах, що встановили блоки контекстної реклами на своїх сторінках [4].

Контекстна реклама – це найпопулярніший вид реклами, суть якого полягає в тому, що за результатами пошуку запиту користувача з'являються не тільки ті джерела що йому потрібні, а й багато інших на ту ж саму тематику. Виходячи з цього можна сказати, що система контекстної реклами являється джерелом доходу багатьох пошукових систем, в тому числі Яндекса і Google, вони дають можливість розміщення свого рекламного оголошення прямо в результатах пошуку, що приносить тисячі зацікавлених користувачів. Тобто, коли користувач шукає якийсь тур за напрямом, в результаті пошуку з'являється тематична реклама, що відповідає його запитам. Навіть коли проходить час, то за тими запитами що раніше були відправлені все одно може з'являтись контекстна реклама на найрізноманітніших сайтах, що і не очікує побачити сам користувач. Тому цей факт неочікуваної цікавої інформації і дає свій результат.

Переваги контекстної реклами:

– звертання тільки до цільової аудиторії;

– миттєва видимість у видачі пошукової системи;

– можливість оперативного аналізу та коригування рекламної кампанії;

– не потрібно оптимізувати сайт;

– керованість;

– «зручний» бюджет (клієнт сам визначає, скільки грошей готовий витратити).

3. Медійна реклама – це розміщення текстово-графічних рекламних матеріалів на сайтах, що представляють собою рекламний майданчик. Може використовуватися в якості носія для контекстної реклами. Наявність у банера гіперпосилання, можливості анімованого зображен-

ня і можливості дзвінка з банера на мобільний телефон (WOW-call) значно розширюють вплив медійної реклами.

Переваги медійної реклами:

– дозволяє генерувати попит (залежить від вибору запитів);

– впливає на емоції та підсвідомі мотиви;

– добре запам'ятовується;

– працює навіть якщо не було переходу на сайт;

– дозволяє охопити велику аудиторію.

4. Реклама на віджетах (від англ. widget) – контент-модуль, що вбудовується у веб-сторінку або у браузер, який заснований на веб-технологіях, що працюють через браузер: HTML, Flash тощо. Віджет являє собою маленьку програмку, яку можна без зусиль вбудувати в сайт. Він розробляється з розрахунком на те, що блогери, власники сайтів, учасники соціальних мереж будуть вбудовувати віджет в свої сторінки, тим самим забезпечуючи його творця додатковою рекламою.

Переваги віджетів:

– не сприймаються як безпосередньо реклама;

– мають здатність поширюватися;

– припускають інтерактивність;

– представляють інтерес і користь для користувачів;

– постійно оновлюються.

5. Крос-брендінг (ко-брендінг) – представляє об'єднання двох брендів з метою підвищення продажів кожного з них, підвищення пізнаваності серед аудиторії іншого бренду, та за рахунок цього – розширення власної аудиторії [5]. Цей інструмент застосовується як в он-лайн так і в офф-лайн маркетингу.

Переваги крос-брендінгу [6]:

– скорочення рекламних витрат завдяки спільному проведенню акцій;

– встановлення довгострокового співробітництва з компаніями з інших сфер бізнесу;

– активний відгук у споживачів, тому що вони можуть отримати подвійну користь;

– ефект синергії – результат від спільних крос-акцій вдвічі більше, ніж від акцій окремо;

– розширення сфери збуту послуг або товарів;

– збільшення популярності компаній, що проводять крос-маркетинг.

6. Афілійований маркетинг. Мережі, побудовані за принципом афілійованого маркетингу, виплачують партнерам винагороди за залучення нових клієнтів, реєстрацію користувачів або продажі, що відбулися завдяки цьому залученню. Ця форма Інтернет-маркетингу перегукується з іншими, її основною метою є отримання нової аудиторії завдяки вже існуючій.

Переваги афілійованого маркетингу:

– можливість отримання додаткових клієнтів;

– можливість збільшення доходу компанії.

7. SMM (social media marketing – просування в соціальних мережах) та **SMO** (social media optimization – оптимізація сайту під соціальні мережі) – включає створення своєї тематичної групи та її подальше просування; залучення нових учасників до групи; інформування учасників про події компанії; підтримка інтересу до групи через розміщення контенту, запрошення до різних подій учасників мережі та інше.

Переваги реклами в соціальних мережах [7]:

– можливість вибору цільової аудиторії з точним таргетингом;

– постійна підтримка контакту з потенційними клієнтами;

– можливість інформування клієнтів про нові пропозиції компанії;

– збільшення лояльності до компанії.

8. SEM (search engine marketing – пошуковий маркетинг): внутрішній **SEO** (search engine optimization – пошукова оптимізація) та зовнішній. Пошуковий маркетинг (від англ. search engine marketing, SEM) – комплекс заходів, спрямований на збільшення відвідуваності сайту його цільовою аудиторією з пошукових машин. Зовнішня пошукова оптимізація передбачає залучення платного трафіку на сайт із зовнішніх джерел (наприклад, за допомогою розміщення контекстної реклами в Google Adwords та покупку вхідних посилань на інших сайтах). Внутрішня оптимізація передбачає залучення органічного трафіку на сайт за допомогою його внутрішньої оптимізації для пошукових машин По суті, пошукової маркетинг займається перерозподілом трафіку в Інтернеті з місць, менш релевантних запиту в місця з більшою релевантністю [8].

Переваги пошукового маркетингу:

– можливість залучити цільову аудиторію, тобто саме ту аудиторію, яка сама зацікавлена в придбанні товарів і послуг замовника;

– контакт з користувачем пошукової системи відбувається у той момент, коли він дійсно цікавиться рекламованим продуктом;

– користувач не підозрює про те, що йому показують рекламу – він сприймає пошукову систему як експерта, який завжди прийде на допомогу з цінною порадою;

– порівняно невисока вартість послуги просування сайту.

9. Сайти рейтингу й порівняння товарів – сайти, що спеціалізуються на оцінці товарів експертами або користувачами. Тут розміщуються замітки редакторів, відео-демо, рейтинги користувачів, а також думки експертів. Відгуки, як правило, бувають як позитивними, так і негативними.

Переваги:

– позитивний вплив на репутацію компанії;

– досягнення ефекту «сарафанного радіо», що буде впливати на підвищення рівня продажів.

10. Подкастинг (від англ. Podcasting, від iPod і англ. Broadcasting – повсюдне мовлення, широкомовлення) – процес створення і поширення звукових або відеофайлів (подкастів) у стилі радіо-і телепередач в Інтернеті (мовлення в Інтернеті) [9].

Переваги подкастингу:

– дозволяє істотно збільшити показник відвідуваності ресурсу;

– можливість представити інформацію у більш наглядному вигляді;

– нові можливості спілкування з цільовими аудиторіями.

11. Блоггінг. Блог це різновид динамічного тематичного сайту, на якому відбувається спілкування людей у вигляді обговорення тих чи інших питань, які підіймає автор блогу або ж його відвідувачі.

За даними дослідження Факультету інженерної справи та прикладних наук Колумбійського університету відомо, що близько 30% компаній розглядають блоги як засобу комунікації з потенційними клієнтами. Всі блоги передбачають зворотний зв'язок з читачами, які можуть залишати свої коментарі під публікацією у блозі.

На сьогоднішній день ведення блогу є дуже популярним. Кожна людина, будь то відома особистість чи звичайна домогосподарка може стати ще популярнішою або зробити так щоб про неї дізнались. Наприклад, популярна телезірка, викладаючи у свій блог різну інформацію про те як вона проводить час, що незвичайного у її житті відбувається, якими засобами по догляду за собою вона користується,домогосподарка викладає різні кулінарні рецепти, фітнес-тренер – різні вправи для хорошої фізичної форми та поради щодо ведення здорового способу життя. Цих прикладів незліченна кількість, але всіх їх об'єднує те, що за ними спостерігають люди, вони читають всю інформацію, вони цікавляться їхнім життям і слухають всі їхні поради, і різні підприємства почали використовувати це як канал зв'язку з клієнтом. Блогери у виді рекомендацій показують той чи інший товар чи послугу. Для туристичної сфери це може бути рекомендація будь якого блогера, який користується великою популярністю у своїй ніші та йому довіряють його читачі. Він викладає інформацію про те що скористався послугами того чи іншого туроператора та був надзвичайно задоволений обслуговуванням, привітністю, поїздкою, вартістю та т. п. і рекомендує його якщо хтось планує подорож, викладаючи свою фотографію з цієї ж подорожі. Реклама в блогах на сьогодні є найперспективнішим напрямом реклами в інтернеті, адже має на увазі найближчий контакт з потенційним клієнтом.

Переваги блоггінгу:

– форма блогу більш зручна для взаємодії групи, ніж електронна пошта, миттєві повідомлення і т. д.;

– можливість створити віртуальну спільноту з визначеної тематики. Унікальний, цікавий контент, який розміщено на блозі, здатний залучити досить велику аудиторію і створити його автору репутацію фахівця в тій чи іншій галузі. Що в свою чергу поповнить ряди його лояльних покупців і потенційних клієнтів.

12. Вірусний маркетинг – поширення інформації в прогресії, близької до геометричної, де головним розповсюджувачем інформації є самі одержувачі інформації, шляхом формування змісту, здатного залучити нових одержувачів інформації за рахунок яскравої, творчої, незвичайної ідеї або з використанням природного або довірчого послання. Особливу ефективність метод придбав завдяки розповсюдження контенту в соціальних мережах за допомогою таких функцій як «поділитися» (share) або «мені подобається» (like). Причому суспільство сприймає це як розвага, а не як рекламу.

Переваги вірусного маркетингу:

– швидкість створення і легкість розміщення інформації;

– викликає велику ступінь довіри потенційних споживачів до рекламованого таким способом товару чи послуги.

13. Прямий (директ-) маркетинг – відноситься до зовнішньої активності компанії в Інтернеті (outbound marketing – активність поза сайтом), тобто поширення маркетингового повідомлення компанії поза сайтом. В цифровому середовищі він набуває своїх особливостей. В основному він реалізується у вигляді персональної email-, Skype-, RSS-, ICQ- та інших прямих розсилок.

E-mail розсилка – найекономічніший спосіб донести інформацію до споживача. E-mail розсилка є метод маркетингу, при якому компанії розсилають рекламні матеріали і зразки своєї продукції потенційним покупцям. В Інтернеті e-mail розсилки нерідко називають спамом. Спам – це масова розсилка рекламних оголошень по електронній пошті без згоди на те одержувачів. Однак відмінність реклами методом e-mail розсилки полягає в тому, що пряма поштова розсилка здійснюється за згодою споживача.

Перевага e-mail розсилки в тому, що виключаються поліграфічні витрати. Барвистість і яскравість досягається шляхом комп'ютерної графіки, витрати на яку мінімальні. Час доставки зводиться до мінімального. Існує можливість розіслати інформацію про рекламований товар великій кількості споживачів одним натисканням лівої кнопки миші. Імовірність того, що лист буде прочитано, становить приблизно 95%. Психологія людини побудована таким чином, що поява чогось нового несе для людини розвиток. Одноманітна картина завжди стомлює свідомість, може привести до нервового зриву. Тому поява нового листа завжди буде зв'язуватися в свідомості людини зі змінами в кращу сторону. E-mail розсилка також хороша для дослідження попиту на ринку. З цією метою розсилаються листи з набором питань, на які споживач відповідає [10].

Переваги директ-маркетингу:

– одержувачі листів власноруч підписуються на розсилку, що забезпечує цілеспрямованість інформаційного впливу;

– можливість налагодження постійних ділових стосунків зі споживачами, вимірювання їхньої реакції на відповідні звернення;

– можливість отримання швидкої реакції ринку на зроблені комерційні пропозиції;

– висока оперативність створення інформаційних повідомлень та можливість їх коригування залежно від реакції споживачів.

14. e-CRM-системи (Customer Relationship Management) – корпоративні Інтернет-системи сервісного типу, за допомогою яких в Інтернет виносяться системи комунікацій компанії з клієнтами. Основне завдання – організації служб маркетингу, продажів і сервісу «клієнтоорієнтованим» чином. Інтернет, як нове комунікаційне середовище, дозволив розширити область вживання e-CRM систем і привнести в них нову якість.

Переваги e-CRM-систем:

– забезпечує збір через Інтернет спілкування та збереження інформації про клієнтів;

– дозволяє робити аналітичні висновки на базі достовірної інформації та на цій основі приймати ефективні рішення щодо взаємодії з клієнтами;

– підтримує адресну розсилку, створення списків за критеріями;

– забезпечує індивідуальний підхід до обслуговування клієнта з мінімальними затратами.

15. Мобільна реклама – цей вид реклами цікавий хоча б тому, що дозволяє звернутися до потенційної аудиторії через найбільш персональний для сучасної людини пристрій – її смартфон. Той факт, що пристрій перебуває поруч із людиною протягом усього дня, – незаперечний аргумент і очевидна перевага мобільної реклами.

У Google створили спеціальну платформу для мобільної реклами – AdMob. Крім того, створювати оголошення для мобільних пристроїв можна і в AdWords/Директ. У будь-якому випадку запуск кампанії з показом на мобільних дозволяє скористатися всіма перевагами контекстної реклами, перерахованими раніше. Зокрема, точними налаштуваннями демографії та географічного таргетингу.

Наприклад, технології визначення місця розташування користувача дозволяють маркетологам запускати рекламу орієнтовану, наприклад, на залучення відвідувачів до місцевих розважальних закладів [11].

Переваги мобільної реклами:

– широке охоплення цільової аудиторії;

– персоналізоване повідомлення в online-режимі;

– широкі можливості інтерактиву (миттєвий перехід на веб-сайт, дзвінок);

– невисока вартість.

16. Мобільні програми – це створені мобільні додатки, які можна скачувати безкоштовно через інтернет на свій гаджет, та користуватись як в режимі он-лайн так і офф-лайн. Це мінікопія туристичного сайту. Доступ до інформації в будь-який час в необмеженій кількості. Інформація самооновлюється коли гаджет знаходиться в режимі он-лайн, також он-лайн можна купувати та оплачувати послуги. В режимі офф-лайн ознайомлюватися з існуючими пропозиціями.

17. Тизерна реклама – це рекламне оголошення, що складаються з тексту і картинки – завдання якого зацікавити користувача, викликати інтерес і бажання перейти на сайт рекламодавця.

Тизерна реклама – один із способів рекламної комунікації, коли для стимулювання інтересу споживача використовується «зав'язка» (тизер), інтригуюча фраза або картинка, яка «розкривається» через деякий час.

Тізерна реклама побудована на привабливості до всього невідомого, на цікавості – як частини людської натури. Саме допитливість є основним психологічним інсайдом, на якому будуються тизерні рекламні кампанії.

Тизерна реклама застосовується на всіх етапах розвитку продукту. Однак західний досвід показує, що найбільш ефективно користуватися тизерами при запуску продукту, коли аудиторія не має поняття, про що йде мова. Практично всі яскраві тизерну кампанії, що увійшли в «комори» рекламних теоретиків, передували виходу продукту або послуги на ринок. Найчастіше цей вид реклами з'являється в немовне медіа, так як жанр передбачає лаконічність [12].

Переваги тизерної реклами:

– ціна, тизерна реклама коштує копійки -тобто, ви можете задешево залучати свою аудиторію;

– обсяги – можна згенерувати тисячі відвідувань на ваш ресурс за лічені дні;

– унікальність і креативність реклами.

18. Таргетингова реклама – це вид реклами, що дозволяє показувати її певній групі цільових покупців, виходячи із їхньої статі, віку, географічного положення, професії і роду занять, інтересів та ін., що веде до підвищення ефективності самого рекламного повідомлення. Таргетинг в інтернеті дозволяє показувати рекламні банери у відповідності з інтересами відвідувачів інформаційної сторінки. В перекладі з англійського «target» означає «ціль», тобто дуже вузьку групу. Така реклама найчастіше використовується в соціальних мережах, саме соціальні мережі дають найчіткіший портрет своїх користувачів [13].

Переваги таргет-реклами:

– широке поширення інформації про бренд і підвищення його популярності;

– формування позитивного іміджу компанії та інтеграція в соціальні мережі;

– безперервний контакт з потенційними клієнтами;

– можливість платити за результат – по кількості переходів на ваш сайт;

– порівняно низькі витрати на ведення рекламної кампанії;

– збір інформації про ставлення цільових груп до компанії;

– підвищення рейтингу групи чи сайту компанії по ключових запитах в пошукових системах;

– постійна і ефективна робота з аудиторією, привернення уваги (наприклад, організація опитувань, вікторин, конкурсів), що дає можливість підвищити лояльність бренду.

19. Ремаркетинг – одна з функцій, доступних у системах контекстної реклами. Але через низку відмінних рис цей вид реклами можна винести окремо. Суть ремаркетингу в можливості відслідковувати користувачів, які відвідали ваш сайт, і показувати їм оголошення повторно, ніби нагадуючи про себе.

Коли користувач відвідує сайт, на якому встановлений спеціальний код ремаркетингу, його ідентифікатор вноситься до спеціального списку ремаркетингу. Потім ви можете створити кампанію в AdWords або Директ, показуючи таким користувачам оголошення на інших сайтах у медійній мережі.

Простий приклад: якщо показник конверсії на вашому сайті 1%, це означає, що 99% відвідувачів сайту залишає його з якихось причин, так і не здійснивши покупки чи іншої конверсійної дії. За допомогою ремаркетингу ви можете знову нагадати їм про себе і, цілком ймовірно, підштовхнути до зміни свого рішення.

Google постійно покращує свої технології відстеження поведінки користувачів, що відкриває ще більші можливості для проведення рекламних кампаній. Однак існує у ремаркетингу і такий недолік – користувачі можуть бачити рекламу однієї і тієї ж компанії знову і знову, незалежно від того, зацікавлені вони в цій пропозиції чи ні [11].

Переваги ремаркетингу:

– збільшення покупок товарів чи послуг через повторне направлення на сайт.

Висновок. В даний час хоч і індустрія інтернет-реклами швидко розвивається і майже у всіх сферах ефективно використовуються вище перечислені інструменти інтернет-маркетингу, але у сфері туризму навіть половина з них не використовується.

Запропонована систематизації інструментів Інтернет-маркетингу надає можливість більш ефективно вести бізнес туристичного напряму в мережі Інтернет, тобто знижувати витрати виробництва, здійснювати ефективні маркетингові дослідження, автоматизувати процеси купівлі-продажу та інформування клієнтів, проводити аналіз ринку, підвищувати ефективність взаємодії покупця і продавця.

Список літератури:

1. Успенский И.В. Интернет-маркетинг: Учебник [Электронный ресурс] / И.В. Успенский. – СПб.: Изд-во СПГУЭиФ, 2003. – Режим доступа: www.aup.ru/books/m80/
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://copywriter3000.wordpress.com/
3. Корпоративный сайт предприятия – эффективный инструмент увеличения продаж [Электронный ресурс] / Probrand. – Режим доступа: http://beprobrand.net/Korporativniy-sait-effektivniy-instrument-uvelichenija-prodazh.html
4. Интернет-маркетинг для руководителя [Электронный ресурс] // Школа бизнеса «Управляй будущим»: Статьи по управлению предприятием. – 2013. – Режим доступа: http://www.u-b-s.ru/publikacii/internet-marketing.html
5. Гладченко А. Ко-брендинг. Что это? [Электронный ресурс] / А. Гладченко // BizTimes – журнал про бізнес. – 2012. – Режим доступа: http://www.biztimes.ru/index.php?artid=390
6. Пилюченко К. Как провести совместную рекламную кампанию и потратить в два раза меньше обычного [Электронный ресурс] / К. Пилюченко // Продвижение Продовольствия. Prod&Prod. – 2009. – № 10–11(12–13). – Режим доступа: http://propel.ru/pub/Kross-marketing.php
7. Контекстна реклама в соціальних мережах [Електронний ресурс] // Prodex. Агенство Інтрнет-реклами. – Режим доступу: http://smm.ukr.prodex.net.ua/ppc/
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apollo-8.ru/seo-sem-smo-i-vse-ostalnyie
9. Мятин Е. Подкастинг – синтез интернет и радио [Електронний ресурс] / Е. Мятин // Матеріали російськомовного інтернет-видання про комп'ютерну техніку, інформаційні технології і програмні продукти iXBT. – 2012. – Режим доступу: http://www.ixbt.com/td/podcasting.shtml
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://seo-storm.ru/internet-reklama/email-marketing
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/reklama-v-internete-8-osnovnyh-vidov-i-ih-osobennosti/
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/lib-comm/advert/teaser.htm
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.seoded.ru/ssilki/reklama-v-internete.html

Примак Т.Е., Луценко М.А.
Национальный университет пищевых технологий

ЭФФЕКТИВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В ТУРИСТИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Аннотация
Статья посвящена современному состоянию интернет-маркетинга, интернет-коммуникациям с потребителями и интернет-рекламе. Рассмотрены наиболее эффективные и самые влиятельные на потребителя типы рекламы. Раскрыто концепцию и преимущества каждого типа рекламы. Приведены примеры использования каждого типа. Акцентировано внимание на тесные каналы связи с потребителем. Сделаны выводы об использовании тех или иных передовых типов рекламы и продвижения туристского продукта.

Ключевые слова: маркетинговые инструменты, интернет-реклама, туристический сайт, таргетинговой реклама, контекстная реклама, медийная реклама, реклама на виджетах, кросс-брендинг, аффилированный брендинг, SMM, SMO, SEM, SEO, подкастинг, блоггинг, вирусный маркетинг, директ маркетинг, e-CRM-системы, мобильная реклама, мобильная программа, тизерная реклама, ремаркетинг.

Prymak T.Yu., Lutsenko M.O.
National University of Food Technology

EFFECTIVE TOOLS OF INTERNET MARKETING IN TOURISM MANAGEMENT

Summary
The article is devoted to the current state of Internet marketing, Internet communications with consumers and Internet advertising. The most effective and most influential types of advertising are considered. The concept and advantages of each type of advertising are disclosed. Examples of use of each type are given. Attention is focused on close channels of communication with the consumer. Conclusions are drawn about useing of some or others of the advanced types of advertising and promotion of the tourist product.

Keywords: marketing tools, Internet advertising, tourist site, targeting advertising, contextual advertising, media advertising, widget advertising, cross-branding, affiliate branding, SMM, SMO, SEM, SEO, podcasting, blogging, viral marketing, direct marketing, e-CRM-systems, mobile advertising, mobile program, teaser advertising, remarketing.

УДК 004.738.5:655.41

ІНТЕРАКТИВНІ ВИДАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ

Слюсаренко Д.Я.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті визначено основні переваги електронних інтерактивних документів у видавничій справі. Окреслено особливості та проблеми продукту на книжковому ринку. Розглянуто види контентного наповнення інтерактивних видань. Виявлено основні види розповсюдження інтерактивної продукції. Проаналізовано причини деактивації інтерактивних видань розповсюдження на території України.
Ключові слова: електронні видання, інтерактивна книга, інтерактивний контент, видавничий бізнес, промоція видань, мультимедійність.

Постановка проблеми. Сучасна людина користується доступом до мережі будь-де. Із розвитком технологій почали з'являтись інтерактивні видання, доступні не тільки на локальних дисках, а й у режимі online. Тому зусилля виробників проектів спрямовані на створення продуктів із більшою функціональністю, удосконаленими можливостями.

Видавці, які ставлять за мету розвиток підприємства, пропозицію згідно попиту, конкурентоспроможність, мають реагувати на зміни, відстежувати тенденції. У видавничій сфері спостерігається повільний порівняно з країнами Заходу перехід до продукування, використання електронних видань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу теми інтерактивних електронних мультимедійних видань присвячено ряд робіт вітчизняних вчених, серед яких треба виділити праці М. Єфімової, Ю. Бокаревої, В. Анохіна, М. Назаркевича, О. Сторож, І. Клюйника. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основною проблемою в цій темі є відсутність структурованої інформації, та достатньої кількості наукових праць, через недостатній рівень вивчення цього питання, а також появою та розвитком нових технологій таких як «augmented reality».

Мета статті. Аналіз останніх досліджень і публікацій Інтерактивний мультимедійний елемент набуває популярності, наявна чітка тенденція витіснення ним із ринку друкованих видань. Дослідження можливості цифрового інгредієнту позитивно вплинути на видання, вивести сферу видавничого бізнесу на новий рівень на території України. Це стало дедалі більшою проблемою з огляду на відставання України від світового прогресу.

Виклад основного матеріалу. Для детальнішого розкриття перспектив інтерактивного видання необхідно навести визначення поняття, яке в статті вжито як термін. Серед науковців виникають дискусії щодо влучного тлумачення. Для уникнення суперечливості використано головний документ, що регулює це питання в Україні: «електронне видання – це електронний документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюджування в незмінному вигляді» [5, с. 2].

За визначенням професійного українського редактора і видавця М. Тимошика: «електронні видання – це видання у вигляді електронних даних що мають вихідні відомості, містять призначену для поширення в незмінному вигляді інформацію, яка пройшла редакційно-видавниче опрацювання» [12].

Перше ж офіційне визначення електронного видання було подано в міжнародному стандарті ISO 9707:1991 «information and documentation – Statistics on the production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications» в якому «електронне видання – це створений у машиночитаній формі, доступний для користувача документ, що включає файли даних та програмне забезпечення (прикладні програми); може бути записаним на магнітному, оптичному чи інших медіа-носіях призначених для обробки комп'ютером або його переферійними пристроями».

Чіткого поняття інтерактивного електронного видання не існує, але в Держстандарті є визначення інтерактивного (недетермінованого) видання, за яким це – електронне видання, параметри, зміст і спосіб взаємодії з яким визначає сам користувач за алгоритмом, заданим видавцем [5, с. 2].

Одним з найважливіших критеріїв випуску якісного видавничого електронного інтерактивного мультимедійного продукту у світ, є правильне редагування всіх існуючих сегментів контентної складової, яка впливає на цілісність, актуальність, та достовірність інформації у виданні. Сам процес редагування наближений до редагування звичайного матеріального видання, проте у мультимедійному електронному продукті зустрічаються такі види контенту, як аудіо та відеосупровід, що в свою чергу потребує особливої уваги до оригінальності матеріалу та доречності застосування цих інструментів в потрібний момент.

Отже, види контенту (інформаційного сприймання) видання можуть бути різнобічними, що має певні переваги через різноманітний вид подачі інформації, та її впливу на різні органи чуттів. Інтерактивне наповнення електронного видання буває таких видів [6]:

1. Ілюстративний матеріал інтерактивного видання, значно розширює спектр можливостей сприйняття людиною. Таке зображення можна анімувати з метою підвищення конкурентоспроможності, та збільшення інформативності. За допомогою gif технологій та сучасного програмування, розробники інтерактивних видань мають змогу, в прямому сенсі, оживити потрібне зображення, зробити його рухливим не залежно від дій користувача, або ж інтерактивним, запрограмованим на рухи, дотики, голос, чи вза-

ємодію з іншими електронними пристроями, що в свою чергу, може вплинути на подальший розвиток події, яка пов'язана з ним. Інтерактивна ілюстрація надає можливість створення галерей із коментарями, що сприяє зручності в користуванні, містить більше інформації порівняно з текстовим, але займає менше місця на сторінці, ефективніше впливає на почуття людини.

Швидкість сприйняття ілюстративної інформації вище, ніж текстового матеріалу. Це насамперед пов'язано з особливостями візуального сприйняття інформації людиною. Зорові образи у виді графічних об'єктів сприймаються цілком і безпосередньо заносяться в довгострокову пам'ять без проміжного перетворення в поняття, як це відбувається з текстом [3]. Спектр колірної гами інтерактивної ілюстрації, значно більший, ніж друкованого видання. Окрім основного змістового навантаження та естетичного задоволення, ілюстративний матеріал у будь-якому виді видання може слугувати й іншими, не такими очевидними на перший погляд функціями. Наприклад, додатково популяризувати саме видання, його автора, художника і видавця. Тут одразу слід зауважити, що йдеться про ілюстрації та оформлення, зокрема як про природне продовження змістового наповнення видання, і жодним чином не про нівелювання текстової інформації, також це оформлення обов'язково повинно бути якісним та естетичним, щоб вірно виконувати поставлену задачу.

Окремі видавничі осередки формують певне коло авторів та ілюстраторів, чий стиль частково стає їхньою візитівкою, де часто ілюстративний матеріал може сприяти створенню впізнаваного образу видавництва. До яскравого прикладу якісного ілюстративного контенту можна віднести українське видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», де стиль зображень продукції вирізняється, тому їх важко сплутати з роботами інших видавництв.

2. Звуковий супровід, який значною мірою впливає на сприйняття та запам'ятовування людиною. Це авторський текст або ремарки, шумові ефекти, що ілюструють зазначені в тексті події, роблять їхній опис більш реалістичним [7]. Звук супроводжує включені у книжку відеокадри або анімацію, відтворюється під час відкриття певної сторінки видання, а з допомогою звуків, можливо максимально чітко передати потрібний настрій, вплинути на вибір, розвинути увагу. Такий супровід може бути звичайною музикою, яка підібрана чи написана спеціально до теми видання, голосом, який відтворює певний текст у виданні, чи повідомляє про певні правила користування, або звуком що супроводжує певну дію, прикладом можуть слугувати клікабельні кнопки інтерфейсу чи перегортання сторінки. Також часто такі звуки супроводжуються включенням у книжку відеокадрів або анімації, що відтворюється під час відкриття певної сторінки видання, або взаємодії з користувачем. Реалізація застосування аудіо-супроводу залежить цілком від задуму автора, і чим доречніше від буде підібраний і практично застосований при певних потрібних обставинах, тим краще він вплине на сприйняття користувача, розширить його знання з певної теми, чи занурить у потрібну атмосферу, впливаючи на емоції та почуття.

3. Відеоматеріали, що відіграють допоміжну роль, сприяють наочності опису, кращому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу, можуть слугувати й основним джерелом інформації, та можуть виступати у ролі основного джерела інформації, яке в свою чергу активізує одразу два органи відчуттів, зоровий і слуховий.

Аудіосупровід та відеоматеріали можуть значно збагатити знання або покращати розуміння певної події, особливо якщо використовуються в інтерактивному виданні направленому на розвиток чи навчання читача. Також не менш важливим є факт економлення часу, адже такі види комунікативного сприйняття інформації значно швидше впливають на надання потрібних знань користувачу.

Все більшої популярності набуває тема під назвою «доповнена реальність» («augmented reality») – яка виступає певним середовищем з прямим або непрямим доповненням фізичного світу за допомогою цифрових даних, де відбуваються певні процеси в режимі реального часу, а провідниками служать цифрові пристрої – планшети, смартфони, «розумні» окуляри або аксесуари зі спеціальним програмним забезпеченням. Такі технології ще не набули масової відомості, проте їхній розвиток все більше привертає увагу як спеціалістів науковців так і звичайних користувачів, адже ідея дуже проста і полягає в тому, що кожен користувач смартфону чи планшету, взаємодіючи на апаратному та програмному рівні з тими чи іншими об'єктами може розширювати межі видимого простору. На рівні взаємодії користувача з пристроєм все відбувається просто, потрібний пристрій через звичайну камеру чи інший інтерфейс (Bluetooth або GPS), починає розпізнавати об'єкти шляхом розставлених на них програмних розпізнавальних міток, чи через GPS визначити місце знаходження користувача. Такими мітками можуть слугувати спеціалізовані радіомаячки що мають вбудовані чипи, або ж QR-код, а від користувача потрібно лише потрапити в зону дії пристрою чи зчитати код – і пристрій відреагує видачею прихованої інформації, але більшість таких маніпуляцій з доповненою реальністю вимагають підключення до інтернету і робота додатка доповненої реальності. Функціонування через GPS схоже за алгоритмом до попередніх маніпуляцій і також вимагає підключення до всесвітньої мережі, наприклад користувач наводить камеру на потрібну йому будівлю чи пам'ятник, а програма розпізнає та через GPS визначає координати об'єкту, а в подальшому може видати більш детальнішу інформацію, наприклад історичні факти чи розклад роботи, і все це на екрані пристрою [4].

Електронні інтерактивні видання мають декілька способів поширення: індивідуально, мережево та комбіновано.

Індивідуальне розповсюдження – це таке, де електронне видання буде призначене для індивідуального використання шляхом встановлення носія інформації безпосередньо на пристрої для зчитування інформації конкретного користувача; випускається у вигляді певної кількості тиражу на переносних носіях інформації (CD та DVD дисках, тощо) [6].

Через мережеве розповсюдження – електронне видання буде доступне багатьом користува-

чам через телекомунікаційні мережі (локальні, територіально-розподілені, корпоративні, Інтернет).

При комбінованому розповсюджені електронне видання може бути використане на індивідуальному носії інформації шляхом доступу через комп'ютерну мережу [6].

Зарубіжні країни прогресують у різноманітті інтерактивних видань: серії проектів, сайти просування, сервіси допомоги створення книжок. Український інтерактивний бізнес розвивається повільно, поодинокі проекти активно не рекламують. Відомими електронними інтерактивними виданнями в Україні вважають дитячі книжки видавництв «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», Glowberry Books, «Видавництво Старого Лева». Інтерактивні дитячі видання підняли авторитет видавництв на книжковому ринку і є популярними навіть серед дорослих читачів, стали відомими поза межами України, що свідчить про те, що не все так погано й основу інтерактивного видання в державі вже закладено.

Книжки перелічених видавництв за підсумками кількості позитивних відгуків в мережі, зокрема на сайтах видавництв та форумах, мають хороші коментарі що безпосередньо впливає на покращення рейтингів електронної продукції на видавничому ринку. І це не дивно, адже такі книги розраховані на взаємодію між читачем і виданням, під час якої вони можуть активізувати майже всі органи відчуттів.

Інтерактивне видання дає змогу користувачу обирати шлях сприйняття інформації, відчути себе головним героєм у вирі подій. Це можна побачити на прикладі відомого українського електронного інтерактивного дитячого видання «Снігова королева» («А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»), що надійшла у продаж у 2012 р. Цей особливий витвір мистецтва було випущено на платформу iPad із метою вдихнути нове життя у попереднє видання 2000 р., ілюстрації до якого малював майстер української книжкової графіки Владислав Єрко. Завдяки роботі кваліфікованих програмістів ілюстрації набули особливої інтерактивності [11].

З точки зору психології, ілюстрації справляють на дитину психологічний і моральний вплив. Дитиною краще сприймаються анімаційні зображення, такі, із якими цікаво гратися. Це впливає на розвиток особистості, активізує навчальну та розвивальну функції. Такі книги поєднують у собі оповідання та відеогру, супроводжуються звуковою доріжкою, голосом і креативними засобами на кшталт: дмухни на планшет, і «піде сніг», «роздмухнеться полум'я». Від такої взаємодії покращується сприйняття дій та речей дитиною [2], [8].

Дитячі електронні інтерактивні книжки – це платформа, із якої стартує одна з головних проблем електронного видавничого бізнесу в Україні: поширення такого виду інформації на інші вікові категорії та спеціалізовані направлення.

Для конкурентоспроможного поширення ЕІВ буде застосовано інтерактивність у навчальній, спеціалізованій, художній літературі, а також у газетних і журнальних виданнях. Це дозволить включити в процес запам'ятовування не тільки зорові, а й слухові центри. За допомогою ІЕВ повідомляється фактична інформація з ілюстративним матеріалом, демонструються процеси, які неможливо описати за використанням лише тексту.

Потреба в інтерактивних електронних виданнях зумовлена тим, що обмежені у часі люди не мають можливості відвідувати бібліотеки, носити з собою важкі книжки. Це зменшує зацікавленість суспільства в літературі. Частіше користувачі звертаються до мережі, із метою пришвидшення процесу отримання інформації, миттєво знайти відповіді на ключові запити в пошуковій системі. Замість того, щоб витратити свій час на відвідування книгозбірні, спромогтися знайти потрібне джерело, проаналізувати матеріал на сторінках багатотомних друкованих видань, людина заощадить години. Аудіо, відео, гра зараз на часі та швидко поширюється в інтернеті. Прогрес щодня створює нові проекти, цікаві ідеї, сайти, групи в соціальних мережах, неодмінно привертає увагу прихильників, об'єднує їх.

Врахувавши недоліки мережі, можна спрогнозувати подальший шлях розвитку ЕІВ. Насамперед це створення нової й оцифрування старої навчальної літератури, із додаванням галереї ілюстрацій, аудіо та відеоконтенту згідно тематики та з урахуванням віку споживача. Державна легалізація видань серед навчальних закладів надасть можливість ознайомити людей із особливостями ЕІВ, популяризувати їх. Таким виданням потрібен особливий контент, який буде містити фактичний матеріал, без відхилень і порушень, авторами якого стануть кваліфіковані спеціалісти.

Інноваційні втілення потребують значних витрат на роботу професійних редакторів, коректорів, художників, програмістів, промоутерів. Це пов'язує видавничу справу з проблемою пошуку кадрів, забезпеченням їх особливими навичками для створення інтерактивних продуктів.

Технологічний аспект також потребує певних витрат: забезпечення працівників комп'ютерною технікою, набором ліцензійних спеціалізованих програм для створення якісного цифрового продукту. У світі одним із кращих виробників програмного забезпечення вважають компанію Adobe, яка користується популярністю на ринку софту завдяки багатофункціональності. Перевагами програмного комплексу є цілісне уніфіковане ядро, що дозволяє взаємодіяти між різними програмами цієї компанії з максимальною сумісністю між ними, що мінімалізує шанси програмних помилок, та прискорює процес створення якісного продукту. Інші відомі програми – UnderPage, LipBook Maker Pro, Interact Builder, також полегшують створення інтерактивного видавничого продукту.

Недоліком порівняно дорогого інтерактивного продукту є несанкціоноване поширення контенту в інтернеті. За відомостями IPPA [13] Україна посіла перше місце в рейтингу серед країн, де найчастіше порушують права інтелектуальної власності: піратство має настільки потужні механізми, що його неможливо контролювати. Станом 2016 рік, згідно зі статикою альянсу IIPA 2016 Special 301 Recommendations, Україна все ще тримається на першому місці в рейтингу держав, які є найчастішими порушниками права інтелектуальної власності [14]. За даними альянсу IIPA в Україні продовжують роботу сайти на яких розміщений піратський контент, та мережа великих торрент-трекерів – ресурс в інтернеті,

який пропонує безкоштовно завантажити будь-які матеріали, які доступні на цьому трекері. Також згідно з наданою інформацією за останні декілька років інтернет-злочинці з інших держав декілька разів переносили свої сервера саме до України. Видання опиняється на сторінках піратського сайту з вільним доступом одразу після викладу досягнення в мережу. Це злочин, який призводить до припинення діяльності отримання видавництвом очікуваного прибутку, що призводить до зниження конкурентоспроможності, а інколи й повної ліквідації підприємства.

Для уникнення небезпеки інновації в світі захисту інформації пропонують засоби відстеження несанкціонованого копіювання, проте повного захисту від «піратства» на сьогодні не існує. Заступник директора видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» Андрій Долгов висловився щодо «Снігової королеви»: «У нашого видавництва проблем із розповсюдженнями піратських версій книжок нема. Маємо хороший захист. Наша інтерактивна дитяча книжка для iPad «Снігова королева» точно не «гуляє» Інтернетом. Її можна лише придбати» [10].

Бажання платити за книжку зумовлено особливостями менталітету та матеріальними можливостями. Видавці, які прагнуть розширення інформаційного простору, відстежують тенденції технічного та мережевого прогресу, мають бути готовими захищати свою продукцію за допомогою спеціалістів задля реалізації електронних видань на українському ринку. У видавництві має працювати потужна команда спеціалістів, яка відслідковуватиме контент у мережі і матиме дієві методи боротьби з піратством.

Висновок. Електронні інтерактивні видання – перспективний напрям інформатизації користувача, що набуває певної популярності, має потенціал на теренах сучасного українського інформаційного ринку, спрямовує виробництва до цифрового технологігчного розвитку.

Список літератури:

1. Ахманов М. Эра электронных книг, пиратство в сети и способы возможного противодействия / Ахманов М. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://akhmanov.ru/books_000/zam_stat/stat_era.htm
2. Білецька Н. Інтерактивні книги для дітей: крок вперед чи назад? / Білецька Н. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://starylev.com.ua/club/blog/interaktyvni-knygy-dlya-ditey-krok-vpered-chy-nazad
3. Вовчок Г. М. Виховна функція ілюстрації дитячої книги / Вовчок Г. М. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://int-konf.org/konf112013/569-vovchok-g-m-vihovna-funkcya-lyustracyi-dityachoyi-knigi.html
4. Доповнена реальність: як пристрої розширюють межі сприйняття [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://techtoday.in.ua/reviews/dopovnena-realnist-yak-pristroyi-rozshiryuyut-mezhi-sprijnyattya-25994.html
5. ДСТУ 7157–2010 Електронні видання [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ntb.pstu.edu/images/N-rabotniku/DSTU_7157_2010.pdf
6. Електронні видання [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://goo.gl/xU45ft
7. Максименко С. Д. – Загальна психологія / Максименко С. Д. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://studentbooks.com.ua/content/view/1277/51/1/3/
8. Переваги інтерактивних книг для дітей – Режим доступу до ресурсу: [Електронний ресурс] http://arhiv-statey.pp.ua/index.php?newsid=28382
9. Погореловська І. О. Електронні видання: ідентифікаційний аспект / І. О. Погореловська // Держава та регіони. Соціальні комунікації. – 2013. – № 2. – С. 136–141. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_2_29
10. Поняття «електронні видання» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://studfiles.net/preview/5462013
11. Сабадишина Ю. Ліцензійні електронні книги українською. Да придбати? / Сабадишина Ю. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://tvoemisto.tv/news/litsenziyni_elektronni_knygy_ukrainskoyu_de_prydbaty_69042.html
12. «Снігова Королева (інтерактивна книжка для iPad)» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://goo.gl/uHolRF
13. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник. – Третє вид., виправлене. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 560 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).
14. Українські новини Україна посіла перше місце в рейтингу країн-»піратів» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukranews.com/news/199672.Ukraina-zanyala-pervoe-mesto-v-reytinge-stran-piratov.uk
15. International Intellectual Property Alliance [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iipawebsite.com/2016_SPEC301_TOC.htm

Слюсаренко Д.Я.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ИЗДАНИЯ: ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ

Аннотация
В статье определены основные преимущества электронных интерактивных документов в издательском деле. Определены особенности и проблемы продукта на книжном рынке. Рассмотрены виды контентного наполнения интерактивных изданий. Выявлены основные виды распространения интерактивной продукции. Проанализированы причины деактивации распространения на территории Украины.
Ключевые слова: электронные издания, интерактивная книга, интерактивный контент, издательский бизнес, продвижение изданий, мультимедийность.

Sliusarenko D.Y.
Kyiv National University of Culture and Arts

INTERACTIVE PUBLICATIONS: FEATURES OF REALIZATION AND DISTRIBUTION

Summary
The article defines the main advantages of electronic interactive documents in publishing business. It covers the features and problems of the product in the book market. Also the types of interactive publications content are considered. The main ways of interactive products distribution are revealed. The reasons of deactivation of distribution on the territory of Ukraine were analyzed.
Keywords: electronic publishing, interactive book, interactive content, publishing business, promotion of publications, multimedia.

УДК 070.4:655.3.066.11:502.1]-053.4/.5

ПРОБЛЕМИ ОФОРМЛЕННЯ ВИДАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ГАЛУЗЕВИХ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Тарасевич В.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізується стан та проблеми видань літератури екологічної тематики для дитячої аудиторії як частини екологічної освіти, яка стала сьогодні предметом посиленої уваги й обговорення на національному та міжнародному рівнях. Досліджено необхідність аналізу та вивчення цього сегменту видань для дітей, які допомагають з раннього віку глибоко усвідомлювати важливе значення екологічної культури. Здійснено аналіз якості видавничо-поліграфічного виконання книжкових видань для дітей другої вікової групи, а саме підручників з природознавства, та відповідності цього виду продукції вимогам чинних галузевих документів.
Ключові слова: дитяча література, екологічна тематика, видання для дітей, галузеві нормативні документи, стандарти, книжковий ринок України.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Сьогодні дитяча література є полем, яке користується підвищеною увагою на міжнародному рівні, хоча ще 30 років тому навряд чи вважалася гідною наукового дослідження. Уже на початку 1990-х років Пітер Хант зазначив у своїй книзі, що «для науковців дитяча література не є предметом дослідження. Схоже на те, що цей вид літератури дискваліфікується від серйозного аналізу дорослими. Зрештою, вона ж проста, ефемерна, популярна, і призначена для незрілої аудиторії» [11].

Діти вивчають культурні норми за допомогою різних способів, проте література є одним з аспектів процесу соціалізації в навколишньому середовищі. Мартін Вейцман та інші стверджують, що «за допомогою книг, діти дізнаються про світ за межами їх безпосереднього оточення» [12]. Однак видання літератури екологічної тематики для реципієнтів – це не тільки «зразок для наслідування», образ того, як саме вони мають поводитись сьогодні та яку поведінку виховувати у собі, а ще й матеріальне втілення книги, яке повинно відповідати затвердженим стандартам, оскільки дитяча аудиторія – окремий світ зі своїми потребами щодо якості оформлення. На жаль, досить часто видавці в останню чергу звертають на це увагу, і як наслідок, реципієнти отримують непридатні для використання дитячі книжки, а особливо простежуються порушення в навчальній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями дитячої літератури з точки зору книго-

знавства та видавничої справи активно займаються такі науковці, як Г. Ковальчук, С. Гавенко, М. Мартинюк, Л. Кусий, Н. Марченко, Е. І. Огар та ін.

Професорка С. Гавенко у своїх дослідженнях здійснює аналіз якості поліграфічного оформлення дитячих книг українських видавництв і їхньої відповідності чинним нормативним документам. Зокрема, авторка констатує велику конструктивну різноманітність виконання та оздоблення сучасних дитячих видань, складність їхньої класифікації відповідно до стандартів [2]. Проводячи кваліметричний аналіз поліграфічного виконання дитячих видань українського книжкового ринку. До питання ілюстрування звертаються також науковці С. Гавенко та М. Мартинюк [1].

На нашу думку, вагомий внесок у дослідження саме дитячої літератури та книги зробила Е. Огар. У своїх працях робить акценти щодо об'єднання книжкової культури, літературної традиції та нового інструментарію читання, наголошує на сучасних проблемах книги для дітей. Також Е. Огар стверджує, що «з переходом від однієї вікової групи до іншої увага юного користувача книжкою поступово переміщується з інформації, акумульованої в графічному образі видання, на інформацію, передавану текстом» [6, с. 138].

На підтвердження багатоаспектності якості книжкових видань для дітей наведемо слова Н. Черниш, яка абсолютно переконана, що найголовнішим в створенні якісного книжкового видання є «...прагнення досягти єдності змісту видання та його матеріальної конструкції» [10, с. 133].

Увагу до якості книжкових видань для дітей, зокрема їх поліграфічного виконання, звернено і в офіційних документах. Так, у загальних положеннях Державних санітарних норм і правил «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей», вони «спрямовані на профілактику захворювань органів зору, опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, а також розладів нервово-психічної сфери організму в дітей і поширюються на видання газетні, журнальні, книжкові (у т. ч. навчальні видання, підручники, навчальні посібники), а також іншу друковану продукцію, призначену для використання дітьми» [3, с. 2].

Невирішені аспекти загальної проблеми. Дослідження видань літератури для дітей займають вагому нішу серед досліджень книги та літератури, проте сегменту видань літератури саме екологічної тематики не присвячено жодних досліджень.

Актуальність нашого дослідження зумовлена швидким поширенням екологічної кризи, яка сьогодні є однією з найважливіших міжнародних проблем, і з огляду на це, необхідністю вивчення сучасних вітчизняних видань літератури екологічної тематики, як одного з дієвих інструментів боротьби із нею. Екокритичні дослідження дитячої літератури стали важливою темою критиків на Заході з моменту її появи в академічному просторі. Але комплексного дослідження конкретних видань літератури досі не існує.

Важливим у цьому аспекті є аналіз та порівняння особливостей оформлення видань екологічної тематики щодо дотримання вимог галузевих стандартів. Необхідність комплексного опрацювання цього важливого сегменту літератури сьогодні є виправданою, оскільки закладе основи для вирішення ряду недоліків українських дитячих книжок.

Метою статті є аналіз якості оформлення видань літератури екологічної тематики для дітей відповідно до галузевих нормативних документів та з'ясування ролі і місця літератури екологічної тематики як одного з основних елементів соціалізації та екологічного виховання дітей. Реалізація цієї мети сприятиме подальшій розробці методологічних підвалин для інтеграції природничо-наукового та гуманітарного знання в сучасній екологічній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень екологічної культури особистості безпосередньо залежить від якості екологічного виховання, закладеного ще у дитячому віці. Під час нього діти опановують норми екологічно грамотної безпечної поведінки на основі сукупності елементарних екологічних знань, усвідомлюють природні причинно-наслідкові зв'язки, що передбачають подальше дбайливе ставлення до всього живого. Одним з основним елементів у цьому важливому процесі є дитяча література: вона виступає інструментом, що використовуються у процесі соціалізації дітей.

Книга для дітей фіксує стан суспільства в процесі його розвитку – що ми думаємо про себе і до чого готуємо дітей. Можемо висловити таку гіпотезу, що лише видання літератури для дітей насправді змінює людство, бо це і є найбільш специфічно людська форма передачі досвіду.

Базовим фактором, що впливає на створення дитячих видань, є вікові особливості розвитку реципієнта. Тому, згідно з положеннями нормативних документів, у видавничій практиці існує така вікова класифікація:

- перша група – видання для дітей дошкільного віку (до 6 років);
- друга група – видання для дітей молодшого шкільного віку (6–10 років включно);
- третя група – видання для дітей середнього шкільного віку (11–14 років включно);
- четверта група – видання для дітей старшого шкільного віку (15–18 років включно) [8, с. 6].

В останні п'ять років на процес створення підручників для дітей будь-якої вікової групи позначаються зміни у законодавстві та механізмах грифування навчальної літератури, обмеження прав на вибір для учителів, учнів та батьків, про що свідчить лист МОН України від 05.09.13 № 1/9–607 «Про використання навчальної літератури». Так, зміни гарні, проте книжкові видання, видрукувані на державне замовлення декількома видавництвами із затвердженим грифом МОН України, є непридатними для їхнього повноцінного використання у процесі навчання. На жаль, більшість українських видавництв під час створення не тільки підручників, а й інших художніх, довідкових видань тощо, орієнтуються не на своїх користувачів, втому числі дитячого віку, а на отриманні максимального прибутку з мінімальними виробничими витратами. Тож не дивно, що читач не завжди отримує та користується якісним книжковим виданням.

За оцінками фахівців, загальні негативні тенденції, які можна прослідкувати в системі освіти та вихованні, мають значний вплив і на стан освіти екологічного спрямування. Система еко-

логічної освіти в Україні залишається фрагментарною, слабкою концептуально, декларативною, і таким чином, неефективною [9]. Гортаючи сторінки підручників з природознавства для молодших школярів, можна простежити тенденцію переважання «класичної» інформації про природу та екологію над важливими питаннями проблематики екологічного середовища, до яких слід віднести і вплив та наслідки людської діяльності на природне середовище. Фактично, зміст екологічної освіти у школі абсолютно не сприяє формуванню та розвитку екологічного світогляду, який є фундаментом екологічної позиції дитини стосовно ролі та місця індивіда в природному середовищі. Це детермінує ту ситуацію, коли екологічні відомості та знання, отримані у навчальних закладах, абсолютно не причетні до повсякденного життя та існують самі по собі.

Проведемо аналіз рекомендованих МОН України підручників з природознавства на предмет дотримання вимог галузевих нормативних документів, оскільки ці видання є обов'язковим для вивчення усіма школярами.

Як зазначає Е. Огар, ілюстрації у виданні сприяють всебічному розвитку дитячої особистості та виробляють у неї високі естетичні вимоги до навколишнього світу, а також підвищують рівень «інформаційної культури майбутньої особистості» [6, с. 140]. Оскільки ми аналізуємо підручники для молодших школярів, то рекомендована насиченість ілюстративним матеріалом видань цієї вікової групи має становити не менше ніж 30% [8, с. 13].

1. Грущинська І. Природознавство: підручн. для 1 кл. / І. В. Грущинська. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 144 с.: іл.

На звороті титулу продубльовано гриф МОН України з вказівкою на дату наказу. Також на цій сторінці можна побачити такий елемент, як «Умовні позначки», однак ці дані недоречно розміщувати у цьому місці видання. А от анотація – відсутня. У Законі України «Про видавничу справу» йдеться про те, що всі книжкові видання в Україні, незалежно від мови основного тексту, обов'язково повинні мати анотацію та вихідні бібліографічні відомості державною мовою [4]. І хоча у галузевому стандарті України СОУ 22.2–02477019–07:2007 не йдеться про обов'язковість анотації, на нашу думку, вона є необхідною для кожного видання як ідентифікатор. Аргументувати це твердження можна й тим, що на книжковому ринку навчальної літератури кількість підручників з кожним роком збільшується, і їх необхідно розрізняти і відокремлювати один від одного.

Для підручника, рекомендованого МОН України, наявність анотації повинна мати обов'язковий характер. Також у ДСТУ 4861:2007 зазначено, що макет бібліографічної картки включає бібліографічний запис, який складається із заголовка, бібліографічного опису, анотації, авторського знаку. Таким чином, якщо у виданні є анотована каталожна картка, проте немає анотації, можна говорити про помилку в оформленні картки [5].

Ще одна невідповідність галузевому стандарту полягає у відсутності даних щодо способу друку та ґатунку паперу, використаної гарнітури шрифту та висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи.

Зазначимо, що ілюстративність видання, обраний шрифт, відповідають п. 5.3.3 «Вимоги до видань другої групи галузевого стандарту». Кегель шрифту основного тексту 16 пт – норма за табл. 1 СОУ 22.2–02477019–07:2007 [7].

Найбільша кількість переносів на сторінках 95, 100, 106 – їх 4, тому вимогу галузевого стандарту не порушено, оскільки відповідно до п. 5.3.3.8 «на сторінці видання не повинно бути більше ніж 8 переносів» [8, с. 14]. На сторінках 82 та 141 знайдено 3 переноси поспіль, що є недоречним у дитячому виданні, оскільки їх використання погіршує сприйняття та засвоєння матеріалу.

Недоліком у художньому оформленні є використання не завжди якісних ілюстрацій та фотографій, які покликані допомогти юному читачеві краще зрозуміти текстову частину видання. Для заголовків використано шрифт іншого кольору, що є допустимим для навчального видання для молодших школярів.

2. Гільберг Т. Г. Природознавство: підруч. для 1-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак. – К.: Генеза, 2012. – 112 с.: іл.

Відмінністю звороту титулу цього підручника, на відміну від видання авторства Грущинської, є відсутність «Умовних позначок», які автори вирішили розмістити на третій сторінці під зверненням до читачів. Таке рішення, на нашу думку, є доречним. Анотації, як і в попередньому виданні – немає. Назва, зазначена у вихідних відомостях видання та на титулі, не збігається із бібліографічним описом (підручник для *1 класу* та *1-го класу* відповідно). Згідно з п. 4.6 «Загальних положень» чинного ДСТУ 4861:2007, «Не дозволено розбіжності між однаковими відомостями, розміщеними в різних місцях видання». Назва належить до цих відомостей безпосередньо [5, с. 3].

До порушень вимог галузевих нормативних документів слід віднести також відсутність даних щодо способу друку та ґатунку паперу, використаної гарнітури шрифту та висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи. Ілюстративність видання, обраний рубаний шрифт 18 пт відповідає п. 5.3.3. вимог до видань другої групи галузевого стандарту [7; 8]. Однак щодо художнього оформлення видання можна зробити зауваження, оскільки в ілюстративному доповненні однотипних матеріалів відсутня однорідність малюнків (зображення тварин на стор. 65–66, 81,84, 97–99). Така ж ситуація і з текстівками – в одних використана біла підкладка (стор. 91–92), а в інших – ні (стор. 92–93).

Недоліком цього видання є розміщення переносів на 11-й сторінці. Відповідно до вимоги п.п. 5.3.3.8 галузевого стандарту «на сторінці видання не повинно бути більше ніж 8 переносів» [8, с. 14]. Цю вимогу не порушено, однак усі 6 переносів на сторінці йдуть поспіль, і це неприпустимо, особливо у дитячому виданні. Також слід наголосити на неоднакових за довжиною проміжки між словами (наприклад, на стор. 61 у реченні «Птахи люблять насіння гарбуза...», стор. 72 у реченні «У сосновому лісі...» тощо).

3. Гільберг Т. Г. Природознавство: підруч. для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак. – К.: Генеза, 2012. – 160 с.: іл.

«Умовні позначки» автори розмістили на звороті титулу, однак місця для анотації і її самої –

немає. Назва відомостей про читацьку адресу з зазначенням вікової категорії читачів зазначена не ідентично у вихідних відомостях видання і на титулі з бібліографічним описом (підручник для *2 класу* та *2-го класу* відповідно), а тому – це порушення вимог нормативного документа. Також до цього переліку необхідно додати відсутність таких важливих даних, як спосіб друку та ґатунок паперу, гарнітуру шрифту та висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи.

Для основного тексту обраний шрифт гарнітури «Шкільна», а допоміжний текст та назви розділів надруковані рубаним шрифтом. Кегель шрифту відповідає вимогам. Для виділення назв розділів параграфів, термінів та основних тверджень використано не кольорове оформлення, а курсивне чи жирне накреслення літер.

Влучними елементами художнього оформлення є кольорові колонтитули з малюнками, тематика яких відповідає порам року, коли саме вивчається та чи інша тема. Однак на сторінках із зимовим оформленням (62–81 стор.) практично кожен останній рядок накладається на малюнок, а це у свою чергу погіршує розуміння тексту. Їх треба було або зменшити, або обрати більш світлий відтінок синього кольору. Текстівки до малюнків у цьому виданні уже більш-менш однотипні, однак також зустрічаються підписи з підкладкою і без. Неоднакові пробіли між словами, які дуже сильно вирізняються, можна побачити на сторінках 22, 100, 101, 147.

Є і такі порушення, як переноси у кількості 9-ти штук на сторінках 74, 90, 110, 113, 148, але найбільше – 10 переносів, знайдено на 60-й. Додати необхідно і те, що на сторінках 8, 13, 35, 42, 48, 74, 90–91, 144 останній рядок закінчується переносом, і як результат, дитина, перегортаючи сторінку, чи забуває першу половину слова, чи не розуміє значення слова через розрив. А на сторінках 48 та 122 розміщено по 4 переноси підряд, що також ускладнює читання та перешкоджає засвоєнню інформації.

4. Грущинська І. В. Природознавство: підруч. для 2 кл. / І. В. Грущинська. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 160 с.: іл.

Анотації, як і у попередніх виданнях – немає. «Умовні позначки» розміщено на звороті титулу над бібліографічним описом. На останній сторінці відсутня інформація щодо способу друку, ґатунку паперу, гарнітури шрифтів та висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи, а тому це слід вважати порушенням стандартів. Папір цього підручника, на жаль, дуже низької якості, а тому забрудненість сторінок, унаслідок перебивання занадто насичених зображень зі звороту сторінок під час друку, є суттєвим недоліком видання.

І основний, і допоміжний текст набрано рубаним шрифтом, що є правильним. Для назв параграфів та розділів використано гарнітуру «Шкільна», що не є помилкою. Деякі текстові елементи (назви параграфів, визначень та термінів, важливих даних тощо) виділено блакитним або рожевим кольором, а також курсивним або жирним накресленням літер.

На деяких сторінках неоднаково виділені абзаци, і це може дезорієнтувати молодого читача (стор. 18). Сильно виділені неоднакові пробіли між словами на сторінках 48, 50, 54. Щодо кількості переносів на одній сторінці вимога не порушена, найбільше їх – 8, лише на 135-й сторінці. Більшість ілюстративного матеріалу підручника – низької якості.

Висновки. Друковані видання літератури екологічної тематики вважаються потужним механізмом формування мислення та поведінки дітей, а оформлення книжки має безпосереднє відношення до якості того чи іншого видання. Сьогодні проблеми в оформленні та змісті навчальних підручників, що є першочерговими для опрацювання школярами, неналежний рівень дотримання вимог стандартів – дуже гострі, а тому потребують серйозного аналізу та ставлення, оскільки ці видання містять багато недоліків та порушень.

Навіть на прикладі 4-х підручників з грифом МОН України можна побачити недотримання елементарних вимог галузевих нормативних документів та стандартів, які повинні бути обов'язково виконані у процесі виготовлення видавничої продукції для дітей.

Список літератури:

1. Гавенко С. Кваліметричний аналіз поліграфічного виконання дитячих видань українського книжкового ринку / Світлана Гавенко, Марія Мартинюк // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 2. – С. 15–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2011_2_4 – Назва з екрана.
2. Гавенко С. Методологічні проблеми дизайну книги як техніко-естетичної системи Книгознавча концепція культури книги: до історичних джерел формування / С. Гавенко // Видавнича галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи: наук.-практ. зб., [упоряд. Е. І. Огар]. – Львів: Аз-Арт, 2002. – С. 135–137.
3. Державні санітарні норми і правила. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей: ДСанПіН 5.5.6–138 – 2007. – [Чинний від 2007–02–09]. – Київ: Держстандарт України, 2007. – 26 с. – (Національні станданти України).
4. Закон України «Про видавничу справу» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206.
5. Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ): ДСТУ 4861:2007. – [Чинний від 2009–01–01]. – Київ: Держстандарт України, 2009. – 46 с. – (Національні стандарти України).
6. Огар Е. Культура сучасної дитячої книжки / Е. І. Огар // Видавнича галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи: наук.-практ. зб. – Львів: Аз-Арт, 2002. – С. 138–147.
7. Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Загальні технічні вимоги: СОУ 22.2–02477019–07:2007. – [Чинний від 2007–07–15]. – Київ: Держстандарт України, 2007. – 38 с. – (Національні стандарти України).
8. Поліграфія. Видання для дітей. Загальні технічні вимоги: СОУ 22.2–02477019–11:2008. – [Чинний від 2008–11–01]. – Київ: Держстандарт України, 2008. – 33 с. – (Національні стандарти України).
9. Цит. за: Громадська оцінка екологічної політики в Україні. Доповідь українських громадських екологічних організацій. – Київ, 2003. – 139 с.

10. Черниш Н. Книгознавча концепція культури книги: до історичних джерел формування / Н. Черниш // Видавнича галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи: наук.-практ. зб. [упоряд. Е. І. Огар]. – Львів: Аз-Арт, 2002. – С. 126–135.
11. Hunt P. Children's Literature: An Anthology 1801–1902. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2000. – 500 p.
12. Weitzman L., Eifler D., Hocada E., Ross C. Sex role socialization in picture books for preschool children // American Journal of Sociology, 1977. – 1125–1150 pp.

Тарасевич В.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМЫ ОФОРМЛЕНИЯ ИЗДАНИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ ДЛЯ ДЕТЕЙ В КОНТЕКСТЕ СОБЛЮДЕНИЯ ТРЕБОВАНИЙ ОТРАСЛЕВЫХ НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация
В статье анализируется состояние и проблемы изданий литературы экологической тематики для детской аудитории как части экологического образования, которая стала сегодня предметом усиленного внимания и обсуждения на национальном и международном уровнях. Исследована необходимость анализа и изучения этого сегмента изданий для детей, помогающих с раннего возраста глубоко осознавать значение экологической культуры. Осуществлен анализ качества издательско-полиграфического исполнения книжных изданий для детей второй возрастной группы, а именно учебников по естествознанию, и соответствия этого вида продукции требованиям действующих отраслевых документов.
Ключевые слова: детская литература, экологическая тематика, издание для детей, отраслевые нормативные документы, стандарты, книжный рынок Украины.

Tarasevych V.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

PROBLEMS OF PUBLICATION OF ECOLOGICAL SUBJECTS FOR CHILDREN IN THE CONTEXT OF COMPLIANCE WITH THE REQUIREMENT OF SECTORAL NORMATIVE DOCUMENTS

Summary
The article analyzes the state and the problems of publishing of environmental literature for children as a part of environmental education, which has now become the subject of increased attention and discussion at the national and international levels. The necessity of analysis and study of this segment of publications for children, which helps from an early age to deeply realize the importance of ecological culture, is investigated. The analysis of the quality of publishing and printing of books' editions for the children of the second age group, mainly textbooks about natural science, and compliance of this type of products with the requirements of existing industry documents was carried out.
Keywords: children's literature, environmental themes, children's edition, industry normative documents, standards, the book market of Ukraine.

УДК 070.14:004:070.421

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ ФАКТАЖУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Удовиченко К.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Країна перебуває у стані інформаційної війни, одним із інструментів ведення якої є фейки (поширення неправдивої інформації). У статті обґрунтовано визначення понять «фейк», «фактаж», проаналізовано методи та засоби перевірки фактажу. Розглянуто дестабілізуючий та агресивний вплив російських інформаційних агентів на інформаційну та суспільно-політичну сферу. З'ясовано роль і місце редактора в перевірці фактичного матеріалу із врахуванням умов інформаційної війни та технічних засобів їх виявлення.
Ключові слова: фейк, фактаж, факт-чекінг, неправдива інформація, інформаційна війна.

Постановка проблеми. Мета інформаційної війни – підвищити власні сили за рахунок інформаційного впливу та послаблення конкурента (країни-опонента). Одним із інструментів у таких випадках виступають фейки. Фейк – це спеціально створене інформаційне повідомлення, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекручену інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб в очах аудиторії [7] та поширюються різними каналами, наприклад через ЗМІ або соціальні мережі. У зв'язку з агресивною політикою та військовими діями між Україною і Росією, продукуванням фейків займаються, зокрема, російські ЗМІ та інші інформаційні агенти (блогери, лідери думок тощо).

До розпалу українсько-російського протистояння фейк сприймався як жарт – навмисне перекручення фактів з метою викликати позитивні емоції, сміх тощо. Однак тепер дедалі частіше фейк перетворюється на дезінформацію, яка вводить в оману [5, с. 282] і несе небезпеку для політичної, економічної та інформаційної сфери країни.

У медіа щодня з'являється неправдива інформація, і з кожним днем все важче відрізнити правду від брехні. Поширенням фейкових повідомлень у соціальних мережах займаються зокрема й журналісти, нехтуючи кодексом професійної етики та власною репутацією. Але навіть без подібних журналістських публікацій реципієнт все одно має доступ до неправдивої інформації на інших ресурсах, завдяки безмежним можливостям Інтернету та майже відсутнього державного контролю інформаційного простору в мережі.

Аналіз досліджень і публікацій. Тему перевірки фактажу та маніпуляцію свідомості людини досліджували такі учені, як Г. Почепцов [9, 10], С. Кара-Мурза [4], В. Брижко [1], І. Мудра [7], О. Цапок [13] та ін. Один із висновків, що узагальнює їхні думки, можна сформулювати так – основою боротьби з маніпуляцією є критичне ставлення до будь-якої інформації, особливо контенту, що позбавлений наукової достовірності та аргументації.

Готуючи матеріали для публікації редактор повинен знати та на практиці використовувати усі доступні методи та засоби перевірки фактажу, щоб реципієнт міг у будь-який час отримати якісний контент. Українські журналісти визначають факт-чекінг як перевірку фактичних матеріалів, що у більшості асоціюється із уточненням та перевіркою окремих даних, наприклад написання назв, імен, дат. Але факт-чекінг це не тільки перевірка фактів, а й перевірка акцентів, балансу, представленості сторін у матеріалі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Чимало науковців присвячують свої публікації темі маніпулювання свідомістю індивіда та негативним впливом інформаційної війни на суспільство. Постає необхідність у чіткому визначенні можливих методів та засобів перевірки фактажу, що будуть доступними для редактора та будь-яких осіб зацікавлених у отриманні правдивої інформації.

Актуальність теми дослідження зумовлена ситуацією в країні, агресивною інформаційною політикою, направленою проти України та наповненістю інформаційного простору неправдивою інформацією, що потребує ретельної перевірки. І тому саме зараз, як ніколи, важливо розуміти та правильно використовувати засоби та методи перевірки фактажу.

Мета статті – охарактеризувати наявні методи та засоби перевірки фактажу, а також з'ясувати роль і місце редактора в перевірці фактичного матеріалу із врахуванням умов інформаційної війни та технічних засобів виявлення фейкових повідомлень. З урахуванням мети роботи визначено необхідність вирішення таких **завдань**:

- дослідження теоретико-методологічної бази;
- з'ясування методів та засобів перевірки фактажу у редакційній практиці (інструментарій редактора у перевірці фактажу).

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві свідомість кожного індивіда піддається впливу, ЗМІ та реклама на кожному кроці намагаються вплинути на людину, подекуди за допомогою брехні та маніпулювання фактами. Психологічний вплив полягає у тиску однієї особи або групи на психіку іншої групи, на їх мислення, уяву, почуття, волю. Метою та результатами психологічного впливу є досягнення певних психічних зрушень і змін, що впливають на діяльність і поведінку, перебудова психіки об'єкта впливу. Подібні методики використовуються і з агітаційно-пропагандиською метою.

Фейкова інформація – це інформаційна зброя масового ураження. Основна мета таких повідомлень як інструменту інформаційної війни – це переконання аудиторії у правдивості даної інформації та поява сумнівів.

Завдання фейкових повідомлень:

- дезінформувати аудиторію;
- пропагувати власне бачення, політику чи позицію;

· спричинити агресію;
· похитнути позицію індивідуума і змусити його засумніватися;
· викликати паніку;
· змінити уставлену думку в аудиторії;
· наштовхнути до певних дій;
· активувати увагу і зацікавити аудиторію;
· переконати аудиторію за допомогою вигаданих фактів;
· залякувати аудиторію тощо.

Згідно із класифікацією І. Мудрої, фейки можна згрупувати за методами передачі, змістом, формами [7, с. 185]:

За методом поширення фейки є: масмедійні фейки (які створюють спеціально для ЗМІ і через них поширюються) і мережеві чутки (розповсюдження вигадки за допомогою соціальних мереж).

За формою: фотофейк, відеофейк і фейковий журналістський матеріал.

Одним із найпоширеніших є *фотофейк*, який поширюють традиційні ЗМІ та інші мас-медіа. Серед інших типів фейків саме фотофейк технічно розпізнати найлегше.

Для розпізнання фотофейку є кілька способів. Так, користувачі Google Chrome мають можливість використати функцію «Знайти це зображення в Google». Браузер має опцію пошуку в зображеннях і швидко знайде вказану графіку. Також можна встановити плагін – «Хто вкрав мої картинки» (Who stole my pictures), який проводить пошук не тільки в Google. Навіть авторитетні ЗМІ через брак часу або бажання бути першими у висвітленні якоїсь події використовують фотофейки, наприклад публікування застарілої фотографії з місця подій (ДТП, результати негоди, мітинг, тощо), яка абсолютно не відповідає реальній ситуації, але вдало підходить для красивої публікації матеріалу.

Ще одним інструментом, який допоможе розпізнати фотофейк є exif data, метадані зображення, які дають змогу перевірити, чи було зображення модифіковано в графічних редакторах, перевірити геодані файлу тощо.

Відеофейк. Розпізнати відеофейк складніше ніж фотофейк, тому що неможливо здійснити автоматичний пошук. Для отримання додаткової інформації про відео в YouTube є можливість використати функцію відеосервісу. Якщо у назві відео вказана нова дата і, до того ж, цей ролик неодноразово завантажується на YouTube протягом короткого періоду часу, є велика ймовірність того, що це – фейк. У такому випадку необхідно вибрати серед усіх роликів той, що має велику кількість переглядів і прочитати коментарі – це відео могли подивитись люди, які бачили оригінал і розмістили на нього посилання. Також варто звертати увагу на різні деталі – назви вулиць, номери автомобілів, дорожні знаки, таблички. Таким чином можна визначити, про що насправді йдеться [3]. Наприклад, завдяки прогнозу погоди можна визначити чи справді кореспондент перебував у певному місці чи цей сюжет фейковий та знятий заздалегідь або навпаки після певних подій.

Фейковий журналістський матеріал. Одним із найпоширеніших способів обману у фейкових журналістських матеріалах є посилання на авторитетні ЗМІ, закордонних експертів чи коментарі. Таким чином створюється ефект правдоподібності, адже закордонні авторитетні ЗМІ просто не можуть брехати. Сьогодні запрошення закордонного експерта стало вже типовим прийомом для телеканалів, які хочуть підвищити свій рейтинг за рахунок посилення довіри глядачів, що і забезпечує цей «експерт» (про якого, зазвичай навіть не чули на його батьківщині).

Кожне посилання на інші ресурси потрібно перевіряти, тому що є безліч вигаданих або ненадійних, непрофесійних ЗМІ і довіряти їм не можна. Такі фрази як: «Британські/американські/китайські вчені говорять...» (які конкретно? Прізвища, регалії, чому їм варто довіряти?); «У Верховній Раді стверджують...» (У Верховній Раді працює 450 народних депутатів, охорона, технічний персонал. Хто стверджує?) – відразу повинні насторожити реципієнта та спонукати на детальну перевірку фактів. Завдяки Інтернету кожен, хто має бажання, може особисто здійснити свій факт-чекінг.

Ще одним явищем спотворення фактів є вибивання з контексту, будь-яке твердження можна вирізати і трактувати таким чином, щоб отримати найбільший резонанс у аудиторії.

Крейг Сільверман, співробітник Центру цифрової журналістики при Колумбійському університеті створив програму Emergent. Вона здатна проводити аналіз того, як проходить вірусне поширення новинного контенту в Інтернеті і може підраховувати, скільки разів за певний період користувачі діляться тією чи іншою статтею. Також софт відслідковує джерела чуток з моменту, коли новина почала поширюватися в мережі. Спеціальний алгоритм щогодини відстежує URL-адресу кожної публікації, занесеної до бази, щоб визначити, чи вносилися в неї зміни. Наприклад, якщо редактори сайту змінили заголовок або внесли нові дані, які змінюють зміст контенту, статус публікації («Правда», «Брехня», «Неперевірена») може змінитися. За задумом розробників, Emergent покликаний допомогти журналістам і звичайним читачам новин в Інтернеті розібратися в гучних, але непідтверджених новинах, особливо тих, що приходять із соціальних мереж.

Один з найпопулярніших онлайн ресурсів у США для здійснення факт-чекінгу – Factcheck.org, який дає змогу перевірити обіцянки і слова американських політиків, зіставляючи їх з перевіреними фактами. За схожим принципом було створено ресурс Politifact.com, який у 2009 році отримав Пулітцерівську премію. Унікальність проекту полягає в тому, що їхні творці здійснюють факт-чекінг заяв американських політиків і представляють результати в зручному для користувачів вигляді.

Для англомовних користувачів доступний спеціальний сервіс перевірки достовірності відео. Завдяки сервісу Citizen Evidence Lab кожен користувач мережі може навчитися використовувати відео з Інтернету для документування доказів, визначення точного часу завантаження відео, визначення геолокації за відео тощо.

Блогер та редактор сайту сатиричних новин UA Review Роман Голубовський рекомендує певну методику для розпізнання більш складних «фейків» та верифікації новин із соцмереж.

Насамперед, як ідеться в його порадах, варто знайти першоджерело повідомлення, через посилання на особисті акаунти тих, хто поширює новину. До того ж, радить блогер, важливо скептично ставитися до постів у соціальних мережах взагалі, особливо якщо йдеться про коментарі «очевидців», на сторінках яких вони не називають своїх імен та прізвищ, приховують обличчя.

PR-стратег Сергій Дідковський, як повідомляє сайт MediaSapiens, також пояснює, як відрізняти правдиві новини від вигаданих. Для цього, зазначає фахівець, сторінка в соціальній мережі, де опублікована першоновина, має історію. Не можна довіряти «сенсаційним» новинам невідомих сайтів або новинам, в яких подається посилання на анонімне джерело. Спеціаліст пропонує методику, яка допоможе розпізнати «бота» від реального користувача. Просто слід помітити «дивне» ім'я та прізвище «новинаря», відсутність активності у профілі (немає історії комунікації з іншими людьми, яка б підтверджувала реальність людини) або надмірну надокучливість у поширенні інформації (спам у коментарях – однотипні слова, подібні посилання). Також, як зазначає PR-стратег, боти ніколи не відповідають на особисті повідомлення [2].

Стрімкі інформаційні потоки в соціальних мережах послаблюють увагу. Такі численні приклади підхоплення «вкидів» українськими журналістами проявляють загальну слабкість факт-чекінгу у редакціях українських видань. І це є свідченням того, що використання матеріалів із соціальних мереж не звільняє журналіста від обов'язку перевірки їх достовірності. У таких умовах журналіст або редактор повинен перевіряти кожну новину ще ретельніше.

Реципієнта більше не цікавить правда, як говорить К. Келлі, головний редактор журналу Wired: «Коли ти гортаєш зображення замість тексту, відбувається безліч інших культурних змін. Книга поняття фіксоване, і після написання вона вже не змінюється. У книг є автори, а це однокореневе слово зі словом «авторитет». На екрані все ефемерне, все тече, все в незавершеному, неповному, відносному і суб'єктивному вигляді. Все швидко рухається, і збирати шматки доводиться нам самим» [6]. Для того щоб побачити реальну картину, необхідно самостійно збирати правду на різних ресурсах, перевіряючи актуальність та достовірність інформації, але не кожна людина має час і бажання це робити.

У сучасному суспільстві інформатизації, людям все частіше не потрібно думати самостійно, за них це робить Інтернет, таким чином і відбувається втрата середнього рівня IQ у населення. За таких умов успішність пропаганди – не тільки результат дій політиків, це і наслідок загального падіння інтелектуалізації світу.

Висновки. Український медіапростір насичений фейковою інформацією, яка може нести негативний вплив на кожного окремого індивіда. Боротися з нею необхідно, серед іншого, і на державному рівні. Україна ніколи не вживала серйозних заходів щодо захисту свого інформаційного простору, хоча свого часу і була прийнята Доктрина інформаційної безпеки України [11], низка інших законодавчих і нормативно-правових актів. Вказана доктрина, яка сприймалась як декларація офіційної державної позиції, висловлювала лише безпечний вимір інформаційної діяльності, однак окремі види інформаційних загроз, зокрема кіберзлочинність, описані в ній фрагментарно [13].

Необхідно ретельно перевіряти той контент, який ви самі поширюєте, інформація вважається достовірною тільки тоді, коли вона має підтвердження офіційними джерелами. Якщо заголовок повідомлення має двозначний зміст, краще перед поширенням прокоментувати, пояснити зміст інформації, адже багато користувачів соціальних мереж читають лише заголовки повідомлень. У разі поширення інформації користувач сам стає джерелом, громадським журналістом, а в мережі автор повідомлення є відповідальним і за коментарі під публікацією [8, с. 66].

На державному рівні потрібно підвищувати рівень медіаграмотності усіх категорій населення, поширювати через ЗМІ тематичну соціальну рекламу, здійснювати моніторинг соціальних медіа та інформувати громадськість про виявлену фейкову інформацію.

Список літератури:

1. Брижко В. Маніпулювання свідомістю людини у проблемі упорядкування інформаційних відносин [текст] / В. Брижко // Правова інформатика. – 2015. – № 1(45). – С. 18–32.
2. Герасименко Р. Факт-чекінг для журналіста: соцмережі та «вкиди» як перевірка на професійність [Електронний ресурс] / Р. Герасименко // ejo Європейська журналістська обсерваторія. – 2015. – Режим доступу: https://goo.gl/wCofct – Назва з екрана.
3. Журналісти дали пораду, як «вирахувати» фейкові новина [Електронний ресурс] // Обозреватель. – Режим доступу: https://goo.gl/oNZCoz – Назва з екрана.
4. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции / С. Г. Кара-Мурза. – Москва: Академ. проект, 2007. – 380 с.
5. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію / М. О. Кіца // Наукові записки. – 2016. – № 1(52). – С. 281–287.
6. Мэтчар Э. Технологии, которые будут господствовать в нашем будущем [Электронный ресурс] / Э. Мэтчар // inosmi.ru. – 2016. – Режим доступа: https://goo.gl/Wu2XnC – Название с экрана.
7. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ / І. Мудра // Теле- та радіожурналістика. – 2016. – № 15. – С. 184–188.
8. Потятиник Б. Інтернет-журналістика / Б. Потятиник. – Львів: ПАІС, 2010. – С. 66.
9. Почепцов Г. Пропагандистские интервенции как малые воздействия на большие системы [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // Media Sapiens. – 2017. – Режим доступа: https://goo.gl/pqeMtx – Название с экрана.
10. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ: Вид. дім: Києво-могилянська акад., 2015. – 468 с.
11. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України № 514/2009 від 08.07.2009 р. (втратив чинність) // Офіційний вісник України [Текст]. – 2009. – № 52. – 20 лип.

12. Сюмар В. Доктрина інформбезпеки: набір гарних фраз як керівництво до дій [Електронний ресурс] / В. Сюмар // Українська правда. – 2009. – Режим доступу: https://goo.gl/GLVzZV – Назва з екрана.
13. Цапок О. М. Формування у студентів-журналістів навичок редагування фактичного матеріалу / О. М. Цапок // Вісник Черкаського університету. – 2010. – № 1 181. – С. 133–139.

Удовиченко Е.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МЕТОДЫ И СПОСОБЫ ПРОВЕРКИ ФАКТАЖА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ

Аннотация
Страна находится в состоянии информационной войны, одним из инструментов ведения которой являются фейки (распространение ложной информации). В статье обосновано определение понятий «фейк», «фактаж», проанализированы методы и способы проверки фактажа. Рассмотрено влияние российских информационных агентов на информационную и общественно-политическую сферу. Определена роль и место редактора в проверке фактического материала с учетом условий информационной войны и технических средств их обнаружения.
Ключевые слова: фейк, фактаж, факт-чекинг, ложная информация, информационная война.

Udovychenko K.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

METHODS AND MEANS OF THE VERIFICATION OF FACTAGE IN THE PROCESS OF INFORMATION WAR

Summary
The country is in the process of information war that uses fakes (propagation of false information). The article explains the meanings of such words as «fake», «factage» and analyzes methods and means of the verification of factage. It reveals the destabilizing and aggressive influence of Russian informational agents on the informational and socio-political sphere. It reveals the role of an editor in the verification of factual material regarding the conditions of the information war and technical ways of their detection.
Keywords: fake, factage, fact checking, untruthful information, information war.

УДК 35.078

МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Федоронько Н.І., Ролінська О.М.
Тернопільський національний економічний університет

У статті досліджено сучасну міжнародну інформаційно-аналітичну діяльність українських засобів масової інформації. Досліджено інформаційний простір України та країн, що безпосередньо з нею пов'язані – Сполучені Штати Америки та Російська Федерація. Розглянуто роль міжнародного журналіста в поширенні міжнародних новин. Стаття розглядає також зростання ролі ЗМІ у формуванні внутрішнього та зовнішнього курсу держави. Визначено основні загрози та перспективи розвитку міжнародної журналістики України.
Ключові слова: ЗМІ, міжнародна журналістика, Україна, медіа, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Зацікавленість суспільства України у покращенні якості роботи українських ЗМІ є досить значною. Це у свою чергу вимагає створення нової бізнес-моделі, яка дозволить якісним ЗМІ не належати олігархам, але при цьому заробляти самостійно гроші.

Після проголошення незалежності України і до сьогодні триває процес трансформації українських медіа, і зараз він ще не дійшов до фінішу. З однієї сторони спостерігається як зростає свідомість та відповідальність журналістів, що не готові заплямувати свою репутацію, щоб отримати миттєвий заробіток, а з іншої – саме люди змушують ЗМІ змінюватися, вдосконалюватися та забувати про старі шаблони.

Це дає привід надіятись, що через декілька років все більше українських ЗМІ будуть відповідати міжнародним стандартам. На разі український медіа простір здебільшого залишається ареною інформаційної війни олігархів, що конкурують один з одним та політичних суперечок.

Постійна необхідність розуміння того, як бачать Україну іноземні громадяни, який образ виникає у них зі словом «Україна» і що саме вони про неї знають – визначає актуальність дослідження. Зважаючи на останні події, Революцію Гідності, воєнні дії на Сході України, актуальність теми стає ще більшою. Адже відбувається безперервна участь України в інформаційному просторі світової спільноти, висвітлення новин в міжнародних засобах масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам діяльності ЗМІ в суспільстві, впливі ЗМІ на громадянську думку присвячували свої дослідження вітчизняні та зарубіжні вчені різних періодів. Різноманітні питання взаємодії влади і засобів масової інформації досліджують такі учені як: В. Здоровега, А. Москаленко, В. Шкляр, В. Різун, К. Маркелов, Г. Почепцов та інші. Проблемам і перспективам української журналістики присвячені праці вітчизняних учених: А. Чічановського, О. Гриценка, М. Житарюка, Й. Лося та інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність праць відомих науковців про проблеми і перспективи української журналістики, їх рекомендацій щодо створення незаангажованих ЗМІ, які б мали створювати якісний продукт для міжнародного рівня, Україні не вдалося створити сегмент міжнародної журналістики, який відповідав би міжнародним стандартам. Зважаючи на останні події, Революцію Гідності, анексії Криму та воєнних дій на Донбасі, актуальність теми зростає. Існує значна потреба в створенні моделі, що дозволить якісним ЗМІ незалежно, з аналітичними висновками доносити міжнародні новини власному населенню, і найголовніше – за кордон, щоб міжнародна спільнота мала об'єктивне та чітке уявлення про події всередині країни.

Мета нашої публікації – розкриття сутності та ґенези механізмів міжнародної інформаційно-аналітичної діяльності українських засобів масової інформації. Мета статті обумовлює завдання дослідження: дослідити інформаційний простір України; дослідити сучасний стан міжнародної журналістики в Україні; визначити основні загрози та перспективи розвитку міжнародної інформаційно-аналітичної діяльності українських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежні медіа розпочали свій розвиток в Україні чверть століття тому. Проте, щоб змінити спосіб, за яким подавали інформацію в радянських шаблонах, знадобився більш тривалий проміжок часу. Після здобуття незалежності, Україна впустила можливість сформувати сучасну, незалежну систему засобів масової інформації.

Другий шанс на створення незаангажованих ЗМІ випав після Помаранчевої революції, але й в цей раз медіа не вдалося зробити справжній прорив, багато з них залишились під впливом олігархів.

Реальні зміни у висвітленні новин ЗМІ стали помітними після Революції Гідності, тоді вони були змушені адекватно та об'єктивно реагувати на події в державі і задовольняти запити суспільства.

Істотним є вплив на українські медіа війни на Донбасі і масштабної російської пропаганди. Сьогодні українська журналістика проходить важкий постреволюційний етап, на якому їй треба знайти та змогти відстояти свою позицію в суспільстві.

В наш час держави зазвичай мають достатньо розвинену структуру ЗМІ, невід'ємною частиною якої є регіональна будова та певні рамки поширення, а сучасні комунікативні системи, завдяки технічному прогресу, спроможні збільшити охоплювану корисну територію мовлення або ефіру за державні кордони. Таким чином інформаційна «хмара» однієї країни з'єднується з «хмарою» іншої, тобто відкривається інформаційний канал, через який відбувається урівноваження подієвого матеріалу на транснаціональному рівні. Якщо в одній країні відбувається ескалація певного

інформаційного матеріалу, він так само знайде відображення у ЗМІ з іншого кінця каналу [1].

Країни-сусіди: Росія, Білорусь і Польща пов'язують інформаційний простір з Україною. Крім того, геополітична ситуація суверенної України історично склалася непросто. По-перше, після розпаду СРСР наша країна опинилася у самому ядрі російсько-європейської конфронтації, кожна зі сторін якої намагається завербувати Україну, в першу чергу активно використовуючи ЗМІ. По-друге, ще з другої половини двадцятого століття ряд найбільш розвинених країн часто використовують спеціальні комунікативні структури, ЗМІ та пропаганду для впливу й корегування суспільної свідомості представників інших держав як інструмент політичної анексії. Будучи методом управління поведінкою людей і контролю над діями влади, інститут ЗМІ є частиною сучасного механізму функціонування влади в суспільстві, займає значне місце в його політичній системі. Головним діячем у цій сфері виступають Сполучені штати Америки, уряд яких через суперництво з РФ не залишився байдужим до України та вступив до інформаційного фрондерства [2, с. 246].

Отже, Україна вимушена ділити інформаційний простір одразу з декількома значно сильнішими країнами: Росією, Європейським Союзом, особливо з Польщею, та США. Внаслідок подій, пов'язаних з Угодою про асоціацію з ЄС, подальшим, так званим, Євромайданом, поваленням уряду екс-президента Віктора Януковича та агресивними діями РФ відносно Автономної республіки Крим, акумуляції фактажу цих подій, Україна стала одним з лідерів світового інформаційного потоку за кількістю публікованого матеріалу, що активно використовують інші держави у власних інтересах, проводячи отримувану інформацію через призму редакторської політики, а точніше інтересів власників та вищого керівництва. В умовах інформаційного суспільства та глобалізації помітним стає взаємопроникнення журналістики та політики, що виражається у новому статусі мас-медіа. Нині мас-медіа із простого передавача відомостей перетворилися у важливого учасника внутрішнього та зовнішнього життя країни, у результаті чого різко зросла роль ЗМІ у формуванні як внутрішнього та зовнішнього курсу держави, так і громадської думки та впливу мас-медіа на масову свідомість [3].

Починаючи після 2014 року, а саме: Революції Гідності, подій на Донбасі і Криму ЗМІ різних країн світу заговорили про Україну. Проте з часом всі начебто звикли і цих новин стало менше, проблеми, що відбуваються на території України стали менше цікавити ЗМІ. А вся увага перемістилась на Близький Схід, терористичні акти і взагалі безпеку європейських країн.

В цей час російська пропаганда продовжує активно працювати, висвітлювати новини в ракурсі вигідному для неї, а імідж України погіршувати в очах європейських країн та США.

Левова частка інформації про Україну в Європі поширюється через міжнародних журналістів, через українські іншомовні ЗМІ. Від них залежить як Україну сприйматимуть у світі.

Головні теми, які висвітлюють іноземні журналісти – різні резонансні події: конфлікти, дипломатичні скандали, грубі порушення спільних цінностей, міжнародного права. Крім цього, їх цікавлять позитивні новини про досягнення, здобуття перемоги. В цих випадках джерело інформації – інші ЗМІ, підтверджені повідомлення від експертів, особиста присутність на місці подій.

І от саме з посиланнями на інші ЗМІ, особливо іншомовні, починаються проблеми. В українських ЗМІ іноземні журналісти часто не можуть віднайти для себе тої родзинки, яка би привернула увагу їхніх головних редакторів і дозволила оформити їм відрядження в Україну.

Утім, серед українських ЗМІ, що мають найбільший вплив на міжнародну аудиторію – інформаційні агентства Інтерфакс-Україна та Укрінформ, англомовні видання – Kyivpost, канали 112 International, UATV, нові незалежні медіа – Hromadske International, Stopfake, Euromaidanpress та ін. Але і вони не можуть похвалитися великою міжнародною аудиторією і досить часто поступаються конкурентам, які більш відомі в журналістських колах інших країн світу.

Переважно інформацію про Україну поширюють журналісти тих країн, які мають до неї специфічний інтерес: Росія та США (як противага Росії), Польща, інші країни Східної Європи та Балтії. Особливо розкрученими є такі російські канали інформації, як Sputniknews, Russia Today, Novorossia.today, які часто поширюють дезінформацію про Україну. Водночас відповідно до аналітики моніторингового проекту ОКО, у 2016 році найбільше про Україну писали авторитетні західні англомовні ЗМІ. При цьому, як відмічають автори дослідження, матеріал авторитетних світових ЗМІ має більше поширення та покриття, ніж матеріали місцевих ЗМІ [4].

Джерело дезінформації можна виявити через такі інструменти, які пропонують, наприклад, Стопфейк в Україні та DisinfoReview в Європі. Останній є продуктом Eaststratcom – оперативної групи Європейської служби зовнішніх справ з питань подолання дезінформації. Наприкінці 2015 року Єврокомісія створила таку оперативну групу по боротьбі з пропагандою у відповідь на початок інформаційної війни з боку Кремля. Її завдання – виявити новини із фейковою інформацією в країнах Європи, знайти джерело цієї інформації, відшукати справжню інформацію та її джерело та розповсюдити серед усіх зацікавлених осіб.

На думку більшості експертів, шляхом пропаганди та дезінформації російська влада досягає двох цілей. По-перше, вона забезпечує свою власну легітимність та популярність, а подруге – використовує цей інструмент як захист від цінностей західного світу. Для досягнення цих цілей використовують різноманітний арсенал: від відвертої брехні до перекручування фактів, напівправди, перебільшення та маніпуляцій із фактами. У сюжетах російської пропаганди ЄС показують, як слабку інституцію, що перебуває у моральному занепаді та страждає від напливу мігрантів та внутрішніх негараздів. На цьому тлі Росія із її авторитарною системою державного управління виглядає стабільною та комфортною для проживання громадян.

Український інформаційний простір зазнає впливу з інших держав. Цього неможливо уникнути в період глобалізації. Проте проблема поля-

гає в іншому – в тому, що міжнародні українські ЗМІ не можуть гідно протистояти такому впливу; не можуть створити свій інформаційний продукт, що буде більш популярним за іноземний і висвітлюватиме об'єктивно події.

Відсутність кореспондентської мережі за кордоном, механізмів обміну інформацією між вітчизняними засобами масової інформації та зарубіжними відокремлюють українську журналістику від інших світових мас-медійних систем. Саме тому чимала частка важливих відомостей, що торкається безпосередньо інтересів держави та її громадян, залишається невідомою широкому загалові. Бажано скористатися позитивним досвідом інших держав і обрати власний шлях розвитку мас-медіа. Прикладом може бути британська модель висвітлення новин, адже її основні постулати збігаються з правилами діяльності більшості європейських засобів масової інформації. Зокрема, йдеться про неупередженість, збалансованість, об'єктивність висвітлення подій.

Коли національний інформаційний простір ще не є конкурентноспроможним, тоді відчувається певний тиск з боку інших, більш розвинутих ЗМІ в Україні. Якщо не виробляти свій якісний інформаційний продукт, тоді Україна буде беззахисною перед зовнішніми інформаційними впливами від російських телевізійних програм, яким часто властиві антиукраїнські новини, негативно висвітлена західна масова культура.

Міжнародна журналістика – це досить скромний сегмент української журналістики в цілому. Проблема, яка існувала ще на початку незалежної України, залишається. Рідкістю залишаються міжнародні відділи в українських медіа. А такі, що складаються з достатнього для якісного висвітлення міжнародної тематики штату, взагалі майже фантастика. Міжнародна журналістика, якщо ми розуміємо під нею не перепублікацію інформації з інших джерел або не лише це, – як і раніше другорядна для наших ЗМІ [5].

Причин цієї другорядності кілька. Насамперед це звична концентрація медіа на внутрішніх справах. Мабуть, дається взнаки ментальність «моя хата скраю» та багатовікова суб'єктність України в міжнародних відносинах. Хоча агресія Росії та сумна історія з Будапештським меморандумом є хорошим нагадуванням про те, що «скраю» бути не виходить і процеси поза межами України рано чи пізно даються взнаки. Однак наразі серйозна «міжнародка», як правило, не є серед пріоритетів для власників ЗМІ чи у редакційній політиці того чи іншого медіа.

Є ще одна традиційна причина – вартість міжнародної журналістики. Це й потреба у згаданій вище такій комплектації міжнародного відділу, яка би забезпечувала його якісну роботу. І витрати на відрядження за кордон, а ще більше – на кореспондентські пункти в інших країнах, хоча би в найважливіших для нас. Зараз їх мають лише кілька українських ЗМІ, насамперед інформагенції та потужні телеканали. Частіше медіа користуються журналістами-фрілансерами – це певним чином рятує ситуацію, однак для сталої роботи цього недостатньо [5].

Важливу роль відіграє держава у якості міжнародної журналістики та її розвитку. Саме для неї це є основним фактором, що допомагає доносити своєчасно якісну та достовірну інформацію до громадян. Існує загроза виробництва і поширення неякісної продукції на світовому інформаційному ринку, а також неспроможність ефективно контролювати інформаційний потік у цілому. Якщо держава не контролює всіх складників поширення інформації, її повідомлення можуть бути неефективними.

Більшість населення і у Росії, і в Україні, і в країнах Євросоюзу не здатні розрізнити спотворене повідомлення від правдивого, не можуть критично оцінювати інформацію з різних типів медіа, кажуть аналітики. Брак медіа-грамотності, тобто знань, які дозволяють людині аналізувати й протистояти пропаганді і брехні, відчувається серед усіх категорій населення, кажуть фахівці. Це тим більш небезпечно для України, проти якої Росія веде гібридну війну.

Дезінформація та фейкові новини становлять серйозну загрозу безпеці країни. Саме тому дуже важливою є роль журналістів міжнародників. Вони повинні доносити новини як про стан країни за кордон та висвітлення об'єктивної і правдивої інформації, так і міжнародні новини, що стосуються України до її громадян, щоб вони орієнтувалися, що відбувається у світі. Аналітичне мислення є невід'ємним елементом в роботі журналіста міжнародника. Недостатньо просто копіювати новини, потрібно шукати взаємозв'язок та логічно пов'язувати їх з подіями у світі, робити аналітичні висновки та прогнози. Тому завжди треба орієнтуватись у міжнародних відносинах.

Міжнародні відносини – це досить широке поняття. Тому доречним є розподіл між журналістами країн і організацій. Тобто всі не повинні займатися всім. Спеціалізація, бажано якомога глибша – тоді журналіст є фактично експертом, дуже компетентним у своїй сфері. Це гарантує якість висвітлення, недопущення в медіапросторі різноманітних спекуляцій та перекручень, якими часто грішить влада та нібито експерти, які насправді такими не є.

Висновки і пропозиції. В Україні за останні декілька років відчувається дефіцит якісних, об'єктивних і незаангажованих ЗМІ, які будуть працювати заради суспільства, а не обслуговувати інтереси окремих осіб. Міжнародна журналістика почалась розвиватися з початком незалежності України, але сьогодні вона перебуває в процесі трансформації.

Революція Гідності стала каталізатором для становлення громадянського суспільства в Україні. В нових реаліях ЗМІ старого формату втрачають довіру і авторитет, що дає можливість новим медіа проявити себе.

Вірогідно, найближчим часом на ринок будуть вільно заходити нові медіа, які будуть пропонувати інноваційні концепції та професійно висвітлювати важливі події суспільно-політичного життя. Такі ЗМІ відіграють важливу роль у контексті формування громадської думки і вибору основних проблем для громадських дискусій. Прикладом може слугувати Моніторинговий проект «Око», що є аналітичним інструментом для медіа, уряду, активістів.

Для того аби сформувати якісний сегмент міжнародної журналістики в Україні, що буде мати значний вплив на імідж держави в очах світової громадськості необхідна чітка страте-

гія та добре продумана інформаційна політика країни. Варто брати до уваги міжнародний досвід у цій сфері і обрати свій шлях у розвитку мас-медіа. Позитивним прикладом є британська модель висвітлення новин. Її основні правила: неупередженість, збалансованість, об'єктивність висвітлення новин.

Вплив держави на засоби масової інформації повинен бути мінімальним. Держава має йти не шляхом заборон чи спробами арештувати журналістів, а шляхом створення нових ЗМІ з різними точками зору, свободою слова, заохочувати якісні журналістські розслідування, створенням відділів міжнародної журналістики зі змогою відряджень на місце подій за кордон. Головна перевага якісних ЗМІ полягає в змозі запропонувати об'єктивно-професійну інформацію. Саме в цьому і є їхня перспектива.

Список літератури:

1. Інформаційний простір України: формування тільки починається / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ru/project/page9897.html
2. Дергачев А. Украинская Государственность в XX веке // Украина во внешнеполитических доктринах США. – К.: Політична думка, 1996. – 246 с.
3. Стукан І.П., Сопіга І.С. Імідж України у французьких та німецьких друкованих засобах масової інформації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2010/imidzh-ukrajiny-u-frantsuzkyh-i-nimetskyh-drukovanyh-zasobah-masovoji-informatsiji/
4. Річний звіт 2016: Україна в об'єктиві англійськомовних ЗМІ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukroko.org/2017/05/05/richnij-zvit-2016-ukra%D1%97na-v-obyektivi-anglijskomovnix-zmi/
5. В Україні бракує міжнародних журналістів, які би спеціалізувалися на Росії чи США / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/anatoliy_martsinovskiy_v_ukraini_brakue_mizhnarodnikh_zhurnalistiv_yaki_b_spetsializuvalis_na_rosii_chi_ssha/

Федоронько Н.И., Ролинськая О.М.
Тернопольский национальный экономический университет

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНСКИХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье исследовано современную международную информационно-аналитическую деятельность украинских средств массовой информации. Исследовано информационное пространство Украины и стран, непосредственно с ней связанных – Соединенные Штаты Америки и Российская Федерация. Рассмотрено роль международного журналиста в распространении международных новостей. Статья рассматривает также рост роли СМИ в формировании внутреннего и внешнего курса государства. Определены основные угрозы и перспективы развития международной журналистики Украины.
Ключевые слова: СМИ, международная журналистика, Украина, медиа, информационное пространство.

Fedoronko N.I., Rolinska O.M.
Ternopil National Economic University

INTERNATIONAL INFORMATIONAL AND ANALYTICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN MASS MEDIA

Summary
In the article the author examines the international informational and analytical activity of Ukrainian media. This paper discusses the information space of Ukraine and countries related to Ukraine such as: USA and Russia. The role of international journalist who disseminates international news is considered. The current article also considers the increasing the role of the media of shaping the country's internal and external course. The main threats and prospects of the development of international journalism of Ukraine are determined.
Keywords: mass media, international journalism, Ukraine, media, information space.

УДК 655.1

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ПІДГОТОВКА ПЕРЕКЛАДНОЇ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ

Щепіна І.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У роботі проаналізовано стан сучасного книжкового ринку України, читацькі смаки населення. Також визначено місце, яке в книговидавничому процесі займає перекладна науково-популярна література. Поетапно було досліджено процес редакційно-видавничої підготовки до друку перекладних науково-популярних видань. Розглянуто такі етапи як переклад, літературне та наукове редагування, коректуру, макетування і верстку. Було виокремлено особливості підготовки до друку цього виду літератури та наведено приклади помилок, що можуть виникати у ході роботи.
Ключові слова: редакційно-видавнича підготовка, науково-популярна література, перекладна науково-популярна література, переклад, редагування, коректура, макетування, верстка.

Постановка проблеми. Зростання попиту на науково-популярну літературу, що було пов'язано із низкою факторів, таких як: виявлення браку перекладної науково-популярної літератури у ході досліджень українського книжкового ринку; зростання читацького попиту на цей вид літератури; підписання президентом України Закону про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту, що спонукав українських видавців заповнювати ніші, які раніше займали російські видання; підвищення активності українських видавців на міжнародному книжковому ринку та участь у міжнародних книжкових ярмарках – усе це сприяло розвитку ринку перекладної науково-популярної літератури в Україні. Незважаючи на це, редакційно-видавнича підготовка перекладної науково-популярної літератури не ставала предметом комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перекладна науково-популярна література є малодослідженим сегментом книжкового ринку України. Українські вчені окремо досліджували явища літературного, технічного, а також наукового перекладу. Досліджувались процеси літературного та наукового редагування, коректури. Є роботи, присвячені художньо-технічному оформленню науково-популярних видань.

Найбільш масштабний аналіз перекладів на українську мову здійснив дослідник К. Родик [1]. У його праці з огляду ринку перекладів 1992–2012 років можна відстежити тенденції, що сприяли появі перекладних науково-популярних текстів українською мовою. Дослідник зауважує, що до кінця 2000-х років майже усі переклади гуманітаристики, в тому числі і науково-популярних видань здійснювались за допомогою ґрантової підтримки. 44% перекладів українською мовою станом на 2012 рік були зроблені з англійських текстів. Дослідниця С. Радецька [2] акцентує увагу на перекладі засобів експресії в науково-популярній літературі, де вони зустрічаються не так часто, як у художній, але є стилістичною особливістю цього сегменту. Вона зазначає, що в науково-популярній літературі висвітлення наукової інформації відбувається не лише через опис логічності мисленнєвих процесів, а й через емоційність авторського тексту, якому властиві: авторські відступи, розповідь від першої особи, постановки риторичних запитань, що провокують розумову діяльність читача, використання розмовної лексики, вживання оказіоналізмів, використання прямої мови.

Вчений М. Тимошик аналізує не тільки цільову читацьку аудиторію науково-популярної літератури, а і охоплює тему дизайну та оформлення, популяризацію викладеного матеріалу, завдання редактора при підготовці науково-популярної літератури [3]. Серед аспектів підготовки до друку науково-популярної літератури професор звертає увагу на те, що вдало підібраний ілюстративний матеріал може стати родзинкою видання і привернути більше уваги. Проте зауважує, що надмірне використання ілюстрацій може відволікати від тексту, так само, як і перевантаження тексту графіками та схемами. М. Тимошик наводить прийоми популяризації викладу матеріалу, серед яких: сюжетний розвиток подій, логічна послідовність наукових аргументів та наведення до кожного з них цікавих прикладів, видавничі вставки відступи від авторської розповіді, авторські відступи від суворо визначеної канви розповіді, нестандартне введення в текст термінології та спонукання читача до її мимовільного засвоєння.

Що стосується художньо-технічного оформлення перекладної науково-популярної літератури, вони складаються із загальних вимог до оформлення перекладних видань,частину їх описано в ДСТУ4861:2007 [4] у пункті 5.4. та з вимоги до оформлення науково-популярних видань. В. Шевченко досліджувала питання оформлення науково-популярних видань [5]. Дослідниця виокремлює два підходи художньо-технічного проектування науково-популярної літератури. Перший – пасивна концепція, яка полягає у спрощеному поданні інформації, без особливих художніх деталей та елементів увиразнення. Другий – активна концепція, яка передбачає наочні зображальні матеріали.

Варто зазначити, що літератури з художньо-технічного оформлення, яке включає макетування та верстку науково-популярних видань, бракує в українському науковому інформаційному просторі.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. В українському науковому середовищі не розглядається редакційно-видавнича підготовка перекладних науково-популярних видань, попри те, що вона має відмінності

у порівнянні з підготовкою науково-популярних видань, написаних українською мовою та перекладних видань інших видів. Дослідження окремих етапів не дає цілісної картини роботи над цим видом літератури. Тому тема роботи над перекладними науково-популярними виданнями потребує системного розгляду і аналізу.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення основних аспектів та особливостей редакційно-видавничої підготовки перекладних науково-популярних видань в Україні. Серед завдань: проаналізувати сучасний книжковий ринок України; визначити місце перекладної науково-популярної літератури на книжковому ринку України; дослідити й описати процеси редакційно-видавничої підготовки перекладних науково-популярних видань, а саме: переклад, редагування, коректуру, макетування та верстку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За спостереженнями культурно-видавничого проекту «Читомо», що базуються на відомостях Книжкової палати України, книжковий ринок 2015 та 2016 років почав активніше розвиватись [6]. Про це свідчить поява нових видавництв, не лише малих, а й середніх та великих, які готові конкурувати з видавцями-лідерами в сегменті української літератури та літератури перекладеної з інших мов.

Ще один фактор, який свідчить про підвищення розвитку українського книговидання – поява Інституту книги, що був створений наказом Міністерства культури України від 28.07.2016 № 612. Згідно зі статутом [7], ця установа буде реалізовувати державну політику у сфері книговидання, книгорозповсюдження та промоції літератури.

Варто звернути увагу на подану статистику, за якою загальна кількість виданих книжок у 2016 році зросла на 3,8% порівняно із 2015 роком, а загальна сума накладів збільшилась на 29% тобто на 5 470 700 копій. В той же час кількість книжок та брошур, надрукованих українською мовою зросла на 433 назви, а кількість їхніх репринтів більше, ніж подвоїлась – зросла на 58,8%. Кількість книжок, надрукованих російською, зменшилась на 9,7%, а кількість їхніх репринтів – на 6,9%.

Дослідження GFK Ukraine [8] свідчить про те, що попит на науково-популярну літературу у 2014 році порівняно з 2013 роком зріс на 1%. Попри те, що рівень читання населення з 36% впав до 31%. Це свідчить про те, що український книжковий ринок зазнав трансформацій. Зокрема, знизилась купівельна спроможність і підвищилась середня ціна на книжку: порівняно із 2008 роком, коли середня вартість книжки становила 27,8 грн, у 2014 році ціна зросла до 49 грн і більше. У 2017 році середня вартість книжки зросла до 100 грн і більше, що можна пояснити ростом курсу долара відносно гривні. Порівняно із 2014 роком, коли станом на 1 серпня долар становив 11,96 грн, у 2017 році долар зріс більше, ніж у два рази і станом на 1 серпня становив 25,85 грн. Середню вартість книжки доцільно прив'язувати до курсу долару, адже він позначається на купівельній спроможності населення, вартості послуг друку, вартості закордонних виробничих матеріалів: паперу, фарби.

Попри це, згідно з тим же дослідженням, проведеному у 2014 році, перше місце серед української літератури, якої бракує опитаним, займає українська наукова та науково-популярна література.

Також слід додати, що одним із показників того, що науково-популярна література користується попитом є поява нової в Україні літературної премії «Нонфікшн», яку започаткували благодійний фонд «Смолоскип» та всеукраїнський рейтинг «Книжка року». Цю премію відкрили на Форумі видавців у Львові, її присуджуватимуть документальній та науково-популярній літературі.

Редакційно-видавничий процес підготовки до друку науково-популярного видання можна розділити на декілька етапів: переклад тексту, літературне та наукове редагування, макетування і верстку, коректуру. Кожне видавництво посвоєму організовує роботу редакції, тому послідовність етапів може відрізнятись.

Переклад науково-популярного тексту є першим етапом у процесі редакційно-видавничої підготовки. Він починається з призначення перекладача на твір та визначення термінів роботи. Термін перекладу твору встановлюється видавництвом з огляду на: обсяг оригінального твору, складність оригінального твору, завантаженість перекладача, заплановану видавництвом дату публікації книжки. Переклад науково-популярного тексту має певні особливості: наявність термінів та термінологічних сполучень, які мають бути точно передані в українській мові, робота з фактажем, присутність художньої образності на рівні з науковими доводами.

Неуважність перекладача до особливостей науково-популярного тексту може призвести до появи помилок в перекладі. Найчастіше у науково-популярних текстах зустрічаються помилки та недоліки такого характеру: фактологічні, спотворення думки автора, неправильний переклад ідіом, буквалістський переклад (калькування англійського синтаксису).

Над зданим у видавництво перекладом науково-популярного тексту працює два редактора: літературний та науковий. У рідких випадках вони можуть працювати паралельно. Здебільшого текст спочатку читає науковий редактор, а потім – літературний, хоча може бути навпаки. Науковий редактор є знавцем галузі, якої стосується видання. Основою роботи наукового редактора є виправлення помилок з наукової точки зору. Літературний редактор вдосконалює лексику та граматико-стилістичні засоби твору. До завдань літературного редактора при опрацюванні перекладного науково-популярного тексту входить забезпечення в тексті зрозумілості, точності слововжитку та лексичних конструкцій, перевірка достовірності фактів, дат і термінів. Літературний редактор опрацьовує не лише основний текст видання, але й зміст, примітки, списки ілюстрацій, карт, джерел, покажчики.

Над текстом також працює коректор. До завдань коректора належить: перевірка пунктуації, перевірка змістової відповідності, уніфікація імен та прізвищ, географічних назв, умовних позначень та скорочень, перевірка пагінації сторінок, нумерації структурних розділів та підрозділів,

таблиць, перевірка правильності колонтитулів, звірка цитат з першоджерелом.

Макет книжки створює технічний редактор, а за відсутності такого спеціаліста в штаті – верстальник. Макетування книжки варто починати із вибору формату. В Україні вибір формату визначає ДСТУ 4489:2005 [9]. У ньому містяться вимоги до форматів як книжкових, так і журнальних видань. Найбільш поширеними форматами для науково-популярної літератури є: 60×90/16 (середній) = = 145×215 мм після обрізу та 70×100/16 (збільшений) = 170×240 мм після обрізу.

Важливим моментом при макетуванні книжкової сторінки є визначення полоси набору і розміру полів (внутрішнього, верхнього, зовнішнього і нижнього). В Україні не існує державного стандарту, який визначав би рекомендовані розміри полос набору, тому видавці визначають їх на власний розсуд.

Верстка книжки повинна бути приводною, тобто такою, де рядки основного тексту на обох сторінках листка збігаються. Цей збіг можна побачити, якщо подивитись на сторінку на просвіт. Коли використовувався металевий набір, друкарський прес вдавлював літери в папір таким чином, що фарба проступала на звороті і здавалось, що листок брудний. Незважаючи на те, що змінились технології друку, приводна верстка широко увійшла у використання навіть при комп'ютерних програмах набору тексту. У книжкових виданнях прийнято використовувати виключку по формату, тобто однорідний текст, розміщений по всій ширині полоси набору. Для текстів, де кількість знаків в рядку дорівнює 30–40, а не 60–66 знаків з пробілами, краще використовувати ви ключку по лівому краю або по центру. Це пов'язано із зручністю для читання [10]. Вирівнювання тексту по формату вважається складнішим за виключку по лівому краю або по центру. При наборі тексту з виключкою по формату можуть виникати такі помилки верстки: помилки, що порушують тон полоси набору; помилки, які порушують прямокутність;

До першої категорії можна віднести розріжені або навпаки – стиснуті рядки, що пов'язано з надлишковим кернінгом. Максимальний кернінг тексту, який не буде кидатись в очі при читанні тексту дорівнює від –20 до +20 пунктів.

До другої категорії відносять кінцеві рядки, які не перекривають півтора абзацних відступа, кінцеві рядки, які на декілька міліметрів не доходять до краю, висячі рядки на початку та в кінці полоси. Також до помилок верстки відносять переноси, коли більше трьох переносів поспіль [11].

Коли текст проходить усі етапи редакційно-видавничого процесу, готовий до відправки у типографію макет ще раз проглядають технічний редактор і головний редактор. Якщо є необхідність, верстальник вносить фінальні правки в макет і по вказівці головного редактора відправляє файл в друк.

Висновки. Підготовка до друку перекладної науково-популярної літератури відбувається майже за однією схемою: переклад, наукове та літературне редагування, макетування та верстка, коректура. Кожне видавництво по-своєму організовує процес підготовки видання до друку: може змінюватись послідовність етапів, можуть залучатись різні фахівці і тому подібне. Проте зібраний та проаналізований матеріал дав змогу висвітлити відмінності у роботі перекладача, літературного та наукового редактора, особливостях макетування та верстки при підготовці до друку перекладної науково-популярної літератури.

Список літератури:

1. Родик К. К. Переклади на українську 1992–2012 [Електронний ресурс] / К. Родик – Режим доступу до ресурсу: http://bookplatform.org/uk/activities/269-translations-into-ukr.html
2. Радецька С. В. Засоби вираження експресії в науково-популярній літературі / С. В. Радецька // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Філологічні науки. – 2014. – С. 191–195.
3. Тимошик М. С. Як редагувати книжкові та газетно-журнальні видання: Практичний посібник / М. С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 2012. – 330 с.
4. Видання. Вихідні відомості. ДСТУ 4861:2007. – [Чинний від 2007–11–05]. – Київ: Держспоживстандарт України, 2007. – 50 с. – (Національні стандарти України).
5. Шевченко В. Е. Вимоги до оформлення наукових і науково-популярних видань / Шевченко В. Е. // Вісник: Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіалінгвистика. Кінотелемистецтво. – 2003. – С. 81–114.
6. Ukraine's Book Market 2016 [Електронний ресурс] // Читомо. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.chytomo.com/issued/ukraines-book-market-2016
7. Статут державної установи «Український інститут книги» [Електронний ресурс] // Міністерство культури України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245224945
8. Дослідження читання книжок в Україні – 2014 [Електронний ресурс] // GFK Ukraine. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/ukrajinci-chastishe-spilkujutsja-ale-menshe-chitajut/.
9. Видання книжкові та журнальні. Вимоги до формату. ДСТУ 4489:2005. – [Чинний від 2005–10–01]. – Київ: Держспоживстандарт України, 2005. – 4 с. – (Національні стандарти України).
10. Bringhurst R. The Elements of Typographic Style / R. Bringhurst. – Vancouver: Hartley & Marks, 2008. – 26 с.
11. Выключка по формату [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://nobelfaik.livejournal.com/65903.html

Щепина И.О.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ПОДГОТОВКА ПЕРЕВОДНОЙ НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В работе проанализирован современный издательский рынок Украины, читательские вкусы населения. Также определено место переводной научно-популярной литературы в современном книгоиздательстве. Поэтапно было исследовано процесс редакционно-издательской подготовки к печати переводных научно-популярных книг. Рассмотрено такие этапы как: перевод, литературное и научное редактирование, корректура, макетирование и верстка. Было выделено особенности подготовки к печати этого вида литературы и наведено примеры ошибок, которые могут возникать в ходе работы.
Ключевые слова: редакционно-издательская подготовка, научно-популярная литература, переводная научно-популярная литература, перевод, редактирование, корректура, макетирование, верстка.

Shchepina I.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

EDITORIAL-AND-PUBLISHING OPERATIONS IN UKRAINIAN TRANSLATED POPULAR SCIENCE LITERATURE

Summary
This work contains the analysis of modern Ukrainian publishing market, people's reading preferences. Also it had been determined translated popular science literature place in Ukrainian publishing market. The research of editorial-and-publishing operations in translated popular science literature was done. Translating, science editing, copyediting, proofreading, pages makeup were considered. Key features and mistakes in the process of editorial-and-publishing operations in making translated popular science literature were selected.
Keywords: editorial-and-publishing operations, popular science literature, translated popular science literature, translating, science editing, copyediting, proofreading, pages makeup.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.3

АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

Бочаріна Н.О., Михайленко Н.К.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми впливу акцентуацій характеру на поведінку підлітків, що дозволило визначити основний зміст і структурно-функціональні компоненти зазначеного феномену, здійснити базову класифікацію типів акцентуацій характеру у підлітковому віці. Розкрито особливості підліткового віку, поняття характеру, передумови розвитку акцентуацій. Визначаються головні фактори виникнення порушень поведінки неповнолітніх. Проаналізовані класичні характеристики основних акцентуацій характеру з урахуванням їх впливу на особистість підлітків.
Ключові слова: акцентуації характеру, підлітковий вік, девіантна поведінка, характер особистості,емоційна лабільність, експресивність, соціальна адаптація.

Постановка проблеми. Порушення поведінки серед підлітків стало надзвичайно актуальною проблемою в останні десятиліття. Їх відносна частота і крайні форми прояву нерідко носять патологічний характер, що обумовлено в наш час прискоренням фізичного розвитку, статевого дозрівання, виразним проявом акцентуацій характеру. Сучасне соціальне життя пред'являє нервовій системі підлітка більш високі вимоги, ніж півстоліття назад, і як наслідок поширення частих нервових зривів та девіантної поведінки серед підлітків.

У процесі становлення особистості у характері молодих людей можуть проявлятися акцентуації. Зміни у характері, що порушують цілісність особистості, знижуючи адаптивність і продуктивність життєдіяльності, негативні і розглядаються як акцентуації рис характеру. Акцентуації характеру розвиваються під впливом різних факторів, серед яких важливу роль відіграють властивості нервової системи, особливості сімейного виховання, соціального оточення, професійного самовизначення, фізичного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцентуації характеру і їх аналіз – проблема, що виникла на рубежі XIX–XX століть. К. Леонгард і А. Лічко визначили особливості акцентуації в характері людини і їх специфічні особливості. Дослідженням акцентуацій займалися П. Ганнушкін, Е. Фромм, Е. Шелдон, А. Шострем та інші. На сьогодні питання про акцентуації характеру є актуальним у зв'язку з поширенням процесів дезадаптації молоді до сучасних соціально-економічних умов суспільства. Доведено, що загострені риси характеру виступають детермінуючим фактором багатьох поведінкових актів суб'єкта, в тому числі і формування шкідливих звичок (Г. Ложкін, Н. Пов'якель).

У психологічних джерелах вплив акцентуацій характеру на поведінку часто розглядається разом з психологічними особливостями підліткового віку. Сам по собі «перехідний вік» і його психологічні особливості (норма і відхилення) давно цікавлять вчених-психологів. Дану проблему вивчали і вивчають: М. Алеманскій, Л. Зюбин, О. Леонтьєв, А. Личко, О. Лурія, І. Кон, Д. Фельдштейн, В. Кудрявцев, Г. Міньковський, А. Яковлєв, І. Бушай.

Останнім часом підвищився інтерес до чинників негативної, дезадаптивної поведінки неповнолітніх, що простежується в роботах Ц. Короленка, В. Менделевича, О. Безпалько, А. Капської, Н. Заверіко, О. Карпенко, І. Шишової, О. Мурашкевича.

Мета статті: розкрити особливості впливу акцентуації характеру на поведінку підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людські індивідуальні риси є основою структури особистості, її «становим» обґрунтуванням, яке є як і основоположним для цілісної спрямованості особистості, так і індивідуальним, таким, що виникає в результаті індивідуального життєвого досвіду. Характер людини – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлений типовими для неї формами поведінки [5].

Аналізуючи дослідження вчених ми визначаємо характер як сукупність стійких інструментальних рис особистості в основі якої лежить по-перше, динамічний стереотип, по-друге тип нервової системи. Динамічною стороною характеру є темперамент.

Особливості характеру, виходячи за межі, так званої «норми», але не досягаючи ступеня психопатії, давно привертали увагу психіатрів. В. Бехтерєв писав про «перехідні стани між психопатією й нормальним станом», П. Ганушкін – про «Латентні психопатії» [1], Г. Ушаков – про «крайні варіанти нормального характеру», А. Лічко – про «акцентуації характеру» [9].

Психіатр П. Ганнушкін припускає, що акцентуація – це баланс на межі хвороби та здоров'я, а її загострені прояви можуть вказувати на хворобу [1]. Подібні випадки він позначав як «латентну психопатію», М. Фрамер і О. Кербиков – як «предпсихопатію» [7].

Психолог Л. Кольберг вважав, що акцентуації характеру у підлітковому віці виявляються в емоційній сфері, а саме в інтенсивності почуттів та емоцій. Також дослідник зазначав, що певні

риси характеру впливають на ефективність виконання різних видів діяльності. Таким чином вчений робить висновок, що акцентуації характеру, можуть бути корисними або шкідливими у процесі самореалізації особистості [8].

У роботах К. Леонгарда використовується як поєднання «акцентована особистість», так і «акцентуйовані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» на термін «акцентована особистість». Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, це щось проміжне між психопатією і нормою. На його думку, акцентуйовані особистості – це не хворі люди, це здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями [8].

Вивчення означеної проблематики здебільшого займався А. Лічко, котрий наполягав на тому, що акцентуації характеру – це демонстрація в поведінці окремих рис характеру, що можуть призвести до певних відхилень особистості та негативно вплинути на процес її самореалізації [9].

Українські вчені Ю. Гільбух, С. Подмазін відзначають, що акцентуації характеру – це природнє явище, яке спостерігається у підлітковому та ранньому юнацькому віці. Отже, на їх думку, акцентуації характеру не мають значного впливу на процес самореалізації особистості [5].

У нашій країні набула поширення класифікація акцентуацій, яка була запропонована відомим дитячим психіатром професором А. Лічко [9]. Він вважає, що акцентуації характеру мають схожість з психопатіями. Головна їхня відмінність від психопатій полягає у відсутності ознаки соціальної дезадаптації. Вони не є основними причинами патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників у розвитку прикордонних станів.

Діагностичним критерієм акцентуації характеру є «місце найменшого супротиву», тобто така специфічна для визначеного типу акцентуацій психогенна дія, яка викликає порушення у поведінці та дезадаптацію.

Акцентуація характеру підлітка часто знижує його соціальну адаптацію. Так як акцентуації характеру це дисгармонічність розвитку характеру, гіпертрофована вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену вразливість особистості щодо певного роду впливів і утрудняє її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях [3].

Виокремлено два види акцентуації: *явна акцентуація*, тобто такий вид акцентуації, якій належить до крайніх варіантів норми. Він відрізняється наявністю постійних рис певного типу характеру. Детально зібраний анамнез, відомості від близьких, спостереження, особливо в середовищі ровесників, а також результати експериментально патохарактерологічної оцінки за допомогою діагностичного питальника дозволяє розпізнати цей тип.

Прихована акцентуація. У звичайних умовах, риси певного типу характеру виражені слабко чи зовсім не проявляються. Навіть при тривалому спостережені, різносторонніх контактах і детальному знайомстві з біографією важко іноді скласти чітке уявлення про певний тип характеру. Психогенні фактори не викликають психічних порушень. Якщо навіть такі риси і виявляються, це як правило, не призводить до помітної соціальної дезадаптації [8].

Диференціація акцентуації характеру в підлітковому віці часто утруднена, так як на фоні акцентуацій можуть виникати такі порушення поведінки, які справляють враження психопатичних. На думку А. Лічко акцентуації характеру відрізняються від психопатії тим, що: 1) проявляються не завжди й не всюди, а лише в тих випадках, коли важкі життєві ситуації пред'являють підвищені вимоги до «місця найменшого спротиву» в характері даної особи; 2) не перешкоджають задовільній соціальній адаптації особи чи порушення адаптації носять тимчасовий, скороминучій характер; 3) в визначених життєвих ситуаціях можуть навіть сприяти соціальній адаптації особистості (шизоїдні підлітки краще переносять самотність: гіпертивні – обставини, вимагаючи підвищеної активності й швидкості реакції, істероїдні – добре відчувають себе на сцені [8].

У підлітковому віці серйозно змінюються умови життя і діяльності підлітка, що, в свою чергу призводить до перебудови психіки, появи нових форм взаємодії між однолітками. У підлітка змінюється суспільний статус, позиція, становище в колективі, йому починають пред'являтися більш серйозні вимоги з боку дорослих.

Учений С. Дружилов емпірично виявив, що акцентуації у підлітковому віці впливають на виникнення негативних психічних станів та несприятливо відображаються на процесі самореалізації. Тип акцентуації характеру відображає специфіку потенційних можливостей формування стилю самореалізації особистості [2].

За даними досліжень, причинами виникнення акцентуацій можуть бути біологічні та соціально-психологічні фактории [2; 6]. Серед біологічних виділяють: вплив спадковості; органічне ушкодження головного мозку (мозкова інфекція, черепно-мозкові травми); «пубертатна криза», що обумовлена нерівномірністю розвитку серцево-судинної та кістково-м'язової систем. До соціально-психологічних слід віднести: недоліки сімейного виховання (вплив сімейного середовища на формування особистості, що є найбільш важливим, оскільки слугує основним суспільним інститутом соціалізації особистості); психічна травма.

У підлітків від типу акцентуації характеру залежить багато – особливості транзиторних порушень поведінки («пубертатних кризів»), гострих афективних реакцій і неврозів (як в їхній картині, так і по відношенню до їх викликають). Тип акцентуації також значною мірою визначається ставленням підлітка до його соматичних захворювань, особливо тривалих.

За данними досліджень О. Запухляк встановлено взаємозв'язки між акцентуйованими рисами характеру підлітків і рівнем вираження тривожності як фактору невпевненості у власних силах і страху перед оточуючим середовищем, що сприймається як вороже, від якого, на їх думку, необхідно захищатися; а також доведено детермінуючий вплив типів акцентуацій характеру підлітків на певні форми прояву агресивності [4].

Саме з типом акцентуації характеру необхідно рахуватися при розробці реабілітаційних програм для підлітків. Цей тип служить одним з головних орієнтирів для медико-психологічних рекомендацій, для порад щодо майбутньої професії та працевлаштування, а останнім же має

велике значення для стійкої соціальної адаптації. Знання типу акцентуації характеру важливо при складанні психотерапевтичних програм з метою найбільш ефективного використання різних видів психотерапії (індивідуальної або групової, дискусійною, директивної та ін.) [5].

Так як тип акцентуації вказує на слабкі місця характеру особистості підлітка, це дозволяє передбачити чинники, здатні викликати психогенні реакції, які ведуть до дезадаптації – тим самим відкриваються перспективи для психопрофілактики серед неповнолітніх.

У напрямку перетворюючої корекції доцільно використовувати слідуючи форми роботи з підлітками: психологічне консультування учнів, психологічне консультування батьків, психологічне просвітництво учнів і особливий вид психологічного тренінгу. Так у процесі консультування психолог намагається вирішити чотири основні завдання: – сформувати у підлітка здатність об'єктивно підходити до особливостей свого характеру; – розширити діапазон можливих способів поведінки підлітка в тяжких для нього ситуаціях; – необхідно допомогти підлітку осмислити зі значущими для нього позиціями можливі проблеми; – важливо спільно з підлітком сформувати позитивну програму майбутнього.

Для різних типів акцентуацій пропонуємо ряд заходів щодо їх корекції [10]. Так, загальними вимогами в індивідуальному підході і корекції при гіпертимному типі акцентуації підлітків – є створення умов для прояву ініціативи підлітка, чітке аргументоване визначення обов'язків і меж прийнятної поведінки підлітка, уникання гіперопіки, доброзичлива неавторитарна позиція дорослого, підкреслено поважна форма спілкування, вплив через вміле формування колективної думки.

Циклоїдний тип. Загальні вимоги до корекційної роботи: раціональний розподіл сил, достатній відпочинок, профілактика перевтомлювання; встановлення з підлітком теплих доброзичливих стосунків з боку дорослих («поговорити по душам», підтримувати цікаву для підлітка бесіду, тактичне підкріплення успіху підлітка); категорично не можна спровокувати конфліктів в період «спаду» (краще вже дочекатись «підйому»).

Загальні вимоги до корекції при лабільному типі акцентуації: комфортний психологічний мікроклімат у сім'ї, класі, часті позитивні підкріплення, одобрення, не можна проявляти найменшу грубість, категоричність, вказувати на погані риси, докоряти в несерйозності, демонстративно невербально проявляти негативне ставлення до підлітка, необхідно проявляти симпатію.

Астено-невротичний тип. Вимоги – виховувати в умовах піклування, любові, оптимізму, згоди і єдності вимог до дитини з боку дорослих. Профілактика і лікування хронічних захворювань, які призводять до астенізації. Не можна використовувати жартівливо-насмішливу «стимуляцію» астено-невротика. Необхідна розумна організація режиму дня.

Сензитивний тип. Необхідно становити довірливий контакт з підлітком, тактичні взаємостосунки з ним. Створення умов для самореалізації підлітка в цікавих для нього видах діяльності, розвитку загальних і спеціальних здібностей: музика, танці, художня гімнастика тощо, наявність в домі хорошої бібліотеки і можливості спілкування з близькими друзями.

Тривожно-педантичний тип – необхідно формувати оптимістичні стереотипи у підлітка, розвивати його емоційність, образність, уявлення (ефективна арт-терапія), необхідно створювати умови для підвищення його самооцінки через співробітництво з підлітком у засвоєнні ним навичок самостійної поведінки. Необхідно формувати у підлітка вміння виділяти головне і не тривожитись через дрібниці, знижувати почуття моральної відповідальності і вини.

Інтровертований тип – включення в групу лише зі згодою самого підлітка (необхідно пам'ятати, що інтровертований підліток при самостійній роботі скоріше досягає поставлених цілей), терпеливо відноситись до «чудернацьких» аспектів інтровертованого типу. Необхідно навчати висловлювати свої почуття і розуміти почуття і стан інших, вмінню спілкуватись.

Збудливий тип – необхідно загальнокультурний і інтелектуальний розвиток, розвиток навичок спілкування і саморегуляції, залучення підлітка до взаємодії з важливими для нього дорослими на досягнення цікавої мети (позиція дорослого – не провокувати конфліктів, враховувати афективну бурхливість). Необхідно навчати самоконтролю, вмінню відмовлятися від нерозумних бажань, які приносять шкоду йому та іншим.

Демонстративний тип – створення оптимальних умов для розвитку загальних, часткових і спеціальних здібностей, об'єктивне ставлення до успіхів і залучення підлітка. Алгоритм корекції: 1. Гіперувага (дорослий часто звертає увагу на підлітка), 2. Вибіркова увага (дорослий підкріплює своєю увагою позитивні реакції поведінки підлітка, намагаючись ігнорувати рецидиви демонстративності), 3. Стабілізація результатів оперантної зумовленості за рахунок чисельності і напряму уваги дорослого в залежності від поведінки підлітка.

Нестійкий тип – необхідно встановити повний (але не принижуючий особистісної гідності) контроль за поведінкою і діяльністю підлітка. Чітко регламентувати навчальну, позанавчальну діяльність, дозвілля, дотримуватись режиму дня, виключити можливість появи неструктурованого і неконтрольованого вільного часу підлітка. Корисно стимулювати ініціативу підлітка, надавати йому нескладні, але різні завдання, важливо сформувати у підлітка осмислення неминучості покарання за проступок [2].

Скорегувати, по можливості зменшити акцентуйовані риси характеру, направити їх у продуктивне, позитивне русло діяльності. Все це вимагає багато часу, не аби якої витримки, вміння, відповідальності особливо зі сторони психолога.

Висновки. Серед факторів, що впливають на появу акцентуацій характеру підлітка виділяють соціальні та біологічні фактори, які діють не ізольовано, а тісно взаємодіють. Акцентуації характеру це ґрунт, визначний фактор для розвитку психогенних розладів. У цих випадках від типу акцентуації залежить як вибіркова чутливість до визначеного психогенного фактору так і особливості клінічної картини. У більшості випадків акцентуації характеру створюють передумови для формування девіантної поведінки, особли-

во в підлітковому віці та можуть бути фактором для розвитку невротичних реакцій, неврозів, патохарактерологіческих особливостей, агресивної поведінки, сприяти порушенню процесів самореалізації та соціальної адаптації. Таким чином, для того щоб уникнути відхилень у поведінці дітей, батькам і педагогам слід вчасно звернути увагу на особливості характеру дитини. Вивчення особливостей впливу акцентуації характеру на поведінку підлітків, знання «місць найменшого опору» в характері підлітка дає змогу розробки та впровадження системи психопрофіклатики та психокорекції задля усунення негативних проявів дезадаптації, важковиховуванності, девіантної поведінки враховуючи особливості прояву кожного типу акцентуації.

Список літератури:

1. Ганнушкін П.Б. Клініка психопатій: їх статика, динаміка, систематика / Ганнушкін П.Б. – http://www.ageofbook.com
2. Драгунова Т.В. Психологічні особливості підлітка / Т.В. Драгунова // Вікова і педагогічна психологія / під ред. А.В. Петровського – М.: Просвещение, 1979. – С. 98–141.
3. Запухляк О.З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика / Запухляк О.З. // [Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України.] – К.:, 2006, т. 7, вип. 7. – С. 110–120.
4. Запухляк О.З. Особливості агресії акцентуйованих підлітків / Запухляк О.З. // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004, т. VI, вип. 1. – С. 152–157.
5. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / [Р. В. Павелків] – К.: Кондор, 2002. – 506 с.
6. Змановская Е.В. Девиантологія: (Психологія відхиляється): навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Є.В. Змановская – М.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 288 с.
7. Кербиков О.В. Психіатрія / О.В. Кербиков, М.В. Коркін, Р.А. Наджар, А.В. Снежневский. – 2-е изд., Пераб. – М.: Медицина, 1968. – 448 с.
8. Леонгард К. Акцентуйовані особистості – К., Пер. з нім. [Предисл. і ред. Блейхера В.М.] / К. Леонгард – 2-е вид. стер. – К.: Виш. шк. Головне видавництво, 1989. – 375 с.
9. Лічко А.Е. Психопат і акцентуації характеру у підлітків / А.Є. Лічко – Ленінград: Медицина, 1983. – 318 с.
10. Як допомогти підлітку з «важким» характером // Шкільний світ. – 1999. – № 13–14. – С. 12–19.

Бочарина Н.А., Михайленко Н.К.
Переяслав-Хмельницкий государственный агогический университет
имени Григория Сковороды

АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье представлен теоретический анализ проблемы влияния акцентуаций характера на поведение подростков, что позволило определить основное содержание и структурно-функциональные компоненты указанного феномена, осуществить базовую классификацию типов акцентуаций характера в подростковом возрасте. Раскрыто особенности подросткового возраста, понятие характера, предпосылки развития акцентуаций. Определяются главные факторы возникновения нарушений поведения несовершеннолетних. Проанализированы классические характеристики основных акцентуаций характера с учетом их влияния на личность подростков.
Ключевые слова: акцентуации характера, подростковый возраст, девиантное поведение, характер личности, эмоциональная лабильность, экспрессивность, социальная адаптация.

Bocharina N.A., Mihailenko N.K.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda

CHARACTER ACCENTUATIONS AND THEIR IMPACT ON ADOLESCENT BEHAVIOR

Summary
The article presents a theoretical analysis of the problem of the influence of character accentuations on the behavior of adolescents, which made it possible to determine the main content and structural and functional components of this phenomenon, to carry out a basic classification of types of character accentuations in adolescence. Reveals the features of adolescence, the concept of character, the preconditions for the development of accentuations. The main factors of the occurrence of violations of the behavior of minors are determined. The classical characteristics of the main accentuations of character are analyzed taking into account their influence on the personality of adolescents.
Keywords: character accentuation, adolescent age, deviant behavior, personality character, emotional lability, expressiveness, social adaptation.

УДК 159.923

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНИХ ДО АКАДЕМІЧНОЇ ПРОКРАСТИНАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Грисенко Н.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

В статті представлений теоретичний аналіз феномену прокрастинації, зокрема академічної прокрастинації, чинників та наслідків її прояву у студентів в процесі навчання. Проаналізовано результати емпіричного дослідження особистісних особливостей студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації. На основі регресійного аналізу в якості найбільш вагомих особистісних чинників прояву схильності до академічної прокрастинації були визначенні високій рівні внутрішньої конфліктності та інтернальності в області невдач, низький рівень сумлінності студентів.

Ключові слова: прокрастинація, академічна прокрастинація, особистісні особливості, внутрішня конфліктність, відповідальність, сумлінність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження структури, видів прокрастинації і чинників її формування стає все більш очевидною у зв'язку з сучасними вимогами до успішності студентської молоді, яка повинна ставати дедалі більш удосконаленою, в розвиненні у неї психологічних якостей: бути цілеспрямованою, наполегливою, впевненою, організованою, конкурентоспроможною та ін. У психологічній літературі під поняттям прокрастинації розуміють свідоме відкладання, відтермінування суб'єктом намічених дій, завдань, незважаючи на негативні наслідки такої поведінки, на можливе виникнення проблем. Відкладання виконання завдань саме в сфері навчання є видом академічним прокрастинації.

Дедалі зростає кількість публікацій, присвячених проблемі прокрастинації, та академічної прокрастинації зокрема. Одним із чинників академічної неуспішності студентів можна вважати постійне відкладання виконання навчальних завдань, така поведінка характеризується ригідністю діяльності особистості. Життя сучасного студента наповнене різними справами, навчальними завданнями, виконання яких потребує дотримання певних строків, що обумовлені часовими межами. Сучасна молодь будує плани, визначає та встановлює цілі, досягнення яких вимагає не тільки багато часу, а й власної самоорганізації та самодисципліни.

Серед студентів є досить поширеною звичка відкладати справи «на потім», тобто готуватися до екзамену в ніч перед його складанням, писати курсову роботу чи диплом у суворих межах часу, відкладати «на потім» вирішення важливих справ, тощо. В ситуаціях постійної напруги, коли навчальних завдань досить багато, а час на їх виконання обмежений, виникає загроза відкладати деякі справи на потім, на завтра, що в решті-решт призводить до виконання їх в останній момент у суворому дефіциті часу, що позначається не тільки на навчальній успішності студента, а й на його психофізіологічному стані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен прокрастинації має достатню, на перший погляд, історію дослідження у психологічній науці – близько 40 років. Вперше у науковий обіг термін «прокрастинація» ввів у 1977 році П. Рінгенбах розкривши особливості його структури та проявів у своїй книзі «Прокрастинація в житті людини» [2]. Сьогодні існує достатня кількість досліджень сутнісного змісту та структури прокрастинації (Н. Мілграм, Т. Піччел, Дж. Фераррі), а також розробки психодіагностичного інструментарію для її вимірювання (вперше зарубіжними науковцями – М. Аіткен, К. Лей, В. Мак Коун, Н. Мілграм, Дж. Джонсон, Е. Д. Ротблюм, Л. Й. Соломон, П. Стіл, Б. Тукман, та потім серед вітчизняних дослідників – Є. Г. Базика, О. С. Віндекер, М. В. Зверева, С. Л. Лебедев, М. В. Останіна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри відносно тривалу історію вивчення феномену академічної прокрастинації, вона залишається поширеним явищем у навчальній та професійній діяльності студентів практично у всьому світі. Навіть стислий огляд великої кількості публікацій із проблеми відкладання виконання завдань студентами у часі свідчить про очевидну непослідовність і неузгодженість результатів досліджень, що стосуються чинників схильності до прокрастинації, принципів їх класифікації і висновків, які можуть бути рекомендовані для впровадження в педагогічну практику відносно розробки повноцінних програм психотерапевтичного впливу.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є теоретичне обґрунтування особливостей феномену прокрастинації, чинників та наслідків його прояву у діяльності та аналіз результатів емпіричного дослідження особистісних особливостей студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації.

Виклад основного матеріалу. Необхідність поглибленого вивчення проблеми прокрастинації полягає в тому, що останнім часом в умовах динамічно розвиваючогося суспільства і дефіциту часу, посилилася тенденція добровільного, ірраціонального відкладання запланованих дій. Наслідком прокрастинації є стрес, викликаний нереалізованістю повною мірою життєво значущих для особистості цілей. Зниження самоефективності та загальної задоволеності життям є, в свою чергу, предиктором активізації негативного соціального самопочуття особистості. Відповідно, прокрастинація є чинником, що стимулює спотворення процесу самодетермінації в життєвій, особистісній, соціальній та професійній сферах самовизначення сучасної особистості.

Ми вважаємо, що основною сферою прояву прокрастинації, поряд з професійною діяльністю і турботою про здоров'я, є навчання. Академічна

прокрастинація припускає затримку виконання навчальних завдань (наприклад, курсових і дипломних робіт, труднощі своєчасної підготовки до сесії). Як показують дослідження, зволікання у добре успішних і слабо успішних студентів має різну специфіку [3]. При цьому наслідком прокрастинації в більшості випадків стає не тільки зниження успішності та результативності навчання, а й підвищення невротизації, наростання виснажуваності, погіршення самопочуття.

Я. І. Варваричева в своєму огляді зарубіжних наукових праць на цю тему визначає, що першими дослідниками, що почали вивчати саме академічний різновид прокрастинації були Л.Д. Ротблюм та Л.Й. Соломон [2]. Вони здійснили ряд масштабних досліджень серед студентів з метою виявлення особливостей прояву прокрастинації, а також розробили ефективну та детальну методику для її діагностики саме в навчальній сфері.

Є.Л. Базика, в своєму описі хронічної та тимчасової прокрастинації, також підкреслювала, що вона найчастіше притаманна студентам, які не правильно обрали фах чи взагалі навчальний заклад, через що їм не цікаво вчитися. Звідси, як стверджує вчений, безсонні ночі та намагання зробити неприємні завдання в останній день перед заліками, іспитами [1].

Результати експериментальних досліджень з зазначеної проблематики свідчать, що найчастіше студенти належать до активних прокрастинаторів, яких прокрастинація призводить до стану нагнітання напруги. Виявлено, що вони відкладають справи до останнього та створюють гостроту переживання пов'язаного з крайньою близькістю моменту здачі робіт. Таким чином студенти підвищують мотивацію та стимулюють себе до роботи. Але найчастіше така стратегія призводить до негативних наслідків.

С. Ю. Лебедев, базуючись на досліджені Л. Хайкока, П. Мак Карті, К. Скайя [7], зазначає, що причинами, наслідками та профілактикою такого зволікання студентів, або в загалі їх хронічної схильності до академічної прокрастинації можуть бути:

1. Хвороби, соціальні і сімейні проблеми. Недолік мотивації і інтересу, зайва самовпевненість, лінь, брак керівництва і консультацій з боку викладачів, вивчена безпорадність, недостатність комунікації, зовнішні відволікаючі чинники є чинниками, що викликають академічну прокрастинацію.

2. Прокрастинація призводить до зниження успішності, підвищення рівня тривожності, часто – до утворення комплексу неповноцінності і як результат – до відмови від подальшого навчання.

3. Більш уважне ставлення викладачів до навчання студентів, введення системи заохочення, розвиток академічних зв'язків між студентами, поділ роботи на більш дрібні складові, тощо – все це допомагає знизити рівень прокрастинації.

Н. М. Карловська та Р. О. Баранова наголошують, що відкладання виконання академічних завдань притаманне від 70% до 95% студентів [5]. В дослідженні Е. Д. Ротблюма та Л. Й. Соломона 50% студентів повідомили, що відкладають виконання учбових завдань в більшості випадків, а 30% студентів – час від часу, також 60% студентів відмічають необхідність допомоги спеціалістів для подолання прокрастинації [13].

Треба визначити, що серед всіх досліджень академічної прокрастинації проблематика емоційно-вольової саморегуляції та мотиваційної сфери студентів видається найбільш повно дослідженою. Так, Т.О. Гордеєва та О.А. Сичов в своєму досліджені внутрішньої та зовнішньої мотивації показали її вплив на успішність учбової діяльності або навпаки схильність до відкладання навчання [8]. Н.Ю. Волянюк та Г.В. Ложкін в своєму досліджені наводять на роздуми про часовий фактор в організації діяльності особистості та важливості регулятивних механізмів у її побудові [4].

Узагальнюючи проблематику досліджень особистісних характеристик різного рівня із схильністю людини до прокрастинації у діяльності, можна виділити наступне:

1. Перфекционізм (Н.М. Карловська, Р.О. Баранова, О.С. Віндекер, М.В. Зверева, С.Ю. Лебедев, Я.І. Варварічева та ін.);

2. Самооцінка, або самовідношення (А. Елліс, В Кнаус та ін.);

3. Нейротизм, та його компонент підвищена тривожність (Е.Д. Ротблюм, Л.Й. Соломон, В. Мак Коун, Т. Пецель і П. Руперт та К. Лей);

4. Суб'єктивний локус контролю (Є.Г. Базика та ін.).

Враховуючи суперечливість отриманих в дослідженнях вчених даних, щодо чинників прояву схильності людини до прокрастинації, нами було сплановано та проведено емпіричне дослідження на вибірці 60 студентів, в основу якого покладено припущення про існування відмінностей у особистісних характеристиках, а саме ектравертованості, сумлінності, відкритості досвіду, доброзичливості, нейротизму, локусу контролю, компонентів самовідношення та особистісної зрілості, студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації. В дослідженні застосовані наступні методики: 1) опитувальник «Шкала загальної прокрастинації» К. Лейя, в адаптації О. С. Віндекер и М. В. Останіної; 2) методика «Procrastination Assesment Scale Student» Е. Д. Ротблюма, Л. Й. Соломон, в адаптації М. В Зверевої; 3) авторська методика дослідження прокрастинації С. Ю. Лебедєва; 4) авторська анкета виявлення наявності стану прокрастинації Є. Л. Базики; 5) п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрая і П. Коста; 6) методика діагностики рівня суб'єктивного локусу контролю Дж. Роттера, в адаптації Е. Ф. Бажина., С. А. Голинкіної, А. М. Еткінда; 7) методика дослідження самовідношення, В. В. Століна, С. Р. Пантілеєва; 8) опитувальник особистісної зрілості О. С. Штепи.

За даними чотирьох методик спрямованих на виявлення схильності студентів до академічної прокрастинації, а саме К. Лейя, Е. Д. Ротблюма й Л. Й. Соломона, С. Ю. Лебедєва, Є. Л. Базики, можна стверджувати, що переважна більшість студентів має середній рівень її прояву. В подальшому, за допомогою кластерного аналізу алгоритму К-середніх ми розділили всю вибірку досліджуваних на два кластери, з високою та низькою схильністю до прокрастинації відповідно. Перший кластер, який об'єднував досліджуваних з низькою схильністю до академічної прокрастинації, складав двадцять вісім осіб,

та другий кластер, який об'єднував досліджуваних з високим рівнем схильності до академічної прокрастинації, складав тридцять дві особи.

Результати кластеризації вибірки досліджуваних за показниками схильності до академічної прокрастинації представлено на рис. 1.

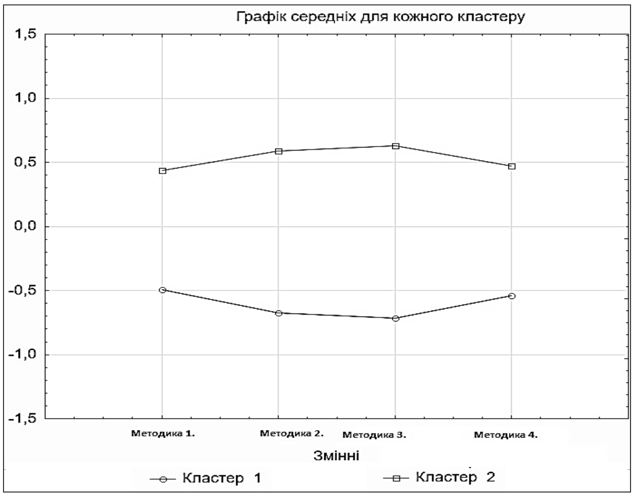

Рис. 1. Графік розподілу досліджуваних за рівнем схильності до академічної прокрастинації (кластерний аналіз метод К-середніх)

В результаті статистичного аналізу, були виявленні відмінності особистісних особливостей студентів у кластерах із різними рівнями схильності до академічної прокрастинації, представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Показники розбіжностей у особистісних особливостях студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації

Особистісні показники	Середнє по групі з низькими показниками прокрастинації	Середнє по групі з високими показниками прокрастинації	Показник критерію U-Манна Уітні
Самовпевненість	11,11	8,12	161,50*
Самокерівництво	8,96	6,91	223,50*
Відображене самовідношення	7,78	5,44	178,00*
Самоцінність	10,64	8,84	292,50*
Самоприв'язаність	6,46	4,65	292,50*
Внутрішня конфліктність	4,11	7,44	224,50*
Відповідальність	5,32	6,34	302,50*
Толерантність	5,93	5,09	281,00*
Автономність	5,89	4,69	233,50*
Креативність	4,37	3,84	314,50*
Синергічність	3,53	2,90	303,50*
Загальної інтернальності	34,285	20,843	161,00*
Екстраверсія	56,071	50,875	219,00*
Сумлінність	58,821	52,00	179,00*

Так, серед дев'яти складових самовідношення значущі розбіжності між групами студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації були виявлені лише за шістьма, а саме за шкалами самовпевненості, самокерівництва, відображеного самовідношення, самоцінності, самоприв'язаності та внутрішньої конфліктності. А за іншими трьома факторами, а саме: самоприйняттям, закритості та самозвинувачення не було виявлено значущих розбіжностей між групами студентів. Тобто, якщо у студента низький рівень прояву п'яти показників позитивного самовідношення, а саме самовпевненості, самокерівництва, позитивного відображеного самовідношення, самоцінності, самоприв'язаності, але високий рівень внутрішньої конфліктності, що свідчить про негативний фон ставлення до себе, наявність постійного контролю над своїм «Я», прагнень глибокої оцінки всього, що відбувається в його внутрішньому світі, то в нього спостерігається більш високий рівень прояву схильності до академічної прокрастинації.

Також були виявлені розбіжності за такими складовими особистісної зрілості як відповідальність, толерантність, автономність, креативність, синергічність. А за такими показниками як децентрація, глибинність переживань, життєва філософія, контактність, самоприйняття, та інтегральний показник особистісної зрілості, групи студентів з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації статистично значуще не відрізняються один від одного. Тобто, студенти з високою схильністю до академічної прокрастинації, мають високий рівень прояву відповідальності та низькі рівні толерантності, автономності, креативності й синергічності. Найбільш цікавим для нас здається виявлений високий рівень відповідальності у схильних до академічної прокрастинації студентів. В цьому контексті його можна інтерпретувати як конфлікт між «хочу-можу», «є-вимагають», тобто «Я-реальним» та «Я-ідеальним». Так, для студентів прокрастинаторів відповідальність є чинником, який дає їм усвідомлення того, що вони не можуть вирішувати поставлені академічні завдання, через низьку оцінку своїх умінь, навичок, знань, здібностей та фізичних і особистісних якостей. Тобто, відповідальність тут виступає в негативній конотації, як риса низької самооцінки, невпевненості у собі, через яку вони відчувають фрустрацію та відкладають навчальну діяльність.

Цікавим для нас також було виявлення статистично значущих розбіжностей у студентів лише за шкалою загальної інтернальності. Тобто, такі люди не вбачають зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок і вважають, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або дій інших людей. Власне тому, на нашу думку, студенти з домінуючим екстернальним локусом контролю більш схильні до прояву академічної прокрастинації. За всіма диференційованими показниками інтернальності в різних сферах відмінностей між студентами з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації виявлено не було. Але ми припускаємо, що ці показники можуть бути значущими в вибірках з більшою кількістю студентів, особливо такі чотири фактори, як інтернальність в виробничих відносинах, інтернальність в області досягнень та інтернальність в області невдач і інтернальність в міжособис-

тісних відносинах, які були виявленні в дослідженнях інших факторів.

Серед особистісних факторів, статистично значущі розбіжності були виявлені лише за показниками екстраверсії та сумлінності, а за показниками нейротизму, доброзичливості та відкритості новому досвіду студенти з різними рівнями схильності до академічної прокрастинації статистично значуще не відрізняються один від одного. Тобто, студенти з високим рівнем схильності до академічної прокрастинації як правило, не організовані, не мають самодостатності і не достатньо прискіпливі в своїй роботі. В поведінці їм характерна мінливість та імпульсивність. Вони легко відволікаються, не організовані, спонтанні, часто експериментують, мало зосереджені на цілі, часто є гедоністами і в цілому відрізняються низьким рівнем цілеспрямованої поведінки. Вони відрізняються гнучкістю, але надмірно – легко кидають розпочату справу, і так само легко захоплюються іншими ідеями, справами або людьми. Вони слабо контролюють власні імпульси. Такі перемінливі особи працюють не так, як сфокусовані на цілях люди, їх активність в меншій мірі пов'язана зі спрямованою метою. Такі результати є цілком закономірними в межах нашого дослідження.

Також за результатами дослідження у студентів з високим рівнем схильності до прокрастинації домінує інтровертований тип темпераменту. Їм характерна тенденція до незалежності, самостійності, індивідуалізму. Для інтроверта найбільш характерні здатність до життя в стані ізоляції, без активної діяльності в соціумі, тобто людина, що веде спосіб життя з невеликим інтересом до її соціальних функцій.

Виходячи з того, що студенти з високими та низькими рівнями схильності до академічної прокрастинації статистично значуще відрізняються за достатньої кількістю особистісних показників, нами був проведений лінійно-множинний регресійний аналіз з метою виявлення різної долі значущості виявлених особистісних показників у проявах схильності студентів до прокрастинації у навчанні. Результати регресійної статистики наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Регресійна статистика для вияву впливу особистісних характеристик на прояв академічної прокрастинації

Показник	Розрахункове значення
Множинний R	0,753
R-квадрат	0,568
Скорегований R-квадрат	0,490
Стандартна похибка	20,133

З табл. 2 можна побачити, що величина коефіцієнта множинної регресії для трьохфакторної моделі схильності до академічної прокрастинації дорівнює 0,753. Це обумовлено високим проявом факторів самовідношення особистості – внутрішня конфліктність, низьким проявом одного з п'яти глобальних факторів особистості – сумлінності та низьким проявом показнику інтернального локусу суб'єктивного контролю – інтернальність в області невдач, тобто вони прогнозують вірогідність високої схильності до академічної прокрастинації.

Значення R-квадрата (коефіцієнта детермінації) дорівнює 0,568. Це означає, що частка дисперсії залежної змінної пояснена регресією, становить 57%. Розрахована регресійна модель значуща за критерієм F – Фішера (F = 9,50, за $p<0,05$).

Загальну характеристику побудованої кореляційно-регресійної моделі подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між особистісними особливостями студентів та їх схильністю до академічної прокрастинації

Показник	Коефіцієнти регресії (β)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Внутрішня конфліктність	0,424	3,228	0,002
Інтернальність в області невдач	0,338	2,638	0,011
Сумлінність	-0,237	-2,188	0,033

Як бачимо в таблиці 3 стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний рівень вірогідності впливу кожного фактору – предикторів: для змінної «Внутрішня конфліктність» β = 0,42, «інтернальність в області невдач» β = 0,338, для змінної «Сумлінність – імпульсивність» β = -0,237. Усі коефіцієнти статистично значущі.

Результати регресійного аналізу уможливили виокремлення трьох факторів, що продемонстрували статистично надійну вірогідність впливу форм прояву незалежних змінних на залежну – схильність до академічної прокрастинації, за якими було побудовано трьохфакторну кореляційно-регресійну модель виду:

$$\mathbf{Y = 254{,}89 + 0{,}42\ X_1 + 0{,}34X_2 - 0{,}24X_3}$$

де **Y** – середній показник схильності до академічної прокрастинації

$\mathbf{X_1}$ – фактор внутрішньої конфліктності, який визначено в якості найбільш значущого чинника;

$\mathbf{X_2}$ – інтернальності в області невдач;

$\mathbf{X_3}$ – сумлінності.

Висновки та пропозиції. Наразі розроблено достатня кількість тренінгових програм, зокрема в межах технології тайм-менеджменту, з метою подолання проявів прокрастинації через розвиток вмінь та навичок самоорганізації, самоконтролю, професійної та особистісної самореалізації, тощо. Але, спираючись на результати нашого дослідження, можна констатувати, що первинним фактором у подоланні академічної прокрастинації студентів в межах навчання має бути аналіз їх ставлення до професійного фаху в цілому, подолання внутрішньої конфліктності, негативного емоційного ставлення до себе, підвищення значущості та відповідального ставлення до процесу та результатів навчання.

Список літератури:

1. Базика Є. Л. Стан прокрастинації як чинник, який пригнічує формування успішної особистості студента: результати дослідження / Є. Л. Базика // Практична психологія та соціальна робота: наук.-практ. освітньо-метод. журн., 2014. – № 5. – С. 23–30.
2. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования / Я. И. Варваричева // Вопросы психологии. – 2010. – № 3 – С. 121–131.
3. Виндекер О. С., Останина М. В. Формальный и содержательный анализ шкалы общей прокрастинации С. Н. Lay (на примере студенческой выборки) // Актуальные проблемы психологического знания, 2014. С. 116–127.
4. Волянюк Н. Ю. Временной фактор в организации деятельности субъекта / Н. Ю. Волянюк, Г. В. Ложкин // Практична психологія та соціальна робота: наук.практ. освітньометод. журн., 2013. – № 11. – С. 1–5.
5. Карловская Н. Н. Взаимосвязь общей и академической прокрастинации и тревожности у студентов с разной академической успеваемостью / Н. Н. Карловская, Р. А. Баранова // Психология в вузе. – 2008. – № 3 – С. 38–49.
6. Климова А. В. Особенности копинг-стратегий и психологических защит студентов с установкой откладывать выполнение работы «на потом» / А. В. Климова // Вологда: Управление и экономика в условиях экономической не стабильности. Материалы научно-практической конференции. 2014. – С. 288–293.
7. Лебедев С. Ю. Психологические особенности студентов, склонных к прокрастинации: дис. канд. психол. наук / С. Ю. Лебедев – СПб.: СПБГУ, 2016. – 84 с.
8. Мохова С. Б. Психологические корреляты общей и академической прокрастинации у студентов / С. Б. Мохова, А. Н. Неврюев // Вопросы психологии, 2013. – № 1. – С. 24–35.
9. Сёмина А. С. Исследование феномена прокрастинации во взаимосвязи с другими психологическими феноменами в студенческой среде [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/ 2240/41401_e222.pdf
10. Eun Hee Seo Gramming. Active Procrastination, And Academic Achievement // Social Behavior and Personality, 2012. – № 40(8). – P. 1330–1340.
11. Lay C. H. At last, my research article on procrastination // J. of Research in Personality. – 1986. – Vol. 20. – № 4. – P. 474–495.
12. Milgram N. A. The procrastination of everyday life / N. A Milgram, A. Norman.; B. Sroloff; M. Rosenbaum // Journal of Research in Personality, 1988. – N 2(22). – P. 197–212.
13. Rothblum E. D. Academic Procrastination: Frequency and Cognitive-Behavioral Correlates / E. D. Rothblum, L. J. Solomon // Journal of Counseling Psychology, 1984. Vol. 31, no. 4. P. 503–509.

Грисенко Н.В.
Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКЛОННЫХ К АКАДЕМИЧЕСКОЙ ПРОКРАСТИНАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье представлен теоретический анализ феномена прокрастинации, в частности академической прокрастинации, причин и последствий ее проявления у студентов в процессе обучения. Проанализированы результаты эмпирического исследования личностных особенностей студентов з разными уровнями склонности к академической прокрастинации. На основе регрессионного анализа в качестве наиболее значимых личностных факторов проявления склонности к академической прокрастинации были выделены високие урони внутренней конфликтности и интернальности в области неудач, низкий уровень добросовестности студентов.
Ключевые слова: прокрастинация, академическая прокрастинация, личностные особенности, внутренняя конфликтность, ответственность, добросовестность.

Grisenko N.V.
Oles Honchar Dnipro National University

PERSONALITY TRAITS OF STUDENTS WITH DIFFERENT LEVELS OF ACADEMIC PROCRASTINATION

Summary
The theoretical analysis of the phenomenon of procrastination is presented in the article, academic procrastination in particular, its origins and the results of its manifestations for students in the academic process. The results of the empirical research of personality traits of students with different levels of academic procrastination are analyzed. On the basis of the regression analysis high levels of internal conflict, internality in the field of failures, and conscientiousness of students were defined as the most influential origins of the proneness to academic procrastination manifestations.
Keywords: procrastination, academic procrastination, personality traits, internal conflict, internality, conscientiousness.

УДК 159.96

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НОВОЇ ШКОЛИ

Дасюк Ж.М.
Загальноосвітня санаторна І-ІІІ ступенів школа-інтернат № 2 м. Хмельницького

У статті проаналізовано стан розробки проблеми формування толерантності у молодших школярів у контексті розвитку нової школи. Поняття «толерантність» визначено як інтегральну характеристику дитини, що визначає її здатність у різних життєвих ситуаціях ефективно взаємодіяти із оточенням, уникаючи конфронтації. Виявлено структурні компоненти толерантності у молодшому шкільному віці: активність, цілеспрямованість, відповідальність, сприйняття людей як суб'єктів, що мають власні почуття та бажання, рефлексія дій і психологічних станів, творчість, гнучкість та оригінальність мислення, комунікативна компетентність. За результатами теоретичного аналізу наукових публікацій визначено комплекс психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування толерантності у молодших школярів: толерантне відношення дорослого до дітей; організація виконання колективних творчих робіт такого об'єму і змісту, що вірогідність досягнення успіху в їхньому вирішенні є суттєво вищою при колективній роботі; реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний; виокремлення дорослим стосунків між учасниками роботи як однієї з провідних цінностей при виконанні колективних робіт; доведення до свідомості дітей взаємозв'язку між якістю стосунків у групі та ефективністю роботи; передача дітям відповідальності за взаємовідносини, що складаються у групі.
Ключові слова: формування толерантності, молодші школярі, нова школа, дитина, молодший шкільний вік, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. Формування толерантності повинне стати одним із завдань нової школи, як одного з найважливіших інститутів виховання. Причому починатися ця виховна робота повинна з перших класів. Це особливо важливо тому, що для багатьох сучасних дітей школа стає першим місцем, де вони є членами відносно стабільного колективу однолітків. На цьому етапі дорослі повинні допомогти дітям розвинути таку якість як толерантність, сформувати у них навички толерантної взаємодії. В умовах розвитку нової школи це стає можливим, адже основними принципами, на яких побудована концепція сучасних освітніх реформ, є свобода та відповідальність, що у свою чергу є основою формування толерантності особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці методологічні основи вивчення толерантності заклав Г. Олпорт, який розглянув не лише різні аспекти упереджень, але і їхній зворотний з психологічної точки зору феномен – толерантність. Він виокремив низку характеристик толерантної людини: висока ментальна гнучкість; толерантність до невизначеності; здатність до емпатії; критичність до себе, що зменшує схильність переносити свою провину і відповідальність на інших; почуття гумору [1]. Толерантна людина, з точки зору Г. Олпорта, схильна до ліберальних поглядів, тоді як інтолерантна людина – до радикалізму.

Проблема толерантності є відносно новим напрямом досліджень психологічної науки, будучи більшою мірою опрацьованою у педагогіці. Значний внесок у дослідження психологічних аспектів толерантності, її сутностії і функцій внесли: Г. Олпорт, Е. Фром, С. Кобаса, П. Ніколсон, М. Уолцер, О.Г. Асмолов, С.К. Бондирєва, І.Б. Гриншпун, Г.У. Солдатова та ін. Проблема розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку ретельно і детально вивчалася багатьма дослідниками (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, Е. Ериксон, та ін.). Питання формування такої важливої риси особистості сучасного школяра, як толерантність знайшли відображення у сучаних дослідженнях, зокрема: загальні питання педагогіки толерантності (М. Рожков, А. Сиротенко, Л. Шайгерова та ін.); етнічна толерантність (О. Байбаков, О. Докукіна, Ю. Римаренко, В. Тишков та ін.); технологічні питання виховання толерантності (С. Герасимов, О. Кащенко, П. Степанов, Г. Шеламова та ін.); гуманітарні дисципліни, як засіб формування толерантності (Л. Алексашкіна, Л. Ванюшкіна, С. Мєтліна та ін.); вивчення досвіду виховання толерантності у зарубіжних країнах (Г. Коберник, З. Малькова, О. Матієнко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукового доробку вчених, зусилля яких спрямовані на вивчення різних аспектів толерантності особистості як інтегральної характеристики, що визначає її здатність реалізувати свою індивідуальність в інтересах суспільства, відкриває можливість допомогти дітям в процесі їхнього розвитку вийти на усвідомлення власної індивідуальності, навчити їх проявляти її у межах конструктивної взаємодії з оточенням. У зв'язку з цим проблема формування толерантності, найменше вивчена для дітей молодшого шкільного віку і її вирішення, має високу суспільну значущість і набуває особливої актуальності.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічний дискурс проблеми формування толерантності особистості у сучасних умовах, визначити психолого-педагогічні умови її формування у молодших школярів у контексті розвитку нової школи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до періодизації Е.Ериксона діти молодшого шкільного віку перебувають на четвертій стадії життєвого циклу – шкільний вік. Радіус їхніх значущих стосунків – сусіди і школа. Основний вибір або кризова суперечність цього вікового

періоду – заповзятливість проти почуття неповноцінності. Позитивні новоутворення віку – почуття компетентності, умілості [1]. Д.Б. Ельконін акцентує рукотворну природу психологічних новоутворень. Ми – суспільні дорослі – будуємо їх самі, вводячи дитину в ту або іншу провідну діяльність, проектуючи яку, вчитель може суттєво впливати на розвиток дітей. Відповідно до класифікації Д.Б. Ельконіна, провідною діяльністю дітей молодшого шкільного віку є навчальна, тобто діяльність, в процесі якої відбувається засвоєння нових знань [2]. Г.А. Цукерман і Б.М. Мастеров таким чином характеризують молодший шкільний вік: «Період, який прийнято зараз називати за місцем соціальної прописки дитини, – молодшим шкільним віком (6–7–10–12 років) – є вік прийняття пред'явленого дитині соціального очікування відповідальності. У цьому віці починається освоєння якісно нових стосунків з людьми – стосунків рівності перед загальними законами» [3, с. 21].

О.О. Сорокоумова переконливо продемонструвала необхідність специфічної організації процесу навчання молодших школярів для того, щоб у цьому процесі ефективно розвивалося самопізнання школярів і розуміння ними інших людей. При традиційній організації процесу навчання розуміння інших людей і формування суджень про них обмежується фіксацією зовнішніх, тілесних властивостей. Емоційні стани майже не диференціюються, що свідчить про відсутність способів і прийомів розуміння молодшими школярами індивідуально-психологічних особливостей людей. Самооцінка школярів є неадекватною, залежить від оцінювання вчителем результатів навчально-пізнавальної діяльності учня. Розуміння учбових текстів є значно вищим, ніж розуміння іншої людини і самого себе. Для розвитку розуміння себе та інших потрібна спеціально організована вчителем навчально-пізнавальна діяльність, що включає дітей у реальні ситуації взаємодії і стосунків; у спільну діяльність у процесі вирішення продуктивних і творчих завдань, яке породжує нові особистісні сенси суб'єктів навчальної діяльності [4]. Усі ці завдання реалізуються завдяки концепції Нової школи, де велика увага приділяється індивідуальності кожного учня та особливостям його розвитку.

Розсудливе та афективне відношення до правил, моральних норм розвивається у дитини через емоційно-оцінне відношення до неї дорослого. Формування позитивних особистісних якостей через співвідношення реальних вчинків дитини з моральними еталонами буде ефективним, якщо дорослий спілкується з дитиною у довірчому і доброзичливому тоні, виражаючи упевненість у тому, що ця дитина не може не відповідати позитивній моделі. Якщо дорослий прирівнює майбутню поведінку дитини до позитивного еталону, це дає бажане зрушення у подальшому розвитку особистості дитини. Поведінка дитини стає стійко правильною. О.О. Спіцина відмічає актуальність формування толерантності у молодших класах школи, оскільки на цьому життєвому етапі починає відбуватися взаємодія між дітьми, що прийшли з різних соціумів, з різним життєвим досвідом, розвивається рефлексія, формується почуття відповідальності; дитина відкрита впливу дорослого [5].

Виокремимо складові толерантності молодшого школяра з урахуванням вікових особливостей особистісного розвитку: активність, цілеспрямованість; позитивне відношення до себе, самоприйняття; готовність переймати на себе відповідальність, інтернальність; відношення до людських відносин як значущої і самостійної цінності; цілісне багатопланове сприйняття суб'єктів взаємодії як таких, що містять у собі одночасно небезпеку і ресурс в їхній нероздільності; сприйняття людей як об'єктів особливого роду (суб'єктів), що мають власні почуття, емоції, бажання; розрізнення і роздільна оцінка особистості і поведінки; рефлексія дій і поточних психологічних станів; творчість, гнучкість і оригінальність мислення; комунікативна компетентність. Показниками сформованості толерантності у дітей молодшого шкільного віку є: просоціальна спрямованість; успішна соціальна адаптація, яка знаходить вираження у внутрішній задоволеності суб'єкта з одного боку, і позитивний оцінці індивіда його безпосереднім оточенням, з іншого; здатність до активної творчої взаємодії з середовищем.

Що стосується роботи з формування толерантності у молодших школярів – це має бути групова діяльність під керівництвом уповноваженого дорослого, який би контролював та емоційно оцінював міжособистісні стосунки дітей, і сам проявляв толерантне відношення до дітей. Сформувати специфічні для толерантності мотиваційні механізми можна лише через роботу з емоціями. Тому однією з основних умов формування толерантності у молодших школярів є робота з емоціями дітей, систематична реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний. Лише безпосереднє переживання дитиною толерантних стосунків, формування у неї на цій основі цілісного образу толерантності, інтуїтивне досягнення її потенціалу і сенсу у своєму житті закономірно приведе її до формування особистісних утворень, що відповідають толерантності.

Засобом формування толерантної особистості з точки зору Г.У. Солдатової є відпрацювання життєво необхідних соціальних навичок в процесі групової роботи. Дитина набуває особистого досвіду, внаслідок чого поняття толерантності наповнюється не абстрактним, а конкретним особистісним сенсом. Лише так воно може стати реально діючим конструктом, що визначає поведінку людини [6].

О.А. Овсянникова вважає, що основними методами формування толерантного відношення дітей до однолітків є метод спонукання до співпереживання емоційно-смислової інтонації Іншого і метод конструктивного діалогу, який припускає взаємодію дитини і цього Іншого. Ці методи сприяють рівноправному внесенню кожною дитиною своєї ідеї, грунтованої на позитивному оцінюванні її іншими дітьми. Крім того, вони сприяють прийняттю і розвитку дітьми ідеї однолітка, формують бажання надати допомогу один одному. Коли діти навчилися виявляти головний сенс художнього твору і мають

уявлення про варіанти вираження людських почуттів голосом і жестом, необхідно спонукати їх знаходити власні засоби і способи вираження емоційних станів людини і «олюдненої» природи [7]. Н.Б. Щеголихіна вказує на те, що найефективнішим методом формування толерантності є рольові ігри, оскільки у грі можна легко з'ясувати відношення школяра до якої-небудь проблеми, гра надає дитині можливість отримати конкретний особистий досвід і сформувати власне ставлення до проблеми. Головне, що дитина виносить з гри – це емоційне переживання, яке є основою для сприйняття інформації під час бесіди [8].

Вищенаведені програми мають декілька загальних рис, повторюваність яких є закономірною. Переважна більшість з них є програмами психологічних тренінгів. Це автоматично обумовлює вимогу дотримання групових норм (у тому числі спрямованих на створення атмосфери психологічної безпеки); акцент робиться не на засвоєння знань, а на формування відношення, розвиток почуття, здатності і, на другому місці, – на розвиток вмінь і навичок; важливу роль у програмах тренінгів посідають творчі роботи, у тому числі – колективні творчі роботи; багато авторів приділяють значну увагу роботі з емоціями; переважна більшість перерахованих програм розпочинаються з ознайомлення з поняттями «толерантність» «толерантна поведінка», «толерантна особистість», «межі толерантності» та ін.

Висновки і пропозиції. За результатами теоретичного аналізу публікацій можна визначити такий комплекс психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування толерантності у молодших школярів: толерантне відношення дорослого до дітей; постановка перед дітьми творчих завдань; організація виконання колективних творчих робіт такого об'єму і змісту, що вірогідність досягнення успіху в їхньому вирішенні істотно вище при колективній роботі над завданням, ніж індивідуальній; реалізація дорослим принципу трансформації когнітивного змісту (інформації) в емоційний; прийняття дорослим стосунків між учасниками роботи і виокремлення їх як однієї з провідних (основних) цінностей при виконанні колективних творчих робіт; доведення до свідомості дітей взаємозв'язку між якістю стосунків в групі та ефективністю роботи; передача дітям відповідальності за стосунки, що складаються у групі; навчання дітей правилам ефективної організації спільної роботи (обговорювати і погоджувати плани, використовувати справедливі процедури і об'єктивні критерії і т. п.).

На основі зазначеного вище можна зробити такі висновки про специфіку проблематики толерантності стосовно молодшого шкільного віку: потребу дітей у спілкуванні з однолітками і сторонніми дорослими необхідно спеціально розвивати; формування толерантності у молодших школярів доцільно здійснювати у межах їхньої навчальної діяльності, яка для цього віку є провідною. Ця діяльність повинна відбуватися у специфічних умовах, з дотриманням певних норм і принципів, процес засвоєння яких є виробленням емоційного відношення до цих норм, що розвивається через емоційно-оцінне відношення дорослих до дітей. Отже, виховна робота, для того, щоб бути ефективною, повинна вестися з усією референтною групою під керівництвом дорослого на доступному дітям рівні конкретно-понятійного мислення, що стає можливим в умовах розвитку Нової школи.

Список літератури:

1. Эриксон Э.Г. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Психол. центр «Ленато», 1996. – 589 с.
2. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
3. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития / Г.А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 288 с.
4. Сорокоумова Е.А. Психология самопознания детей младшего школьного возраста: дис. ... д-ра психол. н / Е.А. Сорокоумова. – Самара, 2002. – 312 с.
5. Спицына О.А. Психологические условия формирования когнитивного и поведенческого компонентов толерантности у младших школьников в образовательной сфере: дис. ... канд. психол. н. / О.А. Спицына. – Казань, 2006. – 221 с.
6. Солдатова Г.У. Практическая психология толерантности, или Как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души / Г.У. Солдатова // Век толерантности. – 2003. – Вып. 6. – С. 60–78.
7. Овсянникова О.А. Формирование толерантного отношения дошкольников к сверстникам средствами искусства: дис. ... канд. пед. н. / О.А. Овсянникова. – Екатеринбург, 2003. – 185 с.
8. Щеголихина Н.Б. К проблеме формирования культуры межнациональных отношений / Н.Б. Щеголихина // История. – 2002. – № 7. – С. 2–3.

Дасюк Ж.М.
Общеобразовательная санаторная I-III ступеней школа школа-интернат № 2 г. Хмельницкого

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НОВОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье проанализировано состояние разработки проблеми формирования толерантности у младших школьников в контексте развития новой школы. Понятие «толерантность» определено как интегральную характеристику ребенка, определяющую его способность в различных жизненных ситуациях эффективно взаимодействовать с окружением, избегая конфронтации. Выявлены структурные компоненты толерантности в младшем школьном возрасте: активность, целенаправленность, ответственность, восприятие людей как субъектов, имеющих собственные чувства и желания, рефлексия действий и психологических состояний, творчество, гибкость и оригинальность мышления, коммуникативная компетентность. По результатам теоретического анализа научных публикаций определен комплекс психолого-педагогічних условий, обеспечивающих эффективное формирование толерантности у младших школьников: толерантное отношение взрослого к детям; организация выполнения коллективных творческих работ такого объема и содержания, что достоверность достижения успеха при их решении является существенно выше при коллективной работе; реализация взрослым принципа трансформации когнитивного содержания (информации) в эмоциональный; выделение взрослым отношений между участниками работы как одной из ведущих ценностей при выполнении коллективных работ; доведение до сознания детей взаимосвязи между качеством отношений в группе и эффективностью работы; передача детям ответственности за взаимоотношения, складывающиеся в группе.
Ключевые слова: формирование толерантности, младшие школьники, новая школа, ребенок, младший школьный возраст, психолого-педагогические условия.

Datsuk J.M.
General Sanatory I-III of Degrees School-Boarding-School № 2, Khmelnytsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF TOLERANCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF NEW SCHOOL DEVELOPMENT

Summary
In the article the state of development of the problem of forming of tolerance is analysed for junior schoolchildren in the context of development of new school. Concept «tolerance» is certain as integral description of child, qualificatory him ability in different vital situations effectively to co-operate with surroundings, avoiding confrontation. The structural components of tolerance are educed in a midchildhood: activity, purposefulness, responsibility, perception of people as subjects, having own feelings and desires, reflection of actions and psychological states, work, flexibility and thinking originality, communicative competence. On results the theoretical analysis of scientific publications the complex of psychological and pedagogical conditions that provide the effective forming of tolerance for junior schoolchildren is certain: tolerant relation adult to the children; organization of implementation of collective creative works of such volume and maintenance, that authenticity of achievement of success with their decision is substantially higher during collective work; realization to the adults of principle of transformation of cognitive maintenance (to information) is in emotional; selection to the adults of relations between the participants of work as one of leading values at implementation of collective works; taking is to consciousness of children of intercommunication between quality of relations in a group and efficiency of work; a transmission to the children of responsibility is for mutual relations that is folded in a group.
Keywords: forming of tolerance, junior schoolchildren, new school, child, midchildhood, psychological and pedagogical conditions.

УДК 159.942.5

ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЇ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ОСІБ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Ігумнова О.Б., Курило О.В.
Хмельницький національний університет

У статті розглянуто методи психокорекції негативних емоційних станів та методи усунення наслідків психотравми. Уточнено сутність поняття складних життєвих обставин. Описано програму психокорекції негативних емоційних станів осіб у складних життєвих обставинах. Охарактеризовано структурні компоненти програми психокорекції та її особливості. Зазначено основні навички, необхідні для подолання негативних емоційних станів.

Ключові слова: психокорекція, негативний емоційний стан, складні життєві обставини, стратегії психокорекції.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах України значна кількість українських сімей потребує соціального захисту і допомоги. Робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема психологічна корекція та реабілітація, є одним з пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Складні життєві обставини охоплюють коло соціальних, економічних, звичаєвих, комунікаційних, вікових, медичних, родинних та інших проблем та викликів, які людина не в змозі подолати самостійно. Такі обставини супроводжуються виникненнях та закріпленням негативних емоційних станів, спричинюють соціальну дезадаптацію особистості, випадання її зі звичних соціальних систем. Одним з найважливіших механізмів інтеграції людини як цілісності – духовної, психічної і тілесної, є емоційний стан особистості, що виступає формою саморегуляції психіки людини. Використання адекватних методів психокорекції негативних емоційних станів особистості, що потрапила у складні життєві обставини, дозволяє створити психологічні умови для формування оптимальних, ресурсних психічних станів. Ресурсні емоційні стани слугують підгрунттям збереження цілісності особистості та успішного подолання нею складних життєвих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних психологічних дослідженнях Ю.А. Александровского, А.В. Гостюшина, С.Н. Єніколопова сформульовано основні підходи щодо корекції негативних емоційних станів, метою яких є відновлення преморбідного рівня функціонування та напрацювання відчуття «контролю над травмою» [1; 2; 3]. С.Н. Єніколопов розглядає чотири стратегії психокорекції негативних емоційних станів. Б. Колодзін підкреслює важливість формування позитивного ставлення до свого стану. О.Л. Пушкарьов пропонує методи, що спрямовані на усунення наслідків психотравми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективна психокорекція негативних емоційних станів, зменшення рівня тривожності осіб у складних життєвих обставинах є частиною загальної проблеми покращення рівня життя даної групи осіб, вирішенням якої займаються центри соціально-психологічної допомоги.

Мета статті є розгляд основних складових програми психокорекції негативних емоційних станів осіб у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Україна як соціальна держава Законом України «Про соціальні послуги» взяла на себе зобов'язання дбати про осіб, які потрапили у складні життєві обставини, допомагати їм повернутись до нормального життя шляхом надання їм соціальних послуг, в тому числі допомоги психолога. Розглянемо деякі психокорекційні підходи досягнення оптимальних емоційних станів, які зустрічаються у працях сучасних психологів.

С.Н. Єніколопов розглядає чотири стратегії психокорекції, за допомогою яких можна впливати на основні ознаки негативних емоційних станів:

1. Підтримка адаптивних навичок «Я». Одним з найбільш важливих «Я» -підтримувальних аспектів психокорекції ознак негативних емоційних станів є формування позитивних терапевтичних стосунків, основна характеристика яких полягає у можливості спільного обговорення різних проблем, що викликають емоційні порушення і конфлікти, а також способів їх адекватного вирішення.

2. Зменшення уникнення. Більшість підходів, які пропонуються сучасними дослідниками, засновано на зменшенні уникнення як основної стратегії психокорекції. Тенденція до уникнення зіткнення з травмою і всім, що з нею пов'язане, має бути нейтралізовано з двох причин. Поперше, унаслідок уникнення особи у складних життєвих обставинах не в змозі самостійно переробити травматичний досвід, який продовжує залишатись для них хворобливим. По-друге, уникнення само по собі стає проблемою, що надалі загострює дезадаптивний стан осіб у складних життєвих обставинах.

3. Формування позитивного ставлення до стану. Особи у складних життєвих обставинах з ознаками негативних емоційних станів за визначенням пережили події, які виходять за межі нормального людського досвіду. Більшість терапевтичних систем орієнтовано на те, щоб допомогти ним визнати природність та доцільність їх реакцій з урахуванням пережитих ними екстремальних обставин. Зміни, що сталися з людиною, мають зовнішню детермінанту, але через життєву важливість набули інтеріоризованого характеру. В екзистенціальній площині цю проблему подано таким чином: особа не вміє адекватно ставитися до своїх змін, хоча, на думку М. Еріксона, вони є основним законом людського існування [3; 4].

Б. Колодзін підкреслює, що негативні емоційні реакції неминуче виникають у житті будь-якої

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

людини і є необхідною частиною її досвіду: «Навіть із самих благих мотивів ми не можемо зазіхати на переживання, без яких людина не була б, суворо кажучи, людиною». Водночас, даючи право переживання травми, що сталася, формування позитивного ставлення до свого стану зменшує ознаки негативних емоційних станів [5].

4. Психокорекційні методи містять роботу з психотравматичними епізодами, виявами горя, зменшення фобійних реакцій, розповідь історії травми, рольові ігри, гіпносугестію, аутосугестію, а також інші індивідуалізовані види психокорекції, що успішно використовуються під час роботи з наслідками негативних емоційних станів.

О.Л. Пушкарьов пропонує поділити всі методи, що спрямовані на усунення наслідків психотравми, на декілька груп [6]:

а) освітні методи містять знайомство з основними концепціями негативних емоційних станів, обговорення сучасної наукової літератури з цієї проблеми та виявлення можливих методів психокорекції;

б) методи холістичного ставлення до здоров'я надають змогу виявити позитивні боки здорового способу життя. Фізична активність, правильне харчування, відмова від вживання психотропних речовин виявляють та активізують такі здібності людини, які були приховані від неї самої, і створюють основу для швидкого й ефективного відновлення після психотравмувальних подій;

в) методи соціальної підтримки і соціальної інтеграції: сімейна та групова терапія, самодопомога, а також підтримка різними громадськими організаціями.

Для дослідження ефективності психокорекції негативних емоційних станів осіб у складних життєвих обставинах і рівня їх особистісної тривожності (Шкала Спілберга-Ханіна) нами було сформовано групу з 20 осіб методом вільної вибірки з низки тих осіб у складних життєвих обставинах, хто звернувся за допомогою до психолога у центрі соціально-психологічної допомоги. Більшість із цих осіб (близько 85% опитаних за допомогою анкетування) на початку проведення дослідження відмічали у себе підвищену дратівливість, тривожність, швидке стомлення тощо.

Розроблена нами програма психокорекції негативних емоційних станів осіб у складних життєвих обставинах була розрахована на 13 занять, які проводилиись 2 рази на тиждень у групах по 6–8 осіб у спеціальному приміщенні. Заняття було побудовано таким чином, що спочатку викладались теоретичні основи, а потім проводились відповідні вправи. Тривалість кожного заняття – 90 хвилин. Вступне заняття передбачало теоретичне ознайомлення з негативними емоційними станами людини, опис їх наслідків та варіантів подолання. Наведемо короткий опис занять.

Заняття 1. Локалізація тривоги.

Втручання, що передбачає локалізацію тривоги, має на меті виокремити спеціально призначені для занепокоєння періоди часу, в які людина напружено думає і турбується про свої проблеми. В інший час доби занепокоєння є забороненим. Обґрунтуванням для цього підходу є те, що людина, яка ізолює процес занепокоєння та прив'язує його до обмеженого набору умов, тим самим обмежує кількість сигналів, що пов'язані з неспокійними думками. Важливо змінити умови, а отже, і тригери неспокійної поведінки.

Заняття 2. Орієнтація на переживаннях.

Фіксація на переживаннях є ефективною під час роботи з непідконтрольними стресорами. Основна ідея в емоційно сфокусованому подоланні наслідків негативних емоційних станів полягає в тому, що людині може бути не під силу контролювати стресор, але вона може навчитися контролювати свою реакцію. Прикладами техніки, яка може бути ефективною у фокусуванні на емоціях, є глибоке дихання, тренінг прогресуючої м'язової релаксації, візуалізація. Крім того, опанування техніки емоційної саморегуляції, тобто керування людиною власними емоціями у процесі її діяльності чи спілкування з іншими людьми, також є ефективною у разі, коли людина не має контролю над негативною емоційною ситуацією.

Заняття 3. Зміна інтерпретації стресора.

Реакція на негативні емоційні стани є результатом інтерпретації людиною стресора. Прикладами когнітивних стратегій подолання наслідків негативних емоційних станів є зміна неадекватних переконань, зміна небажаних думок.

Проблемно-орієнтоване подолання наслідків негативних емоційних станів є ефективним для стресорів, на які людина може вплинути або які вона можете змінити. Більшість стресорів, що переживають люди, мають змішані риси. Стресори комбінуються так, що людина може слабко їх контролювати, а також так, що вони можуть бути змінені. Багато людей не намагаються змінити міжособистісні стресори, турбуючись про те, як відреагує на це інша особа або що подумає оточення. Перш, ніж людина зможе виробити навички поведінки з орієнтацією на проблему, їй доведеться змінити звичний спосіб мислення на саногенне та виробити упевненість у собі.

Заняття 4. Глибоке дихання.

Вправи, які орієнтовані на глибоке дихання, є важливою складовою всіх видів релаксаційних процедур. Вони є одним із простих та найбільш ефективних методів, що сприяють релаксації. Глибоке дихання особливо полегшує життя людям, які схильні в негативних емоційних станах до паніки, швидкої стомлюваності, гіпервентиляції, головної болі, м'язового напруження, тривоги й апатії. Ці розлади часто є результатом недостатнього насичення организму киснем і накопичення у ньому шлаків, хоча, в окремих випадках, можливим є поєднання цілої низки чинників. Незалежно від причини або конкретної природи розладу, глибоке дихання є фундаментальною вправою, яку людина може використовувати для регуляції своїх емоційних і фізіологічних реакцій в негативних емоційних ситуаціях.

Заняття 5. Підвищення самооцінки.

Важливим аспектом ефективного подолання негативних емоційних станів є підвищення самооцінки. Самооцінка означає здатність ідентифікувати ситуації, що пов'язані з негативною емоційною реакцією, можливість порівнювати з ними свою власну емоційну реакцію та визначати відповідний образ поведінки, який надасть змогу зберігати рівновагу.

Рекомендується заняття почати з простого опису найбільш важливих аспектів п'яти осно-

вних стресорів у житті. Треба пам'ятати, що негативні емоційні стани є минулим, сьогоденням і майбутнім. Складаючи список, увагу групи треба акцентувати над кожним із типів цих стресорів та відмітити контрольовані та непідконтрольні риси визначених стресорів. Пізніше необхідно внести в список зміни, але на початковому етапі потрібно оцінити в цілому, які стресори видаються найбільш проблематичними. У список можна включати як важливі події сьогодення, так і проблеми, що задавнилися, події, які турбують багато років, а також страхи з приводу майбутнього. Основою формування адекватної самооцінки є самоспостереження. Ведення записів у щоденнику допомагає виявити індивідуальні поведінкові патерни та звернути на них увагу.

Заняття 6. Техніка прогресивної м'язової релаксації.

Як основну релаксаційну техніку пропонується практикувати прогресивну м'язову релаксацію, оскільки їй властиві деякі особливості, що роблять її особливо ефективною у досягненні розслаблення. По-перше, самостійно навчитися процедурі розслаблення досить легко, чого не скажеш про низку інших форм релаксації. Але найголовнішою особливістю вправ на прогресивну м'язову релаксацію є те, що ці вправи фізіологічно викликають розслаблення м'язів. Під час тренінгу прогресивної м'язової релаксації у людини послідовно викликатиметься напруження і розслаблення різних груп м'язів. Багатьом людям, які страждають від напруження та тривоги, спочатку важко усвідомити, що їх м'язи є напруженими. Ця вправа гарантує, що м'язи стануть більш розслабленими. А його завершальна частина спрямована на усвідомлення зміни рівня м'язового напруження, яке викликане напруженням і розслабленням.

Заняття 7. Зміна думок і переконань.

Наслідки негативних емоційних станів, які людина переживає в окремих ситуаціях, є результатом її оцінки або інтерпретації ситуації. Якщо в ситуації знаходиться щось, що є, на думку людини, потенційною загрозою для її моральної гідності або фізичного благополуччя, то вона, зіткнувшись з цією ситуацією, напевно відчує занепокоєння та тривогу. Переконання є неадекватними, коли вони призводять до крайнощів в емоціях і поведінці. Якщо людина тривожиться, злиться, перебуває у стані депресії, розчарування або відчуває наслідки будь-якого іншого негативного емоційного стану, якого, можливо, навіть не усвідомлює, то слід звернути увагу на переконання, які виникають щодо стресора чи активуючої події для того, щоб змінити цей стан. Для того, щоб ясно мислити, ефективно долати негативні емоційні стани та вирішувати практичні проблеми, треба спочатку встановити контроль над власними емоціями.

Заняття 8. Когнітивне переструктурування.

Когнітивним переструктуруванням називається процес, через який людина проходить, щоб перетворити своє неадекватне, ригідне мислення в його більш адекватні форми. Основна мета цього заняття полягає в тому, щоб надати змогу людині зрозуміти, що вона може змінити ті аспекти своїх переконань, які призводять до негативних емоційних станів, і не втратити при цьому всі ті достоїнства, якими вона пишається. Виявлення нереалістичних установок є першим кроком до зміни переконань.

Заняття 9. Модифікація старих передумов.

Створення нових подій, що ініціюють бажану поведінку, часто виявляється дуже корисною стратегією у межах проекту з успішної зміни поведінки. Існує шість технік, які засновані на цій ідеї: звернення до позитивного самонавіювання, усунення негативного самонавіювання, зупинка думок, створення нових стимулів контролю, генералізація стимулів і завчасне залучення (чи програмування) соціального середовища.

Заняття 10. Візуалізація й уява.

Основні техніки цього заняття складають: створення образів, що розслабляють та вільна візуалізація. Вони були застосовані у поєднанні з технікою м'язової релаксації.

Заняття 11. Контроль над гнівом та вироблення стійкості до фрустрації.

Однією з простих і найбільш дієвих технік приборкування гніву є така: за перших ознак гніву, який наростає, три рази потрібно глибоко зітхнути та скинути напруження з плечей. Глибоке дихання, як було зазначено на занятті 4, – фундаментальна техніка емоційного регулювання, яку людина тільки може використовувати у боротьбі з надмірним гнівом (і наслідками інших негативних станів). Для контролю над гнівом можуть бути дуже корисними також позитивні пересилюючі твердження.

Заняття 12. Пригнічення небажаних думок.

У цілому техніка пригнічення небажаних думок надає змогу впоратися з рецидивними тривожними думками, які ще не стали нав'язливими. Процедура пригнічення думок є такою: звільніться від усього, що вам заважає; проводиться вправа в такому місці, де людину ніхто не почує; викликаються небажані думки; дозволяється зануритися в небажані роздуми; потім небажані думки перериваються; подавляються небажані думки, вставши та голосно вигукнувши «стоп» та обираються найбільш прийнятні думки. Коли людина зможе пригнічувати небажані думки, сказавши собі «стоп», необхідно почати замінювати їх більш адекватними компенсувальними твердженнями.

Заняття 13: Розвиток упевненості в собі.

Упевнена поведінка є міжособистісною поведінкою, що вимагає чесного, відвертого, прямого й ефективного вираження почуттів. Техніки розвитку упевненості в собі – техніки прямої дії та спрямовані на подолання негативних емоційних станів і можуть бути корисними практично для будь-якої людини. Рекомендованими є техніки з пошуку найкращих моментів свого життя, формування постави та жестів впевненої людини, наповнення себе кольором впевненості.

Під час занять робота не обмежується вправами, які були описані вище. Їх послідовність і склад можуть змінюватися залежно від підготовленості учасників та цілей групи, з якою ведеться робота.

Висновки і пропозиції. Результати застосування програми психокорекції негативних емоційних станів психологом у центрі соціально-психологічної допомоги, на основі опитування групи з 20 осіб, показали позитивний вплив на такі характеристики осіб у складних життєвих обстави-

нах: розвиток в учасників програми готовності до зустрічі зі стресогенними чинниками (60%); перегляд власних поглядів щодо можливості контролювати себе в стресовій ситуації (90%); розвиток навичок швидкого й адекватного реагування на ситуації, які спричиняють негативні емоційні стани (75%); значна індивідуалізація поведінки та усунення стереотипів, що асоціюються із ситуацією, що спричиняє негативні емоційні стани (80%); розвиток упевненості в собі (70%).

Таким чином, застосування вищевказаної програми та використання окремих технік програми психокорекції допомагає особам у складних життєвих обставинах долати негативні емоційниі стани, виявляти перші ознаки виникнення негативних емоційних станів, розуміти причини їх виникнення, усвідомлювати систему засобів подолання та попередження формування комплексів негативних емоційних станів.

Перспективними напрямками дослідження є робота з певними категоріями населення, наприклад, із дітьми, що знаходяться у складних, травматичних життєвих обставинах в сім'ї, із особами непрацездатного віку, а також формування готовності в майбутніх психологів до роботи з особами у складних життєвих обставинах.

Список літератури:

1. Закон України «Про соціальні послуги».
2. Александровский Ю.А. Психические расстройства во время и после чрезвычайных ситуаций // Психиатрия и психофармакотерапия, 2001, № 4. – Т. 3.
3. Гостюшин А.В. Энциклопедия экстремальных ситуаций. М., Зеркало, 1994.
4. Ениколопов С.Н. Психотерапия при посттравматических стрессовых расстройствах / С.Н. Ениколопов // Рос. психиатр. журн. – 1998. – № 3. – С. 50–56.
5. Эриксон М. Стратегия психотерапии / М. Эриксон; пер. с англ. – СПб.: Издательский Дом «Ювента»; М.: КСП+, 2000. – 512 с.
6. Колодзин Б. Как жить после психической травмы [Электронный ресурс] // Б. Колодзин. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/bendzhamin_kolodzin/kak_zhit_posle_psihicheskoy_travmi/read_1/.
7. Пушкарев А.Л. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия / Пушкарев А.Л., Доморацкий В.А., Гордеева Е.Г. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2000. – 128 с.

Игумнова О.Б., Курило Е.В.
Хмельницкий национальный университет

ПРОГРАММА ПСИХОКОРРЕКЦИИ НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ ЛИЦ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ

Аннотация
В статье рассмотрены стратегии психокоррекции негативных эмоциональных состояний и методы устранения последствий психотравмы. Уточнена сущность понятия сложных жизненных обстоятельств. Описана программа психокоррекции негативных эмоциональных состояний лиц в сложных жизненных обстоятельствах. Охарактеризованы структурные компоненты программы психокоррекции и ее особенности. Указаны основные навыки, необходимые для преодоления негативных эмоциональных состояний.
Ключевые слова: психокоррекция, негативное эмоциональное состояние, сложные жизненные обстоятельства, стратегии психокоррекции.

Igumnova O.B., Kurylo O.V.
Khmelnytskyi National University

THE PSYCHO-CORRECTIONAL PROGRAM OF NEGATIVE EMOTIONAL STATES OF PEOPLE IN COMPLICATED LIFE CIRCUMSTANCES

Summary
The article discusses the strategies of psychocorrection of negative emotional states and the methods of elimination of the psychotrauma consequences. The essence of the concept of complicated life circumstances is specified. The program of psychocorrection of negative emotional states of persons in complicated life circumstances is described. The structural components of the psychocorrection program and its features are characterized. The basic skills necessary for overcoming the consequences of negative emotional states are indicated.
Keywords: psycho-correction, negative emotional state, complicated life circumstances, strategies of psycho-correction.

УДК 159.923.2

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС ПІДЛІТКІВ-НЕФОРМАЛІВ

Лавріненко В.А.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена аналізу результатів дослідження особистісних рис підлітків-неформалів. Описані актуальні наукові погляди на сутність молодіжних субкультур та їх вплив на формування особистості підліткового віку. Проаналізовані чинники виникнення підліткових субкультур та детермінанти вступу підлітками до неформальних об'єднань. Висвітлені результати емпіричного дослідження специфіки самоставлення, почуття самотності, тривожності і мотивації спілкування підлітків-неформалів. Виявлені та описані найбільш типові особистісні риси підлітків-представників субкультур.
Ключові слова: підлітковий вік, підлітки-неформали, неформальне об'єднання, детермінанти вступу підлітків до неформальних об'єднань, особистісні риси підлітків-неформалів.

Постановка проблеми. Останнім часом зросла тенденція до збільшення кількості неформальних угрупувань, до складку яких входять підлітки. Перебуваючи у даних групах, вони виконують певну діяльність, спілкуються з однолітками, розвивають свою особистість. В свою чергу членство у неформальних угрупуваннях має певний вплив на особистість підлітка, яка не є остаточно сформованою. Окрім цього, перебування у складі неформальних угрупувань може впливати на формування у підлітків окремих особистісних акцентованих рис. Вивчення і врахування таких рис є важливим для взаємодії з підлітками в рамках міжособистісного спілкування, педагогічного процесу, виховання, здійснення профілактичної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивченні даного питання ми керувалися розумінням особистості, як багатокомпонентного системного утворення, яке досліджувалося як зарубіжними психологами (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, К.Г. Юнг), так і в рамках вітчизняних підходів до проблеми розуміння сутності особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун [13], А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн); також нами були вивчені і враховані вікові особливості розвитку психіки підлітка, які висвітлені у працях Л.І. Божович, М.Й. Боришевського, І.С. Булах [12], Л.С. Виготського, Т.В. Драгунової, Д.Б. Ельконіна, І.С. Кона, В.П. Кутішенко, О.А. Лібермана, М.В. Савчина, К.В. Седих [13], Д.І. Фельдштейна та інших.

Проблема специфіки неформальних груп та вивчення особистісних рис підлітків, що до них належать, висвітлена у працях В.В. Абраменкової, З.Б. Абросімової, І.П. Башкатова [1], М.О. Белашової, М.Ю. Богомолової [2], Ю. Бусел, Ю.В. Грищук [5], Л.М. Завацької, Л.Д. Заграй [6], Г.В. Католик, І.С. Кона, Л.М. Константинової [7], А.Л. Корженко, Н.І. Корпач, Т.А. Кривко, В.А. Лабунської, Ю.О. Лисенко [10], С.І. Левікової [9], В.І. Мироненко [11], І.В. Олейника, Д.Д. Романовської, В.М. Розіна, К.В. Седих [13], В.С. Собкіна, В.А. Сосніна, Г.В. Софінської, Л.В. Шабанова [15], Н.О. Шилової, Н.І. Яворської [17], та інших. У цих дослідженнях були визначені специфічні особливості, притаманні підлітковій-неформальній взаємодії, закономірності появи, розвитку і функціонування неформальних груп, соціально-психологічні причини вступу до них та наслідки перебування підлітка у даних групах.

Так, участь у молодіжних субкультурах визначається як спосіб задоволення прагнення підлітка до самовизначення, самореалізації, задоволення власного почуття дорослості, окреслення ціннісно-смислового усвідомлення власного життя (Н.І. Грищенко [4], Ю.В. Грищук [5], Л.М. Константинова [7], В.А. Лавріненко [8]). Особливості молодіжних субкультур, їх зв'язок із загальносуспільною культурою та вплив на спосіб життя молоді визначені у дослідженні Ю.О. Лисенко [10]. При цьому, автором визначається і вагомий вплив активності підлітків у субкультурах на становлення сучасної культури загалом. На думку С.І. Левікової [9] молодіжна субкультура відіграє роль специфічного «каналу зв'язку» між молодою особистістю і суспільством, через який підліток інтеріоризує знання закономірностей існування людини у світі, засвоює відповідні соціальні ролі, віднаходить свій неповторний сенс життя, формує і кристалізує власне бачення світу. Проте, як зазначає Л.В. Шабанов [15], цінності та моделі розуміння світу, які пропагуються в субкультурах, не виникають і не створюються ідеологами субкультур, а трансформуються із уже наявних у домінуючій культурі зразків і ідей.

В актуальних дослідженнях особлива увага приділена проявам делінквентної та девіантної поведінки, що розповсюджена серед підлітків-неформалів із груп переважно антисоціального та агресивного спрямування (М.Ю. Богомолова [2], К.В. Седих, В.Ф. Моргун [13]). У дослідженні Л.Д. Заграй [6] відзначається вплив негативних соціальних явищ та ціннісно-смислової кризи сучасного суспільства на самоконструювання представників субкультури готів. Їх сприйняття життя та самих себе, на думку автора, керується «депресивними» смислами, схемами, що сконструйовані та транслюються у межах субкультури, які звужують простір для самоконституювання, ускладнюють процес створення власних, індивідуальних схем самовиявлення.

Участь у неформальних об'єднаннях різного спрямування виступає також специфічним шляхом окреслення ідентичності підлітка, яка, за словами І.В. Пільганчук, І.С. Булах [12], є результатом самоусвідомлення та самовизначення ним власного «Я». Наслідком цих процесів, на думку цих авторів, є динамічна система уявлень підлітка про себе, оцінок своїх дій, думок, почуттів,

моральності й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе як особистості, свого місця в житті, відчуття особистісної цінності всього того, що входить у сферу «Я». Вплив активності у субкультурах на формування гендерної ідентичності підлітків описаний у дослідженні Н.І. Яворської [17]. Нею визначено, що хлопці-представники субкультур більшою мірою ідентифікують себе з цінностями, еталонами, які пропонує дана спільнота, надають більшого значення спілкуванню у ній з друзями, а у дівчат коло спілкування, переважно, виходить за межі субкультури. Загалом, сучасні підлітки-представники субкультури характеризуються відсутністю усвідомленого ставлення до її цінностей, приналежність до субкультури зводиться до спілкування з однолітками та наслідування зовнішньої атрибутики. При цьому, О.В. Шевченко [16] зазначає, що для сучасної молоді із субкультур особливо вагомою є зовнішня атрибутика, стиль одягу, які дозволяють підлітку укріпити почуття приналежності до неформального руху, виконує роль спеціального «маяка» для розпізнавання іншими представниками субкультури.

Значну увагу науковці приділяють питанню детермінант вступу підлітків до неформальних угрупувань та субкультур, чинникам їх виникнення та розвитку. На думку Л.М. Константинової [7], участь підлітків у субкультурах відображає ряд факторів, що об'єднують кризові явища сучасного суспільства – незадоволеність життя особистістю, кризу інституту сім'ї, ускладнення стосунків «батьки-діти», знецінення системи гуманістичних цінностей суспільства та комерціалізацію ЗМІ. До даних факторів, Н. Стельмах, М. Єпур [14], додають прояви дезадаптації підлітків, нераціональне проведення ними часу, можливість підлітків підняти соціальний статус, вплив емоційно негативних факторів та бездіяльність шкільного колективу. У свою чергу Н.І. Грищенко [4], у якості загального чинника виникнення та активного розвитку підліткових субкультур визначає руйнування традиційних норм та цінностей, відсутність інтеграції великої кількості молодих людей із соціальними інститутами, тощо. Дана сукупність факторів призводять до появи підліткових субкультур як альтернативи процесу соціалізації підлітка у сім'ї, школі і середовищі однолітків.

При цьому, Ю.В. Грищук [5] зауважує, що підліткам із неформальних субкультур властиві такі поведінкові особливості, що призводять до вступу молоді до субкультури, як чутливість до думки оточуючих, потреба у довірчому спілкуванні і дружбі, реакція емансипації, потреба бути прийнятим у соціальній ролі, тощо.

Узагальнення досліджень дозволяє виокремити такі соціально-психологічні детермінанти вступу підлітків до неформальних утворень: прагнення до самореалізації; засвоєння нових соціальних ролей; сімейні конфлікти; підліткова аффіліація; протиставлення себе нормам формальної групи і конфлікти в ній, тощо.

Схильність підлітків до мріяння, сприймання неформальних рухів як романтичних, також великою мірою сприяє вступу підлітка до неформального угрупування, як альтернативного місця проведення часу. Образ міцного, кремезного хлопця, який нічого не боїться, може надихнути підлітка вступити до різних неформальних угрупувань, як наприклад: «футбольні фанати», «скін-хеди». Жорстка ідеологічна прихильність до певного «кодексу честі» може вдаватися молодій людині романтичною, на її думку може зробити її більш привабливою для інших, підвищити соціальний статус у суспільстві [1, 11]. Прагнення сучасних підлітків до романтизму узагальнюється у їх «образі героя», який, на думку Н.В. Бончук [3], відображає інтегральне уявлення підлітків про себе під впливом інтеріоризованих характеристик Значущих Інших та узагальнюється у «Я-концепції» молодої особистості. До значущих особистісних рис сучасних підлітків, за результатами дослідження Н.В. Бончук, відносяться виражені вольові якості, альтруїзм, здатність протидіяти тиску обставин, тощо. Прагнення розвинути у себе такі якості може виступати різновидом апробації соціальних ролей підлітка, будучи детермінантою входження до субкультури. До речі, саме такий образ часто використовують представники асоціальних молодіжних субкультур під час ідеологічного вербування молоді для вступу до субкультури [1]. За результатами дослідження В.І. Мироненко [11], спрямованого на вивчення агресивності праворадикальних субкультур, вступ до даної групи зробив молодих людей, на їхню думку, більш сильними, упевненими та сміливими, тобто, наблизив їхнього до власного «ідеалізованого уявлення».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на інтерес дослідників до проблеми молодіжних субкультур, окремі аспекти її вивчення залишаються мало дослідженими. Йдеться про пошук власне особистісних детермінант розгортання неформальних міжособистісних стосунків у підлітковому віці та їх впливу на особистість підлітка.

Постановка завдання. З огляду на актуальність проблеми вивчення неформальних підліткових об'єднань, практичну значущість пошуку психологічних факторів їх функціонування, ми зосередили увагу на дослідженні особливостей особистісних рис підлітків-неформалів, що і виступило метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми виходили з припущення, що намагання підлітків до членства у неформальних групах пов'язані, насамперед, з особливостями самоприйняття ними власного «Я» та провідними мотиваційними орієнтаціями на взаємодію з іншими людьми.

Аналізуючи загальні вимоги до проведення психологічного дослідження, які традиційно прийняті у психологічній науці, при плануванні і організації дослідження ми керувалися принципами системності, єдності свідомості і діяльності, детермінізму та вимогами валідності діагностичного інструментарію та репрезентативності вибірки. Емпіричною базою дослідження виступала вибірка підлітків (120 чоловік), які на момент проведення дослідження перебували у складі неформальних угрупувань. У відповідності до вимог ми використовували комплексну методику, до складу якої ввійшли: 16-факторний опитувальник особистісних рис Р. Кеттела, методика діагностики рівня шкільної тривожності Д. Філліпса, методика діагностики рівня суб'єктивного

відчуття одинокості Д. Рассела та М. Фергюсона, опитувальник аффіліації та тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна та С.Р. Пантилєєва.

За результатами проведеного дослідження визначено, що у структурі особистісних рис підлітків-неформалів найбільш розвинутими є інтелектуальні риси (46%), консерватизм (37%), а також схильність до аутії (45%), гіпотимії (38%) та вираженої залежності від групи (49%). Це виявляється у продуктивності їх розумової діяльності, схильності до абстрагування, освоєння матеріалу теоретичного характеру. Схильність до аутії виявляється у багатстві уяви, зосередженості на власних ідеях, інтересах, а також проявляється у вигляді надмірної мрійливості та фантазування. Підліткам із неформальних угрупувань властива схильність до гіпотимії, яка може провокувати часте переживання тривоги, невпевненості у собі, занепокоєності, що можуть набувати форм депресивних переживань. Високі показники конформності свідчать про зниження критичності у сприйманні групових норм, цінностей і групових рішень у процесі активного включення у діяльність неформальної групи.

Серед опитуваних підлітків більше половини (56,6%) схильні до сильного переживання почуття самотності. Що надає підстави стверджувати про те, що більшість підлітків-неформалів досліджуваної вибірки схильні оцінювати себе як одиноких, позбавлених належного спілкування людей. Такий факт може пояснюватися тим, що вони не завжди можуть встановити тісні дружні стосунки з однолітками, які не входять до складу неформальних груп. Причиною цього можуть виступати різні за спрямованістю і змістом провідні інтереси [8].

Відносна слабкість «Я», виявлена за методикою 16-факторного опитувальника особистісних рис Р. Кеттела, потребувала конкретизації через аналіз окремих аспектів самоставлення. У системі самоставлення підлітків-неформалів однаково високий рівень мають аутосимпатія та самоприйняття (по 47,3%). При цьому найменш вираженими є очікування позитивного ставлення від інших та відношення інших (відповідно 27,4% та 35,2%). Із виявленої системи самоставлення підлітків-неформалів можна вказати на те, що через власне протиставлення нормам і правилам формальної групи, вони не виявляють позитивних орієнтацій до взаємодії з оточуючими. Внаслідок цього у структурі їх самоставлення очікування позитивного відношення з боку інших має такий низький рівень прояву. Окрім цього, вони не дуже чутливі до сприймання відношення інших, що також може бути пов'язане з їх членством у неформальному угрупуванні. Такі дані дають підстави припустити, що підліткам-неформалам властива певна напруженість від стосунків з оточуючими, зокрема вони не очікують позитивного результату від взаємодії з ними.

Ці результати співставлялись із даними мотиваційних орієнтацій підлітків у побудові стосунків. Виявлено, що підліткам із неформальних угрупувань властиві середній рівень розвитку мотиву аффіліації (53,3%) та порівняно високий рівень мотиву страху бути неприйнятим (56,7%). Це виявляється у намаганні підлітків до соціального дистанціювання, звуження міжособистісних контактів та їх комунікативної мотивації. Такі дані пояснюються тим, що наявний досвід формального спілкування підлітків характеризується негативною модальністю переживань, що може впливати як на рівень розвитку даних мотивів так і на їх співвідношення.

Дослідження особливостей шкільної тривожності показало, що 83% підлітків-представників субкультур переживають емоційну напруженість у ситуаціях, пов'язаних зі школою. При цьому для 47% із них характерний критично високий її рівень. На основі цього можна говорити про те, що більшість підлітків, які входять до складу неформальних угрупувань, під час перебування у школі переживають некомфортний емоційний стан, занепокоєні стосунками з однолітками. Це, в свою чергу, може розглядатися як одна із причин вступу до неформального угрупування, з метою апробації нового комунікативного досвіду. На підставі цих даних можна припустити, що підлітки-неформали мають знижену мотивацію до відвідування занять у школі, і можуть заміняти їх на більш комфортне проведення часу у складі неформальної групи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підлітки-неформали мають достатньо розвинуті такі особистісні риси, як схильність до мріяння, фантазування, зосередженість на внутрішніх поглядах, багатство уяви та продуктивність аналітичного мислення. Їх схильність до винахідливості може виявлятися у атрибутах і стильовому оформленні зовнішнього вигляду, неординарності поведінки. Для них характерна відносна слабкість «Я», що не виключає високу вірогідність попадання під вплив інших людей. Нами також виявлена тенденція залежності підлітків від групи, низький рівень прояву очікування позитивного відношення від інших. Він поєднується з низьким рівнем розвитку мотиву аффіліації і достатньо розвинутим при цьому мотивом уникнення контактів через страх, що їх можуть не сприйняти партнери по спілкуванню. При цьому переважна кількість підлітків-неформалів мають підвищену тривожність і відчуття самотності. Виходячи з цього, можна зробити припущення про наявність у підлітків-неформалів певного напруження у стосунках з оточуючими, що може виявлятися у їх конфліктності та неготовності встановлення тісних дружніх стосунків. Одержані дані носять попередній характер і потребують конкретизації та уточнення через дослідження особливостей впливу неформальної взаємодії на ціннісно-смислову сферу молоді із субкультур.

Список літератури:

1. Башкатов И.П. Психология асоциально-криминальных групп подростков и молодёжи / И.П. Башкатов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 416 с.
2. Богомолова М.Ю. Делінквентна поведінка підлітків у координатах асоціальних впливів неформальних молодіжних об'єднань / М.Ю. Богомолова // Педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 12. – Ч. 12. – С. 257–261.

3. Бончук Н.В. Образ героя в свідомості сучасних підлітків та молоді / Н.В. Бончук // Молодий вчений. – 2016. – № 4(31), квітень. – С. 447–453.
4. Грищенко Н.І. Сучасні субкультурні утворення молоді як транслятори цінностей постіндустріального суспільства / Н.І. Грищенко // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матер. міжнар. конф., (12–13 вересня 2014 р.): тези доп. – Одеса., 2014. – С. 51–54.
5. Грищук Ю.В. Підліткова субкультура: психологічні та соціально-групові особливості / Ю.В. Грищук // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 3(7). – С. 38–46.
6. Заграй Л.Д. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів / Л.Д. Заграй // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. – 2012. – Т. XIV. – Ч. 6. – С. 168–175.
7. Константинова Л.М. Вплив молодіжних субкультур на формування особистості в підлітковому віці / Л.М. Константинова // Таврійський вісник освіти. – 2012. – № 1(37). – С. 270–280.
8. Лавріненко В.А. Відображення феномену субкультури в смислових конструктах підлітків-неформалів / В.А. Лавріненко // Психологія і особистість. – 2016. – № 1. – С. 139–151.
9. Левикова С.И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры) / С.И. Левикова // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 71–79.
10. Лисенко Ю.О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства / Ю.О. Лисенко // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. № 48. – С. 109–118.
11. Мироненко В.І. Смислова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів / В.І. Мироненко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 27(30). – С. 57–67.
12. Пільганчук І.В. Дослідження розвитку ідентичності особистості підліткового віку в наукових зарубіжних та вітчизняних джерелах / І.В. Пільганчук, І.С. Булах // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Серія «Психологічні науки». – 2015. – Вип. 126. – С. 128–132.
13. Седих К.В. Делінквентний підліток: навч. посіб. / К.В. Седих, В.Ф. Моргун. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 272 с.
14. Стельмах Н. Майстерність педагога в попередженні вступу підлітків до молодіжних субкультур / Н. Стельмах, М. Єпур // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Вип. 9. – С. 266–271.
15. Шабанов Л.В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: Социальный протест или вынужденная маргинальность / Л.В. Шабанов. – Томск: ТГУ, 2005. – 399 с.
16. Шевченко О.В. Молодіжна субкультура та «іміджеві маніфестації» / О.В. Шевченко // Питання культурології: Зб. наук. праць. Вип. 30 / Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2014. – С. 158–166.
17. Яворська Н.І. Вплив молодіжної субкультури на формування гендерної ідентичності підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н.І. Яворська – Луганськ, 2013. – 19 с.

Лавриненко В.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ ПОДРОСТКОВ-НЕФОРМАЛОВ

Аннотация
Статья посвящена анализу результатов исследования личностных черт подростков-неформалов. Описаны актуальные научные взгляды на сущность молодёжных субкультур и их влияние на формирование личности подросткового возраста. Проанализированы факторы возникновения подростковых субкультур м детерминанты вступления подростками в неформальные объединения. Освещены результаты эмпирического исследования специфики самоотношения, чувства одинокости, тревожности и мотивации общения подростков-неформалов. Определены и описаны наиболее типичные личностные черты подростков-представителей субкультур.
Ключевые слова: подростковый возраст, подростки-неформалы, неформальное объединение, детерминанты вступления подростков в неформальные объединения, личностные черты подростков-неформалов.

Lavrinenko V.A.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

PERSONAL TRAITS OF TEENAGERS FROM SUBCULTURES PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Summary
The article is aimed to reveal the results of teenager's from subcultures personal traits investigation. Actual scientific views on the youth subcultures gist and its influence on teenage personality are described. The factors of youth subcultures appearance and teenager's determinants to choose subculture are analyzed. The results of empirical research of self-attitude, loneliness, anxiety and motivation of communication specificity of teenagers from informal unions are submitted. The most common personality traits of adolescent-members of subcultures are identified and described.
Keywords: teenagers, adolescent from subcultures, informal association, determinants of adolescents joining to informal associations, personal traits of adolescent from subcultures.

УДК 159.942.5

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙ НА СТАН ОСОБИСТОСТІ

Літвякова І.А., Ханецька Н.В.
Хмельницький національний університет

Статтю присвячено теоретичному дослідженню питання емоцій та емоційного впливу на стан особистості., Розглянуто таламічну, периферичну, психоаналітичну та інші теорії емоцій. Передумови прояву емоційних станів та форми переживання почуттів: настрій, афект, стрес, дистрес, фрустрація. Вплив стенічних та астенічних емоцій на організм.
Ключові слова: емоції, поведінка, переживання, настрій, почуття.

Постановка проблеми. Емоції можуть істотно впливати на процес діяльності. Переживання життєвого смислу явищ і властивостей світу, або емоцій, – необхідна передумова людської активності. Емоційні процеси забезпечують передусім енергетичну основу діяльності, є мотивами її. Емоції визначають якісну і кількісну характеристику поведінки. Вони також забезпечують селективність сприймання – вибір об'єктів середовища, які впливають на людину і мають для неї значення [1, с. 113].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Питання емоцій вивчали такі науковці як Ч. Дарвін, С. Рубінштейн, Г. Костюк, А. Петровський, У. Джеймс, К. Ленге, З. Фройд, П. Анохін, П. Симонов, Б. Базима та інші.

Згідно з уявленнями Л. С. Виготського, Г. М. Бреслава, В. К. Вілюнас, Л. К. Ізарда, А. М. Леонтьєва та ін., почуття, виступаючи в якості регуляторів дії, виконують головну пристосувальну функцію, організовуючи взаємодію суб'єкта з зовнішньої сферою, забезпечуючи функціональні форми його життєдіяльності [4, с. 89].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на це науковці розглядають нові погляди та аспекти пошуку нових

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичний огляд теорій емоцій та дослідження впливу емоцій на стан особистості.

Виклад основного матеріалу. Пізнання людини спрямоване на відображення об'єктивних властивостей і закономірностей дійсності. В результаті виникають образ, думка, знання.

По-іншому відображається дійсність в емоційно-вольових процесах. Їх своєрідність полягає у тому, що почуття відображають значення об'єктів для життя людини у формі переживання. Враховуючи значення об'єктів, людина регулює свою діяльність за допомогою волі: уникає шкідливого та засвоює корисне. Емоційно-вольові процеси називають також афективною сферою особистості.

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання людиною життєвого сенсу явищ та ситуацій, що зумовлене відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб людини.

Поняття почуття і емоції близькі, але іноді їх варто розрізняти. Існують такі погляди на їх співвідношення: – вони є синонімами (С.Л. Рубінштейн); – почуття – ширше поняття, а емоція лише прояв почуттів (А.В. Петровський, Г.С. Костюк). Так, почуття є стійким поза ситуативним явищем, а емоції виражають почуття залежно від ситуації й швидко змінюються [2, с. 209].

У психології існують кілька теорій, що пояснюють, чому виникають емоції. Ще в опублікованій в 1872 році книзі «Вираження емоцій у людини і тварин» Ч. Дарвін показав еволюційний шлях їх розвитку. Порівнюючи емоційні прояви у людей і тварин, він зробив висновок про те, що виразні рухи людини, пов'язані з емоціями, є значущими для еволюції і являють собою рудименти (залишки) раніше доцільних реакцій, вироблених в ході боротьби за існування.

Американський психолог У. Джемс і датський анатом К. Г. Ланге незалежно один від одного висунули периферичну теорію, засновану на парадоксальній ідеї про те, що емоції є результат фізіологічних змін в різних системах. Вони стверджували, що ми сміємося не тому, що нам смішно, а нам смішно тому, що ми сміємося. Сенс цього твердження полягає в тому, що довільна зміна міміки і пози призводить до мимовільної появи відповідної емоції, тобто, наприклад, зображення гніву призводить до того, що людина починає дійсно переживати це почуття.

Хоча заперечувати наявність умовно-рефлекторного зв'язку між переживанням емоцій і їх зовнішнім і внутрішнім проявом не можна, зміст емоції не зводиться тільки до фізіологічних змін в організмі. Доказом цьому служать експерименти, в яких були блоковані всі фізіологічні прояви, але суб'єктивні переживання все одно зберігалися. Фізіологічні зрушення відбуваються при багатьох емоціях як вторинна пристосувальна реакція. Наприклад, для мобілізації резервних можливостей організму при зіткненні з небезпекою і породжувані нею страху [5, с. 138].

У психоаналітичній концепції З. Фройда в розумінні природи емоцій вирішальна роль приділяється механізму афекту: спочатку відбувається «заряд афекту» (як енергетичний компонент інстинктивного потягу), далі – процес «розрядки» (почуттєві компоненти цього процесу являють собою вираження емоції), і завершальний етап – сприйняття остаточної «розрядки» (саме воно являє собою відчуття чи переживання емоції).

В таламічній теорії Кенона-Барда роль центральної ланки емоційних переживань відводиться таламусу. При сприйнятті подій, що викликають емоції, нервові імпульси спочатку надходять у таламус. У таламусі відбувається їхній поділ: одна частина надходить у кору великих півкуль, де виникає суб'єктивне переживання емоції, а друга – у гіпоталамус, що відповідає за вегета-

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

тивні зміни в організмі. Таким чином, у цій теорії об'єктивне переживання емоцій виділене як самостійна ланка і пов'язане з діяльністю кори великих півкуль головного мозку [3, с. 62].

П. К. Анохін розглядав емоції як продукт еволюції, як пристосувальний фактор в житті тваринного світу. Емоції важливі для закріплення і стабілізації раціональної поведінки тварин і людини. Позитивні емоції, що виникають при досягненні мети, запам'ятовуються і при відповідній ситуації можуть вилучатись з пам'яті для отримання такого ж корисного результату. Негативні емоції, навпаки, застерігають від повторного здійснення помилок.

Цікаву гіпотезу про причини появи емоцій висунув П. В. Симонов. Він стверджує, що емоції з'являються внаслідок нестачі або надлишку відомостей, необхідних для задоволення потреби. Ступінь емоційної напруги визначається силою потреби і величиною дефіциту інформації, необхідної для досягнення мети. У нормальній ситуації людина орієнтує свою поведінку на сигнали високій ймовірності подій (тобто на те, що в минулому частіше відбувалося). Завдяки цьому його поведінка в більшості випадків буває адекватною і веде до досягнення мети. В умовах повної визначеності мета може бути досягнута і без допомоги емоцій; але людина не зазнає ні радості, ні торжества, якщо він виявиться у меті, досягнення якої свідомо не викликало сумнівів. Однак у неясних ситуаціях, коли людина не має в своєму розпорядженні точні відомості для того, щоб організувати свою поведінку по задоволенню потреби, потрібна інша тактика реагування на сигнали. Негативні емоції, на думку Симонова, виникають саме при недоліку відомостей, необхідних для досягнення мети, що в житті буває найчастіше. Наприклад, емоція страху розвивається при нестачі відомостей, необхідних для захисту [5, с. 139].

Емоції сприяють пошуку нової інформації за рахунок підвищення чутливості аналізаторів, а це, у свою чергу, призводить до реагування на розширений діапазон зовнішніх сигналів і покращує вилучення інформації з пам'яті. Внаслідок цього при вирішенні задачі можуть бути використані малоймовірні або випадкові асоціації, які людина в спокійному стані не розглядала би. Тим самим підвищуються шанси досягнення мети. Хоча реагування на розширене коло сигналів, корисність яких ще невідома, надмірна, воно запобігає пропуск дійсно важливого сигналу, ігнорування якого може коштувати життя.

Більшість з перерахованих вище теорій емоцій пояснюють лише деякі випадки їх появи, але далеко не всі. Навряд чи механізми виникнення такого складного явища, як емоції, можна пояснити з якою-небудь однієї позиції [5, с. 139].

Емоційні стани та форми їх виявлення детермінуються здебільшого соціальними чинниками, але, з'ясовуючи природу їх виникнення, не можна ігнорувати й деякі природжені особливості людини. Багатство емоційних станів виявляється у різних формах (див. табл. 1).

Настрій людини може бути позитивним, що виявляється у її бадьорості й високому тонусі, та негативним, який пригнічує, демобілізує, спричиняє пасивність особистості.

Настрій – такий загальний емоційний стан, який не спрямований на щось конкретне. Причини настроїв можуть бути найрізноманітнішими: непідготовленість до діяльності, страх перед очікуваною невдачею, хворобливі стани, приємні звістки тощо. Іноді причини настрою людини, зазвичай поганого, приховуються в її підсвідомості.

Особливе місце серед причин, що зумовлюють той чи інший настрій, посідає марновірство. Віра в прикмети, особливо негативні, спричинює пасивність, страх, розлад психічної діяльності [6, с. 126].

Прикладом афекту може бути несподіване переживання великої радості, вибуху гніву, страху особистості. Рівень поступливості людини впливам настроїв має індивідуальний характер. Особи, яким властиве самовладання, не підпадають під вплив настрою, не занепадають духом навіть у тих випадках, коли для цього є певні підстави, а навпаки, переборюють труднощі. Легкодухі особи швидко піддаються настроям, часто потребують підтримки колективу. Зміна настрою є абсолютно нормальним явищем, яке однак, не повинно бути надто частим.

У стані афекту (емоційного «вибуху») порушується саморегуляція організму, яка здійснюється ендокринною системою. У цьому стані послаблюються процеси гальмування в корі великих півкуль головного мозку.

І. П. Павлов, аналізуючи афективний стан, зазначав, що людина в стані афекту, який перевантажує гальмівну функцію кори, говорить і робить те, чого вона не дозволяє собі в спокійному стані і про що шкодує, коли мине вплив афекту.

Особливо різко виявляється афективний стан при сп'янінні, за якого гальмівні процеси значно послаблюються. Афекти можуть зумовлюватися несподіваними гострими життєвими ситуаціями, в які потрапляє людина. Афект, як і настрій, залежить певною мірою від індивідуальних особливостей людини – її темпераменту, характеру, вихованості. Так, афективні люди часто спалаху-

Таблиця 1

Форми переживання почуттів

Форми переживання емоційних станів				
Настрій – це загальний емоційний стан, який на певний час надає своєрідного забарвлення діяльності людини, характеризує життєвий тонус особистості.	**Афект** – короткочасний, бурхливий емоційний стан, який виникає внаслідок переживання людиною особливо сильної емоції, позитивної чи негативної, характеризується втратою здатності контролювати свої дії та вчинки	**Стрес** – це реакція психофізіологічного напруження людини в небезпечних ситуаціях, що виявляються несподівано і потребують заходів щодо їх подолання	**Дистрес** – негативний емоційний стан людини, що має виражений дезорганізуючий характер і спричинюється довготривалим переживанням стресового стану, збереженням напруження навіть після усунення загрози	**Фрустрація** – своєрідний негативний емоційний стан, характерною ознакою якого є дезорганізація діяльності, коли людина опиняється в стані безнадійності, втрати перспективи

ють без будь-яких на те причин, що позначається не лише на їх взаємостосунках з іншими, а й на власному здоров'ї. Подібні емоційні «спалахи» виснажують людину, здатні викликати глибокі зміни в її психічному житті. Проте людина, яка виробила здатність опановувати себе, контролювати свої емоції, може стримувати свої афективні реакції.

У стресовому стані поведінка людини значною мірою дезорганізується, виявляються неадекватні емоції, спостерігаються безладні рухи, порушення мовлення, уваги, сприймання, пам'яті та мислення. Лише чітко засвоєні вміння та навички в стані стресу можуть залишатися сталими. Практичний досвід доводить, що дисциплінованість, організованість та самовладання запобігають дезорганізації поведінки за умов стресу. Однак стрес є нормальним і позитивним станом психіки, оскільки мобілізує людину на подолання проблеми, на противагу від дистресу.

Дистрес спричинюється довготривалим переживанням стресового стану внаслідок постійної дії проблемного або небезпечного фактора; збереженням психофізіологічного напруження навіть після усунення загрози; надмірно сильною психофізіологічною напругою, що не відповідає ступеню загрози.

Переживання дистресу має негативні наслідки для людини, оскільки послаблює, морально травмує її.

Фрустрація (від лат. Frustration – брехня, розлад, руйнування планів) – психічний стан людини, що викликається об'єктивно нездоланними (або такими, що суб'єктивно переживаються) труднощами на шляху до досягнення мети; переживання неуспіху.

Фрустрація виникає внаслідок конфліктів особистості з оточуючими, особливо в колективі, в якому людина не має підтримки, співчуття. Негативна соціальна оцінка людини, яка зачіпає її індивідуальність – її вартісність, стосунки, загрожує престижу, принижує людську гідність, – спричиняє стан фрустрації. Він часто виникає в людей з підвищеною збудливістю, з недостатньо розвиненими гальмівними процесами, у невихованих, розбещених дітей.

Слід відмітити, що істотні відмінності в прояві емоцій та почуттів в значній мірі обумовлюють неповторність конкретної людини, тобто визначають її індивідуальність [6, с. 127–128].

Емоції відіграють важливу роль у життєдіяльності людини. Основними функціями емоцій є оцінка, спонукання до діяльності, стереотипне розв'язання ситуацій, організація діяльності, вплив на пізнавальні й органічні процеси.

Оцінка за допомогою емоцій має безпосередній характер, тобто не потребує раціонального осмислення. Емоції миттєво сигналізують їх суб'єкту про значення навколишніх явищ, предметів для життєдіяльності. Приємні емоції співвідносяться з позитивною оцінкою, неприємні – з негативною.

Емоції спонукають до діяльності у певному напрямку. Вся мотивація відкривається людині у вигляді переживань (бажання, потяги, прагнення).

Емоції у функції стереотипного розв'язання ситуацій мають місце в умовах несподіваного ризику, коли потрібне негайне реагування задля збереження життя, здоров'я тощо (страх – спонукає до втечі, гнів – до агресії).

Функція організації діяльності полягає у тому, що позитивні емоції середньої сили підвищують ефективність діяльності, а негативні – знижують. Бурхливі емоції незалежно від свого знаку негативно впливають на продуктивність діяльності [2, с. 207].

Висновки і пропозиції. Емоції помітно впливають на пізнавальні процеси людини. Так, емоційно насичену інформацію учень краще осмислює, запам'ятовує, використовує.

За допомогою емоцій людина передбачає розгортання подій у певному напрямку, вона очікує приємних чи неприємних для себе ситуацій. Це стимулює її до певних дій. Так, якщо учень переживає з приводу завтрашнього уроку, він більш наполегливо готується.

Від емоцій значною мірою залежить і стан здоров'я людини. Близькість у головному мозку центрів емоцій із центрами провідних органічних процесів (дихання, серцебиття тощо) зумовлює зв'язок станів організму із емоційними переживаннями. Стенічні емоції активізують організм, астенічні – пригнічують, розслабляють. Під впливом негативних емоційних переживань, страху, стресу тощо у людини формуються складні хвороби, що отримали назву психосоматичних. Емоційна сфера є своєрідним містком між неусвідомленим і свідомим, між органічним, фізіологічним й психічним. З іншого боку, емоції тісно пов'язані із особистісними процесами. Емоційні порушення виявляють несприятливий хід формування особистості, в умовах якого вірогідність асоціальних або хворобливих змін різко зростає [2, с. 208].

Список літератури:

1. Вітенко І. С. Основи психології. Основи педагогіки [Текст]: навч.-метод. посібник / І. С. Вітенко, А. С. Борисюк, Т. І. Вітенко. – 2-ге вид. – Чернівці: Книги-XXI, 2009. – 200 с.
2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс [Текст]: навч. посіб. для студентів / Дуткевич Т. В.; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Факультет корекц. та соц. педагогіки і психології, каф. психології освіти. – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г. [вид.], 2015. – 431 с.
3. Кокун О. М. К 59 Психофізіологія. Навчальний посібник. – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.
4. Ленский А. Н. Потреби, мотиви, емоції // Психологія емоцій. Тексти / Під ред. В. К. Валенасса, Ю. Б. Гіппенрейтер. – М., 2010.
5. Макарова И. В. Общая психология: конспект лекций / И. В. Макарова. – М.: Издательство Юрайт, 2013. – 182 с.
6. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Ханецкая Н.В., Литвякова И.А.
Хмельницкий национальный университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭМОЦИЙ НА СОСТОЯНИЕ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена теоретическому исследованию вопроса эмоций и влияния эмоционального воздействия на состояние личности. Рассмотрены таламическая, периферическая, психоаналитическая и другие теории эмоций. Предпосылки проявления эмоциональных состояний и формы переживания чувств: настроение, аффект, стресс, дистресс, фрустрация. Влияние стенических и астенических эмоций на организм.
Ключевые слова: эмоции, поведение, переживания, настроение, чувства.

Litviakova I.A., Khanetska N.V.
Khmelnitsky National University

THE RESEARCH OF THE INFLUENCE OF EMOTION ON THE PERSONALITY

Summary
The article is devoted to theoretical research of emotion and emotional influence on the state of personality. Thalamic, peripheral, psychoanalytic and other theories of emotions are considered. Prerequisites for the manifestation of emotional states and the form of experiencing feelings: mood, affection, stress, distress, frustration. Influence of stenotic and asthenic emotions on the body.
Keywords: emotions, behavior, experiences, mood, feelings.

УДК 316.613:316.356.2

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Лютак О.З.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті здійснено теоретичний аналіз соціальних та психологічних складових міграційного процесу, визначено основні поняття, які характеризують процес трудової міграції.
Ключові слова: види міграції, потенційна міграція, міграційна установка, міграційна мотивація, міграційна поведінка, чинники та стимули міграції, міграційна ситуація, міграційна рухливість, міграційний потік, адаптація мігранта.

Постановка проблеми. Глобальні суспільні, соціально-економічні перетворення, які відбулись в Україні з часу прийняття незалежності та тривають досі, спричинили ряд негативних тенденцій: масове безробіття й зубожіння населення, зростання міжетнічної, міжконфесійної нетерпимості, посилення демографічної кризи, криміналізацію, алкоголізацію певних соціальних прошарків та активну міграцію мільйонів українців у пошуках заробітку за кордон.

Актуальність проблеми зовнішньої трудової міграції сучасних українців зумовлена кількома обставинами: характерною тенденцією міграційних процесів з України є виїзд молоді та працездатного населення у віці від 21 до 45 років, у віці найвищої соціальної активності; значна частка українських трудових мігрантів досі є нелегалами, – особами, які перебувають і працюють поза межами правового поля країни перебування, змушені погоджуватися виконувати роботу без урахування їхнього фаху та без жодного захисту, загальні умови їх праці та проживання, як правило, не відповідають мінімальним стандартам; у такій ситуації трудові мігранти часто залишаються без засобів до існування і коштів для повернення в Україну, абсолютна їх більшість зазнає постійного емоційного та психологічного стресу, побоюючись бути депортованими в Україну; в умовах важкої праці та сімейної депривації, неможливості отримати потрібну психологічну та медичну підтримку й допомогу за кордоном, численними є випадки захворювань, факти, коли мігранти стають жертвами злочинних посягань на їх життя й здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масова міграція сучасних українців є однією з найбільш гострих проблем нашого суспільства. Теоретичні розробки проблеми міграції в галузі соціальної психології здійснювали В.С. Агєєв, Г.М. Андрєєва, М.Н. Корнєв, Л.Е. Орбан-Лембрик та ін., у галузі філософії – М.В. Ромм. Ключовими в системі понять, застосовуваних дослідниками сучасних міграційних процесів (О.Є. Блінова, Е.В. Вітенберг, В.В. Гриценко, М.А. Іванова,

В.К. Калиненко, К.В. Коростеліна, О.А. Кравцова, Н.М. Лебедєва, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Н.С. Хрустальова та ін.), є: потенційна міграція, міграційна установка, міграційна мотивація, міграційна поведінка, чинники та стимули міграції, міграційна ситуація, міграційна рухливість, міграційний потік, адаптація, облаштування, вкорінення, міграційна політика. Дані поняття описують міграційні процеси з погляду різних наукових дисциплін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кожна галузь наукового знання виокремлює власні типології мігрантів, понятійний апарат феномену міграції, акцентуючи увагу на специфічних об'єктах її досліджень. Це призводить до певних труднощів в аналізі міграційної ситуації в цілому, бо всі види, типи і форми міграції в сучасному світі є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

Проте, на нашу думку, детальнішого вивчення й узагальнення потребують саме соціально-психологічні детермінанти трудової міграції, які характеризують міграційну ситуацію.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження є теоретичне узагальнення основних соціально-психологічних понять, які характеризують ситуацію зовнішньої трудової міграції в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграційна ситуація – стан міграційних процесів: напрям, розміри, динаміка і структура міграційних потоків, а також сукупність економічних, політичних, демографічних, соціально-психологічних, етнічних та екологічних чинників, що визначають їх розвиток, у просторово-часовому вимірі.

Серед видів міграції виокремлюють, перш за все, зовнішні і внутрішні міграції. Зовнішні міграції (еміграція та імміграція) пов'язані з перетином державного кордону, їх також називають міжнародними й, у свою чергу, поділяють на міжконтинентальні і та внутрішньоконтинентальні. Внутрішні міграції є міжпоселенськими переміщеннями населення всередині країни. Розрізняють міграції сільського та міського населення, міжміські міграції та міграції у межах сільської місцевості, а предметом вивчення є міграційні потоки у напрямках «село – місто», «місто – місто», «місто – село» та «село.

Сезонна (тимчасова) міграція – це переміщення людей до місць тимчасової праці й проживання протягом нетривалого терміну зі збереженням можливості повернення до місць постійного проживання.

Епізодична міграція – це ділові, культурно-побутові, комерційні, політичні, освітні, шлюбно-сімейні, релігійні та інші поїздки, які люди здійснюють нерегулярно як у часі, так і в просторі, не обов'язково в тих самих напрямах.

Маятникова міграція – це масові за своїми розмірами щоденні, щотижневі або місячні переміщення людей від місць постійного проживання людини до місця роботи та водночас і систематично і у зворотний бік. Слід зазначити що маятникова міграція є переміщенням одного з головних ресурсів виробництва – робочої сили, тому маятникові міграції відрізняються від епізодичних тим, що перебувають у сфері суспільного виробництва, обміну чи обслуговування, а епізодичні – лише у сфері особистого споживання [2].

Потенційна міграція – психологічний стан готовності до від'їзду з даного населеного пункту (країни). Характеризується прийнятим, але ще не реалізованим рішенням про переїзд.

Міграційна поведінка є одним з видів демографічної поведінки й являє собою сукупність дій та відносин, які опосередковують переселення індивідів або відмову від них. У рамках вивчення міграційної поведінки досліджують соціально-психологічні аспекти індивідуального, групового та масового ставлення людей до зміни місця проживання [6, с. 85].

Процес міграції населення містить три стадії: перша з них – потенційна міграція, друга – «власне» міграція населення, третя й остання – адаптація переселенців до умов життя в місцях їх вселення. На початковій стадії міграційного процесу під впливом можливих перспектив зміни деяких умов життя відбувається формування тих чи тих установок міграційної поведінки.

Адаптація – соціально-психологічний і психофізіологічний процес пристосування особистості або соціальної групи до нових умов соціального середовища в місцях заселення. Важливішою складовою адаптації є узгодженість самооцінок, очікувань та домагань індивідів з їхніми можливостями та реаліями нового життя в місцях заселення. Процес адаптації відбувається водночас на фізіологічному, біологічному, психологічному та власне соціальному рівнях. Адаптація є неодмінною умовою укорінення переселенців у місцях їх заселення, проте цілком не вичерпує феномена переходу їх до складу постійного населення. Пристосування новоселів до нових умов та способу життя відбувається нерівномірно. Інколи адаптація завершується швидко, але зазвичай – це вельми тривалий процес, часто-густо обтяжений труднощами облаштування новоселів. Нерідко пристосування матеріальних умов життя в місцях заселення до потреб самих переселенців стає якнайвагомішою умовою укорінення їх [5].

Міграційна установка являє собою психічний регулятор поведінки, схильність особистості, яка визначає узгодженість дій, детермінованих позитивним або негативним ставленням до зміни місця та умов життя. Міграційна установка відображає готовність до певного результату міграційної поведінки. Відомості про міграційні установки отримують, як правило, із соціологічних опитувань потенційних мігрантів. Спонукальним компонентом міграційної установки є міграційна мотивація, яка розкриває якісний бік потреби індивіда у зміні місця за мешкання, умов праці, реалізації певних життєвих планів [2].

Активність людей у пошуку місця роботи залежить від структури їх мотиваційної сфери, зокрема від розуміння ними змісту життя, прагнення реалізуватися, самовиразитися, самоактуалізуватися в житті, від наявності домінуючих потреб і можливості їх негайного задоволення.

Під мотивацією в психології розуміють сукупність факторів, що аналізують і спрямовують поведінку індивіда. В якості мотиваторів, згідно з ним, можуть виступати моральний контроль, інтереси, переваги, схильності, зовнішня ситуація, власні можливості, бажання, інтереси та ін. Усі спонукальні джерела активності особистості об'єднуються поняттям мотиваційної сфери, яка включає потре-

би, інтереси, прагнення, захоплення, переконання, установки, ідеали, наміри тощо [2].

Міграційна мотивація, або міграційні мотиви, – це психічний стан особистості, який спонукає до досягнення особистих цілей економічного, соціального й психологічного характеру через зміну місця за мешкання. Економічні міграційні мотиви пов'язані з прагненням індивіда зміцнити свій економічний статус та матеріальний добробут своєї сім'ї. Соціальні міграційні мотиви сполучені з бажанням потенційного мігранта підвищити свій соціальний статус, суспільний авторитет та престиж. Психологічні міграційні мотиви пов'язані з потребою потенційного мігранта у наповненні свого життя сенсом, у самоповазі, бажанні пізнати невідомі аспекти життя, набути нового життєвого досвіду, розширити свої культурні обрії. На формування міграційних мотивів впливають особливості особистості потенційних переселенців, їхні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, устремління та сподівання, істотні відмінності між представниками різної статі, віку, сімейного стану, освіти, культурного потенціалу та і стану здоров'я. Таким чином, на прийняття рішення про міграцію впливає структура особистості та потреби індивіда, з одного боку, та наявність певних зовнішніх стимулів міграції, можливих перспектив змінити деякі умови життя – з іншого [2].

Міграційна рухливість населення залежить від шлюбного стану, кількості дітей у сім'ї, хоча ці залежності не є такими однобічними, як, наприклад, зв'язок інтенсивності міграцій з віком. Не тільки рухливість може залежати від кількості дітей у сім'ї, але й кількість дітей, у свою, чергу, може визначатися рівнем рухливості: часті переїзди сімей призводять, як правило, до відкладання народжувань, а зрештою й до зменшення їхньої кількості. Так виявляє себе ще один бік взаємодії міграцій та відтворення населення [5].

Багаторічний відплив сільської молоді в міста України та за її межі визначив деформацію всіх демографічних структур і процесів у сільській місцевості. Позаяк село залишали переважно молоді та працездатні особи, цей процес супроводжувався збільшенням частки осіб пенсійного віку, зростанням смертності сільського населення, скороченням його народжуваності, зниженням питомої ваги дітей і підлітків. Нерегульована міграція із села призвела до істотних деформацій не тільки вікової, але й статевої структури сільського населення в Україні. Відбулося поглиблення диспропорцій статей у низці вікових груп, що істотно погіршило ситуацію на сільському шлюбному ринку.

Виокремлюють показники міграційної рухливості залежно від статі. Переважання чоловіків серед мігрантів, відзначене у багатьох країнах, не є універсальним правилом, і в окремих країнах у різні часи в міграційних потоках спостерігали підвищену питому вагу жінок. В Європі, наприклад, у позаминулому столітті серед мігрантів переважали жінки, що дало підстави англійському досліднику XIX сторіччя Е. Рейвенстайну сформулювати емпіричні закони міграції, один з яких стверджував, що жінки більш схильні до міграцій, ніж чоловіки [6].

Диспропорції статей у населенні репродуктивного віку створюють труднощі щодо укладання шлюбів і супроводжуються достатньо високою позашлюбною народжуваністю.

Міграції безпосередньо змінюють чисельність і склад населення. Особливо важливе значення мають зміни його статтево-вікової структури. Якщо серед мігрантів переважають чоловіки й спостерігається підвищена частка молодших груп працездатного віку (від 16 до 30 років), то це призводить до фемінізації населення та його постарішання у районах вибуття мігрантів і надмірної частки молодих чоловіків у районах вселення. Зумовлена міграціями диспропорція статей ускладнює укладання шлюбів, що, у свою чергу, впливає на інтенсивність процесу народжуваності як у місцях вибуття, так і у місцях вселення. У зв'язку з прискореним старінням населення у районах вибуття в них зростає смертність [3].

Міграційні процеси мають і побічний вплив на відтворення населення. Міграції є одним з головних каналів соціальної мобільності й супроводжуються змінами соціального статусу мігрантів, їх професії, культурно-освітнього рівня, способу життя. В результаті соціальних переміщень мігранти поступово залучаються до зразків демографічної поведінки нової для них соціальної групи.

Еміграція творчої, наукової, гуманітарної та інженерно-технічної інтелігенції за межі у країни, досягнувши на певному етапі критичної маси, створює серйозні перешкоди для національного відродження країни. Україна як велика європейська держава потребує зміцнення своєї національної еліти: без неї неможливі ні розвиток національної культури, ні перебудова науково-промислового потенціалу, ні створення дієздатних збройних сил, ні забезпечення здоров'я та відтворення генофонду нації [1].

За результатами соціологічних досліджень, з 29-мільйонного українського населення у працездатному віці потенційними трудящими-мігрантами є більше половини, переселенцями – до 3 мільйонів, разом з членами сімей отримаємо ще більшу цифру [1].

Розвиток трудової еміграції має певні особливості: на першому етапі виїжджають висококваліфіковані спеціалісти, вчені, діячі мистецтв, спортсмени, в основному особи з вищою освітою, які досягли визнаних успіхів в своїй професії, мають вік 30–40 років. Вони, як правило, перебувають за кордоном тривалий час – по кілька років, працюючи здебільшого легально, мають контракти на виконання певних робіт, дістають дозвіл на перебування в країні імміграції разом із сім'єю. Друга група – молоді люди, в основному, чоловіки, які не мають сім'ї, не набули достатньої освіти і кваліфікації, яка б давала змогу розраховувати на отримання постійної роботи. Це або шукачі пригод, підприємливі і непосидючі, або ті, що опинилися у вкрай скрутних життєвих обставинах. За кордоном вони працюють в основному без належних дозволів, погоджуються на сезонні, тимчасові, малопрестижні робочі місця. Якщо і мають кваліфікацію, то виконують роботу, що її не потребує. Як правило, вони виїздять на короткі терміни, однак можуть затриматись і довше, зокрема встановивши шлюбні відносини з іноземними громадянами.

На другому етапі, коли позитивні наслідки еміграції для матеріального становища її учас-

Рис. 1. Непрямі фактори управління міграційним рухом населення [1, 2, 4, 5]

ників стають очевидними, вихідці з країни уже набули певного авторитету у іноземних роботодавців, знайшли свою «нішу» на ринку праці, закріпились у державі прийому, у змозі підтримати новоприбулих співвітчизників, тоді в еміграцію включаються ширші верстви населення, різні соціальні і вікові групи, зростає частка жінок, сімейних людей. Якщо не виникає серйозних зовнішніх або внутрішніх перешкод до виїзду на роботу за кордон, трудова еміграція стає масовою.

Певне значення має і наявність на Заході досить чисельної української діаспори. Завдяки цьому тут уже знають українців, покладаються на такі риси їх ментальності, як працьовитість і порядність.

Особи з низьким рівнем освіти, з одного боку, і з високим – з іншого, залучені до трудової міграції набагато менше. Малоосвічені люди через низьку кваліфікацію мають заздалегідь невеликі можливості працевлаштування за кордоном, тоді як особи з високою освітою менше зацікавлені в цьому, тому що у них кращі можливості працевлаштуватися на вітчизняному ринку праці. Роботодавці за інших рівних умов надають перевагу саме особам з вищою освітою (причому це стосується і тих видів діяльності, які за всіма об'єктивними ознаками не потребують від виконавців високої освітньої підготовки) [4].

Реалії нинішнього міграційного руху населення України засвідчують, що зараз має місце значне збільшення сезонної трудової міграції як до інших регіонів України, так і в країни СНД та далекого зарубіжжя. Особливо стрімко почали зростати за останні п'ять-шість років обсяги закордонних трудових поїздок, значно розширилась їх географія (рис. 1).

Якщо раніше учасниками трудових міграцій населення за кордон були в основному представники прикордонних областей, то зараз за кордоном на тимчасових, сезонних роботах у іноземного роботодавця за наймом і у межах договорів підряду працюють особи, що представляють практично усі регіони України.

У роки державної незалежності України характер, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків у зв'язку з трансформацією суспільно-економічних відносин, демократизацією суспільного життя, спрощеністю процедури виїзду за кордон та зміни місця проживання, економічною кризою та падінням життєвого рівня населення зазнали суттєвих змін і набули нового значення. Для сучасних міграцій населення України характерною є зміна як спрямованості, так і інтенсивності міграційних потоків.

По-перше, в 2–3 рази зменшилися обсяги щоденних потоків трудової маятникової міграції до великих міст України, по-друге, практично припинився масовий відплив сільських жителів до міст, а натомість має місце переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість. По-третє, у кілька разів зросли обсяги сезонної трудової міграції та трудових поїздок населення за кордон.

В сучасних умовах криза міграції в Україні знаходить своє відображення у зменшенні інтенсивності як внутрішньорегіональної, так і міжрегіональної міграції, значному відпливі населення за межі країни, зростанні трудової зумовленості міграцій, у формуванні потужних зовнішніх потоків трудових мігрантів.

Висновки та пропозиції. Таким чином, для соціально-психологічного аналізу ситуації трудової міграції в Україні доцільно опиратися на наступні детермінанти: види міграції, потенційна міграція, міграційна установка, міграційна мотивація, міграційна поведінка, чинники та стимули міграції, міграційна ситуація, міграційна рухливість, міграційний потік, адаптація мігранта.

Список літератури:

1. Васильев В.П. Социология миграции: к теории средного уровня // Социс. – 2005. – № 4. – С. 146–149.
2. Лютак О.З. Класифікація міграції як предмет наукового аналізу Збірник наукових праць: філософія, соціологія психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 223–234.

3. Лютак О.З. Мотивація сучасної української міграції Актуальні проблеми психології. Збірник Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України (Екологічна психологія) / За ред. С.Д. Максименка. – К.: «Логос», 2008. – Т. 7. – Випуск 15. – С. 190–194.
4. Прибиткова І Сучасні міграційні процеси. Теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія: ТММ – 1999. – № 1. – С. 161–172.
5. Слюсаревський М.М. Психологія міграції: навчальний посібник / М.М. Слюсаревський, О.Є. Блинова. Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.
6. Хміль М.М. Аналіз сучасного аналізу міграціїних процесів в Україні в контексті національної безпеки // Вісник КНУ: філософія, політологія. – 2002. – № 38–41. – С. 81–85.

Лютак О.З.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация
В статье осуществлен теоретический анализ социальных и психологических составляющих миграционного процесса, определены основные понятия, характеризующие процесс трудовой миграции.
Ключевые слова: виды миграции, потенциальная миграция, миграционная установка, миграционная мотивация, миграционное поведение, факторы и стимулы миграции, миграционная ситуация, миграционная подвижность, миграционный поток, адаптация мигранта.

Liutak O.Z.
Precarpathian National University by Vasyl Stefanyk

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF LABOR MIGRATION

Summary
In this article the theoretical analysis of social and psychological components of the migration process, the basic concepts that characterize the process of labor migration.
Keywords: types of migration, the potential migration, migration installation, migration motivation, migration behavior, factors and incentives for migration, migration situation, migration mobility, migration flow, adaptation migrant.

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Мандебура Б.С., Шевченко О.М.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті виявлено та проаналізовано особливості прояву самоактуалізації в юнацькому віці. Серед вікових особливостей самоактуалізації в цьому віці виділяють: набуття понятійного рівня мислення, наявність певної зрілості механізмів центрального гальмування, наявність тенденції до саморозвитку в мотиваційній сфері. Рівень самоактуалізації юнаків залежить від індивідуально-психологічних особливостей особистості і таких соціальних факторів, як місце проживання, стать, а також етнічна приналежність. Крім того, охарактеризовано захисні механізми та їх вплив на особливості прояву самоактуалізації. До них належить: заперечення, раціоналізація, витіснення, проекція, ідентифікація, деперсоналізація, відчуження, заміщення, катарсис, сублімація.

Ключові слова: самоактуалізація, механізми захисту, юнацький вік, зрілість, креативність.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток в сучасній психології традицій гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу ставлять в ряд актуальних науково-практичних завдань вивчення проблеми реалізації потенціалу особистості, яка є різностороннім та багаторівневим психологічним поняттям. Серед феноменів, що певним чином характеризують цю різносторонність, чільне місце займають особистісна самоактуалізація та захисні механізми психіки людини. Так, вивчення взаємозв'язків та взаємовпливів між цими психологічними феноменами є актуальною проблемою для сучасної науки, що об'єднує традиції психоаналітичного та гуманістичного підходу у психології та сприяє винайденню і виокремленню особливих людських ресурсів, що впливають на розвиток особистості в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідженню проблеми самоактуалізації особистості присвячено роботи іменитих зарубіжних (А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл) та вітчизняних (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Булах, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Роменць, С. Рубінштейн, Т. Титаренко та ін.) вчених. У центрі наукових доробків вказаних науковців знаходиться здорова творча особистість, метою якої є самоактуалізація (самореалізація). У свою чергу, висвітлення питання захисних механізмів людської психіки знайшло своє відображення у працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених як: К. Абрахам, М. Балінт, В. Банщіков, В. Бассін, В. Від, В. Воловик, Е. Джонс, Р. Зачепицький, М. Кляйн, Г. Нунберг, В. Рожнов, В. Ротенберг, В. Ташликов, І. Тонконогій, О. Феніхель, Ш. Ференці, В. Франкл, А. Фройд, З. Фройд, К. Хорні, В. Цапкін Р. Шпіц та ін. Позиція вказаних науковців детермінує психологічний захист особистості як відповідну форму поведінки, реакцію або дію людини на впливи зовнішнього та внутрішнього середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність оригінального дослідницького матеріалу з напрямку проведеного дослідження.

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей прояву самоактуалізації в юнацькому віці. Для виконання сформульованої мети дослідження, нами були поставлені наступні **завдання**:

– виявити вікові особливості самоактуалізації в юнацькому віці;

– дослідити вплив захисних механізмів на особливості прояву самоактуалізації;

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни в суспільному житті нашої держави висувають високі вимоги до особистості, її здатності максимально розкрити свої здібності і реалізувати їх на благо суспільства. Відповідно, пріоритетним завданням професійної освіти стає розвиток творчої, активної, ініціативної молоді з необхідними професійними компетенціями, здатної змінювати середовище і самозмінюватися (саморозвиватися, самоактуалізуватися) під впливом соціальних умов.

Д. Донцов і М. Донцова відзначають, що саме в студентські роки людина вирішує, в якій послідовності вона докладатиме свої здібності для реалізації себе у праці і в самому житті [1]. Однак, поряд зі зростанням очікувань соціуму щодо студентської молоді, посилюється соціальний інфантилізм серед юнацтва. Ці явища спонукають громадські інститути супроводжувати, інтенсифікувати процес дорослішання молодої людини та сприяти її самореалізації.

Відомо, що межі юнацького віку визначені 17–24 роками. Це час освоєння соціальних ролей, громадського і психологічного становлення особистості, коли динамічно розвивається свідомість, активізуються психічні процеси.

Соціальна ситуація характеризується вступом людини в самостійне життя, пошуком місця в суспільстві, професійним самовизначенням. Провідною виявляється навчально-професійна діяльність, яка сприяє розкриттю пізнавальних і професійних інтересів, професійно важливих якостей і здібностей. Новоутвореннями даного вікового періоду стають професійне і особистісне самовизначення, формування самосвідомості і наукового світогляду. Детермінантами психічних новоутворень є новий спосіб життя – навчання у вищому навчальному закладі, спілкування з викладачами – носіями професійного та наукового досвіду, а також зі студентами.

В умовах соціально-економічної нестабільності, відсутності професійного досвіду студенти відчувають труднощі у виборі життєвих стратегій, пізнанні та засвоєнні норм дорослого життя.

Критеріями справжньої психічної зрілості особистості вважаються відкритість для досвіду, прийняття себе (К. Роджерс), здатність до самореалізації (А. Маслоу), творчість і відповідальність за вибір (В. Франкл), готовність до постійного поступального розвитку і подолання власних життєвих криз (Б. Лівехуд).

Ідея самоактуалізації є основною в гуманістичній психології (К. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). У вітчизняній психології вона знайшла продовження у концепції суб'єктності особистості (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський і ін.).

Під самоактуалізацією А. Маслоу розумів «повне використання талантів, здібностей, можливостей» [2, с. 187]. Сучасними дослідниками конкретизуються уявлення про самоактуалізації, її структурі, проявах в різних періодах [3; 4].

Особливості самоактуалізації особистості в різні вікові періоди досліджували Е. Городілова, Е. Вахромов, Ю. Кузнєцова, О. Лопатін.

Так Ю. Кузнєцова вважає, що повноцінні акти самоактуалізації обумовлені набуттям понятійного рівня мислення, наявністю певної зрілості механізмів центрального гальмування, наявністю тенденції до саморозвитку в мотиваційній сфері [5].

О. Лопатін вивчав вікові особливості студентської молоді, схожі з ідеєю самоактуалізації, до яких він відносить інтерес до творчості, ускладнення структури комунікативної сфери, поглиблення соціальних зв'язків, потреба в приналежності до групі, освоєння гендерних та інших моделей соціальної взаємодії, особистісне і професійне самовизначення, розвиток самосвідомості [6].

На думку більшості дослідників, саме високий рівень креативності та гуманістичних цінностей є визначальними для самоактуалізації особистості (А. Маслоу, Д. Роджерс). Високий бал за шкалою «цінності» свідчить, що молодь розділяє цінності гуманістичної психології, які відповідають за суспільну спрямованість особистості в юнацькому віці, вселяє оптимізм, віру в моральні переконання майбутніх фахівців, так як відомо, що система цінностей служить орієнтиром поведінки, керівництвом до дій (Х. Ремшмідт). До того ж, саме в цей віковий період формуються ціннісні орієнтації, складається світогляд, усвідомлене «узагальнене, підсумкове відношення до життя» (С. Рубінштейн). Креативність розглядається А. Маслоу як «свіжість погляду, ефективність сприймання, глибина проникнення в суть речей, вона проявляється як одна з властивостей людської природи [7, с. 204]. Мабуть, юнацтво в силу віку і досвіду ще не втратило цю якість в процесі соціалізації. На думку К. Роджерса, основою здатності до творчості служить «почуття самоідентичності», яке передбачає вміння цінувати свою унікальну і неповторну особистість, не «соромитися її» – вільної особистості, здатної бути самою собою, чути власне «Я».

Я-концепція студентів продовжує збагачуватися в результаті освоєння різних ролей, спілкування, переживань і особистісних установок. Розвитку творчого мислення сприяє стимулювання прагнення до самостійного вибору цілей, завдань і засобів їх вирішення.

Реалізувати креативність допомагають активна життєва позиція, постійний особистісний ріст, впевненість в собі, відкритість новому досвіду. Спонтанність поведінки залежить від довіри до навколишнього світу і впевненості в собі. А. Маслоу пов'язує спонтанність зі свободою, вважаючи їх головними в самовираженні життєвому виборі особистості. Відомо, що особистість в цей період відчуває ціннісно-смислова криза. Молоді люди замислюються над життєвими цілями, ціннісними орієнтаціями і освоюють відповідні ролі й поведінку. В. Франкл вважав, що гіперрефлексія позитивно корелює з емоційними порушеннями і негативно – зі спонтанністю. Можливо, що особи даного віку в більшості своїй ще не досягли потрібного морального рівня (за Л. Колбергом) і в поведінці керуються нормами, принципами суспільства. У них не сформувався власний етичний кодекс, відмінний від загальноприйнятого [8, с. 194].

Студенти, які демонструють низький рівень спонтанності не досягли повної самоактуалізації. Це свідчить про те, що у них не завершений процес соціалізації. Для юнаків, як відомо, характерна спрямованість на майбутнє. Даний факт ілюструє незавершеність процесу самоактуалізації представників юнацького віку.

Представники сільської молоді розуміють себе, довіряють собі, самодостатні, доброзичливі, незалежні, природні в поведінці, тобто менш невротичні. Спілкуючись з живою природою, спостерігаючи за її різними проявами, зважаючи на них і приймаючи їх, вони також спокійно ставляться до виразів людської природи в собі та інших.

Для них важливі професійні цінності, активність, освіченість, тверда воля, чесність, ефективність у справах, самоконтроль, раціоналізм, незалежність, сміливість у відстоюванні своєї думки, для дівчат – сімейні цінності, громадське визнання, акуратність, життєрадісність, чесність, освіченість, охайність.

Незважаючи на велику кількість досліджень феноменів самоактуалізації та захисних механізмів особистості, саме вивченню їх взаємовпливів присвячено недостатньо уваги. Сьогодні більшістю дослідників психологічного захисту враховуються як негативні, так і позитивні аспекти їх функціонування у взаємозв'язку з самоактуалізацією. Так, К. Гольдштейн вважає, що здоровим є лише той організм, у якому тенденція до самоактуалізації діє зсередини і який долає труднощі, що виникають при взаємодії із зовнішнім світом не на основі тривоги, а заради радості перемоги. Рушійною силою організму є прагнення повністю реалізувати здібності та можливості. Головна причина душевних хвороб, на його думку, полягає в тому, що людина не може самоактуалізуватися. Для хворого організму прагнення звільнитися від напруги є провідним. А для здорового, навпаки, полягає у створенні певного рівня напруги для забезпечення подальшої активності організму [7].

Саме тому, теза про те, що захисні механізми психіки здатні впливати на розвиток самоактуалізації, чи навпаки, має право на існування. Наприклад, С. Нартова-Бочавер підкреслює, що в зарубіжних і вітчизняних роботах останніх років поняття розвитку особистості вже не протиставляється адаптації, і це є історичним визнанням цілісності особистості та нерозривності

різних вимірів її самоактуалізації [4]. Тобто, немає протиріч в тому, що психологічний захист уможливлює успішну самоактуалізацію.

Один із найвідоміших представників гуманістичної психології А. Маслоу, навпаки, вважав, що одним із чинників, який перешкоджає розвитку особистості, є саме внутрішні механізми захисту. Окрім класичних механізмів захисту, описаних в психоаналітичній парадигмі, він розглядає ще два типи захисту – комплекс Іони та десакралізацію:

– «Комплекс Іони» – це відмова від спроб реалізації повноти власних здібностей. Такі люди надають перевагу безпеці, задовільняються середнім рівнем розвитку власних здібностей, бояться використовувати власні здібності у повній мірі, тому обирають цілі, які не вимагають багато досягнень. Цілі, які вимагають повноти власного розвитку, залучення усіх свої можливостей, вони вважають небезпечними і відмовляються від них.

– Десакралізація – це відмова ставитися до чогось з високим рівнем залученості та глибини. Від цього відбувається збіднення життя індивіда. Зокрема, певні символи (культурні, релігійні і т. п.) перестали мати для людей значущість, оскільки, втратили ту надихаючу, мотивуючи силу, яку надавали попереднім поколінням [2].

Одним з положень теорії Р. Плутчика є теза про те, що формування механізмів психологічного захисту відбувається поступово і на різних етапах онтогенезу з’являються різні захисти. Звідси виводиться відмінність між так званими «примітивними» захистами, які формуються на більш ранніх етапах розвитку, і більш «зрілими», що стосуються більш пізніх етапів. До найбільш примітивних захисних механізмів в теорії Р. Плутчика належать регресія, проекція та заперечення. Такі ж механізми, як інтелектуалізація, компенсація, реактивне утворення з’являються на більш пізніх етапах розвитку, відповідають більш високим рівням розвитку особистості і сприяють вдалій самоактуалізації особистості [5].

У свою чергу В. Ротенберг, розглядаючи захисні механізми як необхідну «глибинну систему оборони» особистості, відзначав, що кінцевим результатом мотиваційного конфлікту за участю захистів може бути і творчий акт, а творчість є необхідним елементом пошукової активності, властивої особистості, яка самоактуалізується.

Наукові доробки В. Моросанової свідчать про те, що на шляху до самореалізації у самостійного суб’єкта переважають захисти, що дозволяють більш ефективно «гасити» внутрішньо-особистісні конфлікти, в той час як жорсткість програм, таких як надлишкова усвідомленість, наприклад, може перешкоджати зняттю напруги. При цьому автор також підкреслює конструктивну роль сублімації, яка при розвиненості планування дозволяє детальніше сприймати реальність і взаємодіяти з нею усвідомлено.

На думку А. Налчаджан, видатні творчі результати таких людей як Леонардо да Вінчі, І. Ньютона, А. Ейнштейна та ін. були обумовлені об’єднанням природної обдарованості та сублімації [9]. При відсутності творчої обдарованості соціально-ціннісний рівень активності особистості знижується. В свою чергу Л. Анциферова, посилаючись на роботи зарубіжних психологів, розглядає в позитивному контексті захист заперечення, як психологічний бар’єр на шляху руйнівного проникнення трагедії у внутрішній світ людини, в її ціннісно-смислову концептуальну систему. Заперечення дозволяє переробляти травмуючі ситуації малими частинами, поступово асимілюючи у смислову сферу особистості [10]. Після асиміляції травмуючої події з’являється нова оцінка схожих подій і власних можливостей, збільшується простір особистого майбутнього в свідомості.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Становлення самоактуалізаціїї на даному етапі онтогенезу має велике значення, оскільки співзвучне з основними новоутвореннями юнацького віку. Розвиток компонентів самоактуалізації носить індивідуальний характер, на неї впливають соціальний досвід індивідуума, гендерний чинник і внутрішньо особистісні детермінанти. На прояви самоактуалізації впливають захисні механізми психіки та стратегії подолання стресу. Вивчення особливостей самоактуалізації дозволить розробити програми тренінгів для груп особистісного розвитку з метою підвищення рівня самоактуалізації та вдосконалення окремих її параметрів. Застосування в навчальному процесі інтерактивних методів, розвиток дослідницьких навичок, креативності, ставлення до індивідуальності кожного студента як до цінності інтенсифікують процес дорослішання особистості студента.

Список літератури:

1. Абульханова К. О. Методологічне значення категорії суб’єкта для сучасної психології / К. О. Абульханова // Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 37–51.
2. Агафанов А. Ю. Человек как смысловая модель мира. Пролегомены к психологической теории смысла / Андрей Юрьевич Агафанов. – Самара: Изд. дом «Бахрах-М», 2000. – 336 с.
3. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3–19.
4. Балл Г. А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г. А. Балл // Психологический журнал. – 1997. Т. 18. – № 5. – С. 7–19.
5. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / ГеоргійиОлексійович Балл. – К.; Рівне: Вид. Олег Зень, 2007. – 172 с.
6. Бассин Ф. Б. Проблема психологической защиты / Ф. Б. Бассин, М. К. Бурлакова, В. Н. Волков // Психологический журнал. – 1988. – Т. 9, № 3. – С. 78–86.
7. Бассин Ф. В. О силе «Я» и «психологической защите» / Ф. В. Бассин // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / ред-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Изд. дом «Бахрах-М», 2008. – С. 3–11.
8. Бержере Ж. Психоаналитическая психопатология: теория и клиника / Жорж Бержере; пер. с фран. А. Ш. Тхостова. – Вып. 7. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2001. – 400 с. – (Серия «Класический университетский учебник»).

9. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теоріясамоактуализации: учебн. пособие / Е. Е. Вахромов. – М.: Междун. пед. академия, 2001. – 162 с.
10. Горностай П. П. Психологіярольовоїсамореалізаціїособистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / П. П. Горностай. – К., 2009. – 32 с.

Мандебура Б.С., Шевченко О.М.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
В статье выявлены и проанализированы особенности проявления самоактуализации в юношеском возрасте. Среди возрастных особенностей самоактуализации в этом возрасте выделяют: приобретение понятийного уровня мышления, наличие определенной зрелости механизмов центрального торможения, наличие тенденции к саморазвитию в мотивационной сфере. Уровень самоактуализации юношей зависит от индивидуально-психологических особенностей личности и таких социальных факторов, как место проживания, пол, а так же этническая принадлежность. Кроме того, охарактеризованы защитные механизмы и их влияние на особенности проявления самоактуализации. К ним относятся: отрицание, рационализация, вытеснение, проекция, идентификация, деперсонализация, отчуждение, замещение, катарсис, сублимация.
Ключевые слова: самоактуализация, механизмы защиты, юношеский возраст, зрелость, креативность.

Mandebura B.S., Shevchenko O.M.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

FEATURES OF THE PROCESS OF SELF-ATTALIZATION AT YOUTH BIRTH

Summary
The article identified and analyzed the characteristics of the manifestation of self-actualization in adolescence. Among the age peculiarities of self-actualization at this age are: the acquisition of the conceptual level of thinking, the presence of a particular maturity of the mechanisms of Central inhibition, the presence of a tendency to self-development in motivational sphere. The level of self-actualization of the young men depend on individual psychological characteristics of personality and such social factors as place of residence, gender, and ethnicity. Furthermore, the described protective mechanisms and their effect on particular manifestations of self-actualization. These include: denial, rationalization, displacement, projection, identification, depersonalization, alienation, displacement, catharsis, sublimation.
Keywords: self-actualization, protection mechanisms, adolescence, maturity, creativity.

УДК 316.64:504

ОСОБЛИВОСТІ ДОМІНУЮЧОГО ТИПУ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Падалка Р.Г.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті обґрунтована актуальність дослідження екологічної свідомості молодших школярів як вищого рівня психічного відображення природного і штучного середовища, внутрішнього світу, рефлексія місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі. Зазначається, що до молодшого шкільного віку вже цілком руйнується дитячий артифікалізм, що обумовлює прагматичну модальність ставлення до природи. Визначено та схарактеризовано особливості та відмінності когнітивного, емоційного, етичного та прагматичного типів домінуючої установки у ставленні молодших школярів до природи, що мешкають у місті та селі. Наголошується, що сільські школярі характеризуються вищим рівнем розвитку пізнавального інтересу до предметів та явищ природнього середовища. Натомість діти, які мешкають у місті обмежені у спілкуванні із природою, що обумовлює у них ситуативний інтерес до неї. Втім вищий розвиток естетичного типу домінуючої установки притаманний міським дітям. Цей факт детермінований тим, що вони, на відміну від сільських мешканців, нечасто мають можливість спостерігати красоту природніх явищ і кожна зустріч з природою викликає у них приємні емоційні переживання та насолоду. Акцентується, що в цілому у дітей молодшого шкільного віку домінує непрагматична установка у ставленні до природи. Природоохоронна діяльність, до якої починає виявляти неабияку прихильність молодший школяр, стає дійсно продиктованою його ставленням до природи. Втім дітям із сільської місцевості більшою мірою притаманна природоцентрична екологічна поведінка.
Ключові слова: екологічна свідомість, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент, артифікалізм, природоцентрична поведінка.

Актуальність дослідження. Проблема взаємодії людини та довкілля у сучасному суспільстві є досить суперечливою. З одного боку, суспільство не може виконувати свою діяльність не розширюючи взаємодію із природою. А з іншого, подальше розширення взаємодії автоматично ставить під загрозу саме існування природного середовища. Тому подальший розвиток людства неможливий без усвідомлення людиною загрози екологічної ситуації, що склалася та зміни своєї діяльності. Але екологічну кризу неможливо подолати лише за допомогою технічних та економічних заходів. Необхідні зміни в орієнтації людини, які спрямовані на збереження екологічної рівноваги в природі. Проте вони неможливі без зміни екологічної свідомості людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На кожному етапі розвитку особистості існує певний рівень пізнання об'єктів навколишньої дійсності. В молодшому шкільному віці світ природи починає відігравати більш значну роль в психологічному житті дитини. Ставлення до неї стає інтенсивнішим, але ще недостатньо усвідомленим і узагальненим. У молодшому шкільному віці відбувається істотна зміна характеру модальності ставлення до природи, що обумовлено особливостями розвитку свідомості, притаманними цьому віковому періоду. У процесі соціалізації дитина долає егоцентризм, починає відокремлювати власне «Я» від оточуючого світу, суб'єктивне від об'єктивного, послідовно диференціює сфери «людського» і «нелюдського», поступово долаючи антропоморфізм у ставленні до довкілля. І хоча повної руйнації суб'єктного сприйняття не відбувається, якісно змінюється лише його обумовленість, поширення життєвого досвіду молодшого школяра приводить до того, що природні об'єкти в процесі взаємодії з ними все більше і більше відкриваються йому як суб'єкти. У результаті цього діти починають оцінювати їх як рівних, що приводить до формування у них «суб'єктної установки». Більше того, експериментально було встановлено, що для багатьох молодших школярів вони стають навіть свого роду «значущими іншими». У середньому, у 2–3 класі кожний другий школяр називає різних тварин у якості «значущих інших», частіше в списку зустрічаються тільки мама, тато і найкращий друг. Показово, що частка природних об'єктів серед «значущих інших» у молодшому шкільному віці зростає, хоча у першому класі їх включає до списку лише кожна п'ятнадцята дитина [1; 4–5; 7].

У цілому, для молодших школярів властивий суб'єктний характер модальності ставлення до природи. З іншого боку, до молодшого шкільного віку вже цілком руйнується дитячий артифікалізм, що обумовлює прагматичну модальність ставлення до природи в дошкільників. Суб'єктифікація, що виникає на цьому етапі, відкриває молодшому школяреві природні об'єкти «з іншого боку», кардинально змінює мету і мотиви взаємодії: він починає спілкуватися з ними, прагматизм змінюється непрагматизмом. Цей перехід яскраво демонструє те, що в дітей молодшого шкільного віку на зміну запитанню «навіщо» приходить запитання «чому» [2–3; 8].

Метою даної статті є характеристика типу домінуючої установки молодших школярів у ставленні до природи, які проживають у місті та сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 263 молодші школярів, які проживають у місті Києві (131 особа), а також Срібнянському та Варвинському районах Чернігівської області (132 особи). Досліджувані утворили дві групи. До першої – увійшли учні першого класу у кількості 133 особи (з них 66 – мешкають у селі і 67 – у місті), до другої – учні третього класу у кількості 130 осіб (з них 66 сільських мешканців та 64 – міста).

Типи домінуючих установок у ставленні до довкілля, які вивчалися за методикою «ЕЗОК», суттєво не відрізняються у молодших школярів першого класу міста і села (табл. 1). Найбільш помітне розходження мало місце в естетичній установці – 5,9%.

Таблиця 1

Кількісні показники типу домінуючої установки ставлення до природи у міських та сільських школярів 1-го класу за методикою «ЕЗОК» (у %)

n = 133

Тип домінуючої установки	Досліджувані (у %)		
	Сільські мешканці	Міські мешканці	t-критерій Стьюдента
Когнітивний	35,3	30,2	$p \leq 0.05$
Естетичний	29,1	35,0	$p \leq 0.05$
Етичний	26,4	23,6	
Прагматичний	9,2	11,2	

Тобто, ця установка стосовно довкілля більш характерна для міських дітей. Її засвідчили 35% першокласників. Таку установку мали 29,1% досліджуваних дітей цього віку міської місцевості. Можна припустити, що краса природи більше «зачіпає душу» міської дитини, оскільки вона не має можливості спостерігати її щоденно і всюди, як це доступно і звично для дитини, яка виростає серед природи у сільській місцевості.

Як показали результати порівняльного аналізу, у досліджуваних першого класу обох місцевостей прагматичний тип установки мав різницю лише у 2%. Така установка була характерна для 11,2% дітей, проживаючих у місті і 9,2% – для сільських дітей. Домінуючим типом установки для сільських дітей-першокласників виявився когнітивний, а для міських – естетичний.

Як свідчать результати дослідження, подані у табл. 2, домінуючим типом ставлення до довкілля у досліджуваних учнів 3-х класів сільської і міської місцевості є когнітивна установка. Різниця між ними становить 5,1% (відповідно 43,4% і 38,3%). Найменша розбіжність мала місце у прагматичній установці. Вона виявилася домінуючою у 8,7% сільських учнів-третьокласників і у 7,4% міських

Таблиця 2

Кількісні показники типу домінуючої установки ставлення до природи у міських та сільських школярів 3-го класу за методикою «ЕЗОК» (у %)

n = 130

Тип домінуючої установки	Досліджувані (у %)		
	Сільські мешканці	Міські мешканці	t-критерій Стьюдента
Когнітивний	43,4	38,3	$p \leq 0.05$
Естетичний	21,4	26,2	$p \leq 0.05$
Етичний	26,6	28,1	
Прагматичний	8,7	7,4	

Дослідження показало більший показник зацікавленості екологічними проблемами у сільських школярів першого і третього класів. Даний факт можна пояснити щоденною взаємодією сільських дітей з представниками флори і фауни, пов'язаної із працею на городі та піклуванням про домашніх тварин. У зв'язку з цим діти з сільської місцевості мають можливість відстежувати зміни у довкіллі, яке є невичерпним джерелом отримання нових вражень та знань.

Міські діти обмежені у спілкуванні з природою, що спричиняє низький рівень знань про особливості життя рослин і тварин. Втім, за умови потрапляння у сільську місцевість природне довкілля перетворюється на предмет їх великого інтересу та емоційного захоплення і те, що є для сільських дітей рутинним і звичним для міських школярів є новим і надзвичайно цікавим. Когнітивна установка у ставленні до природи є в останніх ситуативно обумовленою.

Естетичну установку у ставленні до природи сільські діти виявляють меншою мірою. Так, у 29,1% першокласників і 21,4% третьокласників, що мешкають у сільській місцевості даний тип установки виявився домінуючим. Отримані статично значущі відмінності між сільськими та міськими мешканцями першого і третього класів ($p \leq 0.05$), на нашу думку, ілюструють той факт, що природні умови, в яких мешкають діти обумовлюють естетичне сприймання предметів та явищ оточуючого світу. Діти, які мешкають у селі і щоденно взаємодіють з довкіллям меншою мірою сприймають його як предмет милування та значно рідше захоплюються його красою. Явища природи, які постійно мають можливість спостерігати сільські діти, рідше викликають у них емоційні переживання, пов'язані з оцінкою естетично значущих предметів і явищ та зменшують потребу насолоджуватися ними.

Емпіричні дані, отримані у дослідженні, свідчать на користь непрагматичного ставлення до природи у сільських та міських мешканців обох класів, оскільки прагматична установка була діагностована у якості провідної лише 9,2% першокласників з села та 11,2% – з міста. Це повною мірою стосується і учнів третього класу. Так, 8,7% сільських третьокласників та 7,4% – міських засвідчили прагматичну установку у ставленні до природи.

Таким чином, лише незначна кількість досліджуваних з міських та сільських шкіл ставляться до природи не як до об'єкта охорони, а як до об'єкта користі. Вони проявляють споживацький та нераціональний стиль діяльності у довкіллі, що, на нашу думку, детерміновано низьким рівнем їх екологічних знань і, як наслідок, мінімально вираженою допитливістю до життя представників флори та фауни. На жаль, часто доводиться бути свідком випадків, коли діти, які ламають у парку паркан, відразу зупиняються перед перехожими або, принаймні, працівниками правоохоронних органів. Проте, коли вони забивають палицями «потворних жаб або хробаків», перехожі (у тому числі і працівники правоохоронних органів), як правило, не звертають уваги.

У 26,4% сільських і 23,6 міських першокласників та 26,6% сільських і 28,1% міських третьокласників діагностована домінуюча *етична* установка у ставленні до природи. Ці досліджувані демонструють екоохоронний тип поведінки, що полягає у здатності до безкорисливих вчинків, спрямованих на підтримку (або збереження) життя представників флори та фауни. Вони

вважають, що майбутнє довкілля залежить від діяльності людей, надають великого значення справам щодо охорони оточуючого середовища та залюбки беруть в них участь. Молодші школярі з даним типом установки твердо переконані, що оточуюче середовище потребує захисту від хижацького ставлення до нього людей.

Висновки. Таким чином, сільським школярам притаманний вищий пізнавальний інтерес до оточуючого природного середовища в силу кращої інформованості про життя представників флори та фауни і власної залученості у природоохоронну діяльність. Міські діти мають можливість отримувати велику кількість інформації із ЗМІ про особливості та нагальні проблеми довкілля. Втім вони обмежені у спілкуванні з природою, їх активність не виходить далеко за межі, обумовлені ситуацією, внаслідок чого вони засвоюють інформацію про природні об'єкти переважно ситуативно. Все це спричиняє у них невисокий рівень знань про особливості життя рослин і тварин.

Вищий рівень естетичного типу домінуючої установки діагностовано у міських школярів, що пов'язано з місцем проживання, яке обумовлює естетичне сприймання довкілля. Явища природи, які постійно мають можливість спостерігати сільські мешканці, рідше викликають у них емоційні переживання, пов'язані з оцінкою естетично значущих предметів і явищ та зменшують потребу насолоджуватися ними.

Дослідження свідчить на користь непрагматичного ставлення до природи сільських та міських мешканців. У своїй більшості вони сприймають оточуюче середовище не як об'єкт користі, а як довкілля, яке потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього. Природа є для них об'єктом насолоди та спонукає їх до природоохоронної діяльності.

Список літератури:

1. Бурова Л. И. Формирование у младших школьников представлений об окружающем мире в процессе усвоения первоначальных научных понятий: дис. канд. пед. наук / Бурова Л. И. – М, 1983. – 244 с.
2. Варакута О. Формування природничих понять в учнів початкових класів // Початкова школа / О. Варакута. – 1999. – № 5. – С. 20–23.
3. Екологічне виховання в початковій школі / Упоряд.: І. Васильченко, О. Кондратюк. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. – 128 с.
4. Ковальчук І. Виховання екологічної свідомості // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17–19.
5. Отношение школьников к природе / Под ред. И. Д. Зверева, Т. И. Суравегиной. – М. – 1988. – 129 с.
6. Рева Ю. Розвиток особистості дитини через екологічний фактор / Ю. Рева. // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 44–46.
7. Скребець В. О. Екологічна психологія / В. О. Скребець, І. І. Шлімакова. – К: Слово, 2014. – 455 с.
8. Ткачук Г. П. Формування екологічної культури учнів // Рідна школа. – 2003, № 8. – С. 50–51.

Падалка Р.Г.
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ДОМИНИРУЮЩЕГО ТИПА ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье обоснована актуальность исследования экологического сознания младших школьников как высшего уровня психического отражения естественной и искусственной среды, внутреннего мира, рефлексия места и роли человека в биологическом, физическом и химическом мире. Отмечается, что к младшему школьному возрасту уже полностью разрушается детский артификализм, что обусловливает прагматическую модальность отношения к природе. Определены и охарактеризованы особенности и отличия когнитивного, эмоционального, этического и поведенческого типов доминирующей установки в отношении к природе младших школьников, проживающих в городе и деревне. Отмечается, что сельские школьники характеризуются высшим уровнем развития познавательного интереса к предметам и явлениям природной среды. Зато дети, которые живут в городе ограничены в общении с природой, что обусловливает в них ситуативный интерес к ней. Впрочем высшее развитие эстической составляющей доминирующей установки отношения к природе присущ городским детям. Этот факт детерминирован тем, что они, в отличие от сельских жителей, редко имеют возможность наблюдать красоту природных явлений и каждая встреча с природой вызывает у них приятные эмоциональные переживания и наслаждение. Акцентируется, что в целом у детей младшего школьного возраста доминирует непрагматическая установка в отношении к природе. Природоохранная деятельность, к которой начинает проявлять большую приверженность младший школьник, становится действительно продиктованной его отношением к природе. Впрочем детям из сельской местности в большей степени присуще природоцентричное экологическое поведение.

Ключевые слова: экологическое сознание, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, поведенческий компонент, артификализм, природоцентрична поведение.

Padalka R.H.
National Dragomanov Pedagogic University

PECULIARITIES OF ECOLOGIC CONSCIENCE DEVELOPMENT IN CITY AND COUNTRY SCHOOLCHILDREN

Summary
Actuality of investigation of junior schoolchildren's conscience as a higher level of psychical reflection of natural and artificial environment, inner world, human's place and role in biological, physical and chemical world is grounded in the article. It is marked that up to junior school age child's articulation which causes pragmatic modality of child's attitude to the nature is already ruined and non-pragmatic modality type of attitude to nature is typical for junior schoolchildren. Peculiarities and differences of cognitive, emotional and behavioral components of ecologic conscience of junior schoolchildren living in city and country are defined and characterized. It is emphasized that country schoolchildren are characterized by higher level of development of cognitive interest towards natural environment's objects and phenomena. At the same time children living in city and having limited communication with nature have situational interest towards it. Nevertheless, city children have higher development of emotional component of ecologic conscience. This fact is determined by that unless country children city kids have limited opportunity to observe the beauty of natural phenomena and their each meeting with nature causes pleasant emotional experience and joy. It is accentuated that in general non-pragmatic attitude to nature predominates in junior schoolchildren. Nature preserving activity revealed by a junior schoolchild is caused by his or her attitude to nature. Nature-centered ecological behavior is more typical for country children.
Keywords: ecologic conscience, cognitive component, emotional component, behavioral component, articulation, nature-centered behavior.

УДК 159.92

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Паламарчук О.М.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті охарактеризовано теоретичні та прикладні аспекти проблеми інноваційної діяльності фахівців з соціальної роботи. Показано роль та значення інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи у життєдіяльності сучасного суспільства. Доведено, що значні зусилля у розвитку інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи мають бути спрямовані на взаємопов'язані та взаємозумовлені об'єктивні та суб'єктивні фактори (суб'єктивне відображення об'єктивних умов). Висвітлено і обґрунтовано концептуальний підхід до процесу ефективного використання особистісно-інноваційного потенціалу в діяльності фахівця з соціальної роботи. На основі аналізу, узагальнення й систематизації наукових джерел охарактеризовано соціально-психологічні умови, що дозволяють забезпечити цілеспрямований процес формування у фахівців з соціальної роботи високого рівня розвитку інноваційної діяльності.
Ключові слова: інноваційна діяльність, фахівець з соціальної роботи, самовизначення особистості, соціальна відповідальність, реалізація інноваційної діяльності, розвиток суспільства.

Постановка проблеми. У сфері аналізу соціальної та культурної складової трансформаційних змін в Україні особливої актуальності набувають дослідження інноваційної діяльності фахівців з соціальної роботи. Це, перш за все, зумовлено актуалізацією надзвичайно важливої проблеми забезпечення соціальної якості життя як людства загалом, так і окремих соціальних інститутів зокрема [7]. На сучасному етапі розвитку українського суспільства інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи здійснюється під тиском різноспрямованих чинників: частково зумовлена загальними суспільними змінами; відображає конкретні соціальні процеси та явища адаптації, порівняння, страхи тощо. Інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи являє собою специфічну форму людської активності, що заснована на ідеології, системі правил і норм, а також розвиненому соціальному контролі за їх виконанням. Інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи – це організована система зв'язків і соціальних норм, яка об'єднує значимі суспільні цінності та процедури.

Інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи у сформованих на сьогоднішній день умовах має бути результатом більш складного, ніж це прийнято вважати, і суспільно орієнтованого вибору. Відповідно, виникає задача обґрунтування та пошуку можливостей поліпшення суспільно орієнтованого вибору, в основу якого має бути

покладено розгляд обов'язків фахівця з соціальної роботи, які знаходяться на перетині його призначення як людини і як члена суспільства з функціями суспільно-інноваційної діяльності [5]. Ефективним засобом пошуку можливостей поліпшення суспільно орієнтованого вибору фахівців з соціальної роботи виступає моделювання соціальних процесів, яке полягає у відображенні суб'єктивного бачення суспільно орієнтованої моделі інноваційної діяльності.

Суспільно орієнтована модель інноваційної діяльності має включати об'єктивні регулятивні фактори функціонування і розвитку суспільства, трансформовані у внутрішню спонукальну силу дій фахівців з соціальної роботи, що набуває характеру особистого суспільного сенсу.

Зазначене дозволяє стверджувати, що існують суперечності між: потребою суспільства у наявності висококваліфікованих фахівців з соціальної роботи та недостатньою здатністю особистості до інноваційної діяльності. Тому виникає необхідність здійснити соціально-психологічний аналіз інноваційної діяльності фахівців з соціальної роботи, й в контексті цього розкрити особливості поєднання стратегічної спрямованості суспільних трансформацій з діалектичним розвитком особистості, включеної до такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи має сприяти визначенню засобів і методів, за допомогою яких є можливим досягнення поставлених на певну часову перспективу цілей соціального розвитку. При цьому цілі й методи досягнення соціального розвитку повинні відповідати загальним нормам розвитку людської діяльності [1]. Саме тому, питанням розвитку інноваційної діяльності людини приділяється у зарубіжній та вітчизняній науці багато уваги. Значним внеском у розвиток інноваційної діяльності стали основоположні роботи таких вчених як В. Бодров, Г. Зараковський, В. Зінченко, Л. Кайгородової, Ю. Карпової, Б. Ломова, Н. Платонова, Л. Шольц та інших. Дослідження у сфері підвищення ефективності інноваційної діяльності сприяли розвитку теоретико-методологічних положень даного наукового напряму. Концепція системного підходу у дослідженні розвитку інноваційної діяльності (Б. Ломов) базується на реалізації ряду принципових положень, а саме: визначення діяльності як специфічної форми активності, як частини макроструктури, як ієрархії систем; істотна відмінність проявів психічного як цілого, властивого суб'єктові; розуміння психічних явищ як багаторівневої та ієрархічної системи; розгляд психічних властивостей з позицій множинності їх стосунків. Ідеї системного підходу отримали свій розвиток у працях О. Брушлінського, Є. Клімова, В. Шадрікова та інших [10]. Системний підхід реалізується у сукупності з іншими, більш конкретними науковими підходами, такими як діяльнісний, особистісний та динамічний підходи. Діяльнісний підхід у дослідженні розвитку інноваційної діяльності ґрунтується на працях С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Б. Ломова. Він визначає необхідність встановлення та врахування причинно-наслідкових стосунків на різних рівнях макроструктури інноваційного процесу, а також вивчає закономірності соціально-психічного віддзеркалення наочного світу. Положення про особистісний підхід у вивченні інноваційної діяльності обґрунтоване у працях К. Альбуханової, Б. Ананьєва, К. Платонова. Цей підхід реалізує уявлення про особливості прояву внутрішніх чинників інноваційної діяльності та їх ролі в регуляції процесів розвитку особистості, її соціальної професіоналізації. Динамічний підхід в дослідженнях професіоналізації суб'єкта діяльності було реалізовано у праці Л. Анциферової. Він орієнтований на дослідження закономірностей постійного руху самої особистості у просторі своїх якостей, свого віку, змінних соціальних норм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні дослідження проблеми формування здатності до інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи доводять, що висококваліфікованим фахівцем стає людина, яка має особистісно-інноваційний потенціал, що може реалізуватись у відповідних ситуаціях. Однак, поза межами дослідження залишається окреслення та вивчення ролі інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи у розвитку суспільства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обгрунтування важливості інноваційної діяльності фахівців з соціальної роботи в умовах трансформаційних суспільних змін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи за власною спрямованістю з одного боку, залежить від суспільства, з іншого – зумовлений суб'єктивними характеристиками його представників. Отже, детермінантами, що впливають на результати розвитку інноваційної діяльності фахівця з соціальної роботи, виступають взаємопов'язані та взаємозумовлені об'єктивні та суб'єктивні фактори (суб'єктивне відображення об'єктивних умов). Об'єктивні фактори визначаються умовами, в яких розвивається інноваційна діяльність, а також наслідками, які цей розвиток викликає. Суб'єктивні фактори розкривають смисл, закладений в основу виникнення, функціонування та розвитку інноваційної діяльності, а також знання фахівців з соціальної роботи про засоби, способи та умови досягнення поставленої мети. Основним суб'єктивним фактором виступає особистісний соціально-психологічний потенціал фахівців з соціальної роботи. При цьому суб'єктивні прояви фахівців з соціальної роботи виступають як суб'єктивно-соціальні та суб'єктивно-індивідуальні характеристики. До перших належать мотиви, які визначають ціль розвитку інноваційної діяльності, способи її досягнення та соціально-пізнавальні стереотипи. До других – особистісні характеристики фахівців з соціальної роботи: особистісно-професійні якості, соціальний і професійний досвід, моральні й правові норми та ін.

В умовах радикальних суспільних перетворень особливої важливості набуває формування творчої ініціативної поведінки індивіда в рамках розвитку інноваційної діяльності; реалізація особистісного потенціалу в соціальній сфері суспільства; відтворення суспільної субкультури; становлення та розширення системи підготовки вітчизняних фахівців з соціальної сфери [4]. На шляху розвитку інноваційної діяльності виникає низка гострих

проблем як суспільного, так і соціокультурного характеру. Незважаючи на те, що інноваційна діяльність є закономірним явищем, в умовах сьогодення аналіз її розвитку неможливо здійснити без урахування соціокультурного контексту.

Наукове дослідження комплексу факторів формування та розвитку інноваційної діяльності набуває на сучасному етапі модернізації українського суспільства особливої актуальності. Подальший розвиток інноваційної діяльності полягає у вирішенні ряду соціальних проблем: створенні умов для забезпечення стабільності в суспільстві, формуванні раціональної структури суспільної взаємодії, пом'якшенні безробіття та інших. Інноваційна діяльність здійснює значний вплив на збереження стійкості та розвитку сучасного суспільства. Будучи важливою складовою розвитку суспільства, інноваційна діяльність має бути важливою складовою діяльності фахівця з соціальної роботи.

Основними очевидними функціями інноваційної діяльності є:

– функція закріплення та відтворення системи правил і норм поведінки фахівців з соціальної роботи, яка реалізується через систему вироблених стандартів поведінки, певної культури відносин, а також через відповідний соціальний контроль;

– функція регулювання взаємовідносин між членами суспільства. Діяльність фахівця з соціальної сфери пронизує та впливає на культурне життя і діяльність суспільства;

– функція інтеграції, тобто поєднання, взаємозалежності суб'єктів соціальної роботи та суспільства;

– функція передачі соціально-інноваційного досвіду;

– функція розповсюдження та контролю інформації. Будь-яка інноваційна діяльність фахівця з соціальної роботи потребує розповсюдження інформації, що необхідно для управління та контролю за дотриманням правил і норм даної діяльності. Крім того, вона потребує взаємодії з іншими інститутами, які можуть виступати потенційними партнерами.

Отже, інноваційна діяльність фахівця з соціальної роботи відбувається в системі певних суспільних відносин, властивих тому чи іншому суспільному ладу. Вона завжди спрямована чи на їх розвиток (вдосконалення), чи на їх руйнування (заміну). Такого вигляду спрямованості інноваційної діяльності фахівця з соціальної сфери надають найбільш активні групи, які функціонують в середині класів та інших соціальних спільнот і мають власні інтереси. Представники таких груп потребують спеціальної підготовки, знань, досвіду, кваліфікації, творчості, а також специфічних особистісних якостей, мудрості та гнучкості у поглядах і поведінці. Зазвичай інноваційна діяльність фахівця з соціальної роботи або безпосередньо пов'язана з конкретними соціальними групами, або торкається суспільних проблем, або претендує на участь у них.

У наукових дослідженнях щодо проблем самовизначення особистості в інноваційній діяльності акцент робиться на особливості й складності організації самої діяльності фахівця з соціальної роботи, яка поєднує в собі творчість, інтуїцію, точний розрахунок і різноманітні комунікації. Не випадково дослідники порівнюють діяльність фахівців з соціальної сфери з наукою, мистецтвом та спортом. Крім того, ці проблеми пов'язані з наявністю численних рольових позицій суб'єктів інноваційної діяльності, які по-різному впливають на поведінку людини, впливають на успішність реалізації генеральних цілей, розвиток інноваційної діяльності в суспільній сфері, її конкурентоспроможність тощо.

Сьогодні фахівець з соціальної роботи повинен розумітися на тому, як підійти до виконання своїх обов'язків так, щоб у майбутньому від цього отримати користь як для себе, так і принести користь суспільству. Час неграмотних і неорієнтованих, але досить здібних фахівців з соціальної роботи пройшов. Як вважає К. Рендолл, діяльність фахівця з соціальної роботи «відчайдушно потребує мудрості й натхнення вчених людей». Суспільству потрібні все нові і нові кадри навчених, суспільно орієнтованих фахівців з соціальної роботи.

Гармонійне поєднання у діяльності фахівця з соціальної роботи сукупності функціонально-інструментальних аспектів з соціальними та особистісно-психологічними сприяє самореалізації суб'єкта діяльності та його творчій перебудові. Самосприйняття фахівця з соціальної роботи, його образ «Я», різні варіанти та способи побудови взаємин з оточуючим світом, так чи інакше визначаються місцем соціальної сфери в суспільстві, її відносинами з іншими соціальними системами та інститутами [3].

В даному контексті запропонована система несе потрійне навантаження, оскільки в ній акумульовано: ідентичність (в єдину систему людина, професія і суспільство перетворюються лише внаслідок виникнення ідентифікаційних зв'язків між ними), соціальність (додавання «суспільства» в традиційну дослідницьку діаду «людина-професія» автоматично робить виниклу таким чином тріаду соціально-орієнтованою), історичність (у діяльності фахівця з соціальної роботи поняття соціальна сфера та людина є відмінними в різні періоди їхнього існування).

У діяльності фахівця з соціальної роботи, як і в будь-якій іншій діяльності, існують інституціональні ролі, в яких відображається постійна сукупність поведінкових очікувань, відступ від якої несприятливо відбивається на результатах діяльності. Якщо людина включилась у діяльність в соціальній сфері і намагається її виконувати без врахування рольових очікувань, вірогідніше за все вона навряд чи зможе зайняти достойне місце в цій справі. Діяльність фахівця з соціальної роботи виникає та існує, задовольняючи ті чи інші потреби людей. Так склалось, що у кожному суспільстві існує необхідність у різного роду соціальних послугах, необхідних як для повноцінного життя окремих людей, так і для розвитку суспільства в цілому. Необхідною умовою розвитку та успішності діяльності фахівця з соціальної сфери є широка його взаємодія з усіма соціальними інститутами.

Детермінантами, які впливають на результати діяльності фахівця з соціальної роботи виступають взаємопов'язані та взаємообумовлені об'єктивні та суб'єктивні фактори (суб'єктивне відображення об'єктивних умов). Об'єктивні

фактори визначаються умовами, в яких розвивається діяльність, а також наслідками, які цей розвиток викликає. Дана група факторів є суто зовнішньою стосовно фахівця з соціальної роботи. У часовому вимірі об'єктивні фактори передують діям суб'єкта і сприймаються ним як об'єктивна реальність, яку необхідно надалі брати до уваги.

Друга група факторів безпосередньо пов'язана з суб'єктом діяльності. Їх ситуативність обумовлена особливостями перебігу функціонально-емоційних станів індивіда, його психологічною готовністю діяти певним чином, досвідом. Основним суб'єктивним фактором виступає особистісний потенціал фахівців з соціальної роботи. При цьому суб'єктивні прояви фахівців з соціальної роботи виступають як суб'єктивно-соціальні та суб'єктивно-індивідуальні характеристики. До перших відносяться мотиви, які визначають ціль розвитку суспільної діяльності, способи її досягнення та соціально-пізнавальні стереотипи. До других відносяться особистісні характеристики фахівців з соціальної роботи. У своєму поєднанні обидві групи факторів формують об'єктивно-ситуативний контур регулювання поведінки фахівців з соціальної роботи.

Сучасне суспільство являє собою складне утворення, яке складається з комплексу взаємопов'язаних та інколи суперечливих сил, дій, тенденцій та мотивів [2]. Визначення механізмів і факторів, що здійснюють регулюючий вплив на діяльність і поведінку фахівця з соціальної роботи здійснюється через мотиваційний механізм.

Розглядаючи формування мотиваційного механізму у фахівця з соціальної роботи, слід брати до уваги три основні мотивуючі ситуації у контексті виконуваної діяльності: ситуацію «залучення у соціальну сферу», ситуацію «вибору інноваційного напрямку діяльності», ситуацію «безпосередньої реалізації інноваційної діяльності». Ситуація «залучення у соціальну сферу» спрямована на визначення тих спонукальних причин, що змушують людину займатися соціальною роботою. Вона, на відміну від інших ситуацій, найбільшою мірою знаходиться у центрі уваги, що зумовлено пошуком факторів, що обумовлюють вибір соціальної діяльності як стратегії життєдіяльності. Усю сукупність мотивів, що має місце у регулюванні поведінки фахівця з соціальної роботи, можна розділити на такі три групи: мотиви, спрямовані на отримання певних благ; мотиви, пов'язані, передусім, з оцінкою зовнішніх обставин; мотиви суспільного характеру, що передбачають усвідомлення необхідності принести користь суспільству, а також готовність нести відповідальність за наслідки своїх дій та вчинків. Стосовно другої ситуації – «вибору інноваційного напряму діяльності», то її формують мотиви, спрямовані на задоволення потреби у самоактуалізації та самореалізації; мотиви, оцінки своїх можливостей та оцінки перспектив розвитку діяльності в соціальній сфері. Третя ситуація – «безпосередня реалізація інноваційної діяльності» – визначається змістом виконуваних дій, а також взаємодією фахівця з соціальної роботи з зовнішнім середовищем. У загальних рисах вона передбачає присутність мотивів, що регулюючим чином впливають на організацію інноваційної діяльності, організацію спільної діяльності та організацію зв'язків із зовнішнім середовищем.

Висновки і пропозиції. Аналіз і узагальнення теоретико-методологічних засад дослідження зазначеної проблеми дають підстави говорити про недостатню відповідність суті та специфіки моделей діяльності фахівців з соціальної роботи нинішнім вимогам суспільства, які стрімко змінюються. Наявні моделі діяльності фахівців з соціальної роботи є складними світоглядними утвореннями, які характеризуються низьким рівнем розвитку інноваційної складової. Діяльність фахівців з соціальної роботи досить часто супроводжується виникненням почуття безсилля перед повсякденними суспільними проблемами, відчуженням від результатів своєї діяльності, спотворенням у свідомості реальних життєвих відносин у системі «людина-суспільство». Аналіз концепцій розвитку інноваційної діяльності у фахівців з соціальної роботи показав, що найбільш продуктивним підходом до розвитку такої діяльності є системодіяльнісна методологія з провідним положенням єдності свідомості і діяльності. Встановлення гармонійної єдності інноваційно орієнтованої діяльності й свідомості є детермінуючим фактором із забезпечення цивілізованих форм надання соціальної допомоги. Інноваційна діяльність фахівців з соціальної роботи має проявлятись у вільному соціальному волевиявленні, а також усвідомленні суб'єктами діяльності себе як невід'ємної та активної частини суспільних змін та суспільного розвиту. Концепція діяльності фахівців з соціальної роботи в сучасному способі життя має бути заснована на розумінні важливості інноваційної діяльності в умовах трансформаційних суспільних змін.

Подальше перспективне вивчення інноваційної діяльності фахівців з соціальної роботи має бути спроектовано в соціально обумовлену діяльність, зокрема у виникнення та укріплення соціальної відповідальності. Суб'єктам інноваційної діяльності у сфері соціальної роботи необхідно усвідомити себе частиною суспільства і зрозуміти, що глобальні суспільні проблеми рівною мірою стосуються і їх.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 242 с.
2. Базаров Т. Ю., Сычева М. П. Социально-психологическая модель стилей реагирования на изменения: феноменология, диагностика и рекомендации / «Социосфера». – 2010. – № 1. – С. 15–26.
3. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл – Житомир: Волинь, 2008. – 232 с.
4. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 347 с.
5. Кроз М. В. Социально-психологические характеристики инновационной установки / М. В. Кроз // Психологический журнал. – 1989. – № 2. – С. 8–11.

6. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 1. – № 1. – С. 64–82.
7. Паламарчук О. М. Еколого-психологічні детермінанти соціальної якості життя / О. М. Паламарчук // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2012. – Т. 14, част. 6. – С. 358–366.
8. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
9. Шадриков Б. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Б. Д. Шадриков. – М., 1982. – С. 7–30.

Паламарчук О.Н.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье охарактеризованы теоретические и прикладные аспекты проблемы инновационной деятельности специалистов по социальной работе. Показана роль и значение инновационной деятельности специалиста по социальной работе в жизнедеятельности современного общества. Доказано, что значительные усилия в развитии инновационной деятельности специалиста по социальной роботе должны быть направлены на взаимосвязанные и взаимообусловленые объективные и субъективные факторы (субъективное отражение объективных условий). Обоснованно концептуальный подход к процессу эффективной реализации личностного потенциала в деятельности специалиста по социальной работе. На основе анализа, обобщения и систематизации научных источников охарактеризованы социально-психологические условия, позволяющие обеспечить целенаправленный процесс формирования у специалистов по социальной работе высокого уровня развития инновационной деятельности.
Ключевые слова: инновационная деятельность, специалист по социальной работе, самоопределение личности, социальная ответственность, реализация инновационной деятельности, развитие общества.

Palamarchuck O.M.
Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky

INNOVATIVE ACTIVITY OF PROFESSIONALS FROM SOCIAL WORK AS A FACTOR OF SOCIETY DEVELOPMENT

Summary
The article describes theoretical and applied aspects of the problem of innovative activity of specialists in social work. The role and significance of the innovative activity of a specialist is shown in social work in the life of modern society. It is proved that significant efforts in the development of innovative activity of a specialist in social work should be directed to interrelated and interdependent objective and subjective factors (subjective reflection of objective conditions). The conceptual approach to the process of effective use of personality-innovation potential in the activity of a specialist on social work is highlighted and substantiated. On the basis of analysis, generalization and systematization of scientific sources, socio-psychological conditions are described that allow ensuring a purposeful process of formation of a high level of innovation activity among specialists in social work.
Keywords: innovative activity, specialist in social work, personality self-determination, social responsibility, implementation of innovation activity, development of society.

УДК 159.922.6

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ревуцька І.В.
Університет менеджменту освіти

У статті розглянута проблема негативних психічних станів у дошкільників. Представлені дослідження науковців, які займалися вивченням даної проблеми. Виділені загальні для всіх дошкільнят типові психічні стани. Описані фактори, що впливають на їх виникнення. Подана перспектива подальшого дослідження.
Ключові слова: негативні психічні стани, дошкільники, особистість, емоції, діяльність, мотивація, воля, спілкування.

Постановка проблеми. Дослідження негативних психічних станів дошкільників набуває особливого значення у сучасній психологічній науці, оскільки, саме у дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток дитини як особистості. Від формування емоційного фону, залежить в подальшому характер світовідчуття (оптимістичного чи песимістичного) дитини, вектор її мислення, світогляду, тощо. Домінування негативних психічних станів деструктивно позначається на життєдіяльності дитини, що може спричинити порушення базової довіри до світу та дорослих, актуалізацію страхів, психосоматичні захворювання, посттравматичні стресові розлади, неврози, тощо.

Розглядання проблеми негативних психічних станів у дошкільному віці дозволяє виявити витоки та закономірності їх виникнення, а значить, спрогнозувати формування індивідуальних рис особистості, патернів поведінки, своєчасно забезпечити профілактику несприятливих наслідків негативних станів, і запобігти розвитку пограничних та психосоматичних розладів.

Аналіз останніх наукових праць. Вивченню негативних психічних станів та причин їх виникнення у дітей, посвячені роботи таких вчених, як С.В. Велієва, А.В. Запорожець, О.Б. Ігумнова, Д.М. Ісаєв, А.Д. Кошелєва, М.Д. Левітов, Я.З. Неверович, А.М. Певнєва, О.М. Попова, О.О. Прохоров, О.В. Ригель, К. Хорні, та ін.

Психічні стани – це складне комплексне явище особистості, яке виражається у швидкості чи повільності процесів та реакцій (пізнавальних, емоційних, вольових), за виявленням психічних властивостей (темпераменту, характеру, потреб та мотивів, талантів, стійкого уявлення про себе, оточення, світу), за впливом на особистість (позитивні, негативні, стенічні та астенічні) [13].

За дослідженнями А.Д. Кошелєвої, емоційні порушення виникають саме під впливом несприятливих факторів соціального середовища. Описуючи шкідливі фактори впливу середовища на психічний стан дитини К. Хорні, зазначила, що негативні психічні стани особистості – це «Базисна тривога», яка визначається як «Почуття ізоляції» та безпорадності дитини в потенційно ворожому світі. О.М. Попова вважає, що негативні психічні стани у дітей дошкільного віку зумовлені саме схожістю та рядом загальних факторів до яких вона відносить розбіжність оцінки і самооцінки, феномен рольової ідентифікації, сприйняття погрози Я-концепції і т. д. Г. Сухорукова, зазначає, що на психічні стани дітей впливає тип поведінки нервової системи. О.Б. Ігумнова встановила, що негативні психічні стани необхідно розглядати у комплексі. А.Д. Кошелєва, А.В. Запорожець, Я.З. Неверович, підкреслюють, що діти у дошкільному віці не завжди можуть усвідомлювати, які стани вони відчувають, і тим більше причини їх виникнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатність вивчення та фрагментарність наукових досліджень зумовлюють наявні прогалини у розумінні впливу негативних психічних станів на психічне та фізичне здоров'я дитини у дошкільному віці.

Мета статті – визначити негативні психічні стани, а також фактори, що впливають на їх виникнення у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.М. Леонтьєв зазначав, що дошкільний вік, це період первісного, фактичного складу особистості [7]. Можна вважати, що психічні стани дошкільників характеризуються специфічною феноменологією, відмінною від психічних станів дітей інших вікових груп, прояви якої обумовлено ситуаціями життєдіяльності, віковими особливостями особистості, що розвивається, розвитком діяльності та спілкування [1, с. 6].

У цьому віці психічні стани характеризуються глобальністю і слабкою диференціацією, легкістю виникнення, можуть бути викликані різноманітними впливами: окремими фізичними подразниками, типом поведінки нервової системи, складними умовами того чи іншого виду діяльності, відносинами інших людей – однолітків або дорослих, змінами і схильністю впливу зовні (соціальним впливом). Психічні стани у дітей дошкільного віку є відображенням переживань, стосунків до значимих предметів, явищ, людей, діям цієї дитини в конкретній ситуації, яка має для неї особистісний сенс (емоційно-безпосереднє переживання сенсу ситуацій) [3; 11; 8; 13].

У дослідженнях О.О. Прохорова та С.В. Велієвої були виділені загальні для всіх дошкільнят типові психічні стани «наскрізні», а також вивчалися негативні психічні стани дітей дошкільного віку за віковими підгрупами. Автори розділили психічні стани дошкільників за провідною психічною складовою на емоційні, гуманітарні, праксичні, мотиваційні, перцептивні, інтелектуальні та ін. Розглянемо негативні психічні стани згідно вікових категорій. Так, у дітей віком від 2,5 до 4,5 років наявні: страх, злість, смуток, агресивність, хитрість/лукавство,

образа, стрес, недовіра; у дітей віком від 4 до 6 років проявляються: страх, злість, агресивність, образа, смуток, стрес, недовіра. Загалом С.В. Велієва та О.О. Прохоров виділили 8 негативних психічних станів: страх, злість, смуток, агресивність, хитрість/лукавство, образа, стрес, недовіра, виявлених у дітей упродовж всього дошкільного віку від 2,5 до 6 років [10].

Іншу диференціацію негативних психічних станів подає О.В. Ригель. Авторка відмітила, що упродовж дошкільного дитинства, діти переживають негативні психічні стани у зв'язку з обставинами, видом діяльності та ін. Отже:

– негативні емоційні стани: поганий настрій, занепокоєння/тривожність, агресивність, нудьга, печаль, втома, страх, нервозність, стрес, злість;

– негативні стани діяльності: збудження, примхливість, стрес, безтурботність;

– негативні мотиваційні стани: сором, збентеження, досада;

– негативні вольові стани: упертість, примхливість, безпорадність;

– негативні стани спілкування: злість, збентеженість, хитрість, образа, гнів.

О. В. Ригель, так само, як і С.В. Велієва та О.О. Прохоров розглядає дані негативні стани за віковими підгрупами. Дослідниця підкреслює, що емоційні психічні стани (поганий настрій, занепокоєння/тривожність, агресивність, нудьга, печаль, втома, страх, нервозність, стрес, злість), практично зберігаються впродовж всього дошкільного віку, та трохи знижуються лише у дітей 6–7 років; стани діяльності (збентеженість, злість, стрес, безтурботність), досягають своєї максимальної кількості у дітей 4–5 років; стани спілкування (злість, збентеженість, хитрість, образа, гнів), досягають піку в старшому дошкільному віці 5–6 років, та в міру накопичення досвіду у сфері спілкування знижуються у дітей близько 6–7 років, займаючи одну з провідних позицій впродовж усього дошкільного віку; вольові стани (упертість, примхливість, безпорадність) припадають на молодший дошкільний вік у дітей 3–4 років, у той час, як апогей мотиваційних і інтелектуальних станів (сором, збентеження, досада) має місце у молодшому шкільному віці 6–7 років [12].

Аналіз досліджень проведених О. В. Ригель, дозволяє прийти до висновку, що загальна кількість негативних психічних станів у дітей дошкільного віку становить 21 позицію. Стабільно супроводжують дитину, впродовж всього дошкільного віку, від трьох до семи років, п'ять позицій: занепокоєння/тривожність, страх, агресивність, образа, безпорадність. Інші негативні психічні стани, які налічують 16 позицій (поганий настрій, нудьга, печаль, втома, нервозність, стрес, сором, збентеження, досада, упертість, примхливість, злість, хитрість, гнів, безтурботність, збудження), знижуються або досягають своєї максимальної кількості в залежності від вікової групи у дошкільників.

Вважаємо, що до типових психічних станів дітей дошкільного віку, необхідно включити ще один психічний стан – провина, та віднести його до негативних мотиваційних станів. Провину часто використовують при вихованні маленьких дітей з метою маніпулювання. Особливо інтенсивно йде навчання почуттю провини в 4–5 річному віці. Маніпулювання дорослими в вихованні почуттям провини, формує у дитини низьку самооцінку.

Загалом, проведений теоретичний аналіз негативних психічних показує, що найбільш частіше у дітей дошкільного віку від 2,5 до 7 років проявляються: поганий настрій/смуток, тривожність/занепокоєння, стрес, страх, агресивність, нудьга, печаль, втома, нервозність, злість, хитрість/лукавство, образа, гнів, недовіра, сором, провина, збентеження, досада, упертість, примхливість, безпорадність, безтурботність, збудження (див. рис. 1).

Перейдемо до розгляду факторів, які впливають на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку. Дану проблему прийнято вивчати виходячи із трьох компонентів: емоційного, поведінкового та фізіологічного [2].

Р.Н. Досаєва вважає, що ***емоційні*** порушення у дітей дошкільного віку розвиваються в онтогенезі і проявляються в особистісній та соціальній сферах. В особистісній сфері емоційні порушення характеризують особливості внутрішнього світу дитини, моральний розвиток підростаючої особистості. У цьому віці дитина вже уміє розпізнавати власні та іншої людини емоційні стани: інтерес, подив, радість, горе, сором, провина, огида, презирство, гнів, страх, капризи, упертість, негативізм, а також здатна розповідати про них, пов'язувати свої внутрішні емоції із подіями. Багато в чому формування емоційного компоненту залежить від дорослих, тому, що дитина у цьому віці відкрита до сприйняття і впливу емоцій свого оточення. Отже, ті моральні якості, якими володіють батьки, і будуть закладені у дитині, як особистісні.

В соціальній сфері негативні психічні стани проявляються у труднощах спілкування з однолітками і дорослими. Саме під впливом несприятливих факторів соціального середовища, таких як: сімейна дезадаптація (емоційно неблагополучна обстановка в родині, конфліктні відносини між близькими родичами, відсутність узгодженості між батьками, ситуація розлучення батьків), соціальна дезадаптація (міграція), психосоматичні розлади (перенесені хвороби, госпіталізація, часті ГРВІ, алергія), пряме та непряме домінування, байдужість, нестабільна поведінка дорослих, недолік поваги до особливих потреб дитини, недолік реального управління, занадто велике захоплення дитиною або повна його відсутність, недолік теплоти, примушування приймати чиюсь сторону під час сварок між батьками, занадта відповідальність або безвідповідальність, понад протекція, ізоляція від інших дітей, дискримінація, несправедливість, ворожа атмосфера, невиконання обіцянок (рис. 1) [5, с. 24; 4, с. 10].

О.М. Попова, описуючи ***поведінковий*** компонент негативних психічних станів, вказує на прагнення дитини чинити опір контролю з боку інших в поєднанні з несвідомим почуттям певної неповноцінності, хронічної неуспішності, що виникає під впливом завищених суперечливих вимог в дитячому садку і вдома, коли дитина намагається поєднати у своїй поведінці несумісні правила та ідеали. Ці фактори викликають жорстокість, агресивність у поведінці дітей дошкільного віку [9, с. 36]. З іншого боку, репліки і поведінка дорослих часто служать дитині джерелом розуміння будь-якої ситуації, визначаючи характер реакції та поведінки на неї.

Г. Сухорукова вказує, що на поведінковий компонент дитини впливає тип нервової системи, відповідно до якої дітей поділяють на певні групи.

До першої групи належать неврівноважені легко збудливі діти. Нестримність емоцій часто дезорганізовує їхню діяльність. При виникненні конфліктів з однолітками емоції дітей часто проявляються в афектах (спалахи гніву, образи), часто супроводжуваних грубістю, бійками, супутніми вегетативними змінами (почервоніння шкіри, посилене потовиділення та ін.), за типом темпераменту, це – холерики.

До другої – переважно «легко гальмівні» діти зі стійким негативним ставленням до спілкування. Образа, незадоволення, неприязнь надовго зберігаються у їхній пам'яті, однак проявляються не надто бурхливо. Такі діти поводяться відокремлено, уникають спілкування, за типом темпераменту, це -флегматики.

До третьої – діти, чиє емоційне неблагополуччя є наслідком їхніх індивідуальних особливостей, специфіки внутрішнього світу (вразливість, сприйнятливість, що породжують страхи); за типом темпераменту, це – меланхоліки [13].

До ***фізіологічного*** компоненту відносять самопочуття дитини, що відображає зміни, які відбуваються в різних функціональних системах організму. Фізичний розвиток дітей тісно пов'язаний з психічним. Завдяки рухам дитячий організм пристосовується до навколишнього середовища. Кожен рух супроводжується відчуттями від м'язів, зв'язок, сухожиль, а чуття – це надбання психіки, яке забезпечується аналізаторами, діяльність аналізаторів і рухова діяльність становить нерозривну єдність. Психічне напруження викликає м'язовий тонус і, навпаки, м'язова напруга призводить до емоційного сплеску. Надмірна інтенсивність і тривалість негативних психічних станів дітей можуть викликати зміни в організмі (О. Головко). Психічні стани визначають фон психічного та фізичного здоров'я дитини, і самі залежні від нього (Н.Ф. Дорохова, В.М. Касаткін, О.Л. Желтухіна, С.М. Чечельницька) [1, с. 6–7]. Факторами, які визначають самопочуття дитини є: здоров'я, відносини з оточуючими, накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду, фактори спадковості).

На здоров'я дитини впливають часті стресові фактори, які за дослідженнями M.E. Garralda, B. Bailey призводять до соматичних захворювань у дітей. У структурі захворювань, яку подали учені, виявлені хворі з енурезом, бронхіальною астмою, шкіряними ураженнями, абдомінальними болями, непритомністю, та головними болями. Рідше, у дошкільному віці, спостерігається вегето-судинна дистонія [6, с. 26]. Такими факторами можуть бути відносини з оточуючими, слід зазначити фізичне та психологічне насилля, яке

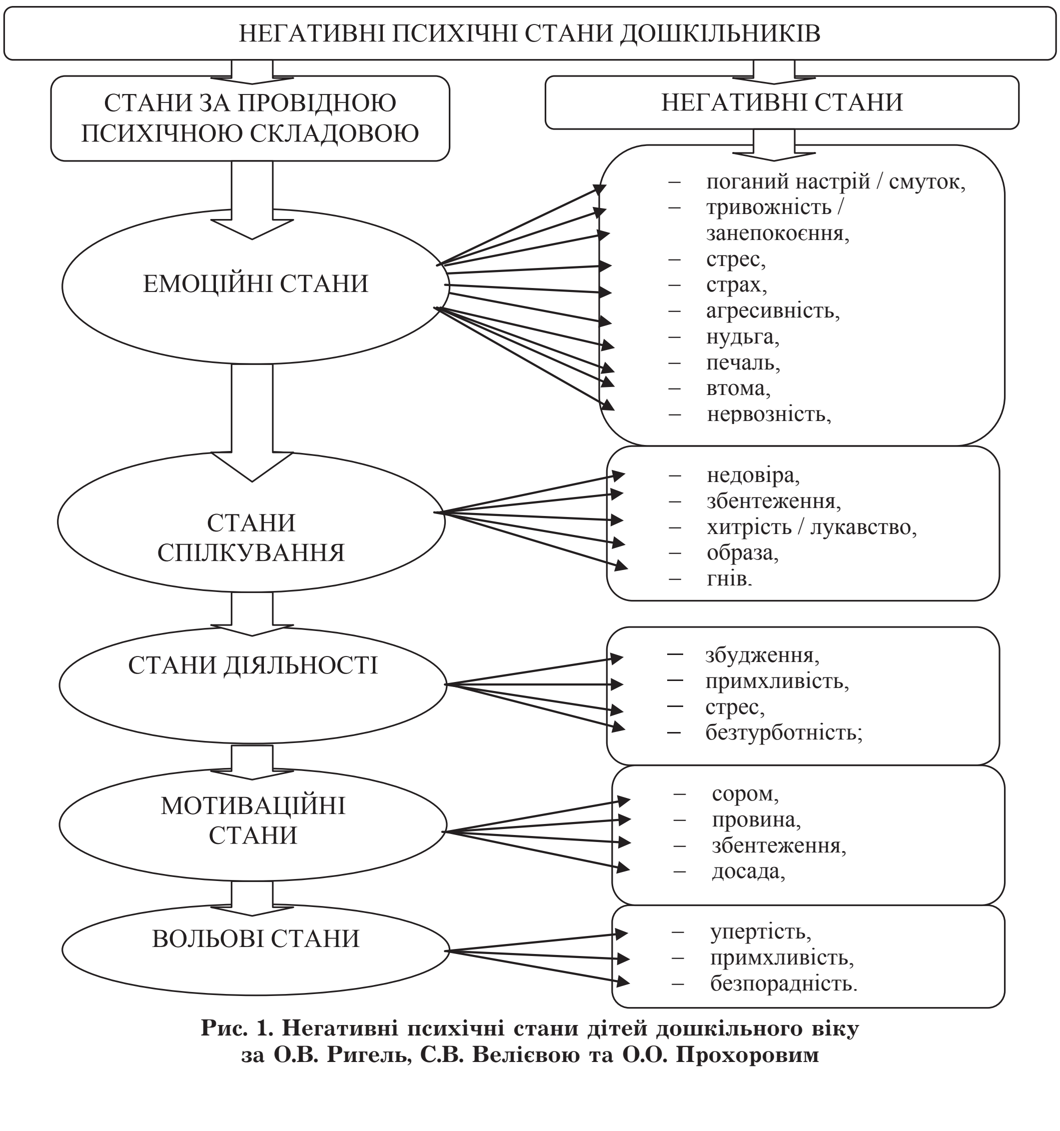

Рис. 1. Негативні психічні стани дітей дошкільного віку за О.В. Ригель, С.В. Велієвою та О.О. Прохоровим

Рис. 2. Рівні проявів негативних психічних станів дошкільників та фактори, які їх обумовлюють

безпосередньо впливає на самопочуття дитини.

Неоднозначним, але вагомим фізіологічним компонентом, є накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду). Механізм генної пам'яті почуттів та емоцій пренатального періоду вивчав О.І. Захаров. Учений яскраво описав як дитина в утробі матері опосередковано знайомиться та переживає, мамині, сприймаючи за свої, перші негативні психічні стани, які накопичуються в генній пам'яті і є факторами спадковості.

Дослідження між поколіннями, проводилися закордонними вченими, які вивчали дівчаток народжених від голландських жінок, вагітних під час сильного голоду в кінці Другої світової війни, та дітей, чиї батьки пережили Голокост. Р. Ієгуда, виявила генетичні зміни у представників одного покоління, що пережили важку психологічну травму, яка закріплюється генетично і передається нащадкам, сприяє їх уразливості до психологічних розладів [16; 14].

Загальне бачення розглянутих факторів впливу на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку представлено у рисунку 2.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, проведений теоретичний аналіз дав змогу представити негативні психічні стани: поганий настрій/смуток, тривожність/занепокоєння, стрес, страх, агресивність, нудьга, печаль, втома, нервозність, злість, хитрість/лукавство, образа, гнів, недовіра, сором, провина, збентеження, досада, упертість, примхливість, безпорадність, які проявляються у дітей дошкільного віку від 2,5 до 7 років, з урахуванням вікових підгруп. Також виявлено, що фактори, які впливають на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку, прийнято вивчати виходячи із трьох компонентів: емоційного, поведінкового та фізіологічного. Емоційні, розвиваються в онтогенезі і проявляються в особистісній та соціальній сферах. Поведінковими, є – несприятлива позиція батьків і вихователів, особливості нервової системи ті ін. Фізіологічними факторами є самопочуття дитини: здоров'я, відносини з оточуючими та накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду, фактори спадковості).

Перспективою подальшого дослідження буде вивчення впливу негативних психічних станів на психосоматичні розлади дошкільників, оскільки саме емоційні фактори через нервові та гуморальні шляхи впливають на всі тілесні процеси. А сучасна ситуація поширеності соматизованих розладів серед дітей досягає 90% за дослідженнями, проведеними А.О Черкасовою, які вона опублікувала у 2017 році [15].

Список літератури:

1. Велиева С. В. Диагностика психических состояний и отношений дошкольников в семье / С. В. Велиева // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. 2014. – № 10. – С. 38–59.
2. Велиева С. В. Психические состояния детей дошкольного возраста. дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук спец.: 19.00.07, 19.00.13 / С. В. Велиева; Казанский гос. технический ун-т. – Казань, 2001. – 231 с.
3. Волосова Е. Эмоциональное воспитание ребенка в повседневной жизни / Е. Волосова // Дошкольное воспитание. – 1991. № 10. – С. 69–72.
4. Досаева Р. Н. Психолого-педагогическая коррекция эмоциональных состояний различной этиологии у дошкольников средствами музыкального фольклора: автореферат дисс. На соискание учёной степени кандидата психологических наук: спец. 19.00.07 / Р. Н. Досаева; Сарат. Гос. Ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2011. – 27 с.
5. Захарова А. В. Особенности социально-психологической коррекции подростков с негативными психическими состояниями: дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук спец. 19.00.05 / А. В. Захарова; Сергиево-Посадский Гуманитарній институт. – Москва, 2006. – 248 с. – С. 23–24.

6. Исаев Д. Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматические расстройства у детей / Д. Н. Исаев. – СПб.: Речь, 2005. – 400 с. – С. 26.
7. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 320 с.
8. Поддьяков Н. Н. Психическое развитие и саморазвитие ребенка [Текст]: от рождения до шести лет: [новый взгляд на дошкольное детство] / Н. Н. Поддьяков. – М.: Речь, 2010. – 143 с.
9. Попова О. М. Нивелированные отрицательных эмоциональных состояний у детей дошкольного возраста средствами комического [Текст] / О. М. Попова // Образование и наука. – 2006. – № 5. – С. 34–44.
10. Прохоров А. О. Психические состояния детей дошкольного возраста / А. О. Прохоров, С. В. Велиева / Ссылка по ГОСТ 7.0.5–2008 // Вопрсы психологи – 2003. – № 5. – С. 56–67.
11. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: Психологическое исследование / под ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович. – М: Педагогика., 1986. – 176 с.
12. Ригель О. В. Психологічна адаптація дошкільника в ситуації зміни соціального середовища: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Ригель. – Київ: Б.в., 2011. – 20 с.
13. Сухорукова Г. Самопочуття дитини дошкільного віку як відображення її психічного і фізичного здоров'я / Г. Сухорукова. І. Хміль // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – № 19. – 157 с. – С. 140–144.
14. Холлик М. Исцеление от эмоциональных травм – путь к сотрудничеству, партнерству и гармонии / М. Холлик, К. Коннелли / [Пер. с англ. Д. В. Казак]. – СПб.: ИГ Весь, 2012. – 510 с.
15. Черкасова А. О. Проблема психосоматичних розладів у дітей в сучасних умовах / А. О. Черкасова // Український вісник психоневрології. – 2017. – Т. 25. № 1(90) – С. 160–161.
16. Rachel Yehuda. Holocaust Exposure Induced Intergenerational Effects on FKBP5Methylation/PublishedbyElsevierInc.onbehalfofSocietyofBiologicalPsychiatry.//Issue5,Pages372–380DOI: http://dx.doi.org/10.1016/j.biopsych.2015.08.005

Ревуцкая И.В.
Университет менеджмента образования

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕГАТИВНЫХ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье рассмотрена проблема негативных психических состояний у дошкольников. Представлены исследования ученых, которые занимались изучением данной проблемы. Выделены, общие для всех дошкольников, типичные психические состояния. Описаны факторы, которые влияют на их возникновение. Представлена перспектива дальнейшего исследования.
Ключевые слова: негативные психические состояния, дошкольники, личность, влияние, эмоции, деятельность, мотивация, воля, общение.

Revutskaya I.V.
University Education Management

THEORETICAL ANALYSIS OF THE NEGATIVE MENTAL STATE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary
The problem of negative mental states of preschoolers has been considered in the article. Studies of scientists, who had examined the problem, have been presented. Typical mental states, common to all preschoolers, have been specified. The factors, that influence their occurrence, have been described. The prospect of further study have been presented.
Keywords: negative mental state, preschoolers, personality, influence, emotions, activity, motivation, will, communication.

УДК 159.922.76

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Устінова М.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено теоретичні питання формування мозку в онтогенезі при розладах аутистичного спектру. Розглянуті нейробіологічні механізми утворення порушень. Дана нейропсихологічна характеристика розладів аутистичного спектру. Розглянуті особливості взаємозв'язку між структурами мозку та симптомами, що розвиваються на їх основі. Описані дифузні зміни в мозковій організації при РАС.
Ключові слова: аутизм, розлади аутистичного спектру, нейропсихологічна характеристика, мозкова організація, нейробіологічні фактори.

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ; World Health Organization, WHO) розлади аутистичного спектру (РАС) відносяться до порушень розвитку мозку. До РАС належать такі стани як: аутизм, синдром Аспергера, дезінтеграційні розлади дитячого віку, що об'єднуються труднощами соціальної взаємодії та комунікації, а також вузьким колом інтересів та діяльності.

Походження аутизму традиційно вивчалось через спробу локалізувати у мозку особливі поведінкові прояви та пізнавальні здібності, тобто так само як при черепно-мозкових травмах або інсультах, чи хронічних хворобах мозку. Але, на дивлячись на те, що такі моделі експериментально зручні та легше піддаються вивченню, з точки зору нейропсихологічної практики вивчення подібних дисфункцій розвитку повинно включати не лише окремі ділянки, але й анатомічно та функціонально віддалені райони. Мозкові аномалії можуть дати картину кінцевого розвитку порушень, але не їх причину (Baron-Cohen, 2005). Тому в нашій роботі ми використовуємо поняття РАС, як порушення розвитку у його етіологічному значенні. Точна діагностика причин тих чи інших симптомів, на нашу думку, лежить в основі надання адекватної допомоги дітям під час раннього розвитку розладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті «Аутизм та мозок» Кімберлі Копко посилаючись на дослідження Метью Бельмонте розділяє дві форми аутизму – регресивний та нерегресивний. Відмінність між цими двома формами у розмірі мозку дитини. Одна третя частина дітей з діагнозом аутизм мають макроцефалію – тобто велику голову та мозок, що свідчить про аномальне розростання мозкової тканини в перші два роки життя, що може змінити нейронні мережі в мозку [2, с. 110]. У дітей з РАС збільшений об'єм мозку часто спостерігається на ранніх етапах розвитку у 2–4 років [3; 4]. Дослідження виявили, що такий прояв РАС можна спрогнозувати із у дітей з високим ризиком розвитку цього розладу віком від 12-ти до 24-х місяців за наявності збільшення об'єму певних ділянок кори головного мозку у віці від 6-ти до 12-ти місяців (прогностична цінність – 84%, чутливість – 88%). Таким чином існує імовірність ранньої діагностики РАС, що збільшує ефективність втручання [5, с. 350]. У тих дітей, які не мають макроцефалії, серед імовірних причин розвитку розладу можуть бути генетичні фактори впливу навколишнього середовища чи порушення синаптичних зв'язків. Тож, за фактом, ми можемо говорити про різні форми одного синдрому, які потребують різних методів допомоги, але ці припущення ще повинні підтвердитись у дослідженнях в області біології та генетики.

Більший мозок може свідчити про аномальну кількість нейронів, можливо що робота надмірної кількості нейронів створює труднощі при обробці інформації, та виділення одного елементу з маси.

Окрім збільшеного розміру мозку, при аутизмі зафіксовано менше клітин Пуркіньє, зменшення розміру нейронів та кількість дендритних відростків в окремих ділянках: мозочка, гіппокампа, мигдалини [9; 10].

Прояви аутизму також можна прослідкувати на рівні функціонування та розвитку нервових клітин. Сучасні дослідження аутизму сфокусовані на молекулярному рівні прояву цього розладу частіше звертаються до нейротрофічних факторів (NTFs), які впливають на утворення, міграцію, диференціацію та функціонування нейронів NTFs відповідальні не лише за формування мозку, але й за створення та усунення зв'язків між нейронами [8, с. 449]. До нейротрофічних факторів належить ряд протеїнів, таких як фактор росту нервів, нейротрофічний фактор головного мозку, нейротрофін (NT)-3, NT-4, NT-5 та NT-6. Дослідження встановили, що функціонування нейтротрофічних факторів при аутизмі відрізняється порівняно з іншими групами досліджуваних. Визначення ролі мікробіологічних корелятів поведінкових проявів аутизму все частіше зустрічаються у цій галузі досліджень.

За даними Р. Катон-Семби концентрація BDNF (нейротрофічний фактор головного мозку) була вищою у дітей з діагнозом РАС та дітей з розумовою відсталістю, порівняно з контрольною вибіркою дітей [7, с. 370].

Різниця BDNF між контрольною та клінічними вибірками спостерігається також по мірі розвитку мозку. Таким чином, у контрольній вибірці концентрація BDNF є підвищеною протягом перших років життя і поволі знижується у дорослому віці. При РАС, навпаки, рівні концентрації BDNF у дітей до 9-ти років є значно зниженими, якщо порівнювати їх з підлітками або дорослими [11, с. 294].

Дослідження встановили, що концентрація PDGF (тромбоцитарного фактору росту) у хлопчиків від 9 до 16 років була вищою, ніж у контр-

ольній групі, при тому, що в групі пацієнтів PDGF рівень мав значущу позитивну кореляцію з результатами тестів стереотипної поведінки РАС.

Дисфункції діяльності нейротрофінів можна частково прослідкувати методами візуалізації анатомічних та функціональних нервових зв'язків (Verhoeven, De Cock, Lagae, Sunaert, 2010). Диффузіонно-тензорна томографія, проведена з метою визначення анатомічних нервових зв'зків при РАС, встановила зменшення міжнейрональних зв'язків між областями мозку, які відповідають за соціальне пізнання (веретеноподібна звивина, верхня скронева борозда) та завдання, що тестують теорію свідомості (theory of mind) (вентромедіальна префронтальна кора, передня поясна кора, скронево-тім'яний вузол, мигдалина) [1, с. 270]. Інші дослідження встановили зменшення міжнейрональних зв'язків у мозолистому тілі, лобових долях та верхній скроневій звивині, а також у білій речовині мозку, що формує довгі з'єднувальні шляхи між півкулями та всередині півкуль [6; 9; 10]. Функціональні дослідження мозку виявили зниження рівня виконавчих функцій, функцій вищого порядку, що обумовлюють переробку інформації, виражених у слабкому зв'язку між лобними та тім'яними ділянками мозку під час тестування конфліктних довільних дій, розуміння речень та робочої пам'яті (Kana, Keller, Minshew, Just, 2007; Just, Cherkassky, Keller, Minshew, 2004; Koshino, Carpenter, Minshew, Cherkassky, Keller, Just, 2005; Koshino, Kana, Keller, Cherkassky, Minshew, Just, 2008). Дані цих досліджень відображають складнощі з впорядкуванням мозкових центрів та зв'язків, що забезпечують комплексну обробку інформації у складних когнітивних завданнях.

Тож центральною проблемою для дослідження аутизму постає питання ранньої діагностики та можливості структурованої комплексної допомоги дітям з РАС. Не дивлячись на те, що аутизм має біологічну основу з вираженим генетичним компонентом, діагностика аутизму відбувається за поведінковими проявами – порушенням соціальної комунікації та стереотипним та обмеженим інтересам (DSM-5).

Мета статті. Головною метою даної роботи є огляд досліджень аутизму у контексті нейробіологічних механізмів формування мозку у нормальному та порушеному онтогенезі та спроба пояснити аутистичну поведінку через дефіцитарність відповідних структур мозку.

Виклад основного матеріалу. Психічні функції у своєму формуванні характеризуються вираженою гетерохронією. Це означає, що вони формуються не одночасно, а їх розвиток відбувається з різною швидкістю. На кожному етапі розвитку головну роль беруть на себе різні структури мозку.

На момент народження підкоркові структури мають бути доволі сформованими, при абсолютній незрілості кори. Незрілими також є нейронні зв'язки всередині півкуль та мозолисте тіло, комісура, що зв'язує праву та ліву півкулю. Тому при вивченні анамнезу дитини слід звертати особливу увагу на пренатальний період розвитку дитини. Будь-які труднощі вагітності чи протікання пологів можуть порушити тонку систему формування мозку.

Підкоркові структури є найбільш зрілими на момент народження і саме на їх основі відбувається подальша спеціалізація півкуль.

Для кращого розуміння розладів аутистичного спектру необхідно порівнювати:

1) як активується мозок аутистів та дітей без порушень розвитку у відповідь на аналогічні завдання.

2) як мозок адаптується на завдання які змінюються у довільному порядку.

У мозку дітей з РАС більш слабкі нейронні зв'язки між різними областями мозку. Наприклад, в тестових завданнях активується лише та частина мозку, що відповідає за обробку візуальної інформації, при слабкій активації між іншими частинами мозку. Також експериментально показано, що при пробах на конфліктну довільну дію – тобто коли даються два завдання одночасно, які потребують швидкого переключення уваги, діти з аутизмом не можуть змінювати фокус уваги почергово, вони задіюють весь мозок. Також, при закінченні виконання завдань мозок ще продовжує працювати над ним, і тільки за 10 секунд активність загальмовується. Тобто відбувається гіперактивація мозку при низький ефективності роботи.

Діагностування РАС має проводитись не лише на основі відмінностей у розвитку, порівняно з дітьми з типовим розвитком. Дослідження, сфокусовані на диференційній діагностиці РАС виявили особливі патерни зв'язків між ділянками мозку. У дітей з РАС виявлена більша кількість таких зв'язків, порівняно з іншими розладами розвитку, особливо у ділянках лобно-скроневих вузлів, залучених до розвитку соціальних навичок, та у базальних ганліях, які приймають участь у формуванні стереотипних та повторюваних дій.

У дослідженнях (E. Courchesne, 2002, M. Herbert, D. Zeigler, 2003). було показано, що анатомічно розростання відбувається в задній частині мозолистого тіла, найбільший ступінь розростання відбувається в лобних долях, в той час як потиличні частини не збільшені. Лобні долі мають важливе значення для так званого «соціального мозку». Загалом дефіцитними є райони що онтогенетично та філогенетично розвиваються найпізніше, та мають важливе значення для складних когнітивних операцій, таких як соціальна поведінка та мова. Таким чином розміри мозочка, об'єми білої речовини та черв'яка мозочка, за дослідженням Коурчейна можуть вказувати на ступінь функціональності при симптомі раннього дитячого аутизму [3; 10].

Найбільш ураженою структурою при аутизмі є мозочок. В дослідженнях Еллен показана залежність між аномально високим рівнем активації при моторних завданнях та анатомічним дефіцитом об'єму мозочка [1, с. 267]. В ньому зафіксовано аномально низьку кількість клітин Пуркін'є. Ці клітини виконують задачу збору, обробки та передачі сенсорної інформації. За допомогою аксонів клітин Пуркін'є кора мозочка передає інформацію в ядра мозочка та ядра структур головного мозку. Клітини Пуркін'є мають гальмівну функцію, це означає що вони зменшують довжину збудження що йде по нейронним ланцюжкам. Це дозволяє мозочку регулювати швидкі рефлекторні рухи. При ау-

тизмі кількість інформації від сенсорних систем, через зниження кількості клітин Пуркін'є збільшується, і як би розпорошується, втрачаючись за великою кількістю «шумів» [2, с. 117]. Тому у дітей з РАС проявляються симптоми сенсорної дезінтеграції. Такі як труднощі тактильного, пропріоцептивного, слухового та зорового сприймання (Grandgeorge, Masataka, 2016).

Таким чином, при дефіцитній можливості обробки сенсорних систем ми можемо спостерігати у дітей з аутизмом так звані мозочкові симптоми:

1.) Астазія – втрата здатності до довгого скорочення м'язів. Такі діти не можуть довго зберігати однакову позу, змушені постійно похитуватись. Також може виявлятись тремор кінцівок, тулуба чи голови.

2.) Атонія – нерівномірне розподілення тонусу м'язів.

3.) Астенія – зниження сили м'язових скорочень, швидка втомлюваністть м'язів.

4.) Атаксія – порушення координації рухів. Дитина невпевнено ходить, виявляються труднощі у послідовній організації рухів, загалом рухи неточні та негармонійні.

5.) Дисметрія – невідповідність між інтенсивністю м'язового скорочення та сили що вимагається для цього. Такі діти можуть занадто сильно ставити склянку на стіл, так, що вона розіб'ється або має труднощі в ходінні по сходам – нерівномірно розподіляє навантаження на м'язи ніг.

6.) Дизартирія – порушення організації мовленнєвої моторики. Виявляється або в зниженому інтонуванні мови або навпаки скандованому мовленні.

Дані симптоми не проявляються в повній мірі, так як це було б при ураженні чи видаленні частини мозочка.

В дослідженні Соні Борії та ін. поведінка дітей з РАС пояснюється через дефіцит дзеркальних нейронів [12]. Тобто спостерігаючи як хтось бере склянку води, в нормі ми передбачаємо що ця людина її буде пити, дзеркальні нейрони беруть участь у розумінні дій іншої людини і та мотивів, але при РАС ці нейрони не будують ланцюжки, які допомагають розуміти сам моторний акт. Кожен нейрон в ланцюгу кодує певний руховий акт і активується також при спостереженні руху іншої людини. Тобто при РАС не відбувається розуміння мети рухового акту. Тож ми бачимо, що навчання на основі копіювання чужих дій, як це відбувається в нормі, не відбувається, тому потрібно шукати інші способи навчання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Спираючись на дані дослідження можна припустити, що аутистична поведінка – це адаптивна відповідь на відмінність мозкової структури та функцій. Тож вивчення теоретико-методологічних основ організації мозкової діяльності в процесі розвитку, дозволяє скласти індивідуальний профіль дитини, спираючись на розвиток вищих психічних функцій в онтогенезі, а не в контексті синдрому. Нейропсихологічний профіль може стати основою для розробки корекційних програм.

Отже, спираючись на існуючі дослідження ми, в контексті нейропсихологічної теорії, можемо спостерігати у дітей з РАС:

1) Симптоми порушення кірково-підкіркових зв'язків, глибинних структур мозку на анатомічному рівні що призводить до слабкої регуляції тонусу кінцівок, труднощі в координованих рухах та довільній увазі;

2) Дисфункцію мозолистого тіла, що породжує труднощі міжпівкульної взаємодії, а також певні труднощі з інтерпретацією сенсорних стимулів та розумінні метафор.

3) Складноші з імітацією чужих дій, через дефіцит дзеркальних нейронів, що унеможливлює навчання «природнім» шляхом.

Практична значимість роботи в розробці нових оцінок стосовно розвитку вищих психічних функцій при РАС, ми пропонуємо розглядати існуючи поведінкові критерії РАС через призму функціональних порушень мозку.

Список літератури:

1. Allen G. Differential effects of developmental cerebellar abnormality on cognitive and motor functions in the cerebellum: an fMRI study of autism / G. Allen, E. Courchesne // Am. J. Psychiatry. – 2003. – № 160. – С. 262–273.
2. Baron-Cohen S. Autism: a window onto the development of the social and the analytic brain / S. Baron-Cohen, M. Belmonte // Annual Reviews of Neuroscience. – 2005. – № 28. – С. 109–126.
3. Courchesne E. Abnormal early brain development in autism / Courchesne // Mol. Psychiatry. – 2002. – № 7. – С. 21–23.
4. Hazlett H. Early brain overgrowth in autism associated with an increase in cortical surface area before age 2 years / Hazlett // Arch. Gen. Psychiatry. – 2011. – № 68. – С. 467–476.
5. Hazlett H. Early brain development in infants at high risk for autism spectrum disorder / H. Hazlett, H. Gu // Nature. – 2017. – № 542. – С. 348–351.
6. Keller T. A developmental study of the structural integrity of white matter in autism / T. Keller, R. Kana, M. Just // Neuroscience Letter. – 2007. – № 424. – С. 127–132.
7. Age-related changes in BDNF protein levels in human serum: differences between autism cases and normal controls / [R. Katoh-Semba, R. Wakako, T. Komori та ін.] // International journal of developmental neuroscience. – 2007. – № 25. – С. 367–372.
8. Autism spectrum disorders and their treatment with psychotropic medications in a nationally representative outpatient sample: 1994–2009 / [K. Kamimura-Nishimura, T. Froehlich, V. Chirdkiatgumchai та ін.] // Epub. – 2017. – № 7. – С. 448–453.
9. Diffusion tensor imaging of the corpus callosum in autism / [A. Alexander, J. Lee, M. Lazar та ін.] // Neuroimage. – 2007. – № 2007. – С. 61–73.
10. Dissociations of cerebral cortex, subcortical and cerebral white matter volumes in autistic boys / [M. Herbert, C. Deutsch, L. O'Brien та ін.] // Brain. – 2003. – № 126. – С. 1182–1192.
11. Serum neurotrophin concentrations in autism and mental retardation: a pilot study / [K. Miyazaki, N. Narita, R. Sakuta та ін.] // Brain Dev. – 2004. – № 26. – С. 292–295.

12. Motor Representation of Actions in Children with Autism [Електронний ресурс] / [S. Boria, G. Cossu, C. Copioli та ін.] // PLoS ONE7. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0044779

Устинова М.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования мозга в онтогенезе при расстройствах аутистического спектра. Рассмотрены нейробиологические механизмы образования нарушений. Дана нейропсихологическая характеристика расстройств аутистического спектра. Рассмотрены особенности взаимосвязи между структурами мозга и симптомами, развивающимися на их основе. Описанные диффузные изменения в мозговой организации при РАС.
Ключевые слова: аутизм, расстройства аутистического спектра, нейропсихологическая характеристика, мозговая организация, нейробиологические факторы.

Ustinova M.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

NEUROPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Summary
Theoretical topics of brain's ontogenetic development during autistic spectrum disorders are researched. Neurobiological mechanisms of disorder onset are reviewed. Neuropsychological characteristics of autism spectrum disorders are introduced and special features of connections between brain structures formed during it are revealed. Diffusive changes in brain architecture during ASD is described.
Keywords: autism, autistic spectrum disorders, neuropsychological characteristics, brain architecture, neurobiological factors.

УДК 159.99

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Шатковська О.І., Кушнір Ю.В.
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті ставиться завдання розглянути шкільну тривожність. На сьогодні тривожність займає одне з перших місць за проявом у дітей і є актуальною. Таким чином, тривожність являє собою фактор, визначаючий поведінку людини в конкретних, або в широкому діапазоні ситуацій. Статтю присвячено дослідженню тривожності в дітей підліткового віку. Визначено найвищий рівень прояву тривожності серед основних досліджуваних факторів, який належить до «страху самовираження» (43,6%), що потрібно корегувати для успішної адаптації.
Ключові слова: тривожність, тривога, шкільна тривожність, підліток, фрустрація.

Постановка проблеми. Велике значення для успішного навчання підлітка в школі має психічне здоров'я, тобто стан психологічного, фізичного та соціального благополуччя. Основою складності підліткового віку є швидкий темп змін, що відбувається в цьому періоді. Підліток переживає за свою зовнішність, за те як його оцінять однолітки, за те, що сказати батькам тощо, що викликає тривожність.

Тривога – емоційний стан людини, що виникає в умовах несподіваностей як при затримці приємних ситуацій, так і частіше при очікуванні неприємностей. В основі феноменології тривоги, з точки зору сучасної психології, лежить переживання страху. Страх як будь-яка базова емоція (радість, гнів, відраза, презирство тощо) може варіювати у своїй інтенсивності, відповідно і в стані тривоги він може бути вираженим слабо, помірно і сильно.

Певний рівень тривожності – природна й обов'язкова характеристика активної діяльності особистості. У кожної людини є свій оптимальний рівень тривожності, тобто корисна тривожність. Особистість, у якої висока тривожність, схильна перебільшувати ситуацію загрози, що впливає на її самооцінку та життєдіяльність [4, с. 27–32]. Тривожність виконує охоронну (передбачення небезпеки й підготовка до неї) і мотиваційну функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серія досліджень, проведених К. Е. Ізард, засвідчує, що тривогу можна визначити як емоційний паттерн, який складається з декількох відносно незалежних афективних факторів, тобто тривога являє собою комплекс емоційних переживань (страху, смутку, сорому, гніву, інтересу, провини тощо).

Згідно висновків К. Е. Ізард, профілі високотривожних досліджуваних відзначаються тим, що в них найбільш високими значеннями характеризуються показники названих переживань (страху, інтересу, провини та сорому) [1, с. 60].

Отже, вчителям, психологам та батькам варто зрозуміти, що підліток у стані тривоги переживає, як правило, не одну емоцію, а деяку комбінацію або паттерн різних емоцій, кожна з яких впливає на соціальні взаємини, соматичний стан, пізнавальні процеси й поведінку в цілому.

Тривожна людина постійно очікує несприятливого розвитку якихось подій, що мають відношення безпосередньо до неї. Навіть у досягненні успіху високо тривожна особистість сподівається на негативні наслідки – висловлювання, оціночні судження, переживання, дії з боку оточуючих.

На думку Л. А. Лєпіхової, виникнення тривожності – результат недостатньої адаптивності психофізіологічних механізмів, що проявляється в посиленні рівня активації нервової системи і, як наслідок цього, неадекватних поведінкових реакцій [3, с. 138].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи роботи психологів, які вивчали вікові психологічні зміни психіки людини, вікові періодизації та особливості дитини та дорослого, можна стверджувати, що підлітковий вік є найскладнішим у становленні і розвитку особистості. С. Холл розглядає зрілість підлітка з точки зору соціально-психологічного підходу. Він бачив у підлітковій стадії відображення епохи романтизму і хаосу людства, коли природні сили суперечать вимогам соціального життя. Негативні прояви підлітка зумовлені специфікою цього етапу у загальному розвитку людини, а саме: перехідністю і проміжністю [2]. Але все ж головним у підлітку є природно-біологічне. Що стосується класифікацій, то будь-яка вікова періодизація базується на кількох підставах. Психологів насамперед цікавлять психологічні зміни – в особистості і діяльності. Педагогічний підхід до підлітка пов'язаний зі змістом виховання і навчання на даному етапі розвитку. Всі підходи, незважаючи на деякі відмінності, є інтегративними. У минулому вікова термінологія теж не була однаковою.

Поняття тривожності передбачає переживання емоційного дискомфорту, пов'язаного з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям можливої небезпеки.

Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту. У вітчизняній психологічній літературі ця відмінність зафіксована відповідно у поняттях «тривога» і «тривожність». Останній термін, крім того, використовується і для позначення явища у цілому. У психологічній літературі термін «тривожність» не має чітко окресленого визначення. Це пов'язане з тим, що сама тривожність є багатозначною і стосується як стану особистості, так і її рис. Ситуативно стійкі прояви тривожності називають особистісними характеристиками і пов'язують із наявністю в особистості відповідної особистісної риси (так

звана «особистісна тривожність»). Вона є стійкою індивідуальною характеристикою, що відображає схильність суб'єкта до тривоги і припускає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій як загрозливих, реагуючи на кожну з них відповідною реакцією. Як схильність особистісна тривожність активізується за наявності певних стимулів, які розцінюються як небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями загрози престижу людини, її самооцінці та самоповазі.

Феномен межових психічних станів, яким, безперечно, є стан підвищеної тривожності, завжди цікавив дослідників. Тривожний тип особистості К. Леонгард [5] помістив у власну класифікацію акцентуацій характеру, хронічна пароксизмальна тривожність (панічний розлад) входить до міжнародної медичної класифікації психічних розладів. Окремі представники психоаналітичного напряму (А. Фройд, З. Фройд, К. Хорні) вважають стан хронічної тривоги передвісником неврозів та нав'язливих станів. З огляду на це, спектр поширення цього феномену є достатнім, щоб говорити про нього як про актуальну проблему психічного розвитку індивіда. У контексті наведених аргументів нами було проведене дослідження (ЗОШ І-ІІІ ступенів № 4 ім. Д. І. Менделєєва Вінницької міської ради) особливостей прояву самовизначення та тривожності у підлітковому середовищі.

Формулювання цілей статті. дослідити рівень шкільної тривожності в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку склали 55 учнів 8–9 класів. Гетерогенний характер вибірки визначається статево-віковим розподілом досліджуваних. Для виявлення рівня ситуативної та особистісної тривожності ми використали шкалу тривожності Ч. Спілбергера. Розглянемо отримані результати. Середній показник особистісної тривожності учнів 8-го класу становив 2,7; ситуативної – 2,8. Щодо учнів 9-го класу варто вказати, що середній показник їх особистісної тривожності становив 2,8; ситуативної – 2,9. Ці дані свідчать про те, що як особистісна, так і ситуативна тривожності, перебувають на середньому рівні з помітною тенденцією до збільшення у старшому підлітковому віці. На нашу думку, це зумовлено соціальною ситуацією розвитку учнів у 9-му випускному класі. Порівневі результати застосування методики показали, що в 25% досліджуваних спостерігається підвищений рівень особистісної тривожності, який слід вважати властивою рисою особистості. Щодо ситуативної тривожності, то серед досліджуваних підвищений рівень траплявся приблизно у третини респондентів. Середній показник особистісної тривожності мають 43% досліджуваних.

Аналогічний рівень ситуативної тривожності (48%) властивий досліджуваним підліткам. Низький рівень особистісної тривожності спостерігався в 31% респондентів. Учнів з таким самим рівнем ситуативної тривожності – 20% від вибірки досліджуваних. Помітно, що показники тривожності у підлітків розподілені досить рівномірно. Домінуючим рівнем тривожності, – як ситуативної, так і особистісної, – є середній. Це зумовлено тим, що певний рівень тривожності – природна і необхідна особливість активності в цьому віці. У кожної людини існує свій оптимальний і базовий рівень тривожності – це так звана корисна тривожність. Низькі та високі показники тривожності можна пояснити умовами життєдіяльності школярів, особливостями навчання та соціальної взаємодії з навколишніми.

Для виявлення шкільної тривожності ми використали методику дослідження шкільної тривожності Б. Філіпса. Пріоритетним завданням ми вважали відображення відсоткової частки прояву кожного параметра тривожності у вибірці досліджуваних. Домінуючим виявився страх самовираження (43,6% респондентів), на другому місці за рівнем прояву – страх не відповідати очікуванням навколишніх (42,8% респондентів). У 40,4% досліджуваних проявились проблеми і страхи у взаєминах з учителями. Отримані результати дали підстави для поділу досліджуваних на групи за рівнем тривожності. Так, до групи з підвищеним рівнем особистісної тривожності увійшли 14 осіб, з середнім рівнем – 23, а з низькою тривожністю – 18 учнів. Отже, ми брали до уваги розгляд тривожності як властивості особистості (особистісна тривожність).

За тестом тривожності Б. Філіпса важливими для нас були результати за такими шкалами, як страх самовираження (16 осіб), страх не відповідати очікуванням навколишніх (13 осіб), проблеми і страхи у взаєминах з вчителями (11 осіб). Ми виділили саме ці шкали так, як вони є найбільш травмуючими для підлітка, впливають на його самооцінку. Цим самим відображаються на взаємовідношенні в колективі ровесників та у спілкуванні із викладачами.

Дослідження складових процесу самовизначення ми розпочали з застосування методики МІЛІ (Методика вивчення особистісної ідентичності Л. Б. Шнейдера), спрямованої на виявлення особистісної ідентичності.

Отримані результати дали підставу констатувати, що майже третина групи (32,5%) мають виражену дифузну ідентичність, яка розглядається як статус, при якому немає чітких цілей, цінностей і переконань. Майже половина вибірки зупинилася на стадії кризи ідентичності – «мораторію» (48%). Незначна частина опитаних мають рівень досягнутої позитивної ідентичності (13,5%). Майже 6% – особи з псевдопозитивною ідентичністю.

Для дослідження домінуючих цінностей, які є складовими структури процесу самовизначення підлітків, ми застосували підхід до вивчення цінностей Ш. Шварца. Ми припустили, що в осіб з підвищеним рівнем тривожності спостерігатиметься конфлікт у цінностях, зокрема між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами. Згідно з отриманими результатами, найбільші розбіжності у вибірці досліджуваних пов'язані з ціннісно-мотиваційними типами, які містять в основному інструментальні цінності.

Найбільш високе значення (середній бал більше 5,0) у вибірці мають:

1) із списку термінальних цінностей: безпека сім'ї, свобода, насолода життям, існування мети в житті, кохання як глибока емоційна і духовна близькість, близькі надійні друзі.

2) із списку інструментальних цінностей: самостійність, ціле- спрямованість, вірність дру-

зям, групі, життєрадісність, компетентність, професійність, здоров'я, успіх.

Найбільш низький бал (середня оцінка менше 3,5) отримали:

1) серед термінальних ціннісних переваг: соціальна влада, що розглядається як панування над іншими людьми, влада як право керувати, духовність (домінування духовної, а не матеріальної сторони життя);

2) із списку інструментальних цінностей: покірність, відвага (пошук пригод, ризику, небезпеки), захист навколишнього середовища, впливовість, слухняність, доброзичливість (робота на благо інших), благочестя (прийняття релігійних вірувань і переконань).

Дослідження тривожності за методикою Ч. Спілбергера показало, що у вибірці з 55 школярів підліткового віку 33% (14 осіб) характеризуються підвищеним рівнем тривожності. Зіставляючи ці результати з даними рівнів самовизначення, ми констатували, що в 79% респондентів з підвищеним рівнем тривожності спостерігається мораторій ідентичності. На стадії початку підліткового віку цей факт не викликає подиву, адже в цей час починається чергова вікова криза. У такій кризі особистість постійно шукає вихід з неї, випробовуючи різні варіанти. Для «мораторію» характерний високий рівень тривожності як переживання за власне майбутнє, складні та диференційовані культурні інтереси, більш розвинута рефлексія.

У 21% досліджуваних з високим рівнем тривожності простежується дифузна ідентичність. Вона розглядається як статус, який не має чітких цілей, цінностей і переконань. Людина з дифузною ідентичністю може вступити в іншу стадію. Критеріями дифузної ідентичності є середній ступінь незадоволеності собою, сумніви в значущості власної персони, ригідність Я-концепції, наявність внутрішніх конфліктів, самозвинувачення. Натомість в осіб з середнім рівнем тривожності (31% досліджуваних) спостерігається рівень досягнутої ідентичності.

Репрезентацією такої ідентичності є позитивне ставлення до себе при позитивній оцінці власних особистих якостей, стабільному зв'язку з соціумом, а також повній координації механізмів ідентифікації і відособлення. Критеріями позитивної досягнутої ідентичності є: уявлення про те, що власна особистість, характер, діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію та схвалення; відчуття самоцінності і цінність власного «Я» для інших; висока самооцінка та впевненість в своїх діях при високій внутрішній напрузі; бажання відповідати ідеальному уявленню про себе; підвищена рефлексія. Слід також відзначити, що в осіб з низьким рівнем тривожності домінує мораторій ідентичності (50%). Однак лише в цій групі простежуються усі чотири типи ідентичності, і лише підліткам зі зниженим рівнем тривожності притаманний тип псевдо позитивної ідентичності (16%).

Серед таких школярів можуть бути ті, хто заперечуватимуть свою унікальність або ж амбіційно її підкреслюватимуть. Для них характерні порушення часових зв'язків, ригідність Я-концепції, неприйняття критики, низька рефлексія. Зіставлення показників шкільної тривожності (Б. Філіпс) з даними рівнів ідентичності дало змогу виявити такі закономірності: у підлітків з домінуючим страхом самовираження у переважній більшості випадків спостерігається мораторій ідентичності (87,5%), у решти респондентів з перевагою страху самовираження – дифузна ідентичність (22,5%). У підлітків з переважаючим страхом не відповідати очікуванням оточуючих в 77% відстежується мораторій ідентичності, в 13% – дифузна ідентичність, а в 7% – досягнута ідентичність. У підлітків з домінуючим страхом у відносинах з вчителями простежуємо всю ту саму перевагу мораторію ідентичності – 73%. Однак в цій групі спостерігається і найвищий відсоток досягнутої ідентичності – 18%. Решту складає дифузна ідентичність – 9%. Результати дослідження цінностей (за Ш. Шварцом) дали підставу стверджувати про наявність конфлікту та суперечностей у ціннісних настановах. Відзначимо, що більшість з представлених конфліктних поєднань стосуються цінностей, які входять до списку інструментальних ціннісних переваг. Якщо припустити, що термінальні цінності формуються раніше, ніж інструментальні, то можна зробити висновок, що конфліктність у ціннісних орієнтаціях – ознака раннього етапу формування системи ціннісних орієнтацій.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене нами дослідження дало змогу виявити взаємозалежності між такими психологічними конструктами як самовизначення та тривожність. Нами було доведено припущення про існування певних труднощів у процесі самовизначення підлітків з підвищеним рівнем тривожності. Підсумовуючи результати дослідження, слід відзначити, що підлітки з високим рівнем тривожності в переважаючій більшості перебувають на стадії мораторію ідентичності. Тоді як середній рівень тривожності не перешкоджає адекватному процесу її формування (найбільший відсоток респондентів з досягнутою ідентичністю виявлений саме в групі осіб з середнім рівнем тривожності). Низький рівень тривожності має специфічний влив на формування особистості підлітка: лише в цій групі констатовано формування псевдо позитивної ідентичності.

Список літератури:

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э Изард. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
2. Гаврилова Т. А. Аутомортальная тревога как проблема психологии здоровья / Т. А. Гаврилова // Психология здоровья: новое научное направление: Санкт-Петербург, 14–15 декабря 2009 г. – СПб.: СПбГИПСР, 2009. – С. 39–45.
3. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
4. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – СПб.: Питер, 2003. – 271 с.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард; [пер. с нем. В. М. Лещинской]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 544 с.

Шатковская А.И., Кушнир Ю.В.
Донецкий национальный университет имени Василия Стуса

ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
В статье ставится задание рассмотреть школьную тревожность. На сегодня тревожность занимает одно из первых мест за проявлением у детей и является актуальной. Таким образом, тревожность являет собой фактор, определяющий поведение человека в конкретных, или в широком диапазоне ситуаций. Статья посвящена исследованию тревожности у детей подросткового возраста. Определен наивысший уровень проявления тревожности среди основных исследуемых факторов, который принадлежит к «страху самовыражения» (43,6%), что нужно корректировать для успешной адаптации.
Ключевые слова: тревожность, тревога, школьная тревожность, подросток, фрустрация.

Shatkovskaya A.I., Kushnir Yu.V.
Donetsk National University named after Vasyl Stus

PECULIARITIES OF SCHOOL-BASED ANXIETY IN ADOLESCENCE LIFE AS A SOCIO-PEDAGOGICAL ISSUE

Summary
The article sets the task to consider school anxiety. For today, anxiety is one of the first places behind the manifestation in children and is relevant. Thus, anxiety is a factor that determines the behavior of a person in a particular or a wide range of situations. The article is devoted to the study of anxiety in adolescents. The highest level of anxiety among the main factors studied was identified, which belongs to the «fear of self-expression» (43.6%), which needs to be adjusted for successful adaptation.
Keywords: anxiety, anxiety, school anxiety, teenager, frustration.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 341.73

ІМУНІТЕТ RATIONE PERSONAE ВІД ІНОЗЕМНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Бойко А.І.
Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розкрито основні правові проблеми, що виникають у зв'язку з наданням посадовим особам держави імунітету від кримінальної юрисдикції. Розглянуто поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві. Аналізується судова практика Міжнародного суду ООН, а також доктринальні джерела з метою визначення поняття імунітету вищих посадових осіб держави у міжнародному праві. Розглядається питання відмежування імунітету ratione personae від імунітету ratione materiae. А також дана праця досліджує проблеми притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності високопосадових осіб, які наділені імунітетом.
Ключові слова: норми міжнародного права, імунітет ratione personae, основні принципи міжнародного права, міжнародний злочин, кримінальна юрисдикція.

Постановка проблеми. Питання про імунітет посадових осіб держави від іноземної кримінальної юрисдикції став привертати особливу увагу в останні роки. Це пов'язано більшою мірою із розвитком інституту захисту прав людини, боротьбою з тероризмом, транснаціональною злочинністю, корупцією, відмиванням коштів та ін. Суспільство більше не хоче миритися з безкарністю осіб, що здійснюють ці злочини, незалежно від офіційного становища, яке вони займають. Це питання актуалізувалося з урахуванням зростання числа кримінальних обвинувачень, висунутих проти діючих глав держав та інших високопоставлених посадових осіб у зв'язку зі злочинами з міжнародного права. В останні роки юридична практика по вищевказаній темі стає досить чисельною, у зв'язку з чим є потреба прояснити невизначеність, яка стосується правил імунітету, особливо тих, що застосовуються по відношенню до посадових осіб, які можуть бути відповідальні за серйозні міжнародні злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві ставало предметом досліджень багатьох вчених. Так, дане питання вивчалося Р. А. Колодкіним, Н. В. Дрьоміною, П. Р. Ізмайловою, М. М. Поповим, Ю. А. Юшковою, В. Н. Русиновою, А. Касезом та іншими.

Мета роботи. При розгляді цієї теми, необхідно вирішити три основні питання, а саме: a) які посадові особи держави користуються імунітетом ratione personae від іноземної кримінальної юрисдикції; b) на що насамперед поширюється такий імунітет; і c) чи визнає міжнародне право будь-які винятки з цього імунітету або його обмеження (особливо при міжнародних злочинах).

Виклад основного матеріалу. Згідно концепції, яка широко визнається державами, судовими органами, питання, що стосуються осіб, які користуються імунітетом, його обсягу і можливих винятків, часто розглядаються у зв'язку з двома різними категоріями імунітету, а саме імунітетом ratione personae, або «персональний», та імунітетом ratione materiae, або «матеріальний» [1, с. 303–304]. Більшість сучасних судових рішень і наукових досліджень сходяться у тому, що імунітети, які надаються посадовим особам держави не призначені для їх особистого блага, а спрямовані на «забезпечення ефективного виконання ними функцій від імені відповідних держав». Між тим очевидно, що необхідність забезпечити ефективне виконання державних функцій виникає порізному: в залежності від характеру, важливості повноважень відповідної посадової особи і від того, здійснює вона на цей момент свої функції або пішла з посади. У сукупності ці фактори і пояснюють різний обсяг двох видів імунітету. Вони відрізняються тим, що імунітетом ratione personae користується тільки обмежене число діючих високопосадовців, а імунітет ratione materiae поширюється на посадових осіб держави в цілому і виходить за рамки періоду виконання останніми своїх функцій. Звідси випливає, зокрема, що високопосадовцю, наприклад главі держави, надається широкий імунітет ratione personae, поки він займає посаду, але після залишення свого поста він продовжує користуватися більш обмеженим імунітетом ratione materiae.

Щодо їх змісту слід нагадати, що імунітет ratione personae має більш широкий обсяг, оскільки він поширюється на будь-яку поведінку відповідної посадової особи держави, тоді як імунітет ratione materiae обмежується тими діями, які здійснюються в порядку виконання офіційних функцій. Іншими словами, перший імунітет надається виходячи з відповідного статусу особи (ratione personae), а другий – виходячи з характеристик відповідної поведінки (ratione materiae).

Так, Ю. Юшкова зазначає, що правовий імунітет це юридичний виняток, який призначений для створення спеціального правового режиму для суб'єкта права, в рамках якого він наділяється додатковими гарантіями під час притягнення до юридичної відповідальності або виконання визначених обов'язків для цілей реалізації особливо важливих міжнародних та державних функцій [2, с. 162].

Імунітет ratione personae характеризується широким обсягом і надається згідно з міжна-

родним правом обмеженому колу посадових осіб. Незважаючи на досить значну практику держав (включаючи численні національні судові рішення) з цього питання у зв'язку з цивільними позовами, кримінальні провадження, в яких питання про імунітет порушується у внутрішньодержавних судових інстанціях, розглядаються нечасто. Варто зазначити, що питання про імунітет ratione personae лежить в основі винесеного Міжнародним Судом рішення по справі «Про ордер на арешт», що стосується спору щодо видачі та міжнародного поширення Бельгією ордера на арешт чинного міністра закордонних справ Демократичної Республіки Конго виходячи з пунктів обвинувачення у військових злочинах і злочинах проти людства. Суд тим самим чітко встановив обсяг імунітету ratione personae, визначивши коло осіб і характер діянь, на які він поширюється [3, с. 169–177].

У світлі державної практики та юридичної літератури, посадових осіб держави, які претендують на користування імунітетом ratione personae, можна поділити на три категорії: а) глава держави; b) глава уряду і міністр закордонних справ; з) інші високопоставлені посадові особи. Три випадки, в яких посадові особи більш низького рангу користуються таким імунітетом, вже стали предметом кодифікації: відповідно до пункту 1 статті 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року дипломатичні агенти користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування [4]; у відповідності з пунктом 1 статті 31 Конвенції про спеціальні місії 1969 року представники посилаючої держави в спеціальній місії та члени її дипломатичного персоналу також користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції приймаючої держави [5]; і відповідно до статті 30 Віденської конвенції про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року імунітет поширюється на главу представництва та членів дипломатичного персоналу представництва при міжнародній організації універсального характеру [6].

Інститут міжнародного права у ст. 13 Резолюції «Імунітети від юрисдикції та примусового виконання голів держави та урядів у міжнародному праві» вказав на те, що, голова держави, який вже не виконує своїх обов'язків, не користується недоторканістю на території іноземної держави. Він не користується жодним імунітетом від юрисдикції як у кримінальних, так і у цивільних або адміністративних справах, крім випадків, коли він переслідується за дії, вчинені ним під час виконання своїх повноважень. Однак він може переслідуватися і підлягати суду, коли акти, що ставляться йому особисто у провину, складають злочин по міжнародному праву, коли вони були вчинені з метою задоволення особистих інтересів або коли вони являють собою шахрайське присвоєння майна або ресурсів держави [7, с. 268].

З самого початку варто підкреслити, що цей імунітет діє тільки в період перебування відповідної особи на посаді: його широкий обсяг виправдовується метою забезпечення захисту володаря імунітету і надання йому можливості виконувати свої офіційні обов'язки. Після припинення виконання цією особою своїх функцій на нього буде поширюватися тільки більш обмежений імунітет ratione materiae. Наочним прикладом застосування цього принципу служить позиція іспанської Audiencia Nacional, яка у відповідних кримінальних процесах за аналогічним звинуваченням відмовила в імунітеті Аугусто Піночету як колишньому главі держави Чилі, але визнала такий імунітет у позові проти Фіделя Кастро як чинного глави держави Куби. У заключній доповіді Національної комісії з правди та примирення Чилі (National Commission for Truth and Reconciliation) було задокументовано 3428 випадків зникнення, вбивства, тортур та викрадення людей. Національний розвідувальний відділ (DINA) був відповідальний за значну кількість політичних репресій [8]. У жовтні 1998 р. Піночет ліг на операцію в одну з приватних клінік в Лондоні, де і був заарештований за підозрою у вбивстві на підставі ордера, виданого судом Іспанії:. Лондонський суд визнав, що Піночет, будучи довічним сенатором Чилі, користується недоторканністю. Палата лордів скасувала це рішення і визнала арешт законним. Чилі ж наполягали на незаконності як самого арешту Піночета, так і його видачі в Іспанію. 24 березня 1999 року палата лордів винесла остаточний вердикт, згідно з яким Піночет не повинен був нести відповідальності за злочини, вчинені ним до 1988 р., але позбавлявся імунітету від переслідувань за злочини, скоєні пізніше. Ця постанова дозволило виключити до 27 звинувачень, на основі яких Іспанія домагалася депортації Піночета.

Обсяг імунітету ratione personae посадової особи держави від іноземної кримінальної юрисдикції часто зіставляється з об'ємом аналогічного імунітету, наданого главам дипломатичних представництв у відповідності з міжнародним звичаєвим правом, як це відображено в пункті 1 статті 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року. Ця методологія може бути корисна при пошуку розумних рішень різних проблем, що виникають у цьому контексті, особливо з урахуванням обмеженого обсягу державної практики в галузі надання імунітету дипломатичним агентам. Наприклад, Закон про імунітет держав Сполученого Королівства, який регулює питання імунітету ratione personae глав держав, поширює на останніх застосування внутрішньодержавного Закону, імплементуючи Віденську конвенцію, з будь-якими необхідними змінами. Судові рішення та юридична література також іноді проводять паралель між цими двома видами імунітетів, часто використовуючи цей метод, щоб пояснити обсяг імунітету глави держави. Замість використання простої аналогії це обґрунтування спирається на той факт, що, враховуючи функції глави держави як вищого представника держави та його ієрархічно вище становище по відношенню до дипломатичного агента, йому слід надати імунітети, принаймні аналогічні тим, що надаються відповідно до Віденської конвенції.

Імунітет ratione personae від іноземної кримінальної юрисдикції поширюється на всі дії, що здійснюються відповідною посадовою особою держави як під час виконання офіційних функцій, так і поза їх межами, в тому числі на поведінку, яка передує його перебування на посаді. Обсяг цього імунітету чітко визначений як у судових рішеннях, так і в юридичній літерату-

рі, яка часто відображає цю ідею, кваліфікуючи імунітет ratione personae як «досконалий», «повний», «невід'ємний» або «абсолютний». Як зазначає П. Ізмайлова, таке поширення імунітету виправдовується передусім їх важливою роллю в міждержавних відносинах: вони забезпечують благополучний розвиток міжнародних зв'язків і представляють державу. Без такого представництва і забезпечення належних стосунків між державами міжнародне співробітництво було б неможливим [9].

Хоча широкий обсяг імунітету ratione personae щодо зазначених дій залишається незаперечним, виникло питання, особливо в останні роки, про те, чи буде зроблено виняток із абсолютного характеру такого імунітету у разі злочинів з міжнародного права. Іншими словами, постає питання про те, чи створює імунітет перешкоди іноземному судовому органу в здійсненні кримінальної юрисдикції щодо чинного високопосадовця, такого як глава держави, глава уряду чи міністра закордонних справ, обвинуваченого в геноциді, військових злочинах і злочинах проти людяності або інших правопорушеннях, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність окремої особи за міжнародним правом. Існування цього винятку залишається суперечливим стосовно кримінального судочинства в іноземних внутрішніх юрисдикціях. У зв'язку з цим слід зробити попереднє зауваження, що імунітет не поширюється на діючих посадових осіб, якщо проти нього висуваються такі звинувачення у міжнародних кримінальних судових установах, коли вони володіють юрисдикцією. Це ж саме положення закріплено і в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, і це ілюструється фактичними міжнародними кримінальними процесами, що проводилися в минулому проти діючих посадових осіб, які користуються імунітетом ratione personae [10].

Питання про виключення з імунітету ratione personae було яскраво висвітлено Міжнародним Судом у справі «Про ордер на арешт». Обґрунтовуючи законність видачі та поширення ордеру на арешт громадянина Йеродіа, Бельгія стверджувала, що імунітети, які надаються діючим міністрам закордонних справ, не можуть захищати їх, коли вони підозрюються у вчиненні військових злочинів чи злочинів проти людяності, також у підтримку цієї позиції вона посилалася на різноманітні правові документи, якими засновувались міжнародні кримінальні трибунали, на прикладі з національного законодавства та на практику національних та міжнародних судів. Проте Суд у своєму рішенні відхилив доводи Бельгії:

«Суд ретельно вивчив практику держав, включаючи національне законодавство і кілька рішень національних вищих судів, таких як Палата лордів [в справі Піночета] або Французький касаційний суд [в справі Каддафі]. З цієї практики він не зміг зробити висновок, що відповідно до міжнародного звичаєвого права існує якась форма виключення з норми, що надає імунітет від кримінальної юрисдикції і недоторканність діючим міністрам закордонних справ, коли вони підозрюються в скоєнні військових злочинів або злочинів проти людяності». Як зазначає Суд у рішенні по справі «Ордер на арешт», у міжнародному праві встановлено, що як дипломатичні та консульські агенти деякі високопоставлені посадові особи держав, такі як глава держави, уряду та міністр закордонних справ, володіють імунітетами від юрисдикції інших держав, як цивільної, так і кримінальної (п. 51) [11].

Рішення, запропоноване Судом, знаходить підтримку і у практиці держав, включаючи національні судові рішення, і отримало наступні підтвердження. Низка внутрішньодержавних кримінальних справ, про які вже згадувалося, також мають значення, оскільки вони стосувалися звинувачень за злочини за міжнародним правом. Так, наприклад, в 2001 році Французький касаційний суд скасував у справі Каддафі попереднє рішення нижчестоящого суду, який постановив, що «ніякий імунітет не може поширюватися на співучасть у знищенні власності в результаті вибуху, який спричинив загибель людей і пов'язаного з терористичним актом» і надав імунітет полковнику Каддафі. Також і Бельгійський суд касаційної інстанції оголосив неприпустимим кримінальне переслідування чинного прем'єр-міністра Ізраїлю г-на Шарона за звинуваченням у геноциді, злочинах проти людяності і військових злочинах на тій підставі, що «міжнародне звичаєве право виступає проти ідеї, що глави держав і глави урядів можуть піддаватися переслідуванню в кримінальних судах іноземної держави при відсутності протилежних положень міжнародного права, що є обов'язковими для зацікавлених держав» [12]. Аналогічним чином, два британських суди послалися на імунітет так, як він тлумачиться Міжнародним Судом, щоб відхилити видачу ордерів на арешт міністра оборони Ізраїлю (обвинуваченого в серйозних порушеннях четвертої Женевської конвенції) і міністра торгівлі Китаю (за злочинну змову про застосування тортур. Як зазначалося вище, судові лорди у справі Піночета (No3) також ясно вказали, що генерал Піночет користувався б імунітетом щодо кримінальних звинувачень у застосуванні тортур, якби під час судового розгляду він перебував у владі.

Юридична дія імунітету ratione personae навіть щодо міжнародних злочинів звичайно обґрунтовується необхідністю забезпечити a) ефективне виконання функцій відповідними посадовими особами в інтересах своєї держави і b) належне функціонування системи взаємних міждержавних відносин. Ця думка відображена, зокрема, у викладі мотивів у рішенні Міжнародного Суду по справі «Про ордер на арешт», але зустрічається також і в юридичній літературі.

У розпорядженні від 6 листопада 1998 року, що започаткував кримінальних розглядів щодо Піночета за обвинуваченням у скоєнні злочинів з міжнародного права, бельгійський судовий слідчий у загальних термінах, які, мабуть, охоплювали також діючих глав держав, зазначив, що імунітет, визнаний за главами держав, як видається, не застосовується у разі злочинів з міжнародного права, таких як військові злочини, злочини проти миру і злочини проти людяності.

Це виняток із імунітету ratione personae підтримується частиною юридичної літератури. Наводяться доводи, наприклад, що загальна тенденція в міжнародному праві в бік прийняття принципу індивідуальної кримінальної відповідальності, незалежно від посадового становища

особи, також матиме вплив на імунітет, включаючи імунітет діючих високопоставлених посадових осіб. Тому робиться посилання на різні документи та судові рішення, в яких визнається відповідальність глав держав, глав урядів та інших державних посадових осіб за злочини за міжнародним правом, включаючи статтю 227 Версальського договору; статути і рішення Міжнародних військових трибуналів в Нюрнбергзі та в Токіо; статути міжнародних кримінальних трибуналів по колишній Югославії і Руанді; Римський статут Міжнародного кримінального суду і т. д. В цьому контексті згадувався також проект Кодексу злочинів проти світу і безпеки людства. Прихильники цієї точки зору знайшли ще одне обґрунтування цього виключенню несумісності імунітету з твердженням, що стосовно серйозних міжнародних злочинів застосовуються універсальна юрисдикція або інші механізми, спрямовані на всебічне покарання за такі злочини. Деякі інші автори наполягають на тому, що заборона деяких міжнародних злочинів закладено в норму jus cogens і як таке повинно мати переважну силу над нормою, що надає імунітет високопоставленим посадовим особам держави. Інша точка зору базується на систематичному підході до розвитку міжнародно-правової системи і на доводі, що заборона деяких діянь як злочинів міжнародного права спрямовано на захист основних інтересів міжнародного співтовариства в цілому. В цьому розрізі саме поняття міжнародних злочинів тому несумісне з будь-яким видом імунітету, що захищає окремих осіб в силу їх офіційного положення.

Невдалість спроб щодо притягнення до відповідальності вищих посадових осіб пов'язано ще з тим, що це питання зачіпає фундаментальну проблему міжнародного права – проблему імунітету вищих посадових осіб держави. Р.А. Колодкін вважає, що проблема імунітету держави, її представників чи власності виникла із конфлікту прав цієї держави, що випливають із принципу суверенної рівності держав, з одного боку, та, з іншого прав держави, на території якої опинилися такі представники або власність, які випливають із принципу повноти територіальної юрисдикції останнього [13].

Одним із варантів вирішення цієї проблеми є находження балансу між протилежними інтересами, збереження імунітету ratione personae і переслідування за міжнародні злочини. Так, наприклад, було запропоновано, щоб правилом про імунітет віддавався пріоритет у тих випадках, коли відсутній ризик безкарності, тоді як в іншому випадку допускалося здійснення іноземної кримінальної юрисдикції. Наприклад, імунітет ratione personae припиняє діяти, коли суди держави, якому належить окремий орган, не мають юрисдикції у відношенні інкримінованих цього органу злочинів, або коли є вагомі підстави вважати, що або ця держава не буде здійснювати переслідування за дані злочини, або особливі національні правила, що відносяться до певного статусу розглянутої особи, перешкодять її арешту і переслідуванню компетентними органами.

Іншим можливим вирішенням цієї проблеми може бути те, що імунітет ratione personae повинен надаватися тільки у разі офіційних візитів, які необхідні для розвитку міжнародних відносин, і, навпаки, у ньому може бути відмовлено, коли посадова особа здійснює поїздку в приватних цілях.

Більшість вчених все ж сходяться на думці, що офіційний статус особи, яка вчинила злочин за міжнародним правом, не звільняє її від кримінальної відповідальності. Так, Н.В. Дрьоміна у своїй праці вказує, що стосовно внутрішнього переслідування власних посадових осіб необхідно звернути увагу на те, що держави, які ратифікували Римський Статут, беруть на себе обов'язок відповідати принципу комлементарності, тобто – притягати передбачуваних злочинців до суду на національному рівні, і хоча такий обов'язок не зазначений у Статуті дослівно, дослідивши окремі положення. Можна дійти висновку про його порушення [14, с. 154]. У міжнародному співтоваристві виробилася норма звичаєвого права, згідно з якою всі посадові особи держави, включаючи тих, хто займає вищі посади, не мають права на імунітети у кримінальному судочинстві, як національному, так і міжнародному рівні, якщо вони звинувачуються в скоєнні міжнародних кримінальних злочинів. Розглянуті злочини являють собою загрозу цінностям, яким міжнародне співтовариство стало надавати велике значення. Оскільки при звичайних обставинах національні органи не віддають під суд своїх власних вищих посадових осіб імовірно за вчинені ними злочини, ці злочини залишаться безкарними, якщо норма звичаєвого права про імунітети буде як і раніше захищати високопоставлених посадових осіб держави від кримінального переслідування.

Висновок. Послідовне тлумачення норми про імунітет у відношенні міжнародно-правової системи, до якої вона належить, передбачає, що імунітет ratione personae не повинен поширюватися на дії, які порушують публічний порядок у міжнародному співтоваристві, що закріплено, зокрема, в загальному міжнародному праві. Імунітет щодо злочинів з міжнародного права важко поєднати з більш важливим засудженням таких злочинів з боку міжнародного співтовариства.

В аспекті міжнародного права не може бути ніяких сумнівів в тому, що норми загального міжнародного права, в силу їх більш високого статусу, повинні мати переважну силу над іншими міжнародно-правовими нормами, включаючи юрисдикційні імунітети. Ефективна боротьба з тяжкими злочинами, ймовірно, набула характеру норм загального міжнародного права, що відображає визнання з боку міжнародного співтовариства своїх найважливіших інтересів і цінностей, які воно прагне захистити і зміцнити. Тому, коли ця норма, яка займає в ієрархії більш високе положення, вступає в протиріччя з нормами про імунітет, вона повинна мати переважну силу.

Міжнародне право не може надавати імунітет від кримінального переслідування стосовно дій, які те ж саме міжнародне право засуджує як злочинні і розцінює як загрозу інтересам міжнародного співтовариства в цілому.

Список літератури:

1. Cassese A. International criminal law / Oxford University Press, 2008 / – 455 p.
2. Юшкова Ю. А. Иммунитет как правовая категории: дисс. / Ю. А. Юшкова. – М., 2008. – 162 с.
3. Краткое изложение решений консультативних заключний и постановлений Международного Суда 1997–2002 г. / Организация Объединенных Наций / Нью-Йорк – 2006, с. 169–177 / Режим доступу: http://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1997–2002-ru.pdf
4. Віденська Конвенція про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 г. / Електронний ресурс / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_048
5. Конвенція про спеціальні місії 8 грудня 1969 р. / Електронний ресурс / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_092
6. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 13 березня 1975 р. / Електроний ресурс / режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_254
7. Попов М. М. Притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності вищих посадових осіб держави / М. М. Попов // Правова держава. – 2012. – № 14. – С. 264–268.
8. Public report of National Comission for Truth and Reconcilation / May 1, 1990 / Електроний ресурс / Режим доступу: https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90
9. Измайлова П. Р. Уголовная ответственность должностных лиц по международному праву: дисс., канд. юрид наук / П.Р. Измайлова. – М., 2015. – 162 с.
10. «Kosovo against Slobodan Milosevic et al.», dated 22 May 1999, Case No. IT-99–37) / Електроний ресурс / Режим доступу: http://news.findlaw.com/cnn/docs/icty/milosevicamind62901.pdf
11. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). Judgement of 14 February 2002 // International Court of Justice. – P. 35 / Електроний ресурс / Режим доступу: https://www.ilsa.org/jessup/jessup08/basicmats/icjcongo.pdf
12. Генеральная Ассамблея ООН 31марта 2008 г., с. 251 / Електроний ресурс / Режим доступу: http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=49916e572
13. Колодкин Р. А. Иммунитет должостных лиц государства от иностранной уголовной юрисдикцій // Юрист-международник. – 2005. – № 3. – С. 2–10.
14. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів / Монографія / Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с.

Бойко А.И.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ИММУНИТЕТ RATIONE PERSONAE ОТ МЕЖДУНАРОДНОЙ УГОЛОВНОЙ ЮРИСДИКЦИИ

Аннотация
В статье раскрыты основные правовые проблемы, возникающие в связи с предоставлением должностным лицам государства иммунитета от уголовной юрисдикции. Рассмотрены понятие иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве. Анализируется судебная практика Международного суда ООН, а также доктринальные источники с целью определения понятия иммунитета высших должностных лиц государства в международном праве. Рассматривается вопрос отграничения иммунитета ratione personae от иммунитета ratione materiae. А также данная работатруд исследует проблемы привлечения к международной уголовной ответственности высокопоставленных лиц, которые наделены иммунитетом.
Ключевые слова: нормы международного права, иммунитет ratione personae, основные принципы международного права, международное преступление, уголовная юрисдикция.

Boiko A.I.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

IMMUNITY RATIONE PERSONAE FROM INTERNATIONAL CRIMINAL JURISDICTION

Summary
The article deals with the main legal problems which appear in connection with giving immunity to state officials from criminal jurisdiction. The concept of immunity of senior state officials in international law is reviewed. The jurisprudence of the International Court of Justice and doctrinal sources are analyzed. The issue of differentiation of immunity ratione personae from immunity ratione materiae is considered. Also the article examines the problems of bringing senior state officials with immunity to international criminal justice.
Keywords: norms of international law, immunity ratione personae, basic principles of international law, international crime, criminal jurisdiction.

УДК 341.1/.8

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Борох В.О.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного університету імені Ярослава Мудрого

Глобалізація системно впливає на характер сучасного міжнародного права, його зміст та механізм дії, у його складі з'являються норми, інститути і юридичні механізми, що містять елементи наддержавного правового регулювання. Під впливом глобалізації сучасне міжнародне право набуває певних характерних особливостей, насамперед його основною функцією стає забезпечення інтересів світового співтовариства загалом.
Ключові слова: глобалізація, міжнародне право, правова система, законодавство, доктрина.

Постановка проблеми. Проблема посилення ролі міжнародного права обумовлюється активним становленням, розвитком і реалізацією його в межах глобалізації. Насправді, міжнародне право регулює взаємодію правових систем, відокремлюючи головним чином сфери їхньої дії. При цьому воно фактично визначає, що дозволено, а що заборонено державі та встановлює межі допустимості її права [1, с. 3]. Більше того, міжнародному праву належить важлива роль у забезпеченні відповідності правових систем держав загальновизнаним та загальноприйнятим стандартам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні чимало питань, пов'язаних із глобалізацією правової сфери, незважаючи на зростаючий інтерес до цієї проблеми, є ще недостатньо розробленими, підходи до вирішення багатьох проблем – суперечливими, неоднозначними. Чи не найбільше питань виникає, зокрема, коли йдеться про визначення місця та ролі національного права у врегулюванні суспільних відносин в умовах глобалізації.

Теоретичним підґрунтям даного дослідження стали праці таких вчених, як [5]: С. С. Алексєєв, О. М. Атоян, Р. Ф. Гринюк, В. С. Журавський, О. В. Зайчук, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, В. В. Костицький, О. І. Левченков, С. М. Легуша, В. В. Лемак, І. І. Лукашук, Л. А. Луць, О. В. Малько, М. І. Матузов, Ю. М. Оборотов, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, Н. М. Оніщенко, В. П. Сальников, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценко, В. І. Тимошенко, А. Є. Шевченко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Слід зазначити, що окремі аспекти впливу глобалізації на суспільні, у тому числі правові, явища досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, серед вітчизняних дослідників цьому питанню приділяли увагу [5] Г. Я. Аніловська, О. Г. Білорус, Є. П. Буравльов, П. Ю. Буряк, Р. В. Войтович, Ю. О. Волошин, В. Д. Гапотій, О. Г. Гупало, І. О. Кресіна, Л. Г. Удовика, Л. А. Яремко та ін. Досить ґрунтовні дослідження здійснені також російськими вченими, серед яких: Х. А. Барлибаєв, О. М. Борискіна, Л. Є. Грінін, Є. Г. Лук'янова, М. М. Марченко, Л. О. Морозова, Н. Б. Пастухова, С. В. Полєніна, О. М. Чумаков, С. М. Шахрай та ін. З числа західних іноземних досліджень варто виокремити праці таких вчених, як: У. Бек, Зб. Бжезінський, Е. У. фон Вайцзеккер, Е. Гідденс, У. Істерлі, Т. Палмер, Б. Уілсон та ін.

Водночас, вивчення й аналіз стану розроблення теми свідчить, що вагомі й своєчасні напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, що виникають у процесі трансформації національного права під впливом глобалізаційних процесів. Зокрема, невирішеними або недостатньо опрацьованими вважаємо питання співвідношення міжнародного та національного права, трансформації зв'язків права, економіки та політики, розвитку національної правової системи в умовах глобалізації тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність подальшого дослідження зазначеної проблеми зумовлюється змінами ролі держав у процесах реформування механізмів державного управління та удосконалення відповідного законодавства з урахуванням національних особливостей. В сучасному вимірі актуалізується необхідність фундаментального розгляду вітчизняними вченими невирішених питань процесу піднесення та прискорення еволюції новітньої стратегії розвитку України, як правової держави.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування сутності впливу глобалізації на національне право, а також розроблення рекомендацій щодо основних шляхів розвитку правової системи України в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація трансформує сучасну міжнародну систему. Дві основні події виникли за рахунок закону суверенної держави. По-перше, спеціалізовані режими міжнародного публічного права розповсюджувались на сфери, раніше монополізовані державою, такі як права людини, екологічне право та торгівля. По-друге, норми права, що приймаються міжурядовими організаціями та транснаціональними корпораціями, набувають більш вагомого значення.

Міжнародна юридична наука та практика, а й в свою чергу список джерел міжнародного права, залишається суперечливим. Більшість науковців міжнародного права за формальними джерелами міжнародного права мають на увазі фактичний матеріал, який наразі доступний, з якого міжнародний спеціаліст визначає юридично обов'язкові правила, котрі можуть бути застосовані до певної ситуації. Такий матеріал ділиться на п'ять основних категорій, або форми, які фіксуються в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду: «Суд, який зобов'язаний вирішувати суперечки, подані йому на підставі міжнародного права та застосовується [6]:

– міжнародні конвенції – як загальні, так і спеціальні, встановлюють правила, ймовірно, визнаються державами, які є сторонами у спорі;

– міжнародні звичаї як свідчення загальної практики, визнаної як правова норма;

– загальні принципи права, визнані цивілізованими народами;

– із застереженням, зазначеним у статті 59, судженнями та доктринами найбільш кваліфікованих фахівців публічного права різних країн як допомоги визначення правових норм».

Крім того, практика міжнародного права часто ставить питання про «м'яке» право, складається з резолюцій міжнародних організацій та конференцій, політичних угод, рішень міжнародних судових установ та деяких інших актів. У той же час, міжнародне право не позбавлено властивості пріоритетів джерел міжнародного права. Отже, Статут ООН сьогодні є найавторитетнішим втіленням основних загальновизнаних принципів міжнародного права, що є обов'язковими. Всі контракти, що суперечать йому, недійсні. Угоди, що містять імперативні норми міжнародного права, мають перевагу над міжнародними договорами, вони формулюють диспозитивні норми.

Поєднуючи підходи міжнародної політичної економіки та теорії соціальної легітимності, цей факт сприяє судовій дискусії, стверджуючи, що глобалізація далека від простого заперечення суверенітету та державного права.

Нинішня інтеграція України до європейських і трансатлантичних побудов має за мету збагачення національного права здобутками європейської та світової ліберальної правової думки. Одним з таких здобутків є визнання доктрини джерелом або формою права. Сама по собі вона не має юридичної обов'язковості. Проте дуже поширеним є використання її як допоміжного засобу, що роз'яснює погляди на норми міжнародного права. Проблема доктринального права має важливе значення для будь-якого вченого, юриста тощо. Доктрина міжнародного права дає можливість використовувати праці найбільш авторитетних і кваліфікованих юристів із публічного права. Цілком очевидно, що доктрина може бути використана виключно в тих випадках, коли відсутні інші джерела або коли визначеність зобов'язань, що з них випливають, викликає сумніви. Можливе звернення до праць тих юристів, які справили на міжнародне право формуючий вплив чи є авторитетними свідками певних етапів його розвитку [3].

Нерідкими є випадки, коли доктрину використовують для підтвердження існування міжнародного правового звичаю. Саме так було з визнанням того, що в Європі не існує права дипломатичного притулку. Офіційні державні та міжнародні органи широко використовують доктрину для тлумачення міжнародно-правових норм. Немає жодного сумніву, що в цьому разі саме позиції, погляди фахівців із права можуть сформувати остаточні уявлення про межі й обсяг міжнародних зобов'язань.

Глобалізація викликає багато традиційних припущень про міжнародне право, його зв'язок з внутрішнім законодавством, способами, якими вона створюється, та методів її виконання. Вчені сьогодення займаються найсучаснішим дослідженням та вивченням нормативних та інституційних наслідків цього завдання та його теоретичних та практичних наслідків у різних сферах, починаючи від регулювання торгівлі та інвестицій, захисту прав людини та міжнародної кримінальної відповідальності окремих осіб, безпеки та екологічного врядування, а також збереження різноманітності культурної спадщини.

В свою чергу, міжнародне право регулює взаємодію правових систем і, головним чином, розмежовує сфери їхньої діяльності [3, с. 44]. Проте саме зараз істотна роль міжнародного права визначається активним становленням, розвитком і реалізацією в межах світового співтовариства основоположного принципу – сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Цей принцип зобов'язує держави під час здійснення (виконання) своїх суверенних прав «встановлювати свої закони і адміністративні правила» відповідно до вимог і стандартів міжнародного права.

Тому, за словами І. І. Лукашука, можна констатувати відносний пріоритет міжнародного права над правом конституційним (внутрішньодержавним). З цього випливає необхідність гармонізації внутрішнього права і міжнародного, головним чином на основі останнього [2, с. 202]. Ретроспективний аналіз свідчить про те, що ставлення до міжнародного права як до ефективного й універсального засобу регулювання й конституціоналізації міжнародних відносин змінилося лише в другій половині XX ст.

Ще на початку 1950-х років американські вчені Н. Пальмер і Г. Перкінс, аналізуючи можливості міжнародного права в реалізації внутрішньої політики держав, наполягали на тому, що такі можливості є лише одним із аспектів міжнародних відносин, причому не найважливішим [5]. Однак, такий поширений на той час погляд на місце й роль міжнародного права в міжнародній системі був пов'язаний з його неспроможністю в період існування Ліги Націй запобігти Другій світовій війні та певним побоюванням можливості, в межах щойно створеної ООН, успішно вирішувати питання війни й миру. Тому міжнародне право розглядалося лише як позитивна спроба побудувати міжнародний правопорядок, за відсутністю якого мир і здоровий глузд у міжнародній співпраці перебувають у постійній небезпеці [4, с. 7].

Але вже в 1960–70-х роках оцінка місця й ролі міжнародного права у формуванні внутрішньонаціонального, у тому числі конституційного, права держав зазнала істотних змін. Так, відомий американський спеціаліст у галузі міжнародного права Л. Хенкін, виходячи з перспектив розвитку міжнародного права, зробив основоположний висновок про те, що право є основною силою в міжнародних відносинах і головною детермінантою в національній політиці [5].

С. В. Чернишенко писав, що посилення взаємозалежності держав, дедалі більше усвідомлення міжнародним співтовариством загальнолюдських цінностей призводить до ускладнення міждержавних відносин. Це зумовлює подальше вдосконалення міжнародного права [3, с. 34]. Відтак, міжнародне право набуває дійсно глобального, універсального і всесвітнього характеру. В ньому з'являються норми, інститути і юридичні механізми, що містять елементи наддержавного правового регулювання. За приклад можна взяти наддержавний юридичний механізм, створений в межах Ради Європи. Основний елемент

цього механізму – Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для держав – членів Ради Європи.

Е. Х. де Аречага зазначає: «Реальним доказом міжнародної правосуб'єктності індивіда стало б надання йому не тільки відповідних прав та привілеїв, а й засобів для забезпечення їх примусового здійснення і дотримання, а також можливостей захисту цих прав від його власного імені, без посередництва держави». При цьому повна міжнародна правосуб'єктність індивіда визнається в рамках механізму, створеного Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [5].

Законодавство про права людини завжди відігравало центральну роль у міжнародно-правовому профілі. Останніми роками і в даний час це стосується таких сфер, як культурні права, права на охорону навколишнього середовища, права корінних народів та права меншин, захист приватності та даних, захист прав людини при боротьбі з тероризмом, доступ до правосуддя, міжнародні механізми захисту прав людини та взаємозв'язок між людьми права і міжнародне гуманітарне право, особливо в контексті змінюваного характеру збройних конфліктів.

З часом питання дослідження міжнародного права інтегровані в проведене дослідження. Вплив нових технологій на здійснення прав людини приділяється пильної уваги, включаючи біотехнології та технології виявлення та спостереження.

Інші галузі міжнародного права, де вчені мають потужні компетенції та активні наукові дослідження, включають міжнародне екологічне право, закон міжнародного судочинства, закон про мистецтво та спадщину, право міжнародних організацій, міжнародне економічне право, закон договорів, закон збройного конфлікту та історія міжнародного права.

Сучасні вчені тісно співпрацюють з декількома міжнародними дослідницькими закладами та мережами у галузі міжнародного права, у тому числі декілька науково-дослідних консорціумів, що фінансуються в рамках 7-ї Рамкової програми ЄС з досліджень і розробок, Європейського товариства міжнародного права та дослідницької мережі Європейського наукового фонду (Глобалізація та транснаціональні зобов'язання з прав людини), яка одночасно формує напрямки досліджень в межах Програми глобального управління ЄС.

Взаємодія з національним правом є характерною рисою функціонування міжнародного права, яка здавна підкреслюється й у міжнародній доктрині. Навіть один з основоположників дуалістичної концепції міжнародного права Г. Тріпель вважав, що для виконання своїх функцій міжнародне право має постійно звертатися до внутрішнього права. Без останнього воно «є зовсім безсилим» [2, с. 121].

Висновки та пропозиції. Зростаюча тенденція до міжнародної та правової глобалізації сприяє появі нових принципів і норм права, встановлення яких раніше відносилося до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світового співтовариства у контексті сучасних загальновизнаних універсальних стандартів. Розвиток цивілізації від її витоків до сучасності – це рух від різноманітних локальних історій до загальної історії людства, що супроводжується зміною періодів, етапів, історично обумовлених процесів і відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, впорядкування і закріплення.

Глобалізація самого права, прогресивний розвиток універсальних властивостей, норм, форм і процедур правового типу суспільного життя є необхідним етапом і демонструє спроможність права регулювати процеси загальносуспільної глобалізації у рамках загального (загально важливого і загальнообов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин.

Список літератури:

1. Баймуратов М. А. Международный правопорядок: концептуальные подходы к становлению понятийной характеристики / М. А. Баймуратов // Международное публичное и частное право. – 2010. – № 1. – С. 2–10.
2. Денисов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній і внутрішній політиці України / В. Н. Денисов // Державотворення правотворення в Україні / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 597.
3. Каламкарян Р. А. Место доктрины наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву различных наций в источниковедческой базе современного международного права // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 71.
4. Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации // Государство и право. – 2009. – № 6. – С. 5–11.
5. Нерсеянц В. С. Правовая политика: основные направления и задачи // [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://www.centrlaw.ru/publikacii/ Nerses1/index.html
6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду – Редакція від 16.09.2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page
7. Gallois P.-M. Geopolitique; les voles de la puissance / P.-M. Gallois. – Paris: Fondation pour les etudes de defence nationale / Plon, 2000. – 246 p. P. 11.
8. Wallerstein I. M. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World – System / I. M. Wallerstein. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.
9. Falk Richard A. New approaches to the study of International law // American Jornal of International Law, 1961. – P. 477–482.

Борох В.А.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Глобализация системно влияет на характер современного международного права, его содержание и механизм действия, в его составе появляются нормы, институты и юридические механизмы, содержащие элементы над государственным правовым регулированием. Под влиянием глобализации современное международное право приобретает определенных характерных особенностей, прежде всего его основной функцией становится обеспечение интересов мирового сообщества в целом.
Ключевые слова: глобализация, международное право, правовая система, законодательство, доктрина.

Borokh V.A.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

INTERNATIONAL RIGHTS AND THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Summary
Globalization systematically influences the character of contemporary international law, its content and mechanism of action; it includes norms, institutes and legal mechanisms that contain elements on state legal regulation. Under the influence of globalization, modern international law acquires certain characteristics, first of all its main function is to ensure the interests of the world community as a whole.
Keywords: globalization, international law, legal system, legislation, doctrine.

УДК 346.544.4

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЯКІСНІ ТА БЕЗПЕЧНІ ТОВАРИ

Гамбург І.А.
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Досліджено сучасні проблеми правового забезпечення реалізації права людини на якісні та безпечні товари в Україні. Визначені прогалини, колізії вітчизняного законодавства у сфері забезпечення реалізації права людини на якісні та безпечні товари щодо термінології, повноважень суб'єктів, засобів державного управління. Доведено, що найефективнішим засобом державного управління у сфері якості та безпеки товарів є контроль. Проблеми полягають у тому, що контрольні повноваження здійснює ціла низка органів, форми контролю недостатньо регламентовані. Сформульовані пропозиції щодо вирішення вказаних проблем для захисту життя та здоров'я людей, економічної стабільності та розвитку держави.
Ключові слова: якість та безпечність товарів, продукція, право людини, контроль якості, законодавство.

Постановка проблеми. В умовах розвитку державності України як демократичної європейської країни ключове місце належить формуванню правової системи, в якій одним з основних елементів є права людини з позицій як внутрішньодержавного, так і загальносвітового значення. Як відомо, поняття «правова система» має узагальнюючий характер і містить в собі, по суті, всі правові явища: правотворчість, правозастосовну діяльність, правосвідомість, правову ідеологію, правову культуру. Для України на сучасному етапі політичної та економічної кризи вкрай актуальним стає пошук напрямів удосконалення всіх елементів правової системи. Стержнем цього процесу має стати досконале законодавство, що відповідає передовому світовому досвіду. У зв'язку з цим актуальною проблемою є удосконалення законодавчої бази в напрямку розвитку та становлення інституту захисту прав людини як одного з основних пріоритетів правової держави.

В умовах переходу до ринку успіх кожного конкретного товаровиробника оцінюється за рівнем ефективності виробництва, обумовленої в першу чергу ступенем задоволення потреб суспільства з найменшими витратами. При цьому визначальною характеристикою, яка формує суспільні потреби, стає якість і безпечність продукції. Це пов'язано з тим, що ці показники продукції в умовах конкуренції є головним стимулом придбання товару, одним з факторів його конкурентоспроможності.

Сучасний стан економічних відносин нашої держави показує, що товари вітчизняних виробників є неконкурентоспроможними на світовому ринку саме за показниками якості та безпеки. На внутрішньому ринку також маємо велику кількість неякісних або з низьким рівнем якості товарів (про це свідчать опубліковані у засобах масової інформації, на офіційних сайтах відповідних органів, в інтернеті результати перевірок контрольними органами на виробничих, торгових підприємствах), що підтверджує малоефективність діючого механізму реалізації конституційного права на споживання людиною якісних і безпечних товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на працях вітчизняних і зарубіжних фахівців з філософії, технічних, економічних, медичних наук, що дають розуміння сутності понять якість і безпека продукції, впливу неякісних товарів на життя та здоров'я людини, на подальший розвиток економіки країни та її місце у міжнародний економічній інтеграції, зокрема Д.Ф. Крисанова [1], К.О. Кошмана [2], Г.А. Саранча [3], Я.М. Шатковського [4] та ін. Правові аспекти у сфері вироблення та реалізації неякісної та небезпечної продукції розглядають у своїх працях Г. Буканов [5], Т.А. Занфірова [6], Б.М. Пісний [7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Прогалини, колізії вітчизняного законодавства у сфері забезпечення реалізації права людини на якісні та безпечні товари щодо термінології, повноважень суб'єктів, засобів державного управління та відповідальності.

Мета статті. Визначення основних проблем правового забезпечення реалізації права людини на якісні та безпечні товари, формулювання пропозицій щодо їх вирішення для захисту життя та здоров'я людей, економічної стабільності та розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Історичний досвід розвитку будь-якої держави свідчить про те, що соціальні й економічні досягнення стають можливими завдяки послідовній, цілеспрямованій політиці щодо вирішення багатьох проблем, включаючи якість виготовленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг. Тому в конституціях демократичних держав, в тому числі й України, закріплюється та гарантується право людини на споживання якісних і безпечних товарів. Так, у ст. 50 Конституції України визначено, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» [8]. Незрозумілим залишається, чому конституційна норма обмежується тільки поняттям «харчові продукти і предмети побуту», адже якість робіт, послуг не менш важлива для реалізації конституційних прав на охорону здоров'я, на безпечні умови життя. Враховуючи те, що у літературі (будь-якій – науковій, навчальній, популярній, словниках, нормативних документах), на побутовому рівні поняття «продукція» та «товар» визначаються, тлумачаться по-різному, вживаються у різних значеннях (то як синоніми, то одне ширше іншого або навпаки), ми дотримуємося тієї позиції, що у економічних (господарських) відносинах товар – збірний термін, що включає продукцію, роботи, послуги. Це відповідає дефініції товару як економічної категорії із Юридичної енциклопедії [9, с. 82–83] та узгоджується з визначенням господарської діяльності відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України [10]. Тому в рамках дослідження вживаємо словосполучення «якість *товару*» (курсив наш – І.Г.), розуміючи під цим поняттям якість виготовленої та реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг. Вважаємо за доцільне внести доповнення до ст. 50 Конституції України, шляхом закріплення та гарантування права кожного на споживання якісних і безпечних товарів.

Досить актуальною для нашого суспільства лишається проблема наслідків споживання неякісних товарів (харчові отруєння, побутові травми, погіршення стану здоров'я тощо). До того ж результати використання неякісного товару можуть проявитись і через певний термін часу (хронічне захворювання через вдихання шкідливих парів від фарб або лаку, якими покритий письмовий стіл, облисіння, патологічні роди після вживання медичних препаратів і т. ін.). Проблема ще більш загострюється у зв'язку з постійним збільшенням на ринку кількості продукції з ГМО (організм, генотип якого було змінено за допомогою методів генної інженерії.). На противагу результатам щодо отримання завдяки ГМО нових якісних показників продукції, вчені практично довели: стабільність геному рослини порушується, що призводить до появи токсичних властивостей продукту. Фахівці наполягають на повному виключенні продуктів з ГМО зі складу дитячого харчування, обмежити (в ідеалі відмовитися) від споживання продукції з ГМО для всіх категорій населення [11].

Одним із загальних умов забезпечення високої якості товарів є застосування механізмів управління. Саморегулювання цих відносин, як показує практика, малоефективне. При цьому, під державним управлінням якості розуміється врегульована нормами права діяльність відповідних органів державного управління економікою або у визначених законом випадках громадських організацій, а також громадян, у процесі якої безпосередньо реалізується функція по забезпеченню оптимального рівня якості та безпеки товарів на всіх стадіях їх виробництва й експлуатації. Організаційний механізм управління якістю включає сукупність різних методів. Одним з основних є контроль, що забезпечує дотримання технологічних режимів виробничого процесу виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг і дозволяє своєчасно приймати заходи щодо запобігання випуску продукції (виконання робіт, надання послуг), що не відповідають встановленим вимогам, а також виявляти причини й усувати порушення.

Державою створюються певні правові, економічні та інші умови щодо впровадження ефективного механізму реалізації права людини на якісні та безпечні товари. В Україні прийнята низка нормативно-правових актів, зокрема, закони: «Про захист прав споживачів» 1991 р., «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» 1997 р., «Про ви-

лучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» 2000 р., «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» 2010 р., «Про стандартизацію» 2014 р, «Про метрологію і метрологічну діяльність» 2014 р., «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» 2015 р. та ін. [12–18].

Так, відповідно до ст. 26 ЗУ «Про захист прав споживачів» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів (зараз – Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів), здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів і має право... перевіряти додержання суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сфері торгівлі і послуг, вимог нормативно-правових актів щодо безпеки продукції... відбирати у суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці або проведення незалежної експертизи у відповідних лабораторіях та інших установах, акредитованих на право проведення таких робіт згідно із законодавством, з оплатою вартості зразків і проведених досліджень (експертизи) за рахунок коштів державного бюджету. У разі встановлення за результатами проведених досліджень (експертизи) факту реалізації продукції неналежної якості та/або фальсифікованої суб'єкт господарювання, що перевірявся, відшкодовує здійснені за це витрати... одержувати безоплатно від суб'єктів господарювання, що перевіряються, копії необхідних документів, які характеризують якість продукції, сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, що використовуються для виробництва цієї продукції [12].

Відповідно до ст. 8 ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів... організовує та здійснює державний контроль, у тому числі на агропродовольчих ринках та на кордоні; здійснює державний контроль за впровадженням постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР) і т. п. [13].

Ст. 10 ЗУ «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» визначає, що повноваження та порядок діяльності органів ринкового нагляду, права та обов'язки їх посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд, встановлюються цим Законом, законами України «Про загальну безпечність нехарчової продукції», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та іншими законами України [19–20].

Аналіз чинного вітчизняного законодавства щодо організації та здійснення контролю (нагляду) за якістю та безпечністю товарів дозволяє зробити висновок, що у нормах, які регулюють вказані відносини, ця функція покладається на декілька центральних органів виконавчої влади: Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державну екологічну інспекцію України, Державну службу експортного контролю України, Державну інспекцію енергетичного нагляду України тощо. Цими органами державний контроль здійснюється у різних формах: планові/позапланові перевірки, ревізії, експертизи, обстеження, огляди і т. п. у багатьох випадках за відсутності достатньої нормативної регламентації. Це приводить до дублювання функції контролю за якістю товарів різними органами, проведення декількох перевірок одного товару, що у більшості випадків не сприяє більш ефективному результату, проте збільшує матеріальні та часові витрати для суб'єктів господарювання. Це, безумовно, негативно впливає на процес здійснення господарської діяльності, збільшує ціну товару.

Висновки і пропозиції. Отже, для вдосконалення механізму правового забезпечення реалізації права людини на якісні та безпечні товари необхідно вжити низку заходів законотворчого характеру, а саме: внести доповнення до ст. 50 Конституції України, шляхом закріплення та гарантування права кожного на споживання якісних і безпечних товарів; розробити та прийняти закон «Про якість товарів», у якому визначити, що державне управління (контроль, нагляд) за якістю товарів (виготовленої та реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг) здійснює центральний орган виконавчої влади з питань якості товарів (наприклад, Державна інспекція якості, що підпорядковується Кабінету Міністрів України). Необхідно розробити та затвердити план проведення перевірок, умови та порядок здійснення певних форм контролю якості та безпеки товарів, ефективний механізм захисту людей від споживання неякісних і небезпечних товарів.

Список літератури:

1. Крисанов Д.Ф. Якість та безпечність харчової продукції / Д.Ф. Крисанов // Економічний прогноз. – 2010. – № 3. – С. 103–119.
2. Кошман К.О. Сертифікація – спосіб забезпечення якості продукції / К.О. Кошман // Підприємництво, господарство та право. – 2011. – № 10. – С. 33–34.
3. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю: Підручник / Г.А. Саранча. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 672 с.
4. Шатковський Я.М. Медичні стандарти у загальнодержавній системі стандартизації (правові основи розробки та затвердження) / Я.М. Шатковський // Право України. – 2009. – № 1. – С. 126–129.
5. Буканов Г. Правове регулювання державного управління з питань безпечності та якості продукції в Україні / Г. Буканов // Национальный юридический журнал: теорія и практика (Республика Молдова). – 2015. – Март. – С. 45–48.

6. Занфірова Т.А. Якість товарів: поняття та особливості правової регламентації в Україні / Т.А. Занфірова // Держава та регіони. Серія: право. – 2012. Вип. 1. – С. 120–124.
7. Пісний Б.М. Шляхи гармонізації нормативно-правового забезпечення захисту інтересів споживачів у сфері відповідальності за неякісну продукцію на міжнародному рівні / Б.М. Пісний // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 256–263.
8. Конституція України, прийнята на 5 сесії Верховної Ради від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998–2004. – Т. 6: Т-Я. – 768 с.
10. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436–IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
11. ГМО: дослідження та вплив на живі організми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://molokija.com/good_to_know/gmo-doslidzhennya-ta-vpliv-na-zhivi-organizmi
12. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 79.
13. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.
14. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції:Закон України від 14 січня 2000 р. № 1393–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 95.
15. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2735–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
16. Про стандартизацію: Закон України від 05 червня 2014 р. № 1315–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.
17. Про метрологію і метрологічну діяльність: Закон України від 05 червня 2014 р. № 1314–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 30. – Ст. 1008.
18. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. № 124–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 14. – Ст. 96.
19. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02 грудня 2010 року № 2736–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 22. – Ст. 145.
20. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 17 травня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.

Гамбург И.А.
Классический приватный университет, г. Запорожье

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА КАЧЕСТВЕННЫЕ И БЕЗОПАСНЫЕ ТОВАРЫ

Аннотация
Исследованы современные проблемы правового обеспечения реализации права человека на качественные и безопасные товары в Украине. Определены пробелы, коллизии отечественного законодательства в сфере обеспечения реализации права человека на качественные и безопасные товары по терминологии, полномочиям субъектов, средствам государственного управления. Доказано, что наиболее эффективным методом государственного управления в сфере качества и безопасности товаров является контроль. Проблемы заключаются в том, что контрольные полномочия осуществляет целый ряд органов, формы контроля недостаточно регламентированы. Сформулированы предложения по решению указанных проблем для защиты жизни и здоровья людей, экономической стабильности и развития государства.
Ключевые слова: качество и безопасность товаров, продукция, права человека, контроль качества, законодательство.

Hamburh I.A.
Classic Private University, Zaporozhye

LEGAL PROVISION OF THE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS ON QUALITY AND SAFETY GOODS

Summary
The modern problems of legal provision of realization of the human right to high-quality and safe goods in Ukraine are investigated. The gaps, conflicts of domestic legislation in the sphere of ensuring the realization of the human right to high-quality and safe goods in terms of terminology, powers of subjects, means of public administration and responsibility are defined. The most effective method of public administration in the field of quality and safety of goods is control are proved. The problems lie in the fact that the control authority carries out a number of authorities, the forms of control are not regulated properly. The proposals on solving problems for protection of life and health of people, economic stability and state development are formulated.
Keywords: quality and safety of goods, products, human rights, quality control, legislation.

УДК 343.23(477)

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Грекова О.О., Зозуля А.О.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті досліджено теоретичні питання класифікації злочинів, окремі питання доцільності впровадження кримінального проступку у вітчизняне законодавство. Було порівняно Кримінальні кодекси Франції, Німеччини, Італії та України. Автори аналізували деякі статті Кримінального кодексу (далі – КК) України та виявили у них недоліки, на яких акцентовано увагу читачів. Зокрема, було запропоновано ввести ще один критерій класифікації злочинів у ч. 1 ст. 12 КК України – не лише ступінь тяжкості, але й вид та розмір покарання. Також у статті запропоновано збільшити термін розстрочки (ч. 4 ст. 53 КК України) для виплати штрафу від 1 до 5 років за скоєні злочини з урахуванням збільшення максимальної межі штрафу в ч. 2 ст. 53 КК України.

Ключові слова: класифікація злочинів, покарання, штраф, розстрочка штрафу, кримінальний проступок.

Постановка проблеми. Для диференціації відповідальності та покарання за скоєний злочин КК України використовує поняття «класифікація». Слід зазначити, що у самому кодексі це поняття конкретно не визначене, хоча і застосовується у деяких його статтях (ст. 45–49 КК України). У правовій теорії існує декілька критеріїв класифікації злочинів, однак, у зв'язку з розвитком кримінального права, останнім часом спостерігається тенденція індивідуалізації кримінальної відповідальності, тому призначення покарання залежно від тяжкості злочину є найпоширенішим. Наразі значна кількість країн Європи у своїх Кримінальних кодексах використовують саме цю класифікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема класифікації злочинів у кримінальному праві тією чи іншою мірою вивчалась багатьма науковцями, зокрема Ф. Г. Бурчаком, Л. М. Кривоченко, В. М. Кудрявцевим, Н. А. Мірошниченко, В. О. Навроцьким, В. Я. Тацієм, В. В. Тітічком, О. В. Ус та іншими. Особливий вклад у вивчення загальної теорії класифікації злочинів зробила Л. М. Кривоченко, котра дослідила теоретичні та практичні питання кваліфікації злочинів за КК України 1960 р. та КК України 2001 р. у двох монографіях [3; 2].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині чинний КК України має низку недоліків. У статті запропоновано варіанти удосконалення статей 12 та 53 Загальної частини КК України. Зокрема, ми не згодні з законодавцем, який вже після набрання КК України чинності без науково обґрунтованих підстав установив у 2011 р. штраф як критерій визнання злочинів тяжкими або особливо тяжкими (частини 4 та 5 ст. 12 Кримінального кодексу України).

Мета роботи. Метою статті є аналіз питання класифікації в чинному КК України, виявлення в ньому недоліків, порівняння діючого кодексу з попередніми його редакціями, а також з кодексами деяких іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. Класифікація злочинів становить собою надзвичайно важливий і навіть один із центральних елементів у системі заходів застосування норм кримінального законодавства, є його серцевиною [1, с. 82]. У теорії кримінального права та в законодавстві зазвичай виділяють декілька критеріїв, за якими класифікують злочини. Кожен із таких критеріїв займає певне місце у процедурі проведення диференціації та категоризації кримінальної відповідальності. Найбільш поширеною є класифікація за ступенем суспільної небезпеки, яка закріплена в ст. 12 КК України 2001 року. Критеріями цієї класифікації є ступінь суспільної небезпеки злочину і типова санкція [2, с. 120].

Категорії злочинів за ступенів тяжкості відповідно до статті 12 КК України 2001 р. поділяються на: злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини та особливо тяжкі злочини.

Щодо злочинів невеликої тяжкості, аналізуючи їх об'єктивні і суб'єктивні ознаки, яким можна дати виключний перелік, потрібно зазначити матеріальний критерій ступеня їх тяжкості, а саме відносно невелику суспільну небезпечність, її характер та ступінь. Аналізуючи законодавчий перелік злочинів невеликої тяжкості у КК України 2001 р., приходимо до висновку, що за загальним правилом об'єктами цих злочинів виступають суспільні відносини, що не є особливо важливими в системі тих, що охороняються кримінальним законом.

Злочини середньої тяжкості мають свої власні індивідуальні об'єктивні та суб'єктивні ознаки. До об'єктивних ознак належить те, що вони посягають на об'єкти, які не належать до особливо важливих, проте, вчиняються при наявності суб'єктивних та об'єктивних ознак, що суттєво підвищують ступінь їх тяжкості. Це такі ознаки як рецидив, попередня змова групи осіб, повторність, суттєва шкода, нанесена об'єкту, тощо. Друга група ознак визначається тим, що об'єкт на який посягають, становить значну цінність у системі відносин, охоронюваних кримінальним законом, однак, містять особливо привілейовані суб'єктивні і об'єктивні ознаки, що зменшують ступінь їх тяжкості. Характерним для таких злочинів є тільки наслідки, які проявляються у формі необережності. Кримінальне законодавство 1960 УРСР не знало поняття середньої тяжкості злочину (усі інші склади були присутні) [3, с. 85].

Переважна більшість тяжких злочинів сконструйована законом як кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади. Тобто, основним критерієм віднесення злочинів до тяжких є кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі об'єктивні та суб'єктивні

ознаки. Такими ознаками в більшості тяжких злочинів закон передбачає вчинення злочину щодо неповнолітнього, вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища. Значну роль у визнанні злочинів тяжкими є спосіб їх вчинення, до них відносяться такі, що вчиняються загально небезпечним, насильницьким способом із застосуванням зброї та іншим, що свідчить про їх підвищену ступінь тяжкості злочину. Умисел має вагоме значення для вирішення питання про певну тяжкість злочину. Тому, позитивним було б, передбачення в КК України як обов'язкової ознаки вчинення тяжкого злочину умисно.

Специфіка особливо тяжкого злочину полягає в тому, що йому характерна виключна висока ступінь суспільної небезпечності. Об'єктом цих злочинів виступають найважливіші суспільні відносини, що охороняються кримінальним правом, цінність яких визначається у Конституції України. Їм притаманні особливі кваліфікуючі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, яку суттєво підвищують ступінь тяжкості основного складу злочину. Серйозне значення для характеристики особливо тяжких злочинів є їх суб'єктивна сторона, тобто, їх вина, мотив та мета. Майже всі ці злочини характеризуються умисною формою вину, а деякі – прямим умислом.

Багато вчених дискутують з приводу виділення кримінального проступку за тяжкістю як самостійної категорії. М.С. Таганцев писав, що категорії злочину та кримінального проступку не протиставлялися одна одній, оскільки закон не дає їм зазначення суворо визначених термінів, а нерідко застосовує однаково для визначення будь-якого роду злочинних діянь [4]. Проте це уложення функціонувало більше ста років тому, а зараз закон більш детально окреслив визначення цих понять. Існує думка, що проступок є проміжним між злочином та іншими правопорушеннями. Так, Н.Ф. Кузнєцова у праці «Преступление и преступность» висловлювала точку зору, що ці діяння, залишаючись в цілому злочинами, разом з тим, носять як би напівзлочинний характер, близькі до анти суспільних проступків – аморальних, дисциплінарних, адміністративних [5, с. 95]. Деякі автори вважають за необхідне створити самостійний кодекс кримінальних проступків з Загальною та Особливою частинами (ідею такого кодексу висловив І.В. Курляндський, під керівництвом якого був створений Кодекс кримінальних проступків). Одним із противників введення в кримінальне законодавство інституту кримінального проступку є Г.С. Крайник, який вважає, що додаткова криміналізація адміністративних правопорушень є зайвою, бо це може негативно вплинути на стан корупції в Україні (адже багато громадян прагнутимуть уникнути вироку за кримінальний проступок шляхом надання неправомірної вигоди). Введення в законодавство України поняття «кримінальний проступок» є незручним у використанні, бо актів, які мають регулювати цю сферу буде вже три (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний Кодекс України та Закон України про кримінальні проступки. Також, Поняття «кримінальний проступок» не є передбаченим Конституцією України, натомість поняття «злочин» вживається досить часто [6, с. 736].

На нашу думку, всі злочинні діяння, які передбачені кримінальним кодексом України, повинні знаходитись в межах загального поняття злочину. Також ми вважаємо недоцільним створення окремого Кодексу кримінальних проступків через незручність у використанні, бо зараз це поняття відносить до сфери розмежування кримінального та адміністративного права (тобто при класифікації використовується мінімум два нормативно-правових акти), а із введенням цього кодексу цих актів буде вже три.

Зарубіжне законодавство має подібні риси виникнення та виокремлення проступків серед злочинних діянь. Спільним для них є те, що абсолютно всі проступки виникли з кримінального права. Кримінальним кодексом таких державам встановлено, що за вчинення проступків настає юридична відповідальність, це стосується як фізичних так і юридичних осіб. Видом такої відповідальності є штраф.

У кримінальному праві Франції основним матеріальним критерієм диференціації злочинних діянь слугує тяжкість діяння. Вони поділяються на три групи залежно від ступеня тяжкості: злочини, проступки та порушення, які були законодавчо закріплені ще КК Франції 1810 року. Аналізуючи кримінальне законодавство Франції, можна зазначити, що там немає чіткого технічного поділу злочинних діянь за книгами, главами та розділами, лише одна ознака визначає вид злочинних діянь, це – тяжкість діяння. Тобто, у кримінальному праві Франції проступком визнано вчинене діяння, як умисно, так і з необережності, на відміну від злочинів, учинених лише умисно. На градації злочинних діянь позначається тяжкість діяння та санкція. До того ж, відповідні ознаки впливають на підсудність [7, с. 279].

КК Федеративної Республіки Німеччини злочинні діяння поділяє на злочини та проступки. У кримінальному законодавстві ФРН злочинні діяння детермінуються відповідно до санкції, застосованої за їх учинення. Цікавим є те, що замах на злочин карається завжди, а на проступок – лише в випадках, передбачених законом. До проступків застосовуються покарання у вигляді позбавлення волі строком від одного року та менше або штрафу. При цьому в основу такого поділу також покладена чисто формальна ознака – мінімальний розмір покарання, що може бути призначений за їх вчинення. Злочинами є протиправні діяння, за вчинення яких як мінімальне покарання передбачено покарання у виді позбавлення волі на термін від одного року і більше, а проступками є протиправні діяння, за вчинення яких мінімальним покаранням є позбавлення волі на коротший термін або грошовий штраф [8, с. 524].

Кримінальне законодавство Італії також використовує формальну ознаку поділу злочинного діяння на злочин та проступок, нею виступає вид покарання, яке передбачено за його вчинення. Згідно з ст. 17 КК Італії до злочинів відносяться діяння, за які можуть бути призначені довічне позбавлення волі, строкове позбавлення волі і штраф у розмірі від 10 тисяч лір до 10 мільйонів лір, а проступками є діяння, що караються арештом або грошовим стягненням в розмірі від 4 тисяч лір до 2 мільйонів лір [9, с. 267]. М. І. Хавронюк також зауважує, що за вчинення про-

ступку також можуть бути призначені такі покарання, як арешт на строк від 5 днів до 3 років, штраф за проступки, призупинення певних прав та обнародування вироку про засудження,що видно з тексту закону, штраф і грошове стягнення розрізняються тільки розміром [10, с. 179]. Суворість покарання за злочини свідчить і про їх більшу тяжкість в порівнянні з проступками.

Таким чином, підсумовуючи досвід зарубіжних країн у сфері застосування інституту кримінального проступку, можна зазначити, що проступок є різновидом злочинних діянь, поняття якого активно застосовується у практиці кримінального законодавства, проте там немає адміністративного законодавства як в Україні.

Щодо законодавства України, двозначною проблемою є наявність штрафу за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Нині чинний КК України редагували безліч разів, але питання класифікації істотно змінилося тільки після набрання чинності Закону від 15 листопада 2011 р. № 4025–VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». До основного класифікуючого покарання у вигляді позбавлення волі було додано штраф, який тепер теж допомагає визначити ступінь тяжкості злочину. Слід зазначити, що під час класифікації беруться до уваги найсуворіший вид і максимальний розмір покарання, що є формальним її критерієм. Формальний критерій, в свою чергу, характеризується типовістю, за допомогою нього відображається тяжкість того чи іншого злочину. Зважаючи на це, ми вважаємо недоцільним використовувати штраф при класифікації тяжких і особливо тяжких злочинів. Зазначені злочини мають підвищений ступінь суспільної небезпечності, тому не повинні допускати застосування штрафу, як основного виду покарання, оскільки він є найменш суворим і може бути призначений лише за злочини невеликої або середньої тяжкості, як альтернативний іншим видам основних покарань. Відносно ж тяжких та особливо тяжких злочинів штраф може бути лише додатковим видом покарання, що призначається поряд з таким основним видом як позбавлення волі (табл. 1) [11, с. 424].

Відповідно до ст. 51 КК України штраф є найм'якшим, першим із 12 видів покарань, і трохи недоречно прирівнювати його, в контексті ст. 12, до позбавлення волі на певний строк, яке є майже найтяжчим (11 з 12). Відповідно до ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [12, с. 141]. Постає питання щодо доцільності використання штрафу як санкції при вчиненні особою, наприклад, умисного вбивства, якщо це злочин посягає на «найвищу цінність».

Також, аналізуючи структуру ст. 12 КК, ми дійшли висновку, що ч. 2, 3, 4, 5 містять класифікацію не лише за ступенем тяжкості, а й за видом і розміром покарань (відповідна закономірність присутня в кожному з цих пунктів). Ми вважаємо потрібним зафіксувати це у ч. 1 статті, як ще один критерій класифікації. Такої думки притримується В. Тітічко, він пропонує частину першу статті 12 КК України сформулювати таким чином: «Залежно від ступеня тяжкості, виду та розміру покарання злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі» [13, с. 157]. У групах тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 4, 5 ст. 12 КК України) штраф не повинен бути критерієм класифікації злочинів. Можна підтримати штраф як критерій класифікації у злочинах середньої тяжкості (ч. 3 ст. 12) у зв'язку зі збільшенням максимального розміру штрафу (ч. 2 ст. 52 КК України).

За визначенням ст. 53 КК України штрафом є грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті. У частині другій сказано, що штраф встановлюється в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (це становить від 510 до 850000 грн., якщо брати за один неоподаткований мінімум доходів громадян (далі – нмдг) 17 грн.). Натомість ч. 4 цієї ж статті говорить, що з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певни-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця ст. 12 Кримінального кодексу України у двох редакціях

ч. №	Категорія:	КК України 2001 р. у початковій редакції:	КК 2001 р. зі змінами 2011 р. (нині чинний):
2	Злочин невеликої тяжкості	Позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання.	Позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у вигляді штрафів розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
3	Злочин середньої тяжкості	Позбавлення волі на строк не більше п'яти років	Штраф в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.
4	Тяжкий злочин	Позбавлення волі на строк не більше десяти років.	Штраф в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.
5	Особливо тяжкий злочин	Позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі.	Штраф в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі.
6			Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

ми частинами строком до одного року [14, с. 131]. Визріває питання щодо спроможності звичайного громадянина за один рік виплатити суму, яка дорівнює максимуму покарання, тобто 850000 грн. За даними Мінфіну середня заробітна плата по Україні у вересні 2017 року становить 7351 грн. [15]. Якщо помножити цю суму на 12 місяців, то отримаємо всього 88212 грн, які потенційний платник штрафу може заробити за рік (без урахування витрат, необхідних для існування та забезпечення родини). Можна зробити очевидний висновок: один рік – досить малий термін розстрочки для виплати штрафу. Ми пропонуємо збільшити цей термін хоча б до п'яти років, за які правопорушник має більше можливостей зробити всі виплати для погашення суми штрафу.

Слід зазначити, що ст. 53 КК України була змінена Законом від 15 листопада 2011 р. № 4025–VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». У початковій редакції КК України штраф становив від тридцяти до тисячі нмдг, що становить від 510 до 17000 грн. (зараз максимальний розмір покарання у вигляді штрафу у 50 разів більший). Ми вважаємо недоцільним змінення ч. 2 цієї статті без зміни ч. 4, бо логічним було збільшити строк розстрочки пропорційно до збільшення розміру штрафу до 5 років.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що в діючому КК України існують недоліки, наявність яких ускладнює використання кримінального законодавства.

Так, у ч. 1 ст. 12 КК України ми вважаємо доцільним як ще один критерій класифікації, поряд зі «ступенем тяжкості», встановити критерій «за видом і розміром покарань», що цілком виправдано. У частинах 2, 3, 4, 5 цієї ж статті вже присутній запропонований нами критерій, проте в частині 1 ст. 12 КК України він не зазначений.

Щодо введення в законодавство України поняття «кримінальний проступок», ми вважаємо, що це незручно у використанні, бо з введенням Кодексу кримінальних проступків актів, що регулюють законодавство у цій сфері, буде вже три (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України та Закон України про кримінальні проступки), і це не відповідає Конституції України.

Також ми дійшли висновку, що у групах тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 4, 5 ст. 12 КК України) штраф не повинен бути критерієм класифікації злочинів. На нашу думку, потрібно збільшити термін розстрочки на виплату особою, що вчинила злочин, штрафу від одного року до п'яти років задля забезпечення реальної можливості цієї виплати (тобто внести відповідні зміни у ст. 53 КК України).

Список літератури:

1. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової класифікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
2. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія / Л. М. Кривоченко. – К.: Юрінком Інтер, 2010 – 120 с.
3. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. М. Кривоченко. – Х.: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1983. 128 с.
4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. Комментарий Н. С. Таганцева – СПб, 1856.
5. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова.: Изд-во Моск, ун-та, 1969. – 232 с.
6. Крайник Г. С. Щодо недоцільності введення інституту кримінальних проступків до Кримінального кодексу України / Г. С. Крайник // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 735–737 // http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7243/1/Kraynik_735.pdf
7. Федотова Г. В. Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії / Г. В. Федотова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, № 4(97), 2015. – С. 275–279.
8. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия / Науч. ред. и пер. Д. А. Шестакова, Г. Г. Йешек. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.
9. Уголовный кодекс Италии / Науч. ред. и предисл. Р. М. Асланова; Пер. с итал. Е. Р. Шубиной. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 267 с.
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
11. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / За заг. ред. В. О. Тулякова. – Одеса: Юридична література, 2012. – 424 с.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Тітічко В. В. Перспектива зміни класифікації злочинів в Україні / В. В. Тітічо // «DeLegeFerenda!» – Вип. 3. – 181 с. – С. 155–159.
14. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верхов. Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
15. Минфин: Средняя зарплата по Украине. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/average/

Грекова О.О., Зозуля А.О.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье исследованы теоретические вопросы классификации преступлений, отдельные вопросы целесообразности внедрения «уголовного проступка» в отечественное законодательство. Были сравнены Уголовные кодексы Франции, Германии, Италии и Украины. Авторы анализировали некоторые статьи Уголовного кодекса Украины и обнаружили в них недостатки, на которых акцентировано внимание читателей. В частности, было предложено ввести еще один критерий классификации преступлений в ч. 1 ст. 12 Уголовного кодекса Украины – не только степень тяжести, но и вид и размер наказания. Также в статье предложено увеличить срок рассрочки (ч. 4 ст. 53 Уголовного кодекса Украины) для выплаты штрафа от 1 до 5 лет за совершенные преступления с учетом увеличения максимального предела штрафа в ч. 2 ст. 53 Уголовного кодекса Украины.
Ключевые слова: классификация преступлений, наказание, штраф, рассрочка штрафа, уголовный проступок.

Grekova O.O., Zozulia A.O.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEM OF CRIMES CLASSIFICATION IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
This article explores the theoretical issues of classification of crimes, certain issues of the expediency of introducing a «criminal offense» in domestic legislation. Criminal codes of France, Germany, Italy and Ukraine were compared. The authors analyzed some articles of the Criminal Code of Ukraine and found in them the shortcomings, on which the attention of the readers accented. In particular, the propose was to introduce another criterion for classifying crimes in Part 1 of Art. 12 of the Criminal Code of Ukraine – not only the degree of severity, but also the type and amount of the punishment. Also in the article the suggestion was to increase the term of installments (Part 4, Article 53 of the Criminal Code of Ukraine) for payment of a fine from one to five years for commitment of crimes, taking into account the increase in the maximum penalty limit in part 2 of Art. 53 of the Criminal Code of Ukraine.
Keywords: classification of crimes, punishment, fine, installment of fine, criminal offense.

УДК 346.5:33.012.434[061.1ЄС+(477)

ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) ПОЛОЖЕННЯМ В АНТИМОНОПОЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА ТА УКРАЇНИ

Гук Г.В.
Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У цій статті розглядаються актуальні проблеми регулювання зловживання домінуючим становищем в антимонопольному законодавстві Європейського Співтовариства та України. Розглянуто механізми та суб'єктний склад державного контролю за процесами економічної концентрації у розвинених країнах світу. Досліджено позитивні та негативні аспекти. У статті розглянуто проблему визначення поняття «монопольного (домінуючого) становища» суб'єкта господарювання на ринку та розмежування понять «монопольне» і «домінуюче» становище. На основі проведеного дослідження підготовлено пропозиції щодо вдосконалення антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Ключові слова: антимонопольне законодавство, антимонопольне регулювання, антимонопольні органи, конкуренція, монопольне (домінуюче) положення, Антимонопольний комітет України.

Постановка проблеми. Захист економічної конкуренції є одним із пріоритетних напрямківдержавної політики будь-якої країни. Аналіз вітчизняної практики застосування норм, які закріплюють адміністративну відповідальність за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку, показує низький рівень правової активності. В силу зазначеного актуальним є пошук напрямів визначення зловживання монопольною владою та підвищення ефективності антимонопольної політики нашої держави.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення питань зловживання монопольним становищем на ринку ставало предметом дослідження багатьох науковців, серед яких можна виділити: В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. К. Гіжевський, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, В. К. Колпаков, В. В. Копейчиков, М. Й. Коржанський, Є. В. Курінний, В. І. Курило, В. О. Навроцький, Н. Р. Нижник, О. І. Остапенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та ін. В роботах наведених вчених були розкриті основні доктринальні положення вітчизняної правової думки щодо антимонопольного законодавства та шляхів подолання зловживання монопольним становищем.

Метою наукової статті є дослідження окремих норм господарського права та законодавства про захист економічної конкуренції щодо гармонізації поняття та видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції», зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умовіснування значної конкуренції на ринку [1].

Дане визначення досить повно розкриває зміст досліджуваного поняття. Воно формувалось досить тривалий час, видозмінюючись з часом та розвитком вітчизняної правової бази. Не дивлячись на це, дане визначення містить деякі дискусійні положення.

Один із таких моментів виступає законодавче ототожнення понять «монопольне становище» та «домінуюче становище».

У більшості нормативно-правових актів антимонопольного законодавства названі терміни мають абсолютно тотожний зміст. Положення економічної теорії та наявний зарубіжний досвід свідчать про недоцільність ототожнення понять «монопольного» та «домінуючого» становища [2, с. 97].

Важливо відзначити, що в більшості країн ЄС поняття «монопольне» становище не вживається в правовому полі, замість цього поширеним є категорія «домінуюче» становище.

У рішенні Суду ЄС (Cour de justice des Communautes europeennes) було запропоновано визначення, згідно з яким домінуюче становище, на відміну від ситуації монополії або квазімонополії, не виключав конкуренцію, але дозволяє суб'єкту господарювання істотним чином впливати на конкуренцію і функціонувати незалежно від інших суб'єктів ринку, не турбуючись при цьому, що так а поведінка спричинить збитки для суб'єкта [7, с. 48].

Таким чином, вживання даних термінів повинно мати розрізнений характер. Європейське право спрямоване на регулювання поведінки домінуючого суб'єкта, не приділяючи значної уваги засобам, якими було досягнуто таке становище.

Цікавим також є поняття зловживання, яке сформульоване Судом ЄС при розгляді справи «Hofmann – La Roche», воно полягає у наступному: це поведінка, яка впливає на структуру ринку, при цьому вона взагалі не схожа на поведінку, яка передбачає існування нормальної конкуренції на ринку товарів та послуг. При цьому така поведінка перешкоджає збереженню нормального рівня конкуренції зростання конкуренції [3, с. 228].

В якості ущемлення інтересів можуть виступати будь-які обставини, що заважають суб'єкту господарювання в рівних умовах конкурувати з іншими суб'єктами.

Такі перешкоди повинні бути наслідком зловживання суб'єктом господарювання на певному

ринку своїм монопольним становищем. Тобто, вони повинні виступати саме наслідком правопорушення.

Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції. Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35% або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема, внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, що належать конкурентам [3, с. 113].

Класичним прикладом монопольного становища слід вважати природні монополії. Визначення природної монополії знайшло своє нормативно-правове закріплення у Законі України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 року. Так, відповідно до ст. 1 даного закону природна монополія це стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умов відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені в споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менш залежить від змін цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [6].

В економічній літературі існують різні трактування сутності природних монополій, та не дивлячись на це, всі вони мають схожі риси з визначенням закріпленим у наведеному нормативно-правовому акті.

Цікавим є той факт, що згідно з вітчизняним законодавством власне наявність у суб'єкта господарювання монопольного становища не є протиправною. Порушення економічної конкуренції матиме місце лише в тих випадках коли є здійснення суб'єктом господарювання, який займає монопольне становище на ринку, таких дій, що були б неможливі в умовах ефективної конкуренції на ринку.

Мова йде про, наприклад, усунення з ринку конкурентів чи обмеження їх доступу до ринку.

Таким чином, зловживання монопольним становищем на ринку виступає одним із видів порушень антимонопольно-конкурентного законодавства, що полягає у діях чи бездіяльності суб'єкта господарювання, який посідає монопольне становище на ринку.

Дане положення знайшло своє відображення і в системі вітчизняного законодавства. Так, відповідно до ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку є одним із видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції [1].

Таке положення українського законодавства відповідає ст. 86 Римського договору про створення ЄЕС, яка містить загальне правило про те, що будь-яке зловживання підприємством домінуючим становищем на загальному ринку або на його істотній частині забороняється як несумісне із загальним ринком, оскільки може завдати шкоди торгівлі між державами-членами [8, с. 3].

Найбільш поширеним видом зловживань є цінові зловживання, тобто встановлення дискримінаційних цін, які порушують права окремих споживачів, і встановлення монопольних цін, що призводить або може призвести до порушення прав споживачів [5, с. 221].

В таких ситуаціях правила поведінки монополістів значно різняться від відповідних правил конкуруючих структур.

Окремо слід відмітити, що сама по собі наявність монопольного (домінуючого) становища на ринку завжди означає обмеження конкуренції, та зашкоджує конкурентним відносинам. При цьому, потрібно враховувати, що держава не може взагалі заборонити підприємствам займати таке становище, оскільки трапляються випадки коли уникнути таких ситуацій не можливо.

У статті 29 Господарського кодексу України визначено п'ять видів заборон зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку. А саме:

– нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосується предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;

– обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів із обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;

– інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;

– встановлення монопольно високих чи дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;

– встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції [9].

Зазначені види зловживання не здатні в повній мірі відбити всі можливі варіанти розвитку монопольного становища на ринку. Перш за все це пов'язано з тим, що вони закріплюють конкретні форми дії домінуючого суб'єкта, хоча в деяких ситуаціях до ущемлення прав споживачів та обмеження конкуренції може призвести і бездіяльність домінуючого суб'єкта.

Доцільно також закріпити дані види зловживання монопольним (домінуючим) становищем у більш загальному вигляді, в силу того, що як і суспільні, так і економічні відносини постійно змінюються та вдосконалюються.

Треба також враховувати, що норми антимонопольно-конкурентного законодавства, які визначають склади порушень у вигляді зловживання монопольним становищем на ринку, можуть бути застосовані до суб'єктів господарювання незалежно від того, чи включено їх до переліку підприємств, які займають монопольне становище на ринку, та чи попереджався суб'єкт про його монопольне становище [4, с. 109].

Слід відзначити, що на практиці трапляються випадки коли господарюючий суб'єкт може займати домінуюче положення на одному ринку, та при цьому зловживати домінуючим положенням за допомогою дій на іншому ринку.

Прикладом такої ситуації може слугувати справа Європейського суду Commercial Solvents

v Commission, в якій господарюючий суб'єкт, що займає домінуюче положення, був визнаний зловживаючим своїм становищем на ринку сировини, оскільки відмовився поставляти її виробнику лікарських препаратів, тому, що сам планував вийти на ринок цих лікарських препаратів.

Дана справа стала одним з ключових прецедентів в даній категорії та ще багато разів використовувалась в якості зразка.

Запобігання, виявлення та припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем є напрямом роботи Антимонопольного комітету України.

Так, перед Антимонопольним комітетом України поставлено важливі завдання щодо захисту економічної конкуренції та боротьби із зловживаннями монопольним становищем в Україні. В межах своє діяльності даний орган здійснює державний контроль за дотриманням законодавства в цій сфері, контроль за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання, сприяти розвитку добросовісної конкуренції, тощо.

Не дивлячись на широке коло повноважень, результативність роботи Антимонопольного комітету є незадовільно. За умов реформування вітчизняної правової бази в частині регулювання економіки та приведення її у відповідність до стандартів та норм європейського права, питання перетворення та удосконалення діяльності Антимонопольного комітету України є надзвичайно актуальним.

Суть проблем функціонування Антимонопольного комітету полягає в тому, що за сучасних умов він не здатний детально перевіряти усі заяви про порушення. Трапляються також випадки необ'єктивності та нечіткості політики діяльності органу. Сміливо можна говорити про недостатнє фінансове та кадрове забезпечення.

Для виправлення зазначених проблем необхідно реформувати систему державних органів у сфері захисту економічної конкуренції та запровадити систему відкритої звітності їх діяльності, що посилить громадський контроль та зменшить рівень корупції в державних структурах.

В контексті даної теми, важливим є вивчення міжнародного досвіду в частині розробки та реалізації антимонопольного законодавства. Як показує практика, у світі сформувалось два основних типи антимонопольного законодавства: американський та західно-європейський. Кожен з цих типів має свої особливості та специфічні риси.

Американське законодавство формально забороняє будь-яку форму монополістичної змови або союзу, всі монополії формально є протиправними; західноєвропейське – більш ліберальне, побудоване на принципі контролю за монополістичними об'єднаннями та обмеження їх зловживань.

У країнах існують різноманітні джерела державного контролю за процесами економічної концентрації, попередження недобросовісної конкуренції та монополістичної діяльності: в Австрії, Іспанії, Канаді, ФРН, Швейцарії – окремі антимонопольні закони; в Італії, Франції – антимонопольні закони та загальні норми цивільного права; у Великій Британії та США – антимонопольні, антистресові та судові закони [11, с. 163].

В межах даного дослідження доцільно зосередити увагу на досвіді окремих країн, які досягли високого рівня у боротьбі зі зловживанням монопольним становищем.

Так, наприклад, досить ретельно розроблені механізми антимонопольного законодавства в Канаді. Їх особливість полягає в тому, що відповідні нормативно-правові акти мають комплексний характер та містять одночасно як загальні положення, так і норми адміністративної та кримінально-правової відповідальності за порушення антимонопольного законодавства. Так, спеціально створені органи приймають рішення, щодо встановлення факту зловживання монопольним становищем, та визначення міри відповідальності за таке порушення.

Антимонопольний закон Німеччини включає розгляд справ про створення холдингу або кооперативу з інших підприємств. При цьому використовуються такі критерії оцінки фірми, як створення або посилення домінуючого положення. Домінуюче положення фірми є ситуацією на ринку, коли у фірми немає конкурентів. При цьому фірми можуть визнаватися такими, що займають монопольне становище на ринку, якщо конкуренція між ними незначна [10, с. 43].

Аналізуючи наведені положення та досвід інших країн, ми можемо зазначити, що норми антимонопольного законодавства промислово розвинених країн характеризуються певною схожістю. Та при цьому, кожна країна має свої власні особливості викликані різноманітними політичними та історичними факторами.

Отже, одним із конституційних прав є право на підприємницьку діяльність, а відтак здійснення господарської діяльності передбачає діяльність не лише в рамках правового режиму, а й свободу господарської діяльності в межах, які не порушують права і свободи інших учасників ринкових відносин [4, с. 111].

Для подолання зловживання монопольним становищем в нашій країні важливою є можливість звернення до органів Антимонопольного комітету України за роз'ясненням щодо відповідності дій суб'єктів господарювання нормам антимонопольно-конкурентного законодавства.

Антимонопольний комітет повинен перш за все сприяти захисту прав споживачів та суб'єктів господарювання, державних та суспільних інтересів. Всі ці дії спрямовані на підтримку національного товаровиробника та створення належних умов для його розвитку та виходу на міжнародний рівень.

В подальшому необхідно встановити обов'язок узгодження з антимонопольними органами проектів рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Вчинення зазначених та інших дій сприятиме розвитку конкуренції на ринках та подоланню економічної не стабільності, яка має місце на сучасному етапі державотворення.

Список літератури:

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – Ст. 260.
2. Ніколаєва Л. Генезис законодавчого визначення поняття «зловживання монопольним становищем» в Україні / Л. Ніколаєва, О. Стороженко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 1. – С. 92–102.
3. Проблеми зловживання монопольним становищем на ринку / О. Є. Фальченко // Управління розвитком. – 2014. – № 11. – С. 113–116.
4. Грудницький В. М. Удосконалення законодавства щодо поняття та видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем / В. М. Грудницький // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 107–112.
5. Чукурна О. П. Особливості державного регулювання політики ціноутворення в Україні / О. П. Чукурна // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 3(2). – С. 220–227.
6. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1682–111 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.
7. Галицкий А. Е. Злоупотребление доминирующимположением на товарном рынке по законодательствуРосии и Франции: сравнительно-правовой анализ: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Е. Галицкий. – М., 2007. – 181 с.
8. Саніахметова Н. Зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку: поняття та види / Н. Саніахметова, С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 3–5.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19–20, № 21–22, ст. 144.
10. Бутыркин А. Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведучих странахЗапада и России / А. Я. Бутыркин. – М.: Новый век, 2004. – 88 с.
11. Стадник К. О. Світовий досвід державного контролю за процесами економічної концентрації / К. О. Стадник // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – Харків, 2013. – № 3. – С. 161–167.

Гук Г.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ МОНОПОЛЬНЫМ (ДОМИНИРУЮЩИМ) ПОЛОЖЕНИЕМ В АНТИМОНОПОЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СООБЩЕСТВА И УКРАИНЫ

Аннотация
В настоящей статье рассматриваются актуальные проблемы регулирования злоупотребления доминирующим положением в антимонопольном законодательстве Европейского Сообщества и Украины. Рассмотрены механизмы и субъектный состав государственного контроля над процессами экономической концентрации в развитых странах мира. Исследованы позитивные и негативныеаспекты. В статье рассмотрено проблему определения монопольного (доминирующего) положения субъекта хозяйствования на рынке и разграничение понятий «монопольное» и «доминирующее» положение. На основе проведенного исследования подготовлены предложения по усовершенствованию антимонопольно-конкурентного законодательства Украины.

Ключевые слова: антимонопольное законодательство, антимонопольное регулирование, антимонопольные органы, конкуренция, монопольное (доминирующее) положение, Антимонопольный комитет Украины.

Huk G.V.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

ABUSE OF A MONOPOLY (DOMINANT) POSITION UNDER THE COMPETITION LAW OF THE EUROPEAN COMMUNITY AND UKRAINE

Summary
The present article studies the topical issues of the regulation of an abuse of a dominant position under the competition law of the European Community and Ukraine. The mechanisms and the subjective structure of the state control over economic concentration processes in the developed countries and the influence of these processes to the economic law order were adapted. The author studied the positive and negative aspects. The issue of the term «Monopoly (dominant) state» of the business entity on the market and the differentiation between the terms»monopoly» and «dominant» state has been examined inthe article. The proposals to improve the antimonopolyand competition law of Ukraine have been prepared basing on the fulfilled research.

Keywords: antitrust legislation, antimonopoly adjusting, antimonopoly organs, competition, monopolistic (dominant) position, Antimonopoly committee of Ukraine.

УДК 341.1/.8.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІСЦЕ У НІЙ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Гук Г.В.
Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Розглянуто питання взаємодії глобалізації та права на сучасному етапі розвитку суспільства._Обґрунтована необхідність державного регулювання в умовах глобалізації економіки. Визначені основні напрями державного регулювання на національному рівні та в міжнародній інтеграції. Досліджується поняття правової глобалізації та її вплив на міжнародно-правове регулювання відносин, а також місце та трансформація основних принципів міжнародного права в цьому процесі. Аналізується вплив держави, міжнародних організацій та міжнародного співтовариства в цілому на глобалізацію міжнародного правопорядку,а також на формування загальнокультурних принципів у міжнародному правопорядку.

Ключові слова: міжнародне право, правова глобалізація, глобалізація міжнародних відносин, безпека, злочинність.

Постановка проблеми. Процес глобалізації міжнародного співтовариства призводить до суттєвих змін, які помітні в кожній країні. Такі зміни не завжди мають позитивний характер, оскільки тісно пов'язані з втручанням в суверенітет окремих держав. Саме тому гостро постає питання теоретичного осмислення ролі процесу глобалізації в сучасних умовах. Комплексний аналіз існуючого досвіду та сучасних реалій дозволить сформувати ефективні шляхи вдосконалення міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень. Питання міжнародного співробітництва та посилення його ролі в нашому життя часто ставало предметом дослідження багатьох вчених. Вивченням проблеми міжнародно-правової глобалізації, її сутності, позитивних та негативних тенденцій та ризиків займались як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них можна назвати таких вчених як С.А. Щетинин, А.С. Блинов, І.І. Лукашук та ін. Окремі аспекти проблеми правової глобалізації можна знайти і в працях вітчизняних учених, зокрема Н.М. Пархоменко та Г.Г. Арутюнян. Не дивлячись на це залишаються до кінця не розкриті питання місця і ролі держав, міжнародних організацій та міжнародного співтовариства в цілому в процесі глобалізації відносин в світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на досить детальну розробку питань глобалізації міжнародного співтовариства, ряд аспектів залишається не вирішеним. Так, в силу постійного активного розвитку міжнародних відносин проявляються нові негативні фактори глобалізації, аналіз яких дозволить виявити та усунути недоліки.

Метою наукової статті є аналіз місця і ролі процесів глобалізації в розвитку міжнародного співтовариства, дослідження її позитивних та негативних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні глобалізаційні процеси призводять до оновлення як національних правових систем, так і всієї міжнародної системи в цілому.

З кожним днем у міжнародному просторі виникають нові механізми та елементи глобалізації, які покликані встановити режим колективної безпеки на засадах співробітництва. Вони створюються для координації зусиль всіх країн у сфері протидії загрозам миру та безпечного співіснування. Всі наведені заходи спрямовані на створення безпечного соціального та геополітичного середовища для майбутніх поколінь. Кожна з існуючих сьогодні держав в той, чи інший спосіб піклується про майбутнє свого народу.

Так, конституції багатьох країн містять положення про відповідальність перед майбутніми поколіннями, наприклад: Основний закон Німеччини (ст. 20-а), преамбули конституцій Швейцарської Конфедерації, Російської Федерації, України, Таджикистану, Молдови, Казахстану. В конституціях деяких держав зазначено про благо і захист інтересів майбутніх поколінь в сфері розвитку та навколишнього середовища: Грузії (ч. 4 ст. 37), Вірменії (п. 10 ст. 48), Албанії (ст. 59, 1 «е»), Польщі (преамбула, ч. 1 ст. 74), Німеччини (ст. 20 а). Конституції Ісламської республіки Іран (ст. 50) і Японії (ст. 11 і 97) конкретно говорять про права майбутніх поколінь [7, с. 22].

Ми можемо спостерігати тенденції до взаємовпливу та взаємопроникнення в усі важливі сфери людської діяльності. Все частіше виникає питання про демократизацію механізмів прийняття політичних рішень на глобальному рівні.

На думку А.С. Блінова, сучасні процеси демократизації характеризуються розширенням і реальною гарантованістю в транснаціональному масштабі прав і свобод індивідів, зростаючим значенням інтересів особистості; визнання в якості самостійного суб'єкта міжнародних відносин фізичних осіб. Принцип прав людини і досяжності (невідворотності) міжнародного правосуддя стає одним із факторів, легітимних підстав обмеження державного суверенітету, глобальної «прозорості» кордонів [6, с. 78].

Так, в епоху глобалізації найважливіший в контексті міжнародного права принцип невтручання у внутрішні справи держав поступово видозмінюється та становиться більш гнучким та відкритим.

Дотримання прав людини перестає бути виключно внутрішньою справою держав, при цьому, отримання базових принципів суверенітету і територіальної цілісності держав зберігає своє основне значення [2, с. 200].

Аналіз існуючих глобалізаційних процесів підводить до положення про взаємопов'язаність

усіх складників глобалізації. До таких складників слід віднести питання глобальної економіки, міжнародної політики, світового інформаційного простору, соціально-економічного розвитку людства.

Внаслідок процесів глобалізації у міжнародній політичній системі формується новий світоустрій,який закріпить основні засади міжнародної стабільності та безпеки кожної країни.

Та потрібно відзначити, що процеси глобалізації мають подвійний характер, виступаючи як позитивними, так і негативними факторами розвитку людства.

Очевидним є те, що глобальні проблеми є наслідками глобалізації суспільства, до яких належать проблеми забезпечення соціальної та політичної стабільності та безпеки, особливо в аспекті терористичної та ядерної загрози, проблеми розвитку різних культур, забезпечення їхньої взаємодії в конкретних геополітичних умовах.

Головною характеристикою глобалізаційних процесів є протиріччя між глобальними потребами світового економічного та політичного розвитку та бажанням національних держав до збереження власного суверенітету. Міжнародне співтовариство в будь-якому разі здійснює контроль за діяльністю окремих держав через систему спеціально створених органів та конкретних актів міжнародного права.

Вплив міжнародного права на національні правові системи суттєво відрізняється за формами та темпами. Очевидним є те, що чим сильнішими стають процеси глобалізації, тим більше страждає незалежність окремих держав. І ця проблема потребує термінового втручання.

Процеси глобалізації особливо яскраво проявляються в діяльності міжнародних організацій.

Так, Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) як організація, що виражає інтереси всього світового співтовариства, наділена широким колом повноважень, які були делеговані їй учасниками. Складні проблеми глобалізації неодноразово розглядалися Генеральною Асамблеєю ООН на її сесіях. Перший діалог на високому рівні, присвячений темі соціально-економічного впливу глобалізації та взаємозалежності їх наслідків для політики був проведений у 1998 році. Починаючи саме з цього часу ООН регулярно проводить зустрічі та конференції з даної тематики.

Держави-члени ООН наголошують на необхідності повної реалізації концепції глобального партнерства в цілях розвитку та посилення взаємодії.

Важливе місце у вирішенні даного питання відіграють міжнародні документи прийняті на ключових самітах та конференціях. Одним із таких заходів є Всесвітній саміт 2005 року, зокрема, положення що, міститься у пунктах 19 і 47 Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року щодо зобов'язання сприяти справедливій глобалізації та розвитку виробничих секторів країн, які розвиваються, з тим, щоб вони могли приймати більш дієву участь у процесі глобалізації та користуватися його благами.

Отже, в процесі глобалізації слід керуватися фундаментальними принципами міжнародного права на яких базується національне законодавство демократичних держав.

Створюючи подібні інтернаціональні інститути, держави наділяють їх особливими владними функціями, делегуючи частину своїх повноважень. Сучасна держава, підписуючи певні міжнародні угоди, бере на себе численні зобов'язання, які, зрештою, змінюють як окремі суспільні та державні інститути, так і всю систему публічного управління, сукупність державних політик відповідно до певних міжнародних стандартів [9, с. 117].

Основною причиною таких нарад виступає загроза впливу глобалізації на рівень захищеності прав та свобод людини. На думку А.С. Блінова, сучасні процеси демократизації характеризуються розширенням і реальною гарантованістю в транснаціональному масштабі прав і свобод індивідів, зростаючим значенням інтересів особистості; визнання в якості самостійного суб'єкта міжнародних відносин фізичних осіб [1, с. 78].

Права людини як загальнолюдська цінність закріплюються та захищаються як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вказане зумовлює глобальність правового питання – права людини в умовах глобалізаційних змін.

Генеральна Асамблея 19 грудня 2016 року прийняла резолюцію «Глобалізація і її вплив на здійснення в повному обсязі всіх прав людини» A/RES/71/197.

На універсальному рівні права людини за доби глобалізації закріплені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та багатьох інших актах міжнародного права.

Трансформація інституту прав людини є неминучою в сучасних умовах. Така трансформація проявляється перш за все у видозміненні змісту прав людини під натиском глобальних проблем сучасності, в універсалізації прав людини. Також ми можемо спостерігати ускладнення системи міжнародного правового регулювання прав людини, що проявляється у формуванні концептуально нових інститутів та напрямків діяльності міжнародних організацій та окремих держав.

Не менш важливе значення набуває процес глобалізації економічної сфери. Глобалізація світової економіки означає значне збільшення масштабів світової торгівлі, руху факторів виробництва та інших процесів міжнародного обміну в умовах інтегрованої світової економіки.

Слід зазначити, що процес глобалізації охоплює різні сфери світової економіки серед яких можна назвати: зовнішню, міжнародну, світову торгівлю; міжнародний рух факторів виробництва; виробниче, науково-технічне, технологічне, інжинірингове та інформаційне співробітництво. Особливого значення набувають інновації, які впроваджуються у всі галузі та сфери діяльності [3, с. 174].

Глобалізація економіки, як вища стадія наднаціональних стосунків у сфері господарської діяльності має виключний характер для вже сформованих та нових викликів людства.

У результаті глобалізації склався світовий ринок результатів та факторів виробництва. Проблемою виступає те, що формування такого ринку безпосередньо пов'язано зі значним розвитком економічно сильних країн та прискореним занепадом більш слабких учасників економічного співробітництва.

Зростаючий добробут та інтеграція окремих країн можуть збільшити політичну нестабільність,

оскільки ведуть до значної економічної залежності інших країн, що породжує відчуття агресії.

Невірний підхід до глобалізації може призвести до руйнування самобутності культури та погіршення стану навколишнього середовища.

Та при цьому, глобалізація вплинула на подальший розвиток міжнародних економічних, особливо торговельних, відносин на світовому ринку. Саме глобалізація сприяє оптимізації розміщення ресурсів, розширенню асортименту товарів і підвищенню їх якості.

За умов технічного розвитку людства, поняття глобалізації почало тісно взаємодіяти з категорією інформаційного простору. Причиною цього може також виступати те, що глобалізація взагалі стала можливою завдяки створенню глобальних мереж і апаратних засобів передачі інформації.

На сучасному етапі зросла роль інформації у вирішенні глобальних міжнародних проблем, тобто вона стала складником інших глобальних проблем, таких як боротьба зі стихійними лихами, проблема біженців, проблема розподілу світових енергетичних ресурсів. З іншого боку, інформація перетворилася на глобальну проблему, вона має світовий, міжнародний характер [4, с. 28].

Позитивним аспектом інформатизації суспільства виступає прискорення процесу запозичення культурних та соціальних благ, що сприяє підвищенню рівня загального благополуччя людства.

Разом з цим, глобалізація інформаційного простору несе в собі проблему, пов'язану з пануванням мультинаціональних корпорацій, та проблему панування на внутрішніх ринках великих корпорацій – національних чи міжнародних.

Отже, ми можемо говорити, що інформаційний простір в сучасних умовах стає предметом міжнародної боротьби за світове лідерство, за досягнення певних стратегічних і тактичних політичних цілей.

Бажання вирішення цих проблем повинно походити від окремих країн, оскільки тільки за умови врахування національних особливостей свідомості населення можна регулювати інформаційний вплив на їх світогляд.

Суттєвий вплив на посилення міжнародної співпраці здійснює культурна глобалізація. Міжнародна культурна співпраця як принцип культурної політики повинна сприяти взаєморозумінню народів та окремих етнічних груп.

Визначальну роль у виробленні сучасної культурної політики відіграє ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури. На Всесвітній конференції з політики в галузі культури, яку ЮНЕСКО провела у Мексиці 26 липня – 6 серпня 1982 р., була прийнята Декларація Мехіко з політики в галузі культури. Даний акт визначив основні напрямки культурної політики та дозволив посилити глобалізаційні тенденції розвитку сучасного міжнародного права.

В сучасних умовах глобалізації важливим учасником політичних та економічних відносин стає інститут лобізму.

Лобізм, як правило, переслідує переважно соціально-економічними інтересами, пов'язані з вирішенням питань власності, надання прав на ведення конкретної діяльності, дотацій, кредитів, економічних і податкових пільг і фінансування соціальних програм [8].

Лобізм перш за все покликаний здійснювати вплив на органи законодавчої, виконавчої і судової влади. Коректуючи процес прийняття зазначеними органами важливих політичних рішень лобізм здійснює вплив на інші важливі сфери людського життя.

В основі лобізму завжди знаходиться певна етнічна група людей, політична або соціальна сила, яка здійснює захист своїх корпоративних прав.

Переходячи до більш очевидних та відкритих негативних факторів глобалізаційних процесів слід окремо, відзначити феномен міжнародного тероризму та інших проявів злочинності.

Міжнародний тероризм сьогодні становить загрозу не тільки окремим державам, а й усій міжнародній спільноті. Загрози міжнародного тероризму в даний час носять багатоплановий характер.

Терористичні організації в повній мірі використовують новітні розробки в області озброєнь, обладнання та засобів зв'язку. Це, зокрема, обумовлюється розширенням міжнародної економічної і культурної діяльності, а також продажем зброї державами-виробниками на основі конкуренції [5, с. 227].

Глобалізація міжнародного співробітництва повинна сприяти розробленню концепцій протидії тероризму та спрямовувати зусилля світового співтовариства на те, щоб зброя «масового ураження» не стала зброєю ведення активних бойових дій.

Проаналізувавши питання посилення глобалізаційних процесів в сучасному світі, ми можемо зробити висновок, що дані процеси принесли суспільству величезні блага в сфері економіки, освіти, культури та соціального розвитку, а також в характері відносин між державами.

Однак тенденції глобалізації, незважаючи на те, що знаходяться ще на початковій стадії свого розвитку, також призвели до цілком конкретних і відчутних негативних наслідків, які зачіпають інтереси всієї світової спільноти.

Негативні аспекти глобалізації пов'язують з потенційними конфліктами, імовірність яких не виключена, хоча їх можна пом'якшити шляхом розвитку глобального співробітництва на основі угод політичного характеру або створення нових міжнародних інституцій.

Таким чином, глобалізація повинна мати чіткий системний характер та бути спрямованою на досягнення позитивних цілей, в іншому ж випадку можливі несприятливі наслідки, як для окремих держав так і всього людства.

Розробка нормативно-правової бази кожної окремої держави не може забезпечити належного регулювання даного питання. Для сталого та ефективного розвитку світової економіки, інформаційного простору та міжнародного співтовариства в цілому, важливим є створення міждержавного регулювання, яке могло б забезпечити належний контроль за процесами глобалізації міжнародного співтовариства.

Список літератури:

1. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 150 с.
2. Иванов И. С. Внешняя политика в епоху глобализации: Дис. … доктора исторических наук: 07.00.03, 23.00.04 / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений РАН. – Москва, 2005. – 379 с.
3. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / Ю. Г. Козак, М. А. Заєць, Н. В. Притула та інші – Одеса: «ТОВ.ПЛУТОН», 2016. – 352 с.
4. Боднар І. Р. Стратегічні напрями державного регулювання національного інформаційного простору / І. Р. Боднар // ScienceRise. – 2015. – № 3(3). – С. 26–30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texc_2015_3%283%29__6
5. Международный терроризм – геополитический вызов всему мировому сообществу / А. Д. Гулиев // Право і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 225–230.
6. Блинов А.С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 150 с.
7. Умнова И. А. Отрасли права нового поколения в условиях глобализации права и усиления взаимодействия международного публичного и конституционного права // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2013. – № 1(32). – С. 16–29.
8. Смирнов В., Зотов С. Лоббизм в России: Политико-правовые проблемы // Государство и право. – 1996. – № 1.
9. Ковбасюк Ю. В. Державна політика [Текст]: підручник / Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. – К.: НАДУ, 2014. – 448 с.

Гук А.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И МЕСТО В НЕЙ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Аннотация
Рассмотрены вопросы взаимодействия глобализации и права на современном_этапе развития общества. Аргументирована необходимость государственного регулирования в условиях глобализации экономики. Определены основные направления государственного регулирования на национальном уровне и в международной интеграции. Рассматривается понятие правовой глобализации и её влияние на международно-правовое регулирование, а также место и трансформация основных принципов международного права в этом процессе. Рассматривается влияние государства, международных организаций и международного сообщества в целом_на глобализацию международного правопорядка,_а также формирование общелюдских принципов в международном правопорядке.

Ключевые слова: международное право, правовая глобализация, глобализация международных отношений, безопасность, преступность.

Huk G.V.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

GLOBALIZATION AND THE PLACE OF THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW IN ITS

Summary
The article deals with the interaction of globalization and the right to modern society. The necessity of state regulation in a globalizing economy. The basic directions of state regulation of national and international integration. This article discusses the concept of legal globalization and its impact on international regulation, as well as the place and the transformation of the general principles of international law in this process. This article examines the influence of the state, international organizations and the international community as a who let the globalization of the international legal order, as well as the formation of the general cultural principles in the international legal order.

Keywords: international law, law globalization, globalization, international relations, safety, criminality.

УДК 341.4

ВОПРОСЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ ЗА НАЕМНИЧЕСТВО ПО УК АР

Гусейнова Айтен Башир кызы
Центр Судебной экспертизы Министерства Здравоохранения АР,
Бакинский Университет Бизнеса

В статье рассматриваются понятие и правовой режим регламентации уголовного наказания за наемничество по УК АР. С одной стороны, военно-политическая атмосфера, сложившаяся в связи с армянской агрессией с использованием наемников против Азербайджана обусловливает необходимость усиления роли Международного Военного Трибунала в уголовно-правовом регулировании наемнической деятельности на оккупированной территории. С другой стороны, обусловливает ужесточения и дифференциации санкций рассматриваемых преступлений. По мнению автора, главным регулятором конфликтных ситуаций, сложившихся при пособничестве кремлевского руководства на территории Азербайджана, Грузии, Украины, Молдовы должен стать Международный Военный Трибунал, а не Минская группа ОБСЕ. Обосновываются предложения, направленные на ужесточение санкций за наемничество.
Ключевые слова: наемничество, агрессия с использованием наемников, последствия наемничества, уголовное наказание, материальное обеспечение наемника.

Постановка проблемы. В статье рассматриваются понятие и правовой режим регламентации уголовного наказания за наемничество по УК АР. Военно-политическая атмосфера, сложившаяся в связи с армянской агрессией с использованием наемников против Азербайджана обусловливает необходимость усиления роли Международного Военного Трибунала в уголовно-правовом регулировании наемнической деятельности на оккупированной территории с одной стороны, ужесточения и дифференциации санкций рассматриваемых преступлений с другой. По мнению автора, главным регулятором конфликтных ситуаций, сложившихся при пособничестве кремлевского руководства на территории Азербайджана, Грузии, Украины, Молдовы должен стать Международный Военный Трибунал, а не Минская группа ОБСЕ. Обосновываются предложения, направленные на ужесточение санкций за наемничество.

Наемничество, являясь одним из наиболее серьезных военных преступлений, наносит вред и ущерб суверенитету государства, дестабилизирует общественную безопасность, посягает на установленные международным правом правила ведения вооруженных конфликтов или военных действий и влечет ответственность по правилам совокупности преступлений. Оно нередко сопровождается другими противоправными деяниями, такими как убийство, разбой, похищение людей, захват заложников, террористические преступления, нападения на лиц и учреждения.

Современная военно-политическая обстановка в Азербайджане является одним из важных факторов, предопределяющих актуальность проблемы борьбы с наемничеством. Осуществление Арменией агрессивной войны с использованием наемников против Азербайджана подлежит самостоятельной квалификации. Агрессия с участием наемников против Азербайджана до сих пор продолжается. По сообщениям СМИ Азербайджанские населенные пункты постоянно подвергаются обстрелу со стороны армянский террористов. Вооруженные отряды Армении 4 июля 2017 года обстреляли село Алханлы Физулинского района. В результате этой провокации армянской стороны погибли жители села Гулиева Сахиба Идрис кызы и ее внучка Гулиева Захра Эльнур кызы 2015 года рождения [4, ст. 3]. Ни кому не секрет Армения ведет войну против Азербайджана не по своей воле. Наглое поведение Армении и ее наемников в Нагорном Карабахе стало возможным лишь благодаря покровительству Кремлевского руководства. Как только Азербайджанская армия начинает наносить удары по армянским наемникам, тут же распространяются заявления министра обороны России и министра иностранных дел России о том, что «Россия рядом Арменией».

В свете вышеизложенного можно определить следующие направления решения проблемы борьбы с наемничеством.

Первое направление – усиление роли Международного Военного Трибунала в уголовно-правовом регулировании наемнической деятельности. В решении нагорно-карабахского конфликта решающую роль может сыграть Международный Трибунал, который способен привлечь всех заказчиков, организаторов, пособников и исполнителей конфликта к уголовной ответственности. К тому же институт тройного со председательства Минской группы ОБСЕ, действующий с 1997 года, до сих пор не привел к никакому итогу – началу процесса устранения военных последствий конфликта и его политического разрешения. По нашему мнению, весь комплекс вопросов, касающихся конфликтных ситуации, сложившихся при пособничестве кремлевского руководства на территории Азербайджана, Грузии, Украины и Молдовы должен решаться Международным Военным Трибуналом, а не Минской группой ОБСЕ.

Второе направление – совершенствование механизма уголовно-правового регулирования наемничества путем ужесточения и дифференциации норм уголовного кодекса в соответствии с международно-правовыми нормами. Отметим, что несовершенство правоприменительной практики приводит зачастую к тому, что при очевидной виновности отдельных наемных лиц в торговле людьми, торговле наркотическими средствами и психотропными веществами и любом другом виде незаконной торговли последним

удается избежать уголовной ответственности. Поэтому, современные данные свидетельствуют об отсутствии числа наемников, привлекаемых судом к ответственности. По официальным сведениям Верховного Суда Азербайджанской Республики общее число рассмотренных военных дел составило в 2015 г. — 27 и в 2016 г. — 122. О преступлениях по наемничеству судебная статистика умалчивает [5, т. 3].

Анализ последних исследований и публикаций. Проведенное нами исследование показывает, насколько опасно наемничество не только как преступление международного характера, но и для внутригосударственной жизни общества. Но в какой мере справедливо предусмотренное уголовным законом наказание за это преступление и соответствует ли оно характеру и степени общественной опасности, насколько оно отвечает цели восстановления социальной справедливости? Для ответа на этот вопрос необходимо тщательно проанализировать санкции ст. 114 УК АР.

За вербовку, обучение, финансирование и иное материальное обеспечение наемника, а равно за его использование в вооруженном конфликте или военных действиях санкция ч. 1 ст. 114 УК АР устанавливает наказание в виде лишения свободы на срок от восьми до 12 лет. Квалифицированный состав этого преступления (те же деяния, совершенные лицом с использованием своего служебного положения или в отношении несовершеннолетнего), предусмотренный ч. 2 той же статьи, наказывается лишением свободы на срок от девяти до пятнадцати лет с конфискацией имущества или без таковой. Участие наемника в вооруженном конфликте или военных действиях, предусмотренное ч. 3 рассматриваемой статьи УК АР, наказывается лишением свободы на срок от пяти до 11 лет. Таким образом, наемничество, предусмотренное ч. 1 и 3 ст. 114 УК АР, относится к категории тяжких преступлений, а квалифицированный состав наемничества, предусмотренный ч. 2 ст. 114 УК АР, — к категории особо тяжких преступлений. На первый взгляд такое положение вещей вполне справедливо и возражений не вызывает: действия организатора наемничества, а именно так можно назвать действия, предусмотренные ч. 1 ст. 114 УК АР, наказываются строже, чем действия самого наемника, предусмотренные ч. 3 ст. 114 УК АР [1, ст. 99].

Часть 1 ст. 8 УК АР («Принцип справедливости») провозглашает, что наказание и иные меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу, совершившему преступление, должны быть справедливыми, то есть соответствовать характеру и степени общественной опасности преступления, обстоятельствам его совершения и личности виновного. Восстановление социальной справедливости является, согласно ч. 2 ст. 44 УК РФ, одной из целей наказания. Согласно ч. 1 ст. 58 УК АР, «лицу, признанному виновным в совершении преступления, назначается справедливое наказание в пределах, предусмотренных соответствующей статьей Особенной части настоящего Кодекса с учетом положений Общей части настоящего Кодекса». Таким образом, в Уголовном кодексе АР категория «справедливость» употребляется в сочетании с понятиями «принцип» (ст. 8 УК АР «Принцип справедливости»), «социальная» (ч. 2 ст. 41 УК АР «Понятие и цели уголовного наказания»), «наказание» (ч. 1 ст. 58 УК АР «Общие начала назначения наказания»). Именно назначением справедливого наказания обеспечивается реализация принципа справедливости в уголовном праве.

В философской и юридической литературе выделяются следующие критерии понятия «справедливость»: 1) историческая справедливость — историческое оправдание общественных явлений; 2) социальная справедливость — установление согласованности надстроечных явлений с производственными отношениями; 3) юридическая справедливость; 4) моральная справедливость [3, ст. 455].

В литературе одни ученые связывают понятие «справедливость» с отношениями, складывающимися между обществом и личностью, утверждая, что она «выступает как понятие социально-философской теории, … фиксирует в обобщенном виде принципы взаимоотношения общества и личности, классов и социальных групп, дает фундаментальную характеристику деятельности, взятой в противоречивом единстве с ее результатами» [2, ст. 5]. Другие считают, что справедливость «выступает как поле взаимодействия экономики, права, политики, морали…», что данную категорию «…можно считать обобщающим философским понятием, выражающим объективные экономические, политические, правовые, нравственные условия жизни того или иного класса, общества и тенденции их развития». Таким образом, справедливость выступает необходимым явлением общества. Это получило отражение в позиции законодателя, который называет справедливость социальной.

В уголовном праве справедливость должна быть заложена в уголовно- правовых нормах. Для этого необходимо, чтобы в диспозициях уголовно- правовых норм описывались только те деяния, которые в соответствии с нормами морали общества признаются общественно опасными и противоправными, а в санкциях предусматривалась ответственность за их совершение в виде адекватных наказаний. Наказание будет справедливым лишь в случае, если характер и степень общественной опасности деяния, предусмотренного диспозицией, нашли полное и точное отражение в конкретных видах и размерах наказаний.

Наемничество, имеет последствие «в виде причинения вреда интересам потерпевшего» что выглядит довольно отдаленным, поскольку состав этого преступления формальный то есть носит бланкетный характер. Однако такое последствие имеет место, если в конечном итоге вред причиняется или создается угроза причинения вреда интересам стабильности международных отношений и мирного сосуществования государств. Потерпевшими, в конечном итоге, являются государства, мир между которыми нарушило наемничество.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Как мы уже указывали, действия, предусмотренные ч. 1 ст. 114 УК АР, по своей сути представляют собой действия организатора преступления и носит бланкетный характер, что означает необходимость обращения к сопряженным уголовно-правовым нормам (ч. 3 ст. 33 УК

АР). В ст. 217, 218 УК АР предусмотрена уголовная ответственность за подобные действия, но посягающие на общественную безопасность. Сравним санкции всех трех указанных статей УК АР, чтобы ответить на вопрос, в какой мере они отвечают цели восстановления социальной справедливости (см. табл. 1).

Сравнительный анализ наказаний, приведенных в табл. 1, показывает следующее. Во-первых, слишком велик, на наш взгляд, разброс сроков наказания в виде лишения свободы за примерно одинаковые деяния. Во-вторых, санкции всех двух частей статей 217 и 218 УК АР содержат альтернативно дополнительное наказание в виде конфискации имущества, а в ст. 114 УК АР такое наказание предусмотрено только для квалифицированного вида наемничества (ч. 2).

Из сравнения приведенных санкций напрашивается вывод о том, что, по мнению законодателя, из всех рассматриваемых преступлений наибольшую общественную опасность представляет бандитизм (ст. 217 УК АР), на втором месте стоит организация преступного сообщества (преступной организации) (ст. 218 УК АР), на третьем месте – наемничество (ст. 114 УК АР).

На наш взгляд, такое «распределение мест» среди анализируемых преступлений не соответствует их действительной общественной опасности. На самом деле, по характеру и степени общественной опасности рассматриваемые преступления необходимо «ранжировать» следующим образом (по степени «убывания» общественной опасности):

1. Наемничество (ст. 114 УК АР).
2. Организация преступного сообщества (преступной организации) (ст. 218 УК АР).
3. Бандитизм (ст. 217 УК АР).

Обосновываем мы такую точку зрения следующим. Во-первых, по своей ценности объект уголовно правовой охраны наемничества – стабильность международных отношений и мирное сосуществование государств, а также мир и безопасность всего человечества в целом – ни в коей мере нельзя ставить ниже объекта преступлений, предусмотренных ст.ст. 217–218 УК АР, посягающих на общественную безопасность, но внутри государства. Тот факт, что преступления против мира и безопасности человечества законодатель поставил в УК АР на последнее место, отнюдь не говорит об их меньшей общественной опасности.

Во-вторых, различие рассматриваемых преступлений против общественной безопасности между собой состоит в том, что именно создают и чем именно руководят виновные: устойчивая вооруженная группа (банда) (ст. 217 УК АР) и преступное сообщество (преступная организация) (ст. 218 УК АР).

Часть 4 ст. 35 УК АР определяет преступное сообщество (преступную организацию) как сплоченную организованную группу (организацию), созданную для совершения тяжких или особо тяжких преступлений, либо объединение организованных групп, созданное в тех же целях. Понятие организованной группы, в свою очередь, дано в ч. 3 ст. 35 УК РФ, согласно которой организованная группа – это устойчивая группа лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений.

Часть 1 ст. 217 УК АР дает определение банды, под которой понимается устойчивая вооруженная группа, созданная в целях нападения на граждан или организации. Таким образом, банда – это разновидность организованной группы или, точнее, это вооруженная организованная группа.

Из законодательного определения следует, что преступное сообщество (преступная организация) может быть двух видов: 1) состоящая из одной организованной группы и 2) из объединения двух и более организованных групп. Законодатель употребляет понятия «преступное сообщество» и «преступная организация» как синонимы, ставя последнее в скобки. Однако, по мнению некоторых авторов, эти два понятия существенно различаются: «…появление признака сплоченности у ранее созданной организованной группы и видоизменение цели существования указывает на своеобразное «перерастание» организованной группы в преступную организацию. Преступным же сообществом следует считать именно объединение нескольких организованных групп».

Количественно преступное сообщество законодательно никак не ограничено. В связи с этим и незаконное вооруженное формирование, и банда как таковая могут быть структурными подразделениями преступного сообщества (преступной организации). В связи с последним обстоятельством мы и ставим организацию преступного сообщества (преступной организации) на первое место по характеру и степени общественной опасности, вслед за ней – организацию незаконного вооруженного формирования, а затем – создание организованной вооруженной группы (банды).

Таблица 1

Наказания за преступления, предусмотренные статьями 114, 217–218 УК АР

Статья УК АР	Наемничество (ст. 114 УК АР)	Бандитизм (ст. 217 УК АР)	Организация преступного сообщества (преступной организации) (ст. 218 УК АР)
Часть статьи УК АР			
Часть 1	Лишение свободы на срок от 8 до 12 лет.	Лишение свободы на срок от 10 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 8 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой
Часть 2	Лишение свободы на срок от 7 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 7 до 12 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 6 до 12 лет с конфискацией имущества или без таковой
Часть 3	Лишение свободы на срок от 5 до 11 лет		Лишение свободы на срок от 10 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой

Таблица 2

Предложения об изменении санкций ст.ст. 217–218 и 114 УК АР

Статья УК РФ	Бандитизм (ст. 217 УК АР)	Организация преступного сообщества (преступной организации) (ст. 218 УК АР)	Наемничество (ст. 114 УК АР)
Часть статьи УК РФ			
Часть 1	Лишение свободы на срок от 10 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 10 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 10 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой
Часть 2	Лишение свободы на срок от 7 до 12 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 8 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 15 до 20 лет с конфискацией имущества или без таковой
Часть 3		Лишение свободы на срок от 12 до 20 лет с конфискацией имущества или без таковой	Лишение свободы на срок от 8 до 15 лет с конфискацией имущества или без таковой

С учетом изложенного, следует привести в соответствие с установленной нами степенью и характером общественной опасности санкции рассматриваемых преступлений. Здесь возможны два направления. Первое – следовать принципу уголовного права об экономии уголовной репрессии. Реализовать этот принцип можно различными путями. Например, можно механически распределить уже существующие в рассматриваемых статьях УК АР виды и размеры наказаний в соответствии с установленной нами «иерархией» преступлений. Второе – учесть опыт борьбы государства с бандитизмом и, не меняя санкций в ст. 217 УК АР, все остальные привести в соответствие, считая наказание за бандитизм за минимум («точку отсчета»). Мы склонны придерживаться второго направления. Действительно, бандитизм известен давно. Государство и правоохранительные органы наработали уже определенный опыт борьбы с этим преступлением. Наказание за него вполне выверено, социально обусловлено.

Таким образом, если за минимум брать санкции ст. **209** УК АР, то, как вариант, санкции в рассматриваемых преступлениях могут выглядеть следующим образом (см. табл. 2).

Цель статьи. Принятие указанных выше предложений об изменениях санкций заставляют внести предложение законодателю об унификации описания предмета в ст. 217, 218, 114 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики. Действующее уголовное законодательство позволяет квалифицировать преступную деятельность, совершенную наемником. Вместе с тем здравый смысл подсказывает, что наемничество может быть совершено не только общим субъектом, но и специальным, а именно должностным лицом либо лицом, выполняющим управленческие функции в государственном аппарате или в коммерческой организации. Распространяемые СМИ данные свидетельствуют об участии наемников в преступлениях, совершенных в отношении несовершеннолетних лиц. В подобном случае общественная опасность деяния существенно повышается, поскольку наемник действует вопреки жизненным интересам невинных людей. Руководствуясь такими соображениями, мы считаем целесообразным дополнить статью 114 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики частью 2, изложив ее в следующей новой редакции:

«Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные в отношении несовершеннолетних либо лиц, не достигших четырнадцатилетнего возраста.

Наказываются лишением свободы на срок от пятнадцати до двадцати лет с конфискацией имущества или без такого».

Выводы и предложения. Системный анализ объективных признаков состава наемничество позволяет сделать вывод о том, что участие наемника в вооруженном формировании не предусмотренном законом также повлияет на уголовно-правовую оценку деяния по ст. 114 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики.

Таким образом, принятие предлагаемых нами изменений санкций по ст. 114 Уголовного Кодекса приведет в ужесточению наказаний за наемничество и в итоге все это положительно скажется на результатах и эффективности борьбы с наемничеством.

Список литературы:

1. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики. Баку, Юридическая литература, 2017 г., с. 685.
2. Давидович В. Слагаемые социальной справедливости // Коммунист, № 5, с. 49.
3. Gollrick R. Zur marxistischen Gerechtigkeitskonzeption und zu ihrer Bedeutung für die Rechtswissenschaft // Staat und Recht. 1981. № 3. S. 802.
4. Сколько детей должно погибнут, чтобы мир остановил преступления Армении? – Вышка. Независимая общественно-политическая газета. 7–13 июля 2017 г., № 27 (20190), с. 3.
5. www.supremecourt.gov.az/static/v-iew/255

Huseynova A.B.
Center for Forensic Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan,
Baku Business University

ISSUES RELATED TO THE REGULATION OF PENALTIES FOR HIRING UNDER THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Summary
The article examines the leqal regime for the definition and regulation of the penalty for the condemnation of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. Mercenary, which is one of the most serious crime, causes damage to the sovereignty of the state and material damage and destabilizes the public security. The military-political environment created by Armenian aggression against Azerbaijan, on the one hand, strengthen the role of the International Military Tribunal in the Criminal Law regulation of the occupation of occupied territory and on the other hand, the necessity of toughening and distinguishing criminal sanctions for this crime. According to the author, the role of the regulatory body that resolves the conflicts in the territories of Azerbaijan, Georgia, Ukraine and Moldova with the support of the Kremlin leadership is not the OSCEs Minsk Group, but the International Military Tribunal. In this article, the proposals are crimed at toughening of mercenaries.
Keywords: laborers, aggression by mercenaries, the consequences of the fraud, punishment for criminal, material security of a mercenary.

УДК 347.627.4(477)

ВИЗНАННЯ ОДНОСТАТЕВИХ ШЛЮБІВ В УКРАЇНІ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Данилова І.О.
Одеський національний морський університет

У статті розглядаються актуальні питання законодавчого врегулювання інституту цивільного партнерства, що призведе до зміни принципів цивільного законодавства, ускладнить цивільні та сімейні правовідносини. Легалізація одностатевих шлюбів означатиме також врегулювання питань майнових та немайнових прав осіб, правоволодіння та отримання майна у спадок, утримання одного партнера іншим, конституційне право не свідчити проти свого партнера, що вказує на необхідність внесення змін до Конституції України, Сімейного Кодексу України, Цивільного Кодексу України, Цивільного процесуального Кодексу України, Кримінального процесуального Кодексу України, інших нормативно-правових актів, які регулюють сімейні правовідносини.
Ключові слова: права людини, цивільні та сімейні правовідносини, інститут цивільного партнерства, одностатевий шлюб, релігія, мораль.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. відзначився науковими досягненнями у сфері медицини, техніки, комп'ютерних технологій, в яких реалізувалися потенціал і бажання людини. Завдяки цьому розширилися можливості людини, які надають їй альтернативу у виборі поведінки. Це пов'язано із започаткуванням нового покоління прав людини, що є логічним процесом постійного розвитку суб'єктивних прав особи. Сьогодні в наукових колах вже обговорюються проблеми зародження четвертого покоління прав людини, що стосуються зміни статі, трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, штучного запліднення, евтаназії, вільної від дитини сім'ї та незалежного від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами. І ця проблематика є надзвичайно актуальною, зважаючи на те, що більшість цих проблем виходить за межі норм релігії і моралі, законодавчого регулювання, а наука не може передбачити, як реалізація цих можливостей особи позначиться на майбутньому поколінні людей [1, с. 101].

На зародження нового покоління прав людини звертає увагу і церква. На X Всесвітньому Руському Народному Соборі, висловлюючи позицію церкви щодо концепції прав людини, митрополит Смоленський і Калінінградський, а на цей час Патріарх Московський і всієї Русі Кирило вказував, що останніми роками спостерігаються такі тенденції у сфері прав людини, які віруючі оцінюють, щонайменше, як подвійні. З одного боку, права людини служать благу і сприяють боротьбі зі зловживаннями, приниженнями особи, злом, що мають місце в суспільстві. Однак, з другого боку, концепцією прав людини приховують брехню, образу релігійних і національних цінностей. Кирило відзначив і те, що до комплексу прав та свобод людини поступово інтегруються ідеї, які суперечать не лише християнським, а й традиційним моральним уявленням про людину. Останнє викликає особливе занепокоєння, оскільки за правами людини ховається та сила держави, яка

може примушувати людину грішити, співчувати або потурати гріху через банальний конформізм. Зокрема, у зв'язку з цим Кирило згадав наругу над святинями, аборти, гомосексуалізм, евтаназію. На його переконання, концепція прав людини захищає ці явища як невідчужуване право особи на самостійний вибір у житті, при цьому така етична автономія повністю суперечить нормам слов'янської цивілізації. Саме це дозволяє Церкві втручатися з критикою, якщо ідея прав людини «виходить із суто політичної сфери у сферу питань життя й долі людей» [2].

Юридична наука також вказує, що для формування права необхідна наявність ядра моральності у структурі правовідносин. І. Покровський зазначав, що ставиться на нове підґрунтя охорона прав особи, отримує визнання право на індивідуальність, право на захист конкретних особливостей людської особистості [3, с. 78]. За словами С. Алєксєєва, права людини виявилися саме тим соціальним началом, яке покликане визначити високий правовий статус індивіда, автономної особистості, що не поступається положенням державі як суверену – носієві політичної влади [4, с. 511]. Отже, розвиток прав людини зумовлений духовними, моральними потребами особи, які ґрунтуються на її індивідуальності. Тому безперечно формувати нове покоління прав людини необхідно в напрямі визнання високого статусу особи, що наділена найвищою цінністю – свободою. Проте, чи має держава визнати свавільне ставлення особи до своїх бажань як проявів свободи, прикриваючись повагою до людини, а не обмежити державний механізм моральністю і насичувати нею правову норму для встановлення моральних тенденцій розвитку суспільства ?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики законодавчого врегулювання інституту цивільного партнерства присвячені праці М. Абдулієвої, О. Аврамової, С. Алєксєєва, В. Басіка, М. Богуславського, Л. Глухаревої, О. Жидкової, Т. Кириченка, Р. Кравченка, О. Лобашової, П. Рабіновича, та ін.

Мета статті. Головною метою даної статті є дослідження окремих проблемних питань, пов'язаних з правовим регулюванням одностатевих шлюбів за законодавством України, зокрема, із з'ясуванням доцільності закріплення в правових нормах одностатевих шлюбів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна постала перед дилемою запровадження інституту цивільного партнерства – визнання одностатевих шлюбів і можливості народження чи то усиновлення такими партнерами дітей. Адже наша країна – одна з небагатьох європейських держав, в яких на конституційному рівні заборонено укладання одностатевих шлюбів, хоча вона й стала першою пострадянською державою, де на законодавчому рівні було декриміналізовано гомосексуальність, а з 1996 року навіть легалізовано операції зі зміни статі. Відповідно поняття «одностатевий шлюб» як розширене уявлення про сімейний союз, на котрий мають поширюватися ті ж права й обов'язки, що й на традиційні шлюби між чоловіками й жінками, потребує щонайменше усвідомлення й розуміння в нашому суспільстві.

Вперше поняття шлюбу запропонував римський юрист Модестин, який вказував, що шлюб – це союз чоловіка та дружини, спільність усього життя, єднання Божого та людського права [5, с. 129]. В дореволюційній літературі це поняття трактував О. Загоровський, який зазначав, що шлюбом є внормований правом довічний статевий союз чоловіка та жінки [6, с. 56]. Погоджуємось з С. Голод, який розширює поняття шлюбу в історичному ракурсі: «Шлюб, за визначенням, це історично різнорідні механізми соціального регулювання (табу, звичай, традиція, релігія, право, моральність) сексуальних стосунків між чоловіком і жінкою, що спрямоване на підтримання безперервності життя» [7, с. 86]. Проте у процесі демократизації суспільства в законодавстві низки європейських країн легітимізовано одностатеві шлюби, а в лютому 1994 року Європарламент прийняв резолюцію, в якій закликалося не чинити перепон гомосексуальним шлюбам з можливістю виховувати в такому шлюбі дітей. Разом з тим, перший законопроект у світі про реєстроване партнерство було ухвалено в Данії у 1989 році, коли й було зареєстровано перший одностатевий шлюб.

Одностатевий шлюб – це співжиття гомосексуальної пари. У багатьох країнах Заходу (Данія, Норвегія, Швеція, Гренландія, Ісландія, Нідерланди, Франція, Бельгія, Німеччина, Фінляндія, Люксембург, Нова Зеландія, Великобританія і Північна Ірландія, Чехія, Швейцарія), а також деяких регіонах країн Північної і Південної Америки одностатеві пари можуть укладати шлюб. Деякі церкви також визнають гомосексуальний шлюб (наприклад Шведська єпископальна церква). У відповідних національних мовах і законодавчих актах використовується те ж саме слово, що перекладається українською мовою як шлюб; укладення такого союзу породжує схожі зі шлюбом юридичні наслідки. Утім, зрозуміло, що з наведених положень є низка природних винятків, оскільки в такому союзі не може бути спільних біологічних дітей (але можуть бути прийомні) [8, с. 208].

У більшості країн, у тому числі і в Україні, одностатеві шлюби не визнаються і не реєструються. Так, відповідно до ст. 51 Конституції України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Це конституційне положення відтворено й у Сімейному кодексі України: «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану» (ст. 21 СКУ). Отже, робимо висновок про те, що національне законодавство забороняє укладання одностатевих шлюбів, а також й усиновлення дітей особами однієї статі, шлюб яких по суті є незаконним.

Більше того, законодавче врегулювання інституту цивільного партнерства призведе до зміни принципів цивільного законодавства, що зайве ускладнить цивільні та сімейні правовідносини (слід буде змінити слова «чоловік» і «дружина» на «чоловік1» і «чоловік2», «дружина1» і «дружина2», «батько» і «матір» – «батько1» і «батько2», «матір1» і «матір2»). Легалізація одностатевих шлюбів означатиме також врегулювання питань майнових та немайнових прав осіб, правоволодіння та отримання майна у спадок, утримання одного партнера іншим, конституційне право не свідчити проти свого партнера, що вказує на необхідність внесення змін до Конституції України, Сімейного Кодексу України, Цивільного Кодек-

су України, Цивільного процесуального Кодексу України, Кримінального процесуального Кодексу України, інших нормативно-правових актів, які регулюють сімейні правовідносини.

Але чи співзвучно це з менталітетом, світоглядом, свідомістю, релігією українського народу? Чи не стане прийняття відповідного закону початком пропаганди гомосексуалізму? Оскільки спрацює психологічна властивість людини: якщо це вже не заборонено, то слід спробувати. Чи не призведе це до звуження значення держави як організації суспільства; втрати моральних особливостей слов'янської цивілізації як окремого своєрідного світового явища; законодавчого закріплення розриву між релігійною, моральною і правовою нормами, що може спричинити правовий нігілізм?

В. Магун здійснив дослідження ціннісних орієнтацій населення України в порівнянні з жителями європейських країн та виявив величезні відмінності цінностей між ними [9, с. 22].

Реалії такі, що українське суспільство вкрай нетолерантно ставиться до одностатевих стосунків. Опитування, проведене серед інтернет-аудиторії вказує, що 42% проголосувавших не підтримують ідею легалізації гомосексуальних шлюбів в Україні, а ще 39% взагалі вважають необхідним прийняття закону про заборону пропаганди гомосексуалізму. Також, згідно опитування, проведеного Pew Global Attitude Project, 80% громадян України виступають проти будь-яких сексуальних стосунків між людьми одної статі. «Неприйняття гомосексуальних стосунків культурними традиціями українців, що історично склалися», – пояснює О. Байдарова [10]. В той час як прихильники одностатевих шлюбів вважають, що реєстрація – це юридична дія, яка не повинна залежати від релігійних норм, а право та закон повинні слідувати за потребами суспільства. Особливо зважаючи на те, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23 Конституції України).

У сфері шлюбно-сімейного законодавства, як правило, відсутня міжнародна уніфікація матеріально-правових норм, тут, як стверджує М. Богуславський, «безраздельно господствуют коллизионные нормы, они отсылают к праву отдельных государств». Так, наприклад, штат Нью-Йорк дозволяє одностатеві шлюби, а штат Каліфорнія прямо забороняє їх на рівні Конституції. За твердженням М. Богуславського, «для семейного права, как ни для какой другой области правового регулирования, характерны весьма существенные различия между правовыми системами различных государств» [11, с. 474]. А. Саідов справедливо підкреслює, що зближення і тісна взаємодія правових систем аж ніяк не означає втрату самобутності, особливостей, традицій, властивих кожній із них, оскільки посилання на «самобутність», «традиції», «особливий шлях» не можуть виправдати такий стан права країни, коли воно виявляється нижче основних світових юридичних стандартів, досягнутих людством до XXI ст. В якості прикладу вчений наводить право Європейського союзу, що знаходиться в процесі гармонізації та уніфікації [12]. Адже інститут шлюбу формувався у кожній країні з урахуванням конкретних історичних, релігійних, політичних чинників, на нього часто впливали й міжнародні воєнні, соціальні та економічні потрясіння. Тому розробники законопроектів, науковці і суспільство загалом не мають забувають про проблему різного сприйняття тих чи інших соціальних явищ з точки зору моральних засад суспільства.

2008 року Європейський суд з прав людини наголосив, що гомосексуальність не може бути причиною відмови в усиновленні. Згодом 2009 року парламент Великої Британії ухвалив закон, згідно з яким свідоцтво про народження не містить спеціальних граф «батько» й «мати», якщо дитина народилася в одностатевому шлюбі, – другий з «подружжя», котрий не є біологічним батьком/матір'ю дитини, у цьому разі має право на усиновлення дитини свого співмешканця, й до того ж це право не має бути дискриміноване в офіційних документах навіть на лексичному рівні. 2011 року Державний департамент США узагалі запропонував відмовитися від документування понять «батько» й «мати», замінивши їх на «гуманніші» Parent № 1 та Parent № 2. В українській мові іменник «батьки» в однині не вживається, тому найбільш адекватним, певно що, був би варіант використання поняття «один із подружжя», закріпленого в Цивільному кодексі України.

Заслуговує на увагу регулювання відносин щодо усиновлення та виховання дітей одностатевими парами. 17 травня 1990 року Генеральна асамблея Всесвітньої організації охорони здоров'я вилучила гомосексуальність із списку психічних захворювань, тому фактично подальша сексуальна орієнтація дитини, котра виховується в одностатевій сім'ї, залежить винятково від внутрішньосімейного виховання й установлених міжособистісних стосунків.

Однак психологія одностатевих стосунків може зводитися як до можливості надання дитині права вибору, так і до пропагування повторення такої поведінки дитиною. Варіант надання права остаточного рішення самій дитині, якщо остання досягла необхідного віку (переважно 14 років) та рівня розвитку, коли самостійно спроможна вирішити, погоджуватися чи ні на роль «члена одностатевої сім'ї», вважаємо, не можна розглядати, адже саме у цей період в організмі дитини відбувається психоемоційне становлення, утверджується і проявляється сексуальна орієнтація та закладаються основоположні суспільно-етичні норми.

Висновки і пропозиції. На думку представників Інституту соціології Національної академії наук України, законодавчі ініціативи легалізувати нетрадиційні союзи навряд чи найближчим часом будуть схвалені суспільством, оскільки 72% українців негативно ставляться до представників сексуальних меншин [8, с. 207]. І справді, зміцнення устоїв сім'ї, шлюбно-сімейних відносин тісно пов'язане з оновленням нашого суспільства, духовним відродженням української нації, державотворенням, економічним і духовним поступом України, тому для того, щоб з'ясувати деякі питання стосовно одностатевих шлюбів та можливості їх законодавчого врегулювання, легалізації в Україні, слід звернутися не лише до зарубіжного досвіду, але й до власної історії, культури, ментальності.

Список літератури:

1. Аврамова О., Жидкова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми / О. Аврамова, О. Жидкова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 101–107.
2. Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.mospat.ru/index.php?page=30688
3. Покровский Й. А. Основные проблемы гражданского права. – 3-е изд., стереотип. – М., 2001. – 354 с.
4. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 608 с.
5. Орач Є. М., Тищик Б. Й. – Основи римського приватного права: Навчальний посібник / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 238 с.
6. Лобашова О. Є. Особливості ціннісних орієнтацій подружжя залежно від типу шлюбу // Вісник психології і соціальної педагогіки – 2010. – № 3. – 54–58 с.
7. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ / Голод С. И. – СПб: ТООТК «Петрополис», 1998. – 272 с.
8. Кириченко Т. С. Одностатеві шлюби: міф чи реальність? / Т. С. / Кириченко // Право і безпека. – 2012. – № 5. – С. 207–210.
9. Магун В. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с 23 другими европейскими странами. Ст. первая / В. С. Магун, М. Г. Руднев // Вестн. обществен. мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2007. – Т. 89, № 3. – С. 21–34.
10. 80% украинцев против однополых браков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://flot2017.com/posts/new/80_ukraincev_protiv_odnopolyh_brakov_lgbtstatistika_bez_vydelenija_armii_i_flota
11. Богуславский М. М. Международное частное право / М. М. Богуславский. – М., 2009. – 474 с.
12. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение. М., 2005. – 422 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://advoNat-bel.ru/articles/formation_of_the_in_stitute_of_marriage_in_russia.html

Данилова И.А.
Одесский национальный морской университет

ПРИЗНАНИЕ ОДНОПОЛЫХ БРАКОВ В УКРАИНЕ: БЫТЬ ИЛИ НЕ БЫТЬ?

Аннотация
В статье рассматриваются актуальные вопросы законодательного урегулирования института гражданского партнерства, что повлечет изменение принципов гражданского законодательства, усложнит гражданские и семейные правоотношения. Легализация однополых браков в Украине будет означать также урегулирование вопросов имущественных и неимущественных прав лиц, право собственности и право наследования, содержание одного партнера другим, конституционное право не свидетельствовать против своего партнера, что означает необходимость внесения изменений в Конституцию Украины, Семейный Кодекс Украины, Гражданский Кодекс Украины, Гражданский Процессуальный Кодекс Украины, другие нормативно-правовые акты, регулирующие семейные правоотношения.

Ключевые слова: права человека, гражданские и семейные правоотношения, институт гражданского партнерства, однополый брак, религия, мораль.

Danilova I.O.
Odessa National Maritime University

RECOGNITION OF SAME-SEX MARRIAGE IN UKRAINE: TO BE OR NOT TO BE?

Summary
The article discusses topical issues of the legislative settlement of the institution of civil partnership, which will entail a change in the principles of civil legislation, complicate civil and family legal relations. The legalization of same-sex marriages in Ukraine will also mean the settlement of issues of property and non-property rights of individuals, the right of ownership and the right to inherit the content of one partner to another, the constitutional right not to testify against one's partner, which means the need to amend the Constitution of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, and other legal acts regulating family legal relations.

Keywords: human rights, civil and family legal relations, the institution of civil partnership, same-sex marriage, religion, morals.

УДК 346(043.2)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ ЗГІДНО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Дмитрук І.М.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття торкається висвітленню питання врегулювання господарських санкцій. Досліджено теоретичні аспекти цієї дефініції. Висвітлюється поняття господарсько-правової відповідальності. Проводиться аналіз нормативно-правових актів. Характеризуються види господарських санкцій.
Ключові слова: юридична відповідальність, санкція, господарська санкція, господарсько-правова відповідальність, господарське правопорушення.

Постановка проблеми. Характерний вплив держави на економічні, соціальні, політичні процеси здійснюється шляхом імперативного правового регулювання.

На сьогодні жодна із сфер суспільної діяльності не обходиться без використання будь-якого виду санкцій.

За допомогою цього засобу забезпечення реалізації нормативно-правових актів та функціонування в рамках правового поля, регулювання господарської діяльності здійснюється на ряду з іншими видами участі суб'єктів у правових відносинах.

Поняття санкцій тісно пов'язане з юридичною відповідальністю, яка у господарській діяльності займає важливе місце, забезпечує виконання зобов'язання, дотримання законності, правопорядку. Це застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат. У свою чергу, господарсько-правова санкція становить собою визначену, безпосередньо законом або договором, міру відповідальності правопорушника – граничну величину майнового впливу на його діяльність, що може застосувати до нього кредитор або відповідний орган (наприклад, господарський суд).

Застосування господарських санкцій, як правового засобу відповідальності у сфері господарювання, потребує детального аналізу з боку юридичної науки. Такий підхід допоможе впорядкувати нормативно-правові акти, що регулюють цей вид правових відносин, систематизувати та вдосконалити їх.

Саме в цьому і полягає актуальність порушеної проблеми. Тому наукове дослідження господарських санкцій, як окремого правового інституту, допоможе розкрити ряд дискусійних положень за допомогою аналізу, характеристики, вивчити цю дефініцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням господарської відповідальності тією чи іншою мірою займалося багато теоретиків права, серед них – В. Б. Авер'янов, С. М. Братусь, В. В. Копєйчиков, О. Ф. Скакун, фахівці господарського права – М. С. Малеїна, О. О. Мельник, С. Н. Шишкина, В. С. Щербина, С. І. Юшина та ін. Тут було використано праці вчених-юристів Д. М. Лук'янця, О. П. Орлюк.

Мета статті – розкрити сутність та особливості застосування господарських санкцій, виходячи з положень національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність – закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому [1]. Поняття «відповідальність» аналізується різними авторами і визначається в основному у двох аспектах: перший – це форма контролю за діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм та правил [2; с. 124]; другий – це визнання вини суб'єкта, покладення на нього провини [3, с. 101]. Відповідальність у господарському праві – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – правопорушення у сфері господарювання (господарські правопорушення). Через що господарсько-правову відповідальність краще розглядати в першому аспекті, з позиції «обов'язку особи зазнавати певних втрат чи обмежень, передбаченими санкціями норм права» [4].

Саме тому за порушення норми господарського права, а точніше, гіпотези та диспозиції, встановлено відповідну міру юридичної відповідальності – санкцію. Цю дефініцію розглядають як невигідні наслідки для порушника.

Господарськими санкціями відповідно до ст. 217 Господарського кодексу України визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки [5].

За формою санкція є елементом правової норми, а за змістом – мірою державного примусу, що належить застосувати в результаті її реалізації [6]. Тому твердження про те, що санкція може передбачити застосування заходів, що мають на меті припинення або попередження правопорушення, є доцільним та відповідає традиційній теоретичній концепції поділу правової норми на елементи.

Згідно з ч. 2 ст. 217 Господарського кодексу у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій:
– відшкодування збитків;
– штрафні санкції;
– оперативно-господарські санкції;
– адміністративно-господарські санкції.

Відшкодування збитків передбачає відновлення майнового стану суб'єкта господарювання за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. Саме цей вид відповідальності передбачає наявність всіх умов господарсько-правової відповідальності. Він носить майновий характер

та близький за суттю з подібними санкціями в галузі цивільного права.

Під збитками слід розуміти витрати, що зроблені правомочною стороною, втрата чи пошкодження майна, а також не отримані доходи, які сторона могла б отримати в разі належного виконання зобов'язань чи дотримання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.

До складу збитків, які підлягають відшкодуванню, включаються:

– вартість втраченого, пошкодженого чи знищеного майна;

– додаткові витрати;

– не отриманий прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що понесла збитки, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання іншою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди [5].

В цивільному праві при відшкодуванні збитків обов'язкова наявність причинного зв'язку між невиконанням умов договору і збитками.

Штрафні санкції – це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання чи неналежного виконання господарського зобов'язання.

Для визначення розміру санкцій у вигляді штрафу, що накладається на юридичних осіб, крім традиційного визначення розміру штрафу на основі неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, використовуються різні методи, зміст яких залежить від параметрів господарської діяльності юридичної особи.

Згідно зі ст. 50 Цивільного кодексу України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума чи інше майно, яке боржник повинен передати кредитору у випадках порушення боржником зобов'язання [7]. Слід зазначити, що ці санкції є схожими в нормах господарського і цивільного права. Саме тому їм необхідно приділити особливу увагу, бо вони є універсальними і використовуються в багатьох галузях права. Вони носять комплексний характер і можуть застосовуватись у податковому, антимонопольному, страховому законодавстві. Проте при їх використанні слід чітко виділяти об'єкт та об'єктивну сторону. Це дасть змогу предметніше визначити сферу дії та можливість застосування такої санкції. Підставами застосування санкцій за законодавством України, виступають переважно правопорушення юридичних осіб, об'єктивна сторона яких полягає у протиправних діях або бездіяльності, а також може проявлятися у вигляді протиправного стану або правового делікту.

Правом застосовувати штрафні санкції наділені такі суб'єкти: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на підставі відносин власності. Отже, сфера застосування господарської санкції визначається також специфічним колом суб'єктів.

У ч. 2 ст. 231 Господарського кодексу України передбачені конкретні розміри штрафних санкцій, які стягуються при порушенні господарського зобов'язання, в якому хоча б однією із сторін є суб'єкт господарювання, що належить до державного сектора економіки, чи порушення пов'язане з виконанням державного контракту або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету чи за рахунок державного кредиту.

Оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника, які застосовуються сторонами зобов'язання в односторонньому порядку з метою припинення чи попередження повторення порушень зобов'язання. На відміну від штрафних санкцій, що можуть бути передбачені як в законі, так і в договорі, оперативно-господарські санкції можуть бути передбачені тільки в договорі. Однією з важливих особливостей оперативно-господарських санкцій є те, що вони можуть застосовуватися незалежно від відсутності чи наявності вини суб'єкта господарювання.

Види оперативно-господарських санкцій:

1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання правомочною стороною зі звільненням її від відповідальності за це при порушенні зобов'язання іншою стороною;

– відмова від виплати за зобов'язаннями, які виконано неналежним чином чи достроково виконано боржником без згоди іншої сторони;

– відстрочка відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочки виставлення акредитиву платником, зупинення видачі банківських позичок і т. д.;

2) відмова правомочної сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного іншою стороною, чи повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, виплачених за неякісну продукцію і т. д.);

3) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції, перехід на попередню оплату продукції чи на оплату після перевірки її якості і т. д.;

4) відмова на встановлення в майбутньому господарських відносин зі стороною, яка порушила зобов'язання. Цей перелік оперативно-господарських санкцій не є вичерпним. Сторони в договорі можуть передбачити й інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарських зобов'язань іншою стороною. Ці санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. Якщо сторона не згідна із застосуванням санкції, вона може звернутися до суду із заявою про відміну такої санкції та відшкодування збитків, спричинених її застосуванням. Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

Якщо штрафні санкції можуть застосовуватись сторонами лише за рішенням суду, то од-

нією з особливостей оперативно-господарських санкцій є застосування їх сторонами зобов'язання в односторонньому порядку, тобто без попередження заздалегідь [8; с. 163].

Доречно відзначити, що на відміну від цивільно-правових санкцій, оперативно-господарські санкції як правоохоронні заходи оперативного характеру мають в значній мірі превентивне, попереджувальне значення. Вони виступають як засіб забезпечення належного виконання зобов'язання та як форма покарання суб'єкта господарських відносин, який порушив норми права. Оперативно-господарські санкції можуть субсидіарно застосовуватись одночасно зі стягненням збитків та неустойки незалежно від вини суб'єкта, що допустив правопорушення [9].

Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Вони встановлюються виключно законом і застосовуються уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування. Існування такого виду санкцій у господарському праві є досить дискусійним. На думку автора, такий вид санкцій є схожим з санкціями в адміністративному праві, їх можна віднести до заходів адміністративного примусу. Наприклад, Д. Лук'янець вважає, що застосування таких санкцій в адміністративному порядку переважно органами виконавчої влади містить вказівку саме на адміністративний елемент [10].

Проте є ряд ознак, які все ж виділяють такий вид господарських санкцій в окрему категорію. Можна визначити наступні особливості застосування адміністративно- господарських санкцій:

1) підставою їх застосування є порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності;

2) застосовуються лише до суб'єктів господарювання (а не до всіх учасників господарських відносин);

3) можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування;

4) є заходами організаційно-правового або майнового характеру;

5) спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків;

6) можуть бути встановлені виключно законами;

7) можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніш як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Висновки. Аналізуючи діюче законодавство та господарську практику варто визначити, що санкції в господарському праві носять майновий вартісний характер. Їх основна ціль – встановлення негативних наслідків у майновій сфері порушника. Вони вирізняються тим, що носять комплексний характер і врегульовуються не лише нормами господарського законодавства, а й нормами цивільного та адміністративного права, а також рядом інших суміжних галузей права. Це твердження можна в повній мірі віднести, наприклад, до такого виду як адміністративно-господарські санкції. Кожен із вказаних вище видів господарських санкцій потребує свого окремого дослідження. Господарсько-правові санкції є універсальною мірою відповідальності. Така універсальність обумовлює наявність у них досить великої кількості ознак, які по різному проявляються в різних сферах застосування. Розкриття їх змісту дає можливість повною мірою зрозуміти роль, що відіграє цей вид санкцій як компонент правової системи.

Список літератури:

1. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – С. 689.
2. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / Андрій Йосипович Іванський. – Одеса, 2009. – 559 с.
3. Старостенко Г.Г. Бюджетна система: навч. Посібник / Г.Г. Старостенко, Ю.В. Булгаков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с.
4. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – С. 204.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436–IV (Редакція станом на 08.12.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436–15
6. Усенко Р.А. Фінансові санкції за законодавством України: Монографія / Відповід. ред. Д.М. Лук'янець. – К.: Дакор, КНТ, 2007. – 168 с.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № № 435–IV (Редакція станом на 04.06.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435–15
8. Мамутов В.К. Господарське право: підручник / В.К. Мамутов. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 163–198.
9. Потоцький М.Ю. Оперативно-господарські санкції у сфері інтелектуальної власності / М.Ю. Потоцький // Європейські перспективи. – 2013. – № 8. – С. 147–153.
10. Лук'янець Д. Про правову природу адміністративно-господарських санкцій / Д.М. Лук'янець // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 10–15.
11. Щербина В.С. Адміністративно- господарські санкції в системі заходів господарсько-правової відповідальності / В.С. Щербина // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 2. – С. 180–185.

Дмитрук И.Н.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ САНКЦИЙ СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена вопросам урегулирования хозяйственных санкций. Исследованы теоретические аспекты дефиниции. Освещается понятие хозяйственно-правовой ответственности. Проводится анализ нормативно-правовых актов. Характеризуются виды хозяйственных санкций.
Ключевые слова: юридическая ответственность, санкция, хозяйственная санкция, хозяйственно-правовая ответственность, хозяйственное правонарушение.

Dmytruk I.N.
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

LEGAL REGULATION OF ECONOMIC SANCTIONS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the issues of settling economic sanctions. The theoretical aspects of the definition are investigated. The notion of economic and legal responsibility is covered. The analysis of normative legal acts is carried out. Characteristic types of economic sanctions.
Keywords: legal responsibility, sanction, economic sanction, economic and legal responsibility, economic offense.

УДК 346.3:004.738.5

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОД ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ ІНТЕРНЕТ

Жутова С.М.
Національний юридичний університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемі правового регулювання електронної форми правочину в праві України. Стисло описаний механізм укладення електронного договору. Визначено специфіку договорів, укладених за допомогою мережі, їх регулювання поряд із правовими вимогами держави. Окреслено необхідність покращення законодавчої бази у сфері правочинності застосування електронних договорів. В кінці роботи зроблені висновки.
Ключові слова: електронний договір, правочин, форма правочину, електроний цифровий підпис, електрона торгівля.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стрімкого зростання науково-технічного прогресу, неминучим є розвиток нових форм господарських відносин. Розвиток електронної комерції ставить нові завдання перед законодавцем, від ефективності вирішення яких залежить стан національної економіки. Державне регулювання цього елементу господарювання не є ідеальним та потребує подальшого вивчення та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань електронної комерції займались такі вчені як С. Кехель, П. Сінг, П. Дінс, Н. Джерк, Г. Дункан, К. Пейтель, А. Саммер, А. Воронова, Ю. Асадчев. Праці наведених науковців розкривають як загальні, так і окремі питання укладення договорів в мережі Інтернет.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на прийняття Закону України «Про електронну комерцію» від 3.09.2015 року, не вирішеними лишається ряд питань. Зокрема, мова йде про особливості використання електронного підпису та проблеми захисту інформації в мережі Інтернет.

Мета статті. Дана стаття покликана розкрити особливості поняття та правового регулювання договорів укладених в мережі Інтернет, а також з'ясувати сучасний стан захищеності інформації, що зберігається в електронній формі.

Виклад основного матеріалу. В силу швидкого розвитку технологій питання про поняття та особливості укладання угод через мережу Інтернет стають все більш актуальними.

Своєчасне та правильне укладання господарських договорів покликано сприяти впорядкуванню відносин між підприємствами, установами та організаціями, розвитку їх ділового співробітництва, більш ефективному використанню господарського договору [1, с. 20].

На сьогодні існують різні точки зору щодо правового статусу договорів укладених у мережі Інтернет. Спробуємо дослідити позиції різних науковців та зробити власні висновки.

Так, одні науковці, поділяючи підхід прийнятий в багатьох зарубіжних країнах, згідно з яким електронна форма правочину є окремою формою правочину. Відповідно до цього підходу «письмова» та «електронна» форми є видовими щодо родового поняття, яким слід вважати «запис», тобто фіксацію змісту правочину на матеріальному або електронному носієві, який надає можливість зберігати інформацію про зміст правочину протягом тривалого часу і відтворити її на першу вимогу у формі, зрозумілій людині [6, с. 43].

На думку представників іншої позиції, зокрема І. Спасибо-Фатєєвої, А. Чучковської та О. Ґудзь, правочин, вчинений з використанням електронних засобів зв'язку, є різновидом письмової форми.

Так, І. Спасибо-Фатєєва вважає, що віднесення правочинів, вчинених за допомогою електронних засобів зв'язку, до письмових, слід розуміти як подання інформації (змісту правочину) на інших носіях, аніж папір, однак із фіксацією волі (думки, намірів) сторін через логічно упорядковані знаки. Матеріальним носієм буде комп'ютерний диск, із якого зчитується відповідна інформація через її сприйняття на моніторі або після роздрукування на папері. Тому електронно-цифрова форма є різновидом письмової форми з урахуванням специфіки мережі Інтернет [2, с. 174].

Доцільно погодитись з тим, що електронна форма укладення договорів можлива там, де це прямо передбачене спеціальним законодавством про певний вид договорів, наприклад, банківська сфера та цінні папери.

Досить неоднозначною є положення міжнародно-правового регулювання договорів в мережі Інтернет.

Так, першим кроком у галузі розвитку міжнародного права щодо регулювання електронної комерції став прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 30 січня 1997 р. Типовий закон «Про електронну торгівлю» (так званий Типовий закон ЮНСІТРАЛ). Цей документ має рамковий, рекомендаційний характер і призначений у першу чергу для використання державами як основи для розробки національного законодавства.

Вказаний акт сформував правову основу для діяльності в сфері електронної торгівлі, а також дав визначення основним поняттям, що використовуються в даній сфері таким як електронний документ, електронний документообіг, електронний підпис, автор електронного документа, інформаційна система та інші. Поряд з цим, він визнав юридичну і доказову силу за документами в електронній формі, встановив вимоги, що висуваються до електронного підпису як засобу підтвердження достовірності та цілісності електронного документа.

Тобто, даний акт розкриває головні, базові категорії у сфері електронної комерції та сприяє теоретичному та практичному розвитку даної сфери

Вдосконалюючи положення Типового закону «Про електронну торгівлю» держави-учасниці ООН розробили проект міжнародної Конвенції»«Про електронні угоди». Вказана конвенція повинна була закріпити основні правила встановлення порядку укладення електронних угод та їх виконання. Конвенція покликана перевести відносини у сфері міжнародної електронної торгівлі на якісно інший, більш високий рівень розвитку [3].

Поряд з нормотворчою діяльністю ООН у формуванні міжнародного права у сфері електронної торгівлі активну участь бере і Європейський Союз. Так, У 1998 році він прийняв Директиву «Про деякі аспекти електронної торгівлі на внутрішньому ринку», основним завданням якої є забезпечення умов належного функціонування міжнародної електронної комерції між державами-членами ЄС.

Іншим, не менш важливим документом, який формує європейське право у сфері електронної торгівлі, є прийнята в грудні 1999 р. Директива ЄС «Про правові основи Співдружності для використання електронних підписів». Цей документ найбільш повно врегулював відносини у сфері використання електронних підписів. Взагалі, електронний підпис відіграє одну з ключових ролей при укладенні угоди в мережі Інтернет, оскільки його достовірність має бути підтверджена належним чином.

Так, підписувати договір в мережі Інтернет можна шляхом накладення електронного підпису, який ідентифікує підписувача і захищає документ від підробки.

Під електронним підписом, у принципі, може матися на увазі будь-який спосіб підписання електронного документа, зокрема графічне зображення рукописного підпису та звичайних паролів.

Проте в Законі України «Про електронний цифровий підпис» наголошується на регулюванні відносин, пов'язаних з використанням одного різновиду електронного підпису – електронного цифрового підпису [5].

Його особливість полягає в тому, що він ґрунтується на алгоритмах криптографічного захисту інформації. Даний підпис накладається за допомогою особистого ключа – спеціального коду, відомого тільки особі, яка підписала документ.

В свою чергу, дійсність підпису перевіряється за допомогою відкритого ключа – коду перевірки, доступного решті суб'єктів електронного документообігу.

Разом з міжнародним правом активно розвивається і національне законодавство окремих країн світу. Приймаються закони, що регулюють діяльність у сфері Інтернет.

В Україні також існує ринок товарів і послуг, для оплати яких електронна комерція є зручним платіжним інструментом.

У нашій державі початок правового регулювання діяльності у сфері високих технологій було закладено у 1998 р. з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про Національну програму інформатизації». Тоді ж була схвалена Концепція Національної програми інформатизації та прийнято Закон України «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 1998–2000 роки».

Наступним важливим кроком став Указ Президента України № 928 від 31 липня 2000 р. «Про заходи по розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет

та забезпеченню широкого доступу до цієї мережі в Україні».

Слід також відмітити, що постановою Національного банку України від 10 червня 1999 р. № 280 затверджено Правила організації захисту електронних банківських документів, які оперують поняттям «електронні банківські документи», не розкриваючи його.

22 травня 2003 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», який визначає поняття електронного документа та електронного документообігу, закріплює світові тенденції щодо визнання юридичної сили електронного документа, вказує на права та обов'язки суб'єктів електронного документообігу, їх відповідальність і т. ін.

У Законі дотриманий загальний підхід до розуміння електронного документа, розкритий Типовим законом ЮНСІТРАЛ «Про електронну комерцію». Даний підхід ґрунтується на дослідженні цілей та функцій традиційних вимог до складання документів на папері для того, щоб визначити, як дані цілі та функції можуть бути досягнуті або виконані за допомогою методів, що використовуються за електронної передачі даних. Тоді ж був прийнятий і Закон України «Про електронний цифровий підпис», про який мова йшла раніше.

Законодавство визначає поняття «електронного правочину». Так, відповідно до Закону України «Про електронну комерцію» таким правочином виступає дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

При цьому, окремі положення законодавства в сфері електронної комерції мстяться в інших нормативно-правових актах.

Цивільний кодекс України визнає можливість укладення правочинів в електронній формі, розглядаючи її як еквівалент письмової форми.

Стаття 207 Цивільного кодексу передбачає, що правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. При цьому, вимога щодо письмової форми є дотриманою, якщо зміст правочину зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони.

Ішим актом, що регулює питання електронної комерції є Господарський кодекс України. Даний акт чітко не обумовлює сучасні інформаційні технології у якості засобів укладення договорів. Стаття 181 допускає укладення господарських шляхом обміну факсограмами, телеграмами, телефонограми тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень.

При цьому в частині 7 ст. 179 указується, що «Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів».

Можна відзначити, що вказані кодекси легалізують використання засобів телекомунікацій для здійснення електронних операцій, але чітко не регулюють питання використання електронних документів для здійснення таких операцій, особливості істотних умов таких операцій.

З прийняттям Закону України від 3.09.2015 року «Про електронну комерцію» від 3.09.2015 року на законодавчому рівні врегульовані особливості укладення договорів в електронній формі.

Даний акт встановив вихідні положення вітчизняного законодавства сфері електронної комерції.

До головних елементів правового регулювання в даній сфері слід віднести достовірність факту укладення договору, збереженість і незмінність даних, що містяться в договорі.

Недопустимим є те що, факт укладення договору заперечується правовими органами лише на тій підставі, що він являє собою комп'ютерний запис даних. Відтепер, при встановленні наявності договору, крім інших, можуть ураховуватися такі фактори: складність устаткування, використовуваного кожною зі сторін; характер їхньої комерційної діяльності; частота комерційних угод, що укладаються між даними сторонами; вид і обсяг угоди; вимоги до підпису в конкретній правовій системі; можливості систем зв'язку; набір процедур дійсності, установлених посередниками, і їх виконання сторонами; дотримання торговельних порядків і практики; наявність страхування від несанкціонованих повідомлень та інше.

Важливим нововведенням є те, що організації, що є власниками інформаційної мережі, повинні встановлювати стандарти безпеки, яких сторони повинні додержувати, у противному разі можна говорити про презумпцію збереження цілісності і конфіденційності даних.

Разом з цим, невирішеним залишається питання можливості ідентифікації сторін договору, укладеного в електронному вигляді. Визначити, що договір підписаний справді тими особами, що позначили себе в мережі Інтернет, можливо лише за допомогою електронно-цифрового підпису, який в сучасних умовах теж може бути підробленим.

Питання електронної комерції підіймаються і в «Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом...». Положення даної угоди дублюють норми чинного міжнародного законодавства.

Так, новий Закон також визначає, що електронні договори укладені шляхом «прийняття умов» (наприклад, «кліком»/згодою) покупцем на Інтернет сторінці є приєднанням до договору конклюдентними діями.

Зміст таких дій має бути чітко роз'яснено в інформаційній системі.

Електронні документи (повідомлення), пов'язані з електронним правочином, можуть бути подані як докази сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи.

Докази, подані в електронній формі або у формі паперових копій електронних повідомлень, вважаються письмовими доказами згідно із статтею 36 Господарського процесуального кодексу.

У Законі також зазначено, що не є комерційним електронним повідомленням: інформація, що надає прямий доступ до діяльності особи; доменне ім'я чи адреса електронної пошти; повідомлення про товари, роботи чи послуги або ділову репутацію особи, розміщене не з метою їх просування.

Закон встановлює важливі правила щодо особливостей укладання електронного договору. По-перше, визначені вимоги до змісту оферти (необхідність викладення істотних умов договору та іншої необхідної інформації.

Визначено форму оферти (наприклад, шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах).

Договори, що укладаються в Інтернеті можна підрозділити на два види: договори, що укладаються за допомогою Інтернету як засобу зв'язку, тобто як аналога факсу і т. п.; договори, що укладаються в Інтернеті як правовому просторі.

Поділ правочинів в мережі Інтернет може також здійснюватись на прямі та непрямі.

Прямі (direct) електронні правочини – стосуються предмету, який має електронну форму вираження (наприклад, комп'ютерна програма, електронна база даних). Прямі електронні правочини мають місце і у випадку надання послуг в системі on-line (наприклад e-banking).

Непрямі (indirect) електронні правочини – вчиняються за допомогою електронних засобів комунікації, але виконуються в традиційній формі. До прикладу, виконання договору, яке полягає в купівлі-продажу книжки в Інтернет-магазині настає шляхом поставки книжки покупцю через наприклад кур'єра. Таким чином електронним є лише етап вчинення правочину, в той час виконання здійснюватиметься в традиційний спосіб [3, с. 74].

Як слушно зауважує П. Подрецький, поділ правочинів вчинених в мережі Інтернет, випливає з практики обороту. Найчастіше в літературі зустрічається класифікація, яка базується на критерії поділу залежно від сторін, способу вчинення правочину та виокремлення характерних послуг. Аналіз практики дає змогу розширити класифікацію правочинів, та обрати за вирізняючий критерій роль особи, що надає послуги в мережі [2, с. 41].

Окремою проблемою виступає захист інформації в мережі Інтернет.

Питання захисту інформації регламентується Законом «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 31 травня 2005 року.

Об'єктами захисту в системі є інформація, що обробляється в ній, та програмне забезпечення, призначене для обробки цієї інформації.

Порядок доступу до інформації визначається її власником. Умови обробки інформації в системі визначаються власником системи відповідно до договору з власником інформації.

Відповідальність за захист інформації в системі покладається на власника системи.

Указ Президента України «Про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні» від 22.05.98 № 505/98 (у редакції від 27.09.99) [4] визначає криптографічний захист як вид захисту, який реалізується за допомогою перетворень інформації з використанням спеціальних даних з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її достовірності, цілісності, авторства тощо. Державну політику щодо криптографічного захисту інформації відповідно до Указу Президента України від 11.02.98 № 110 реалізує Департамент спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації СБУ (нині – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України).

Охорона прав споживачів в сфері електронної комерції регламентується Законом «Про захист споживачів». Вказаний Закон передбачає, зокрема, поняття договору, укладеного на відстані, тобто – за допомогою засобів дистанційного зв'язку, до яких відносить телекомунікаційні мережі, поштовий зв'язок, телебачення, інформаційні мережі, зокрема Інтернет.

Висновки та пропозиції. Отже, прийняття Закону України «Про електронну комерцію» значно спростило регулювання порядку укладання договорів у мережі Інтернет. Та не дивлячись на це вивчення даного питання буде актуальним і надалі, оскільки технічний прогрес постійно змінює форму та характер комунікації між людьми.

Електронні договори при використанні сучасних інформаційних технологій повинні відповідати встановленому законом порядку. При цьому, важливим є встановлення таких механізмів укладання цих договорів, що не позбавить електронні договори юридичної сили, оскільки в іншому випадку потенціал Інтернету не буде використаний в повній мірі.

Список літератури:

1. Буткевич С.А. Заключение хозяйственных договоров. – К.: Вища школа, 1978. – 89 с.
2. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в Україні. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с. ISBN 966–364–384–6.
3. Електронний правочин у цивільному праві України: монографія; за наук. ред. д.ю.н., проф., чл.-кор. НАПрН України Р.О. Стефанчука / Н.Є. Блажівська. – К.: Алерта, 2014. – 240 с.
4. Указ Президента України «Про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні» від 22.05.98 № 505/98 (у редакції від 27.09.99).
5. Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
6. Сахарук Д. Поняття та види форми правочину. // Підприємництво, господарство і право. – 2003 – № 12. – С. 43–47.

Жутова С.М.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДОГОВОРОВ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ

Аннотация
Статья посвящена проблеме правового регулирования электронной формы договора в праве Украины. Кратко описан механизм заключения электронного договора. Определена специфика договоров, заключенных с помощью сети Интернет, их регулирования наряду с правовыми требованиями государства. Определена необходимость улучшения законодательной базы в сфере правомочности применения электронных договоров. В конце работы сделаны выводы.
Ключевые слова: электронный договор, сделка, форма сделки, электронный цифровой подписи, электронная торговля.

Zhutova S.M.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF CONTRACTING THROUGH THE INTERNET

Summary
Article is devoted to the legal regulation of electronic transaction forms in the law of Ukraine. The mechanism for concluding an electronic contract and its terms is briefly described. The specifcs of contracts concluded with the help of the network, their regulation along with the legal requirements of the state are described. The necessity of increasing the legislative base in the feld of eligibility for the application of electronic contracts has been determined. At the end of the work conclusions are drawn.
Keywords: electronic contract, transaction, forms of transaction, electronic digital signature, electronic commerce.

УДК 343.921.2:347.447.93

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ В ПОРІВНЯННІ З ПРОЦЕСОМ ЦИВІЛЬНИМ

Канарик Ю.С., Сахно Б.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В даній роботі досліджується питання існування інституту забезпечення позову. Проводиться аналіз чинного законодавства щодо його правового закріплення. Аналізуються основні відмінності правового регулювання забезпечення позову у господарському та цивільному процесах. Наводяться правові положення, що регламентують діяльність суду в даній сфері. Надаються висновки щодо розмежування забезпечення позову у досліджуваних судових процесах.
Ключові слова: забезпечення позову, підстави забезпечення позову, заходи забезпечення позову, заява про забезпечення позову, скасування забезпечення позову.

Постановка проблеми. Здійснення правосуддя господарськими судами є важливим інституційним засобом реалізації державної економічної політики, оскільки, приймаючи рішення у господарських справах, суди одночасно здійснюють оцінку законності конкретних дій суб'єктів господарювання та в подальшому спрямовують їх у правове поле, що в кінцевому підсумку сприяє економічному зростанню нашої держави. Конституцією України встановлено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Крім того, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (ст. 124) [1].

Що ж до самого поняття господарського процесу, то воно є доктринальним та наводиться рядом вчених, які досліджують науку господарського процесу. Зокрема, під господарським процесом слід розуміти встановлену нормами процесуального права форму діяльності господарських судів, яка спрямована на захист порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання [2].

Варто відмітити, що господарське судочинство є формою захисту порушених (оспорюваних) прав особи, має свої особливості, які в свою чергу встановлені та регулюються нормами господарського процесуального права. Таким чином

переходячи до предмету нашого дослідження зазначимо, що заходи забезпечення позову є елементом господарського процесу, який виокремлено в окремий правовий інститут.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання займалися такі науковці як Н.А. Абрамов, В.Е. Беляневич, С.С. Боровик, С.Н. Братусь, І.С. Денісов, В.І. Добровольський, В.В. Корольов, О.А. Кухарєва, Я.О. Львов, М.А. Плюхіна, В.В. Резнікова, Д.І. Стєпанов, Г.С. Шапкіна, Є.О. Харитонов, В.В. Ярков та інші.

Метою статті є дослідження та порівняння сучасного господарського та цивільного процесуального законодавства, що стосується питання існування забезпечення позову. Інститут забезпечення позову за своєю природою має достатньо важливе значення, адже саме він дає реальну можливість сторонам процесу бути впевненими у виконанні рішення суду та захищає майнові інтереси особи, що звернулася до суду з відповідною заявою. Так можна зазначити, що даний інститут направлений на реальне і повне відновлення майнових прав учасників господарського судочинства, порушених в результаті неправомірних дій інших осіб, і є важливою гарантією захисту прав учасників господарського процесу [3].

Що ж до самого поняття «забезпечення позову», то законодавець не навів його ні в Господарському процесуальному кодексі, ні навіть у Цивільному процесуальному кодексі України. Тому для надання такого визначення варто звернутися до Постанови пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову», відповідно до якої забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог [4]. Отже, на нашу думку, забезпечення позову є сукупністю заходів, що передбачені відповідним законом, та які направлені на гарантування виконання прийнятого господарським судом рішення у відповідній справі.

Звертаючись до Господарського процесуального кодексу України зазначимо, що питанню про забезпечення позову присвячено три статі, які виділені в окрему главу (Глава Х Забезпечення позову), а саме ст. 66 Підстави забезпечення позову, ст. 67 Заходи забезпечення позову та відповідно ст. 68 Скасування забезпечення позову. При цьому Цивільний процесуальний кодекс України, без виокремлення досліджуваного інституту в окрему главу, виділяє наступні статті: ст. 151 Підстави для забезпечення позову; ст. 152 Види забезпечення позову, ст. 153 Розгляд заяви про забезпечення позову, виконання ухвали про забезпечення позову, ст. 154 Заміна виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову, ст. 155 Відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, та повернення предмета застави.

Маємо зазначити, що в проекті нового Господарського процесуального кодексу України, що був розроблений відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232 від 23.03.2017 року (далі – Проект), досліджуваній категорії так само виділено окрему главу, а саме Глава 10 Забезпечення позову, яка має свої відмінності із чинними положеннями. Насамперед даний розділ містить не три статті як попередній, а одинадцять, які більш деталізують процес здійснення заходів задля забезпечення позову. Інші особливості нами буде розглянуто в ході нашого дослідження.

Отже, забезпечення позову як вже було зазначено, це сукупність визначених процесуальних дій, вони допускаються на будь-якій стадії провадження у справі, як під час подання позову, так і після відкриття провадження на будь-якій стадії розгляду справи та у випадку перегляду рішення у відповідних інстанціях (апеляція та касація), а також за основним та зустрічним позовами, в тому випадку якщо невжиття таких заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення господарського суду [5]. Щодо уповноважених цим правом осіб, то це може бути і сторона процесу, і треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, адже вони користуються правами позивача у процесі, прокурор, а також суд за власною ініціативою, перелік осіб, які вправі заявляти клопотання є вичерпним.

Таке клопотання особи оформлюється за допомогою заяви про забезпечення позову, в які мають бути вказані дані, на підставі яких суд має винести відповідне рішення, на жаль чинний ГПК України не визначає, що саме має міститися у заяві. Тому наведемо положення ч. 2 ст. 151 ЦПК України, в якій зазначено, що в заяві такого виду має бути зазначено причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов; вид забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності; інші відомості, потрібні для забезпечення позову [6]. При цьому в Постанові пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 року № 16 «Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову» зазначено, що особа, яка подала заяву про забезпечення позову, повинна обґрунтувати причини звернення із заявою про забезпечення позову. З цією метою та з урахуванням загальних вимог, передбачених статтею 33 ГПК, обов'язковим є подання доказів наявності фактичних обставин, з якими пов'язується застосування певного заходу до забезпечення позову [7].

Для прикладу варто відмітити, що в Проекті ГПК України, що запропонований до прийняття, питанню оформлення заяви виділено окрему статтю, наступного змісту, заява про забезпечення позову подається в письмовій формі, підписується заявником і повинна містити: найменування суду до якого подається заява; повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – грома-

дян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, якщо такі є; предмет позову та обґрунтування необхідності забезпечення позову; захід забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності; ціну позову, про забезпечення якого просить заявник; пропозиції заявника щодо зустрічного забезпечення; інші відомості, потрібні для забезпечення позову [8]. Отже, законодавець не встановив певних вимог до форми та змісту клопотання особи в чинному законі, хоча усунув даний недолік у його проекті.

Далі розглянемо, які ж саме види забезпечення позову може бути застосовано, до його предмету. Так ст. 67 ГПК України в ч. 1 надає вичерпний перелік таких видів: накладання арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачу; заборона відповідачеві вчиняти певні дії; заборона іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку [5], для порівняння ЦПК передбачена їх більша кількість, наприклад, крім вказаних категорій, може бути застосовано передача речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам; встановлення обов'язку вчинити дії щодо унеможливлення доступу користувачів мережі Інтернет до об'єктів права інтелектуальної власності, правомірність використання (розміщення) яких у мережі Інтернет є предметом спору [6].

Звертаючись знову ж до Проекту ГПК маємо відзначити, що в ньому було збільшено перелік таких заходів, а саме, було додано наступні способи забезпечення: встановлення обов'язку вчинити певні дії; заборона іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору, або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві, або виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупинення продажу майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно, або про виключення його з опису і про зняття з нього арешту; передача речі, яка є предметом спору, на зберігання іншій особі, яка не має інтересу в результаті вирішення спору; зупинення митного оформлення товарів чи предметів, що містять об'єкти інтелектуальної власності; арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги; іншими заходами, необхідними для забезпечення ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів [8], цей захід дозволить зацікавленим особам більш повно та ефективно захистити свою вимогу.

Також даними статтями передбачається перелік випадків в яких не можливе здійснення забезпечення позову, наприклад, не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються (ч. 2 ст. 138 Проекту ГПК України); не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті (ч. 11 ст. 138 Проекту ГПК України); не допускається забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів Національного банку України, а також встановлення для Національного банку України заборони або обов'язку вчиняти певні дії (ч. 5 ст. 67 ГПК України); не допускається накладення арешту на майно, на яке накладено арешт відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (ч. 6 ст. 67 ГПК України) та інші обмеження передбачені чинним законодавством, що в свою чергу слугує механізмом захисту господарської діяльності для протилежної сторони спору.

Загалом частинами 2 та 3 ст. 67 чинного Кодексу зазначено, що про забезпечення позову господарським судом виноситься ухвала, яку може бути оскаржено, в порядку передбаченому законодавством. Інших же положень, стосовно порядку та способу розгляду заяви, законодавцем надано не було. А тому при розгляді клопотання особи про забезпечення позову господарському суду варто керуватися рекомендаціями постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 року № 16, так п. 5, 6 цієї постанови визначено, що про забезпечення позову господарський суд виносить ухвалу, яка надсилається або видається сторонам у справі, іншим учасникам судового процесу (стаття 87 ГПК). Наказ про вжиття заходів до забезпечення позову не видається.

Зазначена ухвала з урахуванням пункту 2 частини другої статті 17 Закону України «Про виконавче провадження» має статус виконавчого документа, а тому повинна відповідати вимогам статті 18 названого Закону, в тому числі бути скріплена гербовою печаткою.

Статтею 106 ГПК передбачено можливість оскарження ухвал про забезпечення позову, скасування забезпечення позову. Відтак ухвали про відмову в задоволенні заяви про забезпечення позову або в задоволенні клопотання про скасування заходів до забезпечення позову оскарженню не підлягають [7]. Також Постановою надається роз'яснення стосовно того чим має керуватися суд при винесенні такої ухвали, а саме у вирішенні питання про забезпечення позову господарський суд має здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням: розумності, обґрунтованості і адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову; забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу; наявності зв'язку між конкретним заходом до забезпечення позову і предметом позовної вимоги, зокрема, чи спроможний такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову; імовірності утруднення виконання або невиконання рішення господарського суду в разі невжиття таких заходів; запобігання порушенню у зв'язку із вжиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, що не є учасниками даного судового процесу. У разі вжиття заходів до забезпечення позову з ініціативи господарського суду відповідні дії мають бути мотивовані з урахуванням, зокрема, наведеного, а також припису пункту 3 частини другої статті 86 ГПК [7].

Звертаючись до ЦПК України (ст. 153), можемо зазначити, що він передбачає законодавчо закріплену процедуру розгляду заяви даного виду, яка виглядає наступним чином: спершу, заява реєструється відповідним судом; якщо заяву подано до подання відповідного позову (заявнику надається три дні для подання позову),

вона розглядається не пізніше двох днів з дня її подання, а суд при її розгляді може вимагати від заявника додаткові документи та інші докази, що підтверджують необхідність забезпечення позову; суд має право вимагати від позивача забезпечити вимогу заставою, розмір якої визначається судом та вноситься на депозитний рахунок суду; за підсумками розгляду клопотання судом постановляється ухвала, якою може бути забезпечено позов повністю чи частково; ухвала надсилається заявнику і заінтересованим особам, та підлягає негайному виконанню, якщо ж забезпечення передбачає заставу, то виконання ухвали звертається негайно після внесення всього розміру застави.

Така ухвала може бути оскаржена, що не зупиняє її виконання і не перешкоджає розгляду справи, у випадку оскарження ухвали про скасування забезпечення позову або про заміну одного виду забезпечення іншим суд зупиняє її виконання.

Повертаючись до Проекту можемо стверджувати, що відповідна стаття (ст. 141. Розгляд заяви про забезпечення позову) містить тотожні положення зі статтею 153 ЦПК України, за винятком положень про розгляд заяви про забезпечення позову у вигляді арешту на морське судно (заява про забезпечення позову у вигляді арешту на морське судно розглядається судом не пізніше двох днів з дня її надходження після її подання без повідомлення особи, що подала заяву, та особи, що є відповідальною за морською вимогою. Якщо на момент постановлення ухвали про арешт судна позов по суті морської вимоги до особи, що є відповідальною за морською вимогою, не поданий, в ухвалі про арешт судна суд зазначає строк, протягом якого особа, що подала заяву про арешт морського судна, зобов'язана подати такий позов та надати відповідне підтвердження суду [8]).

Заключна стаття Господарського процесуального кодексу України, що є частиною розділу про забезпечення позову, це ст. 68 наступного змісту: питання про скасування забезпечення позову вирішується господарським судом, що розглядає справу, із зазначенням про це в рішенні чи ухвалі [5]. ЦПК в ст. 154 більше конкретизує порядок скасування ухвали про забезпечення позову, зокрема, дана норма встановлює, що заходи забезпечення позову можуть бути скасовані судом, який розглядає справу (ч. 3); особа, щодо якої вжито заходи забезпечення позову без її повідомлення, протягом п'яти днів з дня отримання копії ухвали може подати до суду заяву про їх скасування, яка розглядається судом протягом двох днів (ч. 4); питання про скасування заходів забезпечення позову вирішується в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, неявка цих осіб не перешкоджає розгляду питання про скасування заходів забезпечення позову (ч. 5); якщо у задоволенні позову було відмовлено, провадження у справі закрито або заяву залишено без розгляду, вжиті заходи забезпечення позову застосовуються до набрання судовим рішенням законної сили, але суд може одночасно з ухваленням судового рішення або після цього постановити ухвалу про скасування заходів забезпечення позову (ч. 6); а також визначає випадки, коли така ухвала скасовується, якщо вона була прийнята до подання позовної заяви: неподання позовної заяви протягом трьох днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову, повернення позовної заяви, відмови у відкритті провадження у справі (ч. 7) [6].

Положення ст. 146 Проекту ЦПК України, щодо питання скасування заходів забезпечення позову, досить відрізняються від положень ст. 68 Господарського процесуального кодексу та ст. 154 Цивільного процесуального кодексу. Так суд може скасувати існуючі заходи як з власної ініціативи, та і за клопотанням учасника процесу, яке має бути розглянуто не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду. За результатами розгляду такого клопотання постановляється ухвала, яка може бути оскаржена в установленому порядку. Також вводиться строк розгляду такого клопотання у межах 5 днів з дня надходження. Ухвала про скасування заходів забезпечення позову чи про відмову у такому скасуванні може бути оскаржена у встановленому законом порядку.

Цивільним процесуальним кодексом передбачено умову відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, та повернення предмета застави (ст. 155), яка передбачає, що у випадку скасування встановленого заходу забезпечення позову, набрання законної сили рішенням про відмову у задоволенні позову чи ухвалою про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду особа, щодо якої вжито заходи забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. У разі внесення позивачем предмета застави відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, в першу чергу здійснюється за рахунок предмета застави. Предмет застави повертається позивачеві, якщо позов про відшкодування збитків не подано протягом двох місяців після настання обставин, визначених частиною першою цієї статті. Також предмет застави повертається позивачеві, якщо набрало законної сили рішення суду про задоволення позову або якщо сторони уклали мирову угоду [6].

Дана норма відсутня у чинному ГПК України, але передбачена Проектом у наступному вигляді, у випадку залишення позову без розгляду або закриття провадження з інших аніж зазначені в частині першій статті 143 цього Кодексу підстав, або у випадку ухвалення рішення суду щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову, відповідач або інша особа, чиї права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, за рахунок особи, за заявою якої такі заходи забезпечення позову вживались (ст. 147) [8].

Аналізуючи наведені положення щодо заходів забезпечення позову у господарському процесі можемо зробити наступні **висновки**. Заходи забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій учасників процесу, які направлені на гарантування виконання прийнятого господарським судом рішення у відповідній справі. Дане поняття є тотожним для обох судових процесів, проте способи здійснення даного права особи є більш конкретизованими та деталізованими у Цивільному процесуальному кодексі України, що і було показано при дослідженні. Цей

недолік було враховано при написанні Проекту Господарського процесуального кодексу, маємо сподівання, що у разі його прийняття інститут забезпечення позову набуде іншого, якісно нового вигляду, що зробить процес захисту прав особи більш ефективним.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Дудник Л.М. Українське господарське право та господарське процесуальне право: курс лекцій: Навчальний посібник – К.: Поліграфцентр «Геопринт», 2015. – 569 с.
3. Абрамов Н.А. Хозяйственно-процессуальное право Украины: Учеб. пособ. – Х.: Одиссей, 2002. – С. 30.
4. Постанова пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va009700–06
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 № 1798–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798–12
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 № 1618–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618–15
7. Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 року № 16 «Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0016600–11
8. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23 березня 2017 р. № 6232.

Канарик Ю.С., Сахно Б.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСКА В ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ В СРАВНЕНИИ С ПРОЦЕССОМ ГРАЖДАНСКИМ

Аннотация
В данной работе исследуется вопрос существования института обеспечения иска. Проводится анализ действующего законодательства относительно его правового закрепления. Анализируются основные различия правового регулирования обеспечения иска в хозяйственном и гражданском процессах. Приводятся правовые положения, регламентирующие деятельность суда в данной сфере. Предоставляются выводы относительно разграничения обеспечения иска в исследуемых судебных процессах.
Ключевые слова: обеспечение иска, основания обеспечения иска, меры обеспечения иска, заявление об обеспечении иска, отмена обеспечения иска.

Kanarik J.S., Sakhno B.S.
National University of Life and Environmental Science of Ukraine

MEASURES OF SECURITY FOR A CLAIM IN ECONOMIC PROCEDURE COMPARED WITH CIVIL PROCEDURE

Summary
The question of existence of institute of security for a claim is investigated in this work. The analysis of current legislation is conducted in relation to its legal fixing. The basic differences of the legal adjusting of security for a claim are analysed in economic and civil procedures. Legal positions, that regulate activity of court in this sphere, are brought. Conclusions are given in relation to differentiation of security for a claim in the investigated trials.
Keywords: security for a claim, grounds to secure a claim, measures to secure a claim, statement of claim security, cancellation of the claim security.

УДК 346.6:35.073.53(477)

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ: ПОНЯТТЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

Квач В.Ю., Афанасієв Р.В.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Стаття присвячена особливостям правового регулювання здійснення публічних закупівель в Україні. Авторами проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до тлумачення понять «публічні/державні закупівлі», «тендер», «конкурсні торги», «прок'юремент», поряд з чим, запропоновано власне наукове бачення. Проаналізовано підходи до розмежування понять «державні закупівлі» та «державне замовлення». Дослідниками з'ясовано призначення такого соціального інституту як державні закупівлі.
Ключові слова: публічні закупівлі, державні закупівлі, державне замовлення, тендер, прок'юремент, конкурсні торги.

Постановка проблеми. Виконання поточних завдань, для здійснення яких державою мають закуповуватися товари, роботи та послуги, має сприяти досягненню цілей державної соціально-економічної політики. За допомогою таких господарських операцій, які за певних умов утворюють відносини закупівлі, держава забезпечує реалізацію своїх економічних й соціальних функцій у всіх сферах суспільного буття. Публічні закупівлі, основою яких є проведення аукціону та об'єктивний і незалежний підхід до визначення переможця, слугують ринковим механізмом ефективного використання бюджетних коштів.

Здійснення процедур публічних закупівель на даний час привертає значну увагу науковців, оскільки у разі наявності дієвої системи проведення прозорих процедур публічних закупівель, прийняття замовниками чесних, об'єктивних та недискримінаційних рішень, наявності антикорупційних програм, можливе підвищення економічної, політичної та суспільної сфер держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закупівлі за державні кошти є предметом тривалих наукових дискусій як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних вчених. Серед науковців, у працях яких розглядається проблематика державних закупівель, слід виділити М. Афанасьєва, У. Бурханова, В. Зубара, Л. Катрошу, В. Колотія, К. Кузнєцова, О. Овсянюк-Берданіну, А. Олефір, Г. Пінькас, Я. Петруненко, В. Смиричинського, І. Смотрицьку, Н. Ткаченко, Л. Фалько, О. Шатковський, О. Юдіцького, С. Яременко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Через прийняття нового законодавчого акту правового регулювання закупівельної діяльності (Закон України «Про публічні закупівлі»), велике коло питань залишається поза увагою дослідників, що унеможливлює максимальне подолання існуючих в сфері закупівель проблем, які виникають при їх практичному здійсненні. Окремим питанням є дослідження визначення поняття «публічні закупівлі» та з'ясування ролі цього інституту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження законодавчого та наукових підходів до визначення поняття «публічні закупівлі», висунення власного наукового бачення зазначеного поняття, а також з'ясування ролі публічних закупівель в Україні.

Виклад основного матеріалу. Існування держави, як суспільно необхідної політичної організації, обумовлює наявність певних потреб, які пов'язані із здійсненням нею (державою) притаманних їй функцій. У зв'язку з цим державу слід вважати повноправним суб'єктом ринку, який, набуваючи для своїх потреб суспільні блага, формує ринок державних закупівель.

Так, О.Л. Юдіцький розглядає державні закупівлі як соціальний інститут державного регулювання економіки і зазначає, що він є стійкою моделлю поведінки певних членів суспільства, що забезпечує виробництво і розподіл суспільних благ, регулює грошовий обіг та характеризується наявністю специфічних функцій [1, с. 431].

Задля розуміння сутності зазначеного інституту, слід визначити сутність дефініції «публічні закупівлі» та дослідити її еволюцію в рамках представленої роботи.

Так, поняття «публічні закупівлі» в українському законодавстві досить нове. Поява його обумовлена прийняттям Закону України «Про публічні закупівлі» наприкінці 2015 року. Відповідно до вищезазначеного Закону публічні закупівлі є придбанням замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом [2].

Передувало терміну «публічні закупівлі» визначення «державні закупівлі». Останнє поняття застосовується досить часто як в економічній, так і в юридичній літературі. У зарубіжній і вітчизняній економічній та юридичній літературі, нормативній базі існують такі трактування закупівель за бюджетні кошти як тендер, конкурсні торги, прок'юремент, державне замовлення, державні закупівлі.

Термін «тендер», на нашу думку, є більше економічною категорією, є досить різноплановим та має багато значень. Так, зазначений термін є досить новим, активно застосовуватись господарюючими суб'єктами в Україні він почав два останні десятки років. Жодне нормативне тлумачення поняття «тендер» відсутнє у вітчизняному законодавстві. Поряд з тим на рівні наукових досліджень правова природа тендеру також малодосліджена.

Узагалі стосовно тлумачення поняття «тендер», то, як було з'ясовано Д.О. Бондаренком, у середині XX ст. поширений у бізнесі термін «тендер» став позначати міжнародні торги, що мають конкурсну форму розміщення замовлень на закупівлю на світовому ринку устаткування або залучення під-

рядчиків для спорудження комплектних об'єктів виконання інших робіт, включаючи надання різних інжиніринговиx послуг, тобто консультативних, будівельних, технологічних та інших комплексних послуг [3, с. 82, 125, 221].

Науменко С.М. визначає тендер (торги) як здійснення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця тендеру (торгів) згідно з процедурами (крім процедури закупівлі в одного постачальника) або оголошення покупцем (замовником) конкурсу для продавців (постачальників) із заздалегідь визначеними характеристиками [4, с. 244].

Поряд з тим постає необхідність дослідження тлумачення поняття «конкурс», підходів до визначення яких у науковій літературі декілька. Зокрема, Л.П. Батенко, О.А. Загородніх, В.В. Ліщинська, під конкурсом розуміють – спосіб розміщення замовлення на постачання товарів, виконання робіт, надання послуг, при якому замовник або організатор конкурсу в той чи інший спосіб штучно створює умови для конкурентної боротьби між постачальниками-учасниками конкурсу за замовлення з метою вибору найкращих умов придбання необхідних товарів, робіт, послуг [5, с. 67].

На думку В.М. Колотія, конкурсні торги – це спосіб видачі замовлень на постачання товарів, закупівлю послуг або видачу підрядів на проведення певних робіт на заздалегідь оголошених у спеціальному документі умовах, що передбачають залучення до певного терміну на принципах змагання пропозицій декількох учасників торгів з метою забезпечення найбільш вигідних умов угоди для їхнього організатора [6, с. 24].

Таким чином, з аналізу вищевказаних тлумачень поняття «тендер», а також дослідження тлумачень поняття «конкурс», Науменко С.М. робить висновок про те, що під тендером (конкурсними торгами) найчастіше розуміють змагання, наданих претендентами оферт з точки зору їх відповідності критеріям, які містяться в тендерній документації, або конкурс, який проводить покупець або замовник серед постачальників з метою вибору найбільш вигідної пропозиції. На думку науковця, терміни «тендер» і «конкурс/конкурсні торги» – є синонімами [4, с. 245].

У Законі України «Про здійснення державних закупівель», що слугував нормативною основою для забезпечення державних потреб за бюджетні кошти до прийняття нового, наразі діючого Закону, використовувалось поняття «державні закупівлі», яким відповідно до нього було придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти в порядку, встановленому законом [7]. Виходячи з аналізу міжнародних нормативно-правових актів, здійснений Критенко О.О., вчена доходить висновку про те, що нині в працях науковців немає однозначного підходу до розкриття сутності поняття «публічні закупівлі». На думку Критенко О.О., це пов'язано з труднощами у встановленні того, які угоди становлять державні закупівлі, що таке закупівельна організація, яка продукція (товари, роботи, послуги) закуповується. Проблема полягає в тому, що взаємовідносини між державою і приватним сектором зазнають змін, і все більше компаній надають послуги, які традиційно надає держава [8, с. 21].

Як вже було зазначено, близьким до поняття «публічні закупівлі» є поняття «державне замовлення». Поряд з тим аналіз наукової літератури, що стосується проблеми співвідношення зазначених понять дає змогу говорити про наступне. Як стверджує О.О. Критенко, органи державного управління розміщують державне замовлення через закупівлі, тобто придбання, купівлю товарів, робіт і послуг на відкритому конкурентному ринку. Таким чином, державні закупівлі – це процес виконання державного замовлення [8, с. 21].

Як зазначає Н.В. Кулак, початковим для визначення суті державного замовлення є поняття державних потреб. Обсяг державних потреб встановлюється у вигляді державного замовлення і служить підставою для укладення уповноваженим органом влади державного контракту з постачальником (виконавцем). Поняття «державне замовлення» Н.В. Кулак визначає як сукупність замовлень на закупівлі і постачання продукції для державних потреб, здійснювані державними за рахунок бюджетних джерел фінансування, а також державних позабюджетних фондів. Поняття «державні потреби» формально дещо ширше, ніж поняття «державне замовлення», оскільки і в широкому, і у вузькому значенні цього слова державне замовлення є належним чином узагальненим і оформленим вираженням державних потреб. На думку вченої, державні потреби – основа державних замовлень [9, с. 277].

Критенко О.О., в результаті здійсненого аналізу тлумачення понять «державні закупівлі», доходить висновку про плюралізм підходів до його розуміння [8]. Так, наприклад, багато науковців ототожнюють поняття «державні закупівлі» і «державне замовлення». Так, О. Софронова вважає, що «державне замовлення» – це механізм державного регулювання економіки, основою якого є формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції або робіт, необхідних для державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (робіт) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їхньої форми власності [10, с. 146]. Таким чином, слід дійти висновку про те, що поняття «державне замовлення» являє собою прототип сучасного поняття «публічні закупівлі».

Поряд з цим, О.О. Критенко наголошує на тому, що необхідно розмежовувати поняття «державні закупівлі» та «державне замовлення». На думку науковця, поняття «державне замовлення» є лише «декларацією про наміри» придбати той чи інший товар або послугу, тоді як «державні закупівлі» – це вже процес придбання, внаслідок якого відбувається відчуження товару (роботи, послуги) та передача прав власності від продавця покупцеві, тобто «реалізація намірів» [8, с. 23].

Як вже було зазначено, синонімами поняття «тендер», «конкурсні торги» та «державні закупівлі» є поняття «прок'юремент», яке активно застосовується у сучасній ринковій економіці. На думку Н.В. Кулак, прок'юремент можна визначити як сукупність практичних методів і прийомів, що дозволяють максимально задовольнити потреби покупця при проведенні закупівельної кампанії за допомогою конкурсних торгів. Для розуміння суті прок'юремента важливо виділити

ключові моменти в його визначенні. По-перше, це – закупівлі; по-друге, конкурсні торги; по-третє, інтереси покупця; і, нарешті, сукупність практичних методів і прийомів. При цьому в основу прок'юремента закладені такі принципи, як відкритість (гласність), рівноправ'я, економічність, ефективність і відповідальність [9, с. 277].

Багієв Л.Г. вважає прок'юремент сукупністю практичних методів і прийомів, що дозволяють максимально забезпечити інтереси замовника при проведенні закупівельної кампанії за допомогою конкурсних торгів [11].

Більш розгорнуте визначення прок'юременту надає український вчений В. Смиричинський. Так, прок'юремент – конкурентна система закупівлі продукції в ринковій економіці, що базується на принципах гласності проведення торгів, справедливості товарного обміну, економічності, ефективності та підзвітності обмінних операцій, обов'язковості виконання контрактних умов [12, с. 12].

На основі аналізу вищезазначених понять С.М. Науменко доходить висновку про те, що прок'юремент за змістом відповідає терміну «тендер», «конкурс» чи «конкурсні торги» і являє собою систему методів і прийомів закупівель, які дозволяють задовольнити першочергові потреби соціально-економічного розвитку країни в умовах конкуренції, що зменшує витрати держави при здійсненні таких закупівель [4, с. 245].

Аналіз тлумачення поняття «публічні закупівлі» та дефініцій, що йому передували та є синонімами, дає змогу говорити про призначення та основне завдання закупівель за державні кошти. Так, О.П. Кулак вважає, що основне завдання національної системи державних закупівель – забезпечити придбання товарів, робіт і послуг для задоволення державних потреб за найбільш ефективного витрачання державних коштів [13].

У контексті досліджень А. І. Щетиніна економічна сутність механізму державних закупівель полягає в забезпеченні перерозподілу грошових коштів у формі наділення суспільства певними соціальними (матеріальними) благами [14, с. 368–372].

Критенко О.О. зазначає, що в умовах нової економічної системи механізм здійснення державних закупівель важливо також розглядати як інструмент, що дозволяє державі здійснювати належним чином свої функції, паралельно впливаючи на економічні відносини і створюючи сприятливі умови для розвитку певних галузей економіки. Разом з тим, соціальна і економічна складова механізму державних закупівель носить хоч і значний, але не визначальний характер, тоді як забезпечення функціонування держави має пріоритетне значення.

Таким чином, заслуговує на увагу думка О.О. Критенко про те, що сутність державних закупівель – це певна, регламентована законодавством діяльність держави з придбання товарів, робіт і послуг з найбільшою ефективністю і найменшими витратами з метою забезпечення діяльності держави, а також з метою впливу на розвиток галузей національної економіки і зміцнення соціальної політики [15].

Аналогічну позицію висловлює О.Л. Юдіцький, який зазначає, що забезпечуючи державне регулювання економіки у процесі своєї діяльності органи влади реалізують функції, які пов'язані: із забезпеченням обороноздатності і правопорядку, стійкого розвитку галузей економіки і соціальної сфери, охороною навколишнього природного середовища, виконанням міжнародних зобов'язань і інших напрямків розвитку держави, тощо [1, с. 431].

Так, беззаперечною є позиція О.Ф. Овсянюк-Бердадіною про те, що всі ці функції прямо пов'язані з економічною безпекою. Саме тому, для реалізації наведених функцій державними замовниками здійснюються закупівлі відповідних товарів, робіт і послуг за рахунок державних коштів. Якість виконання державних функцій у значній мірі залежить від того, наскільки ефективно здійснюються державні закупівлі. Ключовою метою функціонування системи державних закупівель, на думку вченої, є забезпечення потреб держави у товарах, роботах, послугах належної якості для виконання нею своїх функції, пов'язаних зі створенням та розподілом суспільних благ [16, с. 3].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у результаті дослідження основної теоретичної інформації про сутність публічних закупівель, слід говорити про те, що поняття «публічні закупівлі» є нововведеним. Поряд з цим, встановлено, що тлумачення його відповідно до Закону «Про публічні закупівлі» є аналогічним поняттю «державні закупівлі» відповідно до Закону «Про здійснення державних закупівель», який слугував законодавчою основою до прийняття наразі діючого закону.

У ході дослідження було з'ясовано, що представляють собою поняття «публічні закупівлі», «державні закупівлі», «тендер», «конкурсні торги», «прок'юремент», які прийнято вважати синонімами. Поряд з цим, звернувши окрему увагу на поняття «державне замовлення», яке досить часто ототожнюється з поняттям публічної закупівлі, слід дійти висновку про те, що державне замовлення є лише передумовою для здійснення закупівлі за державні кошти.

Так, аналіз усіх наукових підходів до тлумачення вищезазначених понять дав змогу сформулювати власне наукове бачення та підхід до розуміння сутності поняття «публічні закупівлі». На нашу думку, під публічними закупівлями слід розуміти процес придбання замовником товарів, робіт, послуг, необхідних для його повного та ефективного функціонування, який відбувається у визначеному законодавством про публічні закупівлі порядку, у межах добросовісної конкуренції з метою забезпечення ефективності та максимальної економії державних коштів.

У рамках дослідження також було з'ясовано основне призначення публічних закупівель, виконувані ними функції. Так, слід дійти висновку про те, що призначення та роль публічних закупівель – це задоволення потреб держави в товарах, роботах та послугах, що будуть використані для реалізації нею своїх функцій з найменшими бюджетними витратами та з отриманням продукції належної якості.

Список літератури:

1. Юдіцький О.Л. Соціальна сутність, мета та завдання інституту державних закупівель в Україні / О.Л. Юдіцький // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 430–435.
2. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
3. Коммерческий словарь. Под общей редакцией А.Н. Азрилияна. – М., Фонд «Правовая культура», 1992 г.
4. Науменко С.М. Система тендерних закупівель: теоретико-методологічні підходи до дефініції і класифікації / С.М. Науменко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Вип. 1(2). – С. 242–247.
5. Батенко Л.П. Управління проектами: навч. посіб. / Л.П. Батенко, О.А. Загородніх, В.В. Ліщинська. – К.: КНЕУ, 2004. – 231 с.
6. Колотій В.М. Специфіка ринку державних закупівель / В.М. Колотій // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 3. – С. 24–27.
7. Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10.04.2014 року // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 24. – Ст. 883.
8. Критенко О.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «державні закупівлі» / О.О. Критенко // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. – 2014. – № 1. – С. 19–26.
9. Кулак Н.В. Передумови вдосконалення системи державних закупівель шляхом створення електронної системи торгів / Н.В. Кулак // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2014. – Вип. 2. – С. 274–282.
10. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 6: Державна служба; наук.-ред. колегія: С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. – 524 с.
11. Багиев Г.Л. Планирование и организация государственных закупок / Г.Л. Багиев // Багиев Г.Л. Организация предпринимательской деятельности / Г.Л. Багиев, А.Н. Асаул. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.aup.ru/books/m72/4_3.html
12. Смиричинський В.В. Прок'юремент як механізм формування конкурентоспроможного ринку державних закупівель європейського типу в Україні / В.В. Смиричинський // Конкуренція. Вісник Антимонопольного Комітету України. – 2004. – № 4. – С. 11–16.
13. Кулак О.П. Роль системи державних закупівель у розвитку країни [Електронний ресурс] / О.П. Кулак // Держава та регіони. Серія: «Державне управління». – 2012. – № 3(39).
14. Щетинін А.І. Політична економія: підручник / Щетинін А.І. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.
15. Критенко О.О. Сутність та особливості функціонування системи державних закупівель / О.О. Критенко. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 9.
16. Овсянюк-Бердадіна О.Ф. Організаційно-економічний механізм державних закупівель послуг: Автореф. дис. ... канд. економ. наук. – Тернопіль, 2009. – 22 с.

Квач В.Ю., Афанасиев Р.В.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ О ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПКАХ: ПОНЯТИЕ И ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ

Аннотация
Статья посвящена особенностям правового регулирования осуществления публичных закупок в Украине. Авторами проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых к толкованию понятий «публичные/государственные закупки», «тендер», «конкурсные торги», «прокьюремент», вместе с чем, предложено собственное научное видение. Проанализированы подходы к разграничению понятий «государственные закупки» и «государственный заказ». Исследователями установлено назначение такого социального института как государственные закупки.
Ключевые слова: публичные закупки, государственные закупки, государственный заказ, тендер, прокьюремент, конкурсные торги.

Kvach V.Y., Afanasiev R.V.
Educatoinal-Scientific Institute of Law
of Sumy State University

GENERAL THEORETICAL PROVISIONS ON PUBLIC PURCHASES: CONCEPT AND APPOINTMENTS

Summary
The article is devoted to the peculiarities of legal regulation of the implementation of public purchases in Ukraine. The authors analyze the approaches of domestic and foreign scholars to the interpretation of the concepts of «public/ government purchases», «tender», «competitive bidding», «procurement», as the result authors offered their own scientific vision. The approaches to differentiating the concepts of «state purchases» and «state orders» are analyzed. The researchers identified the appointment of such a social institution as public purchases.
Keywords: public purchases, government purchases, government order, tender, procurement, competitive bidding.

УДК 343.614(477)

ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Кривоконь Д.А.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній роботі досліджено проблемні аспекти визначені в диспозиції статті 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства. З'ясовано поняття самогубства та його характерні риси. Проаналізовано методи вчинення даного злочину. Здійснено дослідження наукових праць у сфері кримінального права, криміналістики та психології. Запропоновано удосконалення ст. 120 КК України.

Ключові слова: самогубство, шантаж, приниження людської гідності, жорстоке поводження, примус до протиправних дій, матеріальна залежність.

Постановка проблеми. Найважливішим і найцінніщим з-поміж особистих прав і свобод є право людини на життя. В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [ст. 3 Конституції України]. У ст. 27 Конституції України вказано, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно його позбавлений [1]. Протиправне завдання смерті є кримінально-караним діянням. Одним із злочинів, що посягає на життя людини є доведення до самогубства, за який передбачено відповідальність у ст. 120 КК України. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [2]. Найчастіше суїцидальний вчинок є індивідуальним рішенням, підсумком міркувань окремо взятої людини. Однак, як свідчать результати досліджень науковців, самогубство являє собою стійке соціальне явище, поширеність якого має певні закономірності, пов'язані з соціально-економічними, культурно-історичними та етнічними умовами розвитку [3, с. 54]. Характерною рисою є той факт, що вибух суїцидальної активності спостерігається в періоди соціальних та політичних змін у житті суспільства, оскільки існують певні групи населення чи окремі особистості, які не можуть адаптуватися до корінної зміни системи цінностей, зміни способу життя тощо. Це положення теоретично обгрунтовує Ю. Александровський у своїй роботі щодо концепції соціально-стресових розладів [4, с. 171]. Отже, даний злочин потрібно розглядати не лише з правової, а й з соціальної точки зору, оскільки існує сумна статистика збільшення самогубств зумовлена погіршенням екологічних умов, поширенням різноманітних субкультур, релігійного сектантства, бурхливим розвитком інформаційних технологій.

Останніми роками в Україні зростає кількість самогубств. Так у 2016 р. за фактами вчинення самогубств громадянами було зареєстровано 8311 проваджень. З 2011 по травень 2017 року в Україні винесено лише п'ять вироків за статтею доведення до самогубства (при чому лише чотири з них набрали законної сили). Зазвичай, правоохоронці припиняють провадження у справах про самогубство, не знайшовши слідів насильства на тілі загиблих. Версію доведення до самогубства належним чином не розслідують або й, взагалі, ігнорують [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доведення до самогубства було предметом досліджень таких науковців як Ю. Александровський, А. Ващенко, О. Гусак, Л. Керик, О. Культенко, Д. Лєбєдєв, О. Назаров, К. Новікова, Д. Соларьова, Л. Шестопалова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Самогубство – це усвідомлене позбавлення себе життя. Кожна людина, яка вирішує позбавити себе життя, приходить до цього рішення різними шляхами. Доведення до самогубства є кримінально-караним діянням. Проблема даного злочину полягає у складності встановлення причинного зв'язку між діями винного та смертю потерпілої особи. Також дискусійним є питання про відповідальність осіб, які схиляють до самогубства способами, не вказаними у диспозиції ст. 120 КК України. Невирішеним залишається питання щодо доцільності доповнення ст. 120 КК України схилянням до самогубства та організацією діяльності, яка схиляє чи іншим чином сприяє самогубству.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження можливостей вдосконалення ст. 120 КК України, яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства.

Виклад основного матеріалу. Самогубство – це одна з соціальних проблем суспільства. Однак, у науковців немає єдиної точки зору щодо визначення цього поняття. На думку Л. Шестопалової самогубство – це 1) екстраординарне соціально-біопсихологічне явище, в якому в комплексі виявляються ознаки множини вчинених і вчинюваних самогубств (на певній території у певний час). Тому можна говорити про окремі моделі самогубства (наприклад, японську модель самогубства з піками в молодому віці та старості, ритуалами та особливим ставленням до смерті як до невід'ємної складової життя); 2) цілком свідомо вчинювані дії окремою особою (особами) з метою припинити своє існування, наслідком яких є (може бути) її (їх) смерть [6, с. 33]. Отже, самогубство характеризується такими ознаками: 1) мета – позбавити себе життя; 2) потерпілий та суб'єкт збігаються в одній особі; 3) власна смерть спричиняється особистими діями (бездіяльністю) [7, с. 141].

Відповідно до звіту Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна входить до європейської десятки лідерів за статистикою самогубств з показником 20,1 на 100 тисяч населення вона ділить 9–10 місця з Росією [5].

Існує безліч причин, які штовхають людину до такої смерті. Високе місце займають причини соціального напрямку. До них можна віднести: майнову нерівність, національні та класові суперечності, зміну соціального статусу. До економічних причин можна віднести кризові явища, які знижують життєвий рівень багатьох людей. Головною причиною вчинення самогубств в Україні залишається соціально-економічне становище більшої частини її громадян, що не відповідає сучасним стандартам життя цивілізованої людини. Найбільш соціально незахищені верстви населення – пенсіонери і молодь – переважають серед жертв суїциду. Досить часто шпальти газет рясніють повідомленнями про смерть людей, які спокусилися на дешеві банківські кредити. Та внаслідок фінансової кризи, що, як відомо, спровокувала загальну економічну кризу, не змогли розрахуватися навіть за відсотки і покінчили життя самогубством [8, с. 85]. Також велику роль грають матеріальні та духовні риси певного суспільного ладу, а саме: культура, традиції, правила поведінки, які були започатковані минулими поколіннями. Впливають на розвиток суїцидальної поведінки і політично-правові причини, такі як міжнаціональні суперечності, бездіяльність та корумпованість державних органів, військові конфлікти тощо. Суїцидальні наміри спричиняє конфліктний емоційний стан, який виконує, крім сигнально-діагностичної, ще й руйнівну функцію. Конфлікт може призвести до різних ступенів соціальної дезадаптації особистості – від легких форм (психологічний дискомфорт) до найважчого ступеня дезадаптації (повного розриву всіх зв'язків, почуття власної зайвості). Особистісна дезадаптація здатна призвести до формування суїцидальної поведінки в разі неможливості реалізації базових ціннісних настанов [7, с. 148].

Здійснення самогубства можливе й за допомогою інших осіб. В українському законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за доведення особи до самогубства або замаху на нього [2]. Родовим об'єктом даного складу злочину є життя та здоров'я людини. Безпосередній об'єкт – життя людини. Початком життя людини прийнято вважати початок фізіологічних пологів, а кінцевим моментом – біологічна смерть, а саме незворотні зміни в корі головного мозку та центральної нервової системи. Також слід звернути увагу на те, що кожен індивід володіє природним невід'ємним суб'єктивним правом на вибір і дане право стосується всіх сторін реалізації права на життя: від права на володіння життям до права його розпорядженням. Право вибору переплітається зі свободою волевиявлення особи. Отже, у випадку доведення до самогубства винний не позбавляє потерпілого права вибору щодо розпорядження своїм життям, як, наприклад, при вбивстві [10, с. 173]. На відмінну від вбивства, де має місце умисне заподіяння смерті іншій особі при відсутності у нього вибору, диспозиція статті 120 КК України закріплює такі дії індивіда, що посягає, – винного, результатом яких є вибір іншого суб'єкта – позбавити себе життя. В наявності у потерпілого можливості вибору того чи іншого варіанта поведінки в конкретній ситуації полягає головна специфіка об'єкта доведення до самогубства. Гідність людини виступає додатковим альтернативним об'єктом. Об'єктивною стороною є діяння, яке призводить до такого наслідку, як самогубство або ж замах на нього. Але відповідальність можлива лише, якщо особу підштовхнули до самогубства неправомірними діями. Доведення до самогубства може вчинятися такими способами, як: 1) жорстоке поводження з потерпілим; 2) шантаж; 3) примус до протиправних дій; 4) систематичне приниження людської гідності потерпілого. Перший спосіб характеризується грубими та безжальними діями особи, які завдають потерпілому психічних або фізичних страждань. Це може бути позбавлення сну, їжі, води, систематичні побої тощо. Щодо шантажу, то під ним розуміється залякування погрозою викрити чи розголосити певну інформацію, яка може зганьбити потерпілого, його близьких, сплюжити його репутацію. Третій спосіб полягає у схиленні особи потерпілого до вчинення дій заборонених чинним законодавством. Під систематичним приниженням людської гідності розуміють багаторазові образи, глумління над потерпілим, цькування, поширення наклепницьких вигадок, інше принизливе ставлення до потерпілого [9, с. 301–302]. Судова практика не відносить до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, подружню зраду, якщо при цьому не здійснювалися інші дії, які принижують людську гідність.

Суб'єктивна сторона даного злочину виражена у вині в формі умислу (якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або не бажала, але свідомо припускала їх настання) чи необережності (якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливість настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити) [2, ст. 24, 25]. Суб'єкт такого складу злочину загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років). Даний злочин із матеріальним складом, який є закінченим з моменту доведення до самогубства або замаху на нього. Поведінка злочинця при вчиненні злочинних дій пов'язана з його психологічними, моральними, соціальними властивостями та проявами. Злочинець моделює свою поведінку, щоб спровокувати жертву до замаху на самогубство. Насильство злочинця у різних формах впливає на потерпілого, має свої прояви, характеристики, воно може виконувати функцію не тільки примусу, а й безпосереднього придушення або знищення об'єкта насильства. Злочинець, як правило, усвідомлює, що його дії призведуть до самогубства потерпілого [11, с. 164]. Психологи у особі злочинця вирізняють такі дефекти: індивідуальну правосвідомість, патологію потреб сфери особистості та психічного розвитку. До найбільш загальних рис насильницьких злочинців відносять егоїзм,

нехтування інтересів і думки членів суспільства, відсутність здатності й бажання поставити себе на місце потерпілого, жорстокість, афективний характер поведінки [12, с. 88–92].

Кваліфікуючими ознаками за ст. 120 КК України є: вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного, щодо двох або більше осіб та вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, щодо неповнолітнього (особа, що не досягла 18 років). При матеріальній залежності особа потерпілого перебуває на повному або частковому утриманні винної особи, яка схилила її до вчинення самогубства, тобто це можуть бути особи, які забезпечують потерпілого житлом, їжею, грошима тощо. Під іншою залежністю потрібно розуміти службову або таку, що обумовлена родинними, релігійними або інакшими відносинами. Виходячи з досліджень науковців, у зв'язку «злочинець-жертва» в процесі доведення до самогубства залежно від характеру соціальних контактів можна розрізнити такі типи потерпілих від цього злочину: потерпілий перебував у родинних чи сімейних відносинах зі злочинцем; потерпілий, це знайомий злочинця – за місцем проживання або місцем народження; по роботі, навчанню, службі в армії, спільному відпочинку; випадковим зустрічам на вулицях; участі у злочинній діяльності; інші знайомі; потерпілий є незнайомим злочинцю, вони зустрілися безпосередньо перед вчиненням злочину [11, с. 166].

На сьогоднішній день постає проблема доведеності вини у таких злочинах. Насамперед, це проявляється у складності встановлення причинного зв'язку між діями винного та смертю потерпілої особи. Тому призначення та проведення різноманітних судових експертиз у справах про доведення до самогубства є одним з основних джерел отримання доказової інформації. Слідчий, виходячи з обставин справи, що повинні бути з'ясовані, висуває версії стосовно вчинення злочину (способу й обстановки, механізму вчинення злочину, особи підозрюваного), а також для встановлення причин смерті потерпілого, і грунтуючись на них, призначає експертизи. У процесі проведення експертизи встановлюється причина смерті потерпілого, наприклад, сліди удавлення руками, закриття дихальних шляхів, удавлення грудної клітини чи живота, свідчать про інсценування самогубства потерпілого. Судово-медична експертиза речових доказів у справах про доведення до самогубства призначається для дослідження слідів крові й інших виділень тіла, волосся, сторонніх частинок, клітин внутрішніх органів, що виявляються на знаряддi спричинення смерті, предметах, що оточують труп, одязі та тілі трупа. Також призначається судово-психіатрична експертиза для з'ясування того, чи був психічно здоровим потерпілий або підозрюваний (обвинувачений), чи не було самогубство наслідком його хворобливої уяви [13, с. 144]. Судово-психологічна експертиза призначається слідчим на підставі процесуального рішення після порушення кримінального провадження. Дана експертиза повинна встановити у якому психічному стані перебував потерпілий до вчинення самогубства та чи є причинний зв'язок між діями обвинуваченого та психічним станом потерпілого. Посмертна судово-психологічна експертиза (судово-психологічна автопсія) проводиться тільки за матеріалами кримінальної справи фахівцем, який реконструює життєві обставини, історію хвороби, душевний стан, що передував смерті підекспертної особи, раніше вчинені спроби самогубства, ставлення до алкоголю, наркотиків, інші психологічно значущі чинники, висловлює обґрунтовану думку про те, чи були в цієї людини вагомі підстави для прийняття рішення про добровільне заподіяння собі смерті. Експерт вирішує два завдання: чи був у особи, яка, можливо, за слідчою версією вчинила самогубство, у період, що передував її смерті, психічний стан, який сприяв самогубству; які причини розвитку цього стану. Залежно від способу вчинення самогубства можливе призначення й інших експертиз.

Важливе значення має час і місце вчинення злочину, адже воно є джерелом слідів, інформації про спосіб вчинення злочину. Час впливає на всі етапи виникнення, існування й використання доказової інформації. Урахування впливу часового чинника в процесі розслідування дозволяє визначити час події злочину, установити часові зв'язки між фактами, з'ясувати черговість подій, дій або фактів, обчислити тривалість різних подій тощо. Дії злочинців характеризуються певною вибірковістю часу. У розслідуванні злочинів можуть мати значення й певні проміжки часу, коли вчиняються ці злочини [14, с. 118].

Доведення до самогубства належить, як правило, до продовжуваних злочинів: фізичне чи психологічне насильство може бути вчинене в одному місці (наприклад, у школі, службовому приміщенні), а потерпілий може покінчити життя в іншому. Передсмертна записка може бути знайдена в помешканні потерпілого, а самогубство він учиняє в іншому місці, наприклад у лісі. Прикладом є нещодавно заблоковані групи в соціальних мережах з іграми «Синій кит», «Розбуди мене о 4:20» і тому подібні. Вперше про такі «групи смерті» стало відомо у травні 2016 р. в Російській Федерації. Адміністратори даних груп взаємодіяли з потерпілими не особисто, а через мережу Інтернет, тобто потенційні жертви не знали про їх місцезнаходження. Потерпілими зазвичай були неповнолітні, які отримували від адміністратора завдання порізати частини тіла (найчастіше – вирізати на тілі зображення кита), носити при собі ножі, а у фіналі такого «квесту», котрий тривав 50 днів – мали скоїти самогубство, яке фіксувалося на відео. Найчастіше адміністратори самі знаходили підлітків, які перебували в депресивному стані. Спочатку вивчали його особистість, а вже потім надсилали завдання. Якщо ж учасник відмовлявся від такої «гри смерті», то йому починали надсилати повідомлення з погрозами не тільки на власну адресу, а й – близьких. Після того, як стало відомо, що не менш ніж 130 дітей стали жертвами такого «квесту», у російському Кримінальному кодексі з'явились три нові статті: про схиляння до самогубства або допомогу у самогубстві, про організацію схиляння до самогубства, про втягнення неповнолітніх у діяльність, яка загрожує їхньому життю. Першою офіційною жертвою в Україні стала п'ятнадцятирічна дівчинка з м. Маріуполя, яка стрибнула з тринадцятого поверху. Ці дії злочинців мають латентний і організований

характер, у зв'язку з чим вони розслідуються зі складнощами: місце вчинення злочину – соціальні мережі; обстановка вчинення злочину – віртуальні учасники, які використовують різноманітні технічні засоби для формування думок про самогубство в жертви; час учинення злочину – дії злочинців мають частий, повторюваний і продовжуваний характер.

На жаль, до КК України такі зміни ще не були внесені, але в пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей» від 08.08.2017 р. містяться такі шляхи вдосконалення диспозиції ст. 120 КК України:

1) запропоновано спеціальним суб'єктом злочину вважати службову особу, яка на виконання злочинної мети використовує своє службове становище;

2) встановлюється відповідальність за умисне вчинення доведення до самогубства, в якій обов'язково визначено, що такі діяння є можливими за наявності умисної форми вини;

3) доповнення статті 120 КК України такою кваліфікуючою ознакою як «вчинення з корисливих мотивів». Доведення до самогубства або до замаху на самогубство з корисливих мотивів завжди відбувається із прямим умислом, тому що винний ясно усвідомлює, що тільки у разі самогубства потерпілого він отримає реальну можливість заволодіти його майном, грішми, іншими матеріальними благами або позбутися якої-небудь матеріальної залежності від потерпілого;

4) запропоновано доповнити склад злочину формулюванням «або небажаних для потерпілого дій», оскільки особу фактично можна довести до самогубства і шляхом примушування її до дій, які не є протиправними, це можуть бути небажані для потерпілого, але правомірні дії, або це може бути зловживання правом, яке не є правопорушенням [15].

Але з останнім пунктом Пояснювальної записки важко погодитись, оскільки тоді кримінально-караними будуть вважатися, наприклад, відносини батьків і дітей.

Отже, у диспозиції ст. 120 КК України не вистачає переліку видів діянь, якими може вчинюватись злочин, оскільки розглядаючи приклад соціальних мереж, доведення до самогубства може вчинюватись шляхом обману, підкупу та саме сприянням вчиненню самогубства [16, с. 196]. Внесення таких змін дозволить криміналізувати діяння, які на даний час неможливо кваліфікувати за ст. 120 КК України.

Відомості про місце доведення до самогубства охоплюють: місце, де проводилися підготовчі дії до злочину, безпосереднього вчинення злочину (погрози, жорстке поводження, систематичне приниження людської гідності, шантаж); місце, де залишені сліди злочинного посягання (місце самогубства або замаху на самогубство потерпілого); місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його здійснення, предмета злочинного посягання (інсценування самогубства, убивства або нещасного випадку) [14, с. 117].

Способами вчинення самогубства прийнято вважати вид насильницької смерті: через повішення, від вогнепальної чи холодної зброї, гострого предмета, шляхом отруєння, утоплення, падіння з висоти, загибелі під потягом, самопідпалу, тобто нанесення собі смертельної травми, будь-яким знаряддям чи механізмом.

Висновки. Останнім часом Україну заполонила діяльність так званих «груп смертей», які діють у забороненій соціальній мережі «Вконтакте», метою яких є доведення підлітків до самогубства. Починається все з того, що їх адміністратори дають учасникам груп травматичні «завдання» – наприклад, свідомо порізати собі руки лезом, відзнявши усе це на відео. Кінцевою метою «гри» є доведення дитини до самогубства, яке вона також повинна зафіксувати на камеру [15]. На даний час постає проблема про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які є адміністраторами таких груп, адже за КК України дані діяння поки що не є кримінально-караними.

Стаття 120 КК України передбачає кримінальну відповідальність за доведення до самогубства або до замаху на самогубства, яке здійснюється такими способами як жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій, систематичне приниження людської гідності. Диспозиція цієї статті містить проблемні аспекти, оскільки, постає питання про відповідальність винної особи у доведенні до самогубства у тих випадках, якщо воно вчиняється способами, не переліченеми у статті 120 КК України. Отже, кримінальна відповідальність у даних випадках відсутня. Тоді можна зробити висновок щодо неможливості на даний час притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які були адміністраторами «груп смерті». Також проблемою кримінального законодавства є відсутність відповідальності за схиляння до самогубства та організації діяльності, що схиляє осіб до самогубства. У зв'язку з підвищеною суспільною небезпечністю та відносною поширеністю цих дій, їх треба криміналізувати. Для цього потрібно вдосконалити ст. 120 КК України, а саме внести низку змін: 1) ввести спеціального суб'єкта – службову особу (як кваліфікуючу ознаку), яка на виконання злочинної мети використовує своє службове становище; 2) доповнити статтю такою кваліфікуючою ознакою як «вчинення з корисливих мотивів» [15]; 3) ввести відповідальність за схиляння до самогубства та організацію діяльності, яка схиляє до самогубства або іншим чином сприяє самогубству.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–вр // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Лєбєдєв Д.В., Назаров О.О., Садковий В.П. Психологія суїцидальної поведінки: Посіб. / За заг. ред. О.В. Тімченка – Х.: УЦЗУ, 2007. – 129 с.

4. Александровский Ю.А. Психоневрологические расстройства при аварии на Чернобыльской АЭС / Ю.А. Александровский // Медецинские аспекты аварии на Чернобыльской АЭС. – К.: Здоровье, 1988. – С. 171–176.
5. Рівень самогубств у світі: Україна у десятці європейських «лідерів» / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ua.euronews.com/2017/05/18/suicide-rate-is-highest-in-europe-un-health-agency-report
6. Шестопалова Л.М. Зміст поняття «самогубство» в гуманітарному контексті / Л. М. Шестопалова // Бюл. М-ва юстиції України. – 2007. – № 11(73). – С. 25–35.
7. Воднік В.Д. Самогубство: Причини та шляхи профілактики / В.Д. Воднік // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 3(17) 2013. – С. 140–160.
8. Данило О. Причини та мотиви суїцидальної поведінки в умовах економічної кризи / О. Данило, М. Скалецький. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2010. – С. 85–90.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. / – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
10. Гусак О.А. Об'єкт доведення до самогубства: сучасний погляд [Електронний ресурс] / О.А. Гусак // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Правознавство. – 2012. – Т. 17, Вип. 1–2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_prav_2012_17_1–2_21 – С.171–175.
11. Керик Л.І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства / Л.І. Керик // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 130. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_130_21 – С. 162–168.
12. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии: учебник / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Харьков: Одиссей, 2005. – 352 с.
13. Керик Л.І. Використання спеціальних знань під час розслідування доведення до самогубства [Електронний ресурс] / Л.І. Керик // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_25 – С. 144–150.
14. Керик Л.І. Роль обстановки в структурі механізму доведення до самогубства [Електронний ресурс] / Л.І. Керик // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2015. – Вип. 15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2015_15_17 – С. 116–119.
15. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей» від 08.08.2017 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62397
16. Новікова К.Ю. Відповідність статті Кримінального кодексу України «доведення до самогубства» реаліям сьогодення / XIII міжнародна Інтернет-конф. «Від громадського суспільства – до правової держави» (27 квітня 2017 р., м. Харків) / Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2017. – 340 с. – С. 195–197.

Кривоконь Д.А.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ДОВЕДЕНИЕ ДО САМОУБИЙСТВА: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В данной работе исследованы проблемные аспекты, которые определены в диспозиции статьи 120 Уголовного кодекса Украины, предусматривающей ответственность за доведение до самоубийства. Выяснено понятие самоубийства и его характерные черты. Проанализированы методы совершения данного преступления. Проведено исследование научных работ в области уголовного права, криминалистики и психологии. Предложено усовершенствование ст. 120 УК Украины.
Ключевые слова: самоубийство, шантаж, унижение человеческого достоинства, жестокое обращение, принуждение к противоправным действиям, материальная зависимость.

Krivokon D.A.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
of Yaroslav Mudryi National Law University

INCITEMENT TO SUICIDE: CRIMINAL LAW ANALYSIS

Summary
In this work, the problem aspects identified in the disposition of the article 120 of the Criminal Code of Ukraine, which implies responsibility for incitement to suicide, are researched. The definition of suicide and its characteristic features are revealed. The methods of committing this crime are analyzed. The research of scientific works in the field of criminal law, criminology and psychology was conducted. Proposed to improve the article 120 Criminal Code of Ukraine.
Keywords: suicide, blackmail, humiliation of human dignity, abuse, coercion to unlawful actions, material dependence.

УДК 341

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕВИЗНАНИХ ДЕРЖАВ

Криштоп С.В.
Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена особливостям правового статусу невизнаних держав. Об'єктом розгляду в даній статті є специфічна група суб'єктів міжнародних відносин – «невизнані держави» (держави зі спірним статусом). Автором було описано основні теорії визнання держав. Ефективний розвиток міжнародного права потребує визначення чітких критеріїв для надання визнання. У статті досліджується питання правового статусу невизнаних держав, аналізується співвідношення двох універсальних принципів міжнародних відносин: права націй на самовизначення і територіальної цілісності держави.

Ключові слова: правовий статус, невизнана держава, частково визнана держава, спірний статус держави, суб'єкт міжнародного права, міжнародна правосуб'єктність, міжнародно-правове визнання.

Постановка проблеми. Поява нового суб'єкта права є важливим явищем для будь-якої правової системи. Тим більше якщо таким суб'єктом виступає держава. Проте у міжнародно-правовій практиці вже давно постала проблема невизнаних держав.

Невизнані або частково визнані держави функціонують за умов обмеженого дипломатичного визнання з боку держав – членів ООН або без нього. Це суттєво обмежує їх соціально-економічний і політичний розвиток, адже в епоху глобалізації існувати у міжнародно-правовому вакуумі нелегко будь-якій державі. Економічні ресурси більшості невизнаних держав є невеликими, крім того їх система управління не завжди ефективна. Актуальність теми пояснюється необхідністю вивчення проблем, з якими стикаються невизнані держави. Дослідження особливостей правового статусу невизнаних держав допоможе оцінити значення акту визнання та встановлення дипломатичних відносин, з'ясувати складність умов, в яких їм доводиться існувати, з'ясувати причини, які спонукали ці політичні утворення обрати шлях сецесії як противагу існуванню в межах материнської держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливостям правового статусу невизнаних держав присвячено низку праць. Ці питання вивчали А. Большаков, О. Ведернікова, О. Капліна, П. Колсто, З. Силаева, З. Чемурзієва, С. Пегг, Г. Перепелиця, М. Рігл. Дослідники розглядали сутність поняття «невизнані держави», причини їх виникнення, проблему дипломатичного визнання таких політико-територіальних утворень, їх роль у сучасних світових процесах тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого дослідження потребують процес і наслідки визнання (та невизнання) держави для розвитку міжнародних відносин. Необхідним є також детальне вивчення підходів до даного питання.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз особливості правового статусу невизнаних держав, процесу їхнього визнання, з'ясувати, яким чином впливає «невизнання» на державу у світовому співтоваристві. Навести наукові положення вчених щодо політико-правової природи невизнаних держав.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні проблеми про правовий статус невизнаних держав (держав зі спірним суверенітетом) потрібно враховувати, що в міжнародному праві співіснують конкуруючі один з одним принципи: з одного боку, принцип права народів на самовизначення, а з іншого – принципи непорушності державних кордонів і територіальної цілісності держав. Згадані принципи отримали відображення в цілому ряді міжнародно-правових актів, перш за все в Статуті ООН (1945), Декларації ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами (1970) і ін.

Міжнародно-правове протиріччя між правом націй на самовизначення і принципом територіальної цілісності держав сприяє постійному утворенню все нових державних утворень.

У теорії міжнародного права неодноразово обговорювалося питання про співвідношення двох цих принципів між собою. При цьому встановлено, що принцип самовизначення не володіє імперативним характером і при його застосуванні слід враховувати принцип територіальної цілісності, оскільки зміст принципів являє собою єдине ціле і має розглядатися в комплексі. У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами 1970 р. наголошується значення цього аспекту: «При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожен принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів» [1].

У практиці ООН принцип самовизначення, що включає право на створення незалежної держави, розуміється як право колоніальних народів на незалежність від метрополій. Таке розуміння було закріплено Декларацією про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 роки [2]. Право на самовизначення мають також народи, що перебувають під іноземною окупацією або під гнітом расистських режимів. У Декларації тисячоліття ООН 2000 говориться про право «на самовизначення народів, які залишаються під колоніальним пануванням та іноземною окупацією» [3].

Суб'єктом права на самовизначення є саме народ, нація. Етнічні, релігійні, мовні меншини мають право на культурну автономію, на повагу їх інтересів в рамках демократичної держави. Разом з тим меншини несуть і певні обов'язки щодо держави, на території якої вони знаходяться.

У демократичних державах в рамках законності повинні діяти і політичні меншини. Породжувані ними збройні конфлікти, будь-то громадянські війни або революції, тягнуть за собою масові порушення прав людини і створюють загрозу миру.

У зв'язку з цим неприпустимо зловживати правом на самовизначення, яке має бути обмежена принципом територіальної цілісності держави. Таке розуміння взаємозв'язку двох принципів знайшло відображення в практиці Міжнародного суду [4, с. 28].

В даний час в наукових колах йде активний пошук прийнятних методологічних і теоретичних підходів до дослідження невизнаності.

Саме поняття «невизнана держава» може використовуватися в науковому плані лише з певними припущеннями. З юридичної точки зору точність такого терміна можна оскаржити виходячи з норм міжнародного права. Невизнаним може бути названо державне утворення, повністю або частково позбавлене міжнародного визнання, але володіє всіма іншими ознаками державності [5, с. 96]. Як справедливо зазначає Силаєва З. В., невизнані держави – це політико-територіальні утворення, що володіють в більшості випадків ключовими атрибутами державності і, в першу чергу, здатністю до ефективного внутрішньо легітимізованого контролю над основною територією при відсутності міжнародного визнання, без якого вони не можуть повноправно вступати в правові відносини з іншими державами [6, с. 75].

Досліджуючи особливість невизнаних держав, слід розрізняти два підходи: міжнародно-правовий (формальний) і геополітичний, (фактичний). Виходячи з першого підходу ніяких невизнаних держав для світової спільноти не існує, так як з точки зору сучасної теорії міжнародного права вони не є суб'єктами міжнародно-правових відносин.

Прихильники другого підходу відводять невизнаним державам роль активних учасників міжнародних відносин.

Німецький філософ-юрист Ф. Лассаль в XIX столітті писав про існування двох видів конституційного права – «формального» і «фактичного», котрі відповідають ідеям іншого німецького мислителя, юриста К. Шмітта, який вже в XX столітті висунув тезу про первинність «надзвичайного стану». Загальний сенс ідей Лассаля-Шмітта полягає в тому, що нормативний, формально визначений порядок ніколи не є самоцінністю сам по собі. Він установлюється в певний історичний момент, «момент істини», суверенною волею політичних суб'єктів і діє до наступного історичного випробування, «надзвичайного стану». Саме логіка Лассаля-Шмітта оптимально підходить для ефективного аналізу політико-правової природи невизнаних держав на Євразійському просторі [7, с. 129].

Отже, відправною точкою для аналізу невизнаних держав повинна стати точка біфуркації, «надзвичайного стану», моменту, в якому два порядки – формальний і фактичний – розійшлися між собою. Цією подією став розпад світової соціалістичної системи на початку 1990-х років (розвал СРСР, Югославії, Чехословаччини). Разом з СРСР припинила своє існування Ялтинська система геополітичних стримувань і противаг, міжнародно-правового порядку, заснована країнами-переможцями у Другій світовій війні. Її крах відразу поставив під сумнів легітимність багатьох загальновизнаних, формальних інститутів, принципів і норм міжнародного права, механізмів вирішення локальних і глобальних конфліктів, раніше проведених державних і адміністративних кордонів.

Перелік сучасних невизнаних держав в наукових публікаціях досить великий. До нього входять: Придністровська Молдовська Республіка (ПМР), Республіка Абхазія, Республіка Південна Осетія, Нагірний Карабах (Арцах), Китайська Республіка на Тайвані, Турецька Республіка Північного Кіпру та Косово. Часто до цієї когорти відносять Республіку Сомаліленд, Таміл Ілам (на Цейлоні), а останнім часом – Ісламську Державу Вазірістан, незалежність якої була проголошена в лютому 2006 р бойовиками-пуштунами (прихильниками руху Талібан) на території північно-західного Пакистану.

Невизнані держави можна поділити на декілька типів за різними підставами. Ключовий критерій – контроль над власною територією. За цим показником їх можна поділити на чотири типи. Перший – невизнані держави з повним контролем своєї території (Вазиристан, Придністров'я, Сомаліленд, Північний Кіпр). Другий – невизнані держави, які контролюють свою територію частково (Нагірний Карабах, Таміл Ілам). Третій – утворення під протекторатом міжнародної спільноти (Косово). Четвертий – квазідержави (які не отримали право на самовизначення етноси), які контролюють анклави компактного розселення своєї етнічної групи (Курдистан, розташований на території Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії). За критерієм визнання суверенітету можна виділити власне невизнані держави (Косово, Придністров'ї) і частково визнані держави (Тайвань), деякі з яких існують в умовах військової окупації (Західна Сахара, Палестина). Тайвань має дипломатичні відносини з двадцятьма шістьма країнами світу, Північний Кіпр визнається Турцією [5, с 31].

Невизнані держави можуть стати повноцінними незалежними державами – наприклад Еритрея, що відкололася в 1993 р від Ефіопії. Вони можуть бути поглинені країною, від яких намагалися відокремитися, побувавши певний час в статусі дефакто незалежності (наприклад, Аджарія – від Грузії). Але вони можуть досить довго зберігати свій перехідний статус, як це має місце у випадку з Турецькою Республікою Північного Кіпру (1983).

Міжнародне співтовариство до цих пір не прийшло до єдиної думки щодо механізмів міжнародно-правового визнання новостворених держав. У підходах вчених і дослідників до проблем правосуб'єктності і легітимації державних утворень з давніх пір існують дві основні теорії – конститутивна і декларативна, які, в свою чергу, стають основою для цілого ряду доктрин визнання незалежності держав.

Конститутивна теорія, роз'яснюючи, коли держава стає суб'єктом міжнародного права, вказує на свого роду «мету» визнання – позначити правосуб'єктність територій, які відділилися як державне утворення, що є легітимним для всіх учасників міжнародних відносин.

Прихильники декларативної теорії виходять з того, що існування держави як суб'єкта міжнародного права не залежить від визнання або невизнання іншими державами. Із цього випливає те, якщо держава (з усіма її ознаками) вже існує, то вона вже є суб'єктом міжнародного права.

Декларативна теорія, незважаючи на свою «наближеність» до реалій світової політики, зовсім не пояснює, навіщо потрібно визнання, якщо ним тільки підтверджується існування фактів. І чи потрібні взагалі будь-які підстави для того, щоб держава визнала іншу державу.

Декларативна теорія також не вирішує питання різного роду зловживань країнами світової спільноти правом визнавати або не визнавати держави на свій власний розсуд.

Уявлення про те, що державою може вважатися тільки таке утворення, яке юридично визнане іншими країнами, стикається ще з однією трудністю. Виникає питання про те, скільки держав повинні здійснити таке визнання. Чи достатньо для цього однієї країни або необхідно якесь інше мінімальне число? Будь-яка відповідь на дане питання буде довільною і суб'єктивною. Держава існує не тому, що будь-хто визнає її існування, а тому, що вона здатна протягом тривалого часу ефективно здійснювати на даній території державні функції. Наявність тієї чи іншої держави – це об'єктивний факт, який не залежить від чийогось суб'єктивного визнання.

Слід зазначити, що невизнання держави міжнародним співтовариством негативним чином позначається на його правовий статус і господарських можливостях. Хоча деякі державні утворення, як показує практика, здатні здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, наприклад, укладати торговельні контракти і здійснювати інвестиційні та інфраструктурні проекти.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, слід зазначити, що, держава, може ставати суб'єктом міжнародних правовідносин з моменту свого виникнення. Офіційне визнання фактично існуючої держави є по суті актом політичної волі. Визнання нової держави членами міжнародного співтовариства, на погляд більшості правознавців, не є підставою для появи нового суб'єкта міжнародних правовідносин, воно лише констатує вже відповідний факт.

У XXI столітті визнання продовжує бути механізмом політичного тиску чи політичних поступок, саме тому впорядкування практики міжнародних відносин є актуальним питанням на сьогодні. Крім того, часто визнання чи його відсутність не мають суттєвого впливу на стабілізацію тієї чи іншої ситуацій.

Тому, відсутність визнання з боку інших держав не повинно впливати на здатність держави вступати в міжнародно-правові відносини, в тому числі здійснювати зовнішньоекономічну діяльність.

Список літератури:

1. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. / [Електронний ресурс] // Режим доступу: URL: wwvv.law.edu
2. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 роки / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
3. Декларація тисячоліття ООН 2000 р. / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
4. Ведерникова О. Н. Криминальные последствия признания независимости Косово // Косово и международное право. (По материалам «круглого стола» Клуба «Реалисты», проведенного 28 марта 2008 года). М., 2008. С. 32.
5. Большаков А. В. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья // Международные процессы. 2007. Том 5. № 3(15). С. 84.
6. Силаева З. В. Признание независимости спорных государств в современной мировой политике // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2011. № 7(13): в 3-х ч. Ч. I. С. 135.
7. Чемурзиева З. И. Проблемы легитимации непризнанных государств на постсоветском пространстве: между правом и геополитикой // Философия права. 2007. Т. 3. С. 158.

Крыштоп С.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация
Статья посвящена особенностям правового статуса непризнанных государств. Объектом рассмотрения в данной статье является специфическая группа субъектов международных отношений – «непризнанные государства» (государства со спорным статусом). Автором было описаны основные теории признание государств. Эффективное развитие международного права требует определения четких критериев для предоставления признание. В статье анализируются вопросы правового статуса непризнанных государств, анализируется соотношение двух универсальных принципов международных отношений: права наций на самоопределение и территориальной целостности государства.

Ключевые слова: правовой статус, непризнанное государство, частично признанное государство, спорный статус государства, субъект международного права, международная правосубъектность, международно-правовое признание.

Krushtop S.V.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL STATUS OF UNRECOGNIZED STATES

Summary
The article is devoted to the peculiarities of the legal status of unrecognized states. The object of consideration in this article is a specific group of subjects of international relations – «unrecognized states» (states with a contentious status). The author described the main theories of recognition of states. Effective development of international law requires the definition of clear criteria for recognition. The article analyzes the issues of the legal status of unrecognized states, analyzes the correlation of two universal principles of international relations: the right of nations to self-determination and the territorial integrity of the state.
Keywords: legal status, unrecognized state, partially recognized state, controversial status of the state, subject of international law, international legal personality, international legal recognition.

УДК 346.2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР БІЗНЕСУ

Кулак Н.В.
Київський національний університет технологій та дизайну

Стаття присвячена аналізу сучасного стану законодавства України щодо нормативно-правового забезпечення діяльності інтегрованих структур бізнесу. Виявлено особливості процесу розвитку вітчизняних інтегрованих структур бізнесу, запропоновано проведення нормативно-правових заходів, щодо упорядкування процесів інтеграційного розвитку вітчизняних господарських об'єднань.
Ключові слова: інтегровані структури бізнесу, ІСБ, асоціація, корпорація, консорціум, концерн.

Постановка проблеми. Світові тенденції економічного та політичного розвитку формують для національної економічної системи форми, методи, принципи ведення бізнесу. Світові економічні тенденції спричинили утворення на вітчизняному промисловому ринку таких масштабних об'єднань, як концерни, холдинги, фінансово-промислові групи, які отримали в науковій літературі визначення – інтегровані структури бізнесу (ІСБ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генезис розвитку інтегрованих структур бізнесу є предметом дослідження великої кількості науковців. Зазначимо, що діяльність ІСБ досліджуэться переважно в економічній літературі. Правовим аспектам функціонування ІСБ присвячено невелику кількість досліджень. Зокрема, цій тематиці присвячені роботи О.М. Вінника, С.М. Грудницької, В.О. Джуринського, О.Р. Кібенко, І.М. Кравця, І.М. Кучеренко, В.К. Мамутова, В.Н. Петрини, В.С. Щербини.

Невирішені частини проблеми. Дослідивши аспекти нормативно-правового забезпечення діяльності інтегрованих структур бізнесу в економічних системах різних країн було визначено наступні особливості правового забезпечення функціонування національних ІСБ, – невідповідність нормативно закріпленого у діючому законодавстві поняття інституту господарського об'єднання підприємств їх первинній економічній суті; відсутність у діючому законодавстві чіткого визначення понять форм ІСБ; неефективність розподілу управлінських повноважень у структурі ІСБ, спричинена наявністю колізій у нормативно-правових актах.

Мета дослідження полягає у винаході шляхів удосконаленні нормативно-правового забезпечення вітчизняних інтегрованих структур бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Характерною функціональною особливістю сучасного світового ринку є конкуренція не між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, а між підприємницькими структурами, які утворювалися на етапі розвитку суспільного виробництва, під впливом необхідності ведення господарської діяльності на більш ефективному рівні, за рахунок більш раціонального використання трудових, фінансових, виробничих ресурсів.

Необхідний рівень ефективності виробництва забезпечується шляхом інтеграції учасників, що об'єднуються з метою підвищення рентабельності підприємницької діяльності, шляхом вирішення задач спільними зусиллями, та ресурсами.

Вектор інтеграційних процесів у світовій економіці бере свій початок із 70-х років XIX століття. В СРСР, як і в УРСР аналогічні тенденції відбуваються в умовах адміністративно-командної системи. Промислові об'єднання, які існували в СРСР, керувалися в своїй діяльності «Загальним положенням про всесоюзне й республіканське промислове об'єднання»,

затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 02.03.1973 р. № 140 (далі Положення) [1].

Згідно Положенню промислові об'єднання мали правовий статус юридичних осіб. У склад промислових об'єднань входили державні підприємства, та інші організації, що також мали статус юридичної особи [1]. Керівним органом (органом господарського управління) по відношенню до підприємств, які входили в об'єднання, був апарат промислового об'єднання [1]. Радянська економіка використовувала в своїй системі виробничі об'єднання (комбінати) та науково-виробничі об'єднання, які створювалися за галузевими принципами [1].

Таким чином в республіках колишнього Радянського Союзу процеси інтеграції у промисловості починаються з появою всесоюзних і республіканських промислових об'єднань. Ці зміни проходять під впливом адміністративно-командних принципів управління економікою, та базуються на політичних принципах, а не на економічних засадах.

Сучасні умови здійснення господарської діяльності доводять, що прибутковість підприємства залежить від співпраці з іншими суб'єктами господарювання. Сучасний суб'єкт господарювання може бути конкурентоспроможним та реалізовувати значні фінансово-промислові проекти лише за умов наявності повного циклу виробництва, включаючи також етап реалізації товару.

Такі групи підприємств у вітчизняній теорії господарського права визначені як господарські об'єднання, а по суті є інтегрованими структурами бізнесу.

Загальновідомо, що ІСБ формуються за трьома основними принципами: кооперації; концентрації; централізації. При цьому: принцип кооперації забезпечує консолідацію ресурсів; принцип концентрації збільшує масштаби підприємницьких ініціатив; принцип централізації формує більш ефективну систему управління бізнесом.

Тип інтегрування ІСБ напряму залежить від виду зв'язків між структурними підприємствами. Виділяють три типи інтегрування: горизонтальний тип; вертикальний тип; тип, базований на нерегулярній структурній основі.

В правовому полі ІСБ являє собою господарське об'єднання. Згідно ст. 118 Господарського кодексу України – господарське об'єднання є господарською організацією, утвореною у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [2].

Об'єднання, як суб'єкт права має свої економічні, організаційні та юридичні ознаки, що є його відмінністю від підприємства.

Перелік видів об'єднань законодавець закріплює у ст. 119 Господарського кодексу України [2] (ГК України): господарські об'єднання; державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарські об'єднання згідно положення ч. 3, ст. 119 ГК України діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками [2].

Організаційно-правову форму ІСБ, як господарського об'єднання регламентує ст. 120 ГК України, згідно якої: господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом [2].

Згідно ч. 2 ст. 120 ГК України [2]:

– Асоціація це договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації;

– Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації;

– За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Згідно ч. 3 ст. 120 ГК України [2]:

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Згідно ч. 4 ст. 120 ГК України [2]:

– консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств, створене для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо);

– консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники (централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом);

– у разі досягнення мети його створення, консорціум припиняє свою діяльність.

Згідно ч. 5 ст. 120 ГК України [2]:

– концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями;

– учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Таким чином, правове забезпечення діяльності ІСБ вітчизняного промислового ринку відрізняються від нормативно-правового забезпечення аналогічних утворень в країнах із розвиненою економікою. Зокрема, вони не є юридичними особами, що утворюються у складі двох або більше інших юридичних осіб, та не утворюються з метою управління діяльністю інших юридичних осіб, що до них входять [2].

Так, на відміну від визначення, наданого у ст. 120 ГК України, асоціація у праві країн із розвиненою економікою не є організаційно-правовою

формою юридичної особи [3]. Це загальне поняття, яке зазвичай означає будь-яку групу фізичних або юридичних осіб, які об'єдналися для досягнення певної мети, або підприємницьку організацію, що не має статусу юридичної особи і не розглядається окремо від осіб, з яких вона складається [3]. На відміну від визначення, наданого у ст. 120 ГК України, під корпорацією у праві країн англо-американської системи права, розуміється організація, що законом наділена правом діяти як окрема особа, відокремлена від своїх учасників, які володіють нею, та яка має право випускати цінні папери й існувати протягом невизначеного проміжку часу [3].

Вітчизняні ІСБ, як господарські об'єднання, створюються підприємствами-ініціаторами шляхом укладання відповідного договору.

Вітчизняні ІСБ державної форми власності створюються відповідно до ч. 5 ст. 119 ГК України за рішенням Кабінету Міністрів України (КМУ), або профільного міністерства, або іншого органу влади, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання, шляхом прийняття відповідного рішення, та затвердження статуту [4].

Аналогічна процедура щодо засновницьких повноважень КМУ прописана в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [4].

Таблиця 1

Перелік нормативно-правових актів, що регламентують діяльності ІСБ

№	Назва нормативно-правового акту	Сфера регулювання
	Нормативні акти, що регулюють загальні питання господарської діяльності	
1	Конституція України від 28 червня 1996 р.	Встановлює правові засади та загальні принципи підприємницької діяльності
2	Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.	Встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання)
3	Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р.	Регламентує порядок вирішення господарських спорів
4	Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.	Регулює особисті немайнові та майнові відносини, що ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників ІСБ
5	Податковий кодекс країни України від 02 грудня 2010 р.	Регулює сферу оподаткування, визначає повноваження органів Державної фіскальної служби України щодо прийняття звітності, проведення перевірок
6	Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.	Порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, що поставляються за договорами суб'єктів підприємницької діяльності, сплати мита
7	Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 07 жовтня 2010 р. № 2591	Регламентує повноваження КМУ в сфері створення та керування вітчизняними ІСБ державної форми власності
8	Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. № 2343	встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів.
9	Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185	Цей Закон відповідно до Конституції України визначає правові основи управління об'єктами державної власності, регламентую управляння ІСБ державної форми власності
	Закони про окремі види господарської діяльності	
10	Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959	Забезпечує правове регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки, економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій
11	Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 р. № 222	Регламентує умови ліцензування видів господарської діяльності
12	Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. № 514	Визначає порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки акціонерів, діяльність державних акціонерних товариств та державних холдингових компаній, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, регулюється цим Законом, з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами
13	Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-ІІІ	Визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований н азабезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин.
14	Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528	Визначає загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації

Джерело: складено автором

Згідно ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», КМУ в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, може утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати відповідно до закону державні господарські об'єднання, підприємства, установи та організаціїё в тому числі для здійснення окремих функцій з управління об'єктами державної власності [4].

Згідно своїх владних повноважень КМУ [4]:

– затверджує положення та статути державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій;

– встановлює розмір асигнувань на утримання державних ІСБ;

– затверджує граничну чисельність працівників державних ІСБ;

– призначає на посаду та звільняє з посади керівників і заступників керівників державних ІСБ;

– здійснює контроль за діяльністю державних ІСБ.

Крім вищезазначених процедур створення державних ІСБ, процедуру створення державних інтегрованих структур бізнесу регламентує Закон України «Про управління об'єктами державної власності», який передбачає, що КМУ визначає умови створення та діяльності господарських структур; приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію господарських структур, визначає уповноважені органи управління, які здійснюють контроль за їх діяльністю [5]. Таким чином українське законодавство дублює регламентацію процесу створення державних господарських об'єднань (державних ІСБ), що відповідно ускладнює процедуру, та робить її менш прозорою.

Процедура створення ІСБ вважається закінченою із моменту реєстрації підприємства у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань згідно процедури, прописаної у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [6].

Майнові питання ІСБ регулюються ст. 123 ГК України, яка визначає, що майном ІСБ (як господарського об'єднання) є [2]:

– основні фонди і обігові кошти, передані підприємствами на баланс об'єднання;

– майно, набуте об'єднанням в результаті господарської діяльності;

– майно створених об'єднанням підприємств;

– майно об'єднання є колективною власністю, право частки в ньому належить членам об'єднанням;

– передані членами об'єднання на його баланс кошти згідно з договором чи статутом;

– майно членів об'єднання не входить до складу майна об'єднання.

Крім того, згідно ГК України, господарські об'єднання як суб'єкт господарського права мають майно, юридично відособлене від майна членів об'єднання, члени об'єднання не відповідають за загальне майно об'єднання. При припиненні діяльності об'єднання майно, яке залишилося, розподіляється між його членами [2].

Оскільки ІСБ за своєю економічною суттю є структурами, які воліють контролювати ринок, їх діяльність має знаходитися під постійним контролем Антимонопольного комітету, який згідно Закону України «Про захист економічної конкуренції» [7] має підтримувати та захищати економічну конкуренцію, обмежувати монополізм в господарській діяльності, забезпечувати ефективне функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин.

Законодавець нормативними методами регулює всі сфери діяльності ІСБ (таблиця 1).

Висновки. Здійснивши аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність вітчизняних та зарубіжних інтегрованих структур бізнесу зроблено висновки про те, що однією із основних причин гальмування економічного розвитку вітчизняного підприємницького середовища є факт того, що вітчизняне законодавство не встигає своєчасно реагувати на економічні тенденції ринку. Вищезазначена обставина спричиняє створення у вітчизняній економіці умов, за яких підприємницькі структури змушені здійснювати свою діяльність без чітких нормативних правил.

Український законодавець не враховує сучасного досвіду правового регулювання діяльності ІСБ у провідних країн світу. Велика кількість моделей, що діє у вітчизняному правовому полі, залишилася нам від командно-адміністративної системи. Так, у вітчизняному законодавстві відсуне нормативне визначення вже існуючого в реальному підприємницькому середовищі такого феномену, як інтегровані структури бізнесу.

Єдиним законодавчим актом, який регулює порядок створення і діяльності ІСБ є Господарський кодекс України, який містить норми про порядок створення і діяльності господарських об'єднань, до яких, згідно принципу правової конструкції аналогії закону можна віднести ІСБ.

Крім того, ми маємо низький рівень юридичної техніки, який виражається у суперечливості норм, наявності великої кількості норм, які дублюють одна одну.

Наступним недоліком є відсутність юридично обґрунтованого визначення організаційно-правових форм господарських об'єднань. Нормативне визначення господарських об'єднань необхідно привести у відповідність з реальною ситуацією.

Достатньо прогалин і в регулюванні правового статусу посадових осіб (низький рівень відповідальності) органів управління товариства інтегрованого типу, що спричиняє низький рівень захисту прав учасників ІСБ.

Існують проблеми і в реєстраційної системі господарських об'єднань. Так, у керівних органів корпоративного управління відсутній обов'язок інформувати державного реєстратора про зміни, що відбуваються під час загальних зборів ІСБ, що часто призводить до фальсифікації прийнятих рішень.

Значно виправить ситуацію, яка склалася у сфері підприємницької діяльності, внесення змін у діючий Господарський кодекс України щодо приведення понять «асоціація», «корпорація», «консорціум», «концерн» у відповідність з їх економічною сутністю.

Також пропонується змінити систему реєстрації юридичних осіб шляхом забезпечення

всім бажаючим вільного доступу до всіх документів реєстраційної справи в єдиному державному реєстрі підприємств, з метою запобігання фальсифікацій та рейдерства.

Список літератури:

1. Загальне положення про всесоюзне і республіканське промислове об'єднання: затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 02.031973 р. № 140 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.consultant.ru/cons/ cgi/online. cgi?req=doc;base =ESU;n=1092
2. Господарський кодекс України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436–15
3. Петрина В. Н. Проблемні питання правового статуту об'єднань підприємств / В. Н. Петрина // Право і суспільство. – 2014. – № 5.2. – С. 121–126. – Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/5_2014_part_2.pdf
4. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 07 жовтня 2010 р. № 2591. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794–18
5. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185–16
6. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210–III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210–14
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань № 835 від 26.11.1915 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835–19

Кулак Н.В.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУР БИЗНЕСА

Аннотация
Статья посвящена анализу современного состояния законодательства Украины относительно нормативно-правового обеспечения деятельности интегрированных структур бизнеса. Выявлены особенности процесса развития отечественных интегрированных структур бизнеса, предложено проведение нормативно-правовых мероприятий по упорядочению процессов интеграционного развития отечественных хозяйственных объединений.
Ключевые слова: интегрированные структуры бизнеса, ИСБ, ассоциация, корпорация, консорциум, концерн.

Kulak N.V.
Kyiv National University of Technologies and Design

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF ACTIVITIES OF INTEGRATED BUSINESS STRUCTURES

Summary
The article analyses the current state of Ukrainian legislation in terms of regulatory and legal support of activities of integrated business structures. It reveals specific features of development process of domestic integrated business structures, introduces the implementation of regulatory and legal measures to arrange processes of integrated development of domestic economic associations.
Keywords: integrated business structures, IBS, association, corporation, consortium, concern.

УДК 347.77

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ВСЕСВІТНІЙ МЕРЕЖІ

Лиска П.О.
Національна асоціація адвокатів України,
Громадська організація «Сила нації»

Стаття присвячена практичним аспектам захисту результатів творчої діяльності у мережі Інтернет. Дослідженню безпосередньо підлягали способи, методи захисту прав інтелектуальної власності як превентивного характеру, так і ті, що застосовуються «постфактум». Під час написання статті було проаналізовано і дано відповідну оцінку не тільки нормам національного і міжнародного законодавства, але і практичному досвіду застосування інституту захисту прав інтелектуальної власності. Такий аналіз надав змогу висвітлити процедурні нюанси захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, виявити проблемні моменти, та запропонувати найоптимальніші шляхи їх подолання. Окрема увага у статті приділяється інституту доказування факту порушення прав інтелектуальної власності в практичному полі.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, мережа Інтернет, веб-сайт, хостинг-провайдер.

Постановка проблеми. Поновлення порушеного права інтелектуальної власності має власну специфіку та особливості, тим паче, якщо такий факт мав місце у мережі Інтернет. Досі не виявлено чіткого алгоритму доведення факту порушення прав інтелектуальної власності та типового способу встановлення особи-порушника. За таких обставин, є практична потреба у виявленні найоптимальніших шляхів захисту об'єктів творчої діяльності у всесвітній мережі Інтернет, виходячи з науково-практичних досліджень фахівців у галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика вже неодноразово була предметом дискусій, конференцій, круглих столів, та нерідко ставала тематикою наукових робіт, досліджень, наприклад, у працях Р.А. Калюжного, А.І. Канановича, В.І. Жукова, В.О. Жарова, Н.В. Філик, Г.В Омельченко, Ю.Є. Атаманова, та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Всезагальна зацікавленість науковців, практичних діячів до вказаної тематики жодним чином не вказує про те, що окреслена тематика вже є дослідженою у повному обсязі, та не потребує подальшого розкриття. Імовірніше за все, така тенденція пов'язана із постійним та неперервним розвитком інформаційної індустрії у цілому, пробуджуючи на створення нового, жодним чином не оминаючи сферу інтелектуальної власності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення найоптимальніших способів захисту прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет, як у досудовому порядку, так і в порядку судочинства.

Діяльність людини, яка спрямована на створення чогось нового є занадто складним процесом, який потребує великих зусиль та затрат творчого, матеріального, фінансового характеру. Звичайно, що одержуючи дійсний результат від такої діяльності, особа (тобто творець, автор) має закономірне право вільно використовувати власно створений об'єкт, бути визнаним, отримувати від цього користь майнового та немайнового характеру.

І як показує практика, чим унікальніший такий об'єкт, тим вище ризик його імовірного незаконного присвоєння іншими особами. Оскільки іноді здається, що використання чужого напрацювання значно простіше та оптимальніше аніж створення чогось нового власним зусиллям.

Найбільш уразливішою платформою такого «присвоєння» є саме мережа Інтернет, в силу спрощеної процедури копіювання об'єктів у такому просторі, існування можливості розповсюдити будь-що анонімно, безконтрольно, та і взагалі, зважаючи на те, що всесвітня мережа є найбільш ефективним засобом комунікацій, найзручнішим способом розповсюдження інформації.

Саме по собі поняття об'єкту інтелектуальної власності є багатоаспектним, включаючи в себе невичерпний перелік результатів творчої діяльності. Деякі науковці, для упорядкованості, намагаються такі результати класифікувати на види, підвиди за різними ознаками. Якщо за основу подібного розмежування взяти сферу використання, тоді мережа Інтернет займатиме особливе положення.

Всесвітня мережа є нічим іншим, ніж системою маршрутизації, комутації, передачі інформації. При цьому, технічні засоби такої системи, маючи ознаку унікальності, по праву можуть вважатися об'єктом інтелектуальної власності.

Мова йде за програмні забезпечення, які являють собою комплекс програм (програмна складова інформаційної системи), що забезпечують реалізацію інформаційних процесів пристроями інформаційної системи (апаратна складова інформаційної системи) [1, с. 105].

До речі, вказаний результат творчої діяльності, слід віднести до такого об'єкту інтелектуальної власності, як літературний твір. Саме за характером форми відображення рядки літературного твору та комп'ютерної програми схожі: і рядки літературного твору, і рядки комп'ютерної програми автор поновлює символами-літерами або символами-операторами [2, с. 133].

Аналогічної ж думки і фахівці у галузі міжнародного права. Зокрема, у відповідності до міжнародних домовленостей, комп'ютерні програми, незалежно від способу або форми їх вираження, охороняються як літературні твори [3, ст. 4].

Зовнішнє відображення інформації у мережі Інтернет також може бути об'єктом, що охороняється авторськими і суміжними правами. Зокрема, графічні матеріали, текстове заповнення контенту сайту, а також адреси сайтів можуть мати форму відтворення торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків і не тільки.

Торговельна марка, або інакше – знак для товарів і послуг є позначенням, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [4, ст. 1]. Тобто, такий знак виконує функцію індивідуалізації, створює асоціації у споживачів із товарами певного виробника [5, с. 23].

Відтворюватися таке позначення може як завгодно: у якості графічних матеріалів, мультимедійних матеріалів, або мати текстове відображення. В свою чергу, текстове відображення у мережі Інтернет має дві форми: або у якості наповнення контенту сайту, та(або) як засіб адресації ресурсів (відтворення у доменному імені).

Трохи схожим із знаком для товарів і послуг є комерційне (фірмове) найменування. Однак, на відміну від торговельної марки, який є засобом індивідуалізації товарів і послуг, комерційне найменування індивідуалізує (виділяє серед інших) конкретну юридичну особу. Тобто, обидва об'єкти інтелектуальної власності є взаємодоповнюючими, виконують єдину функцію, але з приводу різних взаємовідносин.

При цьому, фірмове найменування охороняється в усіх країнах Союзу без обов'язкового подання заявки чи реєстрації і незалежно від того, чи є воно частиною товарного знаку [6, ст. 8].

Також, простір всесвітньої мережі Інтернет може використовуватися й для висвітлення результатів творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання [7, ст. 1]. Так, форми, малюнки, розфарбування, все чим наповнюється сайт, оформлюється його зовнішній вид, також може мати унікальний характер, задовольняти естетичні потреби людини, а отже, бути об'єктом права інтелектуальної власності, який законодавець визначає як – «промисловий зразок».

Використання, відтворення об'єктів інтелектуальної власності у мережі Інтернет не має вичерпного характеру, оскільки, функціональна здатність та спроможність Інтернет-простору дозволяє використовувати, по-суті, будь-який об'єкт інтелектуальної власності, підлаштовуючи його під IT-технології (процес обробки інформації).

Навіть, найпростіше заповнення контенту веб-сайту мовленнєвим відтворенням (текстом), може підпадати під категорію авторського права на твір.

Не зважаючи на те, який об'єкт інтелектуальної власності використовується, завжди, першочерговою задачею на шляху захисту та поновлення власних інтелектуальних прав – є належне підтвердження набуття особою права володіння, користування, розпорядження об'єктом творчої діяльності.

Законодавцем закріплена презумпція авторства, у відповідності до якої: за відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору [8, ст. 11].

Однак, не зважаючи на загальні правила, найголовнішим підтвердженням прав власності залишається – отримання відповідного охоронного, дозвільного документу про реєстрацію прав на об'єкт інтелектуальної власності (тобто отримання свідоцтва, патенту).

Порядок отримання дозвільного документу регламентовано для кожного окремого виду об'єктів прав інтелектуальної власності, із врахуванням їх специфіки, адаптуючи загальну процедуру під особливості кожного з них.

Процедура реєстрації здійснюється за прямої участі відповідного органу державної політики у сфері інтелектуальної власності – державного підприємства «Український інститут промислової власності» (Укрпатенту).

Саме з моменту реєстрації, об'єкт наділяється особливою державною охороною, а автор (розробник) офіційно визнається законом.

Отримавши охоронний документ, особі не потрібно доводити власне право на об'єкт, воно є визнаним та безспірним. Піддати сумніву володіння правами власника, можливо виключно у судовому порядку, шляхом доведення порушень процедури реєстрації (отримання дозвільного документу), наприклад, маючи докази того, що об'єкт взагалі не підлягає правовій охороні, або маються сумніви щодо дійсного авторства.

Виключно власник має право використовувати об'єкт інтелектуальної власності на власний розсуд і для власної користі. Звичайно, що вказана особа має повноцінне право забороняти іншим особам використовувати такий об'єкт за відсутності його згоди. Тобто, має повноцінне право захищати законні інтереси у сфері інтелектуальної власності.

Способи такого захисту мають два вирази: превентивного характеру, та після фактового (коли порушення вже має місце).

Заходи превентивного або попереджувального характеру завжди передують порушенню, основна функція яких полягає у прогнозуванні та вжитті заходів унеможливлення подібного.

При цьому, зазначені заходи ні в якому разі не усувають порушень як таких, а виключно зменшують ризик їх настання. Основна задача таких методів полягає в створенні умов ускладненості незаконного використання чужих напрацювань.

У мережі Інтернет, подібним засобом ускладненості є обмеження доступу до веб-сайтів, утвердження режиму обмеженої функціональності. Але такі методи напряму впливають на прагматичність висвітлення даних електронної інформації, що повинно враховуватися та співвідноситися із захистом прав інтелектуальної власності та інтересами кінцевої Інтернет-аудиторії.

Досить цікавим методом є криптографічне перетворення матеріалів. Тобто, мова йде про впровадження шифрувань при копіюванні, або взагалі про технічне виключення можливості копіювання. Наприклад, така система, як SCMS дозволяє виготовити виключно одну копію, повністю унеможливлюючи подальше копіювання.

Зазначені методи є досить цікавими, але їх застосування безпосередньо потребує проведення спеціальних розробок у сфері інформатизації та комп'ютеризації, а отже, завжди потребує додаткового фінансування.

Найпростішим та найменш затратним заходом превентивного характеру порушень прав інтелектуальної власності є використання цифрового підпису, використання значку копірайта (©), цифрових марок, «цифрових водяних знаків».

Вказані позначення є прямим ідентифікатором справжнього власника. Звичайно, що при виниклому умислі використати об'єкт інтелектуальної власності, такий ідентифікатор не стане належ-

ною перепоною у реалізації задуму. Але, особі необхідно бути вжити заходів щодо усунення такого ідентифікатору, що може стати опосередкованою причиною обрати «більш спрощений варіант».

До того ж, використання ідентифікатору дозволяє повідомити кожному, що у об'єкта є власник, він не є загальновживаним, а незаконне використання останнього, без згоди власника, тягне за собою законодавчо закріплену відповідальність.

Ще одним попереджувальним заходом, на який варто звернути увагу, це використання на сторінках сайтів повідомлень про заборону копіювання без посилання на дійсного автора.

Такий метод не потребує надфантастичних зусиль, але є і не є безсумнівною гарантією недопущення порушень прав інтелектуальної власності. Однак таке повідомлення може мати психологічно емоційний вплив на особу-порушника, підтвердженням того, що особі повідомлялося про охорону авторських і суміжних прав.

Стосовно засобів захисту прав інтелектуальної власності, які необхідно вживати, коли порушення вже має місце (постфактових засобів захисту), то їх також умовно можна поділити на два види: ті, що використовуються у досудовому порядку, та ті, що використовуються шляхом використання конституційного права на суд.

Досудовий спосіб захисту передбачає направлення відповідних повідомлень про порушення авторських і суміжних прав, направлення претензій, що може також супроводжуватися пропозицією укласти ліцензійний договір, перетворюючи порушення на вигідну, комерційну пропозицію.

Таке вжиття заходів є одночасно і самостійним засобом усунення порушень, і підготовчим способом при зверненні до суду.

Досудовим способом також є направлення відповідних скарг, звернень, повідомлень про факт порушень прав інтелектуальної власності до: Державної служби інтелектуальної власності України, Антимонопольного комітету України, функціональні обов'язки посадових осіб яких, надають змогу притягнути до законодавчо-встановленої відповідальності осіб-порушників за неправомірне використання об'єктів чужої творчої діяльності.

Судова ж процедура захисту інтелектуальних прав передбачає чітку регламентацію процесуальним законодавством, відступлення від якої є недопустимим.

Перед позивачем постає завдання із доведення перед судом: 1) самого факту недодержання законодавства у сфері інтелектуальної власності; 2) порушення прав інтелектуальної власності саме особою-відповідачем; 3) доведення факту завдання шкоди; 4) причинно-наслідкового зв'язку між недодержанням законодавства у сфері інтелектуальної власності та завданою шкодою; 5) а також доведення вини особи.

Якщо ж розглядати порушення прав інтелектуальної власності у всесвітній мережі Інтернет, то найскладнішою задачею перед позивачем є: встановлення особи порушника та доведення самого факту порушення належними та допустимими доказами.

При розгляді вказаної категорії справ, на суд покладається обов'язок встановити, чи перебуває веб-сайт та розміщена на ньому інформація в розпорядженні особи, якій пред'явлено позовні вимоги, а також, чим підтверджується факт порушенню нею авторського права та/або суміжних прав [9, п. 46].

За розміщення об'єктів права інтелектуальної власності з порушенням прав їхніх правоволодільців в мережі Інтернет відповідальність несе особа, що здійснила таке розміщення [10, с. 11].

Однак в більшості випадків, розміщення інформації на веб-сторінках здійснюється анонімно. Проблематичність встановлення суб'єкта порушення прав інтелектуальної власності є причинним наслідком відсутності легальної процедури фіксування особи, яка розміщує інформацію у мережевому просторі.

При виниклій ситуації, коли встановити особу, що розмістила ту чи іншу інформацію в мережі Інтернет неможливо, належним відповідачем по праву вважається власник веб-сайту, на якому розміщено відповідний інформаційний матеріал.

Тягар відповідальності покладається на вказану особу, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення інформації [11, п. 12].

Власник веб-сайту, отримуючи від хостинг-провайдера дисковий простір для зберігання файлів (інформації) веб-сайту, формує зміст сайту, визначає його функціонал, а також має безперешкодну технічну можливість змінювати, доповнювати, видаляти файли сайту.

Тобто перед позивачем задля реалізації судового захисту власних інтелектуальних прав та інтересів, постає завдання із встановлення власника веб-сайту.

Дані щодо власника веб-сайту повинні бути у віданні адміністратора системи реєстрації обліку доменних імен і адрес українського сегменту мережі Інтернет.

Отримати зазначені відомості можна спробувати самостійно, письмово звернувшись до відповідного адміністратора, але, як показує практика, оскільки такі відомості містять персональні данні, їх можна отримати лише шляхом використання процесуального права на витребування доказів ухвалою суду.

Подібне звернення також може мати місце і до українського підприємства, що надає послуги з адміністрування і технічного супроводу доменів, тобто до Товариства с обмеженою відповідальністю «Хостмайстер».

Крім того, в Україні було впроваджено організацію з адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет – Об'єднане підприємство «Український мережевий інформаційний центр» (UANIC), яке стало ініціатором створення відповідного департаменту, який би сприяв захисту прав осіб від порушень у мережі Інтернет. Таким Департаментом є «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес».

Вказаний Департамент, за відповідним запитом осіб, надає відомості про реєстрантів доменних імен, власників сайтів, інформацію про їх встановлення, що дозволяє встановити належних відповідачів у спорах, предметом яких є порушення прав у мережі Інтернет.

На офіційному сайті зазначеного Департаменту (http://ip-protect.org) мається форма замовлення відповідної довідки, замовивши

і сплативши грошові кошти за формування якої, особа матиме змогу отримати інформацію про: реєстратора доменного імені (суб'єкта господарювання, який надає реєстранту послуги, необхідні для технічного забезпечення делегування і функціонування доменного імені); реєстранта доменного імені (особу, що бажає користуватися та розпоряджатися певним доменним іменем в публічному домені); IP-адресу; хостинг-провайдера; адресу фактичного місцезнаходження власника хостингу, і не тільки.

Але, не зважаючи на можливість отримання відповідної інформації, не виключається існування такої життєвої обставини, при якій встановити дійсного власника веб-сайту не виявляється можливим зовсім. Зокрема, станом на сьогодні, ідентифікація особи, яка отримує дисковий простір веб-сайту належним чином не проводиться. Жодної законодавчої відповідальності за порушення порядку та процедури автентифікації осіб не передбачено. Особа має вільну можливість розповсюджувати відомості анонімно, використовуючи чужі данні, та взагалі не надаючи жодного документу за якими б особу в подальшому можливо б було ідентифікувати.

Хост-провайдери, які надають дисковий простір не здійснюють відслідковування, перевірку актуальності, достовірності, повноти, точності наданої користувачем інформації, що суттєво ускладнюють виявлення осіб-порушників у мережі Інтернет, а отже, і негативно впливають на дійсну реалізацію судового способу захисту прав та інтересів власника об'єктів інтелектуальної власності.

На жаль, законодавцем не передбачається відповідальність хост-провайдерів за неперевірку особистих даних особи якій вони надають послуги, хоча такий підхід суперечить правовій природі правочину. Укладання правочину може мати місце між фізичними особами, юридичними особами, фізичними-особами підприємцям, але ніяк з анонімним, вигаданим ім'ям, не потребуючи документів, що посвідчують особу.

Однак, зважаючи на реалії сьогодення, хост-провайдери без жодних санкцій мають змогу надавати послуги цілком анонімним особам. Скільки повинно бути вирішено відповідних прецедентів, скільки повинно пройти часу для того, щоб законодавцем було вирішено питання щодо відповідальності вказаних осіб, поки невідомо.

Ще один момент, на який би хотілось акцентувати увагу, розкриваючи питання щодо встановлення власника веб-сайту – це створення в Україні Департаменту кіберполіції Національної поліції України.

Зазначений орган спеціалізується на попередженні, виявленні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких, передбачає використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних Інтернет-мереж і систем.

Володіючи відповідним програмно-технічним комплексом, посадові особи вказаного органу, мають відповідну кваліфіковану можливість встановлювати власників веб-сайтів, відстежувати IP-адреси, володіють програмними засобами для систематизації та аналізу інформації про кіберінциденти, кіберзагрози, кіберзлочини.

Тобто діяльність міжрегіонального територіального органу Національної поліції України, із врахуванням володіння інспекторами Кіберполіції навичками та вміннями у галузі інформатизації та комп'ютерної техніки, зважаючи на наявність відповідних технологічних ресурсів, могла б бути допоміжною у захисті прав інтелектуальної власності, шляхом встановлення і надання відомостей про власників веб-сайтів. Але, доки реалізувати зазначене, у повній мірі, заважає відсутність відповідного законодавчого регулювання.

Виявлення особи відповідача є лише третиною зробленого на шляху реалізації судового способу захисту інтелектуальних прав та інтересів. Факт порушення ще необхідно довести належними та допустимими доказами.

Наглядне доведення унеможливлюється, оскільки веб-сторінки нерозривно пов'язані із комп'ютерною технікою та не можуть бути доставлені в суд.

Проте, таке питання може усуватися шляхом проведення судом особистого огляду сторінок веб-сайту, за результатом чого складається протокол та приєднується до матеріалів справи.

За своє суттю, веб-сторінка є електронним документом який створюється, передається, зберігається і перетворюється електронними засобами у візуальну форму.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [12, ст. 5].

Тобто, враховуючи суть та відповідність критерію придатності сприймання, знімок екрана (screenshot) мав би бути належним та допустимим доказом, але досі правова природа такого доказу законодавцем не визначена. Залишається надавати такі «знімки» до суду, виключно сподіваючись на прийняття зазначеного доказу судом за власним внутрішнім упередженням.

Послугу з проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінки у мережі Інтернет, також надає вже згаданий Департамент «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес». На підставі замовленої послуги, Департамент формує експертний висновок, який може бути належним та допустимим доказом, важіль якого підкріплюється наявністю у зазначеного Департаменту відповідного свідоцтва про акредитацію.

Мінімальна вартість такої послуги складає: одну тисячу шістсот гривень, надання послуг з додаткових параметрів потребуватиме доплат.

Разом з експертним висновком, Центром компетенції надається: роздруківка файлу, яка містить відображення змісту веб-сторінки; цифровий носій з файлами зовнішнього відображення веб-сторінки; архів хронології запитів/відповідей від браузера до сервера; журнал з даними перевірки адресації доменного імені; вихідний код досліджуваної веб-сторінки, і не тільки.

Засобом доказування також можуть використовуватися відео-, аудіо запис процесу дослідження будь-якою заінтересованою особою сайту, стосовно якого є відомості використання його з порушенням авторських чи суміжних прав; такий запис, здійснений на електронному чи іншо-

му носії (жорсткому диску комп'ютера, дискеті, диску для лазерних систем зчитування, іншому носії інформації), подається до суду із зазначенням того, коли, ким і, за яких умов цей запис здійснено і може бути речовим доказом у справі. Письмовими доказами можуть бути також довідки, отримані від провайдерів і мережевих пошукових служб [9, п. 46].

Звичайно, що за вказаною категорією справ, доказами можуть бути також і пояснення сторін, показання свідків, але, в більшості випадків, такі докази мають субсидіарний характер та будуть розглядатися у загальній сукупності, поруч з іншими.

При наявності факту порушення прав інтелектуальної власності, законний володілець таких прав має право на поновлення порушених інтересів не лише шляхом припинення незаконного використання об'єкту його творчої діяльності (що є цілком логічним і закономірним), але й шляхом використання повного спектру способів цивільно-правового захисту авторського права і суміжних прав, передбачених чинним законодавством.

Так, Законом України «Про авторські і суміжні права» передбачаються чотири варіанти майнового захисту порушених прав: відшкодування моральної (немайнової) шкоди; відшкодування збитків; стягнення доходу, отриманого внаслідок порушення; та виплата компенсації, що визначається судом у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч мінімальних заробітних плат. До речі, останній вид майнового захисту (виплата компенсації) застосовується замість відшкодування збитків або стягнення доходу [8, ст. 52].

Зважаючи на суб'єктивізм об'єктів творчої діяльності, оцінка його вартості досить ускладнюється, імперативно не врегульовується, доведення останнього покладається виключно на власника.

Зазвичай, при встановленні матеріального виміру творчого об'єкту, необхідно враховувати: ринкову вартість за використання відповідного виду об'єкту інтелектуальної власності; розмір винагороди за аналогічне використання на умовах ліцензування (вартість за ліцензійним договором); показники фінансової звітності, бухгалтерського обліку, статистичні данні; дохід порушника; та інші показники по типу: популярність об'єкту, його так звана «прибутковість», репутація і не тільки.

Врахування усіх відповідних аспектів, зокрема, й різних «негативних економічних наслідків» і «доходу порушників» при присудженні компенсації за порушення прав інтелектуальної власності, на практиці занадто складні у застосуванні [13, с. 80]. Кожен критерій є оціночним поняттям, а тому, його застосування також має певний «творчий підхід». Враховувати всі аспекти, чи ні, у якому обсязі зважати на негативність діяння з незаконного використання творчої діяльності, покладається виключно на волю та розсуд суду.

Приміром, Пленум Вищого господарського суду України роз'яснив, що розмір компенсації визначається судом у межах заявлених вимог у залежності від характеру порушення, ступеню вини відповідача та інших обставин. Зокрема, враховується: тривалість порушення та його обсяг (одно- або багаторазове використання об'єкта авторського права); передбачуваний розмір збитків потерпілої особи; розмір доходу, отриманого внаслідок правопорушення; кількість потерпілих осіб; наміри відповідача; наявність раніше вчинених відповідачем порушень виключного права даного позивача; можливість відновлення попереднього стану та необхідні для цього зусилля тощо [9, п. 51].

Відсутність чіткої регламентації матеріального виміру поновлення прав та інтересів власника об'єктів інтелектуальної власності, відсутність суворого алгоритму визначення розміру матеріальних збитків, надає підстави стверджувати про те, що найоптимальнішим способом визначення залишається, все ж таки, проведення незалежної судової експертизи, ставлячи перед експертом питання: «Який розмір матеріальної шкоди завдано автору (правовласнику) об'єкта права інтелектуальної власності унаслідок протиправних дій особи-порушника?» або «Яка ринкова вартість майнових прав?» [14, п. 5.3].

Окрім поновлення прав у матеріальному вимірі, власник має право вимагати та настоювати на повідомленні про факт порушення прав інтелектуальної власності, шляхом публікації в засобах масової інформації. Така міра дозволяє поновити репутацію та задовольнити власне «alter ego» власника об'єкту.

Однак, вимагаючи від суду задоволення позовної вимоги щодо опублікування відомостей про факт порушення у засобі масової інформації, рекомендується конкретно зазначати спосіб такого повідомлення (це може мати вираз на самому веб-сайті, або шляхом здійснення публікації у друкованому ЗМІ, або шляхом повідомлення по телебаченню); особу на яку покладається здійснити таке опублікування (в більшості випадків це і є відповідач); прописати конкретний строк здійснення публікації; і найголовніше – прописати конкретний зміст такого повідомлення.

Якщо ж порушення мало місце шляхом відтворення у доменному імені, тобто складовій адреси сайту, то законний власник об'єкту інтелектуальної власності має право вимагати переделегування такого доменного імені.

Доменом є частина ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, яка має унікальну назву, що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється [15, ст. 1].

Переделегування приватного доменного імені у публічному домені відбувається шляхом призупинення делегування цього імені до моменту укладення новим реєстрантом відповідного договору з приводу цього доменного імені. Тобто, поновлення прав інтелектуальної власності, шляхом переделегування доменного імені, передбачає передачу прав управління доменним ім'ям від порушника до законного володільця прав на об'єкт інтелектуальної власності.

Якщо позивач не бажає мати прав управління доменним ім'ям, останній, має право вимагати відмінити делегування доменного імені, вимагати припинення надання послуг реєстрації доменного імені, що також дозволить поновити його права.

Але відміна делегування доменного імені не дозволить у подальшому усунути імовірну можливість незаконного використання об'єкту творчої діяльності. Станом на сьогодні, не розроблено

технічної можливості, яка б дозволила попередити подальше делегування.

Зокрема, припинення делегування здійснюється шляхом надання доменному імені статусу такого, що видаляється. Вказаний статус надається шляхом вчинення дій з внесення до реєстру доменних імен запису про початок процедури видалення доменного імені (так званий redemption-період). Після закінчення redemption-періоду доменне ім'я буде видалене з реєстру доменних імен і знову стане доступним для реєстрації третіми особами (в тому числі попереднім реєстрантом доменного імені, яким був порушник прав інтелектуальної власності).

Тому, обираючи між способами поновлення порушених прав інтелектуальної власності: припинення делегування та переделегування доменного імені, більш раціональним є обрання передачі прав управління доменним ім'ям від порушника до законного володільця прав, що за власною функціональною спроможністю дійсно дозволить поновити порушені права та попередити їх порушення у майбутньому.

Таким чином, аналізуючи положення чинного законодавства, якими охороняються особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, слід стверджувати, що законодавцем передбачено досить широкий спектр способів захисту прав інтелектуальної власності. Але, дійсна реалізація таких способів потребує досить великих затрат часу, матеріальних, фінансових ресурсів, без застосування, яких доведення факту порушення прав інтелектуальної власності просто унеможливлено.

Отже, надаючи науково-практичний аналіз способам і методам захисту прав інтелектуальної власності саме у мережі Інтернет, підсумовуючи все вищезазначене, напрошуються виключно **наступні висновки**:

1) захист прав інтелектуальної власності завжди передбачає наявність підтвердження та доведення факту володіння повним спектром прав власника на об'єкт творчої діяльності. Таке підтвердження, шляхом отримання дозвільного документу (свідоцтва, патенту), завжди передує проведенню захисту інтелектуальних прав у будь-якій сфері використання;

2) порушення прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет спрощується легкістю копіювання, використання, розповсюдження результатів творчої діяльності, а тому застосування заходів превентивного характеру є нагальною потребою, а не вільним бажанням власника. Звичайно, така потреба має місце, якщо власник дійсно непокоїться за використання його об'єктів інтелектуальної власності, що належать йому на праві власності;

3) основним завданням заходів превентивного характеру – є будь-що ускладнити копіювання, відтворення об'єкту інтелектуальної власності. Така функціональна задача реалізується шляхом використання технічних засобів: криптографічного перетворення матеріалів; використання ідентифікаторів власника; використання повідомлень про заборону копіювання, та інших засобів, спрямованість яких полягає в створенні труднощів копіювання;

4) відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет несе особа, яка розмістила відповідний об'єкт творчості на веб-сайті. У разі неможливості встановлення такої особи – відповідальність несе власник веб-сайту, оскільки вказана особа формує зміст веб-сайту, має технічну можливість наповнювати сайт відповідними графічними, текстовими матеріалами, оформлює його зовнішній вид;

5) відомості про власника веб-сайту можна отримати у адміністратора системи реєстрації обліку доменних імен і адрес українського сегменту мережі Інтернет. Одним із найзручніших способів отримання зазначених відомостей є звернення до Департаменту «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес», скориставшись електронною формою запиту за відповідним веб-ресурсом;

6) законодавче закріплення процедури автентифікації (перевірки користувача ідентифікатора) при наданні послуг з надання дискового простору розміщення інформації; закріплення відповідальності хост-провайдерів за не проведення або неналежне проведення перевірки особистих даних осіб, яким вони надають послуги – є нагальною потребою сьогодення;

7) спектр доведення порушення прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет перед судом є багатоаспектним. Доведення здійснюється: ініціюванням проведення особистого огляду веб-сторінок судом; проведенням відеозапису дослідження веб-сайту; отриманням експертного висновку від Департаменту «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес»; отриманням довідок від провайдерів і мережевих пошукових служб; поданням screenshot; та іншими доказами, збір яких, по суті, також має «творчий характер»;

8) найоптимальнішого способу визначення матеріального виміру наслідків порушення прав інтелектуальної власності, аніж проведення експертного дослідження, доки не існує.

9) і наостанок, слід стверджувати про те, що, дійсно, захистити власні інтелектуальні права у мережі Інтернет досить складно. Труднощі виникають як при встановленні особи-порушника, так і при доведенні самого факту порушення. Але, такі складнощі зовсім не вказують про те, що захист прав є зовсім не можливим. Враховуючи певну особливість предмету порушень, способи і методи захисту також повинні будуватися на творчому характері і креативності мислення. Виключно такий підхід буде результативним на шляху поновлення майнових і немайнових прав власника об'єктів творчої діяльності.

Список літератури:

1. Янчук Ю. Авторсько-правова охорона програмного забезпечення в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 9. – С. 105–108.
2. Філик Н.В., Омельченко Г.В. Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права: проблеми правової охорони // Юридичний вісник. – 2016. – № 2(39). – С. 130–137.

3. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20.12.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_770
4. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 № 3689–XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689–12
5. Огнев'юк Г. Особливості використання об'єктів інтелектуальної власності у соціальних мережах // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 7. – С. 21–25.
6. Паризька конвенція про охорону промислової власності 20.03.1883. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123
7. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 № 3688–XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3688–12
8. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792–12
9. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012600–12
10. Атаманова Ю.Є. Захист прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет: світовий досвід та вітчизняні перспективи // Право та інновації. – 2014. – № 3(7). – С. 7–14.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справа про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700–09
12. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851–15
13. Прохоров-Лукін Г. Проблеми визначення та відшкодування шкоди у цивільних справах про порушення прав інтелектуальної власності в країнах ЄС // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. – № 2. – С. 78–87.
14. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98
15. Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.20013 № 1280–IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280–15

Лыска П.А.
Национальная ассоциация адвокатов Украины,
Общественная организация «Сила нации»

ЗАЩИТА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ ВО ВСЕМИРНОЙ СЕТИ

Аннотация
Статья посвящена практическим аспектам защиты результатов творческой деятельности в сети Интернет. Непосредственно были исследованы способы, методы защиты прав интеллектуальной собственности как превентивного характера, так и те, которые применяются «постфактум». При написании статьи были проанализированы и дана соответствующая оценка не только нормам национального и международного законодательства, но и практической реализации защиты прав интеллектуальной собственности. Такой анализ дал возможность осветить процедурные нюансы защиты прав на объекты интеллектуальной собственности, выявить проблемные моменты, и предложить оптимальные пути их преодоления. Отдельное внимание в статье уделяется институту доказывания факта нарушения прав интеллектуальной собственности в практическом поле.
Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, сеть Интернет, веб-сайт, хостинг-провайдер.

Lyska P.A.
Ukrainian National Bar Association,
Public Organization «The Power of the Nation»

THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE INTERNET

Summary
The article is devoted to consideration of practical aspects of the protection of the results of creative activity in the Internet. The preventive and post-facto ways and methods of the protection of intellectual property rights were explored. During the writing of this article the rules of national and international legislation, the practical implementation of the protection of intellectual property rights were analyzed. This analysis contributed to consider the procedural nuances of the protection of intellectual property rights, to identify problem points, and to suggest the best ways to overcome them. In this article special attention is given to institute of proving the fact of the infringement of intellectual property rights in a practical field.
Keywords: intellectual property, copyright, Internet, website, hosting provider.

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Маланчук П.М., Василенко А.І.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Стаття присвячена розгляду сучасного стану останнього розділу криміналістики – криміналістичної методики. Основна увага приділена встановленню ролі та значення криміналістичної методики для розкриття, розслідування та попередження злочинів. Наведено вимоги, яким повинна відповідати сучасна криміналістична методика розслідування злочинів. Виділено проблеми які існують у цій сфері. Запропоновано шляхи покращення ефективності використання криміналістичних методик у діяльності правоохоронних органів.
Ключові слова: криміналістика, криміналістична методика, злочин, розслідування злочинів, діяльність правоохоронних органів.

Постановка проблеми. Криміналістична методика розслідування злочинів спрямована на забезпечення повного, швидкого, якісного розслідування кримінальних діянь. Залишення цих діянь нерозслідуваними, а злочинців не притягнутими до відповідальності, зумовлює обстановку беззаконності в державі. Успішне розслідування злочинів і покарання злочинців є однією з необхідних умов існування правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична методика розслідування злочинів завжди була в центрі уваги вчених-криміналістів, оскільки постійно потребує удосконалення існуючих і створення нових методик розслідування сучасних злочинів. Зокрема, слід назвати таких вчених як: Р. С. Бєлкін, П. Б. Біленчук, А. Н. Васильєв, І. А. Возгін, А. В. Іщенко, І. М. Лузгін, В. Ю. Шепітько та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З безперервним розвитком організованої злочинності, появою нових видів злочинів криміналістична методика знаходиться у стані активного розвитку і тому потребує постійного вивчення й удосконалення. В Україні існує низка проблем, пов'язаних зокрема з відсутністю єдиної структурованої системи криміналістичних методик, різноманітність поглядів і наукових пояснень одних і тих же методик, складність доступу до криміналістичних методик, внаслідок відсутності єдиного контенту, який би містив згруповану інформацію, необхідну правоохоронним органам для ефективного розслідування злочинів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження проблем розвитку криміналістичної методики та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична методика як окрема частина науки радянської криміналістики розпочала своє формування у 30-ті роки минулого століття. Хоча у більш ранніх працях І. М. Якімова, В. І. Громова та інших авторів уже наводились рекомендації (методи) щодо розкриття та розслідування окремих видів злочинів, але ще не йшлося про новий розділ криміналістики [6, с. 86].

У сучасній криміналістиці висловлена думка про тривалий процес розвитку криміналістичної методики, в якому виокремлюють декілька етапів. Наприклад, окремі вчені-криміналісти розглядають п'ять етапів:

1) докриміналістичний – зародження методики розслідування злочинів;

2) становлення методики розслідування злочинів у період ранньої криміналістики (праці Г. Гросса, Р. Гейндла, А. Гельвіга, Р. А. Рейса, А. Нічефоро, Б. Л. Бразоля, С. М. Трегубова та ін.);

3) зміцнення методики розслідування злочинів як самостійного розділу криміналістики (з середини 20-х до середини 30-х років XX ст.), що пов'язують з поглядами І. М. Якимова, В. І. Громова, С. А. Голунського;

4) подальша розробка нових окремих методик розслідування злочинів і початок створення власних загальнотеоретичних положень (друга половина 30-х – середина 60-х років XX ст.);

5) розвиток методики розслідування злочинів, пов'язаний з глибоким перетворенням загальної теорії криміналістики наприкінці XX ст. (розпочався в 70-ті роки XX ст. і триває донині) [9, с. 11–23].

Методика розслідування – це сукупність взаємопов'язаних слідчих та інших дій, що здійснюються у певній послідовності з метою повного, всебічного та швидкого розслідування і попередження злочинів [5, с. 65–66].

Криміналістична методика виникла в результаті інтеграції та диференціації наукових знань та об'єднує в собі передові досягнення криміналістичної техніки й тактики, відповідно, щодо оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій справ [1, с. 9].

Криміналістична методика посідає чітке місце у системі криміналістики. Вона являє собою не галузь, і не частину криміналістики, яка не є визначеною. Криміналістична методика – це розділ криміналістики [10, с. 7].

Методика розслідування злочинів може розглядатися у двох аспектах:

1) сам процес розслідування злочинів;

2) розділ науки криміналістики.

Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів – практичного і теоретичного – методика розслідування злочинів виявляє своє призначення, сприяючи розробці наукових рекомендацій і запровадженню їх у практику розслідування злочинів [3, с. 369].

Криміналістична методика має свої принципи – сукупність основоположних засад, керівних ідей, які виражають зміст та сутність даної кри-

міналістичної теорії, носять теоретичний і практичний характер та безпосередньо направлені на здійснення розслідування.

Р. Л. Степанюк відносить до цієї категорії наступні положення:

· правова основа – обов'язкове врахування дослідником вимог нормативно-правових актів, що стосуються розроблюваної методики;

· наукова основа, тобто знання та використання сучасних досягнень криміналістики та інших наук, положення яких є необхідними для побудови відповідної методики, а також дотримання загальних правил науково-дослідної діяльності у процесі її формування;

· інформаційно-практична основа, якщо означає обов'язкове ґрунтовне вивчення дослідником злочинної діяльності певного виду, особливостей діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування відповідного різновиду злочинів, запобігання їм, а також урахування потреб і можливостей оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової практики [6, с. 88].

Головна ціль теоретичних і методологічних основ криміналістичної методики розслідування міститься в створенні системи наукових підходів і принципів розробки окремих методик розслідування і умов їх використання в розслідуванні конкретних правопорушень [7, с. 123].

Важливим завданням криміналістичної методики є дотримання прав і свобод людини. Так П.М. Маланчук підкреслює, що саме Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави в усіх складових життя суспільства [4, с. 3]. Відповідно діяльність правоохоронних органів також повинна бути на це спрямована.

Разом із досягненнями і важливістю криміналістичної методики можна виокремити ряд проблем:

· за своїм змістом криміналістична методика має охоплювати систему окремих методик. Традиційним вважають здійснення їх розробки відносно виду злочинів. Але на сьогодні виникають так звані «комплексні методики», «міжвидові методики», «родові методики» тощо. Такий стан потребує свого упорядкування та визначення прагматичної значущості їх розробки, місця у системі криміналістичної методики;

· окремі криміналістичні методики мають бути звернені до формування, навпаки, так званих «мікрометодик» як певної диференціації в межах їх видової спрямованості. Зазначена тенденція має бути перспективною, оскільки такі методичні рекомендації відрізняються більшою конкретністю;

· аналіз окремих криміналістичних методик дає підстави стверджувати, що їх зміст відрізняється залежно від підходів того чи іншого автора. Такий стан викликає заперечення, оскільки методика розслідування має бути певною програмою, алгоритмом дій слідчого. У цьому сенсі є потреба в певній уніфікації, наданні чітких методичних рекомендацій щодо виконання слідчої діяльності [2, с. 160].

Сьогодні вченими-криміналістами розроблено методики розслідування найбільш поширених видів злочинів. Однак стрімкий розвиток організованої злочинності та поява нових злочинів потребує розроблення нових методик їх розслідування [11, с. 742–745].

Аналізуючи стан криміналістичної методики, І. А. Возгрін відмічає позитивні зміни у її змісті, коли від описового способу викладення програм розслідування перейшли до формалізованих моделей у вигляді алгоритмів послідовності слідчих дій, розшукових і профілактичних заходів [8, с. 310].

На думку Я. І. Слободян, сучасна криміналістична методика розслідування злочинів, має відповідати таким основним вимогам, а саме:

· бути доступною, тобто викладеною просто та зрозуміло;

· реальною, тобто можливою у застосуванні при розслідуванні та попередженні злочинів;

· зміст методики має відповідати конкретному злочину, що розслідується, його специфіці;

· мати чітко визначені рекомендації з організації розслідування;

· усі рекомендовані дії мають бути ефективними та безпомилковими, щоб при їх застосуванні досягти максимального результату при мінімальній затраті часу й зусиль;

· методичні рекомендації мають йти в ногу з часом, тобто відповідати сучасному законодавству, новим досягненням науки і техніки, новим способам учинення злочинів.

Також вчений зауважує, що на практиці існує проблема пошуку відповідної методики, коли слідчі знають, що мають бути якість допоміжні матеріали, а от де їх знайти виникає питання. У цьому разі, у підрозділі мають бути організовані невеликі бібліотеки і на службовій підготовці мають демонструватися нові методики розслідування злочинів. Повинна існувати налагоджена взаємодія вчених з практиками: розробили нову криміналістичну методику – передайте її у практичні підрозділи [5, с. 69].

Формування нових і вдосконалення існуючих криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів має здійснюватися на підставі аналізу потреб судово-слідчої практики, міжнародного досвіду, прогностично- го бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, застосування ситуаційного підходу, новітніх інформаційних технологій та алгоритмічних схем [2, с. 160].

Висновки і пропозиції. Криміналістична методика є важливим розділом криміналістики, який забезпечує повне, своєчасне та комплексне розслідування правопорушень. В свою чергу, зрозуміло, що не може існувати універсальної методики для усіх видів злочинів. Відповідно зазначена система знань є комплексною, розгалуженою і повинна бути гнучкою.

На разі в Україні існують певні проблеми, що можуть стати причиною неефективності діяльності правоохоронних органів. До таких проблем можна віднести наступні:

· наявність невпорядкованої системи криміналістичних методик;

· існування методик, які вже не є актуальними та навпаки відсутність криміналістичних методик розслідування злочинів, які є поширеними на території нашої держави;

· неоднозначність трактування однієї і тієї ж методики різними авторами;

· проблематичність пошуку відповідних методик правоохоронцями, для забезпечення виконання ними функції, покладених на них державою.

Задля усунення цих проблем ми пропонуємо створення спеціальної електронної бази, яка міститиме структуровану систему криміналістичних методик і перебуватиме у вузькому доступі.

Структура даної системи повинна відповідати структурі Кримінального кодексу України (розбита на розділи, а в разі необхідності враховувати положення окремих статей Кримінального кодексу України), для полегшення роботи правоохоронців. Це надасть змогу упорядкувати великий спектр криміналістичних методик та підвищити ефективність їх застосування.

Методики повинні буди викладені чітко, детально та містити лише актуальну інформацію. Це надасть можливості усунути протиріччя між діяльністю окремих підрозділів правоохоронних органів.

При цьому використання методики не повинно бути обов'язком. Воно повинно мати рекомендаційний характер. Ситуації бувають різні, і створення універсальної методики не вбачається можливим. До того ж, з часом, злочинці можуть знайти шляхи, для успішного обману постійно застосовуваних методик, і способи, щоб залишатися в тіні. Тому криміналістична методика повинна бути гнучкою, а не усталеним правилом, яке не можна змінити.

Для розробки, координації та контролю даної системи необхідно виокремити спеціальний підрозділ в структурі Міністерства внутрішніх справ України. При цьому ця група повинна забезпечувати безперебійний доступ до системи та постійне оновлення інформації, відповідно до законодавств, та не допускати наявності в системі неактуальної інформації.

Ми вважаємо, що запровадження цієї системи допоможе правоохоронним органи України «йти в ногу з часом», підвищить ефективність їх діяльності, а відповідно і довіру народу до цих органів.

Список літератури:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: [монографія] / В. А. Журавель. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
2. Кочнєва А. О. Криміналістична методика розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми розвитку / А. О. Кочнєва // Юридичний вісник. – 2016. – № 1(38). – С. 157–161.
3. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
4. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П. М. Маланчук. – К., 2008. – 19 с.
5. Слободян Я. І. Криміналістична методика на сучасному етапі та її роль у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями / Я. І. Слободян // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією: теорія і практика. – 2012. – № 2(28). – С. 64–70.
6. Степанюк Р. Л. Принципи формування окремої криміналістичної методики / Р. Л. Степанюк // Право і безпека. – 2016. – № 4(63). – С. 85–90.
7. Тіщенко В. В. Наукові засади розробки методики розслідування / В. В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2007. – Вип. 32. – С. 119–125.
8. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – Санкт-Петербург: Пресс, 2003. – 473 с.
9. Возгрин И. А. Понятие и содержание криминалистической методики расследования преступлений / И. А. Возгрин // Курс криминалистики: в 3 т. Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 498 с.
10. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Колесниченко, В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К.: Вища школа, 1988. – 468 с.
11. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2003. – 748 с.

Маланчук П.М., Василенко А.И.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению современного состояния последнего раздела криминалистики – криминалистической методики. Основное внимание уделено установлению роли и значения криминалистической методики для раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. Приведены требования, которым должна отвечать современная криминалистическая методика расследования преступлений. Выделены проблемы, которые существуют в этой сфере. Предложены пути повышения эффективности использования криминалистических методик в деятельности правоохранительных органов.
Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая методика, преступление, расследование преступлений, деятельность правоохранительных органов.

Malanchuk P.M., Vasylenko A.I.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

CRIMINALISTIC METHOD OF INVESTIGATION OF CRIMES: PROBLEMS OF APPLICATION AND WAYS OF IMPROVEMENT

Summary
The article is devoted to the consideration of the modern state of final chapter of criminalistics – criminalistics method. Basic attention is concentrated on the value of criminalistics method for crimes detection, investigation and prevention of crimes. There are given requirements, which modern criminalistics method of investigation crimes should correspond. There are highlighted the problems that exist in this area. There are proposed the ways of improving the effectiveness of the use of criminalistics methods in the work of law enforcement bodies.
Keywords: criminalistics, criminalistics method, crime, investigation of crimes, the work of law enforcement bodies.

УДК 343.1

ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Маланчук П.М., Голодна А.С.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

В статті розглядаються особливості криміналістичної характеристики вбивств, вчинених на замовлення. Надається умовна класифікація даного виду злочинів. Розкривається зміст та структура вбивства, вчиненого на замовлення. Досліджені особливості розмежування та виділення даного виду злочину в окремий вид. Проаналізовано підходи до визначення поняття замовних вбивств.
Ключові слова: криміналістика, криміналістична характеристика, замовник, виконавець, вбивство на замовлення.

Постановка проблеми. Концептуальною засадою запровадження категорії «криміналістична класифікація злочинів» є розуміння необхідності, з одного боку, здійснити її розмежування з кримінально-правовою класифікацією, а з іншого – забезпечити формування чіткої системи окремих криміналістичних методик. Найбільш тяжким злочином проти особи є вбивство – навмисне протиправне заподіяння смерті іншій людині (ст. 115 КК України) [1]. Важливе місце в методиці розслідування окремих видів злочинів, відведено криміналістичній характеристиці, яка являє собою систему найбільш значимих ознак, їх аналіз, а також їх взаємозв'язок, що дозволяє ефективно розслідувати вчиненні злочини.

Виявлення та розслідування умисних вбивств, вчинених на замовлення, є найбільш важливим завданням правоохоронних органів. З розвитком науково-технічних засобів злочинці вибирають все більш витончені способи вчинення злочинів, виявлення і розслідування яких вимагає від слідчого високого професіоналізму, знання та вмілого застосування на практиці новітніх досягнень науки криміналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика криміналістичної характеристики вбивств окремо досліджувалась у роботах С.А. Афанасьєва, І.В. Борисенка, В.С. Бородуліна, О.Ю. Булулукова, В.С. Бурданової, Л.Г. Відонова, В.Ф. Глазиріна, В.В. Донцова Ю.П. Дубягіна, С.Ф. Здоровка, М.М. Китаєва, М.В. Костенко, Г.М.Мудьюгіна, А.В.Старушкевича, Б.Ф.Тимошенка, О.П. Тєльцова та ін. На монографічному дисертаційному рівні проблема розслідування замовних вбивств досліджувалася В.І. Бояровим (2000), В.О. Коноваловою (2006), М.В. Костенком (2003), О.С. Саінчиним (2002), А.О. Шульгою (2003). Водночас досконалих наукових розробок за цією тематикою поки ще недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження має на меті проведення узагальнення наявного вітчизняного та зарубіжних досвіду, закріпленого у відповідних наукових дослідженнях щодо розкриття та розслідування вбивств, вчинених на замовлення. На підставі проведеного аналізу отриманих формулювати конкретні методичні рекомендацій щодо розкриття та розслідування злочинів даної категорії. Для досягнення мети в дослідженні поставлені такі взаємопов'язані завдання: викрити соціальні причини виникнення вбивств на замовлення; визначити місце методики розслідування вбивств на замовлення у загальній методиці розслідування вбивств та визначити криміналістичне поняття вбивства на замовлення.

Мета статті. Метою статті є розкриття та криміналістична характеристика особливостей вбивства, вчиненого на замовлення, які дають змогу виділити даний вид вбивства в окремий вид злочину.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розбудови демократичної, правової держави та розвитку ринкових відносин в Україні, не дивлячись на певну тенденцію до зниження окремих видів злочинів проти життя та здоров'я особи, зростає рівень вбивств, вчинених на замовлення. Переважна більшість цих злочинів залишається не розкритими у зв'язку з цілою низкою об'єктивних та суб'єктивних причин.

Невипадково, що однією з фундаментальних ознак правової держави вважається наявність системи ефективних юридичних засобів реалізації й захисту прав особи, котрі гарантують правову захищеність людини й громадянина. У зв'язку з цим певну стурбованість як у колах учених-правознавців, так і серед широких верств громадськості викликає проблема боротьби зі злочинністю та пов'язана з цим процесуальна діяльність державних органів [2, с. 1].

Досить важливим у розкритті злочинів є правильна криміналістична характеристика. Криміналістична характеристика – це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів. Це означає, що:

а) криміналістична характеристика – це сукупність інформації, яка певним чином субординована у систему, що являє собою абстраговану узагальнену інформаційну модель конкретної події;

б) опису підлягають не всі, а тільки типові ознаки, тобто загальні для даного виду (групи) злочинів. Тому поняття криміналістичної характеристики є видовим, типізованим.

Метою нашого дослідження є замовні вбивства. Чинний Кримінальний кодекс України у п. 11 ч. 2 ст. 115 передбачає відповідальність за вчинення вбивства на замовлення, проте значна частина вбивств на замовлення – це також вбивства, які вчинені не тільки з корисливих мотивів, а й за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115) – тобто найчастіше кваліфікація дій винних у вбивстві на замовлення фактично є другорядною ознакою. Пленум Верховного Суду України визначає, що під умисним вбивством на замовлення розуміють умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення, як це підкреслюється у постанові від 07.02.03 р. № 2 [3], може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру (наприклад, допомогти у працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем, залучити до вчинення інших злочинів, якщо цього бажає виконавець тощо) або ж не вчинювати їх [4, с. 85].

На підставі аналізу матеріалів справ про вбивства на замовлення можна запропонувати умовний поділ злочинів цієї категорії на чотири групи [6]. В основі такого поділу лежить, насамперед, ступінь організації таких вбивств; особа потерпілих і сфера діяльності, у якій вони обертаються:

– до першої групи належать вбивства, скоєні переважно на побутовому грунті (у сім'ї: у зв'язку з аморальним способом життя одного з подружжя, майновими відносинами та ін., так звані «родинні замовлення»). Замовник здебільшого з членів сім'ї потерпілого або близьких родичів. Виконавець, як правило, раніше судимий, з близького оточення замовника – сусід, колега по роботі, коханець та ін.

– до другої – вбивства, скоєні на грунті комерційних відносин або у сфері комерційної діяльності. При цьому вже діє один або кілька посередників.

– до третьої групи належать вбивства, скоєні у сфері діяльності організованих злочинних формувань. Відсутні, як правило, посередники. Характеризуються ускладненою схемою вчинення: здебільшого кілька виконавців, детально відпрацьований план замаху, залучення значних технічних можливостей і засобів: кілька автомобілів або інших транспортних засобів, автоматична вогнепальна зброя і вибухові пристрої (для подолання опору охорони потерпілого), підготовка алібі виконавцям та ін.

– до четвертої – вбивства, скоєні з політичних мотивів (зокрема, пов'язані з боротьбою за політичну владу) і на грунті професійної діяльності (вбивство працівників судів і правоохоронних органів, журналістів, учасників кримінального судочинства, які викривають винних у вчиненні тяжких злочинів).

Виконавці таких вбивств належать до двох умовних груп. Перша – це безробітні, що втратили надію знайти високооплачувану роботу, а також особи, що мають борги, які не можуть повернути.

До іншої групи відносять професіоналів, серед яких можна виокремити чотири категорії: а) особи, що пройшли службу в рядах армії, МВС, брали участь у бойових діях у «гарячих точках», вік – до 30 років; б) добре підготовлені колишні офіцери або прапорщики (вік 30–40 років), які після звільнення з армії працюють в охоронних фірмах, приватних службах безпеки; самі планують і відпрацьовують деталі вчинення майбутніх вбивств; в) особи, які проходили підготовку в елітних підрозділах (такі особи працюють, як правило, у службах безпеки великих фінансово-промислових концернів, активно задіяні в кримінальному бізнесі і мають значні фінансові можливості; у минулому колишні офіцери-десантники, офіцери спеціальних підрозділів системи МВС, КДБ, ГРУ); г.) так звані «одиночки» – особи, що підтримують зв'язок із посередниками, не входять ні в які структури; ентузіасти, що зробили вбивства своєю професією.

Для вбивства, вчиненого на замовлення характерно те, що виконавець такого вбивства одержує чи бажає одержати певну вигоду (матеріального чи нематеріального характеру) не від самого факту позбавлення життя потерпілого, а за вчинення дій, спрямованих на виконання замовлення чи у зв'язку з його виконанням. Саме ця обставина принципово відрізняє вбивство, вчинене на замовлення від інших вбивств, вчинених під впливом сторонніх осіб [5, с. 90].

Політичні, економічні соціальні та процеси, що відбуваються сьогодні у державі, значною

мірою впливають на збільшення кількості вбивств на замовлення. Політичними причинами вбивств на замовлення є, перш за все, боротьба за лідерство окремих політичних груп, пов'язана з перерозподілом влади. До таких убивств можна віднести усунення суперників перед виборами, вбивства помічників політичних супротивників. Разом з тим, необхідно відзначити, що убивства винятково з політичних мотивів одиничні.

Економічні причини вбивств, вчинених на замовлення, полягають у дестабілізації і криміналізації економіки, у тому числі, сфери фінансової та підприємницької діяльності, що регулює економічну діяльність, відсутності корпоративної культури вітчизняного бізнесу, що породжує «корпоративні війни», – так звані агресивні поглиблення з поширенням нових схем перерозподілу власності та протиправного заволодіння чужим майном.

До соціальних причин, що впливають на зростання замовних вбивств можна віднести зростаючу нерівність у суспільстві; зубожіння окремих верств населення та незаконне збагачення за рахунок інших; корумпованість державних владних органів, у тому числі правоохоронних та судових.

До обов'язкових складових структури цього виду злочину фахівці відносять

а) приготування: – жертва – мотив – організатор (замовник) – пособник (посередник) – виконавець;

б) виконання – винагорода [7, с. 335].

Всі вищевказані складові потребують встановлення і доведення, як окремо, так і в сукупності. Організація ж розслідування може будуватися за такою схемою: 1) від потерпілого через мотив до замовника і виконавця (посередника, посібника); 2) від факту та обставин злочину до безпосередніх виконавців (посередників, пособників); 3) від виконавця до злочину; 4) від зброї, фактів і обставин злочину до виконавця (посередника, посібника) і замовника. Однак у всіх випадках слідчий при розслідуванні вбивств на замовлення (при плануванні слідчих та оперативно-розшукових дій) повинен виходити з основи цього виду злочину – наявності обов'язкового зв'язку потерпілого із замовником. Звідси і головна вимога для справ цієї категорії – ретельне вивчення особи потерпілого (замовника, якщо є інформація про нього), його зв'язків, способу життя і діяльності. Отже, як би замовнику не хотілося, встановлення контактів, якщо не з виконавцем, то з посередником, йому не уникнути. Тим більше що він нерідко висловлює свої пропозиції про час і спосіб виконання замовлення. Є у організатора й ще одна «слабка» сторона – наявність значної суми грошей, які повинні піти на оплату послуг найманих убивць. Проходження цих сум часто відбивається в особистих записах, нотатках, бухгалтерських та інших документах.

Отже на нашу думку, можна зробити наступні **висновки**:

– попередження злочинів, що вчинюються на замовлення, насамперед вбивств, включає в себе комплекс взаємопов'язаних організаційних та правових заходів, що проводяться державними та правоохоронними органами з метою попередження та усунення причин і умов, що їх породжують, і є складовою попереджувальної політики держави;

– ефективна боротьба, що забезпечується шляхом підвищення рівня розкриття, розслідування та попередження вбивств, вчинених на замовлення, а також проведення комплексу зазначених заходів, дозволяє контролювати кількісні та деякі якісні показники цих злочинів.

У цьому напрямі необхідно забезпечити дієву координацію і взаємодію правоохоронних органів, що займаються розкриттям, розслідуванням та попередженням вбивств на замовлення.

– правові заходи боротьби з вбивствами, що вчинюються на замовлення, повинні бути спрямовані на удосконалення кримінального та кримінально- процесуального законодавства його ефективне застосування.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш [та ін.]; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. третє, перероб. та доп. – Х.: Одісей, 2006. – 1184 с.
2. Маланчук П. М. Юридичний механізм. Реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика / П. М. Маланчук. – 2004. – 11 с.
3. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03
4. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.]; за заг. ред. Р. І. Благути, Є. В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 416 с.
5. Криміналістика [навч. посіб.] / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров, В. О. Попелюшко. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
6. Бояров В. І. Особливості розслідування вбивств вчинених в умовах протистояння організованих злочинних угруповань. – Дис. канд. юрид. наук (12.00.09) – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – 2000 с.
7. Цільмак О. М. Основи побудови криміналістичних версій / О. М. Цільмак // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 334–338.

Маланчук П.М., Голодна А.С.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ПРОБЛЕМА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности криминалистической характеристики заказных убийств. Предоставляется условная классификация данного вида преступлений. Раскрывается содержание и структура заказного убийства. Проанализированы особенности разграничения и выделения данного вида преступления в отдельный вид. Определено понятие «заказного убийства».
Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая характеристика, заказчик, исполнитель, заказное убийство.

Malanchuk P.M., Holodna A.S.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE PROBLEM OF CHARACTERISTIC OF CONTRACT KILLING

Summary
The article deals with the criminalistic characteristic of the murders committed on the order. Provides a conditional classification of this type of crime. Discloses the content and structure of the murder committed on the order. Provides the features of the delineation and allocation of this type of crime in a separate form. Analyzes the term «contract killing».
Keywords: contract, killing, customer, executive, criminalistics, characteristic.

УДК 346.426

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ В РОЗСЛІДУВАННІ, РОЗКРИТТІ І ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИНІВ

Маланчук П.М.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
Мантула А.П.
Сумський державний університет

У статті з'ясовано який сучасний стан криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті і попередженні злочинів. Досліджено перспективи розвитку криміналістичної техніки. Проведено аналіз щодо значення криміналістичної техніки під час розслідування та попередження злочинів. Проведено паралель з іноземним досвідом щодо розвитку криміналістичної техніки. Визначені напрямки попередження вчинення злочинів завдяки розвитку криміналістичної техніки.
Ключові слова: криміналістика, техніка, розслідування, попередження, злочин, наука, досудове слідство.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні перспективи розвитку криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті та попередженні злочинів мають важливе значення. Сучасні науково-технічні досягнення дають можливість вирішити дані задачі. Часто злочинці також використовують технічні засоби, задля скоєння кримінального правопорушення, тому необхідно удосконалювати криміналістичну техніку, для боротьби зі злочинністю. А також розробляти спеціальні науково-технічні засоби та методи щодо попередження злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективам розвитку криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті і попередженні злочинів приділяли увагу: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, Т.В. Варфоломеєвої, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.В. Іщенка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, Г.А. Матусовського, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.В. Салтевського, М.О. Селіванова, В.В. Тищенка, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та ін. Однак усі аспекти даної проблеми розкриті не були, тому вони потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначити напрямки попередження вчинення злочинів завдяки розвитку

криміналістичної техніки. Провести паралель з іноземним досвідом щодо розвитку криміналістичної техніки. Визначити сучасний стан техніко-криміналістичних засобів та їх вплив на криміногенну ситуацію в Україні.

Мета статті. Метою даної статті є перспективи розвитку криміналістичної техніки, що має велике значення для розслідування, розкриття та попередження злочинів, і на криміналістику загалом. Окрім цього, з'ясувати, як техніко-криміналістичні засоби допомагають у боротьбі зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична техніка ще у XIX ст. заклала підґрунтя сучасної криміналістики. В XXI ст. криміналістика є динамічною наукою, що розвивається. За своєю природою вона постійно знаходиться на вістрі науково-технічного прогресу інформаційного суспільства та творчо трансформує його досягнення в практику боротьби зі злочинністю [8, с. 12].

У науці криміналістиці, поняття «криміналістична техніка» виникло як сукупність технічних пристроїв, пристосувань і матеріалів, що використовуються для виявлення, фіксації і дослідження матеріальних джерел інформації. Основою виникнення і застосування технічних засобів є досягнення природничих і технічних наук. Методи і засоби природничих наук застосовували для вирішення вузьких завдань криміналістики, на основі яких виникали засоби і методи дослідження речових джерел інформації [7, с. 112]. Однак, поняття «криміналістична техніка» слід розглядати не тільки як сукупність технічних засобів, що використовуються для розкриття злочинів, але й як систему прийомів і методів ефективного застосування технічних засобів, як систему теоретичних положень, що утворюють розділ науки криміналістики – «Криміналістична техніка». Такими є засоби і методи криміналістичної фотографії, відео і звукозапису, кінозйомки, спеціальні засоби «польової криміналістики», моделювання, засоби криміналістичної реєстрації, а також система теоретичних положень, що характеризують ці засоби [3, с. 100].

Як розділ криміналістики, криміналістична техніка складається з елементів, що утворюють власну її систему:

1. Загальні положення: система і задачі криміналістичної техніки, елементи окремих криміналістичних теорій і вчень (наприклад, про механізм слідоутворення тощо), загальна характеристика техніко-криміналістичних засобів, правові підстави їх застосування.
2. Криміналістична фотографія, відеозапис.
3. Трасологія (криміналістичне дослідження слідів).
4. Габітоскопія (криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини).
5. Техніко-криміналістичне дослідження документів.
6. Криміналістичне дослідження письма.
7. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і слідів їх застосування.
8. Криміналістичне дослідження речовин, матеріалів і виробів;
9. Криміналістична фоноскоггія (дослідження голосу людини).
10. Криміналістична одорологія (дослідження запахових слідів людини);
11. Криміналістична реєстрація [2, с. 117].

Р. С. Бєлкін у своїх працях зазначав, що термін «науково-технічний засіб» є недоречним, адже такі предмети як молоток, щіточки, сублiматори не є науковими, тому доречніше буде замінити термін «науково-технічний засіб» на «техніко-криміналістичний засіб»

Криміналістична техніка застосовується на всіх етапах розкриття та розслідуванні злочинів, а також при попередженні злочинів. Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [1]. Звісно, що ці завдання виконуються за допомогою криміналістичної техніки. Розкриття злочину починається на етапі досудового слідства, під час якого виявляють, збирають, зберігають докази, для того, щоб в майбутньому провести окремі процесуальні дії.

Сьогодні, спеціалісти, які залучаються до слідчо-розшукових дій мають можливість використовувати новітні цифрові технології, однак вчені скептично відносяться до доказів, отриманих шляхом застосування нових технологій, тому що їх можна фальсифікувати, та і проблема в тому, що сучасної криміналістичної техніки не так і багато в Україні, через недостатнє фінансування органів досудового слідства.

Ще однією проблемою є низька кваліфікація органів досудового розслідування для застосування сучасних способів криміналістичної техніки. Для уникнення даної проблеми, потрібно весь час спостерігати за розвитком криміналістичної техніки, відвідувати курси, підвищувати кваліфікацію, брати до уваги досвід зарубіжних країн.

Так, відповідно до статистичної інформації, яку надає Генеральна Прокуратура України, за останні 10 місяців в Україні відкрито 18 360 кримінальних проваджень і з них закрито тільки 8 476 справ [9]. Можливо, при застосуванні сучасних техніко-криміналістичних засобів винних у вчиненні кримінального правопорушення затримували б швидше, а рівень злочинності – знизився.

В Україні до засобів криміналістичної техніки відносять: джерела освітлення; джерела ультрафіолетового (УФ) освітлення; прилади інфрачервоного (ІЧ) освітлення; спостереження, вимірювання і фотографування; сучасні лупи; мікроскопи; портативні пошукові набори і прилади такі як: металошукач «МО-Імпульс», прилад «БМ» («трупо шукач») для визначення місць незаконного поховання біомаси. Магнітний піднімач «МР-1». Магнітний піднімач «Спрут». «Арка», металодетектор контролю доступу людей на спеціальний об'єкт (аеропорт, кордон, підприємство); портативні пошукові набори технічних засобів: «Фото-1» – набір фотоапаратури, набір «Молекула» для роботи з мікроб'єктами, «Слід-4» – набір технічних засобів для роботи зі слідами,

«Контур-1» – набір засобів для огородження місця події, «Феррит-1» – набір технічних засобів для виявлення видалених зображень на металах (автотранспорт, зброя); лабораторії мобільного контролю: експертного контролю документів та банкнот а також візового і паспортного контролю; пересувні лабораторії технічних засобів: стереофотограмметрична лабораторія, вибухотехнічна і т. д.; камери для виявлення потожирових слідів; технічні засоби для отримання слідів зброї на снарядах та гільзах; прилади експертного класу для експрес оперативного контролю; технічні засоби експертного дослідження слідів каналу ствола мисливської зброї; експертні системи: відео скоп та телевізійний спектральний мікроскоп; експортні системи: система введення дактилоскопічної інформації, система обробки по ПО «ДАКТО-2000»; програмно-апаратні комплекси «ЕКСПЕРТ»; інформаційно-довідкова система «ПАСПОРТ»; інформаційно-довідкова система «АВТОДОК»; програмно-апаратний комплекс для технічної експертизи документів (ТЕД-34) [8, с. 352].

Останнім часом в Україні розпочато розробку комплектів науково-технічних засобів вузької спрямованості: комплект пошукових засобів слідчого (набір-пошук); комплект науково-технічних засобів огляду місця дорожньо-транспортної події; комплект науково-технічних засобів для огляду місця пожежі (набір-пожежа); комплект науково-технічних засобів для огляду вибухових пристроїв і місця вибуху (набір-вибух); комплект науково-технічних засобів для роботи з мікрооб'єктами (набір-мікро); комплект науково-технічних засобів для роботи зі слідами рук (дактилоскопічний набір); комплект слідчого для огляду документів; оперативний одонтологічний комплект.

Як ми бачимо, криміналістична техніка в Україні є, але вона вже застаріла і потребує оновлення. Дивлячись на іноземний досвід Україна також розвивається. Наприклад, уже чотири роки фахівці Експертної служби МВС України застосовують відеоспектральні компаратори британської компанії для дослідження документів: паспортів, посвідчень водія, банкнот тощо. А у серпні 2016 р. представник компанії «Foster+Freeman» завітав до ДНДЕКЦ МВС для встановлення й налаштування єдиної в Україні найновішої моделі компаратора – «VSC8000». Прилад надасть українським фахівцям хороші можливості з виявлення фактів підроблення документів [6].

У криміналістичній науці важливе значення має криміналістична техніка, яка попереджає вчинення правопорушень. Саме розробка науково-технічних засобів та методів попередження злочинності є завданням криміналістичної науки. Такими технічними засобами є охоронна сигналізація, засоби захисту об'єктів від злочинних посягань, рекомендації щодо їхнього застосування. Вони можуть поділятись на засоби і прийоми встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також засоби і прийоми отримання інформації про злочин, що готується, засоби і прийоми криміналістичного захисту різноманітних об'єктів від злочинних посягань [5, с. 79].

Основна відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає в тому, що вони застосовуються до виникнення злочинного діяння. Використання таких засобів і методів має превентивний характер. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню.

Розвиток технічних засобів попередження злочинів має такі основні напрями:

1) удосконалення захисту документів від підробок (розробка бланків різних типів документів; запропонування певних реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання спеціальних захисних чорнил чи відбитків печаток тощо);

2) розробка профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації; електронних контролерів; приладів спостереження в нічний час; відеоспостереження важливих об'єктів; пристроїв різних конструкцій проти викрадення автомобілів; хімічних засобів захисту [10, с. 97].

В усьому світі популярними є технології розумного (інтелектуального) будинку (Smart House), однією із невід'ємних складових якої є система захисту від несанкціонованого проникнення, де в єдиний комплекс об'єднано відеокамери, фотоелементи, що реагують на рух, детектори об'єму, контактні сенсори на поверхнях тощо, за допомогою яких здійснюється автоматична ідентифікація з використанням чіпів радіочастотної ідентифікації RFID (Radio Frequency Identification), аналізаторів голосу, відбитків пальців рук чи райдужної оболонки ока. Наприклад, створений ученими університету Флориди (США) в рамках проекту Gator-Tech Smart House визначає місцезнаходження та положення фізичних осіб, що в ньому перебувають, а його «розумні двері» з використанням технології радіочастотної ідентифікації розпізнають осіб, доступ яким дозволено, та відчиняють перед ними двері без використання ключа [4, с. 139].

Стрімкий розвиток біометричних технологій пов'язаний із розширенням їх використання в персональних електронних секретарях, персональних комп'ютерах, мобільних телефонах, смартфонах, електронних планшетах тощо. Так, компанія Sagem запропонувала мобільний телефон із функціями ідентифікації користувача за відбитками пальців, а компанія ASUS облаштовує ноутбуки пристроями для зчитування відбитків пальців. У цьому напрямі Identix у співпраці з Motorola розробила технологію розпізнавання відбитків пальців Identicator, що знайшла застосування в апаратах і програмних продуктах цілої низки виробників, в тому числі: Unisys, Compaq, IBM, Dell Computer і NEC. Компанія Ethentica за участі Philips Electronics пропонує сканери для зчитування відбитків пальців та відповідне програмне забезпечення. Розробку аналогічних продуктів здійснює Digital Persona за фінансової підтримки Intel та Kensington Technology, а також Veridicom, за підтримки Lucent Technologies та AT& T. AuthenTec за сприяння Harris Semiconductor створила окрему мікросхему з сенсором, який реалізує функції захисту за відбитками пальців, що має назву FingerLoc. Навіть USB-брелоки різних виробників оснащуються функцією біометричного доступу.

До невичерпного переліку унікальних розробок учені Національного університету м. Чжунсін (о. Тайвань) пропонують як комп'ютерний пароль використовувати ритми серця людини, адже шуми, темп скорочення, особливості роботи клапанів і міокарда є унікальними ідентифікуючими ознаками конкретної особи. А інженери Інституту передових промислових технологій (Японія) пропонують включити до переліку засобів ідентифікації особи, що вже традиційно використовуються в автопромисловості (електронні ключі, системи ідентифікації за відбитками пальців рук, рисами обличчя і голосом), автомобільне крісло, оснащене системою розпізнавання унікальної будови сідниць людини. До складу системи входять 360 вбудованих у крісло водія датчиків, що оцінюють рівень тиску, який на них чинить та чи інша ділянка сідниць і стегон, після чого формується тривимірне відображення, за яким автомобільна електроніка упізнає автовласника [11, с. 83].

Відомі й інші технології для попередження і розслідування кримінальних правопорушень. Тому ми маємо набиратися досвіду в іноземних науковців, для розроблення аналогічних, або ще більш ефективніших приладів, які можна буде використовувати для розслідування злочинів. Звісно для цього потрібні фінанси, але не мало важливим компетентність спеціалістів, експертів, слідчих, тощо.

Висновки та пропозиції. Відповідно до вищезазначеного можна зробити наступні висновки:

По-перше, в Україні використовують велику кількість техніко-наукових засобів і методів для попередження і розкриття злочинів, але проблема в тому, що вона зазвичай є застарілою. Тому криміналістичну техніку потрібно весь час оновлювати. Це допоможе не тільки розкрити більше злочинів, а і дасть змогу попередити вчинення злочинів.

По-друге, потрібно брати приклад з іноземних колег, підіймаючи рівень науки, та застосовуючи так звану «розумну техніку». Це дасть змогу бути на крок попереду злочинців, а також якомога швидше розкрити злочини.

По-третє, слідчим, експертам, спеціалістам, потрібно весь час підвищувати кваліфікацію, відвідувати різноманітні курси, тренінги, аби вміти застосовувати сучасну криміналістичну техніку, а також розробляти методи щодо попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651–17 Редакція від 03.08.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651–17
2. Аверьянова Т.В. Криминалистика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.В. Россянская; под ред. Р.С. Белкина. – М.: НОРМА – ИНФА, 1999. – 974 с.
3. Білещук П.Д. Криміналістична техніка: курс лекцій / П.Д. Білещук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К: МАУП, 2001. – 216 с.
4. Глібко В.М. Криміналістика: Підручник для студентів юрид.спец., вищих закладів освіти. – кол. авторів В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
5. Эминов В.Э. О понятии и методике разработки технич. средств предупреждения хиещения соцсобственности / В.Э. Эминов // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: юрид. лит., 1968. – С. 78–79.
6. На «озброєнні» ДНДЕКЦ МВС – новітнє обладнання від компанії «Foster + Freeman»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dndekc. centrmia.gov.ua/?p=4593
7. Пясковський В.В. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. – К: «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2008. – 588 с.
9. Статистична інформація про роботу органів досудового розслідування за 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113277&libid=100820&c=edit&_c=fo
10. Удовенко Ж.В. Криміналістика конспект лекцій [текст] За заг. ред. В.І. Галана, Ж.В. Удовенко – К.: «Центр учбової літератури», 2016. – 320 с.
11. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коловалова, В.А. Журавель та ін.: За ред. В.Ю. Шепітька. – 5-те вид. переробл. та допов. – К.: «Ін Юре», 2016. – 640 с.

Маланчук П.М.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета
Мантула А.П.
Сумской государственный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ В РАССЛЕДОВАНИИ, РАСКРЫТИИ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация
В статье исследовано современное состояние криминалистической техники в расследовании, раскрытии и предупреждении преступлений. Исследованы перспективы развития криминалистической техники. Проведен анализ относительно значения криминалистической техники при расследовании и предупреждении преступлений. Проведена параллель с иностранным опытом по развитию криминалистической техники. Определены направления предупреждения совершения преступлений благодаря развитию криминалистической техники.
Ключевые слова: криминалистика, техника, расследование, предупреждение, преступление, наука, досудебное следствие.

Malanchuck P.M.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University
Mantula A.P.
Sumy State University

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS TECHNIQUES IN THE INVESTIGATION, DISCLOSURE AND PREVENTION OF CRIMES

Summary
The article investigated the current state of criminalistics techniques in investigating, disclosing and preventing crimes. Prospects of development of criminalistics techniques are investigated. An analysis was carried out on the significance of criminalistics techniques in investigating and preventing crimes. A parallel with foreign experience in the development of criminalistics techniques was conducted. Certain directions of prevention of committing crime are due to development of criminalistics technique.
Keywords: criminalistics, techniques, investigation, prevention, crime, science, pre-trial investigation.

УДК 363.15

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: КРОК В МАЙБУТНЄ

Маланчук П.М.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
Невмержицька Ю.А.
Сумський державний університет

У статті проаналізовано місце сучасних інформаційних технологій в криміналістиці. Розглянуто досвід зарубіжних країн в цій сфері. Досліджені особливості застосування технологічних інновацій в криміналістиці.
Ключові слова: технології, інформаційні технології, криміналістика, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. Від часу виникнення криміналістики як окремої науки пройшло не мало часу, в світі за цей час відбулось багато змін, особливо в сфері інформаційних технологій. Відповідно це потребує введення інновацій, нових технологій в криміналістику, для забезпечення максимальних результатів у розслідуванні злочинів. Ефективність роботи правоохоронних органів може бути підвищена завдяки розробленню й запровадженню в їх діяльність новітніх інформаційних технологій і науково-технічних засобів попередження злочинів. Використовувати технологічний підхід можна не лише в криміналістичній техніці, й у тактиці й методиці розслідування. Вивчення проблем теорії формування і практики застосування інформаційних технологій у криміналістиці, програмування й алгоритмізації на їх підставі діяльності органів кримінальної юстиції, дозволяло б долати проблеми кримінального процесу, криміналістики та організації правоохоронних органів, випереджаючи розвиток злочинності й запобігаючи її поширенню в умовах інформаційного суспільства, забезпечувало б стійку інформаційну перевагу правоохоронних і судових органів над організованою злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми займалися такі вчені як: В.В. Білоус, В.М. Стратонов, В.С. Кузьмічов, М.В. Костицький, В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель та ін.

Мета статті. Проаналізувати стан впровадження інформаційних технологій в криміналістиці, дослідити їх вплив на криміналістику в цілому.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація соціального середовища призвела до «технологізації» криміналістики, розробки і впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій. Інформаційні технології – нова категорія криміналістики, що претендує на належне місце в її структурі. Використання технологічного підходу можливе не лише в криміналістичній техніці, а й у криміналістичній тактиці і методиці (технології провадження окремих слідчих дій, слідчі або криміналістичні технології). Підвищення ефективності боротьби зі злочинністю вимагає всебічного наукового дослідження об'єктивно існуючих явищ та притаманних їм тенденцій і закономірностей.

Реалії життєдіяльності людства в умовах інформаційного суспільства такі, що, наприклад, тільки в Україні кількість абонентів мобільного зв'язку на початку 2014 р. перевищила 62 млн при чисельності населення менше 45,5 млн осіб (багато хто є абонентами декількох операторів, а більше 40% одночасно користуються не менш ніж двома мобільними телефонами). При цьому структура

продажів електронних засобів комунікації свідчить про стійку тенденцію до домінування смартфонів, що підтримують Інтернет-комунікації, над традиційними мобільними засобами зв'язку. Прогнозується, що до 2018 р. кількість підключень до мобільних мереж у світі сягне 9 млрд, що істотно перевищить актуальну на той час чисельність населення нашої планети (7,4 млрд). До 2020 р. на Землі налічуватиметься 50 млрд активних мобільних пристроїв, переважна більшість підключень яких припаде на так звані M2M-системи, у яких електронні пристрої, що належать різним особам, «спілкуватимуться» між собою. Серед користувачів Інтернетом станом на початок 2014 р. вже було більше 50,0% повнолітнього населення України, 57% – Росії і 85% – США [3], а до 2020 р. прогнозується залучення до Інтернет-комунікації всіх жителів Землі [4].

Глобальна інформатизація суспільства зумовлює те, що індивід фактично веде два життя, одне реальне, інше віртуальне. Усе частіше хронологія життя сучасної людини відображається в миттєвих sms-повідомленнях, умісті електронної пошти, записах в електронних адресних книгах і календарях, фотознімках і відеороликах, статусах на сторінках у соціальних Інтернет-мережах, блогах тощо, створюваних самою особою, а також у доріжках електронних слідів, що генеруються використовуваними людиною електронними пристроями незалежно від волі останньої. Характерна криміналістична особливість кіберпростору полягає в тому, що взаємодіючі в ньому об'єкти (файли даних і програм), які беруть участь у процесі створення слідів, що виникають при цьому, не мають зовнішньої будови. Відповідно весь арсенал засобів і методів роботи з матеріальними слідами, накопичений трасологією, у цьому випадку виявляється практично непридатним, що зумовлює актуальність криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації [6].

Відсутність інформаційної культури та нехтування елементарними заходами інформаційної безпеки іноді призводять до курйозів, коли керований марнославством підозрюваний у вчиненні тяжкого злочину здійснює самовикриття, розміщуючи на своїй персональній сторінці в соціальній мережі власне фото (mugshot), запозичене з сайту поліцейського департаменту під грифом Wanted («Розшукується»).

Часто в мережу «викладаються» матеріали фото-, відеофіксації злочинної діяльності, здійснюваної їх автором одноосібно або в співучасті. Останнім часом загрозливої тенденції набуло демонстративне поширення ісламськими бойовиками через Всесвітню мережу відеозаписів страти американських журналістів Дж. Фоулі та С. Сотлоффа, шотландського волонтера Д. Хейнса та британського таксиста А. Хеннінга з публічними погрозами на адресу країн Заходу від імені так званої Ісламської держави Іраку й Леванту. А необхідність у збиранні інформації про приховану причетність до тероризму в нашій країні Російської Федерації, унаслідок якого станом на 30 вересня 2014 р. загинули 3627 людей, ще 8447 отримали поранення, 379 тис. були вимушені переїхати зі сходу України в інші регіони, а більше 426 тис. – у сусідні держави, зумовила створення вітчизняними громадськими активістами спеціального Інтернет-сайту dokaz.org.ua, на якому щоденно акумулюються фото та відео, 90% з яких координатори сайту отримують із відкритих джерел – сторінок у соціальних мережах росіян, на яких ті зізнаються у своїй причетності до заворушень на Донбасі, зокрема, розміщують власні світлини зі зброєю, військовою технікою, полоненими й загиблими українськими військовими тощо [2].

Або ж зовсім недавній випадок, коли студент у Харкові стріляв з квартири «заради розваги», а потім виклав відео в соцмережу Instagram.

Тобто, інформаційні технології настільки проникли в життя суспільства, що злочинці самі не помічають як залишають сліди злочину в відкритому доступі.

З метою забезпечення органів кримінальної юстиції інноваційним «продуктом», призначеним для своєчасного встановлення місця знаходження й ототожнення розшукуваних осіб (у тому числі дистанційно), перспективними напрямками розвитку криміналістики слід визнати:

1) створення та пристосовування до виконання криміналістичних завдань широкого спектру інформаційних технологій (наприклад, технологій аналізування метаданих абонентів стільникового зв'язку й мережевого аналізу; автоматичного пошуку, розпізнавання та ідентифікації осіб за цифровими фото, відеозображеннями, розміщеними в мережі Інтернет; безконтактного автоматизованого розпізнавання емоцій за фотоеталонами (патернами) їх мімічних виразів; побудови картографічних геоінформаційних схем переміщення абонентів тощо), а також розроблення криміналістичних рекомендацій комплексного використання цих інформаційних технологій з урахуванням здобутого позитивного досвіду впровадження наукових розробок і використання відкритих online-джерел суб'єктами, які володіють ресурсами для першочергового впровадження подібних інновацій (власниками найбільших соціальних Інтернет-мереж, провідними рекрутинговими агенціями, колекторськими компаніями, операторами ринку таргетованої реклами тощо). Використання потенціалу соціальних Інтернет-мереж уже сприяло розшуку органами МВС України 15% зниклих без вісти дітей, а мобільного зв'язку – пошуку жертв техногенних катастроф;

2) організація навчання та доведення до автоматизму навичок виявлення, попереднього дослідження, фіксації й вилучення слідчими не тільки традиційних матеріальних чи інтелектуальних, а й віртуальних слідів; самостійної роботи з електронними носіями інформації та електронними засобами фіксації, копіювання, зв'язку, контролю й забезпечення захисту осіб, радіоелектронними засобами, транспортними телекомунікаційними мережами та електронними інформаційними системами; проведення слідчих і спеціальних слідчих дій, зумовлених упровадженням у практику інформаційних і телекомунікаційних технологій, здійснення окремих процесуальних дій у дистанційних режимах відео та телефонних конференцій.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття в кримінально-процесуальному законодавстві деяких європейських країн виник ін-

ститут так званих спеціальних слідчих дій, який відносно недавно був упроваджений і в процесуальне законодавство деяких країн пострадянського простору у вигляді «таємних», «негласних слідчих (розшукових)», «оперативних» та інших дій і заходів. Так, у статтях 260, 263, 264, 267–270 КПК України законодавчу регламентацію отримала низка негласних слідчих (розшукових) дій, заснованих на використанні інформаційних і телекомунікаційних технологій: аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місця знаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця. У статтях 115–118 КПК Естонії передбачено такі дії: приховане спостереження, прихований огляд і заміна об'єкта; прихований огляд поштово-телеграфних відправлень; збирання відомостей про повідомлення, що передаються через канали зв'язку загального користування; негласне прослуховування й негласне візуальне спостереження повідомлень та іншої інформації, переданої через телекомунікаційні мережі загального користування.

У статтях 134.2–134.3 КПК Молдови регламентовано: негласний процесуальний моніторинг або контроль фінансових угод і доступ до фінансової інформації; документування за допомогою технічних засобів і методів, а також локалізація та відстеження об'єктів через глобальну систему позиціонування (GPS) або за допомогою інших технічних засобів; збирання інформації від постачальників послуг електронних комунікацій тощо;

3) модернізація таких тактичних операцій, як «Викриття злочинця», «Пошук і встановлення осіб, які переховуються від слідства», «Встановлення співучасників злочину» тощо за рахунок уключення в їх структуру ситуаційно зумовлених систем названих спеціальних слідчих дій, у тому числі таких, які сприяють вирішенню тактичного завдання стосовно перевірення «цифрового алібі». При плануванні їх проведення необхідно враховувати тенденції, згідно з якими зі зростанням кількості електронних пристроїв, що використовуються однією особою, а також застосуванням особистих смартфонів і планшетів у корпоративних цілях набувають популярності хмарні сховища інформації, що дозволяють завантажувати особисті дані в Інтернет для віддаленого зберігання файлів із правом доступу до них за допомогою необмеженої кількості засобів комунікації. За деякими оцінками, до 2019 р. аудиторія веб-служб, призначених для віддаленого зберігання файлів, досягне 3,6 млрд користувачів, а сумарний обсяг завантажуваних у ці сховища даних складе 3520 петабайт проти 685 Пб у 2013 р. 1. Більшість потужних дата-центрів (центрів оброблення даних (ЦОД) розташовано за межами країн, резидентами яких є Інтернет-користувачі. 2. Унаслідок цього боротьба зі злочинністю як з екстериторіальним суспільно небезпечним явищем вимагає вироблення навичок високого рівня взаємодії в рамках надання міжнародної правової допомоги [6].

Технічна складова роботи слідчого також піддається вираженню досить простими алгоритмами. Складання документів можна автоматизувати, а нормативно-правову базу, якою користується слідчий, зосередити в єдиній базі даних. Це стосується й методичних рекомендацій щодо кваліфікації та методики розслідування злочинів тощо.

Сьогодні досягнення у сфері програмування дозволяють створювати локальні бази даних з широкими можливостями використання внесеної інформації. Принцип дії таких програм полягає в наступному. Слідчий уносить необхідні по кримінальному провадженню дані, на основі яких створюються документи та формуються звіти, при цьому витрати часу значно менші ніж при створенні документів без допомоги автоматизованого робочого місця. Така економія досить помітна під час створення багатьох документів щодо однієї особи, де частина анкети та особисті дані слідчого заповнюється автоматично.

Характерним для сучасної людини стало позиціонувати можливості електронних пошукових систем як продовження власного інтелекту, а електронні сховища інформації як розширення своєї власної пам'яті, довіряючи все більшу кількість аналітичних функцій штучному інтелекту, а конфіденційної інформації – електронним носіям. Виступаючи творцем і розповсюджувачем власного контенту та споживачем чужого, людина неминуче залишає в кіберпросторі віртуальні сліди своєї діяльності. За цими слідами можна встановити не тільки фізичні параметри часу та місця вчинення тієї чи іншої дії, а й з високим ступенем імовірності вирішити низку діагностичних завдань з формування психологічного профілю відображеного суб'єкта та прогнозування його майбутньої поведінки. Глобальне поширення і легкодоступність цифрових засобів фотофіксації, аудіо-, відеозапису, а також Інтернет-ресурсів, що надають необмеженому колу осіб можливість безкоштовного розміщення різних матеріалів у вільному доступі, «породили, так званий інформаційний ексгібіціонізм, коли найменший рух «звивини мозку» або афективний імпульс виставляються на загальний огляд» [3]. При цьому лавиноподібний розвиток Інтернет-спільнот, основним контентом яких слугує візуальний матеріал (наприклад, Instagram, Pinterest або Pinme, орієнтовані на зберігання, демонстрацію і обмін фото- та/або відеозображень), призвів до домінування в змісті комунікації візуальної складової й переходу від логосфери до іконосфери, зростання популярності такого жанру фотозйомки, як selfie. Використання тандему фото-, відеокамери та соціальної мережі дозволяє Інтернет-користувачам мислити й спілкуватися образами, скорочуючи час для комунікації, а органам досудового розслідування за наявності правових підстав і з дотриманням визначеної законом процедури – установлювати місця їх перебування, завдяки автоматичній фіксації у файлі фотозображення даних про географічне місце й час здійснення зйомки.

Висновки. Постійний плин часу змушує розвиватися кожну галузь знань. Розвиток комп'ютерних технологій, науки, накопичення теоретичних рекомендацій дають змогу для створення нових методів роботи, підвищення професіоналізму та збільшення корисної дії

кожного органу прокуратури, слідства й суду. Технічна складова роботи слідчого також піддається вираженню досить простими алгоритмами. Складання документів можна автоматизувати, а нормативно-правову базу, якою користується слідчий, зосередити в єдиній базі даних. Це стосується й методичних рекомендацій щодо кваліфікації та методики розслідування злочинів тощо. Відповідно до змісту положень нового кримінально-процесуального законодавства, основна роль в проведенні оперативно-розшукових заходів і обрання напрямів пошуку криміналістичної інформації відводиться слідчому. Проблемою є те, що більшість слідчих не володіє інноваційними методами отримання інформації, а це призводить до перешкод у розслідуванні тяжких, особливо тяжких і резонансних злочинів, а для підвищення ефективності діяльності слідчих необхідно вдосконалити наявну підготовку з функціонування інформаційних систем, локальних та глобальних мереж зв'язку, організації обробки інформаційних потоків. На основі криміналістичної інформації слідчий вимальовує картину вчинення злочину і вибудовує модель розслідування кримінального провадження. Результати слідчої діяльності переважно залежать від масиву отриманої інформації (криміналістичного, оперативно-розшукового характеру).

Також, освоєння сучасних технологій допоможе в швидшому розкритті злочинів. Адже докази про їх скоєння часто можна знайти в інтернеті, бо необачні злочинці, викладають фото-, відеоматеріали, що є безпосереднім доказом вчинення злочину. Тому дійсно, можна вважати, що інформаційні технології є кроком в майбутнє, який дозволить розширити можливості криміналістики, як науки в цілому, та сприятимуть швидшому розкриттю, а іноді і попередженню злочинів.

Список літератури:

1. Названы самые популярные социальные сети в мире [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://focus.ua/tech/294534/.
2. ООН: Жертвами неоголошеної війни на Донбасі стали понад 3600 людей [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.pravda.com.ua/news/2014/10/4/.
3. Половина дорослих українців користуються Інтернетом [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pravda.com. ua/news/2013/10/28/.
4. Прогноз Google: К 2020 году все люди будут соединены всемирной сетью [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zn.ua/TECHNOLOGIES/.
5. Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях / В. Ю. Шепитько // Криміналістика XXI століття: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). – Х.: Право, 2012.
6. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – № 19.
7. К концу 2013 года количество аккаунтов в облачных хранилищах достигнет 1 млрд [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://internetua.com/.

Маланчук П.М.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета
Невмержицкая Ю.А.
Сумской государственный университет

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КРИМИНАЛИСТИКЕ: ШАГ В БУДУЩЕЕ

Аннотация
В статье проанализировано место современных информационных технологий в криминалистике. Рассмотрен опыт зарубежных стран в этой сфере. Исследованы особенности применения технологических инноваций в криминалистике.

Ключевые слова: технологии, информационные технологии, криминалистика, уголовное процессуальное законодательство.

Malanchuk P.M.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University
Nevmerzhitska J.A.
Sumy State University

INFORMATION TECHNOLOGIES IN CRIMINALISTICS: A STEP FOR THE FUTURE

Summary
The article analyzes the place of modern information technologies in criminology. The experience of foreign countries in this field is considered. The peculiarities of applying technological innovations in criminalistics are studied.

Keywords: technologies, information technologies, criminalistics, criminal procedural legislation.

УДК 343.985:343.359.2

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Маланчук П.М., Петрівна Л.С.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

В статті проаналізовано наукові праці українських і зарубіжних авторів, присвячені визначенню поняття «слідча ситуація». Розкрито її сутність та елементи. Наведені варіанти початкової слідчої ситуації при розслідування податкових злочинів. Досліджено типові слідчі ситуації на етапах розслідування злочинів, скоєних у сфері оподаткування. Визначено важливість дослідження документації, яка маже бути джерелом доказів. Зазначено перелік документів, що надходять до слідчих органів. Визначено, що формування ситуації, її характер, а також напрям розслідування, шляхи та засоби збирання доказів суттєво відрізняються залежно суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину.

Ключові слова: розслідування податкових злочинів, слідчі ситуації, типові слідчі ситуації, платник податків, слідчі органи.

Постановка проблеми. Всі злочини можна класифікувати залежно від об'єкта на який посягає суб'єкт. Так, Кримінальний Кодекс України передбачає покарання за злочини вчинені у сфері оподаткування. Крім, цього кожен злочин наділений своїми індивідуальними рисами залежно від способу його вчинення, мети і т. п. Тому і підхід до їх розслідування має бути індивідуальним. Так, при розслідуванні злочинів виникають певні слідчі ситуації. В ході планування слідчих дій необхідно передбачити можливості використання науково-технічних засобів фіксації доказової інформації. Тому для ефективного та швидкого, результативного розслідування необхідно враховувати слідчі ситуації, що складаються при розслідуванні справ про ухилення від сплати податків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слідчі ситуації вже давно стали об'єктом наукових досліджень таких вчених, як В.М. Абрамової, Т.В. Авер'янової, Р.С. Бєлкіна, В.К. Гавлова, І.Ф. Герасимова, О.С. Задорожного, О.В. Челишевої, В.Ю. Шепітька, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, І.О. Копилов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто враховувати той фактор, що ці злочини весь час повторюються, способи їх вчинення також, тому на основі цього можна з'ясувати умови за яких це відбувається. Можливе розроблення методичних рекомендацій у ситуаційному аспекті, тобто щодо різних слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про податкові злочини.

Мета статті. Тому метою даної роботи є розкриття поняття «слідча ситуація» та дослідження типових слідчих ситуацій під час розкриття злочинів у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна якісна зміна злочинності, яка виражається в нових її видах і способах вчинення злочинів, професіоналізм, організованість, технічне оснащення, протидія розслідуванню тощо ставить перед правоохоронними органами нові завдання.

Лише спільними зусиллями, тісно взаємодіючи між собою, можливо досягнути відповідних позитивних результатів при виявленні, розкритті і розслідуванні, зокрема податкових, злочинів.

Конституція України, а саме ст. 67, встановлює обов'язок для громадян України сплачувати податки [1]. Але не всі фізичні та юридичні особи виконують свій конституційний обов'язок належним чином, шляхом ухилення або обману. Саме такі слід кваліфікувати як злочин у сфері оподаткування.

Склад вказаного виду злочину визначений ст. 212 Кримінальним Кодексом України (ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів) [2]. Об'єктом злочинного посягання цього виду є податкові відносини, що виникають у процесі економічної діяльності і покликані сприяти нормальному функціонуванню податкової системи держави.

Вже в перших радянських посібниках з криміналістики (1935 і 1938 рр.) пропонувалися рекомендації щодо розслідування злочинів залежно від характеру вихідних даних.

Вперше даний термін було вжито О. М. Колісниченком, який під поняттям «слідча ситуація» розумів стан у розстеженні злочинів, який характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, а також конкретними завданнями його збирання і перевірки, що постають у зв'язку з цим [8].

Л.Я. Драпкін в свою чергу визначив слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є: істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення для кримінальної справи, зв'язку й відношення між ними, а також між учасниками процесу розслідування, та результати дій сторін, які настали або які припускали [6].

А. С. Шейфер стверджує, що це фактичний стан справи, що склався в певний момент розслідування, від якого залежать подальший напрям розслідування та характер прийнятих слідчих рішень [11].

Під початковою слідчою ситуацією розуміється обстановка (сукупність умов), в якій відбувається процес доказування. На думку В. П. Лаврова, початкова слідча ситуація може розглядатися в двох аспектах: теоретичному (як типова стосовно конкретного виду злочину і навіть ширше – як наукова, абстрактна категорія) і практичному (як конкретна життєва ситуація в кримінальній справі, що знаходиться в провадженні слідчого, характеризує початковий етап розслідування і включає, в першу чергу, інформацію про результати попередніх перевірок, невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів) [7].

Досліджуючи процес розкриття і розслідування злочинів, І.Ф. Герасимов умовно виділив такі три основні етапи: виявлення злочину чи ознак злочину; збирання відомостей про особу, що скоїла злочин; встановлення всіх обставин злочинного діяння й особи, яка вчинила злочин [5].

Проаналізувавши законодавство України та праці науковців можна відмітити, що єдиного підходу до розкриття поняття «слідчих ситуацій», їх змісту, кількості та класифікації немає.

Розглядаючи злочини у сфері оподаткування слід зазначити, що на початкову етапі розслідування може скластися 2 слідчі ситуації:

1) про злочин стало відомо з оперативних джерел;

2) його виявлено в результаті перевірки.

О.В. Челишева та М.В. Феськова стверджують, що для даного виду злочину більш поширеною є друга вихідна слідча ситуація, що складається на початковому етапі розслідування.

У разі виявлення ознак податкового злочину, на думку В.М. Абрамової, А.О. Ляша, зустрічаються дві типові ситуації: а) платник податків явно ухиляється від сплати податків та інших обов'язкових платежів, тобто ознаки протиправної дії суб'єкта очевидні; б) платник податків справно сплачує податки та обов'язкові платежі, але значно меншу суму, ніж передбачену законодавством [3].

Одна з основних слідчих дій у справах по податкових злочинах пов'язана з оглядом і вивченням слідчим бухгалтерських документів. До числа документів, що вивчаються належать: розрахункові документи по податкам; документи бухгалтерської звітності; платіжні доручення; довідки з банків тощо.

Це потрібно для встановлення часу вчинення злочину; кола осіб, причетних до ухилення від сплати податків; механізму їх дій та умислу на ухилення від сплати податків [4]

З урахуванням конкретної слідчої ситуації іноді необхідно провести огляд житлових і службових приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів, тари й упаковки з метою виявлення неврахованої сировини, продукції, товарів, устаткування та автомобілів, не відображених у балансі підприємства, а також отримання даних про терміни й обсяги виробничо-господарської діяльності. Також потрібно з'ясувати місткість складських, торгових й інших приміщень, вантажних майданчиків, під'їзних шляхів тощо. Це дозволить визначити обсяги устаткування, що там зберігалося, і майна, прихованого від оподаткування. У даній ситуації перевірочні дії повинні бути комбінованими – гласними та негласними.

Інформацію про вчинений злочин слідчі органи отримують в результаті аналізу конкретної слідчої ситуації в кримінальній справі, актів документальних перевірок, матеріалів, що направляються після проведеної перевірки в правоохоронні органи. Своєрідність основної слідчої ситуації полягає в тому, що в первинних матеріалах податкової перевірки зазвичай наявні конкретні дані про факт несплати податку і про спосіб ухилення від його сплати. Зокрема, в цих справах у слідчі органи надходять наступні документи:

– письмове повідомлення про факти приховання доходів (прибутку) та інших об'єктів оподаткування платниками податків;

– акт документальної перевірки дотримання податкового законодавства, рішення податкової інспекції щодо проведеної перевірки, а також пред'явлення бухгалтерських документів, звітів й інших документів у оригіналі, постанова і протокол про їх вилучення;

– пояснення керівників організацій-платників податків стосовно виявлених фактів порушення податкового законодавства;

– документи про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства;

– документи, що підтверджують призначення конкретних осіб на посади відповідальних за фінансово-господарську діяльність організації-платника податків [9].

Але можлива і інша слідча ситуація коли, наприклад, дані отримуються в ході розслідування.

Згідно з чинним податковим законодавством виявити податковий злочин можна лише через деякий час після його вчинення. Протягом цього строку документи можуть бути знищені, свідки багато забудуть тощо. Подібна ситуація характерна для більшості слідчих ситуацій, що складаються по даній категорії справ, що, безумовно, негативно позначається на характері, стані слідства в цілому та його перспективах.

Формування ситуації, її характер, а також напрям розслідування, шляхи та засоби збирання доказів суттєво відрізняються залежно від того, хто є платником податків, тобто суб'єктом розслідуваного злочину: громадянин (фізична особа), приватний підприємець чи організація (юридична особа).

Розслідування податкових злочинів відрізняється залежно від того, визнає або заперечує платник податків факт злочинної несплати податків або страхових внесків, виявлені чи ні сліди податкового злочину в документах, вилучених у нього, від особливостей поведінки платника податків у ході розслідування, умов проведення слідства і його можливостей.

Таким чином, слідчі ситуації, що складаються при порушенні кримінальних справ про ухилення від сплати податків на різних етапах їх розслідування дуже різні.

Тому для вдосконалення процесу розслідування злочинів, а особливо в сфері оподаткування, слід враховував слідчі ситуації. При цьому можливий і інший варіант. Так, П.М. Маланчук зазначає про необхідність звернення до закордонного досвіду як з метою ознайомлення та врахування правових інститутів і процедур [10].

Висновки. Отже, на сьогоднішній день злочини у сфері оподаткування є особливо поширеними, при цьому їх розслідування вимагає досить багато зусиль. Для ефективного його проведення необхідно враховувати слідчі ситуації.

На нашу думку, найвдалішим визначенням під поняттям «слідча ситуація» є фактичний стан справи, що склався в певний момент розслідування, від якого залежать подальший напрям розслідування та характер прийнятих слідчих рішень.

В законодавстві та працях науковців немає встановленого переліку, класифікації слідчих ситуацій. Але на основі практики та напрацювань інших вчених можна стверджувати, що слідчі

ситуації під час розслідування злочинів у сфері оподаткування залежать від багатьох факторів таких, як суб'єкт вчинення злочину, мета, способу отримання відомостей про злочин і т. п.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 № 4651–VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651–17
3. Абрамова В.М. Криміналістика: навч. посіб. для дист. навч. / В.М. Абрамова, А.О. Ляш; за наук. ред. А.В. Іщенка. – К.: Ун-т «Україна», 2007. – 557 с.
4. Букаев Н.М. Расследование и профилактика преступлений в сфере налогообложения: [учеб. пособие] / Н.М. Букаев, В.В. Мальцев. – Сургут: Изд-во СурГУ, 2003. – 168 с.
5. Герасимов И.Ф. Принципы построения и методики раскрытия преступлений / И.Ф. Герасимов // Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования (материалы научн. конф.). – М., 1973. – С. 82.
6. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций / Л.Я. Драпкин. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 168 с.
7. Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения: сб. науч. тр. / [отв. ред. В.П. Лавров]. – М.: ВЮЗШ, 1991. – 152 с.
8. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений: [учеб. пособие] / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Харьков: Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.
9. Кучеров И.И. Налоговые преступления: [учеб. пособие] / И.И. Кучеров. – М.: ЮрИнфоР, 1997. – 215 с.
10. Маланчук П.М. Позитивні здобутки організації та законодавчої регламентації правосуддя, що сформувалися у США / П.М. Маланчук // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 109–112.
11. Шейфер С.А. Следственные действия: Система и процессуальная форма / С.А. Шейфер. – М.: Юрид. лит., 1981. – 127 с.

Маланчук П.М., Петривна Л.С.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ В РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы научные работы украинских и зарубежных авторов, посвященные определению понятия «следственная ситуация». Раскрыты ее сущность и элементы. Приведенные варианты начальной следственной ситуации при расследовании налоговых преступлений. Исследованы типичные следственные ситуации на этапах расследования преступлений, совершаемых в сфере налогообложения. Определена важность исследования документации, которая может быть источником доказательств. Указан перечень документов, поступающие в следственные органы. Определено, что формирование ситуации, ее характер, а также направление расследования, пути и средства собирания доказательств существенно отличаются в зависимости субъекта и субъективной стороны преступления.
Ключевые слова: расследование налоговых преступлений, следственные ситуации, типичные следственные ситуации, налогоплательщик, следственные органы.

Malanchuk P.M., Petrivna L.S.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE INVESTIGATION OF THE SITUATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE SPHERE OF TAXATION

Summary
The article analyzes the scientific works of Ukrainian and foreign authors, devoted to the definition of «investigative situation». Disclosed its nature and elements. Given the choices of the initial investigative situation, the investigation of tax crimes. Investigated typical investigative situations at the stages of investigation of crimes committed in the sphere of taxation. Determined the importance of research documentation, which can be a source of evidence. Specifies the list of documents supplied to the investigative authorities. Determined that the formation of the situation, its nature and the direction of the investigation, ways and means of gathering evidence are substantially different depending on the subject and the subjective side of the crime.
Keywords: the investigation of tax crimes of investigatory situation, typical investigative situations, the taxpayer, the investigative authorities.

УДК 568

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ВЧИНЕНИХ НИМ ЗЛОЧИНІВ

Маланчук П.М.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
Шелест О.М.
Сумський державний університет

У статті розглянуто питання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього злочинця та актуальні проблеми криміналістичної оцінки вчинення злочину таким суб'єктом. Акцентується увага на соціально-психологічних аспектах формування особи неповнолітнього злочинця, що допомагає планувати й проводити ефективну діяльність з протидії вчиненню злочинів неповнолітніми. За допомогою юридичної літератури здійснено аналіз основних підходів до вирішення проблем криміналістичної характеристики неповнолітньої злочинності та вдосконалення шляхів розслідування таких злочинів.
Ключові слова: злочинність неповнолітніх, криміналістична характеристика, аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, розслідування злочинів.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні наявна велика проблема чіткого розуміння сутності криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми та якісній протидії злочинності неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається однією з найбільш актуальних соціально-правових проблем нашого суспільства. Дослідження соціально-психологічного аспекту як причини вчинення злочину неповнолітнім, надасть змогу розробити й обґрунтування шляхів вирішення поставленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Проблему надання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього злочинця та вчинення ним злочину досліджували такі вчені криміналісти: І.О. Возгірін, Н.І. Клименко, Л.Я. Драпкін, Е.Ф. Побегайло, Е. Дюркгейм, З.В. Баєрюнас, Ф.В. Глазирін, О.Н. Колесніченко, Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, М.Г. Коршик, С.С. Степичев та багато інших.

Мета статті. Проаналізувати основні підходи криміналістичної характеристики неповнолітнього злочинця, виявити найвагоміші причини протиправної поведінки та висвітлити особливості криміналістичної оцінки таких злочинів, з метою практичного застосування при розкритті таких видів злочину.

Виклад основного матеріалу. Загалом, криміналістика – наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів. В юридичних джерелах під криміналістичною характеристикою розуміють систематизований опис даних про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) кримінальних правопорушень. У свою чергу, криміналістика в плані опису особи злочинця, тісно взаємопов'язана з кримінологічною характеристикою. В.Ф. Глазирін у своїй праці зауважив, що криміналістичне вивчення особистості злочинця проводиться для отримання необхідних даних задля успішного розкриття злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів, вчинення на злочинця потрібного виховного впливу [1, с. 6].

Особа злочинця, у тому числі неповнолітнього, є вагомою складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці. Слід зазначити, що неповнолітні злочинці становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців не лише за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, а й за особливостями особи, яка характеризується недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку. За дослідженнями З.В. Баєрюнас, неповнолітні, які вчиняють суспільно-небезпечні діяння, часто виховуються в неповних або неблагополучних родинах, де не цінують або мало шанують моральні цінності, характеризуються конфліктами і лайками та намагаються регулювати поведінку дітей лише через покарання [5, с. 53].

Для більш повного розуміння, що саме являє собою криміналістична характеристика неповнолітнього злочинця та злочинів, які ним вчиняються, ми пропонуємо вам розглянути такі закономірності такого виду злочину, як вбивство:

1. Місце вчинення вбивств у 70% випадків обиралось неповнолітніми випадково.

2. Типи жертв вбивств, вчинених неповнолітніми: 1) потерпілі, поведінка яких спрямована на протидію правопорушникові (як правило, вони зі злочинцями не знайомі) – 11%; 2) потерпілі, дії яких не перебувають у причинному зв'язку зі вчиненням злочину (нейтральна поведінка) – 30%; 3) потерпілі з віктимною поведінкою (негативною, аморальною, провокаційною) – 59%.

3. Простежується зв'язок між вибором способу вчинення злочину та індивідуальними особливостями потерпілого (рівнем його фізичного розвитку), кількістю потерпілих та взаєминами зі злочинцем.

Основною проблемою у вивченні особи є вивчення співвідношення біологічного і соціального, тобто вродженого і набутого. В останні роки зростає кількість злочинів, які вчинюються неповнолітніми з психічними аномаліями, як приклад вроджених причин, що сприяють формуванню

протиправної поведінки, адже вони здатні породжувати такі негативні якості, як жорстокість, агресія. Набуте, у свою чергу може характеризуватися з боку буденного дозвілля підлітка, його соціального оточення та кола його інтересів. На нашу думку, при вивченні цього питання слід звернути увагу на особливості перехідного віку, який відіграє не останню роль у формуванні особи, зокрема особи злочинця [2, с. 85].

Можна вважати, що актуальність дослідження особи неповнолітнього злочинця складає саме подальше застосування таких знань у вирішенні конкретних ситуацій, злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Це в свою чергу і включає криміналістичну та кримінологічну характеристику особи злочинця, яка спирається на соціально-психологічні фактори формування особи неповнолітнього злочинця: вплив сім'ї; недоліки у шкільному вихованні, бездоглядність і безпритульність, особливості перехідного віку; психічні аномалії, які є підґрунтям виникнення соціально-психологічної деформації особи, тощо.

Актуальною проблемою при дослідженні питання криміналістичної характеристики неповнолітніх правопорушників, є недостатність реальних фактів та зафіксованих ситуацій, що перешкоджає аналізу злочинних дій, вчинених такими суб'єктами. Порівняно з дорослою злочинністю, для злочинності неповнолітніх характерна підвищена латентність, оскільки багато злочинів, які вчиняються неповнолітніми, дорослими сприймаються як пустощі через недостатню соціальну зрілість (наприклад, крадіжки у сім'ї, сусідів, навчальних закладах, хуліганські бійки, відібрання грошей та речей у молодших). Через те, що цьому не надається належного значення або через небажання «виносити сміття з хати», про такі дії, як правило, дорослі не повідомляють органи внутрішніх справ [3, с. 102].

Повертаючись до питання криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються неповнолітніми особами, на основі праць таких вчених криміналістів, як Н.С. Юзікова та Н.І. Малихіна можна виділити певні закономірності злочинної діяльності неповнолітніх, такі як:

1. злочинам, вчиненим неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів з приховування слідів злочину;

2. відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь вчинення злочину, якими найчастіше є побутові речі або предмети, підібрані ними поблизу місця події;

3. переважну кількість злочинів неповнолітні вчинюють у другій половині дня та у темний час доби, що пояснюється можливістю зникнути з місця події у темний час;

4. найпоширенішими місцями вчинення неповнолітніми певних видів злочинів є під'їзди та двори, мікрорайони шкіл і училищ, приміщення гуртожитків, а крадіжки найчастіше здійснюють з приватних будинків, квартир, кіосків, магазинів тощо [6, с. 185].

Як для характеристики особи злочинця дорослого віку, так і для неповнолітнього з метою встановлення особи злочинця широко використовуються виявлені на місці злочину сліди пальців рук, кров, слина, сперма та інші виділення організму людини, а також риси його зовнішності, різні фізичні дані, професійні навички та ознаки, що відбилися на об'єктах матеріальної обстановки. Д.А. Патрелюк дійшов висновку, що на вчинення діяння неповнолітніми загалом вказують такі сліди:

1. залишені, викинуті, загублені особисті речі, за якими можна визначити вікову групу правопорушників (наприклад, окружність голови за шапочкою або розмір залишеної рукавички);

2. невеликі розміри отворів, крізь які відбулося проникнення до приміщення;

3. сліди зубів на продуктах харчування, на виплюнутій жувальній гумці;

4. особливості слідів рук і взуття, зокрема їх розмір,тощо [5, с. 45].

Варто також зауважити, що неповнолітні під час вчинення кримінального правопорушення або після його вчинення, як правило, вживають доволі елементарних заходів з приховування слідів злочинних дій, що зазвичай полягають у знищенні або маскуванні явних слідів злочину на одязі і тілі (замивання плям крові, чищення штанів, приховування викраденого майна у підвалах, на горищах, у споруджуваних або зруйнованих будинках, лісопосадках тощо).

Проте, у випадку вчинення злочину групою неповнолітніх осіб або групою, до складу якої входять підлітки та дорослі особи, частіше проводиться підготовка до нього: розподіл злочинних функцій, підшукування знарядь злочину, проведення розвідувальних (найчастіше мінімальних) дій, вибір механізму злочинного посягання, способу приховання злочину.

Відповідно до вищезазначеного, можна стверджувати, що іноді неповнолітні з метою відведення від себе підозри щодо причетності до злочину готують алібі, для чого заздалегідь звертаються до однолітків або інших знайомих осіб з проханням підтвердити факт їхнього перебування під час вчинення злочину в іншому місці.

Повертаючись до питання криміналістичної оцінки особи неповнолітнього злочинця, слід звернути увагу на таку тенденцію, як соціально-демографічні та психофізіологічні ознаки, що становлять собою певну групу ознак, які допомагають в криміналістичній характеристиці.

Соціально-демографічні ознаки. Вбивства вчиняються в основному неповнолітніми чоловічої статі (92%), серед яких у віці до 14 років – 11%, від 14 до 15 років – 68%, від 16 до 18 років – 21%. Рівень інтелекту у неповнолітніх осіб, які вчиняють вбивства, доволі низький. 81% з них не мали постійних джерел доходу, але на обліку в службі зайнятості як безробітні не перебували. 53% неповнолітніх досліджуваної категорії проживали в неповних родинах. Більшість неповнолітніх мали засуджених родичів, проживали не в повних родинах, один або обоє батьків вживали спиртні напої. Така статистка наводить на думку, що сліди злочинів такі особи не намагаються приховати або роблять це безуспішно.

Психофізіологічні ознаки. Неповнолітніх злочинців характеризує такі негативні риси, як агресивність (86%), брутальність (65%), облудність (54%), лінь (25%), злість та нахабність (30%), жадібність, цинізм, егоїзм, мстивість (20%). 64% засуджених мали черепно-мозкові травми.

На нашу думку, слід виокремити ще одну тенденцію в криміналістичній характеристиці

неповнолітньої злочинності як те, що такий вид злочинності має здебільшого груповий характер. Це пов'язано з їх психо-фізіологічними і соціально-груповими особливостями. Підліток, особливо соціально неблагополучний, завжди тягнеться до сили, а об'єднання в групи набагато її збільшує. Злочинні групи неповнолітніх відрізняються високою кримінальною активністю й мобільністю. Вони здатні в найкоротші терміни змінювати спрямованість і характер злочинної діяльності, час і місце злочинних посягань.

В. Ф. Пирожков у своїй роботі одним з вагомих факторів криміналістичного аналізу злочинності неповнолітніх наголошує на тому, що особливим є зв'язок групової злочинності не- повнолітніх з алкоголізмом. Зв'язок цей прямий і зворотній. Алкогольні ексцеси неповнолітніх – це і способи дорослого самоствердження, проведення дозвілля, вільного спілкування. Вони – групові за своїм характером. Навряд чи можна зустріти випадки, коли підлітки вживали алкоголь поодинці [7, с. 50–53].

Є декілька механізмів зв'язків злочинності неповнолітніх з алкоголізмом, а саме:

1) вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння, за формулою: алкогольне сп'яніння – втрата соціального контролю – злочин;

2) вчинення злочинів у тверезому стані, але для видобутку коштів на придбання алкоголю, за формулою: потреба в алкоголі – корисливий злочин – алкогольне сп'яніння;

3) потреба в самоствердженні – груповий алкогольний ексцес – груповий злочин;

4) систематичне пияцтво – алкогольна хвороба – систематичні корисливі злочини – систематичне пияцтво.

Відповідно до зазначеного, можна стверджувати, що вдосконалення шляхів розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми має на меті виконання всіх елементів, що становлять криміналістичну характеристику:

– особа злочинця;

– способи та знаряддя вчинення злочину;

– обстановка вчинення кримінального правопорушення (відомості про час та місце його вчинення);

– слідова картина;

– особа потерпілого. Що стосується останнього, то важливого значення набуває також криміналістичний аналіз особи потерпілого. Це пояснюється тим, що на початковому етапі розслідування злочину, зокрема й вчиненого неповнолітньою особою, доволі часто саме потерпіла особа виступає одним із основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому його розкриттю [4, с. 13].

Висновки. Відповідно до вищезазначеного можна стверджувати, що злочинність неповнолітніх є різновидом більш загального соціального феномену – злочинності в цілому, тому, закономірно, що їй притаманні всі змістовні ознаки останньої.

Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця як об'єкт дослідження у криміналістиці тісно взаємопов'язана з кримінологією та являє собою елемент криміналістичної характеристики злочинів, який становить собою загальну модель особистості людини, що вчинила злочин, з притаманними їй біологічними, психологічними і соціальними властивостями, ознаками, що беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, зумовлюють особливості його відбивних можливостей та процесу слідоутворення і разом з тим відчувають на собі й відображають вплив інших осіб, предметів і процесів, що взаємодіють з ними.

Ми вважаємо, що особливе практичне значення для розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми особами, які розкриваються криміналістичною характеристикою, становлять такі елементи:

– виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб – особа злочинця, спосіб – сліди тощо);

– побудови і висунення версій;

– планування розслідування;

– розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій;

– розробки криміналістичної профілактики злочинів.

Отже, висвітлення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітнім особами та криміналістичний аналіз особи неповнолітнього злочинця, надає практичну змогу оптимізувати розслідування таких злочинів та проводити ефективну діяльність з протидії злочинним проявам неповнолітніх.

Список літератури:

1. Глазирин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий / Глазирин Ф.В. – Свердловск, 1973. – 156 с.
2. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гилинский – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / Долгова А.И. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1981. – 153 с.
4. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: учеб. пособ. / Е.Д. Лукьянчиков. – К.: Освіта, 1990. – 51 с.
5. Патрелюк Д.А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчи- нених неповнолітніми: навч. посібник / Д.А. Патрелюк. – Донецьк: ФОП «Лопатніков С.Г.», 2012. – 221 с
6. Протидія злочинності неповнолітніх в Україні (теорія і практика): наук.-практ. посіб. / [Попов Г.В., Мозгова В.А., Шевченко Я.М. та ін.]. – К.: Алерта, 2014. – 230 с.
7. Пирожков В. Ф. Криминальная психология / В.Ф. Пирожков. – М.: Ось-89, 2007. – 704 с.
8. Рыбальская В.Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних: [учебное пособие] / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Издательство Иркутского ун-та, 1994. – 200 с.

Маланчук П.М.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета
Шелест О.М.
Сумской государственный университет

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПРЕСТУПНИКА И СОВЕРШЕННЫХ ИМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы криминалистической характеристики личности несовершеннолетнего преступника и актуальные проблемы криминалистической оценки совершения преступления таким субъектом. Акцентируется внимание на социально-психологических аспектах формирования личности несовершеннолетнего преступника, которое помогает планировать и проводить эффективную деятельность по противодействию совершению преступлений несовершеннолетними. При помощи юридической литературы осуществлен анализ основных подходов к решению проблем криминалистической характеристики несовершеннолетней преступности и совершенствования путей расследования таких преступлений.
Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, криминалистическая характеристика, анализ элементов криминалистической характеристики преступлений, расследование преступлений.

Malanchuck P.M.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University
Shelest O.M.
Sumy State University

FORENSIC CHARACTERISTICS OF JUVENILE OFFENDER AND CRIMES COMMITTED BY JUVENILE OFFENDER

Summary
The article deals with the issues of forensic characteristics of the juvenile offender and the topical problems of forensic evaluation of the crime committed by such person. The emphasis is on the socio-psychological aspects of the juvenile offender's formation which helps to plan and navigate effective work for counteraction to juvenile delinquency. Through of legal literature we analyzed the main approaches to solving the problems of criminalistics characteristics of juvenile delinquency and improving the ways of investigating such crimes.
Keywords: juvenile delinquency, forensic characterization, analysis of elements of forensic characterization of crimes, investigation of crimes.

УДК 346.34

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ФРАНЧАЙЗИНГ» ТА «КОМЕРЦІЙНА КОНЦЕСІЯ» В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Маланчук Т.В., Віткова О.С.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті розглянуто погляди вчених, міжнародних організацій щодо визначення поняття договору франчайзингу. Вказується на відсутність його закріплення в національному законодавстві. Зазначається, що більшість вітчизняних вчених ототожнюють договір франчайзингу та договір комерційної концесії. Наводяться погляди вчених, які розмежовують ці поняття. Вказується на доцільності розмежувань цих договорів та необхідності закріплення договору франчайзингу в національному законодавстві на основі досвіду іноземних держав.
Ключові слова: договір франчайзингу, договір комерційної концесії, франчайзер, франчайзі, правоволоділець, користувач.

Постановка проблеми. Сфера ринкових відносин представлена багатьма видами прибуткової діяльності. Кожен з них провадиться на договірних основах між сторонами, які мають свої особливості залежно від сфери діяльності суб'єкта. На сьогодні досить популярними та одними з найбільш прибуткових є франшизи. Проте, в Україні правове регулювання договорів франчайзингу не передбачене жодним нормативно-правовим актом. Натомість, українське законодавство містить поняття «комерційна концесія», що в більшості випадків ототожнюється з франчайзингом. Однак, на нашу думку, такий підхід не є вірним. Тому, в нашому дослідженні ми поставили собі за мету дослідити кожне з цих понять для їх чіткого розмежування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розмежування понять франчайзинг та комерційна концесія широко розглянута за кордоном. Серед вітчизняних вчених цією проблемою займалися такі вчені як: І.В. Свида, І.П. Сміленець, В.С. Дмитришин, Т.В. Бачинський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість досліджень різноманітних аспектів договору франчайзингу, питання щодо розмежування понять «франчайзинг» та «комерційна концесія» залишається майже не розробленим, не проведена порівняльна характеристика по основним ознакам, що обумовлює потребу подальшого вивчення цих питань.

Виклад основного матеріалу. Ще з 2001 року і до сьогодні існує лише проект Закону України (далі – Проект) «Про франчайзинг», відповідно до статті 1 якого франчайзинг – підприємницька діяльність, за якою на договірній основі одна сторона (правоволоділець) зобов'язується передати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на визначений строк або без такого комплекс виключних прав на використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, послуг, технологічного процесу і(або) спеціалізованого обладнання, ноу-хау, комерційної інформації, що охороняється законом, а також інших передбачених договором об'єктів виключних прав. Відповідно до статті 3 Проекту сторонами договору франчайзингу є правоволоділець (франчайзер) та користувач (франчайзі). А згідно зі ст. 4 цього Проекту договір франчайзингу реєструється органом, який проводить реєстрацію юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, що виступає за договором як правоволоділець. Якщо правоволоділець зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності в іноземній державі, реєстрація договору франчайзингу проводиться органом, який зареєстрував юридичну або фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності, що є користувачем. У разі недодержання вимоги щодо реєстрації договір франчайзингу вважається недійсним [1]. Як зазначає І. В. Свида франчайзинг є досить вигідною формою організації ведення бізнесу, згідно якої франчайзер надає франчайзі на узгоджених умовах право на використання технології на ведення діяльності та власний товарний знак [2, с. 191]. Барбара Бешель вказує, що франчайзинг є ліцензією чи договором між двома незалежними юридичними особами, що надає особі чи групі осіб (франчайзі) право на продаж послуги або продукту, в яких використовується торгова марка іншої сторони; право франчайзі продавати товар або послугу, використовуючи методи роботи франчайзера та його зобов'язання сплачувати комісію за надані права, а франчайзер зобов'язаний надати такі права і підтримувати франчайзі. Угода за франчайзингом передбачає, що франчайзер є власником торгової марки, торгового найменування, надає підтримку франчайзі у вигляді фінансування (іноді), займається рекламою та маркетингом, проводить тренінги та отримує винагороду (комісійні). В свою чергу франчайзі отримує право використовувати торгову марку, торгове найменування, розширює бізнес із підтримкою франчайзерів та сплачує винагороду (комісійні). Крім цих комісійних франчайзі сплачує франчайзеру роялті – регулярний платіж, заснований на відсотках від валових сум продажів франчайзі [3]. Відповідно до Європейського етичного кодексу франчайзингу, франчайзинг – є системою маркетингу товарів, послуг чи технологій, яка грунтується на постійній тісній співпраці між юридично та фінансово окремими незалежними суб'єктами, де франчайзер надає свої права франчайзі і тим самим накладає зобов'язання на франчайзі вести бізнес відповідно до концепції франчайзера. З цією метою між сторонами укладається письмова франчайзингова угода. Згідно норм даного Кодексу франчайзинговий договір

повинен відповідати національному законодавству, законодавству Європейського співтовариства та цьому Кодексу етики, та будь-яким національними додаткам. Основними мінімальними умовами угоди є: права та зобов'язання франчайзера та франчайзі, визначення товарів або послуг, що надаються за угодою, умови оплати, тривалість дії угоди, яка повинна бути достатньо довгою, щоб дозволити франчайзі амортизувати свої початкові вкладення, специфічні для франчайзингу, підстави поновлення угоди, умови, за якими франчайзі може продати або передавати франшизи, умови використання торгової марки, торгового знаку, логотипу та інше, право франчайзера адаптувати систему франчайзингу до нових або змінених методів, положення про припинення дії договору, положення про негайне повернення після припинення франчайзингового договору будь-якої матеріальної та нематеріальної власності, що належить власнику [4]. Згідно пункту 14.1.225 Податкового кодексу України роялті – будь-який платіж, отриманий як винагорода за використання або за надання права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, а саме на будь-які літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення, інших аудіовізуальних творів, будь-які права, які охороняються патентом, будь-які зареєстровані торговельні марки (знаки на товари і послуги), права інтелектуальної власності на дизайн, секретне креслення, модель, формулу, процес, права інтелектуальної власності на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау) [5].

Щодо питання оплати за договором франчайзингу відмітимо наступне. Для більшості нових франчайзі покупка франшизи зазвичай передбачає комісію та постійний платіж. Комісія франшизи є винагородою франчайзеру за права використання бренду франчайзера, товарних знаків та інших ноу-хау в галузі інтелектуальної власності та бізнесу на початковий термін франчайзингу. Це означає, що якщо термін дії франшизи становить приблизно п'ять років, то оплачувати франшизу доведеться знову наприкінці терміну, якщо її буде продовжено ще на п'ять років. Поточні збори виражаються у формі роялті та маркетингових зборів. Роялті сплачується за постійну підтримку, поради та керівництво франчайзера. Роялті може стягуватися щотижня або щомісяця, залежно від встановленої системи, і, зазвичай, розраховується як відсоток від загальної кількості товарообігу самого франчайзера або встановлюється на конкретно встановлену суму на період дії франшизи. Іноді сума може бути збільшена з урахуванням інфляції. Крім роялті може бути маркетинговий збір, який розраховується як і роялті, тобто, як відсоток від обороту, або як фіксована поточна сума. Даний збір зараховується до спеціального фонду, який формується саме з таких маркетингових зборів франчайзі з метою розвитку товару, бренду, послуг, та в цілому мережі певної франшизи. Поряд з такими платежами існує ще ряд інших витрат, необхідних для розвитку бізнесу на основі франшизи. Зокрема, такими є витрати на місцевий маркетинг, витрати на обладнання та спорядження, внесок за тренінги (навчання), витрати на інвентаризацію, акцію, маркетинг, оформлення всієї юридичної документації для законної діяльності, страхування, отримання ліцензії чи дозволу, гарантійна плата, створення обігового капіталу [6]. На сайті Федерації розвитку франчайзингу України розміщений перелік видів (типів) розвитку франчайзингу. Такими є товарний, виробничий, конверсійний, корпоративний, сервісний, франчайзинг бізнес-формату та майстер франчайзинг (також – субфранчайзинг). Видами франшизи є роздрібна торгівля, управління/менеджмент, інвестиції в портфель франшиз, незалежний оператор мережі торгових точок, незалежний оператор торгової точки. Згідно їх словника франчайзинг це «форма організації бізнесу, при якій компанія (Франчайзер) передає право на продаж своїх продуктів і послуг партнеру-Франчайзі, яким може бути юридична або фізична особа. Франчайзі зобов'язується продавати ці продукти і/або послуги за заздалегідь визначеними правилами ведення бізнесу, встановленим франчайзером, і одержує дозвіл використовувати ім'я компанії-франчайзера, її репутацію, досвід, маркетингові технології, експертизу та механізми підтримки» [7]. У Кодексі етики франчайзингу України міститься поняття франчайзингу, згідно якого він є способом просування своїх товарів, послуг та інших об'єктів [8]. Фактично, в цьому документі продубльовані норми Європейського кодексу етики франчайзингу.

На основі вище викладеного можна зробити наступні висновки. Франчайзинг являє собою вид прибуткової діяльності, суть якого полягає в тому, що правовласник (франчайзер) передає користувачеві (франчайзі) право на використання його об'єкту інтелектуальної власності за винагороду. При цьому варто відмітити, що діяльність на основі франшизи потребує великої кількості коштів, оскільки передбачено досить багато витрат. Зокрема, комісійні за франшизу та роялті, що є першочерговими, і сплачуються безпосередньо франчайзеру. Інші фінансові витрати полягають вже в організації самої діяльності. Також слід зауважити, що суть франчайзингу полягає в тому, що правовласник не тільки надає свої права користувачеві. У таких відносинах відбувається чітка співпраця між цими суб'єктами протягом всього періоду дії франшизи. Франчайзер при цьому на весь період дії франшизи підтримує користувача та сприяє розвитку свого бізнесу. Національне законодавство не містить жодної норми, щодо прямого регулювання саме франчайзингу, що є свідченням відсталості національного законодавства від тенденцій сучасного розвитку суспільства.

Тепер звернімося до відносин комерційної концесії, які, на відміну від франчайзингу досить детально врегульовані національним законодавством. Відповідно до ст. 1115 Цивільного кодексу України за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язана надати іншій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом прав правоволодільця з метою виготовлення та(або)

продажу певного виду товару та(або) надання послуг. Відповідно до статті 1120 цього Кодексу правоволоділець зобов'язаний надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників, контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії. Заслуговують на увагу положення статті 1122 цього Кодексу, згідно якої однією з особливих умов договору комерційної концесії є обов'язок користувача не конкурувати з правоволодільцем на території, на яку поширюється чинність договору, щодо підприємницької діяльності, яку здійснює користувач з використанням наданих правоволодільцем прав. Статтею 1126 Цивільного кодексу передбачено можливість укладати договір комерційної концесії на невизначений термін [9].

За одним із визначень комерційна концесія є спеціальною діловою домовленістю, здійсненою в рамках проекту будівництва, шляхом оренди приватної власності для надання розважальних послуг та об'єктів для громадськості за справедливою ринковою вартістю з метою отримання прибутку [10]. Згідно іншої дефініції даного поняття комерційна концесія являє собою правовідносини, які є аналогічними франчайзингу. Предметом договору комерційної концесії є торговельні марки, промислові зразки, винаходи тощо. За договором комерційної концесії правовласник зобов'язується надати користувачеві право на користування комплексом прав правовласника за певну плату для збуту своїх товарів/послуг [11].

На сьогодні серед вчених точиться дискусія про розмежування франчайзингу та комерційної концесії. Так, І. П. Смілянець зазначає, що франчайзинг – це комплекс правовідносин, у яких франчайзер надає комплекс своїх прав франчайзі на певний строк та за певну плату. Основною метою франчайзингу є розширення мережі, і як результат, збільшення прибутку, що є вигідним для обох сторін. Метою ж комерційної концесії є «створення нових підприємницьких структур та забезпечення довгострокового співробітництва сторін» [12]. В. С. Дмитришин відзначає, що деякі дослідники розглядають франчайзинг як особливу форму комерційної концесії. Інші ж вважають інакше, оскільки за договором франчайзингу надається право використовувати товари та послуги, а за традиційним договором комерційної концесії передаються лише права на використання об'єктів інтелектуальної власності у сфері торгівлі. Ще одна група науковців взагалі відхиляє існування комерційної концесії, залишаючи тільки франчайзинг [13, с. 201–202]. Т. В. Бачинський також притримується думки, що франчайзинг та комерційна концесія є різними поняттями. У науці вироблено американську та європейську моделі франчайзингу. Перша передбачає франчайзинг суто у бізнес-форматі, в той час як американська передбачає широкий спектр використання франчайзингу. Комерційна концесія, за словами дослідника, «це насамперед відносини купівлі-продажу товарів, які можуть передбачати також використання окремих виключних прав виробника або постачальника з подальшою передачею товарів» [14].

Висновки і пропозиції. Отже, франчайзинг та комерційна концесія мають свої особливості, які на перший погляд не є суттєвими. Схиляємось до думки, що дані поняття не є тотожними, а франчайзинг за своїм змістом є значно ширшим.

Спираючись на опрацьований матеріал ми можемо зробити власні висновки щодо розмежування франчайзингу та комерційної концесії. Вітчизняне законодавство не передбачає окремого регулювання договору франчайзингу і в нормативно-правових актах ототожнює його з комерційною концесією. Проте, опрацювавши деякі закордонні джерела, можемо припустити, що комерційну концесію лише на поверхневих загальних умовах можна ототожнювати з франчайзингом. Існування комерційної концесії як окремого виду діяльності, на нашу думку, аж ніяк не може підміняти відносини франчайзингу.

На підставі опрацьованих джерел здійснено наступне розмежування франчайзингу та комерційної концесії:

1) франчайзинг передбачає постійне співробітництво між правовласником та користувачем, тобто, протягом всього строку дії договору франчайзингу сторони ведуть тісну співпрацю з приводу ведення їхньої діяльності. На відміну від цього комерційна концесія не передбачає такого співробітництва між сторонами договору. Суть такої угоди полягає лише у передачі прав. В подальшому користувач діє самостійно, але з дотриманням умов правовласника;

2) франчайзинг можна охарактеризувати як досить затратний вид діяльності, оскільки для отримання франшизи та подальшої діяльності на її основі користувач має сплатити комісійні за отримання франшизи, періодичні платежі (роялті), платежі для ведення маркетингу, оформлення юридичної документації, підготовка персоналу та інші постійні витрати як франчайзера так і франчайзі для підтримання свого бізнесу на належному рівні та умовах, встановлених франчайзером. Для комерційної концесії законодавством передбачено тільки винагороду правовласнику за отримання права користуватися його правами. Така винагорода може бути у формі разових або періодичних платежів. В подальшому всі інші витрати несе сам користувач у випадку, якщо якісь дії, на його думку, варто зробити;

3) договір франчайзингу укладається обов'язково на певний строк, який має бути максимально обгрунтований та такий, який дасть змогу франчайзі повернути всі свої витрати, зроблені для ведення діяльності на основі франшизи. Комерційна концесія може бути встановлена як на певний строк так і без визначення строку, про що вказується в договорі;

4) франчайзинг передбачає постійну безперервну підтримку франчайзі з боку франчайзера, в тому числі і фінансову. Комерційна концесія не передбачає підтримки з боку правовласника;

5) комерційна концесія зобов'язує користувача не конкурувати з правоволодільцем, тобто, не зважаючи на те, що права є власністю правоволодільця, який за договором концесії по факту передає їх у користування за плату, правоолоділець та користувач здійснюють одну і ту ж діяльність на одних і тих же умовах окремо. Отже, частково користувач є обмеженим, має поступа-

тися перед правовласником. За умовами франчайзингу франчайзі та франчайзер є єдиним цілим, разом ведуть один вид діяльності. Тобто, можна припустити, що у франчайзингу користувач виступає особою, яка з власною вигодою та за власним бажанням просуває бізнес франчайзі. Отже, така організація бізнесу є вигідною для обох сторін;

6) франчайзинг передбачає безліч видів просування бізнесу, кожен з яких характеризується вузькою спрямованістю на кожну сферу діяльності, наприклад, продовольчі товари, промислові товари та інші. Комерційна концесія не передбачає розгалудження за видами діяльності, де суб'єкти мають спрямування діяльності тільки конкретно за певним видом діяльності;

7) договір франчайзингу передбачає велику кількість умов, які мають бути обов'язково вказані в договорі, оскільки вся діяльність має бути чітко регламентованою. Комерційна концесія обов'язковими умовами має предмет договору та оплату. Більш детальних умов вітчизняне законодавство не передбачає, застосовуються загальні положення про договори;

8) за допомогою франчайзингу на ринку просуваються товари і послуги. Комерційна концесія передбачає використання лише товарів для продажу.

Таким чином, при нинішньому досить стрімкому розвитку ринкових відносин, в умовах глобалізації виникає нагальна потреба у належному нормативно-правовому регулюванні широкого спектру відносин франчайзингу, не підміняючи їх поняттям «комерційна концесія». На нашу думку необхідно скористатися світовим досвідом регулювання подібних відносин, що надасть можливість розвивати бізнес в Україні та активно залучати іноземні інвестиції.

Список літератури:

1. Проект Закону України «Про франчайзинг» від 08.11.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=8241 – Заголовок з екрану.
2. Свида І. В. Франчайзинг як форма організації бізнесу / І. В. Свида // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. – 2009. – Вип. 24(1). – С. 191–195.
3. Barbara Beshel. An Introduction to Franchising [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.gov/sabit/build/groups/public/@tg_sabit/documents/webcontent/tg_sabit_005404.pdf – Заголовок з екрану.
4. European Code of Ethics for Franchising [Електронний ресурс]. – Заголовок з екрану: http://www.franchise-fff.com/base-documentaire/send/447-cadre-rglementaire/327-the-european-code-of-ethics – Заголовок з екрану.
5. Податковий кодекс України від 10.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755–17 – Заголовок з екрану.
6. Franchise Fees & Royalties [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0006/599658/Franchise-Fees-and-royalties.pdf?bustCache=46743900 – Заголовок з екрану.
7. Федерація розвитку франчайзингу України. Про франчайзинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fdf.org.ua/about-franchise – Заголовок з екрану.
8. Кодекс етики франчайзингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fdf.org.ua/about-franchise/kodeks-etiki-franchajzingu – Заголовок з екрану.
9. Цивільний кодекс України від 19.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435–15 – Заголовок з екрану.
10. Commercial Concession Law and Legal Definition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://definitions.uslegal.com/c/commercial-concession/. – Заголовок з екрану.
11. Купи успешный бизнес: пособие по франчайзингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=jIUMOW5y-AAC&pg=PA72&lpg=PA72&dq=Правоотношения,+аналогичные+франчайзингу&source – Заголовок з екрану.
12. Смілянець І. П. Деякі аспекти договору франчайзингу за законодавством України / І. П. Сміялнець // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.apdp.in.ua/v59/69.pdf – Заголовок з екрану.
13. Дмитришин В. С. Договір комерційної концесії та договір франчайзингу. Співвідношення понять та правова природа / В. С. Дмитришин // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 199–203.
14. Бачинський Т. В. До питання про договір комерційної концесії (франчайзингу) та деякі новели його реєстрації / Т. В. Бачинський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2014_810_39.pdf – Заголовок з екрану.

Маланчук Т.В., Виткова О.С.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

О СООТНОШЕНИИ ПОНЯТИЙ «ФРАНЧАЙЗИНГ» И «КОММЕРЧЕСКАЯ КОНЦЕССИЯ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены взгляды ученых, международных организаций относительно определения понятия договора франчайзинга. Указывается на отсутствие его закрепления в национальном законодательстве. Отмечается, что большинство отечественных ученых отождествляют договор франчайзинга и договор коммерческой концессии. Приводятся взгляды ученых, которые разграничивают эти понятия. Указывается целесообразность разграничений этих договоров и необходимости закрепления договора франчайзинга в национальном законодательстве на основе опыта иностранных государств.
Ключевые слова: договор франчайзинга, договор коммерческой концессии, франчайзер, франчайзи, правообладатель, пользователь.

Malanchuk T.V., Vitkova O.S.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

REGARDING THE CORRELATION OF CONCEPTS «FRANCHISING» AND «COMMERCIAL CONCESSION» IN THE LAW OF UKRAINE

Summary
The article deals with the views of scientists, international organizations on the definition of the concept of a franchise contract. Indicates the absence of its consolidation in national legislation. It is noted that the majority of domestic scientists identify the franchise contract and the contract of commercial concession. The views of scientists who distinguish these concepts are given. It is indicated in the expediency of the delimitation of these contracts and the need to consolidate the franchise contract in national legislation on the basis of foreign experience.
Keywords: franchise contract, commercial concession contract, franchisor, franchisee, legal owner, user.

УДК 347.736

ЮРИДИЧНА СУТНІСТЬ САНАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Маланчук Т.В., Юрченко Д.В.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У представленій статті розглянуті основні етапи санації підприємства як одного зі шляхів виходу його із процесу банкрутства. За результатами дослідження сформульовано власне бачення та науковий підхід до тлумачення поняття «санація». Особлива увага в дослідженні звернена на функції та принципи санації. Проаналізовано існуючі серед науковців дефініції щодо розуміння сутності поняття «принцип» у підходах до формулювання сучасних принципів санації. Авторами також запропоновано власне бачення мети санації.
Ключові слова: санація, боржник, неплатоспроможність, банкрутство, принципи санації, мета санації, функції санації.

Постановка проблеми. Розвиток ринкової економіки, товарно-грошових та договірних відносин спричинив зосередження особливої уваги економістів на економічній стабільності підприємств. Економічна криза може дати поштовх для процесу, при якому підприємство не здатне задовольнити в установлені строки вимоги, що пред'явлені зі сторони кредиторів, та виконати зобов'язання перед бюджетом, тобто процесу банкрутства. У зв'язку з цим актуальним є питання розроблення засобів запобігання банкрутству. Найдієвішим засобом запобігання банкрутству підприємства є санація. Виходячи із зазначеного, виникає необхідність дослідження юридичної сутності та генези поняття «санація підприємства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правової природи сутності санації в українській правовій науці досліджували І.М. Зеліско, І.Й. Плікус, О.О. Терещенко, Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка, Т.В. Донченко, В.П. Мартиненко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень правовідносин, що виникають під час здійснення санації підприємства, більшість праць вчених присвячені з'ясуванню її економічного аспекту. Поряд з тим, питання її правової природи залишається малодослідженим та потребує з'ясування через дослідження мети, основних принципів та функцій санації.

Головною метою цієї роботи є дослідження юридичної сутності поняття «санація», визначення її мети, основних принципів та функцій.

Виклад основного матеріалу. Термін «санація» походить від латинського «sanare» – оздоровлення, видужання. У ст. 28 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Закон України від 14.05.1992 № 2343–XII, зазначено, що під санацією розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення вимог кредиторів, шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та(або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника. Г.О. Роганова наголошує, що санація – це система фінансових заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства, спрямованих на запобігання оголошення підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації [1, с. 23].

Згідно з положеннями вищевказаного Закону існує також поняття досудової санації, під якою законодавець розуміє санацію боржника до порушення провадження у справі про банкрутство.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Сутність санації боржника до порушення у справі про банкрутство полягає в системі заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство [2].

На думку І.М. Зеліско, санація – одна з найважливіших ланок економічної політики первинної ланки економіки, за допомогою якої може бути подолана криза, забезпечене економічне зростання та збалансування життєдіяльності окремого підприємства [3, с. 8].

І.Й. Плікус зазначає, що «санація – це система заходів, здійснюваних для запобігання банкрутства промислових, торговельних, банківських монополій, яка може відбуватися злиттям підприємства, яке перебуває на межі банкрутства, з потужнішою компанією; випуском нових акцій або облігацій для мобілізації грошового капіталу; збільшенням банківських кредитів і наданням урядових субсидій; перетворенням короткострокової заборгованості в довгострокову; повною або частковою купівлею державою акцій підприємства, що перебуває на межі банкрутства» [4, с. 71].

О.О. Терещенко вважає, що «санація підприємства – заходи фінансово-економічного характеру, які відбивають фінансові відносини, що виникають у процесі мобілізації та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємства» [5].

І.А. Бланк із санацією ототожнює лише заходи щодо фінансового оздоровлення підприємства, які реалізуються за допомогою сторонніх юридичних чи фізичних осіб і спрямованих на попередження оголошення підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації [6, с. 252]. На нашу думку, із цим важко погодитись, оскільки мобілізація внутрішніх фінансових резервів є невід'ємною складовою процесу оздоровлення будь-якого підприємства.

Перед початком аналізу принципів санації, постає необхідність усвідомлення сутності принципів взагалі.

Так, А.М. Колодій зазначає, що поняття «принцип» походить від латинського слова «principium» та означає «основні, найголовніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості» [7, с. 43].

Дещо ширше етимологічне та лексичне значення поняттю «принцип» надає В. Даль: наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають, а також основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, тобто вихідне, основне положення, вихідний пункт, передумова будь-якої теорії, концепції [8].

Враховуючи вищенаведене можна стверджувати, що: по-перше, принцип характеризується як основне, головне правило, яке визначає природу явища; по-друге, як вихідне, основне положення теорії; по-третє, як внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки.

Виходячи з зазначеного, вважаємо, що принципи санації – це вихідні, основоположні засади здійснення відновлення платоспроможності боржника, шляхи і засоби подолання кризових явищ на підприємстві.

Досліджуючи загальні принципи, на яких базується санація підприємства, Н.С. Карвацка в своєму дисертаційному дослідженні виокремлює наступні її принципи: комплексний підхід, інтегрованість у загальну систему управління, гнучкість, адекватність реагування підприємством, компетентність, державний контроль та регулювання, контроль кредиторів, захист прав боржника, строковість, індивідуальний підхід та направленість на результат.

Н.М. Тюріна та Н.С. Карвацка стверджують, що санація ґрунтується на таких принципах: комплексний підхід – сукупність розроблених санаційних заходів має ліквідувати не лише симптоми, а й безпосередні причини дисбалансу організації за рахунок впливу на всі аспекти її діяльності; інтегрованість у загальну систему управління підприємством – активний вплив на всі напрямки діяльності компанії, що й визначає необхідність органічного поєднання програми санації з іншими функціональними системами в рамках загальної системи управління підприємством; гнучкість – постійне коригування програми оздоровлення відповідно до змін навколишнього середовища; адекватність реагування підприємства – вибір адекватної реакції, обґрунтоване застосування форм і методів оздоровлення; компетентність – здійснення управління під час санації (судова санація) господарським керуючим, який має спеціалізацію управління в умовах кризи та ліцензію на відповідну діяльність; державний контроль та регулювання; контроль кредиторів; захист прав боржника – збереження майнових активів боржника за допомогою мораторію на задоволення вимог кредиторів; строковість – регламентація дій відповідно до законодавчих норм; індивідуальний підхід – вибір інструментарію для вирішення існуючих проблем, розробка нестандартних рішень; направленість на довгостроковий результат [9, с. 12–13].

Результати санації можуть бути дуже різноманітними: досягнення або відновлення платоспроможності, ліквідності, конкурентоздатності, прибутковості, виведення з кризи, врегулювання проблеми боргів і фінансового оздоровлення, запобігання банкрутству і ліквідації, попередження банкрутства. Незважаючи на подібність перерахованих цілей, не видається можливим назвати їх ідентичними, бо кожна з них має власні характеристики, відмінні від інших.

Стосовно мети санації, то вона проводиться для виведення підприємства із кризового стану. Як зазначають С. В. Каламбет, Л. М. Твардовська, О. І. Почечун, метою фінансової санації є покриття поточних збитків та усунення причин їх виникнення, поновлення ліквідності та платоспроможності підприємства, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу та формування фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру [10].

О.О. Терещенко вказує, що «метою інституту санації у процедурі провадження справи про бан-

крутство є задоволення вимог кредиторів в іншому, ніж це передбачено ліквідаційною процедурою порядку: на основі реалізації плану фінансового оздоровлення боржника», «метою фінансової санації є покриття поточних збитків та усунення причин їх виникнення, поновлення або збереження ліквідності та платоспроможності підприємств, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури обігового капіталу та формування фондів фінансових ресурсів…» [11, с. 49].

На думку С.Г. Дзюби та Я.С. Соболєвої, стратегічною метою санації є мобілізація фінансових ресурсів, як для забезпечення «виживання» підприємства, так і для зміцнення його позиції на ринку. Як стверджують науковці, проведення санації підприємства доцільне за таких двох умов: вартість активів об'єкта банкрутства суттєво перевищує розмір його кредиторської заборгованості; неплатоспроможний суб'єкт підприємницької діяльності є стратегічно важливим з точки зору державних інтересів [12, с. 129].

Отже, проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновок, що метою проведення санації є попередження банкрутства (санація має проводитись в тих випадках, коли є намір зберегти підприємство або як юридичну особу, або як майновий комплекс), відновлення платоспроможності підприємства, спроможність задовольнити в установлені строки вимоги, що пред'явлено зі сторони кредиторів та виконати зобов'язання перед бюджетом.

Слід зазначити, що сутність будь-якої категорії розкривається у її функціях. Можна стверджувати, що у правовій науковій літературі наявна незначна кількість наукових досліджень, що присвячені аналізу функцій санації та здійснення їх класифікації. Попри це, заслуговує на увагу думка В.П. Мартиненко про те, що дослідження даної проблематики є досить актуальним через те, що санація є комплексною процедурою і об'єднує в собі реструктуризаційні й реорганізаційні заходи в усіх напрямах діяльності суб'єкта господарювання. Науковцем відмічено, що діяльність організацій регламентована їх функціями, тобто саме функції будуть визначати методи, які використовуються при санації відповідного напряму діяльності [13].

На думку Т.В. Донченко, виділення функцій є новим підходом до визначення сутності санації і дозволить удосконалити понятійно-категорійний апарат даної категорії та дозволить більш точно визначити напрямки оздоровлення підприємства. Як стверджує вчена, під функціями санації слід розуміти зміст діяльності, напрям реалізації плану оздоровлення в організації з метою змін відповідних соціально-економічних характеристик суб'єкта господарювання на більш ефективні [14, с. 128].

Поряд з тим, Т.В. Донченко класифікує функції санації залежно від тривалості (стратегічна, тактична, оперативна) та залежно від змісту та напряму діяльності (фінансово-економічна, організаційно-правова, технічна, виробнича, маркетингова, кадрова) [14].

Окрім того, вчена пропонує функції санації розглядати з позиції макро- і мікрорівні. Так, на мікрорівні Т.В. Донченко виділяє перерозподільну, попереджувальну (або запобіжну), функцію планування, стимулюючу та контрольну функції [14, с. 128–129].

Слід зазначити, що на особливу увагу заслуговує соціальна функція санації, яка особливо актуальна при санації містоутворюючих підприємств, що визначають соціально значимі напрями розвитку місцевого управління та регіону. Соціальна функція на макрорівні спрямована на протистояння безробіттю, через оздоровлення підприємств і, відповідно, збереження робочих місць.

Здійснивши аналіз поняття санації, Т.В. Донченко виділяє наступні ознаки, що притаманні їй: історичність; плановість; юридичність (правовий характер).

Історичність санації полягає у тому, що вона як категорія склалася історично, має свої специфічні риси зародження в різних країнах, які проявляються й у сучасних умовах.

Плановість санації являє собою її реалізацію на основі затвердженого плану (в судовому або позасудовому порядку).

Юридичність (правовий характер) санації проявляється у регулюванні її дією спеціального закону, проходження в рамках судового провадження (судова санація), можливість спричинення зміни юридично-правового характеру; процедура санації проводиться з урахуванням строків визначених законодавством [14, с. 130].

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті роботи на основі дослідження наявних наукових тлумачень поняття «санація», було сформульовано власне бачення та науковий підхід до визначення зазначеного поняття. Так, на нашу думку, санацією є система заходів оздоровчого характеру, які застосовуються до підприємства-боржника з метою його економічного оздоровлення, результатом застосування яких є відновлення платоспроможності підприємства.

Поряд з тим, встановлено, що санацію підприємства розглядають, з одного боку, як процедуру оздоровлення боржника, надання йому фінансової допомоги, а з іншого – як комплекс заходів щодо поліпшення фінансового стану підприємства з метою запобігання його банкрутства та підвищення конкурентоспроможності.

У ході роботи над дослідженням було здійснено аналіз принципів, мети, функцій та ознак санації. В результаті, слід дійти висновку про те, що метою проведення санації є попередження банкрутства (санація має проводитись в тих випадках, коли є намір зберегти підприємство або як юридичну особу, або як майновий комплекс), відновлення платоспроможності підприємства, спроможність задовольнити в установлені строки вимоги, що пред'явлено зі сторони кредиторів та виконати зобов'язання перед бюджетом.

Щодо принципів санації, то слід говорити про наступні їх особливості. Так, по-перше, принцип характеризується як основне, головне правило, яке визначає природу явища; по-друге, як вихідне, основне положення теорії; по-третє, як внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки. Таким чином, принципи санації – це вихідні, основоположні засади здійснення відновлення платоспроможності боржника, шляхи і засоби подолання кризових явищ на підприємстві.

Список літератури:

1. Термінологічний словник з дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємств» для студентів економічних спеціальностей / Укл. Г. О. Роганова – Краматорськ: ДДМА, 2004. – 28 с.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» ВР № 2344–XII від 14 травня 1992 року // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 31, ст. 440.
3. Зеліско І. М. Управління фінансовою санацією підприємства: навчальний посібник / І. М. Зеліско. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2015. – 320 с.
4. Плікус І. Й. Удосконалення механізму управління фінансовою санацією підприємств / І. Й. Плікус, Н. В. Новак, Т. М. Мільчаковська // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2010. – № 1 (Том 2). – С. 69–77.
5. Терещенко О. О. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посб. / О. О. Терещенко. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: ЮШУ, 2009. – 552 с.
6. Бланк І. А. Фінансовий менеджмент / І. А. Бланк. – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2002. – 528 с.
7. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А. М. Колодій // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 42–46.
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3 / В. Даль. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – 768 с.
9. Тюріна Н. М., Карвацка Н. С. Управління фінансовою санацією підприємства: Підручник. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2008. – 396 с.
10. Каламбет С. В., Твардовська Л. М., Почечун О. І. Державне регулювання процесу банкрутства та санації на підприємстві. – Науковий журнал. Складні системи і процеси. – № 2. – 2011.
11. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник / О. О. Терещенко. – К: КНЕУ, 2004 – 412 с.
12. Дзюба С. Г., Соболєва Я. С. Практика проведення санації неплатоспроможних підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2. – С. 125–135.
13. Мартиненко В. П. Функції санації промислових підприємств / В. П. Мартиненко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т, 2011. – Вип. 7. – Т. 2. – С. 87–91.
14. Донченко Т. В. Теоретичні основи санації підприємств: сутність та функції / Т. В. Донченко // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 3. – С. 124–132.

Маланчук Т.В., Юрченко Д.В.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ЮРИДИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ САНАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные положения санации предприятия как одного из путей выхода его из банкротства. По результатам исследования сформулировано собственное видение и научный подход к толкованию понятия «санация». Особое внимание в исследовании обращено на функции и принципы санации. Статья посвящена анализу существующих среди ученых дефиниций к пониманию сущности «принцип», а также исследованы подходы к формулированию современных принципов санации. Авторами также предложено собственное видение цели санации.
Ключевые слова: санация, должник, неплатежеспособность, банкротство, принципы санации, цель санации, функции санации.

Malanchuk T.V., Yurchenko D.V.
Educatoinal-Scientific Institute
of Law of Sumy State University

LEGAL ESSENCE OF THE ENTERPRISE'S SANATION

Summary
The article deals with the main provisions of the sanation of the company as one of the ways to get it out of bankruptcy. The results of the study gives the opportunity to authors to formulate their own vision and scientific approach to the interpretation of the concept of «sanation». Special attention is paid to the functions and principles of sanation. The article is devoted to the analysis of existing definitions among scientists about understanding the essence of «principle», as well as approaches to the formulation of modern principles of sanation. The authors also proposed their own vision of the goal of sanation.
Keywords: sanation, debtor, insolvency, bankruptcy, principles of sanation, purpose of sanation, functions of sanation.

УДК 346.2:336.777(477)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЕКСЕЛЬНОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Манівчук В.Д.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів та судової практики розглядаються правові аспекти вексельного права та розрахунків векселями в Україні. Досліджено тенденції розвитку вексельних операцій. Розглянуто законодавче регулювання вексельного обігу. Розроблено практичні рекомендації щодо поширення вексельних розрахунків в економічному житті України. Проведено дослідження та аналіз процесу розвитку вексельного обігу в різних країнах світу.
Ключові слова: вексель, вексельний обіг, цінні папери, ринок цінних паперів, розрахунки.

Постановка проблеми. Роль векселів, сфера їх використання, а також нормативно правова база, яка регулює їх випуск та обіг, які постійно зростають в силу інтенсивного розвитку економічних відносин як в середині держав, так і на геополітичному рівні. В свою чергу такий прогрес призводить до виникнення численних протиріч та різних тлумачень вексельної форми розрахунків. Саме через це дана тема є актуальною та буде залишатися такою протягом тривалого часу.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням питань вексельного обігу займались численні вчені як в межах національної правової системи, так і за кордоном. Серед відомих вчених слід виділити Ф.Ф. Бутинця, Б.І. Валуєва, В.В. Воловика, І.Ф. Сидорова, В.Л. Яроцького, В.А. Бєлова, Л.Г. Єфімова, О. Виговського та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На фоні популяризації векселів як різновиду цінних паперів виникають окремі питання, щодо їх використання як в господарській діяльності, так в зовнішньоекономічній сфері. Все це обумовлює необхідність розробки сучасних методів удосконалення механізмів обігу векселів.

Метою наукової статті є дослідження особливостей застосування на підприємствах вексельної форми розрахунків. Розкриття особливостей правового регулювання даної сфери.

Виклад основного матеріалу. Вексель представляє собою один з ефективніших платіжних інструментів ринкової економіки. При цьому, його широке використання в розрахунках буде постійно зростати. Багато в чому роль векселя обумовлена його унікальними властивостями, що притаманні виключно цим цінним паперам.

Досить цікавою є історія виникнення векселів. Більшість науковців притримується думки, що батьківщиною векселів є Італія. Їх поява в цій країні обумовлена, в першу чергу, швидким розвитком торгівлі в часи Середньовіччя, а саме в XVI ст.

Не дивлячись на це, існують думки, що вексельні операції мали місце ще в часи Римської імперії. Ярмаркова торгівля сприяла створенню особливого роду «ярмаркових» векселів. Для захисту інтересів купців від можливих ухилень від платежів по векселях створювалися ярмаркові суди, що вирізнялися особливою суворістю до вексельних боржників [7, с. 467]. З часом вексельна система розрахунків тільки поширювалась.

Так, до 1847 року вексель так сильно поширився в Європі, що в Німеччині був прийнятий вексельний статут, який регламентував найголовніші аспекти обігу векселів.

Слід відмітити, що саме з Німеччини векселі потрапили до Росії. Так, в епоху Петра І вексель виступав у якості засобу переказу грошей з однієї місцевості в іншу.

Новий період розвитку вексельного права припав на XX ст., коли була прийнята нова редакція вексельного статуту, та розроблялись новітні методи уніфікації норм права в даній сфері.

З метою проведення вказаної уніфікації, було проведено кілька міжнародних конференцій, за результатами яких приймались відповідні нормативно-правові акти.

Отже, 7 червня 1930 р. у Женеві було підписано три вексельні конвенції за №№ 358, 359, 360: Конвенція про уніфікований закон про переказний і простий вексель; Конвенція, що має замету вирішення деяких колізій законів про переказні і прості векселі; Конвенція про гербовий збір у відношенні переказних і простих векселів.

Дані акти ознаменували розвиток вексельного права на багато років вперед.

Переходячи до більш сучасного періоду використання векселів, слід відмітити, що У період існування Радянського Союзу вексель застосовувався у банківських операціях тільки при зовнішньоторговельних розрахунках.

12 вересня 1991 р. відповідно до Постанови Верховної Ради України № 1545–XII «Про порядок дії на території України окремих актів Союзу РСР» на території незалежної України автоматично продовжило дію «Положення про переказний і простий вексель» № 104/1341.

У 1999 р. Україна приєдналась до Женевської конвенції 1930 р. з урахуванням застережень, обумовлених додатком II до вказаної конвенції(Закон України від 06.07.99 № 826–XIV «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р.») та до Женевської конвенції 1930 р. про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі(Закон України від 06.07.99 № 827–XIV «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р. про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі». Для України вказані конвенції набрали чинності 06.01.2000 р. [8].

Слід відзначити, що 5 квітня 2001 р. було прийнято Закон України «Про обіг векселів в Україні» за № 2374–III. Даний закон чітко закріпив особливості обігу векселів в Україні. Також, даний документ вперше до складу осіб, які можуть зобов'язуватись та набувати права за простим

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

та переказним векселем, з 1 січня 2002 р. віднесено і фізичних осіб України [9].

Таким чином, у ході свого історичного розвитку вексель перетворися на універсальний інструмент, роль і значення якого в сучасних умовах господарювання значно зростає.

На сьогодні, розвиток вексельного обігу неможливий без забезпечення законодавчої бази, що визначає механізм дії та сферу застосування векселів.

Аналізуючи дане питання необхідно в першу чергу відмітити, що на сьогодні вексельне право поділяється на дві чітко виражені системи. Перша система базується на описаних раніше женевських конвенціях та має аналогічну назву. Друга система англо-американська, вона поширена в США та Великобританії та базується на законодавстві даних країн.

Існують країни які не можна віднести до жодної з названих систем, їх вексельне право базується на нормах виключно національного права.

В деяких африканських країнах та країнах близького сходу вексельне право відсутнє взагалі.

Загальні правила обігу векселів в Україні визначені Женевською вексельною конвенцією, що набула чинності в Україні з 06.11.2000 р., та яка ввела в дію Уніфікований закон про переказний і простий векселі [2].

Додаткові умови здійснення операцій з векселями та виконання вексельних зобов'язань передбачено Законом України «Про обіг векселів в Україні».

Важливим кроком на шляху впровадження векселя як інструмента фінансово господарської діяльності підприємств став Указ Президента України «Про випуск та обіг векселів для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності» [3]. Цим Указом було запроваджено в господарську діяльність підприємства простий товарний вексель.

Перед тим як перейти безпосередньо до аналізу вексельної системи розрахунків необхідно з'ясувати сутність самої категорії «вексель».

Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» дає таке тлумачення терміну вексель: «Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю)».

Дане визначення є єдиним законодавчим закріпленням поняття векселя у вітчизняній правовій системі.

Постановою Верховної Ради від 17.06.1992 р. «Про застосування векселів у господарському обороті України» передбачено систему операцій і порядок придбання бланків векселів. Їх можна придбати в комерційних банках, віднести дані затрати до загальногосподарських. Облік бланків векселів, як і інших видів цінних паперів, ведеться на балансовому рахунку за відповідними прибутково розрахунковими документами.

Разом з цим, стаття 198 Господарського кодексу України визначає, що платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом. Вексель розглядається як одна із можливих форм безготівкових розрахунків [11].

Таким чином, на сьогодні основними актами законодавства, що регламентують в Україні використання векселів у розрахункових відносинах, є Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі – звід норм, що регламентують вексельні правовідносини, Закон від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» та Закон «Про обіг векселів в Україні, що регулює питання видачі векселів, здійснення операцій з ними та виконання вексельних зобов'язань, які знаходяться поза рамками Уніфікованого закону.

Аналізуючи наведені данні ми можемо виокремити специфічні риси векселя, як платіжного інструменту. Перш за все, вексель є абстрактним борговим зобов'язанням. Мова йде про те, що зміст векселя не містить відомостей про появу грошового боргу.

Цікавим є також те, що фізичні і юридичні особи, видавши вексель, беруть на себе безумовне абстрактне зобов'язання сплатити власнику (векселедержателю) вказану в ньому суму у встановлений строк.

Гарантією постачальника отримати кошти за надані товари, роботи, послуги значною мірою залежить від дотримання векселедавцем порядку документування векселів.

Окремо, слід відмітити, що вексель виписується на порівняно короткий строк та предметом вексельного зобов'язання можуть бути лише гроші, тобто кошти у формі національної чи іноземної валюти.

Вексель завжди має документарну форму на бланках з відповідним ступенем захисту від підроблення. Ст. 5 Закону України «Про обіг векселів в Україні» прямо забороняє знерухомлення векселів (переведення їх у бездокументарну форму) [4].

Таким чином, вексель є складним механізмом, що виступає одночасно борговим інструментом, платіжним засобом і формою розрахунків.

Вексель відрізняється в інших цінних паперів тим, що усі особи, що поставили підпис на векселі несуть солідарну відповідальність.

Вексель може виступати об'єктом різноманітних операцій: купівлі-продажу, обліку, заліку, міни та ін. Використання векселя дозволить оформити комерційний кредит без укладення додаткових угод. Крім того, вексель може бути переданий на зберігання на депозитний рахунок банку або нотаріуса.

У законодавстві визначаються певні види векселів. Тобто, векселі можуть бути прості та переказні. Простий вексель являє безумовне зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку платежу визначену грошову суму власнику векселя (векселедержателю). Переказний вексель (тратта) посвідчує письмовий наказ векселедавця (трасанта) третій особі – платнику (трасату) сплатити певну грошову суму отримувачу – держателю векселя (ремітенту) [6, с. 280].

Крім цього, в системі вексельного обігу визначаються й інші види векселів. Так, залежно від характеру угоди, що зумовила видачу векселя, розрізняють товарні (комерційні), банківські, фінансові векселі.

Особливою формою векселя є також казначейські векселі – цінні папери, що перебувають

в обігу від імені юридичних осіб, щоб забезпечити їм короткострокове фінансування. Казначейські векселі, що виписуються на пред'явника, переважно фіксують зобов'язання уряду і продаються від його імені банкам, іншим кредитним установам і корпораціям з метою отримання готівки для покриття поточного бюджетного дефіциту [6, с. 281].

Найбільш ефективною сферою залучення векселів слід вважати їх використання для оформлення комерційного кредиту. Саме цей спосіб є найбільш надійним джерелом застосування обертових коштів. Інші джерела фінансових ресурсів, такі як банківські кредити та бюджетні дотації не дозволяють сформувати довгострокові проекти, які необхідні для вітчизняної економіки.

Важливо також відзначити дієвість та ефективність вексельних програм. Вексельні програми – комплекс операцій з векселями на вибір суб'єкта господарювання, які здійснюються систематично і забезпечують оперативне вирішення поточних фінансових проблем. Вексельні програми можуть реалізовувати різні суб'єкти господарювання: великі та середні підприємства і компанії, муніципалітети та регіональні органи виконавчої влади [10, с. 17].

Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що для належної організації та реалізації вексельної програми конкретний суб'єкт вексельних відносин повинен створити належні умови, а саме мати чітку стратегію розвитку, належну фінансову звітність та стабільне фінансове забезпечення.

Векселі також застосовуються для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності, що значно прискорює здійснення фінансових операцій та полегшує процедуру розрахунків між контрагентами.

Звісно, при застосуванні вексельної форми розрахунків необхідно враховувати міжнародний досвід, але разом з особливостями національної економіки.

Необхідно також відзначити важливе значення вексельної форми розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. Так, відповідно до статті 9 Закону України «Про обіг векселів в Україні» визначено використання векселів у іноземній та національній валюті для розрахунків з нерезидентами за зовнішньоекономічними договорами (контрактами).

Це суттєво прискорює розрахунки з іноземними партнерами та збільшує міжнародний товарообіг.

Поряд з перевагами використання векселів слід виділити і деякі проблеми. Так, слід погодитись з твердженням, що на сьогодні основними питаннями вексельного ринку є регіональна замкнутість вексельних розрахунків, технологічна неліквідність векселів, слабке регулювання вексельного ринку зі сторони держави, навіть при наявності такої кількості нормативних актів [5, с. 19].

Необхідно відмітити, що на сьогоднішній день в Україні не створено єдиного державного реєстру векселів, що негативно відбивається на практиці їх застосування.

Сьогодні також можна говорити про існування негативного іміджу векселів в силу застосування фіктивних фірм у вексельних розрахунках. Для подолання даної проблеми необхідним є посилення державного контролю за системою вексельних розрахунків.

Суттєві проблеми виникають в сфері судової практики даної категорії справ. Так, спори про дійсність вексельного зобов'язання все частіше стають предметом судового розгляду. Поряд з цим, судам доводиться також вирішувати питання про стягнення заборгованості за векселями.

В цілому, уніфікація вексельного права та судової практики сприятиме ефективному досудовому та судовому захисту порушених прав та законних інтересів учасників вексельних відносин.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного законодавства існують значні проблеми в розробці механізмів притягнення осіб до відповідальності за порушення вексельного права. Вирішення цього питання має важливе значення, оскільки поширення вексельного обігу неможливе без наявності механізму захистів інтересів кредиторів та підвищення надійності і довіри до векселедавців.

Все це викликано незначним досвідом України в сфері обігу векселів. Окремою проблемою виступає відсутність належної кількості спеціалістів в даній сфері. Подальше вивчення та вдосконалення механізмів вексельних розрахунків сприятиме оптимізації та ефективності їх використання. В свою чергу від цього залежить прискорення системи розрахунків в цілому.

Висновок за результатами дослідження. Таким чином, незважаючи на те, що вексельна форма розрахунків поки що не достатньо розповсюджена в нашій країні, вона має важливе значення в загальній структурі розрахунків між суб'єктами господарювання. Підтвердженням цьому слугує простота організації та використання векселів, швидкий та недорогий спосіб отримання необхідних для підприємства товарів, робіт, послуг, а також можливість залучення коштів на відкритому борговому ринку.

Проте відсутність достатнього юридичного досвіду та знань з вексельного обігу, гальмують розвиток даного перспективного напрямку та оптимізації розрахункової системи. За умови проведення комплексної реформи вексельного законодавства та усунення існуючих проблем можна досягти якісного та кількісного покращення системи фінансових розрахунків в Україні.

Список літератури:

1. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480–IV // Із змінами та доповненнями № 3480–15 від 04.06.2017 р.
2. Женевська Конвенція від 06.07.1930, якою введено Уніфікований закон про переказний і простий векселі від 07.06.1930 р. (набула чинності в Україні з 06.11.2000 р.).
3. Указ Президента України «Про випуск та обіг векселів для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності» від 14.09.1994 р.
4. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2374–III / / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24. – Ст. 128.

5. Шевченко А. Ф. Виникнення, становлення та розвиток вексельного ринку в Україні / А. Ф. Шевченко, О. М. Шевченко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2011. – № 2. – С. 18–22.
6. Вексель як вид боргового цінного паперу / В. О. Гончаренко // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 51. – С. 278–283.
7. Федоров Л. Ф. История векселя. – Одесса, 1895. – С. 467.
8. Письмо Высшего арбитражного суда Украины «О дате вступления в силу Женевских вексельных конвенций 1930 года для Украины» от 10.03.2000 г. № 01–8/104 // Бизнес. Бухгалтерия. – 2000. – № 34. – С. 87.
9. Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 р. № 2374–ІІІ // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – № 45(591). – С. 10.
10. Рудненко Т. В. Проблеми та перспективи розвитку вексельного обігу [Електронний ресурс] / Т. В. Рудненко. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/rzp/063.htm
11. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

Манивчук В.Д.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЕКСЕЛЬНОГО ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье на основе анализа нормативно-правовых актов и судебной практики рассматриваются правовые аспекты вексельного права и расчетов векселями в Украине. Исследованы тенденции развития вексельных операций. Рассмотрено законодательное регулирование вексельного обращения. Разработаны практические рекомендации по распространению вексельных расчетов в экономической жизни Украины. Проведено исследование и анализ процесса развития вексельного обращения в разных странах мира.
Ключевые слова: вексель, вексельное обращение, ценные бумаги, рынок ценных бумаг, расчеты.

Manivchuk V.D.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF BILL CIRCULATION IN UKRAINE

Summary
On the basis of the analysis of regulations and jurisprudence focuses on the legal aspects of the exchange law and accounting bills in Ukraine. Investigated tendencies of development of bill transactions. Considered legislative regulation bill circulation. Developed practical recommendations for the dissemination of bill payments in the economic life of Ukraine. A study and analysis of the development process of bills of exchange and promissory notes in different countries of the world.
Keywords: bill of exchange, bill circulation, securities, securities market, payments.

УДК 342.95(477):343.8

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Марченко В.Ю.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню різних моделей управління пенітенціарною системою у світі, нагляду за дотриманням законів у такій сфері та окресленню напрямків її реформування в Україні. Розглянуто управління пенітенціарною системою в США, Франції, країнах пострадянського простору та Латинської Америки. Проаналізовано вітчизняне законодавство, наукову літературу та системи адміністрування пенітенціарної справи в зарубіжних державах. Визначено сучасний стан реформування пенітенціарної системи в Україні та окреслено її можливу модель. Запропоновано модернізувати систему нагляду за дотриманням законності в пенітенціарній системі України та визначено основні напрямки таких змін.

Ключові слова: пенітенціарна система, адміністрування пенітенціарної системи, пенітенціарна система в зарубіжних країнах, реформа пенітенціарної системи в Україні, моделі адміністрування пенітенціарної системи в зарубіжних країнах.

Постановка проблеми. Набуття Україною статусу незалежної держави та її європеізація зумовлює перебудову майже всіх правових інститутів країни і суспільства, в тому числі і у сфері виконання кримінальних покарань.

В'язничні системи західних держав еволюціонували починаючи з кінця XVIII ст. Їх особливості та відмінності багато в чому пояснюються історичними витоками, без вивчення яких неможливо зрозуміти проблеми, пов'язані із виконанням покарань, що існують на сучасному етапі в Україні, майбутні перспективи та шляхи їх подолання. Однак справедливим буде відзначити, що підвищення якості та ефективності реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в Україні нерозривно пов'язане із впровадженням визнаних у високорозвиненому західному світі відповідних вимог і стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделі підпорядкування пенітенціарної системи аналізували такі вчені як А.Л. Сморгунова, О.Г. Ковалев, М.В. Шереметьева, Д. Гусев, М. Мичко, П. Сандевуар та інші. Водночас ознайомлення з їх науковим доробком свідчить про відсутність дослідження, що визначало б найоптимальнішу, з наукової точки зору, побудову такої системи для України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність дослідження, яке б з урахуванням національних особливостей визначало оптимальну модель управління пенітенціарною системою в Україні, зумовлює недостатність інформації для визначення основних напрямків реформування такої системи. Це призводить до помилок, нераціонального витрачання бюджетних коштів і розбалансування вітчизняної пенітенціарної системи.

Мета статті. Проаналізувати різні типи систем управління пенітенціарною системою у світі і визначити можливу модель для України.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи про прискорене реформування пенітенціарної системи України та наслідки такого реформування, а головне – про вже реалізовані кроки, доцільно було нагадати реформаторам яскраву, але перевірену часом тезу Мішеля Фуко. Свого часу, в період намагань запровадити відповідні зміни у Франції, які зазнали поразки, вчений попереджав про те, що із самого початку народження сучасної (так званої «виправної») в'язниці і сама в'язниця, і її реформа, і невдача цієї реформи були заздалегідь задуманим сценарієм, який із самого початку передбачався ініціаторами такої реформи. Зазначені застереження повною мірою можуть бути застосовані і для характеристики сучасних процесів в Україні.

Загалом у світі існує декілька різних інституційних моделей системи виконання покарань. Так, залежно від приналежності такої системи до того або іншого державного відомства можна виділити: 1) модель, за якої система виконання покарань повністю підзвітна міністерству внутрішніх справ або його еквіваленту (більшість пострадянських республік) [12]; 2) модель, за якою система виконання покарань повністю управляється міністерством юстиції (майже у всіх країнах Європи); 3) модель, за якою системою виконання покарань управляє об'єднане міністерства юстиції і внутрішніх справ (поліції) (Андорра, Венесуела, Мальта, Норвегія [3], Панама, Сальвадор, Сурінам і Швейцарія [2]); 4) модель, за якою системою виконання покарань віднесена до відання окремого державного департаменту, не підконтрольного ані міністерству юстиції, ні міністерству внутрішніх справ (Південно-Африканська Республіка); 5) змішана модель, за якої різні види покарань або заходи процесуального примусу поділені між різними відомствами: пенітенціарні установи, в яких тримаються засуджені особи, знаходяться у віданні міністерства юстиції, а місця попереднього ув'язнення – у віданні міністерства внутрішніх справ (Китай, Ірак, Казахстан [2]).

Україна зараз прагне вибудувати оптимальну систему, за якою всі установи виконання покарань та ізолятори попереднього утримання будуть підпорядковуватися виключно Міністерству юстиції України. Тож є потреба проаналізувати досвід побудови пенітенціарної системи в зарубіжних країнах.

Сполучені Штати Америки є однією з найбільш розвинених країн світу з досить тривалою історією становлення установ виконання покарань. Саме ця країна є батьківщиною пер-

ших пенітенціарних систем: на початку XIX ст. в окремих штатах вдалося реалізувати концепцію покарання як каяття за злочин-гріх через побудову перших пенітенціаріїв. На сучасному етапі побудові системи виконання покарання в цій країні приділяється велика увага як з боку державного сектору, так і з боку громадськості. Це зумовлено тим, що США – країна з найбільшою кількістю «тюремного населення». Отже, вона має значний практичний досвід у цій сфері. У США існує два рівні тюремних систем: федеральний та штатів. Фактично самостійною в'язничною системою вважаються корпорації приватного тюремного сектору. Так, на офіційному сайті Американської корпорації виправних закладів (Corrections Corporation of America) вказано, що вона є п'ятою за розмірами кримінально-виконавчою системою в країні (випереджають її лише федеральна система та в'язниці системи 3 штатів) [11, с. 156]. Управління федеральними в'язницями, які призначені для утримання засуджених за федеральними законами, здійснює Федеральне бюро в'язниць, підпорядковане Міністерству юстиції.

Цікавим є той факт, що з метою зменшення навантаження на бюджет у 80-і роки XX століття в США почалася приватизація в'язниць і масове будівництво приватних місць ув'язнення. Компанії, які володіють і керують в'язницями, таборами, слідчими ізоляторами або центрами реституції, підписують контракт із федеральним урядом, урядом штату або окружною владою. Вони зобов'язуються утримувати певну кількість ув'язнених відповідно до державних стандартів, забезпечуючи відповідний рівень безпеки. На утримання кожного ув'язненого керуюча компанія отримує з бюджету гарантовану суму грошей. Переваги даних установ виконання покарань полягають у тому, що тут не буває страйків, безробіття, інших проблем, пов'язаних із працевлаштуванням їх персоналу [6].

У Франції управління пенітенціарними установами здійснює Дирекція пенітенціарної адміністрації у складі Міністерства юстиції, голова якої призначається указом президента республіки за поданням міністра. Загалом в'язнична служба Франції охоплює: центральне управління, 9 міжрегіональних дирекцій та заморську місію, установи виконання покарань, службу адаптації та пробації, службу пенітенціарної зайнятості та Національну школу пенітенціарної адміністрації, що проводить навчання персоналу та його перепідготовку [1].

Особливість французької системи кримінальної юстиції полягає в наявності судді з виконання покарань, який згідно з повноваженнями, наданими йому законодавством, має право втручатись у процес відбування покарання засудженими, в тому числі й до позбавлення волі. Він організовує нагляд за засудженими, які отримали відстрочку у виконанні вироку до позбавлення волі, вирішує питання про зміну режиму тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, про надання їм відпустки, а також подає клопотання про їхнє умовно-дострокове звільнення тощо [10, с. 163].

Нагляд за виконанням законів у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, які призначаються судом, не віднесені до функцій прокуратури цієї країни. Дотримання прав людини в місцях позбавлення волі у Франції покладена на судові органи, а контроль за виконанням покарань здійснюють спеціальні судді. Виняток становить лише нагляд прокурора за законністю поміщення осіб у психіатричну лікарню [7, с. 118–119].

В останні десятиліття в'язнична система Франції піддається гострій критиці. Серед основних її вад називають незадовільний стан приміщень, де утримуються засуджені, жорстоке поводження засуджених один з одним та тюремним персоналом, незайнятість осіб, які відбувають покарання, суспільно корисною працею, низький рівень та недоступність шкільної й професійної освіти у пенітенціарних закладах, наявність у тюрмах великої кількості місць, що унеможливлює індивідуальний підхід до кожного з засуджених з боку адміністрації [4].

У ряді пострадянських країн, таких як Білорусь, Узбекистан і Туркменістан управління пенітенціарною системою повністю входить в повноваження МВС. У Білорусі і Туркменістані ці функції виконує Департамент виконання покарань, що підпорядковується безпосередньо міністру внутрішніх справ [12]. Донедавна така ситуація мала місце і в нашій країні до виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України у 1999 році [8].

В Китаї та Іраку до компетенції Міністерства юстиції входить управління пенітенціарними установами, в яких тримаються засуджені особи, тоді як Міністерство внутрішніх справ відповідає за тримання осіб, ув'язнених під варту на етапі попереднього розслідування і судового розгляду справ. До цієї групи країн також входить і Казахстан, оскільки частина місць попереднього ув'язнення – ізолятори тимчасового тримання – знаходяться під контролем МВС, а решта – в'язниці – Міністерства юстиції [2].

Історія так званої «виправної» в'язниці та докорінна трансформація реабілітаційного ідеалу упродовж XIX–XX століть, повинна була б як ніколи стати об'єктом уваги вітчизняних реформаторів перед початком реформи. Проте цього, на превеликий жаль, не сталося. І пенітенціарна реформа, започаткована Мін'юстом у 2016 році, навіть в умовах вельми стислого висвітлення проблем та шляхів їх вирішення, викликала неоднозначну реакцію як серед експертів, так і в середині самої Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС).

Так, 18.05.2016 Кабінетом Міністрів України було прийняте рішення, за яким ліквідовувалася ДПтС як центральний орган виконавчої влади, в силу наявності, на переконання Мін'юсту, низки проблем в діяльності пенітенціарної системи, які ДПтС як центральний орган виконавчої влади вирішити б не могла або які ДПтС, на думку Мін'юсту, сама і створила. Так, Уряд постановив: 1) ліквідувати Державну пенітенціарну службу, поклавши на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; 2) установити, що Міністерство юстиції є правонаступником Державної пенітенціарної служби,

що ліквідується, в частині реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [5]. При цьому Уряд, поспіхом ліквідувавши ДПтС, так і не надав чіткої, прозорої й послідовної концепції реформування вітчизняної пенітенціарної системи з урахуванням на фінансово-економічного, кримінологічного та соціологічного обґрунтування кожного напрямку реформування.

Що стосується підпорядкування системи виконання покарань, то Європейські пенітенціарні правила (правило 71) наголошують, щоб за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карному розшуку. Цей стандарт Україною було дотримано [9].

Висновки і пропозиції. Вітчизняний законодавець віддає перевагу англосаксонській системі права з її внутрішнім та зовнішнім контролем за діяльністю пенітенціарних установ. Він має визначити, якою саме бути подвійній системі пенітенціарних інспекцій в Україні. Проте на нашу думку в реаліях України більш доцільною є саме не система США та країн західної Європи, а запровадження поділу підпорядкування пенітенціарної системи між Міністерствами юстиції та внутрішніх справ України. Перше має опікуватися установами виконання покарань, а друге – слідчими ізоляторами тимчасового тримання. Також слід передбачити, що нагляд за дотриманням законності в обидвох системах має здійснювати прокуратура та ввести (як у Франції) інститут судді з виконання покарань (за роллю як слідчих суддів, можливо не виділяти обов'язки окремо, а додати обов'язків слідчим суддям і трохи збільшити їх кількість) для того, щоб урівноважити вплив прокуратури на пенітенціарну систему.

Список літератури:

1. Direction de l'Administration pénitentiaire [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justice.gouv.fr/le-ministere-de-la-justice-10017/direction-de-ladministration-penitentiaire-10025/.
2. King's College London, International Centre for Prison Studies, World Prison Brief [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kcl.ac. uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/index.php?search=T
3. Ministry of Justice and the Police [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.regjeringen.no/en/dep/jd/About-the-Ministry-of-Justice-and-the-Po/Organization/Departments.html?id=490
4. Гусев Д. Французская тюрьма – «ветхость, жестокость, бедность и унижение» // Преступление и наказание. – 2010. – № 5. – С. 58–59.
5. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343. – [Режим доступу]: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/343–2016-%D0%BF
6. Ковалев О.Г., Шереметьева М.В. Пенитенциарная система США: особенности организации и современные тенденции // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – М.: Юрист, 2013, № 4. – С. 19–22.
7. Мичко М. Завдання та функції прокуратури в країнах Європи / М. Мичко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 5. – С. 108–120.
8. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 12 березня 1999 року № 248/99. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=248%2F99
9. Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи [Електронний ресурс]: Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032
10. Сандевуар П. Введение в право / П. Сандевуар. – М.: Интратэк-Р. – 1994. – 324 с.
11. Сморгунова А.Л. Стратегии контроля над преступностью в США и Великобритании: приватизация тюрем / А.Л. Сморгунова II Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Выпуск № 46. – Том 9. – С. 149–158.
12. Структура Министерства внутренних дел Республики Беларусь: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=1071

Марченко В.Ю.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РЕФОРМИРОВАНИЕ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация
Статья посвящена исследованию различных моделей управления пенитенциарной системой в мире, надзора за соблюдением законов в такой сфере и определения направлений её реформирования в Украине. Рассмотрено управление пенитенциарной системой в США, Франции, странах постсоветского пространства и Латинской Америки. Проанализированы отечественное законодательство, научная литература и системы администрирования пенитенциарного дела в зарубежных государствах. Определено современное состояние реформирования пенитенциарной системы в Украине и обозначена ее возможная модель. Предложено модернизировать систему надзора за соблюдением законности в пенитенциарной системе Украины и определены основные направления таких изменений.

Ключевые слова: пенитенциарная система, администрирование пенитенциарной системы, пенитенциарная система в зарубежных странах, реформа пенитенциарной системы в Украине, модели администрирования пенитенциарной системы в зарубежных странах.

Marchenko V.Yu.
Yaroslav Mudryi National Law University

REFORMATION OF THE PENITENTIARY SYSTEM IN UKRAINE ON THE BASIS OF FOREIGN EXPERIENCE

Summary
The article is dedicated to the research of various models of penitentiary system management in the world, supervision of the observance of laws in this sphere and directions of its reformation in Ukraine. The management of penitentiary system in the USA, France, the post-Soviet countries and Latin America is considered. Ukrainian legislation, scientific literature and administrative systems of penitentiary service in foreign countries have been analyzed. The present state of the penitentiary system reform in Ukraine is determined and its possible model is outlined. It is proposed to modernize the system of supervision of the observance of legality in the penitentiary system of Ukraine and the main directions of such changes are determined.
Keywords: penitentiary system, management of the penitentiary system, penitentiary system in foreign countries, reformation of the penitentiary system in Ukraine, models of the penitentiary system management in foreign countries.

УДК 34 316.111.57

ҐЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІЗМУ ПРАВА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ СИМВОЛІВ ТА СУЧАСНИЙ СИМВОЛІЗМ ПРАВА

Мішегліна В.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена проблемі генезису правових символів, а саме досліджується історія розвитку правових символів та формування сучасного символізму права. А також розглядається сучасний символізм права як явище, яке притаманне праву, визначається поняття символізму права.
Ключові слова: символізм, правовий символ, історія розвитку правових символів, сучасний символізм права.

Постановка проблеми. Великий інтерес представляє проблема генезису правових символів та їх генетичний зв'язок з інститутами докласового суспільства, а також формування сучасного символізму права. Феномен символізму звичаєвого права являє собою явище, що знаходиться на перетині пізнавальних проблем цілого ряду соціальних наук, таких як історія, юриспруденція, культурологія.

Інтерес європейських дослідників до даного явища сформувався в XVIII–XIX століттях в рамках соціальної філософії та історичної школи права, і був підтриманий як представниками романтичної історіографії, так і прихильниками «нової історичної науки». У радянській науковій літературі розробка комплексу проблем, пов'язаних з символізмом звичаєвого права, здійснювалася в рамках досліджень ментальних категорій родового і феодального суспільств, зроблених А.Я. Гуревичем.

Незважаючи на досить широке і тривале використання символів в регулюванні найрізноманітніших суспільних відносин, історія розвитку та природа правових символів, проблема формування сучасного символізму права вивчена явно недостатньо. Таким чином, питання історії розвитку правових символів, а також правове дослідження формування сучасного символізму права викликає підвищений науковий і громадський інтерес.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема символізму права в історичному аспекті стала зовсім нещодавно привертати увагу вчених-юристів. Перші публікації в цій сфері досліджень побачили світ у першій половині XIX століття. Основи вчення про правові та державні символи були закладені представниками історичної та природної школи права. Творцем нової науки став Джамбатіста Віко. Він першим звернув увагу на те, що вся стародавня юриспруденція була наповнена символізмом. Перші роботи в цій області з'явилися ще в період античності (Фалес, Анаксімандр, Діоген Аполлонійський, Платон, Арістотель). В даний час символи стали предметом вивчення багатьох наук: філософії, соціології, політології, психології. В юридичній науці на символізм права звернули увагу в першій половині XIX століття представники історичної та природної шкіл права Дж. Віко, Я. Грімм, А.П. Куніцин, П.Д. Калмиков та інші.

У різні роки окремі питання символізації в праві розглядалися в зв'язку з вивченням тих чи інших правових проблем. Правові символи аналізувалися в роботах, присвячених логічній природі права (В.К. Бабаєв), юридичній техніці (Ю.В. Блохін, Н.А. Власенко, І.Ф. Казьмін, О.С. Піголкін, О.О. Ушаков, А.Ф. Черданцев), правовій системі суспільства (Л.І. Спірідонов, А.П. Семітко) та інших.

Метою статті є дослідження історії розвитку правових символів у державі, питання формування сучасного символізму права, виокремлення його ознак та визначення структури символізму сучасного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Символічний характер права накладає помітний відбиток на історію становлення сучасної держави. Відома ритуальність багатьох правових установлень давнини і Середньовіччя, художньо-поетичне звучання старокитайських і давньогрецьких законоположень, міфопоетичний стиль біблійних законів – все це ознаки символічної природи права. Великою мірою символічний характер правових форм обумовлений прагненням їхніх творців зробити дані форми максимально ємними і змістовними, вбирає в себе вичерпне число різних смислів і приписів. Саме безперервність ланцюга смислових значень, що містяться в нормі, зближує її з символом.

Правові символи були тісно пов'язані з правом і відігравали важливу роль в регулюванні поведінки людей в період так званого неписаного предправа. На ранніх рівнях людського розвитку символи досить часто виступають в найбільш доступній для розуміння людей формі. Зрозуміло, що спочатку символи виникли як засіб подолання первісного неуцтва людей, нерозвиненості природної мови, відсутності письмової мови шляхом створення наочних образів і стимулювання звичного реагування в певній ситуації. В історичному плані найбільш загальнозначущі символи передували у часі державно-правовому регулюванню. Символи, що позначають права і обов'язки, входять в ужиток первісної людини з моменту усвідомлення нею родової та індивідуальної власності.

Із зародженням держави і початком формування правових знань та уявлень категорія правових символів в силу їх великої соціальної значущості санкціонується державою і стає основою юридичного права. Згодом, поряд з ними, починають отримувати поширення і цілком раціональні методи слідства і судочинства: огляд місця злочину, ознайомлення з речовими доказами і показаннями свідків. Юридична думка починає знаходити своє вираження в різних видах усного та письмового діловодства (нормативно-правовому акті, судовому або адміністративному рішенні), які також не позбавлені символічної природи.

У стародавньому праві велике значення мали символічні обряди, які представляли собою поєднання дій і слів, іноді із застосуванням умовних знаків. На думку Г.К. Гінса, дві причини створюють потребу в обряді: перша – необхідність зміцнити досягнуту єдність правових норм шляхом однакових форм їх застосування, друге – недоступність для розуміння звичайних людей суті правової норми і, навпаки, легкість засвоєння формальностей, які відповідають цим нормам

Варто відзначити, що в культурі Середніх століть символи мали величезне значення. Християнство акцентувало значення символу перед обличчям Божественного Абсолюту, пояснюючи реальність як слабкий відблиск досконалого світу. Символізм пронизував середньовічне життя на всіх рівнях, від витонченої теологічної екзегези і ритуалів посвячення в лицарі, до процедури анафеми і т. д. Таким було й чуттєве заснування, на якому виростало символічне сприйняття Середньовіччя [9, с. 7].

Символізм Середніх століть – засіб інтелектуального освоєння дійсності. В Середні віки поряд з символікою теологів існували незліченні символічні уявлення, ритуали і формули, які сходили до вірувань і обрядів епохи варварства або виникали знову, відображаючи глибинний пласт середньовічної свідомості. Більшість судових звичаїв, ордалій, поєдинків, заклять – соціальна практика феодалізму – благодатне підґрунтя не тільки для збереження, а й для нового, могутнього розвитку символізму. Символічне сприйняття простору і часу, ритуалізованість всіх відносин між сеньйорами і васалами, включаючи лицарську службу, обмін подарунками, граничний формалізм права, визнавав законними і дійсними тільки ті постанови і акти, які були прийняті при найсуворішим дотриманні всіх обрядових дій та присяг, – такі прояви всеосяжного середньовічного символізму [9, с. 8–9].

Будь-яке суспільство символічне в тій мірі, в якій воно використовує символічну обрядовість. Це тим більш справедливо для середньовічного суспільства, оскільки воно посилило символізм, притаманний кожному суспільству, впровадженням ідеологічної системи символічної інтерпретації у більшість сфер діяльності, в тому числі і юридичної.

Класичною країною обрядовості деякі дослідники (Г.К. Гінс, П.Д. Калмиков) вважають середньовічний Китай. Для системи таких обрядів існувала спеціальна назва – «Лі». Поняття «Лі» не означало тільки «обряд», "церемонія", "звичай" або «ритуал». Воно мало й інший більш істотний сенс. На думку інших вчених, «Лі» означало не тільки зовнішнє виконання церемоній, а й внутрішнє усвідомлення правильного шляху його значення.

На думку Н.П. Сільванського, який займався вивченням символізму права стосовно проблеми порівняння і доказів подібності руського права з німецьким правом, в німецькому праві символічна обрядовість мала дуже велике значення, уважно вивчалася, і деякі символи вивчені досить давно, наприклад обрядовість інвеститури. Він підкреслював, що символізм в давньоруському праві був досить розвинений, але найбільш відомі юридичні символи, що містяться в звичайному праві, наприклад: «Дерн» – символ дерну вживався в різних юридичних обрядах при передачі права власності, присяги в межових тяжбах. Ритуал присяги на межі або обхід межі з дерном відомий з IX століття. Походження цієї присяги, швидше за все, можна віднести до запозичених елементів з угорського і німецького права [11, с. 342–343].

Слід вказати про наявність правових символів, які застосовувалися у литовсько-руських правових обрядах другої половини XIV – першої половини XVII ст., що характеризує насамперед звичаєве право, яке, будучи сформованим ще у додержавні, язичницькі часи, було елементом усної культури, що була більше культурою жесту, ніж слова, оскільки її носії були у своїй основній масі неписьменними. Одним із найбільш важливих для литовсько-руського права символів була земля. Землю використовували як символ при розгляді

судових справ і у Київській Русі, і у Литовсько-Руській державі. Земля використовувалась як символ і у приватно-правових, і у публічно-правових відносинах. Наприклад, при укладанні угод про купівлю-продаж одного з найважливіших для середньовічної людини видів майна – худоби – покупець насипав жменьку землі на спину щойно купленої корови, коня, кози, вівці тощо. Цей обряд скріплював угоду і, на думку покупця, надавав життєвої сили купленій худобі.

Поширеними правовими символами у литовсько-руському праві були частини людського тіла: голова, руки і ноги. У судових актах XV – першої половини XVII ст. часто згадується так зване «ставлення шапки»: одна зі сторін, посилаючись на свідка, на знак своєї впевненості у тому, що його показання будуть на її користь, закладала певну суму грошей; як символ закладу на стіл покладалася шапка. Інша сторона або відмовлялася приставити свою шапку, що означало визнання правоти супротивної сторони і відмову від подальших судових дебатів, або приймала виклик і «приставляла шапку». Суддя визначав термін представлення в суд свідка і вирішував справу згідно з його свідченням. Закладена сума частково йшла на користь суду, частково – стороні, на чию користь давав показання визначений свідок [6, с. 23].

У 1839 році виходить робота П.Д. Калмикова «О символизме права вообще и русского в особенности». У ній зроблена спроба узагальнення результатів наукових досліджень в сфері символіки права, отриманих закордонними дослідниками, і теоретичного осмислення цього юридичного феномену в руському праві. Будучи послідовним прихильником історичної школи права, П.Д. Калмиков вважав, що в дослідженні правових явищ не можна обмежуватися вивченням тільки законів чи інших юридичних документів, хоча вони і складають головний предмет дослідження. Він вважав, що внутрішній зміст позитивних законів обумовлюється явищами духовного життя народу. Причому, велика частина цих явищ не знаходить відображення в самому законі. Вони зберігаються в інших історичних пам'ятках, зокрема в правових символах.

Калмиков П.Д. тлумачить право як сукупність ідей, якими люди керуються в повсякденному житті вступаючи в незліченні відносини і, які коренятьcя в свідомості цих людей. Зароджуючись в свідомості, вони не залишаються тільки у вигляді абстрактних понять, а знаходять втілення в безлічі зовнішніх діянь. Так виникають юридичні форми і обряди – необхідні зовнішні оболонки тих ідеальних явищ, які відбуваються в свідомості окремих людей. Ці ідеальні явища (абстрактні уявні образи, моделі поведінки) формуються під впливом реальної соціальної дійсності, а не обмежуються тільки волею окремої людини [9, с. 18].

З подальшим розвитком суспільної свідомості символіка чуттєвих образів втрачає своє пріоритетне значення, оскільки в свідомості людини перестає панувати предметне мислення. Така трансформація пояснюється тим, що людина починає усвідомлювати свою самостійність, відокремлювати власне буття від навколишнього його світу і передбачати перевагу свідомості над матеріальною природою. Переворот, що стався в свідомості людини відбився в мові і праві. Юридичні поняття починають перетворюватись не тільки в чуттєві образи, а й в короткі, багатозначні словесні формули, вислови. Вони більш абстрактні, ніж символічні обряди, але ще не зовсім вільні від символічної форми, в юридичній словесної формулою символіка слова замінила символіку матеріального світу (речового світу) обрядів.

Формування державних символів та їх склад протягом історії людства постійно змінювався. На ці зміни, перш за все, впливають: національно-культурні та релігійні особливості, форми державного правління, характер взаємовідносин і взаємовпливів окремих держав. Національно-культурна специфіка виявляється в особливостях предметних форм цих символів, традиціях їх компонування, ритуалах їх вручення, передачі наступникам, іншим державним правителям тощо. Релігійні особливості пояснюються давнім тлумаченням влади як такої, що надана людям богами (Богом), а тому й державні символи, правові символи та ритуали їх вручення часто пов'язані з тими чи іншими релігійними традиціями. Форми державного правління обумовлюють певні специфічні риси двох типів державних символів – монарших і республіканських. Характер взаємовідносин і взаємовпливів окремих держав відбивається на складі символів державної влади таким чином, що ці символи, притаманні домінуючим у певний історичний період у світі державам, запозичуються іншими державами, даруються чи передаються в інший спосіб, символізуючи тим самим поширення найбільш сильної влади світом. Залежно від названих основних і низки локальних факторів у відповідних соціокультурних та історичних умовах і формується певний набір державних символів, що складають собою важливий сегмент семіотичної підсистеми певної, локалізованої у відповідних соціокультурних та історичних межах, системи державного управління.

В ранньодержавну добу склалася група символів на означення владних інституцій і окремих владарів. Так, вивчаючи потестарну символіку германських «варварських королівств», С. Санніков виокремлює вербальні, предметні та процесуальні потестарні символи. Вербальні потестарні символи являють собою переважно різні формули на позначення статусу королів, формули звернень до королів, титули королів, що у більшості своїй були адаптованими римськими запозиченнями. При цьому важливою складовою вербальних потестарних символів була констатація богообраності короля. До предметних потестарних символів дослідник відносить зброю (зокрема меч), різні прикраси, вбрання (зокрема пурпурові туніки, мантії), штандарт («туф»), трон, вінець. Більшість із них теж була запозичена від римлян або ж надавалася римлянами своїм консулам. Але в окремих випадках давньогерманські правителі намагалися підкреслити спадковість своїх традицій: носили «той же одяг, що й інший народ», мали окремі власні атрибути королівської влади (наприклад, довге волосся). Два найголовніші процесуальні потестарні символи, свідчення про які віднайдені дослідниками, являють собою ритуали передачі та прийняття королівського титулу, а також ритуали зведення на престол [13].

У праці візантійського імператора (василевса) Костянтина Багрянородного «Про управління імперією» є не лише описи тогочасних символів імператорської влади, а й пояснення щодо походження та порядку їх вручення, зберігання, передачі. Ці інтерпретації допомагають краще зрозуміти історичний контекст, у якому ці символи набували відповідного смислу і забезпечували вплив на тогочасне суспільне сприйняття імператорської влади.

Саме отримання згодом правителями Київської Русі візантійських символів державної влади означало, що Русь символічно стає наступником могутньої у той історичний період Візантійської імперії. Подальше сходження правителів Київської Русі, а згодом і Руської держави, на престол супроводжувалося священними обрядами у церквах із врученням цих, а згодом й інших (здебільшого виконаних за їх зразком) символів княжої (царської, імператорської) влади.

Згадані вище державні символи властиві передусім монархічним за формою правління державам. Проте чіткий розподіл символів державної влади на монархічні та республіканські неможливий. І це пояснюється таким чином. Як елементи соціокультурного середовища символи державної влади, що були прийняті протягом попередніх етапів державного буття народу, виконують одну з головних функцій культури – зберігати надбання попередніх поколінь. Ю. Лотман відзначав, що будучи важливим механізмом пам'яті культури, символи переносять тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного її пласта до іншого. Константні набори символів, що пронизують діахронію культури, значною мірою беруть на себе функцію механізмів єдності: здійснюючи пам'ять культури про себе, вони не дають їй розпастися на ізольовані хронологічні пласти. Єдність основного набору домінуючих символів і тривалість їх культурного життя значною мірою визначають національні й ареальні межі культур [7, с. 241].

Трансформація символів державної влади додержавного періоду в символи монархічної державної влади є неперервним діахронічним процесом трансляції значень і смислів упорядкування суспільного життя людей. Тому переривання зв'язку з минулими пластами культури і традиціями державотворення, наявність негативних синхронних впливів загалом на семіотичну підсистему державного управління може не лише пригальмувати, а й зупинити державний розвиток. Адже відсутність у глибинних символьних пластах смислів, що легітимізують державну владу, позначають її потенціал тощо, веде до зниження ступеню порозуміння між владою та суспільством, негативізації образу влади, а можливо – і втрати довіри до неї.

Зі зміною форми правління, значення і смисли державної влади, що передаються через відповідні знаки та символи у межах певного соціокультурного ареалу, не змінюються тотально: суто монархічні символи (корона, мантія, трон тощо) відходять на периферію використання, окремі символи переосмислюються (булава, нагрудний ланцюг тощо), з'являються нові символи на означення нових реалій і понять. Наприклад, Указом Президента України «Про офіційні символи глави держави» з метою запровадження атрибутів української державності було встановлено, що офіційними символами глави держави є: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України, Булава Президента України [12]. У Болгарії одним із символів державної влади є Національна гвардійська частина, що веде свій початок від створеної 1879 р. особистої гвардії князя Олександра I Батенберга, і яка з 2001 р. є представницьким військовим формуванням болгарської армії. Проте місією цього підрозділу є не лише представляти військові традиції та ритуали, а й бути центром відродження, збереження й утвердження національної ідентичності [8]. Ці приклади свідчать про те, що символи державної влади і в сучасних республіках своєю формою та змістом сягають у більш далекі історичні епохи.

Говорячи про абсолютно нові символи державної влади, варто звернути увагу на їх специфіку, пов'язану із сучасним сприйняттям державної влади, зміною соціокультурного контексту їх побутування. Так, досліджуючи перебудовчий і постперебудовчий періоди в СРСР і Росії, Т. Щерпанська називає такі символи влади, які найчастіше фігурують у неформальному дискурсі політиків: телефон та інші системи зв'язку, спецмашина з мигалкою й інші транспортні засоби, іноді – зброя.

При цьому телефон як символ влади має бути незвичайним – «вертушка», «прямий» телефон, спецзв'язок, урядовий зв'язок. Сама наявність такого телефону на робочому столі вже сприймається як знак «посвяченості» – належності до владної ієрархії. На думку Т. Щепанської, використання засобів зв'язку і пересування як символів влади має означати сприйняття влади, перш за все, як системи комунікації. При цьому транспортні засоби символізують владу над територією й населенням, а телефонні апарати – переважно контроль над власне політичним співтовариством, улаштування й ієрархію самої влади [16, с. 313–326]. Утім, ці символи є лише модернізованими давніми символами, адже наведені значення майже тотожні давнім смислам держави як символу владарювання над територією і скіпетра як символу очільника адміністративної ієрархії.

Символіка виступає способом, що підвищує ефективність правореалізуючих дій. Символічні дії, предмети або словесні формули можуть служити підставою виникнення, зміни, припинення та підтвердження прав і обов'язків (правовідносин), тобто застосування норм до конкретного випадку. При їх здійсненні виробляли символічні дії або вимовляли символічні словесні формули.

Сучасне право, набуваючи ряд нових рис, що відображають особливості будівництва демократичної, правової держави, безумовно, зберігає найбільш стійкі ознаки, властиві йому як особливому регулятору суспільних відносин (нормативність, формальна визначеність, обов'язковість). Зберігає воно і властиву всім попереднім історичним типам права призначеність регулювати і охороняти суспільні відносини в інтересах владних політичних сил. Проте не можна не враховувати, що право в демократичній правовій державі повинно одночасно відображати ін-

тереси всіх соціальних прошарків населення. В силу цього воно принципово відрізняється від попередніх типів права з точки зору не тільки кількісної, а й якісної. Кількісна відмінність полягає в тому, що право – це інструмент, який відображає інтереси всього суспільства, а не одного класу, як це було раніше. Якісна відмінність права демократичної правової держави від всіх попередніх історичних типів полягає у тому, що воно повинно стати інструментом, який відображає волю та інтереси всіх прошарків населення. Саме тому в сучасному праві глибоко і всебічно розвиваються загально-соціальні начала, обмежені у інших формаціях в основному рамками інтересів одного класу. В нормах демократичного сучасного права переважає загальнолюдське призначення. Його норми відтворюють найбільш суттєві людські цінності, враховуючи багатовіковий досвід вирішення соціальних проблем засобами нормативних регуляторів. Правові символи в правовій системі сучасної держави виступають ефективним засобом правової комунікації – процесу передачі правової інформації від правотворчого органу через правозастосовувача до конкретного індивіда.

Питання про сучасний символізм у праві безпосередньо пов'язане з процесами реалізації права. Як показує аналіз правотворчої і правозастосовчої практики, без використання символів навряд чи можливе ефективне регулювання суспільних відносин. Крім того, без використання символів не може обійтися процес юридичної регуляції, їх ролі в механізмі правового регулювання, проникнення в їх сутність, зміст, форму та особливості, є необхідною передумовою формалізації правового матеріалу, оптимізації правотворчій і правозастосовчій діяльності, сприяє поліпшенню підготовки юристів, підвищення рівня правосвідомості та правової культури громадян. У сучасному праві розвивається новий науковий напрямок – теорія правової символізації.

На наш погляд, під символізмом права слід розуміти, явище, що характеризує право як семіотичну систему норм і принципів права, формально закріплених і забезпечуваних державою у якості регуляторів суспільних відносин з метою узгодження індивідуальних та громадських інтересів. Право як цілісна система знаків, образів та символів відображає та інституалізує у правосвідомості особистості та забезпечує специфічними знаковими засобами, суб'єктновладні відносини, пов'язані з виконанням функцій сучасної держави.

Слід звернути увагу на те, що поняття правового символізму ширше, ніж поняття правових символів, оскільки крім умовних образів, що мають чітко зафіксований у законі правовий зміст (власне правових знаків та символів), правовий символізм включає в себе і символізм права як соціального явища. В такому контексті, правові символи можна віднести до елементів сучасного символізму права.

Висновки. Правові символи були притаманні праву і відігравали важливу роль в регулюванні поведінки людей в період так званого неписаного предправа. Історія розвитку суспільства показує, що символи не є з «порожнечі». Символи – своєрідне відображення епохи. Вони «помирають» разом зі зміною типу праворозуміння, державного ладу, політичного режиму. Соціальні зміни неминуче супроводжуються переглядом діючої системи правових символів.

Правові символи можуть служити умовним замінником цілого нормативного правового акта або важливого компонента його змісту. Виступаючи його стисненим, наочним еквівалентом в повсякденному житті, він сприяє цілісному сприйняттю регульованої ситуації. При цьому абстрактний припис за допомогою правового символу прив'язується до конкретної ситуації його реалізації.

Символи часто є найбільш зручним і доступним для розуміння засобом регулювання суспільних відносин. Для них характерна наочність, стислість і лаконічність. Якщо символи зрозумілі і вкоренилися у свідомості громадян, то державно-владне веління, в зовні виражене у вигляді символу, буде реалізовуватися навіть на підсвідомому рівні. Елементи юридичної символіки виступають в якості засобу більш точного відтворення певної галузі правового регулювання. Це ще раз підтверджує, що символізм є невід'ємною рисою права. Явища правової символіки різноманітні і увійшли в життя сучасного суспільства як дії і знаки, що регулюють спілкування людей. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, головне завдання сучасного символізму права полягає у тому, щоб привернути увагу суб'єктів, попередити їх про правові наслідки, констатувати юридичну значимість дій.

Розгляд права з точки зору властивої йому характеристики символізму зумовлює можливість впливу на правову культуру і підвищення її рівня за рахунок ясності і наочності виражається через символи правового матеріалу. Дослідження впливу даного феномена на різні складові як самого права, так і інших соціальних регуляторів сприятиме встановленню нових поглядів на вже усталені в науці дефініції і формулювання принципово нових понять.

Список літератури:

1. Балинська О.М. Семіотика права: монографія / О.М. Балинська. – Львів: ЛьвДУВС. – 2013. – 416 с.
2. Вопленко Н.Н. Правовая символика // Правоведение. – 1995. – № 4,5. – С. 71–75.
3. Глушаков А.Ю. Символы в праве / А.Ю. Глушаков // Закон и право. – 2009. – № 1. – С. 34–38.
4. Давыдова М.Л. Символы в праве и правовые символы: понятие и значение / М.Л. Давыдова // Ведомости высших учебных заведений. Правоведение*. – 2009. – № 3. – С. 42–46.
5. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
6. Ковальова С.Г. Правові символи у литовсько-руському праві другої половини XVI – першої половини XVII / С.Г. Ковальова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Вип. 1 – 2016. – С. 21–24.

7. Лотман Ю.М. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство – СПб, 2004. – 704 с.
8. Националната гвардейска част // Президент Република България. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.president.bg/cat75/Nacionalna-gvardeiska-chast
9. Никитин А.В. Правовые символы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.В. Никитин. – Нижний Новгород, 1999. – 36 с.
10. Общетеоретическая юриспруденция: Учебный курс / Авторский коллектив: Ю.Н. Оборотов и др. – Одесса: Феникс. – 2011. – 437 с.
11. Павлов-Сильванский Н.П. Символизм в древнем русском праве // Журнал министерства народного просвещения. – 1905. – № 7. – С. 342–358.
12. Про офіційні символи глави держави: Указ Президента України від 29 листопада 1999 р., № 1507/99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1507/99
13. Санников С.В. Генезис и типология потестарно-правовых символов германских «варварских королевств»: к постановке проблемы / С.В. Санников // Jotunheim: история и культура древних германцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jotunheim.narod.ru/symbols.htm – Назва з екрану.
14. Чантурія А.В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Чантурія А.В.; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ. – 2006. – 174 с.
15. Ширманов И.А. Право против символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nauka.spravkanv.ru/pravo/pr0022.htm01.01.98 – Назва з екрану.
16. Щепанская Т.Б. Символическая репрезентация власти: атрибутика / Т.Б. Щепанская // Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. – Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. – С. 313–326.

Мишеглина В.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ГЕНЕЗИС ФОРМИРОВАНИЯ СИМВОЛИЗМА ПРАВА: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРАВОВЫХ СИМВОЛОВ И СОВРЕМЕННЫЙ СИМВОЛИЗМ ПРАВА

Аннотация
Статья посвящена проблеме генезиса правовых символов, а именно исследуется история развития правовых символов и формирования современного символизма права. А также рассматривается современный символизм права как явление, которое присуще праву, определяется понятие символизма права.
Ключевые слова: символизм, правовой символ, история развития правовых символов, современный символизм права.

Misheglina V.N.
National University «Odessa Law Academy»

GENESIS OF FORMATION OF LEGAL SYMBOLISM: THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF LEGAL SYMBOLS AND MODERN SYMBOLISM OF LAW

Summary
The article is devoted to the problem of the genesis of legal symbols, namely, the history of the development of legal symbols and the forming of the modern symbolism of law. Moreover, contains characteristic of modern symbolism of law that considered as a phenomenon that is inherent in law and the concept of the symbolism of law defined.
Keywords: symbolism, legal symbol, the history of the development of legal symbols, the modern symbolism of law.

УДК 343.121.4(477)

ПРАВО ПОТЕРПІЛОГО НА ПРОЦЕСУАЛЬНУ КОМУНІКАЦІЮ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Мудрак І.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються актуальні питання забезпечення реалізації прав і законних інтересів потерпілого під час кримінального провадження як процесуальна можливість реалізації права останнього на процесуальну комунікацію у всіх стадіях кримінального процесу. Наголошується, що розуміючи право на процесуальну комунікацію як забезпечену процесуальними нормами можливість потерпілого в кримінальному провадженні отримувати інформацію про кримінальне провадження, обмінюватись інформацією про стан кримінального провадження та впливати на кримінальне провадження, забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час досудового розслідування та судового провадження являє собою реальну проблематику з огляду на відсутність нормативних механізмів реалізації окремих його прав.

Ключові слова: кримінальне судочинство, потерпілий у кримінальному провадженні, представник потерпілого, право на процесуальну комунікацію, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, кримінально-процесуальна активність.

Постановка проблеми. Успішне вирішення завдань, що стоять сьогодні перед країною в політичній, соціальній і економічній сферах, багато в чому залежить від здійснення правосуддя на засадах верховенства права, що забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина. Побудова правової держави має на меті створення такої правової системи, за якої особа не буде зазнавати обмежень, не передбачених законом, і завжди матиме можливість правовим шляхом захистити свої інтереси. Діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення захисту прав і свобод своїх громадян на підставі їх рівності. Саме визнання й дотримання прав і свобод людини, їх належне забезпечення та надійний захист є виявом правової держави.

Особливої актуальності набувають проблеми своєчасного забезпечення, захисту та ефективного поновлення прав, свобод і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві; створення та вдосконалення не лише системи гарантій, а й процесуального механізму реалізації прав потерпілої від кримінального правопорушення особи. У зв'язку з цим чинне кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час досудового розслідування та судового провадження [1, с. 78].

Погоджуючись з такою думкою, підкреслимо, що законність реалізації кримінально-процесуальної активності передбачає такий спосіб дій суб'єкта щодо захисту своїх прав та інтересів, який відповідав би вимогам галузевого законодавства, нехай навіть небездоганного. Адже кримінально-процесуальна активність усвідомлюється не тільки як кримінально-процесуальна діяльність (бездіяльність) потерпілого, що проявляється як спосіб ставлення жертви кримінального правопорушення до відстоювання своїх законних прав та інтересів, але й здійснюється відповідно до процесуального механізму реалізації, закладеного в галузевому законодавстві. Таким чином, на нашу думку, категорія кримінально-процесуальної активності потерпілого під час кримінального провадження включає як елемент забезпечену процесуальними нормами можливість потерпілого набувати відповідного процесуального статусу, отримувати інформацію про кримінальне провадження, обмінюватись інформацією про стан кримінального провадження, впливати на кримінальне провадження шляхом реалізації свого законного права на процесуальну комунікацію для захисту своїх законних інтересів у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з проблематикою реалізації прав потерпілого в кримінальному провадженні присвячені праці Ю. Аленіна, І. Гловюк, В. Гусарова, О. Капліної, О. Крукевич, О. Кучинської, Т. Лукашкіної, В. Нора, О. Юхно, О. Яновської та ін.

Мета статті. Головною метою даної статті є дослідження окремих проблемних питань забезпечення реалізації права потерпілого в кримінальному провадженні на процесуальну комунікацію в межах здійснення ним кримінально-процесуальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи захист як багатозначну категорію, слід погодитися з думкою про те, що у широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу [2, с. 200]. Реалізація процесуальних прав потерпілого як учасника кримінального провадження, відновлення його майнових та інших порушених прав, що є в тому числі метою кримінального судочинства, є кримінально-процесуальною діяльністю, націленою на захист інтересів потерпілого як суб'єкта кримінального процесу. Іншими словами, вважаємо, є захисною діяльністю, яка здійснюється самим потерпілим, його законним представником або представником потерпілого – особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Права потерпілого в кримінальному провадженні передбачені ст. 56 КПК України та дозволяють згрупувати їх таким чином: права, що можуть бути реалізовані протягом усього кримінального провадження; права, що можуть бути реалізовані протягом досудового провадження; права, що можуть бути реалізовані протягом судового провадження; права, що можуть бути реалізовані на інших стадіях та в особливих порядках кримінального провадження. Разом з тим, «незважаючи на пряме визнання потерпілого

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

суб'єктом доказування у ст. 93 КПК, реалізація прав потерпілого у процесі доказування ускладнюється відсутністю нормативних механізмів реалізації цих прав» [3, с. 144].

Повідомлення потерпілого про його права та обов'язки здійснюється шляхом вручення йому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки. Слідчий, прокурор, суд, вручаючи пам'ятку, повинен роз'яснити конкретний зміст викладених у пам'ятці прав та обов'язків [4, с. 170]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 345 КПК України після ознайомлення осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх. Вважаємо, що право потерпілого на роз'яснення окремих прав і обов'язків – не формальність, якою можна знехтувати, як часто й відбувається на практиці, а важлива складова права потерпілого на процесуальну комунікацію під час кримінального провадження, що має бути забезпечена, оскільки впливає на ефективність забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в цілому. Тому, якщо журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції, не містить відомостей щодо роз'яснення змісту пам'ятки про права і обов'язки на вимогу потерпілого, це слід віднести до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону. Зокрема, у випадку, коли представник потерпілого не бере участь в судовому розгляді це має винятково важливе значення.

Проблемним видається питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні, що за відсутності кримінально-процесуальної активності особи, яка де-факто постраждала від кримінального правопорушення (а така пасивність може пояснюватись в тому числі й психологічним станом жертви кримінального правопорушення), взагалі позбавляє потерпілого права на процесуальну комунікацію, оскільки таке право не може бути реалізовано згідно КПК. Адже права і обов'язки потерпілого у особи виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК). Така заява подається до слідчого чи прокурора під час досудового розслідування, чи до суду під час судового провадження. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілої, то слідчий, прокурор, суд має право визнати цю особу потерпілою лише за її письмовою згодою (п. 7 ст. 55 КПК України).

Справедливим з цього приводу є риторичне питання: «Чи не буде такий порядок перешкодою в реалізації принципу публічності та чи не завадить взагалі можливості притягнути винувату особу до відповідальності за скоєння злочину з матеріальним складом? Результати проведеного анкетування свідчать, що 34% опитаних суддів, 60% працівників прокуратури, 65% слідчих та 42% адвокатів негативно ставляться до законодавчої новели про те, щоб особа, яка не подавала заяви про вчинення щодо неї злочину або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, могла визнаватися потерпілою тільки за її письмовою згодою. Вони вважають, що це ускладнює залучення такої особи до участі у кримінальному провадженні, перешкоджає принципу публічності кримінального судочинства» [5]. О. Кучинська вважає, що зберігання невизначеності у правовому статусі постраждалої від злочину особи позбавляє її можливості використовувати права, які складають процесуальний статус потерпілого, і як наслідок тягне порушення його прав на доступ до правосуддя та судовий захист [6, с. 108]. Трохи перебільшеною у зв'язку з цим здається думка Ю. Циганюк щодо процесуальної гіперактивності потерпілих, яка, в подальшому, може переростати у зловживання правом [7, с. 124].

Вважаємо, окремо слід сказати про необхідність надання особливого захисту, допомоги та підтримки неповнолітнім жертвам злочинів відповідно до їх віку, рівня зрілості і індивідуальних особливих потреб, фізичних, психологічних та емоційних наслідків злочинів з тим, щоб не допускати заподіяння їм додаткових травмувань в результаті їх участі у кримінальному судочинстві. Тому цілком погоджуємось з думкою О. Крукевич про необхідність запровадження обов'язкового представництва потерпілої особи, що не досягла вісімнадцяти років, представником, а саме особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником – адвокатом, який надаватиме кваліфіковану правову допомогу та забезпечуватиме належний захист прав та інтересів таких учасників шляхом здійснення їх процесуального представництва [8, с. 10].

Якщо вказувати на необхідність визнання потерпілого належним суб'єктом права на безоплатну правову допомогу в кримінальному провадженні, то слід сказати, що надання такої допомоги є також необхідним потерпілому як суб'єкту доказування. Оскільки варто погодитися з тим, що право потерпілого звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій має декларативний характер, адже на запит потерпілого йому зазначені органи не зобов'язані надавати документи, довідки чи речі [4, с. 245]. Реально право на витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб документів можна реалізувати лише використовуючи механізми Законів України «Про звернення громадян» та «Про доступ до публічної інформації». А у випадку, якщо потерпілий користується послугами представника-адвоката, докази можуть збиратись представником із використанням прав адвоката, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3, с. 137].

Висновки і пропозиції. Відтак, розуміючи право на процесуальну комунікацію як забезпечену процесуальними нормами можливість учасника кримінального процесу отримувати інформацію про кримінальне провадження, обмінюватись інформацією про стан кримінального провадження та впливати на кримінальне провадження, вважаємо, що забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час досудового розслідування та судового провадження являє собою актуальну проблематику дослідження,

перш за все, з огляду на необхідність посилення захисту прав потерпілого (підкреслимо, в т. ч. потерпілої особи, що не досягла вісімнадцяти років) шляхом надання йому кваліфікованої правової допомоги, в тому числі безоплатної, на всіх стадіях кримінального провадження – як основа механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в змагальному кримінальному процесі; необхідність забезпечення відшкодування шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням; необхідність забезпечення безпеки потерпілого під час кримінального провадження; необхідність забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час проведення допитів неповнолітніх потерпілих; необхідність забезпечення ефективного оскарження потерпілим рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; необхідність забезпечення ефективного підтримання державного обвинувачення в суді, в т. ч. у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; необхідність забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; необхідність забезпечення прав і законних інтересів потерпілого при виправленні описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні; необхідність забезпечення прав і законних інтересів потерпілого при роз'ясненні судового рішення та ін.

Список літератури:

1. Гусаров В. М. Особливості процесуального положення потерпілого при перегляді судових рішень в апеляційному порядку / В. М. Гусаров // Судова та слідча практика в Україні. Випуск 1. – 2016. – С. 78–82.
2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І. В. Гловюк. – Одеса: Юрид. літ., 2015. – 712 с.
3. Гловюк І. В. Участь потерпілого у кримінально-процесуальному доказуванні: деякі питання / І. В. Гловюк // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – Випуск № 1/2014. – С. 135–145.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
5. Каркач П. М. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України / П. М. Каркач. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/law/00581897_0.html
6. Кучинська О. П. Деякі питання процесуального статусу потерпілого за кримінальним процесуальним законодавством України / О. П. Кучинська / Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства (Матеріали Всеук. наук.-практ. конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна, Одеса, 21 квітня 2017 р.). – м. Одеса: Юридична літ. – С. 108.
7. Циганюк Ю. В. Правове буття та правова свідомість як категорії правових відносин у кримінальному провадженні з участю потерпілих / Ю. В. Циганюк / Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства (Матеріали Всеук. наук.-практ. конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна, Одеса, 21 квітня 2017 р.). – м. Одеса: Юридична літ. – С. 124.
8. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О. М. Крукевич. – К., 2017. – С. 10.

Мудрак И.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРАВО ПОТЕРПЕВШЕГО НА ПРОЦЕССУАЛЬНУЮ КОММУНИКАЦИЮ: ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения реализации прав и законных интересов потерпевшего во время уголовного производства как процессуальная возможность реализации его права на процессуальную коммуникацию во всех стадиях уголовного производства. Подчеркивается, что понимая право на процессуальную коммуникацию как обеспеченную процессуальными нормами возможность потерпевшего в уголовном производстве получать информацию об уголовном производстве, обмениваться информацией об уголовном производстве и влиять на уголовное производство, обеспечение права потерпевшего на процессуальную коммуникацию во время досудебного расследования и судебного производства является реальной проблематикой в связи с отсутствием нормативных механизмов реализации его прав.
Ключевые слова: уголовное судопроизводство, потерпевший в уголовном производстве, представитель потерпевшего, право на процессуальную коммуникацию, обеспечение прав и законних интересов потерпевшего, уголовно-процессуальная активность.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Mudrak I.V.
National University «Odessa Law Academy»

THE RIGHT OF THE VICTIM TO PROCEDURAL COMMUNICATION: SEPARATE IMPLEMENTATION ISSUES

Summary
The article deals with topical issues of ensuring the realization of the rights and legitimate interests of the victim during criminal proceedings as a procedural opportunity to exercise his right to procedural communication in all stages of criminal proceedings. It is stressed that understanding the right to procedural communication as the possibility of the victim in criminal proceedings provided by procedural norms to receive information about criminal proceedings, to exchange information about criminal proceedings and to influence criminal proceedings, ensuring the victim's right to procedural communication during pre-trial investigation and judicial proceedings is a real problem in connection with the lack of regulatory mechanisms for the exercise of his rights.
Keywords: criminal proceedings, the victim in criminal proceedings, representative of the victim, right to procedural communication, ensuring the rights and legitimate interests of the victim, criminal procedure activity.

УДК 347.65/68(477)

СПАДКОВЕ ПРАВО УСРР-УРСР ТА УКРАЇНИ: СПАДКОЄМНІСТЬ І НОВАЦІЇ

Надієнко О.І.
Запорізький національний технічний університет

Стаття містить порівняльно-аналітичну характеристику українського спадкового права, з огляду на особливості його розвитку в умовах соціалістичної держави і права та права незалежної України. Простежено становлення спадкового права від спроб повного скасування інституту спадкування до відновлення і розвитку на подальших етапах радянського періоду історії українського права. Розглянуто норми про спадкування за ЦК радянської України 1922 р. і 1963 р. з виявленням поступового розширення прав спадкодавця при визначенні посмертної долі власного майна. Проведено порівняння спадкових норм в праві УРСР з відповідними нормами в ЦК України 2003 р. Визначено положення, які зберегли спадкоємність. Виявлено новації, спрямовані на зміцнення інституту приватної власності.
Ключові слова: спадщина, спадкове право, спадкодавець, спадкоємець, спадкування за законом, заповіт, спадковий договір, відчужувач майна, набувач.

Постановка проблеми. Складний процес становлення та розвитку громадянського суспільства як основи демократичної, соціальної, правової держави в Україні потребує вдосконалювати інститут приватної власності як необхідну умову діяльності вільних суб'єктів-власників. Одним з найважливіших тут є інститут (підгалузь) спадкування майна, що зміцнює правомочності власників на розпорядження ним. Дослідження українського спадкового права протягом історичних періодів на етапах радянської державності та суверенної держави є продовженням попереднього висвітлення від часів Київської Русі (IX–XIII ст.) до початку XX ст., забезпечуючи складання цілісного уявлення про його природу, що передбачає простеження генезису із виявленням закономірностей, тенденцій змінювань, особливостей, враховуючи перехід від соціалістичного суспільного ладу до ринкової економіки та громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження спадкового право в цивільному законодавстві УРСР та інших союзних республік в радянський період містяться у працях Б. С. Антимонова, Г. І. Волкова, К. А. Граве, В. К. Дронікова, Е. Б. Ейдінової, Т. П. Коваленко, С. Н. Ландкофа, А. М. Немкова, П. С. Никитюка, І. Б. Новицького, І. С. Перетерського, М. Г. Проніної, Н. В. Рабінович, М. Й. Рейхеля, В. О. Рясенцева, А. М. Самцової, В. І. Серебровського, Т. Д. Чепеги та ін., сучасних спеціалістів з історії українського цивільного права (І. Бойка), історії права власності в Україні (М. В. Домашенка, В. Є. Рубаніка, О. В. Дзери), історії радянського спадкового права (М. Ю. Барщевського, А. Б. Моісеєва, Р. М. Мусаєва) та історії спадкового права України (Ю. О. Заіки, Я. В. Ковальчука, С. В. Мазуренко, О. І. Неліна, Р. Ю. Половинкіної, З. В. Ромовської, Є. О. Рябоконя, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, В. Ю. Чуйкової, І. А. Шахрайчука, А. Г. Яреми й ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порівняльно-аналітична характеристика інститутів спадкування майна в соціалістичному праві УСРР-УРСР 1919–1991 рр. (за ЦК УСРР 1922 р. та УРСР 1963 р.) і праві України, починаючи від 24 серпня 1991 р. Визначення й уточнення спадкоєм-

ності та новацій в українському спадковому праві за ЦК України 2003 р.

Мета статті. Виявлення основних рис і тенденцій розвитку спадкового права України в періоди радянської державності та суверенної, незалежної держави шляхом порівняльного аналізу законодавства про спадкування за соціалістичного суспільного ладу та в умовах переходу до ринкової економіки й формування громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Звід законів Російської імперії втратив свою чинність після встановлення радянської влади, яка розпочала політику націоналізацію приватної власності. Спадкове право у радянському законодавстві позбулося станового характеру, закріпився принцип єдності спадкової маси, зрівнялися спадкові права жінки зі спадковими правами чоловіка [5, с. 18].

Тотальна націоналізація, яку здійснила радянська держава, вплинула і на розвиток радянського спадкового права. Так, 27 квітня 1918 р. було видано Декрет ВЦВК «Про скасування спадкування», який скасував спадкування фізичних осіб – після їх смерті належне їм майно переходило до держави. Відповідне декретування РСФРР запозичувались законодавством УСРР, а прогалини заповнювалися революційною правосвідомістю [2, с. 301; 8, ст. 268; 9; 10, с. 194].

У подальшому Декретом РНК України «Про скасування спадкування» від 11 березня 1919 р. той із подружжя, хто пережив спадкодавця, діти, батьки, брати і сестри ставали тільки довічними користувачами спадкового майна. Після їхньої смерті воно мало переходити до держави. Під «спадкуванням» законодавець розумів не перехід права власності на майно спадкодавця спадкоємцям, а перехід права користування окремого майна нужденним спадкоємцям, підтримуючи інститут особистої трудової власності та перешкоджаючи відновленню інституту капіталістичної приватної власності [7, с. 306].

Прийняття у 1922 р. ЦК УСРР було пов'язане із запровадженням нової економічної політики (НЕП). З його прийняттям із поступовою ліквідацією приватної власності скасовувались і обмеження у спадковому правонаступництві [3, с. 55]. На завершальній стадії НЕПу з об'єктів спадкування була остаточно виключена капіталістична приватна власність, а єдиним видом власності, що переходила у спадщину, стала особиста трудова власність громадян [10, с. 195].

Згідно з цим Кодексом спадкоємці отримали право на спадкування майна спадкодавця. Якщо спадкоємець виявляв згоду на прийняття спадщини, то вона вважалася такою, що належить спадкоємцю з моменту відкриття спадщини. Спадкоємці могли прийняти спадщину або відмовитись від неї. Для реалізації своїх спадкових прав спадкоємці повинні були вчиняти певні дії [4].

Було встановлено єдину систему набуття спадщини – систему прийняття. ЦК УСРР 1922 р. поділяв спадкоємців на присутніх і відсутніх у місці відкриття спадщини (це і був порядок її прийняття). Норми про спадкування визначали присутнього спадкоємця таким, що прийняв спадщину, якщо він протягом трьох місяців з дня її відкриття не відмовиться від неї у нотаріальному органі. Спадкоємці, відсутні в місці знаходження предмету спадкування, наділялись правом прийняти його особисто або через представника протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. Закріплення подібних норм у законодавстві відразу ж створювало низку проблем під час їх застосування.

При розгляді порядку прийняття спадщини присутніми та відсутніми спадкоємцями видається, що жодних відмінностей немає. Так, норми ЦК УСРР 1922 р. не вимагали від присутнього спадкоємця робити якісь певні дії для того, щоб прийняти спадщину. Він був у змозі виявити свою волю будь-яким чином. В той самий час у ЦК УСРР не було встановлено переліку способів, за допомогою яких відсутній спадкоємець повинен був прийняти спадщину, хоча найчастіше використовувався спосіб подачі заяви до нотаріату. Прийняття ж спадщини шляхом фактичного вступу в управління чи володіння спадковим майном могло створити у майбутньому труднощі, які виникали частіше у відсутніх, ніж у присутніх спадкоємців, оскільки, виходячи зі змісту зазначених вище норм ЦК УСРР, присутній спадкоємець вважався таким, що прийняв спадщину, якщо у встановлений строк не відмовився від неї. Відсутній спадкоємець таким не вважався, тому він мав довести факт, що своєчасно прийняв спадщину [4].

У судовій практиці СРСР у більшості випадків вважалось, що присутній спадкоємець мав довести тільки одну обставину – він був присутнім під час відкриття спадщини. І той факт, що спадкоємець потім був у відрядженні або що він не отримав свідоцтва про прийняття спадщини, не свідчив про відмову ним від спадщини. Однак судова практика не завжди обмежувалась посиланням на факт присутності спадкоємця в місці відкриття спадщини, бо доволі часто вивчала його поведінку. Таким чином вона підкріплювала норму ЦК УСРР конкретними фактами вольової поведінки присутнього спадкоємця.

На поведінку присутнього спадкоємця відповідно до норм ЦК УСРР стосовно прийняття або відмови від спадщини звертали увагу науковці. Так, Б. С. Антимонов і К. А. Граве зазначали, що при відсутності певної вольової поведінки спадкоємця спадщину він не отримує, оскільки вона не може приєднатись до майна спадкоємця за відсутністю його волі, автоматично [1, с. 204]. Якщо спадкоємець фактично не мав можливості заявити про свою відмову і не зробив ніяких дій, які б свідчили про його бажання бути правонаступником спадкодавця, то презумпція прийняття спадщини відпадає [1, с. 210]. Також серед цивілістів викликало спори питання, кого ж саме вважати присутнім, а кого – відсутнім спадкоємцем. К. А. Граве вважав, що присутнім спадкоємцем є той, хто під час смерті спадкодавця знаходився в місці останнього його проживання. Він розумів знаходження не як обов'язкове фактичне перебування в тому місці, а одне й те саме місце проживання спадкодавця та спадкоємця [1, с. 201].

Однак, незважаючи на суттєві відмінності в розумінні спадкоємця за ЦК УСРР 1922 р. серед науковців, загальноприйнятим поняттям присутнього спадкоємця було таке: це особа, яка перебувала під час відкриття спадщини в тому населеному пункті, що був місцем проживання спадкодавця [5, с. 34].

Отже, можна дійти висновку, що ця конструкція прийняття спадщини була невдалою та при застосуванні норм ЦК УСРР виникала певна кількість проблем, які не знаходили єдиного вирішення ні серед науковців, ні в судовій практиці. Інститут спадкового права потребував подальшого реформування.

У ЦК УСРР 1922 р. при спадкуванні за заповітом спадкодавцеві було дозволено на свій розсуд поділити спадщину між спадкоємцями за законом. Коло спадкоємців за законом і за заповітом не завжди збігалося. Спадкоємцями за заповітом могли бути державні органи та громадські організації. Не могли позбавляти законної частки неповнолітніх, непрацездатних спадкоємців, які отримували її при спадкуванні за законом. Заповіти складали лише дієздатні особи. В той час заповіт є «не що інше, як акт односторонньої волі фізичної особи (заповідача) про розподіл свого майна між законними спадкоємцями в інших частках, ніж це встановлено законом, при тому в межах максимуму, або акт позбавлення спадщини одного, декількох осіб або всіх законних спадкоємців» [1, с. 92]. Закон передбачав письмову форму заповіту з нотаріальним посвідченням.

Із завершенням Другої Світової війни постала проблема реформування права на спадкування майна громадян внаслідок величезних людських втрат. На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про зміни Цивільного кодексу УРСР» від 17 від грудня 1945 р. Ними вперше встановлювалася черговість і розширювалося коло спадкоємців включенням до нього непрацездатних батьків, братів і сестер померлого; передбачалося право спадкодавця заповідати майно будь-якій особі, в тому числі юридичній; регламентувалося право непрацездатних спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині за відсутності спадкоємців за законом; закріплювалося спадкування за правом представлення [12].

8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які набули чинності з 01 травня 1962 р. У статтях 117–121 Основ було закріплено принципові положення спадкового права, які були конкретизовані зокрема і в ЦК УРСР, прийнятому 18 липня 1963 р. і введеному в дію з 01 січня 1964 р. Регламентація спадкування зазнала змін. Так, ЦК УРСР визначав випадки, коли заповіт прирівнювався до нотаріально посвідченого (ст. 542), містив норму про підпризначення спадкоємця (спадкову субституцію) (ст. 536); визначав покладання на спадкоємця обов'язку надання іншій особі права довічного користування будинком (ст. 539). В цілому ЦК УРСР 1963 р. розширив права спадкодавця. Він міг заповідати своє майно будь-якій особі, незалежно від того, входила чи не входила вона у коло спадкоємців за законом, а також державі та окремим організаціям. До цього заповідати майно стороннім особам не дозволялося. До спадкоємців за законом додались усиновителі, дід і бабка померлого, а також особи, які проживали із спадкодавцем не менше одного року до його смерті. Працездатні батьки померлого стали спадкоємцями першої черги. Спадкоємцям було надано право відмовитися від спадщини на користь інших осіб із числа спадкоємців за законом чи за заповітом, а також на користь держави чи юридичних осіб. Встановлювався однаковий порядок прийняття спадщини для присутніх і відсутніх спадкоємців. За відсутності спадкоємців або при відмові їх прийняти спадщину спадкове майно стало переходити до держави не як виморочне, а за нормами спадкування [13].

Встановлювалися черги спадкування за законом з рівними частками власності спадкоємців усередині черги (ст. 529–531), визначалось право на обов'язкову частку у спадщині, поширено право розпоряджатись майном при складенні заповіту (ст. 534–535). Серед заповідальних розпоряджень названо заповідальну відмову – легат (ст. 538), покладання на спадкоємця виконання дій для загальнокорисної мети (ст. 540) [7, с. 320]. ЦК УРСР з наступними змінами та доповненнями регламентував питання спадкування до 1 січня 2004 р.

Зміна суспільно-політичного ладу України після 24 серпня 1991 р., конституційне закріплення та гарантування інституту приватної власності, здійснення переходу до ринкової економіки викликали необхідність суттєвих змін законодавства нашої держави. Було прийнято низку нових законодавчих актів, зокрема, Закони України «Про власність», «Про підприємництво», «Про господарські товариства» та багато інших, і нарешті – ЦК України від 16 січня 2003 р. [14], – які безпосередньо чи опосередковано стосуються спадкування.

Інститут спадкування майна в період ринкових реформ зберіг універсальну конструкцію норм, принципів, але був деталізований механізм переходу, розподілу і перерозподілу спадщини, з'явились інші новації. Так, за ЦК УРСР 1963 р. встановлювалося дві черги спадкування за законом, а за ЦК України 2003 р. їх збільшено до п'яти. Право на обов'язкову частку в спадщині, за ст. 535 ЦК УРСР 1963 р., мали: неповнолітні або непрацездатні діти спадкодавця (зокрема усиновлені), непрацездатні дружина, батьки (усиновителі) й утриманці померлого. Вони зберігали право на не менше ніж дві третини частки, яка належала б кожному з них при спадкоємстві за законом. При визначенні розміру обов'язкової частки також враховувалася вартість спадкового майна, що складалася з предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. Сюди включалися ощадні вклади в Державному банку СРСР, окрім виключених зі складу спадщини внаслідок спеціальних указівок вкладника. Згідно з ч. 1 ст. 1241 ЦК України 2003 р. встановлений вичерпний перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (зокрема усиновлені), непрацездатні вдова (вдівець), непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом. Неповнолітня особа, що за законом набула повної цивільної дієздатності, зберігає за собою право на обов'язкову частку. У разі, якщо особа досягла пенсійного віку, але продовжує трудову діяльність, вона не позбавляється права на обов'язкову частку у спадщині. Однак, у осіб, які не досягли встановленого чинним законодавством пенсійно-

го віку, але мають право на отримання пенсії на пільгових підставах, право на обов'язкову частку у спадщині не виникає.

Право на обов'язкову частку в спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Спадкоємець може відмовитися від права на обов'язкову частку в спадщині шляхом подачі нотаріусу заяви про те, що зі змістом заповіту він ознайомлений, зміст ст. 1241 ЦК України йому роз'яснено і він не претендує на одержання обов'язкової частки у спадщині. Однак при спадкуванні за заповітом спадкоємці інших черг навіть за відсутності спадкоємців першої черги, а також онуки та правнуки спадкодавця, зокрема малолітні та неповнолітні особи (також у випадку смерті їх батьків до відкриття спадщини), право на обов'язкову частку не мають. Враховуючи частки спадкоємців за заповітом необхідно наголосити на тому, що їхні частки зменшуються на ту частку, на яку буде видано свідоцтво про право на спадщину за законом на обов'язкову частку. Розмір обов'язкової частки вираховується з усього спадкового майна, як заповіданого, так і того, що не охоплене заповітом, а також часток усіх спадкоємців за законом, які могли б бути закликані до спадкування, якби порядок спадкування не було змінено заповідачем [14].

Згідно зі ст. 1243 ЦК України подружжю надано право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого, який його пережив. Після смерті подружжя право на спадкування набувають особи, визначені у заповіті.

У випадку відкриття спадщини після смерті спадкодавця до 1 січня 2004 р. і прийняття її хоча б одним спадкоємцем перелік спадкоємців та розмір обов'язкової частки визначається за правилами ст. 535 ЦК УРСР 1963 р., що свідчить про використання законодавцем переживання закону задля забезпечення поступовості змін і наступництва в законодавчій діяльності.

Але все ж таки порівняльний аналіз положень ст. 535 ЦК УРСР 1963 р. та ст. 1241 ЦК України 2003 р. свідчить про значне кількісне коригування інституту обов'язкової частки: з переліку обов'язкових спадкоємців виключено утриманців, розмір обов'язкової частки зменшений до половини спадкового майна; цей розмір також може бути зменшений судом з огляду на відносини між спадкоємцями і спадкодавцем, інші суттєві обставини; рішенням суду обов'язковий спадкоємець може бути усунений від права спадкування, якщо буде доведено його ухиляння від надання необхідної допомоги похилому, тяжко хворому чи покаліченому спадкодавцю, який перебував у безпорадному стані. При цьому право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням із ним. Тому суттю обов'язкової частки в спадщині є гарантування спадкоємцю його майнового права у випадках зменшення належної йому долі до меншої за обов'язкову частку або усунення від спадкування за заповітом згідно з волею спадкодавця. Але осмислення змін, яких зазнали норми про обов'язкову частку у спадщині, призводить до констатації про розширення можливостей спадкодавця щодо визначення долі свого майна, а відтак – зміцнення на його користь права приватної власності в межах субінституту права на обов'язкову частку в спадщині. Водночас, зважаючи на сумнозвісну практику поширення корупції в судовій системі України, виникли додаткові можливості щодо неправосудного усунення спадкоємців від права на обов'язкову частку спадкового майна, ініційованого іншими зацікавленими особами на свою користь.

Новелою цивільного законодавства України став також спадковий договір (ст. 1302–1308 Гл. 90 ЦК України), що є нетиповим, встановлюючи обов'язок набувача виконувати розпорядження відчужувача й у випадку смерті останнього отримати право власності на його майно (тобто об'єднуючи в одному два договори: 1) про виконання набувачем дій майнового чи немайнового характеру відповідно до зобов'язання; 2) договір про передачу права власності на майно відчужувача після його смерті) [6, с. 10].

Український субінститут спадкового договору не тотожній договорам про спадкування, поширеним у зарубіжних країнах. Договори про спадкування включають низку угод між спадкодавцем та особами, яким він бажає передати майно після своєї смерті: про призначення цих осіб в майбутньому спадкоємцями, про визначення умов настання спадкування за заповітом тощо. Натомість спадковий договір встановлює взаємні зобов'язання між відчужувачем майна, який бажає передати його після смерті набувачу на умовах зустрічного виконання дій, передбачених цим договором [6, с. 14–15]. Відчужувачем є подружжя, один з подружжя чи інша особа, але слід було визначити, що нею не може бути юридична особа. Можливість відплатності спадкового договору щодо набувача зумовлює його повну цивільну дієздатність. Суттєве значення має правовий режим майна подружжя. Юридична особа може бути набувачем у спадковому договорі за умови необмеженості її цивільної правосуб'єктності спеціальним законом, судом чи установчим документом [6, с. 9].

Серед підстав виникнення прав і обов'язків спадкоємців та інших осіб на майно померлого за цивільним законодавством України – вказівки закону, заповіту, заповідального відказу, договору довічного утримання тощо – спадковий договір посідає особливе місце, поєднуючи елементи речового та зобов'язального правочину [11, с. 103], тому право власності на спадкове майно може виникати у набувача раніше виконання ним зобов'язання перед відчужувачем у випадку передчасної смерті останнього (ст. 1305 ЦК України) [6, с. 15].

Висновки. Радянська правотворчість УСРР-УРСР остаточно скасувала становий поділ суспільства, нерівність за статевою належністю, внаслідок позашлюбного походження тощо та відповідні спадкові обмеження та позбавлення. Соціалістичний суспільний лад зумовлював невизнання законодавством Радянської України права приватної власності та наявність приватного права як такого, закріплюючи індивідуальну власність фізичних осіб для забезпечення особистих потреб. Підпорядкування особистих ін-

тересів суспільним відбилось у спадковому праві обмеженнями права індивідуальної власності в субінститутах спадкування за законом (лише дві черги спадкоємців) та за заповітом (встановлення широкого кола спадкоємців із правом на обов'язкову частку в спадковому майні та визначенням її у розмірі двох третин).

Після 1991 р. конституційне закріплення положень про правову державу і право приватної власності, отримання Україною статусу держави з ринковою економікою, становлення та розвиток громадянського суспільства і підприємництва зорієнтували спадкове право України на розширення можливостей приватних власників-спадкодавців і родичів спадкодавців як претендентів на родинну приватну власність щодо забезпечення своїх майнових інтересів і розпорядження майном (збільшення до п'яти черг спадкоємців за законом, виключення з переліку спадкоємців із правом на обов'язкову частку в спадковому майні у спадкуванні за заповітом осіб, що не були членами родини чи родичами спадкодавця, зменшення розміру такої частки з двох третин до половини тощо).

Список літератури:

1. Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. – М.: Юр. лит. – 1955. – 264 с.
2. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. / І. Й. Бойко. – К.: Атіка, 2013. – 348 с.
3. Васильченко В. В. Формування спадкового права в період створення радянської державності в Україні (1922–1937 рр.) / В. В. Васильченко // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2003. – № 2(11). – С. 50–57.
4. Гражданский Кодекс УССР: Постановление ВУЦИК от 16 декабря 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1923. – № 55. – С. 1039–1084.
5. Дроников В. К. Наследственное право Украинской ССР. – К.: Вища школа: Издательство при Киевском университете, 1974. – 159 с.
6. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03 / С. В. Мазуренко. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2004. – 20 с.
7. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект) / О. І. Нелін. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2009. – 356 с.
8. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 11 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 24. – С. 268.
9. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 21 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 32. – С. 477–478.
10. Половинкіна Р. Ю. Становлення та розвиток радянського спадкового права в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р. Ю. Половінкіна. – Запоріжжя, 2015. – 236 арк.
11. Ромовська З. Реформа спадкового права / З. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1. – С 103–109.
12. Цивільний кодекс УССР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 17 грудня 1946 р.: станом 17 грудня 1946 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1947. – № 3–4. – Ст. 121.
13. Цивільний Кодекс Української РСР: Закон УРСР від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540–06
14. Цивільний Кодекс України: Закон України 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435–15

Надиенко Е.И.
Запорожский национальный технический университет

НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВО УССР И УКРАИНЫ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ И НОВАЦИИ

Аннотация
Статья содержит сравнительно-аналитическую характеристику украинского наследственного права, учитывая особенности его развития в условиях социалистического государства и права и права независимой Украины. Прослежено становление наследственного права от попыток полной отмены института наследования до восстановления и развития на дальнейших этапах советского периода истории украинского права. Рассмотрены нормы о наследовании по ГК советской Украины 1922 г. и 1963 г. с выявлением постепенного расширения прав наследодателя при определении посмертной судьбы собственного имущества. Проведено сравнение наследственных норм в праве УССР с соответствующими нормами в ГК Украины 2003 г. Определены положения, сохранившие преемственность. Выявлены новации, направленные на укрепление института частной собственности.
Ключевые слова: наследство, наследственное право, наследодатель, наследник, наследование по закону, завещание, наследственный договор, отчуждатель имущества, приобретатель имущества.

Nadiienko O.I.
Zaporizhzhia National Technical University

THE HEREDITARY LAW OF THE USSR AND UKRAINE: CONTINUITY AND INNOVATION

Summary
The article contains a comparative-analytical description of Ukrainian inheritance law, taking into account the features of its development in the conditions of the socialist state and the rights and rights of independent Ukraine. The formation of the hereditary right from attempts to completely abolish the institution of inheritance before restoration and development at further stages of the Soviet period of the history of Ukrainian law is traced. The rules on inheritance under the Civil Code of Soviet Ukraine of 1922 and 1963 are examined with the identification of a gradual extension of the testator's rights in determining the posthumous fate of his property. Comparison of hereditary norms in the law of the Ukrainian SSR with the corresponding norms in the Civil Code of Ukraine of 2003 is made. The provisions that have preserved continuity are determined. Innovations aimed at strengthening the institution of private property were revealed.
Keywords: heritage, inheritance law, testator, heir, inheritance by law, will, inheritance agreement, property alienator, acquirer of property.

УДК 342.827.2(477)

ПРОПОРЦІЙНА СИСТЕМА ВІДКРИТИХ СПИСКІВ В УКРАЇНІ – ПЕРСПЕКТИВА ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Новиков О.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Андрійцьо А.М.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань реформування виборчої системи в Україні. Охарактеризовано головні недоліки змішаної виборчої системи в Україні. Визначено причини існування чинної змішаної виборчої системи. Аргументовано необхідність запровадження в Україні пропорційної виборчої системи відкритих списків. Проаналізовано досвід демократичних держав.
Ключові слова: виборча система, вибори, політичні партії, мажоритарна систем, пропорційна система, відкриті партійні списки.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в світі не існує досконалої виборчої системи. Виборча система кожної держави формується індивідуально, і залежить від багатьох факторів: історичних, культурних, політичних. Усі відомі виборчі системи мають свої переваги та недоліки. Тому для України як держави, яка стала на шлях демократичного розвитку одним із головних завдань є модернізація чинної виборчої системи. Адже як показує досвід розвинених країн, належне та дієве державне управління, яке здійснюється з метою загальнодержавного благополуччя, багато в чому залежить від ефективної роботи законодавчого органу. 21 лютого 2014 року в рамках конституційної реформи Україна здійснила перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, тобто парламент – Верховна Рада України (далі – ВРУ) як законодавчий орган став головним у політичній системі України. Наділивши законодавчий орган такими суттєвими повноваженнями – виникає питання яким чином підвищити його якісний склад і лібералізувати спосіб отримання мандата, тому чинна змішана виборча система не відповідає рівню розвитку політичної системи та стану суспільних відносин в Україні. Одним із варіантів її заміни є пропорційна виборча система відкритих партійних списків.

Аналіз останній публікацій та досліджень. Питання пошуку оптимальної виборчої системи, зокрема запровадження пропорційної системи відкритих списків в України займались такі науковці: М. Наход, І. Сікідіна, М. Бучин, С. Кононочук, О. Ярош, І. Федорій, Р. Костишин, П. Ворона Ю. Ключковський, В. Фесенко, О. Сидорчук, М. Рибачук, Б. Райковський, І. Жданов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, слід зазначити, що вивченню та дослідженню практики використання пропорційної системи з відкритими списками, а також можливості її застосування в Україні приділено недостатньо уваги. Найчастіше, українські науковці досліджують та аналізують використання «класичних» виборчих систем: пропорційної, мажоритарної та змішаної. Наприклад, у мо-

нографії Ю. Ключковського «Виборчі системи та українське законодавство» можливості запровадження пропорційної системи відкритих списків взагалі не висвітлюється, тільки згадується як підвид пропорційної системи.

Мета статті. Головною метою цієї наукової статті є комплексне дослідження пропорційної системи відкритих списків з урахуванням зарубіжного досвіду задля аналізу доцільності запровадження даної виборчої системи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наразі в нашій державі відповідно до чинного ЗУ «Про вибори народних депутатів в України» закріплена змішана (пропорційно-мажоритарна) виборча система за якою:

1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій;

2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах [1].

Головними недоліками даної змішаної виборчої системи є:

для пропорційної виборчої системи із закритими списками:

1. При закритих списках можливе використання «технології паротягу», коли на перших позиціях виборчого списку ставляться популярні особи, які потім відмовляються від своїх мандатів, в результаті чого в парламент потрапляють нікому не відомі особистості з кінця списку;

2. Виборці голосують за весь список, таким чином слабшає зв'язок між виборцями і їх виборними представниками [2, с. 4];

3. Власники політичних партій продають місця в прохідній частині виборчого списку. Це перетворює партійне будівництво у найприбутковіший бізнес і породжує корупцію серед політичних еліт.

4. Послаблюється професійний потенціал ВРУ. З досвіду попередніх скликань ми бачимо, що депутати, які купили собі місце у ВРУ є не завжди активними в питаннях законодавчої ініціативи, вони не проявляють себе у роботі профільних комітетів, пропускають пленарні засідання ВРУ.

Для мажоритарної системи:

1. головний недолік полягає у банальній купівлі в населення депутатського мандату. Сучасна українська мажоритарна виборча система в першу чергу дискредитувала себе через корупцію в електоральному полі та втрату зв'язку з виборцями після виборів;

2. дискримінуються, так звані «треті» партії, які практично втрачають шанси бути представленими у законодавчому органі тому, що виборці часто орієнтуються на представників найбільших та найвпливовіших партій, вважаючи, що представники так званих «третіх» партій не зможуть ефективно працювати в парламенті в умовах меншості;

3. при застосуванні мажоритарної системи є можливість (особливо у державної влади) впливати на результати виборів, застосовуючи різноманітні маніпулятивні технології (масове «переселення» виборців з одного округу до іншого, маніпулювання з кордонами виборчих округів) [3].

Як можна побачити, пропорційно-мажоритарна система, яка є чинною в Україні має багато недоліків і потребує негайного реформування. Парламентська асамблея Ради Європи резолюцією № 1755 від 04.10.2010 щодо України наголошувала на тому, що: «Виборча реформа повинна передбачати не тільки ухвалення нового виборчого кодексу, але й запровадження нової виборчої системи, підтверджує свою рекомендацію щодо прийняття виборчої системи, яка передбачає пропорційну систему та ґрунтується на відкритих виборчих списках і регіональних виборчих округах» [5]. 27 листопаді 2014 року фракції парламентської більшості зафіксували в Коаліційній угоді, що протягом I кварталу 2015 року буде прийнято новий Закон України «Про вибори народних депутатів України». Зокрема, у пункті 1.1 Розділу 6 Коаліційної угоди було прописано, що: «Відмова від змішаної (пропорційно-мажоритарної) виборчої системи та запровадження пропорційної виборчої системи виборів до Верховної Ради України, за якої виборці матимуть можливість голосувати за конкретних кандидатів у багатомандатних виборчих округах (пропорційна система з відкритими списками)» [4].

Минуло три роки, але всі різні законопроекти, які ставилися на голосування у парламенті (а саме, законопроект № 4906–2 внесений Р. Кошулинським, законопроект № 4222а внесений С. Соболєвим, законопроект № 1068–1 внесений Ю. Тимошенко, законопроект № 1068–2 внесений В. Чумаком, Н. Агафоновою; Н. Новак; П. Різаненком; Л.Ємцем, законопроект № 1068 внесений Ю. Мірошниченком) так і не були проголосовані ВРУ. Дані законопроекти є схожими між собою, тому доцільним є аналіз одного з таких законопроектів, а саме законопроекту № 4222а.

Відповідно до основних положень даного законопроекту:

Вибори народних депутатів України здійснюються за пропорційною системою із відкритими партійними списками – загальнодержавним виборчим списком із закріпленням кандидатів у депутати за територіальними виборчими округами. Вибори відбуваються на території України, яка поділяється на 450 територіальних виборчих округів з приблизно рівною кількістю постійних виборчих дільниць. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією з урахуванням їх адміністративно-територіального устрою. Територіальний виборчий округ включає в себе один або кілька районів, міст. На території великих міст може бути утворено більше ніж один територіальний виборчий округ.

Кандидатом у народні депутати може бути будь-який громадянин України, який відповідно до статті 9 цього законопроекту має право бути кандидатом у депутати. Партія висуває кандидатів у депутати, шляхом включення їх до загальнодержавного виборчого списку, які формуються та затверджуються з'їздом партії. Висування кандидатів у депутати партією та формування загальнодержавного виборчого списку здійснюється на її з'їзді (зборах, конференції), який скликається і проводиться у порядку, встановленому статутом партії.

До загальнодержавного виборчого списку від партії – суб'єкта виборчого процесу включається не менше ста і не більше чотирьохсот п'ятдесяти кандидатів у депутати від цієї партії. Особа, включена до загальнодержавного виборчого списку, повинна бути закріплена за одним з територіальних виборчих округів. Перші десять осіб у загальнодержавному виборчому списку за територіальними виборчими округами не закріплюються. Черговість (порядкові номери) кандидатів у загальнодержавному виборчому списку від партії – суб'єкта виборчого процесу визначається на з'їзді (зборах, конференції) цієї партії при висуванні кандидатів у депутати та формуванні відповідного списку.

У загальнодержавному виборчому списку щодо кожного кандидата зазначаються:

1) порядковий номер кандидата у загальнодержавному виборчому списку;

2) прізвище, ім'я (усі імена), по батькові (за наявності) кандидата;

3) число, місяць і рік народження;

4) громадянство;

5) партійність;

6) відомості про освіту;

7) місце роботи (заняття), посада, яку займає кандидат;

8) наявність представницького мандата на час висування;

9) місце проживання та виборча адреса кандидата;

10) номер територіального виборчого округу, який закріплюється за кандидатом у депутати.

У бюлетені зазначаються такі відомості про суб'єкта виборчого процесу:

1) визначений жеребкуванням номер кожної партії;

2) повна назва відповідної партії;

3) прізвища, імена, по батькові перших десяти кандидатів у депутати за загальнодержавним виборчим списком від партії – суб'єкта виборчого процесу;

4) прізвище, ім'я, по батькові кандидата у депутати, який закріплений за відповідним територіальним виборчим округом, з відомостями про рік народження, освіту, посаду (заняття), місце роботи, місце проживання, партійність.

Між номером кожної партії та її назвою розміщується порожній квадрат.

Право на участь у розподілі депутатських мандатів у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі отримують кандидати у депутати від партій, на підтримку виборчих списків яких у межах загальнодержавного виборчого округу подано п'ять і більше відсотків дійсних голосів виборців. Депутати, обрані за загальнодержавними виборчими списками від партій – суб'єктів виборчого процесу, визначаються в порядку черговості осіб в уточненому загальнодержавному виборчому списку від партії – суб'єкта виборчого процесу відповідно до кількості депутатських мандатів, отриманих загальнодержавним виборчим списком від партії – суб'єкта виборчого процесу [6].

Тобто, можна чітко простежити, що нормативно-правове забезпечення задля впровадження пропорційної виборчої системи відкритих списків є достатнє. Пропорційна виборча система з відкритими списками дозволила б усунути ряд недоліків чинної в Україні змішаної виборчої системи:

По-перше, мінімізується вплив корупційних схем та суттєво знизяться шанси того, що партії зможуть провести до ВРУ нездатних до депутатської роботи кандидатів.

По-друге, зросте загальна заінтересованість громадян до виборчого процесу, виборці будуть ретельно підходити до вибору достойного кандидата в народні депутати України.

По-третє, за такої виборчої системи установлюється прямий зв'язок між конкретним кандидатом та виборцем, адже виборці знатимуть конкретно за кого голосують.

По-четверте, зросте внутрішньопартійна конкуренція, кожний активний політик змушений буде працювати так, щоб його обрали виборці, а не дбати про гроші для купівлі «прохідного» місця.

Чому ж українські парламентарі не хочуть навіть розглядати законопроекти в яких йдеться про зміну виборчої системи? Я вважаю, що основними є дві причини: 1) висока вірогідність використання корупційних схем і тому партійні лідери не зможуть «заробити» на продажі місць; 2) страх не потрапити до нового складу парламенту.

Крім того, перед тим як впроджувати таку виборчу систему доцільно проанізувати досвід розвинених, демократичних зарубіжних країн.

Відповідно до «Закону про внесення змін до закону про вибори до Сейму», вибори до парламенту Литви відбуваються за змішаною виборчою системою. Половина складу парламенту (70 членів) обирається за пропорційною виборчою системою в багатомандатному загальнонаціональному окрузі, друга половина (71 депутат) – в одномандатних округах. Висування кандидатів у члени сейму здійснюється політичними партіями або коаліціями партій в одномандатних та багатомандатних округах. Також в одномандатних округах можуть висувати свою кандидатуру будь-які інші громадяни Литовської Республіки (самовисуванці), які можуть бути обрані членами Сейму, якщо таке самовисування підтримується підписом щонайменше 1000 виборців відповідного округу. У багатомандатному виборчому окрузі висування кандидатів відбувається партією/коаліцією шляхом подачі списку кандидатів. Партія/коаліція сама визначає порядок розміщення кандидатів у цьому списку, але завдяки наявності преференційної системи голосування списки партії/коаліції можна вважати відкритими. Під час голосування виборець голосує окремо за партію/коаліцію, а також може віддати перевагу п'ятьом кандидатам зі списку цієї партії/коаліції. Таким чином, виборець має шанс безпосередньо впливати на порядок розташування кандидатів. Щоб підбити підсумки виборів по багатомандатному округу, вираховується особистий рейтинг кожного кандидата, який залежить від того, скільки виборців віддали йому перевагу. Таким чином, кандидати з найвищим рейтингом посідають перші місця у виборчому списку партії/коаліції і мають більші шанси стати членами парламенту [7, с. 181–182].

Згідно із Виборчим Кодексом Польщі для виборів Сейму територія Польщі поділяється на 41 виборчий округ, у кожному з яких обирається певна кількість депутатів (від 7 до 16) відпо-

відно до кількості виборців, які там проживають. Виборчий округ охоплює територію воєводства або його частину. Межі виборчого округу не можуть порушувати меж повітів та міст на правах повітів, які до нього входять. Право висування кандидатів у виборах належить виборчим комітетам. Ці комітети утворюються політичними партіями та їх коаліціями, а також виборцями. Вони займаються також проведенням виборчих кампаній. Виборчі комітети партій створюють їх керівні органи. Громадяни можуть створювати виборчі комітети виборців. Для утворення такого комітету треба зібрати щонайменше 1000 підписів громадян. Кожний кандидат отримує порядковий номер у списку. Кандидат не має права бути внесеним більше, ніж до одного такого окружного списку, та не може одночасно брати участь у виборах до Сейму та Сенату. У день виборів виборець має право голосувати (поставити знак «х») лише за один список виборчого комітету і за лише одного кандидата з цього списку. Для отримання мандатів виборчі комітети партій повинні набрати щонайменше 5% дійсних голосів в усій країні, коаліційні комітети – 8%. Відповідно серед окружних списків цих виборчих комітетів розподіляться мандати у кожному виборчому окрузі пропорційно від числа набраних голосів. А вже з кожного окружного списку депутатами стають кандидати, які набрали найбільше голосів, незалежно від їх порядкового номеру [8].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що чинна змішана (пропорційно-мажоритарна) система має багато недоліків і не відповідає сучасному розвитку політичної системи в Україні, а тому потребує негайного реформування. Альтернативою чинної виборчої системи повинна була стати пропорційна виборча система відкритих списків, дане положення було закріплено в пункті 1.1 Розділу 6 Коаліційної угоди 2014 року. Але всі законопроекти, які виносились на розгляд Верховної Ради України не були прийняті. У парламентської більшості відсутня політична воля реформувати змішану виборчу систему, тому що в такому випадку партійні лідери не зможуть у повному обсязі використовувати корупційні схеми для продажу місць в партійному списку. Політичні еліти, котрі контролюють парламентську більшість ВРУ будуть прагнути зберегти владу, спираючись на невідреформовану виборчу систему.

Список літератури:

1. Закон України «Про вибори народних депутатів України від 17.11.2011 № 4061–VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061–17
2. Журавський В. С. Яка виборча система найоптимальніша для сучасної України? / В. С. Журавский // Голос України. – 2011. – № 94.
3. Кобржицький В. В. Мажоритарна і пропорційна виборчі системи: переваги та недоліки [Електронний ресурс] / В. В. Кобржицький // Український науковий журнал. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://social-science.com.ua/article/73
4. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001–15
5. Резолюція 1755 (2010) Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a19
6. «Проект Закону про вибори народних депутатів України (за відкритими партійними списками)» від 02.07.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51579
7. Савченко І. До пошуку оптимальної виборчої системи: відкриті списки / І. Савченко, Д. Прокопчук // Наукові записки. – 2010. – № 50. – С. 176–185.
8. Мельник І. Відкриті партійні списки як у Польщі [Електронний ресурс] / І. Мельник // Збруч. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://zbruc. eu/node/25393

Новиков А.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Андрийцо А.М.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОПОРЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОТКРЫТЫХ СПИСКОВ В УКРАИНЕ – ПЕРСПЕКТИВА ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Аннотация
Статья посвящена освещению актуальных вопросов реформирования избирательной системы в Украине. Охарактеризованы главные недостатки смешанной избирательной системы в Украине. Определены причины существования действующей смешанной избирательной системы. Аргументирована необходимость ввода в Украине пропорциональной избирательной системы открытых списков. Проанализировано опыт демократических государств.

Ключевые слова: избирательная система, выборы, политические партии, мажоритарная систем, пропорциональная система, открыты партийные списки.

Novikov O.V.
Yaroslav Mudryi National Law University
Andriitso A.M.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

OPEN LIST PROPORTIONAL ELECTORAL SYSTEM IN UKRAINE – PERSPECTIVE OR REALITY?

Summary
The article presents current questions of reforming in the electoral system in Ukraine. Characterization of the main disadvantages of the mixed electoral system in Ukraine. Definition of the main reasons why the current mixed electoral system in Ukraine exists. The argumentation of necessity to create open list proportional electoral system in Ukraine. The analysis of experience in democratic states development.
Keywords: electoral system, elections, political parties, majoritarian system, proportional system, open party lists.

УДК 341.123

КОМІСІЯ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА РЕОРГАНІЗАЦІЯ У РАДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ножняк О.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено питання формування Комісії з прав людини, її склад та функції. Основні результати діяльності цього допоміжного органу та значення у системі захисту прав людини. Особлива увага приділяється головним чинникам, що сприяли реорганізації Комісії у Раду ООН з прав людини. Визначено правовий статус Ради, яка певною мірою зберегла процедури і механізми Комісії, що забезпечило її процесуальне наступництво.
Ключові слова: захист прав людини, реорганізація, повноваження, допоміжний орган, періодичні звіти, політизація, незалежні експерти, Комісія з прав людини ООН, Рада з прав людини ООН, Загальна Декларація прав людини, Генеральна Асамблея ООН, Організація Об'єднаних Націй, Статут ООН.

Постановка проблеми. Комісія ООН з прав людини (далі КПЛ) була головним органом ООН з прав людини і могла займатися найрізноманітнішими питаннями, що стосуються цих прав. Вона була створена за рішенням ЕКОСОР у 1946 р. і з тих пір проводила щорічні сесії. У 1947 р., коли Комісія розпочала свою роботу, її єдиним завданням була розробка Загальної декларації прав людини, прийнятої рік потому 10 грудня 1948 року. Протягом перших двадцяти років своєї діяльності (1947–1966 рр.) Комісія займалася головним чином розробкою міжнародно-правових документів. Кульмінацією цього процесу стало прийняття Загальної декларації прав людини. У цей період часу Комісія не займалася питаннями, пов'язаними з розглядом повідомлень про порушення прав людини. Проте в 1967 р. ЕКОСОР прийняла резолюцію № 1235, яка наділила Комісію з прав людини повноваженнями розглядати питання, пов'язані з порушеннями прав людини в будь-якій точці земної кулі (Процедура 1235). Однак Комісія ООН з прав людини, продемонструвала свою неспроможність і відсутність політичної волі щодо подолання серйозних порушень прав людини, що призвело до гострої критики її діяльності та реорганізація Комісії та створення нового органу – Ради з прав людини ООН. В даній я статті досліджується проблема функціонування КПЛ, також причини реорганізації цього органу, а саме надмірна політизація її членів, порушення процедури прийняття рішень, недотримання країнами-членами прав людини. Для того, щоб не продублювались помилки Комісії в діяльності Ради ООН з прав людини необхідно встановити жорсткі критерії щодо участі в цьому органі, щоб країни додержувались прав людини і не використовували своє правове становище в власних цілях. Також було б доцільно встановити санкції, які не дозволяли державам-членам політизувати свою діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджувалось у наукових статтях О.М. Овсюка та С.Р. Асірян, О.В. Буткевич, В.Г. Буткевича, С.В. Ісаковича, С.О. Мельник. Спеціальне дослідження діяльності РПЛ, яке частково охоплювало питання інституційно- організаційної побудови Ради, проводилося лише Р. Фрідман та С.Р. Асірян.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз причин та умов створення та розвитку повноважень Комісії ООН з прав людини дає можливість не лише краще усвідомити правову природу даного органу, але і в певній мірі з'ясувати, які саме фактори впли-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

нули на еволюцію її повноважень та призвели зрештою до заміни її на інший орган. В українській міжнародно-правовій доктрині відсутні комплексні дослідження правового статусу та повноважень Ради ООН з прав людини як одного з найбільш авторитетних допоміжних органів Генеральної Асамблеї ООН.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі та місця Комісії, а згодом Ради з прав людини у системі органів Організації Об'єднаних Націй, виявлення особливостей з'ясування правового статусу цих органів та їх компетенції. А також встановлення причин, що призвели до реорганізації Комісії в Раду ООН з прав людини – новий міжнародний орган, створений за рішенням Генеральної Асамблеї ООН.

Виклад основного матеріалу. Основи міжнародного співробітництва держав базуються на цілях та принципах, закріплених у ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вони включають насамперед розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів і здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і в заохоченні й розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх. Згодом ці та деякі інші цілі й принципи Статуту, що стосуються прав людини, були розвинені й конкретизовані в Загальній декларації прав людини, Міжнародних пактах про права людини та інших документах у цій галузі.

На сьогоднішній день ООН виступає найважливішим механізмом з універсальних систем захисту прав людини. З цією метою Генеральна Асамблея ООН може приймати рекомендації, адресовані державам – членам Організації, інший головний орган ООН – Економічна і Соціальна Рада (далі ЕКОСОР) – відповідно до ст. 62 п. 2 також може давати рекомендації. Крім цього, згідно зі ст. 68 Статуту, ЕКОСОР може створювати спеціальні комісії, у тому числі з питань дотримання прав людини. Важливу роль у виконанні завдань ООН у цій сфері відігравала Комісія з прав людини. Тому досить важливо дослідити структуру та діяльність такого органу, її функції та повноваження, а також недоліки, які були в процесі її функціонування та що призвело до її реорганізації у Раду з прав людини [7].

Комісія з прав людини була створена 10 грудня 1946 року за рішенням Генеральної Асамблеї ООН на основі статті 68 Статуту ООН. На неї було покладено надання допомоги Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОР) при виконанні нею завдань з захисту прав людини. Комісія була уповноважена представляти ЕКОСОР пропозиції, рекомендації та доповіді з питань захисту прав людини. Держави, в яких мало місце порушення прав людини, відповідали на поставлені Комісією питання. Якщо окрема ситуація визнавалася досить серйозною, Комісія могла провести розслідування з залученням групи незалежних експертів, потім відповідно до отриманої інформації закликала ці держава провести необхідні зміни законодавчого та практичного характеру щодо захисту прав людини.

За своєю природою Комісія була переважно дипломатичним органом. Вона складалася спочатку з 18 осіб, яких обирала ЕКОСОР. З часом кількість членів зросла до 43, а пізніше – до 53 членів з урахуванням зростання кількості держав-членів ООН. Але члени Комісії не були незалежними експертами. Протягом всього її 60-річного строку існування вони вважалися представниками своїх держав і спроби надати їм статус експертів, які виступають в особистій якості, виявилися марними. Остання така спроба мала місце в 1996 році, але Рада ЕКОСОР не погодилася з такою пропозицією. Таким чином, КПЛ завжди залишалась органом міждержавного співробітництва, що політично відбивалося на її діяльності та знижувало її ефективність. Врешті це визначило остаточну втрату Комісією довіри та припинення її існування [1].

Членство в Комісії не було постійним. Кожного року їхню третину переобирали з урахуванням базового для ООН принципу справедливого географічного представництва від визначених регіонів Східної Європи, Латинської Америки і Карибського басейну, Азії, Західної Європи та інших і від Африки.

КПЛ мала сесійний режим роботи і проводила свої засідання щорічно протягом шеститижневої сесії. Комісія так і не змогла запровадити сучасні методи прийняття рішень, наприклад принцип консенсусу, а приймала рішення простою більшістю голосів тих, хто був присутній і брав участь у голосуванні. Це також ускладнювало пошуки спільних рішень у сфері прав людини та не сприяло виконанню рішень цього органу, які й так були рекомендаційними.

Відразу після створення КПЛ жваво взялася за виконання своїх повноважень. Саме Комісія досліджувала питання про перелік прав, що є загальними для всіх людей, та підготувала його. Розвідки Комісії з прав людини мали значення для прийняття у подальшому Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року. Саме цей міжнародний документ, як відомо, заклав підвалини і визначив масштаб всього подальшого розвитку міжнародно-правового співробітництва з захисту прав людини. На думку дослідників, сам факт швидкого порозуміння 18 експертів Комісії з прав людини з різних держав світу в такому складному питанні вже заслуговував на окрему увагу. Незалежно від усіх подальших оцінок діяльності Комісії з прав людини це її досягнення буде залишатися неперевершеним.

Найважливішим здобутком Комісії з прав людини перших років її існування також були рішення її першої сесії про заснування у 1947 році Підкомісії з попередження дискримінації і захисту меншин. Чи не єдиним помітним здобутком Комісії з прав людини було започаткування процедури, що не входила до повноважень Комісії, – розгляду періодичних звітів держав про дотримання прав людини. У 1956 році КПЛ затвердила проект резолюції, що стосується регулярних доповідей, і представила його на затвердження ЕКОСОР, яка, у свою чергу, 1 серпня 1956 року затвердила систему періодичних доповідей з прав людини. Особлива цінність цього міжнародного механізму полягала в тому, що він запроваджував певний рівень прозорості внутрішньої політики держави в питаннях дотримання

прав людини. Це також була абсолютна новела для міжнародно-правових відносин з прав людини, хоча такий механізм і піддавався в подальшому обґрунтованій критиці за високий рівень політизації. З часу створення ООН це була єдина універсальна міжнародна контрольна процедура з дотримання державами прав людини [1].

У 70-х роках Комісія почала активно здійснювати широку експертну діяльність, що було відносно новим напрямом, беручи до уваги діяльність Підкомісії з попередження дискримінації і захисту меншин (Підкомісії з підтримки і захисту прав людини входили), чиїм обов'язком було вивчення – особливо з позицій Загальної декларації прав людини – і розробка для Комісії рекомендацій щодо запобігання дискримінації будь-якого виду, що стосується прав людини і основних свобод, а також щодо захисту расових, національних, релігійних і мовних меншин.

З 1977 року в складі Комісії було створено Підкомісію з вивчення (з метою, якщо це виявиться можливим, складання рекомендацій) питання захисту осіб, які утримуються під вартою на ґрунті психічного нездоров'я, від лікування, яке може несприятливо позначитися на особистості людини і її психічних і розумових здібностях. Підкомісії було доручено «визначити, чи існують підстави для взяття під варту на ґрунті психічного нездоров'я».

Окремим напрямом діяльності Комісії з прав людини було надання експертних оцінок, здійснення досліджень ситуацій в окремих державах та розв'язання конкретних питань, що могли виникати у сфері захисту прав людини (зокрема, право на свободу висловлювань, заборона катувань, права на харчування, права на освіту). Для цього вона заснувала механізм Спеціальних процедур. У подальшому Комісією було запроваджено практику створення спеціальних робочих груп у разі виявлення грубих і масових порушень прав людини. Зокрема, спеціальні органи створювалися Комісією для розслідування порушень прав людини тоталітарними режимами, як це зробила комісія після воєнного перевороту в Чилі в 1973 році. Водночас, починаючи з 70-х років XX ст., КПЛ все частіше критикували з різних позицій, що було пов'язано із поступовою втратою нею авторитету. Окрім загального впливу на роботу Комісії оонівської бюрократії були й набагато більш серйозні претензії. Як наслідок з'явилася дуже жорстка оцінка: «Комісія ООН з прав людини втратила довіру через свою політизованість та була розформована». Претензії до Комісії були досить серйозними і переважно пов'язані з недоліками у формуванні її складу, з надмірною політизацією її діяльності та рішень. Політизація Комісії з прав людини набула таких ознак, коли держави почали використовувати цей орган для досягнення власних політичних цілей всупереч повноваженням Комісії та її мандату. Дослідники називають декілька проявів такої політизації Комісії. Це стосувалося складу Комісії, до якої входили загальновідомі держави – порушниці прав людини – КНР, Росія, Зімбабве, Пакистан, Саудівська Аравія, Алжир, Сирія, Лівія, В'єтнам, Судан. За словами Л. Мосса, перебування в Комісії цих держав «просто руйнувало» її репутацію. Р. Фрідман, яка спеціально досліджувала це питання, звертала увагу на неодноразові випадки «змов» держав, що належали до певних регіонів та мали спільні позиції чи погляди на практику застосування політичних інструментів з боку так званих «сильних» держав, на зловживання представниками держав процедурними інструментами, що навіть блокувало роботу Комісії [1].

Комісія створювалася в умовах членства в ООН півсотні держав, які були готові до складного компромісу у повоєнному світі. Деколонізація, припинення «холодної війни», руйнування двополюсного світу щоразу створювали нові умови, до яких ЕКОСОР, – Організація Об'єднаних Націй і Комісія ООН з прав людини не завжди могли пристосуватися. Як наслідок, Комісія втратила динаміку розвитку та почала втрачати міжнародний авторитет.

Отже, на початку 90-х років ООН змушена була почати поступове реформування своїх правозахисних органів, включаючи Комісію з прав людини. Зокрема, створенню Ради ООН з прав людини замість Комісії з прав людини передувала чітка позиція про те, що існує нагальна потреба визнати необхідність постійної адаптації механізму ООН у сфері прав людини до сучасних і майбутніх потреб у захисті прав людини.

КПЛ зібралася на своє останнє засідання 27 березня 2006 року. 19–30 червня 2006 року відбулася перша сесія Ради ООН з прав людини, тепер вже нового головного міжнародного правозахисного органу системи ООН. Першим Головою Ради було обрано постійного представника Мексики при відділенні ООН у Женеві Л. А. де Альба.

Створення Ради потребувало внесення відповідної поправки до ст. 7 Статуту ООН, яка визначає основні та допоміжні органи організації. Отже, прецеденти були, і пропозиція про відповідну зміну в Статуті була прийнята. У преамбулі зазначеної резолюції визнавалося, що мир і безпека, розвиток і права людини становлять ті опори, на яких базується система Організації Об'єднаних Націй. Підтверджуючи зобов'язання зміцнювати механізм ООН у сфері прав людини, ГА ООН у першому оперативному пункті постановила створити в Женеві замість КПЛ «Раду з прав людини в якості допоміжного органу Генеральної Асамблеї...». У п. 3 Асамблея постановила, що Рада повинна розглядати ситуації, зв'язані з порушеннями прав людини, включаючи грубі та систематичні їх порушення, і давати свої рекомендації. Таку компетенцію, до речі, мала й Комісія. А ось новим у цьому пункті стало те, що Рада має сприяти «ефективній координації й інтеграції діяльності, що стосується прав людини», в рамках ООН. Такі функції раніше покладалися лише на ЕКОСОР, якому підлягала Комісія. До нових функцій Ради з прав людини порівняно з Комісією ввійшли наступні: – надавати рекомендації ГА ООН стосовно подальшого розвитку міжнародного права у сфері прав людини; – на основі об'єктивної і достовірної інформації проводити всеосяжні періодичні огляди виконання кожною державою її зобов'язань і обов'язків у сфері прав людини. При цьому такий механізм має доповнювати, а не дублювати роботу договірних органів. У параграфі ООН постановила, що до складу Ради будуть входи-

ти 47 держав – членів ООН (до складу Комісії входило 53 держави), кожна з яких вибирається більшістю членів ГА ООН шляхом прямого таємного голосування. Важливим є положення п. 8 резолюції, згідно з яким ГА ООН більшістю у дві третіх присутніх членів, які беруть участь у голосуванні, може припинити членство в Раді якого-небудь її члена, який здійснює грубі й систематичні порушення прав людини. З припиненням роботи Комісії її фактичною правонаступницею стала РПЛ. Рада ніколи не заперечувала, а, навпаки, підкреслювала свій не лише ідеологічний, а й організаційний зв'язок із Комісією [6].

Значення Ради ООН з прав людини, як певною мірою нового політичного органу, пов'язане також із постійною необхідністю розвивати вчення про права людини. Якщо місією Комісії з прав людини було створення першого міжнародного переліку прав людини, який увійшов до Загальної декларації прав людини, а у подальшому до міжнародних пактів про права людини і до регіональних договорів про права людини, то РПЛ повинна буде продовжити цю справу.

Після створення Ради з прав людини одним з важливих питань стало обговорення проблеми подолання Радою добре відомих недоліків Комісії з прав людини. Чи вдалося Раді ООН з прав людини уникнути основних вад, що були притаманні КПЛ? Одним із основних недоліків КПЛ зазвичай називали її політизованість. Вже перші кроки роботи Ради свідчать, що їй остаточно не вдалося цього зробити. Дослідження цих аспектів виявляє численні приклади політичної мотивації в діяльності держав у Раді з прав людини. Події, що відбувалися пізніше, також свідчать про входження до Ради держав, які є звичайними порушниками прав людини, і це викликає обурення найвідоміших правозахисних організацій світу [2].

Висновки. Можна зробити висновок, що Комісія з прав людини зробила значні досягнення в утвердженні універсального розуміння і значення прав людини. Розробила низку міжнародних актів, що відіграють важливе значення в міжнародному праві. Однак було виявлено недоліки у формуванні її складу, надмірна політизація в діяльності і прийнятті рішень, юридично необґрунтована вибірковість у проведення оглядів в обмеженому колі країн, зловживання процедурами. З урахуванням цих обставин замість Комісії з прав людини було створено Раду з прав людини як допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН. РПЛ певною мірою зберегла процедури і механізми Комісії з прав людини, все це забезпечило процесуальне наступництво Ради щодо Комісії, але також зберегло умови існування окремих недоліків попередниці, яких не вдалося остаточно позбутися.

Список літератури:

1. Асірян С. Р. Створення та діяльність Комісії ООН з прав людини (1946–2006 рр.) / С. Р. Асірян // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 4. – С. 174–177.
2. Асірян С. Р. Статус Ради ООН з прав людини у системі ООН / С. Р. Асірян // Право і суспільство. – 2014. – Вип. 1. – С. 298–301.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/995_004
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам; К., 1996.
6. Овсюк О. М. Рада ООН з прав людини // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 339–344. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_83
7. Организация Объединенных Наций [Електронний ресурс]: офиц. сайт. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/index.html
8. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/995_010

Ножняк О.М.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КОМИССИЯ ООН ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ЕЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВАЯ РЕОРГАНИЗАЦИЯ В СОВЕТ ООН ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
Исследован вопрос формирования Комиссии по правам человека, её состав и функции. Основные результаты деятельности этого вспомогательного органа и её значение в системе защиты прав человека. Установлены главные факторы, которые способствовали реорганизации Комиссии в Совет ООН по правам человека. Определён правовой статус Совета, который отчасти сохранил процедуры и механизмы Комиссии, что обеспечило её процессуальное правопреемство.

Ключевые слова: защита прав человека, реорганизация, полномочия, вспомогательный орган, периодические отчеты, политизация, независимые эксперты, Комиссия по правам человека ООН, Совет ООН по правам человека, Всеобщая декларация прав человека, Генеральная Ассамблея ООН, Организация Объединенных Наций, Устав ООН.

Nozhnyak O.M.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE UNITED NATIONS ON HUMAN RIGHTS AND ITS INSTITUTIONAL AND LEGAL REORGANIZATION INTO THE UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL

Summary
This article researches the issue of formation of the Commission on Human Rights, its composition and functions, the main results of activity of this subsidiary body and its value in human rights protection system. Particular attention is paid to main factors that promoted reorganization of the commission into The United Nations Human Rights Council. The article defines the legal status of the Council, which in some measure preserved procedures, and mechanisms of Commission, which provided its procedural succession.
Keywords: protection of human rights, reorganization, power of attorney, subsidiary body, periodic reviews, politicization, independent experts, the United Nation Commission on Human Rights, the United Nations Human Rights Council, the Universal Declaration of Human Rights, the United Nations General Assembly, the United Nations, the Charter of the United Nations.

УДК 341.232:343.341

РЕЛІГІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА СВІТОВІЙ БЕЗПЕЦІ: ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ

Павленко С.О.
Національна академія внутрішніх справ

В статті досліджено релігійний тероризм в контексті загроз світовій безпеці. У процесі аналізу наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених з'ясовано, що релігійний тероризм стає найбільш популярним та небезпечним видом тероризму, заснованим на релігійному фанатизмі. Визначено цілі, притаманні виключно релігійному тероризму: апокаліптична, створення релігійного уряду (теократія), чистки за релігійною ознакою. Констатовано, що тероризм у багатьох країнах світу виник не тільки в результаті політичних, релігійних, національних та економічних суперечностей і конфліктів, а й внаслідок високого рівня корупції. Наголошено, що ситуація, яка склалась на території України в результаті діяльності різних новітніх релігійних організацій (сект), потребує невідкладного здійснення заходів для протидії розвитку сектантського екстремізму у будь-яких його проявах. На основі визначених основних проблем щодо протидії релігійному тероризму зроблено висновок, що вітчизняне законодавство потребує вдосконалення у цій сфері.
Ключові слова: тероризм, релігійний, цілі, протидія, проблеми, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми запобігання радикалізації і тероризму обумовлена загальною зміною безпекової ситуації у світі, що передусім пов'язано з подіями «арабської весни», конфліктом у Лівії та Сирії, а також активізацією близькосхідних «центрів сили». Зберігаються негативні тенденції щодо подальшого загострення терористичної загрози на Північному Кавказі (РФ), у Туреччині, Іраку та Афганістані, довкола арабо-ізраїльського протистояння. Складність проблеми суспільної радикалізації полягає в тому, що в її основі лежать кризові явища у соціально-економічній, політичній, духовній сферах, в контексті міжетнічних, міжрелігійних відносин, а також геополітичних та зовнішньоекономічних впливів. На цьому проблемному підґрунті і відбувається трансформація процесів радикалізації у безпосередню загрозу здійснення терористичних актів, що стає дедалі відчутнішим в окремих країнах-членах Європейського Союзу [1, с. 3].

Про важливість цієї проблеми було зазначено головою Європолу Робом Уейнрайтом на слуханнях Європарламенту: «...В результаті сирійського конфлікту Європа зіткнулася з найсерйознішою терористичною загрозою за останні десять років» [2]. Лише за 2015 рік внаслідок вчинення терористичних атак у Парижі, Брюсселі, Стамбулі та Ніцці загинуло близько 300 осіб [3].

З огляду на такі негативні тенденції в багатьох країнах підвищено рівень безпеки: спецслужби працюють у посиленому режимі, політики вимагають нових повноважень для боротьби з тероризмом, введено обмеження щодо проведення масових заходів (зібрань, свят, вечірок тощо) [4].

Існують різні класифікації поняття «тероризм»: соціальний, політичний, економічний, ідеологічний, інформаційний, міжнародний, національний, технологічний, повітряний тощо [5, с. 102].

Водночас, релігійний фундаменталізм, фанатизм та екстремізм, об'єднавшись із націоналізмом та етнічним сепаратизмом, у багатьох країнах світу перетворилися на головні засади терористичної діяльності, тобто відбувається певне переміщення «традиційного» тероризму в суто релігійну площину [6].

Як справедливо зазначають з цього приводу О. Усіков та В. Яременко, «міжнародний тероризм кордонів не має», і водночас стверджують, що «світ зіткнувся з новим типом воєн – війни з міжнародним антидержавним тероризмом, що має національно-релігійний відтінок» [7, с. 19–20].

Аналіз наукової літератури і дані, отримані із засобів масової інформації, дають підстави вважати, що релігійний тероризм стає найбільш популярним та небезпечним видом тероризму, заснованим на релігійному фанатизмі.

Прикладами релігійного тероризму є: газова атака в токійському метро, здійснена адептами релігійної секти «Аум Сінрікьо» в березні 1995 р., напад «Аль-Каїди» на американські міста 11 вересня 2001 р. за допомогою літаків, подвійний теракт у Норвегії, вчинений у липні 2011 р. «правим» радикалом Андерсом Брейвіком [8], терористичні акти в Ізраїлі, криваві акції чеченців, що вражають своєю жорстокістю й варварськими формами їх вчинення (вибухи у місцях масового скупчення людей: кафе, магазинах, адміністративних будівлях, пасажирських автобусах і літаках). Це далеко не повний список дій терористів-фанатиків за останні кілька років [9].

В Україні на сьогодні не діє жодна з міжнародних терористичних організацій. Однак, серед іноземців на території України «фіксуються» окремі прихильники їх ідеологічних принципів, переважно вихідців із країн Близького Сходу, Північного Кавказу, Північної Африки тощо [10]. Наприклад, ще у травні 2009 р. Служба безпеки України оприлюднила інформацію про попередження створення в Україні первинних терористичних осередків партії «Хізб ут-Тахрір». Для прикриття своєї діяльності закордонні ісламістські структури використовували недержавні організації, благодійні фонди та просвітницькі об'єднання, головні офіси яких зареєстровані на території країн Близького Сходу та Західної Європи [11].

В умовах складної політичної та економічної ситуації в Україні особливе занепокоєння викликають новітні релігійні організації (секти). Як зазначає експерт з питань релігійних організацій В. Рогатин, кількість людей, які вступають в секти, з кожним днем зростає у неймовірній прогресії [12]. За певних обставин вони можуть стати детонатором важко передбачуваного за наслідками вибуху релігійного тероризму в країні [13].

Аналіз докторського дослідження Т.Є. Леоненко [14, с. 315] свідчить про те, що на сьогодні в України діє понад тисячу осередків новітніх рухів і сект (варто також зазначити, що їх кількість постійно збільшується). Згідно із соціологічними дослідженнями відділення релігієзнавства Інституту НАН України серед представників сект 62% становлять жінки, понад 51% – молодь віком від 20 до 29 років. Більшість із них мають досить високий освітній рівень [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими зарубіжними дослідниками цієї проблеми стали: В. Лакер, Ф. Майєр, С. Рапопорт, М. Седжвик, Б. Хоффман, М. Юргенсмейєр та ін. В Україні дослідженням цієї проблеми переймаються такі вчені, як А.М. Арістова, В.О. Глушков, В.С. Канцір, В.В. Клюс, Т.Є. Леоненко, Р.О. Манулатій, К.В. Пашков, І.Р. Секеревич, І.І. Судак та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку зі зростаючою небезпекою релігійного тероризму у міжнародному просторі виникає потенційна загроза його поширення в Україні, тому актуальність наукових досліджень, які присвячені цій проблемі, продовжує зростати.

З огляду на це **мета статті** полягає в розкритті специфічних ознак і цілей, притаманних релігійному тероризму, причин, що сприяють здійсненню даної протиправної діяльності, а також проблемних питань щодо протидії у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Релігія є одним із найпотужніших видів сил, які можуть вплинути на поведінку людини. Протягом багатьох століть релігійні переконання стали наслідком великої кількості вбивств. Суспільства вели боротьбу за релігійні вірування через те, що кожне з них відстоювало свої переконання. Люди були готові прийняти жорстке поводження або навіть смерть, але не зраджувати своїм релігійним переконанням.

Ретроспективний аналіз свідчить про те, що тероризм як явище з початку свого існування був заснований на релігії, а саме на її особливих, містичних, псевдорелігійних ідеях сектантського спрямування), які слугували об'єднувальним підґрунтям для структурних груп, що не визнавали правові і моральні основи владних структур. Наприклад, лицарський орден Тамплієрів, секта катарів-альбігойців, і багато інших, що діяли на межі, або за гранню формату державно-політичних систем середньовічної Європи, однозначно використовували насильство як засіб досягнення поставлених ними цілей [16]. Тобто на той момент детермінанти тероризму слід було шукати насамперед у релігійних ідеях і класових суперечностях [17, с. 71].

Не вдаючись до історії виникнення та поширення цього вкрай небезпечного явища, слід зазначити, що у сучасній науковій літературі існує безліч підходів до поняття (дефініції) тероризму. Однак, поняття «релігійного тероризму» у сучасній науковій літературі досі не отримало розгорнутого тлумачення.

В основному вітчизняні науковці розглядають релігійний тероризм як боротьбу прихильників однієї релігії (чи секти) в рамках загальної держави з прихильниками інших, або з намаганням повалити світську владу і встановити релігійну владу [18; 19, с. 82].

На міжнародному рівні вперше поняття «релігійний тероризм» було виокремлено із загального терміну «тероризм» на Міжнародній конференції з проблем боротьби з тероризмом «Європа – 2000» (січень 1998 р., м. Ліон, Франція) як специфічна форма насильства над невинними людьми будь-якого віросповідання [6].

На нашу думку, це поняття має вузьке трактування і не в повній мірі розкриває специфічні ознаки та цілі, притаманні лише релігійному тероризму. З огляду на це слід глибше їх розглянути.

За оцінками окремих експертів [20] цей вид тероризму розвивається значно динамічніше, ніж будь-який інший його вид. Досліджуючи «релігійно мотивований тероризм», відомий західний релігієзнавець К. Дьюрем зазначає, що терор в ім'я релігії є одним з гірших зловживань цієї релігії.

На думку,директора шотландського Центру вивчення тероризму та політичного насильства Б. Хоффмана: «Для релігійного терориста акт насильства, в першу чергу, розцінюється як релігійний обов'язок в ім'я «спасіння» та утвердження «істинної віри» [21].

В свою чергу, С. Рапопорт стверджує, що релігійний тероризм відрізняється від традиційних форм тероризму насамперед тим, що релігійні терористи використовують священні тексти, і з їх допомогою намагаються виправдати свою терористичну діяльність [22].

Досліджуючи соціально-психологічні фактори релігійного тероризму в Японії, О.Є. Раєвський прийшов до висновку, що терористи за релігійними переконаннями є найбільш небезпечними, оскільки вважають, що їх дії, зокрема найагресивніші, корисні для суспільства, а жертви виправдані, якщо діяти заради їх думки [23].

Слушною з цього приводу є позиція, М. Седжвіка, який зазначає, що релігійний тероризм найкраще зрозуміти, розглядаючи безпосередньо його кінцеві цілі. Дослідник зазначає, що кінцеві цілі релігійних терористів не завжди є релігійними [24].

В цьому аспекті може бути використана позиція Хізера Грега, який розмежовує релігійний тероризм від інших видів тероризму за такими цілями:

1. Апокаліптична ціль – полягає у світовій катастрофі, абсолютному або частковому припиненні існування цивілізації, людства, планети Земля, Всесвіту тощо. При цьому цей мотив ґрунтується на обіцянці створити новий світ [25]. Зазвичай апокаліптична ціль властива новітнім релігійним рухам (сектам). Наприклад, С. Рапопорт стверджує, що апокаліптичні терористичні групи є стійкими у своїх прагненнях до приходу месії, прихід якого буде збігатися з кінцем світу [22].

Найбільш розповсюдженим прикладом тероризму з апокаліптичними цілями є японська релігійна секта «Аум Сінрікьо» (вчення абсолютної істини Аум), яка вчинила в 1995 р. «заринову атаку» в токійському метро. Крім того, «Аум Сінрікьо» стала єдиною терористичною організацією, що застосувала зброю масового ураження проти своїх співвітчизників.

2. Створення релігійного уряду (теократія). Ця ціль найчастіше асоціюється з терористичними ісламськими групами та їх бажанням створити уряд у веденні шаріатського права. Наприклад, ліванська організація «Хізбалла» здійснювала терористичні акти проти держави Ізраїль і власного уряду. Її кінцевою метою було створення релігійного уряду в Лівані. Аналогічним чином сунітське палестинське угрупування «ХАМАС» шляхом терористичних атак проти Ізраїлю має за кінцеву мету створити релігійний уряд в Палестині.

Крім створення релігійного уряду в державі, окремі терористичні групи мають на меті створити релігійні наддержави. Прикладом такого транснаціонального релігійного тероризму є терористична група «Аль-Каїда» [26].

3. Чистки за релігійною ознакою. Для досягнення цієї цілі характерні дії, спрямовані на «викорінення невірних» шляхом насильного навернення до певної релігії або через переслідування.

Враховуючи викладене, можна прийти до висновку, що тероризм за релігійною ознакою на перший погляд видається подібним до етнічного тероризму. Проте, як стверджує Б. Хоффман [21], це судження є хибним, оскільки релігійні терористичні групи можуть бути багатонаціональними. Наприклад, до терористичної групи «Аль-Каїда» можуть належати особи різного етнічного походження, але при цьому мати однакові духовні погляди (у даному випадку сповідувати іслам).

Проаналізувавши основні цілі, що притаманні релігійному тероризму, важливо зазначити, що цей вид тероризму має і додаткові атрибути, які відрізняють його від традиційних аналогів. Зокрема, це ідеологія та претензії на абсолютну правоту лідерів у питанні про «шляхи до порятунку душі», які спокушають людей і допомагають повністю заволодівати тими, хто шукає для себе змін і нових орієнтирів, а також з вимогою беззастережного підпорядкування своїх членів лідерам організацій, для чого іноді застосовуються погрози і механізми психологічного контролю.

Отже, зважаючи на викладене, слід зазначити, що релігійний тероризм як специфічний різновид терористичної практики за своєю метою найчастіше виступає або засобом нещадної боротьби проти іншовіруючих (та їх святинь) всередині держави чи за її межами, або певним глобальним проектом – спробою утвердити тотальну, світову релігійну владу і вдосконалити таким способом суспільство. Це дало підстави дослідникам у цій сфері виділити два головні різновиди релігійного тероризму – «фундаменталістський» і «сектантський» [27].

До фундаменталістського зараховують ісламський тероризм. Одним зі стереотипів є те, що це явище вважається винаходом суто мусульманським. Його особливості зумовлені релігійною основою, що визначає індивідуальну мотивацію членів екстремістських груп, які на основі фанатизму здійснюють самогубні акції [28].

На підтвердження цього В. Єленський, спираючись на дані опрацьованих зарубіжних джерел, систематизує таку інформацію: у 1980-ті роки від 43% до 49% конфліктів у світі (як релігійних, так і нерелігійних) відбувалися за участю мусульман; напередодні 1990-их років мусульмани брали участь максимум у 82% від усіх релігійних конфліктів, після 90-их рр. – вже як мінімум у 88%, а у 2003–2004 рр. – всі релігійні конфлікти відбувалися за участі мусульман. Крім того, більшість нових терористичних груп з 1980 р. є ісламськими і більшість актів тероризму були вчинені мусульманами. Саме іслам став сьогодні найуживанішою ідеологією та мотивацією терористичної діяльності і найпарадоксальнішим є те, що в більшості випадків насильство чинять мусульмани проти самих мусульман. Відомо, що на початок 2008 року налічувалося понад 300 організацій «політичного ісламу», близько 170 з яких брали чи беруть участь у терористичній діяльності [29].

Як пише колишній член Ради Національної безпеки Стівен Саймон, релігійний тероризм: «Це не насильство на службі будь-якої практичної програми. Це – вбивство невірних у славу Аллаха. Для людини нерелігійної – це безумство. І чи може це скінчитися само по собі? Факти говорять за себе: у них є тільки одна мета – убити якнайбільше людей, щоб підірвати таким чином владу

сатани. І жодної відповідальності: є тільки один моральний критерій, і цей критерій – Бог» [30].

Стосовно релігійних причин тероризму, то у роботі «Психологія тероризму» Д.В. Ольшанський зауважує: «Терор характеризується фанатизмом – гранично звуженим сприйняттям дійсності, неприйняттям того, що відрізняються від «єдино правильних» поглядів, певною мірою. Релігійний фанатизм заснований на абсолютній вірі в те, що після вбивства «невірних» вбивця потрапляє в рай. Це навіюється у свідомість віруючих з дитинства: в сім'ї, в школі, в мечетях. Тому так рішуче йдуть на вбивство і на вірну смерть жінки-шахідки» [31].

Також у політичних, наукових колах і засобах масової інформації досить поширена думка про те, що коріння радикального ісламу – це тлумачення священних текстів Корану і Сунни [29]. Однак, цей факт не дає нам права називати певну націю чи релігію осередком тероризму [32].

Слушною з цього приводу є позиція магістра шаріатських наук С. Аріфонова про те, що радикали вибирають з Корану необхідні священні тексти (аяти або окремі епізоди з життя пророка Мухаммеда), виривають їх із тексту та з їх допомогою намагаються зробити легітимною свою поведінку, своє ставлення до світу, держави, суспільства, інакодумців до інших мусульман. Насамперед, як зазначає дослідник, причиною радикалізму є соціальні, економічні та політичні причини [33].

На нашу думку, тероризм у багатьох країнах світу виник не тільки в результаті політичних, релігійних, національних та економічних суперечностей і конфліктів, а й внаслідок високого рівня корупції.

Корупція, пов'язана з тіньовою економікою та злочинним бізнесом, призвела до диктату насильства, організації наркобізнесу, торгівлі людьми тощо. Ядром цього кримінального блоку став тероризм. І зворотній наслідок – це ядро зміцнюється через організовану злочинність та корупцію [17, с. 115].

Разом з тим не слід залишати поза увагою таку загрозу терогенного характеру в Україні, як поширення деструктивних релігійних сект. Характерним є, що практично в діях усіх тоталітарних сект проглядається прагнення до влади, а у деяких сектантських лідерів – і манія величі. Їх внутрішній устрій являє собою модель того, як має бути організоване нове суспільство з огляду на їхні доктрини, які здебільшого не припускають свободи мислення. До речі, у доктрині одного з релігійних рухів описано як і для чого треба використовувати ядерну зброю. За даними директора єврейської антисектантської Ліги «Маген» Ігоря Куперберга (заснована Асоціацією єврейських громад України для протидії новим культам), одна з відомих сект американського походження нині тільки в Україні щороку витрачає близько 10 млн доларів США [34].

Відомий сектознавець В. Чернишов називає секти раковою пухлиною суспільства. «Секти – це насправді форма самореалізації пасторів, полігон для відпрацювання різних психологічних методик і, звичайно, фінансовий прибуток, адже прихожани закладають свої квартири в банки, а гроші віддають наставникам! У сектах використовують прищеплення фобій, контролюють свідомість прихожан і зомбують людей. Привертають людину, користуючись її пригніченим станом, наприклад через смерть близької людини, хвороби, втрату роботи або нерозділене кохання [35].

Таким чином, ситуація, що склалась на території України в результаті діяльності різних новітніх релігійних організацій (сект), потребує невідкладного здійснення заходів для протидії розвитку сектантського екстремізму в будь-яких його проявах.

Як влучно відмітив Ю.М. Антонян, знешкодити небезпечні прояви з боку неокультів можна за допомогою чинних законів: «Необхідно лише кваліфікувати дії членів цих релігійних організацій згідно зі статтями Кримінального кодексу. Будь-якій спробі зашкодити суспільству, навіть під прапорами релігії, слід класти край. Людина має право вільно сповідувати свою віру, лише не завдаючи шкоди іншим» [36]. Однак, чинне законодавство України має чимало прогалин, які дають змогу релігійним культам деструктивного типу безперешкодно здійснювати свою протиправну діяльність [37].

Так, наприклад, український законодавець встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя та здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України). Проте, зважаючи на практику, ступінь шкідливості діяльності деяких деструктивних сект значно вищий, ніж тільки посягання на здоров'я чи статева розпуста.

В свою чергу В.О. Верхогляд зазначає, що проблеми полягають у тому, що вітчизняне законодавство, норми якого регулюють порядок реєстрації релігійних організацій та регламентує їхню діяльність, на даний час абсолютно недосконале і має багато білих плям. Фактично відсутні легальні експертні процедури, які б дозволяли з'ясувати чи є та чи інша релігійна організація деструктивною, тоталітарною або якоюсь іншою. До того ж, законодавство не надає реального інструментарію, який би дозволив відфільтрувати навіть явно деструктивні структури, що прямо не декларують деструктивні цілі [38, с. 192].

З огляду на викладене, слушною є позиція В.В. Клюса про те, що для України одним із базових завдань має стати запобігання поширенню злочинів на релігійному підґрунті, а також реальна протидія екстремістськими релігійно-політичним групам, радикально-релігійним організаціям, тоталітарним сектам, організованим злочинним угрупованням, які вчиняють злочини на релігійному підґрунті [39, с. 85–86].

Яскравим прикладом, зважаючи на необхідність захисту прав людини від негативного впливу деструктивних культів, є досвід Європейських країн, а саме Німеччини, Франції, Бельгії, Польщі. Вони вже впровадили комплекс заходів, які обмежують діяльність деструктивних рухів і сект. Ці європейські країни приймають відповідні законодавчі та інші нормативно-правові акти, що обмежують діяльність тоталітарних сект і вирішують проблеми подальшого їх існування, а також запобігають їх небезпечному функціонуванню та радикалізації. В той же час слід підкреслити, що Україна проводить непослідовну політику, тримається осторонь і залишається країною,

громадяни якої не захищені від псевдорелігійного тоталітарного радикалізму [40; 1].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інтернаціоналізація й тенденція даного виду злочинності в Україні зумовлюють вивчення та використання дозакордонного досвіду у цій сфері.

Розуміємо, що викладені міркування не позбавлені зауважень або ж потребують більш детального осмислення, у зв'язку з чим сподіваємося на широке їх обговорення між практиками, науковцями та іншими фахівцями даної теми дослідження.

Список літератури:

1. Запобігання радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір: зб. матеріалів «круглого столу» за ред. Гуцало М.Г. Київ: НІСД, 2012. 104 с.
2. В Європолі заявили, що загроза тероризму в Європі дуже висока. Українські національні новини: інформаційне агентство. 22.10.2014 URL: http://www.unn.com.ua/uk/news/1398304-v-yevropoli-zayavili-scho-zagroza-terorizmu-v-yevropi-duzhe-visoka
3. Найкривавіші теракти в Європі за останній рік: сотні загиблих, близько тисячі поранених. Тиждень. ua. 15.07.2016. URL: http://tyzhden.ua/News/169666
4. Загоруйко Ю. Європа проти тероризму. ZN,UA. 27.11.2015. URL: http://gazeta.dt.ua/international/yevropa-proti-terorizmu-_.html
5. Розпутенко І. Здобуття українців. Київ: «К.І.С.», 2008. 180 с.
6. Про загрозу міжнародного релігійного тероризму. Острів знань. 16.04.2008. URL: http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-21DE34F981C7A/list-B8AFBC4326
7. Бельков О. Международный терроризм: слова и смыслы. Власть. 2002. Выпуск 2. С. 19–24.
8. Пашков К.В. Феномен сучасного релігійно мотивованого тероризму та постсекулярна культура. Культура України. 2012. Випуск 38. С. 37–43.
9. Мокін М.А., Оніщенко В.А., Степанова О.О. та ін. Конспект лекцій з дисципліни «Безпека життєдіяльності». Донецьк: ДВНЗ Донецький національний технічний університет, 2010. 149 с.
10. СБУ: террорестических организаций нет. Офіційний портал української Спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтенаціоналістів). 14.03.2007. URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?id=267&option=com_content&task=view
11. Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури. Збірник матеріалів засідань Міжвідомчої експертної робочої групи, створеної при НІСД. Київ: Нац. інст. стратегічних досліджень, 2013. 104 с.
12. Вести. Выпуск № 035(910). 27 лютого 2017 р.
13. Землянський Ю.В. Загроза тероризму в Україні. Тероризм і боротьба з ним. Т. 19. Київ, 2000. С. 45–50.
14. Леоненко Т.Є. Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 538 с.
15. Секти в Україні. ANTENNA On-line. URL: http // antenna. com. ua/news/9242.html
16. Арас Дж. Тероризм вчора, сьогодні і навіки. Баку, 2003. URL: http://psm.in.ua/psm/index-1252.html
17. Секеревич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: дис. ... к.ю.н.: 12.00.08. Л.: 2015. 215 с.
18. Замковой В.И., Ильчиков М.З. Терроризм – глобальная проблема современности. М., 1996.
19. Антипенко В.Ф. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення). Право України. 2001. Випуск 2. С. 92–95.
20. Aristova A.V. Religious terrorism in the information age, retrieved 29 July 2015. URL: http://www.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html
21. Bruce Hoffman. Holy Terror: The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative. Studies in Conflictand Terrorism. Vol. 18. No. 4 (1995). Pp. 271–284.
22. Rapoport D.C. Inside terrorist organizations. London: Frank Cass, 2002.
23. Раевский А.Е. Социально-психологические факторы религиозного терроризма в Японии: дис. к. псих. н.: 19.00.05. М., 2015. 193 с.
24. Mark Sedgwick. Al-Qaeda and the Nature of Religious Terrorism,. Terrorism and Political Violence. Vol. 15. No. 4 (2004). Pp. 795–814.
25. Gregg S.H. Defining and Distinguishing Secular and Religious Terrorism' in Perspectiveson Terrorism. Vol. 8. No 2. URL: http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/336/html
26. Bruce Lawrence. Messages to the World: The Statements of Osama Bin Laden. New-York: Verso Press. 2005. P. 121.
27. Мошкова Л.І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: автореф. дис. к. політ. н.: 23.00.04. Одеса, 2001. 24 с.
28. Судак І.І., Манулатій Р.О. Проблеми етнічного та релігійного факторів у явищі тероризму. Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. Київ: КиМУ, 2012. Випуск 4. С. 73–85.
29. Єленський В. Релігія, конфлікт, терор: тенденції та прогнози. Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: Інформаційно-аналітичний бюлетень. 2008. Випуск 8. С. 47.
30. Новоскольцев Г.Б. Тероризм як глобальна проблема сучасності. Вісник Дніпропетровського університету. 2016. Випуск 2. С. 43–52.
31. Ольшанский Д.В. Психология терорризма. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 288 с.
32. Арістова А. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму. URL: http://www.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html
33. Аріфонов С. Потрібно змінювати реальність мусульманського світу. URL: http://islam.in.ua/ua/analiz/seyran-arifov-potribno-zminyuvati-realnist-musulmanskogo-svitu
34. Крутов В.В. Протидія міжнародному тероризму як системно-соціальна складова національної безпеки України. URL: http://www.antiterunity.org/ru/publications/resist.php
35. Матеріали ІІІ-ї студентської наукової конференції «Безпека життєдіяльності людини в регіонах України». Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2012. 233 с.
36. Кузьменко А. Аналіз соціально-правової регламентації діяльності новітніх і нетрадиційних культів у конкурентній боротьбі з публічною посткомуністичною владою України. Право України. 2006. Випуск 9. С. 67–90.

37. Пояснювальна записка до законопроекту № 2419 від 21 квітня 2008 р. «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект)». URL: http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&catid=41&Itemid=68
38. Верхогляд В.О. Неокульти: об'єкт діяльності чи суб'єкт взаємодії органів СБУ? Форум права. 2011. Випуск 1. С 190–193. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e- joumals/ FP/ 2011–1/11 vvovoc. pdf
39. Клюс В.В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, скоєних н релігійному грунті. Митна справа. 2014. Випуск 2(92). Ч. 2. Кн. 1. С. 85–90.
40. Глушков В.О., Надьон Ю.О. Запобігання радикалізації діяльності деструктивних релігійних об'єднань в Україні. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. від 21.09.2012. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 59–62.

Павленко С.А.
Национальная академия внутренних дел

РЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕРРОРИЗМ КАК УГРОЗА МИРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПУТИ И СПОСОБЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы религиозный терроризм в контексте угроз мировой безпеци. В процессе анализа научного наследия отечественных и зарубежных ученых установлено, что религиозный терроризм становится наиболее популярным и опасным видом терроризма, основанным на религиозном фанатизме. Определены цели, присущие исключительно религиозной терроризма: апокалиптическая, создание религиозного правительства (теократия), чистки по религиозному признаку. Констатировано, что терроризм во многих странах мира возник не только в результате политических, религиозных, национальных и экономических противоречий и конфликтов, но и вследствие высокого уровня коррупции. Отмечено, что ситуация, которая сложилась на территории Украины в результате деятельности различных новейших религиозных организаций (сект), требует безотлагательного осуществления мер по противодействию развития сектантского экстремизма в любых его проявлениях. На основе определенных основных проблем по противодействию религиозному терроризму сделан вывод, что отечественное законодательство нуждается в совершенствовании в этой сфере.
Ключевые слова: терроризм, религиозный, цели, противодействие, проблемы, зарубежный опыт.

Pavlenko S.O.
National Academy of Internal Affairs

RELIGIOUS TERRORISM AS A THREAT TO GLOBAL SECURITY: WAYS AND METHODS OF OVERCOMING

Summary
The article considers religious terrorism in the context of threats to global security. In the process of analyzing scientific achievements of domestic and international scientists, it was found that religious terrorism becomes the most popular and dangerous type of terrorism based on the religious fanaticism. The purposes inherent exclusively to religious terrorism were identified, including: apocalyptic, formation of religious government (theocracy), purges on religious grounds. It was also acknowledged that terrorism in many countries of the world emerged not only in the result of political, religious, ethnic and economic contradictions and conflicts, but actually because of the high level of corruption. Emphasized that the situation that has developed in Ukraine as a result of activity of various modern religious organizations (cults), require urgent measures to counteract the development of sectarian extremism in all its forms. Based on the key issues to counteract religious terrorism, it was concluded that national legislation needs improvement in this sphere. A striking example, given the need to protect human rights from the negative effects of destructive cults, is the experience of European countries, namely Germany, France, Belgium, Poland. They have introduced a range of measures that restrict the activity of destructive sects and movements. These European countries adopt appropriate legislative and other regulations that restrict the activities of totalitarian sects and solve problems further their existence, and to prevent their dangerous operation and radicalization. At the same time it should be emphasized that Ukraine holds an inconsistent policy, keeping clear and remains a country whose citizens are not protected from the totalitarian pseudo radicalism.
Keywords: terrorism, religious, objectives, counteraction, problems, foreign experience.

УДК 341.1/.8:326

«БІЛЕ РАБСТВО» ЯК ОДИН ІЗ НАЙПОШИРЕНІШИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

Панічевська А.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті автор розглядає проблему торгівлі людьми. Робить акцент на причинах виникнення, механізмі здійснення та способах примусу. Висвітлюються теоретичні і практичні питання співробітництва держав у боротьбі з торгівлею людьми на міжнародному і національному рівні.Пропонуються способи підтримки постраждалих. Надаються пропозиції щодо можливого покращення співпраці у цій сфері.
Ключові слова: торгівля людьми, міжнародне право, Загальна декларація прав людини, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, жертва, протидія торгівлі людьми.

Актуальність теми. Торгівля людьми – одна з найбільших проблем сучасності. Жертвами щорічно стають мільйони людей. Ця проблема стосується не лише України, а й в усього світу. Спостерігається тенденція поширення такого явища, як торгівля дітьми, з метою їх використання для примусової праці, жебракування, сексуальної експлуатації, поширення наркотиків та інших форм злочинної діяльності. Збільшується і кількість випадків торгівлі чоловіками з метою експлуатації праці.

Ґрунтовні дослідження проблеми торгівлі людьми містяться у працях юристів з усього світу. Передусім, це: Д. Вей, Шеллі Луїз, Д. Лейдхольд, Рональд-П'єр Паринго, Майкл Спектер, І.К. Сухоплюєв, С. Хубнерова, А. Шленхард та ін.

«Торгівля людьми» означає найм, перевезення, переміщення, приховування або прийняття осіб, із використанням погрози або сили чи інших форм примусу: насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом, отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, що має владу над іншою [7]. Так, Національною поліцією України протягом 2014–2016 років виявлено 335 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми (у 2014 році – 109, у 2015 році – 111, у 2016 році – 115), не враховуючи показники про осіб, яким повідомлено підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми.

У відповідь на зростання злочинності у зазначених колах відносин, 7 листопада 2017 року Верховна Рада України розглянула 3 законопроекти, у яких пропонується посилити відповідальність за статтею 149 Кримінального кодексу України «торгівля людьми», те ж саме зробити для підприємств, які надають посередницькі послуги для працевлаштування за кордоном. «Крім того, посилити відповідальність та розширити обов'язки дипломатичних служб, які мають контролювати процес працевлаштування наших громадян закордоном, перевіряти наскільки люди захищені, чи офіційно заключні договори тощо», – зазначила нардеп від БПП та представник Президента у ВР Ірина Луценко. До того ж, Кабінет Міністрів України виніс законопроект, яким встановлюються додаткові гарантії статусу людям, які стали жертвами торгівлі.

Суттєвим залишається це питання і на міжнародному рівні. Торгівля людьми – це багатомільярдна індустрія, яка є надзвичайно прибутковою. Так, на світовому рівні жертвами від злочину стали від 21 до 46 мільйонів людей. Нещодавно у Відні була проведена тематична сесія, яка була присвячена темі «Контрабанда мігрантів, торгівля людьми та сучасні форми рабства: належне визначення, захист та допомога мігрантам та жертвам торгівлі людьми». «Святий Престол схвалює поглиблений розгляд таких питань, як торгівля людьми та сучасне рабство, що завдають чимало страждань дедалі більшій кількості жертв у кожній частині світу», – цими словами Майкл Черні, TI, заступник Секретаря Відділу у справах мігрантів Дикастерії сприяння цілісному розвиткові людини, звернувся до учасників п'ятої тематичної сесії підготовчого процесу прийняття Глобального договору про безпечну, впорядковану та регулярну міграцію, який Генеральна Асамблея ООН планує прийняти у 2018 році.

Хоча таке явище, як работоргівля існувало протягом всієї історії людства, однак наприкінці XX – на початку XXI століття торгівля людьми набула величезних масштабів. Це зумовлено наявністю низки внутрішніх соціально-економічних та політичних проблем: матеріальні нестатки населення, привабливість кращих умов життя в іншому місці, політична нестабільність, збройні конфлікти, низькі заробітки більшої частини населення, загальне зниження життєвого рівня та матеріальна незабезпеченість, нестача робочих місць, безробіття, особливо серед молоді (в першу чергу жінок), активізація діяльності міжнародних злочинних угрупувань, корумпованість представників різних гілок влади.

Торгівля людьми має транснаціональний характер, оскільки вона охоплює всі регіони та більшість країн. Найпоширенішими країнами призначення для «товару» з України, зокрема для вивезення жінок, є: Туреччина, Росія, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Угорщина, Чехія, Хорватія, Німеччина, Об'єднанні Арабські Емірати, Сирія, Китай, Голландія, Канада та Японія [5]. Чоловіки найчастіше експлуатуються в Португалії, Іспанії, Росії та Чехії.

Відповідно до Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, торгівля людьми включає:

1. Дії: вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей.

2. Способи: загроза силою або її застосування, або інші форми примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливістю положення, або підкуп, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

3. Мета: експлуатація, яка включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Вербування в контексті торгівлі людьми являє собою обман, який може стосуватися країни призначення, виду та умов роботи, умов проживання, заробітної плати. Головне завдання вербувальника – переконати особу виїхати за кордон або в інший регіон та забезпечити цей виїзд. Найпоширенішими шляхами вербування можна назвати наступні: використання особистих зв'язків, оголошення в ЗМІ або на вулицях, через фірми з працевлаштування, через туристичні, модельні, шлюбні агентства або через Інтернет.

Після того, як вербувальники оформили документи, вклали гроші, наступною ціллю є доставити людину до пункту призначення. На цьому етапі часто залучають охоронців. Перетин кордонів здійснюється як легальним, так і нелегальним способом. Останній передбачає приховання особи у багажнику або салоні автомобіля, на даху поїзду чи використання інших заходів.

Наступна стадія – передача. Після прибуття до країни призначення, особу передають для подальшої експлуатації. Продаж може здійснюватися у присутності жертви, але частіше її передають без повідомлення, де пізніше вона розуміє характер роботи, яка її очікує.

Для того, щоб змусити людину виконувати певні дії, до неї застосовують фізичне або психологічне насильство, або погрожують таким. Також для придушення волі особи можуть використовуватися алкогольні або наркотичні речовини. До способів примусу відносять боргову кабалу, шантаж, погрози та насильство.

Механізм боргової кабали формується ще під час вербування. Здебільшого люди, які бажають виїхати за кордон для працевлаштування, не мають належної суми грошей, щоб оформити документи та здійснити переїзд. Тоді вербувальник все організовує «в кредит» за рахунок майбутніх коштів, які особа буде отримувати після працевлаштування. Внаслідок таких дій, у жертви виникає уявлення існування гарантії, що її забезпечать роботою, проте після завершення всіх операцій її повідомляють про відсутність роботи, а необхідність сплатити кошти залишається. До того ж сума набагато перевищує реальну.

Невід'ємною частиною торгівлі людьми є насильство, яке має дві форми: фізичне насильство і психологічне. Що стосується шантажу, то він переважно застосовується для вчинення дій, які засуджуються суспільством. Наприклад, якщо потерпілих використовують для зйомки у стрічках порнографічного змісту, їх можуть шантажувати опублікуванням компрометуючих фотографій.

Погроза здійснюється наступним шляхом. У особи просять її документи під будь-яким приводом: для перевірки, оформлення чи реєстрації або взагалі силою забирають. Людина, яку залишили без паспорта, легко може потрапити до в'язниці, що є впливовим фактором на свідомість жертви.

Здебільшого потерпілі перебувають під наглядом 24 години на добу, живуть у тому місці, де працюють, обмеженні у пересуванні та позбавленні будь-яких засобів зв'язку. Можливості для втечі майже немає, а тому випадки звільнення є індивідуальними, найпоширенішими є втеча, допомога клієнтів, правоохоронних органів або «гарячої лінії».

Особи, яким вдалося звільнитися, отримують комплексну допомогу, яка включає фінансову, надання притулку та спеціалізовані послуги. Фінансова підтримка надається для оплати харчування, медичної допомоги, оформлення документів та проживання. В Україні кошти для зазначених цілей надають неурядові та міжнародні організації. Для різних цільових груп постраждалих мають бути передбачені окремі місця проживання. В нашій державі існують декілька центрів реабілітації потерпілих унаслідок торгівлі людьми. Після надання особі притулку важливим етапом є надання спеціалізованих послуг, які пропонують неурядові консультаційні центрі. До таких послуг відносять психологічну та юридичну підтримку, допомогу в працевлаштуванні, освіті та охороні здоров'я. Соціальна реабілітація є надзвичайно важливою, оскільки від неї залежить подальше життя людини, її здатність повернутися до звичайного життя.

Внаслідок надзвичайної небезпечності зазначеного злочину, на сьогоднішній день приблизно 180 країн мають законодавство, що дозволяє протидіяти проявам торгівлі людьми. Одним із основних документів, що визначає права людини є Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року [1] Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у Парижі. Цей документ і нині визначає основні міжнародноправові стандарти прав людини, дотримуватися норм якої повинна будь-яка держава, що є демократичною і бажає вступити до Організації Об'єднаних Націй [2]. Зважаючи на роль України як члена Ради Європи, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року [3] є надзвичайно важливою у сфері міжнародного права. Україна ратифікувала Конвенцію 21 вересня 2010 року. Цілями її є:

– запобігання і боротьба з торгівлею людьми, гарантування ґендерної рівності;

– захист прав осіб, потерпілих від торгівлі людьми, розробка належних механізмів захисту й допомоги постраждалим і свідкам, гарантування гендерної рівності, а також забезпечення ефективного слідства і кримінального переслідування;

– сприяння міжнародному співробітництву в боротьбі з торгівлею людьми.

Важливим є те, що Конвенція створила незалежний механізм моніторингу, щоб оцінити наскільки повно її положення реалізуються на практиці. Цей механізм моніторингу складається з двох елементів: Групи експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) і Комітету сторін.

ГРЕТА надала ряд рекомендацій органам влади України, щодо вдосконалення державної

політики у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема стосовно подальшого розвитку співпраці між представниками державних органів влади та громадськості у зазначеній сфері. У рамках співробітництва України з Радою Європи проводяться численні робочі зустрічі, форуми, семінари, конференції, на яких обговорюються питання щодо заходів з протидії торгівлі людьми.

Незважаючи на те, що відбулися певні зрушення у боротьбі з торгівлею людьми, необхідно вживати й надалі заходів для унеможливлення такої злочинної діяльності. Необхідно створити всебічну транснаціональну стратегію протидії торгівлі людьми та прискорити укладення двосторонніх, регіональних і глобальних угод у цій сфері. Важливим також є чітке планування спільних дій, виходячи з реальної оцінки самої проблеми та готовності співпрацювати різних груп.

Використання традиційних методів протидії інколи є малоефективним. Тому доречним було б запозичення зарубіжного досвіду стосовно проведення «особливих» слідчих дій, наприклад, використання агентів під прикриттям. Це стало б можливим після вдосконалення чинного КПК України.

Із метою підвищення ефективності опору злочинності необхідно створити та поширити на території усієї держави систему баз даних та обрати державний орган або підрозділ, що буде відповідальним за взаємодії у сфері боротьби з торгівлею людьми, а також за впровадження дієвої системи моніторингу.

Для викоренення причин цього явища потрібно підвищити рівень обізнаності громадськості. Працівники Державної прикордонної служби можуть надати відомості про нові тенденції, способи та шляхи вивезення людей, сфокусувати увагу суспільства на конкретних ситуаціях, які можуть призвести до торгівлі людьми, а саме згода на неофіційне працевлаштування за кордоном або на нелегальному виробництві, згода перетнути кордон нелегально, згода працювати «під замком» (без права піти з місця роботи), згода платити штрафи за помилки в роботі, навіть якщо пропозиція надійшла від людини, якій можна довіряти, ставити у приклад конкретні історії постраждалих.

Слушним є ідея поширення серед населення рекомендаційних листів, що містили б наступну інформацію: 1) нікому, окрім офіційних службовців, не віддавати ідентифікаційні документи, і краще мати при собі їх копії; 2) трудовий договір укладається зрозумілою для особи мовою у двох примірниках, і один залишається у неї; 3) для працевлаштування оформлюється робоча віза, а не туристична чи гостьова; 4) термін законного перебування на території іншої держави вказаний у візі, і не слід погоджуватися на послуги незнайомців на продовження терміну.

Таким чином, у суспільстві дедалі глибше укорінювалося б усвідомлення того, що свобода і людська гідність є не тільки загальнолюдськими цінностями, а й основою процесів розбудови цивілізованої держави, вироблення та реалізації її зовнішньої і внутрішньої політики, політики національної безпеки. Сьогодні права людини є загальнолюдською цінністю. Вони закріплені в багатьох міжнародно-правових документах. Багато з них ратифіковані Україною.

Як бачимо, проблема залишається невирішеною, відносини у цій сфері – напруженими, а механізмів і заходів боротьби, як виявляється, не достатньо. Це і не дивно, адже проблема торгівлі людьми має глибоку і давню історію, упродовж якої спостерігаємо неоднакове ставлення суспільства до неї.

Список літератури:

1. Загальна декларація з прав людини (1948 рік). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_789
3. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005 рік). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_858
4. Кримінальний кодекс України (Київ, 2001 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
5. Куц В.М. Гармонізація європейського законодавства про відповідальність за торгівлю людьми // Вісник НУВС (Харків, 2001 р.) – 2000. – Вип. 11. – С. 22–24.
6. Максюта М.М. Вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо запобігання та боротьби із торгівлею людьми // Вісник НУВС – Х.: «Регіон-інформ», 2000. – С. 45–48.
7. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, торгівля людьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_791

Паничевская А.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

«БЕЛОЕ РАБСТВО» КАК ОДИН ИЗ САМЫХ РАСПРОСТРАНЕННЫХ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация
В статье автор рассматривает проблему торговли людьми. Делает акцент на причинах возникновения, механизме осуществления и способах принуждения. Освещаются теоретические и практические вопросы сотрудничества государств в борьбе с торговлей людьми на международном и национальном уровне. Предлагаются способы поддержки пострадавших. Предоставляются предложения по возможному улучшению сотрудничества в этой сфере.
Ключевые слова: торговля людьми, международное право, Всеобщая декларация прав человека, Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, жертва, противодействие торговле людьми.

Panichevs'ka A.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

«WHITE SLAVERY» AS ONE OF THE MOST PUBLIC TRANSNATIONAL CRIMES

Summary
The author considers the problem of human trafficking. Makes emphasis on the causes of the occurrence, the mechanism of implementation and the methods of coercion. Covers the theoretical and practical issues of cooperation of the states in the fight against human trafficking at the international and national level. The article suggests ways to support victims. Provided suggestions for possible improvement of cooperation in this field.
Keywords: human trafficking, international law, the Universal Declaration of Human Rights, the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, the victim, counteraction to human trafficking.

УДК 34.096

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОТИ ЗА СУМІСНИЦТВОМ

Пилипенко А.А., Кисельов В.Р., Пискун Т.О.
Університет митної справи та фінансів

На основі новітніх досягнень трудового права проведено комплексне дослідження сутності засад роботи за сумісництвом, визначено особливості та її основні критерії. Проаналізовано вплив сумісництва на отримувану заробітну плату робітників. Проведено аналіз чинного нормативно-правового забезпечення в галузі права. Запропоновано шляхи покращення регулювання роботи за сумісництвом.
Ключові слова: сумісництво, працівник, роботодавець, трудовий договір, колективний договір.

Актуальність проблеми. В умовах низької заробітної плати на ринку праці, з метою досягнення необхідного соціального та економічного рівня, реалізації трудового потенціалу, самореалізації в іншій професії багато громадян намагаються одночасно з основною діяльністю виконувати трудові функції на додаткових роботах. Такі відносини вже стали звичайним явищем і тому потребують чіткого правового регулювання держави. Сьогодні на порядку денному проблема адаптації чинного трудового законодавства до процесів, які відбуваються у суспільстві, забезпечення ефективної системи юридичного захисту як працівника, так і роботодавця. Чинна нормативно-правова база у сфері регулювання сумісництва здебільшого сформована без врахування ринкових реформ в українській економіці та дублює нормативні акти «радянської» епохи. У зв'язку з цим чимало питань, які ставить перед нами життя, залишаються без відповіді, що є реальною перешкодою реалізації права громадян на працю.

Аналіз останніх наукових досліджень. Значний внесок у дослідження цієї проблеми, зокрема сумісництва як форми реалізації права на працю, зробили: Н. В. Веренич, А. І. Мотрич, М. В. Молодцов, В. Ф. Погорілко, М. В. Панченко, О. І. Радченко, А. О. Селиванов, Ю. М. Тодика, О. Ю. Фрицький, В. М. Шаповал та ін. Однак їхні

напрацювання потребують подальшого розвитку правової теорії та адаптування їх до вимог часу та проблем сучасності.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі новітніх досягнень трудового права як науки і практики провести комплексне дослідження сутності засад праці за сумісництвом, визначити особливості та її основні критерії.

Виклад основного матеріал. Кожен працівник згідно з ч. 2 ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору як на одному, так і одночасно на декількох підприємствах, в установах чи організаціях (звісно, за умови, що інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін) [9].

Саме ознака виконання роботи у час, вільний від виконання обов'язків за основним трудовим договором, відрізняє сумісництво від суміщення професій (посад), оскільки останнє означає виконання додаткових трудових обов'язків у робочий час при незмінній його тривалості, тоді як сумісництво передбачає незмінну інтенсивність праці, але збільшення тривалості робочого часу.

Також не має потреби при влаштуванні на роботу за сумісництвом запитувати дозвіл роботодавця за основним місцем роботи.

На порядок укладання трудового договору про роботу за сумісництвом поширюються загальні правила КЗпП [9]. Слід звернути увагу, що навіть якщо працівник приймається на роботу за сумісництвом тим же самим роботодавцем, в якого працює й на основній роботі, укладення нового трудового договору є обов'язковим (на відміну від суміщення, при якому оформити відносини можна шляхом внесення змін до попереднього трудового договору). При цьому трудовий договір про роботу за сумісництвом та основний трудовий договір між собою юридично не пов'язані (навіть якщо їх укладено з одним роботодавцем): цілком можливо за одним з цих договорів притягнути працівника до відповідальності, а за іншим у той самий час – видати премію.

Законодавством, колективним договором, а також трудовим договором, який для працівника є основним, можуть бути встановлені обмеження на сумісництво (ч. 2 ст. 21 КЗпП [9]). Порушення зазначених обмежень, встановлених у будь-який із наведених способів, є підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності.

Для усіх працівників державних підприємств обмежено тривалість роботи за сумісництвом – вона не може перевищувати чотирьох годин на день у робочі дні і повного робочого дня у вихідний день. При цьому загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати половини місячної норми робочого часу (п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03.04.1993 р. № 245 – далі Постанова [11]). Зазначене обмеження стосується як працівників, для яких державне підприємство є основним місцем роботи, так і працівників, які працюють на ньому за сумісництвом.

Відповідно до п. 1 Постанови [11] керівники державних підприємств разом з профспілковими комітетами можуть вводити обмеження на сумісництво для працівників окремих професій і посад, зайнятих на важких роботах чи роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, додаткова робота яких за сумісництвом може призвести до наслідків, що негативно впливатимуть на стан здоров'я працівників та безпеку виробництва. Цією ж постановою передбачено і обмеження сумісництва для осіб, що не досягли 18-річного віку, та вагітних жінок. Хоч редакція Постанови недостатньо чітка, проте можна зробити висновок, що обмеження на сумісництво для неповнолітніх працівників та вагітних жінок є прямою законодавчою забороною сумісництва (але слід враховувати, що ця заборона поширюється лише на державні підприємства).

Робота ж за сумісництвом на недержавних підприємствах чинним законодавством не обмежується (навіть для неповнолітніх, вагітних, працівників, зайнятих на важких роботах та роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці) – тут доцільно вводити такі обмеження колективними договорами, як це передбачено ч. 2 ст. 21 КЗпП [9]. А от у ч. 4 ст. 43 проекту Трудового кодексу України [12] міститься пряма заборона щодо прийняття на роботу за сумісництвом неповнолітніх осіб та вагітних жінок.

Оплата праці при роботі за сумісництвом здійснюється відповідно до виконаної роботи (ст. 102–1 КЗпП) [9]. Заробітна плата при роботі за сумісництвом, як правило, не враховується при підрахунку середнього заробітку для визначення розміру гарантійних виплат на користь працівника, однак з цього правила встановлені і винятки, що стосуються деяких категорій працівників.

Працівники-сумісники мають право на відпустку нарівні з іншими працівниками. Положенням про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій передбачено, що оплата відпустки або виплата компенсації за невикористану відпустку сумісникам здійснюється відповідно до чинного законодавства, тобто відпустка за роботою, що виконується за суміщенням, оплачується завжди – як на державному підприємстві, так і на підприємствах недержавного сектору (в останньому випадку в силу поширення на сумісників у недержавному секторі загального законодавства про працю). Відпустка, надана за роботою, що виконується за сумісництвом, підлягає оплаті навіть тоді, коли працівник уклав трудовий договір про роботу за сумісництвом на тому ж підприємстві, де він працює за основним трудовим договором. Але ця оплата здійснюється не шляхом врахування заробітку за роботою, що виконується за сумісництвом, при обчисленні середнього заробітку для оплати відпустки, а шляхом надання одночасно двох оплачуваних відпусток – за основною роботою та за тією, що суміщається, як це передбачено п. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» [11].

Запис про роботу за сумісництвом в трудову книжку може здійснюватись за бажанням працівника. Запис цей робиться за основним місцем роботи на підставі довідки, яку працівник подає з роботи, що виконується за сумісництвом.

Звільнення сумісників з роботи здійснюється за наявності загальних підстав, передбачених законодавством. Лише для осіб, які працюють за сумісництвом на підприємствах, в установах і організаціях державної та комунальної форм власності, встановлені додаткові підстави для припинення трудового договору про роботу за сумісництвом:

1) з ініціативи власника сумісник може бути звільнений з роботи у зв'язку з прийняттям на роботу працівника, що не є сумісником;

2) трудовий договір про роботу за сумісництвом підлягає припиненню у зв'язку з обмеженням сумісництва через особливі умови і режим праці. При цьому не має значення, де ці обмеження введені (за основним місцем роботи чи за сумісництвом).

Порядок звільнення з роботи сумісників є аналогічним загальному порядку звільнення працівників. Лише у випадках звільнення у зв'язку з прийняттям на роботу на державне підприємство, установу, організацію працівника, що не є сумісником, і обмеженням сумісництва звільнення з державного підприємства, установи, організації здійснюється без згоди виборного органу первинної профспілкової організації.

Правило про те, що суміснику при звільненні не виплачується вихідна допомога, поширюється тільки на випадки звільнення сумісників з підприємств, установ, організацій державного сектору. При звільненні з підприємства, установи, організації недержавної форми власності працівник-сумісник має право на одержання вихідної допомоги на загальних підставах.

Звільнення з роботи, що виконується за суміщенням, згідно п. 1 ст. 40 КЗпП [9] не є вивільненням, як воно розуміється в главі III–А Кодексу законів про працю України, оскільки працівник продовжує роботу за основним трудовим договором і залишається у складі зайнятого населення (ст. 1 Закону «Про зайнятість населення» [2]. Тому в цьому випадку працівникові-суміснику відповідно до ст. 44 КЗпП виплачується вихідна допомога в розмірі не менше середнього місячного заробітку крім випадків звільнення сумісника з підприємства, установи, організації державної форми власності), але процедура звільнення, встановлена статтею 49–2 КЗпП, додержуватися не повинна [9].

Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій має додаток, що називається «Перелік робіт, що не є сумісництвом» [10].

Робота за трудовим договором осіб, які поєднують її з денною формою навчання, не є сумісництвом і оплачується на загальних підставах.

Останнім часом досить поширеним є укладення між працівником і підприємством так званих договорів підряду (трудових угод), що регулюється цивільним законодавством. Сумісництво можливе лише за трудовим договором, а тому тимчасова робота за трудовою угодою не є сумісництвом.

Не є сумісництвом заняття підприємницькою діяльністю. Відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1]. Для заняття підприємницькою діяльністю не потрібно звільнятися з основного місця роботи.

Трудові спори сумісників розглядаються в порядку, передбаченому законодавством про трудові спори.

Висновки з даного дослідження. За роки незалежності України в трудовому законодавстві вже сформована система норм, яка регулює відносини праці працівників на умовах сумісництва. Разом з тим, є проблема адаптації чинного трудового законодавства до сучасних процесів, які відбуваються у суспільстві, забезпечення ефективної системи юридичного захисту як працівника, так і роботодавця. Так, чинне правове поле характеризується неоднаковим регулюванням сумісництва на підприємствах, в установах, організаціях різних форм власності, наявністю атавістичних норм радянських часів, в зв'язку з чим виникає неоднозначність у трактуванні норм. Тому сьогодні варто звернути увагу на такі основні аспекти правового регулювання трудових відносин, як систематизація норм та прийняття окремого нормативного акта, який відповідав би сучасним гарантіям реалізації права на працю в Україні шляхом укладання трудового договору за сумісництвом.

Це питання частково вирішує запропонований проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 р., внесений народними депутатами України В. Б. Гройсманом, Л. Л. Денісовою та М. М. Папієвим [12]. Регулювання відносин сумісництва у запропонованому проекті Трудового кодексу України здійснюється декількома статтями, а саме: ч. 2 ст. 31 передбачає право працівника на укладання трудового договору за сумісництвом; ч. 2 ст. 49 – вимоги до заяви під час прийняття на роботу – робота за сумісництвом вказується у заяві; ст. 43 – визначення сумісництва, право працівника укладати декілька трудових договорів про роботу за сумісництвом, право на внутрішнє сумісництво, загальні обмеження щодо здійснення сумісництва, припинення трудових відносин із сумісником; п. 9 ст. 183 – право сумісників на щорічну основну відпуску одночасно з відпусткою за основним місцем роботи; п. 14 ст. 202 – право працівника на відпустку без збереження заробітної плати на строк до закінчення відпустки за основним місцем роботи; ст. 231 – оплату праці за сумісництвом; ч. 6 ст. 299 забороняє прийняття на роботу за сумісництвом неповнолітніх.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436–IV. – Редакція від 02.08.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436–15
2. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067–VI. – Редакція від 27.09.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067–17

3. Закон «Про боротьбу з корупцією» від 14.10.2014 № 1700–VII. – Редакція від 03.08.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700–18
4. Закон «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425–XII. – Редакція від 04.06.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425–12
5. Закон «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697–VII. – Редакція від 05.01.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697–18
6. Закон «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790–XII. – Редакція від 01.01.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790–12
7. Закон «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402–VIII. – Редакція від 05.01.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402–19
8. Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників. Наказ Міністерства праці, Міністерства юстиції та Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 № 58. – Редакція від 04.11.2014. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0110–93
9. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 № 322–VIII. – Редакція від 30.04.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322–08
10. Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій. Наказ Міністерства праці, Міністерства юстиції та Міністерства фінансів України від 28.06.1993 р. № 43. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0076–93
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03.04.1993 р. № 245. – Редакція від 11.03.2015. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/245-93-%D0%BF
12. Проект Трудового кодексу України 1658 від 27.12.2014. Електронний ресурс. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

Пилипенко А.А., Киселев В.Р., Пискун Т.О.
Университет таможенного дела и финансов

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ РАБОТЫ ПО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВУ

Аннотация
На основании новейших достижений трудового права проведено комплексное исследование сущности принципов работы по совместительству, определены особенности и ее основные критерии. Проанализировано влияние совместительства на получаемую заработную плату рабочих. Проведен анализ действующего нормативно-правового обеспечения в области права. Предложены пути улучшения регулирования работы по совместительству.
Ключевые слова: совместительство, работник, работодатель, трудовой договор, коллективный договор.

Pilipenko A.A., Kiselev V.R., Piskun T.O.
University of Customs and Finance

FEATURES OF REGULATION OF WORK ON THE JOINT APPOINTMENT

Summary
On the basis of the latest achievements of labor law, a complex study of the essence of the principles of work on the joint appointment has been carried out, features and its main criteria have been determined. The influence of concurrentness on the received wages of workers is analyzed. The analysis of the current normative legal support in the field of law is conducted. The ways of improving the regulation of part-time work on the joint appointment.
Keywords: the joint appointment, employee, employer, labor contract, collective agreement.

УДК 349.22

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ І ЗА КОРДОНОМ

Пилипенко А.А., Михалко Ю.Р., Жаров О.А.
Університет митної справи та фінансів

На основі новітніх досягнень трудового права проведено комплексне дослідження та порівняння правового регулювання робочого часу в Україні і за кордоном. Проаналізовані переваги та недоліки регулювання в Україні та за кордоном.
Ключові слова: регулювання, робочий час, трудовий кодекс, працівник, законодавство.

Актуальність проблеми. Одним із центральних інститутів трудового права України є робочий час. Інститут робочого часу торкається інтересів як працівника, так і роботодавця. Правові норми цього інституту покликані забезпечувати працівникам права на відпочинок та на закріплення міри праці, що стосується інтересів обох сторін трудового договору.

Прагнення України до Європейського Союзу викликає низку проблем, які стосуються як всього українського права в цілому, так і трудового права зокрема. Зміна законодавства у відповідності до європейських стандартів стосується і тієї частини, що регулює робочий час працівників. Це зумовлює необхідність появи змін у Кодексі законів про працю чи у новому Трудовому кодексі України у відповідності до законодавства країн Європи.

Аналіз останніх наукових досліджень. Тематиці надання загальної характеристики джерел правового регулювання робочого часу в Україні приділено увагу у наукових працях наступних вчених: А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, І.О. Снігірьова, О.М. Ярошенко та інші. Питання правового регулювання робочого часу у країнах Європи було предметом досліджень К. Бичкової, С.В. Мочерного, Н.М. Хуторян, П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурака, З.Я. Козака та інших науковців.

Проте, не дивлячись на ґрунтовні дослідження науковців, багато питань даної проблематики залишаються не вирішеними.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в порівнянні правового регулювання робочого часу в Україні та країнах Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із центральних інститутів трудового права України є робочий час. Інститут робочого часу торкається інтересів як працівника, так і роботодавця. Правові норми цього інституту покликані забезпечувати працівникам права на відпочинок та на закріплення міри праці, що стосується інтересів обох сторін трудового договору. Різноманітні види трудової діяльності, які виникають під час реалізації громадянами конституційного права на працю, вказують на необхідність подальшого розвитку правового закріплення окремих видів режиму робочого часу [3].

Необхідно одразу ж зауважити, що у чинному Кодексі законів про працю України немає визначення поняття «робочий час», як і поняття «робочий день» [1]. У національному законодавстві також не спостерігається єдності у розумінні цього поняття. Так, у п. 1.5. Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, затвердженого 07.06.2010 р. № 340 робочий час визначається як час, протягом якого водій зобов'язаний виконувати роботу, визначену трудовим договором і правилами внутрішнього трудового розпорядку [7]. У листі Мінсоцполітики України «Про режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку» від 22.06.2007 р. № 199/13/116–07 під робочим часом розуміється час, протягом якого працівник повинен виконувати обов'язки за трудовим договором [5].

На відміну від вітчизняного трудового законодавства в трудових кодексах інших держав поняття режиму робочого часу закріплено. Наприклад, ст. 123 Трудового кодексу Республіки Білорусь та ст. 101 Трудового кодексу Киргизької Республіки визначають режим робочого часу як чинний у наймача порядок розподілу для працівників норм щоденної та щотижневої тривалості робочого часу й часу відпочинку протягом доби, тижня, місяця та інших календарних періодів. Режим робочого часу визначає час початку й закінчення робочого дня (зміни), час обідньої та інших перерв, послідовність чергування працівників на змінах, робочі й вихідні дні. Законодавство цих двох країн до поняття режиму робочого часу включає час обідньої перерви та вихідні дні. На нашу думку, це не є правильним, оскільки такі питання мають регулюватися окремим розділом про час відпочинку [4].

У ст. 95 Трудового кодексу Азербайджанської Республіки закріплено таке поняття режиму робочого часу: щоденна тривалість робочого часу, його початок і закінчення, час і тривалість перерв у роботі, кількість добових змін, графіки змінності та їх складання, підсумований облік робочого часу, правила заміни відпрацьованих робочих днів вихідними днями (надання відгулів), а також кількість робочих днів на тиждень, які визначаються правилами внутрішнього розпорядку підприємства або трудовим чи колективним договором. Трудовий кодекс Республіки Туркменістан у ст. 66 наводить аналогічне визначення, проте додає також, що режим робочого часу являє собою роботу з ненормованим робочим днем для окремих категорій працівників. Вважаємо, що не варто було б у визначення поняття режиму робочого часу включати елементи й види режиму робочого часу, оскільки воно стає громіздким, його зміст під час узагальнення втрачається. Варто в окремій статті чи підпункті закріпити всі ці елементи, унаслідок чого визначення було б чіткішим і лаконічнішим.

Поняття «режим робочого часу» згадується в трудовому законодавстві не всіх країн Європейського Союзу. Так, наприклад, польське тру-

дове законодавство закріплює поняття робочого часу. Відповідно до ч. 1 ст. 128 Трудового кодексу Польщі робочий час – це час, протягом якого працівник залишається в розпорядженні роботодавця на робочому місці або в іншому місці, вказаному для виконання роботи [4]. Таке визначення є досить особливим, оскільки в ньому немає традиційної прив'язки до трудової функції працівника й належного регулювання цієї функції.

У ст. 147 Трудового кодексу Литовської Республіки режим робочого часу визначається як розподіл (чергування) часу праці й відпочинку кожного працівника протягом доби, тижня або облікового періоду, а також початок і кінець щоденної роботи (зміни), що визначається згідно з правилами трудового розпорядку підприємства, установи, організації. Початок і кінець робочого часу в державних установах, підприємствах та організаціях визначає уряд [4].

Правове регулювання робочого часу в Україні здійснюється в основному централізовано, нормами імперативного характеру.

Законодавче обмеження тривалості робочого часу – найважливіша гарантія права на відпочинок, необхідна умова всебічного розвитку людини. Зокрема, правове регулювання робочого часу в Україні засноване на ст. 45 Конституції України, Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП), актах Міжнародної організації праці (далі – МОП).

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Так, згідно зі ст. 8^1 КЗпП, якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені інші правила, ніж ті, що містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди [1]. Серед конвенцій МОП, що ратифіковані Україною, правовому регулюванню робочого часу присвячені: Конвенція № 14 «Про застосування щотижневого відпочинку на промислових підприємствах» 1921 року, Конвенція № 45 «Про застосування праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду» 1935 року, Конвенція № 47 «Про скорочення робочого часу до 40 годин на тиждень» 1935 року, Конвенція № 79 «Про обмеження нічної праці дітей і підлітків на не- промислових роботах» 1946 року, Конвенція № 90 «Про нічну працю підлітків в промисловості» 1948 року, Конвенція № 106 «Про щотижневий відпочинок у торгівлі і установах» 1957 року [10].

На рівні кодифікованого акту правове регулювання робочого часу закріплено в положеннях КЗпП. Так, відповідно до частини першої ст. 50 КЗпП нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Ця норма не може бути збільшена ні колективними, ні трудовими договорами, в тому числі контрактами. При цьому йдеться про норму тривалості робочого часу в межах одного трудового договору [1].

Відповідно до частини другої ст. 50 КЗпП підприємства й організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті. При цьому оплата праці має провадитися за повною тарифною ставкою (денною), за повним окладом.

Випадки встановлення скороченої тривалості робочого часу передбачено ст. 51 КЗпП, згідно з якою скорочена тривалість робочого часу встановлюється: для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень; для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці, – не більш як 36 годин на тиждень.

Скорочена тривалість робочого часу для цієї категорії працівників визначається відповідно до постанови № 163, на підставі результатів атестації робочих місць, порядок проведення якої затверджено постановою № 442 [6].

Крім того, законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів тощо).

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до 14 років або дитину-інваліда.

Згідно зі ст. 13 КЗпП, ст. 7 Закону № 3356 у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку. Колективний договір може передбачати додаткові порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги [1].

Тобто скорочену тривалість робочого часу, крім випадків, коли вона передбачена законодавством, для вищевказаної категорії жінок підприємства і організації можуть визначити самостійно в колективному договорі. Це їх право, а не обов'язок. А згідно зі ст. 9^1 КЗпП підприємства, установи, організації мають право встановлювати додаткові порівняно із законодавством трудові та соціально-побутові пільги (в тому числі скорочену тривалість робочого часу) для будь-якого кола працівників.

При скороченій тривалості робочого часу час, протягом якого працівник має виконувати трудові обов'язки, скорочується, але працівник має право на оплату праці у розмірі повної тарифної ставки, повного окладу.

Норму робочого часу (нормальна чи скорочена) встановлено законом у розрахунку на тиждень. Тому в усіх випадках, коли у чинному законодавстві встановлюється скорочений робочий час у розрахунку на день (скорочений робочий день), тижнева тривалість робочого часу визначається шляхом перемноження скороченого робочого дня на шість (кількість робочих днів на тиждень), хоч би на підприємстві було встановлено для працівників п'ятиденний робочий тиждень.

Крім нормальної та скороченої тривалості робочого часу трудовим законодавством передбачено також неповний робочий час.

Робота з неповним робочим часом регламентується ст. 56 КЗпП, якою передбачено, що за угодою між працівником і роботодавцем може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий

тиждень. На прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда, в тому числі таку, що знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, роботодавець зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень.

У випадках, передбачених законодавством, на роботодавця покладається обов'язок встановити на прохання інвалідів неповний робочий день або неповний робочий тиждень (ст. 172 КЗпП) [1].

Нормальна і скорочена тривалість робочого часу встановлюється нормативними актами, а робота на умовах неповного робочого часу – за погодженням сторін трудового договору, тобто працівника і роботодавця.

Робота працівника з ненормованим робочим днем після закінчення робочого дня не є надурочною роботою. При цьому години, відпрацьовані понад нормальну тривалість робочого часу, не відображаються у табелі обліку і не оплачуються. Водночас для залучення працівників з ненормованим робочим днем для роботи понад норму робочого часу потрібні підстави (виробнича необхідність, інші виняткові обставини). Слід також враховувати, що за наявності підстав і з додержанням встановленого порядку (ст. 62 КЗпП) працівники з ненормованим робочим днем також можуть залучатися до виконання надурочних робіт.

Розглянемо норми законодавства про робочий час в окремих країнах Європи.

Тривалість робочого тижня у Франції встановлюється у розмірі 35 годин (за загальним правилом, тиждень починається в 0 годин в понеділок і закінчується о 24 годині в неділю). У деяких галузях, де в робочий час працівник не зайнятий постійно, і допускається час пасивності з боку працівника (медицина, соціальні сфери), може бути встановлена інша тривалість робочого тижня. Однак у цьому випадку вона формально прирівнюється до загальної тривалості.

Законодавства країн Європейського союзу надає можливість широкого використання підсумованого обліку робочого часу. Так, Закон Німеччини від 6 червня 1994 «Про робочий час» встановлює, що робочий час робітника не повинен бути більшим, ніж 8 годин на день. Проте якщо протягом 6 місяців або 24 тижнів в середньому дотримується 8-годинна норма щоденного робочого часу, він може бути збільшений до 10 годин. Подібні положення передбачаються у польському та болгарському законодавстві. Слід звернути увагу на відмінність, яка полягає саме в тривалості періоду протягом якого застосовується облік робочого часу. Польський Трудовий кодекс передбачає тривалість не більше 4 місяців, Болгарське законодавство – 60 днів [4].

Колективними договорами та угодами в Польщі та Німеччині дозволяється збільшувати обліковий період.

Роботодавці мають можливість змінювати умови праці в кращу для працівника сторону. Зміни в гірший бік є рідкісним винятком, обумовлені необхідністю довести економічну доцільність і отриманням дозволу компетентних органів.

Окремо слід зупинитися на питанні про надурочні роботи. Відповідно до ст. 143 Трудового кодексу Болгарії надурочною вважається робота, виконана працівником за пропозицією, розпорядженням і без заперечень з боку наймача або відповідного керівника понад встановлену для нього тривалість робочого часу. Згідно угорського Трудового кодексу понаднормовою визнається не тільки робота, виконана понад нормального робочого часу працівника, а й робота у вихідні та святкові дні.

Тривалість надурочної роботи у Франції (більше 35 годин на тиждень або 1607 годин на рік) не може перевищувати річну норму, встановлену колективним договором або галузевою угодою. У разі її перевищення, працівникові надаються додаткові дні відпочинку. Виняток у питанні тижневої норми складають сезонні роботи. Колективним договором може встановлюватися інша тижнева норма робочого часу.

За надурочну роботу співробітнику покладається збільшення заробітної плати. Так за перші 8 годин роботи, що перевищують тижневу норму, працівник має право на доплату в розмірі 25% за кожну годину роботи. За кожну годину роботи понад ці вісім годин – доплату в розмірі 50%. Галузева угода або колективний договір може встановити менший розмір доплати, але не менше 10% за кожну годину. Також замість грошової доплати може бути закріплено право працівника на додатковий час відпочинку. У цьому випадку, понаднормові годинник не впливають на розрахунок річної норми робочого часу.

Якщо час роботи за день досягає шести годин, то працівник має право на перерву, тривалістю не менше 20 хвилин. Щоденний робочий час не може перевищувати 10 годин, а щотижневий – 48 годин. У виняткових випадках деякі організації можуть перевищувати цей ліміт в певному періоді, але в будь-якому випадку щотижневий робочий час не може бути більше 60 годин.

Трудовий кодекс Франції передбачає можливість укладення з окремими категоріями працівників угоди із зазначенням кількості годин або днів, які цей працівник повинен буде відпрацювати протягом року. Така можливість повинна бути передбачена колективним договором або галузевою угодою. Це угода укладається в письмовому вигляді за згоди працівника. Угода укладається з працівниками, які мають певну самостійність в організації свого робочого часу та природа функцій яких дозволяє їм відступати від загального трудового розпорядку, а також з працівниками, термін робочого часу яких не може бути визначений заздалегідь, і при цьому вони мають свободу в організації свого робочого часу для виконання покладених на них обов'язків.

На вимогу конкретних працівників, роботодавець має право відступати від загального розпорядку дня і встановлювати індивідуальний розпорядок за умови, що представницький орган колективу працівників не заперечує, а інспектор праці повідомлений про це. У такому випадку робочі години можуть переноситися за бажанням працівника з одного тижня на інший. Роботодавець зобов'язаний розміщувати в доступному місці годинник початку і закінчення роботи і час відпочинку. Для працівників з індивідуальним розпорядком дня також має бути встановлено робочий розклад.

У законодавстві багатьох зарубіжних країн закладений принцип: понаднормові роботи

допускаються тільки у виняткових випадках. Наприклад, у Польщі при необхідності проведення рятувальних робіт для охорони життя і здоров'я населення або для охорони майна, або ліквідації аварії, а також у випадках крайньої необхідності для роботодавця. Максимальна тривалість понаднормових робіт в календарному році обмежена законодавством: у Болгарії та Польщі – 150 годин, в Угорщині – 144 годин. У деяких країнах допускається збільшення цієї норми в актах колективно- договірного регулювання. Наприклад, в Угорщині ця норма може бути збільшена до 200 годин, у Польщі в колективному договорі, правилах внутрішнього трудового розпорядку або у трудовому договорі, якщо роботодавець не зв'язаний колективним договором або не зобов'язаний вводити правила внутрішнього трудового розпорядку, можна встановити іншу кількість годин понаднормових робіт в календарному році. При цьому робочий час з урахуванням понаднормових робіт не повинний перевищувати 48 годин на тиждень в обліковому періоді. Таким чином, допускається відступ від принципу в favorem (поліпшення становища працівника в колективному договорі, угоді або трудовому договорі порівняно з законодавством) на користь принципу в peius (тобто погіршення становища працівника порівняно з законодавством, що фіксується в колективній угоді або індивідуальному трудовому договорі). Понаднормові роботи компенсуються зазвичай оплатою праці у підвищеному розмірі. Для окремих категорій працівників встановлено заборони на такі роботи.

Крім стандартних режимів робочого часу трудове законодавство зарубіжних країн передбачає нестандартні режими робочого часу: роздроблений робочий день, режим гнучкого робочого часу та ін. Серед відносно нових нестандартних режимів робочого часу можна відзначити режим «стислій тижня», коли тижнева або двотижнева норма робочого часу відпрацьовується нема за 5 чи 10 робочих днів відповідно, а за 34 або 89 робочих днів. Наприклад, у Нідерландах використовується стисла триденний робочий тиждень з робочим днем 10,75 годин.

Цікавим положенням можна назвати норму Трудового кодексу Франції, згідно якої будь- який працівник може, беручи до уваги реальну ситуацію на підприємстві, вимагати зміни свого графіка роботи з метою регулярних занять спортом.

У проекті Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. (до другого читання (24.07.2017)) п. 1 ст. 132 § 1 «Тривалість робочого часу» Глави 2 «Робочий час» визначає: «Робочий час – час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки. Відповідно до трудового законодавства до робочого часу можуть включатися інші періоди часу» [8].

У проекту трудового кодексу зберегли норму про 40-годинний робочий тиждень із 5 днями роботи. Але є один нюанс. Роботодавець зможе встановлювати 6-денний робочий тиждень або 10-годинний робочий день, – правда, якщо в сумі це не буде перевищувати 40 годин на тиждень. Також з'явилася норма про так звану гнучку трудову функцію, що дозволяє збільшувати обов'язки працівника. Це означає, що роботодавець може додати обов'язків, якщо обсяг роботи є замалим і не забезпечує повної зайнятості. Є ще один важливий момент: працівників можуть залучати до роботи у вихідні дні без їхньої згоди. Крім того, допускається робота і під час державних та релігійних свят, якщо це передбачено в Трудовому договорі.

У вересні 2017 року проект нового Трудового кодексу (доопрацьований) із запропонованими до нього правками був розглянутий Комітетом Верховної Ради з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення. І найближчим часом цей документ може бути винесений в зал для голосування в другому читанні і ухвалення в цілому.

Нинішній стан трудового законодавства у сфері правового регулювання робочого часу потребує реформування, оскільки з'являється все більше інноваційних форм зайнятості, які ще не передбачені українським законодавством. Регулювання робочого часу, на мою думку, повинно залежати не тільки від віку та специфіки діяльності працівника, але й від спрямованості діяльності на використання інформаційних технологій та обробки даних. Я вважаю, що правове регулювання робочого часу в Україні має конкретні проблеми, які потребують залучення інноваційних підходів.

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи все вище викладене, дійшли наступних висновків:

– правове регулювання тривалості робочого часу у централізованому порядку здійснюється, як правило, на рівні розрізнених нормативно-правових актів, більшість з яких є підзаконними, в тому числі прийнятими ще часів радянської влади. В свою чергу, в нашій державі вже тривалий час існують та розвиваються ринкові відносини, що вимагають належного закріплення та врегулювання у всіх аспектах суспільного життя, в тому числі і в частині робочого часу. Тобто, в сучасних умовах в Україні в нормативно-правовому регулюванні робочого часу має місце значна диспропорція в співвідношенні між законами і підзаконними актами на користь останніх;

– праця деяких категорій працівників має свої особливості, що зумовлені специфікою організації праці в різних галузях економіки, тяжкістю та шкідливістю умов праці та іншими факторами. Особливості регулювання робочого часу таких категорій працівників в Україні встановлюються спеціальними нормативно-правовими актами (кодекси, закони, накази, постанови тощо). Таким чином, в правовому регулюванні робочого часу існує значна диференціація правових норм, що розповсюджуються тільки на ту або іншу категорію працівників;

– незважаючи на відведення галуззю трудового права значної ролі в регулюванні робочого часу колективно-договірному та індивідуальному регулюванню, їх практичне застосування нівелюється відсутністю належного правового закріплення зазначеного локального регулювання трудових відносин;

– запропонований народними депутатами проект Трудового кодексу України потребує суттєвого доопрацювання, оскільки у цій редакції він грубо порушує права робітників, а його норми можуть негативно відбитися на здоров'ї останніх.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 № 322–VIII. – Редакція від 30.04.2017. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322–08
2. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. – Редакція від 30.09.2016. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
3. Кравців З.Я. Режим робочого часу: поняття та елементи / З.Я. Кравців // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – 148 с.
4. Левченко Н.І. Правове регулювання робочого часу: європейський досвід / Н.І. Левченко // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 14. – 141 с.
5. Лист Мінсоцполітики України «Про режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку» від 22.06.2007 р. № 199/13/116–07. Електронний ресурс. Режим доступу: http://planeta-inform.com.ua/rezhimy-raboty-i-rabochee-vremya
6. Метіль А.С. Теоретико-правові основи робочого часу / А.С. Метіль // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 2. – 92 с.
7. Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів. Наказ Міністерства транспорту та звьязку України від 07.06.2010 № 340. – Редакція від 04.10.2016. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0811–10
8. Проект Трудового кодексу України 1658 від 27.12.2014. Електронний ресурс. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
9. Світайло П.Ю. Аспекти регулювання робочого часу у проекті трудового кодексу України / П.Ю. Світайло // Правова держава. – 2010. – № 12. – - 119 с.
10. Світайло П.Ю. Загальна характеристика джерел правового регулювання робочого часу в Україні / П.Ю. Світайло // Форум права. – 2013. – № 3. – 541 с.

Пилипенко А.А., Михалко Ю.Р., Жаров О.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация
На основе новейших достижений трудового права проведено комплексное исследование и сравнение правового регулирования рабочего времени в Украине и за рубежом. Проанализированы преимущества и недостатки регулирования в Украине и за рубежом.
Ключевые слова: регулирование, рабочее время, трудовой кодекс, работник, законодательство.

Pilipenko A.A., Mykhalko Y.R., Zharov O.A.
University of Customs and Finance

LEGAL REGULATION OF WORKING TIME IN UKRAINE AND ABROAD

Summary
On the basis of the latest achievements of labor law, a comprehensive study and comparison of the legal regulation of working time in Ukraine and abroad has been carried out. The advantages and disadvantages of regulation in Ukraine and abroad are analyzed.
Keywords: regulation, working time, labor code, employee, legislation.

УДК 343.575(477)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТАТТЕЮ 309 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Ревякін Д.В.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У данній статті розглянуто питання доцільності виключення кримінальної відповідальності за статтею 309 Кримінального кодексу України (далі – КК України) стосовно дій з каннабісом (марихуаною). Запропоновано вдосконалення санкції ч. 1 ст. 309 КК України. Дослідження необхідності внесення змін до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Ключові слова: наркотичні засоби, легалізація наркотиків, каннабіс (марихуана), наркополітика, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Питання декриміналізації та легалізації окремих видів наркотичних засобів є досить дискусійною темою на світовому рівні. Політика країн в цьому плані досить різниться, але в останній період з'явилися певні тенденції змін в законодавстві країн за цим питанням. Всі зміни здебільшого були спрямовані на часткову або повну легалізацію та декриміналізацію дій з каннабісом (марихуаною) та інших легких наркотичних засобів.

На мою думку, весь світ розділився за двома основними напрямками ставлення до цього питання. Перший – це прогресивний погляд на питання каннабісу (марихуани) та взагалі легких наркотичних засобів. Його основний зміст полягає, як мінімум, в декриміналізації відповідальності за вживання легких наркотичних засобів, одним із яких є каннабіс (марихуана), а як максимум повна легалізація каннабісу (марихуани). Тобто, ідеєю цього напрямку є не пропаганда та заохочення вживання наркотичних засобів, а розуміння того, що тюремне ув'язнення не є ефективним методом боротьби з наркоспоживанням. Таким шляхом пішли такі провідні країни як Австрія, Британія, Бельгія, Голландія, Іспанія, США, Швейцарія та інші. Мало того, у 25 штатах США дозволено вживання каннабісу (марихуани) в медичних цілях, у деяких з них дозволено вживання в рекреаційних цілях. Також, особливо цікавим є приклад Португалії, яка декриміналізувала наркотичні засоби, що стало в цій країні найефективнішим способом боротьби з стрімким зростанням рівня наркозалежних та наркозлочинністю.

Другий напрямок – це консервативний. Він полягає в жорсткій політиці щодо наркотичних засобів. Вона полягає в притягненні осіб до кримінальної відповідальності. Такий напрямок актуальний у більшості країн пост-радянського простору. Таким напрямком пішла Україна. Але не всі країни колишнього радянського союзу пішли таким шляхом, яскравим прикладом є Грузія, де спочатку легалізували каннабіс (марихуану) без мети збуту, а потім легалізували вирощування каннабісу (марихуани), без мети збуту.

Україна також потребує розгляду питання щонайменше легалізації у зв'язку з медичними потребами каннабісу (марихуани), та внесення змін до КК України у розділ, пов'язаний з злочинами у сфері обігу наркотичних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів було об'єктом досліджень таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Ю. В. Баулін, Н. І. Драган, В. І. Касинюк, О. М. Костенко, А. А. Музика, В. А. Тимошенко, С. В. Трофімов, C. Blakemore, W. Saulsbury, D. Nutt, W. Saulsbury та ін. Зокрема, В. А. Тимошенко в своїх роботах розглядав зміни наркополітики в контексті євроінтеграційних процесів; Ю. В. Баулін розкрив теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Разом з тим, все ще залишається мало досліджуваною проблематика декриміналізації окремих видів наркотичних засобів та зміни санкції ч. 1 ст. 309 КК України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наркополітика більшості провідних країн світу зазнала якісних змін, що підтверджує поява тенденції до послаблення заборон на вживання наркотичних засобів без мети збуту. Прийшов час нового підходу до даного питання, потрібно визнати те, що вживання наркотиків – проблема охорони здоров'я, а не лише кримінального права, і ті, хто вживають наркотики, потребують переважно лікування, а не покарання. Цих якісних змін потребує й Україна.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження окремих проблем кримінальної відповідальності та її удосконалення за виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легалізація наркотичних засобів в останнє десятиліття стала важливою темою для дискусій на світовому просторі. В центрі дебатів знаходиться як «декриміналізація наркотичних засобів», так і більше ширше поняття «легалізація наркотичних засобів». Це стосується не лише «легких наркотичних засобів», а й «тяжких», таких як опіати. Поява нових наукових досліджень у галузі медицини, що вказують про користь деяких наркотичних засобів, також стало однією з причин послабленню заборон на вживання наркотичних засобів.

Особливе значення має досвід іноземних країн. «War on drugs» або «Війна з наркотиками» – термін у політиці США, що став символом багаторічної кампанії з боротьби з обігом та вживанням наркотичних засобів в США. Фак-

тично, США стали однією із перших країн, що почали вводити кримінальну відповідальність за вживання наркотичних засобів, і одні з перших, хто після тривалої боротьби з даним явищем, почали знімати заборони. Це стало внаслідок неефективності силових методів боротьби з даним явищем і призвело до ще більших проблем. На мою думку, найяскравішим прикладом, що показує ефективність декриміналізації є Португалія. До 2001 р. Португалія мала найбільші проблеми з наркоманією по всій Європі. Майже 1% населення був залежний від героїна та найбільший відсоток смертності від СНІД в Європейському Союзі. Була справжня епідемія, боротьба з якою силовими методами продовжувалась два десятиліття. Такі методи не дали результата і ситуація все погіршувалася, внаслідок чого було прийнято революційне рішення. З 1 липня 2001 р. на всій території Португалії почав діяти закон, якій декриміналізував всі види наркотичних засобів, включаючи героїн та кокаїн. Це призвело до великого зниження рівня наркоманії в країні та випадків зараження ВІЛ. Тобто, ми бачимо, що декриміналізація вирішила проблеми, на відміну від силових методів боротьби з наркоманією. Також потребує уваги досвід іноземних країн в декриміналізації та легалізації каннабісу в медичних цілях. Першою країною в світі, яка повністю легалізувала марихуану, стала Уругвай. Була введена державна монополія на продаж каннабіс (марихуана), встановлення граничного розміру продажу для однієї особи в місяць, створенна спеціальна система ліцензування аптек, що продають каннабіс. Основною ідеєю закону було зменшення рівня доходів наркоторговців та зменшення рівня вживання важких наркотиків. У США федеральний закон відносить каннабіс до заборонених речовин, але 25 штатів дозволили використовувати каннабіс в медичних цілях. Зокрема, штати в яких повністю легалізований каннабіс, як для медичних, так і для рекреаційних цілей: Колорадо, Каліфорнії, Массачусетс, Невада, Мен. Дії з каннабісом в медичних цілях дозволені в таких країнах як Канада, Польша, Хорватія, Греція, Іспанія та інші.

В Україні питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних засобів регулюється розділом 13 Особливої частини КК України.

Нас цікавить розгляд статті 309 КК України, а саме: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту». Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді штрафу (від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), або виправні роботи (на строк до двох років), або арешт (на строк до шести місяців), або обмеження волі (на строк до трьох років), або позбавлення волі (на строк до трьох років) [1].

Міра кримінальної відповідальності за цією статтею залежить: від способу вчинення – виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання; від розміру, тобто ваги наркотичного засобу, яку виявили у особи, кола осіб, залучених до злочину (група осіб, неповнолітні).

Питання розкриття термінів «виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання» регулюється Пленумом Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

Для деталізації, яка вага каннабіс (марихуана) має бути виявлена в особи для притягнення її до кримінальної відповідальності, потрібно звернутися до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме ст. 44: «Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах» [2]. Отже, якщо Кодекс України про адміністративні правопорушення регулює лише питання невеликої кількості наркотичних засобів, то все інше відноситься до сфери регулювання КК України. Відповідно до наказу Кабінету Міністрів України «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» невеликий розмір каннабісу (марихуани становить менше 5 грам [3].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» каннабіс (наукова назва марихуани), смола каннабісу, екстракти і настойки каннабісу входить в список «Особливо небезпечні наркотичні засоби, обіг яких заборонено» [4].

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що законодавці ставлять каннабіс (марихуану) як «особливо небезпечний наркотичний засіб» на рівні з героїном, опієм, бензиломорфіном. Чи є це правильним? Героїн – це опіат, який викликає фізичну залежність від першого прийому, а каннабіс (марихуана) має найменший індекс викликання фізичної залежності, навіть менший, ніж тютюн та алкоголь. Існує думка, що смертність від каннабіс (марихуана) у світі за всю історію є дуже малою. Приблизна смертельна доза каннабісу (марихуани), відповідно Merck Index, для особи з вагою 70 кг становить 2 кг викуреної каннабісу (марихуани) за один раз. Фізично зробити це неможливо. Для прикладу, смертельна доза алкоголю всього лиш в 10 разів більше дієвої дози, і смертність від алкоголю набагато вища, чим смертність від каннабісу (марихуани). Негативний вплив каннабісу (марихуани) на психіку також не доведений. Цікавим є дослідження, проведене в США, стосувалося членів однієї релігійної групи. Віряни, відповідно до канонів своєї релігії, не вживали алкогольних напоїв, не курили тютюну, не приймали інших психоактивних засобів, крім каннабісу (марихуани). На момент дослідження вони вживали каннабіс (марихуану) уже понад 7 років. Тести на інтелект і пізнавальні можливості, перевірка різноманітних функцій організму показали, що ці люди нічим не відрізняються від інших, а від паління каннабісу (марихуани) – менше наслідків, ніж від тютюну. У звіті Академії наук США зазначалося, що дослідження не підтверджують думку про серйозний збиток, що завдає каннабіс (марихуана) здоров'ю. Вона лише викликає почастішання

серцебиття, підйом кров'яного тиску, порушення в сенсорному сприйнятті та запам'ятовуванні на короткий період. Також каннабіс (марихуана) не викликає жодної агресії, що створює ще одну його перевагу перед алкоголем, так як відомо, що велика кількість вбивств вчиняється особами у стані алкогольного сп'яніння. Більше того, каннабіс (марихуана) широко використовується в країнах з розвиненою медициною, як знеболюючий засіб, як засіб для лікування та зняття симптомів таких хвороб, як розсіяний склероз, хвороба Паркінсона, хвороба Альцгеймера та інші [5]. Отже, можна зробити висновок, що алкоголь та тютюн є значно більш небезпечними засобами для суспільства, здоров'я особи, ніж каннабіс (марихуана). Не дивлячись на сучасну медицину та її дослідження, каннабіс (марихуана) поки що залишається «особливо небезпечним наркотичним засобом» в Україні.

Отже, враховуючи все вищезазначене та практику деяких іноземних країн, я вважаю, що потрібно змінити державну політику щодо кримінальної відповідальності, пов'язаної з каннабісом (марихуаною), адже його виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання без мети збуту не несе значної суспільної небезпеки, не потребує жорсткого реагування та має бути переведено до категорії адміністративних правопорушень. Тобто, повинна мати місце декриміналізація відповідальності за дії з каннабісом (марихуаной). Також слід внести зміни до нормативних актів, які регулюють питання обігу медичних засобів за рецептом лікаря. Це призведе до контролю держави за обігом каннабісу (марихуани), так як це позбавить надприбутків злочинний світ, корупцію та значно поповнить державний бюджет.

Але питання каннабісу (марихуани) – це не єдине, що потребує змін. Особливої уваги потребує ч. 1 ст. 309 КК України. Вона викладена так: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, – караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк». Отже, ми бачимо такі види покарання як: штраф, виправні роботи, арешт, обмеження та позбавлення волі за злочин передбачений ч. 1 ст. 309 КК України.

На мою думку, покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі не відповідає сучасним тенденціям кримінального права та взагалі меті покарання. Сучасні тенденції кримінального права визнають, що наркозалежний – це передусім хворий, а не злочинець, тому він потребує лікування, а не покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. Інакше кажучи, настає ще більший розрив між наркоспоживачем і суспільством. Після виходу з в'язниці особа, будучи соціально незахищеною, може перейти на опіумні наркотики, що викликають стійку фізичну залежність, для того, щоб забути всі проблеми та буде готова до вчинення вже реальних злочинів таких як: крадіжка, грабіж, розбій, щоб купити наркотичний засіб. Це один з небагатьох сценаріїв розвитку, тому вбачаємо доцільність лікувати таких людей, а не лише застосовувати до них такі покарання, як арешт, обмеження або позбавлення волі за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК України. Профілактика, лікування та реабілітація буде обходитися державі значно дешевше, ніж утримання репресивного апарату, пенітенціарних установ і засуджених за наркоманію, що в них утримаються. Щодо мети покарання, у разі засудження особи до обмеження або позбавлення волі, не забезпечується така мета покарання, як виправлення засуджених. Адже в середовищі злочинців, особа може зазнати гіршого впливу, ніж від тих самих наркотичних засобів. На мою думку, арешт на строк до 6 місяців у цьому випадку – є також неефективним покаранням. Ми бачимо певну суперечність. У статті зазначено, що суб'єкт злочину не має на меті збут наркотичних засобів. Чи несе він в даному випадку суспільну небезпечність достатню для призначення покарання у вигляді арешту, обмеження волі або позбавлення волі? Ні, тому я вважаю, що краще підняти рівень штрафу та додати громадські роботи до покарань, передбачених санкцією ч. 1 ст. 309 КК України. Наркозалежний, виконуючи суспільно корисні роботи, може обдумати свою залежність та встати на шлях виправлення. Тому пропоную викласти ч. 1 ст. 309 КК України в такому вигляді: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, – карається штрафом від ста до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років або громадськими роботами на строк від ста до двохсот сорока годин.

Висновки. З наведених вище аргументів, ми бачимо необхідність змін в наркополітиці України. Застарілі силові методи не приносять відповідного результату, тому практика іноземних країн в даному питанні є визначальною. Отже, запропонована декриміналізація дій з каннабісом (марихуаною) вказаних в ч. 1 ст. 309 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту) та доцільність виключення з ч. 1 ст. 309 КК України таких видів покарань як: арешт, обмеження волі, позбавлення волі та додання покарання у вигляді громадських робіт.

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073–X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1121.

3. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2000 р. № 188 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00
4. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п
5. Онкология и марихуана: украинки выдвинули жесткое требование: Стаття Резніченко Н. від 04 липня 2017 року // Обозреватель. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.facenews.ua/articles/2017/315124/.

Ревякин Д.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО СТАТЬЕ 309 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Аннотация
В данной работе рассмотрены вопросы необходимости исключенния уголовной ответственности по статье 309 Уголовного кодекса Украины насчет действий с каннабисом (марихуаной). Предложены изменения в санкцию ч. 1 ст. 309 УК Украины. Иследованна необходимость внесения изменений в Перечень наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.
Ключевые слова: наркотические средства, легализация наркотиков, каннабис, наркополитика, криминальная ответственность.

Reviakin D.V.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

SPECIFIC QUESTIONS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY UNDER ARTICLE 309 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
In a particular article it was discussed the issue of the expediency of the abolition of the criminal responsibility according to part 1 of Article № 309 of Criminal Code of Ukraine about the illegal operations with narcotics (Cannabis). It was proposed to enhance the sanction of the part 1 of Criminal Article № 309 of Criminal Code of Ukraine of the investigation of the necessity to change the list of narcotics, psychotropic substances or their analogues.
Keywords: narcotics, legalization of narcotics, cannabis, drug policy, criminal responsibility.

УДК 343.137.9

ДО ПИТАННЯ МЕДІАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ КРАЇН ЄВРОПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Роянова І.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено медіації в кримінальному процесі країн Європи. Проаналізовано термінологічне визначення даної процедури та її різні моделі на прикладі таких країн, як Німеччина, Франція, Португалія, Іспанія, Фінляндія. Наприкінці статті робиться висновок щодо найбільш прийнятної моделі для України.
Ключові слова: медіація в кримінальному процесі, медіатор, кримінально-правовий конфлікт, угода про примирення, делегована медіація.

Постановка проблеми. З 2015 року в Україні розпочато новий етап модернізації системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, а саме, 12 січня 2015 року Президент України своїм Указом затвердив Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки та План дій щодо реалізації її положень. Серед головних напрямів реформування окрема увага приділяється підвищенню ефективності правосуддя та оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій (п. 4.5 Стратегії) [1]. Одним із шляхів, що можуть реалізувати поставлену мету є розширення способів альтернативного врегулювання спорів, зокрема, впровадження процедури медіації і посередництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання удосконалення кримінального процесуального законодавства в сфері забезпечення належної процедури укладення угод про примирення, ролі медіації в кримінальному процесі та визначення процесуального статусу медіатора були предметом наукових досліджень Ю.В. Бауліна, І.А. Войтюка, Р. Веннігера, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевого, В.В. Землянської, В.Т. Нора, І.Д. Перлова, Є.В. Повзика, М.В. Руденка, В.Я. Тація, Д. Фолджера, І.Я. Фойницького, М. Філлі та інших вчених.

Мета статті. Разом з тим, залишається низка питань, вирішення яких має важливе практичне і наукове значення. До таких, зокрема, слід віднести: 1) термінологічне визначення медіації в кримінальному процесі; 2) аналіз її моделей, що існують в зарубіжних країнах; 3) обрання найбільш прийнятної моделі медіації для України.

Виклад основного матеріалу. Медіація являє собою одну з практичних форм реалізації концепції відновлювальної юстиції. Її сутність в кримінальному процесі відображена в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(99) 19 від 15 вересня 1999 року «Про медіацію в кримінальних справах» [2], де під медіацією розуміють будь-яку процедуру, що дає можливість потерпілому і правопорушникові в разі їх добровільної згоди брати активну участь за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) у вирішенні питань, що виникли у зв'язку з вчиненим злочином. Крім того, проект Закону України «Про медіацію» (далі – Проект Закону) [3] теж містить визначення медіації в ст. 2 як альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора. Таке визначення терміну «медіація» є загальним, бо Проект містить положення про медіацію, що може застосовуватися в будь-яких спорах, у тому числі цивільних, господарських, адміністративних, а також в кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення. У царині науки кримінального процесу звертається увага на недоцільність застосування у визначенні медіації поняття «спір». Правильною уявляється позиція використовувати поняття «кримінально-правовий конфлікт» для визначення правового спору, що виникає між особою, яка вчинила злочин, державою та особою, у відношенні якої був вчинений злочин [4, с. III].

Медіація в кримінальному процесі вперше почала застосовуватися на південно-американському континенті. В другій половини XX століття вона стала об'єктом наукового дослідження в таких країнах, як Канада, США, Австралія та Нова Зеландія, які вперше в світі почали впроваджувати її елементи. Точкою відліку у формуванні практики застосування медіації зазвичай вважають випадок у 1974 році в Канаді, Кітченер, штат Онтаріо, коли за пропозицією офіцера служби пробації та представника місцевої менонітської общини суддя ухвалив рішення, відповідно до якого двоє молодих людей, що вчинили акт вандалізму, повинні були відшкодувати нанесену шкоду кожному постраждалому і попросити вибачення [4, с. 126,155; 5, с. 259].

Разом з тим, Україна тяжіє до романо-германської правової системи, тому вектор нашого дослідження спрямовано на вивчення світового досвіду функціонування медіації на прикладі країн Європи (Німеччина, Франція, Португалія, Іспанія, Фінляндія). В науці кримінального процесу існує декілька критеріїв класифікації даної процедури, а саме: а) *за зв'язком з кримінальним процесом*, б) *за суб'єктом, що проводить медіацію*, в) *за особливостями правового регулювання*. Порівняльний аналіз доцільніше було б почати з критерію *зв'язку медіації з кримінальним процесом*, що був запропонований вченим М. Гроенхейзеном, відповідно до якого вона буває 3-х видів: *1) як альтернатива кримінальному процесу, 2) як його частина і 3) як додаток до нього* [6, с. 16–17].

1) Медіація як альтернатива кримінальному процесу передбачає, що з самого початку або на ранніх стадіях справа виноситься за межі загального порядку розгляду і вирішується за до-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

помогою медіаційної процедури. Прикладом такої моделі може бути медіація у Франції, Португалії та Німеччині. Що стосується останньої країни відповідно до § 153а КПК Німеччини прокурор зі згоди суду і самого обвинуваченого у справах про кримінальні проступки може тимчасово відмовитися від державного обвинувачення, одночасно зобов'язавши обвинуваченого виконати певну дію, щоб відшкодувати шкоду, спричинену діянням, або сплатити грошову суму на користь некомерційної організації чи державного бюджету, або спробувати примиритися з потерпілим з повним чи частковим відшкодуванням йому шкоди і таке інше. Для виконання обов'язків і вказівок обвинуваченим, прокуратура встановлює строк, який не повинен перевищувати шести місяців, в разі зобов'язання обвинуваченого, наприклад, виконати певні дії для відшкодування шкоди, спричиненої скоєним діянням, або один рік в разі зобов'язання його виплатити аліменти в певному розмірі. Таким чином, однією з умов відмови від підтримання обвинувачення є участь сторін у процедурі медіації та виконання покладених обов'язків і вказівок прокурора [7, с. 227]. Медіація як альтернатива кримінальному процесу також існує у Португалії, де за ініціативою прокурора медіація може застосовуватися на будь-якій стадії досудового розслідування [4, с. 135].

2) Як частина кримінального процесу медіація передбачає, що на певному етапі справа направляється компетентним особам для здійснення процедури медіації. Якщо сторонам вдається дійти згоди, то в подальшому це позитивно впливає на результати судового розгляду. Якщо ні – справа розглядається в загальному порядку. Така модель існує у Іспанії. Як і в більшості європейських країн медіація тут впроваджувалась спочатку шляхом проведення експериментальних програм. В сфері ювенальної юстиції передбачалося проведення двох: перша – надавала можливість призупинення кримінального переслідування у разі відшкодування шкоди правопорушником або в разі його готовності відшкодувати; друга – була заснована на застосуванні медіації до ухвалення рішення про обрання міри покарання підсудному. В разі позитивного завершення програми і досягнення угоди про примирення медіатор доповідає про ці результати суду, а останній в свою чергу призначає покарання враховуючи результати угоди про примирення [4, с. 130–131].

Що стосується *3) медіації як додатку до кримінального процесу* вона має місце після ухвалення рішення. Яскравим прикладом є досвід у Фінляндії, де медіація виступає і як частина кримінальному процесу, і як додаток, бо можлива на будь-якій його стадії, а також після судового розгляду. Але, як зауважують дослідники медіації, незважаючи на передбачену Законом «Про медіацію» Фінляндії можливість звернення до цієї процедури на будь-якій стадії, в більшості випадків справа передається або органами поліції, або прокурором на стадії досудового розслідування [4, с. 138–139].

Таким чином, щодо критерію зв'язку з кримінальним процесом він є умовним, бо в межах однієї країни медіація може застосовуватися на різних стадіях, в тому числі і після призначення покарання.

За суб'єктом, що проводить медіацію вчений Л.В. Головко виділяє два її різновиди: «в межах власних повноважень» та «делегована», тобто під судовим контролем [8, с. 73–79]. У Франції, наприклад, одночасно існують обидва варіанти, тільки при медіації «в межах власних повноважень» медіатором виступає прокурор у справі, що розглядається, а при «делегованій» медіації – приватні особи або представники спеціалізованих організацій, зокрема, це можуть бути організації що входять до складу Федерації соціально-юридичних асоціацій (Citoyens et Justice) або в Національну федерацію допомоги жертвам і медіації (INAVEM) [9]. Рішення про проведення медіації в будь-якому разі приймає прокурор, що оформлюється відповідним документом із вказівкою організації, куди буде передана справи для проведення медіації. У Фінляндії застосовується «делегована» медіація, оскільки Закон про медіацію містить положення, у відповідності до якого особа, яка веде розслідування по справі, зобов'язана роз'яснити учасникам кримінального процесу право на звернення до медіатора з метою розв'язання кримінально-правового конфлікту, за умови відповідності справи критеріям прийнятності [4, с. 138].

За особливостями правового регулювання медіації в кримінальному процесі. В більшості зарубіжних країн правовій регламентації зазначеної процедури передували експериментальні програми в сфері ювенальної юстиції. Існують різноманітні форми законодавчого регулювання медіації, такі як: закон про ювенальну юстицію (Австрія, Німеччина, Фінляндія, Польща); закріплення норм в Кримінальному процесуальному кодексі (Австрія, Франція, Німеччина, Бельгія, Фінляндія, Польща), в Кримінальному кодексі (Німеччина, Фінляндія, Польща); спеціальний закон про медіацію (Португалія, Фінляндія, Болгарія, Молдова) або регулювання законом про службу пробації (Чехія, Латвія). Проте, є країни, де медіація застосовується за відсутності закону [5, с. 277]. Наприклад, в Італії у сфері ювенальної юстиції немає закону про медіацію, але при направленні справи на пробацію суддя і соціальна служба запитують у правопорушника згоду на направлення справи на медіацію [5]. Що стосується регулювання медіації спеціальним законом, заслуговує на увагу Закон про медіацію Португалії [4, с. 135], оскільки відзначається достатньою прогресивністю і містить ряд положень, що відповідають Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(99) 19 від 15 вересня 1999 року «Про медіацію в кримінальних справах» [2]. А саме, відповідно до ч. 5 ст. 4 Закону Португалії «Про медіацію» усі відомості, отриманні під час проведення медіації, мають конфіденційний характер і не можуть бути застосовані в якості доказів по справі. Стаття 6 цього Закону передбачає деякі вимоги до самої угоди про примирення, зокрема, вона не може містити умови, що передбачають позбавлення волі особи, що вчинила протиправне діяння, а також умови, виконання яких потребує більше шести місяців.

Що стосується *критеріїв прийнятності медіації*, а саме, категорії справ по яких застосовується медіаційна процедура, віку обвинуваченого, в Португалії за допомогою процедури медіації

можуть бути розглянуті справи про злочини проти особи або власності, що відносяться до категорії справ приватного обвинувачення, максимальне покарання за здійснення яких не перевищує п'яти років позбавлення волі. Вона не може застосовуватися по справам проти статевої свободи та недоторканості, і у відношенні осіб, що не досягли 16 річного віку, а також у разі застосування спрощеної процедури розгляду справи.

У Німеччині за допомогою медіаційної процедури розглядаються справи про кримінальні проступки [7, с. 227]. Крім того, були вироблені критерії прийнятності справи, а саме: потерпілим може бути тільки фізична особа; основна частина розслідування з метою встановлення обставин справи повинна бути проведена та особа, що вчинила протиправне діяння, повинна бути згодна з ними і визнавати свою вину; обов'язкова наявність добровільної згоди на участь в медіації [4, с. 148].

Висновки і пропозиції. Завершуючи аналіз різних моделей розглянутої процедури, треба підкреслити, що:

1. Досвід кожної з розглянутої нами країни (Франція, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Іспанія) достатньо цікавий, цінний, впровадження медіації відзначається прогресивністю та ефективністю. І для України він є необхідним, враховуючи обраний напрям розвитку, поступове формування правового підґрунтя для впровадження медіації.

2. На рахунок медіації в кримінальному процесі, проект Закону України «Про медіацію» містить як ряд позитивних моментів, так і ряд недоліків. *За критерієм зв'язку з кримінальним процесом* законопроект визначає модель медіації як частини останнього, бо ч. 4 ст. 12 передбачає, що за клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для проведення процедури медіації, але не більше, ніж 14 днів. Така модель є більш сприятливою для України, але строки для її проведення недостатньо розумні, враховуючи особливості кримінального провадження. *За суб'єктом, що проводить медіацію* законопроект містить «делеговану» медіацію і розкриває питання хто може бути медіатором, його правовий статус. Але, що стосується освітніх вимог, слід погодитись з точкою зору Р.В. Новак, який зазначає, що медіатором може бути особа – громадянин України, що досягла 25 річного віку, має повну вищу освіту, досвід роботи не менше трьох років у сфері психології, соціології, педагогіки або права, пройшов курс спеціального навчання, відповідну державну атестацію та внесена до реєстру медіаторів [10, с. 158]. Стосовно *критеріїв прийнятності медіації*, в подальшому їх необхідно визначити на законодавчому рівні. До них, наприклад, можна було б включити такі: 1) категорію справ, що можуть бути розглянуті в порядку цієї процедури – це злочини невеликої та середньої тяжкості, максимальне покарання за які не перевищує п'яти років позбавлення волі, кримінальні проступки, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо злочинів невеликої та середньої тяжкості; 2) мінімальний вік обвинуваченого, по досягненні якого можливе застосування медіації.

3. Реалізація таких завдань, звичайно, потребує виваженого підходу, тому актуальним є питання прийняття Закону України «Про медіацію» і наступний крок – це необхідність у розробленні програми поетапного впровадження медіації в кримінально-процесуальну практику.

Список літератури:

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 13. – Ст. 864.
2. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(99) 19 від 15 вересня 1999 р. «Про медіацію в кримінальних справах» – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828
3. Проект Закону України «Про медіацію» – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463
4. Арутюнян А.А. / Медиация в уголовном процессе – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – 200 с.
5. Карнозова Л.М. Уголовная юстиция и гражданское общество. Опыт парадигмального анализа. М.: Р. Валент, 2010.
6. Гроенхейзен М. Медиация жертвы и правонарушителя: правовые и процедурные гарантии. Эксперементы и законодательство в некоторых европейских странах // Восстановительное правосудие. М.: МЩЩ Центр «Судебно-правовая реформа» 2003. С. 12–31.
7. Головненков П., Спица Н., Хелльманн У. Уголовно-процессуальный кодекс ФРН: Научно-практический комментарий и перевод текста закона – М.: МГЮА им. Кутафина, 2012. – 408 с.
8. Головко Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб, 2002. С. 103–104
9. Final report for AGIS Project. Restorative Justice: an agenda for Europe. Supporting the implementation of the restorative justice in the South of Europe – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.euforumrj.org/projects/previous-projects/agis-3-restorative-justice-an-agenda-for-europe/
10. Новак Р.В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні. Дисс. к.ю.н.: спец. 19.00.09 / Р.В. Новак; ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 214 с.

Роянова И.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ МЕДИАЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ СТРАН ЕВРОПЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ ВНЕДРЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена медиации в уголовном процессе стран Европы. Проанализированы терминологическое определение данной процедуры и её различные модели на примере таких стран, как Германия, Франция, Португалия, Испания, Финляндия. В конце статьи делается вывод о наиболее приемлемой модели для Украины.
Ключевые слова: медиация в уголовном процессе, медиатор, уголовно-правовой конфликт, соглашение о примирении, делегированая медиация.

Roianova I.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

TO THE ISSUE OF MEDIATION IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF EUROPEAN COUNTRIES AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to mediation in the criminal process of European countries. The terminological definition of this procedure and its various models is analyzed on the example of such countries as Germany, France, Portugal, Spain, Finland. At the end of the article a conclusion is drawn about the most acceptable model for Ukraine.
Keywords: mediation in the criminal procedure, mediator, criminal-law conflict, agreement on reconciliation, delegated mediation.

УДК 343

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «РЕГІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ» НА ПРИКЛАДІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗЛОЧИННОСТІ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ

Савінова Н.А., Кольцова Є.С.
Національний університет «Одеська морська академія»

У даній статті розглядається поняття «регіональної злочинності». Зокрема було проаналізовано криміногенну ситуацію приморських регіонів Півдня України. Визначено основні фактори, що сприяли поширенню злочинності у цьому регіоні. Підведено підсумки по даному дослідженні.
Ключові слова: кримінологія, криміногенна обстановка, оперативні працівники, курортний регіон.

Постановка проблеми. Україна є демократичною, соціальною правовою державою. Такою її проголошує Конституція **України** [1, с. 1]. Розбудова України в напрямку гуманізму, демкоратизму та високих цінностей є пріоритетним завданням державних органів разом з підтримкою громади та розвитком правової доктрини. За Конституцією людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1, с. 1]. Права і свободи людини та їх гарантії виступають напрямком провадження державної діяльності. При цьому завданням держави та кримінального закону зокрема є охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, а також запобігання злочинам [2, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення причин і умов вчинення кримінального правопорушення у курортних регіонах та їх усунення обґрунтовується тим, що при виявленні закономірних причин злочинності, можливе їхнє наукове опрацювання та вироблення за результатами їх аналізу системи заходів боротьби із цим явищем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно проблема запобігання злочинності постає центральною і найбільш складною. Боротьба суспільства із злочинністю має свій історичний початок і довгу динаміку змін. На кожному етапі розвитку суспільство намагалося відшукати соціальні та

правові закономірності, що сприяють вчиненню протиправних діянь, а також методи їх ліквідації і профілактики.

Метою даної статті є дослідження поняття «регіональної кримінології» і виділення особливостей цього поняття щодо приморських регіонів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «регіональна злочинність» означає такий підхід до проблеми злочинності, який зводиться до кримінологічного аналізу територіальних одиниць, виявлення у них дестабілізуючих факторів, джерел соціального напруження, в результаті взаємодії та взаємовпливу всіх основних компонентів і сфер розгляду соціальної системи [2, с. 33], як живий організм, функціонуючи в досліджуваних територіях і проявляючи свої специфічні властивості, продукує регіональну злочинність.

Кожен регіон має свої кримінологічні особливості, свої соціальні групи, які виявляються при організації боротьби зі злочинністю. Комплексне дослідження кримінологічного розвитку регіонів є важливим етапом у визначенні їх здатності до протистояння злочинним елементам в їх протиправних намірах і є основою його оновлення. Території, на яких проживають декілька народів взаємопов'язані з багатьма аспектами сумісної діяльності людей, вирішення ними своїх проблем, іноді й кримінальним шляхом, а також з особливостями реагування на злочинні прояви з боку правоохоронних органів.

Є декілька особливостей сумісної життєдіяльності людей певного регіону, серед яких можна назвати спільність території, економічного життя, мови, соціальних умов, культури, соціальної психології, соціального контролю і, безумовно, протиправних проявів. А. Долгова визначає регіональні особливості злочинності як специфічні риси кількісних та якісних характеристик останньої, пов'язані з відмінностями порівнюваних регіонів.

Кримінологія як наука має за мету дослідження джерел виникнення злочинних проявів. Тобто виявлення та вивчення тих негативних явищ і процесів, що сприяють виникненню нових чи поширенню існуючих видів злочинів [6, с. 20].

Злочинність, як соціальне явище, відображає функціонування і розвиток суспільства, його змогу до притистояння незаконним діям. В цьому розумінні вона – породження всіх взаємодіючих компонентів суспільства. Враховуючи вказане, дослідник, вивчаючи причини та умови злочинності, не може обмежитися вивченням якихось особливих, власне криміногенних факторів, а має охопити значну кількість сфер життя соціуму,у яких може проявитися злочинність. Потрібно, щоб використані ним показники, які характеризують зв'язок злочинності з особливостями життєдіяльності суспільного організму, відображали вказану життєдіяльність насправді всебічно.

Вивченням регіону як складного соціально-економічного та політичного утворення займаються суміжні науки – регіональна економіка, регіональна географія, регіональна етнографія, регіональна соціологія, регіональне природокористування тощо.

При дослідженні ж злочинності в різних регіонах країни, а саме при вивченні її особливостей треба всебічно врахувати велику кількість показників регіону, таких як: соціально-економічний потенціал, демографічна характеристика та міграційні процеси, політичний розвиток та ідеологічна спрямованість, інфраструктура. Атому, на мою думку, основним напрямом кримінології в розробленні стратегії боротьби зі злочинністю в країні і, зокрема, в регіоні має бути не лише взаємодія з науками, що вивчають зазначені показники останнього, а їх провадження в межах існуючої галузі в науці кримінології – «регіональної кримінології».

Регіональна наука вивчає просторові аспекти соціальних, економічних, політичних та культурних явищ з врахуванням теорії і методики регіонального аналізу. Метою його є визначення найбільш раціональних шляхів розвитку району та здійснення регіонального прогнозу. Останнім результатом такого аналізу є програма регіонального розвитку, яка в свою чергу може бути основою для розроблення регіонального плану [1, с. 30].

Отже, регіональна кримінологія:

– досліджує статистичні показники злочинності в регіонах («географію» злочинності), пояснює причини їх розбіжностей, спираючись на дослідження соціальних, економічних, демографічних, культурних та інших характеристик регіону;

– включає порівняльні характеристики стану злочинності в різних адміністративно-територіальних одиницях (автономних республіках, областях, районах);

– проводить вивчення і порівняння міської та сільської злочинності, а також злочинності мегаполісів;

– вивчає злочинність на територіях, де активно освоюються природні ресурси і де розташовані підприємства, побудовані біля потужних джерел енергії або біля джерел сировини і пов'язані технологічно (Донецький вугільний басейн), що характеризується, як правило, напливом робочої сили з інших регіонів;

– вивчає злочинність в курортних зонах та зонах відпочинку;

– вивчає злочинність в економічних районах (Донецький, Карпатський, Південний), тобто районах, які об'єднують адміністративно-територіальні одиниці, згруповані згідно з врахуванням ряду показників [22];

– вивчає злочинність у вільних економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку.

Вивчення регіональних особливостей злочинності важливо для всебічного аналізу причин утворення та розбудови методів боротьби з цим явищем.

Аналіз зазначених особливостей дає можливість встановити закономірності виникнення та існування злочинності в різних за соціально-економічними, соціально-культурними характеристиками регіонах, виділяти в останніх загальне й специфічне [4, с. 54].

Виходячи з того, що поняття «курортна зона/місцевість/територія» та «курорт» є однорідними за змістом (це певним чином відокремлені від інших природні території; їх економічний

компонент є відносно сталим; інфраструктура має спеціальну призначення) можно називати курортними регіонами території, основною функцією яких є надання оздоровчих послуг громадянам у період відпусток, туристичних поїздок та інших форм використання рекреаційних зон, як правило, з відривом від місця роботи або навчання, тимчасовим виїздом з місця постійного мешкання.

Функціонування будь-якого органу внутрішніх справ відбувається у певному об'єктивному середовищі, під яким розглядається певна сукупність реально існуючих у межах підконтрольної території соціальних, економічних, демографічних, географічних, кліматичних та кримінологічних факторів. Їх особливості займають впливове місце серед факторів, що обумовлюють впорядкованість процесів функціонування правоохоронних систем, і впливають на характер соціально-економічних процесів, криміногенну ситуацію тощо, на технології вирішення оперативно-тактичних завдань з протидії злочинності, а звідси і на структурну побудову органів внутрішніх справ.

Середовище функціонування ОВС курортних регіонів характеризується такими факторами [2, с. 30]:

1) сприятливі географічні умови. Територіальне положення Бердянська характеризується високим ступенем освоєння території, розвинутою інфраструктурою, м'яким кліматом, близьким до субтропічного, величезним рекреаційним потенціалом та характерним впливом берегового приморського ландшафту. Географічне положення курортного регіону с. Кирилівка характеризується сприятливим сполученням кліматичних, бальнеологічних і ландшафтних умов, що створюють унікальні умови для лікування та профілактики хвороб;

2) однобічний економічний розвиток. Це виявляється в обмеженості матеріально-технічної бази; нерівному розподілі трудових ресурсів по галузях народного господарства; переважаючому розвитку торгівельного бізнесу (наслідком чого є нестача місцевих трудових ресурсів для задоволення потреб регіону в сезон, низький рівень матеріального забезпечення); низька концентрація та вузька спеціалізація промислових, переробних, будівельних та виробничих підприємств (наслідок – накопичення зайвих трудових ресурсів); експансія кваліфікованої робочої сили з інших регіонів, зацікавленість роботодавців некваліфікованою робочою силою; значна кількість чоловічого населення шукає роботу у сусідніх містах та регіонах (що призводить до послаблення родинних зв'язків, недоліків у вихованні дітей тощо); молодь також змушена залишати курортні регіони у зв'язку з відсутністю перспектив для отримання престижної професії та працевлаштування у виробничій сфері; значно менша кількість великих виробничих спільнот, що унеможливлює створення умов для формування позитивного морально-психологічного клімату не лише у колективі, але й серед населення;

3) особливості демографічної структури місцевого населення. У курортних регіонах питома вага осіб пенсійного віку вище на 7%, жінок – на 4%, питома вага громадян до 16-ти річного віку нижча на 6%. Специфічним для курортних регіонів є сезонність безробіття, більш інтенсивні процеси старіння населення, матеріальна залежність місцевих мешканців від обслуговування осіб, які відпочивають, та створення надлишкових матеріальних запасів на період «мертвого сезону»;

4) негативний вплив міграційних процесів. Протягом сезону кількість осіб, які відпочивають, у декілька раз перевищує кількість місцевого населення. У цілому по курортних регіонах щільність населення під час курортного сезону зростає приблизно втричі і досягає максимуму у серпні. Поряд із потребою у декілька разів підвищити оперативність вжиття необхідних заходів для розкриття злочину, збору необхідної оперативної та отримання процесуальної інформації, встановлення та затримання винної особи, документації її протиправних дій, що зумовлено короткочасністю перебування осіб, які відпочивають, у курортному регіоні, а іноді і в межах України, заслуговують на увагу і такі аспекти цієї проблеми, як створення позитивного іміджу курорту та країни, адже у курортних регіонах відпочивають та проходять лікування іноземці, вищі посадовці як нашої держави, так і запрошені поважні іноземні гості;

5) висока динамічність соціальних процесів, що зумовлена короткочасністю перебування та швидкою плинністю осіб, які відпочивають, їх концентрацією у місцях загального користування (зони відпочинку, парки, пляжі, розважальні заклади тощо), притягує сюди також і злочинний елемент: злочинців-» гастролерів», шахраїв, сутенерів і проституток, наркоділків тощо як з України, та сусідських держав;

6) особлива психологічна атмосфера, коли відпочиваючі демонструють такі особисті якості, як доброзичливість, необачність, зайва довірливість, що виникає на тлі тимчасового припинення стійких соціальних зв'язків і соціального контролю. У той самий час окремі категорії відпочиваючих поводяться аморально, демонструючи парадний фасад матеріального добробуту, що вкорінюється у свідомість як стиль життя, стереотип поведінки, формуючи таким чином ідеологію гультяйського життя, що зумовлює формування у місцевого населення, особливо молоді, соціальної заздрості, хибного уявлення про окремі аспекти проживання у великих містах;

7) розташування окремих курортів поруч з державним кордоном України та зонами виникнення локальних конфліктів на власних територіях (Донбас, Крим) та територіях сусідніх країн (Північний Кавказ, Грузія), що ускладнює оперативну обстановку з позицій необхідності організації роботи щодо попередження та припинення порушень державного кордону України, використання її території для налагодження транзитних каналів постачання наркотичної сировини, зброї, а останнім часом і «живого» товару, агітації та вербування нових членів до складу незаконних воєнізованих бандитських або терористичних формувань тощо [2, с. 30].

Особливості географічного розташування Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, їх наближеність до кордонів,

розгалуженість транспортного сполучення, специфіка природного рекреаційного комплексу, розвиненість інфраструктури й особливості економічного становища привертають увагу як місцевого так і іногороднього злочинного елемента. У той же час, фактор прикордоння полегшує ведення протиправної діяльності, підсилює привабливість злочинної діяльності з точки зору планування та вчинення злочинів, зникнення з місць їх вчинення та уникнення від кримінальної відповідальності.

Специфічною особливістю криміногенної обстановки в досліджуваних регіонах є те, що за останні 3 роки криміногенна ситуація в Одеській Миколаївській та Херсонській областях значно погіршилася, і поки що не зафіксовано факторів, які сигналізують про нормалізацію ситуації найближчим часом. Одним із можливих факторів такого становища виступають переселенці зі Сходу. Усім нам відома ситуація в країні, через яку певна частина населення вимушена була емігрувати у сусідні регіони та країни. Зараз же ми бачимо результат такого руху у неспокійній та нестабільній обстановці нашого регіону.

Аналіз динаміки, структурних змін, тенденцій злочинності, ступінь впливу і активність криміногенних та антикриміногенних факторів, за твердженнями фахівців, не дозволяє вести мову про стабілізацію криміногенної обстановки у приморських регіонах Півдня України найближчим часом, а навпаки, існує висока вірогідність того, що стан злочинності на цих територіях погіршиться (41%) або значно погіршиться (31%), чи навіть загрожуватиме Національній безпеці України (4%) і це пов'язано з політичною ситуацією в країні вцілому.

Фахівці вказують на стійкі кримінологічні особливості приморських регіонів Півдня України, які є характерними для сучасного періоду.

До таких ознак відносяться:

1) особливості структурного розподілу злочинності; 2) специфіка динамічних змін злочинності; 3) більша, порівняно з іншими регіонами інтенсивність злочинності; 4) підвищений рівень латентності злочинності; 5) відмінності у характері злочинності; 6) особливий «кримінологічний набір» домінуючих видів злочинності, пов'язаний з географічним розташуванням регіону, природно-рекреаційної специфіки, видовими ознаками (ознака курортного, прикордонного, портового населеного пункту, особливо великого міста, промислового чи сільськогосподарського центру тощо).

Висновки. Приморські регіони Південної України, порівняно з іншими регіонами, характеризуються суттєвими територіальними відмінностями в показниках злочинності. Ці регіони країни мають власне-притаманну специфіку у стані, структурі, та динаміці злочинності. Південні регіони України приморської групи відображають загальнодержавні негативні тенденції у зростанні злочинності. У приморських регіонах Причорномор'я України на фоні суттєвого зростання рівня злочинності спостерігається суттєве зниження розкриття злочинності і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Останніми роками фіксується: по-перше, зменшення можливостей правоохоронними органами належним чином контролювати криміногенну ситуацію в країні та її регіонах; по-друге, – зниження запобіжного впливу на злочинність принципу невідворотності покарання; по- третє, у свідомості кримінально активної частини суспільства розповсюджується враженість про безкарність за вчинення злочинів. Кримінологічна інформація демонструє не лише негативні тенденції злочинності в приморських зонах, а й свідчить про зниження запобіжного впливу на злочинність з боку правоохоронних органів. Вказана ситуація вимагає підвищеної уваги з боку суспільства та керівництва правоохоронних органів і свідчить про високу вірогідність подальшого зростання рівня злочинності. Прикордонне положення Одеської області, наближеність її та Херсонської та Миколаївської областей, як схожої групи регіонів, до лінії розмежування з анексованою Російською Федерацією АР Крим, поряд із специфічною особливою ознакою – курортних регіонів, обумовлює на вказаних територіях власне-притаманні особливості злочинності, відмінні від інших територій нашої країни.

Список літератури:

1. Алфьоров С.М. Специфіка кримінологічної ситуації в курортних регіонах // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Випуск 21. – 2003. – С. 22–28.
2. Алфьоров С.М. Шляхи підвищення ефективності роботи ОВС щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в курортних регіонах // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 122–127.
3. Бандурка О.М. Профілактика злочинності / О.М. Бандурка // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 115–124.
4. Водько Н. Об основных понятиях теории предотвращения преступных деяний / Н. Водько // Юридичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 125–129.
5. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин / Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» (8 лютого 2011 р., Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps. org/upload/prz_2011_Rlg_smll.pdf
6. Стан та структура злочинності в Україні // Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index

Савинова Н.А., Кольцова Е.С.
Национальный университет «Одесская морская академия»

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ «РЕГИОНАЛЬНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ» НА ПРИМЕРЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРЕСТУПНОСТИ ПРИМОРСКИХ РЕГИОНОВ

Аннотация
В данной статье рассматривается понятие «региональной преступности». В частности были проанализирована криминогеннуя ситуация приморских регионов Юга Украины. Определены основные факторы, способствовавшие распространению преступности в регионе. Подведены итоги по данному исследовании.
Ключевые слова: криминология, криминогенная обстановка, оперативные работники, курортный регион.

Savinova N.A., Koltsova E.S.
National University «Odessa Maritime Academy»

SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF «REGIONAL CRIME» ON THE EXAMPLE OF THE PECULIARITIES OF CRIME ON THE INTRACOASTAL REGION

Summary
In this article the concept of «regional crime» is considered. In particular, the criminal situation of the coastal regions of the South of Ukraine was analyzed. The main factors contributing to the spread of crime in this region are identified. The results of this study are summarized.
Keywords: criminology, criminogenic situation, operative workers, resort region.

УДК 351.745.7:343.974

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПРОТИДІЮ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Севрук В.Г.
Національна академія внутрішніх справ

У статті розглянуто питання сучасного стану протидії правоохоронними органами злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Проаналізовані статистичні дані виявлення злочинів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі оперативними підрозділами Національної поліції України. Встановлено негативні причини, що вплинули на організаційні засади протидії етнічній організованій злочинності, яка являє собою загрозу інтересам людини й громадянина, суспільства та держави. Автор статті визначає конкретні напрями, які мають сприяти вирішенню проблеми підвищення ефективності протидії злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, обґрунтовує необхідність створення спільного міжнародного банку даних (автоматизовану інформаційну систему «Етнічна злочинність»).
Ключові слова: протидія, правоохоронні органи України, організовані групи, злочинні організації, етнічна злочинність, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна все активніше стає об'єктом зростання заінтересованості міжнародних злочинних угрупувань, зокрема у сфері легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлі людьми, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів. Збільшується кількість нелегальних мігрантів та набуває все більшого поширення організована етнічна злочинність [1, с. 65–66].

В умовах сьогодення особливо гостро постало питання протидії злочинам, що вчинюються представниками окремих національностей чи народностей, виходячи з притаманної їм кримінальної спеціалізації. З численних повідомлень засобів масової інформації, друкованих видань та власних спостережень можна дійти висновку, що рівень учинення злочинів представниками етнічних меншин в нашій державі залишається стабільно високим. Такі етнічні групи формуються на основі національної та кланової спорідненості, прийнятих традицій та звичаїв, для них характерна спеціалізація за окремими вида-

ми злочинів. Частково це обумовлено зв'язками з кримінальними елементами на батьківщині чи наявністю традиційних видів злочинної діяльності стосовно конкретного етносу: корисливі злочини, вимагання, шахрайства, торгівля зброєю, наркоторгівля, нелегальна міграція та торгівля людьми тощо.

Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, що сформовані на етнічній основі потребує особливої уваги та особливих підходів, враховуючи їх національні (етнічні) психологічні особливості, у зв'язку з цим це дослідження набуває актуальності як у теоретичному, так і в практичному плані. Саме така, сприятлива для організованої етнічної злочинності ситуація, містить у собі загрозу її проникнення практично у всі сфери суспільних відносин, що суттєво шкодить державним інтересам та іміджу України на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні аспекти проблеми протидії етнічній злочинності. Зокрема, внесок у розробку цієї проблеми зробили І. В. Анжиров, В. В. Босенко, Г. М. Геворгян, Г. П. Жаровська, В. Ф. Зварич, А. М. Зюков, О. О. Леляк, М. А. Касьяненко, І. Х. Касаєв, М. П. Клейменов, В. М. Матвійченко, С. О. Павленко, В. А. Пономаренков, Е. К. Рабданова, В. В. Ремський, В. Г. Рубцов, О. Н. Смирнова, І. С. Стіхарня, Ю. О. Стрелковська, В. О. Тюнін, О. І. Фойгель, Е. І. Хегай, Р. Г. Чевходзе, О. Ю. Шостка, А. М Щукин, В. В. Юсупов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому стан етнічної злочинності характеризується постійним збільшенням числа вчинених злочинів, у тому числі тяжких та особливо тяжких, активізацією їх професійної діяльності в різних регіонах країни, появою таких злочинів, як незаконне розповсюдження наркотиків, тероризм, торгівля людьми та інші, залежні від рівня кримінальної міграції та впливу транснаціональної організованої злочинності [2].

На сьогодні українська держава ставить серед пріоритетів роботи Національної поліції протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності [3]. Звичайно, що на сьогодні велику увагу привертають до себе саме етнічні злочинні формування, що обумовлює **актуальність обраної теми**.

Метою статті є визначення конкретних суб'єктів, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, здійснення аналізу системи національного та міжнародного законодавства, що регулюють діяльність таких суб'єктів, які здійснюють протидію етнічній злочинності, а також розроблення конкретних пропозицій щодо оптимізації законодавчого забезпечення такої діяльності, зокрема, у сфері протидії злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єкти протидії злочинності утворюють цілісну у функціональному й організаційному відношенні систему, з'єднану спільністю мети та управління у сфері протидії злочинності. Складність цієї системи обумовлена, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань по забезпеченню безпеки, запобіганню, профілактиці, припиненню, розкриттю і розслідуванню злочинів, а з іншою – розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що обумовлене ієрархічною побудовою системи. Дана система є складною соціальною організацією, бо вхідні в неї групи однорідних органів утворюють відносно самостійні організаційні формування, які функціонують на основі тотожних закономірностей. Кожне з таких формувань є підсистемою більш великої системи та водночас складається зі своїх підсистем [4].

Як зазначають науковці, оскільки злочинність, зокрема й організована етнічна, породжується складним причинним комплексом, протидія їй може бути ефективною лише за умови формування відповідної системи комплексних економічних, соціальних, правових та організаційних заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, витіснення цього небезпечного явища на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності [5]. Ядром такої діяльності має стати принципово нова правоохоронна структура, здатна оперативно реагувати на ті виклики й загрози, які нині виникають із боку організованої етнічної злочинності [6, с. 477].

В широкому значенні в протидії злочинності беруть участь представницькі органи, органи виконавчої влади, судові органи; весь комплекс підприємств, установ і організацій, що функціонують в різних сферах соціальної життєдіяльності; громадські об'єднання та окремі громадяни. Проте, вказана діяльність здійснюється переважною більшістю названих органів або організацій супутніх в процесі вирішення інших завдань. Лише для порівняно невеликої частини цих суб'єктів, які реалізують спеціальні цілі та завдання протидії злочинності, наділені відповідними правами й обов'язками з впливу на ті або інші криміногенні фактори та у зв'язку з цим здійснюють відповідне інформаційне, методичне, ресурсне, кадрове забезпечення, вказана діяльність є спеціально обумовленою [7].

В рамках протидії злочинності неможливо не згадати про суб'єктів, які її здійснюють. Залежно від цілей, завдань та функціональних обов'язків, суб'єктів протидії злочинності умовно можна поділити на дві групи: а) суб'єкти протидії злочинності, які діють на загальносоціальному рівні; б) спеціальні суб'єкти протидії злочинності. До спеціальних суб'єктів протидії злочинності належать: органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю (які діють у рамках кримінального судочинства); органи, що здійснюють інші функції (діють поза рамками кримінального судочинства) [8, с. 21].

Змістовна сторона поняття «протидія злочинності» містить два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний. Кримінально-правовий аспект становить діяльність правоохоронних органів з виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і виконання покарань. Кримінологічний аспект становить діяльність правоохоронних і інших органів із виявлення чинних

детермінант злочинності, їх усунення, ослаблення, нейтралізації, а також запобігання виникненню нових [9, с. 93].

Основними напрямками діяльності правоохоронних є: забезпечення законності, запобігання виникненню причин і умов учинення суспільно-небезпечних діянь, недопущення їх розвитку і ліквідація наслідків, протидія злочинності й іншим кримінальним правопорушенням.

Згідно з законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», до правоохоронних органів відносять – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10].

Перераховані в наведеній нормі закону державні структури належать до правоохоронних органів у широкому змістовному понятті. У вузькому ж понятті до правоохоронних органів належать органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, поєднані в одну групу – органи кримінальної юстиції. Вказані органи виконують особливу роль серед спеціальних суб'єктів протидії злочинності в цілому і кримінологічного запобігання, зокрема. Виділення цих органів в окрему групу зумовлено наявністю в них основних загальних першочергових функцій – протидії злочинності [8, с. 21].

В. І. Воронов вважає, що протидія злочинності – це безперервний процес, у межах якого одночасно й паралельно здійснюються загальносоціальні та спеціальні заходи, що спрямовані на нейтралізацію криміногенних факторів і безпосередньо на запобігання й розкриття злочинів, мета яких оздоровлення криміногенної ситуації, зниження фізичної, моральної й матеріальної шкоди, заподіяної злочинами [11, с. 37].

О. Бандурка та О. Литвинов вважають, що протидія злочинності являє собою особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів, які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [12, с. 44–45].

Так, Р. С. Веприцький вважає, що протидія злочинності розуміється як предметно наявна система соціальних заходів, які мають виконуватись органами держаної виконавчої влади, спеціалізованими правоохоронними органами й формуваннями громадськості та окремими громадянами, застосовуючи чинне законодавство, міжнародні правові норми в сфері боротьби зі злочинністю, практичний досвід і досягнення науки [13, с. 138].

Слушною є думка О. Ігнатова про те, що родовим терміном є саме «протидія злочинності», під якою він розуміє систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на запобігання, усунення, нейтралізацію та обмеження (ослаблення) факторів, детермінуючи злочинність [14, с. 467].

Схожим є підхід О. Шостко, яка включає у зміст поняття «протидія злочинності» діяльність, спрямовану на мінімізацію суперечностей та чинників, що породжують злочинність або сприяють їй, на скорочення окремих видів злочинів шляхом недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки (заходи запобігання злочинності), а також адекватні заходи реагування на вже вчинені злочини [15, с. 31].

На нашу думку протидія злочинності – це безперервний процес, у межах якого одночасно й паралельно здійснюються загальносоціальні та спеціальні заходи, як гласного, так і негласного характеру, які проводяться у тісній взаємодії різних державних органів, діяльність останніх спрямована на виявлення та розкриття злочинів. Тому протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі потребує особливих підходів, враховуючи їх національні (етнічні) особливості.

Створення системи спеціальних правоохоронних органів, що здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі пояснюється тим, що саме це суспільно-небезпечне явище відрізняється специфічними ознаками, швидкими темпами зростання та поширеності, особливостями протидії з боку правоохоронних органів України.

У зв'язку з цим лише спеціальним підрозділам, які уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, а також з використанням гласних, негласних штатних та позаштатних працівників [16] під силу здійснювати протидію організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі.

Тому, виходячи із положення статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», законодавець виділив ряд підрозділів яких уповноважив на здійснення протидії злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Саме у межах своїх повноважень відповідні суб'єкти, тобто оперативні підрозділи різних відомств України проводять необхідні оперативно-розшукові заходи щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснюють профілактику правопорушень, згідно зі своїми обов'язками, що і являється ефективною протидією організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі.

Отже, безпосередньо оперативними підрозділами, які в першу чергу здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими група-

ми та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі є:

– Національна поліція. Так, в системі Національної поліції України оперативно-розшуковою діяльністю займаються підрозділи кримінальної та спеціальної поліції: кримінальної поліції, до складу якої входять підрозділи карного розшуку, підрозділи внутрішньої безпеки, підрозділи кіберполіції, підрозділи захисту економіки, підрозділи кримінальної розвідки, підрозділи пов'язані з торгівлею людьми, підрозділи протидії наркозлочинності, підрозділи оперативної служби, підрозділи оперативно-технічних заходів, підрозділів виявлення небезпечних матеріалів та екологічних злочинів);

– Державне бюро розслідувань – внутрішньої безпеки, забезпечення особистої безпеки;

– Служба безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захистом національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними підрозділами, підрозділами внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;

– Служба зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;

– Державна прикордонної служби України – розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними;

– управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

– органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою;

– органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України;

– розвідувальний орган Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки;

– Національне антикорупційне бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю [16].

Стаття 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначила систему органів, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Зокрема, відповідно до норм даного закону до таких органів відносять: а) спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи; б) державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій [17].

До державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, належать: а) Координаційний комітет по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю при Президенті України; б) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України.

В разі необхідності Верховною Радою України на постійній або тимчасовій основі можуть бути створені й інші спеціальні органи для боротьби з організованою злочинністю.

До державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать: а) органи Національної поліції та Служби безпеки України; б) органи прокуратури України; в) органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; г) органи й установи виконання покарань та слідчі ізолятори; д) розвідувальний орган Міністерства оборони України; е) Служба зовнішньої розвідки України; є) Національне антикорупційне бюро України [17].

Так, «Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями», який затверджений наказом ГПУ від 23.10.2012 р. № 103 за погодженням з Держстатом України зазначено такі правоохоронні органи, які безпосередньо здійснюють виявлення організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі, а саме Прокуратура України, Національна поліція, Служба безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства [18].

Отже, безпосередніми суб'єктами які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі є Національна поліція України та Служба безпеки України. В Україні за часів радянського минулого протидія етнічній злочинності не була властива правоохоронним органам.

Стосовно останнього аспекту певні зрушення відбулися лише протягом 2007–2008 років. Так, у складі Департаменту карного розшуку створено окремий підрозділ із напрацювання й реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю [19]. Аналогічний підрозділ утворено 2007 року і в Службі безпеки України [20]. Координаційні функції покладено, зокрема, на прокуратуру [21; 22].

Отже, у 2007 році в Департаменті карного розшуку МВС України створено підрозділ протидії етнічній злочинності. На цей підрозділ покладене завдання координації та надання практичної допомоги регіонам у документації протиправної діяльності іноземців. Також аналогічні підрозділи створені у великих обласних центрах України [23].

Водночас Ю. Луценко поінформував присутніх на зустрічі про те, що МВС реалізує План заходів щодо протидії расизму на період до 2009 року, яким визначено пріоритетні напрямки діяльності з попередження та розкриття злочинів, що вчиняються на расовому підґрунті, протидії неонацистським і скінхедівським організаціям. Так, у рамках цього Плану в червні

минулого року у складі Департаменту карного розшуку було створено окремий підрозділ з напрацювання й реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю [24].

У 2011 році у центральних апаратах ГУМВС, УМВС по областях також було створено нові підрозділи боротьби з етнічною організованою злочинністю та екстремізмом у структурі УБОЗу. Одним із головних напрямів діяльності таких спецпідрозділів БОЗ була протидія злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. 12 лютого 2015 року Верховною Радою України прийнято рішення щодо ліквідації УБОЗу. У зв'язку з ліквідацією УБОЗу та реформування МВС України частина функцій по боротьбі з організованою злочинністю були передані до Департаменту карного розшуку, а частина – до управління боротьби з економічною злочинністю [25].

Отже, під час реорганізації управління по боротьбі з організованою злочинністю (УБОЗ), а фактично його ліквідації в структурі ДКР МВС було створено відділ з організації боротьби з груповою та етнічною злочинністю [26].

Однією з головних функцій даного підрозділу є ужиття заходів, спрямованих на усунення негативного впливу етнічної злочинності, радикальних і неформальних молодіжних об'єднань та рухів на оперативну обстановку в державі, підготовка управлінських рішень щодо своєчасного реагування на загострення цієї проблеми та недопущення порушень громадського порядку їх учасниками [27].

У контексті вищевикладеного, а саме у зв'язку з реформуванням УБОЗ було ліквідовано ряд спеціальних підрозділів по боротьбі з тероризмом, звільнення заручників, а саме: «Сокіл», «Титан», «Беркут», «Грифон» і створено на їх базі єдиний спецпідрозділ по типу SWAT. Це, напевно, правильно. Але ми говоримо на сьогодні про УБОЗ як про оперативний підрозділ, який ефективно здійснював протидію злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю нині були найбільш підготовлені в Україні підрозділи поліції, найбезпечніші й професійні з усіх точок зору для організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі.

Зокрема, втрачено досвід, що напрацьовувався десятиріччями у напрямку оперативної роботи, напрацьованих негласних джерел та іншої важливої інформації, що сприяла роботі багатьох професійних оперативних працівників, тощо [28, с. 77].

Зараз фактично протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі здійснюють лише оперативні підрозділи Національній поліції України.

Аналізуючи статистичні дані щодо виявлення злочинів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі оперативними підрозділами Національної поліції України, слід констатувати, що з ліквідацією УБОЗу з 2015 року така діяльність геть знівельована, так у 2012 році виявлено організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі – 19, у 2013 – 21, у 2014 – 19, у 2015 – 8, у 2016 – 6 [29; 18]. Згідно з вказаними статистичними даними видно, що оперативні підрозділи Національної поліції України не мають відповідного досвіду роботи з даного напряму, і з цим завданням не справляються. Отже, розглянувши та проаналізувавши підрозділи НПУ (ОВС), які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі розглянемо підрозділи Служби безпеки України, які також у свою чергу протидіють етнічній злочинності.

Сьогодні спецслужби України разом з компетентними органами намагаються знайти способи «нейтралізації» етнічних злочинних угрупувань [30].

Іншою проблемою, якою займається СБУ в рамках протидії відмиванню грошей, є відстеження фінансових потоків, що використовуються для фінансової підтримки тероризму. Сьогодні в Україні під підозрою у здійсненні такої діяльності знаходяться етнічні злочинні угрупування вихідців із Чечні й країн Близького Сходу. Ці угрупування отримують кошти від наркобізнесу, рекету своїх земляків і всі вони мають норми відрахування проценту від злочинного доходу на потреби «джихаду» Крім того, зафіксована їх діяльність з розповсюдження фальшивих доларів США, дуже якісного вироблених на Близькому Сході [31].

На законодавчому рівні ст.10 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. Управління «К» визначено спеціальним підрозділом по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в системі СБ України. Тогочасне Управління «К» із 159 співробітників складалося з п'яти оперативних підрозділів, інформаційно-аналітичного відділу та секретаріату, перед якими були поставлені основні завдання: протидія корупції у правоохоронних органах, структурах державної влади та управління, і громадських організаціях; боротьба з мафіозними структурами у сфері економіки, озброєними формуваннями професійних злочинців, пов'язаними з корумпованими елементами в органах влади та управління, контрабандою, наркобізнесом, незаконними валютними операціями; протидія міжрегіональній злочинності [32].

Водночас зауважимо, що, попри велику кількість органів, які за своїми функціональними обов'язками повинні протидіяти злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, успіхи такої роботи є сумнівними, а реальні результати зусиль правоохоронної системи викликають занепокоєння.

Ми вважаємо, що необхідно розробити алгоритм дій щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі в Україні, для цього прийняти спільний відомчий наказ (Генеральної прокуратури України, Національної поліції України, СБУ тощо), показати індикатори ОЗУ, що сформовані на етнічній основі, індикатори сфери злочинної діяльності та індикатори впливу, а також фактори, пов'язані зі злочинністю, взявши за основу індикатори ОЗУ Європолу.

Важливе місце в системі національного законодавства посідають міжнародні договори й угоди, ратифіковані українським парламентом і учасником яких є Україна. До міжнародних документів, які регламентують діяльність щодо протидії злочинам в цілому та за окремими її напрямами зокрема, належать угоди про співробітництво між правоохоронними органами України та правоохоронними структури світового масштабу.

Вивчення міжнародного співробітництва по боротьбі з етнічною організованою злочинністю вказало на існування спеціальних міжнародних правоохоронних структур, одними з функцій яких є припинення незаконної діяльності етнічних злочинних груп. Такою правоохоронною організацією світового масштабу являється International Criminal Police Commission (Інтерпол). Існування подібних структур можна визначити як один з організованих відповідей світової спільноти на протиправну діяльність таких груп. На регіональному рівні найбільш розвинена така співпраця в Європі – European Police Office (Європол) та країнах-учасницях СНД – Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів на території держав-учасниць СНД (БКБОЗ), в інших же геополітичних регіонах питання створення подібних організацій залишається відкритим. Однак, попри наявні міжнародні акти різних рівнів і роботу міжнародних правоохоронних організацій, проблема боротьби з транснаціональною етнічною організованою злочинністю залишається проблемою світового масштабу [33].

У квітні 1992 року для координації взаємодії органів правопорядку в боротьбі з криміналом на пострадянському просторі приступило до роботи Нарада міністрів внутрішніх справ Співдружності Незалежних Держав. Пізніше було прийнято рішення про перетворення його в Раду міністрів внутрішніх справ держав – учасниць СНД (РМВС).

Робочим органом нової міжнародної структури стало створене рішенням Ради глав урядів СНД від 24 вересня 1993 року Бюро з координації боротьби з організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів на території держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав [34]. До БКБОЗ увійшли такі держави: Білорусь, Росія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан.

Головне завдання Бюро – координація і підвищення ефективності взаємодії міністерств внутрішніх справ держав – учасниць СНД в боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими небезпечними видами злочинів.

З 2004 року в структурі Бюро функціонує підрозділ з координації боротьби з незаконним обігом наркотиків та їх прекурсорів, яке має свою регіональну оперативну групу з дислокацією в місті Душанбе. Можливості антинаркотичного підрозділу БКБОЗ і його регіональної групи використовуються для вирішення стратегічного завдання – перекриття каналів міжнародного наркотрафіку з Центрально-Азіатського регіону в Росію та інші держави СНД, виявлення і викриття транснаціональних злочинних спільнот [34].

Неодноразово в аналітичному огляді «Про результати боротьби з організованою злочинністю на території держав – учасниць СНД» БКБОЗ зазначає, що наявність на території держав – учасниць СНД організованої злочинності, що формується, як правило, за етнічною ознакою, є серйозним криміногенним фактором, значно ускладнює оперативні обставини не тільки в окремо взятому регіоні, але і в цілому на просторі Співдружності [35, с. 19].

Організовані групи з-поміж громадян держав – учасниць СНД і інших держав, є специфічні об'єднання, що формуються за національною ознакою, тобто складаються в основному з осіб однієї або декількох національностей. У порівнянні з іншими злочинними формуваннями, національні мають більш згуртований характер, оскільки корисливі мотиви підкріплюються традиційною ієрархією національної діаспори. Ця обставина забезпечує життєздатність такої кримінальної групи, підвищує опірність зовнішньому впливу з боку суперницьких злочинних груп. Вони мобільні при підготовці та вчиненні злочинів, добре пристосовуються до нових умов, використовуючи часом у своїх злочинних цілях легально чинні національні структури [35, с. 13]. Одночасно з метою розширення своїх можливостей і максимальні полегшення злочинної діяльності вони йдуть на тимчасовий союз з іншими етнічними злочинними формуваннями, що є однією з тривожних тенденцій в сфері забезпечення захисту конституційних прав і свобод громадян країн Співдружності [35, с. 14].

Етнічним організованим злочинним угрупованням притаманна спеціалізація за окремими видами злочинної діяльності. У деяких випадках це обумовлено зв'язками з організованою злочинністю на батьківщині та традиційними видами злочинної активності. Так, за оцінками фахівців Європолу на території Європи існує такий розподіл: традиційно турецькі та албанські організовані злочинні угруповання займаються імпортом та розповсюдженням наркотиків, зокрема героїну. Для румунських та болгарських ОЗГ характерні корисні злочини та торгівля людьми. Китайські ОЗГ сприяють нелегальній міграції та торгівлі людьми з метою подальшої сексуальної експлуатації. Вони також отримують прибуток від контрабанди в країни-члени Європейського Союзу [36]. Європол періодично готує звіти – «SOCTA» (Serious and Organized Crime Threat Assessment) про організовану злочинність та етнічну злочинність зокрема. У таких звітах зазначається та здійснюється оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готуються стратегічні звіти щодо дослідження злочинності; виконуються експертизи й надається технічна підтримка в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також висвітлюється інформація, що сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах [37].

На даний момент Європол координує роботу поліцейських служб усіх 28 країн-учасниць Європейського Союзу. На відміну від національних поліційних сил, Європол не має власних слідчих органів. Європол тісно співпрацює з правоохоронними органами в 28 країнах-учасницях ЄС та іншими країнами-партнерами і організаціями,

що не входять в ЄС, таких як Австралія, Канада, США і Норвегія [38]. Також Європол має взаємовідносини з країнами, що входять в ЄС, і з організаціями, які взаємодіють з Європолом на основі угод про співпрацю: Албанії, Австралії, Канади, Колумбії, Ісландії, Норвегії, Швейцарії, Інтерполу та правоохоронними органами США: Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї й вибухових речовин (ATF), по боротьбі з наркотиками (DEA), Секретної служби (USSS); Федерального бюро розслідувань (ФБР); імміграційного і митного законодавства (ICE) і Internal Revenue Service (IRS). Ця мережа має захищені канали зв'язку, що надаються Європолом. Крім того, Європол має двох зв'язкових співробітників, що відряджаються до м. Вашингтон (США) і Штаб-квартири Інтерполу в м. Ліон, Франція [38].

Значну стурбованість викликають ОЗГ, сформовані на етнічній основі, у зв'язку з тим, що більшість з них має міжнародні зв'язки, як правило з організованими угрупованнями на своїй батьківщині. Спеціалісти Європолу у своєму звіті відносно стану організованої злочинності зазначають, що основні активи та керівництво етнічно однорідних злочинних груп знаходяться за кордоном [36]. Крім того, на практиці зустрічаються навіть випадки, коли частина прибутку від злочинної діяльності передається до державної казни країни походження членів етнічної ОЗГ [39, с. 55]. Окрему проблему становить фінансування терористичних організацій представниками етнічної організованої злочинності.

Для протидії вище вказаним злочинним групам та злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі важливою є співпраця між органами правосуддя на національному, європейському (EUROPOL, FRONTEX, OLAF, ОБСЄ, Рада Європи) та міжнародному рівнях (INTERPOL, FATF, ООН). Поміж іншого, така співпраця спрямована на розвиток обміну інформацією, засобами зв'язку, а також сучасними методами та засобами розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у складі організованих груп і злочинних організацій [40, с. 24; 41, с. 177], які сформовані на етнічній основі.

Слід констатувати активізацію роботи правоохоронних органів над реалізацією проекту «Мiленiум» (ініціатором є Інтерпол та країни-члени організації з протидії міжнародній євразійській злочинності). Метою створення проекту є протидія поширенню впливу євразійських організованих злочинних груп, зокрема, тих, які діють на території країн колишнього СРСР, на території європейських країн та країн-членів Європейського Союзу. У проекті беруть участь 42 країни, в тому числі й Україна.

Також, на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проект Закону України «Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку», що фактично надасть можливість за допомогою захищеної лінії зв'язку здійснювати обмін інформацією між Україною та країнами-членами Європейського Союзу через Європол в режимі реального часу для протидії транснаціональній злочинності на національному та міжнародному рівнях [41, с. 177–178].

Інтерпо́л – організація, що займається пошуком певного об'єкта, людини, сприяє пошукам поліції. До складу входять 190 країн світу, які фінансують організацію на суму $59 мільйонів шляхом щорічних внесків; За розміром друга міжнародна міжурядова організація після ООН. Штаб-квартира знаходиться в Ліоні, Франція. У кожній з країн, що входять в Інтерпол, у структурі національних правоохоронних органів створені Національні центральні бюро (НЦБ), що є органами по взаємодії національних правоохоронних органів з НЦБ Інтерполу інших країн і Генеральним секретаріатом Інтерполу. Основним завданням є координація зусиль окремих країн і проведення єдиної політики в галузі боротьби з загальнокримінальною злочинністю. Серед інших основних завдань можна відзначити координацію міжнародного розшуку, а також боротьбу з: торгівлею людьми, організованими злочинними спільнотами, контрабандою наркотиків, злочинами у сфері економіки та високих технологій, фальшуванням, підробкою цінних паперів та дитячою порнографією [42].

Фахівці з Інтерполу, прагнучи якомога повніше відбити різноманітність досліджуваного явища, виділяють чотири види організованих злочинних груп: товариства за типом родин мафії з твердою ієрархією, внутрішніми правилами й «кодексом честі»; найчастіше багатопрофільні, що діють у різних сферах легального і нелегального бізнесу; угруповання, що діють в одній чи декількох досить вузьких сферах незаконної діяльності та не мають такої твердої структури; злочинні групи, що формуються за етнічним принципом; терористичні організації, що переслідують політичні цілі [43, с. 148].

Розглянувши спеціальні міжнародні правоохоронні структури Інтерпол, Європол, БКБОЗ, однією з функцій яких є припинення незаконної діяльності етнічних злочинних груп перейдемо до розгляду спеціальних правоохоронних структур в окремих державах світу. Так, у 1982 р. в Кримінальний кодекс Італії було введено ст. 416-bis, у якій зазначається: «Кожен, хто бере участь в об'єднанні мафіозного типу, що складається з трьох або більше осіб, карається. Усі ті, хто створюють, керують або організовують об'єднання, караються» [44, с. 95].

В Італії для боротьби з організованою злочинністю, в тому числі й корупцією, створено міжвідомчий спеціальний орган – «Управління розслідувань Антимафія» (ДІА). Основна частина кадрів ДІА складають фахівці слідчих органів Державної поліції, карабінерів та Фінансової гвардії із залученням цивільних фахівців у галузі інформатики, технічного та адміністративного забезпечення. До компетенції цього органу віднесено злочини з наявністю ознак «угруповання мафіозного типу». У деяких інших державах повноваження щодо протидії корупції покладено на одну із силових структур або їх розподілено між кількома відомствами [45, с. 45].

Парламент цієї країни заснував спеціальну Генеральну Раду по боротьбі з організованою злочинністю. Поряд з Генеральною Радою засновані окружні управління по боротьбі з організованою злочинністю та мафією й окремо – Державне управління по боротьбі з мафією.

В цьому плані в 1993 році під тиском громадськості був прийнятий закон «Про угрупування мафіозного типу», який встановив сувору відповідальність за входження до злочинної організації типу мафія [45, с. 46].

Слід виокремити Російську Федерацію. Провідна роль у протидії етнічній злочинності відводиться органам внутрішніх справ Російської Федерації. З початку дев'яностих років минулого століття в структурі Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю служби кримінальної міліції МВС Росії існували спеціалізовані підрозділи по оперативній розробці етнічних організованих злочинних груп і злочинних спільнот. З урахуванням кримінальної активності етнічних злочинних формувань робота на території Російської Федерації проводилася насамперед угрупувань, учасниками яких були громадяни Росії – вихідці з республік Північного Кавказу, громадян республік Закавказзя (Азербайджану, Вірменії, Грузії) і республік Середньої Азії (Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану [46, с. 141–142].

З 1998 року в ініціативному порядку, у 2001 р. у Російській Федерації офіційно в структурі департаменту МВС по боротьбі з організованою злочинністю створено підрозділи по боротьбі з етнічною злочинністю, тобто факт існування етнічних злочинних угруповань юридично визнано на рівні підзаконних актів Російської Федерації [47]. Так в наказі Генпрокуратури Росії «Про єдиний облік злочинів», визначено, що віднесення злочинного угруповання до етнічного не визначається однорідністю її національного складу, він може бути змішаним. Етнічну належність угруповання визначають ті, хто займає в ній передове положення [48]. В даний час функції боротьби з етнічною злочинністю покладено на Головне управління карного розшуку МВС Росії.

Указ Президента РФ від 7 травня 2012 року № 602 «Про забезпечення міжнаціональної згоди» один із пунктів передбачає припинення діяльності організованих злочинних груп, сформованих за етнічним принципом.

Забезпечена наступальність при реалізації заходів, спрямованих на припинення злочинної діяльності організованих груп, сформованих за етнічним принципом. В тому числі:

1) створення (шляхом перерозподілу чисельності) в суб'єктах зі складною криміногенною обставою підрозділів по боротьбі з організованими злочинними групами, сформованими за етнічним принципом – грудень 2013 року;

2) Проведення звітів керівників територіальних органів МВС Росії перед громадянами про результати виконаної роботи по боротьбі з екстремізмом, а також злочинної діяльності організованих груп, сформованих за етнічним принципом – щорічно [49].

У 2013 році МВС Росії повідомило, що в країні з'являться спецпідрозділу по боротьбі з етнічною злочинністю. Причому в плані роботи відомства на 2014–2018 роки уточнено: такі структури створять насамперед «в регіонах зі складною криміногенним обставинами» [50]. В Управлінні карного розшуку ГУМВС по м. Москві відділ по боротьбі з етнічною злочинністю організований на базі оперативно-розшукового відділу N 23. Як повідомляє джерело, в оперативно-розшукову частину N 23 увійшли оперативні співробітники з інших підрозділів Московського карного розшуку. В основному це оперативники, які розробляли злочинних авторитетів і злодіїв в законі [51]. Аналогічні підрозділи по боротьбі з етнічною злочинністю створені, наприклад, у Вологодській області, Хабаровському краї [46, с. 142].

Окремо слід зупинитися й на США – країна багатонаціональна, тому мафія там формується, як правило, за національною, етнічною ознакою: італійська, мексиканська, кубинська, китайська, японська тощо. Етнічність американської мафії зумовлює її транснаціональний характер.

Наприклад, в США для боротьби з етнічною організованою злочинністю (бандами, синдикатами, мафією) використовуються спеціальні підрозділи ФБР (FBI SWAT) – штурмові групи зі спеціальним армійським озброєнням, які існують у кожному з 56 регіональних відділів ФБР і застосовують спеціальну тактику знешкодження злочинців при проведенні спецоперацій, в яких потрібні здібності та уміння, що виходять за рамки можливостей звичайних поліціянтів [52, с. 74].

Проаналізувавши вище викладене, слід зауважити, що неухильне виконання суб'єктами, що здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, використання повною мірою наданих повноважень є запорукою успіху в подоланні негативної тенденції поширення етнічної злочинності, як в окремих країнах так і в світі загалом.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що протидія злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі залишається серед найважливіших завдань оперативних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України. Разом з тим, діяльність оперативних та слідчих підрозділів щодо виявлення, розкриття та розслідування таких злочинних угруповань ще має цілу низку проблем правового та організаційного характеру та потребує постійного вдосконалення. Відповідно для вирішення цієї проблеми необхідно активізувати зусилля щодо узгодження і зближення національних законодавств. Існування в державах різних правових систем кримінального законодавства, що будуються на різних принципах, унаслідок чого неоднаково оцінюються одні й ті ж злочинні діяння, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній. Такі відмінності в кримінальних законодавствах не сприяють розвитку співпраці між державами для подолання цього явища.

У зв'язку із цим для ефективно протидії злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, а також збору й аналізу даних про діяльність таких груп, як в Україні, так і в інших державах доцільно створити спільний банк даних (автоматизовану інформаційну систему «Етнічна злочинність») щодо збору й аналізу відповідної інформації, про обставини злочинів, про осіб, які їх здійснюють, їх кількість, про етнічну належність, про характеристики злочин-

них угруповань, особливо про їх лідерів, про осіб, які перебувають у розшуку, про осіб, які заарештовані та відбувають покарання за злочини, вчинені на території в відповідних державах.

Пропонована система повинна мати міждержавний статус і концентрувати інформацію всіх правоохоронних органів та спеціальних міжнародних правоохоронних структур (Інтерполу, Європолу, БКБОЗу). Така система створить певні напрацювання для подолання цього явища в світовому масштабі, для суб'єктів, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі – передумови для міжнародної співпраці щодо протидій організованій етнічній злочинності в цілому.

Список літератури:

1. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. 448 с.
2. Кримінологія: підручник для академічного бакалаврату. 3-е вид., перероб. і доп. М.: Видавництво Юрайт, 2015. 388 с. URL: http://stud.com.ua/46131/pravo/kriminologiya
3. Деканоїдзе назначила першим заступником голови Нацполіції Трояна Информационно-аналитический центр «ЛІГА». URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/9378717-dekano_dze_naznachila_pershim_zastupnikom_golovi_natspol_ts_troyana.htm
4. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: Золота миля, 2015. 324 с.
5. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». О.: 2009. 232 с.
6. Жаровська Г. П. Організаційні аспекти протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 73. С. 475–482.
7. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: Золота миля, 2015. 324 с.
8. Юхно О. О. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 1. С. 21–25.
9. Ігнатов О. Протидія злочинності: поняття та сутність. Юридична Україна. 2009 № 3. С. 92–97.
10. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993, № 3781–XII. Відомості Верховної Ради України, 1994, N 11, ст. 50 (зі змінами від 05.01.2017, підстава 1798–19).
11. Воронов В. І. Теоретичні аспекти оперативно-розшукової протидії злочинам. Південноукраїнський правничий часопис: 90-річчя Одеського державного університету внутрішніх справ. Одеса: 2012. Вип. № 1. С. 36–38.
12. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Х.: ХНУВС, 2011. 308 с.
13. Веприцький Р. С. Поняття та зміст заходів протидії злочинності Європейські перспективи. 2014. № 3. С. 137–139.
14. Ігнатов О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 55. С. 466–471.
15. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах: автореф. дис. д. ю. н. Харків: 2010. 45 с.
16. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
17. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3342–XII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3342–12
18. Статистична інформація: Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html
19. На протидію ксенофобії і расизму. Урядовий кур'єр. 2008. 15 квітня. С. 4.
20. Маковицька С. Маестро божистої мови. Інтерв'ю з М. Фішбейном. Україна Молода. 2007. 28 листопада. С. 8.
21. Миколюк О. Скінхедам – жодного шансу: Інтерв'ю з прокурором м. Києва Є. Блажівським. День. 2008. 1 квітня. С. 6.
22. Рябошапко Л. Українська держава та національні меншини: поступ до взаємної толерантності. Журнал Верховної Ради України «Віче» № 23, грудень 2008. URL: http://www.viche.info/journal/1243/.
23. В Украине процветают этнические преступные группировки // Корреспондент.net, 14 сент. 2007 г. Интернет-ресурс URL: http://korrespondent.net/ukraine/events/207325-v-ukraine-procvetayut-etnicheskie-prestupnye-gruppirovki
24. УНІАН. URL: http://www.unian.net/ukr/news/news+246124.html
25. Ликвидация УБОП: кто будет заниматься организованной преступностью? URL: http://timoshin.com.ua/pressa/86-likvidatsiya-ubop-kto-budet-zanimatsya-organizovannoj-prestupnostyu.html
26. Структура ДКР МВС: офіційний сайт Національної поліції України: URL: http://www.mvs.gov.ua/upload/file/pm366image008.jpg
27. Функції Департаменту карного розшуку: офіційний сайт Національної поліції України: URL: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813212
28. Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злодіїв у законі» в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Вип. 6. Том 3. Херсон: ХДУ. 2016. С. 73–79.
29. Офіційний веб-сайт МВС України: URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/4687
30. Етнічна злочинність в URL: http://politiko.ua/blogpost28041
31. Осика І. М. Огляд міжнародного науково-практичного семінару «Протидія економічній злочинності». URL: http://www.shag.com.ua/osika-igor-mikolajovich-vikladach-kafedri-kriminalistiki-nacio.html
32. На вістрі боротьби з організованою злочинністю URL: https://ord-ua.com/2007/03/14/na-vistri-borotbi-z-organizovanoyu-zlochinnistyu/.
33. Этническая организованная преступность URL: http://magspace.ru/blog/218625.html
34. О БКБОП Историческая справка: URL: http://bkbopcis.ru/index/istoricheskaya-spravka.html
35. О результатах борьбы с организованной преступностью на территории государств – участников СНГ: аналитический обзор. Галахов С. С., Маркелова Е. В., Федорович Д. Ю., Аннушкин В. А. – Домодедово: ВИПК МВД России, 2015. – 30 с.
36. EU Organized Crime Threat Assessment 2006.

37. Європол. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB
38. Право Європейського Союзу. URL: http://studies.in.ua/lekcii-pravo-es/4249-yevropeyskiy-polceyskiy-ofs-yevropol.html
39. Топильская Е. В. Организованная преступность. СПб.: Юрид. центр Пресс. 1999.
40. Підсумки роботи Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України. К.: 2014. 200 с.
41. Ремський В. В. Кримінально-правова та кримінологічна характеристики «етнічних» злочинних груп і злочинних організацій. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 167–179.
42. Інтерпол. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%BE%D0%BB
43. Овчинский В. С., Овчинский С. С. Борьба с мафией в России. М.: Объединенная редакция МВД России. 1993. 72 с.
44. Жаровська Г. П. Міжнародно-правові засади боротьби з транснаціональною злочинністю: проблеми і перспективи. Науковий міжнародний журнал «Альманах міжнародного права». Одеса: 2014. № 6. С. 90–100.
45. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення: Навч.-метод. м-ли. Ю. В. Баскакова, В. М. Гаврилюк, П. В. Качанова, Г. О. Усатий. К.: НАДУ. 2013. 108 с.
46. Щукин А. М. Этническая преступность – зона ответственности уголовного розыска. Юридическая наука и правоохранительная практика. Вып. № 2(36). 2016. С. 138–144.
47. Этнические преступные группировки. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki
48. Приказ Генпрокуратуры РФ N 39, МВД РФ N 1070, МЧС РФ N 1021, Минюста РФ N 253, ФСБ РФ N 780, Минэкономразвития РФ N 353, ФСКН РФ N 399 от 29.12.2005 «О едином учете преступлений» // «Российская газета», N 13, 25.01.2006; «Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти», N 5 30.01.2006.
49. Защита населения от организованной преступности и проявлений экстремизма. План деятельности МВД России до 2018 года: URL: https://xn-b1aew.xn-p1ai/plan_mvd_2018/plan4
50. Фигура умолчания. Особенности федеральной борьбы с «этническим» уголовным элементом. URL: http://www.ng.ru/editorial/2013-07-08/2_red.html
51. В Московском уголовном розыске появился отдел по борьбе с этнической преступностью. URL: http://crimerussia.com/gover/65662-v-mure-poyavilsya-otdel-po-borbe-s-etnicheskoj-prestupnostyu/.
52. Волинець В. В. Система боротьби з організованою злочинністю у США (досвід організації та функціонування). Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1. С. 72–74.

Севрук В.Г.
Национальная академия внутренних дел

ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ, КОТОРЫЕ ОСУЩЕСТВЛЯЮТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШАЕМЫМ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ГРУППАМИ И ПРЕСТУПНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ, КОТОРЫЕ СФОРМИРОВАНЫ НА ЭТНИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ: УКРАИНСКИЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы современного состояния противодействия правоохранительными органами преступлениям, совершаемым организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе. Проанализированы статистические данные выявления преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе оперативными подразделениями Национальной полиции Украины. Установлено негативные причины, повлиявшие на организационные основы противодействия этнической организованной преступности, которая представляет собой угрозу интересам человека и гражданина, общества и государства. Автор статьи определяет конкретные направления, которые должны способствовать решению проблемы повышения эффективности противодействия преступлениям, совершаемым организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе, обосновывает необходимость создания общего международного банка данных (автоматизированную информационную систему «Этническая преступность»).
Ключевые слова: противодействие, правоохранительные органы Украины, организованные группы, преступные организации, этническая преступность, нормативно-правовые акты.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Sevruk V.H.
National Academy of Internal Affairs

LAW ENFORCEMENT AGENCIES THAT PERFORM COUNTERACTION TO CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS FORMED ON ETHNIC BASIS: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary
The article considers the current state of law enforcement agencies combating crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis. Statistical data on crimes detection which are committed by organized crime and criminal organizations formed on ethnic basis of the operational units of the National Police of Ukraine is analyzed. The negative reasons that influenced organizational basis for combating ethnic organized crime, which is a threat to the interests and rights of citizens, society and state are established. The author identifies specific directions that should contribute to the improvement of efficiency of counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis justifies the need to establish a common international data bank (automated information system «Ethnic crime»).
Keywords: counteraction, law enforcement agencies of Ukraine, organized groups, criminal organizations, ethnic crime, laws and regulations.

УДК 342.6:351.75–021.59

ДОБРОВІЛЬНА НАРОДНА ДРУЖИНА: ДОСВІД, ПРИКЛАД, ПЕРСПЕКТИВИ

Соха С.С.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань реформування правоохоронної системи в Україні і можливості добровільного створення об'єднань, які здійснюють правоохоронну діяльність. Охарактеризовано головні недоліки правоохоронної системи в Україні. Визначені проблеми теперішнього існування чинної правоохоронної системи. Аргументовано необхідність запровадження в Україні нової будови правоохоронної системи, яка базуватиметься на історичному досвіді добровільних дружинників. Проаналізовано досвід добровільної народної дружини УРСР, досвід демократичних держав.
Ключові слова: правоохоронна діяльність, добровільне об'єднання, реформа, добровільна народна дружина, національна поліція.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ми маємо приклад неефективної роботи правоохоронних структур, відсутності довіри і підтримки до Національної поліції України в окремішності; бачимо широку тенденційність до створення самоврядних силових формувань задля забезпечення певних цілей локального, загального масштабів. Виникає проблема конфлікту у діяльності цих структур і потреба у поліпшенні системи охорони та забезпечення прав і свобод громадян, усунення маргінальних об'єднань, які призводити до збільшення рівня бандитизму. З того можемо подивитись на історичну ретроспективу і виявити у нашій історії рішення теперішньої проблеми, яке у радянський практиці називалось, як Добровільна народна дружина. Пропонується проаналізувати досвід її роботи, виявити, як можна використати позитивні моменти такої організації у теперішній українській практиці і безпосередньо впровадити цю структуру у теперішню систему виконавчої влади.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Аналізуючи праці за схожою тематикою, не було виявлено актуальних публікацій і пропозицій стосовно поставленого питання, з того констатуємо, що ідея і пропозиція є унікальними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на постійні намагання поліпшити стан правоохоронної системи в Україні, доходимо до висновку, що реформування завжди невдале і становить провал, який збільшує розрив між населенням і державою, бо народ наразі сприймає правоохоронну систему, як неефективний інструмент державної влади, який не може реалізовувати свої функції на належному рівні. Натомість громадяни самотужки створюють громадські організації, об'єднання, які спрямовані на захист суспільного порядку, забезпечення певний цілей локального чи загальнонаціонального масштабу, але після досягнення мети, з плином часу, вони перетворюються у маргінальні формування, діяльність яких межує, переходить у сферу бандитизму і відвертих злочинів. З того негайним питання є врегулювання наведених проблем якісно новим чином.

Мета статті. Головною метою цієї наукової статті є комплексне дослідження діяльності правоохоронної системи України у 2017 році і її

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ефективності з висуненням актуальних пропозицій стосовно удосконалення структури.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронна діяльність держави є одним з важливих векторів функціонування державної влади, саме силові структури забезпечують підтримку порядку у суспільстві, міцності державних укладів і забезпечують охорону певного правового режиму, який встановлений у країні. Тобто уся нормотворча діяльність державного механізму, пророблення планів і стратегій розвитку – це діяльність деюре, тобто прописна і суто умовна, допоки певна політика не почала реалізовуватися на практиці, впроваджуватися у життя; окрему ланку діяльності займає безпосередній захист того, що встановлюється нормотворцем – це де-факто життєздатності державного організму, як такого.

Наразі у світовій практиці серед демократичних держав перевага надається поліційній системі, як найліпшому варіанту для захисту і підтримки інтересів громадян. Перший прототип поліції був заснований у Лондоні Робертом Пілем у 1829 році, Піль створив принципи, які повинні були характеризувати діяльність поліції, частіше цитують сьомий принцип: «Завжди підтримувати відносини з населенням, втілюючи в життя історичні традиції, згідно з якими поліція – це суспільство, а суспільство – поліція; поліція складається з представників населення, які отримують платню за те, щоб повністю присвячувати свою увагу обов'язкам, покладеним на кожного громадянина, в інтересах добробуту та виживання суспільства» [1]. Тобто аналізуючи, виводимо, що поліція повинна виходити з народу і бути безпосереднім представником суспільства, який отримує платню за свою роботу, яка полягає у підтриманні правопорядку і захисту пріоритетних для соціуму відносин.

З часом відносини розвивались і поглиблювались, проста структура поліційного формування розширювалась і поглиблювала свою діяльність в різних галузях, тобто можемо говорити про сфери в яких потрібно поліцейське піклування, як то: безпека дорожнього руху, підтримання громадського порядку безпосередньо на вулицях, захист від кіберзлочинності, певні обов'язки пов'язані з судочинством, розслідуванням, охорона певних об'єктів чи людей. Тому для кожного напряму, стверджуємо, необхідний свій спеціаліст, профільна особа. Але наразі, в українських реаліях можемо побачити, що навіть при спеціалізації і декларованій продуктивності, поліційні заходи і сама структура не користуються серед населення повагою, є малоефективними і тим самим провокують зростання злочинної обстановки серед усіх верств діяльності суспільства.

На прикладах статистики можемо порівняти рівень злочинності у країні до і після Повстання гідності, включаючи період реформування правоохоронної системи в Національну поліцію, відрізок з 2013 року по 2016, як за роки з повним статистичним обрахуванням.

У 2016 році правоохоронні органи розкрили і направили до суду 81 087 кримінальних проваджень, це на 43% менше, ніж в 2013 році. Порівняльна статистика по нерозкритих злочинах не може не турбувати, а саме: виживання наркотиків у 2013 році становило 13849 випадків, у 2016 р. 17268, тобто збільшилось на 24,6%, викрадення людей – 266/415 збільшення на 35,9%, розбої – 2180/3004 збільшення на 27,4%, квартирні крадіжки – 11260/20616 збільшення на 45%, угон автомобілів – 5304/9590 збільшення на 80,8%.

За перші 9 місяців 2016 року було вчинено 496618 злочинів, що на 20,1% більше, аніж на 2015 рік, тобто з введення реформи, натомість розкриття зупинилось на позначці у 25,8%, зафіксовано 174245 тяжких та особливо тяжких злочинів, що на чверть більше, ніж в 2015, а нерозкритими з них залишаються 78,2% [2], [3].

Говорячи про загальний стан відчуття людей, звернімо увагу на соціологічні дослідження, в яких бачимо, що зовсім не довіряють поліції 20,8% населення, скоріше не довіряють 32,8%, скоріше довіряють 28,9%, повністю довіряють 4,8%, важко відповісти 12,8% [4]. Ця статистика нам говорить те, що поліція не користується безумовним авторитетом в Україні і загалом, населення більше покладається на свої зусилля по захисту себе, тому що рівень криміногенного середовища збільшується разом з безкарністю злочинців.

З того підводимо підсумок про те, що реформа провалилась. Але чи це є привід ставити хрест на правоохоронній діяльності і констатувати неможливість вчинення таких заходів в Україні? Безперечно ні, слід звернутися до історичного досвіду. У XX сторіччі в історії України діяли підрозділи січовиків, отаманів, жупанчиків, дивізійників-галичан, народних дружинників, суть яких окрім воєнних функцій деяких об'єднань полягала у охороні громадського порядку. Вважаю, що найліпшим досвідом, який можна використати для теперішніх українських реалій, це досвід народних дружинників.

Добровільна народна дружина (далі ДНД) – громадське формування, створене з метою сприяння правоохоронним органам у забезпеченні правопорядку, історично вони існували за будь-якого режиму і сприяли самоорганізації людей, які мали схожу громадську позицію, бажали підтримувати громадський порядок.

Вперше в Україні ДНД були створені у грудні 1958 року за ініціативою гірників шахт 1–2 «Червоний Жовтень» і імені Карла Маркса м. Єнакієво та коксохіміків і машинобудівників м. Горлівки. За прикладом донбасівців народні дружини стали створювати по всій Україні. Подібна самоорганізація була широко розповсюджена і законодавчо розвивалася, одним з актів є Положенням про ДНД по охороні громадського порядку Української РСР (1977). Зазвичай дружинники в групах по кілька чоловік патрулювали вулиці міст, периметр території підприємств і стежили за порядком у громадських місцях. Кілька осіб без проблем справлялися з дрібними правопорушниками, практикувалося спільне патрулювання з міліціонером [5].

За кордоном практично у всіх підрозділах поліції з давніх часів функціонують спеціальні структурні формування, співробітники, яких займаються тільки роботою серед населення. Взаємодія поліції і жителів здійснюється перш за все через громадські ради і комітети, представники, яких складаються з профспілкових, релігійних та інших громадських організацій.

Так, в Японії низький рівень злочинності і в першу чергу це пов'язано з умілим співробітництвом сил правопорядку з громадкістю. При всіх поліцейських дільницях і префектурах функціонують відділення і об'єднання Асоціації по попередженню злочинності. В члени Асоціації приймають всіх громадян, бажаючих допомагати вартовим правопорядку у вільний від роботи час. Їх обов'язок – повідомляти поліцію про скоєні злочини і патрулювати на вулицях увечері або вночі у складі «загонів пильності». В цю Асоціацію входять не тільки окремі громадяни, а й об'єднання осіб однієї професії, які частіше від інших стають жертвами злочинів. Це банківські працівники, касири, продавці і інші. Всі вони дуже активно працюють в асоціації і надають не малі кошти і добровільні внески на її розвиток. Форпостами асоціації є так звані «пункти контакту», куди скривджені практично в любий час доби можуть отримати допомогу і необхідну консультацію.

В Англії добровольці заступають на охорону громадського порядку вже понад 200 років – це так звані «Спеціальні констеблі», Вони не чім не відрізняються від поліцейських, але не мають при собі зброю, і працюють не більше 6 годин на тиждень. Колись «спеціальним констеблем» був навіть майбутній французький Імператор, коли вчився в Британії.

Більше 20 років у Сполучених Штатах Америки почали створювати добровільні групи по боротьбі зі злочинністю, які діють практично по всій країні. Форми участі громадян США в допомозі поліції багато – від добровільних помічників шерифів в сільській місцевості, до спеціальних громадських формувань в великих містах. Міські добровольці звуться «Поліцейський резерв» і мають форму яка схожа на поліцейську, яка відрізняється тільки «жетоном», і вони не мають при собі зброю. При цьому усі інші спецзасоби при них. Особливо гармонійно вписані громадські помічники в правоохоронну структуру в місці Нью-Йорк. Сама правоохоронна система цього міста дуже складна, але в сукупності роботи усіх служб вона дуже ефективна. Там громадян, які приймають участь в охороні громадського порядку, звуть – «Допоміжною поліцією». Вони мають свій штаб, який підпорядкований управлінню поліції міста, і виїжджають на патрулювання на поліційних автівках.

Найбільш поширені форми участі звичайних американців в заходах по боротьбі з криміналом – це патрулі «безпечного житлового кварталу». В Брукліні (Нью-Йорк) – цивільні громадські патрулі. Вони наглядають за обстановкою на території, перевіряють безпеку житлових приміщень і при необхідності повідомляють найближчу поліцейську дільницю про появу підозрілих осіб чи правопорушників. Як правило, члени таких груп озброєні і мають при собі сучасні засоби зв'язку.

Поліцейські позитивно відносяться до таких програм, бо вони дають можливість в повній мірі задіяти населення в боротьбі зі злочинністю і, в той же час, здійснювати контроль за участю громадян в охороні правопорядку.

В останній час у зв'язку зі зростанням злочинності серед неповнолітніх, у багатьох країнах стимулюють створення різних комітетів сприяння попередженню цієї категорії злочинів. Так, в Англії, США, Швеції, Японії при школах на громадських засадах створені комітети по зв'язках школи і поліції. В них активно працюють батьки, вчителі, старшокласники, які займаються попередженням правопорушень серед неповнолітніх. Здійснення тісного взаємозв'язку з поліцією входить в обов'язки голови комітету, який за звичай є директор школи. Крім цього в Англії створена об'єднана робоча група асоціації начальників поліції, товариства працівників освіти по зв'язках між поліцією і школами.

Сьогодні закордоном все більше розповсюдження отримують підліткові і юнацькі клуби поліції. Вартові правопорядку організовують в них гуртки за інтересами, проводять спортивні і розважальні заходи, вечірки, зустрічі з батьками, бесіди на правову тематику, практикують також виїзди в спеціальні табори праці та відпочинку. Такі табори існують в Німеччині, Австралії, Канаді, Нідерландах, Франції, Англії та інших країнах. Ці громадські організації і їх різнобічні форми участі населення в охороні громадського порядку можуть застосовуватися і в Україні [6].

Громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин.

Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо. Як зазначається у законі «про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [7].

Натомість читаємо закон «Про Національну поліцію», де прописано, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству, тобто виконує завдання спрямовані на забезпечення охорони прав і свобод людини, охороні публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, наданню в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [8].

Постає логічне питання, навіщо державі додаткові органи самоорганізації, які б здійснювали охоронну діяльність, якщо у державній будові закріплений орган виконавчої влади – Національна поліція. Це вказує на некомпетентність працівників, безсилість і безавторитетність їх у суспільстві, що спонукає громадян брати суспільний порядок у свої руки? Звісно, що для активної меншості громадян і виходячи з людської сутності, кажемо, що люди подеколи хочуть бути

причетні до певних подій, на які вони можуть реально вплинути, як то: патрулювання вулиць у європейських містах, щоб убезпечити жінок від нападів переселенців з Азії і Африки, пошуки людей, які зникли безвісти, патрулювання вулиць взимку для виявлення людей, які опинились у небезпеці вночі і т. і. На прикладах з історії сучасної України знаємо, що певна самоорганізація може бути небезпечною, як для держави, так і для громадян. Звернімо увагу на загони козаків, самооборони у Криму, які розхитали ситуацію з суспільним порядком і дали можливість створити уявну картинку, наче населення виступає за відокремлення від України і захист суспільству потрібен не від сепаратистів, а від громадян своєї країни. Одночасно з цим маємо приклади організації громадян, які не дали змогу потенційним злочинцям захопити владу в окремих центрах, чим завадили розвалу держави, але згодом маргіналізувалися, перетворилися у рудимент певних подій, який не хоче саморозпуститися, бо реалізував своє фактичне завдання, а натомість пропонує свої послуги окремим юридичним, фізичним особам у якості охоронної фірми або, навпаки, здійснює рейдерські замовлення. Тобто подібні ініціативи громадян можуть використовуватися у суто локальних, практичних цілях, так і виноситися на загальнонаціональний рівень. Контроль на діяльністю таких організацій є під ефемерним контролем, тому що закон по факту регулює певний перелік дій і статус такої організації осіб, а з іншого боку, маємо закриту структуру активних індивідів, які бажають силою задовольнити свій інтерес, на що правоохоронні органи не можуть вплинути, а вимушені розбиратися з фактичними витоками. Підсумовуючи можемо зазначити, що держава у власній будові заклала неконтрольований де-факто інститут, здатний їй зашкодити.

Постає питання, що з цим робити, бо заборонити громадянам добровільні об'єднання неможливо апріорі, а повно їх регулювати держава неспроможна, інакше порушуються принципи самої такої організації. Знаємо приклад, коли громадяни могли реалізовувати свої прагнення з підтримання суспільного порядку абсолютно на законних підставах, з чіткою структурою, формою, обов'язками, відзнаками тощо. Мова іде про добровільні об'єднання дружинників, які чергували на вулицях, слідкували за порядком у громадських місцях, могли здійснювати арешти правопорушників, охороняли місця скупчення населення і таке інше.

Наразі цей інститут є забутим, проте він не втратив актуальності, необхідності у державному розвитку України. Не встановлюючи у цій науковій статті можливого закону, складових, назви, системи підпорядкування і т. і., можемо загально описати вид цього органу, діяльність, якщо утворюємо його під державним врядуванням.

Перш за все Національна поліція делегує повноваження Народним стрільцям (умовна назва за аналогією до Січових Стрільців) з приводу: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, щодо запобігання, усунення умов і припиненню правопорушень, усунення будь-яких загроз життю та здоров'ю фізичних осіб, здійснення арешту і конвоювання у спеціальні відділки, вживанню заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, інших публічних місцях, надання невідкладної парамедичної допомоги постраждалим, вживання заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї, сприяння забезпеченню правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації на всій території України або в окремій місцевості, спостереження за чистотою, санітарним станом на вулицях тощо. Також у перемінні задачі січовиків можна відносити поточні проблеми локальної території: забруднення місцевості сміттям, високий рівень нападів на вулицях, пограбувань, чим будуть забезпечуватися і локально усуватися проблеми певного центру.

Діяльність січовиків є цілодобовою, на конкурсній основі утворюється склад, головними критеріями для набору якого є: моральність, відважність, висока фізична підготовка. Їм надається особлива уніформа, окремий керуючий склад, з засобів фізичного впливу для носіння з собою січовиком: електрошокер, гумова бита, травматична зброя, перцевий балончик, кайданки.

Пропонується зробити досить чисельний набір службовців на перший час, що дозволить зменшити кількість безробітних на ринку праці і попутно, шляхом практики відраховувати з лав ненадійних, несумлінних службовців, тобто створити дозвіл на похибки у перший час, також це дозволить гарантувати забезпечення правопорядку на високому рівні через буквальну присутність січовиків усюди, збільшить почуття довіри до правоохоронних структур, виховуватиме правильну модель поведінки у населення в цілому, істотно знизить кількість злочинів і правопорушень, як, як бачимо зі статистики вище збільшуються в рази з кожним роком. Національній поліції залишаться відповідно інші функції, які передбачені законом і передбачується зростання ефективності через більше зосередження на меншій кількості обов'язків, через зменшення кількості правопорушень на вулицях.

Особливістю запропонованої організації на відміну від поліційної полягає у тому, що пріоритетом січовиків є усування найменших проявів аморальної, протизаконної поведінки з миттєвою протидією цьому. Наразі в соціумі спостерігаємо низький рівні розвитку правової культури, громадянського суспільства, культури загалом, тому потрібно привчити певним імперативом до дотримання закону. Коли не виконують і нехтують окремими законами, порядками встановленими у державному механізмі, страждає уся система у цілому, бо показується її неспроможність до примусу стосовно реалізації плодів нормотворчості. Теперішня поліція не реагує на такі явища, як бійка, лайка, куріння у непризначених місцях, розпивання алкогольних напоїв у неналежних місцях, засмічення вулиць і подібних дрібних, але вкрай ідентифікуючих ознак рівня розвитку соціуму. Тому варто забрати у них номінальний контроль за цими пунктами на користь суто спеціалізованих і підготовлених людей для якою протистояння таким виявам нігілізму до закону є пріоритетом.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З вищевикладеного можемо зробити висновок, що неконтрольовані силові об'єднання є не-

безпечними у державі, якщо вони утворюються на політичному ґрунті, є суміжними у своїх цілях з офіційним органом, що створює правовий конфлікт, з іншого боку держава може узяти це питання під контроль, попутно оптимізуючи і покращуючи роботу правоохоронних структур, і зміни неефективної поліційної системи на якісно новий вид суспільного контролю, який запропонований у цій науковій статті. Сама суть добровільної допомоги поліції, дружинництва не є новою, активно застосовується і зараз у багатьох країнах світу, але потреба змін саме в Україні, полягає у особливому суспільному кліматі, який перетворює цю можливість на деструктивний елемент у житті суспільства, який призводить до сумнівних позитивних моментів. Наразі, стверджуємо, суспільні інтереси, мораль соціуму і стан його розвитку знаходиться на низькому рівні, тому посилення латентного контролю, залучення більшої кількості людей до активного піклування за порядком у цілому дасть беззаперечний позитивний результат [9].

Список літератури:

1. Аналітичний центр «Civitas», інформація на сайті [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.civitas.org.uk/research/crime/facts-comments/principles-of-good-policing/
2. ГО Громеск «В Україні зростає рівень злочинності, зменшується рівень розкриття. Причина – параліч правоохоронної системи» 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gromex.com.ua/ua/investigations/447-ukraine-rastet-prestupnost-padaet/
3. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В.В. Сташина 2017 «Інформація про стан та структуру правопорушень в Україні» за 2015–2017 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ivpz.org/statistika-2012-r-k
4. Центр Разумкова «Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральних орієнтацій» // Київ – 2017. – С. 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf
5. Об'єднання громадських формувань України з охорони громадського порядку і державного кордону «Історія створення ОГФ України ОГП ДК» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ogf.org.ua/Home/orgz
6. Gunmagazine № 42 «Від «ДНД» до охорони громадського порядку і державного кордону» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gunmagazine.com.ua/index.php?id=429
7. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 01.01.2016, № 1835–14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1835–14
8. Закон України «Про Національну поліцію» від 12.07.2017, № 580–19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580–19
9. Соха С.С. «Добровільна народна дружина: досвід, приклад, осучаснення» // Збірка тез доповідей і повідомлень VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, науковців та молодих вчених// Харків «Право. – 2017. – С. 96–99.

Соха С.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ДОБРОВОЛЬНАЯ НАРОДНАЯ ДРУЖИНА: ОПЫТ, ПРИМЕР, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу актуальных вопросов реформирования правоохранительной системы в Украине и возможности добровольного создания объединений, осуществляющих правоохранительную деятельность. Охарактеризованы главные недостатки правоохранительной системы в Украине. Определены проблемы актуально существующей, действующей правоохранительной системы. Аргументирована необходимость введения в Украине нового формирования правоохранительной системы, базирующейся на историческом опыте добровольных дружинников. Проанализирован опыт добровольной народной дружины УССР, опыт демократических государств.
Ключевые слова: правоохранительная деятельность, добровольное объединение, реформа, добровольная народная дружина, национальная полиция.

Sokha S.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

VOLUNTARY PEOPLE'S FRIENDSHIP: EXPERIENCE, EXAMPLE, PERSPECTIVES

Summary
The article is devoted to the analysis of topical issues of reforming the law enforcement system in Ukraine and the possibility of voluntary creation of associations carrying out law enforcement activities. In the The article is describe main shortcomings of the law enforcement system in Ukraine. The article is identifi the problems of the actual existing law enforcement system. The need for introducing a new law enforcement system in Ukraine based on the historical experience of voluntary volunteers is argued. The experience of the voluntary national team of the Ukrainian SSR, the experience of democratic states is analyzed.
Keywords: law enforcement activity, voluntary association, reform, voluntary people's squad, national police.

УДК 346.7:347.736

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Суріна О.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті автор представляє генезис поняття «банкрутства», проводить аналіз та узагальнення існуючих підходів щодо сутності банкрутства. Проаналізовано термін «банкрутство» в наукових працях і нормативно-правових актах, визначено його значення. У статті розглянуто можливі причини виникнення банкрутства, наведені його види, визначені наслідки банкрутства. Згідно чинного законодавства детально проаналізовані судові процедури які можуть застосовуватися до боржника в здійсненні справ про банкрутство, а також визначено шляхи їх застосування та вдосконалення. Аналізується судова практика щодо залучення учасників до провадження у справі про банкрутство.
Ключові слова: банкрутство, неспроможність, неплатоспроможність, зобов'язання, визначення ступеня ймовірності банкрутства.

Постановка проблеми. Невід'ємним елементом розвитку ринкових відносин є чітко врегульована законодавством процедура банкрутства, норми якої складають самостійну підгалузь господарського права України. В силу постійного вдосконалення вітчизняного законодавства, дослідження процедури банкрутства стає предметом численних дискусій. Актуальність вивчення даної теми викликана також залежністю належного функціонування механізмів банкрутства та повноцінного і комплексного розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань банкрутства займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед вітчизняних науковців, що висвітлювали в останні роки дану проблематику, можна виділити таких, як: О. Б. Андрушко, М. П. Войнаренко, О. В. Коваленко, Н. І. Коломієць, В. В. Лук'янова, В. О. Подольська, О. О. Терещенко, Н. А. Хрущ, А. В. Череп, О. О. Шапурова, Н. П. Шморгун та багато інших. Відомими зарубіжними вченими в цій сфері є: Е. Альтман, Р. Лис, А. Таффлер, Г. Спрингейт, О. П. Зайцева, Р. С. Сайфулін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на комплексний характер правового регулювання інституту банкрутства, невирішеними залишаються ряд питань, такі як правовий статус арбітражного керуючого, в тому числі щодо процедури автоматизованого відбору кандидатів, формування єдиної судової практики у справах про банкрутство.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та характерних рис процедури банкрутства. Вивчення сучасних тенденцій вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки та правової думки в цілому, банкрутство представляє собою одну з юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом [6, с. 165].

Формування даної категорії пройшло досить тривалий шлях, оскільки уперше правове закріплення інститут банкрутства одержав у Римському приватному праві. Спочатку громадянин Римської імперії відповідав за узятими на себе зобов'язаннями всім своїм майном, особистою свободою членів сім'ї.

Розвиток римської цивілізації і розширення торгових зв'язків поступово привели до більш помірного погляду на банкрутство. Надалі вага почала переноситися з кримінального покарання неспроможного боржника до перенесення стягнення на його майно [7, с. 60].

В Київській Русі неплатник або злісний банкрут прирівнювався до злодія. Кредитори мали законне право розпоряджатися майном боржника, навіть продавати неплатоспроможного боржника разом з його майном. В часи середньовіччя гарантом забезпечення повернення боргу виступав сам боржник, а саме його життя, особиста свобода та недоторканність [9, с. 36]. В цілому, перші законодавчі акти багатьох європейських країн розглядали банкрутство як злочин. Але разом з трансформацією суспільних відносин змінювались і уявлення людей про даний інститут.

В сучасних умовах, законодавства різних країн разом з категорією банкрутства дуже часто використовують поняття неплатоспроможності. Так, англійське, французьке законодавство певною мірою базується на недостатності ліквідних активів боржника, а в Німеччині поряд з критерієм неплатоспроможності використовується і критерій неоплатності – «надлишкова заборгованість», який є додатковою підставою для провадження у справі про банкрутство та підставою для вибору конкретної процедури – ліквідаційної чи реабілітаційної [10, с. 26].

Становлення інституту банкрутства в Україні безпосередньо пов'язано з розвитком ринкових відносин. У 1992 році із прийняттям Закону України «Про банкрутство» було визначено сутність терміна «банкрутство» та встановлено спеціальний порядок розгляду справ фінансово неспроможних підприємств арбітражними судами. Не дивлячись на комплексний характер даного акту, він не зміг в повній мірі врегулювати процедуру банкрутства та забезпечити належне правове регулювання даного інституту. Після удосконалення цього документа був прийняти новий Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який набув чинності з 1 січня 2000 року. Згідно із ЗУ № 784–XIV банкрутство – «це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою плато-

спроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури» [8]. Отже, важливим є те, що інститут банкрутства в Україні виник у період становлення ринкової економіки та формування конкурентних відносин.

Не існує єдиного погляду на поняття банкрутства і серед науковців. Так, А. С. Яблонська трактує банкрутство як одну з юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом [11].

В свою чергу, Є. М. Андрущак [12, с. 31] зазначає, що банкрутство – це визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі. Важливим є те, що основною метою банкрутства виступає не ліквідація підприємства, а задоволення вимог кредиторів через визнання боржника банкрутом.

Процедура банкрутства регулюється Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Господарським процесуальним кодексом України. Слід також відзначити, що велика кількість питань, які виникають між боржником і кредитором в межах господарсько-правових відносин регулюється Господарським кодексом України, оскільки саме він є основним законодавчим актом, який регулює стан і розвиток підприємництва в Україні, визначає загальні правові, економічні і соціальні засади здійснення підприємницької діяльності громадянами і юридичними особами на території України.

Відповідно до чинного законодавства сторони у справі про банкрутство – це кредитори (представник комітету кредиторів), боржник (банкрут). Сторони є головними процесуальними учасниками. Тільки вони можуть ініціювати питання про банкрутство, вирішити питання про його припинення.

Поряд зі сторонами у справі про банкрутство є й інші учасники, до їх числа відносяться арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна боржника (орган, уповноважений управляти майном). Можлива також участь інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство: Фонд державного майна України, державний орган з питань банкрутства, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника [2].

Особливим учасником в процедурі банкрутства є арбітражний керуючий. Через нього здійснюється зв'язок між сторонами, господарським судом та іншими учасниками у справі про банкрутство. Діяльність арбітражного керуючого має важливе значення в процедурі відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Це визвано тим, що саме через арбітражного керуючого здійснюється реалізація відносин між боржником, кредиторами та господарським судом. До основних завдань арбітражного керуючого слід віднести діагностування проблем підприємства на різних стадіях банкрутства та пошуку найбільш прийнятних та максимально ефективних шляхів вирішення спору [4, с. 51].

Здійснювати діяльність арбітражного керуючого, проводиться з метою удосконалення та застосування на практиці знань, набутих під час навчання особою, яка має намір здійснювати діяльність арбітражного керуючого, та набуття практичних навичок у сфері відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Стажування може пройти особа, яка отримала сертифікат про проходження навчання у сфері відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Строк стажування осіб, які мають намір здійснювати діяльність арбітражного керуючого, становить не менше 6 місяців. У разі виявлення під час перевірки порушень норм законодавства в роботі арбітражного керуючого, державний орган з питань банкрутства може зупинити діяльність арбітражного керуючого та передати матеріали на розгляд дисциплінарній комісії для накладення на порушника дисциплінарних стягнень. Позитивною є норма щодо діяльності арбітражних керуючих по встановленню розмірів винагороди для арбітражного керуючого, включно із відсотками від суми стягнутих на користь боржника коштів від продажу майна. Щодо відповідальності, то згідно ст. 107 Закону Арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією, ліквідатори) несуть за свої дії та заподіяну третім особам шкоду цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність у порядку та обсягах, встановлених законом.

Отже, арбітражним керуючим слід визнати фізичну особу, яка отримала відповідне свідоцтво та була внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України, що здійснює після відкриття провадження по справі про банкрутство процедури розпорядження майном, санації та/або ліквідації боржника [3, с. 96].

Ефективна діяльність арбітражного керуючого має надзвичайно важливе значення в процедурі відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, оскільки саме через арбітражного керуючого здійснюється реалізація відносин між боржником, кредиторами та господарським судом. Діяльність арбітражного керуючого є багатофункціональною. Йому доводиться вирішувати цілий спектр різноманітних задач: від комплексного діагностування проблем підприємства на різних стадіях банкрутства до пошуку найбільш прийнятних та максимально ефективних шляхів.

Не дивлячись на досить повне визначення сфери діяльності арбітражного керуючого, на сьогодні існують суттєві протилежності між різними нормативно-правовими актами, щодо правового статусу даного учасника процедури банкрутства. Все це призводить до неналежного захисту порушених прав, затягування процедур банкрутства та порушення порядку реалізації майна боржника, що впливає на права кредиторів. Більш детально данні розбіжності будуть розглянуті далі.

Щодо процесуальних аспектів банкрутства слід зазначити, що провадження у справі про банкрутство порушується за наявності матеріально-правових і процесуально-правових умов.

Матеріально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є: стійка (понад три місяці) і значна (на суму не менш

як триста мінімальних розмірів заробітної плати) неплатоспроможність. Процесуально-правовими умовами порушення провадження по справі про банкрутство є подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського суду (за місцезнаходженням боржника) заяви про порушення справи про банкрутство з комплектом передбачених законом документів [5, с. 184]. Таким чином, тільки за умови наявності зазначених умов може мати місце процедура банкрутства.

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що досить частою підставою для відмови у порушені провадження у справах про банкрутство є те, що ініціюючий кредитор не може підтвердити можливість сплати арбітражному керуючому заробітної плати, передбаченої законодавством.

Поширеною також є практика укладання мирових угод у справах про банкрутство. Мирова угода є не тільки предметом суперечок та перемовин між сторонами у справах про банкрутство, а й документом, який фіксує волевиявлення кредитора та боржника, спрямоване на зупинення провадження у справі про банкрутство та вирішення спірних правовідносин між сторонами.

Ми можемо стверджувати, що мирова угода в процедурі банкрутства є досить ефективним механізмом відновлення функціонування на ринку неплатоспроможного суб'єкта господарської діяльності. Найбільшу цінність мирова угода у провадженні у справах про банкрутство має при слугуванні засобом отримання грошових коштів шляхом використання цивільно-правових механізмів погашення заборгованості. Відповідно до ч. 4 ст. 78 Господарського процесуального кодексу, мирова угода затверджується ухвалою суду, якою одночасно припиняється провадження у справі [1]. При укладенні мирової угоди в позовному провадженні беруть участь сторони та треті особи, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, що, відповідно до процесуального законодавства, фактично мають процесуальний статус позивача. У справі про банкрутство в укладенні мирової угоди беруть участь не тільки її сторони – боржник та кредитори – допускається участь інших осіб, які приймають на себе права і обов'язки, передбачені мировою угодою. Ці особи умовно названі третіми особами.

Отже, мирова угода – це спосіб вирішення судового спору мирним шляхом сприяння застосуванню механізму відновлення платоспроможності боржника без винесення судового рішення.

Слід також відзначити, що процедура укладення мирової угоди у справах про банкрутство використовується також і в інших країнах, маючи при цьому іншу назву та правове забезпечення.

На сучасному етапі реформування вітчизняної правової бази, велика кількість правовідносин зазнає суттєвих змін. Не є винятком в цій частині і процедура банкрутства. Так, нещодавно було внесено зміни до п. 9 Інформаційного листа ВГСУ від 28.03.2013 р. № 01–06/606/2013 «Про Закон України «Про відновлення платоспроможності або визнання боржника банкрутом». Відповідно до таких змін було встановлено, що всі спори, які ґрунтуються на майнових вимогах до боржника, будуть розглядатися лише в рамках провадження про банкрутство. Дана новела дозволяє сконцентрувати в межах одного провадження контроль за діяльністю боржника, здійснити залучення всього майна боржника до ліквідаційної маси та провести інші заходи, метою яких є повне або часткове задоволення вимог кредиторів.

Слід також відмітити, що Пленумом Вищого господарського суду внесено зміни до «Положення про автоматизовану систему відбору кандидатів на призначення арбітражними керуючими у справах про банкрутство» від 14.07.2016 року. Відповідно до вказаних змін має місце запровадження обов'язкового застосування автоматизованої системи при призначенні арбітражних керуючих, навіть у разі відмови арбітражного керуючого від участі. Дані зміни спрямовані на оптимізацію процедури банкрутства та підвищення ефективності функціонування механізмів захисту прав учасників провадження.

Не дивлячись на вже прийняті заходи, існує ще ряд питань, які потребують правового вдосконалення. Так, необхідним є оприлюднення зведеної статистичної інформації щодо банкрутства підприємств. Дані відомості сприятимуть аналізу сучасного стану розвитку господарської діяльності в країні.

В сучасних кризових умовах розвитку вітчизняної економіки важливим виступає антикризове управління, яке ґрунтується на діагностиці рівня та причин кризового стану. Антикризове управління сприяє швидкому поновленню платоспроможності та фінансової стабільності підприємства для запобігання його банкрутству. На жаль, в сучасних умовах практика розроблення таких планів антикризового управління не набула належного поширення.

Важливим є проведення моніторингу динаміки банкрутства українських підприємств та оприлюднення його результатів з метою здійснення контролю за економічною ситуації в країні.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши сучасний стан правового та доктринального вивчення процедури банкрутства, слід відмітити, що не дивлячись реформування законодавства, деякі аспекти банкрутства залишаються дискусійними. Мова йде про чітке визначення правового статусу арбітражного керуючого, в тому числі щодо процедури автоматизованого відбору кандидатів, формування єдиної судової практики у справах про банкрутство, доцільність та ефективність використання зарубіжної практики укладання мирової угоди у справах про банкрутство. Проблеми банкрутства окремих категорій підприємств-боржників обумовлюються наявністю значної кількості прогалин як теоретичного, так і практичного характеру. З метою вирішення окреслених проблем необхідно піддавати більш детальному аналізу положення міжнародної практики у справах про банкрутство, та при їх використанні враховувати положення вітчизняної правової системи.

Необхідною є також уніфікація існуючих нормативно правових актів, що регулюють процедуру банкрутства, метою якої є усунення прогалин та колізій. Особливо гостро це питання постає через посилення євроінтеграційних процесів, що мають місце на сучасному етапі розвитку національного законодавства. Подальше вивчення даної теми сприятиме підвищенню ефективності механізмів банкрутства, як важливого елементу національної економіки.

Список літератури:

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 2344–XII (2344–12) від 14.05.92 // Вісник Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – С. 441.
3. Степанова Т. В. Щодо поняття та характерних рис арбітражного керуючого // Правова держава. – 2016. – № 23. – С. 94–99.
4. Борейко О. М. Правовий статус арбітражного керуючого як учасника правовідносин неспроможності (банкрутства) // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1(II). – С. 50–55.
5. Волконський Є. В. Актуальні питання банкрутства за законодавством України в умовах розбудови правової держави / Є. В. Волконський // Наше право. -2013. – № 7. – С. 184–188.
6. Капустін В. В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення / В. В. Капустін // Порівняльно-аналітичне право. – № 3,2. – 2013. – С. 165–168.
7. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання [Текст]: підручник / А. В. Череп. – К.: Кондор, 2006. – 380 с
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Текст]: закон України (введено в дію Законом України № 2343–XII від 30 червня 1999 року «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство») // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42–43. – С. 378.
9. Орловский Ю. П. Банкротство предприятий и право трудового коллектива / Ю. П. Орловський // Право и экономика – 1997. – № 5–6. – С. 34–41.
10. Степанов В. В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии / В. В. Степанов. – М.: Статут. – 1999. – 208 с.
11. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств [Електронний ресурс]: рекомендації Центральної спілки споживчих товариств України від 28.07.2006 // Професійна юридична система МЕГА-НаУ. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626–06 28.07.2006
12. Третяк О. Про проблему банкрутства підприємства / О Третяк // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 46–50.

Сурина О.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКРОТСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье автор представляет генезис понятия «банкротство», проведит анализ и обобщение существующих подходов относительно сущности банкротства. Проанализирован термин «банкротство» в научных трудах и нормативно-правовых актах, определено его значение. В статье рассмотрены возможные причины возникновения банкротства, приведены его виды, определенны последствия банкротства. Согласно действующего законодательства детально проанализированы судебные процедуры, которые могут применяться к должнику в осуществлении дел о банкротстве, а также определены пути их применения и усовершенствования. Анализируется судебная практика по привлечению участников к производству по делу о банкротстве.
Ключевые слова: банкротство, несостоятельность, неплатежеспособность, обязательство, определения степени вероятности банкротства.

Surina O.S.
Yaroslav the Wise National Law University

LEGAL REGULATION OF BANKRUPTCY IN UKRAINE

Summary
In this article the author presents the genesis of the term «bankruptcy», analyzes and synthesis of existing approaches to the nature of bankruptcy. A term «bankruptcy» is analysed in scientific works and normatively-legal acts. Its essence is considered. The possible causes of bankruptcy and its types are considered in this article, the consequences of bankruptcy are determined. In obedience to a current legislation in detail analyses judicial procedures which can be used to the debtor in realization of businesses about bankruptcy, and also determines the ways of their application and improvement.. The judicial practice in part of attracting participants to the proceedings in the bankruptcy case is analyzed.
Keywords: bankruptcy, failure, insolvency, liabilities, determine the likelihood of bankruptcy.

УДК 341.229

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА КОСМІЧНІ ОБ'ЄКТИ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Точілов В.О.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті автор розглядає теоретичні та практичні аспекти права власності на космічні об'єкти. Висвітлює проблему практичної дії міжнародно-правового принципу непривласнення Місяця та інших небесних тіл. Автор аналізує положення міжнародно-правових норм, що стосуються даного питання і визначає причини виникнення цієї проблеми. Розглядає конкретні приклади прогалин у міжнародному праві та пропонує шляхи їх усунення.

Ключові слова: космічні об'єкти, непривласнення Місяця та інших небесних тіл, свобода дослідження та використання космічного простору, Договір про космос, «Місячне Посольство», найменування зірок, Міжнародний астрономічний союз.

Постановка проблеми. Очевидним є факт того, що науковий та технічний прогрес не стоїть на місці – людина поступово освоює космічний простір. Цей процес почався відносно давно, з часів виводу на орбіту Землі перших космічних апаратів, але останні новини, тенденції розвитку та прогнози щодо цієї області дають достатньо підстав вважати, що людство у найближчі роки зможе освоїти не тільки навколоземну орбіту, а й інші космічні тіла, зокрема Марс та Місяць.

Крім того, очевидним є також факт того, що дані об'єкти представляють собою певну цінність, як економічну (потенційно), так і культурну. Тому виникають закономірні питання: який статус мають небесні тіла? Чи можуть вони бути об'єктом права власності?

Існує достатня кількість міжнародних документів, що регулюють відносини щодо космічного простору і космічної діяльності, але «головним» серед них вважається так званий Договір про космос (офіційна назва: Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла) від 27 січня 1967 року. Державами-учасницями через даний договір проголошено космічний простір, а саме Місяць і інші космічні тіла, надбанням всього людства, визнано його демілітаризованою зоною, а також таким, що не підлягає національному присвоєнню у будь-який спосіб [1]. Тобто міжнародне право відносить космічний простір до категорії «міжнародних територій», на яку суверенітет держав не поширюється.

Тому, виходячи зі змісту даного міжнародного договору можна зробити висновок, що ні Місяць, ні будь-які інші космічні тіла ніким не можуть бути присвоєні. У науковій літературі це положення має назву принципу непривласнення Місяця та інших небесних тіл.

Але на практиці виникла ситуація, коли внаслідок недостатньо чітко визначених положень міжнародного права, зокрема Договору про космос, виникли прогалини у праві, якими активно користуються певні особи, фактично, привласнюючи собі надбання людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що досліджували дане питання можна назвати таких: Н. Р. Малишева, М. Р. Юзбашян, Д. В. Огородов, І. М. Глєбов, С. Горов, В. В. Семеняка, А. А. Рубанов. Наведені дослідники визначили суть проблеми і запропонували певні можливі варіанти її вирішення. Але, не зважаючи на це, проблема права власності на космічні тіла є все ж таки, на мою думку, не достатньо висвітлена науковцями, як вітчизняними, так і зарубіжними. Даний тезис засновується на тому, що практичного використання запропонованих вирішень не відбулося. Проблема залишається актуальною, і тому є необхідним подальше висвітлення цього питання, шляхом його дослідження у наукових працях, а також доведення суті проблеми до якомога більшого числа осіб, оскільки досліджувана проблема має не тільки теоретичний, а й практичний аспект.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як вже зазначалося, фактичного вирішення даної проблеми не було. Тому важливим є кожне дослідження на дану тематику.

Окрім того, дослідження права власності на космічні об'єкти більшою мірою стосується таких космічних тіл, як Місяць, Марс та інші планети. Але, на мою думку, важливими є також питання таких тіл, як зірки, зокрема ті, що стосується права на їх найменування. Хоча і, порівняно з іншими тілами, практичної цінності зірки мають менше, врегулювання їх статусу має таке ж важливе значення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є подальше висвітлення проблеми статусу космічних тіл у аспекті права власності на них, а також пропонування можливих шляхів вирішення пов'язаних з цим проблем у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, на космічний простір та космічні об'єкти не поширюється суверенітет жодної з держав. Така позиція міжнародного співтовариства є, на мою думку, цілком розумною та необхідною за нинішніх обставин. На даному рівні технологічного, економічного, політичного, соціального розвитку людства космічний простір є, перш за все, об'єктом науково-дослідницької діяльності, що здійснюється спільно усіма державами. Така діяльність провадиться у відповідності до норм міжнародного права задля підтримання міжнародного миру і безпеки, а також для розвитку міжнародного співробітництва і взаєморозуміння. На сьогодні, цілком можливо, зарано говорити про право власності на космічні тіла, їх територію

або їх ресурси держав, юридичних та фізичних осіб (зважаючи на відсутність підстав вважати, що на даному етапі технічного і технологічного розвитку у «далекому космосі» можлива яка-небудь діяльність окрім науково-дослідницької, а також у невеликих масштабах – промислової).

Але також я вважаю, що така позиція має бути вдосконалена. І хоча право, у тому числі і міжнародне, повинно відповідати умовам навколишнього світу, я вважаю досить доцільним поновити та покращити міжнародне космічне право, шляхом прийняття нових нормативних актів у цій сфері. Це дозволить, по-перше, попередньо регламентувати відносини, які з великою імовірністю виникнуть у відносно найближчий час, а по-друге, усунути правові прогалини, які існують вже сьогодні.

Яскравим прикладом прогалини у міжнародному космічному праві є таке явище, як купівля-продаж земельних ділянок на Місяці та інших небесних тілах. Найвідомішим продавцем таких ділянок є компанія з США «The Lunar Embassy», заснована Деннісом Хоупом, що у 1980 році оголосив себе власником усіх космічних об'єктів Сонячної системи (окрім Землі та Сонця). Розділивши їх територію на певні ділянки з чіткими координатами і реєстраційним номером, Хоуп почав продавати інопланетну землю всім бажаючим, тим самим реалізуючи своє «законне» право власності [2].

Цікавим фактом є те, що купівля таких ділянок користується певною популярністю. За даним офіційного сайту «Місячного Посольства», вже близько 6 мільйонів людей стали власниками «нерухомості» на Місяці та інших планетах. Серед них відомі політики, бізнесмени, актори, спортсмени і навіть колишні президенти США [3].

Найголовнішим у даній ситуації є її правове підґрунтя. Своє право власності Денніс Хоуп підтверджує власним тлумаченням вищезгаданого положення Договору про космос про заборону національного привласнення космічного простору та тіл. В його розумінні заборона на володіння зірками і планетами поширюється лише на держави і корпорації, а приватних осіб ці обмеження не стосуються. Також Хоуп, проаналізувавши законодавства багатьох країн, дійшов висновку, що ними дозволяється привласнення та використання приватними особами безхазяйних територій. А оскільки, на його думку, небесні тіла очевидно є безхазяйними, він цілком правомірно міг реалізувати таке право.

Крім того, Хоуп написав в ООН листа, в якому заявив про своє право власності на Місяць та планети Сонячної системи, а також попросив роз'яснити, чому людина не може цього зробити. Відповіді від міжнародної організації не надійшло. Тому, вважаючи свої дії законними, він зареєстрував в окружному суді Сан-Франциско свої права, отримавши при цьому в земельній службі Сан-Франциско Свідоцтва про право власності на Місяць та 52 небесних тіла Сонячної системи.

Треба зазначити, що Денніс не єдиний, хто мав намір стати «володарем Всесвіту». Наприклад, у 1937 році, громадянин США А. Д. Ліндсей заявив про свої права на «всі планети, острови в космосі та інші матерії», а у 1948 році Джеймс Манган з Чикаго оголосив себе Першим Представником Нації Зоряного Простору і вирішив продавати «ділянки космосу» зацікавленим покупцям [4]. Тобто, розглядувана проблема має систематичний характер.

Отже, ми бачимо, що викладена вище проблема є досить актуальною внаслідок активного використання її існування для обґрунтування, фактично, неправомірної діяльності. Найкращим вирішенням, безумовно, буде створення нового міжнародно-правового акту, що повною мірою врегулює існуючі колізії. Але перед цим необхідно звернутися до вже існуючих положень та міжнародної правової практики.

Перш за все відповідь можна знайти, по іншому розтлумачивши принцип неприкласнення Місяця та інших небесних тіл. Науковці розглядають положення статті II Договору про космос, в якому викладений принцип, у вузькому та широкому значенні. Підтримуючи вузьке тлумачення окремі юристи, як і Денніс Хоуп, вважають, що Договір забороняє тільки національне привласнення, а тому можливе індивідуальне привласнення чи придбання приватними об'єднаннями чи міжнародними організаціями. Інші ж дослідники, підтримуючи широке тлумачення, вказують, що термін «національне» включає як і державне, так і будь-яке інше привласнення, включаючи приватне, оскільки привласнюючи об'єкт, особа використовує національне законодавство (що, до речі, і зробив Денніс Хоуп) і поширює дію внутрішньодержавних правових норм на космічний простір та небесні тіла.

У доповнення до цього існує думка, що вузьке тлумачення протирічить положенню статті I Договору про космос, що закріплює принцип свободи дослідження та використання космічного простору. Стаття наголошує, що дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, здійснюються на благо і в інтересах всіх країн, на основі рівності і згідно з міжнародним правом, при вільному доступі у всі райони небесних тіл, а також є надбанням всього людства. Виходячи з цього, можна сказати, що будь-яке привласнення космічного простору та небесних тіл може перешкодити дослідженню космосу, унеможливлюючи доступ до нього і його використання іншими суб'єктами.

Також поширеною є думка, що космічний простір та небесні тіла є res extra commecium (речами, вилученими з обороту), що не підлягають привласненню. При цьому вони знаходяться у загальному користуванні, але не у спільній власності. Цивільне законодавство (і не тільки України) не відносить Місяць та інші небесні тіла до кола об'єктів цивільних прав. Таке віднесення взагалі знаходиться поза компетенцією національного законодавця [5]. Тому космічні тіла взагалі не можуть бути чиєюсь власністю.

Крім того, існують й інші міжнародні договори в даній області. У 1979 році була підписана Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах. Частина 3 статті 11 цієї угоди закріплює положення про те, що поверхня або надра Місяця, а також ділянки його поверхні або надр або природні ресурси там, де вони знаходяться, не можуть бути власністю якоїсь держави, міжнародної міжурядової або неурядової організації, національної організації або неурядової установи або будь-якої фізичної особи.

Дане положення застосовуються також і до інших небесних тіл Сонячної системи [6]. Але проблема виникає в тому, що дану угоду ратифікувало менше 20 країн через її недосконалість та суперечливість у інших положеннях.

Отже, ми бачимо, що варіанти вирішення проблеми статусу Місяця та інших небесних тіл існують, але практичного їх використання не відбулося. Також я наполягаю на тому, що найкращім вирішенням буде створення нового міжнародно-правового акту, а не тлумачення вже існуючих.

Окрім того, необхідно сказати, що, як зазначалося на початку роботи, викладена вище проблема не може вважатися єдиною у сфері статусу космічних тіл. Ще однією прогалиною в міжнародному праві, а також видом неправомірного привласнення я вважаю надання найменування космічним об'єктам особами, які, фактично, не мають не це права. Найкращим прикладом цього можна вважати існування комерційних організацій, що за відповідну плату перейменовують зірки.

Така специфічна комерційна діяльність здійснюється в багатьох країнах світу. В Україні, наприклад, однією з найбільших й найдавніше створених подібних організацій є компанія «Назвати зірку».

Процес надання «імені» полягає у таких послідовних діях: бажаюча особа обирає «вільну» зірку з каталогу, обирає їй власне унікальне найменування, сплачує певну суму грошей, яка залежить від розміру обраної зірки; організація приймає гроші, реєструє нове «ім'я» у відповідному астрономічному каталозі і надсилає особі сертифікат, що посвідчує нову назву зірки.

Але сутність проблеми, пов'язаної з найменуванням зірок, полягає у тому, що, як і у випадку з «Місячним Посольством» та продажем земельних ділянок на Місяці, такі організації фактично продають своїм клієнтам сувенірну продукцію у вигляді сертифікатів та інших супроводжуючих товарів. Надані таким способом «імена» не мають і не можуть мати жодної юридичної сили, і офіційно така діяльність не визнається.

Треба сказати, що зірки дійсно мають власні офіційні найменування. Найяскравіші та найвідоміші з них мають назви арабського, грецького або латинського походження, але все ж переважна більшість зірок, так само, як і більшість інших космічних об'єктів, має тільки буквено-цифрові позначення [7]. І саме такі, «маловідомі» зірки вважаються «вільними» і пропонуються для перейменування. Після проведення оплати нове «ім'я» реєструються комерційними організаціями у власних або так званих «міжнародних» каталогах.

Офіційне найменування астрономічних тіл належить до компетенції Міжнародного астрономічного союзу – міжнародної організації, що об'єднує астрономічні спільноти всього світу. МАС визнаний в якості вищої міжнародної інстанції в рішенні питань, які потребують співпраці та стандартизації в космічній галузі. Саме органи МАС здійснюють діяльність по найменуванню зірок. Наприклад, організація має у своєму складі Робочу групу з назв зірок, що проводить постійне вивчення культур світу на предмет унікальних зіркових найменувань і каталогізує їх. Внаслідок цього Робоча група може затвердити «нові» офіційні назви зірок [8].

Отже, ми бачимо, що офіційно визнаються тільки ті назви зірок, що надаються органами МАС, що задля цього проводять складну, професійну, змістовну роботу. Але специфіка даної проблеми полягає в тому, що не існує ніяких правових актів, що на достатньому рівні регулювали б питання найменування зірок. Тому, хоча і неофіційні назви зірок, які з'явились внаслідок комерційних операцій, не визнаються, забороненими вони не є.

Крім того ця проблема стосується не тільки міжнародного, а й національного права держав. Наприклад, згадана раніше компанія «Назвати зірку» називає зірки через громадську організацію «Астрономічний союз», що зареєстрована в Міністерстві юстиції України [9]. Тобто складається ситуація, коли офіційно визнана державою організація здійснює діяльність, що офіційно не визнається в світі. Тому проблема найменування зірок виникла внаслідок взаємозв'язку прогалин міжнародного права і національних законодавств держав.

Вирішення цієї проблеми, на мою думку, полягає, знову ж таки, у її нормативному врегулюванні, як на міжнародному, так і на національному рівні, шляхом створення нового нормативно-правового акту.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши все вище сказане, можна зробити висновок, що проблема недосконалості правових положень у сфері використання космічного простору та небесних тіл, а також проблема дії принципу непривласнення Місяця та інших небесних тіл потребує вирішення у найефективніший за даних обставин спосіб – створенням міжнародного нормативно-правового акту, який чітко і повною мірою усуне виниклі прогалини, не допускаючи при цьому можливості неправильного тлумачення його положень. Також необхідно додати, що ігнорування даної проблеми світовим співтовариством і міжнародними організаціями, на мою думку, неприпустимо в епоху технологічного розвитку в космічній галузі. Сьогодні, використовуючи неоднозначність деяких положень міжнародного права і бездіяльність його суб'єктів, певні особи вчиняють, фактично, міжнародне правопорушення, присвоюючи собі права на надбання всього людства.

Відповідно до тих самих положень міжнародного права, держави несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність у космічному просторі незалежно від того, чи здійснюється вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами. Така діяльність неурядових юридичних осіб повинна здійснюватися з дозволу і при постійному спостереженні відповідної держави [10]. Тому світове співтовариство повинно вчинити необхідні дії, доки не виникло ще більше проблем внаслідок їх бездіяльності.

Список літератури:

1. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_480
2. Деннис Хоуп – миллионер, заработавший на продаже Луны [Електронний ресурс] // BusinessClass. – 2016. – Режим доступу: http://www.businessclass.md/финансы/Denisв_Houp_millioner_zarabotavshii_na_prodaje_Luni/.
3. WHO BUYS THIS? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.lunarembassy.com/who-buys/.
4. Бурнаев С. С. Правовой режим Луны и иных небесных тел / С. С. Бурнаев, Н. А. Волкова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – № 1. – С. 197–199.
5. Семеняка В. В. Міжнародно-правовий принцип непривласнення Місяця та інших небесних тіл: питання теорії та практики / В. В. Семеняка // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 336–340.
6. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_482
7. Naming Stars [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.iau.org/public/themes/naming_stars/.
8. Buying Stars and Star Names [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.iau.org/public/themes/buying_star_names/.
9. Что Вы покупаете [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.zvezda.ua/what/.
10. Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору від 13.12.1963 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a31

Точилов В.О.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ НА КОСМИЧЕСКИЕ ОБЪЕКТЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье автор рассматривает теоретические и практические аспекты права собственности на космические объекты. Освещает проблему практического действия международно-правового принципа не присвоения Луны и других небесных тел. Автор анализирует положения международно-правовых норм, касающихся данного вопроса и определяет причины возникновения этой проблемы. Рассматривает конкретные примеры пробелов в международном праве. Предлагает определенные пути их устранения.

Ключевые слова: космические объекты, не присвоение Луны и других небесных тел, свобода исследования и использования космического пространства, Договор о космосе, «Лунное Посольство», Деннис Хоуп, наименование звезд, Международный астрономический союз.

Tochilov V.O.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
The Yaroslav Mudryi National Law University

RIGHTS OF OWNERSHIP ON SPACE OBJECTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary
In the article the author examines the theoretical and practical aspects of ownership of space objects. Highlights the problem of practical action of the international legal principle of non-appropriation of the Moon and other celestial bodies. The author analyzes the provisions of the international legal norms concerning this issue and determines the reasons for the occurrence of this problem. Examines concrete examples of gaps in international law. Offers some ways to eliminate them.

Keywords: space objects, non-appropriation of the Moon and other celestial bodies, freedom of research and use of outer space, space agreement, «Moon Embassy», Dennis Hope, names of stars, International Astronomical Union.

УДК 349.22:37.011.3–051

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Чередниченко К.Ю.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі досліджено правове регулювання інституту робочого часу в національному законодавстві. Автор звернув увагу на характерні особливості робочого часу педагогічних працівників. Проаналізовано порядок нарахування надбавок за виконання окремих видів робіт. Було окреслено ряд проблемних аспектів, пов'язаних з нормативним врегулюванням деяких видів педагогічної діяльності. У статті запропоновані варіанти вирішення виявлених проблем шляхом внесення змін до нормативно-правових актів.
Ключові слова: робочий час, педагогічні працівники, надурочні роботи, ненормований робочий час, види педагогічної діяльності.

Постановка проблеми. Правове регулювання такого інституту як робочий час в Україні здійснюється такими нормативно-правовими актами національного законодавства, як Конституція, Кодекс законів про працю України, а також локальними актами на окремих підприємствах, установах та організаціях. Однак, коли справа доходить до спеціалізованого регулювання робочого часу такої категорії робітників, як педагогічні працівники, виникає ряд невирішених питань, які призводять до колізій у законодавстві. У статті піднімаються основні питання та пропонуються шляхи їх вирішення, спираючись на норми нашого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо регулювання робочого часу досліджувалося різними вченим, кожний із яких аналізував конкретний елемент або складову даного інституту. Поняття та види робочого часу детально розглядалися Н.Б. Болотіною, І.П. Козинцевим, С.М. Прилипком, Л.А. Савенко, М.З. Царюком, О.М. Ярошенком. Особливості правового регулювання ненормованого робочого часу та проблемні аспекти його використання в Україні в своїх працях досліджували В.Д. Авескулов, В.М. Венедиктова, Ю.П. Орловський, О.І. Процевський, А.А. Юрченко та інші вчені. Т.В. Красюк у своєму дисертаційному дослідженні проаналізувала правове регулювання робочого часу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації. Та поза межами уваги вчених залишилося декілька аспектів правового регулювання робочого часу педагогічних працівників, закріплення у нормативно-правових актах видів педагогічної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах названих вчених дається аналіз поняття «робочого часу» та особливостей його у різних сферах людської діяльності. У даній статті більш детально проаналізовані питання, які раніше не були досліджені. До них можемо віднести: визначення тривалості робочого часу вчителів, недосконаність правового регулювання діяльності даної категорії працівників, окреслення тих видів роботи, які фактично виконуються, але ніяким чином не компенсуються.

Постановка завдання. У роботі звернена увага на види педагогічної діяльності та особливості їх закріплення та врегулювання загальними та локальними нормативно-правовими актами. Порушено питання щодо необхідності нормативного закріплення тих видів педагогічної діяльності, які входять до трудової функції вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Робочий час є одним із провідних інститутів трудового права. Він потребує ефективного регулювання, від якого залежить як реалізація права працівників на відпочинок, так й економічних інтересів роботодавців, зацікавлених у високопродуктивній праці протягом робочого часу.

Раціональне поєднання робочого часу з часом відпочинку дасть змогу досягти багатьох цілей, серед яких відтворення фізичних та психологічних характеристик працівника, комплексне використання виробничих потужностей, отримання більшого прибутку та вдосконалення як іміджу компанії, так і її керівників, забезпечення розвитку та становлення працівника, як спеціаліста та особистості. При впровадженні нових ідей необхідно зважати на особливості правового регулювання робочого часу в Україні, не порушувати приписи закону, використовувати усі можливості для вдосконалення національного законодавства.

Правове регулювання робочого часу здійснюється як через міжнародні акти (наприклад, Конвенція МОП про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень [1]), так і вітчизняні нормативно-правові акти (Кодекс законів про працю України (далі Кодекс) [2], Закон України «Про відпустки» [3], Закон України «Про загальну середню освіту» [4], Закон України «Про освіту» [5]) У цих актах конкретизується поняття робочого часу, акцентується увага на певних аспектах, чим удосконалюється національне законодавство про працю.

Конституція України в ст. 45 встановлює, що працівникові гарантується встановлена законом тривалість робочого часу. Однак, у чинному Кодексі не надається визначення терміну «робочий час», а тому постає необхідність звернутися до його доктринальних визначень та до проекту Трудового кодексу.

На думку О. І. Процевського, робочий час потрібно розглядати крізь встановлений законом або угодою сторін час, упродовж якого працівник згідно із правилами внутрішнього розпорядку повинен виконувати виробничу роботу або службові обов'язки [6, с. 50]. І.П. Козинцев та Л.А. Савенко вважають, що робочий час – це час, протягом якого у відповідності із законодавством і трудовою угодою працівник повинен виконувати свої трудові обов'язки на підприємстві, в установі, організації [7, с. 42].

Автори Проекту пропонують у ст. 129 закріпити таке визначення: робочий час – час, про-

тягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки [8]. Така дефініція є найбільш вдалою на думку багатьох вчених, адже містить лише найбільш важливу інформацію, яка й дає можливість зрозуміти сутність даної категорії.

Конституція безпосередньо не регулює робочий час, хоча й містить вказівку на необхідність належного врегулювання даної категорії у своїх положеннях. Так, у ст. 43 Основного Закон України встановлено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [9]. Законодавець зазначає, що будь-яка людина має право на належні, безпечні та здорові умови праці, до яких можна віднести й нормальну тривалість робочого часу.

Як відомо, у законодавстві виділяються повний робочий час та час зменшеної тривалості (скорочений та неповний). Встановлено, що нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень (ст. 50) [2]. Імператив цієї норми стосується лише верхньої межі, що дає можливість роботодавцю встановити й меншу тривалість робочого часу для свого працівника, зазначивши таке положення в колективному або трудовому договорі.

У статті 51 Кодексу зазначено, що законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (вчителів, лікарів та інших). Аналіз нормативно-правових актів показав, що нормативними приписами регулюється лише частина робочого часу вчителів – педагогічне навантаження. Між тим, законодавчого закріплення потребують види педагогічної діяльності, які входять до робочого часу даної категорії працівників.

Слід зазначити, що дослідження стосується вчителів як педагогічних працівників, повний список яких міститься у Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затвердженому Постановою КМУ від 14 червня 2000 р. № 963 [10]. У даному нормативно-правовому акті містяться посади від керівного складу (директорів, його заступників, завідувачів та начальників відділів) до вчителів.

Робочий час учителя загальноосвітнього навчального закладу визначається у статті 25 Закону України «Про загальну середню освіту», як педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу та форми власності. Загалом це час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу.

Педагогічне навантаження вчителя включає 18 навчальних годин протягом навчального тижня, які складають тарифну ставку, а також інші види педагогічної діяльності у співвідношенні до тарифної ставки [4]. Окрім педагогічного навантаження вчителя на тарифну ставку 18 навчальних годин на тиждень, до робочого часу включаються інші види педагогічної діяльності.

Вважається, що у ці 18 академічних годин включається лише так звані «горлові» години, тобто проведення уроків. Решта робочого часу вчителя поділяється між методичною роботою, підготовкою до занять та відкритих уроків, перевіркою зошитів та контрольних робіт, класним керівництвом, наглядом за учнями під час перерви (чергування), спілкуванням з батьками учнів після уроків, участю у засіданнях педагогічних рад, директорських нарад та ін.

Цікаво, що в Законі передбачено, скільки годин складає педагогічне навантаження, але не зазначено, як обчислюються у годинах інші види педагогічної діяльності. В законодавстві також міститься інформація про особливості оплати деяких інших видів педагогічної діяльності. Тобто, ми бачимо лише те, як вони оплачуються у відсотковому співвідношенні до тарифної ставки, але це не дає можливості зробити висновок про те, скільки реально вчителі витрачають на це робочого часу. Міністерство соціальної політики України з цього питання займає цілком обґрунтовану позицію: робочий час вчителя має визначатися, виходячи з обсягу його навчальних, методичних і організаційних обов'язків, відображених в індивідуальному робочому плані [11]. Було б доцільним відтворити дане положення в Законі України «Про загальну середню освіту».

Як зазначено в пункті 21 Типових правил внутрішнього розпорядку для працівників навчально-виховних закладів України, для них встановлюється п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними. При цьому тривалість щоденної роботи визначається правилами внутрішнього розпорядку або графіками змінності, які в обов'язковому порядку затверджуються керівником закладу освіти та погоджуються з профспілковим комітетом [12]. З урахуванням специфіки навчального закладу може встановлюватися і шестиденний робочий тиждень. Однак, аналіз даного припису та положень інших нормативно-правових актів дає можливість поставити питання про те, чи дійсно таким чином регулюється тривалість робочого часу педагогічних працівників.

У дослідженні була звернена увага на ті види педагогічної діяльності, які вчителі виконують відповідно до приписів національного законодавства, та ті, які фактично виконуються, однак не оплачуються. Законодавством, крім «горлових годин», передбачається лише п'ять видів педагогічної діяльності, за які нараховується надбавка [4].

Деякі види роботи оплачуються додатково у вигляді надбавок до заробітної плати, зокрема, за класне керівництво надбавка становить 20–25%, за перевірку зошитів – 10–20% (зазвичай в залежності від спеціальності вчителя), за завідування майстернями – 15–20%, завідування навчальними кабінетами – 10–15% від тарифної ставки (але спеціалізованими кабінетами, за даними Держстату, обладнані лише трохи більше половини українських шкіл, тому за наявного фінансування цю надбавку має змогу отримувати досить обмежена кількість вчителів). Надбавки встановлюються адміністрацією навчального закладу, але усталеною практикою є встановлення розміру надбавок місцевим (районним чи міським) органом управління освітою, який визначає бюджет навчального закладу [13]. Також передбачена надбавка за завідування навчально-дослідними ділянками у вигляді 10–15% від тарифної ставки. Однак, у порівнянні із спеціалізованими кабінетами, які є лише у половині шкіл, таких ділянок у навчальних закладах знаходиться ще менше.

При дослідженні даної теми не раз поставало питання про те, які види педагогічної діяльності насправді виконують вчителі, чи отримують вони компенсацію на цю роботу, а також, як саме це зараховується у їхній робочий час. Уявляєть-

ся, що в законі не потрібно регламентувати усі види робіт, однак, необхідно зробити акцент на основних видах діяльності. Аналіз Правил внутрішнього трудового розпорядку для працівників Ольгопольської загальноосвітньої школи I–III ступенів Єланецького району Миколаївської області дасть можливість на прикладі з'ясувати, які обов'язки передбачає даний акт для вчителів, як для працівників навчального закладу.

У п. 3.5.1 цих Правил зазначені обов'язки вчителя, які безпосередньо стосуються учнів. Зокрема, кожний вчитель перед початком роботи знайомиться з усіма розпорядженнями і оголошеннями, які вивішуються адміністрацією і громадськими організаціями в учительській; учитель несе відповідальність за збереження майна, чистоту і порядок у своєму класі (кабінеті) під час уроку; викликавши учня для опитування, вчитель зобов'язаний попросити пред'явити щоденник; оцінку, одержану учнем за відповідь, учитель вимовляє голосно і заносить її в класний журнал і щоденник учня (3–11 кл.) та інші [14].

Проаналізувавши всі обов'язки вчителів, можна зробити висновок, що основна увага акцентується на трудових обов'язках, пов'язаних з безпосереднім навчанням учнів на уроках.

Вчителі виконують великий обсяг роботи, серед якого є проведення уроків, що чітко зазначається у педагогічному навантаженні та оплачується відповідно до встановленої тарифної ставки. Виділяють деякі інші види педагогічної діяльності, такі як класне керівництво. Дана робота оплачується, але не встановлено, за яким принципом враховується до робочого часу.

Виділяють і такі види робіт, щодо яких відсутнє належне нормативно-правове регулювання. При цьому обов'язок виконувати певні види робіт на вчителя покладається, а до робочого часу така робота не зараховується. Особливо це стосується тих видів діяльності, які вчитель виконує вдома, у вільний від роботи час. Це стосується, наприклад, перевірки контрольних робіт, підготовки тестів та самостійних робіт та ін.

Актуальним видається і питання, що стосується підготовки учнів до конкурсів та олімпіад, до написання робіт Малої академії наук, до спортивних змагань, тощо. Адже, дана підготовка проходить за межами уроків, а іноді й після закінчення робочого дня. Вчителі залучаються і до того, аби доправити учнів до місця проведення заходу, беруть участь у перевірці конкурсних робіт та ін. Іноді така перевірка займає декілька годин, і тому вчителі закінчують виконання обов'язків далеко за межами нормальної тривалості робочого часу. Часто обласні олімпіади та конкурси проводяться у вихідні дні, і при цьому вчитель сумлінно виконує свої обов'язки. Тоді замість двох законних вихідних він отримує лише один. Така ситуація має вважатися виключенням і компенсуватися роботодавцем належним чином.

Можна навести приклад й такої форми педагогічної діяльності, як участь у вчительських конкурсах, вебінарах, написання статей у наукові журнали. Мало того, що статті оплачуються вчителями самостійно, на їх підготовку витрачається вільний від роботи час. Матеріально це майже ніяк не заохочується, хоча й допомагає вчителю при проходженні атестації.

Постає питання про те, як з правової точки зору оцінювати їхню роботу. Вважати таку роботу надурочної не можна, адже, згідно із положеннями статті 62 КЗпП, власник може застосувати надурочні роботи лише у певних випадках, імперативно встановлених у статті. Робота вчителя не підпадає під ці умови, однак при цьому дану ситуацію називають саме надурочними роботами. До речі, якщо вважати цю роботу надурочною, то вона має і компенсуватися відповідно, а саме у подвійному розмірі (ст. 106 КЗпП України). При цьому компенсація надурочних робіт шляхом надання відгулу не допускається, але на практиці так і відбувається.

Уявляється, більш доцільним є вважати роботу вчителя ненормованою. В.Д. Авескулов справедливо зазначає, що обсяг роботи працівників інтелектуальних професій у більшості випадків неможливо «підрахувати»: скільки часу потрібно судді для написання обвинувального вироку, викладачеві – підготовки лекції для студентів, юристу – підготовки тексту договору тощо. Крім цього, такі роботи часто виконуються у неробочий час та/або удома, що унеможливлює їх облік [15, с. 6–7].

На підтвердження цієї думки можна навести наступні аргументи: вчителі – працівники інтелектуального спрямування, що є причиною неможливості достеменного унормування їхньої роботи; підрахунок фактичних витрат часу на виконання різних видів педагогічної діяльності є неможливим; педагогічні працівники виконують трудові обов'язки у неробочий час, тобто після закінчення робочого дня та у вихідні дні (олімпіади, конкурси, у яких беруть участь учні).

Отже, оскільки робота вчителя повинна вважатися ненормованою, то необхідно встановити й належну компенсацію за виконану роботу. Варіантами можуть бути надання додаткової відпустки, виплата премій, а також використання інших заохочень керівником відповідного закладу.

Висновки з даного дослідження та перспективи. У роботі було сформульовано ряд загальних та спеціальних проблемних аспектів, які потребують негайного вирішення на законодавчому рівні:

1. Потрібно внести зміни до законодавства та врегулювати тривалість робочого часу педагогічних працівників. Адже, на практиці, отримуємо ситуацію, що у Кодексі міститься вказівка на скорочену тривалість робочого часу вчителів, однак точна цифра у нормативно-правових актах не встановлюється.

2. Законодавчо врегулювати види педагогічної діяльності та запровадити належну додаткову грошову компенсацію та виконання тієї роботи, яка не передбачена актами національного законодавства загальної дії та локальними актами, які приймаються на підприємствах, установах та організаціях.

3. Вирішити питання виконання роботи вчителями понад встановлену тривалість робочого дня та в залежності від обсягу виконаної роботи провести диференціацію в оплаті праці педагогічних працівників.

Список літератури:

1. Про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємства до 8 годин на день та до 48 годин на тиждень: Конвенція Міжнародної організації праці № 1 // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. – Женева: Міжнародне бюро праці. Том 1. – 1999. – С. 19–25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_155
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375 / Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08
3. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 2, ст. 4 (остання редакція від 11.06.2016).
4. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 28, ст. 230 (остання редакція від 28.09.2017).
5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380.
6. Процевский А. И. Гуманизм норм советского трудового права / А. И. Процевский. – Х.: Вища школа, 1982. – 150 с.
7. Козинцев І. П., Савенко Л. А. Людина і праці / І. П. Козинцев, Л. А. Савенко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 336 с.
8. Проект Трудового кодексу України (від 20.05.2015 р., реєстр. № 1658) [Електроннийресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141. (остання редакція від 30.09.2016).
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників»від 14 червня 2000 р. № 963 (остання редакція від 05.05.2016) 375 / Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF
11. Лист Міністерства соціальної політики України від 30.06.2011 № 212/13/116-11 «Щодо тривалості робочого часу педагогічних працівників». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN68325.html
12. Наказ Міністерства освіти України «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України «№ 455 від 20.12.93 / Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/z0121-94
13. Когут Ірина. Навчальне навантаження вчителів в Україні та країнах Європи / Ірина Когут // CEDOS. – 2014.
14. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників Ольгопольської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Єланецького району Миколаївської області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://olgopil-zosh.mk.sch.in.ua/prozoristj_ta_informacijna_vidkritistj/pravila_vnutrishnjogo_trudovogo_rozporyadku_shkoli/
15. Авескулов В. Д. Правове регулювання ненормованого робочого часу / В. Д. Авескулов // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 5–10.

Чередниченко Е.Ю.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В работе исследовано правовое регулирование института рабочего времени в национальном законодательстве. Автор обратил внимание на характерные особенности рабочего времени педагогических работников. Проанализирован порядок начисления надбавок за выполнение отдельных видов работ. Были намечены проблемные аспекты, связанные с нормативным урегулированием некоторых видов педагогической деятельности. В статье предложены варианты решения обнаруженных проблем путем внесения изменений в нормативно-правовые акты.

Ключевые слова: рабочее время, педагогические работники, сверхурочные работы, ненормированное рабочее время, виды педагогической деятельности.

Cherednychenko K.Y.
Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL REGULATION OF WORKING TIME OF PEDAGOGICAL WORKERS IN UKRAINE: PROBLEM ASPECTS

Summary
The legal regulation of the institute of working time in the national legislation is investigated in the study. The author pays attention to the characteristic features of the working time of pedagogical workers. The procedure for charging extra charges for the performance of certain types of work is analyzed. The problematic aspects related to the normative regulation of some types of pedagogical activity were outlined. The article proposes solutions to the problems found by amending the normative legal acts.

Keywords: working time, pedagogical workers, overtime work, irregular working time, types of pedagogical activities.

УДК 343.344(477)

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ДЛЯ САМОЗАХИСТУ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Чорнобривець Р.Є.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглянуто питання доцільності легалізації вогнепальної зброї для самозахисту в Україні, зроблено висновок, що легалізація зброї призведе до більш негативних наслідків, ніж позитивних. Проаналізовано практику запровадження зброї для самозахисту різними країнами світу. Зроблено висновок, що не потрібно легалізовувати в Україні обіг вогнепальної зброї, слід залишити кримінальну відповідальність за статтями 263, 263–1 Кримінального кодексу України (далі – КК України).
Ключові слова: кримінальне законодавство, легалізація зброї, обіг зброї.

Постановка проблеми. Питання легалізації вогнепальної зброї в Україні практично постало ще з перших років після оголошення незалежності країни, а після «Революції гідності», анексії Криму Росією, а також подій на Сході України набрало найбільшої актуальності. На практиці багато країн запроваджували і забороняли обіг вогнепальної зброї. Думки науковців, а саме П. Л. Фріса, П. М. Мітрухова і погляди частини суспільства зводяться до позитивного сприйняття легалізації зброї, інші дослідники категорично проти такої легалізації. Але є й ті, які не висловлюють свого ставлення, а тільки наводять аргументи «за» і «проти» легалізації зброї (С. М. Шуміленко, А. М. Колосок). Для повного розуміння проблеми потрібно проаналізувати практику інших країн та позиції наукових діячів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми легалізації обігу вогнепальної зброї за останні роки вивчали: А.М. Колосок, П.М. Мітрухов, П.Л. Фріс, С.М. Шуміленко та ін. Вивченню правових проблем незаконного поводження зі зброєю присвячені роботи В.М. Бараняка, В.П. Меживого, М.Г. Пінчука, Т.М. Приходько, В.І. Рибачука, В.П. Тихого та ін. Однак в роботах не повною мірою розкриваються негативні наслідки легалізації вогнепальної зброї для самозахисту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемою в Україні залишається відсутність законодавчого регулювання обігу зброї, зокрема П. Л. Фріс пише, що відсутній закон про зброю, наявні лише «Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів», «Інструкція із заходів безпеки при поводженні за зброєю» та інші, що ускладнює регулювання цієї сфери державою [1; 2]. Приклади практики запровадження країнами легалізації зброї для самозахисту надають повну картину наслідків впливу таких дій на суспільство. Повною мірою не досліджені негативні наслідки впливу легалізації зброї на суспільство, перебільшується значимість позитивних наслідків легалізації зброї.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз зарубіжного досвіду легалізації вогнепальної зброї, оцінка наслідків такого запровадження на території України, співставлення аргументів «за» і «проти» легалізації зброї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова практика легалізації зброї є неоднозначною. Багато країн різняться практикою запровадження обігу зброї, та методами її регулювання. Країни можна розподілити на певні групи за критерієм регулювання права населення на озброєний захист:

– перша група – країни, які повністю легалізували використання зброї і надали її у вільний доступ (прикладами є США, Швейцарія тощо);

– друга група – країни, які легалізували використання зброї за умов проходження особою певної процедури її отримання (наприклад Чехія, де застосовують багаторівневе тестування);

– третя група – країни, які не легалізували використання зброї (Люксембург та Малайзія), або легалізували лише певні види (короткоствольна або довгоствольна) зброї (наприклад Україна, Японія) [5].

Найбільшу кількість вогнепальної зброї у світі на 100 осіб мають США – 90 одиниць [4]. Тому аналіз доцільно почати з цієї країни. США – країна, яка досить часто асоціюється з свободою купівлі та використання зброї. До 1986 р. громадяни Сполучених Штатів Америки могли мати навіть автоматичну зброю, тобто кулемети та автомати. Потім на законодавчому рівні заборонили вільний обіг автоматичної зброї. У другій поправці Конституції США закріплено право народу мати і носити зброю, і зазначено, що це право не повинно обмежуватись. У даній країні різне законодавство щодо права купівлі, зберігання, носіння зброї в залежності від штату. У 32 штатах дозволено носити зброю з собою по вулицях. У більшості штатів ліцензія на володіння зброєю не потрібна. У деяких штатах у громадянина має бути ліцензія на володіння зброєю. В інших особа повинна отримати дозвіл на придбання, для цього треба пройти певні іспити. В окремих випадках вся зброя повинна бути зареєстрованою. Також в залежності від штату кількість одиниць зброї, якою може володіти особа є різною [6, с. 91].

Протягом XXI століття в Сполучених Штатах Америки сталося багато вбивств з використанням вогнепальної зброї. За приблизними підрахунками з 2001 по 2017 р. від вогнепальної зброї

загинуло понад 500 тисяч осіб. Часто вбивства відбуваються в навчальних закладах (школи, коледжі, університети). Тому все частіше постає питання необхідності обмеження і контролю за обігом та використанням зброї. Дискусії та пропозиції політичних діячів про внесення змін до законодавства про зброю не здобувають належної підтримки, адже лобіювання, яке здійснюється особами, котрі продають зброю є досить великим. Багато змін, які були внесені в законодавчі акти згодом скасовуються. Громадяни США не завжди можуть розібратися в який спосіб законно вони мають право на зброю без допомоги фахівця в галузі права.

Друге місце за наявністю зброї на 100 осіб населення займає Швейцарія, а саме 46 одиниць [4]. У Швейцарії з 18 років громадяни мають право на придбання зброї, але не тільки цивільної, а ще й армійської. Окремо громадянин повинен мати дозвіл на носіння зброї, якщо він доведе необхідність самозахисту або захисту інших людей. Цивільна вогнепальна зброя повинна бути зареєстрована у відповідному порядку. Деякі адміністративно-територіальні одиниці запровадили програму добровільної здачі зброї, задля зменшення кількості зброї в країні. Особливості формування армії в Швейцарії фактично зобов'язує резервістів (тобто офіцерів і рядових) утримувати армійську зброю вдома у період між зборами, але після реформи також є можливість зберігати зброю у спеціальних сховищах. Позитивним є те, що існують чіткі правила зберігання, а також створений контролюючий орган, що систематично здійснює перевірки. Законом передбачена сувора відповідальність за порушення правил поводження зі зброєю. Це впливає на дисципліну службовців. Головна проблема Швейцарії полягає в рівні самогубств серед населення, саме з використанням вогнепальної зброї (90% від усіх самогубств). Після досліджень вчених, які встановили залежність самогубств від наявності зброї була проведена реформа. Внаслідок змін у кількості службовців та зменшенням кількості зброї у населення кількість самогубств зменшилась в три рази [6, с. 75].

Південно-Африканська Республіка (далі – ПАР) є країною, в якій легалізована короткоствольна вогнепальна зброя. Зброя настільки доступна, що діти ходять із нею до школи, юнаки до кав'ярні, а дорослі нерідко використовують у вирішенні сімейних спорів. Основною проблемою цієї країни є те, що носіння зброї можливо за дорученням, не отримуючи ліцензію або дозвіл. Доручення діє чотирнадцять днів, є можливість переоблювати дати в них, а тому фактично не можливо притягнути таких осіб до кримінальної відповідальності за порушення правил поводження із зброєю. Світова спільнота дуже збентежена такою ситуацією, деякі країни виділяють кошти на допомогу у роззброєнні та зменшенні кількості вбивств. У ПАР існує незліченна кількість нелегальної зброї. Володіння зброєю для самозахисту не дає підстав почувати себе у безпеці жителям цієї країни [6, с. 108].

Існує ряд країн, в яких до певного часу була легалізована вогнепальна зброя, але потім була заборонена та вилучена з цивільного обігу. Доцільно розглянути вплив таких дій на суспільство.

Найяскравішим прикладом є Австралія, що є однією з найбільш безпечних країн за різними показниками світових агентств. Австралія довгий час ліберально ставилася до цивільного обігу зброї, але через резонансні масові вбивства з використанням вогнепальної зброї, кількість яких зростала, а число жертв збільшувалось після кожного масового розстрілу повинна була провести реформу. Багато зброї було викуплено та знищено зусиллями держави. Хоч ці заходи і критикувались, але ніхто не може заперечувати користь такої реформи. Резонансні вбивства припинилися, насильство із застосуванням зброї суттєво знизилося. Успіхи Австралії визнали багато авторитетних дослідницьких центрів та різні держави, а також колишній президент США Барак Обама назвав цей досвід прикладом для світової спільноти [6, с. 110]. За приблизними підрахунками в Австралії (населення приблизно 23 млн осіб) щорічно вбивають 200–300 осіб, а це у порівнянні з даними США (населення приблизно 310 млн осіб), де в середньому 35000 осіб на рік, дуже незначна кількість. З 1996 р. в країні діє заборона на купівлю зброї. Також в країні запроваджувалась повна заборона на приватний продаж зброї. Механізм отримання дозволу на володіння зброєю є дуже складним та багатоетапним. Самозахист не є достатньою причиною для отримання зброї. Уся мисливська і спортивна зброя повинна бути зареєстрована.

Соціологічне опитування показало підтримку громадянами цієї реформи. За даними опитування більше 90% жителів Австралії задоволені такою діяльністю держави [6, с. 111]. Після реформи значно зменшилась кількість вбивств та самогубств з використанням вогнепальної зброї. Нелегальний продаж зброї став одним з найтяжчих злочинів в Австралії, кримінальна відповідальність за який сягає аж до довічного позбавлення волі.

Великобританія – ще одна країна, яка відмовилась від вогнепальної зброї на своїй території. Як і інші країні в XIX ст. вогнепальна зброя була дозволена та користувалася великим попитом. Реформа, якою заборонили обіг зброї відбулась в декілька етапів. З 1988 р. заборонили автоматичну та напівавтоматичну зброю. З 1997 р. під забороною опинилась короткоствольна вогнепальна зброя. Останнім випадком, що став передумовою кардинальних дій уряду щодо остаточної зміни збройного законодавства було жорстоке вбивство шістнадцяти дітей віком близько п'яти років. Вбивцею був вчитель, яких використав чотири легально отримані у володіння пістолети [6, с. 70]. Вже протягом наступного, після реформи, року громадяни добровільно здали велику кількість не тільки вогнепальної, а й мисливську та спортивну зброю. Новий закон про зброю був настільки суворий, що навіть члени національної збірної зі стрільби були вимушені виїжджати на тренування до інших країн.

У Великобританії від зброї відмовились навіть поліцейські. Лише 5 поліцейських зі 100 мають вогнепальну зброю, отриману тільки за наявності обґрунтованих аргументів на користь необхідності володіння нею. Це позитивно вплинуло на кількість постраждалих поліцейських та громадян під час сутичок між цими двома сторонами,

оскільки злочинці знають, що поліцейські не будуть застосовувати зброю [6, с. 71].

У Великобританії на першому місці знаходяться права кожної конкретної людини і заходи, що мінімізують ушкодження здоров'я громадян. Після реформи вдалося зменшити рівень злочинності, багато районів, які охоронялися злочинними організаціями стали безпечними для життя. Кількість вбивств з використанням вогнепальної зброї значно зменшилась. Закон про зброю, яким було заборонено використання зброї для самозахисту був підтриманий переважною більшістю громадян. А тому продовжується ухвалення рішень, що обмежують використання засобів, які можуть бути застосовані для насильства (вибухові речовини, холодна зброя). Запроваджена кримінальна відповідальність за використання підробок, іграшок або муляжів зброї.

В Україні з моменту проголошення незалежності вчинялись спроби щодо лібералізації законодавства, що регулює право громадян на зброю. Жодна із спроб не призвела до змін в нормативно-правовій базі з приводу зброї. За весь час наукові і політичні діячі розробили різні проекти законів, а суб'єкти законодавчої ініціативи подали ці проекти до законодавчого органу, тобто Верховної Ради України. Але жоден з них так і не було прийнято, адже сильний опір чинить уся система органів внутрішніх справ. Звичайно неоднозначним є питання введення дозволу на володіння вогнепальною зброєю, але правове регулювання дозволеної в Україні гладкоствольної та нарізної мисливської зброї на рівні законів також відсутнє. Існують тільки певні інструкції, накази та порядки, які є підзаконними нормативними актами [5].

Після подій, що пов'язані з «Революцією гідності», анексією Росією Криму в 2014 р., агресією на Сході України питання про прийняття закону про зброю стало актуальним та обговорюваним у колах наукових діячів. На 2015 р. в профільному комітеті ВРУ вже перебувало декілька законопроектів. Навчально-наукова лабораторія «Дослідження політики у сфері боротьби зі злочинністю» Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України проаналізували та передали до ВРУ пропозиції щодо вдосконалення цих законопроектів. Але і це не призвело до позитивних наслідків у вигляді прийняття закону про зброю [5].

Беззаперечним є те, що регулювання обігу зброї на законодавчому рівні мусить бути в правовій державі, якою є Україна. Тому необхідно прийняти закон про зброю, щоб спростити регулювання цієї сфери державою. Але питання необхідності дозволити громадянам володіння та носіння (таємне чи відкрите) вогнепальної зброї не достатньо досліджене.

У першу чергу треба розуміти, що правова культура громадян різних держав суттєво відрізняється. І тому реакція суспільства в кожній країні має свої особливості. На прикладі Швейцарії можна зробити висновки, що громадяни усвідомлюють відповідальність, яка на них покладається у зв'язку з володінням вогнепальною зброєю, а також міру кримінальної відповідальності за порушення правил поводження зі зброєю.

В Україні громадяни мають можливість отримувати дозвіл на володіння гладкоствольною та нарізною мисливською зброєю. Звичайно є певні критерії для осіб, які претендують на отримання дозволу. Ті особи, які хвилюються за своє життя, можуть тримати вдома зброю в спеціальному сейфі, правила зберігання зброї в Україні передбачені. І навіть можуть нею скористатися у певній ситуації для захисту своєї власності та життя і здоров'я сім'ї без подальших наслідків у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності. Адже в КК України, в розділі VIII Загальної Частини, який має назву «Обставини, що виключають злочинність діяння» передбачений стан необхідної оборони [3], відповідно до якого не підлягають кримінальній відповідальності особи, які скористалися зброєю для відвернення незаконного вторгнення в житло чи інше приміщення.

Легалізація вогнепальної зброї та дозвіл на носіння може призвести до небезпечних наслідків. Потрібно розглянути питання співрозмірності шкоди при необхідній обороні. Особа, яка потрапляє в небезпечну ситуацію знаходиться в стресовому стані і не завжди може оцінити всі обставини вчинюваного злочину. У разі використання вогнепальної зброї шкода, яка настане для злочинця може бути більшою ніж та, яка буде відвернута. Це буде негативно впливати не лише на стан здоров'я злочинця, а й на наслідки для особи, що була в стані необхідної оборони. За перевищення меж необхідної оборони передбачена кримінальна відповідальність у статтях 118 та 124 КК України [3].

На прикладі інших країн можна простежити за зміною статистики щодо позитивного та негативного впливу наявності зброї у громадян. Статистичні дані з приводу зменшення кількості різного роду злочинів в усіх країнах є приблизно однаковою. У середньому кількість злочинів, які посягають на різні об'єкти зменшується на 8%. Але статистика вбивств з використанням вогнепальної зброї підвищується на 50–55%. На прикладі США можна зрозуміти, що кількість масових вбивств зростає, особливо небезпечним є те, що нерідко вбивства відбуваються в навчальних закладах. Також збільшується кількість самогубств з використанням вогнепальної зброї. Це зрозуміло на прикладі Швейцарії. Але позитивний вплив введення заборони на володіння вогнепальною зброєю є беззаперечним на прикладі Австралії та Великобританії. Ці країни лідирують в переліку тих, які визнаються безпечними для життя людей.

Ще одним позитивним моментом є те, що для самозахисту в Україні дозволено використовувати інші засоби. Це такі засоби як електрошокери або певний вид спеціальних перцевих балончиків. З життєвої практики мало людей мають подібні засоби для самозахисту, що свідчить про належне забезпечення безпеки в Україні. Ці засоби при правильному використанні можуть врятувати людину від посягання, адже збивають нападників з пантелику, а балончик навіть на деяких час позбавляє злочинця зору. У житлових приміщеннях в Україні можна тримати мисливську зброю, у тому числі використовувати її для самозахисту, що уявляється достатнім.

Висновки. На даний момент в КК України передбачена кримінальна відповідальність за но-

сіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї за ст. 263, а також за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї за ст. 263–1. Зважуючи всі наведені в статті негативні наслідки впливу легалізації вогнепальної зброї на прикладі іноземних країн можна зробити висновок, що подібна реформа в Україні призведе в більшій мірі до негативних наслідків, ніж до позитивних. Негативні наслідки: 1) збільшення кількості вбивств та самогубств від вогнепальної зброї; 2) збільшення кількості осіб, засуджених за перевищення меж необхідної оборони; 3) використання зброї при вчиненні інших злочинів; 4) небезпека для поліції при затриманні злочинців; 5) зброя потрапить до рук злочинців тощо. До позитивних наслідків можна віднести: 1) зменшення кількості злочинів проти власності; 2) більш безпечне перебування вдома за наявності зброї (хоча і зараз є можливість тримати вдома вогнепальну мисливську зброю); 3) в умовах агресії Росії проти України населення має бути готовим для здійснення збройного опору агресору, проте гарантії такого відвернення агресії немає. Відповідно до прикладів міжнародної практики легалізація зброї зменшує кількість певних злочинів в середньому на 8%, але збільшує кількість потерпілих від конкретних злочинів на 50–55%. А тому необхідно залишити кримінальну відповідальність відповідно до чинного КК України. Водночас підтримую прийняття закону про зброю для спрощення регулювання цієї сфери державою.

Список літератури:

1. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 21 серпня 1998 р. № 622 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637–98
2. Інструкція із заходів безпеки при поводженні за зброєю: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 1 лютого 2016 р. № 70 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0250–16
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Колосюк А. М. Легалізація зброї як каталізатор розвитку соціальної відповідальності суспільства / А. М. Колосюк // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 11(149). – С. 113–118.
5. Фріс П. Л. Право громадян на зброю – «PRO ET CONTRA» / П. Л. Фріс // Наше право. – 2015. – № 5. – С. 77–84.
6. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г. Ф. Герега, О. О. Зарубінський, Б. М. Петренко, Р. В. Старовойтенко. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна». – 2015. – 152 с.

Чернобривец Р.Е.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ДЛЯ САМОЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ С УЧЕТОМ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

Аннотация
В данной статье рассмотрен вопрос о целесообразности легализации огнестрельного оружия для самозащиты в Украине, сделан вывод, что легализация оружия приведет к более негативным последствиям, чем позитивным. Проанализирована практика внедрения оружия для самозащиты различными странами мира. Сделан вывод, что не нужно легализировать в Украине оборот огнестрельного оружия, стоит оставить уголовную ответственность в статьях 263, 263–1 УК Украины.
Ключевые слова: уголовное законодательство, легализация оружия, оборот оружия.

Chornobryvets R.E.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

ABOUT THE EXPEDIENCY OF LEGALIZING FIREARMS FOR SELF-DEFENSE IN UKRAINE WITH CONSIDERING INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary
This article discusses the expediency of legalization of firearms for self-defense in Ukraine, concluded that the legalization of weapons will lead to more negative consequences than positive. The practice of introducing weapons for self-defense in different countries of the world is analyzed. The conclusion is drawn that it is not necessary to legalize the turnover of firearms in Ukraine, should keep criminal liability in Articles № 263, 263–1 of Criminal Code of Ukraine.
Keywords: criminal legislation, weapons legalization, arms circulation.

УДК 346.2

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Шмігач О.М.
Київський університет права
Національної академії наук України

У статті розглядаються питання державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва в країнах Європейського Союзу. Викладено основні цілі та принципи підтримки малого бізнесу в розвинених країнах, наведено основні механізми, спрямовані на розвиток малого і середнього бізнесу в Європі. На основі матеріалів досліджень наведено особливості розвитку малого бізнесу в Україні. Визначено наслідки впливу євроінтеграційних процесів на розвиток малого та середнього підприємництва в Україні.
Ключові слова: підприємницька діяльність, євроінтеграція, малий і середній бізнес, інституціональна інфраструктура підприємництва, М-тест.

Постановка проблеми. Однією з умов динамічного розвитку економіки будь-якої держави є розвиток сприятливого інвестиційного клімату. Такий клімат сприяє активній діяльності інвесторів усередині країни, стимулює приплив капіталу, кількість нових підприємств і робочих місць в економіці, впливає на зростання числа малих і середніх підприємств (далі – МСП). Сектор МСП характеризується високим рівнем динамічності, гнучкості, інноваційної активності, здатністю до швидкого створення нових виробництв і, відповідно, нових робочих місць.

Сьогодні економіка розвинених країн базується на малому та середньому бізнесі. Зокрема, у країнах ЄС на їхню частку в середньому доводиться 63–67% ВВП. На малих підприємствах зайнята значна кількість працездатного населення: 72% у середньому у країнах ЄС [10, с. 5]. Абсолютним рекордсменом у ЄС є Данія, де цей показник сягає 80 відсотків. В Україні в 2015 році частка малого бізнесу у ВВП становила лише 15%.

За даними Державної служби статистики в Україні у 2016 році в Україні було зареєстровано 14,9 тис. середніх підприємств та 291,12 тис. малих підприємств. Разом з тим, у 2016 році спостерігалась негативна тенденція щодо припинення діяльності малих підприємств. Так, у порівнянні з попереднім 2015 роком у 2016 році їх кількість зменшилась на 36 696 [12]. Для порівняння, у 2015 р. у Польщі зафіксовано 1 млн 905 тис. малих підприємств, тобто таких, які працевлаштовували до 9 осіб [13]. В ФРН нараховується приблизно 3, 5 млн. малих підприємств. В цілому в Італії діє приблизно 4,5 млн. малих і середніх підприємств, на яких працюють близько 13 млн. чоловік (приблизно 80% всієї робочої сили) [8, с. 258].

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» внесені зміни до Господарського кодексу України, чим дано наступне визначення МСП (таблиця 1 нижче), що в цілому відповідає законодавству ЄС. Разом з тим, підприємства, які мають сукупний дохід більший за 50 млн. євро/рік, але менше 250 працівників, або навпаки, в ЄС вважаються великими компаніями, а в Україні відносяться до категорії середніх.

Таким чином, критерії та їх значення в Україні та країнах ЄС практично співпадають, що є свідченням європейського вектора України на узгодження українського законодавства та законодавства ЄС.

Таблиця 1

	Мікропідприємство	Мале	Середнє	Велике
Кількість працівників	≤ 10 осіб	≤ 50 осіб	Компанії, що за своїми ознаками не можуть бути класифіковані як малі або великі підприємства	≥ 250 осіб
Річний дохід	≤ 2 млн. євро	≤ 10 млн. євро		≥ 50 млн. євро

Мале підприємництво в Європі стимулює розвиток конкуренції, що змушує великі компанії впроваджувати нові технології і підвищувати ефективність виробництва. Результативність всієї економіки ЄС безпосередньо залежить від успішного функціонування малого та середнього бізнесу. Тому в рамках Євросоюзу здійснюється політика підтримки малого підприємництва, головна мета якої – збалансування інтересів держави і бізнесу, забезпечення оптимальних умов для здійснення підприємницької діяльності, зростання конкурентоздатності сектору МСП. У країнах – членах Європейського союзу сектор малого підприємництва, активно підтримуваний владою, успішно функціонує в таких сферах економіки, як торгівля, будівництво, надання послуг.

Ми вважаємо, що малий бізнес в правовому полі України сьогодні просто розчинився серед усіх великих суб'єктів господарської діяльності, тому він і працює на виживання, а не на розвиток і зростання до рівня середнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі євроінтеграційних процесів у сфері підприємницької діяльності в Україні присвятили свої праці такі дослідники, як І.Ю. Анацька, Д.А. Антонюк, І.С. Біла, С.В. Громенкова, Т.І. Кужда, Н.М. Салатюк, О.А. Сороківська, В.В. Турчак та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, зважаючи на те, що імплементована Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом вступила в юридичну силу з 1 вересня 2017 року, станом на сьогодні ще існує низка невирішених проблемних питань, що стосуються євроінтеграційних процесів, зокрема в секторі розвитку підприємництва.

Метою статті є дослідження євроінтеграційних процесів у сфері підприємницької діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення державної політики в сфері підтримки малого і середнього підприємництва в Європі застосовується орієнтоване на це питання законодавство; реалізується система державних програм фінансового, технологічного, зовнішньоекономічного, інформаційного, консультаційного, кадрового сприяння малим підприємствам з використанням централізованих джерелі особливих схем фінансування. Протекціоністська державна політика щодо суб'єктів МСП, спрямована на вирівнювання становища малих підприємств на ринку в порівнянні з більш великими, компенсація (в тому числі за рахунок держави) несприятливих умов виходу на монополізовані ринки і полегшення доступу до фінансово-кредитних ресурсів, участь у державних і місцевих замовленнях, усунення зайвих адміністративних бар'єрів в процесі реєстрації та ліцензування зовнішньоекономічної діяльності, обліку та звітності суб'єктів МП – ці заходи в країнах з розвиненою ринковою економікою розглядаються як найважливіші напрямки підтримки та розвитку стійкого і конкурентоздатного сектору малого та середнього підприємництва.

Державна підтримка бізнесу в Україні здійснюється на підставі Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [1]. В Законі чітко зазначено, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава повинна надати належну підтримку. Але на даному етапі розвитку підприємництва є значні проблеми. Так, як слушно зауважує І.Ю. Анацька, внаслідок кризи в банків виникла проблема ліквідності, що спричинила зростання відсоткових ставок. Високі відсоткові ставки за кредит, обов'язкова вимога застави, вартість якої значно перевищує суму кредиту, практично унеможливлюють доступність кредитних ресурсів для тих суб'єктів малого підприємництва, які започатковують свою справу [3]. Т.І. Кужда, О.А. Сороківська серед причин, що гальмують розвиток малого та середнього бізнесу в Україні виділяють: недосконалість законодавчої бази як з питань розвитку малого підприємництва, так і підприємництва в цілому; високі податки, що змушують деяких суб'єктів малого та середнього підприємництва йти в тіньову економіку; недостатня державна фінансова-кредитна та майнова підтримка малих підприємств; відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого бізнесу; обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення; недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності; відсутність стимулів для інвестицій [7]. Окрім того, однією з проблем, що негативно впливає на розвиток підприємництва є прийняття рішень владними органами та органами самоврядування, що впливають на діяльність суб'єктів господарювання, без залучення їх до обговорення та прийняття таких рішень, тобто без вивчення проблеми зсередини. Подібних проблем існує в Україні ціла низка.

Активізація євроінтеграційних процесів в Україні дозволяє здійснювати пошук ефективних шляхів стимулювання та підтримки розвитку малого та середнього бізнесу на основі вивчення та запровадження досвіду європейських країн. Мета євроінтеграційних процесів полягає в налагодженні тісного співробітництва європейських держав та України соціально-економічний сфері. Якщо в країнах Європейського Союзу на 1000 чоловік припадає 42 підприємства, а частка зайнятих в сфері малого бізнесу складає приблизно 75% працездатного населення, то в Україні ці показники значно нижчі: на 1000 населення припадає лише 3,5 підприємства та, відповідно, лише приблизно 11% працездатного населення.

У різних країнах ЄС існують істотні відмінності в принципах і методах підтримки малого та середнього підприємництва. При цьому в одних країнах вважають, що для розвитку підприємництва необхідно покращувати економічне середовище шляхом дерегуляції і лібералізації діяльності суб'єктів МСП, розширення приватизації, реформування податкової системи і законодавства про конкуренцію. В інших дотримуються думки, що розробка цільових програм і більш досконалі схеми фінансування поряд з прогресивними заходами підтримки МСП шляхом безпосередніх субсидій, дотаційних позик або податкових пільг дозволять прискорити економічний розвиток, збільшити зайнятість і забезпечити конкурентоспроможність.

Для стимулювання розвитку малого бізнесу в ЄС були розроблені нові юридичні моделі (Європейська акціонерна компанія, Європейський пул економічних інтересів), які дозволяють малим підприємствам з різних країн, що вступають в ділові відносини, ефективно вирішувати проблеми розбіжностей правових систем різних держав. Фінансування заходів з підтримки малого бізнесу здійснюється зі структурних фондів Євросоюзу, таких як Фонд регіонального розвитку, Соціальний фонд. До кризових умов малий бізнес в Європі адаптувався найбільш ефективно, маючи можливість маневрувати на ринку. Малі підприємства досить оперативно стали займати ніші, нецікаві великим підприємствам, що певною мірою допомагає європейським країнам долати стагнаційні явища в економічній сфері [9]. Таким чином, ті сектори економіки, в яких переважають суб'єкти малого та середнього підприємництва, показують себе найбільш стійкими до кризових явищ.

Важливими напрямками ефективної діяльності малого та середнього бізнесу в Республіці Польща стала державна підтримка стимулювання та розвитку малого бізнесу. Хотілося б відзначити, що в доповіді «Глобальна конкурентоспроможність 2015–2016», підготовленому експертами Світового економічного форуму, і яка охоплювала 140 країн, Польща зайняла 41 місце [15]. В свою чергу, Україна, рік тому піднялася на вісім позицій в Індексі глобальної конкурентоспроможності, в 2015–2016 втратила три позиції в рейтингу і посіла 79 місце. Польща і Україна мали приблизно однакові стартові позиції на початку трансформаційних перетворень, але на дистанції реформування і перетворення економіки, в тому числі завдяки розвитку малого бізнесу, Польща пішла далеко вперед. Лібералізація економічної діяльності сприяла динамічному розвитку сектору малого і середнього підприємництва (МСП), який

став провідною ланкою господарського комплексу країни. Як зазначає С.В. Громенкова, в процесі приватизації і створення нових підприємств кількість приватних господарюючих суб'єктів зросла з 1,9 мільйона в 1993 році до 3,8 мільйона в 2013-му (96,9 відсотка загальної кількості господарюючих суб'єктів) [6, с. 13]. Підтримка МСП покладається на Агентство розвитку підприємництва (ПАРП), що фінансується як за рахунок бюджетного фінансування, так і за кошти структурних фондів ЄС. На підтримку підприємництва спрямовується приблизно 20 відсотків коштів, що виділяються з фондів ЄС. Особливою формою підтримки підприємництва стало створення бізнес-інкубаторів, головною метою яких є надання організаційної та консультаційної допомоги, зокрема молодому бізнесу [5, с. 26]. Варто відзначити, що у Польщі створена гнучка система оподаткування. Так, у більш віддалених та депресивних районах, де створені вільні економічні зони, інвесторам надаються пільги в оподаткуванні (наприклад, 25–35% пільги в оподаткуванні прибутку підприємств).

Цікавим є досвід підтримки підприємництва в Іспанії. Важливе значення відіграють регіональні та галузеві громадські об'єднання підприємців. Разом з тим, в Іспанії функціонує велика кількість суб'єктів, покликаних захищати інтереси підприємців. За підтримки агентств регіонального розвитку в Іспанії були створені технологічні парки, бізнес-інкубатори, промислові полігони, які спрямовані сприяти розвитку підприємництва. Іспанія приділяє значну увагу впровадженню інновацій у розвиток малого підприємництва.

Позитивний досвід європейських держав та їхні сьогоднішні успіхи повинні бути надихаючим прикладом в ході реформування сектору МСП в Україні, а також на шляху євроінтеграції нашої країни.

На жаль, ст. 14 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» обмежує перелік суб'єктів інфраструктури підтримки підприємництва бізнес-центрами, бізнес-інкубаторами, науково-технологічними центрами, центрами трансферу технологій, фондами підтримки малого підприємництва, лізинговими компаніями, консультативними центрами [1], не враховуючи інші компоненти інфраструктури. Як слушно зауважує Д.А. Антонюк, для формування системи сучасної інфраструктури та забезпечення ефективної інтеграції з підприємництвом регіонів країн-членів ЄС необхідне доповнення рамкового Закону «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», зокрема визначенням інституціональної інфраструктури підприємництва (ІП), виокремленням її регіональної компоненти, типологізацією, забезпечення державної підтримки розвитку ІП та створення нових об'єктів ІП на принципах державно-приватного-партнерства [4].

Аналіз розвитку європейських держав в складі ЄС свідчить про те, що саме по собі членство не створює гарантій економічного розвитку і зростання добробуту, а лише відкриває для цього можливості, які необхідно зуміти використати. Діючі в ЄС інструменти інтеграції дозволяють забезпечити підвищення ефективності господарювання в країнах, а спільні програми розвитку і структурні фонди підтримують ці процеси. Однак допомога Євросоюзу може бути лише доповненням і стимулом, але не може замінити внутрішніх інтелектуальних та інноваційних зусиль, підприємницької активності в країні, інтенсифікації процесу накопичення національного капіталу.

Перші кроки вже зроблено. Так, за підсумками рейтингу Світового банку «Doing Business – 2016», показники ведення бізнесу в Україні, на сьогодні, порівняно з 2015 роком, суттєво покращилися. Наприклад, у 2016 році Україна займає 30 місце щодо реєстрації підприємств, тоді як у 2015 році лише 70. Світовий банк відзначив покращення в проведенні реформ в Україні у восьми напрямках з десяти, які досліджує Рейтинг умов ведення бізнесу. Більше того, Україна очолила список з десяти держав, що досягли найбільшого прогресу в покращанні умов для ведення бізнесу [14].

У Європейському Союзі застосовується показник адміністративних витрат малого і середнього бізнесу на виконання регуляторного законодавства. З метою забезпечення ефективності державної політики у сфері МСП в рамках відповідних державних програм ЄС закладаються планові показники скорочення таких витрат на конкретне кількісне значення (у відсотках).

Одним з пріоритетів Порядку денного асоціації між Україною та ЄС визначено імплементацію політики щодо малих та середніх підприємств у національне законодавство України, яка ґрунтується на десяти принципах Акта про малий бізнес для Європи (SBA) та передбачає впровадження М-тесту. Так, 15 березня 2016 року набула чинності Постанова КМУ від 16.12.2015 р. № 1151 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308» [2]. Постановою визначено нову методику обраховування витрат малого бізнесу на виконання державного регулювання, так званий М-тест. Розрахувавши стандартні витрати малого підприємництва на виконання тих чи інших регуляторних актів, М-тест обгрунтовує варіанти пом'якшення адміністративного навантаження на бізнес. Такий розрахунок є позитивним моментом сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Неухильне впровадження повною мірою засад державної регуляторної політики, встановлення прозорих «правил гри», усунення бар'єрів для ведення бізнесу та заохочення конкуренції – це оновлений шлях розвитку вітчизняного бізнесу.

Загальним принципом державної політики в сфері підтримки малого підприємництва у розвинених країнах є створення для нього сприятливого середовища, яке передбачає стабільність політичного курсу держави, зокрема в сфері економічного регулювання, розвитку ринкової інфраструктури, ефективну систему захисту інтелектуальної власності, спрощені адміністративні процедури і т. д. Нормально функціонуючий ринковий механізм здатний самостійно розставити пріоритети, необхідно лише здійснювати його невелику корекцію в рамках політики підтримки і розвитку МСП. Завдяки цьому політика підтримки малого і середнього підприємництва в Європейському союзі органічно включається в загальний контекст державного регулювання.

Європейська інтеграція дає українським компаніям кращі можливості для експортної та виробничої діяльності, більш універсальний і правовий простір, а також більшу свободу розвитку трансєвропейського бізнесу. Компанії можуть відкрити для себе нові споживчі ринки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, при формуванні державної політики розвитку МСП з метою максимального використання підприємницького потенціалу в Україні, створення умов для зростання малого сектору до наступного рівня – середнього бізнесу, інструменти стимулювання мають бути диференційовані і сфокусовані в першу чергу на мале підприємництво. Саме це покладено в основу європейського принципу «Think first small», який в Україні застосовано лише в регуляторній політиці в рамках М-тесту. На думку автора, євроінтеграція зможе посилити міжнародну конкурентоспроможність України, дасть поштовх до модернізації економіки. Великий європейський ринок зможе змінити країну, закони, інфраструктуру, економіку та бізнес. При цьому слід пам'ятати, що певні ризики матимуть місце й в процесі євроінтеграційних процесів, адже не всі суб'єкти МСП зможуть конкурувати з європейськими.

Список літератури:

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – Ст. 23.
2. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1151 // Режим доступу [Електронний ресурс] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1151–2015-%D0%BF
3. Анацька І.Ю. Сучасний стан та проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / І.Ю. Анацька // – Режим доступу. – Електронний ресурс: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_44_60
4. Антонюк Д.А. Стратегічні пріоритети модернізації інституціональної інфраструктури підприємництва регіонів України в процесі європейської інтеграції / Д. А. Антонюк [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2015. – № 8. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4451
5. Біла І.С., Салатюк Н.М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва / І.С. Біла, Н.М. Салатюк / Проблеми економіки. – 2014. – С. 26–30.
6. Громенкова С.В. Повышение конкурентоспособности и устойчивый экономический рост: опыт Польши // Economics, management, law: problems of science and practice: Collection of scientific articles. Vol. 1 – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2015. – 268 p. – P. 11–17.
7. Кужда Т.І., Сороківська О.А. Фактори успішного розвитку малого та середнього бізнесу в країнах ЄС та в Україні. Режим доступу. – Електронний ресурс: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/18588?mode=full
8. Мурыгина Л.С., Булгакова Л.В. Роль бизнеса в экономике Италии // Современные технологии: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2017. – С. 257–259.
9. Национальный институт системных исследований проблем предпринимательства // Малый бизнес: проблемы и перспективы. URL: http: // www.nisse.ru / business /article/article_1536.html
10. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід // Актуальні проблеми державного управління. – 2017. – № 1(51). – С. 2–9.
11. Развитие малого и среднего предпринимательства. Сравнительный анализ. Июнь, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mspbank.ru/files/analytical_center/analytical_reports/researches/analiz-may-2013.pdf
12. Сайт Державної служби статистики України. Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2016 році. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
13. У Польщі майже 2 млн малих фірм. Найкращі заробітки – у сфері інформації та комунікації. Джерело: www.kurier.pap.pl
14. Doing Business 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine – 2016.
15. The World Economic Forum. Report 2015–2016 //www.reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015–2016/economies/#economy=UKR

Шмигач О.Н.
Киевский университет права
Национальной академии наук Украины

ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы государственной поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства в странах Европейского Союза. Изложены основные цели и принципы поддержки малого бизнеса в развитых странах, приведены основные механизмы, направленные на развитие малого и среднего бизнеса в Европе. Основываясь на материалах исследований, приведены особенности развития малого бизнеса в Украине. Определены последствия влияния евроинтеграционных процессов на развитие малого и среднего предпринимательства в Украине.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, евроинтеграция, малый и средний бизнес, институциональная инфраструктура предпринимательства, М-тест.

Shmigach O.N.
Kyiv University of Law of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine

EURO-INTEGRATION PROCESSES IN BUSINESS SPHERE IN UKRAINE

Summary
The article deals with the issues of state support to small and medium enterprises in the countries of the European Union. The main goals and principles of support of small business in the developed countries are outlined, the main mechanisms, directed on development of small and average business in Europe are presented. Based on research materials, features of small business development in Ukraine are presented. The consequences of the influence of European integration processes on the development of small and medium enterprises in Ukraine are determined.
Keywords: entrepreneurial activity, eurointegration, small and medium business, institutional infrastructure of entrepreneurship, M-test.

УДК 346.1:001.895

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ГОСПОДАРСЬКИЙ АСПЕКТ

Шпак Т.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено аналіз інноваційної діяльності в Україні, що дало змогу виявити основні фактори, які впливають на зниження інноваційної активності. Досліджено зарубіжний досвід стимулювання інноваційної діяльності в післякризовий період та запропоновано практичні рекомендації стосовно заходів щодо стимулювання інноваційної діяльності в Україні. Розглядаються питання поняття, складу та структури інноваційних правовідносин, а також види їх суб'єктів.
Ключові слова: поняття, інноваційних правовідносин, склад інноваційних правовідносин, структура інноваційних правовідносин, суб'єкти інноваційних правовідносин, інтеграція науки і освіти.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науки та техніки призводить до постійного розширення інноваційної діяльності, включення до її числа нових суб'єктів. Все це призводить до появи як теоретичних, так і правових прогалин у регулюванні зазначеної діяльності. Саме тому дане питання потребує ретельного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань інноваційної діяльності та інноваційних правовідносин ставало предметом досліджень багатьох вчених. Так, значні досягнення в даній сфері були зроблені Ч. Н. Азімовим, Е. І. Маміофою, К. П. Побєдоносцевим та ін. Питання правової природи інноваційних відносин досліджувалися такими науковцями, як І. В. Спасибо-Фатєєвою, М. В. Волинкіною, Ю. Є. Атамановою, О. Е. Сімсоном та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історії становлення

інноваційних правовідносин в Україні, вивчення зарубіжного досвіду та використання його в межах національної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Конституційні засади інноваційної діяльності зафіксовані у ст.ст. 41, 42, 43, 54 Конституції України. В них, перш за все, зазначається, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Поряд з цим, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1].

Разом з нормами Конституції, ми можемо виділити міжнародно-правові акти, що регулюють сферу інноваційних відносин. Серед таких актів слід назвати: Угода про науково-технічне співробітництво в межах СНД (13.03.1992 р.),

Угода від 24 вересня 1993 р. про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах – учасницях СНД (Угоду ратифіковано із застереженнями Законом № 582-XIV від 08.04.99), Угода від 24 грудня 1993 р. про міждержавну експертизу проектів будівництва, які становлять взаємний інтерес для держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав, Угода від 16 червня 1994 р. між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво (Угоду ратифіковано Законом № 368–IV від 25.12.2002) та інші.

В межах зазначених актів розробляються положення кодексів та інших законодавчих актів, включаючи постанови Верховної Ради України, які деталізують та уточнюють положення міжнародного законодавства.

Поряд з зазначеними документами, окремі аспекти інноваційної діяльності регулюються під-

законними нормативно-правовими акта. Даний підхід є спірним оскільки включення підзаконних актів до числа джерел так званого «інноваційного права» призводить до розпорошення норм.

Існували і певні спроби кодифікувати інноваційне законодавство. У 2011 р. було створено проект Інноваційного кодексу України і подано його на розгляд до Адміністрації Президента. Однак, на жаль, Кодекс так і не було прийнято.

Через це основні норми, що регулюють інноваційні відносини, залишаються розпорошеними по багатьох нормативно-правових актах, а іноді трапляються суперечності між існуючими нормами [12, с. 190].

У формуванні національної інноваційної політики країн ЄС визначальними є норми спільної політики ЄС, пов'язані з макроекономічним регулюванням, а також заходи підтримки науково-технічної та інноваційної сфер через рамкові програми досліджень, що закріплюють базові умови сприяння інноваціям [15, с. 7].

Саме через те, що Європейський Союз намагається створювати єдину централізовану систему регулювання інноваційних відносин, дієвість такого регулювання значно вище, ніж в окремих країнах.

Вперше термін «інноваційна діяльність» було використано у Законі України «Про інвестиційну діяльність», який було прийнято у 1991 р.

Інноваційна діяльність досить детально регламентується положеннями Господарського кодексу України. Так, у ч. 1 абз. 4 ст. 48 ГК України зазначено, що метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом: «...стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг».

Спеціальна глава 34, яка має назву «Правове регулювання інноваційної діяльності», та містить ст.ст. 325–332 досить повно розкриває сутність зазначеної діяльності [2].

У ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. її визначено як діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

Відповідно до ст. 325 Господарського кодексу, інноваційною діяльністю у сфері господарювання визнається діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Слід відзначити, що поняття інноваційної діяльності тісно пов'язане з категорією інноваційні правовідносини.

На сьогоднішній день не існує єдиного правового підходу до визначення правової природи інноваційних відносин.

Всі існуючі правові позиції з даного питання умовно можна поділити на дві групи. Представники першої групи відмічають змішану природу інноваційних правовідносин, що переважно отримують господарсько-правовий характер, який пояснюється господарською сферою їх існування [4, с. 126].

В свою чергу, представники другої групи зосереджують увагу на тому, що основу правовідносин у сфері інноваційної діяльності становлять вільні і цілеспрямовані дії учасників ринку, які безумовно підпадають під дію цивільно-правових норм [5, с. 13].

Кожна з наведених позицій має право на існування, та в певній мірі доповнює іншу.

Переходячи до детального аналізу інноваційних відносин слід відмітити, що основним їх об'єктом є інтелектуальна творча діяльність людини.

Серед інших об'єктів інноваційної діяльності можна виділити: інноваційні програми та проекти, нові знання та інтелектуальні продукти, виробниче обладнання та процеси, інфраструктура виробництва й підприємництва, організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери, сировинні ресурси, засоби їх видобування й переробки, товарна продукція та інше.

Відповідно до міжнародних стандартів інновація визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, що втілюється у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або ж удосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, чи в новому підході до соціальних послуг [14, с. 91].

Суб'єктами відносин у сфері інноваційної діяльності перш за все є суб'єкти, що здійснюють таку діяльність.

Оскільки частина відносин у сфері інноваційної діяльності пов'язана з державним регулюванням або організацією інноваційної діяльності, у відповідних правовідносинах беруть участь органи управління – міністерства та інші органи державного управління, органи місцевого управління і самоврядування.

Зміни суспільного життя неодмінно зумовлюють появу нових об'єктів як інтелектуальної діяльності, так і правового регулювання.

Мова йде про складні, комплексні результати інноваційної діяльності. Питання складних результатів інноваційної діяльності є мало вивченим як в межах вітчизняної правової думки, так і за межами нашої держави.

В якості суб'єктів відносин у сфері інноваційної діяльності можуть також виступати Україна і адміністративно-територіальні одиниці.

І. Ю. Матюшенко виокремлює таких основних суб'єктів інноваційної діяльності: організації Національної академії наук, університети, великі оборонні НДІ і КБ, малі підприємства науково-технічної сфери, інноваційні технологічні центри на базі конверсійних підприємств, великі промислові підприємства, консалтингові фірми [13, с. 5–6].

Особливий правовий статус у сфері інноваційної діяльності мають державні та комунальні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи (статті 19 і 20 Закону «Про інноваційну діяльність»), що забезпечують фінансову підтримку суб'єктів інноваційної діяльності у разі реалізації ними пріоритетних (державних та комунальних) інноваційних проектів.

В переважній більшості, інноваційні відносини перебувають в полі правового регулювання цивільного та господарського законодавства.

Як вірно відзначила Н. С. Кузнєцова, інноваційні правовідносини, з точки зору їх належнос-

ті, є різногалузевими, оскільки в них присутня публічна складова, яка визначається активною участю держави та її органів. А також приватноправова складова, яка забезпечується участю творця – індивіда або відповідних колективних утворень. Крім того, інноваційний продукт, як результат творчої діяльності, є об'єктом регулювання інституту права інтелектуальної власності, перш за все, з точки зору закріплення виключних прав за творцями [6, с. 56].

Специфіка інноваційних відносин характеризує підставу їх виникнення. Для виникнення інноваційних правовідносин фактичний склад може включати юридичні факти, пов'язані з виникненням об'єктів інтелектуальної власності, а також договори та інші публічні акти.

Однією з сучасних тенденцій розвитку інноваційних відносин виступає їх комерціалізація. Це призводить до появи нових дрібних учасників цих відносин. Такими учасниками виступають, наприклад, посередники між винахідниками та покупцями інновацій.

Послуги посередників необхідні в тих випадках, коли винахідник має достатній інтелектуальний та технічний потенціал для створення інновації та не може проводити ефективну політику реалізації наслідків свого винаходу.

До складу посередників між розробниками та кінцевими покупцями інноваційного продукту:

– фірми і компанії, які виступають у ролі інвесторів і мають спільне з розробниками право на інноваційний продукт;

– венчурні фонди та «бізнес – ангели», які надають значну фінансову допомогу розробникам інновацій в обмін на повернення вкладень з урахуванням певного відсотка або частки в капіталі або здійснюють передачу прав на створену інновацію [3, с. 316].

Серед інших учасників інноваційних відносин слід виділи консультантів, завдання яких полягає у всебічному та повному інформуванні винахідника про його права та можливості стосовно інновації.

До таких консультантів відносяться: державні фонди і програми, недержавні фонди, гранти і програми, центри трансферту і комерціалізації інновацій, консалтингові компанії та інші.

Тобто, комерціалізація виступає ключовим елементом розвитку інноваційних відносин та процесу запровадження результатів інновацій у життя.

Для ефективного запровадження та розвитку інноваційних відносин в Україні важливим є створення технопарків. Не дивлячись на важливість даних парків, серед науковців так і не сформувалось єдиного підходу до їх визначення.

На відміну від цього, законодавець зміг чітко сформувати дане визначення. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [7].

Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що запровадження технопарків призводить до підвищення ефективності інноваційних відносин, саме тому вітчизняний уряд повинен розробити сучасну програму розвитку технопарків на нашій території з використанням досягнень розвинутих країн та з урахуванням особливостей національної науки та техніки.

Тісно пов'язаним з цим питанням є питання стимулювання інноваційної діяльності. Першим та найважливішим, в даному контексті є створення відповідного правового поля для ефективної інноваційної діяльності та формування відповідної системи органів державного управління.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» державне регулювання здійснюється шляхом визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів [8].

Ще одним важливим чинником, що впливає на здійснення інноваційної діяльності, в Україні, є створення організаційної структури, що розробляє та забезпечує реалізацію державної політики в даній сфері. Та потрібно усвідомлювати, що постійна зміна організаційної структури державного управління в сфері інноваційних відносин може призвести до зниження стабільності функціонування органів, що в свою чергу негативно вплине на всю галузь науки та техніки.

Поряд з цим, у вітчизняній правовій доктрині існують певні дискусії з приводу категорії технології. Так, Л. Л. Антонюк зазначає, що технологія – сукупність наукових та технічних знань про прийоми та засоби виробництва, його організації та управління в умовах посилення поділу праці, розвитку застосування машин для отримання продукції з певними якостями [9, с. 10]. Т. М. Пашута та О. М. Шкільнюк вважають, що технологія є спеціальною інформацією, що необхідна для розробки, виробництва чи використання виробів [10, с. 58].

За Є. Буравльовим і В. Стогнієм, технологія – це сукупність методів і процесів виробництва або надання послуг [11, с. 35].

Висновки і пропозиції. Не дивлячись на досить численні наукові визначення категорії технології, ми не можемо спиратись на них, оскільки на законодавчому рівні дане питання залишається не вирішеним. Таким чином, підсумовуючи проведене дослідження ми можемо зробити висновок, що в силу швидкого розвитку науки та техніки питання інноваційних правовідносин ще довго буде предметом наукових дискусій.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003 р. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
3. Ковтуненко Ю. В. Особливості організації процесу комерціалізації інноваційних розробок високотехнологічних підприємств / Ю. В. Ковтуненко // Праці Одеського політехнічного університету. – 2012. – № 2. – С. 313–317. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Popu_2012_2_54

4. Атаманова Ю. Теоретичні проблеми становленняінноваційного права України. – Монографія. – Х.,2006. – С. 126.
5. Волынкина М. Гражданско-правовая форма инновационной деятельности: Автореф. дис. ... доктора. юр. наук: 12.00.03. – М., 2007. – С. 13.
6. Кузнєцова Н. С. Цивільно-правові засоби забезпечення інновацій в сучасному законодавстві України // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. 27–28 жовтня 2006 р. / Упоряд.: О. В. Петришин, М. О. Кизим. – Х., 2007. – С. 56–58.
7. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльностітехнологічних парків» від 12.01.2006 № 333–XIY // Відомості Верховної РадиУкраїни. – 2006. – № 22.
8. Закон України «Про інноваційну діяльність»: Із змінами та доповненнями № 3715–VI(3715–17) від 08.09.2011 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/40–15
9. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
10. Пашута М. Т. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутністьта шляхи стимулювання / М. Т. Пашута, О. М. Шкільнюк. – К.: центр навч. л-ри, 2005. – 118 с.
11. Буравльов Є. Науково-технологічна безпека України у контексті глобалізації / Є. Буравльов, В. Стогній // Вісн. НАН України. – 2005. – № 3. – С. 32–40.
12. Становлення інноваційної системи України: господарсько-правовий контекст / А. І. Денисов // Економічна теорія та право. – 2015. – № 2. – С. 184–195.
13. Перспективи створення національної інноваційної системи в Україні [Електронний ресурс] / І. Ю. Матюшенко. – Режим доступу: http://iee.org.ua/fles/alushta/13-matyushenko-perspektyvy_stv.pdf
14. Пиляева В. В. Комментарий к Гражданскому кодексу РоссийскойФедерации (постатейный) / В. В. Пиляева. – М.: ТК Велби, 2008 – Ч. 4. – С. 91.
15. Законодавче забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності в державах – членах ЄС / О. А. Гончаренко // Право та інновації. – 2015. – № 1.

Шпак Т.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ: ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье проведен анализ инновационной деятельности в Украине, что позволило выявить основне факторы, влияющие на снижение инновационной активности. Исследован зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в посткризисный период и предложены практические рекомендации по стимулированию инновационной деятельности в Украине. Рассматриваются вопросы понятия, состава и структуры инновационных правоотношений, а также виды их субъектов.
Ключевые слова: понятие, инновационных правоотношений, состав инновационных правоотношений, структура инновационных правоотношений, субъекты инновационных правоотношений, интеграция науки и образования.

Shpak T.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL SYSTEM ANALYSIS OF INNOVAT WAYS RELATIONSHIP: AN ECONOMIC ASPECT

Summary
The main indicators of the innovative activities in Ukraine were analyzed in the article. This analysis allowed to reveal the basic factor saffecting the decrease of the innovative activities. The study has been carried out with the glancet the foreign experience observations in the post-crisis period. The practical policies on the stimulus measures for Ukraine have been suggested to follow. The problems of concept, composition and structure of innovative relationships and the kinds of subjects.
Keywords: concept, innovative relationships, innovative legal structure, legal structure innovation, innovative legalentities, the integration of science and education.

УДК 343.359.3(477)

«ТОВАРНА» КОНТРАБАНДА В УКРАЇНІ – ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Яланський О.С.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Досліджено небезпечність та негативні наслідки такого діяння, як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів та інших цінностей. Висунуто питання доцільності виключення кримінальної відповідальності за даний злочин Законом України № 4025–VI від 2011 року. Проаналізовано законодавство деяких країн на наявність кримінальної відповідальності за «товарну» контрабанду. Наголошено на необхідності уточнення переліку предметів злочину, передбаченого ст. 201 Кримінального кодексу України (далі – КК України) шляхом віднесення деяких з них до диспозицій статей інших розділів Особливої частини. Розглянуто думки різних учених стосовно цих питань. Запропоновано внести необхідні зміни до ст. 201 КК України, зокрема, криміналізувати «товарну» контрабанду і встановити мінімальну вартість товарів, за незаконне переміщення яких через митний кордон України настає кримінальна відповідальність.
Ключові слова: «товарна» контрабанда, кримінальна відповідальність, господарська діяльність.

Постановка проблеми. Нелегальне переміщення продукції і товарів через державний кордон України має не лише негативний економічний аспект (недоотримання у повному обсязі надходжень до Державного бюджету, стимулювання ведення недобросовісної конкуренції, деформація ринкової кон'юнктури тощо), але й посилює кримінальні аспекти розвитку економіки, що проявляється через активізацію діяльності організованих кримінальних угруповань, цілями яких є отримання неправомірної винагороди [3, с. 56]. Необхідно зазначити, що Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025–VI, яким було виключено кримінальну відповідальність за контрабанду товарів.

Отже, особливість українського законодавства у руслі цього питання полягає в тому, що: 1) по-перше, сучасна редакція ст. 201 КК України не передбачає відповідальність за «товарну» контрабанду, хоча до 2011 р. така відповідальність була передбачена; 2) по-друге, злочин, передбачений ст. 201 КК України містить широкий перелік додаткових об'єктів, що часто можуть бути основними для злочинів, передбачених іншими розділами кримінального закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінальній науці питання кримінальної відповідальності за контрабанду досліджували багато вітчизняних науковців. З-поміж них В.І. Волошин, О.О. Дудоров, О.П. Дячкін, В.М. Киричко, А.А. Музика, О.М. Омельчук, В.Я. Тацій та інші.

Приділялася значна увага невідповідності предметів злочину, визначених ст. 201 КК України, правовідносинам у сфері господарської діяльності. Зокрема, пропозиції відмежування даних предметів шляхом включення їх до складу злочинів, передбачених іншими розділами Особливої частини КК України були висунуті Ю. О. Данилевською та О. Є. Звірко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У теорії кримінального права не дістали однозначного й остаточного вирішення питання про об'єкт, предмет і місце контрабанди в системі кримінальних норм; які схожі дії повинні становити адміністративний чи кримінальний проступок, а які злочини; способи вчинення контрабанди тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є продемонструвати небезпечність «товарної» контрабанди для економіки України та її населення, запропонувати повернення кримінальної відповідальності за дане діяння та визначити вартісний показник незаконно переміщених товарів через митний кордон України для відмежування від адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Контрабанда створює загрозу економічній та соціальній безпеці України, громадянам та всій світовій спільноті, є одним з головних дестабілізуючих факторів внутрішнього ринку України, вона негативно впливає на розвиток національної економіки [2, с. 111].

Загальне поняття контрабанди визначено у Міжнародній конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства до якої Україна приєдналася 23.05.2000 р. Згідно п. (d) ст. 1 даної конвенції, термін «контрабанда» означає митне шахрайство, що полягає у переміщенні товарів через митний кордон у будь-який прихований спосіб [9].

Відповідно до ст. 201 КК України, контрабандою є переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [1].

Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини, що виникають у сфері господарської діяльності. Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 201 КК України – суспільні відносини у сфері державного регулювання переміщення зазначених предметів через митний кордон України і внесення до бюджету мита та інших платежів. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину є: порядок обігу предметів дозвільної системи, порядок сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, громадська безпека, здоров'я населення, авторитет органів державної влади тощо.

Предметом даного злочину, передбаченого ст. 201 КК України є культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя, боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частини вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальні технічних засоби негласного отримання інформації.

Об'єктивна сторона контрабанди полягає в переміщенні через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю предметів контрабанди незалежно від способу переміщення, вартості чи розміру предмета злочину (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 8 «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил») [5]. Під переміщенням слід розуміти ввезення товарів на митну територію України, вивезення з цієї території чи переміщення їх митною територією України транзитом [6, с. 190]. Згідно ст. 10 Митного кодексу України, митний кордон – це межі митної території України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України [7]. Злочин, який аналізується, визнається закінченим з моменту фактичного переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України. Дії особи, яка має намір вивезти товари з України або ввезти в Україну, але затриманої до проходження митного контролю, необхідно кваліфікувати як замах на вчинення злочину за ст. 15 та відповідною частиною ст. 201 КК України. Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які були виявлені під час митного догляду, утворює закінчений склад злочину. Добровільна відмова від вчинення контрабанди чи порушення митних правил можлива до моменту прийняття митним органом митної декларації [5].

Основна ознака суб'єктивної сторони вина, має бути у формі прямого умислу. Винний усвідомлює обставини та характер незаконного переміщення предметів контрабанди та інших предметів через митний кордон України, та бажає вивезти їх з України або ввезти в Україну. Мотив та мета контрабанди не є конструктивними ознаками складу цього злочину, тому не впливають на кваліфікацію злочину [2, с. 114].

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ч. 1), а також службові особи установ, підприємств та організацій (ч. 2 ст. 201 КК України). У практиці досить поширено використання тварин чи спеціально виготовлених трубопроводів та ін. У таких випадках ці предмети становлять засоби вчинення злочину, за такі дії несуть відповідальність конкретні фізичні особи. З метою приховання контрабандного товару винні можуть використовувати дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності. У такому разі вони все одно будуть вважатися виконавцями злочину (ч. 2 ст. 27 КК).

До осіб, які зобов'язані дотримуватись закону та нести відповідальність за його порушення, відносять громадян України, а також осіб без громадянства (апатридів) та іноземців, які перебувають в Україні. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України, за порушення митних правил несуть відповідальність на загальних підставах. Контрабанда визнається вчиненою на території України, якщо вона була розпочата, продовжена або припинена на території України, а також, якщо виконавець або хоча б один з співучасників діяв у межах цього простору (ч. 2, 3 ст. 6 КК України).

На сьогоднішній день за вчинення правопорушення з незаконного переміщення товарів через митний кордон настає лише адміністративна відповідальність. Відповідно до статей 482 та 483 Митного кодексу України, за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем або переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю тягнуть за собою відповідальність у вигляді накладення штрафу в розмірі 100 відсотків вартості цих предметів з їх конфіскацією. Кваліфікуючим складом цього правопорушення є вчинення таких дій особою повторно протягом одного року з моменту її притягнення до адміністративної відповідальності за дані правопорушення. Покаранням в такому випадку буде накладення штрафу в розмірі 200 відсотків вартості предметів порушення митних правил з конфіскацією цих товарів [7].

На думку О. О. Дудорова, прийняття закону в 2011 році щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності не відповідало умовам сучасності, адже в державі спостерігався підвищений рівень криміналізації господарських правопорушень, випадки зловживань з боку правоохоронних органів, погіршення інвестиційного клімату та зниження підприємницької активності населення [10, с. 171].

З метою всебічного дослідження даної проблеми, вважаю доцільним звернутися до законодавства інших країн. Це дозволить ширше поглянути на становище кримінального закону України. Знайшовши встановлення іншими державами певних заборон стосовно предметів контрабанди, матимемо змогу висловити пропозицію щодо внесення зміни до національного законодавства.

Оскільки Україна відноситься до країн романо-германської правової сім'ї, доцільно буде звернутися до законодавства представників цієї системи права. Для яскравого порівняння нормативної бази держав, проаналізуємо в рамках даної теми кримінальне законодавство однієї з країн пострадянського простору та законодавство країни Сходу.

У Кримінальному кодексі Республіки Казахстан глава 8 «Кримінальні правопорушення в сфері економічної діяльності» містить статтю 234 «Економічна контрабанда», диспозиція якої визначає, що переміщення у великому розмірі через митний кордон Митного союзу товарів чи інших предметів, в тому числі заборонених або обмежених для переміщення через митний кордон товарів, речей і цінностей, щодо яких встановлено спеціальні правила переміщення через митний кордон, за винятком зазначених у статті 286 цього Кодексу, вчинене повз митний кордон чи з приховуванням від митного контролю, або з обманним використанням документів чи засобів митної ідентифікації, або поєднане з недекларуванням чи недостовірним декларуванням карається... [14]. Тобто предметом злочину, закріпленого даною статтею, є саме товари, як загальні, так і заборонені або обмежені для переміщення. Отже, у законодавстві Республі-

ки Казахстан за товарну контрабанду встановлено кримінальну відповідальність.

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки взагалі містить окремий розділ, який присвячений кримінальній відповідальності за контрабанду (ст. 151–157 § 2 «Контрабанда»). Зокрема ст. 153 цього Кодексу встановлює відповідальність за контрабанду товарів і предметів з ухиленням від сплати податків. Ця стаття містить три частини, відповідальність за кожною з яких залежить від суми податку, який необхідно сплатити [15].

В нашій державі кримінальна відповідальність за контрабанду, яка була вчинена з метою ухилитися від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, необхідних при переміщенні товарів через митний кордон України кваліфікується за ч. 1 чи ч. 2 ст. 201 КК України і за наявності для того підстав – за відповідною частиною ст. 212 КК [5].

Аналізуючи положення кримінальних законів вищезазначених держав, можна побачити, що проблемі боротьби з «товарною» контрабандою приділяється достатня увага, яка полягає в намаганні в подальшому мінімізувати скоєння таких злочинів за допомогою встановлення санкцій. Це являє собою превентивну функцію законодавства.

«Товарна» контрабанда породжує у країні тіньову економіку, відсутність відрахування податків у бюджет, що є наслідком недостачі коштів на соціальну допомогу, зарплати, пенсії та інші обов'язкові виплати. Крім того, відсутність кримінальної відповідальності за дане діяння популяризує серед підприємців використання у веденні бізнесу незаконних засобів та прийомів, ведення «гри» проти держави, а отже і проти народу України. Виходячи з цього, безперечним є те, що дане правопорушення становить загрозу правам і свободам людини і громадянина, економічній стабільності держави, а завданням Кримінального кодексу України, згідно ст. 1 є правове забезпечення охорони цих об'єктів.

Виникає питання, чи доцільно було декриміналізовувати «товарну» контрабанду? Звісно, прихильники таких змін можуть стверджувати, що покарання, передбачене у Митному кодексі, покладає на правопорушника високу матеріальну відповідальність у вигляді штрафу в 100-відсотковому розмірі вартості предметів даного правопорушення з їх конфіскацією, а при кваліфікуючому складі навіть у розмірі 200 відсотків від їх вартості з конфіскацією цих предметів. Проте, необхідно розглянути проблему глибше.

По-перше, контрабанда, зокрема товарна, є однією з причин існування та джерелом фінансування організованої злочинності [11]. Даний факт вказує на існування в державі сприятливого стану для злочинців, що є наслідком вчинення злочинів, визначених іншими розділами Особливої частини КК України.

По-друге, суспільна небезпечність «товарної» контрабанди суттєва – вона може призвести до втрати цілих галузей промисловості через конкуренцію з дешевим, але неякісним товаром; до втрати робочих місць та надходжень до бюджетів. Потрібно погодитися з думкою Т. В. Гулаткан, що суспільна небезпечність даного явища не зменшилася, оскільки контрабанда товарів містить загрозу національній безпеці [16, с. 17].

По-третє, покарання у вигляді штрафу та конфіскації предметів контрабанди недостатньо. Крім того, доходи від притягнення до адміністративної відповідальності йдуть не на відновлення економіки та компенсації підприємцям [16, с. 17]. Так само вони не забезпечать виправлення правопорушника. Можливі випадки вчинення таких правопорушень однією і тією самою особою декілька разів з проміжками у часі більше одного року. Як правило, особі, яка займається такими незаконними діями, часто вдається уникнути викриття своєї діяльності. Переміщення однієї партії товарів через митний кордон незаконним шляхом з подальшим її збутом може принести значний прибуток, з яким не зрівняється навіть штраф з конфіскацією товарів за вчинення даного правопорушення у минулому.

У разі застосування кримінального покарання за вчинення цього діяння, у особи виникав би спеціальний кримінально-правовий стан – судимість, що згідно до ч. 2 ст. 88 КК України має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України. Санкція за некваліфікований склад такого злочину як контрабанда, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років. Відповідно до ч. 4 ст. 12 КК України це є тяжким злочином. Погашення судимості для особи, яка вчинила такий злочин, настає через шість років, якщо за цей час вона не вчинить нового злочину. Дана обставина відіграє важливу роль у виправленні правопорушника та у запобіганні вчиненню нових злочинів, адже на особу у разі вчинення кримінально караного діяння будуть поширюватися правила повторності або рецидиву злочинів.

До з 2001 року до 15 листопада 2011 року ст. 201 КК України містила положення про кримінальну відповідальність за контрабанду товарів у великих розмірах. Такими вважались товари, вартість яких у тисячу і більше разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Наприклад, у 2007 році неоподаткований мінімум доходів громадян становив 200 грн. На даний момент, у 2017 році, він становить 800 грн. Тому вважаю за доцільне ввести кримінальну відповідальність за «товарну» контрабанду, якщо вартість предмету злочину становить більше ніж триста неоподаткованих мінімумів доходів громадян. В такому разі запропонований показник, і той щоб існував раніше будуть еквівалентними. Незаконне переміщення товарів через митний кордон меншої вартості потрібно віднести до адміністративних проступків, як такої, що не містить у собі суспільну небезпечність. Даний вартісний показник не вигадано просто так. Сучасний стан виробництва деяких країн, зокрема Китайської Народної Республіки, дозволяє їм успішно реалізовувати свої товари, які мають низьку собівартість та погану якість. При цьому, дані товари продаються громадянами інших країн за цінами у декілька разів більшими, що породжує ажіотаж підприємців на закупку китайських товарів. Це є наслідком гальмування національного виробництва, а отже й економіки держави.

Для кваліфікуючого складу злочину потрібно ввести поняття «вчинення таких дій у великих розмірах», а в примітці до ст. 201 КК України визначити, що такою вважається контрабанда товарів вартістю понад 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. № 8 при визначенні вартості

предмета контрабанди чи порушення митних правил потрібно виходити з нормативних актів про ціни й ціноутворення на відповідні товари. У разі потреби це питання може бути вирішено на підставі висновку експертизи. Якщо особа мала умисел на незаконне переміщення через митний кордон товарів у великих розмірах, але перемістила їх невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від вартості визначеної ч. 1 цієї статті, її дії належить розглядати як продовжуваний злочин і кваліфікувати за ст. 201 КК України [5].

Я вважаю, що відсутність у санкції ч. 1 ст. 201 КК України положення про конфіскацію предметів контрабанди є невиправданою. Особа, яка вчинила контрабанду, отримала значну матеріальну вигоду, навіть якщо це була контрабанда у розмірах, що не перевищують 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (наприклад, злочин на суму 250 нмдг). Конфіскація предметів контрабанди, на мою думку, повинна бути обов'язковою, адже винний може скористатися цією вигодою після відбуття покарання, в подальшому реалізувавши дані предмети, або доручити це своїм родичам навіть під час його відбуття. Можливість залишити в себе предмети злочину не відповідає меті покарання у повній мірі. Тому, пропоную включити конфіскацію предметів злочину у санкцію ч. 1 даної статті, таким чином погоджуючись з пропозицією О. П. Дячкіна [4, с. 287]. Слід відзначити, що чинна редакція санкції ч. 2 цієї статті передбачає конфіскацію майна. На мою думку, застосування даного виду покарання не відповідає потребам суспільства та суспільній небезпечності. У Кримінальних кодексах Європейських держав відмовились від конфіскації майна. Несправедливим виглядає відібрання того, що було нажите багатьма роками навіть за вчинення злочину. Тому, вважаю необхідним прибрати конфіскацію майна з санкції ч. 2 ст. 201 КК України.

Чинна редакція ст. 201 КК України, яка визначає предметами даного злочину отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброю або боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частини вогнепальної нарізної зброї, не відповідає родовому об'єкту посягання (відносинам у сфері господарської діяльності). Тому, підтримую думку О. Є. Звірко, що ці предмети необхідно віднести до складу злочинів, передбачених відповідними статтями розділу IX Особливої частини Кримінального кодексу України – злочинів проти громадської безпеки [13].

Доцільною є пропозиція Ю. О. Данилевської віднести контрабанду спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації до розділу XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» Особливої частини КК України, оскільки даний предмет відноситься до родового об'єкту саме цих злочинів, а не злочинів у сфері господарської діяльності [12, с. 4].

Висновки і пропозиції. Отже, посилаючись на вищенаведені аргументи, пропоную викласти ст. 201 КК України в такій редакції:

1. Контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів та(або) культурних цінностей, вчинена у великих розмірах – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди.

2. Контрабанда, вчинена в особливо великих розмірах, або за попередньою змовою групою осіб, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди.

Примітка. 1. У великих розмірах визнається злочин, що вчинений особою на суму, яка у триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2. У особливо великих розмірах визнається злочин, що вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України, 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Допілка В. О. Поняття та значення суб'єктивних ознак контрабанди / В. О. Допілка // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 47. – С. 111–115.
3. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави / В. І. Волошин // Соц.-ек.проблеми сучас. періоду України. – 2014. – № 4(108). – С. 56–63.
4. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність контрабанди і правова відповідальність за її вчинення / О. П. Дячкін // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 281–288.
5. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 8 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 10–13.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
7. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15 листопада 2011 р., № 4025–VI // Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 25. – Ст. 263.
9. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 9 червня 1977 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_926
10. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності / О. О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1(2). – С. 169–175.
11. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Омельчук. – К., 2002. – 15 с.
12. Данилевська Ю. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду крізь призму законодавчих змін / Ю. О. Данилевська // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 14. – С. 1–5.

13. Звірко О. Є. Кримінальна відповідальність за контрабанду [Електронний ресурс] / О. Є. Звірко // Науково-практична Інтернет-конференція 27.02.2014. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=780%3A270214-10&catid=95%3A5-0214&Itemid=118&lang=ru
14. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. – Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=1;-380
15. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 1 октября 1997 года. – Режим доступу: http://ukknr.ucoz.ru
16. Гулаткан Т. В. Особливості визначення предмета контрабанди / Т. В. Гулаткан // «De Lege Ferenda»! – Вип. 2. – 149 с. – С. 16–20.

Яланский А.С.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

«ТОВАРНАЯ» КОНТРАБАНДА – О НЕОБХОДИМОСТИ КРИМИНАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Исследована опасность и негативные последствия такого деяния, как перемещение через таможенную границу Украины вне таможенного контроля или с сокрытием от таможенного контроля товаров и других ценностей. Выдвинут вопрос целесообразности исключения уголовной ответственности за данное преступление Законом Украины № 4025-VI от 2011 года. Проанализировано законодательство некоторых стран на наличие уголовной ответственности за «товарную» контрабанду. Отмечена необходимость уменьшения предметов преступления, предусмотренного ст. 201 Уголовного кодекса Украины путем отнесения некоторых из них к диспозициям статей других разделов Особенной части. Рассмотрены мнения различных ученых по поводу этих вопросов. Выдвинуты предложения по криминализации данного деяния, а также установления минимальной стоимости товаров, за незаконное перемещение которых через таможенную границу Украины наступает уголовная ответственность. Предложено внести необходимые изменения в ст. 201 Уголовного кодекса Украины, а именно, криминализировать «товарную» контрабанду и установить минимальную стоимость товаров, за незаконное перемещение которых через таможенную границу Украины наступает уголовная ответственность.
Ключевые слова: «товарная» контрабанда, уголовная ответственность, хозяйственная деятельность.

Yalanskiy O.S.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi Natioal Law University

«COMMODITY» CONTRABAND – ABOUT THE NEED FOR CRIMINALIZATION

Summary
The danger and negative consequences of such an act as the movement through the customs border of Ukraine outside the customs control or with the concealment of goods and other valuables from customs control were investigated. The issue of expediency of excluding criminal responsibility for this crime by the Law of Ukraine No. 4025-VI of 2011 was put forward. The legislation of some countries on the existence of criminal liability for «commodity» contraband has been analyzed. The need to reduce the crime subject to art. 201 of the Criminal Code of Ukraine by referring some of them to the dispositions of articles of other sections of the Special Part. The opinions of various scientists on these issues are considered. Proposals have been put forward on the criminalization of this act, as well as the establishment of the minimum value of goods for which illegal transfer across the customs border of Ukraine is criminalized. It is proposed to make the necessary changes in art. 201 of the Criminal Code of Ukraine.
Keywords: «commodity» contraband, criminal responsibility, economic activities.

УДК 343.359(477)

ВІДМЕЖУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ВІД ІНШИХ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Ярошенко В.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті досліджено проблематику відмежування шахрайства від суміжних складів злочинів проти власності та шахрайства з фінансовими ресурсами як злочину у сфері господарської діяльності та відмежування з адміністративним правопорушенням, передбаченим ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Викладено думки різних науковців стосовно поняття шахрайства, а також його видів. Також в даній статті розглянуто та порівняно кримінально-правові норми різних держав з нормами українського законодавства.

Ключові слова: шахрайство, злочини проти власності, шахрайство з фінансовими ресурсами, відмежування складів злочину, грабіж.

Постановка проблеми. Актуальність теми даного дослідження полягає у наявності проблем, які виникають у правоохоронній та судовій практиці при правовій оцінці шахрайства, при розв'язанні питань, пов'язаних з відмежуванням шахрайства від суміжних злочинів, зокрема, від крадіжки, грабежу, шахрайства з фінансовими ресурсами та інших злочинів, предметом яких є переважно чуже майно. Шахрайство нині також має тенденцію до зростання. Незважаючи на значну кількість публікацій, у теорії кримінального права щодо злочину, передбаченого ст. 222 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), продовжує залишатися багато дискусійних питань, при кваліфікації злочинних діянь за цією статтею кримінального закону та відмежуванні від суміжних злочинів. Такий стан теоретичної розробки проблеми впливає і на практику правозастосування, про що свідчать численні проаналізовані приклади суперечливих судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню питань кримінально-правової характеристики шахрайства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Г.М. Борзенков, Ю.М. Биков, В.О. Глушков, В.Г. Гончаренко, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, П.М. Коваленко, Л.М. Кривоченко, О.В. Лисодєд, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.Р. Мойсик, К.Л. Попов, В.І. Шакун, М.Д. Шаргородський, О.І. Перепелиця, Є.Л. Стрєльцов, В.Я. Тацій та ін. Шахрайство ж через незначну питому вагу у структурі зареєстрованої злочинності не було предметом самостійних кримінологічних досліджень в Україні. При цьому наукові дослідження у зазначеній сфері останнім часом значно активізувались. Захистили кандидатські дисертації: Ю.Л. Шуляк («Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження», 2011 р.), В.М. Мойсик («Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами», 2002 р.), Т.В. Охрімчук («Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрямки розслідування», 2011 р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Добровільна передача потерпілим майна чи права на нього є обов'язковою ознакою шахрайства, хоча ця добровільність, по суті, фіктивна, оскільки такі дії власника майна чи майнових прав зумовлені введенням його в оману чи невиправданою довірливістю. На практиці певні труднощі в плані розмежування злочинів, передбачених ст. 222 і ст. 190 ККУ, пов'язані із встановленням справжніх намірів осіб, які обманним шляхом отримують кредитні ресурси. Непогашення у встановлений термін кредитної заборгованості перед банком навіть при явно нецільовому використанні грошових коштів далеко не завжди можна розцінювати як злочин проти власності (шахрайство). Боржник може пояснювати потенційну здатність виконати взяте на себе зобов'язання за рахунок отримання запланованого прибутку, а як причини неспроможності виконання зобов'язань висувати невдачу у комерційних проектах та інші версії, спростувати які буває досить проблематично. Кошти чи майно, правомірно одержані суб'єктом господарської діяльності як субсидії, субвенції, дотації, кредити, переходять у його власність з моменту їх фактичного одержання. Якщо зазначені кошти були одержані з цією метою неправомірно, то такі дії треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 222 та 190 ККУ. Таким чином є не досить доречна вказівка в абзаці 3, пункті 23 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» № 3, стосовно застосування ст. 190 в сукупності з іншими злочинами, так як на практиці проаналізувавши вироки судів наприклад, ст. 222 ККУ в сукупності з ст. 190 не застосовують. Що стосується способів вчинення деяких злочинів, то суди застосовують ст. 190 в сукупності з іншими [8].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження складу злочину шахрайства та суміжних складів злочинів, а також практику застосування цих норм при кваліфікації різних злочинів. Зокрема, цікавим є малодосліджене питання стосовно ст. 190 ККУ (шахрайство) та ст. 222 ККУ (шахрайство з фінансовими ресурсами), ст. 190 ККУ та ст. ст. 185 (крадіжка), 186 (грабіж) ККУ, а також застосування сукупності злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку В.П. Ємельянова, склад шахрайства з фінансовими ресурсами не містить ознак заволодіння будь-яким майном, навпаки, відповідно до його ознак зміст «шахрайства» включає лише надання неправдивої інформації при відсутності ознак злочину проти власності. Такий зміст складу злочину, передбаченого ст. 222 ККУ, викликає сумнів у доцільності і коректності використання у назві статті терміна «шахрайство», оскільки навряд чи такі дії можна віднести до шахрайства у традиційному його розумінні. Оскільки на тему

шахрайства з фінансовими ресурсами досліджень науковців не багато, і в зв'язку з цим робити однозначний висновок, що таку думку автора не розділяє значна кількість дослідників не можна [1].

Так, Шосткинський міськрайонний суд Сумської області визнав винним Ш. в 2005 році за ч. 2 ст. 186 ККУ та призначив йому покарання у виді позбавлення волі строком на чотири роки. З матеріалів справи вбачається, що Ш. попросив у потерпілої Б. зателефонувати з її мобільного телефону, а отримавши телефон, з ним утік. Дії засудженого суд кваліфікував за ч. 2 ст. 186 ККУ як відкрите викрадення чужого майна, вчинене повторно. Але Апеляційний суд Сумської області ухвалою від 16 лютого 2006 р. вирок міськрайонного суду змінив, перекваліфікувавши дії Ш. з ч. 2 ст. 186 ККУ на ч. 2 ст. 190 ККУ, посилаючись на те, що потерпіла добровільно передала свій телефон Ш., який скористався її довірою [6]. Але в п. 17 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочинах проти власності» від 06.11.2009 р., № 10 вказано, що якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а саме вилучення майна відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній [7]. Такі дії слід кваліфікувати відповідно як крадіжку, грабіж або розбій. А як ми бачимо на практиці окремі суди роблять помилку в об'єктивній стороні складу злочину.

Щодо об'єктивної сторони складу злочину існують різні думки. Наприклад, Д.О. Балабан вважає за доцільне запропонувати певні уточнення терміна шахрайство. Зокрема, його складової – обману. Беручи до уваги різноманітність проявів шахрайства в сучасних умовах та його маскування, обман визначається як поведінка особи, яка свідомо спрямована на те, щоб будь-якими засобами сформувати в іншої людини уявлення, яке не відповідає дійсності, і спонукати її до передачі майна або права на нього. Під зловживанням довірою як способом вчинення шахрайства слід розуміти використання особою для заволодіння чужим майном довірливих відносин, які склалися при відсутності ознак обману [3, с. 217].

У своїй монографії А.В. Савченко та Ю.Л. Шуляк цілком слушно, як на мене, зазначають, що у випадках, коли обман (зловживання довірою) використовується винним для полегшення доступу до чужого майна, в ході вилучення якого його дії викриваються іншою особою (наприклад, власником), але продовжуються, вчинене залежно від застосування насильства та його інтенсивності має кваліфікуватись не як шахрайство, а як грабіж або розбій. Наприклад, якщо винний звертається до певної особи щодо надання йому мобільного телефону для тимчасового користування, а потім зникає з цим телефоном, скоєне утворює склад злочину грабежу [5].

Відповідно п. 19 зазначеної постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р., № 10, якщо обман чи зловживання довірою при шахрайстві полягають у вчиненні іншого злочину, дії винної особи належить кваліфікувати за відповідною частиною статті 190 ККУ і статтею, що передбачає відповідальність за цей злочин. Зокрема, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, викрадення, привласнення, пошкодження та підроблення документів, штампів і печаток з метою подальшого їх використання при шахрайстві, використання при шахрайстві завідомо підробленого документа, а також зловживання владою чи службовим становищем потребують додаткової кваліфікації відповідно за статтями 353, 357, 358 та 364 ККУ. Так з проведеного аналізу вироків різних судів можна зробити висновок, що на практиці одні судді застосовують дане положення постанови Пленуму ВСУ, зокрема стосовно досліджуваних статей 190 ККУ та 222 ККУ, а інші суди ст. 190 ККУ стосовно самого способу вчинення злочину додатково не застосовують. Також, стосовно крадіжки на прикладі справи № 583/468/17, де обвинувачений О. 13.08.2016 р. близько 19.00 год., прийшов до свого знайомого, в ході розмови, зловживаючи довірою, ввів його в оману, попросив передати належний потерпілому мобільний телефон, при цьому повідомив вигадану історію, що покаже його своїй матері, якій повідомить, що йому потрібно для придбання цього телефону 700 грн, після чого телефон поверне. У подальшому О. розпорядився вказаним телефоном на власний розсуд, не повернув його потерпілому, а передав телефон в ломбард «Благо» під заставу за грошові кошти. Суд призначив покарання за сукупністю злочинів ч. 2 ст. 185, ч. 1 ст. 190 КК України.

За особливістю конструкції об'єктивної сторони склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 222 ККУ, є формальним і визнається закінченим з моменту надання конкретному адресату відповідної інформації незалежно від того, вдалося чи ні винному завдяки цьому отримати фінансову допомогу, заподіяно чи ні потерпілому реальної майнової шкоди. Об'єктивна сторона шахрайства полягає в розкраданні чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою. Закон називає два способи вчинення шахрайства: обман та зловживання довірою. Обман являє собою свідоме введення кого-небудь в оману. Він може бути активним і виступати у вигляді повідомлення потерпілому будь-яких помилкових відомостей і пасивним і виражатися в замовчуванні про істину, тобто про тих обставин, які необхідно було повідомити потерпілому. Форми обману можуть бути різними: усна, письмова, яка найчастіше виступає у вигляді надання потерпілому завідомо підроблених документів, в отриманні чужого майна за викраденому номерку або квитанції.

Зважаючи на викладене та на думку В.Р. Мойсика, вчинення будь-яких дій з фінансовими ресурсами знаходяться за межами складу злочину за ст. 222 ККУ, то доречним є перенесення моменту закінчення цього злочину на момент фактичного одержання фінансових ресурсів. Крім того, кримінальної відповідальності за незаконне одержання фінансових ресурсів, якщо це стало можливим внаслідок використанням помилки або недбалості уповноваженої службової особи (пасивний обман), чинним законодавством України не передбачено. Вбачається доцільним її передбачити, якщо умисними діями винної особи спричинено велику матеріальну шкоду в розумінні примітки до ст. 218 ККУ. Норму, яка б передбачала таку відповідальність, можна було сформулювати як самостійну третю частину ст. 222 ККУ вважає В.Р. Мойсик, з чим я погоджуюся [3, с. 6].

Для відмежування шахрайства (ст. 190 ККУ) та заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 ККУ) слід враховувати: 1) за ст. 190 ККУ злочинець прагне отримати і отримує чуже майно, а за ст. 192 ККУ винний отримує матеріальну вигоду в результаті вико-

ристання майна; 2) особливістю суспільно небезпечних наслідків злочину за ст. 192 ККУ є те, що майнову шкоду становлять не лише прямі збитки власнику майна, а й не одержані власником кошти від цього майна. Обсяг наслідків у даному злочині мінімум становить 40 тис. грн. Пропоную знизити мінімальну межу завданої шкоди до 5 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (далі – нмдг) за ст. 192 ККУ, оскільки на даний час практично довести склад злочину за ст. 192 ККУ майже не можливо тому, що винні вчиняють переважно такі злочини з меншою вартістю майна, а суспільну небезпеку злочин становить більшу.

Злочинне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення, розтрати або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (статті 185, 190 та 191 ККУ) слід відрізняти від такого адміністративного правопорушення, як дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює стягнення за дрібне викрадення чужого майна, в тому числі здійснене шляхом шахрайства. Необхідно наголосити, що адміністративна відповідальність за шахрайство настає лише у випадку його здійснення в дрібному розмірі, тобто якщо вартість чужого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (станом на 2017 р. – 160 грн). У свою чергу кримінальна відповідальність за статтями 185, 190, 191 ККУ настає, якщо мінімальна вартість майна становить 160 грн 01 копійка, і вище, а для ст. 186 ККУ мінімальна межа вартості майна не визначена.

Щодо міжнародної практики та законодавства зарубіжного, то Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини (далі – КК ФРН), крім загального визначення шахрайства (§ 263), виділяє, зокрема, отримання субсидії шляхом шахрайства (§ 264), інвестиційне шахрайство (§ 264a), страхові зловживання (§ 265), отримання послуг шляхом обману (§ 265a), кредитне шахрайство (§ 265b), шахрайство з чеками і кредитними картами (§ 266b). Також поділ в окремі статті як в КК ФРН шахрайство щодо субсидій, кредитів, страхування дає змогу визначити різні види покарання за кожен зі злочинів. КК Італії, крім всього іншого, передбачає караність комп'ютерного шахрайства, страхового шахрайства і шахрайства в еміграційній сфері (відповідно, ст. 640, 642, 645). У Пенітенціарному кодексі Естонії поряд із звичайним шахрайством йдеться про шахрайство при одержанні пільг (ст. 210), інвестиційне шахрайство (ст. 211 КК), страхове шахрайство (ст. 212 КК) і комп'ютерне шахрайство (ст. 213). Виокремлює норму про страхове шахрайство і КК Латвії (ст. 178 КК). В українському ж законодавстві деякі з цих злочинів об'єднані в один, або підпадають під декілька статей одночасно, і це спрощує правоохоронним органам правильно кваліфікувати вчинене діяння [4].

Висновки. По-перше, родовий та безпосередній об'єкти в шахрайстві (ст. 190 ККУ), грабежі (ст. 186 ККУ), крадіжці (ст. 185 ККУ) – це суспільні відносини власності; в шахрайстві з фінансовими ресурсами (ст. 222 ККУ) – це суспільні відносини в сфері господарській діяльності, а безпосереднім об'єктом зазначеного злочину – є відносини в фінансово-кредитній, банківській сферах. По-друге, в грабежі (ст. 186 ККУ) є додатковий об'єкт – здоров'я, воля і безпека особи, а в крадіжці, шахрайстві – відсутній додатковий об'єкт; в шахрайстві з фінансовими ресурсами – суспільні відносин власності. По-третє, предметом в крадіжці, грабежі є чуже майно, в шахрайстві крім цього – право на майно, та в шахрайстві з фінансовими ресурсами – грошові кошти, які неправомірно отримуються у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг, щодо податків, через надання зазначеної у диспозиції кримінально-правової норми завідомо неправдивої інформації. Зміст поняття «шахрайство», який законодавець вклав в склад злочину «шахрайство з фінансовими ресурсами», не співпадає із змістом шахрайства як формою заволодіння чужим майном (ст. 190 ККУ). По-четверте, за об'єктивною стороною, шахрайство з фінансовими ресурсами є закінченим злочином не з моменту фактичного одержання або виникнення права на одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків, а вже з моменту надання завідомо неправдивої інформації з метою їх одержання. Шахрайство у контексті ст. 222 ККУ є значно вужчим поняттям і за формою, так як охоплює тільки надання завідомо неправдивої інформації, що є по суті лише окремою формою обману. Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а саме вилучення майна відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Такі дії слід кваліфікувати відповідно як крадіжку, грабіж або розбій. По-п'яте, стосовно суб'єкивної сторони, то у разі шахрайства з фінансовими ресурсами умисел винного спрямований на тимчасове отримання кредитних коштів з наступним, можливо, несвоєчасним їх поверненням. Ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків у формі великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 222 ККУ) може виражатися у прямому або непрямому умислі. У разі шахрайства винна особа укладає кредитний договір лише для того, щоб приховати злочинний характер своїх дій, спрямованих на безоплатне заволодіння назавжди чужим майном. У злочинах передбачених статтями 185, 186, 190 ККУ прямий умисел до діяння, і до наслідків. Мета в зазначених злочинах на кваліфікацію не впливає, але переважно є корисливою. Метою в шахрайстві з фінансовими ресурсами є отримання вказаного у ст. 222 ККУ різновиду фінансових ресурсів або пільгу щодо податків. Пошосте, суб'єктами грабежу (ст. 186 ККУ), крадіжки (ст. 185 ККУ) – є загальний суб'єкт із зниженим віком кримінальної відповідальності (14 років), а для шахрайства (ст. 190 ККУ) та шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 ККУ) – загальний (16 років). А також, виходячи з положень постанови Пленуму ВСУ № 3, то в окремих випадках треба кваліфікувати за сукупністю злочини, передбачені відповідними частинами статей 222 та 190 ККУ. По-сьоме, адміністративна відповідальність настає за шкоду меншу, або рівну 160 грн, а для шахрайства, крадіжки, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем мінімальна вартість майна становить 160 грн 01 копійку, а для злочину передбаченого ст. 192 ККУ – 40 тис. грн. У зв'язку з невідповідністю злочину, передбаченого ст.192 ККУ суспільній небезпеці, пропоную знизити мінімальну межу вартості майна за цим складом злочину до 5 нмдг.

Список літератури:

1. Ємельянов М. В. Поняття та види шахрайства за Кримінальним кодексомУкраїни / М. В. Ємельянов // Збірник матеріалів конференції [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj175WSm9_XAhUmCpoKHWiEDT0QFgglMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FPis_2011_6_35.pdf&usg=AOvVaw1NI4EDM4XwNKTbJ42QbYA3
2. Мойсик В. Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В. Р. Мойсик. – Київ, 2002. – 17 с.
3. Балабан Д. О. Щодо питання шахрайства в кримінальному праві / Д. О. Балабан // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [22 травня 2015 р., м. Харків] / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – 368 с. – С. 216–217.
4. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації шахрайства / О. О. Дудоров // Збірник матеріалів конференції [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/dudorov.pdf
5. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном: порівняльно-правове дослідження: монографія / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк – К.: Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 216 с.
6. Практика розгляду судами справ про злочини проти власності // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 2. – С. 19–31.
7. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 р. № 10 // Вісник ВСУ. – 2009. – № 12. – С. 9–16.
8. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: Постанова Пленуму ВСУ від 25 червня 2003 р. № 3 // Вісник ВСУ. – 2003. – № 3. – С. 2–6.

Ярошенко В.Н.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОТГРАНИЧЕНИЕ МОШЕННИЧЕСТВА ОТ ДРУГИХ СМЕЖНЫХ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ЗА УГОЛОВНЫМ КОДЕКСОМ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье исследовано проблематику отграничения мошенничества от смежных составов преступлений против собственности, и мошенничества с финансовыми ресурсами, как преступления в сфере хозяйственной деятельности и отграничения с административным правонарушением предусмотренным ст. 51 Кодекса Украины об административных правонарушениях. Изложены мнения разных ученых относительно понятия мошенничества, а также его видов. Также в данной статье рассмотрены и сравнено уголовно-правовые нормы разных государств с нормами украинского законодательства.
Ключевые слова: мошенничество, преступления против собственности, мошенничество с финансовыми ресурсами, отграничения составов преступления, грабеж.

Yaroshenko V.M.
Yaroslav Mudryi National Law University

DELINEATION OF FRAUD FROM OTHER ADJACENT OFFENSES BY THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
In this article, the problem of delimiting fraud from adjacent offenses of property crimes and fraud with financial resources as a crime in the sphere of economic activity and the delineation of an administrative offense according to Article 51 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The opinions of different scientists concerning the concept, definition of fraud, their types, are presented. Also, in this article the criminal law of different states is compared with the norms of Ukrainian legislation.
Keywords: fraud, crimes against property, fraud with financial resources, delineation of crimes, robbery.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 622.243.272

ДОСЛІДЖЕННЯ НАПРУЖЕНО-ДЕФОРМОВАНОГО СТАНУ ДВООПОРНИХ ЗАМКОВИХ З'ЄДНАНЬ БУРИЛЬНИХ ТРУБ

Артим В.І., Фафлей О.Я., Михайлюк В.В., Дейнега Р.О.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У процесі спорудження нафтових та газових свердловин трапляються відмови свердловинного обладнання, особливо колон бурильних труб за ускладнених умов буріння. Для підвищення терміну експлуатації колон бурильних труб на практиці застосовують двоопорні замкові з'єднання, які можуть сприймати момент згвинчування до 70% більший порівняно із аналогічними одноопорними. За допомогою імітаційного моделювання визначено напружено-деформований стан одно та двоопорного замкового з'єднання. Встановлено, що додаткова опора забезпечує рівномірний розподіл напружень по впадинах витків різьби ніпеля. Визначено оптимальне значення величини натягу додаткового опорного торця ніпеля, яку слід жорстко контролювати при згвинчуванні замкового з'єднання. Запропоновано ряд конструктивних рішень для зменшення концентрації напружень у небезпечних зонах двоопорного замкового з'єднання.
Ключові слова: обважнені бурильні труби, імітаційне моделювання, двоопорне з'єднання, момент згвинчування, напружено-деформований стан.

Постановка проблеми. Паливні та енергетичні ресурси складають життєво важливу основу існування економіки України. Саме тому відновлення роботи вітчизняної нафтогазовидобувної галузі, її стимулювання, реконструкція і модернізація є одним із стратегічних напрямків зміцнення енергетичної незалежності нашої держави. Підвищення ефективності нафтогазовидобувної галузі вимагає збільшення глибини буріння та значного підвищення надійності обладнання, що використовується при розробці нових родовищ. Із збільшенням об'єму буріння глибоких і надглибоких свердловин має першочергове значення забезпечення роботоздатності елементів бурильних колон.

Із збільшенням глибини буріння значна кількість свердловин містять криволінійні ділянки. Також на таких свердловинах збільшується час проведення спуско-підйомних операцій. Колона бурильних та обважнених труб за таких умов сприймають значні поперечні деформації, циклічні навантаження. Виникнення високих напружень у найбільш небезпечних місцях колони бурильних труб стають причиною втомних руйнувань її елементів, особливо різьбових з'єднань.

Актуальним є оцінка впливу існуючих навантажень на елементи бурильної колони при глибокому бурінні, дослідження напружено-деформованого стану та вдосконалення конструкцій різьбових з'єднань бурильних труб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз відмов елементів бурильних колон [1, 2, 3] показав, що незважаючи на постійне вдосконалення конструкції їх різьбових з'єднань відсоток відмов по різьбах не зменшується. Сьогодні світовими виробниками розроблені нові конструкції замкових з'єднань – двоопорні, які містять додаткову опору ніпеля та муфти. Виробники стверджують, що за рахунок використання додаткової опори покращується розподіл навантажень у різьбовому з'єднанні. Також є можливість згвинчувати двоопорне з'єднання з моментом більшим до 70%, порівняно із аналогічним одноопорним з'єднанням.

Наприклад, з'єднання типу DP-Master Double Lever Connection (DS) (рис. 1) [4] є більш міцним та довговічним порівняно із стандартним одноопорним з'єднанням за API. Перевагами цього з'єднання є: більший крутний момент порівняно зі аналогічними одноопорними з'єднаннями за API; менший гідравлічний опір та турбулентність під час руху через нього бурового розчину; можливість приєднання до інших типів з'єднань (API, DSTJ та GPDS).

Згідно з [5] (рис. 2) додаткова опора покращує стійкість з'єднання до втомного руйнування від дії згинального моменту, що виникає внаслідок обертання бурильної труби у викривленій ділянці свердловини.

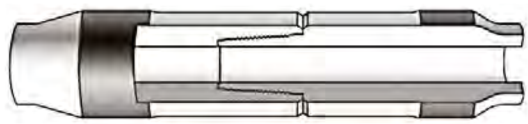

Рис. 1. З'єднання типу DP-Master Double Lever Connection

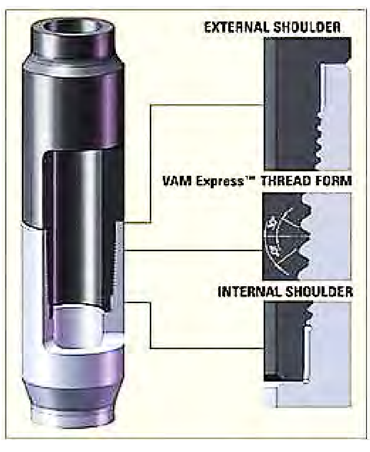

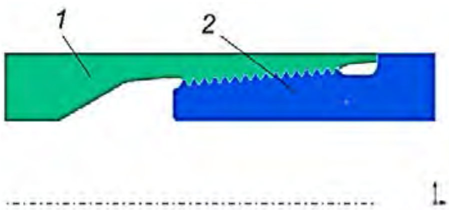
Рис. 2. Двоопорне замкове з'єднання

Конструкція цього з'єднання згідно [5] порівняно із аналогічними з'єднаннями API може передавати більший обертовий момент (до 1,5...2 рази); має більший коефіцієнт запасу міцності; дає змогу заощадити 16% часу на проведення спуско-підйомних робіт і відповідно зменшує витрати на експлуатацію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з аналізу останніх досліджень і публікацій викликає сумнів те, що збільшений момент згвинчування двоопорних з'єднань не призведе до такого перерозподілу напружень, при якому відбудеться руйнування конструкції ніпеля або муфти у зоні додаткового опорного торця. Для перерозподілу напружень у двоопорному з'єднанні очевидно застосовуються конструктивні методи, які не вказуються в жодних інформаційних джерелах.

Мета статті полягає у дослідженні напружено-деформованого стану замкових з'єднань.

Викладення основного матеріалу. Для дослідження напружено-деформованого стану замкових з'єднань бурильних труб (БТ) (типу З-147) використано їх осесиметричну 2D-модель (рис. 3).

1 – муфта; 2 – ніпель

Рис. 3. Осесиметрична модель замкового з'єднання

Для імітації моменту згвинчування 2D-моделі з'єднання застосовано перекриття торців ніпеля та муфти (рис. 4) на величину *h*.

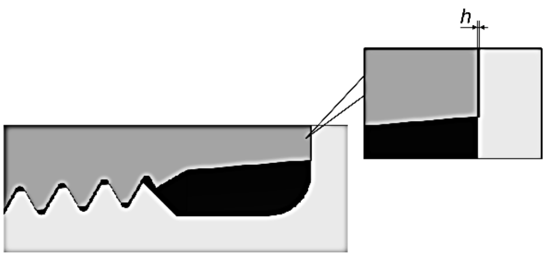
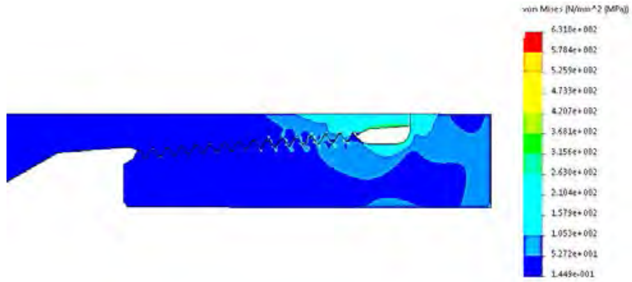

Рис. 4. Прикладання моменту згвинчування перекриттям упорних торців ніпеля та муфти

Виходячи з того, що мінімальне значення коефіцієнту запасу міцності для різьбових з'єднань становить 1,5, а границя міцності матеріалу з якого вони виготовлені – 758 МПа, то до з'єднання прикладається такий момент згвинчування, при якому напруження, що виникають у ньому, не повинні перевищувати 505 МПа. За таких умов перекриття торців ніпеля та муфти становить 0,1 мм. Також під час дослідження враховано коефіцієнт тертя між всіма елементами замкового з'єднання, величина якого становить 0,2. Будь які додаткові кріплення досліджуваної моделі – відсутні.

Розподіл еквівалентних напружень за теорією Мізеса у замковому з'єднанні наведений на рис. 5,а. Згідно І.А. Біргера розподіл навантажень і відповідно напружень у різьбовому з'єднанні відбувається нерівномірно [6]. Для більш наглядного відображення залежності величин напружень по витках різьби ніпеля побудовано графічні залежності, показані на рис 5,б.

а)

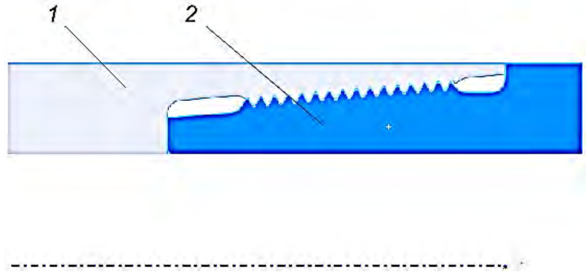
б)

а) – у поперечному перерізі з'єднання;
б) – по впадинах витків різьби ніпеля

Рис. 5. Розподіл еквівалентних напружень за Мізесом

Як видно з отриманих залежностей (рис. 5), навантаження сприймаються тільки першими 8 витками. Найнебезпечнішою ділянкою цього з'єднання залишається перша впадина витка різьби ніпеля (по якій може найшвидше зруйнуватися з'єднання).

На відміну від стандартних замкових з'єднань бурильних труб використання додаткового опорного торця змінює картину розподілу напружень по витках різьби, за рахунок чого підвищується момент згвинчування з'єднання та втомна міцність під час дії знакозмінних навантажень. Для дослідження двоопорного замкового з'єднання використано стандартну конструкцію ніпеля та муфти (З-147), відмінністю є тільки наявність додаткового опорного бурта (рис. 6). Геометричні параметри опорного бурта вибиралися довільно, виходячи із розглянутих закордонних аналогів.

1 – муфта; 2 – ніпель

Рис. 6. Двоопорна модель замкового з'єднання ОБТ

Також з метою визначення розподілу напружень по витках різьби ніпеля при різних величинах перекриття додаткового опорного торця

(врахування похибки виготовлення додаткового опорного торця) проведені дослідження при трьох різних величинах перекриття — 0,1; 0,2 та 0,3 мм.

На рис. 7 наведено графічні залежності розподілу напружень по впадинах витків різьби ніпеля для одноопорного замкового з'єднання (З-147) та з'єднання з додатковим опорним торцем при трьох різних величинах його перекриття.

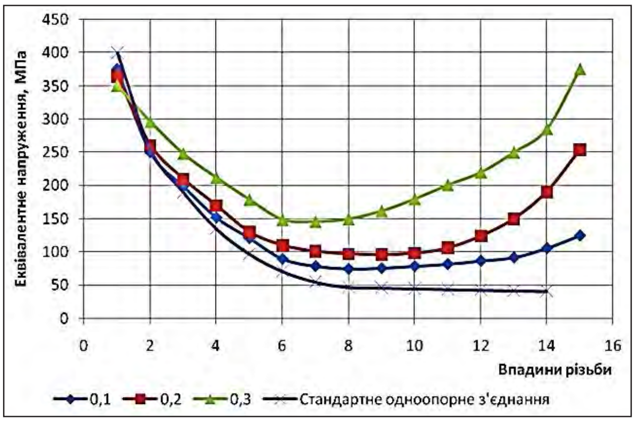

Рис. 7. Графічні залежності розподілу напружень по впадинах витків різьби ніпеля для стандартного одноопорного замкового з'єднання (З-147) та з'єднання з додатковим опорним торцем при трьох різних величинах його перекриття

Отже, проаналізувавши отримані залежності маємо висновок, що найкращий розподіл напружень по витках різьби ніпеля спостерігається при натягу на базовому торці 0,1 мм і натягу на додатковому торці 0,3 мм. При цій картині розподілу напружень замкове з'єднання матиме змогу працювати значно довше при дії циклічного знакозмінного навантаження. Однак, виходячи з результатів імітаційного моделювання випливає, що при натягу на додатковому торці 0,3 мм різко зростають напруження у зоні контакту додаткового торця ніпеля і муфти та у розвантажувальній канавці муфти. Величини напружень, що виникають є критичними, оскільки перевищують границю плинності матеріалу, з якого виготовлено ніпельну та муфтову частину.

Зважаючи на це (рис. 8) наведено розподіл еквівалентних напружень у розвантажувальній канавці муфти із вказанням їх точних значень у окремих точках.

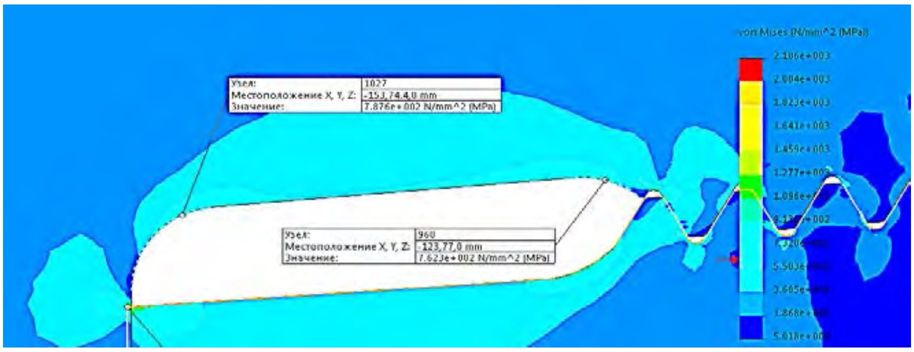

Рис. 8. Розподіл еквівалентних напружень у розвантажувальній канавці муфти при натягу на торці 0.1 мм і на додатковому торці 0.3 мм

На рис. 9 подано напружено-деформований стан з граничним значенням напружень 505 МПа, тобто у всіх зонах наведених червоним кольором напруження перевищують це значення.

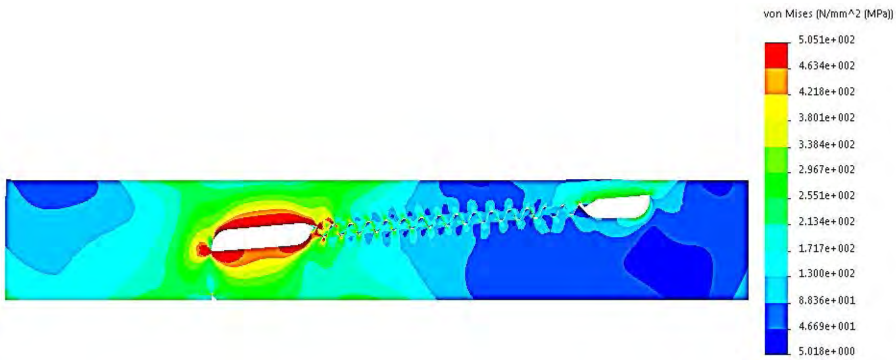

Рис. 9. Розподіл еквівалентних напружень у поперечному перерізі з'єднання з граничним значенням напружень 505 МПа

Отже, критичні значення напружень спостерігаються саме у зоні додаткового опорного торця, причому як у муфті так і у ніпелі. Однак, у цьому випадку напруження у муфті є більш небезпечними для з'єднання бурильних труб особливо за умов циклічного знакозмінного навантаження згинальним моментом, який присутній при роботі колони бурильних труб на викривлених ділянках свердловини.

Для розвантаження як муфтової так і ніпельної частини у зоні додаткового опорного торця пропонується:

1. Виконати скос торця ніпеля під кутом (з конструктивних міркувань величина скосу прийнята рівною 0,25°) (рис. 10);

2. Змінити форму розвантажувальної канавки муфти (рис. 11);

3. Виконати розвантажувальну канавку на конічній частині додаткового опорного бурта (рис. 12).

Результати імітаційного моделювання подані на рис. 10–12.

На рис. 13 подано графічні залежності для трьох запропонованих варіантів зміни конструктивних елементів двоопорного замкового з'єднання та стандартного одноопорного з'єднання З-147.

Таблиця 1

Величини максимальних напружень у небезпечних зонах розвантажувальної канавки муфти (МПа)

Небезпечна зона розвантажувальної канавки муфти	Скос торця ніпеля	Зміна форми розвантажувальної канавки ніпеля	Розвантажувальна канавка на конічній частині бурта ніпеля
Радіус біля опорного торці	643	923	745
Радіус біля різьби	586	798	695

Отже, з графічних залежностей (рис. 13) випливає висновок, що найкращий варіант розподілу еквівалентних напружень по впадинах витків ніпеля спостерігається при виконанні скосу торця додаткового опорного бурта або при виконанні розвантажувальної канавки на його конічній частині. Однак, виходячи з табл. 1, при порівнянні запропонованих конструктивних варіантів за виникаючими максимальними величинами напружень, що спостерігаються у небезпечних зонах розвантажувальної канавки муфти перевагу має скос торця додаткового опорного бурта.

З метою зменшення концентрації напружень у небезпечних зонах двоопорного замкового з'єднання обважнених бурильних труб доцільно провести оптимізацію запропонованих конструктивних елементів з'єднання (визначити оптимальні геометричні параметри: кут скосу додаткового опорного торця; форму і розміри розвантажувальної канавки на додатковому опорному торці ніпеля), на що буде звернено увагу в подальших дослідженнях.

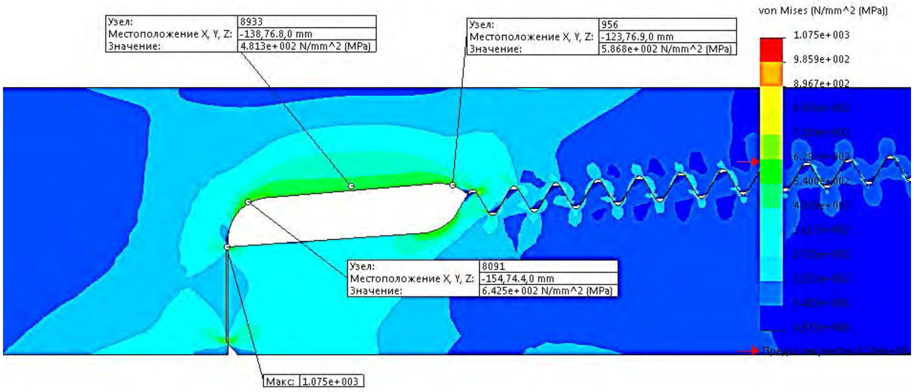

Рис. 10. Розподіл еквівалентних напружень при величині натягу на базовому торці 0,1 на додатковому 0,3 та скосом додаткового торця ніпеля 0,25°

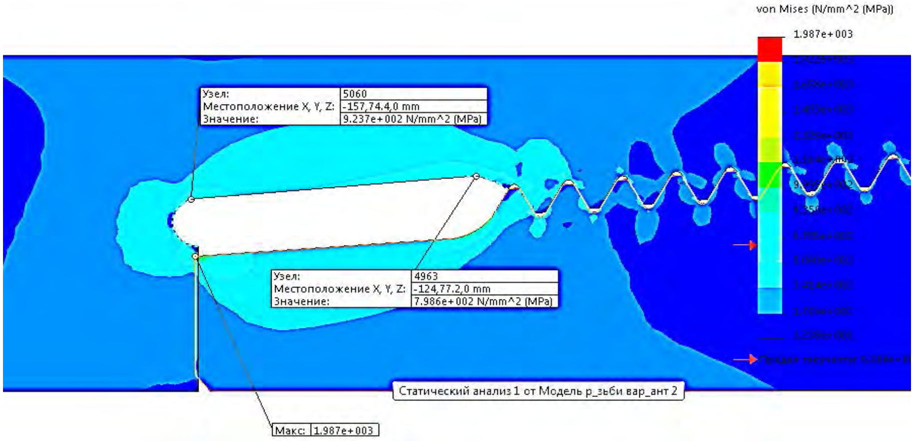

Рис. 11. Розподіл еквівалентних напружень при величині натягу на базовому торці 0,1 на додатковому 0,3 та зміненою формою розвантажувальної канавки виконаної на муфті

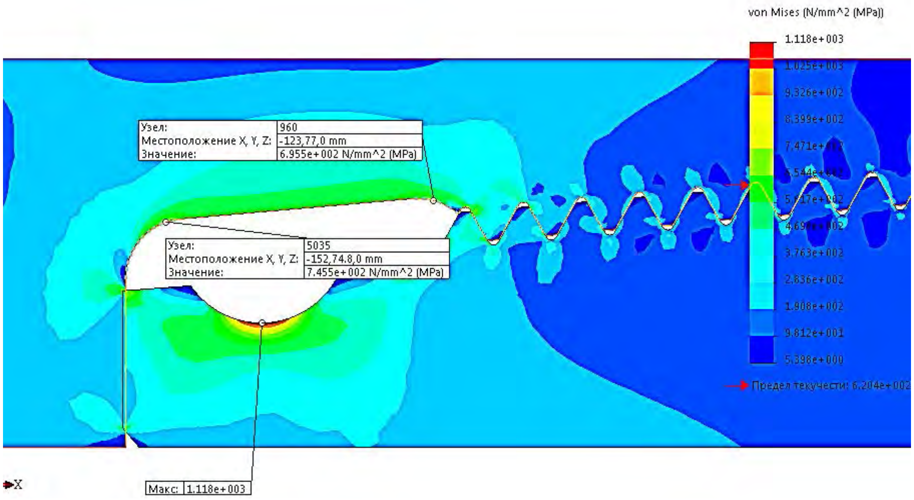

Рис. 12. Розподіл еквівалентних напружень при величині натягу на базовому торці 0,1 на додатковому 0,3 та розвантажувальною канавкою на конічній частині додаткового опорного бурта

Висновки і пропозиції. Проведено аналіз відмов елементів бурильних колон, який показав, що відсоток відмов по різьбових з'єднаннях не зменшується, що пояснюється недосконалістю існуючих конструкції. Конструкції ж закордонних аналогічних замкових з'єднань на відміну від вітчизняних містять додаткову опору ніпеля, яка впливає на розподіл навантажень по впадинах витків різьби як ніпеля так і муфти. Це в свою чергу дозволяє проводити згвинчування таких з'єднань із моментом більшим до 70%, а також такі з'єднання, згідно інформаційних джерел мають змогу працювати більший термін, оскільки мають підвищений опір втомному руйнуванню.

Викликає сумнів те, що збільшений момент згвинчування двоопорних з'єднань не призводить до такого перерозподілу напружень, при якому відбудеться руйнування конструкції ніпеля або муфти у зоні додаткового опорного торця. Для перерозподілу напружень у двоопорному з'єднанні очевидно застосовуються конструктивні методи, які не вказуються в жодних інформаційних джерелах.

Тому з метою визначення розподілу напружено-деформованого стану стандартного та двоопорного замкового з'єднання, розроблено їх тримірні моделі та застосовано метод кінцевих елементів, згідно результатів якого використання додаткового торця покращує розподіл напружень по впадинах витків з'єднання, але величина пе-

рекриття додаткових торців повинна бути строго регламентована.

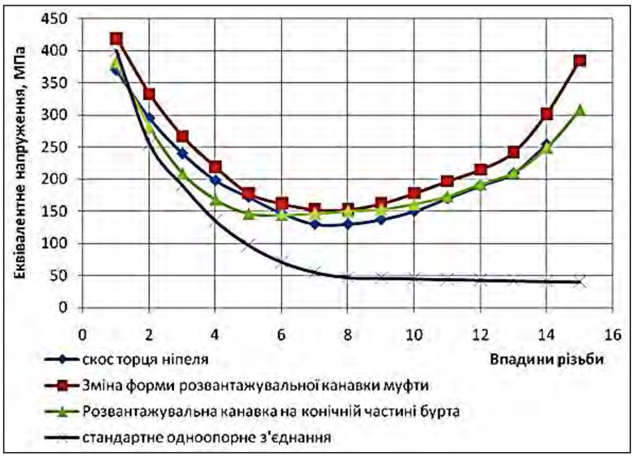

Рис. 13. Графічні залежності для трьох запропонованих варіантів зміни конструктивних елементів двоопорного замкового з'єднання та стандартного одноопорного з'єднання З-147

Згідно з результатами використання додаткового торця покращується розподіл напружень по впадинах витків з'єднання. Але величина перекриття торців повинна бути строго регламентована. Визначено, що оптимальною величиною перекриття основного опорного торця 0,1, а додаткового – 0,2 мм. Величина перекриття додаткового торця 0,3 мм призведе до руйнування з'єднання по тілу муфти або додатковий торець ніпеля буде здеформований і не виконуватиме призначеної функції. Його перекриття на 0,1 мм призводитиме до руйнування ніпеля по першому його витку. Отже, для використання розглянутої конструкції двоопорного з'єднання обважнених труб слід жорстко контролювати величину його натягу.

З метою дослідження впливу конструктивних елементів двохопорних замкових з'єднань бурильних труб на їх напружено-деформований стан побудовано їх 2D-моделі із запропонованими трьома варіантами розвантажень зон концентрації напружень. Порівняльний аналіз отриманих результатів вказує на більшу ефективність застосування скосу додаткового упорного торця ніпеля і виконання розвантажувальної канавки на торці ніпеля, однак, уточнивши величини напружень у небезпечних зонах муфти найефективнішим вибрано виконання скосу додаткового упорного торця ніпеля.

Однак кут скосу додаткового опорного торця ніпеля був вибраний інтуїтивно, і тому в подальших дослідженнях планується виконати імітаційне моделювання для визначення оптимального його значення.

Список літератури:

1. Артим В. І. Аналіз корозійно-втомних руйнувань елементів бурильної колони / В. І. Артим, І. І. Яциняк, В. В. Гриців, А. Р. Юрич, Р. В. Рачкевич // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. – 2012. – № 2(43). – С. 197–200.
2. Воронецкий М. К. Результаты применения неразрушающего контроля качества труб / М. К. Воронецкий, Д. А. Романуха, В. М. Дитчук // Бурение. 1981. – № 7. – С. 12–13.
3. Отчет ВНИИТ нефть «Анализ эксплуатации и долговечности бурильных труб на предприятиях объединений «Укрнефть» и «Белорусьнефть».
4. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.texasdrilltools.com/api-drill-pipe/dpds.html
5. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://drilleng-group6-casingstringdesign-1.wikispaces.com/04.1+New+drill+string+innovation
6. Биргер И. А., Иосилевич Г. Б. Резьбовые и фланцевые соединения. М.: Машиностроение, 1990. – 368 с.
7. Бурильные трубы: без права на разрыв / С. И. Билан, А. П. Быков, А. В. Емельянов // Бурение и нефть. – 2010. – № 9. – С. 38–39.

Артым В.И., Фафлей О.Я., Михайлюк В.В., Дейнега Р.А.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИССЛЕДОВАНИЕ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ ДВУХОПОРНЫХ ЗАМКОВЫХ СОЕДИНЕНИЙ БУРИЛЬНЫХ ТРУБ

Аннотация
В процессе сооружения нефтяных и газовых скважин случаются отказы скважинного оборудования, особенно колонн бурильных труб в осложненных условий бурения. Для повышения срока эксплуатации колонн бурильных труб на практике применяют двухопорные замковые соединения, которые могут воспринимать момент свинчивания до 70% больше по сравнению с аналогичными одноупорными. С помощью имитационного моделирования определены напряженно-деформированное состояние одно и двухупорного замкового соединения. Установлено, что дополнительная опора обеспечивает равномерное распределение напряжений по упадинах витков резьбы ниппеля. Определены оптимальное значение величины натяжения дополнительного опорного торца ниппеля, которую следует жестко контролировать при свинчивания замкового соединения. Предложен ряд конструктивных решений для уменьшения концентрации напряжений в опасных зонах двухупорного замкового соединения.

Ключевые слова: утяжеленные бурильные трубы, имитационное моделирование, двухупорное соединение, момент свинчивания, напряженно-деформированное состояние.

Artym V.I., Faflei O.Y., Myhajljuk V.V., Deynega R.O.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INVESTIGATION OF A STRESSED-DEFORMED STATE OF DOUBLE SHOULDER TOOL JOINT OF DRILL PIPES

Summary
During the construction of oil and gas wells, well equipment, especially drill pipe columns due to complicated drilling conditions is abandoned. In order to increase the term of exploitation of drill pipe columns in practice, double shoulder tool joint are used, which can take a make-up torque of up to 70% higher compared to similar single shoulder connection. With the help of simulation, the stressed-deformed state of single and double shoulder tool joint are determined. It has been established that the additional reference end of the pin ensures even distribution of stresses in the cavities of the threads of the pin. The optimal tension value of the additional reference end of the pin is determined, which should be strictly controlled when screwdriving the tool connection. A series of constructive solutions was proposed to reduce the stress concentration in dangerous zones of double shoulder tool joint.
Keywords: drill collars, simulation modelling, double shoulder connection, make-up torque, deflected mode.

УДК 528.94

МЕТОДИКА УКЛАДАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ БАЗИ ДАНИХ З ІСТОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Гаврюшин О.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглянуто проблеми укладання просторово-часової бази даних з історії адміністративно-територіального поділу Дніпропетровщини. Сформульовано вимоги до бази даних. Виділено головний принцип забезпечення коректного представлення даних: кожен сегмент адміністративної межі вводиться лише один раз і використовується для створення багатьох об'єктів. Розроблено конкретну методику укладання даних з історії Дніпропетровщини. Методика передбачає розділення історії краю на кілька періодів-сцен, підбір оптимальних джерел для створення базового шару для кожного періоду та побудову на основі базових часових зрізів бази даних суцільного часового охоплення шляхом внесення інформації з інших різночасових карт.
Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ, історичні ГІС, адміністративні карти, бази просторово-часових даних, адміністративні межі.

Постановка проблеми. Впровадження індивідуальних часових координат для кожного об'єкта на карті дозволяє дуже детально відображувати зміни адміністративно-територіального поділу, можливе формування системи суцільного часового охоплення, що відтворює стан на будь-який момент часу. Однак вихідними джерелами позиційної інформації слугують різночасові карти різного масштабу і детальності, узгодження інформації з яких вимагає розроблення окремої методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми представлення історії змін адміністративно-територіального в ГІС в основному розглядались такими вченими як О. Карімов та І. Мерзлякова [1], I. Gregory [2], M. Berman [3, 4], P. Bol [5], та інші. Окремо варто відзначити вітчизняні роботи з реконструкції адміністративно-територіального поділу Криму засобами ГІС [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні вже добре досліджено концептуальні питання розроблення історичних ГІС та способи представлення динаміки адміністративно-територіального поділу, в той же час проблеми укладання баз даних суцільного часового охоплення висвітлені недостатньо. Крім того, конкретна методика укладання просторово-часової бази даних має враховувати специфіку вихідних джерел та особливості динаміки явища на території, що досліджується, а такі питання стосовно вітчизняного адміністративно-територіального поділу не досліджено.

Мета статті: розроблення методики укладання бази даних історії адміністративно-територіального поділу Дніпропетровського регіону суцільного часового охоплення на основі різночасових адміністративних карт та інших джерел.

Виклад основного матеріалу. База даних для ГІС історії адміністративно-територіального поділу (АТП) Дніпропетровщини мала охоплювати всі адміністративні зміни на рівні районного поділу (повіти та паланки у більш ранні періоди) та забезпечувати можливість створення адміністративної карти на будь-яку дату між 1734-м та 2017 роками. Тобто, база даних повинна мати суцільне, на чому варто наголосити, та досить тривале часове охоплення. Особливістю просторового охоплення є його мінливість – у різний

час адміністративний регіон, центром якого було сучасне м. Дніпро, займає різні території.

У зв'язку із суцільним часовим охопленням до бази даних крім вимоги геометричної коректності представлення сусідніх адміністративно-територіальних одиниць (АТО) (відсутність «паразитних» полігонів) логічно виникає вимога змістовно-геометричної коректності представлення різних історичних АТО, тобто збігатись мають не тільки межі сусідніх АТО на карті стану АТП на певну дату, але й фрагменти меж історичних АТО, що існували у різний час, якщо збіг меж мав місце у дійсності (наприклад, адміністративна межа різних історичних АТО проходила по одній річці).

Точність відображення адміністративних меж визначається темою проекту (історична ГІС), потенційними споживачами (проект створюється передусім для жителів сучасної Дніпропетровщини), його просторово-часовим охопленням та джерельною базою. Оскільки база даних має охоплювати історію АТП до сьогодення включно, то дані щодо стану АТП на останні десятиліття мають представлятись досить точно, за можливості наближуючись за точністю до даних щодо сучасного АТП на спеціалізованих державних інтернет-порталах [7, 8] та їх wms/wmf/tms сервісах. Із віддаленням від сьогодення точність в цілому закономірно знижуватиметься, що пов'язано із зниженням точності у відповідних джерелах, хоча цей процес не є лінійним, наприклад, деякі повітові межі можуть бути реконструйовані точніше, ніж межі окремих районів на певні дати у 1920-х роках. Відображення історичного АТП на периферійних ділянках регіону дослідження, що розташовуються за межами сучасної Дніпропетровщини і входили до складу регіону відносно недовго, може даватись з меншою точністю, ніж поділ у межах сучасної Дніпропетровщини.

Викладене вище визначає неможливість укладання бази даних шляхом простого сканування та векторизації різночасових карт, оскільки вони частково дублюють одна одну, а різна точність, масштаб, проекції карт зумовлюють досить значну неузгодженість між даними, що у дійсності не відрізнялись. У зв'язку із наведеним вище, було розроблено наступну методику укладання бази даних.

На першому етапі формуються опорні шари, що охоплюють регіон у його найбільших історичних межах та містять інформацію про населені пункти, гідрографічну мережу, та інше. Найоптимальнішим шляхом, на нашу думку є використання даних з wms/tms сервісів державних геопорталів [7, 8], зокрема ортофотоплан України з Публічної кадастрової карти, доступний за протоколом tms.

На другому етапі формується джерельна база, що включає картографічні та інші документи і виділяються періоди, протягом яких адміністративно-територіальний поділ був відносно стабільним — хоча зміни мали місце, значна частина адміністративних меж зберігалась. Цей процес можна порівняти із виділенням сцен у процесі монтажу відео. Було виділено наступні періоди: період районного поділу (1923–2017), період повітів Катеринославської губернії (1802–1923), період повітів Новоросійської губернії, період повітів Катеринославського намісництва, період повітів Азовської і Новоросійської губернії, період Війська Запорозького Низового часів Нової Січі (1734–1775 рр.).

На третьому етапі відбувається підбір картографічних матеріалів та інших джерел (нормативні документи, статистичні довідники) та укладання базового шару для кожного із виділених періодів. Базовий шар для періоду укладається на основі базової карти. Під базовою картою ми розуміємо вірогідне вихідне картографічне зображення на певну дату, на основі цифрової форми якого можна змоделювати трансформацію АТП за певний період. Для обрання базових карт для виділених періодів ми аналізували зібраний картографічний матеріал за наступними показниками:

- вірогідність — карта має відповідати дійсності;
- детальність відображення — адміністративні межі не мають бути надто генералізовані, вгини та вигини їх ліній мають важливе значення. Детальність в основному залежить від масштабу;
- територіальне охоплення. Якщо карта, що розглядається на роль базової, не охоплює регіон у його найбільших межах протягом цього періоду, то додавання інформації на період розширення площі регіону може бути складним;
- легка прив'язка до системи координат;
- наявність на карті детального відображення гідрографії, населених пунктів тощо.

Крім цих критеріїв варто звертати увагу на особливості стану АТП, що відображено на карті, карти на періоди максимального розукрупнення АТП краще підходять на роль базових, ніж карти з укрупненим АТП, оскільки відтворення стану АТП на моменти розукрупнення за базовою картою, що містить укрупнені одиниці, однозначно вимагатиме введення нової інформації з інших джерел, в той час як укрупнення іноді зводиться до простого об'єднання об'єктів і не вимагає введення нової інформації взагалі.

Великою перевагою є також наявність на карті низових АТО (сільради, волості), оскільки адміністративні зміни на районному рівні часто зводяться до їх перепідпорядкування.

Знайти карту, яка відповідатиме одночасно всім сформованим вимогам на практиці складно — карта може бути ідеальною за одним показником і бути найгіршим варіантом за іншим. Для обласного періоду (1932 — наш час), наприклад, карта Дніпропетровської області на 1932 рік повністю відповідатиме критерію достатнього територіального охоплення, адже у рік свого створення область сягала найбільших розмірів, але вона не має сітки географічних координат, кордони АТО сильно спрощено тощо. В той час сучасні адміністративні карти області є вірогідними, детальними, мають сітку координат, але сучасна Дніпропетровщина майже удвічі менша за область у 1938, що зумовлює складність відображення меж розширеного регіону на базовому шарі у межах сучасного.

Жодна друкована адміністративна карта не підходить на роль базової для укладання даних на період 1923–2017 рік, оскільки не існує таких карт, які охоплювали регіон у найбільших межах та з високою точністю одночасно. Однак цим вимогам відповідають дані з Геопорталу адміністративно-територіального поділу та Публічної

кадастрової карти, доступні за протоколами wms та tms. Крім того, на цих електронних картах є межі низових АТО.

На наступному етапі на основі базового шару, що відображує сучасний АТП, укладається фрагмент бази даних з безперервним часовим охопленням періоду 1923–2017 рр. Укладання здійснювалось методом часткового редагування позиційних та атрибутивних даних із зазначенням відповідних часовим міток. При цьому рух у часі був в цілому послідовним від сьогодення вглиб історії.

Головний принцип введення даних: кожен фрагмент адміністративної межі вводиться один раз і використовується як для створення двох сусідніх об'єктів, що існували на певний момент часу, так і для створення інших об'єктів, що частково збігались з ними і існували в інший час. Наприклад, по одній річці може проходити і межа сучасних районів і повітова межа позаминулого століття, у такому випадку лінія вводиться один раз та використовуються для створення кількох об'єктів. Цей принцип гарантуватиме висунуту до бази вимогу змістовної коректності у передачі історичних меж.

Хоча у завершеній базі даних зберігаються полігони АТО, а не лінії адміністративних меж, створенню полігонів-моделей АТО передує створення лінійних об'єктів, що представляють адміністративні межі. Полігональні об'єкти створюються на основі ліній адміністративних меж із використанням спеціальної функції, що дозволяє забезпечити повний геометричний збіг меж сусідніх полігонів.

Полігональні об'єкти можуть створюватись одразу після введення потрібних ліній, інший підхід – укладання базової карти адміністративних меж за тривалий період, і створення полігональних об'єктів тільки після завершення цього процесу. Обидва підходи мають переваги і недоліки і можуть частково суміщатись (наприклад, для одного часового періоду перший підхід, для другого – другий). Перевагою другого підходу є максимальна еквівалентність меж суміжних об'єктів, що проявлятиметься не тільки у відсутності «паразитних полігонів», але й однаковій кількості вузлів на суміжних ділянках, хоча мета проекту такого не вимагає. Недоліком другого підходу є дещо більша трудомісткість, оскільки створення полігонів для АТО буде відбуватись не безпосередньо за лініями їх меж, а шляхом об'єднання великої кількості малих проміжних полігонів, що утворені на території АТО адміністративними межами за різні дати. Малі полігони, що виникають при застосуванні операції створення полігонів між замкненими полілініями адміністративних меж за тривалий період фактично є полігонами LCG – найменшої спільної геометрії, однак у кінцевій базі даних розроблюваної ГІС вони не зберігатимуться, а будуть конвертовані у контури реальних історичних АТО на різні дати. Кожен полігон, що відображує контури історичної АТО, отримує дві часові координати, що записуються в поля «початкова_дата» та «кінцева_дата».

Створення шару адміністративних меж відбувається таким чином: на першому етапі оцифровуються межі з опорного шару даних для сучасного періоду (дані з Геопорталу адміністративно-територіального поділу України та Публічної кадастрової карти України [7, 8], доступні за протоколами wms та tms), далі визначається, які межі мають бути доведені для представлення змін та як ці межі співвідносяться з фізико-географічними об'єктами та які ще історичні АТО мали збіжні з цією межею границі. Якщо межа, що має бути внесена, прив'язана до фізико-географічного об'єкта, що є на опорних растрових шарах, вона будується за цими растрами, а не знімається з адміністративної карти на відповідну дату. Це потрібно для забезпечення змістовно-геометричної узгодженості даних, оскільки зняті з різних карт межі різних АТО, що проходять, наприклад, по одній і тій же річці, збігатись не будуть. Деякі карти районного поділу надто схематичні і не можуть бути задовільним джерелом для отримання інформації про адміністративні межі, у таких випадках часто використовувались карти низового АТП, наприклад, поділу на волості, зокрема це виправдано у випадках, якщо за нормативними документами склад нових АТО вищого рівня визначався за старими одиницями низового АТО. Деякі дрібні зміни районного поділу зовсім не знайшли відображення у картографічних творах і реконструювались для бази даних за нормативними документами, що визначали нові адміністративні межі.

Підсумовуючи вище викладене, наголосимо, кожен фрагмент адміністративної межі вводиться один раз і створюється на основі ретельно підібраних джерел, які забезпечують найбільш точне розташування об'єкта порівняно з іншими варіантами.

Для карт на давніші періоди поняття «базова карта» дещо скориговане. Оскільки ці карти в основному не підходять для безпосереднього трасування адміністративних меж, найважливішим критерієм є наявність на карті детальної гідрографічної мережі, населених пунктів, та інших стабільних об'єктів, відносно яких можна визначити місце проходження історичних адміністративних меж та реконструювати його за опорною картою. Велике просторове охоплення при цьому не потрібне, можна використати кілька детальних карт невеликої території, наприклад 3-х верстові карти Шуберта. Якщо виявляється, що давня історична межа частково збігається із вже введеною у базу межею новішого об'єкта, для створення цього фрагменту використовується вже введений фрагмент.

Висновки і пропозиції. Укладання бази даних з історії АТП із суцільним часовим охопленням вимагає розроблення відповідної методики, оскільки механічне збирання оцифрованої з різних картографічних джерел створює паразитні полігони між об'єктами, що у дійсності мали збіг меж. Головний принцип розробленої методики – кожен фрагмент адміністративної межі вводиться лише один раз на основі джерела, що уможливлює найбільш точне розташування лінійного об'єкта. База даних формується шляхом введення на один шар різночасових адміністративних меж та формування на його основі полігональних об'єктів.

Список літератури:

1. Merzliakova I., Karimov A. (2001). A history of Russian administrative boundaries (XVIII–XX centuries). – [WWW document]. – URL: – http://www.geog.port.ac.uk/hist-bound/papers/russia.htm (2 березня 2017).
2. Gregory I.N. A Place in History: A Guide to Using GIS in Historical Research // Oxford, 2002. – 335 p.
3. Merrick Lex Berman. (April 2009). Modeling and Visualizing Historical GIS Data. – [PDF document]. – URL: http://www.fas.harvard.edu/~chgis/work/docs/ papers/CGA_Wkshp2009_Lex_9apr09.pdf (2 серпня 2012).
4. Berman M.L. Boundaries or networks in historical GIS: Concepts of measuring space and administrative geography in Chinese history / Marik Lex Berman // Historical Geography. – 2005. – № 33. – Pp. 118–133.
5. Bol P. (2008) «Creating a GIS for the history of China» in Knowles A.K. (ed.) Placing History: How maps, spatial data, and GIS are changing historical scholarship. ESRI Press: Redlands, CA, pp. 27–60.
6. Ефимов С.А. Административно-территориальное деление Крыма второй половины XX века: опыт реконструкции / С.А. Ефимов, О.А. Селезнева, А.Г. Шевчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «География». Т. 20(59), № 1. – Симферополь, 2007. – С. 39–50.
7. Геопортал Адміністративно-територіального устрою України. URL: http://atu.minregion.gov.ua/ (дата звернення: 06.08.2017).
8. Публічна кадастрова карта України. URL: http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta (дата звернення: 06.08.2017).

Гаврюшин А.В.
Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара

МЕТОДИКА СОСТАВЛЕНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ БАЗЫ ДАННЫХ ПО ИСТОРИИ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО ДЕЛЕНИЯ ДНЕПРОПЕТРОВЩИНЫ

Аннотация
Рассмотрены проблемы составления пространственно-временной базы данных по истории административно-территориального деления Днепропетровщины. Сформулированы требования к базе данных. Выделен главный принцип обеспечения корректного представления данных: каждый сегмент административной границы вводится только один раз и используется для создания многих объектов. Разработана конкретная методика создания базы данных по истории Днепропетровщины. Методика предусматривает разделение истории края на несколько периодов-сцен, подбор оптимальных источников для создания базового слоя для каждого периода и построение на основе базовых временных срезов базы данных сплошного временного охвата путем ввода недостающей информации из других разновременных карт.
Ключевые слова: административно-территориальное деление, исторические ГИС, административные карты, базы пространственно-временных данных, административные границы.

Havriushyn O.V.
Oles Honchar Dnipro National University

THE METHODOLOGY OF COMPILING A SPATIO-TEMPORAL DATABASE OF THE HISTORY OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION OF THE DNIPROPETROVSK REGION

Summary
Problems of compilation of a spatio-temporal database on the history of the administrative and territorial division of the Dnipropetrovsk region are considered. The requirements to the database are formulated. The main principle of providing a correct representation of data is highlighted: each segment of the administrative boundary is entered only once and is used to create many objects. A specific methodology for creating a database on the history of Dnipropetrovsk was developed. The method provides for dividing the history of the edge into several period (scenes), selecting the optimal sources for creating a base layer for each period, and building on the basis of the basic time slices of the database of continuous time coverage by entering the missing information from other different maps.
Keywords: administrative-territorial division, historical GIS, administrative maps, databases of space-time data, administrative boundaries.

УДК 004.45:614.2

ПЕРСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КАРТОТЕКИ В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Довгаль О.О.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто причини необхідності впровадження електронної медичної картотеки на території України. Розглянуто наявний прогрес у впровадженні електронних медичних карток на території України. Досліджено досвід впровадження електронної медичної картотеки окремих країн світу. Проведено короткий аналіз систем, що вже діють на території України. З урахуванням розглянутих вад та переваг впроваджених систем сформовано вимоги до майбутньої системи.
Ключові слова: медична картотека, охорона здоров'я, медицина, електронна медична картка, медичні заклади.

Постановка проблеми. Паперові медичні картки традиційно пов'язують із незручностями, з чимось застарілим. Вони мають ряд недоліків, що не тільки приносять проблеми пацієнтам та лікарям, а й іноді можуть вартувати пацієнту життя. Через не якісно заповнену картку лікарі можуть не дізнатись про хронічну хворобу чи алергію на ліки та зашкодити здоров'ю пацієнта [1]. Саме тому необхідність заміни паперової картотеки на електронну є актуальною для України.

Впровадження та використання електронної картотеки дасть можливість лікарям бачити медичну історію пацієнта та дозволить підвищити якість надання лікарських послуг. Крім того, ця інформація може стати критично важливою в екстремальних випадках, бо інформацією з електронної системи набагато швидше оперувати, аніж паперовими аналогами.

Окрім саме медичних питань, електрона система зменшує можливість шахрайства з листками тимчасової непрацездатності, дозволить ефективніше використовувати персонал медичних закладів та дасть можливість керівникам лікарень отримувати об'єктивну статистику щодо кожного з лікарів. За неофіційними даними щорічно в Україні видається близько 10–12 млн. листків непрацездатності, з яких 5–10% виписується необґрунтовано, а третина – з порушеннями. Це призводить до значних фінансових втрат які, за різними підрахунками, становлять від 300 до 900 млн. грн. [2]. Проте існує ряд труднощів, що не дозволяє впровадити електронні картотеки вже зараз. Саме тому дослідження перспективи впровадження електронної картотеки є актуальним і необхідним сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність створення електронної медичної картки в межах України – популярна тема досліджень та публікацій. Електронна медична карта може стати важливою компонентною медичної інформаційної системи..Як наголошують В.В. Петров і А.А Крючин наявність повних медичних даних дозволить лікуючому лікарю одержати відомості, необхідні для організації ефективного лікування [3].

Упровадження систем медичних карток вже запущене в багатьох містах України. Системи електронних медичних карток є в Києві [4], Львові [5], Вінниці [6] та інших великих містах України. Проте досі не створено системи що діятиме на території всієї країни.

Зайти відповідь, чому система медичних карток не може запрацювати в Україні повноцінно, намагаються українські вчені. Існує думка, що допомогою у створенні та впровадженні системи електронної медичної картотеки може стати досвід країн, де вже діють схожі картотеки. Наприклад В.І. Авраменко, В.О. Качмар наполягають що досвід США, Євросоюзу та Великобританії допоможе сформувати діючу систему в Україні [7]. А.О. Щербіна та Д.О. Михайленко вважають, що особливість українського законодавства та нормативно-правових актів щодо персональних даних пацієнтів є однією з причин гальмування процесу модернізації медицини загалом [8].

Необхідність формування умов для створення системи електронних медичних карток розуміють у Міністерстві охорони здоров'я України. Для розв'язання цього та багатьох інших питань було створено Стратегічну дорадчу групу (СДГ) з питань реформування системи охорони здоров'я в Україні. СДГ з питань реформування системи охорони здоров'я в Україні виділяє необхідність покращити інструменти та механізми забезпечення прозорості та звітності, пов'язані з автономністю закладів охорони здоров'я [9]. Одним з таких інструментів є електронна медична картка пацієнта. Проте дотепер немає чіткого розуміння, що це буде за система і яким чином вона забезпечуватиме робочу здатність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наявних публікацій свідчить про необхідність впровадження системи електронної картотеки на всеукраїнському рівні. Проте питання роботи такої системи на практиці досі залишається відкритим, а необхідні вимоги мають нечіткий характер.

Формування цілей статті. Головною метою статті є вивчення досвіду інших країн світу щодо впровадження подібних систем, аналіз існуючих систем медичних картотек та формування вимог до системи, що буде здатна працювати в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння того, які саме вимоги висуваються до системи електронної медичної картотеки, розглянемо досвід країн що вже користуються системою електронної медичної картотеки – Естонії, Великобританії, Німеччини та Сінгапуру.

У 2008 році в межах Естонії ввели в дію електронні медичні картки. Так Естонія стала першою країною в світі, де саме на націо-

нальному рівні було введену подібну систему. У 2009 році на рівні всієї країни ввели механізм обміну картками між медичними закладами. Для впровадження і використання цієї системи в країні був прийнятий закон про інформаційну систему охорони здоров'я Естонії і постанова уряду про обмін інформацією в галузі охорони здоров'я. Зараз система містить медичні картки близько 98% населення. Електронні рецепти повністю замінили паперові.

Електронні медкартки доступні для кожного пацієнта через систему Minu e-tervis («Моє електронне здоров'я»). Система запам'ятовує кожен вхід як пацієнта, так і лікаря. Перегляди карток лікарями також фіксуються і ця інформація доступна пацієнтам. При бажанні пацієнта картку можна приховати від усіх, окрім довіреного лікаря. Система «Моє електронне здоров'я» дає можливість записуватися на прийом до лікаря і профілактичне обстеження, отримувати нагадування про майбутній візит і час прийому. Додатковими функціями системи є телеконсультації, електронні рецепти, запис на прийом лікаря в режимі онлайн та виклик швидкої допомоги.

У Великобританії також діє національна система медичних карток, оскільки 90% громадян Великобританії користуються послугами Національної служби охорони здоров'я. Система медкарток має схожі до естонської системи функції: так само є трансфер даних між лікарнями, електронні рецепти та система виклику лікарів та запису на прийоми.

У Німеччині діє страхова система охорони здоров'я. Більшість страхувань (близько 60%) оформлено через державну програму медичного страхування, що і надало можливість сформувати єдину систему електронної картотеки. Кожна страхова компанія має власний модуль у загальній системі медичних карток. Система медичних карток Німеччини працює як картотека та не містить модулів запису до лікарів, виклику швидкої допомоги онлайн та інших корисних функцій. Натомість кожна лікарня має власну систему для пацієнтів щоб забезпечити онлайн виклики лікарів та інші зручні функції.

Електронна медична система Сінгапуру це надскладна багатомодульна система що регулює усі процеси, що стосуються охорони здоров'я. При цьому до цієї системи внесений кожен медичний заклад країни, існування закладу без цієї системи неможливе.

Серед оглянутих систем найближчою для України є система охорони здоров'я Естонії з причин, що наводяться нижче.

1. Естонська система охорони здоров'я не страхова, а схожа з українською.

2. Система забезпечує повну роботу з пацієнтами, а не тільки з медкартками.

3. Є додаткові функції що можуть бути корисними і на території України.

У результаті аналізу досвіду існуючих систем сформуємо початкові вимоги до системи, наведені нижче.

1. Швидкий пошук і вибір лікаря. Для цього необхідно створити функцію пошуку, де можна буде обрати потрібного лікаря, переглянути розклад його роботи і записатися на обраний час.

2. Отримання рецепту на ліки. Створення та впровадження цього компоненту дозволить позбутись проблеми паперових рецептів та вирішить питання наявності чи відсутності бланків на препарати. Також ця можливість прибирає проблему плутання ліків через почерк лікаря.

3. Виклик швидкої допомоги онлайн та можливість відслідкувати маршрут її пересування.

4. Можливість ведення звітної документації для адміністрації лікарень. Можливість звітувати до Міністерства охорони здоров'я за допомогою електронних документів.

5. Медична картка пацієнта в електронному форматі. Після впровадження електронної картки, історія хвороби, візити до спеціалістів, щеплення, діагностичні відомості та призначення лікаря будуть занесені до персонального профілю пацієнта.

6. Мінімально-середні системні вимоги та захист даних на сервері. Робочі станції повинні вартувати мінімальні кошти, але при цьому система повинна мати режим роботи офлайн.

Серед систем сформованим вимогам частково відповідають три системи, які зараз представлені на ринку України і активно впроваджуються в різних регіонах – Helsi [10], ЕМСІМЕД [11], Доктор Елекс [12]. Коротка характеристика цих систем представлена в табл. 1.

Кожна з цих систем має свої вади та переваги. Система Helsi має найнижчі технічні вимоги до апаратного забезпечення, що дуже допоможе

Таблиця 1

Перелік систем електронної картотеки

Назва системи	Коротка характеристика системи	Технічні вимоги
Helsi	Перевірена та повнофункціональна система для керування медичним закладом. Розробники допоможуть на усіх етапах впровадження. Весь функціонал системи розроблений та адаптований з урахуванням специфіки роботи та вимог МОЗ, та є безкоштовним для державних установ.	Ноутбук або персональний комп'ютер офісного рівня. Має працювати браузер Google Chrome останньої версії.
ЕМСІ-МЕД	Розроблена відповідно до стандартів ISO та МОЗ України. Модулі: електронна медична картка пацієнта, мед. документи, мед. кадри, поліклініка та реєстратура, стаціонар, лабораторія, склад, статистика, послуги, контакт-центр, PACS, партнери, он-лайн запис до лікаря.	Процесор: 2 core Intel/ AMD 2 GHz і вище; Відеокарта: Будь-яка; Оперативна пам'ять; 1 Гб і вище, ОС: MS Windows XP, Windows 7, Windows 8+
Доктор Елекс	Найпоширеніша в Україні медична система, що з 2005 року успішно працює в державних та приватних закладах Києва, Вінниці, Львова, Маріуполя та інших міст. Сьогодні в ній ведуться електронні картки більш ніж 5 млн. пацієнтів.	Процесор: 2–3 ГГц Core i3+; ОЗУ: 4 Гб +; ЖД: 40 Гб +; ОС: MS Windows 8

Джерело: [13]

у впровадженні системи, оскільки це здешевлює впровадження системи в цілому. Також перевагою системи є кроссплатформенність – система працюватиме під будь-якою операційною системою. Вадами системи є прив'язаність до мережі Інтернет – без підключення до всесвітньої мережі система не може працювати, загальна повільність системи та погана резистивність до DDOS атак.

Система МІС ЕМСІМЕД має модульну структуру що дозволяє формувати рішення індивідуально для кожного медичного закладу, система має режим офлайн та можливість налаштувати мінімум оновлень з сервером, що необхідно для роботи в регіонах з низько швидкісним Інтернетом. Недоліком системи є підвищені системні вимоги.

Перевагами системи Доктор Елекс є швидкісна взаємодія, так як вона виконана з використанням сучасніших технологій. Модульність системи дає широкий спектр можливих налаштувань. Проте ця система дуже вимоглива як до операційної системи – вона працює лише на Windows 8, так і до апаратного забезпечення – мінімум 4 ГБ оперативної пам'яті дуже здорожує вартість проекту.

Отже найкращим рішенням серед розглянутих систем є МІС ЕМСІМЕД так як вона має можливість працювати в складних умовах, не прив'язана до Інтернету та має сумісність з найпопулярнішими операційними системами в Україні – Windows 7 та Windows 8.

Висновки і перспективи. На основі проведених досліджень встановлено, що серед існуючих рішень найкращим є МІС ЕМСІМЕД, бо ця система може бути застосована не лише в великих містах, а і в регіонах. Завдяки гнучкій системі модулів ця система може забезпечувати роботу як маленької поліклініки так і всеукраїнського медичного центру. Також з дослідження стало очевидно що впровадження системи медичної картотеки є необхідністю та не тільки спростить життя пацієнтам та лікарям, а й врятує життя громадян України.

Список літератури:

1. Полтавщина: Електронний паспорт здоров'я. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.vz.kiev.ua/poltavshhina-elektronnij-pasport-zdorovya/
2. Електронна система охорони здоров'я: на старт. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ua.racurs.ua/1388-elektronna-systema-ohorony-zdorov-ya-na-start-uvaga-marsh
3. Аналіз характеристик носіїв для зберігання медичної інформації. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mii_2008_1_16.pdf
4. Електронний паспорт здоров'я людини хочуть запровадити в Києві вже з наступного року. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.kreschatic. kiev.ua/ua/5020/news/1226919860.html
5. У Львові презентували електронну медичну картку пацієнта. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zaxid.net/u_lvovi_prezentuvali_elektronnu_medichnu_kartku_patsiyenta_n1369175
6. Вінниччина: Електронна картка пацієнта – шлях до якісного медичного обслуговування. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.vz.kiev.ua/vinnichina-elektronna-kartka-paciyenta-shlyax-do-yakisnogo-medichnogo-obslugovuvannya/
7. Формування основних напрямків розвитку інформаційних технологій в охороні здоров'я України на основі світових тенденцій. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ujtm_2011_9_2_3.pdf
8. Правовий режим використання персональних даних пацієнтів у закладах охорони здоров'я. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2014_3_39.pdf
9. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf
10. Медична система Helsi [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://helsi.me/
11. Медична система ЕМСІМЕД [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.mcmed.ua/ru
12. Медицинская информационная система Доктор Элекс [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://medexpert.ua/o-produkte?gclid=Cj0KCQiAjO_QBRC4ARIsAD2FsXMaIA2qYP1QCgkuqaWw73xxts095qmxGFGQ2EZ5pLjWPYImTagqMikaAhSnEALw_wcB
13. Медичні системи України [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://portal.ehealth-ukraine.org/providers.html

Довгаль О.А.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КАРТОТЕКИ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены причины необходимости внедрения электронной медицинской картотеки на территории Украины. Рассмотрены имеющийся прогресс во внедрении электронных медицинских карт на территории Украины. Исследован опыт внедрения электронной медицинской картотеки отдельных стран мира. Проведен краткий анализ систем, которые уже действуют на территории Украины. С учетом рассмотренных недостатков и преимуществ внедренных систем сформированы требования к будущей системе.
Ключевые слова: медицинская картотека, здравоохранение, медицина, электронная медицинская карта, медицинские учреждения.

Dovhal O.O.
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

THE PERSPECTIVE OF IMPLEMENTATION OF THE ELECTRONIC CARD CATALOGUE IN UKRAINIAN MEDICAL MATERIALS

Summary
The article considers the reasons for the need for the introduction of electronic medical records in Ukraine. The current progress in the implementation of electronic medical cards in Ukraine is considered. The experience of implementation of electronic medical records of individual countries of the world is investigated. A brief analysis of existing systems in Ukraine is carried out. Taking into account the considered failures and advantages of the implemented systems, the requirements for the future system are formed.
Keywords: medical card index, health care, medicine, electronic medical card, medical facilities.

УДК 664.162.038:664.144

ЗМІНА КОЛЬОРОПАРАМЕТРИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПАСТИЛИ ЗІ ЗМЕНШЕНОЮ ЧАСТКОЮ ЦУКРУ БІЛОГО ТА ЗБАГАЧЕНИХ ЙОДОМ

Дубініна А.А., Летута Т.М.,
Соколовська О.О., Радченко А.Е., Дюкарева Г.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Дослідження присвячені проблемам профілактики цукрового діабету та йододифіциту. Запропоновано використання підсолоджувача натурального походження – стевії та йодовмісної добавки – еламіну, у рецептурах пастильних виробів для розширення асортименту продукції зі зниженою часткою цукру білого та збагачених йодом. Враховуючи походження нетрадиційної сировини, визначено її вплив на органолептичні показники пастильних виробів, зокрема, колір. Встановлено, що нетрадиційна сировина змінює колір пастили – спад регресивної лінії переноситься з біло-жовтого на жовто-зелений діапазон, та підвищує інтенсивність забарвлення залежно від концентрації еламіну. На кінець терміну зберігання колір виробів не відповідав вимогам нормативної документації.
Ключові слова: колір, пастильні вироби, пастила, цукор білий, стевія, еламін.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день гостро стоїть питання харчування населення якісними продуктами, що мають високу біологічну цінність, збалансовані за вмістом вітамінів, макро- та мікроелементів, зі зниженим вуглеводним навантаженням тощо. Надлишкове вживання простих цукрів віддзеркалюється у епідеміологічному характері поширення захворювань на цукровий діабет та ожиріння. Проблема ускладнюється також дефіцитом мінеральних речовин, зокрема йоду, що впливає на роботу щитоподібної залози. Тому, одночасна профілактика вищезазначених захворювань є актуальним напрямом.

Виходячи з цього, нами проведено комплекс робіт щодо формування якості пастильних виробів з використанням стевії та еламіну [1–5]. В результаті розширено асортимент продукції зі зменшеною часткою цукру білого та збагачених йодом, селеном та залізом, а саме зефір «Насолода», пастила «Екзотика» та «Смакота».

Вибір даної продукції обумовлено тим, що пастильні вироби займають особливе місце в харчуванні населення. Поживна цінність їх зумовлена високим вмістом пектиновмісної сировини до 43,0%, яка сприяє виведенню важких металів та радіонуклідів, а порівняно невисокі температурні режими технологічної обробки дозволяють зберегти максимальну кількість корисних речовин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прийоми збагачення продуктів мінеральними речовинами, зокрема йодом, та вилучення частки цукру білого використано в роботах Л.Ю. Арсеньєвої [6, 7], Г.Б. Рудавської [8], І.В. Сирохмана [9].

На базі лабораторій Національного університету харчових технологій Н.П. Шаповаловою розроблено рецептури пастильних виробів з використанням дієтичної добавки «Ламідан» та цикорлакту, що дозволило зменшити частку цукру білого на 7,0% та збагатити вироби мінеральними речовинами, зокрема йодом [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В ході патентного аналізу встановлено, що відомості щодо одночасного застосування підсолоджувача натурального походження – стевії та йодовмісної добавки еламіну, відсутні. Результатом їх сумісного використання сприяло розширенню асортименту пастильних виробів зі зменшеною кількістю цукру білого на 10–25% та збагачення йодом до 100% добової потреби [11].

Однак, враховуючи використання нетрадиційної сировини, змінено не тільки поживну та енергетичну цінність продукту, але й їх органолептичні показники. Відповідно до нормативної документації пастильні вироби характеризується смаком та запахом, кольором, консистенцією, структурою, формою та поверхнею.

Серед показників важливе значення має колір виробів. Вивчення кольору продукту важливо не тільки з точки зору наукових досліджень, але перш за все впливу на бажання споживача вживати продукцію. Враховуючи сучасні вимоги в сфері стандартизації, зумовлені стандартами показники повинні відповідати сучасному стану науки і ґрунтуватися на результатах новітніх досліджень. Тому, дослідження характеристики кольору розробленої продукції є першочерговим завданням, яке дозволить об'єктивно оцінити їх якість у цілому.

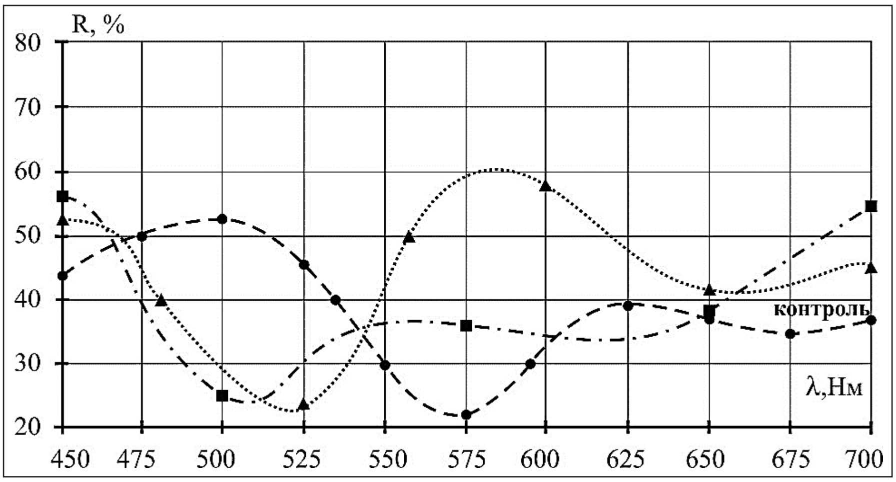

Рис. 1. Вплив екстракту стевії та еламіну на зміну кольору пастильних виробів: ● – пастила «Ванільна» (контроль); ▲ – пастила «Екзотика»; ■ – пастила «Смакота»

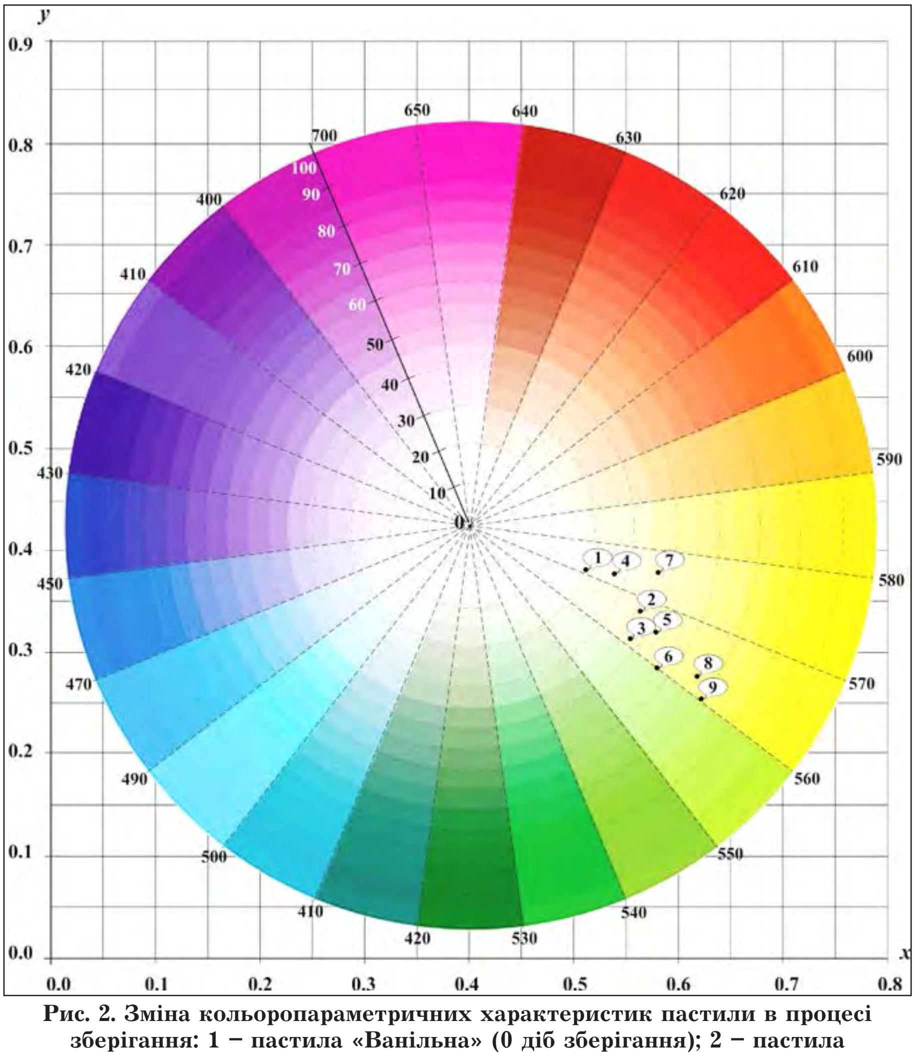

Рис. 2. Зміна кольоропараметричних характеристик пастили в процесі зберігання: 1 – пастила «Ванільна» (0 діб зберігання); 2 – пастила «Екзотика» (0 діб зберігання); 3 – пастила «Смакота» (0 діб зберігання); 4 – пастила «Ванільна» (30 діб зберігання); 5 – пастила «Екзотика» (30 діб зберігання); 6 – пастила «Смакота» (30 діб зберігання); 7 – пастила «Ванільна» (60 діб зберігання); 8 – пастила «Екзотика» (60 діб зберігання); 9 – пастила «Смакота» (60 діб зберігання)

Мета статті. Головною метою даної роботи є дослідження зміни кольоропараметричних характеристик пастили зі зменшеною часткою цукру білого та збагаченою йодом, що потребувало вирішити наступні завдання:

– визначити зміну кольору пастили після внесення нетрадиційної сировини;

– вивчити вплив нетрадиційної сировини на зміну кольоропараметричних характеристик пастильних виробів в процесі зберігання;

– зробити висновки щодо можливості подовження термінів зберігання продукції відносно кольору продукції.

Виклад основного матеріалу. Переважна частина рецептурного складу пастили складається з рослинної сировини, зокрема яблучного пюре. Пігментний комплекс його складається переважно з поліфенольних речовин. Характерною рисою цих сполук є легке окислення з утворенням високореактивних проміжних продуктів типу семихінонних радикалів або о-хінонів, здатність до взаємодії з білками за рахунок утворення водневих зв'язків, а також схильність до комплексоутворення з іонами металів [12].

Природний підсолоджувач стевія, яка у харчовій промисловості використовується у вигляді водного, спиртового екстрактів, має зелений колір [4]. Пігментний її комплекс складається з хлорофілів та каротиноїдів, а сухе листя стевії особливо багате на поліфенольні сполуки (до 42,0%). Застосування еламіну є передумовою збагачення виробів йодом, однак, враховуючи, що добавка є продуктом переробки морських водоростей, його застосування пов'язано з впливом на колір пастили.

Використовуючи водного екстракту стевії (ВЕС) та еламін у вигляді сухого порошку, що мають зелений колір, кольоропараметричні характеристики пастили було змінено. Для їх вивчення проведено спектрофотометричний аналіз, який є одним з найточніших методів. За допомогою спектрофотометра серії Lambda 35 вивчено зміну кольоропараметричних характеристик розробленої пастили залежно від концентрації введеного еламіну. Отримані результати обробляли використовуючи UV WinLab. Характеристику зміни кольоропараметричних характеристик проводили аналізуючи спади ремісійних ліній дослідних зразків (рис. 1).

В результаті дослідження відмічено спад ремісійної лінії пастили «Ванільна» в інтервалі 570...580 Нм. Даний інтервал відповідно шкалі Й. Фраунгофера та Г. Кирхгофа відповідає біло-жовтому кольору, а початок ремісійної лінії в точці 45,0% інтенсивності забарвлення вказує на невисоку яскравість виробу. Тоді як цей показник для пастили «Екзотика» та «Смакота» дорівнює 51,0 та 54,0% відповідно, що характеризує їх більш інтенсивне забарвлення.

Діапазон спаду ремісійної лінії для зразків «Екзотика» та «Смакота» відзначено в інтервалі 490..520 Нм, який характеризує колір виробів як жовто-зелений. Під час зберігання виробів протягом 30 діб спад регресивної лінії залишився в тому ж діапазоні, але зросла інтенсивність забарвлення між пастильними виробами з ВЕС та еламіном, яка різнилась у 5,0% та дорівнювала для пастили «Екзотика» – 54,0%, для пастили «Смакота» – 59,0% (рис. 2).

Після 60 діб зберігання інтенсивність кольору пастильних виробів збільшилась на 15,0%, спад регресивної лінії зафіксовано в діапазоні зелено кольору. Досліджуючи зразки на 90 добу експерименту, встановлено, що інтенсивність кольору зразків збільшилась на 10,0%, діапазон спаду регресивної лінії відмічено в інтервалі зелено-коричневого кольору.

Очевидно, що кольоропараметричні характеристики розробленої продукції змінюються протягом усього досліджуваного терміну, що є свідченням протікання процесів феофітинізації та окислення поліфенольних сполук. Значним перетворенням поліфенольного комплексу є утворення темнозабарвлених сполук, зумовлених ферментативними і неферментативними процесами [13], що пояснює зміни під час зберігання.

Висновки та пропозиції. Виходячи з отриманих результатів можна констатувати наступне: внесена сировина, підсолоджувач та йодовмісна добавка, змінюють колір пастили – спад регресивної лінії переноситься з біло-жовтого на жовто-зелений діапазон, та підвищують інтенсивність забарвлення залежно від концентрації еламіну. В процесі зберігання протікають процеси феофітинізації та окислення поліфенольних сполук, свідченням чого є зміни спаду регресивної лінії в діапазон зеленого кольору та підвищення інтенсивності на 15,0%. Отже, зміни на 30 добу не суттєві, однак колір виробів на 90 добі зберігання не відповідав параметрам продукції відповідно до нормативної документації.

Формування споживних властивостей пастили є сукупним результатом протікання хімічних, фізичних і біохімічних процесів. Управління напрямами та швидкістю цих процесів, зокрема, біохімічних, дає змогу мінімізувати зміни кольору та стабілізувати його протягом зберігання. Тому, розв'язання даного питання потребує подальшої роботи спрямованої на дані дослідження.

Список літератури:

1. Дюкарева Г. І. Піностійкість яєчного білка з використанням екстракту стевії / Г. І. Дюкарева, О. О. Соколовська // Актуальні питання сучасного товарознавства: ІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.: матер. – Донецьк: ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2013. – С. 81–82.
2. Соколовська О. О. Дослідження рухливості молекул у системі «вода-екстракт стевії», методом ядерно-магнітного резонансу / О. О. Соколовська, О. І. Торяник, О. Г. Дьяков, Г. І. Дюкарева // Вода в харчових продуктах і для харчових продуктів: Всеукр. наук.-практ. конф., 16–17 травня 2013 року: тези. – Х.: ХДУХТ, 2013. – С. 119–120.
3. Дюкарева Г. І. Вплив водного екстракту стевії на кінетику набрякання агару / Г. І. Дюкарева, О. О. Соколовська // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі: зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т харч. та торг. – Х.: ХДУХТ, 2014. – Вип. 1(19). – С. 242–252.
4. Дюкарева Г. И. Влияние водного экстракта стевии на структурно-механические свойства агара / Г. И. Дюкарева, Е. А. Соколовская // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2014. – Vol. 2, No. 5. – С. 24–25.
5. Дюкарева Г. І. Технологічні параметри розроблених пастильних виробів / Г. І. Дюкарева, О. О. Соколовська // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі: зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т харч. та торг. – Х.: ХДУХТ, 2015. – Вип. 1(21). – С. 79–89.
6. Арсеньєва Л. Ю. Методологічні підходи до розроблення нових видів хлібобулочних виробів зі збалансованим хімічним складом / Л. Ю. Арсеньєва, Я. Ф. Доценко, О. О. Момот // Харч. пром-сть. – 2005. – № 4. – С. 5–8.
7. Арсеньєва Л. Ю. Збагачення йодом хлібобулочних виробів / Л. Ю. Арсеньєва, Л. О. Герасименко, В. І. Дробот // Управління і первинна медико-санітарна допомога: міжнар. наук.-техн. конф.: матеріали. – Ужгород, 2003. – С. 7.
8. Рудавська Г. Б. New products for school food of the iodine deficiency biogeochemical provinces / Г. Б. Рудавська, Н. П. Шаповалова, М. В. Рудавська, О. В. Жукевич // 18th IGWT Symposium Technology and Innovation for a Sustainable Future: a Commodity Science Perspective Rome, Italy – 2012. – С. 487–499.
9. Сирохман І. В. Тістечка, збагачені йодом / І. В. Сирохман, Н. С. Палько // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 33. – С. 48–50.
10. Дорохович В. В. Наукове обґрунтування і розроблення технології борошняних кондитерських виробів спеціального дієтичного споживання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук: спец. 05.18.16 / В. В. Дорохович. – К., 2010. – 38 с.
11. Соколовская Е. А. Исследование профилактического влияния и безопасности разработанных видов пастильных изделий с использованием нетрадиционного сырья / Е. А Соколовская, Г. И. Дюкарева // Вісник

Національного технічного університету «ХПІ». Серія: «Механіко-технологічні системи та комплекси»: зб. наук. пр. / НТУ «ХПІ». – Х.: НТУ «ХПІ». 2016. – № 17(1189). – С. 101–104.
12. Дубініна А. А. Оцінка кольору продукції з рослинної сировини за допомогою СФ-методу / А. А. Дубініна, Т. В. Щербакова, Г. А. Селютіна // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі: зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т харч. та торг. – Х.: ХДУХТ, 2010. – Вип. 2. – С. 429–435.
13. Valadez-Blanco R. In-line colour monitoring during food extrusion: Sensitivity and correlation with product colour / R. Valadez-Blanco, A. I. S. Virdi, S. T. Balke, L. L. Diosady // Food Research International. – 2007. – Vol. 40, Is. 9. – P. 1129–1139.

Дубинина А.А., Летута Т.Н., Соколовская Е.А., Радченко А.Е, Дюкарева Г.И.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ИЗМЕНЕНИЕ ЦВЕТОПАРАМЕТРИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПАСТИЛЫ С ПОНИЖЕННОЙ МАССОВОЙ ДОЛЕЙ САХАРА БЕЛОГО И ОБОГАЩЕННОЙ ЙОДОМ

Аннотация
Исследования посвящены проблемам профилактики сахарного диабета и йододефицита. Предложено использование подсластителя натурального происхождения – стевии и йодсодержащего добавки – эламина, в рецептурах пастильных изделий для расширения ассортимента продукции с пониженной массовой долей сахара белого и обогащенных йодом. Учитывая происхождение нетрадиционного сырья, определено ее влияние на органолептические показатели пастильных изделий, в частности, цвет. Установлено, что нетрадиционное сырье меняет цвет пастилы – спад регрессивной линии переносится с бело-желтого на желто-зеленый диапазон, и повышает интенсивность окраски в зависимости от концентрации эламина. Установлено, что к концу срока хранения цвет изделий не соответствовал требованиям нормативной документации.
Ключевые слова: цвет, пастильные изделия, пастила, сахар, стевия, эламин.

Dubinina A.A., Letuta T.N., Sokolovska O.A., Radchenko A.E., Dukareva G.I.
Kharkiv State University of Food Technology

CHANGE OF COLOUR-PARAMETRIC CHARACTERISTICS OF PASTILA PRODUCTS WITH A REDUCED PROPORTION OF WHITE SUGAR AND ENRICHED WITH IODINE

Summary
The study is devoted to the prevention of diabetes mellitus and iodine deficiency. It was proposed using of a natural origin sweetener – stevia and iodine-containing additive – elamine, in the composition of Pastila products to expand the range of products with reduced amounts of sugar and enriched with iodine. Taking into consideration the origin of this not traditional compaunds of Pastila products, its influence on organoleptic characteristics of Pastila products, such as, color, was determined. It is established that adding stevia and elamin change the color of the Pastila – the decline of the regressive line is transferred from the white-yellow to the yellow-green range, and increases the color intensity depending on the concentration of the elamine. By the end of the shelf life, the color of the products did not meet the requirements of the regulatory documentation.
Keywords: color, pastila products, pastille, sugar, stevia, elamin.

УДК 004.92

НЕЧІТКА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ РИЗИКУ НЕВДАЛОГО ВИКОНАННЯ ІТ-ПРОЕКТУ

Коломієць С.А.
Черкаський державний технологічний університет

У статті розглядається задача оцінки стану виконання ІТ-проекту. Розроблено нечітку математичну модель кількісної оцінки ризику невдалого виконання ІТ-проекту. Розглянуто структурні особливості та конструктивні елементи запропонованої багатофакторної нечіткої математичної моделі. Наведені лінгвістичні змінні та нечіткі бази правил. Розроблена модель складає методологічну базу для оптимізації процесів прийняття рішень при управлінні ІТ-проектами в умовах невизначеності.
Ключові слова: проект, ризик, нечітка система, алгоритм Мамдані.

Постановка проблеми. Останні роки відзначені зростанням кількості випадків невдалого завершення проектів із розробки програмного забезпечення. Прагнення зацікавлених сторін проекту до отримання цінності від реалізації проекту не завжди корелюється з достатнім станом безпеки проекту на всіх етапах його життєвого циклу, оскільки процес прийняття рішень в довільній діяльності людини завжди супроводжує невизначеністю, пов'язаною із неможливістю абсолютно точного врахування всієї, навіть доступної інформації, а також фактор невизначеності. Невизначеність призводить до виникнення ризику – зриву планових об'ємів проекту, перевищення термінів та вартості виконання проекту, що є причинами значних матеріальних збитків. Для ІТ-проектів майже відсутні методики моделювання процесів оцінювання ризиків невдалого виконання проекту в умовах невизначеності. Передумовою їх розробки є застосування системного підходу до проблеми прийняття рішень в умовах невизначеності та системного аналізу до дослідження та прогнозування процесів управління ІТ-проектом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі поняття ризику пропонують розглядати з трьох точок зору [1]: ризик як можлива загроза бізнесу; ризик як негативна подія, яка не дозволяє досягнути в повній мірі цілі проекту; ризик як узагальнена об'єктивна характеристика ситуації прийняття рішень в умовах невизначеності, що відображає можливість появи і значимість для децидента збитку в результаті наслідків того чи іншого рішення.

Наявність ризиків зумовлює необхідність обрання одного з можливих варіантів рішень, у зв'язку з чим аналізуються всі можливі альтернативи, обираються найбільш рентабельні і найменш ризикові. Проте здійснити такий вибір непросто, тому що зазвичай нейрентабельніші альтернативи і є найризикованішими. Конкретні ситуації виникнення ризиків мають різний ступінь складності, і пов'язана з цим альтернативність обрання реалізується різними способами.

Аналіз наукових джерел, запропонованих в них методів, свідчить про те, що оцінювання ризиків проекту може здійснюватися на таких підходів як [2]:
- імовірнісний аналіз;
- використання методів експертного аналізу;
- використання методу аналогів;
- аналіз показників граничного рівня;
- аналіз чутливості проекту;
- аналіз сценаріїв розвитку проекту;
- побудова дерев рішень;
- імітаційне моделювання;
- використання методу достовірних еквівалентів.

В імовірнісному аналізі побудова і розрахунки на моделі здійснюються відповідно до принципів теорії ймовірності. Ризик, пов'язаний із проектом, характеризується трьома факторами: подія, пов'язана із ризиком; ймовірність ризиків; сума коштів, що піддається ризику. Щоб кількісно оцінити ризики, необхідно знати всі можливі наслідки прийнятого рішення і ймовірність наслідків цього рішення.

Експертний аналіз ризиків полягає в залученні експертів для оцінювання ризиків. Відібрана група експертів оцінює проект і його окремі процеси за ступенем ризиків.

Метод аналогів полягає у використанні бази даних здійснених аналогічних процесів для перенесення їх результативності на розроблюваний проект.

Метод аналізу показників граничного рівня характеризує ступінь стійкості проекту до можливих змін умов його реалізації. Граничним значенням параметра для i-го кроку є таке значення, при якому чистий прибуток від проекту дорівнює нулю. Основним показником цієї групи є точка беззбитковості.

Метод аналізу чутливості проекту дозволяє оцінити, як змінюються результуючі показники реалізації проекту при різних значеннях заданих змінних, необхідних для розрахунку. Іншими словами, метод полягає в аналізі кожного фактору, що окремо впливає на проект.

Аналіз сценаріїв розвитку проекту дозволяє оцінити вплив на проект можливої одночасної зміни декількох змінних через ймовірність кожного сценарію. В більшості випадків обмежуються оптимістичним, песимістичним і реалістичним сценаріями. Кожному сценарію повинні відповідати: набір значень вихідних змінних, розраховані значення результуючих показників, певна ймовірність реалізації того чи іншого сценарію, визначені експертним шляхом.

Метод дерева рішень передбачає графічну побудову різних варіантів дій, які можуть бути застосовані для вирішення вихідної проблеми. Дерево рішень має вигляд графа, вершини його є ключовими станами, у яких виникає необхідність вибору, а дуги графа – різні події, що можуть трапитися в ситуації, обумовленою вершиною. Цей метод застосовується за умови наявності скінченого числа варіантів розвитку проекту.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Використання імітаційного моделювання дозволяє побудувати математичну модель для проекту з невизначеними значеннями параметрів, і, знаючи ймовірність розподілу параметрів проекту, а також зв'язок між змінними параметрів (кореляцію) одержати розподіл прибутковості проекту.

Найбільш поширеним варіантом методу достовірних еквівалентів є експертне корегування ситуації у залежності від суб'єктивної оцінки ймовірностей.

Спектр математичних моделей і методів оцінювання ризиків досить широкий і визначається специфікою розв'язуваної задачі. Так, в роботі [3] запропонована нечітка модель оцінки ризиків просування програмних продуктів. В роботі [4] розроблено метод оцінки компетентності рольового складу команди IT-проекту з використанням нечіткої логіки. В роботах [5, 6] побудовано моделі оцінювання ефективності методології управління проектом та вибору найкращої з них.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз математичних моделей та методів оцінювання стану виконання проекту свідчить, що більшість наукових результатів не враховують такий компонент як безпека проекту, яка досягається шляхом декомпозиції проблеми забезпечення безпеки в проектах на взаємозалежних рівнях безпеки оточуючого середовища, безпеки команди проекту, програмного продукту та безпеки експлуатації програмного продукту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка математичної моделі кількісної оцінки ризику невдалого виконання IT-проекту та адаптація її до використання в умовах невизначеності, що дозволить підвищити ефективність процесів підтримки прийняття рішень при управлінні IT-проектами.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо побудову нечіткої моделі прийняття рішень щодо стану управління IT-проектом. Необхідно надати кількісну оцінку істинності експертного висновку про ризик невдалого виконання проекту.

Множину показників для формування висновку про ступінь ризику невдалого виконання проекту визначаємо експертних шляхом. Нехай експерт вибрав систему показників виду

$$G = f_G(y_1, y_2, y_3, y_4),$$

$$y_1 = f_{y_1}(x_1, x_2, x_3), \quad y_2 = f_{y_2}(x_4, x_5, x_6),$$

$$y_3 = f_{y_3}(x_7, x_8, x_9), \quad y_4 = f_{y_4}(x_{10}, x_{11}, x_{12}),$$

де $f(\cdot)$ – функціональний зв'язок між входами та виходами, який моделюється нечіткою базою знань, y_1 – безпека зовнішнього середовища, y_2 – безпека команди проекту, y_3 – безпека програмного продукту, y_4 – безпека експлуатації програмного продукту, x_1 – зміна нормативного регулювання бізнес-процесів у потенційних користувачів програмного продукту, x_2 – поява на ринку нових аналогічних програмних продуктів, x_3 – поширення піратських копій програмного продукту, x_4 – трудомісткість кодування програмного забезпечення, x_5 – компетентність учасників проекту, x_6 – вартість процесу розробки, x_7 – середня кількість дефектів на тисячу рядків програмного коду, x_8 – складність програмного продукту, x_9 – рівень якості програмування, x_{10} – вартість впровадження програмного продукту, x_{11} – витрати на обслуговування одного користувача програмного продукту, x_{12} – складність модифікації програмного забезпечення.

Наведемо графічну класифікацію факторів, що впливають на ризик невдалого виконання IT-проекту, у вигляді дерева логічного виведення (рис. 1).

Елементи дерева інтерпретуються наступним чином:

– корінь дерева – ризик невдалого виконання IT-проекту (G);

– термінальні вершини – часткові фактори, що впливають на ризик – невдалого виконання IT-проекту (x_1,...,x_{12});

– нетермінальні вершини (подвійні кола) – згортки факторів, що впливають на ризик зриву виконання IT-проекту;

– дуги графа, що йдуть від нетермінальних вершин, – укрупнені фактори, що впливають на ризик невдалого виконання IT-проекту (y_1,y_2,y_3,y_4).

Для моделювання впливу укрупнених факторів на ризик невдалого виконання IT-проекту побудуємо нечіткі бази знань типу Мамдані, а згортки факторів f_G, f_{y1}, f_{y2}, f_{y3} і f_{y4} побудуємо шляхом логічного виведення по нечітким базам знань.

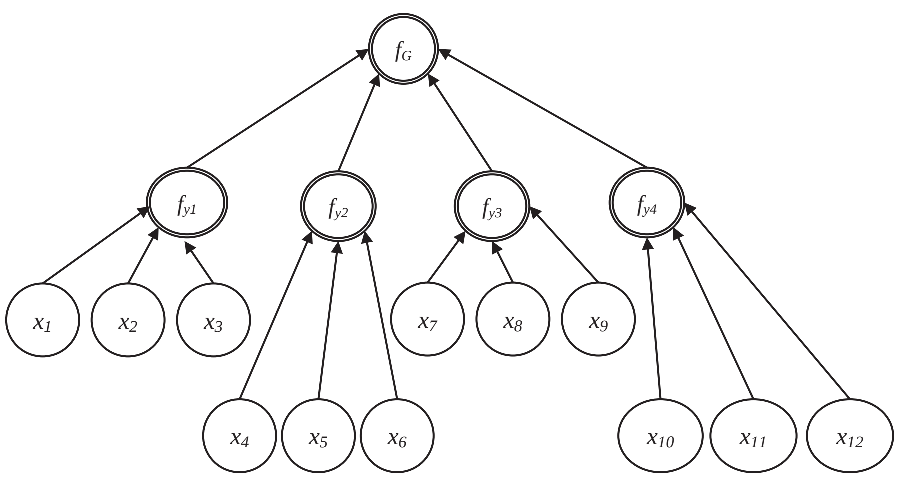

Рис. 1. Ієрархічна класифікація факторів, що впливають на ризик невдалого виконання проекту

Джерело: розроблено автором

На початковому етапі моделювання впливу укрупнених факторів на ризик невдалого виконання IT-проекту введемо лінгвістичні змінну y_i = «рівень безпеки», $i=\overline{1,4}$. Для змінних y_i універсальною множиною є відрізок [0,1], а множиною значень – терм-множина $Y = \{Y_1^i, Y_2^i, Y_3^i\}$ де Y_1^i = «низький» з функцією належності $(m;c)$ = (0;0,18), Y_2^i = «середній» з функцією належності $(m;c)$ = (0,55;0,18), Y_3^i = «високий» з функцією належності $(m;c)$ = (0,78;0,18).

Припустимо, що кожний показник стану вико-

нання проекту – числова змінна, або, змінна, що набуває значень на визначеному числовому відрізку. Кожну таку змінну будемо розглядати як множину-носій лінгвістичної змінної B_j, що містить терми:

– B_{j1} – «низький рівень показника x_q» з функцією належності $(m;c)=(0;0,2)$;

– B_{j2} – «середній рівень показника x_q» з функцією належності $(m;c)=(0,3;0,2)$;

– B_{j3} – «високий рівень показника x_q» з функцією належності $(m;c)=(0,8;0,2)$.

Емпіричні значення лінгвістичних термів обчислюємо з використанням гаусоподібної функції належності

$$\mu(x,m,c)=\frac{1}{c\sqrt{2\pi}}e^{-\frac{(\eta-m)^2}{2c^2}},$$

де x – назва змінної, m – довільне число, $c>0$.

Використовуючи отримані нечіткі значення вхідних змінних, побудуємо три бази правил нечіткого логічного виведення. Значення укрупнених факторів розраховуємо за правилами

$$f_{y_1}:\ \text{якщо}\ \ x_1\in B_{j1}\ \ \text{і}\ \ x_2\in B_{j2}\ \ \text{і}\ \ x_3\in B_{j3},\ \ \text{то}\ \ y_1\in Y_j\,,$$

$$f_{y_2}:\ \text{якщо}\ \ x_4\in B_{j1}\ \ \text{і}\ \ x_5\in B_{j2}\ \ \text{і}\ \ x_6\in B_{j3},\ \ \text{то}\ \ y_2\in Y_j\,,$$

$$f_{y_3}:\ \text{якщо}\ \ x_7\in B_{j1}\ \ \text{і}\ \ x_8\in B_{j2}\ \ \text{і}\ \ x_9\in B_{j3},\ \ \text{то}\ \ y_3\in Y_j\,,$$

$$f_{y_4}:\ \text{якщо}\ \ x_{10}\in B_{j1}\ \ \text{і}\ \ x_{11}\in B_{j2}\ \ \text{і}\ \ x_{12}\in B_{j3},\ \ \text{то}\ \ y_4\in Y_j\,,$$

$$j=\overline{1,7}.$$

Правила нечіткого логічного виведення не містять числової інформації. Вони реалізують евристичний підхід, який дозволяє формалізувати досвід експертів з управління ІТ-проектами.

Для приведення лінгвістичних значень укрупнених факторів до їх чітких нормованих значень використовуємо метод центра ваги:

$$y^i=\frac{\sum_q \mu\left(x_q^i\right)x_q^i}{\sum_q \mu\left(x_q^i\right)}.$$

Для вихідної згортки f_G введемо лінгвістичну змінну g = «ризик невдалого виконання ІТ-проекту». Для змінної g універсальною множиною є відрізок [0,1], множиною значень змінної g – терм-множина $G=\{G_1,G_2,G_3,G_4,G_5\}$ де

– G_1 = «гранично допустимий ризик невдалого виконання ІТ-проекту» з функцією належності $(m;c)=(0;0,25)$;

– G_2 = «високий ризик невдалого виконання ІТ-проекту» з функцією належності $(m;c)=(0,15;0,25)$;

– G_3 = «середній ризик невдалого виконання ІТ-проекту» з функцією належності $(m;c)=(0,35;0,25)$;

– G_4 = «низький ризик невдалого виконання ІТ-проекту» з функцією належності $(m;c)=(0,55;0,25)$;

– G_5 = «ризик невдалого виконання ІТ-проекту незначний» з функцією належності $(m;c)=(0,75;0,25)$.

Нечіткі правила виведення по нечітким базам знань формулюємо так:

$$f_G:\ \text{якщо}\ \ y_1\in Y_{r1}\ \ \text{і}\ \ y_2\in Y_{r2}\ \ \text{і}\ \ y_3\in Y_{r3}\ \ \text{і}\ \ y_4\in Y_{r4},\ \ \text{то}\ \ g\in G_r\,,$$

$$r=\overline{1,16}.$$

Результуючу нечітку множину для вихідної змінної знаходимо шляхом об'єднання знайдених функцій належності. Далі виконуємо дефазифікацію за методом центра ваги і знаходимо чітке значення ризику невдалого виконання ІТ-проекту.

Висновки і пропозиції. Одержані результати орієнтовані на керівників невеликих ІТ-компаній. Наведена в статті множина факторів, які впливають на ризик невдалого виконання ІТ-проекту та запропонована математична модель оцінки ризику невдалого виконання проекту можуть використовуватися командою управління ІТ-проектом. Ієрархічна структура факторів, що впливають на ризик невдалого виконання проекту, забезпечує її відкритість. Учасники команди управління ІТ-проектом можуть додавати нові елементи, притаманні конкретному ІТ-проекту, при цьому елементи можуть додаватися на будь-якому рівні ієрархії.

Використання математичного апарату нечіткої логіки дозволило експертам працювати зі змінними, опис яких здійснюється тільки в інтервальній шкалі без переходу до середніх значень або рангів. Побудована модель не чутлива до кількості вхідних даних: при збільшенні або зменшенні кількість факторів, що впливають на ризик невдалого виконання ІТ-проекту збільшується або зменшується лише кількість правил виведення, а логіка моделі при цьому не змінюється. Це дозволяє використовувати модель для оцінки ризиків не тільки не етапі реалізації, а на етапі проектування.

Список літератури:

1. Авдошин С.М. Информатизация бизнеса. Управление рискам [Текст] / С.М. Авдошин, Е.Ю. Песоцкая. – М.: ДМК Пресс, 2011. – 176 с.
2. Королькова Е.М. Риск-менеджмент: управление проектными рисками: учебное пособие для студентов экономических специальностей [Текст] / Е.М. Королькова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2013. – 160 с.
3. Ехлаков Ю.П. Нечеткая модель оценки рисков продвижения программных продуктов [Текст] / Ю.П. Ехлаков, Н.В. Пермякова // Бизнес-информатика. – 2014. – № 3(29). – С. 69–78.
4. Крамской С.А. Метод оценки компетенций ролевого состава специалистов для комплектации ІТ-компании с использованием нечеткой логики [Текст] / С.А. Крамской // Управління розвитком складних систем. – 2016. – № 28. – С. 81–89.
5. Кононенко И.В. Имитационное моделирование применения альтернативных методологий для управления проектом в области IT [Текст] / И.В. Кононенко, А. Агаи // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – 2016. – № 73. – С. 74- 86.
6. Бегутова Е.В. Разработка методики построения функции принадлежности для показателей системы нечеткого логического вывода о реализации ИТ-стратегии [Текст] / Е.В. Бегутова // Экономика, Статистика, Информатика. – 2012. – № 5. – С. 169–172.

Коломиец С.А.
Черкасский государственный технологический университет

НЕЧЕТКАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ РИСКА НЕУДАЧНОГО ВЫПОЛНЕНИЯ ИТ-ПРОЕКТА

Аннотация
В статье рассматривается задача оценки состояния выполнения ИТ-проекта. Предложена нечеткая математическая модель количественной оценки риска неудачного выполнения ИТ-проекта. Рассмотрены структурные особенности и конструктивные элементы предложенной многофакторной нечеткой математической модели. Приведены лингвистические переменные и нечеткие базы правил. Разработанная модель составляет методологическую базу для оптимизации процессов принятия решений при управлении ИТ-проектами в условиях неопределенности.
Ключевые слова: проект, риск, нечеткая система, алгоритм Мамдани.

Kolomiiets S.A.
Cherkasy State Technological University

A FUZZY MODEL OF RISK ASSESSMENT OF UNSUCCESSFUL COMPLETION OF IT-PROJECT

Summary
In this paper problem of status assessment of IT-project was considered. The fuzzy model of risk assessment of unsuccessful completion of IT-project was proposed. The structural features and structural elements of the proposed model were considered. Linguistic variables and fuzzy rule bases are given. The proposed model forms the methodological basis for decision-making processes optimization for IT-project management in conditions of uncertainty.
Keywords: project, risk, fuzzy systems, Mamdani algorithm.

УДК 336.72

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ WIMAX В МІСТІ ЧЕРКАСИ

Мордовець С.А., Одокієнко С.М.
Київський національний університет технологій і дизайну
Катаєва Є.Ю.
Черкаський державний технологічний університет

У даній статті описується поточний стан з впровадження технології WiMAX в місті Черкаси. Буде проводитися планування мережі та вимір зони охоплення територій. В ході проектування мережі, була розглянута і вивчена структура широкосмугового бездротового мережі передачі даних. В подальшому буде зроблено розрахунок дальності поширення радіохвиль, можлива пропускна здатність каналів, кількість базових станцій, необхідних для повного покриття території м. Черкаси. Буде проведено аналіз мережі під час найбільшого навантаження.
Ключові слова: Speedtest, WiMAX, Wi-Fi, міські мережі, Черкаси.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна на 112 місці в світі за швидкістю мобільного інтернету, згідно даним Speedtest Global Index [1], За швидкістю мобільного інтернету наша країна опинилася між Єгиптом і Венесуелою. Це найгірший результат в Європі. Вище за Україну в рейтингу Пакистан, Кенія, Білорусь. У першій трійці країн з найшвидшим мобільним інтернетом Норвегія, Нідерланди та Угорщина.

Однак за швидкістю широкосмугового інтернету наша країна зайняла 39 місце, розмістившись між Польщею і Росією.

За даними Speedtest, середня швидкість мобільного інтернету в Україні – 8,46 Mbps в секунду при скачуванні (download), і 2,39 Mbps при завантаженні (upload), широкосмугового – ↓ 34,2 Mbps і ↑ 33,64 Mbps відповідно.

Однією з причин такої ситуації є відсутність 4G. Для його впровадження необхідно пройти конкурс з видачі ліцензій. Після операторам знадобиться час на закупівлю технологій і поширення 4G – це може зайняти до двох років. Але вихід є – технологія WiMAX простіша в застосуванні та дешевша в ліцензуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впровадження та особливостями розрахунку мережи широкосмугового інтернету на базі технології WiMAX було приділено багато уваги в різних країнах СНГ.

Часто порівнюють такі сучасні технології передачі даних, як WiMAX і Wi-Fi. Незважаючи на те, що обидві технології мають співзвучні назви. WiMAX технологія з'явилася пізніше, то можна припустити, що WiMAX це вдосконалена модель Wi-Fi, але це не так. Ці технології мають різні сфери застосування. WiFi є технологією, в основному призначеної для організації невеликих бездротових мереж усередині приміщень і побудови бездротових мостів. Технологія WiMAX, в свою чергу, призначена для організації широкосмугового зв'язку поза приміщеннями і для організації великомасштабних мереж. WiMAX розроблявся як міська обчислювальна мережа (MAN). Розглянемо деякі інші відмінності між цими технологіями. Якість зв'язку у WiMAX кілька краще, ніж у Wi-Fi мережі. Наприклад, коли певна кількість користувачів підключені до однієї точки доступу Wi-Fi, вони буквально «б'ються» за доступ до каналу зв'язку. У свою чергу, технологія WiMAX забезпечує кожному користувачеві постійний доступ. Алгоритм, побудований на технології WiMAX, встановлює обмеження на число користувачів для однієї точки доступу. Коли базова станція WiMAX наближається до максимуму свого потенціалу, вона автоматично перенаправляє «надлишкових» користувачів на сусідню базову станцію.

Але WiMAX і раніше знаходиться в зародковому стані, і будуть потрібні значні вкладення в інфраструктуру наразі для отримання комерційної вигоди. Wi-Fi є вже самодостатньою системою і швидке розгортання мереж Wi-Fi не робить ніяких проблем. Підприємства з величезними площами, можливо, захочуть перейти на WiMAX, щоб уникнути покупки великої кількості репітерів і роутерів, необхідних при установці Wi-Fi мережі. На даний момент, в Україні таке обладнання відсутнє в широкому продажі. Але в зв'язку з тим, що дана технологія, величезними кроками йде до розвитку і поширення, то ситуація може змінитися. Wi-Fi це система зв'язку більш короткої дії, зазвичай покриває десятки метрів, яка використовує неліцензовані діапазони частот для забезпечення доступу до мережі. WiMAX і Wi-Fi мають абсолютно різний механізм Quality of Service (QoS). WiMAX використовує механізм, заснований на встановленні з'єднання між базовою станцією і абонентським пристроєм. Кожне з'єднання засноване на спеціальному алгоритмі планування, який гарантує параметр QoS для кожного з'єднання. Wi-Fi, в свою чергу, використовує механізм QoS подібний до того, що використовується в Ethernet, при якому пакети отримують різні пріоритети. Такий підхід не гарантує однаковий QoS для кожного з'єднання [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розглянемо доцільність використання WiMAX як технології доступу. Проблема останньої милі завжди була актуальною задачею для зв'язківців. До теперішнього часу з'явилося безліч технологій останньої милі, і перед будь-яким оператором зв'язку стоїть завдання вибору технології, оптимально вирішує завдання доставки будь-якого виду трафіку своїм абонентам. Універсального рішення цього завдання не існує, у кожної технології є своя область застосування, свої переваги і недоліки. На вибір того чи іншого технологічного рішення впливає ряд факторів, в тому числі:

- стратегія оператора, цільова аудиторія, пропоновані в даний час і плановані до надання послуги,
- розмір інвестицій в розвиток мережі і термін їх окупності,
- Вже наявна мережева інфраструктура, ресурси для її підтримки в працездатному стані,
- час, необхідний для запуску мережі і початку надання послуг,
- інші фактори.

У кожного з цих факторів є своя вага, і вибір тієї чи іншої технології приймається з урахуванням всієї їх сукупності. Проста і ефективна модель, що дозволяє швидко оцінити економічні параметри застосування технології WiMAX [3].

Мета: побудова мережі стандарту WiMAX 802.16 на території міста Черкаси та надання послуг широкосмугового доступу в інтернет.

Для реалізації мережі WIMAX в м. Черкаси потрібно:

- розробити схему організації на основі технології WiMAX, що забезпечує послугами передачі даних;
- вибрати апаратуру приймально-передавальних станцій;
- забезпечити передачу інформації з кожної базової станції на центральний пульт спостереження і контролю мережі.

Виклад основного матеріалу. WiMAX (англ. Worldwide Interoperability for Microwave Access) – стандарт бездротового зв'язку, що забезпечує широкосмуговий зв'язок на значні відстані зі швидкістю, порівняною з кабельними з'єднаннями. Назву «WiMAX» було створено WiMAX Forum – організацією, яку засновано в червні 2001 року з метою просування і розвитку WiMAX.

Технологія WiMAX використовується OFDM сигнал (Orthogonal Frequency Division Multiplexing), широкосмуговий сигнал з розняття по частотному спектру вузькосмугових сигналів, що дозволяє передавати нависоких швидкостях дані. Специфікації WiMAX строго визначаються використовування частот, шириною смуги пропускання, потужність випромінювання пристроїв, методи передачі даних и доступу

На сьогоднішній день в світі існує кілька специфікацій WiMAX:

- Fixed WiMAX – стаціонарний, для нерухомих об'єктів.
- Nomadic WiMAX – забезпечує роботу при сесії підключення: підключення можливо до різних базових станцій, але при переміщенні користувача між ними, користувач буде змушений відключатися від WiMAX-мережі на короткий час.
- Portable WiMAX – портативний.
- Mobile WiMAX – мобільний.

Принцип роботи: у загальному вигляді WiMAX мережі, як і інші мережі типу клієнт-база, складаються з двох частин – базової станції і приймальної апаратури у клієнта.

Для з'єднання базової станції і клієнтського обладнання використовується діапазон високих частот від 1,5 до 11 ГГц. У лабораторних ідеальних умовах швидкість обміну даними може досягати межі 70 Мбіт/с, при цьому не потрібно прямої видимості між базовою станцією і приймачем, а тільки радіовидимість [4].

Фіксований варіант WiMAX 802.16–2004. Специфікація затверджена у 2004 році. Використовується ортогональне частотне мультиплексування (OFDM), підтримується фіксований доступ у зонах з наявністю або відсутністю прямої видимості. Користувацькі пристрої являють собою стаціонарні модеми для встановлення поза й всередині приміщень, а також PCMCIA-карти для ноутбуків. У більшості країн під цю технологію відведені діапазони 3,5 та 5 ГГц. За відомостями WiMAX Forum, налічується вже близько 175 впроваджень фіксованої версії. Багато аналітиків бачать у ній конкурентну або взаємодоповнювальну технологію дротового широкосмугового доступу DSL.

Мобільний WiMAX 802.16–2005. Оптимізована для підтримки мобільних користувачів версія підтримує низку специфічних функцій, таких як хендовер, «idlemode» та роумінг. Застосовується масштабований OFDM-доступ (SOFDMA), можлива робота при наявності або відсутності прямої видимості. Частотні діапазони, що плануються для мереж Mobile WiMAX, такі: 2,3; 2,5; 3,4–3,8 ГГц. Один із перших пілотних проектів у світі національного масштабу був анонсований і реалізований оператором Sprint у 2006 і 2008 роках, відповідно. Конкурентами 802.16e є всі мобільні технології третього покоління (наприклад, EV-DO, HSXPA) [5].

До переваг технології відносяться:

· велика дальність радіопокриття і висока швидкість;

· стандартизація технології WiMAX, що дозволяє купувати користувачам обладнання у різних постачальників, за умови взаємодії між різними пристроями з пристроєм провайдера;

· робота при відсутності прямої видимості між базовою станцією і абонентським обладнанням;

· висока якість передачі даних, медіатрафіка.

До недоліків технології відноситься:

· недолік пристроїв, недолік частот в міському середовищі;

· необхідність ліцензування;

· складності при впровадженні нової технології, через що на даний момент відсутня можливість забезпечення якісного зв'язку з низькою вартості.

Частотне планування мережі WiMAX

Технологія OFDMA дозволяє управляти потужністю переданих eNB піднесуть, в зв'язку з чим стає можливим застосування різних методів повторного використання частот. Найбільший інтерес представляють м'яке і дробове використання частот, так як вони підвищують пропускну здатність каналів. При м'якому повторному використанні частот коефіцієнт повторного використання прагне до одиниці, тобто, в кожної соте може використовуватися вся смуга системи. При дробовому повторному використанні частот коефіцієнт менше одиниці (рис. 1).

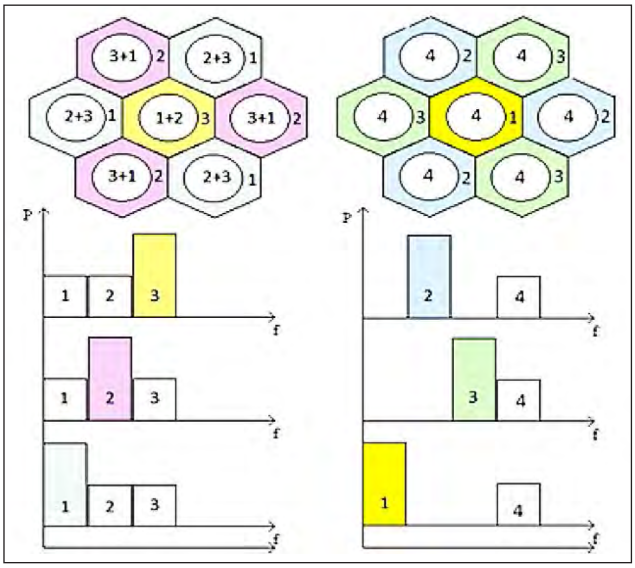

Рис. 1. Варіанти повторного використання частот

Методи ослаблення соканальних перешкод. При проектуванні мережі необхідно знайти золоту середину, використовуючи найбільший частотний діапазон, при збереженні співвідношення сигнал шум на мінімально допустимому рівні.

Існують кілька основних шляхів вирішення проблеми недостатньої величини параметра Q для кластера з все спрямованими антенами.

Перший метод – збільшення кількості сот в кластері. Стільникова структура дозволяє збільшити пропускну здатність каналу, всієї системи шляхом збільшення сот, зменшення розмірів сот і зменшення потужності передавачів. Однак поряд з очевидними перевагами, зменшення радіуса сот має і недоліки:

· на проектованої площі доводиться розміщувати більшу кількість базових станцій і антен, що має на увазі додаткові фінансові витрати;

· оскільки стандарт WiMAX відноситься до частотно тимчасового поділу каналів (FDMA), то збільшення в кластері сот призведе до зниження числа каналів в окремих сотах, і до зниження трафіку.

Друге рішення полягає в ослабленні соканальних перешкод при використанні секторних антен, з шириною діаграми спрямованості в 60˚ або 90˚. Тобто кожна сота розділяється на чотири або шість секторів відповідно.

На рис. 2 зображено група сот з використанням антен, діаграма спрямованості яких дорівнює 60˚.

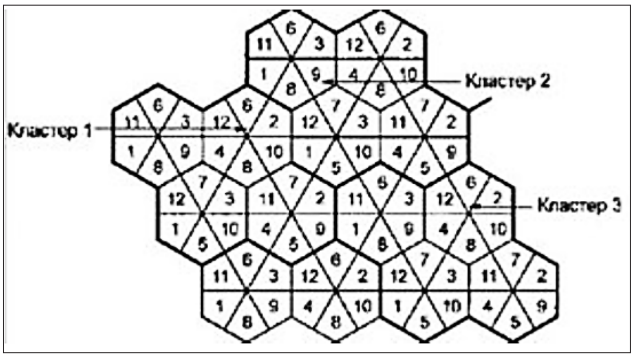

Рис. 2. Група сот з використанням антен, діаграма спрямованості 60˚

При використанні секторних структур сот, значно знижується вплив соканальних перешкод сусідніх базових станцій працюють на одних і тих же частотах. Але, так само є і недолік: на кожен з шести секторів базової станції доводиться окремий антенно-фідерний тракт, що так само має на увазі додаткові фінансові витрати.

Рішення проблеми пов'язаних з соканальнимі перешкодами на краю сот, в стандарті WiMAX запропонований метод, комбінованого повторного використання частоти (FFR), тобто комбіноване планування сот. У FFR користувачі, що знаходяться на краю стільники використовують частину всіх доступних подканалов, в той час як користувачі всередині, тобто в центрі стільники користуються всіма доступними підканалах. Користувачі ж, що знаходяться на краю стільники, працюють з частотами Reuse-3 (R3), в той час як користувачі в центрі стільники працюють з частотами Reuse-1 (R1). В процесі передачі кадру абоненти R3 згруповані в зону R3, яка відокремлена в часі від зони Reuse-1. Перевага методу FFR полягає в наданні абонентам на краю сот кращої якості сигналу, за рахунок фізичного поділу від джерела перешкод. Покращена якість сигналу також надає більш високу пропускну здатність для користувачів на краю стільники. Однак це досягається за рахунок менш ефективного спектрального розподілу каналів. Таким чином, важливо проаналізувати, переважають чи переваги над недоліками.

Надання зон в БС для конкретного користувача може бути засноване на декількох параметрах. Ці параметри повинні бути визначені з сигналів посилок від МС до БС. Як випливає зі сказаного, принцип FFR істотніше, для вирішення проблем пов'язаних, з соканальними перешкодами користувачів, що знаходяться на краю стільники. Отже, параметри для призначення зон, розглядаються від БС до МС. БС працює одночасно з обома зонами, як з R1, так R3, налаштовуючи поріг переходу з зони в зону. Однак, головний недолік принципу призначення зон полягає в тому, що якість сигналу не обов'язково корелює з відстанню від БС через ефектів, відомих як швидкі завмирання і затінення.

В процесі оцінки стандарту WiMAX одним з найважливіших параметрів є охоплення і досить хорошу якість сигналу, який описує відсоток користувачів, які можуть бути обслужені.

Використання у місті Черкаси

Місто Черкаси знаходиться біля річки Дніпро в центрі України. В місті багато багатоквартирних будинків та присутній приватний сектор. Висота будинків переважно 10 поверхів, є декілька будівель до 18 поверхів, також присутня висотка 20 поверхів.

WiMAX послуги доступу до широкосмугової мережі Інтернет надають компанії Canopy. Canopy – це технологія бездротової передачі даних, що забезпечує високоякісний симетричний доступ в Інтернет, надійну і безпечну передачу даних. Максимальна швидкість доступу до 4 Мбіт/с. Послуги з використанням технології Canopy надаються також в інших містах

Тарифи на послуги з використанням технології Canopy залежать від індивідуальних умов і визначається окремо для кожного клієнта, необхідно перевірити зону покриття.

Мережа WiMAX в місті Черкаси зайняло нішу між мобільним Інтернетом та оптоволоконними мережами. Є затримки сигналів, але перевага в тому, що є безлімітні тарифи. Для жителів приватного сектора і передмістя міста Черкаси поки не існує альтернативи даної технології для доступу до широкосмугової мережі. В майбутньому більш широкий розвиток оптоволоконної мережі звузити ринок користувачів технології WiMAX.

Висновок. У даній роботі було проведено дослідження багатоканальної телекомунікаційної мережі. Для оптимального рішення, обрана технологія на базі стандарту WiMAX. Дана технологія дуже перспективна на сьогоднішній день.

В процесі дослідження мережі WiMAX в м. Черкаси були вирішені наступні завдання:

– виконано огляд технології WiMAX, ознак, що відрізняють дану технологію від інших технологій широкосмугового доступу;

– розглянуті основні принципи, що використовуються при побудові мереж на основі WiMAX;

Це говорить про певну ефективності від впровадження мереж WiMAX, а також показує, що для більш повного задоволення потреб абонентів розвиток мереж необхідно продовжити.

Список літератури:

1. Статистика швидкості Інтернету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.speedtest.net/global-index
2. Основні поняття і терміни технології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.wikipedia.org/wiki/WiMAX
3. Офіційний форум WiMAX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wimaxforum.org
4. Вишневский В. А. Энциклопедия WiMAX. Путь к 4G / В. А. Вишневский, С. П. Портной, И. О. Шахнович. 2009.
5. Карабутов Н. Н. Информационные технологии в экономике / Н. Н. Карабутов, 2003. – 206 с.

Мордовец С.А., Одокиенко С.Н.
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Катаева Е.Ю.
Черкасский государственный технологический университет

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ WIMAX В ГОРОДЕ ЧЕРКАССЫ

Аннотация
В данной статье описывается текущее состояние по внедрению технологии WiMAX в городе Черкассы. Будет проводиться планирования сети и измерение зоны охвата территорий. В ходе проектирования, была рассмотрена и изучена структура широкополосного беспроводного сети передачи данных. В дальнейшем будет произведен расчет дальности распространения радиоволн, возможная пропускная способность каналов, количество базовых станций, необходимых для полного покрытия территории м. Черкаси. Будет проведен анализ сети во время наибольшей нагрузки.
Ключевые слова: Speedtest, WiMAX, Wi-Fi, городские сети, Черкассы.

Mordovets S.A., Odokienko S.N.
Kyiv National University of Technology and Design
Kataeva Y.Y.
Cherkasy State Technological University

THE USING OF WIMAX TECHNOLOGY IN THE CITY OF CHERKASY

Summary
This article describes the current situation with the implementation of WiMAX technology in the city of Cherkasy. Network planning will be done and measurement of the coverage area. During the designing of the network, has been considered and studied the structure of wireless broadband data network. In the future, the calculation will be done of a maximum dispersion range with possible channel capacities, the number of base stations required for complete coverage of Cherkasy territory. Network analysis will be carried out during the peak load.
Keywords: Speedtest, WiMAX, Wi-Fi, city networks, Cherkasy.

УДК 658.56

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ

Павлюченко Ю.П., Метельська Н.С.
Київський національний торговельно-економічний університет

В статті розглянуто сучасні підходи до впровадження системи управління якістю на підприємствах молокопереробної промисловості. Висвітлено особливості процесу управління якістю при виробництві плавлених сирів та проаналізовано характерні проблеми, що виникають під час впровадження і функціонування системи управління якістю.
Ключові слова: система управління якістю, плавлені сири, безпечність, якість, TQM, процеси управління

Постановка проблеми. В останні роки у торговельній сфері відбуваються радикальні зміни, що супроводжуються загостренням конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках. Цей нерівномірний процес, що важко прогнозується й погано вимірюється, називають по-різному: «глобальний ринок», «новий етап науково-технічної революції», «постіндустріальний розвиток суспільства» і т. п. У зв'язку з цим надзвичайно гостро постають проблеми гарантування якості та безпечності продукції. Ці поняття стають сьогодні чи не найголовнішими критеріями конкурентоспроможності, і саме їм віддають перевагу споживачі при виборі товарів [1].

Для України питання впровадження й постійного удосконалювання системного управління якістю стають особливо актуальними у зв'язку із прийнятим євроінтеграційним курсом. Кордони країн-членів ЄС відкриті в обидва боки, і тому, конкурентоспроможність українських підприємств буде залежати не тільки від знань міжнародних вимог до безпечності та якості, але і від умінь ефективного застосування методів управління якості на практиці.

Прагнення України інтегруватись в європейські та світові економічні структури вимагає засвоєння і дотримання правил, що диктує ринкова економіка, в якій виживає та організація, яка має най-

сучасніші технології, найвищу якість продукції, може гарантувати її безпечність і тримати орієнтир на потреби найвимогливішого споживача [2].

Українська молочна галузь має достатньо високий потенціал для розвитку виробництва. Незважаючи на перманентну кризу в економіці нашої країни, протягом останніх років, продукція молочних підприємств користується стабільним попитом, що підтверджує її важливе місце в харчуванні людини. По суті, – це продукти щоденного споживання, тому питання забезпечення якості та безпечності вітчизняних молочних продуктів є пріоритетними з огляду на перспективність їх виходу на європейський та міжнародний ринок.

Досягти високих стандартів якості під час виробництва та реалізації молочних продуктів, зробити їх конкурентоздатними на світовому ринку можливо лише за умов розробки і впровадження комплексної системи управління якістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку молочного комплексу, теоретичним і практичним аспектам формування та функціонування систем управління в молокопереробній галузі присвячено багато наукових праць вчених. Серед них роботи: І.М. Висоцької, Т.Л. Мостенської, А.М. Одарченко, О.І. Сковоринської, О.О. Савченко, К.А. Ширинкина та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте багато аспектів даної проблеми потребують подальшого дослідження, оскільки процес впровадження систем управління якістю на підприємствах молокопереробної галузі України знаходиться у стані формування та розвитку. Останнім часом все частіше піднімаються питання, пов'язані із практичними аспектами впровадження систем управління якістю при виробництві окремих груп молочних товарів, що і визначило актуальність даного дослідження.

Метою дослідження було вивчення засад управління якістю та розробка практичних заходів і способів їх реалізації під час виробництва молочних продуктів на прикладі плавлених сирів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід свідчить, що для побудови системи якості на підприємстві найкращим рішенням є використання стандартів серії ISO 9000. Завдяки універсальній структурі ці стандарти знайшли використання у всіх без винятку галузях виробництва і сфери послуг. Незважаючи на те, що на сьогоднішній день існують різні концепції управління якістю, всі вони так чи інакше базуються на принципах закладених у стандартах ISO 9000 [3].

Сучасні системи якості, які впроваджені і діють на українських підприємствах харчової промисловості являють собою сукупність організаційних процедур, що охоплюють всі види діяльності. Ці системи спрямовані на планування якості, контроль якості, забезпечення якості та її постійне поліпшення.

Характеристику факторів, що впливають на формування системи управління якістю і визначають статус підприємства на внутрішньому і зовнішньому ринках залежно від ступеня охоплення управлінськими діями етапів життєвого циклу продукції представлено на рис. 1.

З рисунку 1 видно, що формування системи управління якістю можна умовно поділити на три етапи. На початковому етапі відбувається заро-

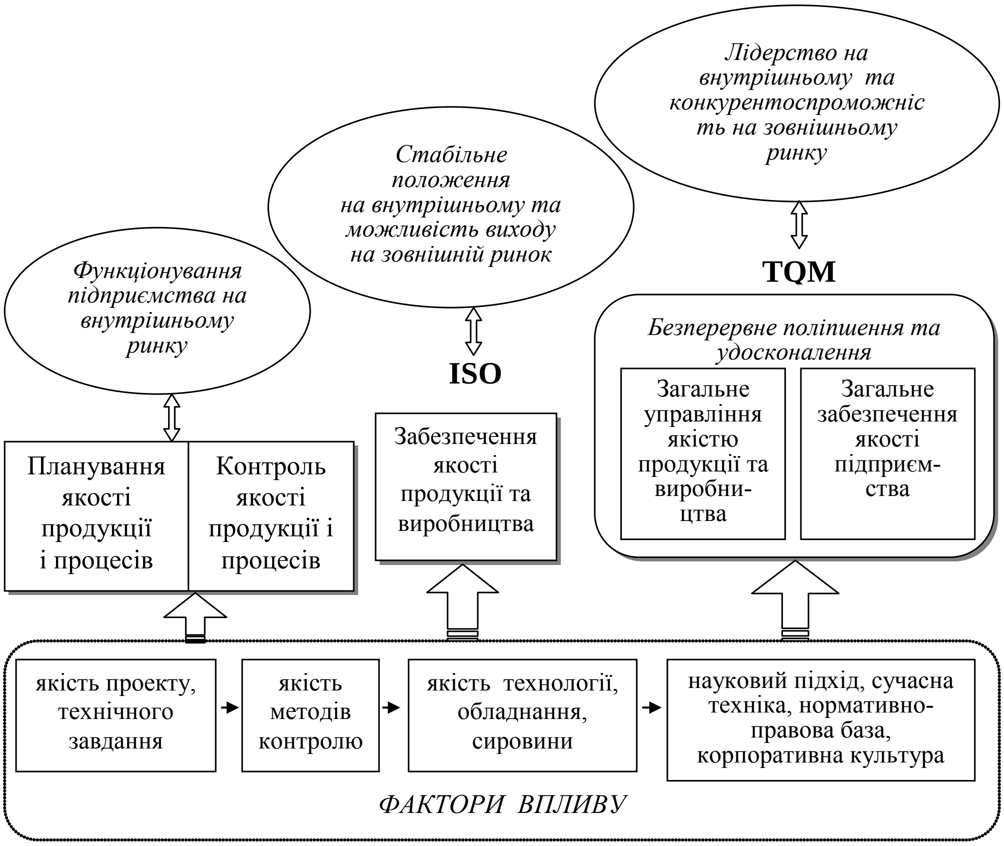

Рис. 1. Фактори, що впливають на формування системи управління якістю підприємства та визначають його статус на ринку

Джерело: розробка авторів

дження майбутньої системи якості – це планування якості продукції і всіх процесів, що діють на підприємстві. Підприємство на цьому етапі здійснює:

– нормування вимог до якості продукції та процесів;

– визначення якісних і кількісних показників розвитку підприємства, яких воно планує досягти у найближчій перспективі;

– визначення ефективних методів контролю якості продукції та процесів.

Другий етап розвитку системи управління якістю на підприємстві полягає у забезпеченні стабільної якості продукції на кожному етапі виробництва. Крім того, цей етап передбачає знаходження відхилень від встановлених вимог з прийняттям рішень щодо вжиття подальших заходів для запобігання появі повторних відхилень шляхом своєчасного застосування коригувальних заходів.

Тобто основним завданням на даному етапі є – попередження і недопущення можливих відхилень від встановлених норм для забезпечення стабільної якості кінцевого продукту. На даному етапі більшість підприємств впроваджують та сертифікують систему управління якістю.

Заключним і основним, на нашу думку, етапом у ланцюгу формування дієвої системи управління якістю є постійне поліпшення і удосконалення. Основна мета, до якої мають прагнути всі підприємства – це постійне і безперервне поліпшення всіх напрямів діяльності підприємства задля задоволення потреб споживачів. Розвиток діяльності підприємства на цьому етапі базується на концепції постійного вдосконалення процесів для поліпшення їхніх показників і принесення максимальної користі споживачам та зацікавленим сторонам. Ця концепція має назву Total Quality Management (TQM). Вона має за мету забезпечити стале та результативне впровадження програм операційної досконалості в виробничу систему підприємства [4].

Наступне завдання наших досліджень полягало у розробці елементів системи управляння якістю для впровадження у практичну діяльність підприємства по виробництву плавлених сирів вищевикладених принципів на яких базується система управління якістю [5].

Першим етапом у побудові системи управління якістю є розробка політики підприємства у сфері якості і визначення процесів, які забезпечать її ефективне функціонування. На основі проведеного аналізу літературних джерел та вивчення досвіду організаційно-виробничої діяльності підприємств молокопереробного комплексу було визначено основні процеси, які мають найбільший вплив на якість кінцевого продукту та забезпечують результативність функціонування системи якості, отже, це:

– процес управління виробництвом;

– процес управління персоналом підприємства;

– процес моніторингу та вимірювання;

– процес управління інфраструктурою молокопереробного підприємства;

– процес управління закупкою сировини та допоміжних матеріалів;

– процес управління невідповідностями (продукцією та процесами, що не відповідають встановленим вимогам);

– коригувальні та запобіжні заходи;

– процес аналізу функціонування системи якості з боку керівництва.

Головним фактором виробництва високоякісної молочної продукції є висока якість основної, додаткової сировини і матеріалів. З цією метою на підприємстві має бути запроваджено постійний контроль за показниками якості і безпечності сировинних компонентів та допоміжних матеріалів, що використовуються у виробництві. Для підвищення зацікавленості виробників сировини та матеріалів і забезпечення стабільної якості їх продукції, доцільно запровадити спеціальну систему оплати, яка враховує якісні показники всіх сировинних компонентів і матеріалів.

Наступними не менш важливими процесами системи якості є управління персоналом. Підвищення кваліфікації персоналу має здійснюватися шляхом періодичного навчання працівників різних рівнів (внутрішнє і зовнішнє навчання), формуванням на підприємстві єдиного зацікавленого в кінцевому результаті колективу, інформованістю співробітників про поточні успіхи, перспективні плани, можливі заохочення за дотримання принципів політики якості і покарання за їх порушення.

Процес управління виробництвом включає не лише послідовне виконання технологічних операцій, а й контроль якості на всіх етапах виробничого процесу. Такий підхід дає змогу попереджувати ризики, замість усунення проблем з якістю, що вже виникли [6].

На рисунку 2 представлено блок-схему, яка характеризує процес управління якістю при виробництві плавлених сирів. З рисунку 2, видно, що кожний технологічний етап процесу виробництва плавлених сирів контролюється. На етапі приймання сировини перевіряються її органолептичні, фізико-хімічні показники, а також показники безпечності. Нежирні сичугові сири і кисломолочний сир мають проходити додаткову перевірку на здатність до плавлення. Даний контрольний захід варто проводити з метою попередження найбільш характерного дефекту консистенції плавлених сирів – «нерозплаву» (наявність нерозплавлених, надмірно коагульованих часточок білка). Смако-ароматичні добавки, крім фізико-хімічного і мікробіологічного контролю, мають проходити ретельний сенсорний аналіз. Сировина, яка не відповідає встановленим вимогам – прийманню не підлягає.

Якщо на певному етапі якість продукції не відповідає встановленим показникам, в залежності від ступеня невідповідності, слід здійснювати коригувальні заходи, які зазвичай передбачають повторне виконання технологічних операції, а у випадках, коли виправити технологічні недоліки неможливо – продукт утилізується.

Окремому контролю на підприємстві підлягає тара і пакувальні матеріали. При цьому алюмінієва фольга перевіряється на щільність та міцність, а полімерна тара проходить обов'язкове випробування на термостійкість. Крім того, все споживче упакування проходить мікробіологічний контроль. Транспортна тара – картонні коробки підлягають зовнішньому огляду та досліджуються на здатність витримувати максимальне навантаження, з метою недопущення ме-

ханічного пошкодження готової продукції під час транспортування.

Впровадження системи управління якістю відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001:2015 дозволяє найбільшою мірою гарантувати випуск високоякісної та безпечної молочної продукції. Разом з тим, існує низка проблемних питань на яких слід зосередити особливу увагу виробничим підприємствам для подальшого розвитку і удосконалення існуючих систем управління якістю.

Головними з них є:

– постійний контроль та підвищення вимог до якості сировинних матеріалів;

– формування розуміння персоналу всіх рівнів у необхідності впровадження сучасних методів управління якістю, зміна психології людей та їхнього ставлення до проблеми постійного забезпечення стабільної якості готової продукції;

– постійне забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації персоналу;

– використання у виробництві нових, сучасних технологій, матеріалів та устаткування.

Висновки і пропозиції. Розробка і впровадження системи управління якістю на молокопереробному підприємстві, яка базується на принципах планування, реалізації, вимірювання, аналізу та удосконалення процесів, дозволяє ефективно вирішувати завдання щодо підвищення конкурентоспроможності як продукції, так і самого підприємства. Крім того, забезпечення якості молочної продукції шляхом впровадження даної системи підвищує довіру споживачів до

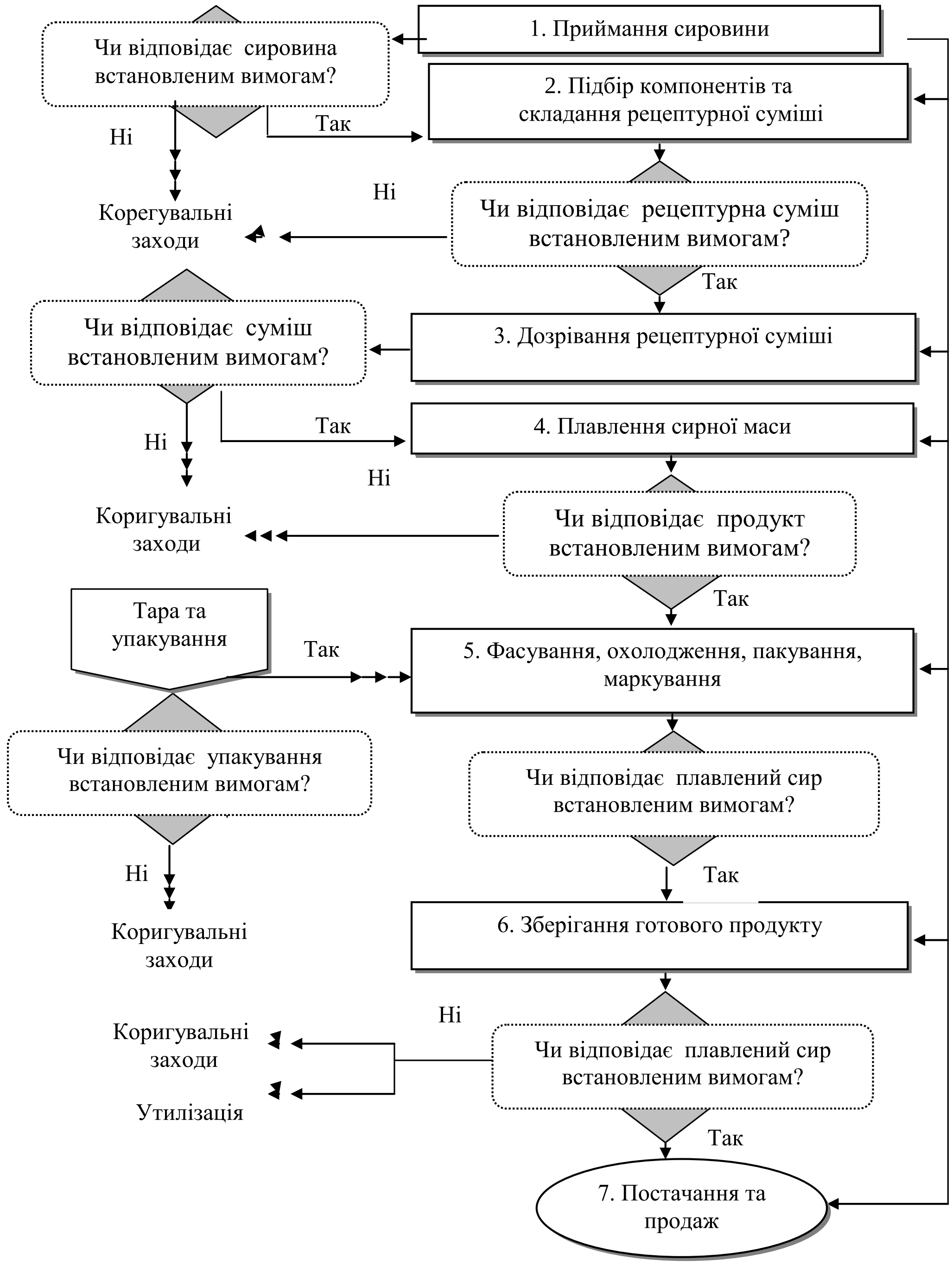

Рис. 2. Блок-схема процесу управління якістю виробництва плавлених сирів

Джерело: розробка авторів

неї, допомагає завоювати нові та розширити існуючі ринки збуту, вдало конкурувати на ринку, підтримувати репутацію виробника якісних та безпечних продуктів, знизити фінансові витрати, пов'язані з випуском неякісної та небезпечної продукції.

Список літератури:

1. Мозолюк В.О. Системне управління якістю / В.О. Мозолюк. – Миколаїв: НУК, 2005. – 103 с.
2. Зеленкин В.Г. Управление качеством продукции на предприятиях молочной промышленности как фактор повышения их конкурентоспособности / В.Г. Зеленкин // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Пищевые и биотехнологии. – 2013. – № 2. – С. 55–58.
3. Шахов В.М. ISO 9000. Системы управления качеством: от идеи до воплощения. Методики. Примеры. Шаблоны. Инструментарий / В.М. Шахов, А.Л. Голубенко, Р.В. Петренко. – Луганск: Луганская областная типография, 2004. – 203 с.
4. Ширинкин К.А. Практика внедрения СМК на молочном предприятии / К.А. Ширинкин, Т.В. Иванова // Переработка молока. – 2016. – № 1. – С. 6–7.
5. ДСТУ ISO 9001:2015. Системи управління якістю. Вимоги. – К.: ДП «УкрНДНЦ», 2016. – 31 с.
6. Висоцька І.М. Система управління якістю молока в Німеччині: від Приватної ініціативи до єдиного стандарту / І.М. Висоцька // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – № 3(80). – 2013. – С. 47–60.

Павлюченко Ю.П., Метельская Н.С.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ КАЧЕСТВОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ МОЛОКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье рассмотрены современные подходы к внедрению системы управления качеством на предприятиях молокоперерабатывающей промышленности. Освещены особенности процесса управления качеством при производстве плавленых сыров и проанализированы характерные проблемы, возникающие при внедрении и функционирования системы управления качеством.

Ключевые слова: система управления качеством, плавленые сыры, безопасность, качество, TQM, процессы управления.

Pavlyuchenko Yu.P., Metelskaya N.S.
Kyiv National University of Trade and Economics

MODERN APPROACHES TO QUALITY MANAGEMENT IN DAIRY ENTERPRISES

Summary
The article considers modern approaches to the implementation of the quality management system at the milk processing enterprises. The features of the quality management process in the production of processed cheese are highlighted and the characteristic problems that arise during the introduction and operation of the quality management system are analyzed.

Keywords: quality management system, processed cheese, safety, quality, TQM, management processes.

УДК 631.147:633.522:631.53.01:006.063

ДОСВІД СЕРТИФІКАЦІЇ ОРГАНІЧНИХ НЕНАРКОТИЧНИХ КОНОПЕЛЬ АГРОПРОМИСЛОВОЮ ГРУПОЮ «АРНІКА»

Сова Н.А., Луценко М.В., Андрусевич К.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
Максак О.І.
Агропромислова група «Арніка»

В статті охарактеризований процес сертифікації підприємств, які займаються органічним виробництвом. Описані міжнародні стандарти. Наведені логотипи міжнародних стандартів. Наведена порівняльна характеристика органічної та екологічної сертифікації. Описаний реальний досвід сертифікації органічної продукції на прикладі насіння ненаркотичних конопель Агропромислової групи «Арніка».
Ключові слова: сертифікація, органічне виробництво, логотип, стандарт, коноплі.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах в Україні все більше набуває попиту виробництво органічної продукції, яка реалізується переважно на експорт. Органічне виробництво – це діяльність з вирощування та переробки сільськогосподарської продукції, під час якої виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів, консервантів тощо. На всіх етапах органічного виробництва застосовуються методи, принципи та правила, визначені Законом «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів.

Органічна продукція – це продукція, отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва відповідно до вимог Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції».

Сучасна наука переконливо доводить, чому вибір органічного продукту такий важливий. Наприклад, якщо людина щодня вживає органічні продукти, то вона не отримує через їжу та напої залишки 6–12 різних синтетичних пестицидів, що негативно впливають на здоров'я; органічне молоко містить на 50% більше корисних Омега-3 жирних кислот; хліб, виготовлений з органічних інгредієнтів містить в 2–3 рази більше поживних речовин; органічні ферми утворюють від 30% менше викидів парникових газів у порівнянні із звичайними фермами; органічне землеробство збільшує біорізноманіття видів на 30% і більше ніж неорганічне сільське господарство.

Останнім часом кількість господарств, які займаються органічним виробництвом зростає. За даними ТОВ «Органік Стандарт» у період з травня 2016 року по лютий 2017 року кількість операторів органічного ринку зросла з 284 до 399, а кількість операторів, які мають статус «органічний» зросла з 153 до 326.

За даними статистики Україна посідає 11 місце за розмірами площі органічних земель серед країн Європи та 32 місце за кількістю виробників органічної продукції [1].

Як зазначено вище, для того, щоб мати право реалізовувати органічну продукцію підприємство повинно пройти процес сертифікації.

Основними складовими сертифікації є інспекція та сам сертифікаційний процес. Інспекція – це виїзна планова перевірка господарюючого суб'єкта на відповідність його діяльності (всіх ланок виробництва, переробки, транспортування та продажу) до вимог стандартів органічного виробництва. Вона включає в себе огляд самого виробництва, перевірку документів, обговорення, відбір зразків, перевірку невідповідностей попередньої інспекції та заповнення інспекційних документів.

Процес сертифікації – це перевірка інспекційних документів, оцінка результатів інспекції, прийняття рішення та затвердження на сертифікаційному комітеті. Але при цьому інспектор в даному процесі участі не приймає, що сприяє більш об'єктивній оцінці при наданні статусу органічного господарства господарюючому суб'єкту [2].

Стрімкий розвиток органічного виробництва в країні сповільнює незавершеність створення законодавчої та нормативно-правової бази державної політики в сфері органічного виробництва, в тому числі і формування національної системи сертифікації.

Саме характеристиці процесу отримання сертифікату в Україні присвячено дану статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно аналітичних даних в Україні сертифікація органічної продукції спирається на наступні правові документи:

– Закон України № 425–VII від 03.09.2013 «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»;

– Постанова Кабінету Міністрів України № 241 від 30.03.2016 «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження»;

– Постанова Кабінету Міністрів України № 208 від 23.03.2016 «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва»;

– Постанова Кабінету Міністрів України № 982 від 30.09.2015 «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) аквакультури»;

– Закон України № 2408–III від 17.05.2001 р. «Про стандартизацію»;

– Закон України № 3164–IV від 01.12.2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»;

– Закон України № 2406–III від 17.05.2001 р. «Про підтвердження відповідності»;

– Закон України № 4004–XII від 24.02.1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»;

– Закон України № 771/97 від 23.12.1997 р. «Про безпечність та якість харчових продуктів».

Процес отримання державного сертифікату в Україні знаходиться в перехідному періоді, а саме:

– розроблені детальні правила виробництва органічної продукції тваринного походження, бджільництва та аквакультури;

– розроблений державний логотип (рис. 1);

– розроблений порядок та вимоги до маркування органічної продукції [3].

Рис. 1. Український державний логотип для органічної продукції

Правове регулювання сертифікації органічного виробництва в Україні [4] є складним процесом та свідчить, що для успішного розвитку органічного ринку в Україні потрібне чітке державне регулювання.

Досліджуючи зміст поняття «сертифікація» О. О. Гуцаленко зазначила, що «Сертифікація, як основна складова гарантійної системи, підтверджує якість органічної продукції на трьохступеневому рівні:

– перший – безпечність продукції (Система HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point), стандарт ISO (International Standards Organization) 22000, GMP (Good Manufacturing Practice), BRC/IFS (British Retail Consortium and the International Featured Standard);

– другий – якість продукції (стандарт ISO 9001–2009);

– третій – органічна якість (Стандарти органічного виробництва (регулювання ЄС, приватні стандарти)» [2,4].

Сертифікація продукції в Україні, згідно зі ст. 13 декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію», поділяється на обов'язкову та добровільну. Сертифікація на відповідність вимогам нормативних документів згідно з п. 1 ст. 15 даного декрету проводиться виключно в державній системі сертифікації.

За результатами отримання сертифіката відбувається включення виробника органічної продукції до Реєстру виробників органічної продукції (сировини), що визначається у п. 1 ст. 1 Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» як перелік осіб, яким надано право виробляти (вирощувати, переробляти) органічну продукцію (сировину).

У результаті затвердження органом з сертифікації позитивного рішення заявникові видається сертифікат та право маркувати продукцію спеціальним знаком відповідності. В перспективі, відповідно до п. 1 ст. 29 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» 2015 р., даний знак відповідності буде наноситися на продукцію та/або на інші об'єкти (табличку з технічними даними, пакування, супровідні документи тощо), пов'язані з цією продукцією.

У майбутньому знак відповідності технічним регламентам буде застосовуватися згідно із загальними принципами маркування, установленими ст. 30 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» 2015 р.

Але державна установа, що видає цей сертифікат, на тепер відсутня. Тому продукція сертифікується визнаними на міжнародному ринку стандартами. Основою сертифікації органічної продукції в світі є наступні різновиди стандартів [4].

1. **IFOAM** (Internenational Federation of Agriculture Movement) – міжнародна федерація (з 1980 р.) з органічного сільськогосподарського руху. IFOAM відіграє провідну роль у формуванні стандартів та міжнародній акредитації установ, що займаються сертифікацією органічної продукції на відповідність цим стандартам, і єднає понад 700 активних організацій-учасників у близько 110 країнах світу. Логотип IFOAM зображений на рис. 2.

2. **Постанова Ради ЄС 834/2007** та **Постанова Ради ЄС 2092/91** про загальні рамки і принципи органічного сільського господарства, вимоги до процесу виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та виготовлення харчових продуктів, ознаки і маркування органічної продукції; систему інспекції контролю органічної продукції, в тому числі при її імпорті в країни ЄС [2, 5]. Логотип сертифікату, який видає Європейський орган сертифікації є знак «Євролисток» (рис. 3). Якщо на упаковці продукту є цей логотип – це гарантія, що всі інгредієнти продукту отримані в результаті органічного виробництва, а весь ланцюжок його виробництва пройшов сертифікацію європейських акредитованих відомств [5].

Рис. 2. Сертифікат IFOAM

Рис. 3. Офіційний європейський логотип органічних харчових продуктів

3. Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування **«БІОЛан»** – приватні українські стандарти (рис. 4).

Торговий знак «БІОЛан» використовується для маркування виключно органічних продуктів. Логотип «БІОЛан» на упакуванні гарантує:

– 100% органічний статус господарства-виробника (без паралельного традиційного виробництва);

– відсутність ароматизаторів, фарбників та генетично модифікованих організмів (ГМО) у складі продукту;

– відсутність хімічно-синтетичних пестицидів та легкорозчинних добрив при вирощуванні сировини;

– регулярні інспекції усієї продуктової лінії (виробників, переробних підприємств) незалежним сертифікаційним органом.

Власник торгового знаку – Асоціація «БІОЛан Україна». Логотип використовується для ідентифікації продукції, що виготовлена відповідно до Стандартів органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і харчових продуктів «БІОЛан» [6].

4. **Національна Органічна Програма (NOP)** – національна органічна програма США, яка сертифікує та контролює органічних виробників. Вимоги до маркування від NOP (рис. 5) поширюються на сирі, свіжі та перероблені продукти, які містять органічні сільськогосподарські інгредієнти.

Рис. 4. Логотип БІОЛан

Рис. 5. Офіційний американський логотип органічних харчових продуктів

5. **Японські сільськогосподарські стандарти (JAS)** – національні стандарти Японії, які у 2000 році набули чинності для органічного рослинництва та рослинної продукції, а з 2005 року – для продуктів тваринництва, знак маркування яких наведений на рисунку 6.

6. Стандарти **«Біо Свіс» (Bio Suisse)** – приватні стандарти швейцарської Асоціації «Біо Свіс» (рис. 7).

7. **Деметр** – стандарти біодинамічного сільського господарства. Знак Demeter (рис. 8) вказує на виробництво за правилами біодинамічного органічного виробництва. Біодинамічні харчові продукти – це більше, ніж просто їжа. Біодинаміка – це холістична філософія, яка базується на ідеї єдності усього живого [2, 7]. Біодинамічне сільське господарство (землеробство) – це один з напрямків екологічно чистого землеробства, що відкидає застосування штучних мінеральних добрив і отрутохімікатів, біодинамічні фермери і садівники намагаються використовувати для обробки ґрунту і рослин, а також на корм худобі тільки ті матеріали, які утворилися в процесі життєдіяльності і несуть в собі життєві сили. Оскільки ґрунт розглядається також як живий організм особливого роду, то цим визначається вибір добрив: компост, гній, зелені добрива, рідкі добрива з рослин. Біодинамічне господарювання передбачає застосування спеціально приготованих біодинамічних препаратів. Біодинамічні препарати (виготовлені з ферментованого коров'ячого гною, мінералів, квітів і трави) використовуються, щоб допомогти відновити і гармонізувати життєві сили господарства і підвищити харчову якість і смак їжі [8].

Рис. 6. Офіційний японський логотип органічних харчових продуктів

Рис. 7. Стандарти «Біо Свіс»

8. Внутрішні стандарти держав світу, постанови, програми і правила (директиви і правові норми) [2, 7].

На органічних продуктах із ЄС може стояти національний знак. Наприклад, у 2001 році Федеральне міністерство захисту прав споживачів продовольства та сільського господарства Німеччини представило національне маркування – **Bio-Siegel** (Екологічна печатка) (рис. 9), що позначає продукти підприємств, які дотримуються органічних вимог ЄС.

Рис. 8. Знак біодинамічної продукції

Agriculture Biologique (Євросоюз, Франція) – Європейський французький сертифікат, чинний ще з 1985 року і охоплює усі етапи створення органічної продукції – від закупки до реалізації та утилізації. Французький логотип органічних харчових продуктів наведений на рисунку 10.

Рис. 9. Екологічна печатка

Soil Association (Великобританія) – одна із перших компаній, що розробила зібрання правил стосовно господарської діяльності без шкоди для навколишнього середовища. Логотип органічних харчових продуктів у Великобританії наведений на рисунку 11.

Рис. 10. Офіційний французький логотип органічних харчових продуктів

Рис. 11. Офіційний логотип органічних харчових продуктів у Великобританії

Офіційний логотип **AIAB/ICEA** (Італія) наведений на рисунку 12.

Сертифікат **Halal** (Арабські країни) підтверджує відповідність продукції мусульманським релігійним канонам та нормам, допустимим до раціону народів ісламського шаріату. Дане маркування (рис. 13) позначає продукцію, що не перечить мусульманській вірі.

Рис. 12. Офіційний італійський логотип органічних харчових продуктів

Сертифікат **Kosher** (для іудеїв) підтверджує, що дана продукція не перечить законам Галаха – іудейського віросповідання. Наприклад, даний сертифікат підтверджує, що процес виробництва м'ясної продукції був виконаний у відповідності до іудейських законів. При чому, є список тварин, м'ясо котрих не може бути використано у раціоні, відповідно – таким продуктам сертифікат присвоєний бути не може. Сертифікат Kosher (рис. 14) присвоюється тільки екологічно чистим та корисним продуктам, споживання яких є раціональним [7].

Рис. 13. Логотип органічних продуктів Halal

Іноді на упаковці харчових продуктів зазначено не тільки органічне маркування, а й екологічне (рис. 15).

Рис. 14. Знак Kosher

Рис. 15. Екологічний сертифікат «Зелений журавлик»

В Україні на законодавчому рівні органічна й екологічна сертифікація є добровільною. При цьому важливо розуміти: вони не виключають одна одну, а відрізняються за своїми вимогами до виробничих процесів і продукції, органами сертифікації та методами оцінки.

Порівняльна характеристика органічної й екологічної сертифікації наведена в таблиці 1 і відображає особливості кожної з систем. Яку з них обрати для себе, визначає виробник, враховуючи свої технічні та технологічні можливості, у комплексі з можливістю забезпечення необхідних поставок органічної сировини або досягнення відповідності вимогам екологічних стандартів [9].

Про українську систему сертифікації говорити поки що рано, оскільки Закону, який би регламентував органічне виробництво в Україні, ще немає. На сьогоднішній день виробництво органічної продукції у країні сертифікується представниками іноземних компаній, які діють у відповідності до норм та стандартів, дійсних для країн ЄС, а іноді – США та інших. Іноземних структур, які сертифікують, в Україні близько дванадцяти. Давно працюють такі як Контрол Юніон (Нідерланди), IMO (Швейцарія), а також представники Італії, Німеччини, Угорщини, Польщі тощо [5].

В Україні, згідно законопроекту (2007 рік) право розробляти і затверджувати Стандарти виробництва органічної продукції було покладено на Центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики України. За висновками робочої групи у 2004 році, найоптимальнішою основою системи національних стандартів в нашій державі був Кодекс FAO|WHO (Food and Agriculture Organization, World Health Organization) з харчової продукції, але з часом, за ініціативи експертів програми BISTRO-2003, дійшли згоди про необхідність розробки стандартів на основі Резолюції ЄС № 2092/91.

В 2007 році, за підтримки Дослідного інституту органічного сільського господарства та Інституту екологічного маркетингу (Швейцарія) в рамках міжнародного швейцарсько-українського проекту «Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні», був створений перший український сертифікаційний орган «Органік Стандарт», маркування якого наведено на рис. 16. Він акредитований відповідно до стандартів ISO/IEC GUIDE 65:1996 і здійснює сертифікацію в залежності від орієнтації на ринок збуту (український, міжнародний, ринок США, Швейцарії, Японії) за стандартами БІОЛАН, Постановою Ради (ЄС) 834/2007, 889/2008 а також NOP, JAS, Bio Suisse [3].

Рис. 16. Знак Органік Стандарт

Наразі компанія «Органік Стандарт» здійснює сертифікацію у всіх регіонах України та в Республіці Білорусь, крім того проводить інспекційні роботи в Казахстані в партнерстві з міжнародними органами сертифікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розглянувши асортимент органічної продукції, що вироблена в Україні [10], можна зробити висновок, що переважна більшість має логотип «Євролисток». Питання постало погано це чи добре і чому практично відсутній на таких продуктах Український державний логотип (рис. 1). Тому **завданням даної**

Таблиця 1

Порівняльна характеристика органічної та екологічної сертифікації

Показник	Органічна сертифікація	Екологічна сертифікація
Основна мета	Зменшення навантаження на навколишнє середовище, турбота про здоров'я споживача і чесна конкуренція	
Стандарти	Кілька систем стандартизації. В ЄС – Регламент Ради ЄС № 834/2007. Окремо – національні системи США, Японії, а також близько 160 приватних систем сертифікації, акредитованих у міжнародній системі IOAS* на основі базових стандартів IFOAM.	Основні принципи та методи – міжнародний стандарт ISO 14024.
Об'єкти стандартизації	Продукція рослинного та тваринного походження, дикі рослини, аквакультури (сировина та продукти переробки).	Харчові продукти та напої (продукти переробки)
Принципи оцінювання	З поля до прилавка: управління господарством, склад продукту.	Від сировини до прилавка: показники безпеки сировини, енергетичної, ресурсної та екологічної ефективності виробництва, склад продукту, матеріали для пакування, методи зберігання та транспортування.
Основні обмеження	Без використання синтетичних пестицидів і мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових барвників, а також без використання ГМО. Корм для тварин без консервантів і стимуляторів росту, збудників апетиту, превентивного застосування антибіотиків. Безстресові умови утримання тварин. Продукти переробки мають становити не менше 70% органічно сертифікованої сировини. Заборонено рафінування, мінералізація та інші методи, що знижують поживні властивості продукту. Обмежений склад ароматизаторів і барвників.	Більш суворі у порівнянні з державними нормами показники безпеки щодо забруднення сировини агрохімією, важкими металами і радіонуклідами. Без використання ГМО. Забороняється використання технологій переробки, що впливають на природну цінність сировини. Встановлені показники екологічної результативності виробництва: енерго-ефективність, ресурси, емісії, відходи. Заборонено використання в якості складових 70 найменувань харчових добавок. Установлено вимоги до пакувальних матеріалів, упаковки, умов транспортування та зберігання готової продукції.
Об'єкти сертифікації	Сировина: фермерське господарство. Готовий продукт: найменування та партія.	Готовий продукт: найменування.
Термін дії сертифіката	1 рік.	3 роки за умови щорічного нагляду за сертифікованою продукцією.
Вартість сертифікаційних робіт	Від 3 000 € до 8 000 €	Від 500 €

** IOAS – міжнародна служба акредитації в сфері органік, яка встановлює загальну відповідність сертифікаційних програм і робить спроби гармонізувати стандарти, приймаючи до уваги особливості різних країн.*

статті є аналіз реального досвіду сертифікації органічної продукції на прикладі насіння ненаркотичних конопель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час наукової співпраці між співробітниками Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету та представниками Агропромислової групи «Арніка» з'ясовано, що етапи отримання сертифікату «Євролисток» дійсно доволі складні і тривалі.

Для ведення органічного землеробства сільськогосподарські землі повинні відповідати певним вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо. Але лише наявності територій, потенційно придатних для ведення органічного землеробства, недостатньо. Слід чітко уявляти, що перехід від так званих звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства (так званий конверсійний період) є досить тривалим процесом (від 2 до 4 років) [5].

Коли Агропромислова група «Арніка» вирішила займатися органічним виробництвом, першим кроком на шляху до сертифікації був вибір акредитованої установи, яка має право видавати сертифікати, так як кожне підприємство має право самостійно вибирати сертифікуючу установу. Пілотний проект органічного землеробства був реалізований на одному з сільськогосподарських підприємств Агропромислової групи «Арніка» – ПП «Граніт-Агро», яке обрало у якості сертифікуючого органу ТОВ «Органік Стандарт». Далі проводилася інспекція господарства, яка була, перш за все, заходом контролю за дотриманням усіх процедур, визначених стандартами. Відбиралися проби ґрунту для проведення аналізів на наявність шкідливих залишків. Інспектором проводився попередній огляд підприємства та здійснювався опис господарства: визначався план господарських будівель та земель; фіксувалася інформація щодо загальної площі земель, сортів рослин, що використовувалися, про насіння, джерела його надходження та насіннєвий фонд, про власні та покупні дозволені добрива, що використовувалися в господарстві; перевірявся звіт про технології вирощування кожної культури; перевірялась книга ведення історії полів з культурами, що на них вирощувалися; ретельно перевірялися бухгалтерські документи.

Після інспекції ПП «Граніт-агро» засіяло органічне насіння конопель, яке супроводжувалося відповідним документом на придбання. Як зазначалося вище перехідний період органічного виробництва тривалий. Для однорічних культур він складає щонайменше 2 роки до посіву культур вже з органічною якістю; для багаторічних культур (крім фуражних) – щонайменше, 3 роки до першого збору органічного врожаю; на корм, для лук і пасовищ чи багаторічних фуражних культур – щонайменше протягом двох років до початку використання в якості органічних кормів. Контролюючий орган може як скоротити перехідний період, так і подовжити його.

Для вирощування органічних конопель ПП «Граніт-Агро» використовувало тільки дозволені ТОВ «Органік Стандарт» добрива та засоби для боротьби зі шкідниками. Під час застосування дозволених засобів документувалися всі проведені заходи (тип заходу, місце проведення, знаряддя, ПІБ відповідальної особи), а також описувалася ситуація зі шкідниками та бур'янами на полях (уточнювалися вид шкідників, дата та локалізація ураження, стан забур'яненості, тощо).

Потрібно відмітити, що ПП «Граніт-Агро» веде чіткий облік та документування органічного виробництва: експлуатація техніки, яка використовується для вирощування та збору врожаю організована таким чином, щоб на органічні поля не попали ніякі шкідливі речовини, а вже зібраний врожай обов'язково зберігається в окремих спеціально підготовлених складах. В одному складі зберігається органічне насіння конопель лише одного сорту «Гляна». Для боротьби зі гризунами в складах використовують ультразвукові пристрої. Вся процедура переходу ПП «Граніт-Агро» на органічне виробництво зайняла три роки. Тільки після цього ТОВ «Органік Стандарт» прийняло рішення про його сертифікацію і насіння конопель можна було реалізовувати як органічне. Підтвердження сертифікату відбувається щорічно. Агропромислова група «Арніка» виробляє органічні продукти в основному на експорт, тому аналіз продукції вони проводять в Німеччині в лабораторії Eurofins за процедурою, встановленою законодавством Євросоюзу. Цей процес дуже затратний, але компанії, які купують дану продукцію впевнені в результатах якості та не мають ніяких підозр.

Висновки з даного дослідження. Маючи органічний сертифікат EU, швейцарський сертифікат Bio Suisse, американський сертифікат NOP USDA Агропромислова група «Арніка» продає насіння ненаркотичних конопель на експорт, тому що за кордоном воно користується попитом і підприємство має дохід. Для успішного розвитку органічного ринку в Україні потрібна чітка державна урядова політика. Створення національної системи сертифікації, а також прийняття управлінських рішень в сфері органічного виробництва неможливе без вивчення існуючих систем міжнародних стандартів в даній області і має бути спрямовано на встановлення міжнародної еквівалентності гарантійної системи, а це в свою чергу, сприятиме збільшенню експортного потенціалу органічної продукції.

Список літератури:

1. Органічне виробництво в Україні: реалії та перспективи / Департамент продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України. – 2017.
2. Сертифікація органічної продукції в Україні [Електронний ресурс] / О. О. Гуцаленко. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua
3. Сертифікація органічної продукції: законодавчі вимоги [Електронний ресурс] / А. Кошпармак. – Режим доступу: http://www.lawfirmsofiya.kiev.ua/data/upload/all/file/ilovepdf_com.pdf

4. Мельник В. О. Правове регулювання сертифікації органічного виробництва в Україні / В. О. Мельник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 68–74.
5. Що таке органічні продукти? Сертифікація та маркування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.organic. com.ua
6. Правила використання торгового знаку Біолан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.biolan.org.ua
7. Органічні продукти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://harchi.info/articles/organichni-produkty
8. Органічні продукти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Органічні_продукти
9. Берзіна С. В. EcoLabel в анфас і в профіль / С. В. Берзіна // Діловий вісник. – 2015. – Вип. 6(253). – С. 32–36.
10. Сова Н. А. Аналіз асортименту органічних харчових продуктів у м. Дніпро / Н. А. Сова, М. В. Луценко, К. В. Андрусевич, Ю. С. Амеліна // Хранение и переработка зерна. – 2017. – Вип. 7(215). – С. 53–56.

Сова Н.А., Луценко М.В., Андрусевич Е.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет
Максак О.И.
Агропромышленная группа «Арника»

ОПЫТ СЕРТИФИКАЦИИ ОРГАНИЧЕСКОЙ НЕНАРКОТИЧЕСКОЙ КОНОПЛИ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ГРУППОЙ «АРНИКА»

Аннотация
В статье охарактеризован процесс сертификации предприятий, которые занимаются органическим производством. Описаны международные стандарты. Приведены логотипы международных стандартов. Приведена сравнительная характеристика органической и экологической сертификации. Описан реальный опыт сертификации органической продукции на примере семян ненаркотической конопли Агропромышленной группы «Арника».
Ключевые слова: сертификация, органическое производство, логотип, стандарт, конопля.

Sova N.A., Lutsenko M.V., Andrusevych K.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University
Maksak O.I.
Agroindustrial Group Arnika

THE EXPERIENCE IN CERTIFICATION OF ORGANIC NON-NARCOTIC HEMP BY ARNIKA AGRO-INDUSTRIAL GROUP

Summary
The article describes the process of certification of enterprises engaged in organic production. International standards are described. Listed logos of international standards. The comparative characteristic of organic and ecological certification is presented. The real experience of certification of organic products on the example of non-narcotic hemp seeds of the Arnika Agroindustrial group is described.
Keywords: certification, organic production, logos, standard, hemp.

УДК 519.6

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ МОБІЛЬНОГО ДОДАТКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ХМАРНОЇ БАЗИ ДАНИХ

Старіков В.А.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті описано основи проектування мобільного додатку для операційної системи Android з використанням хмарної бази даних Cloud Firestore. Проаналізовано основні труднощі, які виникають під час розробки додатків та які проблеми вирішує хмарна база даних. Проведено тестування отриманого додатку та системи Cloud Firestore. Зроблено висновки щодо роботи хмарної бази даних, розглянуто переваги і недоліки таких систем. Представлено рекомендації щодо створення додатку.
Ключові слова: хмарна база даних, мобільний додаток, хмарні технології, Android, інтернет-технології.

Постановка проблеми. Мобільні пристрої стали невід'ємною частиною повсякденного життя. На них з'явилися бізнес додатки та додатки компаній. Як і у випадку з іншим програмним забезпеченням, вибухова кількість та різноманіття мобільних додатків призвело до виникнення великої кількості пізнавальних ресурсів про них – з відгуками, рекомендаціями та оглядами [1].

Зараз стандартною є ситуація, коли користувач використовує як комп'ютерну так і мобільну версії. Щоб зробити користування таким додатком зручним необхідно щоб данні з всіх версій додатку користувача зберігалися в одній версії додатку. Однією з реалізацій такого серверу є хмарна база даних (БД) – база даних, що працює на базі хмарних обчислень. Є дві поширені моделі розгортання: користувачі можуть запускати бази даних на хмарі незалежно, використовуючи віртуальну машину, або вони можуть отримати доступ до сервісу бази даних, що підтримується провайдером хмарних БД [2]. Такі бази даних надають можливість працювати в режимі офлайн, а також синхронізацію цих даних між іншими пристроями на яких встановлено додаток.

Створення мобільних додатків з використанням хмарних баз даних зараз є актуальною задачею для бізнес сегменту. Через націленість технології на комерційний сегмент бракує наукових досліджень, що описують створення додатків та програм з використанням хмарних БД. Основний загал розробників уникають використання хмарних БД, вважаючи їх незрозумілими та обмеженими у можливостях. Існуючі приклади додатків, що надають розробники у документації не показують роботи реальних додатків. Саме тому дослідження роботи хмарних сервісів баз даних є актуальним сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хмарні технології та хмарні бази даних стали справжньою сенсацією в світі інформаційних технологій. Як вважає Томас С. хмарні БД це технологія, що матиме великий успіх у майбутньому: технологія DBaaS (база даних як сервіс), що лежить в основі більшості хмарних БД, витіснить класичні реляційні бази даних з ринку мобільних та багатоплатформенних розробок [3]. Важливість хмарних баз даних у майбутньому також підкреслюють Ш. Раманатхан, С. Гоель та С. Алагумалай [4].

З теми розробки мобільного додатку з використанням хмарних баз даних було знайдено лише одне дослідження з загальними рекомендаціями. Розробник В. Картер рекомендує звернути увагу на питання безпеки даних сервера та мобільного додатку, навчитися правильно розраховувати період синхронізації даних, наголошує на виборі правильної платформи для додатку та рекомендує до використання NoSQL бази даних [5]. З публікацій ясно, що технологія знаходиться в зародковому стані і знання дослідників про неї недосконалі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні рекомендації містять у собі лише загальні правила для роботи з сервісом і не описують особливостей з якими стикнеться розробник мобільного додатку. Зараз у наявності є лише приклади від виробника технології, які не відображають того як взаємодіятиме додаток з хмарною базою даних у реальних умовах. Створити рекомендації, що допоможуть розробникам мобільних додатків – основна задача дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження роботи певної хмарної бази для Android додатку. На основі інформації з публікацій та попередніх досліджень, варто обрати хмарну базу даних, що є найбільш придатною для розробки мобільного додатку. Важливим аспектом дослідження є перевірка можливостей обраної хмарної БД та того, як працює ця система на практиці. В результаті дослідження ставиться за мету створити тестовий додаток, що буде виконувати базові дії з хмарною БД: оновлення БД у реальному часі, формування окремих запитів та отримання даних з хмари тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед існуючих хмарних баз даних сумісними з Android є Realm [6], Cloud Firestore [7] та Firebase Realtime Database [8]. В межах одного дослідження неможливо розглянути проектування додатку під кожну хмарну БД, тому необхідно обрати одну з систем.

Realm – бібліотека, призначена для полегшення зберігання даних на пристрої, аналог ORM, тільки зі своїм ядром і специфікою. В даний час її розробники створили рішення для хмарного зберігання бази даних. Все будується на ідеології «живих об'єктів», в цій системі розробнику не потрібно реалізовувати синхронізацію між потоками, пристроями, користувачами. Розробники цієї бази даних гарантують велику швидкість вибірок, тим самим вибірки з бази даних можна робити навіть в UI-потоці. Проте для налаштування хмарної бази даних розробнику необхідно

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

встановити серверну частину Realm на власний сервер. Це виключає Realm з дослідження, бо ця технологія не є DBaaS.

Firebase Realtime Database та Cloud Firestore на перший погляд схожі між собою, але це не так. Обидві бази даних мають можливість роботи у режимі реального часу, а також підтримують режим офлайн. Вони є NoSQL базами даних. Ці бази даних працюють на серверах Google, що необхідність мати власний сервер. Cloud Firestore є сучаснішим продуктом та має більше функцій. Відмінності Cloud Firestore наведені нижче.

1. Розширена масштабованість бази даних.
2. Підвищена потужність та простота роботи.
3. Дані автоматично синхронізуються в центрах обробки, що дозволяє підтримувати багато регіонів та забезпечити стабільність роботи.
4. Cloud Firestore працює з власною моделлю даних Document-Collection, на відміну від Firebase Realtime Database що працює на основі JSON.
5. Cloud Firestore може працювати з складними запитами, що значно розширює її можливості [9].

Отже, для проведення дослідження буде використано Cloud Firestore, бо вона є найперспективнішою серед наявних та має більш широкий функціонал.

Для роботи з обраною хмарною БД необхідно розглянути модель даних. Модель даних у Cloud Firestore — це модель Document-Collection. Ця модель передбачає що дані зберігаються у деревоподібній структурі, але при цьому дані з дерева прив'язані до документів (document). Усі документи згруповані в колекції (collections) і глобальні відношення встановлюються вже між колекціями. Для роботи з колекціями Cloud Firestore необхідно дотримуватись правил, що наведені нижче.

1. Колекції можуть містити лише документи. Документ не може безпосередньо містити поля з значеннями, і не може містити інших колекцій.
2. Документи не можуть містити інші документи, але вони можуть вказувати на частини інших документів.
3. Корінь бази даних може складатися лише з колекцій і не може містити окремих документів.

Тепер перейдемо безпосередньо до розробки додатку з використанням Cloud Firestore. Тестовий додаток матиме назву «Thought About Life». Він виконує одну просту функцію — записує думки користувачів до бази даних та дозволяє переглянути їх. Для реалізації цієї задачі необхідно створити декілька класів.

Cloud Firestore підтримує написання власних моделей документів на мові Java, які буде внутрішньо конвертувати в об'єкти хмарної бази даних. Кожен клас моделі повинен мати загальнодоступний конструктор, який не містить аргументів. Крім того, клас повинен включати загальнодоступний геттер для кожного поля. Після створення класів моделей, необхідно додати дані з них до хмари. Щоб це зробити, потрібно вказати в якому документі необхідно розмістити дані. Для Cloud Firestore це можна зробити використовуючи Document Reference та шлях до

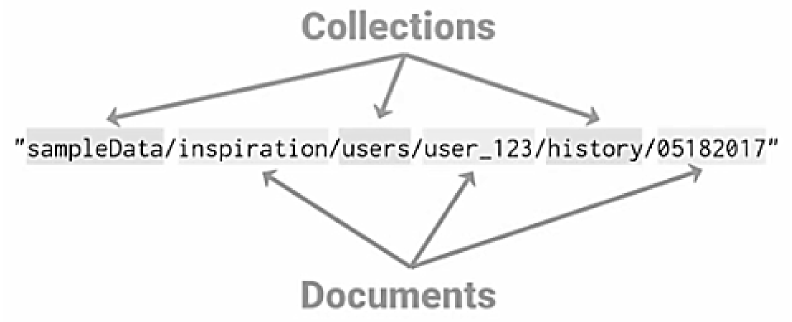

Рис. 1. Структура шляхів до документів

необхідного документу. Необхідно пам'ятати, що шлях треба вказувати разом з колекціями та документами. Колекції у шляху повинні бути прописані попереду документів (рис. 1).

Щоб додаток мав доступ до хмарної БД необхідно створити дозволи бази даних. Як і в звичайних базах даних, Cloud Firestore містить набір правил безпеки, які визначають, чи буде певна дія дозволена чи ні. За замовчуванням вони налаштовані так, що ніхто не може читати та писати в базі даних. Тому додатку необхідні дозволи для читання та запису даних. Це можна зробити за допомогою вкладки «Rules» консолі Cloud Firestore.

Наступним кроком в процесі створення додатку є налаштування механізмів отримання даних, формування запитів та завантаження даних до хмари. Отримання даних відбувається автоматично після налаштування DocumentReference та екранів самого додатку. Для створення запитів Cloud Firestore має спеціальну функцію. Використовуючи її, можна вказати які документи або колекції необхідно завантажити.

Для реалізації запитів використано функцію add Snapshot Listener. Для отримання даних з документів бази існує функція onSnapshot. Перший виклик створює об'єкт документа з повним його вмістом. Потім кожного разу, коли вміст змінюється, новий виклик функції оновлює об'єкт документа.

Налаштувавши взаємодію з хмарною БД отримаємо готовий додаток. Тепер необхідно його протестувати. Для цього на головному екрані додатку створимо нову думку та завантажимо її до хмарної БД (рис. 2).

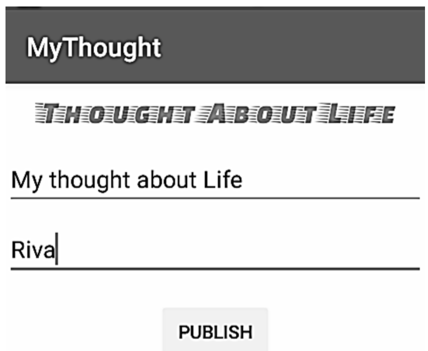

Рис. 2. Екран програми під час тестування

Перевіримо наявність даних в хмарній БД за допомогою консолі Firebase. Повернувшись до консолі Firebase, виберемо вкладку даних і бачимо, що в колекції даних є додана думка. Це озна-

Рис. 3. Колекція Cloud Firestore під час тестування

чає, що додаток з'єднаний з базою даних та може отримувати та відправляти дані на сервер (рис. 3).

Отриманий додаток показує основні можливості роботи з Cloud Firestore – він може завантажувати та отримувати дані з хмарної БД а також формувати запити для отримання вибірок даних.

Висновки і перспективи. Хмарні бази даних є прикладом новітньої та зручної технології. Для роботи з такою базою даних не потрібно налаштовувати сервер власноруч. Оскільки Cloud Firestore – це база даних, що не використовує хеш-пам'ять, то все буде оброблено серверами компанії-розробника. Як і інші продукти Firebase, Cloud Firestore створено для багатоплатформенного програмування. Cloud Firestore має офлайн режим роботи та дозволяє запуститися додатку без підключення до Інтернету.

Щоб розробити додаток з застосуванням хмарної БД необхідно дотримуватись наведених нижче правил.

1. Не порушувати модель даних Document-Collection та правильно формувати звернення до документів БД (див. рис. 1).

2. Під час створення кожного з класів моделей необхідно створити загальнодоступний конструктор, який не містить аргументів. Крім того, клас повинен включати загальнодоступний геттер для кожного поля.

3. Для завантаження даних до БД використовувати функцію add Snapshot Listener, а для отримання – on Snapshot.

4. Перевірити наявність прав на доступ додатку до БД у правилах Cloud Firestore. Якщо прав на читання та запис немає необхідно додати їх до серверу хмарної БД.

Головним недоліком обраної хмарної БД є те, що Cloud Firestore – новітня технологія та погано протестована в реальних умовах. Загалом варто відмітити, що протестована хмарна база даних не підходить для організації системи з надскладними запитами. Вадою також буде необхідність освоювати іншу методологію створення бази даних, так як тут немає реляційних моделей в класичному вигляді. Проте технологія Cloud Firestore надзвичайно швидка в розробці та зручна для програміста та має значний потенціал у майбутньому.

Список літератури:

1. Mobile Usage Statistics: Key Facts and Findings for Publishers. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://blog.ezoic. com/mobile-usage-statistics-key-facts-and-findings-for-publishers/
2. Хмарні бази даних. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хмарні_бази_даних
3. Why Data Will Be Stored in Cloud Databases in the Future. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://datafloq.com/read/why-data-will-be-stored-in-cloud-databases-future/2205
4. Comparison of Cloud database: Amazon's SimpleDB and Google's Bigtable. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ieeexplore.ieee.org/document/6146861/
5. How to choose a database for your mobile apps. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.infoworld. com/article/2887754/mobile-development/how-to-choose-a-database-for-your-mobile-apps.html
6. Realm. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://realm.io/
7. Cloud Firestore. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://firebase.google.com/products/firestore/
8. Firebase Realtime Database. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://firebase.google.com/docs/database/
9. Firebase's new database: Cloud Firestore. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://medium.com/ @garr741/firebases-new-database-cloud-firestore-9109789d6662

Стариков В.В.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБЛАЧНОЙ БАЗЫ ДАННЫХ

Аннотация
В статье описано основы проектирования мобильного приложения для операционной системы Android с использованием облачной базы данных Cloud Firestore. Проанализированы основные трудности, возникающие при разработке приложений и проблемы решает облачная база данных. Проведено тестирование полученного приложения и системы Cloud Firestore. Сделаны выводы о работе облачной базы данных, рассмотрены преимущества и недостатки таких систем. Представлены рекомендации по созданию приложения.

Ключевые слова: Облачная база данных, мобильное приложение, облачные технологии, Android, интернет технологии.

Starikov V.V.
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

FEATURES OF MOBILE APPLICATIONS DEVELOPMENT WITH CLOUD DATABASE

Summary
The article describes the basics of designing a mobile application for the Android operating system using the Cloud Firestore cloud database. The main difficulties that arise during the development of applications and the problems that solve the cloud database are analyzed. Testing of the received application and the system of Cloud Firestore. Conclusions regarding the work of the cloud database are made, the advantages and disadvantages of such systems are considered. Recommendations for creating an application are presented.
Keywords: Cloud database, mobile application, cloud technologies, Android, Internet technologies.

UDC 629.039.58

USE OF THE NEURAL NETWORK SYSTEM OF SOUND SIGNALS AS A METHOD OF RECOGNITION OF THE HUMAN SPEECH. STRUCTURE OF SYSTEMS OF THE SYNTHESIS AND RECOGNITION OF SPEECH. PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

Turmanov A.
Lanzhou Jiaotong University

The system of synthesis and post-processing of the human voice is analyzed. The spectra and physical characteristics of speech sounds are studied. The ways of speech recognition are considered based on the system of neural networks.
Keywords: synthesis, sound spectrum, speech recognition, neural network.

Computers are increasingly used in various areas of our lives. As a result, new problems related to the input of information have arisen in front of the humanity. The input of data through a keyboard or a mouse which is usual for us takes a considerable amount of time and energy. It would be simpler to use the instrument that is inherent to us by nature – our voice. The possibility of voice control of systems will greatly simplify the data input and open big prospects in the development of technologies, incl. computer ones. Speech recognition systems would allow to control the work by voice and to input any text.

In the countries of the former Soviet Union, the serious experience has been accumulated in this respect. Thus, «the results of Soviet times researches corresponded to the global level, but they were of the scientific and applied nature, not setting a goal of the successful commercial use of these results. There was a competition of several scientific schools: Leningrad, Novosibirsk, Georgia, Belarus, Ukraine, etc. – both at the scientific field and especially in the last years of this renaissance, in the sphere of creating the prototypes of command speech recognition systems» [1, p. 84]. To date, there is a number of software products for the recognition of Russian speech: «Gorynych», «Dictograph», «Perpetuum», «Dragon», etc. The areas of application of these systems are extensive: cartography, telephony and Internet, security systems, medicine, etc. These systems are especially relevant for disabled. The process of practical use of speech recognition systems at the modern level is complicated by the following problems: speaker's slips of the tongue, gibber and mistakes, accent, other individual features of the diction (human factor), extraneous noises, machine errors in the recognition. In order to understand the essence of these problems in more details, let us focus on the very process of speech recognition.

An artificial neural network is a mathematical model of parallel calculations that internally connects a system of interacting simple processors (artificial neurons). Each process of such a network only works with the signals that it occasionally receives, and the signals which it sends to other processors. Connected to a large enough network with the controlled interaction, such simple processors together are able to perform quite complex tasks. This model is called artificial neural networks (ANN).

Thus the process of speech recognition can be divided into two main phases: digitization and decoding. In the first phase, the input audio signal is recorded and divided into fragments. In the decoding phase, the information obtained is analyzed based on the use of different models and algorithms (see Figure 1).

In the proposed system, we neglected the McGurk effect [2, p. 746–748]. The essence of it is as follows: the perception of speech is multi-modal, which is the compilation of information from several senses. In the McGurk experiment, the

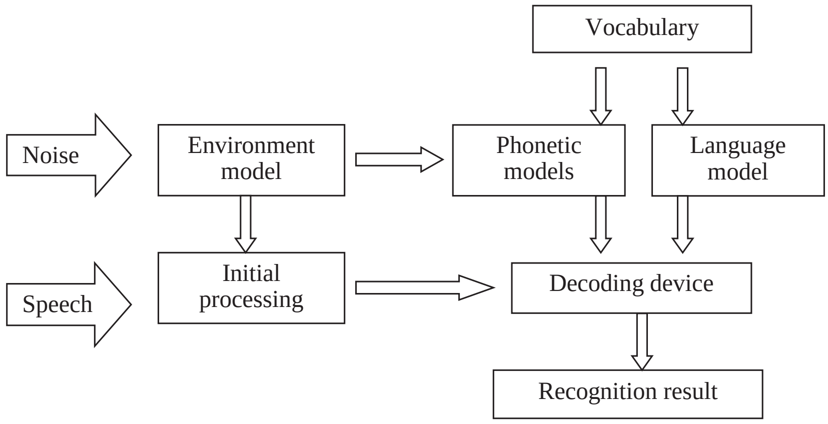

Fig. 1. Structure of the speech recognition system based on the neural network system

subjects saw a man on the screen whose articulation of the lips corresponded to the syllables «ga-ga». At the same time, the acoustic signal «ba-ba» sounded. Most subjects heard a completely different sound – da-da, while they did not realize the discrepancy between auditory and visual simulations. This effect is very stable.

There are many methods of synthesizing the human speech, the main ones are: the compilation synthesis – the compilation of a unique knowledge base from individual samples of a sound (phoneme), pronounced by a certain person, and the formant-voice synthesis where a person's speech path is modeled with the certain accuracy. Apparently, the first type of synthesis requires a very extensive work on creating a sound database, and the self-learning of this synthesis model is extremely difficult. The formant-voice model allows the self-learning, but because of the complexity of modeling the speech path, a person has the lower recognition accuracy. Nevertheless, integrating into the neural network model, the synthesized sounds acquire the intelligible character of recognition, thus the first one is preferable for the research.

Now, we face the task of collecting and isolating the physical characteristics of sounds. For this purpose, we have assembled a circuit consisting of a microphone, an amplifier and a program (Gold wave), which shows the spectrum of a sound.

During the research it has been revealed that four frequencies predominantly occur in the formation of speech, which arise resonantly in the cavities of the speech path. These frequencies are called *formants*.

Spectral studies of the voice reveal a change of the content in speech sounds of these or those certain frequency parts. As a result of these studies, the fact of presence of formant frequencies containing the basic speech information has been revealed. The monitoring of changes of these frequencies, as well as changes of the amplitude of a sound signal makes it possible to extract lexical elements – phonemes and allophones from the signal.

Figure 2 correctly shows the formant composition of vowels «и [i:]» and «у [u:]» when pronouncing the sequence of these sounds. When transiting from the vowel «и [i:]», there is a displacement of the formant frequency f2 from 2400 Hz to 784 Hz, as well as the simultaneous weakening of formants f3 and f4.

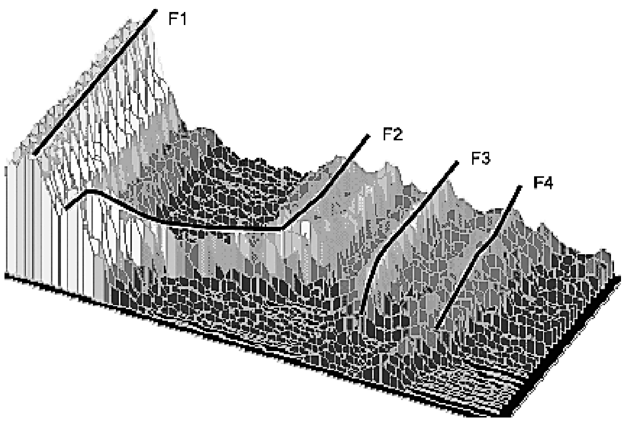

Fig. 2. Spectrum of sounds «и [i:]» and «у [u:]»

It is clearly visible that both the amplitude and the frequency of formant parts of the sound can vary during the articulation. In this case, the number of the formants themselves in speech sounds is constant and always equals to 4.

The next object of research is noise sounds, it is difficult to distinguish formant parts in them. This can be seen in Figure 3, where the spectrum of sound is «х [h]» (which is a turbulent noise).

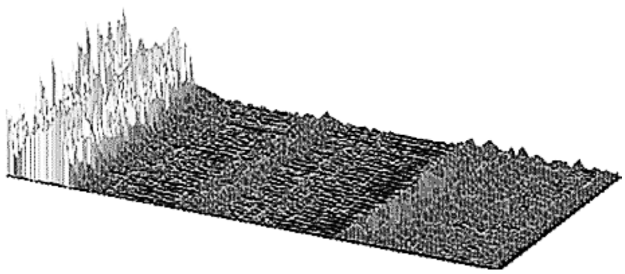

Fig. 3. Spectrum of sound «х [h]»

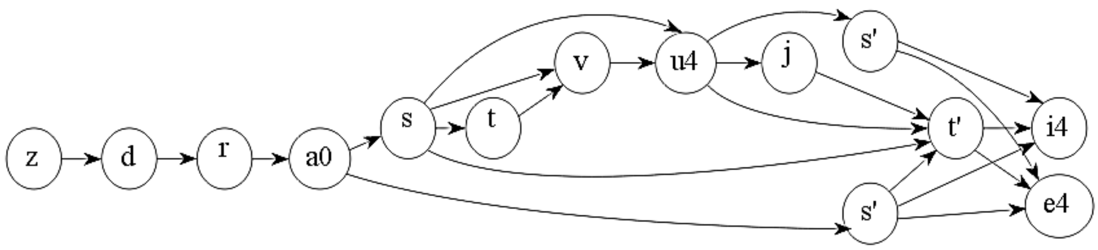

Fig. 4. Scheme of word recognition algorithm

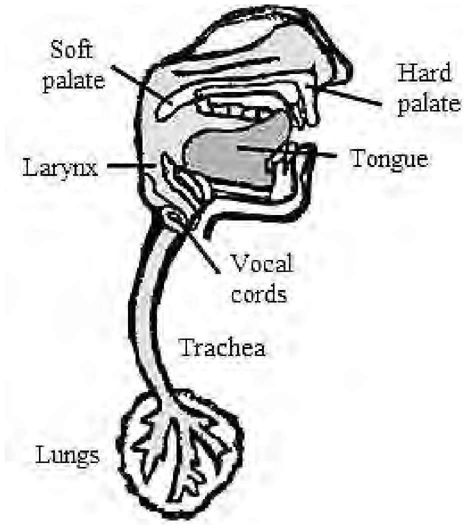

Fig. 5. Speech system of a human

Ahead of the events, let's say that the method of a speech recognition system presented by me performs the spectral analysis, which makes it possible to extract the most informative components from the speech signals: formant frequencies and noise.

Figure 4 shows a particular example of the implementation of the word recognition algorithm. Thus several dozen variants of the pronunciation are possible for the word «zdravstvuite [hello]». Although the computer «hears» this word in different variants, it «learns to understand correctly» due to a phonetic recognition model.

Thus, we propose a model for recognizing the human speech based on a neural network model. This method is highly efficient, as it allows you to recognize the speech with the adequate accuracy and high quality, and to increase the speed of the user's work with the machine systems.

This method can be effectively implemented in the system of numbers recognition, continuous

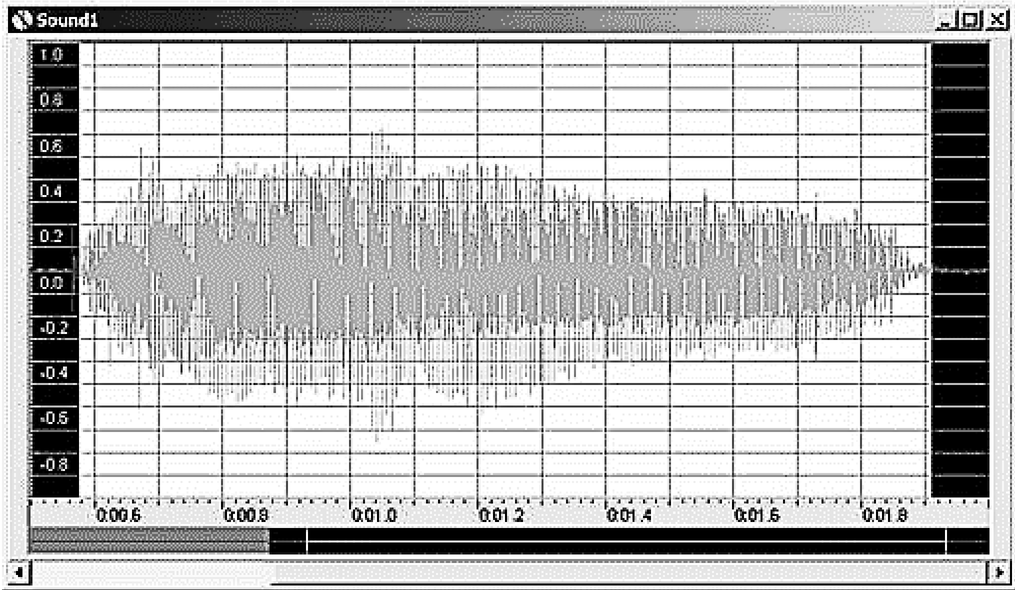

Fig. 6. Oscillogram of the sound «a [a:]»

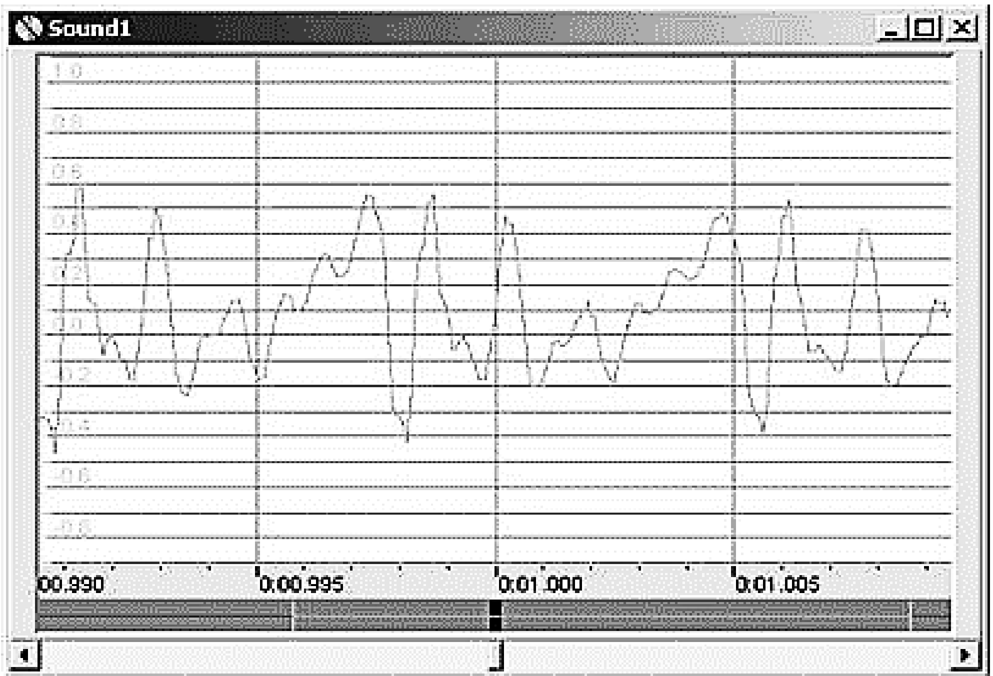

Fig. 7. Extended fragment of the Oscillogram

speech and individual voice commands. This will lead to a more widespread use of a speech recognition technology in many areas of our lives and make it easier for people to perform some complicated tasks.

For decades, many scientists diligently worked to create a system for the synthesis and speech recognition. All these attempts began with the study of anatomy and principles of the speech, as well as auditory organs of a man, for the purpose of modeling them with the help of computers and special electronic devices. This topic of research is still relevant, because there is not yet a system that meets all the necessary requirements: high speed, recognition without errors and stability to the external noise. In this article, we propose ways to solve the above problems with an optimal method.

First, let's consider how speech appears. In Figure 5, a simplified scheme of the human speech system is shown [3]. The main «generator» of the path is the lungs. The acoustic signal together with the air from larynx enters simultaneously into the nose and mouth. The mouth plays a major role in the formation of sounds, while the nose is a resonator, i.e. it enhances the vibrations of certain frequencies. Each person is unique, thus the same sound is pronounced differently due to anatomical peculiarities. The fact is that apart from a frequency fundamental tone, there are always so-called harmonics in the voice, which are sounds of other frequencies, different from the fundamental frequency. For a thorough study of this feature, we visualize the spectrum of vibrations using GoldWave software.

Using a standard studio microphone, we record sounds (more precisely letters). On the working plane of the software we get the output data in the form of an oscillogram (Figure 6), stretch along the time axis (Figure 7) to see the smallest details. Let's analyze this oscillogram. The size of an input signal that enters the microphone takes both negative and positive values with respect to the time. When only one frequency is present in the input signal (that is, if the sound has been «clean»), the shape of the output signal would be sinusoidal [4]. However, as it has been mentioned above, the spectrum of the sound of the human voice consists of a set of frequencies, as a result of which the shape of the oscillogram is far from sinusoidal. Thus, the research task has been formed: to propose a method for constructing a recognition system that determines the corresponding sound (a letter in the alphabet) under the peculiarities of waves. First, the signal is digitized in a converter. Based on the experiment, it has been found out: the frequency of the sound signal lies in the range of 300–4000 Hz, according to the Kotelnikov theorem, the conversion frequency should be not less than 8000 Hz [5]. For the purity of experiment, I chose the frequency of 42 000 Hz, for further sifting of extraneous noises. As a result, we get a digitized signal.

The next step is the collection of information in the form of signal spectra for the further use in the knowledge base. Using the utility **Spectrogram**, we record the sounds of letters, (Figure 8) the spectrum of the letter «ю [yu]» is given below.

The spectrogram shows the change in the spectrum with the respect to time: along the horizontal axis – time, along the vertical axis – frequency of the signal. The sound «ю [yu]» has not been chosen by chance: it consists of two sounds «и [i:]» and «у [u:]». This spectrogram clearly reveals individual phonemes of sounds and a pause between them. To distinguish this spectrum into separate segments, an analyzer is required, using the artificial neural networks it is possible to isolate these elements from speech.

The artificial neural network is a mathematical model of parallel calculations that connects a system of interacting simple processors (artificial neurons). Each process of such a network works only with signals that it occasionally receives, and signals it sends to other processors (Figure 9). Simply said, the input signal will be matched and compared to the sound base prepared by us in advance, since the sound base will be quite extensive, the probability of error will be quite low. This method is remarkable as each user can «train» the system for him/herself within several minutes and then use it without problems. The system is adjusted

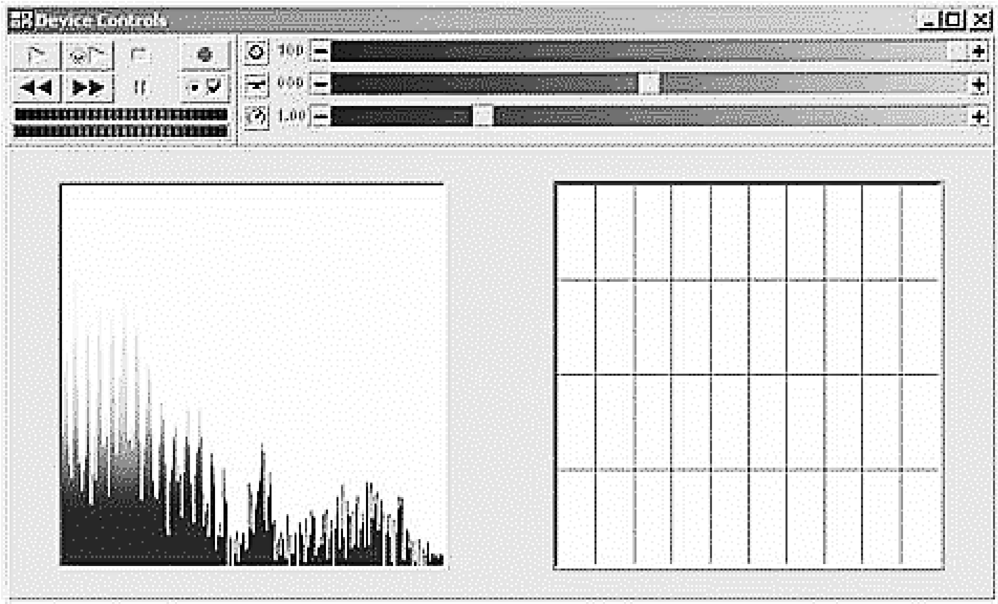

Fig. 8. Spectrogram of the sound «ю [yu]»

to the physical peculiarities of human voice: tone, timbre, tempo, obtained by the spectral analysis of the sound signal.

The analysis of the acoustic peculiarities of human speech made it possible to identify a number of parameters that make it possible to use them in the speech recognition system most effectively. As a result of the analysis of spectra and oscillograms, it has been concluded that the best option for a speech recognition system on the quality/resource intensity criteria is the formation of a base knowledge-recognitions on the grounds of creation of a neural network system. The proposed method of the neural network system gives a solution to several problems: the resistance to interferences, the speed, and it reduces the probability of errors. Thus, a method for highly effective speech recognition has been developed by isolating the basic physical parameters of the person's voice.

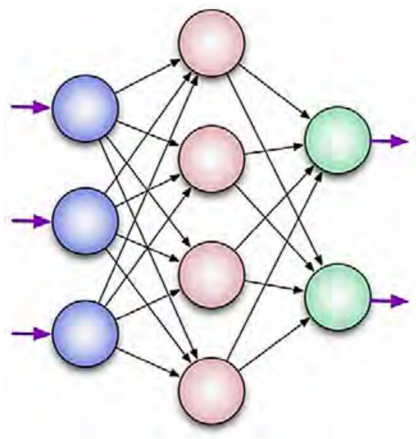

Fig. 9. Scheme of a simple neural network. The blue circle indicates the input elements, green – the output data

References:

1. Hitrov M.V. Recognition of Russian speech. «Speech technologies». – No 1. 2008. – P. 84.
2. McGurk H., MacDonald J. Hearing lips and seeing voices. «Nature», Vol. 264(5588). – 1976. – Pp. 746–748.
3. Barabash Yu.L. Collective statistical solutions in case of recognition. – Moscow: Radio and Communication, 1983. – 224 p.
4. Gladun V.P. Partnership with the computer. – K.: «Port-Royal», 2000. – 128 p.
5. LeCun Y., Bottou L., Orr G., Muller K. Efficient BackProp // Neural Networks: Tricks of the trade. – Springer Verlag, 2014. – P. 5–50.

Турманов А.
Ланьчжоуский транспортный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕЙРОСЕТЕВОЙ СИСТЕМЫ ЗВУКОВЫХ СИГНАЛОВ КАК МЕТОД РАСПОЗНАВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ РЕЧИ. СТРУКТУРА СИСТЕМ СИНТЕЗА И РАСПОЗНАВАНИЯ РЕЧИ. ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация
Анализируется система синтеза и постобработки голоса человека. Исследуется спектры и физические характеристики звуков речи. Рассматривается пути распознавания речи на основе системы нейросетей.
Ключевые слова: синтез, спектр звука, распознавание речи, нейросеть.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.6

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Абрамова А.С., Антонюк В.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Одним з найважливіших прийомів економічного аналізу є визначення та розрахунок факторів і причин, що впливають на результати господарської діяльності. Тільки на основі визначення впливу факторів і вивчення кожного фактору окремо можна здійснити основну мету економічного аналізу розробка рекомендацій для прийняття управлінських рішень щодо усунення наявних недоліків, закріплення досягнень і підвищення ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, складання перспективних і поточних планів подальшого розвитку комерційної діяльності. В даній роботі розглянуто один з найпоширеніших методів факторного аналізу рентабельності власного капіталу за моделлю DuPont, аналізуючи попередньо коефіцієнти кореляції Пірсона не лише самих факторів, а і їх вхідних даних в цілому.
Ключові слова: рентабельність підприємства, факторний аналіз, ланцюгові підстановки, чистий прибуток, кореляція.

Постановка проблеми. Комплексна оцінка фінансово-економічних показників підприємства просто не можлива без врахування показників рентабельності підприємства і абсолютних значень величини отриманого чистого прибутку. Проте в умовах фінансової нестабільності країни частіше постає питання розподілу прибутку підприємства задля максимізації ефективності використання вільних коштів. В свою чергу дана проблема ускладнюється необхідністю визначення впливу різноманітних факторів. Дану проблему покликаний вирішувати факторний аналіз, методика розрахунку якого залежить від його мети та наявності масиву даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічні та практичні основи розрахунку факторних моделей аналізу прибутковості підприємства висвітлена в працях таких вітчизняних і зарубіжних авторів О.С. Іванілов, І.Ф. Полєщука, О.М. Семенова, А.Г. Янковий, К.В. Ізмайлової, В.В. Ковальова та інші. Якщо підсумувати аналіз їх наукових праць методики розрахунку та різноманітних способів дослідження впливу факторів на процеси формування та розподілу доходів підприємства, то стає зрозуміло, що вже є сформована ґрунтована база матеріалів по даній темі.

Виявлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед маси праць і алгоритмів розрахунку факторного аналізу підприємства практично немає чіткого керування та прикладу здійснення такого методу, щоб був здійснений від початку і до кінця, при цьому залишаючись водночас відносно простим в розрахунку і розумінні кожного етапу. Також необхідною умовою є те, щоб врахувати вагу кожного з факторів в загальному підсумку.

Мета статті. Мета статті полягає у наочному поетапному проведенні факторного аналізу рентабельності власного капіталу підприємства методом ланцюгових підстановок за вдосконаленою методикою.

Виклад основного матеріалу. При аналізі коефіцієнтів рентабельності найбільше поширення набула факторна модель, основною задачею якої було визначити фактори, які впливають на ефективність роботи підприємства і оцінити цей вплив (факторна модель DuPont) та визначається за формулою:

$$R_E = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня вартість власного капіталу}} = R_N{*}R_O{*}F_D. \quad (1)$$

де R_O – ресурсовіддача;
R_N – чиста рентабельність продаж;
F_D – коефіцієнт фінансової залежності.

Модель Дюпона (англ. The Du Pont System of Analysis, формула Дюпона) – метод фінансового аналізу через оцінку ключових факторів, що визначають рентабельність підприємства. Даний метод був вперше використаний компанією «DuPont» на початку 20-го століття і являє собою факторний аналіз, тобто виділення основних факторів, що впливають на ефективність діяльності підприємства [2, с. 282].

Метою фінансового аналізу, проведеного компанією, є пошук шляхів максимізації прибутковості вкладеного капіталу для власників і акціонерів. Прибутковість підприємства та зростання її вартості для акціонерів відбивається коефіцієнтами рентабельності. Управління рентабельністю підприємства стає ключовим завданням для всіх рівнів менеджменту: стратегічного, тактичного і оперативного. Фірмою «DuPont» був запропонований простий спосіб управління рентабельністю через розкладання коефіцієнта рентабельності на фактори, що відображають різні аспекти діяльності підприємства [1, с. 10].

Модель Дюпона і її модифікації в трьох- і п'ятифакторна формули дозволяє компанії швидко оцінити ступінь впливу різних чинників на формування ключового в оцінці вартості компанії, і її привабливості для акціонерів – показника рентабельності власного капіталу.

Показник ресурсовіддачі розраховується наступним чином:

$$R_O = \frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Середня вартість активів}} \quad (2)$$

Щодо коефіцієнта фінансової залежності, то він знаходиться за формулою:

$$F_D = \frac{\text{Середньорічна вартість активів}}{\text{Середньорічна вартість власного капіталу}}. \quad (3)$$

Розрахунок чистої рентабельності продаж можна знайти за формулою:

$$R_N = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Виручка від реалізації}} \quad (4)$$

Значимість даних показників пояснюється тим, що вони узагальнюють найважливіші сторони фінансово-господарської діяльності підприємства: N – узагальнює звіт про фінансові результати; O – актив балансу і ефективність його використання; D – пасив балансу і оптимальність його структури [1, с. 11].

Для проведення факторного аналізу можна використати різні засоби. Найбільш простий – це метод ланцюгових підстановок [6, с. 361].

Загальну зміну рентабельності власного капіталу можна визначити за формулою:

$$\Delta R_E = R_E^1 - R_E^0 \quad (5)$$

Вплив на зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу зміни показника чистої рентабельності продаж:

$$\Delta R_E(R_N) = R_N^1 * R_O^0 * F_D^0 - R_N^0 * R_O^0 * F_D^0 \quad (6)$$

Зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок зміни показника ресурсовіддачі:

$$\Delta R_E(R_O) = R_N^1 * R_O^1 * F_D^0 - R_N^1 * R_O^0 * F_D^0 \quad (7)$$

Зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок зміни коефіцієнта фінансової залежності:

$$\Delta R_E(F_D) = R_N^1 * R_O^1 * F_D^1 - R_N^1 * R_O^1 * F_D^0 \quad (8)$$

Таким чином, загальна зміна рентабельності власного капіталу за рахунок факторів:

$$\Delta R_E = \Delta R_E(R_N) + \Delta R_E(R_O) + \Delta R_E(F_D) \quad (9)$$

Для визначення сили взаємозалежності застосовують коефіцієнти кореляції. Найпоширенішим є коефіцієнт кореляції Пірсона (позначають «r») – в статистиці, показник кореляції (лінійної залежності) між двома змінними X та Y, який набуває значень від −1 до +1 включно. Він широко використовується в науці для вимірювання ступеня лінійної залежності між двома змінними.

Коефіцієнт кореляції Пірсона між двома змінними дорівнює коваріації двох змінних, або сумі добутків відхилень, поділеній на добуток їх стандартних відхилень. Нехай, є дві вибірки Коефіцієнт кореляції Пірсона розраховують за формулою [1, с. 261]:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(x_i - X)(y_i - Y)}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(x_i - X)^2 \sum_{i=1}^{m}(y_i - Y)^2}} \quad (10)$$

де X та Y – вибіркові середні.

Показник ресурсовіддачі характеризує ефективність (результативність) використання активів підприємства, і відображає кількість оборотів капіталу за звітний період. Ресурсовіддача показує скільки гривень отримує підприємство на одиницю активів [2, с. 283]. Коефіцієнт ресурсовіддачі в фінансовому аналізі також називається коефіцієнтом оборотності активів та розраховується наступним чином:

$$R_O^0 = 54252 / (34671 + 36924) : 2 = 1{,}516$$

$$R_O^1 = 93\ 853 / (36\ 924 + 61\ 991) : 2 = 1{,}898$$

Дані значення коефіцієнта показують, що на кожну гривню всіх активів підприємства приходило 1,52 грн. доходу підприємства в 2014 році та 1,90 грн в 2015, тобто, у звітному періоді оборотність активів значно виросла, що позитивним явищем для компанії, оскільки чим вище ресурсовіддача підприємства, тим вище її платоспроможність і фінансова стійкість. Нормативні значення показника визначаються по галузі і можуть варіюватися в залежності від виду діяльності: вище у підприємств торгівлі, ніж у капіталомістких. Підвищення ресурсовіддачі показує збільшення ефективності використання капіталу підприємства, в даному випадку ТДВ «Трембіта».

Щодо коефіцієнта фінансової залежності, то він є індикатором фінансової стійкості, який також вказує на здатність компанії проводити прогнозовану діяльність в довгостроковій перспективі. Показник є оберненим до показника фінансової автономії. Він розраховується як співвідношення пасивів до власного капіталу. Значення показника говорить про те, скільки фінансових ресурсів використовує компанія на кожну гривню власного капіталу [2, с. 282]. Тож для досліджуваного підприємства його динаміка наступна:

$$F_D^0 = (34671 + 36924) / 2 : (26179 + 32564) / 2 = 1{,}219$$

$$F_D^1 = (36\ 924 + 61\ 991) / 2 : (32\ 564 + 52175) / 2 = 1{,}167$$

Показник рентабельності продажів характеризує найважливіший аспект діяльності компанії – реалізацію основної продукції, а також оцінює частку собівартості в продажах. Коефіцієнт рентабельності продажів зв'язує оперативну і стратегічну діяльність компанії [5, с. 120].

Розрахунок чистої рентабельності продаж знаходиться наступним чином:

$$R_N^0 = 6385 / 54252 = 0{,}118$$

$$R_N^1 = 24\ 080 / 93\ 853 = 0{,}257$$

Якщо брати до уваги, що в 2014 році показник становив лише 0,118, а вже наступного року 0,257, то це говорить нам про значне зростання частки чистого прибутку в загальному обсязі доходів компанії. Тобто, собівартість, операційні витрати, податки та інші відрахування з виручки знижуються в міру зростання прибутку. Така ситуація просто не можна назвати негативною.

За тією ж методикою розрахуємо і ці показники на основі даних за 2016 рік:

$$R_E^1 = 19\ 276 / 60\ 368 = 0{,}319$$

$$R_O^1 = 97\ 347 / 70\ 869 = 1{,}374$$

$$F_D^1 = 70\ 869 / 60368 = 1{,}174$$

$$R_N^1 = 19\ 276 / 97\ 347 = 0{,}198$$

Так в 2016 році спостерігається по всіх відносних показника нашої факторної моделі, окрім ко-

ефіцієнта фінансової залежності, що тримається рівня 2015 року з невеличким плюсом (0,007).

Перш ніж почати прорахунок впливу заданої моделі на рентабельність підприємства, необхідно здійснити аналіз ввідних даних щодо факторного аналізу, як абсолютних величин, так і відносних показників, відносно яких будемо спостерігати зміни (табл. 1).

З даних, які наведені в таблиці видно, що показники можна поділити на дві частини: ті, що використовуються для обчислення коефіцієнтів та безпосередньо самі коефіцієнти. Останні будуть використанні як фактори для моделі аналізу.

Чистий прибуток – це єдиний показник, що в 2016 році мав негативну динаміку (знизився на 4804 тис. грн.), що точно відобразиться при розрахунку показника рентабельності. Виручка від реалізації продукції, сума власного капіталу та активів зростали впродовж двох років.

Тож, для здійснення факторного аналізу використовуються наступні показники: рентабельність власного капіталу, ресурсовіддачі, коефіцієнт фінансової залежності та чиста рентабельність продаж.

Розрахувавши показники кореляції відносно показника рентабельності власного капіталу, помітно, що найбільш впливовішим і у найбільш тісному зв'язку перебуває показник рентабельності продажу (0,947), оскільки вони прямопропорційно залежать від чистого прибутку, який в свою чергу корелює із значенням 0,880, що, при абсолютному значенні «1», має вагомий вплив.

Дещо менш тісного зв'язку мають показники ресурсовіддачі із значенням 0,852 та виручка від реалізації – 0,672.

Доволі серйозного впливу на показник рентабельності власного капіталу має коефіцієнт фінансової залежності (- 0,801), проте із від'ємним значенням, тобто обернено.

І найменшої кореляційної залежності набувають значення двох показників:

– Середньої вартості активів – 0,192.

– Середньої вартості капіталу – 0,159.

Якщо розглядати динаміку даних показників загалом за 2014–2015 року, помітно, що чітка зростаюча тенденція спостерігалась за таким показникам як виручка від реалізації продукції, сумарний обсяг активів підприємства та власний капітал.

Щодо таких показників як абсолютне значення чистого прибутку та відносні показники рентабельності продажу, рентабельності власного капіталу і ресурсовіддачі, то їх динаміка супроводжувалася різким зростанням в 2015 році і певним скорочення в 2016, а для останнього показника і зовсім до падіння нижче рівня базового періоду.

Динаміка коефіцієнта фінансової залежності була ж доволі неоднозначною: спершу спостерігався спад на 42 пункти, а згодом ріст на 7.

Оскільки при розрахунку коефіцієнта кореляції були враховані лише три періоди, сам показник може бути лише приблизним, оскільки при більшому обсязі вибірки буде зростати точність розрахунків.

Наразі основною метою дослідження є створення та аналіз факторної моделі впливу на рентабельність власного капіталу за трьома показниками: коефіцієнт ресурсовіддачі, рентабельність продажу та коефіцієнта фінансової стійкості. Проведемо розрахунки поетапно.

Рентабельність власного капіталу в 2014–2015 році становила:

$$R_E^0 = 6385 \ / \ (26179 + 32564) : 2 = 0{,}217$$

$$R_E^1 = 24\ 080 \ / \ (32\ 564 + 52175) : 2 = 0{,}568$$

Таким чином даний показник зріс більш, ніж вдвічі і саме ця різниця буде нас цікавити в кінцевому результаті, де і проаналізуємо, що і на скільки вагомо вплинуло на цю ситуацію.

Значимість даних показників пояснюється тим, що вони узагальнюють найважливіші сторони фінансово-господарської діяльності підприємства: N – узагальнює звіт про фінансові результати; O – актив балансу і ефективність його використання; D – пасив балансу і оптимальність його структури.

Для проведення факторного аналізу можна використати різні засоби. Найбільш простий – це метод ланцюгових підстановок, методику якого ми розглядали раніше.

Загальну зміну рентабельності власного капіталу можна визначити за формулою:

$$\Delta R_E = 0{,}568 - 0{,}217 = 0{,}351$$

Це те значення, яке в підсумковому результаті повинне бути отримане у міру розрахунку питомої ваги впливу окремих факторів.

Вплив на зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу зміни показника чистої рентабельності продаж:

Таблиця 1

Масив ввідних даних для факторного аналізу рентабельності власного капіталу

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,–) звітного періоду до 2014 року	Відхилення (+,–) звітного періоду до 2015 року	Коеф. Кор-ції
Чистий прибуток	6385	24080	19276	12891	-4804	0,880
Середня вартість власного капіталу	29371,5	42369,5	60368	30996,5	17998,5	0,192
Виручка від реалізації	54252	93853	97347	43095	3494	0,672
Середня вартість активів	35797,5	49457,5	70869	35071,5	21411,5	0,159
Рентабельність власного капіталу (Re)	0,217	0,568	0,319	0,102	-0,249	1,000
Ресурсовіддача (Ro)	1,516	1,898	1,374	-0,142	-0,524	0,852
Чиста рентабельність продаж (Rn)	0,118	0,257	0,198	0,080	-0,059	0,947
Коеф. Фін. Залежності (Fd)	1,219	1,167	1,174	-0,045	0,007	-0,801

Складено автором на основі джерела [форма звітності # 1–2 підприємства ТДВ Трембіта]

$$\varnothing R_E = 0{,}257 * 1{,}516 * 1{,}219 - 0{,}118 * 1{,}516 * 1{,}219 = 0{,}257$$

Таким чином, ріст рентабельності продаж став драйвером для підвищення рентабельності власного капіталу на 0,257, що рівно 25,7%.

Зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок зміни показника ресурсовіддачі визначаємо наступним чином:

$$\Delta R_E(R_N) = 0{,}257 * 1{,}898 * 1{,}219 - 0{,}257 * 1{,}516 * 1{,}219 = 0{,}119$$

Значення 0,119 — це те число зміни коефіцієнта прибутковості власного капіталу під впливом росту ресурсовіддачі. Тобто, при збільшенні ефективності використання активів підприємства, кожна гривня власних коштів почала приносити практично на 12 коп. більше.

Зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок зміни коефіцієнта фінансової залежності:

$$\Delta R_E(R_O) = 0{,}257 * 1{,}898 * 1{,}167 - 0{,}257 * 1{,}898 * 1{,}219 = -0{,}025$$

Оскільки коефіцієнт фінансової стійкості знаходиться в оберненій залежності, то його зміна спричинила скорочення показника рентабельності власного капіталу на 25 пунктів.

Таким чином, загальна зміна рентабельності власного капіталу за рахунок всіх факторів:

$$\Delta R_E(F_D) = 0{,}257 + 0{,}119 + (-0{,}025) = 0{,}351$$

Порівнявши з попереднім розрахунком темпу приросту даного показника, отримуємо підтвердження правильності наших прорахунків і моделі факторного аналізу за методикою «Du Pont» в цілому.

Визначимо вплив цих же факторів порівнюючи вже 2015–2016 роки: оскільки перший з них тепер буде базою, то розрахуємо лише за звітній рік.

$$\varnothing R_E = 0{,}319 - 0{,}568 = -0{,}249$$

$$\Delta R_E(R_N) = 0{,}198 * 1{,}898 * 1{,}167 - 0{,}257 * 1{,}898 * 1{,}167 = -0{,}130$$

Рис. 1. Питома вага впливу кожного з факторів на рентабельність власного капіталу щодо динаміки 2014–2015 років

Складено автором на основі джерела [форма звітності # 1–2 підприємства ТДВ Трембіта]

$$\Delta R_E(R_O) = 0{,}198 * 1{,}374 * 1{,}167 - 0{,}198 * 1{,}898 * 1{,}167 = -0{,}121$$

$$\Delta R_E(F_D) = 0{,}198 * 1{,}374 * 1{,}174 - 0{,}198 * 1{,}374 * 1{,}167 = 0{,}002$$

З останніх розрахунків можна виділити наступні особливості:

– зміна показника рентабельності власного капіталу мала від'ємне значення (−0,249), що означає про перевагу впливу всіх факторів до зниження даного показника;

– динаміка рентабельності продаж призвело до скорочення початкового показника на 0,130;

– на 121 пункт скоротився показник рентабельності власного капіталу в міру зміни ресурсовіддачі підприємства;

– на дві тисячні зросла прибутковість підприємства завдяки приросту фінансової залежності.

Підсумуємо вплив факторів і перевіримо їх із значенням дельти вихідного показника.

$$\varnothing R_E = -0{,}130 + (-0{,}119) + 0{,}002 = -0{,}249$$

Вплив факторів на зміну показника рентабельності власного капіталу демонструє таблиця 2.

Таблиця 2

Фактори впливу на рентабельність власного капіталу

Показник	Співвідношення періодів		За три роки
	2014–2015	2015–2016	
ΔRe(Rn – Рентабельність продаж)	0,257	-0,130	0,127
ΔRe(Ro – Ресурсовіддача)	0,119	-0,121	-0,002
ΔRe(Fd – фінансова залежність)	-0,025	0,002	-0,023
ΔRe (Всього)	0,351	-0,249	0,102

Складено автором на основі джерела [форма звітності # 1–2 підприємства ТДВ Трембіта]

Таким чином, в 2015 році порівняно з 2014 роком відбулося збільшення показника рентабель-

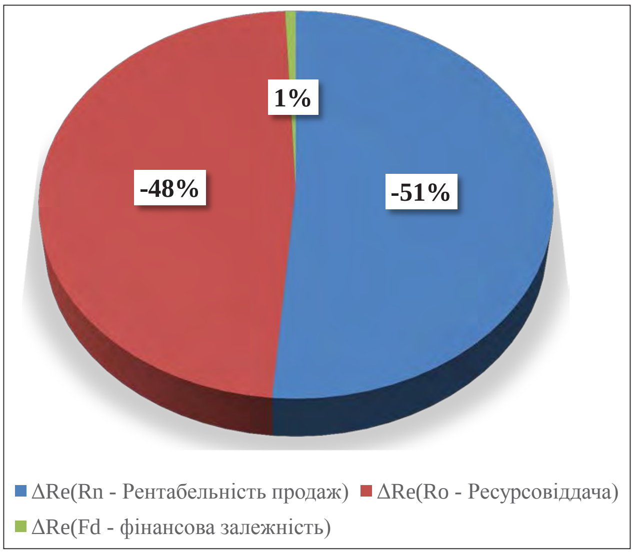

Рис. 2. Питома вага впливу кожного з факторів на рентабельність власного капіталу щодо динаміки 2015–2016 років

Складено автором на основі джерела [форма звітності # 1–2 підприємства ТДВ Трембіта]

ності власних коштів. Таке зростання відбулося завдяки збільшення рентабельності продажу на 25,7%, росту ресурсовіддачі на 11,9% та з негативним впливом фінансової залежності підприємства на −2,5%. Загальний приріст рентабельності власного капіталу склав 35,1%. Проаналізуємо питому вагу впливу кожного з факторів (рис. 1).

В 2016 році можна спостерігати зменшення показника рентабельності власного капіталу, причиною якого стало здебільшого зниження показника рентабельності продажу та ресурсовіддачі на 0,130 та 0,121 відповідно. Практично непомітного, хоч і позитивного впливу, мав показник фінансової залежності, що збільшив вихідний показник на 2 пункти. Таким чином, загальний приріст коефіцієнта становив −24,9%.

Вирахуємо питому вагу кожного з фактора і подамо у вигляді діаграми (рис. 2).

З огляду даних наведених в рис. можна побачити, що найбільший і практично рівний вплив мали показники рентабельності продажу та ресурсовіддачі і лише 1% вагомості припав на показник фінансового результату.

Отож, сумарно за два роки рентабельність власних коштів ТДВ «Трембіта» змінилась на 10,2%: основним фактором зміни став приріст показника рентабельності продаж на 12,7%, проте зниження таких показників як ресурсовіддача та коефіцієнт фінансової стійкості вплинули на зниження даного показника (на 0,2 та 2,3% відповідно). Для власників підприємства дуже важливо, щоб постійно відбувався приріст чистого прибутку та зростала ефективність використання інвестованого ними капіталу. Спираючись на вищенаведене, можна виявити, що дане підприємство раціонально використовує власні кошти.

Висновки та пропозиції. Таким чином, факторна модель аналізу рентабельності власного капіталу Du Pont є й досі актуальною, незважаючи на дату своєї розробки. Дана методика враховує вплив таких факторів як ресурсовіддача, коефіцієнт фінансової стійкості та рентабельність продажу у розрізі їх значень за два останні роки і динаміку зміни кожного з них. Проте, доповнивши дану систему розрахунку порівняльним аналізом ввідних показників та коефіцієнта кореляції Пірсона, можна глибше і детальніше вирахувати вплив кожного фактору. Також для більш маштабного аналізу слід здійснювати розрахунки в динаміці або навіть тенденції: показники питомої ваги впливу кожного фактору будуть підбивати підсумки за декілька років, здійснюється при цьому не лише вертикальний, а й горизонтальний аналіз.

Список літератури:

1. Абдукаримов И. Т. Факторы, влияющие на результативные показатели хозяйственной деятельности предприятий, их классификация и методы оценки // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов, 2013. № 12. С. 9–14.
2. Боднарчук А. В. Удосконалення комплексного економічного аналізу власного капіталу / А. В. Боднарчук // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 282–285.
3. Долгих Т. С. Адаптация факторного анализа обьема производства, затра и прибыли для применения в управленчиском учете хлебопекарных предприятий / Т. С. Долгих // Издательский дом «Финансы и кредит». – 2015. – № 2(34). – С. 144–158.
4. Іваненко В. М. Курс економічного аналізу: [навч. посіб.] / В. М. Іваненко. – 5-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2013. – 261 с.
5. Ковальчук Т. М., Вергун А. І. Теоретико-методологічні засади аналізу фінансового стану підприємства за стадіями життєвого циклу / Т. М. Ковальчук, А. І. Вергун // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. Вип. 669–671. Економіка. – Чернівці: Чернівецький національний. університет, 2013. – С. 116–122.
6. Кошельок Г. В. Факторний аналіз рентабельності власного капіталу підприємства / Г. В. Кошельков, В. С. Малишко // Економіка і суспільство. – 2016. – № 7. – С. 361–368.
7. Литвин, З. Б. Аналіз взаємозв'язку інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства / З. Б. Литвин // Кримський економічний вісник. – № 6(13) грудень. – 2014. – С. 95–99.
8. Литвин З. Б. Аналіз як невід'ємний інструмент ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства / З. Б. Литвин // Регіональна бізнес-економіка та управління. – № 4(44). – грудень. – 2014 – С. 25–34.
9. Шпилик С. Управління збутовою діяльністю підприємства / С. Шпилик // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4(37). – С. 88–95.

Абрамова А.С., Антонюк В.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОВЕДЕНИЮ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Одним из важнейших приемов экономического анализа является определение и расчет факторов и причин, влияющих на результаты хозяйственной деятельности. Только на основе определения влияния факторов и изучения каждого фактора в отдельности можно осуществить основную цель экономического анализа: разработка рекомендаций для принятия управленческих решений по устранению имеющихся недостатков, закрепления достижений и повышения эффективности использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов, составление перспективных и текущих планов дальнейшего развития коммерческой деятельности. В данной работе рассмотрен один из самых распространенных методов факторного анализа рентабельности собственного капитала по модели DuPont, анализируя предварительно коэффициенты корреляции Пирсона не только самих факторов, а и их входных данных в целом.
Ключевые слова: рентабельность предприятия, факторный анализ, цепные подстановки, чистая прибыль, корреляция.

Abramova A.S., Antoniuk V.I.
Chernivtsi Y. Fedkovich National University

METHODICAL APPROACHES TO USE FACTORIAL ANALYSIS OF THE PROFIT BUSINESS

Summary
One of the most important methods of economic analysis is the definition and calculation of factors and reasons influencing the results of economic activity. Only on the basis of the determination of the influence of factors and the study of each factor separately can be the main goal of economic analysis, the development of recommendations for the adoption of management decisions to eliminate existing deficiencies, consolidation of achievements and increase the efficiency of the use of material, labor and financial resources, preparation of perspective and current plans for further development commercial activity. In this paper, we consider one of the most common methods of factor analysis of the return on equity using the DuPont model, analyzing the coefficients for Pearson's correlation not only the factors themselves, but also their contributions in general.
Keywords: profitability of enterprise, factor analysis, chain substitutions, net profit, correlation.

УДК 658.15

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДИ ПО ЗАПОБІГАННЮ ЇХ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

Абрамова А.С., Духніч О.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У даній статті досліджено динаміку банкрутства підприємств в Україні, проаналізовано основні тенденції розгляду справ про банкрутство, розміри заявлених і задоволених вимог кредиторів, ефективність процедур запобігання банкрутству. В загальних рисах висвітлено причини банкрутства вітчизняних суб'єктів господарювання і запропоновано комплекс дій в рамках антикризового фінансового управління для запобігання банкрутству підприємств.
Ключові слова: банкрутство, тенденції банкрутства, санація, мирова угода, ліквідація, платоспроможність, збитковість.

Постановка проблеми. В сучасних умовах нестабільного економічного середовища, що динамічно змінюється, значна кількість підприємств в Україні та світі перебуває у стані банкрутства чи кризовому стані, що зумовлено неспроможністю суб'єкта господарювання вчасно і в повній мірі виконати взяті на себе боргові зобов'язання. Нині відбувається процес поступової інтеграції України в європейське співтовариство з його специфічними жорсткими умовами на ринку, які ставлять проблему виживання перед вітчизняними суб'єктами господарювання. Тому для вітчизняних підприємств проблема вчасного виявлення кризових явищ та запобігання фінансової неспроможності стоїть особливо гостро. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки комплексу дій, що попереджують банкрутство підприємств, та пошуку нових методів антикризового фінансового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам банкрутства підприємств присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців та економістів, серед яких: Т.Н. Внуковський [3], І.Ф. Прокопенко [5], Є.М. Руденко [6], Г.В. Савицкая [7], О.О. Терещенко [8], Г.В. Федорова [9], О.В. Хаджинова [10] та інші. Однак, не зважаючи на значний науковий доробок з цієї тематики, проблема банкрутства залишається остаточно не вирішеною і вимагає подальшого, більш глибокого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми банкрутства підприємств в Україні є особливо актуальними в умовах економічної кризи. У такі періоди механізм банкрутства є своєрідним критерієм відбору більш ефективних, економічно міцних та конкурентоспроможних підприємств. Водночас, набуває все більшого поширення порушення законодавства, що регулює процедуру банкрутства, факти фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, незаконних дій при банкрутстві. Досвід провідних країн із ринковою економікою свідчить, що банкрутство виступає як механізм регулювання та саморегулювання економіки, характеризуючи неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди. Розгляд і провадження справ про банкрутство суб'єктів господарювання в Україні, а також питання щодо запобігання банкрутству боржника визначені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343–XII. Згідно з ним, банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури [1].

Метою статті є дослідження тенденцій банкрутства підприємств в Україні на сучасному етапі та пошук шляхів запобігання їх неплатоспроможності на сучасному етапі розвитку національної економіки. Поряд з цим, визначено ключові причини неплатоспроможності та банкрутства вітчизняних підприємств. Завдяки цьому окреслено ряд заходів, які здатні забезпечити платоспроможність та фінансову стійкість вітчизняних підприємств у коротко- та довгостроковій перспективі, зменшити кількість банкрутств та ліквідацій підприємств, а також зміцнити та вдосконалити механізм протидії банкрутству. Перспективою подальших досліджень є побудова раціональної моделі системи антикризового управління, яка б ураховувала особливості національної економіки та потреби підприємств.

Виклад основного матеріалу. Проблема банкрутства підприємств в Україні є досить актуальною, адже економіка країни перебуває в стані кризи. В такі періоди механізм банкрутства є своєрідним критерієм відбору більш ефективних підприємств. Щоб оцінити масштаби кризових явищ проаналізуємо основні тенденції порушення справ про банкрутство суб'єктів господарювання.

Основною ознакою банкрутства є неспроможність підприємства забезпечити виконання вимог кредиторів протягом трьох місяців від дня настання строків платежів [7, с. 511]. Передумовою банкрутства є тривалий нестабільний стан фінансів підприємства та неефективне їх використання.

Суб'єктом банкрутства є боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання визнано господарським судом [9, с. 411]. Одним з основних завдань аналізу є оцінка ступеня близькості підприємства до банкрутства. Існують критерії формального та неформального характеру, за якими підприємство може бути визнане неспроможним (банкрутом) [5, с. 373].

Для діагностики ймовірності банкрутства використовується кілька підходів, заснованих на застосуванні:

а) аналізу широкої системи критеріїв і ознак;
б) обмеженого кола показників;
в) інтегральних показників [7, с. 511].

Для оцінки ймовірності банкрутства промислового підприємства проводиться аналіз його фінансового стану. Показниками, які використовуються під час проведення аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств, є:

– показники оцінки стану основних засобів;
– показники оцінки ліквідності;
– показники оцінки фінансової стійкості;
– оцінка рентабельності [2].

Як відомо, банкрутство підприємства не завжди означає припинення діяльності і ліквідацію суб'єкта господарювання. Можливим є ситуація, коли втрата платоспроможності є тимчасовим явищем і може бути подолана засобами запобігання банкрутству, такими як санація та мирова угода [6, с. 21]. Для оцінки ефективності таких процедур розглянемо динаміку розгляду господарськими судами справ про банкрутство за 2014–2016 рр. (табл. 1).

За даними дослідження Всесвітнього банку, ефективність процедури відновлення платоспроможності й банкрутства в Україні є низькою. Адже в середньому вдається відшкодувати всього близько 9% вимог кредиторів, у той час як цей середній показник у розвинених європейських країнах становить 67%, у державах Східної Європи й Азії – 28%. Крім того, в основному всі процедури банкрутства призводять до ліквідації компаній-боржників, а не до відновлення їх платоспроможності, – менше 10% справ закінчуються оздоровленням. В інших державах цей показник становить 60–85% [4, с. 38].

Крім того, умови ведення бізнесу в Україні є вкрай несприятливими і не дозволяють оперативно відновити платоспроможність боржника. За даними Світового банку і Міжнародної фінансової корпорації позиція України у рейтингу «Ведення бізнесу» за індикатором «Банкрутство» є низькою порівняно з іншими країнами світу. За показником «Банкрутство» Україна у 2014 р. посіла 158 місце серед 183 країн світу, бізнес-клімат яких досліджувався; у 2015 р. – 157 місце серед 185 країн. Експерти наголошують, що зростання на одну позицію відбулося внаслідок не поліпшення власних показників, а погіршення складових цього індикатору в інших країнах. Також, стримуючим фактором виступають високі витрати підприємств під час процедури банкрутства, що в Україні складають 42% від статутного капіталу. Високі витрати підприємства при його закритті (судові витрати, оплата послуг юристів, ліквідаційної комісії тощо) не дозволяють власникам та кредиторам в належній мірі розподілити майно компанії, що ліквідується. Експерти пояснюють такий високий відсоток «втрат» бізнесу під час банкрутства ще й тим, що часто боржник потрапляє в цей процес у фінансовому стані, що об'єктивно не дозволяє відновити платоспроможність. Головною причиною такої проблеми є виведення активів неплатоспроможного боржника ще до ініціювання справи про банкрутство [10, с. 275].

Врахувавши недоліки досліджених нами методик, пропонуємо застосовувати підприємствам в системі антикризового управління таку послідовність діагностики банкрутства:

– перший етап – аналіз ранніх ознак кризового стану підприємства;

– другий етап – економічна оцінка та аналіз бухгалтерського балансу підприємства;

– третій етап – аналіз фінансового стану підприємства за групами коефіцієнтів, які характеризують майновий стан, ліквідність та платоспроможність, фінансову стійкість, ділову активність та рентабельність діяльності;

– четвертий етап – діагностика на основі рейтингової оцінки;

– п'ятий етап – дискримінантний аналіз (моделі Е. Альтмана, Спрінгейта, Р. Ліса, Конана і Гольдера, У. Бівера, Таффлера і Тішоу, Фулмера та інші).

Таким чином, варто зазначити, що сьогодні основними проблемами банкрутства українських підприємств є такі:

– недосконала законодавча база щодо регулювання питання банкрутства підприємств, яка, незважаючи на реформування, вимагає доопрацювання;

– відсутність методики визначення та попередження банкрутства підприємств за видами економічної діяльності;

– відсутність будь-яких відкритих статистичних та аналітичних даних щодо динаміки банкрутства підприємств в Україні (за виключенням платних джерел інформації) для реальної оцінки масштабності явища і розуміння нагальності вирішення проблеми;

– недостатній контроль держави щодо рівня банкрутства підприємств в Україні та здійснення заходів щодо його зниження;

– відсутність підтримки з боку держави неплатоспроможних підприємств приватної форми власності;

– недостатність коштів і кваліфікованих фахівців для формування відокремлених антикризових підрозділів на підприємстві [11, с. 65].

Для нормального існування підприємства в сучасних ринкових умовах, необхідно створення такої системи управління, яка чітко реагувала б на часті зміни зовнішнього та внутрішнього

Таблиця 1

Загальна характеристика справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами, закінчених провадженням в Україні у 2014–2016 рр.

Роки	Кількість справ, закінчених провадженням	З них				Кількість справ про визнання банкрутом
		залишено без розгляду	Припинено			
			у зв'язку з санацією	з укладенням мирової угоди	з інших підстав	
2014	3324	55	4	70	177	2096
2015	2463	47	4	58	123	1084
2016	1713	42	3	46	97	845

Джерело: [12]

середовища, розвиток і конкурентоспроможність партнерів, створення оптимальних трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, своєчасне прийняття управлінських рішень оперативного та стратегічного значення. Саме для недопущення кризового стану підприємств варто сформувати адекватну реальним соціально-економічним процесам систему попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства, яка породжує здатність промислового виробництва до функціонування в умовах підвищеного ризику і загроз [3, с. 257].

До найважливіших першочергових заходів, спрямованих на поліпшення ліквідності активів підприємства, можна віднести: реалізацію частини основних фондів, що не беруть безпосередньої участі в процесі виробництва; використання зворотного лізингу; оптимізацію структури розміщення оборотного капіталу; стягнення дебіторської заборгованості, що є суттєвим резервом відновлення платоспроможності; рефінансування дебіторської заборгованості [8, с. 172].

Досить часто виживання підприємства в кризових умовах залежить від своєчасного і правильного рішення керівництва. І якщо негативний вплив зовнішніх загроз діяльності підприємства не завжди можна нейтралізувати, то шляхи виходу підприємства із кризи цілком і повністю покладено на керівництво і залежать від своєчасного реагування, вміння та знання, як запобігти подібній ситуації та не допустити банкрутства підприємства.

Конкретні шляхи виходу підприємств із кризової фінансової ситуації залежать від причин його неспроможності. Очевидно, що передумови банкрутства виникають задовго до настання небезпеки банкрутства. Першочерговими контрзаходами за умов кризи для всіх суб'єктів господарювання є такі: скорочення витрат, перегляд або зупинка інвестиційних проектів, оптимізація структури компанії.

Основним завданням у період кризи є активізація всіх дій не на отримання більшого прибутку, а на збереження та виживання підприємства за поточних умов господарювання. Основними контрзаходами та способами виживання в умовах кризи є: зниження величини поточних витрат та підвищення продуктивності; збільшення обсягу поточних доходів; оптимізація грошових потоків – збільшення надходжень і зниження відтоку коштів.

До способів зменшення поточних і довгострокових витрат можна віднести такі: відправлення працівників у відпустку за власний рахунок; скорочення штату; консервація основних фондів; консервація (заморожування) будівництва; зниження обсягу матеріальних запасів на складах; отримання від постачальників знижок за умови систематичних закупок невеликими партіями. До способів підвищення прибутковості належать: ліквідація надлишків товарних запасів, які не будуть затребувані найближчим часом; продаж частини невикористаного устаткування або передача його в оренду. Серед способів збільшення обсягів грошових надходжень варто відзначити: стягнення простроченої дебіторської заборгованості, відстрочку поточних платежів; отримання банківських кредитів (наприклад, під заставу обладнання або матеріалів в обороті).

Способами зниження обсягів поточних платежів можуть стати: внесення в договори з постачальниками умов про відстрочення поточних платежів; перегляд умов договорів, строк платежів по яких вже настав; отримання гарантій та забезпечення майбутніх операцій.

Висновки і пропозиції. Таким чином, кризові умови господарювання зумовлюють необхідність розробки, формування і впровадження на підприємстві системи попередження, прогнозування та подолання банкрутства, яка покликана створити умови для ефективної діяльності підприємства і, в результаті, досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику, шляхом своєчасного виявлення та послаблення дії різних небезпек і загроз. Отже, превентивні заходи можуть убезпечити підприємство від банкрутства шляхом попереднього виявлення кризових умов розвитку та застосування всіх необхідних контрзаходів для стабілізації його стану і поліпшення умов подальшого розвитку.

Список літератури:

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343–XII (зі змінами та доповненнями від 14.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/ laws/show/2343–12
2. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства / Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14.
3. Внуковський Т.Н. Сучасна економіка: аналіз стану та перспективи розвитку: монографія: Т. 2 / – Ставрополь: Центр науч. знання «Логос», 2012. – 289 с.
4. Коваленко О.В. Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризового управління промисловим підприємством / О.В. Коваленко, О.О. Дробишева // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4(8). – С. 34–42.
5. Прокопенко І.Ф., Ганін В.І. Методика і методологія економічного аналізу: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.
6. Руденко Є.М. Сучасні тенденції банкрутства в Україні та заходи запобігання неплатоспроможності вітчизняних підприємств / Є.М. Руденко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5. – С. 21–25.
7. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – 5-е изд., перероб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 536 с.
8. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
9. Федорова Г.В. Учет и анализ банкротств: учебное пособие. – 2-е изд. стер. – М.: Омега-Л, 2008. – 248 с.
10. Хаджинова О.В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні / О.В. Хаджинова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 275–278.

11. Питання сучасної науки і освіти: Матер. 7-ої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 11–13 липня 2011 р.) / Ін-т наук. прогнозування, Кримський ін-т економ. та господ. права, Поволзька акад. держ. служби та ін. – К.: ТК Меганом, 2011. – 82 с.
12. Офіційний сайт судової влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/.

Абрамова А.С., Духнич О.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ И МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ ИХ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ

Аннотация
В статье исследована динамика банкротства предприятий в Украине, проанализированы основные тенденции рассмотрения дел о банкротстве, размеры заявленных и удовлетворенных требований кредиторов, эффективность процедур предотвращения банкротству. В общих чертах определены причины банкротства отечественных субъектов хозяйствования и предложен комплекс действий в рамках антикризисного финансового управления для предотвращения банкротству предприятий.
Ключевые слова: банкротство, тенденции банкротства, санация, мировое соглашение, ликвидация, платежеспособность, убыточность, антикризисное управление предприятием.

Abramova A.S., Dukhnich O.V.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

MAIN CAUSES OF THE BANKRUPTCY OF ENTERPRISES OF UKRAINE AND MEASURES INSOLVENCY THEIR ENTERPRISES

Summary
The article studied the dynamics of bankruptcies in Ukraine, analyzes the main trends in bankruptcy proceedings and the declared and satisfaction of creditors' claims, the effectiveness of procedures to prevent bankruptcy. In general terms, identified the reasons of bankruptcy domestic enterprises and proposed a set of actions in the framework of anti-crisis financial management to prevent the bankruptcy of enterprises.
Keywords: bankruptcy, bankruptcy trends, sanation, the settlement agreement, liquidation, solvency unprofitability, crisis management the enterprises.

УДК 331

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПІДБОРУ ТА АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

Бабенко А.Г., Устіна Ю.В.
Університет митної справи та фінансів

Головним завданням підприємства сфери матеріального виробництва є отримання прибутку. Кожне підприємство функціонує в конкурентному середовищі і прагне розвиватися та завойовувати нові позиції та нові ринки. Тому на перший план висуваються завдання щодо забезпечення конкурентоспроможності. Одним із найголовніших ресурсів будь-якого підприємства є персонал, а тому головним завданням служби управління є підбір кваліфікованого персоналу, який би відповідав вимогам посади, професії та вимогам підприємства. Істотним чинником забезпечення ефективної діяльності, високої конкурентоспроможності, сталого економічного розвитку є наявність на підприємстві людських ресурсів, здатних професійно вирішувати поставлені цілі та визначені завдання.
Ключові слова: адаптація, підбір, персонал, управління персоналом.

Постановка проблеми. Прискорення розвитку економіки України на інноваційних засадах зумовлює необхідність з'ясування низки теоретичних питань, які пов'язані з адаптацією персоналу підприємств, що нерідко проявляється в повільному пристосуванні працівників до техніко-економічних та соціально-трудових умов організації процесів праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підбору та адаптації персоналу досить широко обговорюється в роботах Л. Азямовой і В. Закірко, А.Р. Алавердова, Г. Алмонда, Л.А. Базарова, Т. Баскін, Є.Г. Горшковою, Х.Т. Грехем і Р. Беннет, Ю. Долженкова, І.Б. Дуракова, С.В. Іванової, М.В. Казакова, А.Я. Кибанова, Н.П. Клеменковой, К.А. Кондаковій, Е.А. Мамонова, О. Мартиненко, А.Н. Морозова, І. Свинарчук, М. Сухорукова, Е.В. Сухорукова, Н. Разновой, Є.Р. Рудавіной, О.В. Троїцькій, М. Ушакової, А.В. Шамарін і ін. і вже накопичено досить багато наукових праць. В процесі розвитку економіки необхідно оновлювати та удосконалювати теоретичну базу, узагальнювати практичний досвід.

Практична сторона представлена розгалуженою діяльністю рекрутингових агентств та хедхантерів на вітчизняному ринку праці. Але і досі бракує узагальненого підходу до побудови ефективного механізму підбору персоналу.

Виділення невирішеної проблеми. Підбір та адаптація персоналу є першими і невід'ємними елементами функціонування підприємства, формує його успішність, прибутки, та визнання на ринку. На особливу увагу заслуговують проблемні питання, пов'язані з підбором та адаптацією молодих спеціалістів з вищою освітою і які повинні впроваджувати новітні технології та здійснювати випуск конкурентоспроможної продукції з інноваційним наповненням на внутрішньому і зовнішньому ринках [1].

Метою даної статті є дослідження організації роботи підбору та адаптації персоналу і встановлення можливих напрямів вдосконалення роботи з кадрами. Для реалізації поставленої мети були запропоновані наступні завдання:
– дослідження теоретичних аспектів підбору та адаптації персоналу;
– аналіз існуючого стану системи підбору та адаптації кадрів;
– запропонувати ряд заходів, що впливають на вдосконалення підбору та адаптації персоналу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом будь-якої організації є персонал, що забезпечує ефективне використання будь-яких видів ресурсів, наявних у розпорядженні організації, і визначають її економічні показники і конкурентоспроможність [2]. Внесок людських ресурсів у досягнення цілей організації і якість виробленої продукції чи наданих послуг залежить у першу чергу від того, наскільки ефективно проводиться робота з персоналом.

Практично будь-яка організація у процесі діяльності стикається з такими важливими аспектами управління персоналом, зокрема підбір, оцінка, навчання та мотивація персоналу. Виникає проблема активно розвивати ці напрямки. Разом з тим ще недостатньо приділяється уваги такому питанню як адаптація нових співробітників і персоналу в цілому, незважаючи на важливість цього напрямку для діяльності організації.

Розглянемо основні етапи на стадії набору персоналу. Щоб найняти відповідних працівників, у деталях знати, які завдання вони виконувати під час праці та які індивідуальні і громадських характеристики цих робіт. Ці знання отримують у вигляді аналізу змісту роботи. Такий аналіз можна навести, використовуючи різні методи. Якщо роль про рутинних роботах, та проста спостереження може слугувати гарним джерелом інформації. Іноді необхідну інформацію можна з допомогою безпосередніх виконавців чи його начальників (майстрів, бригадирів).

Багато фірм і компаній використовують місцеві центри зайнятості як джерело для наймання людей. Ці служби можуть допомогти знайти не надто кваліфікований персонал (для простої, рутинної роботи, можливо, що вимагає неповної зайнятості). Як правило, через службу зайнятості влаштовуються на роботу фахівці, що втратили роботу через банкрутство своїх колишніх підприємств і були змушені пройти перенавчання (перепідготовку) для освоєння нової спеціальності.

До основних сучасних методів відбору персоналу можна віднести наступні:

1) Анкетування. З його допомогою роботодавець отримує базову інформацію про потенційного співробітника. Як правило, анкети містять невелику кількість питань, що запитують інформацію, яка найбільше впливає на якість і продуктивність майбутньої роботи претендента. Анкета може запитувати дані про освіту, здоров'я, сі-

мейний стан, про попередні місця роботи та причини звільнення.

2) Попереднє інтерв'ю чи співбесіда. Фахівець з персоналу або начальник відділу кадрів проводять індивідуальні співбесіди з відібраними кандидатами, після ознайомлення з їх анкетами. Мета цих співбесід полягає в оцінці міри відповідності кандидата портрету «ідеального» працівника. При цьому з'ясовуються лише загальні дані про кандидата (освіта, стаж та інші).Бесіда може проходити і по телефону, якщо кандидат перебуває далеко від відділу кадрів.

3) Тестування. Тест — це метод психодіагностики, який використовує стандартизовані запитання і завдання (тести), котрі мають певну шкалу значень. Тести необхідні для складання більш повного психологічного портрету кандидатів, оцінки їх професійних здібностей та знань. Вони використовуються для виявлення тих якостей людини, які є необхідними для тієї чи іншої посади.

4) Діагностичне інтерв'ю (співбесіда). В більшості організацій це основний інструмент відбору. Воно проводиться начальником структурного підрозділу з метою оцінки відповідності кандидата пропонованій посаді. Інтерв'юер сам обирає тип та структуру інтерв'ю. Інтерв'ю може бути структурованим, слабоформалізованим та неструктурованим.

5) Перевірка рекомендацій та послужних списків. При відборі кандидатів можуть попросити надати відгуки попередніх начальників або інші аналогічні документи. Останнім часом частіше практикуються спеціальні запити, в яких колишнього роботодавця просять оцінити кандидата за певним переліком якостей. При такій перевірці аналізується хронологічний порядок місць роботи кандидата, звертається увага його на прогалини і зміни робочих місць.

6) Медичне обстеження. Багато організації вимагають, щоб заявник до прийому на роботу пройшов медичне обстеження по параметрам, які встановлені для працівників певних професій, посад. Це робиться не тільки для того, щоб визначити, чи придатна людина фізично для виконання тієї чи іншої роботи, але і для того, щоб зрозуміти, чи здатна вона працювати і жити в колективі, застрахувати її від отримання травм і втрати здоров'я [3].

Ці методи використовуються в більшості організацій та підприємств. Але, на жаль, не всі їх використовують в сукупності. Більшість обмежується лише співбесідою чи перевіркою рекомендацій, чого безумовно недостатньо для ефективного процесу відбору.

Якість проведення підбору персоналу забезпечує ефективне функціонування підприємства та є основою для майбутнього розвитку. Тому забезпечення необхідного рівня якості підбору персоналу стає пріоритетним завданням економіки підприємства, комплексне вирішення якого потребує одночасного застосування в практичній діяльності. Ґрунтуючись на засадах системного підходу, підбір персоналу доцільно розглядати як відкриту систему, яка складається з певних взаємопов'язаних елементів. З навколишнього середовища до цієї системи надходять необхідні за обсягом та структурою ресурси (трудові, інформаційні), які в межах системи перетворюються та трансформуються на виході у персонал (рис. 1) [4].

Недоліки в підборі кадрів на підприємствах і в організаціях сприяють формуванню великої плинності кадрів, конфліктних ситуацій, тощо. Все це може негативно позначитись на фінансових показниках підприємства та вирішення проблеми підбору кадрів. На жаль, не існує «ідеального рецепту» щодо підбору ідеальних співробітників. Але для мінімізації ризиків на етапі підбору персоналу, кадровій службі слід визначитися з існуючими «вузькими місцями» персоналу і чітко сформулювати вимоги до вакантної посади.

Наступним вирішальним кроком на початковому етапі наймання персоналу є його адаптація.

Адаптація персоналу потрібна для:

— зменшення первинних витрат щодо адаптації персоналу до нових умов, методів і прийомів праці;

— скорочення вірогідності звільнення нових співробітників;

— формування у працівників почуття причетності до організації, зацікавленості в поліпшенні її діяльності;

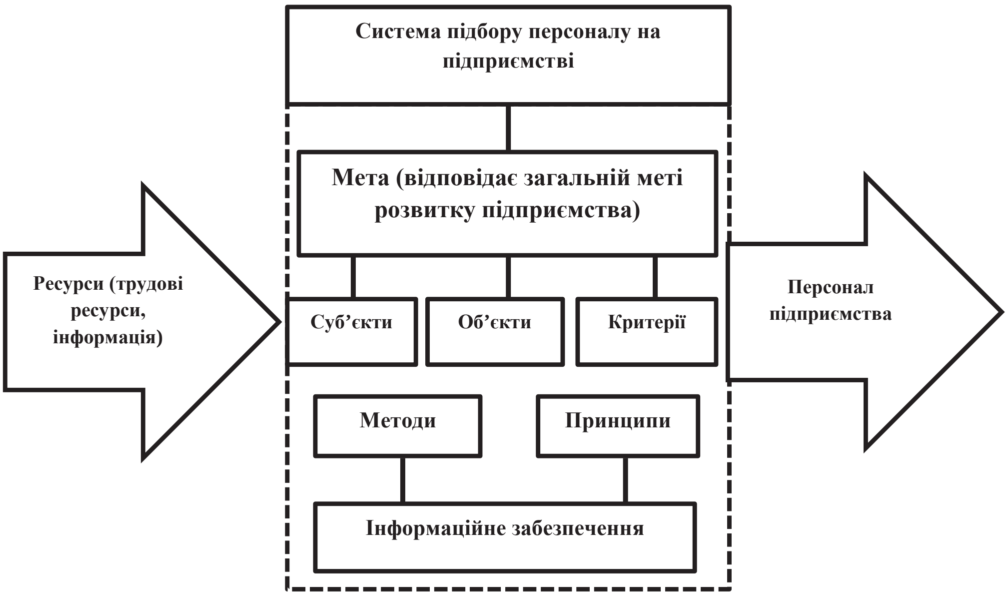

Рис. 1. Системний підхід підбору персоналу

– правильне розуміння працівником своїх посадових обов'язків, розвиток умінь і навичок виконання своїх обов'язків;

– підвищення рівня згуртованості колективу;

– формування у працівників високого рівня мотивації до праці, розуміння своєї ролі в успіху організації, позитивного відношення до виконання своїх обов'язків;

– активізація творчого потенціалу і підвищення результативності співробітників за рахунок посилення їх залученості в життєдіяльність організації [4].

Адаптація як процес характеризується певною тривалістю і, звичайно, має початок і кінець. Вся процедура адаптації на підприємствах зазвичай ділиться на п'ять етапів, кожен з яких передбачає виконання певних завдань, які, в свою чергу, закріплені за тим чи іншим відповідальним учасником процедури:

1-й етап. Підготовка до адаптації до моменту виходу на роботу нового співробітника.

2-й етап. Перший робочий день співробітника.

3-й етап. Перший робочий тиждень.

4-й етап. Виконання програми адаптації в перший, другий і третій місяці роботи прийнятих у колектив співробітників.

5-й етап. Закінчення періоду адаптації. Контроль та підведення підсумків проходження випробувального терміну [5].

Процес адаптації нових робітників повинен контролювати відділ навчання і розвитку персоналу. Можна покласти відповідні обов'язки на одного із співробітників відділу навчання і розвитку персоналу, який нестиме повну відповідальність за організацію процесу адаптації прийнятих на роботу працівників. До цього фахівця повинні звертатися прийняті на роботу працівники з метою консультації з питань адаптації новоприбулого співробітника.

Процеси найму та адаптації персоналу відносяться до технологій формування кадрового складу і являють собою комплексну систему (рис. 2). Питання адаптації персоналу зводяться, в основному, до проблеми адаптації новачків в організації, залишаючи поза увагою процеси адаптації вже працюючих співробітників до постійно мінливих умов їх діяльності (організаційних змін, технологічних інновацій тощо), що гарантують їх зайнятість, конкурентоспроможність [6].

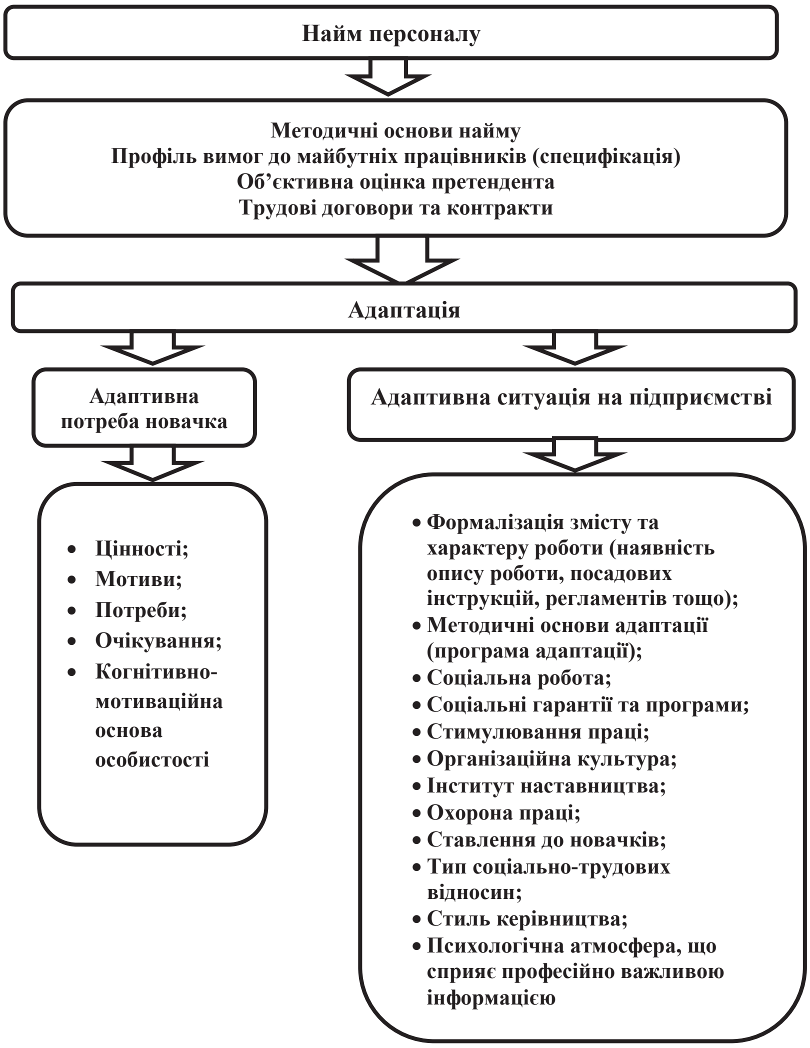

Рис. 2. Елементи комплексної системи найму та адаптації персоналу (розроблено авторами Н. Волкова, А. Дроздик)

Висновки і пропозиції. Таким чином, робота з персоналом як ресурсом організації починається на етапі підбору та адаптації. Від того, наскільки ефективно організований цей процес, залежить результативність подальшої роботи і можливість реалізації здібностей як самого співробітника, так і досягнення цілей усієї організації. Успіх адаптації багато в чому залежить від якості підбору персоналу: важливо підбирати мотивованих людей, відповідних професійним вимогам і поділяють цінності організацій.

Після зарахування в організацію відбувається введення працівника на посаду, яке являє собою сукупність процедур, що мають за мету скоротити період адаптації в колективі. Якщо в результаті процесу підбору та адаптації, організація в короткі терміни отримує мотивованих співробітників, працюючих не лише відповідно до своїх особистих цілей (наприклад, грошовий чинник), але і з організаційними завданнями, то механізм адаптації в цій організації правильно розроблений, впроваджений, керований і, отже, ефективний.

Список літератури:

1. Василичев Д.В., Мирошниченко В.А. Організація процесу адаптації персоналу на підприємстві / Д.В. Василичев // Економіка і організація управління. – № 3(19)–4(20). – 2014.
2. Адаптація персоналу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://staff-capital.com/uk/articles/adaptazija-personala.html
3. Організація набору та відбору персоналу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econom-chnu.at.ua/publ/upravlinnja_personalom/tema_8_organizacija_naboru_ta_vidboru_personalu/3-1-0-26
4. Чорна М.В., Білоножко М.М. Підбір персоналу на підприємстві: системний та процесний підходи / М.В. Чорна // Організація ефективного підбору персоналу на підприємстві – 2013.
5. Чернява Г.Л., Корнілаєва Г.Г. Особливості вдосконалення системи адаптації персоналу / Г.Л. Чернява // Культура народов Причерноморья. – 2011.
6. Волкова Н.В., Дроздик А.В. Чинники ефективної адаптації персоналу підприємств будівельної галузі / Н.В. Волкова // Економічні науки Scientific Journal «ScienceRise». – № 11/1(16). – 2015.

Бабенко А.Г., Устина Ю.В.
Университет таможенного дела и финансов

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ПОДБОРА И АДАПТАЦИИ ПЕРСОНАЛА

Аннотация
Главной задачей предприятия сферы материального производства является получение прибыли. Каждое предприятие функционирует в конкурентной среде и стремится развиваться и завоевывать новые позиции и новые рынки. Поэтому на первый план выдвигаются задачи по обеспечению конкурентоспособности. Одним из главных ресурсов любого предприятия является персонал, поэтому главной задачей службы управления является подбор квалифицированного персонала, который бы отвечал требованиям должности, профессии и требованиям предприятия. Существенным фактором обеспечения эффективной деятельности, высокой конку-рентоспроможности, устойчивого экономического развития является наличие на предприятии человеческих ресурсов, способных профессионально решать поставленные цели и определены задачи.

Ключевые слова: адаптация, подбор, персонал, управление персоналом.

Babenko A.G., Ustina Ju.V.
University of Customs and Finance

ORGANIZATION OF THE SETTING PROCESS AND PERSONNEL ADAPTATION

Summary
The main task of the enterprise in the field of material production is to generate profits. Each company operates in a competitive environment and seeks to develop and win new positions and new markets. Therefore, the challenges of ensuring competitiveness are put forward. One of the main resources of any enterprise is personnel, and therefore the main task of the management service is the selection of qualified personnel that meets the requirements of the position, profession and requirements of the enterprise. A significant factor in ensuring effective activity, high competitiveness, sustainable economic development is the availability of human resources at the enterprise, capable of professionally addressing the goals and objectives set.

Keywords: adaptation, selection, personnel, personnel management.

УДК 336.72

УПРАВЛІННЯ ПІДБОРОМ І НАЙМОМ ПЕРСОНАЛУ НА ПРИКЛАДІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «М'ЯСНА ФАБРИКА «ФАВОРИТ ПЛЮС»

Бикова А.Л., Полтавець А.О.
Університет митної справи та фінансів

Досліджена система підбору та найму персоналу на підприємстві як базовий елемент системи управління персоналом та один з головних факторів його успішного функціонування в сучасних умовах.
Ключові слова: підприємство, персонал, підбір, відбір, найм.

Вступ. Які б технічні можливості, організаційно-управлінські переваги не відкривалися перед підприємством, воно не почне працювати ефективно без відповідного людського ресурсу, адже все залежить від людей, від їхньої кваліфікації, уміння і бажання працювати. Структуру підприємства слід розглядати як складову речового та людського капіталу. Підприємство – невід'ємна частина економіко-соціальної системи з фінансовими, науково-технічними, виробничими та соціальними цілями. Система підбору та найму персоналу, будучи основною частиною системи управління підприємством, є вирішальною умовою, що дозволяє забезпечити досягнення цілей підприємства та зберегти його стійкість у ринковому середовищі. Система підбору та найму персоналу у загальній системі управління персоналом забезпечує ефективне функціонування підприємства, яке у теперішніх умовах цілком залежить від якості його основного і найціннішого ресурсу – кадрів.

Аналіз основних наукових досліджень і літератури. Ефективне управління персоналом, зокрема проблеми підбору та найму, увійшли в число практичних завдань та чинників економічного успіху. Воно покликане на забезпечення підприємства якісними кадрами, які будуть брати участь у формуванні його потужного потенціалу та підвищенні продуктивності у майбутньому.

Основний внесок у дослідження зазначених проблем внесли у своїх роботах такі автори як: Л.В. Балабанова [2], Н.Л. Гавкалова [3], В.М. Гриньова [4], М.С. Дороніна [5], О.П. Єгоршин [6], М.О. Кацай [7], А.М. Колот [9], Я.В. Крушельницька [10].

Окремо слід виділити вагомий вклад у вирішення проблем ефективного управління персоналом шляхом грамотного найму, внесений А.Я. Кібановим [8].

Дослідження зарубіжних теорій та моделей не завжди та не в повній мірі можливо застосувати в українській дійсності, найчастіше необхідна їх серйозна адаптація. Заслуговують уваги дослідження таких зарубіжних авторів, як: М.Х. Мескон, Ф. Хедуорі, П. Друкер, Е. Берн, Л.У. Стаут, Д.Л. Кіркпатрік, Е. Флемхольц, М. Армстронг [1] та ін. Уявлення про систему підбору та найму персоналу, як про складну систему, з безліччю її елементів, що впливають один на одного, незалежно від їх спрямування, не можна назвати детально відпрацьованою, оскільки в даних публікаціях відсутній цілісний підхід до вивчення взаємозалежності окремих функцій системи підбору та найму персоналу.

Метою дослідження є комплексний аналіз принципів та методів побудови чинної системи підбору та найму персоналу на прикладі Товариства з обмеженою відповідальністю «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс» та розробка пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Підбір персоналу на підприємстві є першочерговим питанням. Саме правильно підібрані фахівці є запорукою успіху і процвітання підприємства, тобто людський ресурс є основоположним. Від ступеня відповідності людей, що працюють в компанії, тим посадам, які вони займають, залежить ефективність роботи компанії в цілому. У свою чергу, підбір персоналу є дуже трудомістким процесом, але якщо у результаті компанія отримує ефективних працівників, то всі фінансові та часові затрати є виправданими.

Успішне функціонування будь-якої організації в значній мірі залежить від її здатності підібрати необхідних працівників. В основі підбору персоналу лежить процес планування людських ресурсів – визначення коли, де, скільки і якої кваліфікації співробітників буде потрібно організації. На основі зіставлення плану людських ресурсів з персоналом, зайнятим в організації, визначаються вакантні посади, які належить заповнити.

Підбір персоналу – встановлення ідентичності характеристик працівника і вимог організації, посади. Підбір персоналу може здійснюватися у вигляді набору, висування або ротації.

Підбір і найм персоналу починається з визначення, який фахівець або робітник необхідний у даний момент організації. При оголошенні про відкриття вакансії готується «Портрет ідеального працівника», де чітко визначаються параметри, яким має відповідати кандидат. На кожну вакантну посаду існує своя посадова інструкція, що містить кваліфікаційні вимоги до посади.

Сучасні професійні методи відбору персоналу в організації використовують систематизований комплекс діагностичних програм для багатоаспектного і спеціально орієнтованого дослідження особистості. Основні базові методи підбору персоналу складають стандартизовані і адаптовані багатофакторні комп'ютерні методики для комплексної експрес діагностики. До методик даного типу відносяться: 16 ФЛО Р. Кеттелла (16 факторний особистісний опитувальник), MMPI 566, MMPI 398, портретний тест Л. Сонди, тест М. Люшера, типологічний тест К. Леонгарда,

Міні-Мульт (MMPI 72). Спеціально орієнтовані методи підбору персоналу направлені на дослідження виділених професійно-важливих компонентів і характеристик [1, с. 23].

Відбір персоналу – це двосторонній процес. Не тільки роботодавець вибирає працівника, а й працівник вибирає роботодавця. Процес найму співробітників є процесом узгодження інтересів роботодавця і працівника.

На ТОВ «МФ «Фаворит Плюс» технологія відбору персоналу складається з наступних етапів: попереднє інтерв'ю; заповнення бланка заяви та анкети; тестування; діагностичне інтерв'ю (співбесіда); перевірка рекомендацій і послужного списку; медичне обстеження; прийняття остаточного рішення.

Мета набору персоналу в сучасних умовах господарювання підприємств полягає у мінімізації витрат з пошуку працівників певної професії та кваліфікації, досвіду роботи і необхідного освітнього рівня.

Джерелами залучення кандидатів можуть бути зовнішній та внутрішній ринки праці. До зовнішніх джерел відносимо: установи державної служби зайнятості; комерційні агентства з працевлаштування; середні, вищі та інші навчальні заклади; розповсюдження реклами про наявність вакансій, інтернет-джерела.

Багато організацій воліють проводити набір в основному з внутрішніх джерел. Просування по службі своїх працівників обходиться дешевше. Крім того, це підвищує їх зацікавленість, покращує соціально-економічний клімат в колективі і підсилює прихильність працівників до своєї організації. Основним недоліком підходу до вирішення проблеми виключно за рахунок внутрішніх резервів є те, що в організацію не приходять нові люди зі свіжими поглядами і це може призвести до застою.

Основні принципи підбору кадрів: підбираються працівники, які можуть вирішувати поставлені задачі; підбір персоналу здійснюється виходячи із професійної підготовки, виробничого досвіду та якостей працівника (недолік цього способу – коли з'являється висококваліфікований робітник, то вакантне місце може бути зайняте працівником нижчої кваліфікації); суміщення 1 і 2 способів, коли для висококваліфікованих працівників підбираються робочі місця зі зміною існуючого розподілу функцій. Підбір персоналу являє собою процес відбору необхідних кандидатур на вакантні робочі місця, виходячи із резерву кадрів, що є у служби зайнятості і на підприємстві [11, с. 66].

На основі звітності ТОВ «МФ «Фаворит Плюс» проаналізовано чинну системи підбору і найму персоналу та виявлено факторну детермінованість за допомогою SWOT-аналізу (табл. 1).

Отримані дані дають чітке розуміння про необхідність розвитку та вдосконалення чинної системи підбору персоналу на ТОВ «МФ «Фаворит Плюс».

Щодо аналізу сильних сторін, за результатами експертних оцінок (експертами виступали працівники фабрики різних категорій), найбільшу кількість балів отримали наступні показники: повністю «прозора» заробітна плата; високий рівень соціального захисту усіх зайнятих на підприємстві; чітке дотримання організацією трудового законодавства.

Аналіз слабких сторін показав, що найбільшу кількість балів (найбільш проблемними) є такі по-

Таблиця 1

Матриці SWOT-аналізу системи управління персоналом ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс»

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) «Сильний» та позитивний імідж компанії як у сфері виробництва високоякісної м'ясної продукції, так і у сфері управління персоналом. 2) Чітке дотримання організацією трудового законодавства. 3) Повністю «прозора» заробітна плата. 4) Високий рівень соціального захисту усіх зайнятих на підприємстві. 5) Наявність достатніх можливостей для перепідготовки кадрів. 6) Низька вартість робочої сили як одного з основних факторів виробництва.	1) Відсутня конкурента перевага в деяких спеціальностях на ринку праці. 2) Рівень продуктивності праці нижчий, ніж в аналогічних зарубіжних підприємствах. 3) Важкі умови праці. 4) Не зовсім зручне місце розташування підприємства (околиця міста зі складною транспортною розв'язкою). 5) Нестача кваліфікованої робочої сили в регіоні. 6) Нерозвиненість інституцій, які сприяють залученню і впровадженню інновацій на підприємстві.
Можливості	**Загрози**
1) Адміністративний ресурс: підтримка обласною адміністрацією місцевого виробника, в тому числі в питаннях зайнятості. 2) Лояльність, прихильність населення регіону торговим маркам як додатковий привабливий фактор підприємства-роботодавця. 3) Сприятлива соціально-економічна ситуація для розвитку підприємства в майбутньому. 4) Виникнення додаткового попиту на робочу силу та можливість створення нових робочих місць внаслідок зниження бар'єрів на зовнішніх ринках. 5) Поява нових можливостей використання робочої сили. 6) Налагодження доступу до міжнародних Програм сертифікації фахівців в Україні.	1) Скорочення чисельності працездатного населення України. 2) Посилення міграційних процесів: відтік кваліфікованого персоналу в столицю та інші регіони (також за кордон: Польща, Канада, Італія тощо). 3) Жорстка конкуренція на ринку праці: прихід в регіон транснаціональних компаній з налагодженими процесами управління персоналом. 4) Кадровий «голод»: дефіцит фахівців необхідної кваліфікації на ринку праці, в тому числі: нестача випускників вищих і середніх професійних навчальних закладів з інженерно-технічних спеціальностей в сфері харчової промисловості. 5) Зниження реальної заробітної плати. 6) Перспектива згортання підприємницької діяльності і закриття підприємств як наслідок ускладнення доступу до фінансово-кредитних ресурсів і звуження ринків збуту.

Джерело: складено авторами на підставі аналізу показників діяльності ТОВ «МФ «Фаворит Плюс»

казники: рівень продуктивності праці нижчий, ніж в аналогічних зарубіжних підприємствах; нестача кваліфікованої робочої сили в регіоні; відсутня конкурента перевага в деяких спеціальностях.

Аналіз можливостей свідчить, що найбільш вагомими з них є: підтримка обласною адміністрацією місцевого виробника, в тому числі в питаннях зайнятості; поява нових можливостей використання робочої сили; виникнення додаткового попиту на робочу силу та можливість створення нових робочих місць внаслідок зниження бар'єрів на зовнішніх ринках.

Аналіз загроз, згідно експертних оцінок, показав, що найбільшу кількість балів (найбільш проблемними) є такі показники: зниження реальної заробітної плати; перспектива згортання підприємницької діяльності і закриття підприємств як наслідок ускладнення доступу до фінансово-кредитних ресурсів і звуження ринків збуту; посилення міграційних процесів: відтік кваліфікованого персоналу в столицю та інші регіони (також за кордон в такі країни, як Польща, Канада, Італія тощо).

Отже, проведений аналіз сильних, слабких сторін, загроз та можливостей, визначення проблемного поля дозволяє стверджувати, що чинна система підбору та найму персоналу на ТОВ «МФ «Фаворит Плюс» має стратегію претендента на лідерство, що є дуже сприятливим для її подальшого розвитку.

Крім того, за результатами аналізу з'ясовано існуючі проблеми у чинній системі підбору та найму персоналу на підприємстві:

1. Відсутня конкурентна перевага на ринку праці.

2. Жорстка конкуренція на ринку праці: «прихід» в регіон транснаціональних компаній з налагодженими процесами.

3. Рівень продуктивності праці нижчий, ніж в аналогічних зарубіжних підприємствах.

4. Кадровий «голод»: дефіцит фахівців необхідної кваліфікації.

5. Невідповідність кваліфікації та компетенції кадрів потребам економіки регіону.

6. Важкі умови праці в цехах, що спричиняють вплив на здоров'я працівників.

7. Низький рівень заробітної плати.

8. Небажання молоді працювати у некомфортних умовах з низькою оплатою праці.

9. Складна демографічна ситуація та посилення міграційних процесів: відтік кваліфікованого персоналу в столицю, інші регіони та за кордон: Польща, Канада, Італія.

За результатами аналізу пропонується проект, що направлений на вирішення виявлених проблем щодо вдосконалення системи підбору та найму персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс». Розрахунки проведено за допомогою програмних продуктів MS Office Excel та Project. Кошти на реалізацію проекту надано інвесторами (власниками підприємства, які зацікавлені у його впровадженні). Загалом виділено 11 259,536 тис. грн. зі спеціального фонду, який сформований із частки доходу фабрики. Виконання даного проекту та відповідальність за його результати покладено на проектну групу, що сформована на підприємстві. Проект розрахований на 120 днів.

Для реалізації проекту необхідно здійснити такі заходи:

1. Початок проекту.

2. Вивчення особливостей чинної системи підбору і найму персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс».

3. Аналіз можливих шляхів удосконалення чинної системи.

4. Аналіз показників руху персоналу на підприємстві за останні 5 років (2011–2015 рр.)

5. Визначення потреб підприємства у персоналі та розробка прогнозу потреб, виходячи із показників руху персоналу на підприємстві.

6. Аналіз витрат на підбір і найм персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс» та їх оптимізація.

7. Використання при підборі персоналу кадрового резерву, пошук персоналу за рекомендаціями вже працюючих осіб, моніторинг випускників ВНЗ та запрошення їх до співпраці, аналіз сайтів пошуку роботи.

8. Розробка програми дій для забезпечення ефективного функціонування системи управління персоналом на фабриці.

9. Пошук додаткових джерел інвестування.

10. Оцінка ефективності розробленої програми.

11. Апробація оновленої системи підбору та найму персоналу.

12. Впровадження і оцінка перспектив проекту.

Висновки. Аналіз чинної системи підбору та найму персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс» дозволив виявити ряд проблем. З метою їх ліквідації запропоновано проект з удосконалення чинної системи підбору та найму персоналу на даному підприємстві. Розрахунки проведено за допомогою програмних продуктів пакету MS Office Excel та Project. В основу аналізу покладено вирішення ряду завдань: вивчення особливостей функціонування чинної системи підбору і найму персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс»; аналіз можливих шляхів її удосконалення; аналіз показників руху персоналу на підприємстві за останні 5 років; визначення потреб підприємства у персоналі та розробка прогнозу цих потреб, виходячи із показників руху персоналу на підприємстві; аналіз витрат на підбір і прийом персоналу на ТОВ «М'ясна фабрика «Фаворит Плюс» та їх оптимізація; використання при підборі персоналу можливостей кадрового резерву, пошук персоналу за рекомендаціями вже працюючих осіб, моніторинг випускників ВНЗ та запрошення їх до подальшої співпраці, аналіз сайтів пошуку роботи та ін.

Максимальна тривалість проекту при мінімальних затратах – 11 259,536 тис. грн., складає 120 днів. Після оптимізації проект вдалося скоротити до 98 днів (що дозволяє заощадити 22 дні), при цьому збільшивши витрати до 15 960 тис. грн. Збільшення витрат обґрунтовано скороченням терміну його реалізації.

Список літератури:

1. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг. – СПб.: Изд-во «Питер», 2005. – 832 с.
2. Балабанова Л.В. Управління персоналом / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – К.: Вид-во «Професіонал», 2006. – 512 с.
3. Гавкалова Н.Л. Теоретичні засади ефективного менеджменту персоналу / Н.Л. Гавкалова // Україна: аспекти праці: наук.-екон. та сусп.-політ. журн. – 2005. – № 3. – С. 31–36.
4. Гринева В.Н., Буцкая И.О. Современные подходы к системе управления персоналом предприятия // Економіка розвитку. Вип. 2(22). – Харків: ХДЕУ, 2002. – С. 65–68.
5. Дороніна М.С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства. – Харків: ХДЕУ, 2002. – 431 с.
6. Єгоршин А.П. Управление персоналом / А.П. Егоршин. – Новгород: Изд-во НИМБ, 1997. – 605 с.
7. Кацай М. Разрабатываем систему управления персоналом // Управление персоналом. – 2004. – № 21. – С. 40–43.
8. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации / – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 638 с.
9. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: монографія / А.М. Колот. – К.: Вид-во КНЕУ, 2003. – 230 с.
10. Крушельницька Я.В. Оптимізація функціональних станів працівників як напрямок управління персоналом / Я.В. Крушельницька // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 2004. – Вип. 9. – С. 52–59.
11. Продиус И.П., Владимирова Т.А., Запорожан Д.В., Продиус Ю.И. Управление персоналом – Одесса, 2001. – 251 с.

Быкова А.Л., Полтавец А.А.
Университет таможенного дела и финансов

УПРАВЛЕНИЕ ПОДБОРА И НАЙМА ПЕРСОНАЛА НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ «МЯСНАЯ ФАБРИКА» ФАВОРИТ ПЛЮС»

Аннотация
Исследована система подбора и найма персонала на предприятии как базовый элемент системы управления персоналом и один из главных факторов его успешного функционирования в современных условиях.
Ключевые слова: предприятие, персонал, подбор, отбор, найм.

Bykova A.L., Poltavets A.O.
University of Customs and Finance

MANAGEMENT OF PERSONNEL SELECTION AND HUMAN RIGHTS EXAMPLE OF THE COMPANY WITH LIMITED RESPONSIBILITY OF «MEAT FACTORY» FAVORITE PLUS»

Summary
The system of recruitment and hiring of personnel at the enterprise as a basic element of the personnel management system and one of the main factors of its successful functioning in modern conditions is explored.
Keywords: enterprise, personnel, selection, selection, hiring.

УДК 657:338.48

ОРГАНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Боднар В., Швець В.Г.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено особливості туристичної діяльності та її нормативно-правове регулювання. Розкрито актуальні питання організації обліку на туристичних підприємствах з огляду на специфіку їх діяльності. Виокремлено особливості документального оформлення господарських операцій. Розкрито питання формування доходу туроператора і турагента. Внесено пропозиції щодо вдосконалення обліку витрат туроператора.

Ключові слова: туристична діяльність, бухгалтерський облік, туристичні послуги, туризм, туристичний продукт.

Постановка проблеми. Туризм відноситься до найбільш потужних та динамічних галузей економіки та регіонального розвитку, адже він являє собою багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками. Туристична індустрія – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів.

Туристична діяльність в Україні стрімко розвивається у зв'язку із зростанням попиту на туристичну продукцію, з'являються нові туристичні агентства та оператори, що зумовлює необхідність раціональної організації бухгалтерського обліку в управлінні діяльністю господарюючих суб'єктів. За даними Державної служби статистики України у 2016 році кількість суб'єктів туристичної діяльності становила 3506 підприємств, з яких 1838 юридичних осіб та 1668 фізичних осіб-підприємців. Найбільша їх частка зосереджена в Київській області – 27% туристичних підприємств, а найменша – в Луганській (0,54%). За 2016 рік було реалізовано 1612002 туристичні путівки загальною вартістю 27421545,8 тис. грн., що на 8495128,3 тис. грн. більше, ніж було реалізовано у 2015 році [10, с. 5–6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації та ведення обліку діяльності підприємств туристичного бізнесу присвячені роботи таких науковців, як: Р.І. Балашова, Ж.А. Богданова, О.С. Височан, О.М. Гончаренко, Н.О. Гура, Т.В. Данканич, О.В. Зінкевич, С.О. Левицька, О.Б. Немкович, Т.С. Осадча, І.В. Саух та ін. Але питання ведення туристичними підприємствами бухгалтерського обліку потребують більш глибокого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різноманіття і складність невирішених проблем в організації бухгалтерського обліку доходів і витрат туроператорів і турагентів за відсутності сучасних галузевих методичних рекомендацій обумовлюють підвищений інтерес до проведення спеціального дослідження з метою пошуку ефективних методик, що задовольняють запитам різних користувачів звітності. Проблемним питанням в обліку витрат туроператора, який поєднує діяльність турагента, є розподіл непрямих витрат між видами туроператорської та турагентської діяльності. В якості бази розподілу на практиці, як правило, використовується сума виручки від продажу турпродуктів. Однак у цьому випадку виникає проблема забезпечення роздільного обліку одержуваних доходів від туроператорської та турагентської діяльності. Зазначені питання обліку доходів і витрат потребують подальшого їх дослідження.

Мета статті. Виокремлення особливостей ведення обліку діяльності туроператора і турагента.

Виклад основного матеріалу. Туристична діяльність – це діяльність зі створення та просування туристичного продукту, що базується на чіткій правовій основі, яку становить Конституція України, міжнародно-правові акти у сфері туристичної діяльності, Закон України «Про туризм» як спеціальний нормативно-правовий акт, галузеве законодавство та підзаконні нормативно-правові акти у сфері туризму: Інструкція про порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 6 червня 2005 р. № 50; Порядок організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1251; Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 16 березня 2004 р. № 19; Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 297 та інші [6, с. 20].

Туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає.

Суб'єктами, що здійснюють або забезпечують туристичну діяльність, є: туристичні оператори; туристичні агенти; інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гіди-перекладачі та інші фахівці туристичного супроводу тощо [3].

Вітчизняним законодавством право формування туристичних продуктів надається виключно туроператорам, а турагенти мають право лише реалізувати попередньо сформовані турпродукти.

Отже, відмінність господарських операцій для суб'єктів туристичної діяльності породжує необ-

хідність окремого дослідження їх відображення у системі бухгалтерського обліку та узагальнення і фінансовій звітності туристичних підприємств.

Згідно зі ст. 295–297 Господарського Кодексу України, посередницька діяльність здійснюється на підставі агентських угод. Агентський договір повинен укладатися в письмовій формі, і в ньому необхідно визначити обсяг повноважень комерційного агента. Серед інших документів,якими оформляється надання туристичних послуг є: договір на туристичне обслуговування, який укладається між турагентом та туристом, ваучер, страховий поліс та інші договори з підприємствами, які беруть участь у просуванні туристичного продукту [1].

За договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, турагент) за встановлену договором плату зобов'язується забезпечити надання за замовленням іншої сторони (туриста) комплексу туристичних послуг [3].

Бухгалтерський облік діяльності туроператора та турагента здійснюється згідно зі Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2].

Організація обліку у туроператорів та турагентів залежить від особливостей документального оформлення господарських операцій та здійснення розрахунків, можливості застосування спрощеної форма обліку у туроператорів і турагентів, які не мають власної матеріальної бази (при цьому використовується спрощений план рахунків та регістри для малих підприємств) тощо.

При відображенні в бухгалтерському обліку турагента операцій з продажу турпродукту не має значення, коли саме відбувається споживання покупцем туристичної послуги, оскільки турагент є тільки посередником. При виконанні агентського договору у турагента виникає оборот з реалізації на суму його агентської винагороди, яка є доходом від надання послуг і відображається по кредиту субрахунка 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг». Виконання зобов'язань підтверджується звітом агента.

До витрат турагентів відносять вартість турпродукту, сформованного туроператором, витрати на маркетингові дослідження, оплата праці працівників турагенства, витрати на соціальні заходи, витрати на рекламу, витрати на збут, оренда офісу, амортизаційні відрахування, комунальні послуги, банківські послуги та ін. Турагенти можуть вести облік витрат тільки на рахунку 23, субрахунок «Виробництво турагентських послуг» або, як суб'єкт малого підприємництва, тільки на рахунках класу 8, тобто за елементами витрат [5].

Оскільки винагорода посередника є платою за надання посередницької послуги, податкові зобов'язання такого суб'єкта туристичної діяльності (якщо він зареєстрований як платник ПДВ) збільшуються за першою з подій: зарахування коштів в оплату послуги від замовника на банківський рахунок або до каси суб'єкта туристичної діяльності чи оформлення документа, що засвідчує факт надання послуг. У цей момент слід складати й податкову накладну [8].

У бухгалтерському обліку туроператора дохід згідно з п. 10 П(С)БО 15 «Дохід» визнається при виконанні певного обсягу послуг. Як правило, при передачі туристу документів, що підтверджують право на отримання послуг (ваучера, залізничних або авіаквитків, страхового поліса), послуга туроператора закінчується і в бухгалтерському обліку відображається дохід по кредиту субрахунка 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» [4].

До витрат туроператорів відносять витрати на формування турпродукту, транспортні витрати на проїзд до місця відпочинку і назад, вартість окремих видів послуг, які входять у вартість турпродукту, страхові витрати, витрати на трансферт, витрати на екскурсійне обслуговування. Умови визнання та обсяг цих витрат прямо залежать від виду договору: купівлі-продажу, комісії, доручення, обміну або агентської угоди.

При формуванні туристичного продукту витрати на основні види туристичних послуг, як правило, є прямими виробничими витратами. Необхідно зважати, що туристичний продукт представляє собою комплекс не менше двох туристичних послуг щодо перевезення, розміщення, харчування, а також оформлення віз, організації відвідування об'єктів культури, відпочинку та розваг, користування рекреаційними ресурсами тощо. Склад і вартість таких туристичних послуг є основними чинниками, що визначають загальну суму витрат на туристичний продукт. Оскільки туристичний продукт здебільшого складається з послуг сторонніх організацій, умови визнання та обсяг витрат, порядок їх включення до собівартості туристичного продукту визначаються формою та умовами договорів [9, с. 74].

Крім розглянутих прямих виробничих витрат, у процесі формування туристичного продукту виникають непрямі виробничі витрати, а саме: витрати на оплату праці виробничого персоналу, що формує туристичні продукти, якщо розрахунок проводиться за погодинною системою оплати праці або штатним розписом; амортизація офісної техніки, меблів, предметів інтер'єру та інших основних засобів виробничого призначення; амортизація нематеріальних активів виробничого призначення, зокрема спеціального програмного забезпечення тощо; вартість канцелярських товарів, візиток, витратних матеріалів для ксероксів, принтерів та інших матеріалів, що використовуються за виробничим призначенням; вартість послуг сторонніх організацій, пов'язаних із забезпеченням виробничого процесу; інші непрямі виробничі витрати [9, с 76].

Щодо непрямих виробничих витрат слід зазначити, що у спеціальній літературі розглядають різні варіанти організації їх обліку. Наприклад, переважна більшість авторів [5 та ін.] пропонують обліковувати безпосередньо на рахунку 23 «Виробництво». Л. Грибова [7] також розглядає варіант обліку протягом звітного періоду на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» (зі списанням наприкінці звітного періоду в сумі розподілених загальновиробничих витрат на рахунок 23 «Виробництво» або у повному обсязі на рахунок 903 «Собівартість реалізованих послуг»).

Погоджуємось з думкою Л. Грибової, адже цей варіант передбачає розподіл непрямих виробничих витрат за видами туристичних продуктів, що дозволить визначити виробничу собівартість реалізованих туристичних продуктів у бухгалтерському обліку. Інші дозволяють розрахувати лише загальну виробничу собівартість реалізо-

Таблиця 1

Рахунки, що використовуються в обліку туристичної діяльності

№ з/п	Назва рахунка	Призначення рахунку
1	08 «Бланки суворого обліку»	Для узагальнення інформації про неоплачені ваучери (путівки)
2	331 «Грошові документи в національній валюті»	Для обліку оплачених путівок до санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку та ін.
3	333 «Грошові кошти в дорозі в національній валюті»	Для обліку грошових коштів в національній валюті, перерахованих для купівлі іноземної валюти
4	39 «Витрати майбутніх періодів»	Для відображення в бухгалтерському обліку витрат туристичного підприємства
5	703 «Дохід від реалізації робіт, послуг»	Для узагальнення інформації про доходи від реалізації туристичних послуг
6	704 «Вирахування з доходу»	Для відображення у турагента сум отриманого доходу, який перераховується
7	903 «Собівартість реалізованих робіт, послуг	Для узагальнення інформації про витрати, які включаються до собівартості реалізованих туристичних послуг

Джерело: розроблено авторами

ваних у звітному періоді туристичних продуктів за даними субрахунку 903 «Собівартість реалізованих послуг». При цьому знижується аналітичність облікової інформації, ускладнюється калькулювання собівартості туристичних продуктів.

Отже, організацію бухгалтерського обліку непрямих виробничих витрат на туристичну діяльність необхідно узгодити з методом обліку та калькулювання собівартості туристичного продукту.

Особливості обліку туристичної діяльності обумовлюють використання рахунків, поданих у таблиці 1.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи проведене дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Організація бухгалтерського обліку в туризмі значною мірою обумовлена особливостями цієї сфери економіки. Під час організації бухгалтерського обліку туристичної діяльності слід враховувати вид діяльності суб'єкта господарювання. Так, туроператор може вести облік за автоматизованою, журнальною, спрощеною формами, тоді як турагент – тільки за спрощеною.

2. Серед документів,якими оформляється надання туристичних послуг є: договір на туристичне обслуговування, який укладається між турагентом та туристом, ваучер, страховий поліс та інші договори з підприємствами, які беруть участь у просуванні туристичного продукту.

3. На структуру та характер витрат туристичного підприємства, організацію та методику їх обліку впливає комплекс факторів, зокрема: організаційна форма туристичної діяльності, договірні умови надання туристичних послуг, законодавчі вимоги до суб'єктів туристичної діяльності.

Для вирішення завдань, поставлених перед системою бухгалтерського обліку витрат туристичного підприємства, пропонуємо у наказі про облікову політику зазначити центри відповідальності, статті витрат, структуру прямих та непрямих витрат, особливі умови визнання витрат, методи їх обліку і калькулювання собівартості туристичних продуктів, алгоритм розподілу витрат, рахунки синтетичного та аналітичного обліку витрат та ін.

На наш погляд, буде доцільно відкрити субрахунки 231 «Виробництво туристичних послуг», 911 «Загальновиробничі витрати туристисних послуг» та субрахунок другого порядку 9031 «Собівартість реалізованих туристичних послуг», що дозволить розмежувати та згрупувати інформацію про туристичну діяльність підприємства. Пропонуємо до рахунку 39 «Майбутні витрати» відкрити субрахунок 391 «Майбутні відрахування з доходів», на якому обліковувати вартість реалізованих послуг на підставі посередницьких угод з постачальниками.

Необхідно зазначити, що наведені пропозиції щодо організації обліку туристичного підприємства доцільно впроваджувати на основі сучасних інформаційних технологій, що полегшить їх реалізацію.

Отже, організація бухгалтерського обліку на підприємствах туристичної галузі має свої складнощі, що обумовлені специфікою діяльності. Внесені пропозиції дадуть змогу правильно організувати бухгалтерський облік, підвищити ефективність туристичної діяльності.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436–15
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р., № 996–XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.ra- da.gov.ua/laws/show/996–14
3. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995р. № 325/95-ВР зі змінами від 15.01.2015 № 124–VIII (124–19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0860–99
5. Балченко З. А. Бухгалтерський облік в туризмі і готелях України [Електронний ресурс]: навч. посіб. / З. А. Балченко. – К.: Ліра-К, 2010. – 232 с.
6. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності: навч.-метод. посібник / М. Ващишин. – Л.: ПП Сорока Т. Б., 2014. – 168 с.
7. Грибова Л. Туризм: організація і облік / Л. Грибова // Дебет-Кредит. – 2002. – № 29.
8. Кифяк В. Ф. Організація туризму: [Електронний ресурс]: [навч. посібник]. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 344 с.

9. Король С. Облік витрат туристичного підприємства / С. Король // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 4.
10. Статистичний бюлетень «Туристична діяльність в Україні» за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/ publicat/kat_u/publtur_u.htm

Боднар В., Швец В.Г.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Исследованы особенности туристической деятельности и её нормативно-правовое регулирование. Раскрыты актуальные вопросы организации учёта на туристических предприятиях с учётом специфики их деятельности. Выделены особенности документального оформления хозяйственных операций. Раскрыты вопросы формированиня дохода туроператора и турагента. Внесены предложения по поводу усовершенствования учёта расходов туроператора.
Ключевые слова: туристическая деятельность, бухгалтерский учёт, туристические услуги, туризм, туристический продукт.

Bodnar V., Shvets V.G.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR ACTIVITY OF ENTERPRISES OF TOURISM BUSINESS

Summary
The peculiarities of tourist activity and its legal regulatory are investigated. In the articles considered pressing questions of organisation of accounting at a tourist enterprise. Some features of documenting the business operations are defined. Special attention is paid to the features of income and expenses of tourism companies. Suggestions are brought to the improvement of organization of cost accounting.
Keywords: tourist activity, accounting, tourist service, tourism, tourist product.

УДК 331.52

НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇХ РОЗВИТОК

Бондаревська К.В., Криша В.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті визначено чинники, що сприяли розширенню масштабів нестандартної зайнятості. Наведено систематизацію нестандартних форм зайнятості та виділено професії, які підходять під вільний графік робіт. Крім того, охарактеризовано переваги і недоліки в діяльності «фріланс». Проведено підрахунки і складено статистику працівників-фрілансерів.Наголошено на тому, що на сучасному етапі розвитку є вкрай необхідним вдосконалення системи нестандартної форми зайнятості.
Ключові слова: фріланс, нетрадиційна зайнятість, аутсорсинг, аутстафінг, лізинг, фрілансер.

Постановка проблеми. Останніми роками нетрадиційна форма зайнятості населення набуває широкого розповсюдження по всьому світу. Це спричинено появою новітньої техніки та технологій, прискореним розвитком науки, глобалізацією соціально-економічних процесів, тощо. На сучасному етапі формування актуальності даної теми є очевидним, оскільки головним компонентом економічного розвитку є людський капітал. Таким чином, від ефективного використання людського ресурсу залежить ефективність застосування активів підприємства на мікрорівні та економічний розвиток держави на макрорівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження основних засад формування ринку праці та зайнятості населення, розвитку соціально-трудової сфери висвітлені в працях таких вчених як: О.П. Третьяк, І.В. Лагутіна, М.П. Етенко, А.О. Дідух, Е. Недзельский, О.В. Жадан. У рамках даної теми розглянуто такий напрямок нетрадиційної форми зайнятості як фріланс, загальна статистика працівників-фрілансерів по

Україні. Крім того, висвітлено зарубіжний досвід фрілансу, який має впроваджуватися в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час проблеми формування нетрадиційної зайнятості в Україні в сучасних умовах розвитку економіки в контексті використання провідного зарубіжного досвіду потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою дослідження є висвітлення особливостей нестандартних форм зайнятості населення та обґрунтування напрямків їх розвитку в Україні. Серед завдань роботи: визначення основних переваг та недоліків діяльності «фріланс»; визначення чинників, що сприяли розширенню масштабів нестандартної зайнятості; проведення статистичних підрахунків щодо діяльності працівників-фрілансерів; систематизація нестандартних форм зайнятості.

Викладення основного матеріалу. Розвиток інноваційного, конкурентоспроможного виробництва у світовому масштабі не лише визначає зміну характеру зайнятості населення, але й передбачає як необхідну умову подолання негативних наслідків стихійного поширення неформальної зайнятості та її впливу на трансформацію міжнародного ринку праці. Розуміння та наукове опрацювання проблематики трансформації міжнародного ринку праці має важливе значення як для урядів країн, так і для окремих працівників, які прагнуть оптимального застосування своїх здібностей та навичок в умовах глобалізації [5].

Стандартна зайнятість, яка передбачає наявність безстрокового трудового договору, стабільний час роботи і відпочинку, нормовану зарплату, участь працівників в управлінні організаціями, зникає. Їй на зміну приходить нестандартна (нетрадиційна) зайнятість, яка характеризується непередбачуваністю відносин [9]. Нетрадиційні форми зайнятості є об'єктом пильної уваги вчених, але не існує єдиної думки щодо їх визначення, характеристики, класифікації.

Чинники, що сприяли розширенню масштабів нестандартної зайнятості, мають різнорідну природу та спрямованість дії [8]. Виділимо деякі причини, що сприяють появі нетрадиційних форм зайнятості: виклики глобальної трудової міграції та трансміграції; нові форми зайнятості та фінансування підприємництва;нові соціальні моделі (соціальні інновації); глобалізація ринку праці; значне розширення сфери послуг; зростання масштабів виробництва; тощо.

Широке розповсюдження нетрадиційної зайнятості населення по всьому світу характеризується, перш за все, вагомими змінами у стадії розвитку виробництва. Ця тенденція спостерігається, починаючи з 60–70-х років минулого століття, коли відбувся перехід від індустріального до постіндустріального економічного укладу. У той час з'являлися новітні комп'ютерні технології, що у свою чергу призводило до заміни робітників на автоматичне обладнання та скороченням чисельності зайнятих робітників.

До нестандартних форм зайнятості доцільно віднести наступні:

– повна зайнятість за умов гнучких форм організації робочого часу;
– неповна зайнятість, тобто режими зайнятості неповний робочий час;
– тимчасові працівники;
– зайнятість на засадах вторинної зайнятості;
– зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру;
– надомна праця;
– праця за викликом;
– дистанційна зайнятість;
– позикова праця (лізинг персоналу, аутстафінг персоналу, аутсорсинг персоналу);
– неформальна зайнятість;
– незареєстрована зайнятість у неформальному секторі [5].

Ринкові перетворення в Україні на сучасному етапі супроводжуються масштабними змінами на ринку праці, різким загостренням конкуренції серед найманих працівників і роботодавців та зумовлюють глибокі зміни у сфері зайнятості населення. Зайнятість перебуває в центрі всіх аспектів соціально-економічного розвитку. Для більшості людей робота є практично єдиною можливістю забезпечити себе засобами до існування, основною формою реалізації себе як особистості.

Кількісне і якісне зростання нетипових форм праці розпочалося в Західній Європі та Сполучених Штатах Америки в 70-х роках минулого століття, але нормативно-правове визнання існування нестандартних трудових відносин відбулось в нормативних актах Міжнародної організації праці лише в кінці 1990-х на початку 2000-х років (приміром, Конвенція № 181 «Про приватні агентства зайнятості»). У 2008 році було прийнято також Директиву ЄС про працю в агентствах тимчасової зайнятості № 2008/104/ЄС [5].

Перехід до ринкової економіки та інформаційного суспільства повністю змінив сферу зайнятості в Україні. Так, виник цілий ряд нових форм, дуже різноманітних між собою, які для зручності класифікації були об'єднані в категорію нестандартної зайнятості [7].

Для працівників нетрадиційні форми зайнятості забезпечують:

– можливість створювати кращий баланс між сім'єю і роботою;
– раціональне використання часу праці та відпочинку;
– можливість здобувати освіту на денних формах навчання в навчальних закладах;
– зайнятість для представників соціально незахищених груп населення;
– можливість підтримувати рівень своєї кваліфікації і працездатності;
– можливість поєднання роботи з іншими видами діяльності.

Фрілансер – особа, яка працює без укладання довгострокового договору з роботодавцем, наймана тільки для виконання певних робіт [10]. У вітчизняній економічній літературі відсутнє однозначне визначення фрілансу. До фрілансерів відносять як індивідуальних підприємців, що пропонують свої послуги, так і тимчасових найманих працівників. При цьому фрілансер може одночасно виконувати трудові завдання для кількох підприємств [1]. Фрілансерами зазвичай є працівники високої кваліфікації і творчої праці (дизайнери, програмісти, перекладачі). Для фрілансу характерно раціональне використання робочого часу. Можливість розподілу робочого часу на свій розсуд робить дану форму роботи привабливою

для багатьох працівників. Існує величезна різноманітність професій, які підходять під вільний графік робіт, а саме: програмування (вважається найбільш поширеною зайнятістю); графічний дизайн; електронне проектування; контент-маркетинг; переклади, написання статей; віртуальна підтримка; веб-розробка. У фрілансі існують свої переваги і недоліки в діяльності, як для самого флірансера, так і для роботодавця (таблиця 1).

З огляду на те, що кількість фрілансерів з кожним днем стрімко зростає, в Америці вирішили провести підрахунок і скласти відповідну статистику. Компанія Paychex в США провела огляд Freelancers Unionand Upwork, згідно з яким було визначено кількість фрілансерів [4].

На момент огляду в Штатах налічувалося приблизно 53 млн людей, що займаються вільною діяльністю. Тобто, кожен третій житель Штатів – це фрілансер. Для того, щоб зробити підрахунок, Paychex довелося проаналізувати резюме, виставлені на сайті з пошуку роботи «Indeed.com».

У Великобританії дана зайнятість також стала вельми поширеною і популярною. Зібрані статистичні дані є прямим доказом цього:

- більшість студентів перших курсів (близько 87%) переконані в тому, що фріланс є прибутковим і перспективним варіантом побудови кар'єри;
- за останні десять років кількість фрілансерів збільшилася на 14%;
- в Британії налічується близько 1,4 млн. фрілансерів;
- після закінчення університету 29% випускників віддають перевагу фрілансу. Відповідно до їхніх переконань, даний вид зайнятості дозволяє відбутися як особистість і просунутися в кар'єрі.

В умовах становлення ринкової економіки в Україні сталася трансформація ринку праці. В даний час починають з'являтися нові, незвичні для нас форми зайнятості населення, в тому числі і фріланс. Ключові показники розвитку ринку фрілансу України за останні 5 років свідчать про його швидке зростання і розвитку. Ринок фрілансу почав динамічно розвиватися з 2006 року. З 2006 по 2011 роки фрілансери України заробили $38 млн. За наступні 5 років ринок він змінювався. З 2012 по 2017 роки фрілансери заробили $262 млн. Разом, близько $300 млн за останні 10 років (рис. 1).

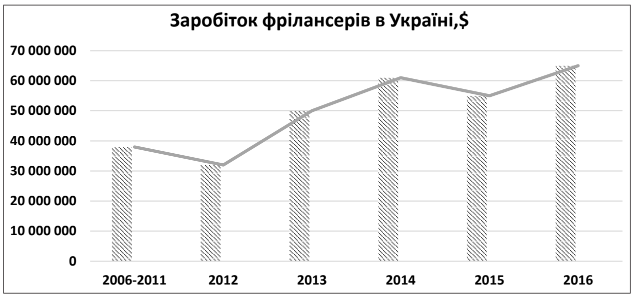

Рис. 1. Заробіток фрілансерів в Україні, $

Джерело: розроблено автором за даними [2]

З 2011 по 2016 роки включно в Україні кількість реєстрацій фрілансерів на фріланс-біржах досягло практично 190000 осіб (статистика Upwork), з яких всього 25% активних працюючих [4].

Таблиця 1

Переваги і недоліки в діяльності «фріланс»

	Переваги	Недоліки
ФРІЛАНСЕР	1) незалежність; 2) вільний графік роботи; 3) можливість працювати вдома (що особливо актуально для молодих мам і маломобільних категорій громадян); 4) високий рівень доходу (фрілансеру немає необхідності витрачати гроші на оренду офісу, на щоденні транспортні витрати та ін.); 5) виконання тільки своєї роботи; 6) максимально комфортні умови праці: – персоналізоване робоче місце, одяг, температурний режим, харчування та ін.; 7) створення оптимального балансу між роботою та сім'єю; 8) можливість великої участі в суспільному житті; 9) можливість самостійно обирати місце роботи і відмовлятися від виконання нецікавих проектів; 10) можливість самостійно вибирати партнерів, а не підлаштовуватися під сформований колектив.	1) необхідно постійно самостійно шукати нові замовлення, що вимагає відволікання уваги, а іноді і прямих фінансових витрат (в разі покупки послуг); 2) дохід вкрай нерівномірний у часі в порівнянні з системою аванс/розрахунок при роботі в штаті, потрібне вміння планувати особистий бюджет; 3)можливі проблеми зі схваленням заявок на споживчий кредит; 4) для деяких психологічних типів особистостей це може виявитися більш нервовим стилем роботи, ніж робота в штаті компанії; 5) необхідність самому вести бухгалтерію і платити податки.
	Переваги	**Недоліки**
РАБОТОДАВЕЦЬ	1) можливість залучати фахівців більш високого класу з різних регіонів, а не обмежуватися штатними фахівцями місцевих компаній; 2) можливість заощадити на дорогому робочому місці в офісі; 3) відсутність необхідності надавати соціальні гарантії, оплачувати відпускні та лікарняні; 4) можливість звести до мінімуму документообіг і звітність; 5) можливість відмовитися від продовження співпраці з фрілансером в будь-який момент, що набагато простіше, ніж звільнення штатного співробітника, що вимагає наявності певних підстав і дотримання більш складних юридичних процедур. 6) можливість платити тільки за виконану роботу, а не за час, проведений на робочому місці.	1) неможливість контролювати процес виконання роботи.

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Рис. 2. Кількість фрілансерів в Україні

Джерело: розроблено автором за даними [2]

2016 рік став особливим для ринку фрілансу України. У позитивну сторону ринок хитнуло прийняття і підписання закону № 4496, який скасував адміністративні бар'єри для експорту послуг і сильно спростив легальну процедуру ведення бізнесу для фріланс-підприємців [13]. Можна сказати, це спрощення легалізувало фріланс як діяльність, і тепер Україна має всі шанси вийти на 3-е місце на світовій фріланс-арені (на даному етапі Україна займає 4 місце після Індії, США і Філіппін).

Очікувано, найбільша кількість фрілансерів працює в Київській області – 36%. Велика частина з них, майже 90% – в столиці. Далі рейтинг сформувався в наступній послідовності: Харківська область – 9,7%, Дніпропетровська область – 8,5%, Одеська область – 5,7%, Донецька область – 5,3%, Львівська область – 4,8%, Запорізька область – 4%. В інших 18 регіонах – приблизно 25%, менше 4% по кожній області (рис. 2).

Висновки. Українці можуть виконувати висококваліфіковану працю віддалено, і це є альтернативою масовому відтоку трудової робочої сили для виконання низькокваліфікованої праці в інших країнах, тим самим ставши активними учасниками глобального ринку віддаленої зайнятості. 21 століття-період розвитку людського інтелекту та впровадження інновацій, які з'являються саме за допомогою нових ідей.

Перспективи використання результатів дослідження. Проведене дослідження не вичерпує усієї проблеми. Ми вважаємо, що використання дистанційної зайнятості дозволяє створювати робочі місця для працівників віддалених і депресивних регіонів. Незважаючи на вагомий доробок вітчизняних та іноземних науковців, на даному етапі розвитку соціально-трудових відносин в Україні потребують ґрунтовнішого вивчення причини та наслідки поширення нестандартної зайнятості на національному ринку праці.

Список літератури:

1. Семь отличий удаленной работы от фриланса – 20 февраля, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.klerk.ru/job/articles/351581/
2. AIM – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aim.com/
3. Indeed: Job Search – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.indeed.com/
4. Upwork: statisics jobs – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.upwork.com
5. Давидюк Л. П. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці / Л. П. Давидюк // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 20. – С. 30–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2015_20_6
6. Демченко С. В. Фриланс как форма самостоятельной занятости [Текст] // Актуальные проблемы права: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2015 г.). – М.: Буки-Веди, 2015. – С. 184–186.
7. Етенко М. П. Основні форми нестандартної зайнятості та їх класифікація / М. П. Етенко // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2015. – Вип. 18. – С. 42–49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_7
8. Жадан О. В. Причини та наслідки поширення нестандартної зайнятості на національному ринку праці / О. В. Жадан // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 117–124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2014_3_18
9. Лагутіна І. В. Нестандартні форми зайнятості та особисті немайнові трудові права працівників / І. В. Лагутіна // Право і суспільство. – 2014. – № 5.2. – С. 156–161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_5.2_36
10. Недзельский Э. Занятость и персональная функция в новой экономике / Э. Недзельский // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ. – 2008. – № 32. С. 294–298.
11. Третьяк О. П. Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві / Третьяк О. П. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – С. 389–397.
12. Україна в міжнародних міграційних процесах – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.com.ua/1_127230_ukraina-v-mizhnarodnih-migratsiynih-protsesah.html
13. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты (относительно устранения административных барьеров для экспорта услуг) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3GW00A.html

Бондаревская К.В., Крыша В.В.
Университет таможенного дела и финансов

НЕТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ИХ РАЗВИТИЕ

Аннотация
В статье определены факторы, способствовавшие расширению масштабов нестандартной формы занятости. Приведено систематизацию нестандартных форм занятости и выделены профессии, которые подходят под свободный график работ. Кроме того, охарактеризованы преимущества и недостатки в деятельности «фриланс». Проведено подсчёты и составлено статистику работников-фрилансеров. Отмечено, что на современном этапе развития является крайне необходимым совершенствование системы нестандартной формы занятости.
Ключевые слова: фриланс, нетрадиционная занятость, аутсорсинг, аутста-финг, лизинг, фрилансер.

Bondarevska K.V., Krysha V.V.
University of Customs and Finance

NON-TRADITIONAL FORMS OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION AND THEIR DEVELOPMENT

Summary
The factors that contributed to the expansion of the scale of the non-standard form of employment are identified in this article. The systematization of non-standard forms of employment is given and the professions are selected that are suitable for a free work schedule. In addition, the advantages and disadvantages in the activities of «freelance» are characterized. The statistics of freelancers are counted and compiled. It is noted that at the present stage of development it is extremely necessary to improve the system of non-standard form of employment.
Keywords: freelancing, non-traditional employment, outsourcing, outstaffing, leasing, freelancer.

УДК 005.936.43:303.448

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕСТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОДУКТУ

Боряк А.В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Статтю присвячено осмисленню складових поняття концепції продукту на споживчому ринку, процедурі тестування концепції, спираючись на положення концепції маркетингу, аналізі економічних категорій та понять. Метою є розробка процедури тестування концепції продукту із урахуванням споживчих оцінок та методів статистичного аналізу.
Ключові слова: концепція продукту, сприйняття, тестування концепції, методологія.

Постановка проблеми. Впродовж останніх декількох років національна економіка України знаходиться у кризовому стані: зменшуються показники купівельної спроможності та економічної активності населення. Внаслідок цього, раціональність поведінки споживача на ринку зазнає змін. Покупці переглядають своє відношення до деяких категорій товарів, повністю або частково відмовляючись від них. Дані явища негативно впливають на компанії-виробників, що зазнають економічних втрат у зв'язку із відтоком споживачів певних груп товарів. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми може стати зміна концепції продукту, що дозволить змінити ставлення до товару на ринку з боку споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних фахівців з маркетингу, товарної політики, продуктової стратегії, планування асортименту та маркетингових досліджень. Інформаційну базу дослідження склали матеріали періодичних видань, результати досліджень фахівців у сфері маркетингу та товарної політики, власні розробки автора, складені на основі первинних даних, зібраних в ході виконання дослідження.

Формулювання цілей статті. Виходячи з окресленої проблеми та можливих шляхів її вирішення, можна сформулювати цілі та завдання дослідження. Як було окреслено, одним із напрямів вирішення проблеми може стати зміна концепції продукту, отже метою дослідження є визначення теоретичних та практичних складових концепції продукту, методів її тестування та інструментів з інтерпретації результатів тестів.

Виклад основного матеріалу. Поняття продукту є одним із ключових елементів у функ-

ціонуванні комплексу маркетингу. Теоретично під товаром зазвичай розуміються будь-які вигоди, що пропонуються на ринку з метою обміну або продажу. Якщо розглядати категорію більш практично, то товар є основою діяльності компанії на ринку. Маркетинговою категорією, що досліджується у роботі є поняття концепції продукту та моделей її розробки та тестування. Розглянемо теоретичні матеріали з таких питань, як: продукт, концепція продукту та концепція бренду, розробка концепції продукту, тестування концепції.

Взагалі, під концепцією розуміється система поглядів, інтерпретація подій чи процесів [1]. Концепція продукту – детальний опис ключової ідеї товару, з метою донесення до споживача його характеристик та переваг. Продукт описується за допомогою термінів, що відображують його значимість для споживача як на стадії вибору продукту, так і у процесі його споживання [1].

Під концепцією продукту розуміється науково обґрунтована, розгорнута уява про продукт, його споживчих характеристиках, ринковому потенціалі, життєвому циклі, а також зовнішніх, по відношенню до продукту, факторах та умовах. Це, по перше, виробничі фактори, що формують цінові та вартісні показники продукту, його якісні характеристики, масштаби виробництва, технічну базу збутової діяльності. По-друге, – фактори, що знаходяться з боку споживача та ринку, а саме: характер попиту на продукт та його ринкові аналоги, якісні та кількісні показники попиту, відношення покупців до підприємства та його продукції, стан кон'юнктури та тенденції розвитку сегменту ринку, рівень та інтенсивність конкуренції [2].

Донесення концепції продукту до споживача на ринку є задачею концепції бренду. Тобто, концепція бренду являє собою систему ціннісних елементів та маркетингових характеристик торгової марки, що дозволяють найбільш ефективно позиціонувати бренд на ринку [3].

Можна стверджувати, що розробка концепції продукту передує етапу фізичного створення продукту, а розробка концепції бренду передує виведенню розробленого товару на реальний ринок. Поєднання цих двох елементів функціонування маркетингу є основою для успішного перебування товару на ринку.

Функціональна значущість описаних складових потребує впевненості у коректності розроблених концепцій, іншими словами, виробнику необхідно, щоб бренд-концепція та продуктова концепція були правильно сприйняті споживачами для успішної діяльності на ринку. Це робить важливим механізм процесу тестування розробленої концепції, що відбувається до етапу виходу товару на ринок.

Тестування концепції продукту – це дослідження, в якому концепція продукту оцінюється вибіркою споживачів з цільового сегменту. Відмінність від тестування продукту полягає у тому, що споживачі не мають фізичного товару, а оцінюють концепцію, що сформульована декількома реченнями.

Процес тестування має на меті перевірку, іспит, апробування, головним завданням якої є виявлення всіх переваг, що продукт надає споживачу, його основні переваги, порівняно із іншими аналогічними продуктами. Тестування дозволяє виробникам прийняти оптимальне рішення щодо стратегії просування товару на ринок, його коригуванню.

Основа методів, що використовуються при тестуванні концепції продукту полягає у наступному: тестування визначає найбільш важливі для споживача переваги продукту, що розподіляються на групи «обов'язково» та «бажано». Метою тесту є визначення та пріоритезація потреб споживача, їх очікувань та опис реакції цільової групи на концепцію [4].

У випадку, коли досліджується продуктова концепція вже існуючого товару, використовується двоступеневий тест, суть якого полягає у першочерговій оцінці споживачем концепції продукту без фізичного товару та порівняння результатів із тестом фізичного продукту тією ж цільовою групою [4].

Для кожного окремого дослідження важливо чітко визначити найбільш релевантні критерії для виділення цільової групи і, відповідно, для побудови вибірки. Характеристики цільових груп лежать в основі поділу тестів на різні види. Нижче перерахуємо найбільш поширені характеристики:

– споживачі певної марки або декількох марок;
– особи, що приймають у сім'ї рішення про покупку того чи іншого товару;
– особи, які купують тільки на ринку або тільки в дорогих магазинах, тощо.

Слід зазначити, що кожна характеристика цільової групи включає в себе цілий комплекс соціально-демографічних показників, які теж визначаються в залежності від цілей і завдань кожного конкретного дослідження.

У процесі тестування продукту аналізу та інтерпретації піддаються реакції людей, те, як вони сприймають, відчувають, оцінюють зовнішній вигляд, характеристики, запах, структуру, смак, тощо.

Тестування може бути організоване сліпим, або визначеним методом. Сліпе тестування має на увазі, що учасники дослідження мають бути зосереджені безпосередньо на продукті. Все, що може надати побічний ефект (наприклад, назва продукту, колір, форма його упаковки, ціна і т. д.), має бути виключено.

В умовах визначеного тестування оцінюється продукт, але при цьому побічні ефекти (дизайн упаковки, марка продукту) присутні і мають вплив. Звичайно, імідж деяких марок може бути настільки сильним, що може відволікати респондентів від реальних характеристик продукту. Проте цей підхід більш наближений до реального життя і в цьому його перевага [5].

Загальний процес тестування концепції є зрозумілим, то механізм внутрішньої оцінки отриманих результатів та їх числового виміру різниться і часто є інтелектуальною власністю дослідницьких компаній та є запатентованими.

Запропонуємо власну модель інтерпретації результатів тестування продуктової концепції та принцип їх виміру для прийняття рішень.

Для вирішення поставленої задачі, необхідно створити перелік елементів концепції, що перевіряються, визначити їх вагу та розробити індикатори сприйняття концепції цільовою групою.

Умовно елементи, з яких складається концепція можна розділити на такі групи: функціональні, соціальні, духовні та емоційні, але вони варіюються в залежності від товару. До функціональних елементів концепції відноситься набір фізичних споживчих якостей товару, емоційні елементи – споживче сприйняття та його значення. Перелік елементів, що досліджуються, отримується в результаті проведення глибинного інтерв'ю з представниками цільової категорії споживачів та визначення їх потреб.

Під вагою розуміємо місце, що було надано споживачами певному елементу з точки зору важливості його присутності у готовому продукті у процесі ранжування.

Індикатори сприйняття необхідні для визначення, чи сприймаються споживачем окремі елементи концепції чи концепція в цілому, а також чи бачить споживач присутність концептуальних елементів у готовій продукції. Визначення сприйняття відбувається у процесі тестування концепції методом фокус-групи із цільових споживачів. Створення індикаторів дасть змогу перевести результати тестування у числовий вигляд та кількісно проаналізувати результати тестування концепції. Значення індикатора визначається у двійковій системі числення, тобто приймає значення 1 або 0. Після проведення процедури переводу результатів досліджень у числовий вимір, з'являється змога кількісно дослідити результати тестів та зробити висновки щодо того, які елементи є найбільш значущими для споживача, яка їх вага у готовому продукті, наскільки явно споживач вбачає їх необхідність та чи бачить він присутність означених характеристик в товарі. З'являється змога скласти вектор зміни концепції, перелік елементів, що можуть та мають бути змінені, а також провести процедуру економічного обґрунтування доцільності змін.

Схематично представимо процес тестування концепції продукту та детально опишемо сутність кожного з етапів (рис. 1).

Отже, детально розглянемо сутність кожного з окреслених етапів процедури тестування концепції продукту. Першим етапом слугують два паралельні процеси: визначення складових елементів концепції та визначення індикаторів сприйняття цих елементів. Визначення складових елементів є основою не тільки процедури тестування, але і розробки продукту. Як було описано раніше, продукт має бути уособленням потреб споживачів, бути необхідним та конкурентним. Тому, для складання переліку складових елементів, після визначення цільового сегменту ринку, портрету типового споживача, відбувається глибинне інтерв'ю, результатом якого стає окреслений перелік найбільш бажаних та доцільних характеристик та властивостей продукту.

Вони лягають в основу концепції продукту, що для наступного етапу має бути викладена у зрозумілій для споживача формі. Під зрозумілою формою мається на увазі, текстове уявлення продукту, із зазначенням всіх його зовнішніх та внутрішніх характеристик, із можливим візуальним зображенням чи прототипом.

Паралельно відбувається друга частина базисного етапу: визначення індикаторів сприйняття окремих елементів чи концепції в цілому. Під індикатором розуміємо певний перелік відповідей представника цільової аудиторії, їх комбінація, що чітко дає знати, чи правильно розуміє респондент певний елемент. Для переведення у кількісний вигляд, застосовується проста шкала 0,1, як було окреслено раніше.

Після визначення складових концепції, розробки індикаторів сприйняття та формулювання концепції у зрозумілому вигляді, відбувається тестування концепції фокус-групою із цільових споживачів. Головною метою даного етапу є визначення значень індикаторів для кожного окремого елемента. На тому ж етапі проводиться процедура пріоритезації, або ж визначення ваги елементів споживачем. Респонденти ранжують складові елементи продукту у порядку важливості їх присутності у фізичному продукті. В залежності від специфіки продукту, його етапу життєвого циклу, можуть бути застосовані різні додаткові методи тестування, наприклад, порівняння із аналогічним товаром.

По завершенню етапу споживчого тестування концепції, відбувається процедура переведення результатів опитування у кількісний вигляд для подальшої статистичної обробки. Метою аналітичної частини тестування є дослідження взаємозв'язків між значеннями ваги

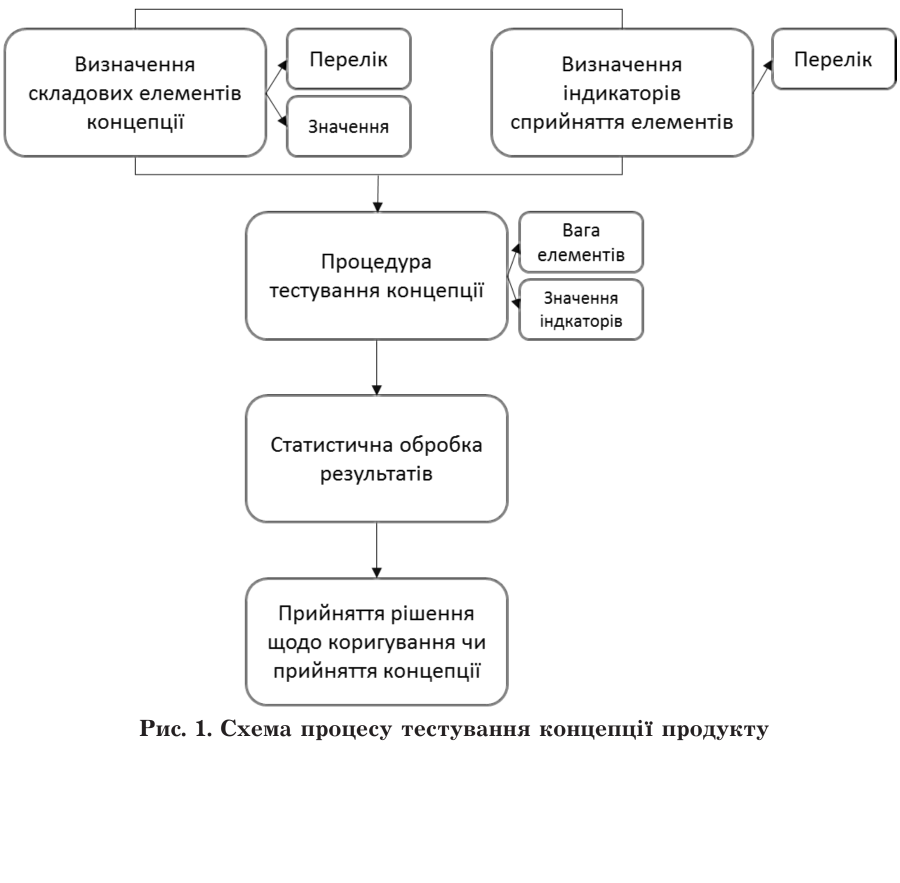

Рис. 1. Схема процесу тестування концепції продукту

елементів та рівнями їх сприйняття. Необхідна кількісна оцінка отриманих результатів для подальшого прийняття рішення. Етап статистичної обробки може здійснюватися за допомогою програмного забезпечення, наприклад, SPSS або ж Statistica.

Заключним етапом є прийняття рішення на основі отриманих в результаті дослідження даних. Спираючись на рівні сприйняття та зв'язки, робиться оцінка економічної доцільності виходу товару з урахуванням проведених змін. Приймається рішення про прийняття результатів, або ж про подальшу модифікацію концепцію, її повну заміну чи процедуру повторного тестування, якщо це є обумовлено.

Отже, розроблена схема тестування може стати основою для прийняття рішень щодо коригування концепції продукту.

Висновки. Отже, у зв'язку із існування необхідності зміни та розробки концепції продукту та її функціональним значенням, постає завдання у процедурі тестування концепції та впевненості у його результатах. Розглянувши складові елементи, що необхідні для процедури тестування концепції продукту, було запропоновано розроблену схему отримання інформації щодо концепції. Тест, проведений за такою методикою, дасть змогу кількісно та якісно оцінити сприйняття елементів концепції продукту та дасть підґрунтя для подальшого прийняття необхідних рішень.

Список літератури:

1. Багієв Г. Л. Словник маркетингових термінів [Електронний ресурс] / Георгій Леонідович Багієв // АНО ДПО ЦПК «АИС». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://infosystems.ru/library/slovar_ais_1218/slovar_marketin_1221.html
2. Васильєва М. Організаційно-економічний механізм формування інноваційних стратегій / Маріанна Васильєва. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2009. – 183 с. – (Дашков и К°). – (978–5-394–00557–2).
3. Чорнозубенко П. Е. Записки маркетолога [Електронний ресурс] / Павел Евгеньевич Чернозубенко. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_k/kontseptsiya_brenda/.
4. Concept Testing [Електронний ресурс] // Qualtrics LLC. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.qualtrics.com/market-research/concept-testing/.
5. Башкирова Е. И. Тестирование продукта в маркетинговых исследованиях [Електронний ресурс] / Е. И. Башкирова // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – Режим доступу до ресурсу: http://dis.ru/library/529/22043/.

Боряк А.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

МЕТОДОЛОГИЯ ТЕСТИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ПРОДУКТА

Аннотация
Статья посвящена осмыслению составляющих понятия концепции продукта на потребительском рынке, процедуре тестирования концепции, опираясь на положения концепции маркетинга, анализе экономических категорий и понятий. Целью является разработка процедуры тестирования концепции продукта, с учетом потребительских оценок и инструментов статистического анализа.
Ключевые слова: концепция продукта, восприятие, тестирование концепции, методология.

Boriak A.V.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

METHODOLOGY OF PRODUCT CONCEPT TESTING

Summary
This article is devoted to understanding of the product concept components on consumer market, procedure of concept testing, based on the provisions of the marketing concept, analysis of economic categories and concepts. The purpose is to develop a product concept testing procedures by the consumer rating and statistical analysis tools.
Keywords: product concept, adoption, concept testing, methodology.

УДК 005.334.4:332.12

ДІАГНОСТИКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА, ПОКЛАДАЮЧИСЬ НА ГАЛУЗЕВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Власюк В.Є., Федорцова А.В., Чичибабіна Д.Г.
Університет митної справи та фінансів

Проведено оцінку ймовірності банкрутства підприємства за моделлю Е. Альтмана. Визначено його переваги та недоліки. Проаналізована ймовірність банкрутства українських підприємств, що належать до однієї галузі та розташовані в одному регіоні. Зроблені відповідні висновки щодо їх подальшої діяльності. Досліджена можливість комплексного застосування п'ятифакторної моделі Е. Альтмана в українській практиці.
Ключові слова: підприємство, банкрутство, оцінка, модель, фактори, ймовірність.

Постановка проблеми. У країнах із ринковою економікою банкрутство виступає як механізм регулювання та саморегулювання економіки. Банкрутство характеризує неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів щодо сплати за товари, роботи та послуги, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

У результаті панування командно-адміністративної системи управління економікою Україна, як і інші колишні радянські республіки, після проголошення незалежності опинилася в стані глибокої економічної кризи. За відсутності загальноприйнятих підходів до управління підприємствами, неефективних управлінських рішень вітчизняні підприємства стали схильними до банкрутства, яке мало масовий характер.

Існують як зовнішні, так і внутрішні проблеми сучасних вітчизняних підприємств, а саме відсутність здатності їхнього самостійного вирішення, що тягне за собою необхідність в особливому виді прогнозування – прогнозування вірогідності банкрутства. Прогнозування ймовірності банкрутства дозволяє на ранньому етапі передбачити можливі проблеми, своєчасно коригувати управлінські рішення. Своєчасно проведені дослідження дають можливість виявити вірогідність нестійкого стану, вчасно зреагувати та розробити убезпечуючі заходи.

Таким чином, аналіз ймовірності банкрутства і підтримки платоспроможності підприємства є досить актуальними питаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню ймовірності банкрутства підприємств приділяється значна увага з боку вітчизняних та зарубіжних науковців. Методики та критерії прогнозування банкрутства розробляли такі провідні вчені, як Е. Альтман, Р. Лис, А. Таффлер, Г. Спрінгейт та інші. Детально питання оцінки ймовірності банкрутства в контексті зарубіжної практики розглянули О.Ю. Дягель, Т.І. Лепейко, В.О. Подольська, Є.Г. Рясних, О.Я. Базілінська, Н.П. Шморгун. Заслуговують на увагу публікації сучасних науковців щодо недоліків існуючих методик оцінки ймовірності банкрутства в практиці українських підприємств, що представлені в розробках Р. Романіва, О.О. Шапурової.

Питання банкрутства не втратило своєї актуальності, тому сьогодні потребує більш поглибленого дослідження можливості використання зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці, зважаючи на галузеві та регіональні аспекти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість наукових робіт щодо проблеми банкрутства підприємств свідчить про масштабність проблеми та необхідність її вирішення. Варто відзначити, що недостатньо уваги приділено статистичній оцінці та визначенню рівня банкрутства українських підприємств за сучасних умов господарювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ймовірності банкрутства вітчизняних підприємств, а саме – ПАТ «Євраз Дніпровський металургійний завод», ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат» та ПАТ «Дніпропетровський металургійний завод імені Комінтерну («Комінмет»), які працюють в одній галузі, мають приблизно однаковий асортимент продукції та обсяги виробництва, розташовані в одному регіоні.

Аналіз проведений на основі п'ятифакторної моделі Е. Альтмана оцінки ймовірності банкрутства, виявлені її основні переваги, недоліки та можливості використання у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. Здатність організації своєчасно проводити платежі, фінансувати свою поточну діяльність на розширеній основі, переносити непередбачені потрясіння і підтримувати свою платоспроможність у несприятливих обставинах свідчить про її стійкий фінансовий стан, і навпаки.

Банкрутство – це фінансова неспроможність, розорення, що призводить до припинення виплат за борговими зобов'язаннями. Банкрутством є визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у законодавчому порядку грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. До стану банкрутства підприємство може призвести погіршення усіх показників, які визначають його фінансову стійкість, тому саме на них основується аналіз ймовірності настання такого стану.

Існує велика кількість методів діагностики ймовірності банкрутства підприємств, найвідомішими з яких є: моделі Е. Альтмана (двофакторна й пятифакторна), У. Бівера, М. Беніша, М. Спрінгейта, тощо.

Модель Медосса Беніша – одна з найвідоміших у міжнародній практиці. Вона вміщує в собі систему показників (SGI, SGAI, AQI, GMI, DSRI), які є основою для визначення проявів асиметричної інформації, що подається; дані по-

казники (DEPI, TATA, LVGI) є підставою для фальсифікації фінансових результатів.

Модель Бівера створена для виявлення незадовільної структури балансу.

Модель Спрінгейта була створена для підприємств США та Канади, з метою оцінки кредитоспроможності підприємств.

Однак, найбільш широке застосування серед методів прогнозування банкрутства отримала багатофакторна модель Едварда Альтмана, який отримав всесвітнє визнання після створення математичної формули, що вимірює ступінь ризику банкрутства кожної окремої компанії [3].

Широке застосування моделі Альтмана в зарубіжній практиці обумовлено наступними її позитивними якостями: модель включає велику кількість показників, що забезпечує низьку трудомісткість її використання при достатньо високій точності результатів; передбачає інтегральну оцінку і дає можливість порівняння стану різних об'єктів; інформація для розрахунку всіх показників доступна і міститься в основних формах звітності; існує можливість не тільки прогнозування банкрутства, але і оцінка зони ризику, в якій знаходиться підприємство [4, с. 321].

Позитивні характеристики розглянутої моделі заохочують вітчизняних науковців до неоднеразових спроб адаптації останньої до практики українських підприємств, що значно ускладнюється різноманітністю показників звітності, які обумовлені особливостями вітчизняних та зарубіжних стандартів бухгалтерського обліку.

Ця модель заснована на комплексному врахування важливих показників, які характеризують кризовий стан підприємства. Це дозволяє розрахувати індекс кредитоспроможності і як результат віднести підприємство до потенційних банкротів чи до успішно працюючих підприємств [1, с. 62].

П'ятифакторна модель Е. Альтмана має наступний вигляд:

$$Z = 1{,}2X1+1{,}4X2+3{,}3\ X3+0{,}6\ X4+1{,}0X5,$$

де – X1 = Власний оборотний капітал / Загальна вартість активів;

X2 = Нерозподілений прибуток / Загальна вартість активів;

X3 = Прибуток до виплати процентів / Загальна вартість активів

X4 = Власний капітал (ринкова вартість) / Поточні зобов'язання;

X5 = Чиста виручка / Загальна вартість майна активів.

Найбільш широке застосування серед методів прогнозування банкрутства отримала багатофакторна, так звана, Z-модель (індекс) Альтмана, розроблена Едвардом Альтманом у 1968 році. Здобуті в процесі розрахунків значення Z-показника свідчать про наступне:

– Z < 1,8 – ймовірність банкрутства висока;

– 1,8 < Z < 2,7 – ймовірність банкрутства дуже висока;

– 2,71 < Z < 2,9 – банкрутство можливе;

– Z > 3 – ймовірність банкрутства дуже низька [2].

В даній роботі проведена оцінка вірогідності банкрутства за моделлю Альтмана.

Аналіз фінансового стану ПАТ «Євраз Дніпровського металургійний завод», ПАТ «Дніпровського металургійного комбіната» та ПАТ «Дніпропетровського металургійного завода імені Комінтерну («Комінмет»)» за п'ятифакторною моделлю не виявив загрози банкрутства (табл. 1–3). Це свідчить про фінансову стійкість даних підприємств, про здатність підприємств фінансувати свою поточну діяльність, своєчасно проводити платежі, а також про спроможність підприємств переносити непередбачувані потрясіння та підтримувати свою платоспроможність.

Наприклад, прогнозування ймовірності банкрутства ПАТ «Євраз Дніпровського металургійного заводу» представлено на таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка банкрутства ПАТ «Євраз Дніпровський металургійний завод» за 2014–2016 роки

Фактори	Рік		
	2014	2015	2016
X1	0,43	0,49	0,66
X2	-0,80	-0,31	-0,06
X3	1,83	2,27	2,03
X4	-0,57	-0,61	-0,53
X5	1,83	2,27	2,03
Z	6,93	9,53	9,09
Імовірність банкрутства	Дуже низька	Дуже низька	Дуже низька

Інтегральний показник рівня загрози банкрутства за моделлю Альтмона ПАТ «Євраз Дніпровського металургійного заводу» впродовж 2014–2016 рр. високий, а отже ймовірність банкрутства дуже низька. Підприємство досягає такого результату за рахунок високого рівня доходності та оборотності активів.

Аналіз ймовірності банкрутства ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат» представлено на таблиці 2.

Таблиця 2

Оцінка банкрутства ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат» за 2014–2016 роки

Фактори	Рік		
	2014	2015	2016
X1	0,44	0,47	0,63
X2	-0,22	-0,14	-0,18
X3	1,64	1,67	0,96
X4	-0,45	-0,45	-0,43
X5	1,64	1,67	0,96
Z	7,04	7,26	4,38
Імовірність банкрутства	Дуже низька	Дуже низька	Дуже низька

Інтегральний показник ПАТ «Дніпровського металургійного комбінату» має тенденцію до зменшення, однак ймовірність банкрутства все ще залишається дуже низькою. Так, у 2014 році інтегральний показник складав 7,04, однак у 2016 році він зменшився на 2,66 та становив – 4,38. Це свідчить про погіршення фінансової стабільності, а отже про неефективне використання ресурсів та можливостей підприємства.

Прогнозування ймовірності банкрутства ПАТ «Дніпропетровський металургійний завод імені Комінтерну(«Комінмет»)» представлено на таблиці 3.

Таблиця 3

Оцінка банкрутства ПАТ «Дніпропетровський металургійний завод імені Комінтерну («Комінмет»)» за 2014–2016 роки

Фактори	Рік		
	2014	2015	2016
X1	0,69	0,98	1,00
X2	-0,07	0,18	-0,08
X3	1,65	1,73	1,98
X4	-0,11	-0,01	-0,08
X5	1,65	1,73	1,98
Z	7,76	8,85	9,54
Імовірність банкрутства	Дуже низька	Дуже низька	Дуже низька

Проведений прогнозний аналіз ймовірності банкрутства за економіко-математичнимою моделлю Е. Альтмана дозволяє стверджувати, що ймовірність виникнення банкрутства ПАТ «Дніпропетровського металургійного заводу імені Комінтерну («Комінмет»)» є дуже низькою. Інтегральний показник з 2014 року по 2016 рік має тенденцію до збільшення. Це означає, що йому і іншим підприємствам цього регіону і галузі, які проаналізовано в роботі на даному етапі розвитку не загрожує банкрутство і, як наслідок, ліквідація.

Як відмічає Є.Г. Рясних, незважаючи на привабливість даної методики, її використання обмежується необхідністю мати ринкову вартість акцій. А це можливо лише для великих корпорацій, акції яких вільно котируються на фондових біржах. Враховуючи ще й той факт, що фондовий ринок України є недостатньо розвинутим, то звертання українських підприємств до даної методики є не зовсім коректним [5, с. 31].

Серед недоліків методу можна виокремити такі: модель є емпіричною й не має під собою самостійної теоретичної основи; всі коефіцієнти розраховані на основі статистики результатів діяльності підприємств США; коефіцієнти для кожної галузі необхідно розраховувати окремо. Недолік цієї моделі також полягає в тому, що її по суті можна розглядати лише стосовно великих компаній, які розмістили свої акції на фондовому ринку, і це відома ринкова вартість акцій [6].

Стійкий фінансовий стан підприємств свідчить не лише про їх убезпечення від банкрутства, але й про результативність промислового виробництва, можливості підвищення рівня конкурентоспроможності при усуненні недоліків управління, ефективному використанні потенціалу та усіх наявних ресурсів. При взаємодії усіх елементів системи може бути досягнута результативність, яка визначатиметься фінансовою стійкістю, конкурентоспроможністю та надійністю підприємства.

Висновки і пропозиції. Важливим напрямом покращення фінансового стану підприємства є його прогнозування. Оперування різночасними даними та інформацією про можливі зміни фінансового стану дозволяють суб'єктам управління активно впливати на формування показників господарської і фінансової діяльності.

Проведений аналіз ймовірності банкрутства одних з найбільших підприємств чорної металургії Дніпропетровської області, показав, що всі вони є фінансово стійкими. Це означає, що ці підприємства є фінансово стійкими, вони здатні фінансувати свою поточну діяльність, можуть своєчасно проводити платежі, а також спроможні переносити непередбачувані потрясіння та підтримувати свою платоспроможність.

Виявлено, що п'ятифакторна модель Е. Альтмана має свої переваги та недоліки в оцінці ймовірності банкрутства підприємств, як і будь-який метод у практичному застосуванні. Не можна сказати, що дана методика є єдиним вірним підходом до визначення банкрутства, тому існує потреба у такій моделі, в якій оцінка фінансового стану українських підприємств базувалася б на вітчизняних стандартах обліку і звітності, яка б використовувала статистичну, інформаційну базу вітчизняних підприємств з урахуванням специфіки галузі, що дало б змогу враховувати особливості їх діяльності.

Список літератури:

1. Воронкова Т.Є. Сравнительная характеристика методов оценки кризисного состояния предприятий с применением формул Э. Альтмана и А.А. Терещенко / Т.Є. Воронкова, Ю.В. Чернюк // «Украина – Болгария – Европейский Союз: современное состояние и перспективы». Сборник материалов международной научнпрактической конференции. Т. 1. – Херсон – Варна: Херсон, ПП Вишемирский В.С., 2012. – С. 60–64.
2. Дягель О.Ю. Диагностика вероятности банкротства организаций: сущность, задачи и сравнительная характеристика методов. Часть 2 [Електронний ресурс] / О.Ю. Дягель, К.О. Энгельгардт // Финансовый анализ: портал журнала URL. – Режим доступу: http://1fin.ru/?id=201
3. Лепейко Т.І., Доценко П.О. Аналіз сучасних методик прогнозування ймовірності банкрутства підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://masters.donntu.edu.ua/2012/iem/subrys/library/bancrutcy.pdf
4. Подольська В.О., Яріш О.В. Фінансовий аналіз: навч. посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2007. – 488 с.
5. Рясних Є.Г., Шкілюк Л.О. Моделі діагностики та прогнозування банкрутства // Вісник Хмельницького національного університету – 2008. – № 2. – Т. 2. – С. 3–33.
6. Чурсина Ю.А. Диагностика банкротства предприятия [Електронний ресурс] / Ю.А. Чурсина, К.В. Кондратьева. – Режим доступу: http://www.auditfin.com/fin/2013/ 1/2013_I_03_11.pdf

Власюк В.Е., Федорцова А.В., Чичибабина Д.Г.
Университет таможенного дела и финансов

ДИАГНОСТИКА ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА, ПОЛАГАЯСЬ НА ОТРАСЛЕВОЙ И РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
Проведена оценка вероятности банкротства предприятия по модели Е. Альтмана. Определены ее преимущества и недостатки. Проанализирована вероятность банкротства украинских предприятий, относящихся к одной отрасли и расположенных в одном регионе. Сделаны соответствующие выводы относительно их дальнейшей деятельности. Исследована возможность комплексного применения пятифакторной модели Э. Альтмана в украинской практике.
Ключевые слова: предприятие, банкротство, оценка, модель, факторы, вероятность.

Vlasuk V.E., Fedortsova A.V., Chichibabina D.G.
University of Customs and Finance

DIAGNOSTICS OF THE PROBABILITY OF BANKRUPTCY, RELYING ON SECTORAL AND REGIONAL ASPECTS

Summary
The probability of bankruptcy of the enterprise according to the model of E. Altman is estimated. Its advantages and disadvantages are determined. The probability of bankruptcy of Ukrainian enterprises belonging to the same branch and located in one region is analyzed. Appropriate conclusions have been drawn regarding their further activities. The possibility of the complex application of the five-factor model of E. Altman in Ukrainian practice is explored.
Keywords: enterprise, bankruptcy, estimation, model, factors, probability.

УДК 388

СТАН ЛІКВІДНОСТІ ТА ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ОСНОВНИХ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Вудвуд В.В., Щавінська О.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

В статті досліджено дефініції «ліквідність підприємства» та «платоспроможність підприємства». Розглянуто і узагальнено методичний інструментарій обчислення даних категорій. Визначено наслідки погіршення цих показників для діяльності підприємств. Проаналізовано ситуацію платоспроможності та ліквідності основних транспортних підприємств України. Узагальнено та запропоновано шляхи покращення показників, що характеризують платоспроможність та ліквідність.
Ключові слова: ліквідність, високоліквідні активи, поточні зобов'язання, платоспроможність, неплатоспроможність, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт проміжної ліквідності, коефіцієнт покриття, коефіцієнт забезпеченості власними коштами, робочий капітал.

Постановка проблеми. В наш час здійснення ефективної господарської діяльності підприємствами ускладняється фінансово-економічною, політичною кризами та військовими діями на Сході держави. Все це призводить до скорочення виробництва, неплатоспроможності підприємств, втрати ринків збуту, обмеження доступу до сировинних ресурсів та гострого дефіциту фінансових ресурсів. Такі обставини вимагають від всіх підприємців вирішення нових завдань, пов'язаних з підтримкою та забезпеченням їх стабільного економічного розвитку, що також стосується суб'єктів транспортного господарства. У більшості вітчизняних підприємств транспортного господарства спостерігається зростання питомої частки дебіторської та кредиторської заборгованості, більшість якої є простроченими, а також неефективне використання виробничих ресурсів та виробничої потужності, що призводять до погіршення їх платоспроможності та фінансової стійкості. Тому практичного значення набуває дослідження динаміки платоспроможності та ліквідності підприємств. Аналіз платоспроможності та ліквідності дозволить

виявити відхилення показників від вітчизняних відповідних нормативів для усунення яких потрібно розробити ряд заходів за допомогою яких підприємства покращать свою діяльність, що безпосередньо вплине рівень економіки країни. Адже, економічна стабільність – головна умова європейської інтеграції, що є пріоритетним завданням для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпеченості господарюючих суб'єктів необхідним обсягом активів для вчасного погашення боргових зобов'язань висвітлювалася в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників та практиків. Серед яких питанням визначення економічної сутності ліквідності та платоспроможності займалися Р. В. Банк, А. В. Тараскина, Ю. С. Ребрик, Ю. С. Цал-Цалко, А. М. Поддєрьогін. Вивчення методів оцінки ліквідності та платоспроможності висвітлювали у свої працях А. П. Дорошенко, В. І. Зубкова, Ф. Д. Сейдаметова. Ефективний менеджмент ліквідністю та платоспроможністю досліджували Г. Г. Кірейцев та Ю. Ю. Журавльова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, при цьому в науковій практиці невирішеними залишаються питання єдиного трактування цих економічних категорій, методології їх розрахунку та визначення нормативних значень показників. Тому це питання потребує подальшого дослідження та систематизації.

Мета дослідження. Вивчити поняття ліквідності та платоспроможності, проаналізувати ситуацію ліквідності та платоспроможності основних підприємств транспортного господарства України в умовах фінансової невизначеності і запропонувати шляхи їх оптимізації та покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття ліквідності та платоспроможності розглядаються науковцями та практиками в різних аспектах, що ускладнює їх систематизацію та розуміння. На думку Ю. С. Цал-Цалко сутність економічних категорій «ліквідність» і «платоспроможність» обумовлюється тим, що перша передбачає спроможність поточних активів підприємства, визначених об'єктами платіжних засобів, перетворюватись в грошову форму або безпосередньо бути майном для виконання всіх необхідних розрахунків у міру настання їх строку, а друга – здатність господарюючої системи вчасно і повністю виконувати свої зобов'язання [11, с. 308].

Банк Р. В., Банк С. В., Тараскина А. В. розглядають платоспроможність підприємства як його можливість та здатність своєчасно та повністю виконувати платіжні зобов'язання, що витікають з торгових, кредитних та інших операцій грошового характеру. Платоспроможність впливає на форми та умови комерційних договорів та здатність отримання кредиту. Наявність незначних залишків на розрахунковому рахунку не свідчить про те, що підприємство неплатоспроможне, – засоби можуть зарахуватися на розрахунковий рахунок протягом найближчих днів за рахунок сплати дебіторської заборгованості [2, с. 70].

Дорошенко А. П. зазначає, що на відміну від ліквідності, платоспроможність підприємства характеризує його здатність проводити розрахункові операції виключно грошовими коштами. При цьому в контексті оцінки ліквідності підприємства слід виокремлювати відповідні її рівні. На першому рівні ліквідність підприємства найбільше наближена до платоспроможності та характеризується здатністю проводити невідкладні розрахункові операції. Другий рівень ліквідності характеризується здатністю до розрахунків по борговим зобов'язанням відповідно за періодами їх погашення. Третій рівень дає загальну оцінку мобільності майна підприємства та можливістю перетворення його на грошові кошти [3, с. 23].

Отже,ліквідність – здатність активів перетворюватися в грошові кошти, швидкість використання яких забезпечить вчасне погашення зобов'язань, а платоспроможність – спроможність господарюючого суб'єкта вчасно відповідати за зобов'язаннями, вона безпосередньо пов'язана з обсягом наявних високоліквідних активів. При цьому ліквідність поточних активів не гарантує підприємству платоспроможність, а лише забезпечує рівень її швидкості щодо потреб розрахунків. Ліквідність платіжних засобів характеризує як поточний стан розрахунків підприємства, так і перспективний. При цьому, підприємство може бути на певний момент часу платоспроможним, але втратити її в майбутньому, і навпаки. Тому систематичний аналіз та оцінка ліквідності підприємства є запорукою успішного господарювання підприємства та його ефективного функціонування в складних, кризових умовах.

Кірейцев Г. Г. стверджує, що для власників підприємства недостатня ліквідність може означати зменшення прибутковості, втрату контролю та часткову або повну втрату вкладень капіталу. У випадку, коли власники несуть необмежену відповідальність, їх збитки можуть навіть перевищити початкові вкладення. Для кредиторів недостатня ліквідність боржника може свідчити про затримку у сплаті процентів та основної суми боргу. Поточний стан ліквідності підприємства може також вплинути на відносини з покупцями (клієнтами) та постачальниками товарів та послуг. Такі зміни можуть призвести до неспроможності підприємства виконати умови контрактів та призвести до втрати зв'язків з постачальниками [6, с. 112].

Поддєрьогін А.М. вважає, що для того щоб визначити, чи достатньо в підприємства грошей для погашення його зобов'язань, необхідно передовсім проаналізувати процес надходження коштів від господарської діяльності і формування залишку коштів після погашення зобов'язань перед бюджетом, а також виплати дивідендів. Аналіз ліквідності потребує також ретельного аналізу структури кредиторської заборгованості підприємства. Необхідно визначити, чи є вона «стійкою» (наприклад, борг постачальнику, з яким існують довгострокові зв'язки), чи є простроченою, тобто такою, термін погашення якої минув [7, с. 266]. Постійний контроль за ступенем ліквідності активів дасть можливість своєчасно виявити ситуацію щодо її погіршення та запобігти настанню неплатоспроможності, або ж банкрутства підприємства. Неплатоспроможність підприємства – неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності [1].

При оцінці та аналізі ліквідності та платоспроможності підприємства розраховують наступні основні показники: коефіцієнти абсолютної, проміжної ліквідності, коефіцієнт покриття, забезпечення власними коштами та показник чистого робочого капіталу. В ході аналізу платоспроможності проводять також розрахунки по визначенню ліквідності активів підприємства, ліквідності його балансу, вираховують відносні та абсолютні показники ліквідності. Негативним чинником що впливає на опанування та вивчення ліквідності та платоспроможності є відсутність регламентованого підходу щодо кількості показників, методів їх обчислення та нормативних значень. Пропонуємо розглянути основні з них, що наведені в (табл. 1) [4, с. 63; 5, с. 65].

При цьому коефіцієнт абсолютної ліквідності відображає яку частину боргових зобов'язань підприємство може погасити в поточний момент. У свою чергу коефіцієнт швидкої ліквідності допомагає оцінити можливість погашення підприємством короткострокових зобов'язань у випадку його критичного стану. Картина фінансового стану доповнюється коефіцієнтом покриття, який вимірює загальну ліквідність і показує, якою мірою поточні зобов'язання забезпечуються поточними активами та коефіцієнтом забезпечення власними коштами, що відображає здатність підприємства фінансувати оборотний капітал власними коштами.

Теоретичне обґрунтування зазначених показників має вагоме значення для дослідження, однак їх практичне застосування допомагає виявити ступень їх ефективності, тому в табл. 2 наведені результативні показники розрахунку основних показників ліквідності та платоспроможності транспортних підприємств України.

За даними таблиці 2 видно, що коефіцієнт абсолютної ліквідності, який показує яку частину боргових зобов'язань підприємство може погасити негайно протягом 2014–2016 років поступово зростає по всім досліджуваним підприємствам, що є позитивною тенденцією. Однак, нормативне значення можна спостерігати тільки на кінець 2016 року на ПАТ «Ужгородське АТП» та КП «Укрзалізниця», що свідчить про ефективне управління активами на даних підприємствах

Також спостерігається позитивна тенденцію загального розвитку коефіцієнта проміжної ліквідності, що відображає яку частину заборгованості підприємство може покрити в найближчій перспективі за умови повного погашення дебіторської заборгованості. Нормативне значення даного показника не досягається досліджуваними підприємствами при тенденції зростання результативних показників, окрім КМ «Київдорсервіс», де спостерігається регрес: зменшення показника з 0,15–0,14 в період з 2014 по 2015 рр.

Дослідження коефіцієнта покриття в динаміці показало, що підприємства володіють недостатнім обсягом всіх активів для вчасного погашення короткострокових зобов'язань. Найбільш наближеним до досягнення нормативного значення був показник КП «Київпастранс»на кінець 2016 року, що становив 1,71. Загалом існує тенденція росту: ПАТ «Ужгородське» ріст з 0,35–1,23, КП «Укрзалізниця» з 0,16–0,5, КП «Київавтодор» з 0,16–0,17 (табл. 2).

Значення коефіцієнта забезпеченості власними коштами показав, що на підприємствах

Таблиця 1

Методи розрахунків ліквідності та платоспроможності підприємств

№ з/п	Показники	Розрахункова формула	Норматив
1.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$К_{абс} = \frac{Грошовікошти + Поточніфінансовівклади}{Поточні зобов'язання}$	(0,2–0,35)
2.	Коефіцієнт проміжної ліквідності	$К_{пп} = \frac{ГК + ПФВ + дебіторськазаборгованість}{ПЗ}$	>0,8
3.	Коефіцієнт покриття	$К_{пок} = \frac{ГК + ПФВ + ДЗ + запаси}{ПЗ}$	>1
4.	Коефіцієнт забезпечення власними коштами	$К_{звк} = \frac{Сума 1 розділпасиву - Сума 1 розділактиву}{Сума 2 розділактиву}$	0,1

Таблиця 2

Показники ліквідності та платоспроможності основних транспортних підприємств України за 2014–2015 рр.*

Показники	Нормативи	Ужгородське АТП			Укрзалізниця			Київдорсервіс		
		31.12.14	31.12.15	31.12.16	31.12.14	31.12.15	31.12.16	31.12.14	31.12.15	31.12.16
Коефіцєнт абсолютної ліквідності	0,2–0,35	0,03	0,02	0,29	0,06	0,15	0,22	0,001	0,001	0,002
Коефіцієнт проміжної ліквідності	>2	0,31	0,86	1,12	0,07	0,21	0,29	0,15	0,14	0,14
Коефіцієнт окриття	>2	0,35	0,98	1,23	0,16	0,37	0,5	0,16	0,16	0,17
Коефіцієнт забезпечення власними коштами	0,1	-4,83	-2,83	-1,67	-5,99	-0,16	-0,15	-5,23	-5,2	-5

**Джерело розраховано авторами за статистичними даними підприємств [4]*

існує дефіцит власних оборотних коштів, необхідних для їх фінансової стійкості, адже всі результативні показники на досліджуваних підприємствах перебувають у від'ємному значенні при нормативі 0,1. При цьому спостерігається позитивна тенденція наближення результативних показників до нормативного значення на ПАТ «Ужгородське», адже даний показник зріс з −4,83 до −1,67 у період з 2014 по 2016 рр.

Таким чином, для усунення низької платоспроможності та незадовільної ліквідності, що призводять до кризи платоспроможності підприємства необхідно здійснювати систематичний аналіз цих показників з метою ідентифікації глибини кризи, можливості покращення платоспроможності та своєчасного прийняття нових заходів з антикризового управління. Такі напрямки роботи дають можливість вчасно виправити кризовий стан, або ж здійснити санаційні дії з метою уникнення банкрутства. Дослідники та науковці на практиці пропонують різні засоби, шляхи та стратегії, які мають одну мету − підвищення ліквідності та платоспроможності підприємств.

В. В. Занько та Н. М. Філатова [5, с. 192] вважають, що врахування особливостей управління оборотними коштами на підприємстві сприятиме збільшенню рівня ліквідності та платоспроможності підприємства. Сформована ними система управління оборотними коштами дозволить здійснювати ефективний аналіз та визначити оптимальний обсяг і структуру оборотних коштів. На основі визначення показників ефективності використання оборотних коштів необхідно розрахувати резерви їх зростання та норматив, який забезпечить ефективне функціонування підприємства за мінімального обсягу оборотних коштів. Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів оборотності, полегшить формування оптимальної системи управління оборотними коштами. Управління запасами оборотними коштами слід здійснювати на основі методів АВСі XYZ, управління дебіторською заборгованість та управління грошовими коштами. Значну увагу варто приділяти прискоренню оборотності оборотних активів, яке можливе за рахунок різного роду заохочень для клієнта купувати продукцію та залучення на підприємство комерційного кредиту.

Н. Б. Теницька та Ю. С. Гришко [10, с. 368] пропонують підвищити платоспроможність підприємства шляхом оптимізації дебіторської заборгованості. Щоб досягнути оптимізації пропонується посилити контроль за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованостями та проводити комплексу систематичну оцінку дебіторської заборгованості. Фінансові служби підприємства мають постійно стежити за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості, оскільки значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємства і потребує залучення додаткових коштів, а перевищення кредиторської заборгованості може призвести до неплатоспроможності підприємства. Під час здійснення аналізу дебіторської заборгованості вихідним моментом оптимізації є встановлення необхідного обсягу приросту чистого доходу від реалізації продукції підприємства, тобто обсягів продажів, що здійснюються без відстрочки терміну платежу.

Для оптимізації управління дебіторською заборгованістю О. В. Польова [8, с. 291] пропонує застосовувати структурно-логічну модель процесу управління дебіторською заборгованістю. Вона складається з етапів управління формуванням дебіторської заборгованості підприємства, що включає аналіз дебіторської заборгованості, формування принципів кредитної політики по відношенню до покупців, контроль за відвантаженням продукції, виписки рахунку та відправлення його покупцям, складання картотеки дебіторів, контроль за фінансовим станом дебітора та планування дебіторської заборгованості. Погоджуємося, що запропонований механізм управління дебіторською заборгованістю дає не тільки можливість контролювати платіжно-розрахункові взаємовідносини, а й здатен забезпечити підвищення платоспроможності та ліквідності підприємства.

Таким чином, в умовах ринкової економіки, підтримання платоспроможності на належному рівні є надзвичайно важливим завданням для будь-якого підприємства. Низька ліквідність та платоспроможність підривають можливості здійснення нормального виробничого процесу, позбавляють можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів внаслідок низької довіри кредиторів та інших контрагентів, зумовлюють додаткові непродуктивні витрати та унеможливлюють здійснення інвестицій. Проведене нами дослідження показало, що основні транспортні підприємства України знаходяться в стані неплатоспроможності про що свідчить аналіз основних показників ліквідності та платоспроможності, який виявив що господарюючі суб'єкти не здатні вчасно погашати свої зобов'язання, адже вони оперують недостатнім обсягом оборотних активів.

Для вирішення даної проблеми необхідно: по-перше, систематично проводити аналіз ліквідності та платоспроможності, для виявлення відхилень від нормативних значень; по-друге, здійснювати постійний контроль динаміки надходження коштів та за дотриманням платіжно-розрахункової дисципліни для своєчасного виявлення потенційних боржників; по-третє, забезпечити ефективну роботу підприємств, шляхом проведення маркетингової політики задля стимулювання попиту на послуги транспортних підприємств; по-четверте, відмовитися від частини капітальних вкладень, що перевищують фінансові можливості підприємства.

Список літератури:

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року // Відомості Верховної Ради. − № 31. − Ст. 440.
2. Банк Р. В. Финансовый анализ: учеб. пособие / Р. В. Банк, С. В. Банк, А. В. Тараскина − М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. − 344 с.
3. Дорошенко А. П. Оцінка ліквідності та платоспроможності в контексті діагностики загального фінансового стану підприємства // Ефективна економіка. − 2013. − № 2. − 230 с.

4. Журавльова Ю. Ю. Платоспроможність підприємства та шляхи її забезпечення: монографія / Ю. Ю. Журавльова. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 73 с.
5. Зубкова В. І., Сейдаметова Ф. Д. Методи оцінки платоспроможності промислового підприємства // Проблемы материальной культуры – экономические науки. – 2014. – № 13. – С. 62–65.
6. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: підручник / Кірійцев Г. Г. – Житомир: ЖІТІ. – 2001. – 440 с.
7. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: Підручник. – 7-ме вид., перероб. та доп. – К.: КНТЕУ, 2004. – 571 с., іл.
8. Польова О. Л. Принципи управління дебіторською заборгованістюаграрних підприємств на регіональному рівні / Польова О. Л. // Науковий вісникВДАУ. – 2010. – № 5. – С. 290–294.
9. Ребрик, Ю. С. Аналіз ліквідності банку в умовах нестабільності фінансових ринків [Текст] / Ю. С. Ребрик // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 5. – С. 326–328.
10. Теницька Н. Б. Підвищення платоспроможності підприємства шляхом оптимізації дебіторської заборгованості // Н. Б. Теницька, Ю. С. Гришко. – Вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 8. – С. 366–369.
11. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

Вудвуд В.В., Щавинская О.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОСТОЯНИЕ ЛИКВИДНОСТИ И ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ ОСНОВНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ И ПУТИ ЕГО УЛУЧШЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы дефиниции «ликвидность предприятия» и «платежеспособность предприятия». Рассмотрен и обобщен методический инструментарий рассчета данных категорий. Определены последствия ухудшения этих показателей для деятельности предприятий. Проанализирована ситуация платежеспособности и ликвидности основных транспортных предприятий Украины. Обобщены и предложены пути улучшения показателей, характеризующих платежеспособность и ликвидность.
Ключевые слова: ликвидность, высоколиквидные активы, текущие обязательства, платежеспособность, неплатежеспособность, коэффициент абсолютной ликвидности, коэффициент промежуточной ликвидности, коэффициент покрытия, коэффициент обеспеченности собственными средствами.

Wudwud V.V., Shchavins'ka O.V.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

STATUS OF LIQUIDITY AND CAPACITY OF MAIN ENTERPRISES OF UKRAINE AND ITS IMPROVEMENTS

Summary
The article is devoted to the definition of «liquidity» of the enterprise and «solvency» of the enterprise. The methodical tool for calculating these categories is considered and summarized. The consequences of deterioration of these indicators for the activity of enterprises are determined. The situation of solvency and liquidity of the main transport enterprises of Ukraine is analyzed. The ways of improvement of indicators characterizing solvency and liquidity are generalized and suggested.
Keywords: liquidity, highly liquid assets, current liabilities, solvency, insolvency, absolute liquidity ratio, intermediate liquidity ratio, coverage ratio, equity ratio by own.

УДК 338.24.01

ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ

Гораль Л.Т., Прокопів М.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Постійна зміна внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку національної економіки актуалізує дослідження питання підвищення ефективності діяльності підприємства. Так як енергетичні ресурси є ключовими як для багатьох галузей промисловості так і для звичайних споживачів енергії актуальність дослідження підприємств нафтогазового комплексу зростає. Для пошуку шляхів покращення діяльності підприємств було обрано показник економічної безпеки як один з фундаментальних і таких що відображає актуальний стан підприємства В свою чергу аналіз і поділ економічної безпеки на функції і аналіз їх впливу на діяльність підприємства дозволить в повноті відобразити комплексність і всеохоплюючість цього індикатора діяльності підприємства. Ось чому в статті здійснено поділ поняття економічна безпека на функціональні складові з врахуванням особливостей підприємств нафтогазового комплексу та здійснено аналіз кожної з функції та її вплив на діяльність підприємства, визначено дестабілізуючі фактори зниження показників діяльності і шляхи до покращення стану підприємства.
Ключові слова: економічна безпека, дестабілізуючі фактори, функції ЕБ, ефективність підприємства, рейдерство, інновації.

Постановка проблеми. На даний час існує багато рішень які б дозволили покращити значення окремих показників, проте питання дослідження механізму підвищення ефективності діяльності нафтогазових підприємств через призму економічної безпеки залишилось мало дослідженим.

Аналіз останніх досліджень. Проблема визначення заходів для підвищення ефективності діяльності підприємств в даний час набула особливої актуальності у зв'язку з структурними перебудовами в економіці і зміною підходів до ведення підприємництва в цілому. Так зараз постає питання про використання показника економічна безпека як одного з ключових і такого що всеціло відображає стан і перспективи промислового підприємства. Проте все ж залишається до кінця не зрозумілим вплив і наслідки впровадження заходів на підприємстві з перспективи функцій економічної безпеки. Проте варто відзначити вагомий внесок В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка, О.Г. Дзьоби, В.І. Франчука, О.В. Мірошниченка у розвитку і дослідженню аспектів державної та регіональної економічної безпеки. Також значний внесок у розвиток проблеми моделювання економічних процесів і механізму їх вимірювання в контексті економічної безпеки відображено у працях М.І. Камлик, С.Н. Ільяшенко, А. Одінцов, В. Волошин, О. Ареф'єва, Д. Ковальов, С. Покропивний, Т. Васильців та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, більша частина науковців у своїх працях акцентує увагу на конкретних заходах і методах щодо досягнення значення того чи іншого показника діяльності підприємства. Проте питання запровадження заходів які б паралельно охоплювали декілька функцій і покращували загальне становище підприємства є недостатньо вивченими.

Мета статті: відобразити повноту показника економічна безпека через призму аналізу його функцій і їх впливу на ефективність діяльності промислових підприємства.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасні умови господарювання можемо побачити як особливо гостро стоїть питання обґрунтування захисту економічних інтересів українських підприємств, а також прийнятих рішень, які пов'язані із їх фінансово-господарською діяльністю. Практично кожне підприємство України змушене адаптуватися до умов нестабільності, зростання рівня конкуренції та шукати адекватні рішення найскладніших проблем і шляхів зниження загроз своєї діяльності.

Цілком зрозумілим є спад виробництва і неможливість забезпечення відповідного рівня розвитку підприємства враховуючи всі ці дестабілізуючі фактори. Проте досвід підприємств з стабільним розвитком говорить нам про необхідність встановлення і моніторингу рівня економічної безпеки як фундаментального показника діяльності підприємства. Окрім відображення стану справ на підприємстві економічна безпека вирішує завдання пов'язані з передбаченням і уникненням загрозливого рівня ключових показників діяльності будь якого підприємства.

Якщо розглядати економічну безпеку з погляду системного підходу то її можна визначити як якість системи, що забезпечує її стійке та стабільне функціонування і розвиток за умов виникнення різних видів загроз зовнішнього і внутрішнього характеру [1, с. 123]. Це така якість системи, яка дозволяє мінімізувати, а в кращому випадку і повністю уникнути негативного впливу дестабілізуючих факторів різного характеру.

Проте система економічної безпеки підприємства не має єдиного підходу чи методології визначення з огляду на те що ключовими показниками діяльності підприємства можуть виступати різні індикатори в залежності від особливостей діяльності підприємства чи галузі.

Проте питання яке є спільним для підприємств усіх галузей є підвищення ефективності й сталості підприємств за ринкових відносин, і рішенням цього питання є вдосконалення системи управління з урахуванням факторів забезпечення економічної безпеки таким чином щоб підприємство не тільки змогло визначати і моніторити стан економічної безпеки але й вчасно і відповід-

но реагувати на зміни зовнішнього середовища та рівня загроз діяльності підприємства.

Додатковим фактором який погіршує можливості до забезпечення високого рівня економічної безпеки виступає нестабільна ситуація в Україні, що впливає на національну й економічну безпеку держави в цілому.

Дестабілізуючим фактором виступає також той факт що процес трансформування економіки в Україні супроводжується трансформацією форм і методів державного регулювання, децентралізацією та диверсифікацією виробництва, зміною умов господарювання й зростанням конкурентної боротьби між підприємствами, посиленням впливу зовнішнього середовища на діяльність суб'єктів господарювання, основною рисою якого є динамізм з ознаками невизначеності [2, с. 28]. Економічний простір в Україні характеризується зростанням податкової та економічної злочинності в усіх базових сферах економіки, ускладненням способів порушення й використання недосконалості чинного законодавства.

За таких обставин показник економічної безпеки виступає ще більшим чинником процесу успішного функціонування й економічного розвитку українських підприємств і багато в чому залежить від ефективності корпоративного управління. Так до факторів, що ускладнюють забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств на вищому державному рівні, відносять нестабільність економічної та політичної ситуації, недосконалість законодавчої бази.

Виникнення принципово нових проблем у діяльності вітчизняних підприємств, пов'язаних зі зниженням рівня їх економічної безпеки, зумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо їх покращення їх ефективності.

Аналізуючи фактори негативного впливу на економічну безпеку з структурного підходу можемо виокремити дві категорії – об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, які виникають без участі та мимоволі конкретного підприємства чи його окремих робітників, а суб'єктивні є наслідком неефективної роботи підприємства в цілому чи його робітників (перш за все керівників та функціональних менеджерів) [3], реалізуючи його основну ціль – забезпечення стійкого функціонування підприємства в теперішньому часі та в майбутньому.

Так для комплексного аналізу вважаємо за доцільне виділити такі функції економічної безпеки промислових підприємств нафтогазового комплексу:

· Фінансово-економічна функція – має на меті досягнення найбільш ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, прав, інформації, технології та устаткування) з врахуванням галузевих особливостей підприємства;

· Кадрова – включає в себе збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом, забезпечення професійного росту і підвищення кваліфікації працівників підприємства;

· Техніко-технологічна – відповідає за ступінь відповідності технологій, які використовуються на підприємстві, сучасним світовим аналогам відносно оптимізації витрат ресурсів, модернізація виробництва, впровадження раціоналізаторських пропозицій і технічних покращень;

· Правова складова – всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання діючого законодавства з врахуванням особливостей підприємств нафтогазового комплексу;

· Екологічна – дотримання екологічних норм технології та випуску продукції, мінімізація втрат підприємства від забруднення довкілля;

· Силова – забезпечення фізичної безпеки робітників підприємства та збереження його майна, протидія та запобігання рейдерству і примусовому поглинанню підприємства.

Проте серед функціональних складових економічної безпеки фінансово-економічна складова вважається провідною та вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання забезпечення підприємства фінансовими засобами є рушієм будь-якої економічної системи і впевненістю у майбутньому підприємства.

Загальна схема процесу забезпечення достатнього рівня фінансової складової економічної безпеки полягає в:

· Аналізі загроз негативних дій щодо політико-правової складової економічної безпеки.

· Оцінці поточного рівня забезпечення фінансової складової ЕБ.

· Оцінці ефективності запобігання можливій шкоді від негативних дій щодо фінансової складової ЕБ.

· Плануванні комплексу заходів із забезпечення фінансової складової ЕБ та розробці рекомендацій щодо його реалізації.

· Бюджетному плануванні практичної реалізації пропонованого комплексу заходів.

· Плануванні корпоративних ресурсів.

· Оперативній реалізації запланованих дій у процесі здійснення суб'єктом господарювання фінансово-господарської діяльності.

· Пошуку та диверсифікації ризиків фінансовій діяльності підприємства.

· Аналізі і пошуку можливостей до покращення ключових показників діяльності.

· Моніторингу і прогнозуванню змін в кон'юнктурі ринку і потребах споживачів.

Аналізуючи можливості до підвищення техніко-технологічної та кадрової функції варто звернути увагу на їхню взаємопов'язаність і пряму кореляційну залежність [4, с. 89]. Тобто постійне покращення технічної бази і освоєння нових технологій і новинок у галузі поруч із виваженою кадровою політикою і збалансованим управлінням персоналом дозволять підприємству не тільки забезпечити стабільний ріст економічних показників але й підняти рівень мотивації і колективної відповідальності що відноситься до не економічних факторів які безпосередньо мають вплив на діяльність підприємства. Таким чином можемо виділити наступні заходи до впровадження:

· Аналіз новинок науки і техніки щодо підгалузі і специфіки виробництва даного підприємства.

· Заохочення працівників до подання ідей і пропозицій щодо покращення процесу виробництва (надання послуг) на підприємстві.

· Постійне підвищення кваліфікації і рівня навчання працівників.

· Виважена кадрова політика спрямована на задоволення потреб працівників.

Аналізуючи правову і силову функції економічної безпеки не можна не звернути увагу на їхню поєднаність і взаємозалежність. Так чітке і сплановане управління службою охорони не тільки забезпечить безпеку працівників і основних засобів підприємства але й дозволить уникнути таким не бажаним явищам як промисловий шпіонаж чи силове захоплення підприємства. Поруч з цим своєчасне і повне звітування перед регулюючими органами дозволить не тільки довести прозорість діяльності компанії але й частково диверсифікувати ризик можливості захоплення чи банкрутства підприємства [5, с. 92]. З огляду на те що регулятор буде здійснювати постійний контроль і нагляд за діяльністю не дозволить підприємству перейти в ризиковий рівень а навіть при входженні дозволить спільними силами розробити план виходу з кризи чи при потребі план санації підприємства. Ось чому наступні заходи будуть мати позитивний вплив на стан діяльності підприємства:

· Постійний аналіз загроз безпеці підприємства.

· Запровадження протоколів і планів дій у випадку дій які підпадають під промисловий шпіонаж.

· Щоквартальне звітування і аналіз діяльності відповідних відділів з залученням відповідних працівників.

· Проведення спільних з регулюючими органами нарад і круглих стлів для кращої інтеграції і моніторингу стану підприємства.

Проводячи аналіз впливу екологічної функції на діяльність підприємства можемо виділити дві складові а саме регулятивну і корпоративно-соціальну. Регулятивна полягає в дотриманні стандартів і норм передбачених відповідними державними органами для запобігання забруднення екології і завдання шкоди суспільству. Корпоративно-соціальна складова передбачає відповідальність підприємства перед мешканцями регіону в якому воно проводить діяльність і певною мірою вжиття заходів щодо «компенсації» шкоди завданої підприємством громаді шляхом відкриття дитячих майданчиків, ремонту приміщень у школах і садках або будь якою іншою допомогою чи користю якою буде користуватись громада території на якій зосереджена діяльність даного підприємства. Заходами які будуть позитивно впливатимуть на стан і імідж підприємства можуть бути:

· Систематичне проведення тематичних заходів для мешканців регіону.

· Аналіз підприємства з точки зору пошуку шляхів до зменшення забруднення екології.

· Проведення інформаційної роботи серед працівників щодо відповідальності за стан довкілля як з особистої так і корпоративної сторони.

Але тільки синергетичне поєднання заходів щодо покращення діяльності підприємства може дати відчутний ефект як для працівників та і й для самого підприємства. Заходи щодо покращення мають носити системний характер і запроваджуватись на умовах постійності цілісності і відповідальності [6, с. 287].

Вибір конкретного заходу до впровадження чи плану дій залежить безпосередньо від конкретного підприємства, стану основних засобів і економічних показників а також кінцевої мети яку ставить перед собою керівництво щодо досягнення.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши функції економічної безпеки і їх вплив на ефективність діяльності промислових підприємств було визначено що кожна з функцій безпосередньо впливає на стан підприємства і на ефективність його діяльності. Проте для забезпечення кращого результату від запроваджених заходів важливо проводити їх комплексно та обирати такі заходи і механізми покращень які будуть мати вплив більш як на одну функцію економічної безпеки. Так як економічна безпека підприємства за своєю суттю є індикатором діяльності підприємства в цілому і кожної його складової зокрема вважаємо за доцільне продовжити розвивати тематику аналізу і дослідження складових економічної безпеки як комплексного показника на рівні підприємства, регіону, галузі і держави в цілому. Це дозволить не тільки виокремити конкретні заходи але й встановити процес забезпечення відповідних рівнів ключових показників вививши підприємство на якісно новий рівень що в свою чергу гарантуватиме безперебійну діяльність підприємства і його стійкість перед будь якими загрозливими факторами і несприятливими явищами як на рівні галузі так і світової економіки.

Список літератури:

1. Нагорна І. І. Оцінка стійкої економічної безпеки промислового підприємства / І. І. Нагорна // Економічний простір. – 2008. – No 19. – С. 243–255.
2. Береза З. В. Суть і складові економічної безпеки підприємства / З. В. Береза // Науково-теоретичний журнал – Наука й економіка Хмельницького економічного університету. – 2009. – Вип. № 4(16). Т. 2. – С. 59–64.
3. Євдокимов Ф. І. Узагальнююча оцінка фінансової складової рівня економічної безпеки підприємства / Ф. І. Євдокимов, О. В. Мізіна, О. О. Бородіна // Екон. пр. ДонНТУ. – Сер. екон. – Вип. 47. – Донецьк: Вид-во ДонНТУ, 2002. – С. 6–12.
4. Гораль Л. Т.Системно-цільове забезпечення технологічного оновлення підприємств магістрального транспорту газу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Л. Т. Гораль; МОНМС України, Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2012. – 38 с. – укр.
5. Гришко Н. Є. Формування оціночних параметрів складових економічної безпеки машинобудівного підприємства / Н. Є. Гришко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 1(48). – 2013. – С. 67.
6. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
7. Внукова Н. М. Базова методика оцінки економічного ризику підприємств / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 15–21.

Гораль Л.Т., Прокопив М.И.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ФУНКЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация
Постоянная смена внутренних и внешних факторов развития национальной экономики актуализирует исследование вопроса повышения эффективности деятельности предприятия. Так как энергетические ресурсы являются ключевыми как для многих отраслей промышленности так и для обычных потребителей энергии актуальность исследования предприятий нефтегазового комплекса растет. Для поиска путей улучшения деятельности предприятий был избран показатель экономической безопасности как один из фундаментальных и таких отражающий актуальное состояние предприятия В свою очередь анализ и разделение экономической безопасности на функции и анализ их влияния на деятельность предприятия позволит в полноте отразить комплексность этого индикатора деятельности предприятия. Вот почему в статье осуществлено разделение понятия экономическая безопасность на функциональные составляющие с учетом особенностей предприятий нефтегазового комплекса и осуществлен анализ каждой из функции и ее влияние на деятельность предприятия, определены дестабилизирующие факторы снижения показателей деятельности и пути к улучшению состояния предприятия.
Ключевые слова: экономическая безопасность, дестабилизирующие факторы, функции ЭБ, эффективность предприятия, рейдерство, инновации.

Horal L.T., Prokopiv M.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ECONOMIC SAFETY FUNCTIONS AS A MECHANISM OF ENHANCEMENT OF THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE OIL AND GAS COMPLEX

Summary
Constant change of internal and external factors of development of the national economy actualizes the research of the issue of improving the efficiency of the enterprise. Since energy resources are key for many industries and for ordinary energy consumers, the relevance of the research of enterprises in the oil and gas complex is increasing. In order to find ways to improve the activity of enterprises, the indicator of economic security was selected as one of the fundamental and the ones that reflect the current state of the enterprise. In turn, the analysis and division of economic security into functions and analysis of their impact on the activity of the enterprise will fully reflect the complexity and comprehensiveness of this indicator of enterprise activity. That is why the article divides the concept of economic security into functional components taking into account the specifics of the enterprises of the oil and gas complex and analyses each of the functions and their influence on the activity of the enterprise, determines the destabilizing factors of reducing the indicators of activity and ways to improve the state of the enterprise.
Keywords: economic security, destabilizing factors, EB functions, enterprise efficiency, raidering, innovations.

УДК 658.589

ІННОВАЦІЙНІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Горященко Ю.Г., Мороз А.Г.
Університет митної справи та фінансів

У статті порушуються актуальні проблеми використання інноваційних заходів для подолання економічної кризи підприємства. Підкреслено, що інновації не можуть створюватися без додаткових і постійних вкладень інвестиційних ресурсів. Звертається увага на необхідність активізації інноваційних процесів в Україні та розглядаються можливі активатори інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств. Доведено доцільність використання моделі антикризового управління.
Ключові слова: інновації, підприємство, економіка, інвестиції, антикризове управління.

Постановка проблеми. Стійкість соціально-економічного зростання України визначається збалансованим розвитком різних видів економічної діяльності. Кризові процеси останніх років виявили недостатню конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. Це засвідчується негативною динамікою обсягів виробництва і реалізації продукції, низькою рентабельністю господарської діяльності, послабленням інвестиційної та інноваційної активності підприємств, значною часткою збиткових підприємств. Серед чинників, які зумовлюють перераховані негативні тенденції, є невідповідність діючої системи управління підприємств таким вимогам зовнішнього середовища як глобалізація і посилення міжнародної конкуренції, розвиток ринку капіталів та ін. Одним із напрямів адаптації управління підприємств до сучасних загальносвітових економічних змін є застосування інноваційних методів стимулювання підприємницької діяльності, що дозволить залучити інвестиції для реалізації стратегічних проектів, які значною мірою забезпечують зростання вартості підприємств у довгостроковій перспективі з урахуванням інтересів широкого кола зацікавлених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні питання інноваційних шляхів розвитку знайшли відображення в наукових працях багатьох вітчизняних і закордонних економістів, таких як, І. Бланк, Б. Буркинський, М. Герасимчук, Т. Дудка, І. Кривов'язюк, О. Пересада та інших дослідників. Дослідження взаємозв'язку кризи та інноваційних процесів в Україні здійснювали такі вчені, як: Л. Бушовська, С. Гандзюк, В. Дергачова, О. Заєць, М. Звєряков, Г. Канафоцька, К. Кузнєцов, А. Олешко, О. Пєтухова, В. Поліщук, І. Радзівіло, В. Токар та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри проведені дослідження, варто підкреслити, що інноваційні процеси, так само як і кризові явища, вимагають постійного моніторингу, вивчення динаміки та взаємозв'язку вже з огляду на сучасну невизначену ситуацію, яка приховує в собі все нові проблеми функціонування та розвитку як підприємств, так і економіки в цілому, що вимагає додаткових досліджень, поточної та перспективної діагностики ситуації, що склалась навколо досліджуваного явища.

Мета дослідження полягає у розробці теоретико-методичних положень, рекомендацій та пропозицій щодо оцінки інноваційних заходів подолання економічної кризи підприємства.

Результати дослідження. Кризові явища, які суттєво впливають на економічні результати діяльності багатьох підприємств України та корпорацій світу, спотворюючи внутрішнє та зовнішнє середовище суб'єктів бізнесу, значно гальмують й інноваційні процеси, які виступають каталізатором усіх видів діяльності. Це призводить до зниження інноваційної активності промислових підприємств, призупинення темпів науково-технічного прогресу, скорочення попиту на інноваційну продукцію, скорочення можливостей застосування прогресивних технологій, удосконалення організації праці, знижує виробництва й управління. У кінцевому результаті це знижує конкурентоспроможність як продукції підприємств, так й економіки країни в цілому.

Водночас, зважаючи на динаміку інноваційної діяльності в Україні, можна стверджувати й зворотне: саме криза інновацій спричинює стагнаційні процеси в економіці країни в останні роки.

Кризові явища стали повсякденням для сучасних підприємств, функціонуючих у вітчизняній та світовій економіках. Проте, для одних суб'єктів господарювання вони виступали каталізатором подальшого економічного зростання, для інших – чинником загострення суперечностей в системі функціонування, що призводило до погіршення результатів господарювання, збитковості чи банкрутства, які в сукупності неодмінно позначаються на місці країни в рейтингу інноваційного розвитку [1].

Вітчизняна промисловість володіє вагомим інноваційним потенціалом, здатним забезпечити структурну трансформацію національної економіки і високий рівень науково-технологічного розвитку країни у цілому. Водночас, в Україні досі переважаючими джерелами зростання промисловості слугували резерви виробничих потужностей, що не були задіяні протягом кризового періоду, і сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура. Збереження існуючої моделі розвитку промислового сектору України з орієнтацією на низькотехнологічні виробництва та експорт може призвести до зниження конкурентних позицій національної економіки і подальшого нарощування технологічного відставання від розвинутих країн.

В умовах хронічної кризи в Україні впровадження інновацій у виробництво є занадто слабким. Так у рейтингу країн світу за індексом інновацій 2015 р. лідирують такі країни, як Швейцарія, Швеція, Велика Британія, Нідерланди, США; Молдова займає 45-те місце, Вірменія – 59-те, Російська Федерація – 62-ге, Грузія – 73-те, Білорусь – 77-ме, Казахстан –

84-те місце (дослідження охоплює 142 країни). Україна за Глобальним індексом інновацій посіла 71-е місце, що на 8 позицій нижче 2014 р. і на 11 – ніж у 2013 р. (табл. 1).

Дослідження Глобального індексу інновацій для країн світу [2] показує, що країни, які мають найкращі показники рівня розвитку інновацій, демонструють відносну стабільність. Якщо розглянути 25 провідних країн за рівнем розвитку інновацій, то динаміка рейтингів показників інноваційного розвитку демонструє, що окремі держави змінюють свої місця в рамках відповідних груп, але при цьому жодна з них не покидає своєї групи. Тобто успішна інноваційна діяльність опиняється у замкненому колі: після досягнення певного критичного рівня показників інвестиції залучають інвестиції, таланти залучають таланти, а інновації породжують інновації. Проте, для України така закономірність не виконується.

Однак, за останні два роки ситуація дещо поліпшується. Так, у 2016 році частка підприємств, що займалися інноваціями становила 18,9%, а це є найвищим показником за останні 16 років (табл. 2).

Аналіз субіндексів Глобального індексу інновацій свідчить, що основними вадами, які заважають розвитку інноваційних процесів, є недостатня ефективність державного управління (121-е місце у світі) і регуляторного контролю (111-е), несприятливе бізнес-середовище (127-е), ускладнений режим сплати податків підприємств (125-е), недостатня екологічна стійкість (118-е), низькі темпи формування капіталів (108-е). Водночас, сильними сторонами є розвиток сфери формування знань (16-е місце), розвиток вищої освіти (39-е місце), розвиток Інтернет-послуг (41-е місце), дослідження та розробки (36-е місце).

У сучасних умовах розвитку ключовим напрямком здійснення економічних реформ в країні є активізація інноваційних процесів. Це визначає необхідність створення адекватної ринковій економіці організації інвестиційної діяльності на підприємствах і розробки прогресивних методів управління інноваційно-інвестиційним процесом.

Підкреслено, що інновації не можуть створюватися без додаткових і постійних вкладень інвестиційних ресурсів, а інвестиції мають еко-

Таблиця 1

Динаміка глобального індексу інновацій деяких країн світу [2]

Країни	2014		2015		2016	
	Місце	Бал (0–100)	Місце	Бал (0–100)	Місце	Бал (0–100)
Україна	60	35,01	63	36,1	51	35,8
Велика Британія	10	55,96	5	61,2	3	61,3
США	7	56,57	10	57,7	5	60,3
Німеччина	12	54,89	15	56,2	15	55,8
Франція	22	49,25	24	51,8	20	52,8
Японія	20	50,32	25	51,7	22	52,2
Польща	43	38,02	44	40,4	49	40,1
Росія	56	35,85	51	37,9	62	37,2
Люксембург	1	97,05	1	97,95	1	100

Таблиця 2

Динаміка інноваційної активності промислових підприємств України за 2000–2016 рр. [3]

	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями	Загальна сума витрат	у тому числі за напрямами						
			дослідження і розробки	у тому числі		придбання інших зовнішніх знань	підготовка виробництва для впровадження інновацій	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати
				внутрішні НДР	зовнішні НДР				
	%	Млн. грн.							
2000	18,0	1760,1	266,2	Х	Х	72,8	163,9	1074,5	182,7
2001	16,5	1979,4	171,4	Х	Х	125	183,8	1249,4	249,8
2002	18,0	3018,3	270,1	Х	Х	149,7	325,2	1865,6	407,7
2003	15,1	3059,8	3129	Х	Х	95,9	527,3	1873,7	250
2004	13,7	4534,6	4453	Х	Х	143,5	808,5	2717,5	419,8
2005	11,9	5751,6	6123	Х	Х	243,4	991,7	3149,6	754,6
2006	11,2	6160	991,9	Х	Х	159,5	954,7	3489,2	563,7
2007	14,2	10821,0	986,4	793,5	192,9	328,4	Х	7441,3	2064,9
2008	13,0	11994,2	1243,6	958,8	284,8	421,8	Х	7664,8	2664,0
2009	12,8	7979,9	846,7	633,3	213,4	115,9	Х	4974,7	2012,6
2010	13,8	8045,5	996,4	818,5	177,9	141,6	Х	5051,7	1855,8
2011	16,2	14333,9	1079,9	833,3	246,6	324,7	Х	10489,1	2440,2
2012	17,4	11480,6	11963	965,2	231,1	47,0	Х	8051,8	2185,5
2013	16,8	9562,6	16385	1312,1	326,4	87,0	Х	5546,3	2290,9
2014	16,1	7695,9	1754,6	1221,5	533,1	47,2	Х	5115,3	778,0
2015	17,3	13813,7	2039,5	1834,1	205,4	84,9	Х	11141,3	548,0
2016	18,9	23229,5	2457,8	2063,8	394,0	64,2	Х	19829,0	878,4

номічний зміст лише тоді, коли спрямовані на реалізацію певної ідеї для створення нової техніки, технології, що може сприяти появі додаткових можливостей одержання прибутку.

Активаторами інноваційної діяльності промислових підприємств України повинні стати: використання нових або значно поліпшених способів виробництва, пов'язаних із застосуванням новітніх технологій, впровадження нових методів продажу та просування товарів на ринки, сприяння оновленню та повнішому використанню виробничих потужностей та технологічної бази підприємств, що дозволить оптимізувати виробничі процеси, прискорити технологічну модернізацію промисловості та забезпечити розвиток галузевої реструктуризації промислового сектору України.

Виходячи з того, що антикризове управління підприємством являє собою тип управління, спрямований на виявлення ознак кризових явищ та створення відповідних передумов для їх своєчасного запобігання, послаблення, подолання з метою забезпечення життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення ситуації його банкрутства, розглянемо його сучасні моделі (табл. 3) та оберемо інноваційні моделі для підприємств.

В умовах коли в очевидних ознак прихованого банкрутства на підприємстві не спостерігається і воно має нормальні показники оцінки платоспроможності підприємства та оцінки ефективності господарської діяльності доцільно обирати модель антикризового управління на засадах інвестиційного менеджменту. Така модель передбачає розробку довгострокових цілей і засобів їх досягнення, що реалізуються в інвестиційній діяльності підприємства з метою запобігання та усунення кризових явищ.

Іншими моделями для адаптації можуть бути: модель антикризового управління на засадах консалтингового менеджменту (в основі якої лежить консультування та технічна підтримка кваліфікованих спеціалістів, метою яких є надання послуг щодо раціонального використання існуючого потенціалу та ресурсів підприємства для досягнення намічених цілей антикризового управління), модель інноваційного антикризового управління (в основі аналіз щодо узгодження продукції зі стратегією розвитку діяльності підприємства; відбір таких видів продукції, що мають високий попит на конкурентному ринку і дають максимальний прибуток).

Варто зазначити, що адаптувати моделі антикризового управління підприємствами необхідно з паралельним безрозривним розвитком маркетингу, менеджменту і стратегій підприємства у глобалізаційних умовах.

Так на підприємствах промисловості доцільно запроваджувати систему управління безпечністю продуктів, яка довела свою ефективність та є прийнятою на міжнародному рівні – систему HACCP (систему аналізу ризиків і критичних точок управління та керівництва з її застосування).

Концепція HACCP полягає у:

1) ідентифікації можливих причин небезпечності продукту;

2) встановленні того, де і як вони можуть бути усунуті, попереджені чи приведені до прийнятного рівня;

3) розробці відповідних заходів і навчання персоналу;

4) впровадження заходів на практиці та документування.

Впровадження системи управління безпечністю продуктів на підприємстві – процес тривалий, який стосується всіх служб і всього персоналу. Він не обмежується тільки розробкою документації та наведенням елементарного порядку на

Таблиця 3

Моделі антикризового управління підприємством

Назва моделі	Характеристика моделі
Модель антикризового управління на засадах контролінгу	система забезпечення виживання підприємства, націлена на оптимізацію прибутку, спрямована на підтримку реалізації розроблених планів із заданим рівнем точності
Модель антикризового управління на засадах реінжинірингу	революційне усунення на підприємстві кризових явищ на основі відмови від сталих процедур, спрямоване на поліпшення основних показників діяльності підприємства шляхом моделювання, аналізу та перепроектування наявних бізнес-процесів.
Модель антикризового управління на засадах фінансової діагностики	здатність розпізнавати стан підприємства шляхом використання певних параметрів з метою виявлення, встановлення причин порушень за умови прогнозування показників фінансового стану підприємства на будь-якому відрізку часу або в динаміці
Модель антикризового управління на засадах фінансової санації	система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових і соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості й конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді
Модель інноваційного антикризового управління	Здійснення аналізу щодо узгодження продукції зі стратегією розвитку діяльності підприємства. Відбір таких видів продукції, що мають високий попит на конкурентному ринку і дають максимальний прибуток
Модель антикризового управління на засадах інвестиційного менеджменту	система вибраних довгострокових цілей і засобів їх досягнення, що реалізуються в інвестиційній діяльності підприємства з метою запобігання та усунення кризових явищ
Модель антикризового управління на засадах менеджменту персоналу	сукупність чинників соціально-психологічного, етичного характеру; демократичний стиль управління, дбайливе ставлення до потреб людини, облік його індивідуальних особливостей
Модель антикризового управління на засадах консалтингового менеджменту	незалежне об'єктивне консультування та технічна підтримка кваліфікованих спеціалістів, метою яких є надання послуг щодо раціонального використання існуючого потенціалу та ресурсів підприємства для досягнення намічених цілей антикризового управління

виробництві. Для впровадження дієвої системи управління безпечністю продуктів необхідне, насамперед, навчання найвищого керівництва, групи НАССР, персоналу, що виконує роботи, що впливають на безпеку продуктів і персон, відповідальних за здійснення оперативного контролю. Може виникнути необхідність у зміні технологічних процесів або методів упаковки, перегляд вимог до постачальників сировини і матеріалів, або навіть і в заміні виробничого обладнання або перепланування приміщень.

Впровадження системи НАССР надає підприємствам промисловості України низку суттєвих переваг та допомагає офіційному інспектуванню і розвиткові міжнародної торгівлі, оскільки посилює впевненість у безпечності продуктів. Переваг від використання системи НАССР багато:

– по-перше, НАССР є систематичним підходом до забезпечення безпеки продуктів;

– по-друге, акцентування уваги на забезпечення безпеки при виробництві і реалізації продукції;

– по-третє, оптимізація внутрішніх ресурсів підприємства;

– по-четверте, покращує планування і сприяє зниженню кількості подальших перевірок;

– по-п'яте, правильно проведений аналіз небезпечних чинників дозволяє виявити приховані небезпеки і направити відповідні ресурси в критичні точки процесу;

– по-шосте, підвищення довіри споживача до наданої продукції або послуги;

– по-сьоме, зменшення втрат, пов'язаних із відкликанням продукції, штрафними санкціями і судовими позовами;

– по-восьме, поліпшення документації;

– по-дев'яте, НАССР може інтегруватися в загальну систему менеджменту якості у відповідності зі стандартами серії ISO 9000;

– підвищення інвестиційної привабливості;

– підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства;

– застосування НАССР є найбільш ефективним засобом попередження захворювань, що викликаються харчовими продуктами;

– використання системи НАССР дозволяє розширити коло клієнтів і ділових партнерів.

Однак, на заваді для усіх вітчизняних підприємств можуть стати:

– брак технічних, людських та матеріальних ресурсів, які не завжди є доступними для підприємства;

– вимагання високих зусиль із залучення усіх елементів організації;

– дуже багато часу;

– вимагання деталізованих технічних даних та їх постійного оновлення;

– потреба сконцентрованої дії усіх учасників харчового ланцюга;

– потреба збереження інформації для простого шляху впровадження.

Для адаптації моделі потрібно також аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства.

Для підприємств сьогодні найвищий ступінь важливості мають такі фактори: контроль якості, номенклатура товарів (послуг) і потенціал розширення, цінова політика. Їх необхідно враховувати в першу чергу при розробці стратегії та заходів з антикризового управління.

Стратегія антикризового управління – це, передусім стратегія виживання, передбачається розробка стратегії подальшого розвитку. Невід'ємною частиною антикризового і посткризового управління є вдосконалення його структури і рішуче оновлення технології виробництва, збуту і самого управління.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки про доцільність використання моделі антикризового управління на засадах інвестиційного менеджменту. Така модель передбачає розробку довгострокових цілей і засобів їх досягнення, що реалізуються в інвестиційній діяльності підприємства з метою запобігання та усунення кризових явищ. Як елемент портфеля інноваційних пропозицій доцільним, на наш погляд, буде широкомасштабне впровадження на підприємствах промисловості системи НАССР.

Список літератури:

1. Кривов'язюк І.В. Криза та інноваційна діяльність промислових підприємств України / І.В. Кривов'язюк // Актуальні проблеми економіки. – № 9(159). – 2014. – С. 218–223.
2. The Global Innovation Index 2016. The Local Dynamics of Innovation // www.globalinnova- tionindex.org
3. Офіційна сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40–15 з редакцією від 05.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40–15
5. Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560–12 з редакцією від 23.07.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560–12

Горященко Ю.Г., Мороз А.Г.
Университет таможенного дела и финансов

ИННОВАЦИОННЫЕ ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье рассмотрены актуальные проблемы использования инновационных мероприятий для преодоления экономического кризиса предприятия. Подчеркнуто, что инновации не могут создаваться без дополнительных и постоянных вложений инвестиционных ресурсов. Обращается внимание на необходимость активизации инновационных процессов в Украине и рассматриваются возможные активаторы инновационно-инвестиционной деятельности промышленных предприятий. Доказана целесообразность использования модели антикризисного управления.
Ключевые слова: инновации, предприятие, экономика, инвестиции, антикризисное управление.

Goryaschenko J.G., Moroz A.G.
University of Customs and Finance

INNOVATIVE WAYS OF OVERCOMING OF ECONOMIC CRISIS ON ENTERPRISE

Summary
In the article the issues of the day of the use of innovative measures are considered for overcoming of economic crisis of enterprise. Underline, that innovations can not be created without the additional and permanent investments of investment resources. Attention applies on the necessity of activation of innovative processes for Ukraine and the possible activators of innovative-investment activity of industrial enterprises are examined. Expediency of the use of crisis management frame is well-proven.
Keywords: innovations, enterprise, economy, investments, crisis management.

УДК 338.487

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Гук Н.А.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Ринок послуг посідає провідне місце у сучасних процесах економічного та суспільного розвитку. Це стосується і сфери туризму. У статті розкрито теоретичні засади функціонування ринку туристичних послуг. Проаналізовано підходи до розуміння сутності туристичної послуги. Розглянуто основні показники розвитку національного ринку туристичних послуг.
Ключові слова: туристична послуга, ринок туристичних послуг, попит, пропозиція, продуценти туристичних послуг, споживачі послуг.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних, інтеграційних процесів сфера послуг динамічно розвивається. Так, частка послуг зростає як в структурі споживання, так і в структурі валового внутрішнього продукту. Цей сектор суспільного виробництва відіграє особливу роль і у розвитку індустрії туризму, адже туристичні послуги задовольняють різноманітні потреби у відпочинку, рекреації, подорожах та розвагах. З огляду на це, ринок туристичних послуг – це адекватна сучасним економічним і соціальним умовам форма розвитку туризму, як суспільно-корисного виду людської діяльності [1, с. 200].

Ринок туристичних послуг забезпечує не лише виконання соціальних функцій, а й відіграє важливу роль у розвитку національної економіки країни. Тому дослідження ринку туристичних послуг, закономірностей його функціонування є актуальним та важливим в умовах динамічного розвитку та масштабності туризму, в час зростання попиту та урізноманітнення потреб у послугах з рекреації та відпочинку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади формування та функціонування ринку туристичних послуг є предметом досліджень українських науковців. Серед них: Н. Василиха, Г. Горіна, І. Давиденко, С. Ільчишин, М. Лозинська, О. Лотиш, О. Любіцева, М. Мальська, О. Назарова та інші. Науковці досліджують організаційні, економічні, геопросторові аспекти ринку туристичних послуг, висвітлюють статистичні показники діяльності світового та вітчизняного ринку туристичних послуг.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналітичний огляд наукових праць свідчить про інтерес до проблем організації, функці-

онування, розвитку ринку туристичних послуг. Однак в контексті того, що «ринок туристичних послуг – система багатоаспектна, поліструктурна, поліформна та багаторівнева» [2, с. 58], окремі теоретико-методологічні засади потребують, на наш погляд, подальшого розгляду.

Мета статті полягає в обґрунтуванні термінологічного апарату та системному висвітленні теоретичних засад дослідження ринку туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне дослідження ринку туристичних послуг базується на визначенні сутності туристичної послуги як економічної категорії.

Теоретики та практики трактують дане поняття по-різному, розглядаючи туристичну послугу як сегмент сфери послуг, як комплекс дій або результат діяльності туристичних підприємств, як інструмент задоволення потреб туристів, як об'єкт ринкових відносин.

Найбільш повне визначення поняття «туристична послуга», на наш погляд, сформувала Г. Горіна: туристична послуга – це об'єкт ринкових відносин, потреба в якому виникає під час туристичної поїздки/подорожі та при підготовці до неї і дозволяє задовольнити туристський попит у характерних та супутніх послугах суб'єктами ринку туристичних послуг [3, с. 43].

Ільчишин С. зазначає, що до індустрії туризму доцільно включати послуги, що виробляють характерну для туристського споживання споживчу вартість. При цьому такий результат праці вважається характерним, якщо виконується дві умови:

– цей вид товарів і послуг повинен мати суттєву питому вагу в загальному обсязі туристського споживання, або туристське споживання повинне мати вагому частку в загальному обсязі випуску цього виду продукції. З огляду на це низка галузей традиційно включаються в індустрію туризму більшістю країн;

– важливим критерієм є безпосередній контакт галузі зі споживачами в особі візитерів. Ця вимога відіграє важливу роль для сфери послуг, оскільки безпосередні виробники товарів рідко прямо контактують зі споживачами, а виробники послуг, навпаки [4, с. 90].

Створення, надання та споживання туристичних послуг виходять з їх специфічних ознак, а саме:

– нерозривність виробництва і споживання – туристична послуга може бути придбана і спожита переважно на місці її виробництва;

– неможливість збереження – у разі відсутності попиту на туристичну послугу вона не може бути накопичена і складована для реалізації у майбутньому;

– індивідуальний характер – суб'єктивність попиту на туристичні послуги пов'язана з індивідуальним характером особистих потреб туристів відповідно до їх доходів, вподобань, інтересів. Туристичні послуги мають споживчу значущість, при цьому споживча вартість полягає у певному корисному ефекті (враження, пізнання, оздоровлення тощо);

– залежність від природних, погодних умов, від наявних туристично-рекреаційних ресурсів;

– туристична послуга направлена на задоволення конкретної потреби туриста (проживання, харчування, транспортування, послуги туристичних агентів тощо).

Відповідно до Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності до туристських послуг належать:

1. Послуги з тимчасового розміщення.

2. Громадське харчування та продаж напоїв.

3. Послуги пасажирського транспорту (послуги залізничного транспорту, автомобільного та іншого сухопутного транспорту, водного транспорту, повітряного транспорту, допоміжної пасажирської транспортної служби, оренда пасажирських транспортних засобів, технічне обслуговування та ремонт пасажирських транспортних засобів).

4. Послуги турагентів, туроператорів, туристських гідів.

5. Послуги у сфері культури (сценічне мистецтво, послуги музеїв та інші культурні послуги).

6. Рекреація та інші види дозвілля (спорт та інші види спортивного дозвілля, санаторно-курортні послуги).

7. Інші туристські послуги (фінансові та страхові послуги, інші види оренди, інші послуги туристам) [5].

Різноманітні за призначенням туристичні послуги формують пропозицію на ринку туристичних послуг.

Вивчаючи теоретичні засади функціонування ринку туристичних послуг, важливо розглянути його сутнісно-змістовну характеристику.

Гонтаржевська Л. характеризує ринок туристських послуг як систему відносин між суб'єктами – виробниками, платоспроможними споживачами та посередниками [6, с. 18].

Мальська М. та Антонюк Н. стверджують, що туристичний ринок – сукупність організаційно-економічних відносин з приводу організації та купівлі-продажу туристичних послуг. Цей ринок, як і будь-який інший, пов'язує разом покупців (пред'явників попиту) і продавців (постачальників). Але від звичайних товарних ринків туристичний ринок відрізняється тим, що на ньому товар не просувається від продавців до покупців. Навпаки, покупці самі переміщуються до місця призначення, щоб отримати зарезервовані послуги [7].

Горіна Г. визначає ринок туристичних послуг як інтегровану систему перетворення природно-рекреаційних ресурсів на грошові кошти у процесі економічних відносин між суб'єктами туристичного бізнесу з приводу виробництва, реалізації, споживання туристичних продуктів і послуг в умовах мінливого зовнішнього середовища та багатоаспектного впливу історично сформованих базових та інноваційних детермінант [3, с. 62–63].

Любіцева О. підкреслює, що ринок туристичних послуг є частиною світового ринку послуг, одним з його видових компонентів і функціонує за законом врівноваження попиту і пропозиції, завдяки якому відтворюється об'єктивно обумовлена необхідність відповідності в часі і просторі вартісних та натурально-речових форм платоспроможного попиту і товарної пропозиції, і діє на основі коливань виготовлення та вживання турпродукту [2, с. 58].

За Назаровою О., ринок туристичних послуг є сферою задоволення потреб населення у послу-

гах, що пов'язані з відпочинком, змістовним проведенням дозвілля чи оздоровленням [8, с. 105].

Як бачимо науковці трактують ринок туристичних послуг і як складову загального ринку товарів та послуг, і як сукупність економічних відносин між суб'єктами ринку, що об'єднує попит і пропозицію туристичних послуг, і як сферу реалізації товарів та послуг, спрямованих на задоволення потреби подорожуючих. Це підтверджує багатоаспектність, поліструктурність та багаторівневість досліджуваної дефініції.

Надання туристичних послуг не є одноразовою діяльністю, а представляє собою безперервний, циклічний процес, у якому беруть участь усі елементи цієї системи: виробники туристичних послуг і туристичного продукту та безпосередні споживачі цих послуг – туристи. Таким чином, ринок туристичних послуг можна представити як модель неперервного виробництва та споживання туристичних послуг (рис. 1).

Як видно з рисунку, безпосередніми продуцентами туристичних послуг є:

– заклади розміщення (готелі, хостели, кемпінги тощо);

– транспортні компанії;

– заклади громадського харчування (ресторани, кафе, заклади швидкого харчування тощо);

– підприємства у сфері розваг, рекреації, відпочинку та спорту (театри, музеї, зоопарки, ботанічні сади, спортивні клуби, фітнес та спа-центри, атракціони тощо);

– екскурсійні бюро та туристичні інформаційні центри;

– підприємства супутніх товарів і послуг (страхові компанії та банківські установи; заклади побутового обслуговування тощо).

Є два шляхи реалізації туристичних послуг: прямий збут – від виробника до споживача та збут через посередників. Саме туристичні агентства й туристичні оператори здійснюють організаторську та посередницьку діяльність із надання туристичних послуг. Туристичні оператори формують комплексний туристичний продукт з метою задоволення потреб туристів, а туристичні агентства є лише посередниками у процесі реалізації та збуту туристичних послуг.

Отже, ключовим моментом функціонування ринку туристичних послуг є задоволення туристичного попиту, що відбувається через систему пропозиції послуг та продуктів. Цей процес передбачає тісний зв'язок, системну взаємодію постачальників та покупців туристичних послуг. Тому передумовами сталого розвитку ринку туристичних послуг, формування належного рівня обслуговування споживачів, забезпечення якісного рівня сервісу є:

– надійний, оперативний прямий (виробник → споживач або виробник → посередник → споживач) та зворотний (споживач → виробник або споживач → посередник → виробник) зв'язок між суб'єктами ринку;

– відповідальність посередників стосовно інформації щодо споживчих властивостей, якості та безпеки туристичних послуг.

Кожна галузь національної економіки успішно розвивається за наявності певних умов і факторів, які в сукупності забезпечують формування відповідного галузевого підприємницького середовища – інтегрованої сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на функціонування галузі в цілому, а також підприємств зокрема, та зумовлюють прийняття рішень, спрямованих або на їх усунення, або на пристосування до їх впливу [9, с. 101].

Ефективність функціонування ринку туристичних послуг, як складової галузі туризму, також визначається за допомогою певних факторів та показників. Аналіз взаємодії учасників ринку туристичних послуг, визначення його тенденцій та особливостей розвитку є складним і трудомістким аналітичним завданням. Дослідники пропонують різні науково-методичні підходи до цього аналізу.

Так, визначаючи ступінь розвитку ринку туристичних послуг, І. Давиденко об'єднує показники у декілька груп: показники соціально-економічного потенціалу туризму; показники виробництва та реалізації туристичних послуг; показники розвитку інфраструктури туристичних підприємств; показники, що характеризують результати функціонування туристичного ринку; витрати на виробництво туристичних послуг; показники соціально-економічної ефективності туризму [10, с. 102–103]. Отже, ефективність розвитку ринку туристичних послуг залежить від високорентабельної та конкурентоспроможної діяльності його суб'єктів.

Комплексну діагностику розвитку національного ринку туристичних послуг пропонує Г. Горіна, яка включає: аналіз туристичних потоків країни; дослідження динаміки та прогноз соці-

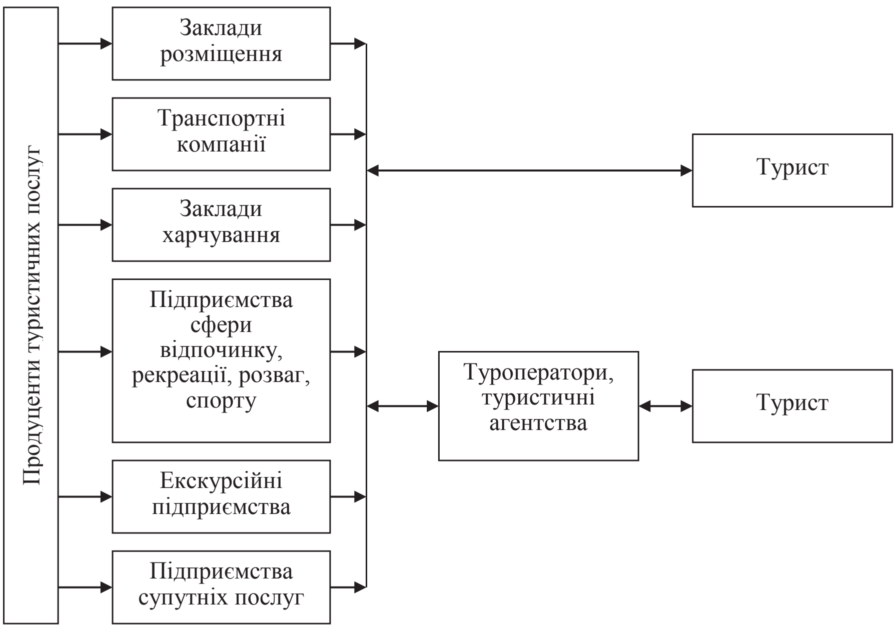

Рис. 1. Модель виробництва та споживання туристичних послуг

Джерело: розроблено автором

ально-економічних показників розвитку ринку туристичних послуг держави; оцінку конкурентоспроможності країни на світовому ринку туристичних послуг; аналіз підприємств продуцентів, підприємств виробників та дистриб'юторів комплексного туристичного продукту ринку туристичних послуг; діагностику інституційно-правового забезпечення розвитку ринку туристичних послуг; визначення місця національного ринку туристичних послуг у структурі туристичного простору ЄС [3, с. 188].

На нашу думку, такий науково-методичний підхід до дослідження ринку туристичних послуг дозволяє отримати об'єктивну оцінку його сучасного стану і визначити стратегічні напрями розвитку в умовах високого динамізму туризму, його диверсифікації, геопросторової організації, глобалізації та інтеграції.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження теоретичних засад функціонування ринку туристичних послуг показало, що ринок забезпечує збалансованість попиту і пропозиції послуг з відпочинку, рекреації, подорожування, розваг, а механізм розвитку ринку туристичних послуг полягає в узгодженні їх виробництва та споживання, зважаючи на потреби туристів. Перспективу подальшого дослідження в цьому напрямку вбачаємо в аналізі регіонального ринку туристичних послуг, з метою визначення стримуючих та стимулюючих факторів його розвитку.

Список літератури:

1. Гаврилюк С. П. Соціально-економічна природа та особливості ринку туристичних послуг / С. П. Гаврилюк // Ресторанне господарство і туристична індустрія у ринкових умовах: зб. наук. праць / ред. кол. М. І. Пересічний, О. Ю. Завадинська, В. М. Кравченко. – К.: КНТЕУ, 2004. – С. 199–203.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
3. Горіна Г. О. Розвиток ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації: дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.03 / Ганна Олександрівна Горіна; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля». – Дніпро, 2017. – 493 с.
4. Ільчишин С. М. Торгівля послугами в індустрії туризму Львівщини / С. М. Ільчишин // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – Випуск 2(02). – 2016. – С. 89–95.
5. Наказ Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України «Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1128–03
6. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: навч. посібник / Л. І. Гонтаржевська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
7. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник [Електронний ресурс] / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. – К., 2008. – 661 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072020999/turizm/mizhnarodniy_turizm_i_sfera_poslug
8. Назарова О. Ю. Статистичне дослідження ринку туристичних послуг / О. Ю. Назарова // Молодий вчений. – № 7(34). – 2016. – С. 105–108.
9. Масюк Ю. О. Стратегічне управління розвитком туризму в Україні: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / Юлія Олегівна Масюк; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2017. – 318 с.
10. Давиденко І. В. Стан і фактори розвитку регіонального ринку туристичних послуг / І. В. Давиденко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / ред. М. І. Звєряков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2007. – Вип. 27. – С. 101–107.

Гук Н.А.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация
Рынок услуг занимает ведущее место в современных процессах экономического и общественного развития. Это касается и туристической сферы. В статье раскрыто теоретические основы функционирования рынка туристических услуг. Проанализировано подходы к понимаю сущности туристической услуги. Рассмотрено основные показатели развития отечественного рынка туристических услуг.
Ключевые слова: туристическая услуга, рынок туристических услуг, спрос, предложение, продуценты туристических услуг, потребители услуг.

Guk N.A.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE TOURIST SERVICES MARKET

Summary
The services market takes a leading place in modern processes of economic and social development. It also affects tourism. The article reveals the theoretical principles of the functioning of the tourist services market. Approaches to understanding the nature of tourist service were analyzed. The main indicators of the activity and development of the national tourist services market were reviewed.
Keywords: tourist service, tourist services market, demand, offer, produces of tourist service, service consumers.

УДК 336.72

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Гуменюк М.М., Дарабан Н.Р.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено методичні підходи формування механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства. Розглянуто проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища. Визначено основні фактори впливу на динаміку та якість дебіторської заборгованості та запропоновано шляхи мінімізації негативного впливу факторів, які доцільно застосовувати в процесі управлінні дебіторською заборгованістю підприємства. Розроблено механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства з урахуванням факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.
Ключові слова: механізм управління, підприємство, дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, етапи управління.

Постановка проблеми. Питання забезпечення ефективного управління дебіторською заборгованістю особливо актуальне для українських підприємств в умовах економічної нестабільності, оскільки низький рівень управління спричиняє кризу взаємонеплатежів. Покупці, укладаючи угоди закупівлі, не прогнозують свої фінансові можливості. Постачальники, попередньо отримавши оплату за продукцію і надання послуг, не виконують своїх зобов'язань. Банки затримують розрахунки за наявності коштів клієнтів, затягують строки здійснення платіжних операцій, не забезпечують дисципліни розрахунків.

Особливо значні втрати від порушення розрахунково-платіжної дисципліни несуть підприємства, які мають справу із продукцією з коротким строком зберігання.

В умовах кризи суттєво зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів в зв'язку з інтенсивним збільшенням їх обсягу. Наприклад, сума дебіторської заборгованості українських підприємств у 2014 році становила 1566626,5 млн. грн., у 2015 році – 1798121,7 млн. грн., у 2016 році – 2409043,7 млн. грн [10].

Формування ефективного механізму управління дебіторською заборгованістю дозволить управлінському персоналу вибрати найефективніші заходи управління, що приноситимуть максимум результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання створення механізму управління дебіторською заборгованістю висвітлено в працях таких провідних науковців, як: М.Д. Білик [1], В.С. Бєлозерцев [4], В.О. Гуня [6], Л.О. Коваленко [7], И.А. Бланк [2], Г.Є. Ямненко [9] та ін. Дані автори акцентують свою увагу на актуальних проблемах та перспективах розробки механізму управління дебіторською заборгованістю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах євроінтеграції потребує вдосконалення систематизація підходів до управління дебіторською заборгованістю. Варто звернути увагу на питання розробки певного алгоритму управління дебіторською заборгованістю для вітчизняних підприємств. Ці та інші питання сьогодні потребують дослідження та якнайшвидшого вирішення.

Мета статті. Метою даної статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних підходів щодо розробки механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення українські підприємства стикаються з проблемами ефективного управління дебіторською заборгованістю. Неефективні та хибні рішення керівництва та управлінського персоналу призводять до гальмування нормальної діяльнос-

ті підприємства, втрати клієнтів, збитків і як наслідок – фінансових труднощів.

Слід зазначити, що наявність дебіторської заборгованості пов'язана з пошуком компромісного рішення між ризиком та доходністю. Її оптимальний розмір визначається порівнянням доходів, які підприємство розраховує отримати при певному рівні інвестованих у дебіторську заборгованість коштів, з витратами, які воно буде нести для цього. Формалізовані процедури та моделі поведінки підприємства з існуючими та потенційними контрагентами щодо реалізації їм активів із відстроченням платежу та стягненням заборгованості за своєю суттю і є управлінням дебіторською заборгованістю підприємства, яка в свою чергу є складовою менеджменту підприємства. Відомо, що дебіторська заборгованість як елемент оборотних активів підприємства має динамічний характер та варіабельність. Її розмір та якість залежить від певної сукупності факторів макро- та мікросередовища [1, с. 27].

Важливою методичною проблемою оцінювання стану боргових відносин між підприємствами та ефективності управління дебіторською заборгованістю є визначення її якості. Дебіторська заборгованість як актив має потенційні можливості прямо або опосередковано сприяти припливу коштів до підприємства, що характеризує її економічну вигідність.

«Якість» дебіторської заборгованості слід розглядати з урахуванням економічної вигідності даної дебіторської заборгованості певного суб'єкта господарювання. Показником якості дебіторської заборгованості пропонується вважати частку прострочених боргів у загальному її обсязі, що дасть змогу характеризувати стан боргових відносин між підприємствами на різних рівнях [2, с. 365].

Варто зазначити проблеми визначення факторів, які впливають на динаміку обсягів та якість дебіторської заборгованості. Наукове обґрунтування систематизації цих факторів дозволить чітко визначити місце кожного з них в їх загальній системі та окреслити методи, що можуть застосовуватися при управлінні дебіторською заборгованістю підприємств [9, с. 51].

Складність систематизації полягає в різноманітті факторів, що впливають на формування дебіторської заборгованості. У результаті аналізу літературних джерел щодо даного питання виявлено відсутність однозначного визначення факторів впливу на динаміку обсягу та якість дебіторської заборгованості.

По-перше, потрібно звернути увагу на те, що деякими дослідниками [3, с. 7] наслідки динаміки обсягів дебіторської заборгованості (як у межах окремого підприємства, так і на макрорівні) окреслені недостатньо чітко. У деяких роботах навіть ставиться знак рівняння між зростанням обсягу дебіторської заборгованості та погіршенням її якості [5, с. 177]. Безумовно, на якомусь етапі зростання обсягів дебіторської заборгованості може відбуватися поява у складі заборгованості значної частки безнадійних боргів, а отже, погіршення її якості.

Дебіторська заборгованість як актив має потенційні можливості прямо або опосередковано сприяти припливу коштів до підприємства, що характеризує її економічну вигідність. Так, «якість» дебіторської заборгованості слід розглядати крізь призму економічної вигідності даної конкретної дебіторської заборгованості для конкретного підприємства. Можливі випадки, коли при зростанні обсягів дебіторської заборгованості спостерігається зменшення частки прострочених боргів, тобто якість дебіторської заборгованості збільшується [7, с. 169].

Таким чином збільшення обсягу дебіторської заборгованості не завжди є негативним явищем. Тому перелік та аналіз факторів впливу на динаміку обсягів і структурні зміни дебіторської заборгованості доцільно здійснювати, на наш погляд, з огляду на якість дебіторської заборгованості.

Для забезпечення платоспроможності, ліквідності, прибутковості підприємства шляхом створення ефективного механізму управління дебіторською заборгованістю передбачається виконання таких етапів управління (рис. 1).

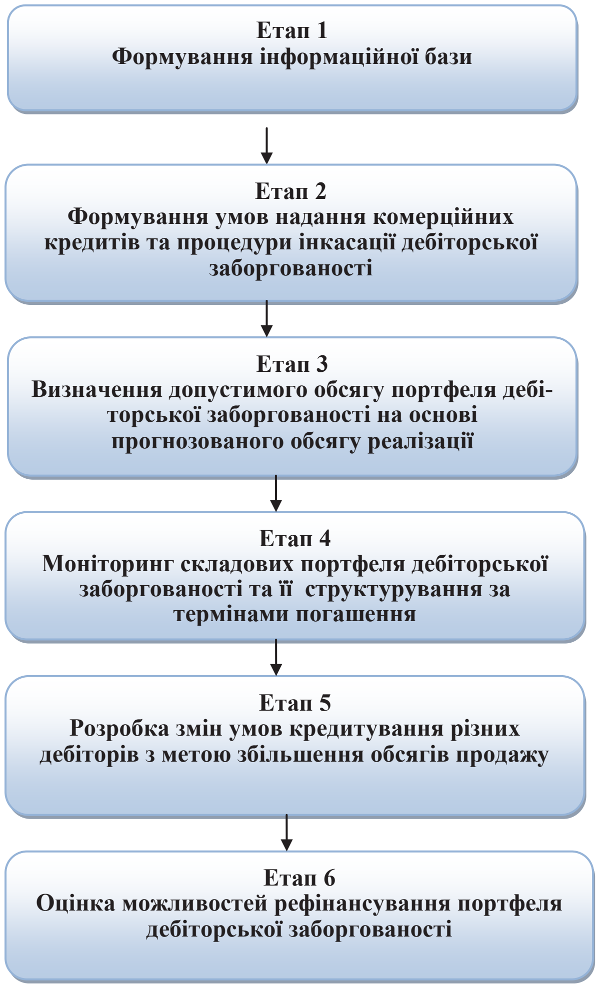

Рис. 1. Етапи управління дебіторською заборгованістю [4, с. 65]

1. На першому етапі слід визначити обсяг необхідної для аналізу інформації. Що стосується інформаційних ресурсів, то, необхідно щоб всі задіяні в процесі управління дебіторською заборгованістю співробітники могли вчасно отримати інформацію, що їх цікавить. Цілком підійдуть «1С: Предприятие», Excel. Забезпечення на підприємстві щоденного оперативного аналізу своєчасності оплати рахунків сприятиме одержанню

повної і достовірної інформації для аналізу дебіторської заборгованості.

Крім того, доцільно аналізувати і структуру дебіторської заборгованості в розрізі поточної і простроченої. Це допомагає чітко організувати роботу підприємства щодо повернення дебіторської заборгованості.

2. Реалізація другого етапу дозволить розробити індивідуальні умови надання комерційних кредитів різним покупцям. Для цього потрібно провести аналіз платоспроможності та ліквідності потенційних покупців шляхом здійснення розрахунку загальноприйнятих показників: коефіцієнта загальної ліквідності, коефіцієнта абсолютної ліквідності, коефіцієнта швидкої ліквідності. Умови кредитування є досить важливим чинником, який впливає на обсяги продажу. Вони полягають у встановленні для окремих покупців:

1) строків оплати;
2) знижок за своєчасність оплати;
3) строків дії знижок.

Неможливо встановити однакові для всіх підприємств терміни оплати покупцями відвантаженої продукції, знижки та терміни дії знижок. Їх підприємство повинно встановлювати самостійно залежно від своїх потреб та специфіки функціонування.

До чинників, які впливають на вибір умов кредитування підприємством покупців, доцільно віднести такі: термін придатності продукції, платоспроможність покупців, бажані обсяги продажу, попит на продукцію, сезонність товару, особливості цінової політики, величина закупівельної партії, розширення ринків збуту.

3. Третій етап управління дебіторською заборгованістю передбачає визначення допустимого обсягу портфеля дебіторської заборгованості на основі прогнозованого обсягу реалізації.

4. Реалізація четвертого етапу управління дебіторською заборгованістю забезпечить:

1) контроль за поточним обсягом дебіторської заборгованості підприємства;
2) відслідковування обсягів дебіторської заборгованості всіх покупців за термінами погашення;
3) виявлення дебіторів із найбільшим обсягом простроченої дебіторської заборгованості;
4) розробку невідкладних заходів в управлінні дебіторською заборгованістю. Для цього підприємству, передусім, необхідно щомісяця розраховувати поточний обсяг дебіторської заборгованості.

5. П'ятий етап управління дебіторською заборгованістю дозволяє обґрунтувати доцільність змін у кредитній політиці. Для збільшення обсягів продажу або прискорення інкасації дебіторської заборгованості підприємство прагне змінювати умови кредитування. Для цього подовжуються строки кредитування, надаються знижки покупцям, які платять вчасно і не мають безнадійної заборгованості, здійснюється перехід від роботи за передоплатою до продажу в кредит.

6. Заключний етап передбачає оцінку можливостей рефінансування дебіторської заборгованості. Підприємство для трансформування дебіторської заборгованості в грошові кошти може застосовувати такі форми рефінансування: факторинг, облік векселів, виданих покупцями продукції; форфейтинг [6, с. 227].

В Україні останнім часом набувають широкого застосування операції факторингу, але більшість українських банків – лідерів на ринку факторингу припинили покупку в рамках цієї послуги нової дебіторської заборгованості своїх клієнтів. Зараз вони займаються тільки адмініструванням (керуванням) існуючої заборгованості.

Аналізуючи напрацювання вчених з питання механізму управління дебіторською заборгованістю, варто зазначити, що механізм – спосіб функціонування певної системи, пристрою, що передбачає чи перетворює рух, складовими компонентами якого є: вхідна ланка, яка отримує

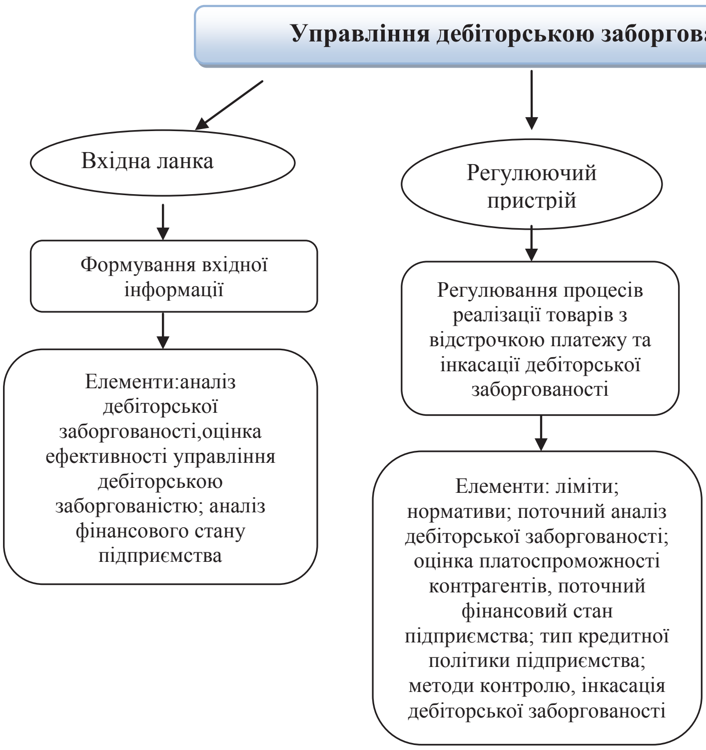

Рис. 2. Базова модель управління дебіторською заборгованістю [4, с. 58]

рух, вихідна, яка з'єднана з робочим органом машини та регулюючий пристрій [2, с. 468].

На нашу думку, механізм управління дебіторською заборгованістю – це здійснення цілеспрямованого впливу на обсяг дебіторської заборгованості за допомогою інструментів впливу для досягнення оптимального складу та структури, враховуючи при цьому фактори та ризики, з якими стикається підприємство.

Пропонуємо до розгляду та аналізу базовий механізм управління дебіторською заборгованістю розроблений В.С. Бєлозерцевим (рис. 2).

Вищенаведений механізм відображає механізм управління дебіторською заборгованістю, що розроблений В.С. Бєлозерцевим, який складається із вхідної ланки, регулюючого механізму і вихідної ланки, до складу яких входять елементи впливу та регулювання. Проте, на нашу думку не враховуються фактори та ризики впливу.

Таким чином, доцільно запропонувати більш розширений механізм управління дебіторською заборгованістю, що враховує фактори та ризики впливу, які можуть суттєво вплинути на прийняття управлінських рішень. Неврахування факторів та незастосування відповідних інструментів може призвести до прийняття фінансово збиткових рішень, що суттєво погіршать фінансовий стан підприємства.

Тому, на нашу думку, ґрунтовний механізм управління дебіторською заборгованістю виглядатиме наступним чином (рис. 3).

На нашу думку, поданий варіант механізму є універсальним, а також може вдосконалюватись згідно потреб та специфіки діяльності підприємства. Використання запропонованого механізму дає можливість впроваджувати ефективну політику управління дебіторською заборгованістю, що дозволить заощадити фінансові ресурси підприємства, стабілізувати та покращити його фінансовий стан.

Висновки і пропозиції. Результативне управління дебіторською заборгованістю дозволить охарактеризувати фінансове становище у сучасних реаліях і приймати важливі стратегічні рішення зі стабілізації стану на ринку та зниження витрат. Основна мета управління дебіторською заборгованістю – максимізація прибутку підприємства шляхом управління процесами формування та інкасації дебіторської заборгованості. Досягти цієї мети можна за допомогою правильної організації методики аналізу і впровадження ефективного механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства,що дозволить приймати ефективні управлінські рішення щодо повернення боргів, спрогнозувати надходження коштів. Запропонований механізм містить складові, одночасна дія яких дозволить оптимізувати розмір дебіторської заборгованості, мінімізувати втрати через неповернення боргів та отримати стабільний прибуток в результаті досягнення цілей підприємства. Структура даного механізму управління дебіторською заборгованістю свід-

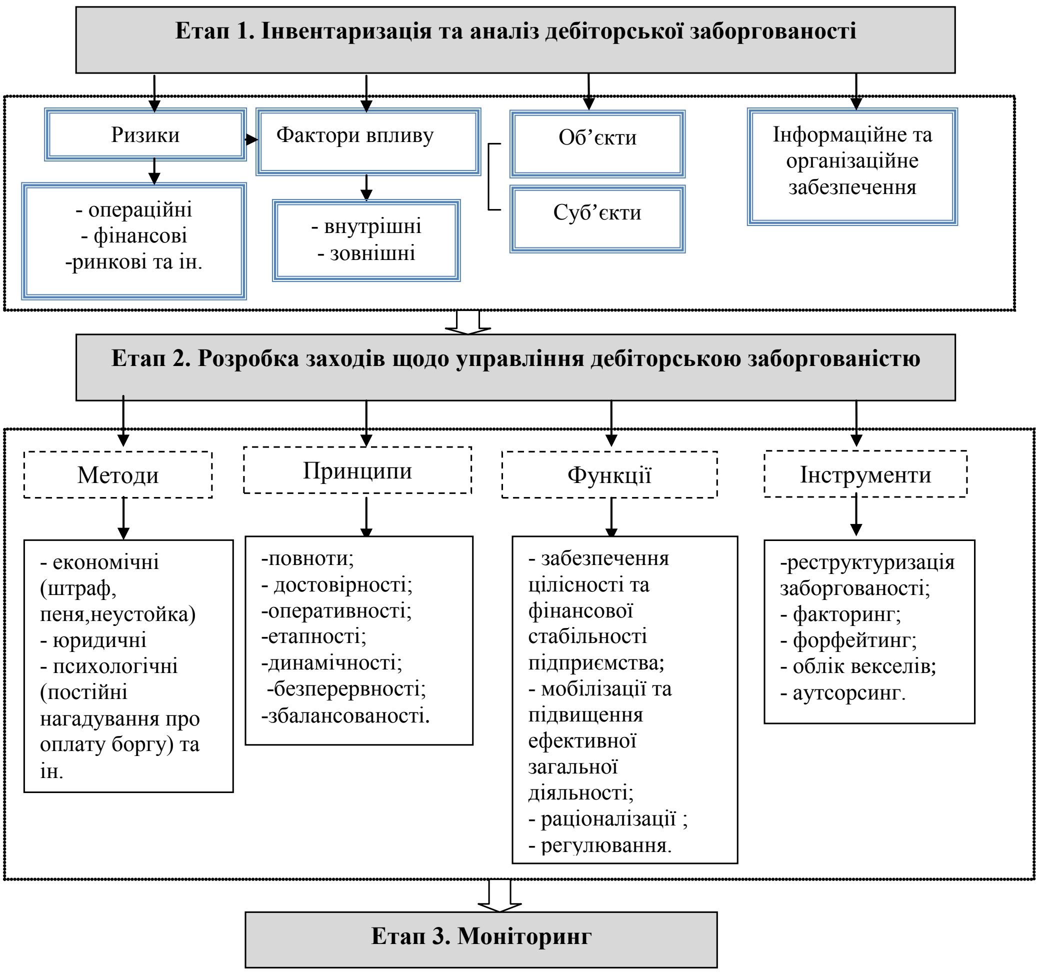

Рис. 3. Механізм управління дебіторською заборгованістю (розроблено автором)

чить про ефективну взаємодію всіх елементів та дозволить забезпечити фінансову стабільність підприємства. Результатом функціонування механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємстві є отримання грошових коштів та мінімізація дебіторської заборгованості.

Список літератури:

1. Білик М. Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М. Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24–36.
2. Бланк И. А. Управление активами / И. А. Бланк. – К.: «Ника-Центр», 2000. – 720 с.
3. Бланк И. А. Управление денежными потоками / И. А. Бланк. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2007. – 752 с.
4. Бєлозерцев В. С. Розробка механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства: концептуальний підхід / В. С. Бєлозерцев, В. О. Гуня // Економіст. – 2014. – № 3. – С. 57–60.
5. Гончарук А. Г. Управління процесами подолання платіжної кризи в економіці України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 / А. Г. Гончарук; Одеський політехн. ун-т. – Одеса, 2001. – 219 с.
6. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. – 3-тє вид. випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 483 с.
7. Николаев И. А. Особенности управления дебиторской задолженностью в условиях кризиса / И. А. Николаев // Управленческий учет и финансы. – 2012. – № 3. – С. 166–175.
8. Єдинак Т. С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємства в умовах фінансово-економічної кризи / Т. С. Єдинак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//firearticles.com/ economika
9. Ямненко Г. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства / Г. Ямненко // Траектория науки – 2017. – Т. 3, № 2. – С. 51–57.
10. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Гуменюк М.М., Дарабан Н.Р.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследованы методические подходы формирования механизма управления дебиторской задолженностью предприятия. Рассмотрены проблемы управления дебиторской задолженностью предприятий в условиях изменяющейся внешней и внутренней среды. Определены основные факторы влияния на динамику и качество дебиторской задолженности и предложены пути минимизации негативного влияния факторов, которые целесообразно применять в процессе управлении дебиторской задолженностью предприятия. Разработан механизм управления дебиторской задолженностью предприятия с учетом факторов внутренней и внешней среды предприятия.
Ключевые слова: механизм управления, предприятие, дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, этапы управления.

Gumenyk M.M., Daraban N.R.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MECHANISM OF MANAGEMENT OF DEBT REGISTRATION OF THE ENTERPRISE

Summary
The article deals with the methodical approaches of forming the mechanism of management of accounts receivable of the enterprise. The problems of management of accounts receivable of enterprises in conditions of changing external and internal environment are considered. The main factors influencing the dynamics and quality of receivables are determined, and ways of minimizing the negative influence of factors that are expedient to apply in the process of managing the receivables of the enterprise are given. The mechanism of management of accounts receivable of the enterprise is developed, taking into account factors of the internal and external environment of the enterprise.
Keywords: management mechanism, enterprise, accounts receivable, management of accounts receivable, management stages.

УДК 366.77:347.27

МОЛОДІЖНЕ ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Далєвська Т.А., Урбанович В.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто можливості забезпечення розширення сфери молодіжного житлового будівництва. Проаналізовано сучасний стан та проблеми молодіжного іпотечного кредитування в Україні. Окреслено перспективи розвитку іпотечного кредитування.

Ключові слова: іпотека, іпотечне кредитування, іпотечний ринок, пільговий кредит, державна житлова політика.

Постановка проблеми. Право громадян України на житло закріплено у ст. 47 Конституції України, для реалізації якого, однією із першочергових завдань сучасної української держави було і залишається створення оптимальних умов для забезпечення кожного громадянина житлом. Особливо актуальною житлова проблема постає перед сім'ями молодих українців, впливаючи значним чином на демографічну ситуацію в країні та відтік молоді за кордон.

Основним способом розв'язання житлової проблеми є довгострокове іпотечне кредитування. Саме тому постає питання пошуку шляхів розвитку ринку іпотечного кредитування, або ринку доступного житла для молоді.

Підвищена потреба молоді в поліпшенні житлових умов зумовлює необхідність формування відповідної державної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми функціонування іпотечного ринку в Україні знайшли відображення в роботах вітчизняних учених таких, як: В.Д. Базилевич, В.М. Геєць, В.В. Корнєєв, І.О. Лютий, В.І. Кравченко, Н.П. Погорєльцова, В.І. Савіч, О.Р. Тригуб. Дослідженням можливості вирішення проблем ринку доступного житла в Україні займались такі вчені, як: М. Бодрецький, С. Комнатний, О. Любунь та ін.

Метою статті є дослідження стану та проблем молодіжного іпотечного кредитування в Україні, а також перспектив його розвитку в сучасних фінансово-економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. В Україні 70% населення проживає в містах. Зниження рівня життя у сільській місцевості, проблема безробіття, низький рівень оплати праці в сільському господарстві, відсутність розвинутої соціальної інфраструктури – головні чинники, через які значна частина працездатного сільського населення мігрує у місто. Зупинити даний процес неможливо, адже переважно мігрує молодь. Якісне та доступне житло є одним із критеріїв підвищення привабливості міст для постійного проживання, оскільки саме його наявність є важливим аспектом розвитку молодої особи, її становлення в міському середовищі.

Проблема забезпечення молоді житлом є надзвичайно складною, адже обсяги державного фінансування в сфері будівництва житла на сьогоднішній день недостатні, а ринкова вартість житла значно випереджає рівень платоспроможності сімей, які потребують покращення житлових умов.

Держава має дієві механізми підтримки молодіжного житлового будівництва, так звані програми доступного житла та іпотечного кредитування у гривні.

Ще в 1992 році Асоціація молодіжних житлових комплексів України вийшла з ініціативою на законодавчому рівні закріпити право молоді на отримання довгострокових кредитів на придбання житла, за рахунок коштів передбачених у державному бюджеті. Ця пропозиція знайшла відображення у статті 10 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». З метою подальшої реалізації програми молодіжного житлового будівництва в 1992 році Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.92 № 369 створено Фонд сприяння молодіжному житловому будівництву (далі Фонд). В 1996 році Фонд був підпорядкований Міністерству у справах сім'ї та молоді, а у 2000 році – безпосередньо Кабінету Міністрів України.

Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву є державною спеціалізованою фінансовою установою, підпорядкованою Кабінету Міністрів України та створеною з метою сприяння проведенню державної житлової політики.

Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву створено 27 регіональних відділень, які надають кредити молодим людям на місцях й забезпечують їх цільове використання та своєчасне погашення.

За роки діяльності Фонду «Держмолодьжитло» свої житлові умови завдяки держпідтримці покращило близько 37 тисяч українських сімей.

Фонд реалізує три програми держпідтримки для придбання житла:

– пільгове кредитування молодих сімей;

– державна підтримка за програмою доступного житла («30 на 70»);

– компенсація відсоткової ставки за кредитами банків за схемою здешевлення іпотечних кредитів, де компенсується 13% (з 16%, під які надавались кредити).

У 2013 році держава надала пільгову кредитну допомогу 3 393 сім'ям, що становить 116% до показників 2012 року. У 2014 році такою можливістю скористалося 577 сімей – всього 17% до показників 2013 року. У 2015 році ця цифра ще менша – 248 сімей.

Станом на 2016 рік на програму здешевлення іпотечних кредитів кошти у держбюджеті були передбачені тільки на компенсацію зобов'язань

по вже укладених угодах. Тобто, для громадян, які раніше оформили угоду, і виплачують нині кредит. На програму «30 на 70» коштів держбюджеті на 2016 рік не були передбачені.

Як видно з таблиці 1, починаючи з 2014 року надання пільгових кредитів з державного бюджету значно знизилось (в 2014 році це лише 33,9% в порівнянні з 2013 роком), в наступні роки кредити не надавались. Причиною зниження показників є дефіцит бюджетних коштів.

На сьогодні у Державному фонді сприяння молодіжному житловому будівництву зареєстровано 11 500 молодих сімей, які прагнуть отримати пільговий кредит. Це 30% від загального обсягу людей, які перебувають на квартирному обліку [1].

Економічна доцільність подальшої реалізації в Україні державних житлових програм, зокрема пільгового кредитування молоді та доступного житла, що реалізується за механізмом «70 на 30», більш ніж виправдана.

Для того, щоб житлове будівництво розвивалося та впливало на розвиток економіки, необхідно створити можливості для громадян ставати активними споживачами продукції галузі – купувати житло за доступною для них ціною.

Ощадбанк та Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву підписали Договір про співпрацю щодо кредитування за програмою забезпечення житлом громадян, які відповідно до законодавства мають право на його отримання, зокрема шляхом надання державної підтримки для будівництва і придбання доступного житла.

На виконання Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки ВАТ «Ощадбанк» спільно з Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву розроблено програму, згідно з якою потенційні учасники програми «Доступне житло» в рамках Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2010 № 509, мають змогу отримати кредит на свою частку внеску.

Стати учасниками програми можуть громадяни, які перебувають на обліку як такі, що потребують поліпшення житлових умов і спроможні сплатити разом із використанням державної підтримки вартість житла, встановлену забудовником.

Одне із завдань Ощадбанку – підтримка уряду в реалізації важливих соціально-економічних програм. Такою є і програма «Доступне житло», спрямована на поліпшення забезпечення житлом громадян. Ощадбанком розроблено спеціальну кредитну програму для цієї категорії клієнтів на випадок необхідності залучення кредиту для придбання житла. За умовами програми кредит надається терміном до 20 років під 16% річних. Сума кредиту не може перевищувати 70% вартості придбаного об'єкта фінансування.

В 2017 році в Україні було проведено соціологічне дослідження, в ході якого були опитані майже 7 тисяч молодих українців. Дослідження за підтримки міжнародної організації ЮНІСЕФ проводилось в рамках глобального молодіжного проекту U-Report.

На рис. 1 можна простежити як учасники дослідження відповіли на ряд питань стосовно власної забезпеченості житлом та на інші в межах зазначеної теми. Зокрема для 72,7% опитуваних – питання забезпечення житлом є актуальним; для 19,3% є певною мірою актуальним і лише для 8% є неактуальним.

Досліджувана проблема стала темою наради в форматі «круглого столу», яку наприкінці червня провели в Києві Інститут демографії та соці-

Таблиця 1

Показники надання пільгових кредитів молодим сім'я на будівництво (придбання) житла 1998–2017 (І півріччя)

Рік	Державний бюджет, тис. грн.	Місцеві бюджети, тис. грн.	Власні кошти (статутний капітал), тис. грн.	Надано кредитів	Проінвестовано житла, тис. кв.м.
1998	6 199,0	6 975,0	–	305	21,9
1999	5 640,0	11 016,0	–	331	26,9
2000	60 709,0	15 032,0	–	1421	93,2
2001	54 338,0	8 253,0	–	1075	69,9
2002	48 309,0	8 831,0	–	838	56,7
2003	69 359,0	17 718,0	–	1123	78,7
2004	122 700,0	19 680,0	–	1601	113,4
2005	110 571,0	20 823,0	–	1089	79,8
2006	91 002,0	34 289,0	–	646	45,7
2007	94 273,0	51 450,0	–	632	45,0
2008	76 799,0	56 538,0	–	486	35,2
2009	0,0	34 191,0	25 752,0	224	16,0
2010	36 119,0	31 102,0	16 784,0	297	20,8
2011	59 999,0	40 253,0	31 376,0	444	29,3
2012	24 891,0	37 735,0	56 901,0	359	23,3
2013	70 629,7	33 532,3	35 613,9	407	28,8
2014	24 267,5	36 624,4	23 121,8	253	16,1
2015	0,0	64 694,2	58 956,1	231	14,5
2016	0,0	94 336,7	34 301,6	254	16,3
2017	0,0	43 535,0	29 168,0	126	7,6
Всього	**955 805,2**	**666 608,6**	**311 974,4**	**12 142**	**839,1**

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

альних досліджень імені М.В. Птухи НАН України та Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. «Житлова проблема та демографічна криза: чи є взаємозв'язок?» – так була визначена тема наради.

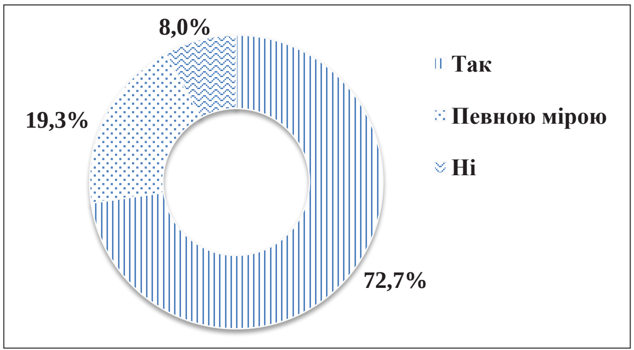

Рис. 1. Результати соціологічного опитування громадян у 2017 році

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

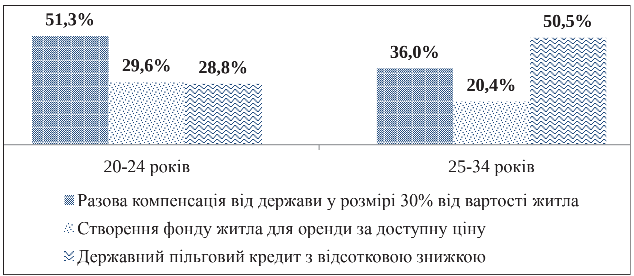

Рис. 2. Механізми державної підтримки у придбанні житла

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Результати відповідей, отриманих в ході опитування, свідчить про те, що лише 8% громадян вважають себе забезпеченими житлом настільки, що для них це питання не актуальне взагалі. Тобто, для решти 92% житлове питання є важливим та нагальним. Переважна більшість 93,4% опитаних переконана в потрібності державних житлових програм підтримки молоді, а 83,7% готові брати участь в державних житлових програмах.

Виходячи з визначення терміну поняття іпотеки як «виду забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом» [2], бачимо що іпотека – це власне застава нерухомого майна, а іпотечний кредит -це позика, надана за принципами банківського кредитування під заставу нерухомості, яка залишається в користуванні у позичальника.

Отже, іпотека є одним із найбільш ефективних і дієвих засобів забезпечення виконання зобов'язання, оскільки в результаті іпотеки кредитор отримує матеріальні гарантії щодо виконання зобов'язання, а можлива реальна загроза втрати нерухомого майна, яке має значну економічну вартість і характеризується стабільністю в цивільному обігу, є додатковим стимулом для виконання зобов'язання боржником.

За останні роки іпотечні кредити надавали такі банки, як:
- АТ «Ощадбанк» – 13% ринку;
- АТ «Укрексімбанк» – 10%;
- АКБ «Аркада» – 6%;
- АКБ «Правексбанк» – 5%;
- ПАТ КБ «Приватбанк» – 4%;
- АКБ «Укрсоцбанк» – 3%;
- ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – 3% та ін.

АТ «Ощадбанк» займає найбільшу частку ринку іпотечного кредитування. У структурі активів АТ «Ощадбанк» кредитний портфель становить найбільшу питому вагу (близько 60%) і забезпечує отримання більшої половини доходів. Станом на 01.01.2017 р. іпотечні кредити становлять 25,6% кредитів, наданих фізичним особам (рис. 3). Висока частка іпотечних кредитів серед кредитів фізичним особам пояснюється роботою банку з державними програмами кредитування, такими як: молодіжне кредитування «Доступне житло» [4].

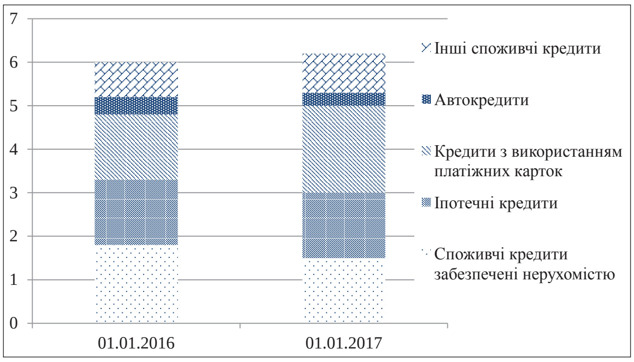

Рис. 3. Структура кредитів, наданих фізичним особам АТ «Ощадбанк» упродовж 01.01.2016 – 01.01.2017

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Визначаючи роль держави в розвитку молодіжного іпотечного кредитування в Україні, можна сказати, що це, насамперед, вдосконалення законодавчо-нормативної бази, яка має бути основою забезпечення діяльності державних житлових програм. Відновлення таких програм буде дієвим антикризовим заходом, адже пожвавлення будівництва спричинить підйом металургії, виробництво будматеріалів, транспорту, ріст цементної галузі.

Необхідно також здешевити житло. Виникає необхідність осучаснити державні будівельні норми, норми з енергозбереження, переглянути Житловий кодекс, а також зменшити податкове навантаження на забудовників.

Водночас слід модернізувати державні житлові програми шляхом збільшення обсягів їх реалізації коштом бюджетів всіх рівнів, а також залучення альтернативних джерел фінансування програм – коштів іноземних інвесторів.

Ще один вагомий крок – збільшення обсягів цільового рефінансування у банківському секторі для розвитку доступних іпотечних кредитів.

20 вересня 2017 року, на своєму засіданні Кабінет Міністрів України прийняв Постанову, якою врегулював порядок надання збільшеної до 50 відсотків державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла для учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб.

Також Постановою передбачено, що право на державну підтримку мають не лише громадяни, які перебувають на квартирному обліку, але й ті, що не мають у власності житла чи володіють житловою площею, яка не перевищує 13,65 кв. м.

Для внутрішньо переміщених осіб передбачено право на участь у програмі за умови, що вони не мають у власності житла, яке знаходиться на підконтрольній території України.

Важливим кроком у відновленні молодіжного іпотечного кредитування є прийнята Державним Фондом сприяння молодіжному житловому будівництву в 2016 році «Стратегія розвитку 2016–2020 рр», як інструменту реалізації Державної політики з 2016–2020 рр. Фонд повинен стати самодостатнім і абсолютно прозорим інструментом в сфері молодіжного будівництва, який буде відповідати сучасним європейським нормам. Таке бачення закладено в новій Стратегії цього відомства.

Прогнозні результати до 2020 року:

– 11 + 30% на рік зростання темпів житлового будівництва;

– + 500 тис. нових робочих місць;

– + 18 млрд. грн. податкових надходжень до бюджетів;

– + 65 млрд. грн. залучення інвестицій у будівельну галузь;

– більше ніж 333 тис. сімей отримають власне житло;

– Відновлення довіри до державної житлової політики та Держмолодьжитла;

– Створення можливостей та умов залучення додаткових джерел фінансування житлових програм та будівництва житла [8].

Висновки. Таким чином, розвиток іпотечного кредитування розв'язує як економічні проблеми ефективного використання фінансових ресурсів, так і соціальні завдання щодо залучення різних соціальних верств населення до задоволення своїх житлових потреб. Основними проблемами іпотечного ринку є: недосконала нормативно-правова база, юридично не врегульована структура Держмолодьжитла, обмежені можливості по залученню фінансових ресурсів, відсутність залучення до житлових програм коштів іноземних інвесторів,негативний імідж серед населення.

Стратегія розвитку 2016–2020 рр. визначає перспективи розвитку молодіжного іпотечного кредитування в Україні та напрямки діяльності Фонду.

Одним із пріоритетних кроків є трансформація фонду в повноцінний та сучасний суб'єкт ринку, модернізація існуючих житлових програм, впровадження нових житлових програм, отримання нових функцій, підтримка житлового будівництва через реалізацію державних житлових програм, кредитування проектів у галузі ЖКГ (водопостачання, теплопостачання).

Підтримавши основну бюджетоутворюючу галузь, держава зробить вагомий крок для покращення соціальних настроїв молоді, а це третина економічно-активного населення країни. Реалізація зазначеного у комплексі з продовженням ринкових реформ в Україні сприятимуть економічному зростанню та соціально-економічному розвитку.

Список літератури:

1. Комнатний С. Свої стіни: як молодому здобути житло [Електронний ресурс] / Сергій Комнатний. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.epravda.com.ua/columns/2016/03/30/587299/.
2. Закон України «Про іпотеку» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/898–15.
3. Юркевич О. М. Сучасний стан ринку іпотечного житлового кредитування в Україні / О. М. Юркевич // Економіка і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 327–332.
4. Жежерун Ю. В. Сучасний стан ринку іпотечного кредитуванняв Україні [Електронний ресурс] / Ю. В. Жежерун – Режим доступу до ресурсу: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/12_zhezherun.htm
5. Офіційний сайт Фінансового порталу «Мінфін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.com.ua/banks/credits/mortgage/?sum=500000 &currency=uah&time=20&initial=30&repayment=any&banks=all&filter=credit
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua
7. Офіційний сайт АТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oschadbank.ua
8. Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.molod-kredit.gov.ua/.

Далевская Т.А., Урбанович В.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

МОЛОДЁЖНОЕ ИПОТЕЧНОЕ КРЕДИТОВАНИЕ В УКРАИНЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены возможности обеспечения расширения сферы молодежного жилищного строительства. Проанализировано современное состояние и проблемы молодежного ипотечного кредитования в Украине. Определены перспективы развития ипотечного кредитования.

Ключевые слова: ипотека, ипотечное кредитование, ипотечный рынок, льготный кредит, государственная жилищная политика.

Dalevskaya T.A., Urbanovich V.A.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

YOUTH MORTGAGE LENDING IN UKRAINE AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT

Summary
In the article possibilities of maintenance of expansion of sphere of youth housing construction are considered. The current state and problems of youth mortgage lending in Ukraine are analyzed. The prospects for the development of mortgage lending have been determined.
Keywords: mortgage, mortgage lending, mortgage market, preferential credit, public housing policy.

УДК 69.003

ОЦІНКА КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ ЧЕРКАСЬКОЇ ТА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Дао Туан Ань, Кузьміч Я.Л., Драчко Р.Ю.
Київський національний університет будівництва і архітектури

У статті аналізується ринок нерухомості Черкаської та Житомирської областей за індексами концентрації та Герфіндаля-Гіршмана. Окрім цього, розроблена порівняльна характеристика між цими двома областями України за основними показниками та індексами, а також наведені рекомендації для покращення ринку нерухомості у Черкаській та Житомирській областях.
Ключові слова: ринок нерухомості Черкаської обл., ринок нерухомості Житомирської обл., індекс концентрації ринку, індекс Герфіндалі-Гіршмана.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нерухомість – це не тільки основа національного багатства країни в розрізі економічної статистики, а й майно, з яким безпосередньо стикаються всі громадяни країни. Знання основ економіки нерухомості необхідно як для успішної підприємницької діяльності, так і в побуті будь-якого громадянина.

Стан ринку нерухомості впливає на економіку країни в цілому, так як ринків капіталу, праці, товарів і послуг необхідні приміщення, відповідні виконуваної діяльності.

Зараз взаємини продавця і покупця походять швидше на протистояння і боротьбу за ціну. Виб'є чи більшу вартість господар житла, або зможе отримати свій дисконт покупець. І в найближчому майбутньому таке протистояння явно збережеться.

Аналіз останніх публікацій. Питанням аналізу концентрації ринків присвячено праці наступних науковців: А. Бур'ян [5], В. Герасименко [2] О. Міняйло [5], Ю. Онищенко [6], Т. Цихан [9], В. Чиркова [10] та інших.

У своїх дослідженнях вони аналізують структурні особливості ринків за індексами концентрації, які відображають тенденції розвитку в залежності від зміни кількості та розмірів підприємств на ринку виробництва товарів чи послуг. Незважаючи на велику кількість наукових праць присвячених дослідженням концентрації ринків, в економічній літературі недостатньо уваги приділяється кількісній оцінці ринкової концентрації підприємств-забудовників, що працюють на ринках будівництва житлової нерухомості.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є оцінка концентрації первинного ринку житла Черкаської та Житомирської областей за методикою, яку докладно наведено у [1, с. 10–11], а також виявлення можливості окремих забудовників впливати на ціни.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Ринок – спосіб взаємодії продавців і покупців; сукупність існуючих і потенційних покупців товару. Нерухомість є особливим товаром, так як її характеристики не характерні для інших товарів. Ринок нерухомості – це сукупність відносин навколо операцій з об'єктами нерухомості (продажу, купівлі, оренди, застави тощо).

В цілому формування вітчизняного ринку нерухомості можна охарактеризувати наступними факторами:

1. Макроекономічна нестабільність (неможливо передбачити нормативні акти, прийняття яких зумовлюється політичною кон'юнктурою).

2. Інфляція. З одного боку, інвестиційна активність і розвиток нормальної системи іпотечного кредитування знижуються, а з іншого – через обмеженість більш ліквідних і рентабельних напрямків інвестування вкладень в нерухомість є привабливими.

3. Розмитість законодавчої бази.

5. Низький професіоналізм учасників ринку нерухомості (невеликий досвід роботи, невизначеність законодавчої бази).

6. Нерівномірний розвиток сегментів ринку нерухомості (найбільш масовим є ринок житла).

Для аналізу концентрації ринку найбільшого використання отримали наступні показники: індекс концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс Джині [1–2, 5–6, 8–10].

Для визначення індексу концентрації ринку використовувались дані сайту http://zabudovnyk.com.ua/ [3], на якому генерується інформація щодо об'єктів, які будуються в Україні. Згідно матеріалам сайту, у 2016 р. в Черкаській області здійснювались продажі житла в 8 новобудовах, при цьому на ринку працюють 4 компанії – забудовники (або об'єднання компаній), в той час як у Житомирській області здійснювались продажі житла в 12 новобудовах, при цьому на ринку працюють 4 компанії – забудовники.

Для аналізу концентрації ринку використані дані щодо кількості об'єктів, житлові приміщення в яких продаються в Черкаській та Житомирській областях та підприємств-забудовників, що задіяні у будівництві даних об'єктів. Фрагмент вихідних даних для аналізу наведений в табл. 1 та табл. 2.

У 2016 році четвірку компаній, що здійснюють продажі в новобудовах Черкаської області, очолила компанія «Будівельна компанія Надія», на продаж наразі виставлено 4 об'єкта. Також в четвірку ввійшли «Артпроектбуд» (2), «АСЦ Ренесанс» (1), «Днепрмонолитос» (1).

У 2016 році четвірку компаній, що здійснюють продажі в новобудовах Житомирської області, очолила компанія «CBS Холдинг», на продаж наразі виставлено 5 об'єктів. Також в четвірку ввійшли «Аргіліт» (3), «Інтеграл Буд» (2), «Київміськбуд» (2) – Розраховано за даними [3].

Індекси концентрації для забудовників розподілились наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси ринкової концентрації

Показник	Значення індексу для розподілу ринку Черкаській області	Значення індексу для розподілу ринку Житомирської області
CR-2	0,75	0,67
CR-3	0,875	0,83
CR-4	1	1

Розраховано за даними [3]

Значення CR-2 означає, що долю ринку в 75% займають дві найбільші компанії у Черкаській області та 67% у Житомирській області. За CR-3 – три найбільших компаній займають 87,5% ринку Черкаської області та 83% ринку Житомирської області. В той час як CR-4 для Черкаської та Житомирської областей – увесь ринок, тобто 100%.

2. Індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI) – індикатор, що визначає концентрацію бізнесу на певному ринку представляє собою суму квадратів часток ринку кожної з компаній галузі (табл. 4 та табл. 3).

У США будь-яке злиття компаній, яке підвищує індекс Херфіндаля-Хіршмана на 0,1 пункт (або 100 пунктів) на ринку середньої концентрації (і на 0,05/50 пунктів на ринку з високою концентрацією), автоматично призводить до застосування до цього випадку антимонопольного законодавства [2].

Таблиця 2

Розрахунок індексу Герфіндаля-Гіршмана для ринку житла Черкаської області в 2016 році

	Назва підприємства	Кількість об'єктів, шт	Частка ринку (S_i)	S_i^2
1	Будівельна компанія Надія	4	0,5	0,25
2	Артпроектбуд	2	0,25	0,625
3	АСЦ Ренесанс	1	0,125	0,0156
4	Днепрмонолитос	1	0,125	0,0156
	Всього	**8**		**0,9062**

Розраховано за даними [3]

Таблиця 3

Розрахунок індексу Герфіндаля-Гіршмана для ринку житла Житомирської області в 2016 році

	Назва підприємства	Кількість об'єктів, шт	Частка ринку (S_i)	S_i^2
11	CBS Холдинг	5	0,416	0,173
22	Аргіліт	3	0,25	0,0625
33	Інтеграл Буд	2	0,167	0,028
44	Київміськбуд	2	0,167	0,028
5	**Всього**	**12**		**0,2915**

Розраховано за даними [3]

Даний індекс доводить важливість великих компаній, призначаючи їм більшу питому вагу ніж меншим, та є чутливим до входження нових забудовників на ринок. В той же час зазначимо, що даний індекс стає менш чутливим до зміни кількості компаній, чим більше їх кількість вже є на ринку.

Для аналізу зміни показників концентрації протягом року, використаємо дані статті [5], у якій здійснено розрахунок показників концентрації ринку первинної нерухомості Черкаської та Житомирської обл. на початку 2016 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльна характеристика показників концентрації Черкаської та Житомирської обл. за 2016 рр.

	Черкаська обл.	Житомирська обл.
CR3	0,875	0,83
HHI	0,9	0,3

Складено за даними [3, 5]

Показники концентрації, що наведено у таблиці 6, свідчать про високий рівень концентрації ринку первинної нерухомості у Черкаській обл., що дозволяє зробити висновок щодо існування конкуренції у секторі житлового будівництва, а у Житомирській області – середній рівень. За таких умов на ринку представлена диференційована продукція, ціни на яку є сильно контрольованими, багато в чому залежать від кон'юнктури ринку.

Рекомендації щодо вдосконалення. В останні роки в Україні активно формується й розвивається ринок нерухомості, що відображає всі проблеми перехідної економіки країни й харак-

теризується нерівномірністю розвитку своїх сегментів, недостатньою законодавчою базою і, як слідство, низькою інвестиційною привабливістю, що гальмує розвиток економіки країни в цілому.

Нинішня зупинка цін на вторинну нерухомість викликана «стелею» фінансових можливостей бажаючих придбати житло. Ціни зупинилися на надзвичайно високому рівні для житла такої якості. Розглянемо деякі аспекти функціонування ринку житла у Черкаській та Житомирській областей:

1. Можливість цін на житло забезпечити реальну можливість функціонування житлово-будівельних кооперативів.
2. Допуск іноземних компаній (ІК) на ринок будівництва житла.
3. Стимулювання оподатковуванням.
4. Організована ініціатива громадян + політична воля еліт на вирішення проблеми.
5. Оптимізація держполітики у сфері стимулювання попиту.
6. Альтернативні способи вкладення коштів.
7. Багато чого повинно відбутися в напрямку забезпечення прозорості цієї сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ринок нерухомості необхідно розглядати: з позицій його специфічних особливостей та особливостей його суб'єктів, а також закономірностей функціонування як на ринку загалом, так і в його окремих секторах; у взаємозв'язку з інвестиційним і товарним ринками, ринком послуг з урахуванням перенесення їх особливостей на функціонування ринку нерухомості; з урахуванням існуючої інфраструктури, що розвивається, також доцільно розглядати як систему відносин (прямих чи опосередкованих) між продавцями і покупцями (користувачами), яка діє на основі цінового механізму з урахуванням соціального значення, особливостей правового режиму привласнення, природних властивостей та родових ознак нерухомості й підпорядковується закономірностям функціонування як товарного, так і фінансового ринків.

Розвиток ринку нерухомості нині неможливий поза впливом таких механізмів його стимулювання, як організаційно-економічний, фінансово-економічний, інвестиційний, податковий, нормативно-правовий. Важливу роль у створенні належних умов функціонування ринку нерухомості відіграє й формування системи управління нерухомістю, яка дозволяє задіяти зазначені механізми, розв'язуючи нагальні державні соціально-економічні проблеми. При організації й за участі в усіх процесах на ринку нерухомості його суб'єкти використовують значну кількість законодавчих і нормативних документів. Це пояснюється тим, що правове поле, яке розробляється для таких сегментів ринку нерухомості, як земля й земельні відносини, житло, приватизація тощо, повинне бути привабливим для всіх учасників ринку та мати як можна менше ознак недосконалості з метою розвитку ринку нерухомості в сучасних економічних умови країни. Саме тому законодавче поле в цей час так насичене і має важливе значення для всіх суб'єктів ринку нерухомості.

Список літератури:

1. Бєлєнкова О.Ю., Цифра Т.Ю., Царюк Т.М. Оцінка процесів концентрації та консолідації банківського капіталу в країнах СНД та у світі Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин.: зб. наукових праць. – Вип. 23. – 2012. – С. 9–13.
2. Герасименко В. Концентрація банківського капіталу і методи оцінки її рівня // Вісник НБУ – 2007. – № 4. – С 28–32.
3. Забудовники Черкаської обл. // Новобудови Черкаської обл. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zabudovnyk.com.ua/uk/developers/region/all
4. Інформація щодо прийняття в експлуатацію житла в Україні http://old.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/4858/.pdf
5. Онищенко Ю.І. Рівень концентрації вітчизняної банківської системи/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://intkonf.org/onischenko-yui-riven-kontsentratsiyi-vitchiznyanoyi-bankivskoyi-sistemi/ – Назва з екрану.
6. Українські забудовники прогнозують подорожчання житла в 2016 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ business /realestate/3615553-ukrainski-zabudovnyky-prohnozuuit-podorozhchannia -zhytla-v-2016-rotsi
7. Цимбалюк І.О. Механізм регулювання конкурентних відносин на регіональних сировинних ринках: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05 / І.О. Цимбалюк; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2008. – 20 с.
8. Цихан Т.В. Теоретические основы контроля за экономической концентрацией // www.jurenergo.kiev.ua/statti/osncontr.doc

Дао Туань Ань, Кузьмич Я.Л., Драчко Р.Ю.
Национальный университет строительства и архитектуры

ОЦЕНКА КОНЦЕНТРАЦИИ РЫНКА ПЕРВИЧНОЙ НЕДВИЖИМОСТИ ЧЕРКАССКОЙ И ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

Аннотация
В статье анализируется рынок недвижимости Черкасской и Житомирской областей по индексам концентрации и Герфиндаля-Гиршмана. Кроме этого, разработана сравнительная характеристика между этими двумя областями Украины по основным показателям и индексам, а также приведены рекомендации для улучшения рынка недвижимости в Черкасской и Житомирской областях.
Ключевые слова: рынок недвижимости Черкасской области, рынок недвижимости Житомирской области, индекс концентрации рынка, индекс Херфиндаля-Хиршфмана, участники рынка строительства жилья.

Dao Tuan Anh, Kuzmich Ya.L., Drachko R.Yu.
National University of Construction and Architecture.

EVALUATION OF CONCENTRATION OF PRIMARY REAL ESTATE MARKET IN CHERKASSY AND ZHYTOMYR REGION

Summary
The article analyzes the real estate market Cherkassy and Zhitomir regions of the indices of concentration and Herfindahl-Hirschman. In addition, developed comparative characteristics between the two regions of Ukraine by major indicators and indices, and given recommendations for improving real estate market in Cherkassy and Zhitomir regions.
Keywords: Real estate market of Cherkassy region, real estate market of Zhytomyr region, market concentration index, Herfindahl-Hirschfman index, housing market participants.

УДК 368.021

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

Єхалова Г.В.
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Досліджено причини необхідності державного регулювання страхового ринку, зумовлені специфікою страхової діяльності та соціальним значенням страхування. Виявлено припустимі межі втручання держави у регулювання страхового ринку. Пояснено, чому страховий ринок не може повністю покладатися на механізм ринкового саморегулювання. Визначено головні напрямки державного регулювання страхового ринку з позиції досягнення інтересів індивіда-страхувальника, фірми-страховика, суспільства та держави.
Ключові слова: страхування, страховий ринок, державне регулювання, олігополія, суспільні блага, індивідуальні блага.

Постановка проблеми. Страхування є фінансовим інститутом високого соціально-економічного значення, що потребує пильного нагляду з боку держави, тому що, по-перше, виконує соціальну функцію відшкодування майнових збитків та виплати страхових сум у випадку пошкодження здоров'я або втрати життя фізичних осіб-страхувальників. По-друге, страхування забезпечує виникаючу у процесі виробництва потребу у безперервності фінансово-господарської діяльності та відшкодування збитків юридичних осіб у випадку настання негативних подій. По-третє, страхування як частина фінансової системи держави має вплив на вагомі фінансові потоки та несе у собі інвестиційний потенціал за рахунок коштів страхових компаній. В останні роки в економіці України страховий ринок як частина національної фінансової системи посідає все більш важливе місце, забезпечуючи довгострокову соціально-економічну стабільність та безпеку, розвиток підприємництва, ефективний захист майнових інтересів держави, юридичних та фізичних осіб, інвестиційне пожвавлення, та сприяє реалізації державної політики соціально-економічного захисту населення. З цих причин визначення необхідності та меж державного регулювання національного страхового ринку має високу актуальність. При цьому важливо підкреслити, що автоматичне перенесення існуючих форм та методів макроекономічного державного регулювання з інших сегментів економіки до страхового ринку не

можливе через певні особливості його функціонування.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Аналіз попередніх наукових досліджень у галузі державного регулювання страхового ринку свідчить, що в економічній теорії цьому питанню призначено багато уваги. У роботах Є. В. Коломіна, Н. І. Захарової, Л. І. Рейтмана здебільшого йдеться про необхідність державного регулювання в умовах державної монополії у страхуванні та відсутності приватних страхових компаній. Умови та особливості державного регулювання страхових ринків західних країн згадуються у роботах Ю. М. Журавльова, М. С. Клапків [1], М. Г. Жигас. Проте використання іноземного досвіду у вирішенні питання необхідності державного регулювання страхового ринку України має ускладнення з низки причин. У період зародження національного страхового ринку (90-ті рр. ХХ ст. та нульові рр. ХХІ ст.) питанням необхідності державного регулювання страхування було надано пильну увагу, зокрема, його досліджували В. В. Шахов, В. А. Сухов, М.Я. Шимінова, К. Е. Турбіна, Ю. С. Бугаєв [2] та ін. При цьому Ю. С. Бугаєв [2, с. 122], наприклад, ототожнює державне регулювання страхування зі страховим наглядом та визначає його межі з цієї точки зору, але слід зазначити, що державне регулювання передбачає й інші інструменти впливу та контролю. Дослідження меж державного регулювання страхового ринку в площині економічних відносин серед його учасників відображено у роботах Л. А. Орланюк-Малицької, Д. В. Кондратенко [5], О. Й. Жабинець та інших вчених. В останніх дослідженнях державного регулювання страхового ринку найбільшої уваги заслуговують роботи О. А. Залєтова [3], С. С. Осадця, В. Д. Базилевича, С. А. Гуцуляк, А. А. Охріменка [4], М. В. Мних, В. П. Кругляка, Л. В. Нечипорук та ін. Однак теоретичного узагальнення проблеми необхідності державного регулювання національного страхового ринку в означених роботах надано не було.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останні дослідження згаданих авторів внесли вагомий внесок в розвиток теорії страхування, в них детально досліджено та описано інструменти державного регулювання діяльності страхових компаній та державного контролю обсягів зібраних страхових внесків. Однак ці дослідження не мали за мету комплексного аналізу необхідності державного регулювання страхового ринку як системи та визначення меж контролю його учасників з боку держави, за умови якого можливо було б урахувати інтереси страхового бізнесу, юридичних і фізичних осіб – страхувальників, та держави.

Мета статті. Головна мета цієї статті – продовжити означені дослідження та поглибити поставлені авторами проблеми, розглянувши необхідність та межі державного регулювання страхового ринку як одну з умов ефективного розвитку національного страхового ринку, забезпечення страхового захисту населення та виробництва від можливих наслідків настання страхових подій, поповнення державного бюджету та реалізації інвестиційного потенціалу в страхуванні.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання економіки являє собою вплив держави на діяльність господарських суб'єктів та ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення умов функціо-

Рис. 1. Система державного регулювання страхового ринку

Джерело: розроблено автором за даними [5]

нування ринкового механізма. Страховий ринок як специфічний об'єкт державного регулювання вимагає особливих інструментів регулювання, суттєво відмінних від інструментів, що використовуються в інших секторах економіки (рис. 1). Сутність державного регулювання страхового ринку може бути охарактеризовано як систему економічних та адміністративно-правових відносин, що виникають між учасниками страхового ринку та державою в процесі цілеспрямованого державного впливу на страховий ринок. Суб'єктами цих відносин виступають, з одного боку, держава в особі уповноважених органів, а з іншого боку – всі учасники страхового ринку. При цьому регулюванню опосередковано піддаються попит та пропозиція на страховому ринку, а також страховий продукт. Сутність державного регулювання страхового ринку відображує постійно відтворювані причинно-наслідкові ланцюгові зв'язки між його учасниками.

Зміст державного регулювання страхового ринку реалізується через систему методів, форм та інструментів регулювання, за допомогою яких держава впливає на страховий ринок. Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється за допомогою перевірки та аналізу наданої страховиками фінансової звітності та поділяється на передчасний та поточний [5, с. 279]. До передчасного нагляду належить перевірка відповідності діяльності страхових організацій встановленим вимогам та надання ліцензій на право здійснення певних видів страхової діяльності, а також реєстрація об'єднань страховиків та страхових брокерів. До поточного нагляду належить перевірка дотримання вимог законодавства професійними учасниками страхового ринку: огляд та аналіз звітності, призупинення та відгук ліцензій, виключення страхових брокерів та ін. Засоби регулювання страхового ринку розділяються на дві групи: пряме та економічне регулювання. Засобом прямого регулювання виступає система правових норм та державних органів, які забезпечують їх виконання. Економічне регулювання здійснюється через фінансово-кредитну систему держави, а кінцевими носіями державного економічного регулювання виступають її елементи. Адміністративно-правовий та економічний аспекти регулювання страхового ринку тісно пов'язані, тому що в основі розробки законодавчих актів або адміністративних заходів завжди полягають економічні явища та тенденції, які держава намагається або підтримати, або нейтралізувати. З метою ефективного використання фінансово-кредитних важелів регулювання держава дискретно впливає на них у межах закріплених правових норм (рис. 1). При цьому правові відносини у сфері страхування поділяються на дві групи: правовідносини, що регулюють власне процес страхування, тобто формування та використання страхового фонду, та правовідносини, що виникають з приводу організації страхової справи, тобто оперативної діяльності страховиків, їх взаємозв'язків з банками, бюджетом, органами державного регулювання [3, с. 281]. Обидві групи правовідносин регулюються законодавчими актами. При цьому перша група відноситься до громадського права, а друга – до державного, адміністративного, фінансового, кримінального, процесуального та інших галузей права. Слід наголосити, що держава не може безпосередньо втручатися в керування страхової компанії, за винятком державних чи частково державних страховиків. Комерційні страховики є самостійними суб'єктами ринку, їх діяльність здійснюється у правовому режимі, встановленому державою, проте вони керуються виключно власним менеджментом у межах його компетенції. Таким чином, державне регулювання встановлює рамкові умови діяльності страховиків. При цьому у ринковій економіці держава не може примусово привласнювати кошти страхових компаній, їх резерви та фонди, а також безпосередньо втручатися в діяльність інших учасників страхового ринку. Принципово важливим є виявлення об'єктивної необхідності державного регулювання страхового ринку та визначення його меж. Причинами необхідності державного регулювання страхового ринку виступають: природня олігополія страхового ринку, його висока соціальна та економічна значущість, зовнішні ефекти, неповнота інформації серед споживачів, тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Необхідність державного регулювання страхового ринку

Особливості страхового ринку, що зумовлюють необхідність його державного регулювання				
Відсутня вільна конкуренція	Страхові послуги є послугами суспільного споживання	Неповнота страхового ринку	Регулювання зовнішніх ефектів	Неповнота інформації
– природня олігополія;	– страхові послуги є індивідуальними суспільними благами;	– дефіцит послуг, ціна пропозиції яких меньша за ціну попиту;	– ріст ризиків екологічних катастроф;	– викривлення інформації страховиками;
– поглинання дрібних страховиків великими;	– суспільна цінність страхової послуги вища за індивідуальну;	– відмова від страхування ризиків з кумулятивним ефектом та високою збитковістю;	– неприбуткове екологічне страхування;	– неповнота державної інформації про страхування.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Першою причиною, що зумовлює об'єктивну необхідність державного впливу на страховий ринок, виступає відсутність вільної конкуренції серед великої кількості страховиків. Згідно зі своєю економічною природою страховий ринок відноситься до олігополістичних ринкових структур. Це пов'язано з тим, що ефективно забезпечувати страховий захист за масштабними ризиками та ризиками з високою вірогідністю настання страхових подій можуть тільки страховики з великими страховими резервами, розвиненою мережею представництв та абсолютною фінансовою стійкістю, аби мати змогу сплатити страхові ком-

пенсації у разі настання страхових подій за цими ризиками. Страховий ринок прямує до збільшення капіталу, злиття та поглинання дрібних страховиків більшими. Держава має регулювати страховий ринок, тому що олігополії здатні свідомо обмежувати обсяги виробництва – у випадку зі страховиками, це обмеження страхування об'єктів та суб'єктів з великими страховими сумами та високою вірогідністю настання страхової події, що є збитковими для страховиків, та утримувати ціни на страхові послуги як фінансовий продукт вищі, ніж на суміжних ринках. З метою убезпечення від цих негативних наслідків держава здійснює ліцензування страховиків, встановлює мінімальний обсяг сплаченого статутного капіталу страховика, затверджує перелік обов'язкових видів страхування, тощо [1, с. 86]. Другою причиною необхідності державного регулювання страхового ринку є висока значущість страхового захисту як послуги суспільного споживання. При цьому страхові послуги виступають як індивідуальні та суспільні блага одночасно. Відмінністю індивідуальних страхових послуг є те, що ними користуються тільки суб'єкти, які готові сплатити їх вартість. Більшість видів майнового страхування, страхування життя та відповідальності перед третіми особами є індивідуальними благами. При цьому страхові компанії виробляють суспільні блага за участі держави, серед яких: страхування об'єктів виробництва та промисловості, оборони, соціальних інститутів, інфраструктури та коммунікацій, тощо. Відмінністю суспільних благ є те, що їх суспільна корисність вища за індивідуальну. Оскільки індивид як учасник ринку згодний сплачувати тільки індивідуальну корисність, ринок не виробляє необхідний обсяг цих благ. Їх завжди пропонується менше на страховому ринку, ніж потрібно. Наступною причиною необхідності державного регулювання страхового ринку є його неповнота. Критерієм розподілу ринків на повні та неповні є здатність ринку запропонувати потрібний обсяг благ, ціна пропозиціїї яких менше ціни попиту. До неповних відносять такі ринки, які не забезпечують ринок необхідним обсягом благ навіть за умови, що ціна попиту вища за ціну пропозиції. Наприклад, комерційні страхові компанії відмовляються від страхування ризиків з кумулятивним ефектом (страхування від повеней, землетрусів, буревіїв) за негативних прогнозів, або страхування фінансових ризиків з кредитування в умовах нестабільності в економіці. Тобто запровадження обов'язкового страхування від стихійних лих, на транспорті, в авіації, мореплавстві, на виробництві, коли вірогідність настання страхового випадку висока, а обсяги страхових виплат надвеликі, можливе лише завдяки державному регулюванню. Участь держави в регулюванні страхового ринку також зумовлена необхідністю регулювання зовнішніх ефектів – в першу чергу, це стосується екологічних катастроф, зумовлених антропогенними факторами, та загальних збитків екосистем від виробництва. Важливу роль при цьому відіграє екологічне страхування, головним суб'єктом якого виступає держава. Неповнота інформації також зумовлює необхідність державного втручання у функціонування страхового ринку. Більшість інформації про страховий ринок надходить до страхувальників від страхових компаній, при цьому вона нерідко є викривленою, тому що замовниками аквізиційних матеріалів (рейтинги, відгуки відомих особистостей, пряма реклама в медійному просторі, тощо) виступають самі страховики. Тому для забезпечення об'єктивної інформованості суспільства щодо страхування державне регулювання інформаційного простору страхового ринку є необхідним. Наприклад, страхові компанії забов'язані оприлюднювати фінансову звітність, зокрема, рівень фінансової стійкості, обсяги зібраних страхових премій, номер ліцензії, реєстраційний номер в Держреєстрі, тощо.

Висновки і пропозиції. Державне регулювання страхового ринку забезпечує розвиток національної системи страхування, здійснює контроль діяльності його учасників та є необхідним з низки об'єктивних причин, зокрема, через відсутність вільної конкуренції, неповноту страхового ринку, необхідність регулюваня зовнішніх ефектів, тощо. При цьому економічні методи регулювання доповнюють адміністративні, встановлючи таким чином рамкові умови діяльності учасників ринку. Процес державного регулювання страхового ринку є безперевним, постійно вдосконалюваним та включає: створення нормативно-правової бази; відбір професійних учасників ринку; контроль виконання учасниками ринку законодавства та ін. Основними функціями державного регулювання страхового ринку виступають: забезпечення правових умов; захист економічних інтересів споживачів-страхувальників; контроль страхового захисту суспільного виробництва; оптимізація режиму оподаткування суб'єктів страхового ринку та умов інвестиційної діяльності страховиків; забезпечення взаємодії національного страхового ринку з міжнародним; участь в роботі міжнародних організацій зі страхового нагляду, тощо. При цьому державне регулювання страхового ринку має діалектичну спрямованість. З одного боку, страхові компанії – це комерційні підприємства, головною метою яких є отримання максимального прибутку, з іншого боку, головною метою страхування як системи є убезпечення населення та виробництва від наслідків настання страхових подій. При цьому страхувальники намагаються отримати якомога більшу страхову сумму при найвищому ризику за низької ціни страхової послуги, тобто отримати найвищу індивідуальну користь. Держава при цьому переслідує мету отримання найвищої суспільної користі – забезпечення неперервності виробництва та збереження працездатності населення, з одного боку, та поповнення державного бюджету за рахунок податкових відчислень страховиків, з іншого. Внутрішні протиріччя страхового ринку та різні цілі його учасників зумовлюють необхідність державного регулювання в страхуванні за умови, що воно враховує суспільні та державні інтереси, а також комерційні інтереси страховиків та індивідуальні інтереси страхувальників.

Список літератури:

1. Клапків М. С. З історії зародження національного страхового ринку// Фінанси України. – 1998. – № 1. – С. 81–94.
2. Бугаев С. С. Страхование [Текст] / С. С. Бугаев. – М.: Издательский центр «Анкил», 2004 г. – 202 с.
3. Залетов О. А. Страхование в Украине [Текст] / О. А. Залетов (под ред. Слюсаренко О. А.). – К.: МА «BeeZone», 2012 – 452 с.
4. Охрименко О. О. Страхование: моногр. / О. О. Охрименко. – К.: 2008. – 204 с.
5. Кондратенко Д. В. Аналіз впливу державного регулювання та саморегулювання на діяльність страхових організацій в Україні // Вісник Харківського національного ім. Казаріна. Економічна серія. – 2005. – С. 279–283.

Ехалова А.В.
Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского

НЕОБХОДИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА

Аннотация
Исследованы причины необходимости государственного регулирования страхового рынка, обусловленные спецификой страховой деятельности и социальным значением страхования. Выявлены допустимые границы вмешательства государства в регулирование страхового рынка. Определены основные направления государственного регулирования страхового рынка с позиции достижения интересов индивида-страхователя, фирмы-страховщика, общества и государства.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, государственное регулирование, олигополия, общественные блага, индивидуальные блага.

Yekhalova A.V.
Taurida National V.I. Vernadsky University

NECESSITY OF STATE REGULATION OF THE INSURANCE MARKET

Summary
The reasons of necessity of state regulation of the insurance market, caused by specificity of insurance activity and social value of insurance are investigated in this paper. The admissible limits of state influence in regulation of the insurance market are revealed. The main directions of state regulation of the insurance market are determined from the standpoint of achieving the interests of the individual insured, the insurer, society and the state.

Keywords: insurance, insurance market, state regulation, oligopoly, individual benefit, public benefit.

УДК 332.012

АГЕНТИ ЗМІН У СОЦІАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Завадська О.М.
Луцький національний технічний університет

У статті дається визначення соціального підприємництва. Доведено, що соціальні підприємці є реформаторами і революціонерами, як і ринкові, але при цьому зі своєю соціальною місією. Вони виробляють фундаментальні зміни в тому, як робляться справи в соціальному секторі. Вони сміливо дивляться в майбутнє. Вони більше впливають на справжні причини проблем, ніж займаються лікуванням симптомів. Найчастіше вони зменшують потреби, ніж просто їх задовольняють. Вони прагнуть до створення системних змін і стійких покращень. Хоча вони можуть діяти локально, їх діяльність має потенціал провокувати глобальні покращення в обраних ними сферах, чи то освіта, охорона здоров'я, економічний розвиток, екологія, мистецтво чи будь-яка інша соціальна сфера.
Ключові слова: агенти змін, підприємництво, соціальне підприємництво, соціальні послуги, підприємець.

Постановка проблеми. Останнім найсуттєвішим якісним зрушенням в глобальному економічному мисленні стало усвідомлення того, що вирішальними серед основних факторів виробництва є людські ресурси, а найбільш ефективними – інвестиції в людський капітал. Стратегічною перспективою і основною тенденцією сталого і динамічного соціально-економічного прогресу держав стає соціально орієнтований розвиток, одним із головних генераторів якого можуть і повинні стати соціальні підприємці, тобто соціальне підприємництво. До соціальних змін належать неординарні способи вирішення соціальних проблем, які не мали раніше аналогів. У сучасній соціальній державі саме соціальні зміни формують середовище, яке сприяє науково-технічним, технологічним та інформаційним нововведенням, забезпечують їх прискорення, підвищують ефективність використання нової техніки і технологій, скорочують витрати. Соціальне підприємництво є тією соціальною інновацією, яка служить механізмом соціальних перетворень і сталого розвитку в рамках неприбуткової або прибуткової підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у емпіричні дослідження соціальних підприємців та соціального підприємництва ми знаходимо у таких дослідників, Ю. Попов, Ф. Бородкін, А. Московська, Л. Тарадіна, М. Баталіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні категорія «соціальне підприємництво» все ще не має широкого розповсюдження. Ми не впевнені щодо її тлумачення і часто плутаємо соціальне підприємництво з соціальною відповідальністю бізнесу як в науці, так і в бізнесі. Для захисту вітчизняної науки варто зауважити, що у світі досі не існує єдиного визначення даної категорії, але більшість із цих визначень говорить про бізнесові механізми вирішення соціальних проблем, створення громад та взаємодопомогу. Більше того, соціальне підприємництво є мультидисциплінарною темою для досліджень, тому що в її концепцію входять не тільки економічні елементи, але і питання моралі та етики, соціальної справедливості та психології.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження змін у соціальному секторі підприємництва.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні світ стикається з багатьма гострими соціальними проблемами в економічній, соціальній та екологічній сферах, що першочергово вимагають пошуку шляхів їх вирішення. Ідея соціального підприємництва привернула увагу науковців та бізнесменів, на тлі сучасного загострення багатьох соціальних, екологічних та економічних проблем, ставши новою парадигмою підприємницького мислення. Соціальне підприємництво поєднує ділову винахідливість з власними матеріальними ресурсами, виступаючи механізмом виявлення та ефективного вирішення проблем.

Підприємницька діяльність з соціальним ухилом має великий потенціал у всьому світі так і в Україні. Ця діяльність може сприяти появі нового типу підприємців – людей (агентів змін), що перетворюють дійсність, творять, пропонують нові підходи у вирішенні соціальних проблем. Для активізації розвитку соціального підприємництва в Україні нині необхідним є [1, 2]:

– закон про соціальне підприємництво, що визначав би чіткі критерії соціального підприємництва та створив правові механізми підтримки соціальних підприємців;

– поширення інформації про соціальне підприємництво через засоби ЗМІ;

– започаткування програм з професійного навчання бажаючих для здійснення діяльності у сфері соціального підприємництва;

– нарощення соціального капіталу для підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії у суспільстві.

Розвиток соціального підприємництва в Україні – це тривалий процес, масштаб і темпи якого неможливо прогнозувати, що пояснюється децентралізованим характером цих процесів. Однак цей процес можна пришвидшити, якщо проводити активну соціально-економічну політику, розглядати формування соціального підприємництва як важливий самостійний напрям політики соціально-економічних реформ. Отже, соціальне підприємництво має за мету прискорення позитивних соціальних змін, забезпечуючи задоволення людських потреб. Воно може і має бути ключовим фактором сталого розвитку не лише окремої місцевості, а й країни в цілому. Соціальне підприємництво характеризується такими головними рисами, як здатність підприємця (агента змін) отримувати прибуток, вирішуючи гострі соціальні проблеми у суспільстві, сприяючи не лише їх усуненню, але й новому розвитку потенціалу населення [3].

Головним результатом діяльності соціального підприємства має бути створення певної соціальної цінності. На відміну від класичного бізнесу, де головним результатом є одержання прибутку, соціальна цінність є досить складною категорією, тому що вона відноситься одночасно до фінансових та нефінансових результатів діяльності [6, 4]. Говорячи про соціальне підприємництво, соціальна цінність – це певна користь для суспільства, яка створюється бізнесом через підприємницьку активність. Вона і має бути головною метою функціонування соціального підприємства. Інструментом створення соціальної цінності часто виступає продукт чи послуга. Ця частина бізнес-плану розкриває сутність продукту чи послуги, яку створює соціальне підприємництво, та показує як саме цей продукт чи послуга допомагає вирішувати конкретну соціальну проблему. Іноді бізнес створює соціальну цінність через надання робочих місць або передаючи частину свого прибутку на соціальні проекти, що теж має бути відображено в бізнес-плані. Говорячи про соціальний продукт чи послугу, бізнес-план має детально роз'яснити читачеві, чому було обрано саме цей продукт чи послугу. Якщо підприємство збирається виробляти товар, то в бізнес-плані має бути його фотографія чи креслення. Крім того, важливо зазначити специфіку виробництва, необхідне обладнання та описати виробничий процес. Виробництво також потребує урахування інфраструктури та юридичних питань. Якщо соціальне підприємство буде надавати певний вид послуг, то цю послугу треба описати максимально детально. Критичним фактором для соціального продукту чи послуги є конкурентоспроможність. Крім того, що продукт чи послуга будуть вирішувати певну соціальну проблему, в бізнес-плані мають бути розкриті конкурентні переваги, що дозволять підприємству ефективно працювати в умовах ринку. Особливістю соціального підприємництва є те, що при вдалому позиціонуванні сама тільки наявність соціальної складової вже створює перевагу над конкурентами [5]. Люди можуть бути мотивовані витрачати гроші на соціальний товар чи послугу, якщо будуть впевнені, що прибуток буде направлено на конкретну допомогу. Якщо заявлене в бізнес-плані соціальне підприємство буде займатися працевлаштуванням людей або передачею прибутку на соціальні проекти, то це має бути відображено у вигляді кількості робочих місць чи відсотком прибутку, який буде направлено на вирішення соціальних проблем. Крім того, бажано описати які саме соціальні проекти будуть підтримані підприємством та чому це будуть саме ці проекти. Для бізнесу-плану соціального підприємства набагато важливішим завданням, ніж детальний опис продукту чи послуги, стає роз'яснення соціальної цінності, яку створює бізнес. Вплив соціального підприємництва зазвичай не закінчується на рівні клієнтів, а іде набагато далі. Цей вплив можна розділити на декілька умовних рівнів [6, 7, 8]:

1. Рівень клієнтів – перетинається зі впливом усіх класичних підприємств, коли продукт чи послуга створює певні зміни в житті індивіда, який взаємодіє з підприємством.

2. Рівень громади – соціальне підприємництво частіше працює на цьому рівні та вирішує локальні проблеми оточення, в якому перебуває.

3. Рівень регіону – якщо соціальна бізнес-модель виявилась вдалою та стійкою, її можна масштабувати та створювати соціальні зміни, виходячи на інший рівень.

4. Глобальний рівень – сюди вдалось дійти небагатьом із соціальних підприємців, але це відбувається скоріше через бажання соціального бізнесу вирішувати саме локальні проблеми. Соціальна цінність – це складна категорія, в першу чергу, через багатоаспектність її вимірювання. На відміну від фінансових показників, які легко можна виразити цифрами, соціальна цінність включає в себе відносні показники [2]. Головним принципом оцінювання соціального впливу є перетворення якісних показників в кількісні. Соціальну цінність можна виміряти, якщо вести детальну статистику всіх наслідків діяльності підприємства. Наступне запитання, яке допоможе зрозуміти реальний ефект від діяльності є наступне: що буде відбуватись без запропонованого соціального підприємства? Різниця між тим, що буде відбуватися в суспільстві за умови існування даного підприємства та за умови, що соціальне підприємство не буде створено, якраз і створить фундамент для вимірювання соціальної цінності. У деяких випадках соціальна цінність має прямий грошовий вимір. Наприклад, якщо діяльність соціального підприємства направлена на економію грошей суспільства чи боротьбу з корупцією, то прості розрахунки фінансових показників до і після впливу даного бізнесу вже можуть допомогти оцінити результативність.

Будь-який бізнес – це командна гра [8]. Соціальне підприємництво не виключає це правило. Команда потрібна, в першу чергу, для того, щоб компенсувати недоліки учасників бізнесу та надавати кожному можливість займатись саме тим, в чому він буде максимально ефективний. Найважливіше завдання для будь-якої команди бізнесу – балансувати між ідеями та можливостями. Креативне мислення має бути вписане в межі реальності, і це завдання практично неможливо виконати однією людиною. Соціальне підприємництво – це особливий та еволюційний вид бізнесу не тільки через унікальність своєї діяльності, яка зосереджена на допомозі суспільству, але і через підхід до формування команди. Підприємці, які займаються соціальним бізнесом, частіше більше віддані своїй справі, ніж звичайні підприємці. Команда в такому випадку нагадує живий організм, який може функціонувати автономно, а відповідальність за бізнес розділяється рівномірно між усіма учасниками команди [5]. Керівні посади в таких організаціях стають більш формальними та незначними, тому що страх делегування роботи працівникам зникає. Замість вказівок керівники дають поради, вони, хоч і мають право авторитарно впливати на процеси, але роблять це тільки в крайніх випадках. Необхідність бути суддею в спірних ситуаціях різко зменшується через спільну відповідальність. Відпадає також і необхідність карати учасників команди, тому що всі мотивовані однаково – всі зайняті вирішенням певної соціальної проблеми. Ключову роль відіграє менторство, яке дозволяє розкрити потенціал кожного з учасників та одночасно не знищує ініціативу. У таких підприємствах на передній план виходить місія, яку повністю усвідомлюють та розділяють всі. Соціальні підприємства не праг-

нуть розділити бізнес на відділи чи департаменти, а, навпаки, об'єднати людей в певні системи, де кожен буде мати можливість робити свою справу ефективно. Звичайно, деякі наведені вище думки далекі від реальності, але головною умовою для ведення бізнесу в такому форматі є прийняття цих умов власниками бізнесу та керівництвом. Команду соціального підприємства треба формувати максимально відкрито та всі взаємозв'язки мають бути побудовані на довірі, тоді перелічені підходи до роботи з персоналом будуть мати зміст. Іншим підходом до формування команди соціального підприємства є створення ком'юніті або громади. При чому така громада буде існувати на двох рівнях: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішній рівень представляє собою тісні взаємозв'язки між командою, готовність допомагати один одному та нести спільну відповідальність. Зовнішній рівень існування громади означає наявність тісних взаємозв'язків команди соціального підприємства з клієнтами. Робота команди в такому форматі відбувається через те, що головним мотиватором для соціальної діяльності є не фінансовий аспект (хоча він все ще має значення), а ідея допомоги суспільству [9].

Соціальне підприємство через підвищений рівень відповідальності та довіри серед команди не повинно мати класичної організаційної структури. Більше того, соціальним підприємцям категорично не рекомендується давати роботу таким людям, які не викликають довіри. Процес пошуку цих людей буде потребувати багато часу, але в цьому випадку витрати виправдані. Під час набору команди важливо давати претендентам ознайомитись з місією підприємства та організаційною структурою, щоб передати їм бачення для майбутньої діяльності. Що стосується схеми організаційної структури для соціального підприємства, то вона буде нагадувати систему кругів, кожний з яких є незалежним елементом та взаємодіє з іншими на рівних умовах.

Висновки і пропозиції. Отже, соціальне підприємництво сприяє активізації економічного розвитку країни; забезпечує розв'язання багатьох соціальних проблем із використанням ефективних важелів та механізмів; допомагає незахищеним групам чи вразливим верствам населення працевлаштуватися, пройти реабілітацію, а також надає фінансову допомогу; підтримує реалізацію проектів економічної спрямованості. Таким чином, соціальне підприємництво може стати ефективним інструментом розв'язання багатьох суспільних проблем через призму агентів змін соціального підприємництва.

Список літератури:

1. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46–51.
2. Соціальне підприємництво – неоцінена необхідність [Електронний ресурс] // «Дзеркало тижня. Україна». – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/
3. Грегори Дж. Дис. Значение социального предпринимательства. М., 2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fuqua.duke.edu/centers/case/documents
4. Кірєєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики / Кірєєва О. Б. – Київ, 2010. – 13 с.
5. Коваленко Н. С. Соціальне підприємництво: сучасні тенденції / Н. С. Коваленко // Економика и управление. – 2010. – № 1. – С. 96–101: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2010/1/p_96_101.pdf
6. Новый бизнес: социальное предпринимательство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nb-forum.ru
7. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки / О. В. Сотула // Ефективна економіка. – 2013. – № 4.
8. Соціальне підприємництво – неоцінена необхідність [Електронний ресурс] // «Дзеркало тижня. Україна». – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/
9. Сандакова О. Соціальне підприємництво: що це? / О. Сандалова // Наша громада. – 2010. – № 1. – С. 19–24.

Завадская Е.Н.
Луцкий национальный технический университет

АГЕНТЫ ПЕРЕМЕН В СОЦИАЛЬНОМ СЕКТОРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье дается определение социального предпринимательства. Доказано, что социальные предприниматели являются реформаторами и революционерами, как и рыночные, но при этом со своей социальной миссией. Они производят фундаментальные изменения в том, как делаются дела в социальном секторе. Они смело смотрят в будущее. Они больше влияют на настоящие причины проблем, чем занимаются лечением симптомов. Чаще всего они уменьшают потребности, чем просто их удовлетворяют. Они стремятся к созданию системных изменений и устойчивых улучшений. Хотя они могут действовать локально, их деятельность имеет потенциал провоцировать глобальные улучшения в избранных ими сферах, то образование, здравоохранение, экономическое развитие, экология, искусство или любая другая социальная сфера.
Ключевые слова: агенты изменений, предпринимательство, социальное предпринимательство, социальные услуги, предприниматель.

Zavadskaya E.N.
Lutsk National Technical University

AGENTS CHANGE IN THE SOCIAL SECTOR OF ENTREPRENEURSHIP

Summary
The article defines social entrepreneurship. It is proved that social entrepreneurs are reformers and revolutionaries, as well as market forces, but with their own social mission. They produce fundamental changes in how things are done in the social sector. They look boldly into the future. They have a greater impact on the real causes of problems than they deal with the treatment of symptoms. They often reduce needs rather than just satisfy them. They seek to create systemic changes and sustained improvements. Although they can act locally, their activities have the potential to provoke global improvements in their chosen spheres, such as education, health care, economic development, ecology, art, or any other social sphere.
Keywords: agents of change, entrepreneurship, social entrepreneurship, social services, entrepreneur.

УДК 332.142

МЕДИЧНА РЕФОРМА В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Західна О.Р., Мидлик Ю.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Децентралізація в охороні здоров'я забезпечується автономізацією закладів з метою ефективного управління їх діяльністю, ресурсами та потенціалом у певній об'єднаній територіальній громаді. Реформа охорони здоров'я, яка проводиться зараз урядом в Україні, покликана вирішити проблему гарантованого доступу до якісних медичних послуг за визначений час і на певній відстані. В Україні більшу частку займають малопотужні й малоефективні лікарні, які в основному розташовані по районних центрах і сільській місцевості, саме тому необхідно реформувати та удосконалити систему охорони здоров'я в умовах децентралізації влади в Україні.
Ключові слова: реформа охорони здоров'я, госпітальний округ, госпітальна рада, децентралізація, інфраструктура, принцип «плата за випадок», «подушний» принцип.

Постановка проблеми. Медицина виступає найпроблемнішою галуззю в Україні, особливо, це стосується організації медичної допомоги у територіальних громадах. Саме тому її реформування в умовах децентралізації є складним для вирішення і введення в дію процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці вивчали науково-теоретичні основи формування та використання фінансових ресурсів місцевими бюджетами, особливу увагу приділили цій тематиці такі вчені-економісти, як: С. Буковинський, О. Василик, А. Даниленко, О. Кириленко, В. Кравченко, В. Опарін, К. Павлюк, О. Романенко, В. Федосова, І. Чугунова. Окрім наукових праць існують і багато розробок сучасних політичних діячів, але навіть така кількість досліджень не достатня для вивчення питання децентралізації фінансових ресурсів і їх раціонального розподілу між органами місцевого самоврядування [2, с. 22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеною проблемою медичної реформи залишається фінансування сфери охорони здоров'я, його частки в загальному бюджеті і зміни структури надання медичних послуг в Україні.

Мета статті. Однією із важливих проблем децентралізації влади у сфері медичної реформи є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, а для цього необхідним завданням є підвищення рівня фінансової самодостатності. Щоб громада могла бути здатною забезпечити виконання своїх завдань, вона повинна володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття власних витрат [1].

Виклад основного матеріалу. Реформа охорони здоров'я – це перша в переліку проблем, яка турбує громадян України. В умовах децентралізації Міністерство охорони здоров'я планує надавати якісні і доступні медичні послуги, що не потягнуть за собою збільшення податкового навантаження на одну особу. У 2017 році стартувала медична реформа, яка передбачає передачу повноважень і ресурсів спроможним об'єднаним територіальним громадам.

У даній реформі планується максимально чіткий розподіл повноважень у загальній системі охорони здоров'я. Тобто, держава буде виступати страховиком медичних послуг, лікар – здійснюватиме надання даних послуг, окрім того він матиме свободу у виборі організаційно-правової форми своєї діяльності і місця роботи, громадяни – зможуть вільно господарювати, обираючи собі, як лікаря, так і методи можливого лікування, а місцева влада – нестиме відповідальність аби лікар і пацієнт мали гідні умови для роботи, лікування та якісного медичного обслуговування.

Децентралізація влади у сфері охорони здоров'я в першу чергу має на меті створення певних матеріальних, організаційний, а основне фінансових умов для забезпечення органів місцевого самоврядування власними та делегованими повноваження, тобто у новій системі не передбачено утримання бюджетних закладів та їх фінансування [3]. Тому перед місцевими органами постають нові завдання: розробка регіональної політики, реалізація поставлених місцевих програм, а ключове – це надання послуг громадського здоров'я.

Для реалізації ключового проекту необхідно здійснювати наступні кроки: залучення населення громад до питань промоції здорового способу життя; створення умов для закріплення медичних кадрів в сільській місцевості; розвиток соціальної інфраструктури для забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я; забезпечення транспортування пацієнтів та породіль до лікарняних закладів; залучення соціальних працівників до надання допомоги окремим вразливим групам населення; підтримка роботи медичних закладів, розташованих на території громад шляхом благоустрою прилеглих територій, підтримки роботи допоміжних служб; сприяння в організації контролю з боку населення громади за дотриманням прав громадян при отриманні медичних послуг [1].

Викликом для уряду України є пристосування та переорієнтація на новий рівень медичних послуг, що триватиме з 2017–2020 рр. Цей період радикальних змін сприятиме зменшенню лікарняних ліжок, оптимізації наявної інфраструктури, новому формуванню первинної ланки медичної допомоги.

Критичною проблемою України є успадкована від Радянського союзу надмірно роздута лікарняна інфраструктура. Україна – це одна з країн європейських лідерів за кількістю лікарняних ліжок на 1000 населення. Наприклад, станом на лютий 2017 року було зареєстровано 879 лікарняних ліжок на 100 тис. населення, коли в країнах ЄС в середньому – 527,4 на 100 тис. населення. Але не дивлячись на їх наявність, в Україні середній рівень тривалості госпіталізації – 11,8 днів, а в ЄС – 8,08 днів. Україна також має більшу порівняно з середньою для ЄС кількість лікарів та медичних сестер. Всі ці показники свідчать про те, що медичні заклади в Україні являються малопотужними, мало завантаженими та не прибутковими установами, які мають зношені основні фонди та застаріле технічне оснащення [5].

Реалії української медицини полягають у тому, що основна частка бюджету належить саме охороні здоров'я. Таким чином, негайними завданнями уряду повинні бути: оптимізація структури та кількості лікарень, створення їхньої єдиної мережі, формування системи первинної ланку допомоги.

Якщо у 2016 році результатом проектування медичної реформи стало: фінансування закладів охорони здоров'я за допомогою медичної субвенції на обласний рівень; перехід закладів на «глобальні бюджети»; розробка нових контрактів для закладів охорони здоров'я; зміна структури управління автономними публічними закладами та агенціями з фінансування на національному та обласному рівні. То у 2017 році, коли стартувала медична реформа, відбулися деякі зміни: запущено пілотне фінансування закладів на принципі «плата за випадок» та «подушним» принципом для первинної ланки; всі заклади переходять поступово на автономне управління. План, що поставлений на 2018 році, передбачає нову модель фінансування на принципі «розмежування замовника та постачальника», вибіркового контрактування, а також оплату результатів та автономію закладів.

Реформування у сфері медицини в Україні проходить три основні етапи: створення базового рівня на рівні об'єднаних територіальних громад; створення мережі другого рівня, що полягає у формуванні госпітальних округів на рівні майбутніх укрупнених районів; створення єдиного медичного простору на рівні держави, де пацієнт може отримати послугу в будь-якому місті України. За кожним рівнем буде закріплено певні повноваження та функції органу влади [6].

Першим кроком на шляху реалізації реформи було прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Наслідком цих змін стали позитивні результати фінансової децентралізації, а саме щорічне зростання обсягів власних ресурсів місцевих бюджетів, їх частки в структурі зведеного бюджету України, можливість органів місцевого самоврядування спрямовувати кошти на видатки розвитку та реалізація інфраструктурних проектів. Наприклад, зростання власних ресурсів місцевих бюджетів у 2016 році – 146,6 млрд. грн., а у 2017 році – 170,7 млрд. грн., що на 16% більше у порівнянні з 2016 роком і на 65% з 2015 роком [5]. Фінансові ресурси місцевих бюджетів дозволять громадам у сфері медичної реформи організовувати надання первинної медичної допомоги мешканцям громад та фінансувати послуги вторинної медицини. Для виконання цього завдання необхідно створити госпітальні округи.

Госпітальний округ – це інструмент для співробітництва громад, де всі рішення приймаються кожним учасником окремо. Остаточний перелік округів затверджуватиме уряд. При цьому всі обласні державні адміністрації мають виходити з критеріїв формування округу, встановлених Постановою Кабінету міністрів України «Порядок утворення госпітальних округів» [6]. Вони є суто технічними: округами, які повинені мати такі межі і такий набір закладів, щоб у перспективі на його основі можна було б створити ефективну і сучасну медичну мережу.

Після формування меж округів розпочнеться поступова їх розбудова у співпраці з місцевою владою. У 2017 році місцевим радам кожного округу, а саме районним, міським, міст обласного значення, ОТГ, було запропоновано створити спільний майданчик для координації рішень та розробки спільної позиції щодо майбутнього округу – Госпітальну раду [4].

Після створення на місцях Госпітальних рад розпочнеться процес впорядкування стаціонарної мережі згідно з критеріями, розробленими Міністерства охорони здоров'я [6]. Максимально забезпечити медичну реформу не зможе лише зміна організації і структури варто звернути увагу на фінансування у сфері медицини і його доцільності використання. Для цього варто роз-

глянути таблицю 1, яка демонструє порівняльну характеристику країн світу і Україну за рівнями функцій охорони здоров'я. Основною проблемою нашої держави є неправильний розподіл бюджетних коштів, адже як зазначалося раніше левова частка із загального бюджету України фінансує охорону здоров'я. Тому для подолання і реформування сучасної медицини в першу чергу потрібно відмовити від пострадянських правил фінансування і сформувати свою методику фінансового забезпечення медичної реформи.

Із таблиці 1 можна зробити висновок, що у кожній країні існує своя модель охорони здоров'я, але у більшості країн ЄС існують подібні риси: фінансування відбувається за контрактами з медичними закладами, замовник та постачальник послуг розмежовані – суб'єкт, який контрактує заклади (орган влади, орган охорони здоров'я, страховий фонд, агенція з фінансування тощо) не володіє лікарнями, замовник послуг (незалежно від форми) як правило знаходиться на регіональному рівні. Натомість, як в Україні абсолютно не задіяні в охороні здоров'я страхові фонди, які є ключовими елементами розвитку медичних реформ [7].

Але попри усі ці позитивні зміни існують і певні проблемні питання, а саме проблема із забезпеченням охорони здоров'я. Зокрема, в окремих регіонах, громадам складно розподіляти ресурси на місцеву інфраструктуру медичної допомоги, яку повинні фінансувати на місцях, і передавати кошти на вторинну медичну допомогу. Тому що на медичну субвенцію передбачено недостатньо грошових надходжень. Якщо раніше із загальної суми, яка виділяється з державного бюджету була присутня частка первинної і частка вторинної допомоги, то сьогодні ця межа стерта. Адже із загальної суми медичної субвенції, що виділятиметься об'єднаним територіальним громадам відбудеться розподіл.

Висновки і пропозиції. Питання медичної реформи вимагає подальшого доопрацювання, достатнього фінансового забезпечення та інформування членів громад про те, як зміниться надання медичних послуг після децентралізації.

Основною метою цих змін є модернізація медичної інфраструктури, а також перехід на оптимальну модель надання медичних послуг в державі, створення єдиного медичного простору, де пацієнт може отримати якісну послугу в будь-якому місці країни. Ключовим завданням уряду України є разом з реформою децентралізації здійснити докорінну реформу фінансування охорони здоров'я, з якою Україна запізнилася на два десятки років. Під час децентралізації державні функції в охороні здоров'я у їх нинішньому розумінні не повинні передаватися на місця. Натомість, децентралізацію слід використати для створення нових функцій та нових інституцій в системі фінансування та надання послуг в охороні здоров'я.

На сьогоднішній день існують чотири пріоритетні напрямки реформування охорони здоров'я, що запропоновані для органів місцевого самоврядування Міністерством охорони здоров'я: автономізація медичних закладів, забезпечення медичних закладів комп'ютерами, створення належних інфраструктурних умов роботи лікарів первинної ланки, забезпечення транспортування пацієнтів до лікаря первинної ланки.

Таблиця 1

Рівні виконання функцій охорони здоров'я в Україні, Німеччині та Польщі

Рівні	Країни		
	Німеччина (страхова модель фінансування)	Польща (бюджетно-страхова модель фінансування)	Україна (пострадянська модель фінансування)
Збирають публічні кошти на охорону здоров'я			
Центральний			
Регіони			
Міста			
Райони			
Громади			
Страховий фонд			
Приватні			
Контрактують заклади один з одним			
Центральний			
Регіони			
Міста			
Райони			
Громади			
Страховий фонд			
Приватні			
Володіють лікарнями II рівня			
Центральний			
Регіони			
Міста			
Райони			
Громади			
Страховий фонд			
Приватні			
Володіють закладами I рівня			
Центральний			
Регіони			
Міста			
Райони			
Громади			
Страховий фонд			
Приватні			

Джерело: розробка автора за даними [7]

Список літератури:

1. Данилишин Б.М. Децентралізація управління в Україні: з чого почати? / Б.М.Данилишин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kontrakty.ua
2. Проць Н.В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації / Н.В. Проць // Фінансовий простір. – 2016. – № 1. – С. 221–227.
3. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua

4. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua
5. Офіційний сайт Українського незалежного центру політичних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apps.who.int

Захидна О.Р., Мыдлык Ю.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

МЕДИЦИНСКАЯ РЕФОРМА В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Децентрализация в здравоохранении обеспечивается автономизации заведений с целью эффективного управления их деятельностью, ресурсами и потенциалом в определенной объединенной территориальной общине. Реформа здравоохранения, проводимой сейчас правительством в Украине, призвана решить проблему гарантированного доступа к качественным медицинским услугам за определенное время и на определенном расстоянии. В Украине большую долю занимают маломощные и малоэффективны больницы, которые в основном расположены по районным центрам и сельской местности, поэтому необходимо реформировать и усовершенствовать систему здравоохранения в условиях децентрализации власти в Украине.
Ключевые слова: реформа здравоохранения, госпитальный округ, госпитальные советы, децентрализация, инфраструктура, принцип «оплата за случай», «подушный» принцип.

Zahidna O.R. Mydlyk Y.I.
Lviv National University named after I. Franko

THE MEDICAL REFORM IN THE CONDITIONS OF GOVERNMENT'S DECENTRALIZATION IN UKRAINE

Summary
Decentralization in the system of healthcare is provided with the autonomization of the establishments with the purpose of effective governing of their activities, resources and potential in a particular united society. The up to date reform of healthcare, which is provided by the Ukrainian government, is aimed to solve the problem of guaranteed access to qualitative medical services in definite time and in some distance. The majority of hospitals in Ukraine are low-powered and low effective. They are mostly situated in district centres and in the countryside (villages). That is why it is necessary to reform and to make better the system of healthcare in the conditions of government's decentralization.
Keywords: healthcare reform, hospital district, hospital council, the decentralization, the infrastructure, the principle «charge per case», «in person» principle.

УДК 658.15:005.334

РОЛЬ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Заярна Н.М., Заник С.С., Нечесанов М.Ю.
Львівський торговельно-економічний університет

Висвітлено зміст поняття «ефективність господарської діяльності» в контексті комплексної результативності досягнення підприємством основних організаційно-господарських цілей. Зазначено, що одним із початкових етапів системи антикризового управління підприємства є компленксна оцінка ефективності його діяльності, яка проводиться незалежно від кризової ситуації. Представлено еволюцію показників (критеріїв), що характеризують результативність підприємницької діяльності. Визначено роль та правила формування збалансованої системи показників, що складається з набору фінансових та нефінансових показників діяльності підприємства.

Ключові слова: результативність, ефективність, збалансована система показників, фінансові, нефінансові показники та індикатори, антикризове управління.

Постановка проблеми. Структурні перетворення в українській економіці, зумовлені розвитком ринкових відносин та інтеграцією в міжнародне економічне співтовариство, визначають необхідність використання методологій і технологій управління, що відповідають вимогам нових економічних реалій. Динамічне середовище в першу чергу вимагає безперервного вдосконалення методів та інструментів як стратегічного управління підприємством загалом, так і антикризового управління як його центральної складової.

Оцінка ефективності господарської діяльності є важливою складовою системи антикризового управління підприємством і виступає додатковим стимулом розвитку вітчизняної економіки. Необхідність удосконалення комплексної оцінки ефективності діяльності підприємств та формування сучасної системи оціночних показників, що грунтується на так званій «збалансованій системі» зумовили доцільність і актуальність представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що потреба в аналітичному (діагностичному) дослідженні діяльності підприємств для виявлення проблемних питань функціонування та розробки засобів щодо покращення їх становища не викликає сумнівів та усвідомлюється більшістю вчених-економістів. Зокрема аспекти здійснення антикризового управління на підприємстві висвітлили у своїх працях І. І. Біломістна, М. В. Білошкурський, Д. І. Бойко, Т. Г. Васильців, К. С. Головач, О. В. Горалько, К. О. Горова, Д. А. Горовий, М. С. Крамська, М. М. Лузанова, О. С. Силкін, В. О. Супрун, Т. А. Чернявська, О. Й. Шевцова та ін.

Розробку теорії та методології оцінки результативності господарської діяльності підприємств здійснювали зарубіжні учені Е. Альтман, Х. Веріен, Б. де Жувенел, Дж. С. Ф. К'ямпі, Р. Джонатан, Н. Джордіні, Д. Кларк, Р. Макафі, М. Мескон, У. Мітчел, П. Хейне, Й. Шумпетер та ін. Вагомий внесок у вивчення теоретико-методологічних та прикладних засад щодо управління результативністю діяльності підприємств також зробили такі провідні вітчизняні вчені як В. Апопій, Г. Башнянин, І. Бланк, Р. Валевич, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Н. Міценко, А. Садєков, Л. Саркісян, Н. Ушакова, О. Шубін та ін.

Необхідність теоретичного обґрунтування, застосування концепції збалансованої системи показників та особливостей її впровадження на українських підприємствах знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних авторів як К. Редченко, О. Пестрецової, Т. В. Момота, Ж. Смотрич та ін. Серед зарубіжних науковців слід виділити праці таких вчених, як Д. Нортона, Р. Каплана, А. Томпсона, Дж. Стрікленда, М. Портера, Г. Мінцберга, Р. Коха, І. Ансоффа, Х. Віссема, Пола Р. Нівена, М. Г. Брауна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи основні результати наукових праць учених-економістів, присвячених дослідженню теоретичних й прикладних аспектів діагностики та прогнозування загрози банкрутства підприємств різних галузей економіки, управління господарською діяльністю, ефективності та їх фінансовому забезпеченню, слід вказати на той факт, що з-поміж значної кількості розроблених галузевих комплексних методик оцінки ефективності господарської діяльності підприємств в контексті антикризового управління виникає необхідність приділити більше уваги формуванню збалансованої системи показників ефективності, що й зумовило тематичну спрямованість представленого дослідження.

Мета статті. Визначити роль збалансованої системи показників результативності діяльності в системі антикризового управління підприємством, та навести приклади показників та індикаторів, які покладені в її основу.

Викладення основного матеріалу. Починаючи з виникнення підприємництва як сфери економічної діяльності, питання виміру ефективності завжди привертало увагу як практиків, так і науковців. Головний зміст поняття «ефективність господарської діяльності» полягає у комплексній результативності досягнення підприємством основних організаційно-господарських цілей. Традиційно під ефективністю господарської діяльності розуміється результативність, яка вимірюється відношенням результату до витрат (ресурсів), при чому існує багато видів ефекту та різноманітність витрат. Разом з тим результат господарської діяльності повинен відповідати цілям і завданням підприємства. Очевидно, що до цілей підприємства доцільно віднести наступні:

· одержання максимально можливого прибутку;

· спрямування власних грошових коштів на придбання основних засобів, в будівництво тощо та платежі за користування нематеріальними ресурсами;

· організацію процесу формування власних оборотних коштів;

· формування оборотних активів за рахунок залучених фінансових ресурсів у разі потреби;

· своєчасність повернення залучених коштів та сплату відсотків за користування позиками, податків, дивідендів, інших платежів;

· забезпечення поточної платоспроможності шляхом оптимального співвідношення вартості оборотних активів з обсягом зобов'язань;

· зниження операційних витрат.

Реалії сьогодення в економічному просторі України з характерним для них загостренням проявів конкурентної боротьби, зниженням платоспроможності як господарюючих суб'єктів, так і населення, що призводить до дисбалансу попиту і пропозиції на ринку, недостатньо інтенсивним розвитком інноваційно-інвестиційної діяльності, динамічність змін зовнішнього середовища, невизначеність стратегічного простору стали основною причиною стагнації підприємств різних сфер економіки. З огляду на вище зазначене, стає все більш очевидним, що для підтримки необхідного рівня конкурентоспроможності підприємства, потрібні істотні зміни й модернізація всіх аспектів його функціонування, а пріоритетною передумовою його стабілізації виступатиме безперервне вдосконалення методів та інструментів управління ефективністю. В контексті стратегічного управління центральне місце доцільно відвести антикризовому управлінню, яке тісно пов'язане з економічною стійкістю, що розглядається як стан динамічного розвитку підприємства, коли усі його соціально-економічні складові за будь-яких збурень зовнішнього та внутрішнього середовищ зберігають стан економічної рівноваги на тому чи іншому рівні [43, с. 9]. Одним із початкових етапів системи антикризового управління підприємства є комплексна оцінка ефективності його діяльності, яка проводиться незалежно від наявності чи стану кризової ситуації. До інструментів діагностики ефективності діяльності відносять оцінку показників платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності, прибутковості та системи показників рентабельності.

Разом з тим, в останні роки в зарубіжній економічній літературі досить часто звучить критика традиційних фінансових показників, джерелом яких є система бухгалтерського обліку та фінансової звітності, як основи для прийняття управлінських рішень. Ця критика спрямована на ретроспективний характер цих показників, що значно зменшує їхню цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень. Крім того, показники, сформовані в середовищі традиційного бухгалтерського обліку, в останні роки більшою мірою втратили цінність для менеджменту й зовнішніх інвесторів. Це пояснюється зростанням масштабів та ускладненням умов функціонування бізнесу, необхідністю швидкого реагування на зміни середовища та зміщенням акцентів у ресурсному забезпеченні розвитку підприємства з матеріальної на нематеріальну складову. В результаті пошуку нових підходів до оцінювання ефективності бізнесу, друга половина минулого століття ознаменувалася появою значної кількості оцінних систем, що мають забезпечити різноаспектне (на противагу винятково фінансовому) оцінювання діяльності підприємства. Еволюція показників (критеріїв), що характеризують результативність підприємницької діяльності знайшла відображення на рис. 1.

Усі перелічені на рис. 1 аналітичні моделі зробили значний внесок у формування нових принципів оцінювання діяльності та розвитку компаній, зламали сталий підхід щодо фінансового вимірювання досягнень. Більшість ідей, запропонованих розробниками цих оцінних моделей, були успішно апробовані на практиці й узагальнені в найпопулярнішій сьогодні як у глобальному бізнес-середовищі, так і на вітчизняних підприємствах. Але останнім часом найбільшої популярності

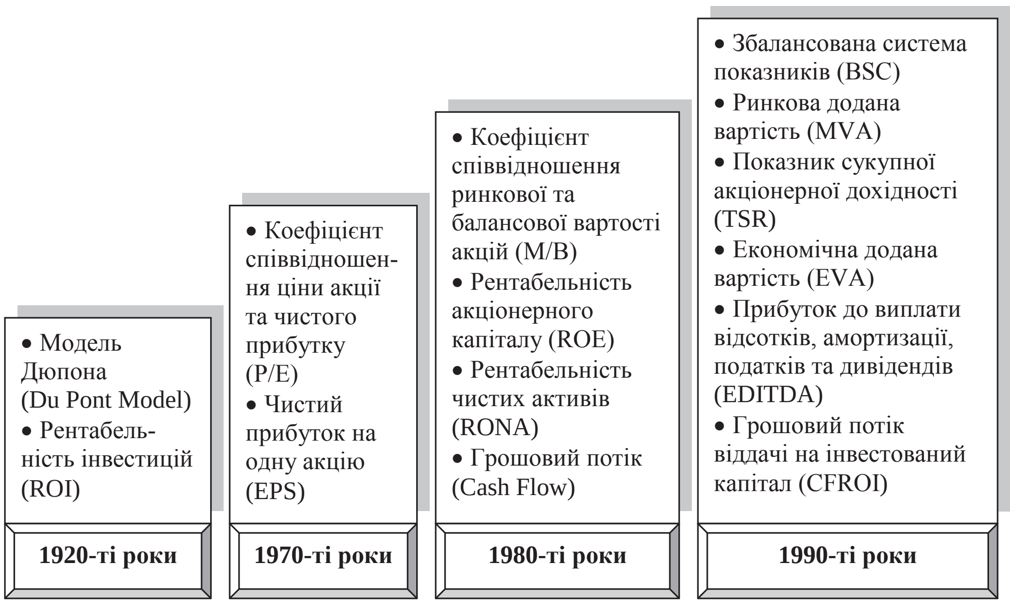

Рис. 1. Еволюція оцінних показників діяльності підприємств

Джерело: складено за [2, с. 199]

набула концепція Balanced Scorecard (BSC), яка отримала назву «система збалансованих показників». Її розробники – Р. Каплан і Д. Нортон, вперше репрезентували результати свого дослідження у 1992 р. (R.S. Kaplan and D.P. Norton «The Balanced Scorecard: Measures That Drave Performance», Harvard Business Review, 1992).

За своєю базовою основою і концептуально-функціональною спрямованістю система збалансованих показників являє собою оцінно-аналітичний інструментарій визначення рівня ефективності функціонування публічних компаній (вимірники, що управляють ефективністю). Вона формувалася як оцінна система, що складається з набору фінансових та нефінансових показників (індикаторів) діяльності підприємства. Згодом збалансована система показників вийшла за межі оцінної моделі й почала формуватися як система стратегічного управління, яка дає змогу сформувати механізм реалізації стратегічних цілей, перевести стратегію у дії та інструмент ефективної комунікації та поширення інформації. Підвищення ролі нефінансових індикаторів при ухвалені управлінських рішень зумовлене передусім зростанням ролі нематеріальних активів, серед яких: лояльність клієнтів, здатність підприємства забезпечити їх утримання, прогресивність технологій і раціональність бізнес-процесів, кваліфікований персонал – це чинники, що сприяють зростанню вартості компанії. Більшість з означених напрямів є стратегічно-орієнтованими, а оцінні індикатори відкривають можливість сформувати дієвий механізм реалізації стратегії.

Суперечності між широкими конкурентними можливостями і не бездоганною моделлю фінансової бухгалтерської звітності стало причиною створення синтезованого явища: збалансованої системи показників. Ця система зберігає тради-

Таблиця 1

Приклади збалансованої системи показників та індикатрів

Цілі	Показники	Індикатори
	ФІНАНСИ	
Перевершити очікування акціонерів	Ціна акції, грн. Рентабельність інвестицій, %	· Приріст дохідності капіталу · Темп зростання прибутку · Зростання доходів · Рівень виконання встановлених норм використання ресурсів · Рівень виконання бюджету · Величина операційних витрат
Збільшити обсяг продажу	Дохід, грн.	
Збільшити обсяг прибутку	Валовий прибуток, грн. Частка поточних витрат в обсязі продажу, %	
Диверсифікувати доходи	Прибуток від 20% найбільш дохідних клієнтів, грн. Продукти, що приносять понад 5% прибутку од.	
	КЛІЄНТИ	
Збільшити обсяг збуту	Коефіцієнт перехресних продажів, % Показник збереження клієнтської бази, % Частка найкращих постачальників для клієнтів, %	· Приріст нових клієнтів · Частка нових клієнтів у структурі клієнтського портфеля · Частка доходу, яку забезпечило залучення нових клієнтів · Частка ринку · Рівень впізнаваємості компанії · Кількість публікацій у мас-медіа
Диверсифікувати клієнтську базу	Нові комерційні пропозиції для нових ринків, од.	
Залучити нових клієнтів	Виручка від залучених клієнтів, грн. Витрати на рекламу, грн.	
	ВНУТРІШНІ ПРОЦЕСИ	
Сфокусуватися на дохідних сегментах ринку	Кількість нових сегментів, од	· Час обслуговування клієнта · Кількість скарг · Кількість повторних продажів · Частка бізнес-процесів, що пройшла внутрішню сертифікацію · Технологічний рівень виробництва · Частка бракованої продукції
Розробити нові товари	Доходи від продажу нових товарів, грн. Час для виведення продукції на ринок, дні	
Процес виконання замовлення	Час виконання замовлення, дні Вчасна доставка, %	
	НАВЧАННЯ І РОЗВИТОК	
Розвивати навички співробітників	Дохід на одного працівника, грн. Рівень задоволення співробітників, % Кількість днів підготовки одного співробітника, дні Показник стабільності кадрового складу, %	· Частка персоналу, що підвищила кваліфікацію · Кількість корпоративних тренінгів · Витрати на навчання · Рівень задоволення працівників якістю умов праці · Рівень лояльності працівників · Рівень лояльності клієнтів · Якість інформаційного забезпечення · Рівень використання можливостей інформаційного продукту · Кількість автоматизованих процесів · Плинність кадрів Індекс опитування співробітників · Частка заробітної плати в структурі витрат компанії · Якість соціального пакета
Інтегрувати системи	Виконання плану інтеграції інформаційних технологій, % Частка замовлень, які отримані через Інтернет, %	

ційні фінансові параметри, які відбивають аспект подій, що вже сталися. Це, безсумнівно, важливо для підприємств, інвестиції яких у довгострокові потенційні можливості та відносини з клієнтами не були визначальними з погляду досягнення успіху. Орієнтація лише тільки на фінансові критерії та показники є нераціональним для управління та оцінки діяльності підприємства, орієнтованого на створення вартості через інвестування в клієнтів, постачальників, працівників та інноваційні проекти. Чотири складові збалансованої системи показників були розроблені таким чином, щоб задовольнити вимоги найрізноманітніших підприємств із різних галузей. Розподіл здійснено за принципом відображення цільових установок розвитку підприємства в зазначених напрямах. Таким чином збалансована система показників відображає набір показників, за якими визначають всі суттєві види й аспекти діяльності. Однак ці складові зразок, а не догма, вони не є необхідними та достатніми для вітчизняних підприємств.

За повнотою охоплення процесу розвитку діяльності підприємства виділено вибіркові (фрагментарні) та комплексні (системні) індикатори. Стосовно способу формування існують первісні (є безпосередньою характеристикою явища чи процесу) та похідні індикатори. Зокрема у концепції збалансованої системи показників Р. Каплана, Д. Нортона вони називаються «драйверами результативності» і «результуючими оцінками». Приклади збалансованої системи показників та індикаторів представлено в табл. 1.

При формуванні системи збалансованих показників необхідно дотримуватися таких правил:

- необхідність зв'язку обраних індикаторів зі стратегією розвитку організації в довгостроковій перспективі, забезпечення їх релевантності. Наголос на показниках, що визначають перспективи розвитку, дають реальну можливість менеджменту організації керуватися не лише оперативними діагностичними індикаторами, а й спрямовувати процес управління на досягнення стратегічних завдань;
- забезпечення достовірності вимірювання показників збалансованої системи через застосування кількісного або якісного оцінювання індикаторів для запобігання суб'єктивним експертним оцінкам, використання таких індикаторів, які формуються на засадах об'єктивного оцінювання ситуації;
- прозорість упровадження, що передбачає інформування персоналу підприємства, залучення його до розроблення, чітке розуміння й однакове тлумачення кожним співробітником підприємства показників збалансованої системи, цільової шкали індикаторів, а також можливість оперативного відстеження й забезпечення, які не потребують значних коштів для інформаційного забезпечення.

Основною метою розроблення системи збалансованих показників, за словами її авторів, було подолання обмежень монетарної управлінської системи, яка панувала у плануванні й звітності компаній наприкінці минулого століття, й не давала можливості достовірно оцінити різновекторні параметри і результати діяльності компанії, забезпечити керівництво компанії інформацією щодо прийняття управлінських рішень.

Висновки. Загалом, враховуючи специфіку нестабільності та ризикованості української економіки, розробка антикризової стратегії має забезпечити узгодження цілей діяльності підприємства та необхідних для їх досягнення ресурсів, дозволить поєднати конкурентні переваги та усунути недоліки функціонування підприємства, виявити можливості та загрози зовнішнього середовища, а також провести оцінку діяльності та спрогнозувати розвиток підприємства у майбутньому. Саме впровадження збалансованої системи показників дозволить ефективно реалізувати обрану стратегію та подолати кризи на шляху розвитку. Отже за умови такого використання система стає основою управління підприємством інформаційної епохи та дозволяє використати переваги технології збалансованої системи показників для підвищення ефективності бізнесу.

Список літератури:

1. Білошкурський М. В. Методологія оцінки ефективності господарської діяльності в антикризовому управлінні підприємствами: Монографія / М.В. Білошкурський – Умань: Видавець «Сочінський», 2010. – 180 с.
2. Верба В. А. Управління розвитком компанії: навч. посіб. / В. А. Верба, О. М. Гребешкова. – К.: КНЕУ, 2011. – 482 с.
3. Заярна Н. М. Економічна безпека національного господарського комплексу як об'єкт дослідження в системі основних концептуальних характеристик економічної безпеки держави / Г. В. Кізін, Н. М. Заярна // Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції: матеріали щорічної наукової конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Львівського торговельно-економічного університету / [відповід. за вип.: проф. Семак Б. Б.]. – Львів: вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2017 р. – С. 107–109.
4. Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / С. Роберт Каплан, П. Дейвид Нортон; пер. с англ. – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 320 с.
5. Кизим М. О. Збалансована система показників: монографія / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, В. А. Зінченко – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 192 с.
6. Ляшенко Г. П. Збалансована система показників – необхідний інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємства (на прикладі нафтовидобувного підприємства) / Г. П. Ляшенко, В. М. Дерев'янко // – Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – Вип. 1(64). – Ірпінь, 2014. – С. 23–31.

Заярная Н.Н., Заник С.С., Нечесанов М.Ю.
Львовский торгово-экономический университет

РОЛЬ СБАЛАНСИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Раскрыто содержание понятия «эффективность хозяйственной деятельности» в контексте комплексной результативности достижения предприятием основных организационно-хозяйственных целей. Отмечено, что одним из начальных этапов системы антикризисного управления предприятия является компленксная оценка эффективности его деятельности, которая проводится независимо от кризисной ситуации. Представлено эволюцию показателей (критериев), характеризующих результативность предпринимательской деятельности. Определена роль и правила формирования сбалансированной системы показателей, состоящий из набора финансовых и нефинансовых показателей деятельности предприятия.
Ключевые слова: результативность, эффективность, сбалансированная система показателей, финансовые, нефинансовые показатели и индикаторы, антикризисное управление.

Zayarna N.M., Zanik S.S., Nechesanov M.Yu.
Lviv Trade and Economic University

ROLE OF BALANCED SYSTEM OF INDICATORS RESULTS OF ACTIVITY IN THE ANTI-CRISIS MANAGEMENT SYSTEM BY THE ENTERPRISE

Summary
The concept «efficiency of economic activity» is highlighted in the context of the complex effectiveness of achieving the enterprise's main organizational and economic goals. It is noted that one of the initial stages of the crisis management system of the enterprise is a compliment assessment of its activities effectiveness, which is carried out regardless of the crisis situation. Presented the evolution of indicators (criteria) characterizing the effectiveness of enterprise's activity. The role and rules for the balance formation system of indicators is determined, consisting a set of financial and non-financial indicators of the enterprise's activity.
Keywords: effectiveness, efficiency, balanced system of indicators, financial, unfinancial indexes and indicators, anti-crisis managemen.

УДК 336.4

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ

Зіненко В.В., Фуга А.П., Ісхакова О.М.
Університет митної справи та фінансів

У статті вивчається краудфандинг як сучасний механізм модернізації державної фінансово-інвестувальної системи. З метою найкращого осмислення поняття було переглянуті різноманітні его трактування і була приділена увага історичному походження цього терміну. У цій роботі приведені цілі, місії, види, переваги та мінусі краудфандингу. Проаналізовано світові та українські платформи для краундфандингу. Досліджена історія розвитку краунфандингу в Україні.

Ключові слова: фінанси, інвестиції, фінансування, краунфандинг, інновації.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У нинішньому суспільстві суспільно-фінансове формування як одиничних спільнот, так і спільноти в цілому безпосередньо залежить від здібностей залучення і результативного застосування економічних ресурсів. Швидке зростання інтернет-сфери надало стимул виникнення та подальшого функціонування не тільки нових змін підприємництва (стартапи, мережевий маркетинг та ін.), однак і різних конфігурацій електронного фандрайзингу. В умовах економіки знань виникають і стають все поширенішими технології краудсорсингу – ресурсомобілізуючі технології, що використовують соціальні мережі та Інтернет. До них відносяться інтелектуальний краудсорсинг, краудфандинг і краудінвестінг, краудрекрутінг та ін. Зазначені технології залучення креативних, інтелектуальних, фінансових, трудових ресурсів є масовими, дозволяє охопити значну кількість людей без територіальних, економічних соціальних, корпоративних та ін. обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток краудсорсінгових технологій істотно актуалізує дослідження їх соціально-економічних основ, механізму, факторів і результатів. Першим дослідником краудсорсингу є американський журналіст Джефф Хау – автор книги «Краудсорсінг. Колективний розум як інструмент розвитку бізнесу».Він стверджував,що краудсорсінг заснован на одній простій ідеї, колективний розум продуктивніший за одну людину [1]. Спрямованість об'єднувати формування громадських методів фінансування з формуванням інформаційних технологій в обставинах глобалізації простежується і в дослідженнях автокефальних науковців. З числа цих досліджень необхідно відзначити роботи А.В. Длугопольський, приурочені до формування соціального сектора економіки і соціальних капіталів в період масових змін.

Виділення не вирішених раніше питань, що є частиною загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на досить стрімкі темпи поширення краудфандінг в абсолютно в усьому світовому суспільстві, академічне дослідження даного феномена тільки починається. Важливою проблемою, яка потребує наукового вирішення, вважається вивчення характеристик краудфандінгу, які б дали можливість йому бути найбільш результативним інструментом фінансування підприємств та розширити його застосування.

Метою статті є вивчення форм та характеристик краунфандингу з метою подальшого застосування як інноваційного інструменту фінансових інвестицій, та визначення переваг і недоліків краунфандингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом загадкове іноземне слово «краудфандінг» все частіше зустрічається в Інтернеті. Вже багато хто знає, що воно походить від слів crowd – «натовп» і funding – «фінансування», тобто crowdfunding – це колективне фінансування благодійних і комерційних проектів. Однак мало хто знає, як і коли з'явилося народне фінансування, а також, кому і навіщо взагалі подібна форма фінансування може бути потрібна. Більш того, деякі ще й не підозрюють, що вже брали участь в краудфандінгових проектах.

При всій своїй давній історії краудфандинг є відносно новим методом фінансування проектів за допомогою Інтернету. Після вдалих втілень в галузі некомерційних культурних і соціальних проектів краудфандинг набирає свою силу і в сфері фінансування стартапів (проектів, ідей бізнесу, розрахованих на швидку реалізацію) і локальних бізнесів. Найважливішими інструментами для обміну інформацією про краудфандінгових проектах є соціальні мережі (спеціалізовані сайти Facebook, ВКонтакте, Twitter), які сприяють перетворенню соціального капіталу в капітал фінансовий і зменшення ролі посередників. Адже тепер можна отримати фінансування без участі банків, венчурних капіталістів або біржі. Процес став набагато простіше, прозоріше і демократичніше.

Треба сказати, що традиційні посередники відносяться до краудфандингу з певною обережністю, тому що бачать в ньому потенційну загрозу. Однак і для них краудфандинг в своєму роді корисний інструмент. Адже з його допомогою вони можуть відслідковувати інноваційні ідеї і використовувати «мудрість натовпу» для оцінки потенційного успіху того чи іншого проекту з метою створення його клону або інвестування в нього традиційними способами [2].

Забезпечує цю взаємодію інтернет-посередник між сторонами (оператор), який виконує обмежену роль, починаючи від передачі інформації між сторонами і закінчуючи наданням засобів розрахунку і обліку фінансування і зобов'язань сторін, як правило, не виступаючи стороною по угоді. Це принципово відрізняє краудфандинг від таких схожих явиц, як, наприклад, мікрофінансування, де фінансовим донором є кредитна установа – оператор схеми. З технологічної точки зору,

краудфандінг є різновидом електронної комерції, де предметом купівлі виступають не товари і послуги, а зобов'язання продавця вжити кошти так, як він заявляє.

Краудфандінгу, як правило, властива відсутність обмежень або вкрай низькі обмеження по мінімальній кількості вкладених грошей і по колу осіб, які можуть брати участь у фінансуванні. Як правило, права донора є невідчужуваними за винятком ситуацій, передбачених загальними нормами цивільного права. До краудфандінгу відносять всі види фінансування:

1. Безумовно-поворотне (боргове і акціонерне);
2. Умовно-поворотне (похідні цінні папери, передоплата товару);
3. Безоплатне (грантове) фінансування.

Процедура краудфандінга в загальному випадку виглядає наступним чином:

– створення нового облікового запису на одному з краудфандінгових сайтів;
– розміщення короткого опису проекту;
– вказівка обсягу необхідного фінансування, а також ліміту часу на збір коштів;
– розрахунок витрат на подарунки інвесторам.

Більшість краудфандінгових сайтів (майданчиків) не стягують плату за розміщення проектів, проте в разі отримання необхідної суми вони беруть комісію 5–7%. Певні краудфандінгові майданчики використовують політику «все або нічого», суть якої полягає в тому, що, якщо автор проекту не набирає необхідну кількість грошей, то він нічого не отримує. Однак якщо проект збере більше, ніж необхідно, то автор отримає всі гроші.

Всього на сьогоднішній день налічується більше 450 краудфандінг-платформ різної спрямованості, більшість з яких знаходяться у США – 41%, Франції – 9%, Німеччині – 7% та Росії – 1% [2]. За способом фінансування розрізняють такі моделі краудфандінга: передзамовлення (покупка майбутнього продукту), роялті (отримання відсотка від прибутку), акціонерний (покупка акцій компанії) і кредитування [2]. Темпи зростання краудфандінга в 2014 році склали в Північній Америці – 145% (9,46 млрд. дол.), Азії – 320% (3,4 млрд. дол.), Європі – 141% (3,26 млрд. дол.) [2]. Лідером індустрії за кількістю інвестиції є крауд-кредитування, збори якого досягли 11,08 млрд. дол.

В Україні краудфандінг тільки розвивається. У чистому вигляді цього механізму немає. Але, як зазначають експерти ринку, є проекти, які мають з ним спільні риси. Це «Українська біржа благодійності», запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» і сайт «Велика Ідея». На «УББ» можна пожертвувати певну суму на «добру справу», переважно, на благодійність [3].

Найбільше відповідає характеристикам краудфандінгу проект «Велика Ідея», організований на Biggggidea-платформі, де люди представляють свої проекти, а спільнота у них інвестує. На сьогодні проект має сотні ідей та реалізований механізм спільного кошику, який реально працює. Там же можна ознайомитися з прикладами успішних проектів, які вже було здійснено та профінансовано СПІЛЬНОКОШТОМ [2].

Ще однією особливістю краудфандінгу як колективного, масового фінансування, що підвищує його ефективність, є використання переваг коллаборативної фільтрації, широке застосування якої також завдячує можливостям Web 2.0 і існуванню соціальних мереж. Коллаборативна фільтрація – це система обміну суб'єктивним досвідом, що дозволяє відбирати об'єкти й інформацію у відповідності зі смаком і перевагами кожної конкретної людини [4, с. 9].

Долгін А. визначає її як «клубну фільтрацію» і пояснює, що коллаборативна (клубна) фільтрація є універсальним механізмом споживчої експертизи учасниками певного клубу за інтересами якості чого б не було: речей, текстів, витворів і навіть самих людей [4, с. 9].

В контексті краудфандінгу слід добавити, що об'єктом експертизи є краудфандінгові проекти і позитивне рішення такої експертизи має прояв у наданні коштів для фінансування тих проектів, які в очах експертів – учасників клубу – мають цінність.

В Україні краудфандінг починався з проектів дещо схожих з народним фінансуванням, таких як «Українська біржа благодійності» Фонду Віктора Пінчука, X-Ideas від Nescafe, які займаються благодійністю. Та останнім часом почали з'являтися свої краудфандінгові платформи. Першою краудфандінговою біржею була «Спільнокошт/BigIdea» (www.bigggidea.com), заснована в 2008 р. За допомогою сайту більше ніж 11,5 тис. користувачів зібрали близько 3 212 тис. грн. та профінансували 54 успішні проекти. Першими успішними проектами «Спільнокошту» були медійні та освітні ініціативи.

Сьогодні краудфандінгова платформа більше звертає увагу на колективне фінансування інновацій в сфері IT, відновлюваної енергетики та відповідального підприємництва [2]. Серед діючих платформ можна виділити також JQ Star (www.jqstar.com), краудфандінгова платформа міста Славутич «Мій дім» (www.e-slavutich.gov.ua). 1 лютого 2014 р. стартував новий сайт під назвою Na-Starte (www.na-starte.com) [1].

Головною метою сайтів є допомога українським стартаперам по залученню фінансування на свої проекти. Краудфандінг в Україні сьогодні входить в фазу енергійного розвитку разом з поширенням Інтернету, користувачі мають змогу знайомитися з новими можливостями, які відкриває Інтернет-простір. Наведені приклади успішних інноваційних проектів, профінансованих завдяки краудфандінговим платформам, не залишають сумнівів в конкурентоспроможності українських стартапів не лише в нашій країні, а й в усьому світі.

Українські краудфандінгові платформи скоріш направлені на гуманітарні, соціальні, екологічні, культурні проекти, вартість яких порівняно невелика. Люди більше схильні надавати гроші на благородні справи, а не підприємцям, які починають свій бізнес. Бізнесові ідеї, які мають на меті отримання прибутку, автори виставляють на іноземних сайтах.

В сучасних умовах в Україні існує проблема недостатності захисту інтелектуальної власності, тобто у той самий час як ідея проекту розміщена, вона може бути миттєво скопійована. Ця проблема може бути вирішена завдяки завчасному заповненню усіх патентних документів, а також використанню авторських прав (копірайту) і торгової марки. Можна також використовувати нову форму захисту, яка підтримується Всесвітньою

Організацією із захисту інтелектуальної власності і має назву «творчий штрих-код», тобто учасники вшивають цифрові коди у творчих роботах, щоб визначити дозволений рівень використання.

Право на приватне відкривання і використання надається іншим учасникам, які погоджуються публічно не розкривати ідеї або не використовувати цю ідею без згоди оригінального творця. До того ж рівень довіри в суспільстві невисокий, але філософія краудфандінга ґрунтується на взаємній відповідальності, соціальній співучасті та вірі в те, що кожний може змінити щось у цьому світі. Тому деякі українці вважають, що краще звертатися до іноземних краудфандінгових платформ. Підприємці не розуміють, що важливо згенерувати креативну та цікаву ідею.

Необхідно, перш за все, повести за собою, переконати інших у тому, що вона має право на життя. Також інколи люди просять грошей і не можуть навіть пояснити, на що вони їх витратять. Тоді як набагато ефективніше було б попросити особисто приєднатися до втілення ідеї: намалювати дизайн, створити сайт тощо. Цей інструмент добре працює не лише для бізнесменів-початківців чи творчих особистостей – краудфандінгом ідей користуються навіть відомі бренди.

Загалом, можемо узагальнити, що Україна є непривабливою для іноземного краудфандингу з декількох причин. По-перше, це значні проблеми з податковим законодавством, яке кожного року змінюється, це спричиняє неможливість співпраці в довгостроковій перспективі, по-друге, нестабільність економіки та національної валюти.

Вітчизняні проекти інформаційного спрямування та наукові розробки продаються закордон на початкових стадіях свого зародження через брак коштів на фінансування. Українець більш схильний фінансувати соціальні проекти, ніж віддавати кошти підприємцю-початківцю. Рівень довіри суспільства невисокий, через значну кількість шахрайства.

До недавнього часу фінансування бізнесу, проекту або підприємства включало збір великих сум від кількох осіб або фондів. Краудфандінг змінює цю ідею, шляхом використання мережі Інтернет, щоб звернутися до тисячі потенційних інвесторів. Особи, які бажають залучити кошти, створюють профіль проекту на певній платформі(веб-сайт). Потім, вони використовують різні способи, наприклад, соціальні мережі, для того щоб зацікавити якомога більше людей і отримати необхідну суму коштів для реалізації свого проекту.

Збір коштів може здійснюватися для різних цілей:

– реалізації сільськогосподарських проектів;
– запис музичного альбому;
– допомогу постраждалим в стихійних лихах;
– створення притулку для тварин;
– фінансування інноваційного продукту, технології і т. д.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У підсумку, краудфандінг сьогодні – один з найбільш привабливих способів отримання фінансування для авторів творчих ідей і бізнес-проектів. Однак, незважаючи на сотні голлівудських історій успіху, зібрати потрібну суму грошей виходить далеко не у всіх. Як і все в цьому світі, краудфандінг має свої недоліки. Більшість краудфандінгових платформ стягують комісію з успішних проектів; крім того, існують і процесингові збори платіжних систем (сумарно близько 7–10%). Це означає, що, чим більше успішний ваш проект, тим більше ви, в кінцевому підсумку, будете платити за рахунками.

На нашу думку, слід, спираючись на зарубіжний досвід, розділити вітчизняний краудфандінг на категорії, тим самим забезпечивши чітке розуміння прав і обов'язків сторін, що беруть участь в кожному конкретному виді краудфандінга, нехай то буде варіант пайової участі користувачів в проектах, отримання винагороди користувачами за грошовий внесок на користь проекту Організатора або, зовсім, безоплатне пожертвування. Також має сенс ввести в чинне законодавство термін «народне фінансування». Слід дати законодавче визначення для кожної зі сторін-учасників. Можливо, варто внести зміни і в податкове законодавство, а саме: ввести податкові пільги для проектів в галузі охорони здоров'я, соціального забезпечення, в духовній сфері, тому що вони, безумовно, мають велике значення для громадян нашої держави.

Які передумови зростання ринку краудфандінга в Україні? На наш погляд, їх три:

– по-перше, гроші приватних інвесторів дуже потрібні економіці. Банківські кредити дуже дорогі, і, якщо економічна ситуація в країні не почне різко покращуватися, компанії будуть прагнути залучати кошти фізичних осіб.

Сегмент кредитування за допомогою краудфандінга буде рости. Зараз подібні моделі кредитування в Україні поки рідкість;

– по-друге, на ринку краудфандінга з'являються проекти, пов'язані з нерухомістю та іншими сферами.

Щоб повірити в ідею, яка приносить прибуток, інвесторам потрібен позитивний досвід. Сучасним якісним проектам потрібно спочатку попрацювати на ринку хоча б рік-два, показати інвесторам дохідність, і тоді, можливо, в краудфандінг повірить більше людей;

– по-третє, фінансова грамотність в Україні в найближчому майбутньому буде зростати. У віддаленій перспективі будуть з'являтися якісно нові інвестори.

Молоде активне покоління набагато краще розуміє, що накопичення можна і потрібно інвестувати, а в світі існують не тільки банківські депозити. Крім того, це покоління мріє про фінансову свободу і вірить в її можливість.

Список літератури:

1. Інвестиції по-українськи і «краудфандінг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukr.net/news/investicii_po_ukrainski_i_kraudfanding-10761341-1.html
2. Краудфандінг – нове джерело екофінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www. climateinfo.org.ua/content/kraudfanding-nove-dzherelo-eko-finansuvannya

3. Коли в Україні з’явиться краудфандінг? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukraine-poyavitsya-kraudfanding
4. Краудфандінг: на що здатні приватні мікроінвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://digit.ru/business/20130709/403158833.html

Зиненко В.В., Фуга А.П., Исхакова Е.Н.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРАУДФАНДИНГ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье изучается краудфандинг как современный механизм модернизации государственной финансово-инвестиционной системы. С целью лучшего осмысления понятия было пересмотрены различные его трактовки и было уделено внимание историческом происхождении этого термина. В этой работе приведены цели, миссии, виды, преимущества и минусе краудфандинг. Проанализированы мировые и украинские платформы для краундфандингу. Исследована история развития краунфандинга в Украине.
Ключевые слова: финансы, инвестиции, финансирование, краунфандинг, инновации.

Zinenko V.V., Fuga A.P., Iskhakova E.N.
University of Customs and Finance

PROBLEMS OF INTRODUCTION AND USE OF CROWDFUNDING IN UKRAINE

Summary
The article is telling about crownfounding as a modern mechanism of modernization of the state financial and investment system. Various interpretations were revised and attention was paid to the historical origin of this term to better understand the concept. The goals, missions, types, advenatages and disadvantages are presented in this work.The history of development of crownfounding in Ukraine is investigated.
Keywords: finance, investments, financing, crownfunding, innovations.

УДК 338.48

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАХОВИХ ПРОГРАМ В ТУРИЗМІ

Івченко Л.О., Сушкова К.П.
Національний університет харчових технологій

У статті досліджено напрямки розвитку туристичного страхування. Обґрунтовано доцільність і необхідність включення додаткових послуг в туристичний страховий поліс. Оцінено ступень подорожчання туристичної подорожі при використанні розширеного страхового покриття. Визначено перспективи підвищення ефективності страхування в туристичній сфері.
Ключові слова: страхування, туризм, вартість страхового полісу, додаткові послуги туристичного страхування.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Поряд з впевненим зростанням показників виїзного туризму, в Україні відмічається підвищення вимог до якості туристичного продукту, який пропонується його виробниками. Страховий поліс є невід’ємною складовою якісного туристичного продукту. Розуміння важливості туристичного страхування є ознакою високої страхової культури туристичного оператора, страховика і самого туриста. При чому, всі сторони цього трикутника зацікавлені в наявності якісного туристичного страхування. Протягом декількох останніх років з’явилася достатня кількість робіт наукового характеру, в яких досліджується стан страхового ринку в туризмі і розробляються рекомендації щодо розширення стандартного пакета туристичного страхового поліса [6, с. 24].

Але, по-перше, довіра населення до діяльності страхових компаній досі залишається вельми низькою, навіть незважаючи на підвищення якості надання та впровадження нових страхових продуктів. По-друге, споживачі туристичного продукту і, відповідно, потенціальні покупці туристичного страхового полісу у своїй більшості не є постійними читачами відповідної наукової літератури. Тому саме перед туристичними операторами і агентами, які безпосередньо спілкуються із споживачами туристичних послуг, стоїть задача просування нових страхових програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей додаткових видів страхування туристів присвячені праці таких авторів як: А. В. Бодня, Н. О. Ботвіна, О. М. Грабчук, В. М. Зайцева, М. А. Іванченко, Н. В. Михайлова, В. В. Карцева, О. Б. Пономарьова, Н. В. Рібун та ін. Зокрема, в роботі Н. О. Ботвіної [3] відмічається, що правильно розрахована тарифна ставка забезпечує рівновагу доходів і витрат страхової компанії та є необтяжливою для туриста. Якщо в ланцюжку взаємовідносин туриста і страхової компанії присутнє туристичне підприємство, його дохід і репутація суттєво залежить від якості страхових послуг. Загальні проблеми туристичного страхового ринку України, до розв'язання яких мають бути залучені державні органи, банки, Ліга страхових організацій України розглядаються в роботі В. М. Зайцевої [5]. Неминучість змін в загальній системі страхування і необхідність її вдосконалення підкреслюється практично всіма авторами. Але тема залишається відкритою і потребує подальшого дослідження і розробки практичних рекомендацій.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану туристичного страхування в Україні, обґрунтування доцільності використання нових видів страхування туристів з точки зору оцінки вартості страхового полісу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страхування в туризмі – система взаємозв'язків між страховою компанією і туристом по забезпеченню захисту життя, здоров'я та майнових інтересів громадян під час туристичної подорожі. Страхові компанії забезпечують комплексний особистий і майновий страховий захист туристів під час подорожей за кордон та в межах України. Основні складові вартості страхового поліса – це: тривалість поїздки, територія дії поліса, набір ризиків і розмір страхової суми, вік застрахованої особи, ступень активності туриста під час подорожі [2, с. 815].

Комплексні програми страхування включають в себе обов'язкові для подорожуючих види страхування, відповідно до Закону України «Про туризм» [1], а також інші види страхування, на вибір споживачів туристичних послуг з метою уникнення додаткових витрат і фінансових збитків у непередбачених ситуаціях під час туристичних подорожей (рис. 1).

Отож, туристичне страхування пропонує широкий спектр послуг, необхідних для успішного функціонування індустрії туризму. Страхування туристів та туристичних організацій можна поділити на особисте страхування туристів, майнове страхування туристів та страхування відповідальності туристичних організацій [3, с. 221]. Особисте страхування в туризмі має відповідну специфіку. Основними страховими випадками особистого страхування, на випадок якого турист придбає страховий поліс, є нещасний випадок, страхування від хвороби під час подорожі та на випадок смерті чи загибелі.

Страхові компанії зазвичай пропонують обов'язкові стандартні програми страхування туристів. Туристичні оператори, що співпрацюють з певними страховими компаніями, теж включають в свій туристичний пакет стандартну страховку, отримуючи свій відсоток за реалізацію. Турист, що купує стандартний страховий поліс, вартість якого досить низька в Україні, не замислюється про наповненість придбаного ним продукту. На даний час саме так склались взаємовідносини сторін, що приймають безпосередню участь у туристичному страхуванні. Але нові часи вимагають від всіх учасників туристичного страхового ринку розуміння того, що вміст стандартного полісу не є достатнім. Дійсно, страхові компанії, які активно працюють в туризмі, розробляють і надають можливість включення в поліс додаткових ризиків або умов. Крім того, поширюються варіанти комплексних пропозиції від страховиків [5, с. 335]. Програми, які пропонуються різними страховими компаніями, не мають єдиної класифікації [9]. Крім звичних страхових програм (A, B, C, D) різними страховими компаніями використовуються найрізноманітніші назви для пропонованих страхових продуктів (Classic, Gold, Platinum, Travel, Multitravel, Lite, Optimal, Sport, Driver, Agelimited, Visa, Snow Polic, Standart, Business, Elite, Student і т.і.). Відсутність однаковості в пропонованих туристам страхових продуктах різних компаній ускладнює їх аналіз та вибір.

Варто відзначити, що у зв'язку зі зміною порядку перетину кордону розвиток додаткових послуг у сфері страхування туризму змінився. Безвізовий режим, який набув чинності з червня 2017 року, надає українцям можливість подорожувати по Європі без віз на термін не більше 90 днів. Тому витрати українців на консульські збори і послуги візових центрів скоротились. Одночасно зріс попит на транспортні послуги, а це – Страхування Зелена Карта в напрямку Європи [8]. Слід нагадати, що

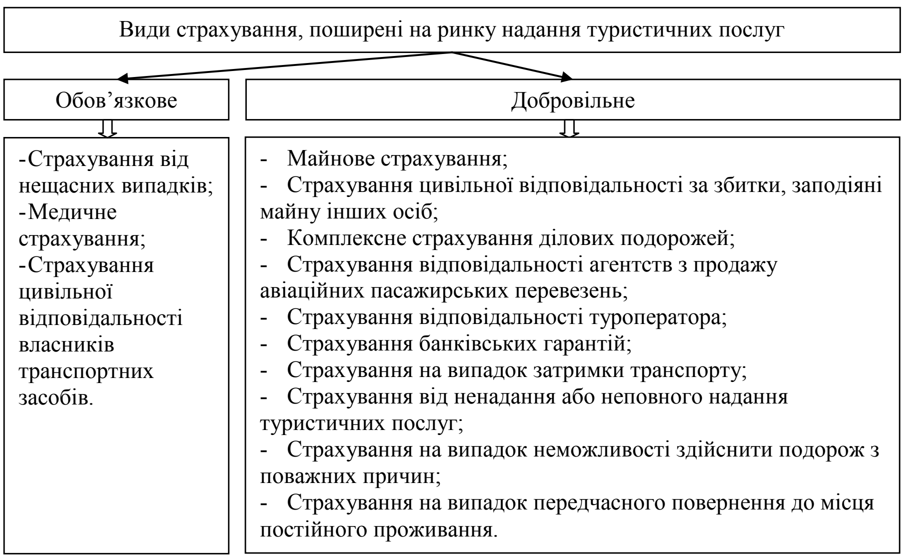

Рис. 1. Види страхування, поширені на ринку надання туристичних послуг (згруповано автором на основі [4, с. 3])

в Україні туристичне страхування не виділяється в окремий вид. Але аналітики відомого журналу «Insurance TOP» при формуванні рейтингу страхових компаній напрямок «туризм» розглядають як один з головних [8]. Які ж компанії найбільш активно працюють в туристичному страхуванні?

У табл. 1 наведено рейтинг страхових компаній по добровільному страхуванню туристів за 1 півріччя 2017 року.

Таблиця 1

Рейтинг страхових компаній по добровільному страхуванню туристів за 1 півріччя 2017 року (згруповано за даними [8])

№	Страхові компанії	Премії, тис. грн.	Виплати, тис. грн.	Рівень виплат, %
1	ERV	49 279	18 985	38,53
2	VUSO	48 569	11 496	23,67
3	PZU Україна	48 495	17 990	37,10
5	ТАС СГ	21 508	4 746	22,07
6	УКРФІНСТРАХ	20 021	13 404	66,95
7	Провідна	16 305	5 794	35,54
8	ПЕРША	12 470	5 862	47,01
9	КНЯЖА	12 278	4 734	38,55
10	АХА Страхування	11 594	6 946	59,91
11	Універсальна	11 216	1 908	17,01

Так, упродовж першого півріччя 2017 року лідером у рейтингу страхових компаній по добровільному страхуванню туристів являється страхова компанія ERV (страхові премії по цьому виду страхування склали 49279 тис. грн., страхові виплати становили 18985 тис. грн., а рівень виплат становив 38,53%). За підсумками 2014–2016 років перше місце у наведеному списку займала компанія PZU, хоча показники перших трьох лідерів близькі один до одного і набагато випереджають показники компаній, наступних за ними. Слід відмітити, що протягом останніх трьох років спостерігається зростання середнього рівня виплат за добровільним медичним страхуванням туристів. Серед компаній, що аналізуються, найвищий рівень виплат демонструвала компанія ERV(40,9% в 2016р і 38,53% в першому півріччі 2017р.). Темпи зростання цього показника найвищі в PZU (середній ланцюговий приріст за останні три роки складає 5,4%).

Відомо, що вартість туристичного поліса залежить від країни подорожі, тривалості поїздки і розміру страхової суми. Страхові виплати здійснюються у відповідності до розмірів встановлених конкретною країною лімітів: страховий ліміт для Туреччини, Єгипту – 15 тис. дол. США, для США, Канади, Китаю, Японії, Австралії – 50 тис. дол. США. Страхове покриття за договором туристичного страхування для країн Європи складає 30 тис. євро. Мінімальна ціна полісу при відвідуванні Євросоюзу протягом тижня становить 5–6 євро, річне перебування в регіоні обходиться страхувальникові в 160–200 євро [8]. Найдешевші поліси страхування – для масових туристичних напрямків: Туреччина, Єгипет, Болгарія. Як вже зазначалося, зазвичай такі поліси покривають вартість швидкої допомоги, термінового амбулаторного та стаціонарного лікування, невідкладних хірургічних операцій, медикаментів, евакуацію застрахованого.

У табл. 2 представлено спробу оцінити ступень подорожчання страхового полісу від включення до пакету додаткових пропозицій. Як вже було відмічено, зробити це можна тільки приблизно, бо відсутня однаковість в назві туристичних страхових пакетів, які пропонуються різними компаніями і, відповідно, дещо відрізняється наповненість цих програм.

Але, дані таблиці надають уявлення як про ступінь зростання ціни самого страхового пакету, так і в порівнянні з вартістю путівки, яку купує турист. Для порівняння в таблицю були включені стандартні і туристичні пакети з максимально можливим страховим покриттям чотирьох компаній. Відповідно, складено перелік додаткових страхових послуг. На перший погляд при включенні в страховий пакет додаткових послуг дійсно відбувається істотне подорожчання страховки (від 18.5% в ERV до 62,7 в АХА). Але, якщо звернути увагу на те, що вартість путівки на цей період, наприклад, до Італії складає біля 22000 тис. грн, загальні витрати туриста, який поміняв в компанії PZU стандартну страховку на «Еліт», збільшаться на 143 грн., що складе всього 0,65% зростання. В компанії VUSO відбудеться збільшення вартості страховки на 202 грн, що складає біля 1% загального подорожчання подорожі. Здається корисним нагадати ціни на деякі послуги, які можуть знадобитися туристу в Італії: юридична консульта-

Таблиця 2

Подорожчання туристичної страховки від включення додаткових послуг (листопад 2017 р., 10 днів, Європа, за даними офіційних сайтів)

Страхові компанії	Вартість стандартної страховки, грн.	Додаткові страхові пропозиції		Відсоткове подорожчання страховки у зв'язку із включенням додаткових опцій, %
		Вид додаткових послуг	Сума, грн.	
ERV	311,93	– надзвичайне подовження перебування – дострокове повернення – відшкодування при затримці авіарейсу – надзвичайний приїзд третьої особи – юридична допомога – виплата при втраті особистих документів – організація доставки до місця призначення при поломці авто – страхування затримки або втрати багажу	Пакет «розширене покриття» 369,63	18,5
VUSO	413,66		«Пакет XXL» 615,66	48,83
PZU Україна	373,00		Пакет «Еліт» 516,00	38,34
АХА Страхування	283,90		Пакет «Преміальний» 461,92	62,71

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ція – від 100 євро, видалення зуба – біля 850 євро, консультація стоматолога – 250 євро.

Варто відзначити, що ціни на різні види страхування туристичних послуг серед найбільш конкурентоспроможних страхових компаній суттєво не відрізняються. Тому бачиться доцільним рекомендувати як менеджерам туристичного бізнесу, які дбають про свою репутацію, так і співробітникам страхових компаній надання для клієнтів доступної і прозорої інформації щодо вмісту розширеного страхового пакету, його переваг і вартості. Клієнту повинно стати зрозумілим, що набагато дешевше купити додаткові страхові послуги, чим платити за них під час перебування за кордоном.

Як показує практика, ті, хто хоча б один раз зіткнувся з подібними проблемами в поїздці, в подальшому, виїжджаючи за кордон, завжди купують страховку. При цьому крім стандартної медичної страховки можна убезпечити себе і в разі інших непередбачених обставин [5, с. 337].

Зважаючи на поширення страхування в галузі туризму, можна прогнозувати підвищення ролі інших страхових продуктів, які стосуються захисту від майнових та фінансових ризиків, які виникають в українського туриста при виїзді за кордон. Страхування туризму відіграє значну роль для покупців та продавців туристичних послуг, оскільки воно забезпечує нормальне функціонування суб'єктів туристичного ринку, сприяє вирівнюванню фінансових витрат та регулюванню грошового обороту в країні.

Висновки. Отже, для підвищення рівня безпеки туриста, поширення привабливості особистого страхування та удосконалення туристичного продукту всім учасникам організації туристичної подорожі доцільно було б розширювати діапазон страхових послуг. Активна, прозора і доступна позиція всіх зацікавлених сторін є необхідною умовою успішного розвитку туристичного бізнесу в країні.

Список літератури:

1. Про туризм: Закон України від 11.02.2015, підстава 124–19 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 241. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр
2. Бодня А. В., Іванченко М. А., Пономарьова О. Б. Визначення проблем страхового ринку та їх вирішення / А. В. Бодня, М. А. Іванченко, О. Б. Пономарьова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Випуск 5. – С. 814–817.
3. Ботвіна Н. О. Фінансові аспекти розвитку страхування туристичних ризиків / Наталія Олександрівна Ботвіна // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 21. – № 1. – С. 220–224.
4. Грабчук О. М. Особливості розвитку страхування туризму в Україні / О. М. Грабчук // Інвестиції: 24 практика та досвід. – 2015. – № 7. – С. 1–5.
5. Зайцева В. М. Шляхи вдосконалення систем страхування в туризмі / В. М. Зайцева // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Випуск 10. – С. 335–338.
6. Михайлова Н. В., Карцева В. В. Особливості страхування відповідальності в туристичному бізнесі / Н. В. Михайлова, В. В. Карцева // Науковий Вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – Випуск 5.2(101). – С. 57–60.
7. Рібун Н. В. Особливості ринку страхування у сфері туризму / Н. В. Рібун // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 274–281.
8. Офіційний сайт «Форіншурер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com
9. Ліга страхових організацій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uainsur.com/.

Ивченко Л.А., Сушкова К.П.
Национальный университет пищевых технологий

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАХОВЫХ ПРОГРАММ В ТУРИЗМЕ

Аннотация
В статье исследованы направления развития туристического страхования. Обоснована целесообразность и необходимость включения дополнительных услуг в туристический страховой полис. Оценена степень подорожания туристической поездки при использовании расширенного страхового покрытия. Определены перспективы повышения эффективности страхования в туристической сфере.

Ключевые слова: страхование, туризм, стоимость страхового полиса, дополнительные услуги туристического страхования.

Ivchenko L.O., Sushkova K.P.
National University of Food Technologies

MODERN FORMATION TRENDS OF INSURANCE PROGRAMS IN TOURISM

Summary
In the article the peculiarities of tourism insurance development are analyzed. The necessity to add supplementary services in the tourist insurance policy are explained. The level of trip price increase with the use of extended insurance coverage is estimated. The perspectives of the insurance efficiency rise in the tourism sector are determined.
Keywords: insurance, tourism, cost of insurance policy, additional services of travel insurance.

УДК 338.43

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ВИСОКООЛЕЇНОВОГО СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

Ільків Л.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розкрито поняття високоолеїнового соняшнику та його значення для споживачів. Досліджено сучасний стан виробництва такого соняшнику в світі та Україні. Обґрунтовано умови розвитку виробництва та формування ефективності. Визначено перспективи нарощування виробництва високоолеїнового соняшнику в Україні.
Ключові слова: прибуткова культура, високоолеїновий соняшник, рослинна олія, олеїнова кислота, якісний продукт, розвиток виробництва.

Постановка проблеми. Сьогодні однією з найприбутковіших, отож і найпоширеніших, культур в Україні є соняшник. При цьому світові тренди такі, що споживання рослинної олії зростає і буде зростати. Особливу зацікавленість у світової харчової індустрії викликає високоолеїнова соняшникова олія. Саме вона може стати перспективою для наших аграріїв.

Попит на високоолеїнову олію нині формується в основному країнами Євросоюзу. У найближчому майбутньому очікується його підвищення у зв'язку із запровадженням обов'язкового маркування продуктів із зазначенням джерела олії. Основними причинами розвитку галузі високолеїнової соняшникової олії стала популяризація здорового харчування в розвинених країнах, а також потреба світової олієжирової промисловості в нових видах олії, які мають необхідні якості, але є дешевшими проти олії з аналогічними характеристиками (наприклад, оливкової).

Незважаючи на беззаперечну корисність продукту, не кожен українець сьогодні обирає для споживання високоолеїнову олію, проте вона є на столі в більшості європейців. Адже понад 70% високоолеїнової олії, яку виробляють в Україні, поки що експортують.

Для виробників соняшнику в Україні вирощування високоолеїнових гібридів може стати унікальною можливістю отримати додатковий прибуток із кожного гектара без додаткових витрат (технологія вирощування високоолеїнового соняшнику не відрізняється від звичайного). Однак, незважаючи на всі переваги, частка такого соняшнику в структурі виробництва в Україні невелика й становить близько 4% (нинішнього сезону в Україні під цією культурою було засіяно лише 200 тис. га). У країнах ЄС 50% посівів соняшнику – це високоолеїнові гібриди (переважно у Франції, Іспанії, Угорщині та Румунії). Проте навіть за такого невеликого обсягу саме Україна є найбільшим у світі виробником високоолеїнової олії [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів підвищення ефективності виробництва соняшнику займаються багато науковців, зокрема відомі вітчизняні вчені-економісти: В.Г. Андрійчук, Ю.В. Бабенко, О.В. Воронянська, С.Ю. Кучеренко, І.І. Лукінов, П.М. Макаренко, П.Т. Саблук, В.П. Федоряка, М.Й. Хорунжий, Л.Г. Чернюк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень і численні публікації, питання вирощування саме високоолеїнового соняшнику вимагають окремого дослідження. До основних з них відносяться обґрунтування соціально-економічних засад, підвищення урожайності та якості насіння, дотримання сівозмін, не повною мірою розглянуті аспекти ефективного використання ресурсного потенціалу галузі, питання підвищення ефективності виробництва з рахунком оптимального його розміщення в найбільш сприятливих для вирощування умовах, скорочення витрат на всіх етапах переробки соняшнику і просування продукції переробки до споживача.

Тому, недостатня вивченість зазначених питань, їх науково-теоретична значимість та практична цінність зумовили вибір теми дослідження, його мету і спрямованість поставлених завдань.

Формулювання цілей статті. Головною метою дослідження є визначення поняття високоолеїно-

вого соняшнику і його значення для споживачів, основних тенденцій в світі та необхідності ефективного розвитку такого виробництва в Україні, виходячи із сучасних умов і можливостей.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні близько половини насіння соняшнику, яке пропонують на ринку національні насіннєві компанії США, відноситься до високоолеїнового. Західна Європа почала вирощувати високоолеїновий соняшник 10 років тому і засіває зараз ним більші площі, ніж звичайним соняшником. На різниці в цінах між високоолеїновою і звичайною соняшниковою олією в Західній Європі отримують високі доходи.

В Україні вирощують 32% світового обсягу насіння соняшнику – 13,3 млн. тонн (рис. 1). Соняшникової олії виробляється 4,66 млн. тонн. За останні десятиліття виробництво зросло в 7–8 разів.

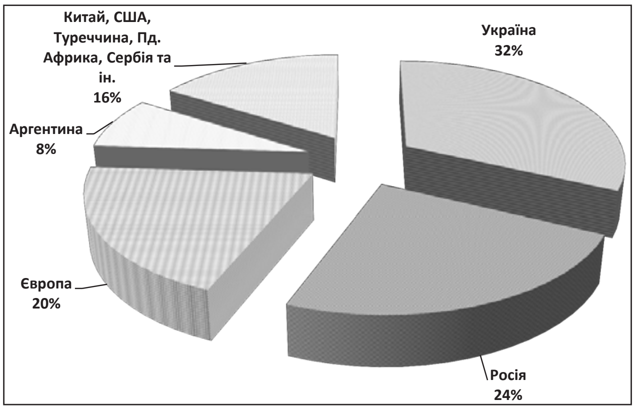

Рис. 1. Вирощування соняшнику в Україні та світі

Джерело: [2]

Більшість продукції експортують, оскільки внутрішнє споживання становить 450–500 млн. тонн із тенденцією до зростання.

Україна – це ключовий регіон для розвитку цієї культури. Ми маємо повний набір сприятливих факторів для зростання. У Західній Європі посівні площі останні 15 років постійно зменшуються, під культуру відводяться найбідніші ґрунти. У нас ситуація з площами навпаки.

Основними конкурентами на європейському ринку є: Румунія – 1 млн га; Болгарія – 850 тис. га; Іспанія – 650 тис. га; Туреччина та Франція по 550 тис. га; усього по ЄС – близько 5 млн га; Україна – 6 млн га. Як бачимо, потенціал у вітчизняного виробника є.

Разом з тим і в нашій державі існують гібриди цієї культури, які є більш прибутковими, ніж звичайні. Це – високоолеїнові гібриди. Такі сорти соняшнику були розроблені за допомогою традиційних методів селекції – на основі комерційно успішних високоврожайних сортів.

Отже, високоолеїновий соняшник – це соняшник з вмістом в олії олеїнової кислоти омега-9 понад 82% і низьким вмістом лінолевої кислоти омега-6 [3].

Для споживачів особливим є те, що зменшуються ризики для здоров'я, адже вживання високоолеїнової олії замість трансжирів та низьке виділення канцерогенів під час термообробки знижує кількість серцево-судинних захворювань. Більше того, високоолеїнові олії містять дуже багато вітаміну Е (45 мг / 100 г) та олеїнової кислоти (омега 9), які є необхідними для багатьох біохімічних процесів організму. Генетичний потенціал вмісту олеїнової кислоти в насінні такого соняшнику є найвищим серед усіх олійних культур – до 95%. Взагалі, соняшникова олія містить не більше 35% олеїнової кислоти, таким чином високоолеїнова вважається більш якіснішою і може конкурувати навіть з оливковою. Адже в оливкову законодавство дозволяє підмішувати інші олії, які не є корисними (наприклад, 70% – оливкової, 30% – ріпакової чи іншої), тоді як високоолеїнова на 100% є корисним продуктом [4].

Отже, олія з таким складом має унікальні властивості, які підвищують її економічну ефективність:

- стає більш стійкою до окислення. А це, в свою чергу, збільшує строки її зберігання приблизно в п'ять разів. Завдяки цьому виробникам не потрібно витрачати додаткові кошти на збільшення терміну придатності.
- такий склад олії економічно більш вигідний. Він скорочує енергоспоживання при виготовленні маргаринів на 10–15%.

А як відомо, виробництво натурального, якісного корисного продукту має бути базовим принципом діяльності будь-якого підприємства. Тому, завдяки всім цінним якостям гібриди соняшника, з яких отримуємо високоолеїнові олії, користуються попитом у Європі і за них готові платити великі гроші. Через це інші гібриди соняшника виявилися майже витіснені з полів Європи.

Таким чином, популярність високоолеїнової олії в світі зростає. Експерти оцінюють світовий попит на таку олію більш ніж в 2,5 млн т/рік, в тому числі приблизно в 800 тис. т на ринку ЄС. Вже зараз така олія коштує на 13% дорожче за звичайну соняшникову [5].

Високоолеїнову соняшникову олію в основному купують заклади громадського харчування – у багатьох країнах це закріплено на законодавчому рівні. Наприклад, в ЄС і США ввели законодавчі обмеження на використання в харчовій промисловості окремих видів олій, зокрема трансжирів. Це стимулювало виробників шукати альтернативні якісні, але не настільки дорогі в порівнянні з оливковою олією джерела жирів, яким і є високоолеїнова соняшникова олія. Її також застосовують у косметичній промисловості, для виготовлення технічних масел і біопалива.

Зараз найбільшими виробниками високоолеїнових культур є США та країни Європи: Франція, Португалія, Іспанія, Італія та Австрія. Саме в них надзвичайно високий відсоток засіяності площ високоолеїновими культурами. Наприклад, в США це всі 100%, тоді як у Франції і Португалії 60% та 41% відповідно. Лідерами експорту високоолеїнової соняшникової олії є Нідерланди (22%), Великобританія (19%), Італія (16%) та Іспанія (13%) [6].

З одного боку, це свідчить про надзвичайну розвиненість ринку, з іншого – потенціал для росту майже вичерпано, тоді як попит постійно зростає. Його покликані задовольнити країни, ринки яких мають великий потенціал для розвитку високоолеїнових культур: Аргентина та держави СНД. У першій під високоолеїнові культури віддано всього 15% посівних площ, а в Україні – 4%.

В першому півріччі 2017 року з України було експортовано 24,5 тис. тонн високоолеїнової со-

няшникової олії, що є рекордним місячним обсягом відвантажень. Всього з початку 2016/17 МР експорт даної продукції з країни склав максимальні за всю історію 120 тис. тонн, що в 3 рази перевищує показник за аналогічний період попереднього сезону (40,8 тис. тонн) [6].

Наразі географія експорту української високоолеїнової олії розширилася – з 21-ї країни до 29-ти. Основний обсяг продукції, як і раніше, направляється у Європу. Хоча частка європейських країн в експорті скоротилася до 67% (з 91% 2015/2016 МР, в кількісному вираженні). При цьому найбільшими покупцями цієї продукції були Великобританія і Нідерланди (по 16% від загального обсягу), а також Італія (13%), Іспанія (11,5%) і Франція (8%). Також збільшили закупівлі країни Азії (28% від загального обсягу відвантажень), зокрема Малайзія (7%), Іран (6%), Індія (6%), Китай (4%), ОАЕ (2%) [7].

Нині є спроби розвивати внутрішній продаж. Також є невеликий досвід збуту високоолеїнової олії підприємствам, які виробляють шоколадну продукцію, рибні пресерви тощо. Однак експерти одностайно визнають, що внутрішнього ринку високоолеїнової олії в Україні, на жаль, поки що немає. Основними сегментами внутрішнього ринку могли б стати кондитерська промисловість (виготовлення шоколаду, глазурі), масложирова галузь (виробництво майонезів), молочна промисловість (виробництво морозива), а також фаст-фуди й інші заклади громадського харчування з їх численними фритюрами. Роздрібні продажі драйвером розвитку вітчизняного ринку високоолеїнової олії навряд чи виявляться. Судячи з досвіду розвитку світового ринку такої продукції, бутильований сегмент в Україні може охопити не більше ніж 10%.

Проте, зростання площ високоолеїнового соняшнику в світі та і в Україні також пов'язано із зростанням попиту на таку олію з боку промисловості та серед населення через зростання популярності здорового способу життя, а також у зв'язку із премією, яку платять торгівельні компанії та олійно-жирові підприємства за високоолеїновий соняшник. Як правило, премія платиться за насіння, що містить більше ніж 83–84% олеїнової кислоти. Розмір такої премії залежить від попиту і врожаю та щороку змінюється. Наприклад, у 2013 році така надбавка коливалася у межах 80–120 євро за тонну, в 2015-му не перевищувала 90 євро, а в 2016 році впала до 20–40 євро, хоча окремі компанії зі світовим ім'ям пропонують і 130 євро. За інформацією експертів, у серпні 2017 р. премія в середньому по ринку становила $50–110 [7]. Тому виробникові бажано укладати трирічний контракт з фіксованою ціною і премією.

На сьогодні на ринку насіння конкуренція дуже висока. Однак, гібриди соняшника закордонних виробників мають інший екотип і в цьому поступаються вітчизняній продукції. У них немає стійкості до ряду патогенних захворювань, властивих нашому краю. Переваги закордонного насіння у високій врожайності, але вони можуть проявитися лише в ідеальних умовах вирощування. А досягнути цього в реаліях нашого життя дуже складно. Проте, високоолеїнова соняшникова олія буде поступово витісняти з ринку звичайну соняшникову олію за рахунок більш високої якості.

Однак, як би активно не розвивався внутрішній ринок, фахівці прогнозують перемогу експорту. Навіть за сприятливого розвитку ситуації частка внутрішнього ринку високоолеїнової олії може зрости за найближчі 5 років максимум до 10%. Адже попит на таку олію у Європі й Південно-Східній Азії величезний.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, виробництво високоолеїнового соняшнику є досить перспективним. Факторами рентабельності вирощування соняшнику є те, що: попит на рослинні олії випереджає темпи зростання ВВП на душу населення; розвинені ринки висловлюють побоювання у зв'язку з загрозою здоров'ю і приймають нові постанови; наразі в Україні не використовуються 25% екстракційних потужностей, що призводить до дефіциту насіння соняшнику в обсязі 3 млн т.; темпи розвитку потужностей випереджають темпи зростання обсягів виробництва соняшнику.

Вигода для тих фермерів, котрі вирощують високоолеїновий соняшник є вища ціна, а щодо ризику, то він є завжди, тому аграрій, який вирішив вирощувати високоолеїновий соняшник, передусім має думати про те, як забезпечити стабільне виробництво. Найбільша проблема у вирощуванні високоолеїнового соняшнику – це ізоляція 300–400 м від іншого соняшнику. Тому потрібно узгоджувати сівозміни із сусідніми полями і власниками та підбирати місце для посіву. Не кожен елеватор погоджується приймати такий соняшник на зберігання. У вологі роки є ризик, що соняшник може потрапити під дощ і з'являться хвороби. Мають місце значні витрати на логістику: вартість відправки, дорожче приймання та зберігання. Такі чинники впливають на розмір прибутку, але попри це високоолеїновий соняшник вирощувати вигідно.

Причина чому високоолеїновий соняшник не залишається в Україні: вітчизняний споживач не володіє інформацією про корисні властивості такої олії. Стратегія виробників – постійно бути присутніми на цьому ринку.

Тому, на нашу думку, головними тенденціями рівня споживання соняшникової високоолеїнової олії до 2020 р. є:

- середнє зростання рівня споживання у світі – 8,1%; ЄС – 10,2%
- виведення на ринок похідної продукції з високим вмістом олеїнової кислоти: річне зростання – 19%
- дефіцит на високоолеїнову олію в країнах ЄС до 2020 р. збільшиться втричі
- з'явиться ринок блендів олій (що включають високоолеїнову) для забезпечення гнучкості ціноутворення і розширення асортименту

На нашу думку, в наступні роки світові посівні площі під високоолеїновий соняшник після декількох років зростання відреагують на збільшення пропозиції і зменшення закупної ціни (скоротяться), але подальше скорочення виробництва призведе до подальшого росту цін на продукцію. І українські аграрії, які зробили ставку на цю культуру, жодним чином не будуть у програші.

Список літератури:

1. В Україні росте попит на високоолеїнову соняшникову олію [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-roste-popit-na-visokooleinovu-sonasnikovu-oliu
2. Перспективи соняшнику. «Високоолеїнова» ніша [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://msb.aval.ua/news/?id=25886
3. Гібрид соняшника [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://terra-yug.com.ua/ua/gibryd-sonjashnyka-ua.html
4. Вироблена в Україні високоолеїнова соняшникова олія якісніша за оливкову [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://poshtivka.org/vyroblena-v-ukrayini-vysokooleyinova-sonyashnykova-oliya-yakisnisha-za-olyvkovu/
5. Високоолеїнова олія коштує дорожче [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://propozitsiya.com/ua/visokooleyinova-oliya-koshtuie-na-13-dorozhche-za-zvichaynu-sonyashnikovu
6. Експорт високоолеїнової олії сягнув рекорду. Українська аграрна конфедерація [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agroconf.org/content/eksport-visokooleyinovoyi-oliyi-syagnuv-rekordu
7. Третину високоолеїнової олії експортувала одна компанія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://landlord.ua/tretinu-visokooleyinovoyi-oliyi-eksportuvala-odna-kompaniya/

Илькив Л.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ВЫСОКОЛЕИНОВОГО ПОДСОЛНЕЧНИКА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыто понятие высокоолеинового подсолнуха и его значение для потребителей. Исследовано современное состояние производства такого подсолнуха в мире и Украине. Обоснованы условия развития производства и формирования эффективности. Определены перспективы наращивания производства высокоолеинового подсолнуха в Украине.
Ключевые слова: прибыльная культура, высокоолеиновый подсолнух, растительное масло, олеиновая кислота, качественный продукт, развитие производства.

Ilkiv L.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EFFICIENCY OF SUNFLOWER PRODUCTION WITH HIGH OIL CONTAINING IN UKRAINE

Summary
In the article the concept of high-oil sunflower and his value is exposed for consumers. The modern state of production of such sunflower is investigational in the world and to Ukraine. The terms of development of production and forming of efficiency are reasonable. The prospects of increase of production of high-oil sunflower are certain in Ukraine.
Keywords: profitable culture, high-oil sunflower, vegetable oil, oil acid, quality product, development of production.

УДК 336.027:334.72

УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОЇ САНАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Карпець О.С., Слинько О.Ю.
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

У статті пропонується удосконалення класичної моделі фінансової санації підприємства з використанням методів імітаційного моделювання. Побудована імітаційна модель оцінки ефективності санаційних заходів, що базується на розрахунках показників фінансового стану підприємства, та відображує його реальний стан. За допомогою моделі були здійснені імітаційні експерименти, умови яких відповідали запланованим санаційним заходам. В результаті проведених експериментів були отримані прогнозні оцінки фінансових показників та здійснений вибір найбільш ефективних заходів. Впровадження обраних на основі моделі рішень дозволить підприємству вийти з кризового стану у майбутніх періодах.
Ключові слова: фінансова санація, модель, імітаційне моделювання, санаційні заходи, прогнозування, ефективність, імітаційний експеримент.

Вступ. Сьогодні вітчизняні підприємства змушені функціонувати в умовах економічної та політичної нестабільності, у зв'язку з чим багато з них перебувають на межі ліквідності. Невпевненість у завтрашньому дні, надмірне податкове навантаження, залежність від зовнішніх джерел фінансування, недостатність власних коштів через високий рівень інфляції – все це призводить до виникнення на підприємствах кризи ліквідності. Залежно від глибини кризи підприємство потребує негайного застосування заходів щодо відновлення його платоспроможності. Підготовка таких заходів санаційного характеру повинна опиратися на всебічний аналіз фінансово-господарчої діяльності підприємства з точки зору виявлення внутрішніх джерел його оздоровлення, планування та прогнозування можливих наслідків реалізації обраних заходів. Об'єктивну оцінку ефективності санаційних заходів дозволяє отримати використання широкого спектру економіко-статистичних та математичних методів.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Дослідженню питань управління фінансовою санацією підприємства присвячено багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, що присвячені різним аспектам управління фінансовою санацією, обґрунтування найбільш адекватних заходів фінансового оздоровлення, вибору джерел фінансування санаційних заходів, визначенню умов та термінів їх впровадження та іншим. Серед дослідників, що пропонують для оцінки ефективності санаційних заходів застосування математичних методів та моделей, варто виділити таких видатних вчених, як Т.С. Клебанову [2], В.С. Пономаренко [3], О.В. Раєвнєву [3–4], О.О. Терещенко [5–6], Т.А. Говорушко [7] та інших.

У даній статті пропонується доповнити та розширити існуючі підходи до використання методів економіко-математичного моделювання для оцінки ефективності заходів фінансової санації підприємств у стані кризи.

Метою дослідження є побудова імітаційної моделі оцінки ефективності впровадження сана-

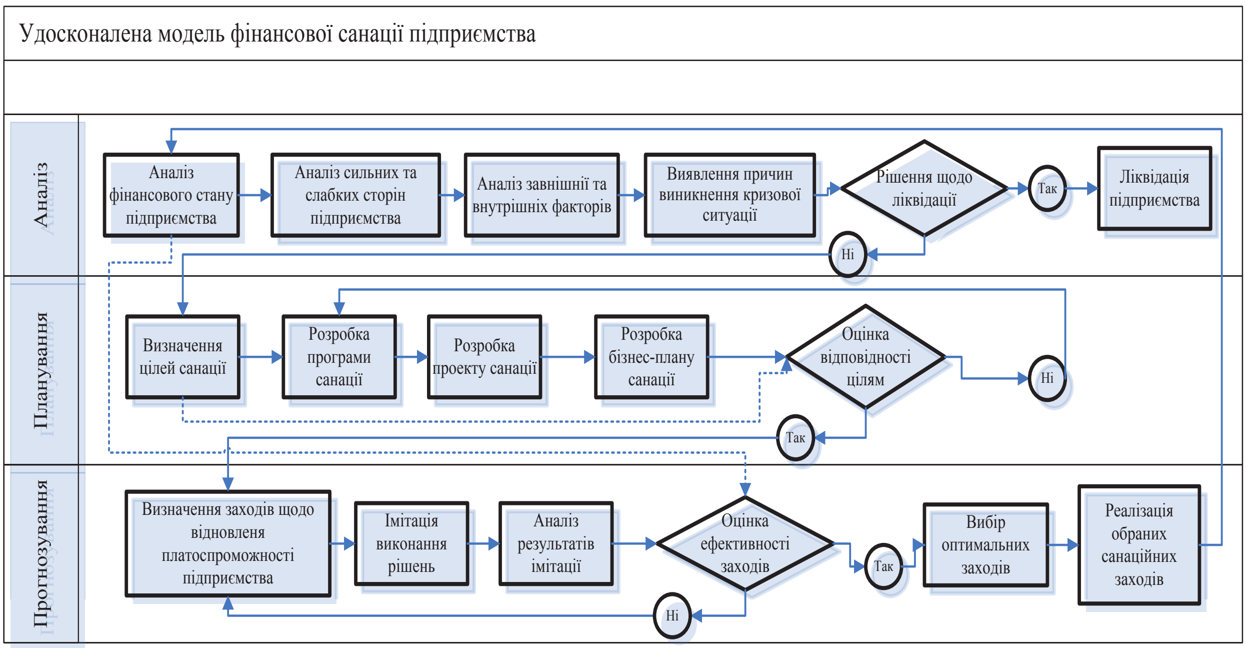

Рис. 1. Удосконалена модель фінансової санації підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [1, 5–7]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ційних заходів на підприємстві, яка б охоплювала всі основні показники діяльності підприємства, враховувала імітацію випадкових впливів та дозволяла оцінити наслідки запланованих до прийняття заходів щодо відновлення ліквідності та платоспроможності підприємства. Аналіз результатів імітації виконання рішення покликаний дати оцінку придатності обраних заходів з точки зору досягнення поставленої мети.

Результати дослідження. Опираючись на класичну модель фінансової санації [1, 5–7], пропонується удосконалити класичний підхід до процесу фінансового оздоровлення підприємства шляхом побудови розширеної моделі фінансової санації, зображеної на рис. 1. Відповідно до запропонованої моделі, у процесі фінансового оздоровлення підприємства пропонується виділити три етапи: аналіз, планування та прогнозування. Саме етап прогнозування є тим елементом, що дозволить доповнити класичну модель фінансової санації.

Основним завданням етапу аналізу є виявлення (ідентифікація) фінансової кризи. Даний етап починається з комплексного аналізу господарської діяльності підприємства, на підставі якого виявляються сильні та слабкі сторони підприємства, визначаються зовнішні та внутрішні фактори кризи, її причини та глибина. На підставі результатів аналізу робиться висновок про доцільність фінансового оздоровлення підприємства. У тому випадку, коли підприємство перебуває у глибокій кризі, і відсутні реальні перспективи його оздоровлення, приймається рішення про ліквідацію. Якщо ж підприємство має реальні шанси на покращення фінансового стану, переходять до етапу планування його санації.

На етапі планування фінансового оздоровлення підприємства, перш за все, необхідно визначити цілі санації, які повинні бути адекватними результатам здійсненого аналізу на попередньому етапі. Головною метою санації має стати відновлення платоспроможності та ефективності діяльності підприємства на довгострокову перспективу. У межах головної мети слід встановити і тактичні цілі, наприклад, визначитись з новим асортиментом продукції, ринком збуту, встановити цільові рівні планового прибутку, виторгу від реалізації, аналітичних показників. Відповідно до встановленої мети розробляється програма санації, під якою розуміють систему взаємопов'язаних заходів, спрямованих на виведення підприємства з кризи [5]. Наступними завданнями даного етапу є розробка проекту та бізнес-плану санації, які розробляються на базі санаційної програми і містять техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення визначених цілей, графіки здійснення заходів та інші питання. Важливим моментом на даному етапі є постійний контроль та координація санаційних заходів з встановленою метою санації. У разі невідповідності комплексу запропонованих заходів встановленим цілям, необхідне коригування та доопрацювання плану санації.

Третім, найважливішим етапом санаційного процесу є прогнозування ефективності запланованих заходів. На цьому етапі пропонується вирішувати наступні завдання: визначити перелік запланованих санаційних заходів, здійснити імітацію впровадження обраних заходів, проаналізувати отримані результати з точки зору ефективності рішень, що імітуються, та обрати саме ті з них, які дійсно дозволять підприємству досягти запланованого результату. Результатом даного етапу має стати набір оптимальних санаційних заходів, які, за результатами прогнозування мають покращити становище підприємства, а саме: відновити його платоспроможність та ефективність його діяльності.

Прогнозування ефективності санаційних заходів доцільно здій-

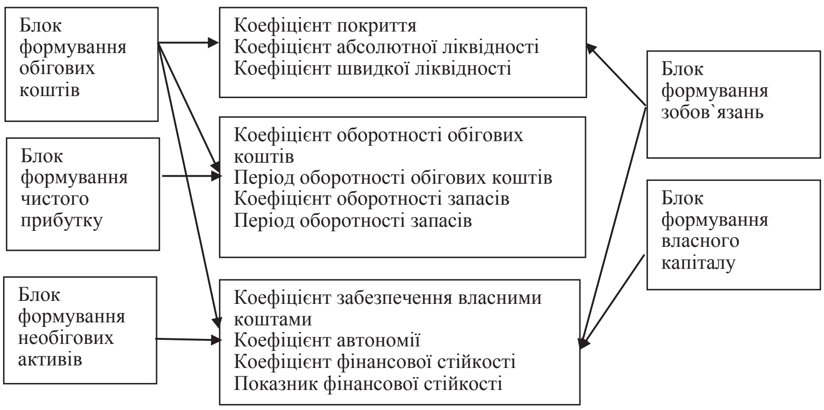

Рис. 2. Узагальнена схема імітаційної моделі реалізації санаційних заходів

Джерело: розроблено авторами

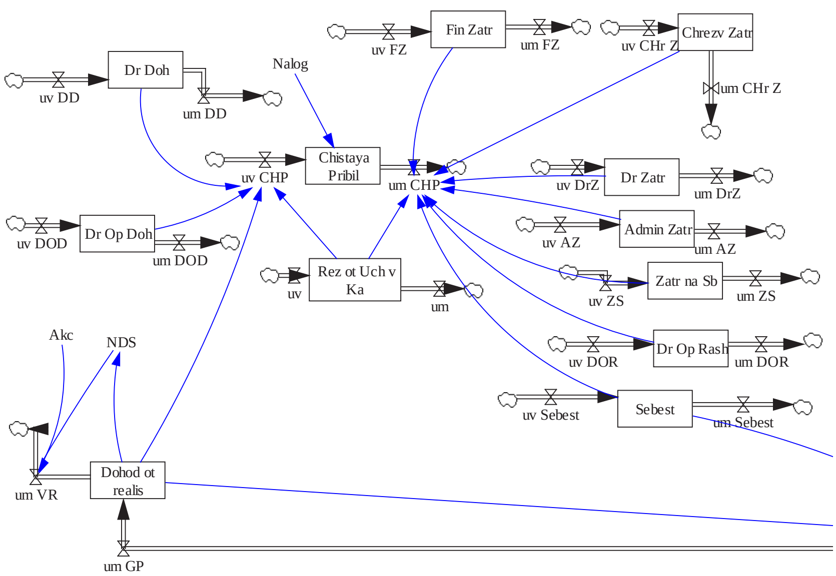

Рис. 3. Блок формування чистого прибутку підприємства

Джерело: розроблено авторами

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

снювати на базі моделі імітації діяльності підприємства, яка б охоплювала всі основні показники діяльності підприємства та враховувала імітацію випадкових впливів. Для побудови такої імітаційної моделі необхідно використати оціночні показники аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій [6–7]. З урахуванням цього імітаційна модель прогнозування ефективності санаційних заходів повинна містити в собі наступні блоки: блок формування необігових активів; блок формування обігових коштів; блок формування чистого прибутку; блок формування власного капіталу; блок формування зобов'язань підприємства. Загальна схема побудованої моделі показана на рис. 2. Стрілками показаний вплив того чи іншого блоку на формування оціночних показників.

Реалізація запропонованої моделі можлива з використанням засобів для побудови потокових імітаційних моделей, а саме – програмного пакету Vensim, що забезпечує високий рівень побудови та імітації моделей системної динаміки, заснованих на взаємодії і взаємному впливі досліджуваних показників один на одного.

Концептуальна схема імітаційної моделі оцінки ефективності санаційних заходів підприємства наведена на рис. 3–6.

Блок формування чистого прибутку (рис. 3) побудований на основі загальноприйнятої методики розрахунку чистого прибутку підприємства. При цьому враховуються всі доходи та витрати, які несе підприємство у аналізованому періоді. Також необхідно враховувати доходи підприємства: операційні доходи, дохід від участі в капіталі та інші доходи.

Блок формування оборотних активів та формування оціночних показників приведений на рис. 4. Оборотні активи представлені у постатейному розрізі, тобто: запаси: виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція; векселі одержані; дебіторська заборгованість; поточні фінансові інвестиції; грошові кошти; інші оборотні активи.

Блоки формування власного капіталу (рис. 5), а також необоротних активів (рис. 6) включають наступні показники:

власний капітал: статутний капітал, пайовий капітал, додатковий вкладений капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток, несплачений капітал та вилучений капітал;

необоротні активи: нематеріальні активи, незавершене будівництво, основні засоби, довгострокові фінансові інвестиції та інші необоротні активи.

Модель була побудована і налаштована на основі реальних показників фінансової звітності підприємства, що перебуває у кризовому стані, за 2011–2016 роки. Розраховані за моделлю значення оціночних показників та реальні значення

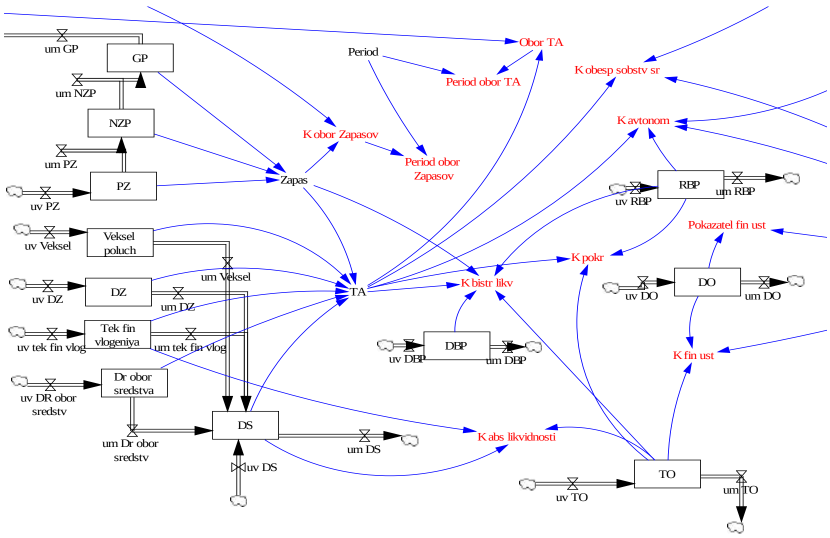

Рис. 4. Блок формування оборотних активів та оціночних показників

Джерело: розроблено авторами

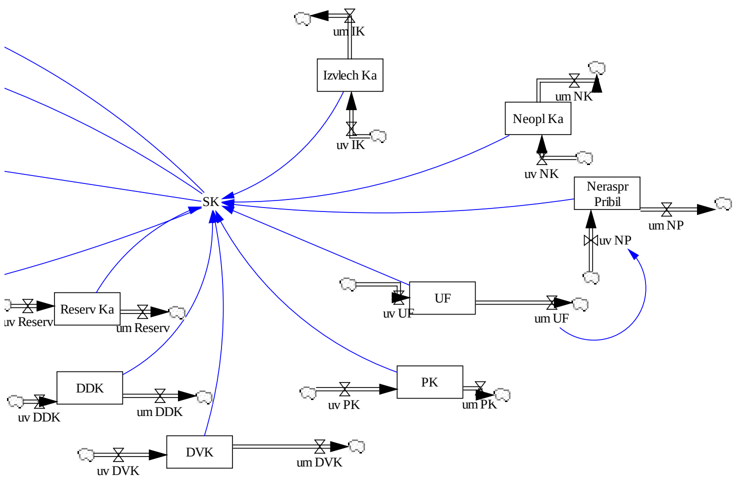

Рис. 5. Блок формування власного капіталу

Джерело: розроблено авторами

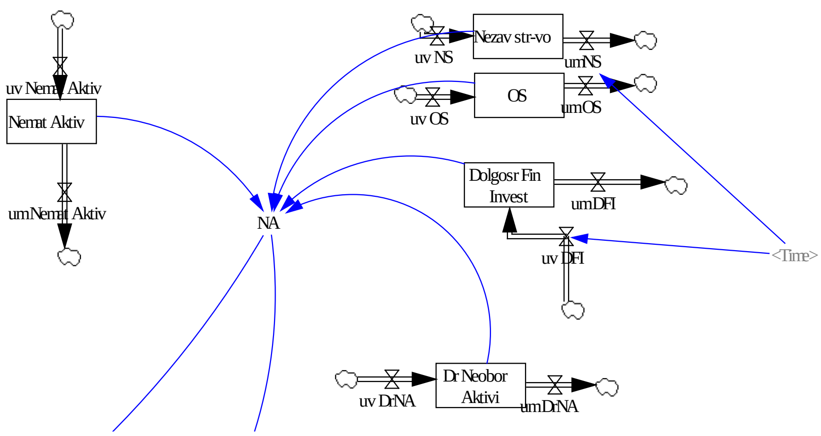

Рис. 6. Блок формування необоротних активів

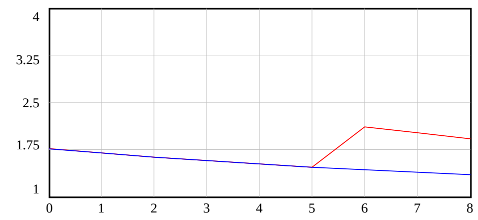
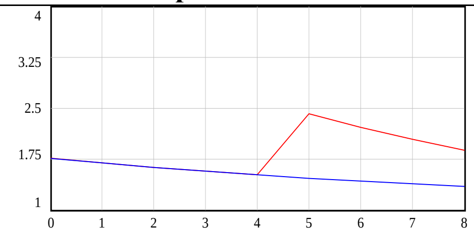
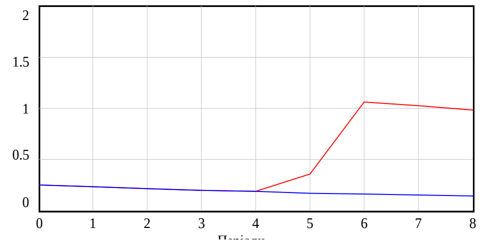
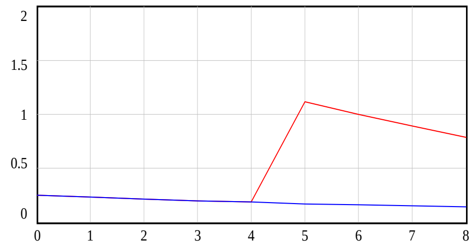
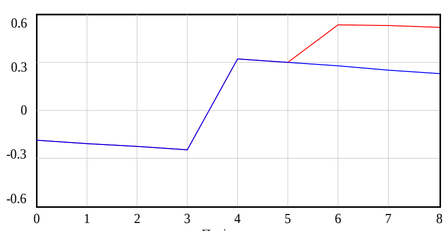
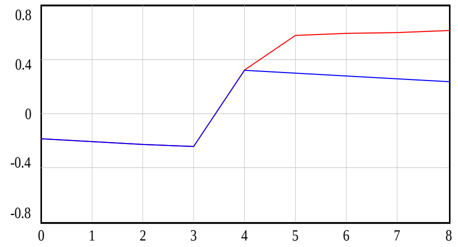
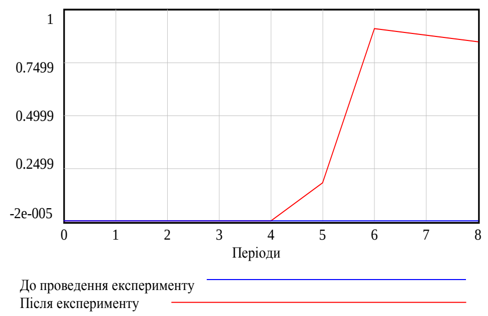
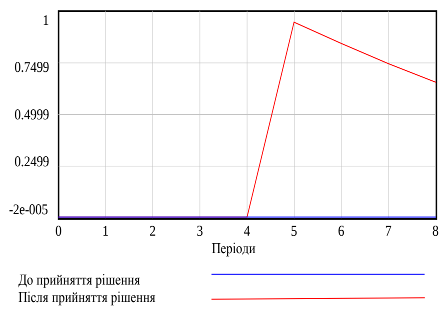
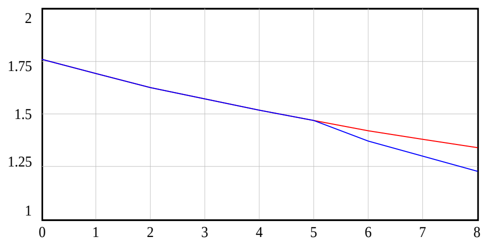
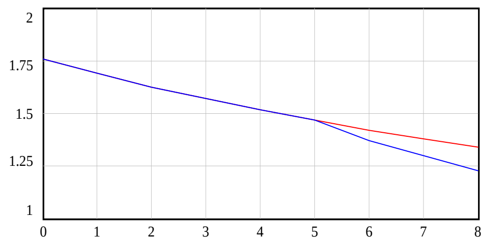
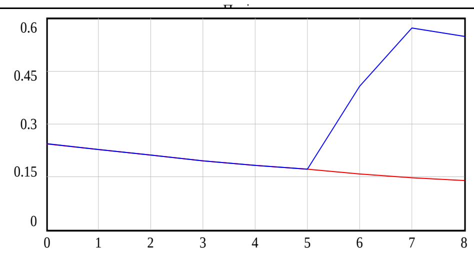
Джерело: розроблено авторами

за 2016 рік, а також їх абсолютні відхилення, що дають змогу оцінити точність побудованої моделі, наведені на рис. 7.

Середнє абсолютне відхилення реальних та модельних даних оціночних показників моделі дорівнює 0,61, а середнє відносне складає -1,46%, що підтверджує близькість між реальними фінансовими результатами та імітованими, тобто свідчить про високу точність побудованої моделі. Це підтверджує той факт, що побудована модель

Таблиця 1

Вплив запропонованих санаційних заходів на динаміку оціночних показників моделі

Захід	Реалізація окремих активів	Зворотний лізинг
Коефіцієнт покриття		
Коефіцієнт швидкої ліквідності		
Коефіцієнт забезпечення власними коштами		
Коефіцієнт абсолютної ліквідності		
Захід	**Оптимізація структури запасів**	**Факторинг**
Коефіцієнт покриття		
Коефіцієнт швидкої ліквідності		Без змін

відбиває реальний стан на підприємстві, тобто, і виходячи з модельних даних можна зробити висновок, що аналізоване підприємство знаходиться у стані кризи ліквідності.

Висока точність результатів побудованої моделі дає змогу здійснити імітаційні експерименти, умови яких будуть відображувати заходи відновлення платоспроможності. За результатами моделювання експериментів можна зробити вибір найефективніших рішень щодо виведення підприємства із кризи.

Для вибору найбільш ефективних рішень було складено та проаналізовано множину можливих заходів щодо поліпшення ліквідності та платоспроможності підприємства [1, 5–7], серед яких обрані допустимі, а саме:

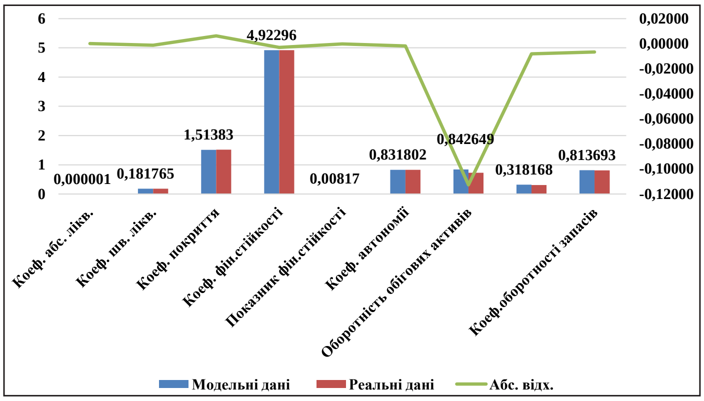
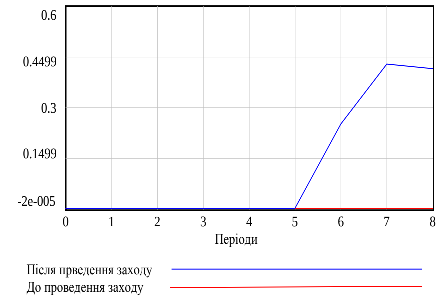
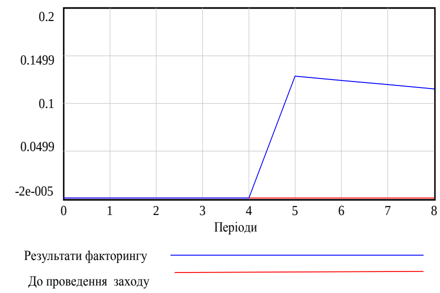
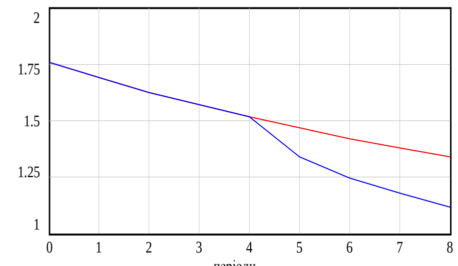
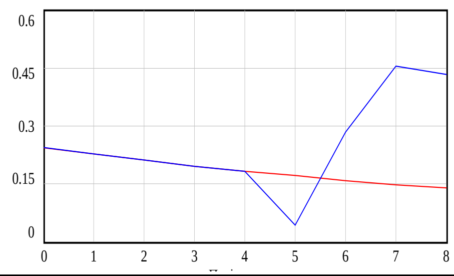
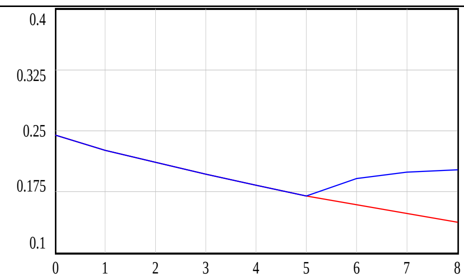
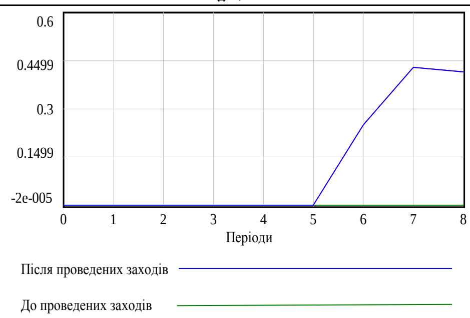
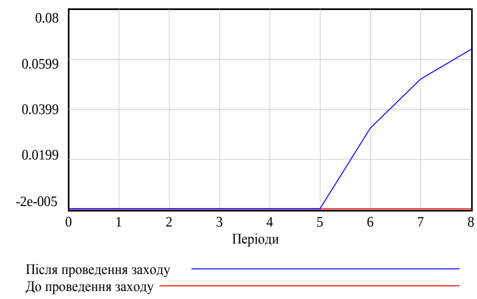

Рис. 7. Значення реальних та модельних даних імітаційної моделі та їх відхилень, од.

Джерело: розроблено авторами

Закінчення таблиці 1

Захід	**Оптимізація структури запасів**	**Факторинг**
Коефіцієнт абсолютної ліквідності		
Захід	**Оптимізація структури запасів та факторинг**	**Заморожування капітальних вкладень**
Коефіцієнт покриття		Без змін
Коефіцієнт швидкої ліквідності		
Коефіцієнт абсолютної ліквідності		

Джерело: розроблено авторами

1. Реалізація об'єктів основних та оборотних активів.

2. Використання зворотного лізингу.

3. Оптимізація структури оборотного капіталу.

4. Рефінансування дебіторської заборгованості (факторинг).

5. Одночасна оптимізація структури виробничих запасів та факторинг.

6. Замороження інвестиційних вкладень.

Для подальшого вибору найефективніших рішень щодо фінансової санації підприємства слід провести порівняльну характеристику допустимих заходів. Покажемо на рис. 8–9 результати їх імітації на прикладі динаміки грошових коштів підприємства. Періоди 1–4 на рис. 8–9 відповідають даним 2016 року. Періоди 5–8 – прогнозовані дані на 2017 рік.

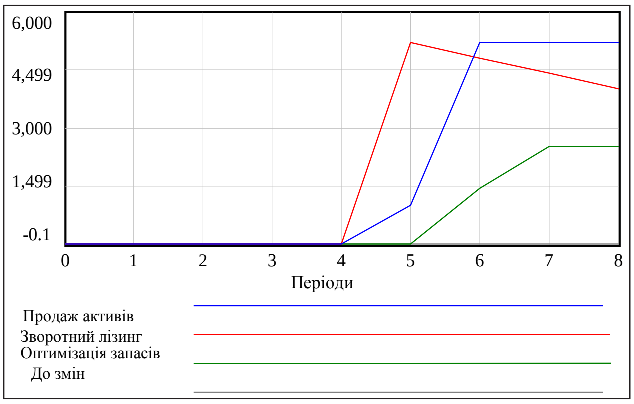

Рис. 8. Динаміка грошових коштів у результаті імітації заходів 1–3, млн. грн.

Джерело: розроблено авторами

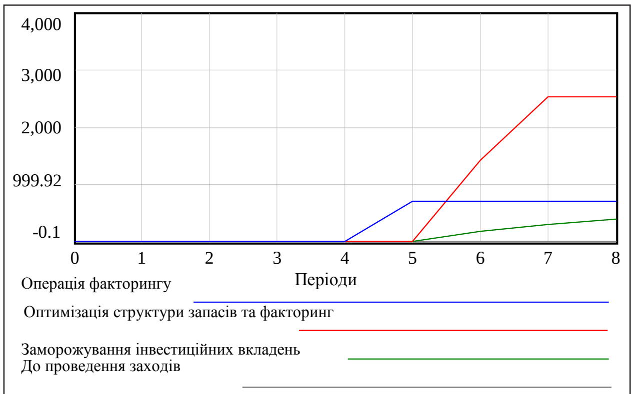

Рис. 9. Динаміка грошових коштів у результаті імітації заходів 4–6, млн. грн.

Джерело: розроблено авторами

Проаналізувавши наведені графіки, можна зробити висновки про те, що в першій групі заходів найкращим можна вважати рішення про продаж активів, а в другій – одночасна оптимізація структури запасів та проведення операції факторингу.

Прогнозний вплив здійснених заходів підвищення ліквідності підприємства на оціночні показники фінансово-господарського стану показано у зведеній табл. 1.

Результати впливу проведених заходів на оціночні показники стали основою для ранжування результатів проведених експериментів. Зведемо виставлені ранги по кожному експерименту. Результати зведемо у табл. 2. За ранговими оцінками можна зробити висновки про найефективніші рішення щодо відновлення ліквідності та платоспроможності підприємства.

Таблиця 2

Значення сумарних рангів санаційних заходів

Назва санаційного заходу	**Сумарний ранг ефективності заходу**	**Місце заходу у загальному рейтингу**
1. Реалізація активів	22	2
2. Зворотний лізинг	21	1
3. Оптимізація запасів	24	3
4. Факторинг	32	4
5. Оптимізація запасів та факторинг	22	2
6. Замороження капітальних вкладень	34	5

Після здійснення ранжування можна зробити висновок, що найефективнішим із запропонованих заходів щодо відновлення платоспроможності досліджуваного підприємства у 2017 році є операція зворотного лізингу. Друге місце посідають заходи з реалізації об'єктів основних та оборотних активів та здійснення одночасної оптимізації структури обігових коштів і реструктуризації дебіторської заборгованості. На третьому місці – здійснення тільки оптимізації структури обігових коштів. Рішення щодо проведення факторингу та замороження капітальних вкладень мають найменший вплив на покращення оціночних показників, тому на даному етапі діяльності підприємства їх впроваджувати не варто.

Висновки. У статті пропонується удосконалення класичної моделі фінансової санації підприємства з використанням методів імітаційного моделювання. З цією метою була побудована імітаційна модель оцінки ефективності санаційних заходів, за допомогою якої був реалізований механізм прийняття рішень про відновлення платоспроможності та ліквідності підприємства. Побудована модель відображає реальний стан підприємства, базується на розрахунках показників фінансового стану та дозволяє оцінити наслідки впровадження можливих заходів щодо підвищення ліквідності та платоспроможності. В результаті проведених експериментів з моделлю був здійснений вибір найефективніших з точки зору покращення оціночних коефіцієнтів фінансово-господарського стану заходів. Реалізація обраних заходів дозволить значно поліпшити платоспроможність та ліквідність підприємства. Завдяки проведеним операціям підприємство у майбутньому періоді має вийти із стану кризи ліквідності. Отже, удосконалення моделі фінансової санації дозволить прогнозувати ефективність санаційних заходів для підприємств, що опинились у кризовому стані.

Список літератури:

1. Зеліско І. М. Управління фінансовою санацією підприємства: навчальний посібник / І. М. Зеліско. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2015. – 320 с.
2. Механизмы и модели управления кризисными ситуаціями: монографія / Под ред. Т. С. Клебановой. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. – 200 с.
3. Пономаренко В. С. Механізм санаційного управління підприємством: засади формування та моделі реалізації: монографія / В. С. Пономаренко, О. В. Раєвнєва, С. О. Степуріна. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 304 с.
4. Раєвнєва О. В. Санаційна стратегія промислового підприємства: механізм формування та моделі реалізації / О. В. Раєвнєва, М. М. Берест – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. – 344 с.
5. Терещенко О. О. Управління фінансовою санацією підприємств: підруч. / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
6. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник // О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.
7. Управління фінансовою санацією підприємства [текст]: підручник. / Т. А. Говорушко, І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 400 с.
8. Хаустова В. Є. Теоретичні аспекти виникнення та розвитку кризових явищ в економіці / В. Є. Хаустова, П. В. Проноза // Проблеми економіки. – № 4. – 2011. – С. 13–23.

Карпец О.С., Слинько О.Ю.
Западнодонбасский институт
Межрегиональной Академии управления персоналом

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОДЕЛИ ФИНАНСОВОЙ САНАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИМИТАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье предлагается усовершенствование классической модели финансовой санации предприятия с использованием методов имитационного моделирования. Построена имитационная модель оценки эффективности санационных мероприятий, которая базируется на расчетах показателей финансового состояния. С помощью модели были осуществлены имитационные эксперименты, условия которых соответствовали запланированным санационным мероприятиям. В результате проведенных экспериментов были получены прогнозные оценки финансовых показателей и осуществлен выбор наиболее эффективных мероприятий. Реализация избранных на основе модели решений позволит предприятию выйти из кризисного состояния в будущих периодах.
Ключевые слова: финансовая санация, модель, имитационное моделирование, санационные меры, прогнозирование, эффективность, имитационный эксперимент.

Karpets O.S., Slynko O.Yu.
Zahidnodonbaskyy Institute
of the Interregional Academy of Personnel Management

IMPROVEMENT OF THE ENTERPRISE FINANCIAL SANATION MODEL WITH USING SIMULATION METHODS

Summary
The article is about the improvement of the enterprise financial sanation classical model with using simulation methods. The model for assessing the effectiveness of sanation measures, based on calculations of the financial state indicators. It shows the real enterprise state. Some simulation experiments were performed using the model. The conditions of the experiments corresponded to the planned sanation measures. As a result of the experiments, prognostic estimates of effectiveness were obtained and a selection of the most effective measures was made. Implementation of the best decisions will allow the company to exit the crisis situation in future periods.
Keywords: financial sanation, model, simulation modeling, sanation measures, forecasting, efficiency, simulation experiment.

УДК 336.671

ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА: ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ

Кириленко К.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглянута роль прибутку, як ключового показника діяльності підприємства. Визначено, що в сучасних умовах значна частка підприємств взагалі не отримує прибутку, що призводить до їх ліквідації та банкрутства. Обґрунтовано, що прибуток є метою, результатом, стимулом і чинником економічної безпеки діяльності підприємства. Можливість отримання більшого прибутку спонукає керівників підприємств шукати більш ефективні способи використання ресурсів. Визначено, що рівень і сума прибутку складаються під впливом безлічі факторів, що впливають на неї як негативно, так і позитивно. У статті наведені різноманітні підходи до класифікації факторів, що впливають на формування прибутку підприємства, обґрунтовано власний підхід. Наведено чинники зростання прибутковості та запропоновано шляхи підвищення прибутку підприємств України.
Ключові слова: підприємство, прибуток, реалізація продукції, рентабельність, ціна, якість продукції.

Постановка проблеми. При переході до ринкової системи економічних відносин в Україні підприємства отримали самостійність в плануванні своєї господарської та економічної діяльності [5].

Досвід довів життєздатність і ефективність ринкового механізму в забезпеченні збалансованості економіки, у раціональному використанні трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, у створенні гнучких виробництв, сприйнятливих до запитів споживачів і досягненням науково-технічного прогресу. Ринок стимулює підприємства до рішучих дій в оволодінні новими методами господарювання, перебудові своєї діяльності.

В умовах ринку підприємство є головним об'єктом господарювання, незалежним товаровиробником, економічний простір для якого практично є необмеженим, але цілком залежить від уміння працювати беззбитково, адаптуючись до умов мінливого економічного середовища. В умовах ринкових відносин основну роль в системі економічних показників відіграють показники фінансових результатів, в яких відображені різні сторони виробничої, збутової, постачальницької і фінансової діяльності підприємства. У зв'язку з цим гострою потребою стало всебічне і детальне вивчення прибутку, що займає центральне місце в загальній системі вартісних інструментів і важелів управління економікою. Це виражається в тому, що фінанси, кредит, ціни, собівартість та інші важелі прямо чи опосередковано пов'язані з прибутком. Від глибини пізнання економічних категорій доходу та прибутку, а також їх раціонального використання залежить ефективність діяльності підприємства в короткостроковому періоді, перспективи його розвитку.

Маса прибутку як основний фінансовий результат діяльності підприємства, залежить перш за все від якості та кількості реалізованої продукції, продуктивності праці, ступеня використання основних виробничих фондів та інших чинників. Отже, необхідно розробити та реалізувати на практиці механізм управління з метою досягнення максимального соціально-економічного ефекту [7].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема прибутковості підприємства досліджувалась багатьма вченими та економістами. Різні напрями фінансової діяльності і зокрема прибутку висвітлюються в наукових працях І. Бланк [1], К. Макконнелл [4], С. Кучеркова [3] та багато інших дослідників.

В роботах вчених знайшли обґрунтування теоретичні основи та методичні засади фінансової діяльності підприємств та, зокрема, їх прибутковість. В наукових працях згаданих дослідників висвітлюються окремі положення управління прибутком підприємства, які необхідно поглиблювати та вдосконалювати.

Метою статті є проведення аналізу теоретичних положень категорії прибутку підприємства, їх узагальнення (поглиблення) на сучасному етапі розвитку ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки прибуток є основним показником оцінки господарської діяльності підприємств, так як в ній акумулюються всі доходи, витрати, втрати, узагальнюються результати господарювання. Сучасна економічна думка розглядає прибуток як доход від використання факторів виробництва, тобто праці, землі і капіталу. Можна виділити наступні визначення прибутку: по-перше, це оплата за послуги підприємницької діяльності, по-друге, це плата за новаторство, за талант в управлінні фірмою, по-третє, це плата за ризик, за невизначеність результатів підприємницької діяльності.

Прибуток, будучи певним видом оплати в діяльності підприємства, являє собою досить складну економічну категорію, значення якої незмірно зростає. У сучасних умовах ринкових відносин саме ця категорія відповідає на питання: «що купувати?», «як продавати?», «для кого продавати?» [1].

У марксистській літературі прибуток – це форма додаткової вартості, одержуваної від найманої праці. К. Маркс [9] при розгляді оборотності капіталу бачив у прибутку ще одне джерело – швидкість руху капітальної вартості. Й. Шумпетер [12] вважав, що прибуток – це тільки дохід новаторів, який зникає під впливом конкуренції. В цей же час Маркс бачив джерело такого доходу та додаткового прибутку. На заході існує концепція, що одна зі складових частин прибутку йде на оплату, яку несе суспільство за ризик підприємницької діяльності. Звідси, можна зробити висновок про те, що в збільшенні прибутку зацікавлені як підприємства, для яких вона є еквівалентом праці, так і держава. Саме тому на підприємствах необхідно систематично

аналізувати різні аспекти формування, розподілу та використання прибутку.

Звичайно, всі автори мають одну думку, що прибуток представляє собою різницю між доходами та витратами, залишок після проведення всіх розрахунків, фінансовий результат.

Насамперед, успішне функціонування підприємства на ринку того чи іншого товару визначається його здатністю приносити достатній дохід для відшкодування витрат і формування прибутку. Отже, прибуток, будучи фінансовим результатом підприємства, характеризує абсолютну ефективність його діяльності [10].

Результативність діяльності підприємства, тобто його прибутковість, залежить від співвідношення отримуваних доходів та розміру понесених витрат. На підприємствах окремо ведуть два види обліку: бухгалтерський, для визначення фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування, і податковий для визначення розміру прибутку до оподаткування.

Прибуток, у свою чергу, подає сигнал про те, де будуть більш рентабельно вкладені кошти. Прибуток є головним важелем у виробників до збільшення обсягів виробництва продукції, а також скорочення витрат. В ринкових умовах суб'єкт господарювання завжди прагне до того, щоб його виробництво працювало динамічно, що підтверджує необхідність прагнення до максимального прибутку або ж до такої величини прибутку, яка забезпечить йому динаміку зростання. А у свою чергу це допоможе виробнику утримати свої позиції на ринку даного товару.

Отриманий підприємством прибуток може бути використаний для задоволення різноманітних потреб. По-перше, він спрямовується на ігнорування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків. Це досягається вилученням у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності [2].

Отже, отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу. У розподілі прибутку можна виділити два етапи.

Перший етап – це розподіл загального прибутку. На цьому етапі чинниками розподілу є держава і підприємство. У результаті розподілу ясний з учасників одержує свою частку прибутку. Пропорція розподілу прибутку між державою і підприємством має важливе значення для забезпечення державних потреб і потреб підприємства [4].

Пропорції розподілу прибутку між державою і підприємством даються під впливом кількох чинників. Істотне значення при цьому має податкова політика держави щодо суб'єктів господарювання. Ця політика реалізується в сумі податків, що сплачується за рахунок прибутку, у імені об'єктів оподаткування, ставках оподаткування, у порядку надання податкових пільг.

Другий етап – це розподіл і використання прибутку, що залишається в урядженні підприємства після здійснення платежів до бюджету. Чистий прибуток розподіляється і використовується відповідно до статуту підприємства і установчих договорів [3].

За джерелами формування виділяють прибуток від продажу продукції (робіт), а також прибуток від іншої реалізації. Прибуток від продажу продукції (робіт) є основним видом прибутку на підприємстві, безпосередньо пов'язаним з галузевою специфікою діяльності підприємства. Прибуток від іншої реалізації становить дохід від продажу не використовуваних основних фондів, нематеріальних активів, а також дохід від участі в спільних підприємствах, доходи від акцій, облігацій та інших цінних паперів, штрафи, пені тощо [11].

За видами діяльності виділяють прибуток від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Операційний прибуток є результатом виробничо-збутової або основної діяльності для даного підприємства. Результат інвестиційної діяльності частково відбивається у вигляді доходів від участі у спільній діяльності, від володіння цінними паперами та депозитними вкладами Під прибутком від фінансової діяльності розуміється непрямий ефект від залучення капіталу із зовнішніх джерел на умовах більш вигідних, ніж середньоринкові умови.

По складу включених елементів розрізняють маржинальний (валовий) прибуток, прибуток до оподаткування, чистий прибуток. Маржинальний прибуток – це різниця між виручкою – нетто і прямими виробничими витратами з реалізованої продукції. Прибуток до оподаткування характеризує загальний фінансовий результат підприємства. Прибуток до оподаткування являє собою суму фінансового результату від звичайної діяльності та інших доходів і витрат. Чистий прибуток – це сума прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податку на прибуток [6].

Отже, прибуток виступає найважливішим чинником стимулювання підприємницької діяльності, створюючи, в свою чергу, фінансові передумови для її розширення, а також прибуток служить основою розв'язання соціальних і матеріальних потреб трудового колективу.

Багато економістів вважають, що українським підприємствам вдається втриматися на плаву тільки завдяки дешевій робочій силі. Але подібні дії швидше гальмують розвиток підприємства.

Необхідно провести аналіз стану підприємства і розробити організаційно-економічні рекомендації, спрямовані на створення стрункої системи, головним елементом якої є оперативний управлінський облік. Необхідно вести на підприємстві управлінський облік, який буде спрямований на прогнозування, планування, облік витрат, калькулювання собівартості продукції, виконання робіт, аналіз витрат виробництва, надання отриманої інформації для оперативного, тактичного і стратегічного управління поточними витратами і кінцевими результатами діяльності підприємства.

Для підвищення ефективності роботи підприємства першорядне значення має акцентування резервів збільшення обсягів виробництва і реалізації, зниження собівартості продукції (робіт, послуг), зростання прибутку.

Максимальний прибуток підприємство отримає від правильно організованого продажу вироблених товарів, а саме: маркетингові дослідження ринку, дистрибуційних договорів із зазначенням регіонів продажів, чіткої цінової політики, а також гнучкою

системою знижок, спрямовану на збільшення обсягів реалізації продукції (послуг) [8].

Висновки. Прибуток підприємства – це складна фінансово-економічна категорія, яка характеризує ефективність діяльності суб'єктів господарювання і є кінцевою метою їх функціонування. Прибуток підприємства можна розглядати, як економічну категорію, яка визначається за даними фінансової звітності та прибуток, як об'єкт оподаткування, який розраховується з урахуванням вимог податкового законодавства, а саме основних норм і положень Податкового кодексу України.

Фінансово-господарська діяльність підприємства залежить від кінцевого результату – розміру прибутку. Показник прибутку залежить від обсягів виробництва, від витрат на виготовлення продукції, і відіграє важливу роль в економіці підприємства.

Отже, прибуток підприємства є важливою економічною категорією, так він є кінцевою метою діяльності будь-якого підприємства. Тому дуже важливо під час розробки та обґрунтуванні стратегії збільшення прибутковості підприємства врахувати всі чинники і аспекти подальшого розвитку для повного і обґрунтованого визначення величини прибутку і убезпечення його певного рівня. Система формування стратегії збільшення прибутковості підприємства має бути органічно інтегрована із загальною системою управління підприємством, так як прийняття управлінських рішень у будь-якій сфері діяльності підприємства прямо або опосередковано впливає на рівень прибутку, який в свою чергу є основним джерелом фінансування збитку підприємства та зростання доходів його власників і працівників.

Основна фінансова та інвестиційна діяльність підприємства впливає на всі його грошові надходження і витрати.

Важлива роль належить здійсненню на підприємстві всіх організаційних, технічних та економічних заходів щодо зростанню маси прибутку та підвищенню рентабельності виробництва.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що розробляючи загальну стратегію підвищення прибутку, кожне підприємство обирає для себе індивідуальну схему планування, яка відповідає поставленим цілям, потребам та фінансовому стану господарського суб'єкта.

Список літератури:

1. Бердар М. М. Фінанси підприємств. Навч. посіб. / М. М. Бердар. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
2. Бланк И. А. Управление прибылью / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2007. – 768 с.
3. Гетьман О. О. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 313 с.
4. Гончаренко Л. Н. Управление прибылью организаций торговли: монография / Л. Н. Гончаренко, Т. Б. Кувалда, И. С. Метелев. – Омск: Типография «С – Принт», 2007. – 148 с.
5. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: Навч. пос. – 3-тє вид., випр. і доп. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – К.: Знання, 2008. – 483 с.
6. Кучеркова С. О. Фактори формування прибутку в сільськогосподарських підприємствах / С. О. Кучеркова // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 7. – С. 70–72.
7. Мазур О. Є. Ринкове ціноутворення. Навчальний посібник / О. Є. Мазур. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 480 с.
8. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю: Пер. с 14-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 972 с.
9. Маркс К. Капитал / К. Маркс. – Санкт-Петербург: Команда А, 2003. – 902 с.
10. Отпущеннікова О. Н. Вибір методів управління прибутком / О. Н. Отпущеннікова // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Вип. 9. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 37–43.
11. Чорна Л. О. Прибуток як інтегральний показник господарської діяльності підприємства // Ефективна економіка. – 2013. – № 1. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1997&p=2 – URL.
12. Шумпетер Й. А. История экономического анализа. Том 3 / пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2001. – 688 с.

Кириленко Е.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ: ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ

Аннотация
В статье рассмотрена роль прибыли, как ключевого показателя деятельности предприятия. Определено, что в современных условиях значительная часть предприятий вообще не получает прибыли, что приводит к их ликвидации и банкротства. Обосновано, что прибыль является целью, результатом, стимулом и фактором экономической безопасности деятельности предприятия. Возможность получения большей прибыли побуждает руководителей предприятий искать более эффективные способы использования ресурсов. Определено, что уровень и сумма прибыли складываются под влиянием множества факторов, влияющих на нее как негативно, так и позитивно. В статье приведены различные подходы к классификации факторов, влияющих на формирование прибыли предприятия, обоснованно собственный подход. Приведены факторы роста доходности и предложены пути повышения прибыли предприятий Украины.
Ключевые слова: предприятие, прибыль, реализация продукции, рентабельность, цена, качество продукции.

Kyrylenko K.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

ENTERPRISE PROFIT: INVESTIGATION OF THEORETICAL ASPECTS

Summary
In the article the role of profit as a key indicator of the company is considered. Determined that in the modern conditions significant proportion of companies do not make any profit, leading to their liquidation and bankruptcy. Proved that profit is the aim, effect, stimulus and factor of economic security of the enterprise. The possibility of obtaining more profit encourages managers to look for better ways to use resources. It was determined that the level and amount of profit formed under the influence of many factors that affect it negatively and positively. The paper presents various approaches to classification of factors influencing the formation of company profits, grounded own approach. The factors increase profitability and the ways to increase profits of enterprises in Ukraine are presented.
Keywords: factory, profit, sale of products, profitability, price, product quality.

УДК 338.532.4

ІНФЛЯЦІЯ ТА ІНФЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Кифяк В.І., Сироїжко К.В., Дмитрієва О.М.
Чернівецький національний університет Юрія Федьковича

У статті розглянуто еволюцію та динаміку інфляційних процесів в Україні в умовах нестабільної економіки, їх соціально-економічні наслідки та причини. Проаналізовано динаміку індексу інфляції ЄС. Зроблено порівняння індексів інфляції України з ЄС. Висвітлено основні методи подолання інфляції у деяких країнах. Визначено шляхи збалансування інфляційних процесів із застосуванням інструментів імплементації зарубіжного досвіду регулювання зростання цін.
Ключові слова: інфляція, інфляційні процеси, індекс інфляції, монетарна політика, валютний курс, індекс споживчих цін.

Постановка проблеми. Інфляція є причиною та наслідком циклічності економіки, основним фактором впливу на добробут країни, визначальним чинником ВВП, параметром купівельної спроможності валюти та результуючим показником ефективності монетарної політики держави. **Актуальність проблеми** для України зумовлена відсутністю налаштованого механізму регулювання інфляційних процесів. Тож, дослідження еволюції інфляційних процесів в Україні дозволить зрозуміти причини її сьогодні та інструменти її регулювання в майбутньому.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання щодо сутності, змісту, причин виникнення інфляції, напрямів боротьби з нею серед вчених економістів не мають єдиного підходу. Серед вітчизняних та російських науковців дослідженню інфляційного процесу були присвячені численні наукові дослідження. Так, Ю.М. Ганусик досліджував етапи еволюції інфляційних процесів в Україні, а також форми виявлення інфляції, які відрізняються у різних країнах світу. Також він описав закономірності інфляційного процесу в Україні та зв'язок інфляції з циклами економічного розвитку.

Тіверіадська Л.В. та Якименко А.М. у своїй праці дослідили причини інфляції, серед яких виділили як внутрішні, так і зовнішні чинники. Були описані наслідки інфляційних процесів та заходи антиінфляційного регулювання.

Напрями подолання негативних наслідків інфляції досліджували О.І. Барановський, О.І. Уткіна, Я.А. Жаліло та інші. О.І. Барановський у своїй монографії «Фінансова безпека в Україні» також торкнувся питання інфляції. Розділ «Грошовий обіг та інфляційні процеси: безпечний вимір» дає чітке уявлення про безпеку грошового обігу, інфляційних процесів, стан грошової маси в Україні, проблеми, що супроводжують грошовий обіг, та вплив інфляції на соціальноекономічний розвиток держави, а також шляхи забезпечення різновидів фінансової безпеки [1]. О.І. Уткина проаналізувала необхідність таргетування інфляції в Україні, тобто необхідність уведення офіційного значення інфляції Національним банком України, описала передумови та наслідки введення цього монетарного режиму. Я.О. Жаліло стверджував, що для подолання інфляції потрібно застосовувати активну монетарну політику. Як і О.І. Уткина він також дискутує про таргет та про його вплив на інфляційні процеси.

Різноманіття підходів пов'язано з тим, що інфляція у різні часові періоди була спричинена різними факторами внутрішнього та зовнішнього впливу, а відповідно і інструменти збалансування інфляційних процесів та подолання їх негативних наслідків у кожному випадку різні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне досягненням сучасної економічної теорії та дослідження

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

процесів інфляції вітчизняними науковими економістами ряд проблем потребують подальших досліджень, зокрема, дослідження шляхів побудови ефективного гнучкого механізму регулювання інфляційних процесів з урахуванням зарубіжного досвіду.

Мета статті полягає в дослідженні еволюції та аналізі причинно-наслідкових зв'язків динаміки інфляційних процесів в Україні та імплементації зарубіжного досвіду застосування інструментів антиінфляційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфляція як специфічна властивість паперових грошей, їх знецінення, виявляється через зростання цін. Інфляція вимірюється динамікою цін. Вона є обернено пропорційною величиною до цінової динаміки. У світі немає країни, яка б в останні десятиліття тією чи іншою мірою не зазнала втрат від інфляції. Наслідки інфляції складні й різноманітні. Високий її рівень перетворюється на серйозну перешкоду для виробництва, спричинює економічну та соціальну напруженість у суспільстві [2, с. 819].

Головною формою прояву інфляції стало знецінення грошових знаків відносно вартості звичайних товарів, серед яких опинилося і золото, тобто падіння купівельної спроможності грошової одиниці. Якщо цей процес набуває затяжного характеру, то поглиблюється розрив між рівнем цін на внутрішньому ринку країни та на ринках інших країн і світовому ринку в цілому. Виникає знецінення національних грошей щодо іноземної валюти. Це призводить до зниження валютного курсу національних грошей, що послаблює позиції національної економіки на світовому ринку та конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

В економіці України інфляція з'являлася ще в період існування СРСР в 50–60-і роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона носила прихований характер і проявлялась в товарному дефіциті та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини. Значний вибух інфляції відбувся в січні 1992 року, коли були «відпущені» всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватись.

Щоб чітко розуміти процеси, які відбуваються на даний момент, розглянемо зміну та розвиток інфляційних процесів в Україні за усі роки незалежності (табл. 1). Для визначення темпу інфляції застосовується індекс споживчих цін,

Таблиця 1

Індекси споживчих цін у 1992–2017 роках в Україні, %

Рік	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Індекс інфляції	2100	10256	501	281,7	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8
Рік	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Індекс інфляції	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3
Рік	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017 (серпень)**	**-**
Індекс інфляції	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	99,9	-

Таблиця 2

Еволюція інфляційних процесів в Україні

Роки	Характеристика інфляційних процесів
1993	Рівень інфляції був самим високим за всю історію існування України, він склав 10256%. Після цього став зменшуватися, завдяки введення суворої монетарної політики та економічних реформ.
2000	Рівень інфляції удвічі перевищував позначку 20% і становив125,8%
2008–2009	Інфляційні процеси супроводжувалися стабільним курсом гривні, але наприкінці 2018 року відбувся обвал курсу гривні, який привів до кризи у фінансово-банківській сфері. З другого півріччя 2008 року цінова кон'юнктура мала навіть дезінфляційний характер. Відбулося падіння реального ВВП, що супроводжувалось істотним зниженням темпів інфляції, а девальвація гривні з 5,05 до 7,99 грн/дол. не мала принципового впливу на цінову динаміку.
2010–2011	Відбулося відновлення виробництва, яка сприяло відносній стабілізації темпів інфляції у межах 10%.
2012–2013	Економіка знов увійшла у фазу рецесії, а інфляція знизилась до історичного мінімуму [10].
2014–2015	Інфляція почала стрімко зростати. Відбувалося згортання виробництва і значне падіння ВВП. У 2014 році в Україні було зафіксовано один з найвищих рівнів інфляції – 124,9%. Найгостріша політична криза прямо позначилася на стані національної економіки. Наприкінці 2014 року інфляція увійшла у фазу галопуючої, а економіка від рецесії перейшла до стану глибокої депресії. У першому кварталі 2015 року разом зі зростанням інфляції відбулось падіння ВВП на 16 %. Інфляційні процеси, що стрімко почалися в 2014 році, тільки посилилися, підсумковий індекс інфляції в країні був найвищий за всю новітню історію – 143,3%. Тільки за показником природного газу індекс склав 373%, по ЖКГ – 203%, по електроенергії – 166,9%. Подорожчання торкнулося всіх економічних сфер, що в свою чергу відбилося на рівні життя населення.
2016	Індекс інфляції зафіксований на рівні 112,4%, що в порівнянні з вже досить високим стрибком 2015 року було також досить відчутним, як для економіки, так і для населення. Особливо постраждала бюджетна сфера, пенсіонери, соціально вразливі верстви населення. На тлі подорожчання енергоносіїв підвищилися ціни на деякі товари та послуги. З іншого боку, скорочення торгових зв'язків з російськими компаніями привело до того, що пропозиція продовольства на українському ринку зросла. Цьому також сприяв хороший урожай зернових, що також позначилося на уповільненні зростання цін на продовольчу групу товарів.
2017	Економіка країни встояла і на сьогоднішній день демонструє позитивну динаміку зростання незважаючи на значні перешкоди. Індекс інфляції став знову знижуватися, станом на 1 вересня 2017 року склав 0,99 [11].

який розраховується щомісячно та кожного року з метою відображення зміни інфляції в сторону збільшення або зменшення [12].

З таблиці 1 видно, що динаміка інфляції значна і незбалансована. Україна успадкувала нежиттєздатну дефіцитну економіку, а разом з нею величезний ризик виникнення інфляційних процесів. У таблиці 2 подано особливості інфляційних процесів в період незалежності України.

Згідно прогнозів НБУ інфляційні процеси в Україні починають скорочуватись слабкими темпами. Так прогноз інфляції на 2017 рік складає 9,1% та у 2018 році – 6% відповідно. Достатньо великий показник інфляції у 2017 році пов'язаний з подвійним збільшенням мінімальної заробітної плати.

Проте, у 2018 році інфляція повернеться до центральних значень цільового діапазону. У середньострокових перспективах буде очікуватись стабілізація базової інфляції на рівні 5% на основі проведення ефективної фіскальної та монетарної політики. Адміністративно-регульована інфляція виступатиме основним чинником зниження темпів інфляції у 2017–2018 роках, оскільки окремі тарифи вже були збільшені до обґрунтованого ринкового рівня.

Аналізуючи інфляційні процеси в Україні, дослідники виділяють такі причини:

1. Науково-технічний прогрес не стоїть на місці, тому з роками технічне обладнання дорожчає і виникає потреба оновлювання виробництва. Відповідно, для цього потрібні додаткові кошти, це провокує подорожчання грошових ресурсів, а також підвищує інфляцію.

2. Розширення банками кредитної діяльності. Якщо масштаби кредитування розширюються у сфері реальних потреб економіки, то це викликає посилення емісії кредитних грошей, а також призводить до зростання платоспроможного попиту.

3. Занадто великі інвестиції в одні сектори економіки, а в інші – недолік інвестицій, призводить до зайвого виробництва одних товарів і до нестачі інших. Через це з'являються диспро-

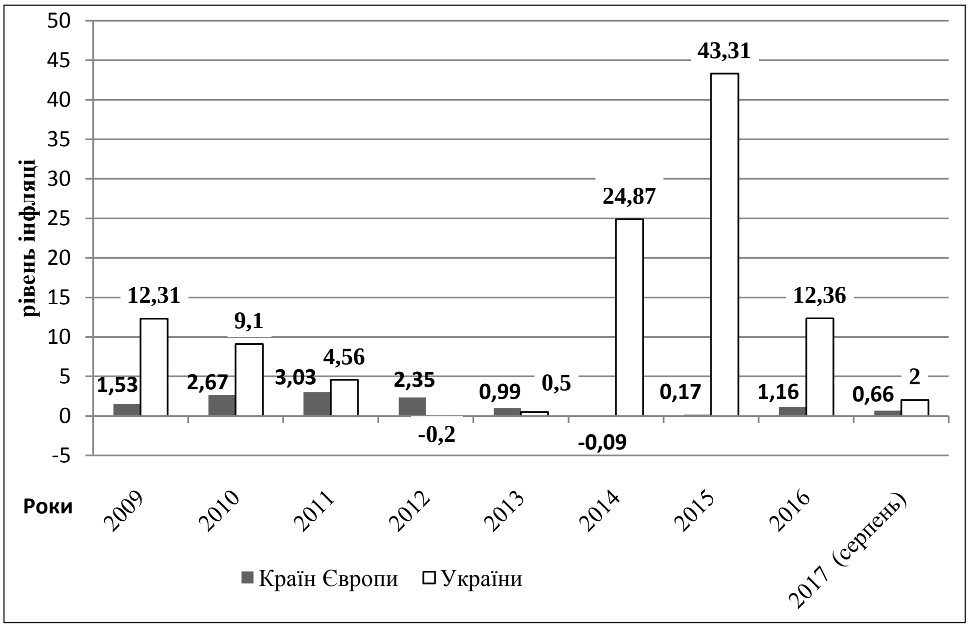

Рис. 1. Рівень інфляції України 2009–2017 рр., %

Таблиця 3

Зарубіжний досвід методів антиінфляційного регулювання

Методи	Заходи антиінфляційного регулювання
«Рейганоміка»	Основні практичні заходи антиінфляційної політики звелись до зменшення дефіциту державного бюджету США за рахунок скорочення перш за все непродуктивних витрат. Так, Р. Рейган скоротив чисельність державного апарату на 100 тис. чоловік. Одночасно було вжито низку заходів з посилення мотивації до праці та проведено податкову реформу, яка дала змогу корпораціям направити значні кошти на збільшення виробництва продукції та переоснащення виробництва. Усе це дало свої позитивні результати, і вже в кінці 1980-х років інфляція в США знизилась до прийнятного рівня в 4–5% річних [5, с. 14].
«Нова Бразилія»	Запроваджена на початку 90-х років минулого століття президентом Ф. Коллором. Вказані заходи уряду Бразилії призвели до заморожування банківських вкладів. Більша частина грошової маси (до 80%) була вилучена з обігу на цілих 18 місяців. Усе це дало позитивні наслідки. Інфляцію в Бразилії було приборкано, а в економіці почалось певне пожвавлення [4, с. 6].
Інфляційне таргетування	Режим, за якого держава, як правило, в особі центрального банку встановлює кількісний орієнтир (таргет) інфляції [7, с. 19].
Дефляційна політика	Передбачає проведення заходів у грошово-кредитній політиці щодо розвитку конкуренції, захисту внутрішнього ринку, залучення іноземних інвестицій, збільшення доходів та скорочення видатків державного бюджету.
Політика доходів	Передбачає фіксацію цін та замороження заробітної плати, а також її обмеження за допомогою податків.

порції в економічній системі, а також і в галузі грошового обігу.

4. Відсутність балансу між доходами та витратами. У цьому випадку з'являється дефіцит бюджету, який призводить до зростання грошової маси, через виготовлення нових грошових знаків [9].

На рис. 1 можна побачити динаміку рівня інфляції України порівняно з країнами ЄС з 2009 по 2017 роки. Інфляція в ЄС розраховується на основі гармонізованого індексу споживчих цін на товари та послуги. Цей індекс розраховується однаковим методом у всіх країнах ЄС, використовуючи єдиний набір визначень, а також список товарів і послуг. Розглянемо рівень інфляції на прикладі ЄС, який об'єднує 28 країн (рис. 1) [13].

Тож, у 2014 році у ЄС зафіксовано дефляцію (0,09%), яка є протилежною інфляції. За даними 2016 році ЄС займає 5 місце за рівнем інфляції в світі. Як ми бачимо на рис 2. З 2015 року рівень інфляції в країнах ЄС почав зростати.

У результаті проведеного аналізу індексу інфляції можна зробити висновки, що для економіки сучасної України проблема інфляції є гострою і актуальною, зростання цін на споживчі товари призводить до поглиблення негативних соціально-економічних наслідків.

До негативних наслідків інфляційних процесів можна віднести зниження реальних прибутків населення, знецінення заощаджень. Для вітчизняної інфляції основними формами ви явлення є підвищення цін на товари і послуги, зниження курсу гривні, зниження купівельної спроможності населення, зростання заборгованостей по кредитам, збільшення дефіциту державного бюджету та інші форми [7, с. 20].

Тож, вважаємо, що в умовах євроінтеграційного курсу економічної політики України досвід європейських країн та інших високорозвинених країн, щодо встановлення контролю над інфляцією, може бути корисним для України, слід здійснити імплементацію досвіду регулювання інфляційних процесів в економічну політику України. У таблиці 3 подано заходи, до яких вдавалися високорозвинені країни світу.

В Україні досить важко запровадити всі інструменти з методів, які подані вище, тому що це досить затратний процес як в плані грошей, так і в плані часу.

Отже, вважаємо основними напрямами вдосконалення антиінфляційної політики в Україні повинні бути:

1. Розробка комплексних державних програм розвитку галузей економіки, які сприяють створенню конкурентного, наукоміского та високотехнологічного виробництва, особливо в агропромисловому комплексі та IT-індустрії.

2. Удосконалення монетарної політики Національного банку України, яка повинна полягати у кредитуванні ефективного виробництва в пріоритетних секторах економіки, застосування інструменту продуктивної емісії (тобто випуску грошей, які мають спрямування на розвиток реального виробництва), яка через кредитний канал сприяє зростанню виробництв, імпортозаміщень, насиченню внутрішніх ринків вітчизняними товарами, зростанню зайнятості та заробітної платні. Як результат, збільшення зайнятості та заробітної платні буде стимулювати попит і виробництво на внутрішніх ринках, що збалансує розвиток внутрішнього ринку та стримує інфляцію [3, с. 14].

3. Проведення більш жорсткої антимонопольної політики держави. Як показав аналіз за минулі роки, монополізація виробництв в Україні залишилася достатньо високою, тому необхідно застосовувати нові методи для боротьби з монополіями. Антимонопольний комітет повинен передбачати чіткий механізм поділу підприємств, сформулювати принципи появи нових учасників на ринках, регіональний або галузевий розподіл. Подібні реформи було здійснено на паливно-енергетичному ринку ЄС, які мають на меті посилити конкуренцію відносно постачання та розподілу енергоресурсів. Наприклад, пакет законів «Третій енергопакет», який містить правила та нормативи, що сприяють послабленню контролю постачальників за роздільними мережами та трубопроводами, які мають знаходитись у власності незалежних один від одного підприємств або операторів. Тобто, такі заходи зі сторони держави посилять конкуренцію між підприємствами у стратегічних галузях. Слід відзначити, що реалізувати такі ініціативи необхідно після створення якісних правових нормативів і механізмів [7, с. 21].

4. Стабілізація валютного ринку через реформи валютного, банківського та монетарного регулювання, які направлені на збалансованість розвитку валютного ринку, підтримку розвитку експорто-орієнтованих виробництв з високою доданою вартістю та створення позитивних стимулів для заведення в країну валютної виручки експортерів.

5. Стабілізувати споживчий ринок за допомогою створення системи стимулювання розвитку малого бізнесу у сфері товарів і послуг. Доцільно ввести державні кредити, які спрямовуються на оренду виробничих будівель і приміщень, а також надання лізингового кредиту на оренду техніки та устаткування (з можливістю послідовного викупу), а також здійснити страхування малих підприємств на перші 5 років їх діяльності, коли ризики банкрутства є достатньо високими [6, с. 177].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Дослідження еволюції інфляційних процесів в Україні та ЄС, дає можливість зробити висновок, що інфляційні процеси були спричинені низкою факторів та мають різні форми прояву. Критична ситуація в країні вимагає запровадження ефективних заходів щодо подолання інфляції із урахуванням зарубіжного досвіду, серед яких: ліквідація тіньової діяльності в країні; контроль за грошовим обігом; подолання бідності; стабілізація рівня цін. Тож перспективами подальших досліджень повинні стати інструменти прогнозування інфляційних процесів з розробкою засобів збалансування її наслідків.

Список літератури:

1. Власюк О.С. Вагомий внесок у вітчизняне безпекознавство / О.С. Власюк // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 122.
2. Ганусик Ю.Б. Закономірності розвитку інфляції в Україні в умовах циклічності / Ю.Б. Ганусик // Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. № 5. – 2015. – С. 818–825.
3. Олійник С.М. Інфляція по-новому / С.М. Олійник // Експрес. – 2015. – № 7. – С. 13–15.
4. Петрик О.А. Обмінний курс, інфляція та конкурентоспроможність економіки / О.А. Петрик, В.С. Стельмах // Вісник НБУ. – 2001. – № 9. – С. 3–7.
5. Скрипник А. Інфляція, фактори впливу та інструменти регулювання / А. Скрипник // Вісник НБУ. – 2003. – № 9 – С. 13–15.
6. Тіверіадська Л.В. Інфляційні процеси та їх соціально-економічні наслідки в Україні / Л.В. Тіверіадська, А.М. Якименко // Економічний простір. – 2016. – № 93. – С. 175–188.
7. Уткина О. Необхідність таргетування інфляції в Україні / О. Уткина // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 19–22.
8. В Украине рекордная за 20 лет инфляция [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://nv.ua/publications/41–72843.html
9. Інфляція в Україні: минуле, сьогодення та майбутнє [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://voxukraine.org/2016/03/31/inflation-in-ukraine-past-present-and-future-ukr/#imageclose-7561
10. Глобальний аналіз базових макроекономічних показників України 2013–2016 рр. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/analiz-bazovykh-makroekonomichnykh-pokaznykiv-ukrayiny-2013–2016-rr
11. Індекс інфлякції в Україні в 2017 році [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://graphiart.com.ua/indeks-inflyakci%D1%97-v-ukra%D1%97ni-v-2017-roci
12. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
13. Уровень инфляции в Европейском Союзе в 2016 году [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www. statbureau.org/ru/european-union/inflation

Кифяк В.И., Сыроижко К.В., Дмитриева О.М.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИНФЛЯЦИЯ И ИНФЛЯЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрено эволюцию и динамику инфляционных процессов в Украине в условиях нестабильной экономики, их социально-экономические последствия и причины. Проанализирована динамика индекса инфляции ЕС. Сделано сравнение индексов инфляции Украины с ЕС. Перечислены основные методы преодоления инфляции в некоторых странах. Определены пути сбалансирования инфляционных процессов с применением инструментов имплементации зарубежного опыта регулирования роста цен.
Ключевые слова: инфляция, инфляционные процессы, индекс инфляции, монетарная политика, валютной курс, индекс потребительских цен.

Kyfyak V.I., Syroizhko K.V., Dmytriieva O.M.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

INFLATION AND INFLATION PROCESSES IN UKRAINE

Summary
The evolution and development of inflation processes in Ukrainian condition of unstable economy are deals in the article. The socio-economic consequences and the causes of inlation are investigated. The dynamics of the EU inflation index is analyzed. A comparison of Ukraine's inflation rates with the EU has been made. The main methods of overcoming inflation in some countries are highlighted. The ways of balancing inflation processes with the use of tools of implementation of foreign experience in regulating price increases are determined.
Keywords: inflation, inflation processes, inflation rate, monetary policy, exchange rate, consumer price index.

УДК 339.972

ОЦІНКА СТАНУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Ковальчук Т.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

За останній період внаслідок окупації Криму, військових операцій на сході України та неефективних економічних реформ відбулися негативні зрушення в економіці країни. Така ситуація ускладнила міжнародні зв'язки між багатьма країнами-партнерами, які складалися протягом десятиліть та спонукала українські підприємства до пошуку нових ринків збуту. Для цього була вироблена експортна стратегія країни, спрямована на посилення позицій українського виробника на світових ринках, що дозволить об'єднати зусилля, мобілізувати ресурси та ефективно працювати над новими, кращими можливостями для українських експортерів, більш ефективною зовнішньоекономічною діяльністю та підвищенням престижу України у світі. У статті розкрито сутнісні характеристики зовнішньоекономічної діяльності, виділено її особливості в умовах нинішньої економічної та політичної кризи, проаналізовано динаміку та структуру зовнішньоекономічної діяльності в українській економіці як в цілому, так і за регіональним, галузевим та географічним розподілом. Визначено, що в країні суттєво змінилася орієнтація експортоімпортної діяльності, обґрунтовано чинники, що мають визначальний вплив на формування пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності з точки зору забезпечення стратегічних інтересів держави, окреслено подальші кроки та перспективи поліпшення зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, інтеграційні процеси, міжнародні зв'язки, підприємства, експорт, імпорт, країни-партнери.

Постановка проблеми. Важливу роль у розвитку економіки країни відіграє зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД), що є одним з ключових макроекономічних показників для української економіки та вирішальним чинником у міжнародних зв'язках. Активізація міжнародних зв'язків сприяє впровадженню новітніх технологій, використанню передового зарубіжного досвіду, розвитку бізнесу, поліпшенню платіжного балансу, комплексному використанню ресурсів, розвитку експортного потенціалу тощо. Однак події в Україні 2014–2017 роки, що стосуються Російської військової агресії в АР Крим та на сході України і підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, суттєво змінили орієнтацію експорто-імпортної діяльності країни. Тому питання оцінки стану зовнішньоекономічної діяльності та створення сприятливих умов її розвитку в Україні залишається одним з найактуальніших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній темі приділяли увагу чимало науковців, які досліджували проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України, а саме: О. Амоша, Ф. Бутинець, В. Бойко, П. Гайдуцький, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Дем'яненко, А. Кандиба, С. Маталка, Л. Михайлишин, А. Мокій, П. Саблук, С. Соколенко, А. Яковлєв, та ін. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, на даному етапі розвитку економіки виникло багато нових чинників впливу на ЗЕД, що вимагає нового комплексного підходу до визначення проблем та обґрунтування перспективних напрямів їх розв'язання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З урахуванням економічних та політичних процесів, які відбуваються в Україні, потрібно постійно оцінювати зовнішньоекономічну діяльність, адже відбувається зміна орієнтації експортно-імпортної політики. Для вирішення проблем підвищення ефективності проведення зовнішньоекономічної діяльності України необхідна розробка нових напрямів зовнішньоекономічної стратегії, зокрема, варто приділити увагу подальшому підвищенню привабливості партнерів з урахуванням ситуації в країні та шляхам активізації ЗЕД.

Метою статті є оцінка стану та проблем зовнішньоекономічної діяльності в Україні як основного чинника її активізації та окреслення основних ефективних напрямів міжнародних зв'язків між країнами-партнерами.

Виклад основного матеріалу. Економіка України перебуває в складній економічній ситуації, яка зберегла тенденції до погіршення у 2016 році внаслідок продовження агресивної політики Російської Федерації, окупації Криму, військових операцій на сході України та неефективних економічних реформ. Такий стан в Україні значно ускладнив міжнародні зв'язки між багатьма країнами-партнерами, які складалися протягом десятиліть. Односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, як і взаємні обмеження у сфері українсько-російського військово-технічного співробітництва, спонукали українські підприємства до пошуку нових ринків збуту, альтернативних російському. Причому зазначені радикальні зрушення в українсько-російській торгівлі відбувалися на тлі економічних і соціально-політичних процесів глобального характеру.

На міжнародних ринках з 2014 року спостерігалося зниження цін не лише на нафту і газ, а й на інші енергетичні та сировинні товари. Зокрема, ідеться про несприятливу кон'юнктуру світових цін на товари, що становлять основу українського експорту: руду (–50%), метали (–40%), соняшникову олію (–37,8%), зернові (9%). Причому, зазначені процеси відображають глобальний тренд, принаймні середньотермінового характеру. Паралельно з цим на світовому фінансовому ринку відбувалася поступова зміна обмінних курсів двох провідних міжнародних валют – долара США та євро [1].

На цьому фоні у 2016 році експорт товарів в Україні становив 36362,8 млн. дол. США, імпорт – 39248,6 млн. дол. Порівняно із 2015 роком експорт скоротився на 4,6% (на 1764,3 млн. дол.), імпорт збільшився на 4,6% (на 1732,2 млн. дол.). За 2016 рік маємо негативне сальдо, яке становило 2885,8 млн. дол. (у 2015р. позитивне – 610,7 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,93 (у 2015році – 1,02) [2].

Негативні тенденції зумовлені нестабільною політико-економічною ситуацією в окремих районах Луганської і Донецької областей внаслідок продовження військової агресії з боку Росії; обмеженістю доступу до кредитних ресурсів, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання), які доповнилися запровадженням Російською Федерацією ембарго щодо українських продовольчих товарів та обмежень щодо транзиту через її територію.

Водночас, відбулося збільшення експортних поставок продукції АПК та харчової промисловості на 721,2 млн дол (на 5%) та легкої промисловості на 63,4 млн дол (7%), зокрема, текстильного одягу на 24,2 млн дол (на 7,3%). На жаль, зменшення обсягів експорту товарів постерігалося у металургійному комплексі (на 1,2 млрд дол, або на 12,0%), хімічній промисловості (на 577,1 млн дол, або на 22,7%); машинобудуванні (на 439,3 млн дол. або на 9,2%).

У структурі експорту товарів за 2016 рік найбільшу частку склала продукція АПК та харчової промисловості (42%), продукція металургії (22,9%) та машинобудування (11,9%) [2].

В експорті товарів основним торговельним партнером України залишився Європейський Союз, питома вага якого склала 37,1% (його частка збільшилась на 2,8 відсоткових пунктів відносно показника 2015 року). Українських експорт товарів до країн ЄС за підсумками 2016 року відносно 2015 зріс на 3,7% (на 482,5 млн дол.) і склав 13,5 млрд дол. Головними статтями експорту стали: продукція АПК та харчової промисловості (30,5%), металургійного комплексу (22,9%), машинобудування (15,8%), мінеральних продуктів (10,8%), деревини та паперової маси (6,5%), продукції легкої промисловості (6,0%).

В експорті товарів до країн ЄС спостерігалося зростання обсягів у переважній більшості галузей, за виключенням продукції мінеральних продуктів та хімічної промисловості. У 2016 році найбільше до ЄС зросло постачання різних промислових товарів (на 149,7 млн дол), машинобудування (на 125,0 млн дол), деревини та паперу (на 103,8 млн дол), продукції легкої промисловості (на 76,4 млн дол) та продукції АПК та харчової промисловості (на 73,8 млн дол). Частка Росії в українському експорті товарів склала 9,9%, що у порівнянні з 2015 роком – менше на 2,8 процентні пункти (у 2015 році показник був 12,7%) [2].

До зазначених вище факторів, що впливали на динаміку української зовнішньоекономічної діяльності, слід додати загальне погіршення фінансово-економічного стану вітчизняних підприємств і скорочення реальних доходів населення у 2014–2016 роках. Причому, якщо погіршення фінансово-економічного стану українських підприємств більше впливало на їх експортні можливості, оскільки просування власних товарів і послуг на зовнішні ринки потребує відповідних витрат коштів, то скорочення реальних доходів населення негативно позначилося на його купівельній спроможності та призвело до зменшення обсягу імпорту багатьох видів товарів і послуг в Україну [1].

Вагоме місце у вітчизняній зовнішньоекономічній діяльності посідають експортно-імпортні операції у сфері послуг. У 2016 році експорт послуг становив 9631,4 млн. дол. США, імпорт – 5304,7 млн. дол. Порівняно із 2015 роком експорт скоротився на 1,1% (на 105,2 млн. дол.), імпорт – на 4,0% (на 218,3 млн. дол.). Позитивне сальдо становило 4326,7 млн. дол. (у 2015 році позитивне – 4213,6 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 1,82 (у 2015 році – 1,76). Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 216 країн світу [3].

Таким чином, події останніх років в Україні сприяли перебудові української зовнішньої торгівлі, яка розпочалася в результаті глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 років та прискорилася протягом 2014–2016 років і набула нових ознак, пов'язаних, насамперед, з гібридною війною, яка трансформувала російсько-українські економічні відносини.

На фоні цих подій в Україні відбулися певні зрушення в географії зовнішньої торгівлі не лише Росії, а й ряду інших держав. І якщо за останній період, на тлі різкого загострення двосторонніх політичних відносин, намітилися негативні зрушення у сфері російсько-турецького економічного співробітництва, то Україна у квітні 2017 року уклала Угоду про вільну торгівлю між Україною та Урядом Турецької Республіки. За підсумками 2016 року частка торгівлі з Туреччиною в загальному обсязі торгівлі України з країнами світу становила 4,2%. Сальдо торгівлі товарами у 2016 році було позитивним для України і становило $1 млрд, при цьому до Туреччини експортовано товарів на $2,1 млрд у 2016 році, імпортовано на $0,17 млрд у 2016 році [4]. Підписання угоди 2017 року дало додаткові можливості, оскільки сторони взаємно зацікавлені у поліпшенні цих показників з допомогою Угоди про вільну торгівлю. Водночас, Україна внесла певні зміни до проекту Угоди з огляду на поточну економічну ситуацію в світі та практику стосовно зобов'язань сторін в чинних угодах про вільну торгівлю з іншими країнами.

Не можна не згадати і про занепокоєність у підприємницькому середовищі багатьох країн світу, пов'язану з потрясіннями на китайському фондовому ринку та подальшими перспективами розвитку китайської економіки, що посідає друге місце у світі за обсягами.

Торгівля України з Китайською Народною Республікою (КНР) є стратегічно важливим напрямом. За результатами 2015 року, серед наших торговельних партнерів КНР посіла 2-ге за обсягом товарообігу місце у світі та 1-е місце серед країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Відносини між країнами продовжують активно розвиватися: за 6 місяців 2016 року загальний товарообіг зріс на 0,8% у порівнянні з 2015-м

і склав $4,3 млрд., при цьому експорт зменшився на 26,7% ($1,4 млрд.) [5]. Однак, у 2017 році відбулося поглиблення українсько-китайського співробітництва, зокрема і у сфері туризму. Для цього у 2016 році Україна ввела спрощений режим оформлення віз для громадян КНР, які в'їжджають в країну з діловою або туристичною метою, у міжнародних аеропортах «Бориспіль» та «Одеса».

У березні 2017 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду про вільну торгівлю між Україною і Канадою, однією з найбільших у світі індустріалізованих демократичних держав. Ця Угода відкриє безмитний доступ для українських експортерів до 98% ринків товарів. Водночас, з огляду на різний ступінь економічного та соціального розвитку сторони застосовуватимуть принцип асиметричності зобов'язань, що дозволить Україні адаптувати торгівлю з цією країною до нових умов. Відтак, Україна використовуватиме перехідні періоди до повної лібералізації імпортних мит. Скасування імпортних мит Канадою дозволить українським виробникам харчової, легкої, хімічної, нафтохімічної та машинобудівної промисловості отримати максимальні переваги на канадських ринках. З іншого боку Угода відкриє можливості для імпорту сировини та передових технологій, що сприятиме економічному зростанню. Згідно з прогнозними розрахунками впровадження в дію Угоди призведе до незначних втрат доходів Державного бюджету, зокрема від скасування ввізних мит приблизно на 1,2 млн. дол. США у перший рік дії Угоди. Водночас очікується, що у середньостроковій перспективі недонадходження будуть компенсовані за рахунок ПДВ, а також збільшення притоку прямих іноземних інвестицій. Ратифікація Угоди стимулюватиме українських виробників випускати конкурентоздатну продукцію, а це розширить діапазон експортних товарів, що у свою чергу позитивно вплине на економічний розвиток держави.

Ведуться переговори щодо укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та Державою Ізраїль. Сторонами досягнуто значного прогресу щодо взаємних домовленостей з доступу до ринків сільськогосподарських та промислових товарів та погоджені окремих розділів Угоди.

Якщо ж виокремлювати внутрішні причини трансформації вітчизняної зовнішньої торгівлі, то слід згадати про фактичне повне або часткове виключення з прямої участі в системі зовнішніх економічних зв'язків підприємств цілих регіонів. Ідеться про фактично анексований Росією Крим та окуповані теж за фактичної участі Росії райони Донбасу. Як приклад, експерти наводять порушення виробничого ланцюжка корпорації «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД), якій на Донбасі належить Алчевський металургійний комбінат. Адже раніше ІСД безперешкодно частину продукції Алчевського металургійного комбінату продавав своїм польським заводам, а ті, після відповідної переробки, уже – кінцевим європейським споживачам. Значні перебої в роботі Алчевського металургійного комбінату через російсько-терористичну агресію на Донбасі негативно позначилися на експортній діяльності цього підприємства. На жаль, цей випадок далеко не єдиний, хоча й вельми показовий. Таке насильницьке, тобто неекономічне, вилучення частини української економіки, через порушення усталених господарських зв'язків, позначилося також і на функціонуванні основної частини економіки нашої держави, включаючи і зовнішньоекономічну сферу її діяльності [1].

Для покращення економічної ситуації в країні у квітні 2017 року Міністерством економічного розвитку і торгівлі України було представлено на розгляд проект «Експортна стратегія України – Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі України 2017–2021».

Експортна стратегія України спрямована на посилення позицій українського виробника на світових ринках, дозволить об'єднати зусилля, мобілізувати ресурси та ефективно працювати над новими, кращими можливостями для українських експортерів, більш ефективною торгівлею та підвищенням престижу України у світі. Вона передбачає ряд моделей вибору ринків та окремий план дій для кожного з них, а також відображає можливості та перспективи українського експорту, націлені на розв'язання проблем українського бізнесу [6].

Головними напрямами зовнішньоекономічної стратегії України слід вважати: створення потужного експортного сектору, зміцнення і забезпечення конвертованості національної валюти, лібералізацію імпорту, здійснення закордонної підприємницької діяльності, формування розгалуженої системи зовнішньоекономічного менеджменту (банки, біржі, страхові компанії, консалтинг, аудит, лізинг і т. д.), гнучку податкову, цінову, депозитну, кредитну, фінансову і валютну політику, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій, поступову інтеграцію економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації, кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на стан зовнішньоекономічної діяльності України вплинули ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, серед яких варто виділити військово-політичний чинник, який впливав на скорочення сукупної вартості експорту українських товарів навіть більше, ніж несприятлива для вітчизняних експортерів кон'юнктура міжнародних ринків. Трансформація української зовнішньої торгівлі як у галузевому, так і в географічному плані вже відбувається. Україна повинна використовувати на світовому ринку свої конкурентні переваги у сфері виробництва продовольства, однак при цьому вкрай важливо підвищувати у своєму експорті питому вагу продукції з високою часткою доданої вартості, особливо високотехнологічної продукції. Варто об'єднати діяльність бізнесу й держави щодо національної зовнішньоторговельної політики для подолання бюрократизму та введення механізму, що надасть можливість вирішувати всі розбіжності з міністерствами дистаційно, тобто електронно. Також необхідним є вдосконалення і запровадження гнучкої податкової, кредитної, валютної політики, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій, зміцнення та забезпечення конвертованості національної валюти. Потрібно пам'ятати про підвищення

технічного рівня, впровадження енерго-та ресурсозберігаючих технологій, підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, залучення до управління підприємствами висококваліфікованих фахівців, науково-технічне й технологічне оновлення виробництва із забезпеченням його конкурентоспроможності шляхом глибокої модернізації, зменшення ресурсоміслкості за рахунок ефективного використання власних паливно-сировинних ресурсів. Для досягнень довготривалих успіхів у зовнішній торгівлі, вони повинні базуватися на зваженій стратегії міжнародної конкуренції відповідної національної економіки.

Список літератури:

1. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua
2. Зовнішня торгівля України товарами у 2016 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Зовнішня торгівля України послугами у 2016 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Україна та Туреччина завершили VII раунд переговорів щодо Угоди про вільну торгівлю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua
5. У Києві відбувся Перший український Форум Шовкового шляху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua
6. У Верховній Раді відбулося обговорення проекту Експортної стратегії України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua

Ковальчук Т.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СОЗДАНИЕ БЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ ЕЕ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
За последний период в результате оккупации Крыма, военных операций на востоке Украины и неэффективных экономических реформ произошли негативные сдвиги в экономике страны. Такая ситуация осложнила международные связи между многими партнерами, которые складывались на протяжении десятилетий и побудила украинские предприятия к поиску новых рынков сбыта. Для этого была выработана экспортная стратегия страны, направленная на усиление позиций украинского производителя на мировых рынках, что позволит объединить усилия, мобилизовать ресурсы и эффективно работать над новыми, лучшими возможностями для украинских экспортеров, более эффективной внешнеэкономической деятельностью и повышением престижа Украины в мире. В статье раскрыто сущностные характеристики внешнеэкономической деятельности, выделены ее особенности в условиях нынешнего экономического и политического кризиса, проанализирована динамика и структура внешнеэкономической деятельности в украинской экономике как в целом, так и по региональному, отраслевому и географическому распределению. Определено, что в стране существенно изменилась ориентация экспортно-импортной деятельности, обоснованно факторы, имеющие определяющее влияние на формирование приоритетов внешнеэкономической деятельности с точки зрения обеспечения стратегических интересов государства, определены дальнейшие шаги и перспективы улучшений внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, интеграционные процессы, международной связи, предприятия, экспорт, импорт, страны-партнеры.

Kovalchuk T.G.
Kyiv National University of Culture and Arts

FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY STATUS ASSESSMENT AND CONDUCIVE CONDITIONS ARRANGEMENT OF IT'S DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
During the last period, as a result of the occupation of the Crimea, military operations at the east of Ukraine and inefficient economic reforms, there have been negative changes in the country's economy. This situation complicated the international relations with many partners that were developed over decades and prompted Ukrainian enterprises to search for new sales markets. The country's export strategy was developed for this purpose, it's aimed at strengthening the position of the Ukrainian producer in the world markets, which will allow to join forces, mobilize resources and effectively work on new, better opportunities for Ukrainian exporters, more efficient foreign economic activity and increasing Ukraine's prestige in the world. The article reveals the essential characteristics of foreign economic activity, defines its features in the current economic and political crisis, analyses the dynamics and structure of foreign economic activity in the Ukrainian economy as a whole, and by regional, sectorial and geographical distribution. It is determined that the orientation of export-import activity has changed significantly, factors that have a determining influence on the formation of priorities of foreign economic activity in the context of ensuring the strategic interests of the country have been substantively determined, further steps and prospects for improving foreign trade have been determined.
Keywords: foreign economic activity, integration processes, international communication, enterprises, export, import, partner countries.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 005.915.005.51

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦТВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Колеснікова К.С., Маліновська І.А.
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто проблеми економічної безпеки підприємства. Проведено ґрунтовний аналіз, щодо факторів впливу на економічну безпеку підприємства та вказаний перелік досягнень цілей економічної безпеки. Економічна безпека підприємництва відіграє визначальну роль у зміцненні безпеки національної економіки і є передумовою її стабільного розвитку. У ринкових умовах підприємницький сектор України переживає дуже складний період з недостатньо прогнозованими і недосконалими шляхами свого розвитку, тому питання забезпечення безпеки підприємництва в таких умовах є досить актуальним.
Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, підприємництво, державна політика.

Постановка проблеми. Історія України свідчить, що національна безпека асоціювалася переважно з безпекою держави, і головною турботою було забезпечення цілісності державної структури, безпеки владних інститутів, стійкості внутрішніх та зовнішніх системних зв'язків.

Недостатньо висока ефективність державної політики формування сприятливого для підприємництва економіко-правового середовища перешкоджає посиленню конкурентних позицій вітчизняних підприємств, зокрема суб'єктів реального сектора як базису національної економіки. Про це свідчить інтегральний коефіцієнт експертної оцінки рівня економічної безпеки підприємництва в Україні, який відповідає передкритичному рівню згідно шкали безпеки.

Водночас, галузева структура економіки України, зокрема за частками реального сектора економіки та промисловості у ВВП наближається до структури країн ЄС. Напрямами подальшого її удосконалення є покращання структури галузей промисловості, зменшення частки сільського господарства та збільшення – інтелектуальних, інформаційних послуг; розвиток трудового потенціалу підприємств реального сектора економіки.

Також забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні набуває також особливої гостроти внаслідок існування таких причин: недостатньо керованих з боку держави процесів формування сектора малого бізнесу та ділової активності населення загалом у період ринкової трансформації економіки і суспільного життя; недосконалого конкурентного середовища, проявів концентрації (монополізації) товарних ринків та механізму доступу до обмежених господарських ресурсів і прав діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми забезпечення економічної безпеки підприємництва в своїх працях розглядали наступні науковці: Т. Г. Васильців, З. С. Варналій, М. І. Зубков, В. С. Рубцов, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров, також значний внесок у дослідження проблеми економічної безпеки підприємництва зробили сучасні вчені: О. Користін, І. Отенко, А. Антонович, В. Іванець, Т. Скрипко та ін.

Однак незважаючи на значні досягнення у сфері дослідження питань, пов'язаних із економічною безпекою підприємництва існує необхідність подальшого удосконалення теоретико-прикладних засад зміцнення безпеки підприємництва у системі національної безпеки.

На думку В.А. Іванця, економічну безпеку необхідно розглядати як ширшу економічну категорію, яка «увібрала в себе» попередні дві й базується на індикаторах рівня економічної безпеки на макрорівні ієрархії управління та показниках функціонування підприємства – суб'єкта підприємницької діяльності [4].

Поняття «економічна безпека підприємництва», зроблене І. Отенко, характеризує його як стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва, за якого дотримуються гарантії захищеності важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с. 18].

Т.О. Скрипко економічний зміст категорії «економічна безпека підприємництва» визначив як стан захищеності корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей. Серед нагальних проблем та суттєвих загроз забезпечення економічної безпеки підприємництва Скрипко виділив корупційні дії, спрямовані на викривлення конкуренції на ринку, недобросовісну конкуренцію за відсутності державних механізмів стримування та незабезпеченість ефективного захисту підприємців у легальному нормативно-правовому полі [7].

Мета статті. обґрунтування сутності економічної безпеки підприємництва та визначення її ролі в системі національної безпеки, дослідження особливостей економічної безпеки.

Викладення основного матеріалу. Економічна безпека підприємства – це такий стан, який характеризує захищеність фінансово-економічного, комерційного, інтелектуально-кадрового, виробничо-технічного, соціального, інноваційно-тех-

нологічного та екологічного потенціалу підприємства від негативних зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, шляхом ефективного використання корпоративних ресурсів, а також забезпечення стабільного функціонування підприємства як у даний час, так і в майбутньому.

Рівень економічної безпеки підприємництва містить, як мінімум, три компоненти:

1. існуючий рівень економічної незалежності підприємств (щодо ресурсного забезпечення виробничо-господарської та фінансової діяльності, формування необхідної матеріально-технічної бази тощо);

2. ефективність функціонування;

3. здатність до подальшого розвитку (збільшення обсягів та підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності, формування раціональної територіально-галузевої структури підприємництва; підвищення рівня конкурентоспроможності тощо) [5, с. 36].

Слід зазначити, що економічна безпека підприємництва в Україні має розглядатися як єдина цілісна система, діяльність якої спрямована на забезпечення стабільності та розвитку із врахуванням стратегічних перспектив та інтересів суб'єктів ринку. Системний підхід щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва передбачає визначення організаційної підсистеми, що включає об'єкт і суб'єкти економічної безпеки, мету, завдання, принципи економічної безпеки та функціональної підсистеми, дія якої направлена управління економічної безпеки підприємництва та підтримання її на необхідному рівні.

Таким чином, ефективність безпеки підприємницької діяльності забезпечується на таких взаємопов'язаних напрямах:

- захист від злочинного світу;
- захист від порушень закону з тим, щоб самим не потрапити під його санкції;
- захист від недобросовісної конкуренції;
- захист від протиправних дій власних співробітників [3].

Основою розробки та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні слід визначити Конституцію України, нормативно-правову базу у сфері національної економічної безпеки та нормативну базу, яка визначає засади функціонування і розвитку підприємництва, а також відповідні програмні документи стратегічного і поточного планування.

Напрямами відповідної стратегії мають стати:

- удосконалення макроекономічних параметрів (покращання основних кількісних та якісних показників розвитку підприємництва);
- зміцнення фінансової безпеки (сприяння суб'єктам підприємницької діяльності в доступі до фінансово-кредитних ресурсів);
- розвиток експортного потенціалу;
- покращання інвестиційного середовища (посилення захисту інтересів інвесторів, стимулювання інвестицій в основний капітал);
- зміцнення виробничої складової економічної безпеки (підвищення економічної ефективності виробництва
- використання ресурсів, зниження ресурсота енергомісткості, створення системи рівного доступу підприємств до господарських ресурсів) [1].

Основною метою економічної безпеки підприємництва є забезпечення його стійкого та ефективного функціонування в поточному періоді та в перспективі.

Досягнення визначеної мети економічної безпеки підприємництва передбачає вирішення наступних завдань, що пов'язані із забезпеченням:

- реального економічного зростання фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва та економіки в цілому;
- належного рівня життя та доходів населення і надання соціальних гарантій працівникам;
- розвитку споживчого ринку;
- конкурентоспроможності вітчизняної економіки на зовнішніх ринках;
- належного рівня охорони навколишнього середовища;
- впровадження сучасних ресурсозберігальних технологій та зниження рівня ресурсомісткості й енергоємності економіки;
- розвитку трудового потенціалу економіки, духовного та фізичного розвитку населення.

Враховуючи фактори впливу на економічну безпеку (рис. 1), доцільно виділити наступні принципи забезпечення економічної безпеки підприємництва.

Організація і функціонування комплексної системи забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності з метою максимальної ефективності повинні ґрунтуватися на ряді наступних принципів:

1. Принцип законності. Вся діяльність фірми, в тому числі її служби безпеки повинна носити безумовно законний характер, інакше система забезпечення безпеки може бути зруйнована з вини самого суб'єкта підприємництва. В якості негативних наслідків можуть бути різного роду санкції правоохоронних органів, залучення в якості відповідача в суд, шантаж з боку кримінальних структур.

2. Принцип економічної доцільності. Слід організовувати захист тільки

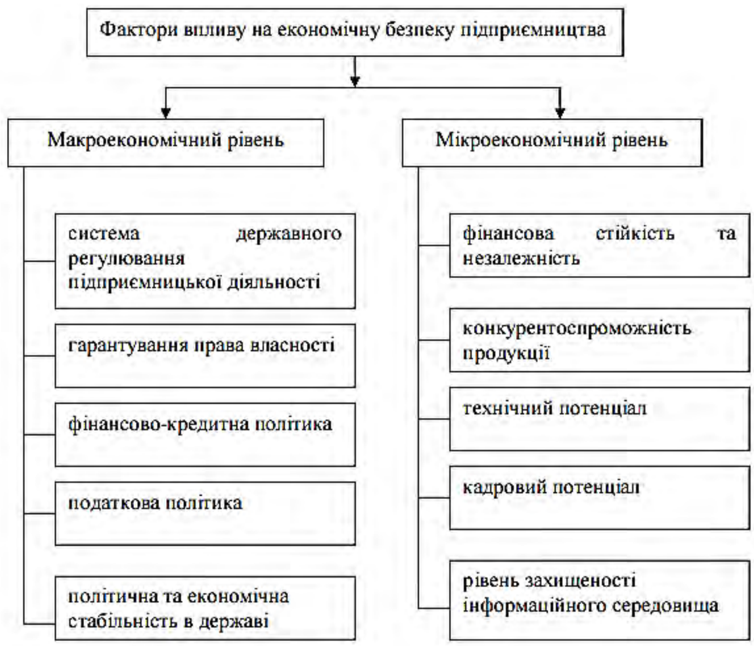

Рис. 1. Фактори впливу на економічну безпеку підприємництва

тих об'єктів, витрати на захист яких менше, ніж втрати від реалізації загроз цим об'єктам.

4. Принцип безперервності – припускає, що функціонування комплексної системи забезпечення економічної безпеки підприємництва має здійснюватися постійно.

5. Принцип диференційованості. Вибір заходів щодо подолання виниклих загроз відбувається в залежності від характеру загрози і ступеня тяжкості наслідків її реалізації.

6. Координація. Для досягнення поставлених завдань необхідно постійне узгодження діяльності різних підрозділів служби безпеки, самої фірми і поєднання організаційних, економіко-правових та інших способів захисту.

7. Повна підконтрольність системи забезпечення економічної безпеки керівництву суб'єкта підприємницької діяльності.

Це необхідно для того, щоб система безпеки не перетворилася на замкнуте утворення, орієнтоване на рішення вузьких завдань, без урахування інтересів фірми в цілому [2].

Висновки. Забезпечення необхідного рівня економічної безпеки підприємництва сприяє економічному зростанню держави, підвищенню конкурентоспроможності економіки, поліпшенню рівня життя і доходів населення. В основі формування механізмів інституційного забезпечення та громадського контролю за зміцненням економічної безпеки підприємництва мають бути: подальше провадження регуляторної політики та системи нормативно-методичного, фінансового, організаційно-економічного регулювання діяльності підприємств; участь органів державної влади усіх рівнів у забезпеченні економічної безпеки підприємництва; розвиток інфраструктури та мережі недержавних інституцій сприяння розвитку і безпеці підприємницької діяльності.

Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва повинна реалізовуватися на всіх рівнях ієрархії управління економікою. До пріоритетних інституційних та організаційно-економічних заходів органів державного управління центрального рівня видається доцільним включити:

- покращання програмного та нормативного регламентування економічної безпеки підприємництва,
- посилення мотивації органів місцевого самоврядування до здійснення заходів зі зміцнення економічної безпеки.

До стратегічних пріоритетів політики регіональних та місцевих органів державного управління необхідно віднести:

- посилення ролі регіональних та місцевих органів влади у формуванні безпечного підприємницького середовища;
- удосконалення регуляторної політики;
- зміцнення фінансової безпеки підприємництва через розвиток мережі страхових та гарантійних фондів, кредитної кооперації.

Список літератури:

1. Антонович А. Роль економічної безпеки підприємництва в системі національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// intkonf.org/antonovich-a-rusnak-l-rol-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemnitstva-v-sistemi-natsionalnoyi-bezpeki/
2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
3. Ващенко К. О., Варналій З. С., Воротін В. Є., Геєць В. М., Лібанова О. В. та ін. «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Ураїні» – К., Держкомпідприємництво, 2008. – 226 с.
4. Іванець В. А. Щодо проблем забезпечення економічної безпеки підприємництва в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive. nbuv. gov.ua/ portal/ Soc_Gum/ Vmntu/ 2010_1/14.pdf
5. Користін О. Є. Економічна безпека: навчальний посібник / О. Є. Користін. – К.: Центр учбової літератури. – 2010. – 368 с.
6. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2012 с.
7. Скрипко Т. О. Роль економічної безпеки підприємництва в системі безпеки держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive. nbuv. gov. ua/ portal/Soc_Gum/Vlca_ekon/2011_34/54.pdf

Колесникова К.С., Малиновская И.А.
Одесский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены проблемы экономической безопасности предприятия. Проведен подробный анализ, о факторах влияния на экономическую безопасность предприятия и указанный перечень достижений целей экономической безопасности. Экономическая безопасность предпринимательства играет определяющую роль в укреплении безопасности национальной экономики и является предпосылкой ее устойчивого развития. В рыночных условиях предпринимательский сектор Украины переживает очень сложный период с недостаточно прогнозируемыми и несовершенными путями своего развития, поэтому вопрос обеспечения безопасности предпринимательства в таких условиях является весьма актуальным.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, предпринимательство, государственная политика.

Kolesnikova K.S., Malinovskaya I.A.
Odessa Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economic University

ECONOMIC SAFETY OF ENTREPRENEURSHIP IN THE SYSTEM OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Summary
The problems of economic security of the enterprise are considered. A detailed analysis has been carried out on the factors affecting the economic security of the enterprise and the specified list of achievements of economic security objectives. The economic security of entrepreneurship plays a decisive role in strengthening the security of the national economy and is a prerequisite for its sustainable development. In a market environment, Ukraine's business sector is experiencing a very difficult period with insufficiently predictable and imperfect ways of its development, therefore, the issue of ensuring the security of entrepreneurship in such conditions is very relevant.
Keywords: national security, economic security, entrepreneurship, state policy.

УДК 336.7

ГРОШОВІ ПОТОКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Корбутяк А.Г., Гросу К.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто існуючі підходи зарубіжних і вітчизняних вчених щодо сутності поняття «грошові потоки», визначено основні аспекти формування системи управління грошовими потоками підприємства. Розглянуто сучасні напрямки вдосконалення системи управління грошовими потоками підприємств України, виділено основні недоліки. Запропоновано теоретичні положення щодо оптимізації системи управління грошовими потоками як одного з елементів в оцінці фінансового стану підприємства.
Ключові слова: грошовий потік, управління грошовими потоками, грошові кошти, цикл управління грошовими потоками, планування грошових потоків.

Постановка проблеми. Функціонування підприємства – це складний динамічний процес, що є результатом неперервного циклічного руху грошових коштів. Однією із проблем, що виникають перед підприємствами в сучасних умовах, є відновлення і збереження динаміки циклів операційної, інвестиційної і фінансової діяльності, що є запорукою необхідної ліквідної позиції підприємства і реалізації його попиту на грошові кошти. Щоб вирішити цю проблему, необхідно провести глибокі дослідження економічних механізмів, що визначають грошові потоки кожного окремого суб'єкта господарювання. Водночас у вітчизняному доробку бракує окремих комплексних завершених досліджень з питань управління грошовими потоками, які б розширили межі традиційного аналізу, сформували конкретні підходи до розробки аналітичного забезпечення управління ними, визначили ролі системи управління грошовими потоками та напрямки поліпшення фінансового стану суб'єкта господарювання на базі узагальнення існуючих концепцій, запропонували конкретні шляхи виходу підприємств зі стану неплатоспроможності тощо.

Важливість вивчення грошових потоків обумовлюється тим, що вони обслуговують господарську діяльність підприємства в усіх її напрямках. Від якісного управління грошовими потоками залежить подальший розвиток підприємства та кінцевий результат його господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи сутності, виникнення та руху грошових потоків достатньо широко розглянуті в економічній літературі. Дослідженню проблематики грошових потоків присвятили свої роботи українські вчені – І.О. Бланк, О. Дзюблюк, Л.О. Коваленко, Л.О. Лігоненко, А.М. Поддерьогін, Л.М. Ремньова, О.М. Сорокіна, Р.А. Слав'юк, О.О. Терещенко, Р.Б. Тян, В. Ясишена, Л.С. Яструбецька, російські фахівці – В.В. Бочаров, Т.А. Бочарова, Є.В. Бикова, та зарубіжні економісти – Ю. Брігхем, Дж. Ван Хорн, Д. Вахович, Б. Коласс, Б. Койлі, Т. Райс та ін. Разом із тим, необхідно відзначити, що методику управління грошовими потоками як самостійним фінансовим об'єктом розроблено ще недостатньо. Зокрема, відсутній комплексний інструментарій щодо їх оптимізації, який би зміг охопити всю сукупність грошових потоків підприємства, реально вплинути на поліпшення його фінансового стану.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасною науковою школою ще не сформовано єдиної теоретичної бази, яка б охоплювала увесь комплекс питань управління грошовими потоками підприємства. Крім того, не вироблено єдиного підходу до тлумачення категорії «грошові потоки», відсутні чіткі формулю-

вання цілей і завдань управління грошовими потоками підприємств.

В економічній літературі учені приділяють увагу проблемі регулювання грошових потоків переважно з позицій управління грошовими коштами, ліквідністю, фінансовою стійкістю. Як самостійний об'єкт аналізу та управління грошові потоки фахівцями практично не розглядаються.

Це ускладнює формування обліково-аналітичної інформації з метою управління грошовими потоками. Механізми управління грошовими потоками, розроблені зарубіжними економістами та орієнтовані на стабільну ринкову економіку, мають невисоку практичну цінність для впровадження підприємствами України.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності управління грошовими потоками підприємства, визначення ролі системи управління грошовими потоками та напрямків поліпшення фінансового стану суб'єкта господарювання на базі узагальнення існуючих концепцій.

Виклад основного матеріалу. У економічній літературі зустрічаються різні точки зору щодо визначення поняття грошові потоки. Визначення поняття грошові потоки є дискусійним серед великого кола науковців. Підходи до визначення поняття грошові потоки наведені у табл. 1.

При вивченні досліджень науковців наочно постає проблема розбіжності в підходах не лише стосовно тлумачення змісту грошових потоків як об'єкта фінансового менеджменту, а й стосовно визначення самої термінології.

На думку авторів [9], дослідження грошових потоків підприємства дозволяє усвідомити увесь механізм його функціонування, так як за наявності власної, відносно самостійної логіки розвитку, грошові потоки мають зовнішні ознаки всього комплексу функціональних зв'язків, які розвиваються на підприємстві в процесі його діяльності.

Запропоноване О. Терещенком [15] визначення поняття «грошові потоки» не є комплексним, оскільки в ньому не знайшли відображення такі фінансові поняття, як прибутковість, рентабельність, ділова активність тощо – результати ефективного управління грошовими потоками підприємства.

Не можна погодитися із визначенням поняття «грошовий потік», даним Є.В. Биковою [3], яка вважає, що чистий грошовий потік є елемент аналізу доходів та витрат підприємства. Вважаємо, що чистий грошовий потік не має безпосереднього зв'язку з доходами та витратами підприємства, так як він не враховує частини доходів (витрат), які не пов'язані з безпосереднім надходженням (витрачанням) грошових коштів. Можна погодитися в цьому питанні із В. Ясишеною [19], яка довела, що застосування грошового потоку як одного з елементів аналізу доходів та витрат стає неможливим через часову різницю в надходженні й витрачанні грошових ресурсів та віднесенні їх на фінансовий результат від господарської діяльності підприємства (прибуток, збиток).

Відмітимо те, що при плануванні руху грошових коштів без урахування змін дебіторської заборгованості може виникнути викривлення планового розміру чистого грошового потоку від операційної діяльності підприємства, оскільки дебіторська заборгованість представляє собою суму грошових ресурсів в розрахунках. Тому, не можна погодитися із визначенням О. Дзюблюк [5] про те, що дебіторська заборгованість не є складником грошового потоку підприємства, тому що існує достатня ймовірність перетворення її на сумнівну або безнадійну, а є наслідком неперетворення її в наявні грошові ресурси.

На наш погляд, визначення грошових потоків підприємства наведене Р. Слав'юком [13], враховує лише зовнішній рух грошових коштів підприємства, обмежуючи внутрішній рух останніх, тому являється дещо обмеженим.

Визначення поняття «грошові потоки», наведене В. Бочаровим [8] (як вважає В. Яцишина), може бути застосовано в практичній діяльності підприємств лише в процесі стохастичної оцінки його фінансового стану, оскільки воно не враховує можливі його динамічні зміни в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища.

Як бачимо, склалося дві позиції у визначенні грошових потоків. Прихильники однієї з них, а саме – І.А. Бланк [1], В.В. Бочаров [8], Н. Тян [16], визначають грошові потоки як різницю між отриманими і виплаченими підприємством грошовими коштами за певний період часу. Представники іншої позиції представляють грошові потоки підприємства як рух грошових коштів, тобто надходження і виплати за певний період часу.

Вважаємо, що більш логічним є виклад положення другої позиції та визнання грошового потоку як руху грошових коштів, адже «потік» – це є «рух», тобто надходження та використання грошових коштів. Таким чином, поняття «грошовий потік» характеризує рух капіталу, грошових фондів як готівкових, так і безготівкових, а також оборот окремих фінансових інструментів.

Аналізуючи вище викладене, постає питання вибору найбільш вдалого визначення грошового потоку і його уточнення. На наш погляд, найбільш вдалим є визначення грошового потоку, представлене В. Ясишеною, «Грошовий потік» – це сукупність розподілених у часі надходжень і видатків грошових коштів та їхніх еквівалентів, генерованих його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з факторами часу, простору, структури, ризику і ліквідності [19]. В цьому випадку під грошовими коштами розуміють готівку, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання, а еквівалентами грошових коштів є короткострокові, високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості.

Але попри відмінності в деталях, усі підходи до тлумачення актуалізують виняткову значимість грошового потоку для функціонування суб'єкта господарювання й забезпечення створення доданої вартості, забезпечення перманентному зростанню вартості підприємства як цілісного майнового комплексу в довгостроковій перспективі та достатку власників такого суб'єкта.

Поступовий перехід до нових форм господарювання зумовив гостру потребу розроблення адаптованих до сучасної практики механізмів управління їх фінансово-господарською діяльністю, серед яких особливої уваги заслуговує організація управління грошовими потоками.

Ефективне управління грошовими потоками дозволяє підприємству реалізувати стратегічні цілі його діяльності, забезпечити високий рівень

Таблиця 1

Сутність поняття «грошові потоки» в економічній думці

Основні прихильники теорії	Сутність поняття «грошові потоки» в економічній думці, їх роль в обігу
Бланк І. А. [1, с. 17]	грошовий потік підприємства представляє собою сукупність розподілених надходжень і виплат грошових коштів за окремими інтервалами періоду часу що розглядається, генерованих його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з факторами часу, ризику і ліквідності
Бочаров В. [8]	грошовий потік підприємства – це рух грошових кошів, який прагне до нуля, оскільки негативний результат від одного із видів господарської діяльності підприємства має компенсуватися позитивним від іншої. В противному випадку підприємство може стати банкрутом
Бикова О. [3]	грошові потоки – це елемент аналізу доходів та витрат підприємства, який має використовуватися як індикатор ліквідності та ефективності його інвестиційної, фінансової діяльностей.
Брігхем Є. [2, с. 425]	грошовий потік – це фактичні чисті готівкові кошти, які надходять у фірму) чи витрачаються нею) протягом деякого визначеного періоду
Ван Хорн Д., Вахович Д. [4]	грошові потоки підприємства – це: 1. Потоки готівкових коштів, які мають безперервний характер. 2. Власні обігові кошти. Чистий грошовий потік може утворюватися не лише за рахунок приросту чи скорочення власних обігових коштів, а й шляхом збільшення або зменшення таких видів активів та пасивів підприємства як: 1) дебіторська заборгованість; 2) кредиторська заборгованість (поточні зобов'язання); 3) інші активи; 4) інші пасиви
Дзюблюк О. [5]	грошовий потік – це базове джерело для погашення позик та спосіб оцінки кредитоспроможності підприємства. Вчений вважає, що для розрахунку грошового потоку підприємства слід використовувати такі фінансові показники як: 1) виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); 2) кредиторська заборгованість; 3) інші поточні зобов'язання. Вчений зазначає, що дебіторська заборгованість не є складником грошового потоку підприємства (оскільки існує достатня ймовірність перетворення її на сумнівну або безнадійну), а є наслідком неперетворення її в наявні грошові ресурси
Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. [6, с. 79]	грошові потоки – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів у результаті виробничо-господарської діяльності підприємств
Коласс Б. [7]	під загальним грошовим потоком слід розуміти надлишок коштів, який утворюється на підприємстві в результаті всіх операцій, пов'язаних і не пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності. Тобто, на думку Коласса Б., основними складниками грошового потоку підприємства є: 1) грошовий потік від господарської діяльності; 2) грошовий потік від операцій, не пов'язаних із господарською діяльністю
Лігоненко Л. О., Ситник Г. В. [9]:	грошові потоки підприємства – це система розподілених в часі надходжень та видатків грошових коштів, що генеруються його господарською діяльністю і супроводжують рух вартості, виступаючи зовнішньою ознакою функціонування підприємства»
Поддерьогін А. М. [17, с. 57]	грошовий потік можна визначити як сукупність послідовно розподілених у часі подій, які пов'язані із відособленим та логічно завершеним фактом зміни власника грошових коштів у зв'язку з виконанням договірних зобов'язань між економічними агентами (суб'єктами господарювання, державою, домогосподарствами, міжнародними організаціями). Грошові потоки безпосередньо пов'язані з рухом коштів на підприємстві, який відображає надходження в розпорядження суб'єкта господарювання коштів та еквівалентів і їх використання
Райс Т. та Койли Б. [12]	грошовий потік – це: 1. Індикатор кредитоспроможності та платоспроможності підприємства. 2. Спроможність підприємства генерувати додаткові обсяги грошових засобів для погашення зобов'язань за отриманими позиками
Слав'юк Р. [13]	«грошові потоки» – це надходження та вибуття грошових коштів підприємства
Сорокіна О. [14]	поняття «грошовий потік» є агрегованим та включає різні види потоків, які обслуговують фінансово-господарську діяльність підприємства. З огляду на це, вчений пропонує в кожному конкретному випадку використовувати уточнене визначення поняття «грошовий потік», а саме: сукупний грошовий потік, грошовий потік від поточної діяльності тощо
Терещенко О. [15]	грошові потоки являються внутрішнім джерелом фінансової стабілізації підприємства через збільшення його вхідних та зменшення вихідних грошових потоків, які спрямовуються на зростання платоспроможності. Окрім того, грошовий потік, а саме чистий грошовий потік від операційної діяльності, визначається як критерій внутрішнього потенціалу фінансування підприємства й є основою для оцінки його фінансового стану та кредитоспроможності
Тян Р. [16]	грошовий потік – це маса готівкових коштів, яка надходить або вибуває з обігу як грошові виплати. На погляд вченого, різниця між вхідними та вихідними грошовими потоками визначається як прибуток
Ясишена В. [19]	грошовий потік – це сукупність розподілених у часі надходжень і видатків грошових коштів та їхніх еквівалентів, генерованих його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з факторами часу, простору, структури, ризику і ліквідності
МСБО № 7 «Звіт про рух грошових коштів» [10]	грошовий потік – це надходження і вибуття грошових коштів та їхніх еквівалентів
П(С)БО № 4 «Звіт про рух грошових коштів» [11]	визначення відсутнє, але під ним розуміють поняття «рух грошових коштів», що абсолютно ідентично визначенню «грошовий потік» в МСБО № 7.

оборотності капіталу, ритмічність діяльності, підвищити ступінь фінансової рівноваги та отримати додатковий прибуток, а також сприяє формуванню додаткових інвестиційних ресурсів для здійснення фінансових інвестицій.

Управління грошовими потоками підприємства є важливою складовою частиною загальної системи управління його фінансовою діяльністю. Воно дозволяє вирішувати різноманітні задачі фінансового менеджменту і підпорядковане його головній меті.

В умовах розвитку ринкових відносин та посилення конкуренції між господарюючими суб'єктами в фінансовому менеджменті дедалі більшу роль починають відігравати показники грошових потоків, що витісняють традиційні підходи управління на основі показників прибутку. Показники грошових потоків швидше і надійніше реагують на розвиток кризових явищ в господарському механізмі та не залежать від умовностей облікової політики підприємства. Професійне управління грошовими потоками базується на ефективній системі управлінського обліку та є запорукою високої платоспроможності та фінансової стійкості підприємства.

На сучасному етапі розвитку підприємництва в Україні, що характеризується невизначеністю та мінливістю трансформаційних умов, зростає роль та значення стратегічного управління грошовими потоками, яке неможливо уявити без проведення стратегічного аналізу. Даний вид аналізу зорієнтований на комплексне дослідження позитивних та негативних чинників, які можуть вплинути на економічне становище підприємства у перспективі, виявлення концептуальних напрямів його функціонування та розвитку [18]. Очевидно, що брак досвіду функціонування підприємств України в ринкових умовах, недостатнє вирішення проблеми управління їх грошовими потоками як в методологічному, так і в прикладному аспектах призводять до того, що у вітчизняній практиці аналіз руху коштів практично не береться до уваги. Це зумовлює ігнорування найбільш важливої – динамічної частини бізнесу і породжує низку серйозних проблем, пов'язаних з необґрунтованістю та хаотичністю управління і загостренням загальної проблеми неплатежів.

Як вважають автори [18], чистий грошовий потік є одним із індикаторів результативності функціонування підприємства та значною мірою визначає його фінансове становище, а основними стратегічними цілями управління грошовими потоками є досягнення стану фінансової рівноваги та максимізація чистого грошового потоку господарського суб'єкта, пропонується оцінювати ефективність управління грошовими потоками на основі цього показника. Однак додатне значення сукупного чистого грошового потоку не завжди є гарантом фінансової стійкості підприємства. Грошові потоки тісно пов'язують усі сфери діяльності підприємства – операційну, фінансову та інвестиційну. В зв'язку із цим, пропонується використовувати показник чистого грошового потоку не як сукупний результат, а в розрізі видів діяльності.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи вищевикладене, можна стверджувати, що існує багато поглядів на визначення поняття грошових потоків, але немає однозначного його тлумачення. Умовно можна виділити два підходи до визначення поняття грошові потоки, а саме як різницю між отриманими і виплаченими підприємством грошовими коштами, та як рух грошових коштів. На нашу думку, другий підхід є більш доцільним, оскільки саме потік визначається як рух.

На погляд авторів, грошові потоки – поняття агреговане, яке включає різні види цих потоків, які обслуговують господарську діяльність підприємства. Грошові потоки – це рух грошових засобів, які виникли в результаті господарської, фінансової та інвестиційної діяльністю підприємства.

Отже, грошові кошти – це рух грошей, який має певний напрям, пов'язаний з обслуговуванням руху відповідного потоку товарів та послуг і характеризується певними особливостями.

Список літератури:

1. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия / Бланк И.А. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 496 с.
2. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту / Є. Брігхем; [пер. з англ.]. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
3. Быкова Е.В. Показатели денежного потока в оценке финансовой устойчивости предприятия / Е.В. Быкова // Финансы. – 2000. – № 2. – С. 56–59.
4. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами / Дж.К. Ван Хорн; [пер. с англ.; гл. ред. серии Я.В. Соколов]. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 800 с.
5. Дзюблюк О. Особливості оцінювання грошового потоку підприємства в системі банківського аналізу кредитоспроможності позичальника / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 8–12.
6. Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньова. – [2-е вид., переробл. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 485 с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Колласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: учебное пособие / Б. Колласс. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
8. Коммерческое бюджетирование / Бочаров В.В. – СПб.: Питер, 2003. – 368 с.
9. Лігоненко Л.О. Управління грошовими потоками: навч. посіб. / Л.О. Лігоненко, Г.В. Ситник.- К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 255 с.
10. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [пер. з англ.; за ред. С. Ф. Голова]. – К.: ФПБАУ. -1998. – 736 с.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів»: наказ Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.99. [Електронний ресурс]. Дата оновлення 12Н18.12.2004. URL: 13Hhttp://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398–99 (дата звернення: 22.10.2009).
12. Райс Т. Финансовые инвестиции и риск / Т. Райс, Б. Койли. – К.: Издательское бюро ВНУ, 1995. – 592 с.
13. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств: навч. посібник / Слав'юк Р.А. – К.: ЦУЛ, 2002. – 460 с.
14. Сорокіна О.М. Трансформація показників та методів аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств адекватно ринковим відносинам: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Сорокіна О.М.; Дніпропетровський держ. аграрний ун-т. – Д., 2000. – 18 с.

15. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
16. Тян Р.Б. Планування діяльності підприємства: [навч. посібник] / Тян Р.Б. – К.: МАУП, 1998. – 156 с.
17. Фінансовий менеджмент: підручник / Поддєрьогін А.М. [та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005.-535 с.
18. Яструбецька Л.С. Організаційно-економічний механізм управління грошовими потоками промислових підприємств України [Електр. ресурс]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Л.С. Яструбецька; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Режим доступу: 14Hhttp://disser.com.ua/contents/p-2/36417.html (дата звернення 22.10.2009).
19. Ясишена В. Сутність грошових потоків підприємств та їх класифікація / В. Ясишена // Вісник ТНЕУ. Економічний аналіз. – 2008. – Вип. 2(18).- С. 321–324.

Корбутяк А.Г., Гросу К.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДЕНЕЖНЫЕ ПОТОКИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье рассмотрены существующие подходы зарубежных и отечественных ученых о сущности понятия «денежные потоки», определены основные аспекты формирования системы управления денежными потоками предприятия. Рассмотрены современные направления совершенствования системы управления денежными потоками предприятий Украины, выделены основные недостатки. Предложены теоретические положения по оптимизации системы управления денежными потоками как одного из элементов в оценке финансового состояния предприятия.
Ключевые слова: денежный поток, управление денежными потоками, денежные средства, цикл управления денежными потоками, планирование денежных потоков.

Korbutiak A.G., Grosu K.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

CASH FLOWS IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Summary
Existent approaches of foreign and domestic scientists are considered in relation to essence of concept «cash flow», certainly basic aspects of forming of control the system by cash flow enterprise. Modern directions of perfection of the control system by the cash flow of enterprises of Ukraine are considered in the article, selected the main failings. Theoretical positions are offered in relation to optimization of the control system by cash flow as one of elements in estimation of the financial state of enterprise.
Keywords: cash flow, cash flow management, planning of cash flow, cash management cycle streams.

УДК 330.322.2

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Крючко Л.С., Шимків В.П.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню сутності інвестиційного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано економічні показники сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області. Визначені сильні і слабкі сторони їх інвестиційного потенціалу.
Ключові слова: інвестиційний потенціал, інвестиційний процес, сільськогосподарська продукція, валова продукція, фінансування, розширене відтворення, фермерські господарства, аграрний сектор.

Постановка проблеми. Необхідною умовою забезпечення ефективного розвитку вітчизняних аграрних підприємств є зміцнення їх інвестиційного потенціалу, що сприятиме технічному і технологічному переозброєнню галузі, виробництву якісної й конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, підвищенню ефективності управління інвестиціями в аграрній сфері і, як кінцевий результат, забезпечення продовольчої безпеки країни [1].

Таким чином, формування інвестиційного потенціалу аграрних підприємств є нагальною науковою проблемою, вирішення якої забезпечить збалансований розвиток сільського господарства країни.

Дослідження, осмислення, методичне обґрунтування і визначення сутності інвестиційного потенціалу сільськогосподарських підприємств потребує теоретико-методичного вирішення низки принципових питань, спрямованих передусім на створення моделі підвищення ефективності формування та використання інвестиційного потенціалу підприємств галузі.

Важливим елементом здійснення структурних зрушень вітчизняної економіки, розвитку інноваційного сектору виступають інвестиції. Інтенсивний розвиток інвестиційних процесів сільськогосподарських підприємств забезпечить ринкову трансформацію економіки, сприятиме її входженню у світове співтовариство [1].

Розвиток та динаміка інвестиційних процесів у сільському господарстві формують стратегічну основу сталого економічного зростання економіки регіонів, країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальненню проблем розвитку інвестиційної діяльності присвячені праці багатьох учених. У статті Т.В. Голобородько узагальнено основні напрями державного регулювання аграрного сектору економіки: визначено та згруповано основні методи регулювання інвестиційних процесів у Китаї; розглянуто джерела інвестицій у сільськогосподарському виробництві цієї країни [3]. Зарубіжний досвід свідчить, що у високо розвинутих країнах пропонується широкий вибір джерел кредитування залежно від кредитоспроможності позичальника сільськогосподарського підприємства [4]. Основними кредиторами аграрного сектору виступають кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки, державні іпотечні банки та інші фінансово-кредитні установи [7].

Також вагомий внесок у дослідження проблем сутності та формування інвестиційного потенціалу аграрного сектора економіки зробили відомі українські вчені: І.П. Андрушків, О.В. Колянко, І.І. Вініченко, В.М. Гриньова, В.В. Ковальов, В.С. Кравців, М.І. Крупка, Н.П. Резнік, Н.Д. Свірідова, А.І. Сухоруков, Н.О. Шевченко, а також В.П. Галушко, О.Д. Гудзинський, В.М. Геєць, О.І. Дацій, О.Ю. Єрмаков, М.І. Кісіль, С.М. Кваша, Н.М. Сіренко, та ін.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні сутності інвестиційного потенціалу сільськогосподарських підприємств, визначенні сильних і слабких сторін інвестиційного потенціалу сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за допомогою SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність інвестиційної діяльності аграрних формувань полягає в пошуку джерел інвестування, організації цілеспрямованого руху потоків інвестиційних ресурсів (передусім фінансових) та управлінні ними з метою отримання економічних вигід.

До особливостей інвестування сільськогосподарських підприємств відносяться:

1. Інвестування соціальної сфери села та інфраструктури.
2. Довгий період технологічного циклу виробництва.
3. Високий ризик неповернення коштів або ж запланованих прибутків.
4. Нестійкий фінансовий стан та низька платоспроможність.
5. Високий рівень залежності від погодних та кліматичних особливостей регіону.
6. Низький рівень впровадження сучасних наукових розробок.
7. Низький рівень енергоозброєності.
8. Висока собівартість вирощеної продукції.
9. Низька конкурентоспроможність.

Інвестиційний потенціал визначає можливість підприємства вкладати кошти (капітал) в матеріально-речовинні й особисті фактори виробництва для забезпечення умов нормального відтворення і (чи) одержання очікуваного прибутку. Він є вирішальним фактором економічного зростання, розширення потенційних можливостей підприємства. Інвестиційний потенціал має бути достатнім для повного розширеного відтворення виробництва і подальшого збільшення інвестиційного капіталу підприємства [2]. Фактори, що впливають на інвестиційний потенціал підприємства наведені на рисунку 1.

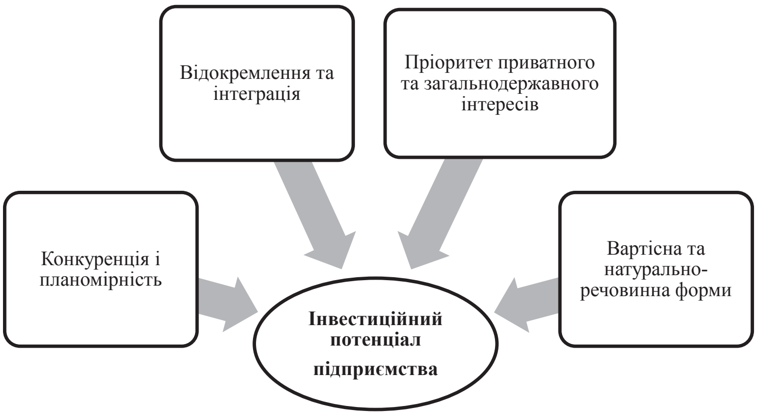

Рис. 1. Фактори, що впливають на інвестиційний потенціал підприємства

Головна функція інвестицій полягає у розширеному відтворенні виробництва, адже саме інвестиції є рушієм економічного зростання. Можна стверджувати, що інвестиції є необхідною умовою поступового розвитку всього суспільства і, в першу чергу, через ті види діяльності, які в окремі періоди є досить привабливими [4].

Наявність природних ресурсів та їх диверсифікація є одними із вирішальних факторів, що роблять ту чи іншу область інвестиційно привабливою. Відповідні кліматичні умови області, земельні та водні ресурси сприяють ефективному розвитку сільського господарства, розвитку інвестиційних процесів.

Так, у 2016 році у Дніпропетровській області вироблено сільськогосподарської продукції на 15,17 млрд. грн., що забезпечило п'яте місце у рейтингу по загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Частка Дніпропетровського регіону у рейтингу виробленої сільськогосподарської продукції за 2016 рік становить 6,0%. У п'ятірку також ввійшли такі області як: Вінницька, Полтавська, Харківська та Київська.

У Дніпропетровському регіоні частка рослинництва (70,6%) переважає над часткою тваринництва (29,4%) в загальному обсязі виробленої продукції за 2016 рік. Продукція рослинництва в області користується попитом та має експортний потенціал. Основними культурами є зернові, цукровий буряк, соняшник, овочі. За обсягом виробництва насіння соняшнику область займає перше місце по Україні. Середні ціни продажу аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямами реалізації за січень 2017 р. порівняно з січнем 2016 р. зросли на 9,1%, у т.ч. на продукцію рослинництва – на 10,5%, на продукцію тваринництва – на 6,4% [2].

За організаційно-правовими формами сільськогосподарські підприємства функціонують у формі господарських товариств, приватних підприємств, виробничих кооперативів, фермерських господарств, державних підприємств та підприємств інших форм господарювання. У Дніпропетровській області найбільшою є кількість приватних підприємств.

Індекс сільськогосподарської продукції у січні 2017 р. порівняно з відповідним періодом 2016 р. склав 96,5%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 97%, у господарствах населення – 94,8% [2].

Капітальні інвестиції – це витрати на капітальне будівництво, придбання (виготовлення власними силами) основних засобів, придбання чи виготовлення інших необоротних матеріальних активів, придбання чи виготовлення нематеріальних активів, а також формування основного стада, які здійснюються в даному періоді з метою отримати економічні вигоди в майбутньому.

Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування на розвиток сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2016 рік наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування на розвиток сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2016 рік, млрд. грн.

	Освоєно капітальних інвестицій	
	млрд. грн.	**У % до загального обсягу**
Всього, у.т.ч.	30, 81	100,00
за рахунок коштів державного бюджету	0,25	0,80
Коштів місцевих бюджетів	2,05	6,60
Власних коштів підприємств та організацій	27,20	88,2
Кредитів банків та інших позик	0,58	1,90
Коштів іноземних інвесторів	0,12	0,50
Інших джерел фінансування	0,61	2,00

Рис. 2. Структура інвестицій за джерелами фінансування на розвиток сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2016 рік, %*

За наведеними даними, можемо зробити висновок, що у структурі капітальних інвестицій сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області найбільшу питому вагу серед

джерел фінансування мають власні кошти підприємств та організацій (88,2%). Найменшу питому вагу мають інвестиції іноземних інвесторів, що підтверджує необхідність підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств Дніпропетровського регіону.

Структура інвестицій за джерелами фінансування на розвиток сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2016 рік наведена на рис. 2.

Для оцінки інвестиційного потенціалу аграрних підприємств Дніпропетровської області проведено SWOT-аналіз, що забезпечує визначення сильних і слабких сторін у підприємствах даної галузі. Також, виявлені можливості та основні загрози інвестиційного потенціалу сільськогосподарських підприємств Дніпропетровщини (табл. 2).

Традиційний метод SWOT-аналізу дозволяє провести детальне вивчення зовнішнього й внутрішнього середовища. Результатом раціонального SWOT-аналізу, спрямованого на формування узагальненого інформаційного потенціалу, повинні з'явитися ефективні рішення, що стосуються відповідної реакції (впливу) суб'єкта (слабкої, середньої й сильної) відповідно до сигналу (слабким, середньому або сильним) зовнішнього середовища [5].

На основі проведеного SWOT-аналізу встановлено, що інвестиційний потенціал сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області є недостатнім для здійснення ефективної інвестиційної діяльності, як важливої передумови підвищення ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції.

З метою підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств необхідно створювати адекватну систему інститутів, орієнтованих на обслуговування безпосередніх товаровиробників.

Доведено, що на регіональному рівні доцільно створити обласну сільськогосподарську інвестиційну корпорацію та регіональний інформаційно-аналітичного і консалтингового центру АПК, основною метою яких буде реалізація комплексу заходів, які сприяють задоволенню потреб сільськогосподарських підприємств в інвестиційних ресурсах [4].

Для фінансово-кредитних організацій, які забезпечують інвестиційними ресурсами і надають відповідні послуги товаровиробникам галузі, доцільно запровадити спеціальний спрощений порядок реєстрації й одержання ліцензій, знизити резервні вимоги пропорційно розмірам інвестицій, надати державні гарантії повернення частини вкладених коштів.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Інвестиційний потенціал підприємства, що розглядається як можливість вкладення коштів у матеріально-речовинні й власні фактори виробництва для забезпечення умов нормального процесу відтворення на підприємстві, одержання очікуваного прибутку, містить, з одного боку, протиріччя сучасного економічного становлення і розвитку підприємства, а з іншого – змістовні характеристики сучасного інвестиційного процесу: сполучення ринкових, конкурентних і державних механізмів, вартісної і натурально-речовинної форм руху інвестицій, різноманітність джерел інвестування та інших факторів.

2. Сильними сторонами, які підвищують інвестиційний потенціал аграрного сектора Дніпропетровської області є: вигідне географічне розташування; вагомий природно-кліматичний потенціал; наявний науковий потенціал; наявний кадровий потенціал; висока забезпеченість земельними ресурсами; наявність високо родючих ґрунтів.

3. Основні загрозами, що перешкоджають підвищенню інвестиційного потенціалу аграрних підприємств Дніпропетровської області є: залежність від посередницької ланки; слабкий розвиток ринкової інфраструктури внутрішніх продовольчих ринків; від'ємні фінансові результати роботи сільськогосподарських підприємств; зниження обсягу інвестицій, спрямованих на модернізацію

Таблиця 2

SWOT-аналіз інвестиційного потенціалу аграрних підприємств Дніпропетровської області

Сильні сторони	**Слабкі сторони**
· Вигідне географічне розташування; · Вагомий природно-кліматичний потенціал; · Наявний науковий потенціал; Наявний кадровий потенціал; · Висока забезпеченість земельними ресурсами; · Наявність високо родючих ґрунтів.	· Низький рівень оплати праці; · Висока зношеність основних засобів, що використовуються у виробничому процесі; · Ресурсозатратність виробництва у зв'язку із зношеністю основних засобів; · Низький рівень використання інноваційних технологій; · Неефективна система кредитного забезпечення аграрних підприємств.
Можливості:	**Загрози:**
· Освоєння нових ринків збуту сільськогосподарської продукції; · Використання досвіду розвинених країн світу у сфері аграрного виробництва; · Розробка та освоєння інноваційних економічно вихідних технологій; · Використання наукового потенціалу для модернізації аграрних підприємств; · Розширення практики пільгового кредитування суб'єктів сільськогосподарської діяльності; · Залучення інвестицій; · Розширення кредитування виробників сільськогосподарської продукції за умови часткової чи повної бюджетної компенсації.	· Залежність від посередницької ланки; · Слабкий розвиток ринкової інфраструктури внутрішніх продовольчих ринків; · Від'ємні фінансові результати роботи сільськогосподарських підприємств; · Зниження обсягу інвестицій, спрямованих на модернізацію виробництва; · Невідповідність якості сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам; · Конкуренція з боку закордонних виробників сільськогосподарської продукції; · Низький рівень правової захищеності аграрних підприємств порівняно із зарубіжними країнами.

виробництва; невідповідність якості сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам; конкуренція з боку закордонних виробників сільськогосподарської продукції; низький рівень правової захищеності аграрних підприємств порівняно із зарубіжними країнами.

Список літератури:

1. EcoLib [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecolib.com.ua/ (Дата звернення 28.03.17).
2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/ (Дата звернення 28.03.17).
3. Голобородько Т.В. Позитивний досвід Китаю в управлінні інвестиційними процесами в аграрному секторі економіки / Т.В. Голобородько // Бізнес-інформ. – 2013. – № 4. – С. 77–81.
4. Лейфура Микола Валентинович, Інноваційно-інвестиційний розвиток підприємництва в умовах тінізації економіки // Економіка. Фінанси. Право, 2015. – № 4. – С. 10–14.
5. Москаленко Б.А. Проблеми оцінки інвестиційного потенціалу підприємства // Інвестиції: Практика та досвід, 2014. – № 24. – С. 104–107.
6. Михайловська Н.М. Теоретичні аспекти формування та розвитку інвестиційного потенціалу підприємства // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій, 2014. – № 2. – С. 37–38.
7. Гращенко І.С. Інвестиційний потенціал в системі розвитку підприємства // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій, 2014. – № 2. – С. 14–15.
8. Наконечна О.С. Формування та реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії стійкого розвитку підприємства // Економіка та держава, 2015. – № 4. – С. 48–51.

Крючко Л.С., Шимкив В.П.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию сущности инвестиционного потенциала сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы экономические показатели сельскохозяйственных предприятий Днепропетровской области. Определены сильные и слабые стороны их инвестиционного потенциала.
Ключевые слова: инвестиционный потенциал, инвестиционный процесс, сельскохозяйственная продукция, валовая продукция, финансирование, расширенное производство, фермерские хозяйства, аграрный сектор.

Kryuchko L.S., Shimkiv V.P.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

INVESTMENT POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF DNIPROPETROVSK REGION

Summary
The article is devoted to the study of the essence of the investment potential of agricultural enterprises. Economic indicators of agricultural enterprises of the Dnepropetrovsk region are analyzed. Strengths and weaknesses of their investment potential have been determined.
Keywords: investment potential, investment process, agricultural products, gross production, financing, expanded production, farms, agrarian sector.

УДК 65.018:339.137

ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТА ПІДПРИЄМСТВА ЗАГАЛОМ

Кузьменко М.М., Богацька Н.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті досліджено конкурентоспроможність продукції та чинники, що впливають на неї. Розглянуто сутність та основні засади поняття «якість» продукції. Визначено фактори, що впливають на якість продукції. Проведено аналіз впливу якості продукції на конкурентоспроможність продукції та підприємства загалом. Розкрито основні проблеми управління конкурентоспроможністю продукції підприємств.
Ключові слова: якість, якість продукції, конкурентоспроможність продукції, конкурентоспроможність підприємства, забезпечення конкурентоспроможності, вплив якості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки якість продукції виступає не лише фактором конкурентоспроможності продукції, вона також є необхідною передумовою ефективного функціонування підприємства. У ринковій економіці проблема якості є найважливішим чинником підвищення економічної, соціальної й екологічної безпеки.

Якість є комплексним поняттям, що описує ефективність усіх сфер діяльності підприємства, а саме: розробка стратегії, організація виробництва, маркетинг тощо. Рівень розвитку підприємства та величина його прибутку залежить, в першу чергу, від якості продукції. Для кожного підприємства принципово важливо постійно підвищувати та удосконалювати рівень якості.

Успіх окремих підприємств на зовнішньому і внутрішньому ринках повністю залежить від того, на скільки їх продукція відповідає стандартам якості. Тому забезпечення і підвищення якості продукції є актуальним для всіх підприємств. Від вирішення цих проблем залежить успіх і ефективність діяльності підприємства і як результат – національної економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впливу якості на забезпечення конкурентоспроможності продукції та підприємства загалом досліджували багато українських та зарубіжних науковців, серед яких необхідно виділити наступних: Г. Азоєв, А. Воронкова, Є. Гончаров, Л. Дейнека, О. Дуброва, К. Ісікава, Г. Клейнер, С. Ковальчук, Ю. Койфман, М. Круглов, В. Москалюк, В. Руденко, М. Савченко, Н. Салухіна, О. Язвінська та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана тема є досить актуальною на даний момент, тому існує багато досліджень цієї теми; але, все ж таки, деякі питання залишаються відкритими, зокрема питання якості як одного з головних чинників формування конкурентоспроможності продукції.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд та аналіз конкурентоспроможності продукції та якості як одного з його головних важелів, а також їх місце у формування загальної конкурентоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств є однією із головних причин кризових явищ, які спостерігаються в економічному житті країни [1, с. 599].

Конкурентоспроможність продукції- це здатність продукції відповідати вимогам конкурентного ринку, запитам покупців порівняно з іншими аналогічними товарами, представленими на ринку.

Конкурентоспроможність товарів закладається ще на стадії проектування. У процесі виробництва матеріалізуються найважливіші (визначальні) елементи конкурентоспроможності виробів: якість і витрати. Визначення рівня конкурентоспроможності продукції є необхідною передумовою для її продажу (реалізації) на відповідному ринку. Визначаючи конкурентоспроможність товару, виробник продукції має обов'язково знати вимоги потенційних покупців та оцінки споживачів. Тому формування конкурентоспроможності продукції починається з визначення суттєвих споживчих властивостей (потреб покупців), за якими оцінюється принципова можливість реалізувати продукцію на відповідному ринку, де покупці постійно будуть порівнювати її характеристики з товарами конкурентів

Рис. 1. Чинники забезпечення конкурентоспроможності продукції

стосовно міри задоволення конкретних потреб і цін реалізації [2, с. 159].

Конкурентоспроможність продукції досягається за допомогою різних чинників, як представлені на рис. 1.

Головними чинниками забезпечення продукції конкурентоспроможністю є сам продукт та ціна. В даному дослідженні буде описуватись такий чинник як продукт, тобто його якість.

Якість – це сукупність властивостей продукції, що характеризують її призначення, особливості, корисність (здатність задовольняти конкретні потреби споживачів). Вона залежить від рівня розвитку науки й техніки, прогресивності виробництва, кваліфікації кадрів і може бути визначена показниками якості самої продукції, якості її виготовлення, експлуатації та супровідних послуг [3, с. 116].

На сучасному етапі якість продукції – це поняття, яке характеризує параметричні, експлуатаційні, споживчі, технологічні, дизайнерські властивості виробу, рівень його стандартизації та уніфікації, надійність і довговічність. Як економічна категорія якість відбиває сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини [4].

Категорія якості продукції є однією з найскладніших серед тих, з якими доводиться мати справу фахівцям у сфері виробництва. Вона є критерієм вибору сировини, напівфабрикатів, інших предметів для задоволення виробничих потреб, а також важливим чинником планування виробництва і оцінювання його результатів, визначення його складності і ефективності, організації праці, створення нових виробів. До категорії якості звертаються й тоді, коли виникає необхідність розібратися зі складом і характером властивостей продукції, що створюється чи виготовляється.

Тому, очевидним є те, що якість продукції – надзвичайно різноманітна за своєю суттю категорія, і фахівці з нею мають справу щоденно як у виробничій сфері, так і в особистому житті.

Якість продукції (робіт, послуг) визначається такими поняттями, як «характеристика», «властивість» і «якість». Характеристика – це взаємозв'язок залежних і незалежних змінних, виражених у вигляді тексту, таблиці, математичної формули, графіка. Описується, як правило, функціонально. Властивість продукції є об'єктивною особливістю продукції, яка може виявлятися у процесі її створення, експлуатації або споживання. Якість продукції формується на всіх етапах її життєвого циклу. Властивість продукції виражається показниками якості, тобто кількісними характеристиками одного або декількох властивостей продукції, які є складовими якості і розглядаються стосовно певних умов її створення й експлуатації або споживання [5, с. 87].

Поняття якості включає цілий комплекс характеристик продукції:

- доступність;
- правильне постачання;
- техніко-економічні характеристики;
- зручний та правильний дизайн;
- надійність;
- ефективність споживання і експлуатації;
- ремонтопридатність;
- ступінь екологічності, тощо.

Цих характеристик продукція набуває на всьому протязі його виробництва, реалізації і споживання чи експлуатації.

Продукція, котра набуває всіх вище перерахованих характеристик є якісною, може конкурувати на ринку та завоювати певний сегмент споживачів, що для підприємства буде ефективним результатом його діяльності.

Завдяки якісній продукції підприємство може не тільки завоювати нових покупців, а й втримати теперішніх, що є не мало важливим фактором.

Виробляючи якісну продукцію підприємство не тільки дотримується усіх державних стандартів, але й орієнтоване на свідомого споживача, який при виборі продукції зважає, передусім, на її якість.

На якість продукції впливають внутрішні та зовнішні фактори як окремо, так і у їх складному взаємозв'язку. На різних стадіях життєвого циклу продукції інтенсивність і набір факторів впливу будуть різними.

Основними внутрішніми чинниками, що впливають на рівень якості продукції є [6]:

– виробничо-технологічні (рівень прогресивності техніки та технологій, використання нових матеріалів, якість використовуваної сировини та ін.);

– соціально-психологічні (забезпечення нормальних умов праці персоналу, формування сприятливого клімату в колективі, моральне стимулювання та заохочення працівників та ін.);

– економічні (витрати на випуск та реалізацію високоякісної продукції, політика ціноутворення, економічне стимулювання працівників та ін.);

– організаційні (рівень організації праці та виробничого процесу на підприємстві, ефективність системи управління якістю продукції, сертифікація продукції, забезпечення належного кваліфікаційного рівня персоналу та ін.).

Основними зовнішніми факторами впливу на якість продукції підприємства є [6]:

– рівень конкуренції на ринку;

– вимоги споживачів;

– необхідність завоювання певної позиції на ринку та формування позитивного іміджу підприємства;

– вимоги щодо стандартизації та сертифікації продукції певного виду тощо.

Існують показники якості, котрі в залежності від властивостей поділяються на:

1) Одиничні – характеризують окремі властивості продукції (показники призначення; показники надійності; показники довговічності; показники технологічності; ергономічні показники; естетичні показники; показники стандартизації та уніфікації);

2) Комплексні – вимірюється група властивостей продукції (згідно цих показників продукцію поділяють на сорти, марки, класи);

3) Узагальнюючі – характеризують якість усієї сукупності продукції (коефіцієнт оновлення асортименту; частка сертифікованої продукції).

У сучасних умовах підприємство може забезпечити конкурентоспроможність продукції, якщо якість його товарів співпадає або перевищує очікування споживачів. Також слід враховувати, що сьогодні утримання існуючих покупців більш пріоритетне завдання, ніж залучення но-

вих. Тому комерційні служби підприємства повинні постійно контролювати рівень задоволення споживачів, прогнозувати та попереджати можливі втрати постійних клієнтів, звертаючи особливу увагу на вік споживачів та їх доходи. Слід враховувати, що «відтік» покупців на споживчому ринку відбувається під впливом негативного враження, одержаного від попередніх покупок, а також під дією ефекту «антиреклами».

Кращим способом досягнення цієї мети є створення та впровадження ефективної системи управління якістю продукції на підприємствах. Дана система масово й ефективно функціонує в розвинених країнах при невеликих матеріальних витратах, дає значний результат для підприємства, акумулюючи його зусилля на подальшому розвитку. Створення системи управління якістю, яка в першу чергу орієнтована на задоволення потреб споживачів, у наш час є необхідним кроком для тих підприємств, які поставили перед собою завдання вийти на світові ринки і встановити довгострокові відносини із закордонними партнерами. Для багатьох українських підприємств створення системи управління якістю асоціюється з її сертифікацією за вимогами міжнародних стандартів [7, с. 18–19].

Саме тому, одним з найбільш дієвих інструментів системи управління якості є стандартизація та сертифікація продукції.

Кожний вид продукції, яке те чи інше підприємство хоче вигідно продати на внутрішньому чи світовому ринках, має бути сертифікованим, тобто мати документ, що засвідчує високий рівень його якості, відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000.

Слід зауважити, що сертифікація на мікрорівні дає змогу підтвердити якість виготовленої продукції перед споживачами та підвищити її конкуренто- спроможність, а на макрорівні – сприяє захисту вітчизняних виробників та запобігає проникненню на внутрішній ринок небезпечної продукції, у тому числі низької якості [8, с. 198].

Стандартизація створює сприятливі умови для торгівлі за рахунок єдиних підходів до якості продукції, її взаємозамінності, технічної сумісності, безпеки й охорони навколишнього середовища, що пов'язано з розробкою міжнародних стандартів. Стандартизація супроводжує продукт протягом життєвого циклу і є нетарифною формою регулювання торгівлі [9].

Вітчизняні підприємства намагаються усіляко дотримуватись стандартів, не зважаючи на труднощі, управляючи якістю продукції самостійно та за допомоги держави.

Враховуючи увесь власний та зарубіжний досвід, для вітчизняних підприємств основними шляхами підвищення якості продукції виступають:

1) використання досягнень науки та техніки в процесі проектування виробів;

2) запровадження новітньої технології виробництва і суворе дотримання технологічної дисципліни;

3) забезпечення належної технічної оснащеності виробництва;

4) удосконалення застосовуваних стандартів і технічних умов;

5) поліпшення стандартизації як головного інструменту фіксації та забезпечення заданого рівня якості, адже саме стандарти й технічні умови відображують сучасні вимоги споживачів до технічного рівня;

6) збільшення випуску сертифікованої продукції, покращення окремих показників якості продукції, що випускається на підприємстві;

7) запровадження сучасних форм та методів організації виробництва та управління;

8) удосконалення методів контролю й розвиток масового самоконтролю на всіх стадіях виготовлення продукції;

9) покращення заходів щодо застосування угодженої системи прогнозування та планування необхідного рівня якості виробів [10].

Висновки і пропозиції. На рівень якості й конкурентоспроможності продукції впливає багато різнопланових чинників. Досягти необхідного рівня якості й конкурентоспроможності товарів, що реалізуються на відповідних ринках можна різними способами, скоординованими в часі і просторі.

Отже, якість є визначальним фактором конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможність продукції, у свою чергу, дозволяє підприємству мати перевагу над іншими виробниками. Конкурентна продукція дозволить підприємству виходити на нові ринки збуту та отримувати максимальні прибутки, що є першочерговою метою всієї підприємницької діяльності. Саме якісна продукція є фундаментом конкурентоспроможності підприємства загалом.

Тому, вирішення проблеми підвищення якості продукції є ключовим чинником забезпечення її конкурентоспроможності, що дозволяє підприємству:

– забезпечити високий його імідж серед покупців;

– вихід не тільки на внутрішній, а й на зовнішній ринок;

– одержання максимального прибутку;

– забезпечення стійкого фінансового становища.

Список літератури:

1. Богацька Н. М. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства / Н. М. Богацька, Л. Р. Цинкобур // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С. 599–603.
2. Ткаченко А. Конкурентоспроможність продукції як інструмент ефективного управління / А. Ткаченко, П. Гончарук // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 2. – С. 159–161.
3. Конащук В. Л. Вплив якості продукції на конкурентоспроможність [Електронний ресурс] / В. Л. Конащук, Д. Г. Робота. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_8_115.pdf
4. Ткачук Л. М. Якість продукції: методологічні та прикладні аспекти / Л. М. Ткачук, Т. К. Калугаряну // Ефективна економіка. – 2013. – № 5.
5. Надобних О. О. Якість продукції як один з найважливіших критеріїв підвищення конкурентоспроможності підприємства / О. О. Надобних, Н. М. Богацька // Молодий вчений. – 2014. – № 11. – С. 86–89.
6. Причепа І. В. Управління якістю та конкурентоспроможністю продукції підприємства [Електронний ресурс] / І. В. Причепа, Г. І. Лисаченко // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ, Вінниця,

23–24 березня 2016. – Режим доступу:http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/view/497
7. Кошонько О. В. Проблеми оцінки та сертифікації систем управління якістю промислових підприємств // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 18–23.
8. Зайцева Л. Якість продукції – необхідна передумова конкурентоспроможності підприємства / Л. Зайцева // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 9. – С. 196–200.
9. Левкулич В. В. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на забезпечення та покращення якості продукції / В. В. Левкулич // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2012. – № 2(36). – С. 187–193.
10. Хращевська С. Шляхи підвищення якості продукції на підприємстві [Електронний ресурс] / С. Хращевська // Формування та розвиток економіки в сучасних умовах господарювання. – Режим доступу: http://www.wp.viem.edu.ua/konf5/art.php?id=0418

Кузьменко М.М., Богацкая Н.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ И ПРЕДПРИЯТИЯ В ОБЩЕМ

Аннотация
В статье исследована конкурентоспособность продукции и факторы, влияющие на нее. Рассмотрены сущность и основные принципы понятия «качество» продукции. Определены факторы, влияющие на качество продукции. Проведен анализ влияния качества продукции на конкурентоспособность продукции и предприятия в целом. Раскрыты основные проблемы управления конкурентоспособностью продукции предприятий.
Ключевые слова: качество, качество продукции, конкурентоспособность продукции, конкурентоспособность предприятия, обеспечение конкурентоспособности, влияние качества.

Kuzmenko M.M., Bogatska N.M.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

QUALITY OF PRODUCT AS FACTOR OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTS AND ENTERPRISE IN THE GENERAL

Summary
The article examines the competitiveness of products and factors influencing it. The essence and basic principles of the concept of «quality» of products are considered. The factors influencing the quality of products are determined. The analysis of influence of product quality on the competitiveness of products and enterprises in general. The main problems of managing the competitiveness of enterprise production are revealed.
Keywords: quality, product quality, product competitiveness, enterprise competitiveness, ensuring competitiveness, impact of quality.

УДК 336.22

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА

Куць Т.В., Пікуля В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено теоретичні питання щодо економічної сутності та місця податку на прибуток підприємства в системі оподаткування. Висвітлено аспекти нормативно-правового забезпечення оподаткування прибутку вітчизняного підприємства. Узагальнено досвід країн ЄС щодо стягнення податку на прибуток підприємства.
Ключові слова: прибуток, податок, оподаткування прибутку, податок на прибуток підприємств, система оподаткування.

Постановка проблеми. У сучасних умовах вагоме місце займає державне регулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання через податкову систему. За економічною сутністю податки – це обов'язкові платежі, що вилучаються державою з доходів юридичних або фізичних осіб до відповідного бюджету для фінансування витрат держави, які передбачені Конституцією та іншими законодавчими актами. Це одна із важливих форм вирівнювання доходів юридичних та фізичних осіб для досягнення соціальної справедливості та економічного розвитку. Вилучаючи певну частину доходів підприємців та громадян, держава гарантує їх ефективніше використання для задоволення потреб суспільства в цілому і досягнення на цій основі зростання добробуту.

Сучасні податкові системи європейських країн мають досить складну структуру, яка включає в себе різні види податків. Така різновидність форм податків обумовлена рядом причин, зокрема, бажанням врегулювати розбіжності в платоспроможності платників податків, зробити оподаткування в цілому більш простим, здатність через податки впливати на рівень споживання і накопичення населення.

Система прямих податків регулює прибутки юридичних і фізичних осіб. Одним із важливих важелів регулювання розподілу грошових ресурсів між державою та підприємствами усіх форм власності є податок на прибуток підприємств. Саме тому дослідження питань економіко-правових особливостей податку на прибуток підприємства є актуальними, оскільки саме оподаткування прибутку підприємств впливає на фінансово-господарську діяльність підприємств. Крім того, система оподаткування прибутку підприємств впливає на стимулювання та регулювання діяльності і розвитку підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі прибутковий податок розглядається як продукт цілої епохи економічного та політичного розвитку суспільства. Це фіскальний інститут, що притаманний високій культурі державності з ефективним механізмом функціонування, який вимагає від платників усвідомлення того, що даний податок є платою з боку виробництва за сприятливі умови господарювання.

Значний внесок у розробку теоретичних та прикладних основ оподаткування внесли В. Л. Андрущенко, О. Д. Василик, М. І. Долішній, І. І. Долженко, І. М. Скітецька, А. М. Соколовська, В. М. Суторміна, Л. Д. Тулуш, В. М. Федосов, Д. Г. Черник. Проблеми гармонізації податкового та бухгалтерського обліку в контексті оподаткування прибутку вітчизняних підприємств знайшли відображення у роботах І. І. Огороднікова, Д. М. Серебрянського, О. М. Смірнова, М. В. Стадніка, Ю. І. Турянського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Нині відбулися певні зміни вітчизняного законодавства стосовно податку на прибуток підприємств відповідно до міжнародних стандартів обліку та звітності, а саме звуження кола платників податку на прибуток підприємств, закріплення в Податковому кодексі ознак неприбуткових установ, розширення переліку ставок за окремими об'єктами оподаткування та скорочення податкових пільг. Однак, в динамічному ринковому середовищі питання щодо напрямів удосконалення оподаткування прибутку залишаються досить актуальними і потребують подальшого дослідження.

Метою статті є висвітлення економічної сутності податку на прибуток підприємства та аналіз нормативно-правового забезпечення стягнення даного податку в Україні. Для забезпечення виконання поставленої мети використовувались традиційні економічні методи дослідження, зокрема монографічний, узагальнення, порівняння тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед прямих податків основним для підприємств є податок на прибуток підприємств. Прибуток є пріоритетною метою суб'єктів господарювання в умовах ринку. Нормативно-правове забезпечення оподаткування прибутку підприємств за роки незалежності України досить часто змінювалося. Так, Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» було прийнято 21 лютого 1992 р. В умовах пошуку оптимальних податкових важелів з початку 1993 р. як основний прямий податок було введено податок на прибуток (Декрет Кабінету Міністрів України «Про податок на прибуток підприємств і організацій» від 26 грудня 1992 р. № 12–92). Однак, незважаючи на більш прогресивний характер, його було скасовано Законом України «Про Державний бюджет України на 1993 рік» від 9 квітня 1993 р. № 3091–XII (статті 7 і 8), і, починаючи з другого кварталу 1993 року, було відновлено дію Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій». Таку зміну в 1993 р. було зумовлено спробою сформувати державний бюджет, не збільшуючи його дефіциту. Одним з важелів цієї політики було обрано повернення до більш напруженого податкового тиску. І знову ж Законом України «Про

Державний бюджет України на 1994 рік» від 1 лютого 1994 р. № 3898–XII було продовжено чинність Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» у 1994 р., хоча і з цілою низкою змін не на користь платника (збільшення ставки, скорочення пільг) [2, 4].

З 1 липня 1997 р. був введений в дію Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», відповідно до якого суттєво змінились методичні основи оподаткування прибутку, які вимагали ведення спеціального податкового обліку. Після введення цього Закону об'єктом оподаткування виступав розрахунковий прибуток, основою для визначення якого були валові надходження і витрати, які підприємство понесло не у зв'язку з реалізацією конкретного обсягу продукції, а за певний період часу [3].

З 1 січня 2003 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (№ 349 від 24 грудня 2002 р.), який вніс суттєві зміни в механізм справляння податку на прибуток. Та, незважаючи на значну проведену роботу щодо вдосконалення законодавства з оподаткування прибутку підприємств, і останній Закон України не був оптимальним [4]. Відповідно до таких трансформацій вітчизняної системи оподатковування, на практиці господарської діяльності спостерігалася часта зміна об'єктів оподатковування. Так, із 1991 р. податок стягався з прибутку підприємства, у 1992 р. – з доходу, у 1993 р. – спочатку з прибутку, а потім (із другого кварталу даного року) – знову з доходу. У 1994 р. об'єктом оподатковування залишався доход, а з 1995 р. знову здійснений перехід до оподатковування прибутку підприємств.

У грудні 2010 року було прийнято Податковий кодекс України, у зв'язку з яким податок на прибуток зазнав революційних змін. Згідно статті 134 Податкового кодексу України нині об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами. Ставка податку на прибуток в останні роки залишається незмінною – 18%. Відповідно до затверджених змін (п. 135.1 Кодексу) складовими доходу визначено доходи від операційної діяльності та інші доходи. Певних змін зазнали і витрати як складова визначення прибутку підприємства [6].

Прибуток – узагальнюючий показник, який свідчить про ефективність виробництва, про стійкий фінансовий стан та конкурентоспроможність підприємства, його платоспроможність, виконання зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання. Можливості отримання прибутку підприємства зазвичай обмежені витратами виробництва і попитом на вироблену продукцію. Крім того, на рівень прибутку також впливають зовнішні та внутрішні умови господарської діяльності підприємства. Зокрема, до зовнішніх умов відносять інфляцію, зміни законодавства у сфері оподаткування, оплати праці працівників і т. д. до внутрішніх умови – відповідно зростання заробітної плати працівників та страхових внесків, зростання вартості сировини, матеріалів т.д.

Як відзначають Л.Д. Тулуш та І.М. Скітецька, нині в Україні суттєво змінено порядок справляння податку на прибуток підприємств через відміну податкового обліку, що відповідає європейській практиці оподаткування. Ми також підтримуємо думку науковців, що вагомою зміною механізму оподаткування прибутку в Україні стало запровадження принципу визначення податку на прибуток, який обчислюється виходячи із бухгалтерського фінансового результату, та підлягає коригуванню на податкові різниці, кількість яких суттєво зменшено – до 3 груп: різниці щодо амортизації необоротних активів; різниці щодо формування резервів; різниці при здійсненні фінансових операцій [9].

В основному заходи, проведені нашою країною щодо адаптації вітчизняного законодавства міжнародним стандартам обліку спрямовані на реформування податкової системи і зосередження саме на прибутковому оподаткуванні, тому що воно виконує роль фіскального й регулюючого інституту держави. Так, у країнах із розвиненою ринковою економікою основним прямим засобом централізації ВНП у бюджет є особистий прибутковий податок. Але одним із головних регуляторів виробничо-господарських процесів являється саме податок на прибуток підриємств. За допомогою податку на прибуток піддаються регулюванню вибір правової форми організації бізнесу; напрямки розподілу прибутку, обгрунтування методів фінансування інвестицій (самофінансування, залучені і позичкові засоби), т. д.

При цьому, в Україні провідні науковці даної теми дослідження (Л.Д. Тулуш, І.М. Скітецька) виділяють тенденцію суттєвого зниження фіскальної значимості податку на прибуток, який

Таблиця 1

Досвід країн ЄС щодо стягнення податку на прибуток

Позитивні тенденції	Негативні тенденції
Оплата податку на прибуток виключно під час його розподілення – виплати дивідендів	Необхідність окремого ведення податкового обліку для визначення «умовно розподіленого прибутку» – повернення до податкових обмежень обліку окремих витрат – дивергенція бухгалтерського та податкового обліків
Реінвестований прибуток не оподатковується податком на прибуток	До складу «умовно розподіленого прибутку» відносяться витрати, що не пов'язані з господарською діяльністю, які не підтвердженні первинними документами (представницькі витрати, тощо). По цих витратах треба вести окремий податковий облік, що автоматично збільшує час на ведення обліку та складання звітності
Україні слід звернути увагу на наступні виклики:	
У країнах ЄС запроваджено системні та частіші податкові перевірки обліку для всіх платників податків	
Тенденція суттєвого зменшення податкових надходжень до бюджету за рахунок податку на прибуток (в Естонії даний прибуток складав у 2016 р. 2,6% від ВВП, а у 2006 р. – 4% від ВВП)	

Джерело: розроблено авторами за [7]

протягом останніх років втрачає статус основного бюджетоформуючого податку [9]. Ми поділяємо думку про те, що в результаті проведення податкової реформи порядок справляння податку на прибуток підприємств суттєво наблизився до європейської моделі і спрямований на перехід від суто фіскальної до стимулюючої системи оподаткування підприємств. Підтвердженням даних висновків слугують результати власних досліджень досвіду країн Європейського Союзу щодо стягнення податку на прибуток (таблиця 1).

Крім того, у сучасних публікаціях виділяють цілу систему потенціалів податку на прибуток [10]. Вона передбачає аналіз не тільки фіскального та регулятивного потенціалу, а також дослідження економічного, інформаційного, інвестиційного та соціального потенціалів для комплексної характеристики результатів впливу оподаткування прибутку підприємств на макро- та мікрорівнях.

Висновки і пропозиції. Економічна сутність податку на прибуток підприємств розкривається через сукупність фінансових відносин між державою і платником податків з приводу вилучення частини прибутку у прямій залежності від його розміру з метою формування фінансової бази держави для виконання останньою своїх соціально-економічних функцій.

Удосконалення вітчизняного законодавства стосовно податку на прибуток підприємств відповідно до міжнародних стандартів обліку та звітності, з урахуванням сучасних тенденцій функціонування податкових систем сприятиме конкурентоспроможній діяльності підприємств.

Список літератури:

1. Гармонізація податкового та бухгалтерського обліку в контексті оподаткування прибутку підприємств в Україні: монографія [Огороднікова І.І., Серебрянський Д.М., Смірнова О.М., Стаднік М.В., Турянський Ю.І.]. – К.: Алерта, 2013. – 366 с.
2. Декрет Кабінету Міністрів України «Про податок на прибуток підприємств і організацій» від 26 грудня 1992 р. № 12–92 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/12–92
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/283/97
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (№ 349 від 24 грудня 2002 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/349–15
5. Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2146–12
6. Податковий кодекс України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17
7. Презентаційні матеріали Державної фіскальної служби / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/media-tsentr/prezentatsiyni-materiali/229980.html
8. Соколовська А.М. Шляхи реформування податкової системи України / Фінанси України. – 2014. – № 12. – С. 103–121.
9. Тулуш Л.Д., Скітецька І.М. Оподаткування прибутку підприємств: практика застосування в Україні / Молодий вчений. – 2017. – № 3. – С. 860.
10. Шмичкова І.Ю. Оподаткування прибутку підприємств: аналіз застосування в Україні / І.Ю. Шмичкова // Бізнес Інформ. – 2014. – № 9. – С. 278–285.

Куц Т.В., Пикуля В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НАЛОГА НА ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы экономической сущности и роли налога на прибыль предприятия в системе налогообложения. Освещены аспекты нормативно-правового обеспечения налогообложения прибыли отечественного предприятия. Обобщен опыт стран ЕС по взысканию налога на прибыль предприятия.

Ключевые слова: прибыль, налог, налогообложение прибыли, налог на прибыль предприятий, система налогообложения.

Kuts T.V., Pikulya V.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF THE TAX FOR ENTERPRISE PROFIT

Summary
Theoretical questions concerning the economic essence and place of the corporate profit tax in the taxation system are investigated. The aspects of the normative-legal provision of taxation of the profit of a domestic enterprise are highlighted. The experience of EU countries in collecting corporate profit tax is summarized.

Keywords: profit, tax, profit taxation, corporate profit tax, taxation system.

УДК 339.178.6

ПЛАНУВАННЯ ГУРТОВИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ У ЗАКОРДОННИХ ФІРМ

Кушнір О.К., Чаплінський В.Р.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті визначено роль та значення гуртової торгівлі в Україні. Показано важливість усіх аспектів планування при здійсненні гуртових закупівель. Побудовано модель процесу гуртової закупівлі товарів у закордонних фірмах. Проаналізовано законодавчі основи регулювання публічних закупівель для органів державної влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання.
Ключові слова: гуртова торгівля, планування, закупівля у закордонних фірм, публічні закупівлі, організація гуртових закупівель, внутрішній ринок, сфера обміну, імпорт.

Постановка проблеми. Сьогодні українська економіка, як і економіки багатьох країн світу, перебуває в стані кризи. Світовий банк визначив рейтинг країн з економіками, що розвиваються і Україна у ньому перебуває на 47-й сходинці. Рівень розвитку економіки нашої країни оцінюється в 3,67 бала із 7 можливих, економічні показники протягом останнього року демонстрували повільний регрес [1]. В таких умовах необхідно розвивати галузі економіки, які мають найкоротший оборот капіталу. До таких галузей відноситься саме торгівля, яка має крім того, високий рівень рентабельності. Торгівля є важливою складовою будь-якої держави і її місце в економічному розвитку держави визначається, з одного боку, тими функціями, які вона виконує, а з іншого, тими зв'язками, в яких вона перебуває.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти торгівлі були висвітлені в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: О.М. Азарян, В.В. Апопія, Л.В. Балабанової, І.О. Бланка, Н.О. Голошубової, В.Д. Лагутіна, А.А. Мазаракі, В.С. Марцина, А.Т. Мельник, А.С. Савощенко, О.М. Сальникова, О.М. Тубей, Ю.Ю. Юрченка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Автори висвітлюють питання організаційно-економічної діяльності підприємств торгівельного сектору, засади державного регулювання, оцінки ефективності функціонування, місця гуртової торгівлі в системі товароруху та концептуальні напрямки розвитку. Однак не висвітлюються аспекти планування закупівель у закордонних організацій та особливості використання сучасних інструментів для забезпечення ефективного функціонування і розвитку гуртової торгівлі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні сучасних економічних аспектів діяльності підприємств гуртової торгівлі, аналізі основних проблем, що виникають в процесі планування та функціонування, формуванні основних напрямків розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток торгівлі значною мірою відображає здатність суспільства вирішувати найважливіші соціально-економічні проблеми. Торгівля в умовах ринкових відносин перетворюється в складну динамічну систему, що функціонує в рамках надзвичайно великомасштабної, соціально-економічної системи ринкового середовища. Весь спектр складних позитивних і негативних процесів, суперечливих тенденцій, що відбуваються в економічному і соціальному житті як країни, так і регіонів, знаходить висвітлення в гуртовій торгівлі [2].

Гуртова торгівля займає в структурі ВВП України більшу частку, ніж сільське господарство. Це при тому, що більше половини її оборотів припадає на компанії, чия частка на гуртовому ринку становить лише 0,9% [3].

Важливість гуртової торгівлі у порівнянні з роздрібною для економіки України проілюстровано на рис. 1.

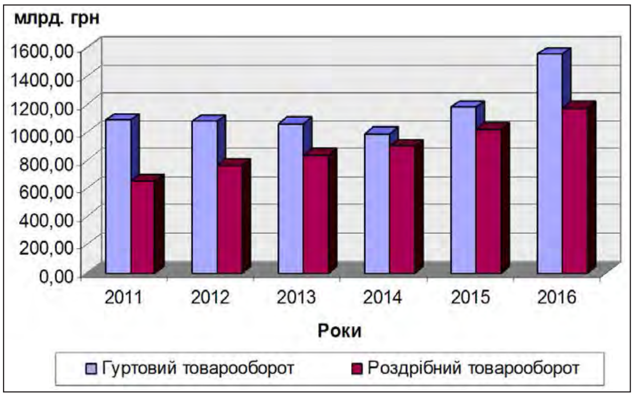

Рис. 1. Динаміка роздрібного та гуртового товарообороту України за 2011–2016 роки

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Як видно з рисунку, гуртовий товарооборот підприємств торгівлі в Україні за досліджуваний період змінювався хвилеподібно. Спад припадає на 2013–2014 рр., що пов'язано зі складною політичною ситуацією в країні. Скорочення було порівняно невеликим та було призупинено вже наступного 2015 року. Гуртовий товарооборот у 2015 році становив 1178,89 млрд. грн., що перевищило значення 2011 року (1085,25 млрд. грн.). У 2016 році гуртовий товарооборот зріс на 32% у порівнянні з 2015 роком і становив вже 1555,97 млрд. грн. В цілому за 2011–2016 роки гуртовий товарооборот в діючих цінах зріс на 470,72 млрд. грн. або на 43,37%.

Однак, у розвитку гуртової торгівлі в Україні є негативні тенденції, які проявляються у зменшенні прибутку за групою прибуткових підприємств і збільшення збитку за групою збиткових підприємств гуртової торгівлі, зниження показників рентабельності. Науковці таку тенденцію пов'язують з недосконалістю податкового законодавства та нормативно-правової бази, відсутністю ефекту від комерціалізації та зміни форми власності, відставанням розвитку потенціалу гурто-

вої торгівлі від темпів розвитку і вимог суміжних сфер – виробництва і роздрібної торгівлі, розбалансуванням внутрішнього ринку споживчих товарів і економічного обміну між регіонами України, деспеціалізацією посередників. Хоча в Україні існує високий потенціал внутрішнього ринку України загалом та гуртової ланки зокрема [5, с. 67].

Організація гуртових закупівель – це комплекс взаємозв'язаних управлінських і комерційних рішень та торгових операцій, виконанням яких забезпечується виявлення і вивчення попиту споживачів відповідно до потреб суспільства, надання й узгодження з постачальниками замовлень на виробництво і постачання товарів, укладання договорів постачання з метою визначення порядку і механізму виконання замовлень та контроль за надходженням товарів і додержанням сторонами умов договору [6].

Щоб правильно визначити головні напрямки поточної та перспективної діяльності підприємства гуртової торгівлі, необхідно проаналізувати стан фінансових, матеріальних, інформаційних та трудових ресурсів, визначити цілі розвитку бізнесу. Зробити це дозволяє планування.

Під плануванням розуміється діяльність, спрямована на формування системи планів щодо розвитку комерційної діяльності на торговельному підприємстві. Залежно від рівня управляння планування включатиме встановлення та узгодження цілей комерційної діяльності; розробку стратегії комерційної діяльності та обгрунтування комерційної політики за окремими напрямами (по роботі з покупцями та постачальниками); складання прогнозів щодо результатів комерційної діяльності у довгостроковому та середньостроковому періодах, обгрунтування ресурсного забезпечення для реалізації цілей та завдань розвитку комерційної діяльності на підприємстві [5, с. 45].

Процес закупівлі та доставки імпортного товару починається з прийняття рішення про закупівлю. При цьому необхідно проаналізувати багато інформації про закордонні виробники, щоб визначити потенційного постачальника товарів. При прийнятті рішення про закупівлю, керівникам відділів закупівель необхідно керуватися вимогою забезпечення запасу по кожній товарній позиції на кілька місяців наперед. Адже, незважаючи на те, що закупівлі можна здійснювати скільки завгодно часто, при їх плануванні необхідно враховувати термін виконання замовлення постачальником та термін доставки, які залежать від конкретного постачальника.

Модель гуртових закупівель у закордонних фірм показано на рис. 2.

Алгоритм прийняття рішення в моделі гуртових закупівель полягає в підборі такої величини товару, що замовляється, яка в сумі із залишком товару на складі, товаром в дорозі, товаром на митниці і товаром, вже замовленому раніше, за мінусом планованого обсягу продажів забезпечить існування мінімуму запасу товару [7].

При цьому основними функціями відділу закупівель є:

– прийняття рішення про закупівлі;
– оформлення замовлення постачальникам;
– замовлення акцизних марок;
– замовлення перевезення транспортної компанії;
– митне регулювання.

Найбільш ефективна форма гуртових закупівель – це відкритий конкурс. Він проводиться за умов державних закупівель, маються на увазі закупівлі за рахунок державного бюджету, які спрямовані на забезпечення функціонування і життєдіяльності органів державної влади.

Закупівельна практика в будь-якій країні є головним індикатором рівня розвитку економіки. З різних моделей організації закупівельної діяльності можна виділити дві домінуючі – централізована і децентралізована (розподільча). При децентралізованій моделі кожен підрозділ міністерства, департаменту, компанії проводить самостійно закупівлі, необхідні для їх потреб. Для цих цілей створюються спеціальні закупівельні відділи. При централізованій моделі створюється закупівельний центр, куди стікаються заявки від підрозділів на необхідні закупівлі. Наявні плюси і мінуси обох моделей. Децентралізована модель більш витратна, проте, вельми

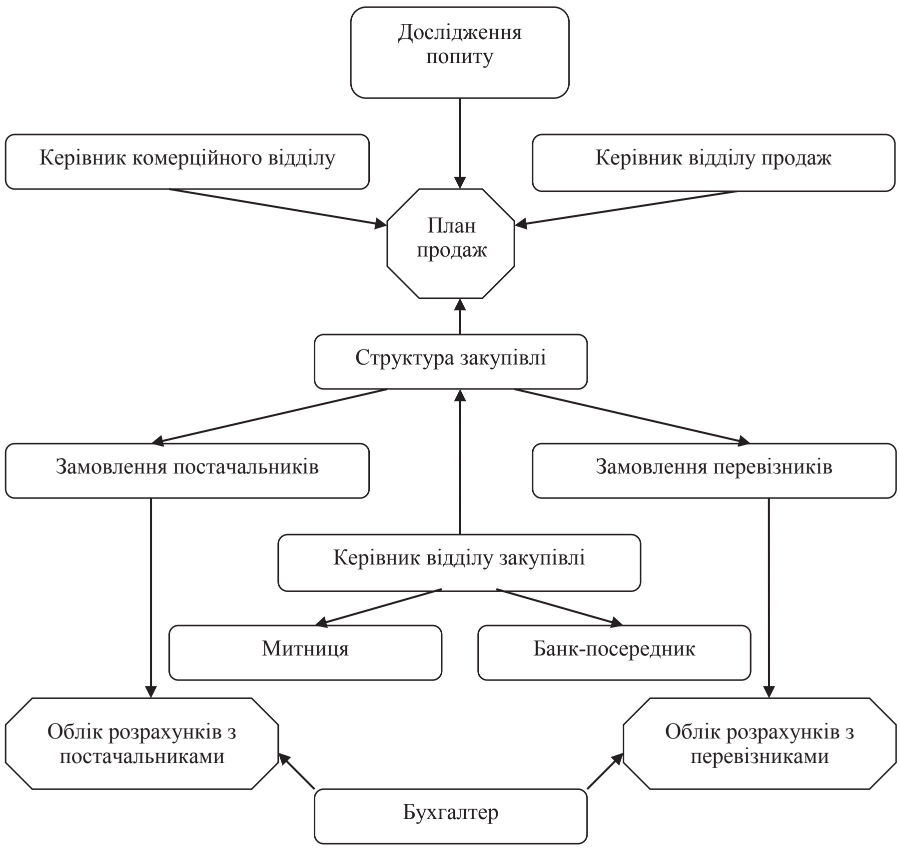

Рис. 2. Модель планування гуртової закупівлі у закордонних фірмах

Джерело: розроблено авторами

гнучка, в той час як централізована схема закупівель менш мобільна, не може врахувати всіх нюансів, але забезпечує більш низькі ціни за рахунок великих гуртових закупівель. Комбінування двох моделей може виявитися найбільш ефективною схемою організації закупівельної діяльності. У цьому випадку загальне керівництво здійснює міністерство економіки або фінансів, які розробляють нормативно-правову базу, планують, контролюють закупівельну діяльність, а конкретні закупівлі проводять спеціалізовані закупівельні відділи.

Використання досвіду різних закупівельних моделей показує, що найбільш ефективною формою закупівель є організація відкритих конкурсів (тендерів). У більшості розвинених країн конкурси (тендери) лежать в основі всіх державних закупівель. В Україні сьогодні так само широко використовуються тендери для державних закупівель. Відкриті конкурси дозволяють досягти значної економії коштів та підвищити ефективність діяльності компанії або підприємства. Це відбувається завдяки прозорості та відкритості закупівельної процедури, надання рівних можливостей для всіх учасників конкурсу [8].

З 1 квітня 2016 року в Україні діє закон «Про державні закупівлі», яким передбачено новий підхід до здійснення закупівель для забезпечення потреб держави і територіальних громад на території України і з 1 серпня 2016 року за допомогою електронних засобів системи Prozorro та електронних майданчиків. Комерційні тендери в Україні знаходяться на початковій фазі розвитку.

Ринок публічних закупівель України на сьогоднішній день як ніколи раніше сприятливий для участі в закупівлях іноземних компаній (наразі через представництва або пов'язані компанії, зареєстровані в Україні), які можуть нарешті створити належну конкуренцію українським виробниками в умовах прозорих, ефективних і справедливих процедур закупівель із викоріненням системної корупції в цій сфері. Враховуючи високий рівень конкурентоспроможності окремих категорій продукції закордонних виробників на українському ринку, можна очікувати найближчим часом суттєве пожвавлення виходу закордонних учасників на український ринок публічних закупівель, що неодмінно піде на користь як зарубіжним компаніям, які зможуть таким чином значно розширити ринок збуту на території України, так і українським замовникам, передусім, державним підприємствам, які матимуть змогу купувати якісну продукцію на найвигідніших ринкових умовах.

Отже, до основних проблем функціонування гуртових торговельних підприємств, слід віднести:

– відсутність чіткої стратегії функціонування на ринку;

– недостатність фінансових ресурсів;

– обмеженість складських приміщень та складської обробки товарів;

– низька спеціалізація;

– недостатній рівень відповідності послуг гуртових торговельних посередників вимогам основних клієнтів;

– недостатній рівень інформаційного забезпечення клієнтів ринку;

– слабка участь у формуванні іміджу вітчизняних товаровиробників на ринку.

Висновки. Гуртова торгівля є невід'ємною складовою інфраструктури ринку, яку необхідно регулювати. Для цього необхідно розробити загальнодержавну стратегію розвитку підприємств гуртової торгівлі. Крім того, необхідно розробити інноваційні проекти розвитку гуртових підприємств для формування товаропровідної мережі та зміцнення міжрегіонального співробітництва в обміні товарами. Реформування гуртової торгівлі має бути націлене на створення добровільних асоціацій гуртових, фінансових, інформаційних, наукових організацій; оновлення інфраструктури ринку у поєднанні з формуванням логістичних систем управління товаропотоками; використанні наукових методів прийняття ефективних управлінських рішень; впровадження сучасних інформаційних систем; використання глобальних мереж для гуртових продажів; підвищення рівня обслуговування. Переорієнтація гуртової торгівлі в цільовому і функціональному відношенні дозволить не тільки створити умови для поглиблення реформ в торгівлі, але і забезпечить стратегічну стабільність споживацького ринку в цілому.

Список літератури:

1. DataBank. World Development Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP. CD&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y – Назва з титул. екрану.
2. Алмосова В. Основні тенденції та перспективи розвитку оптової торгівлі в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75089 – Назва з титул. екрану.
3. ТОП-10 українських найприбутковіших компаній оптової торгівлі Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/top-10-ukrainskih-najpributkovisih-kompanij-optovoi-torgivli; http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75089 – Назва з титул. екрану.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.ukrstat.gov.ua/. – Назва з титул. екрану.
5. Янчева Л.М. Теоретико-практичні аспекти управління комерційною діяльністю: монографія / Л.М. Янчева, Г.Г. Лисак, О.А. Круглова. – Х.: Вид-во І.С. Іванченка, 2016. – 210 с.
6. Апопій В.В. Організація торгівлі: Підручник; 2-ге видання., перероб. та доп. / В.В. Апопій, І.П. Міщук, В.М. Ребицький, С.І. Рудницький, Ю.М. Хом'як. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 632 с.
7. Сергеев В.И. Логистика снабжения: учебник для бакалаврата и магистратуры / В.И. Сергеев, И.П. Эльяшевич; под общ. ред. В.И. Сергеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 523 с.
8. Оптові закупівлі в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://articles.tendergid.ua/ua/%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%96_%D0%B2_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.html – Назва з титул. екрану.
9. Ільченко Н.Б. Оптимізація бізнес-процесів на підприємстві оптової торгівлі / Н.Б. Ільченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 6. Частина 2. – 2014. – С. 170–174.

Кушнир О.К., Чаплинский В.Р.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ПЛАНИРОВАНИЕ ОПТОВЫХ ЗАКУПОК ТОВАРОВ У ЗАРУБЕЖНЫХ ФИРМ

Аннотация
В статье определенно роль и значение оптовой торговли в Украине. Показана важность всех аспектов планирования при осуществлении оптовых закупок. Построена модель процесса оптовой закупки товаров в заграничных фирмах. Проанализированы законодательные основы регуляции публичных закупок для органов государственной власти и заказчиков, которые осуществляют деятельность в отдельных отраслях ведения хозяйства.
Ключевые слова: оптовая торговля, планирование, закупка у заграничных фирм, публичные закупки, организация оптовых закупок, внутренний рынок, сфера обмена, импорт.

Kushnir O.K., Chaplinskyi V.R.
Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

PLANNING OF WHOLESALE PURCHASES GOODS IN FOREIGN COMPANIES

Summary
The article defines the role and importance of wholesale trade in Ukraine. The importance of all aspects of planning in the implementation of bulk purchases was shown. A model of the process of bulk purchasing of goods in foreign firms was constructed. The legislative base of regulation of public procurements for public authorities and customers engaged in certain spheres of economic activity was analyzed.
Keywords: wholesale, planning, purchasing in foreign companies, public procurement, wholesale procurement, domestic market, exchange, import.

УДК 658.8:631.11:620.952

ОБГРУНТУВАННЯ Й МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ НА ОСНОВІ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ БІОМАСИ

Ларіна Я.С., Діченко А.Л.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто можливості вибору стратегії диверсифікації сільськогосподарсткими підприємствами. Обгрунтовано необхідність вибору стратегії диверсифікації підприємствами, що мають достатній потенціал біомаси для розвитку біоенергетичнго напрямку. Визначено, що основним джерелом біомаси у Херсонській області є первинні відходи рослинництва (пожнивні рештки, такі як солома, стебла кукурудзи та ін.). Розраховано потенційні обсяги сировини для виробництва біопалива з врахуванням площ посіву, врожайності, валових зборів, коефіцієнтів енергетичного використання соломи, коефіцієнтів втрат.
Ключові слова: стратегія, диверсифікація, сільськогосподарське підприємство, потенціал біомаси, пожнивні рештки.

Постановка проблеми. Однією з умов ефективного розвитку аграрного сектора економіки є технологічне переозброєння сільськогосподарських підприємств, що спрямоване на оптимальне використання ресурсів. До основних чинників забезпечення динамічного розвитку сільськогосподарських підприємств можна віднести диверсифікацію діяльності, що дозволяє, з одного боку, повніше реалізувати біологічний, ресурсний потенціал галузі сільського господарства, з іншого боку, підвищити рівень конкурентоспроможності, економічну та екологічну ефективність їх діяльності. Особливу актуальність у процесі диверсифікації виробничої діяльності має максимальне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, включаючи переробку відходів. При цьому слід враховувати особливе значення біомаси в структурі можливих альтернативних джерел одержання енергії, потенціал якої в Україні є досить великим, але ще не до кінця вивченим, що формує широке поле для здійснення наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження диверсифікації сільськогосподарського виробництва проводили такі науковці, як В. Андрійчук, М. Корецький, Я. Ла-

ріна, Н. Маслак та інші. Аналізуючи підходи до визначення диверсифікації, можна стверджувати, що єдиної точки зору щодо сутності поняття диверсифікації немає. Поняття «диверсифікація» означає вихід в нові сфери бізнесу, освоєння нових виробництв. Крім того, деякі вчені розглядають диверсифікацію виробництва як один із напрямків стратегічного розвитку підприємств [4]. Вітчизняні вчені-економісти В. Андрійчук, В. Бородіна, Н. Дацій, В. Россоха та інші, досліджували питання оцінки формування та ефективного використання ресурсного потенціалу аграрного сектора. Низка праць вітчизняних вчених присвячена оцінюванню потенціалу вторинних ресурсів та їх використання для енергетичних потреб, зокрема, праці Г. Гелетухи [1], Г. Забарного [2], С. Клюса [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг публікацій і досліджень з даної теми, в умовах глобалізації та інтеграції української економіки до світового співтовариства, погрішення енергозабезпеченості та зростання екологічних вимог є потреба у розробці стратегій диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, що базується на комплексному використанні ресурсів з врахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва в конкретних регіонах.

Метою статті є уточнення змісту та оцінювання можливостей впровадження стратегій диверсифікації сільськогосподарськими підприємствами, що базується на використанні потенціалу біомаси. Мета визначає наступні завдання дослідження: 1) уточнити зміст поняття «стратегія диверсифікації»; 2) оцінити можливості використання біомаси як альтернативного джерела одержання енергії сільськогосподарськими підприємствами та можливостей заміщення енергією з біомаси енергії з традиційних джерел та створення умов для реалізації цих можливостей; 3) запропонувати методику розрахунку потенційних обсягів сировини для виробництва біопалива.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведених досліджень діяльності сільськогосподарських підприємств Херсонської області, виявлено проблеми формування їх товарної політики та використання ресурсного потенціалу, серед них найбільш вагомі такі: сезонність сільськогосподарських робіт; зниження темпів росту, а в деяких підприємствах і обсягів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції; низький рівень рентабельності, незбалансованість товарного портфеля, виснаження грунтів через порушення сівозмін. Вирішення частини зазначених проблем може бути здійснено за рахунок диверсифікації, що базується на комплексному використанні ресурсів та переробці відходів.

Попередні дослідження дозволяють стверджувати, що диверсифікацією в аграрному секторі є освоєння нових видів продукції, нових виробництв з метою підвищення конкурентоспроможності, з врахуванням, з одного боку, кліматичних умов та аграрних традицій певної місцевості, а з іншого – тенденцій зміни попиту та формування нових потреб [4, с. 193].

Необхідність вибору сільськогосподарським підприємством стратегії диверсифікації з точки зору маркетингу може бути зумовлена цілою низкою причин: невідповідністю продукції, що випускається, потребам ринку, нерівномірним розвитком товарного портфеля, зниженням норм прибутку в певних видах виробництв, зростанням потреб у ресурсозбереженні та екологічних потреб тощо. Практика свідчить, що саме диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств інколи долає суперечності, які виникають у сфері виробництва (обмеженість ресурсів і наявність відходів у виробництві) й обігу (неповна відповідність товару потребам і очікуванням споживачів). У таких випадках диверсифікація забезпечує позитивні зміни діяльності та розвитку підприємства АПК, додаючи йому гнучкості й адаптивності [4, с. 194].

Одним з найбільш перспективних напрямів диверсифікації для сільськогосподарських підприємств є вирощування культур на біопаливо та використання відходів для подальшої переробки. Для підтвердження цього слід провести оцінку потенціалу біомаси для енергетичних потреб підприємств Херсонської області.

Як відомо, Херсонська область є аграрно-промисловим регіоном, у якому утворюються великі обсяги побічної продукції та відходів, придатних для енергетичного використання. Через низьку лісистість – 4,5% (для України в цілому середній показник – близько 16%), агробіомаса домінує серед інших видів біомаси в регіоні. Значні площі незадіяних в обробіток земель сільськогосподарського призначення створюють достатній потенціал для вирощування енергетичних культур. Оцінка потенціалу біомаси, доступної для енергетичних потреб, виконана на базі кращих практик ЄС відповідно до Методики оцінки та розрахунку потенціалу біомаси [5].

Найбільшим потенціалом щодо використання у процесі переробки на біоенергетичну продукцію мають первинні відходи рослинництва Основним джерелом біомаси у Херсонській області є первинні відходи рослинництва (пожнивні рештки, такі як солома, стебла кукурудзи та ін., а також обрізки плодових дерев та виноградників).

Частка рослинництва у валовому виробництві сільськогосподарської продукції становить 76,4% [6]. Основними культурами, що вирощуються на Херсонщині є зернові, технічні та овочеві. З 1990 року по 2015 рік посівні площі скоротилися на 160,6 тис. га [6]. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур відповідає особливостям степової зони. В області майже не вирощують кормові культури, що опосередковано підтверджує слабкий розвиток тваринництва та містить загрозу для збереження ґрунтів області. Натомість у Херсонській області суттєво збільшились площі вирощування технічних культур (більш ніж у 3 рази порівнюючи з 1990 роком) це пов'язано з тим, що вирощування цих видів культур є більш прибутковим.

У порівнянні з 1990 роком суттєво збільшилось виробництво сої (майже у 19 разів), соняшнику (майже у 4 рази), ріпаку, овочів (майже у 3,5 разів), баштанних культур (майже на 60%), картоплі (майже на 30%). Зростання виробництва цих сільськогосподарських культур пов'язано із зміною кон'юнктури ринку, а також тим, що ці культури вирощуються виключно у приватних та приватно-орендних господарствах і мають, як правило,

100-відсоткову товарність та великий тимчасовий прибуток. Вирощування соняшника з 2010 року є найбільш рентабельним у Херсонській області, саме тому обсяги посівних площ та виробництва цієї культури з кожним роком збільшуються, що виснажує ґрунти і вважається негативним фактором. Майже протягом всього досліджуваного періоду є високорентабельним виробництво зернових культур, винятком є 2005 та 2013 роки, що було зумовлено низькою ціною зерна [8].

Наступним етапом оцінювання потенціалу біомаси сільськогосподарських підприємств Херсонщини є обчислення обсягів пожнивних решток. Протягом 2012–2014 рр. виробництво основних сільськогосподарських культур в області залишалося практично на одному рівні, а у 2014–2016 рр. Зростало (крім зернових і зернобобових). Валовий збір урожаю в Херсонській області у 2012 р. був дуже низьким через несприятливу погоду: осінню посуху, люті зимові морози та аномально теплу весну. Загалом спостерігалася тенденція до зростання виробництва основних сільськогосподарських культур, і така тенденція в майбутньому гарантує утворення великої кількості відходів, придатних для використання в якості палива (табл. 1). У 2014 році було отримано рекордний врожай зернових культур, врожайність пшениці у середньому по області була 34,1 ц/га [6]. Врожай соняшнику у 2015 році також був найвищим за останні чотири роки. Крім того, 2015 та 2016 роки характеризувалися найвищою врожайністю ріпаку – відповідно 21,1 та 24,3 ц/га (табл. 1).

Таблиця 1

Вибрані показники сільськогосподарського виробництва у Херсонській області протягом 2015–2016 років

Площа зібрана, тис. га		**Обсяг виробництва, тис. т**		**Урожайність, ц з 1 га**	
2016	**2016 у% до 2015**	**2016**	**2016 у% до 2015**	**2016**	**2016 у% до 2015**
Зернові та зернобобові					
663,5	85,0	2262,4	86,3	34,1	101,5
Соя					
100,8	102,3	364,0	111,0	36,1	108,4
Кукурудза на зерно					
40,4	114,8	262,3	131,0	65,0	114,0
Соняшник					
383,3	127,5	613,1	126,0	16,0	99,0
Ріпак					
23,9	72,8	58,3	98,1	24,3	134,3

Джерело: сформовано автором на основі [6]

Як видно з таблиці 1, протягом 2015–2016 років суттєво зросли площі під сою, кукурудзу на зерно та соняшник. Також відповідно зросли обсяги виробництва і урожайність по цих культурах. По зернових культурах і ріпаку відбулося деяке зменшення площ, проте зросла урожайність.

Солома є відходом виробництва зернових, зернобобових та інших культур. У процесі збирання врожаю зернова частина культури відділяється від стеблової, і солома за допомогою зернозбиральних комбайнів, косарок та граблів вкладається у валки. Частина соломи залишається у вигляді стерні на полі, потім вона приорюється у ґрунт. Тюкування соломи прес-підбирачем виконується в тих випадках, коли агропідприємство має конкретні плани по реалізації тюків. Зібрана солома використовується на потреби тваринництва (підстилка та грубий корм худобі), як органічне добриво, для вирощування грибів у закритому ґрунті, на енергетичні потреби (виробництво гранул/брикетів, спалювання тюкованої соломи в котлах).

Частка рослинних відходів, що іде на енергетику, має враховувати власні потреби сільського господарства, в першу чергу відповідати вимогам підтримки родючості ґрунтів, оскільки рослинні відходи, головним чином солома зернових культур, використовуються як органічне добриво [5, с. 24]. Солома як органічне добриво застосовується для утворення гумусу у верхньому шарі ґрунту. Підтримання належного балансу гумусу сприяє біологічній активізації ґрунту, а також його протиерозійному захисту. Невикористаний залишок, який являє собою доволі великий об'єм, фактично спалюється на полях (що є офіційно незаконним в Україні) [5, с. 24].

Стебла кукурудзи і соняшника також є відходом виробництва відповідних сільськогосподарських культур. Наразі переважна більшість аграрних підприємств застосовує технологію збору кукурудзи, при якій стебла та качани подрібнюються та розкидаються по полю, їх збір при цьому неможливий. Для можливості реалізації збору стебел кукурудзи необхідно замінювати насадку комбайну. Для можливості реалізації збору качанів необхідно застосовувати технологію збирання кукурудзи, що передбачає обмолот качанів не на полі, а у стаціонарних умовах. Зараз лише обмежена кількість господарств збирає кукурудзу зі стаціонарним обмолотом качанів. Це насіннєві заводи, метою вирощування кукурудзи та інших культур у яких є отримання (гібридного) насіння як посадкового матеріалу. Для енергетичного застосування стебел кукурудзи необхідно виконувати їх тюкування. В Україні на сьогодні такого обладнання немає, але приклади обладнання для тюкування стебел кукурудзи і його успішного використання є в деяких зарубіжних країнах. Крім того, треба зауважити, що стебла кукурудзи мають досить великий вміст вологи (>30%), тому для застосування в якості палива будуть потребувати певної просушки. Наразі стебла та стрижні кукурудзи як паливо майже не використовуються в Україні (за рідким виключенням), хоча їх можна вважати перспективним енергетичним ресурсом з великим потенціалом.

Стебла соняшника мають ще більшу вологість (>50%), що є негативним фактором для їх застосування в якості палива. Згідно використовуваної в країні технології збору соняшника, стебла залишаються на полі, а пізніше подрібнюються та приорюються у ґрунт. Технологія збору стебел соняшника в Україні не розвинена, тому в якості біопалива їх можна розглядати лише на перспективу [7]. На сьогодні немає прикладів тюкування стебел соняшника та їх енергетичного використання і у світовому досвіді біоенергетичного сектору [7]. Особливим місцевим джерелом біомаси з рослинних решток для Херсонської області є рисова солома, яка на ланах заважає аграровиробникам, а для тваринництва та інших напрям-

ків вона майже не використовується, і тому зараз широко практикується її спалювання на полях. Тому рисову солому доцільно використовувати на енергетичні потреби. Обсяги виробництва рису у Херсонській області наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Зібрана площа, валовий збір та урожайність рису в Україні та у Херсонській області протягом 2015–2016 років

	Господарства усіх категорій			Сільськогосподарські підприємства		
	площа зібрана, тис. га	обсяг виробництва, тис. ц	Урожайність, ц з 1 га	площа зібрана, тис. га	обсяг виробництва, тис. ц	Урожайність, ц з 1 га
Україна	12,0	647,0	53,9	12,0	647,0	53,9
Херсонська	7,5	404,3	54,2	7,5	404,3	54,2
Довідково: 2015 р.	11,7	625,1	53,4	11,7	625,1	53,4

Джерело: сформовано автором на основі [6]

Результати оцінки енергетичного потенціалу пожнивних решток в Херсонській області наведено у таблиці 3. Потенціал відходів виробництва кукурудзи на зерно і соняшника представлено у розрізі їх основних складових. Для кукурудзи – це стебла та стрижні (обрушені качани), для соняшника – стебла та обмолочені кошики. Аналіз отриманих даних показує, що економічний енергетичний потенціал пожнивних решток суттєво залежить від врожайності відповідних сільськогосподарських культур. У перерахунку на нафтовий еквівалент найбільший енергетичний потенціал у 2015 р. мала солома пшениці (189,78 тис. т н.е.) та солома ячменю (89,74 тис. т н.е.). Далі ідуть відходи виробництва соняшника (82,09 тис. т н.е.), відходи виробництва кукурудзи на зерно (45,39 тис. т н.е.) та солома ріпаку (35,49 тис. т н.е.), співвідношення обсягів цих культур за останні 3 роки коливається.

Після анексії Криму у 2014 р., де були зосереджено більше половини українського виробництва рису, з огляду на існуючий попит, агровиробники Херсонської області почали збільшувати посівні площі під рисом. У 2015 р. енергетичний потенціал соломи рису становив 2,15 тис. т н.е., який сконцентрований на півдні області. Енергетичний ресурс соломи сої незначний і у 2015 р. складав 0,95 тис. т н.е., але висока ціна на сою в останні роки сприятиме збільшенню посівних площ для її вирощування.

Іншим видом відходів біомаси сільськогосподарського походження є вторинні відходи, які утворюються на підприємствах переробної промисловості. До таких відходів, характерних для Херсонської області, можна віднести лушпиння соняшника та рису. Лушпиння соняшника утворюється на олійноекстракційних заводах та інших підприємствах масложирової галузі, що виробляють соняшникову олію. Лушпиння рису накопичується на підприємствах по переробці рису-сирцю, які розташовані біля місць вирощування цієї культури. До енергетичного потенціалу певної області, у даному випадку Херсонської, відноситься лушпиння, утворене на відповідних підприємствах саме цієї області. Дані щодо обсягів переробленого насіння соняшнику наведені у таблиці 4. Обсяги переробленого рису приймаємо рівними валовому збору, а коефіцієнт енергетичного використання лушпиння рису – 0,8.

Таблиця 3

Економічний енергетичний потенціал пожнивних решток у Херсонській області, тис. т н.е.

Вид біомаси	2013	2014	2015	2016	2016 до 2013, %
Солома пшениці	169,64	191,83	189,78	193,6	114,1
Солома ячменю	90,60	95,57	89,74	92,3	101,9
Солома рису	1,60	1,55	2,15	3,22	201,3
Солома інших зернових (без кукурудзи)	7,88	6,11	4,66	5,17	65,6
Солома сої	0,94	1,74	0,95	1,14	121,27
Солома ріпаку	50,52	64,88	35,49	45,95	90,9
Відходи виробництва кукурудзи на зерно	80,08	54,23	45,39	47,87	59,8
Відходи виробництва соняшника	84,47	73,21	82,09	86,54	102,5
Всього	485,74	489,11	450,25	512,31	105,5

Джерело: розраховано авторами на основі даних Держкомстату

Таблиця 4

Обсяги переробленої сировини в Херсонській області, тис. т

Роки	Обсяги переробленого рису	Обсяги енергетичного використання лушпиння рису
2011	352,1	281,68
2012	367,8	294,24
2013	387,8	310,24
2014	365,7	292,56
2015	391,4	313,12
2016	404,3	323,44

Джерело: розраховано авторами

Результати розрахунку енергетичного потенціалу відходів переробної промисловості наведені у таблиці 5. У 2015 р. енергетичний потенціал лушпиння соняшнику становив 53,65 тис. т н.е., лушпиння рису – 1,98 тис. т н.е. Спостерігається значне коливання економічного енергетичного потенціалу відходів переробної промисловості з 43,00 тис. т н.е. у 2013 р. до 78,23 тис. т н.е. у 2014 р., за рахунок зміни обсягів переробки насіння соняшнику.

Енергетичні культури також є важливою складовою потенціалу біомаси. Вони можуть вирощуватися на незадіяних сільськогосподарських землях та землях низької якості. Північна частина Херсонської області розташована у лісостеповій зоні України, середня і південна – у степовій. У ґрун-

товому покриві переважають звичайні і південні чорноземи. Клімат, особливо у південній частині області, посушливий. Природно-кліматичні умови Херсонської області сприятливі для вирощування таких видів енергокультур як міскантус, тополя, акація, просо прутоподібне, що є сировиною для виробництва твердої біомаси. Серед цих рослин найбільш привабливою для умов регіону є міскантус, оскільки в Херсонській області можливим є використання земель для вирощування міскантусу та будівництво заводів з виробництва гранул.

Таблиця 5

Економічний енергетичний потенціал відходів переробної промисловості у Херсонській області, тис. т н.е.

Назва відходів	2013	2014	2015	2016	2016 до 2013, %
Лушпиння соняшнику	41,52	76,80	53,65	62,71	151,1
Лушпиння рису	1,48	1,43	1,98	2,07	139,9
Усього	43,00	78,23	55,64	64,78	150,7

Джерело: розраховано авторами

У Херсонській області є великі площі, які не придатні для використання в сільському господарстві та не призначені для будівництва. Саме такі території мають великий потенціал вирощування енергетичних рослин в якості біопалива. Наприклад, у Голопристанському районі, де гостро постає енергетичне питання та поставлена ціль – енергетична незалежність, це питання має великий пріоритет для задоволення власних енергетичних потреб. Активне вирощування придатних для даної місцевості енергетичних рослин (наприклад, міскантусу) дасть змогу виготовляти з отриманої сировини біоетанол та паливні пелети в достатній кількості.

Крім того, використання пелет дає можливість вирішити низку екологічних і технологічних проблем та проблем пожежної безпеки, вирішення яких дасть потужний імпульс використанню біомаси для виробництва теплової енергії і диверсифікації традиційних видів палива.

Для вирощування підходять ґрунти середньої щільності з низьким рівнем ґрунтових вод. За результатами аналізу статистичних даних визначено площі вільних сільськогосподарських земель у Херсонській області, 50% з яких можна використовувати для вирощування енергетичних культур (таблиця 6): половину для отримання твердої біомаси, а іншу половину – під енергокультури для виробництва біогазу.

Таблиця 6

Площі вільних сільськогосподарських земель у Херсонській області

Роки	Площа, крім сільськогосподарських угідь	Придатні для вирощування енергетичних культур
2016	876,6 тис. га	403,2 тис. га
2017	882,3 тис. га	441,15 тис. га

Джерело: Сформовано авторами

В Херсонській області для виробництва біогазу доцільно використовувати традиційну для регіону кукурудзу на силос. Згідно статистичних даних 2015 року по Херсонській області, середня врожайність кукурудзи на силос – 10 т/га·рік. Економічний енергетичний потенціал енергетичних культур у Херсонській області у 2015 р. складав 53,53 тис. т н.е. міскантусу для виробництва твердої біомаси та 9,07 тис. т н.е. силосу кукурудзи для біогазу. За останні три роки спостерігається скорочення потенціалу енергетичних культур з 75,74 до 62,60 тис. т н.е. з огляду на зменшення площ вільних сільськогосподарських угідь. Хоча енергетичні культури можуть вирощуватися і на землях, непридатних для сільськогосподарського виробництва, але об'єктивна оцінка цих можливостей потребує проведення комплексних досліджень.

Значна кількість агровиробників вважають, що солому та інші відходи і залишки рослинництва з полів забирати не можна в жодному разі, оскільки це зменшує родючість ґрунтів. Хоча низка досліджень, проведених у країнах ЄС, вказує, що в енергетичних цілях можна використовувати 25–50% врожаю соломи й пожнивних решток кукурудзи на зерно, 30–50% відходів виробництва соняшнику без негативного впливу на родючість ґрунтів. Для умов України можна використовувати усереднену цифру забору з поля до 30% теоретичного потенціалу соломи зернових культур й до 40% теоретичного потенціалу відходів виробництва технічних культур (кукурудзи на зерно та соняшнику) [3]. Для визначення виходу соломи широко розповсюдженим підходом є використання коефіцієнта відходів Квід, який становить відношення величини урожаю соломи або стебел рослин до величини урожаю зерна [1, 2]. Найчастіше приймають коефіцієнт відходів фіксованим, Квід = 1. Це дуже приблизна оцінка, оскільки досить складно оцінити кількість соломи, що була зібрана у кожному регіоні, враховуючи застосування різних аграрних технологій вирощування зернових і технічних культур.

На основі аналізу наукових та статистичних даних як в цілому по Україні, так і в окремих регіонах встановлено: 1. В Україні після використання соломи за сільськогосподарським призначенням залишається значний надлишок соломи, яка може бути використана за енергетичним призначенням. 2. Коефіцієнт енергетичного використання соломи Кен залежить від поголів'я худоби та удобреної площі і тому змінюється за роками. 3. Після 2008 р. для соломи пшениці, ячменю і жита розрахункове значення Кен ≥ 0,5. 4. Солома ріпаку, сої, стебла кукурудзи, соняшнику і лушпиння соняшнику не використовуються для підстилки тваринам, тому можуть бути використані в енергетичних цілях в повному обсязі, тобто для цих культур Кен≈1,0. Для врахування втрат, які виникають під час збирання урожаю і транспортування соломи, введемо коефіцієнт втрат Квтр. Значення Квтр прийняті на основі даних [3]. В табл. 7 наведено значення цих коефіцієнтів.

Виходячи даних таблиць 4, 5, 7, ми можемо оцінити обсяги потенційної сировини для обраних підприємств Херсонської області (табл. 8).

Таким чином, найбільшу сировинну базу для виробництва біопалива з соломи мають ТОВ «Таврійська перспектива» та ДП «Фрідом Фарм», що дає підстави рекомендувати поетап-

не впровадження для цих підприємств стратегії диверсифікації.

Таблиця 7

Коефіцієнти відходів, втрат та енергетичного використання

Назва культури і відходів	Квід [62]	Квтр.	Кен
Солома пшениці	1,4–2,0	0,1	0,5
Солома ячменю	1,1–1,5	0,1	0,5
Солома проса	1,7–3,8	0,1	0,5
Солома гречки	1,7–2,6	0,1	0,8
Стебла кукурудзи	1,7–3,0	0,25	1,0
Стебла соняшнику	2,0–2,5	0,3	1,0
Солома ріпаку	1,8–2,5	0,1	1,0
Солома сої	1,2–2,3	0,1	1,0

Сформовано авторами на основі [3, с. 49]

Висновки і пропозиції. Диверсифікацією в аграрному секторі є освоєння нових видів продукції, нових виробництв з метою підвищення конкурентоспрможності, з врахуванням, з одного боку, кліматичних умов та аграрних традицій певної місцевості, а з іншого – тенденцій зміни попиту та формування нових потреб.

Одним з найбільш перспективних напрямів диверсифікації для сільськогосподарських підприємств є вирощування культур на біопаливо та використання відходів для подальшої переробки. Найбільшим потенціалом щодо використання у процесі переробки на біоенергетичну продукцію мають первинні відходи рослинництва Основним джерелом біомаси у Херсонській області є первинні відходи рослинництва (пожнивні рештки, такі як солома, стебла кукурудзи та ін., а також обрізки плодових дерев та виноградників).

У Херсонській області протягом 2015–2016 років суттєво зросли площі під сою, кукурудзу на зерно та соняшник. Також відповідно зросли обсяги виробництва і урожайність по цих культурах. По зернових культурах і ріпаку відбулося деяке зменшення площ, проте зросла урожайність.

Частка рослинних відходів, що іде на енергетику, має враховувати власні потреби сільського господарства, відповідати вимогам підтримки родючості ґрунтів, оскільки рослинні відходи, головним чином солома зернових культур, використовуються як органічне добриво.

Особливим місцевим джерелом біомаси з рослинних решток для Херсонської області є рисова солома. Аналіз отриманих даних показує, що економічний енергетичний потенціал пожнивних решток суттєво залежить від врожайності відповідних сільськогосподарських культур. Найбільший енергетичний потенціал у 2015 р. мала солома ячменю, відходи виробництва соняшника, кукурудзи на зерно та солома ріпаку.

Іншим видом відходів біомаси сільськогосподарського походження є вторинні відходи, які утворюються на підприємствах переробної промисловості. До таких відходів, характерних для Херсонської області, можна віднести лушпиння соняшника та рису.

У Херсонській області є великі площі, які не придатні для використання в сільському господарстві та не призначені для будівництва. Активне вирощування придатних для даної місцевості енергетичних рослин (наприклад, міскантусу) дасть змогу виготовляти з отриманої сировини біоетанол та паливні пелети в достатній кількості.

Основним джерелом біомаси у Херсонській області є первинні відходи рослинництва (пожнивні рештки, такі як солома, стебла кукурудзи та ін.). Оцінка обсягів потенційної сировини для підприємств Херсонської області має враховувати площі посіву, врожайність, валовий збір, коефіцієнт енергетичного використання соломи, що залежить від поголів'я худоби та удобреної площі, коефіцієнт втрат. Солома ріпаку, сої, стебла кукурудзи, соняшнику і лушпиння соняшнику не використовуються для підстилки тваринам, тому можуть бути використані в енергетичних цілях в повному обсязі.

У подальшому необхідно відслідковувати тенденції збільшення посівних площ і врожайності по окремих культурах та спрямовувати рослинні відходи для енергетичних потреб господарств.

Таблиця 8

Потенційні обсяги сировини для виробництва біопалива аналізованих підприємств за даними 2014–2015 рр., ц

Вид сировини	Пожнивні рештки						
	Солома зернових, Кен = 1,7	Обсяг для переробки на біопаливо (коеф 0,5)	Стебла кукурудзи	Стебла соняшнику	Ріпак	Соя	Усього
ТОВ АПФ «ЮГАГРОСЕРВІС»	54682	27341	-	10547	18665	-	56553
ТОВ «Таврійська перспектива»	227140	113570	51172	48869	12219	191475	417305
ДП «Фрідом Фарм»	244458	122229	288192	63206	57259	456793	987679
ТОВ «Дріада ЛТД»	38204	19102	3887	11057	5720	21767	44333
ТОВ «Універсал-Експо»	31768	15884	12360	4319	-	75149	107712

Джерело: розраховано авторами

Список літератури:

1. Гелетуха Г. Г. Оцінка енергетичного потенціалу біомаси в Україні. Частина 1. Відходи сільського господарства та деревинна біомаса / [Гелетуха Г. Г., Желєзна Т. А., Жовмір М. М. та ін.] // Промислова теплотехніка. – 2010. – Т. 32, № 6. – С. 58–65.
2. Забарний Г. М. Енергетичний потенціал нетрадиційних джерел енергії України / Г. М. Забарний, А. В. Шурчков – К.: ІТТФ НАНУ, 2002. – 211 с.
3. Клюс С. В. Енергоефективне перетворення біомаси в горючий газ і біовугілля в газогенераторах щільного шару палива. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. тех. наук; Спеціальність 05.14.08 – перетворювання відновлюваних видів енергії. – К., 2017.
4. Ларіна Я. С. Маркетингові стратегії диверсифікації в АПК: суть та механізми реалізації // Наукові записки. Серія: Економіка. ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2007.- 21.- С. 193–196.
5. Оцінка потенціалу біомаси в Одеській області (на прикладі двох районів) Фінальний звіт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeau.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/web_Biomass-resources_07022017_UKR_FINAL.pdf
6. Статистичний збірник. Рослинництво України.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
7. Перспективи використання відходів сільського господарства для виробництва енергії в Україні. Сьома аналітична записка БАУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uabio.org/en/activity/uabio-analytics/65-activity-ua/uabio-analytics/1549- uabio-position-paper-
8. Стратегія розвитку Херсонської області [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hgi.org.ua/strat_2.pdf

Ларина Я.С., Диченко А.Л.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОБОСНОВАНИЕ И ВОЗМОЖНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ОЦЕНКИ ПОТЕНЦИАЛА БИОМАССЫ

Аннотация
Рассмотрены возможности выбора стратегии диверсификации сельскохозяйственных предприятий. Обоснована необходимость выбора стратегии диверсификации предприятиями, имеющими достаточный потенциал биомассы для развития направления биоэнергетики. Определено, что основным источником биомассы в Херсонской области есть первичные отходы растениеводства (остатки после покоса, такие как солома, стебли кукурузы и др.). Рассчитаны потенциальные объемы сырья для производства биотоплива с учетом площадей посева, урожайности, валовых сборов, коэфициентов энергетического использования соломы.

Ключевые слова: стратегия, диверсификация, сельскохозяйственное предприятие, потенциал биомассы, полезные (питальне) остатки.

Larina Y.S., Dichenko A.L.
National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine

JUSTIFICATION AND POSSIBILITIES OF REALIZATION BY AGRICULTURAL ENTERPRISES OF MARKETING STRATEGIES OF DIVERSIFICATION ON THE BASIS OF BIOMASS POTENTIAL EVALUATION

Summary
The possibilities of choosing a strategy for diversifying agricultural enterprises are considered. The necessity of choosing a diversification strategy for enterprises with sufficient biomass (biological waste) potential for the development of bioenergetics is substantiated. It is determined that the main source of biomass in the Kherson region is primary crop waste (remnants after mowing, such as straw, corn stalks, etc.). Potential volumes of raw materials for production of biofuel are calculated taking into account the areas of sowing, yield, gross collections, coefficients of energy use of straw.

Keywords: strategy, diversification, agricultural enterprise, biomass potential, useful (nutrient) residues.

УДК 336.225

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ

Леонова А.В., Черненок К.П.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено вплив податкового навантаження на фінансовий стан підприємств. Розраховано основні фінансові показники діяльності підприємства та показники податкового навантаження (на прикладі ПАТ «Баштанський сирзавод»). Запропоновано рекомендації щодо оптимізації податкового навантаження підприємства.
Ключові слова: податкове навантаження, податкові платежі, фінансовий стан підприємства, молочна галузь.

Постановка проблеми. Останнім часом молочна галузь переживає кризу, тож доцільним було б покращувати показники діяльності саме безпосередньо на рівні підприємств, зокрема, за допомогою оптимізації податкового навантаження. В умовах підвищення цін на продукцію, зниження попиту, абсолютного падіння експорту досить важко досягти розвитку, адже ці фактори є зовнішніми. Оцінка впливу податкового навантаження на фінансово-господарську діяльність підприємства дасть змогу сформувати рекомендації щодо оптимізації податкового навантаження та покращення фінансового стану підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям досліджень у сфері даної проблематики є розробки таких зарубіжних вчених: Е. Аткінсон, К. Брауер, А. Лаффер, М. Нлінгам, Е. Селігмен, Дж. Стігліц та інші.

Серед вітчизняних науковців питання податкового навантаження висвітлювали у своїх працях В. Вишневський [1], В. Загорський [2], В. Корнус [3], Т. Меліхова [4], Л. Новосельська [5], А. Соколовська [6], Н. Стеблюк [7] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблематиці, багато питань потребують подальших досліджень. Так, науковці у своїх працях зосереджуються на теоретичних та організаційних аспектах оподаткування, значно менше приділяється уваги дослідженню впливу рівня податкового навантаження на підприємницьку активність. Відсутність єдиного підходу до визначення рівня податкового навантаження ускладнює оцінювання характеру його впливу на фінансовий стан підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення характеру впливу податкового навантаження на фінансовий стан підприємства та розробка рекомендації щодо оптимізації податкового навантаження підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу впливу податкового навантаження на фінансовий стан підприємства молочної галузі обрано ПАТ «Баштанський сирзавод». Підприємство функціонує на молочному ринку України з 1999 р. Воно входить до складу групи компаній «Молочний альянс», що об'єднує потужні підприємства з виробництва та реалізації основних видів молочної продукції і є лідером молочної галузі України. Баштанський сирзавод, продукція якого відома в Україні та за її межами під торговою маркою «Славія», вважається одним з провідних експертів сирної справи.

Для проведення дослідження було розраховано основні показники фінансового стану підприємства за останні 5 років (табл. 1).

Як видно з табл. 1, динаміка основних показників, що характеризують фінансовий стан

Таблиця 1

Показники фінансового стану ПАТ «Баштанський сирзавод», 2012–2016 рр.

Показник	Норматив	2012	2013	2014	2015	2016
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	>0,2	0,182	0,072	0,046	0,165	0,072
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,6–0,8	1,049	1,127	1,841	1,985	1,387
Коефіцієнт загальної ліквідності	>1,5	1,409	1,524	2,35	2,485	1,776
Рентабельність активів за чистим прибутком	↑	0,051	0,066	0,083	-0,012	0,132
Рентабельність продаж за чистим прибутком	↑	0,018	0,023	0,04	-0,007	0,066
Рентабельність собівартості за чистим прибутком	↑	0,022	0,027	0,047	-0,008	0,084
Рентабельність власного капіталі	↑	0,1	0,113	0,178	-0,025	0,337
Власні обігові кошти	↑	46047	49336	155787	160137	120462
Коефіцієнт автономії	↑, > 0,5	0,509	0,582	0,467	0,476	0,393
Коефіцієнт фінансової залежності	↓, = 2	1,966	1,719	2,143	2,1	2,547
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	↑	5,473	4,844	4,454	3,693	5,105
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	↑, > 0,1	0,391	0,372	0,965	1,017	0,925
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	↓, < 0,5	0,491	0,418	0,533	0,524	0,607
Коефіцієнт фінансової стабільності	> 1	1,035	1,39	0,875	0,909	0,647
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,85–0,9	0,514	0,587	0,666	0,674	0,532
Показник фінансового левериджу	< 0,25	0,01	0,009	0,428	0,415	0,355

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

досліджуваного підприємства протягом аналізованого періоду є незадовільною. Показники ліквідності в цілому відповідають нормативним значенням, однак у 2016 р. спостерігається негативна динаміка. Коефіцієнти рентабельності мали тенденцію до зростання до 2014 р. включно, тоді як у 2015 році підприємство зазнало збитків і, відповідно, було нерентабельним. Вже у 2016 р. коефіцієнти рентабельності були найвищими за весь аналізований період. Коефіцієнт автономії характеризує незалежність підприємства від позикових джерел. До 2014 р. значення коефіцієнту відповідально нормативному значенню, однак протягом останніх років – нижче нормативного значення. Взагалі, починаючи з 2014 р., значення більшості показників зберігають негативну динаміку – коефіцієнт оборотності власного капіталу, коефіцієнт концентрації позикового капіталу, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт фінансового левериджу та коефіцієнт фінансової стійкості погіршують свої значення та не відповідають нормативам. Так, підприємство має посилену потребу у позикових коштах, частка стабільних джерел фінансування зменшується і підприємство все більше залежить від довгострокових зобов'язань, що посилює рівень фінансового ризику.

Таким чином, більшість показників фінансового стану підприємства вказують на те, що ПАТ «Баштанський сирзавод» має незадовільний фінансовий стан, який особливо погіршується починаючи з 2014 р.

Таблиця 2

Динаміка податкових виплат ПАТ «Баштанський сирзавод», тис. грн.

Податкові виплати	2012	2013	2014	2015	2016
Відрахувань на соціальні заходи	8907	9065	9080	8623	6118
Зобов'язань з податків і зборів	16910	29957	26822	17346	41619
Витрачання на оплату зобов'язань з податку на прибуток	0	0	0	0	3129
Витрачання на оплату зобов'язань з податку на додану вартість	0	0	0	0	30974
Витрачання на оплату зобов'язань з інших податків і зборів	0	0	0	0	7516
Всього	25817	39022	35902	25969	89356

Джерело: [8]

Таблиця 3

Динаміка показників податкового навантаження

Показники податкового навантаження	Порядок розрахунку	2012	2013	2014	2015	2016
Податкове навантаження до доданої вартості	$\frac{\text{Под. виплати}}{\text{(ЧД-А-МВ)}}$	0,1197	0,2840	0,2176	0,1271	0,4403
Податкове навантаження до виручки	$\frac{\text{Под. виплати}}{\text{Виручка}}$	0,0401	0,0607	0,0499	0,0447	0,1344
Податкове навантаження до чистого прибутку	$\frac{\text{Под. виплати}}{\text{Чистий прибуток}}$	2,1897	2,6044	1,2471	-6,578	2,0342
Індекс податкового навантаження	Середнє попередніх показників	0,7832	0,9830	0,5049	-2,135	0,8696

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Таблиця 4

Кореляція між податковими виплатами та фінансовими показниками

Показники	Податкове навантаження до доданої вартості	Податкове навантаження до виручки	Податкове навантаження до чистого прибутку	Індекс податкового навантаження	Податкові виплати
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	-0,701	-0,461	-0,479	-0,497	-0,512
Рентабельність активів за чистим прибутком	0,849	0,773	0,786	0,806	0,82
Рентабельність продаж за чистим прибутком	0,858	0,813	0,687	0,71	0,859
Рентабельність власного капіталу	0,872	0,851	0,671	0,696	0,891
Рентабельність собівартості за чистим прибутком	0,872	0,84	0,665	0,689	0,883
Коефіцієнт автономії	-0,432	-0,649	0,141	0,117	-0,66
Коефіцієнт фінансової залежності	0,551	0,75	-0,067	-0,040	0,758
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	0,432	0,649	-0,141	-0,117	0,66
Коефіцієнт фінансової стабільності	-0,313	-0,544	0,203	0,183	-0,556

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Що стосується динаміки податкових платежів, то протягом аналізованого періоду спостерігається постійне зростання їх обсягів, що пояснюється збільшенням обсягів виручки. Динаміку податкових виплат підприємства протягом аналізованого періоду наведено у табл. 2.

З даної таблиці видно, що обсяги податкових платежів спадали до 2015 р. і значно зросли у 2016 р.

Наступним етапом дослідження є розрахунок податкового навантаження підприємства (табл. 3).

Результати розрахунків вказують на зростання показника податкового навантаження у 2016 р. Проте, це можна пояснити збільшенням обсягів виручки у 2016 р. по відношенню до попереднього періоду.

Зрозуміло, що зміна податкового навантаження підприємства істотно впливає на всі ключові показники його діяльності, а також на основні параметри його фінансового стану. Але детермінованими методами аналізу неможливо точно встановити, по-перше, наскільки істотним є вплив податкових змін на фінансову стійкість підприємства; по-друге, встановити характер цього впливу: позитивний або негативний. Це пояснюється відсутністю прямого зв'язку податкового навантаження та показників фінансового стану.

Тому здійснено дослідження взаємозв'язку між податковим навантаженням та фінансовим станом підприємства за допомогою кореляційного аналізу. Вихідними даними для аналізу стали значення показників з табл. 1, 2, 3. Розраховано кореляцію між всіма показниками із таблиць 1, 3 та останнього рядку табл. 2. У ході розрахунків отримано такі результати (табл. 4).

З усіх показників фінансового стану найбільшу кореляцію із податковими виплатами підприємства мають коефіцієнти абсолютної ліквідності, автономії і фінансової стабільності (мають обернений зв'язок), а найбільш сильний прямий зв'язок – із показником концентрації позикового капіталу та показниками рентабельності.

З даних розрахунків можна зробити висновок, що зі зростанням податкових виплат, зокрема, зменшується абсолютна ліквідність та коефіцієнт автономії і фінансової стабільності, натомість збільшуються коефіцієнти концентрації позикового капіталу та фінансової залежності. У свою чергу, збільшення податкових виплат прямо пов'язано зі зростанням рентабельності підприємства, що найбільшим чином, обумовлено зростанням загальних обсягів виручки.

Отже, податкове навантаження суттєво впливає на фінансовий стан підприємства. І з його зростанням проявляється тенденція до зростання рентабельності, а з іншого боку – посилюється фінансова залежність, концентрація позикового капіталу і зменшується фінансова стабільність.

Для більш ґрунтовного дослідження проаналізовано динаміку темпів приросту виручки від реалізації та податкових платежів (рис. 1).

Таким чином, бачимо, що темпи приросту податкових виплат значно перевищують темпи приросту виручки, що може бути викликано значним зростанням податкового навантаження на ПАТ «Баштанський сирзавод». Таке явище може свідчити про високий тиск на підприємство з боку оподаткування, «невстигання» результатів діяльності підприємства за вимогами до нього щодо здійснення податкових платежів.

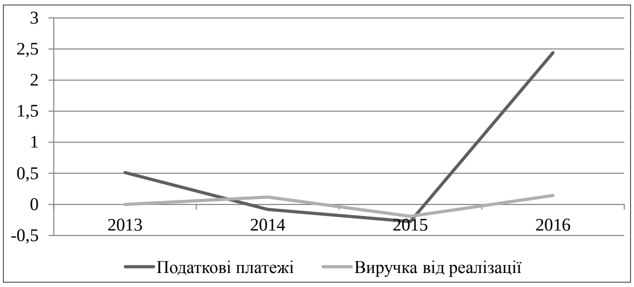

Рис. 1. Динаміка темпів приросту виручки та податкових платежів, %

Також для більш повного аналізу сили впливу змін податкових платежів на виручку й прибуток (взято саме ці показники у зв'язку з найбільшою кореляцією податків із ними) розраховано коефіцієнти еластичності виручки та прибутку по податках (табл. 5, 6). Коефіцієнт еластичності в даному конкретному випадку вказує на чутливість однієї змінної (в нашому випадку – виручки або прибутку) до зміни іншої (податкових виплат), і показує, на скільки відсотків зміниться виручка (прибуток) у разі зміни обсягів податкових виплат на 1%.

Якщо коефіцієнт еластичності за модулем менше одиниці, це означає нееластичність змінної у по х. Якщо коефіцієнт еластичності більше 1, то у еластичний по х, так як кожен відсоток зміни фактора призводить до ще більшої зміни у. Якщо коефіцієнт еластичності дорівнює 1, то має місце одинична еластичність. При нульовому коефіцієнті еластичності має місце абсолютна нееластичність.

Таблиця 5

Динаміка коефіцієнту еластичності виручки по податках

Показники	2013	2014	2015	2016
Темп приросту податкових платежів	0,511	-0,080	-0,277	2,441
Темп приросту виручки від реалізації	-0,002	0,119	-0,191	0,143
Коефіцієнт еластичності виручки по податках	-0,004	-1,489	0,691	0,059

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Таким чином, у 2013 та 2014 рр. зі збільшенням податків на 1% виручка зменшувалась на 0,004 та 1,48 відсотків відповідно. У 2015 та 2016 р. виручка стала більш еластичною по відношенню до податків, але все одно, це значення є відносно незначним.

Розрахуємо також даний коефіцієнт для прибутку. Вважаємо, що визначення впливу податкового навантаження на прибуток підприємства є більш доцільним, ніж на виручку, адже саме на прибуток податки здійснюють найбільший вплив, і саме величина чистого (нерозподіленого) прибутку визначає подальшу діяльність підприємства, адже саме кошти після сплати податків підприємство зможе використовувати для власного розвитку.

Таблиця 6

Динаміка коефіцієнту еластичності прибутку по податках

Показники	2013	2014	2015	2016
Темп приросту податкових платежів	0,511	-0,08	-0,277	2,441
Темп приросту прибутку	0,271	0,921	-1,137	-12,126
Коефіцієнт еластичності прибутку по податках	0,529	-11,524	4,11	-4,968

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

З табл. 6 видно, що еластичність прибутку є значно більшою, аніж виручки. Найбільш чутливим прибуток до зміни величини податкових платежів був у 2014 р., при чому залежність була оберненою. Тобто, зі збільшенням обсягів податкових платежів на 1% рівень прибутку падав на 11,5%. У 2015 р. – прибуток збільшувався більшими темпами за податкові платежі – на 4%, але вже в 2016 р. негативна тенденція повернулася, і зміна податкових платежів викликає зменшення прибутку майже на 5%.

Такі явища є вкрай негативними для підприємства, адже по-перше, темпи приросту обсягів податкових платежів значно випереджають темпи приросту прибутку, а по-друге, навіть незначне підвищення податкового навантаження може призвести до більш значного зменшення прибутку.

Побудуємо також графік залежності темпів приросту прибутку від темпів приросту податкових платежів і лінію та рівняння тренду (рис. 2).

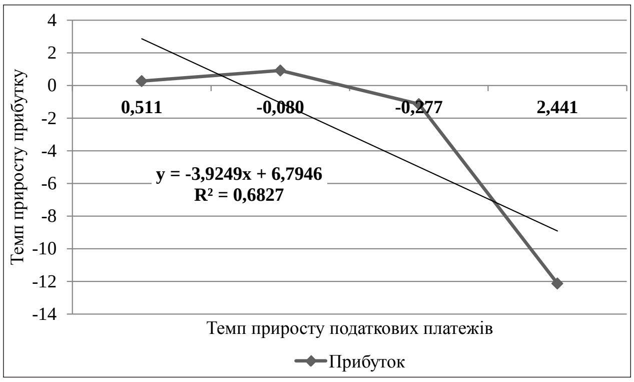

Рис. 2. Залежність темпів приросту прибутку від темпів приросту податкових платежів

З рис. 2 видно, що зі збільшенням темпів приросту податкових платежів темпи приросту прибутку значно зменшуються. Це свідчить про негативний вплив податкового навантаження на прибутковість підприємства. Рівняння тренду має вигляд: $Y = -3,9249X + 6,7946$.

Коефіцієнт a дорівнює 6,7946>0, що означає, що зміна фактору «темп приросту податкових платежів» відбувається швидше за зміну темпів приросту прибутку. Коефіцієнт b дорівнює –3,9249, що відображає обернений зв'язок між факторами і означає, що при зміні темпів приросту податкових платежів на одиницю темпи приросту прибутку знизяться на майже 4 одиниці. Коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,6827, що означає, що варіація темпів зміни прибутку на 68,27% пояснюється варіацією темпів приросту податкових платежів.

Оскільки обсяги податкових платежів відображають абсолютні значення, що не завжди показує реальний стан речей, то більш доцільним є розрахунок коефіцієнту еластичності прибутку до індексу податкового навантаження, а також знайти залежність темпів приросту прибутку від темпів приросту індексу податкового навантаження і їх рівняння тренду (табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка коефіцієнту еластичності прибутку по індексу податкового навантаження (ІПН)

Показники	2013	2014	2015	2016
Темпи приросту ІПН	1,255	0,514	-4,229	-0,407
Чистий прибуток	0,271	0,921	-1,137	-12,126
Коефіцієнт еластичності прибутку до ІПН	0,216	1,794	0,269	29,772

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

З табл. 7 видно, що прибуток до ІПН є слабко еластичним у 2013 р. (так само як і в 2015 р.), натомість у 2014 р. еластичність зростає. У 2016 р. спостерігається досить сильний прямий зв'язок, а саме: зі зменшенням темпів приросту податкових платежів на 1% темпи приросту прибутку зменшилися на 29,7%.

Проаналізуємо динаміку темпів росту чистого прибутку і індексу податкового навантаження (рис. 3).

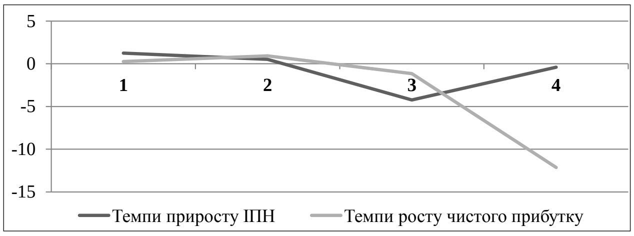

Рис. 3. Динаміка темпів росту чистого прибутку і індексу податкового навантаження, %

З рис. 3 видно, що податкове навантаження зростає значно більшими темпами, ніж прибутковість підприємства.

Далі проаналізуємо залежність темпів приросту прибутку від темпів приросту індексу податкового навантаження (рис. 4).

Рис. 4. Залежність темпів приросту прибутку від темпів приросту індексу податкового навантаження

Як видно, незалежно від того, чи взято абсолютний показник – обсяги податкових платежів, чи відносний інтегральний показник – індекс податкового навантаження, має місце тісний зв'язок між податками та прибутковістю підприємства,

при чому чим більший обсяг податків, тим менша прибутковість. Також простежується тенденція до значно більшого темпу приросту податків порівняно із темпом приросту прибутків. Такі явища вказують на те, що податкове навантаження здійснює в цілому негативний вплив на фінансовий стан підприємства, призводить до зниження його рентабельності і впливає на ефективність та якість його діяльності (що проявляється у зниженні якості продукції, скороченні обсягів виробництва та поголів'я корів). Тому актуальним постає питання оптимізації оподаткування, структури капіталу, вжиття заходів для збільшення рентабельності задля того, щоб послабити негативний вплив високого податкового тиску на фінансовий стан та діяльність підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. В ході проведеного дослідження було виявлено сильний взаємозв'язок між податковим навантаженням та фінансовим станом підприємства. Визначено, що податки здійснюють суттєвий вплив на фінансові показники незалежно від того, чи береться до розрахунку абсолютний показник податкового навантаження, чи то відносний. Вплив податкового навантаження на діяльність підприємства є оберненим, що означає погіршення фінансового стану підприємства зі збільшенням рівня оподаткування. Так, обсяги податкових платежів зростають більш швидкими темпами, аніж обсяги виручки й прибутку. В свою чергу, зниження обсягів чистого прибутку через посилення податкового тиску спричинює зменшення рентабельності підприємства, погіршення фінансової незалежності, стійкості, стабільності за рахунок прямого впливу на величину власного капіталу, а також спричинюють посилення залежності підприємства від позикового капіталу. Все це стає перешкодою для ефективної діяльності підприємства та його сталого розвитку, що в свою чергу, впливає і на молочну галузь економіки України, і на економіку в цілому. Тож об'єктивним постає питання оптимізації податкового навантаження підприємства.

Вибір способів оптимізації підприємство може здійснювати самостійно в залежності від різних факторів. Окрім того, з урахуванням галузевих особливостей підприємства, найбільш доцільними заходами для покращення його фінансового стану є такі:

– Враховуючи скорочення обсягу експорту на російський ринок, доцільним є вихід на нові ринки збуту (диверсифікація ринків збуту).

– Запровадження системи податкового планування на підприємстві, використання податкових пільг, податкових знижок, можливостей відстрочки платежів.

– Розширення асортименту продукції з метою завоювання більшої частки ринку.

– Оптимізація структури витрат (зменшення адміністративних витрат, удосконалення системи збуту продукції (оптимізація логістики, пошук нових контрагентів тощо)).

– Постійний моніторинг динаміки фінансових показників та приведення їх до нормативних значень.

– Зменшення частки позикового капіталу у структурі джерел фінансування тощо.

Варто зазначити, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до оцінки рівня податкового навантаження підприємства. Так, підходи до визначення податкового навантаження, використані у статті, не можуть повністю і об'єктивно відобразити реальне податкове навантаження. Тому отримані результати не дають повної картини, не можуть бути застосовані для порівняння із навантаженням податків на інші підприємства. Переважна більшість підходів не враховують або окремі види податків, або витрати, пов'язані із оподаткуванням, сфери діяльності підприємств, галузь, масштаб та інші важливі чинники. Адже відношення суми податків, сплачених підприємством, до величини доданої вартості або до виручки від реалізації продукції без врахування інших аспектів є показником формального рівня його оподаткування, а не податкового навантаження на нього. У зв'язку із цим, необхідно сформувати єдиний підхід до визначення сутності поняття податкового навантаження, на основі якого в подальшому вдосконалювати існуючі методики розрахунку рівня податкового навантаження.

Список літератури:

1. Вишневський В. Принципи оподаткування: обґрунтування і емпірична перевірка / В. Вишневський // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 55–59.
2. Загорський В. Концептуалізація сучасних підходів до реформування податкової системи України / В. Загорський // Регіональна економіка. – 2006. – № 2(40). – С. 36–43.
3. Корнус В. Податкове навантаження та купівельна спроможність населення в економіці України / В. Корнус // Вісник НБУ. – 2008. – № 7. – С. 35–49.
4. Меліхова Т.О. Удосконалення методів аналізу податкового навантаження господарської діяльності підприємств / Т.О. Меліхова // Наукові праці КНТУ: Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 248–255.
5. Новосельська Л.І. Методи оцінювання рівня податкового навантаження на підприємства / Л.І. Новосельська // Науковий вісник ЛНТУ України. – 2013. – Вип. 23.10. – С. 239–244.
6. Соколовська А.М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А.М. Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4–12.
7. Стеблюк Н.Ф. Вплив податкового навантаження на діяльність підприємств / Н.Ф. Стеблюк, А.О. Філін // Молодий вчений. – Частина 1. – 2015. – № 8(23). – С. 80–86.
8. Stock market infrastructure development agency of Ukraine (SMIDA). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://smida.gov.ua/

Леонова А.В., Черненок К.П.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ НА ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье исследовано влияние налоговой нагрузки на финансовое состояние предприятий. Рассчитаны основные финансовые показатели деятельности предприятия и показатели налоговой нагрузки (на примере ПАО «Баштанский сырзавод»). Предложены рекомендации по оптимизации налоговой нагрузки предприятия.
Ключевые слова: налоговая нагрузка, налоговые платежи, финансовое состояние предприятия, молочная отрасль.

Leonova A.V., Chernenok K.P.
Petro Mohyla Black Sea National University

TAX BURDEN INFLUENCE ON THE DAIRY INDUSTRY ENTERPRISES' FINANCIAL CONDITION

Summary
The article examines the impact of the tax burden on the financial condition of enterprises. The main financial indicators of the company's activity and the tax burden indicators are calculated (on the example of PJSC «Bashtanka Cheese Plant»). Recommendations on optimization of the company's tax burden are suggested.
Keywords: tax burden, tax payments, financial condition of the enterprise, dairy industry.

УДК 658.261

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ЗАХОДІВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Малюк О.С., Бердникова А.В.
Національна металургійна академія України

В статті розглянуто основні етапи ведення енергозберігаючої діяльності на підприємстві. Виконано аналіз існуючих методичних підходів до оцінювання результатів впровадження енергозберігаючих заходів. Систематизовано види ефектів від впровадження енергозберігаючих заходів на підприємстві. Запропоновано систему показників оцінки впливу реалізації заходів з енергозбереження на основні показники діяльності підприємства. Проведено апробацію запропонованих методичних розробок в умовах діючого металургійного підприємства.
Ключові слова: енергетичні ресурси, енергозбереження, промислове підприємство, результати діяльності, система показників, ефективність, довкілля.

Постановка проблеми. Світова спільнота на протязі останніх десятиріч приділяє підвищену увагу питанням раціоналізації та мінімізації використання у господарській діяльності енергетичних ресурсів. Це обумовлено безліччю факторів серед яких найважливішим є забезпечення енергетичної безпеки держави та окремих господарюючих об'єктів.

Недостатній рівень забезпеченості власними енергетичними ресурсами окремих держав, серед яких і Україна (менше 70%), потребує їх імпортування [5]. Скорочення світових запасів вичерпних природних (енергетичних) ресурсів, до яких відносяться нафта, вугілля, природний газ та інші, стимулює безупинне зростання їх вартості, а геополітичні проблеми обумовлюють труднощі своєчасного їх імпортування. Все це може призвести до порушення надійності функціонування промисловості та інших галузей народного господарства.

Загострює ситуацію висока енергоємність вітчизняної промислової продукції, яка за даними [2, с. 22] в 2,6 разів перевищує середньосвітовий рівень. Це негативно відображається на конкурентоспроможності національної продукції, показниках ефективності діяльності промислових підприємств та економіки України.

Загально відомим є те, що екологічна ситуація в Україні найгірша серед країн Європи. Використання енергетичних ресурсів у виробничих про-

цесах призводить до порушення якісних характеристик навколишнього природного середовища, що обумовлено значною кількістю викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в процесі спалювання енергетичних ресурсів на основі нафти, вугілля, природного газу тощо. Суттєве перевищення гранично припустимої концентрації окремих забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та інших складових довкілля має негативні екологічні, економічні та соціальні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері сучасних наукових досліджень проблеми енергетичної безпеки, забезпечення енергетичними ресурсами держави та окремих господарюючих об'єктів, розробки енергозберігаючих заходів та дослідження впливу їх впровадження на результати діяльності підприємств, галузей та держави розглядаються в роботах багатьох вчених, серед яких: О.І. Амоша, Б.В. Гаприндашвілі [1], І.С. Герасимчук [7], В.В. Джержула [2], Г.М. Дзяна, Л.В. Запащук [3], І.Б. Запухляк [4], М.М. Мітрахович [7], М.К. Сухонос [8], В.Г. Хрящевський, Ю.П. Ященко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, незважаючи на значну кількість розробок у сфері енергозбереження, актуальними залишаються питання щодо розробки, обґрунтування та впровадження енергозберігаючих заходів в межах окремого підприємства.

Метою статті є дослідження впливу впровадження енергозберігаючих заходів на основні показники, що характеризують результати діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Під енергозбереженням, ми розуміємо, комплекс послідовних дій направлених на раціональне, економічно обґрунтоване використання енергетичних ресурсів, зменшення екологічного та соціального тиску на реципієнтів. Енергозберігаюча діяльність на підприємствах здійснюється в межах енергозберігаючої політики. Схематично процес енергозберігаючої діяльності підприємства зображено на рисунку. Він включає такі етапи:

1) Економіко-енергетичне обстеження підприємства.

2) Розробка енергозберігаючих заходів.

3) Відбір енергозберігаючих заходів для впровадження.

4) Реалізація обраних енергозберігаючих заходів.

5) Оцінка та аналіз ефективності енергозберігаючої діяльності підприємства, її оптимізація та корегування.

Економіко-енергетичне обстеження підприємства передбачає комплексне дослідження основних характеристик підприємства, які мають вплив на величину споживання енергетичних ресурсів. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити таким характеристикам: технічні та технологічні аспекти виробничої діяльності; стан основних засобів, що використовуються у виробничому процесі; особливості технічного обслуговування та ремонту устаткування; якість енергетичних ресурсів залучених у виробничий процес; організаційні аспекти обліку, аналізу та контролю використання енергетичних ресурсів (в тому числі втрат енергії, теплових характеристик ізоляційних покриттів, проведення тепловізорного контролю) тощо (рис.).

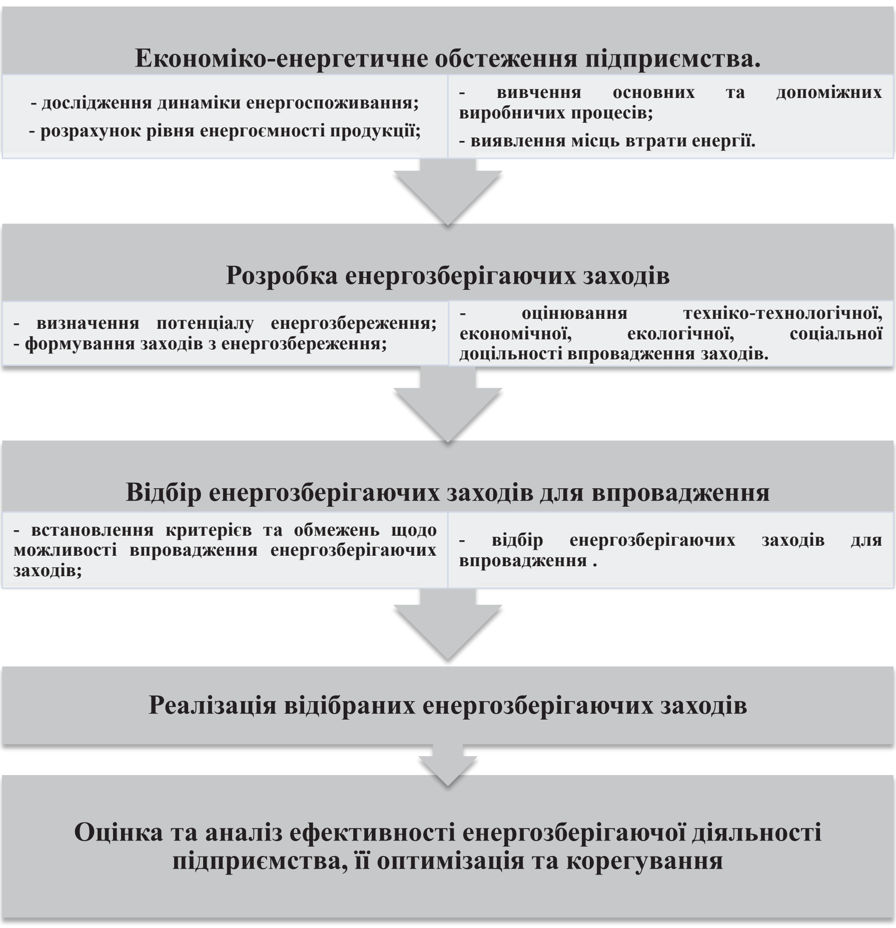

Рис. Загальна схема проведення енергозберігаючої діяльності

На основі отриманих результатів економіко-енергетичного обстеження підприємства визначається потенціал його енергозбереження, розробляються та обґрунтовуються заходи щодо попередження втрат енергії, раціоналізації та мінімізації її використання у виробничому процесі. За даними [6] доля енергетичних витрат у загальній величині витрат на виробництво та збут промислової продукції становить близько 12%, а усвідомлення того, що вартість енергетичних ресурсів невпинно зростає, дозволяє робити припущення щодо перманентного збільшення їх частки. В той же час встановлено, що впровадження на промислових підприємствах сучасної системи управління енергозбереженням й відповідних принципів організації виробництва може забез-

печити до 20% скорочення енергетичних витрат, в тому числі близько 10–15% – без значних капіталовкладень [6].

Відбір енергозберігаючих заходів до впровадження відбувається з урахуванням виду очікуваного результату (економічний, екологічний, соціальний) та основних задач (максимізація очікуваного результату при обмежені обсягу інвестиційного ресурсу; мінімізація обсягу залученого інвестиційного ресурсу при забезпечені досягнення встановленого рівня очікуваного ефекту) тощо.

Після реалізації енергозберігаючих заходів слідує етап оцінювання та аналізу ефективності енергозберігаючої діяльності підприємства, її оптимізації та корегування.

Одним з найважливіших етапів енергозберігаючої діяльності підприємства є обґрунтування енергозберігаючих заходів та дослідження впливу їх впровадження на основні показники, що характеризують результати діяльності промислового підприємства. Проведений аналіз існуючих підходів до оцінки ефективності реалізації енергозберігаючих заходів дозволив виділити декілька підходів.

М.М. Мітрахович та І.С. Герасимчук [7] пропонують результативність енергозберігаючих заходів оцінювати за допомогою цільових значень системи показників, зокрема:

– прямих (питомі витрати паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) на одиницю продукції; коефіцієнти корисного використання енергії; ККД окремих агрегатів, технологічних процесів; енергоємність випуску продукції та ін.);

– непрямих (середня ціна одиниці спожитих ПЕР; середня вартість одиниці спожитих ПЕР на одиницю продукції; енергоємність основних виробничих фондів (ОВФ) та ін.);

– вартісних (вартість спожитих ПЕР на одиницю обсягу випуску продукції; частка витрат ПЕР у собівартості продукції та ін.);

– натуральних (питомі витрати (прямі) палива на одиницю продукції; питомі витрати (прямі) електроенергії продукції; питомі витрати (прямі) теплової енергії продукції.

Інші автори, серед яких Є.М. Фрейдкина, В.А. Кокшаров, О.Н. Махов, М.М. Телемпаєв виокремлюють три групи показників оцінки ефективності реалізації енергозберігаючих заходів:

– нормовані показники (показники енергоефективності, що відображені у національних та міжнародних стандартах; технічних паспортах продукції; які використовуються при проходженні експертизи, сертифікації тощо);

– показники енергетичної ефективності виробничих процесів;

– показники, що відображають результати реалізації енергозберігаючих заходів (фактична економія ПЕР, зниження втрат ПЕР, зниження енергоємності продукції тощо).

В.В. Джержула пропонує доцільність впровадження енергозберігаючих заходів оцінювати за допомогою таких критеріїв [2, с. 14]:

– збільшення прибутку підприємства;

– зменшення потенціалу енергозбереження підприємства;

– зменшення питомої енергоємності продукції;

– зменшення питомої енергоємності праці;

– зменшення викидів у навколишнє середовище;

– зростання частки альтернативних і відновлювальних джерел енергії у енергобалансі підприємства.

На нашу думку, всі запропоновані системи показників є обґрунтованими та можуть бути використані при оцінці ефективності впровадження енергозберігаючих заходів. Проте, при розгляді питання оцінки ефективності впровадження енергозберігаючих заходів, особливої уваги потребує дослідження впливу його реалізації на показники, що характеризують основні результати діяльності промислового підприємства, а саме: собівартість виготовленої продукції, прибуток, рентабельність тощо.

Що стосується показника, який характеризує прибуток підприємства, його використання при оцінці ефективності реалізації енергозберігаючих заходів зазначено в роботі В.В. Джержули [2]. Використання показників, що характеризують собівартість та рентабельність не зазначено в жодному з приведених вище підходів. В той же час, показники собівартості та рентабельності є одними з найважливіших показників, що характеризують результативність діяльності підприємства. Слід наголосити на тому, що реалізація енергозберігаючих заходів на промисловому підприємстві, у багатьох випадках, пов'язана з процесом модернізації, має комплексний характер та одночасно вирішує низку важливих завдань, а саме: підвищення ефективності виробництва, економія енергоресурсів, зниження собівартості продукції, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, підвищення безпеки праці тощо. Отже, впровадження засад енергозбереження дає можливість промисловому підприємству отримати ряд економічних, екологічних та соціальних ефектів.

До економічних ефектів доцільно віднести:

– скорочення витрат на енергетичні ресурси, що сприяє зниженню собівартості продукції та підвищенню конкурентоспроможності продукції;

– вивільнення обігових коштів;

– можливість забезпечення оптимального завантаження виробничих потужностей;

– підвищення прибутковості тощо.

До екологічних ефектів можна віднести:

– зменшення обсягів викиду шкідливих речовин в навколишнє середовище, а отже скорочення величини платежів екологічного характеру (екологічний податок, штрафні санкції за порушення екологічних норм тощо);

– покращення загальної екологічної ситуації в межах підприємства, прилеглих районів, регіону.

Серед соціальних впливів можна виділити:

– покращення здоров'я та безпеки праці працівників;

– підвищення рівня соціальної відповідальності підприємства, корпоративної культури, іміджу підприємства тощо.

Декларування й втілення ідей енергозбереження сприяє покращенню репутації підприємства серед громадськості, підвищенню лояльності споживачів, органів місцевої влади та потенційних інвесторів.

Беручи до уваги все вище викладене, авторами статті запропоновано систему показників оцінки впливу впровадження енергозберігаючих заходів на основні результати діяльності під-

приємства. Дана система охоплює наступні групи показників:

1. Показники, що характеризують обсяги виробництва, дохід, витрати на виробництво та збут продукції, а саме: обсяг реалізованої продукції (дохід); витрати на виробництво та збут продукції; витрати на 1 грн. реалізованої продукції.

2. Показники, що характеризують використання енергетичних ресурсів: енергоємність продукції; електроємність продукції; паливоємність продукції; коефіцієнт економії енергетичних ресурсів.

3. Показники, що характеризують екологічні аспекти діяльності підприємства: обсяги викидів забруднюючих речовин (по напрямках забруднення в приведених одиницях); екологічні платежі (екологічний податок, штрафи за порушення екологічного законодавства тощо); коефіцієнт економії екологічних платежів.

4. Трудові показники: чисельність персоналу; продуктивність праці; енергоємність праці.

5. Узагальнюючи показники, що характеризують прибуток та рентабельність.

На нашу думку, запропонована у статті система показників дозволить оперативно та достатньо повно оцінити вплив впровадження енергозберігаючих заходів на основні результати діяльності підприємства. Вона охоплює найбільш важливі напрямки впливу виробничої діяльності підприємства (економічний, екологічний, соціальний) та показники, що характеризують результативність його діяльності.

Згідно офіційних даних [5] найбільш енергоємною галуззю української промисловості є металургійна. Зважаючи на це, практична апробація запропонованого у статті підходу до оцінки впливу впровадження енергозберігаючих заходів на результати діяльності підприємства була проведена на базі крупного металургійного підприємства України.

Проведення економіко-енергетичного обстеження металургійного підприємства дозволило виявити суттєві втрати енергії при транспортуванні пари на шляху «заводська котельня – основний виробничий цех», що обумовлено фізичною зношеністю паропроводу. Загальна сума втрат оцінюється фахівцями заводу в 3666,35 тис. грн/рік. Крім того, обладнання заводської котельної є фізично та морально зношеним, що призводе до значних витрат енергетичних ресурсів на виробництво пари. З метою збереження енергетичних ресурсів та зниження витрат на виробництво продукції основного цеха, розроблено проект переходу від центральної системи парозабезпечення «заводська котельня – основний виробничий цех» до автономної.

Загальний обсяг інвестування у проект складе 5,52 млн. грн. Впровадження автономної системи парозабезпечення дозволить скоротити щорічне споживання природного газу на 738,99 тис. $м^3$ та електричної енергії на 51892 кВт. Зниження обсягу використання природного газу для виробництва пари, дозволить запобігти викиду до атмосфери забруднюючих речовин у обсязі 2,02 прив.т/рік та скоротити екологічний податок на 93,12 тис. грн/рік.

Розрахунок показників економічної ефективності впровадження автономної системи парозабезпечення основного виробничого цеху, при використанні ставки дисконтування 25% та строку прогнозування 5 років, дозволив отримати такі результати: значення чистої теперішньої вартості проекту становить 6211,08 тис. грн; дисконтований період окупності проекту дорівнює 1,73 роки; внутрішня норма прибутковості проекту 73%; індекс рентабельності 2,13. Виходячи з отриманих значень показників ефективності, робимо висновок про визнання економічно доцільним впровадження на підприємстві розглянутого проекту переходу від централізованої системи парозабезпечення до автономної.

Використовуючи запропоновану авторами статті систему показників розглянемо, вплив впровадження запропонованого енергозберігаючого проекту на основні показники діяльності основного виробничого цеха та підприємства.

Перша група показників включає ті, що характеризують обсяги виробництва, дохід, витрати на виробництво та збут продукції. Зважаючи на те, що основним завданням розглянутого у статті проекту є скорочення енергетичних витрат на виробництво пари для технологічних потреб основного виробничого цеху, він не передбачає зміни обсягу виробництва або якісних характеристик продукції, а отже, обсяг реалізованої продукції (дохід) цеху не зміниться. Загальна величина витрат на виробництво та збут продукції основного цеха скоротиться на 3973,37 тис. грн/рік. Це обумовлено зниженням енергетичних витрат на виробництво пару та величини екологічного податку, а також зростанням величини амортизаційних відрахувань. Витрати на одну гривню реалізованої продукції знизяться на 0,2 коп., що вказує на підвищення ефективності роботи підприємства.

Друга група показників включає ті, що характеризують використання енергетичних ресурсів. Енергетичні витрати цеху внаслідок впровадження енергозберігаючого заходу скоротяться на 4984,25 тис. грн/рік, енергоємність продукції зменшиться до 0,195 грн/грн, а паливоємність продукції до 0,1312 грн/грн. Коефіцієнт економії енергетичних ресурсів складе 0,463%.

Впровадження енергозберігаючого заходу позитивно відобразиться на екологічних характеристиках діяльності підприємства. Згідно проведених розрахунків, приведений обсяг викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря скоротиться на 2,02 прив. т/рік, а величина екологічного податку зменшиться на 93,12 тис. грн. Даний захід також дозволить знизити енергоємність праці до 5657 тис. грн/особу.

Підсумовуючи все вище викладене слід зазначити, що впровадження енергозберігаючого проекту переходу від централізованої системи парозабезпечення до автономної, призведе до поліпшення узагальнюючих показників, що характеризують прибуток та рентабельність цеху та підприємства. Так, прибуток від реалізації продукції зросте на величину, що відповідає скороченню витрат на виробництво продукції основного виробничого цеху, а саме 3973,37 тис. грн/рік. Зростання рівня прибутку та скорочення витрат на виробництво та збут продукції призведе до підвищення показників рентабельності продукції (на 0,22%), рентабельності продажів (на 0,18%), рентабельності виробництва (на 0,14%).

Висновки та пропозиції. Проведене у статті дослідження дозволило зробити висновок щодо

позитивного впливу впровадження енергозберігаючих заходів на основні результати діяльності підприємства. Скорочення рівня енергоспоживання окремих господарюючих об'єктів сприятиме підвищенню рівня енергетичної безпеки держави, поліпшенню екологічних характеристик навколишнього природного середовища та матиме позитивний соціальний ефект.

Список літератури:

1. Гаприндашвілі Б.В. Енергозбереження як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств / Б.В. Гаприндашвілі // Бізнес-інформ. 2014. – № 8. – С. 213–217.
2. Джеджула В.В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління: монографія / В.В. Джеджула. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 346 с.
3. Запащук Л.В. Енергозбереження як напрям підвищення ефективності виробничої діяльності / Л.В. Запащук // Економіка і суспільство. – 2017. – № 9. – С. 428–434.
4. Запухляк І.Б. Оцінка ефективності функціонування механізму енергозбереження підприємства / І.Б. Запухляк // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – Вип. 25. – С. 179–184.
5. Інтернет-портал Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Інтернет-портал Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mpe.kmu.gov.ua
7. Мітрахович М.М., Герасимчук І.С. Методика розрахунку основних показників енергоефективності підприємства / М.М. Мітрахович, І.С. Герасимчук // Наукові технології. – 2009. – № 3. – С. 93–95.
8. Сухонос М.К. Система показателей энергоэффективности энергоинфраструктуры предприятия / М.К. Сухонос // Энергосбережение. Энергетика. Энеергоаудит. – 2011. – № 7(89). – С. 25–34.

Малюк О.С., Бердникова А.В.
Национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ МЕРОПРИЯТИЙ НА РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные этапы ведения энергосберегающей деятельности на промышленном предприятии. Выполнен анализ существующих методических подходов к оценке результатов внедрения энергосберегающих мероприятий. Систематизированы виды эффектов от внедрения энергосберегающих мероприятий на предприятии. Предложена система показателей оценки влияния реализации энергосберегающих мероприятий на основные показатели деятельности предприятия. Проведена апробация предложенных методических разработок в условиях действующего металлургического предприятия.
Ключевые слова: энергетические ресурсы, энергосбережение, промышленное предприятие, результаты деятельности, система показателей, эффективность, окружающая среда.

Maliuk O.S., Berdnykova A.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

INVESTIGATION OF THE IMPACT OF IMPLEMENTING ENERGY-SAVING MEASURES ON PERFORMANCE RESULTS OF THE ENTERPRISE

Summary
The article considers the main stages of energy-saving activity at the enterprise. The analysis of existing methodical approaches to the evaluation of results of the implementation of energy-saving measures is carried out. The types of effects from implementation of energy-saving measures at the enterprise are systematized. The system of indicators of the impact of the implementation of energy-saving measures based on the main indicators of the enterprise performance is proposed. The approbation of the proposed methodological developments in terms of the operating metallurgical enterprise is conducted.
Keywords: energetic resources, energy saving, industrial enterprise, results of activities, scorecard, efficiency, Environment.

УДК 657.633:658.7+336.14

БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУЧАСНИЙ ОРІЄНТИР ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ

Марценюк Р.А.
Львівський торговельно-економічний університет

У статті досліджено систему бюджетування як елемент контролю діяльності суб'єктів підприємництва. Розкрито завдання бюджетування та узагальнено процес організації на основі функціонального та процесного підходів. Розглянуто основні напрями удосконалення системи бюджетування діяльності торговельних підприємств за сучасних умов господарювання. Охарактеризовано етапи бюджетування як елемент контролю діяльності підприємств. Запропоновано систему регламентування на підприємстві. Удосконалено систему контролю за виконанням бюджетів з метою оперативного контролю за діяльністю підприємства.
Ключові слова: бюджет, бюджетування, контроль, управління, методика, організація, підприємство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі господарювання проблемні аспекти впровадження процесу бюджетування як елементу внутрішнього контролю діяльності підприємств залишається невирішеним, оскільки не сформовано загальних методологічних основ переходу більшості суб'єктів підприємництва на бюджетний метод управління з врахуванням специфіки діяльності та організаційно-правових форм господарювання. При цьому, на наше переконання, основна проблема полягає в тому, що в економічній науковій літературі методика бюджетування має загальний характер і на наше переконання, потребує конкретизації з врахуванням особливостей діяльності торговельних підприємств, що і зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні аспекти системи бюджетування в управлінні діяльністю підприємств у свої працях досліджували вітчизняні вчені В. І. Бачинський, М. Д. Білик Т. О. Ілляшенко, С. Ф. Голов, Р. О. Костирко, М. Д. Корінько, М. В. Корягін, П. О. Куцик, Ю. Г. Лисенко, Ф. Ф. Макарук, Л. Г. Медвідь, О. В. Олійник, Н. А. Остап'юк, А. А. Пилипенко, Н. І. Пилипів, К. І. Редченко, І. Б. Садовська, В. О. Шевчук, Л. В. Чижевська, І. Й. Яремко та ін. Проте, на наш погляд, в сучасній науково-економічній літературі потребують нового вирішення питання бюджетування як елементу контролю діяльності підприємств, що дадуть змогу покращити систему управління підприємства.

Постановка завдання. Дослідження сучасної системи бюджетування як складової внутрішнього контролю діяльності торговельних підприємств та наукове обґрунтування напрямів удосконалення в сучасних умовах менеджменту як інформаційної складової управління.

Виклад основного матеріалу. Економічна доцільність процесу бюджетування як складової внутрішнього контролю на торговельному підприємстві полягає у плануванні діяльності, відповідно до встановлених цілей внутрішніх користувачів та безпосередньо керівної ланки суб'єкту господарювання, що відображається в конкретних показниках бюджетів, спрямованих на виконання певних завдань суб'єктів підприємництва.

Організація процесу бюджетування має враховувати загальну концепцію розвитку підприємства, при цьому, відповідальні особи зобов'язані більш детально розробляти економічний і фінансовий аспекти стратегії, що являє собою єдину систему взаємопов'язаних технічних, організаційних і економічних змін на відповідний період часу.

В процесі дослідження встановлено, що при організації процесу бюджетування на торговельних підприємствах слід враховувати певні особливості у порівняні з підприємствами інших видів діяльності, зокрема, особливості придбання товарів, їх зберігання та продаж, що призводить до необхідності оперативного аналізу й щоденного контролю за виконанням бюджетів за центрами відповідальності, виявлення причин відхилень, необхідність оперативного управлінського впливу, а у випадку необхідності їх коригування.

Одна з особливостей бюджетування на торговельних підприємствах – потреба в консолідації бюджетів, що полягає у постатейному групуванні показників за обґрунтованою методикою в залежності від діяльності підприємства та його структури. Це сприятиме формуванню консолідованого бюджету, як єдиної економічної системи, що необхідно для визначення реальних результатів діяльності та ефективного управління суб'єктом господарювання.

К. В. Щиборщ стверджує, що бюджет – це документ, який містить кількісну інформацію про показники діяльності підприємства, відповідно до якого і здійснює свою діяльність. Під процесом бюджетування розуміється складання та реалізація даного документу в діяльність суб'єкта господарювання [13].

Т. Сенчук зазначає, що бюджет – плановий процес, який характеризує рівень доходів і витрат підприємства за відповідний період та необхідну суму інвестицій, які потрібно залучити з метою досягнення поставлених цілей [11].

Ф. Ф. Макарук відзначає, що бюджетування – узгоджена система управління певними структурними підрозділами на основі розроблених бюджетів та систематично обробленої інформації, що безпосередньо пов'язана з діяльністю суб'єкта господарювання [6].

Л. Г. Медвідь вважає, що бюджетування виступає інструментом системи планування, представлений формі сукупності бюджетів та включає вартісне вираження цілей підприємства [8].

Всі етапи, які проходить бюджетування на підприємстві, на нашу думку, розкриває П. О. Ку-

цик, який стверджує, що процес бюджетування характеризується етапами розробки, формування і планування діяльності суб'єкта господарювання на майбутнє, який оформляється у вигляді системи бюджетів [5].

На нашу думку, бюджетування – інструментарій вдосконалення фінансово-господарської діяльності підприємства, завдяки якому забезпечується ефективність системи внутрішнього контролю, здійснюється узгодження стратегії діяльності, оперативності бюджетів з плановими показниками, оптимізації рівня витрат та вдосконалення системи організаційно-фінансової структури управління.

Завдання бюджетування на підприємстві зумовлене підвищенню ефективності системи управління, що полягатиме у гнучкості функціонування, виявленні недоліків і ризиків у господарюванні, з метою їх усунення та зниження відповідно. Бюджетування забезпечує потік ресурсів на підприємстві таким чином, щоб створити рівень оптимальних витрат для отримання відповідної суми прибутку.

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до організації бюджетування, етапів і послідовності реалізації, тому, вважаємо, за необхідне запропонувати для досліджуваних підприємств власний підхід до побудови структурно-логічної схеми бюджетування (табл. 1).

На етапі впровадження бюджетування у діяльність підприємства, визначаються принципи і підходи, основні елементи його організації, що покладені в основу побудови системи бюджетного управління з врахуванням вище перерахованих факторів.

Аналізуючи теорію та практику системи бюджетування нами узагальнено процес організації бюджетування на підприємстві, як елементу контролю, який охоплює такі основні моменти:

1) розробка методичної бази бюджетування підприємства;

2) в залежності від обсягів діяльності є необхідність створення відділу бюджетування, або затвердження обов'язків за відповідальною особою за організацію бюджетного процесу на підприємстві;

3) формування основного бюджету підприємства шляхом збору показників фінансово-господарської діяльності їх обробки та узагальнення;

4) проведення бюджетного аналізу з метою пошуку відхилень фактичних показників від запланованих.

В процесі дослідження, узагальнюючи підходи та враховуючи специфіку діяльності підприємств, вважаємо, що достатнім для ефективної організації процесу бюджетування буде лише один регламентуючий документ – положення про бюджетування на підприємстві, в якому слід визначити структуру і наслідки відповідальності для працівників за невиконання бюджетів та зазначити терміни складання й їх затвердження.

На великих підприємствах економічно доцільно створити бюджетний відділ, що забез-

Таблиця 1

Етапи бюджетування як елемент контролю діяльності підприємств

Етап	Назва етапу	Характеристика
I	Конкретизація стратегії розвитку на бюджетний період, який на початку впровадження дорівнює одному року	Розробляються й доводяться вищими рівнями менеджменту до нижчих рівнів загальні короткострокові цілі підприємства, які розроблені на основі стратегічних цілей, а також встановлюються межі економічних та інших показників щодо товарів, персоналу тощо
II	Виявлення «вузьких місць» та розробка шляхів їх усунення, діагностика стану існуючої систем планування та контролю	Насамперед складається бюджет продажу (реалізації). Готуючи бюджет реалізації, слід проаналізувати ціну і обсяг продажу кожного виду товару та їхню динаміку за попередні звітні періоди, обсяги прибутку на кожен вид товарів, ціни конкурентів, частку ринків збуту та її можливу зміну, прогноз ринкової кон'юнктури, сильні і слабкі місця підприємства.
III	Проектування й затвердження змін організаційної структури, визначення центрів відповідальності та формування фактичної облікової та аналітичної інформації та контрольованих величин	Керівництво відповідних центрів фінансової відповідальності аналізує їх на предмет реальності досягнутих показників, виходячи з попередніх періодів. У такий спосіб забезпечується участь усіх керівників в управлінні підприємством. Зростає відповідальність менеджерів низової ланки.
IV	Впровадження в дію бюджетування, що потребує певних змін у системі обліку і контролю, та навчання спеціалістів, які відповідають за складання бюджетів, керівників центрів відповідальності й вищого рівня управління основам планування, організації, контролю	На основі аналізу виконання бюджетів і причин, що викликали відхилення, бюджетний відділ підприємства на даному етапі розробляє варіанти управлінських рішень, які б поліпшили роботу центрів відповідальності
V	Повторний цикл бюджетування – наступний після закінчення бюджетного року на дату початку роботи з бюджетування	Забезпечується постійний горизонт бюджетування протягом року. З метою підвищення ефективності бюджетування необхідно забезпечити скоординовану та обґрунтовану діяльність по його впровадженню. Розробники бюджету мають вчасно інформувати менеджерів вищої ланки про можливість досягнення ними показників.<¶>У бюджетах, представлених на розгляд керівництва, учасники процесу бюджетування мусять не лише відображати кількісні показники, а й доповнювати їх необхідними до них поясненнями – як до окремих показників, так і до зведених підсумків що дозволить керівництву проводити детальний аналіз з метою оцінки доцільності цього процесу

Джерело: Сформовано автором

печуватиме складання бюджетів та здійснюватиме контроль за їх виконанням. До складу відділу повинні увійти працівники економічних та фінансових служб, які можуть здійснювати ефективну організацію бюджетного процесу. З метою об'єктивності та достовірності бюджетних показників до складу бюджетного комітету необхідно залучити керівництво структурних підрозділів з метою ефективного управління та за виконанням бюджетів, що затверджені за центрами відповідальності.

На підприємствах з незначними обсягами діяльності не є економічно доцільним створення окремого бюджетного відділу, тому організацію бюджетного процесу слід покласти на відповідальну особу – головного бухгалтера або контролера, якому допомагатимуть працівники бухгалтерії та керівники структурних підрозділів.

Побудова процесу бюджетування на підприємстві має відбуватись, на нашу думку, з врахуванням функціонального та процесного підходів. Функціональний – враховується ієрархічною структурою підприємства, окремі функції діяльності об'єднуються у наявні підрозділи. Процесний підхід навпаки об'єднує окремі центри відповідальності за бізнес процесами (придбання, передпродажної підготовки, зберігання, реалізації тощо). Попроцесне бюджетування має бути основою бюджетування підприємства. Оскільки, специфічна особливість діяльності визначає і структуру бюджетів досліджуваних підприємств.

Як підтверджують результати дослідження, на сучасному етапі управління в умовах ринкової економіки підприємства з метою прогнозованого розвитку господарської діяльності змушені визначати оперативні, тактичні та стратегічні цілі й завдання. Відповідно, у процесі бюджетування виокремлюють операційні бюджети (на кожен місяць, квартал, операційний цикл); тактичні бюджети (один рік); стратегічні бюджети (на 3–5 років), кожен з яких спрямований на виконання поставлених цілей та завдань.

Після встановлення основних елементів організації бюджетування можливий перехід до вирішення конкретних питань структури фінансових бюджетів, їх деталізації, бюджетного регламенту, системи автоматизації бюджетування, що є предметом подальшого дослідження і апробації на досліджуваних підприємствах.

Система бюджетування на торговельному підприємстві залежить від ефективності його організації та функціонування його складових: бюджетних структур, системи й процедур. Бюджетна структура характеризується набором об'єктів бюджетування на підставі яких формуються окремі бюджети підприємства. Система бюджетів включає всі бюджети та їх показники, що використовуються на підприємстві. Процедури бюджетування відображають організаційні елементи системи бюджетування на підприємстві, що передбачає визначення термінів за їх виконанням, відповідальності осіб та послідовність етапів бюджетного.

Один із важливих етапів бюджетування – формування основного бюджету торговельного підприємства, в якому відображатиметься перелік операційних і фінансових показників з розподілом за структурними підрозділами (центрами відповідальності) та за термінами виконання. Тому, перш за все, необхідно дослідити загальну методику формування бюджетів на суб'єкті дослідження.

У бюджетній документації одиницею виміру можуть бути виключно вартісні, натуральні чи вартісно-натуральними (у натуральних одиницях). Вважаємо, що найбільш доцільно і ефективно для потреб управління застосовувати вартісно-натуральні показники у бюджетах, що на нашу думку, дасть можливість здійснювати контроль не лише за фінансовими, але й за кількісними показниками.

Виконані дослідження дають підстави запропонувати методичні основи бюджетного планування для досліджуваних підприємств принципи щодо формування бюджетів. Це є формування бюджетів на місяць, квартал, рік в залежності від бізнес-процесі; участь у формуванні бюджетів керівництва центрів відповідальності та центрів витрат з загальним керівництвом підприємства.

Керівництвом підприємства визначаються терміни формування бюджетів, перелік відповідальних осіб за формування, термін надання бюджетів вищому керівництву для розгляду та їх затвердженню. Для формування бюджетів на відповідний період варто використати елементи зустрічного планування.

На нашу думку, одним із вирішальних етапів бюджетування – процес узгодження між зацікавленими особами, оскільки за допомогою бюджетування, визначається ефективність управління, яке вирішується шляхом застосування принципу участі у формуванні бюджетів керівництва усіх рівнів управління.

Слід відзначити, що процес бюджетування мусить охоплювати обробку інформації внутрішнього та зовнішнього середовища, що в першу чергу впливають на його діяльність. Тому постійно слід здійснювати контроль у процесі розробки й виконання бюджетів та вносити певні корективи.

Для кожного суб'єкта господарювання характерна наявність певної кількості конкретних бюджетів, які підкреслюють особливість системи бюджетування від інших суб'єктів господарювання. З метою виявлення результатів виконання бюджетів необхідно здійснювати постійний оперативний контроль за досягнутими показниками, своєчасно знаходити відхилення, вивчати причини їх виникнення та вживати заходів щодо оперативного усунення виявлених відхилень.

Висновки і пропозиції. Застосування запропонованої системи бюджетування вимагає виконання певних передумов (економічних, організаційних і технічних), а також урахування специфіки її функціонування за сучасних умов господарювання. Ця система сприяє розв'язанню низки проблем з метою забезпечення раціонального управління ресурсами підприємства, їх цільового використання, удосконалення управління грошовими потоками для підтримання необхідного рівня платоспроможності та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Наявність бюджетування на торговельному підприємстві створює можливості ефективної системи контролю за господарською діяльністю, яка сприяє росту ефективності використання ресурсів і оптимізації витрат, гармонізації відносин

не лише усередині господарюючого суб'єкта, а із зовнішнім середовищем, координації всіх сторін діяльності, зусиль всіх структурних підрозділів для досягнення кінцевого результату та, як наслідок, підвищення системи контролю за ефективністю діяльності й фінансової стійкості.

Список літератури:

1. Акимова Е. В. Бюджетирование в системе финансового управления предприятием / Е. В. Акимова, О. А. Каменская // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2007. – № 2 Е (10). – С. 2–7.
2. Ілляшенко Т. О. Бюджетування як напрямок удосконалення системи управління діяльністю підприємств / Т. О. Ілляшенко, К. В. Ілляшенко, М. В. Скобенко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 3. – С. 36–44.
3. Калініна О. М. Етапи розробки і дослідження бюджетування / О. М. Калініна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2010. – № 1(9). – С. 57–64.
4. Куцик В. І. Технологія бюджетвання як інструмент управління підприємством / В. І. Куцик, І. В. Горбатюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.5. С. 248–254.
5. Куцик П. О. Бюджетування як основна складова оперативного планування та фінансового контролінгу вищих навчальних закладів / П. О. Куцик // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 7(25) – Ч. 2 – 2010.
6. Макарук Ф. Ф. Бюджетування у системі контролю діяльності підприємства: теоретичний аспект / Ф. Ф. Макарук // Проблеми теорії і методології бухгалтерського обліку. Міжнародний збірник наукових праць / [ред. кол.: Ф.Ф. Бутинець, О. В. Олійник, Н. М. Малюга та ін]. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – № 3(18). – С. 212–217.
7. Марценюк Р. А. Бюджетування діяльності заготівельних підприємств: теоретичні аспекти / Р. А. Марценюк // Перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу у контексті євро інтеграції: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса: ОДЕУ, 2011. – С. 211–213.
8. Медвідь Л. Г. Особливості бюджетування у цукровому виробництві // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Г. І. Башнянин, П. О. Куцик, В. О. Шевчук та ін.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2014. – Вип. 44. – 176 с. – (Серія економічна). – С. 76–80.
9. Пилипів Н. І. Місце та роль обліку у системі бюджетування / Н. І. Пилипів // Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки і практики: зб. матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (6–7 груд. 2012 р.). – К.: КНЕУ. – 2012. – 344 с. – С. 66–69.
10. Редченко К. І. Проблеми розвитку обліково-контрольних систем: інформаційний аспект / К. І. Редченко, Р. М. Воронко // WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA. – 2015. – Vol. 2, № 2. – С. 13–24.
11. Сенчук Т. Система бюджетування як основа контролю витрат на дослідження та розробки на підприємстві / Т. Сенчук // Економічні науки (Сер. Облік і фінанси). – № 8(29). – Ч. 4. – 2011.
12. Фісуненко П. А. Роль бюджету та процесу бюджетування в управлінні підприємством / П. А. Фісуненко, А. А. Сорока // Молодий вчений. – № 5(32), 2016 р. – С. 178–181.
13. Щиборщ К. В. Бюджетирование деятельности промышленных предприятий России / К. В. Щиборш. – М.: Дело и Сервис, 2001. – 348 с.

Марценюк Р.А.
Львовский торгово-экономический университет

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: СОВРЕМЕННЫЙ ОРИЕНТИР ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ

Аннотация
В статье исследована система бюджетирования как элемент контроля деятельности субъектов предпринимательства. Раскрыто задачи бюджетирования и обобщенно процесс организации на основе функционального и процессного подходов. Рассмотрено основные направления совершенствования системы бюджетирования деятельности торговых предприятий в современных условиях хозяйствования. Охарактеризовано этапы бюджетирования как элемент контроля деятельности предприятий. Предложена система регламентации на предприятии. Усовершенствована система контроля за исполнением бюджетов с целью оперативного контроля за деятельностью предприятия.
Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, контроль, управление, методика, организация, предприятие.

Martsenyuk R.A.
Lviv University of Trade and Economic

BUDGETING AS AN ELEMENT OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF TRADE ENTERPRISES: THE MODERN ORIENTYR OF THEORETICAL-PRACTICAL ASPECTS

Summary
The article deals with the system of budgeting as an element of control over the activities of business entities. The task of budgeting is disclosed and generalized the organization process on the basis of functional and process approaches. The main directions of improvement the system of budgeting over the activities of trade enterprises are considered under modern conditions of management. The stages of budgeting as an element of control over the activities of enterprises are described. The system of regulation at the enterprise is offered. The system of control over execution of budgets has been improved with the purpose of operational control over the activities of the enterprise.
Keywords: budget, budgeting, control, management, methodic, organization, enterprise.

УДК 338.4:351.864]-048.78(477)(045)

РЕФОРМУВАННЯ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ

Матвіїшин Є.Г., Оцабрик І.І.
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Визначено ключові проблеми реформування оборонно-промислового комплексу України. Проаналізовано світовий рейтинг виробників озброєння на 2017 рік аналітичного видання Defense News. Досліджено результати діяльності ДК «Укроборонпром» протягом 2014–2016 рр. Вивчено особливості та відмінності від інших галузей та винесено пропозиції щодо плану та наслідків його реформування.
Ключові слова: реформування, оборонно-промисловий комплекс, державне оборонне замовлення, озброєння та військова техніка, система електронних закупівель, імпорт, експорт, модернізація.

Постановка проблеми. Три головні помилки, що зумовили негативний результат усіх спроб реформування вітчизняного ОПК за роки незалежності України:

– українські оборонні підприємства, як колишня складова Військово-промислового комплексу СРСР, незважаючи на істотну зміну номенклатури продукції, що випускається, пов’язану з відмовою від стратегічних видів озброєння, нібито продовжують мати значний науково-технічний та виробничий потенціал, який без особливих зусиль і витрат може біти реалізований в інших областях оборонно-промислової діяльності;

– дослідницький і виробничий цикли в ОПК за своєю природою і організацією нібито аналогічні відповідним циклам у будь-якій іншій сфері або галузі промисловості та нічим від них не відрізняються, отже, оборонна промисловість в ринкових умовах може будуватися за тими самими принципами і управлятись тими самими методами, що і будь-яка інша промисловість;

– кожне оборонне підприємство нібито здатне самостійно розв’язати проблему адаптації до ринкових умов господарювання без ринкової модернізації усієї оборонної промисловості.

На практиці ці помилкові уявлення породили дві крайноці в справі реформування ОПК України:

– відверте копіювання Військово-промислового комплексу СРСР;

– гіпертрофоване перебільшення регуляторних можливостей ринкової економіки в оборонно-промисловій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вересні 2013 року у структурі ДК «Укроборонпром» створено п’ять дивізіонів:

– авіабудування та авіаремонту;

– високоточних озброєнь та боєприпасів;

– виробництво бронетанкової, автомобільної, інженерної та спеціальної техніки;

– суднобудування та морської техніки;

– радіолокації, радіозв’язку та систем протиповітряної оборони.

В окрему групу Концерну зведено підприємства, уповноважені на здійснення зовнішньоекономічної діяльності у сфері експорту та імпорту товарів військового призначення та товарів, що містять державну таємницю. Ці підприємства виконують функцію реалізації на зовнішніх ринках продукції підприємств ОПК, включаючи її подальше обслуговування, а також надання послуг з ремонту та модернізації озброєння та військової техніки [2].

За підсумками 2014–2016 рр. ДК «Укроборонпром» виконав державне оборонне замов-

лення на 100%. Прибуток Концерну у 2015 році склав 21,6 млрд грн., а у 2016 — 28,3 млрд грн.

ДК «Укроборонпром» першим серед промислових гігантів держави запровадив систему електронних закупівель «IT Enterprise». Її офіційний старт відбувся ще в жовтні 2014 року. За підсумками 2015 року заощаджено 304,8 млн грн., а в 2016 — 476,6 млн грн [3].

За 2013–2014 рр. Концерн передав військовим 8 220 одиниць нового і модернізованого та більше 4 700 одиниць відремонтованого озброєння і техніки. За 2016 рік ДК «Укроборонпром» передав силовим відомствам України 6 986 одиниць військової техніки, з яких 1 389 – відремонтовані [4].

На сьогоднішній день, ДК «Укроборонпром» реалізовує стратегію реформування та розвитку ОПК України на період до 2020 року, яка розпочала своє існування ще 5 лютого 2015 року та передбачає чіткі послідовні кроки: корпоратизацію, аудит, кластеризацію, комплексні дії з захисту технологій і запуск Головної агенції передових досліджень і розробок (ГАРДА). Робота ведеться одночасно в юридичній, технологічній та виробничій площинах, що дозволить інтегрувати ОПК України в світову спільноту, забезпечивши його надійну та високотехнологічну роботу.

У щорічному світовому рейтингу виробників озброєння на 2017 рік аналітичного видання Defense News Концерн посів 62 місце. Західні аналітики відзначили високі темпи нарощування виробництва сучасної військової техніки. У 2016 році ДК «Укроборонпром» посів 68 місце, а у 2015 — 92 місце.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з визначальних особливостей ОПК є наступна важлива обставина: переважаюча частина доданої вартості, що виробляється ним, створюється не за рахунок виробничих чинників, а за рахунок інтелекту. Саме інновації і пов'язана з ними діяльність стали головною рушійною силою і джерелом високих темпів розвитку ОПК.

В той же час відмінною рисою інноваційної діяльності є підвищені ризики. Для мінімізації цих ризиків в умовах ресурсної та тимчасової обмеженості застосовується програмно-цільове планування. При «змішуванні» поточної господарської та інноваційної діяльності під керівництвом одного суб'єкта управління рівносильне перенесенню ризиків з інноваційної на господарську діяльність, що великою мірою вірогідності загрожує втратою рівноважного стану усією виробничою системою.

Таким чином, в оборонно-промисловій сфері максимальний науково-технічний і економічний ефект досягається тому випадку, коли кожен об'єкт управління знаходиться одночасно під дією:

– органу галузевого управління, що здійснює поточне керівництво господарською діяльністю підприємства і чинить безпосередній вплив на формування його економічної, фінансової, технічної, енергетичної, соціальної, кадрової політики і т. д.;

– органів управління конкретними проектами, в реалізації яких бере участь цей суб'єкт господарювання, в частині здійснення науково-дослідних, науково-конструкторських, дослідно-технологічних робіт, підготовки виробництва конкретних виробів, їх серійного випуску в певній кількості і в певний період часу, недопущення можливих фінансових розривів шляхом своєчасного кредитування тощо [1].

Еволюція оборонно-промислової сфери за роки незалежності наочно демонструє, що в ході нескінченних експериментів характерні для ОПК форми організації і методи управління стали загальнопромисловими. Це завдало непоправну шкоду для життєдіяльності. Навіть крайня реформаторська новація, створення ДК «Укроборонпром», залишає за собою цілу низку питань, які не вирішені до сьогодні.

Формулювання цілей. По-перше, існуюча практика формування основних аспектів політики ОПК виключно в надрах виконавчої гілки є глибоко помилковою. Події останнього часу доводять, що такого роду проблеми все ж таки відносяться до компетенції Президента України, як гаранта суверенітету і територіальної цінності країни.

Подібна постановка питання вимагає абсолютно інших акцентів в здійсненні політики ОПК, формуванні та виконанні державного оборонного замовлення, організації військово-технічної співпраці та експортно-імпортної діяльності. Мова йде про зміни в існуючій ідеології побудови системи безпеки держави в цілому та її сектору оборони і безпеки зокрема. Це створює необхідність:

– внесення нових законодавчих ініціатив від гаранта Конституції і лояльного відношення з боку законодавчої гілки влади;

– формулювання Президентом України конкретних завдань з технічного переозброєння української армії з урахувань ресурсних та тимчасових обмежень;

– найрішучих дій Кабінету Міністрів України з реалізації вказаних завдань.

По-друге, наступним кроком повинні стати структурні перетворення ОПК України.

Аналіз основних принципів функціонування оборонної промисловості в провідних світових державах показує, що реалізувати існуючі системні особливості та закономірності діяльності ОПК в адміністративній системі координат, в той час, коли в суспільстві панують ринкові економічні відносини, не вдасться. Такі спроби за роки незалежності України лише звели самий зміст керівництва оборонною промисловістю до рівня управління загально громадськими галузями. Єдина можливість врегулювання цих протиріч існує в переході до управлінських принципів, побудованих на акціонерних залежностях. Це спричинить:

– істотні зміни механізмів управління державною власністю;

– значний перерозподіл управлінських функцій між складовими елементами ОПК;

– відкриття широких можливостей агрегатування підприємств в інтегральні науково-виробничі структури різного типу, у тому числі за участю банківського капіталу.

По-третє, завершальним етапом реформування ОПК України має стати трансформація самих оборонних підприємств в частині переходу на сучасні принципи організації господарської діяльності, з яких, в першу чергу, слід зазначити:

– всіляке посилення її інноваційної складової;

– приведення в оптимальний стан експериментальної та виробничої бази оборонних підприємств, їх реорганізація та реструктуризація;

– впровадження прогресивних методів організації дослідницького і виробничого процесу на основі корпоратизації оборонних підприємств і переходу до системи господарювання, що заснована на акціонерній формі власності.

Виклад основного матеріалу. 24 травня 2017 року Кабінет міністрів України затвердив Державну цільову програму реформування та розвитку ОПК України на середньострокову перспективу. Це визначальний крок для української оборонної промисловості, адже вона отримала комплексний план проведення системної реформи на найближчі п'ять років.

Імплементація положень Програми торкнеться усіх складових процесу управління ОПК – від інституційного та нормативно-правового забезпечення до розвитку міжнародного співробітництва та експортного потенціалу.

В рамках Програми передбачається реалізувати заходи, спрямовані на забезпечення фінансового оздоровлення підприємств, інтеграцію науки та виробництва, спрощення процедур моніторингу та аналізу завдяки автоматизації управлінських процесів. Крім того, Програма містить заходи зі створення та оновлення виробничих потужностей підприємств ОПК за галузевим принципом, що дозволяє впроваджувати державні галузеві програми, такі як Державна цільова програма створення та освоєння виробництва боєприпасів та продуктів спеціальної хімії, прийнята урядом у березні 2017 року.

Програма знаходиться під грифом «таємно», тому ознайомитись з її текстом не можна. Проте підготовлено план Інституційних заходів Державної програми реформування та розвитку ОПК на 2017 рік, що не має гриф обмеженого доступу [5].

Висновки з даного дослідження. Поглиблений техніко-економічний аналіз господарської діяльності оборонних підприємств, ретельне вивчення організації дослідницького та виробничого процесів в оборонно-промисловій сфері призводить до важливого висновку про наявність в неї відмітних функціональних особливостей, які є невід'ємною частиною образу життєдіяльності ОПК, його культури господарювання на усіх ієрархічних рівнях.

До таких особливостей слід віднести:

1. технологічні особливості:

– інноваційний характер розробки нових зразків озброєння та військової техніки:

– застосування унікальних наукомістких видів технології та матеріалів, невідомих у цивільній промисловості;

– широке використання вузькоспеціалізованого устаткування;

– наявність вузькоспеціалізованого та висококваліфікованого науково-технічного персоналу;

– висока доля ручної, але високо складної роботи;

– перевага одиничного та дрібносерійного виробництва;

– тривала стадія та висока вартість підготовки виробництва;

– висока питома вага в трудомісткості виготовлення продукції випробувань, перевірочних та контрольних операцій;

2. управлінські особливості:

– висока питома вага управлінського персоналу в структурі трудових ресурсів;

– підвищена міра ризиків, властива інноваційній діяльності, небезпека її змішення з іншими видами діяльності і перенесення на них ризиків:

– посилені системи контролю продукції;

– специфічні методи збуту продукції усередині країни і за її межами;

– специфічний характер управління маркетингом;

3. фінансово-економічні особливості:

– великі розміри первинних інвестицій, необхідних для початку діяльності в оборонно-промисловій сфері;

– подовження термінів окупності інвестицій в порівнянні з іншими галузями промисловості, які, в основному, орієнтовані, на задоволення еластичних проектів ринку, тобто на проекти, які швидко окупаються;

– значна доля доданої вартості, що створюється не за допомогою виробничих чинників, а за рахунок інноваційної діяльності;

– велика питома вага постійних витрат в загальній собівартості продукції, що випускається;

– повсюдна практика поетапних платежів при виконанні замовлення;

– нетрадиційні форми кредитування, які є наслідком специфічного відношення вартості виконаного замовлення і величиною активів підприємства-виконавця з точки зору застосування заставного права;

– специфічні методи оподаткування, визначувані тривалістю дослідницького та виробничого циклу;

– значна різниця між внутрішніми та експортними цінами на один і той же виріб;

– особливі резерви фінансових коштів, необхідні для участі в конкурентних торгах, залучення посередників на зовнішньому ринку.

Таким чином, відмінність ОПК від інших галузей якраз і полягає в тому, що навіть у рамках одного виробничого циклу усі ці особливості проявляються одночасно і комплексно. Це наділяє оборонну промисловість цілим рядом специфічних якостей, що дозволяє розглядати її в ролі найважливішого і відносно самостійного суб'єкта в макроекономічній системі держави, який вимагає застосування індивідуальних властивих організаційних форм і методів управління.

Список літератури:

1. Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.defence-ua.com
2. Офіційний сайт ДК «Укроборонпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukroboronprom.com.ua
3. Результати діяльності концерну «Укроборонпром»: 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukroboronprom.com.ua
4. Результати діяльності концерну «Укроборонпром»: 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukroboronprom.com.ua

5. Інституційні заходи Державної програми реформування та розвитку ОПК на 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id

Матвиишин Е.Г., Оцабрик И.И.
Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

РЕФОРМИРОВАНИЕ ВОЕННО-ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ: КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
Обозначено ключевые проблемы реформирования военно-промышленного комплекса Украины. Сделан анализ мирового рейтинга производителей вооружения на 2017 год аналитического издания Defense News. Исследованы результаты деятельности Государственного Концерна «Укроборонпром» за 2014–2016 годы. Изучено особенности и отличия от других отраслей и вынесено предложения по плану и последствий его реформирования.
Ключевые слова: реформирование, военно-промышленный комплекс, государственный военный заказ, вооружение и военная техника, импорт, экспорт, модернизирование.

Matvuishin E.G., Otsabryk I.I.
Lviv Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

REFORM OF THE UKRAINIAN DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX: KEY PROBLEMS

Summary
The key problems of reforming the defense industry of Ukraine are determined. World ranking of arms manufacturers in 2017 of analytical publishing Defense News are analyzed. The results of activity of The State Concern «Ukroboronprom» during 2014–2016 are investigated. The features and differences from other sectors were studied and proposals for the plan of its reforming and their consequences were made.
Keywords: reforming, defense-industrial complex, state defense order, weaponry and military equipment, e-procurement, import, export, modernization.

УДК 658.5:005.334

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Мирошниченко Ю.В., Курлова К.І.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Здійснено розкриття сутності та особливостей застосування SWOT та PEST-аналізу, як інструментів антикризового управління торговельними підприємствами. Надано характеристику побудови матриці SWOT та PEST-аналізу на прикладі обраної промисловості. Охарактеризовано етапи за допомогою яких проводиться повноцінний і якісний SWOT та PEST-аналіз. Подано коротку характеристику стану торговельної галузі, визначено, проблемні аспекти її розвитку, діагностовано прояви кризових явищ в галузі. Розроблено узагальнюючі підходи до антикризового управління підприємствами торговельної галузі.
Ключові слова: антикризова стратегія, статистичні показники, торговельна галузь, SWOT та PEST-аналіз, сильні та слабкі сторони підприємства, можливості та загрози.

Постановка проблеми. Погіршення фінансового стану торговельних підприємств через руйнівний плив, що зумовлений непередбаченими негативними тенденціями у світовій економіці є наслідком спаду виробництва, погіршення фінансових результатів та втратою платоспроможності підприємств. Вихід із кризової ситуації можливо за рахунок формування антикризової стратегії підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, Забезпечення реалізації визначеного курсу на стійке економічне зростання України робить надзвичайно актуальними питання організації протидії кризовим явищам та відродження нормального перебігу господарювання суб'єктів підприємницької діяльності. З огляду на це, простежуються постійний акцент на проблему антикризового управління в роботах багатьох дослідників. Теоретико-методичні розробки присутні в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: М. М. Берест, О. В. Гаврильченко, С. А. Ачкасової, Л. Верховодової, П. Д. Пригузи, В. О. Каюди, С. К. Василика, А. В. Череп, О. Ю. Шилової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових видань, стосовно обраної проблематики, вказує на те, що автори по-різному дивляться на проблему кризи й кризову ситуацію в цілому, тому їхні думки розрізняються. Наприклад, одні розглядають антикризове управління з погляду існуючих проблем фінансового характеру на рівні підприємства, із виникненням негативної ланцюгової реакції в інших підприємств. Інші розглядають проблеми, які пов'язані не тільки з кризою якогось окремого підприємства, але й із несприятливими фінансовими умовами в економіці країни в цілому, а отже визнають системний характер кризи та необхідність застосування стратегічного аналізу та антикризового управління.

Мета статті. Метою написання статті є застосування SWOT та PEST-аналізу для оцінки сильних і слабких сторін підприємств торговельної галузі, а також визначення конкурентоспроможного потенціалу торгівлі України й потенційних можливостей та загроз, що супроводжують діяльність вітчизняних торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна сфера торгівлі сьогодні переживає не найкращі часи. За 2014–2016 рр. виробництво практично у всіх галузях скоротилося, загальні показники скорочення виробництва в державі складають 17% і 24% відповідно у 2014 та 2016 роках. Найбільший спад зафіксовано у виробництві транспортного обладнання, а отже і його продажі [3].

На основі статистичних даних Державної служби статистики України на рис. 1 наведено динаміку індексів обсягів товарів, що перерозподіляються через торговельну галузь України у відсотках до попереднього року за останні 10 років.

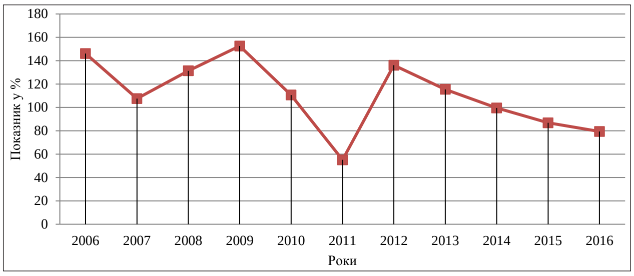

Рис. 1. Індекси обсягів товарів, що перерозподіляються через торговельну галузь України, % до попереднього року [3]

Слід відмітити та розглянути стан показників структурної статистики, до числа яких віднесемо кількість зареєстрованих підприємств, зайнятих працівників на даних підприємствах, а також обсяг реалізованої продукції за період 2014–2016 років, дані запропоновано у вигляді табл. 1–3.

З даних табл. 1 виявлено, що підприємства, які спеціалізуються на промисловості займають лише 12,4% від всіх підприємств, що є досить низьким показником. У торгівлі зосереджено понад 15% вартості основних засобів і майже 6% оборотних активів вітчизняної промисловості та понад 22% кількості найманих працівників.

За отриманими даними, встановлено, що показники зайнятих осіб з кожним роком зменшуються, досить очевидна тенденція виходячи з того, що за даними табл. 1 показники підприємств зменшуються. В середньому відсоток зайнятих у промисловості складає 37%, див. рис. 2.

Для визначення конкурентоспроможного потенціалу торговельної галузі України виконано аналіз факторів зовнішнього ділового середовища, щодо означеної галузі із застосуванням інструменту PEST-аналізу табл. 2.

За даними сформованими в табл. 2, бачимо, що торговельна галузь України переживає тяжкі часи, адже має ряд недоліків в кожному з представлених факторів у табл. 2.

SWOT-аналіз, як і інші інструменти антикризового фінансового управління має певні переваги та недоліки [4].

Перевагами SWOT-аналізу є: можливість періодичного проведення діагностики ресурсів підприємства та ринку; визначення переваг підприємства відносно конкурентів. До недоліків SWOT-аналізу слід віднести: суб'єктивність вибору чинників внутрішнього та зовнішнього се-

Таблиця 1

Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності2014–2016 роки

Галузь	У тому числі					
	підприємства			Фізичні особи підприємці		Відхилення
	усього одиниць	одиниць	У % до загальної кількості	одиниць	У % до загальної кількості	одиниць
Торгівля, 2014 рік	131491	42187	12,4	89304	5,6	10247
Торгівля, 2015 рік	135149	42564	12,4	92585	5,7	3658
Торгівля, 2016 рік	127069	38555	12,6	88514	5,7	-8080

Таблиця 2

PEST-аналіз торговельної галузі України

Політичні фактори	Вага	Бал	Оцінка	Економічні фактори	Вага	Бал	Оцінка
1. Надмірна політизація суспільства	0,1	1	0,1	1. Погроза росту темпів інфляції	0,2	4	0,8
				2. Підвищення та встановлення податкових ставок	0,2	5	1
3. Необхідність дотримуватись норм Світової Організації Торгівлі (СОТ) в законодавчій і нормативній діяльності щодо імпорту, експорту	0,2	3	0,3	3. Рівень безробіття	0,1	4	0,4
4. Недосконала законодавча та податкова база	0,3	4	1,2	4.Нестабільний курс гривні	0,1	4	0,4
5. Понад 90% підприємств торгівлі є приватними, що практично виключає державне регулювання	0,3	4	1,2	5. Висока облікова ставка НБУ, високі ставки кредитування комерційних банків	0,2	3	0,6
6. Недовіра суспільства до влади та її органів	0,1	3	0,3	6. Нестача обігових коштів у підприємств	0,1	3	0,3
				7. Слабке залучення іноземних та вітчизняних інвестицій у торговельну галузь	0,1	4	0,4
Всього	1	15	3,2	**Всього**	1	27	3,9
Соціальні фактори	**Вага**	**Бал**	**Оцінка**	**Технологічні фактори**	**Вага**	**Бал**	**Оцінка**
1. Зниження рівня освіти	0,1	1	0,1	1. Науково технічний прогрес в сфері виробництва	0,2	5	1
2. Вимоги, щодо якості виготовлення продукції	0,1	1	0,1	2. Відсутній фокус галузі на технологічний розвиток	0,2	4	0,8
3. Низька престижність праці у торговій сфері	0,1	3	0,3	3. Досить низька інноваційна активність підприємств	0,2	3	0,6
4. Зменшення чисельності фахівців і робітників у найбільших промислових регіонах	0,3	4	1,2	4. Державна технологічна політика	0,2	2	0,4
5. Недооцінка ролі торгівлі як основи економічної та соціальної захищеності значної частини населення	0,3	4	1,2	5. Продукція, що випускається, на більшості підприємств є морально застарілою, з низьким рівнем автоматизації та інтелекту технології виробництва	0,2	4	0,8
6. Немає чітко вираженої орієнтації на якість як основу конкурентоспроможності	0,1	3	0,3				
7. Зниження привабливості праці в сфері торгівлі	0,1	1	0,1				
8. Значний розрив між рівнем заробітної плати і рівнем потреб працівника	0,1	1	0,1				
Всього	1	25	34	**Всього**	1	18	3,6

редовища, які впливають на діяльність підприємства; слабка адаптація до середовища, яке швидко змінюється.

Незважаючи на недоліки все ж даний інструмент досить широко використовуються у рамках антикризового фінансового управління та при якісному проведенні може дати максимальну кількість проблем, які існують у підприємства. Отже, за допомогою SWOT-аналізу проведемо діагностику факторів внутрішнього та зовнішнього середовища фінансово-господарської діяльності на прикладі ТОВ «Сільпо-Фуд» див. табл. 3.

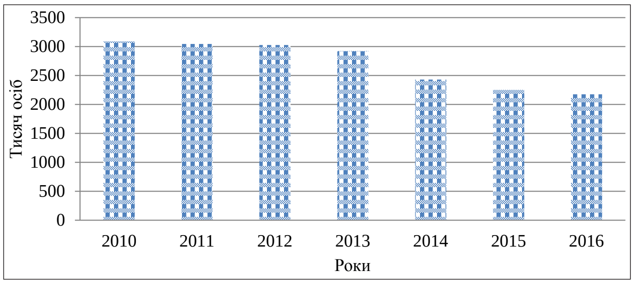

Рис. 2. Показник зайнятих в торгівлі

З даних аналізу табл. 3, виявлено що діяльність ТОВ «Сільпо-Фуд», як і більшість торговельних підприємств знаходиться досить в скрутному становищі. Основними загрозами на підприємстві виступає застарілість технологічного обладнання, низький контроль фінансової звітності від діяльності, низька рентабельність продажу робіт та послуг. Тому слід здійснювати формування та подальше впровадження на підприємствах антикризових стратегій зростання для подолання тих кризових явищ, що виникають на підприємствах. Антикризові стратегії зростання використовуються, якщо їх застосування може збільшити обсяг продажу організації, а стратегія стабілізації – припинення його падіння. Існують основні чотири стратегії зростання: стратегія посилення позиції над ринком, яка передбачає збільшення продажу та валового прибутку шляхом посиленого маркетингу; стратегія розвитку ринку, яка передбачає перебування нових ринків для вже вироблених товарів, наприклад, вихід на регіональні, національні чи зовнішні ринки; стратегія розвитку продукту, яка означає виробництво нових, або удосконалених товарів цього разу вже на освоєному фірмою ринку (замість застарілих або заради розширення асортименту); стратегія диверсифікації, що полягає у завоюванні додаткових ринків збуту з допомогою випуску нових видів продукції. Вона застосовується, якщо фірма неспроможна до розвитку на межах колишніх ринків або заради зниження ризику банкрутства фірми загалом.

Чим сильніший стратегічний і фінансовий стан організації, тим більше імовірно, що її стратегія добре продумана і чітко реалізується.

Метою антикризової фінансової стратегії підприємства є будування ефективної системи управління фінансами, спрямованої для досягнення стратегічних партнерів і тактичних цілей своєї діяльності.

У цьому основними стратегічними завданнями розробки фінансової стратегії підприємства є: максимізація прибутку підприємства; оптимізація структури капіталу підприємства і забезпечення її фінансової стійкості; досягнення прозорості фінансово-економічного стану підприємств для власників (учасників, засновників), інвесто-

Таблиця 3

Матриця SWOT-аналізу ТОВ «Сільпо-Фуд»

1	**Стан зовнішнього середовища**	
	2	**3**
Стан внутрішнього середовища	*Можливості:* 1. Перехід до більш ефективних стратегій. 2. Підвищення ефективності господарської діяльності за рахунок залучених позикових коштів. 3. Залучення позикового капіталу. 4. Налагодження ділових відносин з іноземними підприємствами.	*Загрози:* 1. Нестабільність в економіці. 2. Відсутність або недостатність державних заходів для розвитку сфери торгівлі. 3. Зниження рівня доходів населення. 4. Відсутність можливості погашення заборгованостей за всіма зобов'язаннями. 5. Низька рентабельність продажу робіт та послуг. 6. Висока собівартість послуг підприємств.
Сильні сторони: 1. Впізнаваність організації позитивний імідж. 2. Кваліфікований персонал. 3. Великий досвід функціонування на ринку. 4. Значний спектр товарів, що виробляються. 5.Великі обсяги виробництва. 6. Продукція переважно є конкурентоспроможною поряд з продукцією розвинутих країн.	1. Проведення перепідготовки та підвищення рівня освіти без відриву від виробництва. 2. Почасова оплата праці. 3. Доступ до баз законодавства та можливість своєчасного моніторингу змін у ньому	1. Можливий кар'єрний зріст. 2. Введення додаткових пільг за вислугу років. 3. Покращення умов праці працівникам підприємства. 4. Залучення нового обладнання за для автоматизації при виробництві. 5. Введення новітніх технологій
Слабкі сторони: 1. Недостача оборотних коштів. 2. Відсутність достатньої автоматизації праці. 3. Потреба в знаннях суміжних професій. 4. Застарілість технологічного обладнання.	1. Залучення нових інвесторів. 2. Пошук додаткових постачальників для підприємства. 3. Перегляд внутрішнього обліку підприємства, введення додаткових контрольних точок для перегляду звітів про проведення діяльності та обсягах продукції.	1. Більш детально розглядати показники від діяльності підприємства у вигляді звітів. 2. Дотримуватися підвищення рівня показників якості реалізованої продукції. 3. Тримати додаткові резерви на випадок підвищення податкових тарифів в державі

рів, кредиторів; забезпечення інвестиційній привабливості підприємства; створення ефективного механізму управління підприємством; використання підприємством ринкових механізмів залучення фінансових коштів.

До основних напрямів розробки фінансової стратегії підприємства відносять: аналіз фінансово-економічного стану підприємства; вироблення кредитної стратегії підприємства; управління обіговими коштами, кредиторською та дебіторською заборгованістю; управління витратами, включно з вибором амортизаційної стратегії; вибір дивідендної стратегії.

Фінансова стратегія підприємства є його функціональною стратегією, а тому фінансові цілі повинні бути узгоджені з іншими функціональними цілями підприємства.

Висновки та пропозиції. Таким чином, спираючись на проведений аналіз торговельної галузі, можна зазначити, що за допомогою сильних сторін та можливостей, галузь може зменшити негативний вплив загроз та зміцнити слабкі сторони і тим самим вивести торгівлю на більш конкурентоспроможний рівень. Загалом, причинами кризового стану підприємств практично усіх галузей та секторів економіки України є не тільки вплив зовнішніх факторів, а й стан управління господарсько-фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання. Це вимагає постійного діагностування та впровадження в менеджмент спеціальних антикризових заходів, як запоруки успішного функціонування підприємств. Ідентифікація стадії фінансового розвитку є підґрунтям для використання ефективних методів і форм здійснення антикризового фінансового управління підприємством. Антикризова фінансова стратегія підприємства є його функціональною стратегією, а тому фінансові цілі повинні бути узгоджені з іншими функціональними цілями підприємства. Підвищення популярності торгової марки дозволить суб'єкту господарювання підвищити виручку від реалізації продукції. Ще одним важливим заходом в системі управління капіталом є оптимізація строків надходження грошових коштів, які можуть бути досягнутими за рахунок підвищення ефективності управління дебіторською заборгованістю: визначення оптимальної частки дебіторської заборгованості, обґрунтований вибір клієнтів, яким товари реалізуються з відстрочкою платежу.

Список літератури:

1. Гаврильченко О. В. Теоретичні та практичні аспекти підготовки плану досудової і судової санації підприємства-боржника / О. В. Гаврильченко // Бизнес-Информ. – 2015. – № 1. – С. 186–190.
2. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством / Герасимчук В. Г. – К.: КНЕУ, 2013. – 392 с.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua
4. Пивоваров М. Г., Шаповалов А. М. SWOT-анализ производственно-хозяйственной деятельности предприятий // М. Г. Пивоваров, А. М. Шаповалов // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 109–113.
5. Погребняк А. Ю. Вибір комплексної оцінки ефективності механізму антикризового управління / А. Ю. Погребняк // Збірник наукових праць Академії муніципального управління «Теорії мікро- макроекономіки». – 2015. – Вип. 42. – С. 146–158.

Мирошниченко Ю.В., Курлова Е.И.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТОРГОВОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТОРГОВЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
Осуществлено раскрытие сущности и особенностей применения SWOT и PEST-анализа, как инструментов антикризисного управления торговыми предприятиями. Предоставлено характеристику построения матрицы SWOT и PEST-анализа на примере выбранной промышленности. Охарактеризовано этапы с помощью которых проводится полноценный и качественный SWOT и PEST-анализ. Дана краткая характеристика состояния торговой отрасли, определено, проблемные аспекты ее развития, диагностировано проявления кризисных явлений в отрасли. Разработано обобщающие подходы к антикризисному управлению предприятиями торговой отрасли.

Ключевые слова: антикризисная стратегия, статистические показатели, торговая отрасль, SWOT и PEST-анализ, сильные и слабые стороны предприятия, возможности и угрозы.

Miroshnichenko Y.V., Kurlova K.I.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National Trade and Economics University

STRATEGIC ANALYSIS OF TRADE INDUSTRY OF UKRAINE AS ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF TRADE ENTERPRISE

Summary
The essence and peculiarities of application of SWOT and PEST-analysis as a tool for crisis management of trading enterprises are realized. The characteristic of construction of matrix SWOT and PEST-analysis on an example of the chosen industry is given. The stages with which help the high-grade and qualitative SWOT and PEST – the analysis are characterized are characterized. The article briefly describes the state of the trade sector, identifies the problematic aspects of its development, diagnoses the manifestations of crisis phenomena in the industry. Generalized approaches to the crisis management of enterprises in the trade sector have been developed.
Keywords: crisis management strategy, statistical indicators, trade branch, SWOT and PEST-analysis, strengths and weaknesses of the enterprise, opportunities and threats.

УДК 349.27:349.41

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІПОТЕКИ ЗЕМЛІ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Музика Н.М., Пашковенко О.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

Висвітлено основні причини, які впливають на надання довгострокових кредитів. Розкрито правові аспекти іпотеки землі та іпотечного кредитування в системі земельного ринку. Охарактеризовано основні сторони договору іпотеки.
Ключові слова: іпотечне кредитування, ринок земель, земельні ресурси, довгостроковий кредит.

Постановка проблеми. Хоча існуюча законодавча база регулює питання іпотеки в Україні, однак втілення системи іпотечного кредитування потребує докладнішого правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням питань застави, іпотеки, кредитування працюють Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко, П.Т. Саблук, А.В. Чупіс, С.І. Кручок, В.Я. Месель-Веселяк та інші фахівці. Для більш ефективного вивчення й запровадження розвитку іпотеки земель в Україні необхідно поєднати зарубіжний досвід із вітчизняною практикою, оскільки сучасні проблеми формування ринку земель, іпотечного кредитування є аналогічними з тими, які мали місце у 1860–1917 роках. Тому вдосконалення правового поля щодо цих питань є особливо актуальними в умовах ринку земель і загалом нерухомості.

Постановка завдання. Розвиток земельного ринку в сільському господарстві неможливий без створення й удосконалення правової бази у всіх елементах ринкової системи, включаючи основну – створення земельного банку, який би проводив політику іпотечного кредитування, оскільки сьогодні дуже актуальною є проблема господарюючих суб'єктів у довгострокових кредитних ресурсах.

Земельні ресурси поряд з іншими виробничими факторами активно включаються в повноцінний ринок із запровадження земельної іпотеки.

Виклад основного матеріалу. Рух землі – можливість купівлі – продажу разом з об'єктами нерухомості – сьогодні вимагає ведення виваженої земельної політики із стабільною правовою законодавчою базою. Запровадження іпотеки й іпотечного кредитування в системі земельного ринку повинно забезпечити розвиток сільськогосподарського комплексу та економіки країни в цілому [4].

Іпотеку необхідно розглядати, як самофінансувальну систему, яка здатна заробляти гроші й приносити прибуток через розвиток ринку іпотечних цінних паперів, який в Україні слабо розвинений і є важливим інструментом рефінансування іпотечних кредитів та стабілізатором фондового ринку [2].

Слід зауважити, що розвиток іпотеки землі перебуває на початковому етапі, оскільки передумовою переходу до земельної іпотеки землі є наявність розвиненої системи власності на землю. Адже згідно із Законом України «Про іпотеку» іпотека власності. Крім того, є проблема забезпечення достовірності цін на земельну ділянку. Сьогодні, коли ринок землі остаточно не сформовано, тіньовому капіталу вигідне заниження ціни земельних ділянок. Тому законодавча база потребує значного правового вдосконалення.

Правове врегулювання відносин іпотеки здійснюється на підставах кількох законодавчих актів. Статтею 575 Цивільного кодексу України визначено, що іпотекою є застава нерухомого майна, яке залишається у володінні заставодав-

ця або третьої особи. Однак потрібно врахувати, що, хоча іпотека є одним із видів застави, вона має певні особливості. Зокрема, питання іпотеки землі мають особливе правове регулювання, відображене у Земельному кодексу України, Законі України «Про іпотеку». Відповідно до ст. 133 Земельного кодексу України у заставу можуть передаватись земельні ділянки, які належать громадянам і юридичним особам на праві власності, а також права на них (оренада, суперфіцій, емфітевзис). Можливо також передача в заставу земельної ділянки, яка перебуває у спільній власності, за згодою всіх співвласників. Передача в заставу частини земельної ділянки здійснюється після виділення її в натурі (на місцевості).

Однак, незважаючи на пріоритетне закріплення застави земельних ділянок Земельним кодексом, цей законодавчий акт містить норми, які унеможливлюють використання ділянок сільськогосподарського призначення, як предмет іпотеки. Відповідно до п. 15 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України зі змінами в редакції Закону України № 107 від 28 грудня 2007 р. до набрання чинності Законів України про державний земельний кадастр і про ринок землі не допускається купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв),крім передачі їх у спадщину, обміну земельну ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для громадських потреб [3]. А згідно зі ст. 15 Закону України «Про іпотеку» заборони й обмеження, встановлені Земельним кодексом України щодо відчуження й цільового використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, є чинним й при їх іпотеці [1].

Іпотека не є суто відчуженням земельної ділянки, це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, яке залишається у володінні й користуванні іпотекодавця, за яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника в порядку, встановленому Законом України «Про іпотеку», де чітко визначено права й обов'язки сторін іпотечного договору щодо володіння, користуванням й розпорядження предметом іпотеки, заходи з його страхування, утримання і збереження.

Сьогодні ми повинні розглянути відчуження земельних ділянок і розташованих на них об'єктів нерухомого майна цілісно, і цьому сприяє прийнятий Закон України «Про Державний земельний кадастр».

Згідно із ст. 6 Закону України «Про іпотеку», у разі передачі в іпотеку будівлі(споруди) і земельної ділянки в комплексі, іпотека також поширюється на іпотекодавця, у власності якого перебуває земельна ділянка або її частина, на якій розташована будівля. За відсутності у власника документа на житловий будинок, який підтверджує право власності на земельну ділянку, де знаходиться цей будинок, предметом іпотеки буде виступати житловий будинок, а в іпотечному договорі необхідно дати характеристику земельної ділянки, на якій він розміщений, бо вона невід'ємна від будинку. Для запобігання зайвим проблемам під час звернення стягнення, в іпотечному договорі було б доцільним зобов'язати власника житлового будинку офіційно оформити й зареєструвати право на земельну ділянку.

Існуюче законодавство не обмежує можливості надання кредиту під забезпечення його повернення нерухомості.

На даний час надання довгострокових кредитів ще не досить часто практикується з таких причин:

1) відсутність розвинутого ринку нерухомого майна, зокрема й земельних ділянок, що призводить до неможливості вчасно і в повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів за рахунок реалізації заставленого майна (саме тому нагальним є прийняття Закону «Про ринок земель», який після зняття мораторію дозволить громадянам відкрито й повною мірою скористатися своїми правами на землю);

2) недієвість наявного законодавства з питань реєстрації нерухомого майна, а також реєстрації обтяжень прав на це майно (недоліком є принцип поділу реєстру нерухомого майна між окремим установами – така система є невдалою, оскільки земельна ділянка може бути зареєстрована на одну юридичну особу, а будівлі розташовані на ній, – на іншу);

3) відсутність довгострокових кредитів у банках та інших небанківських установах і недостатньо розвинутий фондовий ринок.

Перспективи розвитку іпотеки в Україні суттєво залежать від законодавчого забезпечення, економічного зростання, стабільності ціни і обмінного курсу національної валюти, удосконалення фінансово-кредитної системи й розвитку ринку нерухомості, у ому числі й ринку землі. Відпрацьований механізм застав нерухомості й емісія на її основі іпотечних цінних паперів дозволять мобілізувати заощадження населення й спрямовувати їх на розвиток перспективних галузей економіки.

За функціонуванням іпотеки необхідним юридичним документом є договір іпотеки (застави) землі. Існуюче законодавство не містить визначення договору іпотеки, або іпотечного договору, проте на основі аналізу норм права під договором іпотеки слід розуміти домовленість двох або більше сторін, спрямовану на забезпечення виконання основного зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні й користуванні іпотекодавцям (позичальника, боржника основного зобов'язання), згідно з яким іпотекодержатель (позикодавець, кредитор основного зобов'язання), як уже зазначалось, має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника в порядку, встановленому законодавством. Договір іпотеки є консуальним(укладеним з мо-

менту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов договору), дво- або багатостороннім, оплатним. Цей договір є письмовим і підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Зміст договору іпотеки становлять умови, на яких його укладено.

У договорі повинні бути висвітлені такі пункти: 1) предмет договору; 2) для іпотекодавцям й іпотекодержателя – юридичних осіб відомості про: найменування місцезнаходження та індефікаційний код в ЄДРПОУ (для резидентів) і найменування, місцезнаходження й державу, де зареєстровано особу (для нерезидентів); для іпотекодавця й іпотекодержателя – фізичних осіб відомості про: прізвище, ім'я, по батькові, адресу постійного місця проживання й індивідуальний ідентифікаційний номер у ДРФО (для громадян України) та прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), адресу постійного місця проживання за межами України (для іноземців та осіб без громадянства); 3) змісті розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання; 4) опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані (при іпотеці земельної ділянки зазначається її цільове призначення); 5) посилання на випуск заставної або її відсутність. Зміни й доповнення до іпотечного договору підлягають нотаріальному посвідченню, а зміни умов обтяження нерухомого майна іпотекою підлягають державній реєстрації у встановленому законом порядку.

Висновки. Важливим для покращення економічного клімату в існуючих ринкових відносинах є застосування ефективних механізмів застави землі (іпотечного кредитування) з урахуванням правових аспектів іпотеки землі та іпотечного кредитування в системі земельного ринку та фінансовій діяльності в цілому.

Список літератури:

1. Про іпотеку: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.atlant-a,kiev.ua/ipoteka
2. Про Державний земельний кадастр: Закон України станом на 12 серп. 2011 р. (відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта; Центр навч. літ. – 2011. – 40 с.
3. Кручок С. І. Іпотечне кредитування: європейська практика та перспектива розвитку в Україні / С.І Кручок. – К.: Урожай – 2003 – 280 с.
4. Онищенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні / О. Онищенко // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 56–62.

Музыка Н.М., Пашковенко О.О.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИПОТЕКИ ЗЕМЛИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Раскрыты основные причины, влияющие на фунукционирование долгосрочных кредитов, а также правове аспекты ипотеки земли и ипотечного кредитования в системе земельного рынка. Дана характеристика основных сторон договора ипотеки.
Ключевые слова: ипотечное кредитование, рынок земель, земельне ресурсы, долгосрочное кредитование.

Muzuka N.M., Pashkovenko O.O.
National University «Lviv Polytechnic»

LEGAL ASPECTS OF MORTGAGE LAND IN MARKETING CONDITIONS

Summary
Principal reasons are reflected which influence on grant of long-term credits. The legal aspects of mortgage of earth and mortgage crediting are exposed in the system of the landed market. The basic sides of agreement of mortgage are described.
Keywords: mortgage credit, land market, land resources, long-term credit.

УДК 659.111.2:659.113.26

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ СУЧАСНИХ МЕДІАКАНАЛІВ РЕКЛАМНОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ

Налобіна Т.А.
Луганський національний аграрний університет

В статті було розглянуто поняття медіапланування та медіаканалів. Розкрито основні види медіаканалів, їх переваг та недоліків. Розглянуто найбільш поширені критерії вибору оптимального варіанту рекламного звернення. Проаналізовано обсяг рекламно-комунікаційного ринку України в 2016 році за підсумками Експертної Всеукраїнської рекламної коаліції.

Ключові слова: реклама, медіаканали, медіапланування, ЗМІ, рекламне звернення, носії реклами, рекламний ринок, телебачення, преса, радіо, Інтернет.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття реклама в Україні стала досить важливою галуззю бізнесу. Вона міцно увійшла в життя сучасного суспільства. Її проникнення в різні сфери діяльності людини стає все більш очевидним. Перш за все, реклама служить засобом комунікації між товаровиробником і покупцем. Величезний вплив робить сучасна реклама і на соціально-культурні аспекти життя суспільства. Реклама здатна дати людям нові знання і новий досвід. Крім того, вона викликає реакцію громадськості на інформацію і сприяє задоволенню матеріальних потреб споживачів.

Правильний вибір найефективніших засобів передачі рекламного звернення значною мірою визначає успіх всієї рекламної діяльності. Від вірного рішення даної проблеми залежить, якої кількості потенційних споживачів досягне сигнал, наскільки сильною буде його дія на них, яка сума буде витрачена на рекламу і наскільки ефективними будуть ці витрати. Дуже важливо для рекламодавця, щоб кошти, витрачені на розміщення його реклами, давали максимальну віддачу. Проблема вибору оптимальних для конкретної рекламної кампанії медіаканалів та медіаносіїв набуває особливої актуальності в умовах економічної кризи, коли навіть потужні рекламодавці особливо ретельно шукають шляхи мінімізації витрат на рекламування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань реклами займалися українські вчені такі як С.С. Гаркавенко, Т.І. Лук'янець, О.М. Овдіюк, О.А. Біловодська, Ю.А. Добрянська, М. Лазебник та інші.

Метою статті є з'ясування сучасних видів медіаканалів, їх переваг та недоліків, особливостей рекламного ринку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розробка рекламного звернення хоча й важлива, та це лише половина справи. Повідомлення почне «працювати», лише дійшовши до адресата. Процес формування системи каналів доставки рекламних повідомлень адресатам рекламної комунікації отримав назву *медіапланування* (від англ. media – засоби поширення реклами).

Процес медіапланування починається з визначення цілей реклами, цільової аудиторії, необхідної кількості рекламних контактів і передбачає прийняття рішень на двох рівнях: вибір медіаканалу і вибір медіаносія,

Медіаканал (media) сукупність засобів поширення реклами, однотипних з погляду способу передачі інформації, які характеризуються однаковим типом сприйняття їх аудиторією (телебачення, радіо та ін.) [2].

Цілком зрозуміло, що відбір медіаканалу – відповідальний момент у всьому процесі медіапланування, в результаті він впливає на результати всієї рекламної акції. Невдало обраний медіаканал може обернутися слабкістю всієї рекламної кампанії. Тому медійні фахівці рекламних агентств для правильного вибору каналів використовують критерії, які розглядають їх з усіх можливих точок зору. Ось деякі з таких критеріїв:

1. Відповідність каналу тієї цільової аудиторії, на яку впливатиме реклама. Необхідно мати дані, що характеризують аудиторії різних ЗМІ – стиль життя, соціокультурні характеристики.

2. Відповідність каналу рівню рекламованого товару. Деякі канали поширення більше підходять для реклами конкретного товару, наприклад, спеціалізовані видання більше придатні для реклами продукції, використовуваної вузьким колом споживачів, дорожні щити – для реклами товарів масового попиту, денний телебачення – для побутових приладів, продуктів-іграшок і т. д.

3. Відповідність каналу специфіці дистриб'юторської мережі конкретного товару. Реклама товарів масового попиту, розміщена на щитах біля супермаркетів, є одним з оптимальних виборів для даного класу товарів.

4. Аналіз вибору каналів конкурентами. Мета – не копіювати, а враховувати в своїх подальших діях. Обравши інші базові канали або ті ж самі, але інакше використовуючи (наприклад, змінивши частоту появи реклами).

5. Відповідність каналу характеру рекламного звернення. Друковані ЗМІ підходять для раціональної реклами, яка звертається до розуму, вимагає роздумів, в той час як радіо, зовнішня реклама, кіно і телебачення більше підходять для емоційної реклами.

6. Бажана терміновість відгуку. Час, що проходить між сприйняттям реклами і відгуком аудиторії, по-різному для різних каналів, як і тривалість впливу реклами: з одного боку, журнали, з іншого – радіо, телебачення, газети, викликають швидку, але скоро проходить реакцію.

7. Час, яким володіє фірма для проведення рекламної кампанії. Це важливо, оскільки виробництво рекламного продукту для різних каналів – по-різному. Наприклад, виробництво телеролика вимагає значного часу або резервування місця в журналах повинно відбуватися за кілька тижнів до вихода [1].

Рішення щодо вибору засобів розповсюдження рекламної інформації приймаються з урахуванням характеристик кожного з цих засобів, детального аналізу їх переваг та недоліків (табл. 1) [5].

Кожен медіаканал грає свою особливу роль у реалізації загальної стратегії. При виборі конкретного каналу в той чи інший період необхідно керуватися специфікою цільової аудиторії і заявою про цілі комунікації.

Дослідження тенденцій рекламного ринку України є актуальними та постійно знаходяться у полі зору науковців, оскільки на сучасному етапі розвитку світової економіки рекламний ринок відіграє дедалі більше значення у сфері забезпечення ефективного ведення бізнесу, він є важливою часткою економіки країни і його зміни впливають на економічну ситуацію загалом та ринкову позицію господарюючих суб'єктів [3].

Протягом останнього десятиліття із посиленням ролі маркетингу в діяльності підприємств, рекламні витрати в світовому масштабі та в Україні постійно продовжують зростати. Так, обсяг рекламно-комунікаційного ринку України в 2016 році за підсумками Експертної Всеукраїнської рекламної коаліції мав наступні показники, наведені у таблиці 2 [4].

Телевізійна реклама в 2016 році зросла порівняно з попереднім, 2015 роком, на 36%. Це пов'язано, насамперед, з ростом частки спонсорства, зростання якого склало близько 65%. З одного боку, на це вплинули законодавчі обмеження на рекламу пива – спонсорські «пивні» бюджети зросли в 2,5 рази як мінімум. З іншого боку, не можна не враховувати і загальносвітовий тренд підвищення затребуваності брендованого контенту.

На рахунок реклами в пресі, то в 2016 році рекламний бюджет склав 1 130 млн грн., що менше, ніж у попередньому році. Така тенденція пов'язана з переходом друкованих видань

Таблиця 1

Переваги та недоліки основних засобів розповсюдження реклами

Види	Переваги	Недоліки
Газети	Оперативність, гнучкість, своєчасність, широке охоплення місцевого ринку, широке визнання і хороше сприйняття, висока достовірність, порівняно низька вартість одного контакту	Короткочасність існування, низька поліграфічна якість відтворення, незначна аудиторія «вторинних» читачів, розміщення поруч з рекламою конкурентів
Телебачення	Поєднання зображення. звуку, руху. кольорів, чуттєвий вплив, високий ступінь привертання уваги, значна широта охоплення	Висока абсолютна вартість, невелика селективність аудиторії, швидкоплинність рекламного контакту, перевантаженість рекламою
Радіо	Масовість аудиторії, висока географічна і демографічна селективність, низька вартість одного рекламного контакту	Швидкоплинність рекламного контакту, звучання сприймається інколи лише як фон
Журнали	Висока географічна і демографічна селективність, вірогідність і престижність, висока якість відтворення, тривале існування, значна кількість «вторинних» читачів	Тривалий інтервал між замовленням і друкуванням реклами, наявність зайвого (оплаченого) тиражу, відсутність гарантій розміщення рекламного оголошення в найбільш привабливому місці, низька частота видання, конкуренція з іншою рекламою, висока вартість
Друкована реклама	Висока якість відтворення, порівняно значна тривалість одного контакту (плакати, настінні та кишенькові календарі), відсутня конкуренція з іншою рекламою	Порівняно висока вартість, образ «макулатурності»
Зовнішня реклама	Гнучкість, висока частота повторних контактів, порівняно невисока абсолютна вартість, низький рівень конкуренції	Відсутність селективності аудиторії, обмеження творчого й адміністративного характеру
Реклама на транспорті	Багаточисельність аудиторії, можливість тривалого контакту з адресатом комунікації (внутрісалонна реклама), гнучкість, широке охоплення, можливість розширення географії цільової аудиторії	Швидкоплинність контакту (ззовні на бортах транспортних засобів), обмеженість аудиторії (лише для деяких категорій населення, що користуються громадським транспортом)
Дірект-мейл (пряма поштова реклама)	Найвища вибірковість аудиторії, прямий зв'язок зі споживачами, особистісний характер, відсутність у поштовому відправленні реклами конкурентів	Порівняно висока вартість одного контакту, образ «макулатурності», необхідність використання різних спеціалістів (художників, дизайнерів та ін.)
Реклама в «Жовтих сторінках»	Масовість аудиторії, орієнтованість адресата комунікації на конкретну асортиментну групу, низька вартість	Наявність реклами конкурентів, обмеження щодо якості відтворення зображення
Реклама в Інтернеті	Висока сфокусованість на цільовій аудиторії, особистісний характер комунікації, можливість інтерактивного контакту, гнучкість, використання різних засобів впливу (зображення, звук, спецефекти, відео), порівняно невисока вартість одного контакту, повний контроль ефективності рекламної кампанії в мережі	Обмеженість аудиторії (лише користувачі Інтернету), недостатньо часу для впровадження даного засобу в практику для того, щоб воно стало масовим
Сувенірна реклама	Довгий час користування сувенірами (предметами широкого вжитку, що мають самостійну цінність), висока здатність досягти хорошого ставлення адресата, наявність вторинної аудиторії	Досить обмежене місце для розташування звернення, значні витрати на один контакт, обмеженість тиражу

в digital-простір і відповідній перерозподіл бюджетів рекламодавців.

Таблиця 2

Обсяг рекламно-комунікаційного ринку України в 2016 році

Види медіа	Підсумки 2015 рік, млн грн	Підсумки 2016 рік, млн грн	Відсоток зміни 2016 року до 2015 року
Телебачення	4 164	5 676	36%
Преса	1 320	1 130	-14%
Зовнішня реклама	953	1 240	30%
Кінотеатри	24	35	46%
Інтернет	2 355	3 140	33%

Зовнішня реклама, представлена рекламою на біл-бордах, на транспорті та в торгово-розважальних центрах, у 2016 році стала ще затребуваною, ніж в 2015 році. Тому що в 2016 році збільшилася кількість скролів і беклайтів площею близько 8 кв. м. – на 7% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Також позитивно впливає ріст числа квадратних метрів торгово-розважальних центрів.

Ріст реклами в кінотеатрах, пов'язаний з недостатністю грошових засобів для реклами на ТБ, з відсутністю вільних біл-бордів та наповненістю радіо блоків.

В свою чергу, Інтернет-реклама має тенденцію до зростання, так у 2016 році рекламний бюджет, у порівнянні з 2015 роком, збільшився на 33%. Це пов'язано, перш за все, з наступними факторами: постійним і стійким зростанням числа інтернет-користувачів і часу їх перебування в мережі; розвитком технологій бездротового зв'язку, мобільних пристроїв і мобільного Інтернету; розвитком інтернет-економіки і, перш за все, значним поширенням інтернет-торгівлі; розвитком технічних платформ управління інтернет-рекламою та систем аналітики, що дозволяють оперативно і точно вимірювати ефективність інтернет-реклами.

При цьому, на відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, нестача в Україні теоретичних розробок і практичних навиків здійснення рекламної діяльності спричиняє відносно низьку її ефективність, що негативно позначається на загальній конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. З цієї точки зору актуальним є створення методики формування рекламної менеджменту у загальній системі маркетингу підприємства. Останнім часом вітчизняні підприємства споживчого ринку все більше уваги приділяють розробці комплексної стратегії рекламного менеджменту. Це допомагає їм ефективніше розподіляти й управляти своїми ресурсами в умовах зростаючої конкуренції [6].

Висновки. Таким чином, розглянувши види сучасних медіаканалів та їх переваги і недоліки, з'ясували, що кожен носій рекламного звернення має свої особливості, які різнять його з поміж інших видів.

Не існує універсального, ідеального каналу поширення реклами. У всіх є як свої плюси, так і мінуси: друкована реклама – найпоширеніша форма реклами в усьому світі. Традиційно до неї відносять рекламу в газетах і журналах. Телебачення – один з найбільш досконалих каналів передачі рекламного звернення. Радіо є не менш ефективним каналом поширення реклами, хоча за своїми технічними можливостями відрізняється від телебачення. Зовнішня реклама діє на широку аудиторію, але її можна легко локалізувати, що призводить до часткової образотворчості аудиторії. Реклама, яка розсилається поштою, має такі відмітні властивості як: висока вибірковість аудиторії, гнучкість, відсутність реклами конкурентів у поштових відправленнях, особистісний характер. Низька вартість проведення рекламних кампаній, висока ефективність та можливість оперативного внесення змін є безумовною перевагою Інтернету порівняно до інших каналів реклами.

Згідно з даними Експертної Всеукраїнської рекламної коаліції обсяг рекламно-комунікаційного ринку України невпинно зростає з кожним роком, що надає всі достатні можливості для рекламної діяльності будь-якого підприємства.

При виборі оптимального варіанту медіаканалу основними критеріями добору є: максимальне охоплення цільової аудиторії; відповідність каналу рівню рекламованого товару; аналіз каналів конкурентів, задля врахування їх показників в своїх подальших діях; відповідність каналу характеру рекламного звернення; співвідношення витрат на рекламу; час, що проходить між сприйняттям реклами і відгуком аудиторії.

Список літератури:

1. Біловодська О. А. Маркетингова політика розподілу: навч. посіб. / О. А. Біловодська. – К.: Знання, 2011. – 495 с.
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Підручник. – Київ: Лібра, 2010. – 720 с.
3. Добрянська Ю. А., Косар Н. С., П'ясечна А. В. Дослідження сучасного стану рекламного ринку України та визначення основних тенденцій його розвитку // Науковий вісник Херсонського державного університету № 9, ч. 1: Херсон, 2014. – С. 35–38.
4. Лазебник М. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины 2016 и прогноз объемов рынка 2017. Экспертная оценка Всеукраинской рекламной коалиции [Электронный ресурс] – 2017. Режим доступа: http://vrk.org.ua/adv/statistics
5. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент: Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 440 с.
6. Овдіюк О. М. Особливості прийняття управлінських рішень в частині рекламного менеджменту на підприємствах харчової галузі / О. М. Овдіюк // Наукові читання – 2014: наук.-теорет. зб. / ЖНАЕУ. – Житомир: ЖНАЕУ, 2014. – Т. 3. – С. 223–228.

Налобина Т.А.
Луганский национальный аграрный университет

ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА СОВРЕМЕННЫХ МЕДИАКАНАЛОВ РЕКЛАМНОЙ КАМПАНИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье было рассмотрено понятие медиапланирования и медиаканалов. Раскрыто основные виды медиаканал, их преимущества и недостатки. Определены наиболее распространенные критерии выбора оптимального варианта рекламного обращения. Проанализирован объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2016 году по итогам Экспертной Всеукраинской рекламной коалиции.
Ключевые слова: реклама, медиаканал, медиапланирование, СМИ, рекламное обращение, носители рекламы, рекламный рынок, телевидение, пресса, радио, Интернет.

Nalobina T.A.
Lugansk National Agrarian University

PROBLEMS OF CHOICE OF MODERN MEDIA-CHANNELS OF THE ADVERTISING CAMPAIGN IN UKRAINE

Summary
The article considered the concept of media planning and media channels. The main types of media channel, their advantages and disadvantages are revealed. The most common criteria for choosing the optimal variant of advertising circulation are determined. The volume of the advertising and communication market of Ukraine in 2016 was analyzed based on the results of the Expert All-Ukrainian Advertising Coalition.
Keywords: advertising, media channel, media planning, media, advertising appeal, advertising media, advertising market, television, press, radio, Internet.

УДК 331.55

ВЫЯВЛЕНИЕ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ МОБИЛЬНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В УКРАИНЕ

Нестеренко О.М., Шпак И.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье показаны толкование термина «мобильность», рассмотрены факторы, влияющие на мобильность трудовых ресурсов. Указаны мотивы индивида для участия в миграционных процессах. Содержится общая статистика о состоянии рынка труда в Украине. Рассмотрены показатели динамики занятости населения, оплаты труда, уровень безработицы в стране. Сделаны выводы о причинно-следственных связях мобильности рабочей силы в современных условиях.
Ключевые слова: мобильность рабочей силы, миграция трудовых ресурсов, рынок труда, занятость, безработица, оплата труда.

Постановка проблемы. В современных условиях функционирования рынка труда в Украине, сушествуют причины для рассмотрения тенденции миграции рабочей силы. Мобильность населения увеличивается, что создает предпосылки выявить причинно – следственные связи данного процесса, демонстрируя, какие факторы воздействуют на население Украины для совершения миграции.

Анализ последних исследований и публикаций. В разработку различных аспектов миграционных проблем существенный вклад внесли такие украинские ученные: М. Долишний [6], А. Загробская [9], и другие. Кроме того, системному изучению и анализу миграций посвящены работы многих ученых стран СНД: А. Вишневского [2], Т. Заславской [10], Л. Рыбаковского [10] и других.

Выделение не решенной ранее части общей проблемы. Несмотря на наличие ряда исследований мобильности рабочей силы, состояние и тенденции трудовой миграции приобретают ярко выраженный характер. Выявление причин и закономерностей к возрастанию миграционных процессов в Украине, является важным условием для устойчивости и функционирования рынка труда.

Цель статьи. Охарактеризовать тенденцию мобильности рабочей силы в Украине. Проде-

монстрировать причины миграции рабочей силы в современных условиях.

Изложение основного материала исследования. Миграционные связи между странами и внутри каждой из них могут происходить в различных социально – экономических условиях и на разных уровнях организации, что определяет их характер – они могут быть спонтанными, направленными на положительные результаты, носить деструктивный характер.

Актуальность темы исследования трудового миграционного процесса обусловлена, прежде всего, негативными тенденциями, которые мы можем наблюдать в воспроизведении населения Украины, в частности низкого уровня занятости населения и оплаты труда, увеличения количества безработного населения, отсутствием достаточного количества вакантных должностей и т. д.

Все эти факторы создают достаточно проблем на внутреннем рынке труда, игнорирование которых приводит к негативным последствиям. В трудовой деятельности важную роль играет движение, динамика трудовых ресурсов и их трудовая мобильность.

Мобильностью, движением рабочей силы считают способность работников переходить с одного рабочего места на другое. Работники могут менять фирмы, профессии, место проживания и страну проживания [7, с. 186].

Словосочетание на английском labour mobility, экономисты стран СНГ толкуют как трудовую мобильность, мобильность рабочей силы, которая обозначает движение работников от одного места работы к другому на разных уровнях, в том числе в пределах одного предприятия, между предприятиями одного региона, отрасли и т.д., между регионами и странами [11].

В. Еременко считает, что мобильность рабочей силы – это способность работников менять место, район и даже страну, где они работают, в поисках более выгодных условиях продажи своих знаний, способностей и навыков [8].

Согласно трактовке этого термина, ученых Т. И. Заславской и Л. Л. Рыбаковского, мобильность необходимо рассматривать как потенциальную способность работника совершать необходимые перемещения под воздействием определенных факторов [10, с. 64].

Таким образом, на психологической мобильности базируется, а реализуется через территориальную мобильность трудовая миграция экономически активного населения [4, с. 68].

В. С. Васильченко для определения процессов движения труда между регионами. предприятиями и профессиями использует понятие «трудовая мобильность», под которой понимает принципиальную готовность индивида к изменению должности, профессии, места работы, место проживания и способа жизни в общем.

Трудовая мобильность населения зависит по В. С. Васильченко от множества факторов. Среди них такие:

1) социально-демографические: половозрастные характеристики. семейное положение, образование и т.д;

2) социально-психологические: установки насчет изменения места работы, общественная оценка мобильности рабочей силы, распространение патернализма в обществе;

3) социально-экономические: модель рынка труда, соотношение спроса и предложения рабочей силы, степень сегментации рынка труда, коммуникативные и транспортные связи между отдельными территориальными секторами рынка труда

4) политические [1, с. 158].

К группе факторов, которые повышают уровень трудовой мобильности принадлежат: молодой этнос, высокий образовательный и профессиональный уровень, присутствие достаточного количества вакансий.

Из предложенных соображений, становится понятным тот факт, что трудовая мобильность – это целое, а трудовая миграция – это часть, которая как часть общей миграции является причиной причин. Тогда, трудовая миграция является причиной трудовой мобильности [3, с. 59].

Существуют мотивы, наличие которых способствуют влиять на принятие решений индивида и совершать трудовую миграцию, увеличивая таким образом трудовую мобильность населения. Основными причинами, которые подталкивают украинцев к поиску заработка в других странах являются низкий уровень оплаты труда, отсутствие стабильных условий существования, безработица, инфляция и отсутствие надежд на улучшение ситуации в будущем. Кроме экономических мотивов среди основных причин миграционных передвижений в Украине, необходимо отметить такие: семейные обстоятельства, смена места работы и обучения.

Для того, чтобы раскрыть состояние мобильности рабочей силы необходимо уделить внимание анализу статистических данных рынка труда в Украине.

По данным выборочного исследования населения по вопросам экономической активности, среднемесячное количество экономически активного населения в возрасте от 15 до 70 лет в 2016 году, сравнительно с 2015 годом, уменьшилось на 0,8% и составляло 18, 0 млн. человек, из них 17,3 млн. (96,4%) были в трудоспособном возрасте. Из указанного количества граждан в возрасте от 17–70 лет 16,3 млн. человек, или 90,7%, были заняты экономической деятельностью, а остальные 1,7 млн. человек, соответственно с методологией Международной организации труда, классифицировались как безработные.

Количество занятого населения в возрасте 15–70 лет в 2016 году, сравнительно с 2015 годом уменьшилась на 166,3 тыс. человек, или на 1,0%, составляя 16,3 млн.человек, из них в трудоспособном возрасте – 15,6 млн.

В структуре занятого населения по профессиональным группам наибольшую долю составляли лица, работавшие в самых простых профессиях (18,9%), профессионалы (17,9%) и работники сферы торговли и услуг (16,8%). В условиях рыночной экономики распространяется неформальная занятость населения, которая охватывает все неформальные рабочие места как в неформальном, так и в официальном секторах экономики.

В 2016 году количество неформально занятого населения уменьшилась на 342,1 тыс. человек по сравнению с предыдущим годом и составило

4,0 млн. человек, или 24,3% от числа всего занятого населения. Наибольшее распространение неформальная занятость получила среди уязвимых категорий работников – молодых в возрасте 15–24 лет и лиц пенсионного возраста. При этом в течение 2016 года в структуре занятого населения произошли изменения в статусе в сфере занятости среди формально и неформально занятого населения. Так, в 2016 году, по сравнению с 2015 годом, наблюдается рост доли работающих по найму среди официально занятого населения (84,9% против 82,7%) и соответственно сокращение работающих не по найму (25,7% против 26,8%). В то же время обратные процессы произошли среди неформально занятого населения.

В 2016 году среди неформально занятого населения две трети (66,2%) составляли лица, имевшие профессионально-техническое и полное среднее образование, а среди официально занятого населения преобладали лица с высшим образованием (включая полное, базовое и неполное высшее образование) (61,2%). Неформально занятыми являются преимущественно лица с низким уровнем образования и тех, кто занимается физическим или неквалифицированным трудом.

Важным аспектом использования рабочей силы является оплата ее труда. Среднемесячная номинальная заработная плата штатного работника в 2016 году, сравнительно с 2015 годом выросла на 23,6% и составила 5183 грн. (Для сравнения в 2015 году показатель роста составил 20,5%). Средняя номинальная заработная плата штатного работника предприятий, учреждений и организаций в сентябре 2017 года составила 7351 грн, что в 2,3 раза выше уровня минимальной заработной платы (3200 грн).

По сравнению с августом размер средней номинальной заработной платы увеличился на 3,3%, а за последние 12 месяцев (по сравнению с сентябрем 2016.) – на 37,2%. Реальная заработная плата в сентябре 2017 года по сравнению с августом 2017 года, увеличилась на 1,3%, а относительно сентября 2016 года – на 17,3% (диаграмма 1).

Реальная заработная плата в сентябре 2017 года по сравнению с августом 2017, увеличилась на 1,3%, а относительно сентября 2016 года – на 17,3%.

В течение 2016 года общая сумма задолженности по выплате заработной платы уменьшилась на 4,8%, или на 89,8 млн.грн, и на 1 января 2017 года составляла 1791,0 млн. грн.

Как следствие, в условиях низких заработных плат и растущей незанятости населения возникает больше временных отъездов граждан Украины. В настоящее время, несмотря на политические, экономические и военные события граждане мигрируют в Российскую Федерацию, Польшу, Германию, Центрально-Восточную Европу, Венгрию и Чехию. Кроме того, такие страны, как Польша, прибалтийские, Чехия, нуждаются в рабочей силе, так как на данный момент – это экономики, которые растут, и экономики, где люди выезжают трудоустраиваться в Западную Европу.

В условиях низкого уровня заработной платы в государственном секторе экономики и расширения безработицы, трудовые миграции за границу становятся для многих слоев экономически активного населения одним мз немногих средств повышения уровня жизни и избежание бедности.

Количество безработных (по методологии МОТ) в возрасте 15–70 лет в 2016 году по сравнению с 2015 годом, увеличилась на 23,5 тыс. человек, или 1,4%, и составила 1, 7 млн. человек.

Уровень безработицы населения в возрасте от 15–70 лет (по методологии МОТ) в целом по Украине в сравнении с 2015 годом увеличился на 0,2 в.п. и составил 9,3% экономически активного населения указанного возраста, а среди населения трудоспособного возраста – 9,7%.

Уровень безработицы населения трудоспособного возраста (по методологии МОТ) в 4 раза превышал уровень зарегистрированной безработи-

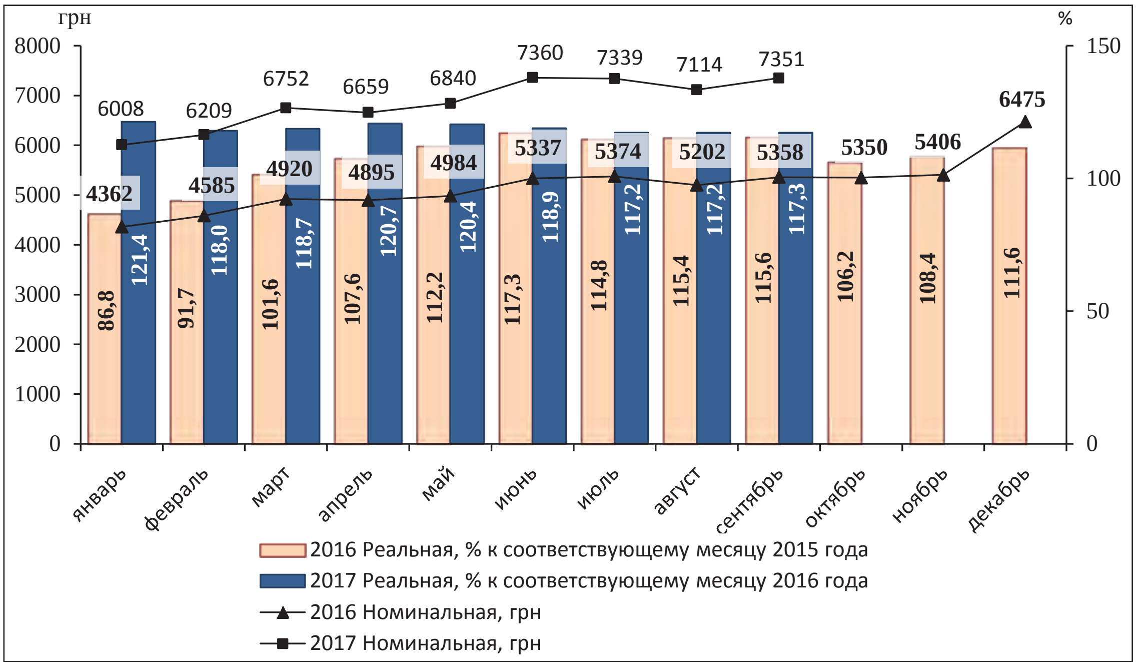

Диаграмма 1. Динамика средней заработной платы в 2016–2017 годах

Источник: [5]

цы, рассчитанной по отношению к экономически активному населению трудоспособного возраста (у женщин — в 2,9 раза, мужчин — в 5,6 раза, городских поселениях — в 4, 8 раза, сельской местности — в 3,3 раза), (диаграмма 2).

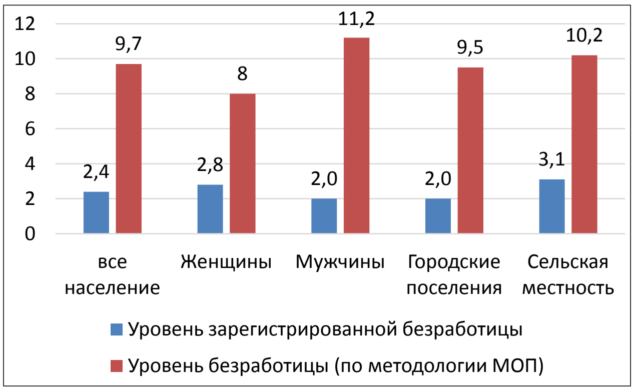

Диаграмма 2. Безработица среди экономически активного населения трудоспособного возраста по полу и месту жительства в 2016 году (в % к экономически активному населению трудоспособного возраста)

Источник: [5]

Количество экономически неактивного населения в возрасте 15–70 лет в 2016 году составила 10,9 млн. человек, или более трети всего населения этого возраста. Каждый второй экономически неактивное был пенсионером, каждый пятый — учеником или студентом или выполнял домашние (семейные) обязанности.

К вышеупомянутой категории лиц относятся незанятые лица трудоспособного возраста, которые прекратили поиски работы, потому что потеряли надежду ее найти (отчаявшиеся) и те, которые не знали, где и как искать работу и уверены в отсутствии подходящей работы. По сравнению с показателем за 2015 год эта категория лиц уменьшилась на 12,8% и составила 191,7 тыс. чел., или 2,7% экономически неактивного населения трудоспособного возраста.

По административным данным государственной службы занятости статус безработного в течение 2016 года имели 1270,4 тыс. человек. Среди указанных из них больше половины (55,3%) составляли женщины, 38,3% — молодежь в возрасте до 35 лет.

Уровень зарегистрированной безработицы в среднем за 2016 год составил 2,4% от экономически активного населения трудоспособного возраста. Самый высокий уровень этого показателя в указанном периоде наблюдался в Кировоградской области, а самый низкий — в Киеве. Количество свободных рабочих мест (вакантных должностей), заявленных работодателями, на конец 2016 года составляла 36,0 тыс., что на 39,0% больше, чем на конец 2015г.

Наибольшим остается спрос работодателей на квалифицированных рабочих с инструментом и на рабочих по обслуживанию, эксплуатации и контролю за работой технологического оборудования, сборки оборудования и машин (16,0%), а наименьшим — на квалифицированных работников сельского и лесного хозяйств (4, 6%). Наличие структурной диспропорции между спросом на рабочую силу и ее предложением является фактором, ограничивающим как возможности трудоустройства безработных, так и удовлетворения потребностей работодателей в работниках.

Динамика занятости работников формируется под влиянием движения кадров, который характеризуется уровнем мобильности. Наиболее высокий уровень мобильности в 2016 году наблюдался в сельском хозяйстве, деятельности в сфере административного и вспомогательного обслуживания, оптовой и розничной торговле, сфере временного размещения и организации питания, где количество выбывших и принятых превышало среднеучетное количество штатных работников на 0,9–13,8%. Также высокий коэффициент мобильности зафиксирован на предприятиях по производству пищевых продуктов, напитков и табачных изделий (88,3%), в финансовой и страховой деятельности (81,7%), в строительстве (80,4%).

Среди работников более высокий уровень мобильности наблюдался у мужчин. Коэффициенты оборота рабочей силы для мужчин как по уровню приема (31,4%), так и по уровню освобождения (35,0%) преобладали аналогичные показатели для женщин (соответственно 21,7% и 24,3%).

Как и в предыдущие годы, в 2016 году превышение количества выбывших работников по сравнению с принятыми наблюдалось в большинстве видов экономической деятельности. Из общего количества выбывших подавляющее большинство работников (86,7%) покинули рабочие места по собственному желанию. При этом доля работников, уволенных в связи с сокращением штатов, по отношению к среднесписочной численности штатных работников уменьшилась по сравнению с 2015 годом на 0,6 в.п.

По административным данным государственной службы занятости количество свободных рабочих мест (вакантных должностей), заявленных работодателями, на конец 2016 года составляло 36,0 тыс., что на 39,0% больше, чем на конец 2015 года [5].

Выводы и предложения. Таким образом, рассматривая состояние ринка труда в Украине, мы видим причины, которые способствовали увеличению потоков миграции рабочей силы, а также условия, в которых миграция становится неизбежной. В основном, это сложившаяся неблагоприятная среда в Украине для жизнедеятельности граждан: низкая оплата труда, повышения уровня безработицы, невозможность обеспечения рабочими местами квалифицированных сотрудников. Конечно, миграция — это процесс, где присутствуют свои «плюсы» и «минусы», но в Украине, большая часть потенциальных мигрантов осуществляет выезд за границу не для улучшения своих навыков, не для повышения уровня квалификации, а в поиске лучшей жизни, — выбирая страну с более развитой или развивающейся экономикой. Для того, чтобы процесс миграции стал положительным, необходимо создать определенные условия внутри страны.

Концепция государственной политики Украины в сфере миграции должна быть политическим решением, которое влияет не только на миграционные процессы, но и на развитие страны в целом, учитывая мировые тенденции и интеграцию Украины в международное

сообщество не только как донора высококвалифицированной и реципиента низкоквалифицированной рабочей силы, а как независимой, цивилизованной страны. Стержнем государственной политики должен стать человек. Это фундаментальный принцип, так как, не люди существуют для развития экономики, а экономика и государство существуют для развития людей. Необходим механизм, который позволяет индивиду путем иммиграции удовлетворять собственные потребности, создавать лучшие условия жизни для себя и своих близких.

Список литературы:

1. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librfry.if.ua/book/108/7280.html
2. Вишневский А. Г. Избранные демографические труды: В 2 т. / А. Г. Вишневский. – М.: Наука, 2005. – 381 с.
3. Волкова О. В. Ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19991130/economika/rinok_pratsi_-_volkova_ov
4. Гуменюк Ю. П. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти: моногр. / Ю. П. Гуменюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 619 с.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Долішній М. І. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика / М. І. Долішній, С. М. Злупко. – К.: Наукова думка, 1994. – 263 с.
7. Экономика. Толковый словарь / Дж. Блэк; общ. ред. д. э. н. Осадчая И. М. – М.: «ИНФРА – М»; изд-во «Весь Мир». – 2000. – 356 с.
8. Єрьоменко В. Соціальна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.if.ua/book/73/5326.html
9. Загробская А. Ф. Миграция. воспроизводство и уровень образования населения / А. Ф. Загробская. – [б. м.]: Наукова думка, 1982. – 178 с.
10. Заславская Т. И., Рыбаковский Л. Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе / Заславская Т. И. // Социологические исследования. – 1978. – № 1. – С. 24–28.
11. Labor Migration Likely to Grow in Europe and Central Asia? World Bank – News // Mode of access: http://web.worldbank.org/archive/website01419/WEB/0__CON-8–1.HTM

Нестеренко О.М., Шпак І.А.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПРОЯВИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ МОБІЛЬНОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Анотація
У статті наведені тлумачення щодо терміну «мобільність», розглянуті факторі, що впливають на мобільність трудових ресурсів. Вказані мотиви індивіда щодо участі в міграційних процесах. Міститься загальна статистика про стан ринку праці в Україні. Розглянуті показники динаміки зайнятості населення, оплаті праці, рівень безробіття в країні. Зроблені висновки щодо причинно-наслідкових зв'язків мобільності робочої сили в сучасних умовах.
Ключові слова: мобільність робочої сили, міграція трудових ресурсів, ринок праці, зайнятість, безробіття, оплата праці.

Nesterenko O.M., Shpak I.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

CAUSE-AND-EFFECT RELATION'S RESEARCH OF LABOUR FORCE MOBILITY IN MODERN CONDITIONS OF UKRAINIAN LABOUR MARKET DEVELOPMENT

Summary
In the article are showed term's «mobility» meanings, are examined factors which influence on mobility of labor resources. Are pointed person's reasons for involvement in migrational processes. Common statistics about state of labor market in Ukraine is contained in the article. Indicators of population's employment dynamic, salary, rate of unemployment in the country are considered. Conclusions about causal and resultant connections of work force's mobility in modern conditions are did.
Keywords: mobility of labor force, migration of work force, labor market, employment, unemployment, salary.

УДК 339.138

ЕВОЛЮЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЦИФРОВОМУ МАРКЕТИНГУ

Окландер Т.О., Бударіна М.Г.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

В статті розглянуто еволюцію технологій проведення маркетингових досліджень внаслідок широкого розповсюдження цифрових маркетингових інструментів. Виділено етапи та передумови використання Інтернет для проведення маркетингових досліджень. Обґрунтовані об'єктивні та суб'єктивні передумови застосування технології Big Data для вивчення поведінки споживачів. Розглянуто методи обробки інформації при роботі з великими базами: комбінування моделей, паралельної обробки, репрезентативної вибірки. Виділено чинники підвищення ефективності маркетингової діяльності за рахунок використання технології великих даних.

Ключові слова: маркетингові дослідження, цифровий маркетинг, Інтернет, великі дані, інформація.

Постановка проблеми. Технологічні зрушення постіндустріального характеру, посилення конкуренції, швидка зміна чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, експоненціальне зростання обсягів інформації, необхідність прискорення процесу прийняття складних управлінських рішень, підвищення культури в області інформаційно-комунікаційних технологій змушують підприємства пристосовуватися до роботи в режимі он-лайн і застосовувати нові аналітичні інструменти для аналізу конкурентного середовища та попиту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Онлайн маркетингові дослідження у фокусі вітчизняних та закордонних науковців вже більше десяти років. Українська асоціація маркетингу щорічно звітує про стан ринку маркетингових досліджень, враховуючи також ринок інтернет-досліджень [1]. Переважна більшість закордонних дослідників вважає, що інтернет-дослідження є головним трендом не лише кількісних, а і якісних досліджень. М. Вільямс та К. Стюарт, Н. Джеймс, Х. Бушер [1, с. 45–50; 2, с. 34] вважають онлайн фокус-групи одним з найперспективніших методів досліджень. Вітчизняні науковці також визначають провідну роль онлайн досліджень. М.А. Окландер [4, 5, 6] та О.І. Яшкіна [7, 8] обґрунтовують тенденції переходу опитувань в онлайн середовище. І.А. Педько [9] акцентує увагу на зростанні значення проведення маркетингових досліджень в Інтернет в період зростання підприємницьких ризиків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поширення Інтернет на всі сфери життя, сприяють появі нових тенденцій в онлайн дослідженнях. Поява все більш складних завдань аналізу зростаючих обсягів інформації, маркетингової діяльності в Інтернет, соціальних мережах, моніторингу ринків стимулюють пропозицію таких аналітичних інструментів, тому доцільним є дослідження тенденцій використання цифрових інструментів в отриманні маркетингової інформації.

Формулювання цілей. Метою статті є – дослідження тенденцій впровадження в маркетингову діяльність технології Big Data.

Викладення основного матеріалу. На протязі всієї своєї історії маркетинг ґрунтувався на креативних ідеях. Піонерні маркетингові концепції, що спирались на значні витрати на рекламу в засобах масової інформації, забезпечували успіх товару. Вихід на ринок з товаром-новинкою значною мірою ґрунтувався на вірі в успіх та інтуїції. Тільки 20% новацій в сфері товарів масового споживання (і можливо, біля 40% новацій у сфері товарів виробничого призначення) виявляться вдалими, і шанси на успіх є вельми примарними [1, с. 135].

Однією з таких технологій є технологія Big Data (Великі дані) – це масиви даних великого обсягу. Відповідно до загальносвітових тенденцій така технологія набуває все більшого значення. На сьогоднішній день існує чимало рішень відповідно до класів завдань, що виникають при роботі з великими даними, включаючи технології для роботи з ними в «хмарних сховищах даних». За останні 10 років людство виробило інформації більше, ніж за всю історію існування. І зростання триває експоненціально. На початку XXI ст. прогнозувалося, що в 2011 році обсяг створеної інформації складе 1,75 зеттабайт, а в період між 2009-м і 2020 роком цей обсяг збільшиться в 44 рази і складе 35 зеттабайт[1] [10, с. 75].

Динаміка зростання обсягів пояснюється революційними технологічними змінами в обчислювальних засобах, додатках та збільшенням кількості користувачів – від мільйонів в епоху мейнфреймів до сотень мільйонів в епоху персональних комп'ютерів і мільярдів користувачів в епоху мобільних пристроїв, мобільного Інтернету, соціальних мереж, «хмарних» технологій (рис. 1).

Концепція великих даних народилася у XVII ст., коли Б. Паскаль, один із засновників математичного аналізу і теорії ймовірності, заклав теоретичну засади аналізу великої кількості даних. Метою його робіт було створення методу прийняття ефективних рішень на основі аналізу подій, кількість яких прагне до безкінечності. Наступним важливим етапом в середині XX ст. для аналізу неструктурованих даних стали роботи Р. Фішера, основоположника сучасної статистики. Він запропонував ідею кореляції даних на основі точкових та інтервальних статистичних оцінок, розробив методику планування експериментів, заклав основи теорії статистичної перевірки гіпотез [11, с. 146].

В умовах інформаційної економіки з'явилась можливість здійснювати маркетингову діяльність більш раціонально. Сучасні інформаційні технології дозволяють реалізувати концепцію масової

[1] Зеттабайт (англ. zettabyte) (Збайт, З, ЗБ) – одиниця вимірювання кількості інформації, рівна 270 стандартним (8-бітним) байтам або 1024 ексабайта. Застосовується для вказівки обсягу пам'яті в електронних пристроях.

індивідуалізації і проводити маркетингові дослідження ґрунтуючись не на вивченні вибірки, а на аналізі поведінки генеральної сукупності. В цих умовах можна суттєво підвищити точність прогнозів та мінімізувати маркетингові ризики. І це міцне підґрунтя для втілення найсміливіших маркетингових рішень.

Переважна більшість накопичених і постійно зростаючих обсягів інформації по суті є маркетинговою інформацією, яка з професійної точки зору має величезну цінність для маркетологів. Кожен користувач мережі є споживачем. Тому, історія відвідування сторінок, рекламні, смакові, цінові уподобання, коло спілкування, знайомства, культурні, соціальні, особисті, психологічні чинники користувача дозволяють маркетологам скласти його характеристики як споживача.

Новим в технології Big Data є дослідження та аналіз напівструктурованих і неструктурованих даних. З'явилась можливість аналізувати електронні листи, PDF-файли, відеоматеріали, миттєво розподіляти і масштабувати систему збереження інформації з меншими витратами, використовувати і зберігати всі створені дані. Аналізуються висловлювання користувачів, коментарі, виставлені оцінки, фотографії тощо. Цілями моніторингу можуть бути: виявлення негативних висловлювань, припинення витоків інформації, визначення швидко розповсюджується інформації та її джерел, визначення ланцюжків впливу і авторитетних користувачів. Моніторинг популярних соціальних мереж дає значну кількість інформації. При великому числі користувачів і їх високої активності рішення даної задачі передбачає збір і обробку великих обсягів даних, представлених у неформалізованому вигляді. Наприклад, вивчення користувачів Facebook на основі залишених лайків, тобто неструктурованих даних дозволило виявити їх психографічні, демографічні, особисті, культурні характеристики. Так, расова приналежність була вгадана в 95% випадків, стать – в 93%, політичні погляди – у 85%, релігійні переконання – в 82%. При цьому аналізувалися не очевидні лайки-маркери, а великі обсяги менш інформативних, але більш популярних лайків. Наприклад, високий IQ корелювався з фільмом «Володар кілець» і музикою Моцарта, самотність – з Марією Шараповою [11, с. 157]. Зараз кожен торговий центр оснащений камерами стеження. Встановлення в них програм, що фіксують пересування споживачів з урахуванням часу, який вони провели біля полиць дозволяє на основі технології Big Data розробити карти «холодних» та «гарячих» зон торгового залу, оцінити ефективність викладки товару.

Багато підприємств використовують безліч систем управління базами даних від різних постачальників, керуючи терабайтами або навіть петабайтами даних. У деяких з цих систем зберігаються дані за 30 або 40 років. Щоб дані були корисні підприємствам необхідно інтегрувати інформацію про клієнтів в розрізі фінансів, продажів, товарного асортименту, виробничих потреб, соціальних мереж, демографічних даних, відомостей про конкурентів.

Картки лояльності з'явилися як інструмент збору інформації та відстеження поведінки споживачів в 70-ті роки минулого століття. Поява технології Big Data дає додаткові масиви структурованої маркетингової інформації для аналізу та прогнозування поведінки споживачів.

Використання технології Big Data передбачає, що одна юридична особа є і користувачем рішень, і виробником даних, які повинні бути оброблені, і виконавцем робіт з аналітичної обробки даних. В міру здешевлення технології Big Data до числа її користувачів додається все більше замовників. У підприємств, яким необхідно зберігати і здійснювати доступ до великого обсягу даних, є два варіанти:

1) масштабуванням по вертикалі – додавання ресурсів на один обчислювальний вузол за рахунок придбання більш потужного комп'ютеру з великою кількістю процесорів, оперативної пам'яті, дискового простору;

2) горизонтальне масштабування – додавання додаткових обчислювальних вузлів, тобто додавання в систему додаткових комп'ютерів, розподілення роботи між ними. Багато малопотужних комп'ютерів, об'єднаних в мережу, можуть забезпечити обчислювальну потужність суперкомп'ютера.

Технологія Big Data використовує другий варіант і розкриває комерційний потенціал мегамасивів даних за рахунок пошуку закономірностей і фактів. Вона дозволяє масово ідентифікувати індивідуальний попит аналізуючи маркетингову інформацію, отриману із Інтернет. Крім того, Big Data зберігає, обробляє, аналізує великі обсяги даних.

Рис. 1. Схема зростання комп'ютерних додатків та їх користувачів

Джерело: розроблено авторами

Автоматизуються наступні процеси: збір і обробка даних, підтримка прийняття і виконання рішень. Ці процеси складаються з підоперацій: моніторинг, виявлення, вимірювання, оповіщення, очищення, аналіз, архівування. Технологію Big Data можна розглядати як стек технологій: IT-інфраструктури, системи організації і управління даними, системи аналітичної обробки і виявлення закономірностей, системи підтримки рішень з інтерфейсом користувача. Вартість цих операцій знизилась, з'явилась можливість аналізувати, на перший погляд, не пов'язані чинники. Комп'ютер в короткий термін визначає кількісні взаємозв'язки і виявляє закономірності, які людський мозок або виявити не може, або для цього потрібно дуже багато часу. Наприклад, він може виявити залежність між кольором обкладинки журналу з обсягами продажів.

Технологія Big Data ґрунтується на кластерному аналізі і в загальному вигляді здійснюється за наступним алгоритмом:

– проводиться контент-аналіз для виявлення характеристик потенційних споживачів;

– здійснюється кластеризація, тобто виділяються однорідні групи споживчих сегментів;

– оцінюється кореляція між різними процесами;

– формуються прогнози на основі екстраполяції і використання регресійних моделей.

Для раціоналізації і підвищення швидкості процесу обробки інформації при роботі з великими базами даних можуть бути використані наступні методи:

1) комбінування моделей – суть методу полягає у використанні комбінації математичних моделей. Дані проходять через комплекс моделей: від найпростіших до найскладніших (рис. 2).

На першому етапі, де використовуються найпростіші моделі найбільша швидкість обробки інформації і тому великий обсяг інформації обробляється максимально швидко. Дані, для обробки яких достатньо найпростіших моделей виключаються після першого етапу з подальшої обробки. Решта даних передається на наступний етап обробки, де використовуються складніші алгоритми, і так далі. Час обробки всього масиву даних суттєво зменшується.

2) Паралельна обробка – суть методу полягає у розділенні даних на масиви (інформація про ринкові сегменти) і побудови моделей для кожного масива окремо, з подальшим об'єднанням результатів. Замість побудови однієї складної моделі для обробки всієї сукупності інформації створюється кілька моделей адекватних кожному масиву інформації. Це дозволяє підвищити швидкість аналізу, скоротити витрати часу, знизити вимоги до пам'яті технічних засобів (рис. 3).

3) Репрезентативні вибірки – суть методу полягає у побудові моделі не всю інформацію, а на деяку підмножину – репрезентативну вибірку (рис. 4).

В переважній більшості випадків технологія Big Data не передбачає виділення із генеральної сукупності вибірки. Але бувають виключення. У цих випадках використовується метод репрезентативної вибірки. Час оброки вибірки є меншим ніж час обробки всього масиву інформації.

Підвищення ефективності маркетингової діяльності за рахунок використання технології Big

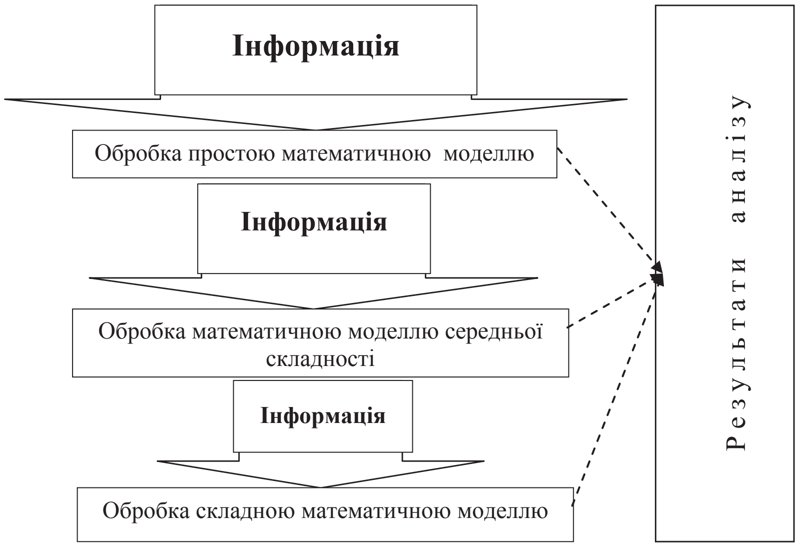

Рис. 2. Алгоритм методу комбінування моделей

Джерело: розроблено авторами

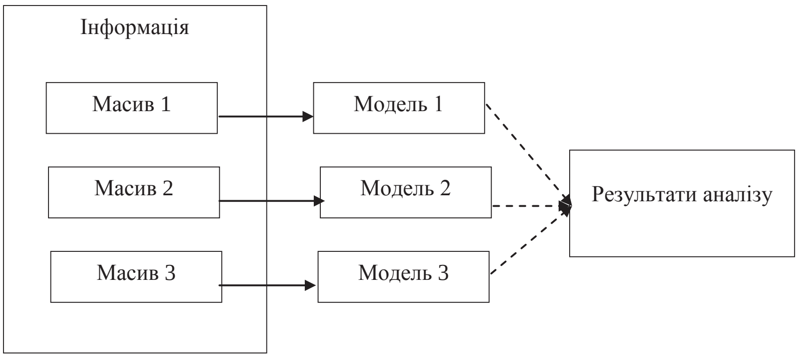

Рис. 3. Алгоритм методу паралельної обробки

Джерело: розроблено авторами

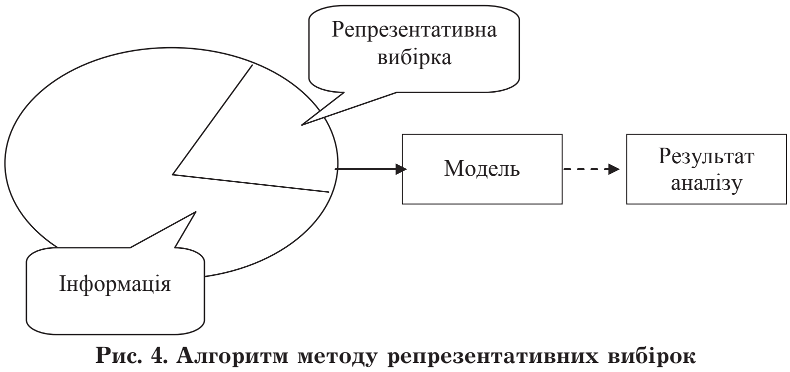

Рис. 4. Алгоритм методу репрезентативних вибірок

Джерело: розроблено авторами

Data передбачає точне позиціонування (таргетування) ринку збуту на засадах індивідуального підходу до клієнта. Традиційні методи формування клієнтської бази вимагають значних витрат. Оптимізувати їх, підвищити їх віддачу з меншими витратами саме допомагають Big Data: можна ретельно проаналізувати відомості про клієнтів, неструктуровану інформацію з Інтернету, зокрема інформацію із соціальних мереж, блогів, коментарів, дані по здійсненим покупкам, виявити взаємозв'язки між споживачами. При консолідації інформації з облікових систем та Інтернету, отримується більш ясна картина клієнтської бази, що дозволяє швидше вирішувати маркетингові завдання.

Висновки. Технологія великих масивів даних дозволяє проводити маркетингові дослідження ґрунтуючись не на вивченні вибірки, а на аналізі поведінки генеральної сукупності. В цих умовах можна суттєво підвищити точність прогнозів та мінімізувати маркетингові ризики. З'явилась можливість аналізувати електронні листи, PDF-файли, відео матеріали, миттєво розподіляти і масштабувати систему збереження інформації з меншими витратами, використовувати і зберігати всі створені дані. При великому числі користувачів і їх високій активності технологія передбачає збір і обробку великих обсягів даних, представлених у неформалізованому вигляді.

Перспективи подальших досліджень. В подальших дослідженнях варто було б акцентувати увагу на виявленні проблем впровадження та проведення маркетингових досліджень з використанням технології Big Data.

Список літератури:

1. Окландер Т. О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: монографія. Донецьк: Ноулідж, 2013. 292 с.
2. Окландер Т. О. Генезис маркетингу // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. Т. I, № 4. С. 33–37.
3. Окландер Т. О. Інноваційні методи впливу на споживачів: аромамаркетинг // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. Т. 2, № 3. С. 97–101.
4. Окландер М. А., Романенко О. О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2015 (12). С. 362–371.
5. Oklander M. A. Lohistychna systema pidpryiemstva. Odesa: Astroprynt, 2004. 312 p.
6. Окландер М. О государственном маркетинговом регулировании // Экономика Украины, 2003. С. 80–81.
7. Окландер М., Яшкіна О. Маркетингові дослідження перспектив науково-технологічного розвитку України // Економіка України. 2008. № 11. С. 47–56.
8. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / за ред. О.Г. Янкового. Одеса: Атлант. 2013. 470 с.
9. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя: монографія / авт. кол.: М. А. Окландер, Т. О. Окландер, О. І. Яшкіна [та ін.]; за ред. д.е.н., проф. М. А. Окландера. – Одеса: Астропринт, 2017. – 292 с.
10. Окландер Т. О., Мелішкевич Ю. Ю. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства // Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту: матеріали IV міжнар. інтернет-конф. (м. Одеса, 21–21 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 75.
11. Managing economic growth: marketing, management, and innovations. 1st edition / Illiashenko S. M., Strielkowski W., Oklander M. A. (eds.) // Prague Institute for Qualification Enhancement: Prague, 2016. – 640 pages.

Окландер Т.О., Бударина М.Г.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ЭВОЛЮЦИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЦИФРОВОМ МАРКЕТИНГЕ

Аннотация
В статье рассмотрена эволюция технологий проведения маркетинговых исследований вследствие широкого распространения цифровых маркетинговых инструментов. Выделены этапы и предпосылки использования Интернет для проведения маркетинговых исследований. Обосованs объективные и субъективные предпосылки применения технологии Big Data для изучения поведения потребителей. Рассмотрены методы обработки информации при работе с большими базами: комбинирование моделей, параллельной обработки, репрезентативной выборки. Выделены факторы повышения эффективности маркетинговой деятельности за счет использования технологии больших данных.
Ключевые слова: маркетинговые исследования, цифровой маркетинг, Интернет, большие данные, информация.

Oklander T.O., Budarina M.G.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

EVOLUTION OF MARKETING RESEARCH IN DIGITAL MARKETING

Summary
The article considers the evolution of technologies for conducting marketing research due to the wide dissemination of digital marketing tools. The stages and prerequisites for using the Internet for conducting marketing research are outlined. The objective and subjective prerequisites of using the Big Data technology to study consumer behavior are substantiated. The methods of processing information when working with large databases are considered: combining models, parallel processing, representative sampling. The factors of increase of efficiency of marketing activity due to use of technology of the big data are allocated.
Keywords: marketing research, digital marketing, the Internet, large data, information.

УДК 330.46

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛЬНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Петренко В.С.
Херсонський державний університет

У цій статті досліджуються різні погляди на ефективну діяльність спільних аграрно-екологічних та аграрно-економічних підприємств і відмінностей в їх емпіричних дослідженнях, а також викладена теоретична база для пояснення співжиття існуючих поглядів. Стверджується, що не тільки рівень екологічних показників чи управління навколишнім середовищем є результатом економічного розвитку. Представлена модель надає практичні наслідки для емпіричних досліджень та управління спільними аграрними підприємствами. Дослідження та ділова практика повинні зосереджуватись не тільки на загальних кореляціях а більше на причинно-наслідкових зв'язках екологічної ефективності, тобто впливу різних підходів на екологічний менеджмент та економічні показники.
Ключові слова: корпоративне управління навколишнім середовищем, екологічні показники, економічні показники, екологічна дія.

Постановка проблеми. Зв'язок між екологічними та економічними показниками широко обговорюється в літературі. Одна з точок зору полягає в тому, що покращення екологічних показників, в основному, призводить до додаткових витрат в діяльності спільних аграрних підприємств і таким чином зменшує його ефективність. Проте існує і протилежна думка: підвищення екологічної ефективності стимулює економію коштів та збільшує продажі і тим самим покращує економічні показники. Теоретичні та емпіричні дослідження надали аргументи для обох позицій і досі не були вирішальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем і питань еколого-економічної ефективної діяльності спільних аграрних підприємств присвячені праці таких вчених економістів: О.М. Стасюк, О.М. Онищенка, М.А. Макаренка, Р.О. Кулинича, ті ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, слід вказати, що більша частина науковців не наводить єдиний підхід до вибору показників оцінювання еколого-економічної ефективності спільних аграрних підприємств та їх емпіричної моделі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження причинно-наслідкових зв'язків екологічного менеджменту та економічних показників представлених в еколого-економічній моделі діяльності спільних аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення між природоохоронними витратами та прибутком може відрізнятися в залежності від економічного стану в країні, культурного середовища, поведінки споживачів, типу агропромисловості або розміру аналізованих компаній, проміжку часу тощо.

Іншою причиною суперечливих результатів різних емпіричних досліджень, наголошених у цьому документі, може бути відсутність чіткої теоретичної основи для вивчення зв'язку між екологічними показниками та економічними показниками. Розгляд екологічних проблем, про які йдеться в даній роботі, свідчать, що бути спільному аграрному підприємству потрібно бути не просто «зеленим», а досягати певного рівня екологічних показників, який впливає на те, щоб співвідношення екологічних та економічних показників стало позитивним. Екологічні проблеми, що впливають на бізнес та бізнес, впливають на захист навколишнього середовища та якість.

Багато разів було сказано, що керівництво компанії часто не приділяє достатньої уваги факту, що екологічні проблеми стали економічною реальністю. У багатьох випадках екологічні проблеми впливають як на витрати, так і на до-

ходи компанії, і тому мають більш-менш прямий вплив на економічний успіх компанії (причинний ефект А на рис. 1).

Друга гіпотеза полягає в тому, що хороші економічні показники стимулюють екологічну ефективність (причинний ефект В на рис. 1). Найчастіше використовуються підходи: регресійний аналіз, (модель) портфоліо, вивчення подій та глибокі приклади. Ця гіпотеза часто ґрунтується на думці, що хороші екологічні показники та якість є своєрідною розкішшю для компанії, коли вона досягла високого рівня економічного успіху. Більшість вважають, що менеджери сприймають хороші фінансові умови як один з найважливіших факторів успіху для підвищення екологічної ефективності. Проте ці прямі зв'язки практично не існують, і вони не піддаються більш глибокому теоретичному аналізу. З точки зору управління немає ні природного, ні механічного закону, що автоматично зв'язує навколишнє середовище з економічними показниками. Можна стверджувати, що в деяких випадках правила можуть створити очевидні зв'язки між екологічними та економічними показниками. Це може стосуватися конкретних випадків, коли регуляторні інструменти дають значні економічні стимули для постійного покращення екологічної ефективності. Питання про те, якою мірою діяльність з охорони навколишнього середовища призводить до покращення економічної ефективності спільного аграрного підприємства, залежить від багатьох факторів, таких як готовність споживачів платити за екологічно чисті товари на певному ринку, санітарні норми в галузі охорони навколишнього середовища та здоров'я в країні, тиск зацікавлених сторін у різних галузях промисловості, рівень технологічного розвитку тощо. Більше того, екологічні проблеми повинні мати певну, може навіть велику, фінансову важливість мати певний вплив на економічні показники компанії. Крім того, компанія повинна стикатися з певною ступенем конкуренції на ринку, оскільки в іншому випадку економічно неефективна поведінка не обов'язково має помітний вплив на прибуток [1, с. 212].

Враховуючи різноманіття постійно мінливих факторів, які можуть вплинути на взаємозв'язок між екологічними та економічними показниками, схоже, що спосіб визначення цих факторів та наслідки впливу на них керівництва компанії може мати суттєвий вплив на економічні показники.

Крім того, як і з успіхом менеджменту в цілому, економічний успіх природоохоронних заходів залежить від якості управлінських рішень, беручи до уваги різні фактори. Можна висловити аргумент, що ці компанії будуть більш економічно успішними, які знають, як підвищити екологічні показники в найбільш економічному плані.

У ідеалізованій моделі, що передбачає повну конкуренцію, екологічний захист (тобто ефективний) буде економічно орієнтованим. Екологічно чиста компанія, яка не є економічно успішною, рано чи пізно зникне з ринку, а отже і його екологічно корисної діяльності. Навіть гірше, зелені ідеалісти спочатку, після того, як спочатку отримали «пари на спині», – це стримуючий приклад для інших, економічно успішних компаній.

Для того, щоб здійснювати більш екологічно чисту діяльністю з охорони навколишнього середовища, керівництву компанії доведеться визначити конкретний набір обмежень та стимулів, з якими вона стикається.

Крім того, керівництво повинно вміти виявляти еколого-економічні можливості та загрози. Наступним кроком повинні бути визначені цілі та завдання, розроблені плани та вжиті конкретні заходи. Відповідні заходи з охорони навколишнього середовища призведуть до нового та різного екологічного профілю, що, в свою чергу, може призвести до економії коштів та поліпшення ринкових можливостей.

Для компаній на конкурентному ринку, де охорона навколишнього середовища має певне значення, тому розумно припустити, що зв'язок між екологічними та економічними показника-

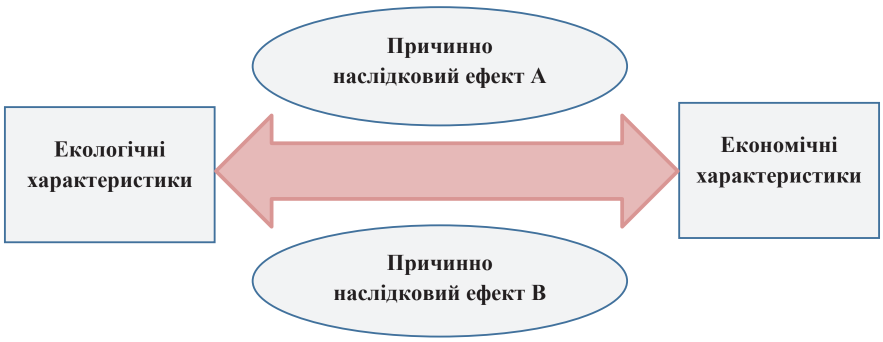

Рис. 1. Поточні підходи до аналізу в спільному аграрному підприємстві

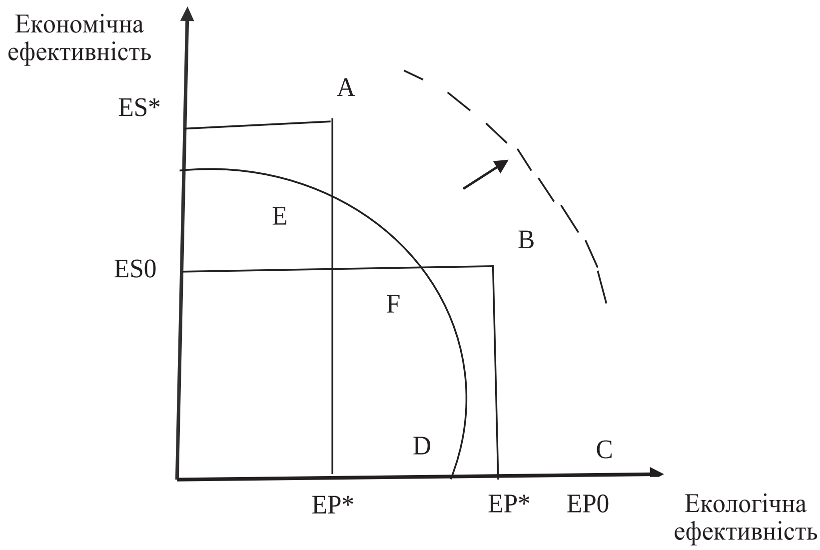

Рис. 2. Можливі зв'язки між корпоративним захистом навколишнього середовища та економічною ефективністю

ми залежить від виду управлінської діяльності, стратегій та концепцій і чи правильно вони застосовуються в потрібних ситуаціях (тобто існує підхід підходу з екологічного менеджменту з даною ситуацією), а не будь-яким механічним причинно-наслідковим зв'язком. Неможливо переоцінити важливість такого роду корпоративного екологічного менеджменту для екологічних та економічних показників компанії та економіки в цілому. Якщо компанія зможе збільшити свої економічні успіхи шляхом прогресивного управління навколишнім середовищем, вона зіткнеться з меншими внутрішніми та зовнішніми корпоративними конфліктами розповсюдження, і тому стане прикладом для інших.

Тому взаємозв'язок між захистом навколишнього середовища та економічним успіхом має розглядатися більш ретельно, і їх явну інтеграцію слід проводити більш систематично. У цьому сенсі корпоративне управління навколишнім середовищем є концепцією, яка допомагає менеджерам систематично зосереджуватися на підприємницьких заходах, щоб зменшити вплив на навколишнє середовище компанії в найбільш економічно ефективному порядку.

Виникла дві думки про вплив корпоративної охорони навколишнього середовища на економічний успіх. Деякі вважають, що сучасний рівень корпоративної охорони навколишнього середовища часто суперечить іншим бізнес-цілям, зокрема підвищенню економічного успіху. Це постулатне відношення показано на рис. 2 рядком ES0-E-F-D. Починаючи з певного рівня економічного успіху (наприклад, певної вартості акціонера ES0) кожна діяльність із захисту навколишнього середовища зменшить економічний успіх [2, с. 459].

Очікується, що негативний маргінальний вплив на економічний успіх збільшиться. Нижче точка D на малюнку 2, економічний успіх 0 і обсяг захисту навколишнього середовища EP0, компанія стає збитковою.

Інші вважають, що сучасний рівень корпоративної екологічної захищеності не тільки економічно а також те, що охорона навколишнього середовища, яку практикує компанія, навіть має позитивний ефект на її економічний успіх (наприклад, точка А, а отже, ES* на рис. 2 досягається з кількістю EP* охорони навколишнього середовища). Однак ніхто не вірить в те, що невизначена кількість заходів щодо запобігання забрудненню все ще збільшить економічні показники. Чисті мінімальні вигоди від захисту навколишнього середовища будуть зменшуватися (спочатку вибирати «низькоплідні плоди») і рано чи пізно збільшені природоохоронні зусилля будуть відображати чисті витрати (точка А на рис. 2).

Існує декілька причин для різних поглядів на взаємозв'язок між екологічними показниками та економічним успіхом. Сприйняття чистого компромісу може спричинити почуття, що існують економічні перешкоди для корпоративного захисту навколишнього середовища, що фірма не здатна скористатися економічними можливостями через сильну увагу до короткотермінового прибутку чи чистого незнання.

Більшість галузей з певним рівнем впливу на навколишнє середовище стикаються з економічними стимулами для певної міри охорони навколишнього середовища. Управлінські завдання потім включають два взаємопов'язаних виміри:

1. Вибір оптимального рівня екологічних показників, який потенційно призводить до найвищого економічного успіху (E*);

2. Отримання високого рівня екологічної продуктивності за найнижчих можливих витрат для реалізації максимальний економічний успіх.

Таким чином, ми можемо припустити, що запропоновані функції не лише відображають сприйняття зв'язку між екологічними та економічними показниками, але також представляють якісні відмінності в управлінських рішеннях. Одна відповідь на питання про те, коли чи бути підприємству екологічним, полягає в тому, що це залежить від виду екологічного менеджменту, який встановлюється в компанії. Верхня крива показує хороше управління навколишнім середовищем, матеріалізоване як за вартістю, так і за рахунок ринкових прибутків, тоді як нижня крива відображає слабке (неефективне) управління (характеризується дорогими технологіями кінцевої технології та ін.). Оскільки компанія на верхній кривій на рис. 2 керує захистом навколишнього середовища економічно кращим чином, ніж компанія на нижній кривій, схил A-B-C лещівший ніж E-F-D через нижчі граничні витрати на охорону навколишнього середовища для другої компанії. Таким чином, криві вказують на те, що економічний успіх залежить від того, яким чином застосовується екологічний менеджмент, і наскільки добре він враховує конкретну ситуацію компанії. Крім того, на криву можуть впливати інші зовнішні та внутрішні фактори компанії, такі як специфічні обставини галузі, технології, розмір компанії тощо.

Насправді описані функції можуть бути не такі, які показано в нашій моделі. Фіксовані витрати на охорону навколишнього середовища, наприклад, витрати, пов'язані з встановленням системи управління навколишнім середовищем, призведуть до «кроків» у функції витрат. Те ж саме може мати місце і для доходів, наприклад, через різкі зміни попиту при передачі порогової вартості для екологічних показників (наприклад, за рахунок збільшення зображень, сертифікації, етикетки продуктів тощо) [3, с. 176].

Кілька факторів можуть призвести до зсуву кривої вправо (пунктирна крива на рис. 2). Розвиток екологічно чистих технологій зменшує граничні витрати на охорону навколишнього середовища з часом, зміни споживчих переваг підвищують ринкові прибутки від хороших екологічних показників, регулюючі зміни заохочують гарну екологічну ефективність, нове введення екопродукції великим продавцем тощо.

З такою інтерпретацією модель пропонує широкий діапазон можливих економічних наслідків між кривою ESo-E-F-D та кривою ESo-A-B-C на рис. 2. Популяція фірм може бути десь в просторі між двома кривими. Таким чином, не дивно, що емпіричні дослідження дають дуже різні результати. Вибір різних зразків з широкого кола компаній, що поширюються між цими кривими, може призвести до суперечливих результатів щодо зв'язку між екологічними зусиллями та економічними показниками, якщо вибірки не будуть дуже великими. Крім того, криві можуть різнитися як

з часом, так і між країнами або континентами та галузями, які аналізують різні групи компаній.

Висновки і пропозиції. Основні питання відображені в даній ствтаті, зосереджуються на важливому елементі розуміння зв'язку між корпоративними екологічними показниками та економічними показниками і проливають певну легкість до суперечливих емпіричних результатів у цій галузі досліджень. По-перше, екологічні показники можуть змінюватися на певному рівні економічного успіху. Точка В на рис. 2 відображає той же економічний успіх, що і пункт ESo. Різниця в тому, що один рівень економічного успіху відображає екологічну неосвітчиність, тоді як інший рівень являє собою високий ступінь екологічної відповідальності.

По-друге, економічний ефект корпоративного захисту навколишнього середовища може відрізнятися при певному рівні екологічної ефективності. Наприклад, в ЕР* економічний успіх може варіювати від А до Е, де А являє собою ситуацію, коли потенційні економічні вигоди від поліпшення стану навколишнього середовища повністю реалізуються, тоді як Е являє собою ситуацію, коли неефективне управління навколишнім середовищем погіршує економічну ефективність порівняно з початковий рівень ESo.

По-третє, співвідношення між економічними та екологічними показниками або, іншими словами, питання про те, коли вона платить бути зеленим, залежить не тільки від зовнішніх змінних компанії, але це істотно залежить від внутрішніх змінних, на які впливає управління. Управлінські якості, помірковані співвідношенням між екологічними та економічними показниками та перевагою в екологічних показниках, не обов'язково призводять до конкурентних переваг. Екологічний менеджмент, а також питання про те, як досягнуто певний рівень екологічної ефективності, стає додатковою пояснювальною змінною, яка була знехтувана у відповідних дослідженнях кореляцій, які варто вирішити. У результаті стає вирішальним питання: який вид екологічного менеджменту є гарним екологічним менеджментом?

Запропонована модель структуризації відносин між економічними та екологічними показниками передбачає два набори наслідків: по-перше, для дослідників, які хочуть здійснити емпіричні дослідження, і, по-друге, для управління компанією. Обидва комплексу наслідків ґрунтуються на тому, що економічний успіх компанії в першу чергу залежить від виду, а не від обсягу природоохоронних заходів.

Список літератури:

1. Бродський Ю. Б., Булуй О. Г. Оцінка економічної ефективності сільськогосподарських підприємста // Вісн. Держ. агроекол. ун-ту. – 2007. – № 1. – С. 210–217.
2. Основи економічних знань: Навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 543 с.
3. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. М. Дякіна. – К.: Міжнар. екон. фундація, 2002. – 704 с.

Петренко В.С.
Херсонский государственный университет

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВМЕСТНЫХ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В этой статье исследуются различные взгляды на эффективную деятельность совместных аграрно-экологических и аграрно-экономических предприятий и различий в их эмпирических исследованиях, а также изложена теоретическая база для объяснения общежития существующих взглядов. Утверждается, что не только уровень экологических показателей или управления окружающей средой является результатом экономического развития. Представленная модель дает практические последствия для эмпирических исследований и управления совместными аграрными предприятиями. Исследования и деловая практика должны сосредоточиться не только на общих корреляциях а больше на причинно-следственных связях экологической эффективности, то есть влияния различных подходов на экологический менеджмент и экономические показатели.

Ключевые слова: корпоративное управление окружающей средой, экологические показатели, экономические показатели, экологическая действие.

Petrenko V.S.
Kherson State University

ECONOMIC AND ECONOMIC EFFICIENCY OF ACTIVITIES OF JOINT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
In this article various views on the effective activity of joint agro-ecological and agrarian-economic enterprises and differences in their empirical research are researched, as well as a theoretical basis for explaining the coexistence of existing views. It is argued that not only the level of environmental indicators or environmental management is the result of economic development. The presented model provides practical implications for empirical research and management of joint agrarian enterprises. Research and business practice should focus not only on general correlations, but more on causation of environmental efficiency, that is, the impact of different approaches to environmental management and economic performance.
Keywords: corporate environmental management, environmental indicators, economic indicators, ecological action.

УДК 336.1

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Підхомний О.М., Журба О.Ю.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено історію функціонування місцевих фінансів в зарубіжних країнах. З метою виявлення проблемних аспектів при проведенні реформ проаналізовано специфіку їх здійснення в таких країнах, як США, Німеччина, Данія, Греція, Канада. На основі зарубіжного досвіду узагальнено позитивні та негативні сторони функціонування систем місцевих фінансів, а також визначено шляхи вдосконалення процесу формування та виконання місцевих бюджетів в Україні. Визначено основні передумови посилення фінансової незалежності адміністративно-територіальних одиниць від центральних органів влади.
Ключові слова: місцеві фінанси, бюджет, місцеве самоврядування, бюджетна система, реформування місцевих фінансів.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми вдосконалення місцевих фінансів, формування місцевих бюджетів і використання їхніх коштів зростає у зв'язку зі змінами, які стосуються місцевого самоврядування. В сучасній Україні назріла необхідність справжньої, а не декларативної фінансової децентралізації для повнішого та ефективнішого задоволення потреб населення в кожному регіоні. Ефективність фінансової системи України може бути досягнута за умови забезпечення фінансової спроможності та фінансової самостійності окремої території, тому оптимізація функціонування місцевих бюджетів і водночас зміцнення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, є важливим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місцевих бюджетів повсякчас перебувають у полі зору науковців і практиків, їх розгляду присвячені праці І.П. Адаменка, М.І. Деркача, М.В. Литвина, Л. Михайлишина, Р.О. Стефранчука., О.А. Музики-Стефанчука, В.В. Руденка, Л.В. Панасюк, С.В. Слухай та інших. У наукових працях О.Д. Василика, О.П. Кириленко, В.І. Кравченка, Ю.В. Пасічника та інших значна увага приділена процесам формування коштів місцевих бюджетів та напрямкам використання цих коштів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної потреби. У статті буде вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає у комплексному дослідженні теоретичних положень формування та функціонування системи місцевих фінансів у зарубіжних країнах та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення формування та функціонування місцевих фінансів в Україні.

Формування цілей статті. Основні цілі статті полягають в дослідженні окремих питань, пов'язаних із місцевими бюджетами, бюджетними системами в деяких державах та визначення можливості застосування зарубіжного досвіду формування і функціонування місцевих фінансів в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день відбувається зростанням значення світових тенденцій до децентралізації як влади на місцевих рівнях, так і процесу організації системи місцевих фінансів. Безперечно, фінансове забезпечення адміністративно-територіальних утворень має вирішальне значення у розвитку міст та задоволенні економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших потреб місцевого населення. При цьому, процеси формування і використання фінансових ресурсів різних територіаль-

них громад не є універсальними. У кожній країні та на окремих територіях в її межах під впливом історичного розвитку та різноманітних політичних, економічних та інших чинників сформувалися свої принципи та особливості організації місцевих фінансів [1].

Аналізуючи світовий досвід організації місцевих фінансів, варто звернути увагу на те, що ключовими компонентами бюджетної системи будь-якої країни є її структура, особливості формування взаємозв'язків між окремими її рівнями, організації міжбюджетних відносин, визначення кола повноважень місцевих органів влади.

Принципи, що закладені в основу побудови бюджетної системи, безпосередньо обумовлені такими факторами як форма державного устрою та особливості адміністративно-територіального поділу відповідної країни. Відповідно до зазначених чинників в теорії організації бюджетних відносин сформувалось декілька підходів. Так, залежно від характеру взаємодії між рівнями бюджетної системи, ступеня автономії регіональних та місцевих органів влади в сучасній практиці міжурядових фінансових відносин виділяють дві основні концепції їх організації: бюджетний федералізм і бюджетний унітаризм [2].

Що стосується бюджетного федералізму, то він якнайповніше відповідає необхідності суб'єктів федерації забезпечити свою автономію у формуванні і розподілі власних фінансових ресурсів, та водночас дозволяє забезпечити єдність загальнодержавних інтересів та інтересів населення, що проживає на окремих територіях суб'єктів федерації чи муніципальних утворень, тому дана концепція була покладена в основу побудови бюджетної системи федеративних країн. Основними принципами бюджетного федералізму є: чітке розмежування сфер діяльності та напрямків витрат між рівнями бюджетної системи; незалежні джерела фінансування бюджетів кожного рівня та самостійне прийняття рішення про напрямки використання коштів; рівноправність суб'єктів місцевого самоврядування у фінансових відносинах з центром; договірно-правові форми організації міжурядових відносин з активною роллю регіональної та місцевої влади [3]. Модель бюджетного федералізму у кожній країні має свою специфіку, що визначається особливостями її історичного розвитку, сформованої політичної та економічної системи. Але в цілому залежно від ролі центральних органів влади у міжбюджетних відносинах і ступеня їх впливу можна виділити два типи моделей бюджетного федералізму – децентралізовані та кооперативні.

Децентралізована модель бюджетного федералізму є характерною для США. При такій моделі організації міжурядових фінансових відносин забезпечується максимальна фіскальна автономія регіональних і місцевих бюджетів, яким надається змога призначати податки та визначати умови їх стягнення, а також вони є вільними у здійсненні запозичень на фінансовому ринку.

З іншого боку, співробітництво між різними рівнями влади є обмеженим, фінансове вирівнювання бюджетів є мінімальним, що призводить до дисбалансів у розвитку територій. При кооперативній моделі бюджетного федералізму, навпаки, зв'язки між рівнями бюджетної системи є сильними. Центральний уряд співпрацює з регіональними і місцевими бюджетами та сприяє забезпеченню єдиного рівня надання суспільних послуг на всій території країни. Така модель бюджетного федералізму притаманна багатьом федеративним країнам Європи, зокрема Німеччині та Австрії.

На противагу бюджетному федералізму, бюджетний унітаризм базується на провідній ролі центральних органів управління та високому ступені їх впливу на органи місцевого самоврядування. Функціонування бюджетної системи на принципах бюджетного унітаризму покликано забезпечувати однакових рівень надання суспільних благ на всій території держави. При цьому місцевим фінансам в цій системі відведена пасивна роль, а організація міжбюджетних відносин цілком визначається центральним урядом [2].

Слід зазначити, що застосування принципів бюджетного федералізму чи бюджетного унітаризму не є обумовленим винятково формою державного устрою. Наприклад, концепція бюджетного федералізму може бути застосована і до не федеративних держав у випадку, якщо вони мають багаторівневу структуру управління із власними інститутами прийняття владних рішень на кожному з рівнів. В багатьох унітарних країнах розпочався процес децентралізації, який включав розширення повноважень місцевих органів влади в сфері фінансово-бюджетних та міжбюджетних відносин. Цьому процесу сприяло прийняття у 1985 р. Європейської хартії про місцеве самоврядування, в основу якої покладено засади бюджетного федералізму [4].

Результатом зазначених тенденцій у сфері місцевих фінансів та міжбюджетних відносин стало формування нового змішаного типу організації міжбюджетних фінансових відносин, який поєднав у собі принципи як бюджетного унітаризму, так і бюджетного федералізму. Слід відзначити той факт, що змішаний тип міжбюджетних відносин став характерним для більшості розвинених країн. У той же час, у кожній країні збереглися свої особливості організації місцевих фінансів, що створює певні труднощі у формалізації основних засад організації місцевих фінансів в зарубіжних країнах.

Однією з вдалих спроб здійснити класифікацію 19 країн ОЕСР в залежності від підходів до організації міжбюджетних відносин, особливостей застосування принципів бюджетного федералізму, співвідношення функцій органів влади на різних рівнях бюджетної системи було дослідження, проведене Г. Х'юзом та С. Смітом [3]. На нашу думку, класифікація, запропонована даними дослідниками, є достатньо вичерпною і може бути застосована і до інших країн (табл. 1).

Слід відзначити, що сформована система організації бюджетів та міжбюджетних відносин не є усталеною, а постійно розвивається і вдосконалюється. Найбільш характерною тенденцією при цьому є постійний рух в напрямку підвищення децентралізації управління як у розвинених країнах, так і країнах з перехідною економікою.

Рівень децентралізації місцевих бюджетів необхідно розглядати як з точки зору частки їх доходів у загальних доходах державного (зведеного) бюджету, так і з позиції співвідношення між витратами місцевих бюджетів та витрата-

ми державного (зведеного) бюджету. При цьому при аналізі показника доходів можна обмежитися розглядом тільки податкових надходжень, як основної складової доходів бюджетів. Рівень децентралізації місцевих бюджетів, як за доходами, так і за витратами, у країнах ОЕСР значно відрізняється. Найменша децентралізація місцевих бюджетів серед аналізованих країн характерна для Греції та Португалії, а найвища – для Канади, Данії, США.

Таблиця 1

Групування країн за особливостями організації їх місцевих фінансів, запропоноване Г. Х'юзом та С. Смітом [3]

Групи	Особливості організації місцевих фвнвнсів	Країна
1	Значна самостійність та широкі податкові повноваження регіональних і місцевих органів влади	США, Канада, Австралія, Японія, Великобританія
2	Особливо висока частка місцевих бюджетів у фінансуванні соціальних витрат	Данія, Норвегія, Фінляндия, Швеція
3	Високий рівень автономності бюджетів у поєднанні із розвиненою системою їх співробітництва	Нічеччина, Австрія, Швейцарія
4	Порівняно найменша автономія місцевих бюджетів, значна фінансова залежність регіонів від центрального бюджету	Франція, Греція, Італія, Бельгія, Надерланди, Португалія, Іспанія, Польща

Слід відмітити, що частка муніципальних витрат у загальних державних витратах коливається в межах від 5,5% до 61,5%, тоді як частка податкових доходів муніципальних органів у податкових доходах держави знаходиться в межах від 4% до 52%. Інакше кажучи, в усіх аналізованих країнах частка державних витрат, що має фінансуватися з місцевих бюджетів, перевищує відповідну частку доходів місцевих бюджетів у загальних податкових доходах держави. Це означає недостатність власної фінансової бази органів місцевого самоврядування для виконання делегованим їм повноважень та необхідність їх субсидування в усіх аналізованих країнах. Наприклад, в Греції частка муніципальних витрат у загальних державних витратах складає 5,5%, а частка податкових доходів муніципальних органів у податкових доходах держави – близько 4%, а в Данії майже 60% витрат відповідає лише 36% власних податкових доходів.

Характеризуючи організацію місцевих фінансів в зарубіжних країнах та рівень їх бюджетної децентралізації, варто звернути увагу і на такий показник, як рівень автономії місцевих бюджетів, який відображає ступінь самостійності органів місцевого самоврядування при формуванні джерел надходжень бюджету відповідного рівня та в процесі його виконання. Кількісно рівень автономії бюджету може бути виражений співвідношенням між сумою власних (закріплених) доходів бюджету до їх загального обсягу. Проведене дослідження показало, що в структурі власних доходів місцевих бюджетів 20 проаналізованих країн переважну частку займають податкові надходження. Тому, для характеристики рівня автономії їх місцевих бюджетів, пропонується розглядати співвідношення між податковими надходженнями та отриманими міжбюджетними трансфертами [2].

Аналізовані країни розподілені у чотири групи згідно класифікації Г. Х'юза та С. Сміта. Участь держави у місцевих бюджетах шляхом надання трансфертів відрізняється навіть в межах кожної виділеної групи країн. Наприклад, в першій групі представлені країни, в яких місцевим бюджетам надана самостійність у прийнятті рішень та розв'язанні більшості місцевих завдань. У цій же групі знаходиться Великобританія зі значним переважанням частки трансфертів держави у складі доходів місцевих бюджетів, але усі трансферти місцевим бюджетам у Великобританії мають нецільовий характер і органи місцевого самоврядування є автономними у розпорядженні даними коштами. Висновки. В сучасній практиці організації міжурядових фінансових відносин яскраво проявилась тенденція до підвищення рівня бюджетної децентралізації в усіх аналізованих країнах. З іншого боку, система організації міжбюджетних відносин в кожній країні характеризуються як різними рівнями децентралізації місцевих бюджетів за доходами і витратами, так і різним співвідношенням коштів, акумульованих з власних джерел фінансування та отриманих міжбюджетних трансфертів.

Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування на шляху інтеграції до Європейського союзу спричинені низкою зовнішніх та внутрішніх чинників, притаманних фінансовій системі держави в цілому. Розглядаючи зовнішні чинники, важливо виділити основні: становлення демократичних інститутів; економічна політика держави; розбудова фінансової системи держави [1].

Щодо внутрішніх, то це: побудова локальних фінансових систем, неефективне застосування методів фінансового менеджменту на місцях, насамперед, стратегічного менеджменту, хибне уявлення про теоретичні основи публічних фінансів, які ототожнюють з державними фінансами, нерозуміння практичних заходів фінансової політики фіскальної децентралізації тощо. Відсутнє чітке розуміння цільових установок – пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування як суспільних інституцій. Це, в свою чергу, спричинене нерозвиненістю таких інститутів, як політичні партії, лобізм, що заважає органам місцевого самоврядування ефективно виконувати демократичні представницькі функції.

Також особливо актуальними є проблеми правового характеру, які гальмують розвиток системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні. Зазначена проблема пов'язана з питанням співвідношення внутрішнього і наднаціонального правового регулювання. Адже держава в особі її центральних органів не бажає поступатися сферою повноважень органам нижчого рівня, залишаючи за собою переважну більшість найважливіших повноважень, від яких залежить якість життя мешканців територіальних громад.

Для розв'язання окреслених проблем необхідно, перш за все, внести зміни до Бюджетного кодексу України. Зокрема, стосовно:

1. Подальшого зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування;

2. Уточнення та конкретизації видатків, що здійснюються з бюджетів усіх рівнів;

3. Посилення стимулюючої складової між бюджетного регулювання;

4. Удосконалення порядку надання субвенцій на використання інвестиційних проектів;

5. Визначення особливостей застосування програмно-цільового методу та визначення основних засад із запровадження середньострокового планування;

6. Підвищення ефективності управління місцевими фінансами, посилення контролю та відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства;

7. Забезпечення прозорості процесу формування та виконання місцевих бюджетів.

Крім того, програми розвитку областей і регіонів обов'язково мають включати заходи, спрямовані на:

1. Подолання стану депресивності;

2. Розв'язання проблем у соціальній сфері, охороні здоров'я, освіті;

3. Ліквідацію безробіття та створення додаткових робочих місць;

4. Збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів;

5. Забезпечення високої продуктивності виробництва, розвитку виробничого потенціалу на сучасній та високотехнологічній основі.

Причому, однією з найважливіших складових залучення інвестицій в економіку регіонів є поліпшення інфраструктури територій. Тобто території мають бути готовими до приходу інвесторів. З огляду на це важливою є робота місцевих органів виконавчої влади з ширшого залучення зовнішніх ресурсів, у тому числі іноземних інвестицій, кредитних коштів.

Також з метою наближення України до Європейського союзу в галузі місцевого самоврядування необхідно доопрацювати з урахуванням потреби наближення законодавства України до законодавства Європейського союзу у сфері фінансів місцевого самоврядування та Європейської хартії місцевого самоврядування проект закону про місцеві податки і збори.

Завершення реформування між бюджетних відносин потребує переходу до довгострокової системи фінансового вирівнювання, зорієнтованої на подолання фіскальних дисбалансів виключно між бідними і багатими територіями шляхом виведення з системи між бюджетних відносин тих адміністративно-територіальних одиниць, які спроможні функціонувати на засадах самофінансування [3].

Головним джерелом для формування стратегічної політики держави щодо розбудови фінансової системи місцевого самоврядування має стати використання світового досвіду. Кожній країні властиві свої специфічні риси, структура виробництва, моделі регулювання економіки і важелі розвитку фінансової системи. Вони реалізуються в різних умовах, приводять до різних наслідків.

Це обумовлено логічністю економічної доцільності принципів ефективного розвитку, процесами глобалізації. Але слід зазначити, що оскільки немає абсолютно подібних країн, то до запровадження іноземного досвіду в процесі інтеграції України до Європейського союзу в галузі місцевого самоврядування слід підходити диференційовано, не вдаючись до копіювання співвідношення джерел і форм, а використовувати лише основні засади, принципи, ключові фактори, адекватні заходи, прийняті для конкретних умов України [2].

Отже, основною проблемою розвитку системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування є відсутність системного, цілеспрямованого, чітко орієнтованого стратегічного напрямку реформування системи державного правління в Україні. Виходячи з цього, подальший пошук шляхів оптимізації системи місцевих фінансів в Україні потребує врахування світової тенденції до розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері фінансово-бюджетних та міжбюджетних відносин, впровадження міжнародних стандартів бюджетного процесу та звітності про виконання бюджету, їх прозорості та доступності для суспільства є одним із першочергових заходів. Орієнтуючись на країни Європейського Союзу, сьогодні повинна бути сформована нова ідеологія бюджетного процесу, спрямована на результат, а не процес, тобто виконання визначених завдань і отримання конкретних результатів на засадах ефективного використання ресурсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проблема вдосконалення місцевих фінансів, формування місцевих бюджетів і використання їхніх коштів зростає у зв'язку зі змінами, які стосуються місцевого самоврядування. В сучасній Україні назріла необхідність справжньої, а не декларативної фінансової децентралізації для повнішого та ефективнішого задоволення потреб населення в кожному регіоні. Використання бюджетних коштів місцевих бюджетів безпосередньо пов'язане з виконанням державою та органами місцевого самоврядування покладених на них завдань, найважливішими з яких є регулювання суспільного відтворення, задоволення потреб населення, управління державою, забезпечення охорони правопорядку, функціонування національної оборони, охорона навколишнього середовища, здійснення міжнародного співробітництва тощо.

Однією з проблем розвитку місцевих фінансів в Україні є обмежений фінансовий ресурс, який не повною мірою забезпечує виконання повноважень, делегованих державою місцевим органам влади. Окрім необхідності перегляду податкової бази для збільшення власних доходів місцевих бюджетів, існує потреба у підвищенні ефективності та результативності використання тих бюджетних ресурсів, які існують на сьогодні. Зокрема, це стосується фінансування бюджетних установ. Метод планування бюджету на один рік, який використовують сьогодні, стримує ефективне управління бюджетом та прийняття стратегічних рішень щодо розвитку міста.

Аналіз проблем функціонування місцевих бюджетів базового рівня бюджетної системи, а також теорії та практики існування бюджетних систем в країнах з ринковою економікою дає змогу зробити висновки щодо здійснення заходів, спрямованих на покращання умов формування місцевих бюджетів:

1. Необхідно чітко розподілити компетенції щодо розв'язання конкретних завдань між цен-

тральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування, і поступово здійснювати перехід до децентралізації державних фінансів;

2. Необхідно вдосконалити механізм фінансового вирівнювання місцевих бюджетів. Практика показала, що такий метод регулювання місцевих бюджетів як вилучення надлишків бюджетних коштів до бюджету вищого рівня та застосування індивідуальних підходів до встановлення нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів має багато недоліків: він не тільки негативно впливає на дохідну базу місцевих бюджетів, а й позбавляє місцеві органи влади стимулів до збільшення своїх доходів. Спираючись на зарубіжний досвід, необхідно створити спеціальні бюджетні фонди фінансового вирівнювання територій. А перерозподіл доходів між бюджетами одного рівня доцільно було б здійснювати з урахуванням податкової спроможності територій та мінімального рівня, до якого повинні вирівнюватись фінансові можливості цих територій;

3. Необхідність покращення економічного обґрунтування (за допомогою розробки нормативів) і визначення розмірів дохідних джерел місцевих бюджетів;

4. Необхідно здійснити розширення економічної самостійності регіонів і в подальшій децентралізації державних фінансів безпосередньо пов'язано з кардинальними змінами структури зведеного бюджету України;

Отже, сучасна система функціонування системи місцевих фінансів за рахунок переважно місцевих податків і зборів в Україні не відповідає загально визначеним світовою практикою критеріям самодостатності й економічної доцільності. Місцеві податки і збори, їхні ставки не враховують реальних можливостей платників. Це негативно позначається на дотриманні принципів єдності, повноти, достовірності, гласності, прозорості бюджетного устрою України в цілому. Усе це переконує, що реорганізація системи місцевих фінансів має бути спрямована насамперед на забезпечення фінансової бази місцевого самоврядування, як однієї з найважливіших умов ефективної діяльності територіальних громад та утворених ними органів місцевого самоврядування. Пріоритетним має бути наповнення сільських, селищних, міських бюджетів шляхом збільшення власних доходних джерел.

Головним джерелом для формування стратегічної політики держави щодо розбудови фінансової системи місцевого самоврядування має стати використання світового досвіду. Кожній країні властиві свої специфічні риси, структура виробництва, моделі регулювання економіки і важелі розвитку фінансової системи. Вони реалізуються в різних умовах, приводять до різних наслідків. На сьогоднішній день відбувається зростанням значення світових тенденцій до децентралізації як влади на місцевих рівнях, так і процесу організації системи місцевих фінансів.

Список літератури:

1. Руденко В. В. Зарубіжний досвід фінансування місцевого самоврядува-ння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buktoloka.cv.ua/index. php?option =comcontent&view=article&id=115%3A2011-01-12-10-15-12&catid=13%3Apublications&Itemid =16&lang=uk
2. Журба О. Ю. Фінансування місцевих бюджетів зарубіжних країн та доцільність його застосування в Україні / Журба О. Ю.// Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України: зб. матеріалів І-шої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 23–25 квітня 2015 р.) – Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2015. – С. 61–64.
3. Слухай С. В., Гончаренко О. В. Зарубіжний досвід організації місцевих фінансів // Фінанси України. – 2006. – № 7. – С. 12.
4. Європейська Хартія місцевого самоврядування від15 жовтня1985 року // Місцеве самоврядування. – 1997. – № 1–2. – С. 90–94.

Пидхомный О.М., Журба О.Ю.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ МЕСТНЫХ ФИНАНСОВ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследована история функционирования местных финансов в зарубежных странах. С целью выявления проблемных аспектов при проведении реформ проанализирована специфика их осуществления в таких странах, как США, Германия, Дания, Греция, Канада. На основе зарубежного опыта обобщены позитивные и негативные стороны функционирования систем местных финансов, а также определены пути совершенствования процесса формирования и выполнения местных бюджетов в Украине. Определены основные предпосылки усиления финансовой независимости административно-территориальных единиц от центральных органов власти.

Ключевые слова: местные финансы, бюджет, местное самоуправление, бюджетная система, реформирование местных финансов.

Pidkhomnyy O.M., Zhurba O.Yu.
Ivan Franko National University of Lviv

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMING AND FUNCTIONING OF SYSTEM OF LOCAL FINANCES AND HIS USE IS IN UKRAINE

Summary
The article investigates the history of functioning of local finance in foreign countries. In order to identify problematic aspects during the implementation of reforms, the specifics of their implementation in the countries such as the USA, Germany, Denmark, Greece, Canada have been analyzed. On the basis of foreign experience, the positive and negative aspects of the functioning of local finance systems are summarized, as well as ways of improving the process of formation and implementation of local budgets in Ukraine. The basic preconditions of strengthening of financial independence of administrative-territorial units from the central authorities are determined.
Keywords: local finances, budget, local self-government, budget system, reform of local finances.

УДК 338

ПОНЯТТЯ СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Полянко В.В., Татарин А.Ю.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрито суть та зміст внутрішнього та зовнішньог о середовищ, визначено основні компоненти підприємства як внутрішньої системи, охарактеризовано взаємозалежність кожного її елемента; подано детальний розподіл зовнішнього середовища та розписано всі групи факторів прямого та непрямого впливу. У підсумку виявлено зв'язок між двома середовищами, взаємозалежність між ними. А також зазначено основні методи аналізу та моніторингу як внутрішніх складових підприємства, так і впливу зовнішніх факторів.
Ключові слова: зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, місія, цілі, структура, технологія, макросередовище, мікросередовище, моніторинг, SWOT-аналіз, PEST-аналіз.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах ринкового середовища, будь-яке підприємство являє собою систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів, які взаємодіють один з одним, встановлюючи необхідні тісні зв'язки між собою для досягнення спільної мети. Разом з тим підприємство – не просто система, а відкрита система, тобто воно є складовою частиною зовнішнього середовища, в якому створюється, функціонує та розвивається.

Кожне підприємство виступає суб'єктом ринкових відносин, яке здійснює свою діяльність в межах складного та динамічного середовища. З огляду на це, підприємства повинні постійно усвідомлювати новий характер змін в довкіллі і ефективно на них реагувати. В той же час самі підприємства генерують зміни в зовнішньому середовищі, виготовляючи нові види товарів і послуг, впроваджуючи нові види сировини, матеріалів, енергії, устаткування, технологій тощо. Розуміння сильних та слабких сторін підприємства, здатність пристосовувати своє внутрішнє середовище до змін зовнішнього оточення – основна умова успіху в бізнесі та інших сферах життєдіяльності. Більше того – це умова виживання і розвитку. У зв'язку з цим проблема управління внутрішнім середовищем та пристосування його до факторів зовнішнього впливу ніколи не втратить своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день все більше і більше вчених зосереджують свою увагу на питаннях формування ефективного внутрішнього середовища та його оптимального пристосування до умов зовнішнього конкурентного світу. Зокрема, серед них варто виділити В.В. Стадника [16], Г.В. Осовську [13], В.О. Василенка [3], І.В. Черниша [17], Й.С. Завадського [9], В.В. Величка [4] І.М. Бойчика [10], В.І. Гринчуцького [10], в працях яких визначено та розроблено результативну методику формування й розвитку підприємства як системи.

Мета дослідження. Метою статті є теоретичне дослідження сутності внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства, визначення їх взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із системним підходом до управління кожне підприємство – це відкрита система, цілісність і життєздатність якої забезпечується елементами, з яких вона формується. Сукупність цих елементів становить внутрішнє середовище підприємства. Його проектування і створення відбувається з огляду на специфіку діяльності суб'єкта господарювання, кола споживачів, ринкової кон'юнктури, умов господарювання, конкуренції на ринку та ін. [1, с. 131].

Одне з найпоширеніших і найбільш вживаних визначень внутрішнього середовища належить В. О. Василенку, який зауважив, що внутрішнє середовище – це сукупність чинників, що створюються і контролюються підприємством [2, с. 201].

Загалом, важко не погодитись із таким твердженням, однак, на нашу думку, таке визначення не зовсім повно висвітлює сутність поняття. Ми пропонуємо трактувати внутрішнє середовище як сукупність взаємопов'язаних елементів, підсистем, компонентів і чинників, які формують основу підприємства, контролюються його керівниками та працівниками, і як наслідок, формують його довгострокову прибутковість та успішність на ринку.

Зазвичай, внутрішнє середовище формується керівниками підприємств відповідно до їх уявлень про те, які саме елементи забезпечать його ефективне функціонування і розвиток. Аналізуючи різні наукові підходи до структурування середовища, Г.В. Осовська, опираючись на думку багатьох науковців, виділяє найбільш розповсюджені теорії класифікації внутрішніх складових підприємства. До прикладу, директор Центру управління і організаційних змін (США) Річард Дафт описує внутрішнє середовище як сукупність організаційної структури, технології виробництва та корпоративної культури, яка, на його думку, найбільшою мірою формує конкурентні переваги фірми. Такі дослідники як В.А. Гришко, О.І. Донець вважають, що середовище підприємства – це структура підприємства, її ресурси та культура; інші ж до внутрішнього середовища відносять структуру, рівень розподілу праці та організаційні комунікації, тощо. Проте найбільш поширеною, все ж таки, залишається класична модель внутрішнього середовища (див. рис. 1) [3].

Згідно цієї моделі, виділяють п'ять основних складових елементів, що формують структуру внутрішнього середовища будь-якого підприємства:

1. *Місія та цілі*. Місія підприємства – це головна його зовнішня мета, основне призначення, яке визначає характер діяльності, умови господарювання, споживачів продукції та спосіб задоволення їх потреб. Місія підприємства цілях – конкретних кінцевих станах чи бажаних результатах, яких прагне досягти підприємство. Цілі в більшій мірі відносяться до внутрішніх чинників, оскільки вони направлені на внутрішнє середовище, тоді як місія – на зовнішнє [4, с. 76].

При цьому, варто зазначити, що ці два компоненти є взаємозалежними, оскільки цілі визначають основний склад місії; досягаючи їх, підприємство поступово, поетапно наближається до своєї головної мети.

2. *Структура* – це другий елемент внутрішнього середовища, що визначає склад і співвідношення його внутрішніх ланок (цехів, ділянок, відділів та інших підрозділів), які формують єдиний господарський об'єкт [5, с. 80].

Традиційно прийнято розрізняти загальну, виробничу й організаційну структури підприємства. Під загальною розуміється вся наявна структура підприємства: комплекс виробничих, обслуговуючих та допоміжних підрозділів, а також апарат управління підприємством. На відміну від загальної, виробнича структура є формою організації виробничого процесу та визначається розміром підприємства, кількістю в ньому виробничих ділянок, складів та цехів, служб та робочих місць, їх плануванням, організацією та контролем. Щодо організаційної структури, то вона виступає як сукупність пов'язаних, взаємозалежних управлінських ланок (посад, комунікаційних зв'язків тощо).

Слід зазначити, що головним призначенням будь-якої структури підприємства є забезпечення його правильного формування та ефективного функціонування у зовнішніх ринкових умовах.

3. Наступним елементом внутрішнього середовища є *завдання*. Під завданнями розуміють призначену роботу, декілька робіт чи її частину, яка повинна бути виконана раніше обумовленим способом, у визначений термін. В загальному, весь список завдань на підприємстві класифікують за трьома категоріями [5]:

– завдання по роботі з людьми (управління);

– завдання по роботі з предметами (завдання робітників);

– завдання по роботі з інформацією (завдання, що виконуються маркетологами, фінансистами та іншими спеціалістами)

4. Не менш важливою складовою будови підприємства виступає *технологія*. Технологія – це поєднання кваліфікаційних навичок робітників, обладнання, інструментів, виробничої інфраструктури та відповідних технічних знань, необхідних для раціонального перетворення всіх наявних ресурсів підприємства в продукцію.

Зміни технології вимагають змін внутрішнього середовища підприємства: використання нової технології забезпечує вищу конкурентоспроможність продукції (за якістю і за витратами). Тому підприємство повинно вчасно змінювати існуючу технологію, щоб не ослабити свої конкурентні позиції. Впровадження нової технології потребує нових знань від працівників, що зумовлює необхідність їх навчання чи перепідготовки. Деякі працівники можуть опиратися таким змінам, тому підприємство може зіткнутися з дефіцитом кадрів; нова технологія може значно змінити склад і способи вирішення управлінських за-

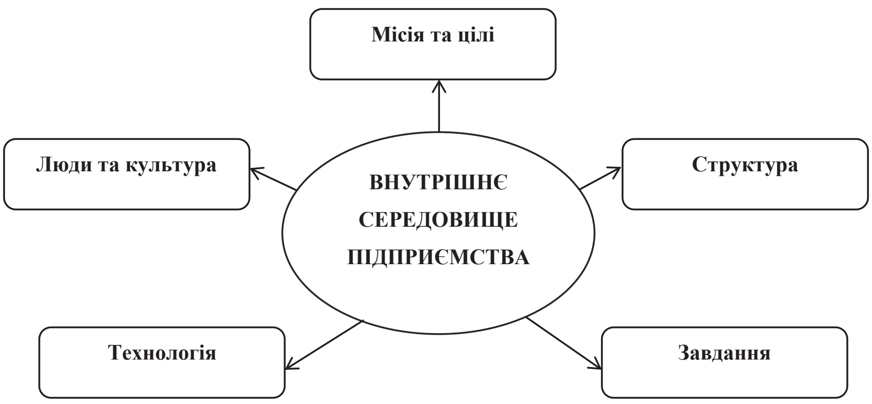

Рис. 1. Класична модель внутрішнього середовища підприємства [3]

вдань. Проте, якщо правильно її застосовувати, підприємство може досягнути якісно нового рівня розвитку [6, с. 244].

5. *Люди та культура.* Підприємство, перш за все, є групою людей, яка об'єднує всі зусилля та злагоджено працює для досягнення мети. Тому людський фактор – найважливіший фактор організації. Його роль визначається здібностями та обдарованістю працівників, їх потребами та поведінкою, знаннями та ставленням до праці, позицією, розумінням цінностей, оточенням, наявністю якостей лідера тощо [7, с. 358].

Менеджери повинні створювати для працівників такі умови, які сприяли б їх поведінці, бажаній для організації. Оскільки останнім часом значно зросла роль людського фактора в діяльності підприємства, то це зумовило необхідність формування певної організаційної культури, яка б поєднувала інтереси її працівників і створювала бажаний тип організаційних відносин. Організаційна культура забезпечує гармонізацію колективних та індивідуальних інтересів працівників, мобілізовує їх ініціативу, виховує відданість організації, поліпшує комунікаційні процеси, морально-психологічний клімат, а все це призводить до результативного виконання визначених завдань та досягнення запланованих цілей [8, с. 67].

Визначивши і охарактеризувавши значення основних компонентів внутрішнього середовища зауважимо, що всі вони становлять цілісний і злагоджений механізм, і від якості функціонування кожного буде залежати рівень успішності будь-якого суб'єкта господарювання на ринку.

Для утримання свого власного середовища у відповідності до сучасних умов господарювання підприємству слід постійно аналізувати власний стан і на основі вже отриманих результатів приймати відповідні рішення. А оскільки, підприємство є відкритою системою, і його функціонування та розвиток значною мірою залежать від зовнішнього середовища, то дуже важливо враховувати та адаптувати наявну внутрішню структуру до зовнішніх умов.

За класичним трактуванням М. Мескона, М. Альберта і Ф. Хедуорі зовнішнє середовище являє собою сукупність активних господарюючих суб'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних та міждержавних інституційних структур та інших зовнішніх чинників та факторів, що діють в оточенні підприємства і впливають на різні сфери його діяльності [7].

Як і внутрішнє середовище, зовнішнє має певну структуру і складається із чинників макро- та мікросередовищ (див. рис. 2).

Зовнішнє оточення підприємства, визначене як макросередовище складається з елементів-факторів непрямої дії. Ці фактори переважно прямо не пов'язані з конкретним підприємством, але створюють певні сприятливі або несприятливі умови для його господарської діяльності.

В більшості випадків макросередовище не носить специфічного характеру по відношенню до окремо взятого підприємства та діє на нього опосередковано. Однак ступінь впливу стану макросередовища на різні підприємства неоднакова. Це пов'язано як з відмінностями у сферах діяльності підприємства, так і з відмінностями у внутрішньому потенціалі підприємства.

Серед факторів макросередовища прийнято виділяти наступні [11, с. 64]:

– географічні: наявність природних ресурсів, їх види, ступінь освоєння й використання ресурсів, природні умови тощо;

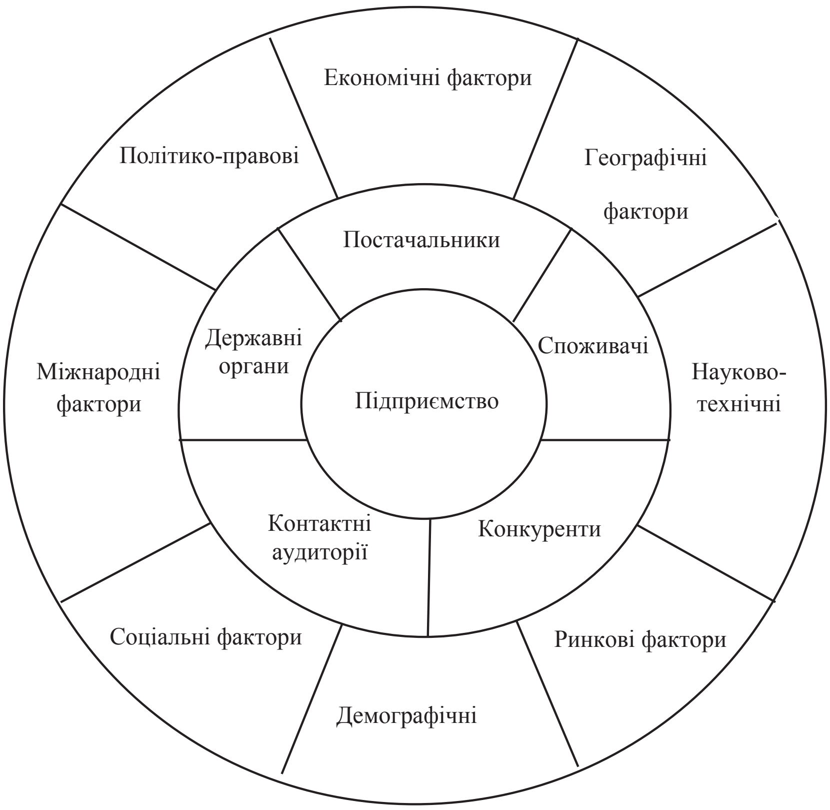

Рис. 2. Структура зовнішнього середовища підприємства [9, с. 123]

– демографічні: чисельність населення та його структура, територіальний розподіл, міграція, освіта, частка активного населення та рівень їх платоспроможності, психологічні особливості нації;

– науково-технічні: науково-технічна політика держави, рівень упровадження нової техніки та технологій, технічний рівень і якість продукції, особливості інноваційної діяльності тощо;

– економічні: ступінь державного регулювання економіки, система оподаткування, стан кредитної системи, рівень інфляції, мінімальні розміри заробітної плати та пенсій, прожиткового мінімуму;

– політико-правові: політична стабільність суспільства, взаємодія законодавчої та виконавчої гілок влади, професіоналізм політиків, наявність необхідного нормативного забезпечення: законів, норм, розпоряджень, постанов, – що встановлюють права, відповідальність, обов'язки підприємств і регулюють діяльність, включаючи обмеження на окремі її види, визначальні форми і методи тощо.

Від знання і дотримання прийнятих законів залежить правомірність господарської діяльності підприємства;

– міжнародні. Керівництво фірм, які діють на міжнародному ринку, повинне постійно оцінювати і контролювати зміни в цьому середовищі. Останніми роками посилилася конкуренція з боку іноземних фірм на українському ринку і небезпека витіснення вітчизняних виробників іноземними. Важливими показниками є конкурентоспроможність товарів іноземних виробників, обсяги експорту та імпорту, науково-технічне співробітництво, спільне підприємництво тощо;

– ринкові. Ринкове середовище є постійною небезпекою для фірми. До факторів, які впливають на успіх і провал підприємства, належать розподіл доходів населення, рівень конкуренції в галузі, кон'юнктура ринку, бар'єри проникнення на ринок тощо.

Визначений перелік факторів непрямої дії, на нашу думку, доцільно доповнити ще непередбаченими чинниками, пов'язаними з форс-мажорними обставинами: стихійні лиха, природні катаклізми, неправомірні та протиправні дії тощо.

Здійснюючи дослідження різних складових макросередовища, дуже важливо мати на увазі два моменти:

1. Всі складові макросередовища знаходяться в стані суттєвого взаємовпливу. Тому їх вивчення і аналіз необхідно виконувати комплексно, враховуючи те, як зміни відобразяться на інших складових.

2. Ступінь впливу окремих чинників макросередовища на різні підприємства є неоднаковим. Підприємство повинно визначити для себе, які із зовнішніх факторів суттєво впливають на його діяльність, скласти список тих, які є потенційними носіями загрози для нього та список тих, які можуть відкрити додаткові можливості для підприємства.

Щодо мікросередовища, то воно являє собою сукупність факторів прямого впливу на підприємство. Сюди відносять всіх учасників ринку, які безпосередньо контактують з підприємством. Серед його основних чинників прийнято виділяти споживачів, постачальників, посередників, конкурентів, контактні аудиторії тощо.

Першою групою впливу в ринковому середовищі є *споживачі*. Це окремі особи, домогосподарства, а також корпоративні підприємства, які використовують товари та/або послуги підприємства-виробника для задоволення своїх потреб [10, с. 95].

Споживач – це фактично основна причина функціонування кожного підприємства, адже метою кожного суб'єкта ринку є задоволення потреб споживачів і на базі цього вже й отримання прибутку.

Аналіз споживачів, здійснюється з метою складання профілю тих, хто купує продукт, який реалізовується підприємством. Вивчення покупців дозволяє краще з'ясувати те, який продукт в найбільшій мірі прийматиметься, на який об'єм продажів може розраховувати підприємство, та й взагалі чи покупці прихильні до продукту, на скільки можна розширити коло потенційних клієнтів, що чекають продукт в майбутньому тощо.

Другою групою впливу мікросередовища є *постачальники*. Як правило, це суб'єкти господарювання, які забезпечують надходження необхідних для функціонування підприємства видів ресурсів, основними з яких виступають сировина і матеріали, енергія, устаткування і технології, фінансові та інформаційні ресурси, робоча сила тощо.

Не менш важливим чинником мікросередовища виступають *конкуренти*. Це особи, група осіб, фірма, підприємство, що змагаються в досягненні ідентичних цілей, в прагненні володіти тими ж ресурсами та благами, сегментом, займати таке ж та, навіть, краще положення на ринку [7, с. 135].

Конкуренція є рушійним стимулом розвитку, вдосконалення, модернізації, оновлення кожного підприємства, адже всі прагнуть зайняти максимально вигідну позицію не тільки на ринку, але й у свідомості кожного споживача. Саме конкуренти задають підприємству критерії, які необхідно удосконалювати. Дослідження конкурентів, з якими доводиться боротися за ринок, займає важливе місце в стратегічному управлінні. Воно повинно бути спрямоване на те, щоб виявити слабкі й сильні сторони конкурентів і на базі цього будувати свою стратегію конкурентної боротьби.

Наступним чинником впливу мікрооточення є *посередники* – юридичні та фізичні особи, які допомагають підприємству просувати, розподіляти та продавати товари на ринку. До них належать: торговельні посередники; фірми-спеціалісти з питань організації руху товарів; агентства, що надають різного роду послуги (транспортні, логістичні, складські).

П'ятим чинником прямої дії виступають так звані *контактні аудиторії*, тобто будь-яка група людей, яка проявляє реальний чи потенційний інтерес до діяльності підприємства або може справити на неї певний вплив. В. В. Липчук подає розширену класифікацію даної групи, до якої відносить [12, с. 79]:

– фінансові кола – це ті контактні аудиторії, які впливають на здатність підприємства забезпечувати себе капіталом. До цієї групи належать банки та інші кредитні установи, інвестиційні компанії, брокерські фірми і акціонери.

– контактні аудиторії засобів інформації – являють собою організації, що поширюють новини, статті та коментарі. Це телекомпанії, радіостанції, газети і журнали. Керівник зацікавлений у створенні сприятливого образу підприємства в засобах масової інформації за рахунок реклами власної готової продукції, публікації статей, про підприємство, зокрема, про благодійну діяльність;

– контактні аудиторії державних установ. Підприємство повинно враховувати всі зміни, що відбуваються в державній сфері і виробляти адекватну реакцію на них;

– контактні аудиторії цивільних груп – спілки споживачів, захисники навколишнього екологічного середовища, представники релігійних, національних меншин, профспілки тощо. З метою створення і підтримки сприятливого образу підприємства в цих групах доцільно здійснювати постійні контакти з ними або враховувати побажання стосовно господарюючого суб'єкта;

– місцеві контактні аудиторії – навколишні мешканці та їх громадські організації. Підприємство повинно детально стежити за ставленням публіки до його товарів та власної діяльності. Для взаємовідносин з місцевими контактними аудиторіями підприємству доцільно мати від-

повідального за зв'язки з громадськістю, якому необхідно бути присутнім на зборах її членів і взаємодіяти з представниками місцевих органів законодавчої та виконавчої влади;

– внутрішні контактні аудиторії – власні робітники і службовці підприємства, керуючі, а також добровільні помічники. Як правило, якщо власні робітники і службовці позитивно налаштовані по відношенню до свого підприємства, це ставлення поширюється і на інші контактні аудиторії. Для цього підприємству доцільно видавати інформаційні бюлетені, щоб своєчасно інформувати власних працівників щодо актуальних проблем виробництва.

Звісно, кожна визначена група поданої класифікації контактних аудиторій справляє значний вплив на функціонування та розвиток підприємства. Та ми не можемо погодитись з врахуванням внутрішніх контактних аудиторій до чинників зовнішнього середовища, так як персонал – це один із головних елементів внутрішнього середовища, який формує основу та базу структури будь-якого суб'єкта. Тому доцільно б було не враховувати останній чинник до складу зовнішнього оточення.

В будь-якому випадку, поданий розподіл факторів прямого впливу дуже важливий і його варто завжди враховувати у процесі діяльності підприємства з метою завчасного виявлення змін та прийняття ефективних адаптаційних рішень, шляхом оперативного реагування на динамічність середовища. І оскільки зовнішнє середовище є складним та гнучким, то для кожного підприємства необхідним є його постійний аналіз. Такий аналіз може здійснюватись на основі використання різних методів дослідження зовнішніх факторів. Серед основних, найбільш поширених, слід зазначити:

– зовнішній моніторинг – метод, що передбачає постійне спостереження за середовищем та відслідковування змін, що в ньому відбуваються.

– SWOT-аналіз – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для підприємства можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами) та слабкостями, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій підприємства [11, с. 99].

– PEST-аналіз (political, economic, social, technological factors) полягає в ідентифікації й оцінюванні політичних, економічних, соціально-культурних та технологічних чинників.

Дані методи є найбільш використовуваними у практиці і за правильного та ефективного їх впровадження підприємство матиме змогу вибудувати оптимальну внутрішню систему, гнучку по відношенню до зовнішніх факторів.

Висновки. Отож, підводячи підсумки слід зазначити, що залежно від форми, розмірів, виду діяльності, сегменту ринку та інших важливих чинників кожне підприємство повинно мати чітко визначений і сформований внутрішній механізм. При цьому кожен елемент внутрішнього середовища має не тільки доповнювати інші складові компоненти, а й ефективно пристосовуватись до змін різноманітних факторів зовнішнього середовища. Адже оптимально сформоване внутрішнє середовище є запорукою успіху суб'єкта господарювання у зовнішніх умовах. І для більш ефективного прийняття важливих рішень та отримання максимального результату від функціонування, необхідним є здійснення постійного моніторингу та аналізу як внутрішніх складових підприємства, так і зовнішніх факторів впливу на його діяльність.

Список літератури:

1. Стадник В. В. Менеджмент: Навчальний посібник [Текст] / В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К.: Академвидав, 2003. – 464 с.
2. Василенко В. О. Стратегічне управління: Навчальний посібник [Текст] / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – К.: В-тво ЦУЛ, 2003. – 396 с.
3. Осовська Г. В. Менеджмент організації: Навчальний посібник [Текст] / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К.: Кондор, 2005. – 860 с.
4. Чубукова О. Ю. Адаптація системи управління економічної безпеки підприємства / О. Ю. Чубукова. – К.: АртЕк, 2015. – № 2.
5. Гринчуцький В. І. Економіка підприємства: Навчальний посібник [Текст] / В. І. Гринчуцький, Е. Т. Карапетян, Б. В. Погріщук. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.
6. Черниш І. В. Аналіз теоретико-методологічних положень впливу чинників внутрішнього середовища на організацію управління підприємством, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність / І. В. Черниш, Н. Ю. Ананевич // Полтавський національного технічний університет ім. Юрія Кондратюка. Економіка Криму, 2013. – № 3. – С. 75–79.
7. Мескон М. Х. Основи менеджменту: Навчальний посібник [Текст] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі. – М.: Дело, 2-е видання, 2001. – 800 с.
8. Завадський Й. С. Менеджмент: Навчальний посібник [Текст] / Й. С. Завадський – К.: В-тво Європейського університету, 2001. – 542 с.
9. Стадник В. В. Менеджмент: Навчальний посібник [Текст] / В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К.: Академвидав, 2003. – 464 с.
10. Дикань В. Л. Стратегічне управління: Навчальний підручник [Текст] / В. Л. Дикань, В. О. Зубенко, О. В. Маковоз, І. В. Токмакова та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 272 с.
11. Бойчик І. М. Економіка підприємства: Навчальний підручник [Текст] / І. М. Бойчик. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
12. Липчук В. В. Маркетинговий аналіз: Навчальний підручник [Текст] / В. В. Липчук. – К.: Академвидав, 2008. – 216 с.

Полянко В.В., Татарин А.Ю.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОНЯТИЕ СРЕДЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта суть и содержание внутренной и внешной сред, определены основные компоненты предприятия как внутренной системы, охарактеризованы взаимозависимость каждого ее элемента. Во второй части статьи представлены детальное распределение внешней среды и расписано все группы факторов прямого и косвенного воздействия. В итоге выявлена связь между двумя средами, взаимозависимость между ними. А также указаны основные методы анализа и мониторинга как внутренних составляющих предприятия так и влияние внешних факторов.
Ключевые слова: внешняя среда, внутренняя среда, миссия, цели, структура, технология, макросреда, микросреда, мониторинг, SWOT-анализ, PEST-анализ.

Polyanko V.V., Tataryn A.Yu.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

CONCEPT OF ENVIRONMENTAL FUNCTIONING OF ENTERPRISE

Summary
The article reveals the essence and content of the internal and external environment. Defined the main components internal system of a company, described the interdependence of each component. In the second part of the article contains detailed distribution of the external environment and painted all groups factors of direct and indirect effects. As a result, found an association between the two environments and the interdependence between them. And also outlines the methods of analysis and monitoring of both internal components of enterprise and external factors.
Keywords: external environment, internal environment, mission, goals, structure, technology, macro, microenvironment, monitoring, SWOT-analysis, PEST-analysis.

УДК 657.432(043.2)

ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Попович О.В., Якимчук Ю.В.
Національний авіаційний університет

Досліджено теоретичні питання щодо організації обліку та контролю дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками. Запропоновані заходи щодо удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, контроль, поточна, безнадійна, сумнівна дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку підприємства не спроможні ефективно контролювати дебіторську заборгованість при розрахунках з покупцями, яка займає вагому частку в оборотних активах, що спричиняє кризу неплатежів. Проблема неплатежів за товари, роботи, послуги пов'язана здебільшого з відсутністю майнової відповідальності покупців за невиконання своїх договірних зобов'язань. Наявність у суб'єктів господарської діяльності значних розмірів дебіторської заборгованості знижує ліквідність його активів, що негативно впливає на фінансову платоспроможність, а також вилучає грошові кошти.

Саме тому необхідність удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками займає особливе місце в управлінні підприємством.

Аналіз досліджень та публікацій останніх років. Проблеми обліку розрахунків з покупцями та замовниками знайшли висвітлення у працях таких українських науковців, як Ф.Ф. Бутинець, Т.В. Гончаренко, О.Г. Лищенко, Г. Нашкерська, Я.В. Сливка та ін. Та зарубіжних вчених,таких як Д. Стоун, К. Хітчинг, Р.К. Мертон, Д.В. Хорн, Б. Едвардс. Проте ряд питань досі залишаються недостатньо вивченими, що зумовило актуальність даного дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукової літератури дозволило зробити висновок, що вирішення основних проблемних питань у аспекті розрахунків з покупцями та замовниками, носить лише теоретичний характер. Відсутні реальні, впроваджені методи покращення стану обліку та контролю розрахунків з покупцями та замовниками.

Мета статті. Виходячи з проблеми недостатнього висвітлення в сучасній літературі питання контролю розрахунків із покупцями та замовниками, ми вирішили проаналізувати існуючі механізми та методи контролю для виявлення найбільш оптимального підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній час дебіторська заборгованість є одним з найбільших негативних явищ в економіці. Велика сума заборгованості, яка існує між підприємствами, призводить до сумнівно відомої кризи неплатежів. Криза неплатежів призводить до гальмування розвитку ринків, на яких працюють підприємства, платіжна криза є значною проблемою у національній економіці в цілому.

Дебіторська заборгованість з покупцями та замовниками виникає при реалізації підприємством товарів (робіт, послуг) на умовах відстрочки платежу. Звичайно, надання покупцям комерційного кредиту наражає на ризик неповернення дебітором боргу. Однак, кредитування споживачів значно збільшує обсяги продажу, що спонукає підприємство продавати продукцію на умовах відстрочки. На цьому етапі підприємствам треба бути обачними, це пояснюється невиконанням фінансових зобов'язань контрагентів,порушенням нормального циклічного процесу, пов'язаного з перетворенням такого активу в грошові кошти і, як наслідок, погіршенням платоспроможності.

Відхилення фактичної оборотності заборгованості покупців від договірної може бути результатом:

– неефективної роботи відповідних осіб зі стягнення заборгованості;

– труднощів у стягненні з покупців суми дебіторської заборгованості в установлений період, незважаючи на зусилля підприємства повернути в оборот свої кошти;

– фінансових труднощів у покупців [4].

Якщо перша причина може бути усунена керівництвом підприємства, то дві інші пов'язані з якістю та ліквідністю дебіторської заборгованості.

Отже, розглянемо найбільш ефективні методи удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками, а саме: впровадження системи контролю, створення резерву сумнівних боргів, метод системного аналізу, метод автоматизації.

Впровадження системи контролю, моніторингу процесу розрахунків з покупцями та замовниками дозволить звести до мінімуму ризики пов'язані з реалізацією дебіторської заборгованості. Одна з найважливіших особливостей контролю, яку слід враховувати в першу чергу, полягає в тому, що контроль повинен бути всеосяжним. Контроль розрахунків з покупцями та замовниками не може залишатися прерогативою виключно контролера чи контрольної служби. Всі відповідальні особи, які задіяні в реалізації розрахунків з дебіторами повиннні здійснювати контроль як невід'ємну частину своїх посадових обов'язків, навіть якщо це не відображено в їх посадових інструкціях. В залежності від мети та цільової направленості, для перевірки стану розрахунків можна використати наступні види контролю: ревізія, аудит, тематична перевірка, розслідування, службове розслідування.

Для контролю дебіторської заборгованості необхідно [4]:

1) контролювати стан розрахунків з покупцями при відстроченій (простроченій) заборгованості;

2) відслідковувати економічний стан клієнтської бази;

3) стежити за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості (значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємства);

4) контролювати кількість та розміри дебіторської заборгованості наданої на особливих умовах.

Професор Василюк М.М. вказує, що для забезпечення платоспроможності, ліквідності, прибутковості підприємства шляхом створення ефективного механізму контролю дебіторської заборгованості передбачає виконання таких основних етапів контролю дебіторської заборгованості [3]:

– на першому етапі слід визначити заплановані нормативні показники;

– другий етап включає проведення оцінки існуючих показників діяльності підприємства;

– третій етап є зіставленням нормативних та фактичних показників;

– реалізація четвертого етапу базується на аналізі відхилень та виявленні джерел їх формування. Це найбільш трудомісткий та важливий етап контрю, бо містить аналітичні дані щодо збоїв процесу діяльності.

Для вивчення стану дебіторської заборгованості у розрахунках з покупцями та замовниками, рекомендовано використати детальну класифікацію методів контролю, який складатиметься з наступних кроків:

1) аналіз дебіторської заборгованості підприємства у попередньому періоді;

2) формування принципів кредитної політики відносно до покупців продукції;

3) визначення можливої суми фінансових коштів, які інвестуються в дебіторську заборгованість по товарному та споживчому кредиту;

4) формування системи кредитних умов;

5) формування стандартів оцінки покупців і диференціація умов надання кредиту;

6) формування процедури інкасації дебіторської заборгованості;

7) забезпечення використання на підприємстві сучасних форм фінансування дебіторської заборгованості;

8) побудова ефективної системи контролю за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості [3].

Зарубіжні економісти-аналітики пропонують такі методи контролю розрахунків з покупцями та замовниками:

– чітко визначати термін прострочених залишків на рахунках дебіторів і порівнювати цей термін з нормами в галузі, показниками конкурентів та даними минулих років;

– періодично переглядати граничну суму реалізації продукції, виходячи з фінансового стану клієнтів;

– якщо виникають проблеми з одержанням грошей, вимагати заставу на суму, не меншу, ніж сума на рахунку дебітора;

– використовувати установи, які стягують борги;

– реалізувати дебіторську заборгованість факторинговій компанії (вважається крайнім методом).

Також, задля уникнення статусу безнадійної заборгованості підприємству, постає питання про необхідність створення резерву сумнівних боргів, вибір методу його нарахування термінів та базою нарахування.

Відповідно до абз. 2 п. 4 П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» під безнадійною дебіторською заборгованістю розуміють поточну дебіторську заборгованість, щодо якої є впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності [2].

Абзац 7 п. 4 П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» визначає, що сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої є невпевненість її погашення боржником [2].

Формування резерву сумнівних боргів зумовлено принципом обачності, відповідно до якого методи оцінки, що застосовуються у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

Обачність – це застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства (абз. 2 ст. 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XIV) [1].

Процедура нарахування резерву сумнівних боргів надзвичайно важлива. Адже вона надає можливість, з одного боку, об'єктивно, без безпідставного завищення оцінити активи підприємства, з іншого – неупереджено, на підставі чітких розрахунків, відобразити витрати підприємства, що в остаточному підсумку вплине на визначення фінансового результату діяльності за звітний період. Вибір методу досить сильно впливає на кінцеві показники, тому перед вибором методу потрібно ретельно проаналізувати ситуацію на підприємстві.

У П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» встановлено два методи визначення резерву сумнівних боргів:

1) за методом абсолютної суми сумнівної заборгованості;

2) за методом застосування коефіцієнта сумнівності.

При застосуванні методу абсолютної суми сумнівної заборгованості резерв визначається шляхом оцінки платоспроможності окремих дебіторів. У цьому випадку підприємство має проаналізувати наявну поточну дебіторську заборгованість на предмет наявності сум сумнівної заборгованості. Надалі на загальну суму виявленої сумнівної заборгованості створюється резерв сумнівних боргів, який і відображається в бухгалтерському обліку.

За методом застосування коефіцієнта сумнівності визначення суми резерву ґрунтується на статистичних розрахунках (обчисленні відповідного коефіцієнта). За П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» передбачено три способи розрахунку коефіцієнта сумнівності [2].

1) визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході. Для цього підприємству спочатку потрібно проаналізувати, яка частина доходів, нарахованих у попередніх періодах, не оплачена покупцями. Підприємство на свій розсуд може встановити строк. Після цього обчислюється коефіцієнт сумнівності шляхом ділення суми безнадійної дебіторської заборгованості на суму чистого доходу від реалізації сумарно за обрані періоди;

2) класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення. Для використання цього підходу потрібно насамперед провести класифікацію дебіторської заборгованості за строками її непогашення. Період непогашення підприємство визначає самостійно. У разі застосування цього способу величина резерву сумнівних боргів на дату балансу має дорівнювати величині сумнівних боргів на ту саму дату;

3) визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3–5 років. Спочатку визначається сума списаної безнадійної заборгованості за обраний період, а потім обчислюється її питома вага у загальній сумі дебіторської заборгованості на початок періоду.

Використання другого методу не залежить ні від яких зовнішніх чинників, тобто підприємство в будь-якому випадку, обравши цей спосіб нарахування резерву зможе контролювати цей процес та стежити за його реалізацією. Щодо першого методу, то тут є деякі особливості, що стосуються саме зовнішніх чинників, доцільно об'єднати два методи нарахування резерву сумнівних боргів у єдиний та обов'язковий для всіх підприємств метод із застосуванням коефіцієнта сумнівності, спосіб розрахунку якого підприємства вже будуть обирати самостійно та при появі інформації щодо неплатоспроможності клієнта-боржника, навіть якщо заборгованість по ньому ще не визнана сумнівною, скореговувати резерв сумнівних боргів і визнавати його борг сумнівним.

Все це допоможе підприємствам вдосконалити управління дебіторською заборгованістю, послабити негативні наслідки списання безнадійних боргів та вплинути на попереднє прийняття рішення щодо співробітництва з непорядними контрагентами.

Доцільно застосовувати методи системного аналізу, зокрема, метод аналізу ієрархії. Підприємство обирає коло потенційних дебіторів, аналізує їх фінансові показники, визначає узагальнюючий показник для кожного підприємства. За результатами проводить ранжування і далі приймає рішення щодо подальшої співпраці з обраними контрагентами.

А з метою удосконалення обліку дебіторської заборгованості з покупцями та замовниками при її автоматизації, пропонується здійснювати наступні заходи:

– звіряти в електронній формі взаємні вимоги та зобов'язання і знайти найбільш раціональні способи погашення взаємної заборгованості;

– проводити взаємозаліки, поступово скорочуючи обсяги заборгованості;

– надавати знижки покупцям за скорочення термінів погашення заборгованості, щоб спонукати їх оплатити рахунку до встановленого терміну оплати;

– вводити штрафні санкцій за прострочення платежу;

– своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості (значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування);

– винаходити можливості збільшення кількості замовників з метою зменшення масштабу ризику неоплати.

Всі ці методи поліпшать облік та контроль дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками.

Висновки та пропозиції. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити такі основні висновки:

1. На сьогоднішній час склалася ситуація, коли на підприємствах ураховуються величезні суми дебіторської заборгованості, а діючі заходи керівництва щодо її погашення залишаються неефективними та не дають потрібного результату. Отже, не виникає сумніву необхідності подальших пошуків удосконалення системи управління дебіторською заборгованістю в цілому і, зокрема обліку та контролю.

2. Найбільш ефективні методи удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками, є: впровадження системи контролю, створення резерву сумнівних боргів, метод системного аналізу, метод автоматизації.

Вважаємо, що запропоновані практичні рекомендації поліпшать облік та контроль дебіторської заборгованості у розрахунках із покупцями та замовниками.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: Затверджено Міністерством фінансів України від 08.10.99 р. № 237 зі змінами та доповненням [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
3. Василюк М.М. Механізм управління дебіторською заборгованістю в сучасних умовах господарювання / М.М. Василюк // Економічні науки. – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 11(19). – Ч. 2. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/
4. Волковицька О.М. Механізм та інструменти контролю розрахунків з покупцями та замовниками в сучасних умовах господарювання / О.М. Волковицька // Економічні науки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/

Попович О.В., Якимчук Ю.В.
Национальный авиационный университет

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА РАСЧЕТОВ С ПОКУПАТЕЛЯМИ И ЗАКАЗЧИКАМИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы организации учета и контроля дебиторской задолженности в расчетах с покупателями и заказчиками. Предложенные меры по совершенствованию учета и контроля дебиторской задолженности в расчетах с покупателями и заказниками.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, контроль, текущая, безнадежная, сомнительная дебиторская задолженность, резерв сомнительных долгов.

Popovych O.V., Yakymchuk Yu.V.
National Aviation University

ACCOUNTING PROBLEMS OF SETTLEMENTS WITH BUYERS AND CUSTOMERS AND WAYS OF THEIR SWEEPING

Summary
The theoretical questions concerning the organization of accounting and control of receivables in calculations with buyers and customers are researched. Proposed measures to improve the accounting and control of receivables in settlements with buyers and customers.
Keywords: receivables, control, current, hopeless, doubtful receivables, reserve of doubtful debts.

УДК 336.225.673

МЕТОДИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

Пухальський В.В.
Хмельницький національний університет

У статті розглянуті категорії метод, метод фінансового контролю, метод податкового контролю в системі податкового контролю. Проаналізовані точки зору вчених і законодавчі норми по класифікації методів податкового контролю. Уточнено визначення методів податкового контролю виходячи з того, що основною формою податкового контролю виступає податкова перевірка, проведено групування методів податкового контролю залежно від того, яка податкова перевірка проводиться: камеральна; виїзна (документальна); фактична. Розкрито сутність дефініції «метод», «метод контролю» та сутність поняття «метод податкового контролю».

Ключові слова: аналіз, методи,податковий контроль, принципи, перевірка.

Постановка проблеми. Податковий контроль – це складний і обмежений у часі проведення та кількості перевіряючих, залежно від виду документальної перевірки, процес. При здійсненні цього процесу необхідно використовувати набір методів досягнення поставлених цілей. У зв'язку з цим виникає проблема правильного формування методології податкового контролю, під якою розуміють послідовність і порядок застосування окремих методів податкового контролю та її організації з метою якісного проведення податкового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку, організації та здійснення податкового контролю розроблені у фундаментальних працях В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Ф.Ноймарка, М. Алексеєнка, М. Туган-Барановського, А. Крисоватого, А. Лісового. Безпосередньо методи податкового контролю розглядали О.А. Ногіна, Г.Ю. Ісаншина, Л.К. Воронова, К.В. Хмільовська, І.І. Кучеров, Д.М. Рева, В.П. Хомутенко, О.Є. Найденко, Ю.Ф. Кваша та ін. Не зменшуючи ролі сучасних досліджень, здійснених для розвитку і удосконалення податкового контролю, можна відмітити невизначеність комплексності й змістовного наповнення такої категорії як метод податкового контролю.

Одночасно, необхідно відмітити, що у Податковому кодексі України (ПКУ), на жаль, чітко не визначені методи здійснення податкового контролю, а виокремлено способи його здійснення. Ст. 62 «Способи здійснення податкового контролю» ПКУ зі змінами від 01.03.2017 р. визначено, що до таких способів віднесено:

– ведення обліку платників податків;

– інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів;

– перевірки та звірки відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин;

– моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб або працівників платника податків [1].

Метою статті є теоретичне обґрунтування методів податкового контролю їх змісту та класифікації.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

– розкрити сутність дефініції «метод», «метод контролю»;

– розкрити сутність поняття «метод податкового контролю».

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи є похідними від форм. Кожній формі відповідають кілька методів, їх обирають залежно від конкретних завдань, що ставлять перед собою контролюючі органи. Від правильного підбору методів податкового контролю залежить його ефективність та вплив суб'єкта контролю на його об'єкт.

У зв'язку з цим в першу чергу необхідно з'ясувати, що необхідно розуміти під терміном «метод». Метод (від грец. methodos «шлях дослідження, пізнання») – система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності. Термін метод не однозначний: його застосовують у загальнонауковому, філософському значенні, у спеціально-науковому (що стосується окремої галузі науки).

У Великому тлумачному словнику метод розуміється, як: «спосіб пізнання; прийом або система прийомів; спосіб дії» [2, с. 664]. С.І. Ожегов наводить трояке розуміння терміну метод, самим влучним щодо теми дослідження є наступне – це спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення будь-чого [3]. У Філософському енциклопедичному словнику знаходимо, що під методом слід розуміти сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності [4, с. 364]. У Словнику української мови метод розглядається як прийом або система прийомів, що застосовується в будь-якій галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [5, с. 692]. Далі дослідимо визначення поняття методу контролю в спеціальній економічній літературі. Такі науковці як С.В. Бардаш [6], Н.Г. Белов [7], Л.В. Дікань [8], М.М. Мурашко [9], під методом контролю розуміють: сукупність прийомів і способів дослідження; систему способів, прийомів і принципів їх дослідження (М.Ф. Базась [10].); сукупність специфічних (методичних) прийомів (М.Т. Білуха [11], В.Ф. Максимова [12]). Аналіз публікацій свідчить про те, що в основі поняття метод контролю лежить застосування прийомів і способів, а в окремих трактуваннях ще й і принципів та методичних прийомів, під якими розуміється шляхи реалізації методів у конкрет-

но обумовлених випадках та умовах проведення контрольного заходу.

Для одержання повного уявлення про сутність методів податкового контролю варто вказати на їхні характерні риси:

перше, вони використовуються в процесі здійснення державної діяльності з контролю за дотриманням вимог податкового законодавства;

друге, здійснюються шляхом реалізації суб'єктом контролю контрольно-податкових повноважень;

третє, становлять собою зовні виражений владний контрольний вплив суб'єкта податкового контролю на підконтрольний об'єкт із метою забезпечення його функціонування відповідно до запрограмованої законодавцем моделі діяльності;

четверте, здійснюються в правовій формі;

п'яте, забезпечують різний за своєю спрямованістю вплив на підконтрольні об'єкти [13].

Головною відмінною рисою методів податкового контролю від його форм є те, що методи податкового контролю не мають самостійного значення і не можуть використовуватися відокремлено від будь-якої певної форми податкового контролю.

На думку В.М. Гаращука, який зазначає, що «будь-який метод має ззовні виявлятися у якійсь формі, жоден метод об'єктивно не може існувати сам по собі, тобто без певної форми» [14, с. 164]. Є.В. Поролло пропонує визначати методи податкового контролю як прийоми, способи або засоби його здійснення [15, с. 120], тобто в даному визначенні автор не виділяє притаманний лише податковому контролю його метод. На думку О.А. Ногіної метод податкового контролю – це сукупність прийомів, які використовуються уповноваженими органами для встановлення об'єктивних даних про повноту та своєчасність сплати податків і зборів, а також про виконання покладених на осіб інших податкових зобов'язань [16, с. 125]. А.І. Українцева під методами податкового контролю розглядає дії податкових органів (комплекс заходів), що здійснюються при проведенні податкових перевірок (виїзний і камеральної): отримання пояснень платників податків, податкових агентів і платників збору, перевірка даних обліку і звітності, огляд приміщень і територій, що використовуються для отримання доходу (прибутку) та інші [17]. Автор виділяє незначну кількість заходів, які можуть застосовувати податкові інспектори в ході податкової перевірки. К.В. Хмільовська під методами податкового контролю розуміє сукупність прийомів, які дають можливість комплексно досліджувати достовірність встановлення об'єкта оподаткування і розрахунків податків та інших податкових платежів [18, с. 36]. На думку О.П. Чернявського та В.П. Хомутенко, метод податкового контролю є сукупністю специфічних принципів, напрямків, способів і прийомів у процесі визначення законності, достовірності податкової звітності та повноти, правильності і своєчасності сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету, на основі дослідження фактичного стану об'єкта контролю [19, с. 93]. Із наведеного вище, автори розглядають метод податкового контролю як сукупність прийомів, які використовують органи контролю без їх деталізації. В той же час В.П. Хомутенко, крім прийомів додає специфічні принципи та напрямки. Щодо принципів доречно зауважити, що вони не мають жодного відношення до методу податкового контролю так, як останні не що інше як основні елементи науково-обґрунтованої системи контролю.

На нашу думку, під методом податкового контролю необхідно розуміти сукупність способів та прийомів, за допомогою яких контролюючі органи здійснюють систему заходів з метою контролю правильності нарахування, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, правильності складання та своєчасності подання податкової звітності, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. При цьому під способами здійснення податкового контролю слід розуміти сукупність дій відповідних контролюючих органів по виконанню завдань податкового контролю, які регламентовані нормами податкового законодавства, а під прийомами – спеціальні або певні дії, спрямовані на виконання конкретного контрольного завдання.

З метою деталізації терміну «сукупність прийомів і способів» необхідно провести класифікацію методів податкового контролю.

Ногіна О.А. пропонує трирівневу систему методів податкового контролю, яка включає в себе наступні види методів [16]:

– загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція, дедукція, моделювання, аналогія, статистичні методи, логічний метод, порівняльний метод і інші методи, які застосовуються при здійсненні будь-якого виду діяльності;

– спеціальні методи дослідження: перевірка документів; економічний аналіз; дослідження предметів і документів; огляд приміщень (територій) і предметів; інвентаризація; експертиза і т. д., застосування яких характерно саме для певних видів діяльності, зокрема, таких як контрольна діяльність;

– методи впливу на поведінку, осіб що перевіряються в ході здійснення податкового контролю: переконання, стимулювання, примус.

Бурцев В.В. у складі методів державного податкового контролю виділяє наступні:

– загальнонаукові методичні прийоми дослідження об'єктів контролю (аналіз, синтез, моделювання, наукове абстрагування та інше);

– власні емпіричні методичні прийоми (інвентаризація, контрольні заміри робіт, формальна і арифметична перевірки, письмовий та усне опитування і т. д.);

– специфічні прийоми суміжних економічних наук (прийоми економічного аналізу, економіко-математичні методи, методи теорії ймовірностей і математичної статистики) [20, с. 56].

Окремі автори наводять деталізацію методів податкового контролю. Так Кучеров І. до методів податкового контролю відносить формальну, логічну та арифметичну перевірку документів, юридичну оцінку господарських операцій, що відображена у документах, зустрічну перевірку, економічний аналіз, дослідження документів, допит свідків тощо [21].

Група авторів виділила такі методи здійснення податкового контролю: загальнонаукові методи (статистичний, логічний, порівняльний та інші); спеціальні методи дослідження (пере-

вірка документів); економічний аналіз; дослідження предметів і документів; огляд приміщень (територій) і предметів; інвентаризація; експертиза і так далі, застосування яких характерно саме для певних видів діяльності, зокрема таких, як контрольна діяльність; методи впливу на поведінку осіб, що перевіряються в ході здійснення податкового контролю, такі, як переконання, заохочення, примус і інші [22].

Дьомін А. В. методи податкового контролю розділив на наступні групи: методи документального контролю, методи фактичного контролю, розрахунково-аналітичні методи, інформативні методи [23, с. 118].

Група авторів Є. Поролло, О. Шохін, Л. Вороніна до методів податкового контролю відносять такі контрольні процедури як: формальна, логічна та арифметична перевірка документів; юридична оцінка господарських операцій, що відображені в документах; зустрічна перевірка; економічний аналіз (для документального податкового контролю); отримання пояснень; огляд приміщень, і територій, що використовуються для отримання доходу (прибутку); інвентаризація.

Кормільцин А. зазначає, що існують різні методи податкового контролю, а саме:

– загальнонаукові методи (статистичний, логічний, порівняльний та інші);

– спеціальні методи дослідження (перевірка документів; економічний аналіз; дослідження предметів і документів; огляд приміщень (територій) і предметів; інвентаризація; експертиза і т. д.), застосування яких характерно саме для певних видів діяльності, зокрема таких, як контрольна діяльність;

– методи впливу на поведінку осіб, що перевіряються в ході здійснення податкового контролю (переконання, заохочення, примус і ін.) [24].

Найденко О.Є. [25] методи податкового контролю класифікує на: загальнонаукові, прикладні, соціологічно-психологічні. Зокрема, прикладні методи податкового контролю (суцільний метод, вибірковий метод, комбінований метод, арифметична та методологічна перевірка, метод хронологій, метод зіставлення, моніторинг, огляд) передбачають здійснення контрольно-перевірочних заходів за допомогою документації, яку веде платник податків у процесі здійснення своє діяльності (первинні документи, податкові регістри, податкова декларація (розрахунок). Автор деталізує прикладні методи податкового контролю, хоча в даному випадку ним застосовано ємне поняття як методологія перевірки, яка має досить розгалужену структуру – це і логічна, часова структури та технологія виконання контрольних робіт і вирішення завдань.

До соціологічно-психологічних методів податкового контролю науковець відносить: заохочення працівників податкової інспекції (преміювання податкових інспекторів, які виявили великі суми податкових правопорушень у сфері оподаткування); заохочення платників податків до дотримання законодавчих норм шляхом збільшення періодичності проведення планових податкових перевірок; масово-роз'яснювальну роботу, мета якої – донести до платників податків значення їх дії для бюджету країни, наслідки їх протиправних дій; опитування як метод податкового контролю, що дозволяє податковим інспекторам виявити недоліки в роботі платника податків, на які слід звернути особливу увагу при проведенні процедури податкової перевірки [25]. Відносно масово-роз'яснювальної роботи, то це не метод, а форма податкового контролю. Опитування як метод податкового контролю в даному випадку теж недоречне, оскільки його необхідно віднести до прикладних методів податкового контролю.

Спеціальні (специфічні) та соціально-психологічні методи податкового контролю виділяє також і О. Доброскок [26].

Окремі науковці методи податкового контролю поділяють на прямі та непрямі До прямих належать такі методи податкового контролю, як: спостереження, обстеження, інспекція, інвентаризація, облік платників податків, хронометраж, експертиза. Отже, прямі методи податкового контролю передбачають використання інформації, безпосередньо пов'язаної з даними податкових декларацій, записів та інших документів, що містяться у обліку, які надає платник податків.

В свою чергу, непрямі методи податкового контролю застосовуються переважно для визначення податкових зобов'язань платника податків шляхом зіставлення інформації про діяльність платника податків, отриманої з інших, ніж його бухгалтерські документи, джерел. Так на думку [27], методи податкового контролю необхідно поділити на:

– прямі: дослідження предметів і документів платника податку; огляд приміщення (території) і предметів; інвентаризація; експертиза; обстеження; контрольний обмір; інспекція; спостереження; метод балансових узгоджень; контрольний запуск сировини у виробництво (продукції);

– непрямі: метод економічного аналізу; метод розрахунків грошових надходжень; метод контролю доходів платника податків; розрахункові методи; отримання інформації про платників податків від третьої особи; методи розрахунку грошових надходжень; метод зворотного рахунку.

Зустрічаються й інші підходи до класифікації методів податкового контролю, а саме: за джерелами інформації, що використовуються суб'єктами фінансового контролю (фактичний і документальний методи контролю); за способом здійснення контрольних повноважень вирізняються такі методи контрольної діяльності, як ревізія, перевірка, обстеження, інвентаризація та інше; залежно від ступеня охоплення перевіркою облікової документації платника податків може бути проведена суцільна або вибіркова перевірка документів.

Таким чином, у економічній літературі існує значна кількість класифікаційних ознак методів податкового контролю. Ми погоджуємося з думкою вище наведених поглядів і вважаємо, що в основі методів податкового контролю повинні бути покладені загальнонаукові та власні, вироблені практикою, прийоми і способи податкового контролю.

Виходячи з того, що основною формою податкового контролю виступає податкова перевірка згрупуємо методи податкового контролю залежно від того, яка податкова перевірка проводиться: камеральна; виїзна (документальна); фактична.

Враховуючи те, що камеральна перевірка – це перевірка, даних, наведених у поданих звітах

та перевірка своєчасності реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних, акцизних накладних та/або розрахунків коригування до акцизних накладних у Єдиному реєстрі акцизних накладних, виправлення помилок у податкових накладних та/або своєчасність сплати узгодженої суми податкового (грошового) зобов'язання виключно на підставі даних, що зберігаються (опрацьовуються) у відповідних інформаційних базах, то окреслимо методи податкового контролю, які доречні під час такого контролю, а саме: візуальний (формальний); арифметичний; логічний; методологічний.

Візуальний метод податкового контролю націлений на перевірку заповнення всіх реквізитів, наявність підписів посадових осіб та печатки, дотримання термінів подання звітності та чи відповідає звітність формі, чинній на момент її подання.

Завдяки арифметичній перевірці виявляються помилкові записи та помилки при розрахунках, неправильне перенесення даних із додатків до декларації, неправильно проставлена кома в цифрових показниках тощо.

Логічний метод передбачає використання всіх даних, наявних у перевіряючого. Проводиться зіставлення звітних даних різних звітних періодів, використовується логічна залежність одних даних від інших, взаємна ув'язка показників, відображених в розрахунках з різних видів податків протягом однакових періодів.

За результатами арифметичної та логічної перевірок встановлюються суми доплатити (зменшення).

Методологічні методи дозволяють встановити правильність застосування ставок податку, підстав для застосування пільг, дотримання порядку заповнення (дані вписані в ті рядки, графи, додатки).

Камеральна податкова перевірка є досить ефективним методом податкового контролю, який дозволяє вирішувати його завдання, а результати такої перевірки можуть стати приводом до наступних видів перевірок.

Виїзна (документальна) податкова перевірка проводиться податковими органами за місцезнаходженням (юридичною адресою) платника податків і передбачає обов'язкову перевірку первинних бухгалтерських документів, що передбачено пп. 20.1.8 ПКУ, де зазначено, що органи ДПС під час проведення перевірок мають право вивчати та перевіряти первинні документи, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку, інші регістри, фінансову та статистичну звітність, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів. Дана перевірка відрізняється від камеральної насамперед глибиною. Вона проводиться за період діяльності, що слідує після проведення попередньої документальної перевірки.

Виїзна (документальна) перевірка неможлива без застосування методів документального контролю. Документальний податковий контроль полягає в дослідженні суті господарських операцій і господарської діяльності, за даними первинних документів, облікових записів в реєстрах обліку та звітності, в яких вони знайшли відображення. Прийоми документального податкового контролю поділяються в залежності від перевірки окремого об'єкта чи перевірки декількох документів, які відображають одну і ту ж або декілька господарських операцій. Перевірка окремого документа проводиться, як правило за допомогою формальної, логічної перевірки, перевірки документів за змістом. Перевірка документів, які відображають одну і ту ж господарську операцію або взаємопов'язані операції контролюються зустрічним шляхом, взаємним контролем або шляхом письмового запиту.

Остання ґрунтується на праві податкових органів визначати суми податків, що підлягають внесенню платниками податків до бюджету (державні позабюджетні фонди), розрахунковим шляхом на підставі наявної у них інформації про платника податків, а також даних про інших аналогічних платників податків.

Формальна перевірка це – перевірка документів, за їх формою. В даному випадку перевіряють чи заповнені всі реквізити документа, чи перекреслені вільні рядки, відповідність підписів, штампів, печаток, дозвільних підписів, чи допущені виправлення в документах і яким способом вони виправленні.

Значна кількість документів в обліку з розрахунків за податками і зборами потребує підрахунків. Правильність здійснення розрахунків посадовими особами перевіряє податковий інспектор застосовуючи логічний спосіб контролю. Таким шляхом перевіряється правильність не тільки підрахунків і розрахунків, але встановлення цін на продукцію і послуги.

В сучасних умовах господарювання виникають специфічні, нетипові господарські операції, звідси виникають питання стосовно не тільки правильного відображення їх у обліку, але законності їх здійснення. Документальний метод податкового контролю націлений на перевірку повноти відображення та законності здійснення господарських операцій з метою обрахунку податків. Саме завдяки даному методу встановлюють чи не суперечить зміст господарської операції чинному законодавству та порядку відображення їх в обліку. Крім бухгалтерських документів перевіряється правильність і законність складання не бухгалтерських документів і в першу чергу укладання договорів.

Найбільш ефективний засіб документального контролю є зустрічна перевірка. В межах зустрічної перевірки розглядаються три варіанти:

– проводиться звірка оригіналу з першою та другою копіями;

– перевіряються операції, які відображаються в одних і тих же документах, але зберігаються в різних підрозділах підприємства;

– перевіряються документи, які створені і зберігаються третіми особами.

Наступний метод тісно пов'язаний з попереднім і представляє собою взаємну перевірку первинних документів та реєстрів обліку. Первинні документи є основним джерелом формування облікової інформації. Від їх якості залежить повнота формування даних у податковій звітності. До кожного регістра обліку повинні додаватись первинні документи та підстава на їх складання. Така перевірка проводиться в хронологічному порядку.

Завершальним способом документального контролю є перевірка звітності. В податковому

контролі використовують два способи перевірки звітності: камеральна (рахункова) перевірка; документальна перевірка звітності.

Камеральна перевірка описана вище. Документальний метод перевірки податкової звітності – базується на застосуванні первинних документів та реєстрів обліку, з залученням головної книги. Насамперед проводиться звірка відповідності даних головної книги з даними зазначеними у податковій звітності. Якщо ці дані між собою не співпадають, то податковий інспектор проводить суцільну перевірку первинних документів і реєстрів обліку, оскільки підставою для складання бухгалтерських записів є первинні документи. Від своєчасності, повноти їх оформлення залежить правильність формування податкової звітності.

Економічний аналіз спрямований на комплексне вивчення і дослідження фінансово-господарської діяльності контрольованого об'єкта з метою виявлення податкових правопорушень і злочинів (техніко-економічні розрахунки; групування і узагальнення; економічний аналіз планових, фактичних і звітних даних).

Отже, стосовно документального податкового контролю доречно виділити наступні прийоми:

– формальна, логічна і арифметична перевірка документів;

– юридична оцінка господарських операцій, відображених в документах;

– зустрічна перевірка;

– оцінка правильності відображення даних первинного обліку в бухгалтерських проводках;

– перевірка податкової звітності;

– економічний аналіз (розрахунково-аналітичні методи).

Група методів фактичного податкового контролю об'єднує в собі методи, пов'язані з контролем результатів фінансово-господарської діяльності та виконанням платником податків його обов'язків по повному, точному підрахунку податків і своєчасному їх перерахуванню до бюджету. Методи фактичного контролю включають в себе: обстеження (огляд приміщень, територій і предметів), спостереження, інвентаризацію майна платника податків (готівки, цінних паперів, розрахунків); експертизу (експертну оцінку) – експертиза якості матеріальних цінностей, достовірності документів, експертне дослідження підробок; залучення фахівця для надання сприяння в здійсненні податкового контролю; перевірку обсягів виконаних робіт (перевірка фактичного обсягу сплачених робіт): контрольний запуск сировини і матеріалів виробництва; лабораторний аналіз якості сировини і матеріалів; контрольну закупівлю, отримання пояснень (допит свідків), зіставлення даних про витрати фізичних осіб і їх доходи, хронометраж.

Обстеження, як метод фактичного контролю (пп. 20.1.11 ПКУ), застосовується до територій і приміщень, у яких розташовуються об'єкти, які підлягають оподаткуванню або використовуються для отримання доходів (прибутку) платником податків. Обстеження проводиться для перевірки відповідності документів, поданих платником податку, його представником, фактичним даним про об'єкти, що підлягають оподаткуванню, або використовуються для отримання прибутку.

Спостереження проводиться відносно дій посадових осіб платника податків.

Інвентаризація – це елемент методу податкового контролю, передбачений пп. 20.1.5 ПКУ, відповідно до якого представники податкового органу мають право вимагати від платника податків, діяльність якого перевіряється, проведення інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, цінних паперів, розрахунків з бюджетом за податками і зборами. Вона проводиться шляхом перерахунку, перемірювання, а також звірки розрахунків на підставі документів, що дозволяє уточнити дані бухгалтерського обліку.

Пп. 20.1.26 ПКУ регламентує залучення експертів до процедури податкового контролю. Експертиза проводиться в разі, коли для вирішення питань, що мають значення для здійснення податкового контролю, необхідні спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки, економіки та ін. Залучення експерта проводиться на договірних засадах та за рахунок коштів сторони, що є ініціатором залучення експерта Експертиза призначається за заявою платника податків або за рішенням керівника (або його заступника) органу державної податкової служби, в яких зазначаються: підстави для залучення експерта; прізвище, ім'я та по батькові експерта; реквізити платника податків, стосовно якого здійснюється податковий контроль; питання, поставлені до експерта; документи, предмети та інші матеріали, які подаються на розгляд експерта Орган державної фіскальної служби, керівник (або заступник) якого призначив проведення експертизи, зобов'язаний ознайомити платника податків (його представника) з рішенням про проведення експертизи, а після закінчення експертизи – з висновком експерта.

Контрольний запуск сировини і матеріалів у виробництво – досить дієвий засіб фактичної перевірки. Сам податковий інспектор даний вид контролю провести не може по тій причині, що він не володіє технологію виробництва. Тому для проведення контрольного запуску сировини і матеріалів у виробництво залучають фахівців, які знають організацію виробничого процесу, технологію виробництва продукції. Контрольна партія готується досить ретельно відповідно до її характеристик. Завдяки контрольному запуску сировини встановлюють три важливих з точки зору обліку параметри, а саме: фактичну норму списання виробничих запасів на виробництво продукції; фактичний вихід готової продукції; зворотні відходи.

Контрольний обмір, на відміну від контрольного запуску сировини, проводиться з метою встановлення фактичного обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт або обсягу незавершеного будівництва. Аналогічно, попередньому випадку, до контрольного обміру залучають фахівців, які знають будівельну справу.

Новим методом податкового контролю, що, відповідно до ст. 80 ПКУ, може використовуватись під час проведення фактичних перевірок, є хронометраж – процес спостереження за веденням господарської діяльності платника податків, що здійснюється під час проведення фактичних перевірок і застосовується контролюючими

органами з метою встановлення реальних показників щодо діяльності платника податків, яка здійснюється на відповідному місці її провадження. Однак не врегульованими Кодексом залишаються завдання, принципи та способи здійснення хронометражу податковими органами у процесі контрольно-перевірочної роботи.

Висновок. У статті з'ясовано, що податковим кодексом України законодавчо не встановлені методи податкового контролю, тобто відсутній перелік прийомів і способів в якості методів податкового контролю. У зв'язку з цим автори робіт, присвячених податкового контролю, порізному визначають методи податкового контролю. Нами проаналізовані точки зору вчених і законодавчі норми по класифікації методів податкового контролю, та на підставі проведеного теоретичного узагальнення уточнено визначення методів податкового контролю. Поряд з цим згруповані методи податкового контролю.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 23.12.2010 р. (чинний у редакції від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/nalogovyi-kodeks/.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.endic. ru/ozhegov/Metod-15619.htmlhttp://www.endic. ru/ozhegov/Metod-15619.html
4. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4 (І-М).
6. Бардаш С.В. Інвентаризація: теорія, практика, комп'ютеризація: монографія / С.В. Бардаш. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 372 с.
7. Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельскохозяйственных предприятиях: учебник для студентов с.-х. вузов / Н.Г. Белов. – М.: Статистика, 1976. – 360 с.
8. Дікань Л.В. Контроль і ревізія: навч. посібник / Л.В. Дікань. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 245 с.
9. Мурашко В.М. Контроль и ревизия хозяйственной деятельности торговых организаций / В.М. Мурашко. – К.: Вища школа, 1974. – 272 с.
10. Базась М.Ф. Теоретико-методологічні засади внутрішньогосподарського (управлінського) обліку і контролінгу: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / М.Ф. Базась. – К.: МАУП, 2007. – 240 с.
11. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: підручник / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.
12. Максимова В.Ф. Метод економічного контролю / В.Ф. Максимова // Проблеми науки. – 2005. – № 9. – С. 23–29.
13. Рева Д.М. Метод податкового контролю як спосіб контрольного впливу / Д.М. Рева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Reva.pdf
14. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
15. Поролло Е.В. Налоговый контроль: принципы и методы проведения / Е.В. Поролло. – М.: Гардарика, 1996. – 242 с.
16. Ногина О.А. Налоговый контроль: вопросы теории / О.А. Ногина. – СПб. Питер, 2002. – 160 с.
17. Украинцева А.И. Сущность, формы и методы налового контроля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=14&art=2805
18. Хмільовська К.В. Організаційні засади податкового контролю / К.В. Хмільовська // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 50–56.
19. Чернявський О.П. Організація і методика податкових перевірок: навч. посібн. / О.П. Чернявський, В.П. Хомутенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 288 с.
20. Бурцев В.В. Государственный финансовый контроль: методология и организация / В.В. Бурцев. М.: Маркетинг, 2000. – 391 с.
21. Кучеров И.И. Налоговое право России: курс лекций / И.И. Кучеров. – М.: ЮрИн-фоР, 2001. – 224 с.
22. Кваша Ю.Ф. Правовое регулирование налоговых отношений: пособие для сдачи экзамена / Ю.Ф. Кваша., А.П. Зрелов, М.Ф. Харламов. М.: 2006. С. 128.
23. Демин А.В. Налоговое право России: учеб. пособие / А.В. Демин. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2006. – С. 118.
24. Кормильцын А.С. Формы и методы налогового контроля / А.С. Кормильцын // Административное и муниципальное право. – 2008. – № 6.
25. Найденко О.Є. Податковий контроль: навч. посіб. / О.Є. Найденко. – Х.: ХНЕУ, 2012. – С. 37.
26. Доброскок О.В. Податковий контроль та його ефективність: навч. посіб. – К.: Алерта, 2012. – 238 с.
27. Касьяненко М.М. Організація роботи та управління органами державної податкової служби України: навч. посібник / М.М. Касьяненко, М.В. Гринюк, П.В. Цимбал. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001 – 229 с.

Пухальский В.В.
Хмельницкий национальный университет

МЕТОДЫ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация
В статье рассмотрены категории метод, метод финансового контроля, метод налогового контроля в системе налогового контроля. Проанализированы точки зрения ученых и законодательные нормы по классификации методов налогового контроля. Уточнено определение методов налогового контроля исходя из того, что основной формой налогового контроля выступает налоговая проверка, проведена группировка методов налогового контроля в зависимости от того, какая налоговая проверка проводится: камеральная; выездная (документальная) фактическая. Раскрыта сущность дефиниции «метод», «метод контроля» и сущность понятия «метод налогового контроля».
Ключевые слова: анализ, методы, налоговый контроль, принципы, проверка.

Puhalsky V.V.
Khmelnytsky National University

METHODS OF TAX CONTROL

Summary
The article deals with the categories method, method of financial control, the method of tax control in the system of tax control. The points of view of scientists and the legislative rules on classification of methods of tax control are analyzed. The definition of the methods of tax control is clarified based on the fact that the main form of tax control is tax audit, a grouping of tax control methods is carried out, depending on which tax audit is carried out: the office; outgoing (documentary); actual The essence of the definition of «method», «method of control» and the essence of the concept «method of tax control» is revealed.
Keywords: analysis, methods, tax control, principles, verification.

УДК 336:330.36

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Роєнко К.В., Свистун Л.А.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті визначено особливості формування фінансових ресурсів в умовах нестабільної економіки. Проведено дослідження чинників впливу на формування фінансових ресурсів підприємства. Проаналізовано фінансові результати українських підприємств за останні роки та внутрішні і зовнішні джерела формування фінансових ресурсів. Визначено роль фінансових служб у процесах забезпечення підприємств фінансовими ресурсами.
Ключові слова: підприємство, фінансові ресурси, нестабільна економіка, власні фінансові ресурси, залучені фінансові ресурси, фінансові служби підприємства.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується нестабільністю та наростанням кризових явищ. В умовах фінансової кризи у більшості вітчизняних підприємств спостерігається дефіцит фінансових ресурсів, незначна здатність до самофінансування, відсутність дешевих зовнішніх джерел їх формування, скорочення бюджетного фінансування, нераціональний розподіл капіталу між сферами виробництва та обігу. Проблема формування та використання фінансових ресурсів набуває актуальності у період економічної нестабільності зокрема через те, що функціонування підприємств у таких умовах призводить до зменшення величини їх оборотних активів, неефективного використання наявних ресурсів, скорочення обсягів виробництва та зростання збитковості підприємств різних галузей. Основою фінансової стабільності економіки України в кризових умовах є правильне формування та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства з метою отримання достатнього обсягу доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних із формуванням та використанням фінансових ресурсів підприємств, присвятили свої праці багато вітчизняних та зарубіжних вчених, кожен з яких висловлював свою думку щодо формування фінансових ресурсів та їх використання. Зокрема, це І. В. Сіліна, Н. В. По-

гожа, С. М. Ксьондз, П. П. Гаврило, І. І. Бродська [1–3, 5–6] та ін. Проте, на сьогоднішній день, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки ці проблеми все ще залишаються актуальними, незважаючи на значний внесок дослідників.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження особливостей формування фінансових ресурсів вітчизняних підприємств в умовах сучасної нестабільної економічної ситуації, що склалася в Україні.

Виклад основного матеріалу. В українській економічній думці на сьогодні існує багато підходів до визначення економічної сутності фінансових ресурсів підприємства. Більшість науковців визначають їх як грошові доходи і надходження, грошові фонди цільового призначення, грошові ресурси підприємства. Фінансові ресурси як джерела засобів підприємства, які спрямовуються на формування його активів, по суті, представляють собою грошовий капітал, що використовується підприємством для формування власних активів і здійснення виробничо-господарської діяльності [1].

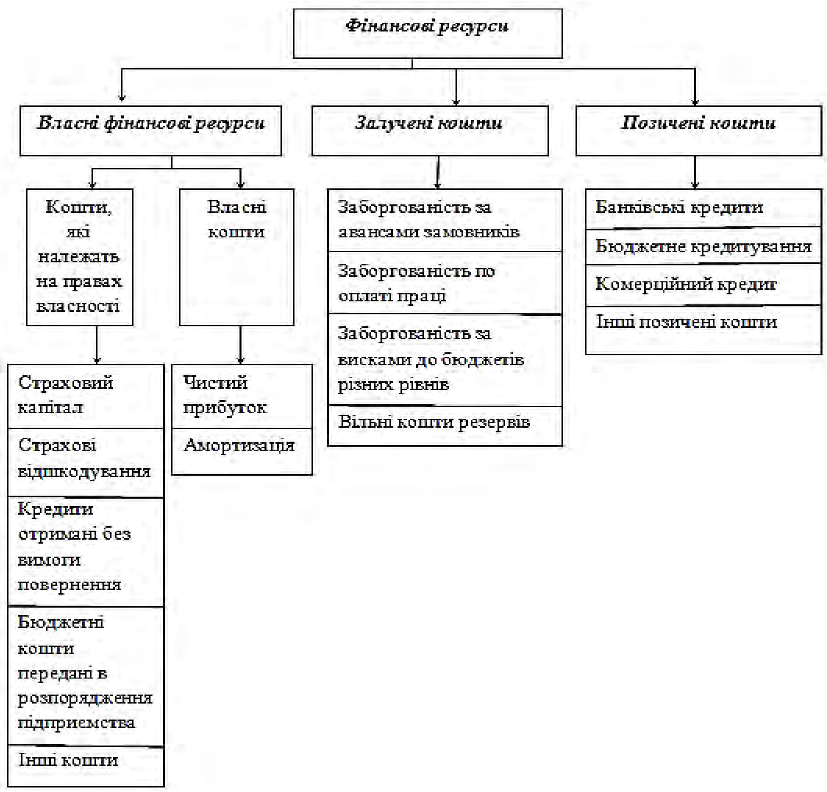

Рис. 1. Склад фінансових ресурсів підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [3]

На формування й використання фінансових ресурсів підприємств впливають різноманітні чинники, які поділяються на внутрішні – пов'язані безпосередньо з діяльністю окремого підприємства, та зовнішні – що не пов'язані безпосередньо з діяльністю підприємства, але впливають на неї (табл. 1).

Усі вище пераховані чинники мають вплив на формування й використання фінансових ресурсів через регулювання структури та потужності різноманітних фінансових джерел [2]. Якщо внутрішні чинники впливу на фінансові ресурси підприємства можуть самостійно контролювати, то на зовнішні вони не мають впливу, що призводить до проблем функціонування підприємств, адже під впливом нестабільності економіки змінюється сприятливе середовище для їх господарської діяльності. Суттєво впливає на господарську діяльність підприємств інфляція, зокрема на величину грошових потоків. При високих темпах інфляції ускладнюється процес оцінювання інвестиційного рішення; виникає додаткова потреба у джерелах фінансування: зростають відсотки на позиковий капітал і ставки дисконтування; ускладнюється використання такого джерела довготермінового фінансування, як випуск облігацій; підвищується ступінь диверсифікації інвестиційного портфеля підприємства.

Фінансові ресурси є матеріальним втіленням фінансових відносин на рівні господарських суб'єктів. До фінансових ресурсів належать усі грошові фонди і та частина грошових коштів, яка використовується підприємством у нефондовій формі (рис. 1).

В умовах економічної нестабільності структура фінансових ресурсів має забезпечити таке поєднання власних і позикових джерел фінансування, яке сприятиме зростанню рентабельності капіталу, платоспроможності, фінансової стійкості, зниженню фінансових ризиків та середньозваженої вартості фінансових ресурсів тощо. Безумовно, зростання частки власних фінансових ресурсів і самофінансування – це найкращий метод досягнення зазначених завдань.

Таблиця 1

Внутрішні та зовнішні чинники впливу на формування фінансових ресурсів підприємства

Внутрішні чинники впливу на фінансові ресурси підприємства	Зовнішні чинники впливу на фінансові ресурси підприємства
– рівень досконалості фінансової структури підприємства; – забезпечення зв'язку збутової стратегії з виробничою; – якість організації управління фінансовими ресурсами; – вибір сегментів ринку згідно з виробничими можливостями; – якість фінансового, управлінського та податкового обліку; – здійснення цінової політики, виходячи із затрат на виробництво, пошук шляхів їх зниження; – налагодження роботи з посередницькими організаціями; – загальна оцінка ефективності функціонування виробництва та узгодження її із фінансовим планом підприємства;	– інфляція; – зростання цін на ресурси; – зміна політичного курсу влади; – нововведення в правове поле; – рівень розвитку фінансового ринку; – стан економіки в цілому.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Однак вітчизняна практика показує протилежне, що можна спостерігати на рис. 2, де подано динаміку структури фінансових ресурсів підприємств України у 2012–2016 роках [4].

Дані свідчать про постійне зменшення частки власних фінансових ресурсів у вітчизняних суб'єктів господарювання і зростання їх залежності від зовнішніх джерел фінансування, що є негативним явищем, оскільки сигналізує про загальне погіршення фінансового стану українських підприємств. Загалом за 5 років частка власних фінансових ресурсів підприємств знизилась на 7,46%, а частка залучених фінансових ресурсів збільшилась на 7,22%. Фінансування більшою мірою за рахунок залучених коштів свідчить про неспроможність підприємств за рахунок власних джерел забезпечити ефективний розвиток, не допустити невиправданої кредиторської заборгованості та своєчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Це, в свою чергу, негативно впливає на ліквідність підприємства у цілому. Також перевищення позикових коштів над власними свідчить про недостатній рівень фінансової стійкості підприємств України.

У сучасних умовах діяльності промислових підприємств неможливо віддати перевагу якомусь єдиному джерелу формування фінансових ресурсів через негативні наслідки. Так, під час використання лише власних коштів виникає загроза обмеження зростання фінансового потенціалу підприємств, а використання позикових та залучених коштів у значних обсягах, з іншого боку, дійсно надає можливість виживання та прогресивного розвитку в умовах нестабільності, але й значно підвищує ступінь ризику

Рис. 2. Динаміка структури фінансових ресурсів підприємств України у 2012–2016 роках, %

Джерело: складено автором на основі [4]

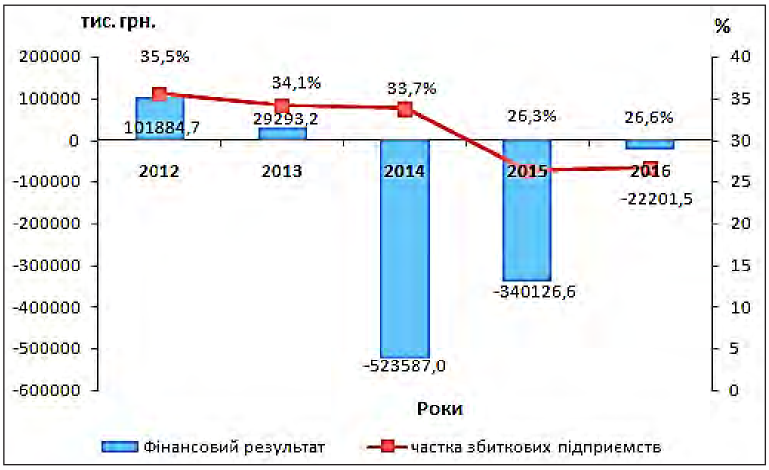

Рис. 3. Фінансові результати українських підприємств та частка збиткових підприємств за 2012–2016 рр.

Джерело: складено автором за даними [4]

Таблиця 2

Умови кредитування поточної діяльності підприємств українськими банками у 2017 році

Основні умови кредиту	Найбільші банки України				
	Ощадбанк	Укрексимбанк	Приватбанк	Укрсиббанк	Райффайзен банк Аваль
Ціль кредиту	Поповнення обігових коштів, фінансування поточної господарської діяльності Клієнта	Поповнення обігових коштів, фінансування поточної господарської діяльності Клієнта	Поповнення обігових коштів, фінансування поточної господарської діяльності Клієнта	Поповнення обігових коштів, фінансування поточної господарської діяльності Клієнта	Поповнення обігових коштів, фінансування поточної господарської діяльності Клієнта
Сума кредиту	сума запитуваного ліміту кредитування має відповідати поточним розмірам діяльності	від 50 000 до 100 000 000 грн.	Він 500 000 до 2 000 000 грн	Від 100 000 000 грн.	До 16 600 000 грн.
Термін кредиту	До 3 років	До 12 місяців	До 12 місяців	До 3 років	До 18 місяців
Валюта кредиту	UAH, USD, EUR	UAH, USD, EUR	UAH	UAH, USD, EUR	UAH
Відсоткова ставка	Від 19% в UAH, від 12% в USD, від 12% в EUR	Від 17,5% в UAH, від 8,4% в USD, від 7% в EUR	90 днів – 19%, 180 днів – 20%	Від 13,9% в UAH, від 3,9% в USD, від 3,9% в EUR	16-18%
Погашення кредиту	Щомісячно/щоквартально/ рівними частинами	Згідно з графіком за кредитним договором	обнулення кожні 90/180 днів	Згідно з графіком за кредитним договором	Згідно з графіком за кредитним договором
Забезпечення кредиту	Нерухоме та рухоме майно, майнові права, порука	Нерухоме майно, транспортні засоби, машини та обладнання, майнові права на депозит	тверда застава: наприклад, товар в обігу (коефіцієнт покриття за ринковою вартістю – 2,5)	Ліквідне майно, можливо у комбінації з майновими правами, поручительством	Нерухоме майно, транспортні засоби, машини та обладнання, майнові права на депозит

Джерело: розроблено автором

у фінансовій діяльності підприємств. Для забезпечення безперервної виробничо-господарської діяльності у кожного підприємства має бути достатній обсяг фінансових ресурсів, а їхня структура має сприяти досягненню планового рівня прибутковості, зміцненню фінансової стійкості, забезпечувати достатній рівень платоспроможності та зростання ринкової вартості загалом [5].

Власні ресурси відіграють важливу роль в організації кругообігу фондів, оскільки підприємства, які працюють на основі комерційного розрахунку і мають певну майнову та оперативну самостійність, відповідають за прийняті рішення, які дозволяють працювати рентабельно. До основних власних джерел формування фінансових ресурсів належить прибуток, але в силу кризи в економіці більшість підприємств зазнають збитків (рис. 3).

Можна констатувати, що більшість підприємств не в змозі забезпечити себе достатньою кількістю власних фінансових ресурсів через відсутність прибутку. Особливо гостро ця проблема стояла у 2016–2016 рр. Тож проблематично залучати в умовах нестабільної економіки ці кошти для формування власних ресурсів та підтримки стабільного процесу виробництва.

Власні ресурси відіграють важливу роль в організації кругообігу фондів, оскільки підприємства, які працюють на основі комерційного розрахунку і мають певну майнову та оперативну самостійність відповідають за прийняті рішення, які дозволяють працювати рентабельно. Проте, з міркувань ефективності використання фінансових ресурсів підприємству невигідно формувати власні оборотні кошти в розмірах, які перекривали б будь-яку потребу в оборотних коштах зокрема й ту, яка виникає тимчасово у збільшеному розмірі. В такому разі у підприємства у періоди зменшення потреби в оборотних коштах неминуче виникав би надлишок коштів, що призвело б до нераціонального їх використання. Тому підприємства мають вкладати в оборотні кошти мінімум власних фінансових ресурсів у розмірах, достатніх для створення лише мінімальних запасів товарно-матеріальних цінностей і витрат виробництва. Всю іншу потребу в оборотних коштах доцільно задовольняти за рахунок позикових ресурсів, головним чином – банківських кредитів на умовах строковості й поворотності [6]. Хоча і при залученні зовнішніх фінансових ресурсів у ряду підприємств виникають проблеми, пов'язані з ризиком зниження фінансової стійкості та платоспроможності, високої залежності вартості позикового капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку подорожчанням кредитних ресурсів та складності їх залучення. Умови надання підприємствам найбільшими вітчизняними банками кредитних ресурсів на поточну діяльність зображені в таблиці 2.

Як бачимо, умови кредитування багато в чому залежать від конкретного позичальника. У середньому ставка по кредиту для юридичних осіб у гривні становить 16,1%, що є достатньо високим показником, наприклад, порівняно з зарубіжною практикою. Також обов'язковою умовою кредитування є надання позичальником висококласної застави, – як правило, це нерухоме майно і транспортні засоби. Проте велика кількість малих підприємств в Україні користується орендованим майном, що не може виступати об'єктом застави, в результаті чого такі підприємства мають проблеми з кредитуванням їх бізнесу.

Істотною причиною кризового стану багатьох вітчизняних підприємств в умовах нестабільної економіки є неналежне виконання фінансовими службами покладених на них функцій, зокрема – відсутність фінансового планування (бюджетування) та аналізу, управління ризиками, роботи щодо оптимізації структури активів та пасивів тощо. Досить часто це зумовлене тим, що відповідальність за всю фінансову роботу на підприємстві покладається на бухгалтерію, а фінансові служби або взагалі відсутні, або їхні завдання є невизначеними. Також незадовільна робота фінансових служб проявляється в тому, що більшість вітчизняних підприємств є неплатоспроможними, оскільки наявних оборотних активів не вистачає для погашення поточних зобов'язань. Діяльність фінансових служб підприємства має бути сконцентрованою, головним чином, на пошуку можливих внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інвестиційних проектів, операційної діяльності та способів їх найбільш «сприятливого» залучення. Звичайно, неможливо дати однозначні рекомендації щодо вибору тієї чи іншої форми фінансування. В одних випадках фінансові ресурси слід формувати шляхом збільшення власного капіталу, в інших – на основі залучення додаткових позичок. Для одних підприємств вигідніше і є можливість використовувати внутрішні джерела фінансування, для інших – зовнішні. Отже, фінансові служби повинні визначити найприйнятніші для конкретних умов можливості фінансування.

Висновки і пропозиції. Отже, фінансові ресурси є основою функціонування підприємств різних галузей. При їх правильному формуванні та використанні в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні, фінансові ресурси повинні забезпечувати безперервне виробництво і функціонування підприємств. Тому під час формування фінансових ресурсів підприємству необхідно враховувати велику кількість як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які вимагатимуть врахування певних особливостей при формуванні величини та структури цих ресурсів. Також підприємства мають визначити правильне поєднання власних і позикових джерел фінансування, яке забезпечить їм стабільне функціонування і можливість отримання прибутків. Проте, в період нестабільної економічної ситуації підприємствам доцільно буде залучати кошти для підтримки свого функціонування та розвитку підприємства за рахунок залучених фінансових ресурсів, зокрема кредиторської заборгованості, у силу неможливості повною мірою використати власні джерела фінансування через збитковість своєї діяльності.

Список літератури:

1. Сіліна І. В. Управління фінансовим станом підприємством в кризових умовах / І. В. Сіліна, М. В. Хацер // Економіка та держава. – 2015. – № 11. – С. 85–88.
2. Погожа Н. В. Проблемні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства в умовах рецесії України / Н. В. Погожа // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 2(45). – С. 146–147.
3. Ксьодз С. М. Проблеми формування фінансових ресурсів підприємств / С. М. Ксьодз, О. В. Сапригіна // Економіка і суспільство. – 2017. – № 10. – С. 612–614.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Гаврилко П. П. Вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства на сучасному етапі розвитку економіки України / П. П. Гаврилко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2016. – № 3. – С. 131–132.
6. Бродська І. І. Проблеми формування фінансових ресурсів підприємств / І. І. Бродська // «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Вип. 7(25). Ч. 1. – 2010. – С. 184–186.

Роенко Е.В., Свистун Л.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье раскрыто содержание финансовых ресурсов и определены особенности их формирования в условиях нестабильной экономики. Проведено исследование факторов влияния на финансовые ресурсы предприятия. Проанализированы финансовые результаты украинских предприятий за последние годы и внутренние и внешние источники формирования финансовых ресурсов. Определена роль финансовых служб в процессах обеспечения предприятий финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: предприятие, финансовые ресурсы, нестабильная экономика, собственные финансовые ресурсы, привлеченные финансовые ресурсы, финансовые службы предприятия.

Roenko K.V., Svistun L.A.
Poltava National Technical University named after Y. Kondratyuk

FEATURES AND PROBLEMS OF FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INSTABLE ECONOMY

Summary
The article describes the content of financial resources and specifies the peculiarities of their formation in conditions of unstable economy. The researches of factors of influence on financial resources of the enterprise are conducted. The financial results of Ukrainian enterprises in recent years and internal and external sources of financial resources formation have been analyzed. The role of financial services in the processes of providing enterprises with financial resources is determined.

Keywords: company, financial resources, unstable economy, own financial resources, attracted financial resources, financial services of the enterprise.

УДК 657:334.7

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Романів Є.М., Дида О.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розкрито підходи до визначення сутності неприбуткових інститутів у вітчизняному законодавстві. У відповідності до того, що неприбуткові організації можуть вести як неприбуткову, так і прибуткову діяльність систематизовано ключові особливості та розглянуто специфічні ділянки бухгалтерського обліку неприбуткових організацій в Україні. Визначено, що склад об'єктів бухгалтерського обліку (активів, капіталу та зобов'язань) у неприбуткових організаціях є обмежений, що пов'язано із їх статутною діяльністю. Проаналізовано порядок визнання різних видів цільового фінансування в бухгалтерському обліку та з метою оподаткування. Досліджено підхід до оподаткування неприбуткових організацій у частині сплати ними бюджетоутворюючих податків: податку на прибуток та податку на додану вартість.
Ключові слова: бухгалтерський облік, неприбуткова організація, нецільові доходи, оподаткування неприбуткових організацій, цільові доходи, цільове фінансування.

Постановка проблеми. Суспільство на сучасному етапі його трансформацій має гостру потребу в організаціях, які вирішуватимуть на якісно новому рівні соціальні проблеми, якими не займаються суб'єкти підприємницької діяльності. Відповідно до цього в національній економіці належним чином мають функціонувати неприбуткові організації, які в провідних країнах світу здійснюють позитивний економічний та соціальний вплив на розвиток ринково орієнтованого та демократичного суспільства.

Бухгалтерський облік та оподаткування є вирішальними чинниками ефективного управління неприбутковою організацією в сучасних умовах. Саме тому дослідження особливостей та порядку обліку і оподаткування діяльності цих організацій є вкрай актуальним, що обумовлено вагомістю їх внеску у соціальний, екологічний та економічний розвиток держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток методології дослідження проблем підприємств некомерційної сфери внесли такі зарубіжні вчені: Р. Бунеєва, Б. Вейсброд, К. Арроу, Д. Есприн-Андерсен, Д. Мур, А. Бен-Нер, Ю. Фам, М. Дженсен та інші.

Вивчення проблем бухгалтерського обліку та оподаткування неприбуткових організацій займає одне з провідних місць в наукових працях ряду вітчизняних вчених, вагомий внесок серед яких зробили: В.В. Сопко, В.П. Завгородній, З.В. Задорожний, Л.Г. Ловінська, Ю.А. Кузьмінський, Я.В. Олійник, В.Н. Пархоменко, М.І. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.М. Петрук, С.В. Свірко, В.Г., Н.О. Гура, Є.І. Свідерський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, в сучасних динамічних умовах самоорганізації і проведення статутної діяльності неприбутковими організаціями необхідним є подальше комплексне вивчення та узагальнення специфічних рис обліку і порядку оподаткування цих організацій, що дозволить у подальшому чітко визначити перспективи удосконалення цієї ділянки соціально-економічних відносин.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є розкриття особливостей бухгалтерського обліку неприбуткових організацій та визначення ключових аспектів їх оподаткування в контексті останніх змін вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Неприбуткові організації називають третім сектором економіки, який функціонує поряд із державними органами і комерційними організаціями. Проте на сьогодні не існує єдиного визначення їх сутності як на міжнародному рівні, так і в Україні.

У світовій практиці термін «неприбуткова організація» вживається в американському законодавстві, в той час коли європейські країни частіше вживають термін «неурядова організація».

Таблиця 1

Визначення понять неприбуткових інститутів у вітчизняному законодавстві

Нормативно-правовий акт	Визначення поняття неприбуткових інститутів
Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV [1]	«некомерційне господарювання», яке визначається як самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.
Цивільний кодексом України від 16.01.2003 р. № 435–IV [2]	«непідприємницькі товариства», під якими згідно ст. 85 цього кодексу розуміють товариства, які не мають на меті отримання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками.
Податковий кодекс України [3] Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій» від 17 липня 2015 року № 652–VIII [5]	«неприбуткові підприємства, установи та організації» розглядаються як неприбуткові підприємства, установи та організації, які не є платниками податку на прибуток підприємств. Тобто неприбуткові організації згідно ПКУ це не вид підприємства чи організації, це особливий податковий статус, який дає право не сплачувати податок на прибуток.

Визначення трактування понять неприбуткових інститутів у вітчизняному законодавстві розглянуто у таблиці 1.

Вивчивши особливості неприбуткових організацій та підходи до визначення їх суті у вітчизняному законодавстві, можна дати таке визначення неприбутковій організації: це самостійний суб'єкт господарювання, який, маючи права юридичної особи здійснює діяльність, передбачену установчими документами, має самостійний баланс, поточні рахунки в банках, печатку, веде бухгалтерський облік, подає звітність відповідно до чинного законодавства, і не має на меті отримання прибутку.

На сьогодні, характерним є кількісне зростання неприбуткових організацій і в світі, і в Україні. Тому питання удосконалення методики бухгалтерського обліку та оптимізація оподаткування цих важливих учасників соціально-економічних відносин вимагають є особливо на часі.

З метою виконання вимог Закону України від 17.07.2015 р. № 652–VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій» (далі – Закон № 652–VIII) [5] 16 липня 2016 року набула чинності постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. № 440 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру» (далі – Постанова) [6].

Постанова визначає дії контролюючих органів та неприбуткових підприємств, установ та організацій у перехідний період, з метою встановлення відповідності установчих документів неприбуткових організацій вимогам Податкового кодексу України (ПКУ) для включення до нового Реєстру неприбуткових установ та організацій, затвердженого Постановою [6].

Оскільки неприбуткові організації є юридичними особами, вони зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність, що визначено Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XIV [4].

Бухгалтерський облік у неприбуткових організаціях є інформаційною системою, що містить вичерпні фінансові відомості про організацію як суб'єкта господарської діяльності, тобто відображає дані про їх активи, капітал, зобов'язання, господарські процеси, а також витрати, доходи, фінансові результати.

Відображення всіх кореспонденцій рахунків, організація документообігу та заповнення затверджених звітів відбувається у відповідності до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 [8; 9], а також положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

При цьому неприбуткові організації за власним рішенням можуть застосовувати як звичайний План рахунків [8], так і спрощений План рахунків бухгалтерського обліку, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 19.04.2001 р. № 186.

У неприбуткових організаціях серед активів часто немає капітальних інвестицій, дебіторської заборгованості, не визначаються відстрочені податкові активи; невелика кількість та номенклатура необоротних активів та запасів.

З огляду на це, серед рахунків активів не використовуються або практично не використовуються рахунки: 17 «Відстрочені податкові активи», 19 «Гудвіл», 24 «Брак у виробництві», 25 «Напівфабрикати», 34 «Короткострокові векселі одержані», 38 «Резерв сумнівних боргів», а також рахунки для обліку у сільському господарстві 16 «Довгострокові біологічні активи», 21 «Поточні біологічні активи», 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва»; обмежено використання рахунку 28 «Товари» (в основному для підприємницької діяльності).

Для неприбуткових організацій специфічним є придбання основних засобів за рахунок коштів цільового фінансування:

– по-перше, податок на додану вартість (ПДВ), сплачений у складі вартості основних засобів, неприбуткові організації, на відміну від комерційних підприємств, включають до первісної вартості цих основних засобів;

– по-друге, згідно з п. 18 П(С)БО 15 «Дохід» [7] цільове фінансування в цьому випадку визнається доходом протягом періоду корисного використання необоротних активів у сумі нарахованої амортизації, що докладніше розглянемо далі.

Це пояснюється тим, що в більшості випадків неприбуткові організації не є платниками ПДВ за основною діяльністю.

Особливості обліку капіталу у неприбуткових організаціях полягають насамперед у відсутності багатьох складових власного капіталу. У більшості з них використовують тільки дві складові: додатковий капітал (за винятком емісійного доходу) та прибуток, який визначається окремо від комерційної діяльності з відповідною сплатою податку на прибуток та від неприбуткової діяльності (формується у вигляді тимчасового перевищення доходів над витратами або, навпаки, збитку). Загалом неприбуткові організації не повинні мати прибутку або збитку, і навіть прибуток від комерційної діяльності має спрямовуватися на виконання завдань основної діяльності, що дає змогу не збільшувати членських та інших внесків для виконання статутних завдань такої організації [10].

Щодо інших складових капіталу, то кредитні спілки формують пайовий капітал, а окремі житлово-будівельні кооперативи (ЖБК) дотепер обліковують житловий будинок у складі статутного капіталу, що не відповідає принципам та чинній методології бухгалтерського обліку.

Відповідно до цього, практично не застосовуються рахунки власного капіталу 40 «Зареєстрований (статутний) капітал», 45 «Вилучений капітал», 46 «Неоплачений капітал» і рідко рахунок 43 «Резервний капітал».

Облік більшості зобов'язань у неприбуткових організаціях суттєво не відрізняється від комерційних підприємств: відбувається нарахування та виплата заробітної плати, відпускних та лікарняних, нарахування та сплата податків та зборів (єдине їх склад та обсяг обмежені). Обсяг розрахунків з постачальниками та іншими кредиторами за отримані активи чи послуги також у більшості випадків обмежений, і податко-

вий кредит з ПДВ за основною діяльністю вони не відображають. Окремий виняток щодо обсягу та порядку відображення становлять розрахунки з постачальниками комунальних послуг, здійснювані частиною ЖБК та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) [10].

Саме тому, серед рахунків зобов'язань не використовуються або практично не використовуються рахунки 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», 49 «Страхові резерви», 61 «Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями», 67 «Розрахунки з учасниками», рахунки класу 5 «Довгострокові зобов'язання»; обмежено використання рахунків 60 «Короткострокові позики», 62 «Короткострокові векселі видані».

Важливою особливістю неприбуткових організаціях є те, що вони можуть вести як неприбуткову, так і прибуткову діяльність. Відповідно до цього вони зобов'язані організувати окремо облік доходів і витрат за різними видами діяльності. Всі отримані неприбутковою організацією доходи умовно поділяються на цільові та нецільові, від чого і залежить порядок їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

У таблиці 2 розкрито порядок визнання різних видів цільового фінансування в бухгалтерському обліку та з метою оподаткування із зазначенням відповідних пунктів Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» та ПКУ.

Бухгалтерський облік цільових джерел фінансування, в тому числі отриманої гуманітарної допомоги, неприбуткових організацій ведеться на рахунку 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» [8]. До якого у неприбуткових організаціях можуть відкриватися такі субрахунки:

– 481 «Кошти, вивільнені від оподаткування»;
– 482 «Кошти з бюджету та державних цільових фондів»;
– 483 «Благодійна допомога»;
– 484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень».

Отримані неприбутковою організацією нецільові, пасивні доходи, а також доходи від проведення основної або іншої статутної неприбуткової діяльності відображаються в бухгалтерському обліку з використанням відповідних рахунків класу 7 «Доходи і результати діяльності» [8] та визнаються доходами звітного періоду, якщо відповідають критеріям визнання доходів, передбачених П(С)БО 15 «Дохід» [7]. У такому випадку рахунок 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» не застосовується.

Для відображення в бухгалтерському обліку інформації про понесені витрати неприбуткові організації можуть використовувати рахунки класу 8 «Витрати за елементами», класу 9 «Витрати діяльності» або одночасно рахунки обох класів. Для неприбуткової організації видатки варто розділити на ті, які здійснюються безпосередньо за основною діяльністю, і ті, які йдуть на утримання самої організації, використавши для цього рахунки 23 «Виробництво» та 91 «Загальновиробничі витрати» з наступним списанням накопичених витрат у дебет рахунка 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» та рахунків класу 7 [9].

Такий розподіл пояснюється вимогою про не перевищення витрат на утримання неприбуткової організації 20% її кошторису.

Поряд з вивченням особливостей здійснення бухгалтерського обліку у неприбуткових організаціях важливим є розуміння і чітке дотримання порядку оподаткування цих суб'єктів господарювання, який регламентується нормами Податкового кодексу України.

Так, згідно з ПКУ не підлягають оподаткуванню суми кредиту або безповоротної фінансової допомоги, отримані неприбутковою організацією за умови, що кошторис такої організації передбачає зазначені доходи. При цьому доходи у вигляді сум кредиту або безповоротної фінансової допомоги повинні використовуватись виключно для фінансування видатків, передбачених кошторисом, на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами [3].

Дохід неприбуткової організації, отриманий у вигляді позитивного значення курсових різниць від перерахунку іноземної валюти, отриманої в якості доходу від статутної діяльності, не є об'єктом оподаткування податком на прибуток [3].

Пасивні доходи у вигляді відсотків від вкладу по депозиту, отримані неприбутковою організацією, не є об'єктом оподаткування податком на прибуток за умови, що ці доходи використовуються такою організацією виключно для фінансування видатків на її утримання, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами.

Неприбуткові благодійні організації не сплачують податок на прибуток з будь-яких доходів (в т.ч. від підприємницької діяльності), отриманих від статутної діяльності, за умови, що такі

Таблиця 2

Порядок визнання цільового фінансування в бухгалтерському обліку та для оподаткування *

Вид цільового фінансування	Включення до доходу для оподаткування податком на прибуток (п. 137.2 ПКУ)	Порядок включення до доходу в бухгалтерському обліку (П(С)БО 15 «Дохід»)
Фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування без визначення умов витрачання коштів	Включаються до доходу при отриманні коштів (пп. 137.2.2)	Включаються до доходу при нарахуванні (п. 19) Не робиться запис із нарахування, в дохід включаються при отриманні (п. 16)
Фінансування капітальних інвестицій	Визнається дохід при нарахуванні амортизації в сумі нарахованої амортизації (пп. 137.2.1)	Визнається дохід при нарахуванні амортизації (п. 18)
Інші види цільового фінансування	Включаються до доходу при витрачанні коштів (пп. 137.2.3)	Визнається доходом при витрачанні коштів у сумі витрачених коштів (п. 17)

** Джерело: [3; 7]*

доходи (прибутки) використовуються такою неприбутковою організацією виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами (пп. 133.4.2 ПКУ) [3]. Сума коштів, отримана громадською неприбутковою організацією від надання в оренду приміщень, не є об'єктом оподаткування податком на прибуток за умови, що такі кошти спрямовуються на ведення її статутної діяльності.

Внесене до Реєстру неприбуткових організацій ОСББ не сплачує податок на прибуток з будь-яких доходів, отриманих від статутної діяльності, за умови, що такі доходи (прибутки) використовуються виключно для фінансування видатків на утримання такого ОСББ, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених його установчими документами (пп. 133.4.2 п. 133.4 ст. 133 ПКУ), без розподілу таких доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів ОСББ, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб, а також, установчі документи повинні містити передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення) (пп. 133.4.1 п. 133.4 ст. 133 ПКУ) [3].

Якщо неприбуткова організація отримує доходи від діяльності, яка не пов'язана зі статутною (у т. ч. здійснює продаж основних засобів), та не використовує їх для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами, то така неприбуткова організація втрачає свій неприбутковий статус відповідно до пп. 133.4.3 ПКУ [3].

Встановлення контролюючим органом відповідно до норм ПКУ факту використання неприбутковою організацією доходів (прибутків) для цілей інших, ніж передбачені установчими документами, є підставою для виключення такої організації з Реєстру неприбуткових установ та організацій і нарахування податкового зобов'язання з податку на прибуток підприємств, штрафних санкцій і пені відповідно до норм Кодексу. Податкові зобов'язання, штрафні санкції і пеня нараховуються, починаючи з першого числа місяця, в якому вчинено таке порушення (п.п. 133.4.4 п. 133.4 ст. 133 ПКУ) [3].

Положення п. 133.4 ПКУ не містять застережень щодо перебування неприбуткової організації в Реєстрі платників податку на додану вартість. Тому якщо неприбуткова організація має (п. 181.1 ПКУ) або бажає (п. 182.1 ПКУ) зареєструватися платником ПДВ, це не впливає на статус неприбутковості. При цьому операція неприбуткової організації з постачання послуг є об'єктом оподаткування ПДВ.

Якщо неприбуткова організація здійснює операції з постачання послуг, що підлягають оподаткуванню, загальний обсяг яких протягом останніх 12 календарних місяців перевищує 1 млн. грн., то вона повинна подати заяву до контролюючого органу за місцем знаходження та відповідно зареєструватися як платник ПДВ в обов'язковому порядку. В інших випадках неприбуткова організація може зареєструватися як платник ПДВ добровільно.

Щодо оподаткування ПДВ операцій з надання платних послуг неприбутковими організаціями, то ПКУ визначено, що: операція платника податку (у тому числі і неприбуткової організації) з постачання послуг є об'єктом оподаткування ПДВ. До оподатковуваних операцій для цілей реєстрації особи як платника ПДВ належать операції, що підлягають оподаткуванню за основною ставкою ПДВ, ставкою 7 відсотків, нульовою ставкою ПДВ та звільнені від оподаткування ПДВ [3].

Загалом за основною діяльністю у більшості неприбуткових організацій не виникає об'єкта оподаткування ПДВ у зв'язку з відсутністю поставки послуг (товарів). Однак при наданні в оренду майна та здійсненні інших операцій підприємницької діяльності вони мають зареєструватися платником ПДВ, якщо обсяг доходів від операцій, не звільнених від обкладання ПДВ, перевищує законодавчо визначену межу (1 млн. грн. за попередні 12 місяців).

Неприбуткові організації, визначені п. 133.4 ст. 133 ПКУ, подають звіт про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації за формою та у строки, передбачені для подання податкової декларації з податку на прибуток підприємств.

Висновки і пропозиції. Бухгалтерський облік та оподаткування є невід'ємною складовою діяльності неприбуткових організацій і обов'язковою умовою належного управління ними в сучасних умовах господарювання. Трансформації, які відбуваються в національній економіці та обліковій системі вимагають удосконалення методології та організації бухгалтерського обліку, а також підходів до оподаткування неприбуткових організацій. Все це має проводитися відповідно до вимог міжнародних стандартів та чинного податкового законодавства з врахуванням особливостей діяльності таких організацій в Україні.

Таким чином подальші дослідження будуть спрямовані на пошук найбільш оптимальних та реальних до втілення заходів з удосконалення методики бухгалтерського обліку та розробки концептуально нового підходу до побудови моделі соціально-ефективної системи оподаткування неприбуткових організацій.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV (зі змінами та доповненнями).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV (зі змінами та доповненнями).
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI (зі змінами та доповненнями).
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996 (зі змінами та доповненнями).

5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій» від 17.07.2015 р. № 652–VIII.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру» від 13.07.2016 р. № 440.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід». Затверджено наказом МФУ від 29.11.1999 р. № 290.
8. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджено наказом МФУ від 30.11.1999 р. № 291 (зі змінами та доповненнями).
9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом МФУ від 30.11.1999 р. № 291 (зі змінами та доповненнями).
10. Гура Н. О. Неприбуткові організації в Україні: особливості діяльності та класифікація / Н. О. Гура // Економіка України. – 2014. – № 8. – С. 23–31.
11. Облік у неприбуткових організаціях: конспект лекцій / Н. В. Глєбова, І. Г. Волошан. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2011. – 132 с.
12. Олійник Я. В. Регламентація бухгалтерського обліку та фінансової звітності неприбуткових організацій: стан, проблеми та шляхи удосконалення / Я. В. Олійник // – 2012. – Вип. 9(2). – С. 513–520.

Романив Е.Н., Дыда О.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ НЕПРИБЫЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: ОСОБЕННОСТИ И ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Раскрыто подходы к определению сущности неприбыльных институтов в отечественном законодательстве. В соответствии с тем, что некоммерческие организации могут вести как неприбыльная, так и прибыльную деятельность систематизированы ключевые особенности и рассмотрены специфические участки бухгалтерского учета неприбыльных организаций в Украине. Определено, что состав объектов бухгалтерского учета (активов, капитала и обязательств) в неприбыльных организациях ограничен, что связано с их уставной деятельностью. Проанализированы порядок признания различных видов целевого финансирования в бухгалтерском учете и для целей налогообложения. Исследована подход к налогообложения неприбыльных организаций в части уплаты ими бюджетообразующих налогов: налога на прибыль и налога на добавленную стоимость.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, неприбыльные организации, нецелевые доходы, налогообложение неприбыльных организаций, целевые доходы, целевое финансирование.

Romaniv Y.M., Dyda O.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THE ACCOUNTING AND TAXATION OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS: THE FEATURES AND PROCEDURE IN UKRAINE

Summary
The article reveals approaches to the definition of non-profit institutions in national legislation. In accordance with the fact that non-profit organizations may conduct non-commercial and profitable activities systematized key features and examines the specific areas of accounting non-profit organizations in Ukraine. Determined that the composition of the objects of accounting (assets, capital and liabilities) for non-profit organizations is limited, due to their statutory activity. Analyzed the procedure of recognition of different types of targeted funding for accounting and for tax purposes. Studied the approach to the taxation of non-profit organizations in part of payment of the budget-taxes: income tax and value added tax.
Keywords: accounting, non-profit, non-earmarked income, the taxation of non-profit organizations, target income, target financing.

УДК 338.24:005.931(477)

КРИЗОВІ ЯВИЩА У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА МЕТОДИ ЇХ ДІАГНОСТИКИ

Романович О.О., Свистун Л.А.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті досліджено загальні тенденції банкрутства вітчизняних підприємств. З'ясовано зовнішні та внутрішні чинники виникнення кризових явищ у діяльності суб'єктів господарювання, що діють в Україні. Обґрунтовано необхідність діагностики кризових явищ під час управління підприємством. Розкрито основні методичні підходи та моделі діагностики кризових явищ на підприємстві.
Ключові слова: криза, банкрутство, неплатоспроможність, фактори виникнення кризи, діагностика кризових явищ, методи діагностики.

Постановка проблеми. Сучасний нестабільний стан економіки України негативно позначається на роботі багатьох вітчизняних підприємств. В умовах різких коливань політичних, соціальних, економічних процесів, зростаючої конкурентної боротьби збільшується кількість неплатоспроможних підприємств, які перебувають на межі банкрутства. Саме тому важливим є вчасне виявлення кризових явищ на підприємстві та діагностика ймовірності настання банкрутства.

Мета діагностики кризових явищ полягає у своєчасному визначенні критичних значень ключових показників діяльності підприємства. Це, у свою чергу, дає можливість розробляти та реалізовувати необхідні антикризові заходи. Таким чином, актуальним є дослідження основних проблем та першоджерел виникнення кризових явищ на підприємстві і правильний вибір методів їх діагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам запобігання та виходу з кризи на підприємстві за допомогою різноманітних методів присвячено ряд праць зарубіжних вчених-економістів, зокрема Е. Альтмана, Дж. Таффлера, Р. Ліса, А. Бівера, Г. Тішоу, Р. Сайфулліна та ін. Їх моделі доволі широко висвітлені у сучасній літературі [1]. Цю проблему також розглядають у своїх працях вітчизняні вчені, серед яких: О.О. Терещенко [2], В.О. Василенко [3], І.О. Школьник [4] та багато інших. Зокрема, О.Г. Денисюк та О.Ю. Дерев'янко сформулювали поняття «криза», дослідили чинники виникнення кризових ситуацій у діяльності підприємств [9], Д.В. Долбнєва визначила основні тенденції банкрутства підприємств в Україні та обгрунтувала найбільш доцільні заходи по запобіганню їх неплатоспроможності [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість наукових напрацювань щодо проблеми банкрутства підприємств свідчить про її масштабність та необхідність вирішення. Варто відзначити, що недостатньо уваги приділено статистичній оцінці та визначенню рівня банкрутства українських підприємств за сучасних умов господарювання.

Мета статті. Метою статті є дослідження тенденцій банкрутства підприємств в Україні на сучасному етапі, виявлення чинників виникнення кризових ситуацій у діяльності підприємств та з'ясування найоптимальніших для застосування вітчизняними підприємствами моделей діагностики настання банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років суб'єкти господарювання все більше перебувають під впливом зовнішнього середовища, від якого залежать результати їх діяльності. Економічна криза у світі, та зокрема в Україні, сприяла тому, що більшість підприємств гостро відчувають нестачу власних фінансових ресурсів, складності у залученні позикових коштів, накопичують значні суми кредиторської заборгованості, що призводить до погіршення їх платоспроможності або, навіть, до банкрутства.

Досвід провідних країн із ринковою економікою свідчить, що банкрутство виступає як механізм регулювання та саморегулювання економіки, характеризуючи неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

Загальною оцінкою масштабів кризових явищ в економіці є кількість винесених постанов про визнання банкрутом у звітному періоді місцевими господарськими судами України. За даними сайту Судової влади України у 2016 році у стадії банкрутства перебувають 1385 підприємств. На рисунку 1 можна простежити тенденцію до зниження кількості банкрутств суб'єктів господарювання у 2012–2016 роках.

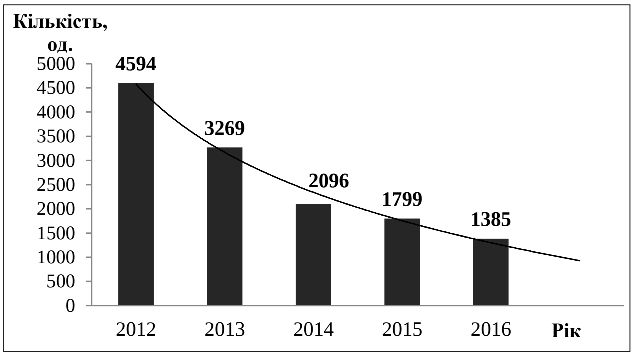

Рис. 1. Кількість вітчизняних підприємств, які визнано банкрутами протягом 2012–2016 років

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Дана тенденція, перш за все, пов'язана з тим, що у 2013 році вступила в силу нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка внесла зміни до порядку порушення

і розгляду справ. Зокрема, встановлено більше можливостей для відновлення платоспроможності підприємства-боржника через застосування додаткових механізмів проведення фінансової санації до моменту порушення справи про його банкрутство, визнання недійсними правочинів та спростування майнових дій підприємства-боржника в процесі проведення процедури банкрутства; введено новий порядок продажу майна, що здійснюється у процедурі банкрутства, завдяки якому вдасться найбільш повно та ефективно провести розрахунки з кредиторами за рахунок майна підприємства-боржника [8].

З метою дослідження проблеми банкрутства українських підприємств на регіональному рівні було проведено аналіз збанкрутілих підприємств за областями України за перше півріччя 2017 року (рис. 2).

За даними рис. 2 лідером за кількістю збанкрутілих підприємств є Харківська область – 204 компанії (27,4%). Далі йдуть такі області як Київська (13,4%), Запорізька (12,4%) та Дніпропетровська (11,7%). Найнижчий рівень банкрутства спостерігається переважно в західних областях: Закарпатській – 0,4%, Тернопільській – 0,7%, Чернівецькій – 0,7%, Івано-Франківській – 1,1% [7].

Високий рівень банкрутства українських підприємств дозволяє стверджувати про наявність проблем у прогнозуванні та діагностиці кризових явищ на підприємстві, невчасному їх виявленні та нездатності до подолання.

Сьогодні підприємства зіштовхуються як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками виникнення кризових явищ. Зовнішні чинники не пов'язані з діяльністю підприємства і залежать від тенденцій макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренції, політичної ситуації в країні тощо.

Внутрішні чинники безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства і виникають переважно внаслідок неефективності апарату управління, «пасивної» політики щодо інновацій, виробничо-технологічних проблем, недосконалості маркетингової політики тощо [9].

Основні фактори, що зумовлюють виникнення кризових явищ на підприємстві, що розроблені вітчизняними вченими, наведені на рис. 3.

Класифікація чинників, що провокують настання кризових ситуацій на підприємствах, дозволяє з високою імовірністю стверджувати, що фінансова криза визначається не просто наявністю певних локальних упущень або недоліків, а є, як правило, результатом системних помилок у політиці, планах розвитку та ринковій стратегії.

Слід підкреслити, що тривогу викликають і матеріальні обставини занепаду, пов'язані,

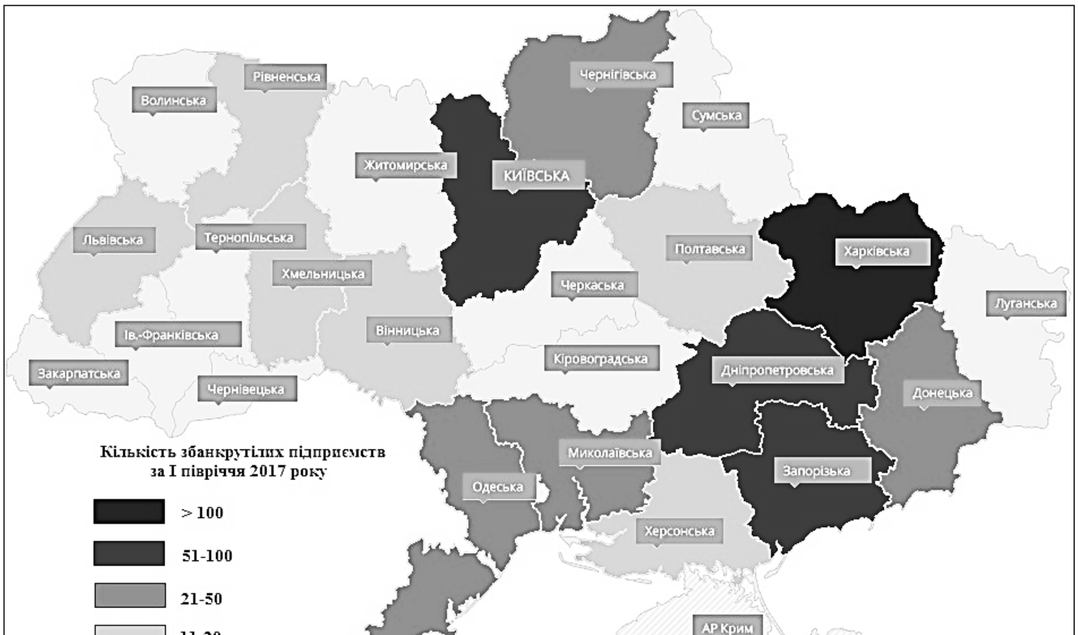

Рис. 2. Кількість підприємств у стані банкрутства за областями України у І півріччі 2017 року

Без урахування тимчасово окупованої території АРК

Таблиця 1

Показники діяльності українських підприємств за 2012–2016 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016/ 2012 рр.	
						(+;–)	%
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, од. на кінець року	1341781	1372177	1331230	1121347	1185071	-156710	-11,68
Питома вага збиткових підприємств, %	37	35	34,5	26,7	27	-10	-27,03
Сума чистих збитків, млн. грн.	175540	202099	792771	726496	368564	+193024	+109,96

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

перш за все, з досягненням критичного рівня старіння виробничого капіталу. Подолання цього стану є вкрай складним і важким. До цього додаються руйнівна дія тотальної корупції в органах влади та гібридної, затяжної війни на нашій території [11].

В таблиці 1 представлено зведені показники діяльності вітчизняних підприємств за 2012–2016 роки.

За даними таблиці спостерігаємо різке скорочення загальної кількості суб'єктів підприємництва в Україні у 2014–2016 роках, що пов'язане із політичними подіями на території Донбасу та АР Крим (останні не враховуються вітчизняною статистичною службою), та збільшення більш, ніж у 2 рази, суми чистих збитків підприємств. На це вплинули швидкі темпи інфляції: індекс інфляції в Україні в 2014 році був найбільшим і становив 124,9%. Для порівняння, у 2013 році він складав 100,5%, а у 2012 – 99,8% [10].

Найбільш збитковою галуззю в Україні у 2015 році була промисловість, чистий збиток, одержаний підприємствами даного сектору становив 188 млрд. грн. (рис. 4). Однак, вже у 2016 році ситуація значно покращилася: промислові підприємства скоротили збитки до 29 млрд. грн. Також зменшилися негативні тенденції у таких галузях, як оптова та роздрібна торгівля, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомістю та будівництво, проте вони досі залишаються збитковими. І лише сільське господарство та транспорт у 2016 році отримали чистий прибуток.

Таким чином, до основних факторів, що впливають на збитковість підприємств в Україні сьогодні належать: деградація традиційних промислових підприємств, руйнування грошової системи, деструктивні регулювальні дії уряду, в першу чергу, у питаннях оподаткування, введення додаткових митних платежів на імпортні товари. До внутрішніх факторів економічної кризи додалися зовнішні. Серед них – стрімкий відплив іноземного капіталу з України, дефіцитний міжнародний валютний оборот, втрата ринків у Російській Федерації, розгортання війни на Сході країни тощо.

Тому, зважаючи на сучасний кризовий стан більшості вітчизняних підприємств, суб'єктам господарювання необхідно розробляти чітку та ефективну систему антикризового управління, яка передбачатиме таку послідовність діагностики криз:

– аналіз ранніх ознак кризового стану підприємства;

– економічна оцінка та аналіз бухгалтерського балансу підприємства;

– аналіз фінансового стану підприємства за групами коефіцієнтів, які характеризують майновий стан, ліквідність та платоспроможність, фінансову стійкість, ділову активність та рентабельність діяльності;

– діагностика на основі рейтингової оцінки; дискримінантний аналіз шляхом застосування найбільш оптимальних для кожного підприємства моделей: Е. Альтмана, У. Бівера, Р. Ліса, Спрінгейта, Таффлера і Тішоу, Фулмера та інших.

Моделі з використанням фінансових коефіцієнтів ґрунтуються на певній системі показників, які характеризують результати фінансово-господарської діяльності підприємств. Однією з найбільш відомих із них є модель Бівера, яку запропонував відомий фінансовий аналітик Уільям Бівер. Його п'ятифакторна модель містить такі показники:

– рентабельність активів;
– коефіцієнт поточної ліквідності;
– частка чистого оборотного капіталу в активах;
– питома вага залучених коштів у пасивах;
– співвідношення суми чистого прибутку та амортизації до залучених коштів (коефіцієнт Бівера) [1].

Причини виникнення кризових явищ на підприємстві

Зовнішні	**Внутрішні**
• політична нестабільність у країні; • спад кон'юнктури в економіці в цілому; • зменшення купівельної спроможності населення; • ріст безробіття; • високий рівень інфляції; • нестабільність фінансового та валютного ринків; • криза окремої галузі; • складність процедури залучення фінансових ресурсів через банківське кредитування; • посилення монополізму на ринку.	• неефективний менеджмент; • низький рівень кваліфікації персоналу; • недоліки у виробничій сфері; • низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції; • прорахунки в інвестиційній політиці; • прорахунки в галузі постачання; • брак інновацій та раціоналізаторства; • обмеженість фінансових ресурсів; • відсутність системи антикризового управління.

Рис. 3. Причини виникнення кризових явищ на підприємстві

Джерело: [10]

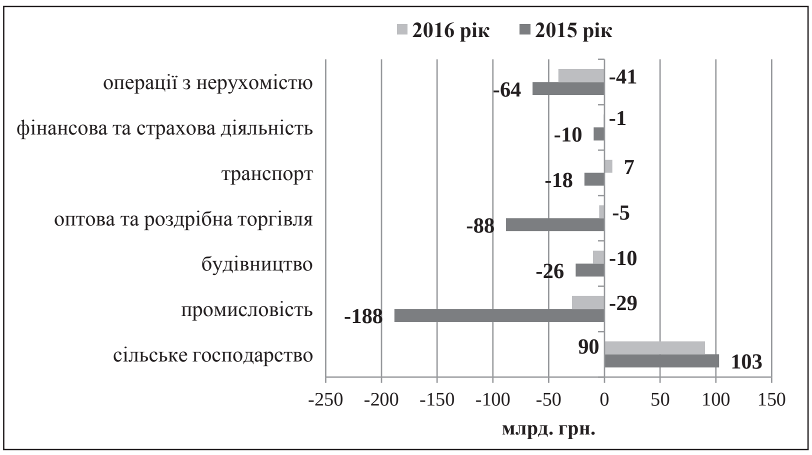

Рис. 4. Чистий прибуток (збиток) вітчизняних підприємств у галузевому розрізі за 2015–2016 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Особливості конструкції даної моделі полягають у відсутності вагових коефіцієнтів, а також можливості визначення загрози банкрутства за п'ять років.

Моделі з використанням агрегованих показників – це балансові моделі оцінки фінансової стійкості підприємства, які базуються на визначенні агрегатних показників. Прикладом такої моделі є модель визначення ліквідності балансу. Вона передбачає агрегування показників статей балансу за ліквідністю для активів та терміновістю погашення зобов'язань для пасивів балансу підприємства. До переваг таких моделей належить їх простота, доступність та високий ступінь достовірності. Моделі є цілком прийнятними для експрес-діагностики, в той час як для глибокого аналізу вони не є досить ефективними.

Моделі дискримінантного аналізу є чи не найбільш популярними серед інших методів діагностики. Ця група представлена найбільшою кількістю моделей. Усі вони ґрунтуються на такому алгоритму побудови:

1) дослідження емпіричних даних про минулий і поточний фінансовий стан визначеної сукупності підприємств, що працюють успішно або знаходяться у стані банкрутства;

2) вибір основних показників діяльності підприємства, що формують уявлення про майбутній розвиток компанії;

3) визначення ступеня впливу кожного з обраних показників на ймовірність банкрутства фірми;

4) формування узагальненої залежності (формули) розрахунку ймовірності банкрутства підприємства.

Найбільш відомою у даній групі є п'ятифакторна Z-модель Е. Альтмана. Формула розрахунку цієї моделі має такий вигляд:

$$Z = 1{,}2X_1 + 1{,}4X_2 + 3{,}3X_3 + 0{,}6X_4 + X_5, \qquad (1)$$

де X_1 – відношення оборотного капіталу до суми активів підприємства;

X_2 – відношення суми розподіленого прибутку до суми активів підприємства;

X_3 – відношення суми прибутку до оподаткування до загальної вартості активів;

X_4 – відношення ринкової вартості власного капіталу до бухгалтерської (балансової) вартості всіх зобов'язань;

X_5 – відношення обсягу продаж до загальної величини активів підприємства.

Результати розрахунку інтегрального Z-показника є базою імовірного прогнозу для конкретного підприємства. При цьому, якщо $Z < 1{,}81$, існує висока ймовірність банкрутства, якщо $1{,}81 \le Z < 2{,}77$ – середня ймовірність банкрутства, якщо $2{,}77 \le Z < 2{,}99$ – низька імовірність банкрутства; $2{,}99 \le Z$ – імовірність банкрутства близька до нуля [1].

Перевагами дискримінантних моделей дослідники визнають: простоту і можливість застосування при обмеженій інформації; порівнянність показників; можливість поділу аналізованих компаній на потенційних банкрутів і не банкрутів; висока точність розрахунків.

Проте такого формалізованого аналізу недостатньо для повноцінної оцінки причин кризи. У цьому випадку діагностика має бути доповнена SWOT-аналізом, аналізом беззбитковості, кореляційно-регресійним аналізом, оцінкою за методом Аргенті та іншими неформалізованими методами.

З метою вжиття превентивних заходів на підприємстві доцільно впроваджувати систему раннього попередження та реагування (СРПР), яка аналізує інформацію про приховані обставини, що можуть призвести до виникнення загрози у його діяльності. Першочерговим завданням системи раннього попередження є своєчасне виявлення ознак кризи на підприємстві, тобто прогнозування можливого банкрутства. З іншого боку, за допомогою цієї системи виявляються додаткові шанси для суб'єкта господарювання.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження нами було визначено, що проблема кризового стану та банкрутства підприємств в Україні є актуальною і потребує швидкого та якісного вирішення, оскільки вона негативно впливає на фінансово-економічний, політичний та соціальний стан в країні.

Адекватне реагування на кризову ситуацію можливе лише на основі своєчасного визначення причин виникнення кризи, що слід шукати у невідповідності між станом і потребами розвитку підприємства та станом і потребами розвитку зовнішнього середовища. За таких умов діагностика кризових явищ набуває все більшого значення та ваги в системі антикризового управління.

Список літератури:

1. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с.
2. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством / В.О. Василенко. – К.: Центр учбової літератури, 2003. – 504 с.
4. Школьник І.О. Фінансовий менеджмент: підручник / І.О. Школьник. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 488 с.
5. Даніч В.М. Визначення кризового стану підприємства / В.М. Даніч, Н.О. Пархоменко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 208–218.
6. Воронкова Т.Є. Банкрутство підприємства та шляхи його подолання / Т.Є. Воронкова, Н.П. Рибальченко // Международный научный журнал «Интернаука». – 2017. – № 2. – С. 39–43.
7. Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua
8. Долбнєва Д.В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності / Д.В. Долбнєва // Бізнес Інформ. – 2015. – № 10. – С. 244–249.
9. Денисюк О.Г. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств / О.Г. Денисюк, О.Ю. Дерев'янко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2015. – № 1. – С. 80–87.

10. Ганзюк С.М. Фінансова криза на підприємствах України / С.М. Ганзюк // «Молодий вчений». – 2016. – № 3(30). – С. 49–52.
11. Лановий В. Анатомія кризи української економіки / В. Лановий // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Романович О.О., Свистун Л.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ И МЕТОДЫ ИХ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация
В статье исследованы общие тенденции банкротства отечественных предприятий. Выяснено внешние и внутренние факторы возникновения кризисных явлений в деятельности субъектов хозяйствования, действующих в Украине. Обоснована необходимость диагностики кризисных явлений во время управления предприятием. Раскрыты основные методические подходы и модели диагностики кризисных явлений на предприятии.
Ключевые слова: кризис, банкротство, неплатежеспособность, факторы возникновения кризиса, диагностика кризисных явлений, методы диагностики.

Romanovich O.O., Svistun L.A.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

CRISIS PHENOMENA IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN ENTERPRISES AND THE METHODS OF THEIR DIAGNOSTICS

Summary
The article studies general trends of bankruptcy of domestic enterprises. The external and internal factors of the emergence of crisis phenomena in the activities of business entities operating in Ukraine are found out. The necessity of diagnostics of crisis phenomena during management of the enterprise is grounded. The main methodological approaches and models for diagnosing the crisis phenomena in the enterprise are disclosed.
Keywords: crisis, bankruptcy, insolvency, factors of crisis occurrence, diagnostics of crisis phenomena, diagnostic methods.

УДК 338.3

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СИСТЕМИ КЛАСТЕРІВ

Скляр Є.В., Храпливий А.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглядається сутність кластерних моделей, визначаються їх основні переваги та досліджується процес формування кластерів у харчовій промисловості. Проаналізовано і окреслено позитивний і негативний вплив кластерних утворень на конкурентоспроможність продукції суб'єктів підприємницької діяльності, що увійшли до його складу. Визначено, що на основі кластерів можливе досягнення високого рівня економічного розвитку та зростання конкурентоспроможності. Результатами дослідження є рекомендації зі створення кластеру на базі підприємств харчової промисловості Чернівецької області. Це посилить їх існуючу взаємозалежність та створить ефект позитивної синергії, що в свою чергу, дасть поштовх для розвитку регіону в цілому, створить нові робочі місця, надасть можливість вирішити ряд соціальних питань, створить інфраструктуру, а також закладе основи для подальшої співпраці з підприємствами суміжних галузей та забезпечить їх розвиток.

Ключові слова: кластер, кластерні ініціативи, розвиток, харчова промисловість.

Постановка проблеми На даному етапі розвитку економіки України, кластери можуть виступати ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів. Кластерна система може стати для нашої держави перспективною формою взаємодії влади, бізнесу і громадськості. Кластер – це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально і економічно споріднених учасників виробничого процесу заради отримання кожним із них сукупного синергетичного комерційного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи дослідження кластерів як багатоаспектної категорії були закладені в працях А. Маршала, М. Портера, М. Енрайта і М. Лоренца. Проблеми кластеризації вивчали та продовжують вивчати у своїх роботах зарубіжні та вітчизняні науковці. Їх аналіз можна знайти у В. Базилевича, В. Бандурина, І. Бураковського, З. Варналія, М. Войнаренка, В. Гжегожа, Б. Губського, П. Єщенка, Б. Кваснюка, С. Розенфельда, В. Савченка, П. Самуельсона, В. Сизоненка, С. Соколенка, Дж. Сороса, С. М. Столпера, Ткачевої, Ю. Уеннопа, Дж. Хамфрі, Х. Шмітца, Д. Якобса, Л. Янга.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В дослідженнях з цієї проблематики розвиваються теоретичні засади формування кластерів, досліджуються передумови їх ефективного функціонування, але роль органів державної влади у створенні та підтримці діяльності кластерних ініціатив в країні майже не розкрито.

Мета статті полягає у застосуванні кластерного підходу як одного з елементів розвитку підприємств харчової промисловості. Вивчення позитивного або негативного впливу кластерних утворень на суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ є глобальним та взаємоінтегрованим. Щоб забезпечити собі конкурентоздатність, підприємства світу в певних регіонах об'єднуються і розвивають спеціалізацію на окремому виді продукції. Вони прагнуть навчитись виробляти його краще за інших. Україна хоче інтегруватись у європейський економічний простір, тому державі потрібно розвиватись у цьому напрямку. Але цього не відбувається.

Кластер має дві основні характеристики: фірми в кластері повинні бути пов'язані вертикально та мати свій ланцюг покупок і продажів, а також горизонтально, тобто виготовляти подібні вибори чи послуги, та використовувати пов'язані технології та інструменти. Кластер є формою взаємодії підприємств в певній локації, які займаються чимось спільним, тому часто комунікують між собою. При налагоджені партнерських відносин вони могли б отримати переваги над конкурентами. Кластер може включати стратегічні альянси підприємств та університетів, дослідницьких установ, технологічних брокерів та консультантів. Закордонний досвід формування кластерів показує, що заохочувати формувати кластери повинна держава. Дані Національного інституту стратегічних досліджень говорять, що саме кластери підвищили конкурентоспроможність економік регіонів і цілих держав у країнах ЄС. Повністю кластеризованою є економіка Фінляндії, в якій функціонує дев'ять кластерів. Економіка Нідерландів складається з 20 кластерів, на які держава рівняється при впровадженні інноваційної політики. В Данії 40% підприємств країни входять у 29 кластерів. Вони виробляють 60% експорту.

Членство в кластері для промислових підприємств означає: широкий доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності; можливості нарощування експорту та вихід на світові ринки; залучення капіталовкладень для покращення якості продукції та посилення конкурентних переваг; доступ до юридичних консультацій щодо реєстрації торгових марок, ѕозиціювання товарів; участь керівного складу бізнес-одиниць у семінарах, що проводяться в зарубіжних країнах, для ознайомлення з особливостями ведення бізнесу.

Прикладами всесвітньо відомих об'єднань підприємств, що досягли вражаючих успіхів у певній галузі промисловості, поєднавши переваги співробітництва виробників продукції, досягнень науки та підтримки владних структур окремих територій, є: «Силіконова долина» (Каліфорнія), «Пластикова долина» (м. Тарнув, Польща), Масачусетський мультимедійний кластер, Каліфорнійський кластер із виготовлення вина, італійський взуттєвий кластер, «Даедук» (Південна Корея), «Софія і Гренобль» (Франція), «Лувен»

(Бельгія) та інші. Поширенню кластерів активно сприяють центральні органи влади, забезпечуючи прийняття нормативно-правових актів, що стимулюють створення і розвиток галузевих об'єднань. Наприклад, в Японії, Закон «Про технополіси» 1983 р. встановлює максимальні кредитні ставки на їх створення на рівні 7% проти 20–30%-х ставок за позики взагалі, Закон Бейха-Доула дозволяє передавати компаніям та університетам виключні права на використання та комерціалізацію патентів, Закон Стівенсона-Уайдлера посилює роль уряду в розвитку інновацій та започатковує цілеспрямовану передачу результатів технічних розробок з лабораторій у промисловість (США) [16].

В Україні створення кластерів підтримується не зверху, а знизу – дрібними товаровиробниками. Такий підхід не є позитивним для розвитку повноцінних структур. Ініціатива повинна йти від держави, оскільки так можна виробити програми, які будуть базуватись на використанні бізнесом сприятливих природно-кліматичних та територіально-економічних умов регіону з активною державною підтримкою ініціатив товаровиробників для розвитку сприятливої інфраструктури.

Окреслимо певний перелік причин, чому кластери в Україні не розвиваються: недосконалість законодавчої бази; відсутність підтримки кластерних ініціатив з боку держави; відсутність довіри між органами державної влади і бізнесом; слабкість діючих агарних кластерів через низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку; відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що не дає суспільству зрозуміти переваги кластерних об'єднань, а також цілісної картини про функціонування та результати діяльності вже існуючих аграрних кластерів в Україні.

Щоб реформувати земельні відносини в Україні, треба перебудувати всю систему організації аграрного виробництва. Якщо в державі почнуть утворюватись аграрні кластери, це дасть поштовх для розвитку інноваційних підходів і підвищенню кваліфікації робітників сектору.

Ініціатором запровадження поняття «кластер» виступив М. Портер, який дав наступне визначення: «кластер – група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які в деяких аспектах конкурують, але в цілому спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямів діяльності й взаємодоповнюють один одного» [4, с. 258]. Кластер – за визначенням організації промислового розвитку ООН (ЮНІДО) – це локальна агломерація підприємств, що виробляють і реалізують певний асортимент пов'язаної або взаємодоповнюючої продукції у рамках окремого промислового сектора або субсектора [11, с. 7]. Формування кластерів – затратний процес, в якому приблизно половину всього обсягу фінансування бере на себе держава (за рахунок національного і регіонального бюджетів). Проте, можна виділити переваги кластерної промислової політики для влади. В умовах кластеризації набагато краще використовується потенціал окремих регіонів і територій, посилюється партнерський діалог «влада-бізнес», диверсифікується регіональна економіка, зростає кількість платників податків і бази оподаткування, знижується залежність бюджету від окремих монопольних бізнес-формувань. Також кластери беруть на себе вирішення більшості соціальних проблем територій, вони сприяють покращенню інфраструктури регіону, в якому працюють, забезпечують створення нових робочих місць, що має позитивний ефект як для окремого регіону, так і для національної економіки в цілому [3, с. 2]. До початку розгортання кластерних ініціатив необхідно провести детальне вивчення умов кластеризації за участю представників урядових, громадських організацій та бізнес-структур. Тільки коли всі залучені сторони прийдуть до згоди, що потенційні прибутки діяльності кластеру значно перевищують витрати, пов'язані з ним, починається процес розвитку кластеру.

Поширюючи ідею кластерного розвитку в напрямі формування збалансованої структури промисловості регіону, сформулюємо категорію кластера як індустріального комплексу (групи підприємств, що кооперуються та підтримують одне одного), сформованого на базі територіальної концентрації основного виробництва, мереж спеціалізованих постачальників і споживачів, пов'язаних між собою технологічними ланцюгами.

Окрім переваг, які дає кластерна система організації економіки існує і ряд проблем, до яких відносять: недостатню інформованість представників органів виконавчої влади і бізнесу у питаннях застосування кластерного підходу; відсутність державної політики у цій сфері; відсутність організаційної та фінансової підтримки; відсутність спеціалістів з питань кластеризації [15]. Проте, навіть коли вдасться подолати вище перераховані проблеми при безпосередньому формуванні кластеру в Україні може виникнути ряд труднощів. Основні з яких: Дефіцит інфраструктури – це створює нерівномірне поле для гри, що гальмує капітальні інвестиції. Відсутність доступу до капіталу – тобто, тривалість існування кластерів залежить від підприємницької та інноваційної спроможності місцевих компаній та їхніх співробітників. Розробка та комерціалізація нових ідей потребують ресурсів та капіталу. Слабка технологічно-інституціональна структура – кластери залежать від регіональних установ в багатьох речах, які вони не можуть зробити самі, або отримати від інших компаній. Регіональна ізольованість та обмеженість – доки соціальний капітал є середовищем, що передає інформацію в межах кластеру, конкурентоздатність значно залежить від здатності імплементувати нову інформацію та ідеї з більших відстаней. Відсутність навичок та можливостей – компанії не засновуватимуться і не розширюватимуться в громадах, де рівень навичок є низьким, а навчальні програми не відповідають потребам роботодавців. Кластерні ієрархії – в багатьох місцях, де знаходяться привабливі промислові заводи або декілька компаній панують у кластері, малі компанії майже не мають користі від кластерів. Компанії, що створили кластер пізніше, можуть не витримати конкуренції – переваги членів кластеру надають кластерам, створеним раніше, очевидну конкурентну перевагу над тими, хто прийшов пізніше і зімітував вже існуючий кластер [1, с. 66].

Зрозуміло, що для ефективного процесу кластеризації в Україні, необхідна розробка державної програми розвитку кластерів, а також вироблення методології створення та управління кластерами. Відсутність державної політики у галузі кластеризації робить неможливим забезпечення системного підходу до організації взаємодії різноманітних рівнів виконавчої влади з питань реалізації фінансової підтримки кластерних проектів. Головна функція кластерів це надати переваги організаціям, що об'єдналися. Так структурам буде легше взаємодіяти, обмінюватись інформацією, відстоювати свої права, впроваджувати нові технології та підвищувати кваліфікацію працівників. Як наслідок – отримання більш кращої продукції порівняно з конкурентами. Це могло б допомогти Україні зайняти певні ніші на європейському ринку.

В Україні сформовано ряд кластерів, що успішно функціонують. Але країна має ряд перешкод, які взаємопов'язано не дають впроваджувати це рішення для взаємодії. Держава має нестабільний фінансовий стан, дефіцит інвестиційних ресурсів та недостатня активність територіальних громад перешкоджають розквіту такого інструмента в агросекторі як кластери.

До складу кластерів можуть входити органи влади, наукові та фінансові організації, тощо. Основні етапи створення кластерів підприємств харчової промисловості: діяльність міських рад з підготовки організації кластера; збори засновників кластера; організаційні заходи із створення умов для роботи координаційного центру кластера (вирішення питань юридичного оформлення, залучення підприємств, створення інформаційного та маркетингового центру); – підготовка до виробничої діяльності.

Головною причиною формування кластерів підприємств харчової промисловості є наявність виробничих потужностей, власної сировини, заготівельних пунктів, транспортного підприємства, ринків збуту та кваліфікованих кадрів. Застосування кластерного підходу в Україні загалом і в Чернівецькій області, зокрема, є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів. На основі кластерів можливе досягнення високого рівня економічного розвитку та зростання конкурентоспроможності [12, с. 1]. Перспективність кластерного підходу полягає в тому, що комплексна структура кластерних об'єднань дозволяє забезпечити динамічне поєднання промислової, регіональної, інноваційної, інвестиційної, науково-технічної, освітньої, кадрової та інших політик.

Незважаючи на зростаючий інтерес до пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, кількість кластерів в Україні у регіональному розрізі збільшується повільно. Так в Чернівецькій області перший українсько-румунський «Аграрний кластер» було створено у 2009 році. Мета створення об'єднання – вирощування плодово-ягідної продукції та розвитку садівництва, основним завданням якого стало налагодження взаємодії між підприємствами-виробниками, інспекторами з сертифікації, транспортерами та споживачами продукції. Діяльність кластеру спрямовано на підвищення інноваційного рівня сільськогосподарської діяльності, поліпшення інвестиційного клімату для галузей, що входять до кластеру. Він поєднує виробників плодово-ягідної продукції та розвитку садівництва. Завдання кластера – підтримувати підприємців на всіх етапах від вирощування до реалізації: сприяти взаємодії між виробниками та інспекторами, транспортерами та споживачами. Також робота кластеру поліпшувати інвестиційний клімат, домовлятись з місцевими органами самоврядування, створювати умови для підготовки необхідних спеціалістів.

Керівництво кластеру розробило стратегію залучення нових членів. Вона полягала у представлені лідерам харчової промисловості області переваг кластерного процесу з можливістю залучення до нього продукції через Аграрну біржу, вихід товарів на міжнародний ринок тощо. Але, новостворене об'єднання зіштовхнулось з низкою перешкод у діяльності, а саме у діючих нормативно-правових документах що формують поле для проведення аграрної політики, не визначено правові основи для діяльності аграрних кластерів. Зокрема, і в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», і в «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.» згадки про аграрні кластери нема. Лише проектом Закону України «Про сільське господарство» визначено, що у сільському господарстві можуть утворюватися міжгосподарські організаційно-управлінські структури у вигляді самоврядних об'єднань кооперативного господарювання товариств, асоціацій, консорціумів. Водночас, підтримка розвитку кластерів, у т. ч. в аграрному секторі являється одним з пріоритетів регіональної економічної політики.

Для створення сприятливого середовища структурної перебудови економіки регіонів України, нарощення їх стратегічного потенціалу, необхідне впровадження комплексної системи методів реалізації кластерної моделі [12, с. 1]. Розробка чіткої моделі кластерного розвитку держави, визначення стратегії оптимізації взаємодії окремих підприємств та установ регіону, має відбуватись з урахуванням особливостей Чернівецької області. Логічним, з огляду на рівень розвитку харчової промисловості Буковини, є створення кластеру на базі підприємств-виробників м'яса, м'ясної продукції та ковбасних виробів. Цей напрям розвитку є перспективним через те, що діяльність даних підприємств і так є взаємозалежною, тому що, виробники м'яса та м'ясних виробів фактично виступають постачальниками щодо підприємств-виробників ковбасних виробів.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день використання кластерів є найдієвішим інструментом, що здатен підвищити ефективність роботи підприємств як на рівні окремого регіону, так і країни в цілому. Враховуючи той факт, що Україна активно проводить заходи з реформування економіки, принципи кластерної організації можуть суттєво вплинути на процес створення конкурентоспроможного господарського комплексу країни. Також важливим є те, що даний напрям роботи може вирішити не лише економічні, а й ряд соціальних проблем, оскільки в процес функціонування кластер породжує ряд позитивних екстерналій.

Харчова і переробна галузі є найпривабливішими сферами вкладання інвестицій, які даватимуть повнішу віддачу при умові існування кластерів регіонального і державного рівнів. Кластеризування харчової сфери пожвавить побічну діяльність і при правильній організації, стимулюватиме розвиток інших виробництв у легкій та туристичній промисловості, сервісному секторі. Створення кластеру на базі підприємств харчової промисловості Чернівецької області посилить їх існуючу взаємозалежність та створить ефект позитивної синергії. Це, в свою чергу, дасть поштовх для розвитку регіону в цілому, створить нові робочі місця, надасть можливість вирішити ряд соціальних питань, створить інфраструктуру, а також закладе основи для подальшої співпраці з підприємствами суміжних галузей та забезпечить їх розвиток.

В Чернівецькій області створено українсько-румунський «Перший агарний кластер» з вирощування плодово-ягідної продукції та розвитку садівництва. На перспективу в області доцільно спрямувати ініціативи та зусилля на формування таких мережевих структур як створення плодоовочевого кластеру в Кельменецькому, Сокирянському, Хотинському регіонах; кластеру з вирощування і обробки цукрового буряку, інноваційного кластеру. В цілому, кластерний підхід базується на широкому баченні процесів конкуренції і взаємодії між суб'єктами регіонального розвитку та їх об'єднаннями, передбачає вигідне поєднання потенціалів та їх взаємного доповнення. В результаті, він забезпечує формування регіональних конкурентних переваг у місцях локалізації суб'єктів кластерних об'єднань. Виходячи з наведених умов, існує ряд проблем та недоліків щодо реального впровадження кластерної структури на базі розглянутих підприємств. Основною проблемою є відсутність теоретико-методологічної бази функціонування кластерів в Чернівецькому регіоні, оскільки відсутній науковий центр, який би проводив роботи в даному напрямі.

Застосовано регресійний аналіз до підсумків діяльності підприємств харчової та переробної промисловості, що дозволяє підсумувати дані й оцінити природу та силу залежностей між змінними, а також використати для прогнозу нових значень залежної змінної на основі побудованої моделі. За допомогою економіко-математичних методів показано, що перспективи розвитку даної галузі промисловості значною мірою залежать одна від одної, прогнозні сценарії такого розвитку базуються на об'єктивному зближені цих підприємств. Зважаючи на те, що сценаріїв подібного зближення є велика кількість, саме утворення кластеру дасть найкращий ефект. Вважаємо, що кластеризація підприємств харчової промисловості зробила б свій вагомий вклад у розвиток регіону і сприяла б більш раціональному використанню людських ресурсів, виробничих потужностей та створенню нових робочих місць.

Список літератури:

1. Вишиван Д.Д. Кластери в економіці України / Д.Д. Вишиван, К.В. Пятін // Актуальні питання економічних наук. – 2012. – С. 66.
2. Екель Р. Знання плюс кластеризація економіки / Р. Екель // Дзеркало тижня. – 2010. – № 17(797).
3. Марков Л.С. Економічні кластери: поняття та характерні риси / Л.С. Марков // Інститут Економіки РАН. – Новосибірськ, 2004. – С. 1–12.
4. Портер М. Конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 496 с.
5. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: монографія / М.П. Сичевський; за ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2004. – 374 с. – Біблігр.: с. 112–121.
6. Скляр Є.В. Розробка моделей впливу різних факторів на рівень розвитку харчової та переробної промисловості / Є.В. Скляр // Науковий вісник БДФУ. Економічні науки. – Чернівці: Технодрук, 2013. – Вип. 2(25). – С. 105–112.
7. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2003 рік / за ред. А.В. Ротаря / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Чернівці, 2003 – 458 с.
8. Економічне і соціальне становище Чернівецької області за січень-грудень 2004 рік / за ред. А.В. Ротаря / Головне управління статистики України. – Чернівці, 2004 – 26 с.
9. Стан харчової промисловості Чернівецької області у 2011–2012 роках [Економічна доповідь] Головне управління статистики у Чернівецькій області. Державна служба статистики України. – Чернівці, 2013 – 27 с.
10. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/.
11. Проект Європейського Союзу «Проект підтримки малих та середніх підприємств (МСП) в пріоритетних регіонах» (Посібник з кластерного розвитку) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sme.ukraine-inform.org.ua
12. Ринкова економіка на основі виробничих кластерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv/.
13. Бізнес-інформ № 1, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.business-inform.net
14. Чому Україні треба поділити свою агропромисловість на кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://carefield.com.ua/blog/id/chomu-ukrajini-treba-podiliti-svoju-agropromislovist-na-klasteri-151/
15. Audretson D., Feidman M. Innovative Clusters and the Industry Life Cycle // Discussion paper. Center for Economic Policy Research. 1995. N 1161. P. 12–18.
16. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soskin.info/en/ea/2003/2/20030225.html

Скляр Е.В., Храпливый А.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ С ПРИМЕНЕНИЕМ СИСТЕМЫ КЛАСТЕРОВ

Аннотация
Исследована сущность кластерных моделей, определяются их основные преимущества, и исследуется процесс формирования кластеров в пищевой промышленности. Проанализированы и обозначены положительное и отрицательное влияние кластерных образований на конкурентоспособность продукции субъектов предпринимательской деятельности, которые вошли в его состав. Определено, что на основе кластеров возможно достижение высокого уровня экономического развития и роста конкурентоспособности. Результатами исследования являются рекомендации по созданию кластера на базе предприятий пищевой промышленности Черновицкой области. Это усилит их существующую взаимозависимость и создаст эффект положительной синергии, что в свою очередь, даст толчок для развития региона в целом, создаст новые рабочие места, позволит решить ряд социальных вопросов, создаст инфраструктуру, а также заложит основы для дальнейшего сотрудничества с предприятиями смежных отраслей и обеспечит их развитие.
Ключевые слова: кластер, кластерные инициативы, развитие, пищевая промышленность.

Skljar E.V., Khraplyvyi A.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ASPECTS OF DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY WITH APPLICATION OF THE SYSTEM OF CLUSTERS

Summary
The essence of cluster models is investigated, their main advantages are determined, and the process of forming clusters in the food industry is investigated. The positive and negative influence of cluster formations on the competitiveness of the products of the subjects of entrepreneurial activity that are included in its composition is analyzed and indicated. It is determined that on the basis of clusters it is possible to achieve a high level of economic development and growth of competitiveness. The results of the research are recommendations for the creation of a cluster based on the food industry enterprises of the Chernovtsy region. This will strengthen their existing interdependence and create the effect of positive synergy, which in turn will give impetus to the development of the region as a whole, create new jobs, solve a number of social issues, create an infrastructure, and lay the foundation for further cooperation with enterprises of related industries and will ensure their development.
Keywords: cluster, cluster initiatives, development, food industry.

УДК 339.924

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Смачило Т.В., Гірчиця Т.П.
Тернопільський національний економічний університет

Проаналізовано попередні та актуальні на сьогодні концептуальні бачення інтеграційних процесів в Європі та місце в них України. Доведено, що в сучасних міжнародних відносинах вагому роль відіграють інтеграційні утворення. Досліджено стан і перспективи найближчого майбутнього у відносинах Україна – ЄС: позитивні та негативні аспекти. Доведено, що кінцевою метою європейської інтеграції є набуття Україною членства в Європейському Союзі.
Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, інтеграційні процеси, глобальний простір, світове співробітництво, безвізовий режим, міжнародні відносини, перспективи.

Постановка проблеми. У сучасних міжнародних відносинах вагому роль відіграють інтеграційні утворення. Практично кожна країна приймає участь хоча б в одному із них. Крім того, їхній вплив відчувають навіть ті країни, які до них не входять. У Європі таким інтеграційним угрупованням є Європейський Союз (ЄС). Україна – європейська держава. Її міжнародні відносини залежить від уніфікації та стандартизації умов і факторів розвитку країн Європи. Тому неможливо розглядати майбутнє України поза європейським та світовим розвитком загалом. Для України європейський вибір відкриває нові перспективи співробітництва із розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин, а також є найкращим способом реалізації національних інтересів.

Європейська інтеграція – це шлях перетворення економіки України, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробництва, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Крім того, в перспективі членство у ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить більш ефективну координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть змогу активізувати співробітництво у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом та інше.

Інтеграційні процеси самі по собі є складними процесами, тому необхідно зрозуміти, що потрібно Україні для ефективного входження в ЄС та які проблеми можуть виникнути на цьому шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносини України з ЄС та євроінтеграційний курс України – це одна з найбільш актуальних тем дослідження сучасного розвитку України. Проблеми інтеграції та співпраці України з ЄС знайшли своє відображення у наукових працях таких авторів, як Л. Даниленко [3], О. Кіндратець [5], Д. Міхель [6], В. Муравйов [7], М. Назаренко [8], Є. Тихомирова [9], В. Трюхан [10, 11] та інших.

Виділення невирішених раніше частини загальної проблеми. Багатополярність системи світу, яка з однієї сторони актуалізує питання інтеграції у європейський та світовий простір та внутрішні проблеми країн-членів, які підривають усю стабільність Європейського Союзу з іншої сторони, вимагають особливої уваги до дослідження місця України в євроінтеграційних процесах.

Метою статі є визначення місця України у європейському просторі, аналіз перспективи інтеграції України до ЄС та подолання проблем під час інтеграції.

Мета статті обумовлює **завдання дослідження**:
– проаналізувати попередні та актуальні на сьогодні концептуальні бачення інтеграційних процесів в Європі та місце в них України;
– осмислити стан і перспективи найближчого майбутнього у відносинах Україна – ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграційні процеси у світовому розвитку не є випадковими, а закономірними. Залежно від передумов, які існують у середині кожної інтегруючої країни та між ними усіма, вони можуть досягти успіху за умови забезпечення розвитку суспільства, а у випадку використання інтеграції для втілення власних інтересів, навпаки.

На сьогодні інтеграція – це тенденція світового розвитку і передумова інтенсифікації процесів глобалізації. Європейська інтеграція як складова процесу глобалізації сучасного світу вимагає від країн Європи визначення своїх інтересів на глобальному рівні й практичного формування орієнтованого на ЄС глобального простору з відповідним включенням сусідніх країн у сферу європейських інтересів [9].

Європейська інтеграція є усуспільненням суверенітетів державами-членами Європейського Союзу, що створили спільні інституції, яким надали частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення у відповідних сферах спільних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні [3].

Відносини Європейського Союзу із сусідам ґрунтуються на взаємній повазі до спільних цінностей, а саме: демократії, дотримання прав людини, верховенства закону, належного управління, принципів соціально орієнтованої ринкової економіки і стійкого розвитку. Рух у напрямку європейської інтеграції для України – це спосіб ефективного включення її в існуючу систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій системі; більш інтенсивне включення її у міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів та протидії новітнім загрозам міжнародній безпеці. Перспектива розвитку євроінтеграційних процесів в Україні безпосередньо пов’язана з визначенням місця та ролі України у світі. Для реалізації курсу

на євроінтеграцію з перспективою вступу до ЄС і належністю до демократичного світу, важливо здійснювати практичні заходи, які спрямовані на створення надійної і стабільної основи для поступової інтеграції України до Євросоюзу як рівноправного і конкурентоспроможного члена. В іншому випадку Україна може перетворитися на буферну зону з усіма наслідками маргінального стану країни, геополітичний фронтир між Європою та Росією. Особливості геополітичного положення України зумовили необхідність підтримувати збалансовані відносини з країнами по всьому зовнішньополітичному периметру. Водночас особливість української геополітичної стратегії зумовила необхідність домінування саме європейського геополітичного вектору як найважливішого засобу для докорінної внутрішньої трансформації українського суспільства [3].

Однак, євроінтеграція інтеграція є не тільки взаємовигідним співробітництвом, ефективною зовнішньою політикою. Вона передбачає суттєві внутрішні перетворення в країні відповідно до стандартів, які прийняті інтеграційною спільнотою. Для вступу до Євросоюзу, країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям, серед яких головними є:

– дотримання демократичних принципів прав людини;

– верховенство закону;

– наявність конкурентоспроможної ринкової економіки, яка здатна конкурувати на внутрішньому ринку ЄС;

– визнання загальних правил і стандартів ЄС;

– прийняття встановленого комплексу інституційних і юридичних норм євроінтеграції.

Серед безперечних позитивів у відносинах Україна – ЄС можна назвати:

– запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України, яке набуло чинності з 11 червня 2017 року;

– набуття з 1 вересня 2017 року чинності Угоди про Асоціацію з Україною;

– розширення торгівельних преференцій для України, що стосуються збільшення квот на експорт продукції українського АПК і зниження мит на промислову продукцію.

Набуття Україною членства в Європейському Союзі має як позитивні так і негативні наслідки (табл. 1).

Всупереч дії численних несприятливих чинників, які гальмують процес євроінтеграції, Україна поступово переборює свій відрив від Європи і включається в загальноєвропейський процес. Найсерйозніші реформи за свою історію Україна провадить на фоні анексії Криму та стримуючи агресію на Донбасі.

Україна має юридичне право на членство у ЄС. Для неї важливо дотримуватися Копенгагенських критеріїв, а тому потрібно, насамперед, забезпечити стабільність інституційних структур, гарантувати демократію, верховенство законів. Однак, на сьогодні, влада не здійснює швидких реформ, у країні спалахують корупційні скандали і усе це відбувається на фоні агресії на Донбасі та тиску Росії з метою дестабілізації ситуації в Україні [6].

Успішність євроінтеграційної політики полягає не в заявах про європейський вибір, а в дотриманні принципів та слідуванню цілям цієї політики [12]. Першочерговою задачею для України є повне виконання Угоди про асоціацію.

Стримана позиція Європейського Союзу щодо розширення на фоні нових системних викликів і проблем, перед якими постала Європа, вплинула на ситуацію у якій опинилася Україна.

Виклики, які постали перед Євросоюзом, потребують від нього більшої зосередженості на внутрішніх реформах та вирішенні власних безпекових загроз [4]. Інтенсифікація євроінтеграції України співпала із безпрецедентним заглибленням ЄС у внутрішні проблеми та протиріччя: фінансові проблеми єврозони, міграційна криза, безпекові виклики на схід та південь від ЄС, Brexit, питання демократичності процесів прийняття рішень в ЄС та проблеми звичайних громадян Союзу, нездатність політичного керівництва ЄС надати «прості і ефективні» рецепти подолання кризи та інші [2].

Політика інтеграції, напевно, не залишатиметься на порядку денному до завершення активного періоду трансформації. Крім того, Brexit означатиме втрату одного з найбільших прихильників євроінтеграції України.

За прогнозами економістів, Україна до 2020 року не стане членом ЄС тому, що на даний момент союз переживає кризу, крім того, до ЄС приєднається країна, яка потребуватиме значних компенсацій за закриття цілих галузей промисловості. Квотована планова економіка ЄС передбачає, що держава, яка вступає в Європейський Союз, повинна включатись у спільний ринок і відповідно запроваджувати квоти на вироб-

Таблиця 1

Наслідки вступу України до ЄС [3, 12]

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Стабільність політичної системи, залучення до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, реформування недієздатного національного судочинства.	Часткова втрата суверенітету, невизначеність стратегії розвитку ЄС, погіршення відносин з країнами СНД та іншими країнами.
Забезпечення розвитку середнього та малого бізнесу, додаткові інвестиції в економіку, впровадження стандартів ЄС у виробництві, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, отримання позитивного сальдо торгівельного балансу.	Втрата конкурентоспроможності певних галузей, складність переходу на європейський рівень цін, квотування певних видів товарів, можливе переміщення в Україну шкідливих виробництв.
Ефективний захист прав людини в інституціях ЄС, відкриття кордонів для вільного пересування населення, забезпечення високого рівня життя населення.	Ускладнення візового режиму зі східними сусідами, проблеми відтоку кадрів.
Поширення української культури в країнах ЄС.	Розмивання національної самобутності України.

ництво тієї чи іншої продукції. Тому для ЄС на даному етапі не вигідний вступ України. Це одна із проблем інтеграції України.

Іншою проблемою інтеграції України до ЄС є не гармонізоване до європейських стандартів українське законодавство. Потрібна адаптація українського законодавства до європейського. Це можна здійснити шляхом реформування української правової системи та поступового приведення її у відповідність до європейських стандартів. Ця адаптація повинна охопити такі сфери, як: приватне, митне, трудове, фінансове право; податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, життя та здоров'я, навколишнього середовища та багато іншого. Однак на сьогодні здійснення таких заходів для України є складним.

Україні в найближчій перспективі варто зосередитись на розвитку вже існуючих форматів співпраці з Євросоюзом. В першу чергу, на виконанні Угоди про асоціацію та реалізації програм співробітництва в рамках Східного партнерства. Очевидно, що реформи та сценарії розвитку, які відбуваються в ЄС, можуть надати додаткові можливості для України [1].

Створення диференційованої Європи з ядром більш інтегрованих країн та ряду країн, що побажали залишити більше повноважень національним урядам, підвищує шанси України на вступ до ЄС. Виключно в разі успішних реформ в Україні, можна було б розпочати переговори про вступ до мультишвидкісного Євросоюзу.

Однак потрібно враховувати і фактор збройного конфлікту між Україною та Росією. До його вирішення питання про приєднання матиме незначний шанс на успіх. Вочевидь, Євросоюз не бажатиме переносити додатковий тягар конфлікту у внутрішньополітичну площину. На сьогодні Євросоюз змушений шукати нові додаткові гарантії безпеки.

Завдання України полягає в тому, щоб приймати активну участь в політичних дискусіях, оскільки відбувається пошук шляхів розвитку Європи. Однак пошук нових філософських підходів не відкидає потреби щоденної інтеграції. Дискусії на високому рівні, дають змогу нагромадити зв'язки з Європою різного формату. В цій палітрі дискусій, різних змін потрібно постійно формувати національний інтерес і самостійно його реалізовувати.

Україні потрібно сформувати свій «порядок денний», щоб у Європі її сприймали як надійного партнера. Крім того, досягти хоча б того рівня політичного, економічного, соціального розвитку, який є у Європі. Модернізації українського суспільства сприятиме використання позитивного європейського досвіду у проведенні політичних, соціально-економічних та адміністративних реформ. Період адаптації України до стандартів ЄС є тривалим і може здійснюватися за наявності відповідних передумов, які є необхідними для подальшого розвитку стосунків між ЄС та Україною, і які на сьогодні мають місце. Серед них можна виокремити такі, як: наявність політичних сил, що підтримують євроінтеграцію України; зацікавленість населення України у євроінтеграції; надання допомоги Україні в її європейських стремліннях з боку країн ЄС та інші.

Однак, слід враховувати, що євроінтеграційні цінності змінюються. Тому важливо, щоб Україна не наслідувала ті цінності, які втратили значення. Потрібно чітко розуміти кінцеву мету і пам'ятати, що євроінтеграція не може бути самоціллю, а лише інструментом у досягненні цілі.

Висновки. Впродовж наступних років в ЄС можуть відбуватися значні зміни, які матимуть вагомий вплив на його відносини з країнами-партнерами. Ці зміни відкриватимуть додаткові можливості для України, та водночас створюватимуть певні перешкоди.

Умови, які створюються навколо України та сили, які приходять до влади в Європі, можуть викликати значну турбулентність. Відбуватиметься чималий тиск на європейський вибір України. Тому Україні необхідно докладати значних зусиль, щоб вистояти.

Список літератури:

1. Біла книга Євросоюзу: Президент Єврокомісії представив п'ять сценаріїв розвитку ЄС / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.5.ua/polityka/bila-knyha-yevrosoiuzu-prezydent-yevrokomisii-predstavyv-piat-stsenariiv-rozvytku-yes-139849.html
2. Відносини Україна – ЄС: тест на міцність / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/ukr_eu.pdf
3. Даниленко Л.І. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навч.-метод. матеріали / Л.І. Даниленко, І.В. Поліщук. – К.: НАДУ, 2013. – 132 с.
4. Єрмолаєв А. Україна – ЄС: наступні двадцять пять років / А. Єрмолаєв, І. Клименко, В. Щербина, С. Денисенко, Л. Поляков. – Київ: Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», 2016. – 31 с.
5. Кіндратець О.М. Євроінтеграція України як фактор «мотивованої» модернізації / О.М. Кіндратець // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук.праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 824–829.
6. Міхель Д.О. Копенгагенські критерії як чинники розбудови демократичних процесів та наближеності до європейського рівня життя в Україні / Д.О. Міхель // Наукові праці. Політологія. – 2010. – Випуск 137. Том 149. – С. 153–157.
7. Муравйов В.І. Міжнародні угоди Європейського Союзу та acquis communautaire / В.І. Муравйов // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 306–320.
8. Назаренко М.О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України / М.О. Назаренко: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук за спец. 25.00.02 – механізми державного управління. – Одеський регіональний інститут державного управління. – 2014. – 238 с.
9. Тихомирова Є.Б. Європейський вимір глобалізації / Є.Б. Тихомирова // Політичне життя. – 2016. – № 3 – С. 155–160.
10. Трюхан В. Інституційне забезпечення виконання угоди про асоціацію Україна – ЄС / В. Трюхан // Вісник Національної академії державного управління. Серія «Політологія і право». – 2012. – № 2. – С. 184–193.

11. Трюхан В. Соглашение об ассоциации с ЕС: особенности процедуры вступления в силу / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/309.htm
12. Юрчик І.Б. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство / І.Б. Юрчик, В.А. Урбанович // Науковий огляд. – 2016. – № 3(24). – С. 29–34.

Смачило Т.В., Горчица Т.П.
Тернопольский национальный экономический университет

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОЙ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
Проанализированы предварительные и актуальные на сегодня концептуальные видения интеграционных процессов в Европе и место в них Украины. Доказано, что в современных международных отношениях важную роль играют интеграционные образования. Исследовано состояние и перспективы ближайшего будущего в отношениях Украина – ЕС: позитивные и негативные аспекты. Доказано, что конечной целью европейской интеграции является приобретение Украиной членства в Европейском Союзе.
Ключевые слова: европейская интеграция, Европейский Союз, интеграционные процессы, глобальное пространство, мировое сотрудничество, безвизовый режим, международные отношения, перспективы.

Smachylo T.V., Hirchytsia T.P.
Ternopil National Economic University

THE STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN EUROINTEGRATION

Summary
The previous and actual conceptual conceptions of integration processes in Europe and their place in Ukraine are analyzed. It is proved that in modern international relations an important role is played by integration education. The state and prospects of the near future in Ukraine – EU relations are investigated: positive and negative aspects. It is proved that the ultimate goal of European integration is gaining Ukraine membership in the European Union.
Keywords: European integration, European Union, integration processes, global space, world cooperation, visa-free regime, international relations, prospects.

УДК 338.43:330.322

СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Соболєва Т.О., Забєліна О.С.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

В статті розглянуто показники інноваційної активності агропромислових підприємств України. Визначено динаміку результатів наукових та науково-технічних робіт, яка свідчить про збільшення питомої ваги в загальних результатах наукових та науково-технічних робіт розробок в агросекторі. Визначено зміни в обсягах та джерелах фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в АПК, а також динаміку капітальних інвестицій в АПК. Висвітлено ефективний досвід розвинених країн в підтримці інноваційної активності підприємств. Зазначено фінансові та організаційні інструменти державного регулювання сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: інновації в агросекторі, інноваційна діяльність, інноваційна активність, стимулювання інноваційної активності, інструменти державного стимулювання інновацій.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток сільського господарства та процесів входження України до міжнародного економічного простору посилює конкурентну боротьбу між сільськогосподарськими підприємствами. Одним із ключових важелів у посиленні конкурентоспроможності підприємств є інноваційна діяльність. Важливою також є реалізація інновацій саме у сільському господарстві, адже це сприятиме заощадженню та більш раціональному використанню матеріальних, трудових, природних та фінансових ресурсів, зростанню продуктивності праці тощо.

Актуальність розробки та впровадження інновацій обумовлено також викликами, що стоять перед сучасним аграрним сектором України, а саме необхідністю реалізації реформ щодо технічного регулювання, гарантування продовольчої безпеки, пристосування українських регуляторних норм до відповідних міжнародних стандартів, налагодження співпраці й участі у програмах Європейського Союзу. Одним із викликів, що постає перед інноваційним розвитком аграрної галузі є підвищення її ефективності та екологічності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці впровадження та стимулювання інноваційної діяльності в агросекторі економіки приділено увагу у дослідженнях І.М. Кіпіро [1], Б.М. Данилишина [2], В.П. Гмирі [3], О.В. Кот [4], І.В. Ксьонжик, О.І. Янковської [5], О.І. Берннякова [6], О.В. Шебаніної. В зазначених роботах досліджувалися питання динаміці виробництва в агросекторі України, теоретичні підходи структуризації інновацій при виробництві сільськогосподарської продукції, фінансові інструменти стимулювання інноваційної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження питань здійснення інноваційної діяльності в сільськогосподарському секторі економіки України переважно сфокусовані на окремих питаннях його реалізації. Подальшого розгляду вимагає аналіз чинників активізації інноваційної діяльності підприємств агропромислової галузі України, напрями та механізми стимулювання такої активності державою.

Мета статті. Стаття має на меті ідентифікацію сучасного стану інноваційної активності сільськогосподарських підприємств України та визначення її динаміки, розгляд ефективної практики розвинених країн у стимулювання інноваційної активності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Аграрне виробництво підтримують в усьому світі, оскільки від стану його розвитку залежить в цілому як продовольча безпека держави, так і стабільність роботи похідної галузі аграріїв – харчової промисловості. Прогнози Організації Об'єднаних Націй свідчать про те, що чисельність населення планети до 2050 року збільшиться з 7,3 млрд. чол. до 9,7 млрд. чол., що вимагатиме від сільськогосподарського сектору значного зростання обсягів виробництва. Підтримувати такі темпи зростання за рахунок екстенсивних заходів неможливо. Такі завдання вимагають інтенсифікації розвитку як технологічного, так і ресурсного фактору, що уможливлюється лише через впровадження інновацій.

Аграрна інновація (агроінновація) – це різновид інновації, що реалізується в аграрному секторі економіки з метою підвищення ефективності його діяльності та забезпечення стабільного розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва [1].

Поняття інновацій у сільському господарстві найбільш широко розкриває Кот О.В., розглядаючи його як системні впровадження в аграрну сферу результатів науково-дослідницької роботи, що призводять до позитивних якісних та кількісних змін у характеристиці взаємозв'язків між біосферою і техносферою, а також покращують стан навколишнього середовища [4].

Янковська О.І. визначає сутність поняття інновації у сільському господарстві як кінцевий результат впровадження новації у галузь сільського господарства (сорту рослин, порід тварин, засобів захисту рослин або тварин, технологій вирощування тощо) [5].

Основними напрямами впровадження інновацій можуть бути такі, як:

1) розробка та освоєння нових технологій, пов'язаних із рослинництвом і тваринництвом;

2) забезпечення удосконалення оновлення техніко-технологічного потенціалу підприємств;

3) підготовка, навчання та перепідготовка професіоналів, здатних максимально ефективно використовувати техніку, обладнання і технології [7].

Агропромисловий комплекс є провідною галуззю України, на територію якої припадає приблизно 25% чорноземів світу, а площа сільсько-

господарських угідь складає 43 млн. га (72% від загальної площі країни); він формує 24% випуску продукції та 18% ВВП країни [2]:

· продукція АПК в 2015 році становила 38,2% товарного експорту, що складало 14,6 млрд. дол. США, при цьому майже половина (47,2%) експорту вітчизняної агропромислової продукції спрямовувалася на країни Азії і майже третина (27,9%) на країни ЄС;

· Україна входить у сімку світових лідерів з виробництва зернових культур та соняшникової олії;

· сільське господарство є найбільш стабільно функціонуючим сектором економіки.

Так, сільськогосподарське виробництво останні 10 років демонструвало в основному позитивну динаміку (за виключенням декількох років, коли переважали негативні фактори впливу природно-кліматичних умов). Протягом 2012–2016 років випуск сільськогосподарської продукції зріс на 1056 кг у розрахунку на 1 жителя України, що склало 21,6% приросту зазначеного показника [8].

У той самий час, Україна, на відміну від розвинених країн (США, Канади, країн ЄС), лише на третину використовує свій потужний природноресурсний потенціал. Про це свідчить наше відставання від розвинених країн за показниками ефективності вітчизняних сільськогосподарських виробників (низька врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тваринництва тощо) [2].

Одним з показників інноваційної активності підприємств є динаміка створення нових виробів та технологій у галузі. У табл. 1наведено динаміку виконаних наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві протягом 2010–2015 років.

Динаміка виконання наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві протягом 2010–2015 років мала зростаючу динаміку. Так, загалом у 2015 році було виконано на 1756 робіт (або на 45,3%) більше, ніж у 2010 році, кількість нової техніки зменшилась на 34 од. (або на 64,2%), ресурсозберігаючих технологій зафіксовано на 410 одиниць менше (або на 43,8%), кількість нових матеріалів зменшилась на 88 од. (або на 79,2%), а от кількість нових сортів рослин та порід тварин збільшилась на 1715 од. (майже в 3 рази), методів, теорій – зменшилось на 3 од. (або на 0,4%).

Тобто, враховуючи зменшення результатів по майже всім напрямам наукових та науково-технічних робіт на тлі загального збільшення таких результатів майже в 2 рази, можемо припустити, що саме аграрний сектор, в якому зростання склало майже 300%, переважно забезпечив позитивну динаміку зазначеного показника (рис. 1).

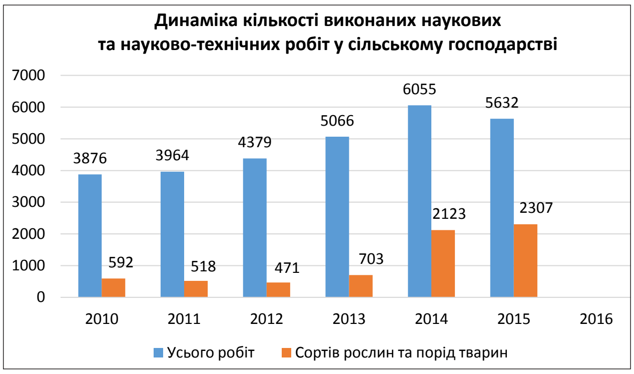

Рис. 1. Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві України, 2010–2015 роки

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

На скільки стимулюється та визнається пріоритетною інноваційна діяльність свідчать також обсяги капітальних інвестицій та їх динаміка. Так, капітальні інвестиції у сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство протягом 2012–2016 років збільшились на 16231,53 тис. грн (або на 189,5%); сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг у той самий час збільшилось на 88823,05 тис. грн. (або у 10,5 разів). Капітальні інвестиції у нематеріальні активи протягом 2012–2016 років, такі як права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо збільшилися на 524,9 тис. грн (або на 14,4%); на програмне забезпечення та бази даних – на 2906,4 тис. грн (або на 85,3%). У табл. 2 наведено динаміку зазначених показників.

Аналіз обсягів фінансування інноваційної діяльності в аграрному секторі України протягом 2010–2015 років (табл. 3) свідчить, що загальні обсяги фінансування протягом досліджуваного періоду збільшились на 57245,7 тис. грн (або на 10,4%).

Фінансування за кошти бюджету скоротилося на 40258,5 тис. грн (що склало 8,9%), за власні

Таблиця 1

Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві за 2010–2015 роки

Роки	Усього робіт	З них створення нових видів								
		Виробів			Технологій		Матеріалів	сортів рослин та порід тварин	методів, теорій	Інше
		Усього	у тому числі		Усього	з них ресурсозберігаючих				
			тих, в яких використано винаходи	техніки						
2010	3876	292	69	53	936	576	111	592	767	1178
2011	3964	333	75	40	847	487	135	518	853	-
2012	4379	224	75	99	734	384	71	471	822	2057
2013	5066	311	87	150	773	379	49	703	946	2284
2014	6055	187	17	109	600	298	34	2123	1354	1757
2015	5632	175	85	19	526	291	23	2307	764	1834

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

кошти – збільшилось на 57150,1 тис. грн (або на 84,9%). Так само збільшилось на 2749,5 тис. грн (або на 118,2%) фінансування за кошти іноземних джерел.

У той самий час бюджет залишається основним джерелом фінансування інноваційної діяльності, питома вага якого в 2015 році склала майже 70%.

У структурі інвестицій провідних країн Європи, США і Японії спостерігаються наступні тенденції: скорочуються приватні інвестиції; зростає частка самофінансування в загальному обсязі коштів інвестування; збільшується бюджетне фінансування аграрної сфери, тобто розвинені держави, як суб'єкти інвестування, розглядають сільське господарство як перспективну сферу для інвестицій [9].

Окрім прямих економічних методів державного стимулювання, до заходів якого відносяться інструменти фінансово-бюджетної політики, фінансування НДДКР, освіти і підвищення кваліфікації в сільській місцевості, широко застосовуються адміністративні методи. Вони включають державні програми, директивне планування, інструменти зовнішньоторговельної політики і вони спрямовані на підвищення ефективності державного регулювання агросфери.

До непрямих заходів державного регулювання сільського господарства відносяться інструменти цінової та податкової політики (держзакупівлі, гарантовані закупівельні ціни на основні види сільськогосподарської продукції, преференції в оподаткуванні); інструменти фінансово-кредитної та зовнішньоторговельної політики (пільгове кредитування, компенсація витрат сільгоспвиробників з придбання засобів виробництва шляхом надання субсидій на придбання добрив, отрутохімікатів і кормів. Серед розглянутих заходів превалюють заходи непрямого державного регулювання.

Вартим уваги є досвід зарубіжних країн, де сільське господарство відноситься до пріоритетних галузей економіки, і виходячи з цього держава в тому чи іншому вигляді субсидує сільськогосподарське виробництво [6]. Серед найбільш ефективних державних методів підтримки інноваційної діяльності в інших країнах можна виділити нижченаведені:

- державні програми фінансової та технічної підтримки інноваційних підприємств малого та середнього бізнесу, що виконують НДДКР за тематикою урядових організацій (США, Японія, Великобританія, Індія, Китай); створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);
- пряме фінансування (субсидії, позики), які сягають 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США та інші); цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх розвинених країнах); надання позик, в тому числі без виплати відсотків (Швеція); безоплатні позики на покриття 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина);
- зниження державних мит для індивідуальних винахідників і подання їм податкових пільг (Австрія, Німеччина, США, Японія та ін.), а також створення спеціальної інфраструктури для їх підтримки та економічного страхування (Японія); відстрочка сплати мит або звільнення від них, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія); безкоштовні послуги патентних повірених по заявкам індивідуальних винахідників, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина, Японія, Індія);
- полегшення оподаткування для підприємств, діючих в інноваційній сфері, в т. ч. виклю-

Таблиця 2

Капітальні інвестиції у матеріальні та нематеріальні активи в АПК, тис. грн

Види ресурсів	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8564,2	8976,0	37182,3	58525,1	24795,7
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг, з них:	8422,2	8782,1	36369,7	56829,0	97245,2
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3655,9	5631,5	2974,3	12457,8	4180,8
програмне забезпечення та бази даних	3409,1	3477,6	3207,3	4808,4	6315,5

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Таблиця 3

Фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в АПК за джерелами фінансування за період 2010–2015 рр, тис. грн

Роки	Джерела фінансування							
	Усього	Коштів бюджету		власних коштів	коштів організацій державного сектору	коштів організацій підприємницького сектору	коштів іноземних джерел	коштів інших джерел
		Усього	у т.ч. державного бюджету					
2010	548111,2	453902,5	453698,3	67299,1	3134,7	18997,2	2325,6	2452,1
2011	564009,1	443681,9	443676,1	88562,2	2315,8	23401,6	3236,3	2811,3
2012	647005,3	514275,8	512734,4	95781,2	2316,2	31339,5	1370,7	1921,9
2013	636100,2	490808,4	489381,7	103262	2008,8	36459,7	2393,5	1167,4
2014	590817,1	451140,6	451140,6	80948,5	5648,3	45539,6	5020	1029,1
2015	605356,9	413644	411930	124449	21563,6	39930,6	5075,1	694,4

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

чення з оподаткування витрат на НДДКР, пільгове оподаткування університетів і НДІ (США, Великобританія, Індія, Китай, Японія);

· законодавче забезпечення захисту інтелектуальної власності та авторських прав (у всіх розвинених країнах і країнах, що розвиваються);

· створення потужних державних організацій (корпорацій, агентств), що забезпечують всебічну науково-технічну, фінансову та виробничу підтримку інноваційних МСП (США, Японія, Індія, Китай); мережі наукових парків, бізнес-інкубаторів та зон технологічного розвитку (у всіх розвинених країнах і країнах, що розвиваються);

· інформаційно-пошукові спеціалізовані сайти за прогресивними технологіями та інноваційними розробками, що дозволяють зацікавленим підприємствам швидко знайти необхідні технічні рішення і можливих партнерів.

Стимулювання та створення сприятливих умов для інноваційної діяльності у сфері АПК є важливим завданням в процесі розбудови ефективної національної інноваційної системи, що передбачає реалізацію цілої низки заходів. Серед таких заходів мають бути такі, як розвиток інфраструктури шляхом створення державних підприємств, які забезпечують всебічну підтримку інновацій; організація науково-дослідних інститутів, лабораторій та центрів, які оснащені обладнанням для проведення дослідів, а також забезпечені професіоналами для проведення консультацій щодо подачі патентних заявок за інноваційними продуктами.

Важливими є організація і проведення регулярних виставок і ярмарків в різних містах країни з демонстрацією найбільш ефективних інноваційних розробок з метою здійснення ділових контактів з можливими інвесторами, виробниками і споживачами розроблених нових продуктів і послуг. Це дозволить прискорити просування багатьох інноваційних проектів і забезпечити їх подальшу успішну комерціалізацію. Створення венчурних центрів підтримки МСП з надання спеціалізованих послуг з відбору перспективних інноваційних проектів і їх експертизи, патентування, юридичного і технічного консультування з питань венчурної практики [10].

Висновки і пропозиції. Аналіз показників інноваційної активності підприємств агросектору України демонструє значне зростання активності в підготовці таких результатів наукових та науково-технічних робіт, як нові породи тварин та сорти рослин, а також про збільшення їх питомої ваги в результатах наукових та науково-технічних робіт по промисловості. Збільшується фінансування інноваційної діяльності в агросекторі України за рахунок власних коштів, хоча кошти держбюджету залишаються основним джерелом такого фінансування.

Досвід більшості держав з активізації інноваційної діяльності у сфері АПК демонструє, що необхідно вводити системну підтримку з боку держави в усіх процесах, які стосуються модернізації національної економіки. Доцільною є розробка комплексу законодавчих пропозицій для супроводження цільових програм і організаційних заходів, спрямованих на розбудову національної інфраструктури підтримки інноваційної діяльності в нашій країні. Їх реалізація може стати запорукою прискорення інноваційної діяльності у сфері сільського господарства.

Список літератури:

1. Кіпіоро І. М. Проблеми та перспективи інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств / І. М. Кіпіоро // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 120–126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2014_1_17
2. Даніліщин Б. Нова державна підтримка агропромислового комплексу – шлях в нікуди. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://lb.ua/economics/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html
3. Гмиря В. П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України / В. П. Гмиря // Фінансовий простір [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1603/16gvpavu.pdf
4. Кот О. В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення / О. В. Кот // Проблеми науки. – 2008. – № 9. – С. 30–37.
5. Янковська О. І. Особливості інновацій у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О. І. Янковська. – Режим доступу: http.//archive.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10yaoiicg.pdf
6. Бернякова Е. В. Международный опыт государственной помощи сельскому хозяйству // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – № 10. – С. 10–15.
7. Янковська О. І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О. І. Янковська // Наука і економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2009. – № 4(16). – С. 54–58.
8. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
9. Making EU farming innovative [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/video/making-eu-farming-innovative/
10. Зарубежный опыт государственной поддержки инновационных малых и средних предприятий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ttps://kfpp.ru/analytics/material/innovation.php

Соболева Т.А., Забелина А.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены показатели инновационной активности агропромышленных предприятий Украины. Определена динамика результатов научных и научно-технических работ, которая свидетельствует об увеличении удельного веса в общих результатах научных и научно-технических работ в агросекторе. Определены изменения в объемах и источниках финансирования внутренних затрат на выполнение научных и научно-технических работ в АПК, а также динамика капитальных инвестиций в АПК. Освещены эффективный опыт развитых стран в поддержке инновационной активности предприятий. Указаны финансовые и организационные инструменты государственного регулирования сельскохозяйственных предприятий.
Ключевые слова: инновации в агросекторе, инновационная деятельность, инновационная активность, стимулирование инновационной активности, инструменты государственного стимулирования инноваций.

Sobolieva T.O., Zabielina O.S.
Kyiv National Economic University named after Vadym Getman

SUPPORT OF INNOVATION ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Summary
In the article the indicators of innovative activity of agricultural industrial enterprises of Ukraine are considered. The dynamics of the results of scientific and technical works is determined, which indicates the increasing of the share scientific and technical work results in the agricultural sector. Changes in the volumes and sources of financing of internal costs for the performance of scientific and technical works in the agricultural industrial complex, as well as the dynamics of capital investments, have been determined. The effective experience of developed countries in supporting innovative activity of enterprises is highlighted. The financial and organizational instruments of state regulation of agricultural enterprises are indicated.
Keywords: innovations in the agricultural sector, innovative activities, innovative activity, stimulation of innovative activity, tools of state stimulation of innovations.

УДК 338

ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Теребух А.А., Кошова Б.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті проведено емпіричне дослідження загальних показників розвитку туристичної галузі в Східноєвропейських країнах, котрі на початку 90-х років перебували у подібних стартових умовах з Україною. Хоча вітчизняна туристична галузь, на сьогодні, характеризується не високим рівнем конкурентоспроможності, наша країна володіє значним потенціалом розвитку туризму який є передумовою забезпечення майбутнього перспективного росту. Прикладом наслідування необхідності розвитку саме туристичної сфери обрано – Туреччину, котра сформувала стійкі конкурентні позиції на ринку туристичних послуг Європи.

Ключові слова: розвиток туризму, туристична сфера, економічне обргрунтування, емпіричний аналіз.

Постановка проблеми. Як показало дослідження загальнодержавних та регіональних макроекономічних показників західних областей України останні роки характеризуються високою динамікою економічного зростання порівняно із іншими регіонами держави. Достатній рівень інвестиційної привабливості зумовлений не лише близькістю розташування до високорозвинених країн Європейського Союзу, а й низьким рівнем цін, дешевими ресурсами та робочою силою, помірним кліматом. Львівська, Івано-Франківська, Волинська, Закарпатська та Чернівецька області володіють значними історико-культурними пам'ятками, рекреаційними ресурсами, котрі у сукупності створюють сприятливі умови для розвитку туристичної галузі. Проте не зважаючи на ці обставини, динаміка туристичних потоків залишається не стійкою.

Ці та інші чинники зумовлюють доцільність проведення емпіричного аналізу на основі дослідження порівняльних показників розвитку туристичної галузі країн з подібними історичними, культурними та природними особливостями. Такий аналіз дозволить обґрунтувати доцільність розвитку туристичної галузі, виявити спільні риси та характерні чинники, котрі впливають на її формування. Визначення конкурентних позицій України на ринку туристичних послуг дасть змогу сформувати стратегічні напрямки удосконалення туристичної інфраструктури, як першооснови реалізації туристичної діяльності, з огляду на негативну динаміку туристичних потоків у деяких областях Західного регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження розвитку туристичної галузі України, приділяють достатньо уваги у науковій літературі, де здебільшого висвітлюються суб'єктивні рекомендації щодо розвитку ринку туристичних послуг та підвищення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні. До науковців, які пропонують власні стратегії розвитку туристичної галузі, слід віднести таких вчених, як О. Гарбера [1], М. Бойко [2], О. Крайник [3], А. Теребух і А. Бандура [4], Л. Гонтаржевська [5], О.В. Музиченко-Козловська [6]. Ці дослідник спрямували свої наукові пошуки у напрямку розвитку інноваційної складової та підсилення рівня кооперації та конкуренції у туристичні галузі шляхом створення кластерів.

Проте досі не розглянутим залишається аналіз впливу туристичної сфери на загальнодержавні макроекономічні показники, котрі відображають доцільність формування нових туристичних напрямів, що супроводжує необхідність удосконалення туристичної інфраструктури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мало дослідженим у науковій літературі залишається вплив розвитку туристичної сфери на формування валового внутрішнього продукту (ВВП), як одного із індикаторів фінансово-економічного стану розвитку країни. З цією метою доцільним є проведення емпіричного аналізу для виявлення чинників, котрі впливатимуть на формування туристичних потоків і підтвердять необхідність розвитку інфраструктури туризму, як базису реалізації туристичної діяльності.

Формулювання цілей статті. Провести аналіз взаємозалежності основного показника соціально-економічного розвитку країни – валового внутрішнього продукту із показниками динаміки туристичної сфери. Встановити причинно-наслідкові зв'язки перспективності удосконалення туристичного сервісу для Західного регіону України.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи культурні, історичні та географічні особливості з метою здійснення порівняльного аналізу обрано Східноєвропейські країни, а саме: Хорватію, Сербію, Боснію і Герцоговину, Болгарію, Польщу, Грузію, Російську Федерацію, Литву, Латвію. Прикладом для наслідування розвитку туристичної сфери відзначено Туреччину, котра займає чільні позиції за туристичними потоками з країн Європейського Союзу. Вихідні дані для проведення емпіричного аналізу наведено в таблиці (табл. 1).

Для аналізу впливу туристичної сфери на формування ВВП кожної із країн було обрано наступні показники:

1) вплив величини витрат в'їзних та виїзних туристичних потоків на формування ВВП країни прибуття та відправлення,

2) середнє арифметичне значення величини витрат туристів в країні прибуття;

3) різниця у величині витрат іноземних туристів у країні, що досліджується та витратах закордоном туристів-громадян цієї країни, а також відповідні показники динаміки і середніх значень;

Вибрані показники дають змогу оцінити рівень конкурентоспроможності вітчизняної туристичної сфери, зокрема туристичної інфраструктури,

Таблиця 1

Порівняльна динаміка ВВП та показників туристичного розвитку у Хорватії, Сербії, Боснії і Герцоговині, Болгарії, Польщі, Грузії, Російській Федерації, Литві, Латвії, Туреччині та Україні впродовж 2000–2015 рр.

Динаміка показників розвитку туризму у Хорватії																
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Витрати виїзних турис-тичних потоків, млн. дол. США	634000000	677000000	852000000	709000000	881000000	786000000	770000000	1025000000	1167000000	1042000000	861000000	918000000	962000000	923000000	865000000	770000000
Тран-спортні витрати туристів, які ви-їжджають млн. дол. США	66000000	71000000	71000000	37000000	33000000	32000000	33000000	40000000	44000000	28000000	29000000	37000000	36000000	20000000	19000000	15000000
Витрати в'їзних ту-ристичних потоків, млн. дол. США	2871000000	3463000000	3952000000	6513000000	6945000000	7625000000	8296000000	9617000000	11615000000	9300000000	8299000000	9598000000	8912000000	9715000000	10079000000	9018000000
Тран-спортні витрати туристів, які при-їжджають млн. дол. США	218000000	255000000	306000000	368000000	401000000	308000000	230000000	250000000	229000000	203000000	216000000	185000000	-	-	-	-
Кількість туристів, що виїха-ли, чол.									2357000	2497000	1873000	2880000	2680000	2927000	2763000	2578000
Кількість туристів, що приїха-ли, чол.	5831000	6544000	6944000	7409000	7912000	7743000	7988000	8559000	8665000	8694000	9111000	9927000	10369000	10948000	11623000	12683000
ВВП, млн. дол. США	21774273832	23289671102	26878499206	34658113497	41574530816	45416076681	50453577898	60093155533	70481451814	62703095751	59665427465	62236751773	56485301967	57769872075	57080369368	48676334689
Динаміка показників розвитку туризму у Сербії																
Витрати туристів, які ви-їжджають, млн. дол. США	-	-	105000000	144000000	208000000	260000000	322000000	1203000000	1448000000	1105000000	1103000000	1263000000	1188000000	1290000000	1360000000	1254000000
Тран-спортні витрати туристів, які ви-їжджають млн. дол. США	-	-	-	-	-	-	-	1042000000	1251000000	960000000	954000000	1105000000	1031000000	1117000000	1179000000	1102000000
Витрати туристів, які при-їжджають млн. дол. США			77000000	159000000	220000000	308000000	416000000	1018000000	1114000000	986000000	950000000	1149000000	1080000000	1221000000	1352000000	1322000000

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	-	-	-	-	-	-	-	866000000	942000000	866000000	799000000	990000000	921000000	1053000000	1142000000	1048000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кількість туристів, що приїхали, чол.			312000	339000	392000	453000	469000	696000	646000	645000	683000	764000	810000	922000	1029000	1132000
ВВП, млн. дол. США	6540247190	12267175481	16116843146	21188704081	24861483281	26252007830	30607991862	40289556656	49259526053	42616653300	39460357731	46466728667	40742313861	45519650911	44210806366	37160332465
Динаміка показників розвитку туризму у Боснії і Герцоговині																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	92000000	96000000	112000000	145000000	162000000	158000000	210000000	264000000	345000000	285000000	247000000	214000000	196000000	198000000	211000000	201000000
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	19000000	22000000	27000000	39000000	45000000	36000000	40000000	61000000	64000000	54000000	53000000	54000000	57000000	65000000	76000000	71000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	246000000	279000000	307000000	404000000	507000000	557000000	658000000	804000000	913000000	753000000	662000000	722000000	686000000	752000000	755000000	702000000
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	13000000	14000000	19000000	27000000	26000000	38000000	51000000	80000000	88000000	79000000	73000000	87000000	71000000	67000000	48000000	42000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кількість туристів, що приїхали, чол.	171000	139000	160000	165000	190000	217000	256000	306000	322000	311000	365000	392000	439000	529000	536000	678000
ВВП, млн. дол. США	5505984456	5748990666	6651226179	8370020196	10022840635	11225138297	12866524918	15776422673	19101454464	17600630727	17164279813	18629346791	17207367626	18154290272	18521475376	16173806635
Динаміка показників розвитку туризму у Болгарії																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	764000000	836000000	1018000000	1467000000	1935000000	1858000000	2099000000	2142000000	2602000000	1955000000	975000000	1063000000	1096000000	1342000000	1459000000	1346000000

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	226000000	247000000	301000000	434000000	572000000	549000000	621000000	262000000	291000000	200000000	149000000	159000000	173000000	229000000	257000000	230000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	1364000000	1262000000	1392000000	2051000000	2796000000	3063000000	3317000000	4181000000	4852000000	4273000000	3807000000	4297000000	3975000000	4410000000	4518000000	3583000000
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	290000000	268000000	296000000	430000000	594000000	651000000	705000000	468000000	546000000	497000000	464000000	533000000	513000000	581000000	591000000	429000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	2337000	2730000	3188000	3403000	3882000	4235000	4180000	4515000	5727000	4993000	3676000	3803000	3758000	3930000	4158000	4632000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	2785000	3186000	3433000	4048000	4630000	4837000	5158000	5151000	5780000	5739000	6047000	6328000	6541000	6898000	7311000	7099000
ВВП, млн. дол. США	13148099185	14135393876	16360346654	21074775206	26094622564	29821662537	34304448150	44765733380	54666642734	51783454184	50610031136	57418391042	53903028252	55758744571	56732006512	50199117547
Динаміка показників розвитку туризму у Туреччині																
Витрати туристів, які виїжджають, млн. дол. США	1713000000	1738000000	1880000000	2113000000	2524000000	3563000000	3517000000	4254000000	4509000000	5061000000	5817000000	5372000000	4585000000	5253000000	5475000000	5686000000
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	-	-	-	-	-	459000000	528000000	605000000	685000000	486000000	623000000	489000000	491000000	436000000	403000000	318000000
Витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	7636000000	10067000000	11901000000	13203000000	15888000000	20760000000	19137000000	21662000000	26446000000	26331000000	26318000000	30302000000	31566000000	36192000000	38766000000	35413000000
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	-	-	-	-		1569000000	1680000000	2232000000	3081000000	3351000000	3733000000	5248000000	6221000000	8195000000	9214000000	8797000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	5284000	4856000	5131000	5928000	7299000	8246000	8275000	4956000	4893000	5561000	6557000	6282000	5803000	7526000	7982000	8751000

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Кількість турис-тів, що приїхали, чол.	9586000	10783000	12790000	13341000	16826000	20273000	18916000	26122000	29792000	30187000	31364000	34654000	35698000	37795000	39811000	39478000
ВВП, млн. дол. США	272979390595	200254104151	238423907923	311825946795	404776328438	501422832614	552504962256	675754121015	764322933265	644656538878	771876943466	832546462300	873981840596	950595641012	934167774215	859383637729
Динаміка показників розвитку туризму у Латвії																
Витрати виїзних турис-тичних потоків, млн. дол. США	281000000	255000000	267000000	365000000	428000000	655000000	788000000	1021000000	1139000000	798000000	648000000	765000000	680000000	900000000	908000000	801000000
Тран-спортні витрати туристів, які ви-їжджають млн. дол. США	34000000	32000000	37000000	37000000	51000000	71000000	84000000	94000000	-	-	-	-	-	185000000	194000000	186000000
Витрати в'їзних ту-ристичних потоків, млн. дол. США	172000000	153000000	201000000	271000000	343000000	446000000	622000000	880000000	801000000	724000000	640000000	771000000	745000000	1190000000	1244000000	1133000000
Тран-спортні витрати туристів, які при-їжджають млн. дол. США	41000000	34000000	40000000	49000000	76000000	105000000	142000000	209000000	-	-	-	-	-	325000000	290000000	240000000
Кількість туристів, що виїха-ли, чол.	2596000	2697000	2306000	2286000	2457000	2959000	3151000	3398000	3782000	3268000	3332000	3257000	183000	1776000	1846000	1720000
Кількість турис-тів, що приїхали, чол.	509000	591000	848000	971000	1079000	1116000	1535000	1653000	1684000	1323000	1373000	1493000	1435000	1536000	1843000	2024000
ВВП, млн. дол. США	7937758980	8350252966	9546441564	11748433157	14373269156	16922504045	21447021570	30901399261	35596016664	26169854045	23757368290	28223552825	28119996053	30254571078	31352249350	27026037600
Динаміка показників розвитку туризму у Литві																
Витрати виїзних турис-тичних потоків, млн. дол. США	261000000	227000000	334000000	476000000	643000000	743000000	909000000	1144000000	1530000000	1119000000	849000000	859000000	925000000	1069000000	1058000000	1131000000
Тран-спортні витрати туристів, які ви-їжджають млн. дол. США	8000000	8000000	8000000	5000000	7000000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	181000000

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	430000000	425000000	556000000	700000000	834000000	920000000	1038000000	1154000000	1248000000	972000000	958000000	1321000000	1317000000	1374000000	1383000000	1310000000
Транспортні витрати туристів, які приїджають млн. дол. США	39000000	42000000	51000000	62000000	58000000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	157000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	3632000	3390000	3584000	3502000	-	1633000	1789000	1661000	1757000	1288000	1411000	1526000	1708000	1764000	1789000	1860000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	1083000	1271000	1428000	1491000	1800000	2000000	2180000	1486000	1611000	1341000	1507000	1775000	1900000	2012000	2063000	2071000
ВВП, млн. дол. США	11539211480	12252498921	14278357284	18802576988	22649930576	26125575942	30216060233	39738180077	47850551149	37440673478	37120517694	43476878139	42847900766	46473646002	48545251796	41402022148
Динаміка показників розвитку туризму у Російській Федерації																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	8848000000	9760000000	11362000000	13427000000	16082000000	17963000000	18850000000	22456000000	26401000000	23785000000	30169000000	37343000000	48096000000	59504000000	55383000000	38436000000
Транспортні витрати туристів, які виїджають млн. дол. США		475000000	444000000	547000000	797000000	991000000	1366000000	2032000000	3232000000	2766000000	3476000000	4441000000	5298000000	6051000000	4955000000	3502000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	3429000000	4726000000	5278000000	5879000000	7262000000	7805000000	9720000000	12426000000	15821000000	12369000000	13239000000	16961000000	17876000000	20198000000	19451000000	13249000000
Транспортні витрати туристів, які приїджають млн. дол. США		1154000000	1238000000	1377000000	1732000000	1935000000	2092000000	2979000000	3979000000	3003000000	4409000000	5633000000	7117000000	8210000000	7692000000	4784000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	18371000	18030000	20428000	20572000	24507000	28416000	29107000	34285000	36538000	34276000	39323000	43726000	47813000	54069000	45889000	34550000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	21169000	21595000	23309000	22521000	22064000	22201000	22486000	22909000	23676000	21339000	22281000	24932000	28177000	30792000	32421000	33729000
ВВП, млн. дол. США	259708496267	306602673980	345110438692	430347770732	591016690743	764017107992	989930542279	1299705247686	1660844408500	1222643696992	1524916112079	2031768558636	2170143623038	2230625004654	2063662281005	1365865245098

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Динаміка показників розвитку туризму у Польщі																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	3417000000	3595000000	3440000000	3286000000	5092000000	5894000000	7653000000	8339000000	10689000000	7891000000	9100000000	8882000000	9129000000	9132000000	9540000000	8523000000
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	102000000	99000000	162000000	201000000	316000000	347000000	430000000	588000000	785000000	517000000	530000000	421000000	371000000	311000000	672000000	584000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	6128000000	5121000000	4971000000	4733000000	6499000000	7161000000	8154000000	11728000000	12895000000	9889000000	10037000000	11649000000	11888000000	12432000000	12924000000	11354000000
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	451000000	475000000	657000000	664000000	666000000	857000000	883000000	1088000000	1071000000	832000000	461000000	917000000	903000000	1088000000	1077000000	881000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	56677000	53122000	45043000	38730000	37226000	40841000	44696000	47561000	50243000	39270000	42760000	43270000	48290000	52580000	35400000	44300000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	17400000	15000000	13980000	13720000	14290000	15200000	15670000	14975000	12960000	11890000	12470000	13350000	14840000	15800000	16000000	16722000
ВВП, млн. дол. США	171885598583	190521263343	198680637255	217518642325	255102252843	306134635594	344826430298	429249647595	533815789474	439796160379	479321128909	528819945375	500344281382	524214789308	545151778520	477336782067
Динаміка показників розвитку туризму у Грузії																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	129000000	136000000	189000000	170000000	196000000	237000000	257000000	277000000	337000000	311000000	329000000	384000000	471000000	537000000	563000000	609000000
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	19000000	29000000	40000000	40000000	49000000	68000000	90000000	101000000	134000000	130000000	130000000	171000000	215000000	243000000	264000000	279000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	107000000	136000000	144000000	172000000	209000000	287000000	361000000	440000000	505000000	537000000	737000000	1069000000	1565000000	1916000000	1972000000	2117000000

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	10000000	19000000	18000000	25000000	32000000	46000000	48000000	56000000	58000000	61000000	78000000	114000000	154000000	196000000	185000000	181000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	315000	306000	317000	317000	466000	857000	1346000	1473000	1872000	1980000	2086000	2237000	2734000	3220000	3106000	3135000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	387000	302000	298000	313000	368000	560000	983000	1052000	1290000	1500000	2032000	2822000	4428000	5392000	5516000	5901000
ВВП, млн. дол. США	3057453483	3219487825	3395778674	3991374549	5125273881	6410941013	7745406201	10172869680	12795044473	10766809099	11638536834	14434619982	15846474596	16140047012	16509305828	13993546732
Динаміка показників розвитку туризму в Україні																
Витрати виїзних туристичних потоків, млн. дол. США	561000000	676000000	794000000	953000000	2660000000	3078000000	3202000000	4022000000	4585000000	3751000000	4134000000	4829000000	5536000000	6300000000	5470000000	4750000000
Транспортні витрати туристів, які виїжджають млн. дол. США	91000000	110000000	137000000	164000000	197000000	273000000	368000000	453000000	562000000	421000000	392000000	368000000	432000000	537000000	409000000	307000000
Витрати в'їзних туристичних потоків, млн. дол. США	563000000	759000000	1001000000	1204000000	2931000000	3542000000	4018000000	5320000000	6722000000	4349000000	4696000000	5406000000	5988000000	5931000000	2264000000	1656000000
Транспортні витрати туристів, які приїжджають млн. дол. США	169000000	186000000	213000000	269000000	371000000	417000000	533000000	723000000	954000000	773000000	908000000	1112000000	1146000000	848000000	652000000	574000000
Кількість туристів, що виїхали, чол.	13422000	14849000	14729000	14795000	15588000	16454000	16875000	17335000	15499000	15334000	17180000	19773000	21433000	23761000	22438000	23142000
Кількість туристів, що приїхали, чол.	6431000	9174000	10517000	12514000	15629000	17631000	18936000	23122000	25449000	20798000	21203000	21415000	23013000	24671000	12712000	12428000
ВВП, млн. дол. США	31261527363	38009344577	42392896031	50132953288	64883060726	86142018069	107753069307	142719009901	179992405832	117227769792	136013155905	163159671670	175781379051	183310146378	133503411376	91030959455

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

у певній країні та економічно обгрунтувати доцільність інвестування у її розвиток.

На основі агрегованих даних Світового банку [7], котрі представлені у таблиці 1, можна оцінити рівень розвитку туризму у кожній із досліджуваних країн, а також його вплив на соціально-економічний розвиток, шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції між показниками витрат в'їзних/виїзних туристичних потоків та ВВП.

Виїзні туристичні потоки негативно впливають на економіку країни загалом, адже слугують каналами відтоку валюти. Простежмо кореляцію виїзних туристичних потоків з ВВП кожної із країн (див. рис. 1).

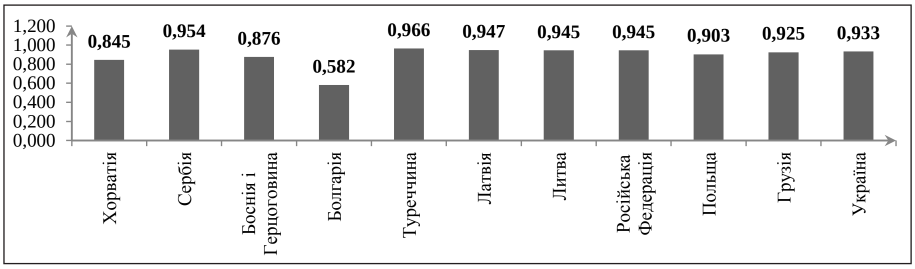

Рис. 1. Коефіцієнт кореляції витрат виїзних туристичних потоків з країни проживання на її ВВП впродовж 2000–2015 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

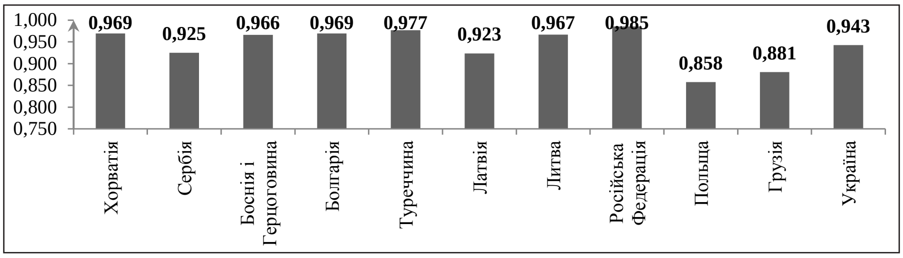

Рис. 2. Коефіцієнти кореляції впливу витрат в'їзного туристичного потоку на формування ВВП країн прибуття за період від 2000 до 2015 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

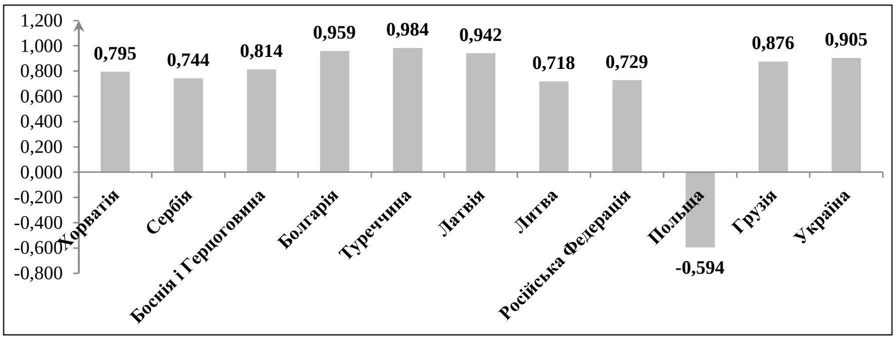

Рис. 3. Коефіцієнти кореляції впливу кількості іноземних туристів на ВВП країни прийняття впродовж 2000–2015 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

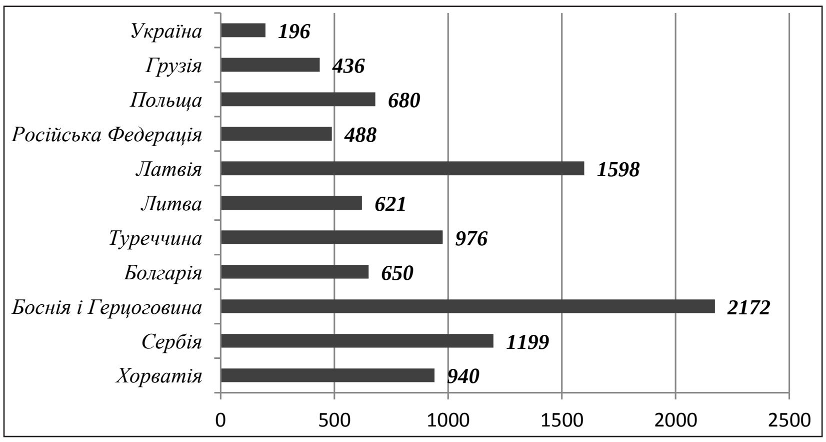

Рис. 4. Середньо арифметичні абсолютні значення витрат одного туриста в країні прибуття за період від 2000 до 2015 рр., дол. США

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

На рис. 2 наведено результати аналізу кореляції взаємозалежності впливу витрат іноземних туристів на ВВП країни прибуття.

Результати аналізу представлені на рисунках 1 та 2 свідчать про високий взаємозв'язок витрат виїзних та в'їзних туристичних потоків на рівень формування ВВП країни проживання та прибуття. У Болгарії коефіцієнт кореляції виїзного туристичного потоку із ВВП країни є найнижчим. Це свідчить про низький рівень туристичних потоків із неї. Але в'їзний туристичний потік впливає на формування ВВП із коефіцієнтом 0,969. Протилежний випадок простежується у Польщі, де переважають виїзні туристичні потоки, котрі впливають на формування ВВП країни із коефіцієнтом 0,903. В'їзний туризм не популяризується країною, тому його внесок у формування ВВП становить 0,858.

Вагомий вплив на формування ВВП країни прийняття зумовлюють іноземні туристичні потоки, котрі стимулюють суміжні сфери діяльності створюючи тим самим ефект мультиплікатора (див. рис. 3).

Аналіз коефіцієнтів кореляції підтвердив про не значні іноземні туристичні потоки у Польщу, адже коефіцієнт кореляції становить –0,594, що свідчить про низький вплив на формування ВВП країни.

Для переважної більшості досліджуваних країн туристична сфера характеризується високим впливом на динаміку ВВП і відповідно на соціально-економічний розвиток. За результатами аналізу можемо зробити наступні висновки, а саме:

– для країн, у яких дохід від туристичної галузі складає більше 10% від

Таблиця 2

Співвідношення між показниками кількості туристів та величини їх витрат для аналізованих країн за період від 2000 до 2015 рр.

Величина витрат на одного приїжджого туриста, дол. США																
Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Хорватія	492,37	529,19	569,12	879,07	877,78	984,76	1038,56	1123,61	1340,45	1069,70	910,88	966,86	859,49	887,38	867,16	711,03
Сербія			246,79	469,03	561,22	679,91	886,99	1462,64	1724,46	1528,68	1390,92	1503,93	1333,33	1324,30	1313,90	1167,84
Боснія і Герцого-вина	1438,60	2007,19	1918,75	2448,48	2668,42	2566,82	2570,31	2627,45	2835,40	2421,22	1813,70	1841,84	1562,64	1421,55	1408,58	1035,40
Болгарія	489,77	396,11	405,48	506,67	603,89	633,24	643,08	811,69	839,45	744,55	629,57	679,05	607,71	639,32	617,97	504,72
Туреччина	796,58	933,60	930,49	989,66	944,25	1024,02	1011,68	829,26	887,69	872,26	839,11	874,42	884,25	957,59	973,75	897,03
Литва	397,05	334,38	389,36	469,48	463,33	460,00	476,15	776,58	774,67	724,83	635,70	744,23	693,16	682,90	670,38	632,54
Латвія	337,92	258,88	237,03	279,09	317,89	399,64	405,21	532,37	475,65	547,24	466,13	516,41	519,16	774,74	674,99	559,78
Російська Федерація	161,98	218,85	226,44	261,05	329,13	351,56	432,27	542,41	668,23	579,64	594,18	680,29	634,42	655,95	599,95	392,81
Польща	352,18	341,40	355,58	344,97	454,79	471,12	520,36	783,17	994,98	831,71	804,89	872,58	801,08	786,84	807,75	678,99
Грузія	276,49	450,33	483,22	549,52	567,93	512,50	367,24	418,25	391,47	358,00	362,70	378,81	353,43	355,34	357,51	358,75
Україна	87,54	82,73	95,18	96,21	187,54	200,90	212,19	230,08	264,14	209,11	221,48	252,44	260,20	240,40	178,10	133,25
Різниця у витратах між вїзними та виїними потоками, дол. США																
Хорватія	2237000000	2786000000	3100000000	5804000000	6064000000	6839000000	7526000000	8592000000	10448000000	8258000000	7438000000	8680000000	7950000000	8792000000	9214000000	8248000000
Сербія	-	-	-28000000	15000000	12000000	48000000	94000000	-185000000	-334000000	-119000000	-153000000	-114000000	-108000000	-69000000	-8000000	68000000
Боснія і Герцого-вина	154000000	183000000	195000000	259000000	345000000	399000000	448000000	540000000	568000000	468000000	415000000	508000000	490000000	554000000	544000000	501000000
Болгарія	600000000	426000000	374000000	584000000	861000000	1205000000	1218000000	2039000000	2250000000	2318000000	2832000000	3234000000	2879000000	3068000000	3059000000	2237000000
Туреччина	5923000000	8329000000	10021000000	11090000000	13364000000	17197000000	15620000000	17408000000	21937000000	21270000000	20501000000	24930000000	26981000000	30939000000	33291000000	29727000000
Литва	169000000	198000000	222000000	224000000	191000000	177000000	129000000	10000000	-282000000	-147000000	109000000	462000000	392000000	305000000	325000000	179000000
Латвія	-109000000	-102000000	-66000000	-94000000	-85000000	-209000000	-166000000	-141000000	-338000000	-74000000	-8000000	6000000	65000000	290000000	336000000	332000000
Російська Федерація	-5419000000	-5034000000	-6084000000	-7548000000	-8820000000	-10158000000	-9130000000	-10030000000	-10580000000	-11416000000	-16930000000	-20382000000	-30220000000	-39306000000	-35932000000	-25187000000
Польща	2711000000	1526000000	1531000000	1447000000	1407000000	1267000000	501000000	3389000000	2206000000	1998000000	937000000	2767000000	2759000000	3300000000	3384000000	2831000000
Грузія	-22000000	-	-45000000	2000000	13000000	50000000	104000000	163000000	168000000	226000000	408000000	685000000	1094000000	1379000000	1409000000	1508000000
Україна	2000000	83000000	207000000	251000000	271000000	464000000	816000000	1298000000	2137000000	598000000	562000000	577000000	452000000	-369000000	-3206000000	-3094000000

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

ВВП, частка туристів, що виїжджають закордон є незначною;

– для держав, у яких частка туристичних послуг складає менше 10% від ВВП, зростання кількості туристів, що виїжджають за кордон трактується як негативна тенденція;

– для країн, у яких частка туристичних послуг у ВВП в загальному є меншою ніж 10%, характерне негативне сальдо у співвідношенні в'їзних туристів та тих, що обслуговуються закордоном. Проте вплив динаміки показників ефективності туристичної галузі на соціально-економічний розвиток у таких країнах є незначним;

– Україна відноситься до групи країн-донорів туристів. Така ситуація спостерігається навіть із врахуванням того, що середній дохід українців є найнижчим серед громадян досліджуваних держав.

Таким чином, незважаючи на те, що в Україні є сприятливі умови для розвитку туризму – багата історична і культурна спадщина, вихід до Чорного і Азовського морів, значний природно – рекреаційний потенціал у Карпатах і порівняно найнижча вартість проживання та харчування серед досліджуваних країн, рівень конкурентоспроможності вітчизняної туристичної сфери залишається не високим. Яскравим показником визнання якості туристичного сервісу у країні прибуття є не лише наявність значних туристичних потоків, а й величина витрат, які готові понести туристи з метою реалізації подорожі (табл. 2).

На основі таблиці 2, відзначаємо для України характерні найбільш несприятливі значення показників співвідношення між іноземними туристами та туристами, громадянами України, які обслуговується закордоном. Крім цього вітчизняна туристична галузь генерує найнижчий рівень доходу у розрахунку на одного іноземного туриста серед аналізованих країн. Так, у 2015 р., цей показник становив 133,25 дол. США, в той час, як для Сербії – 1035,40 дол. США, а для Росії – 392,81 дол. США. Середні арифметичні значення співвідношення доходу туристичної галузі у розрахунку на одного туриста, розраховані за період з 2000 по 2015 рр. представлено на рисунку 4.

Низька вартість реалізації туристичної подорожі в Україну зумовлена не лише війною на Сході України, а низьким рівнем цін через девальвацію національної грошової одиниці, наявність власного виробництва у сегменті харчування. Проте низький рівень рентабельності вітчизняного туристичного бізнесу також свідчить про відсутність широких можливостей щодо інвестування у його розвиток, зокрема, у вдосконалення інфраструктури. Це призводить до того, що Україна позиціонує себе у сегменті туристичних послуг «низький рівень якості/низька вартість». Адже, як свідчить досвід Грузії, котра через конфлікт у 2008 році з Російською Федерацією зазнала втрат, котрі супроводжувались економічною та політичною нестабільністю, змогла піднявши рівень сервісу та розвинувши туристичну інфраструктуру досягти різниці у витратах в'їзних та виїзних туристичних потоків у сумі 1508 млн. дол. США в 2015 році (див. табл. 2).

Важливим індикатором, який відображає рівень конкурентоспроможності вітчизняної туристичної галузі та її потенціал щодо майбутнього розвитку, є різниця між витратами іноземних туристів та громадян країни, які обслуговуються закордоном. Порівняльні середні значення цього показника для досліджуваних країн, розраховані за період від 2000 до 2015 рр. наведено на рисунку 5.

На основі проведеного аналізу, (рис. 5) додатне, або від'ємне сальдо між «експортом» та «імпортом» туристичних послуг для кожної із аналізованих країн, можна зробити висновки:

– Російська Федерація займає чільне місце у витратах виїзних туристичних потоків, що свідчить про переважання «експорту» туристів.

– Туреччина щорічно отримує значні валютні надходження, котрі із роками лише зростають.

– різниця між витратами в'їзних та виїзних туристичних потоків в Україні є незначною, але наявність позитивних значень свідчить про інтерес іноземних туристів до вітчизняного туристичного продукту, що дає можливість зробити висновки про перспективність розвитку туристичної сфери у майбутньому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного порівняльного аналізу туристичних потоків, рівня конкурентоспроможності вітчизняної туристичної галузі відносно динаміки показників Східноєвропейських країн можна зробити такі висновки:

– вітчизняна туристична галузь характеризується недостатнім рівнем конкурентоспроможності та високим потенціалом розвитку;

– економічна ситуація в Україні зумовила низький рівень цін на туристичні послуги;

– сучасна туристична інфраструктура України не спроможна задовольнити зростаючий попит на туристичні послуги;

– соціально-економічні умови функціонування вітчизняних суб'єктів туристичної галузі дають змогу розширити асортимент послуг у широкому ціновому діапазоні, що може бути конкурентною перевагою на міжнародній арені;

– проблеми розвитку туристичної інфраструктури

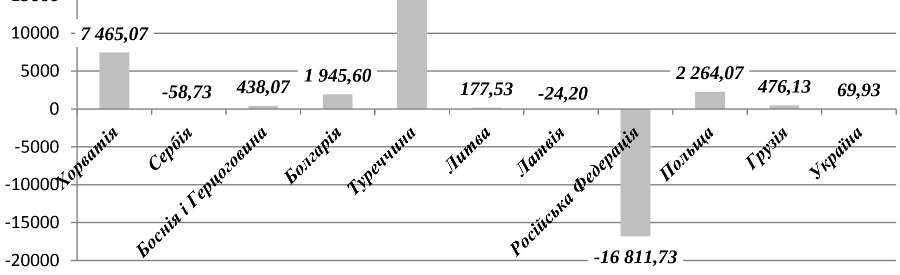

Рис. 5. Середні арифметичні показники різниці між витратами в'їзних та виїзних туристичних потоків за період від 2000 до 2015 року, млн. дол. США (додатне/від'ємне значення)

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

пов'язані не лише з особливостями функціонування вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності, а й із загальним станом соціально-економічного розвитку України.

Список літератури:

1. Гарбера О. Є. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України / О. Є. Гарбера // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 29–31.
2. Бойко М. Г. Туристична привабливість України: закономірності формування та орієнтири розвитку / М. Г. Бойко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 16. – С. 34.
3. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.old.niss.gov.ua; www.tourlib.gov.ua
4. Требух А. А., Бандура Н. Б. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону // Науковий вісник НДТУ України. – 2010 р. – С. 265–270.
5. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: Навч. Посібник. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
6. Музиченко-Козловська О. В. Формування туристично-інноваційних кластерів у регіоні / О. В. Музиченко-Козловська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: збірник наукових праць. – 2015. – № 819. – С. 156–166.
7. Світовий банк. Україна. Дані. області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://api.worldbank.org/v2/uk/country/UKR?downloadformat=excel

Теребух А.А., Кошова Б.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЗАПАДНЫХ РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проведено эмпирическое исследование общих показателей развития туристической отрасли в восточноевропейских странах, которые в начале 90-х годов находились в подобных стартовых условиях с Украиной. Хотя отечественная туристическая отрасль, на сегодня, характеризуется не высоким уровнем конкурентоспособности, наша страна обладает значительным потенциалом развития туризма, который является предпосылкой обеспечения будущего перспективного роста. Примером для подражания необходимости развития именно туристической сферы избрано – Турцию, которая сформировала устойчивые конкурентные позиции на рынке туристических услуг Европы.
Ключевые слова: развитие туризма, туристическая сфера, экономическая целесообразность, эмпирический анализ.

Terebukh A.A., Koshova B.R.
Lviv Polytechnic National University

ECONOMIC RATIONALE OF ACCESSIBILITY OF DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE

Summary
The article gives an empirical study of the general indicators of tourism industry development in Eastern European countries, which in the early 1990 were in similar starting conditions with Ukraine. Although the domestic tourism industry, for today, is characterized by not a high level of competitiveness, our country has a significant potential for tourism development, which is a prerequisite for ensuring future prospective growth. An example of the development of the tourism industry is – Turkey, which has formed a stable competitive position in the market of tourist services in Europe.
Keywords: tourism development, tourism sphere, economic appraisal, empirical analysis.

УДК 336.71

ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Ткачук В.О., Тимків А.О.
Тернопільський національний економічний університет

У статті проаналізовано особливості цінової політики комерційних банків України. Визначено сучасні цінові тенденції на депозитному та кредитному сегменті ринку банківських послуг. Встановлено основні причини наявної цінової кон'юнктури на вітчизняному ринку банківських послуг. Сформульовано загальні принципи, які повинен дотримуватись менеджмент банку у реалізації цінової політики. Окреслено проблему впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на цінову політику банківських установ.
Ключові слова: ринок банківських послуг, ціна, цінова політика, відсоткові ставки, кредит, депозит.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми ціноутворення для банків полягає у тому, що саме формування оптимальної цінової політики банку в умовах сучасних трендів розвитку фінансового ринку є одним із найважливіших елементів у загальному механізмі забезпечення конкурентоспроможності.

Досліджуючи проблему ціноутворення на ринку банківських послуг важливо відзначити, що сам процес ціноутворення на цьому сегменті фінансового ринку ускладнюється відсутністю чіткого взаємозв'язку споживчої вартості банківської продукту і його ціни. З огляду на це, менеджери банку мають певну можливість маневру у ціновому полі у достатньо широких межах, проводячи різну цінову політику для різних клієнтів, використовувати ціни як один із вагомих методів залучення клієнтів і реалізації продукції.

Водночас, політика ціноутворення є однією із важливих складових маркетингової діяльності банку, дієвим важелем у системі управління, який здійснює безпосередній вплив на обсяг прибутку банку. Очевидно, що переваги будуть мати ті банки,які надають унікальні послуги або на фінансовому ринку є достатньо високий попит на їх послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування ефективного ціноутворення на банківські послуги є важливим і достатньо складним завданням для теоретиків і практиків сучасного банківництва. Так, сутність та фактори ціноутворення в банку, а також, складові системи ціноутворення на банківські продукти досліджено у монографії Н.Г. Маслак та О.А. Криклій. Проблеми ціни і цінової політики в банківництві досліджували такі українські та зарубіжні вчені як, І.О. Лютий, Л.Д. Павленко, О.В. Заячківська, І.П. Панчук, С.І. Дугіна, В.Я. Вовк, А.В. Воронін, Ю.Н. Гойденко, В.В. Герасименко, А.С. Базднікін та ін. Методичні підходи до аналізу цінової політики банків та особливості ціноутворення на окремі банківські послуги досліджено у працях О.М. Лукаревської.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численність публікацій теоретиків та практиків, які досліджували процеси ціноутворення на ринку фінансових послуг, вважаємо, що динаміка трендів на ринку банківських послуг обумовлює необхідність постійного коригування цінової тактики. Саме тому, оцінка та аналіз динаміки цін на означеному сегменті ринку займає особливе місце повинна підлягати періодичному моніторингу з боку менеджменту банку і не залишатись поза увагою науковців.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є визначення особливостей цінової політики сучасних комерційних банків на вітчизняному фінансовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Сучасні банки, що здійснюють свою діяльність на різних сегментах фінансового ринку, можуть надавати достатньо велику кількість послуг. Ціна кожної такої послуги сформована з врахуванням індивідуальних властивостей у механізмі ціноутворення. У зв'язку із цим менеджерам фінансово-кредитних установ необхідно розуміти, яким саме чином формуються ціни на ті чи інші послуги, які фактори впливають на цей процес і які наслідки цього впливу.

Потрібно враховувати також і особливості методології формування цін і те, як враховується собівартість послуг, з чого складаються загальні витрати за такими специфічними продуктами як банківські. Важливо спрогнозувати, як все це впливатиме на фінансовий результат банку в цілому і на результативність діяльності окремих підрозділів банку зокрема.

Слід врахувати і ту обставину, що цінова політика пов'язана з високими ризиками,зумовленими безпосередньою можливістю покупців порівняти ціни, а також, зростаючою зацікавленістю покупців до інших характеристик продукту, можливістю державного втручання в ціноутворення, а в ряді випадків, невеликою територіальною відстанню між іншими банками, завдяки чому можна маніпулювати цінами [2, с. 79].

Так, аналіз сучасної ситуації на ринку банківських послуг в Україні засвідчує, що у 2017 році пріоритетним стало кредитування клієнтів з позитивною для банку кредитною історією, тобто розглядається репутація позичальника, виконання ним графіка погашення кредиту, збереження застав.

Банки більше не залучають ресурси на зовнішніх ринках і вкрай рідко розміщують корпоративні облігації в країні. Тому вартість кредитів у 2017 році безпосередньо залежала і надалі залежатиме від депозитних ставок (табл. 1).

Суттєвою загрозою для процесу поступового зниження кредитних ставок є постанова Нацбанку «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», що жорстко посилює процедуру оцінки кредитних ризиків завдяки зміщенню акцентів зробле-

ний в бік фінансового стану позичальника [15]. Як зазначається у звіті НБУ «Про фінансову стабільність», перші статистичні дані, опубліковані після запровадження Постанови, засвідчили різке зростання рівня непрацюючих кредитів, зокрема їхня частка становила 56.6% від загального кредитного портфеля [10]. До зростання цього показника порівняно з кінцем 2016 року призвели такі фактори:

– визнання Приватбанком реальної якості кредитів після націоналізації (вплив – +15.1 в. п.);

– зміна методології визначення непрацюючих кредитів (+3.6 в. п.);

– виключення позабалансових активів із розрахунку (+7.4 в. п.)

Таблиця 1

Вартість кредитів банків України у 2017 році*

Показники	**Дата**	
	На 01.01.2017	**На 01.10.2017**
Усього:		
Національна валюта		
Усього	17,7	14,6
Короткострокові	16,4	13,3
Довгострокові	26,9	25,4
Іноземна валюта		
Усього	8,2	6,5
Короткострокові	8,2	6,5
Довгострокові	8,3	7,0
З них:		
Фізичним особам		
Національна валюта		
Усього	30,5	28,3
Короткострокові	31,4	27,7
Довгострокові	30,1	28,6
Іноземна валюта		
Усього	0,0	0,0
Короткострокові	0,0	0,0
Довгострокові	0,0	0,0
Юридичним особам		
Національна валюта		
Усього	16,1	13,1
Короткострокові	15,8	12,7
Довгострокові	22,3	20,1
Іноземна валюта		
Усього	8,2	6,5
Короткострокові	8,2	6,5
Довгострокові	8,3	7,0

**Примітка. Побудовано за даними [7]*

Відтак, кредитування бізнесу подешевшало, але ставки за корпоративними кредитами знижувалися повільніше, ніж за депозитами населення, що свідчило про потенціал дальшого зниження ставок за кредитами бізнесу. На думку керівників підприємств, опитаних НБУ у другому півріччі 2017 році, високі відсоткові ставки є найсуттєвішою перешкодою для залучення нових кредитів з точки зору позичальників – про це повідомили більше двох третин респондентів. Високі відсоткові ставки значною мірою зумовлені високими кредитними ризиками, які закладаються банками у вартість кредитних продуктів [13].

Оцінюючи цінову політику вітчизняних банків на депозитному сегменті ринку банківських послуг можна відзначити, що з початку 2017 року відбувається зниження процентних ставок в середньому на 2,5%, а за окремими депозитними програмами – на 5%.

Таблиця 2

Вартість строкових депозитів банків України у 2017 році*

Показники	**Дата**	
	На 01.01.2017	**На 01.10.2017**
Усього:		
Національна валюта		
Усього	10,1	8,9
Короткострокові	9,8	8,7
Довгострокові	18,3	14,3
Іноземна валюта		
Усього	5,4	3,7
Короткострокові	5,0	3,1
Довгострокові	6,9	4,5
З них:		
Фізичним особам		
Національна валюта		
Усього	17,2	13,5
Короткострокові	16,6	13,2
Довгострокові	18,3	14,3
Іноземна валюта		
Усього	5,7	3,8
Короткострокові	5,1	3,2
Довгострокові	6,9	4,5
Юридичним особам		
Національна валюта		
Усього	9,1	8,3
Короткострокові	9,1	8,2
Довгострокові	15,6	15,7
Іноземна валюта		
Усього	4,8	2,9
Короткострокові	4,8	2,9
Довгострокові	6,6	2,1

**Примітка. Побудовано за даними [7]*

Водночас, втрачають привабливість, а відтак, і скорочуються депозитні програми, що передбачають право поповнення та можливість дострокового розірвання. Доволі непопулярними є накопичувальні депозити з правом дострокового розірвання договору.

Загалом по банківській системі темпи зниження ставок за депозитами у другому півріччі 2017 року вповільнилися: відсоток за річними гривневими вкладами фізичних осіб зменшився на 0.8 в.п. до 15.6% річних. Доларові депозити надалі дешевшають (до 4.0% річних) через відсутність попиту на валюту серед банків [13]. Важливо відзначити, що на сьогодні існує значна різниця між депозитними ставками в іноземних банках (крім російських) та в державних і приватних банках (табл. 3).

Аналіз проведених даних підтверджує загальні принципи, яких, на наш погляд повинен дотримуватись менеджмент банку у реалізації цінової політики:

– ціноутворення є однією з ключових проблем ринкової економіки, виступаючи не тільки гнучким інструментом, але і важливим важелем її управління;

– цільова спрямованість банку, орієнтованого на маркетинг, відводить ціні одне з основних місць в його маркетинговій діяльності, оскільки дозволяє формувати прибуток у заданому обсязі;

– ціна здатна виступати знаряддям конкурентної боротьби за ринки збуту, потенційних клієнтів, зростання обсягу збуту банківських продуктів;

– більшість дрібних, середніх банків не володіючи достатніми ресурсами не можуть активно використовувати методи нецінової конкуренції;

– роль цін в досягненні стратегічних цілей маркетингу (забезпечення виживання, прибутку, завоювання лідерства на ринку і т. д.) є достатньо вагомою;

– вибір методів ціноутворення повинен здійснюватися з урахуванням іміджу банку, його територіального розташування, наявності мережі філій і відділень, вплив державних органів та інші обставини.

Саме тому, ціна є визначальним чинником вибору банківської установи, а також те, що з позиції клієнта, цінова політика комерційних банків має значні прорахунки і потребує реформування в сторону клієнта [5, с. 35]. Але важливо врахувати, проблему впливу певних зовнішніх та внутрішніх чинників на цінову політику банківських установ. Зовнішні фактори можуть виникати як на макро-, так і на мікрорівні і за своєю суттю вони різні. Так, зовнішні чинники макрорівня впливають на ціноутворення, незалежно від обраної стратегії банку, конкурентоздатності і конкурентної позиції на ринку, географічного охоплення ринку і т. д.

Зовнішні чинники макрорівня – це ті з зовнішніх факторів, які безпосередньо пов'язані з рівнем конкуренції, співвідношенням попиту і пропозиції на регіональному ринку банківських послуг, платоспроможності населення і фінансового стану підприємств в сфері дії конкретного банку, дією психографічного фактора і т. д.

Внутрішні чинники формування цінової політики обумовлені діяльністю самого банку, що визначає їх взаємообумовленість і специфіку прояву. До них відносяться комунікаційна та збутова політика банку, обрані пріоритети щодо груп клієнтів, з якими банк має намір розвивати депозитні відносини, стратегія поведінки на конкурентному ринку, рівень кваліфікації персоналу та інші фактори.

Необхідно зазначити, що методи цінової і нецінової конкуренції активно використовуються в процесах ціноутворення на ринку банківських послуг.

Висновки і пропозиції. При формуванні цінової політики слід враховувати, що єдиної її моделі для всіх банків не існує. Кожен банк визначає напрямки власної цінової політики з урахуванням економічної, політичної, соціальної ситуації в країні і в регіоні свого функціонування, а також з урахуванням своїх внутрішніх можливостей, підходів і обраних пріоритетів роботи на ринку банківських послуг.

Зазвичай цінова політика на банківські послуги визначається активними операціями банку, розміщенням залучених банком коштів. Скільки повинні коштувати залучені кошти і якою має бути тут цінова політика – це проблема, яка на сьогодні досліджена недостатньо, але позиція банків однозначна: ці кошти повинні бути якомога дешевше. Однак тренди розвитку ринку банківських послуг доволі динамічні. Саме тому,вибір оптимальних методів цінової політики будуть набувати все більшої актуальності.

Таблиця 3

Депозитні ставки окремих банків України у 2017 році*

Банк	% у гривнях	% у доларах	% у євро
ПАТ «ВТБ БАНК» (банк іноземної банківської групи)	17,5	7	6,25
ПАТ «Промінвестбанк» (банк іноземної банківської групи)	17,5	6,75	6
ПАТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО» (банк з приватним капіталом)	17	6,3	5,3
ПАТ «БАНК ФОРВАРД» (банк іноземної банківської групи)	18,5	5,5	4
ПАТ «АЛЬФА-БАНК» (банк іноземної банківської групи)	16,75	5,5	4,5
ПАТ «УКРСОЦБАНК» (банк іноземної банківської групи)	16,75	5,5	4,5
АП «Південний» (банк з приватним капіталом)	16,75	5	4
ПАТ «МАРФІН БАНК» (банк іноземної банківської групи)	16,3	5,1	4,9
АТ «ТАСКОМБАНК» (банк з приватним капіталом)	17	5,25	3,5
ПАТ «МІБ» (банк з приватним капіталом)	17	3,5	4,5
ПАТ КБ «Приватбанк» (банк з державною часткою)	16,3	5	3
ПАТ «Ощадбанк» (банк з державною часткою)	15,75	5	3
ПАТ «ПУМБ» (банк з приватним капіталом)	15,1	4,6	3,1
АБ «УКРГАЗБАНК» (банк з державною часткою)	16	3,75	2
ПАТ «БАНК ВОСТОК» (банк з приватним капіталом)	15	3,5	2
ПАТ «Ідея Банк» (банк іноземної банківської групи)	14,7	2,5	1,75
АТ «Укрексімбанк» (банк з державною часткою)	14,9	5,19	2,99
АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК» (банк іноземної банківської групи)	17	3	3
ПАТ КБ «ПРАВЕКС-БАНК» (банк іноземної банківської групи)	11	1,5	1,5
ПАТ «КРЕДОБАНК» (банк іноземної банківської групи)	13	1,5	1

**Примітка. Побудовано на основі [16]*

Список літератури:

1. Баздникин А. С. Цены и ценообразование: [Учебное пособие] / А. С. Баздникин. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 332 с.
2. Белый Е. Л. Экономические аспекты ценообразования в банковской системе / Е. Л. Белый, А. Г. Череп // БІЗНЕС-ІНФОРМ. – № 1. – 2011. – С. 79–82.
3. Вовк В. Я. Моделювання динаміки ціни банківських продуктів і послуг з використанням синергетичного підходу / В. Я. Вовк, А. В. Воронін // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць: заснований у 1999 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – Вип. 32. – С. 195–205.
4. Герасименко В. В. Ценообразование: [Учебное пособие] / В. В. Герасименко. – М.: ИНФРА-М,2005. – X., 422 с.
5. Гнатик І. І. Теоретичні основи формування цінової політики комерційного банку / І. І. Гнатик// Економіка, фінанси, право. – 1. – 2014. – С. 33–36.
6. Гойденко Ю. Н. Ценовая дискриминация как метод качественного ценообразования в коммерческом банке [Електронний ресурс] / Ю. Н. Гойденко // Известия ИГЭА. – 2003. – № 3–4. – Режим доступу: http://izvestia.isea.ru/pdf.asp?id=12314
7. Грошово-кредитна та фінансова статистика. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
8. Дугіна С. І. Маркетингова цінова політика: [Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / С. І. Дугіна. – К.: КНЕУ, 2002. – 360 с.
9. Заячківська О. В. Особливості цінової політики комерційного банку в Україні / О. В. Заячківська, І. П. Панчук//Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць: Випуск XVI, № 4. – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. – 541 с.
10. Звіт про фінансову стабільність. – Випуск 3. – 2017. – 59 с.
11. Лютий І. О. Банківських маркетинг: підручн. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. О. Лютий, О. О. Солодка – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 776 с.
12. Маслак Н. Г. Ціноутворення на банківські продукти [Текст]: монографія / Н. Г. Маслак, О. А. Криклій. – Суми: ДВНЗ «УАБСНБУ», 2010. – 121 с.
13. Огляд банківського сектору. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=53734970
14. Основы механизма ценообразования. – Режим доступу: – http://www.audit-it.ru/articles/finance/a106/43971.html#Hlk147035742
15. Постанова НБУ «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» № 351 від 30 червня 2016 року. – Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/document/download?docId=33378802
16. Чи можна в Україні заробити на депозитах і яким банкам довіритись (РЕЙТИНГ). – Режим доступу: https://glavcom.ua/publications/reyting-depozitiv-u-yakiy-bank-poklasti-groshi 413934.html

Ткачук В.О., Тымкив А.А.
Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ЦЕНОВОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализированы особенности ценовой политики коммерческих банков Украины. Определены современные ценовые тенденции на депозитном и кредитном сегменте рынка банковских услуг. Установлены основные причины имеющейся ценовой конъюнктуры на отечественном рынке банковских услуг. Сформулированы общие принципы, которые должен соблюдать менеджмент банка в реализации ценовой политики. Определено проблему влияния внешних и внутренних факторов на ценовую политику банковских учреждений.
Ключевые слова: рынок банковских услуг, цена, ценовая политика, процентные ставки, кредит, депозит.

Tkachuk V.O., Tymkiv A.O.
Ternopil National Economic University

FEATURES OF PRICE POLICY COMMERCIAL BANKS OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the features of the pricing policy of commercial banks of Ukraine. The modern price trends in the deposit and credit segment of the banking services market are determined. The main reasons for the current price situation on the domestic market of banking services are established. The general principles, which should be followed by the management of the bank in the implementation of price policy, are formulated. The problem of the influence of external and internal factors on the pricing policy of banking institutions is outlined.
Keywords: market of banking services, price, price policy, interest rates, credit, deposit.

УДК 338.22.021.2+338.467.6

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕГЕТАРІАНСЬКИХ РЕСТОРАНІВ

Толок Г.А., Лагута О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті проаналізовано особливості сучасний стан функціонування вегетаріанських ресторанів. Досліджено теоретичні та практичні аспекти підвищення ефективності діяльності вегетаріанських ресторанів. Розглянуто основні завдання, які постають в процесі здійснення діяльності підприємства. Обґрунтовано проблеми та шляхи підвищення ефективності діяльності вегетаріанських ресторанів.
Ключові слова: вегетаріанство, ресторан, ефективність господарювання, ресторанний бізнес, управління.

Постановка проблеми. Ресторанний бізнес відрізняється від усіх інших видів бізнесу. Ресторан – це підприємство, яке поєднує в собі мистецтво і традиції, механізми діяльності і досвід маркетологів, філософію обслуговування та концепцію формування потенційної аудиторії. З року в рік ресторанний бізнес України розвивається, на нього виходять нові гравці з новими гастрономічними пропозиціями [1, с. 45]. Так, наприклад, в останні десятиліття поширеними в нашій країні стали натуральність та вегетаріанство, що призвело до відкриття вегетаріанських кафе, ресторанів і навіть фаст-фудів.

В той же час, вегетаріанство в Україні – не сильно поширена традиція, тому на відкриття вегетаріанського ресторану або кафе іще потрібно зважитися, оскільки сегмент споживачів такої кухні в нашій країні незначний [2, с. 26]. Успішна діяльність і міцність позицій вегетаріанського ресторану на ринку потребують необхідності постійного удосконалення існуючої продукції та послуг, а також відслідковування, аналізу й оперативного реагування на зміну умов і параметрів середовища бізнесу.

Саме динамічні цивілізаційні зміни в українській економіці та суспільстві, вимагають по-новому переглянути ефективність та доцільність ведення будь-якої підприємницької діяльності, у тому числі і ресторанного бізнесу, для розвитку та ефективного функціонування якого ситуація в країні є вкрай несприятливою. Актуальність дослідження розвитку ресторанного бізнесу в Україні в нових умовах господарювання пов'язана з особливістю ресторанного господарства як складової сфери гостинності, високою його ризикованістю і водночас соціальністю, пов'язаною з задоволенням життєвих потреб населення у послугах з організації харчування, відпочинку та дозвілля.

Питання ефективності господарювання займає ключове місце в управлінні діяльністю підприємств різних форм власності. Зацікавленість нею виникає на всіх рівнях управління народним господарством. Сучасному етапу економічного розвитку притаманні: високий рівень невизначеності, наявність систематичних кризових явищ та, відповідно, нестабільність розвитку як економіки в цілому, так і кожного суб'єкта господарювання, тому першочергового значення набуває активізація дій із підвищення ефективності їх функціонування та вирішення проблем управління й оцінки ефективності діяльності підприємства на основі використання нових підходів та методів оцінки, оскільки існуючи підходи не забезпечують повного відображення результатів господарювання підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми розвитку підвищення ефективності діяльності вегетаріанських ресторанів висвітлені в працях таких учених як: О. С. Афанас'єва [2], О. С. Бєлоусова [2], Т. С. Кукліна [3], О. М. Корнієнко [3], С. В. Мельниченко [4], Ю. М. Перетятко [5], Н. О. П'ятницька [6], Ю. М. Савенко [7], В. С. Сидорчук [8], В. А. Язіна та ін. [9]. Вивчення праць вказаних науковців дозволяє ґрунтовно підійти до дослідження сутності поставленого наукового завдання, а також виявити питання, що залишаються невирішеними.

Мета статті. Головною метою роботи є обґрунтування напрямів підвищення ефективності діяльності вегетаріанських ресторанів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні вимагає від вітчизняних вегетаріанських ресторанів активних дій з підвищення ефективності їх функціонування. З початку розвитку економічної науки проблема ефективного функціонування вегетаріанських ресторанів вийшла на перший план і залишається актуальною й сьогодні. Оцінка ефективності виробничої діяльності, управлінських рішень, витрат економічних ресурсів, а також конкретні технології та засоби забезпечення ефективного функціонування вегетаріанських ресторанів становлять особливий інтерес як для вчених, так і для економістів-практиків.

Ефективність є складним і багатоаспектним економічним поняттям, яку слід розглядати як результативність діяльності, що визначається відношенням отриманого ефекту до витрачених ресурсів; як комплексну оцінку результатів використання всіх видів ресурсів та як міру досягнення поставлених цілей. Для оцінки ефективності діяльності застосовуються як традиційні, так і сучасні підходи. Проведена їх систематизація та аналіз, а також визначено особливості, переваги і недоліки кожного із них. Варто відзначити, що повноцінно проаналізувати та оцінити ефективність діяльності підприємства можливо на основі системи показників та критеріїв. Така система повинна надавати всебічну оцінку використання ресурсів на основі комплексу загальноекономічних показників, сприяти визначенню резервів підвищення ефективності та стимулювати використання цих резервів, забезпечувати потрібною інформацією всі зацікавлені сторони.

Особливість функціонування сфери функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів

в економічному та соціальному прояві полягає у забезпеченні якості життя населення засобами задоволення фізіологічних потреб. Динамічний розвиток цієї галузі обумовлює появу підприємств громадського харчування різних типів та цінових категорій, що дає можливість споживачам обирати таке підприємство ресторанної сфери, яке найбільш підходить для них за всіма критеріями [1, с. 23].

Із розвитком ринкових відносин вегетаріанські ресторани втратили свою одноманітність, обмеженість асортименту та недосконалий сервіс. Зараз ресторанне господарство є однією зі значних і динамічних галузей економіки. Стан та розвиток ринку послуг функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів залежить від економічного становища населення та суспільства в цілому. В останні роки ринок послуг функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів характеризується зростанням кількості підприємств функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів, тобто загостренням конкуренції. Що потребує від власників закладів функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів більш ефективної діяльності шляхом реалізації заходів щодо утримати вже існуючих та завоювати нових клієнтів [8, с. 136].

Стан розвитку ресторанного бізнесу України дозволяє виявити загальні тенденції розвитку різних груп підприємств ресторанного господарювання за період 2013–2015 рр., про що свідчать дані (рис. 1).

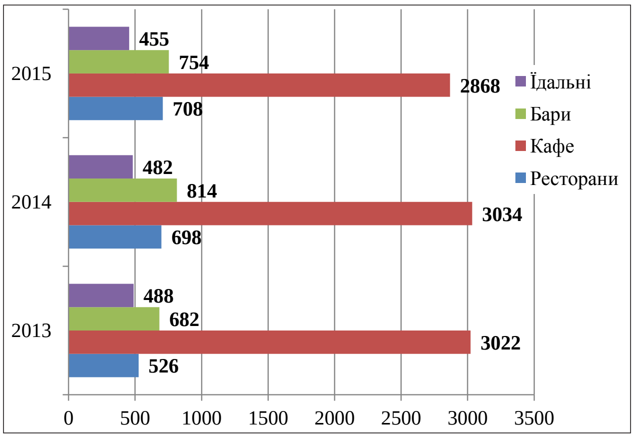

Рис. 1. Темпи змін кількості підприємств ресторанного господарювання за період 2013–2016 рр. [10]

Отже, упродовж 2013–2016 рр. можна прослідкувати існування різних концепцій організації функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів на локальному ринку, що забезпечує, з одного боку, підтримку одне одному, а з іншого – створює конкурентне середовище, яке сприяє підвищенню рівня якості, залученню більшої кількості споживачів, як результат, збільшення прибутку. Найбільш стійкі тенденції до зростання, виявлено у групі «ресторани» (кількість підприємств збільшилася на 182 одиниці). Але в цілому у галузі прослідковується тенденції до зменшення кількості підприємств за рахунок постійного зменшення по групах «кафе» та «їдальні і постачання їжі» на 154 та 33 одиниці протягом даного періоду. Також спостерігаються зміни по групі «бари» (у 2013 р. збільшення на 132 одиниці, а у 2016 році зменшення на 60 одиниць), що негативно вплинуло на загальні тенденції розвитку функціонування та розвитку вегетаріанських ресторанів в цілому (рис. 2).

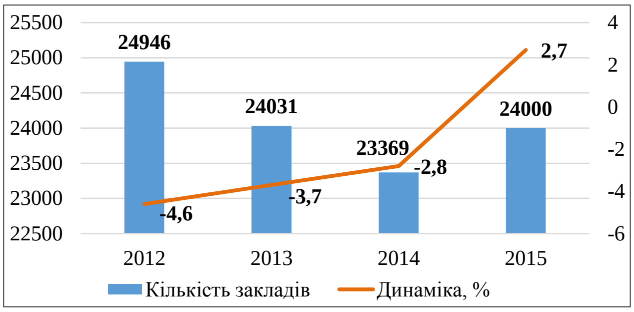

Рис. 2. Динаміка розвитку вегетаріанських ресторанів [10]

Отже, мережі вегетаріанських ресторанів найбільш активно розвивається у великих містах України. На даний час нестабільна економічна ситуація в Україні дуже вплинула на ресторанний ринок України. В першу чергу вдарила по представниках середнього класу. Результати дослідження, показують, що український ринок ресторанного господарства у теперішніх соціально-економічних та політичних кризових умовах помітно потерпає як від кількісних (чисельність споживачів, частота відвідування, розмір середнього чеку, обсяги виручки та доходу), так і від якісних (склад та структура споживацької аудиторії, асортиментні пропозиції, додаткові сервіси тощо) змін. На основі результатів проведеного аналізу розвитку ресторанного бізнесу в Україні, автори за доцільне вважають виокремити основні проблеми галузі, проаналізувати їх стан та запропонувати шляхи та перспективи вирішення відповідно [8, с. 137].

Основними шляхами підвищення ефективності можуть бути: як внутрішні (забезпечення ефективної системи набору, мотивації, навчання кадрів; вдосконалення форм та методів праці тощо), так і зовнішні (покращення державної економічного та соціальної політики; забезпечення достатнього розвитку виробничо-господарської інфраструктури і т. д.). Однак, лише використовуючи всю систему чинників в сукупності, можна досягти високих темпів зростання ефективності розвитку економіки та діяльності вегетаріанського ресторану [9, с. 133].

Одним з заходів України, які направлені на підйом матеріального і культурного рівня населення, є широкий розвиток і подальше покращення вегетаріанських ресторанів. Форми і засоби виробництва харчової продукції і організації індивідуального споживання виникають і розвиваються без відриву від матеріальних умов життя суспільства, а в тісних зв'язках із ними. В умовах ринкової трансформації необхідність вегетаріанських ресторанів як особливої галузі господарської діяльності збереглася і викликана тим, що харчова промисловість і сільське господарство не завжди можуть виробляти продукти харчування, безпосередньо готові до вживання. Виготовлена сировина або напівфабрикати вимагають додаткового термічного оброблення в умовах домашнього господарства або в умовах усобленого виробни-

цтва. Як будь-яке дрібне господарство домашнє приготування їжі є низьковиробничим і для суспільства невигідним. Економія суспільної праці досягається усобленням виробництва готової продукції. Вегетаріанські ресторани, виникли як результат громадського розподілу праці та сприяють ощадливому видатку праці і створюють умови для прийому їжі поблизу місця роботи, навчання і відпочинку [3, с. 417].

Висновки і пропозиції. Отже, суть проблеми підвищення ефективності вегетаріанських ресторанів полягає в тім, щоб на кожну одиницю ресурсів (витрат) – трудових, матеріальних і фінансових – досягати максимально можливого збільшення обсягу виробництва (доходу, прибутку). Виходячи з цього, єдиним критерієм ефективності вегетаріанського ресторану стає зростання продуктивності суспільної (живої та уречевленої) праці. Будь-яке підприємство прагне до підвищення ефективності діяльності, однак тільки розуміння того, від чого залежить ця ефективність, може привести до позитивних результатів. В економічному змісті під ефективністю розуміється максимально оптимальне використання всіх ресурсів вегетаріанського ресторану. Правильно обрана стратегія виробництва і належні обсяги випуску продукції забезпечують бажаний обсяг реалізації і відповідні прибутки. Тому діяльність вегетаріанських ресторанів визначається загальною економічною ситуацією, галузевими пропорціями і платоспроможним попитом населення.

Список літератури:

1. Айситуліна К. Якісне обслуговування – філософія ресторану / К. Айситуліна. – М.: Гостиничный бизнес – 2010. – № 6. – С. 23–28.
2. Бєлоусова О. С., Афанас'єва О. С. Актуальні проблеми готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах підготовки до Євро 2012 / О. С. Бєлоусова, О. С. Афанас'єва // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту – 2011. – № 2. – С. 53–60.
3. Варфоломеева В. Л. Мода на вегетаріанство // Наш день. – 2012. – № 5. – С. 44–49.
4. Кукліна Т. С., Корнієнко О. М. Дослідження якості послуг у закладах ресторанного господарства / Т. С. Кукліна, О. М. Корнієнко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Випуск 11. – С. 416–419.
5. Мельниченко С. В., Присакар І. І. Ресторанний бізнес в Україні: перспектива чи втрачена вигода? / С. В. Мельниченко, І. І. Присакар // Економічний простір. – 2015. – Випуск № 97. – С. 101–116.
6. Миненко А. Л. Ресторан здоровой пищи: особенности управления // Домострой. – 2013. – № 3. – С. 23–27.
7. Перетятко Ю. М. Сучасний стан розвитку ринку послуг ресторанного господарства України та Одеської області [Електронний ресурс] / Ю. М. Перетятко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2015/Economics/13_178007.doc. htm
8. П'ятницька Н. О. Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства / Н. О. П'ятницька, А. А. Мазаракі, Г. Т. П'ятницька, А. М. Расулова, та ін. – К.: КНТЕУ, К.: Центр учбової літератури, 2011. – 584 с.
9. Савенко Ю. М. Основні тенденції ринку громадського харчування / Ю. М. Савенко // ВІСНИК КНУТД. – 2014. – № 4. – С. 31–37.
10. Сидорчук В. С. Маркетинг у ресторанному бізнесі / В. С. Сидорчук // Студентський вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2015. – Випуск 1(3). – С. 136–137.
11. Язіна В. А. Теоретична сутність організаційно-правового механізму управління готельно-ресторанним господарством / В. А. Язіна // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 2. – С. 132–139.
12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua

Толок Г.А., Лагута О.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЕГЕТАРИАНСКИХ РЕСТОРАНОВ

Аннотация
В статье проанализированы особенности современное состояние функционирования вегетарианских ресторанов. Исследованы теоретические и практические аспекты повышения эффективности деятельности вегетарианских ресторанов. Рассмотрены основные задачи, которые возникают в процессе осуществления деятельности предприятия. Обоснованно проблемы и пути повышения эффективности деятельности вегетарианских ресторанов.

Ключевые слова: вегетарианство, ресторан, эффективность хозяйствования, ресторанный бизнес, управление.

Tolok G.A., Laguta O.M.
Kiev National University of Culture and Arts

WAYS OF INCREASING EFFICIENCY OF THE ACTIVITIES OF VEGETARIAN RESTAURANTS

Summary
The article analyzed the features of the current state of the functioning of vegetarian restaurans. The theoretical and practical aspects of improving the efficiency of vegetarian restaurants are investigated. The main tasks, which are encountered in the process of enterprise activity, are considered. The problems and ways to increase the efficiency of vegetarian restaurants are well-grounded.
Keywords: vegetarianism, restaurant, efficiency of management, restaurant business, management.

УДК 336.72

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Трифонова О.Д., Горпинич О.О.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті досліджено питання лібералізації механізму валютного регулювання в Україні в умовах євроінтеграційних процесів та зміни монетарного режиму. Розглянуто основні інструменти валютного регулювання які впливають на валютний курс в Україні. Проаналізовано рівень впливу таких інструментів та методів регулювання валютного курсу як: валютна інтервенція, управління валютними резервами, ревальвація та девальвація валюти, валютні обмеження, дисконтна політика та ін. Визначено актуальні проблеми коливання валютного курсу в Україні та основні причини його мінливості в умовах кризи. Проаналізовано динаміку зміни валютного курсу протягом періоду. Зазначено шляхи вдосконалення регулювання валютного курсу з метою стабілізації економіки України. Розглянуто проблеми валютного регулювання та окреслено шляхи їх вирішення.
Ключові слова: валютне регулювання, валютний курс, валютні обмеження, монетарний режим, девальвація, ревальвація, валютна інтервенція, валютні резерви, інфляція.

Постановка проблеми. Ключовою проблемою для інвестиційної привабливості країни є здатність правил валютного регулювання бути якомога гнучкими відносно іноземних інвесторів. Більш того, ці правила повинні дозволяти місцевим фізичним та юридичним особам ефективно працювати на міжнародних ринках та співпрацювати з провідними міжнародними банками та фінансовими установами, які можуть запропонувати багато фінансових продуктів для проведення міжнародних операцій місцевими компаніями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі проблеми монетарної політики та валютного регулювання є предметом активних наукових досліджень таких відомих учених як: А. Гальчинський, В. Геєць, М. Єршов, В. Козюк, С. Кораблін, Т. Кричевська, А. Кузнєцов, С. Моісеєв, А. Петрик, С. Шумська та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, високо оцінюючи наукові здобутки та накопичений практичний досвід з даної проблематики, слід зауважити, що існує необхідність дослідження сучасних особливостей валютного регулювання, оцінки ефективності його інструментів, що виступає інтегральною характеристикою їхньої дієвості, та визначення пріоритетних шляхів удосконалення механізму вітчизняної системи валютного регулювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення найбільш проблемних питань, з якими стикаються компанії під час здійснення транскордонних платежів в іноземній валюті, розглянути головні обмеження, що накладаються існуючими правилами контролю проведення валютних операцій, а також розробити конкретні рекомендації для розв'язання наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Валютне регулювання полягає у діяльності держави та уповноважених нею органів, спрямоване на регламентацію міжнародних розрахунків та порядок здійснення операцій з валютними цінностями. Метою валютного регулювання є підтримка економічної стабільності й утворення надійного фундаменту для розвитку міжнародних економічних відносин шляхом впливу на валютний курс і на валютно-обмінні операції.

Для України підписання Угоди про асоціацію з ЄС є важливою і необхідною умовою забезпечення її подальшої інтеграції в глобальний економічний та фінансовий простір. При цьому успішність процесу інтеграції України у світове співтовариство залежить від швидкості адаптації її монетарної політики до стандартів європейських країн. Наслідком такої адаптації є реалізація режиму інфляційного таргетування,

ефективність якого суттєво залежить від лібералізації вітчизняного механізму валютного регулювання [13].

Зміна пріоритету грошово-кредитної політики Національного банку України (НБУ), який ґрунтується на реалізації режиму інфляційного таргетування, обумовлює перехід до гнучкого курсоутворення гривні, що передбачає його формування на основі попиту і пропозиції на валютному ринку. При цьому однією з основних умов переходу до гнучкості курсоутворення гривні та запорукою успіху є лібералізація механізму валютного регулювання. На сьогодні механізм валютного регулювання в Україні має високий ступінь репресивності (обмеженості) і характеризується: по-перше, наявністю лібералізації проведення валютних операцій за рахунком поточних операцій платіжного балансу відповідно до вимог статті VIII Статуту МВФ, і, по-друге, значними обмеженнями за рахунком операцій із капіталом та фінансових операцій [13].

Національний банк України для регулювання валютного курсу в своїй практиці використовує різні інструменти валютного регулювання: девізна політика, валютні інтервенції, девальвація та ревальвація валюти. Професор А.М. Мороз під інструментами валютного регулювання пропонує розуміти прийоми, важелі, методи, які використовуються для впливу на валютні відносини суб'єктів ринку з метою реалізації завдань валютного регулювання і валютного контролю в країні [1]. Основними виконавчими органами валютного регулювання та контролю виступають центральні банки, міністерства фінансів, спеціальні державні установи. Головним виконавчим органом управління є Національний банк.

Одним з головних інструментів валютного регулювання в Україні на сьогоднішній день є управління золотовалютними резервами, тому що для проведення девізної політики яка основується на валютних інтервенціях потрібно чітко визначити цілі валютної політики і мати в наявності достатні запаси іноземної валюти (адекватних золотовалютних резервів).

У сучасних умовах Україна переживає мінливість курсу української валюти, що веде до зменшення обсягу інвестицій та експорту, соціально-економічної деградації. Режим функціонування всіх видів валюти в країні є потужним фактором її подальшого економічного розвитку. Коливання обмінних курсів у кризовій ситуації має багатосторонній та могутній вплив як на національні економіки, так і на світову економіку, тому проблема стабілізації обмінного курсу валют набуває великого значення та є актуальною.

Із 1 січня 2016 р. почала діяти торговельна частина Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що відкриває доступ до найбільшого ринку світу, який налічує 500 млн. споживачів [5]. Для того щоб суб'єкти господарювання мали змогу скористатися усіма перевагами інтеграції України в Європейський Союз, необхідно передусім стабілізувати національний ринок, основною проблемою якого є порушення динаміки валютного курсу, що зумовлює розлад у функціонуванні економіки України (рис. 1).

У 2014 р. почалися обвальна девальвація національної валюти та стрімка інфляція, що було результатом суттєвих змін у кон'юнктурі валютного ринку України. Загострення конфлікту на Донбасі призвело до руйнівних наслідків для національного виробництва. Наслідками девальвації національної валюти є: 1) зменшення числа іноземних компаній на території України; 2) зменшення припливу інвестицій; 3) від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу; 4) ажіотажний попит на іноземну валюту; 5) збільшення обсягу заборгованості країни як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; 6) скорочення золотовалютного резерву України.

Після 2014 р. курс валют почав зростати непередбачуваними темпами. Лише транші МВФ змогли викликати його зниження, чим користувалися спекулянти валютного ринку, які відіграють не останню роль у впливі на коливання курсу валют. Спричинена недовіра до гривні серед українського населення призвела до відмови від національної валюти на користь долара США, а також до непрогнозованих доходів спекулянтів і ще більшого падіння гривні [7].

2015 р. почався з негативних очікувань показників на валютному ринку, що були обґрунтова-

Рис. 1. Офіційний курс гривні за 100 дол. США щоденно за 2014–2017 рр. [6]

ні подальшим зменшенням обсягів надходження іноземної валюти з приводу інвестицій, кредитів та виручки з експорту. Офіційний та ринковий курси гривні помітно знецінювалися відносно долара США. Водночас Національний банк продовжував проводити валютні інтервенції з урахуванням підтримки платежів «Нафтогаз України» за імпортований газ [8]. Упродовж лютого 2015 р. офіційний курс гривні відносно долара США зменшився на 71,82% та на кінець місяця становив 2 776,31 грн. за 100 дол. США.

Загострення ситуації на Сході, політична нестабільність у світі та приближення строків розрахунків України за зовнішніми боргами призвели до ще більшого знецінення гривні, що можна було прослідкувати у кінці 2015 р. порівняно з третім кварталом 2015 р., який характеризувався більш спокійною ситуацією на валютному ринку країни. У результаті погіршання економічної ситуації ажіотажний попит на іноземну валюту збільшується, через що НБУ приймає рішення щодо обмеження купівлі та обміну іноземної валюти, що має вплив на розрахунки з нерезидентами з приводу імпорту продукції, закупівлі.

З 5 березня 2016 р. набула чинності Постанова Правління НБУ № 140 «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України», що характеризується внесенням таких змін щодо регулювання валютного ринку [9]: 1) ліміт на видачу готівкових коштів в іноземній валюті або банківських металів із поточних і депозитних рахунків клієнтів через каси та банкомати збільшено до 50 000 грн. в еквіваленті (з 20 000 грн.); 2) ліміт видачі готівкових коштів у національній валюті через каси та банкомати збільшено до 500 000 грн. на добу на одного клієнта (з 300 000 грн.); 3) ліміт продажу готівкової іноземної валюти або банківських металів збільшено до 6 000 грн. в еквіваленті на одного клієнта протягом одного дня (з 3 000 грн.).

Отже, практика державного регулювання валютного ринку України останніх двох років показала, що на сьогоднішній день Національний банк України не в змозі монетарними засобами здійснювати валютне регулювання в період кризових загострень [10]. Через негнучкість пропозиції НБУ не має іншого вибору як установлювати дані обмеження, що спрямовані на зменшення попиту на іноземну валюту. Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день істотною проблемою, що впливає на функціонування валютного ринку та встановлення обмінних курсів, є високий рівень доларизації економіки України. Така тенденція призводить до неочікуваних ризиків під час коливання курсу долара США. Водночас доларизація характеризує залежність української економіки від зовнішніх механізмів, що негативно впливають на весь грошово-кредитний сектор. Малий та середній бізнес України все більше використовує долар США як засіб платежу, а населення – щоб заощадити кошти. Керівництву НБУ доцільно було б розробити систему заходів щодо зниження доларизації економіки, адже залежність України від долара США провокує збільшення ризиковості, що на сьогоднішній день є дуже небезпечним для всієї економіки країни. Основною метою інфляційного таргетування є підтримка визначеного рівня інфляції, але треба враховувати, що на інфляцію впливають фактори не тільки монетарного характеру, які НБУ контролювати не може.

Отже, НБУ не має можливостей для повного управління і підтримки рівня інфляції на заданому рівні. Україні варто прагнути до переходу на режим плаваючого (не вільно плаваючого) обмінного курсу під контролем Національного банку й уникнути повернення до режиму фіксованого обмінного курсу. На перехідний період до проведення повноцінних інституціональних реформ НБУ буде змушений зберегти більшу частину валютних обмежень. Зняття останніх знову дестабілізує валютний ринок і лише погіршить економічну ситуацію [11].

Існування у вітчизняній практиці широкого переліку заборон на переказ капіталу обмежують, хоча і не прямим шляхом, повну свободу трансакцій за поточним рахунком. Економічні суб'єкти, які реалізують такі трансакції, зокрема, експортно-імпортні послуги, трансферти дивідендів, відсоткових виплат тощо, змушені доводити в банках, податкових та контрольних органах влади їх правдивість (тобто що вони не є прихованим способом вивозу та ввозу капіталу). Усе це підвищує трансакційні витрати в міжнародній торгівлі, знижує конкурентоспроможність українських підприємств, а також додає роботи банкам, зобов'язаним моніторити всі фінансові операції, що перевищують суму в 150 тис. грн. Перелік обмежень за рахунком фінансових операцій охоплює повний набір транскордонних операцій фінансового ринку, зокрема, купівлю та продаж цінних паперів (акцій, облігацій, а також інструментів інвестиційних фондів), операції на грошовому валютному ринку, операції з деривативами, прямі іноземні інвестиції (особливо українських резидентів за кордоном), купівлю нерухомості, відкриття банківських рахунків за кордоном, розміщення активів інвестиційних фондів на зовнішніх ринках тощо. Щодо законодавства, яке регулює рух фінансових потоків, то, не торкаючись деталей окремих правових норм і конкретних обмежень, його можна охарактеризувати так:

– наявність великої кількості обмежень та їх низька сукупна прозорість. Відсутній єдиний закон, який регулює трансакції за рахунком фінансових операцій. Діють правові акти різного рівня, прийняті в різний час, зокрема, підзаконні акти (постанови та інструкції НБУ), які створюють складну та заплутану картину діючого механізму валютного регулювання;

– прогалини в законодавстві, що дозволяють легальним шляхом обходити обмеження на здійснення валютних операцій за статтями платіжного балансу;

– подвійна асиметрія валютних обмежень, а саме: переважна більшість валютних обмежень існує на вивіз капіталу, ніж на його ввіз (насправді необхідна симетрія, оскільки інвестори не хочуть ввозити капітал за відсутності свободи його вивозу); левова частка обмежень стосується більше резидентів, ніж нерезидентів;

– відсутність єдиного регулятора. Хоча НБУ і відіграє основну роль у процесі регулювання руху капіталу, відповідними повноваженнями

наділені Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює регулювання ринку фінансових послуг, а також регіональні органи влади щодо реєстрації прямих іноземних інвестицій;

– волюнтаризм і непрозорість у прийнятті відповідних рішень щодо регулювання руху фінансових потоків. Аналіз вітчизняної практики управління рухом капіталу встановив, що діюча система валютних обмежень є неефективною в регулюванні фінансових потоків як в Україні, так і за її межами. При цьому, існуючі валютні обмеження також не можуть стримати спекулятивний приплив капіталу на внутрішній фінансовий ринок. Підкреслимо, що в разі макроекономічної неефективності діючого механізму регулювання фінансових потоків, існують певні проблеми і в інших сферах. Зокрема, цей механізм сприяє створенню:

– негативного зовнішнього іміджу України як закритої країни;

– додаткових бар'єрів для припливу іноземних інвестицій;

– перешкод у міжнародній інтеграції і розвитку внутрішнього фінансового сектора. Закритість цього сектору не дозволяє суттєво збільшити кількість учасників на внутрішньому ринку, забезпечити появу нових фінансових продуктів, швидкими темпами збільшувати капітал українських банків та інших фінансових інститутів, підвищити рівень конкуренції на ринку, сприяти якості та надійності послуг тощо;

– додаткових трансакційних витрат для всієї економіки (зокрема, також для поточних операцій);

– дискримінації малого та середнього бізнесу (великому бізнесу завжди легше отримати необхідні ліцензії або обходити діючі обмеження);

– стимулу для лобіювання та корупції. Таким чином, специфіка механізму валютного регулювання дає підстави говорити про те, що необхідно приймати стратегічне рішення щодо його поступової лібералізації у напрямі зняття обмежень на рух капіталу у близькій перспективі.

Висновки і пропозиції. На даний момент прослідковується повна дестабілізація валютного курсу, що спричинена такими проблемами, як: збільшення обсягів державних запозичень (виникнення боргової «спіралі»); заниження курсу іноземної валюти за рахунок міжнародних позик; високий рівень інфляції; зменшення обсягів експорту; зменшення інвестицій в економічний розвиток країни; недосконала законодавча база, що не може надати економічних гарантій іноземним інвесторам; високий рівень доларизації економіки; збільшення впливу спекулятивних операцій на функціонування валютного ринку, військові дії на сході України.

Вищезазначені проблеми, що пов'язані з коливанням валютного курсу та дестабілізацією валютного ринку в цілому, потребують ретельного дослідження та впровадження істотних заходів із боку державної влади. Послаблення динаміки розвитку, висока заборгованість країни, неефективне використання ресурсів держави, зниження привабливості інвестиційного середовища вказують на те, що в найближчі роки країна все ще буде знаходитися під впливом девальвації, тому стратегію монетарної політики доцільно будувати з урахуванням даного чинника. Внаслідок девальвації національної грошової одиниці відбувається дорожчання імпорту, через що підвищуються цінові індекси в країнах, що залежать від імпорту. Водночас девальвація може спричиняти інфляційні тиски на внутрішні ринки через конкурентні товари зовнішнього ринку.

Вдосконалення законодавчої бази щодо валютного регулювання, встановлення прозорих та раціональних правил гри для національних і міжнародних інвесторів, чітка визначеність на валютному ринку та недопустимість неконтрольованих інтервенцій НБУ сприятимуть поступовому виходу національної економіки з кризи. В умовах нестабільного розвитку економіки для врегулювання валютного курсу в Україні, на нашу думку, доцільним є: – встановлення граничних розмірів маржі валютних операцій; – перехід на режим плаваючого (не вільно плаваючого) обмінного курсу під контролем Національного банку; – посилені перевірки щодо виконання резидентами зобов'язань своєчасних розрахунків в іноземній валюті за експортними контрактами; – в умовах реалізації політики інфляційного таргетування центральний банк має бути готовим вживати першочергових заходів, спрямованих на приборкання девальвації, і вже на цій основі запроваджувати антиінфляційні монетарні заходи; – збільшення операцій із валютними деривативами та строковими контрактами. Отже, запровадження в умовах кризи цих та інших елементів валютної та монетарної політики має відбуватись в комплексі тактичних фінансових заходів щодо реалізації загальнодержавної стратегії економічного зростання.

Список літератури:

1. Єпіфанова М.А. Інструменти валютного регулювання: сутність, класифікація, характеристика / М.А. Єпіфанова // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 2.
2. Адамик Б.П. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підруч. / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 393 с.
3. Кундицький О.О. Монетарні інструменти державного регулювання фінансових ресурсів / О.О. Кундицький // Науковий вісник НЛТУ України. – 2006. – № 16.5.
4. Вірт М.Я. Регулювання валютного курсу та його оптимальний режим для України / М.Я. Вірт, П.О. Куцик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.3.
5. Зона вільної торгівлі Україна – ЄС почала діяти з 1 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/01/1/7042941/.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/
7. Основні тенденції валютного ринку України за січень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=5513473

8. Основні тенденції валютного ринку України за січень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14701431
9. Постанова Правління Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 03.03.2016 № 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-16
10. Дуда Б. Літнє потепління валютної політики НБУ – лібералізація замість репресій / Б. Дуда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news//382072/bogdan-duda-litnye-oteplinnyavalyutnoyi-polityky-nbu-liberalizatsiya-zamist-represij
11. Сучасна валютна політика та особливості її реалізації в Україні / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2016. – 120 с.
12. Батракова Т.І. Причини виникнення девальвації гривні та шляхи її подолання / Т.І. Батракова, А.О. Синєокий // Молодий вчений. – № 1. – С. 16–19.
13. Береславська О.І. Лібералізація механізму валютного регулювання в Україні / О.І. Береславська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ»ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 43–50.

Трифонова О.Д., Горпинич О.О.
Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы вопросы либерализации механизма валютного регулирования в Украине в условиях интеграционных процессов и изменения монетарного режима. Рассмотрены основные инструменты валютного регулирования влияющих на валютный курс в Украине. Проанализирован уровень влияния таких инструментов и методов регулирования валютного курса как: валютная интервенция, управление валютными резервами, ревальвация и девальвация валюты, валютные ограничения, учетная политика и др. Определены актуальные проблемы колебания валютного курса в Украине и основные причины его изменчивости в условиях кризиса. Проанализирована динамика изменения валютного курса в течение периода. Указано пути совершенствования регулирования валютного курса с целью стабилизации экономики Украины. Рассмотрены проблемы валютного регулирования и окреслино пути их решения.
Ключевые слова: валютное регулирование, валютный курс, валютные ограничения, монетарный режим, девальвация ревальвация, валютная интервенция, валютные резервы, инфляция.

Tryfonova O.D., Horpynych O.O.
Oles Honchar Dnipro National University

CURRENT PROBLEMS OF CURRENCY ADJUSTMENT IN UKRAINE

Summary
The article deals with the issues of liberalization of the currency regulation mechanism in Ukraine in the conditions of European integration processes and changes in the monetary regime. The main instruments of the currency regulation that influence the exchange rate in Ukraine are considered. The level of influence of such instruments and methods of currency rate regulation as currency intervention, currency exchange management, currency revaluation and devaluation, foreign exchange restrictions, discount policy, etc. are analyzed. The actual problems of exchange rate fluctuations in Ukraine and the main reasons for its variability in the conditions of the crisis are determined. The dynamics of exchange rate changes during the period are analyzed. The ways of improving the regulation of the exchange rate in order to stabilize the Ukrainian economy are indicated. The problems of currency regulation are considered and the ways of their solution are outlined.
Keywords: currency regulation, exchange rate, currency restrictions, monetary regime, devaluation, revaluation, currency intervention, foreign exchange reserves, inflation.

УДК 659.18

РЕКЛАМА І PR В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (НА ПРИКЛАДІ ІНСТАГРАМУ)

Урсакій Ю.А., Попова Е.М.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена дослідженню напрямів застосування сайтів соціальних мереж в просуванні продукту і дослідженню процесів, які відбуваються під час підготовки і реалізації головної проблеми компанії – формування сприйняття клієнтом торгової марки, залучення нових клієнтів і здійснення повторних закупівель. Споживачі в наш час диктують нові умови для підприємницької діяльності. А підприємці намагаються знайти ефективні шляхи з'ясування потреб споживачів з тією метою, щоб максимально сприяти їх задоволенню. Одним з подібних шляхів є просування товарів і послуг в соціальних мережах. Це комплекс заходів, спрямований на використання соціальних мереж як каналів для просування товарів і послуг компаній, а також на вирішення інших завдань, що виникають при веденні бізнесу. Просування в соціальних мережах є потужним інструментом по роботі з іміджем компанії, інструментом для збільшення лояльності цільових груп.

Ключові слова: реклама, соціальні мережі, інстаграм, маркетинг, бізнес.

Постановка проблеми. У 21 столітті найпопулярнішим способом проведення вільного часу стали соціальні мережі. Майже кожен, від дітей до пенсіонерів проводить час онлайн вдома, на роботі чи навчанні. Для рекламодавців соціальні мережі надають унікальні можливості безпосереднього контакту зі споживачами. Кожного дня мільйони користувачів ведуть бесіди про компанії, про їх товари і послуги, ділячись своєю як позитивною, так і негативною думкою, а також – враженнями. У результаті окремо взятий учасник мережевого співтовариства може зіпсувати репутацію компанії з багатомільйонним оборотом, або ж навпаки – збільшити її. Логічно, чому реклама через соцмережі користується шаленою популярністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття досліджування Інтернет-реклами,напрямів застосування сайтів соціальних мереж в просуванні продукту є дуже актуальним. Такі автори як У. Уеллс, М.Ю. Рогожин, Дж. Бернетт, Є.В. Євстаф'єва, В.П. Попков, Г.Л. Багиев, С. Моріарті, Н.К. Моїсеєва, розкривають поняття реклами та аналізують її типи. Група дослідників у складі з А. Ульяновским, Є.В. Ромат, А.А. Яковлєвим, В. Леоновим, М.В. Ягодкіної аналізує особливості Інтернет-реклами, її переваги та недоліки, різні типи реклами в Інтернеті і її функції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з різким технічним прогресом,питання застосування соціальних мереж у просуванні продукту стає більш актуальним. Однак питанню застосування соціальних мереж як рекламоносія присвячено недостатньо уваги.

Мета статті. Мета даного дослідження полягає у вивченні можливостей мережі Інтернет, а саме соціальних мереж як рекламоносія.

Виклад основного матеріалу. Можна сформулювати наступні завдання: дати загальну характеристику реклами, вивчити види рекламних носіїв в соціальних мережах, визначити переваги та недоліки соціальних мереж як рекламоносія, проаналізувати чи дійсно реклама в Instagram є прибутковою.

Стандартне визначення реклами включає в себе п'ять основних елементів:

– Реклама є оплаченою формою комунікації, хоча деякі її види використовують безкоштовні площі і час в ЗМІ.

– Рекламне послання не тільки оплачується спонсором, але й ідентифікує його.

– Більшість реклам намагається переконати споживача прийняти певну точку зору або здійснити певну дію, хоча в деяких випадках реклама просто інформує споживачів про товар або компанії. Іншими словами, вона є стратегічною комунікацією, спрямованої на досягнення певних цілей, і ці цілі можуть бути виміряні для оцінки ефективності реклами.

– Реклама забезпечує охоплення великої аудиторії потенційних споживачів.

– Рекламне послання поширюється різними масмедіа, які в більшості випадків надають рекламі неперсоніфікований характер. Однак з появою Інтернету та інших інтерактивних засобів комунікацій ця ситуація починає змінюватися [4].

Беручи до уваги вищесказане то сучасне визначення реклами виглядає наступним чином: Реклама – це оплачена не особиста комунікація, здійснювана яким-небудь спонсором і що використовує засоби масової інформації, в тому числі і інтерактивні, для того щоб переконати цільову аудиторію в чомусь або вплинути на неї певним чином.

Маркетинг у соціальних мережах, або SMM (англ. *Social media marketing*) – комплекс заходів щодо використання соціальних медіа як каналів для просування компаній та вирішення інших бізнес-завдань [5].

Традиційний інтернет-маркетинг, працює, переважно, з товарами на які вже є попит. Якщо товар новий і його ніхто не шукає в пошукових системах, то немає запитів, за якими його можна було б успішно просувати. У такому разі, на допомогу приходять соціальні мережі, які рекламують і пропонують новинку й у такий спосіб формують на неї попит.

Роблячи певний аналіз серед власників стартапів або невеликих компаній, доходимо висновку, скільки потрібно витрат на те, щоб підняти бізнес. Просування через соціальні медіа порівняно недороге «задоволення», яке дозволяє

безпосередньо контактувати з поточними й потенційними клієнтами.

Відштовхуючись від цілей компанії, саме соціальні мережі можна використовувати, як канал побудови іміджу, хелпдеск, комунікаційну платформу або ж, як інструмент прямих продаж.

Блогерство – це чудовий спосіб підзаробити. Професійне блогерство – один із найвідоміших способів заробляти, сидячи за комп'ютером. У результаті пошуку в Мережі ми часто натрапляємо на блоги, де можна побачити багато реклами. У таких випадках ми без сумніву можемо сказати, що власник блогу отримує гроші за те, що його веде.

В наш час існують безліч хороших і безкоштовних платформ, за допомогою яких можна легко створити свій блог. Після цього можна почати писати про те, що дійсно цікавить особисто власника блогу. Після того як блог стає популярнішим (на блог почнуть заходити 100 відвідувачів на день), потрібно буде розмістити онлайн-оголошення. Для отримання реклами можна використовувати сервіс Google AdSense. WordPress.com також надає свої оголошення.

Для того щоб створити дійсно прибутковий блог, зробивши певні аналізи, рекомендовано витратити кошти на такі ресурси:

- Купити якісний шаблон для WordPress.
- Купити домен та хостинг.

Якщо блогери публікують на своїх ресурсах рекламу Google, то отримують частину від цього доходу. Реклама становить 95% прибутку Google.

Для професійного блогерства:

- хороше володіння мовою;
- здатність викладати свої думки цікаво;
- базове вміння «кодити» і знання таких технічних нюансів, як ось SEO;
- дійсно добре розбиратися у темі, про яку збираєтеся писати.

Якщо брати соціальні мережі, то на відміну від блогів, вони не надають таких широких можливостей для публікації будь-яких текстів у своїй особистій сторінці. Ведучи свій блог людина розміщає у ньому від імені будь-які тексти будь-якого формату і обсягу, одержуючи в такий спосіб можливість привертати пильну увагу безпосередньо себе, заробляти певну репутацію і як підвищувати популярність своє ім'я – інакше кажучи, одержуючи можливість «піарити» особисто себе через свої тексти. У соціальних мережах, навпаки, практично немає можливість написання і викладання на загальний огляд авторських текстів. Це не «незалежна журналістика» блогосфери, тут такої форми реклама просто немає.

Профіль у соціальній мережі, будучи максимально формалізованим і інформативним, власне, може виступати певним аналогом досьє на людину, досьє, що пише про себе сама людина. Профіль є на кшталт сильно розширеного резюме, де можна неформально та детально розповісти себе дуже багато. Все таки профілі-резюме стають способом просунути себе на ринку професійних послуг.

У соціальних мережах дуже багато полів в профілі відведено діловій інформації про користувача. Саме це дозволяє користувачеві просувати себе, немов професіонала. В свою чергу зручна система пошуку дозволяє як кадровим агентствам так і безпосередньо роботодавцям шукати майбутніх співробітників. Дослідники зазначили що, «Найважливішою перевагою moikrug є те, що ця соціальна мережа може надати значно більше інформації про кандидата, ніж звичайний рекрутинговий сайт. Профіль користувача на moikrug являє собою форму резюме, але з одним додаванням: отримавши доступ до профілю здобувача, замовник отримує як інформацію про його трудову біографію і фахові досягнення, так і доступ до людей із яким він спілкується. Їх можна використовувати при перевірці рекомендацій кандидата. Цілком безплатно».

У цих соціальних мережах найнаочніше реалізована система зв'язків поза основними друзями користувача (одразу помітно як перше «коло» користувача, тобто саме його друзі, так і «друге коло» – список його контактів, і навіть «третє коло» – список контактів його друзів). Отож користувач отримує безпосередньо ділову інформацію людей, яких він не знає, але на них може легко вийти. Особливо це ефективно для особистого PR людей, чия праця носить короткочасний проектний характер: програмістів, дизайнерів і веб-дизайнерів, художників, перекладачів, викладачів-репетиторів тощо. Часто люди, що потребують подібних фахівців, не знають, до кого саме звернутися, а побачивши у соціальній мережі людину потрібної йому професії, наприклад, програміста, який виявляється іншому другу другом, він легко може вийти із ним на зв'язок.

За останні роки досить таки популярним місцем для реклами і PR стала така соціальна платформа як Instagram. Instagram можна використовувати для просування бізнесу,оскільки це соціальна мережа і додаток, яка повністю орієнтована на фотоконтент, а в 2015 році користувачі отримали можливість додавати ще й короткі відеоролики. Як інструмент поширення інформації про бренд ця соціальна мережа сьогодні набуває все більшого значення для багатьох видів бізнесу.

Беручи до уваги що у грудні 2016 кількість активних користувачів сягнула 600 мільйонів та їхнє число зростає в геометричній прогресії, можна констатувати що це робить її соціальної платформою, яка найшвидше зростає, серед усіх великих соціальних мереж світового рівня. Більше того, за даними аналітичної компанії Forrester Research, вона відрізняється ще й найвищим рівнем взаємодії з контентом з боку користувачів.

Легкість використання є однією з важливих переваг Instagram. Для того щоб зареєструватись, досить встановити додаток на смартфон і витратити хвилину-дві на реєстрацію. Саме наявність мобільного додатку полегшить контакт із потенційною аудиторією, адже це взаємодія без посередників у вигляді пошукових систем та інших платформ.

Задаючись питанням для якого ж бізнесу підходить просування в Instagram, можна прийти до висновку про те, для яких ніш найкраще підійде цей канал просування, адже нескладно здогадатися, виходячи з самої концепції соціальної мережі й особливостей її аудиторії.

Насамперед це ті товари і послуги, для яких можна без проблем створювати велику кількість

якісного фотоконтенту. Наприклад, такі ніші, як туризм, дизайнерські аксесуари, косметика, товари для дому та інтер'єру, весільний бізнес, інтернет-магазини одягу, меблі, доставка їжі,ресторації тощо.

Фактично здебільшого йдеться саме про B2C-сегмент, бо для B2B інші соціальні мережі, ті ж Facebook і ВКонтакте в плані залучення клієнтів будуть набагато перспективнішими.

Також Instagram дуже добре підходить для просування саме інтернет-магазинів. Для України це поки новинка і тренд, який зростає, але ось на Заході є вже чимало прикладів зі сфери e-commerce, коли інтернет-магазини використовують цю соціальну мережу як трамплін для старту бізнесу. А в подальшому Instagram вже перетворюється на основний інструмент для залучення клієнтів і формування лояльної спільноти.

Для того щоб отримати максимальну віддачу від Instagram як і у випадку з іншим інструментом маркетингу, при роботі над просуванням бізнесу в цій соціальній мережі можна виробити ряд рекомендацій, які дозволять отримувати найкращі результати:

– Здійснення публікації в правильний час. Нові повідомлення треба додавати в той час, коли більша частина аудиторії перебуває онлайн. До прикладу, одні користувачі вважають що ефективніше користуватись соціальними мережами вранці, а інші – у вечірній час. Треба експериментувати, відстежуючи, коли на публікацію реагує найбільше число підписників.

– Відштовхування від інтересів аудиторії. Компанія, яка займається нерухомістю, не зможе взяти і використати матеріали, який розміщує у себе розважальна спільнота з метою завоювати популярність. Користувачі цього просто не зрозуміють. Унікальні якості цільової аудиторії бренду відіграють важливу роль, і потрібно насамперед враховувати їхні інтереси й очікування.

– Послідовність. Ніби проста річ, та моментами про неї забувають. Нові публікації треба додавати регулярно, адже якість і систематичність важливіші, ніж кількість. Ефективніше буде додавати одне фото упродовж 2–3 днів, ніж одноразово зробити багато постів, та після цього взяти паузу на два тижні.

– Наглядність застосування свого продукту. Треба наочно показати як інші люди використовують товар або яким чином послуга вирішує завдання, для якого безпосередньо призначена. Наприклад, для Instagram-профілю студії нігтівої естетики це можуть бути фотографії до і після проведення процедур.

– Використання геотегінгу. Це досить таки актуальна порада для бізнесу, який орієнтований на певний регіон. Є категорія користувачів, які переглядають фотографії за певним місцем розташування, тому використання географічних позначок підвищує шанс привернути увагу такої аудиторії.

– Спілкування з користувачами. Просто зробити пост і вийти – далеко не найкраща стратегія. Але і відповідати на всі коментарі теж не обов'язково. А ось відповіді на найбільш цікаві відгуки з боку користувачів – хороший спосіб створити довірливі стосунки зі своєю аудиторією і стимулювати активність з боку спільноти.

– Використання правильних хештегів. Найкраще використовувати хештеги, які відповідають інтересам цільової аудиторії, замість того щоб додавати до постів найбільш популярні, але надто загальні і нерелевантні. Треба відштовхуватись від своєї ніші і потенційних захоплень більшості користувачів. У цьому плані вам може допомогти сервіс hashtagify.me, який хоч і має англомовний інтерфейс, але може знадобитися при пошуку. Оптимальна кількість хештегів вважається використання 8–10 хештегів. Ні мало ні багато, цілком достатньо для охоплення тематики. Хорошою практикою вважається використання хештегу, унікального саме для вашого бренду.

– Фільтри на фото. Якщо брати спочатку історію Instagram,то саме фільтри стали тією «фішкою», яка привернула увагу мільйонів користувачів з усього світу. За допомогою фільтрів навіть нудні на перший погляд знімки можна перетворити в маленькі шедеври. Треба експериментувати з фільтрами, і, порівнюючи фото до і після обробки, можна вибрати найбільш вдалий варіант.

– Відео. З урахуванням охоплення Instagram, відео можна перетворити на хороший інструмент для маркетингу. Можна використовувати його для того, щоб показати продукт у роботі, продемонструвати повсякденну роботу в компанії. Невеликий тур офісом, ролик із виробництва, відео підготовки до вечірки – все це може вийти дуже цікавим, якщо поекспериментувати з поданням.

– Конкурси. Можна робити невеликі подарунки користувачам, які залишать кращий коментар до фото, або тим, хто поділиться ним і отримає найбільшу кількість лайків від друзів.

– Використання якісних зображенń. Instagram це візуальний канал розповсюдження та споживання інформації, тому якість фотографій в аккаунті може зумовити його успіх. Варто уникати використання зображень низької якості і занадто «корпоративних» знімків.

– Аналіз та висновки. Рівень взаємодії підписників й їхня активність в рамках облікового запису має набагато більше значення, аніж їхня кількість. Шляхом відстежування, які пости отримують найбільшу кількість лайків і коментарів, ці аналізи використовуються для корегування своєї стратегії публікацій.

У 2016 українські користувачі Instagram почали отримувати доступ до бізнес-інструментів фотосервісу. Особисті акаунти можна переводити в режим бізнес-профілів, а також отримати доступ до аналітики. Про це AIN.UA повідомили у прес-службі Instagram.

В профілі є назва галузі або категорії, в якій працює бренд,а також його адреса. Є кнопка «Зв'язатися» для спілкування з представником компанії по телефону, SMS або за допомогою email.

В бізнес-профілі доступна статистика у візуальному і легкому для сприйняття форматі, де відображаються дані про охоплення і кількість показів за усіма публікаціями за останній тиждень, перелік популярних публікацій, відсортованих за різними метриками, а також демографія (стать, вік, місценаходження і час найбільшої активності користувачів).

Також українські користувачі отримали доступ до функції Promote, яка дозволяє

рекламувати контент в додатку, в той час як раніше це можна було робити лише через рекламну панель Facebook.

Як відомо, на початку червня 2016 у Instagram оголосили про запуск профілів для бізнесу з набором інструментів для просування бренду і комунікації з клієнтами. Новий функціонал спершу став доступним в США, Новій Зеландії і Австралії [3].

Згідно з результатами дослідження компанії Bloglovin, Instagram є найефективнішим майданчиком для залучення і взаємодії з аудиторією.

Соціальна мережа Instagram також тестує рекламу в розділі Stories (Історії), інформує видання USA Today. На даний момент формат тестується з більш, ніж 30 партнерами, серед яких Airbnb, Nike і Netflix. Компанії також за допомогою інструменту Insights зможуть оцінювати охоплення аудиторії та враження від реклами. За даними Instagram щоденна аудиторія Stories становить понад 150 млн користувачів.

Розділ був запущений влітку 2016 року. Stories дозволяють публікувати в Instagram добірки фото і відео з текстом і малюнками, які будуть видалені через 24 години і не з'являться в сітці профілю або у стрічці. Експерти очікують, що в поточному році Instagram отримає 3,64 млрд доларів доходу від реклами по всьому світу. У той же час, її головний конкурент, Snapchat отримає 935 млн доларів.

Висновки і пропозиції. Підсумуючи все вище зазначене, можемо дійти висновку що, у ході роботи вдалося досягти поставленої мети – вивчити можливості мережі Інтернет, а саме соціальних мереж як рекламоносія. Основні переваги даного виду реклами полягають в охопленні широкої аудиторії, так як переважна більшість користувачів є в соціальних мережах, а також чіткої спрямованості, оскільки при грамотній оптимізації користувачі переходять на ті сторінки, які містять потрібну інформацію. Таким чином, можна прийти до висновку, що Інтернет – це унікальна комунікаційна система, ресурси якої можуть використовуватися в різних елементах бізнесу, привабливість якої полягає в різноманітті наданих можливостей для створення та розповсюдження реклами, а також забезпеченні широкого охоплення споживчої аудиторії, що має досить високий рівень купівельної спроможності. Instagram в наш час є досить популярною платформою для ведення бізнесу та просування товарів і послуг.

Список літератури:

1. Яковлев А.А. Контекстна реклама. – 2009. – С. 98–99.
2. Леонов В. Як заробити в Інтернеті / Василь Леонов. – М.: Ексмо – 2011. – С. 165–167.
3. Instagram запускає бізнес-профілі з аналітикою в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://watcher.com.ua/2016/08/16/instagram-zapuskaye-biznes-profili-z-analitykoyu-v-ukrayini/
4. Значення реклами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://om.net.ua/5/5_3/5_38194_znachenie-reklami.html
5. Маркетинг у соціальних мережах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетинг_у_соціальних_мережах
6. Реклама в інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrbukva.net/120224-Reklama-v-Internete.html

Урсакий Ю.А., Попова Е.М.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РЕКЛАМА И PR В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ (НА ПРИМЕРЕ ИНСТАГРАМА)

Аннотация
Статья посвящена исследованию направлений применения сайтов социальных сетей в продвижении продукта и исследованию процессов, происходящих во время подготовки и реализации главной проблемы компании – формирование восприятия клиентом торговой марки, привлечение новых клиентов и осуществления повторных закупок. Потребители в наше время диктуют новые условия для предпринимательской деятельности. А предприниматели пытаются найти эффективные пути выяснения потребностей потребителей с той целью, чтобы максимально способствовать их удовлетворению. Одним из подобных путей является продвижение товаров и услуг в социальных сетях. Это комплекс мероприятий, направленных на использование социальных сетей как каналов для продвижения товаров и услуг компаний, а также на решение других задач, возникающих при ведении бизнеса. Продвижение в социальных сетях является мощным инструментом по работе с имиджем компании, инструментом для увеличения лояльности целевых групп.

Ключевые слова: реклама, социальные сети, инстаграм, маркетинг, бизнес.

Ursaki Y.A., Popova E.M.
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

ADVERTISING AND PR IN SOCIAL NETWORKS (ON AN EXAMPLE OF AN INSTAGRAM)

Summary
The article is devoted to the research of the directions of application of social networking sites in promoting the product and studying the processes that occur during the preparation and implementation of the company's main problem – the formation of brand perception by the client, the attraction of new customers and the implementation of repeated purchases. Consumers in our day dictate new conditions for entrepreneurship. And entrepreneurs are trying to find effective ways to ascertain the needs of consumers in order to maximize their satisfaction. One of these ways is to promote goods and services in social networks. This is a set of activities aimed at using social networks as channels for promoting products and services of companies, as well as for solving other problems arising in the conduct of business. Promotion in social networks is a powerful tool for working with the image of the company, a tool for increasing the loyalty of target groups.
Keywords: advertising, social networks, instargas, marketing, business.

УДК 331.2

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Фісуненко П.А., Бойченко К.В.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Досліджено основні поняття заробітної плати, їх форми та системи оплати праці на підприємстві. Проаналізовано основні переваги та недоліки, пов'язані з використанням на практиці різноманітних форм оплати праці. Запропоновані шляхи вдосконалення оплати праці на підприємстві.
Ключові слова: заробітна плата, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, відрядна і погодинна оплата праці.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема використання трудових ресурсів і оплати праці досить актуальна. Заробітна плата є найсильнішим мотиватором трудового потенціалу більшості населення і основним джерелом доходів працівників. Проте в сучасних умовах становлення ринку в Україні заробітна плата не може виконувати цих функцій, її рівень забезпечує не більш як 20% відтворення робочої сили, яке не відшкодовує навіть прямих зарплат праці і не викликає заінтересованості в переорієнтації робочої сили на пріоритетні сфери діяльності. Заробітна плата нині виконує інші функції; а саме: збереження зайнятості, запобігання безробіттю ціною заниження заробітної плати; забезпечення соціальних гарантій; збереження попереднього статусу, пов'язаного з попереднім робочим місцем; стримування інфляції (шляхом заборгованості із заробітної плати); перерозподіл зайнятих по сферах і галузях економіки; поширення нелегальної діяльності та вторинної зайнятості; посилення мобільності робочої сили. Для того, щоб повернути заробітній платі її попередні функції, необхідно переглянути існуючі системи праці та підвищити ефективність керування заробітною платою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем організації заробітної плати, визначення та шляхи її покращення здійснюють такі вчені: М. Г. Грещак [3, с. 228], Г. Куликов [5, с. 12], Мурашко [6, с. 435], Й. М. Петрович [7, с. 406], Н. М. Суліма [8, с. 466]. За дослідженнями цих вчених, доцільним буде при оплаті праці персоналу використання декількох систем оплати праці. Комбінуючи їх, таким чином, щоб дохід підприємства збільшувався, зберігаючи мотивація робітників підприємства.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд проблем оплати праці та дослідження шляхів формування ефективної системи оплати праці на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Оплата праці має важливе значення як для працівників, для більшості з яких вона є основним джерелом доходів, так і для підприємства, оскільки частка заробітної плати в додатковій вартості досить вагома, витрати на оплату праці в сукупних витратах на виробництво продукції досить значні.

Прийнятий і введений у дію з травня 1995 року Закон України «Про оплату праці» [1] об'єднав у собі основні законодавчі норми, які стосуються стрижневого питання будь-якої економіки – заробітної плати. У даному документі є таке визначення заробітної плати:

«Оплата праці (заробітна плата) – винагорода, визначена, як правило, в грошовому вираженні,

яку відповідно до трудового договору, власник або уповноважений ним орган виплачує працівнику за виконану ним роботу» [1].

Розмір та виплата заробітної плати ґрунтується на Конституції України, Законах України «Про оплату праці», «Про колективні угоди» та в інших законодавчих актах.

Заробітна плата працівника незалежна від виду підприємства, а визначається його особистим трудовим вкладом, складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, залежить від кінцевих результатів роботи підприємства, регулюється податками і максимальними розмірами не обмежується.

Розмір, порядок нарахування і виплат заробітної плати регулюються чинним законодавством України, відповідними указами і постановами, галузевими інструкціями.

Підприємства самостійно встановлюють форми, системи і розміри оплати праці, а також інші види доходів працівників згідно із чинним законодавством.

Як соціально-економічна категорія заробітна плата служить основним засобом задоволення особистих потреб працюючих, економічним важелем, що стимулює розвиток суспільного виробництва, зростання продуктивності праці, скорочення витрат на виробництві, засобом перерозподілу кадрів у галузях народного господарства [8].

Основними видами оплати праці є номінальна і реальна заробітна плата.

Номінальна заробітна плата – сума грошей, яку отримують працівники за свою працю за певний проміжок часу (годину, день, місяць). У ринкових умовах в будь-які періоди і в різних районах країни ціни на товари різні, тому на однакову заробітну плату можна придбати різну кількість товарів. Точнішою характеристикою доходів працівників є реальна заробітна плата. Вона відображає сукупність матеріальних і культурних благ, а також послуг, які може придбати працівник за номінальну заробітну плату [5]. Якщо ціни на товари зростають швидше ніж номінальна заробітна плата, то реальна заробітна плата знижується. Така ситуація має місце сьогодні в Україні [5].

У країнах з розвинутою ринковою економікою, таких як Англія, Франція, Голландія, питома вага заробітної плати в собівартості продукції становить близько 40–45%. В Україні цей показник впродовж останніх двох десятиріч змінювався в різних напрямках, втім, не досягаючи ніколи рівня розвинутих країн.

Реальна заробітна плата – засвідчує кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за зароблену суму грошей, або «купівельна спроможність» номінальна.

Реальна заробітна плата залежить від продуктивності праці та цін на товари і послуги. Зростання номінальної заробітної плати не завжди приводить до зростання реальної, яка може і знизитися, якщо ціни на товари і послуги зростають швидше за її зростання.

Розмір реальної заробітної плати залежить від величини номінальної заробітної плати і рівня цін на предмети споживання і послуги. Ця залежність виражається такою формулою:

$$I_{рзп} = \frac{I_{нзп}}{I_ц} \qquad (1.1)$$

де $I_{рзп}$, $I_{нзп}$ – індекси відповідно реальної і номінальної заробітної плати;

$I_ц$ – індекс цін.

З вказаної залежності видно: якщо ціни на товари зростають швидше, ніж номінальна заробітна плата, то реальна заробітна плата знижується [2].

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати включають винагороду та премії, які мають одноразовий характер, компенсаційні та інша грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актам норми [4].

До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові та матеріальні виплати, які не передбачені законодавством, або які проводяться понад встановлені законодавством норми [2].

Основними функціями заробітної плати є:

– відтворювальна – заробітна плата забезпечує нормальне відтворення робочої сили відповідної кваліфікації;

– стимулююча – оплата праці спонукає працівників до ефективних дій на робочих місцях;

– регулювальна – реалізує принцип диференціації рівня заробітної плати залежно від кваліфікації, складності праці і завдань, фаху;

– соціальна – спрямована на забезпечення однакової оплати праці за однакову роботу, тобто реалізацію принципу соціальної справедливості щодо одержуваних доходів.

Організація оплати праці на підприємстві – це один із найважливіших інструментів, що визначає взаємозв'язок міри праці і міри її оплати. Міру праці визначають кількісні та якісні аспекти, а міру оплати – прожитковий рівень як вихідний її елемент [3].

На сьогоднішній день в країні найчастіше застосовують дві основні форми заробітної плати – відрядну і погодинну. Кожна з них відповідає певній мірі кількості праці: перша кількості виробленої продукції, друга – кількості відпрацьованого часу [9].

На підприємствах найчастіше використовують дві форми оплати праці: погодинну і відрядну.

Погодинна форма оплати праці застосовується:

1. За умови, коли у робітника відсутня реальна можливість для збільшення випуску продукції, наприклад, якщо його виробіток обумовлений режимом роботи устаткування, продуктивністю машин і агрегатів.

2. Якщо результати праці робітника не можуть бути конкретно виміряні і кількісно виражені (налагодження верстатів).

3. Коли економічно недоцільно стимулювати зростання виробітку понад оптимально-передбачений технологічними параметрами, а також коли перевиконання цих норм може досягатися через порушення технологічних режимів і відповідно погіршення якості робіт, а відтак і продукції.

Погодинна форма оплати праці – передбачає оплату праці залежно від відпрацьованого часу і рівня кваліфікації. Ця форма має такі системи:

– пряма погодинна;
– погодинно-преміальна;
– система посадових окладів є різновидом погодинно-преміальної системи. За цією системою оплачується робота працівників, яка має стабільний характер.

За простої погодинної системи розмір заробітку визначається залежно від тарифної ставки робітника і кількості відпрацьованого часу.

Застосування почасової оплати праці доцільне, коли:
– кількісний результат процесу визначається машиною або машинною системою, і працівник не може безпосередньо впливати на його величину;
– результат праці не можна вимірювати кількісно і відповідно немає можливості встановити норми виробітку і розцінки або коли така робота є надто трудомісткою;
– якість результатів праці, а отже, і якість самої праці є визначальним чинником; кількісний результат особливого значення не має;
– робота є небезпечною для працівника;
– завантаження роботою нерегулярне і має імовірнісний характер [3].

Зазначені умови властиві багатьом видам діяльності. Передусім тим, що пов'язані з комплексно механізованими та автоматизованими процесами, потоковими лініями, обслуговуванням устаткування, виготовленням оригінальних чи унікальних виробів (наприклад, інструментів), сфери управління тощо.

Ефективнішою системою ж почасово-преміальна, за якою оплачується праця як основних, так і допоміжних робітників. За цією системою заробіток робітникові нараховується не тільки за відпрацьований час, а й за досягнення певних кількісних і якісних показників. Кількісними показниками можуть бути відпрацьований час, виконання планових і нормованих завдань, а якісними – завдання продукції з першого подання, підвищення сортності продукції, економія сировини і т. д.

При застосуванні почасово-преміальної системи з нормованими завданнями робітники-погодинники преміюються за виконання установлених їм нормованих завдань.

У разі застосування цієї системи до кожного робітника доводиться конкретне змінне або місячне завдання і результати враховуються під час нарахування премій за даний період. Введення цієї системи супроводжується посиланням нормування праці, впровадженням технічно-обґрунтованих норм і нормативів чисельності.

В умовах становлення ринкової економіки, подальшої індивідуалізації заробітної плати, дедалі більшого поширення набуває контрактна (форма) система оплати праці [9].

Умови оплати праці та матеріального забезпечення укладається контракт. Визначається угодою сторін. Розміри виплат не можуть бути меншими, ніж передбачено чинним законодавством, угодами й колективним договором, і залежать від виконання умов контракту.

У контракті можуть також визначатися умови підвищення або зниження обумовленого сторонами розміру оплати праці, встановлення доплат і надбавок, премій, винагород за підсумками роботи за рік чи інший період, участі у прибутках підприємства, організації чи громадянина-підприємця [6].

Відрядна форма оплати праці передбачає залежність суми заробітку від кількості виготовлених виробів або обсягу виконаних робіт за певний проміжок часу.

Відрядна форма має такі системи:
– пряма відрядна;
– відрядно-преміальна;
– відрядно-прогресивна;
– непряма відрядна. Використовується при оплаті праці допоміжних робітників і підсобників;
– колективна система оплати праці (бригадна) (при використанні цієї системи спочатку розраховується заробіток всієї бригади як прямої відрядної системи, використовуючи бригадні розцінки);
– акордна система – передбачає встановлення розцінки не за одиницю виконаної роботи, а відразу на весь обсяг робіт із встановленням строку його виконання [7].

При відрядній оплаті праці величина заробітку визначається відрядною розцінкою за одиницю продукції (роботи) і кількістю останньої. Таким чином, ця форма заробітної плати стимулює передусім кількісний результат праці – її продуктивність. Чим більша продуктивність праці, тим вищий заробіток. При цьому затрати заробітної плати на одиницю продукції залишаються незмінними – на рівні відрядної розцінки.

Основні переваги відрядної заробітної плати полягають у тому, що, як уже зазначалося, вона забезпечує прямий зв'язок між оплатою праці та її кількісним результатом і за належних умов видається справедливою.

Важливо і те, що обчислення заробітку є методично простим і зрозумілим для кожного працівника.

Водночас відрядна форма оплати праці має певні недоліки, які проявляються по-різному залежно від конкретних умов. До них належать:
– можливе послаблення уваги до якості продукції з боку виконавців технологічних операцій з метою спрямування всіх зусиль на кількісний аспект роботи;
– спокуса порушення оптимальних режимів технологічних процесів, їх надмірної інтенсифікації, недодержання регламенту обслуговування машин, техніки безпеки, що призводить до додаткових витрат;
– складна і трудомістка робота з нормування праці й установлення норми виробітку і відрядних розцінок, спорадичне невдоволення робітників їх рівнем [3].

Отже, відрядна оплата праці потребує посиленого додержання режимів технологічного процесу, регламенту його обслуговування і якості продукції.

Відрядну оплату праці раціонально застосовувати за таких умов:
– можливе чітке кількісне вимірювання результатів праці та їх залежності від одного або кількох працівників (бригади);
– працівники мають можливість збільшити виробіток чи обсяг виконуваної роботи (продукції);
– існує точний облік роботи кожного виконавця;
– є потреба на певній дільниці стимулювати підвищення продуктивності праці або збільшення обсягу продукції;
– на належному рівні організовано нормування праці [6].

Зазначені умови притаманні передусім процесам, де ручна праця відіграє істотну роль у їх здійсненні. Це, наприклад, ручні складальні роботи (не в системі регламентованих конвеєрів), обробка деталей на індивідуальних машинних робочих місцях, пошиття одягу, виконання інших масових робіт (переміщення вантажу, видобуток сировини) та ін. З підвищенням рівня механізації та автоматизації виробництва, машинної регламентації виробничого процесу і при відповідній зміні функцій робітників сфера застосування традиційної відрядної оплати праці звужується. Проте вона завжди залишається дійовим стимулюючим інструментом у безпосередній чи модифікованій формі в конкретних умовах діяльності підрозділів підприємства.

Як показує досвід, застосування почасової оплати праці у її простій формі (залежність заробітку лише від тарифної ставки і відпрацьованого часу) здебільшого не забезпечує належного стимулюючого ефекту, недостатньо орієнтує працівників на кінцеві результати праці. Тому на практиці відповідно до конкретних умов застосовуються модифіковані системи почасової оплати праці, створюються гібридні форми почасової і відрядної оплати, ретельніше враховуються рівень кваліфікації, якість та умови праці тощо.

Найбільш поширеними, досить ефективними і легко впроваджуваними є системи оплати праці, у яких прості форми почасової та відрядної зарплати доповнюються преміюванням. Показники й умови преміювання вибираються такими, щоб нейтралізувати певною мірою недоліки простих форм оплати праці й підвищити їх стимулюючу роль у певному напрямку. Показники преміювання визначають величину премії за певною шкалою, а умови є достатньою підставою для її виплати.

У виробничих підрозділах, у яких треба збільшити випуск продукції без погіршення її якості, преміювання здійснюється за кількісні показники, а якісні є умовою нарахування премії. На дільницях (у бригадах), де за умовами виробництва немає змоги збільшити обсяг продукції або це не потрібно, премії установлюються за якісні показники. Однак для того, щоб підвищена увага до якості продукції не призводила до зменшення обсягу її виготовлення, підставою для преміювання можуть бути і кількісні показники. У тих випадках, коли в певному виробничому підрозділі потрібно чи економічно доцільно збільшувати обсяг продукції й одночасно є резерви підвищення її якості, преміювання здійснюється за кількісні та якісні показники.

Список літератури:

1. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95–ВР – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80
2. Кодекс законів України про працю // Кодекс України. – 2002. – № 5.
3. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба // КНЕУ. – 2001. – С. 228.
4. Іляш О. І., Гринкевич С. С. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навчальний посібник / О. І. Іляш, С. С. Гринкевич. – Київ: «Ліра-К». 2010. – 476 с.
5. Куликов Г. Підвищення реальної заробітної плати як провідний фактор мотивації праці в перехідній економіці України // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 12–17.
6. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу / М. І. Мурашко. – Київ: Знання, 2008. – 435 с.
7. Петрович Й. М. Економіка і фінанси підприємства / Й. М. Петрович, Л. М. Прокопишин-Рашкевич. – Львів: Магнолія, 2014. – 406 с.
8. Суліма Н. М. Економіка і фінанси підприємства / Н. М. Суліма, Л. М. Степасюк, О. В. Величко. – Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2015. – 466 с.
9. Трененков Е. М. Організація оплати праці робітників та службовців. – М., 1986. – 175 с.

Фисуненко П.А., Бойченко Е.В.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОПЛАТЫ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы основные понятия заработной платы, их формы и системы оплаты труда на предприятии. Проанализированы основные преимущества и недостатки, связанные с использованием на практике различных форм оплаты труда. Предложены пути совершенствования оплаты труда на предприятии.

Ключевые слова: заработная плата, номинальная заработная плата, реальная заработная плата, сдельная и повременная оплата труда.

Phisunenko P.A., Boichenko K.V.
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

WAYS OF IMPROVING WAGE IN THE ENTERPRISE

Summary
The basic concepts of wages, their forms and the system of labor remuneration in the enterprise are investigated. The main advantages and disadvantages associated with the use in practice of various forms of labor remuneration are analyzed. Ways to improve the payment of labor at the enterprise are suggested.
Keywords: wages, nominal wages, real wages, piece-rate and time-based wages.

УДК 369

ОЦІНКА СТАНУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ

Чебан І.А., Абрамова А.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовано сучасний стан системи соціального страхування в Україні. Визначено роль та суспільну необхідність функціонування системи соціального страхування. Проведено аналіз показників соціального страхування за останні роки. Виявлено основні проблеми функціонування системи соціального страхування України. Обґрунтовано напрямки вдосконалення соціального страхування України.
Ключові слова: страхування, соціальний захист, соціальне страхування, соціальна політика.

Постановка проблеми. Питання функціонування соціального страхування є досить актуальними в даний час. Адже під впливом сучасних демографічних процесів і складної економічної ситуації в країні збільшується вразливість громадян до негативних соціальних ризиків. Проте, сьогодні перед системою соціального страхування України постають соціальні загрози, які пов'язані зі збільшенням тих громадян, які потребують соціальних виплат, також зменшенням доходів фондів соціального страхування, збільшенням рівня безробіття, старінням нації. Для їх подолання потрібно застосовувати усі можливі зусилля та ресурси з метою досягнення соціальної безпеки та покращення рівня життя громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування соціального страхування на випадок безробіття завжди була предметом дослідження для наступних науковців: В.Д. Базилевич, К.М. Савченко, П.В. Тархов, В.С. Толуб'яка, С.І. Юрійта інших.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану системи соціального страхування в умовах трансформаційної економіки України, розкриття ролі та особливостей соціального страхування, а також виявлення проблем та шляхів удосконалення системи соціального страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні реалізація соціальної політики передбачає забезпечення гарантійних прав та достатнього життєвого рівня для кожного члена суспільства. Найважливішу роль при цьому відіграє функціонування та розвиток системи соціального забезпечення та її головної складової – соціального страхування [26, с. 13]. Таким, чином, людина самостійно не може попередити загрозу із навколишнього середовища, яка впливає не лише на життя людини, а й на соціальну стабільність суспільства у цілому. Відповідальності за настання таких ризиків бере держава, яка створює систему соціального захисту населення.

Існує кілька визначень поняття «соціальне страхування». С.О. Кропельницька характеризує соціальне страхування як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію [7, с. 19].

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом» [2].

Соціальне страхування посідає важливу роль у розвитку всього суспільства. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них об-

ставин, а також у старості та в інших випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій [1].

Основними соціально-економічними чинниками виникнення загальнообов'язкового соціального страхування є: недостатній життєвий рівень, поширення бідності серед населення, низький рівень реальної заробітної плати, необхідність забезпечення соціальної справедливості при здійсненні перерозподілу суспільного продукту, де громадяни які сплачують страхові внески до фондів державного соціального страхування мають право на вищий рівень соціальних виплат, зменшення навантаження на державний бюджет за рахунок створення інших джерел, які забезпечують соціальний захист населенню [6, с. 71].

Серед суб'єктів системи соціального страхування особливе місце посідає держава, яка виступає страховиком та бере на себе відповідальність з приводу утворення фондів соціального страхування та їх ефективного функціонування. Крім держави на страховому ринку можуть проводити діяльність недержавні організації у сфері соціального страхування, які доповнюють асортимент ринку соціального страхування страховими послугами. Структура системи соціального страхування передбачає, що реалізація функцій покладених на кожен вид соціального страхування відбувається за рахунок спеціальних фондів, які є некомерційними організаціями та здійснюють управління видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, контролюють формування ресурсів та їх використання, забезпечують фінансування у разі настання страхових випадків [5, с. 15].

Сьогодні система соціального страхування України свої функції розподіляє між державою та недержавними фінансовими інститутами Інтереси держави представляють такі державні установи як: Пенсійний фонд України (далі – ПФУ), Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, а до недержавних фінансових організацій належать страхові компанії та недержавні пенсійні фонди [3, с. 11].

Для характеристики стану соціальної політики необхідним буде визначити стан соціального забезпечення у загальному вигляді, відповідно до Соціального звіту за 2016 рік Міністерства соціальної політики України. Діяльність Міністерства соціальної політики України спрямовується на вирішення важливих соціальних питань, які пов'язані з покращенням соціального захисту населення України [10].

Важливе значення у аналізі стану соціальної політики України мають такі показники як: прожитковий мінімум, середньомісячна заробітна плата, індекс споживчих цін, межа бідності за відносним критерієм та рівень бідності, а також чисельність зайнятого та безробітного населення (табл. 1).

Протягом 2016 року було забезпечено збільшення прожиткового мінімуму, який є базовим соціальним стандартом, що визначає розмір державних соціальних гарантій. Розміри прожиткового мінімуму за 2016 рік збільшено на 16,1% порівняно з 2015 роком. Прожитковий мінімум для працездатних осіб у 2016 році становив 1378 грн., а у 2014–2015 роках був незмінний – 1218 грн. Середньомісячна заробітна плата протягом 2016 року склала 5183 грн., що на 23,5% більше, ніж у 2015 році, а середньомісячна заробітна плата за 2015 рік – 4 195 грн., що на 20,5% більше, ніж протягом 2014 року. Рівень бідності за відносним критерієм зменшився у порівнянні із 2015 роком на 0,6% і становив 23,2%, а у 2015 році порівняно з 2014 роком збільшився на 0,4%.

Таблиця 1

Оцінка стану соціальної політики України за 2014–2016 роки

Назва показника	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,–) звітного періоду до	
				2014 року	2015 року
Прожитковий мінімум, грн.	1218,00	1218,00	1378,00	0,00	160,00
Середньомісячна заробітна плата, грн.	3476,00	4195,00	5183,00	719,00	988,00
Індекс на споживчі товари та послуги, %	124,90	143,30	112,40	18,40	-30,90
Межа бідності, грн.	1275,00	1496,00	1758,00	221,00	262,00
Рівень бідності, %	23,40	23,80	23,20	0,40	-0,60
Чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років, млн. осіб	18,10	16,40	16,30	-1,70	-0,10
Чисельність безробітних, млн. осіб	1,80	1,70	1,67	-0,10	-0,03

Джерело: [10]

Таблиця 2

Динаміка державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення за 2014–2016 роки

млн. грн.

Назва показників	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,–) звітного періоду до	
				2014 року	2015 року
Сума видатків Зведеного бюджету України	138004,7	176339,8	258326,1	38335,1	81986,3
У % до загальних видатків	26,4	25,9	8,9	-0,5	-17
У % до ВВП	8,7	8,9	13,1	0,2	4,2

Джерело: [9]

За даними Державної служби статистики України за 2016 рік номінальні доходи населення збільшилися на 15,4% порівняно з 2015 роком, а за 2015 рік – збільшилися на 15% порівняно з 2014 роком, що є позитивним явищем у соціальній сфері та характеризує покращення добробуту громадян країни [9].

Реалізацію своїх завдань та функцій держава проводить через утворені фонди соціального страхування, які розподіляють між собою функції держави залежно від видів соціального страхування. Досить важливо проаналізувати динаміку державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення у співвідношення до ВВП та загальних видатків (табл. 2).

Аналізуючи наведені дані у табл. 2, відзначимо, що співвідношення державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення до ВВП збільшилося протягом проаналізованих років з 8,7% до 13,1%, також збільшилася і сума видатків Зведеного бюджету України.

Державну соціальну допомогу в Україні протягом 2016 року отримало 335,7 тис. малозабезпечених сімей, у тому числі 112,3 тис. багатодітних сімей, в яких виховується 411,2 тис. дітей. Чисельність одержувачів зазначеної допомоги у порівнянні з попереднім роком збільшилась майже на 8%, що характеризує ефективну роботу системи соціального страхування та підвищення соціального захисту у цілому [61].

З метою здійснення вдосконалення системи соціального страхування та аналізу його розвитку соціальні фонди повинні надавати статистичні показники щодо своєї діяльності, які характеризують економічне та соціальне становище України та її регіонів. Для визначення ефективності використання коштів ПФУ слід визначити основні показники соціальної політики, які можуть відобразити зміни у забезпеченні громадян, які отримують пенсійні виплати (табл. 3).

Наведені дані табл. 3 свідчать, основними показниками для пенсійного забезпечення є коефіцієнт демографічного навантаження, середній розмір пенсії за віком, індекс реальної пенсії за віком та інші. Коефіцієнт демографічного навантаження вказує на те, яка чисельність пенсіонерів припадає на тисячу осіб працездатного віку та у 2016 році його розмір становить 373,42‰, у 2015 році – 366,56‰, а у 2014 році – 373,61‰. Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерів за віком збільшився у 2016 році порівняно з 2015 роком на 117,3 грн., а у 2015 році порівняно з 2014 роком на 51,4 грн. Динаміка середнього розміру реальної пенсії за віком також має тенденцію до зменшення у 2015 році порівняно з 2014 роком, що пов'язано з збільшення рівня цін на товари та послуги та зростанням інфляції. Індекс реальної пенсії за віком характеризується зменшенням протягом 2014–2016 років. Негативне явище у проведенні соціальної політики відображає коефіцієнт співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати, який має тенденцію до зниження. Таким чином у 2016 році середній розмір пенсії відноситься до середньої заробітної плати у розмірі 35,27%.

Наприкінці 2016 року проведено перерахунки пенсій у зв'язку зі зміною розміру прожиткового мінімуму. В результаті перерахунків з 01.05.2016 року збільшено розміри пенсійних виплат 8,1 млн. осіб, де відповідний середній розмір підвищення склав 57,3 грн., з 01.12.2016 – 8,3 млн. осіб, тобто середній розмір підвищення – 117,8 грн. Середній розмір пенсії по Україні на 1 січня 2017 року становить 1828,33 грн. проти 1699,51 грн. на 1 січня 2016 року, тобто зріс на 128,82 грн. або 7,6%.

Протягом останніх років політика держави у сфері пенсійного забезпечення демонстративно відображається у збільшенні чисельності пенсіонерів, які отримують пенсію меншу або на рівні розміру прожиткового мінімуму. Даний показник

Таблиця 3

Динаміка показників пенсійного страхування за 2014–2016 роки

Назва показника	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,–) звітного періоду до	
				2015 року	2016 року
Коефіцієнт демографічного навантаження, ‰	373,61	366,56	373,42	-7,04	6,85
Середній розмір пенсії за віком, грн.	1521,60	1573,00	1690,30	51,40	117,30
Середній розмір реальної пенсії, грн.	1266,21	1185,97	1626,60	-80,24	440,63
Коефіцієнт співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати, %	45,50	40,51	35,27	-4,99	-5,24
Індекс реальної пенсії за віком	103,4	82,80	75,00	-20,60	-7,80

Джерело: [9]

Таблиця 4

Динаміка показників соціального страхування на випадок безробіття за 2014–2016 роки

Назва показника	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,–) звітного періоду до	
				2015 року	2016 року
Співвідношення мінімальної допомоги по безробіттю до прожиткового мінімуму	44,66	44,66	76,52	0,00	31,85
Рівень безробіття, %	9,10	9,20	9,40	0,10	0,20
Рівень зайнятості населення, %	56,60	56,70	56,30	0,10	-0,40
Коефіцієнт співвідношення кількості безробітних осіб до населення працездатного віку	1,73	1,74	1,54	0,01	-0,20

Джерело: [9]

становив 4% у 2014 році, 5,4% – у 2015 році і 7,7% у 2016 році. Незважаючи на те, що дані 2016 року не у повній мірі відображають збільшення мінімальної пенсії у вересні 2015 року, проте зростаюча кількість пенсіонерів, які отримують низькі пенсії, вказує на тривожну ознаку бідності серед пенсіонерів і членів їх сімей, що є негативним явищем у здійсненні соціальної політики.

При визначення ефективності роботи державних органів у сфері соціального страхування на випадок безробіття важливо розрахувати наступні показники: співвідношення мінімальної допомоги по безробіттю до прожиткового мінімуму, рівень зайнятості населення, а також співвідношення кількості безробітних до населення працездатного віку (табл. 4).

Аналізуючи дані табл. 4, помітно, що показник співвідношення мінімальної допомоги по безробіттю до прожиткового мінімуму збільшився у 2016 році порівняно з 2015 роком на 31,85%, що пов'язано зі збільшенням мінімальної допомоги по безробіттю у 2016 році до 1160 грн. Рівень зайнятості населення у 2016 році становив 56,3%, а у 2015 році – 56,7% населення відповідного віку. Дані Державної служби статистики свідчать про те, що рівень безробіття в Україні збільшується протягом останніх років, що характеризує критичну ситуацію на ринку праці, яка погано відображається в економіці країни в цілому. Так, протягом 2014–2016 років рівень безробіття збільшився на 0,3%, тому відповідно у 2014 році даний показник становив 9,1%, у 2016 році його розмір склав 9,4% [61]. Показник співвідношення кількості безробітних до населення працездатного віку у 2016 році зменшився на 0,2 порівняно з 2015 роком.

Підвищення рівня ефективності функціонування системи соціального страхування в Україні вимагає вирішення низки важливих завдань. Основними проблемами системи соціального страхування України є:

– відчутна недосконалість законодавчої бази у сфері соціального страхування, яке містить багато розбіжностей;

– високі адміністративні витрати, які є вкрай високими та спричиняють зменшення видатків щодо матеріального забезпечення застрахованих осіб;

– низька якість та ефективність надання соціальних послуг,;

– невисокий рівень фінансування соціальної сфери, яка не може ефективно профінансувати всі необхідні видатки для забезпечення соціального захисту населення та покращення їх життєвого рівня;

– здійснення неефективного управління соціальними процесами в суспільстві [59, с. 196].

Висновки та пропозиції. Сьогодні для вирішення даних проблем у соціальній сфері, держава повинна запровадити та використати необхідні шляхи удосконалення соціальної сфери та покращити політику соціального захисту громадян України. З метою покращення соціального захисту населення необхідно забезпечити прозорість публічних фінансів, яка збільшує довіру населення, зменшення рівня безробіття та створення нових робочих місць, формування сприятливих умов для забезпечення функціонування та розвитку підприємництва, а також зниження податкового навантаження. Удосконалення соціального страхування на випадок безробіття повинне бути спрямоване в першу чергу на забезпечення безробітних роботою, створення нових робочих місць, стимулювання заняття підприємницькою діяльністю, підвищення розміру соціальних виплат із безробіття.

Можна зробити висновок, соціальне страхування реалізує права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, при безробітті та інших обставин. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування потребує глибоких змін та суттєвого удосконалення в своїй структурі та у проведенні своєї діяльності. Зміни у соціальній сфері зможуть піднести систему соціального страхування України на новий рівень та забезпечить економічний розвиток країни, а також підвищити рівень життя громадян

Список літератури:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року – К.: Офіційне видавництво Верховної Ради України, 1996. – 115 с.
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 14 січня 1998 № 16/98–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
3. Безугла В.О. Соціальне страхування: навчальний посібник / В.О. Безугла, Д.М. Загірняк, Л.П. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.
4. Білик О.І. Перспективи реформування вітчизняної системи соціального страхування / О.І. Білик // Ефективна економіка. – 2014. – № 7. – С. 19.
5. Горна Марина Олексіївна. Статистичне забезпечення управління фондами соціального страхування: дисертація. ... канд..екон.наук. 08.00.10 / Горна Марина Олексіївна. – Київ, 2016. – 232 с.
6. Козюпа С.В. Державне соціальне страхування як важлива складова системи соціального захисту в реалізації соціальної політики держави / С.В. Козюпа // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. – 2014. – Т. 239, Вип. 237. – С. 70–74.
7. Кропельницька С.О. Соціальне страхування: навч. посібник / С.О. Кропельницька – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 336 с.
8. Яфінович О.Б. Особливості фінансування системи соціального захисту населення в Україні / О.Б. Яфінович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 12. – С. 195–199.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
10. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.msp.gov.ua

Чебан И.А., Абрамова А.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние системы социального страхования в Украине. Определена роль и общественная необходимость функционирования системы социального страхования. Проведен анализ показателей социального страхования за последние годы. Выявлены основные проблемы функционирования системы социального страхования Украины. Обоснованы направления совершенствования социального страхования Украины.
Ключевые слова: страхование, социальная защита, социальное страхование, социальная политика.

Cheban I.A., Abramova A.S.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

EVALUATION OF THE STATUS OF THE SYSTEM OF SOCIAL SECURITY OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the current state of the social insurance system in Ukraine. The role and social necessity of functioning of the social insurance system are determined. The analysis of social insurance indices in recent years has been carried out. The main problems of functioning of the social insurance system of Ukraine are revealed. The directions of improvement of social insurance of Ukraine are substantiated.
Keywords: insurance, social protection, social insurance, social policy.

УДК 331.108

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Шаповал О.А.
Національна академія Національної гвардії України

У статті розглянуто сутність кадрового потенціалу. Надано визначення поняття «кадровий потенціал». Проаналізовано елементи формування кадрового потенціалу. Розглянуто види кадрового потенціалу та надано їх характеристику.
Ключові слова: кадри, кадровий потенціал, персонал, управління, оцінювання, кадрова політика, стратегія.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Кадровий потенціал підприємства відіграє провідну роль у розв'язанні науково-технічних, організаційних і економічних завдань господарювання. Ефективна діяльність підприємства залежить не тільки від високого рівня конкурентоспроможності, достатнього економічного потенціалу, але й від компетенції персоналу. У зв'язку з цим великого значення набуває питання розробки нових систем підбору і просування кадрів, наукового обґрунтування планування персоналу, їх об'єктивної підготовки, перепідготовки та безперервного підвищення кваліфікації персоналу.

У практичній діяльності українських фірм останнім часом дедалі ширше запроваджується стратегічне планування. При цьому при розробці стратегічних планів розвитку підприємства визначаються найважливіші пріоритети кадрової політики, завдання та напрямки їх досягнення. Таким чином, основні пріоритети кадрової політики підприємства на певний тривалий період є важливим компонентом стратегічного плану розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними аспектами сфери організації праці та управління персоналом займаються такі закордонні вчені, як А. І. Кочеткова, В. К. Курочкін, Е. Лазар, Н. Шеремет і такі вітчизняні науковці, як Д. Богиня, О. Грішнова, Я. Крушельницька, Г. Щекін.

Аспекти дослідження кадрового забезпечення висвітлюються в працях таких закордонних вчених, як: О. Алехін, Г. Бейкер, Н. Волгіна, Г. Ліберман і вітчизняних дослідників: А. Колот, І. Петрова, І. Бондар, О. Васильєва, С. Покропивний, В. Решетова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, незважаючи на такий значний обсяг досліджень у цій сфері, цілий ряд принципових аспектів цього напрямку ще є недо-

статньо вивченими з позицій сучасного розвитку національної економіки. Успіхи чи невдачі ринкових перетворень в економіці України багато в чому будуть залежати від людей, які здійснюватимуть ці перетворення та керуватимуть цими процесами. Йдеться про підготовку нової генерації фахівців та керівників, здатних організувати виробництво і управління за законами ринку.

Результативний кадровий менеджмент в сучасній організації стає можливим на основі усвідомленої кадрової політики і продуманої кадрової стратегії. Саме тому дослідження в цій області можна визнати «постійно актуальними», оскільки їх необхідність виникає кожен раз, коли змінюються економічні умови, чи коли з'являються нові, більш ефективні методи управління персоналом.

Мета статті. Метою даної роботи є систематизація принципів і організаційних основ вдосконалення кадрового потенціалу в системі стратегічного управління підприємства з урахуванням міжнародного досвіду і розвитку ринкових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових факторів підвищення ефективності діяльності підприємства є відношення до кадрів підприємства. Щоб мати висококваліфікованих фахівців, що становлять ядро підприємства, створити у них стимул до ефективної роботи, керівники вимушені використовувати систему управління кадровим потенціалом.

Кадровий потенціал – це трудові можливості підприємства, здатність персоналу до генерування ідей, створення нової продукції, його освітній, кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики і мотиваційний потенціал [5].

Під кадровим потенціалом розуміється міра здібностей і можливостей працівників матеріалізувати свої знання і уміння з метою забезпечення життєздатності і розвитку фірми. Кадровий потенціал формується інтеграцією і динамікою певних моментів і сторін життєдіяльності людини.

Відтворення і зростання кадрового потенціалу так само, як і ступінь відповідної йому ефективності праці, залежить не стільки від якого-небудь одного елемента, скільки від їх інтеграції, а також їх збалансованості і для окремої людини, і для груп працівників.

Кадровий потенціал підприємства, на нашу думку, визначається як уміння і навики працівників, які можуть бути використані для підвищення ефективності господарювання підприємства в різних сферах, та сприяють досягненню бажаних цілей – отримання економічного прибутку чи досягнення соціального ефекту.

Кадровий потенціал може розглядатися і в більш вузькому значенні – як тимчасово вільні або резервні трудові місця, які потенційно можуть бути зайняті фахівцями в результаті їх розвитку і навчання. Управління кадровим потенціалом повинне сприяти впорядкуванню, збереженню якісної специфіки, вдосконаленню і розвитку персоналу.

При розробці програми управління кадровим потенціалом слід враховувати необхідність виділення поняття «довгостроковий кадровий потенціал».

Довгостроковий кадровий потенціал включає працівників, які можуть вирішувати задачі розвитку виробництва. При цьому можна виділити дві основні складові довгострокового кадрового потенціалу: поточний і цільовий накопичувальний.

Поточний кадровий потенціал є персоналом, який спочатку розглядається адміністрацією виключно для виконання основних операцій виробництва.

Цільовий накопичувальний кадровий потенціал призначений для вирішення задач стратегічного розвитку, розширення виробництва, підвищення його конкурентоспроможності. Це резерв, який вимагає своєї системи управління. Він не призначений для вирішення звичайних поточних задач.

З погляду процесу формування і використання, можна розширити характеристику довгострокового потенціалу.

По-перше, це вже частково створений у минулому кадровий потенціал, об'єктивно необхідний для безперервного поточного процесу виробництва.

По-друге, це приріст загального кадрового потенціалу, який мав місце протягом певного періоду часу. З певною часткою умовності можна припустити, що цей приріст кадрового потенціалу ще не повністю реалізований і є найперспективнішою частиною загального потенціалу. Ці характеристики кадрового потенціалу грають важливу роль при розробці програми управління ним. В першу чергу, це торкається питань професійного розвитку і навчання персоналу [3].

Постановка мети і задач управління кадровим потенціалом. Основна мета полягає в забезпеченні успішної роботи підприємства в умовах ринкової економіки. Як задачі, що впливають на масштаби кадрового потенціалу, його ефективне використання, можна поставити наступні:

· кваліфікований розвиток персоналу;
· залучення кваліфікованих фахівців
· створення оптимальних умов для ефективної роботи кадрів.

Визначення змісту і учасників управління кадровим потенціалом. Необхідною умовою рішення управлінських задач є наявність висококваліфікованого персоналу, готового до оволодіння новими знаннями. В зв'язку з цим зростає роль управління кадровим потенціалом як особливого виду діяльності, що включає:

1. Визначення потреби в персоналі;
2. Залучення персоналу його відбір;
3. Розстановку персоналу;
4. Підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації;
5. Мотивацію розвитку персоналу; оцінку ефективності управління.

Суб'єктами процесу управління кадровим потенціалом є: керівники підприємств, керівники структурних підрозділів, служби персоналу, юридичні служби, фінансове управління (відділ), відділ підготовки персоналу.

Така побудова системи управління кадровим потенціалом вимагає реалізації кожним з учасників процесу управління своїх специфічних функцій. Так керівники підприємств і лінійні керівники беруть участь в плануванні професійної кар'єри працівників, створенні для них мотивуючих умов, фінансовий відділ (управління) визначає нормативи праці, формує політику в області оплати праці і надання соціальних пільг. Відділ підготовки пер-

соналу організовує навчання, підвищення кваліфікації і перепідготовку персоналу по актуальних напрямах діяльності підприємства.

Основним змістом діяльності служб персоналу традиційно є планування персоналу і його професійне зростання, а також виявлення і рішення соціально-побутових проблем. При цьому з'ясовується, що діяльність всіх перерахованих суб'єктів носить розрізнений, схоластичний, епізодичний характер. Координація роботи всіх учасників підприємства в рамках програми управління кадровим потенціалом відповідає поставленій меті – забезпеченню успішної роботи підприємства в умовах ринкової економіки.

Умови підвищення ефективності управління кадровим потенціалом. Велика кількість питань, вирішуваних учасниками процесу управління, обумовлює необхідність його оптимізації. Отже, для підвищення ефективності управління кадровим потенціалом необхідно:

· постійна участь в управлінні не тільки кадрових служб, але і керівників структурних підрозділів;

· більш чіткий розподіл функцій між всіма учасниками управління персоналом і координація їх дій;

· створення відповідної нормативно-методичної бази, що регламентує діяльність кожного з учасників процесу управління;

· визначення пріоритетів в роботі з кадровим потенціалом.

Від того, як організовано управління кадровим потенціалом, що впливає на успішність діяльності кожного працівника, напряму залежить ефективність діяльності підприємства. Таким чином, найважливішою задачею управління кадровим потенціалом стає закріплення і розвиток персоналу. Ця задача включає:

· раціональний розподіл посадових обов'язків;

· професійне і посадове просування працівників з урахуванням результатів оцінки їх діяльності і індивідуальних особливостей;

· регулярне підвищення кваліфікації фахівців;

· створення інших умов, мотивуючих працівників до більш ефективної праці;

· планування кар'єри.

Отже, в основі політики управління кадровим потенціалом повинні лежати три фактори:

· залучення на роботу висококваліфікованих фахівців;

· створення умов, сприяючих професійному розвитку і закріпленню на підприємстві, в установі самих кваліфікованих, досвідчених працівників;

· вдосконалення організації управління [4].

В перспективі актуальною стає задача управління кадровим потенціалом шляхом упровадження досконалих технологічних процедур – оцінки персоналу і розвитку інформаційної бази для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Сьогодні методи формування та розвитку кадрового потенціалу організації засновані на активному використанні можливостей ринку праці, формуванні кадрової політики, вдосконаленні механізмів інноваційного розвитку технологій управління кадрами організації. При цьому методи інноваційного розвитку кадрового потенціалу підприємства базуються на принципах нормативно-правового регулювання та на розробці стандартів управління кадровими ресурсами.

Кадровий потенціал підприємства містить у собі всіх працівників, як задіяних, так і не задіяних у виробничому процесі, до останніх належать, хто за рівнем освіти, досвіду й кваліфікації може виконувати ті або інші функції, але з різних причин не задіяний у торговельній системі або задіяний, але не у відповідності з його рівнем освіти і кваліфікації. Це узагальнена характеристика системи формування, розподілу й використання кадрів, до якої включаються як зайняті в суспільному виробництві, так і не зайняті наймані робітники, здатні працювати у відповідності до власних можливостей.

Під інноваційним розвитком кадрового потенціалу підприємства розуміється його здатність істотно поліпшувати форми і методи управління її трудовими ресурсами при одночасному вдосконаленні програм і технологій взаємодії відділів організації, що враховує сучасні досягнення науково-технічного прогресу та спрямовано на підвищення якості реалізації процесу реінжинірингу бізнес-процесів і проектів даної організації як у поточній, так і в довгостроковій перспективах [1].

На рівні організації кадровий потенціал доцільно розглядати як ступінь готовності персоналу цієї організації до реалізації програми її інноваційного розвитку. Чим вище готовність, тим менше фінансових, часових, технічних та інших зусиль потрібно організації, щоб реалізувати програму її інноваційного розвитку. У даному сенсі кадровий потенціал організації можна представити як сукупність трьох складових частин, що відособлені стосовно виконуваних функцій управління персоналом:

а) потенціал top-менеджерів (вони визначають стратегію розвитку і використання персоналу, потреби й перспективи вдосконалення організації, відповідно до чого розробляється програма інноваційного розвитку кадрового потенціалу співробітників);

б) потенціал кадрової служби, (кадрова служба втілює стратегію інноваційного розвитку персоналу, є безпосередньою складовою, найважливішим елементом механізму його росту, а також забезпечує необхідні й достатні умови для практичного використання кадрового потенціалу організації);

в) потенціал апарату управління персоналом підприємства (основний виробничий персонал є головним об'єктом управління розвитком гнучкості кадрового потенціалу, його поточний стан визначає безпосередню потребу в заходах в умовах трансформації економіки організації у відповідності до сучасного ринку галузі). Прогноз стану основного персоналу визначає набір дій з його росту. А контроль стану персоналу через заданий проміжок часу при здійсненні моніторингу дозволяє оцінити ефективність роботи всіх суб'єктів управління інтегральним показником зростання кадрового потенціалу торговельного підприємства [2].

Кадрова політика визначає мету, пов'язану з відношенням підприємства до зовнішнього оточення (ринок праці, взаємостосунки з державними органами і ін.) і свого персоналу (участь в управлінні, стиль керівництва, вдосконалення системи професійного навчання, соціальні питання і т. д.). Кадрова політика здійснюється стра-

тегічними і оперативними системами управління. Задачі кадрової стратегії – піднімати престиж підприємства, досліджувати атмосферу усередині підприємства, аналізувати перспективи розвитку потенціалу робочої сили, узагальнювати і попереджати причини звільнень з роботи і ін.

Складовими частинами розробки кадрової стратегії підприємства є:

- планування потреби в кадрах – організаційний аналіз, аналіз існуючих посад, потреба в нових посадах і якісне кадрове планування, оцінка посад, поповнення штатів співробітників;
- навчання і підвищення кваліфікації – підвищення загальноосвітнього і професійного рівня, навчання в процесі роботи на місцях, ротація по посадах, стажування, самоосвіта і ін.;
- оплата праці – загальна сукупність всіх видів оплати, оплата за об'ємом і успішності виконаної роботи, оплата залежно від посади, соціальне забезпечення і ін.

Висновки і пропозиції. Отже, кадровий потенціал підприємства визначається як уміння і навики працівників, які можуть бути використані для підвищення ефективності господарювання підприємства в різних сферах, та сприяють досягненню бажаних цілей – отримання економічного прибутку чи досягнення соціального ефекту.

Список літератури:

1. Дикань В. Л. Обеспечение конкурентоспособности предприятия / В. Л. Дикань. – Х.: Основа, 2005. – 123 с.
2. Козенков Д. Є. Інноваційний розвиток та людський потенціал: оцінка та стимулювання: монографія / Д. Є. Козенков, К. М. Солошенко, Е. П. Якубова; [під ред. К. Ф. Ковальчука]. – Дніпропетровськ: Системні технології, 2012. – 157 с.
3. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту / Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. – Київ: «Академвидав», 2003. – 416 с.
4. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа: Пер. с англ. / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2002. – 928 с.
5. Хрипач В. Я. Экономика предприятия / В. Я. Хрипач. – Минск: 2001. – 461 с.

Шаповал Е.А.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ И ПОДХОДЫ ПО ЕГО ФОРМИРОВАНИЮ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность кадрового потенциала. Представлены определения понятия «кадровый потенциал». Проанализированы элементы формирования кадрового потенциала. Рассмотрены виды кадрового потенциала и дана их характеристика.
Ключевые слова: кадры, кадровый потенциал, персонал, управление, оценивание, кадровая политика, стратегия.

Shapoval E.A.
National Academy of National Guard of Ukraine

PERSONNEL POTENTIAL AS AN ECONOMIC CATEGORY AND THE APPROACHES TO ITS FORMATION

Summary
In the article the essence of personnel potential that is not provided for the definition of «human resources». Analysis of the elements of formation of personnel potential. Describes the types of human resources and their characteristics.
Keywords: personnel, human resources, personnel management, evaluation, personnel policy, strategy.

УДК 336.76

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОМПАНІЯХ З ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ

Шкодіна І.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Ільницька С.П.
Харківський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

У всіх країнах світу підприємницька діяльність держави є суперечливою. Державний бюджет деяких країн нерідко містить вільні фінансові ресурси, які можливо інвестувати в підприємництво, що розвивається компаніями, які належать державі. Виникаюча в цьому разі подвійність «організатор – арбітр» ділових відносин між суб'єктами у сфері підприємництва, які створюються державою, повинна долатися. Конфлікти інтересів між державними та недержавними фірмами вирішуються через різні підходи. Для того щоб зрозуміти, як вирішувати дані протиріччя, необхідно вивчити міжнародний досвід.
Ключові слова: корпоративне управління, держава, компанії з державною участю, державний бюджет, акціонерне товариство.

Постановка проблеми. Корпоративне управління являє собою систему відносин, яка визначає правила та процедури прийняття рішень щодо функціонування господарського товариства, здійснення контролю за діяльністю, а також розподіл прав і обов'язків між органами товариства та його учасниками стосовно управління товариством.

Проблема побудови ефективної системи корпоративного управління на вітчизняних підприємствах є досить важливим елементом створення сприятливого інвестиційного клімату в нашій державі. Тому питання дослідження зарубіжного досвіду та адаптації вітчизняних умов або створення власної моделі корпоративних відносин має велике значення для розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням даної проблеми займалася невелика кількість вчених та науковців, таких як Л. Колосова, О. Сохацька, В. Євтушевський, М. Шемякіна, які розглядали саме проблеми корпоративного управління в Україні та у Світі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз світового досвіду корпоративного управління у компаніях з державною участю, дослідження ролі головного державного регулятора в сфері корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу. Особливу увагу в світовому досвіді поліпшення систем корпоративного управління в компаніях, в яких держава є акціонером, вимагає вивчення практики країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Практично всі країни ОЕСР (Великобританія, Норвегія, США, Німеччина, Сінгапур та ін. – це лідери у процесі прийняття і виконання, різних заходів, які сприяють вдосконаленню корпоративного управління і функціонуванню підприємств. Розробка та впровадження механізмів вже довели плідність на практиці.

Якщо розглядати відсоток компаній з державною участю, в загальній кількості акціонерних товариств, то тут простежується домінуюче становище колишніх соціалістичних країн:

Чехія, Польща – число компаній з державною участю понад 1000;

Франція, Швеція, Великобританія, Австрія і Фінляндія – від 50 до 100;

Греція, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Данія, Італія – від 25 до 50 компаній.

Приблизно 40% компаній з державною участю мають у числі акціонерів інші суб'єкти крім держави. Державі у половині з цих компаній належить контрольний пакет акцій. Тільки невелика кількість держпідприємств має можливість залучати зовнішніх інвесторів, з причини того, що тільки 10% зареєстровані на біржі, хоча зазвичай вони відносяться до найбільших компаній [2].

Проаналізувавши структуру ради директорів в держкомпаніях, можна зробити висновок, що кардинальних відмінностей між ними та радою директорів приватних компаній немає. Державне управління орієнтується не на захист приватної власності, а на її відбирання, то це призводить до виникнення управлінської пастки, коли власники, які вирішили відійти від справ, готові зняти із себе відповідальність, але не віддають повноваження щодо контролювання бізнесу [7].

Ради директорів мають компетенцію в сфері контролю над керівництвом компанії та стратегічною діяльністю. Також проводиться вдосконалення процесів оцінки діяльності рад директорів, змінюється порядок нарахування премій, відображаючи в більш справедливому порядку внесок окремо взятого члена ради директорів.

Основними державними регуляторами публічних товариств, є органи, які мають можливість контролювати виконання норм корпоративного управління [3]. Державні органи, які мають повноваження складати законопроекти, пов'язані з корпоративним управлінням, потрапляють до цієї категорії лише тоді, коли вони також мають особливий потенціал для нагляду та виконання в цьому відношенні (як у випадку з Міністерством юстиції в більшості країн). У більшості випадків (33 із 46 країн) головним державним регулятором, відповідальним за застосуванням норм корпоративного управління для публічних компаній, є або фінансовий орган, або орган, відповідальний за цінні папери (з можливістю контролювати чи забезпечити виконання норм корпоративного управління в фінансових установах). У п'яти

країнах центральний банк займає провідну роль, а в п'яти інших органи змішаного типу.

В усіх країнах, що були досліджені, державні регулятори мають повноваження контролювати застосування норм корпоративного управління суб'єктами господарювання. Органи управління ринками цінних паперів та фінансового ринку, як правило, відіграють ключову роль у більшості країн (33 країни) рис. 1.

Рис. 1. Регулятивні органи у сфері корпоративного управління

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

У Німеччині та Кореї Міністерства, відповідальні за законодавство у сфері господарювання, відповідальні за нагляд та дотримання норм корпоративного управління. У деяких країнах (наприклад, Чеська Республіка, Гонконг, Китай, Нідерланди та Швеція) роль державних регуляторів обмежується лише питаннями, що стосуються розкриття інформації або законодавства про цінні папери, оскільки в основному цивільні норми корпоративного управління контролюються головним чином у приватному порядку.

Більше двох третин регуляторних органів повністю фінансуються зборами та/або штрафами (28 установ) або частково (8 установ) за плату від регульованих підприємств, тоді як чверть регуляторів (13 установ) повністю фінансуються з державних бюджетів (рис. 2). ОЕСР надає принципи управління регуляторними органами, зокрема рекомендації щодо фінансування діяльності цих органів. Наприклад, рекомендацію про те, що плата від регульованих суб'єктів та обсяг діяльності, що підпадає під плату, повинна відповідати цілям політики та інструкціям щодо плати, встановленим урядом» [10, ст. 98]. Також йдеться про те, що рівень цих зборів та види діяльності, що підпадають під оплату, «затверджуються міністром або представником уряду, а не регулятором» [9, ст. 102].

У багатьох країнах бюджет регуляторів повинен бути схвалений урядом та парламентом незалежно від форми фінансування.

У Гонконзі (Китай) SFC повністю фінансується за рахунок зборів, отриманих від регульованих підприємств, таких як ліцензійні збори та внески, а також трансакційні збори, що стягуються за операціями, зареєстрованими на Фондовій біржі. У Туреччині, якщо сума зборів від регульованих суб'єктів CMB недостатня для покриття витрат, дефіцит може бути профінансований за рахунок коштів бюджету, хоча з 1992 року не було повідомлено про дефіцит. У Сполучених Штатах SEC отримує комісії від регульованих підприємств, але Конгрес додатково фінансує SEC.

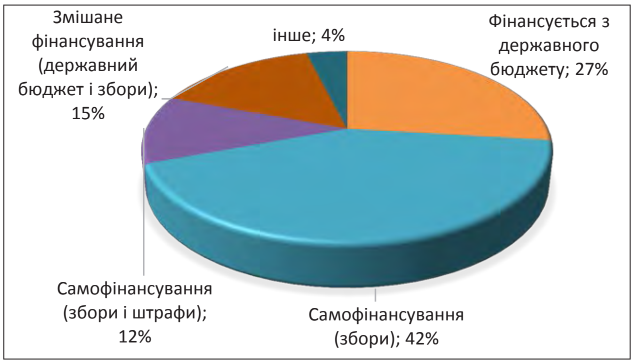

Рис. 2. Як фінансується регулятор?

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Питання про незалежність регуляторів (83% регулюючих органів) зазвичай формується через створення офіційного керівного органу (наприклад, ради, комітету або комісії), розмір якого коливається від 2 до 17 членів (найчастіше 5–7 учасників) (рис. 3). Деякі місця можуть бути зарезервовані для представників певних установ, таких як центральні банки (у 15 юрисдикціях) та інші державні органи (у 9 юрисдикціях). Однак значна кількість (8 юрисдикцій) не мають чітко визначених органів правління. Наприклад, у грудні 2016 року у Чилі було прийнято закон про створення комісії (5 членів), яка буде займатися регулюванням ринку цінних паперів та страхових послуг. У Франції, головний регулятор Autorité des Marchés (AMF) має одну з найбільших рад з 16 членами, включаючи суддів Верховних судів (Cour de Cassation та Conseil d'État).

Рис. 3. Як організовано керуючий орган регулятора?

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Членам керівного органу надається фіксований термін призначення у 39 установах, починаючи від двох до восьми років (найчастіше п'ять років) (рис. 4). Повторне призначення членів є дозволеним у всіх країнах, за винятком Бразилії, Італії та Португалії. Переобрання Голови Ради не допускається у Франції [6]. Кількість повторних призначень обмежується до одного у п'яти країнах (Чеська Республіка, Франція, Саудівська Аравія, Іспанія та Туреччина) або двічі в двох країнах (Нідерландах та Швейцарії).

Серйозною проблемою у формуванні ради директорів організацій є тенденція до політизації. Це є причиною зміни складу директорів при перестановці політичних сил. Високі показники плинності кадрів, внесення змін до складу ради директорів без необхідності, неможливість включення в раду директорів кваліфікованих осіб – все це можли-

ві наслідки політизації ради директорів компаній з державною участю. Ще однією проблемою у діяльності ради директорів є затягування рішень урядом. Дана обставина може негативно вплинути на ефективну роботу підприємства [5]. З метою недопущення вищезазначених ситуацій вводиться офіційний регламент, у якому не допускаються винятки, забезпечена прозорість при висуванні кандидатів у раду директорів. А громадський контроль допомагає досягти поставлених завдань. ОЕСР винесла рекомендацію для компаній з державною участю: конкурентне середовище функціонування, вплив на них тих же нормативних актів, що як і у випадку приватних підприємств. Також державі слід розкривати інформацію про своїх цілях в корпоративних відносинах, так як не завжди головний власник прагне до збільшення вартості акцій [10]. На думку ОЕСР, функція власника буде ефективніше виконуватися при зосередженні в одному відомстві або координуючому агентстві, замість спільної роботи декількох міністерств і відомств.

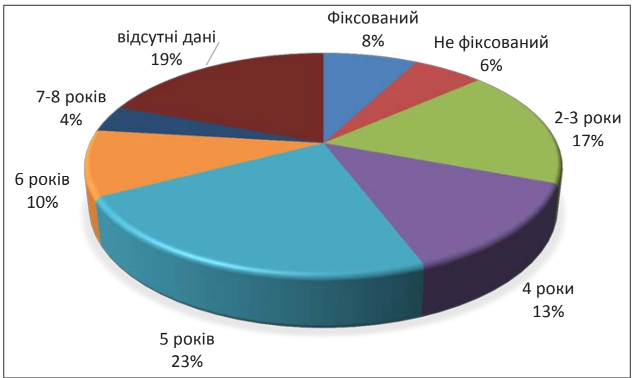

Рис. 4. Термін повноважень членів правлячого органу

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Однією з найважливіших форм виправлення деформацій у процесах формування та розвитку вітчизняного корпоративного сектора має стати впровадження ефективних механізмів корпоративного управління та розвиток на цій основі соціально відповідального бізнесу. У той же час державі необхідно бути прозорим і передбачуваним власником, дотримуватися права інших акціонерів [8].

Висновки і пропозиції. Головним напрямком удосконалення корпоративного управління в Україні має стати використання досвіду наднаціонального регулювання корпоративного управління у країнах ЄС.

У результаті проведеного дослідження, виявлено, що у більшості випадків (33 із 46 країн) головним державним регулятором, відповідальним за дотриманням норм системи корпоративного управління є або фінансовий орган, або орган, відповідальний за обігом цінних паперів. У п'яти країнах центральний банк займає провідну роль. З 52 досліджених регуляторів (у 46 країнах) у 44 існує колегіальний орган для прийняття важливих рішень щодо нагляду та дотримання норм у сфері корпоративного управління. Розмір колегії складає від 2 до 17 членів (часто 5 членів). Членам керівного органу надається фіксований термін призначення у 39 установах, починаючи від двох до восьми років (найчастіше п'ять років).

Вивчення світового досвіду і практики корпоративного управління є актуальним для українських корпорацій у контексті їхнього входження у світовий економічний простір [1, с. 37]. Нижче приведено низку положень щодо покращення корпоративного управління в Україні з урахуванням впливу світового досвіду.

1. Нівелювати будь який політичний вплив на діяльність компаній (зміна голови правління, непрозорі тендери тощо);
2. Посилення вимог «прозорості» (розкриття інформації) та якості публічної інформації, що надається компаніями з державною участю;
3. Постійний моніторинг за прозорістю фінансової;
4. Дотримання рівності прав акціонерів та інших інвесторів;
5. Підприємства з державною участю повинні звітувати про відносини із зацікавленими особами, включаючи випадки, що стосуються трудової сфери, кредиторів і закупівлі;
6. Необхідно використовувати механізми, призначені для недопущення конфліктів інтересів, які не дозволяють раді директорів об'єктивним чином здійснювати свої обов'язки, і обмежують політичне втручання в процес роботи ради директорів.

Підприємства з державною участю повинні дотримуватися високих стандартів прозорості інформації і підпадати під високі стандарти ведення бухгалтерського обліку, розкриття інформації, дотримання нормативно-правового регулювання та аудиту в якості публічних компаній.

Список літератури:

1. Вишневська Н. С. Краща практика корпоративного управління на державних підприємствах: европейский підхід / Н. С. Вишневська // Акціонерне товариство: питання корпоративного управління. – 2015. – № 12. – С. 15–17.
2. Долинська В. О. Акціонерне право: основні положення і тенденції: монографія / Ст. Ст. Долинська. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 736 с. ISBN 5–466–00178–3.
3. Костіков В. В. Рада директорів в системі корпоративного управління компанії / В. В. Костіков, Н. Н. Аннікова. – М.: Флінта, 2014. – 351 с.
4. Кочетигова Ю. Експансія держави: держава як керуючий / Ю. Кочетигова // Відомості. -2013. – № 42. – С. 2.
5. Ландиа А. Корпоративне управління в державних і приватних компаніях в епоху змін / А. Ландиа, А. А. Філатов. – М.: Либрайт, 2015. – 240 с. ISBN 978–5–91870–00103.
6. Скляров С. М. Дотримання балансу інтересів міноритарних і мажоритарних акціонерів у законодавництві зарубіжних країн / С. М. Скляров, Е. М. Заславська // Аналітичний вісник. – 2014. – № 17. – С. 12.
7. Шкодін Я. В. Соціальна відповідальність в системі корпоративного управління / Я. В. Шкодін, І. В. Шкодіна // Молодий вчений. – 2015. – № 2(3). – С. 148–152. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%283%29__38

8. Шкодіна І. В. Інституційні проблеми функціонування фондового ринку України // Вісник Університету банківської справи. – 2014. – № 1. – С. 52–57.
9. G20/OECD Principles of Corporate Governance [Електронний ресурс]: матеріали дослідження OECD. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/governance/g20-oecd-principles-of-corporate-governance-2015_9789264236882-en
10. Руководящие принципы ОЭСР по корпоративному управлению государственных предприятий, выпуск 2015 года [Електронний ресурс]: матеріали національної ради з корпоративного управління. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-guidelines-on-corporate-governance-of-state-owned-enterprises-2015-edition_9789264263680-ru
11. Корпоративне управління в державних підприємствах: огляд країн ОЕСР [Електронний ресурс]:матеріали дослідження OECD. – Режим доступу: http://www.oecd.org/corporate/guidelines-corporate-governance-SOEs.htm

Шкодина И.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Ильницкая С.П.
Харьковский учебно-научный институт
Университета банковского дела

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОМПАНИЯХ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ УЧАСТИЕМ

Аннотация
Во всех странах мира предпринимательская деятельность государства является противоречивой. Государственный бюджет некоторых стран нередко содержит свободные финансовые ресурсы, которые возможно инвестировать в предпринимательство, развиваемое компаниями, которые принадлежат государству. Возникающая в данном случае двойственность «организатор – арбитр» деловых отношений между субъектами в области предпринимательства, которые иногда создаются государством, должна преодолеваться. Конфликты интересов между государственными и негосударственными фирмами решаются через разные подходы. Для того чтобы понять, как разрешать данные противоречия, необходимо изучить международный опыт.
Ключевые слова: государство, компании с государственным участием, государственный бюджет, корпоративное управление, акционерное общество.

Shkodina I.V.
Kharkiv National University named after V.N. Karazin
Ilnytska S.P.
Kharkiv Educational and Scientific Institute
of Banking University

FOREIGN EXPERIENCE OF CORPORATE GOVERNANCE IN COMPANIES WITH STATE PARTICIPATION

Summary
Throughout the world, the business of the state is inconsistent. The state budget in some countries often contains free financial resources to invest in business, growing companies that belong to the state. The resulting ambiguity in this case, «the organizer the referee» business relations between actors in the field of entrepreneurship, which are sometimes created by the state, must be overcome. Conflicts of interest between state and non-state firms are solved through different approaches. In order to understand how to resolve these contradictions, it is necessary to study international experience.
Keywords: state, companies with state participation, state budget, corporate governance, jointstock company.

УДК 657

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Ясько К.В., Арєхова М.М.
Університет митної справи та фінансів

Виявлені основні шляхи та напрями поліпшення обліку та контролю розрахунків з оплати праці на підприємстві. Обґрунтовано та поліпшено головні підходи щодо удосконалення системи обліку та контролю розрахунків з оплати праці на підприємстві. Всебічно розглянуті основні складові фонду оплати праці. Виявлені найбільш проблемі аспекти обліку оплати праці на підприємстві. Виявлена вимога реформувати систему обліку та контролю оплати праці. Одним із етапів якої є зменшення документообігу на підприємствах.
Ключові слова: заробітна плата, оплата праці, розрахунок, організація обліку, контроль.

Постановка проблеми. Оплата праці на сьогодні являється основним джерелом доходів будь-яких робітників, а також однією з найкращих варіантів мотивації для майбутнього трудового потенціалу. Облік та контроль розрахунків з оплати праці вважається одним із найважливіших і складних у системі обліку на базі організацій та підприємств. Будь-яка компанія приділяє вищеназваному розділу обліку багато уваги та веде його згідно всім правилам в обов'язковому порядку. Саме тому проблемні питання бухгалтерського обліку нарахування заробітної плати потребують глибоких досліджень, оскільки їх розв'язання у свою чергу позитивно вплине на формування достовірної інформації про розрахунки з оплати праці найманих працівників як податкового, так і статистичного обліку в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Така тема, як облік праці, потребує неабиякою уваги, так як на якісній оплаті праці ґрунтується подальша робота працівників. Саме тому дослідженню питань щодо винайдення помилок та удосконалення розрахунків з оплати праці приділяли увагу такі вчені, як: О. Ф. Вербило [1], О. К. Лишиленко [3], О. В. Покатаєва [4], Г. О. Кошулинська, Л. С. Герасимчук [2], І. В. Савченко та інші. Проте, незважаючи на значні досягнення науковців щодо розкриття сутності методики проведення організації обліку розрахунків з оплату праці, практичне її застосування на підприємстві вимагає комплексного підходу з урахуванням змін чинного законодавства.

Мета статті полягає в аналізі та пошуку шляхів для вдосконалення стану організаційних та методичних аспектів бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці в організаціях.

Виклад основного матеріалу. Оплата праці представляє собою складну сукупність факторів, які відображають не тільки різнобічні інтереси суспільно-трудових відносин між роботодавцями та працівниками, а також і між державою. Головна особливість праці, якщо розглядати її як економічну категорію, виявляється у розв'язанні таких проблем, як відтворення нової робочої сили і мотивації праці.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.95 р. № 108/95–ВР заробітна плата представляє собою винагороду, яка, частіше за все, розраховується саме у грошовому вимірі і виплачується роботодавцями. Отримують винагороду за працю підлеглі, які мають відповідні записи у трудовій книжці [6]. Розмір заробітної плати встановлюється в залежності від таких факторів: складність роботи; умови, в яких вона виконується; кваліфікаційно-ділові якості працівника; результати виконаної роботи працівника; виробіток і так далі.

Порядок нарахування або ж оплати праці на території України проходить згідно з чинним законодавством. Це підтверджують такі документи, як: Кодекс законів про працю, Податковий Кодексу України, Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів,

Таблиця 1

Етапи організації обліку розрахунків із заробітної плати*

Етапи	Характеристика
Перший етап	Відбувається організації обліку розрахунків із заробітної плати та облік особистого складу працівників, який організовується в основному відділом кадрів підприємства.
Другий етап (найважливіший етап)	На цьому етапі відбувається вибір системи табельного обліку, розробка внутрішньої інструкції з його ведення, та відбувається контроль за його виконанням. Основним документом обліку використання робочого часу є табель, за допомогою якого отримують дані про фактично відпрацьований час, на підставі якого потім нараховується заробітна плата.
Третій етап	Важливим етапом організації обліку є вибір первинних документів, при цьому слід враховувати кількість документів: чим менше їх буде, тим простіше буде вести облік, тому слід застосовувати універсальні, накопичувальні документи. Основним документом, що регламентує на підприємстві розміри основної та додаткової заробітної плати, а також преміювання працівників та різні додаткові виплати є Положення про оплату праці на підприємстві.
Заключний етап	На цьому етапі підприємство самостійно обирає для себе строки виплати заробітної плати працівникам.

**Розроблено автором на основі: [Афанасієвська Т. В. Організація обліку та контролю розрахунків з оплати праці / Т. В. Афанасієвська // «Управління розвитком» – № 11. – 2016. – С. 40–41]*

капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, Інструкція зі статистики заробітної плати, П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 26 «Виплати працівникам» та інші [3].

Невід'ємною складовою організації обліку розрахунків стосовно оплати праці вважається організація контролю. Вона включає в себе систематичне спостереження за доходами та видатками фонду оплати праці, нарахування грошової нагороди кожному співробітнику згідно його ставки та виробітку та за своєчасним нарахуванням цих коштів на відповідні рахунки [4]. Для того, щоб вдало оцінити оптимальний розмір заробітної плати для найманих співробітників, найкраще використовувати показник фонду оплати праці. Розраховувати його варто згідно зі статтями Інструкції по статистиці заробітної плати, яка затверджена наказом Держкомстату України. Фонд оплати праці поділяється на три основні групи (рис. 1).

До складу ФОП (фонд оплати праці) також входять відрахування працівникам у будь-якій формі (грошова або натуральна) за встановлений договором час роботи (який був відпрацьований, або ні, якщо оплата нараховується незважаючи на пропуски), незважаючи від самих джерел фінансування цих виплат. Не входять до ФОП будь-які кошти або відрахування, які виплачувалися з фондів державного соціального страхування, або гроші на відрядження та робочі поїздки, матеріальна допомога від підприємства, яка застосовується у одиничному випадку і тому подібне [4].

Багато уваги під час встановлення розміру майбутньої заробітної плати слід приділяти чіткій організації облікової роботи розрахунків з оплати праці на підприємстві. Така важливість пояснюється тим, що дана задача по праву є однією з найвідповідальніших на трудомістких на підприємстві під час нарахування заробітної плати.

Ретельно розглянувши та проаналізувавши принципи та порядок нарахування заробітної плати працівникам на підприємствах та організаціях, вдалося виявити найбільш проблемні аспекти організації обліку праці та її оплати, які виникали під час проведення наступних дій:

– контроль за оптимальним використанням робочого часу, який має зумовлювати зростання продуктивності праці співробітників;

– оперативне та оптимальне визначення загальної та індивідуальної суми нарахованої заробітної плати, відрахувань певних сум на рахунки органам соціального страхування та віднесення їх на собівартість послуг (робіт, продукції);

– своєчасні виплати усіх розрахунків з співробітниками стосовно з/п і подібних виплат;

– облік та контроль використання ФОП та інших грошових надходжень, які поступають для оплати праці робітників.

Зараз на території нашої країни користується попитом практика оплати праці «у конвертах», що спричиняє величезне недоврахування коштів на рахунках державного бюджет та у соціальних фондах, найбільше з яких страждає пенсійний фонд. Альтернативним та вдалим шляхом зміни такої тенденції може виявитися застосування іноземного досвіду, завдяки якому підвищується рівень податкового тиску на високооплачувані прошарки населення та застосування диференційованої шкали оподаткування для населення, у якого низький рівень заробітної платні [5]. На сьогоднішній день для вдалої боротьби з «тіньовою» політикою оплати праці урядом України була внесена пропозиція популяризувати легалізацію доходів. Завдяки цьому методу введені штрафні санкції у розмірі 34 тисяч гривень за кожного робітника, який працює без відповідних документів.

Слід зазначити, що облік праці і з/п варто сприймати як частку загальної сукупності системного обліку і контролю. В якісну організацію обліку та контролю з/п входять такі обов'язкові пункти, як вибір та впровадження на практиці усіх методів, способів та прийомів збору і обробки інформації, а також технічних засобів обліку й оргтехніки, які максимально відповідатимуть конкретно поставленим умовам [1].

Звертаючи увагу на те, що розрахунки заробітної плати виявляються роботою серйозною та трудомісткою, яку також потрібно виконати на протязі короткого терміну від надання самої інформації до виплати коштів персоналу, треба використовувати наперед підготований порядок їх обліку. Реформувати систему обліку та контролю оплати праці на теренах нашої країни необхідно кардинально, змінюючи не лише на практиці, але і в теорії.

По-перше, треба звернути увагу на вдосконалення нинішньої моделі аналітичного обліку, так як саме ці данні є основними під час характеристики розміщення та складу робочих за місцями свого використання, невідпрацьований або ж повністю відпрацьований час, розмір та обсяг

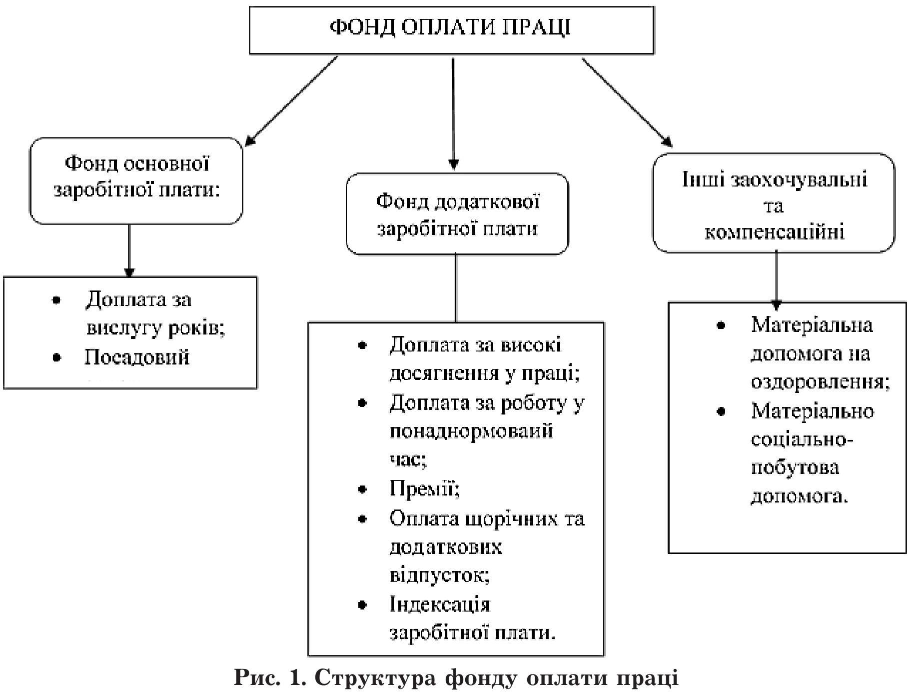

Рис. 1. Структура фонду оплати праці

продукції, дотримання усіх норм продажу, виготовлення і так далі [2].

Наступним важливим пунктом реформування діючої системи обліку та контролю слід вважати проведення повної автоматизації усіх цих процесів. Вона дозволить мінімізувати кількість похибок під час обробки інформації, зменшити час на виконання облікових, аналітичних та контрольних процедур, тим самим виключаючи ряд ручних операцій. Ще одним гідним засобом для покращення обліку заробітної плати на підприємстві слід вважати щомісячний внутрішній аудит розрахунків за виплатами персоналу.

Також хорошим і актуальним варіантом вирішення проблеми слід зазначити відображення економічної достовірності та коректності інформації згідно наступних етапів:

– дотримання усіх нормативів та динаміки показників про працю;

– контроль своєчасного дотримання співвідношення зростання продуктивності праці та заробітної плати;

– мінімізація невиробничих витрат, які були приховані, а також виявлені збитки робочого часу;

– стимуляція праці на підприємстві [2].

Спираючись на отримання усієї інформації, що наведена вище, можна здійснювати вдалий контроль над використанням робочого часу під час функціонування підприємства, упроваджувати прогресивні методи праці, дотримуватися вірного і коректного співвідношення між ростом продуктивності праці та заробітної плати.

Заключним етапом реформування та удосконалення організації бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з оплатою та нарахуванням з/п, є зменшення відсотка документообороту. Для цього потрібно запровадити багатоденне і накопичувальне документування з застосуванням типових форм документації завдяки введенню багатоденного і накопичувального формату документування, яке буде заздалегідь пристосоване роботи з інноваційними та комп'ютерними технологіями.

Висновки та пропозиції. Отже, з вищезазначеного видно, що Україна має наявні протиріччя та проблеми на терені оплати праці. З плином часу з'являються зовсім нові та новаторські системи оплати праці, які будуть в змозі створювати новітні стимули для розвитку контролю оплати праці та самого виробництва.

Для створення найбільш вдалої та вигідної організації обліку на базі підприємств треба:

По-перше: запровадити максимально правильні методи та процедури на базі положення про облікову політику, які могли б використовуватися на базі підприємств та організацій для коректного ведення бухгалтерського обліку, включаючи розрахунки з оплати праці. Також вдалим варіантом буде документування та обґрунтування вибору найбільш ефективних для нашої країни форм або систем оплати праці, в змозі яких буде запровадити підвищення продуктивності праці та повне використання робочого часу.

По-друге: розробка нових графіків документообігу для оформлення документації, які напряму зв'язані з обліком розрахунків згідно оплати праці. Також важливо детально прописувати усіх виконавців та строки складання документів, що дає змогу оптимізувати час обробки документації та забезпечення чіткого руху документів між виконавцями облікового процесу, які безпосередньо пов'язані з обліком оплати праці. Саме завдяки такому графіку документообігу з'являться чітко розподілені функції обліку між різними відділеннями бухгалтері.

По-третє: дуже вдалим для вдосконалення контролю оплати праці на підприємствах є організація служби внутрішнього контролю, який зможе дозволити максимізувати інформаційний потенціал. Завдяки цим нововведенням можна також вдосконалити знання всіх тонкощів діяльності підприємства, не нівелюючи в цей час правильність ведення обліку цієї ділянки.

Список літератури:

1. Вербило О. Ф. Удосконалення обліку праці та її оплати / О. Ф. Вербило, Л. В. Мельянкова // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2015. – № 17. – С. 25–29.
2. Герасимчук Л. С. Шляхи вдосконалення обліку оплати праці / Л. С. Герасимчук, О. В. Кантаєва // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ / Серія: Економічні науки. – 2016. – № 12. – С. 186–194.
3. Лишиленко О. К. Бухгалтерський облік розрахунків за виплатами працівникам / О. К. Лишиленко // Бухгалтерський облік та аудит. – 2016.
4. Покатаєва О. В. Шляхи вдосконалення системи оплати праці на підприємстві / О. В. Покатаєва, Г. О. Кошулинська // Держава та регіони: наук.-виробн. журнал / Серія: Економіка та підприємництво. – 2015. – № 3. – С. 139–141.
5. Кодекс законів про працю України № 322–VIII від 10 груд. 1971 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
6. Про оплату праці [Електронний ресурс]: закон України № 108/95 від 24 берез. 1995 р. / Верховна Рада України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua

Ясько К.В., Арехова М.Н.
Университет таможенного дела и финансов

УЧЕТ И КОНТРОЛЬ РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Выявлены основные пути и направления улучшения учета и контроля расчетов по оплате труда на предприятии. Обосновано и улучшены основные подходы по совершенствованию системы учета и контроля расчетов по оплате труда на предприятии. Всесторонне рассмотрены основные составляющие фонда оплаты труда. Выявлены наиболее проблемные аспекты учета оплаты труда на предприятии. Обнаружено требование реформировать систему учета и контроля оплаты труда. Одним из этапов которой является уменьшение документооборота на предприятиях.
Ключевые слова: заработная плата, оплата труда, расчет, организация учета, контроль.

Yas'ko K.V., Arekhova M.M.
University of Customs and Finance

ACCOUNTING AND CONTROL OF LOAN CALCULATION ON ENTERPRISE

Summary
The main ways and directions of improvement of accounting and control of payroll calculations at the enterprise are revealed. The main approaches to improving the accounting and control system of payroll calculations at the enterprise are substantiated and improved. Comprehensive consideration of the main components of the wage fund. The most problematic aspect of accounting for salary at the enterprise was detected. The requirement to reform the payroll accounting and control system has been identified. One of the steps is to reduce the workflow of enterprises.
Keywords: wages, wages, calculation, organization of accounting, control.

НАШІ АВТОРИ

1. **Rzegocki M.M.** – Warsaw School of Economics, Warsaw, Poland
2. **Абрамова Алла Сергіївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
3. **Адам Пітинські** – магістр Кримінального департаменту, Жешув, Республіка Польща
4. **Акатріні Володимир Михайлович** – співробітник Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
5. **Албул Юлія Євгеніївна** – студентка Маріупольського державного університету
6. **Аляб'єва Валерія Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
7. **Андрійцьо Анатолій Михайлович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
8. **Андрійчук Петро Олександрович** – доцент кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
9. **Андрусевич Катерина Вадимівна** – кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
10. **Антонюк Володимир Ілліч** – студент факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
11. **Арєхова Марина Миколаївна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
12. **Арпуль Оксана Володимирівна** – кандидат технічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
13. **Артим Володимир Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри будівельної механіки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
14. **Афанасієв Роман Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
15. **Афанасьєва Елла Юріївна** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтва
16. **Бабенко Анатолій Григорович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
17. **Бабенко Олена Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
18. **Беата Анна Печота** – доктор кафедри соціальної педагогіки та ресоціалізації Жешувського університету відділу педагогіки, Республіка Польща
19. **Белозьорова Рената Олегівна** – аспірант кафедри політико-психологічних проблем суспільного розвитку Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
20. **Бердникова Анастасія Володимирівна** – магістр Національної металургійної академії України
21. **Беспалова Наталія Володимирівна** – старший викладач Університету імені Альфреда Нобеля
22. **Бєрєндєєва Елліна Вікторівна** – магістр кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв
23. **Бикова Адель Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
24. **Біланич Галина Петрівна** – кандидат історичних наук, викладач соціально-економічних дисциплін Комунального вищого навчального закладу «Ужгородський коледж культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради
25. **Богацька Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національно торговельно-економічного університету
26. **Боднар Вероніка** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
27. **Бойко Антон Іванович** – студент Інституту прокуратури і кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
28. **Бойко Людмила Демяновна** – лікар-ревматолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
29. **Бойченко Катерина Василівна** – студентка Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
30. **Бондаревська Ксенія Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
31. **Бондарчук Аліна Олександрівна** – студентка Вінницького кооперативного інституту
32. **Бондарчук Віктор Олексійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, Національна музична академія України імені П.І. Чайковського
33. **Боненко Катерина Сергіївна** – студентка Київського національного університету культури і мистецтв

34. **Борох Влада Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного університету імені Ярослава Мудрого
35. **Боряк Андрій Віталійович** – студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
36. **Бочаріна Наталія Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
37. **Бриштен Валерій Валерійович** – магістр Маріупольського державного університету
38. **Бублик Анна Геннадіївна** – викладач кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
39. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
40. **Бударіна Марія Георгіївна** – магістр Одеської державної академії будівництва та архітектури
41. **Буличева Вікторія Валентинівна** – студентка факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
42. **Буряк Олена Федорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
43. **Варданян Марина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти Криворізького державного педагогічного університету
44. **Варук Юлія Сергіївна** – студентка Вінницького кооперативного інституту
45. **Василенко Алла Іванівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
46. **Васільєва Валерія Анатоліївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
47. **Венгловська Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
48. **Вербицька Анна Вікторівна** – кандидат наук з державного управління, Чернігівський національний технологічний університет
49. **Верес Катерина Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
50. **Виноградча Діна Володимирівна** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв
51. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
52. **Вівчарик Наталія Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
53. **Віткова Ольга Сергіївна** – магістр Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
54. **Власова Світлана Анатоліївна** – заслужена артистка України, старший викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
55. **Власюк Валерій Євгеньович** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
56. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
57. **Голодна Анастасія Сергіївна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
58. **Гавран Мар'яна Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
59. **Гаврилюк Віталій Володимирович** – викладач кафедри загальновійськових дисциплін факультету охорони та захисту державного кордону Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
60. **Гаврюшин Олександр Валерійович** – старший викладач кафедри фізичної та економічної географії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
61. **Гамбург Інна Аркадіївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Класичного приватниого університету
62. **Гешко Наталія Сергіївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
63. **Гиріна Тетяна Сергіївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
64. **Гірчиця Тарас Петрович** – студент Тернопільського національного економічного університету
65. **Гнатюк Леонід Веніамінович** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв

66. **Гнесь Наталя Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
67. **Гнідик Ірина Ігорівна** – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»
68. **Голдобін Павло Олександрович** – приватний консультант з питань цукрового діабету
69. **Головачук Валентина Володимирівна** – викладач кафедри фізичного виховання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
70. **Головченко Олексій Іванович** – кандидат наук з фізичного виховання, доцент кафедри спортивних дисциплін і фізичного виховання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
71. **Головченко Тетяна Іванівна** – викладач кафедри спортивних дисциплін і фізичного виховання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
72. **Гончаренко Людмила Олексіївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили
73. **Гончарова Дарина Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
74. **Гораль Ліліана Тарасівна** – доктор економічних наук, професор, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
75. **Горобець Володимир Петрович** – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
76. **Горобець Тетяна Іванівна** – асистент кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
77. **Горпинич Ольга Олександрівна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
78. **Горященко Юлія Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
79. **Грачова Інна Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії національної гвардії України
80. **Грекова Олександра Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
81. **Григорчук Тарас Васильович** – кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
82. **Гринчук Наталія Ігорівна** – інженер лабораторії фармакології протимікробних засобів ДУ «Інститут фармакології та токсикології Національної академії медичних наук України»
83. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
84. **Грисенко Наталія Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
85. **Грицаєнко Вікторія Сергіївна** – студентка Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
86. **Гриценко Валентина Василівна** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
87. **Грицюк Олена Юріївна** – старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
88. **Гросу Катерина Віталіївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
89. **Губа Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету культури і мистецтв
90. **Гук Ганна Василівна** – студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
91. **Гук Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
92. **Гуліна Лариса Василівна** – викладач кафедри фізичного виховання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
93. **Гуменюк Мар'яна Мирославівна** – кандидат економічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
94. **Гуменюк Оксана Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
95. **Гусейнова Айтен Башир кызы** – докторант Центра Судебной экспертизы Министерства Здравоохранения АР, преподаватель кафедры «Гуманитарные науки» Бакинского Университета Бизнеса
96. **Дасюк Жанна Миколаївна** – кандидат психологічних наук, Загальноосвітня санаторна І–ІІІ ступенів школа-інтернат № 2 м. Хмельницького

97. **Далєвська Тетяна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
98. **Данилова Ірина Олександрівна** – адвокат, старший викладач кафедри цивільного та трудового права Одеського національного морського університету
99. **Дао Туан Ань** – студент Київського національного університету будівництва і архітектури
100. **Дарабан Наталія Романівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
101. **Дейнега Руслан Олександрович** – асистент кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
102. **Дида Ольга Василівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
103. **Дика Наталія Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
104. **Дичко Владислав Вікторович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
105. **Діченко Анна Леонідівна** – аспірант кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
106. **Дмитрієва Оксана Миколаївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
107. **Дмитрук Ірина Миколаївна** – кандидат юридичних наук, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
108. **Довгаль Ольга Олександрівна** – студент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
109. **Дондик Оксана Іванівна** – заслужена артистка України, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
110. **Доценко Віктор Федорович** – доктор технічних наук, професор, в. о. завідувача кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
111. **Доценко Наталія Андріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін Миколаївського національного аграрного університету
112. **Дочинець Інга Вікторівна** – асистент кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
113. **Драганчук Катерина Вадимівна** – асистент кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв
114. **Дранко Марія Юріївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
115. **Драчко Ростислав Юрійович** – студент Київського національного університету будівництва і архітектури
116. **Дріневська Ванда Сергіївна** – заслужена артистка України, викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
117. **Дубініна Антоніна Анатоліївна** – доктор технічних наук, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
118. **Дубінченко Євгенія Андріївна** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
119. **Духніч Оксана Василівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
120. **Дюкарева Галина Іванівна** – кандидат технічних наук, професор кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
121. **Дяченко Юлія Леонідівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
122. **Єремчук Ярослав Олександрович** – асистент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
123. **Єхалова Ганна Василівна** – аспірант кафедри економічної теорії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
124. **Жаров Олег Андрійович** – студент Університету митної справи та фінансів
125. **Журавець Василь Миколайович** – студент Буковинського державного медичного університету
126. **Журавська Ніна Станіславівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
127. **Журба Орест Юрійович** – аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
128. **Жутова Софія Миколаївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

129. **Забєліна Олександра Сергіївна** – студентка магістерської програми «Менеджмент інновацій» Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
130. **Завада Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка
131. **Завадська Марина Миколаївна** – кандидат біологічних наук, старший викладач Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
132. **Завадська Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, бізнесу та біржової діяльності Луцького національного технічного університету
133. **Зайцева Ірина Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
134. **Заікіна Ганна Леонідівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
135. **Закрасняна Жанна Миколаївна** – старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
136. **Закус Ігор Миронович** – заслужений артист України, старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
137. **Заник Софія Степанівна** – магістр Львівського торговельно-економічного університету
138. **Західна Оксана Романівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
139. **Заярна Наталя Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету
140. **Зейналова Сабіна** – аспірант Азербайджанського університету мов
141. **Зіненко Владислав Вікторович** – студент Університету митної справи та фінансів
142. **Зозуля Анна Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
143. **Золкін Сергій Анатолійович** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтва
144. **Зубко Ольга Вікторівна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
145. **Іваненко Майя Володимирівна** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
146. **Іваницька Тетяна Анатоліївна** – асистент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини з доглядом за хворими, загальної практики (сімейної медицини) Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія»
147. **Іваницький Ігор Валерійович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри сімейної медицини і терапії Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія»
148. **Іваницький Олександр Сергійович** – магістр гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
149. **Івахненко Вячеслав Олександрович** – викладач фізичного виховання Красноградського коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
150. **Івченко Любов Олександрівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
151. **Ігумнова Ольга Борисівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету
152. **Ільків Лілія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Національного університету біоресурсів і природокористування України
153. **Ільницька Світлана Петрівна** – студентка Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»
154. **Ісхакова Олена Миколаївна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
155. **Калиниченко Дмитро Олегович** – викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
156. **Калініна Лариса Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, в. о. доцента кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
157. **Калінська Оксана Павлівна** – старший викладач кафедри гуманітарної підготовки Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»
158. **Канарик Юлія Сергіївна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України
159. **Каньшина Олена Володимирівна** – магістр кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв

160. **Карабітськова Наталія Олександрівна** – викладач Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
161. **Карлова Вікторія Олександрівна** – аспірант кафедри загального мовознавства та германістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
162. **Карнаухова Антоніна Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
163. **Карпець Ольга Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
164. **Катаєва Євгенія Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмного забезпечення автоматизованих систем Черкаського державного технологічного університету
165. **Квач Валерія Юріївна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
166. **Кириленко Катерина Олександрівна** – магістр Київського національного університету культури і мистецтв
167. **Кириченко Наталія Анатоліївна** – студентка Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
168. **Кисельов Владислав Русланович** – студент Університету митної справи та фінансів
169. **Кифяк Вікторія Іванівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємства і управління персоналом Чернівецького національного університету Юрія Федьковича
170. **Кобевко Ганна Володимирівна** – здобувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
171. **Коваль Ольга Андріївна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
172. **Коваль Тетяна Василівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
173. **Ковальчук Таміла Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв
174. **Кодлюк Ярослава Петрівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
175. **Кожокар Марина Василівна** – викладач кафедри фізичної культури та основ здоров'я Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
176. **Коленко Анфіса Володимирівна** – старший викладач кафедри сценічної мови Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
177. **Колеснікова Катерина Семенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри прикладної економіки Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
178. **Коломієць Марія Олександрівна** – магістр кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв
179. **Коломієць Станіслав Анатолійович** – студент Черкаського державного технологічного університету
180. **Кольцова Євгенія Сергіївна** – курсант факультету морського права та менеджменту Національного університету «Одеська морська академія»
181. **Комаренко Наталія Михайлівна** – концертмейстер вищої категорії кафедри академічного хорового та інструментального виконавства Київського національного університету культури і мистецтв
182. **Кондратюк Світлана Григорівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
183. **Корбутяк Аліна Георгіївна** – кандидат економічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
184. **Корнієнко Ярослав Микитович** – доктор технічних наук, професор кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
185. **Кошова Богдана Романівна** – старший викладач кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
186. **Кречко Наталія Михайлівна** – заслужена артистка України, доцент, завідувач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
187. **Кривенко Юрій Олександрович** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
188. **Кривоконь Дарія Анатоліївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
189. **Кривцун Антон Романович** – студент Тернопільського національного економічного університету

190. **Криша Валерія Віталіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
191. **Кріштоп Сергій Вікторович** – студент Інституту прокуратури і кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
192. **Крючко Леся Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
193. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
194. **Кудряченко Ольга Павлівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
195. **Куземко Леся Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
196. **Кузьменко Максим Михайлович** – здобувач освітнього ступеня «бакалавр» Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національно торговельно-економічного університету
197. **Кузьміч Ярослав Леонідович** – студент Київського національного університету будівництва і архітектури
198. **Кулак Наталія Валеріївна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри господарського права Київського національного університету технології та дизайну
199. **Курило Олена Василівна** – студентка Хмельницького національного університету
200. **Курлова Катерина Ігорівна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
201. **Курнишев Юрій Альбертович** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізичної культури та основ здоров'я Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
202. **Курочкін Віктор Григорович** – доцент кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
203. **Куць Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
204. **Кучер Зоя Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології та перекладу Черкаського державного технологічного університету
205. **Кушнір Оксана Климівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
206. **Кушнір Юлія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса
207. **Лавріненко Віталій Анатолійович** – аспірант кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
208. **Лагута Оксана Миколаївна** – магістр Київського національного університету культури і мистецтв
209. **Ларіна Ярослава Степанівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
210. **Латіна Ганна Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
211. **Лебеденко Світлана Олексіївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
212. **Лебедкіна Ірина Євгеніївна** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв
213. **Леонова Анастасія Володимирівна** – студентка спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» Чорноморського національного університету імені Петра Могили
214. **Летута Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
215. **Липчук Олександр Миколайович** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
216. **Лиска Павло Олександрович** – адвокат, член Національної асоціації адвокатів України, президент Громадської організації «Сила нації»
217. **Литвиненко Алла Іванівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
218. **Лісовець Олег Васильович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
219. **Літвінчук Світлана Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики професійного навчання Миколаївського національного аграрного університету
220. **Літвякова Ірина Анатоліївна** – студентка Хмельницького національного університету
221. **Лосмінська Еліна Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

222. **Лузан Олександр Володимирович** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
223. **Луценко Марина Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології зберігання і переробки сільськогосподарської продукції Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
224. **Луценко Марія Олексіївна** – студентка Національного університету харчових технологій
225. **Любека Андрій Миколайович** – аспірант кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
226. **Лютак Оксана Зіновіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
227. **Ляшко Микола Павлович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
228. **Ма Мінь** – асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
229. **Максак Олег Іванович** – виконавчий директор Агропромислової групи «Арніка»
230. **Максименко Людмила Михайлівна** – викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
231. **Маланчук Петро Михайлович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
232. **Маланчук Тетяна Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
233. **Маліновська Ірина Анатоліївна** – студентка Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
234. **Малюк Оксана Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і підприємництва імені Т.Г. Беня Національної металургійної академії України
235. **Манастирний Максим Миколайович** – магістр Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
236. **Мандебура Богдан Степанович** – студент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
237. **Манівчук Владислав Дмитрович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
238. **Мантула Анастасія Павлівна** – студентка Сумського державного університету
239. **Марценюк Герольд Петрович** – доктор філософії, кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
240. **Марценюк Роман Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Львівського торговельно-економічного університету
241. **Марченко Віталій Віталійович** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
242. **Марченко Володимир Юрійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
243. **Матвіїшин Євген Григорович** – доктор економічних наук, професор кафедри економічної політики та економіки праці Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
244. **Матюшинець Яна Володимирівна** – аспірант кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
245. **Машовець Марина Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
246. **Мельничук Ірина Володимирівна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
247. **Метельська Наталія Станіславівна** – кандидат технічних наук, Київський національний торговельно-економічний університет
248. **Мидлик Юлія Іванівна** – студентка, магістр факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
249. **Микитин Ірина Ярославівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
250. **Мирошниченко Юрій Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджментуХарківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
251. **Михайленко Наталія Костянтинівна** – студентка педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

252. **Михайлюк Василь Володимирович** – доцент кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
253. **Михалко Юлія Русланівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
254. **Мізюк Михайло Іванович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
255. **Мішегліна Валерія Миколаївна** – аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»
256. **Мордовець Сергій Андрійович** – магістр кафедри інформаційно-комп'ютерних технологій та фундаментальних дисциплін Київського національного університету технологій і дизайну
257. **Мороз Анастасія Геннадіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
258. **Морозова Людмила Петрівна** – доктор філософських наук, професор, Вінницький кооперативний інститут
259. **Мудрак Інна Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
260. **Музика Наталя Миронівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
261. **Муромець Вікторія Григорівна** – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
262. **Надієнко Олена Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Запорізького національного технічного університету
263. **Наконечна Альона Олегівна** – аспірант кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету
264. **Налобіна Тетяна Андріївна** – магістр Луганського національного аграрного університету
265. **Нарожна Надія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
266. **Науменко Марина Сергіївна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
267. **Невмержицька Юлія Анатоліївна** – студентка Сумського державного університету
268. **Несмашна Лариса Юріївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
269. **Нестеренко Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
270. **Нечесанов Мілан Юрійович** – аспірант Львівського торговельно-економічного університету
271. **Новик Ірина Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
272. **Новиков Олександр В'ячеславович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
273. **Ножняк Ольга Миколаївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
274. **Огарь Юлія Віталіївна** – аспірант кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка
275. **Одокієнко Світлана Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-комп'ютерних технологій та фундаментальних дисциплін Київського національного університету технологій і дизайну
276. **Окландер Тетяна Олегівна** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та підприємництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
277. **Олейніков Сергій Олександрович** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв
278. **Опалько Марина Сергіївна** – студентка Національного університету харчових технологій
279. **Опанасенко Олена Олександрівна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
280. **Орлова Олена Вячеславівна** – кандидат культурології, в. о. доцента кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
281. **Остапенко Лариса Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
282. **Остапчук Надія Миколаївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
283. **Оцабрик Ірина Ігорівна** – головний спеціаліст відділу оперативного та бюджетного планування управління контролінгу Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, аспірант Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

284. **Павленко Марина Сергіївна** – аспірант кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету
285. **Павленко Сергій Олексійович** – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
286. **Павлюкова Ганна В'ячеславівна** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
287. **Павлюченко Юрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент, Київський національний торговельно-економічний університет
288. **Падалка Роман Григорович** – старший викладач кафедри психології і педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
289. **Палагнюк Тарас Васильович** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
290. **Паламар Світлана Павлівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
291. **Паламарчук Ольга Миколаївна** – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
292. **Панічевська Ангеліна Валентинівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
293. **Пашковенко Олександр Олександрович** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
294. **Перцова Наталія Олександрівна** – доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
295. **Петренко Вікторія Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, фінансів та підприємництва Херсонського державного університету
296. **Петрівна Людмила Сергіївна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
297. **Пилипенко Анжеліка Анатоліївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права Університету митної справи та фінансів
298. **Пискун Тетяна Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
299. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
300. **Підхомний Олег Михайлович** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
301. **Пікуля Владислава Анатоліївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
302. **Пістунова Тетяна Василівна** – доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
303. **Погуда Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
304. **Поліщук Анна Василівна** – концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв
305. **Поліщук Любов Миронівна** – старший викладач кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
306. **Полстяной Андрій Олександрович** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
307. **Полтавець Аліна Олександрівна** – магістр Університету митної справи та фінансів
308. **Полянко Валентина Василівна** – кандидат економічних наук, декан факультету управління, сфери обслуговування та харчових технологій Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
309. **Попельнух Дар'я Андріївна** – викладач кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
310. **Попова Алла Борисівна** – доцент, завідувач кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
311. **Попова Еріка Михайлівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
312. **Попович Оксана Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет
313. **Постой Григорій Григорович** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
314. **Предиткевич Олег Station Станіславович** – аспірант кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету
315. **Примак Тетяна Юхимівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
316. **Прокопів Михайло Іванович** – аспірант кафедри фінансів Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

317. **Пуга Оксана Олексіївна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
318. **Путіловська Наталя Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
319. **Пухальський Вадим Валентинович** – кандидат економічних наук , доцент, доцент кафедри міжародних економічних відносин Хмельницького національного університету
320. **Радаєва Ірина Миколаївна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
321. **Радзієвська Ольга Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
322. **Радченко Анна Едуардівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
323. **Радьога Руслан Володимирович** – асистент кафедри анатомії Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
324. **Ревуцька Ірина Вікторівна** – стажист-дослідник ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
325. **Ревякін Дмитро Вадимович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
326. **Регеша Наталія Леонідівна** – доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
327. **Роєнко Катерина Володимирівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
328. **Ролінська Ольга Михайлівна** – студентка Тернопільського національного економічного університету
329. **Романів Євген Миколайович** – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
330. **Романович Ольга Олександрівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
331. **Романовський Володимир Іванович** – завідуючий секції духових та ударних інструментів, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтва
332. **Романюк Микола Григорович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри онкологічної хірургії, променевої терапії та паліативної допомоги Харківської медичної академії післядипломної освіти, Обласний Центр Онкології, м. Харків
333. **Роянова Інна Володимирівна** – студентка Міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
334. **Рудень Денис Миколайович** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України
335. **Сабрі Світлана Станіславівна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
336. **Савицька Людмила Юріївна** – студентка Національного університету харчових технологій
337. **Савінова Наталія Андріївна** – декан факультету морського права та менеджменту, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Національного університету «Одеська морська академія»
338. **Савчук Оксана Олексіївна** – студентка Національного університету харчових технологій
339. **Самолюк Вадим Михайлович** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
340. **Сахно Богдана Сергіївна** – студентка юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
341. **Сахрин Роман Романович** – студент Буковинського державного медичного університету
342. **Свистун Людмила Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
343. **Севрук Володимир Геннадійович** – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
344. **Семененко Ірина Валентинівна** – старший викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
345. **Семенова Олена Анатоліївна** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
346. **Семіх Кая** – аспірант кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка
347. **Сидоренко Людмила Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та загального мовознавства Черкаського державного технологічного університету
348. **Симеонова Юлія Віталіївна** – доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
349. **Сироїжко Катерина Вікторівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

350. **Сінельніков Іван Григорович** – заслужений працівник культури України, професор, доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київський національний університет культури і мистецтв
351. **Сінельнікова Валентина Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
352. **Сіненко Оксана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури»
353. **Січкар Алла Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
354. **Скляр Євгенія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
355. **Скопцова Олена Михайлівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
356. **Скрипка Яна Ігорівна** – студентка Національного університету харчових технологій
357. **Слинько Ольга Юріївна** – доцент кафедри економіки та фінансів Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
358. **Сліпченко Оксана Сергіївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
359. **Слупська Наталія В'ячеславівна** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв України
360. **Слюсаренко Дмитро Якович** – студент Київського національного університету культури і мистецтв
361. **Смачило Тетяна Володарівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
362. **Смірнов Сергій Валентинович** – заслужений тренер України, аспірант педагогічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
363. **Смолікевич Надія Романівна** – старший викладач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ
364. **Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського
365. **Снопко Ольга Леонідівна** – заслужена артистка України, старший викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
366. **Соболєва Тетяна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
367. **Сова Наталія Анатоліївна** – викладач кафедри технології зберігання і переробки сільськогосподарської продукції Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
368. **Сокол Єлизавета Олександрівна** – студентка Навчально-наукового інституту фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
369. **Соколовська Олена Олександрівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
370. **Соха Семен Сергійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
371. **Стадник Андрій Михайлович** – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
372. **Старіков Владислав Валентинович** – студент кафедри інформаційних технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
373. **Стасюк Іван Михайлович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»
374. **Стебаєва Оксана Володимирівна** – асистент Київського національного університету культури і мистецтв
375. **Стельмах Ніна Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
376. **Стрілець Марія Василівна** – студентка Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
377. **Султанова Наталя Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
378. **Суріна Олена Сергіївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

379. **Суслик Зоряна Богданівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
380. **Суховей Євгеній Олександрович** – студент Навчально-наукового інституту фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
381. **Сушкова Катерина Павлівна** – студентка Національного університету харчових технологій
382. **Тайхриб Катерина Анатоліївна** – асистент кафедри методики професійного навчання Миколаївського національного аграрного університету
383. **Тарасевич Валерія Сергіївна** – магістр Київського національного університету культури і мистецтв
384. **Татарин Анастасія Юріївна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
385. **Теребух Андрій Андрійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
386. **Тилик Ігор Володимирович** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального виконавства Київського національного університету культури і мистецтв
387. **Тимків Андрій Олександрович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
388. **Тимофєєв Володимир Анатолійович** – викладач 1-ї категорії англійської та латинської мов Київського державного коледжу туризму та готельного господарства
389. **Ткачук Василь Онуфрійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
390. **Ткачук Маргарита Сергіївна** – студентка Рівненського державного гуманітарного університету
391. **Толок Галина Арсенівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
392. **Точілов Владислав Олегович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
393. **Трима Катерина Андріївна** – кандидат політичних наук, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
394. **Трифонова Ольга Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і світових фінансів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
395. **Трускавецька Ірина Ярославівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри біології та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди»
396. **Турманов Абылайхан Маханбеткалиулы** – магистр коммуникации и информационных систем, Факультет электроники и информационных технологии, Ланьчжоуский транспортный университет
397. **Удовиченко Катерина Михайлівна** – магістр Київського національного університету культури і мистецтв
398. **Урбанович Вікторія Анатоліївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
399. **Урсакій Юлія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
400. **Устіна Юлія Віталіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
401. **Устінова Марія Вікторівна** – аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
402. **Устянська Ольга Володимирівна** – доцент кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
403. **Фафлей Олег Ярославович** – аспірант кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
404. **Федан Ярослав Ігорович** – кандидат наук з державного управління, асистент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
405. **Федоронько Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин Тернопільського національного економічного університету
406. **Федорцова Анастасія Вікторівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
407. **Федорченко Марія Олександрівна** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
408. **Феєр-Тураній Людмила Едуардівна** – студентка Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
409. **Філенко Олеся Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
410. **Фісуненко Павло Анатолійович** – кандидат економічних наук, декан економічного факультету, доцент кафедри обліку, економіки та управління персоналом підприємства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

411. **Фуга Анастасія Павлівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
412. **Хабюк Андрій Ярославович** – аспірант Національного університету «Львівська політехніка»
413. **Ханецька Наталя Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету
414. **Хлопотова Альбіна Андріївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
415. **Холмакова Юлія Валеріївна** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
416. **Хомич Оксана Олександрівна** – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка, учитель початкових класів НВК «Новопечерська школа», Київ
417. **Храпливий Андрій Ігорович** – аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
418. **Цибанюк Олександра Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
419. **Цюпа Наталія Петрівна** – народна артистка України, професор кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
420. **Чабаненко Наталія Анатоліївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури та мистецтв
421. **Чаплінський Вадим Ростиславович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
422. **Чебан Іванна Анатоліївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
423. **Чередниченко Катерина Юріївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
424. **Черненок Катерина Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
425. **Чичибабіна Дарина Георгіївна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
426. **Чорна Ірина Іванівна** – асистент кафедри економіки і маркетингу Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»
427. **Чорнобривець Радіон Євгенійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
428. **Чумак Роман Едуардович** – студент Маріупольського державного університету
429. **Шаповал Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України
430. **Шатковська Олександра Ігорівна** – студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса
431. **Швець Віктор Григорович** – доктор економічних наук, професор кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
432. **Шевнюк Олена Леонідівна** – доктор педагогічних наук, професор, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури
433. **Шевченко Ольга Миколаївна** – кандидат психологічних наук, викладач психологічних дисциплін кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
434. **Шевчук Катерина Валеріївна** – студентка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
435. **Шекера Оксана Олегівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
436. **Шелест Ольга Миколаївна** – студентка Сумського державного університету
437. **Шилова Анастасія Олександрівна** – студентка факультету журналістики Запорізького національного університету
438. **Шимків Валентина Петрівна** – магістр факультету обліку і фінансів Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
439. **Шкодіна Ірина Віталіївна** – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
440. **Шмігач Ольга Миколаївна** – студентка Київського університету права Національної академії наук України
441. **Шпак Інна Андріївна** – студентка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
442. **Шпак Тетяна Сергіївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
443. **Щавінська Ольга Вікторівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
444. **Щепіна Ірина Олегівна** – студентка Київського національного університету культури і мистецтв

445. **Юзик Ольга Протасіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
446. **Юрченко Дмитро Володимирович** – магістр Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
447. **Юрчук Вадим Валерійович** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
448. **Яговенко Надія Володимирівна** – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
449. **Язиков Олексій Іванович** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізико-математичних дисциплін Національного університету цивільного захисту України
450. **Якимчук Юлія Валентинівна** – студентка Національного авіаційного університету
451. **Якобенчук Назар Олександрович** – старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
452. **Яковлева Валентина Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
453. **Яковлева Тетяна Іванівна** – викладач Університету імені Альфреда Нобеля
454. **Яланський Олександр Сергійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
455. **Ярошевська Лариса Віталіївна** – доктор філософії в галузі освіти, викладач кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
456. **Ярошенко Вікторія Миколаївна** – студентка факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
457. **Ясько Каріна Василівна** – студентка І фінансового факультету Університету митної справи та фінансів

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 11 (51) листопад, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 25.12.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,69. Тираж 100 прим.
Зам. 1217–60.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.